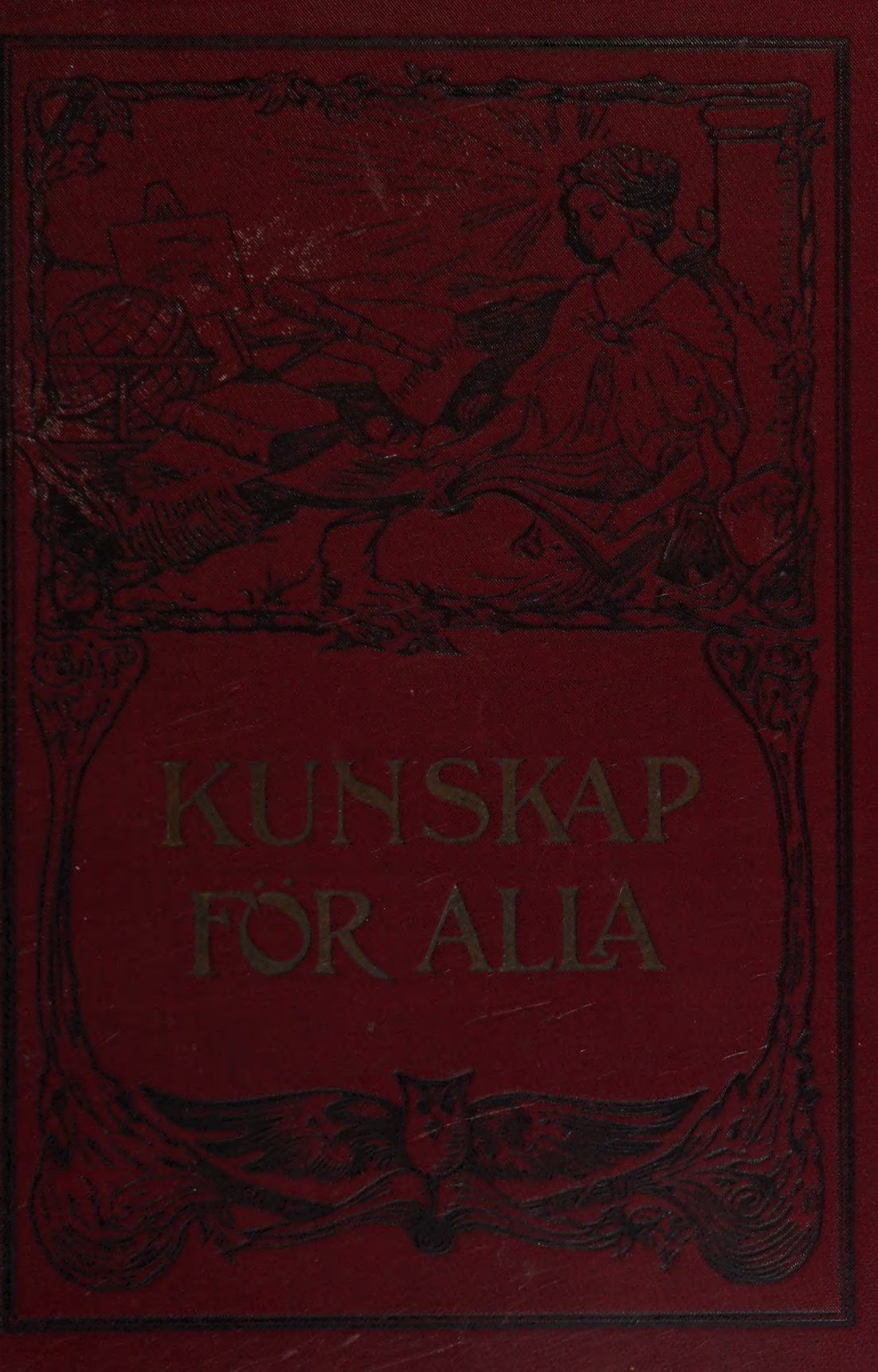
KUNSKAP
FÖR ALLA

SEATTLE GENEALOGICAL SOCIETY
P. O. BOX 549
SEATTLE, WASHINGTON 98111

SEATTLE GENEALOGICAL SOCIETY
P. O. BOX 549
SEATTLE, WASHINGTON 98111

SWED
0-8
6-3

Kunskap för alla.

VÄRDEFULL LITERATUR FÖR SVENSKAR.

INNEHÅLL:

1. HOFBERGS Svenskt Biografiskt Handlexikon.

Med omkring 4,000 porträtt.

2. ROSANDERS Den Kunskapsrike Skolmästaren.

Ny, omarbetad och förbättrad upplaga. Med talrika illustrationer.

Dessa populära arbeten komma att publiseras i flera band.

In Swedish

FÖRSTA BANDET.

GIFVES SOM PREMIUM TILL HELÅRSPRENUMERANTER Å SVENSKA AMERIKANAREN
35 SO. CLARK ST., CHICAGO, ILL.

CHICAGO, 1902.
PÅ SVENSKA AMERIKANARENS FÖRLAG.

SWED
08

IN SWEDISH

FÖRSTA AFDELNINGEN

af Hofbergs Svenskt Biografiskt Handlexikon.

1. **Abelin, Hjalmar August,** läkare. Född

d. 22 maj 1817 i Linköping, där hans far *Zacharias Abelin* var borgmästare; modern *Henrika Carolina Lodin*. A. kom 1835 till Uppsala, där han blef med. lic. 1846 och kir. mag. 1847. S. å. antogs han till amanuens vid kliniken å Allmänna barnhuset i Stockholm, där han äfven tidtals bestred öfverläkarebefattningen. 1856 utnämndes han till öfverläkare vid Allmänna barnhuset, om hvilken inrättning han inlagt stora förtjänster, och blef 1858 professor i pediatrik vid Karol. med. kir. institutet. 1882 erhöll A. på begäran afsked från professuren och från öfverläkaretjänsten vid Allm. barnhuset. Död i Stockholm d. 13 sept. 1893. — A., som flere gånger i utlandet studerade sin konst, var ledamot af Vetenskapsakademien. — Han åtnjöt högt anseende både som praktisk barnläkare och lärare i pediatrik. De uppsatser på pediatrikens område, hvilka han tid efter annan meddelat i Hygiea och andra tidskrifter, skattas högt för deras vetenskapligt praktiska värde. Skriften »Om vården af barn under de första lefnadsåren» är väl bekant. — Gift 1851 med *Johanna Emilia Charlotta Brandelius*.

2. **Abelin, Gustaf Rudolf,** krigsminister. Född

i Linköping d. 17 maj 1819. Den föregående bror. A. ingick vid aderton års ålder såsom volontär vid Första lifgrenadieregementet och aflade under följande åren student- och officersexamina. Utnämnd till officer, öfvergick han 1839 till Nerikes regemente, där han blef: 1846 löjtnant, 1850 regementkvartermästare och 1855 kapten. Han befordrades 1862 till förste major och öfverstelöjtnant vid Södra skånska infanteriregementet. Utnämnd till öfverste och chef för Norra skånska infanteriregementet i mars 1867, inkallades han tre månader därefter i konungens statsråd, såsom chef för landtförsvarsdepartementet. Frågan om försvarsverkets reorganisation stod på dagordningen och ett k. förslag i denna riktning framlades vid 1869 års riksdag, men vann ej dess bifall. Då förslaget, väsentligen omarbetadt och modifieradt, icke blef i sin helhet antaget, hvarken vid lagtima riksdagen 1870 eller vid lag- och urtima riksdagarna 1871, begärde och erhöll A. afsked från sin plats vid konungens rådsbord. Han utnämndes då till generallöjtnant och befordrades i juli månad 1872 till generalbefälhafvare i andra militärdistriktet. Denna post lämnade han 1887, men kvarstod i generalitetets reserv. A. deltog 1874—75 i kommitten för uppgörandet af förslag till öfvergång till ny härordning. Från och med urtima riksdagen 1871 ledamot af Första kammaren för Östergötlands län, representerade han detta ända till 1898. Han var medlem af. 1895 års hemliga utskott. — Gift 1863 med *Charlotta Emerentia Carolina Zethelius*.

1. **Abrahamson, August,** köpman, mæcenat.

Född i Karlskrona d. 29 dec. 1817. Fadern var köpmannen Aron Abrahamson. Grundade 1840 egen affär i Göteborg. 1868 inköpte han det gamla herregodset Nääs, där han upprättade bland annat ett seminarium för utbildande af slöjdlärare, hvilket vunnit europeisk ryktbarhet. Seminariet, hvars stora område är afsöndradt från det öfriga Nääs, är för framtiden betryggadt genom donation af A. Död d. 6 maj 1898. — A. var sedan d. 4 okt. 1859 gift med

2. **Abrahamson, Eufrosyne,** född Leman,

sångerska. Född d. 24 mars 1836 i Stockholm. Föräldrar: handlanden *John Leman* och *Emma Jacobson*. Hennes första och egentliga studier gjordes åren 1852—55 under ledning af Julius Günther. I maj 1855 debuterade hon å K. teatern, som Pamina i *Trollflöjten*, med lysande framgång. Hon studerade sedan för Duprez i Paris. — Efter slutade studier och ett kort besök i sitt fädernesland, fick hon en fördelaktig anställning vid Teatre de Oriente i Madrid. Här debuterade hon i sept. 1858 som Elvira i *Ernani* med utomordentlig framgång. — Fröken L. uppträdde följande året i Wien och vann nya triumfer. Hennes repertoar omfattade nu den lyriska scenens förnämsta konstverk. Men här slutade hennes offentliga konstnärsbana, då hon ingick äktenskap. — Efter sitt giftermål ägnade hon sig i Göteborg lika mycket åt välgörenhet som konsten. — Hon afled redan d. 7 febr. 1869.

Abrahamson, Petter, jurist. Född d. 29 juli 1668 i Stockholm, där hans fader *Abraham Persson* var handlande; modern hette *Gertrud Månsdotter.* Med hedrande vitsord af juridiska fakultetens dekan i Uppsala begaf sig A. 1691 till Stockholm, där han antogs såsom auskultant i Svea hofrätt. Två år därefter utnämndes han på grund af hofrättens rekommendationsbref till häradshöfding öfver Erlinghundra, Håbo, Sollentuna m. fl. härad i Uppland; men knappt hade han förestått domareämbetet ett år, förrän han anklagades för en mängd större och mindre tjänstefel och afsattes från sitt ämbete.— Han företog då en resa till Tyskland; när han hemkommit därifrån, återfick han sin förra tjänst och förordnades 1718 till häradshöfding öfver Stockholms läns lagsagas första häradsdöme, från hvilken befattning han dock året därefter tog afsked. — A. är bekant som utgifvare af *Lands- och stadslagen* samt *Anmärkningar till landslagen.* Sistnämnda skrift, ännu synnerligen värdefull, skaffade A. adelsdiplom. — Död ogift d. 20 april 1741 och begrafven i Stockholms Storkyrka.

Acharius, Erik, läkare, naturforskare. Född i Gefle d. 10 okt. 1757. Föräldrar: kontrollören och tolagskamreråren *Johan Eriksson (Acharius)* och *Katarina Margareta Hagtorn.* — I Uppsala blef A. student 1773. Efter aflagda lärdomsprof inför filos. fakulteten begaf han sig till Stockholm för idkande af medicinska studier och erhöll här anställning vid Vet.-Akad. såsom ritare, en befattning, som han bibehöll till 1782, då han afreste till Lund, där han samma år aflade sina medicinska examina och utan promotion förklarades för medicine doktor. — Efter ett par års enskild medicinsk praktik i Skåne utnämndes han 1785 till stadsläkare i Landskrona, 1789 till provincial-medicus i Östergötland samt blef 1795 föreståndare för det nyinrättade kurhuset i Vadstena; erhöll 1803 professors fullmakt. Död d. 14 aug. 1819. — Såsom läkare utvecklade A. en omfattande och nitisk verksamhet. Men sin egentliga ryktbarhet har han som reformator af lafvarnas studium och författare till en mängd lärda arbeten, bland hvilka hans *Lichenographia universalis, Lichenographiæ Sueciæ Prodromus* och *Synopsis methodica Lichenum* intaga ett utmärkt rum. — Flere växter hafva efter honom fått sina namn, såsom släktet *Acharia* samt arterna *Conferva Acharii, Urceolaria Acharii, Rhizomorpha Acharii, Rosa Acharii.* Äfven insekten *Tortrix Achariana* bär hans namn. — Gift 1: 1787 med *Helena Dorotea Scholander* och 2: 1804 med *Maria Hoffberg.*

Achrelius, Acrelius l. **Akrelius,** en prästsläkt från Helsingland, som bland sig räknat flere berömlige män. Stamfadern, *Ericus Helsingius,* född, såsom namnet ger tillkänna, i Helsingland, blef i medlet af 1500-talet pastor i Österåker i Roslagen, hvadan hans barn kallade sig *Acrelius.* Från dem nedstamma släkterna *Acrel* och *Akrel,* af hvilka medlemmar blifvit upphöjda i adligt stånd under namnen *Akrell* och *af Acrel.*

1. Acrel, Olof, adlad 1780 **af Acrel,** läkare, kirurg. Född i Österåkers socken i Roslagen d. 26 nov. 1717. Fadern *Johannes Acrelius* var den femte af släkten, som son efter far var kyrkoherde i församlingen. Modern, som hette *Sara Gahm,* blef änka 1718. Kyrkoherden A. Chytræus, med hvilken hans mor ingick ett nytt gifte, blef honom i faders ställe. En brinnande håg för läkarekonsten, och särskildt kirurgien, förde A. efter slutade studier vid Uppsala universitet, så väl i språk och filosofi som medicin, till Stockholm, där han vid aderton års ålder antogs till elev hos den bekante stadsfältskären Gerh. Boltenhagen och redan 1738 fick öfvertaga nästan hela praktiken af den gamle stadskirurgen S. Schützer. 1740 fick han anträda en utländsk resa, hvarunder han besökte Tyskland, Schweiz, Italien och Frankrike. På hemvägen uppehöll han sig öfver ett år vid franska Rhenarméen, där han inom kort förordnades till öfverfältskär vid fälthospitalet i Lautersburg. Efter återkomsten till fäderneslandet 1744 blef han, efter aflagda examina, ledamot af Kirurgiska Societeten i Stockholm och snart en af de mest anlitade läkarne i hufvudstaden. 1745 utgaf han »Om friska sårs egenskaper», den första svenska vetenskapliga afhandling i kirurgi. År 1746 blef A. ledamot af Vet.-Akad. Hans inträdestal i detta samfund är i det afseendet märkvärdigt, att det i främsta rummet föranledde stiftandet af Serafimerlasarettet. A. blef här 1752, då lasarettet öppnades, den förste öfverkirurgen, en befattning, som han sedan förestod i tjugu år, då han begärde och erhöll en af sina forna lärjungar till biträde. Ehuru han i så många år praktiserat som läkare och vunnit ett stort och rättvist anseende, hade han aldrig blifvit promoverad till medicine doktor. Af medicinska fakulteten i Uppsala erhöll A. emellertid 1760 doktorsgraden, sedan han, uppmanad att visa sin insikt, så att intet farligt prejudikat skulle uppstå genom »doktorsgradens offererande» till honom, gjort detta. Det var en högst ovanlig »examen»: examinanden var Acrel och examinatorerna Linné och Rosenstein, tre män, som hvar i sin vetenskap börjat ett nytt tidehvarf i Sverige. — 1776 blef A. »generaldirektör öfver sjukskötseln vid alla lasaretter i riket», hvilken befattning han bibehöll till 83 års ålder. Hans »Kirurgiska händelser» hade utkommit 1759. — Med ett vördnadsbjudande yttre förenade han ovanliga kropps- och själskrafter och fortfor ännu i sitt 88:de år att dagligen besöka sina patienter. — »På en gång läkare och kirurg,» säger en lefnadsteckn are, »förenade han i sällspord fullkomlighet tvenne vetenskaper, som ofta behöfva hvarandras biträde och hvilkas gemensamma utöfning i senare tider kan anses som en frukt af hans undervisning och eftersyn. Hvad en Rosén v. Rosenstein var för medicinen i sitt fädernesland, det var Acrel för kirurgien. Den upphöjdes af honom hos oss ifrån nästan ett handtverk till vetenskap.» — Gift med *Anna Ester Robert*

1746. — Hans död inträffade d. 26 maj 1806. — Till minne af A. erhöll Karolinska institutet 1879 af prof. C. G. Santesson 10,000 kr. till en stipendiefond.

2. **Acrel, Johan Gustaf,** läkare. Den föregående brorson. Född i Stockholm d. 15 maj 1741. Föräldrarna: skeppsbyggmästaren *Johan Acrel* och *Margareta Norman*. Farbrodern upptog honom i sitt hus. Efter fyra års träget arbete som ämnessven på Serafimerlasarettets kirurgiska afdelning, sändes han på sin farbrors bekostnad till Uppsala. Här uppehöll han sig i fem år, till 1763, då han, efter erhållet mästerbref af Kirurgiska Societeten i Stockholm, utnämndes till regementsfältskär vid Kronprinsens regemente i Malmö. 1765 blef han med. doktor och ett par år därefter med. adjunkt i Uppsala. Här erhöll han en lönande praktik, som ännu mer ökades sedan han 1771—72 gjort en vetenskaplig resa till Tyskland och Frankrike, och Rosenstein 1773 aflidit. Med hvarje dag växte A:s rykte och han ansågs snart för en af Europas störste läkare. A. blef 1788 prof. i praktisk medicin. Sedan 1779 var han ledamot af Vetenskapsakademien. Död d. 18 febr. 1801. — Gift med *Anna Margareta Borell*.

Acrelius, Israel, präst, lärd. Född d. 25 dec. 1714 i Österåker i Roslagen. Bror till *A. 1.* — Sedan A. kommit till Uppsala bildade han sig för det prästerliga kallet och blef fil. mag. och präst 1743. — Af ärkebiskop H. Benzelius utsedd till själasörjare för de svenska församlingarna i Pennsylvanien, afreste han till Amerika 1749. I Kristine församling i Filadelfia utvecklade A. en omfattande och nitisk verksamhet, tills hans hälsa nödgade honom återvända till Sverige. Efter sju års vistelse i Nya världen återkom han till fädernesländet i början af 1757. Följande året utnämndes han till kyrkoherde i Fellingsbro af Västerås stift. Han dog såsom kontraktsprost och teologie doktor d. 25 april 1800. — Sina iakttagelser i Amerika har A. företrädesvis nedlagt i sin *Beskrifning om de Svenska Församlingars forna och närvarande tillstånd uti det så kallade Nya Sverige.*

1. **Adelcrantz, Göran Josua,** arkitekt. Född i Stockholm d. 15 nov. 1668. Son af kammarskrifvaren i Räkningskammaren *Josua Törnqvist* och *Cecilia Andera*. Studerade byggnadskonst för N. Tessin d. y. Efter att under studier i Uppsala jämte några kamrater spelat där »på en formel theatre», begåfvo A. och de andra sig till Stockholm och visade sina »öfningar» åren 1681—91 i Lejonkulan och i gamla Bollhuset. Detta var vårt första inhemska skådespelaresällskap. — Under en resa, som A. med understöd af allmänna medel åren 1704—07 företog genom Tyskland, Frankrike och Italien, ägnade han sig med ifver åt arkitekturens studium och blef efter sin återkomst till fädernesländet utnämnd till hofarkitekt och anställd som biträde åt Tessin vid slottsbyggnaden i Stockholm. — År 1712 adlades han jämte sina styfsöner Arvid och Carl Forssenwald med namnet *Adelcrantz*. Han öfvertog 1715 efter Tessin slotts- och stadsarkitektsbefattningarna, men afsattes härifrån af 1727 års riksdag, i hvilkens strider han tagit del. A. har efter branden 1723 uppbyggt Katarina kyrka och ledt fullbordandet af Hedvig Eleonora kyrka. Dog d. 26 febr. 1739. — Gift 1711 med *Anna Maria Köhnman*, änka efter kommissarien Arvid Forssenwald.

2. **Adelcrantz, Carl Fredrik,** arkitekt. Född d. 30 jan. 1716. Den föregående son. — Enligt sin faders önskan ägnade han sig i början åt den civila ämbetsmannabanan. Men hans inre kallelse drog honom till de sköna konsterna. Så snart hans far dött, företog han därför en konstresa till Frankrike och Italien och erhöll vid sin återkomst anställning vid slottsbyggnaden i Stockholm. Denna, hvartill planen blifvit uppgjord af N. Tessin d. y., hade blifvit fortsatt af C. G. Tessin och Härleman och fullbordades nu förnämligast genom A., som uppbyggde den s. k. kansliflygeln, anordnade Lejonbacken och besörjde slottets dekorering och inredning. Samtidigt eller efteråt gaf han ritningar till och utförde flera andra byggnader i hufvudstaden, såsom Adolf Fredriks kyrka, det gamla operahuset o. s. v. A:s fina takt, utsökta smak och vetenskapliga bildning gjorde honom tidigt bemärkt vid hofvet och drog honom in i dess krets. Den ena utmärkelsen aflöste den andra och han blef efter hvartannat hofjunkare 1744, hofintendent 1750, öfverintendent 1757, direktör för franska spektaklet 1753 och för hofkapellet 1764, friherre 1766, preses i Målare- och bildhuggareakad., ledamot af Vetenskaps- och Vitterhetsakademierna, m. m. Dessa utmärkelser, så väl förtjänta de än voro, undgingo icke att väcka afund i en tid af partistrider, sådan som den då varande. Intriger sattes i gång för att störta den af lyckan gynnade, och förföljelser anställdes mot A. af de lumpnaste anledningar. — A. anses för den störste äldre arkitekt i Sverige näst Tessin och var på sin tid en af de förnämste i Europa. Lefvande för den idé han en gång omfattat, ägnade han sina själs- och kroppskrafter åt dess förverkligande, utan att akta på egen vinst eller egna fördelar. Så t. ex. när Adolf Fredrik var sysselsatt att iordningställa Drottningholms slott och medel saknades, pantsatte A., för att skaffa penningar, sitt eget bordsilfver, utan att nämna det för någon och tycktes till och med ha glömt sin förlust, när Gustaf III, långt efteråt händelsevis underrättad om förhållandet, lät inlösa servisen och återställa den till sin ägare. — En tidsenlig anstalt för meddelande af undervisning i de sköna konsterna utgjorde alltid ett föremål för A:s omsorger. Ritareakademien hade blifvit inrättad

af C. G. Tessin 1735. Akademien blef 1768 af A. ombildad till en verklig konstakademi under namn af Målare- och bildhuggareakademien. — A. var aldrig gift. Han upptog som egna sina syskons barn och slösade på deras uppfostran sina tillgångar. Hvad som blef öfrigt lämnade han till vårdandet af den konst, för hvilken han lefvat och på hvars utöfning han offrat sina krafter. — Med hans död, som inträffade d. 1 mars 1796, utgick den friherrliga ättegrenen. Svenska Akademien lät 1890 slå en medalj öfver A.

Adelsköld, Claes Adolf, militär, ingeniör. Född

på Nolhaga invid Alingsås d. 7 sept. 1824. Föräldrarna voro ryttmästaren *Jean And. Adelsköld* och *Sofia Ulrika Tham.*. — A. visade redan från barndomen den mest afgjorda fallenhet för de praktiska yrkena. Hans egen önskan var att efter slutad skolgång få ingå vid Chalmerska slöjdskolan i Göteborg. Han inskrefs emellertid vid nyss fyllda femton år vid Göta Artilleriregemente. Under de fyra år han tillhörde regementet, begagnade han hvarje ledig stund till själfstudier och deltog flitigt i undervisningen vid Chalmerska institutet. — 1844 utnämnd till underlöjtnant vid Vermlands Fältjägareregemente, erhöll han anställning som biträde hos d. v. kapten-mekanikus Norström. Emellertid hade ett förslag blifvit väckt om anläggande af en järnväg mellan sjön Fryken och Klarälfven. Detta förslag, som då ansågs för någonting oerhördt, vann konung Oscars synnerliga bifall och ett bolag bildades för att genomföra detsamma. A. tog som bolagets ingeniör det första spadtaget på den första svenska järnvägen d. 3 maj 1849. — Från 1851 daterar sig egentligen hans själfständiga verksamhet som ingeniör. När väg- och vattenbyggnadskåren 1852 uppsattes, erhöll han transport dit som löjtnant, och utnämndes 1855 till kapten. Sedan sistnämnda år har han verkställt undersökningar och uppgjort förslag till en mängd enskilda järnvägar i Sverige. Sammanlagt har A. verkställt undersökningar och uppgjort plan och ritningar till öfver 300 mil järnvägar, af hvilka han själf byggt mer än 70 mil. Bland A:s många utmärkta ingeniörsarbeten märkes den 136 fot långa stålbron öfver Rånumsfallen i Göta älf; vidare den 1,000 fot långa brobyggnaden öfver Ume älf, de tre mästerliga broarna öfver Uleälfven i Finland o. s. v. 1857 blef A. t. f. chef och 1862 chef i norra väg- och vattenbyggnadsdistriktet. Sistnämnda år blef han major vid väg- och vattenbyggnadskåren och förflyttades 1865 till chefskapet i mellersta väg- och vattenbyggnadsdistriktet, hvilken post han 1875 lämnade jämte sin majorsbeställning. A. har som ledamot af Första kammaren 1876—93 intagit en bemärkt plats bland den frihandelsvänliga och liberala fraktionens kämpar. A., som visat lifligt intresse för skilda grenar af andlig odling, har äfven uppträdt som författare med flera lekande reseskildringar, en *lefnadsteckning öfver John Ericsson* och spirituella och intressanta memoirer, »*Utdrag ur mitt dagsverks- och pro diverse-konto*». Invaldes 1870 i Vet.-Akad. — Gift 1: 1852 med *Amalia Josefina Florman* och 2: 1861 med *Sara Gustafva Brolin.*

1. **Adelsvärd, Johan,** possessionat. Född d. 21

maj 1718; son af *Johan Hultman,* hvilken adlades med namnet *Adelsvärd,* samt *Aletha Silfverström.* — Åtvids socken i Östergötland är en gammal bergslag, vid hvars mineraliska rikedom både Gustaf den förste och hans efterträdare fäste sin uppmärksamhet. A. började bearbeta de här varande malmfyndigheterna och lade grunden till det kopparverk, som under hans ättlingar utvecklat sig till en af rikets största possessioner. Äfven åkerbruket rönte inverkan af hans rastlösa ande. — A. fick titel af krigsråd 1760, upphöjdes till friherre 1770 och erhöll slutligen landshöfdingtitel 1779. A., hvilken småningom blifvit nästan ensam intressent i det bolag, som bildats för egendomarnas inköp och skötsel, gjorde på gamla dagar af dessa en fideikommiss-stiftelse, som under namnet »Baroniet Adelsvärd» erhöll k. stadfästelse 1783. Det är det enda af sitt slag i Sverige. A. dog d. 27 juni 1785. — Gift med friherrinnan *Katarina Funck.*

2. **Adelsvärd, Reinhold Casimir Oscar,** leda-

mot af franska lagstiftande församlingen, den föregående sonsons son. Född d. 8 dec. 1811 i Frankrike. Hans fader, *Göran Axel Adelsvärd,* togs till fånga af fransmännen vid Stralsund 1807 och fördes till Frankrike, där han bosatte sig och gifte sig med *Anne Catharine Honorine Bernard.* A. ingick i franska armén och deltog i kriget i Alger. Tog 1844 afsked ur krigstjänsten. Valdes 1848 till medlem af nationalförsamlingen och understödde Napoleons kandidatur. Efter statskuppen d. 2 dec. drog han sig tillbaka från det offentliga lifvet och sysselsatte sig med litteratur och politiskt skriftställeri, af hvilket ett par broschyrer: *La liberté de conscience en Suède* 1861 och *Considération sur la Réformation et les lois de 1860 en Suède* 1862, beröra förhållandena i Sverige. Dog å ön Jersey d. 18 febr. 1898. Gift 1853 med *Amalia Steiner.*

Adler, Bror Viktor, arkitekt, skolman. Född

d. 20 juni 1848 på egendomen Sjuntorp i Fors' socken, Västergötland. Föräldrar: fabriksdisponenten *Th. M. Adler* och *Sara Wettergren.* — Genomgick Chalmerska institutet i Göteborg, blef sedan elev i konstakademien. Efter en resa i utlandet utöfvade han stor arkitektverksamhet i Göteborg samt var äfven verksam som lärare vid Chalmerska institutet och Göteborgs slöjdförenings skola. 1886 kallades han af Tekniska skolans i Stockholm styrelse till föreståndarebefattningen vid nämnda skola, och han har där

kraftigt bidragit till skolans framgång. Sedan 1890 varit inspektör för de tekniska skolorna och för ritundervisningen vid allmänna läroverken. A. har dessutom i allmänhet lagt sig stor vinn om konstindustrien och bidragit till dess nya uppblomstring i Sverige. — Gift med *Gerda Holter*.

1. **Adlerbeth, Gudmund Jöran**, statsman, skald. Född i Jönköping d. 21 maj 1751. Föräldrar: notarien, sedermera assessorn *Jakob Fredrik Adler-Beth* och *Anna Maria Spalding*. — A:s offentliga bana började vid Gustaf den tredjes anträde till regeringen. Hans skaldegåfvor, hvilka redan i Uppsala beredt honom en plats i det vittra sällskapet »Apollini Sacra», förskaffade honom, när han kom till Stockholm, inträde i det ansedda samfundet »Utile Dulci». Genom sin fria öfversättning af Racines »Iphigénie» fäste A. Gyllenborgs uppmärksamhet vid sin person, och denne skyndade att införa honom i den litterära krets, som Gustaf den tredje hedrade och tjuste med sitt umgänge. Redan 1778 utnämnde konungen A. till riksantikvarie och sin handsekreterare och tog honom med sig på sin resa till Italien, därunder A. fick vara föredragande i både ministeriella och inrikes ärenden. Vid Svenska Akademiens stiftelse 1786 blef han en af dess första ledamöter och i Vitterhetsakademien, som samma år ombildades, valdes han till sekreterare, med hvilken befattning riksantikvariesysslan och vården om myntkabinettet nu förenades. 1787 blef han kansliråd, 1788 medlem af Vet.-Akad. 1793 fick han på anhållan afsked från sekreterarebefattningen i Vitterhetsakademien och därmed förenade beställningar. — I det ryktbara plenum på riddarhuset d. 21 febr. 1789, när Gustaf inför de samlade riksstånden framlade förenings- och säkerhetsakten till antagande, och flera ledamöter af adeln förgäfves yrkade på, att ständen måtte därom få öfverlägga hvar för sig, uppstod A. och besvor konungen att lämna adeln någon betänketid. Konungen bevektes och medgaf, att adeln på riddarhuset skulle få taga den föreslagna grundlagen i öfvervägande. A:s frimodiga uppträdande minskade icke Gustafs bevågenhet emot honom, utan denna fortfor oförändrad. Om tillkomsten af det fria statsskicket af 1809 har A., som då — efter att en längre tid ha dragit sig tillbaka från statens värf — var ledamot i konstitutionsutskottet och i tryckfrihetskommittén, hvilka utarbetade de nya grundlagarna, stor förtjänst. Samma år blef han statsråd och friherre. 1815 blef han på begäran entledigad från statsrådsämbetet. — Som statsman har A. efterlämnat ett ädelt minne för insikt, samvetsgrannhet och en omutlig rättrådighet. Som författare har han förvärfvat sig ett berömdt namn. Bildad efter antiken och franska mönster, har han dels själf författat, dels från franska öfversatt åtskilliga dramatiska arbeten, bland hvilka tragedien *Ingiald Illråda* samt operan *Cora och Alonzo*, med hvilken k. teatern invigdes 1782, äro de mest bekanta. Hans *Iphigenie i Auliden* efter Racine och *Edip* efter Voltaire, hvilka genom den fria behandlingen och införandet af körer blifvit till väsentlig del hans egna verk, vittna om ett grundligt och fördomsfritt studium. Genom sin fria öfversättning af *Eyvind Skaldaspillers Sång öfver konung Håkan* sökte han återlifva minnet af den fornnordiska dikten, under en tid då denna var förgäten och missaktad. Hans poem äro för öfrigt få; bland orginalstycken torde man i synnerhet böra ihågkomma *Förgänglighetens, den Åldrade*, det *Andra Skaldebrefvet*, en vacker målning af skaldens landtliga hem, samt *Femte Skaldebrefvet*, till Leopold, det enda skämtsamma i hela samlingen. — A:s största vittra förtjänst är dock hans förträffliga metriska öfversättningar af *Virgilius, Horatius* och *Ovidius*, hvari han på vårt språk är ouppnunnen och på intet annat språk öfverträffad. A. har äfven efterlämnat i hög grad intressanta memoirer, *Historiska anteckningar*, omfattande tiden 1771—1807. — Serafimerriddare 1814. — Utan föregående sjukdom död i sitt bokrum på Ramsjöholm d. 7 okt. 1818. — Gift 1781 med *Karin Ridderborg*.

2. **Adlerbeth, Jakob**, fornforskare, stiftare af Götiska förbundet. — Född i Stockholm d. 21 maj 1785, den föregående son. På den civila tjänstemannabanan hann han till förste expeditionssekreterare i Ecklesiastikexpeditionen. Det är icke heller som ämbetsman A. gjort sig ett namn, utan som stiftare och den sammanhållande länken i Götiska förbundet. Detta utgick från enskilda samkväm mellan några ungdomsvänner, hvilka sammanträffade i Stockholm 1810, men antog på A:s förslag formen af ett ordentligt samfund, med ändamål att, som Geijer säger, »genom en, på samma gång rent vetenskaplig och poetisk behandling af fornnordiska minnen, lifva kärleken till vår forntid och därigenom rena smaken, samt i någon mån väcka en slumrande anda till medvetande». Förbundet räknade bland sina medlemmar E. G. Geijer, Es. Tegnér, Ling, A. A. Afzelius, A. v. Hartmansdorff, L. F. Rääf, G. W. Gumælius, C. J. Fahlcrantz, J. G. Sandberg m. fl., hvilka förvärfvat sig ett utmärkt namn inom sångens, vetenskapens och de bildande konsternas områden. Af förbundet utgafs tidskriften *Iduna*, där åtskilliga af Geijers och Tegnérs skaldestycken meddelades och som innehöll vetenskapliga uppsatser af utmärkt värde. A. publicerade under märket *R* — hans »götiska» namn var Rolf — många vetenskapliga uppsatser samt öfversatte Snorres *Edda* och Oehlenschlägers *Vaulundur*. Han dog genom drunkning den 2 sept. 1844. Det blef då äfven slut med Götiska förbundet. — Ogift.

1. **Adlercreutz, Carl Johan**, härförare. Född på Kiala gård i Nyland i Finland d. 27 april 1757. Föräldrar: kornetten *Thomas Adlercreutz* och *Hedvig Katarina Bartels*. A., som vid 13 års ålder inträdde i krigstjänst, visade i ryska kriget 1788—90 ett ovanligt mod. Erhöll, då

1808 års krig utbröt, befäl öfver andra brigaden. Då grefve Löwenhjelm, finska arméns generaladjutant, d. 16 april vid Pyhäjoki fallit i rysk fångenskap, blef A. hans efterträdare. Redan två dagar därefter levererade han den ärofulla bataljen vid Siikajoki 18 april. Nio dagar senare blefvo ryssarne ånyo slagna vid Revolax, 27 april, efter hvilken blodiga, men ärorika seger A. utnämndes till generalmajor och riddare af Svärdsordens stora kors. Oberäknadt flera mindre träffningar vann A. efter hvartannat segrarna vid Ny-Karleby 23 juni, vid Lappo 14 juli, vid Alavo 17 aug. och vid Kourtana 31 aug. Men här var gränsen satt för finska härens framgångar. Finska hären ville likväl ännu göra ett sista försök att drifva fienden tillbaka. Striderna vid Oravais och Idensalmi ägde nu rum. I slaget vid det förstnämnda stället, den blodigaste träffningen under hela kriget, som kostade den förenade svenska och finska armén 1,400 man och 40 officerare, behöllo A. och Vegesack visserligen äran och slagfältet, men mäktade för öfrigt ingenting förändra i händelsernas gång. Den reträtt, som nu egentligen vidtog, är en af de vackraste bragderna i krigets annaler. — A. fick tillåtelse att lämna armén och resa till Stockholm, där han emottogs med den mest smickrande uppmärksamhet af alla samhällsklasser. Vid hans ankomst hade missnöjet med Gustaf Adolfs vanvettiga styrelse stigit till sin höjd och ett parti redan förenat sig om att afsätta honom. Inbördes kriget stod, som bekant, för dörren. Konungen var besluten att sätta sig i spetsen för södra armén. Då begaf sig A. — den betydelsefulla 13 mars — upp på slottet, inträdde med sex behjärtade män i konungens rum och förklarade att »hela nationen vore försatt i häpnad öfver rikets olyckliga ställning och konungens tillämnade afresa och att man vore fast besluten att afböja den». Utan blodsutgjutelse blef konungen arresterad. Hertig Carl anmodades att öfvertaga riksföreståndareskapet och sammankalla en riksdag, och statshvälfningen 1809 hade försiggått i största lugn. A. rönte många prof på tacksamhet. Ständerna förlänade honom och hans efterkommande Leckö kungsgård för 50 år. Han blef 1810 statsråd, utnämndes till general och upphöjdes i grefligt stånd. Som chef för den förbundna nordarméns generalstab deltog han i slaget vid Leipzig mot Napoleon 1813 samt bevistade äfven fälttåget i Norge 1814. Efter en kort sjukdom slutade A. d. 21 aug. 1815 sitt ärorika och verksamma lif. — Gift 1: 1792 med *Henrietta Amalia Stackelberg* och 2: 1798 med *Margareta v. Engeström.*

2. **Adlercreutz, Axel Gustaf,** justitiestatsminister, landshöfding. Född d. 2 mars 1821. Fadern *Gustaf Magnus Adlercreutz* var yngste bror till Carl Johan A. och dog som generallöjtnant; modern *Margareta Elisabeth Charlotta von Arbin.* Efter aflagda juridiska examina ingick A. i Svea Hofrätt, där han befordrades till assessor 1853. Sedan han på den juridiska ämbetsmannabanan fortgått till revisionssekreterare och justitieråd, utnämndes han 1868 till president i Göta Hofrätt, men inkallades samma år i konungens statsråd, såsom chef för civildepartementet. År 1870, när excellensen De Geer lämnade sin plats vid konungens rådsbord, intogs denna af A. såsom justitiestatsminister. Efter riksdagen 1874 erhöll han på begäran afsked och utnämndes till landshöfding i Malmöhus län. Var 1877—80 ledamot af Andra kammaren, tillhörande den mot landtmannapartiet oppositionella »intelligensen» och afled i Stockholm d. 20 maj 1880. — Gift 1853 med grefvinnan *Märta Hedvig Sofia Lewenhaupt.*

1. **Adlerfelt, Gustaf,** historiograf. Född 1671. Föräldrar: hofkamreraren *Carl Adlerfelt* och *Anna Katarina Schmeer.* — Efter omfattande studier vid Uppsala akademi, företog A. 1696 en utländsk resa, hvarunder han äfven besökte Haag och biträdde svenske ambassadören vid fredskongressen i Rijswik grefve Lillieroth. Efter sin återkomst till fäderneslandet var han från 1701 till sin död, i slaget vid Pultava den 28 juni 1709, konungens trogne följeslagare. Under sina resor hade A. fört vidlyftiga anteckningar. Detta väckte hos honom tanken på att äfven föra en dagbok öfver konungens fälttåg, ett förslag, som Carl omfattade med så mycket välbehag, att han befallde både rådet och sina generaler, att meddela A. alla nödvändiga underrättelser och handlingar. Denna dagbok, som innehåller många upplysningar om konungens fälttåg och underhandlingar, flera viktiga akter och karakteristiska drag, fortgår till två dagar före författarens död. A:s dagbok hamnade efter växlande öden hos författarens son, kammarjunkaren i holsteinsk tjänst Carl Emanuel Johan Adlerfelt, som öfversatte den på franska under titel af *Histoire Militaire de Charles XII roi de Suède,* och befordrade den till trycket. — Gift 1704 med *Anna Kristina Steb.*

2. **Adlerfelt, Per,** riksråd. Född d. 4 juni 1680. Den föregåendes bror. A. ingick vid tjugo års ålder i Carl den tolftes här, bevistade slaget vid Narva, fälttåget i Kurland, belägringen af Thorn, drabbningen vid Holofzin och slaktningen vid Pultava, där han blef fången, men genast lösgifven, hvarpå han återvände till Sverige. — Under Carls vistelse i Turkiet deltog han i slaget vid Gadebusch samt i Stralsunds försvar och åtföljde Carl, då denne hemkommit, på fälttåget till Norge, öfverallt ådagaläggande stort mod och tapperhet, hvarför han, ehuru icke förrän efter Carls död, utnämndes till general af infanteriet 1719 och friherre 1720. — Under den följande styrelsen ägnade sig A. åt statsmannavärf, blef envoyé vid danska hofvet 1721 och riksråd 1739 efter hattarnes seger. A. blef skjuten 1743 på Norrmalms (n. v. Gustaf Adolfs) torg i Stockholm under dalkarlarnas uppror, hvilket han skulle söka stilla. — Gift med *Charlotta Julia v. Bautzen* från Mecklenburg.

3. **Adlerfelt, Carl,** landshöfding. Född i Stockholm 1719. Den föregående son. — Redan vid 15 års ålder bar A. den blå rocken som volontär vid det värfvade regemente hans far uppsatt i Malmö. Efter finska kriget, som han bevistade till dess slut, ingick han i fransk tjänst 1745 och deltog i flera blodiga träffningar. Vid sin hemkomst utnämnd till konungens generaladjutant och chef för Kronprinsens regemente, bevistade han äfven det pommerska kriget, avancerade till generalmajor och blef efter krigets slut landshöfding i Malmö 1764. Af allt hvad han uträttade på den korta tiden af fem år, som han förestod denna plats, må här endast nämnas: storskiftets ordnande och landets refning samt iordningställandet af vägarna, hvilka genom hans anvisningar kommo i ett utmärkt skick. För folkundervisningen, fattigvården, den allmänna ordningen, kyrkotukten, eldsläckningsverket i staden och på landet hade A. ögonen öppna. Död d. 20 jan. 1769 i Malmö. — Gift 1: 1745 med *Franciska Magdalena von Falkenhain* från Strassburg, 2: 1754 med *Agneta Maria Strömfelt*, 3: 1762 med *Ulrika Sofia Sparre* och 4: 1768 med *Betty Jennings*.

Adler-Salvius, Johan, statsman. Född i Strengnäs 1590. Hans far *Peder Hansson* var syndicus i staden; modern hette *Anna Persdotter*. — Genom då varande biskopen Petrus Jonæ, hvars uppmärksamhet blifvit fäst vid den unge gossens ovanliga naturanlag, blef han satt i tillfälle att studera.

Efter någon tids vistande i Uppsala fick han företaga en utländsk resa, därunder han förvärfvade sig magistergraden i Helmstädt 1614 och juridisk doktorsgrad i Montpellier 1618. Efter sin återkomst till fäderneslandet fick han, sedan han i statens tjänst tillvunnit sig Gustaf Adolfs synnerliga förtroende, utarbeta planen till Göteborgs anläggning samt befordrades till assessor i Svea Hofrätt. Han afsändes kort därefter i ett hemligt uppdrag till Sachsen och någon tid därpå till Salzburg för att underhandla om fred med polska fullmäktige. På återvägen hade han missödet att, tillika med den honom åtföljande Arvid Horn, falla i händerna på en hop kossacker, som togo dem till fånga och kvarhöll dem i fyra veckor. S. följde 1630 konungen till Tyskland, där han tjänstgjorde som generalkrigskommissarie och efter slaget vid Breitenfeld som konungens resident och kommissarie i Nedersachsiska kretsen med säte i Hamburg. 1634 hemkallades han härifrån till Sverige och blef som hofkansler den ledande mannen i kansliet under Axel Oxenstiernas frånvaro. 1636 sändes S. åter till Tyskland för att leda fredsunderhandlingarna och var efter 1638 ensam Sveriges diplomatiska ombud, legat, i Tyskland, där han stannade till 1650. — De förnämsta resultaten af hans diplomatiska verksamhet under den första tiden blefvo de båda förbundsfördragen med Frankrike 1638 och 1641 samt preliminärerna till den allmänna fredskongressen, afslutna dec. 1841. S. skötte också Sveriges finanser i Tyskland. — År 1643 begaf sig S. jämte Johan Oxenstierna till Osnabrück för att representera Sverige vid Westfaliska fredskongressen. Det dröjde ej länge förrän uppenbar missämja utbröt mellan Oxenstierna och S., mindre för deras olika sätt att se saksrna, än för de ingifvelser de från olika håll emottogo. Oxenstierna berodde af sin faders, rikskanslerens, meddelanden, S. åter af drottningens. Omsider blef dock freden bragt till ett lyckligt slut, och den betydliga andel S. däri hade var, såsom man ville påstå, med kanske alltför mycken noggrannhet lämpad efter drottningens vilja. — Gustaf Adolf hade gjort S. till adelsman, då han antog namnet *Adler* med bibehållande af sitt förra namn *Salvius*, hvilket han burit allt ifrån sin studietid i Uppsala; nu blef han trots Axel Oxenstiernas och Per Brahes ifriga motstånd mot att en ofrälse född skulle nå denna värdighet riksråd 1648 och friherre 1651, i hvilken värdighet han dock aldrig tog inträde. I Sverige blef han med mycken ynnest emottagen af drottning Kristina. Vid fyllda sextio år och i medvetande af sina många afundsmän ville han nu draga sig tillbaka och i lugn njuta af sin vunna ära och rikedom. Men drottningen fördrade hans hjälp vid flera viktiga tillfällen. Han måste åt henne uppsätta så väl propositionen vid början af 1650 års riksdag, som förslaget att åt Carl Gustafs blif vande barn gifva arfsrätt till Sveriges krona. Han fick äfven i uppdrag att leda den i Lübeck förestående fredsunderhandlingen med Polen. När han för detta ändamål skulle företaga sin andra resa till Lübeck, insjuknade han hastigt och dog d. 24 aug. 1652. — A. var en man med lysande själsgåfvor och stor lärdom, känd som mästare i förställningens och intrigens konst. En ofullkomlighet var hans begär efter rikedomar, till hvilkas ökande han icke alltid synes ha varit så nogräknad med medlen. Vid trettio års ålder gifte nan sig med den rika guldsmeden Lorentz Hartmans sextioåriga änka *Margareta Pedersdotter Skuthe*, som sedan följde honom på hans många resor och beskickningar. Vid hans död skänkte hon till hans minne det ytterst dyrbara altare, som ännu pryder Storkyrkan i Stockholm.

1. **Adlersparre, Georg,** krigare, statsman, författare. Född i Jämtland d. 28 mars 1760. Föräldrar: öfverstelöjtnanten *Kristoffer Kristoffersen*, adlad *Adlersparre*, och *Ebba Sofia Planting-Berglod*. Han inträdde vid femton års ålder i krigstjänst och deltog som ryttmästare vid Lifregementet till häst med utmärkelse i finska kriget 1788—90. Härunder blef han fången. — 1793 tog han afsked från ryttmästarebeställningen och ägnade sig åt litteraturen och studier. Han hade redan i sina unga år uppträdt som författare och till och med som skald en gång i sällskapet Utile Dulci vunnit priset framför Thorild. Hans kallelse låg likväl icke åt detta håll: det var som prosaist han skulle skörda

sina litterära lagrar. Han utgaf efter hvartannat *Blick öfver Vasakonungarna*, ett litet mästerstycke ehuru blott ett utkast, *Läsning i blandade ämnen*, *Krigssamlingar* och *Historiska samlingar*, det sistnämnda likväl icke förrän under senare delen af sin lefnad. Hans förnämsta arbete förblir dock *Läsning i blandade ämnen*, en periodisk skrift, i början kallad *Läsning för Landtmän*, som han utgaf åren 1795—1801 med biträde af flera den tidens verksammaste litteratörer såsom Leopold, Silfverstolpe, D. v. Schulzenheim, o. s. v. Den innehåller många förträffliga uppsatser i ämnen af litterärt och allmänt medborgerligt intresse och bidrog kraftigt till spridandet af nya idéer, till krossandet af gamla fördomar och till den tänkesättets utveckling, som efter hand framkallade statshvälfningen 1809. Namnet »Läsning i brännbara ämnen», såsom denna tidskrift kallades vid hofvet, röjer nogsamt huru den och dess utgifvare där voro anskrifna. Också skyndade d. v. hofkansleren Zibet att af en obetydlig uppsats taga sig anledning att förbjuda dess vidare utgifvande. Nu drog sig A. tillbaka, arrenderade ett litet landställe och sysselsatte sig med studier och åkerbruk. — Vid krigets utbrott 1808 sökte han ånyo anställning inom armén, utnämndes till major och öfverstelöjtnant samt placerades vid västra armén i Vermland. Det var här han skulle grundlägga sitt ryktes odödlighet, när han i början af mars 1809 af vänners och kamraters förtroende ställdes i spetsen för Värmländska fördelningen af nämnda armé, hvilken beslutit marschera till hufvudstaden och genomföra den statshvälfning, fäderneslandets vådor anvisade såsom enda räddningsmedlet. När A. ankom till Stockholm, hade Adlercreutz' beslutsamhet redan utfört detta vågstycke, hvars utgång eljes kanske varit oviss nog. Om således den omedelbara andel A. hade i statshvälfningen blef mindre än Adlercreutz', blef belöningen dock icke mindre: han fick genast en plats i riksföreståndarens konselj och några veckor därefter en dylik i det nya statsrådet; utnämndes till generaladjutant, friherre, kommendör af Svärdsorden, generalmajor och chef för västra armén, allt 1809; fick i uppdrag att med Vermländska fördelningen afgå till norska gränsen och underhandla med prins Kristian August om hans val till svensk tronföljare, emottog honom vid Svinesund och ledsagade honom till Stockholm. — 1810 utbytte A. sin plats i statsrådet mot den af landshöfding i Skaraborgs län; men äfven här följde regeringens nådebevisningar det nya statsskickets upphofsman: han blef efter hvartannat grefve 1816, en af rikets herrar 1817, serafimerriddare 1818. Med dessa utmärkelser följde äfven kallelser till ledamotskap i åtskilliga lärda samfund, till och med i Svenska akademien, hvilket han dock afböjde. År 1824 begärde han afsked från landshöfdingtjänsten och tillbragte sina sista lefnadsår på sin egendom Gustafsvik i Vermland, där han dog d. 23 sept. 1835. — Gift 1810 med *Lovisa Linroth*. — Liksom A. i andlig kraft och snille öfverträffade de flesta af sina samtida, gjorde han det äfven i kroppsligt hänseende. Han var lång, af en nästan herkulisk kroppsbyggnad och »man skulle kallat honom skön, om ej naturen nekat honom det lätta, rörliga och älskvärda». Ställd midt i bränningarna af en orolig brytningstid, har han som offentlig man naturligtvis blifvit mycket olika bedömd.

2. **Adlersparre, Axel**, militär, ämbetsman.

Född d. 29 juni 1763. Den föregåendes bror. — Efter slutade studier i Uppsala, ingick han 1778 vid Lifregementet till häst. Sedan han med utmärkelse deltagit i finska kriget utnämndes han till ryttmästare, men erhöll på begäran afsked 1796. — Han har egentligen blifvit bekant genom sitt uppträdande på riksdagen i Norrköping 1800. Då han här jämte flera af ståndet i ridderskapet och adelns plenum d. 29 maj sade sig icke längre vilja vara medlem af riddarhuset, förklarades han genom konungens bref till riddarhusdirektionen d. 14 aug. s. å. för all framtid förlustig sin riksdagsmannarätt och ställdes jämte ett par andra under tilltal för förgripliga utlåtelser mot landtmarskalken. Det hela aflopp med några obetydliga böter för de anklagade. Några år därefter öfverflyttade A. till Öland och arrenderade Borgholms kungsladugård, där han införde åtskilliga gagnande inrättningar vid jordbruket. Under sin vistelse på Öland tjänstgjorde han några år som tillförordnad landshöfding på ön. 1833 öfvertog han samma befattning i Jämtlands län och dog d. 16 sept. 1838 på Näldö i Jämtland. — Gift 1806 med *Carolina Ottiliana von Arbin*.

3. **Adlersparre, Carl August**, skriftställare (pseud. Albano). Född i Kristinehamn d. 7 juni 1810. Son till general A. (N:o 1). — A. ingick på den militära banan, där han stannade vid löjtnantsgraden, hvarjämte han bar titel af kammarherre. Vid tjugo års ålder framträdde han som lyrisk författare med *Ungdomsdikter* 1830, hvilka följdes af *Poemer i Vinterblommor* 1833, *Smärre samlade Dikter* 1841 samt några noveller och skisser. Erhöll fem gånger Svenska akademiens andra pris. Hans vittra alster emottogos af allmänheten med mycket bifall, om än granskare icke utan skäl anmärkt, att hans dikter »oaktadt deras praktfulla diktion andas mera retorik än inre poesi». A. var mer framstående på prosans område. Har skrifvit högst läsvärda historiska skildringar och biografier såsom *1809 års revolution och dess män* och *Anteckningar om bortgångna samtida*. Död i Stockholm d. 5 maj 1862. — Gift 1848 med *Charlotte Aurore Jeanette von Platen*.

4. **Adlersparre, Sofia Adolfina**, målarinna. Född i Räpplinge socken på Öland d. 6 mars 1808. Dotter till landshöfding A. (n:o 2). — Fröken A. röjde såsom helt

ung utmärkta anlag för målarkonsten, som sedermera efter faderns död utbildades i Paris. Under sin andra resa 1845 kopierade hon i Dresdengalleriet Rafaëls »*Sixtinska madonna*», hvilken kopia inköptes af drottning Josefina och finnes i katolska kyrkan i *Kristiania*. — Tredje resan företogs 1851 med understöd af statsmedel, som satte henne i tillfälle att under en längre tid uppehålla sig i München, Bologna och Florens samt under tre och ett halft år vistas i Rom. Bland orginalmålningarna märkas *Romersk flicka med tamburin*, *Flicka från Ferentino di Campagna i högtidsskrud* m. fl. De kopior hon utfört efter Rafaël äro, utom »Sixtinska madonnan», *Kristi förklaring*, efter original i Vatikanen, *S:ta Cecilia* (i Bologna), *Heliga familjen*. Hon har äfven kopierat di Cigoli's *Ecce Homo* och Franceschini's *Josefs död*. Hon ägnade sig också åt porträttmålning. — Död efter en längre tids sjuklighet i Stockholm d. 23 mars 1862.

5. **Adlersparre, Axel**, kommendör. Född på Ottenby på Öland d. 27 okt. 1812; den föregåendes bror. — Utnämnd 1837 till sekundlöjtnant vid K. M:ts flotta, gjorde A. s. å. sin första sjöresa som officer till Medelhafvet. Återkommen till fäderneslandet erhöll han k. permission och seglade i mer än fem års tid under främmande namn, som simpel matros, på amerikanska handels- och örlogsfartyg. — Efter sin återkomst till fäderneslandet 1844 blef han 1845 premierlöjtnant och var på årliga sjöexpeditioner ända till 1852. Utnämndes 1854 till kaptenlöjtnant och fyra år därefter till kapten. 1864 kallades A. till chef i sjöförsvars-kommandoexpeditionen och biträdde d. v. sjöministern grefve v. Platen i den beslutade reorganisationen af sjöförsvaret. Då, enligt den år 1866 genomförda reorganisationsplanen, en del af flottans officerskår måste förflyttas på reservstat, anhöll A. att själf först få öfvergå på denna stat, för att genom sitt exempel verka för den beslutade reduktionen. Samma år valdes han af Stockholms kommun till dess representant i Andra sammaren, hvilket uppdrag han beklädde till sin död, och åtnjöt stort anseende i riksdagen för sin frimodiga och själfständiga hållning samt valdes till statsrevisor 1874—75. Då han 1868 blifvit utnämnd till kommendör och till t. f. chef för förvaltningen af sjöärendena, men snart fann denna förtroendepost oförenlig med en folkrepresentants oberoende, begärde han sitt entledigande, hvilket ock genast bifölls. Varm ifrare af ett starkt landtförsvar, har A. med värma lagt sitt ord i vågskålen i alla de frågor, som rört ordnandet af samma försvar. Död i Stockholm d. 16 juni 1879. — Gift 1: 1848 med *Heliodore Anckarsvärd* och 2: 1869 med *Sofi Leijonhufvud*. (Se nedan!)

6. **Adlersparre, Karin Sofi**, (pseud. *Esselde*), född *Leijonhufvud*, skriftställarinna. Född d. 6 juli 1823 på Helgerum i Kalmar län. Föräldrar: öfverstelöjtnanten *Erik Gabriel Leijonhufvud* och *Sofia Emerentia Hoppenstedt*. Gift 1869

med kommendören Axel Adlersparre. (Se ofvan!) Flyttade 1848 till Stockholm, där hon utförde flera öfversättningar. 1859 grundade hon jämte fru Rosalie Olivecrona »Tidskrift för hemmet», hvilken hade till syfte att höja och förädla den svenska kvinnan samt att kämpa för en rättvis »kvinnosak». Från och med 1868 redigerade frih. A. ensam »Tidskrift för hemmet», som upphörde 1885, hvarpå hon 1886—88 redigerade den nya tidskriften »Dagny». Frih. A. har äfven utvecklat ett välsignelsebringande arbete i andra afseenden, i det att hon bidragit till grundandet af söndags- och aftonskolor för arbetsklassens döttrar, Stockholms läsesalong 1866 och den kända föreningen Handarbetets vänner, hvilken varit af en så stor betydelse för upplifvandet och utvecklingen af finare kvinnligt handarbete med konstnärlig och svensk prägel. — Hösten 1884 tog frih. A. initiativ till stiftande af Fredrika Bremer-förbundet, hvarigenom det kvinnliga själfständiga arbetet i hög grad befordrats. — Hon afled å Ström vid Södertelje d. 27 juni 1895.

Adolf Fredrik, konung. Född d. 14 maj 1710; biskop af Lübeck och hertig af Holstein-Gottorp; son af *Kristian August*, hertig af Holstein-Gottorp och *Albertina Fredrika af Baden-Durlach*, sondotter af Carl X:s syster Kristina Magdalena. — På grund af släktskapen och genom rysk inverkan valdes Adolf Fredrik efter den barnlöse Fredrik den förste till tronföljare i Sverige d. 23 juni 1743. Han var mild, godsint och välmenande, men trög, obeslutsam och föga begåfvad. Hans gemål *Lovisa Ulrika*, som i allt var en motsats till sin man, snillrik, kvick, lidelsefull och härsklysten, fick därför genast ett afgjordt välde öfver honom och ledde honom obestridt efter sin vilja. Den 25 mars 1751 uppsteg A. F. på Sveriges tron Med den nye konungen vaknade den gamla åtrån efter ökad konungamakt. »Ingen var ock mera ägnad än han, att genom folkets kärlek vinna vidgad makt; men ingen heller mindre i stånd, att våldsamt tillrycka sig densamma.» Också råkade han snart i ännu större trångmål, än hans företrädare. Det härskande partiet, Hattarne, som förut bundit händerna på honom genom en, ytterligare inskränkt, konungaförsäkran, tillät sig att i de obetydligaste saker uppträda mot honom, kränkte honom med förebråelser, och förnärmade på alla upptänkliga sätt hans kungliga värdighet. Till och med hans sons uppfostran gjordes till en statsaffär och konungen fick ej ens rätt att häri förordna efter eget tycke. En gång lät rådet, utan att tillfråga konungen, genom öfversten för hans garde häkta en underofficer, som på konungens befallning förhindrat ett af de öfvermodiga riksråden att köra in på inre borggården. — Hattpartiet utnämnde, liksom senare den franska skräckregeringen, ett formligt välfärdsutskott, den s. k. ständernas kommission, hvilken lät som uppviglare häkta alla, som på

något sätt yttrade sig till fördel för konungen. Slutligen förordnades, att »till kunglig majestäts och rikets sannskyldiga nytta» rådet skulle få en namnstämpel, att begagna då konungen vägrade sin underskrift. — Detta var mer än Lovisa Ulrikas stolta sinne kunde bära. En sammansvärjning, som förut var uppgjord, att återställa regeringssättet, sådant det var i Gustaf II Adolfs dagar, sattes i verkställighet — men misslyckades; och nu trampade de triumferande Hattarne utan försyn den förödmjukade konungamakten under fötterna. Drottningen fick i konungens närvaro af ständernas deputerade uppbära en skarp varning och konungen måste godkänna en af dem honom föreläst akt, af innehåll, att, om han fortfore i dylika uppsåt, skulle han skiljas från krona och rike. Det pommerska kriget, begynt emot lagen och fördt utan heder, bidrog i hög grad att försvaga Hattpartiets makt och anseende. Därtill kom att Hattarne, sedan de blifvit allrådande, ej kunde bibehålla enigheten inom sig själfva utan söndersletos af personliga tvister både i rådkammaren och vid riksdagen. Dessa förhållanden, af hvilka motpartiet klokt begagnade sig, öfverflyttade nu makten i Mössornas händer. Men dessa, hvilkas valspråk var »hushållning», sörjde just genom sina felsteg i den inre hushållningen själfve för att deras välde ej blef långvarigt. Den allmänna nöden steg snart till en höjd som fordrade sammankallandet af riksdag; men härpå ville icke Mösspartiet ingå. Då uppträdde A. F. i rådskammaren och förklarade, att han till dess en riksdag blefve utlyst nedlade sin kungliga myndighet. Detta oväntade beslut framkallade en allmän bestörtning: kollegierna förklarade sig utan laglig öfverhet icke kunna fortsätta sina arbeten, det lägre folket kom i rörelse och när äfven krigsbefälet i Stockholm förklarade, att de icke längre kunde ansvara för truppernas trohet, måste rådet, sedan landet i sex dagar varit utan konung, omsider gifva efter och sammankalla ständerna till en riksdag, hvarpå konungen återtog sin värdighet. Genast vid riksdagens början fingo Hattarna öfvertaget och Mössrådet ställdes till rätta för sina förvända hushållsplaner. Men hofvet fann sig besviket i de förhoppningar det fästat vid den timade partihvälfningen och konungen blef lika vanmäktig som förut. — Konung A. F. afled i Stockholm d. 12 febr. 1771. Han var icke vuxen det svåra kallet att under en tid upprörd af häftiga partistrider föra statsskeppet i land. Men »godheten är också en makt på jorden»; människokärleken, välviljan och det husliga lifvets dygder utmärkte honom i hög grad. Folkets uppriktiga tårar vid dödsbudet vittnade att han ägde en plats i sina undersåtars hjärtan. Hans barn med Lovisa Ulrika voro Gustaf (III), född 1746, Carl (XIII), f. 1748, Fredrik Adolf f. 1750 och Sofia Albertina f. 1753.

1. Adolf Johan, hertig till Stegeborg, pfalzgrefve vid Rhen Född på Stegeborg d. 11 okt. 1629. Föräldrar: pfalzgrefven *Johan Kasimir* af Zweibrücken och prinsessan *Katarina,* Carl IX:s dotter. Blott tio år gammal förlorade A. J. sin mor. De fel och besynnerligheter, som röjde sig i hans lynne, ökades utan tvifvel genom den tidiga förlusten af hennes ledning och förbättrades ingalunda af lifvet vid drottning Kristinas hof. Vid sexton års ålder förlofvades han på drottningens tillställning med den lika gamla Elsa Beata Brahe, en dotter till grefve Per Brahe d. y. Vid tjugu års ålder utnämndes han till öfverkammarherre, två år därefter till Torstenssons efterträdare såsom generalguvernör öfver Västergötland, Dal och Värmland; och 1653 — således vid tjugufyra år — till riksmarskalk med titel af »grand-maître». Dessa befattningar voro icke tomma titlar, utan verkliga statstjänster med stora löner, hvilka han alltid behöll. I början af Carl Gustafs regering hade han ingen gifven befattning. Konungen kände hans lynne. Slutligen tog han honom med sig till polska kriget, där hertigen ådagalade mod och skicklighet. När konungen 1657 måste bryta upp och tåga mot Danmark, utnämndes A. J. till generalissimus öfver de i Preussen kvarlämnade trupperna. Snart spordes från lägret obehagliga tvister. När sedan de svenska trupperna kommo i trångmål, och äfven konungen ogillade ett och annat i A. J:s åtgärder, blef denne så uppbragt, att han reste hem. Konungen satte honom då ur all verksamhet. Carl Gustafs vacklande hälsa erinrade honom om nödvändigheten, att förordna om rikets styrelse i händelse han hastigt ginge bort. Oaktadt sitt misstroende till A. J. ansåg han honom likväl nödvändig i förmyndare-styrelsen, såsom ett värn för konungamakten. När Carl Gustaf insjuknat i Göteborg och hans testamente uppsattes, utnämndes A. J. till riksmarskalk, med säte och stämma framför riksdrotset, samt till vice ordförande i regeringen. Denna del af testamentet förkastades likväl af de kort därefter sammanträdande ständerna. Då hertigen anlände till Stockholm för att bevista sin broders begrafning, blef han visserligen emottagen såsom det anstod en furste, men tillika underrättad, att hans plats i förmyndare-regeringen komme att intagas af en annan. Han gjorde väl sedan ett par försök att få någon del med i rikets styrelse; men dessa aflöpte fruktlöst och han tillbragte sina sista år på det ensliga Stegeborg, människohatande, missnöjd och i uppror mot hela mänskligheten. — Död på Stegeborg d. 14 okt. 1689. Hans lik begrofs först i Riddarholmskyrkan, men flyttades sedan till Strengnäs. — Gift 1: med *Elsa Beata Persdotter Brahe* och 2: med *Elsa Elisabeth Nilsdotter Brahe.*

2. Adolf Johan, hertig till Stegeborg. Född d. 13 aug. 1666. Den föregående sons. — Med sin andra gemål Elsa Elisabeth Brahe hade hertig Adolf Johan åtta barn, af hvilka fyra hunno mogen ålder, och bland dem denne A. J. d. y. Strax efter faderns död lämnade A. J. d. y. fäderneslandet och sedan dess känner man föga om hans öden. Det tyckes, som om han omkring 1690 varit i österrikisk tjänst. När Carl XII uppstigit på Sveriges tron återkom han till fäderneslandet.

Han deltog med honom i landstigningen på Seland och var närvarande i slaget vid Narva. När Carl därefter gick i vinterkvarter, utbröt en smittosam fältsjuka, som bortröfvade hertig A. J. i konungens eget högkvarter i Lais d. 25 febr. 1701. — Ogift.

Afzelius. Denna släkt, som har att uppvisa flera frejdade namn, härstammar från Västergötland från en bonde Afze Larsson i Broddetorp, Härlunda socken, som lefde på 1600-talet. Om härledningen af namnet hafva åtskilliga gissningar blifvit framställda. Den sannolikaste är att *Afzelius*, såsom hans äldsta son kallade sig, när han började studera, är en sammandragning af Afze Larssons dopnamn och latinska ordet *filius*, son.

1. **Afzelius, Adam,** naturforskare. Född i Larfs prästgård i Västergötland d. 7 okt. 1750. Föräldrar: prosten och kyrkoherden därstädes *Arvid Afzelius* och *Katarina Brisman*. — A. erhöll vid Uppsala universitet åren 1768—76 sin akademiska bildning och fästades 1777 vid universitetet såsom docent i österländska språk; men hans medfödda håg, lifvad af Linnés föreläsningar, drog honom in på naturvetenskapernas rika fält. Efter att i fyra år varit anställd som botanices demonstrator, fick han 1789 resa till London, där han uppehöll sig till 1791, då han företog en färd genom England och Skotland. I slutet af samma år blef honom erbjudet att såsom naturforskare medfölja en beskickning till Kina, men han hade då redan förbundit sig att i samma egenskap afgå till det engelska nybygget Sierra-Leone på Afrikas västkust. Sedan han vistats här i ett och ett halft år tvangs han för vårdandet af sin hälsa att för en tid besöka London, men återvände, så snart hans hälsotillstånd blifvit förbättradt, ånyo till Sierra Leone 1794. Lyckligen anländ till Free-Town i nämnda nybygge träffade honom den olyckan, att vid fransmännens plundring af denna koloni några månader därefter förlora alla samlingar och öfriga egendom. Genom ansträngningar af vänner och bekanta åstadkoms ett sammanskott, hvarigenom A. sattes i stånd att ånyo företaga resor utefter Guineakusten och till det inre af landet och sålunda ersätta det mesta af sina i samlingsväg gjorda förluster. Sommaren 1796 återvände han till England och, efter att någon tid ha förestått sekreterare-befattningen vid svenska beskickningen i London och gjort en tur genom Norge, återkom han efter tio års frånvaro 1799 till fäderneslandet. Här hade han under sin frånvaro 1797 blifvit förklarad för med. doktor. Han verkade som lärare vid universitetet i Uppsala, bestridde flere gånger den botaniska professurens göromål och utnämndes 1812 till e. o. professor i *materia medica*. Förutom en mängd uppsatser och afhandlingar i vetenskapliga tidskrifter, har A. på kunglig befallning ordnat och utgifvit: »*Egenhändiga Anteckningar af Carl Linnæus om sig sjelf*», Uppsala 1823. Efter Adam A. äro flera växt- och insektarter uppkallade. Hans dyrbara naturhistoriska och etnografiska samlingar blefvo dels skänkta, dels efter hans död sålda till Uppsala akademi. Död i Uppsala d. 30 jan. 1837. — Gift med *Anna Sofia Dassau*.

2. **Afzelius, Johan,** kemist. Född i Larfs prästgård d. 13 juni 1753; den föregåendes bror. Blef, sedan han 1776 tagit filosofiska graden, året därefter docent under prof. Torb. Bergman. Efter någon tids tjänstgöring i bergskollegium utnämndes han till kemie adjunkt och laborator 1780 och till professor i kemi 1784. A. har ådagalagt myrsyrans olikhet med ättiksyran. — Afzelii käraste sysselsättning var trädgårdsskötsel och han utvidgade och förbättrade med betydliga kostnader den trädgård, som hörde till kemie-professorns ämbetsgård. Vid hans död öfverläts denna trädgårdsanläggning utan ersättning till universitetet, äfvensom hans utvalda samling af mineralier. Död i Uppsala d. 20 maj 1837. — Ogift.

3. **Afzelius, Per von,** läkare. Född i Larfs prästgård d. 14 dec. 1760. De föregåendes bror. Då Adam och Johan redan visat sig sakna håg för det prästerliga ståndet, önskade fadern att få se denne sin yngste son träda i sina fotspår. Detta skedde dock icke, utan A. blef magister och med. kandidat s. å. 1782 och tre år därefter med. doktor. Året förut 1784 reste A. utrikes. Han besåg de större sjukinrättningarna i Frankrike och uppehöll sig någon tid i Paris. I Edinburg, dit han sedan begaf sig, kvarstannade han ett år, bevistade där föreläsningar och tjänstgjorde under hela tiden som auskultant vid kliniska institutet i Royal Infirmary. Återkommen till fäderneslandet 1786 utnämndes han s. å. till med. adjunkt i Uppsala och förordnades 1788 till kirurg vid akademiska sjukhuset därstädes. När finska kriget s. å. utbröt, afgick han som regementsfältskär vid Lif gardet till Finland och sökte där på bästa sätt ordna fältsjukvården. Under kriget befordrades han till fältmedikus och öfverdirektör för arméns medicinalverk. 1801 utnämndes han till professor i teoretisk och praktisk medicin samt prefekt för det akademiska sjukhuset i Uppsala, sedan han en längre tid förut förestått denna profession och hållit enskilda föreläsningar. A. var äfven generalinspektör öfver arméns medicinalvård och lifmedikus hos d. v. kronprinsen Karl Johan. Han blef 1812 arkiater; 1815 adelsman med namnet *von Afzelius;* 1818 K. Maj:ts förste arkiater. Död i Uppsala d. 2 dec. 1843. — Gift med *Vendela Katarina Sidrén*.

4. **Afzelius, Anders Erik,** juris professor, politisk martyr. Född i Forshems prästgård i Skara stift d. 25 april 1779. Föräldrar: kontraktsprosten och kyrkoherden i Mariestad *Erik Afzelius* och *Kristina Margareta Victorin*. — Efter aflagda lärdomsprof för filosofiska graden promoverades han till magister vid universitetet i Åbo 1798, ägnade sig därefter åt juridiken, blef juris doktor ultimus vid promotionen 1810 och professor 1818. På grund af några karrikatyrteckningar, dels öfver Nikolaus I, dels öfver finska

senatsmedlemmar, samt genom intriger af personer, som han fått till fiender vid förandet af en process om några kronogods i Viborgs län, fick han 1831 ryska regeringens befallning att lämna Finland. Då han i följd af sjukdom icke kunde efterkomma denna befallning inom föreskrifven tid, blef han på Åland, där han befann sig på hemväg till fäderneslandet, dit hans hustru och barn redan afrest, gripen och skickad till Wiätka i Kasan, där han kvarhölls i fyra år, då han fick tillåtelse att utbyta denna förvisningsort mot något ställe i Finland. Han vistades i städerna Villmanstrand och Keksholm, tills han 1837 fördes till Livland, där han dog d. 1 mars 1850. — Gift 1806 med *Maria Margareta Hydrén.*

5. **Afzelius, Arvid August,** präst, skald, häfdatecknare. Född på Fjällåkra i Hornborga socken i Västergötland d. 6 maj 1785. Föräldrar: komministern i Falköping *Per Afzelius* och *Inga Magdalena Lindström.* — Utgången från ett fattigt föräldrahem, hade A. endast att lita på sin egen kraft för att komma fram i världen. Genom att dela sin tid mellan egna studier och andras undervisning, beredde han sig medel att vistas i Uppsala, där han vann den filosofiska lagern vid promotionen 1809. Två år därefter ingick han på den prästerliga banan och tjänstgjorde några år som e. o. hofpredikant i Stockholm. 1820 blef han notarie i hofkonsistorium samt ordinarie hofpredikant och 1821 kyrkoherde i Enköping, där han lefde i ett halft sekel. — Under sin vistelse i Stockholm fick han besök af den berömde danska språkforskaren Rasmus Kristian Rask, som kort därefter inflyttade i Afzelii hem, och under de tvenne år han uppehöll sig i Stockholm för språkforskning, blef Afzelii säkre vägvisare vid dennes studier i den isländska litteraturen. A. hade 1811 utgifvit en öfversättning af *Hervara-sagan,* nu framträdde 1818 hans öfversättningar af *Sæmundar Eddan* och *Solar Liòd,* öfversättningar, hvilka, om än en strängare kritik i dem kan finna åtskilligt att ändra och rätta, likväl i poetisk anda och kraftfullt språk äro mycket förtjänstfulla. Redan som ung hade A. i födelsebygden börjat och fortsatte sedan med allt mera ifver och framgång i vidsträcktare kretsar att från folkets egna läppar uppsamla de svenska folkvisorna, lekarne och sagoäfventyren. Under åren 1814—17 utgaf han i förening med Geijer *Svenska Folkvisor,* om hvilka Atterbom yttrade: »att man i enhvar af dem förnimmer den »underbara harpan», hvars historia i en af de vackraste, utgör både ämnet och titeln.» — Han uppträdde äfven i Iduna — A. var en af de tidigare medlemmarna af Götiska förbundet — och Atterboms Poetiska kalender med åtskilliga romanser i den svenska folkvisans tonart, bland hvilka »*Neckens polska*», diktad till den undersköna melodien af samma namn, blifvit nästan en nationalsång och för alltid grundlagt Afzelii skalderykte. Han fortgick under hela sin lefnad på den bana han en gång beträdt: utgaf tid efter annan *Den siste Folkungen,* sorgespel, 1830; *Afsked från Svenska Folksharpan,* en ny samling folkvisor och egna sånger i folkvisans diktform 1848, och 1839—1870 *Svenska Folkets Sagohäfder,* ett arbete, hvilket — man må däremot göra hvilka anmärkningar som helst — alltid kommer att äga betydelse såsom den enda uppteckning vi äga af vår forntidshistoria, sådan hon kvarlefver i folkets eget minne. Belönades af Svenska akademien 1841 med kungliga eller Carl Johanspriset och erhöll 1865 samma akademis stora guldmedalj för litterär förtjänst. — Död i Enköping d. 25 sept. 1871. — Gift 1: 1815 med *Sofia Ottiliana Ramsay;* 2: 1831 med *Sofia Charlotta Fernbohm,* och 3: 1848 med *Vilhelmina Elisabeth Elfström.*

6. **Afzelius, Fredrik Georg,** filosofisk skriftställare. Född d. 7 dec. 1812 på Haglösa i Films socken af Uppland. Föräldrar: bergslagsläkaren vid Dannemora grufvor *Carl Johan Afzelius* och *Johanna Kristina Öberg.* — Student vid Uppsala universitet 1829 och filosofie doktor 1836, utnämndes han 1838 till docent i praktisk filosofi och 1842 till adjunkt i teoretisk och praktisk filosofi. Representant för Uppsala stad i Andra kammaren 1873—75 och i Första kammaren för Uppsala län 1878—84. — A. redigerade såsom ansvarig utgifvare *Intelligensbladet* 1844—45, samt har utgifvit flera läroböcker och lärda skrifter, såsom: *Lärobok i Logiken, Lärobok i Psychologien* m. fl. A. afgick vid 1893 års slut från sin adjunktsbefattning. Död i Uppsala d. 19 mars 1896. — Gift 1847 med *Edla Sofia Elisabet Richert,* dotter af den berömde rättslärde J. G. Richert.

7. **Afzelius, Johan Fredrik Ivar,** justitieråd, juridisk författare. Född d. 15 okt. 1848 i Uppsala. Den föregående son. 1867 student och 1873 juris kandidat. A. kallades 1877 till docent i svensk allm. lagfarenhet och romersk rätt vid Uppsala universitet. Han aflade samma år juris licentiatexamen och promoverades till juris-doktor. Vice häradshöfding 1878, utnämndes han 1879 till e. o. professor i processrätt. A. blef 1886 utnämnd till revisionssekreterare och ingick 1887 såsom ledamot af Nya lagberedningen och Förstärkta lagberedningen. Sedan 1891 är han ledamot af konungens högsta domstol. A., som har ansedde som utmärkt jurist, har författat åtskilliga uppsatser i sitt ämne samt utgifvit »Sjölagen». Han invaldes 1897 i riksdagens Första kammare, där han gjort sig bemärkt för sina klara och logiska anföranden och företräder frihandelsvänliga och moderata tänkesätt. — Gift 1883 med *Anna Sofia Gabriella Richert.*

8. **Afzelius, Anders Johan,** diktare (pseud. Afze). Född i Alingsås d. 13 dec. 1817. Föräldrar: kyrkoherden och kontraktsprosten därstädes *Lars Peter Afzelius* och *Tullia Elisabet Brun.* — Efter förberedande stu-

dier i Lund tjänstgjorde A. några år som extra ordinarie i några ämbetsverk i Stockholm, men ingick som frivillig i Danmarks här, när kriget 1848 utbröt mellan detta rike och Tyskland. Återkommen till fäderneslandet, såsom premierlöjtnant och Dannebrogsriddare, fick han anställning vid tullverket, och befordrades till tullinspektor i Simrishamn 1855. A. har under märket »Afze» gjort sig känd såsom författare till smärre stycken på vers och prosa, af hvilka bland annat en samling utkommit under titel *Frids- och Stridsbilder* 1850. Han afhände sig lifvet genom ett skott i hjärtat d. 14 jan. 1865. — Gift 1: 1849 i Danmark med *Augusta Vilhelmina Nielsen* och 2: 1858 i Simrishamn med *Maria Lovisa Ljunggren*.

1. **Agardh, Carl Adolf**, naturforskare, statsekonom, teolog, biskop. Född d. 23 jan. 1785 i Båstad i Skåne. Föräldrar: handlanden *Jürgen Agardh* och *Agneta Kristina Ollman*. — Inskrifven såsom student vid Lunds universitet hösten 1799, dagen efter Esaias Tegnér eröfrade han vid tjugu års ålder den akademiska lagern, och blef 1807 docent i matematik. Men matematiken fick snart träda tillbaka för botaniken och 1810 utnämndes A. till e. o. demonstrator och adjunkt i botanik och ekonomi samt blef 1812 professor i dessa ämnen. Den verksamhet han nu begynte utöfva hör till det Carolinska lärosätets mest lysande minnen. »Det var såsom universitetslärare i Lund han utgaf sina berömda botaniska arbeten: *Synopsis Algarum* 1817; *Species Algarum* 1820, 1822; *Systema Algarum* 1824; *Représentations d'Algues Europ.* 1828, 1829, m. fl., hvilka inom en gren af denna vetenskap gåfvo ett nytt uppslag, och förvärfvade honom ett rum i den europeiska vetenskapens häfder. Det var äfven här och med föranledande af den andra sidan af hans lärarebefattning, som hans mångsidiga snille först vände sig åt de statsekonomiska forskningar, hvilkas resultater alltid skola komma att inom den fosterländska litteraturen kvarstå såsom kolossala minnesmärken af en genial och vidt omfattande blick, en glänsande framställningsgåfva och en brinnande fosterlandskärlek. Den verksamhet, som han jämte sitt mångsidiga och flitiga författarskap såsom akamisk undervisare utöfvade, har enligt samtidas vittnesbörd utmärkt sig för samma lysande egenskaper, som tillhörde så väl hans litterära som enskilda personlighet, och han samlade omkring sin lärostol en talrik lärjungeskara.» A. omskapade algologien. I anslutning till Jussieus då ännu unga skapelse, försöket till en naturlig ånordning af växtformerna, var A. — enligt hvad en utländsk lärd förklarat — »den förste, som det i högre mån lyckades att uppställa naturliga ordningar». A. behandlade äfven växternas anatomi och fysiologi. År 1816 lät han prästviga sig och utnämndes s. å. till kyrkoherde i S:t Peders klosterförsamling. Härigenom vann han på en gång ökade inkomster och inträde i riksförsamlingen, när ämbetsbröders förtroende kallade honom till fullmäktig vid riksdagarna 1817, 1823 och 1834. De allmänna värf, i hvilka han kom att taga del, öppnade för hans ande ett nytt verksamhetsfält, som i ej oväsentlig grad gaf åt hans senare lif dess egna prägel. Statsekonomien, och framför allt finansläran, blef nu hans tankars sysselsättning. I sin år 1829 i disputationsform utgifna *Granskning af statsekonomiens grundläror*, äfvensom i några andra samtidigt eller kort därefter utgifna afhandlingar, förordade han med värma ett inhemskt fondsystem och kämpade för ett sådant med sitt snilles hela kraft på riksdagen 1834, vid sidan af v. Schwerin, Skogman och Björnstjerna. Genom främjande af den inhemska kapitalbildningen skulle vårt land, dess näringar och handel frigöras från beroende af utländska kapitalister. Lunds sparbank, brandstodsbolaget för Skånes städer samt skånska hypoteksföreningen äro de inrättningar af detta slag, som helt och hållet eller delvis ha A. att tacka för sin tillkomst. Han var en vän af ordnad skogshushållning i förening med skogsodling och trädplantering. A. förordade inrättandet af lifförsäkrings- och lifränteanstalter. På gamla dagar utgaf A. *Sveriges statsekonomiska Statistik*, ett arbete, som likväl aldrig blef fullbordadt. — En annan sida af A:s alltomfattande verksamhet var den af ledamot i kommittén för läroverkens ombildning. Här förde han den realistiska riktningens talan, yrkande på att elementar-undervisningen skulle ställas så, att den på en gång blefve en allmän bildning och en utbildning af de speciella anlagen. — År 1831 kallades A. att intaga Kellgrens fåtölj i Svenska akademien och 1834 Hedréns plats som biskop i Karlstad. Som självskrifven representant bevistade han endast den sista riksdagen under Carl Johans och den första under Oscar I:s regering, hvarefter han drog sig tillbaka. Sedan han blifvit biskop fick hans författareverksamhet för ett helt årtionde en ny riktning, nämligen in på det teologiska området. Han utgaf äfven dessa skrifter samlade och det var under utarbetandet häraf, som döden ändade hans inom så många olika områden verksamma och gagnande lif d. 28 jan. 1859. — A. var ledamot icke blott af nästan alla Sveriges, utan äfven en mängd af utlandets lärda akademier och samfund; ordensbiskop 1837. — Gift med *Charlotta Lindskog*.

2. **Agardh, Jakob Georg**, universitetslärare, algolog. Född d. 8 dec. 1813. Den föregående son. Han promoverades till fil. doktor 1832. Två år därefter fästes han vid universitetet såsom docent i botanik och blef 1836 botanices demonstrator. När prof. Zetterstedt efter mångårig akademisk verksamhet erhöll afsked, intogs lärostolen i botanik 1854 af A., sedan 1847 e. o. professor. Riksdagsfullmäktig för Lunds universitet de två sista ståndsriksdagarna, har han innehaft samma offentliga uppdrag för staden Lund under de två första treårsperioderna efter det nya riksdagsskickets införande. Det oaktadt, och eljes upptagen af trägna akademiska tjänsteåligganden, har han ut-

vecklat en omfattande och förtjänstfull verksamhet som vetenskaplig skriftställare. Förutom en mängd uppsatser och afhandlingar i lärda tidskrifter har han utgifvit flera botaniska arbeten hufvudsakligen om algerna. Bland hans arbeten märkas *Species, Genera et Ordines Algarum, Algæ maris Mediterranei et Adriatici* 1842; *Caroli Ad. Agardh Icones algarum ineditæ* 1846; *Växtsystemets Methodologi* 1858; *Theoria systematis plantarum* 1858, m. fl., samt slutligen *Naturkunnighetens första grunder*, en folkbok som utgått i flera upplagor. A. tog 1879 afsked från professuren samt har därefter utgifvit flera skrifter. 1895 öfverlämnade A. genom gåfvobref till Lunds universitet sina botaniska samlingar, hvaraf den algologiska sannolikt är den förnämsta, som någonstädes finnes. — Led. af Vet.-Akad.

3 **Agardh, John Mortimer,** universitetslärare, astronom. Född i Båstad 1812. Fadern handlanden därstädes *J. F. Agardh.* — Nära anhörig med d. v. professorn C. A. Agardh, uppfostrades A. i hans hus, och vann den filosofiska graden vid Lunds universitet 1832. Tre år därefter kallad till docent i aritmetik, utnämndes han 1841 till astronomie observator. 1846 blef han professor i astronomi. I denna egenskap deltog han under flera somrar, jämte professor Selander och d. v. löjtnanten vid flottan Skogman, i de af regeringen anbefallda höjdmätningarna, från norska Ishafskusten öfver fjällen ner till Haparanda, och biträdde Selander i beräkningarna af de under resorna gjorda observationerna. Ända från sin utnämning till professor var A. vanligen utsedd till riksdagsman för universitetet. — Död d. 5 sept. 1862.

Agrell, Alfhild Teresia, född Martin, författarinna. Född i Hernösand d. 13 jan. 1849. Fadern, konditorn *Erik Johan Martin* och modern *Karolina Margareta Adolphson.* Ingick 1868 giftermål med ombudsmannen A. Agrell i Stockholm. — Fru A., som först lät uppföra ett par enaktskomedier, utgaf sedan 1883 »Bilder från Italien». Hennes skådespel »Räddad» (s. å.) och »Dömd», 1884, hvari yrkades på större sanning i det äktenskapliga förhållandet samt mannens likställighet med kvinnan i afseende å sedelagen, väckte mycken uppmärksamhet. Fru A. har dessutom skrifvit flere pjeser och åtskilliga novellsamlingar. — En stor bokhandelssuccès har fru A. haft med sin humoristiska berättelsesamling »I Stockholm. Också en resebeskrifning. Af Lovisa Petterqvist». Hon har här imiterat Stinde. »Lovisa Petterqvist» har sedermera varit synlig i tidningen »Iduns» spalter. En samling gripande Norrlandshistorier, »Nordanfrån», som hon utgaf under pseud. Stig Stigson, har också gjort lycka.

Agrell, Carl Magnus, orientalist. Född i Linneryds socken i Småland d. 18 nov. 1764. Fadern kyrkoherden därstädes *Samuel Agrell.* Han promoverades 1788 till magister i Uppsala. Året därefter kallades han till docent i österländska språk, ett ämne, som han från sina första studieår omfattat med det varmaste intresse. År 1794 förflyttades han till Vexiö såsom lektor först i grekiska och sedan i teologi, hvilken befattning han innehade till 1805, då han utnämndes till kyrkoherde i Skatelöf af Vexiö stift, hvarefter han efterhand utnämndes till teol. doktor och kontraktsprost. Hans förtjänster som språkgranskare och kritisk bearbetare, i synnerhet af syriskan, ha med de största loford blifvit erkända af Tysklands berömdaste filologer, hvilka begagnat sig af A:s upplysningar, och vid många tillfällen citerat honom såsom sin lärmästare. — Då lärostolen i österländska språk vid Lunds akademi 1820 blef ledig genom kanslirådet Norbergs afskedstagande, erbjöds A. att blifva denne berömde mans efterträdare; men en ovanlig blygsamhet, kärlek till lugnet, kanske också hans redan framskridna ålder förmådde honom att afsäga sig detta förtroende. A. har bland annat utgifvit: *Commentatio de varietate generis et numeri in linguis orientalibus Hebræa Arabica et Syriaca* 1815; *Otiola Syriaca* 1816; *Supplementa Syntaxeos Syriacæ* 1834, m. fl. Död d. 10 okt. 1840. — Gift med *Eleonora Kristina Molin.*

Agrell, Olof, resebeskrifvare. Född 1755 i Hyby socken i Skåne. Fadern kyrkoherden därstädes *Jonas Agrell,* modern *Metta Maria Vrangl.* — Efter att vid tjugu års ålder ha vunnit lagerkransen i Lund, ingick A. i konungens kansli, där han hunnit till ordinarie kanslist, när han 1789 utnämndes till konsulat-sekreterare i Marocko och 1799 till v. konsul i Alger. I dessa befattningar företog han till Afrika icke mindre än fyra resor. Sin första vistelse i Tanger har han beskrifvit i »*Bref om Marocco*», som på sin tid väckte mycken uppmärksamhet. Om sina sista besök har han äfven utgifvit en skildring under titeln: »*Ytterligare bref om Marocco*», hvilken likväl mest handlar om förhållandena i Portugal och södra Spanien, i hvilka riken han uppehöll sig någon tid under sina senare resor. A. har en lätt och lekande penna och tecknar med ett friskt och skämtsamt lynne sina intryck och iakttagelser i de då så godt som okända länderna. Han har äfven gjort sig bekant som öfversättare af »*Antenors resor i Grekland och Asien*». — Efter sin återkomst till fäderneslandet erhöll han titel af kommerseråd och bosatte sig i Göteborg, där han dog ogift d. 18 jan. 1832.

Agricola, Mikael, biskop, Finlands reformator. Född 1510, 11 eller 12. Hans fader, *Olof Simonsson,* var fiskare i östra Nyland. A. företog omkring 1535 en resa till högskolan i Wittenberg. Vid sin återkomst, 1539, utnämndes han till rektor vid Åbo skola och verkade där i nio år. 1548 blef han biskop Skyttes i Åbo medhjälpare och förestod efter dennes död, 1550, stiftet i fyra år, hvarpå han af konung Gustaf I utnämndes till biskop öfver Åbo stift. Vid 1556 års slut sändes han och flere andra till Ryssland för att underhandla om fred efter det sedan 1554 pågående kriget. På hemvägen afled han i Nykyrka socken den 9 april 1557 och begrofs i Viborg. Han var gift och hade en son, adlad med namnet

Leijonmarck. — A. utgaf många skrifter, hvaraf den äldsta, som finnes i behåll är »Bönebok ur bibeln», tr. i Stockholm 1544. Hans öfversättning af Nya testamentetet i dess helhet utkom fyra år senare. I företalet till hans öfversättning af Psaltaren finnes en på vers affattad finsk mytologi — den äldsta pålitliga framställningen af finnarnas forna gudalära. Genom Agricolas öfversättningar uppkom det finska skriftspråket.

Ahlborn, Lea, född Lundgren, gravör. Född

i Stockholm d. 18 febr. 1826. Föräldrar: myntgravören *Ludvig P:son Lundgren* och *Kristina Salmson*. — Lea L. röjde tidigt ovanliga anlag för teckning och ägnade sig efter slutade skolstudier helt och hållet åt konsten. Genom professor Qvarnström erhöll hon tillstånd att deltaga i undervisningen vid Akademien för de fria konsterna. I sällskap med sin broder, medaljgravören Per H. L., företog hon en studieresa till Paris, hvartill hon med stora ansträngningar samlat medlen. I Paris arbetade hon 1851—53 under framstående lärareledning. Hennes brors tilltagande sjuklighet nödgade henne emellertid att hösten 1853 återvända till Sverige. Några dagar efter hennes hemkomst insjuknade fadern i koleran och dog. På uppdrag af öfverdirektören för myntverket åtog sig Lea L. att tills vidare bestrida myntgravörtjänsten; men då äfven den yngre Lundgren 1855 aflidit, blef hon med afseende på den ovanliga skicklighet, med hvilken hon förestått befattningen, antagen till ordinarie myntgravör. — I april 1854 ingick Lea L. äktenskap med ornaments-bildhuggaren *Carl Ahlborn*, född i Braunschweig d. 13 nov. 1819 och bekant för sitt nit om upplifvande af den svenska hussljöjden. Han var 1846—70 lärare i ornamentsritning och modellering vid den af Svenska slöjdföreningen inrättade söndags- och aftonskolan. Afled d. 31 mars 1895. — Utom alla stämplar till öremynten i koppar och silfver (sedan Oscar I) samt stämplarna till hela den nya myntuppsättningen af penni och marka för Finland, har hon graverat nästan alla medaljer, som Svenska Akad. och Vet.-Akad. sedan 1853 låt prägla öfver utmärkta personer; alla belöningsmedaljer och minnespenningar, som blifvit slagna på föranstaltande af Patriotiska sällskapet, sällskapet Pro Patria, de flesta Sveriges hushållningssällskap, militär- och jaktsällskaper, skjut-, fabriks- och handtverksföreningar, svenska slöjdföreningen, m. m. A. har utarbetat sina arbeten med stor omsorg och mycken smak. Hon blef 1881 ledamot af Akad. för de fria konsterna. — Hennes död inträffade d. 13 nov. 1897.

Ahlgrensson, Fritz August, teaterdekorationsmålare.

Född i Stockholm d. 31 jan. 1838. Föräldrar: kryddkramhandlaren, sedermera stadsmäklaren *F. W. Ahlgrensson* och hans maka född *Thorssman*. Han studerade för Westin och Roberg, hvarpå han utbildade sig i utlandet. Under Robergs sjukdom 1858 skötte A. hans befattning vid stora teatern och gjorde nästa år lycka med dekorationen till operan »Gustaf Vasa». I juli 1863 blef han ordinarie dekorationsmålare och 1 juli 1866 kostymordonnatör vid de k. teatrarna, hvilka befattningar han lämnade 1868, för att med Josephson samma sommar upprätta Mindre teatern. Detta företag upphörde efter mindre än ett år. Därpå flyttade han till Köpenhamn, vid hvars k. teater han fick anställning. A. återvände 1871 till Stockholm för att måla för k. stora teatern. År 1874 begaf han sig åter till Köpenhamn, och då det k. teaterhuset där blef fullbordadt, erhöll han fast anställning, som dock upphörde efter tre år på grund af en schism med direktionen. Därefter var A. bosatt i Paris till februari 1883. Han vistades sedan i Göteborg, där han ibland målade för Stora teatern. A. återkom till Stockholm i slutet af 1883 och har sedan varit bosatt i hufvudstaden. — A. blef 1872 invald till ledamot af K. Akademien för de fria konsterna (som k. dekorationsmålare) och erhöll af Carl XV medaljen »Litteris et artibus» (på samma gång som fru Elise Hwasser). A. har målat utmärkta dekorationer, väl komponerade, korrekta och fint utförda. — Gift med *Hilma Constantia Hermansson*.

Ahlman, Martin Erik, homilet, teologisk skrift-

ställare. Född i Lund d. 3 dec. 1773. Föräldrar: domkyrkoklockaren och prebendeadjunkten i Lomma af Lunds stift *Johan Ahlman* och *Katarina Margareta Åkerman*. — A. erhöll sin elementarbildning i sin födelsestad Lund, vid hvars universitet han 1793 promoverades till fil. magister. Sedan han några år därefter antagit prästerlig ordination, tjänstgjorde han en tid såsom pastorsadjunkt, men kallades 1803 till docent i ekonomi, hvarifrån han 1810 förflyttades till det nyss förut inrättade teologiska seminariet. Här blef han samma år e. o. adjunkt och 1812 direktor. »Det inflytande han så väl i denna egenskap, som i den af universitetslärare utöfvade på den teologiska bildningen under en tid, då jämförelsevis mindre gjordes för dennas höjande, har af alla samtida blifvit erkändt såsom högst betydligt. Det var ej endast genom den lärdom och filosofiska skarpsinnighet, hvarom hans utgifna arbeten bära vittne, som hans akademiska lärareverksamhet kom att blifva så fruktbärande; i ej mindre grad har han gjort sig förtjänt af att ihågkommas såsom en föresyn af omutlig rättvisa och samvetsgrann oegennytta. Det är hans säkra och oförvillade blick vid bedömandet af vetenskapliga förtjänster, vid flera tillfällen hans oegennyttiga uppoffringar, som Lunds universitet har att tacka för att det såsom sina har kunnat räkna några af den följande tidens yppersta män inom den svenska kyrkan.» — År 1816 utnämndes han till teologie professor. Död d. 7 april 1844; ogift.

Ahlman, Per Zacharias, vice president. Född d. 6 sept. 1734 i Okome socken i Halland, där fadern, *Lars Ahlman*, gift med *Margareta*

Brinck, var kyrkoherde. — Efter slutade studier ingick A. som auskultant i Svea hofrätt. Han blef sekreterare i Järnkontoret 1763, advokatfiskal i Kommerse-kollegium 1770, lagman 1782, och bondeståndets sekreterare vid riksdagarna 1789 och 1792. I denna sistnämnda befattning är han på visst sätt en historisk personlighet. När Gustaf III beslutat att begagna den söndring, som rådde mellan adeln och de ofrälse stånden, för att tillrycka sig enväldet, var A. en af de tyst men ihärdigt verkande kuggarna i det maskineri, hvarigenom statskuppen genomfördes. Som bevis på den hänsynslöshet, han utvecklade, må anföras, att han plägade hota bönderna med arrest, om de ej fogade sig efter konungens önskningar. 1790 blef A. underståthållare och några månader efter Gustaf III:s död vice president i Vasa hofrätt. Död d. 23 mars 1802. — Gift med *Margareta Eleonora Kammecher*.

1. **Ahlqvist, Abraham**, präst, natur- och fornforskare. Född i Mörbylånga på Öland d. 5 juli 1794. Föräldrar: komministern *Per Ahlqvist* och *Maria Juliana Fornander*. — A. vann i Uppsala den akademiska lärdomsgraden 1818. Ordinerad samma år, tjänstgjorde han någon tid som pastorsadjunkt i Kalmar stift, hvarefter han fick anställning som lärare vid skolan och gymnasium i stiftsstaden. Efter fem års tjänstgöring på denna plats, erhöll han enhällig kallelse till Runstens konsistoriella pastorat på Öland 1825. Han har eröfrat sig ett aktadt namn genom sina naturhistoriska och arkeologiska forskningar, vid hvilka han företrädesvis gjorde sin fäderneö till mål för omfattande studier. Hans »*Ölands historia och beskrifning*» 1822—27, har vunnit stort anseende och hans »*Anmärkningar öfver Ölands fysiska beskaffenhet och vegetation*» 1821, lämna, liksom hans »*Flora Runsteniensis*» 1815—17, viktiga bidrag till kännedomen om det blomsterrika Ölands naturförhållanden. Under ett par riksdagar fullmäktig för sitt stifts prästerskap, hvarvid han tillhörde den liberala fraktionen, använde han tiden mest till arkivforskningar, hvaraf frukten blef hans »*Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia ur Presteståndets archiv*» fr. 1523—1649, ett arbete hvari han biträddes af prostarna Bexell och Lignell, men som aldrig hann afslutas. — A. var prost öfver Ölands Medelkontrakt samt ledamot af flera lärda samfund. Död d. 9 juli 1844. — Gift med *Sara Gustafva Brun*.

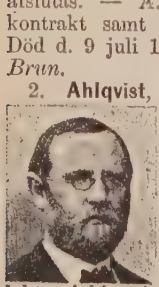

2. **Ahlqvist, Alfred Gustaf**, historiker, den föregående[s] son. Född i Runstens prästgård på Öland den 17 juni 1838. Student i Uppsala 1856, fil. kandidat 1862, fil. d:r och e. o. bibliotekskamanuens 1863, docent i fäderneslandets historia 1864, s. å. adjunkt vid Nya Elementarskolan i Stockholm, lektor i historia och modersmålet vid Jönköpings högre allm. läroverk s. å. och lektor i dessa ämnen vid Vexiö högre allm. läroverk 1869. Afled i Vexiö d. 26 mars 1881. A. var ifrig forskare och utgaf en mängd historiska skrifter, hvaraf flertalet afhandlade Erik XIV:s och Johan III:s historia. Han företog några forskningsresor, och genom hans bemedling erhöllo svenska statsinstitutioner öfversättningar och afskrifter af i utländska arkiv befintliga handlingar, hvilka äro af vikt för Sveriges historia under 1500-talets senare hälft. — Ogift.

Ahlström, Jakob Niklas, tonsättare. Född d. 5 juni 1805 i Visby, där fadern var en obemedlad handtverkare. — Redan som skolgosse röjde A. ovanliga anlag för musiken och ännu innan han vid nitton års ålder blef student i Uppsala, hade han gifvit konserter på både piano och orgel. Bristande tillgångar hindrade honom att fortsätta sina akademiska studier, hvarför han tog anställning såsom orkesterdirigent vid Djurströms teatersällskap. Sedan han någon tid följt detta sällskap på resor och försökt sig som musiklärare i Karlskrona, förklarades han för musikdirektör af Musikaliska akademien och blef organist vid domkyrkan i Västerås och director mucices vid läroverket därstädes. — När kapten A. Lindeberg 1842 i Stockholm öppnade sin nya scen, under namn af Nya Teatern, intog A. där platsen som orkesteranförare, en befattning, som han förestod till 1854, då teatern efter växlande öden öfvertogs af Edv. Stjernström. Sistnämnda år utnämndes A. till organist vid Hedvig Eleonoras kyrka och befordrades 1857 till samma befattning i Stora Skedvi i Dalarne, hvilken syssla han likväl icke kom att tillträda i anseende till sin inträffade död, d. 14 maj. — Han komponerade med förvånande lätthet. Utom kantater, trior, kvartetter, symfonier och ouvertyrer, har han skrifvit musik till mer än hundra teaterpjeser, komponerat nära tvåhundra entreaktsstycken, arrangerat ett ännu större antal sådana och samlat öfver trehundra folkmelodier.

1. **Ahnfelt, Nils Otto**, naturforskare. Född d. 31 okt. 1801 i Gullarp i Skåne. Fadern, kyrkoherden *Jonas Ahnfelt*, af en gammal dansk adlig släkt, och modern *Elisabet Margaretha Florman*, en syster till den berömde anatomen med samma namn. A. grundlade sin akademiska bildning vid Lunds universitet, där han blef magister och vid tjugu år docent i dogmatik och kyrkohistoria. A. var ifrig botanist och har särskildt studerat mossorna. Han har efterlämnat tvenne afhandlingar af högt värde, nämligen mossornas bearbetning i *Fries' Novitiæ Floræ Succicæ* och *Dispositio systematica Hypnorum Scaniæ*. Inom vetenskapen fortlefver hans namn i ett släkte *(Ahnfeltia)* bland tångarterna och i en liten vacker i Småland upptäckt mossa *(Physcomitrium Ahnfeltii*, Fr.). Död d. 1 jan. 1837; ogift.

2. **Ahnfelt, Paul Gabriel**, präst, skriftställare. Född i Gullarp i Skåne d. 25 mars 1803; den föregående[s] bror. — Sina elementar-

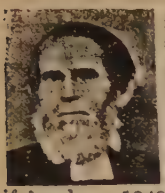

studier hade A. inhämtat vid Lunds universitet, där han 1823 promoverades till fil. magister. Tre år därefter kallades han till docent i praktisk filosofi, men antog redan 1830 prästerlig ordination och utnämndes s. å. till kyrkoherde i Bosarp, hvarifrån han 1849 erhöll transport till Farhult. Det är egentligen i tvenne hänseenden A. gjort sig bekant, nämligen såsom nykterhetsifrare och som lycklig sedeskildrare. I förra fallet har han med lika oförskräckt mod, som outtröttlig ihärdighet kämpat, både med det muntliga ordet och pennan, och på den icke obetydliga listan af hans tryckta skrifter upptages en ansenlig del af hans tal och predikningar i nykterhetsreformen; i det senare fallet har han som författare vunnit en allmän och förtjänt uppmärksamhet. Hans »*Studentminnen; anteckningar och tidsbilder från hemmet, skolan, universitetet och församlingen*» (2 delar 1857), skildra i ett lätt och lifligt språk lifvet i Skåne, och framför allt det lundensiska akademilifvet under förra hälften af 19:de århundradet. — Äfven i sin tids religiösa frågor deltog han med öfvertygelsens värma och uppträdde utan konsideration mot olika tänkande för de åsikter, som han ansåg för de rätta och sannaste. Död 1863 i Helsingborg. — Gift 1832 med *Hedvig Sofia Charlotta Ekstrand*.

3. **Ahnfelt, Oskar,** resopredikant och andlig musiker. Född i Gullarp d. 21 maj 1813. Den föregående broder. A. blef student i Lund 1829. Han var mycket musikalisk samt begaf sig vintern 1840 till Stockholm för att utbilda sig i musik. Snart erfor han, då han bevistade en predikan, andlig väckelse, och den bekante C. O. Rosenius blef sedan hans vän och ledare. A., som uppehöll sig med musiklektioner och konserter, började 1849 som lekmannapredikant resa omkring i Sverige och äfven i Norge och Danmark. Han började sina föredrag med att afsjunga några af honom tonsatta sånger och ackompanjerade sig på guitarr. »Ahnfelts sånger», som utgåfvos 1850—77, blefvo mycket populära. A. tillhörde den evangeliskt-lutherska statskyrkan, ehuru han en kort tid var separatist och ledare för några friförsamlingar. Han afled i Karlshamn d. 22 okt. 1882, efter att ända till 1879 ha varit stadd på rörlig fot. — Gift 1844 med *Clara Strömberg*.

4. **Ahnfelt, Arvid Wolfgang Nathanael,** skriftställare. Född i Lund d. 16 aug. 1845. Son till A. 2. Blef student 1863 i Lund, fil. d:r i Uppsala 1869 och var sedan till 1876 e. o. amanuens i k. biblioteket i Stockholm. A. har skrifvit *C. J. L. Almquist, hans lif och verksamhet, Från Europas hof, Ur svenska hofvets och aristokratiens lif,* m. fl. arbeten samt utgifvit skrifter af Crusenstolpe, Linné, Palmær, Thomander o. a. Han uppsatte 1881 och redigerade till sin död, som inträffade d. 17 febr. 1890 i Köpenhamn, den i frisinnad anda redigerade, pikanta och underhållande, tidskriften *Ur dagens krönika*, som under hans tid hade att glädja sig åt en efter svenska förhållanden ovanlig spridning. — Gift 1871 med *Hilda Henriette Runnerström*.

5. **Ahnfelt, Otto Nathanael Theophilus,** teolog. Född i Dalby socken i Skåne d. 13 sept. 1854. Föräldrar: kyrkoherden *Carl Niklas A.* och *Mathilda Maria Bernhardina Ekstrand*. Student i Lund 1872, teol. kand. 1881, prästvigdes han och utnämndes till docent i systematisk teologi vid Lunds universitet s. å. Han blef 1892 e. o. professor i moralteologi och symbolik vid Lunds universitet samt kyrkoherde i Husie. Vid jubelfesten i Uppsala 1893 promoverades han till teol. d:r. 1894 anmäldes han af Lunds teol. fakultet till att utan ansökan utnämnas till professor kyrkohistoria och symbolik, hvilket ock skedde; han erhöll V. Kärrstorps pastorat som prebende. Ledamot af 1898 års kyrkomöte och den 1899 tillsatta läroverkskommittén. Bland Ahnfelts skrifter må nämnas *Om nådens ordning i dess inre sammanhang, Cultuspredikans begrepp, Den kristna tros- och sedeläran till ungdomens tjenst framställd* (i förening med lektor B. J. Bergqvist). — Gift 1887 med *Christina Maria Flensburg*.

1. **Akrel, Fredrik,** gravör. Född d. 27 maj 1748 i Södermanland. Föräldrar: kyrkoherden i Öja af Strängnäs stift *Per Acrelius* och *Katarina Elisabeth Carstén*. — Under sin Uppsalatid tog han undervisning i graveringskonsten af Åkerman, hvilken på kosmografiska sällskapets bekostnad i Uppsala hade inrättat en verkstad för tillverkning af glober. För att ytterligare utbilda sig, begaf han sig sommaren 1773 till Paris. Byggande kanske alltför mycket på de förespeglingar, hofintendenten Rehn gjort honom vid afresan, nedslogs hans mod alldeles, när det visade sig att i Paris en anständig anställning för honom omöjligt stod att vinna. Till råga på olyckan blef han bestulen på återstoden af sin reskassa, hvarför han hals öfver hufvud måste återvända till Sverige. Sedan han efter hemkomsten uppehållit sig ett par år med tillfälliga förtjänster, bland annat genom arbete hos gravören Bergqvist i Stockholm, med hvars dotter han sedan gifte sig, fick han 1776 anställning som gravör vid Vet.-Akademien. Men året därpå dog hans förre lärare Åkerman, då A. genom särskildt ackord öfvertog hans vetenskapliga verkstad i Uppsala, den han snart genom de utmärkta arbeten, som utgingo därifrån, förskaffade ett stort och välförtjänt anseende. — Han bragte graveringskonsten till en i Sverige förut okänd höjd; men hans talang kväfdes för mycket af näringsbekymmer för

dagen. Hans bästa arbeten äro i allmänhet de, som inbringade honom minst, och voro frukter af de få lediga stunder, han kunde undanrycka det rent handtverksmässiga i sitt yrke. Död d. 6 nov. 1804. — Gift 1777 med *Kristina Bergqvist.*

2. **Akrell, Carl Fredrik,** militär, kartograf.

Född d. 13 jan. 1779. Den föregående son. — I början antagen till auskultant vid landtmäterikontoret, öfvergick han 1794 till fortifikationen, där han två år därefter befordrades till konduktör. Under de tio år, som förflöto mellan denna befordran och hans utnämning till löjtnant vid den år 1806 af general af Tibell upprättade fältmätningskåren, deltog han under E. Nordevall i arbetena vid Trollhätte kanal- och slussverksbyggnader och tjänstgjorde en tid som fortifikationsbefälhafvare vid de då pågående befästningsarbetena i Stockholms skärgård. År 1806 invald till ledamot af Krigsvetenskapsakademien, utnämndes han följande året till kapten i armén och förordnades till informationsofficer vid Karlberg, med föreläsningsskyldighet i fortifikation, ett uppdrag, som han, med längre och kortare afbrott, fullgjorde i tvenne årtionden. — Vid svenska arméns sammandragande 1812 befordrades A. till öfveradjutant vid tredje arméfördelningens stab, men förflyttades året därpå till samma plats vid norra tyska arméns generalstab. Under kriget deltog han med utmärkelse i slagen vid Gross-Beeren, Dennewitz och Leipzig, vid hvilket sistnämnda ställe han träffades i bröstet af en muskötkula, som sedan följde honom genom lifvet som berlock vid hans urkedja. Efter samma batalj utnämnd till riddare af Svärdsorden, befordrades han under fälttågets fortgång till major och öfverstelöjtnant samt erhöll medaljen för tapperhet i fält. År 1819 upphöjdes han i adligt stånd och befordrades, efter att hafva förrättat brigadchefstjänst vid fältmätningsbrigaden, till öfverste i armén; och då samma brigad 1831 ombildades till en särskild kår, under namn af Topografiska kåren, blef han dess första chef och året därpå generaladjutant. — 1854, samma år han blifvit generallöjtnant, erhöll han i uppdrag att organisera Elektriska Telegrafverket, för hvilket han sedan var chef till 1862. Telegrafverkets snabba utveckling var i hufvudsak hans förtjänst. Led. af Vetenskapsakademien. — Nitisk lärare vid Krigsakademien, har A. utgifvit åtskilliga afhandlingar i sitt läroämne, såsom: *Föreläsningar i fortifikationen* 1811, som sedan öfversattes på ryska och begagnades såsom lärobok vid militärskolorna i Ryssland; *Om rekognosceringar* 1813; *Berättelse om slaget vid Leipzig* 1814, m. m. — En annan sida af A:s verksamhet var hans stora skicklighet som ritare och gravör. Hans kartor äro för sin tid utmärkta och aqua-tintagravyrerna i Thersners stora verk *Fordna och närvarande Sverige,* liksom illustrationerna till Le Chevalier's *Resa till Propontiden,* Klinckowströms *Bref om Förenta Staterna,* m. fl., vittna om en talang, som kanske höjt sig till mästerskap, om tecknarens olikartade tjänstebefattningar lämnat honom tid att fullt utveckla sina konstnärliga anlag. Död d. 11 dec. 1868. — Gift 1808 med *Margareta Gyllenhammar.*

D'Albedyhll, se **D.**

Aldén, Gustaf Alfred, skolman, tidningsman.

Född i Mederyd i Alsheda socken, Jönköpings län, d. 16 sept. 1852. Föräldrar: hemmansägaren *Johan Magnus Gustafsson* och *Stina Karin Bladh.* Blef 1874 student i Uppsala, fil. kandidat 1878. A. blef s. å. lärare vid norra Kalmar läns folkhögskola i Södra Vi, hvilkens föreståndare han var 1880—89. Han studerade 1888 i Tyskland och Schweiz vallagarnas praktiska tillämpning. 1889 blef A. redaktionssekreterare i »Aftonbladet» och 1892 medredaktör af tidningens veckoupplaga. A. har utgifvit flere böcker, däribland *Medborgarens bok,* som behandlar stats- och kommunalkunskap samt allmän lag och nationalekonomi och utgifvits i många upplagor. — Gift 1879 med *Anna Louise Strahl.*

Alexanderson, Aron Martin, universitetslärare, filolog.

Född i Stockholm d. 10 april 1841. Föräldrar: rådmannen *Fredrik Bernhard Alexanderson* och *Katarina Henrika Nordström.* Student i Uppsala 1860, förvärfvade A. därstädes 1866 den filosofiska graden och utnämndes 1868 till docent och 1875 till adjunkt i grekiska språket och litteraturen vid Uppsala universitet. 1879 blef han e. o. professor i klassiska språk vid Lunds universitet och 1890 ordinarie professor i grekiska därstädes. Han belönades 1869 med Letterstedtska priset för sin metriska öfversättning af Aischylos skådespel: *De sju mot Thebe.* Bland hans öfriga arbeten märkas *Grekisk metrik* (1877) och *Grekisk fornkunskap* (tills. med O V. Knös, 5 häften 1881—85), hvilket vunnit mycket erkännande af den vetenskapliga kritiken. — Gift 1873 med *Amelie von Heidenstam.*

Alfvén, Hugo Emil, musiker.

Född d. 1 maj 1872 i Stockholm. Föräldrar skräddaremästaren i Stockholm *Andreas Alfvén* och *Lotten Axelson-Puke.* — A. intogs våren 1887 på konservatoriet i Stockholm, där han stannade till och med våren 1891. Han erhöll undervisning i violinspelning samt harmoni. A. inträdde sedan i hofkapellet och uppträdde å åtskilliga konserter. Åren 1896, 1897 och 1899 erhöll han statsunderstöd och studerade för César Thompson i Bruxelles. 1900 erhöll han Jenny Linds stipendium — 3,000 kr. — för att studera i utlandet. — A. har redan medhunnit att komponera en sonat och en romans för violin samt ett tjugutal sånger. Vidare har han komponerat två symfonier, en »sekelsluts»-kantat, en motett för blandad kör, *Klockorna* för baryton och orkester, m. m. A. säger själf, att han erhållit sina »starkaste intryck från naturen, särskildt under segelturer

i höstens dagar, när stormen vildt sjöng». — A:s musik är synnerligen gedigen, hvarjämte han utmärkt behärskar det tekniska.

Alin, Oskar Josef, universitetslärare, politiker.

Född i Falun d. 22 dec. 1846. Föräldrarne: auditören vid Dalregementet *Oscar Jonas Alin* och *Maria Josepha Ekmän*. — Blef 1865 student i Uppsala, 1872 fil. d:r och docent i statskunskap samt 1882, efter V. E. Svedelius, Skytteansk professor vid Uppsala universitet. 1881 fick han uppdraget att i Baden undervisa kronprinsessan Victoria i Sveriges språk, historia och litteratur. 1881 och följande år undervisade han prinsarna Oscar och Carl i statskunskap. Vid jubelfesten i Uppsala 1893 kreerades A. till juris hedersdoktor. Ledamot af Vitt. hist. och ant. akad. sedan 1889 och Vet. societeten i Uppsala. A. blef 1899 rector magnificus i Uppsala (efter prof. Th. Fries). A. har utgifvit många skrifter, såsom *Bidrag till svenska rådets historia under medeltiden*, *Om svenska rådets sammansättning under medeltiden*, *Sveriges nydaningstid från år 1521 till år 1611* (i Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar), *Svenske konungens rätt i fråga om nedsättning af tullbevillningsafgifter enligt 1809 års regeringsform*, fortsatt *B. v. Schinkels minnen* (tiden 1828—41) samt dessutom författat åtskilliga skrifter å den unionella statsrättens område, hvilka böra ses i samband med A:s hela politiska riktning. — Alltifrån sin utnämning till professor har han nämligen framträdt som den mest energiske och konsekvente målsmannen för den konservatism, som af gammalt har djupa rötter vid Uppsala universitet. Från början polemiserade han i åtskilliga tidskriftsartiklar mot det då härskande landtmannapartiet. 1888—89 ledamot af Första kammaren för Uppsala län, i hvars landsting han haft säte och stämma ända sedan 1884 och hvars ordf. han flera gånger varit, har han där städse stått å högerns yttersta flygel, ifrigt motsättande sig den politiska rösträttens utsträckning och den kommunalas begränsning, minsta inskränkning i latinets dominerande ställning o. s. v. 1894—99 tillhörande den protektionistiska majoritetens förtroenderåd och 1890—99 ledamot af konstitutionsutskottet, har han dock utöfvat sitt egentligen dominerande inflytande inom sitt parti i frågor, som beröra den unionella politiken. — Mot norska vänstern och dess inkräktningar å konungamakten, uppträdde A. redan under riksrättsstridens dagar 1882—84, men under de följande åren gjorde han sig till målsman för en uppfattning om den nu gällande unionella statsrätten, som väckt liflig opposition hos allt hvad norrmän heter. I »Den svensk-norska unionen» gör förf. gällande, att unionsförhållandena ej ensamt regleras af riksakten utan äfven af Norges grundlag, som, tillkommen under Sveriges garanti, ej kan utan dess samtycke ändras. Absolut likställighet rikena emellan har ej antagits som allmän princip, utan finnes endast för vissa angifna fall. Detta är grundprincipen för den s. k. »Alinska skola», som samlat sig kring A. och som verkat för sin uppfattning ej blott genom akademiska specialafhandlingar utan ock genom pressen. Enligt samma skolas uppfattning har unionsförhållandet kontinuerligt rubbats till Sveriges nackdel genom en följd af eftergifter till Norges förmån, på hvilka det nu bör blifva slut. Skall någon förändring vidare äga rum, bör den ske i samband med en allmän revision af riksakten. Åt denna uppfattning gåfvo A. och hans meningsfränder ett bestämdt uttryck under debatten i Första kammaren 1893, och tvifvelsutan åsyftade de ock härmed att göra bestämd front mot det s. k. »svenska anbudet» eller svenska regeringens uttalande den 14 jan. 1893 om lämpligheten af att under vissa förutsättningar äfven norrmän må bekläda utrikesministerposten. I syfte att förhindra en sådan sakernas utveckling bildades under A:s medverkan 1893 föreningen »Sveriges rätt», hvilken gjorde till sin lösen: »Inga ökade unionella rättigheter för Norge utan motsvarande skyldigheter». — Under den spända unionella situationen 1895 insattes A. i det hemliga utskottet och har tvifvelsutan ej utöfvat liten inverkan på statsutskottets af båda kamrarna godkända skrifvelse om nödvändigheten af »en snar och fullständig revision af riksakten». Denna skrifvelse resulterade i tillsättandet af unionskommittén (1895—98), af hvilken A. blef ledamot och jämte prof. E. Trygger intog en separatståndpunkt från de öfriga svenska ledamöterna. Vid 1899 års riksdag gaf A., understödd af en stor del af Första kammaren, uttryck åt en mening, som redan förut förfäktats i pressen, att det norska stortingets beslut om de svenska färgernas strykande i norska handelsflaggan ej kunde blifva lag utan Sveriges medverkan, enär dess form bestämts genom resolution i sammansatt svenskt-norskt statsråd. Sverige borde förhindra konsulerna att gifva främmande makter notifikation af beslutet. Sådan notifikation beslöts dock på hösten 1899 i svenskt statsråd, då A:s meningsfrände, grefve Douglas, afgick från sin post som utrikesminister. — A. deltog 1893 i stiftandet af »Svenska nationalföreningen», som utvecklat en ifrig propaganda för den Alinska unionspolitiken och mot den politiska rösträttens utsträckning, liksom han i allmänhet varit outtröttligt verksam att med råd och dåd verka för de konservativa idéerna. Han har ock i hög grad satt sin prägel på sitt parti genom sin viljestyrka och oegennyttiga energi. — Gift 1879 med *Gerda Elisabeth Sallander*.

Almati, artistnamn för *Alma Adèle Fich*,

operasångerska. Född i Newyork 1861 af tyska föräldrar, adopterad af chefen för Sv. telegrambyrån i Stockholm, *A. H. C. Fich*. Gift 1895 med operasångaren och förste regissören vid k. operan *A. Rundberg*. A. debuterade 1885 i Budapest som *Azucena* i »Trubaduren». Efter sin debut som *Carmen* på operan i Stockholm, erhöll hon anställning där. A. har en kraftig mezzosopran

samt spelar väl. Bland hennes partier märkas *Amneris* i »Aida», »*Leonora*», *fru Page* i »Muntra fruarna», *Ortrud* i »Lohengrin», *Nancy* i »Martha», *Fides* i »Profeten», m. fl. A. har under den senare delen af 1890-talet uppträdt på utländska scener.

Almen, August Teodor, universitetslärare, generaldirektör. Född d. 24 januari 1833 i Myckleby prästgård i Bohuslän. Föräldrarne: prosten *Johan Andersson* och *Karolina Elisabeth Lignell.* Student i Uppsala 1852 och med. d:r 1860. Förordnades s. å. att föreslå professuren i medicinsk och fysiologisk kemi vid Uppsala universitet och utnämndes 1861 till professor i dessa ämnen. Ledamot af Vetenskapsakademien 1872. A. utnämndes 1883 till generaldirektör i medicinalstyrelsen, från hvilken post han tog afsked 1898. Han är sedan 1885 ledamot af Första kammaren för Västerbottens län samt tillhör den frihandelsvänliga och moderata fraktionen därstädes. A. har utgifvit åtskilliga skrifter, flertalet handlande om näringsmedlen. — Gift 1841 med *Sanna Christina Fries.*

Almgren, Knut August, industriidkare, politiker. Född i Västerås d. 15 juli 1806. Föräldrar: landssekreteraren i Västmanlands län *Joachim Wilhelm Almgren* och *Katarina Elisabet Arosenius.* Föräldrarna dogo tidigt utan att efterlämna förmögenhet, hvadan den unge A., som förut studerat vid Västerås läroverk, måste med två tomma händer bege sig till Stockholm för att försöka sin lycka. Han lyckades erhålla plats hos den aktade firman Mazér & komp., genom hvars bemedling han kom i tillfälle att under ett par års vistelse i Lyon taga noggrann kännedom om sidentillverkningen. Hemkommen grundade han 1832 firman K. A. Almgren, som under oförändradt namn bedrifves i nämnda bransch af hans son. A. var den förste, som här i Sverige införde den i sidenindustriens annaler så betydelsefulla Jacquardmaskinen, hvars utförsel från Frankrike var vid strängt straff förbjuden, ett företag, som var förenadt med ganska stor risk. Hans tillverkningar erhöllo ock snart ett synnerligt godt namn om sig, hvilket bl. a. bekräftas af den mängd pris, firman förvärfvat från världsexpositionerna i Paris, Wien, Philadelphia m. fl. Också förvärfvade A. en betydlig förmögenhet. — A:s å många områden ådagalagda duglighet och intresse för allmänna värf föranledde ock, att hans förmåga i hög grad kom att tagas i anspråk för det offentliga lifvet. Sålunda var han i många år en af borgerskapets femtio äldste, i 25 år ordf. i Stockholms köpmannaförening, stadsfullmäktig allt från institutionens uppkomst till 1878, o. s. v. — Äfven i det politiska lifvet spelade A. en ganska stor roll. Fullmäktig för Stockholms stad i borgarståndet vid alla riksdagar från 1844 till 1858 ansågs han här som en af de verksammaste medlemmarna af den konservativa minoriteten, särskildt i alla frågor, som rörde handels- och näringsfrihet. A. var nämligen en synnerligen öfvertygelsetrogen protektionist och detta vid en tid, då hans meningsfränder i hela landet knappt kunde räknas i hundratal. Denna hans ståndpunkt afskar honom möjligheten att vidare få representera hufvudstaden, men han fortfor lika oförfärad att på mångahanda sätt drifva propaganda för sina åsikter. — Af regeringen togs A. i anspråk för arbetet i kommittén för folkundervisningens ordnande. Död i Stockholm den 20 april 1884. — Gift med *Albertina Lovisa Campbell.* — Af A:s fyra å olika områden bemärkta söner har *Oscar*, född 1842, som öfvertagit hans firma, fortsatt faderns traditioner genom hedrande insats i vårt politiska och kommunala lif. Stadsfullmäktig sedan 1879, tillhör han sedan många år dess beredningsutskott. Sedan 1890 en af hufvudstadens representanter i Första kammaren, intager han där en mot fadern rakt motsatt handelspolitisk ståndpunkt, i det att han gjort sig känd som en af frihandelsidéernas talangfullaste och stridbaraste kämpar.

Almkvist (urspr. **Almqvist**), **Herman Napoleon,** universitetslärare, språkforskare. Född i Stockholm d. 28 april 1839. Föräldrar: stadskassören *Pehr Johan Almqvist* och *Fredrika Vilhelmina Holmström.* 1856 student i Uppsala, 1864 fil. kand., 1866 fil. d:r. Kalladés samma år till docent i arabiska. Studerade sedermera österländska språk i Paris och Leipzig. A. vistades 1876—78 i Syrien och Egypten samt studerade modern arabiska och bischari- och nubaspråken. 1880 blef han e. o. prof. i jämförande språkforskning vid Uppsala universitet och 1892 prof. i semitiska språk. Bland Almkvists många arbeten märkes *Die Bischârisprache.* A. har varit verksam äfven på andra språkområden än det österländska. Anhängare af den fonetiska principen yrkade han redan 1870 i uppsatsen *Svenskt språk och rättstafning*, att man skulle »lägga ljudenheten såsom grund för rättstafningen och småningom och med varsam hand införa de förändringar, som däraf äro en följd». A. har på svenska på ett förträffligt sätt tolkat Turgenjevs arbeten. — Sina ovanligt mångsidiga allmänna intressen har A. bl. a. ådagalagt genom lifligt deltagande i 1880- och 90-talens offentliga diskussioner i Uppsala, då han uppträdt som en särdeles talangfull och medryckande kämpe för en frisinnad åskådning. — Gift 1881 med *Emilie Sophia Axelson.*

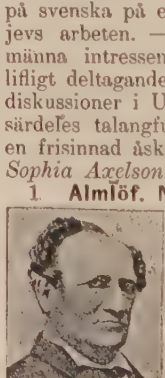

1. **Almlöf, Nils Vilhelm,** skådespelare. Född i Stockholm d. 24 mars 1799. Föräldrar: K. kammartjänaren *Nils Almlöf* och *Maria Lovisa Herbelin*, af fransk härkomst. — I början ägnade sig A. åt medicinska studier, men afbröt dem hastigt och ingick som e. o. kontorsskrifvare vid Stockholms stads kronouppbördsverk. Under denna tid tjänstgjorde han jämväl såsom kantor

och organist vid en af hufvudstadens kyrkor. Den vackre ynglingens sköna stämma väckte den berömde Du Puys uppmärksamhet och föranledde A:s anställning vid K. teatern 1818, där utvecklingen af hans röst anförtroddes åt hofsångaren Crælius. A:s högresta, välformade figur, uttrycksfulla, manliga drag samt kraftiga och välljudande talorgan anvisade honom snart det fält, där han skulle skörda sina lagrar, nämligen tragedien och skådespelet. Hans första egentliga roll var *Leicester* i Schillers sorgespel »Maria Stuart», upptaget på svenska scenen 1821. — Bland öfriga nästan oräkneliga roller, dem han under en nära sextioårig skådespelareverksamhet utfört, må nämnas: *Othello, Sulla, Wallenstein, Fiesco, Marino Faliero, Herrman von Unna, Falkland, Shakespeare, Salvator Rosa, Hugo* i »Skulden», *Frans Moor* i »Röfvarbandet», *Jaromir* i »Stamfrun», *Don Silva* i »Hernani», *Filip den andre* i »Don Carlos», *Leon* i »Slottet Montenero», *Don Cæsar* i »Amanda», *Bolingbroke* i »Ett glas vatten», *Ministern* i »Förtalet», *Markisen* i »En fattig ädling», m. fl. — Sommaren 1829 företog A. med statsunderstöd, förstärkt med ett särskildt bidrag af Carl Johan, en resa till Paris för sceniska studier. I Frankrikes hufvudstad emottogs han med mycken uppmärksamhet och välvilja af den tidens litterära och sceniska koryféer. — En dag var han inbjuden till den berömda skådespelerskan m:lle Mars. Vid middagsbordet bad hon sällskapet höja sina glas, vände sig med det oefterhärmliga behag, som var henne eget, till Almlöf och sade: »Jag föreslår den svenske Talmas skål». — Vid en bjudning hos svenske ministern, grefve Lowenhielm, samtalade Jouy, författaren till tragedien *Sulla*, med A. och yttrade slutligen sin önskan, att få höra honom recitera några verser ur detta skådespel — på svenska. På Löwenhielms uppmaning föredrog A. en af de kraftfullaste scenerna. Jouy's anletsdrag uttryckte under hela tiden den mest oförställda beundran, och när A. slutat, sprang han upp från stolen och ropade: »Min herre! Jag trodde, att jag icke förstod svenska språket, men jag hade orätt; jag förstår det och tycker om det, och det är er utomordentliga talang jag har att tacka för detta underverk.» — Under åren 1834—40 var A. lärare i deklamation för teaterns elever. På fyrtiondе årsdagen af hans inträde vid K. teatern, d. 2 nov. 1858, anställdes för honom i hufvudstaden en lysande fest, och konungen utnämnde honom samma dag till riddare af Vasaorden, en utmärkelse, som förut aldrig vederfarits någon svensk skådespelare. A. hyllades likaledes vid sitt 50-årsjubileum 1868. — A. dog d. 27 febr. 1875. — A. har varit gift tvenne gånger, 1: 1823 med *Brita Katarina Cederberg*, moder till fem barn, bland dem skådespelaren Knut Almlöf (se följ.), och 2: 1839 med *Anna Maria Franciska Charlotta Ficker*, aktris vid K. teatern 1834—56.

2. Almlöf, Carl Anders Knut, skådespelare. Född i Stockholm d. 9 febr. 1829; den förres son. — Såsom student hade A. bestämt sig för den prästerliga banan; men helt plötsligt slog han om och debuterade i Uppsala hos P. J. Deland, hösten 1851, såsom *Leonard Richardgt* i »Frieri och förställning», samt såsom *Jovial* i pjesen af samma namn. Nu engagerades han af Deland och tillhörde hans sällskap ett år, då han erhöll anställning vid K. teatern, hvilken han dock frivilligt lämnade för att återgå till P. Deland i juli 1853. Hos denne utmärkte lärare och skådespelare kvarblef A ända till dess Deland, tillbjuden engagement vid K. teatern, upphörde med sin verksamhet såsom teaterdirigent, hvarefter A. 1861 tog anställning vid Mindre teatern, där han stannade till i oktober 1863, då han ånyo engagerades vid K. teatern. Han stannade här till 1882, men gaf sedan dess flera gånger gästspel. A. utnämndes 1891 till hofintendent samt bodde till sin död, den 3 jan. 1899, på Almnäs vid Gripsholm. A. var framför allt en utmärkt komisk karaktärs-skådespelare samt komiker. A. har äfven verkat som lärare i sin konst. — Bland roller, hvilka han utfört på Stockholms teatrar samt de större landsortsteatrarna i Sverige och Finland, må nämnas: *Vansen* i »Egmont», *Schumrich* i »Släktingar», *Professorn* i »Väck ej björnen!» *Destournelles* i »Fröken De la Seiglière», *Bryngel* i »Kronofogdarne», *Fromont* i »Fregattkaptenen», *Jupiter* i »Orpheus», *Lardières* i »En teaterpjes», *De la Porcheraie* i »Jag», *Damoiseau* i »De båda Döfve», *Knifving* i »Advokaten Knifving», *Poirier* i »Klädeshandlaren och hans måg», *Perrichon* i »Perrichons resa», *Harpagon* i »Den girige», *Daniel Heyre* i »De unges förbund», *Rudolf Mörk* i »Sparlakansläxor», m. fl. — A har öfversatt mer än trettio teaterstycken från olika språk, bland andra: »Fröken De la Seiglière», Holbergs »De besynnerlige» o. s. v. — 1857 in gick han äktenskap med *Hedvig Kristina Elisabeth Deland* (se följ.).

3. Almlöf, Hedvig Kristina Elisabeth, född Deland, skådespelerska. Född i Örebro d. 14 nov. 1831, dotter af det utmärkta konstnärsparet *P. J. Deland* och *H. L. C. de Broen*. — Redan vid späda år beträdde den lilla Betty Deland scenen och väckte tidigt uppseende i åtskilliga barnroller, hvilket hade till följd, att hon vid fem års ålder anmodades uppträda å K. teatern såsom *Otto* i »Johanna af Montfaucon». — Efter fulländad uppfostran ägnade hon sig på fullt allvar åt den sceniska konsten, och under den snillrike faderns ledning utvecklades hennes rika anlag. En fin, välbildad figur, ett uttrycksfullt tilltalande utseende, en liten, men täck sångröst (utbildad under direktör Nordbloms ledning), i förening med sann konstnärlig begåfning, förvärfvade henne tidigt publikens sympatier. — Från hösten 1847 kan hon sägas hafva tagit sina första själfständiga steg på den sceniska banan, då hon invigde sitt konstnärslif med *Anats* i »Debutanten och hennes far». I det antal af inemot 500 roller, som hon under tjugufem års konstutöfning utfört, tillhör öfver hälften den tid (1847—61)

som hon var medlem af sin fars teatersällskap. De öfriga tillhöra hennes anställning dels vid Mindre (n. v. Dramatiska) teatern 1861—63, dels vid K. scenen 1863—82. — Under dessa år har hon haft rika tillfällen att aflägga prof på sin förmåga som karaktärs-skådespelerska, hvarom bland andra följande roller bära vittne: *Madame de Maintenon* i »Ludvig den fjortonde och markisinnan Maintenon», *Fru Serpentier* i »Den gifta mannen i staden och på landet», *Emilia* i »Othello», *Ankedrottningen* i »Carl den elfte», *Bélise* i »Lärdt folk i stubb», *Fru Dupuis* i »Ett hem», *Fadette* i »Syrsan», *Dorine* i »Tartuffe», *Hertiginnan af Marlborough* i »Ett glas vatten», *Frosine* i »Den girige», *Madam Rundholmen* i »De ungas förbund», *Hertiginnan* i »Sällskap, där man har tråkigt», m. fl. — Hos fru A. liksom hos hennes man (se föreg.) fann man omisskännliga spår af Pierre Delands skola: samma realistiska riktning, samma sanning, samma jämnmått, samma slående styrka i repliken. — Fru A. afled i Stockholm d. 1 april 1882.

Almquist, en från kyrkovärden *Erik Abrahamsson*, född 1668, död 1733, i Löfsta, Almunge socken, Uppland, härstammande släkt, af hvilken många medlemmar gjort sig bemärkta. Namnet A., efter hemsocken, togs af Erik Abrahamssons son, Abraham, född 1699, död 1760, kyrkoherde i Täby. Hans son

1. **Almquist, Erik Jonas**, teologisk skriftställare. Född d. 2 febr. 1729 i Täby socken i Uppland. — Redan vid tolf års ålder inskrifven som student vid Uppsala universitet, erhöll A. den filosofiska graden 1752. Kallad till teologie docent 1757, kvarstod han på denna plats i nio år, under hvilken tid han aflade teol. kandidat-examen och antog prästerlig ordination. Efter att från 1766 tjänstgjort såsom lektor i Gefle, utnämndes han till pastor i Vendel och kallades till stiftets ombud vid de tre sista riksdagarna under Gustaf III:s regering. Teol. doktor 1779 och pastor i Tierp 1789. I sin ungdom hade han tre gånger varit föreslagen till adjunkt i teologiska fakulteten utan att vinna en sådan anställning. Nu utnämndes han, sextioett år gammal, utan egen ansökan, till professor i dogmatik med bibehållande af Tierps pastorat till prebende. — A. ägde en ovanligt vidsträckt och grundlig teologisk lärdom, förenad med en sant kristlig fromhet. Hans vetenskapliga forskningar utmärktes icke blott af strängt fasthållande af kyrkans lärobegrepp, utan ock af en själfständighet, som för den tid, i hvilken han uppträdde såsom teologisk lärare och skriftställare, kan anses ha varit mindre vanlig. Det var honom förbehållet, att väcka till nytt lif ett studium, som under hans närmaste företrädare varit om ej försummadt, likväl med mindre vetenskapligt intresse omfattadt. — Den lärohandbok »*Commentarius in Theses Ernesti*», som han på kunglig befallning utgaf och om hvilken Ödmann yttrade, att det är en »bok, af hvilken teologie doktorer kunna mycket lära», fortfor långt efter författarens död att utgöra grundvalen för och hufvudsumman af den teologiska bildningen i Sverige; och hans »*Inledning till den Heliga Skrifts läsning*» vittnar om dess författares stränga renlärighet och värma som kristen. Död d. 15 mars 1808. — Gift 1761 med *Hedvig Cecilia Bergman*.

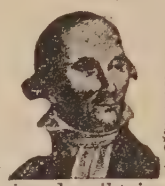

2. **Almquist, Erik Abraham**, teologisk och filosofisk forskare, biskop. Född i Gefle d. 25 maj 1767; den föregående son. — Inskrifven som student i Uppsala 1780, vann han därstädes den filosofiska lagern 1794; följande år teologie docent, deltog han lifligt i 1790-talets studentkonvent, hvilkas frisinnade riktning väckte stor förskräckelse hos den skuggrädde Gustaf IV Adolf. År 1797 befordrad till e. o. teologie adjunkt, lät han prästviga sig samma år, och utnämndes 1800 till e. o. professor. Den teologiska riktning han omfattade, var i mycket skiljaktig från den hans far tillhörde. När den, med början af detta århundrade sammanfallande, rika vetenskapliga utvecklingen på det filosofiska området, särskildt i Tyskland, med makt bröt fram och eröfrade många ungdomliga sinnen, blef A. en bland de första adepterna och erkände sig snart som en af den kritiska filosofiens varmaste anhängare. Han blef en af de första filosoferande teologer i Sverige. Han ståndpunkt var och förblef dock i grunden den supranaturalistiska. Biskop i Hernösand 1812; riksdagsman af stort inflytande, var han 1810 i prästeståndet den ifrigaste förespråkaren för Bernadottes val till tronföljare. — A. har blifvit omtalad för sin ovanliga kvickhet. — Död d. 29 juli 1829. — Gift 1: med *Hedvig Ottiliana von Heijne*; 2: med *Elisabet Johanna Merckel*.

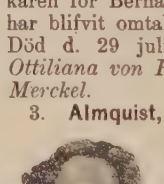

3. **Almquist, Carl Jonas Ludvig** (*Love*), vitter författare. Född i Stockholm d. 28 nov. 1793. Föräldrar: krigskommissarien *Carl Gustaf Almquist*, den föregående bror, och *Brigitta Lovisa Gjörwell*, en dotter till den bekante bibliotekarien och samlaren assessorn C. C. Gjörwell. — Student i Uppsala 1808 och fil. mag. 1815, ingick A. och tjänstgjorde en tid i konungens kansli. Under denna tid stiftade han tillsammans med Dahlgren, Hazelius och några andra det s. k. Manhemsförbundet, en efterbildning af och till syftemålet befryndadt med Götiska förbundet. A. hade vid denna tid Rousseau till ledstjärna. Liksom andra af förbundets medlemmar lämnade A. sin anställning i Stockholm och nedsatte sig i en skogstrakt i Vermland, där han i ett fullständigt bondelif, odlande sin jord med egna händer sökte verkliggöra sina åsikter. Men redan 1826 flyttade han tillbaka till Stockholm; tjänstgjorde en tid såsom vice lektor vid Karlberg, blef 1828 lärare vid Nya elementarskolan och följande året rektor vid samma läroverk, som blef en försöksskola för nya pedagogiska idéer. A. utgaf 1829 en allmän svensk språklära och sedermera *Svensk*

rättstafningslära och andra läroböcker. Han var en utmärkt lärare. — Han lät 1837 prästviga sig och förordnades till regementspastor vid Lifbeväringsregementet. Sedan han tagit afsked från rektorsbefattningen, ägnade han sig uteslutande åt vittert och publicistiskt skriftställeri. — Med lika sällsynt produktivitet som mångsidighet uppträdde han som författare. Han skref om hvartannat episka, lyriska och dramatiska dikter, romaner, noveller, sagor, filosofiska, estetiska, moraliska, politiska, och pedagogiska afhandlingar, arbeten i lexikografi och historieforskning, läroböcker i matematik och språkvetenskap, förutom en otalig mängd tidningsuppsatser i de mest olika ämnen. Såsom vitter författare är han, ehuru hans stil är i hög grad ojämn, utan fråga ett af Sveriges största poetiska snillen. Med en fantasi lika produktiv som underbar, lika djup som nyckfull, inför han läsaren ömsom i en värld af den sublimaste poesi, ömsom i en labyrint af paradoxer och bisarrerier. Lika föränderlig framträder han i sin världsåskådning. Själf har han betecknat sitt inre väsen såsom »ett sträfvande efter ett himmelskt och ett jordiskt tillika», en antydning om en inre disharmoni, hvilken alltför ofta uppenbarar sig i hans skrifter. Genom sin ovanliga skarpblick för alla företeelser inom människolifvet och sin oöfverträffliga förmåga af karaktärsteckning, är han tillika den mest dramatiska af Sveriges skalder. Hans *Ferrando Bruno* och *Svangrottan på Ipsara* tillhöra i dramatisk fulländning det yppersta, som svensk skaldekonst hittills frambringat. — Sina vittra arbeten utgaf A. i två särskilda samlingar under den gemensamma titeln: *Törnrosens bok eller fria fantasier* — första häftet 1832 — det största och originellaste diktverk svenska vitterheten äger. De innehålla, jämte arbeten i obunden stil, sagor, noveller o. d., flera lyriska dikter af den underligaste art, samt en mängd episka och dramatiska skaldestycken. Bland episka dikter utmärka sig i synnerhet *Arthurs jakt*, i den gamla sagans djupaste tonart, och *Schems-el-Nihar*, ett praktfullt stycke, genomandadt af orientalisk kolorit. Inom dramats område må nämnas, utom de förut omtalade: *Signora Luna*, ett tragiskt mästerstycke, *Isidorus af Tadmor* och *Marjam*, *Don Ramido Marinesco*; bland dikter i obunden stil: *Araminta May* och *Ninon L'Enclos*, mästerliga målningar ur det bildade samhällslifvet, *Kapellet*, en täck idyll, genomandad af den mest skära fromhet, *Skällnora kvarn*, en tragisk novell ur svenska folklifvet, *Palatset*, *Gabriele Mimanso*, *Tre fruar i Småland*, *Herrarne på Ekolsund*, m. fl. romaner; *Grimstahamns nybygge*, *Helsans evangelium*, *Arbetets ära*, *Ryska minnet i Norrköping*, folkskrifter af djup sanning och ovansklig skönhet, hvilka tillkommo under hans senare tid. — I den beryktade novellen *Det går an* (1839), som på sin tid framkallade en hel motlitteratur, ansågs han angripa äktenskapets helgd och framställa åsikter stridande mot sedlighetskänslan. Äfven i andra af sina skrifter utvecklar han på öfverlägset sätt läror i skarp konflikt med dåtida uppfattningar. — A. visar sig — säger professor Warburg i en uppsats — i *Törnrosens bok* som *nyromantiker* i allt hvad beträffar diktningen i hela dess anläggning, i sin personliga lifsåskådning, ironi och lek med lifvets gåtor och människors känslor och i sitt häfdande af geniets oberoende af de band och lagar, som gälla för hvardagsmänniskorna. Men han är tillika en utprägladt revolutionär ande, en frisinnad personlighet, som icke ser tillbaka, utan emot en framtidsstat, där hans djärfva idéer skulle råda. Hans revolutionära idéer framträda dock först riktigt efter 1839, då han gick miste om en professur i Lund och fullständigt bröt med det förflutna. — År 1842 ställdes han till rätta inför Uppsala konsistorium för åtskilliga förmenta afvikelser från kristna religionens allmänt antagna dogmer, hvilken anklagelse likväl ej föranledde till någon påföljd. — I en förtviflad ekonomisk ställning och starkt misstänkt för bedrägeri och förgiftningsförsök, lämnade han 1851 fäderneslandet och begaf sig till norra Amerika, där han lär ha uppehållit sig genom att gifva lektioner och skrifva i tidningarna. Han återvände 1865 till Europa och tillbragte, under namn af »professor Westermann», sina återstående dagar i Bremen. Död d. 26 sept. 1866. — Gift 1824 med bondflickan *Anna Maria Lundström*.

4. **Almquist, Erik Viktor,** landshöfding. Född

d. 7 mars 1817 på Antuna, Eds socken, Stockholms län. Den föregåendes halfbroder, i det att fadern 1810 gifte om sig med *Agneta Catharina (Agnes) Altén*. — 1834 furir vid Helsinge regemente, två år senare underlöjtnant och 1862 major vid Upplands regemente. Skicklig militär och landtbrukare, deltog A. äfven i kommunala angelägenheter samt utnämndes 1864 till landshöfding i Västerbottens län. Ledamot af Första kammaren 1867—69 och af Andra 1870—72. A. verkade i riksdagen för lapparnas besittningsrätt till renbetesland samt för förbättrad skogshushållning i Norrland. — Död i Umeå d. 30 dec. 1872. — Gift 1844 med *Clara Amanda Fröberg*.

5. **Almquist, Gustaf Fridolf,** ämbetsman.

Född i Eds socken af Stockholms län d. 31 okt. 1814. Den föregåendes broder. Studerade Uppsala, 1833 auskultant i Svea hofrätt, 1843 hofrättsfiskal, 1845 assessor och 1863 hofrättsråd. S. å. underståthållare i Stockholm. 1867 generaldirektör och chef för fångvården. A. har beträffande fångvården verkat för en mildare behandling af fångarna, för nattcellers och arbetslokalers inrättande, o. s. v. Hans namn är nära förbundet med den 1869 stiftade fosterländska föreningen och den 1873 bildade »Föreningen till minne af konung Oscar I och drottning Josefina till stöd för värnlösa och fallna». — 1871—79 ledamot af Första kammaren. A. har inlagt stor förtjänst om tillkomsten af åkerbrukskolonien Hall och af Almska stiftelsen. Lämnade 1885 chefskapet för

fångvårdsstyrelsen och afled den 12 okt. 1886 på sin egendom Hanstavik vid Södertelje. — Gift 1858 med *Maria Wilhelmina Grandin.*

6. **Almquist, Sigfrid Oskar Immanuel,** skolman, botaniker. Född i Stockholm d. 15 febr. 1844. Föräldrar: kyrkoherden i Skogs-Tibble *Oskar Almquist* och *Johanna Johansson.* — Student i Uppsala 1862 och fil. d:r 1869. Lärare vid Beskowska skolan 1870—80, utnämndes han 1880 till lektor i naturalhistoria och kemi vid Högre reallläroverket i Stockholm och förordnades till rektor därstädes 1891. Har äfven varit lärare vid Högre lärarinneseminarium. A. har gjort sig känd genom stora kunskaper i naturvetenskapen samt har utarbetat flera läroböcker. Hans botanisk-vetenskapliga verksamhet har varit riktad på utredandet af de s. k. kritiska växtsläktena inom svenska floran. A. har äfven särskildt ådagalagt lifligt intresse för icke allenast pedagogiska frågor utan äfven rent samhälleliga spörsmål. — Gift med *Lovisa Sofia Hultén,* född i Kila, Södermanland, den 9 mars 1844, och verksam som föreståndarinna för en skola i Stockholm. Hon har utgifvit flera läseböcker.

7. **Almquist, Ernst Bernhard,** läkare. Född d. 10 aug. 1852 i Tibble prästgård. Den föregående broder. — Student i Uppsala 1870, med. licentiat 1881, promov. 1882 till med. d:r. Under Vega-expeditionen 1878—80 tjänstgjorde han såsom läkare och lichenolog. A. har särskildt ägnat sig åt hälsovårdsläran, var 1882 sundhetsinspektör i Stockholm, blef 1883 förste stadsläkare i Göteborg och 1891 professor i allmän hälsovårdslära vid Karolinska institutet. A. har utgifvit många förtjänstfulla skrifter, rörande renhållningsfrågan, fördelarna af offentliga slakthus, epidemiologiens metoder, dödsorsaker och befolkningsförhållanden, m. m. samt intagit en bemärkt plats inom nykterhetskämparnes led. — Gift 1880 med riksbaronessan *Maria von Rosen.*

Almqvist, en från kyrkoherden Harald Almqvist å Visingsö, 1657—1711, härstammande släkt, af hvilken många särskildt under det senaste århundradet intagit en bemärkt plats i samhället. Namnet togs efter en å stamfaderns födelsehem, Södra Långeberg i Ölmstads socken i Småland, växande alm.

1. **Almqvist, Johan Magnus,** teologisk skriftställare, politiker. Född i Stockholm d. 6 sept. 1799. Föräldrar: Kyrkoherden i Grenna, prosten *Sven Johan Almqvist* och *Gustava Brandelius.* Vid 20 års ålder student i Uppsala, fortsatte han sedermera sina studier i Lund, hvarest han 1823 erhöfrade den filosofiska lagerkransen och följande år fästes vid universitetet som docent i allmänna historien. Prästvigd s. å. kallades han 1830 till kyrkoherde i Skärstads pastorat nära Jönköping, där han verkade till sin död, d. 9 okt. 1873. — Redan 1827 framträdde A. som författare å det andliga området med den mot P. Wieselgrens skrift: »Hvilken är Sveriges statsreligion?» riktade broschyren: *Försök att bevisa öfverensstämmelsen mellan lutherska kyrkans symboliska böcker, eller ett annat svar å frågan: Hvilken är Sveriges statsreligion?* hvilken senare efterföljdes af flera andra arbeten, i hvilka A. med skärpa pointerar skillnaden mellan bibeltrohet och bekännelsetrohet samt häfdar bibelns rätt som den högsta normen för kristlig tro. — A. deltog äfven lifligt i sin tids politiska lif som representant för sitt stift i prästeståndet vid alla riksdagar från och med 1844. Han tillhörde här den frisinnade minoriteten och lade med gladt mod sin röst för såväl den lika arfsrätten mellan broder och syster som för 1865 års representationsreform. Med synnerligt intresse följde han arbetet för nykterhetens befrämjande. — Gift 1830 med *Fredrika Enström.*

2. **Almqvist, Ludvig Teodor,** statsråd. Född i Grenna d. 4 jan. 1818, den föregående broder. — 1835 student i Uppsala, 1846 assessor i Svea hofrätt, 1848 revisionssekreterare, 1853 häradshöfding, kallades han d. 28 maj 1856 till statsråd och öfvertog nästk. 16 dec. civildepartementet. Den 2 nov. 1860 tog han plats i högsta domstolen, blef 1867 president i Svea hofrätt, 1870 åter ledamot af högsta domstolen. Den 6 juni 1879 ingick han i den andra de Geerska ministären som statsråd och chef för justitiedepartementet. Som sådan lyckades han bl. a. att vinna riksdagens bifall till lagen om civiläktenskap för medlemmar af svenska kyrkan, som ej begått nattvarden. Han afgick ur statsrådet vid de Geerska ministärens aflösande af Arvid Posses den 19 april 1880 och blef den 30 samma månad åter ledamot i högsta domstolen, från hvilken han 1883 tog afsked. 1867—69 ledamot af Första kammaren, 1867 kammarens v. talman. 1868 juris d:r. — Han afled på Algö i Södermanland den 26 aug. 1884. A. var en flitig och skarpsinnig man, måhända mindre skapad för en debatterande församling än för skrifbordet. — Gift 1851 med *Sophie Antoinette Eugenie Björkman,* blef A. svärfader till f. d. statsminister E. G. Boström.

Almroth, Nils Vilhelm, kemist, teknolog. Född i Stockholm d. 9 april 1797. Föräldrar: stadsfysikus i Stockholm, medicinalrådet *Nils Almroth* och *Eleonora Carolina Hagströmer.* — Sedan A. vid aderton års ålder undergått bergsexamen, anställdes han först som amanuens vid Bergskollegii myntkabinett och blef därpå myntproberare 1817. — I den vetenskapliga resa Berzelius ungefär samtidigt företog var A. tidtals följeslagare. Under sitt vistande utomlands studerade A. förnämligast myntverken. Utnämnd till kemie adjunkt vid Karolinska med. kir. institutet 1820, förordnades han följande året till lärare i kemi och natur-

kunnighet vid Artilleri-läroverket å Marieberg, en befattning som han sedan icke lämnade. År 1822 ledamot af den tillsatta myntkommittén, erhöll han ett par år därefter titel af professor och utnämndes till öfverdirektör för Mynt- och kontroll-verken i riket 1835. — Under hans ledning erhöll svenska myntverket omsider en tidsenlig organisation. Död d. 31 okt. 1852. — Gift med *Amalia Dorothea Theel*. Deras döttrar *Ebba* och *Emma* öfverreste under orientaliska kriget till Krim och biträdde, under Sebastopols belägring, den bekanta miss Nightingale i vården af de sårade.

Almström, Adolf Fredrik Robert, industriidkare, politiker. Född i Stockholm d. 19 aug. 1834. Föräldrar: apotekaren *Per Olof Almström* och *Sofia Karolina Gjörcke*. Tidigt faderlös, måste A. vid unga år ut och förtjäna sitt bröd i världen samt anställdes 1850 vid Rörstrands porslinsfabrik, där han 1855 avancerade till verkmästare, 1863 till teknisk disponent samt 1893 äfven till den administrativa chefsposten. Under A:s ledning har tillverkningen tiodubblats och dess alster vunnit berättigadt erkännande Europa rundt. Sedan 1894 är A. ledamot af vetenskapsakademien. Lifligt intresserad för offentliga värf, spelade han redan under skarpskytterörelsens dagar en ganska betydande roll inom densamma. Stadsfullmäktig i Stockholm 1875—91 har han tagit en liflig del i såväl dess plena som beredningsutskottets förhandlingar och valdes hösten 1887 till hufvudstadens representant i Första kammaren. Han anslöt sig här till protektionisterna och har som en af deras mest öfvertygade förkämpar i såväl bevillningsutskottet som kammaren brutit mången lans för sin åsikt. Äfven politiskt utpräglad konservativ, har hans inflytande varit ganska betydligt inom Första kammarens majoritet, som vid åtskilliga riksdagar invalt honom i sitt förtroenderåd. Denna hans hållning vållade, att hans mandat ej förnyades 1896 af Stockholms stadsfullmäktige, men redan följande år invaldes han i stället af Gefleborgs läns landsting. De senare åren har han vanligen framburit de motioner, som gått längre än regeringen begärt i fråga om militära anslag. Han har af regeringen anlitats för arbete i diverse kommittéer, såsom tullskyddskommittén (1891), arbetarskyddskommittén (1891—92) m. fl. samt fungerar sedan 1895 som bankofullmäktig. — Gift 1: 1864 med *Eva Cecilia Teresia Pålman*; 2: 1882 med *Eva Maria Anderberg*.

Alnander, Samuel Johansson, teologisk skriftställare. Född i Linköping d. 31 okt. 1731, son af komministern därstädes *Johan Alnander*. — Sedan A. grundlagt sin akademiska bildning vid Uppsala universitet och där blifvit magister 1758, fästes han för någon tid vid högskolan, såsom docent i litteraturhistoria. År 1767 befordrades han till teologie lektor i Karlskrona, hvilken befattning han innehade till sin död d. 5 juli 1772. — A:s lif företer i de yttre konturerna ingenting märkvärdigt. På sin plats har han likväl verkat mer än mången annan. Hans *Sammandrag af den Kristna Salighetsläran* var länge använd, så väl vid den allmänna som enskilda undervisningen. Hans *Anvisning till ett utvaldt teologiskt Bibliotek* var för sin tid af stort värde och länge den enda af sitt slag i Sverige; *Historia librorum prohibitorum in Suecia* (Historia öfver förbjudna böcker i Sverige), som han under sin docenttid började utgifva i disputationsform, men af hvilken endast spec. I utkom, är för ingen boksynt obekant. Hans recensioner och uppsatser, mest i »Svenska Mercurius» och »Nya Svenska Bibliotheket», vittna om både vidsträckta kunskaper och kritiskt sinne.

Alopæus, Magnus Jakob, biskop i Borgå stift i Finland. Född d. 16 dec. 1743 i Leppävirta socken i Savolax. 1769 docent i matematik i Åbo, idkade sedan teologiska studier, blef 1785 lektor i teologi och 1794 domprost i Borgå. Under landtdagen mars—juli 1809 i Borgå, i hvilkens viktiga förhandlingar A. lifligt deltog, utsågs A. till den ledigblifna biskopsplatsen i Borgå. A. utvecklade mycket och godt arbete därstädes. Död 1818. — Gift 1772 med *Ulrika Jusléen*.

Alstrin, Erik, biskop, lärd. Född i Stockholm d. 3 febr. 1683. Föräldrar: notarien i Hofkonsistorium, sedermera kyrkoherden i Leksand i Dalarna, *Lars Alstrin* och *Kristina Upmarck*. — 1706 företog han en resa till åtskilliga högskolor, och erhöll den filosofiska graden vid universitetet i Greifswald 1708. Sedan han någon tid varit v. bibliotekarie i Uppsala och skött sekreterarebefattningen vid akademien därstädes, utnämndes han 1723 till professor i teoretisk filosofi. 1731 blef han pastor i Leksand; 1734 pastor-primarius i Stockholm samt sedan biskop, först i Växiö 1742 och slutligen i Strängnäs 1748. — Grundlärd som teolog och filosof, ägde han därjämte djupa insikter i en mängd andra vetenskapliga ämnen och åtnjöt på sin tid ett synnerligt stort anseende. Som riksdagsman intog han en förmedlande hållning och uppträdde städse som tolk för mildhet och skonsamhet. Vid 1742—43 års riksdag erhöll A. af prästeståndet i uppdrag att, jämte en annan af ståndets ledamöter, till fröken Taube framföra ständernas varning för hennes brottsliga förhållande till konungen, hvilken skrapa tack vare A:s foglighet blef vida mildare, än den var ämnad. Han skickades äfven under den då rådande jäsningen till Dalarne för att genom det inflytande, han ägde från sin pastorstid i Leksand, söka lugna den oroliga befolkningen, hvilket dock endast delvis lyckades. Fyra år före sin död kallades han till den genom H. Benzelii död lediga ärkebiskopsstolen, ett förtroende, hvilket han likväl undanbad sig. Död d. 4 nov. 1762. — Gift med *Margareta Asp*. Hans barn blefvo adlade med namnet *von Alstrin*.

1. **Alströmer, Jonas** (urspr. **Alström**), »svenska slöjdernas fader». Född i Alingsås d. 7 jan. 1685. Fadern, borgaren därstädes *Tore Carlsson;* modern *Anna Gislesdotter.* — All den undervisning A. kunde erhålla i sitt fattiga föräldrahem inskränkte sig till att nödtorftigt lära läsa, skrifva och räkna. Så utrustad kom han först i handel till Eksjö, därifrån som renskrifvare till Vänersborg och slutligen till Stockholm, där han fick en liten tjänst i Ryssvågen. Under dessa olikartade sysselsättningar använde han hvarje ledig stund att förskaffa sig större kunskaper. År 1707 utflyttade en hans landsman och ungdomsvän Alberg till London för att öppna handel. A. åtföljde honom och blef bokhållare på hans kontor. När Alberg, efter tre års fåfänga försök att hålla affärerna uppe, måste afträda egendomen till sina borgenärer, öfvertog A. kontoret och lyckades inom kort förvärfva en icke obetydlig förmögenhet. Under sin vistelse i London var A. i tillfälle att se hvilken ansenlig mängd fabriksvaror årligen öfverfördes till Sverige. — »Då,» säger han om sig själf, »blefvo genom den högstes tillskyndelse hans förstånds ögon öppnade och hans hjärta upptändt af brinnande längtan att tjäna fädernesländet.» Den tjugusjuårige mannen tog nu till sin lefnads uppgift att i detta samma fädernesland återupprätta handeln, sjöfarten, landtbruket och handaslöjderna, dessa, som han kallade dem »fyra grundpelare under statens välstånd». — Knappt hade underrättelsen om Carl XII:s återkomst från Turkiet till Stralsund hunnit till England, förrän A., 1715, skyndade öfver till Sverige för att erbjuda konungen sin tjänst och sätta sina planer i verket; men han fann rätta tidpunkten för fredliga anläggningar ännu icke vara inne. Han kvarstannade emellertid i två år och företog därunder resor till Bergslagen och rikets förnämsta städer, hvarigenom han kom i tillfälle att närmare undersöka landets förhållanden och tillgångar och på samma gång öfvertyga sig om, huru ofullkomligt man i Sverige förstod att göra sig dessa tillgodo. Efter sjutton års vistelse i England lämnade han för alltid detta land, genomreste Frankrike, Holland m. fl. länder, uppköpte maskiner och förmådde arbetare att flytta öfver till Sverige. Dessa företag voro förbundna icke blott med stora kostnader, utan äfven med verklig fara, och då hans fartyg med den dyrbara laddningen af maskiner, redskap och råvaror i oktober månad 1723 inlöpte i Göteborg, kunde A. med skäl känna sig till mods som en härförare, hvilken vunnit en dyrköpt seger. Af en naturlig förkänsla för sin födelseort Alingsås, bestämde han denna stad till medelpunkt för sina nya fabriksanläggningar, hvilken idé äfven gillades af Polhem, som fann stadens läge i alla afseenden gynnsamt. — A. hade nu arbetare, redskap och maskiner; men han hade också utlömt sina tillgångar på förberedande arbeten, resor o. d., så att han saknade medel att sätta verket i gång. Slutligen lyckades det honom att åvägabringa ett bolag; flera åtgärder, gynnsamma för hans mrehafvanden, beslötos af rikets ständer, och konung Fredrik besökte själf hans anläggningar på sin eriksgata 1728. — Sålunda var nu grundvalen lagd till de svenska handaslöjdernas byggnad och det obetydliga Alingsås, som nyss förut räknat trehundra invånare, hade inom kort ett tusen åttahundra. Tid efter annan upprättades där spinnerier, ylleväfstolar, bomullsväfverier, vaddmakerier, flanells- och strumpfabriker, kattunstryckerier, silkesfärgerier samt det första sockerrafinaderi och engelska garfveri i riket. Regering, ständer och enskilda understödde de nya anläggningarna och industrien tillväxte så, att trettio år därefter eller 1754 funnos i Sverige 14,000 personer sysselsatta vid väfverierna, och sju år senare 18,000. Värdet af de exporterade svenska slöjdvarorna uppgick till 50 tnr guld, hvaraf ⅔ beräknades som nationalvinst. Förnämsta orsaken till detta gynnsamma förhållande var det, att A. så mycket som möjligt grundade den svenska industrien på inhemska råämnen. För ullens skull införskrefvos får från England, Spanien och till och med från Marocko och ett stamschäferi af spanska finulliga får inrättades vid Höjentorp, hvilken kungsgård af rikets ständer upplåts åt A. och hans arfvingar till beständigt arrende. Från Mindre Asien intogos Angoragetter. På fälten vid Alingsås odlades de för klädes- och bomullsberedningen nödiga färgväxterna äfvensom tobak och potatis, hvilken senare dock icke kom i något allmännare bruk förrän på 1760-talet efter pommerska kriget. — Jämte dessa bemödanden för näringarnas lyftning ådagalade A. ett varmt sinne för vetenskapliga idrotter, understödde flera hoppgifvande lärdomsidkare samt deltog i Vetenskapsakademiens stiftelse och arbeten. Hans brinnande nit och stora uppoffringar för sitt lands bästa tillvunno honom samtidens beundran och regeringens bevågenhet. Han utnämndes 1739 till kommerseråd, 1748 till en af de första riddarna af Nordstjärneorden och 1751 till adelsman med namnet *Alströmer.* Till hans ära ha tvenne skådepenningar blifvit präglade och, enligt ständernas beslut, hans bröstbild uppsatt på Stockholms börs. — Ju viktigare företag, ju större ära, desto säkrare åtföljas de af tadel och motstånd: så gick det äfven med Jonas Alströmer. Samtiden klandrade, att hans anläggningar voro för många och för vidsträckta, och att de hvilade på onaturliga förhållanden och således icke kunde bestå af sig själfva. Utan fråga låg i dessa anmärkningar icke så litet sanning och otvifvelaktigt är, att om han anlagt endast några få verkstäder och drifvit dessa i större omfattning, hans enskilda vinst varit större. Men den väckelse A. gaf åt svenska näringsfliten är dock af större betydelse än någon enskilds vinst, och hvad han i den vägen uträttat skall alltid omstråla hans namn med odödlig ära. Hans tro på det godas och sannas seger var orubblig och sviktade icke ens vid det ihärdigaste motstånd. Sin viljekraft, gudsfruktan och fosterlandskärlek lämnade han i arf åt fyra välartade söner, hvilka alla, ehuru på olika vägar, fortsatte stamfaderns verksamhet, sedan denne vid sjuttiosex års ålder d. 2 juni 1761 slutat sin

bragdrika lefnad. — Gift 1: 1731 med *Margareta Clason* och 2: 1741 med *Hedvig Elisabeth Paulin*.

2. **Alströmer, Patrik**, industriidkare. Född d. 26 febr. 1733 i Alingsås; den föregåendes son. — Med afseende på faderns önskan, att denne hans äldste son skulle öfvertaga fabriksanläggningarna i Alingsås, erhöll hans uppfostran en därefter lämpad riktning. — Efter förberedande undervisning dels i hemmet, dels i Uppsala, inskrefs han vid femton års ålder i Kommerse-kollegium. Sedan han någon tid vistats i Stockholm, där han flitigt besökte direktör Scheffers föreläsningar i kemi och proberingskonsten, fick han med tvenne af sina bröder företaga en resa genom Sverige och en del af Danmark. Vid sin hemkomst förordnades han, tjuguett år gammal, af fadern, att hafva tillsyn öfver Alingsås stad och manufakturi. Dessa omsorger lades uteslutande på hans skuldror vid faderns död, hvarjämte det blef hans sorgliga lott, att, sedan det åter uppträdande Mösspartiet vid 1765 års riksdag dragit in alla understöd åt industrien, så godt han förmådde, rädda spillrorna efter skeppsbrottet. Genom hans omtanke och ansträngningar voro ock faderns industriella anläggningar någorlunda upprättade, när en härjande eldsvåda 1779 lade både dem och Alingsås stad i aska. Under det A. ägnade alla sina omsorger på upprätthållandet af faderns fabriker, hade hans yngre broder Claës, som var grosshandlare i Göteborg och oerhördt rik, men sjuklig och oförmögen att ensam, efter svärfadern N. Sahlgrens död, sköta de vidsträckta affärerna, begärt att Patrik A. ville bli hans bolagsman. Denne antog tillbudet, flyttade 1776 till Göteborg, utnämndes året därefter till direktör vid Ostindiska kompaniet, samt upphöjdes jämte brodern Claës 1778 till friherre. Fotande sina spekulationer på åtskilliga egendomliga konjunkturer, som uppstått genom det amerikanska frihetskriget, utrustade bröderna A. en storartad handelsexpedition till Amerika. Denna misslyckades och Patrik och Claës A. sågo sig nödsakade att ställa sina affärer under administration. Den lidna motgången minskade visserligen betydligt deras rikedomar, men icke deras nit för det allmänna, ej heller den allmänna aktning af hvilken de dittills varit i åtnjutande. Efter bolagets upplösning flyttade de till landet, ägnande sin tid åt tillsynen af sina återstående egendomar. — Öfver Patrik A. slogos tvenne minnespenningar, och en gipsmedaljong med hans bild modellerades af Sergel. Musikaliska akademien i Stockholm ärar i Patrik A. sin egentliga stiftare. — Död (den sist kvarlefvande af sina bröder) d. 3 okt. 1804. — Gift 1: 1760 med *Kristina Maria Ollonberg* och 2: 1768 med friherrinnan *Kristina Maria Silfverschiöld*.

3. **Alströmer, Claës**, industriidkare. Född i Alingsås d. 9 aug. 1736; den föregåendes bror. Efter hvad förut är nämndt, hade fadern beslutat, att i en framtid fördela sina vidsträckta göromål emellan sönerna. — Claës A., den fjärde sonen i ordningen, hade för sin del valt landthushållningen och schäferierna. Med afseende härpå begagnade han under sin vistelse i Uppsala företrädesvis Linnés, Vallerii och A. Berchs undervisning och fick, knappt aderton år gammal, under faderns ledning öfvertaga tillsynen af familjens egendomar Berga och Nolhaga samt arrendegården Höjentorp. För att erhålla kännedom om spanska ullkulturen begaf sig A. 1760 till Spanien, där han uppehöll sig i femton månader, besökte under hemresan flera af Europas länder och återkom i okt. 1764 till fäderneslandet. Frånvarande hade han blifvit utnämnd till kommissarie i Kommerse-kollegium, med särskildt åliggande att tillse och vårda den med statsanslag gynnade schäferistaten. Men knappt hade han tillträdt denna befattning, förrän ständerna indrogo de understöd, med hvilka de dittills omhuldat fabriksnäringarna. Den närmaste följden häraf var, att de Alströmerska inrättningarna hotades med fullständig ruin. Han kvarstannade därför i Stockholm för att bevaka sina egna och släktens fördelar och utnämndes, sedan stämningen för den svenska industrien blifvit något mer gynnsam, 1770 till assessor i Kommerse-kollegium och protokollssekreterare i Justitie-revisionen, från hvilken syssla han likväl s. å. tog afsked med titel af kansliråd. Preses i Vetenskapsakademien s. å. höll han sitt berömda tal *Om den fin-ulliga fårracen*, hvilket tal öfversattes på flera europeiska språk. 1770 flyttade han till Göteborg och ingick bolag med sin svärfader Niklas Sahlgren, direktör för Ostindiska kompaniet, och på den tiden en af Sveriges rikaste köpmän. Dessa utmärkta män, båda lifvade af patriotiskt nit och kärlek för konst och vetenskaper, använde nu en betydlig del af sin alltmer växande förmögenhet till allmänt nyttiga företag och till uppmuntran för vetenskapliga och konstnärliga idrotter. Såsom oförgängliga minnen af de förra må endast nämnas: Östads barnhus, Sahlgrenska sjukhuset och Alströmerska vägen vid sjön Aspen mellan Göteborg och Alingsås; och af det senare slaget de premier, pensioner, understöd och reseanslag, hvarigenom flera af den tidens vetenskapsidkare såsom Ad. Afzelius, Thunberg, Ödmann, Retzius, m. fl., sattes i tillfälle att förkofra sig och gagna fäderneslandet. — De senare åren af sin lefnad tillbragte Claës A. på sitt gods Gåsevadsholm i Norra Halland. Hans hälsa, först bruten under hans utländska resor, återvann aldrig sin forna kraft. Under de sista lefnadsåren nästan lam, slutade han sitt intill sista stunden verksamma lif d. 5 mars 1794. — Gift 1770 med *Sara Katarina Sahlgren*.

4. **Alströmer, Johan**, industriidkare. Född d. 17 maj 1742 på Hofva gästgifvaregård, under en af modern företagen resa. De föregåendes halfbror. — A. studerade bergsbruk, men då äldste brodern Patrik A. ingick bolag med Claës A. i Göteborg, måste Joh. A. intaga hans plats i Alingsås. Han

företog 1777 en utländsk resa öfver större delen af Europas kontinent, hvarunder han gjorde dyrbara samlingar af naturalster, verktyg, modeller, som han hemskickade till fäderneslandet. Han dog d. 4 okt. 1788. Med honom utgick på svärdssidan adliga ätten Alströmer. — Gift 1783 med *Hedvig Katarina Dankwardt-Lilljeström.*

5. **Alströmer, Karl Jonas Oskar,** statsråd.

Född d. 31 okt. 1811. Föräldrar: kopisten frih. *Jonas Alströmer,* son af A. 2, och friherrinnan *Anna Margaretha Silfverschiöld.* 1828 student i Uppsala, började A. 1832 tjänstgöra i K. M:ts kansli, där han 1856 blef expeditionssekreterare. 1860 utnämndes han till landshöfding i Hallands län. A. företrädde 1867—72 de halländska städerna i Andra kammaren. Det med gedigen sakkunskap och moderat-liberala åsikter förenade vakna deltagande i debatten, A. här utvecklade, föranledde först hans val till ordf. i bevillningsutskottet och sedermera hans inkallande i konungens statsråd d. 15 juli 1870, hvilken plats han innehade till d. 4 juli 1878. Louis de Geer karaktäriserar honom i sina minnen som »en erfaren ämbetsman, lika klok som redbar, en sant frisinnad statsman». A., som 1873—81 representerade Hallands län i Första kammaren, afled i Marstrand d. 10 aug. 1888. — Gift 1: 1860 med *Ebba Ulrika Coyet;* 2: 1870 med *Johanna Kristina Ehrenborg.*

Altén, Martin, skriftställare. Född på Hargs bruk i Roslagen d. 21 dec. 1764 Föräldrar: komministern *Per Altén* och *Greta Persdotter.* — Antagen till handsekreterare hos general Bror Cederström åtföljde han denne på en beskickning till Pommern, där han efter sitt entledigande från sekreterarebefattningen nedsatte sig såsom privat lärare. Under tiden ingick han äktenskap med *Kristina Dorotea Landwertz,* en prästdotter, hvarefter han 1797 återvände till fäderneslandet, bosatte sig i Stockholm och ägnade sig åt litterära sysselsättningar, förnämligast öfversättningar för teatern. I detta hänseende har han riktat den svenska scenens repertoar med öfver sextio olika stycken. Däremot har man blott ett par orginal af hans hand, däribland *Den förföljda oskulden,* en dram i fem akter, som i åtskilligt påminner om Kotzebues dramatiska arbeten, hvilka A. nästan alla öfverflyttat till svenskan. Under åren 1809—11 biträdde han P. A. Borg vid hans läroanstalt för blinda och döfstumma, men lämnade denna befattning, när institutet flyttades till Manilla. Död d. 22 mars 1830.

Ameen, Georg Fredrik, postdirektör, politisk skriftställare.

Född i Karlskrona d. 11 sept. 1811. Föräldrar: öfverstlöjtnanten vid örlogsflottan *Georg Fredrik Ameen* och *Anna Helene Falck.* — Efter att 1827 blifvit inskrifven som student vid Lunds akademi, undergick han 1833 juridisk examen och antogs till auskultant i Skånska hofrätten. Sedan han tjänstgjort i ämbetsverk i Stockholm nedsatte han sig 1838 i Karlskrona såsom boktryckare och började utgifvandet af den moderat liberala tidningen *Najaden.* Genom detta publicistiska organ, som A. nästan ensam skötte under de följande fjorton åren, kämpade han med värma och ståndaktighet för pressens höjande, kommunalinstitutionernas utveckling, representationens ombildning, men framför allt för flottans och sjöförsvarets tidsenliga ordnande. A. antog 1852 ett af sjöministern, amiral Ulner, framställdt förslag, att flytta till Stockholm och enskildt biträda honom i en mängd frågor, som förelågo rörande sjöförsvaret. — 1855 utnämnd till sekreterare i generalpoststyrelsen, företog han följande året en utrikes resa till Preussen, Sachsen, Österrike och Bayern, för att taga en närmare kännedom om dessa länders postinrättningar. — 1860 utnämndes han till postdirektör i Göteborg. Från trycket har han utgifvit åtskilliga öfversättningar och småskrifter, såsom: *Kappsäcken, fragmenter ur min dagbok* (4 häft. 1838—1841); *Aforismer, minnen af litterära soiréer i Karlskrona* (1846); *Från Eremitaget, bref till en ung vän* (1843); *Assessor Tullboms Thé-soiréer,* noveller (2 häft. ofullb.); *Tal vid minnesfesten öfver Fredrika Bremer,* anordnad af Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle 1866, m. fl. — Gift 1848 med *Vilhelmina Juhlin-Dannfelt.* 1876 lämnade A. postdirektörsbefattningen i Göteborg och bodde sedermera ett par år i Södertelje och därefter i Stockholm. Han afled i Stockholm d. 24 april 1898. — Dottern *Elin,* född 1852, har offentligen uppträdt som författarinna med novellsamlingarne *Träldom, Lifsmål, Bergtagen* m. fl. berättelser; dramat: *En moder* m. m.

Aminoff, Johan Fredrik, »gustavian». — Född

på Rilax gård i Tenala socken i Finland d. 26 jan. 1756. Föräldrar: ryttmästaren vid Nylands dragon-regemente *Fredrik Aminoff* och *Maria Elisabet Rothkirck.* — A. inskrefs vid sju års ålder som volontär vid Nylands dragon-regemente och antogs 1770 till page hos konung Adolf Fredrik. Vid dennes död förflyttades han till samma befattning vid Gustaf III:s hof. Den unge, högväxte, fint bildade finske ädlingen ådrog sig tidigt Gustaf III:s uppmärksamhet. Sedan grannsämjan med Ryssland blifvit bruten och krig förklaradt 1788, deltog A. med utmärkelse i detsamma. Redan året förut befordrad till öfverstelöjtnant i armén och general-adjutant af flygeln, åtföljde A. i egenskap af vakthafvande kapten af gardet konungen till Finland. Under de båda krigsåren deltog A. i flera träffningar och utnämndes efter krigets slut till öfverste och chef för det berömda Björneborgska regementet. Allmänt bekant är det ömsesidiga misstroende, som under Gustaf IV Adolfs minderårighet uppstod emellan den tillförordnade regeringen å ena sidan och den aflidne konungens förtrogna vänner å den andra. Följden häraf var den högmålsprocess, som anställdes mot de senare. Anklagelsen gick ut på försök att omstörta den bestående regeringen och A. blef äfven ett af denna anklagelses föremål. Afsked ur rikets tjänst och

befallning att lämna fäderneslandet, voro de första mot honom riktade åtgärderna; men kort därefter utfärdades en arresteringsorder, som träffade honom i Stralsund, hvarifrån han fängslad återfördes till Stockholm. Ställd till rätta inför Svea hofrätt, blef han förklarad oskyldig, men af Högsta domstolen ansedd skyldig och dömd till förlust af ära, adelskap, lif och gods, hvilken dom af hertigen-regenten förvandlades till lifstids fängelse på Carlstens fästning. — Då Gustaf Adolf efter uppnådd myndighetsålder själf öfvertog rikets styrelse, blef det en af hans första regeringshandlingar att förklara fången på Carlsten åter insatt i sina förra rättigheter och värdigheter. — År 1798 utnämndes A. ånyo till chef för Björneborgs regemente och blef 1799 generalmajor. När kriget med Ryssland åter utbröt 1808, kommenderades han till tjänstgöring hos d. v. högste befälhafvaren general Klercker och utförde här flera värf af högst grannlaga beskaffenhet. Så väl härför, som för andra tjänster, han under detta olyckliga krig var i tillfälle att bevisa fäderneslandet, upphöjdes han 1808, jämte sina tre söner, till friherre, ehuru krigets sorgliga utgång förhindrade introduktion på riddarhuset. — Efter Finlands afträdande till Ryssland återtog A. sin förra plats såsom chef för Björneborgs regemente och inkallades 1811 såsom ledamot i den kommitté kejsar Alexander tillsatte, på det de mål, rörande Finlands styrelse, som till kejsarens ompröfning inkommo, måtte granskas, beredas och afgöras i enlighet med landets af monarken bekräftade lagar och författningar. Samma år utnämndes A. till geheimeråd. 1819 upphöjdes han till finsk grefve; utnämndes 1821 till vice kanslär för Åbo universitet och erhöll 1823 fullmakt på rang och värdighet af president. Den senare delen af sin lefnad tillbragte han på sin fädernegård Rilax. Grefve A. dog d. 30 mars 1842. — Gift 1: 1778 med *Johanna Barbara Hisinger;* 2: 1791 med friherrinnan *Fredrika Ruuth* och 3: 1801 med *Eva Mathilda Bruncrona.*

Anckarhjelm, Martin (Thyssens), amiral. Född i Vlissingen. — När Louis De Geer, under Sveriges krig med Danmark 1644, i Holland på egen bekostnad utrustade en eskader för svenska kronans räkning, uppdrogs befälet öfver denna flottilj åt Maerten Thyssens, en zeeländare, som de sjövanda inbyggarne i detta holländska landskap vanligen kallades. På väg till Sverige möttes T. utanför schleswigska kusten af konung Kristian med danska flottan, som han efter en hårdnackad strid dref tillbaka, hvarefter han ingick och ankrade på Listers djup. Här inspärrades han af danskarna, som fått förstärkning; och tveksam hvad han borde göra, emottog han Torstenssons befallning att genast angripa fienden och, om han blefve slagen, återvända till Holland. Striden blef het men oafgjord; och T., som fått flera fartyg skadade, återseglade till Holland. Inom en månad var Thyssens flotta åter segelfärdig och drog nu med tjugutvå skepp upp emot norden. I augusti månad anlände han till Göteborg, befriade denna stad från de danska vaktskeppen och seglade med hissad svensk flagg, under en dånande kanonad från Kronborg och danskarnas batterier på Saltholmen samt förföljd af deras flotta, genom Öresund och anlände lyckligen till Kalmar. Härifrån begaf han sig med sin underbefälhafvare Henrik Gerdtson till Stockholm, där de blefvo på det mest smickrande sätt emottagna. T. utnämndes till svensk general, erhöll en hedersguldkedja och en årlig pension samt adlades med namnet *Anckarhjelm.* Hans råd i afseende på kriget voro utan fråga värda dessa ynnestprof. Inom fjorton dagar voro fjorton svenska örlogsfartyg i ordning och A. begaf sig till Kalmar, för att vid förbiseglingen förena sig med svenska flottan. D. 13 okt. sammandrabbade svenska och danska flottorna vid Femern, där A. med sina holländska snabbseglare anställde en förfärlig jakt på de flyende danskarne. 1646 utsändes A. med några svenska krigsskepp att konvojera en handelsflotta till Lissabon. På återvägen kräfdes salut af några engelska örlogsfartyg, hvilken fordran A. manligen afvisade. Anländ till Calais måste han likväl stanna för fyra engelska tredäckare och lämna ett af sina fartyg i underpant på att underkasta sig den rannsakning engelska flaggan påyrkade om hans visade missaktning mot hennes erkända primat öfver hafven. Utgången af denna undersökning är likväl obekant. 1653 blef han amiral. Gift. Död i Stockholm d. 1 april 1657.

Anckarstjerna, Cornelius Didriksson (Thyssens), amiral. Född i Stockholm d. 25 jan. 1655; son af skeppskaptenen *Didrik Thyssens,* sannolikt en släkting till föregående, med hvilken han synes samtidigt ingått i svenska flottan. — Nödtorftigt undervisad anställdes T. helt ung såsom båtsman i faderns yrke, och var redan major, när han vid tjugutre års ålder adlades med namnet *Anckarstjerna,* antagligen för det mannamod han ådagalade vid försvaret af skeppet »Kalmar kastell», hvilket, hårdt ansatt af danskarna, han själf sköt i sank, för att ej öfverlämna det åt fienden. Vid slutet af Carl XI:s regering amiral och friherre 1692, betäckte han med en del af svenska flottan Carl XII:s landstigning på Själland i okt. 1700 och öfverförde konungen till Livland. A. fick general-löjtnants afsked 1712. Död på sin egendom Knutstorp i Skåne d. 21 april 1714. Gift 1: med *Elisabeth Kröger* och 2: med *Margareta Sparre.*

Anckarström, Jakob Johan, konungamördare

Född på Lindö gård i Roslagen d. 11 maj 1762. Föräldrar: öfverstelöjtnanten *Jakob Johan Anckarström* och *Hedvig Ulrika Drufva.* — Vid femton års ålder antagen till page vid kungliga hofvet, utnämndes A. 1778 till fänrik vid konungens lifgarde. Han tog 1783 afsked med kaptens rang. Under en resa till Gotland 1790 anklagad för lastligt tal om konungen, begaf han sig till Stockholm, där han tillbragte vintern. Men han blef, då han följande våren icke godvilligt inställde sig till rannsakning, under sträng bevakning afförd till Gotland, där han likväl blef frikänd på grund af

bristande bevisning. Denna händelse, vid hvilken A. förblandade den exekutiva makten med konungens person, de vid denna tid rådande revolutionära idéerna och en mängd adelsmäns förbittring öfver säkerhetsakten, uppväckte, enligt hvad A. själf påstår i sin bekännelseskrift, ett dödligt hat emot konungen och gjorde honom till ett villigt verktyg i deras händer, som sammansvurit sig emot konungens lif. Länge passade han på tillfälle att mörda konungen, men fann ej något sådant lämpligt förrän d. 16 mars 1792. — Gustaf III, som hade tillbragt den dagen på Haga, kom klockan åtta på aftonen till staden, bevistade franska komedien och begaf sig därefter till sina rum i operahuset, för att supera med några kavaljerer och sedan bevista maskeradbalen. Under supén fick konungen ett bref, som han bröt vid bordet och genomögnade. Det var utan namn och skrifvet på franska, samt innehöll hufvudsakligen, att hans lif vore i fara, att flera personer med förtrytelse sett att den till fredagen i föregående vecka utsatta maskeraden blifvit inställd och att de ämnade begagna sig af hans besök på balen till utförande af sina hemska planer. Baron Essen, för hvilken konungen efter supén visade brefvet, afstyrkte honom på det ifrigaste att gå ned på maskeraden; men Gustaf, som flera gånger tillförne fått mottaga dylika anonyma varningar, föraktade äfven denna. Klockan mellan 11 och 12 på natten begaf sig konungen, åtföljd af baron Essen, i sin lilla loge, hvarifrån han omaskerad en stund betraktade de få masker som voro samlade. Som han af alla kunde ses, men ingenting hände, styrktes han ännu mer i sin öfvertygelse, att varningen blott var ett skrämskott. Han återvände då till sina rum, tog på sig mask och domino och nedsteg med Essen i redutt-salen, gjorde med honom en tur och ingick i foyern. När han återkom därifrån, omringades han af en hop svarta masker, af hvilka en (Horn) slog honom på axeln och sade på franska: »God dag, vackra mask!» A. passade då på tillfället, smög sig tätt bakom konungen och sköt honom ett pistolskott i vänstra sidan af ryggen. Konungen kastade sig blixtsnabbt åt sidan och ropade: »Ah! Je suis blessé, tirez-moi d'ici et arrêtez-le». I samma stund hördes rop att »elden är lös» och flera maskei rusade åt dörrarna; men Essen hade redan befallt att de skulle stängas. Konungen uppbars på sina rum och polismästaren, lagman Liljensparre lät alla demaskera sig och upptecknade deras namn. Man fann i salen den afskjutna pistolen jämte en annan, som ännu var laddad, och en stor kökskniv med slipad egg. Dessa saker röjde mördaren och A. greps följande morgon i sin bostad. Han bekände sig skyldig redan vid första förhöret, men nekade i början envist till att några andra voro medvetna om mordet. När han sedan fick veta att Horn och Ribbing, hvilka han gifvit del af sitt förehafvande, voro häktade, aflade han en fullständig bekännelse. — Genom hofrättens dom d. 16 april dömdes A. förlustig ära och gods, att mista högra handen, halshuggas och stegias, sedan han likväl till straffets skärpande tre dagar å rad på olika torg stått två timmar i halsjärn och därpå af bödelsknekten med fem par spö blifvit hudstruken. Hans afrättning ägde rum d. 27 april 1792. — Gift 1783 med *Gustaviana Elisabet von Löwen*. Hans ättemän antogo namnet *Löwenström*.

Anckarsvärd. Ätten härstammar från Frankrike, därifrån en *Abraham Couchois* i drottning Kristinas tid inflyttade till Sverige och nedsatte sig i Västmanland, där han inrättade stycke- och kulgjuterier samt erhöll inseende öfver masugnar och tackjärnstillverkningen i orten. Dennes sonson *Johan Couchois*, som var bruksägare och bodde på Högfors i Karbennings socken, förändrade sitt släktnamn till det för svenska uttalet lättare *Cosswa*. Hans son *Mikael Cosswa* adlades med namnet *Anckarsvärd*.

1. **Anckarsvärd, Mikael (Cosswa)**, krigare.

Född på Högfors bruk i Karbennings socken i Västmanland d. 9 mars 1742. Föräldrar: bruksägaren *Johan Petersson Cosswa* och *Katarina Lind*. — Efter slutade studier vid akademien i Uppsala ingick C. 1759 såsom volontär vid fortifikationen och deltog i flera affärer under sjuåriga kriget. — Vid statshvälfningen 1772, då han tjänstgjorde under general-löjtnanten frih. Sprengtportens befäl vid kommenderingen på flottan, blef han personligen känd af Gustaf III, som efter den lyckligt genomförda regementsförändringen utnämnde C. till löjtnant i armén samt upphöjde honom i adligt stånd under namn af *Anckarsvärd*. — 1777 fick han i uppdrag att öfverföra konungen till Sveaborg och Petersburg och blef fem år därefter öfverste och chef för sjöartilleriet. I denna befattning inlade han stora förtjänster om skärgårdsflottans utbildning och Sveaborgs försättande i försvarstillstånd till det motsedda kriget. — I de stämplingar, som i historien inrymts under namnet »Anjalaförbundet», hade A. obestridlig del och under hans kända medverkan ingafs i sept. 1788 en skrift till prins Carl (sedermera Carl XIII) med begäran om hans bistånd för ernående af riksdagskallelse och fred. Med anledning häraf kallades A. i mars 1789 till Stockholm och hölls fängslad från den 18 mars till den 7 maj. Han blef dock snart åter frikänd och steg än mer i konungens ynnest. Insatt till ledamot i den hemliga krigsberedningen, utmärkte han sig under finska kriget, särdeles i träffningen vid Fredrikshamn och slaget vid Svensksund, och blef efter krigets slut 1790 utnämnd till landshöfding i Kalmar, hvilket ämbete han med kraft förestod till 1810. — Om sina söners medverkan i statshvälfningen 1809 var han på förhand medveten, och när prins Carl den 13 mars 1809 åtagit sig riksföreståndarskapet, skref han genast till A. med begäran, »att han måtte rycka honom en hjälpsam hand» Det var väl ock i sådant syfte, A. kallades att som landtmarskalk föra klubban å riddarhuset vid 1809—10 års märkliga riksdag, under hvars lopp han utnämndes till general-löjtnant och serafimerriddare samt upphöjdes i grefligt stånd. — Han deltog sedan endast en kortare del af riksdagen 1817—18 i

riddarhusets förhandlingar och tillbragte sina återstående dagar i landtligt lugn för det mesta hos sin äldsta son, Carl Henrik, på Karlslund i grannskapet af Örebro; dessa dagar sträckte sig ock utöfver den vanliga människoålderns gräns, ty han hade uppnått fyllda 96 år när han afled d. 23 mars 1838. — Gift 1781 med *Ebba Karolina v. Segebaden.*

2. **Anckarsvärd, Carl Henrik,** politisk ledare, riksdagstalare och skriftställare.

Född d. 22 april 1782 på Svea-borgs fästning. Den föregående son. Redan vid tre års ålder officer, inträdde han vid sexton år i aktiv tjänstgöring såsom fänrik vid Svea lifgarde. Efter att vid aderton års ålder ha gjort en utländsk resa, åtföljde han 1803 såsom legations-kavaljer sin sedermera blifvande svärfader, friherre Carl Bonde, på dennes beskickning till Petersburg. — Friherre jämte fadern 1805, gjorde han med gardet fälttåget till Tyskland 1805 och 1806 och var vid utbrottet af 1808 års krig öfveradjutant och major i armén. — Genom hans delaktighet i statshvälfningen 1809, vid hvilken han utvecklade stor verksamhet, påskyndades hans befordringar. Han utnämndes 1809 till öfverstelöjtnant i armén och 1810 till öfverste vid Nerikes regemente, hvilket chefskap han likvisst först öfvertog 1813, hvarjämte han som general-adjutant fick anställning vid Carl Johans stab. Under fälttåget 1813 skref han till denne från lägret vid Bernsdorff ett bref af politisk syftning, däri han i skarpa ordalag uttrycker sitt ogillande af kriget och fäderneslandets politik i allmänhet. Detta bref blef af Carl Johan högst onådigt upptaget; ett krigsråd sammankallades om natten och flere dess ledamöter tillstyrkte det strängaste förfarande mot den djärfve brefskrifvaren. Näpsten inskränkte sig dock till A:s hemskickande under bevakning och befallning att genast taga afsked. — Vid 1817 års riksdag uppträdde A. först som parlamentarisk ledare. Han slöt sig till den d. v. riddarhus-oppositionen, hvars hufvudman den tiden var grefve v. Schwerin, och förde ett kraftigare språk, än man på långliga tider varit van vid att höra å riddarhuset. Oklokt nog sökte höga vederbörande befria sig från sådant genom ett åtal för högmålsbrott mot A., därför att denne i en klagoskrift öfver förment olagligt kasserande af ett par ryttarebyxor kallat några styrelseåtgärder »landsfördärfliga». Aklagaren yrkade lifvets förlust, men vid närmare besinnande återkallades åtalet. A:s popularitet bland allmänheten och oppositionspressen stärktes häraf betydligt, och hans inflytande vid 1823 års riksdag var ganska starkt. Bland annat invaldes han i statsrevisionen. Efter riksdagens slut gjorde han i offentlig skrift gällande, som både ingafs till justitieombudsmannen och som bilaga är tillfogad statsrevisionens protokoll, att »lagstridiga handlingar ej få åtlydas». Med stöd häraf yrkade han åtal å de tjänstemän, hvilka på grund af en statssekreterares befallning vägrat honom tillgång till vissa officiella handlingar, och oaktadt åtalet ej vann framgång, torde dess blotta väckande och den härmed i sammanhang stående offentliga diskussionen bidragit till att gifva ökad helgd åt tryckfrihetens grundsatser. — Vid 1828—30 års riksdag spelade A. en så betydande roll, att man å sina håll väntade, att en ny regering skulle bildas med A. som »ledande själ». Det visade sig dock snart, att han ej var i besittning af några egentliga ledareegenskaper, och af en obetydlig anledning återlämnade A. midt under riksdagen sin portfölj å riddarhuset. Efter dess slut fäste han ånyo uppmärksamheten på sig genom sin i förening med J. G. Richert 1830 utgifna skrift *Förslag till nationalrepresentation,* som ville upphäfva ståndsprincipen i riksdagen, hvilken skulle delas i två afdelningar: »Stora nämnden» och »Pröfningsnämnden», närmast efter den norska grundlagens mönster. Med anledning af de angrepp, för hvilka han härför blef föremål, utvecklade han 1833 närmare sina åsikter i *Politisk trosbekännelse,* hvilken väckte ett oerhördt uppseende och närmast föranledde en agitation för samlande af underskrifter å en petition till konungen med begäran om aflåtande till riksdagen af förslag till representationsreform. — Under den stormiga tid, som efterföljde gatuoroligheterna i Stockholm 1838, kringflögo åtskilliga rykten om en »koalition», hvars planer skulle gå ut på att förmå gamle Carl XIV Johan att abdikera och att i stället upphöja på tronen kronprinsen Oscar, som i åtskilliga fall ådagalagt liberala tendenser. Säkert är, att oppositionen kom synnerligen väl rustad till 1840—41 års riksdag, vid hvilken den ej allenast innehade majoritet i borgare- och bondestånden utan ock genom en kupp blef herre öfver bänkmansvalen å riddarhuset och därigenom blef i tillfälle att behärska utskottsvalen. Dessa utföllo ock afgjordt i liberal anda, och A. blef ordförande i konstitutionsutskottet, som i åtskilliga punkter ställde konungens rådgifvare inför riksrätt och framtvang som hvilande ett märkligt representationsförslag, som dock vid följande riksdag endast vann majoritet i borgar- och bondestånden. — Härmed var A:s mera framträdande bana slut, men han blef sin ungdoms kärlek trogen och tog del i agitationen för en representationsförändring genom att bevista de reformmöten i Örebro, som höllos i slutet af 1840- och början af 1850-talet. Vid slutet af sin lefnad bidrog han i väsentlig mån att blåsa lif i den s. k. »ståthållarestriden» genom sin motion om en sådan ändring af föreningen mellan Sverige och Norge, att det förstnämnda landets »principala ställning» bättre komme till sin rätt. Visserligen fick han ej upplefva representationsreformens slutliga seger, men hade dock glädjen se densamma framlagd i formen af k. proposition. A. afled nämligen i Stockholm d. 25 jan. 1865. — Gift 1810 med friherrinnan *Charlotta Bonde.* — A. var väl visserligen ingen första klassens man, men eftervärlden bör dock bevara i tacksam hågkomst hans energiska arbete för att i det allmänna föreställningssättet inarbeta 1809 års konstitutionella grundsatser, liksom hans representationsförslag med alla sina brister väsentligt bidrogo till fram-

alstrande af den offentliga diskussion, som slutligen resulterade i ståndsrepresentationens afskaffande.

3. **Anckarsvärd, Johan August,** militär, politiker, landthushållare. Född å Sveaborg d. 14 dec. 1783. Den föregående broder. Redan vid sju års ålder erhöll A. sin första officersfullmakt, men började först flera år senare sin tjänstgöring vid arméns flotta, från hvilken han öfverflyttades till Göta garde, där han 1802 blef löjtnant. Liksom brodern tjänstgjorde han i det pommerska fälttåget mot Napoleon 1805—06. Som kapten vid Västmanlands regemente och adjutant hos Georg Adlersparre, deltog han som en af hufvudmännen i de revolutionära rörelserna i mars 1809. Han avancerade sedermera till öfverstelöjtnant i armén 1810 och bataljonschef vid det då nyuppsatta Södra skånska infanteriregementet och deltog i sådan egenskap i 1813—14 års fälttåg. Redan 1819 lämnade han emellertid som öfverste och generaladjutant krigstjänsten, enär fredliga värf togo hans tid och krafter i anspråk. — Genom sitt gifte hade han nämligen 1815 blifvit herre till såväl Bysta fideikommis i Nerike som Nynäs gods i Södermanland, och han utbildade sig så småningom till en insiktsfull och dugande jordbrukare och en företagsam bergsbruksidkare, den där äfven med aldrig hvilande omtanke vårdade sig om sina underhafvandes bästa. Vid sidan häraf deltog han med ifver i det politiska lifvet. Redan 1809 hade han plats som en tyst åhörare å riddarhuset, men först 1823 framträder han mera vid broderns sida som speciell talman mot de börder, som enligt hans mening orättmätigt tryckte jordbruket. Under hela sitt återstående lif stod han och troget och oförfärad vid broderns sida som de liberala idéernas kämpe. Vid 1840—41 års märkliga riksdag, då de liberala behärskade utskottsvalen, insattes han i stats utskottet, hvars runor han åtskilliga gånger hade att föra mot de förbittrade motståndarne. Främst af allt låg honom representationsreformen om hjärtat. Redan 1844 tillhörde han den ringa minoritet å riddarhuset, som röstade för antagande af det hvilande representationsförslaget och tjuguett år senare hade den 82-årige mannen glädjen att med sin röst bidraga till att gifva ståndsrepresentationen dödsstöten. Väl deltog han ej så flitigt i debatten som brodern, men hans mogna, säkra omdöme och personliga anseende beredde honom kanske än större inflytande å händelserna än denne. — Han var äfven en varm främjare af konster och vetenskaper, förde själf penseln och understödde med frikostig hand unga lofvande förmågor. Redan 1813 medlem af Fria konsternas akademi, blef han 1835 en af dess hedersledamöter och var 1856—70 dess v preses. Vetenskapsakademien valde A. 1831 till sin ledamot och tio år senare till preses, liksom han 1844 blef hedersledamot af Landtbruksakademien. Död d. 12 nov. 1874. Gift 1815 med friherrinnan *Sofia Ulrika Bonde*, efterlämnade A. ingen son men tvenne döttrar, som blefvo gifta med i det politiska lifvet framstående män, nämligen statsrådet J. A. Gripenstedt och kapten C. A. Mannerskantz.

4. **Anckarsvärd, Mikael Gustaf,** öfverintendent, tecknare, litograf. Född i Kalmar d. 25 mars 1792; den föregående bror. — Redan som barn bestämd för krigaryrket genomgick han krigsskolan vid Karlberg och var vid revolutionens utbrott 1809 fänrik vid norska arméfördelningen. Med Svea lifgardesregementet gjorde han fälttågen i Tyskland och Norge åren 1813 och 1814; blef 1829 adjutant hos konung Carl Johan och hade inom regementet avancerat till major och i armén till öfverstelöjtnant, när han 1844 på egen begäran erhöll afsked ur krigstjänsten. Af medfödd böjelse hade han tidigt ägnat sig åt målarkonsten. År 1819 företog han en studieresa till Paris och vidare till Rom. Efter återkomsten till fäderneslandet 1822, företog han konstresor till Gotland och andra delar af fäderneslandet, äfvensom till Norge. Frukterna af dessa resor framträdde tid efter annan i de vackra planchverken: *Visby ruiner; Sveriges märkvärdigaste ruiner*, samt *Svenska och Norska utsikter*, till hvilka A. själf graverat plancherna. — 1832 stiftade han, tillsammans med grefve A. Bielke och professor Nyström, Svenska konstföreningen. 1844 utnämndes A. till öfverintendent och preses i Akademien för de fria konsterna, från hvilken befattning han erhöll afsked 1858. — Död d. 3 maj 1878.

Anderberg, Axel Johan, arkitekt. Född i Kristianstad d. 27 nov. 1860. Föräldrar: byggmästaren *Henrik Anderberg* och *Mathilda Lindberg*. A. genomgick 1880—84 Tekniska högskolan och 1884—86 Konstakademiens arkitektafdelning, hvarpå han företog studieresor i utlandet. A. erhöll andra priset vid den 1888 utlysta täflingen för nytt operahus i Stockholm, samt fick följande år i uppdrag att studera teatrar i utlandet. Hans sedan uppgjorda nya förslag blef i maj 1891 fastställdt af K. Maj:t och i augusti s. å. började arbetet på den nya operan, belägen på den gamlas ställe vid Gustaf Adolfs torg. Operabyggnaden blef till det yttre färdig 1897, och invigningen ägde rum d. 19 sept. 1898. — A. har äfven byggt teatern i Karlstad. — Gift 1898 med *Anna Aurora Anderberg*.

Anderson, Frans Albert, ämbetsman, politiker. Född i Askeryds socken, Norra Vedbo härad i Jönköpings län, d. 16 nov. 1831. Föräldrar: organisten *Per Daniel Anderson* och *Mariana Åkerström*. — Student i Uppsala 1851, aflade han kameralexamen 1855, blef 1867 kamererare i kammarkollegium och 1873 kammarråd. År 1885 utnämndes han till generaldirektör och chef för statskontoret. A. afgaf 1874 i anslutning till förslaget om ny armé-

organisation på uppdrag af K. Maj:t, ett betydelsefullt betänkande om rustnings- och roteringsbesvärens samt grundskatternas tillkomst, hvarpå landtmannapartiet sedermera i väsentlig mån stödde sina anspråk på grundskatternas afskrifning, och som närmast föranledde, att A. af det landtmannapartistiska landstinget i Jönköpings län invaldes i riksdagens första kammare år 1877. Här rönte han förtroendet att inväljas i 1879 års bevillningsutskott samt 1878 och 1883 års särskilda utskott för behandling af försvars- och skattefrågorna. Hans ställning som frihandlare vållade, att han 1886 föll igenom i sin gamla valkorporation, men han invaldes i stället i kammaren för Västernorrlands län, som äfven 1895 förnyade hans mandat. Han hade äfven vid urtima riksdagen 1892 plats i det särskilda försvarsutskottet och har vid de senare riksdagarna uppträdt som förespråkare för ett på grundvalen af allmän värnplikt byggdt härordningssystem. I öfrigt tillhör A. den moderata gruppen i kammaren. — Hans förmåga har äfven tagits i anspråk för arbete i åtskilliga kommittéer, såsom »Förberedande skattejämkningskommittén» (1875—76), skatteregleringskommittén (1879—82), pensionskommittén (1899) m. fl. — Gift 1866 med *Agnes Eugenie Eneberg*.

Anderson, Oskar Leonard, målare. Född i Stockholm d. 6 dec. 1836. Fadern, skräddare till yrket, dog i gossens barndom. — Först litograf, sedan elev vid Akademien för de fria konsterna, där redan vid 1861 års exposition hans »*Erik Väderhatt*» väckte uppmärksamhet, studerade A. därpå i Düsseldorf. Målade förnämligast hästar, men äfven historie- och bataljmålningar. Utmärkta äro hans i litografi utförda *studier af hästar och hundar* 1867. A. begick 26 maj 1868 självmord på grund af sjuklighet.

Andersson, Kristoffer (af släkten *Röd* eller *Röde*, som förde i vapnet tre gyllne eklöf i rödt fält), konung Gustaf I:s kanslär. Född i Västergötland. Fadern *Anders Eriksson* till Hedåker, Velanda och Skälleryd, befallningsman på Vadstena slott; modern *Anna Gudmunsdotter Gumsehufvud* — Återkommen till fäderneslandet som promoverad »Artium liberalium Magister» efter flera års vistelse vid utländska universitet, blef han först väpnare, 1540 riddare och 1542 konung Gustafs kanslär efter Konrad de Pyhy, som samma år för försnillning och andra brott blifvit kastad i fängelse. Men liksom företrädaren svek äfven han konungens förtroende, upptog under sitt vistande i Köpenhamn olofligen penningar i konungens namn och flydde öfver till Tyskland. Han afled icke långt därefter d. 25 mars 1548 i Lübeck. — A. var gift med *Brita Roos*, änka efter den bekante Måns Bryntesson Lilliehöök och före honom gift med Erik Nilsson Gyllenstierna.

Andersson, Carl Johan, Afrikaresande. Född 1827 i Elfdalen i Värmland; son af den berömde björnjägaren *Llyod*. — A. genomgick Venersborgs läroverk och blef student i Lund 1847 1849 öfverreste han till England, för att genom försäljningen af en naturalie-samling söka förskaffa sig medel för vidsträcktare resor. I London sammanträffade han med sir Francis Galton, som på bekostnad af geografiska samfundet i England stod färdig att företaga en expedition till södra Afrika. Galton understödde A:s resplaner; d. 7 april 1850 gingo de båda resande till sjös och landade midsommardagen i Kapstaden. Från Walfisch bay, några grader norr om Goda Hoppsudden, inträngde de i det inre af den afrikanska kontinenten, genomvandrade Damaralandet på dittills okända vägar och ankommo till Ovambolandet, där Galton vände tillbaka. A. däremot stannade icke förr, än han framträngt till norra sidan af den stora sjön Ngami; då återvände han till Europa och utgaf i London sin första resebeskrifning under titel: *Lake Ngami* 1855, öfversatt på svenska 1856. Hösten det sistnämnda året återreste han till Afrika och anträdde, efter att någon tid ha varit anställd såsom förvaltare vid några grufvor i Stora Namaqua och Damaralandet, ett nytt upptäcktståg till floden Okavango, hvilken färd han skildrat i *The Ocavango river* 1861, öfversatt på svenska s. å. — När han återkom till Kap, gifte han sig med en miss *Aichinson* och flyttade till Otjimbingue i Damaralandet. Kort efter hans bosättning utbrast ett krig mellan damarerna och namaquarerna, hvilka senare, genom den hjälp A. lämnade damarerna, blefvo besegrade. Upptände af hämnd häröfver anställde namaquarerna oupphörliga plundringståg in på damarernas område. Vid en af dessa skärmytslingar fick A. sitt ena lår krossadt och blef en krympling för lifstiden. Fortfarande utsatt för sina fienders hämndlystnad, drog han sig längre åt norr och nedsatte sig 1866 vid floden Cunene, i ändamål att öppna handel mellan portugiserna, norr om, och de hvita jägarna, söder om samma flod. Hans vistelse här blef emellertid icke långvarig; den 5 juli 1867 dog han på en af sina färder och begrofs af en landsman, som var i hans ressällskap, i öknen.

1. **Andersson, Johan,** biskop, vitter öfversättare. Född i Ödestugu socken, Jönköpings län, d. 29 sept. 1820. Föräldrar: kyrkoherden i Åker af Vexiö stift *Anders Anderson* och *Eva Sofia Svalander*. — Student i Lund 1838, filosofie doktor 1844, studerade han vid Berlins universitet 1845—46. Han blef 1846 lärare i lefvande språk vid Vexiö gymnasium, 1849 lektor i filosofi och 1853 rektor därstädes, 1862 kyrkoherde i Grenna, kontraktsprost 1873 och 1879 biskop i Vexiö stift, efter H. G. Hultman. Död å Östrabo biskopsgård d. 14 juni 1894. — A. utgaf 1853 Goethes *Faust* i svensk öfversättning, hvilken, den första i sitt slag, väckte stort bifall. Han har äfven öfversatt *Götz von Berlichingen*, *Egmont*, m. m. — Gift 1850 med *Elisabeth Maria Lidfors*.

2. **Anderson, Anders,** läkare, skald. Född d. 6 juli 1822 i Ödestugu socken, Jönköpings län.

Den föregåendes bror. — Student i Lund 1839, eröfrade A. därstädes den filosofiska lagern 1844. Sedan han vid samma universitet 1855 absolverat medicine licenciat-examen, var han nästan oafbrutet fästad vid hufvudstadens kliniska inrättningar; från 1864 professor i obstetrik och gynekologi vid Karolinska med.-kirurgiska institutet. Han tog 1887 afsked från sin professorsbefattning. Död d. 10 sept. 1892 vid ett besök hos brodern, biskopen. Redan under sin studenttid försökte han sig såsom vitter författare och strödde med frikostig hand omkring sig diktens blommor, såsom: *Brödrarikena* (vid Skandinaviska studentmötet i Lund 1845); *Vid Akademiska föreningens i Lund minnesfest öfver E. G. Geijer* 1847; *Vid Berzelii-festen i Lund* 1855; *Vid aftäckandet af A. Retzii monument under naturforskaremötet i Stockholm* 1863. I alla dessa sånger, liksom öfver hufvud i allt hvad A. skrifvit, framlyser en verklig skaldesjäl. Hans dikter ha utkommit i ett par samlingar. A. blef 1875 ledamot af Svenska akademien. — Gift 1866 med *Hilma Johanna Kristina Bäckström*.

Andersson, Lars Aksel, bibliograf. Född d. 2 mars 1851 i Halmstad. Föräldrar: garfvaren *Lars Peter Andersson* och *Carolina Matilda Kröger*. — Student i Uppsala 1870, filosofie doktor 1884. A. ingick 1882 som e. o. amanuens vid Uppsala universitets bibliotek, och blef 1899 v. bibliotekarie.

A. har gjort sig bemärkt, dels som utgifvare af viktiga arbeten från reformationstiden, såsom hans i typografiskt afseende mästerliga nytryck af vår så godt som äldsta ordbok (af 1538), samt 1526 års »Thet nyia testamentit» (1893), dels som bibliograf. På detta fält föreligga af hans hand *Register till Warmholtz' Bibliotheca* (1889), *Bibliographia Klemmingiana* (1890), och det af G. E. Klemming planlagda och påbörjade och af A. fortsatta: »*Sveriges bibliografi* 1481—1600» (ännu under utgifning). A. har äfven inlagt stora förtjänster om Uppsala universitetsbiblioteks tillväxt och tidsenliga utveckling. — Gift 1880 med *Hildur Kristina Wiklund*.

Andersson, Nils, genre- och landskapsmålare. Född 1817 i Kettilstads socken i Östergötland, där hans fader *Anders Jonsson* var frälsebonde. — A:s inneboende konstnärssinne yttrade sig redan i hans barnaår i en omotståndlig benägenhet att afbilda hvarjehanda föremål, både med penna och täljknifven. Han skickades till en landtmålare Bäckström, där han fick lära sig de nödiga handgreppen i handtverksmåleriet, hvarefter han erhöll anställning som »jalusimålare» vid Gusums mässingsbruk. Här stannade han till hösten 1840. Hans önskningars mål var likväl alltid att få komma på »målareakademien» i Stockholm och med några och sjuttio riksdaler på fickan begaf han sig till hufvudstaden. Här väntade honom nu några år af tunga försakelser. — Åren 1854—56 uppehöll han sig i Paris. Hemkommen till Sverige invaldes han 1856 till ledamot af Fria konsternas akademi och utnämndes 1857 till vice professor i teckning. Följande året blef han ordinarie professor. — A. ägnade sig i början af sin bana åt historiemåleriet, men utbytte det sedan mot genre- och landskapsmålningen. Hans bästa kompositioner anses vara de i hvilka han behandlat karaktäristiska motiv af svensk natur, idylliska scenerier, landskap lifvade af boskapsgrupper o. d. — Af hans många taflor må nämnas: *Marknadsfärden; Oxdrift från Småland; Fogelfängaren på Norrbro*, m. fl. Död d. 19 juni 1865.

1. **Andersson, Nils Johan,** naturforskare, resebeskrifvare. Född i Norra Tjust härad af Kalmar län d. 20 febr. 1821. Föräldrarna bondfolk. — Student i Uppsala 1840, promoverades han till filosofie doktor därstädes 1845 och kallades följande året till docent i botanik vid samma universitet. Anställd 1847 som lärare i naturvetenskap vid Nya elementarskolan i Stockholm, utsågs han att som botaniker åtfölja fregatten Eugenie på dess världsomsegling 1851—53. De närmare omständigheterna vid denna, för vårt land ärorika expedition delgaf A. allmänheten under hand, genom Aftonbladet i form af bref, hvilka lästes med det lifligaste intresse. Hans reseskildringar, sedermera utgifna i brochyrer och öfverflyttade på norska, tyska och holländska, utmärka sig icke blott för sitt sakrika innehåll utan äfven för det lätta och angenäma framställningssättet. Efter sin hemkomst utnämndes A. 1855 till botanisk demonstrator vid Lunds universitet och följande året till intendent vid riksmusei botaniska afdelning och professor vid Bergianska trädgården i Stockholm. — Förutom den nyss nämnda, har han företagit vetenskapliga resor till Lappmarkerna, Norge och öfriga delar af Skandinavien, till Tyskland, England, Schweiz och Frankrike. Som vetenskapsman har A. riktat sitt speciella studium på pilarternas svårtydda familj och däröfver utgifvit flera förtjänstfulla arbeten såsom: *Salices Lapponiæ* 1845. Äfven inom andra delar af botaniken har han meddelat värderika arbeten, såsom: *Plantæ Scandinaviæ (Cyperaceæ & Gramineæ)* 1849—52. Han har utgifvit läroböcker, såsom: *Atlas öfver Skandinaviska florans naturliga familjer* 1849; *Lärobok i Botaniken*, D. I—III 1851—53; *Inledning till Botaniken* 1859—63; *Väggtaflor för åskådningsundervisningen i Botanik* 1861—62. Död i Stockholm d. 27 mars 1880. — Gift 1857 med *Anna Elisabet Amanda Tigerhielm*, bekant som talangfull målarinna.

2. **Andersson, Johan Axel Gustaf (Acke),** målare. Född i Stockholm d. 1 april 1859. Den föregåendes son. A. har studerat vid Konstakademien i Stockholm

samt sedan företagit studieresor. A. har hämtat många motiv från Åland samt målat flere goda porträtt, däribland ett, som dock för färgens skull rönt mycket olika omdömen, af Z. Topelius, med hvilkens dotter *Eva* A. är gift. A. har äfven utfört en serie teckningar till Topelius' »Läsning för barn».

Andersson, Ola (i Nordanå, sedan Burlöf), riksdagsman, bankman, född i Nordanå, Görslöfs församling, Malmöhus län, d. 2 nov. 1837. Föräldrar: hemmansegaren *Anders Jönsson* och *Karna Olsdotter*. — A. åtnjöt undervisning i folkskolan samt bevistade äfven en termin Lunds realskola. Efter faderns död 1857 öfvertog han skötseln af fädernegården, af hvilken han efter ett par år blef ensam ägare. Hans goda hufvud och kunskaper öfver det vanliga allmogemåttet beredde honom snart åtskilliga kommunala uppdrag, såsom kommunalordförande, landstingsman m. m., och 1870 valdes han till Torna och Bara härads representant i riksdagens Andra kammare, hvilken post han beklädde till 1884, då han på grund af afflyttning från valkretsen ej längre var valbar därstädes. Han gjorde sig snart känd som en af de kunnigaste och slagfärdigaste debattörerna inom landtmannapartiet, som också visade sin erkänsla genom att tidigt anförtro honom betydande utskottsplatser. Redan under sin första riksdag ledamot af ett tillfälligt utskott för undervisningsfrågor, blef han 1872 suppleant i konstitutionsutskottet, 1873 ledamot af bevillnings-, 1874—77 af konstitutions- och 1878—84 af statsutskottet, var under åtskilliga år medlem af landtmannapartiets förtroenderåd samt 1884 jämväl ledamot af talmanskonferensen. Som en af partiets mest betydande män insattes han i 1879 års skatteregleringskommitté och 1880 års landtförsvarskommitté samt tillhörde de 1878 och 1883 för behandling af hithörande frågor tillsatta särskilda utskotten. Af regeringen har hans förmåga tagits i anspråk för arbetet i åtskilliga kommittéer. — Han tillhörde landtmannapartiets vänstra flygel och blef trogen de sträfvanden för folkupplysningens främjande, han utvecklat i sin hemort. Under en lång följd af år var han nämligen ordförande i styrelsen för den första svenska folkhögskolan å Hvilan och har kraftigt understödt arbetet för slöjdundervisningens utveckling. I riksdagen var det han, som jämte S. Wieselgren frambar den första motionen om statsbidrag till arbetarinstituten. A:s relativt korta men vackra riksdagsmannabana afbröts som sagdt 1884. Redan 1873 styrelseledamot af riksbankens afdelningskontor i Malmö, afflyttade han 1883 till samma stad, där han äfven ingick som ordf. i lif- och brandförsäkringsaktiebolaget Skåne. Han erhöll å sin nya ort nya offentliga uppdrag, är från 1883 stadsfullmäktig i Malmö och var 1892—94 v. ordförande i Malmöhus läns hushållningssällskap, hvars beredningsutskott han tillhört sedan 1876. Var jämväl ledamot af 1888 års kyrkomöte. Som författare har han uppträdt med *Historik om' rustnings- och roteringsbesvären* (N:o 40 bland skatteregleringskommitténs promemorior 1882), och broschyren *Hvarför?* 1883. Gift 1864 med *Maria Pehrsson*.

Andersson, Peter, i Högkil, riksdagsman, född 1838 i Håbols socken å Dal och tillhörde en af landskapets äldre allmogeslägter. Genom självstudium förvärfvade han sig goda insikter i skilda ämnen, hvilka ock tidigt kommo det allmänna till godo genom af A. bekläddа allmänna uppdrag, så väl i sin kommun, som i landstinget m. m. 1881 valdes han att intaga Hans Janssons gamla plats som representant för Tössbo och Vedbo domsaga, men då han under hela perioden satt som en tyst åhörare, förnyades ej mandatet 1884. Tre år efteråt kallades han åter att intaga sin forna plats, och genom såväl af honom ingifna motioner som muntligt deltagande i debatten bibragte han snart både sina kamrater och allmänheten den uppfattningen, att i honom var en kraft att tillvarataga, på samma gång han genom sitt flärdfria, frimodiga uppträdande och gedigna egenskaper förvärfvade stora personliga sympatier. Han tillhörde det frihandelsvänliga gamla landtmannapartiets afgjordt frisinnade del, motionerade om det politiska streckets sänkning, motsatte sig kraftigt 1889 föreslagna inskränkningar i tryckfriheten o. s. v., men fäste hufvudsakligen uppmärksamheten vid sin person genom sin i förening med Falurepresentanten V. Vahlin 1890 väckta motion om församlingsrättens tryggande genom grundlag, ingifven vid en tidpunkt, då förbud för och upplösning af möten genom de administrativa myndigheterna hörde till ordningen för dagen. Det var därför helt naturligt, att när gamla landtmannapartiet, hvars förtroenderåd han från 1890 till sin död tillhörde, i förening med »centern» 1891 blef herre öfver utskottsvalen, A. skulle komma till en mera betydande position. Också erhöll han 1891—94 plats i det viktiga statsutskottet, liksom han 1890—93 arbetade i statsrevisionen och å båda hållen ådagalade han en betydande arbetskraft. Han röstade 1891 emot förslaget om inskränkning i städernas representationsrätt, hvilket utan andra kompensationer enligt hans åsikt skulle skada de frisinnades ställning, och biträdde ej heller urtimans beslut 1892 om värnpliktens utsträckning. — Influensa bräckte A:s kroppsliga krafter och framfödde hos honom en sjuklig melankoli, hvilken dref honom att med egen hand söka döden den 2 juni 1894. Ogift.

Andreæ, Abrahamus Angermannus, ärkebiskop. Född, såsom namnet angifver, i Angermanland, utnämndes han 1576 till skolrektor i Stockholm, men blef för sitt häftiga ifrande mot liturgien af Johan III flyttad som predikant till Öregrund. Då han äfven här i sina predikningar med ifver utför mot papisterna, fick han Saltvik på Åland till ett slags förvisningsort; men hans oförskräckta mod eggade honom till en ännu häftigare kamp emot liturgien och dess anhängare. En sådan djärfhet syntes konungen för stor, och han öfverskickade några män, att gripa den

oböjlige motståndaren till hans kyrkoreformer. Mäster Abraham, i hemlighet varnad för den fara som hotade honom, kastade sig i en båt och flydde öfver till hertig Carl i Sverige. Men icke ens hertigens makt förmådde skydda den förföljde. Han instämdes till Stockholm, men undandrog sig svaromål genom en hastig flykt till Tyskland, där han sökte och fann skydd hos Carls syster, prinsessan Elisabet, som vid denna tid blef gift med hertig Kristoffer af Mecklenburg. I Tyskland kvarstannade han i tretton år och utgaf därifrån flera teologiska och polemiska skrifter, såsom: *Förespråk om vår svenska kyrkios stadge och religion* 1587; *Forum Adiaphorum* 1587; *Apologia pro fuga sua ex regno Sueciæ* 1588; *Historia Liturgica* 1588, m. fl. — hvilka ännu mer ökade hans anseende såsom martyr för den rena evangeliska läran, och i väsentlig mån föranledde hans utväljande till ärkebiskop i Uppsala 1593. Valet ogillades af Sigismund, som likväl såg sig tvungen att jämte andra medgifvanden bekräfta det vid sin kröning följande året. — Den nya ärkebiskopens nit för den rena läran gick emellertid till sådan öfverdrift, att han på en visitationsresa, som han med hertigens begifvande 1596 företog, enligt Carls eget yttrande, »for fram mer som en skarprättare än som en kristlig ärkebiskop». Det gick så långt, att bönderna ville gripa till vapen, men endast afhöllos därifrån af fruktan för ärkebiskopens omgifning, som bestod af väpnadt krigsfolk och några handfasta djäknar, hvilka ur hopen framdrogo och genast bestraffade de brottslige. Kyrkostraffen bestodo i ris- och spöslitning, öfversköljning med kallt vatten, penningböter, o. s. v. Det enfaldiga folket, som hade svårt att skilja sig från de gamla kyrkobruken, klagade, att med ljusens borttagande från altaret försvann ock ymnigheten i ladorna. En svår missväxt hade nämligen inträffat, och i flera delar af riket märktes oro bland allmogen. Hertigen sökte emellertid att lugna folket så godt han kunde. Hans missnöje med ärkebiskopen ökades ännu mer, när denne sökte taga några brottslige präster i försvar. Slutligen förgick Carls tålamod och han öfverhopade ärkebiskopen med skarpa förebråelser. Då vände denne hertigen ryggen, inlät sig i stämplingar med Sigismunds parti, skref förtroliga bref till konungen i Polen och sökte på allt sätt nedsätta hertig Carl. En gång vid en ordväxling med professorerna i Uppsala yttrade han: »Hertigen hafver af somlige bland eder stulit, af andre köpt hjärta och själ. Därför ären I eder konung otrogne och eder biskop motspänstige. Men när konungen kommer skolen I blifva straffade.» — På Jönköpings riksdag 1599 blef han ställd till rätta för sina förrädiska stämplingar och dömdes af ständerna från ära och ämbete. Han insattes först på Stegeborg och sedan i fängelse på Gripsholm, där han dog 1608. — Gift med *Magdalena*, en dotter till ärkebiskopen Laurentius Petri Nericius.

Andreæ, Laurentius, Gustaf I:s kanslär. Född 1482(?) — Efter att vid utländska universitet ha förvärfvat sig en ovanlig lärdom och i Rom blifvit promoverad till magister, befordrades han vid återkomsten till fäderneslandet till ärkedjäkne i Strengnäs, där han genom den från Wittenberg hemkomne Olaus Petri blef bekant med Luthers och Melanchtons nya läror och sedan vid valriksdagen i Strengnäs vann Gustaf Vasa för desamma. Omedelbart därefter gjorde Gustaf honom till sin kanslär. För denna plats och för det verk som han där var skickad att utföra, var mäster Lars, så kallades han af sin samtid, just rätte mannen. Klart fattade han det stora målet i sikte och aldrig svek honom i striden det mod och den fasthet i viljan, hvarförutom intet storverk någonsin utförts. Genom hans bedrifvande fick fäderneslandet 1526 en svensk öfversättning af Nya testamentet. Huruvida han äfven var öfversättaren — såsom många antaga — är osannolikt. Länge varade det goda förhållandet mellan konungen och hans medhjälpare vid reformationsverket; men efterhand inträdde en brytning som man, med kännedom om skaplynnet hos dessa män, lätt kunde förutse förr eller senare skulle inträffa. Den kraftfulle Laurentius Andreæ, den egentlige reformatorn, ville genomföra den svenska kyrkoförbättringen till en viss punkt, men hunnen dit sökte han tillbakahålla konungen och det med samma fasthet, som han förut stått emot papisterna och det katolska prästerskapet. Konungen å sin sida var missnöjd med åtskilliga delar af reformationsverket och hans misstänksamhet såg i hvarje åtgärd, som icke öfverensstämde med hans egna åsikter, ett hemligt bemödande att återvinna prästerskapets forna makt och inflytande. Hans misstroende underblåstes ännu mer af tvenne utländingar, Konrad Pyhy och Georg Norman, som gått i hans tjänst. För att blifva ensamme om konungens förtroende, sökte dessa att störta hans gamla rådgifvare och detta arbete lyckades öfver förväntan väl, emedan konungens missnöje med dem stigit till sin höjd. På den förres onda råd anställdes en rättegång mot Laurentius Andreæ och Olaus Petri på en herredag i Örebro 1540. Beskyllningarna voro till en god del orättvisa, men icke destomindre dömdes de anklagade till döden, men undsluppo genom erläggande af dryga böter. — Den gamle förtjänstfulle kanslären, som arbetat så mycket för Sveriges pånyttfödelse, lefde efter denna tid i djup tillbakadragenhet i Strengnäs, där han dog d. 29 april 1552.

Andrée, Salomon August, ingeniör, nordpolsfarare. Född i Grenna den 18 okt. 1854. Föräldrar: apotekare *Claës Georg Andrée* och *Jakobina Gustafva Heurlin*. — A. genomgick 1871—74 Tekniska högskolans afdelning för mekanik, studerade därefter i utlandet, bedref 1874—80 praktisk ingeniörsverksamhet. 1880—82 var A. assistent i allmän och tillämpad mekanik vid Tekniska högskolan. Han deltog 1882—83 i den svenska meteorologiska expeditionen till Spetsbergen och ledde de luftelektriska experimenten. 1884 blef A. utnämnd till öfveringeniör i Patentbyrån. Han var desslikes 1886—89 öfverlärare i experimentalfysik vid Tekniska skolan. Sedan

A. af Vetenskapsakademien och stiftelsen Lars Hiertas minne erhållit anslag till vetenskapliga ballongfärders utförande, företog han den 15 juli 1893 en sådan från Stockholm. På färden den 19 okt. 1893 drefs ballongen öfver Östersjön och landade först i finska skärgården. Under färden den 14 juli 1894 tillämpade A. sin nya metod att styra ballongen medels s. k. släplina och segel. Den 29 nov. 1894 företog A. en ballongfärd från Göteborg till Gotland. A. redogjorde i olika afhandlingar för de observationer, som han gjort under ballongfärderna. Den 13 febr. 1895 framlade A. för Vetenskapsakademien en plan till att utforska polarområdet i en styrbar ballong. Den lämpligaste utgångspunkten ansågs vara Danskön (tillhörande Spetsbergens ögrupp). Konung Oscar lämnade som bidrag till expeditionen 30,000 kr., hr A. Nobel 65,000 kr., frih. O. Dickson 30,000 och ingeniör Lamm 5,000 kr. Ballongen, »Örnen» kallad, tillverkades af den erfarne franske ingeniören Henri Lachambre. Nordpolsballongen rymde omkring 4,500 kbm. gas. Efter stora afskedsfester i Stockholm och Göteborg anträddes färden med ångaren »Virgo» från Göteborg den 7 juni 1896. Utom Andrée skulle i färden deltaga d:r Ekholm och fil. kand. Strindberg. (Se dessa!) På Spetsbergen gjordes allt i ordning, men gynnsam vind ville icke inställa sig, hvarför resenärerna måste åter styra kosan mot hemmets kust. Följande år gjordes resan om till Danskön, denna gång med »Svensksund», och den 11 juli klockan half tre e. m. kunde uppstigningen ske. Den aflöpte väl, ehuru en del af släplinorna förlorades. Vinden var hård sydlig. Ballongen var synlig i ungefär en timmes tid. Andrée hade då med sig hrr Strindberg och Fraenkel (se dessa!), den senare i stället för d:r Ekholm, hvilken på grund af misstroende till ballongens bärkraft under vinterns lopp dragit sig tillbaka. — Om de djärfve ballongfararnes öde vet man ännu intet. Åtskilliga gånger efter affärden ha underrättelser från Nordamerika och Sibirien anländt, men de ha alla befunnits vara falska. De expeditioner — däribland den Nathorstska (se denne!), som sökt påträffa Andrée och hans kamrater — ha återvändt med oförrättadt ärende. Ej heller lämna de bojar, som A. medförde för att utkasta, hvaraf flere påträffats af fångstfartyg, någon visshet om A:s och hans kamraters slutliga öde. — A. ådagalade äfven stort intresse för allmänna frågor, deltog med ifver i det frisinnade partiets sträfvanden och var bl. a. stadsfullmäktig i Stockholm 1891—94, inom hvilken korporation flera af honom väckta motioner ådagalägga hans intresse för sociala spörsmål. — Ogift.

Andrée, Elfrida, Sveriges första kvinnliga organist. Född i Visby 1841. Föräldrar: provinsialläkaren *Andreas Andrée* och *Eberhardina Lovisa Lyth.* — Organist vid Finska kyrkan i Stockholm 1861, vid Franska kyrkan därstädes 1862 samt vid domkyrkan i Göteborg 1867. A. har utgifvit flera kompositioner.

Andrée, Fredrika, se **Stenhammar.**

Andrén, Anders Viktor, tecknare och målare. Född i Uddevalla d. 7 dec. 1856. Föräldrar: bagaren *Carl Andrén* och *Anna Sofia Ung.* — A. studerade vid Akademien för de fria konsterna 1875—79. 1876 hade han börjat teckna illustrationer till skämttidningen »Kasper». Från och med 1880 har han i »Ny illustrerad tidning» offentliggjort en mängd fint utförda illustrationer till Stockholmskrönikan. A., som utfört en mängd teckningar till bokomslag samt illustrerat flere arbeten, har också i målning utfört många dekorativa arbeten i enskilda och offentliga lokaler. Den stora plafonden i kungliga teaterns salong såväl som plafond- och lunettmålningarna i Operakafét 1895—97 äro af hans hand. A., som är en särdeles populär artist, är sedan 1899 ledamot af akademien för de fria konsterna. — Gift 1882 med *Augusta Bernhardina Åkerlund.*

Angeldorff, Kristoffer Olsson, präst, publicist. Född d. 16 juli 1808 i Glimåkra församling i Skåne, där föräldrarne voro bondfolk. — Efter två års vistelse vid Lunds akademi, erhöll A. prästerlig ordination 1831 och anställdes till tjänstgöring såsom e. o. i Lunds stift. Efter några år flyttade han till Stockholm, där han 1842 utnämndes till e. o. hofpredikant och fyra år därefter till notarie i stadskonsistorium. Han skref tidningsartiklar i strängt konservativ anda, var medredaktör af »Svenska biet» och lämnade äfven bidrag till »Tiden». Han utnämndes 1860 till kyrkoherde i Västra och Fru Ahlstad af Lunds stift, och dog därstädes 1866.

Angelin, Nils Peter, paläontolog. Född 1805 i Lund, där fadern *Tuve Angelin* var smed; modern *Brita Kristina Risberg.* — Vid sexton års ålder inskrifven som akademisk medborgare i sin födelsestad, ägnade han sig med öfvervägande lust åt naturvetenskaperna, bland hvilka geologien och paläontologien efterhand blefvo hufvudämnena för hans forskningsifver. Han företog otaliga resor och fotvandringar genom nästan alla trakter af Skandinavien. Det var först, sedan han i utlandet förvärfvat sig ett vetenskapligt namn, som man i hans eget fädernesland började fästa uppmärksamhet vid den lärde och anspråkslöse mannen. — År 1857 kallades han af universitetet i Breslau till filosofie doktor. Sedan han sålunda blifvit nämnd och erkänd till denna värdighet och därigenom ett viktigt hinder blifvit undanröjdt för hans anställning såsom universitetslärare, utnämndes han till docent i paläontologi vid Lunds universitet s. å. och till adjunkt i samma ämne 1860. Fyra år därefter befordrades han till professor och intendent vid riksmusei paläontologiska afdelning i Stockholm,

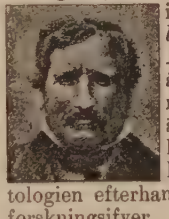

till hvilken han sedan aflämnat sina dyrbara samlingar. A:s vetenskapliga system har till sina hufvuddelar blifvit bekantgjordt genom hans tvenne stora arbeten: *Palæontologia suecica* 1851 och *Palæontologia scandinavica* 1854. Han har därjämte på de skånska hushållningssällskapens bekostnad utgifvit en synnerlig noggrann *Geologisk öfversiktskarta öfver Skåne.* — Han afled d. 13 febr. 1876. — Ogift.

Angerstein, en bergsmanssläkt, som i drottning Kristinas tid inkom i Sverige och här inlagt stor förtjänst om utvecklingen af bergshandteringen.

1. **Angerstein, Anders,** bergsbruksidkare. — I sällskap med några andra bergsmän inflyttade A. 1639 från Nederländerna och erhöll anställning hos en sin landsman Marcus Koch, som några år förut inkommit till Sverige och blifvit befordrad till svensk myntmästare. A. biträdde honom i att upprätta Avesta kopparverk, som vid den tiden blifvit af regeringen och det s. k. kopparkompaniet öfverlämnadt till Falu bergslag, och arrenderade därjämte för egen del Turbo bruk i Hedemora socken. Missnöjd med den ringa uppmuntran han här tyckte sig röna, lämnade han åter landet 1652 och tog tjänst hos grefven af Stolberg, såsom direktör för dennes järnförädlingsverk vid Lüttich. Han återkom likväl ännu en gång, men dog kort därpå d. 12 sept. 1659. Bland de förbättringar för hvilka svenska bergsbruket hos honom står i förbindelse, hör äfven införandet af ett nytt och ändamålsenligare kolningssätt. — Gift med *Anna Katarina Domb.*

2. **Angerstein, Johan,** bergsbruksidkare. Född 1646 på Turbo bruk i Dalarne; den föregående son. — Från ungdomen inöfvad i bergsrörelsens olika grenar, införde han i sitt yrke flera förbättringar. Bland hans många allmänt gagneliga företag hör äfven upptagandet af Bispbergs järngrufvor. Han slutade sin lefnad 1716. — Gift med *Elisabeth Henzel.*

3. **Angerstein, Reinhold Rücker,** bergsbruksidkare. Född på Vikmanshyttan 1718; den föregående sonson och son till brukspatronen *Gustaf Angerstein.* — Under vidsträckta resor genom flera af Europas länder utbildade han sin skicklighet i bergsvetenskapen och förordnades efter sin hemkomst till assessor i Bergskollegium och direktör för rikets gröfre svartsmide. Han upptog namnet Rücker efter sin morfader. — Död ogift i Stockholm 1760.

Anjou, Lars Anton, biskop, statsråd. Född i

Fröshults församling i Uppland d. 18 nov. 1803. Föräldrar: kontraktsprosten mag. *Anton Anjou* och *Johanna Elisabeth Sepelius.* — Student vid sexton års ålder bestämde sig A. för den prästerliga banan och lät prästviga sig 1827, tre år innan han promoverades till filosofie doktor. Under den följande tiden dels vikarierande, dels konstituerad adjunkt vid Uppsala katedralskola, beredde han sig för teologie kandidatexamen som han aflade 1834, och blef fyra år därefter teol. licentiat. 1845 utnämndes han till teologie professor Kalsénianus vid Uppsala universitet och till pastor i Heliga Trefaldighets församling därstädes. Teologie doktor s. å., kallades A. 1855 till statsråd och chef för ecklesiastikdepartementet, hvilken post han innehade tills han 1859 blef biskop öfver Visby stift. Från hans statsrådstid härrör 1859 års stadga för rikets elementarläroverk. Död i Visby d. 14 dec. 1884. — A. utvecklade en ganska liflig skriftställareverksamhet och har bl. a. utgifvit *Lärobok i kyrkohistorien för skolor och gymnasier; Tidskrift för svenska kyrkan* 1849—51, tillsammans med A. F. Beckman; *Svenska kyrkoreformationens historia* 1850—51, 3 delar, m. m. — Gift 1842 med *Euphrosyne Carolina Augusta Hagberg,* dotter till pastor primarius C. P. Hagberg.

1. **Ankarcrona, Teodor (Christophers),** amiral.

Född i Karlskrona d. 15 febr. 1687. Föräldrar: handlanden och rådmannen därstädes *Tore Christophers* och *Cecilia von Schoting.* — Vid sex års ålder upptagen af sin farbroder, handlanden i Amsterdam Jakob Christophers, erhöll C. efter slutad uppfostran anställning som bokförare på dennes kontor. Af böjelse för sjölifvet ingick han i holländska-ostindiska kompaniets tjänst och åtföljde som superkarg ett af dess fartyg till Amerika. På återresan angreps fartyget af franska kapare och infördes till Dünkirchen. C., hvars lust för sjölifvet ännu mer eldades af detta äfventyr, ingick i fransk sjötjänst, men utbytte denna snart mot en anställning som extra midshipman på engelska flottan, hvilken under lord Durtly opererade i Kanalen och Atlantiska hafvet. — 1711 lämnade han sin tjänst i England och återvände till Sverige, där han genast utnämndes till löjtnant vid amiralitetet och deltog i samma års sjökampanj. — 1715 befordrad till tjänstgöring vid pommerska eskadern öfverförde han Carl XII från Stralsund till Sverige. Några dagar därefter utnämndes han till kommendör vid hufvudflottan i Karlskrona och adlades 1717 med namnet *Ankarcrona.* — 1720 blef han generaladjutant vid flottan, 1729 befordrad till schoutbynacht vid Stockholms eskader och 1736 vice amiral. 1742 blef A. amiral och amiralitetsråd och följande året landshöfding öfver Stockholms län. — I sin politiska tro bekände han sig till Mössorna. Död i Stockholm d. 2 nov. 1750, barnlös. Gift med *Katarina Beata von Schoting.* Den adliga värdigheten öfverflyttades på hans bror

assessorn Jakob Christophers, från hvilken den nu lefvande ätten nedstammar.

2. **Ankarcrona, Henrik August,** militär, målare. Född d. 14 sept. 1831. Föräldrar: kammarherren *Teodor Vilhelm Ankarcrona* på Runsa i Norrsunda socken af Uppland och *Charlotta Sture.* — Genomgick krigsskolan på Karlberg och började redan då

öfva sig i teckning och målning. — 1855 utnämnd till löjtnant vid konungens Svea lifgarde, reste A. år 1858 till Paris för att söka anställning i franska armén i Algier, deltog ock 1859 i expeditionen mot Marocko samt utmärkte sig vid flera tillfällen genom personlig tapperhet. Under detta fälttåg gjorde han en mängd teckningar, som emellertid blefvo honom genom stöld beröfvade. — 1860 öfvergick han i spansk tjänst och gjorde ånyo ett fälttåg till Afrika, hvarefter han återvände till fäderneslandet och började med framgång ägna sig åt målning. År 1862 utförde han sin första mera betydande tafla *Bataljen vid Uad-Ras*; sedermera målade han flera afrikanska landskap, ofta med små staffagefigurer, såsom karavaner i öknen, skärmytslingar mellan araber och fransmän, o. s. v. Han har vidare behandlat flera fosterländska motiv, företrädesvis från Dalarnes natur och folklif, samt, efter en 1871 företagen resa till Italien, lämnat genrebilder därifrån. — Agrée vid Akademien för de fria konsterna 1865 — Öfverstelöjtnant vid S. skånska infanteriregementet 1881 och öfverste därstädes 1883, öfverste och sekundchef vid Svea lifgarde 1888, ståthållare på Gripsholm 1892. — Gift 1870 med *Ebba Julia Charlotta Sofia Ankarcrona*.

3. **Ankarcrona, Sten Gustaf Herman,** målare.

Född d. 11 maj 1869, den föregående brorson. Föräldrar: brukspatronen *Adolf Emil Ankarcrona* och *Anna Maria Norström*. — A. var 1886—89 elev vid konstakademien i Berlin. 1888 och 1890 företog han studieresor i Norge och sommaren 1890 till Paris I München vistades A. 1891—93 samt har för öfrigt företagit kortare studieresor till Italien och Tyskland 1895 och till Tyskland 1898. Eljes har han sedan sommaren 1895 vistats i Sverige. — Bland hans arbeten må nämnas *Hemåt* och *Sista lasset* 1896, *Fordomtima* 1897—98, på Nationalmuseum, samt *I fiendeland* och *Vintersöndag* 1899. — A. förlänar sina taflor en äkta nordisk stämning.

1. **Anna,** prinsessa. Född d. 9 juni 1545; konung *Gustaf I:s* tredje dotter med *Margareta Leijonhufvud*. — Vid sin faders död femton år gammal, förmäldes hon 1562 af sin bror, konung Erik XIV, med *Georg Johan*, pfalzgrefve till Veldenz, Lauterbeck och Lützelstein, och flyttade med sin make till dennes gods i Tyskland. Hon blef snart förgäten i sitt fädernesland, där hennes man i Johan III:s tid väckte så mycket mera uppseende vid hofvet genom sina äfventyrliga förslag att såsom allierad bistå Johan i kriget mot Ryssland. Ett af hans förslag gick ut på att skicka en del af den Veldenz'ska flottan kring Norge och intaga Sibirien, under det en annan del skulle inlöpa i Östersjön och landa i Lappland, där pfalzgrefven själf ville stiga till häst och draga inåt Ryssland — allt med villkor att svenska konungen skulle lämna honom femtonhundra hästar till undsättning. Af omständigheterna tvungen att ofta uppträda som afrådande vid mannens många projekter, ansés prinsessan Anna ha varit både den tillrådande och rådgifvande, när hennes man fick i uppdrag att vara medlare för hertig Carl vid dennes frieri till Maria af Pfalz. — Anna blef stammoder för tvenne pfalzgrefliga linier, den Lauterbeck'ska och Lützelsteinska, hvilka dock båda utdogo innan 1600-talets slut. Själf afled prinsessan Anna d. 3 mars 1610.

2. **Anna,** prinsessa. Född på Eskilstuna slott d.

17 maj 1568; dotter af konung *Johan III* och *Katarina Jagellonica*. — Ännu blott ett barn fattade prinsessan A. tycke för Gustaf Brahe, som uppfostrades vid hofvet, och denna kärlek, långt ifrån att minskas, tillväxte med åren. För att mer ostördt få träffas, plägade de älskande mötas hos Brahes syster, Ebba Sparre, hvilka möten gåfvo anledning till åtskilligt tal och voro långt ifrån oskadliga för prinsessans rykte. Det trodde allmänt, att Brahe sökte vinna hennes hand och genom den en gång Sveriges krona. Med hennes hemliga vetskap anmälde han sig 1589 i Polen hos Sigismund såsom prinsessans friare, och konungen upptog det åtminstone icke illa. Förslaget blef emellertid om intet, antingen af politiska skäl eller emedan A. ändrat tycke. — År 1596 blef hon förlofvad med markgrefven Georg Johan af Brandenburg. Hennes brudskatt var utbetald och bröllopsdagen redan utsatt, då yttre oroligheter föranledde ett uppskof och slutligen gjorde äfven detta giftermål om intet. Hennes vistelseort var ömsom Polen och Sverige, där hon på Stegeborg 1595 firade det beryktade onsdagsbröllopet mellan Johan Gyllenstierna och Erik Bielkes fästmö, Siri Brahe. Sina sista lefnadsår tillbragte hon på Strassburgs slott i södra delen af polska Preussen, sysselsättande sig med läsning, musik, läkarekonst och trädgårdsskötsel. Med biträde af en italienare undersökte hon växternas krafter och egenskaper, samt roade sig med att själf samla och inrätta ett eget apotek. Hon dog ogift 1625. Sigismund begärde påfvens tillåtelse att högtidligen få fira sin systers likbegängelse; men då detta vägrades i anseende till hennes ihärdighet i den lutherska läran, fick liket stå obegrafvet i åtta år.

3. **Anna,** konung Sigismunds första gemål. Född

d. 16 aug. 1573. Dotter till ärkehertig Karl af Österrike och dennes gemål Maria af Baiern. Hon blef den 21 maj 1592 i Krakau förmäld med Sigismund. Hennes kröning till svensk drottning skedde i Uppsala 1594, och hon dog i Krakau d. 10 febr. 1598.

Annerstedt, en från Annersta socken i Sunnerbo härad af Kronobergs län härstammande släkt. Namnet antogs efter födelsesocknen af kyrkoherden i Femsjö *Petrus Annerstadius* f. 1678, † 1732.

1. **Annerstedt, Daniel,** teologie professor. Född 1721 i Femsjö, son af Petrus Annerstadius och dennes första hustru Brita Neostádia. — Efter förberedande studier vid Vexiö gymnasium och Uppsala akademi, blef han 1752 promoverad till filosofie magister med andra hedersrummet, och fästes vid akademien såsom docent i filosofi. 1760 utnämnd till teologie adjunkt och kyrkoherde i Börje, erhöll han tio år därefter teologie professuren efter Gabr. Matthesius, som undfått tjänstledighet för sin återstående lifstid. — A. var på sin tid vida beryktad för sitt glada umgänge och sina kvicka infall. Första gången han egentligen ådrog sig allmänhetens uppmärksamhet var på en maskeradbal i Stockholm 1755. Vid det nämnda tillfället inträdde nämligen en mask, som med ytterlig ordvighet interpellerade de närvarande, i synnerhet de främmande diplomaterna, hvilka han tilltalade på deras eget språk så lätt och ledigt, som om det varit hans eget modersmål. Man uttömde sig i gissningar om hvem den okände kunde vara, och för att ännu mer stegra nyfikenheten, utgaf A. kort därefter ett poem kalladt *Den okände masken.* Otaliga äro för öfrigt de historier, till hvilka hans infall gifvit upphof. Som politiker visade A. en anpasslighet efter vindriktningarna, som under den senare frihetstiden ej hörde till ovanligheterna. — Död d. 12 maj 1771. — Gift med *Ebba Kristina Humble.*

2. **Annerstedt, Thure,** biskop. Född i Tensta socken i Uppland d. 6 jan. 1806, den föregåendes sonson. Föräldrar: hofrättsnotarien *Samuel Annerstedt* och friherrinnan *Charlotta Ulrika Cederström.* — Vid Uppsala akademi, där A. inskrefs som student 1824, vann han den filosofiska graden 1830 och antog samma år prästerlig ordination. Teologie kandidat 1832, kallades han följande året till docent i pastoralteologi och förestod i denna egenskap adjunkturen i samma läroämne under längre och kortare tider 1835—40. Efter aflagd teologie licentiatexamen 1839, erhöll han följande året fullmakt som ordinarie adjunkt i förenämnda disciplin med Börje pastorat till prebende. Förordnad att under flera terminer förestå teologie pastoralprofessuren, blef han teol. doktor 1845 och utnämndes året därpå till kyrkoherde i Örebro. 1852 kallades och utnämndes han till biskop öfver Strengnäs stift och var s. å. ledamot af kommittén för kyrkohandbokens och katekesens öfverseende. A., som deltog i riksdagens arbeten från 1847 till 1866 samt vid de sista sex ståndsriksdagarna var medlem af statsutskottet och prästeståndets vice talman 1862—63 och 1865—66, intog en högkonservativ hållning och var bl. a. en pronoucerad motståndare till representationsförändringen Död i Strengnäs d. 6 nov. 1880. — Gift 1835 med sin kusin, friherrinnan *Charlotta Cederström.*

3. **Annerstedt, Per Samuel Ludvig,** jurist, statsråd. Född i Karlskrona d. 7 aug. 1836, den föregåendes brorson. Föräldrar: kontreamiralen *Claes Samuel Annerstedt* och *Louise Gustafva Lagerstråle.* 1856 student i Uppsala, 1860 fil. d:r. A. aflade 1862 hofrätts- och 1863 juriskandidatexamen och blef 1865 v. häradshöfding. Samma år utnämndes han till adjunkt i nationalekonomi, folkrätt samt svensk stats- och specialrätt vid Uppsala universitet och 1870 till adjunkt i svensk allm. lagfarenhet och romersk rätt. Medlem af lagbyrån och 1874 af nya lagberedningen, blef han 1876 professor i processrätt vid Uppsala universitet, men utnämndes följande år till revisionssekreterare och byråchef för lagärenden i justitiedepartementet, där han 1879 blef expeditionschef. 1883 ledamot af högsta domstolen, tog han 1884 afsked och förordnades till ordförande i nya lagberedningen. När denna öfverlämnat sitt utlåtande om rättegångsväsendets ombildning, blef A. s. å. ledamot och 1885 v. ordf. i förstärkta lagberedningen, som med anledning af nyss nämnda utlåtande skulle afgifva yttrande om grunderna för ny rättegångsordning. 1890 valdes A. af Stockholms stadsfullmäktige, inom hvilken korporation han en tid spelade en ganska betydande roll, till hufvudstadens representant i Första kammaren, hvilken post han ännu bekläder, och var vid 1893—95 års riksdagar ordförande i lagutskottet. Hans förflyttning från sin sedan 1892 innehafda presidentstol i kammarrätten till statsråd och chef för justitiedepartementet föranledde i febr. 1896 strax efter hans utnämning ett hetsigt anfall mot den Boströmska ministären från den yttersta högern i Första kammaren, för hvilken A. genom sin frihandelsvänlighet och förmodade moderation i unions- och rösträttsfrågorna var misshaglig. Det tog sig form i ett yrkande å indragning af ett anslag till lagbyrån, hvilket dock bifölls af Andra kammaren utan diskussion och äfven i Första kammaren med omkring 20 rösters majoritet. På hans föredragning framlades ock vid 1896 års riksdag ett förslag om en mindre utsträckning af den politiska rösträtten, som af båda kamrarna förkastades och bl. annat väckte uppmärksamhet genom att i vissa fall tillämpa det proportionella valsättet. På hans initiativ ha åtskilliga lagförslag antagits af riksdagen — A. har varit ledamot i många juridiska kommittéer. Han blef sålunda 1894 ordf. i fiskerilagkommittén. 1890 var han svenskt ombud vid penitentiärkongressen i Petersburg och 1894 vid konferensen för internationel privaträtt i Haag. På det juridiska området har han uppträdt som författare med en del uppsatser i Uppsala Universitets årsskrift, de nordiska juristmötenas förhandlingar, Nordisk Familjebok m. fl. — Gift 1876 med sin kusin *Elisabeth Annerstedt*, syster till följ.

4. **Annerstedt, Claes,** historiker, bibliotekarie. Född i Uppsala d. 7 juni 1839, den föregåendes kusin och svåger. Föräldrar: rektorn vid Högre allmänna läroverket i Uppsala *Rudolf A.* och *Carolina Tersmeden.* 1858 student i Uppsala,

fil. kand 1866, 1868 fil. d:r. S. å. docent i historia. A. förestod 1869—74 adjunkturen i historia och 1879—maj 1881 e. o. professuren i samma ämne. Han var 1869—79 e. o. amanuens vid Uppsala universitetsbibliotek och utnämndes 1882 till v. bibliotekarie och 1883 till bibliotekarie därstädes. Kronprins Gustaf och hans bröder ha studerat historia för honom. 1881 ledamot af Vitt. hist. och ant. akademien samt 1884 af Vet.-soc. i Uppsala. A. har utvecklat en framstående historisk skriftställareverksamhet och bland hans arbeten må särskildt nämnas *Uppsala universitets historia, I., 1477—1654*, *Englands historia 1603—88* (i Illustr. Världshistoria, del 4 och 5), *Uppsala universitetsbiblioteks historia intill 1702* (i Vitt.-, hist.- och antikv.-akad. handl. 1894) m. fl. — Uppsala universitetsbibliotek har under A:s ledning utvecklats till en tidsenlig och äfven för den stora allmänheten gagnelig institution. Tack vare hans nitiska bearbetningar erhölls nämligen 1887 nödigt anslag för bibliotekets ombyggnad, hvarigenom utrymme vanns för de ständigt växande samlingarna, en mönstergillt ordnad läsesal anordnades o. s. v. Genom bytesförbindelse har ock bokantalet raskt ökats. — I det kommunala lifvet har A. tagit del genom nitiskt ledamotskap af Uppsala läns landsting och stadens fullmäktige. — Gift 1883 med *Hilda Bergman*.

1. **Anrep, Johan Gabriel**, genealog. Född d. 4 dec. 1821 på Lekeberga i Nerike. Föräldrar: kaptenen *Johan Wilhelm Anrep* och *Maria Margareta Palin*. — Endast tioårig började han syssla med släktforskning och uppgjorde stamtaflor för rättaren, mjölnaren och torparne vid fädernegården. Därjämte sammanskref han några serier kalendrar öfver fingerade furstehus, hvarje kalender upptagande fyra år. Den åttonde och sista af dessa serier, omfattande nära sex sekler, eller ifrån och med 1876 till och med 2456, gömmer han, som ett kuriosum. Sedan A. bosatt sig i Stockholm, har han med outtröttlig flit utgifvit: *Sveriges Ridderskaps och Adels Kalender* (1 uppl. 1854); *Svenska Adelns Ättar-taflor* (4 digra band 1858—64) och *Svenska Slägtboken* (3 del. 1871—82). Utom dessa arbeten, har han redigerat några årgångar af »Handbok för resande i Stockholm» och »Sveriges Handelskalender» samt författat en mängd artiklar i Hist., Geogr. och Stat. Lexikon öfver Sverige. — Gift 1855 med *Maria Christina Carlson*.

2. **Anrep, Carl Axel**, dramatisk författare, den föregåendes broder, föddes på Lekeberga d. 9 dec. 1835. Student i Uppsala 1855 och revisor i telegrafstyrelsen 1869, har A. blifvit bekant för den har stora allmänheten genom det omtyckta folklustspelet *Nerkingarne*, som länge hållit sig å scenen. Död i Stockholm den 10 maj 1897. — Gift 1890 med *Hanna Elfrida Ringdahl*.

Apelblad, Jonas, resebeskrifvare. Född 1717 i Vadstena. Föräldrarna okända. — A vann vid promotionen i Uppsala 1749 den filosofiska lärdomsgraden samt utnämndes följande året till docent i österländska språk. Nyss före utbrottet af sjuåriga kriget fick han resa i Tyskland. Han skref sedan *Resebeskrifning öfver Pommern och Brandenburg* 1757, senare öfversatt på tyska, samt *Resebeskrifning öfver Sachsen* 1759. — Vid sin hemkomst utnämnd till adjunkt i grekiska och hebreiska språken vid akademien i Uppsala, utsågs han 1762 till informator för prins Carl, sedermera konung Carl XIII, och erhöll följande året titel af lagman. 1766 upphöjdes han i adligt stånd med namnet *af Apelblad*, men tog aldrig introduktion på riddarhuset. Särskildt har han gagnat fäderneslandets litteraturhistoria genom sina i handskrift (på Uppsala akad. bibliotek) efterlämnade arbeten: *Suecia Literata illustris* samt *Anonymi et Pseudonymi Suecicæ*. Död på Åkerby d. 17 febr. 1786. — Gift med *Anna Elisabeth Martineau* och genom sin dotter *Sofia* svärfader till biskop Lehnberg iLinköping.

Arbin, Axel Magnus von, ingeniörofficer. Född i Stockholm d. 30 mars 1717. Föräldrar: kamreraren i Krigskollegium *Nils Eriksson Arbin* och *Anna Brita Blomhjelm*. — Inskrifven som volontär vid fortifikationen 1733 började A. sin egentliga tjänstgöring under finska kriget 1741. Vid pommerska krigets utbrott 1757 blef A. förordnad att förestå generalkvartermästarebefattningen, och utmärkte sig under hela kriget både såsom krigare och ingeniör. I trots af rekommendationer af arméns befälhafvare, motsatte sig likväl det då rådande partiet hans befordran, så att A., som redan 1754 var major, ännu kvarstod på samma plats när kriget slutades. — Konung Adolf Fredrik utverkade likväl af österrikiska kejsaren för A. ett diplom såsom romersk kejserlig adelsman. Efter freden tillades honom samma värdighet på svenska riddarhuset. — Gustaf III använde honom vid flera tillfällen, bland annat för iståndsättandet af Karlstens fästning, och utnämnde honom till generalkvartermästare och direktör vid fortifikationen 1773, till generalmajor 1775 och generallöjtnant 1782. — Afsked ur krigstjänsten 1784. Död d. 27 dec. 1791. — Gift 1771 med *Adolfina Fredrika Hästesko*.

Arborelius, Olof Per Ulrik, målare. Född d. 4 nov. 1842 i Orsa i Dalarne. Föräldrar: kyrkoherden i Orsa *Olof Ulrik Arborelius* och *Charlotta Dorotea Friman*. — Elev vid Akademien för de fria konsterna 1861—68, då han erhöll k. medaljen samt i besittning af ett resestipendium åren 1869—72, under hvilka han besökte Düsseldorf, Paris, München och Rom. Efter hemkom

sten kallades A. till agrée vid Akademien för de fria konsterna 1872 och blef ledamot af densamma 1892. Sedan 1883 är han öfverlärare vid Tekniska skolan. — A. har i allmänhet med påfallande realistisk uppfattning behandlat landskapsmotiv från Dalarne, Bergslagen, Stockholmstrakten och västkusten, ofta med rikt staffage af människor och djur. Han anslöt sig till 1880-talets »opponenter» och deltog flitigt i konstnärsförbundets utställningar. Bland hans taflor förefinnas å Nationalmuseum: *Fäbodvall från Dalarne, Getter föras i vall, Utsikt vid Engelsberg*, m. fl. — Gift 1873 med *Hedvig Maria Arborelius*.

Archenholtz, Johan, häfdaforskare, politiker.

Född i Helsingfors d. 9 febr. 1695. Föräldrar: landssekreteraren i Nylands och Tavastehus höfdingedöme *Johan Archenholtz* och *Helena Forssenius*. — A. inskrefs såsom student vid Åbo universitet 1713, men begaf sig med anledning af ett befaradt anfall af ryssarne samma år till Uppsala, hvarifrån han kom till Stockholm och inskrefs 1718 i Svea hofrätt. 1720 företog han en utländsk resa och vistades nästan oafbrutet i främmande länder till 1732, hvarunder han inhämtade en noggrann kännedom i dessa staters administration och politiska förhållanden. I k. kansliet, där han efter sin hemkomst arbetade, utmärkte han sig för drift och duglighet och befordrades 1735 till registrator. Samtidigt använd af konung Fredrik i dennes enskilda politiska spel, sammanfattade han en skildring af den då rådande politiken i Sverige, i hvilken han på flera ställen med ovilja yttrar sig mot Frankrikes d. v. premierminister kardinalen Fleury. Den lilla skriften, som ej blifvit tryckt, utan blott var ämnad för A:s närmaste vänner, bragtes af Hattarne för kardinalens ögon för att göra sig förtjänta af Frankrikes understöd i den inre partikampen. Fleury blef till en början häftigt uppbragt och saken hänsköts till sekreta utskottet vid 1738 års riksdag, där hattmajoriteten af egen maktfullkomlighet ej allenast afsatte A. från sin tjänst, utan ock förklarade honom oförmögen att komma i besittning af annan, förrän kardinalen lade sig ut för honom. A:s helt naturliga vrede öfver ett sådant behandlingssätt tog sig uttryck i försök att genom stridsskrifter bearbeta sinnesstämningen mot Hattarne till 1740—41 års riksdag, och blef han af mössmajoriteten i bondeståndet utsedd till fullmäktig i manufakturkontoret. Händelserna beredde dock Hattarne snart åter ett tillfälle att tillfredsställa sitt hat mot A. I sammanhang med upptäckten af Johan Gyllenstiernas förbindelser med ryska sändebudet arresterades nämligen åtskilliga »misstänkta» personer, bland dem A. Trots tvenne dygns pinande i »Hvita hästen» lyckades man ej förmå A. till någon bekännelse af vikt, men icke desto mindre dömdes han af ständerna till en månads fängelse vid vatten och bröd, hvilket sekreta utskottet godtyckligt skärpte till fängelse på behaglig tid. Redan vid nästa riksdag, då efter det olyckliga ryska kriget vinden blåste mot Hattarne, blef han åter frigifven, och, ehuru ej själf riksdagsman, deltog han under de följande riksdagarna flitigt i Mössornas »krigsråd», för beredande af nederlag åt sina vederdelomän och erhöll t. o. m. under Hattarnes nedgångsperiod en pension af ständerna. — Han ägnade för öfrigt sin tid åt historiska arbeten, till hvilka han under sina resor gjort vackra samlingar, synnerligast i allt hvad som rörde drottning Kristina och hennes styrelse. — 1746 utnämndes han till bibliotekarie och hofråd hos landtgrefven af Hessen-Kassel, som då icke var någon annan än hans gamle gynnare, konung Fredrik I i Sverige. Han bibehölls och i samma befattning af efterträdaren, landtgrefven Vilhelm, och utgaf 1751—60 sitt berömda arbete: *Mémoires concernant Christine, Reine de Suède, IV Tomes*, hvartill han hade hämtat de förnämsta materialierna i vatikanen och i några lärdes skriftsamlingar i Rom. När hattpartiets makt åter började sjunka, återvände A. till Sverige och erhöll af Adolf Fredrik ett större årligt underhåll, med villkor att A. skulle sammanskrifva hans företrädares, Fredrik I:s historia. Vare sig att A. icke ville eller icke vågade historiskt skildra sin forne gynnares person och styrelse, men Fredrik I:s historia förblef oskrifven. — Död d. 12 juli 1777.

Arenius, Olof, porträttmålare. Född 1701.

Fadern var kyrkoherde i Bro och Lossa församlingar af ärkestiftet. — Efter någon tids vistelse i Uppsala vande sig A. till hofmålaren David v. Krafft och blef en af denne mästares lärjungar. Tjuguåtta år gammal begaf han sig till Holland, men han tyckes egentligen ha studerat den i England naturaliserade tysken Gottfried Kneller och svensken M. Dahl. Återkommen till fädernesland 1736 utnämndes han till hofmålare »på Hessiska staten» hos konung Fredrik och kom genast i rop hos sin tids »beau monde», som företrädesvis valde A. när någon önskade få sina drag öfverflyttade på duken. — Under sin vistelse utomlands hade han gift sig med en holländska. Död d. 5 maj 1766.

Areschoug, en vidt utgrenad, från Skåne härstammande släkt, känd redan från 1600-talet.

1. **Areschoug, John Erhard,** universitetslärare,

algolog. Född d. 16 sept. 1811 i Göteborg. Fadern vågmästaren vid metallvågen därstädes *Martin Areschoug;* modern *Sofia Elisabet Holmsten*, f. *Greiffe*. — 1829 student i Lund, såg han sig med välvilja omfattad af universitetets d. v. koryféer Agardh, Nilsson och Fries, hvilka med uppmuntringar och råd understödde hans studier i naturvetenskaperna. — Sedan han under flera somrar företagit botaniska vandringar och gjort sig förtrolig med södra Sveriges fanerogama vegetation, och genom korrespondens och byte erhållit rika bidrag från Norges och Lappmarkens flora, vände han sitt studium till kryptogamerna, särskildt algerna,

och anträdde för detta ändamål en vetenskaplig resa genom Bohusläns skärgård 1835. — Med understöd af Vetenskapssocieteten i Uppsala gjorde han 1837 en resa till Norge, genomreste Guldbrandsdalen, vandrade till fots öfver Dovre till Kristiansund och Molde, hvarunder algernas studium uteslutande tog hans tid i anspråk. — Promoverad till filosofie doktor i Lund 1838 utnämndes han s. å. till docent i botanik, och blef två år därefter lärare i naturvetenskap vid Göteborgs gymnasium. Under sin tioåriga befattning därstädes studerade han noga bohuslänska skärgårdens hafsflora, på samma gång han genom vänner och studiekamrater skaffade sig rika algologiska samlingar från utom-europeiska länder. — 1849 utnämndes han till adjunkt vid Uppsala universitet och företog med understöd af stadsmedel 1858 en vetenskaplig resa till norra Frankrikes hafskust och åtskilliga delar af Tyskland. I dec. 1859 befordrad till professor i botanik i Uppsala efter E. Fries, har han städse bekänt sig till vetenskapens nyare riktning och, särskildt i afseende på studiet af kryptogamerna, framhållit algerna såsom ett rikt fält för viktiga uppdagelser. Äfven sedan han blef professor besökte A. flere gånger Sveriges västkust, hufvudsakligen i ändamål att insamla materialier till sina *Algæ Scand. exsiccatæ*, en kollektion af skandinaviska alger, som i hög grad för nybörjaren underlättar studiet af dessa växter. Han har dessutom såsom författare offentliggjort flera vetenskapliga arbeten, bland hvilka de förnämsta äro: *Symbolæ Algarum rar. Floræ scand.* 1838; *Iconographia phycologica* 1847; *Phyceæ scand. marinæ* 1850; *Corallineæ i Jak. Agardhs Genera et Spec. Algarum; Lärobok i Botanik* 1863, m. fl. A. tog 1876 afsked från professuren. Dog i Stockholm d. 7 maj 1887 — Gift 1839 med *Fredrika Sofia Åhman.*

2. **Areschoug, Fredrik Vilhelm Kristian,** botaniker, den föreg. kusins son. Född i Simrishamn d. 9 okt. 1830. Föräldrar: handlanden *Peter Julius Areschoug* och *Marie Louise Fallén.* — Student i Lund 1847, fil. dr 1853, docent i botanik 1854 och adjunkt i ämnet 1858. 1879 utnämndes A. till professor i botanik vid Lunds universitet, från hvilken befattning han 1898 afgick med pension. Ledamot af Vetenskapsakademien sedan 1876. A., hvilken utgifvit många arbeten, har företagit utredning af svårbestämda växtsläkten *(Rubus, Rumex)*, samt bland annat behandlat de högre växternas anatomi och morfologi samt växtgeografien. — Gift 1865 med *Helena Aurora Elfrida Ahlberg.*

Arfwedson, gammal stockholmsk handelssläkt, af hvilken flera å senare tiden äfven gjort sig bemärkta å andra områden. Redan Arfwed Andersson, död 1684 var handelsman i Stockholm, och antogs namnet af hans son, handlanden Anders Arfwedsson, död 1706, och bibehölls af dennes barn.

1. **Arfwedson, Carl Kristoffer,** kommerseråd.

Född d. 7 mars 1735 i Stockholm, där fadern *Abraham Arfvedson* var chef för ett af den tidens största och mest ansedda handelshus; modern *Maria Elisabeth Pauli.* — Efter en vårdad uppfostran, anställdes A. på faderns kontor. 1762 skickades han till England för att se och lära känna huru handeln och dess angelägenheter praktiskt handhades i världens förnämsta handelsstat. Sedan han i några år efter sin hemkomst till fäderneslandet biträdt fadern, öppnade han en affärsverksamhet för egen räkning och associerade sig 1771 med en släkting, Anders Tottie, under firma Tottie & Arfwedson. Genom sällsynt drift och redbarhet förvärfvade de unge bolagsmännen åt sin firma ett förtroende, som den orubbadt bibehöll, i tröts af de oblida skiften, hvilka öfvergingo både den in- och utländska handelsvärlden sedan den tiden. — A:s medborgerliga förtjänster undgingo hvarken regeringens eller hans landsmäns uppmärksamhet. Han förordnades till direktör vid västindiska kompaniet, hvartill hörde uppsikten och styrelsen öfver ön S:t Barthelemi; utnämndes till ledamot i Styrelsen öfver generaldiskontverket och i sjöförsäkringsöfverrätten, och var så godt som gifven ledamot i alla kommittéer af mer tillfällig art, som under hans verksamhetstid tillsattes. Vetenskapsakademien kallade honom till sin ledamot; af konungen tillades han titel af kommerseråd 1789. Död d. 20 juni 1826 i den höga åldern af nittioett år. — Gift 1772 med *Charlotta von Langenberg.*

2. **Arfwedson, Carl Abraham,** direktör vid ostindiska kompaniet. Född d. 24 jan. 1774; den föregåendes son. — Från barnaåren uppfostrad för ett yrke, i hvars kloka och aktningsvärda utöfvande så väl far som farfar samlat rikedom och anseende, öppnade sig för A. en lefnadsbana, på en gång af de vackraste föredömen och de ljusaste utsikter till en lycklig framtid. Hans köpmansbildning, grundlagd i hemmet, utvecklades ytterligare genom resor i främmande länder. Till följd af de affärsförbindelser, i hvilka huset Tottie & Arfwedson i Stockholm stod till handelsfirman Clary i Frankrike, erhöll A. till en början anställning på denna firmas kontor i Marseille. Hans fördelaktiga utseende, lediga umgängessätt och det anseende som åtföljer rikedomen, tillvann honom allas bifall, icke minst af bankiren Clary själf, hvars dotter Desirée, sedermera Sveriges drottning, enligt ett rykte som på sin tid allmänt troddes, icke skulle ha sett den vackre svensken med likgiltighet. Efter hemkomsten till Sverige biträdde A. sin ålderstigne fader vid skötandet af husets affärer, i hvilka han 1808 ingick som bolagsman och 1826, vid faderns död, öfvertog för egen räkning. Det allmänna förtroende, som traditionellt följde Arfwedsonska namnet, yttrade sig, beträffande den nu omhandlade representanten, i hans kal-

lelse till ledamot af konvojkommissariatet och till direktör för ostindiska kompaniet. Död d. 11 febr. 1861. — Gift 1805 med *Maria af Sandeberg*

3. **Arfwedson, Carl David,** grosshandlare, skriftställare. Född d. 25 nov. 1806; den föregåendes son. — Trogen sin familjs traditioner, ägnade han sig åt köpmansyrket och företog åtskilliga resor dels i Europa, dels i Amerika. Sin första reseskildring utgaf han anonymt under titeln: *Femton månader af en ung Schweizares lefnad eller resor i Skottland, England, Irland, Belgien, Rhentrakterna och Schweiz 1830, 1831*, 2 delar 1832; hvarpå följde hans resa i Amerika: *The united states and Canada* 1834, året därefter öfversatt på svenska med titeln: »Förenta staterna och Kanada»; *Scener i Nord-Amerika* 1836 och *Minnen från Europa och Amerika* 1837. — Han har också uppträdt som författare till några historiska romaner: *Konung Carl XI och hans gunstlingar* 1845 samt *Vadstena kloster* och *Tvänne år, 1848 och 1868*, samt broschyren *Spionen i den förnäma verlden i Stockholm* (ett afslöjande af händelser i Stockholmslifvet). — Vid faderns död öfvertog han som chef ledningen af huset Tottie & Arfwedsons affärer, men upplöste efter någon tid den gamla firman och drog sig undan till privatlifvet. — Gift 1834 med *Elisabeth Alice Ashhurst* (från Philadelphia). A. dog i Wiesbaden d. 25 juni 1881.

4. **Arfwedson, Johan August,** kemist. Född d. 12 jan. 1792 på Skagersholms bruk i Västergötland. Föräldrar: brukspatron *Jakob Arfwedson*, broder till A. 1, och *Anna Elisabet Holterman*. — A:s medfödda fallenhet för kemien anvisade honom bergsvetenskapen till studiefält, hvarför han efter erforderliga förberedelser tog bergsexamen och lät inskrifva sig i Bergskollegium. — Bosatt i Stockholm blef han en af Berzelii flitigaste lärjungar och fäste den store mästarens uppmärksamhet vid sina arbeten, när han 1817 upptäckte vid analys af mineral från Utö järngrufvor oxiden till ett okändt grundämne, *lithium*. — När Berzelius följande året företog en resa till England och Frankrike, var A. honom följaktig och kom i tillfälle att lära känna samtidens utmärktaste kemister och taga kännedom om utlandets förnämsta institutioner för den kemiska undervisningen. Hemkommen till fäderneslandet 1819, inrättade han i Stockholm ett eget laboratorium. Såsom ett erkännande af hans förtjänster om kemiens utveckling och hans värderika upptäckter på detta område, kallade Vetenskapsakademien honom till sin ledamot 1821. — De tjugu sista åren af sitt lif tillbragte han på sin egendom Hedensö i Södermanland, genom klok hushållning förökande sin förmögenhet, men alltid med ungdomligt intresse följande sin vetenskap och dennes framsteg. Död d. 28 okt. 1841. — Gift 1825 med *Sara Sofia von Ehrenheim*.

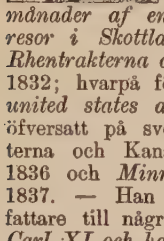

Arfvidsson, Anna, spåkvinna. Hennes födelse- och dödsår äro, liksom hennes släktförhållanden, obekanta. — »Mamsell Arfvidsson» var en på sin tid ryktbar personlighet — det adertonde seklets Pythia, hvars spådomar icke sällan slogo in, någon gång måhända af en tillfällighet, men oftast och vanligast genom hennes ovanliga kännedom om de besökandes enskilda förhållanden, om hvilka hon, genom skickligt spionerl och hemliga relationer, förstod att göra sig väl underrättad. Bland en mängd mer och mindre trovärdiga historier om hennes förutsägelseförmåga berättas äfven, att Gustaf III, lockad af de många underbara berättelserna om hennes spådomskonst, någon tid före sin död besökt henne — naturligtvis inkognito — och då blifvit varnad för mars månad och en man i röd väst.

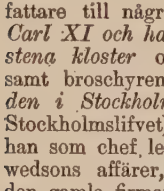

Arfwidsson, Nils, estetiker, politisk skriftställare. Född d. 7 maj 1802. Föräldrar: bergsrådet *Niklas Arfwidsson* och *Anna Margareta von Jacobsson*. — Med grundliga kunskaper, inhämtade i det fint bildade föräldrahemmet, inrättade han i Uppsala sina studier för den diplomatiska banan och ingick, efter aflagda examina, i konungens kansli. Snart kom det likväl för grefve v. Engeströms öron, att A. brukade besöka ett kafé vid Regeringsgatan, kalladt »Café des Indépendents», och därmed var det förbi med utsikterna om någon befordran inom kabinettet. — A. hade förut försökt sig som skriftställare: nu på sätt och vis nödgad att fortgå på denna bana, slog han sig på litteratur- och konstkritik, och väckte genom sina grundliga och välskrifna artiklar det uppseende, att han 1828 erbjöds att öfvertaga redaktionen af Post- och Inrikes-tidningar. Denna befattning skötte han i två år, men en vacker dag 1830 uppkallades han till en af regeringens ledamöter och erhöll »varning» för en, ur Journal des Débats öfversatt och i Posttidningen intagen, artikel emot de så kallade »Juliordonnanserna». A. lämnade då den officiella tidningen och inträdde som medarbetare i Aftonbladet, där han under någon tid redigerade afdelningen för litteratur och utrikes nyheter. — För att emellertid få en egen tidning inköpte han tillsammans med sin svåger V. F. Dalman 1833 Dagligt Allehanda. Kort därefter dog hans maka och smärtan af denna förlust jagade A. ut på resor. Härunder studerade han hufvudsakligen konsten i dess särskilda uppenbarelser i olika skolor och olika länder, studier som han sedan offentliggjort i sina reseskildringar: *Resa på Kontinenten* 1838; *Nord och Söder* 1842—43, m. fl. — 1839 drog sig A. tillbaka från den publicistiska arenan; utnämndes 1840 till protokollssekreterare i k. kansliet och tjänstgjorde i riksarkivet 1825—53 samt i generaltullstyrelsens kansli 1847—63. — 1844 erhöll

han i uppdrag att blifva scenisk intendent vid Kungliga teatern, hvilken befattning han likväl lämnade året därpå. — A. har öfversatt arbeten af Byron och Shakspeare jämte *Oisians sånger*, med kritisk inledning och noter. Han dog i Stockholm d. 14 april 1880. — Gift 1) 1829 med *Charlotta Lovisa Sjöborg*; 2) med *Matilda Linders*.

Arlberg, Georg Efraim Fritz, operasångare.

Född i Leksand i Dalarne d. 21 mars 1830. Föräldrar: kominister *Georg Arlberg* och *Margareta Lovisa Sahlmark*. Student i Uppsala 1848, tog han kameralexamen 1852 och ingick som tjänstgörande i kammarkollegium och ett par andra af hufvudstadens ämbetsverk. Hans röst och sällsynta musikaliska begåfning anvisade honom likväl ett annat verksamhetsfält, som mer öfverensstämde med hans naturliga böjelse. Han ingick vid den, under E. Stjernströms ledning stående, d. v. Mindre teatern i Stockholm och debuterade där i okt. 1854 som *Farinelli* i sångspelet af samma namn. Efter ett fyraårigt engagement vid denna scen, öfvergick han 1858 till K. teatern, där han gjorde sin debut som *Figaro* i »Figaros bröllop». — Lika utmärkt i dramatiskt som musikaliskt hänseende, tolkade han en mängd karakterer af det mest olika skaplynne såsom *Räfklo* i »Målaren och modellerna», *Belcor* i »Kärleksdrycken», *Valentin* i »Faust» *Jägaren* (prinsen) i »Nattlägret i Granada», *Carl V* i »Ernani», *Joconde* i »Joconde», *Figaro* i »Barberaren i Sevilla», *Bellman* i »En afton på Haga», *Holländaren* i »Den flygande Holländaren», *Don Juan, Hans Heiling, Asmodeus Don Cesar de Bazano*, m. fl. 1860—64 tjänstgjorde han som underregissör och 1864—65 som regissör vid den lyriska scenen. För utbildningen af sin konst, hade han företagit flera studieresor till utlandet och gjort en mängd konstresor inom landet, äfvensom till Norge och Finland. A. har öfversatt och bearbetat många operatexter och utfört åtskilliga kompositioner. — 1874—77 sjöng han vid operan i Kristiania och har sedermera som gäst uppträdt på olika Stockholms teatrar. Sedan 1883 har A. mest verkat som sånglärare. Han utgaf 1891 *Försök till en naturlig och förnuftig grundläggning af tonbildningsläran* — ett skarpt och uppseendeväckande arbete. Död d. 21 febr. 1896. — Gift 1868 med *Maria Anna Rudolfina Neruda*, född i Brünn (Mähren) 26 mars 1840, dotter af musikdirektören Josef Neruda och Franziska Merta, och inom den musikaliska världen känd som utmärkt violinist.

1. **Armfeldt, Carl Gustaf**, krigare. Född i

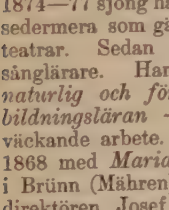

Ingermanland d. 9 nov. 1666. Föräldrar: öfverstelöjtnanten *Gustaf Armfelt* och *Anna Elisabet Brakel*. — Liksom släktens äldsta medlemmar ägnade A. sig åt krigareyrket och ingick vid sjutton års ålder såsom korpral vid Nylands kavalleri. — 1685 lämnade han denna post och begaf sig till Frankrike, där han erhöll plats som simpel soldat vid prins Ferdinands af Fürstenberg regemente. I tolf år följde han de franska fanorna och återkom till fäderneslandet såsom kapten. På grund af sin militära erfarenhet anställdes han vid finska hären såsom generaladjutant 1701 och kvarstannade under större delen af Carl XII:s krig vid denna armékår, till hvars öfverbefälhafvare han utnämndes 1713. — Under det långvariga kriget utmärkte han sig vid flera tillfällen, synnerligast vid försvaret af Helsingfors 1713 och i slaget vid Storkyro 1714, där han med sex tusen man skulle ha slagit den tredubbelt starkare fienden, om infanteriet, hvilket gjorde under af tapperhet, blifvit behörigen understödt af rytteriet, som kommenderades af general De la Barre. — Utnämnd till generallöjtnant 1717, emottog A. öfverbefälet öfver den arméfördelning, som på Carl XII:s befallning följande året inbröt i Norge för att intaga Trondhjem. Företaget, som misslyckades till följd af svenskarnas fåtalighet och dåliga utrustning, har vunnit en sorglig ryktbarhet genom de olyckor och lidanden, som träffade deltagarna under återtåget. Sedan konungen fallit vid Fredrikshald och hären fått befallning att återvända hem, kom den nyårsaftonen 1718 till Tydalen i Norge, hvarifrån man hade åtta mil till närmaste svenska by i Jämtland. När trupperna hunnit en mil från Tydalen, uppstod en svår nordvästlig storm med snöyra, hvarunder hela hären gick vilse på fjällen. Den skarpa kölden dödade redan första dagen vägvisaren jämte många af manskapet och under följande natten ihjälfröso flera hundra. Af öfver fem tusen man, som från Tydalen anträdde återtåget, funnos vid ankomsten till Dufeds skans blott 870 lefvande kvar, till större delen gamla härdade finnar. Ett genom allmän subskription åstadkommet minnesmärke öfver de fallne aftäcktes den 6 sept. 1892 på Dufeds skans. — 1719 utnämndes A. till landshöfding i Viborgs län, hvilket ämbete han dock aldrig tillträdde. Friherre 1731 och general af infanteriet 1735. Död på sin gård Isnäs i Finland d. 24 okt. 1736. — Gift 1700 med *Lovisa Aminoff*.

2. **Armfelt, Gustaf Mauritz**, Gustaf III:s gunstling.

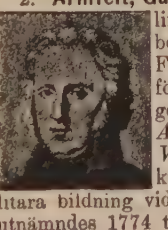

Född på Juuva kaptensboställe i S:t Mårtens socken i Finland d. 31 mars 1757. Den förres sonsons son. Föräldrar: generalmajoren *Magnus Vilhelm Armfelt* och *Maria Katarina Wennerstedt*. — Bestämd för krigareståndet, erhöll han sin militära bildning vid kadettskolan i Karlskrona och utnämndes 1774 till fänrik vid gardet. Genom sin lättsinnighet ett mål för Gustaf III:s misshag, begaf han sig utomlands och uppehöll sig en tid i Paris. När konungen 1780 besökte Spaa, uppvaktades han af A., som till den grad tjuste monarken, att dennes onåd förbyttes i den afgjordaste ynnest. A. anställdes såsom kavaljer hos kronprinsen, utnämndes 1783 till öfverstekammarjunkare och erhöll 1787 chefskapet öfver Nylands rege-

mente. Af Gustaf använd i åtskilliga politiska värf, blef han på en gång konungens hemlige minister och rådgifvare och deltagaren i hans nöjen och förtroliga sällskapskrets. — Under kriget med Ryssland erhöll han befälet öfver en af de härfördelningar, som skulle anfalla Fredrikshamn; men då detta i följd af Anjalaförbundet blef om intet och Danmark försåtligt brutit freden, sändes han till Dalarne och lyckades där, ehuru med många svårigheter, att bilda några friskaror till landets försvar. Under fortgången af ryska kriget åter på sin befälhafvareplats vid finska hären, ådagalade han vid flera tillfällen ett stort mannamod, såsom vid stormningen af batterierna på Elgön, vid eröfringen af det fasta Kärnäkoskipasset och i affären vid Savitaipale, där han sårad måste draga sig tillbaka. — Kort därpå befordrad till generalmajor, pryddes han efter freden i Verelä med Serafimerorden och valdes till kansler för Åbo universitet. — Under konungens resa till Aachen 1791 var han ledamot i den tillförordnade regeringen, en utmärkelse, som redan förut vederfarits honom och skulle ha händt honom tredje gången, efter Gustafs död, om dennes sista vilja blifvit respekterad. Men med den kunglige välgörarens frånfälle ingick ett nytt skifte i A:s öden. På sin dödsbädd hade Gustaf förordnat honom till medlem i förmyndarestyrelsen och till öfverståthållare i Stockholm. I den sistnämnda befattningen lyckades det honom att stilla de oroligheter, som vid underrättelsen om konungens död voro på väg att utbryta i hufvudstaden; men härmed var det också slut med A:s inflytande. — Den nye regentens allrådande gunstling Reuterholm var A:s hätskaste fiende. Armfelt bemöttes väl ännu med en viss artighet och utnämndes några veckor efter Gustaf III:s död till generallöjtnant, men fann sig likväl föranlåten att söka permission och företaga en utrikes resa. Under det han låg i Aachen, dit han begifvit sig för att sköta sin hälsa, emottog han helt oförberedt sitt afsked som öfverståthållare och ett missiv åt genast afgå till Neapel såsom svensk minister. I harmen öfver denna förvisning och inbillande sig, att Reuterholm och förmyndarestyrelsen hyste fientliga afsikter mot den unge konungen, uppgjorde han en plan att, om det blefve nödvändigt, utan hänsyn störta den bestående regeringen. Dessa stämplingar, hvilka han anförtrodde åt sina vänner i Sverige, blefvo genom bortsnappade bref och ett besoldadt spioneri snart röjda och en eskader afsänd till Neapel för att gripa och föra A. fängslad till Stockholm. Men A., som i tid blifvit varnad, lyckades undkomma till Ryssland; och 1794 anställdes mot honom och den aflidne konungens vänner en högmålsprocess. A. själf dömdes från lif, ära och gods och hans namn uppspikades på skampålen i alla städer i Sverige; fröken Rudenschöld, som med A. underhållit en brefväxling, som ansågs kompromitterande, fick schavottera och insattes på spinnhus, och flera personer, som till och med ganska oskyldigt med honom stått i beröring, kastades i fängelse och skickades på fästning. — Sedan A. några år uppehållit sig i Kaluga i Ryssland och därefter någon tid vistats i Tyskland, upphäfdes 1799 den öfver honom fällda domen, och han återkom till Sverige 1801. Följande året skickad som minister till Wien, hemkallades han åter 1804 för att öfvertaga befälet öfver svenska trupperna i Pommern. Här utförde han 1807 en lycklig expedition mot de aftågande fransmännen, men blef vid deras återkomst tillbakadrifven och sårad, hvilket, i förening med Gustaf Adolfs tydligt visade onåd, föranledde honom att nedlägga befälet. Följande året anställd som öfverbefälhafvare för arméfördelningen mot Norge, kunde eller måhända ville han ingenting uträtta, hvarigenom han åter föll i onåd och hemkallades med befallning att tills vidare förblifva på sina egendomar vid Stockholm. — När planen för revolutionen 1809 uppgjordes, var A. väl medveten därom, men tog för öfrigt ingen del i densamma. — Efter regementsförändringen afsändes han såsom chef för den vid gränsen kvarstående västra armén och blef vid Carl XIII:s kröning utnämnd till excellens och följande året till president i krigskollegium. — Det mindre vänskapliga förhållande, i hvilket han kommit till det rådande partiet och hans illa dolda förtrytelse mot dess hufvudmän, började åter samla hotande moln öfver hans hjässa. Fruktande hvarje ögonblick att bli arresterad, inställde han sig natten till d. 31 mars 1811 hos ryske ministern i Stockholm och svor hans monark trohetsed; redan följande dagen erhöll han befallning att lämna landet och affördes genast öfver gränsen. I Ryssland emottogs han med mycken nåd af kejsar Alexander, utnämndes strax till ordförande för finska ärendenas beredning och utvaldes för andra gången till kansler för akademien i Åbo. Af tsaren upphöjd till rysk-finsk grefve, förestod han 1813 generalguvernörsämbetet i Finland och dog efter några månaders sjukdom på lustslottet Tsarskoje-Selo d. 19 aug. 1814. — Af naturen utrustad med ett bildskönt ansikte, ett lifligt, lekande lynne, blixtrande kvickhet och ett intagande ridderligt väsen, var A. en meteor, som tjuste och bländade där han gick fram. Under Gustaf III:s tid ville, som bekant, litet hvar vara vitter för att falla konungen i smaken, och A. ville därför äfven figurera som författare. Den lilla nätta vådevillen *Tillfället gör tjufven*, uppgafs vara skrifven af honom, men är författad af Hallman. Den förskaffade emellertid A. tvenne gånger inträde i Svenska akademien, första gången vid akademiens stiftelse och andra gången efter Murberg, hvars stol han intog utan att likväl fullgöra det därmed förbundna villkoret att hålla ett åminnelsetal öfver sin företrädare. Öfver A. är en utförlig och intressant monografi utgifven af Elof Tegnér. — Gift 1785 med grefvinnan *Hedvig Ulrika De la Gardie*.

Arnberg, Johan Wolter, bankman. Född i Norrköping d. 14 okt. 1832. Föräldrar: klädesfabrikören *Johan Adolf Arnberg*, riksdagsman i borgarståndet 1834,

och 1844, och *Sophia Luth.* — Student i Uppsala 1849, fil. dr 1854, kallades A. 1856 till docent i statsvetenskap. 1859—60 företog han med statsunderstöd en resa till Frankrike och Belgien och studerade särskildt handelsdomstolarnas organisation och verksamhet. 1865—72 var han direktör i Upplands enskilda bank och 1870—74 styrelseledamot i Stockholms enskilda bank. Sistnämnda år valdes han af riksdagen till fullmäktig i riksbanken och utsågs inom fullmäktige till deputerad för utrikes affärerna, hvilka förtroendeuppdrag A. innehade till sin död, som oförmodadt inträffade den 20 juni 1900 å Saltsjöbaden vid Stockholm. Som stadsfullmäktig under en följd af år tog han äfven en verksam del i Stockholms kommunala lif. — A. var en ovanligt skicklig och rättrådig bankman, hvars duglighet äfven togs mycket i anspråk för kommittéarbete. Han var en af stiftarna af Nationalekonomiska föreningen och Föreningen emot lifsmedelstullar samt led. af Vetenskapsakademien. A. har bl. a. utgifvit *Om upphandlingsdeputationen* 1855, *Om arbetets och bytets frihet* 1864, *Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi, I. Handeln och näringarne* 1868, ett utmärkt arbete, m. m. — Ogift.

Arndt, Ernst Moritz, historisk skriftställare.

Född d. 26 dec. 1769 å Schoritz på den under Sverige då ännu lydande ön Rügen, där fadern var förvaltare på ett grefve Putbus tillhörigt gods. — Efter fulländade studier, först vid gymnasiet i Stralsund, sedermera vid universiteten i Greifswald och Jena, företog A. en längre resa genom Tyskland, Ungern, Italien, Frankrike och Belgien och besökte äfven Sverige 1803 och 1804 samt 1807—09. Hans *Resa i Sverige 1804*, om hvilken det blifvit yttradt, att svenskarne genom den först lärde rätt känna sitt eget land, är öfversatt på svenska och har sett ett par upplagor. — År 1806 anställd vid svenska kansliet i Stralsund, sysselsatte han sig hufvudsakligast med öfversättning af Sveriges rikes lag till tyska språket, sedan Gustaf Adolf — hvars särskilda uppmärksamhet blifvit fäst på Arndt med anledning af en dennes skrift om lifegenskapen i Pommern, för hvilken skrift han angafs och hos konungen anklagades, men hvilken af konungen godkändes — beslutat införandet af svensk lag i dåvarande svenska Pommern, i sammanhang med afskaffandet af den där rådande lifegenskapen. Samma år utgaf A. första delen af sitt bekanta arbete *Geist der Zeit*, riktadt emot afguderiet af Napoleon, hvilken då allmänt ansågs som en folkens frälsare. Härigenom ett mål för dennes hat, nödgades han efter slaget vid Jena fly öfver till Sverige. Efter Gustaf IV Adolfs afsättning återvände han till Tyskland och blef 1818 professor i historia vid det nya universitetet i Bonn. Ånyo utsatt för förföljelser, entledigades han året därefter från sin tjänst, samt var i mer än tjugu år skild ej blott från all ämbetsverksamhet, utan äfven från sina papper, hvilka sekvestrerades vid början af den mot honom anställda rättegången. Åter insatt i sitt ämbete af Friedrich Wilhelm IV, ägnade han sig med ifver åt sin förra verksamhet; var en kort tid 1848 medlem af Frankfurtparlamentet och dog 1860. — A. var en snillrik och eldig natur och hans skrifter äro i Tyskland högt värderade. Bland arbeten af särskildt intresse för svenskarna, har han förutom den nyssnämnda *Reise nach Schweden*, utgifvit *Erinnerungen aus Schweden; Schwedische Geschichten unter Gustav III vorzüglich aber unter Gustav IV Adolf*, m. m.

Arnell, Lars, skriftställare. Född d. 13 jan. 1781. Föräldrar: majoren vid artilleriet *Lars Larsson Arnell* och *Sofia Elisabet v. Rosen.* — Vid tretton års ålder sergeant vid artilleriet, hade han avancerat till major vid Kalmar regemente och till öfverstelöjtnant i armén, när han 1813 tog afsked. 1817 tillförordnad landshöfding i Jämtland, förflyttades han följande året till samma plats i Halmstad, där han kvarstannade i fem år, då han emottog uppdraget att såsom tillförordnad statssekreterare handhafva krigsportföljen, hvilket förordnande efterföljdes af hans utnämning såsom ordinarie statssekreterare 1824. Som ämbetsman ådagalade A. en utmärkt skicklighet och stod hos konung Carl Johan i synnerlig nåd. Men offer för en okuflig spellystnad, störtade han sig ohjälpligt i fördärfvet och måste, ett år efter det han blifvit statssekreterare, taga afsked och lämna Sverige. Väl utom landets gränser, dömdes han såsom bedräglig gäldenär förlustig sina ordenstecken och att hållas till två års fästning. — I Finland, dit han begifvit sig, öppnade han i Åbo en bokhandel, blef rysk undersåte och sekreterare i Åbo läns hushållningssällskap. Medan han ännu var kvar i Sverige, uppträdde han som författare och utgaf bland annat en broschyr: *Huru skola banquerouter förekommas, vingleriet och ockret utrotas?* — hvilket sällsamt nog utkom samma år som hans eget obestånd yppades. I Finland ägnade han sina lediga stunder mest till öfversättningar af Scott, Irving, Cooper, Moore m. fl., och redigerade 1830—39 »Åbo underrättelser». — Död i Åbo d. 6 Sept. 1856.

1. **Arnoldson, Carl Oskar,** operasångare.

Född i Stockholm d. 4 juli 1830. Föräldrar: förste expeditionssekreteraren *Lars August Arnoldson* och *Fredrika Vilhelmina Raphael.* — Student i Uppsala 1849, tog A. kameralexamen och tjänstgjorde ett år som e. o. i generaltullstyrelsen och några andra ämbetsverk. Hans inre håg drog honom emellertid till teatern, för hvars lyriska scen han ägde löftesrika anlag i sin härliga röst och stora musikaliska begåfning. Uppmuntrad af sin Uppsalakamrat Arlbergs lyckliga debut på Mindre teatern, ingick A. vid samma scen 1855 och debuterade liksom den förre i sångspelet *Farinelli.* Efter allvarliga studier under Ed. Stjernström och K. teaterns sånglärare J. Günther, uppträdde han i jan. 1858 på K. teatern såsom *Max* i »Friskytten» och

erhöll anställning därstädes i juli samma år. 1858 och 1865 företog A. studieresor till Paris. Såsom en betydelsefull länk i utvecklingen af sitt konstnärskap räknar A. själf bekantskapen med en tysk f. d. teatersångare, Wieser, hvilken till följd af ett ogunstigt öde kommit att sjunga på ett schweizeri i Stockholm, där A. och Arlberg händelsevis fingo höra honom. Betagna af hans utomordentliga stämma och mästerliga tonbildning förmådde de honom ått meddela sig undervisning. Bland de nära fyrtio olika partier, i hvilka A. med stor framgång vid K. teatern uppträdt, må nämnas: *Eleasar* i »Judinnan», *Raoul* i »Hugenotterna», *Tamino* i »Trollflöjten», *Huon* i »Oberon», *Almaviva* i »Barberaren i Sevilla», *Arnold* i »Wilhelm Tell», *Robert, Profeten, Fra Diavolo, Romeo, Faust,* bergakungen i *Den bergtagna, Radames* i *Aida, Tannhäuser.* A. hade en utmärkt, väl utbildad tenor af lyrisk art. — Han dog för egen hand i Karlsbad d. 8 juli 1881. Gift med *Fredrika Dorotea Dag.*

2. **Arnoldson, Sigrid,** sångerska. Född i

Stockholm d. 20 mars 1861. Den föregåendes dotter. Erhöll undervisning af sin fader och Fr. Arlberg samt uppträdde å konserter här och i Norge. A. reste 1884 till Berlin och studerade för Artôt, med hvilkens man, Padilla, hon företog en konsertturné i Österrike. Hon debuterade härunder i Prag på scenen som *Rosina* i »Barberaren». 1886 hade hon stor framgång i Moskva som *Rosina, Dinorah, Lakmé, Traviata,* m. m. Hon har sedermera sjungit i en mängd hufvudstäder och större platser. I Paris debuterade hon som *Mignon* på Opéra Comique. A. ingick 1889 äktenskap med sin impressarie, Alfred Fischhof. 1890 uppträdde hon bl. a. i Stockholm, 1893—94 intog hon Amerika. A. är nu världsberömd; hennes styrka ligger i den fulländning, till hvilken hon bringat sin icke stora, men klangsköna röst, och i det täcka, skälmska behag, hvarmed hon utför sina roller. Hon har en förtjusande apparition.

Arpi, Oskar Adalrik, sånganförare. Född i

Börstils församling i Roslagen d. 8 febr. 1824. Föräldrar: kyrkoherden därstädes med. doktorn *Jakob Emanuel Arpi* och *Johanna af Bjerkén.* — Student i Uppsala 1842, vann A. därstädes 1854 den filosofiska graden och undfick 1858 fullmakt som adjunkt vid Uppsala högre elementarläroverk. 1852 vald till anförare för Uppsala studentkårs allmänna sångförening, gaf han, under de tjugu år, 1852—72, han med sällsynt skicklighet förestod denna befattning, årliga konserter i Uppsala för studentkårens byggnadsfond. Dirigent för de stora studentkonserterna i Stockholm på 1850- och 1860-talen, hvarvid tre stycken, gifna 1864 till förmån för danskarna, inbringade närmare 20,000 kr., anförde han Uppsalasången under studentmötena i Uppsala, Köpenhamn och Kristiania, och anordnade den bekanta sångarfärden till Paris 1867, då vid den stora täflingen mellan flera nationers sångföreningar Uppsala studentkör eröfrade det utsatta sångarpriset. Musiklärare vid Uppsala högre elementarläroverk 1855. — A. dog i Uppsala d. 25 sept. 1890. Ogift.

Arrhenius. Stamfadern Claes Kapfelman skall ha tillhört en adlig släkt i Bayern och var bosatt i Linköping. — *Arrhén* och *Arrhén von Kapfelman* är yngsta grenen af släkten Arrhenius, hvilket namn förenklades af Jakob Arrhenii båda yngsta söner.

1. **Arrhenius Jakob,** psalmförfattare. Född i Linköping d. 31 okt. 1642. Föräldrar: handlanden *Arvid Claeson Kapfelman* och *Ingrid Björnsdotter.* — Efter slutade akademiska studier ingick han i det då nyss i Uppsala inrättade antikvitetskollegium, men lämnade efter några år denna befattning och återvände till universitetet, där han 1677 blef akademisekreterare, 1680 akademiräntmästare och 1687 professor i historia. Med lika ovanlig drift som ordningskärlek, utredde han som räntmästare Uppsala akademis intrasslade penningväsende och satte hela dess ekonomi i ett ordnadt skick. Det hör väl till sällsyntheterna, att ett så praktiskt sinnelag förenas med ovanliga skaldegåfvor, och dock har A. lämnat prof på sådana i flera synnerligen vackra och anderika psalmer. Död d. 13 april 1725 på Hembringe gård, sedan han 1716 lämnat professuren åt sin äldste son, Lars. — Gift 1677 med *Anna Fornelia.*

2. **Arrhenius, Carl Axel,** kemist. Född d. 29

mars 1757 i Stockholm. Den föregåendes sonsons son. Föräldrar: protokollssekreteraren *Jakob Larsson Arrhenius* och *Brita Sofia Georgii.* — Redan i ungdomen anställd vid artilleriet, utmärkte han sig under kriget 1788—90 för mod och skicklighet. På den militära banan fortgick han till major 1801 och t. f. generalfälttygmästare samt inspektör för kruttillverkningen i riket. Vid sidan af dessa befattningar har han inom vetenskapen eröfrat sig ett namn, såsom en af Sveriges utmärktaste kemister. — 1787 hade A. blifvit utsedd att åtfölja öfverdirektör Wadström och prof. Sparrman på en vetenskaplig kommerciel, af allmänna medel bekostad resa till Senegal. På återresan besökte han Paris, där den sista striden just då utkämpades mellan Berthollet och Lavoisier om den senares antiflogistiska kemi. A. blef genast vunnen för den nya läran och var således den förste, som i Sverige fortplantade teorien om kropparnas syrsättning och därmed förbundna förbränningsfenomen. 1817 ledamot af Vetenskapsakademien. Död. d. 20 nov. 1824. — Gift 1796 med *Gustafva von Bilang.*

3. **Arrhén von Kapfelman, Erik Jakob,** tonsättare. Född d. 21 okt 1790. Sonsons sonson till A. 1. Föräldrar: tullinsp. i Vestervik Claes Peter Arrhén och Catharina Susanna Höjer. — Utrustad med sällsynt musikalisk begåfning och en icke vanlig virtuositet såsom tonkonstnär, kom A. i befordringsväg icke längre än till musiklärare vid krigsakademien på Karlberg. Icke förty har

han beredt sig ett varaktigt minne såsom genialisk tonsättare. Med förkärlek tonsatte han svenska och nationella diktalster, såsom: *Carl XII:s fältmarsch; Skandinavisk folksång; Den siste kämpen* (af Geijer); *Vårsång* (af Stagnelius), m. m. Han har satt musik till Shakespeare's »Macbeth», till körerna i Lidners »Medea», till Lings »Agne», »Den Heliga Brigitta», »Engelbrekt», m. fl.; skrifvit en stor symfoni: »*Grekernas första seger vid Missolonghi*», samt skänkt oss *Blommorna*, en genomkomponerad tondikt till Atterboms skaldeverk af samma namn, och de härliga melodierna till »Kärleken» af Ling och »Våren är kommen» af C. F. Dahlgren. — Död i Stockholm d. 23 maj 1851. — Ogift.

1. **Arrhenius, Johan Peter,** naturforskare, författare i agronomi. Född i Järeda församling af Linköpings stift d. 27 sept. 1811. Föräldrar: landtbrukaren *Gustaf Isak Arenius* och *Anna Rebecka Bremer*. — Denna släkt, som ursprungligen hette *Arenius*, har ej sammanhang med den föregående. — Med hågen tidigt vänd åt naturvetenskaperna, tillhörde A. redan som gymnasist i Linköping det af gymnasiiläraren, doktor Stenhammar, inrättade »Botaniska sällskapet», och började, efter att 1830 blifvit student i Uppsala, snart sin bana som vetenskapligt erkänd botanist. — Sedan han aflagt filosofie kandidatexamen 1839 och utgifvit en vetenskaplig afhandling om Sveriges Rubusarter — *Ruborum Sueciæ dispositio monographico-critica* 1839 — kallades han till docent i praktisk ekonomi och förordnades att förestå den botaniska professuren under den ordinarie lärarens (Fries') frånvaro vid riksdagarna. Promoverad till fil. doktor 1842, befordrades han fyra år därefter till adjunkt i sitt läroämne eller praktisk ekonomi. Under tiden fortsatte han med ifver sin redan förut började litterära verksamhet, utgaf flera goda undervisningsböcker i botanik, såsom: *Växtrikets Terminologi* 1842—43; *Elementarkurs i Botaniken* 1845 o. s. v., och deltog i uppsättandet af tidskriften »Frey», under det han samtidigt var medarbetare i »Skandia», »Eos», »Botaniska Notiser» samt i »Tidskrift för landtmanna- och kommunalekonomien», hvilken kort därefter blef hans egen. — Utgifvandet af den berömda skriften: *Om vexelbrukets grunder* 1844, som på ett särdeles klart sätt utreder detta viktiga ämne, i öfverensstämmelse med de åsikter vetenskapen då härom hade uppställt, föranledde hans inkallande till sekreterare i Uppsala läns hushållningssällskap och kort därefter hans utnämning till föreståndare för Ultuna landtbruksinstitut, en befattning som han bibehöll till 1862, då han flyttade till Stockholm och anställdes vid Landtbruksakademien såsom dess sekreterare. — Men Arrhenii lärareverksamhet har icke inskränkt sig till hans elever vid Ultuna eller upphört med hans förflyttning till en annan plats, tvärtom kom han genom sin stora *Handbok i svenska jordbruket*, hvilken blef antagen till lärobok vid alla landtbruksläroverk i Sverige, Norge och Finland, att utöfva det största inflytandet på den uppväxande generationen af bildade landtmän. — Af alla de skrifter, genom hvilka han verkat på det svenska landtbrukets rationella utveckling torde likväl inga i vidsträcktare kretsar gagnat den fosterländska saken så, som hans *Smärre samlade skrifter i landthushållningen*, hvilka ofta i flera upplagor och i tusentals exemplar blifvit spridda till den jordbrukande befolkningen i alla landets delar. Titulärprofessor 1850, ledamot af Vetenskapsakademien m. fl. vetenskapliga samfund; ledamot af riksdagens första kammare 1867—72. A. lämnade 1881 platsen som landtbruksakademiens sekreterare och dog i Stockholm d. 5 sept. 1889. — Gift 1: 1841 med *Elsa Maria Berg* och 2: 1859 med *Catharina Euphrosyne Goldkuhl*.

2. **Arrhenius, Svante August,** fysiker och kemist. Född på Viks gods, Uppsala län, d. 19 febr. 1859. Den föregående brorson. Föräldrar: uppbördsfogden vid Uppsala universitet *Svante Gustaf Arrhenius* och *Karolina Kristina Thunberg*. — 1876 student i Uppsala, 1878 fil. kandidat; 1884 fil. doktor och docent i fysikalisk kemi. 1891 blef A. lärare i fysik vid Stockholms högskola och 1895 professor i ämnet därstädes. A., som för närvarande är högskolans rektor, har framlagt betydande arbeten rörande den elektrolytiska dissociationsteorien. Med ledning af samma teori har A. undersökt gasernas ledningsförmåga samt häraf härledt en teori för luftelektricitet. A. är författare till en stor mängd afhandlingar i in- och utländska facktidskrifter, såsom *Försök att beräkna dissociationen (aktivitetskoefficienten) hos i vatten lösta kroppar* 1887, *Additive eigenschaften der salzlösungen*, s. å., *Leitung durch heisse salzdämpfe* 1891, *Über den einfluss des mondes auf den elektrischen zustand der erde* 1894—95 (i förening med N. Ekholm), o. s. v. — Gift 1894 med *Brita Maria Margareta Sophia Rudbeck*.

1. **Arsenius, John Georg,** militär, målare. Född d. 4 febr. 1818 på Klämestorp i Västergötland, där hans fader *Samuel Arsenius*, gift med *Antoinetta Silfverspare*, var lagman och häradshöfding i Vartofta och Frökinds härader. — Genomgick Skara skola och gymnasium och blef student i Uppsala 1837. Ingick s. å. som sergeant vid lifregementets husarer, i hvilket regemente han sedan avancerade till öfverstlöjtnant 1868. 1849 mottogs han som elev hos d. v. professorn vid Fria konsternas akademi Wahlbom och företog 1852 en studieresa till Düsseldorf och Paris, på hvilket sistnämnda ställe han flitigt studerade Horace Vernets målningar. Han tillbragte de sista månaderna i Paris i Höckerts atelier. 1865 agrée vid Fria konsternas akademi. — Ifrig sportsman har A. mest framställt kavalleri- samt rid- och körhästen. Han har målat genrebilder häraf samt många porträtt. — Han afgick från regementet 1878 och blef

akademistallmästare i Uppsala, hvilken befattning han lämnade 1886. — Gift 1854 med *Charlotte Sophia Bildt*.

2. **Arsenius, Karl Georg,** djurmålare. Född d. 8 juli 1855 på Marks egendom, vid Örebro. Den föregående des son. — 1875 student, därefter elev vid konstakademien, hvarpå han studerade i Paris. A. har blifvit en af Frankrikes mest omtyckta sporttecknare samt har därjämte utfört många hästporträtt i olja och akvarell. På opponenternas i Stockholm utställning 1885 såg man hans *På återvägen från Longchamps*, hvarmed han vid världsexpositionen i Paris 1889 eröfrade tredje klass medalj. Bland Arsenius' taflor märkas porträtt af konung Oscar II till häst samt af hertigarne d'Aumale och de Chartres, likaledes till häst.

Artedi, Peter, naturforskare, ichtyolog. Född i Anundsjö socken i Ångermanland d. 22 febr. 1705. Föräldrar: adjunkten, sedermera kyrkoherden i Nordmaling, *Olof Arctœdius* och *Helena Sidenia*. — A. kom till Uppsala 1724. — När Linné fyra år senare ditkom från Lund, nämndes för honom den unge A. såsom den bland medicine studiosi mest bevandrade i naturvetenskaperna. Linné skyndade att uppsöka den unge naturforskaren och snart uppstod mellan de bägge studenterna en tillgifvenhet, som icke ens döden förmådde utplåna hos den efterlefvande. I nära sju år studerade de tillsammans, broderligt delande med hvarandra sina fröjder och sorger, rön och upptäckter. — »Båda täflade vi,» säger Linné, »att kunna öfverträffa hvarandra i ichtyologien (läran om fiskarna); men då jag efter långa ansträngningar däruti såg A. ständigt mig öfverlägsen, måste jag till honom öfverlämna denna vetenskap, tillika med studiet af amfibierna; däremot erkände han mig för sin mästare i kunskapen om fåglarna och insekterna.» — År 1734 for A. till England, för att utvidga sina insikter hos Willoughby och Rajus, som då ansågos för sin tids största ichtyologer. För att under samma resa absolvera sin medicinska grad, begaf sig A. till Leyden, där han oväntadt sammanträffade med Linné, som nyss ditkommit från Sverige. Genom dennes bemedling erhöll han i uppdrag, att resa till Amsterdam och åt den rike apotekaren Albert Ceba ordna och beskrifva fiskarna i hans zoologiska museum. — Den 27 sept. 1735 drunknade A. i en af Amsterdams kanaler. Hans arbeten utgåfvos 1738 genom Linnés försorg.

Arvidsson, Truls, kopparstickare. Född på 1600-talet i Västervik, där fadern *Arvid* var skomakare. — I Östgöta nations matrikel i Uppsala antecknad under namn af *Troilius Adsarant*, träffas han någon tid därefter såsom kopparstickare vid antikvitets-arkivet i Stockholm. A. var den förste infödde svensk, som med allvar ägnade sig åt kopparstickskonsten. Han var för sin tid en ovanligt språkkunnig man, hemmastadd icke blott i de flesta europeiska, utan äfven i de orientaliska språken, särdeles hebreiskan. — Död troligen 1711.

Arwidsson, Adolf Ivar, skriftställare. Född i Padasjoki socken i Tavastland d. 7 aug. 1791. Föräldrar: komministern, sedermera kyrkoherden i Laukas, *Adolf Arvid Arwidsson* och *Anna Katarina Molin*. — Efter förberedande studier vid gymnasium i Borgå blef A. student i Åbo 1810, promoverades till filosofie doktor 1815 och kallades två år därefter till docent i historien. Samtidigt ingick han i den litterära förening i Åbo som utgaf kalendern »Aura». Försedd med behörig tillåtelse af universitetets rektor, begaf sig A. om hösten 1817 till Sverige och anlände efter en lifsfarlig resa omsider till Uppsala. Hans vistelse på svensk botten lär i Finland ha ådragit honom några misstankar, ty redan i april 1818 emottog han kanslärens bref med befallning att genast återvända. — 1821 började han utgifva Åbo Morgonblad, som gjorde honom ännu mer misstänkt. Han uppmanade i tidningen sina landsmän att bevara sin nationella själfständighet och försvara sin frihet och rätt. Litterära artiklar underlades en dold politisk betydelse och tidningen blef indragen. Följande året lät han i tidskriften »Mnemosyne» anonymt införa en uppsats, kallad: *»Betraktelser»*, hvilken väckte vederbörandes stora misshag och när författaren, efter upprepade förhör, omsider upptäcktes, blef han 1822 utan ransakning och dom för alltid förvist från universitetet. Året därefter öfverflyttade han till Sverige, blef svensk undersåte och ingick vid K. biblioteket i Stockholm, där han efterhand befordrades till verkets styresman 1843 och till ordenshistoriograf 1844. — Såväl i Finland som Sverige utvecklade A. en stor litterär verksamhet. Åren 1815—22 lämnade han bidrag till Atterboms poetiska kalender, »Aura», »Svensk Litteratur-Tidning» och »Mnemosyne»; 1825—26 var han medarbetare i den blixtrande kvicka tidningen Kometen» och har af trycket utgifvit en stor mängd arbeten, såsom: *Lärobok i Finlands historia och geografi* 1832; *Ungdoms-Rimfrost af Sonen i Örnskog* 1832; *Svenska Fornsånger* 1834—42; *Handlingar till upplysning af Finlands häfder*, 10 delar, 1846—58, m. fl.; skrifvit texten till ett stort antal planschverk, såsom: *Svenska konungar och deras tidehvarf* 1836—43; *Trettiodriga krigets märkvärdiga personer* 1844—56; *Konung Gustaf III och hans samtida regenter* 1846, och ombesörjt utgifvandet af åtskilliga aflidna författares arbeten, såsom: Calonii, Dahlgrens, Schönbergs, m. fl. skrifter. Död d. 21 juni 1858. — Gift 1824 med *Johanna Karolina Armfelt*.

Aschan, Johan Lorentz, industriidkare. Född på Applarp i Flisby socken i Småland d. 26 juni 1772. Föräldrar: rektorn vid Eksjö skola *Peter Georg Aschan* och *Anna Katarina Lundius*. — Student i Uppsala 1787, beslöt han sig för den medicinska vägen och utsågs, endast aderton år gam-

mal, att jämte några andra medicine studerande tjänstgöra som underläkare i finska kriget 1790, under d. v. öfverdirektören vid fältlasarettet Per Afzelius. Efter att ha blifvit medicine doktor 1797, förestod han någon tid intendentsplatsen vid Loka hälsobrunn och utnämndes 1803 till regementsläkare vid Smålands lätta dragoner, hvilken befattning han efter tio år lämnade och drog sig undan till privatlifvet. I besittning af en ansenlig förmögenhet genom sitt 1801 ingångna äktenskap med *Katarina Nilsson*, inköpte han följande året Lessebo järn- och pappersbruk i Kronobergs län, hvilket upprättades ur fullkomlig lägervall till en högst dyrbar och inkomstgifvande possession, med utseende af en välmående köping. Till denna egendom lades sedermera Os bruk och Klefva nickelhaltiga koppargrufva, hvars rikedomar genom ett af A. uppfunnet nytt beredningssätt kunde först rätt tillgodogöras. En fader för sina talrika underhafvande, gjorde han en bland de största donationer någon enskild i vårt land förmått åstadkomma, på samma gång han åt sina arfvingar lämnade millioner. — Såsom ett erkännande af sina patriotiska förtjänster, erhöll han 1814 titel af bergsråd. Ledamot af Vetenskapsakademien. — Död d. 20 maj 1856.

Ascheberg, Rutger von, härförare. Född d. 2 juni 1621 på Berbonen i Kurland. Föräldrar: *Wilhelm von Ascheberg*, arfherre till Abgullen, och *Margareta von der Osten genannt Sacken*. — Då föräldrarna hos den unge A. sågo större lust för kriget än för bokliga studier, sändes han vid tretton års ålder som page ut i tyska kriget, där han i början tjänte i Weimarska hären. Efter hertig Bernhards död ingick A. 1640 som simpel ryttare i Banérs och sedermera i Torstenssons härar. Sedan han sålunda berömligt tjänstgjort i hela tio år, utnämndes han ändtligen 1644 till kornett. I slaget vid Jankovitz förde han sin skvadron nio särskilda gånger i elden, och när fienden slutligen grep till flykten, lämnade A. de eröfrade fanorna åt sin kvartermästare, sprängde efter de flyende och tog en af deras generaler till fånga. A. blef 1646 ryttmästare. Med samma utmärkelse deltog han i de tre följande fälttågen och när hären efter afslutad fred 1648 upplöstes var A:s skvadron den sista som afskedades. — Någon tid anställd som öfver-amtman hos landtgrefven af Hessen, intog A. åter sin plats i svenska hären, när Carl X öppnade fälttåget mot Polen, och ådagalade härunder så mycken skicklighet och manhamod, att konungen förärade honom sin egen värja, en guldkedja på tvåtusen dukater och ett preussiskt jordagods. Under det därefter följande danska kriget utmärkte han sig på ett icke mindre lysande sätt och deltog i tåget öfver Bälterna, belägringen af Bremervörde, stormningen af Köpenhamn, och ledde det manhaftiga försvaret och räddandet af besättningen på Sonderburg. Under de därpå inträdande fredsåren sökte förmyndare-regeringen att med betydliga fördelar kvarhålla A. i Sveriges tjänst. Carl XI, i hvars fälttåg han alltjämt deltog, utnämnde honom 1673 till friherre, 1674 till general och 1678 till fältmarskalk. — När skånska hären 1679 upplöstes och hemförlofvades, höll konungen en högtidlig mönstring och tog ett hjärtligt farväl af sina trupper. Vid detta tillfälle förärade han åt A. ett hattband af diamanter, såsom ett bevis på sin ynnest och erkänsla. — Få personer torde hafva genomgått en så lång och lysande krigarebana som A. I fyrtiofem år 1634—79, deltog han i svenska härens alla rörelser, bevistade därunder sammanlagdt femton större drabbningar och hade eröfrat nära fyrtio standar och fanor. De yttre utmärkelserna voro likväl af underordnadt värde, i jämförelse med de dyrbara bevis af tillgifvenhet och tacksamhet, med hvilka han af Carl XI öfverhopades. Den sträfve konungen, som eljes, äfven i förtroliga skrifvelser till sina ämbetsmän, tilltalade dem med deras titlar, gjorde härifrån ett undantag i sina handbref till A., som han oftast kallar: »min käre Ascheberg», »min trogne lärofader», »min gode, trogne gubbe», »min gamle läromästare, som jag aldrig kan fulltacka», o. s. v. — När A. under ett besök i Stockholm 1689 betänkligt insjuknade och måste intaga sängen, försummade konungen ingen dag att besöka den gamle krigaren. — Efter Johan Gyllenstjernas död blef A. 1680 utsedd till generalguvernör öfver Skåne, Halland, Göteborg, Bohuslän och Dal, ett bland de mest vidsträckta områden någon svensk ämbetesman haft under sin styrelse. A. fyllde sin plats med nit och skicklighet, ordnade roterings- och indelningsverket i Bohuslän och Skåne, arbetade på att sammanknyta de nyvunna landskaperna med Sverige och återupprätta Lunds högskola samt skaffa henne anslag för vidare utveckling. — Död d. 17 april 1693 i Göteborg och begrafven i Tyska kyrkan, där han själf under lifstiden uppbyggt sig ett praktfullt grafkor. — Gift 1650 med *Maria Eleonora von Busseck*, med hvilken han hade icke mindre än tjugufem barn.

Ascheberg, Margareta von, se **Barnekow.**

Askelöf, Johan Kristoffer, politisk skriftställare. Född d. 13 febr. 1787 i Ingelstorp i Skåne. Föräldrar: kyrkoherden *Magnus Askelöf* och *Magdalena Cronholm*. — Efter att ha förvärfvat sig den filosofiska lagern vid universitetet i Lund 1805, ingick han 1810 i konungens kansli, där han 1824 befordrades till förste expeditionssekreterare. Anställd vid kronprinsen Carl Johans högkvarter under fälttåget i Tyskland 1813 och 1814, åtföljde han följande året presidenten Billbergh på dennes likvidationsresor till de tyska stater, i hvilka svenskarne uppehållit sig under kriget, och erhöll 1819 uppdrag att afsluta likvider för Sveriges domäner i Pommern. Efter att för allmänna magasinsdirektionens räkning gjort resor till England och Italien 1820—23, förordnades han längre fram till föredragande af magasinsärenden i statskontoret, från hvilken befattning han tog afsked 1828. — Ypperlig stilist och i synnerhet fruktansvärd

genom sin bitande ironi och polemiska öfverlägsenhet, framträdde A. tidigt på den publicistiska arenan, såsom utgifvare af tidningen *Polyfem* 1810—1812, i hvilken han med blixtrande kvickhet angrep anhängarna af den gamla skolan inom vitterheten. Han utgaf därefter flera periodiska skrifter, såsom: *Lifvet och Döden* 1815—16, *Läsning till utbredande af medborgerliga kunskaper* 1816, *Den objudne gästen* 1829, och sist från 1830 den kvicka, strängt konservativa tidningen *Svenska Minerva*, som först upphörde med utgifvarens död d. 12 juli 1848.

Asker, Gustaf Ferdinand, landshöfding, riksdagsman. Född i Jönköping d. 18 juni 1812. Föräldrar: borgmästaren *Jonas Asker* och *Ulrika Charlotta Grapengiesser*. — Efter slutade studier i Uppsala, inträdde A. 1830 som auskultant i Göta hofrätt, där han 1845 utnämndes till assessor. Året förut anställdes han som notarie i bondeståndet under riksdagen 1844. Af Jönköpings borgerskap uppförd på första förslagsrummet till det efter hans far lediga borgmästareämbetet, utnämndes han till denna befattning 1849. År 1853 utsedd att deltaga i revision af riksdiskonten och att i egenskap af fullmäktig bevista riksdagen 1853—54, utsågs A., sedan han ånyo blifvit vald till riksdagsman, att som talman leda borgareståndets öfverläggningar under riksdagarna 1856—58 och 1859—60. — Under samma tid deltog han i den kommitté, som förordnats att afgifva betänkande angående förändrad organisation af rikets styrelse och förvaltningsverk. — 1861 utnämnd till landshöfding i Gefleborgs län, representerade A. Gefle stad i riksdagens andra kammare 1870—84 och var 1873—75 kammarens talman. 1883 tog han afsked från landshöfdingeämbetet. Han afled i Stockholm d. 14 juli 1897. Efter hans död utgåfvos af honom författade: *Lefnadsminnen* (1897). — Gift 1836 med *Hilda Amalia Westring*.

Asp, Per Olof von, envoyé, stiftare af byzantinska stipendiet. Född d. 21 febr. 1745. Föräldrar: hofkvartermästaren *Johan Asp* och *Juliana Appelroth*. — Efter fullbordade studier vid Uppsala universitet, ingick han nitton år gammal i kanslikollegium, där han snart gjorde sig så bemärkt, att han åren 1774 och 1776 som tillförordnad fungerade såsom chargé d'affaires vid Storbritanniska hofvet. Sedan han någon tid tjänstgjort såsom kommissions-sekreterare i Haag och ambassad-sekreterare i Paris, hemkallades han 1786 för att öfvertaga presidentsekreteraresysslan vid ministeriela departementet (d. v. s. kabinettet för utrikes bref-växlingen). — 1790 utnämnd till svenskt sändebud i Konstantinopel, förflyttades han fem år därefter i samma egenskap till London, där han kvarstannade till 1799. Rappellerad 1799, bevistade han följande året Norrköpings riksdag. — Utan ärfd förmögenhet, hade han genom omtanka och sparsamhet förvärfvat en rätt betydlig rikedom, som han på det ädlaste sätt använde. Han godtgjorde sin fars obetalda borgenärer, anslog en betydlig summa till Uppsala biblioteks fond och stiftade med ett kapital af 20,000 sp. det stora byzantinska resestipendiet, som växelvis hvart tredje år utdelas af Uppsala universitet (2 ggr) och Vetenskapsakademien (1 g.) till någon yngre vetenskapsidkare, med skyldighet att i utlandet fullfölja sina studier. Död i Stockholm d. 29 febr. 1808, ogift.

Aspegren, Georg Kasten, naturforskare. Född 1791 i Karlskrona, där fadern var kronobagare. — Från början utbildad i fäderneyrket, ägnade han sig af afgjord fallenhet åt naturvetenskaperna och använde hvarje ledig stund till studier och forskningar på dettas område. Från skilda håll sammanförde han betydliga naturhistoriska samlingar i ett af honom själf uppbygdt museum, som omgafs af en botanisk trädgård som han äfven anlagt. Att han icke var blott samlare, utan verkligen ägde både grundliga och omfattande insikter i sin vetenskap, visa bland annat hans *Försök till en Blekingsk Flora*, som vunnit klassiskt anseende, och det efter hans död utgifna *Växtrikets familjeträd*, en i stor folio graverad plansch. — Till bevarande af hans minne har prof. Fries uppkallat tvenne växtarter med Aspegrens namn. — Död d. 11 juli 1828.

Aspelin, Christian Henrik Thomas, bruksidkare. Född i Stockholm d. 29 juli 1830. Föräldrar: bruksägaren *Thomas Aspelin* och *Jeanna Peterson*. — Student i Uppsala 1850, fortsatte A. därefter sina studier vid Falu bergsskola 1855—56 och Ultuna landtbruksinstitut 1858—59. Så rustad med teoretiska och praktiska insikter öfvertog han i början af 1860-talet skötseln af Fagersta bruk i norra Västmanland, som under hans ledning utvecklats från ett vanligt stångjärnsbruk till ett tidsenligt järnverk med ånghammare, som tillverkar järn- och stålmanufakturer af en mängd olika slag, särskildt sågblad, fjädrar och ståltrådslinor, för hvilka specialiteter bruket vunnit världsrykte. Från början af 1890-talet har tillkommit tillverkning af valsade ståltuber, velociped- och kalldragna ångpannerör m. m. Större delen af det berömda Fagerstastålet tillverkas nu genom den s. k. Martinmetoden. Brukets produkter ha eröfrat pris å en mängd världsexpositioner. — Han har ock på olika områden tagits i anspråk för det offentliga lifvet, bl. a. som fullmäktig i järnkontoret och ledamot af Andra kammaren 1879—81. — Ogift.

Assarsson, Per, jurist. Född i Asmundtorp, Malmöhus län, den 27 mars 1838. Föräldrar: hemmansägaren *Assar Jeppsson* och *Kjerstina Andersdotter*. — 1858 student i Lund, 1862 fil. kand. och 1865 fil. d:r. A. blef 1866 jur. kand., förordnades 1868 till docent och utnämndes s. å. till adjunkt inom

juridiska fakulteten. I nov. 1877 utnämndes han till professor i kriminalrätt och romersk rätt. Död d. 3 juni 1894. — Gift med en dotter till biskop W. Flensburg.

Atterbom, Per Daniel Amadeus, skald, filosof, estetiker. Född d. 19 jan. 1790 i Åsbo socken i Östergötland. Föräldrar: komministern *Gabriel Atterbom* och *Hedvig Kristina Kernell*. — Redan som barn förälskad i sagor och underbara äfventyr, gjorde A. tidigt bekantskap med de tyska romantikerna och den Schellingska identitets-filosofien, hvars idealistiskt spekulativa teorier lades till grund för den reform, som han och några med honom liktänkande vänner ansågo sig kallade att genomföra inom Sveriges vitterhet. — Redan vid sin ankomst till Uppsala 1805 emottogs A. med öppna armar af ett där stiftadt vittert sällskap, kalladt »Vitterhetens vänner», bland hvars medlemmar befunno sig Hammarsköld, Rääf, Livijn, bröderna Stenhammar, m. fl. När detta upplöstes slöto sig A., Palmblad, Ingelgren, Hedborn, Elgström m. fl. tillsammans och stiftade 1807 sällskapet »Mucis Amici», som kort därefter uppgick i det s. k. »Auroraförbundet», som, i motsats till den rådande akademiska skolan, yrkade ett djupare innehåll, en större rytmisk frihet, klangfullare språk, men framför allt varmare känsla och en friare fantasi inom dikten. I denna skola intog A. inom kort en betydande plats såsom målsman för de nya idéerna, om än i början icke med någon synnerligt framstående originalitet i diktningen. När förbundet 1810 upphörde såsom formligt samfund, förenade sig dess medlemmar om utgifvandet af tidskriften *Phosphoros,* i ändamål att bekämpa den regelbundna franska förståndspoesien och genom en på filosofisk basis byggd kritik ingjuta ett bättre lif och en friskare anda i den svenska vitterheten. Den nya skolans organ voro för öfrigt »Polyfem» utgifven af Askelöf 1810—12, »Svensk Litteratur-Tidning» redigerad af Palmblad 1813—24 samt »*Poetisk Kalender*», utgifven af A. 1812—22. — I striden mellan romantik och klassicism, som af bägge parterna fördes med en förbittring, som icke alltid höll sig inom gränserna för det passande, deltog A. med större ifver än som var gagneligt för hans hälsa. Utarbetad, mjältsjuk och ömtålig, bereddes honom genom några vänners välvilja utvägar att 1817 företaga en resa till Tyskland och Italien, hvarunder han gjorde närmare bekantskap med flera af sin samtids utmärktaste personligheter, såsom Schelling, Steffens, W. Müller, Rückert, Thorvaldsen, m. fl. — Redan 1815 hade han i Uppsala vunnit den filosofiska lagern. Vid sin hemkomst hösten 1819 utsågs han till lärare i tyska språket och litteraturen för kronprinsen Oscar, och fästes två år därefter vid Uppsala akademi som docent i historia. — 1824 utnämnd till filosofie adjunkt, befordrades han 1828 till professor i teoretisk filosofi, hvilken lärostol han 1835 utbytte mot den i estetik och modern litteratur. — I sin verksamhet och betydelse för vår litteratur kan A. betraktas ur trefaldig synpunkt: såsom hufvudman för den nya skolan, såsom skald och som konstdomare. I det förstnämnda hänseendet kunna skolans förtjänster och fel företrädesvis tilläggas honom. Hennes ensidighet och öfverdrifter, liksom det goda hon för svensk bildning och skaldekonst velat och verkat, faller till större delen på hans lott. Betraktad som skald röjer sig redan i hans ungdomsdikter en djup poetisk natur, en yppig fantasi och rik känsla, men äfven en dunkelhet i tankar, som än bjärtare framträder genom en patetisk och konstlad diktion. Vid mognare ålder fingo hans dikter ett klarare och bestämdare tankeinnehåll, utan att förlora något af den musikaliska form och den oskuldsrena känslostämning, som utmärka hans tidigare sånger. Hans sagospel *Lycksalighetens ö,* diktkransen *Blommorna* och den ofullbordade sagan *Fågel Blå* innehålla, liksom flera af hans smärre dikter oförgängliga skatter af den skäraste poesi och tillförsäkra honom en plats bland de yppersta af vårt lands lyriska skalder Som kritiker och konstdomare intog A. redan ett framstående rum i Svensk Litteratur-Tidning. Den väld och bitterhet, hvartill han då ej så sällan gjorde sig skyldig, försonade han i sin lefnadsafton. I sitt sista berömda arbete, *Svenska Siare och Skalder,* framträder han som den samvetsgrannaste häfdatecknare, och gör i det full rättvisa åt sina föregångare och vedersakare från tredje Gustafs tidehvarf. A:s inträde i Svenska Akademien 1839 var det yttre inseglet på en försoning, som redan förut inträdt mellan den gamla och nya skolan. Erhöll 1845 af Svenska akademien det kungliga priset. Död d. 21 juli 1855. — »Den svenska nyromantikens ypperste målsman och en af Sveriges mest framstående skalder», kallas A. af prof. Warburg i en uppsats. — Gift 1826 med *Ebba Fredrika af Ekenstam.*

August, Nikolaus, svensk-norsk arffurste, hertig af Dalarna. Född på Drottningholms slott den 24 aug. 1831. Den yngste af dåvarande kronprinsen, sedermera konung *Oscar I:s* fyra söner med kronprinsessan *Josephina Maximiliana Eugenia.* — Prinsens undervisning började 1838 under ledning af läraren vid Nya Elementarskolan, sedermera kyrkoherden i Jakobs församling, dr Lundberg, och fortsatte för denne till 1850. Året förut på hösten aflade prinsen studentexamen. Han vistades 1849—53 tidtals som student i Uppsala. Inskrifven i arméns rullor 1847, utnämndes han två år senare till underlöjtnant vid Lifgardet till häst samt Dalregementet, blef 1859 generalmajor i armén, 1866 generalmajor vid skärgårdsartilleriet och 1872 generallöjtnant. Han var äfven någon tid förste adjutant hos sin broder, Carl XV samt exercisinspektör för skärgårdsartilleriet. Hösten 1856 till våren 1857 vistades prinsen i Schweiz. 1860 företog han en resa till orienten. Hösten 1863 till våren 1864 vistades prins A. på kontinenten och företog efter dansk-tyska kriget en resa till Tyskland och Schweiz för att studera den frivilliga sjukvården i fält. Han

verkade sedermera synnerligen lifligt för den i Sverige nybildade föreningen för frivillig sjukvård i fält. Vintern 1873 insjuknade prinsen i ett allvarligt bröstlidande och afled å Stockholms slott den 4 mars s. å. Ehuru otvifvelaktigt den å hufvudets vägnar minst utrustade af Oskar I:s söner, förstod han dock genom sitt manliga, flärdfria väsen förvärfva sig stora sympatier — Förmäld d. 16 april 1864 med prinsessan *Thercsia Amalia Carolina Josephina Antoinetta* af Sachsen-Altenburg.

Aulævill, Peter, jurist, riksdagsman. Född i Stockholm d. 28 sept. 1677. Modern *Anna Henriksdotter Karckmann* var gift med slutligen borgmästaren i Stockholm *Axel Aulævill*, men släkten själf har velat göra troligt, att P. Aulævills rätta fader skulle varit konung Carl XI, hvilken uppgift dock på goda grunder måste anses apokryfisk. — A. studerade i Uppsala, disputerade 1699 och blef auskultant i Svea hofrätt samt avancerade sedermera inom de olika gråderna vid Stockholms rådhusrätt, tills han 1712 utnämndes till rådman och 1731 till justitieborgmästare. 1714 insatt i lagkommissionen, har han inlagt stora förtjänster om redigeringen af handelsbalken i 1734 års lag. Talman i borgarståndet vid alla riksdagar från 1734 till och med 1746, intog han där ej någon mera framträdande partiställning, men ansågs luta åt Hattarnes sida. Död i Stockholm d. 14 febr. 1757. Hans barn upphöjdes i adligt stånd med namnet *von Aulævill*. — Gift 1708 med *Anna Margareta Specht.*

1. **Aulin, Lars Axel Alfred,** pedagogisk författare. Född d. 10 juni 1826 på Rånäs bruk i Roslagen. Föräldrar: bruksinspektoren *Olof Anders Aulin* och *Emma Altén.* — 1851 vann han i Uppsala den filosofiska lagern och framträdde med ett arbete öfver sin älsklingsförfattare: *De elocutione Callimachi quæstiones* 1856, såsom specimen för docenturen i grekiska språket. Studier öfver denna skald sysselsatte honom för öfrigt under hela hans lefnad, och på dödsbädden testamenterade han sina anteckningar häröfver till en af sina närmaste vänner. Kallad till docent vid universitetet i Uppsala 1856, utnämndes A. två år därefter till lektor i Gefle och erhöll transport till enahanda befattning vid Stockholms gymnasium 1862. Redan från begynnelsen af sin lärareverksamhet ägnade han icke obetydlig del af denna åt arbetande af tidsenliga läroböcker i sitt undervisningsämne och utgaf inom några år: en bearbetning af *Krüger, Grekisk grammatik för flygbegynnare* 1853; *Grekiska skriftöfningar* 1859; *Herodoteisk form: lära* 1859; *Xenophon Anabasis jämte kommentar och lexikon* 1861; *Grekisk läsebok* 1862; *Homerus, Odyssée, sex sånger* 1864; och *Homeri Ilias, sex sånger* 1865. — En annan sida af hans litterära verksamhet var utgifvandet af *Pedagogisk Tidskrift,* hvarmed början skedde 1865, och som både till plan och innehåll så väsentligen skiljer sig från sina föregångare af samma slag, att A. med skäl kan anses som densammas grundläggare. Död d. 16 sept. 1869. — Gift 1859 med *Edla Valborg Holmberg.*

2. **Aulin, Tor,** violinist. Född i Stockholm d. 10 sept. 1866. Den föregåendes son. Studerade vid konservatoriet 1877—83 och sedermera i Berlin 1884—86 med Sauret och Scharwenka till lärare. Anställdes vid Dramatiska teaterns orkester 1881, vid Svea-salens 1888, konsertmästare i hofkapellet 1889. A. grundade 1887 den s. k. Aulinska kvartetten, en stråkkvartett som om vintrarna gifver soaréer för kammarmusik i Stockholm. A. har som solist konserterat på många ställen i Sverige och grannländerna samt i Petersburg och Berlin och haft stor framgång och utfört åtskilliga kompositioner, hvilka erhållit stort erkännande. Ledamot af Musik. Akad. — Gift 1: med *Ida Åqvist* och 2: med *Anna Bendixson.*

3. **Aulin, Valborg Laura,** pianist, komponist. Född i Gefle d. 9 jan. 1860. Den föregåendes syster. — Studerade vid konservatoriet i Stockholm 1877—82 samt i Köpenhamn (hos prof. Gade) och Paris (hos prof. Godard och Massenet) 1885—87. Innehade åren 1885—86 Jenny Linds stipendium. A. har komponerat stråkkvartetter, en pianosonat och flera mindre pianostycken, sånger och körverk samt en orkestersvit.

Aurivillius. Denna släkt, hvars stamfader kyrkoherden i Gefle *Olaus Christophori Aurivillius*, f. 1603, † 1668, af sin födelseort Örbyhus tog sig anledning att genom sammansättning af de latinska orden *auris* (öra) och *villa* (by) skapa sig ett tillnamn, räknar flera förtjänta medlemmar inom det prästerliga och akademiska lärarestånd. En gren har utgrenat sig i adliga ätten Rosén von Rosenstein. (Se A. 3).

1. **Aurivillius, Magnus,** superintendent. Född i Uppsala d. 12 febr. 1673. Föräldrar: professorn i filosofi i Uppsala *Petrus Aurivillius* och *Margareta Blix.* — Han intog vid 1700 års promotion andra hedersrummet. Sedan han året därefter erhållit prästerlig ordination, fick han anställning som vice drabant-predikant vid svenska kåren i Polen, följde för det mesta högkvarterets rörelse och var bland de få, som efter det olyckliga slaget vid Pultava med konungen räddade sig in på turkiska området. Vid kalabåliken tillfångatogs han af turkarna, men kort därefter frigifven, kvarstannade han hos Carl i den dubbla beställningen af konungens biktfader och preses i hans lilla fältkonsistorium. Till belöning för sina under kriget utståndna mödor erhöll han under sin vistelse i Turkiet 1712 konungens fullmakt att

vara kyrkoherde i Maria församling i Stockholm, hvilket pastorat han tillträdde, när han efter tolf års bortovaro återkom till fäderneslandet 1715. — Under sin pastorstid i Stockholm var han nästan ständig representant vid riksdagarna och satt som ledamot i den kommission, som dömde öfver Görtz. — 1730 förflyttades han som superintendent till Karlstad, där han dog d. 3 juni 1740. — Gift 1715 med *Margareta von Nummers*.

2 **Aurivillius, Carl,** orientalist. Född i Stockholm d. 2 aug. 1717; den föregåendes son. — Inskrifven till student vid universitetet i Uppsala 1729, ägnade A. sig med förkärlek åt studiet af de österländska språken och företog 1740 en resa till Tyskland, Frankrike och Holland, hvarunder han under ledning af den tidens utmärktaste orientalister, Tympe, Michaëlis, Fourmont m. fl., förkofrade sig i sin vetenskap. Hemkommen till Sverige erhöfrade han första hedersrummet vid magisterpromotionen 1746 och kallades följande året till docent i österländska språk. — 1748 utnämnd till filosofie adjunkt och sex år därefter till poëseos professor; fick han ändtligen 1772 utbyta sistnämnda befattning mot den lärostol, han alltid önskat sig, nämligen som professor i österländska språk och förordnades samma år till ledamot i bibelkommissionen. Hans samtid kallade honom »Aurivilliani nominis honos» och förvisso förtjänade han denna äretitel. Hans studier omfattade icke blott österländska litteraturen i hela dess omfång, utan äfven grekiska och latinska språken. Såsom lärare var han outtröttlig i offentlig och enskild undervisning, älskad af sina lärjungar, och berömd för sin ovanliga förmåga att framställa sitt ämne på en gång grundligt och lättfattligt. Sin författareverksamhet nedlade han mest i akademiska disputationer, af hvilka de som angå österländska litteraturen äro omtryckta under titel: *Aurivillii Dissertationes ad sacras Litteras et Philologiam orient. pertinentes, cum præfat. J. D. Michaëlis* 1790. Död i Uppsala d. 19 jan. 1786. — Gift 1764 med *Eva Ulrika Ekerman*.

3. **Aurivillius, Samuel,** läkare. Född 1721 i Stockholm; den föregåendes bror. — Vid nio års ålder inskrifven till akademisk medborgare i Uppsala, studerade han matematik och astronomi under Celsius och Klingenstjerna, när faderns oväntade död inskränkte tillgångarna och afgjorde hans beslut, att gå bergsvägen för att fortast vinna sin utkomst. Han tog således bergsexamen och lät inskrifva sig i bergskollegium 1743. Men här fann han snart, att verkligheten icke ämnade infria de löften hans förhoppningar dragit på framtiden, hvarför han såg sig om efter ett annat lefnadsyrke och valde, på tillstyrkan af arkiater Rosén, hans sedermera blifvande svärfar, den medicinska banan. — Efter förberedande läkarestudier inträdde han vetenskaplig utländsk resa, besökte de medicinska läroanstalterna i Berlin och Leipzig och promoverades till med. doktor i Göttingen 1750. På sjukhusen i Paris och London erbjöds honom ett utsökt tillfälle att fullkomna sig i kirurgi och anatomi, hvilka grenar af läkarevetenskapen också blefvo hans hufvudämnen, när han 1756 intog sin svärfaders arkiater von Rosensteins lärostol, såsom professor i anatomi och praktisk medicin vid Uppsala högskola. Död i Uppsala d. 4 mars 1767. — Gift 1753 med *Anna Margareta Rosén von Rosenstein*, med hvilken han hade nio barn, som blefvo upptagna på sin morfaders nummer och kallade sig *von Rosenstein*.

4. **Aurivillius, Per Fabian,** akademibibliotekarie. Född i Uppsala d. 10 dec. 1756; den föregåendes brorson och son till *A. 2.* — Ännu icke årsgammal inskrefs han i Uppsala studentmatrikel och ägnade sig vid framskridna år med den flit och framgång åt vetenskapliga studier, att han intog första hedersrummet såsom filosofie magister vid promotionen 1782. Kort förut anställd som e. o. amanuens vid akademiska biblioteket, kallades han till docent i grekiska språket 1783 och utnämndes fyra år därefter till professor i vitterheten och akademibibliotekarie. Den sistnämnda institutionen var hans kärleks skötebarn och han ägnade åt dess ordnande och förvaltning med ospard möda och flit den återstående delen af sin lefnad. Såsom vårdare af den gustavianska högskolans dyrbara bokskatter, har han utgifvit *Catalogus Librorum impress. Bibl. reg. Acad. Upsaliensis, Sect. I, II (1814)*, hvilken, jämte hans akademiska disputationer om bibliotekets manuskriptsamling utgör den viktigaste delen af hans författareskap. I egenskap af ledamot 1792 och sekreterare 1803 i Vetenskapssocieteten i Uppsala har han äfven redigerat en del af detta sällskaps handlingar och utgifvit åtta delar af Warmholtz' Bibliotheca Sviogoth. Död helt hastigt under en session i akademiska konsistorium d. 14 nov. 1829. — Gift 1796 med *Regina Waldius*.

5. **Aurivillius, Per Olof Kristofer,** entomolog, den föreg. sonson. Född d. 15 jan. 1853 i Forsa socken i Helsingland. Föräldrar: prosten *Erik Wilhelm Aurivillius* och *Christina Lovisa Forssell*, dotter af prof. O. H:son Forssell. Student 1871, fil. kand. i Uppsala 1876, fil. dr 1880, blef A. vik. intendent vid riksmuseets entomologiska afdelning 1881 samt professor och intendent därstädes 1883. Han är specialist på fjärilarnas ordning och har bl. a. utgifvit *Nordens fjärilar, Handbok i Sveriges, Norges, Danmarks och Finlands Macrolepidoptera* 1888—91. — Gift 1884 med *Agnes Lydia Danielsson*.

Ausenius, Sven, präst. Född 1617 i Ås socken af Wexiö stift, där fadern *Erik* var bonde. Sedan han tagit den filosofiska graden begaf han sig

ut på resor och stannade någon tid vid drottning Kristinas hof i Rom. Den lärda furstinnan sökte öfvertala A. att öfvergå till katolska läran, under förespegling om möjligheten att ernå ett kardinalsämbete; men denne lät sig ej besegras af frestelsen, utan återvände till Sverige, där han först 1659 blef lektor i Vexiö och sedan 1665 kyrkoherde i Torup i Halland. Såsom bevis på hans ovanliga språkskicklighet berättas, att han under danska kriget, nyss före slaget vid Fyllebro 1676, förklädd ingått i danskarnes läger, där hans flytande språksamhet, ömsom på franska och ömsom på engelska, betog fienden all misstanke, att den djärfve främlingen var en af ortens landtpräster. Då det blef bekant, att spionen var prästen i Torup, begåfvo sig danskarne dit för att hämnas. Men A., som väntade besöket, hade låtit duka alla borden, lämnat nycklarna i dörrarna och satt sig och sin familj i säkerhet. Till belöning för sina patriotiska tjänster erhöll A. af konungen skattefrihet under sin lifstid. Död d. 15 dec. 1678. — Gift med *Ingrid Rubens*. — Hans dotter *Brita*, gift med kyrkoherden Jonas Dalin i Vinberg, blef moder till skalden Olof von Dalin.

Axehjelm, Johan, antikvarie. Född d. 3 aug. 1608 i Norrköping, där fadern *Johan Henrik de Gebern* var handlande. Student i Uppsala 1625. Under det han här ägnade sig åt lagfarenheten såsom brödstudium, studerade han af inre böjelse fäderneslandets antikviteter, under den lärde Johan Bureus, och kom på detta fält inom kort därhän, att han förordnades att genomresa Sverige för att uppsöka och afteckna landets förgätna ålderdomslämningar. Han ingick 1633 i Åbo hofrätt, där han anställdes som sekreterare och advokatfiskal. Sedan han till sist varit underlagman i Norrfinne lagsaga, afträdde han 1649 från den juridiska ämbetsmannabanan, för att odeladt ägna sig åt sitt älsklingsstudium, fornkunskapen. Adlad 1651 med namnet *Axehjelm*, utnämndes han följande året till riksantikvarie, en befattning som han bibehöll tills Antikvitetskollegium inrättades 1667, då han där tog säte och stämma som en af dess assessorer. Efter Stjernhjelms död ordförande i samma ämbetsverk, begärde och erhöll han därefter sitt afsked 1675. — A:s oveld som domare var allmänt bekant. Som vetenskaplig forskare ådagalade han ett outtröttligt nit. Död d. 12 nov. 1692. — Gift 1: 1629 med *Katarina Burea* och 2: 1679 med *Kristina Cecilia Transche von Roseneck*

1. **Baazius, Johan,** biskop, lärd. Född 1581 i Gårdsby socken af Vexiö stift, där fadern *Benedictus Johannis* var kyrkoherde. Efter en studieresa till Tyskland blef han 1613 skolrektor i Vexiö och nio år därefter teologie lektor. — 1624 befördrad till kyrkoherde i Jönköping, tillät han sig ställa en skriftlig admonition till rikets i Stockholm 1636 församlade biskopar, hvilket nit mot honom uppväckte en storm, som blott genom drottningens mellankomst kunde stillas. — År 1647 utnämndes han till biskop i Vexiö, men dog redan 1649. Han har offentliggjort åtskilliga teologiska och kyrkohistoriska arbeten, bland hvilka hans *Inventarium Ecclesiæ Sueogothorum* (1642) såsom källskrift ännu äger värde. — Gift 1: med en dotter till biskop Petrus Jonæ Angermannus och 2: med *Brita Eriksdotter*. Med dessa sina hustrur hade han tre söner: *Johan* (se följ.) ärkebiskop, *Erik* adlad med namnet Leijonhjelm och *Bengt*, upphöjd i adligt stånd med namnet Ekehjelm.

2 **Baazius, Johan,** ärkebiskop. Född i Jönköping d. 17 juli 1626; den föregående son. — Redan i ynglingaåren känd för sin grundliga lärdom, den han inhämtat dels vid universiteten i Dorpat och Uppsala, dels vid tyska universitet, utsågs han till lärare för den unge grefve Nils Brahe, riksdrotset Per Brahes brorson, och kallades, sedan hans lärjunge slutat sin akademiska bana, af riksdrotset till kyrkoherde i Skärstad i Småland. Knappt hade han tillträdt denna befattning, förr än han af drottning Kristina kallades till hofpredikant, ett ämbete som han äfven bibehöll hos Carl X och hans gemål Hedvig Eleonora. När konungen återkom från Danmark 1658, utnämndes B. till pastor i Vingåker af Strängnäs stift, befordrades 1667 till biskop i Vexiö och sju år därefter till samma värdighet i Skara. — 1677 förflyttades han till ärkebiskopsstolen i Uppsala. På denna plats och genom de förbindelser i hvilka han stod till hofvet, sattes han i tillfälle att kraftigt gagna den svenska kyrkan. Såsom teolog stod han på strängt ortodox grundval och om hans ovanliga lärdom på detta fält tala så väl hans utgifna skrifter, som alla samtidas vittnesbörd. — 1681 kallades han af Carl XI till Stockholm för att afge utlåtande öfver den nya kyrkoordningen och några därmed sammanhängande frågor. Aftonen före Kristi himmelsfärdsdag återkom han från slottet, glad och frisk, till sin värd, pastor Vultejus i Riddarholmsförsamlingen, och sade i det han bjöd godnatt: »I morgon skola vi i Guds namn fara med Kristo till himla»; följande morgon, d. 12 maj 1681, fanns han död i sin säng. — Gift med *Elsa Honthera*.

Backlund, Johan Oskar, astronom. Född i Länghems socken i Elfsborgs län d. 28 april 1846. B. blef 1866 student vid Uppsala universitet, 1875 filosofie doktor och docent i astronomi. Han var sedan biträdande astronom vid Stockholms observatorium 1874—76, hvarifrån han 1877 kallades till observator vid observatoriet i Dorpat. Snart blef han dock adjunkt vid Pulkova observatorium, men lämnade denna plats 1887, sedan han 1883 valts till ledamot af ryska vetenskapsakademien i Petersburg, där han bosatte sig. Den 15 mars 1895 blef han direktör för Nikolaiobservatoriet i Pulkova. Blans B:s många arbeten må nämnas *Calculs et recherches sur la comète d'Encke*. — Gift 1876 med *Ulrika Widebeck*.

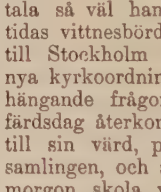

Backman, Johan Harder, jurist. Född i Onsala socken i Halland d. 22 okt. 1790, son af sjökaptenen *Niklas Backman* och *Ingrid Lundström*. — Inskrifven till student vid Uppsala akademi, aflade B. därstädes 1810 examen för inträde i rikets rättegångsverk och antogs kort därpå till auskultant, först i Svea och sedan i Göta hofrätt. Han förordnades 1821 till adjungerad ledamot och året därefter till assessor i Göta hofrätt. 1833 justitietråd. Hans grundliga och upplysande verk: *Ny Lagsamling* (1831—60) har i väsentlig grad främjat det juridiska studiet i vårt land och underlättat deras arbete, som hafva att tillämpa lag och författningar. Död d. 1 febr. 1862. — Gift 1823 med *Maria Thorbjörnsson*.

Backman, Carl Johan, litteratör. Född i Stockholm d. 26 aug. 1825. Föräldrar: expeditionssekreteraren *Carl Anders Backman* och *Johanna Carolina Hagborg*. — Student i Uppsala 1844 och filosofie doktor 1851, ingick B. sistnämnda år i konungens kansli, men ägnade sig snart uteslutande åt litteraturen. Backman flyttade 1853 till Uppsala, där han dels utförde en mängd öfversättningar, dels 1855—57 redigerade tidningen »Upsala-Biet». — 1858 åter bosatt i hufvudstaden, deltog han under några år i redaktionen af tidningarna Nya Dagl. Alleh., Aftonbladet och Stockholms Dagblad samt utgaf 1867—70 »Idun, tidning för utländsk Novell- och Romanlitteratur» i svensk öfversättning». Hufvudsakligen har B. ägnat sig åt öfversättningens konst och till svenskt språk öfverflyttat en mängd af utlandets yppersta skönlitterära arbeten, af Paul Heyse, Fritz Reuter, Dickens, Thackeray, Spielhagen, m. fl. Död d. 23 juni 1874. — Gift med *Hildegard Eleonora Nystedt*.

Badin (Couschi), Adolf Ludvig Gustaf Fredrik Albert, neger. Född på danska ön S:t Croix omkring 1747 (enligt andra i Afrika), öfverfördes han till Europa af en kapten Ekeberg och skänktes af danska etatsrådet Reiser till drottning Lovisa Ulrika. Drottningen, som lät undervisa honom i kristendomen och högtidligen döpa honom i slottskapellet vid Drottningholm, därvid hela den kungliga familjen stod fadder, beslöt att göra ett experiment i uppfostringsväg med det svarta naturbarnet. Han skulle nämligen helt och hållet lämnas åt sin egen »goda natur», utan att denna i sin utveckling finge hämmas af någon aga eller tillrättavisning. Verkan häraf dröjde ej länge att visa sig. Den obegränsade friheten slog naturligtvis öfver i självsvåld och till och med de kungliga prinsarna fingo emellanåt höra sig tituleras med tillmälen sådana som »din skurk», munsjör snus», o. dyl. B. blef emellertid med åren en from, pålitlig och god man, hvars trohet och tillgifvenhet för drottningen bestod hvarje prof. På sin dödssäng befallde Lovisa Ulrika honom, att rida till Fredrikshof och ur hennes byrå uttaga samt olästa uppbränna en mängd papper, hvilken befallning B. till alla delar verkställde. När Gustaf III, som gärna skulle velat kasta en blick i sin mors hemligheter, fick veta detta, sade han i vredgad ton till B.: »Vet du, svarta människa, att detta kan kosta ditt hufvud.» — »Det är i ers majestäts våld,» svarade B. oförskräckt, »men jag har ej kunnat handla annorlunda.» Genom Lovisa Ulrika erhöll han förläning på tvenne hemman på Svartsjölandet och Gustaf III tillade honom titel af assessor, hvilken B. likväl icke ville bära, utan svarade han alla som tilltalade honom därmed: »Har du någonsin sett någon svart assessor?» — Till sitt yttre var han liten och hjulbent. Ordensvurm i hög grad, innehade han värdigheter i en mängd mer eller mindre mystiska samfund, och han gick gärna klädd i frimurareuniform. Död d. 16 mars 1822. — Gift två gånger, men barnlös.

Bæckström, Anders Oskar Vilhelm, skådespelare. Född d. 26 juni 1854 i Hvitaby socken, Kristianstads län. Föräldrar: fabrikören *Johan Fredrik Bæckström* och *Carolina Borgström*. B. hade först plats hos Carnegie & komp. i Göteborg, men ingick 1874 vid k. teatrarnas elevskola. 1877 erhöll han anställning vid Svenska teatern i Helsingfors, 1878 vid Nya teatern i Stockholm; spelade 1879—85 i Göteborg och har sedan tillhört Dramatiska teatern i Stockholm. B är komiker och utför bäst borgerliga, godmodiga personligheter. Han har bl. a. utfört *kapten Puff* i pjesen med samma namn, *Turman* i »Geografi och kärlek», *polismästaren* i »Revisorn», *Tobias Raap* i »Trettondagsafton», *Konjander* i »Hittebarnet». — Gift 1) 1888 med skådespelerskan *Lina Sandell;* 2) 1899 med *Maria Janson*.

Bælter, Sven, homilet. Född i Söderhamn d. 24 juli 1713. Föräldrar: handelsmannen *Erik Larsson Bælter* och *Brigitta Berg*. — Sjuklighet och medellöshet verkade förlamande på B:s studier, så att han först vid tjugufem års ålder vigdes till präst och två år senare erhöll lagerkransen. Domprosten Olof Celsius, på fäderne helsingliksom B., hade tidigt bemärkt sin unge landsmans lyckliga gåfvor och skyndade att kalla honom till sin adjunkt vid domkyrkan i Uppsala. Det rykte B. här vann som predikant var lika hastigt som utomordentligt, lika allmänt som välförtjänt. Vid det besök kronprinsen Adolf Fredrik första gången gjorde i Uppsala 1744, blef han så intagen af B:s predikningar, att han kallade honom till sin e. o. hofpredikant med årlig lön. Sedan B. kort därefter blifvit nämnd till ordinarie hofpredikant förordnades han att som legationspredikant åtfölja den beskickning, med hvilken riksrådet grefve Cedercreutz afgick till Ryssland s. å. Äfven här vann hans lyckliga predikosätt uppmärksamhet. 1746 erhöll han kallelse till kyrkoherdeämbetet i Sköfde, men tillika befallning att som förut tjänstgöra vid hofvet, hvarmed han fortfor till

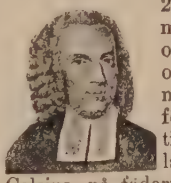

1750, då han erhöll fullmakt som domprost i Vexiö. Med en oskrymtad gudsfruktan, omutlig redbarhet förenade B. en djup lärdom och ett brinnande nit som präst. Om detta nit, liksom om hans ovanliga förmåga vittna så väl de predikningar han själf tid efter annan lät trycka, som den postilla om *Nåden i Christo*, som utgafs efter hans död. Det mest spridda af hans arbeten är utan fråga hans *Historiska anmärkningar om kyrkoceremonierna*, hvilket anses som ett mönsterverk i sitt slag. — Teologie doktor. Död i Vexiö d. 19 nov. 1760. — Gift 1747 med *Ulrika Altea Grundel*.

Bager, Haqvin, rimmare Född i maj månad 1710 i Malmö, där fadern *David Håkansson Bager* var handlande; modern *Marta Lorich*. — Sedan B. inhämtat nödtorftiga skolkunskaper i sin födelsestad, företog han en resa till England och Holland och nedsatte sig vid återkomsten som handlande i Malmö 1734. Vid sidan af sin borgerliga näring dyrkade han ifrigt sånggudinnorna och har gjort sig riksbekant för sin »ekonomiska poesi», en splitter ny diktart, som han likväl odlade mindre för att därmed vinna ära och utmärkelse, än för att gagna genom sina upplysningar i ekonomiska ämnen. — Som prof på alstren af den Bagerska sångmön må följande anföras. På sin landtgård Petersborg, utanför Malmö, hade B. tapetserat ett helt rum med sina versfantasier. Hans son Per, som fått öfvertaga hemmanet, hämtade en målare för att färgstryka väggarna, då fadern i grefvens tid anlände för att bli vittne till den fara som hotade hans rimmerier. Han befallde målaren genast upphöra med förstörelseverket och i stället anbringa på den ena väggen följande rader målade med stora bokstäfver:

»Min son Pehr, så kär,
Låt stå här
Hvad skrifvet är,
På mitt begär.»

Emellertid har namnet Bager blifvit liktydigt med det af olycklig rimmare och skall i denna bemärkelse alltid bibehålla sitt rum i Sveriges litteraturhistoria. Död i Malmö d. 15 febr. 1782.

Bagge (till Boo), Jakob, amiral, sjöhjälte. Född den 1 maj 1502 i Halland eller Norge. Föräldrar: *Thord Olofsson Bagge* och *Ingeborg Jakobsdotter*, af norsk adlig börd. — I yngre år var B. liksom fadern dansk undersåte och ingick först vid tjugufyra års ålder i Gustaf I:s tjänst. Vid den tiden fanns ännu ingen bestämd skillnad mellan landthären och flottan. Sålunda blef B. 1541 underamiral vid flottan och följande året höfvitsman för ett regemente knektar och utmärkte sig på bägge dessa poster för mod och skicklighet. Under Dackefejden bidrog B. genom sin klokhet och tapperhet förnämligast till upprorets dämpande. Utnämnd till ståthållare i Viborg, fann han staden 1556 omringad af etthundrafemtio tusen ryssar, den största här som då någonsin hotat Sverige. Andra natten efter fiendens ankomst införde svenskarne några med hö lastade vagnar öfver en lång träbro. Det häraf uppkomna bullret skrämde ryssarna, så att de genast aftågade. Sina mest lysande bragder utförde B. under Erik XIV:s sjökrig med danskarne. I det ryktbara slaget vid Bornholm 1563 besegrade han danska flottan och tog dess amiral Joakim Brockenhusen till fånga, hvarför konung Erik lät segraren hålla ett lysande triumftåg i Stockholm. Samma år angripen vid Öland af danskarnes och lybeckarnes förenade sjömakt, försvarade han sig med ett hjältemod, som gjorde fiendens seger ganska tvifvelaktig. Följande året utlopp han åter till sjös; men en storm skingrade flottan, så att han blott hade några få skepp hos sig, när han mötte fienden, hvars styrka utgjorde tjugufåtta segel. B. angrep dem likväl oförskräckt och striden varade ända till aftonen, med afgjord framgång för svenskarne. Följande dagen började den ånyo; B. hade endast två skepp hos sig och dessa öfvergåfvo honom slutligen också. Icke desto mindre fortsatte han den olika striden och tvang det ena fientliga fartyget efter det andra att draga sig tillbaka. Först när hans eget var äntradt och i brand, gaf han sig som fånge åt amiralen på lybska flottan. Några ögonblick därefter sprang svenska amiralskeppet Mars, »Jutehataren», i luften. B. fördes till Köpenhamn, där han hölls fången i sju år, men blef för öfrigt väl behandlad. Vid sin återkomst till fädernesland, utnämndes han 1571 till slottslofven (kommendant) på Stockholms slott och dog där d. 14 jan. 1577. — Gift med *Anna Svinakulla* af den gamla ätten Svinhufvud.

Bagge, gammal svensk släkt, hvars äldste kände stamfader, handlanden och borgmästaren i Marstrand *Fredrik Nilsson Bagge* lefde i början af 1600-talet.

1. **Bagge, Fredrik**, präst. Född i Marstrand d. 24 dec. 1646. Föräldrar: borgmästaren därstädes *Nils Bagge* och *Malin Burgesdotter*. — Efter fulländade studier dels i Köpenhamn och Uppsala, dels vid några utländska universitet, erhöll han diplom såsom filosofie doktor i Wittenberg 1667 och utnämndes två år därefter till kyrkoherde i Marstrand. — B. har blifvit namnkunnig icke blott för sin lärdom, utan ock för sin orubbliga trohet mot sitt fosterland. När danskarna år 1677 hade eröfrat Marstrand, anbefalldes B. att påföljande söndag hålla Te Deum samt uppläsa den i danska rikets kyrkor brukliga bönen för konung Kristian och danska härens segrar. Men i stället höll B. i närvaro af hela danska befälet förböner för konung Carl och för de svenska vapnens framgång, hvilket hade till följd, att prästen leddes från predikstolen inför krigsrätt på fästningen. Här utvecklade han i ett kraftigt tal bevekelsegrunderna för sitt handlingssätt, då en dansk officer sprang fram, lade handen på hans mun och sade till öfverbefälhafvaren Gyldenlöwe: »Lader ham kun icke tale, fordi da gjør han os til Tyve och Skielme allesammen.» — B. dömdes till döden, men fick köpa sitt lif med tredubbel mansbot. Tills den blef erlagd, satt han

som fånge på Fredrikshalds fästning i Norge. — Vid sin återkomst öfverhopades han af Carl XI med nådebevisningar och fick bland annat 1682 Solberga pastorat till prebende. Död d. 8 nov. 1713. — Gift 1670 med *Elisabet Vandalin*.

2. **Bagge, Jonas**, mekaniker, föreståndare för riksbankens sedeltryckeri, den föreg. sonsons sonson. Född i Göteborg d. 30 aug. 1800. Föräldrar: stadskateketen i Göteborg *Benjamin Bagge* och *Gustava Regina Wallin*. Student i Uppsala 1820, aflade 1821 hofrättsexamen och följande år bergsexamen. 1827—29 biträdande lärare vid Falu bergsskola, utnämndes B. 1830 till ordinarie lärare i mekanik därstädes. B. verkade 1839—52 som förvaltare vid Tumba pappersbruk samt som chef för Järnkontorets mekaniska stat. 1852 blef han föreståndare för riksbankens sedeltryckeri. Han erhöll 1840 professors titel och blef 1849 ledamot af Vet.-akad. Död i Stockholm d. 15 april 1869. — B uppförde i yngre år en ofantlig mängd industriella anläggningar, konstruerade tackjärn-cylinder-blåsmaskinerna och uppfann ett valsverk för bokning af järnmalm. Tumba lämnade under hans ledning stor vinst och införde B. ett för sin tid utmärkt sedelpapper. — Gift 1832 med *Eva Carolina Billmanson*.

3. **Bagge, Jonas Samuel**, fysiker. Född i Uddevalla d. 1 juli 1803. Föräldrar: rådmannen *Daniel Benjamin Bagge*, tillhörande en äldre gren af släkten, och *Anna Charlotta von Schoultz*. — Promoverad filosofie doktor i Lund 1829, utnämndes B. följande året till adjunkt i fysik vid Teknologiska institutet i Stockholm. 1838 utnämndes han till lärare i praktisk mekanik vid bergsskolan i Falun, med titel af professor. År 1853 förordnades han till chef på järnkontorets mekaniska stat och företog 1855 på uppdrag af bergskollegium en resa till Frankrike för att vid den där föranstaltade industriutställningen taga kännedom om järnhandteringen i främmande länder och på samma gång göra sig underrättad om de i Frankrike befintliga undervisningsanstalter för denna industrigren. B. utgaf bl. a. *Elementarkurs i fysiken, såsom förberedelse till studium af fysiska teknologien* 1835. Ledamot af Vet.-akad. 1857. Död d. 4 jan. 1870. — Gift 1835 med *Anna Margareta Ödman*.

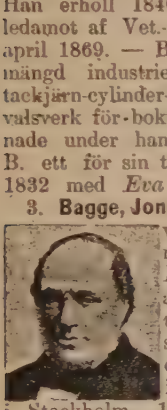

Bagger, Hans, universitetslärare, biskop. Född i Lund 1646. Son till lektor *Olof Bagger* vid Lunds domskola. Student vid akademien i Greifswald 1663, ingick B. följande året vid Köpenhamns universitet, företog därefter studieresor till flera utländska lärosäten och inskrefs 1667 som student vid den nybildade högskolan i Lund, hvarest han 1670 vid den första magisterpromotionen erhöll den filosofiska graden. Strax därefter utnämndes han till e. o. professor i teoretisk filosofi och konrektor vid Lunds skola. B. undfick 1674 fullmakt som stiftsprost och pastor vid Frue kirke i Köpenhamn. Följande året promoverad teologie doktor, utnämndes han, blott tjugunio år gammal, till teologie professor och biskop öfver Själlands stift. Såsom innehafvare af detta ämbete åtnjöt han ett stort anseende och var en af Danmarks mera betydande män. Död d. 30 aug. 1693. — Gift 1: 1674 med *Margaretha Schumacher* och 2: 1691 med *Söster Svane*.

Balck, Viktor Gustaf, militär, idrottsman. Född i Karlskrona d. 25 april 1844. Föräldrar: Handlanden i Karlskrona *Anders Gustaf Balck* och *Carolina Catharina Hagström*. B. var först sjöman och antogs efter examen 1861 till kadett vid krigsakademien å Karlberg. Han fick där lust för militära öfningar och bestämde sig att bli landkadett. B. blef 1866 underlöjtnant vid Nerikes regemente, 1875 löjtnant och 1884 kapten. 1887 utnämndes han till öfverlärare vid Gymnastiska centralinstitutet, tog 1891 afsked från regementet med tillstånd att kvarstå i reserven, blef 1894 major och 1900 öfverstelöjtnant i armén. — B. har på det grundligaste studerat gymnastik, fäktning och ridning. Han har tjänstgjort som gymnastiklärare vid flera läroverk i Stockholm. 1875 stiftade han Stockholms gymnastikförening och 1878 Stockholms gymnastik- och fäktklubb. Han har för öfrigt varit den kanske mest drifvande kraften i afseende å hufvudstadens öfriga idrottsföreningar; antingen det gällt rodd, skridskoåkning, skidlöpning, vapenöfningar eller fria lekar har B. ständigt gått i spetsen, instruerat och anordnat täflingar. — B. har i utlandet hemburit segrar åt den svenska gymnastiken, när han med väl öfvade afdelningar uppträdt vid gymnastikfester i Bruxelles 1887 och 1880, London 1880 och 1889, Köpenhamn 1880 och Paris 1889 och 1900. — 1881 uppsatte han *Tidning för idrott* och utgaf 1886—88 *Illustrerad idrottsbok*. Han har dessutom skrifvit korrespondensartiklar till tidningar samt hållit många föredrag, bl. a. för att befrämja »Svenska gymnastikförbundet». — Gift 1883 med *Anna Christina Forsberg*.

Banck, Lars, vetenskapsman. Född 1611 i Norrköping, där fadern *Gunnar Banck* var handlande. — Student i Uppsala 1629, vände B. snart uppmärksamheten på sig genom sin lärdom, men också genom ett besynnerligt lynne. Efter tio års vistelse vid nämnda universitet, lämnade han 1640 fädernesland och begaf sig till Friesländska akademien i Franeker, där han vann både den filosofiska och juridiska doktorsgraden 1642. — Efter åtskilliga resor i södra Europa, återvände han till Franeker och anställdes som professor i lagfarenhet därstädes. Han har utgifvit flera arbeten mest i rättslära och politik, bland hvilka hans *Bizarrie politiche overò Racolta delle piu notabili Pratiche di Stato nella Christianità* 1658, en ytterst sällsynt bok, innehåller åtskilliga handlingar om drottning Kristina och hennes förhållande till några patriciska familjer i Rom. Död d. 13 okt. 1662.

Banér. Denna i vår historia fredade ätt, är

egentligen dansk och räknar såsom sin stamfader en *Tymo* eller *Tymme* från Seland, hvilken år 1020 af konung Knut skall fått sig tillagdt namnet *Banér* för sin tapperhet i ett fältslag mot engelsmännen. Den första historiskt märkliga med detta namn i Sverige var *Eskil Isaksson*, som omkring 1440 finnes upptagen bland rikets råd. Han efterlämnade två söner, Knut och Nils (till Djursholm). Den senares barnbarn antogo släktnamnet Banér (i början skrifvet Banner och Baner).

1. **Banér, Peder Axelsson**, amiral. Född 1540 eller 41. Föräldrar: riksrådet *Axel Nilsson* och *Margareta Pedersdotter (Bielke)*. Tog som underamiral ärofull del i Jakob Bagges seger vid Bornholm. B. stupade i slaget mellan Bornholm och Rügen d. 7 juli 1565, där Klas Kristersson Horn segrade. — Ogift.

2. **Banér. Sten**, riksråd. Född 1546, den föregåendes bror. — Tillhörande en af landets förnämsta ätter intog Sten B. blott tjugufyra år gammal en plats i rådet. Misstänkt af Erik XIV för förrädiska stämplingar, fängslades han tillika med Sturarna på Svartsjö och fördes 1567 till Uppsala för att ställas inför ständernas dom. Här var det slumpen som räddade hans lif, ty när konungen gripen af vansinnet befallt de fängslades mördande, tillsade han, att herr Sten skulle skonas; vakten, i ovisshet om hvilkendera konungen mente, Sten B. eller Sten Leijonhufvud, lät båda lefva. Följande året, när hertigarna uppreste sig emot Erik, öfvergingo Sten och hans broder Gustaf B. på deras sida, och stodo sedan hos konung Johan i stor gunst ända till ett par år före hans död. En skrift, som de jämte några af adeln uppsatt och som i mörka färger skildrade nöden i landet, ådrog dem konungens misshag. Kort därefter dömdes de för stämplingar mot konungamakten af ständerna förlustiga sina ämbeten men fingo dem åter af den döende konungen med förmaning att städse visa hans son Sigismund lydnad och trohet. — När brytningen inträffat mellan Carl och Sigismund öfvergingo bröderna Banér till konungen i Polen och följde honom sedan på hans tåg till Sverige. Nederlaget vid Stångebro ryckte Sveriges krona från Sigismunds hufvud och bragte de honom tillgifna rådsherrarna i hertigens våld. Vid Linköpings riksdag 1600 nedsattes en domstol öfver de fångna herrarna, mot hvilka de redan förlåtna förbrytelserna från konung Johans dagar framhöllos, hvarjämte hertigen beskyllde dem, att »hafva brutit Söderköpings riksdagsbeslut, stått honom efter välfärd, ära och lif, samt dragit utländsk här in i landet.» — Carl uppträdde flera gånger under rättegången såsom åklagare och utför med sin vanliga häftighet emot de olycklige. Några af dem knäföllo, erkände sig skyldiga och fingo nåd; de andra gjorde invändningar mot domstolens behörighet och dömdes till döden. Skärtorsdagen d. 20 mars 1600 gick domen i verkställighet. Först afrättades Gustaf Banér och Erik Sparre. Sten B., som med ofrånvända blickar åskådat bådas afrättning och för hvardera utropat: »Gud vare din själ nådig!» steg därpå fram, knäböjde och bad Gud förlåta honom hans synder. Sedan han aftagit kläderna sade han med hög och tydlig röst: »På dig hoppas jag, o Herre! Du låter mig icke komma på skam till evig tid!» och så föll hans hufvud. — Gift 1· med friherrinnan *Margareta Grip* och 2: med *Ingeborg Tott*, efterlämnade B. inga barn

3. **Banér, Gustaf**, riksråd. Född på Djursholm Kristi himmelfärdsdag 1547, bror till den föregående, med hvars öden hans egna voro i det närmaste lika. B:s förbindelse med Sturehuset, och sannolikt äfven hans egen öfvertygelse, ställde honom på hertigarnas sida, när dessa började upproret mot konung Erik. Det berättas ännu om ett samtal, som skall ha förefallit mellan B. och Erik, då denne blifvit fången och insatt i Eskils gemak på Stockholms slott. B. förebrådde den fallne konungen att ha bortslösat de silfvertackor, konung Gustaf samlat i detta rum. Erik svarade: »Det har jag att tacka sådana skälmar som du, att I hulpit mig penningarna utösa.» — »Det var ej sant,» svarade B., »ty jag var då ej i landet; men sådana furstar som I hafven alltid tjufvar i deras tjänst.» — Riksråd 1570, råkade han i ogunst hos konung Johan, men återfick före hans död sina ämbeten och värdigheter. Under Sigismund tillhörde han ett parti inom rådskammaren, som konungen betraktade med misstroende och därför uteslöt ur den tillförordnade regeringen. Detta förbiseende närmade B. till hertig Carl; vänskapen brast dock snart sönder och när brytningen mellan Carl och Sigismund blef fullständig, öfvergick han med några af de andra riksråden till Polen, för att obetingadt ställa sig på konungens sida. De följde tillbaka med Sigismund på hans tåg till Sverige. Efter Stångebro slag utlämnades han jämte de andra riksråden till hertig Carl, som lofvade, »att de på en fri riksdag skulle dömas efter Sveriges lag, i kejserliga, kungliga och furstliga sändebuds närvaro, utan att dessförinnan något ondt skulle dem vederfaras». Gustaf B. fick sex dygn vara hos sin hustru, som på Segersjö nedkommit med en son, men inspärrades sedan på Gripsholm, där han hvarken fick träffa eller brefväxla med någon af sina anhöriga. I mars månad 1600 fördes han till Linköping, domen öfver de anklagade rådsherrarna blef, som vi veta, en dödsdom. Sedan domen blifvit afkunnad, gafs åt de lifdömdes hustrur och barn tillåtelse, att, efter halftannat års skilsmässa, åter få träffa sina män och fäder. De sista stunderna i B:s lif, som han fick tillbringa med sin familj, äro beskrifna af hans dotter Kristina, en skildring så hjärtgripande, att ingen kan läsa den utan den djupaste rörelse. — Gift 1581 med grefvinnan *Kristina Sture*, dotter af Svante Sture d. y. och Märta Leijonhufvud och sålunda kusin med Carl IX, hade han med henne ej mindre än 14 barn.

4. **Banér, Per**, riksråd. Född på Djursholm d. 28 juni 1588; den föregåendes son. — Vid tjugutre års ålder utnämnd till kammarjunkare hos Gustaf II

Adolf åtföljde B. konungen till danska kriget, där hans första bragd var att med yttersta fara för eget lif söka rädda Gustaf Adolf, som under träffningen på Wittsjön kommit under isen. B. föll själf i vattnet och var nära att drunkna, men räddades af sin broder Nils, under det konungen uppdrogs af Upplandsryttaren Tomas Larsson. B. blef för sin behjärtade handling slagen till riddare vid Gustaf Adolfs kröning 1617. Han nyttjades sedan i några diplomatiska värf, utnämndes till riksråd 1625 och två år därefter till lagman öfver Öland och Östergötland. Inom rådet blef han 1626 insatt i kansliet och tjänstgjorde under Axel Oxenstiernas frånvaro i diplomatiska värf som vice kansler, men vann i denna egenskap föga berömmelse. Sjuklig till både kropp och själ, kom han på spänd fot med åtskilliga af sina ämbetsbröder, ej minst Axel Oxenstierna och tillhörde den mot denne fientliga fraktionen af rådet. — Af Gustaf Adolf erhöll han i förläning alla de gods och gårdar, som hans farbror Sten B. hade förverkat, samt därtill Tuna i Roslagen, hvarest han, liksom på sin fädernegård Ekenäs i Östergötland, uppbyggde stora åbyggnader. Död i Stockholm d. 13 juli 1644. — Gift 1615 med friherrinnan *Hebbla Fleming*.

5. **Banér, Axel Gustafsson,** riksråd. Född på Djursholm i sept. 1594; den föregåendes bror. Han blef 1623 riksstallmästare, 1629 ståthållare på Västerås slott, 1633 riksråd och ståthållare öfver Västmanland och Västra Dalarne, 1634 riksmarskalk och drottning Kristinas guvernör samt därefter lagman öfver Kalmar län och Öland. B. var väl ej i besittning af några särskildt framstående själsegenskaper, men hans sympatiska och ridderliga väsen var särskildt ägnadt att vinna hjärtan och var han bl. a. Gustaf II Adolfs förklarade gunstling. I rådet slöt han sig, i motsats mot den äldre brodern, till det Oxenstiernska partiet. Död i aug. 1642. — Gift 1: 1624 med *Barbro von Saletta;* 2: 1631 med grefvinnan *Ebba Brahe* och 3: 1641 med friherrinnan *Carin Bielke.*

6. **Banér, Johan,** härförare. Född på Djursholm d. 23 juni 1596; den föregåendes bror. — Tvenne tilldragelser i B:s barnaår uttyddes af hans samtid, den ena som en yttring af det orubbliga mod som utmärkte hela hans lif, den andra som ett förebud till de stora värf, han af försynen var kallad att utföra. Under det den lille liflige gossen vistades på fädernegården Djursholm, ditkom en gång Carl IX. Konungen tog honom på sitt knä och frågade om han ej ville komma till hofvet och gå i hans tjänst. »Det må hin onde tjäna dig som slagit hufvudet af min fader,» svarade gossen oförfäradt. — Under en lek i ett öppet fönster i tredje våningen på Hörningsholms slott lät han näsduken fladdra såsom segel för vinden, meanande sig segla ut till Tyskland; men midt under leken störtade han ut genom fönstret. Den förskräckta barnpigan återfann honom oskadd sittande på en stenhög, där han påstod att trädgårdsmästaren hade satt honom. »Det synes att du är bevarad för något stort,» yttrade Gustaf Adolf, i hvars härar han inträdde några år därefter. Han utgick först i ryska kriget, där han deltog i belägringen af Pleskov och Riga samt i stormningen af Kockenhusen, öfverallt utmärkande sig för mod och rådighet. Han steg nu hastigt i konungens ynnest; befordrades efter hvartannat till öfverste och kommendant i Riga och Höfft, till kommissarie vid första Stuhmsdorferfördraget 1629, till riksråd 1630 samt till generalmajor öfver hela svenska arméen 1631. När Gustaf Adolf försökte stormningen af Wallensteins läger vid Nürnberg, sårades B. af en musketerare, så att fara var för hans lif. Konungens kort därefter inträffade död gjorde på den sjuke mannen ett så smärtsamt intryck, att han ville hemföra konungens lik och sedan för alltid lämna krigstjänsten. Axel Oxenstierna, som fruktade att förlora en af svenska härens skickligaste anförare, föreställde B., huru det låg Gustaf Adolfs vänner att fullborda Gustaf Adolfs verk, och B. kvarstannade. — Det var emellertid först efter nederlaget vid Nördlingen som hans lysande bana riktigt började, för att sedan oafbrutet fortsättas till hans död. — 1634 utnämnd till fältmarskalk öfver hela svenska hären, mottog han trupperna nästan i upplösningstillstånd. Han återställde ordningen och slog de kejserligas och sachsarnes förenade härar vid Wittstock 1636. Följande året belägrade han Leipzig och var nära att intaga staden, då österrikarna under Gallas tvingade honom till ett återtåg, hvarunder han behöfde hela sitt snille och mod för att hålla sig uppe och ej blifva alldeles förjagad ur Tyskland. Med nya förstärkningar från Sverige kunde han åter gå anfallsvis tillväga; inbröt 1639 ånyo i Sachsen och slog en förenad kejserlig-sachsisk här vid Chemnitz samt utbredde sig öfver hela nordöstra Böhmen. I början af 1641 inbröt han oförmodadt i Franken och sökte öfverrumpla Regensburg, där tyska riksdagen var samlad. Men öfvergifven af sina allierade, fransmännen, måste han anträda ett äfventyrligt återtåg, hvarunder han insjuknade, och döende buren på en bår, uppgaf han sin anda i Halberstadt d. 10 maj 1641. — I de fältslag, i hvilka B. förde öfverbefälet, beräknas åttio tusen fiender hafva stupat och sex hundra fanor blifvit eröfrade. Utan fråga den snillrikaste af Gustaf Adolfs lärjungar i krigskonsten, var han tillika häftig, stolt och utsväfvande, samt hård och skoningslös emot fienden. — B. var gift tre gånger 1: 1623 med *Katarina Elisabet von Pfuel;* 2: 1636 med grefvinnan *Elisabet Juliana Löwenstein* och 3: 1640 med den sjuttonåriga markgrefvinnan *Johanna Margareta af Baden-Hochberg.* Då B. med henne firade sitt bröllop på slottet Arolsen, inlopp underrättelse att österrikarne under Piccolomini voro på väg att angripa svenskarnes läger. B. lämnade bröllop och brud och ilade i sporrsträck till lägret. Ett par dagar därefter, när allt åter var lugnt, lät han hämta sin unga maka och emottog henne under dånande kanonad framför svenska hären uppställd i slagordning.

7. **Banér, Karl Gustafsson,** ämbetsman. Född på Segersjö i fängelset d. 17 okt. 1598. Den föregåendes bror. Blef 1625 öfverkammarherre, följande år guvernör i Marienburg och 1628 statssekreterare. 1631 förordnades han till v. guvernör i Preussen. B. synes haft det viktiga uppdraget att under Gustaf II Adolfs fälttåg sörja för arméns proviantering. Död i Elbing d. 11 april 1632. — Gift 1628 med friherrinnan *Christina Sigrid Bielke.*

8. **Banér, Gustaf Adam,** riksråd. Född 1624. Föräldrar: *Johan Banér* och *Katarina Elisabet von Pfuel.* Med afseende på faderns förtjänster upphöjd i grefligt stånd 1651, befordrades han efterhand till öfverkammarherre 1653, riksstallmästare 1664, president i krigskollegium 1674 och generalguvernör öfver Ingermanland 1678. — I allt olik sin frejdade fader var Gustaf Adam B., gemenligen kallad »tokiga Banér» eller »Dulle-Banér». Af hans otaliga äfventyr torde intet vara mera bekant, än hans förhållande till Maria Skytte, en dotter till det bekanta riksrådet Bengt Skytte. B:s offentliga sammanlefnad med henne, under hans första hustrus lifstid, uppväckte så mycken förargelse, att han kallades inför hofrätten till edgång på att hans förhållande till fröken Skytte icke varit brottsligt, hvarefter han erhöll en varning af rådet och förvisades från hofvet. Oviljan ökades ytterligare, när han en tid efter sin hustrus död ingick ett nytt, men olagligt äktenskap med sin älskarinna. Han blef härför offentligen anklagad och dömd till sex års landsflykt, men lyckades vinna nåd och få sitt äktenskap stadfästadt. Kort därpå inlät han sig i nya, olagliga upptåg, så att han måste af rådet allvarligen tillrättavisas. Han dog 1681 och slöt själf den grefliga ättegrenen. — Gift 1: 1664 med grefvinnan *Katarina Lillie* och 2: 1667 med friherrinnan *Maria Skytte af Duderhoff.*

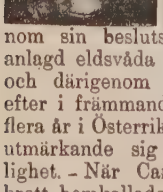

9. **Banér, Johan,** holsteinskt geheimeråd. Född på Lidboholm i Småland d. 14 juni 1659. (Sonson af Per Banér.) Föräldrar: riksjägmästaren *Clas Banér* och *Ebba Sparre.* — Vid sjutton års ålder anställd som fänrik vid ett garnisonsregemente, åtföljde han fältmarskalken Krister Horn till Riga, där han genom sin beslutsamhet vid en af mordbrännare anlagd eldsvåda räddade krutförrådet i fästningen och därigenom äfven staden. Han ingick därefter i främmande krigstjänst och tjänte under flera år i Österrikes, Hollands och Sachsens härar, utmärkande sig öfverallt för mod och skicklighet. - När Carl XII vid nordiska krigets utbrott hemkallade alla i utrikes tjänst varande officerare och B. af omständigheterna förhindrades att genast efterkomma befallningen, anklagades han och dömdes från lif, ära och gods, såsom den där icke åtlydt konungens påbud. Ehuru han vid återkomsten lade sin oskuld i dagen och frikändes, betraktades han af Carl med misstroende. B. öfvergick då till Holstein, där han utnämndes till geheimeråd och alltid med fosterländskt sinnelag bevakade Sveriges intresse mot Danmarks stämplingar. Med tiden förändrades konungens stämning mot honom och B. utnämndes 1717 till svensk generallöjtnant för »betygadt nit och trogne tjenster». Två år därefter förordnades han till öfverhofmarskalk hos hertigen af Holstein, men öfverflyttade 1723 till fäderneslandet, och var under frihetstidens första skede mycket verksam vid riksdagarne för det Holsteinska partiets intressen. Död d. 15 dec. 1736. B., från hvilken ätten B:s nu lefvande medlemmar härstamma, gjorde 1731 Djursholm till fideikommiss för sina efterkommande. — Gift 1: 1705 med friherrinnan *Margareta Charlotta Banér* och 2: 1707 med grefvinnan *Ulrika Kristina Vellingk,* dotter af riksrådet Mauritz Vellingk.

10. **Banér, Johan Gabriel,** holsteinskt geheimeråd. (Sonsons son af B. 3.) Född i Stockholm d. 16 dec. 1662; son af riksrådet och lagmannen öfver Värmland *Svante Svantesson Banér* o. *Margareta Sparre* — Efter slutade studier i Uppsala, ingick B. i fransk tjänst till 1685, då han öfvergick till bayerska arméen och bevistade stormningen af Ofen. Han tjänte därefter i österrikiska armén till 1689, då han erhöll kommando öfver de svenska hjälptrupper som sändes till Generalstaternas understöd mot Frankrike. I slaktningen vid Fleurus 1690 visade han ett utomordentligt mod och återkom ur striden med endast fjärdedelen af det regemente han kommenderade. 1697 mottog han hertigens af Holstein kallelse såsom generalmajor öfver hans trupper och utnämndes efterhand till geheimeråd och generallöjtnant. 1706 bevistade han i de allierades armé fälttåget till Nederländerna, delande vid belägringarna af Menin och Ath farorna och nöden med sina soldater. När han efter ett kort besök hos Carl XII i Sachsen återvände till Holstein, insjunknade han på vägen och dog i staden Gottorp d. 19 dec. 1706.

Barchius, Nils, biskop. Född i Västerås d. 25 nov. 1676. Föräldrar: d. v. lektorn, sedermera kyrkoherden i Söderberke i Dalarne, *Laurentius Barchius* och *Anna Rudbeck,* dotter till biskop N. Rudbeckius. — Han utnämndes 1703 till hofpredikant och notarie i hofkonsistorium, från hvilken befattning han 1709 förflyttades som domprost till Västerås. År 1719 kallad till öfverhofpredikant och biktfader hos drottning Ulrika Eleonora, befordrades han 1725 till pastor i Storkyrkoförsamlingen i Stockholm och sex år därefter till biskop i Västerås. Stfängt ortodox har B. egentligen gjort sig bekant för sin nitälskan om den evangeliska lärans renhet. Död i Västerås d. 16 febr. 1733. — Gift 1: 1706 med *Maria Steuch,* dotter af ärkebiskop M. Steuchius och 2: 1720 med *Maria Eufrosina Franc,* dotter af landshöfding P. Franc i Nyköping.

Barck, Samuel, riksråd. Född d. 8 sept. 1662 i Söderberke prästgård i Dalarne. Föräldrar: kyrkoherden *Laurentius Petri Ferneboensis* och *Anna Blackstadia*. — Efter slutade studier i Uppsala och tio års utländska resor, ingick B. 1695 i kansliet och blef fyra år därefter registrator i utrikes statsexpeditionen. År 1704 hofråd hos änkedrottningen Hedvig Eleonora och i denna egenskap adlad 1705, vann han alltmer och mer hofvets förtroende. 1714 blef han statssekreterare. 1719 blef B. friherre och under sitt förut varande namn introducerad på riddarhuset. — Upphöjd 1731 i grefligt stånd, delade han åtta år därefter det gamla mösspartiets fall och drog sig undan till privatlifvet. Död d. 8 mars 1743. — Gift 1700 med *Anna Elisabet Göthe*. — Af hans söner började *Ulrik*, f. 1718, å den militära banan, där han, som bl. a. deltog i 1741 års finska krig, slutligen avancerade till öfverste. Han blef 1754 guvernör för hertig Carl (sedermera Carl XIII). Som politiker slöt han sig till Hattarna, blef af dessa 1769 framskjuten till riksråd, men entledigades från denna värdighet i maj 1772 efter Mössornas seger. Efter Gustaf III:s revolution inkallades han åter i rådet, men afled redan d. 2 dec. 1772. — Han var gift med friherrinnan *Katarina Ebba Horn*, Fredrik I:s f. d. älskarinna.

Barfod, Johan Kristoffer Georg, memoarförfattare. Född i Skåne 1753. Föräldrar: auditören *Göran Henrik Barfod* och *Hedvig Klerck*. — Efter att någon tid ha varit student i Lund, begaf sig B. till Stockholm, där han någon tid biträdde Leopold vid redigeringen af tidningen Extra-Posten. Åren 1787—89 vistades han i Skåne och synes då ha samlat materialierna till *Märkvärdigheter rörande Skånska Adeln*, ett arbete, som icke allenast vittnar om genealogisk och historisk kunskap, utan tillika innehåller en mängd upplysande kulturskildringar och anekdoter. Återkommen till Stockholm, gjorde han bekantskap med den i sin tids förhållanden noga invigde k. sekreteraren J. A. Ehrenström, med hvilken han under finska kriget och äfven sedan stod i den flitigaste brefväxling. B:s bref från Stockholm voro nästan endast polis- och spionrapporter och upplästes ofta af Ehrenström för Gustaf III, som med nöje tycktes afhöra dem och kallade B. sin »polismästare». — Af de notiser B. af Ehrenström fick tillbaka, äfvensom af de upplysningar han lyckades förskaffa sig från andra håll, tillkom hans andra arbete: *Märkvärdigheter rörande Sveriges förhållanden 1788—1794*, hvilket liksom det förr omnämnda, är affattadt i bref till bibliotekarien Gjörwell, och ämnadt att intagas i hans tidskrifter och litterära magasiner. Detta kom likväl icke att ske, utan var det först på 1840-talet som de Barfodska anteckningarna, hvilka i handskrift förvaras på k. biblioteket, i tryck framlades för allmänheten. Den sista delen af sin lefnad tillbragte B. i Finland, där han dog d. 17 juli 1829.

Barnekow, Margareta. Född d. 9 juli 1671;

dotter af fältherren, generalguvernören *Rutger von Ascheberg* och *Maria Eleonora Busseck, genannt München*. D 26 jan. 1691 gifte sig grefvinnan A. med öfversten *Kjell Kristoffer Barnekow* och var någon tid sin man följaktig under fälttåget mot fransmännen. — Änka vid tjugunio års ålder kom hon i tillfälle att uppenbara sitt okufliga mod och sin outtröttliga arbetsförmåga; hon inträdde i själfva verket som öfverste för sin aflidne mans regemente, hvilket han emottagit under skyldighet att komplettera med manskap, hästar, munderingar m. m. I följd af det ingångna kontraktet underhöll hon sedan sina »prästedragoner» i flera år under pågående krig och besatte genom sitt förslag hos konungen alla uppkommande officersvakanser. Det oaktadt betalte hon icke blott sin mans skulder, utan inköpte flera af de förnämsta godsen i Skåne. — För sina talrika underhafvande var hon en moder i detta ords bästa bemärkelse, och höll sitt folk till gudsfruktan och anständighet. Hon dog d. 10 okt. 1753.

Bauck, Carl Vilhelm, tonsättare, musikkritiker.

Född d. 13 dec. 1808 i Göteborg. — Till en början anställd som organist i Göteborg, flyttade B. efter några år till Stockholm för att ge lektioner i pianospelning, och uppträdde som musikreferent i tidningen Aftonbladet, där hans, med signaturen —*u*— lätt igenkänliga artiklar genom sin grundlighet och alltid vårdade form mer liknade små akademiska afhandlingar än musikreferat af den vanliga sorten. Under fem år (1853—57) redaktör af »Ny Tidning för Musik», underhöll han samma tidning med korrespondensartiklar från Berlin, där han för konsthistoriska studier uppehöll sig 1856—57, och öfvertog 1859 det kritiska målsmanskapet i Nya Dagligt Allehandas musikafdelning och därefter från 1871 i Dagens Nyheter. 1858 blef B. lärare i musikens historia och estetik vid Musikaliska akademiens konservatorium. Död i Stockholm d. 8 okt. 1877. Bland hans utgifna arbeten må nämnas: *Teoretisk praktisk modulationslära* 1859, bearbetad efter Wohlfarts »Modulations-Schule»; *Handbok i musikens historia från fornverlden intill nutiden* 1862; *Allmän musiklära för tonkonstens idkare* 1864; instruktiva pianosonater, en stråkkvartett, flera häften sånger m. m. — Gift med *Fredrique Hanson*.

Baumgarten, Nils Krister von, krigare, karolin. Född i Kalmar troligen 1674. Föräldrar: handelsmannen därstädes *Hans Baumgart* och *Märta Rodde*. — Vid det nordiska krigets utbrott 1700 anställd vid drabanterna, åtföljde B. Carl XII vid landstigningen på Själland och i slaget vid Narva; deltog i striderna vid Dünaströmmen, Klissow, Pultovsk och Thorn, samt vid Lemberg och Frauenstadt m. fl.. Efter slaget vid Pultava följde han konungen till Bender, erhöll 1712 adelskap för sin ådagalagda tapperhet och deltog i kalabaliken. Återkommen till Stralsund bevistade

han träffningen vid Stressov, och utnämndes till öfverste vid adelsfanan, hvilket regemente han anförde under fälttåget till Norge 1718. B. framställer en vacker bild af de gamla karolinerna, flärdlös, behjärtad och in i döden tillgifven sitt ideal, kung Carl, efter hvars fall han drog sig undan i det enskilda lifvet och dog i Stockholm 1727. — Gift tvenne gånger: med sin första hustru, hvars namn är obekant, hade han tvenne söner: 2:a gången med *Beata Amalia Strijk.*

1. **Beck, Frans,** bokbindare. Född d. 22 mars 1814 i Rhen-Hessen. Föräldrar: borgmästaren i Gau-Bickelheim *Domenique Beck* och *Catharina Carlir.* B. kom 1840 till Stockholm och blef 1843 egen bokbindaremästare. Han sökte på allt sätt höja yrket, särskildt beträffande praktband. Erhöll 1882 Litteris et artibus. — Gift 1851 med *Julia Charlotta Carlsson.* Död i Stockholm d. 15 maj 1888.

2. **Beck, Johan Viktor,** bokbindare. Född i Stockholm d. 12 mars 1852. Den föregåendes son. Den yngre B. genomgick Tekniska skolan och har i utlandet lärt sig lädermosaik samt läderplastik, hvilka konstindustrigrenar han flitigt utöfvat. Till firman F. Beck & sons 50-årsjubileum 1893 utgaf han skriften *Spridda drag till bokbinderiets i Sverige historia 1843—1893.* — Gift 1887 med *Augusta Maria Kraak.*

3. **Beck, Julia,** textarinna, målarinna. Född i Stockholm d. 23 dec. 1853. Den föregåendes syster. Genomgick 1873—77 Konstakademien och har sedan studerat i Paris. Hon har gjort utmärkta textningar till album och pärmar, som utfördes af fadern eller brodern, samt har målat porträtt och landskap.

Beck-Friis, ursprungligen dansk adlig ätt vid namn Beck, känd från början af 1300-talet, hvilken, sedan den genom arf från släkten Friis kommit i besittning af stamgodset Helfringsholm, antog namnet Beck-Friis. I Danmark utdog ätten i slutet af 1700-talet, men en gren öfvergick till Sverige, sedan Skåne afträdts till svenska kronan. Den blef 1770 friherrlig och 1771 greflig, men denna senare värdighet endast åtföljande ättens hufvudman.

1. **Beck-Friis, Joakim,** riksråd. Född d. 18 juli 1722. Föräldrar: majoren *Corfitz Ludvig Beck-Friis* och *Maria Sofia Skogh.* — B. studerade vid Lunds akademi och ingick i statens tjänst 1740. Här avancerade han ganska raskt, blef hofrättsråd 1757 och revisionssekreterare 1761. Som en nitisk »hatt», vid riksdagarna, upphöjdes han vid partiets seger 1769 till riksråd och erhöll följande år serafimerbandet. I rådet utsatte han sig synnerligen för motpartiets hat genom partiskhet vid ämbetsutnämningar och blef också af detsamma aflägsnad från sin plats i maj 1772, men återfick densamma i aug. s. å. efter Gustaf III:s revolution och innehade den ända till 1789, då samme konung gjorde slut å den uråldriga institutionen. Han öfverflyttades nu till rikets allmänna ärenders beredning men lämnade alldeles statens tjänst 1793. Emellertid är det icke så mycket i sin egenskap af ämbets- och förtroendeman B. blifvit namnkunnig, som icke mer såsom stiftare af ett eget grefskap, det enda af sitt slag i Sverige. Vid faderns död innehafvare af de stora Friiska fideikommissegendomarna i Danmark, erhöll han Kristian VII:s tillåtelse att försälja dem mot utbyte af andra gods i Sverige. Han inköpte då Fiholm och sökte hos Gustaf III rätt, hvilken ock meddelades genom ett »grefvebref» af 1791, att af de båda domänerna, Börringe kloster i Skåne och Fiholm i Södermanland, stifta ett eget grefskap, hvars innehafvare, han må föröfrigt bära hvilket namn som helst, i samma stund han träder i besittning af de nämnda egendomarna, upptager Beck-Friiska vapnet och blir en grefve Beck-Friis. Som stiftaren själf var barnlös, upptog han som »arfgrefve» sin brorson Corfitz Ludvig Beck-Friis. Riksrådet B. dog på Börringe kloster d. 3 aug. 1797. — Gift 1745 med friherrinnan *Vilhelmina Staël von Holstein.*

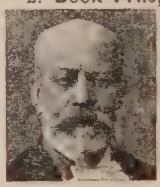

2. **Beck-Friis, Corfitz Augustin,** riksdags- och kommunalman, landthushållare. Född i Stockholm d. 12 febr. 1824. Den föreg. brorsons sonson. Föräldrar: kammarherren, grefve *Corfitz Beck-Friis* och grefvinnan *Eva Ulrika Barck.* — B. blef 1840 student i Lund, hvarest han 1844 promoverades till filosofie doktor. Han ägnade sig därefter åt den diplomatiska banan, med anställning vid skilda europeiska hof, ända tills han 1852 öfvertog förvaltningen af egendomen Fiholm. Sedan härtill 1859 tillkommit Börringe kloster, hade han från denna tid om hand hela grefskapet, fastän han först 1870 efter faderns död blef formlig innehafvare af detsamma. — Redan 1844 tjänstgjorde B. som extra caput och riddarhuskanslist och bevistade som hufvudman för sin ätt alla följande ståndsriksdagar, hvarunder han bl. a. var ledamot af riddarhus-bevillnings- och konstitutionsutskotten samt 1865 valdes till statsrevisor. Efter den, trots hans motstånd, genomdrifna representationsförändringen, företrädde han under två perioder, eller under riksdagarna 1867—84, Malmöhus län i riksdagens första kammare. Om det stora och obestridda anseende, han här åtnjöt, vittnar icke endast hans ständiga ledamotskap af statsutskottet utan ock den omständigheten, att han allmänt utpekades såsom den lämpligaste för talmansposten vid en eventuel ledighet. Han anslöt sig till den s. k. »skånska», i ett visst samförstånd med Andra kammarens landtmannaparti opererande, fraktionen af kammaren, ehuru han 1883 kom att skilja sig från densamma i fråga om de stora Posseska förslagen. — I hemorten var han under en lång tid länets mest betrodde man, var 1870—83 ordförande i Malmöhus läns landsting,

innehade samma post 1873—82 i dess hushållningssällskap och 1880—91 i styrelsen för Alnarps landtbruksinstitut m. m. Han blef 1881 hedersledamot af landtbruksakademien. Död å Börringe kloster d. 16 april 1897. — Gift 1851 med *Stina Nordenfeldt*.

3. **Beck-Friis, Lave Gustaf**, diplomat. Född på

Fiholm, Södermanland, d. 19 maj 1834, den föreg. broder. 1851 student i Lund, aflade B. 1852 kansli- och 1854 hofrättsexamen. Han inträdde 1856 på den diplomatiska banan, blef attaché i Petersburg och s. å. andre kabinettssekreterare. 1858—61 var han leg.-sekr. i Konstantinopel och 1861—69 i London samt kabinettssekreterare 1869—70. D. 16 dec. 1870 blef han envoyé extraordinaire och ministre plénipotentiaire i Köpenhamn, på hvilken plats han stannat och gjort sig omtyckt. — Gift 1879 med friherrinnan *Sigrid Margareta Gabriella Wilhelmina Barnekow*, i hennes 2:a gifte.

Beckman, Nils, universitetslärare, litterär äfventyrare. Född i staden Heide i Ditmarsken, blef B. lärare för G. A. Oxenstierna, en son till riksmarsken grefve Gabriel Oxenstierna. Genom dennes förord och på grund af de lärda meriter B. tillägnade sig såsom författare till ett juridiskt arbete *Medulla Justiniana*, hvartill han dock skall ha köpt manuskriptet i Paris, utnämndes han till förste professor i romersk lagfarenhet vid det nyinrättade universitetet i Lund 1667. Fruktande för att hans anseende skulle fördunklas af den berömde Sam. Pufendorff, som året därefter kallades till professor i natur- och folkrätt, anföll han denne med de hätskaste nidskrifter, beskyllde honom för ateism och anklagade honom för kätterska villomeningar. Härför lagförd, flydde B. öfver till Danmark och fortfor att därifrån utösa smädelser öfver sin motståndare. Han blef af svenska regeringen 1675 förklarad ärelös och för alltid förvisad ur riket. Sedan han i några år fört ett kringirrande lif i Tyskland, öfvergick han till katolska läran och blef föreståndare för S:t Mikaels kloster vid Bamberg. Hans dödsår är, liksom hans födelseår, obekant.

Beckman, Johan Vilhelm, präst, hymnolog. Född d. 18 sept. 1792 i Gårdsby socken nära Vexiö, där fadern *Tomas Georg Beckman* var mönsterskrifvare. — Student i Uppsala 1814, antog B. prästerlig ordination i Vexiö 1818. Han vann anställning i hufvudstaden, först såsom komm.-adjunkt i Katarina församling 1819 och kateket därstädes 1823 och sedan som komminister i Klara 1824, hvilken befattning han innehade till sin död d. 10 april 1873. — Under förra hälften af 1820-talet framträdde B. som förf. med en samling dels poetiska, dels prosaiska uppsatser, kallad: *Minnen af lediga stunder*, som rönte ett välvilligt emottagande. — 1843 uppträdde han som forskare rörande förgångna tiders andliga diktkonst, i sina *Schwedische Bearbeitungen und Uebersetzungen der Sequenzen Dies iræ und Stabat Mater, als Erstlinge Hymnologischer Forschungen*, som blef ett slags inledning till hans stora hymnologiska verk. *Den nya Svenska Psalmboken, framställd i försök till en Svensk Psalmhistoria* 1845—72. Det sistnämnda arbetet har äfven blifvit utgifvet i ett par sammandrag. — Gift.

Beckman, svensk släkt, känd från midten af 1600-talet, hvars flesta medlemmar varit bosatta i Västergötland. Åtskilliga ha ägnat sig åt kyrkans tjänst.

1. **Beckman, Anders Fredrik**, biskop, teologisk

författare. Född i Hjälstads församling af Skara stift d. 23 okt. 1812. Föräldrar: v. pastorn därstädes *Fredrik Beckman* och *Ingeborg Margareta Warodell*. — Efter förberedande studier vid Stockholms gymnasium, inskrefs B. 1830 till student vid Uppsala universitet och blef filosofie doktor därstädes 1836. Återkommen från en vetenskaplig resa, kallades han 1837 till docent i teoretisk filosofi och aflade teologie kandidatexamen 1841. Prästvigd i maj s. å., förordnades han till docent i dogmatik och moralteologi samt till brunnspredikant vid Sätra. Utnämnd till filosofie lektor i Skara i dec. 1841, utbytte han följande året denna plats mot lektoratet i teologi. Efter att 1846 ha disputerat för teologie kandid. befullmäktigades han året därpå till teologie adjunkt vid universitetet i Uppsala samt till pastor i Börje. Prost 1848. Förestod under åtskilliga terminer teologie pastoralprofessuren, blef 1850 teologie licentiat och 1851 professor i dogmatik och moralteologi samt pastor i Hel. Trefaldighetsförsamling. Förordnad till ledamot i bibelkommissionen 1853 och förflyttad till pastor i Gamla Uppsala s. å., företog han 1858 en ny resa, till Danmark, Tyskland och Schweiz, och blef teologie doktor 1860. Förste teologie professor och domprost 1863, kallades och utnämndes han 1864 till biskop i Hernösands stift. 1875 utnämndes han till biskop i Skara och afled på Brunsbo biskopsställe vid Skara d. 24 sept. 1894. B., hvilken som självskrifven ledamot af prästeståndet bevistat 1865—66 års riksdag, hvarvid han varmt uttalade sig för representationsförändringen, bevistade som representant för Västernorrlands län riksdagarna 1867—72, under samtliga ledamot af lagutskottet. Han medverkade härvid bl. a. till 1870 års beslut om utvidgade medborgerliga rättigheter för dissenters, liksom han vid de af honom bevistade kyrkomötena ådagalagt ett försonligt och tolerant sinnelag mot olika tänkande. — Förutom åtskilliga disputationer, akademiska inbjudningsskrifter, uppsatser och recensioner i tidningar och tidskrifter, har B. utgifvit och som författare gjort sig känd genom: *Tidskrift för Svenska kyrkan* (i förening med L. A. Anjou) 1849—51; *Teologisk Tidskrift* 1861—67; *Melanchtons betydelse som vetenskapsman och särdeles som teolog*, 1863 m. fl. Ett betydligt uppseende väckte såväl hans 1862

—63 utgifna arbete *Nya Testamentets lära om Kristi gudom*, hvilken tillika utgör en granskning af V. Rydbergs: »Bibelns lära om Kristus», som hans mot C. J. Boströms »anmärkningar om helvetesläran» 1864 riktade stridsskrift: *Om den eviga osaligheten.* B., som ofta gripit till ordet i kyrkliga och politiska spörsmål, iakttog i allmänhet en medlande hållning och ställde sig i sitt stift en smula mer sympatisk mot lekmannaverksamheten, än majoriteten af dess prästerskap fann lämpligt. — Gift 1843 med *Anna Maria Albertina Grenander.*

2. **Beckman, Ernst Johan**, politiker, skriftställare. Född i Uppsala d. 10 maj 1850. Den föregående son. Student i Hernösand 1868, uppehöll B. sig de åtta följande åren mest i utlandet och studerade filologi och konsthistoria, men sedermera nationalekonomi och uppfostringsväsendet. Vid hemkomsten kallades han 1876 till folkskoleinspektör i Södermanlands län, hvilken post han innehade till 1879. Med anledning af den stora Sundsvallsstrejken 1879, uppehöll sig B. en del af sommaren samma år i Sundsvallstrakten och meddelade sina iakttagelser i en uppseendeväckande artikelserie i »Stockholms Dagblad», hvilken föranledde hans insättande i den af sågverksägarna tillsatta kommittén för förbättrande af arbetarnas ställning. 1880—83 var B. redaktör för *Ny illustrerad Tidning*, 1884 insattes han i den första stora arbetareförsäkringskommittén och blef 1885 biträdande redaktör i *Stockholms Dagblad*, hvilken plats han lämnade hösten 1886, efter att på våren vid ett fyllnadsval ha valts till ledamot af Andra kammaren af det liberala partiet. Han omvaldes härtill vid 1887 års båda val, fastän hans val vid det senare på grund af gjutaren Larssons obetalda utskylder upphäfdes, men han intog ånyo sin plats å Stockholmsbänken under perioden 1891—93. Såväl här som under sin redaktörstid dec. 1887—dec. 90 för *Aftonbladet* stod B. å den frihandelsvänliga och liberala sidan, särskildt intresserad af nykterhets- och sociala frågor. Det är sålunda bl. a. hans initiativ vårt land har att tacka för påbörjandet af en svensk arbetarstatistik. Likaså förde han med värma talan för en vidgad religionsfrihet. B. har dessutom tagits i anspråk för åtskilliga kommittéer, bl. a. 1891 års kommitté för behandling af frågan om minderårigas användning i industriellt yrke, och var 1886—95 stadsfullmäktig i Stockholm. 1886 deltog han i stiftandet af »Föreningen mot lifsmedelstullar» samt utgaf under en tid föreningens skrifter. 1893 blef B. rektor för Stockholms nya samskola och verkställande direktör för Djurs holms aktiebolag, från hvilken senare post han afgick 1900, sedan han i hög grad befrämjat platsens utveckling. — B. har varit en synnerligen vaksam kämpe på det sociala området, där han ständigt verkat i frisinnad anda. Han har utgifvit åtskilliga reseskildringar, särskildt behandlande nationalekonomiska och sociala förhållanden, samt ett par band dikter, m. m. — Gift 1876 med *Louise Woods Baker* (från Amerika).

Behrens, Konrad Behrend, operasångare. Född d. 27 jan. 1835 i Braunschweig, där fadern var präst. B. kom 1854 till Stockholm, där han, som först var grosshandlare, 1862 debuterade på k. teatern som *Sarastro* i »Trollflöjten». Han tillhörde därefter denna scen till sommaren 1870 och har sedan sjungit på utländska teatrar, men äfven låtit höra sig i Sverige. Bland hans partier märkas *Max* i »Alphyddan», *Belcor* i »Kärleksdrycken», *Plumkett* i »Marta», *Wilhelm Tell*, m. fl. Död i New-York d. 1 febr. 1898. — Gift 1857 med *Fanny Ruback.*

Beijer, Johan von, öfverpostdirektör. Född i Berlin d. 10 maj 1606. — B. gjorde sitt inträde i svenska statens tjänst såsom kanslist hos rikskanslären Axel Oxenstierna, som 1637 befordrade honom till sekreterare i kommersekollegium och fem år därefter till rikspostmästare, hvarpå kort därefter följde hans utnämning till general-postmästare. Det svenska postverket var vid denna tid en ny skapelse. Brefven fortskaffades mellan stationerna af löpande postdrängar. B. införde efterhand flera förbättringar i posttrafiken, bland annat ridande postbud utefter de större postlinierna, hvilken reform ansågs så viktig, att generalpostmästaren, som förut 1654 blifvit adlad, förordnades till öfverpostdirektör och hans manliga ättlingar erhöllo rättighet att, med andras uteslutande, framgent bekläda postdirektörsämbetet. Död i Stockholm d. 13 sept. 1669. — Gift 1641 med *Margareta Weiler.*

Beijer, Karl Gottreich, generaldirektör. Född i Malmö d. 25 jan. 1811. Föräldrar: stadsfysikus i Malmö *Gottfried Beijer* och *Agneta Maria Halling.* — Student i Lund 1828; aflade sjöofficersexamen vid Karlberg 1832, 1835 examen vid Mariebergs artilleriläroverk och 1836 konstruktionsofficersexamen i Karlskrona. B. blef 1841 kapten vid flottans mek. kår och s. å. chef i södra väg- och vattenbyggnadsdistriktet. Han gjorde bl. a. planerna till Malmö hamnarbeten och skeppsdocka. Blef 1850 major vid flottans mek. kår och 1851 major vid väg- och vattenbyggnadskåren, där han 1858 utnämndes till öfverstelöjtnant och 1863 till öfverste. B. hade äfven tidigt ägnat sig åt järnvägsbyggnad och utnämndes 1855 till öfveringeniör vid södra stambanan af de under Nils Ericsons befäl varande järnvägsbyggnader. 1862 utnämndes B. till chef för styrelsen öfver statens järnvägsbyggnader, hvilken styrelse då inrättades liksom den för statens järnvägstrafik. 1877—87 var han också chef i styrelsen för allm. väg- och vattenbyggnader och erhöll 1878 generaldirektörs namn, heder och värdighet. — B. erhöll 1887 på begäran afsked från sin post i järnvägsstyrelsen. Han var 1871—94 ledamot af Första kammaren, där han tillhörde frihandelsvännerna, och blef 1884 ledamot af Vet.-akad. — Död i Stockholm d. 31 dec. 1898. — Gift 1844 med *Elisabeth Ulrica Gustava (Betty) Quensel.*

Bellinus, Olaus Stephani, biskop. Född omkring 1515 i Bälinge socken i Uppland, kallades B., sedan han erhållit magistergraden, af konung Johan III till dennes hofpredikant och inleddes i dennes liturgiska reformationsplaner. Hans stora medgörlighet i detta hänseende belönades af konungen först med kyrkoherdebeställningen i Gefle 1581 och sedan med biskopsstolen i Västerås 1589. Det oaktadt kom B. tämligen lindrigt från räfsten på Uppsala möte och utsågs till och med att sätta kronan på Sigismunds hufvud. Men härmed hade hans lyckas stjärna uppnått höjdpunkten. På riksdagen i Orebro 1606 ställdes B. till rätta för delaktighet i liturgiens antagande, för det han hållit Sigismunds parti och härbergerat den som konungamördare misstänkte och häktade Petrus Petrosa. Dessa anklagelser hade mot honom blifvit framställda af en hans afundsman, kyrkoherden Erik i Badelunda, hvilken, sedan B. tvärtemot sitt nekande blifvit sakfälld och afsatt, utnämndes till hans efterträdare. Emellertid uppdagades om denne så grofva brott, att han miste hufvudet och B. blef efter några veckors suspension åter insatt i sitt ämbete, som han sedan innehade till sin död, hvilken inträffade 1618 i den höga åldern af 103 år. — Gift tre gånger: 1: med *Gudelina Elofsdotter* från Delsbo; 2: med *Magdalena Larsdotter* från Stockholm, och 3: med *Marit*, prästänka från Björskog.

Bellman, ursprungligen tysk släkt, som inkom till Sverige med skräddaren Martin Bellman, död 1685, och erhöll sin egentliga ryktbarhet genom den bekante skalden, C. M. Bellman, hvars släktgren utdog 1834 med hans son, sidenkramhandlaren Adolf Bellman.

1. **Bellman, Johan Arndt,** professor, musiker. Född i Stockholm 1664; son af skräddaren *Martin Bellman* och *Barbara Klein*. — B. var en rikt begåfvad natur. Redan som elev vid Tyska skolan erhöll han en plats vid Carl XI:s hofkapell. Student i Uppsala 1678, fick han behålla sin lön med skyldighet att biträda vid hoffester och högtidligheter vid slottet. Sedan han 1691 i Uppsala vunnit den filosofiska lärdomsgraden, företog han en längre utländsk resa, hvarunder han frånvarande 1699 utnämndes till professor i vältalighet. Såsom författare är han känd genom några akademiska arbeten, hufvudsakligen i vältalighet samt ett och annat latinskt poem. Död i Uppsala d. 28 nov. 1709. — Gift 1704 med *Katarina Elisabet Daurer*.

2. **Bellman, Carl Mikael,** skald, »Sveriges Anakreon». Född i Stockholm d. 4 febr. 1740; den föregåendes sonson och son till sekreteraren i öfverståthållareämbetet titul. lagmannen *Johan Arndt Bellman* och *Katarina Hermonia*. — Endast sjutton år gammal, uppenbarade först B., i sin öfversättning af D. v. Schweidnitz' *Evangeliska dödstankar* den utomordentliga skaldegåfva, som en gång skulle göra hans namn odödligt. Under de därpå följande åren diktade han några sånger, hvilka, ehuru i många hänseenden originella, likväl alltför mycket skattade åt tidens smakriktning och påminde om Dalin som mönsterbild. Som brödyrke antog B. en anställning i riksens ständers bank och sedermera i tullverket; men hans skaldgenius kunde ej finna sig i den prosa, som innefattas i »nederlag» och tulltariffer, och sedan han, på grund af skulder, en tid varit frånvarande från hufvudstaden, måste han 1764 lämna banken. — Lyckligtvis lefde han i Gustaf III:s lysande tidehvarf, då ingen talang, och aldraminst idkare af skaldekonsten, saknade understöd och uppmuntran. Han befordrades 1775 till sekreterare i nummerlotteriet, med en årlig lön af trettusen daler kopparmynt, och erhöll titel af hofsekreterare. — Vid tjugufem års ålder förlorade han sina föräldrar och nu tyckes B. på en gång ha blifvit medveten om sin verkliga bestämmelse. — »Med ens afkastande alla band af manér och smakregler i fri och djärf flykt, lyfte han sig till en höjd inom svenska lyriken, hvilken ingen före honom hade uppnått.» Han diktade sina *Fredmans epistlar* och *Fredmans sånger*, i hvilka han med mästarehand målar naturen och folklifvet i och omkring Sveriges sköna hufvudstad. Huru han fick sina original till dessa teckningar hafva vi, som lefva i en tid då den osökta glädjen flytt från de s. k. lägre klassernas samkväm och förfriskningsställen, svårt att rätt fatta. Under B:s tid var det emellertid mycket lätt: hvarje sommarafton hördes i gränderna och under Djurgårdens ekar en fiol eller en oboe och det muntra sorlet af glada människor. Dessa »baler», som B. kallar dem, stodo naturligtvis öppna för alla, och skalden gick ofta dit, blandade sig i samkvämet och hämtade vid pipan och ett glas öl motiven till sina oefterhärmliga taflor. Från denna tid (1765—80) förskrifva sig äfven hans *Bacchanaliska Ordenskapitlets handlingar*. Däremot tillhöra *Bacchi tempel*, tidskriften *Hvad behagas? Zions högtid* och öfversättningen af *Gellerts fabler* skaldens senare lefnadsår och äro jämförelsevis mindre betydande. — »I B:s förundransvärda dikter förekomma de mest olika element förenade. Ofta är han bacchanaliskt yrande, och hans sång andas den mest sprittande lefnadslust, den hejdlösaste glädje; men midt i utbrottet af njutningens fröjd frambryter stundom en djupt elegisk ton, ett innerligt vemod, en rörande klagan öfver glädjens flyktighet, en bitter känsla af jordelifvets bristfullhet och elände samt längtan efter en högre sällhet, än denna värld förmår skänka. Det är denna »sorg i rosenrödt», som är det mest utmärkande draget hos B:s sångmö och det är ock dessa sånger, i hvilka grundtonen är humoristisk, som djupast tränga till hjärtat och kraftigast anslå själens innersta strängar.» — Denna karaktäristik, som närmast afser Fredmans epistlar och sånger, är fullt tillämplig äfven på bacchanaliska ordenskapitlets handlingar, i hvilka, ehuru affattade i dramatisk form, det lyriska elementet är öfver-

vägande. En sak, som aldrig får förbises, när man vill uppskatta B:s skaldskap i dess helhet, är skaldens musikaliska behandling af vissa dikter, hvarigenom han i dessa framstår såsom äkta improvisatör. — Med Gustaf III:s död nedgick den sol, som lifvade och lyste B:s skaldelif, och från den stunden kände han dödskylan bittert sprida sig öfver både hans poetiska och fysiska vareise. Den förra hade redan någon tid varit i aftagande; den senare tynade äfven bort och föll tillsammans i döden d. 11 febr. 1795. — Det är en anmärkningsvärd företeelse, att, ehuru B. lefvat så nära våra dagar, hans skaldskap och personlighet blifvit uppfattade i flera fall förunderligen skeft. Under det många ansett honom blott som en simpel lofsjungare af ruset och dryckenskapen, hafva andra, och särskildt det egentliga folket, omtalat honom som ett slags Eulenspiegel och tillagt honom de befängdaste upptåg och infall. En senare tid har dock gjort rättvisa åt den odödlige skalden. Konstnärer hafva lånat sin pensel och grafstickel till framställandet af hans poetiska taflor och förträffliga upplagor ha blifvit utgifna af hans samlade skrifter. Hans bröstbild i brons, modellerad af Byströms mästarhand upprestes d. 26 juli 1829 på Djurgården, och öfver hans graf på Klara kyrkogård har Svenska akademien låtit uppsätta en värdig minnesvård. — B. gifte sig 1777 med *Lovisa Fredrika Grönlund*, som öfverlefde honom mer än ett halft århundrade.

Below, Jacob Fredrik, läkare. Född i Stockholm d. 25 mars 1669. Föräldrar: arkiatern *Bernhard Rikard Below* och *Vivika Schultzen*. — Sina studier, som han börjat vid Uppsla högskola, fortsatte han vid utländska lärosäten och erhöll i Utrecht den medicinska doktorsgraden 1691. Återkommen till fäderneslandet utöfvade B. någon tid medicinsk praktik i hufvudstaden och tjänstgjorde som ledamot i Collegium medicum, då han 1695 erhöll kallelse till det svenska universitetet i Dorpat. Denna plats innehade han helt kort; redan 1697 förflyttades han till Carolinska högskolan i Lund. 1705 lämnade han sin lärarebefattning för att följa Carl XII på hans krigståg i Sachsen, gjorde med honom fälttåget till Ukraine och delade efter nederlaget vid Pultava de flesta af hans krigares öde. Förd i fångenskap till Moskwa fästades han efter någon tid som läkare vid tsarens hof och lär i denna befattning ha åtnjutit synnerlig ynnest. Han afled i mars månad 1716. — Gift 1694 med *Brita Hult*.

Benedictsson, Victoria Maria, född *Bruzelius*,

författarinna under pseud. *Ernst Ahlgren*. Född d. 6 mars 1850 på Domme gård i Fru Alstads socken i Skåne. Föräldrar: landtbrukaren *Thure Bruzelius* och *Helena Sophia Finérus*. Hon erhöll en vårdad uppfostran med mycket friluftslif. År 1871 ingick hon äktenskap med en äldre man, postmästaren *Kristian Benedictsson* i Hörby, änkling med flere barn. Hon blef nu upptagen af sitt hem, så att hon hade föga tid att utöfva någon konstnärlig verksamhet, för hvilken hon kände ifrig lust. 1881 angreps hon af höftsjuka och var i två år sängliggande samt måste sedan använda kryckor. — Under ofvannämnda märke publicerade hon nu en följd noveller i olika tidningar; de utkommo 1884 i bokform under titeln *Från Skåne* och slogo igenom. Följande år utkom den stora berättelsen *Pengar*, 1887 romanen *Fru Marianne* och novellsamlingen *Folklif och småberättelser*. Proverbet *I telefon* hade äfven stor framgång å Dramatiska teatern. — Fru B:s författareskap är ovanligt friskt och själfullt, utmärkt af äkta, sund realism. Tyvärr kände hon sig icke ha kraft att motstå inre och yttre lidanden, och d. 23 juli 1888 beröfvade hon sig lifvet i Köpenhamn. Hennes vän Axel Lundegård har efter hennes död fullbordat och utgifvit en del saker, som hon lämnade efter sig: *Modern, Efterskörd* m. m. Hennes samlade berättelser utkommo 1900 i en ill. upplaga.

1. **Bennet, Vilhelm,** krigare. Född d. 1 nov. 1680. Föräldrar: från Skottland inflyttade *James Bennet* och *Kristina Kinnemond*. — Kornett vid öfverste d'Albedyhlls regemente, när kriget utbröt med Ryssland i början af Carl XII:s regering, lyckades han, vid slaget vid Klissow rädda konungen, som blivit anfallen af en öfverlägsen styrka. Under tåget inåt Lithauen slog han ryssarne vid Indura och intog fästningen Nessewitz, men blef härvid själf illa blesserad. Efter nederlaget vid Pultava följde han konungen till Turkiet och afsändes om hösten s. å. jämte general Meijerfelt i ett hemligt uppdrag till tsar Peter, hvarefter han fick återvända till Sverige. Vid sin hemkomst befordrad till öfverstelöjtnant vid Upplands tre- och femmännings-regementen, deltog han i slaget vid Helsingborg, där han i väsentlig mån bidrog till svenskarnes seger. — När Carl återkommit från Turkiet, utnämnde han B. till generalmajor och anförtrodde honom att med förtrupperna inbryta i Norge 1718, där B. deltog i träffningen vid Västra Ed och Frederikshalds belägring. Efter konungens död sändes han med den officiella underrättelsen härom till Stockholm, hvarjämte han hade i uppdrag att enskildt för Ulrika Eleonora tillkännagifva generalitetets fordran på suveränitetens afskaffande såsom villkor för hennes utväljande till regerande drottning. — Friherre 1719; landshöfding i Halland 1728; slutligen landshöfding och öfverkommendant i Malmö 1737. Död d. 18 nov. 1740. — Gift 1712 med *Magdalena Eleonora Barnekow*.

2. **Bennet, Carl Stefan,** landskaps- och historiemålare.

Född d. 26 maj 1800; den föregående sonsons son. Föräldrar: hofmarskalken frih. *Carl Fredrik Bennet* och *Fredrika Magdalena Thott*. — På den militära banan, hvilken B., efter genomgångna läroår vid Karlberg, 1818 började som fänrik vid Svea lifgarde, hade han avancerat till kapten, när han tog afsked 1838. Efter förberedande studier i hemlandet, sökte B. sin konstnärliga utveckling som målare i Frankrike

och Italien. Han har mest målat italienska landskapsmotiv, Stockholmsvyer och utsikter af större herrgårdar. På historiemålningens område, åt hvilket han sedan ägnade sig, har han lämnat åtskilliga framställningar, såsom: *Revy på Ladugårdsgärdet* samt *Aftäckningen af Carl XIV Johans statue equestre,* med en mängd kända porträttfigurer. Ledamot af Fria konsternas akademi. Död i Stockholm d. 27 mars 1878.

Bennich, Nils Axel Gustafsson, generaltulldirektör, riksdagsman. Född på Ophem i Tjärstad socken af Östergötland d. 31 okt. 1817. Föräldrar: majoren *Gustaf Bennich,* af en gammal schleswigsk adlig ätt, och *Gustafva Henrietta Sabelfelt.* — Efter slutade studier i Uppsala ingick B. 1838 i åtskilliga statens och stadens verk i Stockholm. Vid riksdagen 1840 fick B. anställning som kanslist hos bevillningsutskottet. På den utskottsafdelning, där B. tjänstgjorde, handlades tullfrågorna och den brytning med gamla traditioner, som i så många hänseenden utmärkte nämnda riksdag, gjorde sig icke minst gällande i fråga om tullsystemet. 1839 års tullkommitté hade afgifvit ett förslag, som förelåg till behandling, och handelsfrihetens grundsatser, förfäktade under de långa muntliga förhandlingarna, gjorde på den unge kanslistens sinne ett vida djupare intryck än de vid universitetet i ett torftigt statsekonomiskt kompendium studerade teorierna och bestämde för all framtid hans uppfattning i hithörande ämnen. Vid sidan af sina ordinarie befordringar — notarie i krigshofrätten 1845, krigsfiskal i samma hofrätt 1846, samt tillika notarie i Stockholms Kämnersrätt 1848 — behöll B. fortfarande sin plats i bevillningsutskottets kansli, först som kanslist, sedan som notarie och slutligen som sekreterare, hvilken befattning han ännu innehade vid 1859—60 års riksdag, under hvars lopp han utnämndes till landshöfding i Jämtland. — 1864 tilldelades B. adlig värdighet, på grund hvaraf han intog säte på riddarhuset under sista ståndsriksdagen, då han talade för representationsreformen, samt förflyttades året därpå från sin plats som styresman för Östersunds län till generaltulldirektörsämbetet. Såsom först bevillningsutskottets sekreterare samt sedermera under en följd af år samma utskotts ordförande, i öfriga maktpåliggande uppdrag, han haft att behandla rörande tullagsstiftningen, och slutligen som generaltulldirektör har B. högst verksamt bidragit till de segrar, handelsfrihetens grundsatser till en tid tillkämpade sig i vårt land, och var han i flera år ordf. i »Fören. mot lifsmedeltullar». — Efter det nya statsskickets införande har han tillhört riksdagens Första kammare till och med 1893. — Hedersledamot af Cobden Club i London. — 1888 erhöll han afsked från generaltulldirektörskapet. — B. har varit ledamot och ordf. i en mängd kommittéer — finanskommittén 1858, i kommittén för norra stambanans sträckning, för förberedandet af frågor rörande en handels- och sjöfartstraktat med Frankrike o. s. v. — Gift 1: 1844 med *Katarina Fredrika Antigone Fries;* 2: 1851 med *Hildegard Lovisa Charlotta Bredenberg,* och 3: 1863 med *Emilie Kristina Nordqvist.*

Benzelius. Denna i svenska kyrko- och lärdomshistorien berömda släkt har sitt namn af Bentseby i Luleå socken, födelseort för stamfadern, ärkebiskopen Erik Benzelius d. ä.

1. **Benzelius, Erik d. ä.,** ärkebiskop. Född i skattegården Bentseby i Luleå socken d. 7 dec. 1632. Föräldrar: nämndemannen *Henrik Jakobsson* och *Margareta Jönsdotter.* — Med rykte för mångsidig och vidsträckt lärdom redan som student i Uppsala, antogs B. af grefve M. G. de la Gardie till guvernör för hans båda söner och fick, efter vunnen lärdomsgrad 1661 i filosofiska fakulteten, med den äldre anträda en utländsk vetenskaplig resa, hvarunder han besökte Tysklands förnämsta universitet och inledde förbindelser med samtidens utmärktaste lärde. Återkommen till Sverige 1665, utnämndes han 1670 till ord. teologie professor och till teologie doktor 1675. — Kallad och nämnd till biskop i Strengnäs 1687, erhöll han uppdrag att handleda kronprinsens — sedermera konung Carl XII — studier i teologi och kyrkohistoria, för hvilket ändamål han utarbetade sitt *Breviarium Historiæ ecclesiasticæ,* som sedan nära ett sekel begagnades som undervisningsbok vid svenska skolorna. Ungefär samtidigt deltog han i utarbetandet af den nya kyrkolagen, kyrkohandboken och psalmboken, och erhöll öfverinseendet vid utgifvandet af den nya bibeledition, som utkom 1703 och är känd under namn af Carl XII:s bibel. Dessa stora förtjänster om kyrkans författning och samfundslif, jämte Benzelii eget personliga anseende för lärdom och gudsfruktan, gjorde honom så godt som själfskrifven till ärkebiskopsstolen, när denna blef ledig genom O. Svebilii död 1700. B. utnämndes ock s. å. till ärkebiskop och beklädde detta ämbete till sin död d. 17 febr. 1709. — Gift 1: 1668 med *Margareta Odhelia* och hade med henne tretton barn, af hvilka fyra söner adlades med namnet Benzelstierna och tre blefvo ärkebiskopar, den ene efter den andre, men, liksom fadern, undanbådo sig adelskap; 2: 1697 med *Anna Mackeij,* hvilket äktenskap var barnlöst.

2. **Benzelius, Erik d. y.,** ärkebiskop. Född i Uppsala d. 27 jan. 1675; den föregåendes son och den mest framstående af Benzelierna. — Liksom fadern anträdde han, efter slutade studier i Uppsala, en vetenskaplig resa till utlandet, hvarunder han hufvudsakligen riktade sin uppmärksamhet, på de bokskatter, som gömdes i främmande bibliotek och ej sällan voro obekanta för ägarne själfva. Efter hemkomsten till fäderneslandet utnämndes han till bibliotekarie i Uppsala 1702, lät prästviga sig 1709, blef teol. doktor 1719 och professor i teologiska fakulteten 1723. Under hela denna tid underhöll han en oafbruten

brefväxling med Europas förnämsta lärde och samlade omkring sig universitetets mest framstående lärare, Rudbeck, Roberg, Vallerius, Upmarck, Elvius m. fl., till enskildt vetenskapliga samkväm, hvilka »konferenser», såsom B. benämner deras sammankomster, gäfvo första anledningen till inrättandet af Vetenskapssocieteten. Efter tjugufyra års nitisk verksamhet vid Uppsala högskola, utnämndes han 1726 till biskop i Göteborg, hvarifrån han 1731 förflyttade tillsamma ämbete i Linköping. Af universitetets förtroende kallad till dess representant vid 1723 års riksdag, bevistade han, som själfskrifven medlem af riksförsamlingen, alla riksmöten från 1726 till 1743 och var vid de två sista talman för prästeståndet. Han anslöt sig till Hattarne, om också med en mera af opportunistiska hänsyn förestafvad än verklig moderation. Vid den yngre Steuchii frånfälle 1742 utnämnd till ärkebiskop och prokanslär vid universitetet i Uppsala, afled han innan han hann tillträda detta ämbete d. 23 sept. 1743. B. var en af Sveriges lärdaste män och bland skriftställare en af de utmärktaste fäderneslandet frambragt. Med den ömmaste omvårdnad om sina stift, förenade han det varmaste nit för vetenskaperna och den utveckling svenska litteraturen erhöll under förra hälften af 1700-talet är till icke ringa del Benzelii verk. Hans förtjänster såsom utgifvare af *Supplementa Homiliarum Joannis Chrysostomi* 1708, *Joannis Vastovii Gothi Vitis Aquilonia* 1708, *Philo Judæus Græce et Latine* 1742, *Ulphilæ Sacrorum Evangeliorum versio Gothica* 1750, *Diarium wazstenense* 1721 m. m.. äro alla bokvänner väl bekanta. Han ifrade för uppteckningen och samlandet af Sveriges landskapsdialekter; började samla statistiska uppgifter i de stift, för hvilka han var styresman och var bland dem som fäste Carl XII:s uppmärksamhet på vikten och möjligheten af att genom en segelled förbinda Östersjön med Västerhafvet. — Gift d. 16 juni 1703 med *Anna Swedenborg*, dotter till biskopen i Skara Jesper Svedberg och syster till Emanuel Swedenborg. — Barnen fingo 1751 adlig värdighet, ehuru Carl Jesper (se nedan) behöll det ofrälse namnet.

3. **Benzelius, Jakob**, ärkebiskop. Född i Uppsala d. 25 febr. 1683; den föregåendes bror. — Vid tjugu års ålder promoverad till filosofie magister i Uppsala, fästades B. vid samma universitet såsom adjunkt först i den filosofiska och sedan i den teologiska fakulteten. — 1707 företog han den för unga vetenskapsmän sedvanliga utrikes resan, från hvilken han hemkom 1709, väntande att se sina stora förtjänster belönade. Men han måste stanna kvar som adjunkt i Uppsala ända till 1718, då han omsider erhöll fullmakt som tredje professor i teologiska fakulteten i Lund. Nu förändrades med ens ställningen: han blef högt uppburen af sitt stånd och utöfvade inom kort såsom lärare och teologisk författare ett stort inflytande på den teologiska bildningen i landet. Hans lärobok *Repetitio theologica, summa doctrinæ Christianæ capita, ad verbi Divini normam sistens etc.* (1735), jämte hans sammandrag af detta arbete, hvilka genom rikets ständers beslut 1734 anbefalldes såsom läroböcker vid rikets läroverk och såsom sådana begagnades nära ett århundrade, utgöra ett talande bevis på författarens lärdom och anseende. — Teologie doktor 1725, befordrades han 1731 till biskop i Göteborg och tretton år därefter till Svea rikes ärkebiskop och prokanslär vid universitetet i Uppsala. Som politisk personlighet tillhörde han obetingadt hattpartiet, och var jämte sin broder Erik en tid partiets ledare inom prästeståndet. Död d. 19 juni 1747 i Stockholm under pågående riksdag. — Gift 1709 med *Katarina Edenberg;* barnen blefvo efter faderns död införlifvade med ätten Benzelstierna, sedan de förut kallat sig Benzel.

4. **Benzelius, Henrik**, ärkebiskop. Född i Strängnäs d. 7 aug. 1689; de föregåendes bror. Efter slutade studier i Uppsala anträdde B. 1712 en resa till Preussen och därifrån genom Polen, Schlesien, Ungern, Siebenbürgen och Moldau, till Bender, där han var närvarande vid kalabaliken och tillfångatogs af tatarerna, men genom konung Carls bemedling åter lösgafs efter några dagar. Härifrån begaf han sig från Konstantinopel, där han 1714—15 var legationspredikant, till Palästina, där han besåg de heliga orterna och vidare till Egypten och Arabien och återkom till fäderneslandet 1718. — Följande året anställd till »kommunitetsprost» i Lund, befordrades han 1720 till e. o. professor i filosofiska fakulteten och åtta år därefter till ordinarie professor i österländska språk, allt vid samma lärosäte. — 1732 öfvertog han en teologisk lärostol och fortfor att verka inom denna fakultet till 1740, då han kallades till biskop i Lund och prokanslär för universitetet därstädes. Efter brodern Jakob Benzelii död 1747 utnämndes han af konungen till Svea rikes ärkebiskop. Som själfskrifven riksdagsman deltog han i alla riksmöten från 1740 till 1756, liksom bröderna tillhörande Hattpartiet, och var de två sista talman för prästeståndet. Frukterna af hans sällsynta lärdom äro för eftervärlden bevarade i en mängd dissertationer, hvilka vunnit den uppmärksamhet att de utomlands blifvit utgifna i en särskild samling. Död i Uppsala d. 20 maj 1758. — Gift 1725 med *Emerentia Rudenskold*, dotter af biskop Torsten Rudén i Linköping. Deras äktenskap var barnlöst.

5. **Benzelius, Carl Jesper**, biskop. Född i Uppsala d. 16 jan. 1714; den föregåendes brorson och son till d. v. bibliotekarien sedermera ärkebiskopen *Erik Benzelius d. y.* och *Anna Swedenborg*. — Uppfostrad i sin morfaders, biskop Svedbergs hus i Skara, skickades B. vid femton års ålder till Lund och började sina akademiska studier, under ledning af sin farbroder Henrik. Han promoverades 1738 till magister och prästvigdes

s. å. — Under en därefter företagen utländsk resa fortsatte han vid främmande universitet sina teologiska studier och förklarades för teologie doktor i Helmstedt 1743. Frånvarande utnämnd till hofpredikant hos Fredrik I, tillträdde han vid sin hemkomst detta ämbete och förestod detsamma till 1750, då Lunds universitet förvärfvade honom till sin lärare. — 1776 utnämndes B. till biskop i Strengnäs och uppsattes följande året i första rummet på förslaget till återbesättande af det lediga biskopsämbetet i Lund; men Gustaf III, som i stället ville besätta denna biskopsstol med Olof Celsius d. y., yttrade till B sin önskan att behålla honom som »sin egen biskop», d. v. s. som biskop för Gripsholm, där hofvet den tiden ofta vistades och B. flyttade, ehuru han helst stannat i Lund, till Strengnäs. Carl Jesper B. var den siste biskopen med det frejdade namnet; from, saktmodig, nästan blyg passade han bättre för sin anspråkslösa lärostol i Lund än för ett med representativ stål förknippadt andligt ämbete. Han dog d. 2 jan. 1793. — Gift med *Johanna Helena Arnell* och hade med henne fem barn, som antogo namnet Benzelstierna.

1. **Benzelstierna, Gustaf,** bibliotekarie. Född i Strängnäs d. 3 aug. 1687; son af ärkebiskopen *Erik Benzelius d. ä.* och *Margareta Odhelia.* — 1712 inskrifven som e. o kanslist i riksarkivet, hade han hunnit till registrator i kanslikollegium, när han 1721 anträdde en utrikes resa, hvarunder han hufvudsakligen riktade sin uppmärksamhet på biblioteksväsendet och sällsyntheterna i tryck- och manuskriptväg i utlandets boksamlingar. Vid sin återkomst till fäderneslandet 1725 utmämnd till aktuarie i riksarkivet, förordnades han 1732 till k. bibliotekarie och 1737 till censor librorum. På denna post verkade han mindre i den egenskap, hvartill benämningen gifver anledning att förmoda, än som faderlig vän och rådgifvare för unge författare, varmt besjälad, som han var, af nit för den inhemska litteraturens utveckling. Han var äfven stor bokkännare och bidrog väsentligt till k. bibliotekets förkofran. Död d. 28 april 1746. — Gift med *Johanna Katarina Burman.*

2. **Benzelstierna, Lars,** mineralog. Född i Uppsala d. 27 mars 1680; den föregåendes bror. — Lifvad af sin morbroder assessor E. Odelstiernas råd och föredöme, ägnade B. sig tidigt åt bergsvetenskapen och inskrefs i bergskollegium. 1703—06 företog han en vetenskaplig resa till utlandet, hvarunder han hufvudsakligen uppehöll sig vid bergverken i Sachsen, Böhmen och Storbritannien. Vid återkomsten till fäderneslandet ingick han åter i bergskollegium, där han, efter att någon tid ha förestått bergmästareämbetet i Östra och Västra bergslagen, utnämndes till assessor 1722. Fem år därefter förordnad till direktör för Hellefors silfververk, blef han 1744 bergsråd och erhöll någon tid därefter titel af landshöfding.

Död i Stockholm d. 10 juni 1755. — Gift 1: 1714 med *Hedvig Swedenborg*, och därigenom svåger med sin bror, Erik Benzelius d. y.; 2: 1732 med *Katarina Insenstierna.*

3. **Benzelstierna, Lars,** biskop. Född på Starbo bruk i Dalarne d. 19 april 1719; den föregåendes son. — Efter studier i Uppsala och Lund promoverades han i Lund till filosofie magister 1738. Sedan han i några år varit fästad vid universitetet, dels som docent och dels som adjunkt i teologiska fakulteten, utnämndes han 1746 till professor i grekiska i Uppsala, hvilken befattning han följande året utbytte mot en teologisk lärostol därstädes. — 1759 kallades och utnämndes han till biskop i Västerås, i hvilket ämbete han verkade i öfver fyrtio år, aktad och afhållen af alla för sin fromhet och vänliga väsende. Ordensbiskop 1785. — Han dog i Västerås d. 18 febr. 1800. — Gift 1748 med *Elisabet Maria Schönström.*

4. **Benzelstierna, Mattias,** statssekreterare. Född i Lund d. 18 sept. 1713; den föregåendes kusin och son till d. v. teologie adjunkten sedermera ärkebiskopen *Jakob Benzelius* och *Katarina Edenberg.* — Efter fulländade akademiska studier ägnade han sig åt ämbetsmannabanan, på hvilken han efter tretton års tjänstgöring icke hann längre än till e. o. protokollssekreterare och efter ytterligare tolf år omsider utnämndes till öfverpostdirektör 1759 och förordnades till statssekreterare. Han ägde ett välförtjänt anseende såsom skicklig och nitisk ämbetsman. — En vän af konst och vetenskaper hade B. samlat ett dyrbart bibliotek, hvilket jämte handskrifter, mynt, målningar samt det mesta af hans kontanta förmögenhet öfvergick till hans systerson, sedermera excellensen Lars von Engeström och sålunda blef grundstommen till det bekanta von Engeströmska biblioteket som 1864 införlifvades med k. biblioteket i Stockholm. Död i Stockholm d. 11 mars 1791. — Ogift.

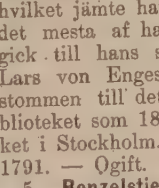

5. **Benzelstierna, Lars,** politisk äfventyrare. Född d. 25 april 1759; son af direktören *Albrekt Benzelstierna* och *Johanna Timan.* — B. studerade i Lund och gjorde där, i sin farbroder Carl Jesper Benzelii hus, bekantskap med en ung friherre G. d'Albedyhll. Sedan B. lämnat akademien tjänade han några år på en kofferdifarare och ingick 1786 som fänrik vid amiralitetet. Under ett tillfälligt besök i Köpenhamn 1789 uppgjorde han en plan, att uppbränna den därstädes infrusna ryska flottiljen och gaf general Toll del af förslaget. — Emellertid blef anläggningen upptäckt. B:s ungdomsvän G. d'Albedyhll, som var svensk minister vid danska hofvet, gjorde allt för att rädda sin landsman undan ryssarnes förbittring och hotades själf till lifvet. B. döm-

des till halshuggning, stegel och hjul, men högsta domstolen mildrade dödsdomen till lifstids fängelse på Munkholmen vid Trondhjem. Han lösgafs efter några år och återkom till Sverige. Död i Enhörna socken i Södermanland julaftonen 1808. — Gift med *Ulrika Dygdig Nyström.*

1. **Berch, Carl Reinhold,** ämbetsman, numismatiker. Född i Stockholm d. 29 jan. 1706. Föräldrar: kammereraren *Anders Berch* och *Regina Katarina Tersmeden.* — Med det akademiska lärarekallet till lefnadsmål, studerade B. under sin Uppsalatid isynnerhet de klassiska språken, filosofi och historia, hvarjämte han sysselsatte sig med numismatik. Hemkommen från en utrikes resa, blef han bekant för Hårleman och Tessin, som förvånades öfver hans insikter i antikviteterna och historien, och uppmanade honom att söka befordran till någon syssla i rikets arkiv. Han ingick 1732 som e. o. i antikvitetsarkivet. Efter några års tjänstgöring, hvarunder han befordrades till kanslijunkare, föreslogs han vid Benzelstiernas afgång till k. bibliotekarie, men blef förbigången af Dalin och i stället utnämnd till kommissionssekreterare i Frankrike. När den ålderstigne Helin, sekreterare i antikvitetsarkivet, 1750 tog afsked, förordnades B. till hans efterträdare och kom så omsider på sin rätta plats. — B. har inlagt stora förtjänster om häfdaforskningen, och hans skrifter utmärka sig för tillförlitlighet, noggrannhet och en nästan epigrammatisk stil. Mest bekanta äro hans *Kort utkast till konung Gustaf Adolfs och dess gemåls* till och med *Fredrik den förstes Lefvernesbeskrifning i anledning af de öfver dem slagne Skådepenningar* 1788 samt *Namnkunnige svenske Herrars och Fruers skådepenningar med bifogade lefvernesbeskrifningar* 1777—81. Kansliråd 1755; adlad 1762, ämnade han kalla sig Berch Väpnare, men tog aldrig inträde på riddarhuset; led. af Vet.-Akad. Död d. 11 dec. 1777. — Ogift.

2. **Berch, Anders,** professor, författare i statsekonomi Född på Larsbo bruk i Dalarne d. 4 mars 1711; den föregående bror. — Såsom student i Uppsala utgaf och försvarade B. en akademisk afhandling: *De felicitate patriæ per Oeconomiam promovenda,* hvilket arbete, i förening med hans meriter i kommersekollegium, där han lät inskrifva sig 1732, och hans tjänstgöring i tvenne utskott vid riksdagarna, för honom banade vägen till den nya lärostol i ekonomilagfarenhet och statsekonomi, som i Uppsala inrättades 1741. — Då den nybildade professuren icke riktigt behagade vännerna af det gamla systemet, hvilka ansågo ekonomien för en alltför underordnad vetenskap att upptaga en särskild lärostol, utgaf B., för att fästa allmänhetens uppmärksamhet på de nya läroämnena, tvenne afhandlingar: *Sätt att genom politisk Arithmetica utröna länders och rikens hushållning* 1746 och: *Inledning till allmänna hushållningen, innefattande Politie-, Oeconomie- och Kameral-vetenskaperna* 1747. Själf ansåg han dessa arbeten för hastverk, framtvungna af omständigheterna, och de voro det i visst afseende, men hade den fördelen att kunna begagnas som läroböcker och bilda ett underlag för författarens föreläsningar; i utlandet blefvo de högt värderade. Sin professur bibehöll han till 1770, då han utbytte den mot akademiska räntmästarebefattningen, hvilken han handhade till sin död d 14 dec. 1774. — Gift 1734 med *Johanna Hellbeck.*

Berens, Herrmann Johan, musiker, tonsättare. Född i Hamburg d. 7 april 1826 och son af musikdirektören därstädes *Carl Berens.* — B. gjorde sin musikaliska uppfostran hos den berömde kapellmästaren Reissiger i Dresden och begaf sig 1847 till Sverige, där han först uppträdde i Stockholm vid de offentliga kvartettsoaréerna i Trädgårdsföreningens paviljong. Efter att åren 1848—60 ha varit musikdirektör vid Lifregementets husarkår i Örebro, återflyttade han det sistnämnda året till hufvudstaden, för att tillträda kapellmästareplatsen vid d. v. Mindre teatern. Han blef 1861 t. f. och 1868 ordinarie lärare i komposition och instrumentering vid Musikaliska akademien. 1864 kallades han till ledamot af akademien. Synnerligen uppburen som grundlig pianolärare hade han någon tid ledningen af drottning Lovisas och hennes dotters musikstudier. Såsom tonsättare har han offentliggjort operorna: *Violetta, En sommarnattsdröm, Lully & Quinault, Riccardo* m. fl., samtliga med bifall uppförda på Stockholms teatrar; en mängd pianokompositioner och sångverk m. m. Död d. 9 maj 1880. — Gift 1853 med *Hedvig Matilda Brauner.*

Berg, Carl Oskar, nykterhetstalare, politiker, född i Kumla socken i Västmanland d. 30 okt. 1839. Föräldrar: fanjunkaren vid Västmanl. reg., underlöjtn. i armén *Oscar Berg* och *Emilie Karolina Sandholm.* — Efter att ha genomgått folkskola, kom B. vid 17 års ålder till hufvudstaden, genomgick där ett handelsinstitut, hvarefter han först arbetade å handelskontor och sedan bedref egen grosshandelsrörelse 1863—89. B. har i tal och skrift arbetat för befrämjandé af nykterhet och andra filantropiska sträfvanden och därjämte gjort åtskilliga uttalanden, om också af mera omtvistadt värde, i politiska, religiösa och sociala frågor. 1876—84 var han ledamot af Första kammaren, och ingick äfven, sedan majoritetens röster genom formfel kasserats, som en af den protektionistiska minoritetens kandidater å Stockholmsbänken i Andra kammaren 1888—90. Han var rumänisk generalkonsul 1880—92. B. har äfven verkat som författare genom åtskilliga broschyrer och den af honom utgifna tidningen »Arbetarens vän». — Gift 1867 med *Carolina*

Vilhelmina Sandell, f. 1832, dotter af den bekante predikanten Jonas Sandell. Fru B. har utöfvat en ej obetydlig författarverksamhet å det religiösa området, under signaturen L. S. samt under en följd af år redigerat kalendern: »*Korsblomman*» m. m.

Berg, Frans Oskar Teodor, bildhuggare. Född i Stockholm d. 10 jan. 1839. Föräldrar: handl. *Johan Fredrik Berg* och *Sarah Sofia Sjögren*. — B. blef 1858 elev vid konstakademien och erhöll 1869 k. medalj. Han studerade sedermera i Rom, där han bl. a. utförde det kända konstverket *De första stegen*, (mention honorable i Paris 1878). Sedan han i Sverige utfört fasadfigurerna till Uppsala universitets nya byggnad, bosatte han sig i London och utförde där åtskilliga arbeten. B. kom sedan 1888 till Stockholm, där han bl. a. modellerat fyra reliefigurer i huggen sten för konstakademiens nybyggnad samt arbetat Qvarnströms fyra fasadfigurer å den äldre akademibyggnaden till fristående takfigurer. På 1897 års Stockholmsutställning hade B. ett bibliskt galleri med af honom modellerade grupper, framställande scener ur Jesu lif. — Gift 1876 med *Märta Maria Augusta Montgomery*.

Berg, Fredrik Nikolas, litteratör. Född på Brostorp i Hallands län d. 13 febr. 1802. Föräldrar: kronofogden, assessor *Axel Detlof Berg* och *Aurora Lindberg*. — Efter akademiska studier i Lund inträdde B. vid landsstaten. 1856 utnämndes han till kassör vid Elektriska telegrafverket. B. har varit en af våra flitigaste öfversättare och bearbetare för teatern. Död i Stockholm d. 8 sept. 1884. Ogift.

1. **Berg, Fredrik Teodor**, läkare, statistiker. Född i Göteborg d. 5 sept. 1806; son af bokhållaren *Sven Fredrik Berg* och *Maria Kristina Blomstervall*. — Student i Lund 1823, aflade han 1835 medicine licenciat- och kirurgie magister-examina och kallades följande året till docent i anatomi vid Lunds universitet. Hemkommen från en vetenskaplig resa till utlandet, förordnades han 1841 att föreslå den nyinrättade lärarebefattningen i rättsmedicin vid Karolinska institutet, där han senare blef lärare i pédiatrik, och utnämndes 1842 till öfverläkare vid Allmänna barnhuset i Stockholm. — Efter att 1849 ha blifvit förordnad till medicinalråd och 1854 till sekreterare i kommissionen öfver tabellverket, förordnades han 1858 till chef för den nyinrättade statistiska centralbyrån. Sedan ämbetsverket fått ny organisation, utnämndes B. i nov. 1879 till öfverdirektör och chef för verket, från hvilken post han erhöll afsked med årets utgång. Han kvarstod dock nominellt i medicinalstyrelsen till 1877. Led. af Vet.-akadem. B. dog i Stockholm d. 7 maj 1887. — Redan 1839 deltog B. i grundandet af den medicinska tidskriften *Hygiea* och var under flera år medarbetare i *Journal für Kinderkrankheiten* herausg. v. Behrend u. Hildebrand samt har i *Hygiea, Svenska Läkaresällskapets nya Handlingar* m. fl. tidskrifter meddelat en stor mängd uppsatser om barnsjukdomarna och barnavård. Som statistiker har han infört och utbildat det sedermera brukliga tabellsystemet vid statistiska centralbyrån, utarbetat en mängd afhandlingar, rapporter, öfversikter o. d. i Sveriges officiella statistik samt meddelanden till de internationella statistiska kongresserna, i hvilka han som representant för Sverige deltagit. — Gift 1845 med *Emma Vilhelmina Stokoe*.

2. **Berg, Johan Vilhelm (John)**, läkare. Född i Stockholm d. 2 mars 1851. Den föregående son. — 1869 student i Uppsala, 1874 med. kand. och 1878 med. lic. vid Karolinska institutet, där han 1881 kallades till docent i kirurgi. S. å. promoverades han till med. d:r i Uppsala, tjänstgjorde 1880—85 som biträdande läkare vid ortopediska institutet samt utnämndes 1885 till e. o. professor i kirurgi vid Karolinska institutet och biträdande öfverkirurg vid Serafimerlasarettet; 1893 blef han ord. prof. och öfverkirurg samt chef för Serafimerlasarettets ekonomi och förvaltning. Han var 1885—92 äfven öfverläkare vid kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn. B. intager en synnerligen framstående plats inom sin vetenskap samt utöfvar stor praktik. — Gift 1881 med *Marie-Louise Santesson*, dotter af den bekante läkaren, prof. C. G. Santesson.

Berg, Fridtjuv, folkskollärare, riksdagsman, skriftställare. Född i Ödeshögs församling i Östergötland d. 20 mars 1851. Föräldrar: folkskolläraren *Anders Berg*, en af folkskolans banbrytare, och *Anna Charlotta Jönsson*. Efter att ha erhållit sin första undervisning hos fadern, hvilken 1858 flyttat sin verksamhet till Finspång, biträdde B. honom vid undervisningen 1869—73. Vistades därpå i Danmark 1873—74 för studium af dess folkhögskoleväsende, men inträdde s. å. vid Göteborgs folkskolelärareseminarium, hvarifrån han redan följande år aflade afgångsexamen. Han var sedan anställd som e. o. lärare vid Finspångs folkskola 1875—78, blef dess föreståndare sistnämnda år och tjänstgjorde såsom sådan till 1881, då han förflyttades som lärare vid Stockholms folkskolor. Han har varit synnerligen verksam för organisationen af Sveriges allm. folkskolelärareförening, blef 1885 invald i dess centralstyrelse, utsågs 1887 till dess vice ordf. och var under decenniet 1888—97 dess sekreterare samt redaktör af dess tidskrift. — B. har tagit verksam del i det frisinnade partiets sträfvanden och utsågs redan 1887 att representera hufvudstaden i Andra kammaren, fastän hans val då blef upphäfdt, men 1890 valdes han ånyo af Stockholms stads första valkrets, hvilket förtroende han genom upprepade val beklädt vid alla följande riksdagar. Han tillhörde 1895—99 Folkpartiets för-

tröenderåd, och har efter samma partis uppgående i »liberala samlingspartiet» 1900 anslutit sig till det sistnämnda. — Största uppmärksamhet har han ägnat pedagogiska och sociala spörsmål. Upprepade gånger har han motionerat om »en allmänt medborgerlig examen» och därmed i sammanhang stående förändringar i läroverksorganisationen, om utredning ang. möjligheten af arbetstidens begränsning, m. m. Hans framställning om beredande af lämplig uppfostran åt minderåriga förbrytare föranledde tillsättande 1896 af »tvångsuppfostringskommittén» med B. som ledamot. — Som skriftställare har B., förutom åtskilliga uppsatser i tidningar och tidskrifter (bl. a. som flitig medarbetare i Sv. Läraretidning och tidskriften »Verdandi») samt läroböcker för folkskolan, framträdt med ett par småskrifter i »Verdandis» serie, en historik öfver folkskolan vid dess 50-årsjubileum 1892, m. m. — Gift 1883 med *Vilhelmina Dorotea Kåberg.*

Berg, Georg Vilhelm, historisk, arkeologisk och genealogisk forskare. Född å Visingsö d. 8 aug. 1839. Föräldrar: jägmästaren och intendenten å Visingsborg, sedermera bankkamreraren i Jönköping, *Lars Gustaf Berg* och *Sofia Carolina Ekman.* — Efter att ha genomgått Jönköpings läroverk och tjänstgjort å bruk i Bergslagen, blef B. 1872 kassör och 1876 förste kamrerare vid Bergslagsbanan, med bostad i Göteborg. Med lifliga intellektuella intressen, har han ägnat all sin lediga tid åt forskningar å ofvan antydda områden och föreligga bland annat af hans hand *Samlingar till Göteborgs historia* (2 bd, 1882, 87), *Göteborgs stift under 1700-talet* (1892), *Augustinerklostret i Konungahälla* (1894) m. fl., hvarjämte han varit en flitig medarbetare i dels »Sv. Fornminnesfören. tidskrift», dels den af Bohusläns hushållningssällskap bekostade »Bidrag till kännedom om Göteborgs- och Bohusläns fornminnen och historia». Han har ock sedan föreningens stiftande 1886 varit sekreterare i Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening och redaktör af dess tidsskrift. I Göteborgs andliga lif har B. äfven varit verksam, bl. a. som en af de främsta stiftarna af sällskapet »Gnistan» och dess sekreterare under en följd af år. — Han är sedan 1882 korresp. ledamot af Vitt., Hist. och Antikv. Akad. i Stockholm samt sedan 1885 ledamot af Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälle. — Gift med *Ulrica Charlotta Emerentia (Emmy) Gumælius.*

1. **Berg, Isaak Albert,** förste hofsångare. Född i Stockholm d. 22 sept. 1803. Föräldrar: hofdestillatorn *Abraham Berg* och *Charlotta Ferngren.* — Student i Uppsala 1820, tog B. kansliexamen 1824 och inskrefs i k. kansliets d. v. kammarexpedition, men började snart sångstudier hos den berömde Siboni i Köpenhamn. Under åren 1827—29 genomreste han Tyskland och Italien, uppträdde offentligen på konserter och gjorde på scenen sin första debut i Venedig 1828 som *Jephta* i operan af samma namn. I Triest och flera andra städer utförde han därefter tenorpartier. Vid återkomsten till Sverige anställdes han 1831 som sånglärare vid k. teatern. Under ett halft sekels nitisk och berömlig verksamhet har B. varit sånglärare för de flesta af k. familjens medlemmar och undervisat mer än tvåtusen privata elever. Bland hans lärjungar må nämnas: konung *Oskar II,* prins *Gustaf, Jenny Lind* från 1831—40, hans egen dotter fru *Helena Petré, Oskar Arnoldson, Amalia Riego,* m. fl. Död i Stockholm d. 1 dec. 1886. — Gift 1831 med *Lina Hjortsberg,* dotter af den berömda skådespelaren L. Hjortsberg.

2. **Berg, Josef Albert Soult,** marinmålare. Född döfstum i Stockholm d. 19 sept. 1832; den föregåendes son. — B. vistades 1841—42 som elev vid de l'Epéeska institutet för döfstumma i Paris, hvarefter hans uppfostran fortsattes å Manilla. Sina artistiska studier gjorde han först under privat handledning och sedan som elev vid Konstakademien till 1853, då han utgick som kadett å linieskeppet Carl XIII, för att göra marinstudier under eskaderns expedition i Östersjön och Nordsjön. Hösten 1853 antfädde han en studieresa till Düsseldorf, där han fortsatte sina konstnärsstudier under Andreas Achenbach, hvarefter han begaf sig till Holland och Belgien. I Frankrike åtnjöt han den store Ary Scheffers ledning och beskydd, hvarefter resan fortsattes till Italien. Ehuru döfstum, har B. i tio år ensam genomrest hela mellersta Europa, gjort marinstudier på kusterna af Östersjön, Nordsjön och Medelhafvet, samt redt sig i de mest kritiska och svåra förhållanden. Sedan 1865 bosatt i fäderneslandet, har han med det varmaste intresse för sina vanlottade likar delat sin tid mellan deras undervisning och utöfningen af sin konst. Agree vid Fria konsternas akademi 1860. — Gift 1867 med *Anna Charlotta Nylén.*

Berg, Karl Johan, president, statsråd. Född i Stockholm d. 28 jan. 1819. Föräldrar: rådmannen *Johan Olof Berg* och *Kristina Katarina Åberg.* Student i Uppsala 1836, aflade B. kameralexamen 1837 och hofrättsexamen 1840, hvarpå han ägnade sig åt juridisk tjänstgöring. Befordringarna gingo ganska raskt, och redan 1848 blef han assessor i Svea hofrätt, 1855 revisionssekreterare, 1858 expeditionschef vid justitie-stats-expeditionen och 1859 justitieråd. 1868 blef han konsultativt statsråd. Såsom sådan kommo hans goda författningskännedom och säkra omdöme det allmänna väl till godo, och han visade sig därjämte i försvaret inför representationen af regeringens handlingar såsom en god debattör. Han afgick från denna post i maj 1875 tillika med sina kolleger Wennerberg och Bergström (den s. k. »bergsprängningen») och blef då ordf i nya lagberedningen. 1880—89 var han presi-

dent i Svea hofrätt. I det politiska lifvet deltog han ytterligare såsom hufvudstadens representant i Andra kammaren vid riksdagarna 1876—82, hvarvid han hufvudsakligen tog till orda i lagfrågor. Han motsatte sig den 1876 genomdrifna statsministersinstitutionen. — B. är en framstående jurist, som i betydlig grad satt sin prägel å lagstiftningen genom arbete i åtskilliga kommittéer, och var äfven ledamot af 1865 års unionskommitté. Från arbetet i lagberedningen afgick han 1883. Han har äfven verksamt deltagit i hufvudstadens kommunala lif och bl. a. inlagt stor förtjänst om ordnandet af hufvudstadens fattigvård. Var äfven ledamot af 1888 års kyrkomöte och är sedan 1887 seraf:merriddare. Ogift.

Bergelin, Johan Teodor, författare i landthushållningsvetenskap. Född 1822 i Karlstad; fadern var den bekante provinsialläkaren *Peter Johan Bergelin* på Gotland, hvilken för det han en gång i ett gladt lag proponerat Gustaf V:s skal anklagades som högförrädare och dömdes till döden, men benådades med fästning, hvarifrån han likväl snart frigafs. Han dog som stadsläkare i Karlstad. Modern var *Rebecka Winckler*. — Efter genomgången kurs vid Degebergs landtbruksinstitut, inköpte B. Nykvarns landt- och bruksegendom i Södermanland, hvilken han sedan öfverlät på ett bolag, bosatte sig på Hammarby invid hufvudstaden och blef sekreterare i Stockholms läns hushållningssällskap. — Elev af Edvard Nonnen, det rationella jordbrukets fader i vårt land, trädde han värdigt i sin lärares fotspår som författare och flitig bearbetare af landtbrukslitteraturen. 1846 uppträdde han med en bearbetning af Thaers ryktbara verk *Grundsatser i rationella landthushållningen*, hvilket i början af 1850-talet följdes af smärre »hjälpredor» i landtbruksrörelsne såsom *Dagsverksjournal, Mjölkjournal,* m. m. År 1855 började han sin *Tidskrift för svenska landtbruket*. Han utgaf flera bearbetningar såsom: *Hornboskapens ändamålsenligaste utfödring efter J. Kühn* 1862, *Handbok i dränering och grunddikning efter Vincent* 1864, *J. von Liebigs naturlagar för åkerbruket* 1864 och redigerade *Qvartalskrift för praktisk landthushållning* 1862—64, samt *Bibliotek i rationel landthushållning* 1864. Allt, hvad B. skrifvit, utmärker sig ej allenast för stor sakkunnighet, utan äfven för en klarhet och bestämdhet, som få lyckats upphinna. Död d. 27 juli 1864. — Gift med en enkefru *Winckler*

Bergen, Carl Fredrik Berndt von, skriftställare. Född i Göteborg d. 26 dec. 1838. Föräldrar: stadsmäklaren *Carl Erik von Bergen* och *Vilhelmina Fredrika Wahlgren*. — Student i Uppsala 1857, aflade v. B. i dec. 1863 filosofie kandidatexamen. 1865 utgaf han en svensk öfversättning af *D. Schenkels* ryktbara arbete *Jesu karaktersbild*, hvilket gaf uppslag till en liflig diskussion inom hufvudstadspressen rörande de religiösa frågorna, och höll på hösten 1866 i Göteborg föreläsningar öfver de förkristna religionernas historia. 1867 utgaf han en svensk öfversättning af *T. Keims* arbete *Den historiske Kristus*. Han lämnade 1867—68 en mängd litterära bidrag till Aftonbladet och Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning samt höll i Uppsala religionshistoriska föreläsningar. I juli 1868 började han i Stockholm utgifva *Framtiden, tidskrift för fosterländsk odling*, som fortgick till slutet af 1871. — Åren 1876—77 utgaf han en ny följd af samma tidskrift, hvari han med framgång förde den fria forskningens talan. Under mellantiden hade han vid en resa till Förenta staterna 1875 hållit föreläsningar på engelska om kyrkliga och sociala förhållanden i Skandinavien och efter hemkomsten föreläste han i Sverige om »Nya världsåskådningar» och »Amerikanska kulturförhållanden». Under de närmast följande åren i slutet af 1870- och början af 80-talet höll von B. föreläsningar i skilda ställen af vårt land, hvarvid han förfäktade den nyare bibelkritiska ståndpunkten och en frisinnad religiös åskådning. Han utbytte med nuvarande biskop U. L. Ullman några ytterligt skarpa stridsskrifter. Det väckte därför största förvåning, när han några år efteråt under striden mot materialism och agnosticism drefs allt längre åt höger och slutligen syntes stå Waldenströmarna nära. Under ett besök i England hade han ock kommit att intressera sig för de spiritistiska och teosofiska sträfvandena och bildade 1890 »svenska samfundet för psykisk forskning», för hvars mål han sökte verka genom föreläsningar och skrifter. I egenskap af inbjuden representant för Sverige bevistade han religionsparlamentet i Chicago 1893. — Död i Stockholm d. 19 aug. 1897. — B. var väl i vårt land den förste af dessa »yrkesföreläsare», hvilka i de stora europeiska länderna söka göra den moderna forskningens frukter tillgängliga för en större allmänhet. Han var i besittning af en glänsande teknisk framställningskonst, som dock skämdes af en betydlig självkärlek, ofta förenad med ytlighet och skattande åt frasen. — Gift 1: 1876 med *Sophia Wilhelmina Amalia Lamberg*, i ett föregående gifte moder till den bekante riksdagsmannen Hugo Tamm å Fånö, 2: 1897 med *Ellen Ottilia Ohlsson*.

Bergenhjelm, Johan, ämbetsman, lärd. Född d. 24 juni 1629 i Bergsby i Kuddby socken af Östergötland. Son af häradsfogden, sedermera borgmästaren i Uppsala *Nils Svensson* och *Maria Jakobsdotter*. — Historiarum professor vid Uppsala universitet 1661, kallades B. fyra år därefter till protokollssekreterare i rådskammaren och utnämndes efter hvartannat till landshöfding i Uppsala län, kansliråd, statssekreterare vid utrikesexpeditionen och hofkanslär 1693. — Redan 1668 adlad med namnet *Bergenhjelm*, upphöjdes han 1694 i friherrligt stånd. År 1699 afsändes han som ambassadör till Ryssland, och utarbetade därefter den defensiv-allianstraktat mellan Sverige, Hannover och Braunschweig-Lüneburg, som undertecknades i Stockholm 1704. Död d. 2 nov. 1704 utan man-

liga arfvingar. — Gift 1: 1664 med *Katarina Liljemarck*; 2: 1687 med *Katarina Gyldenklou*; och 3: 1703 med *Anna De Besche*.

Bergenstjerna, Johan, amiral. Född d. 23 juni 1618 i Norrtelje, där föräldrarna *Olof Andersson Berg* och *Karin Andersdotter* voro borgarefolk. — Vid tjugutvå års ålder anställd som »bysseskyttare» vid amiralitetet, deltog han med tapperhet i sjökriget mellan Sverige och Danmark under drottning Kristinas styrelse, hvarefter han ingick i holländsk tjänst och gjorde en resa till Ostindien. Vid hemkomsten 1651 åter anställd i flottan, utmärkte han sig i Carl X:s krig mot danskarne och befordrades efter hvartannat till skeppschef, amirallöjtnant och slutligen till amiral 1676. S. å. skulle han utgå med örlogsflottan från Elfsnabben, men insjuknade hastigt och dog redan andra dagen d. 20 maj på amiralskeppet Victoria. — Gift 1652 med *Kristina Persdotter*.

Berger, Johan Kristian, militär, marin- och landskapsmålare. Född 1803 i Linköping. Föräldrar: stadsläkaren *Johan Ulrik Berger* och *Maria Christina Lönder*. Utgången ur sin tids konventionella skola, sökte B. likväl arbeta sig fram till självständig uppfattning och individualitet. För detta ändamål vistades han en längre tid i Frankrike och England och framträdde vid sin hemkomst såsom en af våra första marinmålare. På detta fält utvecklade han sedan en liflig verksamhet, men stannade snart i ett tämligen enformigt manér, med en stundom dunkel, stundom alltför blågrön färgton samt bjärta motsatser mellan skuggor och dagrar, hvarigenom hans framställningar få en viss brokighet. Död i Uppsala d. 27 okt. 1871. — Gift.

Berger, Ossian, justitieombudsman. Född å egendomen Södra Håkanbol i sydöstra Värmland d. 13 febr. 1849. Föräldrar: bruksägaren och fullmäktigen i riksgäldskontoret, fil. doktor *Anders Alexander Berger* (f. 1815 d. 1871) — liberal representant i borgarståndet vid riksdagarna 1850, 53, 59, 62 och 65 och ledamot af statsutskottet vid de fyra sistnämnda och af konstitutionsutskottet vid den första; sedermera ledamot af först Andra, sedan Första kammaren — och *Maria Charlotta Löwenhjelm*. — Efter studier vid Örebro läroverk, blef B. student i Uppsala 1866, fil. kand. 1872 och fil. doktor 1877. Han ägnade sig därefter åt juridiska studier, blef juris kandidat 1880, v. häradshöfding 1882 och juris doktor 1884 efter försvaret af en afhandling: »Om tillsynen af omyndigs egendom samt om förmyndarekamrar enligt svensk rätt». Han befordrades kort därefter till assessor i skånska hofrätten 1886, blef konstit. revisionssekreterare 1889 och utnämndes till häradshöfding i Norra Åsbo domsaga i Skåne 1892. Härifrån kallades han 1898 till justitieombudsman efter lottning med platsens förutvarande innehafvare, och en till visshet gränsande förmodan har uppstått, att på B. härvid fallit alla rösterna från Andra kammarens elektorer, hvilka voro missnöjda med den afgåendes ståndpunkt i ett mål om offentliga handlingars tillgänglighet. Den goda tanke, de åter hyste om B., grundad på hans uppträdande i hemorten, har åter visat sig fullt berättigad, ty här om någonsin kan man säga, att »rätta mannen kommit på rätta platsen». Ej nog med, att han med sällsynt drift och oväld beifrat missbruk och öfvergrepp inom den civila och militära ämbetsmannavärlden, har han äfven uppfyllt en annan, under de senare decennierna åsidosatt, skyldighet, som åligger detta ämbete, nämligen »att utreda lagskipningens tillstånd i riket, anmärka lagarnas och författningarnas brister samt afgifva förslag till deras förbättring». De af honom afgifna förslagen vittna om en med godt omdöme parad vaken blick och en nobel humanitet, liksom de af honom påpekade bristerna i lagskipningen, trots det skri, de väckt hos dem, det vederbör, (såsom t. ex. ifråga om öfveråriga domhafvandes tjänstledighet), näppeligen kunna af någon opartisk förnekas. Också har B., trots den mot honom oblida stämningen i Första kammaren, för hvarje år haft att fröjda sig åt ett stigande röstetal bland elektorerna. — Ogift.

Bergfalk, Per Erik, universitetslärare, rättslärd. Född d. 4 febr. 1798 i Öfver-Selö prästgård i Södermanland, där fadern var v. pastorn, sedermera kyrkoherden *Erik Bergfalk* och modern *Maria Sofia Thyselius*. — Vid Uppsala universitet, där B. 1816 inskrefs till student, blef han 1824 filosofie magister, 1830 juris kandidat, efter ytterligare två år licentiat och 1838 juris utriusque doktor. Genast efter sin licentiatexamen kallad till docent i juridiska fakulteten, utnämndes han 1833 till adjunkt och erhöll s. å. uppdrag att bestrida jurisprudent., oecon. et comm. professurens föreläsningar och examina, hvarmed han fortfor till 1838, då han som ordinarie professor intog denna lärostol. På denna plats anlitades hans öfverlägsna förmåga ofta i angelägenheter af för hans lärareverksamhet främmande natur, såsom då han 1838—45 förordnades till ledamot i kyrkolagskommittén, vid riksdagen 1840—41 då han utsågs till sekreterare i konstitutionsutskottet och 1844—48 då han som ledamot deltog i lagberedningen. — 1857 valdes han af ständerna till justitieombudsman, men afsade sig detta ämbete. 1858—68 var han ordf. i författningskommissionen. Han tog 1861 som emeritus afsked från professuren. 1862 ledamot af Vet.-akad. B. dog i Stockholm d. 31 jan. 1890. — B. var en ovanlig kännare af vårt lands ekonomiska författningar. — Af hans skrifter, hvilka hufvudsakligen utgöras af akademiska afhandlingar, program, uppsatser och recensioner i lärda tidskrifter och alla vittna om en djup och omfattande lärdom, må nämnas: *Kritik öfver Geijers Svenska folkets historia* etc., *Om svenska jordens beskattning till och med början af 17:de århundradet* 1832, *Om svenska städernas*

författning och förvaltning 1838, *Något om guldets framtid* 1853, *Om svenska postinrättningens uppkomst och utbildning från 1636 till konung Carl XII:s död 1718* 1859. — Ännu på sena ålderdomen publicerade han. Han meddelade sålunda 1879 *Ett och annat ur svenska och norska privaträttens källor* samt utarbetade vid 84 års ålder en historik öfver penninggärderna, hvilken publicerades i Upsala univ. årsskrift för 1894 under titeln; *Om utomordentliga penninghjälper till kronan under sextonde århundradet och början af det sjuttonde.*

Berggren, Jakob, präst, resebeskrifvare. Född i Krokstads församling af Göteborgs stift d. 11 mars 1790. Föräldrar hofrättskommissarien *Anders Berggren* och *Johanna von Ahlefelt*. — Efter att ha erhållit den filosofiska graden i Uppsala 1815 och samma år ingått som e. o. amanuens vid k. biblioteket och e. o. kanslist i kanslistyrelsen, lät B. prästviga sig 1818 och afgick som legationspredikant till svenska beskickningen i Konstantinopel. I aug. 1820 anträdde han en resa till Syrien, Egypten och Palästina. 1822 lämnade han Konstantinopel. — Åren 1825 och 1827 företog han nya resor till det inre af Ryssland, hvarunder han i Petersburg började utgifningen af sin *Guide Français-Arabe vulgaire*, sedermera omarbetad och utgifven af prof. C. J. Tornberg. Samtidigt utkom i Sverige B:s *Resor i Europa och Österländerna* (3 del. 1826—28), hvilka blifvit öfversatta på flera europeiska språk. Han erhöll 1828 Skällviks regala pastorat i Linköping, där han dog som kyrkoherde 1868. — Gift 1830 med *Eufrosyne Vilhelmina Bäck*.

Berggren, Sven, botaniker. Född i Hör socken i Skåne d. 12 aug. 1837. Föräldrar: smedsmästaren *Magnus Berggren* och *Karna Andersdotter*. — Student i Lund 1857, fil. d:r 1865 och docent i botanik 1866. B. blef 1881 e. o. professor i botanik vid Uppsala universitet och 1883 vid Lunds, hvarest han 1898 blef ordin. professor i ämnet. Led. af Vet.-akad. — Denne skicklige vetenskapsman deltog i de svenska arktiska expeditionerna till Spetsbergen 1868 och Grönland 1870; under den senare gjorde han jämte A. E. Nordenskiöld den kända vandringen inåt inlandsisen. 1873—75 företog han en färd till Nya Zeeland och reste då jorden rundt. B. har förärat sina samlingar till olika institutioner. Hans skrifter behandla mest morfologisk-bryologiska ämnen.

1. **Bergh, Johan Edvard**, landskapsmålare. Född i Stockholm d. 29 mars 1828. Föräldrar: handelsmannen *Severin Bergh* och *Emma Forsström*. — I Uppsala, där B. 1844 inskrefs, studerade han naturvetenskaperna och juridik för att framdeles ingå på bergsvägen, och tog som en förberedelse härtill hofrättsexamen 1849. På en botanisk färd till Gotland två år förut hade han sammanträffat med ett par konstnärer, som reste till Visby för att afteckna stadens ruiner och minnesmärken. Deras arbeten uppväckte hans håg att försöka sig som tecknare, och professor Forssell, för hvilken han vid återkomsten till Stockholm visade sina skizzer, uppmanade honom att fullfölja sina konstnärsstudier, likväl utan att göra dem till lefnadsmål. Han fortsatte dem därför med stigande lust och förmåga, aftecknade i naturen allt som tilltalade hans sinne, och började sista året han vistades i Uppsala, under professor Way's ledning, öfva sig i landskapsmålning i olja. — B:s håg för tjänstemannabanan hade aldrig varit särdeles stor och aftog i samma förhållande som hans kärlek för konsten tilltog. Han ingick därför 1852 som elev vid Konstakademien och vann redan året därpå akademiens högsta pris, förenadt med ett resestipendium, med hvilket han 1854 anträdde en utrikes studiresa. Efter ett års vistelse i Düsseldorf, begaf han sig till Genève och vidare till Italien, där hans stora tafla *Utsikt öfver passet vid Simplon*, som han 1857 exponerade i Rom, väckte alla konstkännares uppmärksamhet. Efter återkomsten till fäderneslandet kallades han till medlem af Fria konsternas akademi, inom hvilken han året därpå stiftade den s. k. landskapsklassen eller afdelningen för undervisning i landskapsmålning. Efter Fahlcrantz död 1861, blef han v. professor och 1867 ord. professor i landskapsmålning. År 1869 företog han en längre studieresa till Norge, som icke var utan inflytande på hans konstnärsskap. — Ett af dess vackraste frukter är *Parti från Veblungsnæs i Romsdalen*. Såsom de yppersta af hans många utmärkta konstalster räknas för öfrigt: *Skärgårdslandskap, motiv från Bohuslän; Björkskogsinteriör; Under björkarna*, i Kristiansborgs målningsgalleri i Köpenhamn; *Utsikt af Bellagio vid Comosjön; Mälarlandskap*, m. fl. — Som konstnär begåfvad med en klar realistisk uppfattning af naturen, med en god och kraftig kolorit och en teknik, som stod på höjden af samtidens utveckling, är B. grundläggaren af vår nationella landskapsmålareskola. B. afled i Stockholm d. 23 sept. 1880. — Gift 1855 med *Amanda Josephina Amalia Helander*.

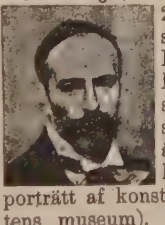

2. **Bergh, Sven Richard**, målare. Född d. 28 dec. 1858. Den föregående son. — B. blef 1877 elev af Perséus och ingick kort därpå i Konstakademien. 1881 begaf han sig till Paris, där han bl. a. studerade för Laurens. På 1883 års »salong» erhöll han tredje klassens medalj för ett mästerligt porträtt af konstnären Nils Kreuger (danska statens museum). B. målade under den följande tiden flere porträtt samt *Slutad séance*, utställd på »salongen» 1884, då B. återvände till Sverige. Här tog han en synnerligen liflig del i de s. k. opponenternas rörelse (riktad mot Konstakademien och de äldre konstnärerna, hvilka ansågos icke ha följt med sin tid). B. deltog i utställningen »Från Seinens strand», våren 1885, af endast i

Paris utbildade konstnärer, och »Opponenternas utställning», samma höst. I Paris målade han sedan sitt kanske bästa porträtt, *Min hustru* (Göteborgs museum), en bild, hvari B. visar hela sin karaktäriseringsförmåga. På 1887 års »salong» utställdes *En hypnotisk séance*. År 1889 — sedan B. vistats i Sverige, men som svensk konstkommissarie å världsutställningen återvändt till Paris — målade han porträtt af fröken *Eva Bonnier* (nationalmuseum). B. har sedermera i Stockholm utfört porträtt af redaktör *Vult von Steijern med fru*, fröken *Ellen Key, sin andra hustru*, sitt *självporträtt* för Uffiziernas galleri i Florens, o. s. v. — Han har äfven varit bosatt i Varberg samt, drömmare och filosof som han är, på senare tid målat i symbolistisk stil för att söka gifva nya fulltoniga uttryck åt fantasi och idéer. 1894 utställde han sålunda *Vision* och 1897, på Stockholmsutställningen, den omtvistade *Riddaren och jungfrun*. — B. har i kalendrar och tidskrifter publicerat många artiklar rörande konst och konstnärer såsom *Ett konstverks väsen, Om målerisk njutning, Målaren Ernst Josephson, Per Hasselberg*, m. fl. B. har själf tecknat den symbolistiska konstens väsen i följande ord: »Den symbolistiska konsten älskar liksom den romantiska dröm och sägen; mången gång ser det ut, som också den flydde verkligheten. Men denna flykt är endast skenbar. Den symbolistiska konsten vill tränga fram mot tillvarons väsentligheter, därför undviker den sorgfälligt skummet, de tusen bubblorna på ytorna hvilka fånga de tanklösas uppmärksamhet och skymma det stora kraftspelet på djupet. Där verkligheten för det hvardagliga ögat ter sig som en mångfald af korsade och brutna streck, söker den de par stora linier som i botten bestämma mönstrets rutor och figurer och torgens massor af ansikten söker den samla i hela ålders- och samhällsklasser tecknande masker, hvilkas drag bära prägeln af stora serier erfarenheter och sorger. Den symbolistiska konsten vill omtolka världen i förklarad bildskrift, illustrera dess dramer i syner, hvilka just genom frigjordheten från det fotografiska hoppas nå fram till det verkligt betydelsefulla och med hjälp af fantasi, öga eller öra — gifva intryck af det som sker i det som tyckes ske. Den symbolistiska konsten är en filosofisk konst när den är äkta, och det är därigenom den skiljer sig från romantiken.» — Gift 1: 1885 med *Helena Maria Klemming*, 2: 1890 med *Gerda Ingeborg Winkrans*.

Bergius, Nikolaus, superintendent. Född i medlet af 1600-talet i Reval och son af pastorn därstädes *Olaus Bergius* och *Vendla Rylander*. — Filosofie magister i Giessen 1684, anställdes han tre år därefter som predikant vid franska lutherska församlingen i Stockholm, som hade sin kyrka i det s. k. Wrangelska huset. I samma hus, där B. äfven hade sina boställsrum, bodde en änkegrefvinna Dohna, hvars brorsdotter, en fröken *Kristina Juliana Oxenstjerna*, visade B. mycket deltagande under en iråkad sinnessjukdom och slutligen af medömkan — och kärlek hemligen gifte sig med honom. Händelsen väckte en oerhörd förbittring hos brudens förnäma släktingar; B:r anklagades inför hofrätten och när hustrun dog några år därefter, vägrade hennes anhöriga henne en plats i familjens grafkor och yrkade att hon, liksom en själfspilling, skulle i tysthet begrafvas. — År 1700 utnämndes han till pastor i Narva och superintendent i Ingermanland, från hvilken plats han följande året förflyttades som generalsuperintendent i Livland och prokanslär i Pernau. Död d. 5 april 1706.

1. **Bergius, Bengt,** ämbetsman, historisk samlare. Född på Lifvered i Västergötland d. 2 sept. 1723. Föräldrar: häradshöfdingen *Bengt Bergius* och *Sara Maria Dryselia*. — B. erhöll lagerkransen i Lund 1745 och förordnades någon tid därefter till docent i historia. På uppmaning af sin lärare, den frejdade Lagerbring, hade han redan under sin studietid börjat göra historiska samlingar, hvilka oafbrutet ökades sedan han lämnat universitetet och 1758 blifvit anställd som e. o. assessor i antikvitetsarkivet. Han utnämndes till bankokommissarie år 1762. — Bland hans tryckta arbeten märkas: *Kärleks-Händelser emellan Hr Eric Gustafsson Stenbock och Fru Malin Stensdotter Sture till Hörningsholm år 1573*, 1752; *Nytt Förråd af äldre och nyare Handlingar, rörande Nordiska Historien* 1753—54, samt *K. Carl IX:s Rim-Chrönica och K. Gustaf Adolphs påbegynta Chrönica, med bilagor* 1759. Vid sidan af dessa arbeten utgaf han, mera beräknade för den stora allmänheten, *Småsaker till nöje och tidsfördrif*, sedan kallade *Allahanda*, innehållande historiska anekdoter, bref och anteckningar, smärre poem, bland annat flera nya stycken af Dalin, m. m., hvilka emottogos med synnerligt bifall. Hans egenhändigt kopierade historiska handskrifter, tjugu digra volymer, öfverlämnades efter hans död till Vetenskaps-akademien. Död d. 28 okt. 1784. — Ogift.

2. **Bergius, Peter Jonas,** läkare. Född på Erikstad i Hvittaryds socken i Småland d. 6 juli 1730; den föregående bror. — Vid sexton års ålder inskrifven till student i Lund promoverades B. i Uppsala till med. doktor 1754. — Bosatt i Stockholm utnämndes han till hist. nat. et pharmac.

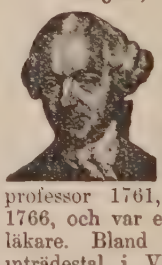

professor 1761, till assessor i colleg. medic. 1766, och var en af hufvudstadens mest anlitade läkare. Bland hans skrifter må nämnas: hans inträdestal i Vetenskapsakademien *Om Stockholm för 200 år sedan och Stockholm nu för tiden i anseende till handel och vetenskaper* 1758, *Materia Medica* 1778, samt hans *Tal om fruktträdgårdar och deras främjande i vårt rike* 1780. B. hade ovanliga botaniska kunskaper samt främjade koppympningen. Genom testamente skänkte han till Vetenskapsakademien sitt bibliotek, sin dyrbara örtsamling, 100,000 daler k. m. och sin vid Karlbergsallén belägna vackra malmgård, med villkor att där inrättades en undervisningsanstalt för trädgårdsskötsel, som skedde och hvilken institution blef känd under namn af »Bergianska trädgården» eller »Bergielund» samt stod under uppsikt af en af akademien tillsatt »professor bergianus». Sedan det ursprungliga

Bergielund vid Stockholms stora tillväxt på 1870-talet intagits i stadsplanen, försåldes det 1884 af akademien för 1,020,000 kr. och ett nytt Bergielund kom till stånd på den inköpta egendomen Haga — Frescati vid Brunnsviken. Stockholm har här en utmärkt botanisk trädgård, delad i två afdelningar, en praktisk och en vetenskaplig-botanisk. — Till minne af B. har Linné kallat ett växtsläkte *Bergia* och en liten täck blomma af Ericineernas familj *Erica Bergiana* bär äfven hans namn. — Död ogift i Stockholm d. 10 juli 1790.

Bergklint, Olof, skald, konstkritiker. Född i

Västerås d. 9 mars 1733. Föräldrar: stadskassören *Vallentin Bergklint* och *Kristina Länk*. — Utgången från ett fattigt föräldrahem, måste B. genom det mödosamma privatlärarekallet skaffa sig medel för egna studier och kom härunder att bli lärare åt tvenne skaldeämnen, af hvilka den ene, Olof Samuel Tilas, bortrycktes af döden innan han ännu hunnit sin utveckling, och den andre, Johan Gabriel Oxenstierna, förvärfvade sig ett namn, som alltid skall lysa i svenska vitterhetens häfder. Sedan B. i Uppsala fulländat sina gradualstudier, sökte han, till undvikande af de dryga promotionskostnaderna därstädes, magisterdiplom vid Greifswalds universitet och förordnades 1765 till docent vid det förstnämnda lärosätet. 1770 öfvertog han befattningen som notarie i hofkonsistorium i Stockholm. Först vid fyrtioett års ålder erhöll han fast anställning som eloqu. et poes. lektor i Västerås, hvilken befattning han förestod till 1783, då han af konungen utnämndes till kyrkoherde i Gladsax och Tomerups församlingar af Lunds stift. — B. öppnade sin litterära bana med några poetiska stycken i *Öfningar af sällskapet Vitterlek,* ett litterärt samfund, för hvilket han själf var stiftare, och utgaf sedan sina poem mest i lärda tidningar och tidskrifter. Han var för sin tid en af Sveriges utmärktare lyriska skalder, ehuru detta egentligen icke blifvit erkändt förr än af senare konstdomare. Såsom vitter granskare intar han ett ganska framstående rum; hans recensioner, hvilka infördes i Gjörwells tidskrifter, vittna om klar och fördomsfri åskådning samt en upphöjd estetisk smak. Som talare öfverträffade han de flesta af sina samtida; hans prosa är flärdfri och manlig, och i flera af hans föredrag röjer sig en för den tiden ovanligt klar uppfattning af vältalighetens natur och fordringar. Hans vittra arbeten äro samlade och utgifna af P. A. Sondén 1837. — B. var medlem af de litterära kotterierna Apollini sacra och Utile dulci; teologie doktor 1793. Död d. 13 mars 1805. — Gift 1: 1775 med

Maria Katarina Schedin och 2: 1784 med *Fredrika Lovisa Lind*.

Berglind, Johanna, stiftarinna af »Tysta Skolan». Född i Stockholm d. 21 aug. 1816. — Redan i vaggan fader- och moderlös, upptogs hon som eget barn af en fattig änka, som efter bästa förmåga sökte bereda hennes uppfostran. Vid aderton års ålder erhöll hon plats hos direktör Borg på Manilla och kvarstannade där i sex år. Den dagliga åsynen af de vanlottade varelser, som befunno sig under hennes husbondes handledning och vård, stadgade hennes beslut att själf blifva vårderska och lärarinna för döfstumma. När Borg dog måste hon lämna sin plats och antaga en anställning i landsorten. Men tanken på att själf öppna en vård- och undervisningsanstalt för döfstumma barn dref henne åter till Stockholm, där hon i början möttes af hinder af alla slag, men omsider vann Fredrika Bremer för sin människovänliga idé och — Tysta skolan stod färdig. Det varma intresse konungahusets medlemmar och främst bland dem drottning Lovisa sedan visade hennes stiftelse, har manat många, till och med af de förut liknöjda, till efterföljd och beredt anstalten understöd af statsmedel. B. lämnade 1882 platsen som föreståndarinna vid skolan.

Bergman, Carl Johan, skald, skriftställare.

Född d. 8 juli 1817. Föräldrar: byggnadsinspektoren *Carl Bergman* och *Margareta Holmberg*. — B. blef student 1835 och promoverades till filosofie doktor i Uppsala 1842. Följande året utnämnd till kollega vid Visby högre läroverk, företog han 1844 med bidrag af allmänna medel en resa till Danmark, Tyskland och Frankrike. Han utnämndes 1859 till lektor i latin och filosofisk propedeutik vid Visby högre elementarläroverk. Sommaren 1863 gjorde han en resa till Köpenhamn, för att i därvarande arkiv anställa forskningar rörande Gotlands fornhistoria. B. har lifligt deltagit i sin fädernestads kommunala lif och som ombud för Visby stad dels bevistat den sista ståndsriksdagen 1865, dels varit ledamot af Andra kammaren 1867—68. — Som student fäste B. allmänna uppmärksamheten vid sina skaldegåfvor, dels genom tvenne större poem: *Bröllopet på Arolsen, en scen ur Johan Banérs lefnad* och *Haralds graf,* hvilka prisbelönts af Svenska akademien, dels genom några praktfulla stycken i den af Bergman tillsammans med B. E. Malmström utgifna poetiska kalendern *Linnæa borealis* 1840—42. Samtidigt utgaf han *Uppsala och dess nejder* 1842—43, sedan omarbetade och utgifna under titeln *Uppsala minne* 1844 (del. I). Efter sin bosättning i Visby har han redigerat *Gotlands läns tidning* 1849—58, utarbetat texten till praktverket *Gotland och Visby i taflor* 1856—58, utgifvit *Gotlands geografi och historia i lättfattligt sammandrag* 1870, 2 uppl. 1872, m. m. B. lämnade 1889 sin lektorsbefattning. Död d. 22 jan.

1895. — Gift 1856 med *Maria Kinberg*.

Bergman, Carl Vilhelm, litteratör. Född på Lagersfors bruk i Västergötland d. 18 aug. 1820; son af bruksförvaltaren *Carl Gustaf Bergman* och *Gustafva Magdalena Thun*. — Efter några

års studier vid Lunds universitet. — B. blef student därstädes 1842 — begaf han sig 1847 till Stockholm, där han kort därpå uppträdde som författare till några tendensskrifter: *Den religiösa frågan* 1848, *Den sociala frågan* 1848, och en »social roman», benämnd *Clara Vinqvist* 1849. Året innan B. kom till Lund hade han vistats en tid hos sin farbror öfverste Berndt Bergman, f. d. adjunkt hos Carl XIV Johan och adlad von Schinkel, och då kommit i tillfälle att genomgå någon del af dennes vidlyftiga anteckningar öfver händelser i Sveriges nyare historia. Han erhöll nu uppdrag att granska och redigera dessa anteckningar, af hvilka första delen utkom 1852 under titeln: *Minnen ur Sveriges nyare historia, samlade af B. von Schinkel, öfverste, f. d. adjutant hos konung Carl XIV Johan, författade och utgifne af C W. Bergman,* och den åttonde (den sista af B:s hand) 1856. B. afled den 5 juli 1857 — Gift 1856 med *Vilhelmina Munthe.*

Bergman, Carl Otto, militär, riksdagsman, bygdbrytare. Född i Luleå d 29 april 1828. Föräldrar: köpmannen *Olof Bergman* och *Margareta Magdalena Sundborg.* — B. blef student i Uppsala 1850, men ägnade sig därefter åt den militära banan, blef officer 1852 och avancerade i tjänsten till majorsgrad vid Norrbottens fältjägarekår, som han uppnådde 1880. Följande år blef han öfverstelöjtnant i armén och hugnades slutligen vid afskedstagandet med öfverstes namn, heder och värdighet. — B:s hufvudsakliga verksamhet är dock förlagd på ett helt annat verksamhetsfält än det militära. Redan som disponent för Bodträskfors 1860—87 gjorde han betydande odlingar, anlade trädgårdar och växthus samt framtrollade ur den norrbottniska jorden frukter, hvilka h. tills ansetts tillhöra sagans område. Han eggades häraf till att i stort tillvarataga denna försummade landsdels naturliga rikedomar och söka få deras exploaterande öfverflyttadt i svenska mäns händer. Det var han, som när det andra engelska Gellivarebolaget misslyckats och sönat grufvorna, inmutade dessa och bragte dem åter i våra landsmäns ägo. Han gaf därigenom upphof till stiftandet af det stora bolag, som äger Malmberget och, ehuru formelt under ett annat bolag, de än mera mäktigare järnmalmsfälten Kiirunavaara-Luossavaara. Han blef därigenom ock det första upphofvet till, att järnvägen Luleå—Gellivare öfvertogs af staten och till den blomstrande industriella verksamhet däruppe, som är i jämn färd med att omgestalta denna landsdel. — B. har ock själf gifvit ett påtagligt bevis på, hvad som här kan åstadkommas med kraftig energi i förening med nödigt kapital, då han på 6 à 7 år omgestaltat ett vanligt bondhemman, som med nöd födde 1 häst och 2 kor, till ett präktigt herresäte, Sandträsk, hvilket genom rationel skötsel bragts upp i hög växtkraft och nu med lätthet bär en kreatursbesättning af 14 hästar och 80 nötkreatur. — B., som gjort en kraftig insats i hemortens kommunala lif, bl. a. som vice ordförande i landstinget, har också som dess representant haft plats i Första kammaren 1881—83 samt vid alla riksdagar från 1889. Han har räknats till protektionisterna, ehuru ej till de mera framträdande. Sedan 1883 är han ledamot af landtbruksakademien. — Gift 1855 med *Fredrika Rutberg.*

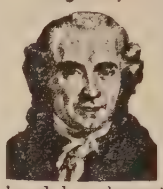

Bergman, Torbern Olof, fysiker, kemist. Född på Katrinebergs kungsgård i Västergötland d. 9 mars 1735. Föräldrar kronobefallningsmannen *Bartold Bergman* och *Sara Högg.* — Den blifvande kemisten röjde redan som barn ett ovanligt begär att efterforska tingens beståndsdelar genom att kasta allt hvad han kom öfver på elden och sedan undersöka askan. Tjuguett år gammal, öfverlämnade han till Linné en afhandling öfver sina *Rön om Coccus aquaticus,* hvilka den store naturforskaren fann så förundransvärda, att han till en början icke ville tro på undersökningens tillförlitlighet. Sedan han likväl nogare genomläst beskrifningen och granskat sammanhanget, skickade han afhandlingen till Vetenskapsakademien och skref på den »vidi et obstupui» (jag har sett och förvånats). — 1758 promoverad filosofie magister i Uppsala förordnades B. s. å till docent i fysik, två år därefter till adjunkt i matematik och naturkunnighet och utnämndes vid trettiotvå års ålder till professor i kemi. På denna lärostol blef han en af universitetets yppersta lärare. Hans lefvande, innehållsrika och lättfattliga föredrag lockade lärjungar från alla länder, på samma gång hans vetenskapliga uppsatser och afhandlingar med ifver och beundran lästes af Europas lärde. Hans upptäckter i fysiken skulle ensamt vara tillräckliga att göra hans namn odödligt, och dock berättiga hans upptäckter och rön i kemien, ekonomien och andra delar af naturvetenskaperna hans namn till samma ovanskliga ära. Samtiden uppskattade också denna ärofulla verksamhet. En mängd så väl inhemska som utländska akademier och samfund skyndade att tillägna sig den svenske vetenskapsmannen såsom ledamot, bland andra Vetenskapsakademien i Paris, som förut endast räknat två svenskar bland sina medlemmar, nämligen Linné och Wargentin. — B. har offentliggjort rön om biens hushållning och om sättet att förekomma skadliga maskars härjningar på fruktträd. Han har skrifvit märkliga afhandlingar *Om regnbågen, Om tysta eldsken, Om skymningarna, Om norrskenet.* Hans geografiska arbete *Fysisk beskrifning öfver jordklotet* är världsberömdt. Men framför allt har han utmärkt sig i kemi, i det att han kan sägas ha grundlagt den analytiska kemien. Han blef bl. a. uppfinnare till konsten att på kemiskt sätt eftergöra mineralvatten. Vetenskapsakademien, hvilken han som ledamot tillhörde i öfver tjugu år, slog en medalj till hans minne. Död vid Medevi hälsobrunn d. 8 juli 1784. — Gift 1771 med *Margareta Katarina Trast.*

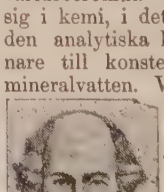

Bergqvist, Bengt Jakobsson, homilet. Född i Gumlösa socken

i Skåne d. 23 aug. 1785. Föräldrar: muraren *Jakob Johansson Bergqvist* och *Kerstin Bengtsdoiter*. — Vid aderton års ålder inskrifven till student vid Lunds universitet, promoverades han 1811 till fil. magister. Prästvigd s. å. och kallad till seminaridocent samt tre år därefter befordrad till e. o. adjunkt vid samma inrättning, blef han 1826 ord. teologie adjunkt. Under denna långa tid tjänstgjorde han som präst vid S:t Peders kloster och grundlade därunder det rykte som predikant, hvilket äfven efter hans död gjort hans predikosamlingar, evangeliförklaringar och utläggning af Luthers lilla katekes till verkliga folkböcker. Såsom teologie adjunkt erhöll han 1831 teologie doktorsvärdigheten och utnämndes 1833 till professor i exegetik. — I sina unga år var B. fosforist och troligen den första, som den vittra Uppsaliensiska skolan lyckades tillägna sig vid systeruniversitetet. Död d. 10 april 1847. — Gift 1830 med *Maria Kristina Blomberg*.

Bergstedt, Carl Fredrik, filolog, skriftställare, riksdagsman. Född d. 24 juli 1817 i Lillkyrka socken i Nérike. Föräldrar: landtbrukaren *Carl Magnus Bergstedt* o. *Fredrika Granlund*. — Student i Uppsala 1836 och fil. doktor 1842. Följande året kallad till docent i grekiska litteraturen, började B. att som komplement till sina grundliga insikter i den klassiska filologien studera den rika och i så många hänseenden märkvärdiga sanskritlitteraturen. Frukterna af dessa studier framträdde först i hans svenska öfversättning af *Sâvitrî, en episod ur den indiska epopeen Mahâ-Bhârata*, intagen i *Frey* 1844, samma år som B. blef hufvudredaktör för denna tidskrift. — Sâvitrî efterföljdes sedan af *Metriska öfversättningar från sanscrit* 1845; *Kalidâsa; Vikrama och Urvasî*, m. fl. bearbetningar. För att ännu mer öka sina kunskaper i denna språkgren, företog han 1846 en vetenskaplig resa till Danmark, Tyskland, Frankrike och England och återkom 1848 till Uppsala, där han vid sidan af sanskritstudiet fortsatte utgifvandet af tidskriften Frey. Då denna 1850 upphört och sedan B. i dess ställe någon tid utgifvit *Tidskrift för Litteratur*, med en utbredning, som ingen litterär tidskrift i vårt land förut upphunnit — bland de uppsatser i denna tidskrift, som väckte stor uppmärksamhet, må påpekas: »Om den usla litteraturen» och om »den religiösa frågan» — öfvertog han med början af 1852 ledningen af den liberala tidningen *Aftonbladet*, och fortfor därmed till 1855, då han drog sig från offentligheten och bosatte sig på landet. Förlusten af hans maka och hans samtidiga inväljande i riksdagens Första kammare, där han hade plats 1867—75, föranledde hans återflyttning till hufvudstaden, där han i dec. 1868 jämte A. O. Wallenberg grundlade *Stockholmsposten* och under de två år, tidningen utkom, däri skref många uppsatser i politik och litteratur. 1871—74 utgaf han *Samtiden, veckoskrift för politik och litteratur*. Under sin riksdagstid var han nästan ständigt ledamot af konstitutionsutskottet, och yttrade sig företrädesvis i frågor, som lågo inom dess sfär, jämte kulturella spörsmål, och nitälskade han särskildt för religionsfrihetens främjande och tryckfrihetens helgd. Han var äfven ledamot af kyrkomötena 1868, 1873, 1883 och 1888, helt naturligt tillhörande den mera reformvänliga fraktionen. B. är sedan 1872 ledamot af Vet.-akad. — Gift 1851 med *Anna Mathilda Geijer*.

Bergstrand, Carl Erik, agrikulturkemist, geolog.

Född d. 12 mars 1830 i Kila socken, Västerås län. Föräldrar: grufjordsegaren *Anders Larsson* och hans hustru i första giftet *Catharina Mattsdotter*. Student i Uppsala 1849, fil. doktor 1857. B. tjänstgjorde 1856 vid laboratoriet för allmän- och åkerbruksкemi i Uppsala och var 1857—68 lärare i kemi, geologi och fysik vid Ultuna landtbruksinstitut, hvarjämte han 1861 blef föreståndare för den agrikultur-kemiska försöksanstalten därstädes. 1869—82 var B. landtbruksakademiens agrikulturkemist och föreståndare för den agrikulturkemiska försöksanstalten vid experimentalfältet. 1864 utnämdes han till professor. 1873 ledamot af Vet.-akad. samt blef 1888 lärare i agronomi, botanik och skogshushållning för landtmäterieleverna vid Landtmäterikontoret i Stockholm. B. har gjort många utländska studieresor samt varit prisdomare på utställningar och landtbruksmöten. Han har skrifvit en mängd böcker och uppsatser i sin vetenskap, såsom *En blick i naturen* 1852, *Om näringsämnena* 1857, *Grunddragen till geologien* 1859, *Grunderna för den agrikulturkemiska analysen* 1861, *Lärobok i geologi* 1868, *Ultuna landtbruksinstituts tidskrift* 1864—66, *Tidskrift för landtbrukare* 1867—68, *Om komjölken* 1879, *Landtbrukskemi för landtmannaskolor* 1887, *Handbok för jordbrukare* 1893 m. m. — B. har stor förtjänst om utvecklingen af ett rationelt jordbruk, i det att den agrikulturkemiska vetenskapen genom honom gått betydligt framåt. — Gift 1862 med *Jenny Rosalie Wallin*.

Bergstrand, Vilhelm Alexander (pseud. *Ivar Blå, Marcellus*), tidningsman.

Född i Västerås d. 26 sept. 1850. Föräldrar: stadskassören i Västerås *Johan Alexander Bergstrand* och *Fredrica Eleonora Follkjern*. — Student i Uppsala 1870, aflade han efter knappa tre års studier juris kandidatexamen, hvarefter han ägnade sig åt publicistisk verksamhet. Han debuterade 1874 i »Nya Dagl. Allehanda» med den uppseendeväckande artikelserien »*Den konstitutionella konflikten*», hvilken i likhet med andra af honom författade artikelserier sedermera utgåfvos i bokform (under pseudonymen Ivar Blå). Än större uppmärksamhet väckte dock hans 1880 under pseud. »Marcellus» utgifna samling *Politiska silhuetter*, utmärkt af lätt och behaglig stil och i många fall betydlig träffsäkerhet men också af partimannens skarpa hänsynslöshet. Här bröts stafven förnämligast öfver det då härskande landtmannapartiet och dem närstående grupper. Under samma pseudonym, hvars anonymitet han lyckades

ovanligt länge dölja, utgaf han sedermera nya samlingar *Silhuetter*, *Från 1881 års andra kammare*, *Det nya statsskickets politiska historia* 1882, af hvilket arbete dock endast utkom första delen, omfattande tiden 1867—69, m. m., hvilka alla rönte en strykande åtgång och, där tonen så småningom dämpas för att åter framstå i all sin lidelsefulla glöd i de under norska riksrättstiden utgifna broschyrerna: »*Den norska konflikten*» 1882 och *Norska riksrättstragedien och unionen* 1884. Den förra af dessa, i hvilkon förf. tämligen oförtäckt uppmanade konungen att med militärmakt göra sig till herre öfver stortingsmajoriteten, väckte i Norge oerhörd förbittring och dess spridning förbjöds af den norska regeringen. — B., hvars förbindelse med A. O. Wallenberg framgår tämligen tydligt af hans skrifter, blef 1880 styrelseledamot i Stockholms enskilda bank, hvilken funktion han bekläddе till sin död i Stockholm d. 2 febr. 1891. Han hade då äfven, allt ifrån K. A. Lindströms död 1885, varit hufvudredaktör för Nya Dagligt Allehanda, hvilket under hans ledning var ett utprägladt, men ingalunda ytterligt, konservativt organ, som i många fall visade självständighet uppåt. — I det enskilda lifvet var B., såsom ofta är fallet med den offentliga stridens män, en försynt och älskvärd personlighet. — Gift 1: 1876 med grefvinnan *Alma Hedvig Christina Cronstedt* och 2: 1882 med *Ida Catharina Christina Grundahl*.

Bergström, David Kristian, redaktör, politiker. Född i Brunneby församling af Östergötlands län d. 5 nov. 1858. Föräldrar: slussinspektoren *Christian Bergström* och *Sofia Charlotta Dahlgren*. — Student i Uppsala 1877, aflade han 1882 fil. kandidatexamen, hvarefter han under ett par år ägnade sig åt tjänstgöring i statistiska centralbyrån och journalistik. Han återvände sedan till Uppsala, där han blef filosofie licentiat 1889. B. tog en bemärkt del i det lifliga studentlifvet i Uppsala under 1880-talets senare hälft och var bl. a. studentkårens sekreterare samt ordf. i föreningen »Verdandi», i hvars småskriftsföretags startande han som dess redaktör redan då hade tillfälle ådagalägga sin organisatoriska talang. Än mera har den blifvit skönjbar i 1890-talets rösträttsrörelse, som hvars mest energiske målsman B. framträdt. Han var under en följd af år först sekreterare, sedan ordförande i Sveriges rösträttsföreningars verkställande utskott och har såsom sådan ledt agitationerna för den första folkriksdagen 1892 och 1898 års rösträttspetition med omkr. 400,000 underskrifter af myndiga medborgare. Han fungerade ock såsom v. ordf. vid den första folkriksdagen 1893 och som ordf. vid den andra 1896, samt var på uppdrag af den senare 1896—99 redaktör för »Svenska folkets öreskrifter». — Vid sidan häraf har B. verkat som föreläsare vid Stockholms arbetarinstitut och en af hans serier därstädes är utgifven i bokform under titeln: »*Kommunism och socialism, en framställning af hufvuddragen i de kommunistiska och socialistiska lärobyggnaderna*» 1894. B., som efter försväret af en statistisk afhandling blef fil. doktor i Lund 1892, var medarbetare i Dagens Nyheter 1892—93 och har sedan 1894 arbetat å Aftonbladets politiska afdelning, hvarjämte han sedan 1897 är biträdande redaktör för »Dagen». 1893 valdes han till representant i Andra kammaren för Stockholms stad, hvilket förtroende han efter upprepade val ännu bekläder. Han har såsom sådan ägnat hufvudintresset åt rösträttsfrågan och sociala spörsmål. Medverkande till Folkpartiets bildande, tog han 1895—99 en liflig del i dess förhandlingar, för att efter dess uppgående i liberala samlingspartiet 1900 ansluta sig till detta. — Gift 1889 med *Ingrid Margareta Anjou*.

Bergström, Gustaf, komisk skådespelare. Född i Stockholm d. 24 juni 1837. Föräldrar: ombudsmannen i slottskansliet *Sven Erik Bergström* och *Sofie Gustafva Zetterberg*. B., som först var i kramhandel, erhöll hösten 1858 anställning vid Schwartzka sällskapet å Ladugårdslandsteatern. 1859—72 tillhörde han Zetterholms trupp å Södra teateern och uppträdde äfven en del somrar å Djurgårdsteatern, hvarefter han jämte G. Haqvinius innehade Mindre teatern 1872—76 och Södra teatern 1876—82. Efter kompanjonens död hade B. ensam Södra teatern 1882—83, hvarpå han till 1899, då teatern ombyggdes, spelat å densamma under flera direktioner. Vintrarna 1899—1901 gasterade B. å Dramatiska teatern. — B., hvilkens uppnäsa och gälla röst äro synnerligen komiska, excellerar i framställningen af förtryckta äkta män och »brackor». Bland hans roller må nämnas *Dardanell*, *Lasse* i »Nerkingarne», *mister Gibson* i »Den nye bibliotekarien», *Passe-Partout* i »Jorden rundt», *professor Klint* i »Svärfar», *Peterman* i »Petermans flickor», m. fl. — Gift 1867 med *Charlotte Lundgaard*.

Bergström, Per Axel, statsråd, landshöfding. Född i Lund d. 20 aug. 1823. Fadern, *Isac Bergström*, var ägare af Hotell Mollberg i Helsingborg, gift med *Johanna Brita Hallongren*. Han blef 1840 student i Lund, och 1844 fil. doktor. 1846 aflade han examen för inträde i rättegångsverken och blef auskultant i hofrätten öfver Skåne och Bleking, hvarest han 1853 utnämndes till assessor. — B. utvecklade en synnerligen liflig verksamhet i det offentliga lifvet. Han var 1863—70 medlem af Kristianstads läns landsting, ordf. i Kristianstads stadsfullmäktige, satt 1863 i en k. kommitté rörande vattenrätten och 1869—70 i en annan k. kommitté rörande myntväsendets ordnande på grundvalen af guld som värdemätare. 1867—72 var han Kristianstads och Simrishamns samt 1873—78 Stockholms representant i Andra kammaren. Han kom genast att verksamt ingripa i kammarens förhandlingar genom att utarbeta dess arbetsordning, hade därefter 1867—70 plats i lagutskottet och understödde förslaget om ökade medborgerliga

rättighet för dissenters. Det af B. skrifna betänkandet i »den skånska frälsefrågan», afgifvet af Andra kammarens tillfälliga utskott, bidrog att lugna de vid den tiden upprörda sinnena. — Den 3 juni 1870 inträdde B. i ministären som chef för civildepartementet. Järnvägsärendena lågo honom särskildt om hjärtat. Riksdagen ställde 1871, i förtroende till civilministern, tio millioner kr. till regeringens disposition som låneunderstöd åt enskilda järnvägsföretag. Genom B:s energi kunde nordvästra stambanan i sin helhet öppnas redan den 16 juni 1871; riksdagen beslöt 1873 fortsättande af statens järnvägsbyggnader norr om Gefle—Dalabanan och anläggandet af den andra sammanbindningsbanan mellan Sverige och Norge genom Jämtland till riksgränsen samt beviljade 1874 understöd för en tredje sammanbindningsbana genom Dalsland till riksgränsen — allt på K. M:ts på B:s föredragning framställda förslag. — Så långt var ju allting godt och väl, men B:s starkt byråkratiska anläggning bragte honom helt naturligt på kant med det då härskande landtmannapartiet, i all synnerhet då detta tydligen ådagalagt sin benägenhet att genom sin makt öfver budgeten framtvinga önskade förändringar i ämbetsverkens organisation. Skarpa hugg växlades ock ofta mellan B. och partiets ledare, grefve Posse, och striden bragtes på sin spets, när riksdagen 1874 indrog anslaget till presidentlönen i kommerskollegium, men densamma icke desto mindre fanns uppförd å nästa års budget. Detta steg ogillades af 1875 års konstitutionsutskott, hvars mening gillades af Andra kammaren, och när samtidigt ett annat förslag från k. m:t till frågans ordnande förkastades, fann B. situationen ohållbar och begärde sitt afsked den 11 maj 1875, hvarpå han utnämndes först till president i kammarkollegium och följande år till landshöfding i Örebro län. — Han fortsatte sin strid mot landtmannapartiet å riksdagsbänken till 1878. Därpå följde några års tillbakadragenhet från det politiska lifvet, men 1881 invaldes han af Örebro läns landsting i Första kammaren, hvilket uppdrag han innehade till sin död. Han hade nu en följd af år plats som ordf. i lagutskottet, och hans klubba föll tungt öfver motioner, som ej föllo honom i smaken; särskildt var han på äldre år motståndare till alla förslag om vidgad religionsfrihet och den kommunala rösträttens begränsning. Motståndare till de Posseska arméförslagen 1883, på grund af sin motvilja mot grundskatteafskrifningen, lät han 1885 sitt motstånd fara och biträdde den partiella kompromiss mellan värnpliktens utsträckning och grundskatternas afskrifning, som då genomdrefs. Länge tveksam i tullfrågan, uttalade han sig vid januaririksdagen 1887 mot spannmålstullar, hvilket dock ej hindrade honom att i februari 1888 ingå i den blandade ministär, som efter tullarnas seger aflöste Themptanders, och mottaga justitieportföljen. Redan sept. s. å. återgick han dock till sin landshöfdingsstol, efter att under denna korta tid föranstaltat en mängd tryckfrihetsåtal, förnämligast mot förmenta förlöpningar af den utilistiska och socialistiska agitationen. Också biträdde han följande år de inskränkningar i tryckfriheten (»munkorgslagen»), som af k. m:t föreslogos men ej af riksdagen accepterades. 1891 fungerade han som ordf. i det särskilda utskottet, som hade till behandling den nya sjölagen, af hvars förande till seger han nog hufvudsakligen kan tillskrifva sig äran. S. å. förvånade han i hög grad sina konservativa meningsfränder genom att uttala sig för den politiska rösträttens utsträckning till alla kommunalt röstberättigade män, hvilka fyllt 25 år. — Han var 1875 ledamot och ordf. i den svensk-norska kommittén för konsulatväsendets ordnande. Under 1893 års riksdag utnämndes han till ordf. i Nya lagberedningen, men afled i Örebro d. 23 aug. 1893. — Med en herkulisk kroppsbyggnad förenade B. ett stort moraliskt mod, hvarpå plägar anföras som bevis hans bekanta yttrande: »Gagnar det staten, så slå till!». — Gift 1856 med *Anna Emilia Mathilda Sjöcrona*.

Berlin, Nils Johan, naturforskare, kemist. Född

i Hernösand d. 18 febr. 1812. Föräldrar: d. v. lektorn, sedermera kyrkoherden *Nils Magnus Berlin* och *Anna Sofia Gustafva Kjernander*. — Fil. doktor i Uppsala 1833, kallades B. till kemie docent följande året, och promoverades till medicine doktor 1837. Två år därefter förordnad till farmacie adjunkt vid Karolinska institutet och lärare vid Apotekaresocietetens farmaceutiska institut, förestod han dessa befattningar till 1845, då han befordrades till e. o. professor i farmakologi vid Lunds universitet, hvarpå 1847 följde hans utnämning till professor i kemi och mineralogi vid samma lärosäte. — 1862 utnämnd på kallelse af akademiska konsistorium till professor i medicinsk och fysiologisk kemi, utnämndes B. 1864 till generaldirektör och t. f. ordförande i Sundhetskollegium samt 1873 till ordf. därstädes. B. erhöll 1883 på begäran afsked från generaldirektörsposten och afled i Stockholm d. 27 dec. 1891. — Få svenskar hafva riktat vetenskapen med så många arbeten och skrifter, som generaldirektör B. Utom en mängd uppsatser och afhandlingar i samtidens in- och utländska vetenskapliga tidskrifter, har han utgifvit läroböcker i kemi, farmaci och naturlära, lämnat arbeten i farmakodynamik och farmakologi samt författat kommentarier till de svenska farmakopéerna m. m. Mest bekanta af hans arbeten äro: *Lärobok i Naturlära för folkskolor och folkskolelärareseminarier* samt hans lika förträffliga *Läsebok i Naturläran för Sveriges allmoge*, äfven utgången i många upplagor och öfversatt på norska, danska, tyska och finska. — Bland hans praktiska vetenskapliga skrifter utmärka sig i synnerhet kommentarierna till farmakopén, af hvilka den mindre handboken, *In Pharmacopoeam Suecicam commentarius medico-practicus*, i väsentlig mån underlättat studierna på det farmaceutiska området. — B., som var ledamot af Vetenskapsakademien, representerade Malmöhus län i Första kammaren 1867—78. — Gift 1: 1838 med *Fredrika Dorotea Hambræus*; 2: 1848 med *Emilia Charlotta*

Braune och 3: 1870 med *Emilia Wilhelmina Catharina Lundell*, f. *Krieger*.

Bernadotte, Oscar Carl August, prins. Född

d. 15 nov. 1859 å Drottningholms slott. Konung Oscar II:s andre son. Prins O. erhöll dels undervisning i Beskowska skolan och dels i hemmet samt undergick 1879 prof motsvarande de för student- och officersexamen föreskrifna. Han utnämndes s. å. till underlöjtnant i svenska och norska flottorna, vid Svea artilleri, Gotlands nationalbeväring och norska artilleribrigaden. 1881—82 studerade han i Uppsala. Prins O. har haft särskildt intresse för sjötjänsten. 1876 deltog han i kadettexpeditionen till Nordamerika. Prinsen utnämndes 1882 till löjtnant och deltog dec 1883—maj 1885 i fregatten Vanadis' världsomsegling, på hvilken resa prinsen avancerade till kapten. I jan. 1888 utnämndes han till kommendörkapten af 2:a kl i svenska och norska flottorna samt till major i ofvannämnda artilleri- och infanterikårer. Prins O. blef 1890 kommendörkapten af 1:a kl., 1893 kommendör och 1897 kontre-amiral. — Prins Oscar afsade sig i sammanhang med sitt giftermål d. 15 mars 1888 med fröken *Ebba Henrietta Munck* (f. d. 24 okt. 1858) titlarna k. höghet och hertig af Gotland samt för sig och sina efterkommande sina öfriga företrädesrättigheter som medlem af konungahuset. Giftermålet ägde rum i Bournemouth i södra England, där drottning Sophia vistades för sin hälsa. 1892 erhöll han för sig, sin gemål och lagliga bröstarfvingar luxemburgskt adelskap samt titeln grefve af Visborg. Hans söner och döttrar bära titeln grefvar och grefvinnor af Visborg. — Prinsen och hans gemål äro varmt religiösa samt deltaga mycket i religiösa kongresser, möten o. dyl. Prinsessan B. är dotter till öfversten *Carl Jacob Munck af Fulkila* och friherrinnan *Henrietta Ulrika Antoinetta Carolina Cederström*.

Berndes, Johan, president i kommerskollegium. Född på Strömsberg i Nyland d. 8 sept. 1603. Föräldrar: rikskammarrådet *Joakim Berndes* och *Anna von Rosen*. — Efter förberedande studier i fäderneslandet sändes B. 1621 till Nederländerna för att fullborda sin vetenskapliga bildning och utnämndes vid sin hemkomst af Gustaf II Adolf till kaptenlöjtnant vid general Duvalls regemente. Sedan han till konungens belåtenhet 1630 af vederbörande landshöfdingar och ståthållare indrifvit räntan till »Riksens krigsstats provision», befordrades han 1632 till kammarråd Med hänsyn till de insikter han förvärfvat sig om bergsväsendet, utnämndes han 1639 till vice president i »bergsamtet», hvarjämte han erhöll styrelsen öfver Kopparberget med Östra och Västra Dalarne 1641. Han bosatte sig då i Falun Under de tio år han här verkade, inlade han stora förtjänster om bergshandteringen och särskildt om kopparttillverkningen, hvilken under hans inseende fördubblades. — 1651 återkallad till Stockholm, blef han president i kommerskollegium, med värdighet af riksråd, samt direktör öfver rikets samtliga bergverk. Slutligen utnämnd till öfverståthållare, dog han kort därefter d. 10 febr. 1652. — Gift 1: med *Margareta Wildeman* till Tjusterby och 2: 1634 med *Ingeborg Kurck*.

Berndes, Anton Ulrik, gravör. Född i Uppland 1757. Föräldrar: bruksinspektoren *Johan Fredrik Beerns* och *Barbro Dumky*. — B., hvilken var landtmätare, har målat medelmåttiga miniatyrer, men var en skicklig gravör, särskildt i mezzotinto eller s. k. svartkonstmaneret, en konstgren som före B:s tid var obekant i Sverige. Död d. 11 april 1844 i Stockholm. — Ledamot af Konstakademien. — Gift 1. 1787 med *Anna Elisabeth Unfraun* och 2 1811 med *Catharina Charlotta Thræne*. — Sonen, protokollssekreteraren *Johan Bernhard B* (född 1792, död 1834), fortsatte faderns konstnärliga verksamhet och hann en nästan större skicklighet än den äldre B

Beronius, Magnus Olai, ärkebiskop Född i

Uppsala d 18 okt. 1692. Föräldrar regementspastorn *Olaus Magni Beronius* och *Katarina Celsia*. — Efter nio års studier vid akademien i Uppsala vann han 1716 magisterdiplomet och utnämndes sju år därefter till lektor i Gefle. Hemkommen från en utländsk resa utnämndes han 1727 till teologie adjunkt i Uppsala och fem år därefter till poëseos professor. År 1737 utbytte han denna lärostol mot en dylik i teologiska fakulteten och befordrades 1745 till biskop i Kalmar I ledigheten efter S Troilius kallad och utnämnd 1764 till ärkebiskop och prokanslär för Uppsala universitet, var han i den förra egenskapen prästeståndets talman vid 1765—66 års stormiga riksdag. — B. var en from och stilla man; som lärare och biskop skötte han sina ämbeten med nit och samvetsgrannhet, utan att föröfrigt äga några ovanligare egenskaper. Som politisk personlighet tillhörde han mösspartiet. Död i Uppsala d. 18 maj 1775. — Gift 1: 1726 med *Katarina Elisabet Valleria*, med hvilken han hade sju barn, af hvilka fem, som hunno till mognare år, blefvo adlade med namnet *Björnstjerna*, och 2: 1756 med *Johanna Katarina Burman*.

Beronius, Johan, mekaniker. Född på Ingelstorp i Skärfs socken af Västergötland d. 28 okt. 1779. Föräldrar kyrkoherden *Peter Beronius* och *Brita Katarina Flygare*. — B. kom, efter aflagd hofrättsexamen i Uppsala 1799, till den berömde Erik Nordevall, under hvars ledning han gjorde sina praktiska studier för bergsexamen, som absolverades 1802. Han fick 1805 uppdraget att länsa Dannemora grufvor och genom en dammbyggnad skydda gruffältet för vidare öfversvämningar. Detta arbete, hvars svårigheter endast kunna af fackmän rätt uppfattas, grundlade Beronii anseende och rykte, såsom en af Sveriges skickligaste grufbyggare. Ledamot af Vetenskapsakademien. B. dog, som bergsfogde i Upplands

och Roslagens bergsfögderi, d. 18 nov. 1847. — Gift med *Carolina Vilhelmina Bergvall.*

1. **Berwald, Johan Fredrik,** musiker, tonsättare. Född i Stockholm d. 4 dec. 1787; son till kammarmusikus *Georg Johan Abraham Berwald.* — Endast sex år gammal uppträdde B. som violinspelare på en konsert i riddarhussalen. I sitt tionde år gaf han för första gången en konsert i sitt eget namn, hvarvid uppfördes en af honom komponerad uvertyr för full orkester. Följande åren gjorde han med sin far konstresor i utlandet och anställdes därunder som solospelare vid hofvet i Petersburg och förste violinist vid kejserliga teatern. Efter återkomsten till fäderneslandet 1813 inträdde han som altviolinist vid k. hofkapellet, blef 1816 konsertmästare och 1823 kapellmästare efter Du Puy. — Johan B. var en af Sveriges skickligaste kvartettspelare och hans skicklighet som ledare af kapellet erkändes allmänt. — Bland hans kompositioner må nämnas: hans förstlingsarbete, *Ouverture för orchester* 1797, af musikaliska akademien belönad med en öfver honom särskildt präglad guldmedalj; operetten *l'Héroïne de l'amour filial,* uppförd i Petersburg; musiken till tragedien *Oden i Svithiod; Birger Jarl; Erik den fjortonde;* festmusik vid drottning Desiderias och Oscar I:s kröningar; sorgmusiken vid Sofia Albertinas och Carl Johans begrafningar; nationaldivertissement m. m. Död d. 26 aug. 1861. — Gift 1817 med *Mathilda Charlotta Cohn.*

2. **Berwald, Julia Mathilda,** operasångerska. Född i Stockholm d. 14 okt. 1822, den föregåendes dotter. — Efter en lysande debut i scener ur »Linda di Chamounix», och »Hugenotterna» 1847 och som *Rosina* i »Barberaren i Sevilla» och *Isabella* i »Robert af Normändie» 1848, anställdes hon sistnämnda år som skådespelerska vid lyriska scenen å k. teatern. Under den korta tid — endast fyra år — hon var fästad vid denna scen, utgjordes hennes hufvudroller af: *Susanna* i »Figaros bröllop», *Agatha* i »Friskytten», *Pamina* i »Trollflöjten», *Alice* i »Robert», *Adalgisa* i »Norma», *Marie* i »Regementets dotter», m. fl. — i hvilka alla hon genom sin vackra röst, poetiska uppfattning och fint dramatiska föredrag tillvann sig publikens lifliga sympatier. — Gift 1852 med friherre *Georg Gustaf Knut Åkerhjelm.*

3. **Berwald, Franz Adolf,** musiker, tonsättare. Född i Stockholm d. 23 juli 1796. Kusin till B. 1 och son till kammarmusikus *Kristian Friedrich Georg Berwald* och hans hustru i andra giftet *Brigitta Agneta Brunau.* — Sin musikaliska uppfostran gjorde B. under Du Puy och ingick som violinist vid hofkapellet, när detta ställdes under hans lärares anförarskap 1812. Sedan han lämnat denna anställning, bosatte han sig 1829 i Berlin, där han komponerade operetten *Der Verräther.* Men kort därefter öppnade han ett ortopediskt institut, som fortgick till 1840. 1841 komponerade han i Wien operan *Estrella di Sorja,* som först 1862 uppfördes i Stockholm. År 1842 återkom han till fäderneslandet, komponerade operetterna *Jag går i kloster* och *Modehandlerskan* samt kantaterna *Gustaf Adolf den stores seger och död vid Lützen* och *Nordiska Fantasibilder* och lämnade åter Sverige 1846. Från Paris, hvarest han någon tid vistats, begaf han sig till Wien, där han med biträde af Jenny Lind första gången lät höra sin stora tonmålning *Ein ländliches Verlobungsfest in Schweden.* Han företog därpå en rundresa genom södra Tyskland och gaf i flera städer samma komposition, öfverallt med samma bifall. Ånyo hemkommen till Sverige 1849, innehade han 1851—58 disponentskapet öfver Sandö glasbruk i Norrland. 1867 blef han lärare i komposition vid konservatoriet i Stockholm och fick i uppdrag att omarbeta den svenska koralboken — hvilket arbete döden afbröt. — Af hans talrika kompositioner må nämnas, utom de ofvan anförda: uvertyren och första akten till operan *Gustaf Vasa; Humoristiskt capriccio; Elfvornas lek* och *Hågkomst af Norska fjällen* samt *Bajadèrefest,* orkesterstycken; bataljmålningen *Slaget vid Leipzig* samt tre symfonier. En fjärde symfoni försvann vid tiden för kompositörens död; kantater, duos för piano och fiol samt för piano och violoncell, trior, kvartetter för stråkinstrument, en septett för blås- och stråkinstrument samt kvintetter för stråkinstrument och piano; operan *Drottningen af Golconda,* musiken vid den Skandinaviska industriutställningen 1866, m. m. B. är särskildt utmärkt på symfoni- och kvartettkompositionens område. Hans musikaliska lärdom var ovanligt stor, hvarjämte han ägde rik fantasi. B. förstod särdeles väl att tematiskt och kontrapunktistiskt behandla sitt motiv. Hans namn är ett af de förnämsta i den svenska musikhistorien. Död d. 3 april 1868. — Gift i Wien 1841 med *Rosina Wilhelmina Mathilda Scherer* från Königsberg.

Berzelius, Jakob, »den nyare kemiens fader». Född d. 20 aug. 1779 i Väfversunda kyrkoby i Östergötland. Föräldrar: collega scholæ i Linköping *Samuel Berzelius* och *Dorotea Sjösten.* — Kärleken till naturvetenskaperna, som redan under skoltiden var hos B. öfvervägande och drog hans håg från andra sysselsättningar, beredde honom samma öde som Linné, att erhålla ett mindre fördelaktigt afgångsbetyg från gymnasium. — Vid Uppsala universitet, dit han anlände 1796, ägnade han sig med ifver åt medicinska studier och forskningar i kemi. — 1799 anställd vid Medevi som biträde åt brunnsintendenten, medicinalrådet Hedin, begagnade han tillfället att kemiskt undersöka vattnet i de särskilda hälsokällorna och resultatet af dessa analyser, utgjorde ämnet för hans första disputation: *Nova Analysis aquarum Medeviensium.* Efter aflagd medicine kandidatexamen i Uppsala 1801, utgaf B. följande året sin afhandling om *Galvanismen — De electricitatis galvanicæ cel. Volta excitæ in corpora*

organica effectu — och utnämndes af collegium medicum till medicine och farmacie adjunkt i Stockholm, hvilken befattning för honom särskildt inrättades. Promoverad till medicine doktor i Uppsala 1804, emottog han efter professor Quensel lärarebefattningen vid krigsakademien på Karlberg och befordrades efter honom 1807 till medicine och farmacie professor, med (från 1810) säte och stämma i collegium medicum. 1808 kallades B. till ledamot af Vetenskapsakademien. Från denna tidpunkt daterar sig Berzelii egentliga verksamhet och stora inflytande på kemiens utbredning i Sverige. Han inrättade ett eget laboratorium på Riddarholmen, stiftade, jämte sju andra af hufvudstadens läkare, Svenska läkaresällskapet, bidrog kraftigt till uppehållandet af Karolinska institutet, samlade omkring sig en skara af lärjungar, utgaf 1808 sin lärobok i kemien, som sedermera i talrika upplagor växte ut till en vetenskapens lagbok, anställde en massa specialundersökningar och utvecklade sin storartadt enkla teori om de kemiska eqvivalenterna. — Ar 1810 förordnades B. att nedresa till Qvidinge i Skåne för att närvara vid kronprinsen Carl Augusts likköpning och gjorde under samma resa en utflykt till Köpenhamn. — 1812 företog han sin första resa till England; erhöll 1817 det smickrande anbudet att i Berlin intaga lärostolen efter den berömde Klaproth, hvilket han likväl afböjde och utsågs 1818, vid sin återkomst från Paris, till Vetenskapsakademiens ständige sekreterare. Från denna tid tronade B. på sin äras höjd, från hvilken han verkade med hela kraften af sitt snille och sitt ständigt växande anseende. I hans laboratorium gjordes alla de storartade upptäckter, som finnas nerlagda i hans många skrifter och uppsatser. Här stadfästes genom säker forskning och snillrika undersökningar de läror, som höjt kemien till en så aktningsvärd rang bland vetenskaperna. Här samlades kring mästaren icke allenast vetgiriga landsmän, utan en mängd beundrande lärjungar från alla delar af Europa, hvilka sedan hvar för sig förvärfvat mer eller mindre lysande namn i vetenskapens annaler. I sin egenskap af Vetenskapsakademiens styresman bidrog B. i hög grad till denna institutions förökade verksamhet och stigande anseende. Han författade själf de årliga öfversikterna i kemi, fysik och geologi och genomdref att akademiens öfriga intendenter, hvar och en inom sin vetenskapsgren, skulle aflämna liknande öfversikter af vetenskapernas framsteg under det förflutna året. Han grundlade akademiens mineralogiska kabinett, befordrade förökande af dess zoologiska och botaniska samlingar och med verkade kraftigt till, att akademien fick sitt eget hus, det nuvarande i närheten af Adolf Fredriks kyrka. — Berzelii förtjänster som vetenskapsman äro så stora och af så mångfaldig art, att de omöjligen kunna sammanfattas i en kort öfversikt. Hans största förtjänst och det, som framför allt annat skall göra hans namn odödligt, är hans nya kemiska system, den nya metodik och den fasthet han gaf åt kemien som vetenskap, hvarigenom denna icke blott höjt sig till ett bildningsmedel af hög rang, utan genom det ofantliga inflytande den nu mera utöfvar på det praktiska lifvets mångartade förrättningar, bildar en af de viktigaste grundvalarne för ett lands materiela välstånd och förkofran. — Berzelii skrifter äro ofantligt talrika. 1803 offentliggjorde han i Gehlens »Journal für Chemie» sina med Hisinger verkställda undersökningar öfver den galvaniska strömmens inverkan på metaller. 1808—30 utkom hans stora *Lärobok i kemien*, som öfversattes på de flesta europeiska språk. Jämte Hisinger hade B. 1806 börjat utgifva en samling vetenskapliga rön, *Afhandlingar i fysik, kemi och mineralogi* 1806—18. Här framlade B. resultaten af en otalig mängd experiment. 1806—08 utkommo hans *Föreläsningar i djurkemien*, som voro grundläggande för den fysiologiska kemien. Hans 1820 utgifna afhandling *Om blåsrörets användande i kemien och mineralogien* öfversattes på många språk. Härtill komma bl. a. hans *Årsberättelse om framstegen i fysik och kemi*, afg. 1830—40, och *register för år 1821—29* samt *Årsberättelse om framstegen i kemi och mineralogi*, afg. 1841—47. — Vid konung Carl Johans kröning 1818 erhöll B. adelsbref, och på sin bröllopsdag d. 19 dec. 1835 diplom på friherrevärdigheten. Akademier och lärda samfund tillägnade sig den frejdade vetenskapsmannen såsom ledamot; och landets och främmande monarker prydde honom med sina ordenstecken. — Den 7 aug. 1848 slutade B. sitt verksamma och ärorika lif, utan att i sitt äktenskap med *Johanna Elisabet Poppius* efterlämna några arfvingar. Hans staty, modellerad af Qvarnström och föranstaltad af Vetenskapsakademien, aftäcktes d. 16 juli 1858 på den plats i Stockholm, som efter den frejdstore mannen benämnes Berzelii park.

Beskow, ursprungligen tysk släkt från staden Beeskow i Preussen, som inflyttade under svenskt välde med Arendt Beskow, född 1718, död 1790, skrädderålderman i Stralsund.

1. **Beskow, Bernhard von,** skald, konstdomare, minnestecknare. Född i Stockholm d. 22 april 1796. Föräldrar: grosshandlaren *Bernhard Beskow* och *Anna Katarina Dalin*. — Under en i alla hänseenden omsorgsfull uppfostran, sådan endast rika föräldrar kunna skänka sina barn, väcktes och närdes B:s medfödda anlag för skön konst, för att omsider och, förmodligen genom de intryck han emottog af sin förste lärare, skalden Stjernstolpe, koncentrera sig omkring vitterheten. Sedan B. slutat sina akademiska studier, inträdde han 1814 som e. o. tjänsteman i handels- och finansexpeditionen af konungens kansli och befordrades redan 1818 till protokollssekreterare. Samtidigt utgaf han sina *Vitterhetsförsök* 1818—19. — Under en 1819—21 företagen utrikes resa lärde han personligen känna flera af Europas utmärktaste skriftställare och konstnärer, bland hvilka några, såsom Oehlenschläger och Tieck, sedan stodo med honom i vänskaplig förbindelse under hela deras lif. År 1824 framträdde han med sitt skaldestycke *Sveriges Anor*, ett galleri af praktfullt tecknade taflor ur Sveriges historia, som eröfrade Svenska akademiens stora pris och fäste allmänhetens

uppmärksamhet vid deras författare. Kort därefter utnämnd till förste expeditionssekreterare och handsekreterare hos d. v. kronprinsen, upphöjdes B. 1826 i adligt stånd och utnämndes följande året till kammarherre. Under en ny resa 1827—28 utvidgade han kretsen af sina litterära och artistiska bekantskaper och mottog frånvarande kallelsen att vara en af de aderton i Svenska akademien. År 1831 utnämnd till förste direktör för K. M:ts hofkapell och spektakler, utnämndes han, vid frånträdandet af denna befattning, 1832 till hofmarskalk och kallades 1834 att i ledigheten efter Franzén intaga platsen som Svenska akademiens ständige sekreterare. Från denna tid ägnade han sig uteslutande åt litterär verksamhet och nppnådde så inom kort höjden af sin skaldeära. Denna vann han såsom dramatisk författare, i det att han uppdrog en följdriktig karaktärsteckning och kraftiga scener samt talade ett enkelt och naturligt språk. Hans förnämsta dramatiska dikter äro: *Erik den fjortonde* (2 afd. 1827—28); *Torkel Knutsson*, sorgespel 1836; *Birger och hans ätt* 1837; *Gustaf Adolf i Tyskland* 1838; *Ryno* 1834, opera med musik af Brendler och kronprinsen Oscar; *Födelsedagen* 1826, m. fl. — En ny lager vann v. B. under senare delen af sin lefnad såsom loftalare och minnestecknare. Den lysande rad af biografiska och historiska skildringar, som flutit ur hans penna och till största delen äro förvarade i Svenska akademiens handlingar, vittna om samvetsgrann forskning, varm fosterlandskärlek och torde i stilens klassiska renhet och ädelhet äga blott få motstycken inom något lands litteratur, om också biografen i allmänhet icke kan frikännas från en viss benägenhet att se sina föremål i ett visst förskönande ljus. — Utan att som skald kunna räknas till de stora, skall dock v. B. alltid bibehålla sin plats såsom en betydelsefull litterär personlighet och framför allt som en kärleksfull vårdare och befordrare af vår vittra odling. — Ledamot af en mängd lärda samfund, upphöjdes han 1843 i friherrligt stånd, och blef till sist öfverstekammarjunkare och Serafimerriddare. Död d. 17 okt. 1868. — Gift 1822 med *Malin Wählberg*.

2. **Beskow, Gustaf Emanuel,** präst, den föregåendes brorson. Född på säteriet Örby, Brännkyrka socken, Stockholms län, d. 25 febr. 1834. Föräldrar: häradshöfdingen *Fritz Beskow* och *Augusta Wilhelmina Moll*. — Student i Uppsala 1852, aflade B. 1857 teoretisk- och praktisk teologisk examen samt prästexamen. 1862 absolverade B. pastoralexamen. Han tjänstgjorde som pastorsadjunkt i flera af Stockholms församlingar till 1868, då B. på K. M:ts befallning af konsistorium förordnades att upprätthålla högmässogudstjänsten i den då invigda Blasieholmskyrkan, till hvilken medlen insamlats af B. Församlingen, tillhörande den rena evangeliska bekännelsen, är fullkomligt fri, inga civila längder föras och kyrkans ägare representeras af »Blasieholmskyrkostiftelsens styrelse», som kompletterar sig själf och äger patronatsrätt. — 1867 grundade B. en privatskola för gossar (som 1877 erhöll egen dimissionsrätt och sedan 1886 mottager äfven flickor). Konung Oscar II:s fyra söner ha gått i denna skola. B. frånträdde 1882 ledningen af denna skola. 1879 blef han tjänstgörande e. o. hofpredikant. — B. har utgifvit åtskilliga andliga skrifter samt var 1865—68 redaktör af *Stadsmissionären* och 1876—77 af *Fridsbudet*. Af hans senare skrifter märkas *Evangeliipostilla* 1880—82, *Kristi återkomst* 1888, *Betraktelser för hvar dag i året* 1890., Han var 1888—90 en af de protektionistiska »22» å Stockholmsbänken och vann i riksdagen erkännande för sitt humana och välvilliga sinnelag. B. afled i Stockholm d. 11 april 1899. — Gift 1862 med *Anna Wilhelmina Emanuelson*.

3. **Beskow, Bernhard August,** ståletsare, den föreg. syssling. Född d. 4 april 1837 på Lundby, Munktorps socken, Västmanland. Föräldrar: sjökaptenen *Jacob Beskow* o. *Ulrica Maria Norman*. — B. tog 1857 inträde å Teknologiska institutet, arbetade 1860—70 vid mek. verkstäder, järnbruk m. m. och var 1871—77 ritare och materialbokhållare vid Karl Gustafs stads gevärsfaktori. Där lärde han sig att etsa i metall och inbränna förgyllning å denna — i själfva verket en gammal konst, som på 1770-talet infördes i Sverige genom direktör Sven Rinman och sedermera utöfvades af artisten Johannesén i Eskilstuna, men därefter förföll. — B. har sedermera tillverkat många konstnärligt utförda arbeten: dekorativa sköldar, vapen, fat, skålar, skrin, skåp, ramar, o. s. v. Genom de olika tonerna, de vackra ornamenten och förgyllningen uppnår B. en utmärkt verkan. Hans arbeten finnas, utom hos privatpersoner, på många museer. Han har flera gånger på utställningar prisbelönts. — Gift 1876 med *Carolina Henrica Amanda Kolthoff*.

Beurreus, Dionysius, Erik XIV:s lärare. Född i Frankrike 1509 eller 1511 och ifrig anhängare af reformerta läran, måste B. för religiösa förföljelser öfvergifva sitt fädernesland. Han tyckes 1543 ha varit konung Gustaf I:s matematiker samt blef lärare för kronprinsen Erik. Tillhörande den senares närmaste omgifning, blef han inom kort prinsens förtrogne och var den, som egentligen bragte honom på tanken att fria till Englands drottning Elisabet. Under det beskickningar för detta ändamål tid efter annan afgingo till England, uppehöll sig B. på Eriks bekostnad i London för att på bästa sätt medla saken hos drottningen. Här lefde han med stor stât, höll öppen taffel och betedde sig som verklig ambassadör, men måste slutligen återvända med oförrättadt ärende. Adlad 1559, utnämndes han 1562 till riksråd och användes af sin forne lärjunge i åtskilliga diplomatiska värf. År 1566 förordnades han till riksräntmästare och skref sig därefter herre till Wellinge och Fituna. Då Erik efter mordet i Sturarnes fängelse, vansinnig af ånger och fruktan, lämnade Uppsala, lopp den gamle lärmästaren efter honom för att söka bringa honom till sans,

Vid en källa nära Alsike kyrkoby fann han konungen, kastade sig på knä och bad med tårar, att de fängslade, som ännu lefde, måtte skonas till lifvet. Detta bidrog endast att ännu mer reta den förvirrade konungen; ursinnig rusade han upp, ropande: »Se där är ock en förrädare!» och befallde en åtföljande drabant nedstöta B. — Källan vid hvilken B. mördades d. 24 maj 1567 kallas ännu Dionysii källa. (Enligt en annan berättelse skedde mordet närmare Uppsala slott.) Hans lik upptogs och blef begrafvet i Eckerö kyrka på Svartsjölandet. — B. var gift med *Ingeborg Haraldsdotter Körning*.

Bexell, ursprungligen en småländsk-halländsk prästsläkt, af hvilken åtskilliga ägnat sig åt skilda grenar af författarverksamhet.

1. **Bexell, Sven Petter,** präst, historieforskare.

Född d. 26 sept 1775 i Villstad af Vexiö stift, där fadern *Daniel Bexell* var kyrkoherde. 1793 underofficer vid Jönköpings regemente, utnämndes han 1795 till lifdrabant hos Gustaf IV Adolf. Sedan B. blifvit löjtnant i armén, tog han afsked ur krigstjänsten 1800 och begaf sig till Lund för att bereda sig för den prästerliga banan. Prästvigd 1801, utnämdes han s. å. till hofpredikant och kom därigenom i beröring med d. v. öfverhofpredikanten Lehnberg, efter hvilken B. sökte bilda sitt predikosätt. År 1812 tillträdde B. Grimetons och Rolfstorps pastorat i Halland, hvarest han sedan verkade i femtiotvå år, däraf fyrtiosju jämväl som häradsprost i Varbergs kontrakt. Alla lediga stunder använde han till historiska och arkeologiska forskningar, hvars frukter han meddelat i: *Hallands historia och beskrifning* 1817—19; *Bidrag till Svenska kyrkans och riksdagarnas historia ur Prästeståndets arkiv* 1835; *Göteborgs stifts Historia och Herdaminne, Del. 1, 2* 1835 (de två sistnämnda arbetena tillsammans med andra författare); *Riksdagshistoriska anteckningar* 1839, m. m. — Han spelade äfven som fullmäktig för sitt ståndsprästerskap en ej obetydlig politisk roll, särskildt under 1840 års märkliga riksdag, då han, enligt Thomanders uttryck, »utgjorde balansen mellan höger och vänster i prästeståndet». B., som var ledamot af åtskilliga vetenskapliga samfund, afled d. 5 maj 1864. — Gift med *Lovisa von Wolffradt*.

2. **Bexell, Carl Emanuel,** präst, skriftställare.

Född i Willstad församling af Växiö stift d. 21 mars 1786; den föregåendes bror. — Efter fem års vistelse i Lund, promoverades B. till filosofie magister 1811 och prästvigdes s. å. Åren 1811—18 var han pastorsadjunkt i Jönköping, redigerade 1816—18 *Jönköpings Tidning*, och utnämndes det sistnämnda året till komminister i Källeryd. Sju år därefter blef han kyrkoherde i Rydaholm, där han i nära fyrtioåtta år verkade som själasörjare. Kontraktsprost i Östbo kontrakt 1857, blef B. teologie doktor 1868 och afled d. 12 mars 1873. — B. utgaf ett stort antal skrifter, hvaribland: *Psalmbokskatekes* 1829; *Ansgarius eller kristna religionens införande i Sverige* 1830; *Bibelhistorisk Lillkatekes* 1849; *Bibelförklaringar för olärda* öfver så väl de gamla som nya högmässotexterna 1862, 1865; en mängd predikningar, tal, nykterhetsskrifter, m. m. — Gift med *Anna Cecilia Sager*. — En brorson till dessa båda bröder, *Alfred*, född 1831, död 1900, son till kyrkoherden i Harplinge *J. G. Bexell* och *E. C. von Segebaden*, godsägare i Hallands län och riksdagsman i Första kammaren 1884—88 och i Andra 1889—94 gjorde sig vid riksdagen mycket känd genom sitt originella väsen och brokiga blandning af politiska åsikter. Långt avancerad i vänsterriktning i flertalet frågor och varm beundrare af S. A. Hedin, var han på samma gång en nästan fanatisk protektionist.

Beylon, Jean François, drottning Lovisa Ulrikas lektör. B. var född i Lausanne 1723 och inkallades 1760 till Sverige såsom lektör åt drottning Lovisa Ulrika. Utrustad med omfattande kunskaper, säker urskillning, fin takt och ett intagande väsende, därtill redbar och pålitlig, blef han inom kort den kungliga familjens förtrogne, »en betydande hofman, en hemlig minister, men uppenbar favorit». Han invigdes i statens hemligheter, användes som underhandlare med främmande ministrar och blef den medelpunkt, kring hvilken tidens politiska planer och företag hvälfde sig, så vidt de utgingo ifrån eller närmare berörde hofvet. Behöflig som underhandlare äfven utom landet, utnämndes B. 1767 till riddare af Nordstjärne-orden, för att, genom den på en gång mycket och intet sägande titeln »chevalier», ha öppet tillträde till alla kretsar. Då hofpartiet beslutit, att kronprinsen skulle anträda en resa till Frankrike, i hufvudsakligt ändamål att förvissa sig om konung Ludvigs bistånd vid en tilltänkt regementsförändring, afsändes B. förut, för att träffa förbindelse med hertig de Choiseul och förbereda prinsens emottagande. Då Gustaf uppstigit på tronen fick B. ofta det svåra och obehagliga uppdraget att medla mellan honom och hans mor, hvilken aldrig kunde förlåta sin son att hafva från en verklig regent nedsatt henne till blott och bart änkedrottning. Vid 1772 års revolution var B. det osynliga, men mäktigaste verktyget i Gustafs hand. Det var han, som förhandlade med den skarpsynte och sparsamme franske ministern Vergennes; det var han, som förde förhandlingarna med köpmannen Le Grand, och genom hvars hand alla penningar gingo till konungen genom Grillska kontoret. Efter revolutionen ansåg sig B. mera umbärlig och drog sig i stillhet tillbaka. Genom Lovisa Ulrikas och Gustaf III:s frikostighet, samt årliga pensioner från Spanien och Frankrike, ägde han allt hvad han behöfde för sitt bord, det enda nöje, för hvilket han hade någon böjelse. Hans hus, det anspråkslösa stället vid Ulriksdal, som efter honom kallades Beylonshof, var samlingsplatsen för hela den förnäma, litterära, ar-

tistiska och sköna världen. Ministrar, statsmän och konstnärer uppsökte här den anspråkslöse »chevaliern», hvars omdömen ansågos lika ofelbara vare sig de rörde statskonstens, vitterhetens och vetenskapernas kraf, eller modets och — kökets angelägenheter. — B:s dödsdag inträffade d. 12 nov. 1779.

Biberg, Nils Fredrik, universitetslärare, filosof.

Född i Hernösand d. 20 jan. 1776. Föräldrar: lektorn därstädes *Isak Biberg* och *Katarina Unœus*. — Med grundlig elementarbildning, bibringad i föräldrahemmet och vid läroverken i hans födelsestad, inskrefs B. 1793 vid Uppsala akademi, där han blott tjuguett år gammal eröfrade den filosofiska lagern, med första hedersrummet. — 1799 docent i estetik och sex år darefter ordinarie adjunkt i filosofiska fakulteten, kallades han 1806 till lärare för d. v. kronprinsen och erhöll 1808 professors fullmakt. Han utnämndes 1810 till professor i praktisk filosofi, på hvilken plats det var honom förbehållet att väcka till lif det filosofiska studiet och genom sitt snilles kraft höja det till en lifaktighet och självständighet, förut okända i den gustavianska högskolans annaler. B:s spekulation, som egentligen vände sig till det praktiska området af filosofien, utmärkte sig genom ett ovanligt djup och hade en afgjordt idealistisk riktning. I afseende på kunskapens förklaring var hans ståndpunkt rent rationalistisk. »Förnuftet, såsom en förmåga att förnimma väsendet, var kunskapskälla. Sanningens kriterium var dess visshet, eller delaktigheten af den visshet, som ligger i ett väsendes visshet om sitt eget själf eller medvetande.» — B. kan i många hänseenden betraktas som en föregångare och vägbrytare för det filosofiska system, som af Boström sedermera utvecklades. — B. ägnade icke blott af plikt utan af verklig kärlek för sitt kall deråt en flit, som med skäl kunde kallas outtröttlig. Dessa öfverdrifna ansträngningar uppburos i flera år af en mer än vanligt stark helsa; men slutligen tog naturen ut sin rätt. Ett nervöst lidande, som låtit förnimma sig redan i hans yngre år, återkom med fördubblad styrka och försatte honom i en sinnessjukdom, till hvilken snart kroppsliga plågor sällade sig och ändade hans lif d 25 mars 1827. — Gift med *Anna Sofia Lundström*.

Bielke, denna i vår historia berömda ätt anses af genealoger såsom den förnämligaste bland dem, som kunna uppvisa rent svenskt ursprung. Dess äldsta med säkerhet kända medlemmar voro bröderna *Nils* och *Ture Kettilsson*, af hvilka den förre (1279—1304) var riddare och den senare (1310—27) riksråd och riddare. Från den senare härstammar den å riddarhuset introducerade grenen. Familjenamnet upptogs först af riksrådet *Ture Pedersson*, som dog 1577. Dennes söner, *Svante* och *Nils Bielke*, blefvo 1608 friherrar; från den senares sonson, *Nils Bielke*, hvilken blef grefve 1687, härstammar den nu lefvande grenen af ätten.

1. **Bielke, Anna**, befälhafvarinna på Kalmar. Dotter af riksrådet *Erik Turesson* till Benhammar, Häradssäter och Räfvelsta och *Gunilla Bese* och själf gift med riddaren och riksrådet *Johan Månsson* (*Natt och Dag*) till Göksholm. Efter sin mans död 1520, innehade hon någon tid hans förläningar Kalmar slott och län med Öland. När Gustaf Vasa, efter sin fångenskap i Danmark, som flykting landsteg på Sveriges jord, vände han sig först till denna sin fränka i Kalmar. Hon emottog honom med största vänlighet, beklagade med honom fäderneslandets hårda öde, men ansåg sig föröfrigt ingenting kunna göra till hans egen och fäderneslandets räddning, i synnerhet som Norrbys flotta då låg utanför staden. Gustaf försökte uppmana stadsboarna och den tyska besättningen i Kalmar att väpna sig emot inkräktaren; men då han därvid möttes först af likgiltig tystnad och sedan af uppenbara hotelser, måste han skyndsamt lämna staden, hvilken snart öfverlämnades åt fienden. Anna B. dog 1520.

2. **Bielke, Axel Eriksson**, riksråd, den föregåendes broder. B. blef 1540 riksråd och lagman i Östergötland, 1554 lagman i Småland och afled 1559. Han var en af Gustaf Vasas mest förtrogne män och släkt med konungen, i det att dennes gemål Margareta var syster till B:s första hustru *Anna Leijonhufvud*. B. gifte sig sedan 2: med *Elsa Posse*.

3. **Bielke, Gunilla**, Johan III:s drottning. Född

d. 25 juni 1568, den föregåendes sondotter. Föräldrar: *Johan Axelsson* till Häradssäter och Räfvelsta, riksråd och ståthållare öfver Östergötland, samt *Margareta Posse*. — Halfannat år efter Katarina Jagellonicas död började konung Johan se sig om efter en ny drottning och hans val föll på den sextonåriga Gunilla Johansdotter Bielke. Konungens syskon, så väl hertig Carl som prinsessorna, sökte på allt sätt förmå honom att afstå från denna förbindelse och i stället välja en drottning ur något utländskt furstehus. Men Johan förblef orubblig. Då mötte honom ett nytt motstånd, men från ett håll, där han minst väntat det, nämligen af den unga jungfru Gunilla själf. Hon hade gifvit sitt ja-ord åt en ung ädling Per Jonsson (Liljesparre), och då konungen meddelade henne sitt hjärtas val, fick han ett bestämdt nej på sitt frieri. Häröfver blef han så uppbragt, att han slog henne i ansiktet med sin handske och gick sina färde. Men Gunillas släktingar voro af en annan mening; de tyckte att en förbindelse med konungahuset vore ett ärende, som icke finge släppas ur händerna, och bestormade henne med böner och hotelser, tills hon slutligen gaf sitt samtycke. Det kungliga bröllopet firades i Västerås d. 15 febr. 1585. Giftermålet blef icke utan inflytande på konungen. Vid den strängt protestantiskt sinnade drottning Gunillas sida svalnade småningom Johans ifver för katolska läran, ehuru han aldrig lämnade sina drömmar om möjligheten att påtvinga svenska kyrkan sin liturgi. — Gunilla Bielke hade med Johan III en son, *Johan*, hertig af Östergötland. När hennes kungliga make dött och hertig Carl

fattat regeringstömmarna drog hon sig undan till Bråborg i Östergötland och dog där d. 19 juli 1597.

4. **Bielke, Hogenskild Nilsson,** riksråd. Född 1538. Föräldrarna voro *Nils Pedersson* till Åkerö, riksråd, och *Anna Hogenskild* till Hedensö. — Vid konung Erik XIV:s kröning slagen till riddare och några år därefter utnämnd till riksråd, förordnades Hogenskild B. till »öfverste-befallningshafvande öfver allt krigsfolket i Småland och Västergötland», för att mota danskarna, när dessa 1567 inträngde i landet under Daniel Rantzau. Men han blef af dem öfverraskad och fången, fast snart åter frigifven. Efter Eriks fall sökte B. sin lycka hos konung Johan och upphöjdes vid hans kröning 1569 till friherre med Leckö till friherrskap. — När Johan 1589 drog till Reval, för att sammanträffa med sin son Sigismund, förordnades B. jämte Axel Bielke att handhafva riksstyrelsen under hans frånvaro. En ifrig förfäktare af adelns makt och företrädesrättigheter, ställde sig Hogenskild B., sedan brytningen inträffat mellan hertig Carl och Sigismund, obetingadt på den senares sida, emedan han ansåg, att hans egna och adelns anspråk skulle härigenom lättare kunna upprätthållas. Han var ock bland dem, som ställdes till rätta vid Linköpings riksdag; men då han i brist af bevis och emot sitt eget nekande icke kunde fällas, dömdes han att tills vidare hållas i fängelse. Denna fångenskap varade sedan till hans död. De blodiga upprördena 1600 upprörde den åldrige mannen så häftigt, att han, glömsk af sin forna försiktighet, inlät sig i en farlig brefväxling med Krister Horn och de landsflyktige i Polen. Flera af hans bref, hvilka andades hämnd och bitterhet emot Carl, blefvo uppsnappade; B. anklagades på nytt vid riksdagen i Stockholm 1605 och dömdes från lifvet. Redan från ungdomen hade han plågats af podager; detta onda hade genom hans långvariga vistelse i fängelset nått en sådan höjd, att han måste bäras på en stol till Stortorget, där afrättningen försiggick d. 3 juni 1605. — Hogenskild B. var en man af stora egenskaper, men orolig, härsklysten och afundsam. Han var alltsedan konung Johans död personlig ovän till Carl, som å sin sida hyste stor farhåga för den sluge partimannen och vanligen hedrade honom med benämningarna »den listige räfven» och »gamle basilisken». — Gift 1569 med *Anna Sture*, dotter af Svante Sture d. y. och Märta Leijonhufvud, blef han änkling 1595.

5. **Bielke, Clas Nilsson,** riksråd. Född 1544; den föregåendes yngre bror. — 1576 utnämnd till ståthållare på Kronoberg och lagman i Tio härads lagsaga, och 1585 riksråd, upphöjdes Clas B. vid Sigismunds kröning till friherre, med Vik till friherreskap, och blef s. å. lagman i Norrfinne lagsaga. Han ansågs för en rättskaffens och duglig man, ehuru ingalunda i själsgåfvor jämförlig med sina bröder.

Däremot stod han öfver dem i rikedom, hvilket jämte hans svågerskap med konung Johan III förlänade honom en yttre glans, som hans personliga egenskaper icke skulle kunnat skänka. Det var ock denna hans obetydlighet, som räddade honom från brödernas öde, ehuru han, liksom de, ställdes till rätta i Linköping och utfördes på afrättsplatsen för att åse de andras afrättning. Han återfick derefter friheten; men det osunda fängelset hade så skadat hans hälsa, att han under hela sin öfriga lifstid måste gå på kryckor. Efter Hogenskilds afrättning upplossade åter Carls misstankar och han befallde B. att genast lämna riket, i ett ljungande bref, som slutade med följande kraftord: »Vet det, att, om vi efter denna tiden finna dig inom våra och rikets gränser, så skall du den gången löpa hufvudlös hädan. Rätta dig härefter och packa dig ut! Carolus.» — B. måste med hustru och barn hufvudstupa bege sig af till Polen, där han kvarstannade i tio år. Men sedan hans gamla vänner, bröderna Brahe, Göran Posse, m. fl., därute aflidit, kände han sig ensam och olycklig i det främmande landet. Carl IX var nu död och Gustaf Adolf, som uppstigit på Sveriges tron, sökte med godhet försona sin faders hårda framfart. B. begärde och erhöll 1615 tillåtelse att återvända. Han emottogs med vänlighet af den unge konungen och tillbragte sina sista lefnadsår inom fäderneslandet, där en son och flera döttrar, alla lyckligt gifta, förljufvade hans ålderdom. Död 1623. — Gift 1: med friherrinnan *Elin Fleming* och 2: med *Elsa Bielke*, en yngre syster till drottning Gunilla.

6. **Bielke, Ture Nilsson,** riksråd. Född 1547; en tredje bror till de båda föregående. Genom sin höga börd, sina stora själsgåfvor och utmärkta bildning vann Ture B. tidigt ett afgjordt företräde framför de flesta af sina samtida. — Vid tjugufem års ålder utnämnd till ståthållare på Kalmar slott, blef han efter hvartannat hofmästare hos drottning Katarina Jagellonica; riksråd 1586; överste-skattmästare och kammarråd; häradshöfding i Åkerbo härad och lagman i Tio härads lagsaga 1593. — 1585—86 deltog han som sändebud i fredsunderhandlingarna med Ryssland och var en af de svenska ädlingar, som åtföljde konung Sigismund på hans första resa till Polen 1587. När han, vid konungamötet i Reval, jämte några andra af rådet, undertecknat en skrifvelse, hvarigenom man sökte afböja Sigismunds plötsliga återkomst till Sverige, föll han i ogunst hos Johan III och afsattes från sina ämbeten och förläningar, men återfick dem kort före konungens död. Kort därefter afsändes han i en beskickning till Polen, för att underrätta Sigismund om Uppsala mötes beslut och fordra hans bekräftelse af detsamma. Sedan en fullkomlig söndring inträdt emellan hertigen och Sigismund, höll sig B. troget till den senare och undvek sorgfälligt att deltaga i de riksdagar hertigen utlyste för att tilltvinga sig större makt. — 1598 utsedd att, jämte Gustaf Banér, afgå till Polen för att rätt-

färdiga de åtgärder, som i Sverige blifvit vidtagna under konungens frånvaro, flydde båda öfver till Danmark och därifrån till Sigismund. De kommo med honom samma år tillbaka till fäderneslandet, och sedan de efter Stångebroslaget blifvit utlämnade till hertig Carl, ställdes de till rätta i Linköping, där deras uppsnappade bref begagnades till deras fällande, hvarefter B. tillika med sin svåger, Gustaf Banér m. fl. afrättades å Linköpings torg d. 20 mars 1600. — Gift 1581 med sin broder Hogenskilds svägerska grefvinnan *Margareta Sture*.

7. **Bielke, Svante Turesson,** rikskansler. Född 1567. Föräldrar: riksrådet *Ture Pedersson Bielke* (se släktöfversikten) och *Sigrid Sture*, dotter af grefve Svante Stensson Sture. Som en af hertig Carls få vänner bland högadeln blef han 1599 utnämnd till lagman i Småland och ståthållare öfver Kronobergs län samt 1602 till riksråd och rikskanslär. 1608 erhöll han friherrlig värdighet. Död 1609. — Gift med grefvinnan *Elisabet Leijonhufvud*, dotter af Sten Eriksson Leijonhufvud.

8. **Bielke, Nils Turesson,** riksråd. Född å Hörningsholm d. 5 nov. 1569; den föregåendes broder och i likhet med honom en ifrig anhängare af hertig Carl, hvilken belönade hans trohet med att 1602 göra honom till kansli- och hofråd, 1606 till riksråd och 1608 till lagman, hvarjämte B. s. å. i likhet med brodern upphöjdes i friherrligt stånd. Han var svensk fullmäktig 1612—13 vid de fredsunderhandlingar, som föregingo freden i Knäred, blef 1614 assessor i Svea hofrätt, fick 1617 Smålands lagsaga och utnämndes 1623 till den förste presidenten i Abo hofrätt och landshöfding öfver hela Finland, hvartill 1628 kom befattningen med dess militära ärenden. Han lämnade 1630 presidentsämbetet och följande år de båda öfriga befattningarna. 1634 blef han öfverlandshöfding i Västergötland och lagman i Kalmar lagsaga. Död 1639. — Gift 1605 med friherrinnan *Ingeborg Oxenstierna*.

9. **Bielke, Sten Svantesson,** legat och evangeliska förbundets direktor; son af B. 7. Födelseår ej kändt. — Hemkommen från flera års utländska resor, under hvilka han äfven besökte många heliga orter i Palästina, utnämndes Sten B. 1625 till kammarherre, 1631 till legat och två år senare till generalguvernör i Pommern. Samma år upphöjd till riksråd, utnämndes han 1636 till generallegat i Tyskland och direktor för evangeliska förbundet därstädes. Af sin samtid omtalas han som en lärd och vältalig herre. Att han varit en man af utmärkta egenskaper, framgår tydligt af det stora förtroende Gustaf Adolf satte till hans redbarhet och skicklighet, äfvensom af konungens yttrande, att, om Axel Oxenstierna afginge, Sten B. vore den enda som skulle kunna fylla hans plats. Död ogift i Stettin d. 6 april 1638.

10. **Bielke, Sten Nilsson,** riksskattmästare. Född på Åbo slott d. 8 aug. 1624; den förres kusin, son af B. 8. — Sten B. ägnade sig först åt sjötjänsten, inom hvilken han 1657 befordrades till amiral, men öfvergick s. å. till den civila ämbetsmannabanan, där han genast erhöll en plats vid rådsbordet. Han användes i flera beskickningar, bland annat såsom sändebud vid fredsunderhandlingarna i Roskilde 1658 och Köpenhamn 1660, samt vid förnyandet af förbundet mellan Sverige och Frankrike 1672. Under förmyndareregeringen utsedd till president i reduktionskollegium, utnämndes han 1667 till riksskattmästare, blef lagman och slutligen president i bergskollegium och statskontoret. — Kunnig, driftig och duglig, stod B. hos Carl XI i mycken ynnest, icke blott för sina utmärkta egenskaper som ämbetsman, utan äfven för sina politiska vyer, hvilka på det närmaste öfverensstämde med konungens, särskildt i bådas motvilja för Frankrike. Efter sin systerson Clas Thott ärfde B. godset Ekolsund och inlöste en vid egendomen häftande större skuldsumma. — Icke destomindre indrogs godset vid reduktionen och B. nödgades, för att kunna bibehålla detsamma, sälja sin ytterst dyrbara boksamling, hvilken införlifvades med kungliga biblioteket. Han dog »utmattad mindre af ålder, än af arbete och bekymmer» d. 8 sept. 1684. — Gift 1: 1655 med *Brita Rosladin*, dotter af en öfverste Rosladin, hvilken såsom nyfödd fanns af Carl IX i en rågåker under livländska fälttåget, och 2: 1676 med friherrinnan *Märta Sparre*.

11. **Bielke, Nils Turesson,** generalguvernör.

Född i Stockholm d. 7 febr. 1644; den föregåendes brorson och son till *Ture Nilsson Bielke*, friherre till Salestad, och friherrinnan *Kristina Anna Banér*. — Redan som barn erhöll han 1649 friherreskapet Korpo. Han medföljde 1661—62 Clas Thott på en ambassad till Frankrike och ägnade sig sedan några år åt hoftjänst. Vid tjugunio års ålder utnämndes han till öfverste för lifregementet till häst, utmärkte sig i Carl XI:s danska fälttåg, befordrades 1678 till generallöjtnant, skickades följande året som ambassadör till Frankrike och ingick 1685 i tjänst hos tyske kejsaren. Han befordrades till general och riksgrefve 1686 efter att med utmärkelse deltagit i flera fältslag. Åter hemkallad till fäderneslandet, utnämndes han på ett enda år 1687 till kungligt råd, generalguvernör öfver Pommern, general öfver allt kavalleri och infanteri och till grefve. Såsom styresman öfver Pommern inlade han stora förtjänster. Icke destomindre var hans hofgunst under Carl XI:s senaste regeringsår mycket vacklande och öfvergick slutligen till fullkomlig onåd. Efter Carl XII:s tillträde af regeringen ställdes han under tilltal för åtskilliga maktmissbruk, såsom att uppsåtligen ha öfverträdt konungens bud och befallningar, att ha riktat sig genom myntförsämring m. m., för hvilket allt han af hofrätten dömdes från lif, ära och gods. Lifvet skänktes honom af konungens nåd; äran behöll han — säger en minnesteckning — i mången mans sinne; men hela hans lösa egendom, den han förvärfvat i ungerska fälttåget, gick förlorad och af sina fasta gods fick han endast behålla Gäddeholm och Salestad.

Hela rättegången ansågs vara följden af en hofintrig, för hvilken B. misstänkte Piper såsom anstiftare. Vid Carl XII:s hemkomst från Turkiet återfick han äran och blef sedan också befriad från fängelset. Död d. 26 nov. 1716. — Gift 1669 med grefvinnan *Eva Horn af Björneborg*, dotter af riksmarsken Gustaf Horn.

12. **Bielke, Ture Gabriel**, krigare, statsman. Född i Stockholm d. 3 dec. 1684; den föregåendes son. — Efter en uppfostran, värdig hans börd och familjens anseende, började B. vid tjugu års ålder sin krigarbana såsom simpel ryttare för ett faderns rusthåll, genomgick under Carl XII:s fälttåg alla graderna från korpral till kornett och utnämndes först 1711 till ryttmästare, sedan han följt konungen till Bender och dit återkommit från en beskickning till Konstantinopel och Pruth. I kalabaliken, där han med lejonmod kämpade vid konungens sida, blef han tillfångatagen af tatarerna, men lyckades undkomma och följde Carl från Bender till Demotika. — Efter konungens hemkomst deltog Bielke såsom öfverste för Bohusläns regemente i fälttåget mot Norge och blef, efter dess slut, generalmajor och tjänstgjorde för en tid som minister i Wien. — Efter att ha spelat en framstående roll vid frihetstidens första riksdagar blef han år 1727 inkallad i rådet, där han slöt sig till Arvid Horns parti. Han blef därför, när hattpartiet vid 1738 års riksdag kom till makten, jämte fyra andra entledigad ur rådet, dock med bibehållande af sin titel och en årlig pension. Att ett dylikt behandlingssätt skulle hos B. framkalla bittra känslor, ligger i öppen dag, och han gjorde ock allt, hvad på honom berodde, att bereda sina motståndare afbräck samt blef också i sin ordning från deras sida utsatt för ett bittert hat. Hattarne togo sig ock 1741 anledning att på grund af lindrigast sagdt otillräckliga, om ens några, bevis om hans delaktighet i de Gyllenstiernska stämplingarna fråndöma honom pensionen och ålägga honom vistas å sina gods. Det olyckliga ryska kriget föranledde dock snart en förändring i maktställningen vid riksdagen, och redan 1742 återfick B. sin pension, men försöken att återinsätta honom å sin forna plats i rådet lyckades hattarne afvärja. Under den bittra strid om makten, som föregick 1746—47 års riksdag och där erhöll sitt afgörande för en lång tid, ansågs B. jämte Sam. Akerhielm spela den förnämsta rollen i mössornas »krigsråd», och intet tvifvel förefinnes, att de inlåtit sig i ganska intima förbindelser med ryske ministern von Korff, hvars stötande och öfvermodiga uppträdande afgjorde segern till hattarnes förmån. Härigenom omöjliggjordes B:s fullständiga upprättelse, ända tills 1761, då efter hattarnes andra olyckliga krig deras välde började falla sönder och B. återfick sitt rådsämbete. B., som afled d. 11 maj 1763, ansågs genom sitt med hög börd förenade representativa uppträdande i hög grad danad till partichef, och var därför städse af sina motståndare föremål för liflig fruktan. — Gift 1: 1715 med grefvinnan *Charlotta Christina Piper*, dotter af faderns gamle vederdeloman, k. rådet Carl Piper, och 2: 1731 med grefvinnan *Anna Margareta Oxenstierna*.

13. **Bielke, Nils Adam**, riksråd. Född d. 30 jan. 1724; den föregåendes son. Efter att ha tjänstgjort vid kansliet, anställdes B. som underguvernör för sedermera konung Gustaf III. På denna plats förvärfvade sig B. både prinsens kärlek och föräldrarnas bevågenhet, men då ständerna efter det misslyckade revolutionsförsöket 1756 voro angelägna att omgifva tronföljaren med personer, hvilka voro af det härskande partiets skaplynne och hyllade dess statsrättsteorier, afskedades B., men fick behålla lönen som pension. Utnämnd 1761 till landshöfding i Nyköpings län utvecklade han på denna plats en kraftfull och gagnelig verksamhet, befordrade näringarna och uppmuntrade jordbruket, för hvilket ändamål han själf uppträdde som författare till några mindre skrifter i statistik och landthushållning. Hans nära förbindelse med konungafamiljen gjorde dess politik till hans, och på så sätt kom han att vid riksdagarna under frihetstidens sista skede kämpa i ett partis leder, mot hvilket fadern fört en lifslång fejd, och af det segrande hattpartiet upphöjas till riksråd 1769, för att vid dess fall i maj 1772 drifvas ifrån denna plats, som han dock återfick efter Gustaf III:s revolution. År 1782 förordnad att därjämte vara president i bergskollegium, erhöll han ett nytt och för honom nästan okändt verksamhetsfält, med hvars förhållanden han dock inom kort gjorde sig förtrogen och inom hvars olika grenar han utöfvade en rastlös verksamhet. Han företog vidsträckta resor till landets alla bergverk, höll noggrann tillsyn om bergsstatens ämbets- och tjänstemän och var den, som först framställde förslaget om och genomdref anläggningen af Elfdalens porfyrverk. Han nedlade sina ämbeten 1790 och tillbragte de återstående lefnadsåren på sina egendomar Sturefors och Tureholm. — Häftigt uppskakad vid underrättelsen om Gustaf III:s mord, skyndade han till Stockholm, men ådrog sig där en förkylning, som slutade hans dagar d. 20 juni 1792. — Gift 1: 1757 med grefvinnan *Ulrika Eleonora v. Düben* och 2: 1759 med friherrinnan *Fredrika Eleonora v. Düben*, hvilken gjorde sig bemärkt som skicklig målarinna och för sin talang invaldes till ledamot af Målareakademien.

14. **Bielke, Sten Carl**, ämbetsman, vetenskapsidkare, riksdagsman; sonson till B. 10. Född i Stockholm d. 14 mars 1709. Föräldrar: landshöfdingen, friherre *Ture Stensson Bielke* och *Ursula Kristina Törne*. — Efter fadern, som B. förlorade vid nio års ålder, emottog han ett arf, mera rikt på ärofulla minnen, än på gods och penningar. Han erhöll dock genom anförvanters godhet en omsorgsfull uppfostran, hvartill enligt tidens sed hörde en utländsk resa, efter hvars fullbordande han anställdes som amanuens vid k. biblioteket. Sedan han blifvit förbigången till bibliotekariebefattningen, mottog han i stället 1737 fullmakt som assessor i Åbo hofrätt. Han befordrades vidare 1740 till hofrättsråd och undfick 1746 vice presidents full-

makt. — B. deltog för öfrigt i det politiska lifvet och var en af mösspartiets dugligaste män. — Den tid, han kunde få ledig, använde han till studier, i synnerhet i naturvetenskaperna, i hvilka han för sin tid hade ovanliga insikter. Såsom vice president vistades han med kunglig tillåtelse på sina gods i Sverige. Dessa — Löfsta i Funbo, Väsby i Almunge och Stenby på Adelsön — förvandlades under hans driftiga hand till verkliga mönsteregendomar, och ansågs med afseende på välodling, prydlighet och afkastning tillhöra de bättre i landet. — Hans vetenskapliga nit beredde honom en plats i Vetenskapsakademien vid dess instiftelse och riktade hennes handlingar med flera värdefulla uppsatser om rön i landthushållningen. Död d. 13 juli 1753 — Gift 1 1741 med friherrinnan *Hedvig Maria Brauner* och 2 1746 med *Eleonora v. Mentzer*

15. **Bielke, Ture Johan,** delaktig i Gustaf III:s mord. Född d. 10 maj 1742; den föregående son. — B. ingick i yngre år i konungens kansli, hvarest han icke hunnit längre än till e. o. kanslist med titel k. sekreterare, då han bevistade riksdagen i Gäfle 1792 och där valdes till fullmäktig och ordf. i riksgäldskontoret. Han kom likväl aldrig att inträda i denna befattning. Invecklad i sammansvärjningen mot Gustaf III, undandrog han sig det ansvar, som drabbade hans medbrottslingar, genom att intaga förgift, hvaraf han afled d. 22 mars 1792. — I sina sista stunder efterskickade han en präst, d. v. kyrkoherden sedermera biskopen M. Lehnberg, och yppade för honom sin delaktighet i mordanläggningen och redogjorde för de bevekelsegrunder, som förmått honom att i den ingå. Då han, oaktadt Lehnbergs föreställningar, envist nekade att uppge några af de sammansvurna, var Lehnberg svag nog, att anmäla förhållandet i polisen. Polismästaren Liljensparre skyndade genast till B. för att förmå honom till bekännelse och anskaffa en läkare. Men oaktadt alla bemödanden afled B. några få timmar efter giftets intagande. Svea hofrätt, på hvars befallning Lehnberg sedermera meddelade hvad som blifvit honom under biktens insegel anförtrodt, dömde att B. »förverkat adeligt namn och värdighet samt att Ture Stenssons döda kropp skulle af skarprättaren utföras samt gräfvas i galgbacken neder». Domen gick också i verkställighet. — Med B. utgick på svärdssidan den friherrliga ätten Bielke. — Gift 1768 med *Hedvig Charlotta von Fuhrman.*

16. **Bielke, Nils,** romersk senator. Född d. 12 febr. 1706. Föräldrar: presidenten i statskontoret *Carl Gustaf Bielke* (f. 1683, död 1754), — en på sin tid mycket ansedd man, broder till B. 12 och liksom denne en af mössornas ledande män — och friherrinnan *Brita Sofia Horn.* — Redan vid sexton års ålder utnämnd till kammarherre, gifte sig B. några år därefter med friherrinnan *Hedvig Elisabeth Sack*, öfverflyttade till Frankrike och öfvergick i Strassburg till katolska läran. Naturaliserad i Frankrike, begaf han sig till Rom,

blef där 1735 påflig kammarherre och två år därefter senator af Rom, ett slags ceremonimästareplats, som tillförsäkrade sin innehafvare lika rang och värdighet med kardinalerna. Han innehade denna befattning i tjuguåtta år och förvärfvade sig därunder så väl påfvens som allmänhetens tillgifvenhet, hvilken senare uttalade sig i den oförställda sorg, folket ådagalade vid hans död. Malteserriddare 1740. B. dog barnlös i Rom d. 12 juni 1765.

17. **Bielke, Axel Gabriel,** konstvän. Född d. 28 mars 1800; sonson till B 13. Föräldrar kornetten, grefve *Gustaf Thure Bielke* och *Charlotta Catharina Hård af Segerstad.* Efter en kort tjänstgöring i k. m:ts kansli drog sig B., som 1828 blifvit kammarherre, till det privata lifvet. Han var den egentlige stiftaren af den 1832 bildade Svenska konstföreningen och en af de mest nitiska främjarne af dess utställningar och intog som konstsamlare och konstvän en af de förnämsta platserna i vårt land. B., som från 1871 till sin död d. 17 jan. 1877 var vice præses i Fria konsternas akademi, hvars hedersledamot han blifvit 1852, testamenterade sina dyrbara samlingar till staten. — Ogift.

Bilberg, Johan, biskop, lärd. Född d. 17 nov. 1646 i Marieståd. Föräldrar skolrektorn *Jonas Amberni* och *Ingrid Denckert.* — Efter vid Uppsala akademi 1672 aflagd filosofie kandidatexamen — B. promoverades aldrig till filosofie doktor — företog han, med en ung friherre Ulf Bonde, en utrikes resa, hvarunder de besökte främmande hof och de förnämsta universitet i Europa. Hemkommen 1677 utnämndes han två år därefter till professor i Uppsala i matematik. Vid den tiden hade en häftig strid utbrutit emellan den nya cartesianska filosofien och den teologiska ortodoxien vid universitet. B., på höjden af sitt lärarerykte, uppträdde som cartesianismens målsman och råkade härvid i en så häftig strid, icke blott med Uppsalateologerna, utan med prästerskapet vid riksdagen, att regeringen fann sig nödsakad att nedsätta en särskild kommission, för att granska och afgöra stridsfrågan. Denna kompromiss gaf i hufvudsak B. och cartesianerna rätt, och, liksom för att fullkomna deras seger, förflyttade konungen B. 1689 från hans lärostol i filosofiska till en dylik inom den teologiska fakulteten. Nu steg oron och oväsendet till sin höjd; B:s disputationer blefvo censurerade och undertryckta, och konungen måste ge befallning åt ärkebiskopen, som då var Svebilius, att undersöka och bilägga tvistigheterna. För att ändtligen befria B. från det akademiska splitet, utnämnde konungen honom till pastor i Örebro 1692. Här i sitt nya hem samlade han omkring sig en krets af vetgiriga lärjungar, inför hvilka han fortsatte sitt akademiska lärarekall och föreläste i teologi och filosofi, så ofta hans ämbetsgöromål tillåto. — 1701 utnämndes han i ledigheten efter E. Benzelius d. ä. till biskop i Strängnäs, hvilket ämbete han

med nit och ordningskärlek förestod till sin död, d. 11 mars 1717. — Gift med *Margareta Gartman*. Barnen blefvo 1712 adlade med bibehållande af faderns namn.

Bildt, en ursprungligen dansk adlig ätt, hvilken i midten af 1500-talet inflyttade till Bohuslän och efter denna provins' afträdande till Sverige introducerades å riddarhuset.

1. **Bildt, Didrik Anders Gillis,** diplomat, statsminister. Född d. 16 okt. 1820 i Göteborg. Föräldrar: öfverstelöjtnanten *Daniel Fredrik Bildt* och *Christina Elisabeth Fröding*. Efter att ha genomgått krigsakademien vid Karlberg blef B. 1837 underlöjtnant och 1846 löjtnant vid Göta artilleriregemente, 1848 artilleristabsofficer, 1851 adjutant hos Oscar I, 1854 chef för artilleristaben och major i artilleriet och 1856 öfverstelöjtnant i artilleriet. Dessa snabba befordringar må ej blott anses såsom talande bevis på högsta vederbörandes välbehag utan äfven på befordringslagarnas tänjbarhet och blefvo ock på sin tid mycket kommenterade. Hans avancement påskyndades än mera, sedan prins Carl (sedermera Carl XV) vid faderns sjukdom öfvertagit regeringen. B. blef nu 1857 major på stat vid Svea artilleriregemente, 1858 öfverste i artilleriet samt landshöfding och militärbefälhafvare å Gotland, 1859 generalmajor och konungens förste adjutant samt slutligen 1862 öfverståthållare i Stockholm, hvarjämte han 1864 upphöjdes i friherrligt stånd. — Till B:s ovanliga framgång i lifvet torde nog hans inflytelserika ställning som riksdagsman i sin mån bidragit. Han började sin bana å riddarhuset vid 1847—48 års riksdag och rönte den för en nykomling ovanliga äran att blifva insatt i statsutskottet, hvilken plats han beklädde vid alla efterföljande riksdagar ända till sin utnämning till öfverståthållare. Han utöfvade ett betydande inflytande ej blott å utskottets arbeten, hvilka i det första järnvägsbyggandets tider voro mer än vanligt maktpåliggande, utan å det politiska lifvet i allmänhet, såsom tillhörande »den konservativt-reformerande eller junkerfraktionen», som sökte medla mellan ytterligheterna. Efter representationsreformen, som af B. rönte ett bestämdt understöd, var B. en af Stockholms stads representanter i Första kammaren 1867—74, hvarvid han bl. a. uppträdde för tryggande af gift kvinnas äganderätt, och han var äfven medlem af 1865 års unionskommitté. — Han utsågs 1874 till svenskt-norskt sändebud i Berlin, hvilken post han beklädde till 1886, då han efter utnämningen till riksmarskalk återvände till fäderneslandet. Från jan. 1887 till sin död intog han ånyo en plats å Första kammarens stockholmsbänk och tillhörde den protektionistiska gruppen, utan att taga någon mera framträdande roll i kammarens debatter. Hans representativa egenskaper föranledde dock, att, sedan protektionisterna genom stockholmsvalets omkastande 1887 ernått majoritet i riksdagen, bildandet af den nya ministären uppdrogs åt honom. Från febr. 1888 till okt. 1889 beklädde B. statsministersposten i en ministär af i tullfrågan divergerande åsikter. Från denna tid härrör bl. a. det af riksdagen 1889 i hufvudsak afslagna förslaget om inskränkningar i tryckfriheten (»munkorgslagen»). B. afled i Stockholm den 22 okt. 1894. — Gift 1848 med *Rose Lucie Dufva*.

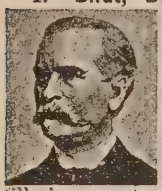

2. **Bildt, Karl Nils Daniel,** diplomat, skriftställare. Född i Stockholm d. 15 mars 1850; den föregående äldste son. Student i Uppsala 1866, aflade B. redan 1870 juris kandidatexamen och inträdde å den diplomatiska banan, å hvilken han 1877 avancerade till legationssekreterare, 1884 till kansliråd i utrikesdepartementet, 1886 till kabinettssekreterare och 1889 till svenskt-norskt sändebud i Rom, å hvilken plats han gjort sig både omtyckt och bemärkt. Han var ombud för Sverige-Norge på den af ryske tsaren föranstaltade fredskongressen i Haag 1899 och gjorde en god insats i dess förhandlingar. — B. har äfven uppträdt som skriftställare med *Anteckningar från Italien af en svensk diplomat* 1896; *Drottning Kristinas sista dagar* 1897; *Christine de Suède et le cardinal Azzolino* 1899, m. m. — Gift 1: 1874 med *Lilian Angelika Stuart Moore* (från Amerika) och 2: 1890 med *Hedvig Alexandra Keiller* (från Göteborg). — B:s yngre broder, *Knut Gillis B.*, född 1854, har i likhet med fadern haft att fröjda sig åt ovanligt snabba framgångar å den militära banan, i det han redan 1896 blef öfverste och chef för Smålands husarregemente och 1897—99 var t. f. chef för generalstaben. Han invaldes 1899 af Norrbottens läns landsting i Första kammaren och blef, också i likhet med fadern, redan vid sin första riksdag insatt i statsutskottet. — Gift 1883 med friherrinnan *Helène Kristina Elisabeth Åkerhielm af Blombacka*.

Billberg och **Billbergh, af.** Denna släkt härstammar och har sitt namn af Billeberga socken i Skåne, där de här nedomnämnda tvenne brödernas farfars farfar var bonde.

1. **Billberg, Gustaf Johan,** ämbetsman, naturforskare. Född i Karlskrona d. 14 juni 1772. Föräldrar: d. v. amiralitetspastorn *Elias Billberg* och *Louisa Maria Hjelm*. — B. tog juridisk examen i Lund 1790 och befordrades 1793 till revisor vid kammarrevisionen i Stockholm. Han blef 1798 landskamrerare i Visby och begaf sig 1808 till Stockholm, där han 1812 blef kammarrättsråd, från hvilket ämbete han 1837 tog afsked. — Egentligen blott dilettant i naturvetenskaperna, förtjänar B. ihågkommas för de uppoffringar han underkastade sig för att göra allmänheten delaktig af den vetenskapliga forskningens frukter. Han inköpte af Palmstruchs arfvingar förlagsrätten till det dyrbara verket *Svensk Botanik* och utarbetade däraf 1812—19 två delar; utgaf *Ekonomisk Botanik* med planscher 1815; *Botanicon Scandinaviæ* 1822; åtskilliga delar af *Svensk Zoologie*, m. m. — En annan yttring af hans lefvande intresse för naturalhistorien var stiftandet af

det *Linneanska sällskapet* i Stockholm, hvilket dock vann föga understöd af de egentliga vetenskapsmännen och därför snart upplöstes. Död i Stockholm d. 26 nov. 1844. — Gift 1: 1796 med *Margareta Ferelius* och 2: 1801 med *Helena Maria Ehinger*.

2. **Billbergh, Johan Peter af,** ämbetsman.

Född d. 1 maj 1776; den föregåendes bror. — Liksom brodern beträdde B. efter slutade studier ämbetsmannabanan, på hvilken han 1808 hade uppnått en kammarrådsplats. Samma år utnämnd till öfverkrigskommissarie, bestridde han generalintendentsbefattningen vid västra arméns högra flygel mot Norge 1809 och befordrades till ordinarie generalintendent i tyska kriget 1813—14. På denna plats lyckades han nedsätta de allierades ersättningsanspråk för af svenskarna gjorda rekvisitioner under kriget med öfver halfannan million riksdaler banko, för hvilket konungen i ett egenhändigt bref förklarade B. sitt välbehag och rikets ständer hugnade honom med en ansenlig penningbelöning. — 1817 utnämnd till vice president i kammarrätten, befordrades han sju år därefter till departementschef i generaltullstyrelsen; adlades 1826 med namnet *af Billbergh* och utnämndes slutligen till president i kammarrätten 1836. — Med ovanlig arbetsförmåga förenade B. stort nit och duglighet och sparade aldrig sina krafter. Efter sitt afsked 1841 afflyttade han till sin egendom Hinderstorp i Västergötland, där han dog d. 9 april 1850. — Gift 1: 1805 med *Anna Sofia Ehringer* och 2: 1826 med *Elsa Katarina af Gillner*.

Billing, vidt utgrenad svensk släkt, ursprungligen härstammande från Skåne, där dess flesta medlemmar varit bosatta och där *Johan Hansson* (död 1669) var kyrkoherde i Billinge. Namnet antogs efter födelseorten af hans söner.

1. **Billing, Lars Theodor,** landskapsmålare.

Född i Kellna socken i Skåne d. 6 okt. 1817. Föräldrar: kronofogden och hofkamreraren *Christoffer Billing* och *Anna Fredrika Schmidt*. — Vid Lunds akademi, där B. 1832 inskrefs, ägnade han sig i början, enligt faderns bestämda önskan, åt studiet af kameralvetenskapen. Men han lämnade universitetet 1839 och begat sig till Stockholm, där han någon tid arbetade som elev vid konstakademien. Han började likväl snart att, med naturen ensam till lärmästare, göra studier på egen hand och företog omfattande resor både inom och utom fäderneslandet. B. har eröfrat sig en ganska aktningsvärd plats bland våra landskapsmålare. Af hans många arbeten förtjäna följande i synnerhet att omnämnas: *Vue i Schweiz; Motiv från Norrland; Öfvergifven kvarn i Värmland; Sommarafton vid Mälaren*, o. s. v. — 1872 ledamot af Akademien för de fria konsterna. Han afled i Stockholm d. 30 dec. 1892. — Gift 1846 med *Elma Ström*, född i Bro socken i Uppland d. 3 april 1822 och 1843—51 sångerska vid k. teatern (*Agatha* i »Friskytten», *Alice* i »Robert», m. fl. partier).

2. **Billing, Axel Gottfrid Leonard,** biskop, riksdagsman.

Född i Önnestads församling af Kristianstads län d. 29 april 1841, den föregåendes kusin. Föräldrar: landtbrukaren *Magnus Billing* och *Charlotta Collin*. — Student i Lund 1859, fil. kandidat 1864, fil. dr 1865. Vikarierande lektor i teologi vid Lunds katedralskola 1864—66, utnämndes B. 1867 till lektor i teologi och hebreiska därstädes och blef s. å. docent i praktisk teologi vid universitetet. 1872 utnämndes han till teologie adjunkt vid universitet med Husie och Västra Skreflinge till prebendepastorat samt prästvigdes. 1872—74 förestod B. professuren i exegetik och under kortare tider professuren i kyrkohistoria och symbolik samt i dogmatik och moralteologi. Från 1878 förestod han professuren i praktisk teologi, hvilken han tillträdde 1881, då han tillika blef kyrkoherde i Hellestad, Dalby och Bonderups prebendepastorat. 1883 kontraktsprost, utnämndes B. 1884 till biskop öfver Västerås stift och 1885 till k. öfverhofpredikant, 1898 till biskop i Lund samt kom 1900 på förslaget till ärkebiskop, efter A. N. Sundbergs frånfälle, i andra rummet, ehuru han undanbedt sig bli hågkommen vid valet. — B. kan sägas vara den förnämsta exponenten för den konservativt-högkyrkliga riktning, som för närvarande är rådande i den svenska statskyrkan, såsom framgår både af hans skrifter — bland hvilka må nämnas: *Några ord såsom inledning till den heliga skrift, Om »den sköna Herrens» gudstjenst, Olikheten bland Jesu vänner, Lutherska kyrkans bekännelse, P. Waldenström contra svenska kyrkan, En årgång högmessopredikningar*, m. fl. — och hans uppträdande vid kyrkomötet, där han varit prästerligt ombud för Lunds stift 1878 och 1883 samt såsom biskop själfskrifven ledamot 1888, 1893 och 1898, vid det sistnämnda vanligen förande ordet under ärkebiskop Sundbergs sjukdom. Det får nog tillskrifvas hans inflytande, att kyrkomötet 1893, om också endast med två rösters öfvervikt, beslöt, i motsats mot riksdagen och k. m:t, bibehålla hela konkordieboken såsom symbolisk för svenska kyrkan. — B. har äfven å andra områden varit verksam i det offentliga lifvet, såsom stadsfullmäktig i Lund och Västerås, ledamot af Malmöhus och Västmanlands läns landsting samt såsom af den sistnämnda korporationen vald representant i Första kammaren, vid alla riksdagar från och med 1889. Han började äfven här såsom den yttersta högerns man med häftiga anlopp mot Stockholms arbetareinstitut, baserade på föreläsarnas åsikter i politiska och sociala frågor. Anslaget afslogs ock af 1890 års Första kammare, men bifölls i gemensam votering. B. har dock så småningom lärt af förhållandena och under årens lopp visat sig mäktig en af opportunistiska hänsyn betingad moderation och har bland annat ådagalagt sina sympatier för den kommunala rösträttens begränsning, liksom han

ej heller i fråga om den politiska tillhör de alldeles omedgörliga. Insatt i statsutskottet vid alla riksdagar från och med 1893, har han där visat sig angelägen att arbeta i samförstånd med Andra kammaren och i försvaret för å denna bas tillkomna kompromisser har han ej så få gånger brutit lans med Första kammarens ultras, med hvilka han äfven i öfrigt mer än en gång varit på krigsfot. — Som talare är han klar och logisk, om ock något didaktisk, men förlorar stundom herraväldet öfver sig själf, såsom vid ett tillfälle i ordförandestolen vid 1898 års kyrkomöte. Det gällde då väckt förslag att gå Andra kammarens önskningar till mötes, genom att som villkor för Hernösands stifs delning medgifva sammanslagning af tvenne andra stift. Utgången hängde på ett hår, och B., som alltid motarbetat en sådan sammanslagning, grep nu ordet från ordförandestolen för att hålla en ljungande straffpredikan mot motsidan, hvilken dramatiska slutscen ytterligare pointerades af ej mindre skarpa svar från dennas män, bl. a. Gunnar Wennerberg. — B., som 1900 blef medlem af svenska akademien, är sedan 1868 gift med *Frida Elisabeth Bring*, dotter af biskop E. G. Bring i Linköping.

Billmark, Carl Johan, landskapstecknare, litograf. Född d. 28 jan. 1804 i Stockholm, där fadern var bankokommissarie. — B:s första uträde i världen var som expedit i en af hufvudstadens handelsbutiker. Då hans konstnärssjäl omöjligen kunde finna sig i de sysselsättningar, som här föreföllo, lämnade han platsen åt en annan och lyckades, att, aderton år gammal, bli antagen till lärjunge hos gravören Forssell. Den ovanliga fulländning stentryckarkonsten just då hade uppnått i utlandet, föranledde B. att, liksom före honom en annan af Forssells lärjungar, Cardon, med allvar ägna sig åt litografien. Första frukten af hans studier på detta område var de bekanta och för sin tid förträffliga *Etyder för landskapsteckare*, hvilka snart följdes af *Utsigter från Djurgården, Skottska vyer*, m. m. — B. insåg likväl, att han, för att vinna någon större konstskicklighet, måste förvärfva denna i Frankrike, där litografien då hade nått den högsta grad af fulländning. Efter stora försakelser lyckades han 1833 anträda en färd till Paris, där han ett par år studerade hos Deroy, hvarefter han företog omfattande resor utefter Rhen till Schweiz och Italien, hvilkas resultat blef det utmärkta arbetet: *Pittoresk Resetur från Stockholm till Neapel i hundra plancher.* Hans förnämsta arbete *Sverige* — en omfattande samling vyer och interiörer från Stockholm, Uppsala, Gripsholm, Skokloster, utförda i litografiskt färgtryck — utkom 1853—66. Det för konung Carl XV:s räkning utförda *Le château royal d'Ulriksdal* 1871 är en sällsynthet. Paris blef B:s egentliga uppehållsort, och han dog där under belägringen i nov. 1870. — Ledamot af konstakademien 1860. — Gift med *Emelie Cecilia Sofia Dedering.*

Billström, Lars, ämbetsman, politiker. Född i Stenkyrka socken å Tjörn i Bohuslän d. 26 febr. 1801. Föräldrar: landtbrukaren *L. Billström* och *Anna Christina Linneroth* B. blef student i Lund 1820 och aflade därstädes 1826 hofrättsexamen. Efter åtskilliga domarförordnanden utnämndes han 1828 till akademikanslist i Lund med förordnande att samtidigt bestrida akademinotariebefattningen. Vid riksdagen 1834—35 anställdes han som kanslist i bondeståndet och antogs han äfven som sekreterare i enskilda besvärsutskottet. Han valdes 1837 till rådman i Lund, som vid 1844—45 års riksdag utsåg honom till sin representant i borgarståndet, hvilket förtroende han oafbrutet bekläddе till och med 1859—60 års riksdag. Från början anslöt han sig till den liberala majoritet, om hvilken det snart ej utan fog kunde sägas, att den sammanhölls »af Thore Petres bjudande stämma och Billströms fasta ledning». Redan denna motsats mellan de båda partianförarna gifver vid handen, att B:s inflytande mindre baserades på något mera lysande deltagande i debatten än på det eftertänksamma deltagandet i de enskilda rådslagen. Att detta dock skattades högt, bevisar redan den omständigheten, att B. allt ifrån 1847—48 års riksdag städse hade sin plats i det på särskildt denna reformarbetets tid viktiga konstitutionsutskottet. Efter representationsförändringen hade B. plats i Första kammaren för Malmöhus län vid riksdagarna 1867—71, men sjuklighet hindrade honom här att i samma mån göra sig gällande. Han drog sig härefter tillbaka till privatlifvet och afled i Lund d. 7 aug. 1878. — En bestående minnesvård har B. rest sig genom en frikostig donation till den efter honom benämnda Billströmska folkhögskolan i hans hemort å Tjörn. — Ogift.

Bilmark, Johan, lärd, donator. Född i Skara d. 3 juli 1728. Föräldrar: teologie lektorn *Johan Bilmark* och *Anna Maria Bierchenius.* — Vid Åbo universitet, hvarest B. inskrefs till student 1746 och efter åtta år eröfrade den filosofiska lagern, fästes han först såsom e. o. adjunkt i filosofiska fakulteten 1756 och sedan som professor i historia och filosofi 1763. I icke oväsentlig mån torde B. ha gifvit lif åt den nya riktning åt det historiska studiet vid Åbo universitet, som uppnådde sin glanspunkt i Porthans undersökningar. Sin förvärfda betydliga förmögenhet testamenterade han dels till Åbo universitet, dels till en fond för upphjälpandet af Finlands odling och hushållning. Död d. 12 april 1801. — Gift 1776 med *Ulrika Helena Hastfer.*

Birger, Hugo, målare. Född i Stockholm d. 12 jan. 1854, son till litografen *S. A. Peterson.* — B. blef elev vid konstakademien, där han 1877 vann k. medaljen för *Syndafallet*, hvarpå han vistades i Paris och Spanien. Bland hans taflor märkas: *Toiletten, Rue Gabrielle, Frukost i Granada,*

Fernissfrukosten hos Ledoyen, m. fl., de flesta utmärkande sig för lysande och icke sällan anslående färger. B. afled i Helsingborg d. 17 juni 1887. Hans flesta och bästa taflor finnas i Göteborg. — Gift med *Mathilda Gadea* från Granada.

Biörnklou, Mattias, diplomat. Född i Västmanland d. 26 dec. 1607. Föräldrar: *Erik Mattsson* och *Brita Jönsdotter*. Till hågkomst af fadern, som varit mjölnare, antog B., när han begynte studera, namnet *Mylonius*. — I Uppsala, dit B. dimmitterades som student 1627, omfattade hans studier i början teologien och närbesläktade kunskapsarter; men det uppdrag han några år därefter emottog, att vara lärare för grefve Magnus Gabriel de la Gardie, föranledde honom att göra sig förtrogen med politik och statsrätt och söka sin framtida befordran inom det världsliga ståndet. Utnämnd 1637 till eloqu. professor i Uppsala, fästade han vid sig rikskanslären A. Oxenstiernas uppmärksamhet. Denne förmådde honom att till en början biträda såsom sekreterare i kansliet och utsåg honom att 1643 afresa till fredskongressen i Osnabrück och där såsom legationssekreterare tillhandagå hans son Johan Oxenstierna och Adler Salvius. Vid de misshälligheter, som voro rådande emellan de bägge svenska legaterna, Oxenstierna och Adler Salvius, gick B. alltid en lycklig medelväg, hvarigenom hans åsikter kommo att utöfva ett bestämdt inflytande på de pågående fredsunderhandlingarna. Efter fredsslutet 1648 emottog han det viktiga förtroendet att ordna förhållandena i de nyförvärfvade tyska provinserna och utnämndes 1664 af d. v. förmyndareregeringen till riksråd. I rådskammaren tillhörande det parti, som motsatte sig Sveriges förbindelse med Frankrike och inblandning i dess politiska stridigheter, nödgades B. oftast uppträda emot sin forna lärjunge de la Gardie och dennes planer och åsikter. — Adlad 1646 antog han namnet *Biörnklou*. Carl X, hvilken som kronprins hyste för B. samma misstroende som för de flesta andra medlemmarna af rådet, förändrade likväl tankar, när han närmare lärt känna den outtröttlige tjänaren och yttrade, att »han aldrig ägt i sin tjenst eller någonsin känt en på samma gång större statsman och bättre kristen.» Död d. 20 aug. 1671. — Gift 1640 med *Margareta Wallenstedt*, dotter af biskop Wallius i Strängnäs.

1. **Bjelkenstjerna, Hans Claësson,** amiral, sjöhjälte. Födelseåret okändt. Föräldrar: *Claës Hansson till Årstad* och *Kerstin Ryning*. — Tidigt bemärkt af hertig Carl som en ovanligt skicklig och tapper sjöman, erhöll B. 1599 hans befallning att med några örlogsskepp hålla Östersjön ren från fientliga kapare och anhålla alla lybska fartyg han påträffade, emedan lybeckarna kvarhållit några svenska kronan tillhöriga varor för Sigismunds räkning. Sedan B. lyckligt utfört dessa befallningar och 1600 blifvit underamiral, utnämndes han 1602 till häradshöfding öfver några härader i Uppland, 1606 till häradshöfding i Ölands härad och 1611 till riksråd och amiral. Sistnämnda år gick han åter till sjös, fördref med några örlogsmän danskarna från deras befästade läger på Grimskär och utnämndes 1615 till »holmamiral» (befälh. amiral i Stockholm). Död d. 27 febr. 1620. — Gift 1608 med friherrinnan *Elisabet Gyllenstierna af Lundholm*.

2. **Bjelkenstjerna, Claës Hansson,** amiral, sjöhjälte. Född d. 24 april 1615; den föregående son. — Fem år gammal vid faderns död, fick han under anhörigas tillsyn en vårdad uppfostran och valde sedan sjötjänsten till sitt lefnadsyrke. — 1641 befordrad till skeppsmajor, deltog han under danska sjökriget 1644 med stor utmärkelse i sjöslaget vid Femern och den äfventyrliga, men lyckligt genomförda, reträtten ur Kielfjorden och blef s. å. amirallöjtnant. — 1650 utnämnd till guvernör, eller, som det kallades, öfverhofmästare hos arfprinsen Carl Gustaf, upphöjdes han 1652 till friherre med en del af Pyhäjoki socken i Finland till friherreskap, och blef följande året riksråd. När danskarna 1657 ånyo förklarat Sverige krig, måste B., som 1654 blef amiral, åter till sjös och sammandrabbade, både detta och följande året, flera gånger med danska och holländska flottorna. Hans sista mandat var sjöträffningen i Bält 1659, där han, ehuru betydligt underlägsen, måste inlåta sig i en drabbning med de förenade flottorna. Under bataljen träffades han i vänstra höften af en falkonetkula och måste för sin återstående lifstid gå på kryckor. På sin dödsbädd i Göteborg lät Carl X kalla till sig amiral B., sin forne guvernör, räckte honom handen och sade: »Farväl, min hederlige Bjelkenstjerna! Tack för hvar dag vi varit tillsammans!» Två år därefter — d. 30 juli 1662 — följde B. den aflidne konungen. Såret från Bält lade honom i grafven. — Gift 1643 med friherrinnan *Barbro Åkesdotter Natt och Dag*.

Bjerkander, Clas, präst, naturforskare. Född i Bjerka socken vid Skara d. 23 sept. 1735. Föräldrar bonden *Jonas Larsson* och *Magdalena Clasdotter*. — Prästvigd 1761, utnämndes han s. å. till komminister i Götened af Skara stift och blef 1783 kyrkoherde i Grefbäck. Älskare af naturen och begåfvad med en ovanligt skarp blick för dess skiftande företeelser, började B., på uppmaning af professor Hof i Skara, redan under sin gymnasiitid föra ordentliga dagböcker öfver allt det märkliga, som mötte honom på naturens område, och fortfor därmed ända till sin död. Om hans ovanliga flit vittna en mängd större och mindre uppsatser i Patriotiska sällskapets journal, Inrikes tidningar, Hwad nytt?, men framför allt i Vetenskapsakademiens handlingar. Han kallades redan under sin komministertid till ledamot af denna akademi. — Till hans minne är en insektart *Pyralis Bjerkandriana* uppkallad. Död d. 1 aug. 1795. — Gift 1767 med *Elisabet Kinborg*.

Bjerkén, Per af, läkare, kirurg. Född i Stockholm d. 2 jan. 1765. Föräldrar: assessorn i Collegium

medicum *Per af Bjerkén* och *Margareta Christiernin.* — Student i Uppsala 1781, valde B. af böjelse läkarevägen och erhöll förtroendet, att, ehuru ännu blott kirurgie studiosus, tjänstgöra som fältskär och sjukhusläkare under kriget i Finland 1789. Sedan han 1792 aflagt sina akademiska examina och följande året disputerat för medicinska graden, företog han en utrikes resa, hvarunder han, dels i London under den berömde Henry Cline, dels i Paris utbildade sin öfverlägsna kirurgiska skicklighet. 1796 återvände B. till fosterlandet, där han snart erkändes som den främsta auktoriteten i sitt fack. Själfva Acrel skänkte honom beröm. 1802 erhöll han titel af k. förste lifmedikus och utnämndes 1808 till förste fältmedikus. Den i Finland sammandragna armén hade begärt att få B. till läkare, och han ägnade sig på själfva slagfältet med dödsförakt åt de sårades skötsel. I febr. 1809 lämnade B. Finland för att verka som öfverkirurg vid Serafimerlasarettet. Två år därefter blef han öfverfältläkare och 1817 brigadläkare. — B. var på sin tid Sveriges största kirurg. I en mängd svåra fall lyckades hans operationer förundransvärdt och han hade alltid ett stort tillopp af sjuka, som af honom hoppades sin räddning. Under de senare åren öfverlämnade han sig för mycket åt vällefnad och erkände själf, att han icke fullt litade på sin hand, förrän han genom några glas förskaffat henne den erforderliga säkerheten. Det berättas äfven, att han vid underrättelsen om Carl XIII:s död skall hafva yttrat: »Då dör kungen i kirurgien snart också»; en profetia, som slog in tre veckor därefter, då han i Jönköping träffades af ett slaganfall, hvilket utsläckte hans lif d. 24 febr. 1818. Ledamot af Vetenskapsakademien. — Gift 1: 1798 med *Brita Katarina Lindh* och 2: 1811 med *Sofia Kristina Wetterqvist.*

Bjugg, Mattias Jakob, misslyckad diktare. Född d. 20 mars 1751 i Åhus, där fadern var pastor. Bjugg sökte efterlikna Thorild. År 1789 utkom Bjuggs af Rudbecks »Atlantica» inspirerade kväde *Skaldedigt öfver Sverige.* Detta, ett af de vidunderligaste foster af poetisk galenskap som svensk penna framalstrat, följdes af *Allmäktens låf, ode* 1790; *Sagobrott öfver Fornsaga* 1792 och *Saga i Atland* 1792, alla högst egna i sitt slag och enligt Thorilds träffande uttryck: »ohärmliga mästerstycken i det alldeles rasande». År 1788 befordrades B. till accisskrifvare i Enköping och avancerade 1793 till tullnär vid Raumo tullkammare i Finland. 1807 fick han afsked med pension och afled d. 22 nov. 1807. Den senare forskningen har upptäckt att vansinne låg i Bjuggs familj. — Gift 1778 med *Lisa Pihlman.*

Bjurbäck, Olof, biskop. Född d. 26 okt. 1750

på Bjurbäcks bruk i Värmland, efter hvilken födelseort han tog sitt tillnamn. Föräldrar: hammarsmeden *Jonas Olsson* och *Maria Svensdotter Bock.* — Af ett par tilldragelser i B:s späda år antogo hans anhöriga, att gossen med tiden skulle blifva någonting stort. Då han döptes, släpptes han af ovarsamhet i golfvet, men upptogs utan tecken till skada, och några år senare föll han under en flyttning oförmärkt ur åkdonet och påträffades ett par timmar därefter, i ostörd sömn på landsvägen, midt för Kils kyrka, där han sedan såsom biskop i Karlstad blef pastor. Vid Uppsala universitet, där han inskrefs till student 1770, erhöll han 1774 den filosofiska graden och lät viga sig till präst 1775. Oaktadt sin lärdom och utmärkta egenskaper, vann han ingen ordinarie befordran förrän vid trettiosju års ålder, då han utnämndes till eloquentiæ lektor i Karlstad. — 1801 utbytte han denna lärareplats mot kyrkoherdebeställningen i Filipstad, hvilken han blott innehade till 1803, då han blef biskop i Karlstad. — B. var en af tidens förnämsta representanter för den rena Lockianismen. En sjuklighet, som aldrig kunde öfvervinnas, plågade honom jämt med den föreställningen, att han ej samvetsgrannt fyllde sin plats, och endast hans vänners kraftiga uppmaningar hindrade honom att nedlägga sitt ämbete. Hans tryckta skrifter vittna om mångsidig lärdom och kasta ett klart ljus öfver många viktiga ämnen inom staten och kyrkan. Död d. 18 april 1829. — Gift 1811 med *Maria Lundgren.*

Bjursten, Anders Herman, romanförfattare,

skald. Född d. 24 mars 1825 i Borås. Föräldrar: kyrkoherden därstädes, fältprosten *Anders Bjursten* och *Johanna Helena Borgström.* — B. blef student i Uppsala 1844, filosofie doktor 1851 och utnämndes, efter att i nio år bekländt åtskilliga extra lärarebefattningar vid hufvudstadens skolor, 1860 till lektor i svenska och latinska språken vid Stockholms gymnasium. Redan under sin studenttid försökte sig B. som vitter författare och ägnade, efter vunnen filosofisk grad, alla de stunder hans lärarekall lämnade honom öfriga till en oförtruten skriftställareverksamhet i alla möjliga riktningar. Så har man af honom flere romaner: *Ödets lek* 1850; *Egoismen* 1852; *Gyltas grotta* 1853; *Öfverste Stobée* 1854; *Två flammor* 1860, m. m.; åtskilliga diktsamlingar: *Minnen från Gripsholm; Gefion; Napoleon-Prometeus*, m. fl.; tillfällighetsstycken, recensioner, kåserier, mycket använda läro- och läseböcker, litterärt-polemiska tidningsartiklar, flera öfversättningar, m. m. — Utan att kunna räknas till dem, som fått en högre skaldegåfva på sin lott, har dock B. i flera af sina dikter ådagalagt en obestridlig poetisk talang och framför allt en ovanlig lätthet att med rim och ord skänka åt sina tankar det poetiska omhöljet. Efter någon tids sjuklighet afhände B. sig lifvet under ett tillfälligt vistande i Uppsala d. 11 nov. 1866. — Ogift.

Björck, Jakob, pastellmålare. Född 1726. — Elev af den utmärkte pastellmålaren Lundberg, sysselsatte han sig mest med att i olja kopiera dennes pasteller, om för mästarens eller andras räkning är ovisst. Han var under senare hälften af 1700-talet mycket anlitad af den förnäma världen. Ett bland de vackraste arbetena af hans hand är ett porträtt af drottning Sofia Magdalena, som från hans sterbhus inlöstes af Gustaf IV Adolf. B. blef

till sist hofmålare och dog i Stockholm d. 20 febr. 1793. — Gift 1774 med *Cecilia Gren*.

Björck, gammal från Västergötland härstammande svensk släkt, hvars äldste kände stamfader, kaptenen vid Skaraborgs regemente Ingemar Björck, stupade i Polen under Carl XII:s fälttåg.

1. **Björck, Gustaf Daniel**, biskop. Född i Göteborg d. 30 maj 1806. Föräldrar: lektorn vid gymnasium därstädes, professor *Elias Daniel Björck* och *Elisabet Ulrika Santesson*. — Student i Uppsala 1822 och promoverad filosofie doktor därstädes 1833, valde B. kyrkans tjänst till lefnadsmål och lät prästviga sig 1834. Redan 1832 hade han blifvit anställd som kollega vid Göteborgs lärdomsskola och tjänstgjorde efter sin prästvigning som pastorsadjunkt vid domkyrkan. Han utnämndes 1842 till kyrkoherde i Uddevalla. Af en vacklande hälsa manad att se sig om efter en mindre ansträngande verksamhetskrets, sökte han adjunkturen i pastoralteologi i Uppsala och tillträdde den 1853. Tre år därefter genom stiftets val föreslagen i första rummet till biskop i Göteborgs stift, utnämndes han till detta ämbete 1856. Såsom själfskrifven ledamot bevistade han de sista ståndsriksdagarna, då han talade för representationsförändringen, och var vid 1867 års riksdag ledamot af Första kammaren. Inom sitt stift bidrog han till upprätthållande af den där häfdvunna Schartauanismen, ehuru hans milda lynne bevarade honom från ytterligheter. — Vid sidan af den verksamhet, som ålåg honom såsom universitetets lärare, utgaf B. i Uppsala *Pastoral-Tidning, månadsblad* 1854—56, och har såsom biskop författat och utgifvit *Bibliskt-Lutherskt Veckoblad* 1861. Teologie doktor 1860. Död d. 3 jan. 1888. — Gift 1832 med *Sofia Elisabet Pripp*.

2. **Björck, Ernst Daniel**, präst, skald. Född i Göteborg d. 25 sept. 1838; den föregående son. — Redan i skolan framträdde B:s skaldeanlag på ett eminent sätt. Vid Uppsala universitet, där han 1858 inskrefs som student, ägnade han sig åt studium af filosofi och estetik och vann 1861 Svenska akademiens hedersaccessit för »*Naturbilder*», sånger. Samtidigt eller nyss förut hade L. Dietrichson i universitetsstaden samlat omkring sig ett litet litterärt sällskap. I denna lilla krets »N. S.» (»Namnlösa Sällskapet») blef B. snart den lifvande själen, och när frukten af sällskapets litterära gemenskap 1863 och 1865 framträdde i den poetiska kalendern »Sånger och berättelser», fanns B:s egen signatur, »Daniel», under flera af de vackraste sångerna. Enligt sina anhörigas önskan lät B. 1866 viga sig till präst och kallades till adjunkt vid domkyrkan i Göteborg. — 1868 utnämnd till komminister i Kristine församling i samma stad, föll han kort därefter ett offer för en gängse farsot och afled d. 28 sept. 1868. Efter hans död utgåfvos hans *Valda dikter* (fyra upplagor). — Ogift.

3. **Björck, Albert Vilhelm**, ämbetsman, politiker. Född i Göteborg d. 17 aug. 1812; den föregående farbroder och son af professor *E. D. Björck* i hans senare gifte med *Johanna Charlotta Roos*. — Student i Uppsala 1829, aflade B. följande året hofrättsexamen och anställdes 1835 som kanslist vid rådhusrätten i Göteborg. Sedermera befordrad till civilnotarie i samma stads kämnersrätt, valdes han 1844 till rådman af litterata klassen, hvilken befattning han tillträdde s. å. Hans intresse för de politiska frågorna, väckt under en tid, då indragningsmakten befann sig på höjden af godtycklighet, och sedermera underhållet genom läsning, erhöll en bestämd riktning, sedan B. efter att ha blifvit vald till ledamot af statsrevisionen 1847, vid 1850 års riksdag ingick som ledamot af borgareståndet. Redan vid sitt inträde på den politiska banan ställde sig B. i den liberala oppositionens leder, som då ännu sammanhöllos af Petrés bjudande stämma och Billströms fasta ledning. Hans val förnyades sedan till hvarje riksdag under det gamla statsskicket, hvarunder han intog en allt mer och mer framstående ställning och slutligen blef den egentliga ledaren af majoriteten inom borgareståndet, specielt genom sin dominerande ställning i det mäktiga statsutskottet, af hvilket han från och med 1856—58 års riksdag var ständig ledamot, efter att föregående riksmöte haft plats i konstitutionsutskottet, där han författade borgare- och bondeståndens gemensamma reservation mot utskottets dechargebetänkande, och hvilken innehöll skarpa anmärkningar mot den dåvarande konservativa regeringen. Framför allt koncentrerades hans sträfvanden å representationens ombildning, och en af honom 1853 väckt motion föranledde en brytning med ståndsprincipen, som banade väg för den stora reformen, då husägare i städerna erhöllo valrätt och valbarhet i borgareståndet, hvarigenom inträde där bereddes för en Aug. Blanche, L. J. Hierta, m. fl. B., som 1860—68 var bankofullmäktig, togs äfven i anspråk för flera kommittéer, bl. a. 1865 års unionskommitté. — Efter representationsreformen hade han under första valperioden plats i Andra kammaren, liksom förr arbetande i statsutskottet, och härstammar från denna tid hans på sin tid mycket omtalade plan för förvaltningens ordnande. Vid periodens slut bragtes han dels af sjuklighet, dels och måhända af missnöje öfver, att ställningen i Andra kammaren utvecklats på ett sätt, motsatt det, hvarpå han och hans politiska vänner hoppats, att undanbedja sig omval. Han blef nu 1871 justitieborgmästare i Göteborg, på hvilken plats han verkade till 1883, och afled i Göteborg d. 23 juli 1885. — Såsom ledamot af det första ordinarie kyrkomötet väckte B. förslag om förberedande åtgärder för statens och kyrkans åtskiljande samt om skolornas emancipation från kyrkan genom religionsundervisningens öfverlämnande åt prästerskapet. Med moderation förde han den fria forskningens talan. På samma

gång han med bestämdhet påyrkade en större humanistisk bildning för prästerna, motsatte han sig försöket att skapa prästseminarier, oberoende af universitetsbildningen, samt fordrade större frihet för prästerna att söka anställning och för församlingarna i valet af sina själasörjare. — Gift med *Ulrica Törnqvist*.

Björck, Gustaf Oskar, målare. Född d. 15 jan. 1860 i Stockholm. Föräldrar: gulddragaren *Alfred Björck* och *Augusta Pihlgren*. — B. blef 1873 elev i konstakademien och erhöll 1882 k. medaljen för prisämnet *Den förlorade sonens återkomst* 1882, samt följande år statens resestipendium. Han vistades sedermera å Skagen, där han tog intryck af danska och norska målare. Hans stora tafla *Nödskott* inköptes 1884 af danska staten. Därpå studerade och arbetade B. i München, Venedig, Rom, Grèz (i Frankrike) m. fl. platser. Under denna tid målade han bland annat porträtt af sin hustru, italienska folklifsbilder, *Susanna*. På hösten 1888 bosatte B. sig i Stockholm och började en ifrig verksamhet som porträttör. Och det är i synnerhet som sådan B. utmärkt sig, ehuru han äfven målat genretaflor t. ex. *Ladugårdsinteriör* — Nationalmuseum — och landskap. De af B. i mars 1895 fullbordade tio dekorativa målningarna för operakällarens i Stockholm matsal, framställande nymfer och satyrer, badande flickor och ett Bacchuståg, må särskildt nämnas för den interpellation, som väcktes i riksdagen af lektor P. Waldenström, hvilken ville ha de »anstötliga bilderna» ersatta af andra. Med anledning häraf uppstod bland allmänheten och i pressen en strid om, hvad som kan anses kyskt och okyskt. Viktor Rydberg deltog häri med en broschyr. Interpellationen besvarades visserligen undfallande af statsrådet Wersäll, men ledde icke till någon åtgärd. — B. har utfört en mängd porträtt. Han har flera gånger målat konung Oscar II, liksom han målat kronprinsen och prins Eugen. Ett porträtt af den senare sitter i Nationalmuseum och är konstnärens kanske bästa arbete. För öfrigt har B. porträtterat så väl medlemmar af den högsta aristokratien och ämbetsmannavärlden som ur handels- och fabriksvärlden och de litterära och konstnärliga kretsarna. Han framställer personerna realistiskt sant och målar bredt med mättade färger. Han är en af vårt lands allra främsta porträttmålare, och man har i vissa afseenden velat jämföra honom med de gamla holländarna. B., hvilken eröfrat många utställningsmedaljer, blef 1889 ledamot af konstakademien och s. å. lärare vid dess läroverk. Han utnämndes 1898 till professor i figurteckning och målning vid konstakademiens läroverk och var kommissarie för konstutställningen vid 1897 års Stockholmsutställning. — Gift 1884 med *Isaria Boklund*, dotter till professor J. C. Boklund.

Björkegren, Jakob, författare, lexikograf. Född i Halna socken i Västergötland d. 29 dec. 1752; son af expeditionskronobefallningsmannen *Björkegren* och *Maria Forsberg*. — Efter slutade studier i Uppsala ingick B. 1778 i kommerskollegium och k. biblioteket, i hvilket sistnämnda verk han sex år därefter befordrades till ordinarie amanuens. År 1799, då k. bibliotekets nya stat fastställdes, blef B. vice bibliotekarie och 1807 k. bibliotekarie. — Nitisk och samvetsgrann ämbetsman, var B. tillika en af sin tids flitigaste skriftställare. Såsom ledamot och sekreterare i det af Gjörwell stiftade Uppfostringssällskapet, utgaf han flera årgångar af Uppfostringssällskapets allmänna Tidningar och utarbetade sitt stora fransk-svenska lexikon. Han ombesörjde och utarbetade sjunde upplagan af Tunelds *Geografi öfver konungariket Sverige* 1793—94. Död d. 14 sept. 1825.

Björkegren, Olga. Se **Fåhræus.**

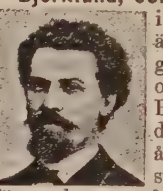

Björklund, Johan Abraham, publicist. Född i Uppsala d. 28 juni 1844. Föräldrar: slaktaremästaren och bagaren *Johan Gustaf Björklund* och *Sofia Charlotta Lindström*. B. blef student i Uppsala 1863, där han företrädesvis ägnade sig åt studium af estetik, moderna språk och historia och bl. a. var förste kurator för Östgöta nation. Han ingick våren 1872 i Stockholms Dagblads redaktion och öfvergick på hösten s. å. till Nya Dagl. Alleh., i hvars spalter hans under signaturen *Janus* fint skurna teateranmälningar väckte stor uppmärksamhet. Han öfvergick sedermera på den politiska afdelningen i samma tidning, blef dess redaktionssekreterare 1878 och efter W. Bergstrands död dess redaktör i febr. 1891, hvilken post han ännu bekläder. Tidningens hållning har under hans ledning stått i öfverensstämmelse med dess konservativa traditioner, och särskildt har den gått i spetsen för att mota enligt dess öfvertygelse öfverdrifna norska anspråk och har därför i vårt broderland ansetts som exponenten för »storsvensk» uppfattning. Den tog ock en framträdande del i agitationerna för att dels 1895 påskynda den af riksdagen begärda »revision af riksakten» (den s. k. »tvångsrevisionen»), dels 1899 hindra konsulernas notifikation till främmande makter af stortingets beslut om den förändrade norska handelsflaggan, fast båda gångerna utan framgång. — Inom publicistiska kretsar är B. högt skattad och har åtskilliga gånger beklädt ordförandeskapet inom publicistklubben. — Gift 1: 1874 med *Helena Augusta Rundstedt* och 2: 1878 med dennas syster, *Hedvig Dorotea Rundstedt*.

Björklund, Johan Gustaf, skriftställare Född d. 11 nov. 1846 i Björksta socken, Västmanland. Föräldrar: landtbrukaren *Anders Björklund* och *Margareta Zetterlund*. B. blef 1870 student i Uppsala och 1878 filosofie kandidat, hvarpå han 1879—80 studerade filosofi och folkrätt i Lund och 1885—90 bedref naturvetenskapliga studier vid Stockholms högskola. — B. har utgifvit flera originella skrifter af filosofiskt-socialt-naturvetenskapligt innehåll. Han söker beträffande nationerna visa, att dessa hålla på att sammanväxa till ett fast slutet organiskt helt, i det att samma lag gäller för dem som för utvecklingen inom naturen och människolifvet. B. grundar här-

vid sin åsikt på analogier hufvudsakligen från det embryologiska och allmänt morfologiska området. Sin bok *Om nationernas sammanväxning* utgaf han 1887. Han har vidare skrifvit *Om segmenteringens betydelse inom den organiska världen* 1890; *Om utvecklingsanarki* 1892; *Om förhållandet mellan själ och kropp från cell-lärans synpunkt* 1894; *Om döden och uppståndelsen från cellärans ståndpunkt* 1900. Hans *Freds- och afväpningsfrågan* 1895, en kritisk framställning af de från olika land inkomna svaren å fredsföreningens prisfråga har utkommit i tysk, polsk, fransk, engelsk och holländsk öfversättning. — Ogift.

Björkman, Fredrik Adolf, ämbetsman; bibelöfversättare. Född i Sigtuna d. 17 april 1753. Föräldrar: rådmannen *Carl Gustaf Björkman* och *Kristina Lilja*. — Som student i Uppsala sysselsatte sig B. hufvudsakligen med filologiska studier, men hastigt ändrande lefnadsplan, försvarade han 1776 en juridisk disputation och ingick s. å. som auskultant i Svea hofrätt. En djup religiös känsla, hvars styrka mången gång hotade att störa jämvikten i hans andliga värelse, dref honom oupphörligt att uppsöka och närma sig människor med samma religiösa ifver som han själf. Han öfverflyttade därför hösten 1779 till Österbotten, för att hos en där boende själsfrände, Johan Bladh på Bendvik vid Kaskö, finna en likstämmig umgängesvän och på samma gång söka återvinna en försvagad hälsa. Ett par år efter sin öfverflyttning till Finland beträdde han åter den juridiska banan, blef auskultant i Vasa hofrätt, kämnerspreses i samma stad 1786 och slutligen borgmästare därstädes 1789. Genom sitt gifte och sin fasta tjänstebefattning numer försäkrad om en nödtorftig utkomst, återvände han med brinnande lust till sina filologiska studier. Den Heliga Skrift blef nu och framgent hufvudämnet för hans litterära verksamhet. — Obelåten med den just då utkomna svenska proföfversättningen, företog han sig att med tillhjälp af den tidens bästa exegetiska arbeten utarbeta en bibelöfversättning, hvilken vid hans död sträckte sig i handskrift till nästan hela bibeln. Af trycket utgifna äro: *Profeten Micha, Sex kapitel af Daniels bok* och flera af *Pauli epistlar*. — 1803 tog han afsked från sin befattning, återflyttade till fäderneslandet, där han dog i Uppsala d. 28 nov. 1807. — Gift med *Anna Magdalena Solfström*.

1. **Björkman, Jakob Alf Gustaf,** militär, pedagog. Född d. 11 okt. 1819 i Stockholm. Föräldrar: auktionskommissarien i Stockholm *Gustaf Adolf Björkman* och *Maria Gustafva Gyllencreutz*. — 1841 underlöjtnant vid ingeniörskåren och 1859 kapten, utsågs B. s. å. till föreståndare för Svenska slöjdföreningens söndags- och aftonskola, efter att ett par år varit lärare därstädes. Han var i tjugusju år föreståndare för skolan, som 1860 utbildades till Slöjdskolan i Stockholm och 1879 omorganiserades och kallades Tekniska skolan. B. utarbetade planen till organisation och undervisning samt programmet till den nya byggnaden och materielen samt inrättade särskilda fackskolor inom läroverket. Han har sålunda genom yrkesidkarnas utbildning verksamt bidragit till svenska näringslifvets höjande. Inom Svenska slöjdföreningen och Stockholms borgareskola har han likaledes varit en drifvande kraft. — B. blef 1872 major i armén och tog 1883 afsked med tillstånd att kvarstå i fortifikationens reserv, hvarifrån han 1889 tog afsked. Död d. 12 juni 1900. — Gift med *Augusta Sjöberg*.

2. **Björkman, Karl Adolf Teodor,** landshöfding. Född i Stockholm d. 22 febr. 1831; den föregående broder. — Student i Uppsala 1848, genomgick B. skogsinstitutet, 1848—50, där han sedermera tjänstgjorde som t. f. lärare. Han blef 1854 jägmästare och 1856 lärare vid skogsinstitutet, där han genomförde stora reformer. 1864 förordnades han till sekreterare i skogsstyrelsen och var 1875—82 denna styrelses t. f. generaldirektör och chef. B. införde bl. a. ny uppställning af skogsstatistiken och nya metoder för de allmänna skogarnas indelning till ordnad hushållning. 1883 utnämndes B. till landshöfding i Gefleborgs län, från hvilken post han tog afsked 1899. B. har utgifvit flera böcker och uppsatser om skogsskötsel och jakt. — Gift 1864 med *Julia Birgitta Fredrika Sandströmer*, dotter af statsrådet A. P. Sandströmer.

Björlin, Gustaf, militär, författare. Släkten härstammar från Björbyn i Alsters socken, Värmlands län. Född i Åmål d. 14 okt. 1845. Föräldrar: handlanden *Anders Petter Björlin* och *Hilda Johanna Lidström*. — B. blef 1862 kadett, 1865 underlöjtnant och 1874 löjtnant vid Västgöta-Dals regemente, sedan han 1873 blifvit löjtnant i armén och generalstabsofficer. Han befordrades till kapten 1879, major 1888, öfverstelöjtnant 1892 samt öfverste och militärbefälhafvare på Gotland 1895. — Han var vid riksdagarna 1875, 1877 och 1878 samt vid urtima riksdagen 1892 sekreterare i särskilda utskottet för försvarsfrågans behandling. Tillkallad som sakkunnig vid 1892 års lagtima riksdags statsutskott och tog en framträdande del i försvarsagitationen i början af 1890-talet. 1895 valdes han af Gotlands läns landsting till ledamot af Första kammaren, där han slutit sig till protektionisterna. Från 1900 har han varit ledamot af lagutskottet och fick han jämväl plats i 1901 års försvarsutskott. — B. har utgifvit många arbeten af krigsvetenskapligt, skönlitterärt och historiskt innehåll, såsom: *Värnepligt och krigsbildning; Bilder ur Sveriges krigshistoria;* romanerna *En framtidssaga; Carl Svenske; Elsa* och *Prokuratorn* (den sista under pseud. *Dr. W. Lemnius*); *Fordomdags, kulturhistoriska utkast och berättelser*, 2 delar; *Finska kriget 1808 och 1809; Karl XII; Carl X Gustaf* och *Gustaf II Adolf; Kriget i Norge 1814*, som väckte stor förbittring i Norge, m. m. — Gift 1885 med *Maria Ulrika Wilhelmina Strömberg*.

Björling, svensk släkt, ursprungligen härstammande från Dalarne, där äldsta kände stamfadern, *Olof Mattsson Björling,* född 1643, död 1714, var först bergsfogde, sedan rådman i Säter.

1. **Björling, Carl Olof,** biskop. Född d. 16 sept. 1804 i Västerås. Föräldrar: handlanden *Johan Olof Björling* och *Johanna Lovisa Ljungdahl.* — Vid aderton år inskrifven till student i Uppsala, eröfrade han därstädes den filosofiska graden 1830 och blef teologie kandidat 1833. Utnämnd till gymnasiiadjunkt i Gefle s. å. hade han åtskilliga gånger förordnande att vara vice lektor, tills han 1840 undfick fullmakt som lektor i historia vid samma läroverk. — 1839 teologie licentiat och följande året prästvigd, utnämndes han 1844 till teologie doktor och blef två år därefter kyrkoherde i Arboga. På denna plats verkade han till 1852, då han befordrades till domprost i Västerås. Under den tid han innehade detta ämbete, deltog han som ledamot i kommittén för utarbetande af förslag till ny kyrkohandbok och katekes, fungerade som preses vid prästmötet 1856, och bevistade alla riksmöten 1850—65. Uppförd på första förslagsrummet till biskop i Västerås efter Fahlcrantz, utnämndes han till detta ämbete 1866. Död i Västerås d. 20 jan. 1884. — B:s förnämsta af trycket utgifna arbete är *Den kristliga dogmatiken enl. lutherska kyrkans bekännelseskrifter.* Förf. intar här en plats bredvid sådana jämförelsevis nyare konfessionella teologer som Thomasius och Philippi. — Både i kyrkliga och politiska frågor intog han en utpräglad konservativ ståndpunkt. — Gift 1836 med *Harriet Bratt.*

2. **Björling, Emanuel Gabriel,** elementarlärare och läroboksförfattare. Född i Västerås d. 2 dec. 1808; den föregåendes kusin. Föräldrar: handlanden *C. A. Björling* och *A. Margareta Lagervall.* — B. inskrefs som student vid Uppsala universitet 1826 och promoverades till filosofie magister därstädes 1830. Följande året anställd som lärare vid Hillska uppfostringsskolan å Barnängen, utarbetade han, hufvudsakligen med afseende på sina därvarande elever, sina läroböcker i geometeri och algebra, som sedermera utgingo i ständigt växande upplagor och antogos vid Sveriges flesta elementarläroverk. När olika omdömen och däribland ej så litet klander spordes om den nya inrättningen och dess ovanliga lärometod, utgaf B. 1833 sin bekanta broschyr: *Om uppfostringsskolan å Barnängen,* hvaruti han på ett klart och öfvertygande sätt redogjorde för anstaltens grund och ändamål och visade huru den skilde sig från sina engelska mönster. — Ett par år därefter förordnad till rektor vid nämnda läroverk, kallades han 1836 till docent i mekanik i Uppsala, men kvarstannade vid Barnängen till slutet af 1840, då han flyttade dit. Under de få år han var fäst vid universitetet, offentliggjorde han i in- och utländska tidskrifter en mängd förtjänstfulla afhandlingar och besörjde nya upplagor af sina läroböcker, ett skriftställarskap, hvaråt han med förkärlek ägnade sina lediga stunder, äfven sedan han 1845 blifvit utnämnd och tillträdt sin befattning som mathes. lektor i Västerås. På denna plats, där han verkade i tjugusju år, därunder en längre tid som rektor, förvärfvade han erkännande som vårt lands mest framstående elementarlärare i sin vetenskap. Död i Västerås d. 3 nov. 1872. — Gift 1836 med *Sofia Emilia Böttiger.*

3. **Björling, Carl Fabian Emanuel,** universitetslärare. Född i Västerås d. 3 nov. 1839; den föregående son. — B. blef student i Uppsala 1857, filosofie doktor 1863 och s. å. docent i matematik vid Uppsala universitet. Han utnämndes 1867 till lektor i Halmstad och 1873 till professor i matematik vid Lunds universitet. B. har utöfvat en betydande skriftställareverksamhet både å det rent vetenskapliga området, hvars frukter mest äro att söka i lärda samfunds handlingar och tidskrifter, och å det mera för den stora allmänheten afsedda, i hvilket afseende må framhållas *Meteoriter och kometer* 1874; *Solen* (åtskilliga upplagor); *Klangfärger och språkljud* 1880. Han har dessutom författat flera läroböcker i sitt fack. Han blef ledamot af Vetenskapsakademien 1886. — Gift 1867 med *Minna Agnes Cecilia von Schéele.* — Sonen *Carl Georg Emanuel,* född 1870, blef 1897 e. o. professor i romersk rätt och rättshistoria vid Lunds universitet.

Björling, Johan Alfred och **Kallstenius, Evald Gustaf Götrik,** polarfarare. Den förre föddes d. 19 okt. 1871 i Stockholm. Föräldrar: *Johan Alfred Björling* och *Lydia Kastengren.* — Student 1891. Han deltog i 1890 års expedition till Spetsbergen och medföljde 1891 ett grönländskt handelsfartyg till Grönlands västkust, där han i roddbåt framträngde norrut till trakten af Devils Thumb. — Kallstenius, son af telegrafdirektören *Gustaf Samuel Kallstenius* och *Emma Johanna Hammarström,* var född i Västervik 1868, blef 1886 student och studerade i Uppsala. Våren 1892 begåfvo sig B. och K. till nordvästra Grönland för att söka utforska den okända delen af polarbassinen norr om Nordamerika. Emellertid blef deras fartyg, »Ripple», d. 17 juni 1893 funnet fastfruset af ett hvalfångstskepp i isen som vrak vid Careyöarna i mynningen af Smiths sund. Af befintliga anteckningar framgick, att »Ripple» strandat före d. 17 aug. I stället för att söka med skeppsbåten nå Grönlands västkust, hade expeditionen först begifvit sig norrut till Northumberland-ön, återvände därpå till Careyöarna och sökte framkomma till det väster om Smiths sund belägna Ellesmerelandet. Utgångna undsättningsexpeditioner funno intet spår af de olyckliga polarfararna, hvilka varit alltför bristfälligt utrustade.

Björn, Didrik Gabriel, skådespelare och dramatisk författare. Född i Kristinehamn d. 10 aug. 1757. Föräldrar: tullnären *Magnus Björn* och *Anna Kristina Ljungdahl.* — Sedan B. efter slutade studier någon tid tjänstgjort som e. o. kanslist i Stockholm, ingick han som skådespelare vid Stenborgska, eller, som den kallades, Nya Svenska Teatern, där han debuterade som *Almaviva* i »Barberaren i Sevilla» 1785. Han

tillhörde Dramatiska teatern 1788—92 och var sysslomän därstädes 1790—91, men återgick sedan som regissör till Stenborgs teater. 1794 lämnade han Stockholm och nedsatte sig som boktryckare i Linköping. Svårt invecklad i upploppet därstädes 1800 emot arrendatorerna af kronobrännerierna, synes det som han åtminstone till namnet blifvit nödsakad att lämna boktryckeriet, emedan han sedan icke nämnes på de arbeten som därifrån utgåfvos. Under sina senare lefnadsår var B. bosätt i Södermanland, där han dog på Vaxhälla regementspastorsboställe i Stigtomta d. 17 mars 1810. B. utvecklade en ganska stor verksamhet som öfversättare och bearbetare af stycken för teatern. B. har därjämte själf skrifvit några efterspel och divertissement. — Gift 1: med *Kristina Maria Lindbom* och 2: med *Anna Charlotta Göthberg.*

Björnberg, Carl, militär, politisk partigängare. Född i Gästrikland d. 29 nov. 1696. Föräldrar: öfversten *Carl Björnberg,* tillhörande en gammal svensk adlig ätt, och *Catharina Elisabet Piper.* — B. kom i krigstjänst redan 1710 och utnämndes till fänrik 1713. Han befordrades till löjtnant 1718 och deltog i samma års norska fälttåg och Fredrikshalds belägring.

På grund af det stora antal officerare, som efter fredsslutet hemkommo ur fångenskapen och skulle placeras vid regementena, gingo befordringarna nu en tid framåt mycket trögt, och B. stod ännu vid fyrtiotvå års ålder och stampade i löjtnantsgraden, då utsikt öppnades honom att riksdagsvägen påskynda sin karriär. Han uppträdde nämligen vid 1738—39 års riksdag som en af de krigslystna Hattarnas häftigaste anhängare å riddarhuset, och när dessa vid den följande riksdagen fingo till stånd det efterlängtade kriget med Ryssland, nådde B. ock sin kaptensgrad. I kriget tillhörde B. den stab af riddarhusofficerare, som ofta på ett trotsigt och öfvermodigt sätt uppträdde mot öfverbefälhafvaren. Äfven vid de närmast följande riksdagarna gjorde han sig känd som en af Hattarnas oresonligaste partimän, hvilken exempelvis vid 1746—47 års riksdag ville göra gällande, att blotta angifvelsen för förrädiska stämplingar skulle vara nog för en persons fängslande. Han utnämndes nu 1747 till öfverstelöjtnant vid garnisonsregementet i Göteborg och kort därefter till öfverste. När i slutet af 1740-talet vänskapen mellan Adolf Fredrik och rådet brast sönder, och denne efter sin tronbestigning sträfvade efter konungamaktens utvidgning, lyckades han för dessa sina planer vinna en del forna Hattar inom armén och bland dem Björnberg, hvilken som tecken af kunglig nåd 1751 upphöjdes i friherrligt stånd. — Hans namn förekommer därefter mera sällan i riksdagsförhandlingarna, men befordrades han ytterligare 1759 till generalmajor och 1765 till generallöjtnant, hvarmed ungefär samtidigt förenades kommendantsbefattningen å Sveaborg. Då han icke ansågs fullt pålitlig för Gustaf III:s revolutionsplaner, arresterades han kort före statshvälfningen och entledigades från sin post efter densamma. Död i Stockholm d. 17 okt. 1775. — Gift 1734 med *Anna Christina Skurezewska,* dotter af en polsk krigsfånge, som kvarstannade i Sverige. Friherrliga ätten Björnberg utslocknade 1790 med hans son, majoren Carl B.

Björner, Erik Julius, arkäolog. Född i Timrå socken i Medelpad d. 22 juli 1696. Föräldrar: häradshöfdingen *Mauritz Björner* och *Anna Katarina Teet.* — Student i Uppsala 1715 vinnlade han sig i synnerhet om studiet af de nordiska antikviteterna och utgaf 1717 en akademisk afhandling *De Suedia boreali,* som för honom banade vägen till den lärde Johan Peringskölds ynnest och blef en orsak till, att den unge författaren s. å. kallades till hufvudstaden för att emottaga en kanslistbeställning i antikvitetskollegium. Vid den yngre Peringskölds död 1725 utnämnd till sekreterare i samma ämbetsverk, ägnade han med otrolig flit sin tid och sina kunskaper åt utredningen och beskrifvandet af nordens fornålder och befordrades 1738 till assessor i antikvitetskollegium, hvilken befattning han innehade till sin död 1750. — Som fornforskare var B. högt uppburen af sin samtid och i synnerhet af utländska lärda. Hans efterlämnade skrifter äro förnämligast: *Nordiska kämpadater* 1737; *Inledning till yfverborna Göters gamla häfder* 1738; *Alfvarsamma Frågotankar om en public Satyrist* 1739, en stridsskrift mot Dalin; *Nordisk hjeltaprydnad* 1739, samt *Svea Rikes Hävdadlder* 1748. — Om än en sundare kritik måste förkasta det mesta af hans vågade förslagsmeningar och spränglärda försök att föra den nordiska historiens ålder så högt upp i tiden som möjligt, så måste den rättvisa alltid honom vederfaras, att han haft få sina likar i flit och arbetsamhet samt i nit och kärlek för vetenskapen.

1. **Björnram, Lars Olofsson,** höfvitsman. Född af en gammal frälseätt, troligen från Finland, framträder B. först i historien, när Gustaf Vasa i Dalarna fylkade sina skaror att fördrifva tyrannen Kristian ur Sverige. — Af Gustaf 1521 utsedd till höfvitsman öfver sju tusen dalkarlar och helsingar, slog B. danskarna vid Västerås och tilltygade illa ärkebiskop Trolles folk. Af konung Gustaf I förordnades han sedan till fogde i Norrland och fick 1562 sitt adelsstånd förnyadt af konung Erik XIV. — Gift 1: med *Anna Grubbe* och 2: med *Anna Grubb.*

2. **Björnram, Hans Larsson,** amiral. Födelseåret obekant; den föreg. son. — Af Erik XIV afsänd till Reval för att fordra ersättning för de gods härmästaren Gothard Kettler afhändt svenskarna, förmådde B. stadens invånare att underkasta sig svenska kronan, hvarpå inom kort följde de tre estniska distrikten Wierland, Harrien och Jerwen. Befordrad af samme konung till amiral,

utförde han flera lyckliga expeditioner mot danskarna och uppbragte en mängd så väl danska som lybska fartyg. — 1568 utnämndes B. till ståthållare öfver Finland samt öfverstebefallningsman öfver Viborgs slott, hvarmed sedan förenades Nyslott, Borgå och Raseborgs län. Död 1571. — Gift 1: med *Anna Persdotter Ollon* och 2: med *Ingeborg Boije*.

3. **Björnram, Andreas Laurentii,** ärkebiskop. Född 1520; den föregående broder. — B. ägnade sig åt det lärda ståndet och kallade sig först *Bothniensis Bureus*. Student i Rostock 1556 kallades han, efter sin återkomst till fäderneslandet, 1563 till kyrkoherde i Gefle. 1576 utnämnd till superintendent i Vexiö, slöt han sig till Johan III och hans liturgiska reformationsplaner och var den förste präst i riket, som mässade efter den »Röda boken» vid mötet i Stockholm 1577. Samma år biskop i Vexiö. Han synes därefter varit mindre verksam för liturgiens införande; hans eget domkapitel antog den ej förrän 1580. B. ansågs därför af många tillhöra det antiliturgiska partiet, när han 1583 kallades och utnämndes till ärkebiskop i Uppsala. På denna plats verkade han till sin död, som inträffade själfva nyårsdagen 1591. — Gift med *Margareta*, en dotter till Laurentius Petri.

4. **Björnram, Gustaf,** mystiker. Född i Savolax 1746. Föräldrar: löjtnanten vid Nylands regemente *Per Persson Björnram* och *Anna Margareta Amnorin*. — B. ingick helt ung som sergeant vid hertig Fredrik Adolfs regemente, avancerade till löjtnant och blef, efter att ha tagit afsked, hertig Carls handsekreterare. Utan studier, men klok och förslagen, förstod han att för egna fördelar begagna sig af den då, i synnerhet i hofvets högre kretsar, kring sig gripande mysticismen. Han framträdde därför såsom en undergörare, hvilken stod i förbindelse med andevärlden, med makt att behärska och förmåga att frambesvärja dess väsenden, och tillvann sig för en tid så väl konungens som hertig Carls ynnest. Om arten och beskaffenheten af B:s andebesvärjelser, kan bäst dömas af följande utdrag ur en berättelse af lifmedikus Hedin, som en gång lyckades obemärkt bli vittne till en dylik besvärjelsescen i Lofö kyrka. Förberedelserna till andeskådningen, som företogs af B. och en hans medhjälpare inom stängda dörrar, bestodo däri, att fina tagelsträngar fästades i ljuskronorna och att vid dessa strängar fästes masker, som voro fastsydda på något hvitt tyg, och medels tagelsträngarna kunde upphissas och åter nedsläppas. Sedan detta var färdigt, ströddes rökpulver rundt omkring på golfvet. Strax därefter infann sig konungen, i sällskap med hofstallmästaren Munck, statssekreteraren Schröderheim och tre andra. Sedan dörrarna åter blifvit stängda, gjorde B. flera korstecken och frammumlade några mystiska ord, hvarpå rökpulvret antändes och medhjälparen, som var undangömd, sakta uppdrog den ena masken, som med det hvita tyget liknade en död i sin svepning. Denna mask förestälde Gustaf II Adolf. Den andra masken, som på samma sätt upphissades och nedsläpptes, förestälde framlidne konung Adolf Fredrik. »Ehuru jag hade sett hela tillställningen,» säger Hedin, »kan jag icke neka att detta spektakel hade något imponerande.» B. fick titel af k. sekreterare och en årlig pension af 400 kr. B. lyckades emellertid icke länge bibehålla sig i sin antagna roll; han föll i onåd, efterträddes af en annan undergörare, Ulfvenklou, och dog i torftiga omständigheter d. 28 mars 1801. — Gift 1787 med *Anna Botilda Thorsman* från Gotland.

Björnstjerna, svensk adlig ätt, härstammande från ärkebiskopen Magnus Beronius (se ofvan), hvars hustru och barn adlades 1760. Ätten kommer från Helsingland. Den förste kände stamfadern, Olof Björn, var farfars far till Magnus Beronius.

1. **Björnstjerna, Magnus Fredrik Ferdinand,** krigare, diplomat, skriftställare. Född i Dresden d. 10 okt. 1779. Föräldrar: envoyén i Sachsen *Magnus Olof Björnstjerna*, son af ärkebiskop Beronius, och baronessan *Vilhelmina von Hagen*. — Vid fjorton års ålder skickad till Sverige, ingick B. s. å. som fänrik vid Lifregementets värfvade infanteri. Under kriget 1808 var han öfveradjutant vid finska härens generalstab, deltog i samma fälttågs viktigaste affärer och blef major vid Västmanlands regemente. Han var en af de ifrigaste befordrarna af 1809 års revolution och skickades, då den var genomförd, i ett hemligt uppdrag till Napoleon. År 1812 öfverste för Kalmar regemente, bevistade han fälttåget i Tyskland och visade där flera lysande prof på mod och skicklighet, såsom vid öfvergången af Elbe vid Wörlitz, i anfallen på Dessau, Fredriksort m. m. 1814 blef han generalmajor och deltog i fälttåget på andra sidan Rhen. Chef för fältmarskalken Stedingks generalstab, utnämndes han till generaladjutant för de yttre ärendena vid hären mot Norge, där han den 14 aug. afslöt konventionen i Moss. — 1815 utnämndes B. till generaladjutant för armén och 1820 till generallöjtnant. År 1828 afgick han som svensk minister till London. Friherre 1815, grefve 1826, serafimerriddare 1838, utnämndes han 1841 till en af rikets herrar och 1843 till general. — Icke blott som utmärkt officer och tapper krigare har grefve B. förvärfvat sig ett lysande namn; äfven som författare till flera skrifter i statsekonomiska och politiska ämnen har han beredt sig ett varaktigt minne. Hans förnämsta arbeten äro: *Om beskattningens grunder i Sverige* 1832; *Grunder för representationens möjliga ombyggnad och förenkling* 1835; *Det Brittiska riket i Ostindien* 1839; *Om Hinduernas Theogoni, Philosofi och Kosmogoni* 1843; *Förslag till en förändrad Nationalrepresentation* 1844, m. fl. Ledamot af Vetenskapsakademien. — B. deltog äfven i åtskilliga riksdagar, hvarvid han framstod som en nitisk förfäktare af de konservativa intressena; bl. a. var han en bestämd motståndare till den lika arfsrätten mellan broder och syster. Efter att

1846 ha återvändt från London till Stockholm, afled han därstädes d. 6 okt. 1847. — Gift 1815 med friherrinnan *Elisabet Charlotta von Stedingk*.

2. **Björnstjerna, Carl Magnus Ludvig,** militär, riksdagsman. Född i Stockholm d. 20 nov. 1817; den föregåendes son. — B., som 1836 utnämndes till underlöjtnant vid Lifgardet till häst, tog 1838 kansliexamen i Uppsala, blef 1839 ordonnansofficer hos Carl XIV Johan, 1849 adjutant hos Oscar I, 1853 kabinettskammarherre, 1858 öfverste för husarregementet Carl XV, hvarifrån han 1864 transporterades till sekundchef för Lifgardet till häst. Han blef s. å. generalmajor, 1872 inspektör för kavalleriet och 1876 generallöjtnant. 1874 var han ordförande i den kommitté, som utarbetade förslag till veterinärväsendets nya organisation. Han deltog lifligt i ståndsriksdagarna 1844—66, hvarvid han tillhörde den del af den i politisk mening konservativa fraktionen, som å åtskilliga andra områden — specielt i fråga om handels- och näringslagstiftningen — hyllade mera reformvänliga tendenser, liksom han som ombud vid 1868 års kyrkomöte uppträdde som kämpe för en vidgad kyrklig frihet och fördragsamhet. Representant för Stockholms stad i Andra kammaren 1873—84, tillhörde han här den mot landtmannapartiet oppositionella »intelligensen». Han deltog äfven verksamt i Stockholms kommunala lif som stadsfullmäktig m. m. — Som skriftställare har B. äfven uppträdt, bl. a. genom utgifvandet af sin faders *Anteckningar*. Han fick 1885 afsked från kavalleriinspektörsbefattningen, blef 1886 öfverhofstallmästare och afled d. 19 juni 1888 å Almare Stäket. — Gift 1841 med friherrinnan *Ulrika Sophia Charlotta af Ugglas*, dotter af statsrådet P. G. af Ugglas.

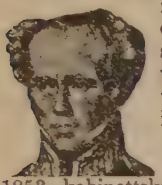

3. **Björnstjerna, Oskar Magnus Fredrik,** statsminister för utrikes ärendena. Född i Stockholm d. 6 mars 1819; den föregåendes broder. — Utnämndes 1838 till underlöjtnant vid Lifregementets dragonkår, i hvilket regemente han avancerade till ryttmästare 1858. Under tiden ordonnansofficer hos kronprinsen Oscar 1840 och kammarherre hos änkedrottning Desideria 1846, invaldes han 1851 till ledamot af Krigsvetenskapsakademien och 1853 till direktör i riddarhusstyrelsen samt utnämndes till adjutant hos konung Oscar 1854. Han blef 1862 chargé d'affaires och 1863 ministerresident i Konstantinopel, från hvilken plats han 1864 förflyttades som minister ad interim vid danska hofvet. Följande året utnämnd till svensk minister i Petersburg verkade han på denna viktiga plats i sju år på ett sätt, som i alla hänseenden kan kallas utmärkt. Under tiden hade han äfven 1865 nått öfverstes och 1871 generalmajors grad i armén. Efter konung Carl XV:s död kallades B. af hans efterträdare konung Oscar II 1872 att i egenskap af grefve von Platen i konungens råd såsom statsminister för utrikes ärendena öfvervaka och leda fäderneslandets angelägenheter i förhållande till främmande makter. B. blef 1876, då värdigheten af statsminister infördes, utrikesminister, men behöll för sin tjänstetid statsministers namn. Han lämnade ministären d. 19 april 1880 och stod till 1884 som envoyé i disponibilitet. — Representant i Första kammaren för Stockholms stad allt sedan 1874, har han där framträdt som tolk för en markerad konservativ politisk uppfattning, fastän hans egenskap af frihandlare i viss mån fjärmat honom från 1890-talets majoritet. Särskildt har han under en följd af år setts i första ledet af den falang, som velat bevara Sveriges dominerande ställning i unionen, men har icke kunnat följa den s. k. »Alinska skolans» ultras utan uttalade sig bl. a. 1899 bestämdt mot den från detta håll utgångna agitationen mot norska flagglagens promulgation. Han var ledamot af 1895 års hemliga utskott. B., som är ledamot af en mängd akademier och sällskap, är sedan 1874 serafimerriddare. — Ogift.

4. **Björnstjerna, Johan Magnus,** militär, statsråd. Född å Kristinelund vid Kalmar d. 28 jan. 1805. Föräldrar: generalmajoren *Magnus Johan Björnstjerna*, som ursprungligen hette Wahlbom, men 1799 adlades och adopterades på sin moders adliga ätt, och *Sara Elisabet Nilsson*. — Vid Andra lifgardet, där B. ingick som fänrik 1822, hade han grad för grad avancerat till öfverstelöjtnant och förste major, när han 1854 utnämndes till öfverste och chef för Första lifgrenadierregementet. Fyra år därefter befordrad till generalmajor i armén, inkallades han 1858 i konungens statsråd såsom chef i landtförsvarsdepartementet, hvilken förtroendepost han bekläddе till 1862, då han utnämndes till generalbefälhafvare i fjärde militärdistriktet. — 1864 af konungen förordnad till ordförande i krigshofrätten, utnämndes han tre år därefter till generallöjtnant och emottog 1869 insignierna till Serafimerorden. — Erhöll på egen begäran afsked 1871 från generalbefälet och entledigande från ordförandeskapet i krigshofrätten och utnämndes 1874 till general, den högsta militära värdighet, som under fredstid utdelas i vårt land. Han var 1865 ordförande för det då församlade krigsbefälet, 1867 ledamot i den kommitté, som hade att granska planerna för befästningarna vid Karlskrona, Karlsborg och Vaxholm samt 1874 ordförande i kommittén för granskning af det nya härordningsförslaget, hvarvid han förordade allmän värnplikt. — B. bevistade åtskilliga ståndsriksdagar, ofta som ledamot af statsutskottet och var ledamot af Första kammaren 1867—75 och visade sig alltid strängt konservativ. Död d. 20 mars 1898. — Gift 1863 med *Magdalena Lovisa Augusta Skogman*, dotter till presidenten C. D. Skogman.

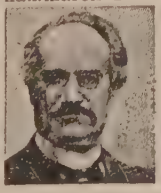

Björnström, Fredrik Johan, läkare. Född i Stockholm d. 28 april 1833. Föräldrar: assessor *Johan Björnström* och *Magda-*

lena Christina Malmstedt. — B. blef student i Uppsala 1851, där han efter 1857 vunnen filosofisk doktorsgrad ägnade sig åt medicinska studier, blef medicine licentiat 1862 och promoverades 1864 till medicine doktor. Utnämnd till adjunkt i kirurgi och obstetrik vid Uppsala universitet 1863, transporterades han 1865 till adjunkturen i teoretisk och praktisk medicin därstädes. Tillika utöfvade han en vidsträckt medicinsk praktik och var 1868—78 intendent vid Sätra hälsobrunn. Han utnämndes 1878 till medicinalråd och 1884 till öfverläkare vid Stockholms hospital för sinnessjuka samt till e. o. professor i psykiatri vid Karolinska institutet, hvilka befattningar han bekläddе till sin död vid Konradsberg d. 23 sept. 1889. — B. intog som hospitalsläkare en framstående plats och föranstaltade bl. a. om anläggande af det första vid svenskt hospital anlagda tryckeri och gjorde sig särskildt känd för sin omtanke och ömsinthet om sina patienter. Bland hans skrifter märkas: *De psykiatriska systemerna* 1877; *Sinnessjukdomar och abnorma sinnestillstånd, betraktade hufvudsakligen från rättsmedicinsk synpunkt* 1883, m. fl. — Gift 1: 1863 med *Hedvig Johanna Lovisa Siefvert* och 2: 1873 med *Maria Håkansson.*

Björnståhl, Jakob Jonas, orientalist, resebeskrifvare. Född d. 23 jan. 1731. Föräldrar: underofficeren *Magnus Gabriel Björnståhl* och *Anna Regina Hjortsberg.* — B. blef student i Uppsala 1753. Här fäste han vid sig hela universitetets uppmärksamhet, då han, samma dag han blifvit inskrifven till akademisk medborgare, uppträdde som extra opponent på Karolinska auditoriet, komplimenterande preses på hebreiska och respondenten på grekiska språket. Filosofie magister 1761, kallades han af kanslirådet Ihre till docent i gotiska, men utbytte denna docentur mot en annan i arabiskan, sedan han utgifvit och försvarat en disputation *Decalogus Hebraicus ex Arabica dialecto illustratus,* hvilket arbete gjorde hans namn bekant i utlandet. Utsedd till handledare för ett par unga adelsmän, anträdde B. 1767 en utländsk vetenskaplig resa, från hvilken han aldrig skulle återkomma till fäderneslandet, men som beredt hans namn den ryktbarhet att B. för eftervärlden nästan blifvit urtypen af en allt försakande lärd resande. — Från Paris begaf han sig öfver Schweiz till Italien, där han emottog underrättelsen om, att han utom förslaget, blifvit kallad till adjunkt i orientaliska språk vid universitetet i Uppsala. Han blef sedermera utnämnd till e. o. professor i Uppsala. Från Italien begaf han sig öfver Tyskland och Holland, öfver allt genomforskande bok- och handskriftsamlingar, till England, där han i Oxford möttes af Gustaf III:s befallning att tillsammans med M. Norberg, sedermera hans efterträdare som professor i Lund, företaga en vetenskaplig expedition till österlandet. I Turkiet kastades han af ansträngande arbete på sjuksängen och dog i Saloniki d. 12 juli 1779, sedan han någon tid förut blifvit utnämnd till professor i österländska och grekiska språken vid Lunds universitet. — B:s *Resa till Frankrike, Italien, Schweiz, Tyskland, Holland, England, Turkiet och Grekeland* utgafs efter hans död af Gjörwell 1780—84.

Blackstadius, Johan Zacharias, historiemålare. Född i Falkenberg d. 14 mars 1816. Föräldrar: *Adolf Fredrik Blackstadius* och *Anna Fredrika Stenbäck.* — Från sitt åttonde år följde B. sin fader till sjös, hvarunder hans undervisning tillgick så, att han för en kortare tid sattes i en privat skola i de hamnar, där fartyget uppehöll sig för att lossa eller lasta. Återkommen till fäderneslandet, upptogs han 1829 af sin mors halfbroder, litografen Schultén i Stockholm, och lärde sig af honom rita och skrifva på sten, under det han samtidigt begagnade undervisningen i läroverket vid Fria konsternas akademi. Efter åtskilliga vandringar inom fäderneslandet begaf han sig 1844 till Finland, där han vistades i fem år och sysselsatte sig med målning af porträtt och altartaflor. Med en liten inbesparing på sina arbeten anträdde han 1850 en studieresa utomlands, hvarunder han några månader erhöll undervisning i Coutures atelier i Paris, besökte Florens, Rom och Neapel, samt återvände öfver Schweiz och Tyskland till Sverige 1854. Han sysselsatte sig sedan med målning af altartaflor och restaurationer af fresker i några landskyrkor, hvartill anslag af statsmedel blifvit beviljade. Såsom hans förnämsta arbete bör nämnas: *S:t Sigfrid, som döper allmoge i Småland,* som vid skandinaviska konstexpositionen 1866 erhöll mention honorable. — Agrée vid Konstakademien 1858 och sedan 1860 lärare i teckning och målning vid Slöjdskolan i Stockholm, hvilken post han lämnade 1881. Död i Stockholm d. 25 febr. 1898. — Ogift.

Blackwell, Alexander, politisk intrigör. Född 1709 i Aberdeen i Skottland, där fadern var rektor vid Marshals College. — Efter några års studier vid universitetet i Edinburg och en resa till kontinenten, återvände B. till sin födelsestad, där han skall hafva tagit den medicinska doktorsgraden. Inkallad till Sverige 1742 hedrades han med titel af konungens lifmedikus och befordrades till ett fördelaktigt arrende af en kungsgård, för anställande af nya rön i landthushållningen. Efter någon tid angafs han på konung Fredriks egen befallning af presidenten Broman, »att hafva inför konungens höga person fört eftertänkliga diskurser och gjort proposition om ändring af den fastställda successionsordningen, till förmån för hertigen af Cumberland, konungens af England andra son». B. blef häktad, ställdes till rätta, men nekade. Han underkastades tortyr, bekände och dömdes till döden d. 10 juni 1747. Efter hans död lät Tessin försegla alla handlingarna i det Blackwellska målet, med befallning att de skulle förvaras i riksarkivets hemliga hvalf. Först 1846 blef deras innehåll närmare undersökt och åt allmänheten meddeladt, men man har icke erhållit några upplysningar af vikt.

Blanche, August Theodor, dramaturg, romanförfattare, politiker. Född i Stockholm d. 17 sept. 1811. Modern, *Catharina Christina Hedberg*, gifte sig 1811 med hofslagaren *Johan Jakob Blanck*, men ett oemotsagdt rykte har velat tillägga B. en helt annan fader, nämligen magister, sedermera kyrkoherden Bergvall i Ladugårdslands församling. Släktnamnet ändrades till Blanche af de fullvuxna bland barnen. — Vid Uppsala universitet, där B. blef student 1829, bestämde han sig för den civila tjänstemannabanan, tog juridisk filosofisk examen 1832 och ingick s. å. i räkenskapsverken i Stockholm. Efter fyra års tjänstgöring därstädes, vände han dock tillbaka till universitetet och tog juris utriusque kandidatexamen 1838. Samma år blef han e. o. kanslist i justitierevisionen och vice auditör vid Svea artilleriregemente, hvilken senare befattning han innehade till 1853. — Som skriftställare uppträdde han första gången 1838 med ett par politiska broschyrer, som väckte den uppmärksamhet, att författaren anmodades öfvertaga redaktionen af tidningen *Freja*, hvarmed han fortfor till 1842, då hans dramatiska författareskap egentligen började. Hans första dramatiska stycke *Positivhataren*, i fyra akter, med musik af Ahlström, uppfördes d. 21 mars 1843 på Nya teatern och mottogs med stormande bifall. Det följdes i rask fart af en mängd andra, såsom *Magister Bläckstadius* 1844; *Läkaren* 1845; *Rika Morbror* 1845; *Järnbäraren* 1846; *Engelbrekt och hans Dalkarlar* 1846; *Herr Dardanell* 1846; *Hittebarnet* 1847; *Ett resande teatersällskap* 1848, m. fl., till ett antal af nära fyrtio till större delen glada stycken, hvartill B. som oftast hämtat förebilderna från utländska författare. Men han har dock gjort pjeserna till sina genom de tillagda lustiga infallen och kupletterna. Äfven Blanches allvarliga stycken, såsom det historiska skådespelet »Engelbrekt» och folkskådespelet »Läkaren» ha många goda egenskaper. — Efter hand lämnade B. dramatiken, för att beträda en annan väg, novellistens och romanförfattarens. Hans skisserade skildringar af Stockholmslifvet i *Bilder ur verkligheten*, *Taflor och berättelser*, m. m., vunno en oerhörd popularitet och äro i naturskildring, stilens behag och de tecknade figurernas objektiva åskådlighet, utmärkta prof af novellistiskt författareskap. Denna del af Blanches författareskap är utan tvifvel den förnämsta. Samma iakttagelseförmåga, rörliga fantasi och lediga stil återfinner man äfven i hans romaner: *Vålnaden* 1847; *Flickan i Stadsgården* 1847; *Banditen* 1848; *Första älskarinnan* 1848; *Sonen af Söder och Nord* 1851, m. fl. Från B:s hand härstamma ock fint skurna *Minnesbilder*, utmärkande sig för ett fint förståande af de allmänt mänskliga dragen hos skilda karaktärer. Hans arbeten ha nått en stor popularitet och hans samlade skrifter ha utgifvits i åtskilliga upplagor, bl. a. en illustrerad 1889—91. Han verkade äfven på äldre dagar som publicist genom utgifvandet af Illustrerad Tidning 1857—63. — Sedan B. kommit i besittning af en ärfd förmögenhet, deltog han med stort intresse i det politiska lifvet och förde med värme och talang de frisinnade idéernas talan. 1859 utsågs han med högsta röstetal till representant för hufvudstadens fjärde valkrets (Ladugårdslandet), hvilket uppdrag förnyades för de båda följande ståndsriksdagarna, och var B. jämväl ledamot af Andra kammaren 1867—68. Under denna tid, som måhända icke utan skäl blifvit kallad »liberalismens guldålder» i vårt land, sågs B. alltid i första ledet, såväl i uttryckande af sympati för kontinentens dåtida stora frihetsrörelser, som i kampen för humanitet, upplysning och tolerans å olika områden. Främst koncentrerade han sitt arbete å representationsreformen. Det var på hans initiativ borgare- och bondestånden vid 1859—60 års riksdag anhöllo hos k. m:t om ett förslag till representationsreform, och han var en af ledamöterna i den centralkommitté, som hade om hand agitationen för densamma. Han var ock outtröttlig att å möten och banketter ställa till dess förfogande sin bländande och elektriserande talarförmåga. Hans stora popularitet bland Sveriges folk sammanhängde ock med hans ledande ställning inom den, på hans initiativ tillkomna, på sin tid lifaktiga skarpskytterörelsen, i förening med hans stora frikostighet, såväl för sina idéers främjande som för lindrande af nöd och lidanden. — Sista gången B. offentligen uppträdde som talare var vid aftäckandet af Carl XII:s bildstod, d. 30 nov. 1868. Omedelbart efter det att han å festkommitténs vägnar hållit ett gripande tal till de till aftäckningen nedresta Uppsala studenter, greps han af illamående och utandades efter en kort stund sin sista suck. Hans begrafning torde genom mängden af deltagare varit den största, som på långliga tider förekommit i vårt land. — Ogift.

Blix, Magnus Gustaf, fysiolog. Född d. 25 dec. 1849 i Säbrå socken, Västernorrlands län. Föräldrar: vice pastorn *Carl Johan Blix* och *Christina Österholm*. — Student 1869, medicine licentiat 1879 och följande år medicine doktor i Uppsala. — B. blef s. å. docent i experimentel fysiologi och medicinsk fysik i Uppsala samt utnämndes 1882 till ordinarie laborator vid fysiologiska institutionen, hvilken han på förordnande förestått sedan 1876. Han blef 1885 professor i fysiologi och embryologi vid Lunds universitet, hvars rektor han för närvarande är. — B. har inom muskel- och sinnesfysiologien gjort viktiga upptäckter, såsom att de mänskliga förnimmelserna af köld och värme förmedlas af olika slags nerver. För sin afhandling härom, *Experimentala bidrag till lösningen af frågan om hudnervernas specifika energi* 1883, erhöll B. 1889 Svenska läkaresällskapets halfsekelsmedalj. B. har för öfrigt i flera afhandlingar medels nya metoder sysselsatt sig med muskelfysiologien, hvarjämte han konstruerat många fysiologiska instrument. Ledamot af Vetenskapsakademien. — Gift 1890 med *Martina Amalia Lamm*.

Block, Magnus Gabriel von, läkare, lärd. Född i Stockholm d. 25 april 1669. Föräldrar: hofpredikanten *Martinus Blockius* och *Ursula Jönsdotter Lilljestjerna*. — Inskriften till student i Uppsala vid tio års ålder, studerade B. där i tolf år och anträdde därefter en utländsk vetenskaplig resa.

Under sin vistelse i Rom uppträdde den ännu blott tjugutvåårige svensken i en disputationsakt, »om den yppersta religionen», och bevisade med stor lärdom och skicklighet den Lutherska lärans företräde framför alla andra. Han blef 1696 kabinettssekreterare hos storhertigen af Toscana, Cosimo III. Vid sin återkomst till fäderneslandet 1700 utnämndes han till ordinarie kanslist i stora kansliet. Följande år lämnade han likväl Sverige ånyo och eröfrade i Harderwijk 1702 diplom såsom medicine doktor. Af Carl XII erbjuden plats som k. lifmedikus, undanbad han sig denna befattning och emottog i stället provinsialläkaretjänsten i Östergötland med station i Norrköping. Under hans vistelse härstädes utbröt i staden den då gängse pestfarsoten, mot hvilken B. med framgång använde en alldeles ny kurmetod, om hvars tillförlitlighet han själf var så förvissad, att han erbjöd sig att betala tio rdr för hvar person som dog under hans hand, om han däremot fick hälften för hvar och en som han återbragte till hälsan. 1711 utnämndes han till assessor i Collegium medicum. Adlad 1719 med namnet *von Block* — han hette förut endast Block — förordnades han följande året till rikstranslator med titel af kansliråd. Död i Söderköping d. 16 april 1722. — Utrustad med en lika djup som mångsidig lärdom, aktades B. af de bildade som sin tids störste läkare, under det hopen i honom såg ett slags trollkarl, om hvilken de underbaraste sagor berättades. — Gift 1700 med *Anna Kristina von Düben*.

Blom, Carl Magnus, läkare, naturforskare. Född i Kalfsvik nära Vexiö d. 1 mars 1737. Föräldrar: kyrkoherden *Zacharias Blom* och *Margareta Orre*. — I Uppsala, där B. blef student 1755, beredde han sig till inträde i det andliga ståndet. För att en gång som präst kunna gagna sina åhörare genom någon insikt i läkarekonsten bevistade han, under det han skötte sina teologiska studier, äfven föreläsningarna i medicin. Härunder upptäcktes hans anlag och ovanliga flit af Linné, som uppmanade honom att göra medicinen till sitt lefnadsyrke. B. följde detta råd; reste 1760 öfver Danmark och Holland till Aachen och återkom följande året till Uppsala, där han 1763 promoverades till medicine doktor med första hedersrummet. — Följande året utnämndes han till läkare i Östra Bergslagen och 1774 till provinsialläkare i Hedemora distrikt, från hvilken befattning han på egen begäran entledigades 1808. Död i Hedemora d. 4 april 1815. — Till ett erkännande af hans förtjänster som naturforskare, har en insekt, *Tortrix Blomiana*, blifvit uppkallad efter hans namn. — Gift 1773 med *Anna Kristina Petré*.

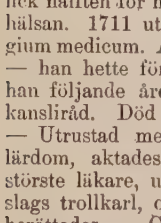

Blom, Fredrik, arkitekt, mekaniker. Född d. 24 jan. 1781 i Karlskrona, där fadern var mekanikus vid örlogsflottan. — B. utnämndes, sedan han vunnit åtskilliga belöningar i akademien för de Fria konsterna, till konduktör 1801. Sju år därefter kaptenmekanikus vid örlogsflottan och ledamot af namnda akademi, befordrades han 1809 att såsom adjutant hos fältmarskalken von Stedingk åtfölja honom så väl vid fredsunderhandlingarna i Fredrikshamn, som vid ambassaden till Petersburg. — 1812 utnämnd till major vid örlogsflottans mekaniska kår och arkitekt vid kronans allmänna byggnader i hufvudstaden, utförde han sedan så väl där som i landsorten en mängd offentliga och enskilda byggnadsföretag, såsom lifgardets till häst kasern, kyrkan och kasernerna på Skeppsholmen, ombyggnaden af posthuset vid Lilla Nygatan, Rosendals lustslott, ullmagasinet i Norrköping, m. m., hvarjämte han först konstruerade s. k. flyttbara hus, hvilka vunno stor uppmärksamhet utomlands och fördelaktigt vitsordades af franska institutet. — 1817 utnämnd till professor för undervisningen i den högre byggnadskonsten vid Fria konsternas akademi och departementschef vid arméns flottas eskader i Stockholm, befordrades han fem år därefter till öfverstlöjtnant och 1840 till öfverste vid flottans mekaniska kår. Död i Stockholm d. 25 sept. 1853.

Blom, Isak Reinhold, ämbetsman, vitter författare. Född vid Stjernholm i Södermanland d. 27 okt. 1762. Föräldrar: kapellpredikanten *Jonas Blom* och *Anna Sofia Vigelstjerna*. — Efter slutade studier inträdde B. på ämbetsmannabanan och inskrefs 1783 i Svea hofrätt och Stockholms magistrat. Utnämnd till rådman i Stockholm 1797, erhöll han 1808 lagmans titel och utsågs, såsom ombud vid den märkliga riksdagen 1809, till ledamot i konstitutionsutskottet. Justitieråd s. å., bevistade han i egenskap af statsrådet närvarande ledamot för justitieärender, riksdagarna i Örebro 1810 och 1812 och blef juris doktor i Uppsala 1818. Tidigt en vän af vitterhet, ägnade B. de stunder hans ämbetsbefattningar lämnade honom öfriga, till litterära studier och egna poetiska försök. År 1792 vann B. i Svenska akademien dubbla stora priset för *Skaldebref till dem, som söka ett odödligt namn*. Denna täflingsskrift följdes två år därefter af en om *Religionens nödvändighet för samhällens bestånd*, hvilken åt författaren eröfrade akademiens stora accessit. Dessa skaldestycken beredde honom 1797 en plats bland de aderton i akademien. Hans öfriga arbeten äro med dem icke jämförliga. Död ogift i Stockholm d. 6 maj 1826.

Blomberg, Knut Hugo, universitetslärare, riksdagsman. Född å Axmars bruk i Gästrikland d. 9 febr. 1850. Föräldrar: bruksförvaltaren *Anders Vilhelm Blomberg* och *Gustafva Dorotea Barchæus*. — B. blef 1869 student i Uppsala, hvarest han 1875

förvärfvade filosofisk doktorsgrad och 1879 blef juris kandidat. Han blef 1880 docent i svensk statsrätt och rättshistoria. Efter att nästan årligen under professor Rydins frånvaro vid riksdagen förestått dennes professur, utnämndes han 1891 till e. o. professor i statsrätt, förvaltningsrätt och folkrätt samt blef 1894 ordinarie professor i samma ämnen. Vid jubelfesten 1893 promoverades han till juris doktor. — Bland af honom utgifna arbeten må nämnas: *Om Sveriges högsta domstols statsrättsliga ställning och betydelse* (i Uppsala universitets årsskrift 1880); *Den nordiska förvaltningsrätten* (i Nord. retsencyklopedi V, 1887—89), m. fl. — B. har verksamt deltagit i Uppsala kommunala lif som ledamot af stadsfullmäktige och kasserare m. m. samt valdes 1893 af Kopparbergs län till representant i Första kammaren, i hvilken egenskap han bevistat alla följande riksdagar, sedan 1897 ledamot af konstitutionsutskottet. Han har ådagalagt en utpräglad konservativ åskådning och anses i ej oväsentlig grad influerat å utskottets betänkande 1900 om utredning angående den politiska rösträttens utsträckning, hvari spåras en bestämd tendens att komma den samfälda valprincipen till lifs. Han framträdde ock vid samma riksdag i främsta ledet i försvaret för samma utskotts anmärkningar mot den Berghska ministärens med anledning af herrmannen von Otters utnämning till kabinettssekreterare. — Ogift.

Blommér, Nils Johan Olsson, [illegible]. Född på B:s [illegible] d. 12 juni 1816. Föräldrar: skolmästaren *Anders Olsson* och *Elsa Jakobsdotter*. — Sonen sattes i lära hos en handtverksmålare i Lund, och vid tjugu års ålder började han försöka sig i porträttmålning. B. fick några beställningar äfven af förmögnare personer, hvarigenom han förvärfvade sig en liten reskassa, med hvilken han 1839 begaf sig till Stockholm. Här inskrefs han, under det antagna namnet *Blommér*, till elev vid Fria konsternas akademi. Under professor Sandbergs ledning utbildades hans färdighet. Efter att flera gånger ha eröfrat akademiens pris, anträdde han i aug. 1847, som akademiens stipendiat, en utländsk resa öfver Dresden till Paris, där han 1848 erhöll kallelse till agréé vid Fria konsternas akademi. »Under flitiga studier, ej ens afbrutna af revolutionstumultet, tillbragte han här ett år med kopierande af Louvrens mästerverk och med hans *Älfvor*, målade i Paris 1849, begynner hans skapande konstnärsskap, som kanske mera än Fogelbergs har visat oss möjligheten af en nordisk konst, som uppvuxen ur nordisk myt, icke imiterar antikens karaktärer.» — Under åren 1850—53 fortsatte B. sina konststudier i Italien, där han ömsevis uppehöll sig i Venedig, Neapel och Rom, i hvilken sistnämnda stad han i nov. 1852 ingick äktenskap med en sin elev från Stockholmstiden, en finsk målarinna, *Edla Gustafva Jansson*. Kort efter sitt återkomst insjuknade han i en bröstsjukdom, som efter några dagar lade honom i grafven d. 1 febr. 1853. — Hans konstnärsskap utmärker sig framför allt genom sin sant nordiska karaktär. Hans förnämsta konstverk, *Älfdrömmen, Sommarnattsdrömmen, Näcken och Ägirs döttrar, Brage och Iduna, Freja, Loke och Sigyn*, m. fl., äro i ett särskildt litografieradt planschverk, *Blommérs taflor*, utgifna efter hans död.

1. **Blomstrand, Anders,** missionär. Född i Vexiö d. 19 dec. 1822. Föräldrar: lektorn *Johan Blomstrand* och *Severina Rodhe*. — Student i Lund 1840, förvärfvade han sig 1844 den filosofiska lagern och blef 1846 docent i kyrkohistoria samt förestod under flera terminer professuren i symbolik och kyrkohistoria. 1849 antog han prästerlig ordination och utnämndes tre år därefter till predikant vid Lunds lasarett. B. ingick därefter 1855 vid missionsanstalten i Leipzig och afreste i svenska missionens tjänst 1857 till Indien. Här i det främmande landet utvecklade B. en oafbruten författarverksamhet och utgaf en mängd religiösa skrifter å tamuliska språket. — Han återvände till Sverige 1885 och afled i Lund d. 17 okt. 1887.

2. **Blomstrand, Christian Wilhelm,** universitetslärare, kemist. Född i Vexiö d. 20 okt. 1826; den föregående broder. — Student i Lund 1844, promoverades han därstädes 1850 till filosofie doktor och förordnades 1854 till docent i kemi vid Lunds universitet. Utnämnd till adjunkt och kemie laborator 1856, hade han tidtals förestått professuren i kemi och mineralogi och 1861 deltagit i den vetenskapliga expeditionen till Spetsbergen, när han intog lärostolen i nyssnämnda vetenskaper efter Berlin i nov. 1862. Af B:s afhandlingar i kemi och närbesläktade kunskapsarter må särskildt nämnas: *Om de organiska kropparnas konstitution* 1864; *Kemiens begrepp och grunddragen till dess historia* 1864; *Några bidrag till Sveriges mineralgeografi* 1854; *Om några egendomliga molybdenföreningar* 1857; *Geognostiska iakttagelser under en resa till Spetsbergen* 1864; *Om elementernas utbredning* 1860; *Den kemiska synthesen och försöken att med dess tillhjelp eftergöra naturämnena på konstig väg* 1866; *Kort lärobok i oorganisk kemi* 1873; *Lärobok i organisk kemi* 1877, m. fl. — B., som var ledamot af Vetenskapsakademien, lämnade 1895 professuren och afled i Lund d. 5 nov. 1897. Han var den förste kemist i Sverige, som i praktiken gick till väga efter de åsikter, som ett årtionde efter Berzélii död uppstått i utlandet. — Ogift.

Boberg, Gustaf Ferdinand, arkitekt. Född i Falun d. 11 april 1860. Föräldrar: gruffogden i Norberg *Lars Gustaf Boberg* och *Abigaël Broberg*. — B. genomgick Tekniska högskolans och Konstakademiens arkitekturafdelningar och erhöll k. medalj. 1885—86 företog han en utländsk studieresa, hvil-

ken sedermera följts af många andra resor. Bland B:s arbeten märkas: Gefle brandstation 1890, Stockholms elektricitetsverk 1892, Stockholms gasverks byggnader vid Värtan 1893, vattentornet vid Mosebacke 1896, Munktells verkstäder i Eskilstuna, flera privathus, däribland det Carlbergska vid Norra Bantorget 1900, o. s. v. Mest bekant torde B. vara för sina ritningar till den stora industrihallen vid 1897 års Stockholmsutställning samt för ritningen till Sveriges paviljong å världsutställningen i Paris 1900. Han har äfven uppgjort planen till den nya Djurgårdsentréns anordnande samt utfört många etsningar. Äfven har han vid slutet af 1890-talet, när en »renässans» uppstod på möbelindustriens område, gjort åtskilliga ritningar till olika möbler, däribland ett möblemang åt prinsessan Ingeborg. — B. begagnar sig vid utförandet af sina arkitektoniska verk icke sällan af medeltida motiv, som han emellertid behandlar på ett personligt sätt, med stor smak. Han är äfven mästare i de inre anordningarna, i det att han samtidigt söker att i det yttre gifva ett följdriktigt uttryck åt det inres bestämmelse, så att det hela blir ett homogent helt. Med afseende å utställningsbyggnaderna, särskildt den i Paris, har B. sökt åstadkomma något fullt självständigt, hvarvid det nationella kommit till uttryck genom det omaskerade användandet af trä. — Gift 1888 med *Anna Katarina Scholander*, född d. 3 dec. 1864 — en dotter till professor F. W. Scholander — hvilken är känd genom sina dekorativa målningar i hautelissemanér, t. ex. i Hôtel Rydbergs i Stockholm matsal, i Hôtel Saltsjöbaden, m. fl. platser. Fru B. har äfven gjort kartonger till åtskilliga väfnader, hvilka utförts af Handarbetets vänner, samt har skrifvit texten till W. Stenhammars opera »Tirfing».

Boberg, Karl Gustaf, politiker under frihetstiden. Född d. 8 maj 1714, ingick han efter slutade studier i Uppsala 1736 som tjänsteman i kammarkollegium och utnämndes han 1742 till borgmästare i den lilla staden Öregrund. Omedelbart invald som dess representant i borgarståndet, tillhörde han detta ända till och med 1760—62 års riksdag. Han gjorde sig i början känd som en af Hattarnas häftigaste partimän, hade 1743 plats i kommissionen öfver Buddenbrock och invaldes vid 1746—47 års riksdag i sekreta utskottet och i det »sekretissimum» af åtta riksdagsmän, som fick sig anförtrodt beredningen af de ömtåligaste utrikes angelägenheterna. Han gjorde sig ock till tolk för den bland Hattarna gängse benägenheten att låta de vanliga domstolarna i s. k. »förräderimål» ersättas af kommissioner, hvilka gjorde processen kort med politiska motståndare. Genom sitt nit hade han till den grad förvärfvat sig sitt partis välvilja, att borgarståndet ingick med en skrifvelse till k. maj:t med begäran, att konungens befallningshafvande måtte förmå borgerskapet i Ystad att uppföra honom å förslag till borgmästare. Så skedde äfven, hvarpå B. erhöll syssla 1747. — Så småningom började B. närma sig hofvet och räknades vid 1751—52 och 1755—56 års riksdag till det ringa parti i borgarståndet, som understödde Adolf Fredriks planer å ökad konungamakt. I strid mot sina egna föregående bekämpade han nu äfven de extra domstolarna, liksom han framstod i striden mot adelns företräden framför de ofrälse ståndet. — För sin tjänstvillighet mot Adolf Fredrik, hade han redan vid dennes kröning erhållit löfte om adelskap och hade under namn af *von Palmcrona* ackorderat sig till en lagmanstjänst i Stockholms och Uppsala län, men vägrades honom introduktion å riddarhuset. Sedan han genom tjänstebyte med en annan person öfvergått till hofrättsråd i Svea hofrätt, afled han samma dag å sin gård Älby d. 31 jan. 1771. — Gift med *Anna Catharina Wikman*.

Bock, Carolina Sofia, född *Richter*, skådespelerska. Född i Stockholm d. 28 aug. 1792. Föräldrar: hautboisten *Carl Johan Richter* och *Magdalena Sofia Rytting*. — Antagen till elev vid K. teatern 1806, ingick hon 1813 vid Djurgårdsteatern, hvilken hon tillhörde ett år, därunder hon äfven uppträdde på den af samma teaters d. v. föreståndare Isaak De Broën inrättade Nya Komiska Teatern på Barnhusgården. Då denna scen 1814 upphörde, antogs hon till aktris vid K. teatern, hvilken hon sedan tillhörde i nära fyrtio år. Bland de hundratals sång- och talroller i hvilka hon uppträdde, må nämnas af det förra slaget: *Hatet* i »Armide», *Marcellina* i »Figaros bröllop», *Lisette* i »Musikvurmen», *Veneranda* i »Slottet Montenero», *Fru Karlfelt* i »En egendom till salu». Som skådespelerska var fru B. en talang af första ordningen, särskildt i återgifvandet af gumroller. Han uppträdde bl. a. som *fru Miller* i »Kabal och kärlek», *amman* i »Romeo och Julia», *Viarda* i »Preciosa». — Jämte sin ordinarie befattning var hon i ett tjugutal år lärarinna i deklamation och mimik för teaterns kvinnliga elever. Erhöll 1857 af Oscar I guldmedaljen Litteris et artibus på femtionde årsdagen af sitt första uppträdande å scenen. Död d. 22 mars 1872. — Gift 1: 1813 med violinisten *Johan Gabriel Svanberg*, från hvilken hon skildes 1822, hvarefter hon kallade sig fru Richter, och 2: 1826 med hofkapellisten *Carl Friedrich Bock*.

Boeclerus, Johan Henrik, lärd. Född i staden Cronheim i Franken 1611. — B. var professor i Strassburg och stod för sin lärdom vida i rop öfver hela Europa, när han af drottning Kristina inkallades till Sverige. Då han undanbad sig den Skytteanska professuren, utnämndes han 1648 till eloqu. professor och 1657 till rikshistoriograf. I Uppsala kunde han likväl icke bibehålla sig länge. Hans gränslösa högmod retade studenterna till personliga förolämpningar och, ehuru drottningen ogärna ville gifva efter, fann hon sig föranlåten att bevilja hans afsked och skänkte honom vid afresan en större penningsumma, en guldkedja på två hundra dukater och en årlig pension. I Strassburg, dit B. åter begaf sig, föreläste han både vid akademien och gymnasium i latinsk vältalighet, men lyckades lika litet där som i Uppsala vinna

sina åhörares tillgifvenhet. Död 1762 såsom kejserligt hofråd, med värdighet af comes palatinus.

Boëthius. En gammal prästsläkt från Västerås stift, som inom sig räknat flera förtjänta män i svenska kyrko- och lärdomshistorien. Ett par af ättefäderna kallade sig *Morœus* och en tredje *Angermannus*. Det n. v. släktnamnet upptogs först af Jakob Boëthius (se nedan) och är en latinisering af dopnamnet *Bo*, som bars af flera släktens äldre medlemmar.

1. **Boëthius, Jakob,** präst. Född d. 25 nov. 1647 i Kila i Västmanland. Föräldrar: kyrkoherden *Daniel Boëtii Morœus* och *Theodora Rudbeckia*. — Utnämnd till konsistoriinotarie i Västerås och fil. adjunkt därstädes 1681, året innan han i Uppsala vann den filosofiska lärdomsgraden, befordrades han tre år därefter till lektor vid Västerås gymnasium och 1686 till rektor vid trivialskolan därstädes. År 1688 befinnes han ha i sin hand förenat rektoratet öfver både skola och gymnasium, hvilket anmärkes såsom något ganska ovanligt. Såsom förste teologie lektor 1690, erhöll han Hubbo pastorat till prebende och utnämndes följande året till prost och kyrkoherde i Mora. När Carl XII i trots af sin faders testamente i förtid 1697 blifvit förklarad myndig, uttalade B. däröfver sitt personliga missnöje i en skarp predikan, som hade till ingångsord: »Ve det land, hvars konung ett barn är». Samma år uppsatte han några anmärkningar öfver 1686 års kyrkolag och 1693 års riksdagsbeslut, hvilka erinringar han insände till k. rådet grefve Gyldenstolpe, med begäran att framlägga dem för konungen, som borde hänskjuta dem till det då församlade prästeståndet. Denna skrift hade dock en annan verkan, än den B. hade åsyftat. På själfva kröningsdagen, d. 14 dec. 1697, blef han klockan tio på aftonen släpad ur sin säng, häktad, utan att få det minsta beställa om sitt hus, och förd till Stockholm, där han året därpå d. 20 juli dömdes från lif, ära och gods och insattes på Smedjegårdshäktet. — Förgäfves förmanades han att återkalla sina meningar, och han hade själf redan utvalt text till den predikan, som skulle hållas öfver honom på afrättsplatsen, då dödsstraffet af konungen förvandlades till lifstids fängelse på Nöteborgs fästning, dit han 1698 affördes. När ryssarna 1702 hade intagit staden, skickades B. af dem till Viborg. Då äfven denna stad hotades af ryssarna, skickades B. 1705 öfver till Stockholm, där han lämnades utan bevakning, endast med befallning, att vistas hemma om nätterna i sitt fängelse på barnhuset. — 1710 kom han ändtligen på fri fot och tillbragte sina återstående lefnadsdagar med sin hustru på den ärfda gården Västerqvarn i Kolbäcks socken i Västmanland, där han dog d. 23 febr. 1718. — Med all sin lärdom var B. häftig, envis och ofördragsam. Såsom ledamot af Västerås konsistorium, låg han i ständigt kif med sina ämbetsbröder och ansåg sina tankar om det kungliga enväldet som gudomliga inspirationer, dem han var skyldig att med lifvet försvara. Han uppträdde, till och med i sitt fängelse, mot tidens flärd och fåfänga, ansåg skäggrakning för onödig, ätande af blod syndigt och skref långa afhandlingar mot peruker och fontanger. — Gift 1682 med *Helena Löfgren*, är B. stamfader för de nu lefvande medlemmarna af släkten.

2. **Boëthius, Daniel,** universitetslärare, filosof; den föregåendes sonsons son. Född i Västerås d. 4 okt. 1751. Föräldrar: d. v. kollegan, sedermera kyrkoherden i Grangärde *Jakob Boëthius* och *Kristina Elisabet Fahlsten*. — Sedan B. vid fjorton års ålder blifvit inskrifven till student i Uppsala, blef han filosofie magister därstädes 1773 och kallades två år därefter till log. et metaph. docens. — E. o. adjunkt 1779, utnämndes han 1783 till professor i praktisk filosofi och sju år därefter till kyrkoherde i Danmarks prebendeförsamling. Teol. doktor 1800. Som universitetslärare och vetenskapsman bekände sig B. till Kants filosofiska lära och utgaf därom åtskilliga tryckta afhandlingar. Häröfver förgrymmades den sjuttioåriga professor Christiernin till den grad, att han icke allenast sökte att skriftligen vederlägga sin motståndare, utan i egenskap af akademiens rektor tillät sig de mest despotiska steg emot de studerande, som mangrant stodo på Boëthius' sida. Härigenom uppbragtes dessa i sin ordning och ett formligt uppror anställdes. Den gamle Christiernin, som ville sätta sig i spetsen för akademiska vakten, afhölls med möda därifrån, och då vakten begärde förhållningsorder, ropade Christiernin i ifvern: »Hugg, stick, skjut; jag svarar för lifvet!» Saken slutades därmed, att Christiernin suspenderades från utöfningen af rektorsämbetet. — B. var emellertid ingen slafvisk eftersägare af Kant, utan gjorde i synnerhet på den praktiska filosofiens område ändringar i dennes lära. B. gaf uppslaget till den sedligt religiösa världsbetraktelse, som utgör grunddraget i Höjers, Bibergs, Geijers och Boströms filosofi. Han utöfvade stort inflytande på den högre bildningen. Särskildt inverkade han på J. O. Wallin. — Som inspektor för Västerbottens och Ångermanlands nationer i Uppsala åvägabragte B., att dessa förenade sig till en enda, under namn af den Bottniska. Död i Uppsala d. 10 mars 1810. — Gift 1787 med *Hedvig Sofia Runeberg*.

3. **Boëthius, Simon Johannes,** historiker, riksdagsman. Född i Säfsnäs församling, Kopparbergs län, d. 6 mars 1850; den föregåendes brorsons son. Föräldrar: prosten i Åhl *Daniel Edvard Boëthius* och *Johanna Arosenius*. — B. blef 1869 student i Uppsala, aflade 1875 filosofie licentiatexamen och promoverades till filosofie doktor 1877. Samma år docent i historia vid Uppsala universitet, utnämndes B. 1889 till e. o. professor därstädes. B. har utgifvit flera historiska arbeten, såsom, efter en studieresa till Paris 1885—86, *Den franska revolutionen, dess orsaker och inre historia 1789—1799*, 1887; *Den franska revolu-*

tionens historia (i Ill. Världshistoria) 1878; *Om Engelbrekt Engelbrektsson och betydelsen af hans verk* (i »Heimdals» Folkskrifter) 1893; *Lärobok i gamla tidens historia* 1894; *Historisk läsning för skolan och hemmet.* Allmänna historien 1—2 1895—98. Många afhandlingar af B. påträffas i *Historisk Tidskrift,* hvarjämte han utgifvit urkunder som bihang till B. von Schinkels *Minnen,* samt statsrådet J. A. Ehrenströms efterlämnade anteckningar. — B. har sedan 1891 varit representant för Uppsala stad i Andra kammaren, där han först tillhörde nya landtmannapartiet och sedan, efter sammanslagningen af nya och gamla landtmannapartiet, det förenade landtmannapartiet. Han har i de flesta fall visat sig vara utprägladt konservativt anlagd; dock har han ådagalagt reformvänliga tendenser i fråga om sociala spörsmål. I fråga om den politiska rösträtten har han uttalat sig för det s. k. Belgiska systemet med allmän rösträtt och graderad skala. Sedan 1899 har han haft plats i konstitutionsutskottet. — Gift 1883 med *Axelina Christina Emilie (Essie) Sahlin.*

1. **Boheman, Carl Adolf Andersson,** mystiker.

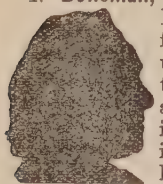

Född 1764 i Jönköping, där fadern var kopparslagare. — Föga utmärkt i ungdomen, lämnade B. tidigt fäderneslandet och erhöll anställning på ett handelskontor i Amsterdam. Redan då invigd i frimurerietets hemligheter, gjorde han bekanskap med en engelsman Stephens, som efter sin fader ärft en ofantlig förmögenhet och tillhörde ett mystiskt ordensförbund, för hvilket fadern varit en af hufvudmännen. Med denne sin vän följde B. till London, arbetade på hans kontor och förlofvade sig med hans syster, som likväl dog före äktenskapet, då B. erhöll tio tusen pund sterling i ersättning för de förlorade arfsförhoppningarna. — 1794 uppträdde han i Köpenhamn som rik man, gjorde förnäma bekantskaper och inköpte det k. lustslottet Frydenlund, där han bosatte sig och blef dansk undersåte. Hans obegripliga förmögenhet gaf emellertid anledning till rykten om oärlig åtkomst, såsom att han skulle tillgripit den olyckliga Marie Antoinettes juvelskrin vid franska konungafamiljens flykt från Paris, eller att han skulle ha plundrat en resande rik engelsman på dennes schatull, o. s. v. Under åtskilliga besök i Sverige hade B. blifvit intim frimurarevän med hertig Carl och öfver honom vunnit ett stort inflytande. Då han var på väg att i sina nät äfven indraga den unge konungen, öfvertygades denne, att B. var en politiskt farlig person och förmåddes att lämna sitt samtycke till hans häktande och afförande ur riket. B. förvisades äfven ur Danmark, på svenske ministerns begäran. Han lefde sedan, ruinerad, någon tid i Hamburg och fann sedan tillflykt hos fursten af Waldeck. 1814 begaf han sig till Stockholm för att skaffa sig upprättelse och skadestånd, men blef åter förvisad ur landet. Död 1831 i Wandsbeck (nära Pyrmont.

2. **Boheman, Carl Henrik,** naturforskare, entomolog. Född i Jönköping d. 10 juli 1796; bror-

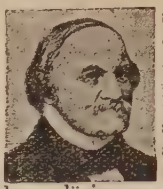

son till den föregående. Föräldrar: landssekreteraren *Joh. Henrik Boheman* och *Anna Brita Munthe.* — Af fadern bestämd för köpmanståndet, inackorderades B. vid åtta års ålder hos sekreteraren Nils Westrin, en af Linnés och Thunbergs lärjungar, hvars insektsamling väckte den unge B:s håg för naturens studium och förmådde honom att lära sig latin. Han lämnade därför den beträdda banan, blef student i Lund 1812 och började studera juridik, för att framdeles gå samma väg som fadern. Hastigt öfvergaf han äfven de juridiska studierna och ingick 1813 som underofficer vid Jönköpings regemente och gjorde i denna egenskap fälttåget till Norge 1814. Under sin militära tjänstetid, därunder han avancerade till kapten 1837, använde han alla lediga stunder till resor och samlingar, ofta åtföljd af yngre naturforskare, hvilka sedan i vetenskapens tjänst vunnit ett aktadt namn och i B. vörda sin första handledare. Efter att under professor B. Fries' vistande i Bohusläns skärgård 1837—38 ha förestått intendentsbefattningen vid zoologiska riksmuseum, kallades B. 1841 af Vetenskapsakademien till professor och intendent för de då ännu ganska obetydliga entomologiska samlingarna. Dessa ökades genast, då B. vid tillträdet af sin tjänst, till akademien öfverlämnade den högst dyrbara insektsamling, han under trettio år tillsammanbragt. I sin egenskap af intendent har han utgifvit *Årsberättelser om framstegen i insekternas, myriapodernas och arachnidernas naturalhistoria* för 1840—56; beskrifvit den stora insektfamiljen Cassididerna i ett digert verk *Monographia Cassididarum* i fyra delar 1850—62; författat, på uppdrag af British Museum, *Catalogue of Coleopterous Insects in the Collection of the British Museum; part. IX Cassididæ* 1856; beskrifvit Wahlbergs från Afrika hemsända insektsamlingar *Insecta Caffrariæ* 1848—57; ordnat och förtecknat de entomologiska samlingar, som fregatten Eugenie medförde från sin världsomsegling; hvarförutom han författat en mängd uppsatser och berättelser i Vetenskapsakademiens handlingar och öfversikter. — Ledamot af Vetenskapsakademien. Död d. 2 nov. 1868. — Gift 1825 med *Amalia Åberg.*

Bohlin, Abraham, bokförläggare. Född i

Marstrand d. 12 juni 1810. Föräldrar: apotekaren *Carl Henrik Bohlin* och *Sara Christina Brask.* — Redan 1827 blef han föreståndare för bokhandlaren E. Bruzelii filial i Karlstad, hvarifrån han efter några år flyttades till principalens hufvudkontor i Uppsala. I början af 1830-talet kom han till Stockholm och öppnade 1833 egen bokhandel och lånbibliotek i Norrköping samt utgaf tillika 1833—36 en tidning benämnd »Aftonbladet i Norrköping». Han arbetade sedermera 1837—45 i Stockholm och Uppsala som litteratör och förlagsbiträde, det sistnämnda hufvudsakligen i magister W. Lundequists affär i Uppsala. Från denna tid härstammar

den af honom utgifna *Handbok för resande i Sverige* 1838 och *Målaren med dess stränder och öar* 1843. 1845 kallades han till disponent för firman N. M. Lindhs betydande förlags- och tryckeriaffär i Örebro, med hvilken både stilgjuteri och pappersbruk voro förenade. Affären bragtes af honom i ett blomstrande skick och öfvertogs 1855 af honom jämte en af arfvingarna till densamma å arrende, för att 1867 öfvergå i B:s ägo. Förlaget ökades under hans ledning med en mängd betydande arbeten af Atterbom, Runeberg, B. E. Malmström, Fahlcrantz, m. fl., samt fortsatte det stora nationalverket: Biografiskt lexikon. 1874 sålde han förlaget till F. & G. Beijer i Stockholm och flyttade efter någon tid till hufvudstaden, där han afled d. 28 maj 1890. — B. bedref i Örebro jämte boktryckeri- och förlagsaffär äfven bokhandel och utgaf tillika en tid »Örebro Tidning», bland hvars redaktörer märkas S. A. Hedlund. Tillika var han en verksam kommunalman och Örebro stadsfullmäktiges vice ordförande. Till k. biblioteket har han, med gallring, förärat en del af firman N. M. Lindhs litterära brefväxling. — Ogift.

Bohlin, Karl Petrus Theodor, astronom. Född

i Stockholm d. 30 okt. 1860. Föräldrar: destillatorn *Samuel Amandus Theodor Bohlin* och *Matilda Gunilla Lundgren*. — B. genomgick Maria skola och Stockholms gymnasium samt blef 1878 student i Uppsala. Filosofie kandidat 1880 och fil. licentiat 1883, blef B. 1885 docent i astronomi, sedan han disputerat för doktorsgraden; våren 1886 promoverades han. B. var 1880—83 amanuens vid Uppsala observatorium och 1884—88 biträdande astronom vid Vetenskapsakademiens observatorium. 1897 utnämndes han till Vetenskapsakademiens astronom samt blef s. å. lärare vid Stockholms högskola. B. har bl. a. förut haft anställning på statsrådet Backlunds räknebyrå vid ryska vetenskapsakademien för uträkningar rörande den Enckeska kometen. B. har utgifvit åtskilliga astronomiska skrifter, däribland äfven sådana af populärt innehåll. — Ogift.

Bohman, Karl Johan, skolman. Född i Jön-

köping d. 29 sept. 1816, där fadern var brandvakt. — 1835 student i Uppsala och 1842 fil. doktor. B. antogs 1843 till lärare vid det enskilda läroverket Stockholms lyceum, för hvilket han 1851 jämte O. v. Feilitzen blef föreståndare. Dessutom undervisade han i latin och filosofi samt äfven tidtals i grekiska, tyska och svensk kriaskrifning. B. var en synnerligen skicklig lärare, med lif och själ hängifven sitt kall, och hans lärjungar voro djupt fästa vid honom. Stockholms lyceum erhöll genom k. bref af d. 23 okt. 1863 dimissionsrätt till universitetet; intet enskildt läroverk hade förut ägt sådan rätt. En sammanslagning af detta läroverk med Stockholms ateneum under det senares rektor skedde hösten 1875, och B. blef då lärare vid den nya skolan. B. erhöll från och med 1881 genom riksdagsbeslut en pension af 2,000 kr., fastän han aldrig verkat i statstjänst. Död på Lidingön den 9 sept. 1882. — Gift med *Jenny Margareta Nordström*.

Boije. Denna gamla släkt räknar som sin stamfader en *Mattias*, som i medlet af 1400-talet skall ha inkommit från Böhmen till Sverige. Ätten upptogs på svenska riddarhuset 1625 under namnet af *Boije af Gennäs*.

1. **Boije, Nils,** fältöfverste. Son af *Anders Carlsson* till Dalkarlby och Gennäs i Pojo socken af Finland och *Brita Rotkilsdotter*. — År 1530 erhöll B. konung Gustafs bref att vara fogde i Raseborgs län och utnämndes två år därefter till ståthållare i Finland. Han användes sedan af samme konung i flera administrativa värf. Vid Erik XIV:s kröning var B. bland dem, som dubbades till riddare af S:t Salvators orden, och kallas 1565 »konungens förtrogne man och sekrete råd». Samma år förordnades han till fältöfverste mot danskarna i Halland. Varberg inspärrades på alla sidor och eröfrades med storm, hvarefter han förföljde danskarna och vann ett rikt byte. Därefter skickad af konung Erik emot Bohus, med Nils Sture, Erik Stenbock och Anders Rålamb till medhjälpare, kunde han föga uträtta emot det starka fästet, hvarför konungen tog befälet från honom och öfverlämnade det åt C. de Mornay. B. ställdes jämte de andra för rätta; men hans ålder och forna tjänster frälste honom från ett oförskylldt straff, under det konungens förbittring hufvudsakligen vände sig emot Nils Sture. — 1568 förordnades B. till öfverstebefallningsman öfver hela Finland och utnämndes till lagman öfver södra delen af furstendömet. Död 1575. — Gift med *Brita Kristersdotter (Horn)*.

2. **Boije, Göran,** krigsöfverste; den föregåendes son. — Göran B:s namn förekommer första gången 1564, då han, såsom höfvitsman för en fana ryttare, deltog i stormningen af Ronneby. Tio år därefter utnämndes han till slottslofven på Reval och är 1576 fältmarskalk öfver krigsfolket i Finland. I förening med polska vojvoden Andreas Sapieha slog han i okt. 1578, vid Moijan, en rysk här och eröfrade hela det fientliga lägret. År 1580 kallad »krigsöfverste i Finland», förordnades han de följande åren till öfverstebefallningsman öfver Finlands förnämsta fästningar och 1585 till lagman i södra Finland. Under fortgången af det ryska kriget erhöll Boije 1590 befallning, att belägra Ivangorod och började stormskjuta detta fäste, då soldaterna, trötta vid kriget, hoptals lämnade fanorna och belägringen misslyckades. Sedermera ståthållare på Reval, var han bland de svenska sändebuden, som fått förtroendet att söka medla fred med Ryssland, hvilken ock slutligen bekräftades 1595. — Upphöjd 1602 till riksråd, utsågs han till kommissarie vid traktaten i Viborg med ryska och novgorodska ständerna 1613. Död 1615. — Gift 1: med *Anna Göransdotter* till Högsjögård och 2: med *Magdalena Skadhe*.

3. **Boije, Hans Henrik,** landshöfding, politiker. Född d. 14 april 1714. Föräldrar: öfversten *Anders*

Eriksson Boije och *Elisabet Kristina von Liewen*. — B. började vid aderton års ålder sin krigarbana som volontär vid Östgöta infanteri, och utnämndes 1740 till fänrik vid Västmanlands regemente. Sedan han under de därpå följande tjugu åren avancerat till öfverstlöjtnant i armén, blef han 1761 landshöfding i Nylands och Tavastehus län, undfick tio år därefter friherrlig värdighet och utnämndes 1773 till president i statskontoret. — B. deltog också med ifver i frihetstidens riksdagar och kan jämte C. F. Pechlin anses som den mest fullödiga typ för dessa »riksdagsoperatörer», som, med ingen eller föga rotfast öfvertygelse förenade en grundlig kännedom om riksdagsintrigen, hvilken de sålde till den högstbjudande för att förvärfva sig makt och inflytande. Man ser honom sålunda debutera vid 1742—43 års riksdag som en af Hattarnas ifrigaste anhängare, för att vid den följande (1746—47) vara verksam att med engelska och ryska penningar söka på Hattregeringens fall föra Mössorna till väldet. När detta misslyckades, erbjöd han åter Hattarna sina tjänster att med det förtroende, han förvärfvat hos ryska ministern, söka komma hans stämplingar i Finland på spåren. På så sätt lyckades han åter försona sig med sina motståndare, som till och med ansågo honom värdig att insättas i 1755—56 års riksdags sekreta utskott. Vid frihetstidens slut hedrade han sig åter genom att under förberedelserna till 1771—72 års riksdag för den ryske ministern Ostermanns räkning vara verksam att uppköpa fullmakter å riddarhuset, hvilka han sedan, då han från annat håll öfverbjudits, lämnade till — de af O. motarbetade Hattarna. — Genom lyckliga spekulationer en tid i besittning af en icke obetydlig förmögenhet, förlorade han den åter genom misslyckade företag och lefde, med understöd af en mindre pension, de sista åren på Högtorp i Södermanland, där han dog d. 2 okt. 1781. — Gift 1740 med *Anna Helena Hermelin*.

4. **Boije, Johan Ludvig Johansson,** riksdagsman. Född d. 24 maj 1768; den föregående brorson, och son af friherre *Johan Gustaf Boije* och *Kristina Charlotta von Köhler*. — B. inträdde 1785 som auskultant i Göta hofrätt och var vid trettio års ålder förste expeditionssekreterare och fyra år därefter revisionssekreterare. Såsom anhängare af ett uppväxande oppositionsparti vid 1812 och 1815 årens riksdagar råkade B. i onåd, och detta tros ha varit egentliga orsaken till den förföljelse som sedermera drabbade honom, och för hvilken den beryktade Grewesmöhlen lät använda sig till verktyg. Grewesmöhlen angrep i en utgifven ströskrift B:s person och enskilda förhållanden med beskyllningar som gingo å heder och ära. Anfallets råhet och obevislighet åstadkom emellertid motsatsen af hvad som åsyftades. Man tog nästan öfverallt den anfallnes parti, och den rättegång, hvilken B. började mot sin belackare, slöts med att denne förklarades ärelös och dömdes till landsflykt, och B. dömdes för det han nyttjat smädligt skrifsätt till ett års fängelse å Vaxholms fästning. Någon tid efter sedan han utkommit från Vaxholm fick B. tjänstledighet, med bibehållande af lönen, och uppträdde nu med förändrade politiska åsikter och som regeringens man. På riddarhuset framstod han som en af de yppersta talarna och det konservativa partiets talangfulle sakförare och insattes i lagberedningen. Död på Vrangsjö i Småland d. 20 okt. 1841. — Gift 1: 1806 med *Anna Maria Vennerstedt* och 2: 1821 med *Beata Elisabet Stålhammar*.

5. **Bolje, Fredrik,** tecknare, litteratör. Född i Stralsund d. 7 juli 1773; den föreg. kusin, och son af öfverpostdirektören adopt. frih. *Fredrik Boije* och *Fredrika Carolina v. Blessing*. — Vid fyra års ålder inskrifven som kornett vid Västgöta kavalleri, utnämndes B. 1789 till löjtnant vid samma regemente och deltog med detsamma i alla under hans tjänstetid inträffade fälttåg. Vid den allmänna freden 1815 öfverstlöjtnant, utnämndes han följande året till tjänstgörande kammarherre och tog afsked ur krigstjänsten 1820. — Mera än som krigare och politisk personlighet har B. beredt sig ett aktadt namn i den dubbla egenskapen af litteratör och konstnär. Hans *Riksdagshistoria från 1627—1823* med landtmarskalkarnas porträtt 1825—27 är en upplysande källa; *Magazin för konst, nyheter och moder*, hvilket, ehuru förut under någon annan titel, han utgaf i tjugusex årgångar 1818—44 och i hvilket nästan alla planscher åro alster af hans utmärkta etsnål, är en till innehållet lika omväxlande, som för sin tid spridd och omtyckt tidskrift. Hans *Målare-lexikon til begagnande såsom handbok för konstidkare och taflesamlare* 1833 har varit af mycken betydelse; *Dessins autographes des plus célèbres maîtres de toutes les écoles; Kongl. Svenska Museum, samling af conturteckningar med en analytisk och critisk beskrifning öfver hvarje ämne* (1821—23, utgifvet i samarbete med Wetterling) m. fl. arbeten, äro frukter af B:s omfattande flit. — I sin ungdom förälskade sig B. i en fröken *Ulrika Hjerta*, tio år äldre än han själf, och gifte sig med henne vid tjugutvå års ålder. Detta äktenskap varade i femtionio år. När B. dog vid åttiofyra års ålder d. 8 febr. 1857, hade hans maka, nittioett år gammal, tre år förut gått ur lifvet.

Boklund, Johan Christoffer, målare. Född d. 15 juli 1817 på Kulla-Gunnarstorp i Skåne, där fadern, *Johan Cristofer Bokelund*, var förvaltare. Modern hette *Ingrid Sophia Färnström*. — De dyrbara målningsskatter, som exc. C. de Geer sammanfört på detta sitt älsklingsställe, gjorde ett djupt intryck på den unge gossen och bestämde i ej ringa mån riktningen af B:s lif. B. fick under några års vistelse i Lund taga lektioner för akademiens ritlärare Körner, hvilka lektioner dock inskränkte sig till undervisning i litografi och kolorering. Han begaf sig till Köpenhamn, där han af professor Lund erhöll sin första ledning i målarekonsten. 1837 begaf sig B. till Stockholm, där

han intogs som elev i Konstakademiens antikklass. Här utvecklades lika fort som grundligt hans rika naturanlag. I sällskap med Höckert företog B. 1846 en konstresa till München, där han inom kort lyckades vinna konung Ludvigs och de där vistande konstnärernas uppmärksamhet. De år, 1846—54, B. här uppehöll sig, kunna anses som det första skiftet af hans konstnärsverksamhet; och en mängd taflor från denna tid, sedan spridda öfver hela världen, vittnade fördelaktigt om hans rastlösa flit och hastiga framsteg på konstnärsbanan. Det sistnämnda året begaf han sig till Paris, där han i två år arbetade på Coutures atelier. — 1856 återkommen till Stockholm, efter ett tioårigt vistande i främmande land, kallades han genast till ledamot af Fria konsternas akademi och erhöll uppdrag att inom akademien bilda en målareskola. — 1856 utnämnd till professor, 1866 till intendent för nationalmuseums konstafdelning, och 1867 hofintendent samt föreståndare för Carl XV:s enskilda tafvelsamling, blef B i hög grad upptagen af administrativa göromål, men han hann icke desto mindre utföra en mängd större och mindre målningar, af hvilka flera pryda nationalmuseums konstgalleri. B., som 1867 efter Qvarnström valdes till direktör för de Fria konsternas akademi, afled i Stockholm d. 9 dec. 1880. — B. har utfört åtskilliga genretaflor, särskildt i sina yngre år, samt historie- och kostymtaflor — *Rådplägning; Gustaf II Adolf och Axel Oxenstierna; Ordonnans från trettioåriga kriget; Porträtt af drottning Lovisa; Meranerskyttar; En lärd; Marodör; Den nyfikne trumpetaren,* o. s. v. — samt akvareller. Hans arbeten äro pittoreska, väl grupperade, med för sin tid realistisk färgbehandling. Genom sin personliga ställning till Carl XV, hvilkens lärare han var, befrämjade han i hög grad de konstnärliga intressena. — Gift 1858 med *Carola Stuttgardter* från München.

Bolander, Lars, djur- och blomstermålare.

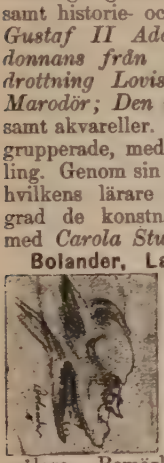

Denne konstnär, om hvars lefnadsomständigheter man knappast känner mera, än att han var utgången från ett fattigt föräldrahem i Småland, upptog under fortgången af sina studier Oudrys maner och blef för sin tid en skicklig djur- och blomstermålare. Bemärkt af konung Gustaf III, anställdes han som dekorations- och ornamentsmålare vid teatern. Död 1795.

Bolinder, Johan Erik, miniatyrmålare. Äfven om denne konstnärs lefnadsöden. känner man så godt som intet. Som konstnärlig företeelse intager han emellertid en ganska aktningsvärd plats inom miniatyr-måleriet, en konstgren, som, odlad af Lafrensen, Lorens Sparrgren m. fl. och uppburen af den allmänna smaken, vid 1700-talets slut och i början af 1800-talet uppnådde en icke obetydlig grad af blomstring. B:s miniatyrporträtt äro framstående såväl i modellering som för den naturtrohet, finess och mjukhet, hvarmed originalets drag återgifvas. Född 1768 stod B. just på höjden af sitt konstnärskap, när han bortkallades af döden 1808.

1. **Bolinder, Jean,** fabriksidkare. Född d. 12 sept. 1813 i Vaksala socken nära Uppsala. Föräldrar: komministern i Vaksala *Erik Bolinder* och *Elisabet Johanna Schalin.* — B. for 1829 till Stockholm, där han blef lärjunge hos bergsrådet Broling, och var 1834—44 verkmästare vid k. myntet. 1841 reste han i sällskap med sin yngre broder Carl Gerhard (se nedan!) till England, med reseanslag af järnkontoret och kommerskollegium. Bröderna hemkommo 1844, sedan de inhämtat kännedom om järnmanufakturen, och 1845 öppnade de på Kungsholmen »J. & C. G. Bolinders mekaniska verkstad», hvilken efter hand blef en af landets allra förnämsta industriella inrättningar. »Bolindrarnas» spisar och kaminer, deras ångmaskiner och ångsågar uppskattades och uppskattas både inom och utom Sverige. Jean B. var i nära trettio år firmans chef och, sedan affären ombildats till aktiebolag, styrelsens ordförande. — Ledamot af Vetenskapsakademien 1858. B. var för öfrigt en varmhjärtad person med sinne för konsten, hvarom »Bolinderska huset» i Stockholm, sedermera utgörande en del af Grand Hôtel, bär vittne. Död d. 8 mars 1899. — Gift 1857 med *Selma Christina Hildegard Hasselqvist.*

2. **Bolinder, Carl Gerhard,** fabriksidkare. Född i Vaksala socken d. 24 sept. 1818, den föregående broder. B. anställdes, nitton år gammal, såsom elev vid Sam. Owens verkstad i Stockholm, därifrån han 1838 kom till Motala och sedermera såsom verkmästare till Kockums gjuteri i Malmö. 1841 gjorde han brodern sällskap till England. B. var verkstadschef vid Bolinderska etablissementet. Död i Stockholm d. 21 maj 1892. — Gift 1861 med *Zelma Beckman.*

Bolméer, Bengt Magnus, universitetslärare. Född i Hvittaryd i Småland d. 16 jan. 1785. Föräldrar: kyrkoherden *Magnus Bolméer* och *Ingrid Katarina Lundelius.* — Student i Lund 1802, eröfrade B. efter sex års studier lagerkransen därstädes och fästes vid universitetet såsom docent i historia 1810. Utnämnd till adjunkt 1816, förestod han under någon tid först den estetiska och sedan den historiska professuren och erhöll 1824 fullmakt som professor i orientaliska språk. »Om äfven det verksamhetsfält, hvartill B. af naturen var kallad, snarare torde ha varit historien, än de österländska språken, och hans verksamhet såsom lärare ej blef af stort inflytande, så var han dock genom sina personliga egenskaper och sin omfattande humanistiska bildning, under sin kraftfulla ålder, en af samtidens mera framstående män vid universitetet. Han var det sammanhållande bandet i den krets af akademiska lärare som benämndes »Härberget», och det nära vänskapsförhållande, i hvilket han stod till den

störste af dettas medlemmar, Esaias Tegnér, har gjort hans minne förenadt med dennes.» — Representant för Lunds universitet under några riksdagar. Död d. 11 jan. 1849. — Gift 1833 med *Laura Lundblad*.

Boltzius, Fredrik August, »helbrägdagörare».

Född i Grafva socken, Värmland, d. 13 maj 1836, där fadern var hemmansägare. Sonen måste, sedan den åt dryckenskap hemfallne fadern förslösat sin förmögenhet och dött i fattigdom, taga tjänst. B. blef 1864 »väckt» och började lida af själfmordsmani, när han kände sig tryckt af sina synder. Längre fram uppträdde B., hvilken vandrade omkring som handelsman, såsom helbrägdagörare, i det att han behandlade troende sjuka med bön, smörjning med olja och handpåläggning. Han uppträdde 1884 i Stockholm, och påstods det, att han utförde lyckade kurer på högt uppsatta personer. Han fick pekuniärt understöd och etablerade sig i sin födelsebygd, dit massor af sjuka reste. B. har sedermera flera gånger varit i Stockholm och rest omkring i landet. B. försätter utan tvifvel sina patienter i hypnotiskt tillstånd, hvarunder de mottaga suggestioner; i fall, där sjukdomen bestått i någon nervös funktionsrubbning, har han på detta sätt kunnat bota till och med på afstånd genom utsända svettedukar, i det att hypnosen likväl försiggått. Men berättelserna om förlorade kroppsdelar, som åter vuxit ut, om kräfta som botats och dyl., äro endast fabler. Om B. har skrifvits åtskilliga böcker och uppsatser, hvari tages parti för och emot honom.

Boman, Magnus, präst, öfversättare. Född d. 24 dec. 1758 i Lilla Mellösa socken af Södermanland, där fadern var rättare. Under de hårdaste försakelser genomgick B. Strengnäs skola och gymnasium, och blef student i Uppsala 1784. Här ägnade han sig företrädesvis åt språkstudier, i mening att framdeles taga filosofiska graden; men hindrad af sin fattigdom, måste han snart lämna universitetet och för utkomstens skull ingå på den prästerliga banan 1786. Efter flera e. o. befattningar inom stiftet, befordrades han 1804 till skolmästare i Södertelje. Han dog redan d. 26 nov. 1808. B. var en grundlig språkkännare och säker öfversättare. Detta har han ådagalagt genom en versifierad tolkning af *Phædri æsopiska Fabler*, genom en obunden af *Ovidii Fabler om Förvandlingar*, genom metriska af *Dionysii Catonis sedolärande Disticha till sin son* samt »*Arbeten och Dagar, sånger af Hesiodos*». — Det förtjänar anmärkas, att på en tid då ingen annan tänkte på en svensk hexameter, öfversatte B. i detta versslag Phædri fabler, och redan innan Regnér framträdt med sina metriska öfversättningar hade B. bildat sådana efter Catos Disticher. Likaså förtjänar det ihågkommas, att han som rättesnöre i sin prosodi antagit accenten, fastän han icke förmått att i detta hänseende genomföra sina grunder med samma noggrannhet, som Adlerbeth sedan gjorde.

Boman, Per Konrad, tonsättare, estetiker. Född

1804. — Några år musikreferent i Post- och Inrikes-Tidningar, lämnade han värdefulla bidrag till den af Bauck redigerade Ny Tidning för Musik. Af hans kompositioner må nämnas: *Byn i bergen* och *Ljungby hornoch pipa*, med text af G. Silfverstolpe, båda uppförda på K. teatern; *Gustaf Vasas dröm*, kantat med orkester; *Värmlandsvisan med variationer för piano;* åtskilliga *sånghäften;* hvarjämte han på svenska öfversatt *Birch: Dramatik oder Darstellung der Bühnenkunst* 1850. — B. var kamrerare i generaltullstyrelsen. Död i Stockholm 1861.

Bonde. Ätten härstammar från Småland, där den vid medlet af 1300-talet ägde Bordsjö. Dess med säkerhet först kända medlemmar voro bröderna *Tord Bonde* och *Erengisle Petersson*, hvilka lefde 1320. Riksrådet Carl Bonde blef 1651 friherre, och hans sonson, presidenten Carl Bonde, upphöjdes 1695 i grefligt stånd och är stamfader för grefliga ätten *Bonde till Björnö*. Å den utdöda friherrliga ättens nummer erhöll 1803 öfverstekammarjunkaren Carl Göran Bonde introduktion som friherre. — Af *friherrliga* ätten Bonde märkas följande:

1. **Bonde, Carl Filipsson**, riksråd, president.

Född på Säckestad d. 19 okt. 1581; son af furstliga rådet *Filip Jönsson Bonde* till Säckestad och Bordsjö, samt *Karin Ulfsdotter Snakenborg*. — Såsom kammarherre hos konung Carl IX, utnämndes B. 1607 till ståthållare öfver Dalarna, Koppar- och Järnbergslagen, hvilket ståthållareskap efterhand utvidgades med styrelsen öfver Salberget, Västerås och Västmanlandsbergslagen. — 1622 förordnad till kammarråd och 1628 till ståthållare i Nerike, inkallades B. 1633 i rådet och utnämndes 1637 till den förste generalguvernören eller presidenten i bergskollegium eller bergsamtet, såsom det då ännu kallades. — 1651 upphöjd till friherre med åtskilliga gårdar i Laihela i Österbotten till förläning, blef B. stamfader för den friherrliga ätten med samma namn. Död d. 29 febr. 1652. — Gift 1: 1613 med friherrinnan *Beata Oxenstierna*, syster till Axel Oxenstierna, och 2: med *Beata Sparre*, dotter af rikskanslären Erik Sparre.

2. **Bonde, Gustaf**, riksskattmästare. Född

1620; den föregående son i första giftet. — Gustaf B. blef vid tjugufem års ålder kammarråd, tre år därefter landshöfding i Södermanland och 1653 riksråd och rikskammarråd. År 1659 förordnad till öfverinspektor för bankoverket i Stockholm, blef han följande året kammarpresident och efter Carl Gustafs död en bland förmyndarna för den minderårige Carl XI. Till denna förtroendeplats hade konungen i sitt testamente förordnat Herman Fleming i egenskap af riksskattmästare; men då

denne af rådet fruktades som en afgjord ifrare för reduktionen, togs hans svaga hälsa till förevändning för hans entledigande och B. blef riksskattmästare och medlem af förmyndarestyrelsen i hans ställe. Ehuru ingen vän af reduktionen, var B. långt ifrån den man förmyndareregeringen och i främsta rummet dess inflytelserikaste ledamot M. G. de la Gardie hade påräknat. I sträng motsats till rikskanslärens och flertalets politik, som ännu sökte Sveriges väl i fortsatta krig, uppträdde B. och yrkade, att regeringen framför allt borde bereda detta i befrämjandet af landets fredliga förkofran. För detta ändamål fordrades utom fred en stark inskränkning af rikets utgifter och förökande af dess inkomster, genom en billig reduktion och den största varsamhet i beviljandet af donationer. I striden för dessa grundsatsers förverkligande understöddes han mot förmodan af Clas Rålamb, hvilken man intagit i rådet i afsikt att begagna honom som motvikt mot B:s finansplaner. Denne lyckades också, där han fick fritt handla, bringa ordning och skick i finanserna, ehuru han med alla ansträngningar icke kunde förebygga Palmstruchs bankrutt och upplösningen af hans bank, som gynnades af rikskanslären. På resa till Tyskland, för att vid dess varma bad söka återvinna en försvagad hälsa, afled han i Hamburg d. 25 maj 1667. — Gift 1: 1644 med *Maria Elisabet Ulfsparre* och 2: 1647 med *Anna Kristina Natt och Dag*.

3. **Bonde, Krister,** riksråd, legat. Född på

Espelunda i Nerike d. 12 dec. 1621; den föregåendes broder. — Efter fem års studier vid Uppsala universitet anträdde B. 1638 en utländsk resa och tillbragte tvenne år vid universiteten i Oxford och Leyden. Efter sin hemkomst 1641 utnämnd till assessor i bergskollegium, utnämndes han 1645 till landshöfding i Nora och Lindes bergslag och blef, då dessa 1648 förenades med Örebro län, landshöfding öfver Nerike och ståthållare på Örebro slott. Vid 1652 års riksdag landtmarskalk, inkallades B. följande året, jämte sin äldre broder, i rådet och utnämndes 1655 till kommerseråd och kort därefter till president. Sistnämnda år afgick han som »legat extraordinaire» på en beskickning till England, för att underhandla om förbund med protektorn Cromwell, och utförde med »mycken värdighet, klokhet och framgång» detta viktiga ärende. Efter det ånyo utbrutna danska kriget kallades han, jämte några andra riksråd, till konungen och svenska hären på Själland. Men han angreps i Helsingör af en hetsig feber, hvilken slutade hans lif d. 9 maj 1659. — Gift 1: 1643 med friherrinnan *Ebba Leijonhufvud* och 2: 1654 med *Elsa Cruus*.

4. **Bonde, Carl Göran,** en af rikets herrar. Född på Fituna d. 22 juli 1757. Föräldrar: kaptenen *Jöns Alexander Bonde* och friherrinnan *Ulrika Eleonora Rosenhane*. — På den militära banan, där B. ingick vid sexton års ålder såsom underkonduktör vid fortifikationen, avancerade han till öfverste och generaladjutant 1792. Inom hofchargen, som han under nästan hela sitt lif tillhörde, steg han till öfverstekammarjunkare samt blef 1818 en af rikets herrar och 1822 Serafimerriddare. Om excellensen Carl Göran B., som 1802 upphöjdes i friherrligt stånd och 1803 adopterades på den sedan 1712 utdöda friherrliga ättegrenen, har blifvit antecknadt: »att han var en i alla afseenden utmärkt man, förenande med mycken lärdom och djup kunskap i våra fornhäfder stor skicklighet i hofvets salar och vid de många enskilda och viktiga underhandlingar, som han anförtroddes af Gustaf III, Carl XIII och Gustaf IV Adolf». Död på Nynäs i Södermanland d. 24 okt. 1840. — Gift 1784 med *Agneta Sofia Hildebrand*.

5. **Bonde, Carl Jedvard,** öfverstekammarherre,

historisk samlare. Född på Eriksberg i Södermanland d. 4 mars 1813; den föreg. sonson. Föräldrar: öfverstekammarjunkaren friherre *Carl Carlsson Bonde* och *Ingeborg Bonde*. — Efter sju års vistelse vid offentliga läroanstalter i Bremen, utnämndes han 1831 till fänrik vid Svea lifgarde. Men han lämnade inom kort den militära banan och anställdes efter i Uppsala undergångna examina vid svensk-norska beskickningen i Paris, där han uppehöll sig 1837—40 och därunder hade förmånen af ett nästan dagligt umgänge med alla den tidens utmärktheter inom den politiska, vetenskapliga och konstnärliga världen. Återkommen till Sverige utnämndes han 1841 till kammarherre hos drottning Desideria. — Öfverstekammarjunkare 1854, utförde han på uppdrag af Carl XV en beskickning till kejsar Napoleon i Frankrike och Leopold af Österrike 1859. Vid sin faders död 1857 innehafvare af Eriksbergs fideikommiss, i värde jämförligt med ett och annat tyskt fursten döme, förbättrade han oafbrutet och förskönade denna egendom och sammanbragte därstädes ett storartadt bibliotek, porträtt, gravyrer och mynt samt ett dyrbart arkiv, handskrifter och autografer, hvilket han med förekommande vänlighet ställde till historiska forskares disposition. B., som 1878 blef Serafimerriddare, afled å Eriksberg d. 24 dec. 1895. — Gift 1846 med grefvinnan *Wilhelmina Sofia Charlotta Lewenhaupt*.

6. **Bonde, Knut Filip,** hofman, riksdagsman,

skriftställare. Född på Eriksberg i Södermanland d. 9 mars 1815; den föregåendes broder. — Frih. Knut B. ägnade sig i ungdomen åt det militära yrket och blef 1837 underlöjtnant vid Smålands husarregemente, men lämnade åter krigstjänsten efter fyra år, för att genom resor i utlandet fullända sin världsbildning. Under dessa resor, så väl som i privatlifvets lugn, åt hvilket han öfverlämnade sig efter hemkomsten till fäderneslandet, sysselsatte han sig med studier i politik och statsekonomi och uppträdde 1849 som författare med: *Hambourg et son commerce, principalement*

dans ses relations avec la Suède et la Norvège. Detta sakrika arbete följdes året därpå af *Handels-Politiska betraktelser*, med en mängd nya idéer och åsikter, hvilka på sin tid mycket förkättrade, sedan till stor del ingingo i lagstiftningen. — 1851 offentliggjorde han några studier benämnda: *Några ord om Sveriges utrikes handel*, hvaraf hans året därefter utkomna större arbete: *La Suède et son commerce* kan anses som en fortsättning eller utveckling. Af konung Oscar I omfattad med mycken bevågenhet, utnämndes han 1846 till öfverintendent vid konungens hof och 1852 till förste direktör vid K. Maj:ts hofkapell och spektakler, hvilken senare befattning han innehade i fyra år. Denna hans teaterbefattning bildade en »glanspunkt» i K. teaterns annaler och erinrade i mycket om Gustaf III:s lysande dagar. Sedan han 1856 befriat sig från alla band i statens tjänst, ägnade han sin tid och sina krafter åt en mängd allmännyttiga företag, bland hvilka må nämnas: Industriaktiebolaget, Musikaliska konstföreningen och Svenska slöjdföreningen, till hvars ordförande han valdes 1863. — År 1865 blef han genom testamente af sin frände, grefve C. H. Anckarsvärd, innehafvare af Follnäs fideikommiss i Södertörn och var denna valkrets' representant i riksdagens Andra kammare de två sista åren han lefde. Öfverstekammarjunkare. Död i Stockholm d. 17 okt. 1871. — Gift 1: 1844 med lady *Augusta Margaret Fitz-Clarence* och 2: 1849 med miss *Helena Ester Florence Robinson*.

7. **Bonde, Carl Carlsson**, hofman, landthushållare, politiker. Född i Stockholm d. 11 juni 1850; den föregående brörson och son till B. 5. — Han blef 1869 student i Uppsala, hvarest han 1872 aflade kansliexamen och tjänstgjorde under de följande åren som attaché vid skilda europeiska hof till 1876, då han utnämndes till andra sekreterare i kabinettet, från hvilken befattning han dock redan s. å. afgick för att med erhållen kammarherretitel ägna sig åt skötseln af den af honom inköpta egendomen Gimmersta i Södermanlands län. — Han deltog med ifver i hembygdens allmänna angelägenheter och är sedan en följd af år ledamot af länets landsting och dess hushållningssällskaps förvaltningsutskott samt har tillika varit statsrevisor 1880, 1884—86 samt 1891. Ledamot af Andra kammaren vid riksdagarna 1888—90 och 1894—99, representerade han där frihandelsvänliga och moderat-liberala tendenser samt visade mer än en gång klar blick för den politiska situationen. Han tillhörde först gamla landtmannapartiet och de första åren efter »sammanslagningen» det återförenade. Af missnöje med dess alltjämt fortgående dragning åt höger, anmälde han sitt utträde vid början af 1897 års riksdag och bildade kort därefter tillika med ett tjugutal representanter, hufvudsakligen från Värmlands, Gefleborgs och Kopparbergs län, hvilka lämnat landtmannapartiet utan att förena sig med folkpartiet, en diskussionsklubb, som efter B. erhöll namnet »gruppen Bonde». Flertalet af dess medlemmar, som 1900 ännu voro kvar i riksdagen, uppgingo då i »liberala samlingspartiet». — B., som sedan 1883 är ledamot af landtbruksakademien jämte en del andra samfund, har äfven uppträdt som författare med *Hedvig Elisabeth Charlotta, »Fersenska mordet»* 1898—99 och utgifvandet af *Hedv. Elisab. Charlottas anteckningar om Sverige och Norge 1814*, 1896, samt *Tvenne egenhändiga bref från drottning Kristina* 1899. — Han är sedan 1898 censor och inspektör för dramatiska teatern och blef 1900 öfverstekammarjunkare. — Gift 1876 med friherrinnan *Ulrika Sophie Beck-Friis*, dotter af grefve Corfitz B. (se sid. 64).

Af *grefliga* ätten *Bonde till Björnö* märkas:

1. **Bonde, Carl**, kongl. råd, president. Född d. 11 okt. 1648; son af riksskattmästaren friherre *Gustaf Bonde* (se ofvan, friherrliga ätten, B. 2), och hans senare fru *Anna Kristina Persdotter Natt och Dag*. — Hemkommen från en utländsk resa, utnämndes B. vid tjugutre års ålder till kansliråd och afgick tre år därefter som envoyé till Frankrike, där han skall hafvå gjort konungen och sitt fädernesland flera viktiga tjänster. — 1684 utnämnd till lagman öfver Västergötland och Dal, förordnades han till ledamot i reduktionskommissionen och sändes därefter af Carl XI till Estland, för att äfven där genomföra reduktionsverket. Detta gjorde han med den moderation och samvetsgrannhet, att Estlands adel lämnat honom det hedrande vittnesbörd, att han aldrig öfverskridit sin instruktion och icke med vett och vilja tillfogat någon orätt. Till belöning undfick han 1687 fullmakt som landshöfding öfver Tavastehus och Nylands län och utnämndes 1695 till k. råd och president i Dorpats hofrätt. Samma år upphöjdes han i grefligt stånd och blef så stamfader för grefliga ätten Bonde till Björnö. — År 1697 förflyttades han från Dorpat till president i kommerskollegium och erhöll i uppdrag att 1698 afgå som ambassadör till England, för att återlämna de af Carl XI burna insignierna af Strumpebandsorden samt afsluta ett anfalls- och försvarsförbund, i hvilket han ock lyckades. Död d. 16 dec. 1699. — Gift 1: 1680 med grefvinnan *Eleonora Margareta Brahe*, dotter af riksrådet Nils Nilsson Brahe, och 2: 1693 med grefvinnan *Maria Gustafva Gyllenstjerna*.

2. **Bonde, Gustaf**, riksråd, mecenat. Född i Stockholm d. 6 april 1682; den föreg. son i första giftet. — Genom sin mångsidiga lärdom och omutliga redbarhet en af de utmärktaste män på sin tid, uppsteg B. till statens förnämsta ämbeten, icke ensamt på grund af sin börd, utan med den rätt, som tillkommer den verkliga förtjänsten. Efter slutade studier i Tübingen utnämnd 1705 till kammarherre hos Carl X:s änkedrottning, blef han 1711 kommerseråd, 1718 landshöfding i Östergötland samt tre år därefter president i bergskollegium. När B.

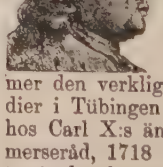

1727 upphöjdes till riksråd, skall han varit den tjugonde af sin ätt, som i oafbruten följd, son efter far, bekläd detta viktiga ämbete. — 1737 kallad till Uppsala universitets kanslär, rättfärdigade han på ett lysande sätt detta universitetets val genom flera för undervisningen nyttiga inrättningar, såsom en ny lärostol i fysik, kemiska laboratoriet, akademiska ridhuset, återupprättandet af botaniska trädgården, m. m. — Tillgifven grefve Horns politik drefs B. vid 1738—39 års riksdag af Hattarna från sitt rådsämbete och drog sig tillbaka i landtligt lugn, hvarunder han sysselsatte sig med lärda forskningar och studier. Af hans arbeten må nämnas: *Clavicula hermeticæ scientiæ ab Hyperboreo quodam* 1746; *Om de fordna konungar, jarlar och regenter, som uti gamla efterrättelser igenfinnas hafva regerat i Götha riken, innan de med Svea eller Upsalariket blefvo förenade* 1758, m. m. Ledamot af Vetenskapsakademien. Förändrade förhållanden bragte likväl ännu en gång hans politiska åsikter till heders, hvarför han vid 1761 års riksdag ånyo inkallades i rådet, där han kvarstannade till sin död d. 5 dec. 1764. — Gift 1: 1708 med friherrinnan *Charlotta Ulrika von Liewen* och 2: 1740 med *Vivica Trolle*.

3. **Bonde, Gustaf Trolle-**, konstälskare, mecenat. Född d. 28 mars 1773; den föregående sonson, son af riksrådet och riksmarskalken, grefve *Carl Bonde* och grefvinnan *Ebba Margareta Bonde* af Säfstaholm. — Efter slutade studier företog grefve B. en resa till Tyskland, Schweiz, Frankrike och England och utbildade därunder det fina och omfattande konstsinne, som sedan gaf en så ädel prägel åt hela hans lif. — 1798 utnämnd till kammarherre hos drottning Fredrika Dorotea Vilhelmina, blef han 1816 hofmarskalk och 1823 öfverstekammarjunkare. En af rikets herrar 1826. År 1809 innehafvare af Trolleholms fideikommiss i Skåne, upptog han namnet Trolle-Bonde och erhöll k. maj:ts tillåtelse att öfverflytta fideikommissrättigheten från sin fädernegård Björnö till mödernegården Säfstaholm. Den sistnämnda gården hade 1762 afbrunnit, med där samlade skatter af historiskt och litterärt värde; grefve B. uppbyggde den ånyo och uppförde 1815 det n. v. praktfulla slottet, där han efterhand samlade ett utvaldt bibliotek, utmärkta skulpturer och en den största tafvelsamling i Sverige. En stor del af denna är bildad af utmärkta svenska konstnärers arbeten, hvilka han själf beställde och förstligt betalade. Därjämte understödde han med aldrig tröttnande gifmildhet lofvande konstidkare och yngre obemedlade vetenskapsmän; icke ens då han råkat ut för olyckan att träffas af en obotlig blindhet, svalnade hans kärlek för konsten och välviljan för dess idkare. Benämningen »blinda excellensen», såsom han vanligen kallades, har öfvergått till ett ärenamn för en af de ädlaste bland Sveriges mecenater. Ledamot af Vetenskapsakademien. Död d. 3 jan. 1855. — Gift 1806 med friherrinnan *Charlotta Bonde*, som skilde sig från honom och gifte sig med den bekante politikern grefve Carl Henrik Anckarsvärd.

4. **Bonde, Carl Johan Trolle-**, riksdagsman, skriftställare. Född på Kjesäter d. 16 juni 1843; den föreg. brorsons son. Föräldrar: öfverstekammarjunkaren, grefve *Gustaf Trolle-Bonde* och friherrinnan *Julie Vilhelmina Elisabet Susanna Banér*. — Student 1862, var han 1863—69 officer vid Lifgardet till häst. B. var 1883—84 ledamot af riksdagens Andra kammare samt af Första kammaren 1885—91 och återigen från 1897 samt tillhör den protektionistiska gruppen därstädes. — B. har författat beskrifningar öfver sitt fideikommiss *Trolleholm* 1892, som han låtit undergå en präktig restaurering, samt öfver sina egendomar *Kjesäter* 1893 och *Hesselby* 1894. Han har vidare utgifvit *Porträttsamlingen på Vibyholm* 1876 och 1895 *Anteckningar om Bondeslägten* efter sin farfaders fars, grefve Karl Bondes i Säfstaholms arkiv befintliga dagböcker och anteckningar. — Gift 1867 med friherrinnan *Eva Fredrika Emerentia Leijonhufvud*.

5. **Bonde, Claës Ulfsson**, president, genealog. Född d. 27 nov. 1664. Föräldrar: lagmannen i Skåne *Ulf Bonde* och friherrinnan *Kristina Bjelkenstjerna*. — Utrustad med grundliga kunskaper efter en längre tids vistelse vid Lunds och Uppsala högskolor, företog han 1688 en utrikes vetenskaplig resa, hvarunder han besökte flera främmande lärosäten. Han återkom till fäderneslandet 1691. Här fortsatte han ytterligare sina studier hufvudsakligen i fäderneslandets statistik samt svenska släkters ättelängder, i hvilka hans stora kännedom förskaffade honom tillnamnet »genealogicus». — Utnämnd 1713 till landshöfding öfver Blekinge län och 1718 upphöjd till riksråd, förordnades han följande året till rikskammarråd och president i den kommission, som tillsattes öfver upphandlingsdeputationen. — 1719 erhöll han greflig värdighet och blef stamfader för grefveätten Bonde till Säfstaholm, hvilken redan 1783 utgick med hans son, kammarherren *Fredrik Lorentz B.* Presidenten Clas Ulfsson B. afled på Säfstaholm d. 23 april 1726. — Gift 1697 med friherrinnan *Beata Märta Sparre*.

Bondeson, August Leonard, skriftställare, läkare. Född i Vessige församling, Hallands län, d. 2 febr. 1854. Föräldrar: skomakaren *Carl Bondesson* och *Lisa Beata Nygren*. — B. blef 1876 student i Uppsala, hvarest han 1884 aflade medicine kandidat- och 1889 medicine licentiatexamen, hvarpå han slog sig ned som praktiserande läkare i Göteborg, där han ännu är verksam. — Vid universitetet gjorde han sig känd som en ifrig landsmålare, den där både i sång och skrift visade sig innerligt förtrogen med folklifvet i skilda delar af vårt land, främst naturligtvis i sin egen

hembygd, på hvars tungomål han affattade raskt på hvarandra följande berättelser, bland hvilka må nämnas: *Visor på Åtradalens bygdemål* 1878; *Jon i Slätthult* 1880; *Marknadsgubbar på Sjönevad* 1881; *Från julgille och lekstuga* (svenska folkdanser, 1884); *Historiegubbar på Dal* 1886. m. fl. — Hans berättelser utmärka sig för en sund realism, förenad med mänsklig medkänsla och förstående humoristisk uppfattning. Än mera framträda dessa senare egenskaper i den med stort bifall mottagna dråpliga berättelsen: *Skollärare John Chronschoughs memoarer från uppväxttiden och seminariedren till trycket befordrade* 1897. — B. har äfven uppträdt som författare å det dramatiska området med tragedien: *Store Lars* 1894 och folklustspelet *Smålandsknekten* s. å. — Ogift.

Bonnier, Albert, bokförläggare. Född i Köpenhamn den 21 oktober 1820. Föräldrar: bokhandlaren i Köpenhamn *Gerhard Bonnier* och *Ester Elkan.* — Albert B. kom vid femton års ålder till sin äldste broder, *Adolf*, hvilken 1827 öppnat en bokhandel i Göteborg och 1829 flyttat till Stockholm. I broderns affär arbetade Albert B. åren 1835—65 men började därjämte 1837 egen förlagsaffär — »Förlagsbyrån» — hvilken han alltsedan 1858 dref under eget namn. Åren 1840—42 var han för att lära bokhandel i Leipzig, Wien och Pest. År 1856 inköpte B. Hörbergska boktryckeriet på Riddarholmen, hvilket han 1865 tillika med bokförlaget flyttade till Ålands- nu varande Mäster-Samuelsgatan n:o 19. B. inträdde som medlem i Svenska bokförläggareföreningen 1844 strax efter dess stiftande och var denna förenings ordförande 1877—87. — Från en ringa början upparbetade B. sin affär till en af de största i landet. I besittning af ett öfverlägset förstånd och fin smak hade han en skarp blick för tidens kraf, hvarjämte hans arbetsförmåga var allenastående. Vid sin död, som inträffade den 26 juli 1900, hade B. mer än 4,000 artiklar i sin förlagskatalog, och det fanns knappast en enda bland dessa otaliga böcker, som han icke själf genomgått i manuskript eller korrektur. Sveriges och Finlands mest framstående författare hade Bonnier till sin förläggare. Bland de äldre författarne märkas C. J. L. Almquist, H. Bjursten, August Blanche, Crusenstolpe, Frans Hedberg, Lea, G. H. Mellin, Viktor Rydberg, fru Schwartz, Elias Sehlstedt, P. Sparre, Z. Topelius m. fl.; bland de yngre A. Bondeson, Gustaf Fröding, G. af Geijerstam, Tor Hedberg, Verner von Heidenstam, Ellen Key, Sonja Kovalevsky, Selma Lagerlöf, Anne Charlotte Leffler, Oscar Levertin, A. Lundegård, Math. Malling, H. Molander, G. Nordensvan, Mathilda Roos, G. Steffen, August Strindberg, Anna Wahlenberg, finnarne Tavaststjerna, Ahrenberg, o. s. v. Af andra mera betydande förlagsartiklar utgifna af Albert Bonnier märkas folkkalendern *Svea*, årligen utgifven sedan 1844, Romantidskriften *Nya (Europeiska) Följetongen* sedan 1846, genom hvilken ett ypperligt antal af utlandets bästa romaner, från Sue och Bulwer till Zola och Tolstoy blifvit införlifvade med den svenska litteraturen, *Sveriges Handelskalender* sedan 1859, *Anreps Adelskalender* sedan 1855, Planschverk, Teaterstycken (inemot 400), Barnböcker, Populär-vetenskapliga arbeten (Verdandis Småskrifter, Den kunskapsrike Skolmästaren, Sv. biografiskt handlexikon m. m.), Bibl. för resebeskrifningar (Stanleys, Sven Hedins, Nansens m. fl:s märkliga resor) o. s. v. — B. var en afgjordt frisinnad natur som aldrig sökte pålägga författarne något tvång rörande åsikter eller uttryckssätt. — Gift 1854 med *Betty Rubenson.* — Dottern *Eva*, född den 17 nov. 1857, är talangfull målarinna. Bland hennes arbeten märkas »Reflex i blått» samt »Musik». Har äfven ägnat sig åt konstindustri. — Till minne af Albert Bonnier stiftade hans arfvingar 1901 en stipendiefond af 150,000 kronor, hvaraf årliga räntan skall »användas till understöd åt på svenskt språk skrifvande skönlitterära författare af talang».

Boom, Johan van, musiker, tonsättare. Född i Utrecht i Holland d. 13 mars 1807. — Aderton år gammal reste van B. till Stockholm, där hans virtuositet som pianist snart väckte allmän uppmärksamhet och han öfvertalades att kvarstanna som pianolärare. Han kallades 1844 af Musikaliska akademien till dess ledamot och fem år därefter till lärare i klavér- och pianospelning. När akademien några år därefter undergick en fullständig omskapning, utnämndes v. B. 1859 till professor och verkade i denna befattning till sin död d. 19 mars 1872. — Af hans talrika kompositioner må nämnas: operan *Necken*, gifven på k. teatern; *Frithiof på hafvet*, tonmålning; *Sonat för piano; Mässa; Kör för mansröster med stor orkester*, gifvén vid kronprinsen Carls förmälning, m. m. B. var en pianist af första ordningen. — Ogift.

Borelius, Johan Jakob, filosof. Född d. 21 juli 1823 i Skinskattebergs socken af Västmanlands län. Föräldrar: prosten *Jakob Borelius* och *Catharina Ulrica Böttiger.* Student i Uppsala 1841, blef B. filosofie doktor 1848, docent i teoretisk filosofi 1849; 1852 lektor i filosofi vid högre elementarläroverket i Kalmar och 1866 professor i teoretisk filosofi vid Lunds universitet, från hvilken befattning han tog afsked 1898. — B. har offentliggjort många skrifter och afhandlingar, såsom: *Hegels åsigt om filosofiens betydelse* 1852; *Det Hegelska systemet och den spekulativa etiken* 1853; *Den dogmatiska rationalismens strid mot den spekulativa filosofien* 1857; *Den praktiska filosofiens förhållande till den teoretiska* 1859; *Kritik öfver den Boströmska filosofien* 1859—60; *Lärobok i den formella logiken* 1863; *Skandinavien und Deutschland* 1876; *En blick på den nuvarande filosofien i Tyskland* 1879; *En blick på den nuvarande filosofien i Frankrike* 1880. — B., som ansluter sig till Hegels filosofi, låg på sin tid i en ytterst

bitter polemik med K. J. Boström och dennes anhängare, hvilkas metod han ogillar, liksom läran att Gud i och för sig icke står i något förhållande. — Gift 1869 med *Hedvig Augusta Wilhelmina Lönbohm.*

1. **Borg, Per Aron,** stiftare af institutet för döfstumma och blinda. Född i Avesta d. 4 juli 1776. Föräldrar: rektorn, sedermera lektorn i Västerås *Erik Gustaf Borg* och *Johanna Didron.* — B. ingick efter slutade studier i k. kansliet och utnämndes 1809 till protokollssekreterare. Åskådandet på K. teatern af Bouillys historiska skådespel »Abbé de l'Epée» skall först hos honom uppväckt tanken på att följa denne ryktbare människoväns exempel och i Sverige stifta en läroanstalt för döfstumma. Ehuru alldeles obekant med de l'Epée's metod, grep B. sig likväl an och började 1807 undervisa ett i hans familj upptaget blindt fruntimmer, Charlotta Seijerling. Hans bemödanden kröntes med den lyckliga framgång, att hon, vid en med henne följande året offentligen anställd examen, ådagalade de vackraste framsteg i språk, stilskrifning, sång och musik. — Den närmaste följden häraf blef, att B. erhöll ett litet årligt understöd för inrättandet af ett institut för döfstumma och blinda. — 1809 hade han hemma hos sig fjorton, dels blinda, dels döfstumma lärjungar, med hvilka offentlig examen anställdes s. å. på börssalen inför hofvet, ständerna och en mängd åhörare och väckte ett sådant uppseende, att drottningen förklarade sig för institutets beskyddarinna och ständerna beviljade 5,000 rdr till undervisningsanstaltens fortsättande och utvidgning. Denna summa utbetalades dock icke förr än 1812, under hvilken tid B. endast med största svårighet förmådde genom lån upprätthålla inrättningen. Han flyttade 1812 institutet till lägenheten Öfra Manilla på Djurgården, som han inköpte. Men olika åsikter begynte snart göra sig gällande mellan stiftaren och stiftelsens då varande styrelse, och då den senare ville föreskrifva sättet för undervisningen, anhöll B. om sitt entledigande från befattningen med »Allmänna Institutet». Detta ställdes då under tillsyn af en dansk lärare och flyttades till en inom staden belägen egendom Fredriksberg. Oberoende af styrelser och statsanslag inrättade B. ett nytt institut vid Manhem, tätt invid Manilla, och alla som kunde betala, insatte sina vanlottade barn och myndlingar i B:s institut. Denna täflan hade icke räckt i fullt tre år, då statens inrättning hotades med fullständig upplösning och B. förmåddes att återtaga sin förra befattning. Han förenade nu 1819 båda instituten till ett, som förlades på sin gamla plats Manilla. År 1823 fick han anbud att stifta ett institut efter sin metod i Portugal, dit han afreste och där han kvarstannade i nära sex år. I hans eget fädernesland vann hans inrättning mer och mer förtroende och är betryggad genom årliga anslag och enskildes gåfvor. För att än mer utvidga stiftelsens välgärningar började B. efter sin återkomst från Portugal äfven emottaga svagsinta, för att vårdas inom en särskild lägenhet på Manilla holme. År 1832 sökte och erhöll han tillåtelse att för insamling af medel härtill i riket kringskicka en stambok, men då den af konungen tillförordnade förvaltningen af stamboksmedlen fordrade, att så väl dessa, som själfva den blifvande inrättningen skulle ställas under dess omedelbara vård, undandrog sig B. all befattning med saken och hänsköt afgörandet till regeringen. Innan ännu frågan blifvit afgjord afled B. d. 22 april 1839. — Gift 1: med *Kristina Ulrika Marschell;* 2: med *Charlotta Petronella Sadelin;* 3: med *Maria Dufva,* och 4: med *Kristina Magdalena Ekman.*

2. **Borg, Ossian Edmund,** föreståndare för institutet på Manilla. Född d. 6 aug. 1812; den föregåendes son. — Student i Uppsala 1832, hade B. bestämt sig för den medicinska banan och stod just färdig att aflägga medicine kandidatexamen, då hans studier genom faderns död blefvo afbrutna och han omedelbart därefter utnämndes till direktor och förste lärare vid Institutet för döfstumma och blinda 1839. Från den tiden ägnade han sina krafter åt faderns människoälskande verk. Mycket har ock förändrats. På en höjd mellan Öfra Manilla och Manhem reser sig ett präktigt slott, där ett par hundra döfstumma elever njuta vård och undervisning. Åt de blinda, som förut nästan blott till namnet vid inrättningen ägde ett bildningens hem, lyckades det B. att genom konung Oscar I:s välvilja och ständernas anslag vid 1844 års riksdag få en särskild afdelning, som inhystes i institutets ursprungliga lokal å Manilla och sedan flyttades till Tomteboda. B. erhöll 1875 pension, men har sedan biträdt vid det af honom bildade lärareseminariet vid Manilla institut samt ägnat sig åt privat undervisning. Död i Stockholm d. 10 april 1892. — Gift 1848 med sin kusin *Anna Sofia Karolina Sadelin.*

Borg, Fredrik Theodor, publicist, riksdagsman. Född i Landskrona d. 18 sept. 1824. Föräldrar: skräddaremästaren *Anders Borg* och *Anna Margareta Svensson.* — B. blef student i Lund 1841, men begaf sig 1848 till Stockholm, där han en tid verkade som privatlärare. Lifligt besjälad af de demokratiska idéer, som 1848 gjorde sitt segertåg genom Europa, deltog han i stiftandet af den första svenska arbetarföreningen, liksom han jämte N. P. Nordin uppsatte den kortlifvade tidningen »Reform», hvarjämte han vid 1850—51 års riksdag var riksdagsreferent i Aftonbladet. Ett af honom hållet föredrag antastades af åklagaren såsom innehållande läror, »hvilka ledde till söndring i religiöst afseende». Aktor yrkade lifvets förlust(!), men det hela slöt med frikännande. — 1855 öfvertog han efter O. P. Sturzen-Becker ledningen af »Öresunds-Posten» i Helsingborg, hvars ägare han blef följande år och hvilken han redigerade till sin död d. 23 okt. 1895 i Helsingborg. — Under hela denna långa tid

kämpade B. på liberalismens yttersta flygel, varmt hängifven sin ungdoms idéer, och främst bland dessa republiken, allmän rösträtt och kvinnans likställighet med mannen. I sin beundran för norska vänstern och Björnstjerne Björnson, förbisåg han dock måhända understundom nödig hänsyn till unionens berättigade intressen. — Han representerade Helsingborgs stad i Andra kammaren 1879—84 och slöt sig därstädes till det dåvarande landtmannapartiet, som 1880—84 insatte honom i konstitutionsutskottet och 1883 valde honom till statsrevisor. Efter att vid den andra periodens slut fallit igenom vid valet, insattes han af Malmöhus län i Första kammaren, som han tillhörde 1885—92, på sista tiden så godt som ensam om sin åskådning, men tack vare sitt älskvärda och sympatiska väsen personligen väl sedd. — — Gift 1869 med *Kristina Jönson*.

Boström, enligt nyare forskningar en utgrening af den gamla Norrlandsslägten *Læstadius*. Klockaren i Piteå socken Anders Johansson L., född 1658, död 1743, ändrade namnet till *Læstander* och dennes sonsons son, skeppstimmermannen i Piteå *Christopher*, född 1760, död 1829, antog namnet *Boström*.

1. **Boström, Kristoffer Jakob,** filosof. Född i Piteå d. 1 jan. 1797. Föräldrar: skeppstimmermannen *Christopher Boström* och *Elisabeth Hortling*. — Alldeles obemedlad, upptogs B. vid nio års ålder som fosterson af skeppsbyggmästaren G. Nordlund, hvilkens hustru i första giftet var moster till B. Nordlund höll honom i Piteå lärdomsskola, tills han vid femton års ålder flyttades till gymnasium i Hernösand. Redan här väcktes hans håg för filosofiens studium genom då varande läraren i ämnet, lektor Berlin, och då han 1815 blef student i Uppsala, ägnade han sig förnämligast åt denna vetenskap, som i professorerna Biberg och Grubbe hade ett par lika grundliga som ansedda målsmän. Efter åtskilliga afbrott i studierna, förorsakade af hans medellöshet och däraf alstradt nödtvång att på andra håll söka medel för sin utkomst, blef han filosofie doktor 1824, med första hedersrummet vid promotionen. Under den följande tiden studerade han hufvudsakligen teologi, för att vinna en plats i teologiska fakulteten. När emellertid den ena af de bägge docenturerna i filosofi blef ledig 1827, lämnade B. utan betänkande de teologiska studierna och blef, sedan han utgifvit och försvarat en akademisk disputation, konstituerad till docent i praktisk filosofi 1828. I denna verksamhet fortfor han till 1833, då han förordnades till arffurstarnas lärare, hvilken befattning han lämnade efter fyra år, för att öfvertaga en adjunktur i filosofi i Uppsala. Förordnad 1840 att bestrida professuren i praktisk filosofi i stället för Grubbe, som blifvit statsråd, utnämndes han 1842 till ordinarie innehafvare af denna lärostol och verkade, ehuru ständigt kämpande med en bräcklig hälsa, nästan oafbrutet på denna plats till 1863, då han tog afsked som emeritus. Död d. 22 mars 1866. — I galleriet af svenska tänkare är B:s plats gifven i ett af de främsta rummen. Han är den ende svenske filosof, som framträdt med ett i sina grunddrag genomfördt helt system, och är den ende, som förmått hos oss bilda en verklig skola. Att här lämna en karaktäristik af detta system låter sig naturligen icke göra. Blott en antydan af den princip, hvarpå det hela hvilar, må här finna rum: Boströmska filosofien är en rationalistisk idealism, uppbyggd på en enda princip, som både är kunskapskälla och grund till varat. Denna princip är det absoluta självmedvetandet eller den personliga Guden. — Gud såsom person, eller ett bestämdt och individuelt självmedvetande, måste till följd däraf uti förnimmandet af sig själf förnimma en oändlig mångfald af till ett organiskt helt förenade särskilda förnimmelser eller idéer, så att i hans förnimmande af hvarje särskild idé ingår förnimmandet af alla de andra. Men dessa idéer, ehuru således till sin grund akter eller sidor af Guds eget lif, samt därför oändliga, måste dock, betraktade i och för sig själfva, blifva mer eller mindre inskränkta och ändliga förnimmanden eller förnuft; allt efter hvars och ens plats uti idéernas värld, hvarigenom de få flera eller färre af de andra idéerna till förutsättningar. Människan är ett sådant ändligt förnuft och hennes ändlighet visar sig såsom sinnlighet uti formerna, tid och rum. — Genom sina föreläsningar, hvilka i hög grad ägde framställningens klarhet och öfvertygelsens värma, utöfvade B. ett stort inflytande på sina lärjungar och öfverhufvud kan man icke undgå att medge att filosofiens studium genom honom fått en alldeles ny lyftning i vårt land. Däremot har han gjort sig mindre bemärkt som författare. Af det obetydliga han utgifvit märkas: *Satser om lag och lagstiftning* 1845; *Grundlineer till filosofiska statslärans propædeutik* 1851; *Grundlineer till filosofiska statsläran* 1859; *Grundlineer till den filosofiska civilrätten* 1859, samt *Anmärkningar om Helfveteläran, våra teologer och präster allvarligen att förehålla,* som utkom i tre upplagor på ett år 1864 och framkallade en hel litteratur af med- och motskrifter. — På statslärans område framträdde B. i föreläsningar och skrifter som en ifrig anhängare af fyrståndsrepresentationen, hvilken af honom förklarades som »den enda förnuftiga». — Ogift.

2. **Boström, Erik Gustaf Bernhard,** landthushållare, politiker, statsminister. Född i Stockholm d. 11 febr. 1842; den föregående brorson. Föräldrar: häradshöfdingen i Södra Roslags domsaga, lagmannen *Erik Samuel Boström* och *Elisabet Gustafva Fredenheim* till Östanå. — B. blef student i Uppsala 1861, men lämnade universitetet redan 1863 för att öfvertaga skötseln af det efter moderns död honom tillfallna fideikommisset Östanå. Han ägnade sig med lif och lust åt landtbruket och deltog äfven nitiskt i ortens kommunala lif, bland annat som ledamot 1870—91 af Stockholms läns landsting, de sista tre åren som dess ordförande. Redan 1875 valdes han till ledamot af Andra kammaren för

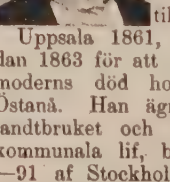

Södra Roslags domsaga, hvilken post han bekläddе ända till och med 1893. Han var en af de få landtrepresentanter, som slöto sig till den s. k. »centern» eller »intelligensen», men rönte dock af det härskande landtmannapartiet uppmärksamheten att 1878—79 inväljas i bankoutskottet och 1880—90 (med undantag af majriksdagen 1887) i bevillningsutskottet, inom hvilket han 1883—86 utsågs till vice ordförande och 1887—90 till ordförande. 1888—91 var han fullmäktig i riksgäldskontoret (det sista året som ordförande) och dessutom togs hans förmåga i anspråk för åtskilliga kommittéarbeten, såsom 1879 och 1888 års tullkommittéer. 1893 utsågs B. till ledamot af Första kammaren för Stockholms län. — B. framträdde i medlet af 1880-talet som en af protektionismens verksammaste kämpar, den där i stridens hetta ofta ej använde så milda vapen, och några ytterst dramatiska sammanstötningar ägde ock rum vid 1886—87 års riksdagar mellan honom och den dåvarande statsministern Themptander. Vid nya landtmannapartiets bildande 1888 anslöt sig B. till detsamma, och hade 1890—91 plats i dess förtroenderåd. — Det må därför vara fullt förklarligt, om B:s utnämning till statsminister d. 10 juli 1891 hälsades med jubel af de mera prononcerade protektionisterna som tecknet till en ny æra efter deras sinne. Men det visade sig snart, att känslan af maktens ansvar här som annars utöfvade sin verkan, och att B. var en praktisk man, den där tog hänsyn till omständigheterna, och under intrycket af de till följd af det ryska utförselförbudet af spannmål hösten 1891 uppskrufvade spannmålspriserna föreslog regeringen vid 1892 års riksdag en suspension af spannmålstullarna, som dock genom riksdagens beslut ändrades till en bestämd nedsättning af desamma. — Hösten s. å. förvärfvade sig B. anseende af en synnerligen lyckad parlamentarisk taktiker, då han vid den af honom föranstaltade urtima riksdagen, tack vare sin genom en mångårig riksdagsmannaverksamhet förvärfvade kompromissariefärdighet, lyckats genomdrifva beväringsöfningarnas förlängning från 42 till 90 dagar mot grundskatternas afskrifvande och tillfredsställande af en del skånska provinsintressen. — Den norska frågan började vid denna tid antaga hotande former, och för att gifva en bas, på hvilken vidare underhandlingar skulle kunna föras, uttalade sig utrikesministern Lewenhaupt, med de öfriga statsrådens instämmande, d. 14 jan. 1893 till statsrådsprotokollet för att under vissa eventualiteter äfven norrmän må få rätt bekläda utrikesministerposten. Uttalandet i fråga emottogs med lika stort jubel af nationens liberala och moderata element som med misstämning bland den yttersta högern, hvars känslor mot B. ej blefvo blidare, sedan han vid 1894 års riksdag motsatte sig väckta motioner att ånyo höja spannmålstullarna. De missnöjda påkallade nu till sin hjälp uttalanden från åtskilliga hushållningssällskap och folkmöten, och för att undgå den hotande stormen vid riksdagen fann B., som under en kortare tid 1894—95 äfven förestod finansdepartementet, rådligt att förmå konungen till att d. 5 jan. 1895 använda sitt prerogativ att höja tullen å spannmål och mjöl, dock icke i nog hög grad för att tillfredsställa protektionisternas ultras', som yttermera uppskrufvade tullsatserna. — Den unionella situationen tillspetsades alltmera, och för dryftande af densamma äskade k. m:t 1895 af riksdagen tillsättandet af ett hemligt utskott, en sedan 1853 ej anlitad åtgärd, som väckte stor oro i Norge, i all synnerhet som på initiativ af Första kammarens statsutskottsledamöter stora och lilla kreditivet genom gemensam omröstning kommo att betydligt höjas. På statsutskottets hemställan beslöto därpå riksdagens båda kamrar afläta en skrifvelse till k. m:t med begäran om en »oförd röjlig och fullständig revision» af unionsbestämmelserna. För att påskynda »snabbheten», som förmenades för Sverige vara af synnerlig vikt, sökte man från den yttersta högern nu åvägabringa opinionsyttringar å folkmöten, hvilka dock möttes med dylika i motsatt riktning, och allt slutade med att de svenska och norska regeringarna i nov. 1895 föranstaltade om tillsättande af en ny unionskommitté 1895—98, den där tyvärr slutade utan synbart resultat. — Under intryck af den starka stämningen i motsatt riktning hade B. låtit förmå sig att i juni 1895 ersätta utrikesministern, grefve Lewenhaupt, som förmenades vara allt för undfallande mot öfverdrifna norska anspråk, med grefve Douglas, som stod den »Alinska skolan» nära, men någon varaktig fred med den yttersta högern i Första kammaren förvärfvade han sig ej för detta pris. Redan vid följande riksdag blef förhållandet yttermera spändt, sedan den konservative protektionisten Östergren som justitieminister aflösts af den frihandelsvänlige Annerstedt. Då denne därjämte misstänktes intaga en mera moderat ståndpunkt i rösträtts- och unionsfrågorna, gaf detta anledning till ett häftigt anfall mot ministären från yttersta högern i Första kammaren, hvilket dock ej ledde till något resultat (se sid. 40, art. P. S. L. Annerstedt). En vid samma riksdag framlagd k. proposition om en mindre utsträckning af den politiska rösträtten tillfredsställde ej något parti och afslogs ock af båda kamrarna. Följande år vann B:s kompromissarietalang en ytterligare seger, då han lyckades förmå Andra kammaren till att medgifva k. m:t rätt att tillsätta ordförande i riksbankens styrelse mot vederlag af indragningen af de enskilda bankernas sedelutgifningsrätt. — Vid 1898 års riksdag öfverraskades man af, att B. jämte civilministern gjorde beviljandet af ett anslag med återbetalningsskyldighet till Ofotenbanan till en kabinettsfråga, hvilket ock föranledde flertalets af hans gamla motståndare att i hopp att dymedels blifva B. kvitt förena sig med dem, som af sakliga grunder motarbetade banan. Anslaget bifölls dock af Andra kammaren med stor majoritet, och äfven i Första, trots kraftiga ansträngningar från hrr Alin, Lundeberg m. fl., med fem rösters majoritet. — Snart hotade den norska frågan åter antaga mera akuta former, sedan norska stortinget genom i tre valperioder upprepadt

beslut mot konungens veto fått till stånd en sådan ändring i norska handelsflaggan, att de svenska färgerna därifrån utplånades. Från ytterste högern ville man nu göra gällande, att svenska regeringen skulle lägga hinder i vägen för konsulerna att gifva främmande makter notifikation af beslutet. Ett sådant förmenades nämligen ej komma till stånd utan Sveriges samtycke. I akt och mening att imponera på B., förändrade Första kammaren 1899 på ett demonstrativt sätt sammansättningen af sitt konstitutionsutskott, men alla försök att få Andra kammaren med på denna politik voro fruktlösa. På sommaren s. å. sökte man ock få till stånd folkmötesresolutioner i samma riktning. Dessa möttes dock af dylika i motsatt anda, och vid de allmänna valen till Andra kammaren 1899 led Första kammarens unionspolitik ett bestämdt nederlag. På hösten s. å. beslöts ock sådan notifikation i svensktnorskt statsråd, med tillstyrkan af alla svenska statsråd, med undantag af utrikesministern, grefve Douglas, hvilken afgick från sin post och ersattes med envoyén Lagerheim i Berlin. — Misstämningen inom Första kammaren mot B:s politik gaf sig luft i konstitutionsutskottets déchargebetänkande 1900, där Första-kammarkontingenten (understödd af tre medlemmar från Andra kammaren) framställde anmärkning mot norrmannen van Dittens utnämning till kabinettssekreterare. Då Andra kammaren med ogillande lade betänkandet till handlingarna, vanns intet annat härmed än beklagande uttalanden öfver B:s unionella politik från en del af hans vedersakare. Samma riksdag genomdrefs efter lifliga strider, delvis af konstitutionell art, beviljandet af grundplåten till en fästning i Boden. Öfver hufvud gick B:s regering till väga med en viss försiktighet i fråga om militära anslag, hvilket ofta föranledde de mera prononcerade försvarsifrarna att vid sidan af regeringen föreslå än högre anslag. Att regeringen helt lugnt utan motstånd lät detta ske, har på sina håll ansetts under gräfva dess vägledande auktoritet. — D. 12 sept. 1900 afgick B. från statsministerstaburetten, som det uppgafs, för att i det enskilda lifvets lugn, å sitt Östanå, bereda sig en välbehöflig hvila. Huruvida, som det säges, meningen är, att han, när tid kommer, skall återtaga statsrodret, må väl anses ovisst. Hans kraftiga uppträdande i Första kammaren vid 1901 års riksdag visar åtminstone, att han fortfarande med vaken blick följer allmänna angelägenheter. — Hans därvid en gång fällda uttalande om sitt »förakt för auktoriteter» utmärker ock hela hans statsministerskap, hvarunder han städse ådagalade öppen praktisk blick jämte förmåga att bedöma människor och situationer, men knappast något högre mått af politiska syner eller framsynthet. — B., som efter urtima riksdagen 1892 hedrades med serafimerbandet, har rönt en mängd yttre utmärkelser, bl. a. genom att 1898 kallas till kanslär för universiteten, hvilket uppdrag han dock afböjde. — Gift 1871 med *Maria Augusta Carolina (Lina) Almqvist*, dotter till statsrådet L. T. Almqvist (se sid. 24).

3. **Boström, Filip August**, landshöfding, riksdagsman; den föregående broder. Född d. 5 juni 1843. — B. blef student i Uppsala 1862 och utnämndes 1864 till underlöjtnant vid Lifregementets husarkår, där han 1875 avancerade till löjtnant. Han lämnade dock den militära banan redan 1878 med ryttmästares namn, heder och värdighet, för att odeladt ägna sig åt skötseln af sitt fideikommiss, Tynnelsö, hvaraf han 1869 kommit i besittning. — Han deltog med intresse i sin orts allmänna angelägenheter och invaldes 1886 af Södermanlands läns landsting i Första kammaren, i hvilken egenskap han bevistat alla följande riksdagar. I likhet med sin broder slöt han sig till protektionisterna och hade 1891—93 plats i detta partis förtroenderåd i Första kammaren. Vid den följande riksdagen blef han dock ej omvald i denna egenskap, beroende på, att han i åtskilliga frågor ådagalagt mera moderata och reformvänliga tendenser än sitt partis majoritet. Sålunda har han kämpat för utsträckning af den politiska och begränsning af den kommunala rösträtten, fideikommissinstitutionens afskaffande o. s. v. Han har ock under lång tid spelat en ej obetydande roll såsom en sammanhållande länk mellan kammarens mera moderata element. — Han var 1889—94 ledamot i statsutskottet, var 1897 ordförande i det för banklagsfrågans behandling tillsatta särskilda utskottet och har sedan 1899 fungerat som ordförande i bankoutskottet. Därjämte har han tagits i anspråk för åtskilliga kommittéarbeten. — B., som 1892 blef ledamot af Landtbruksakademien, utnämndes 1894 till landshöfding i Södermanlands län. — Gift 1: 1875 med *Pauline Emma Matilda Sterky* och 2: 1885 med *Augusta Sofia Tersmeden*, dotter af den konservative riddarhustalaren Nils Tersmeden.

Bothniensis, Nicolaus Olai, ärkebiskop. Född i medlet af 1500-talet i Piteå socken i Västerbotten, af hvilken anledning han i början af sin lärda bana kallade sig *Pithensis*. På grund af födelseplatsen erhöll han binamnet Bothniensis. — Sedan han genom studier och resor i främmande länder förvärfvat sig ett stort anseende för lärdom, blef han 1856 läsemästare vid Collegium Stockholmense. På grund af sitt motstånd mot liturgien satt han sedermera fängslad. Hösten 1592 kom han lös och begaf sig till Uppsala. Såsom en offentlig gärd af aktning för hans skicklighet, redbarhet och öfriga utmärkta egenskaper utsågs han af Uppsala mötes medlemmar till ordförande, hvilket val af hertig Carl med bifall stadfästes. Det lysande sätt, på hvilket han fyllde detta värf, beredde honom hertigens ynnest, som ytterligare ökades när B. jämte professorerna Jakob Schinnerus och Lars Paulinus uppbådade Upplands allmoge och afvisade det anfall finnarna under Arvid Stålarm gjorde i Roslagen, för att understödja Sigismund. B. hade 1593 blifvit teologie professor och domprost. När ärkebiskop Abrahamus Angermannus blifvit afsatt och fängslad, utnämndes B. till hans efterträdare, men hann icke tillträda detta ämbete,

innan han afled d. 18 maj 1600. — Gift med *Elisabet Grubb*.

Bothvidi, Johannes, biskop. Född 1575 i Norrköping. Föräldrar: stadsskrifvaren *Bothvid Hansson* och *Ingrid Göransdotter*. — Prästvigd 1604, utnämndes B. 1616 till hofpredikant hos Gustaf II Adolf och åtföljde honom på hans krigståg såsom biktfader och konsistorialråd. Under ett af de många fältslag han bevistade, slaget vid Kleve, stod B. med de andra fältprästerna på ett berg och anropade Gud om seger för svenskarnas vapen. Om aftonen när konungen träffade honom, sade han vänligt: »Herr doktor! Det hafver icke varit svårt för oss att strida i dag, emedan Moses stod på berget och stridde med bönen.» — 1630 kallades B. till biskop i Linköpings stift; men hans verksamhet afbröts kort därpå, då han erhöll befallning att ledsaga drottning Maria Eleonora till Tyskland. Under sin vistelse därstädes 1632 erhöll han förordnande att i Sachsen vidtaga åtgärder för den evangeliska religionens skyddande och att inrätta konsistorier i Minden och Magdeburg. I sitt stift, hvars styrelse han återtog i aug. s. å., utmärkte han sig för ordningskärlek, nit och skicklighet. Man har af B. en mängd predikningar, utmärkta för allvar, sanning och kraft, bland hvilka här endast må nämnas: *Jubelpredikningar i Stockholms slottskyrka 1621* och *Likpredikan öfver konung Gustaf Adolf* 1634. B. afled d. 24 okt. 1635. — Gift 1618 med *Kristina Nilsdotter*, med hvilken han hade tvenne söner, adlade 1650 med namnet *Örn*.

Botin, Anders af, häfdatecknare, författare i kamerallagfarenhet. Född 1724 i Södra Möre härad af Kalmar län. Föräldrar: kronofogden *Hans Botin* och *Anna Moring*. — Efter slutad akademisk kurs, ingick B. 1751 som auskultant i Svea hofrätt och e. o. kanslist i riksarkivet och började med ifver sina forskningar i där förvarade urkunder. Såsom ett lysande resultat framträdde inom kort de båda första delarna af hans *Beskrifning om svenska hemman och jordagods*, ett af de utmärktaste arbeten af detta slag som vår litteratur äger att uppvisa. — 1758 utnämnd till assessor i antiqvitetsarkivet, förordnades han fyra år därefter till kammarråd och adlades 1767 med namnet *af Botin*. Vetenskapsakademien tillägnade sig 1770 hans verksamhet. Tvenne särskilda gånger förordnades han att biträda lagkommissionen i dess arbeten och insattes af konungen i den särskilda kommission, som blifvit inrättad för att afgifva förslag till jordbrukets upphjälpande. — D. 5 april 1786 på själfva invigningsdagen kallades han af konung Gustaf III till en af de aderton i Svenska akademien. — Af hans många efterlämnade skrifter förtjäna i synnerhet följande att nämnas: *Utkast till Svenska folkets Historia, I—VI Tidehvarfvet* 1757—64, som går från rikets äldsta tider till konung Gustaf I. Historien om tiden före 1250 utkom 1789—92 omarbetad under titeln *Svenska folkets historia*. — B. anses för den mest vältaliga svenska historieskrifvaren före Geijer. Han söker finna orsakerna till folkets öden och tillstånd genom samverkan mellan konungarna, folket, styrelsen, lagskipningen, näringarna, religionen, vetenskaperna, o. s. v., hvilka han för hvarje tidehvarf skildrar hvar för sig; vidare *Svenska språket i tal och skrift* 1777, ett arbete hvilket icke blott röjer grundliga insikter på lingvistikens område i allmänhet, utan äfven en särskildt djup kännedom om fornspråket. B. utgaf äfven nationalekonomiska skrifter. Död ogift d. 22 sept. 1790.

Bourdelot, Pierre Michon, drottning Kristinas gunstling. Född 1610 i Sens i Champagne; son af en barberare *Michon* och *Anna Bourdelot*, efter hvilkens bror, som skall ha besörjt hans uppfostran, B. sedan upptog tillnamnet. — Efter att i ungdomen ha studerat apotekareyrket, slog han sig på medicinska studier och blef läkare hos prins Henrik af Condé. — På förord af sin vän, den lärde Salmasius, som en tid ägde drottning Kristinas bevågenhet, inkallades B. 1652 till Sverige såsom läkare, och lyckades i denna egenskap återställa drottningens hälsa, hvarefter han inom kort blef den mest gynnade af hennes gunstlingar. Detta uppväckte en allmän afund och B. försummade icke, att genom sin lättsinnighet, sitt öfvermod och sitt bitande skämt ännu mera öka oviljan. Slutligen gick denna så långt att grefve M. G. de la Gardie till drottningen aflämnade en formlig förklaring, att både han och flera bland de högre ämbetsmännen ämnade öfvergifva hofvet, om B. icke aflägsnades. Kristina klagade högt och bittert, att ingen mer än hon förstod att rätt värdera den utmärkte främlingen. Men antingen nu drottningen eller B. själf icke längre vågade trotsa det stigande missnöjet, allt nog, den förra fann ingen annan utväg än att bortskicka den hatade utländingen. »Lastad med guld och förbannelser i täflande mängd», lämnade B. Sverige och begaf sig till Frankrike, där han på Kristinas rekommendation erhöll ett abbotstift. Men äfven här råkade han i långa och häftiga tvister med de underlydande munkarna och tillbringade sin återstående lifstid i Paris, där han dog 1686.

Bousquet, Jean Louis, krigare. Född d. 16 aug. 1664 i S:t Hippolyte i Languedoc. — Som hugenott tvingad att lämna sitt fädernesland, ingick B. 1691 i engelsk, och därefter i holländsk och sachsisk tjänst, tills han vid Fraustadt råkade i svensk fångenskap 1704, hvarefter han tog anställning i Carl XII:s här. Mestadels kämpande vid konungens sida, följde han honom till Bender, där han 1712 utnämndes till öfverstelöjtnant vid dragonerna. Han deltog som öfverste vid Gadebusch 1714, adlades samma år, följde Carl till Norge 1718 och var den främste näst konungen på stormstegen, när skansen Gyldenlöve stormades och intogs. — Utnämnd 1741 till generalmajor vid infanteriet, erhöll han under finska kriget öfverbefälet öfver trupperna, sedan Lewenhaupt och Buddenbrock häktats. Det var då ej annat att göra än att med ryska fältmarskalken Lacy öfverenskomma om kapitulationen vid Helsingfors, på så fördelaktiga villkor som i ett så kritiskt läge kunde erhållas. Icke desto mindre

var B. så förtviflad, att han kastade peruken på golfvet, trampade på den och ropade på sin brutna svenska: »Åck att jag kunde sauvera denna armé, så ville jag att de rådbråkade mig dagen efter, allenast jag fick dö i mitt kära Sverige.» B., som 1743 utnämndes till generallöjtnant, afled i Kalmar d. 26 febr. 1747. — Gift med en fröken *Hohendorff*.

Bovallius, Robert Mauritz, historisk forskare.

Född i Berg socken af Västmanland d. 24 maj 1817. Föräldrar: komministern *Erik Bovallius* och *Clara Zellroth*. — Efter sexåriga studier vid universitetet i Uppsala, vann B. 1842 filosofiska graden och ingick som e. o. amanuens i riksarkivet. Samma år förordnad till hist. patr, docens, lämnade han i slutet af 1845 sin akademiska befattning, för att fortsätta sina studier och sin tjänstgöring i riksarkivet, där han befordrades till ordinarie amanuens 1847. År 1853 utnämnd till aktuarie vid den historiska afdelningen af nämnda ämbetsverk, tjänstgjorde han såsom protokollsförande i den kommitté, som under kanslärens, d. v. kronprinsens ordförandeskap, 1849 utarbetade förslag till nya statuter för universiteten och förordnades till ledamot i den kommitté, som 1859 afgaf utlåtande i fråga om styrelseverkens förenkling, hvarjämte han haft många andra viktiga uppdrag. B. blef 1874 riksarkivarie, hvilken post han lämnade 1882. — Som historisk forskare har B. riktat den akademiska litteraturen med de värdefulla afhandlingarna *De forma regiminis Sueciæ MDCXXXIV confirmata.* 1842, samt *De institutione nobilium in patria sæculo XVII ex actis publicis* 1842. Han har dessutom författat *Berättelse om riksdagen i Stockholm 1713—1714* (skrift som vunnit Svenska akademiens stora pris 1844); *Om svenska statsskickets förändring efter Carl XIII:s död* (inträdestal i K. vitt.-, hist.- och ant.-akad. 1854); uppsatser och recensioner o. s. v. — Gift 1847 med *Beata Helena Aurora Sederholm*. — Hans son *Carl Erik Alexander*, född d. 31 juli 1849, student i Uppsala, filosofie doktor 1875 och docent i zoologi vid universitetet därstädes s. å., har företagit vidsträckta resor, ej allenast till de flesta europeiska kulturland, utan äfven 1882—83 till Västindien, Centralamerika och norra Sydamerika, hvilkas intryck han skildrat i *Resa i Central-Amerika 1881—83* (2 bd 1887). Han tog en verksam del i biologiska museets bildande och har äfven till svenskan öfversatt åtskilliga dramatiska arbeten, bl. a. af Echegaray.

Braad, Henrik, ostindiefarare, historisk samlare.

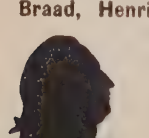

Född i Stockholm d. 30 maj 1728. Föräldrar: handelsmannen *Paul Kristoffer Braad* och *Gertrud Planström*. — Mot föräldrarnas önskan, som ville att han skulle blifva ämbetsman, ingick B. i ostindiska kompaniets tjänst och gjorde fyra resor till Kina 1748—49, 1750—52, 1753 och 1759—62, hvarunder han länge vistades i Ostindien. Han utgaf beskrifningar öfver sina båda första resor. Företaget att i Surate på Malabarkusten upprätta en station för ett svenskt handelsfaktori gick dock genom mótstånd från engelsk sida omkull. När B. hemkommit från sin fjärde resa, afslog han ett anbud att ingå som direktör i Ostindiska kompaniet. Han köpte en landtegendom i närheten af Norrköping och sysselsatte sig under sitt öfriga lif med litterära forskningar och studier. B:s biografiska anteckningar *Ostrogothia Literata*, af honom själf nedskrifna och ordnade, i fem digra band, förvaras i Linköpings läroverks bibliotek. — Gift 1: 1763 med *Maria Kristina Westerberg*; 2: 1769 med *Vilhelmina Hülphers* och 3: 1772 med *Sara Margareta Kuhlman*.

Brag, Jonas, universitetslärare, astronom. Född i Göteborg d. 8 maj 1781. Föräldrar: sekreteraren vid Ostindiska kompaniet *Arvid Brag* och *Anna Beata Öhrwall*. — I Lund, där B. 1797 blef student, erhöll han vid magisterpromotionen 1802 lagerkransen och blef 1805 docent i romersk vältalighet. Samtidigt hade han förvärfvat sådana insikter i matematik och astronomi, att han 1807 utnämndes till astronomie observator. När 1813 astronomien såsom läroämne skildes från den matematiska professuren och förenades med fysiken till en särskild lärostol, utnämndes B. till dess förste innehafvare och fortfor att bekläda denna plats till 1846, då han blef emeritus. Hans författareverksamhet inskränkte sig till utgifvande af en del akademiska disputationer i astronomiska ämnen och utmärka sig för en ovanlig klarhet i framställningen. Död i Engelholm d. 5 mars 1857. — Gift 1816 med *Eva Charlotta Rodhe*.

Brahe. Denna förnämliga svenska grefveätts första med full visshet kända stamfader var *Magnus Laurentsson*, hvilken lefde i medlet af 1400-talet och var gift med *Johanna Brahe* af en skånsk-halländsk släkt. Deras son *Peder Magnusson* upptog namnet, och dennes sonson Per Brahe var en af de tre, som vid grefvevärdighetens instiftande vid Erik XIV:s kröning upphöjdes i grefligt stånd.

1. **Brahe, Per,** riksdrots.

Född på Lindholmen i Uppland 1520; son af riksrådet *Joakim Brahe* och *Margareta Eriksdotter Vase*, Gustaf I:s syster. — När hans fader fallit ett offer i Stockholms blodbad, blef den unge B. med sin moder bortförd i fångenskap till Danmark och då hon andra gången lämnade riket, därför att hennes senare man, grefven af Hoya, fallit i konung Gustafs onåd, följde han åter sin moder. Efter idkade studier i Tyskland hemkallades han 1534 af sin morbroder, konungen, och utnämndes 1540 till stathållare på Stockholms slott samt upphöjdes, på grund af sin börd och släktskap med konungahuset, endast tjugufyra år gammal, till riksråd. År 1561 »öfverste sekrete råd och rikshofmästare» erhöll han, vid konung Eriks kröning s. å., grefflig värdighet med Visingsö till grefskap, som sedan ökades med besittningar på fasta landet. Han användes af Erik i några militära värf,

men visade häri föga skicklighet, ehuru han i dem, som i allt annat, städse ådagalade ett ädelt sinne. Då konungens sinnessjukdom efter Sturarnas mord tagit så öfverhand, att han själf icke kunde sköta rikets styrelse, handhades denna af Brahe och Sten Leijonhufvud. Hade B. haft det begär efter kronan, som några påstått, skulle han svårligen funnit ett mera passande tillfälle att rycka henne till sig, än just då, men först sedan hertigarna höjt upprorsfanan och Katarina Månsdotters kröning till svensk drottning sårat de högättades stolthet, slöt sig Per B. till hertigarna. Efter Eriks afsättning blef han af Johan upphöjd till riksdrots och ståthållare öfver Norrland, hvarförutom han återfick sitt första ämbete, ståthållarskapet öfver Stockholms slott. Icke desto mindre föll han sedan i Johans onåd, misstänkt för aristokratiska stämplingar. Att han, liksom den öfriga högadeln, ansåg ståndets makt kringskuren, röjer sig tydligt i hans *Oeconomia eller hussholdz-book för ungt adelsfolck*, som sammanskrefs 1585, men först trycktes 1677. Han jämför däri sin tid med den, som föregick Gustaf Vasas, och kommer därvid till en slutsats, som i den gamle aristokratens mun antager formen af en klagan öfver det som var, och en längtan efter de gamla goda tiderna under Kalmarunionen. Död på Sundby sätesgård i Öja socken i Södermanland d. 1 sept. 1590. — Gift 1548 med friherrinnan *Beata Stenbock*, syster till Gustaf I:s tredje drottning Katarina Stenboçk.

2. **Brahe, Erik,** riksråd. Född på Mastuga i Ås härad d. 4 sept 1552; den föregåendes son. — Efter att i konung Johans tid varit brukad i några ministeriella värf, utnämndes B., såsom katolik, ehuru utrustad med högst medelmåttiga egenskaper af konung Sigismund 1594 till riksråd och ståthållare i Stockholm. I denna egenskap förmådde han så litet göra sin myndighet gällande, att stadens borgare formligen uppsade honom hörsamhet och lydnad, hvarpå han genast af hertig Carl skildes från sitt ämbete. Sedermera ömsom ovän, ömsom försonad med hertig Carl, följde han honom till belägringen af Kalmar, men vägrade att deltaga i stormningen, emedan adeln, enligt hans förmenande, vore pliktig att tjäna till häst, men ej till fots, och i stormningen brukades endast fotfolk. Vid Linköpings riksdag insattes han af Carl i den kommission, som skulle döma öfver de anklagade riksråden, bland hvilka hans egen svåger, Erik Sparre, befann sig. I domstolen tillhörde han minoriteten, som röstade för mildring från dödsstraffet; när detta öfvergick de olycklige, lämnade han hertigen och följde efter sin broder Gustaf till Polen. Död i Danzig d. 15 april 1614. — Förmäld 1582 med hertiginnan *Elisabet af Braunschweig-Lüneburg*, en dotter af hertig Otto den yngre och furstinnan Margareta af Schwartzenburg.

3. **Brahe, Gustaf,** riksråd. Född d. 8 mars 1558; den föregåendes broder. B. var år 1593 Sigismunds legat i Sverige och fick af konungen i uppdrag att biträda sin broder Erik som ståthållare i Stockholm. Men då denne efter några månader skildes från sin befattning, lämnade Gustaf B. Sverige och begaf sig till Polen. Under Sigismunds härtåg mot hertig Carl hade han fått befallning att fängsla alla dem af hertigens anhängare han kunde öfverkomma, och när konungen efter Stångebro slag vände åter från Sverige, lämnade B. äfven för alltid landet. — I historien har han mest blifvit känd för sitt förhållande till Johan III:s dotter, prinsessan Anna. Uppfostrade tillsammans, hade de för hvarandra fattat en varm tillgifvenhet, som ytterligare närdes genom hemliga möten hos B:s syster, Ebba Sparre. Rykten, förklenliga för prinsessans ära, kommo därigenom i omlopp, och hertig Carl skonade härvid sin brorsdotter kanske minst af alla. B. anhöll hos Sigismund 1589 om prinsessans hand och konungens svar var åtminstone icke nekande; det oaktadt gick giftermålet aldrig i fullbordan. I Sigismunds tjänst steg B. till fältmarskalk och dog i Danzig d. 10 jan. 1615. — Ogift.

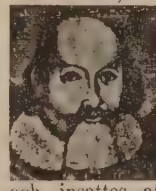

4. **Brahe, Magnus,** riksdrots. Född på Tynnelsö d. 25 sept. 1564; de båda föregåendes broder. — I motsats till sina äldre bröder var Magnus B. alltid en ifrig anhängare af hertig Carl och därför af honom omhuldad. Efter Stångebro slag var han hertigens ombud vid underhandlingarna med Sigismund och insattes af den förre i den kommission, som på Linköpings riksdag rannsakade öfver de fängslade rådsherrarna. — År 1602 upphöjd till riksråd, utnämndes han kort därefter till marsk. 1600 tillerkändes honom Visingsborgs grefskap, hvilket hans äldre bröder ansågos ha förverkat genom sin anslutning till Sigismund. Den gunst, hvari B. stod hos konung Carl, fortfor oförändrad under hans efterträdare Gustaf Adolf, som redan under sitt första regeringsår befordrade honom till riksdrots, 1612 till landshöfding öfver Småland och 1614 till förste president i Svea hofrätt och lagman i Uppland. År 1617 förde han, under konungens frånvaro i Ryssland, högsta befälet i hufvudstaden och undfick som belöning härför s. å. riddarslaget. De sista åren af sin lefnad uppehöll han sig på sina gods, endast någon gång inkallad till de öfverläggningar, som höllos med afseende på Sveriges deltagande i tyska kriget. Underrättelsen om Gustaf Adolfs död grep honom så djupt, att han insjuknade och dog d. 3 mars 1633. — Gift 1: 1594 med grefvinnan *Brita Leijonhufvud*, dotter af Sten Eriksson Leijonhufvud (se nedan), och 2: 1618 med friherrinnan *Helena Bielke*, dotter af Clas Bielke (se sid. 90).

5. **Brahe, Abraham,** riksråd. Född på Rydboholm i Uppland d. 25 mars 1569; de tre föregåendes yngste broder. — Vid tjugusju års ålder kallad till hofråd hos hertig Carl, upphöjdes B. 1602 till riksråd och blef lagman öfver Västmanland och

Dalarna, med bibehållande af det honom redan förut anförtrodda ståthållareskapet öfver Gefle slott och Norrland. B. var 1607—22 Uppsala akademis kanslär och blef 1614 bisittare i Svea hofrätt. Mer än genom sina höga ämbeten har han blifvit bekant som förf. till *Abraham Brahes Tidebok*, ett slags dagboksanteckningar, hvilka han började vid tjugufyra års ålder och fortsatte till året före sin död. Såsom prof på stilen i tideboken meddelas följande korta utdrag från sista året hon fördes: »1629 d. 27 Jan. begärde jag min förlossning, såsom ålderstegen man, det K. Maj:t medgaf. — D. 17 Apr. fick jag bref från P. Banér att jag skulle komma till Kongen för några rådslags skull. — D. 22 Apr. Var i Kongens förmak. Ville inte Kongen taga mig i hand. — D. 23 Apr. var Kongen och allt rådet tillhopa i rådkammaren. Var Kongen vred, etc.» — För öfrigt beskrifves Abr. B. som »en kunnig herre, särdeles i Matematiken, dertill redlig, arbetsam och tarflig, ansedd i och för sig själf; men ännu mer genom sönerna.» Död d. 16 mars 1630. — Gift 1599 med friherrinnan *Elsa Gyllenstierna*, dotter af riksdrotset Nils Gyllenstierna (se nedan).

6. **Brahe, Per**, d. y., riksdrots. Född på Rydboholm i Roslagen d. 18 febr. 1602; den föregåendes son. — Per Brahe den yngre, gemenligen kallad »gref Per», omfattade i ungdomen krigaryrket, utmärkte sig vid flera tillfällen för mod och skicklighet och var en af Gustaf Adolfs käraste ungdomsvänner. Vid mognare ålder fann han de administrativa bestyren dock mera öfverensstämmande med sitt lynne, hvarför han lämnade krigarståndet och utnämndes 1630 till riksråd och lagman öfver Västmanland, Bergslagen och Dalarna. Axel Oxenstierna synes emellertid icke gärna ha sett honom såsom medlem af regeringen, hvarför han 1635 förordnades till generalguvernör i Preussen och två år senare till samma befattning i Finland. Detta viktiga ämbete förestod han två särskilda gånger och inlade därunder de odödliga förtjänster, som från menighetens sida, och i dess enkla, men uttrycksfulla språk, tolkades i det bekanta ordspråket: »Det var i grefvens tid;» d. v. s. i en lycklig stund, under omständigheter, hvilka medförde framgång och välsignelse, liksom i grefve B:s dagar. Han genomreste det vidsträckta, till en del öde, landet i alla riktningar, ordnade dess angelägenheter, försåg flera städer med skolor, Viborg med gymnasium och Åbo med ett universitet, hvars förste kanslär han själf blef 1646. Några år därefter erhöll han Kajaneborg och Kajana socken samt Kuopio och Idensalmi i förläning, anlade där städerna Kajana, Kristinestad och Brahestad, samt förbättrade på egen bekostnad Kajaneborgs fästning. Återkommen till fäderneslandet, anlade han i sitt grefskap staden Grenna, uppbyggde Brahehus, förbättrade Visingsborg, inrättade ett boktryckeri och gymnasium på Visingsö, där han till underhåll för lärare och lärjungar anslog flera hemmansräntor. Efter Gabriel Oxenstiernas död utsedd till riksdrots 1641, inträdde han också i förmyndarestyrelsen. Han blef 1660 en af Carl XI:s förmyndare. I rådet under Axel Oxenstiernas tid var B. ofta af olika mening med rikskanslären, kanske emedan han var mera utpräglad aristokrat än denne; men B. var det af öfvertygelse och i detta ords vackraste mening med blicken alltid i första rummet fäst på fäderneslandets ära och fördelar. Efter Carl Gustafs död satte sig B. med beslutsamhet i spetsen för de män, som ur förmyndarestyrelsen uteslöt den oregerlige hertig Adolf Johan, trots denne varit gift med B:s dotter. Lika oförfärad motsatte han sig ock de orimliga anspråk drottning Kristina vid samma tid framställde. När de la Gardieska partiet under förmyndarestyrelsen hade störtat rikshushållningen i brist och oreda, var det B. som föreslog och genomdref först den efterräkning, som blef bekant under namn af Blå boken och sedermera, den år 1669 uppgjorda, sparsammare statsregleringen. Då Sverige och till och med dess hufvudstad 1676 sväfvade i fara, var det den sjuttiofyraårige gubben, som på det berömligaste sätt trädde i spetsen för dem, hvilka med beslutsamhet och själfuppoffring ville våga allt för fäderneslandet. Ehuru vid tämligen oförminskade själsförmögenheter började han dock vid den tiden blifva sjuklig och trött. Han behöfde flera dagar för att hämta sig efter de mödosamma resorna från Visingsborg till Stockholm och förmådde ej mer uthärda flera timmars oafbrutet arbete i rådet. Från 1678 blef han där allt mer sällsynt och tystlåten. Sommaren 1680 ville styrelsen att den numera till ett barn vordne gubben skulle taga afsked från det viktiga drotsämbetet. Man känner ej om förslaget blef framburet, eller huru det besvarades. Med eller mot sin önskan fick han dock tjänstledighet, först af konungen och strax därefter af en högre makt, då han d. 12 sept. 1680 afled, efter att ha varit Svea rikes råd i femtio och riksdrots i nära fyrtio år och därunder tvenne gånger som riksförmyndare deltagit i hela landets styrelse. Hans af W. Runeberg modellerade staty afslöjades i Åbo 1887. — Gift 1: 1628 med friherrinnan *Kristina Katarina Stenbock*, dotter af riksrådet Gustaf Eriksson Stenbock, och 2: 1653 med friherrinnan *Beata de la Gardie*, brorsdotter till Jakob de la Gardie och dotter till hans broder Johan samt änka efter Lennart Torstensson.

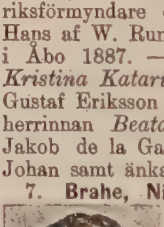

7. **Brahe, Nils**, krigare. Född d. 14 okt. 1604; den föregåendes broder. — När den äldre brodern Per sändes till utländska lärosäten, erhöll Nils B. sin uppfostran i Uppsala, för hvilket universitet fadern, som bekant, var kanslär. Efter några års hoftjänst ställde sig B. under Gustaf Adolfs fanor och utnämndes till öfverstelöjtnant vid Lifregementet 1627. Han deltog därefter i polska fälttågets flesta bataljer och när trettioåriga kriget drog Sverige in bland de bränningar, som svallade öfver Europa, följde han Gustaf Adolf till Tyskland. Då Teuffel stupat vid Leipzig, anförtrodde

konungen honom chefskapet öfver den s. k. gula brigaden, det förnämsta regementet i svenska hären och dubbelt större än de andra. Under den sista stora kampen mellan Gustaf Adolf och Wallenstein utnämnd till general af infanteriet, undfick han det ärofulla uppdraget att vid Lützen kommendera svenska arméns center, under det konungen och hertig Bernhard af Weimar förde befälet på flyglarna. När konungen stupat och svenskarna, eldade af hämndlust, ånyo störtade mot Wallensteins kanoner, sågs B. med sin gula brigad spränga öfver skansgrafvarna och kasta de Friedländska kärntrupperna på flykten. Svenskarnas seger var så godt som gifven, när Pappenheim anlände med friska skaror. Sedan han skingrat svenskarnas högra flygel, riktade han hufvudangreppet mot infanteribrigaderna i midten. Den blå brigaden föll såsom gräs för lian, den svenska och gröna måste draga sig tillbaka bakom grafvarna; endast den gula med Brahe stöd kvar. Anfallna från trenne sidor, nedhöggos kämparna nästan till sista man. Bland de fallna låg B. dödligt sårad. Gustaf Adolfs lifregemente hade följt sin konung i döden. B. fördes till Naumburg för att vårdas, men dog där d. 21 nov. 1632, endast tjuguåtta år gammal. Han var en af de utmärktaste krigare Sverige ägt. Själf ansåg Gustaf Adolf honom, näst Lennart Torstensson, för det bästa fältherreämnet i svenska hären. — Gift 1628 med friherrinnan *Anna Margareta Bielke*, dotter af rikskanslären Svante Bielke (se sid. 91).

8. **Brahe, Nils,** krigare. Född efter faderns död d. 10 april 1633; den föregåendes son. — B. följde, som öfverste för Upplands regemente, konung Carl Gustaf på hans tåg från Polen till Danmark. Generallöjtnant 1660, intog han en plats i rådet, där han blef en af de mera inflytelserika medlemmarna. Härtill bidrog måhända i ej ringa mån hans anseende såsom den rikaste man, som lefvat i Sverige sedan Bo Jonssons dagar. Förutom sin andel i de betydliga Braheska godsen och sitt arf efter modern och morfadern, rikskanslären Svante Bielke, erhöll han, genom gifte med Carl Gustaf Wrangels enda arfvinge, dennas betydliga egendom och slutligen i sept. 1680 efter sin farbroder, Per Brahe d. y., dennes grefve- och friherreskap jämte stamsläktens många och stora arfvegods. Det oaktadt var hans lefnadsafton långt ifrån molnfri. Reduktionen och stora kommissionen grepo med våldsam hand djupt in i hans ärfda rikedomar, och när Carl 1682 äfven företog en reduktion i rådskammaren, var B. en ibland de första som anlägsnades. Död i Stockholm d. 25 jan. 1699. — Gift 1660 med grefvinnan *Margareta Juliana Wrangel af Salmis*, dotter af riksmarsken C. G. Wrangel.

9. — *Hofberg.* I. (Tr. d. 1 juli 1901.)

9. **Brahe, Erik,** politiskt offer. Född i Stockholm d. 25 juni 1722; den föregåendes sonsons son. Föräldrar: kaptenen grefve *Nils Brahe* och *Fredrika Vilhelmina Stenbock*. — Redan i sin späda barndom beröfvad sina föräldrar, uppfostrades B. af nära anhöriga och ingick, efter slutade studier i Uppsala, som ryttare vid ett skånskt kavalleriregemente 1741. — Efter hand befordrad till öfverste för Lifgardet till häst 1752, fungerade han i egenskap af äldste grefve såsom landtmarskalk större delen af 1751—52 års riksdag, under den ordinarie ordförandens, Henning Gyllenborgs frånvaro för sjuklighet. Vid den därpå följande riksdagen 1756 ertappades han såsom delaktig i den sammansvärjning som åsyftade att utvidga konungamakten, men hvars förtidiga upptäckande förde de däri invecklade på schavotten. Därvid gick man tillväga med den skyndsamhet, att då anläggningen upptäcktes d. 22 juni, föll kommissionens dom d. 16 juli och verkställdes d. 23 i samma månad. Hans olyckliga maka hade förut sökt med tårar och knäfall beveka sin mans domare, framför allt grefve Fersen, som var det då rådande partiets mest framstående ledare; men afvisades af såväl honom som riksstånden. — Gift 1: 1745 med friherrinnan *Eva Katarina Sack* och 2: 1754 med grefvinnan *Kristina Charlotta Piper*, dotter af presidenten C. F. Piper (se nedan) och omgift med riksrådet Ulrik Scheffer, en af de ifrigaste banérförarne vid 1755—56 års riksdag för det parti, som dömt hennes man till döden.

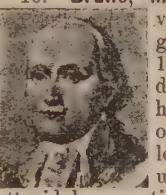

10. **Brahe, Magnus Fredrik,** landtmarskalk vid riksdagen 1800; den föregåendes son. Född d. 15 okt. 1756, tre månader efter faderns död. — Minnet af och tacksamheten för B:s faders självuppoffring för konungamakten föranledde Gustaf III att på allt sätt uppmuntra sonen, bl. a. genom att vid knappa tjugutvå års ålder bekläda honom med den nyinstiftade värdigheten: »en af rikets herrar», och samtidigt betro honom bära sedermera Gustaf IV Adolf till dopet. B. ägnade sig för öfrigt till en början åt den militära banan, å hvilken han avancerade till kaptenlöjtnant vid lifdrabanterna, men tog afsked redan 1787. — I och med den börjande oppositionen mot Gustaf III inom adelns led, brast vänskapen snart sönder mellan denne och B., som redan riksdagen 1786 återfinnes bland oppositionen och vid den följande, 1789, bland dess spetsar. Då efter Gustaf III:s strafftal till adeln d. 17 febr. å rikssalen, icke allenast Fersen utan flera andra anmälde sig att tala, befallde konungen vredgad adeln att förfoga sig till sitt samlingsrum, hvarvid B. hördes högt yttra: »jag går icke,» men tack vare Fersens auktoritet hörsammade adeln konungens befallning. När konungen därpå beredde sig att genomdrifva säkerhetsakten, fann han skäligt att försäkra sig om de förnämsta oppositionsmännens personer, bland dem äfven Brahe, som en kort tid hölls fängslad å sina rum. Af sitt stånd hedrades han åter ej blott med plats i bankoutskottet utan äfven med uppdrag som riddarhusdirektör, hvilket uppdrag oafbrutet förnyades till och med 1815 års riksdag. Äfven vid riksdagen i Gefle 1792 befann sig B. inom oppositionens

främsta led och umgicks förtroligt med Pechlin, men på Gustaf III:s dödsbädd ägde en slags försoning rum mellan honom och B. — När riksdag härnäst sammanträdde, 1800, voro förhållandena i mångt och mycket förändrade. Oppositionen å riddarhuset, som förut haft en aristokratisk prägel, var nu genomträngd af tidens frihets- och jämlikhetsidéer, för hvilka åter de gamla banérförarna stodo tämligen främmande, bland dem B., som af förmyndarregeringen 1794 gjorts till serafimerriddare. Han gjordes nu till landtmarskalk, i hvilken egenskap han var ett blindt redskap i den förslagne J. K Tolls händer och visade sig allt annat än kapabel att handhafva klubban. Tydligast visade sig detta vid behandlingen af finansplanen, då oppositionen yrkade, att bevillningen endast skulle fastställas å viss tid och ej till nästa riksdag, hvarpå landtmarskalken inföll, »att detta förstodes af sig själf,» och voteringspropositionen antogs. När protokollet vid följande sammanträde skulle justeras för att afgå till de andra ständen, fordrade oppositionen, att ofvannämnda förbehåll skulle inflyta, men Toll bestred, att någonting annat än propositionens ordalydelse skulle upptagas, hvaruti B. fogade sig, förmenande, att orden ifråga endast innehållit »hans enskilda tanke». Härpå följde det stormiga uppträde, då Hans Järta, P. A. Tamm m. fl. afsade sig adelskapet och andra sin riksdagsmannarätt, så länge B. ledde adelns förhandlingar. — Ehuru B. äfven bevistade efterföljande riksdagar, var hans egentliga politiska roll härmed utspelad. Hans börd och samhällsställning beredde honom en mängd yttre utmärkelser, men han tillbragte sina återstående dagar hufvudsakligen i det enskilda lifvets lugn, personligen aktad för rättrådighet och anspråkslöshet samt afled i Stockholm d. 12 dec. 1826. — Gift 1: 1779 med friherrinnan *Ulrica Catharina Koskull* och 2: 1806 med sin föregående hustrus brorsdotter friherrinnan *Aurora Wilhelmina Koskull*.

11. **Brahe, Magnus**, konung Carl XIV Johans förtrogne. Född på Rydboholm d. 2 sept. 1790; den föregåendes son i första giftet. — Efter slutade studier ingick B. 1809 som kornett vid Lifregementsbrigadens husarkår. Härifrån flyttades han inom kort till Lifgardet till häst. Anställd vid d. v. kronprinsen Carl Johans hof och hedrad med hans förtroende och personliga vänskap, steg grefve B. från den ena befattningen och utmärkelsen till den andra, så att han vid konung Carl Johans frånfälle var en af rikets herrar, riksmarskalk, generallöjtnant och chef för konungens adjutants- och ordonnansofficerare; sekundchef för Lifgardet till häst; kanslär för krigsakademien på Karlberg; serafimerriddare samt medlem af alla inländska akademier utom Svenska. Med ett högst förbindligt väsende och ridderliga tänkesätt förenade grefve Magnus B. en hög grad af oegennytta och en orubblig tillgifvenhet för sin kunglige vän, vid hvars dödsbädd han vakade med exempellös självuppoffring. Han dog blott sex månader efter honom d. 16 sept. 1844. — Ogift. — Hans inflytande i politiska frågor å sin kunglige vän ansågs mycket stort och utpekades han af oppositionen som hufvudmannen för den s. k. »kamarillan».

12. **Brahe, Ebba**, Gustaf II Adolfs ungdomskärlek. Född på Lerje i Västergötland d. 15 mars 1596; dotter af B. 4 och hans första gemål *Brita Leijonhufvud*. — På grund af den vänskap, som varit rådande mellan Ebba Brahes mor och Carl XI:s andra gemål, drottning Kristina af Holstein, upptogs vid moderns död den unga Ebba B. vid hofvet. Här uppfostrad med tronföljaren Gustaf Adolf, uppstod mellan de unga den varmaste kärlek. Först mot slutet af 1612, och sedan Gustaf Adolf redan var konung, synes han fått tillfälle att inför den unga fröken förklara sina ömma känslor och emottaga försäkran om hennes genkärlek. Drottningens skarpa öga upptäckte dock snart förhållandet och försökte, så mycket som möjligt, hålla de båda älskande aflägsnade från hvarandra. I de ömmaste bref utgöt Gustaf Adolf sina lågande känslor; men Ebba B., som dagligen var utsatt för drottningens uppenbart visade ovilja, förlorade modet och skref till sin kunglige tillbedjare att öfvergifva alla tankar på deras förening. Härom ville konungen icke höra talas, utan sökte genom oupphörligt nya skrifvelser intala sin älskade godt hopp. Emellertid fordrade rikets ställning Gustaf Adolfs närvaro på andra sidan Östersjön och hvad drottningens stränghet icke kunnat verka, det gjorde nu tiden och en längre skilsmässa. Slutligen lyckades det änkedrottningen och Axel Oxenstierna att öfvertyga Gustaf Adolf om nödvändigheten, att för högre statsändamål uppoffra sin enskilda böjelse. Ebba B. såg och sörjde konungens förändrade uppförande och då *Jakob de la Gardie* efter ryska krigets slut, höljd af segrar och ära återkom till fädreneslandet, räckte hon honom sin hand. Bröllopet firades midsommartiden 1618 och deras sammanlefnad blef i alla afseenden lycklig. Deras äktenskap varade i trettiofyra år och välsignades med fjorton barn, bland hvilka Magnus Gabriel blef den mest ryktbare. Efter sin mans död lefde Ebba B. i ännu tjugutvå år, till d. 5 jan. 1674.

Brambeck, Axel Edvard, bildhuggare. Född d. 22 sept. 1843 i Helsingborg. Föräldrar: apotekaren *Lars Fredrik Brambeck* och *Louise Fredrique Tullgren*. — B. studerade under stora umbäranden i Köpenhamn, där han gick på Konstakademien och arbetade på Bissen d. y:s atelier. Han utförde där bl. a. *Herdegossen, Cyparissos* och porträttbyster. Under Kjellbergs ledning utförde han sedermera i Stockholm en del af frisen till järnkontorets hus. Vid Konstakademien i Stockholm erhöll han k. medalj för prisämnet *Eva sörjande vid Abels lik* samt kom 1877—82 i åtnjutande af resestipendium. I Paris utförde han bl. a. *Slafvar, Kristi frestelse* och *Neapolitansk tiggargosse*.

1884—87 var B. bosatt i Rom och utförde i marmor *dopfunten* till Jakobs kyrka samt *Psyche*, m. m. B. har efter 1889 mestadels bott i Göteborg, där han utfört ett par större friser för herr C. Wijks hus samt modellerat många porträttbyster. Hans *Sorg* 1890, Göteborgs museum, utfördes på beställning af herr A. Röhss af B. i marmor i Florens, där han äfven modellerade *Florentinare*, m. m. B. har sedan utfört flera medaljongbilder för Göteborgs museum. — Ogift.

Brandel, Henrik Gottfrid, generalkonsul, myriadens uppfinnare. Född d. 1 febr. 1739 i Ryds socken i Uppland. Föräldrar: handelsmannen *Gottfrid Brandel* och *Anna Dorotea Sahlgren*. — I Uppsala ägnade sig B. hufvudsakligen åt språkstudier och utsågs jämte några andra att, af den inkallade berömde orientalisten professor P. Rubens, erhålla särskild undervisning i österländska språk för att sedan användas vid beskickningarna i Tufkiet och Barbareskstaterna. Efter några års tjänstgöring som kanslist i utrikesexpeditionen, utnämndes han 1764 till konsulatsekreterare i Alger, där han två år senare blef svensk konsul. De främmande konsulerna i Alger innehade vid denna tid ungefär samma ställning som ministrarna vid de europeiska hofven. Deras hufvudsakliga åliggande var att uppehålla det s. k. fredsverket, d. v. s. söka förekomma plundringar af sina nationers fartyg, hvilket ännu utgjorde denna sjöröfvarestats förnämsta inkomstkälla. Efter att ha lämnat Alger 1791, då dejen utfärdade krigsförklaring mot Sverige och sedan ha bott i Livorno, återvände han 1793 till Sverige där han sysselsatte sig med utarbetandet af ett nytt kronologiskt system, hvilket han benämnde »Myriaden», och med hvilket han åsyftade att till ett helt sammanbringa olika tideräkningssystem. Något fullständigt verk öfver sitt myriadsystem utgaf B. aldrig, men från och med 1796 lät han årligen trycka en liten almanack på franska, uppställd efter detsammas grunder. Först långt efter hans död d. 18 febr. 1828, utkom 1853 genom hans vän generalkonsul Ewerlöfs försorg B:s arbete under titel: *La myriade système Chronologique pour une période de dix mille ans, par Henri Brandel, exposé par F. A. Ewerlöf*, och väckte hos fackmän ett ganska stort uppseende. — Gift 1767 med *Maria Margareta Wolters*.

Brandelius, Bengt Johan Gustaf, djur- och genremålare. Född i Fredsbergs prästgård i Västergötland d. 22 okt. 1833. Föräldrar: kontraktsprosten *Johan Kristian Brandelius* och *Maria Renberg*. — Under sina skolår vid Stockholms lyceum använde B. sin lediga tid till studier vid konstakademien, och hade där genomgått klasserna, när han tog studentexamen i Uppsala 1852. Fyra år därefter befordrad till officer vid Skaraborgs regemente, kommenderades han 1856 till Göteborg, där hans med rask hand utkastade porträtter, karrikatyrer och pennritningar väckte uppseende och föranledde några konstälskare att erbjuda honom ett understöd för en studieresa till utlandet. Han afreste 1857 till Düsseldorf, där han studerade under d'Unkers ledning halft annat år, och återkom efter ett kort besök i Paris 1859 till fäderneslandet. Följande året erhöll han af en mecenat i Göteborg ett nytt reseunderstöd, med hvilket han anträdde en resa till Paris, där han uppehöll sig 1861—62 och utförde på beställning flera kopior efter franska mästare. — 1864 invald till agrée vid Fria konsternas akademi, af hvilken han 1874 blef ledamot, anträdde han 1867 ånyo en resa till Paris, där han under den då pågående väldsutställningen hade tillfälle studera den moderna konstens yppersta alster. Efter denna sista konstresa ägnade sig B. uteslutande åt djur- och genremålning, i hvilken han utmärkt sig genom ett lyckligt val af ämnen samt en godmodig karaktäristisk uppfattning. Af hans många arbeten kunna nämnas: *Normandiska hästar; Soldatbarn vid grind; Första ridlektionen; Oxar för sladd; En källa i skogen; En belägrad favorit; Han blir husar med tiden; Hemfärd från skogen*, vinterstycke, m. fl. — B. blef 1878 kapten, tog afsked 1884 och afled s. å. d. 24 nov. i Sköfde. — Ogift.

Brandt, Georg, kemist. Född på Riddarhyttan i Västmanland d. 26 juni 1694. Föräldrar: bergsbruksidkaren *Georg Brandt* och *Katarina Hysing*. — Sin håg för kemien mottog B. af sin far, som någon tid varit apotekare i Stockholm och ofta lät sonen biträda vid sina kemiska laborationer. Sedan B. slutat i Uppsala, där han hufvudsakligen vinnlade sig om kemi och mineralogi, ingick han 1714 i bergskollegium, men tog afsked redan 1718 för att anträda en resa till utlandet. I Leyden uppehöll han sig i tre år och promoverades 1726 till medicine doktor i Rheims. Återkommen till fäderneslandet, ingick han ånyo i bergskollegium, där han blef föreståndare för dess kemiska laboratorium. Han utnämndes 1730 till gardien och 1747 till värdie vid k. myntet samt 1757 till bergsråd. Både in- och utrikes aktad såsom en af sin samtids utmärktaste kemister, gjorde han inom sin vetenskap flera viktiga upptäckter och kallades af Vetenskapsakademien till en af dess första ledamöter. Han vann sin största ryktbarhet genom upptäckten af koboltmetallen. Personligen gynnad af konung Fredrik I, som brukade hedra honom med benämningen »den ärlige mannen», kallades B., ehuru icke praktisk idkare af läkarekonsten, dock bland de konsulterande vid konungens dödsbädd. Död i Stockholm d. 29 april 1768. — Gift 1735 med *Anna Maria Norn*.

Brandt, Johan Nils, läkare, filantrop. Född d. 16 okt. 1760 i Ystad. Föräldrar: tullskrifvaren och bryggaren *Johan Brandt* och *Elisabeth Bjure*. — 1779 student i Lund och medicine doktor 1790, blef B. två år därefter läkare i hufvudstaden och vann inom kort en indräktig praktik. Han gjorde sig snart känd för en storartad välgörenhet och uppoffrade stora

summor för inrättandet af välgörenhetsanstalter och söndagsskolor i hufvudstaden och landsorten. Vid 1809 års riksdag beslöto ständerna att genom en tacksägelseadress betygå honom sin aktning. Härpå följde två år senare hans utnämning till generaldirektör för Stockholms stads alla barmhärtighetsanstalter, hvilken befattning upphörde 1813, då särskilda styrelser öfver dem inrättades. Död d. 23 juli 1822. — Gift 1814 med *Ulrika Carolina Leijdell.*

Brandt, Mårten Ture Emil, gymnast. Född d. 6 febr. 1819 å Räfshult, Sventorps socken, Skaraborgs län. Föräldrar: kaptenen *Brandt* och *Beata von Zictman.* — B. blef 1837 underlöjtnant vid Skaraborgs regemente, 1855 kapten och tio år senare major i armén samt tog 1873 afsked. — 1842 var han elev vid Gymnastiska centralinstitutet i Stockholm och 1843—44 extra lärare därstädes. Han tjänstgjorde som sjukgymnast i Norrköping och vid Söderköpings brunn. 1861 kom han att lokalt behandla kvinnliga underlifslidanden, hvilken behandling B. allt mera utsträckte och varierade, så att den slutligen utgjorde ett fullständigt system. B:s metod — bestående af ett slags massage, tänjningar och lyftningar samt allmän gymnastik — är i många fall af utmärkt verkan och kan sägas hafva helt och hållet förändrat behandlingen af ett stort antal kvinnosjukdomar. Sedan hans metod, 1886, i Jena blifvit kontrollerad af några bland Tysklands främste gynekologer, fick B. upplefva den glädjen att se densamma erkänd utaf läkare såväl i Sverige som utlandet. »Den insats som B., ehuru icke läkare, gjort i medicinens utvecklingshistoria är större än mången berömd läkares.» B:s förnämsta af trycket utgifna arbete är *Behandlung weiblicher Geschlechtskrankheiten* 1891. Död i Södertelje d. 5 aug. 1895. — Gift 1850 med *Hedda Sofia Arnberg.*

1. **Branting, Lars Gabriel,** gymnast. Född d. 16 juli 1799 i Grödinge socken i Södermanland, där fadern, sedermera kamreraren vid öfverståthållareämbetet *Jakob Branting*, gift med *Anna Brita Löndahl*, då var boende. — Öfverväldigad i ungdomen af en allmän kroppslig svaghet, föreskrefs B. 1813 gymnastikbehandling vid det af Ling s. å. i hufvudstaden öppnade gymnastiska institutet. Den hastiga och lyckliga verkan gymnastiken utöfvade på återställandet af hans förlorade kroppskrafter jämte hans misstro till den »medikamentala medicinen» i allmänhet gjorde honom till entusiast för gymnastiken, hvarför han med innerlig tacksamhet emottog Lings anbud att kvarstanna vid institutet och där under hans ledning utbilda sig till gymnastiklärare. Redan 1830 af Ling föreslagen till erhållande af öfverlärarelönen vid centralinstitutet, förordades B. af samme faderlige vän att efter hans död erhålla hans plats såsom institutets föreståndare, hvilket regeringen biföll. Han innehade denna befattning 1839—62. År 1837 erhöll han professorstitel. B. har tydligare än Ling bestämt gymnastikens grundlära, att många aktiva och passiva rörelser ha en framstående »specifik» verkan, samt att den bestämmande principen för valet och rörelsernas indelning förnämligast hvilar på utvägarna att verka »genom kärl och nerv». — B., som äfven komponerat och utgifvit flerstämmiga sånger i strängt polyfonisk stil till ord af Stagnelius, afled i Stockholm d. 27 mars 1881. — Gift 1839 med *Emerentia Maria Charlotta af Georgii*, känd som utmärkt pianospelerska.

2. **Branting, Karl Hjalmar,** publicist, socialistisk ledare, riksdagsman. Född i Stockholm d. 23 nov. 1860; den föregående den son. — B. blef student i Uppsala 1877, där han ägnade sig åt studiet af de matematisk-fysiska vetenskaperna till 1882, då han tog plats som amanuens vid Stockholms astronomiska observatorium, där han redan förut tidtals tjänstgjort i sådan egenskap. Redan under studietiden hade han synts i de frisinnade studenternas främsta led, och när genom Hans Forssells angrepp Stockholms arbetarinstitut gick miste om ett påräknadt anslag af stadsfullmäktige, ådrog sig B. allmän uppmärksamhet genom att fira sin myndighetsålder med en gåfva af 3,000 kr. till institutet, hvarigenom dess då prekära tillvaro tryggades. Hans politiska och sociala intressen hade genom studier och resor yttermera sporrats, och han ingick 1884 som medarbetare i den af K. P. Arnoldson redigerade radikala tidningen »Tiden», för hvilken B. i april 1885 öfvertog redaktörskapet, hvilket han på ett talangfullt sätt utöfvade till dess upphörande i jan. 1886. Tidningen antogs bl. a. under hans ledning till organ för de då i Sverige nybildade fackföreningarna och visade bestämda beröringspunkter med socialismen, om än ej B. förrän med följande år helt kunde inrangeras i dess leder, inom hvilka han sedan dess oafbrutet kämpat. Han blef nu 1886 redaktör för tidningen »Socialdemokraten», hvilken då var veckotidning men 1890 blef daglig, och som sedan dess hela tiden stått under hans ledning, med undantag af 1892—96, då den redigerades af C. N. Carleson men B. flitigt medarbetade med självständiga signerade artiklar. Vid sidan häraf har han varit oförtrutet verksam att vid möten och föredrag verka för sina idéer. — Som talare är B. nämligen ovanligt framstående genom sin förmåga att åt en klar, lugnt och jämnt flytande framställning gifva den underström af öfvertygelsens och hjärtats värme, som är särskildt ägnad att göra intryck å åhörarnas sinnen, och utan tvifvel ha hans personligen sympatiska egenskaper varit rörelsen till stor nytta. Af partiet har han mer än en gång anlitats som förtroendeman vid strider mellan arbetsgifvare och arbetare. — B. har vid sidan häraf alltid synts i främsta ledet, där det gällt att värna tankens och ordets frihet, och försöken på 1880-talet att med lagens arm bringa den dåvarande utiliströrelsen till tystnad, funno i honom en kraftig och konsekvent motståndare. Aftrycket af V. E. Lennstrands »En hälsning»

föranledde, att B. genom uppgräfvande af den sedan 1821 ej tillämpade straffparagrafen för »förnekelse af den rena evangeliska läran» våren 1888 ådömdes 150 kr. böter och på hösten s. å. tre och en half månads fängelse för aftryck af A. Danielssons artikel »Till världsalltets upphofsman», hvilken betecknades som hädelse af en jury, i hvilken Viktor Rydberg hade plats som en af rättens ledamöter, och hvars dom gifvit anledning till en skarp polemik mellan B., Georg Brandes och Ellen Key å ena sidan samt K. Warburg och S. A. Hedlund m. fl. å den andra. — Efter att flera föregående val stannat i minoriteten, invaldes B. 1896 i Andra kammaren af hufvudstadens femte valkrets och har i sådan egenskap bevistat alla följande riksdagar, där han varit en af de mera uppmärksammade talarna. — Gift 1884 med *Anna Matilda Charlotta Jäderin* i hennes 2:a gifte. Fru B., f. 1855, har gjort sig känd för sina under sign. *Vox* och *Réné* författade pikanta kåserier och teaterkritiker samt sina (sign. *Réné*) realistiska berättelser: *Léna, en bok om fruntimmer* 1893 och *Sju martyrer* 1894.

1. **Brask, Hans,** katolsk prelat. Född 1464 i Linköping, där fadern var borgmästare. — Utmärkt för lärdom, den han inhämtat vid flera utländska högskolor, förklarades B. för filosofie magister. Efter sin hemkomst anställdes han som kanik i Linköpings kapitel och blef 1505 domprost. De stora förtjänster han inlade om stiftets förvaltning under biskopsledigheten efter den afsatte Hemming Gadd öppnade för honom vägen till biskopsstolen, den han intog 1513. Hans episkopat, utmärkt af en mängd gagnliga åtgärder och inrättningar, intager ett framstående rum i detta stifts tideböcker: så ökades kyrkans och biskopsstolens gods betydligt genom köp och byten; domkyrkan restaurerades och försågs med dyrbara inventarier. Han inrättade i Linköping det första svenska pappersbruket och anlade ett eget boktryckeri i Söderköping. Med en blick, som var flera århundraden före sin tid, ifrade han för en kanal mellan Vettern och Vänern och att därigenom åstadkomma direkt förbindelse mellan öfre Sverige och Västerhafvet, o. s. v. Hans offentliga verksamhet, om möjligt än mer framstående, tillhör fäderneslandets allmänna historia och kan därför med skäl här förbigås. Utan fråga en af Sveriges utmärktare historiska karaktärer framstår biskop B. i vår reformationshistoria såsom en i många hänseenden minnesvärd man, och kommer där alltid att intaga en aktningsvärd plats såsom den ende kraftfulle försvararen af den gamla tron, från hvilken han ansåg fäderneslandets väl oskiljaktigt. Efter Västerås riksdag 1527 trifdes den oböjlige kyrkofursten icke länge i Sverige. Under förevändning af en visitationsresa till Gotland, begagnade han tillfället att med sina förnämsta ägodelar fly öfver till Danzig, hvarifrån han skref förmanande bref till sina landsmän att icke öfverge den rätta tron. De sista åren af sin lefnad uppehöll han sig i Landa kloster i Posen, och afled där enligt en uppgift d. 30 juli 1539.

2. **Brask, Samuel Petri,** präst, dramatisk författare. Född d. 22 maj 1613 i Veta socken i Östergötland, af samma släkt som den berömde biskopen. Föräldrar: komministern *Petrus Johannis Brask* och *Elsa Larsdotter*. — Efter studier vid Uppsala universitet företog han 1641 en utländsk resa och återkom till fäderneslandet 1644. Under sin bortovaro utnämnd till lektor vid Stockholms gymnasium, lät han biskop Jon. Petr. Gothus förmå sig att öfvertaga samma befattning i Linköping 1644. Fem år därefter befordad till kyrkoherde i Ekeby och Rinna församlingar af Linköpings stift, utnämndes han af Carl X till hofpredikant och förflyttades 1663 som pastor till S:t Klara i Stockholm, där han dog d. 12 juni 1668. — Som gymnasiilärare i Linköping införde han den då för tiden icke ovanliga undervisningsmetoden att genom uppförande af historiska skådespel skärpa lärjungarnas minne och vänja dem att yttra sig inför en större samling af åhörare. Af B:s skådespel äro tre utgifna från trycket: *Een Comoedia om then förlorade Sonen eller een oförfaren Vandringzman* 1645; *Een Tragico-Comoedia om Apostlarnars gärningar och jämmerlige Marteringar* 1648 samt *Mars germanicus victus. Thet är: Comoedia om thet välendade Tydske kriget* 1650, hvarförutom en: *Josephus venditus, Comoedia,* förvaras i hans efterlämnade handskriftssamling. — Gift 1: 1644 med *Helena Eriksdotter* och 2: 1648 med *Anna Pedersdotter*.

3. **Brask, Petrus,** psalmförfattare; den föregående son. Född i Linköping omkr. 1650 och död före 1695. Han är författare till n:o 198 och möjligen 455 och öfversättare af n:o 109, 137, 192, 253, 254, 389, 413, 441 och 457 i 1819 års svenska psalmbok.

Brate, Erik, filolog, lärare. Född d. 13 juni 1857 i Norbergs socken, Västmanlands län. Föräldrar: bergsmannen *Anders Eriksson* och *Kristina Mattsdotter*. — B. blef student i Uppsala 1876, filosofie doktor 1884 och s. å. docent i forngermanska språk. Efter att 1885—87 ha förestått professuren i svenska språket, utnämndes han 1887 till lektor i modersmålet och tyska språket vid Södermalms högre allmänna läroverk i Stockholm. B. har bl. a. utgifvit *Fornnordisk metrik* 1884; *Runverser* 1887—91, i »Antiqv. tidskrift för Sverige»; *Äldre Vestmannalagens ljudlära* 1887 i Uppsala universitets Årsskrift, *Dalalagens böjningslära*, m. m., samt är en framstående runkännare. — Gift 1887 med målarinnan *Fanny Ekbom*.

Braun, Nicolaus Nicolai, biskop. Född i Fagerhults prästgård vid Kalmar d. 1 aug. 1658. Son af kyrkoherden *Nicolaus Brodderi Braun* och *Christina Walleria*. — Fil. mag. i Upsala 1685, hvarpå han i sällskap med en friherre Bonde fick företaga en längre utrikes resa. 1693 kyrkoherde i Madesjö i

Småland, blef han 1711 biskop i Kalmar och utnämndes vid drottning Eleonoras kröning 1719 till teologie doktor, hvarvid han också erhöll adelskap för sin familj. Död d. 10 sept. 1729. B. skildras såsom »en försiktig, foglig och uppbyggelig biskop och ordningsman». — Han var gift med biskopens i Linköping M. Pontini dotter *Margareta Pontin*. Deras efterlämnade barn antogo namnet *Braunerhjelm*.

Braun, Vilhelm August Detlof von, skald.

Född på Brängesås i Älfsborgs län d. 8 nov. 1813. Föräldrar: öfverstelöjtnanten *Kristia nBenjamin von Braun* och *Justina Katarina Militz*. — Efter slutad kurs på Karlberg, ingick v. B. 1834 som fänrik vid Västgöta-Dals regemente, där han i sju år hade innehaft löjtnants grad, när han 1846 tog afsked. Detta är de yttre konturerna af v. B:s lefnad. Såsom skald var han redan känd af en talrik och beundrande vänkrets, när han offentligen 1837 framträdde med första samlingen af sina *Dikter*. Han delade sedan i flera år sin verksamhet mellan litteraturen och den militära tjänsten. Med pröfvade krafter att den senare förutan kunna skapa sig ett oberoende, lämnade han det för honom alltid motbjudande militärlifvet för att uteslutande ägna sig åt författarskap. Med slösande hand strödde han i tre diktsamlingar och en massa kalendrar: *Calle, Carolina, Bror, Knut, Herr Börje, Z, Borup*, m. fl., omkring sig sin sångmös alster, icke alla bestående som konstverk, men alltid begärligt emottagna och med bifall lästa af allmänheten. I kalendrarna funnos äfven prosaberättelser och några dramatiska utkast. B. har för öfrigt utgifvit ett par band berättelser och reseminnen. B:s samlade arbeten ha flera gånger utgifvits, hans berättelser senast 1900 i en ill. upplaga. — I sina sånger gisslar han bitande och kvickt världens flärd och dårskaper eller besjunger med elegisk stämma en ungdomskärlek, hvars föremål bäddades i en förtidig graf. (Hans kusin Ebba v. Braun, »Hilma», död 1843). Förmågan att i tillfällighetsstycken till vänner, på hvilkas tillgifvenhet och fördragsamhet han kunde tryggt lita, lägga hela sin poetiska natur i öppen dager, torde hos få svenska skalder varit större än hos v. B. I dessa tillfällighetsprodukter framträder oböljdt den uppsluppenhet, som äfven återfinnes i hans tryckta stycken och, ofta strängt klandrad, gjort honom till en älsklingsförfattare hos mången, som eljes icke befattar sig med poesi. — Öfvermätt af förströelser och trött vid bullret af efterhängsna muntra lag, jagades han af en inre oro från ställe till ställe, tills han slutligen fann friden i döden d. 12 sept. 1860 i Uddevalla på sjukhuset. — Ogift.

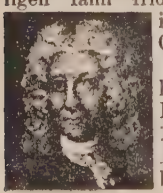

1. **Breda, Lukas von,** porträtt-, historie- och landskapsmålare. Född i Stockholm d. 18 april 1676. Föräldrar: grosshandlaren *Peter von Breda*, af en gammal brabantsk målarsläkt och öfverflyttad från Hamburg till Stockholm, samt *Alida Hidding*. — Utbildad i Mijtens skola, lämnade B. ännu helt ung Sverige för att fullkomna sitt konstnärskap i Holland och Frankrike, där han, förnämligast under den berömde porträttmålaren Largilière, tillägnade sig en hög grad af virtuositet. Han återkom till Sverige 1712. — Hans konstnärliga förmåga blef för hans fädernesland dock af mindre betydelse, än man skulle önskat, emedan han, genom gifte i besittning af enskild förmögenhet, utöfvade sin konst inom en jämförelsevis inskränkt krets och en omfattande affärsverksamhet under hans mannaålders dagar tog hans tid och krafter i anspråk. Död i Stockholm d. 9 april 1752. — Gift 1718 med *Elisabeth Buchholtz*.

2. **Breda, Lukas von,** konstkännare. Född i Stockholm d. 22 sept. 1726; den föregående son. — Utan att egentligen vara artist, har Lukas B. d. y. utöfvat ett visst inflytande på vårt lands konstbildning genom sina omfattande insikter i de sköna konsterna, hvilka han dels som författare, dels som samlare sökte att gagna. En icke obetydlig del af sin ärfda förmögenhet använde han på inköp af utmärkta konstverk, hvarmed grunden lades till den ansenliga tafvelsamling, som sedan ägdes af hans son Carl Fredrik, en bland de dyrbaraste som befunnit sig i enskild svensk mans ägo. — Några af B. skrifna afhandlingar om konsten förskaffade honom 1778 inträde som ledamot i Akademien för de fria konsterna. Död som k. dispachör i Stockholm d. 20 juni 1799. — Gift 1753 med *Johanna Cornelia Piper*.

3. **Breda, Carl Fredrik von,** porträttmålare. Född i Stockholm d. 16 aug. 1759; den föregående son. — B:s tidiga anlag för målarkonsten utvecklades i Målare- och bildhuggareakademien samt under enskild ledning af L. Pasch, hvarjämte mönsterverken i faderns målningsgalleri icke torde varit utan inflytande på hans konstnärliga utveckling I juni 1787 afreste B. till London, där han i åtta år studerade under den berömde Joshua Reynolds, hvars kraftfulla manér och präktiga penselföring han tillägnade sig. Efter hemkomsten till fädernesländet invaldes han enhälligt 1796 af Konstakademien till professor i teckning och erhöll 1812 adelsdiplom. Hans hänförande porträtt utmärka sig framför allt genom den genialiska uppfattningen och återgifvandet af de afbildade originalens karaktär och själslif. Såsom det yppersta af hans många mästerstycken nämnas med rätta porträtten af de fyra talmännen vid riksdagen i Örebro 1810. B. var i synnerhet den högre aristokratiens porträttmålare och lämpade sig härför genom det nobla i uppfattning och teknik. Hans färgskala, i början grå och mörkviolett, blef allt ljusare, så att det hvilar en silfverton öfver många af hans arbeten. Denna färgskala omstämde B. sedermera, under sin yppersta period, till mera varma, bruna och

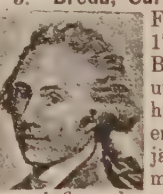

röda toner. — B. hade under de sista åren af sitt lif stora sorger. Hans söner förde ett sådant lefnadssätt, att han måste stänga sitt hus för dem. Den kröningstafla, som han fått Carl XIII:s uppdrag att utföra, kunde aldrig fullbordas, sedan B. måst lämna det lediga statybildhuggarebostället, hvilket Byström erhöll. Händelsen tyddes som hämnd för Bredas visade frisinne. Då konungen snart dog, ville man icke heller godkänna uppdraget rörande kröningstaflan, emedan det ej var kontrasigneradt. — B. förtjänar att minnas icke blott som en af Sveriges yppersta konstnärer, utan ock som lärare vid Konstakademien. Om än hans inflytande där kan sägas varit mera medel- än omedelbart, har han dock genom sin smak, sina råd och sitt fint bildade umgänge utöfvat ett ganska stort sådant och på ett utmärkt sätt befordrat den anda och smak, som sedan röjde sig hos det yngre konstnärssläktet. Död d. 1 dec. 1818. Svenska akademien lät 1895 slå en minnesmedalj öfver den store målaren. — Gift 1781 med *Inga Kristina Enqvist* och hade med henne sönerna *Adolf Fredrik* och *Johan Fredrik (John)*, hvilka båda i yngre år utvecklade ganska lofvande anlag som målare.

Bredberg, Bengt Gustaf, kemist och metallurg.

Född d. 6 juni 1797 å Underås vid Göteborg. Föräldrar: grosshandlaren *Olof Bredberg* och *Johanna Maria Santesson*. — B. blef 1810 student i Uppsala, där han 1815 tog hofrättsexamen och 1816 bergsexamen, hvarpå han 1817 blef bergsvärdie i Sala och 1824 erhöll bergmästaretitel. Efter åtskilliga förordnanden blef han 1836 bergmästare i Nya kopparbergets distrikt, hvilken post han beklädde till 1849. Tillika var han 1835—42 i egenskap af s. k. aktieägande direktör ledamot i Göta kanals direktion och var 1844—50 anställd vid Åtvidabergs kopparverk för att leda smältningarna. Han inköpte vid denna tid Valdemarsviks kopparverk och Fängö grufvor, å hvilka han förlorade sin förmögenhet, och biträdde under 1850- och 60-talen med smältningarna såväl vid Klefva nickelverk som vid Gustafs och Karlbergs kopparverk. Under sitt sista decennium var han hufvudsakligen sysselsatt med utgifvandet af sina *Metallurgiska anteckningar* 1863—69, i hvilka han redogör för sina förbättringar i de olika metallernas tillgodogörande. B., som 1842 blef ledamot af Vetenskapsakademien, afled i Valdemarsvik d. 4 dec. 1873. — B. var den förste, som här i Sverige tillämpade den kemiska teorien vid smältningen af de s. k. ädla metallerna (silfver, koppar och nickel) och gjorde flera viktiga förbättringar vid dessa smältningar, särskildt genom sina undersökningar af slaggernas sammansättning. Hans undersökning af »vaskningsförlusterna» förvärfvade ock i utlandet ett berättigadt uppseende. Under sin verksamhet å Åtvidaberg lyckades han genom förbättrade metoder uppdrifva koppartillverkningen från 4,000 till 12,000 centner per år. — Många värdefulla afhandlingar af hans hand finnas förvarade i Vetenskapsakademiens handlingar och åtskilliga äro ock i öfversättning införda i utländska tidskrifter. — Gift 1826 med *Carolina Jacobina Blix*. — Hans son *Carl Gustaf B.*, f. 1833, f. d. kapten vid flottan, har gjort sig känd som en framstående jordbrukare, den där särskildt inlagt stora förtjänster om hästafvelns upphjälpande, är hedersledamot af Landtbruksakådemien, mångårig medlem af Stockholms läns hushållningssällskaps förvaltningsutskott, ledamot af direktionen för Ultuna landtbruksinstitut m. m.

Bredberg, Henrik Vilheim, statsråd. Född i

Stockholm den 15 april 1819. Föräldrar: justitierådet *Erik Vilhelm Bredberg* och *Hedvig Christina Pfeffer*. Med de vackraste föredömen af far och farfar, valde B. äfven tjänstemannabanan och aflade, efter sex års studier vid Uppsala universitet, 1843 juris kandidatexamen. Samma år anställd i justitierevisionsexpeditionen, Svea hofrätt och Stockholms rättegångsverk, tjänstgjorde han under loppet af flera år som amanuens vid Akademien för de fria konsterna och sekreterare i öfverintendentsämbetet och blef 1852 adjungerad ledamot i Svea hofrätt. Kopist i justitierevisionsexpeditionen s. å., befordrades han, efter att de följande åren förestått en revisionssekreterarebefattning, 1856 till expeditionschef i finansdepartementets expedition. — 1858 utnämnd till protokollssekreterare i justitierevisionsexpeditionen, entledigades han samma år från sekreterarebefattningen i öfverintendentsämbetet och kallades 1860 att som konsultativt statsråd intaga en plats vid konungens rådsbord, hvilken han beklädde till 1874, då han blef president i kammarrätten. Hans grundliga kännedom om allmänna ärenden och mångsidiga bildning blefvo under hans statsrådstid konseljen till stor nytta och anses han ha skrifvit eller öfverarbetat alla Carl XV:s trontal. Död efter en långvarig sjukdom i Stockholm d. 10 dec. 1877. — Gift 1855 med *Josefina Lovisa Smerling*.

Bredman, Johan, universitetslärare, astronom.

Född d. 7 nov. 1770 i Ovikens socken i Jämtland, där fadern, underofficer vid Jämtlands regemente, var bosatt. — Student i Uppsala 1790, promoverades B. 1797 till filosofie magister. Fyra år därefter fästes han vid universitetet såsom docent i matematik och utnämndes 1802 till amanuens vid astronomiska observatoriet. Det dröjde sedermera till 1808 innan han blef adjunkt i matematik, men blott tre år därefter befordrades han till professor i astronomi. Han skötte oafbrutet professuren till 1840, då han sökte och fick tjänstledighet och följande året afsked med bibehållandet af sin lön, som emeritus. Efter sitt afskedstagande utarbetade han en lärobok i astronomi: *Teoretiska astronomiens grunder för begynnare* 1845, hvilken med många loford omnämndes af utlandets berömdaste astronomer. Död d. 3 febr. 1859. — Ogift.

Brelin, Nils, präst, mekaniker. Född i Grums socken i Värmland 1697. B:s föräldrar: landt-

brukaren *Johan Nilsson* och *Margareta Verneria*. — B. började sin bana som notarie vid rådhusrätten i Karlstad. Lockad af sin reslust lämnade han denna befattning och företog en resa till Tyskland. Väl kommen på tysk botten, uppsnappades han af några preussiska värfvare och instacks som soldat i ett garnisonsregemente. I Wittenberg, dit han lyckats fly, sammanträffade han med en tysk adelsman, som han åtföljde till Italien. Då denne kort därpå dog i Ferrara, var B. hänvisad till sitt mekaniska snille såsom det enda medlet till utkomst. Genom arbete på flera olika verkstäder beredde han sig ock en sparpenning, hvarmed han företog återresan till fäderneslandet. På färden från Amsterdam förliste fartyget, och han kom i land på Fyen. Af ansträngning vid skeppsbrottet insjuknade han i Odense och gjorde då ett löfte, att, om han någonsin återsåge Sverige, ägna Gud sina återstående dagar och bli präst. Återkommen till fäderneslandet, fortsatte han sina studier, blef 1725 filosofie magister i Uppsala och, sedan han följande året låtit prästviga sig, utnämnd till lärare vid skolan i Karlstad och 1732 till konsistoriinotarie. Förbigången vid tillsättningen af en lärareplats vid gymnasium, lämnade han sin plats, ehuru gift och familjefader, och gaf sig ånyo ut på resor 1736. B. for sedermera till Stockholm, där han väckte allmän uppmärksamhet för sin mekaniska skicklighet, men ännu mer genom berättelserna om sina vidunderliga reseäfventyr. En upprättstående clavecin, som han förfärdigat, ansågs för ett så utomordentligt konstverk, att ständerna åt honom anslogo en pension, som han likväl ej fick lyfta, emedan han kort därefter befordrades till kyrkoherde i Bolstads regala gäll i Värmland 1739. Tvungen att för sin hälsa 1748 begifva sig till de varma baden i Böhmen, besökte han Wittenberg, blef där teologie licentiat och efter sin hemkomst svensk teologie doktor. Äfven som präst sysselsatte han sig med nya rön och uppfinningar, af hvilka flera äro beskrifna i Vetenskapsakademiens handlingar. Ledamot af Vet.-sakad. Död d. 5 juli 1753. — Gift med *Anna Maria Kyronia*.

Bremer, Fredrika, författarinna. Född den 17 aug. 1801 på Tuorla gård nära Åbo. Föräldrar: grosshandlaren *Carl Fredrik Bremer* och *Brigitta Charlotta Hollström*, med hvilka hon som tre års barn öfverflyttade till Sverige. I familjens hem, dels i Stockholm, dels på den af fadern inköpta sätesgården Årsta i Österhaninge, fullbordades hennes uppfostran under ledning af de bästa lärare, därvid Franzén, faderns landsman och umgängesvän, hvilken anses icke varit utan inflytande på hennes vittra bildning. Denna uppenbarade sig först under form af små versifierade dialoger, som sammanskrefvos till höjande af familjens fester inom hus. Men hastigt och utan att själf ha fäst något egentligt afseende på sitt författareskap, öfvergick hon till en annan genre, novellen, och öppnade banan 1828 anonymt med en liten täck brefväxling mellan ett par unga personer,

kallad *Axel och Anna eller en korrespondens emellan tvenne våningar, en roman i biljetter;* det först utsända häftet af dessa »Teckningar ur hvardagslifvet» innehöll dessutom flera andra berättelser. Nästa år utkom ett nytt häfte, bl. a. med början af *Familjen H.*, som afslutades i ett tredje häfte 1830. Sedermera följde många romaner och noveller: *Presidentens döttrar, Nina, Grannarna, Hemmet*, m. fl., hvilka bära den gemensamma titeln: *Nya teckningar ur hvardagslifvet* och utkommo 1834—43. I ett poetiskt målande språk skildrar hon i dem hemmets och familjelifvets rena fröjder och tecknar dess små bestyr och omsorger på ett sätt, som ovillkorligt tilltalar hvarje känsligt sinne. Denna sällsynta förmåga att ge betydelse åt det skenbart obetydliga, att i småsaker, äfven de minsta, inlägga någonting ideellt och väsentligt, samt den innerliga oskuld och djupa känsla, som genomgår det hela, uppväga fullkomligt en och annan misstecknad gestalt eller den löshet i komposition, från hvilken några af hennes romaner icke kunna fritagas. De rönte ock en ofantlig framgång och beredde henne ett rykte, som icke stannade inom Sveriges gränser. Hennes skrifter öfversattes på flera europeiska språk och lästes med förtjusning både i Europa och i Amerika. Fredrika Bremer fann dock snart, att lifvet fordrade framförallt praktisk verksamhet, och att härtill behöfdes frihet i tanke och handling. Härunder inträffade. som hon säger, för henne en tid af stor inre kamp och mörker: lifvets vanliga fröjder voro för henne döda, den ryktbarhet, andra ansågo för ärofull, såg hon på med ringaktning, och världen syntes henne tom och glädjelös. Då förde händelsen i hennes väg en man, som, efter hvad hon själf erkanner, hos henne utvecklade en klar och bestämd lifsåskådning och, genom inflytandet af sitt allvarliga spekulativa skaplynne, gaf hennes lif en ny riktning. Det var d. v. rektorn i Kristianstad, sedermera prosten P. Böklin, med hvilken hon gjorde bekantskap 1831. Under känslan af det ansvarsfulla i all, både personlig och litterär, verksamhet, ville hon ägna sina krafter åt mänskligheten. Och så uppstod hos henne beslutet att genom resor i främmande länder af egen erfarenhet lära känna människan och hennes ställning i världens olika trakter och i sina skrifter arbeta för hennes sociala förbättring och lyckliggörande. Efter åtskilliga färder inom fäderneslandet, begaf hon sig 1846 till Tyskland och Rhentrakterna samt anträdde 1849 sin resa till Nordamerika, i hvilket land hon blef emottagen med mycken uppmärksamhet och välvilja. Frukten af sina studier under den sista resan meddelade hon allmänheten i sitt utförliga arbete *Hemmen i Nya världen* del. 1—3, 1853—54, »hvari hon med en fin uppfattning och djup blick tecknar familjelifvet i Nordamerikas Förenta stater samt uttalar sina förhoppningar om den framtid, som den nya mänskligheten på andra sidan oceanen går till mötes». — Fredrika Bremer är kvinnoemancipationens starka förkämpe. Hon ifrade i sin 1848 utgifna *Syskonlif* för det mänskliga arbetets organisation och öppnandet

af familjelifvets skrankor genom fri association, och i *Herta eller en själs historia*, utgifven 1856, upphof hon i sitt köns namn »förtrytelsens revolutionsskri» mot samhället och det maktägande manliga könet. Hennes tendensromaner ha tvifvelsutan haft stort inflytande på det allmänna rättsmedvetandet och medverkat till förvärfvande af de allmänna rättigheter, som kvinnan nu lika väl som mannen innehar. — Efter fem års stadigvarande vistelse i Sverige begaf hon sig 1856 åter ut på resor, denna gång till Schweiz och Italien, där hon kvarstannade i två år, samt därifrån till det Heliga landet och återvände öfver Turkiet och Grekland till Sverige. I skildringen af denna resa: *Lifvet i Gamla världen. Dagboksanteckningar under resor i söder- och österland* 1860—62 framträder den snillrika författarinnans intresse för mänskligheten om möjligt i än högre och lifligare grad, än i något af hennes förut utgifna arbeten. Sommaren 1865 flyttade hon ut till den gamla familjegården Årsta, hvilken flera år förut öfvergått till främmande ägare, men där hon emellertid emottogs med en gästfrihet, som lät henne glömma, att det numer för henne endast var ett lånadt hem. Här blefvo dock hennes dagar färre än någon anat. En förkylning jultiden lade henne på dödsbädden och d. 31 dec. 1865 lämnade hennes sanningssökande ande detta jordiska. — Svenska Akademien öfverlämnade åt henne 1844 sin stora guldmedalj, därför att hon »befrämjat den svenska vitterhetens namnkunnighet i främmande länder». — I svenska minnenas panteon intager Fredrika Bremer en ärofull plats såsom en af Sveriges snillrikaste författarinnor. Hon gör det ock, kanske med än mera rätt, som en af fäderneslandets ädlaste, mest varmhjärtade och uppoffrande kvinnor. — Fredrika-Bremerförbundet, som stiftades i Stockholm den 3 dec. 1884, för främjande »af en sund och lugn utveckling af arbetet för kvinnans höjande i sedligt och intellektuelt såväl som i socialt och ekonomiskt hänseende», antog namnet efter Fredrika Bremer som den moderna kvinnorörelsens förkämpe.

Brendler, Frans Fredrik Edvard, tonsättare.

Född i Dresden d. 4 nov. 1800. Föräldrar: *Johann Franz Brendler*, som inflyttade till Sverige och blef hofkapellist i Stockholm, samt *Henriette Louise Stölzel*. — Fadern bestämde sin son för köpmansyrket och satte honom, ehuru han redan som barn visat ovanliga anlag för musik, på ett handelskontor i Visby. Här stannade den unge B. till 1823, då han återkom till Stockholm, vann allmänt bifall som flöjtist i Harmoniska sällskapets orkester och nedsatte sig i hufvudstaden som musiklärare. Hans stora skicklighet samt flärdfria väsen förskaffade honom allmänt förtroende, hvilket förvandlades till liflig beundran, när han inom kort framträdde som kompositör af mer än vanlig talang. Hans förnämsta arbeten äro: större delen af musiken till operan *Ryno*, sedermera fullbordad af konung Oscar I; melodramerna *Spastaras död* till text af Lidner samt *Edmund och Clara;* symfoni för stor orkester samt flera intagande pianokompositioner och sånger, af hvilka den mest bekanta torde vara *Amanda* till ord af Stagnelius. Död d. 16 aug. 1831, kort efter det han blifvit kallad af Musikaliska akademien till dess ledamot. — Gift 1825 med *Ulrika Boucht*.

Brenner. En gammal finsk släkt, som utgått från Nerpes socken i Österbotten, där stamfadern *Matheus Brenner* var bonde.

1. **Brenner, Elias,** målare, arkeolog och numismatiker.

Född i Storkyro prästgård i Österbotten d. 18 april 1647. Föräldrar: kyrkoherden *Isaacus Henrici Brennerus* och *Susanna Werenberg*. — I Uppsala, där B. vid sexton års ålder inskrefs till student, väckte hans arkeologiska insikter och stora skicklighet i teckning uppmärksamhet, så att han 1668 anställdes som ritare vid det då nyligen inrättade Antikvitets-kollegium. Sedan han gjort flera resor i fäderneslandet för att afteckna fornlämningar och minnesmärken, tog han afsked från ritarebeställningen 1672 och ägnade sig åt sin konst som miniatyrmålare. Härutinnan ådagalade han den talang, att han utnämndes till miniatyrmålare vid hofvet. Samtidigt sysselsatte han sig med heraldik och myntkunskap. Af de vapensköldar, som pryda riddarhussalen, äro omkring femhundra af B:s hand. Efter fleråriga studier och forskningar hade han omsider kommit därhän, att han 1691 kunde utgifva sitt stora numismatiska verk: *Thesaurus Nummorum Sueco-Gothicorum*, hvilket mottogs med det bifall, äfven i utlandet, att det ansågs lämpligt till kunglig present åt främmande monarker. — 1693 utnämnd till assessor i Antikvitets-kollegium, förordnades B. att tillsammans med N. Keder uppge förslag till skådepenningar öfver Carl XII:s hjältebedrifter och att med E. Palmskiöld ombesörja graveringen af planscherna till E. Dahlbergs bekanta »Suecia antiqua et hodierna». — 1712 upphöjdes han i adlig värdighet. Död d. 16 jan. 1717. — Gift 1: 1676 med *Ehrengerd Stamm;* 2: 1680 med *Sofia Elisabet Weber* (se nedan).

2. **Brenner, Sofia Elisabeth,** född *Weber,* skaldinna.

Född i Stockholm d. 29 april 1659; den föregåendes hustru. Föräldrar: handelsmannen *Niklas Weber* och *Kristina Spoor*. — I hög grad begåfvad, lärde hon sig, under det hon åhörde brödernas undervisning, latin, hvarpå hon sedermera skref vers. Ännu större skicklighet uppnådde hon i tyskan, som i föräldrarnas hus utgjorde samtalsspråket. Äfven i italienska, franska och holländska var hon hemmastadd, så att hon på dessa språk, med undantag af det sistnämnda, skrifvit små versifierade stycken. Uppmuntrad af sin man, med hvilken hon vid tjuguett års ålder trädde i gifte, utgaf hon sina *Poetiske Dikter* 1709, bestående mest af bröllops-, graf- och andra tillfällighetsdikter. — Hen-

nes vitterhetsförsök väckte ett oerhördt uppseende, och lyckönskningsskrifvelser, äfven från främmande länder, strömmade i massa till den firade skaldinnan. Under de senare åren af sin lefnad utgaf hon ånyo ett rimverk: *Vårs Herres och Frälsares Jesu Christi alldra heligaste Pijnos Historia rijmvijs betraktad* 1727 Efter hennes död utkom andra delen af hennes *Poetiske Dikter* 1732, bestående af hvarjehanda mindre stycken. — Fru B:s verser utmärka sig för en ovanlig ledig och vårdad diktion, men innehålla, trots det beröm, samtiden slösade på författarinnan, endast de torraste och alldagligaste reflexioner och äga nu ingen annan märkvärdighet än den rent litteratur-historiska. Fru B. var för öfrigt en duktig kvinna, moder till femton barn. Hon är genom en son stammoder till familjerna Höijer, Stenhammar och Fahlcrantz, hvaraf medlemmar förvärfvat ett namn i litteraturen och konsten. — Död d. 14 sept. 1730.

3. **Brenner, Henrik,** orientalist. Född i Kronoby socken i Österbotten d. 13 sept. 1669. Föräldrar: *Jakob Henriksson Brenner* och *Brita Mårtensdotter Gammal.* — Vid Uppsala universitet, där B. promoverades till filosofie magister 1691, hade han gjort sig känd för så ovanliga kunskaper i de österländska språken, att han 1697 utsågs att som biträde åtfölja ambassadören L. Fabricius på hans beskickning till Persien. Kvarlämnad där, för att efter ett par år medfölja den persiska legaten Sarug Khan-Beg på hans beskickning till Sverige, gjorde han sig ännu mer förtrogen med Österlandets språkidiom samt förskaffade sig en mängd sällsynta handskrifter i armeniska, persiska och georgianska historien. Då de resande, på väg till Sverige, 1700 inkommit i Ryssland, var freden bruten mellan de båda rikena, hvarför B., som antogs medföra politiska underrättelser, blef gripen i Moskwa och kvarhållen i tjugutvå år. Slutligen återkommen till fädernesländet, utnämndes han 1724 till k. bibliotekarie. Död d. 29 aug. 1732.

4. **Brenner, Peter Johansson,** präst. politisk äfventyrare. Född 1677; son af kyrkoherden i Nerpes socken af Österbotten *Johan Brenner.* — B. blef fältpräst och hölls i flere år i rysk fångenskap. Efter Rigas öfvergång 1710 kallad till kyrkoherde vid S:t Jakobs församling därstädes, begaf han sig efter Carl XII till Turkiet, där han i Bender d. 1 febr. 1713 förrättade gudstjänsten, när turkarna och tatarerna kommo löpande till storm och den bekanta kalabaliken afbröt predikan. 1712 utnämnd till kyrkoherde i Vasa, tillträdde han likväl icke detta ämbete, utan uppehöll sig än i Stockholm och än på andra ställen. Vid slutet af Carls regering angaf han åtskilliga högt uppsatta personer för hemliga stämplingar, hvilken angifvelse lika litet som en annan af samma beskaffenhet under drottning Ulrika Eleonoras styrelse föranledde till någon åtgärd. Han begaf sig då öfver till Köpenhamn och inlät sig i förrädiska anslag med danska och ryska ministrarna, med löfte att till dem öfverlämna Landskrona fästning. Stadd på resa till Petersburg, för att sätta sina planer i verket, blef han i Hamburg gripen på svenska residentens begäran, slagen i bojor och afsänd till Stockholm, där han insattes i fängelse. Han ställdes till rätta inför en af ständerna särskildt nedsatt kommission och dömdes till döden samt halshöggs utanför Skanstull vid Stockholm d. 4. juli 1720

Brentano, Georg Joseph von, friherre, militär och diplomat. Född på Hautzenstein i Öfre Pfalz. B. hade varit hofråd och kammarherre, då han 1771 gick i fransk tjänst, bevistade 1774 turkarnas fälttåg mot ryssarna och tillhörde 1780—83 den franska undsättningskåren i Nordamerika. Han var 1784—87 i Turkiet och sände till både Versailles och Stockholm rapporter om förhållandena därstädes. B. kom 1788 till Stockholm och öfverlade i hemlighet med konung Gustaf III om sättet för en svensk-turkisk krigföring mot Ryssland. 1789 utnämndes han till öfverste i svensk tjänst och sändes till Turkiet. Han lyckades vinna sultanen för sig och stod i intim förbindelse med ministären. Hans operationsplaner följdes dock icke af den allsmäktige storvesiren. På B:s förslag sände Gustaf III 1790 svenska officerare till Turkiet. Underrättelsen om Sveriges fred i Värälä gjorde slut på B:s inflytande hos sultanen. B. erhöll i jan. 1792 afsked ur svensk tjänst, sedan han varit nära att bli svensk minister i Konstantinopel. Han stannade där till 1794 och åtnjöt en svensk pension af 500 dukater till sin död, som inträffade i Regensburg den 20 dec. 1798.

Brinck, Anders Magnus, borgare, kommunal- och riksdagsman. Född i Sandhems förs. af Skaraborgs län d. 10 maj 1794. Föräldrar: landtbrukaren *Olof Josias Brinck* och *Gunilla Wetterbergh* B kom vid unga år till Stockholm, där han öppnade kryddkramhandel 1825. Han kom snart och att flitigt deltaga i allmänna värf och tillvann sig stort förtroende. Sålunda var han en af borgerskapets femtio äldste och invaldes vid 1840—41 års riksdag i borgarståndet som representant för hufvudstaden, hvilket uppdrag han bekläddе till och med 1856—58 års riksdag. — Han slöt sig genast med lif och själ till den liberala oppositionen och blef af densamma redan vid sin första riksdag vald till fullmäktig i rikgäldskontoret (efter den för partiet misshaglige konservative borgmästare Ullberg), hvilket förtroende han genom upprepade val innehade till sin död. I ifvern för en reform lät han en gång undfalla sig yttrandet att »Europas ögon voro fästade å borgareståndet», hvilket sedermera ofta skämtsamt citerades såsom prof på borgarståndets föreställning om sin egen betydelse. — Under hela sin riksdagstid nedlade B. ett plikttroget och redbart arbete för främjande af sina idéer, mestadels arbetande i konstitutionsutskottet. Vid tre riksdagar, 1844, 1847 och 1853 hedrades han af regeringen med vice talmansuppdraget, utan att man häraf kunde skönja minsta inverkan å hans

självständiga hållning. Han afled hastigt i Stockholm d. 14 nov. 1861. — Gift 1825 med *Catharina Elisabet Hofvendahl.*

Bring, Ebbe Gustaf, biskop. Född i Askersund d. 4 juli 1814. Föräldrar: stadsläkaren därst., assessor *Sven Håkan Bring* och *Ulrika Sofia Silfversvärd.* Student i Uppsala 1829, utbytte han tre år senare detta lärosäte mot Lund, där han 1835 vann den akademiska lagern. Kallad till docent i dogmatik och moralteologi 1837, antog han s. å. prästerlig ordination och förestod under åren 1839—47 dels den dogmatiska, dels den exegetiska och dels den pastoral-teologiska professuren vid universitetet. — 1844 teologie adjunkt, utnämndes han fyra år därefter till professor i pastoral-teologi och innehade denna lärostol, äfven sedan han 1856 blifvit domprost, till 1861, då han utnämndes till biskop i Linköping. 1870 uppfördes han i andra rummet på förslag till ärkebiskop. Konung Oscar II:s tre äldsta söner bereddes af honom till sin första nattvardsgång. B. var en af de förnämsta målsmännen för den högkyrkliga riktningen. Det vid kyrkomötet 1878 antagna nya katekesförslaget hade hufvudsakligen utarbetats af B. och ärkebiskop Sundberg. Vid 1883 års kyrkomöte bidrog B. väsentligt till antagandet af den framlagda proföfversättningen af Nya testamentet, hvarjämte han talade för en revision af 1819 års psalmbok. B., hvilken var ledamot af prästeståndet vid 1853 och 1856 års riksdag som fullmäktig för Lunds stifts prästerskap och 1862 och 1865 som självskrifven ledamot, afled i Linköping natten till den 13 aug. 1884. Förutom åtskilliga disputationer, tal och predikningar, har B. (tillsammans med H. M. Melin) utgifvit *Theologisk Qvartalskrift* 1841—42 samt (i förening med A. N. Sundberg och W Flensburg) redigerat *Svensk Kyrkotidning* 1855—64, utgifvit *Högmässopredikningar* 1862; *Kyrkotukten enligt Svenska kyrkans gällande lag* 1865; *Det kyrkl. perikopsystemet,* o. s. v. Teol. d:r 1860. — Gift 1841 med *Maria Ulrika Ehrenborg.*

Brinkman, Carl Gustaf von, ämbetsman, skald. Född på Nacka i Brännkyrka socken nära Stockholm d. 24 febr. 1764. Föräldrar: sekreteraren *Hans Gustaf von Brinkman* och grefvinnan *Beata Kristina Leijonstedt.* — B:s lärda bildning grundlades vid herrnhutska uppfostringsanstalten i Niesky (Sachsen). Han flyttade 1782 till evangeliska brödraförsamlingens seminarium i Barby, där han tillbragte tre år. Sedermera vistades han vid några tyska universitet, där han i tre år studerade filosofi och statsvetenskap. Vid tjugusju års ålder ingick han i konungens kabinett för utrikes brefväxlingen och användes i åtskilliga diplomatiska ärf i Paris och Berlin, tills han 1807 utnämndes till envoyé vid preussiska hofvet, som flytt till Memel. Adlad med bibehållande af sitt namn, 1808, förflyttades han s. å. som minister till storbritanniska hofvet och utnämndes till kammarherre 1810. Efter att 1812—13 tidtals ha förestått hofkanslärsämbetet, förordnades han det sistnämnda året till ledamot i rikets allmänna ärendens beredning, hvilken befattning han innehade tills den nya departementsstyrelsen infördes 1840. 1828 kallades han till en af de aderton i Svenska akademien och upphöjdes 1835 till friherre. 1836 led. af Vet.-akademien och 1839 fil. hedersdoktor i Uppsala. — Få, om någon i senare tider, torde som v. B. haft insikt i sitt eget och främmande länders litteratur; hans beläsenhet var ofantlig och hans språkkunskaper ovanliga. I Tyskland hade han genom sina under pseudonymen »Selmar» 1789 utgifna *Gedichte* och *Filosofische Ansichten* 1806 redan förvärfvat sig ett berömdt namn innan han offentligen uppträdde inom svenska vitterheten. Detta skedde egentligen först 1821, då han eröfrade svenska akademiens stora pris för sitt skaldestycke *Snillets värld.* — Hans *Vitterhetsförsök* 1842, utgifna några år före hans död, innehålla jämte åtskilliga dikter hans förträffliga *Tankebilder* (förut tryckta), det yppersta utan fråga, som flutit ur hans penna. — B. var ägare till en af de ansenligaste och dyrbaraste boksamlingar som funnits i Sverge, i synnerhet rik på klassisk och modern litteratur samt arbeten i svenska historien, hvilken boksamling efter hans död öfverläts till akademiska biblioteket i Uppsala. Hans handskriftsamling tillföll genom testamentarisk disposition exc. grefve H. G. Trolle-Wachtmeister på Trolle-Ljungby och har till någon del blifvit utgifven. (Del I, II, 1859, 1865.) — Död, ogift, d. 25 dec. 1847.

Brodinus, Johannes, biskop. Född i Bro socken af Uppland d. 18 juni 1619. Föräldrar: kyrkoherden *Petrus Nicolai Brodinus* och *Sara Jonsdotter.* — B. promoverades 1647 i Uppsala till filosofie magister och vigdes till präst s. å., hvarefter han företog en vetenskaplig resa till Tyskland, Holland och Frankrike, från hvilken han återkom 1651. Kallad året därefter af drottning Kristina till hofpredikant, bekläddе han samma befattning hos Carl X Gustaf och följde honom under fälttåget till Polen 1656. Följande året förordnad till superintendent på Gotland började han genast afskaffa en mängd missbruk och införa svenska seder vid de kyrkliga förrättningarna. Härigenom uppväckte han mot sig de danskt sinnades ovilja, så att, när danskarna under kriget 1676 spelade herrar på ön, han utlämnades med hustru och barn till fienden och fördes som krigsfånge till Köpenhamn, där han kvarhölls öfver ett år. Slutligen frigifven, måste han på hemvägen i Malmö uthärda denna stads belägring. Som godtgörelse för lidanden och motgångar hugnades han 1678 af Carl XI med fullmakt på Västerås biskopsstol. Död d. 8 nov. 1680. — Gift 1: 1658 med *Elisabet Emporagria,* dotter af biskop Emporagrius i Strengnäs; 2: 1663 med *Gertrud Leijel* och 3: 1676 med *Anna Schultin,* som deladе hans fångenskap i Köpenhamn och efter

hans död ingick nytt äktenskap med den berömde psalmsångaren Haqvin Spegel.

Broling, Gustaf, befrämjare af svensk industri. Född i Edsbergs socken i Nerike d. 11 april 1766. Föräldrar: kronobefallningsmannen *Gustaf Broling* och *Anna Kristina Robsahm.* — Sedan B. i Uppsala 1788 aflagt bergsexamen, ingick han följande året som auskultant i Bergskollegium och utnämndes 1795 till bergsproberare. Aren 1797—99 företog han i industriellt-vetenskapligt ändamål en resa till Storbritannien, hvaraf han meddelade resultaten i sina utgifna *Anteckningar under en resa till England* del. 1—3, 1812—17. Han började därefter praktiskt utföra åtskilliga af sina under samma resa gjorda iakttagelser: beredning af gjutstål, tillverkning af kirurgiska instrument och finare eggjärn, förfärdigande af lackerade eller s. k. japanerade bleckarbeten, o. s. v. Titulerad bergmästare 1803, befordrades han 1814 till värdie för K. Myntet och föreståndare för Bergskollegii laboratorium och mineralkabinett och erhöll 1817 titel af bergsråd. Led. af Vet.-akademien 1797. — Död d. 12 april 1838. Städse nitälskande för den inhemska industriens utveckling, sökte han på allt sätt sprida kännedomen om nya uppfinningar; så t. ex. har han genom sina *Små bref om ångbåtar* i väsentlig mån befordrat kunskapen om och utbredning af dessa transportmedel. — Med största beredvillighet stod han till hands åt hvar och en med råd och upplysningar i de ämnen, som låga inom gränserna för hans studier och verksamhet och tvekade ej, att med egna uppoffringar understödja andras företag, när han ansåg dessa gagneliga för fäderneslandet. — Gift 1816 med *Sara Margareta Brunnmark.*

Broman, Erland Carlsson, president, konung

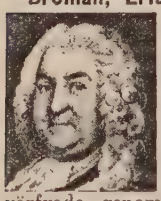

Fredrik I:s gunstling. Född på Bergby i Vendels socken af Uppland d. 1 nov. 1704. Föräldrar: lagmannen *Carl Broman* och *Eva Insenstjerna.* I sin egenskap af hofjunkare kom B. tidigt i beröring med konung Fredrik, hvars bevågenhet han förvärfvade genom sitt glada lynne och bibehöll genom sin skicklighet som underhandlare vid konungens kärleksaffärer. — Vid tjugusju års ålder kammarherre, erhöll han förvaltningen af de medel som inflöto från Hessen och hade för öfrigt en mängd enskilda uppdrag af konungen, särskildt i allt hvad som rörde fröken Taube. — 1734 utnämnd till assessor i Kommerskollegium, blef han 1739 kommerseråd, två år senare hofmarskalk och 1747 friherre och president i Kommerskollegium och — när de svenska ordnarna följande året instiftades — en af de första riddarna af Serafimerorden. För lättsinnig att med allvar verka för bestämda statsåsikter, var B. aldrig någon partiman i ordets egentliga betydelse. Han älskade mera ett godt bord och ett komfortabelt lif, än att höra på Hattarnas och Mössornas debatter på riddarhuset. Likväl slöt han sig med ett slags instinkt till Gyllenborg och Höpken, hvilken senare han efterträdde som president i Kommerskollegium. Sitt inflytande hos konungen använde han till att utpressa mutor af de tjänstsökande, som begagnade sig af hans förord. Icke desto mindre befann han sig i ständig penningförlägenhet; lånade hvar han kunde få, men var trög att betala. Hans slöseri och vinglerier slutade först med hans lif, hvarefter, som vanligt i dylika fall, konkursen fick utreda sterbhusets affärer. Död d. 19 jan. 1757. — Gift 1: 1724 med *Eva Johanna Drakenhjelm* och 2: 1748 med grefvinnan *Vilhelmina Magdalena Taube*, syster till konung Fredriks älskarinna.

1. **Bromelius, Olof,** läkare, botaniker. Född d. 24 maj 1639 i Örebro. Föräldrar: handelsmannen *Olof Gunnarsson Bromelius* och *Ingeborg Krok.* — Efter slutade medicinska studier i Uppsala, begaf sig B. 1669 till Stockholm, där han förordnades till stadens »herborist» och uppsyningsman öfver apoteken. Anställd som läkare vid den beskickning som 1672 afgick till Holland, förvärfvade han följande året medicine doktorsgraden i Leyden och återkom till Sverige 1674. Följande året ledamot af collegium medicum, verkade han i sjutton år som praktiserande läkare i hufvudstaden, under hvilken tid han från 1676 var ledamot i kommissionen öfver trollväsendet. — 1691 förordnades han till stadsfysikus och provinsialläkare i Göteborg, hvilka befattningar han innehade till sin död d. 5 febr. 1705. I vetenskapens annaler har B. förvärfvat sig namn såsom en af Sveriges yppersta botanister före Linnés tid; hans *Chloris Gothica s. Catalogus Stirpium circa Gothoburg. nascentium* 1694 är den äldsta specialflora i Sverige, och till hans ära har Linné benämnt ett tropiskt växtsläkte *Bromelia.* — Gift 1677 med *Agneta Svinehufvud.*

2. **Bromell, Magnus von,** läkare. Född i Stockholm d. 26 maj 1679; den föregåendes son. — Efter förberedande studier i Sverige, anträdde B. 1697 en utländsk resa, studerade medicin och naturvetenskap i Leyden under Boerhave och i Paris under Petit och Tournefort, hvarefter han begaf sig till Rheims, där han 1703 förvärfvade doktorshatten. Två år senare utnämndes han till medlem af collegium medicum och erhöll samtidigt ett ansenligt arf efter sin afldne halfbror, krigskommissarien Olof Bromell, hvarefter han upphörde med sin verksamhet som läkare och ägnade sin tid och förmögenhet till förökande af de rika samlingar af naturföremål, mynt och medaljer, hvilka han ärft efter sin far. Förordnad till anatomie professor i Stockholm 1716, lämnade han inom kort samma befattning, för att intaga säte som assessor i coll. medicum, hvilken plats han 1724 utbytte mot presidentstolen i nämnda kollegium. Samma år hugnad med titel af arkiater, upphöjdes han 1726 i adlig värdighet med namnet *von Bromell.* Död d. 26 mars 1731. B. är författare till åtskilliga afhandlingar i numismatik, medicin och naturvetenskaperna, af hvilka några blifvit intagna i Act. Litt. et Scient. Suec. — Gift 1707 med *Anna Beata Enhjelm.*

Broocman, Carl Ulrik, pedagog. Född i Gefle d. 1 mars 1783. Föräldrar: assessor *Fredrik*

Ulrik Broocman och *Margareta Katarina Bade*. Student i Uppsala 1799 och fil. magister 1803. B. studerade under en utländsk resa 1804—05 i Danmark, Tyskland och Schweiz pedagogik och metodik. Särskildt ägnade han sig åt Pestalozzis nya metod. Men han studerade äfven gymnasier, borgare- och industriskolor, landtbruksskolor, barnhus o. s. v. I skriften *Berättelse om Tysklands undervisningsverk ifrån dess äldsta intill närvarande tider* 1807—08 påträffas en del af hans observationer. B. utgaf vidare 1811 *Fattiga barns uppfostran och undervisning på landet*. — B. förordnades 1806 till vik. rektor vid Tyska nationallyceum, där han 1809 blef subrektor och 1811 conrektor. Svenska akademien tillerkände honom 1811 Lundbladska priset. Kort efter den ännu icke 29-årige mannen fått kallelse att bli ledamot af den år 1812 tillsatta uppfostringskommittén, afled han den 11 mars s. å. B. var en synnerligen framstående skolman med skarp blick för de rådande felen inom undervisningen. Han ville ha särskilda borgare- och industriskolor, seminarier för alla slags skollärare, på hvarandra beräknade läroböcker o. s. v.

Brovallius, Johan, biskop, naturforskare, politiker. Född i Västerås d. 30 aug. 1707. Föräldrar: d. v. lektorn, sedermera kyrkoherden i Bro, *Andreas Brovallius* och *Katarina Sigtunia*. — Vid Uppsala universitet, dit han ankom redan 1720, tog han 1729 den filosofiska graden och prästvigdes 1731. Utrustad med ovanlig skarpsinnighet, tilltagsenhet och arbetsförmåga, befordrades han redan vid trettio års ålder till professor i fysik i Åbo; blef 1740 teologie doktor, 1746 teologie professor, sedermera förste teologie professor och domprost, samt 1749 biskop öfver Åbo stift. — Som vetenskapsman och lärare ådagalade B. en outtröttlig lust och förmåga vid arbete. Förutom skrifter i teologi, filosofi, uppfostringslära, botanik, mineralogi och språkvetenskaper, har han efterlämnat ett aktningsvärdt försök till en finsk bibelöfversättning, uppträdt till försvar för Linnés sexualsystem m. m. När han som professor fick en finsk församling till prebende, lärde han sig genast finska för att själf kunna predika för sina sockenbor. — B. spelade äfven en ganska framträdande roll i det politiska lifvet, som medlem af prästeståndet vid 1746—47 och 1751—52 års riksdagar. Vid den förra af dessa rönte han den för en nykomling ovanliga äran att inväljas i sekreta utskottet och bankodeputationen och var en af dem, som ledde angreppet mot Sam. Åkerhielm. Vid den följande var han äfven medlem af sekreta utskottet och dess mindre sekreta deputation samt deltog i uppsättandet af det bekanta betänkandet om »irriga begrepp om fundamentallagen», hvarest göres gällande, att högsta makten har sitt ursprung från folket och därför ensamt bör utöfvas af ständerna. Öfverhufvud kan nog det omdöme fällas om honom som politiker, att han mindre utmärkte sig för hofsamhet och rättskänsla än för klokt begagnande af de fördelar, den politiska situationen lämnade honom gent emot politiska motståndare. På denna grund förvärfvade han sig ock på en ovanligt kort tid plats som en af Hattpartiets ledare. En hastig död afskar honom dock vidare framtidsplaner i den vägen d. 25 juli 1755. — Gift 1737 med *Elisabet Ehrenholm*.

Bruce (Bey), Robert Edvard, militär, magnetisör. Född d. 20 mars 1802. Föräldrar: kammarherren *Adam Bruce* och *Fredrika Charlotta Wijnblad*. — B. började sin bana som sergeant vid Andra lifgardet, hvarifrån han 1819 förflyttades till Vendes artilleri-regemente. — 1822 beridare vid k. stallet, ingick han som löjtnant i kejserlig brasiliansk tjänst och slutade som turkisk öfverste med titel af bey. — »I sin ungdom bildskön, var han städse det täcka könets gunstling, bevisadt af hans många giftermål, som dock icke alla blefvo lyckliga för någondera kontrahenten och af hvilka ett förknippades med så vidunderliga resultater, att till och med perspektivet till Botany-Bay framskymtade i denne Robert Bruces lefnads kaleidoskop. Tilltagsen, oblyg, företagsam, beslutsam och lättsinnig, bar han lifvets bördor, utan att digna, utan att misströsta — och de, som föllo på hans lott, voro likväl ej alla af det lättaste slaget. Modesti var just icke hans hufvuddygd och på bildningens område intog han en ganska anspråkslös plats. Däremot innehade han den främsta — här i landet åtminstone — som magnetisör, i hvilken egenskap hans fallenhet var obestridlig och hans förmåga ej endast stor, men vid mer än ett tillfälle äfven lyckosam och välgörande.» Död d. 28 april 1858. — Gift 1: 1826 med *Jeanne Rosalie O'Donnovan;* 2: med *Isabella Maria MacLaurin;* 3: 1845 med *Anne Elisa Labatt* och 4: 1855 med *Johanna Gustafva Fundin*.

Bruhn, Anders, biskop, teologisk författare. Född i Stockholm d. 30 nov. 1778. Föräldrar: handelsmannen *Henrik Classon Bruhn* och *Gunilla Knape*. — Sedan B. i Lund 1805 blifvit filosofie magister, utnämndes han till rektor i Uddevalla 1807. Två år därefter gymnasii-adjunkt i Göteborg, befordrades han 1814 till teologie lektor. 1836 utnämnd till domprost i Västerås, blef han biskop i Göteborg 1840. — Hans *Christna kyrkans allmänna historia* 1822 och *Compendium Theologiæ dogmaticæ in usum juventutis adornatum* 1827 utgjorde länge de hörnstenar, på hvilka samtidens teologer byggde sin större eller mindre dogmatiska färdighet. Teologie doktor 1830. Död d. 23 febr. 1856. — Gift 1816 med *Harriet Sofia Clason*.

Brunius, Carl Georg, universitetslärare, konsthistoriker, arkitekt. Född i Tanums prästgård i Bohuslän d. 23 mars 1792. För-

åldrar: kyrkoherden *Gomer Brunius* och *Mariana Rodhe*. — Redan i barndomen röjde sig hos B. en ovanlig fallenhet för praktiska yrken, och bland faderns arbetare vid byggnader och murararbeten var gossen den flitigaste handtlangaren. Däremot var läslusten icke så gifven, tills modern lyckades väcka hans hederskänsla, då han på en gång och med allvar kastade sig på studier. Filosofie magister i Lund 1814, med högsta betyget för Tegnér, kallades han följande året till docent i grekiska och blef i början af 1820-talet adjunkt både i detta språk och i romersk vältalighet och poesi. Prästvigd 1823, intog han året därefter Tegnérs lärostol, hvilken han innehade till 1858, då han afgick som emeritus. 1847 utnämndes han till kyrkoherde i Stäfvie och Lackalänge prebendepastorat och blef s. å. prost. Redan åren 1815—17 hade han hvarje sommar företagit antikvariska vandringar i det minnesrika Bohuslän, och utgaf därom (tillsammans med J. G. Liljegren) *Nordiska Fornlemningar* 1823 samt *Försök till förklaringar öfver Hällristningar*, som dock icke utkom förrän året före hans död 1868. Såsom en annan yttring af hans kärlek för nordens forntid kan man betrakta hans år 1822 utgifna arbete: *De Diis Arctois Libri sex*, ett slags nordisk teogoni och det längsta latinska poem som någon svensk författare skrifvit. De administrativa bestyr, som ingingo bland hans åligganden såsom rektor och medlem af domkyrkorådet i Lund, återuppväckte hans barndomshåg för byggnadskonsten. Utan egentliga studier som arkitekt, men understödd af sitt ljusa hufvud och en vidsträckt beläsenhet i konsthistorien, företog han sig att själf leda de evinnerliga reparationerna af Lunds domkyrka, och vann, sedan han 1845 utfört den djärfva, af många som omöjlig ansedda, höjningen af kryptan, namn och anseende af arkitekt ex professo. Från denna tid uppstodo under hans hand en mängd byggnadsarbeten både i och utom Skåne, såsom biskopshuset och zoologiska museum i Lund, räddningshemmet vid Råby, om- och nybyggnader på herresätena Trolleholm och Jordberga, reparationer af kyrkorna i Vexiö, Malmö, Helsingborg och Ystad, kyrkan i Kristinehamn, m. fl. Under tiden utgaf B. flera värderade arbeten i konstarkeologi, såsom: *Konstanteckningar under en resa 1849* 1851; *Skånes konsthistoria för medeltiden* 1850; *Nordens äldsta metropolitankyrka* 1836 och 1854; *Konstanteckningar under en resa till Bornholm år 1857* 1860; *Gotlands konsthistoria* 3 del. 1864—66; beskrifning öfver *Helsingsborgs Kärna* och *Glimminge* i Skåne, m. m. Död i Lund d. 12 nov. 1869. — Gift 1829 med *Maria Charlotta Tillander*.

Brunnius, Ericus Erici, superintendent, lärd. Född i Brunna, i Stigsjö socken i Ångermanland, d. 25 mars 1597. Föräldrar: bonden *Erik Olofsson* och *Märta Olofsdotter*. B. tog enligt tidens bruk tillnamnet efter födelsestället och kallade sig Brunnius, när han inträdde på den lärda banan såsom studiosus i Gefle 1613. Promoverad filosofie magister i Uppsala 1625, utsågs han till handledare åt en ung Bjelkenstjerna och fick med sin elev företaga en längre resa genom Holland, England och Frankrike. Återkommen till fäderneslandet, utnämndes han 1636 till professor i historia vid Uppsala universitet, men utbytte denna professur 1645 mot en lärostol i teologiska fakulteten, hvilken han dock innehade blott till 1647, då han befordrades till superintendent i Göteborg. Under de sjutton år han bekläddе denna plats, utvecklade han en nitisk verksamhet som stiftsstyresman, både i ordets vanliga mening, och som befordrare af vetenskaplig bildning i allmänhet. Om hans förtjänster i det senare afseendet må anmärkas, att han ombesörjde ett nytt läroverkshus för Göteborg, att han förskaffade staden dess första boktryckeri, och att det sannolikt till stor del var hans verk, att Göteborgs gymnasium kom i åtnjutande af den stora Hvitfeldtska donationen. — B. dog under riksdagen i Stockholm 1664. — Gift 1636 med *Margareta Lenæa*. Hans barn blefvo adlade med namnet *Rosenmarck*.

Brusewitz, Gustaf Henrik, målare, arkeolog.

Född i Göteborg d. 3 okt. 1812. Föräldrar: grosshandlaren *Gustaf Brusewitz* och *Maria Charlotta Busch*. — En sjukdom i barnaåren beröfvade B. hörselförmågan, hvarför hans uppfostran måste ske genom enskild undervisning i föräldrarnas hem. Efter faderns frånfälle och på bekostnad af en dennes vän, sändes han 1829 till Stockholm och intogs som elev vid Fria konsternas akademi, där han flera gånger eröfrade pris och belöningar för sina framsteg. — 1839 företog han en resa till Italien och hade just börjat sina studier på franska akademien i Villa Medici, då omständigheterna tvungo honom att 1840 återvända till fäderneslandet. Under en ny studieresa uppehöll han sig 1842—1845 i Paris. Af hans taflor, torde i främsta rummet sättas hans stora altartafla i Ljunits-Nöbbelöf i Skåne, omhandlande det evangeliska ämnet »den störste i himmelriket». — 1865 antagen till intendent för den historiska afdelningen i Göteborgs museum, hvilken post han innehade till 1891, har han för antikvariska forskningar företagit årliga vandringar i de kringliggande provinserna, samt sökt åstadkomma ett målningsgalleri i Göteborg, uteslutande behandlande länets historia, till hvilket han lagt grund genom några större af honom själf utförda målningar. Af trycket utgifvit: *Elfsyssel, historiska minnen etc., med afbildningar af de märkvärdigaste fornlemningar, historiska ställen, m. m.* 1860—64 och *Historiska anteckningar om säteriet Jonsered* 1876. Död d. 16 juni 1899. — Gift 1850 med *Sofie Amalia Lindhé*.

Bruzelius; en smålandssläkt, känd sedan medlet af 1600-talet, men hvars flesta medlemmar under de två senaste århundradena varit bosatta i Skåne. Släktnamnet är taget af hemmanet *Brusås* i Hongers socken af Östbo härad och Jönköpings län, där stamfadern *Lars Nilsson* var bonde.

1. **Bruzelius, Magnus**, präst, historisk författare. Född d. 10 aug. 1786 i Tommarp i Skåne. Föräldrar: kyrkoherden *Nils Nilsson Bruzelius*

och *Johanna Charlotta Sommar*. — B. blef student i Lund 1799 och filosofie magister vid samma universitet 1805. Sedan han året 1807 i Stockholm bevistat Berzelii kemiska föreläsningar, kallades han 1808 till kemie docent i Lund och utnämndes till e. o. akademie-adjunkt i historia 1817. Prästvigd 1819, erhöll han 1824 fullmakt som kyrkoherde i Löderups och Hörups församlingar af Lunds stift och utnämndes till prost 1826. Under sin skollärareti ifrade B. mycket för den Pestalozziska undervisningsmetoden, utgaf en öfversättning af *Pestalozzis elementarböcker I* 1812 och tillämpade denna pedagogik vid en af honom själf inrättad förberedande skola. Mest bekant är han likväl såsom författare till den bekanta skolboken. *Sveriges historia för ungdom*, för hvars första afdelning, *Hedniska tidehvarfvet*, han 1822 af Svenska akademien erhöll det Lundbladska priset. Han har äfven författat några andra skrifter i olika ämnen, af hvilka de antikvariska äro införda i tidskriften Iduna. Ledamot af åtskilliga lärda samfund. Död på sin egendom i Gyllerup i Skåne d. 29 jan. 1855. — Gift 1826 med *Sofia Vilhelmina Johansson*.

2. **Bruzelius, Arvid Sture,** läkare. Född i

Tommarp i Skåne d. 9 mars 1799; den föregåendes bror. — B. blef student i Lund 1816 och filosofie magister 1823. Följande året docent i botanik, förflyttades han efter aflagda medicinska examina till docenturen i obstetrik 1829, promoverades s. å. till medicine doktor och blef 1831 e. o. adjunkt i obstetrik samt kirurgie magister. Under 19 terminer förestod han professuren i kirurgi och obstetrik i Lund och var 1847—58 e. o. professor häri. Sedan 1835 förste läkare vid länslasarettet i Lund, utnämndes han nio år därefter till lärare vid Lunds undervisningsanstalt för barnmorskor, och innehade båda dessa befattningar, äfven sedan han erhållit afsked från universitetet, till sin död d. 28 jan 1865. — Med rika anlag för läkarekonsten, blef B. en af landets mest framstående läkare, hvarförutom hans skicklighet som kirurg tillvann honom ett anseende, som sträckte sig vida utom Sveriges gränser. — Gift 1833 med *Fredrika Maria Borg*.

3. **Bruzelius, Nils Gustaf,** arkeolog. Född

i Tommarp i Skåne d. 28 april 1826; de föregåendes brorson. Föräldrar. kyrkoherden *Johannes Bruzelius* och *Sofia Jakobina Kruse*. — Student i Lund 1842 och filosofie doktor därstädes 1847, utnämndes B. 1849 till amanuens vid universitetets historiska museum och myntkabinett, samt två år därefter till e. o. amanuens vid akademiska biblioteket. — 1855 kallad till docent i nordisk arkeologi, tjänstgjorde han som adjunkt vid Malmö högre läroverk, innan han 1864 utnämndes till rektor vid elementarläroverket i Ystad, hvilken post han beklädde till 1891. — Som antikvarisk forskare har B. företagit resor till Danmark, Tyskland, Österrike, Schweiz och Frankrike, anställt omfattande arkeologiska undersökningar i Skåne, Blekinge, Halland och Småland, samt på uppdrag af Vitt., Hist.- och Ant.-akademien författat arkeologiska beskrifningar öfver flera af Skånes minnesrikaste härader. Förutom åtskilliga afhandlingar i svenska, danska och tyska tidskrifter har han utgifvit: *Beskrifning öfver fornsaker, funna i Skåne* 1850; *Beskrifning öfver svenska fornlemningar jämte en kort framställning af den äldre järnåldern i norra och mellersta Europa* 1860; *Fynden i Ystads hamn år 1868—69* 1870, *Allmogelifvet i Ingelstads härad* 1872, m. fl. Led. af flera in- och utländska lärda samfund. Död i Lund d. 23 april 1895. — Gift 1: 1863 med *Charlotta Dyberg* och 2: 1867 med *Carolina Gabriella Alexandra Hallbeck*

4. **Bruzelius, Anders Johan,** biograf. Född

i Tommarps prästgård d. 26 nov. 1831; den föregåendes broder. — B. blef student i Lund 1848 och fil. doktor 1853, hvarpå han 1856 äfven aflade hofrättsexamen. Han inträdde därpå å den civila ämbetsmannabanan, blef kanslist i sundhetskollegium (medicinalstyrelsen) 1859, notarie därst. 1867 och sekreterare 1870, hvilken post han beklädde till 1897. Därjämte fungerade han en lång följd af år som sekreterare i Boktryckaresocieteten och var 1886—92 ledamot af direktionen för civilstatens pensionsinrättning. — B. var flitigt verksam som genealogisk och biografisk forskare. Förutom en otalig mängd nekrologer i Stockholms Dagblad förefinnas af hans hand *Ättelängd öfver slägten Bruzelius* 1848, *Sveriges läkarehistoria*, ny följd 1872—76, tills. med A. H. Wistrand och C. Edling och dess fortsättning *Svensk läkare-matrikel* (började utgifvas 1886, med supplementhäften fortsatt till författarens död), *Sveriges apotekarehistoria*, ny följd 1878—81, *Filosofie doktorer 1823, promoverade i Lund* 1874, *Filosofie doktorer 1824, promoverade i Uppsala* 1875 m. m., alla utmärkande sig för noggrannhet och pålitlighet i uppgifter. Död i Stockholm d. 28 febr. 1901. — Gift med *Sofia Rosenblad*

5. **Bruzelius, Magnus Ragnar,** läkare. Född

d. 4 juni 1832 i Löderups socken i Kristianstads län; den föreg. kusin. Son till B. 1, blef B. 1848 student i Lund, 1853 fil. d:r och 1855 docent i zoologi vid Lunds universitet, hvarpå han 1860 aflade med. kand.- och 1862 med. licentiat-examen. 1864 med d:r, sedan han föregående år blifvit docent i medicin vid Karolinska institutet, blef han 1864 adjunkt i ämnet och biträdande öfverläkare vid Serafimerlasarettet samt 1877 professor i medicin och öfverläkare vid lasarettet. 1880 blef B. konung Oscar II:s läkare. Han tog 1897 afsked från professuren samt erhöll vid årets slut på be-

gäran afsked som konungens läkare. — B. har icke endast varit en framstående lärare, utan äfven en synnerligen skicklig praktiserande läkare och har särskildt haft en utomordentligt stor praktik som bröstläkare. Led. af Vet.-akad. — Gift 1: 1871 med *Christina Helena Kempe* och 2: 1882 med *Lotty Henrietta Kempe.*

6. **Bruzelius, Emanuel,** boktryckare. Född i Stockholm d. 12 dec. 1786; kusin till B. 1 och B. 2. Föräldrar: filosofie magister *Johannes Bruzelius* och *Maria Charlotta Schalén.* — Student i Uppsala 1808. B. blef först bokhandlare 1809 och sedan boktryckare i nämnda stad 1811, hvarjämte han äfven hade filialer i Stockholm, Örebro, Västerås och Karlstad. Utrustad med redigt hufvud, mycken företagsamhet och en mer än vanlig skriftställareförmåga, i synnerhet inom det juridiska facket, utvecklade B. som förläggare en verksamhet, som med afseende på den tid, under hvilken den inträffade — striden mellan den gamla och nya skolan — kan sägas ha varit af en icke ringa kulturhistorisk betydelse för Sverige. På B:s initiativ företogs åren 1811—21 utgifvandet af det bekanta *Bibliothek der Deutschen Classiker,* ett för sin tid kolossalt förläggareföretag, som i hög grad främjade kännedomen om Tysklands litteratur i Sverige och Finland och mäktigt understödde de åsikter som förfäktades af den nya skolan. Likaså bidrog i sin mån den af honom 1818—22 utgifna *Kalender för Damer,* hvilken bland sina medarbetare räknade skalderna Vitalis och Nicander, att underhålla den väckelse för ett innerligare poetiskt lif, som utgått från rikare utrustade kamrater inom den periodiska litteraturen. — 1811 utgaf B. *Tidning i blandade ämnen,* som emottogs med mycket bifall, hvilket äfven vederfors tidningen *Uppsala Correspondenten,* som af honom grundades 1831. Död i Uppsala d. 9 dec. 1832. — Gift 1809 med *Kristina Elisabeth Envallsson.*

Brändström, Per, ämbetsman. Född i Göteborg d. 21 mars 1803. Föräldrar: grosshandlaren *Carl Erik Brändström* och *Johanna Vilhelmina Bratt.* — B. ingick 1822 som e. o. kanslist i kanslistyrelsens expedition och justitierevisionen, samt som auskultant i Svea hofrätt. — 1831 kanslist i kommerskollegium, förordnades han i nov. 1833 att bestrida general-konsulsbefattningen i Neu-Vorpommern och Mecklenburg-Schwerin och att förestå postkommissarietjänsten i Greifswald efter förrymde legationsrådet J. F. af Lundblad. — 1837 protokolls-sekreternre i k. m:s kansli, utnämndes han 1842 till protokolls-sekreterare i civil-departementets expedition, blef året därpå förste expeditions-sekreterare i k. kansliet och 1848 befordrad till expeditionschef i civildepartementet. Efter att ha utredt postbalansen efter Lundblad, 1839 biträdt svenska ministern i Berlin vid uppgörandet af en ny postkonvention med Preussen och 1846 biträdt vid afslutandet af en dylik konvention med Ryssland, förordnades han längre fram till svensk kommissarie vid allmänna konst- och industri-utställningen i Paris 1855 och utnämndes 1862 till generaldirektör och chef för svenska telegrafverket. Död d. 4 juni 1874. — Gift 1840 med *Johanna Henrietta Bratt.*

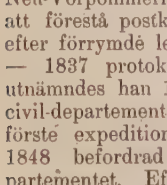

Bröms, Sven, läkare. Född i Gestrikland 1612. Föräldrar: kyrkoherden i Ugglebo *Johan Bröms* och *Katarina Krook.* — Sedan B. i Uppsala till sitt trettionde år sysselsatt sig med medicinska studier, företog han en utrikes resa, hvarunder han ock erhöll doktorsgraden 1651. Han utnämndes följande året till lifmedikus hos drottning Kristina och blef professor i praktisk medicin vid universitetet i Uppsala. På samma syssla hade professor Stenius redan fyra år förut undfått fullmakt och var just akademiens rektor, när B. oförmodadt inställde sig. En häftig tvist emellan de bägge innehafvarna af lärostolen öfvergick till rättegång, som slutade till fördel för Stenius, hvarpå B. återflyttade till Stockholm och utnämndes till drottningens arkiater. Han fortfor med sin befattning som lifmedikus hos Carl X, hvilken han åtföljde på flera af hans fälttåg. På svenska apoteken lefde länge hans namn i de s. k. »Brömsens droppar», som spelade en viktig roll i folkmedicinen. Föröfrigt sysselsatte han sig hellre med teologi än med medicin och utgaf *En kort och enfaldig förklaring öfver Dokt. Lutheri mindre Cateches* 1681. Gift 1: 1653 med *Katarina Emporagria,* dotter af biskopen i Strengnäs, och 2: 1664 med *Katarina Helleday.*

Buddenbrock, Henrik Magnus von, härförare. Född 1685 i Livland. Föräldrar: landtrådet *Henrik Gotthard von Buddenbrock* och *Charlotta Cronman.* — B. ingick helt ung i krigshären och var bland dem, som efter slaget vid Pultava följde Carl XII öfver Dnieper in i Turkiet. Sedermera kapten vid Lifgardet 1711, grenadiermajor 1714, blef han tre år därefter öfverste för Västerbottens regemente och 1730 generalmajor. Friherre 1731, förordnades han 1738 till chef för Värmlands och Nerikes regemente och utnämndes två år senare till generallöjtnant. Som sådan kom B. att spela en lika olycklig som framstående roll i det kort därefter utbrytande ryska kriget. Verksam medlem af Hattpartiet var han en af dem, som ifrade för ett fredsbrott med Ryssland, och belönades för sitt nit med öfverbefälet öfver de i Finland sammandragna trupperna. Tre veckor efter det att B. underrättats om krigsbeslutet blef en afdelning af svenska hären under Wrangel, hvilken icke lydde B:s uppmaning till försiktighet, slagen vid Villmanstrand, den 23 aug. 1741. Lewenhaupts ankomst till krigsteatern förbättrade ingalunda ställningen för svenskarna, hvilka, decimerade af nöd och sjukdomar och innestängda af ryssarna, måste ingå på den skymfliga kapitulationen i Helsingfors. I Sverige väckte det olyckliga kriget en gränslös förbittring och Hattarna, anstiftarna till detsamma, sökte välta hela skulden på befälhafvarna. Dessa ställdes till rätta och dömdes från lif, ära och gods. De domskäl som anfördes mot B. voro: att han icke hållit sina trupper tillsammans, utan låtit dem

delvis angripas och nedgöras; att han icke satt Villmanstrand i försvarstillstånd; att han lämnat Wrangel utan hjälp och sålunda varit vållande till nederlaget vid Villmanstrand, o. s. v. Domarne hade föreskrifvit halshuggning, en art af straff, som ansågs äfven i själfva sättet innebära någonting skymfligt. Dagen före afrättningen frambar sonen till ständerna sin faders önskan och bön: »att förskonas från bödeln och bödelsyxan och att i stället, som en gammal krigare, få falla för andra krigares kulor», d. v. s. att få bli arkebuserad. Med deltagande och djup rörelse gaf adeln sitt bifall, borgareståndet likaså, men präste- och bondestånden vägrade och domen måste således gå efter bokstafven i verkställighet. På sandbacken vid Norrtull i Stockholm, i åsynen af en oräknelig skara människor bland hvilka regeringen instuckit några af de vid upprorsförsöket fängslade dalkarlarna, för att låta dem se, att äfven höga herrar straffades, emottog B. dödshugget d. 16 juli 1743. — Gift med *Magdalena Elisabet Rahm.*

Bunge, Sven, riksråd. Född i Stockholm d. 5 nov. 1731. Föräldrar: statssekreteraren friherre *Henrik Bunge* och *Catharina Christina Caméenskiöld.* — Efter slutade studier i Uppsala inskrefs B. 1748 som auskultant i Svea hofrätt, afgick som kommissionssekreterare till Paris 1750 och besörjde under Ulrik Scheffers frånvaro vid 1755—56 års riksdag de ministeriella göromålen såsom chargé d'affaires. Han befordrades vidare 1762 till kansliråd och 1769 till hofkansler. — Under tiden hade han äfven deltagit i riksdagarna, där han slöt sig till Hattarna, hvilka 1760, 1769 och 1772 insatte honom i sekreta utskottet, och gjorde sig för öfrigt känd som vän af en friare handels- och näringslagstiftning. Af Gustaf III kallades han 1773 till riksråd och upphöjdes äfven 1782 i grefligt stånd. Vid den gamla rådinstitutionens afskaffande 1789 återgick han till privatlifvet och afled i Stockholm d. 1 febr. 1801. — Gift 1761 med friherrinnan *Elsa Beata Wrede,* dotter af riksrådet Fabian Wrede.

1. **Bure, Anders,** matematiker, kartograf. Född i Säbrå prästgård i Ångermanland d. 14 aug. 1571. Föräldrar: kyrkoherden *Engelbrechtus Laurentii Bureus* och *Elisabet Andersdotter.* — B. tillhörde kansliet först som kansliförvant och efter 1618 som sekreterare. Han adlades jämte sin broder Jonas (se B. 2) 1624. B. sändes 1634 till Ryssland som medlem af den utomordentliga beskickningen för att notificera drottning Kristinas uppstigande på tronen och äfven för att ta hand om en del viktiga intressen. Han utnämndes 1640 till assessor i krigskollegium. — Carl IX hade så tidigt som år 1603 satt honom till styresman öfver landtmäteriet, »som då snart skulle inrättas»; alla geografiska mätningar och ritningar, som utfördes af landtmätarna i landsorten, skulle skickas till B., hvilken skulle med begagnande häraf upprätta en generalkarta öfver riket. B. for själf omkring, företagande astronomiska och geografiska observationer. 1611 lät han i koppar sticka den första någorlunda pålitliga karta öfver norra Sverige med titel: *Lapponiæ, Bothniæ, Cajaniæque Regni Succiæ provinciarum septentrionalium nova delineatio* och hade 1626 en stor karta färdig, upptagande sex regalark, hvilken karta graverades af V. S. Trauthman, och hvartill s. å. utgafs en särskild beskrifning. Denna *Orbis actoi nova et accurata delineatio,* omfattar Sverige, Norge och Finland samt angränsande delar af Danmark, Tyskland, Östersjöprovinserna och Ryssland. Numera äro blott få exemplar kända af denna karta, hvilken under 1700-talet tjänade till original för nästan alla kartor öfver Sverige, som utomlands utgåfvos. — Död i Stockholm d. 4 februari 1646. — Gift 1604 med *Kerstin Krabbe.*

2. **Bure, Jonas,** historisk och genealogisk forskare. Född d. 17 nov. 1575; den föregåendes bror. — B. nämnes liksom den äldre brodern Anders »k. sekreterare», då han på samma gång som denne adlades 1624 och upptogs på brodern Olof B:s nummer. Han förenade med grundlig lärdom mycken diplomatisk skicklighet och användes af Gustaf Adolf i några ministeriella värf, bland annat som »agent» eller legat i Danmark. Vid sin hemkomst 1629 utnämnd till »secretarius» i riksarkivet, erhöll han senare titeln »custos archivi», och bibehöll sysslan till 1649. Han utgaf lageditionerna: *Sveа rikes stadslagh efter konung Gustaf Adolphs befallning tryckt i Stockholm* 1618 och *Sverikes Rijkes Landslagh* 1621 den senare utg. 1608 af Johan Bureus men slutsåld. Han sysselsatte sig sedan med forskningar i den äldre svenska personalhistorien och hans *Svensk ättebok,* hvilket arbete i handskrift förvaras i riksarkivet, ansågs länge som en källskrift af första ordningen. Död d. 26 febr. 1655. — Gift med *Anna Jakobsdotter Bagge.*

3. **Bure, Olof,** läkare. Född 2 sept. 1578; de föregåendes bror. — B. promoverades till medicine doktor i Basel 1611 och förordnades 1612 till lifmedikus hos hertig Johan af Östergötland. Han innehade denna befattning till hertigens död 1618, då han erhöll samma förtroendepost hos konung Gustaf II Adolf. Denne gjorde sig till godo hans mångfaldiga kunskaper äfven i andra värf; sålunda fick B. 1620 afge plan och ritningar till de nya städer, Gustaf Adolf hade i sinnet att anlägga i Norrland och Finland, och 1621 utnämndes han till borgmästare i Stockholm. Samma år adlades han med bibehållande af sitt namn. Utnämnd till vice president i Åbo hofrätt 1633, måste han efter sju år taga afsked i anseende till sin försvagade hälsa och dog d. 13 dec. 1655. — Gift med *Elisabet Bagge.*

Burenskiöld, Jakob (af Bure-ätten), krigare.

Född i Stockholm d. 25 dec. 1655. Föräldrar: presidenten *Nils Burenskiöld* och *Eva Ulfvenklou.* — B. deltog redan 1677 som ryttmästare vid frih. Nils Gyllenstiernas regemente i Carl XI:s krig mot danskarna. Efter några års utländsk krigstjänst, bl. a. hos Malteserorden, på hvilkas galerer han kämpade mot turkarna, och i Ungern, där han

slogs mot turkarna vid Pressburg och Wien, återvände han 1684 till Sverige och var vid ryska krigets utbrott 1700 major vid Östgöta kavalleri. Under Carls polska krig, där han med stor utmärkelse deltog i flera drabbningar avancerade han till öfverste och hade just blif, vit befordrad till generalmajor vid rytteriet, då han 1706 hemskickades för att emottaga landshöfdinge-ämbetet i Linköping. Samma år upphöjdes han i friherrligt stånd. B förordnades 1709 till generallöjtnant och började i slaget vid Helsingborg 1710 striden i spetsen för vänstra flygelns kavalleri. Han dref danskarna tillbaka, men blef sedan tillfångatagen. S. å. utväxlad, förordnades han till v. öfverståthållare i Stockholm, hvilken post han beklädde under den fruktansvärda pesttiden till april 1711. Han mottog då öfverbefälet öfver armén i Västergötland och Bohuslän och öfvertog 1712 guvernörsämbetet i Skåne, i det att han redan 1710 utnämnts till guvernör. 1716 lämnade han denna befattning och afled d. 24 febr. 1738. Gift med *Elsa Appelgren*.

Burenstam, Carl Johan Reinhold, diplomat, historisk skriftställare. Född på Skyllberg, Nerike, d. 10 nov. 1829. Föräldrar: öfverstelöjtnanten *Johan Daniel Burenstam* och grefvinnan *Mariana Beata von Rosen*. — B. blef 1848 student i Uppsala och 1854 filosofie doktor. 1857 blef han, sedan han tjänstgjort i civildepartementet m. m., attaché i Paris samt avancerade, så att han 1870 utnämndes till ministerresident i Bruxelles och Haag och 1884 till ministre plénipotentiaire därstädes. 1895 drog han sig tillbaka från den diplomatiska banan och bosatte sig å sin egendom Tjälfvesta i Örebro län. — B. har utgifvit *Förteckning på handskrifter rörande Sveriges historia, befintliga i kejserliga 'Haus-, Hof- och Staats'-Archivet i Wien* 1871; *Handskrifter i Nederländska och Belgiska med flere Archiver* 1885; *Documents recueillis de differentes Archives* 1888, de senare innehållande aftryck af handlingar rörande Sveriges historia; ett par arbeten om Carl XII och drottning Kristina, m. m. — Ogift.

Bureus, Johan, lärd. Född i Åkerby i Uppland d. 15 mars 1568. Föräldrar: kyrkoherden *Tomas Matthiæ* och *Magdalena Andersdotter*. — Anställd i k. kansliet 1590, kallades han till akademisekreterare i Uppsala, hvilken tjänst han dock icke kom att tillträda, och fungerade som notarie vid Uppsala möte 1593. Bemärkt af konung Carl IX för sin ovanliga lärdom, erhöll han det lika viktiga som ärofulla förtroendet, att, jämte Johan Skytte, vara lärare för den unge Gustaf Adolf. Han blef riksarkivarie 1609, med hvilken befattning Gustaf II Adolf förenade posten som förste vårdare af rikets antikviteter och k. biblioteket. Hvad hans lif i öfrigt beträffar, var det helt och hållet ägnadt åt vetenskaperna. Redan som yngling hade han med förkärlek och ovanlig framgång studerat de klassiska språken. Som teolog och kännare af de österländska språken ansågs han som en af de yppersta på sin tid; i geometri, astronomi, mekanik och arkitektur ägde han så grundliga insikter, att Carl IX var betänkt på att låta honom göra en resa till Italien, för att där fullkomna sig i dessa vetenskaper. I fäderneslandets antikviteter kallas han »nästan oförliknelig» och var i kemi och andra naturvetenskaper, liksom i poesi och historia, väl hemmastadd. B. befattade sig också med den svenska rättskrifningen och syntaxen. Med all sin lärdom förmådde han likväl icke undandraga sig tidslynnets inflytande. Af en öfverhandtagande böjelse för kabbalistiska grubblerier förvillade han sig i mystikens irrgångar, så att han uträknade och förutsade världens undergång till en viss dag. Denna dag skulle inträffa på hösten. Men en i dylika hemligheters utforskande icke mindre förfaren apotekare Simon Wolimhaus i Uppsala hade genom andra beräkningar kommit till den slutsats, att denna förstörelse icke skulle inträffa förrän på våren följande året. De båda lärda kommo härom i tvist, förifrade sig och, då ingendera af dem ville gifva efter, ingicks ett vad, då bägge uppsatte sina gårdar i Uppsala. När den af B. bestämda höstdagen gått förbi och världsbyggnaden orubbad stod kvar, fordrade Wolimhaus att komma i besittning af gården, som tillhörde B. Denne invände, att man först borde afbida den bestämda vårdagen för att se om Simons uträkningar vore tillförlitligare. Så skedde, och då det visade sig att Wolimhaus icke var bättre spåman än B., behöllo hvar en sin gård och hade allmänhetens åtlöje på köpet — Man har efter B. en mängd arbeten i synnerhet i fornforskning, såsom: *Runa-A-B-C-boken* 1611; *Monumenta Helsingica* 1624, o. s. v. B. upptäckte och utgaf *En nyttigh bok om konunga styrilse och höfdinga* 1634. Död på sin gård Vårdsätra nära Uppsala d. 22 okt. 1652. — Gift 1: med *Margareta Martini* och 2: med *Ingeborg Guntheri*.

Burman, Erik Olof, universitetslärare, filosof. Född i Umeå landsförsamling d. 7 okt. 1845. Föräldrar: andre landtmätaren *Olof Johan Burman* och *Lovisa Desideria Westermark*. — B. blef student i Uppsala 1865, promoverades 1872 till filosofie doktor och kallades s. å. till docent i teoretisk filosofi vid Uppsala universitet. I sina viktigare filosofiska arbeten: *Die transscendentalphilosophie Fichtes und Schellings dargestellt und erläutert* 1892 och *Schleiermachers kritik af Kants och Fichtes sedeläror* 1894, ansluter sig B. i hufvudsak till den Boströmska filosofien men synes i viss mån närma sig en panteistisk världsåskådning. Största intresset har han ägnat de kunskapsteoretiska och metafysiska frågorna. Han utnämndes 1896 till professor i praktisk filosofi i Uppsala. — Gift 1872 med *Carolina Burman*.

Burman, Johan Fredrik Konstantin (Conny), tecknare och teckningslärare. Född i Stock-

holm d. 14 jan. 1831. Föräldrar: tjänstemannen i Rikets ständers bank, ritläraren *Abraham Johan Burman* och *Amalia Staf.* — B. blef student i Uppsala 1851, aflade 1853 kameralexamen och tjänstgjorde därefter vid flera af hufvudstadens ämbetsverk, såsom i riksbanken 1856—73 och vid riksdagens kansli 1862—66 samt 1876—94. Åren 1860—68 studerade han vid konstakademien. Redan i midten af 1850-talet började han som lärare i sång och teckning vid Stockholms lyceum och fortsatte därmed ganska länge. Han anställdes efterhand som teckningslärare vid många allmänna och enskilda skolor, Stockholms gymnasium, Klara skola, Stockholms gymnasiums södra afdelning, o. s. v. Sedan 1880 är B. ordinarie lärare i teckning vid Högre latinläroverket å Norrmalm. 1873—80 var han teckningslärare för kronprinsen Gustaf och prinsarna Oscar och Carl. — B. har äfven utgifvit åtskilliga läroböcker och andra skrifter i sitt ämne: *Ritkurs för skolan och hemmet*, 3 häften 1872—78; *Öfvergångskurs till Stuhlmannska teckningsmetoden* 1882—83; *Vägledning i kartritning till skolans tjenst* 1895—97 m. m. Utan tvifvel har B. utvecklat teckningsundervisningen vid hufvudstadens skolor, hvarjämte han verkat för en förbättrad ställning åt lärarna i detta ämne. Han är också upphofvet till den sjukkassa för teckningslärarna vid de allmänna läroverken, som konstituerades den 22 dec. 1900. — B. har under pseudonymen »Conny» utgifvit åtskilliga samlingar pennritningar, ofta lustiga och alltid oförargliga: *Småplock ur papperskorgen* 1866—68; *Krumelurer* 1869—82 och *Karrikatyrer* 1883—94. — B. har, tack vare sitt goda humör, sin musikaliska begåfning och sin älskvärdhet i allmänhet, varit mycket med i det Stockholmska sällskapslifvet, sådant det gestaltade sig för några tiotal år sedan. — Gift 1875 med *Gusten Westerholm.*

Buskagrius, Johan, universitetslärare, orientalist. Född i Stora Tuna i Dalarna d. 24 aug. 1629. Föräldrar: *Peter Jurgens*, en tysk som inflyttat från Rostock, och *Margareta Holgera.* — Vid Uppsala universitet väckte han som tjugutvåårig student allmän uppmärksamhet, då han vid en offentlig disputation uppträdde och framställde sina argument på — hebreiska. För att vidare öka sina kunskaper, företog han 1655 en resa, som sträckte sig till en stor del af Europa, och grundlade därunder sitt rykte som en af samtidens utmärktaste orientalister. Efter hemkomsten utnämnd till filosofie adjunkt i Uppsala 1661 och 1669 till professor i österländska språk, föll han olyckligtvis i en sinnessjukdom, som gjorde honom oskicklig till vidare arbete. Död d. 18 april 1698. — Gift med *Kristina Simonia.*

Buskovius, Daniel, präst, nationalhjälte. Född i Buskåker i Stora Tuna socken af Dalarna d. 25 aug. 1599. Föräldrar: komministern därstädes, sedermera kyrkoherden i Älfdalen *Johan Birgeri Moræus* och *Justina Larsdotter.* — Såsom studerande i Västerås, antogs B. till konsistorii cursor och vigdes till diaconus 1630. Sedermera prästvigd och insatt till kaplan i Älfdalen, var det som han under danska kriget 1644 intog Särna socken, hvilken allt sedan lydt under Sveriges krona. Landshöfding Kruse i Falun hade nämligen af regeringen fått befallning att söka förmå dalkarlarna till ett infall i Norge, och allmogen, som samlades till Mora, befanns icke ovillig till det föreslagna krigståget, men gillade ingen af de anförare landshöfdingen föreslog. Slutligen frågade han, hvilken de själfva önskade, då de med en mun ropade: Få vi vårom Daniel,» därmed menande B., »så farom vi glade åstad!» B., som för sitt prästerliga stånd ogärna ville mottaga uppdraget, öfvertalades af landshöfdingen och prosten, mäster Olof, och erhöll öppen fullmakt att åt folket i Särnadalen erbjuda gudstjänst, lag och rätt, lika med Sveriges öfriga invånare, men om detta icke antoges, skulle han hemsöka dem med eld och svärd. I spetsen för två hundra morakarlar och älfdalingar samt med en gammal soldat och klockaren, som bar handbok och sockenbudstyg, till adjutanter, begaf sig B. åstad och inträffade efter fyra dagars vandring med sin truppstyrka i Särna. Företaget lyckades öfver förväntan. Hela Särnalaget gaf sig utan blodsutgjutelse, och redan följande söndag kunde B. predika i deras kapell, utdela nattvarden och döpa flera barn, af hvilka några voro så växta, att de under döpelsen fattade i handboken och sönderrefvo bladen. Efter väl förrättadt värf återvände B. och medförde ombud från hvarje bygdelag, som på särnaboarnas vägnar inför landshöfdingen svuro Sveriges krona tro- och huldhetsed. För sin hjältedat — hvilken föranledt Edv. Fredin att göra honom till hufvudpersonen i diktcykeln »Vår Daniel» — belönades han med en årlig gratifikation af tolf tunnor spannmål. 1645 blef han kaplan vid Stora Kopparberget och 1654 kyrkoherde i Kumla, Västerås stift, där han dog d. 11 juni 1677 — Gift med *Brita Larsdotter.*

Busser, Johan Benedict, skriftställare. Född i Rumskulla socken i Östergötland d. 8 april 1729. Föräldrar: kaptenen *Anders Buss* och *Elisabet Duværa.* — Filosofie magister i Uppsala 1758 och 1770 befordrad till hist. och moral. lektor i Linköping, lät han prästviga sig 1773 och utnämndes 1791 till lektor i teologi och 1792 till kyrkoherde i Skeda. Förste teologie lektor 1798. Död d. 12 juni 1799. — B. var en flitig författare och efterlämnade en mängd skrifter på vers och prosa, i original och öfversättningar. Bland dem må nämnas: *Utkast till föreläsningar öfver Sedoläran* 1768 och *Historisk berättelse om alla kongliga kröningar uti Sverige* 1771, m. fl. Han hade förvärfvat sig ett visst anseende som skriftställare och lärare, så att prästeståndet vid riksdagen 1772 uppdrog åt honom att utarbeta en lärobok i moralfilosofi för skolorna. Arbetet, på både latin och svenska, utkom vederbörligen privilegieradt 1774, och upptogs till granskning af professor Neikter, som visade det vara en

dålig afskrift, hvarför det beredde författaren en föga hugnelig namnkunnighet. Det bästa af B:s arbeten är hans *Utkast till Beskrifning om Upsala*, 2 del., 1769—73, som af brist på uppmuntran likväl ej kunde utges fullständigt. — Gift d. 22 april 1772 med *Hedvig Katarina Brunvall*, lika bekant för sin utomordentliga skönhet, som mannen för sin ovanliga fulhet.

Butsch, Johan Albert, biskop. Född i Borås

d. 6 febr. 1800. Föräldrar: färgaren *Ambrosius Butsch* och *Ulrika Brink*. — I Uppsala, där B. vid femton års ålder inskrefs, vann han 1821 lagerkransen, blef teologie kandidat 1824 och s. å. docent i teologiska prenotioner och kyrkohistoria. Prästvigd 1827, utnämndes han 1830 till e. o. adjunkt i teologiska fakulteten och aflade två år därefter teologie licentiatexamen, hvarefter han s. å. blef andre teologie adjunkt och pastor i Börje. Efter att åtskilliga gånger åren 1826—36 bestridt föreläsningarna så väl i dogmatik och moralteologi som i de till kalsenianska professuren hörande läroämnena, utnämndes han 1836 till teologie professor kalsenianus. Kallad med andra förslagsrummet till biskopsämbetet i Skara, utnämndes han 1837 till innehafvare häraf och åtnjöt förtroendet att bereda alla Oscar I:s barn till deras första nattvardsgång. Uppförd tvenne särskilda gånger (1851 och 1855) på förslag till ärkebiskopsämbetet, undanbad han sig båda gångerna att vid utnämningen komma i fråga. I författareväg har B. hufvudsakligen gjort sig känd som öfversättare af några tyska teologers arbeten. — B. var en ädel och samvetsgrann person, hvilken ogärna deltog i dagens strider, hvarpå plägar anföras som bevis hans yttrande: »jag älskar lugnet och skuggan». Död d. 2 mars 1875. — Gift 1838 med *Vendela Margareta Lundblad*, dotter af biskop Sv. Lundblad i Skara.

Bygdén, Anders Leonard, bibliotekarie. Född

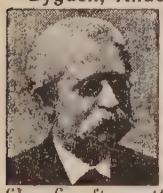

d. 3 mars 1844 på Ör, Spånga socken, Stockholms län. Föräldrar: revisorn vid k. postverket *Olof Bygdén* och *Carolina Albertina Moritz*. — Student i Uppsala 1863, filosofie kandidat 1870 och filosofie doktor 1872. B. blef s. å. docent i teoretisk filosofi efter att hafva försvarat afhandlingen: *Benjamin Höijer, en kort framställning af hans lefnad och filosofiska ståndpunkt*. Han ingick 1872 som e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket, där han 1884 avancerat till vice bibliotekarie. B. är en framstående bibliotekesman. Hans bidrag särskildt till den äldre svenska filosofiens historia ha stort värde. Bland hans öfriga arbeten må nämnas: *Förteckning äfver Norrlands nations i Uppsala bibliotek* 1876; *Uppsala universitets biblioteks accessionskatalog* 1881; *Förteckning å tryckta och otryckta källor till landskapet Uplands och Stockholms stads historiskt-topografiska beskrifning* 1892; *Några anteckningar rörande censurväsendet i Sverige före G. Benzelstjernas verksamhetstid; Om ursprunget till den historiska mythen om Fale Bure* (»Samlaren», 1890); *Kungshatt, en svensk folksägen i historisk belysning* (»Nordisk Tidskrift», 1893), m. m. — Gift 1878 med *Hilda Edin*.

Byström, Johan Niklas, bildhuggare. Född

d. 18 dec. 1783 i Filipstad, där fadern var rådman och handlande. — Enligt den lefnadsplan fadern uppställt för sin son, skulle denne biträda vid bergslagshandeln i Filipstad och en gång, när fadern fölle ifrån, öfvertaga affärerna. Den unge B., redan medveten om sin kallelse, fogade sig i detta beslut och skötte oklanderligt sina åligganden som handelsexpedit till sitt tjugonde år, då faderns frånfälle och ett obetydligt fädernearf gåfvo vingar åt hans hemligt närda önskningar och han skyndade till Stockholm, för att under Sergels och Masreliers ledning ägna sig åt bildhuggarekonsten. År 1809 erhöll han stora priset i Fria konsternas akademi, förenadt med ett resestipendium, som satte honom i tillfälle att företaga en studieresa till Rom. Denna konsternas hufvudstad blef sedan hans andra hem, från hvilket han endast då och då gjorde några längre eller kortare besök i fäderneslandet. Under sin vistelse i Stockholm 1816 utnämndes B. till v. professor vid konstakademien, men återvände redan s. å. till Rom. Det konstverk hvarmed B. egentligen först väckte uppseende var hans flere gånger reproducerade staty *Den liggande bacchantinnan*, ett arbete om hvilket Sergel yttrade, att det bebådade en konstnär, som en dag skulle öfverträffa sin mästare. I detta, liksom i hans senare arbeten, framträder hans mästerskap i synnerhet i framställningen af sinnlig yppighet och graciös formskönhet. Hans kvinno- och barnfigurer äro synnerligen framstående. Den manliga kraften var däremot icke hans sak. — Byström hade sina förebilder i antiken och begagnade sig af lifvet endast för att finna motiv, men icke till deras framställande. — Med en produktivitet nästan utan like lämnade B. under sitt nära fyrtioåriga konstnärslif en mängd basreliefer, byster, statyer, af hvilka de förnämsta äro: *Ariadne, Venus och Amor, Juno med Hercules, Danserskan, Flicka med dufvor* (oskulden), *Hebe, Euterpe, Hero, Hygiæa*, de tre kolossala statyerna *Carl X, XI* och *XII, Linnés byst* i Botaniska trädgårdens orangeribyggnad i Uppsala, *Altarfonden i Linköpings domkyrka, Bellmans byst* på Stockholms Djurgård, o. s. v. — Under sitt långvariga vistande i Italien hade han efterhand liksom växt fast vid södern. När han därför 1838 beslöt att på allvar nedsätta sig i fäderneslandet, ville han taga med sig ett stycke af Italien och uppförde på en höjd på Djurgården sin bekanta villa af carrara-marmor. Enligt en uppgift lär B. dock ha uppfört denna villa, 1839—44, på beställning af Carl XIV Johan, ehuru han efter konungens död såg sig nödsakad att själf behålla villan, som kostat 180,000 kr. De ljusa salarna pryddes med en

samling af hemförda konstsaker och egna arbeten. Men alla dessa hågkomster från ett land, där han tillbragt den skönaste delen af sin lefnad, voro endast ägnade att underhålla, hans längtan efter södern. — 1844 begaf han sig ånyo till Italien, och var där som bäst sysselsatt med ett nytt konstverk, när han öfverraskades af döden d. 13 mars 1848. — B. testamenterade en del af sin förmögenhet till den vackra svenskan, hans hushållerska och modell *Karolina Bygler*, som af romarna kallades Eleonora Bistrom. — Hans samlingar såldes 1853 på auktion. Villan gick genom flera händer, tills juveleraren Chr. Hammer 1865 köpte den.

Byström, Oscar Fredrik Bernadotte, musiker.

Född i Stockholm d. 13 okt. 1821. Föräldrar: öfverstelöjtnanten *Thomas Byström* och *Carolina Asping*. — Kapten vid Svea artilleriregemente 1857, ledamot af Musikaliska akademien 1864 och inspektor vid konservatoriet 1867—72. B. erhöll vid afskedet professors titel. B. har varit verksam som pianist och orgelspelare, undervisat i piano och sång samt komponerat operett-, orkester- och kammarmusik samt sånger. Mest känd är han dock för sin verksamhet rörande den andliga musiken, i det att han i ett par decennier genomrest bortåt 2,000 svenska socknar och i kyrkorna framfört äldre psalmmelodier, hvaraf en del utkommit under titeln *Den svenska psalmsångens vid. offentlig gudstjenst mest begagnade melodier* 1892. B. har äfven utgifvit flera andra arbeten. — Gift 1853 med *Elisabeth Dorothea Augusta Bäckström*.

Båld, Anders, homilet. Född 1679 i Öregrund, där fadern *Anders Båld* var kyrkoherde. — B. promoverades utrikes 1707 till filosofie magister. Hemkommen följande året, antog han genast prästerlig ordination och utnämndes 1716 till komminister vid Stockholms Storkyrka. 1729 befordrades han till kyrkoherde på Vermdön, men återkallades till hufvudstaden som kyrkoherde i S:t Katarina, där han dog 1751. — Om B:s ovanliga förmåga som predikant vittna icke blott alla samtida underrättelser, utan äfven hans skrifter, hvilka efter hans död utgåfvos på trycket af hans son Anders B. d. y., död 1780 som kyrkoherde i Maria Magdalena församling i Stockholm. De äro: *Kristliga Betraktelser öfver Sön- och Högtidsdagars Evangelier* 1761; *Betraktelser öfver årliga Sön- och Högtidsdagars Epistlar* 1767; *Handpostilla öfver både Evangelier och Epistlar*, 2 del., 1769; *Predikningar om den korsfäste Kristus*, 40 passionspredikningar 1758 och 1785. — Gift med *Ingrid Elisabet Ljung*.

Bååt, Seved, riksskattmästare. Född på Fållnäs i Södertörn d. 1 jan. 1615. Föräldrar: assessorn *Bo Gustafsson (Bååt)* till Fållnäs, Skärjesholm och Höja samt *Anna Ribbing*. — Rik på anor och jordiska ägodelar, var Seved B. så godt som i vaggan bestämd för rikets högsta värdigheter.

Vid trettio års ålder kallad till riksråd, upphöjdes han, jämte sin broder Nils, af drottning Kristina 1650 till friherre med Härlunda, Torsås och Skatelöfs socknar i Småland till friherreskap. Två år senare president i Bergskollegium, utnämndes han 1654 till generalguvernör öfver drottning Kristinas underhållsländer. Han blef 1660 president i Kommerskollegium och var president i Svea hofrätt 1661—68, åtnjöt från 1663 lagmansinkomsterna från Karelen och blef slutligen 1668 riksskattmästare och kanslär öfver akademien i Dorpt. — Under förmyndarestyrelsen slöt sig B. till Gustaf Bonde och biträdde honom i hans yrkande om större sparsamhet i statsförvaltningen. Ovisst är dock huru långt han kommit att följa samma grundsatser, sedan han själf blef riksskattmästare, emedan en anslutning till de la Gardieska partiet just utgjorde medlet och villkoret för hans val till denna förtroendepost. Död d. 19 aug. 1669. — Gift 1642 med friherrinnan *Magdalena Stenbock*.

Bååth, Albert Ulrik, vetenskapsman, skald.

Född i Malmö 1853. Föräldrar: kyrkoherden *Lorenz Andreas Bååth* och *Alfhilda Lundblad*. — Student i Lund 1871, 1877 filosofie kandidat, 1884 filosofie licentiat och 1886 promoverad till filosofie doktor. 1875—79 tjänstgjorde B. som andre lärare vid folkhögskolan Hvilan, blef därpå intendent vid Göteborgs museum och 1891 äfven docent i fornnordisk litteratur vid högskolan i Göteborg. — B. utgaf 1879 *Dikter*, hvilka följdes af *Nya Dikter* 1881; *Vid allfarväg* 1884; *På gröna stigar* 1889; *Svenska toner* 1893, och B. visar sig i dessa dikter ha ett fint sinne för naturen, särskildt den sydsvenska. Han uppdrager desslikes på ett målande sätt bilder ur folkets lif. Han rädes icke heller att hämta sina ämnen från det sociala lifvet. B. är en utpräglad realistisk diktare. Hvad formen beträffar, är den af en viss egendomlighet i sin knapphet och icke sällan kantighet. B. har nog i detta afseende tagit intryck af den fornnordiska litteraturen. Han har äfven utgifvit ett par större diktcyklar, *Marit Vallkulla* 1887, *Kärlekssagan på Björkeberga* 1892 och *Ungmön från Antwerpen och andra dikter* 1900. — B. har på ett förträffligt sätt från isländska till svenska tolkat *Nials saga* 1879 och *Egil Skallegrimssons saga* 1883. Vidare har han utgifvit *Fornnordiska sagor i svensk bearbetning* 1886; *Nordiskt forntidslif* 1890; *Nordmannaskämt* 1895, m. fl. arbeten. — Gift 1894 med *Sulli Ahlberg*.

Bååth-Holmberg, Cecilia, den föreg. syster. Se *Holmberg*.

Bäck, Abraham, läkare. Född 1713 i Söderhamn. Föräldrar: handelsmannen *Carl Olsson Bäck* och *Margareta Bro*. — I Uppsala, där B. 1730 blef student, blef han en af Roséns ifrigaste lärjungar. Nyss promoverad till medicine doktor, företog han 1740 en femårig resa till utlandet och an-

ställdes vid sin hemkomst 1745 som medlem af collegium medicum i Stockholm. — 1749 kallad till lifmedikus hos konung Fredrik, en af de ömtåligaste och oroligaste patienter, som någonsin pröfvat en läkares tålamod, lyckades han genom sitt nit och sin skicklighet icke blott bibehålla sin befattning till konungens död, utan äfven intaga samma plats hos hans efterträdare Adolf Fredrik och Gustaf III:s gemål Sofia Magdalena. — 1752 förordnad till arkiater och president i Collegium medicum, utnämndes han s. å. till läkare för Serafimerlasarettet, hvilken anstalt genom B:s och Akrells nitiska bemödanden då för första gången öppnade sina portar för det mänskliga lidandet. Under den långa tid, han som ledamot och ordförande tillhörde collegium medicum, blef detta ämbetsverk bättre ordnadt, den allmänna hälsovården mera tillgodosedd. Han var också alltid en faderlig vän mot yngre ämbetsbröder. Gemensamma studier och gemensam kärlek för naturvetenskaperna hade knutit ett förtroligt vänskapsband mellan honom och Linné, hvilken efter sin vän B. uppkallade ett släkte af myrtnarnas familj med namnet *Bœckea*. Död i Stockholm d. 15 mars 1795. — Gift 1755 med *Anna Charlotta Adlerberg*.

Bäckman, Vilhelm Olof Anders, diktare, (signatur »Förf. till Sjöjungfruns sagor»). Född å komministerbostället Sjövik i Stenberga socken af Jönköpings län d. 12 nov. 1824. Föräldrar: komministern *Carl Gustaf Bäckman*, hvilken afled som utnämnd kyrkoherde i Urshults pastorat af Vexiö stift, och *Eva Sofia Andersson*. — Efter slutad elementarkurs vid Vexiö gymnasium inskrefs B. 1845 till student i Uppsala, där större delen af studietiden likväl måste offras åt andras undervisning. — 1850—54 bosatt i Stockholm som privatlärare och litteratör, i sistnämnda afseende oftast anonym, anställdes han 1855 vid telegrafverket som assistent, först i Göteborg till 1858, därefter till 1860 i Stockholm, Haparanda och Råneå, och utnämndes 1862 till kommissarie och stationsföreståndare i Nederkalix, från hvilken post han 1887 tog afsked. — B. framträdde först offentligen med sagocykeln *Sjöjungfruns sagor* (2 del. 1850—51, ny förökad uppl. 1892), en täck diktkrans i dansken H. C. Andersens stil, som emottogs af allmänheten med välförtjänt uppmärksamhet. Denna har oförminskad äfven följt hans andra tid efter annan utgifna sagosamlingar, såsom: *Vildblommor* 1851; *Grönt under snön* 1853; *Historier i Skymningen* 1854; *Stjernblomman* 1855, m. fl. — Gift 1: 1862 med *Amanda Silfverbrand* och 2: 1873 med sin svägerska *Charlotte Silfverbrand*.

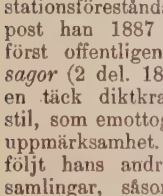

1. Bäckström, Per Olof, ämbetsman, historisk författare. Född i Stockholm d. 21 dec. 1806. Föräldrar: kryddkramhandlaren *Olof Bäckström* och *Katarina Kristina Immerman*. — Sedan B. i Uppsala, där han började sin akademiska kurs 1822, undergått kameralexamen 1827 och kansliexamen 1828, ingick han året därpå som e. o. amanuens i k. biblioteket och utnämndes 1833 till kopist i kolonialdepartementet af k. maj:ts kansli, där han 1838 befordrades till protokollssekreterare, under det han samtidigt i k. förvaltningen af sjöärendena avancerade till notarie 1840. — T. f. amiralitetskammarråd 1845 undfick han fullmakt 1853 såsom ordinarie innehafvare af detta ämbete, hvilket han beklädde till 1879. Under alla riksmöten 1840—58 tjänstgjorde B. som sekreterare i expeditionsutskottet, samt beklädde under riksdagarna 1862—67 samma befattning i konstitutionsutskottet. — De stunder, ett omfattande ämbetsmannakall lämnat honom öfriga, använde han till en berömlig författareverksamhet, särskildt inom det historiska facket. Af hans arbeten må nämnas: *Finsk National-Kalender* 1839; *Historisk Almanach för fruntimmer* 1839; *Stockholm*, text till 12 planscher, 1841; *Svenska folkböcker, Sagor, legender och äfventyr; efter äldre upplagor och andra källor utgifne etc.*, 2 b. 1845—48; *Öfversigt af de europeiska staternas historia sedan år 1815*, 3 d. 1862—65; *Öfversigt af de europeiska staternas historia under de sista tjugo åren* 1882—83 och *under åren 1881—87* 1889; *De europeiska staternas politiska historia under åren 1815—1866, i sammandrag* 1867; *Tidsbilder. Historisk läsebok för äldre och yngre*, 1869—74; fortsättning af C. G. Starbäcks *Berättelser ur Svenska Historien*, 12 bd., 1875—81; *Svenska flottans historia* 1884; flera öfversättningar; kritiker och uppsatser i tidningen Dagligt Allehanda åren 1835—45, m. m. Död den 12 maj 1892. — Gift 1: 1838 med *Johanna Lovisa Stridbeck* och 2: 1854 med *Ebba Kristina Beata Aurora Ottiliana von Schwerin*.

2. Bäckström, Per Johan Edvard, författare. Född d. 27 okt. 1841; den föregåendes son i första giftet. — Student i Uppsala 1860. Utgaf s. å. *Skaldeförsök* och bidrog med poem till vitterhetskalendrarna »Isblomman», Uppsala 1861, »Sånger och berättelser af nio signaturer» Örebro 1863. År 1863 aflade han kansliexamen, ingick som extra amanuens i riksarkivet och k. biblioteket och blef samtidigt medarbetare i Ny Illustrerad Tidning (poem med signaturen —a—B—c—) till år 1873 samt i Aftonbladet, hvars musikreferent han var 1863—74. Han blef 1876 redaktör af »Teater och Musik» och 1877 af »Nu» samt öfvertog d. 12 april s. å. redaktörsskapet för Post- och Inrikes Tidningar efter C. V. A. Strandberg, som han utöfvade till sin död i Stockholm d. 12 febr. 1886. — I dramatiskt författareskap, hvilket allt från barndomen utgjort hans önskningsmål, vågade han sitt första försök med skådespelet *Gudhem*, som trycktes i teaterkalendern »Thalia» för 1868. Hans senare arbeten i denna genre äro: *En krona* 1868; *Evas Systrar* 1869; *Första Maj* 1870; *Fången på Kallö* 1870, hvilka sistnämnda år under rubriken *Dramatiska Studier* utgåfvos på samma gång som ett häfte *Lyriska Dikter; Carinas ljus* 1871; *De förtryckta* 1872; *Mellan bröderna* 1873; *En julgran* 1875, och

sorgespelet *Dagvard Frey* 1877, alla uppförda å k. teatrarna. Af hans lyriska dikter hafva flera tryckts särskildt såsom text till musik af A. F. Lindblad, van Boom, L. Norman, Aug. Söderman och andra tonsättare. 1876 utgaf B. *Sånger och berättelser*, och utförde han äfven förträffliga öfversättningar af franska pjeser: *Rolands dotter*, *Hernani*, m. fl. — Ogift.

Börjeson, Johan (John) Laurentius Helenus,

bildhuggare. Född d. 30 dec. 1836 i Tölö socken, Hallands län. Föräldrar: *Lars Börjesson* och *Britta Helena Graff*. — B. tillbragte sin första ungdom i Göteborg och var tidtals sjöman, skräddarelärling och gravörelev. I okt. 1858 blef han emellertid lärjunge vid Konstakademien i Stockholm, hvilket läroverk han lämnade 1865, sedan han vunnit åtskilliga belöningar, för att slå sig ned i Göteborg. Hans där utställda grupp *Heimer och Aslög* förskaffade honom enskildt understöd, hvarpå han afreste till Rom, där han bl. a. modellerade *Kägelspelarna* (marmor i Göteborgs museum), *Sjöjungfrur; Psyche; Hästtämjaregrupp; Fiskaregosse på Capri* 1875 (Nationalmuseum). Från denna tid daterar sig också den storslagna skissen till Sten Sture-monumentet, hvilken äfven som blott utkast intar en hedersplats i vår moderna skulptur. B. innehade 1872—76 riksstatens resestipendium. Sistnämnda år flyttade han till Paris, där han bodde i tre år. Från denna tid stamma *Fången viking* (prisbelönt vid 1878 års världsexposition), och *Ynglingen med sköldpaddan* 1879, som 1884 inköptes för svenska staten i brons. — B., hvilken 1879 bosatte sig i Stockholm och 1882 blef vice professor i teckning vid Konstakademiens läroverk samt 1886 Kjellbergs efterträdare som ordinarie professor i figurteckning och modellering, har utöfvat en stor och betydelsefull produktion. Hans *Hoibergsstod* restes 1883 i Bergen. I Uppsala aftäcktes d. 30 okt. 1888 stoden af *E. G. Geijer* med den vackra sockelfiguren, som kallats »Geijers tanke». Nästan alla stoder öfver berömda personer, som sedan rests i Sverige, äro af Börjeson: *Axel Oxenstierna*, på Riddarhusets i Stockholm gård och rest i mars 1890, *Scheelestoden* i Humlegården 1892, *Nils Ericsons-stoden* på Centralplanen i Stockholm 1893, ryttarestoden af *Carl X Gustaf* i Malmö, aftäckt d. 28 juni 1896, stoden af *Carl XI* i Karlskrona, aftäckt d. 4 okt. 1897, och af *Magnus Stenbock* i Helsingborg. Han har dessutom medhunnit flera byster och andra smärre arbeten såsom genreartade allegoriska grupper, »Musiken», »Konstslöjden», nobelt och känsligt hållna. — B:s stora verk äro synnerligen monumentala. Han framhäfver skarpt det hufvudsakligen karaktäristiska, låtande personerna framstå med stor pondus, och hvad han utför är samtidigt ståtligt och elegant. »Ingen af de andra svenska skulptörerna i vår samtid har visat en så mångsidig begåfning som han, ej heller har någon at dem fått så tacksamma uppgifter att behandla på den monumentala konstens område. Jämförd med sin föregångare betecknar Börjeson — särskildt under sitt senare utvecklingsskede — den afgjordt moderna riktningen inom skulpturen, den riktning, som utan att stilisera eller idealisera går lös på verkligheten och mera söker karaktär och individuellt lif än formskönhet. Det är i hans konstnärslynne något djärft, käckt och robust, en utpräglad nordisk och framför allt en afgjordt manlig karaktär.» (Nordensvan.) — Gift 1873 med *Louise Frederikke Anna Mathea Bartholin*.

1 Börjesson, Johan, skald. Född af bondeföräldrar i Tanums socken af Bohuslän d. 22 mars 1790. —

Modern var syster till biskop Wingård i Göteborg och släktskapen med denne bidrog förmodligen i någon mån till föräldrarnas beslut att låta sonen studera. Han inskrefs vid aderton års ålder som student i Uppsala och vann den filosofiska graden 1815. Vid B:s ankomst till universitetsstaden hade Auroraförbundet nyss slutit sig kring Atterbom som banérförare. B:s vittra anlag och kärlek för skaldekonsten förde honom in i den ungdomliga sångarkretsen, i hvilken han väl icke blef någon af de mest framstående, men dock en af de flitigare medlemmarne. År 1814 vann han inom Göteborgs Vetenskaps- och vitterhetssamhälle högsta priset för sitt skaldestycke *Aphrodite*, och blef s. å. en af medarbetarne i Atterboms »Poetisk Kalender.» Prästvigd 1816, kallades han, efter vunnen indigenatsrätt af ärkestiftet, till adjunkt vid Uppsala domkyrkoförsamling, där han som predikant snart höjde sig till en af få andliga talare inom vårt land upphunnen berömmelse. — 1820 utnämndes han till domkyrkosyssloman i Uppsala och erhöll, efter undergången pastoralexamen, 1821, k. hofpredikants fullmakt. Under allt detta skref han litterära kritiker i Svensk Literaturtidning och utgaf 1820 ett större skaldestycke, *Skapelsen i sånger*, hvilket, af skolan motståndare mycket omildt behandladt samt äfven skarpt kritiseradt af fosforisterna, bildade slutpunkten i första skedet af hans litterära offentliga verksamhet. — 1828 befordrad till kyrkoherde i Veckholms, Kungs-Husby och Thorsby regala pastorat af ärkestiftet, blef han 1840 prost och vid kröningen 1844 teologie doktor. Med året 1846 inträdde det senare skiftet i B:s litterära lif. Helt oförmodadt uppträdde han med ett stort historiskt skådespel *Erik den fjortonde*, som s. å. i febr. gick öfver scenen och emottogs med stort bifall af både kritiken och allmänheten. Detta drama efterföljdes snart af åtskilliga andra historiska sorge- och skådespel, såsom: *Erik den fjortondes son* 1847; *Solen sjunker, Gustaf I:s sista dagar* 1856; *Ur Carl den tolftes ungdom* 1858; *Brödraskulden; Erik den fjortonde, senare afdelningen* 1861. Äfven på det lyriska området visade han sig under samma tid verksam. — 1849 utgaf han anonymt en samling lyriska dikter under titel: *Kärlek och Poesi*, och några år senare, 1854, en lyrisk diktkrans *Blommor och tårar på en dotters graf*. Ända till sina sista dagar var han upp-

tagen af vittert skriftställeri och hade nyligen afslutat ett nytt historiskt skådespel: *En sammansvärjning i Rom*, när döden slutade hans dagar d. 6 maj 1866. I B:s begåfning som skald var det lyriska elementet förhärskande och trädde icke minst fram i dagen i hans dramatiska skapelser. Dessa, som därför rättare kunna kallas kompositioner för skådebanan, än dramatiska verk i egentlig mening, innehålla dock förträffliga spridda scener och framför allt lyriska moment af en stor och ädel inspiration. Detsamma är förhållandet med hans rent lyriska stycken, bland hvilka hederspriset torde böra tillerkännas det sist nämnda skaldestycket »Blommor och tårar», hvilket i formfulländning och poetiskt elegisk stämning intager ett ganska framstående rum bland vår litteraturs alster. B. var sedan 1859 en af de aderton i Svenska akademien. — Gift 1823 med *Fredrika Gustafva Fock*.

2. **Börjesson, Agneta (Agnes), Fredrika,**

genremålarinna. Född d. 4 maj 1827; den föregåendes dotter. — Den afgjorda håg för målarekonsten, som röjde sig redan i hennes tidigare ungdomsår, blef på bästa sätt tillgodosedd, först genom enskilda lärare och sedan genom undervisning vid Fria konsternas akademi i Stockholm. Den talang, som sålunda grundlades, utbildade hon sedan genom resor och en mångårig vistelse i Paris och Düsseldorf, hvarpå hon vistats i Italien. Som konstnär begåfvad med mycken receptivitet och förmåga att genomföra ämnen från olika tidehvarf, behandlade hon i sin framställning företrädesvis s. k. konversations- och kabinettsstycken, ofta med roccocotidens kostym. — Död i Massio i Italien d. 26 jan. 1900.

Börk, Isaak A., dramatisk författare. Född i slutet af 1680-talet. Han blef student i Uppsala 1679 och tillhörde 1681—91 de studentskådespelare, som uppträdde i Lejonkulan och i Gamla Bollhuset i Stockholm. B. studerade i Dorpt och blef 1696 rektor vid katedralskolan i Narva, där han dog några år senare. B. skref flera skådespel, såsom *Apollo*, *Darius*, *Hippolitus*, *Valete teatern* (studentskådespelarnas epilog) och författade äfven begrafnings- och bröllopsverser.

1. **Böttiger (Lars Fredrik), Carl Vilhelm,**

skald. Född i Västerås d. 15 maj 1807. Föräldrar: apotekaren *Carl Fredrik Böttiger* och *Sophia Vilhelmina Hülphers*. — Elfvaårig faderlös och utan ärfda tillgångar, kom B. tidigt ut i världen och nödgades genom det mödosamma privatlärarekallet skaffa medel till sin utkomst under studietiden. Emellertid blef han 1825 student; 1833 filosofie magister i Uppsala och s. å. förordnad till e. o. amanuens vid akademiska biblioteket. Efter följande året aflagdt specimen, blef han, på kallelse af professor Grubbe, utnämnd till docent i praktisk filosofi och företog åren 1835—36 en vidsträckt utländsk resa. Efter sin hemkomst till fäderneslandet förordnad till e. o. adjunkt i tyska och italienska litteraturen 1839, anträdde han s. å. en ny utrikes resa. Härunder uppehöll han sig ett helt år vid universitetet i Berlin, hvarifrån han ett par år senare erhöll anbud om anställning som akademisk lärare. Sedan han ytterligare i några år verkat som adjunkt, utnämndes han 1845 till e. o. professor i modern litteratur med föreläsningsskyldighet och de rättigheter, som tillkomma innehafvarna af ordinarie akademisk befattning. År 1851 gjorde han åter en tur utomlands, hvarunder han bereste norra Italien och de rætoromanska kolonierna i västra Tyrolen och Graubünden med ändamål att göra där boende folkstammars egendomliga dialekter till föremål för sina språkstudier. Först 1856 blef B. i ledigheten efter Atterbom utnämnd till professor i estetik och modern litteratur och öfvertog två år därefter genom eget val lärostolen i nyeuropeisk linguistik och modern litteratur, sedan den estetiska professuren blifvit fördelad på tvenne lärareplatser. På denna nya plats fortfor hans verksamhet till 1867, då han sökte och erhöll afsked som emeritus. Vid sidan af sina ordinarie befattningar har B. haft åtskilliga andra åligganden, såsom ordförandeskapet i den af K. M:t nedsatta undervisningskommissionen 1865—66, m. m. Död i Upsala d. 22 dec. 1878. — Sin ryktbarhet som skald grundlade han redan som ung student genom sina 1830 utgifna *Ungdomsminnen från Sångens stunder*, hvaraf på kort tid flera upplagor utkommo. *Lyriska Stycken* 1837—39 beteckna det egentliga utvecklingsskedet i hans skaldskap. Det alltför svärmiska i hans diktning efterträddes då af friskare toner och språket fick ett än större behag i sin enkelhet. Af Svenska akademien redan förut flera gånger prisbelönt, erhöll han 1845 det utsatta priset af hundra dukater för en *Sång öfver Carl XIV Johan*, hvarpå efter tvenne år följde akademiens kallelse till honom att intaga den plats, som hans svärfader Esaias Tegnér i lifstiden innehaft. — Vid Carl XIV:s tjugufemårsregeringsjubileum 1843 uppträdde B. som dramatisk författare med *En Majdag i Värend* och *Nationaldivertissementet*, hvilka med stort bifall mottogos och uppfördes på k. scenen för fulla hus några och trettio gånger. Många af B:s dikter äro tonsatta af Geijer (»Stilla skuggor»), A. F. Lindblad, Randel, Josephson, m. fl. Afven som minnestecknare och vältalare framstår B. som synnerligen utmärkt. Härom vittna så väl hans inträdes- och direktörstal i Svenska akademien, som hans minnesteckningar öfver *Tegnér, prins Gustaf*, *Ödmann*, *Kellgren*, m. fl. Hans flesta poetiska och vittra diktverk äro intagna i hans *Samlade skrifter*. — Gift 1844 med *Disa Gustafva Tegnér*, yngsta dottern till den frejdade skalden.

2. **Böttiger, Johan (John) Fredrik**, estetiker.

Född d. 25 mars 1853 i Söderköping; den föreg. brorson. Föräldrar: brunnsintendenten i Söderköping doktor *Thure Gustaf Olof Böttiger* och *Julia Catharina Ekströmer*. — B., som 1873 blef student i Lund och 1880 filosofie doktor, förordnades 1880 till e. o.

amanuens vid Nationalmuseum. Han utnämndes 1885 till intendent för konung Oscar II:s konst samlingar samt till hofintendent och 1892 äfven till slottsarkivarie vid det af honom ordnade slottsarkivet. — B. har särskildt haft omsorg om och studerat den k. stora tapetsamlingen. Bland hans arbeten märkas *Svenska statens samling af väfda tapeter. Historik och beskrifvande förteckning* (3 d. 1894—96). Genom B:s försorg ha äfven gamla dyrbara gobeliner, som sönderskurits och illa medfarits, restaurerats. Han har också varit en nitisk och skicklig förmedlare af de många konstföretag som ägt rum på konungens initiativ. — Gift 1878 med *Hildegard Emilia Broddelius*.

1. **Cabeljau, Abraham,** en af Göteborgs anläggare. Född i Holland. Föräldrar: *Joannes Cabeljau* och *Anna van der Brugghen.* — Härstammande från en gammal flandrisk adlig ätt, hade C. som handlande i Amsterdam vunnit en ansenlig förmögenhet, när han på grund af Carl IX:s frihetsbref för holländare och andra utländingar att nedsätta sig i den af Carl på ön Hisingen nyanlagda staden Göteborg, om hvilkens anläggning C. förut af konungen rådfrågats, inflyttade till Sverige 1607. Därefter förordnad till generaldirektor öfver myntet i Göteborg, kallades han till borgmästare i samma stad och inlade i denna egenskap stora förtjänster om anläggningen af det nuvarande Göteborg, hvars planläggning med regelbunda kvarter och efter holländskt mönster hvarandra korsande kanaler hufvudsakligen äro C:s och de med honom inflyttade holländarnes verk. Hos Gustaf II Adolf stod han i mycken ynnest och blef under hans regering generaldirektör öfver det s. k. Persianska handelskompaniet och skeppskompaniet i Stockholm och slutligen generalbokhållare i räknekammaren 1624. C. afled i april 1645.

2. **Cabeljau, Margareta,** Gustaf II Adolfs älskarinna. Födelseåret obekant; den föregåendes dotter. — Af okänd anledning följde Margareta C. 1615 sin fader till svenska hären i Livland. Hennes ovanliga skönhet och behag, som af mången sattes öfver själfva Ebba Brahes, väckte allmän uppmärksamhet i svenska lägret och undgingo ej heller den unge konungen. Under den långvariga belägringen af Pleskov blef hennes bekantskap med konungen så förtrolig, att hon våren därpå födde en son, den sedan bekante grefve Gustaf Gustafsson af Vasaborg, hvilken genast öfverlämnades i Carl Gyllenhielms vård och af honom erhöll en omsorgsfull uppfostran. M. blef 1618 gift med *Arendt Slotz* och erhöll flere förläningar, bl. a. 1619 Benhammars gård (Stora Benhamra) i Stockholms län. Död efter 1677, nära 80 år gammal.

3. **Cabeljau, Johan,** rättslärd. Den föreg. broder. — Född i Gent i Flandern före faderns inflyttning till Sverige, ägnade han sig åt lärda studier och promoverades till juris utriusque doktor. Efter att någon tid ha förestått en juridisk professur i Amsterdam, öfverflyttade han till sina anhöriga i Sverige och utnämndes efter fadern till borgmästare i Göteborg. Äfven i Sverige vann han namnkunnighet för sin lärdom, särskildt för sina bref till Gustaf II Adolf, utgifna med titel: *Epistolarum Centuria prima ad Invictissimum Gustavum Adolphum Regem Sueciæ* 1626. Af drottning Kristina upphöjdes han i adligt stånd, men dog endast några månader därefter d. 5 dec. 1652 och blef begrafven i föräldrarnas graf i Riddarholmskyrkan.

Callmander, Karl Reinhold, glasmålare. Född d. 25 dec. 1840 i Örebro. Föräldrar: kyrkoherden i Stigtomta *Carl Jacob Callmander* och *Mathilda Schmidt.* — C. kom 1860 till Stockholm, där han för utställda karrikatyrer fick ett stipendium på tre år af konung Carl XV och änkedrottning Josefina, hvarefter han studerade i Düsseldorf, Antwerpen och Paris och var ett år lärjunge vid konstakademien, hvarpå han åter studerade utrikes på ett nytt stipendium. C. utförde därpå hemma genretaflor och porträtt och bosatte sig efter en ny utrikes vistelse slutligen i Göteborg. Här var han i flera år konservator och sekreterare vid konstföreningen, lärare i teckning vid museets ritskola och i ornamentsmålning i slöjdskolan. C. utförde en del plafond- och väggmålningar samt möbelritningar. 1882 bildade han Svenska glasmåleriaktiebolaget och har som glasmålare förvärfvat sig ett namn. Prof på denna hans vackra konst finnas i en del kyrkor — Uppsala domkyrka, Oscar Fredriks kyrka i Göteborg, Karlstads, Umeå m. fl., kyrkor — och äfven på andra ställen. — Gift 1879 med *Charlotta Amalia Maria Lincke.*

Calonius, Mattias, rättslärd. Född d. 7 dec. 1737 i Saarijärvi socken i Finland. Föräldrar: kyrkoherden därstädes *Mattias Calonius* och *Elisabet Selander.* — Inskrifven vid tjugu års ålder till student i Åbo, vann C. efter några års studier det anseende för lärdom, att han tvärtemot vanliga bruket erhöll tillåtelse att, utan presens och respondens, 1764 få till offentlig granskning framställa en akademisk afhandling: *De nova facie orbis Europæi circa sæculum Reformationis exorta,* hvarpå följde hans anställning vid universitetet som docent i ekonomi. — 1769 adjunkt i filosofiska fakulteten och universitetets sekreterare, befordrades han 1778 till professor i lagfarenhet, hvilket ämbete han innehade till år 1814. Ryktet om hans ovanliga insikter, rättskaffenhet och skarpsynthet föranledde hans inkallande till ledamot i Högsta domstolen i Stockholm 1793. Flera af de yttranden han i denna egenskap aflät i en mängd viktiga rättsfrågor äro intagna och tryckta i hans *Opera omnia,* utg. af A. I. Arwidsson, 4 delar, 1829—36. — 1800 lämnade han sistnämnda befattning och återvände till Åbo. Då Finland blifvit intaget af ryssarna och C. kort därefter nedlade rektoratet, uttalade han i ett utgifvet program med frimodig värdighet sina tänkesätt om det förhållande, hvari landet stod till sin lagliga öfverhet och till eröfraren. Detta frimodiga yttrande ingaf akt-

ning till och med hos den nya behärskaren och C. erhöll flera bevis därpå. — 1809 förordnades han att, med bibehållande af sin lärostol och titel af statsråd, vara prokurator i finska regeringskonseljen, hvarefter han 1814 kallades till ledamot i kommissionen för regleringen af allmänna undervisningsanstalterna i Finland. Trött af år och rikt försedd med utmärkelser och belöningar, sökte han 1816 entledigande från prokuratorsbefattningen, hvilket beviljades honom med tillagd värdighet af verkligt statsråd. Utrustad med skarpt omdöme, vidsträckt lärdom och en ståndaktighet, som hvarken sviktade för de regerandes ynnest eller besegrarens vapen, efterlämnade C., som afled d. 13 sept. 1817, minnet af att ha varit en af sin tids utmärktaste rättslärde, och en prydnad för sitt fädernesland.

Calwagen, Ernst Gottfrid, pedágog. Född i

Hernösandd. 7 mars 1829. Föräldrar: kyrkoherden i N. Luleå pastorat, teol. doktor *Per Calwagen* och *Kristina Margaretha Norrbom*. — C. blef student i Uppsala 1847, fil. doktor 1854 och utnämndes efter åtskilliga föregående lärareförordnanden till adjunkt vid Nya Elementarskolan i Stockholm 1859, där han blef hufvudlärare i tyska 1870 och lektor i tyska och engelska språken 1892. 1895 afgick han med pension men blef följande år ledamot af samma läroverks direktion. C., som upprepade gånger för språkstudier företagit utrikes resor, har för både den högre och lägre undervisningen utarbetat åtskilliga hjälpredor och läroböcker, hvilka inom läroverken en lång tid varit så godt som domnerande. Bland dessa märkas; *Tysk språklära* 1874; *Tysk elementarbok* 1874; *Tysk läsebok* 1876; *Engelsk språklära* 1892, m. fl. — Gift 1863 med *Charlotta Carsberg*.

Camoenius. Namnet (af lat. *Camoena*, sångmö) bars först af kyrkoherden, sedermera superintendenten i Karlstad, *Sveno Benidicti Elfdalius*, hvilken såsom lärjunge till Messenius erhöll af honom denna benämning för sina rika och lofvande själsgåfvor. C., hvilken först som superintendent antog detta namn, erhöll 1658 bref på adlig frihet. Hans afkomlingar kallade sig *Camenius* och *Caméen* och blefvo adlade med namnen *Caméen, von Caméen, Caménhjelm* och *Caménsköld*.

1. **Camoenius, Sveno Benedicti (Elfdalius),**

superintendent. Född i Elfdalen i Värmland 1588. Föräldrar: kyrkoherden *Benedictus Erici* och *Magdalena Svensdotter Brunia*. — Efter några års studier i Uppsala begaf sig C. 1614 till Helmstädt, där han disputerade för den filosofiska graden, hvarefter han blef magister i Greifswald 1618. Vid sin hemkomst 1619 utnämnd till skolrektor i Karlstad, befordrades han sju år därefter till kyrkoherde i Fryksdalen, hvilket ämbete han innehade till 1647, då han utnämndes till superintendent öfver det stift, som Carl IX bildat af Värmland med Vadsbo och Valla härader af Västergötland. Vid underrättelsen om att han blifvit kallad till denna värdighet af konsistorium i Mariestad, skyndade C. till Stockholm för att på grund af sin framskridna ålder undanbedja sig befattningen. Men då regeringen icke fäste något afseende vid hans föreställningar, utverkade han att stiftsstyrelsen flyttades från Mariestad till Karlstad, och utvecklade under de nitton år han sedan innehade superintendentsämbetet en kraftfull verksamhet. Död d. 26 aug. 1666. — Gift 1: 1619 med *Sara Norenia* och 2: 1653 med *Maria Roman*.

2. **Camenius, Benedictus Svenonis,** superintendent. Född i Fryksdalen d. 5 maj 1635; den föregående son. — Sin lärda uppfostran, börjad i Karlstads skola och fortsatt i Uppsala, afslutade C. vid universitetet i Leipzig, där han promoverades till filosofie magister 1660. Hemkommen till fäderneslandet, antog han prästerlig ordination och biträdde till en början sin åldrige fader vid förvaltningen af prästämbetet i Karlstad. — 1664 utnämnd till kyrkoherde i Kölen, förordnades han 1682 till prost öfver Jösse härad och befordrades 1693 till superintendent i Karlstad. Han var en man af mycken lärdom, nitisk och allvarlig i sitt kall, och, såsom det vill synas, ej så litet myndig. Strax efter sin utnämning till superintendent besökte han Järnskogs församling, där en tvist länge pågått om platsen för socknens nya kyrka. Vid den sockenstämma som hölls under Camenii ledning bragtes saken omsider därhän, att den öfverlämnades till hans afgörande. »Ären i därmed tillfreds utan vidare klander?» frågade C. allvarligt. »Ja!» ropade alla med en mun. »Då,» sade han, »skall kyrkan stå, där jag nu stöter min käpp i marken, ty jag är nu eder biskop.» — C. dog d. 5 sept. 1704. — Gift 1663 med *Kristina Carlberg*, och hade med henne nio barn, af hvilka sonen *Erland* adlades med namnet *von Caméen*.

3. **Caméen, Sven,** biskop. Född i Kölens prästgård i Värmland d. 11 juli 1667; den föregående son. — C. blef filosofie magister i Uppsala 1691, företog 1695 en vetenskaplig resa och återkom till fäderneslandet 1697. Prästvigd följande år, utnämndes han 1701 till pastor vid drabantkåren och åtföljde åren 1701—04 konungens högkvarter i Polen, hvarunder han befordrades till vice öfverhofpredikant och fältsuperintendent. — 1704 erhöll han fullmakt som kyrkoherde i Katarina församling i Stockholm. 1718 blef han pastor primarius. Som religionslärare vann han i hög grad sina åhörares tillgifvenhet och hans skilsmässa från Storkyrkoförsamlingen beskrifves såsom synnerligen rörande. — 1725 utnämnd till biskop i Västerås, slutade döden hans lefnad d. 6 juli 1729. — Gift 1705 med *Helena Cederström*, dotter af biskop Carlsson i Västerås. Deras två barn blefvo 1726 adlade med namnet *Caménsköld*.

Cardell, Carl von, nyskapare af Sveriges artilleriväsende. Född i Demmin i Pommern 1764. Föräldrar: justitieborgmästaren *Carl Kobes* och *Vilhelmina Kohlhard*. — C. ingick först som ingeniör- o. artillerioffic̈er i preussisk tjänst, men utbytte denna plats 1789 mot en anställning som kapten vid von Hintzensternska infanteribataljonen i svenska armén och, sedan denna bataljon blifvit upplöst, som kapten vid Psilanderhjelmska regementet. Här kvarstannade han till 1792, då han ingick som informationskapten vid den i Pommern förlagda artilleribataljonen. Följande året inflyttade han till Sverige och blef major och brigadchef för det ridande artilleri, som efter hans anvisning inrättades och af hvilket han vid sin ankomst medhade ett mönsterkompani från Stralsund. Då detta indrogs 1797, erhöll han uppdraget att bestycka Stralsunds fästning. Han befordrades sedermera 1799 till öfverstlöjtnant vid Vendes artilleriregemente, blef 1802 öfverste i armén och generaladjutant samt 1807 chef för samma regemente. Under tiden hade han varit sysselsatt med uppgörande af planer för en fullständig reorganisation af svenska artilleriet, som fördelades på tvenne kadrer, åkande och ridande. — Under kriget i Pommern 1807 utmärkte sig C. vid många tillfällen; men det var i synnerhet under fälttåget i Tyskland 1813 som han kom i tillfälle att visa både sitt vapens förträfflighet och sin egen skicklighet och djärfhet. I det för de allierade lysande slaget vid Dennewitz sökte preussiska armékårens högra flygel förgäfves genombryta fransmännens tätt slutna career. C. blef beordrad till preussarnas förstärkning. I fyrsprång anryckte han med sitt ridande artilleri, som erbjöd fienden anblicken af en kavallerilinie. Fransmännen slöto sig tätare tillsammans för att med bajonetten motttaga anfallet, då på fyra hundra stegs afstånd svenskarna gjorde halt och kanonerna i samma ögonblick voro afbröstade och svängda. En förfärlig karteschegld öppnades mot den tätt slutna franska kolonnen, som inom några minuter låg sträckt till jorden. — Vid Leipzig understödde han med svenska reservartilleriet general Blüchers armé, samt bidrog i väsentlig mån till fransmännens fördrifvande från deras ställning. Hans krigareförtjänster belönades genom hans befordran till generalmajor 1813, generalfälttygmästare och chef för hela kavalleriet 1816, med friherrebref 1818 — C. hade 1809 blifvit svensk adelsman — och fullmakt som generallöjtnant 1820. Hans sista offentliga verksamhet var anläggningen och ordnandet af Mariebergs högre artilleriläroverk 1818, kanske det bästa af de verk, för hvilka svenska hären hos honom står i förbindelse. 1816 hade på hans förslag artilleriet reorganiserats. Död d. 17 sept. 1821. — Gift 1789 med *Carolina Fliess* från Berlin.

Cardon, Johan Elias, tecknare, litograf. Född i Stockholm d. 17 okt. 1802; son af tobakshandlaren därstädes *Anders Cardon*. — C:s ovanliga fallenhet för teckning förmådde fadern att bekosta någon tids undervisning för honom,

men då tillgångar saknades, sändes han 1818 till en köpman i Hernösand för att lära sig handelsyrket. Detta stämde likväl icke öfverens med C:s begåfning, hvarför han följande året vände tillbaka till Stockholm och började studera gravyrkonsten hos Forssell, under det han utbildade sina anlag för teckning i akademien för de fria konsterna. 1829 erhöll han akademiens resestipendium såsom gravör, med särskildt uppdrag att under sin vistelse i Paris och München studera litografiens tekniska förfaringssätt. Vid sin återkomst i dec. 1834 framlade han flera blad såsom prof på sin konstskicklighet, af hvilka t. ex. *En Osteria i Rom; Kristi gravläggning; Spanska flyktingar*, m. fl., öfverträffade allt, hvad stentryckarkonsten i Sverige dittills kunnat framalstra. Följande året invald till agré vid konstakademien, grundlade han tillsammans med A. M. Spong en officin för stentryck, från hvilket under en följd af år goda litografiska bildverk utgingo. — C. som 1843 blef ledamot af konstakademien, afled i Stockholm d. 3 juli 1878. — Gift 1838 med *Christine Sundberg*. — Hans yngre broder, *Karl Oskar*, född d. 20 juli 1812, var äfven känd som en framstående litograf och har utfört de flesta porträtten i G. H. Mellins *Sveriges stora män*, planscherna i *Byströms skulpturgalleri*, ett större botaniskt planschverk för Vetenskapsakademien, m. m. Död 1899. Gift två gånger, andra gången med *Gustafva Liljedahl*.

Carelius, Olaus (Olof) Petri. Född i Ösmo socken af Stockholms län 1702. Föräldrar: komministern därstädes *Petrus Carelius* och *Elisabet Hästesko*. — C. prästvigdes 1725 och utnämndes 1739 till kyrkoherde i hufvudstaden närbelägna Huddinge, Brännkyrka, Nacka och Erstaviks församlingar. Ehuru för mängden okänd till namnet torde få skalder varit populärare än C. Han är nämligen författare till den mycket beryktade och länge allmänt sjungna »Hönsgummans Visa», skrifven med anledning af Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas kröning och tryckt första gången 1752 med titeln: *Hönsgummans Visa, som hon söng för sig sjelf i Höns-huse, på Herregården, när sista kalase var*. I denna lifligt hållna visa skildras förhållandena på »herregården» — d. v. s. Sveriges rike — från och med drottning Kristina till Adolf Fredrik. Visan har sedermera utkommit i en mängd upplagor och äfven erhållit fortsättningar. Död d. 12 maj 1758. — Gift 1740 med *Margareta Elgroth*.

Carl IX, konung. Född å Stockholms slott d. 4 okt. 1550; konung *Gustaf I:s* yngste son med *Margareta Leijonhufvud*, och genom faderns testamente hertig öfver Södermanland, Nerike och Värmland. — Redan 1565 förde han befälet öfver artilleriet vid Varbergs eröfring och kan oaktadt sin ungdom tillskrifvas en icke oväsentlig del af den lyckliga utgången af resningen 1568, hvilken som bekant slutade med Erik XIV:s afsättning. Att Carl vid

detta tillfälle liksom under hela sitt följande lif lät bestämma sitt handlingssätt af statsskäl och ej af något enskildt groll mot sin broder, synes bäst af det broderliga sinne, han städse visade mot denne genom att gång efter annan hos Johan III yrka en mänskligare behandling af den afsatte konungen. — Å hufvudets och karaktärens vägnar sin faders andlige arftagare, hyste Carl en stark pietet för hans minne och var fast besluten, att, hvad på honom ankomme, upprätthålla hans storverk: Sveriges frigörande från det påfliga oket. Denna hans uppfattning föranledde helt naturligt redan konflikter med hans broder, Johan, och när denne efterträdts af sin i katolska läran uppfostrade son Sigismund, var det klart, att en allvarlig strid stundade mellan katolicismens och protestantismens herravälde i Sverige. — Carl skyndade att, innan Sigismund hunnit anlända från sitt mödernerike Polen, samla hela Sveriges ombud vid Uppsala möte till försvar för protestantismens sak, och Sigismund tvangs vid sitt besök i Sverige till ganska betydande medgifvanden. Riksstyrelsen anförtroddes nu åt Carl och rådsherrarna. Dessa, till största delen tillhörande släkter, som voro befryndade med Vasarna och endast för ett eller annat släktled tillbaka, med dessa socialt jämnställda, ansågo nu tiden lämplig att ånyo realisera ett aristokratiskt stormansvälde i Sverige. Dessa planer mötte dock ett bestämdt motstånd af den kraftfulle Carl, som med hufvudsakligt stöd af de ofrälse stånden vid riksmötena i Söderköping 1595 och Arboga 1597 bekläddes med riksföreståndares makt och myndighet. Rådsherrarna, hvilka synes till största delen varit religiöst indifferenta, flydde nu till Polen och drogo ej i betänkande att förmå konungen att söka med en polsk krigshär bekriga hertigen. Som bekant slutade emellertid detta företag genom slaget vid Stångebro med Sigismunds nederlag och hans afsättning från svenska kronan följande år. Att de, som med sina råd styrkt Sigismund i detta hans förehafvande, fingo med sina lif plikta för sina rådslag, har på många håll uttydts som bevis på hårdhet och grymhet från Carls sida. Den oväldige granskaren stannar dock näppeligen ens ett ögonblick i tvifvel om Carls öfvertygelse, att rådsherrarna af ståndsegoistiska skäl fört afvog sköld mot sitt fädernesland. När Sigismund förklarades Sveriges krona förlustig, och ständerna valde Carl till »regerande konung och herre», tvekade han att sätta samma krona på sitt hufvud. Denna återhållsamhet, så olik hans vanliga djärfhet, har af mången blifvit dömd som skrymteri. Men en närmare granskning af händelserna och motiverna till hans uppförande, visar dock, att hans betänklighet verkligen härflöt från hans öfvertygelse om hertig Johans bättre rätt och ej, såsom man i allmänhet framställt förhållandet, endast var ett fagert sken och en öfverlagd beräkning att visa världen, huru rikets väl varit enda målet för hans sträfvanden. — Ur rent fosterländsk synpunkt framstår Carl IX såsom en af Sveriges störste konungar. Det stränga, hårda och grymma hos honom visar sig nästan som en nödvändighet, när man lägger de förhållanden, i och genom hvilka han ägde att verka, till grund för sitt omdöme om honom; också finner man icke, att han någonsin tviflat på, att han som den obeveklige, stränge och straffande härskaren var i sin goda rätt, eller ett ögonblick ångrat, hvad eftervärlden mest lagt honom till last. — Lika mycket i den yttre politiken, som i den inre styrelsen framträder Carls storhet som konung. I afseende på Sveriges förhållande till främmande makter insåg han och handlade efter grundsatsen, att fäderneslandets framtida säkerhet endast kunde vinnas i samband med det öfriga Europas trygghet mot påfvens och de katolska makternas reaktionsplaner. Det var ock icke utan betydelse han plägade lägga handen på den unge Gustaf Adolfs hufvud och profetiskt yttra: Ille faciet». — Öfverallt personligt ingripande, har ingen före honom med undantag af hans far öfvat ett så stort inflytande på rikets inre förhållanden. Den vård, han ägnade kyrkoläran, vetenskaperna och statshushållningen, och det nit, hvarmed han arbetade på lagstiftningens förbättring och vakade öfver lagarnas vidmakthållande, gåfvo Sveriges samhälle en stadgad form och grundlade den inre styrka, som under den närmast följande tiden väckte hela Europas förundran. — Carl var liksom alla konung Gustafs söner af stark och reslig kroppsbyggnad, fulla tre alnar lång, ehuru den minste bland sina bröder. Han hade en hög panna, som i ålderdomen syntes än högre, sedan håret började falla bort. Af de glesa lämningarna framkammades smala lockar, en midt öfver hjässan och en på hvardera sidan, så att alla tre möttes främst öfver pannan. Hans ögon voro blå, ovanligt skarpa, näsan hög, knäfvelborrar och pipskägg korta. Ansiktet, i sig självt vackert, uttryckte dock alltid något hårdt och strängt, i synnerhet på de senare åren sedan bekymren fårat pannan och än mera skärpt den sträfva blicken. — Från 1609 började hans hälsa bli vacklande, och mot slutet af danska fälttåget 1611 ökades hans sjuklighet i betänklig grad. På återfärden från Kalmar blef han allt svagare och var vid ankomsten till Nyköping redan mållös. Han låg därefter fyra dagar i en beständig dödsdvala och afsomnade d. 30 okt. 1611. — Förmäld 1: 1579 med *Maria af Pfalz*, dotter af Ludvig VI, kurfurste af Pfalz, och Elisabet af Hessen, Filip den Ädelmodiges dotter, i hvilket äktenskap föddes 6 barn, af hvilka endast dottern Katarina, gift med Johan Kasimir af Pfalz-Zweibrücken nådde mogen ålder (se nedan!) samt 2: med *Kristina*, dotter af hertig Adolf af Holstein-Gottorp och Kristina, en yngre dotter af samma landtgrefve Filip den Ädelmodige, i hvilket äktenskap han hade sönerna Gustaf Adolf och Carl Filip samt två döttrar, af hvilka Maria Elisabet blef gift med sin kusin, hertig Johan af Östergötland.

Carl X Gustaf, konung. Född i Nyköping d. 8 nov. 1622. Den föregående dotterson. Föräldrar: Pfalzgrefven af Zweibrücken *Johan Kasimir* och Carl IX:s äldre dotter *Katarina*. — Med

en uppfostran, som i enlighet med föräldrarnas både grundsatser och tillgångar var till ytterlighet enkel, utvecklade Carl Gustaf tidigt mycken karaktärsfasthet, en brinnande kärlek för krigets yrken och en ärelystnad, hvilken alltför mycket gynnades af omständigheterna. Vid tjugu års ålder anställd vid svenska hären i Tyskland, utmärkte han sig vid flera tillfällen, särdeles vid Leipzig och Jankowitz och inlade senare såsom svenska härens generalissimus mycken ära vid anfallet på Prag. Redan vid riksdagen 1649 valdes han till tronföljare, och vid följande års riksdag blef kronan trots högadelns motstånd förklarad ärftlig inom den manliga linien af Carl Gustafs ätt. Kort därefter märktes ock af flere tecken drottningens beslut att nedlägga regeringen. Under tiden uppehöll sig prinsen på Öland. Med bekymmer följde han därifrån gången af så väl utrikes som inrikesangelägenheterna, förutseende nödvändigheten af en brytning i båda, men förblef tills vidare endast en overksam åskådare, fast besluten att icke emottaga något ämbete och icke heller af drottningon ombedd att tagá någon del i de offentliga ärendena. Ändtligen d. 6 juni 1654 afsade Kristina sig regeringen och samma dag kröntes Carl Gustaf i Uppsala domkyrka till Sveriges konung. Det var under en molnfull tid, Carl X uppsteg på Sveriges tron. Den inre ställningen erfordrade ett kraftfullt ingripande och förhållandet till grannstaterna kräfde varsamhet och mod. Men redan ifrån början visade sig i riksärendernas gång att de leddes af en annan hand än den nyckfulla Kristinas. Begynnelsen af hans företag utmärktes också af den ovanligaste framgång, men fortsättningen svarade icke alldeles däremot. Segerrik eröfrade han Polen, men ändock kan kriget sägas ha varit i hufvudsak misslyckadt. Det djärfva tåget öfver Bältena afrundade Sveriges gräns mot söder och lade Bohuslän, Trondhjems stift och Bornholm under svenska kronan — freden i Roskilde — men en del fördelar gick genast förlorad genom konungens ärelystnad. Den så lyckligt började reduktionen afstannade, och de tunga krigsgärderna och utskrifningarna spredo armod och missmod bland folket. Icke desto mindre skall Carl X alltid intaga sin plats som en af våra stora konungar. »Hans eldiga själ dref honom att öfverallt begynna. Genom sin underbara kraft bragte han alla förhållanden i rörelse: öfverraskad af döden hann han intet afsluta. Men med stark hand lade han grundvalarne i yttre hänseende till Sveriges enhet, inom dess egen kontinent, i det inre till den stora förändring som innehölls i reduktionen.» — Till sin yttre människa var Carl kort till växten och började tidigt besväras af fetma. Ögonen voro blå och framstående och hade, liksom de stora fyllige läpparna, någonting befallande. Kring hans axlar fladdrade långt svart hår, och öfver munnen bar han ett par smala, svarta mustascher. Död d. 13 febr. 1660. — Förmäld 1654 med *Hedvig Eleonora*, dotter af Fredrik III, hertig af Holstein-Gottorp, och Maria Elisabet af Sachsen.

Carl XI, konung. Född i Stockholm d. 24 nov. 1655; den föregående enda barn med sin gemål. Då Carl såsom sjuttonårig yngling d. 18 dec. 1672 själf tog regeringstömmarna i sin hand, fann han för sig ett utblottadt rike, ett förstördt statsverk och okloka allianser. Sverige rycktes nämligen med i den strid, som började 1672 med Ludvig XIV:s anfall på Holland, i det att en svensk här i slutet af 1674 ryckte in i Brandenburg och blef slagen vid Fehrbellin. Kejsaren, Tyska riket, Holland och Danmark blefvo nu Sveriges fiender. Under dessa krig, som slötos nästan utan någon förlust af länder, utvecklades den unge konungens naturliga gåfvor: mod, ihärdighet, självförtroende och ett godt förstånd. Men dessa voro förenade med alltför ringa kunskaper. Efter vunnen fred, 1679, begagnade han sig af rådets och ständernas inbördes oenighet att taga hela regeringsmakten i sin hand och lät de senare själfva påminna om reduktionen och lägga dess närmare villkor i konungens egen hand. Han lät ständerna besluta om förmyndarnas ställande till ansvar. Riksrådet fick ej mycket att säga hvarken i regeringen — där besluten fattades af konungen i en konselj, hvilken förändrades efter de olika ärendenas beskaffenhet — eller rörande förvaltningen i kollegierna. Konungens omedelbara ledning gjorde öfverallt sig gällande. Själf förklarades konungen endast inför Gud ansvarig för sina gärningar. Han nyttjade sin envåldsmakt och de genom reduktionen förvärfvade tillgångarna till att återställa rikets finanser och ordna statsverket, att öka och reorganisera krigsmakten, som fick en fastare form genom indelningsverket, att grunda rikets sjömakt, anlägga en ny och lämplig krigshamn vid Karlskrona, att fortsätta och delvis fullborda lagarnas omarbetning samt nyskapa och omdana statens ämbetsverk. Lunds högskola återupprättades 1682. Den svenska kyrkan erhöll fast ordning, och kyrkolagen af 1686 kom till stånd. Viktigast för tiden var den stora ordning och verksamhet, som konungen genom sträng tillsyn och eget föredöme visste framkalla i alla riktningar i statslifvet. Han grundlade ett mäktigt ämbetsmannavälde i det krossade adelsväldets ställe. — Få äro de konungar, af hvilka vårt fädernesland fått emottaga så många, stora och framgent verkande välgärningar. Han har därvid kunnat misstaga sig om medlen, och man finner att han stundom så har gjort, men man ser ock, att äfven under dessa förvillelser Sveriges makt och lycka var det mål till hvilket han syftade. — Tarflig och sparsam i sitt enskilda lefnadssätt, förstod Carl att, när så behöfdes, på ett värdigt sätt representera kungligheten. Helst vistades han på sitt Kungsör, där jakt, öfverdådiga ridter och mönstringar utgjorde hans käraste sysselsättningar. Han var smärt till växten och hade ett behagligt yttre: små lifliga ögon, rosiga kinder och ett vackert hår. En tätt åtsittande blå rock, ett par stora ryttarestöflar och ett bredt slagsvärd vid sidan var hans vanliga enkla drägt. De sista åren led han af en inre smärtsam sjukdom, som, med oupphörligt stegrade plågor, lade

honom i grafven d. 5 april 1697. Några dagar efter hans död utbröt en häftig eldsvåda, som lade Stockholms slott i aska, och det var endast med ytterste möda man kunde rädda konungens lik. — Förmäld 1680 med *Ulrika Eleonora* af Danmark, dotter af konung Fredrik III och Sofia Amalia af Braunschweig-Lüneburg, hade han sju barn, af hvilka sonen Carl samt döttrarna Hedvig Sofia, gift med hertig Fredrik IV af Holstein-Gottorp, och Ulrika Eleonora, gift med Fredrik af Hessen-Kassel, nådde mogen ålder.

Carl XII, konung. Född d. 17 juni 1682; den föregåendes son. — Astronomerna anmärkte, att samma morgon Carl föddes gick stjärnan »lejonets hjärta» upp öfver horisonten. På eftermiddagen rasade en häftig storm, på grund hvaraf man förespådde honom en ärofull, men stormig framtid. Hans uppfostran blef enkel, men omsorgsfull. Öppen för alla goda intryck, lärde han af sin mor gudsfruktan, mildhet, rättvisa, ordhållighet och sanningskärlek, men röjde tidigt en orubblig envishet och ett olycksbådande självförtroende. Bland vetenskaper älskade han mest matematik, och han talade både tyska och latin, ehuru det senare mera flytande än riktigt. Däremot kunde han icke förmås att lära sig franska, icke egentligen af motvilja för språket, utan för dess anspråk att hyllas som universalspråk och det enda tungomål, som var konungar, hofven och diplomaterna värdigt. Från sin första ungdom delade han faderns smak för jakter, ridter och soldatmönstringar och sköt vid tolf års ålder sin första björn. — När Carl, som femtonårig yngling, besteg tronen, var Sverige ett nyordnadt mäktigt rike, med nyskapade hjälpkällor, en fylld skattkammare och en förträfflig här. Härtill kom att icke blott adeln lifvades af en militärisk anda, utan att hos hela nationen fortlefde minnet af sjuttonde seklets krigsära och att de officerare, som Carl XI användt vid organiserandet af sin nya här, brunno af lust att aftvå den lidna skymfen vid Fehrbellin. Själf hade den unge konungen förklarat, att han icke ville begynna något krig; men han var besluten att, om han anfölls, icke nedlägga vapnen förrän han i grund kufvat sina fiender. När han därför angreps på en gång af alla sina grannar, trodde mången sig få se Gustaf Adolfs och Carl X:s tider återupplifvas. Men det visade sig alltför snart, att Carl den XII var en djärf riddare mer än en klok statsman, god soldat mer än skicklig fältherre. När de ödesdigra krig, som började 1700 med så lysande framgångar, slutade efter hans död, var riket på branten af undergång med förlust af en god del af sina eröfringar från forna tider. Och den mäktige granne, som Carls fullkomliga obekantskap med all statskonst låtit uppstiga på sitt eget fall, hade redan företagit sig en omhvälfning i hela det europeiska statssystemet. »Man har icke orätt, om man säger, att Carl XII af alla Sveriges konungar var den fördärfligaste för sitt rike. Han ruinerade det — troligtvis — för evärdlig tid; åtminstone så långt, som utvärtes politisk litenhet onekligen är ett mäktigt hinder mot uppkomsten af invärtes politisk storhet. Men han gjorde det på ett så lysande sätt, att därmed ingenting i historien kan jämföras. Därför lefver han hos svenskarna i oförgänglig tacksamhet; de ursäkta villigt, för hans djupt ursvenska egenskaper, hans lika djupt ursvenska hänförelser och förirringar; ja han är, i själfva verket, af alla våra store konungar den, som för folkminnet blifvit mest kär. Och därför har man ej heller orätt, om man säger, att en evig nationalvinst ligger i den till jordens och tidens gränser sig spridande ära, som genom honom kringstrålar det forna Sveriges tragiska slut.» (Atterbom.) — Carl XII var hög och smärt till växten. De glesa lockarna, som tidigt grånade, voro uppstrukna omkring den höga pannan. De stora mörkblå ögonen uttryckte allvar och välvilja. De fylliga läpparna voro skägglösa. Berättelsen om hans enkla klädsel har öfvergått till en folksaga. — Han var endast trettiosex år, när hans bragdrika lefnad slutade i löpgrafven vid Fredrikshald d. 30 nov. 1718. Att han fallit för en lönmördares hand är obevisadt. — Ogift.

Carl XIII, konung. Född d. 7 okt. 1748; andre sonen af konung *Adolf Fredrik* och *Lovisa Ulrika* af Preussen. Vid genomförandet af Gustaf III:s revolution 1772 spelade han som högsta militära befälhafvare i Skåne en ej obetydande roll, men däremot föga eller ingen sådan under den efterföljande tiden af Gustaf III:s regering före ryska kriget 1788—90, då han som storamiral förde befälet öfver örlogsflottan och i sjöslaget vid Hogland ådagalade ett mod, som skulle hedrat hvilken sjöhjälte som helst. Vid Gustaf III:s död öfvertog han, på grund af dennes testamente, platsen som riksföreståndare under Gustaf IV Adolfs minderårighet, ehuru den egentlige ledaren af Sveriges öden blef Carls gunstling Reuterholm. — Förmyndareregeringens första offentliga handling var bestraffningen af de sammansvurne i Gustaf III:s mord. Carl, som mildrade lagens dom och ville gjuta så litet blod som möjligt, erinrade i en förklaring till svenska folket om den anda, i hvilken hans broder handlat, och om den sista önskan den döende lagt på hans hjärta: att öfva barmhärtighet. De flesta funno det både ädelt och politiskt riktigt handladt och prisade hertigen, men den brytning, som inom kort inträffade mellan honom och gustavianska partiet, förvandlade lofvet i tadel och tydde den visade mildheten såsom en yttring af nödtvång. Regentskapet varade något öfver fyra år, från våren 1792 till hösten 1796, och utmärktes af en oafbruten fred, medan revolutionslågan i Frankrike redan började utbreda sig öfver Europa. — Vid Gustaf Adolfs afsättning måste Carl vid 61 års ålder för andra gången öfvertaga regeringen. Bördan däraf upptogs dock inom kort af tronföljaren Carl Johan och den ålderstigne konungen hade egentligen ingenting annat att göra än att låna sitt namn åt de stora och märkliga händelser,

som tilldrogo sig under hans styrelse. Carl hade ett klart förstånd, personligt mod och en vänlig godhjärtenhet, som likväl ej fick ställas på för hårda prof. Härmed förenade han den älskvärdhet i sitt umgänge och det sinne för det sköna, som var alla Lovisa Ulrikas barn medfödt. Däremot var han svag och böjlig till karaktären, bekväm och sorglös, lät säkerna ha sin gång, rörde sig i småaktigheter och sysselsatte sig med mystiska gycklerier och frimuraregriller, under det han öfverlämnade det stora åt andra. Död d. 5 febr. 1818, sedan han i nio år suttit på Sveriges tron och något mer än tre regerat som unionskonung öfver de bägge rikena. — Förmäld 1774 med sin kusin *Hedvig Elisabet Charlotta* af *Oldenburg-Delmenhorst*. — Enda barnet, Carl Adolf, hertig af Värmland, f. d. 3 juli 1798, afled sju dagar gammal.

Carl XIV Johan, konung. Född i staden Pau i södra Frankrike d. 26 jan. 1763; i dopet kallad *Jean Baptiste Jules*. — Fadern, advokaten *Bernadotte*, hade bestämt sin son för samma bana. Men denne, hvars unga sinne lockades af krigaryrkets skenbara företräden, ingick, föräldrarna ovetande, 1780 som soldat vid regementet Royale-la-marine och var ännu underofficer när franska revolutionen utbröt. I revolutionskriget befordrades han inom kort, 1793, till öfverste. Ådagaläggande ett sällsynt mod, stora fältherreegenskaper och en ovanlig förmåga att lifva och behärska soldaten, tjänstgjorde han än vid den ena, än vid den andra af republikens arméer och deltog i deras strider. I midten af jan. 1798 utnämnd till fransk minister i Wien, kallades han vid de motgångar, som följande året träffade republikens vapen, till krigsminister, återställde ordningen inom arméerna och förde dem in på nya segerbanor. Bernadotte tog emellertid afstånd från Napoleons äregiriga planer. Napoleon tillryckte sig dock regeringsmakten, och Bernadotte erhöll befälet öfver västra armén, som skulle kväfva Vendéeupproret. Efter Napoleons upphöjelse till kejsare, fick han befälet öfver de franska trupperna i Hannover och utnämndes till generalguvernör i detta land. Kallad till kejsarens bistånd mot Rysslands och Österrikes förenade härar, tillintetgjorde han i slaget vid Austerlitz de allierades planer och upphöjdes af Napoleon till furste af Ponte-Corvo 1806. I de därpå följande krigen mot Preussen och Ryssland vann han nya lagrar vid Saalfeld, Jena, Halle, Mohrungen m. m. och utnämndes efter freden i Tilsit 1807 till guvernör öfver Hansestäderna och öfverbefälhafvare för den armé, som skulle operera mot Sverige. När med anledning af slaget vid Wagram en misshällighet uppstått mellan kejsaren och Bernadotte, lämnade han hären och begaf sig till Paris, hvarifrån han dock strax därpå, i spetsen för en fransk armé, fördref engelsmännen, som försökte en landstigning i Holland. Hans lysande egenskaper som fältherre och statsman, hans självständiga väsen samt hans mänsklighet och mildhet som krigare, hvilket allt var svenskarna bekant sedan kriget i Pommern, bestämde deras val när en tronföljare efter Carl Augusts tidiga bortgång skulle utses, och Bernadotte utkorades härtill d. 21 aug. 1810. — Konungen och de flesta statsråden hade på Adlersparres förslag fäst sina blickar på Carl Augusts broder, Fredrik Kristian, och för att underrätta Napoleon härom sändes löjtnanten, baron Otto Mörner till Paris. Men denne liksom många andra svenskar önskade helst till tronföljare en fransk general, och hans blickar hade närmast riktats på marskalk Bernadotte. Mörner fann denne benägen, hvarpå den djärfve löjtnanten återvände till Sverige, där hans plan, som sagdt, gick i uppfyllelse. Den 20 okt. 1810 beträdde Bernadotte för första gången Sveriges jord, d. 2 nov. höll han sitt intåg i Stockholm och den 5 i samma månad mottog han ständernas hyllning, sedan han aflagt trohetsed till konungen och af honom adopterats under namnet *Carl Johan*. — Svenskarnas förhoppningar att genom valet vinna Napoleons ynnest visade sig likväl bedrägliga. Kejsarens fordran, att Sverige skulle afbryta sina handelsförbindelser med England, hvartill kronprinsen Carl Johan icke ville låta sig bekväma, framkallade nya fientligheter. Pommern besattes af franska trupper och Carl Johans länge närda beslut att bryta med Napoleon och göra ett omslag i hela Sveriges politik mognade till handling. Han afslöt 1812 ett fördrag med kejsar Alexander i Åbo och närmade sig England och Preussen; ett fördrag som bidrog till Napoleons undergång, befästade kronan åt Bernadottska ätten och förenade Norge med Sverige. — Sedan han bestigit tronen, åtnjöt landet under hans tjugosexåriga regering ett oafbrutet fredslugn, hvarunder en mängd nyttiga förbättringar vidtogos i alla riktningar af den inre hushållningen och förvaltningen. Tyvärr hade dock ungdomsminnena från franska revolutionens skräcktider hos Carl Johan framfödt en i många fall löjeväckande skuggrädsla för äfven sunda frihetsrörelser, och icke utan svårighet efterlefde han de konstitutionella grundsatser, 1809 års män velat ingjuta i vårt statslif. Följden häraf blef den, att medan under hans kronprinstid och förra hälften af hans regering belåtenheten inom nationen var allmän, man åter under dess senare skede kan konstatera en intensiv och i många fall personligt bitter opposition, hvilken tydligast gaf sig tillkänna vid 1840—41 års märkliga riksdag. — Carl Johan bibehöll ovanligt länge sina själs- och kroppskrafter oförminskade och var icke blott till åren den äldste regenten bland sina samtida, utan den, som uppnått högsta lefnadsåldern bland alla, hvilka innehaft Sveriges tron, alltsedan sagans tider. Den 8 mars 1844 slutades hans minnesrika lefnad. — Förmäld 1798 med *Eugenia Bernhardina Desideria*, dotter af bankiren *Clary* i Marseille, med hvilken han hade sonen Oscar.

Carl XV (Carl Ludvig Eugène), konung. Född i Stockholm d. 3 maj 1826; den föreg. sonson och äldste son till då varande kron-

prinsen, sedermera konung *Oscar I* och hans gemål *Josefina Maximiliana Eugenia*, prinsessa af Leuchtenberg. — Carl, som 1843 och 1845 åhörde akademiska föreläsningar i Uppsala samt 1844 vid Kristiania universitet, valdes 1844 efter faderns tronbestigning till kansler för de båda svenska universiteten och 1853 till kansler för konstakademien. Han deltog flitigt i militära öfningar och utnämndes d. 7 febr. 1856 till vice konung i Norge. När Oscars I:s krafter brutits af sjukdom, uppdrogo riksdag och storting i sept. 1857 åt Carl att föra regeringen, i hvilken egen skap han fungerade oafbrutet till faderns död d. 8 juli 1859. — De år, han stod i spetsen för brödrarikena Sverige—Norge, utgjorde en ärorik och lyckosam tid för båda. De stora framsteg, de nordiska rikena under denna tid gjorde på upplysningens, utvecklingens och det fredliga arbetets väg, hafva burit de vackraste frukter och fäste vid de båda nationerna samtidens och de stora kulturfolkens intresse och uppmärksamhet. Att härtill hafva medverkat, att rätt förstå sin tid, att såsom en sant konstitutionell konung känna sina folks kraf och vist ådagalägga sin redobogenhet, då det gällde att bryta väg för de nya idéernas makt, däruti, liksom i hans ärliga trohet i allt, där det gällde hans undersåtars lycka och väl, inlade Carl XV stor förtjänst. Den viktigaste tilldragelse, som utmärkte hans regeringstid, införandet af en ny representativ författning, kommer alltid att göra hans styrelse till ett betydelsefullt skede i vårt lands konstitutionella historia. — Ridderlig, manlig, flärdfri och öppen, ägde han någonting i sin karaktär, som på det närmaste öfverensstämde med den svenska folkkaraktären, och gjorde honom till en af de mest folkkäre regenter, som suttit på Sveriges tron. — Med öppen blick för det sköna i lifvet och naturen, var han en varm vän af poesi och konst och idkade båda som framstående dilettant. Hans hälsa, som under de två sista åren af hans lefnad var vacklande, bröts fullkomligt efter hans drottnings död i mars 1871. — En badresa till Aachen följande året försöktes, som det yttersta medlet. Knappt återkommen till fädernejorden, afled han i Malmö d. 18 sept. 1872. — Förmäld 1850 med *Vilhelmina Fredrika Alexandra Anna Lovisa* af Nederländerna. — Han efterlämnade dottern Lovisa förmäld med danske kronprinsen Fredrik. Konung Carls och hans drottnings ende son, Carl Oscar Vilhelm Fredrik, hertig af Södermanland, född d. 14 dec. 1852, afled den 13 mars 1854.

Carl (Oscar Carl Vilhelm); den föreg. brorson

och tredje son af konung *Oscar II* och hans gemål *Sofia af Nassau*, föddes i Stockholm d. 27 febr. 1861. — Prinsen, som i dopet erhöll titeln hertig af Västergötland, tillbragte höstterminen 1881 och båda terminerna 1882 vid Uppsala universitet. 1881 utnämndes han till underlöjtnant vid Lifgardet till häst, Västgöta regemente och norska Kavalleribrigaden samt passerade på vanligt sätt i hast de militära graderna, tills han 1894 nådde öfverstes värdighet vid Lifgardet till häst, 1897 blef svensk och norsk generalmajor samt 1898 svensk kavalleriinspektör. Vid flera tillfällen har han varit tillförordnad ordf. i regeringen. Prinsen (som efter färgen å hästgardets uniform ofta kallats »Blå prinsen») har genom sitt hurtiga väsen och lifliga intresse för de s. k. folkköken förvärfvat sig stora sympatier. I förening med sina bröder Oscar och Eugen utgaf han 1886 under titeln *Våra minnen* sina reseintryck från en resa 1884—85, under hvilken han legat allvarsamt sjuk i Konstantinopel. — Prins Carl förmäldes d. 27 aug. 1897 i Köpenhamn med sin kusins dotter, prinsessan *Ingeborg Charlotta Carolina Fredrika Lovisa* af Danmark, född d 2 aug. 1878, dotter af kronprins Fredrik af Danmark och hans gemål Lovisa, Carl XV:s dotter. Fursteparet har i detta gifte två döttrar, Margaretha och Märtha.

Carl August, tronföljare. Född på slottet

Augustenborg i Slesvig d. 9 juli 1768 och döpt med namnet *Kristian August*. Föräldrar: hertig *Fredrik Kristian* af Augustenborg och prinsessan *Charlotta Amalia Vilhelmina* af Holstein-Plœn. — Den unge fursten gick först i dansk och sedan i österrikisk tjänst och utnämndes 1804 till befälhafvare i söndenfjeldske Norge. Våren 1806 öfvertog han detta befäl. Genom sitt flärdfria, folkliga väsen vann han i hög grad norrmännens tillgifvenhet. I den »interimistiska regeringskommission», hvilken på grund af Englands krig mot Danmark måste upprättas i Norge, blef Kristian August ordf. Det kort därefter utbrytande kriget mot Sverige var icke behagligt i Norge, och det rådde å ömse sidor liksom en tyst öfverenskommelse att föra det så lindrigt som möjligt. Kristian August blef efter hand populär äfven bland svenskarna, och den svenska befälhafvaren, Armfelt, gjorde, prinsen ovetande, upp planer icke blott till Gustaf IV Adolfs afsättning, utan äfven till hertig Carls val till konung och prinsens tronföljareskap. Detta sista blef också verklighet på riksdagen i Stockholm 1809. Han emottog kallelsen, dock först sedan fred var sluten mellan Sverige och Danmark, och satte i jan. 1810 första gången sin fot på Sveriges jord, där han snart blef lika älskad och afhållen som i Norge. De ljusa förhoppningar, man fäste vid hans person, skulle dock alltför snart blifva svikna. Våren 1810 begaf sig prinsen till Skåne för att inspektera där sammandragna öfningsläger. Förmiddagen d. 28 maj skildes han i Helsingborg från sin bror, hertig Fredrik Kristian, och begaf sig till Qvidinge hed, för att mönstra det där förlagda Mörnerska husarregementet samt Skånska husarregementets exercis-sqvadron. Under det han red utefter fronten, såg man honom plötsligt släppa tyglarna, ett ögonblick vackla i sadeln och därpå störta till marken. Han upptogs medvetslös och alla försök att återkalla honom till lifvet blefvo fruktlösa. Han dog om en stund i de omgifvandes armar. Samma dag skref Achates von Platen, löjtnant vid Mörnerska

husarregementet, från Helsinghorg: »När regementet utryckte från Bonarp, uppsteg en så häftig orkan, att man trodde, att alla hus skulle omkullfalla och folket kunde knappt hålla sig på hästarna. När prinsen kom, blef himlen öfverhöljd med svarta moln; ett starkt hagel föll och under detta satte han sig till häst, hvilket allt kontinuerade till dess olyckan var förbi eller skedde. Sedan blef det vackert väder.» — Dödsorsaken var en blodutgjutning i hjärnan. Men den stora allmänheten trodde, att prinsen blifvit förgiftad af det gustavianska partiet. När prinsens likfärd till Riddarholmskyrkan ägde rum d. 20 juni, vände sig pöbelns raseri mot riksmarskalken grefve Axel von Fersen, hvilken blef ihjälslagen.

Carl Filip, hertig. Född på Revals slott i Estland d. 22 april 1601; andre sonen af *Carl IX* och *Kristina af Holstein.* Hertig af Södermanland, Nerike och Värmland. — Prinsens uppfostran, därvid undervisningen leddes af J. Skytte, var enkel och allvarlig; »varande prinsen själf af naturen fåordig; men djuptänkande, gudfruktig, ärlig, tapper och dristig, stolt både till sinne och utseende.» — Af historien är allmänt bekant, huru Jakob de la Gardie, med tillhjälp af de svenska kanonerna, genomdref den tioårige Carl Filips val till Rysslands tsar, men också huru följderna af valet genom svenska hofvets betänksamhet blefvo om intet. — Då Gustaf Adolf 1621 afreste till polska kriget, följde honom den unge hertigen, full af hopp och längtan att utmärka sig i manliga idrotter. Under belägringen af Riga såg man honom ofta vid konungens sida gripa till spaden och genom sitt föredöme elda krigarnas mod och påskynda arbetet. Konungen hade själf uppgjort planen för hufvudanfallet. Men innan stormningens timme kom, lyckades Carl Filip förmå konungen att för sista gången erbjuda staden att dagtinga. Anbudet antogs, och några dagar därefter intågade Gustaf Adolf som segervinnare. I Narva insjuknade Carl Filip och måste stanna. Konungen ville dröja kvar för att afbida hans tillfrisknande, men hertigen, som visste hvilka viktiga ärenden väntade konungen i Sverige, öfvertalade honom att resa, under försäkran att hans opasslighet vore utan betydelse. Gustaf Adolf lät ändtligen förmå sig att fara, och åtta dagar därefter dog hertigen d. 25 jan. 1622. — Liksom sin äldre bror, hade han tidigt med ungdomens hela liflighet fäst sitt hjärta vid en svensk adlig jungfru, fröken *Elisabet Ribbing,* dotter till riksskattmästaren Seved Ribbing, och med henne 1620 ingått ett hemligt äktenskap. Elisabet födde efter hertigens död en dotter, som erhöll namnet *Elisabet Gyllenhielm* och uppfostrades hos sin farmor, änkedrottning Kristina. Carl Filips dotter blef sedermera gift med Axel Turesson Natt och Dag och efter dennes död med Baltasar Marschalk. Modern Elisabet Ribbing gifte sig efter hertigens död med Knut Lilliehöök.

Carlander, Kristoffer, läkare. Född i Yllestads prästgård i Västergötland d. 30 juli 1759. Föräldrar: kyrkoherden *Asmund Carlander* och *Kristina Rydell.* — C. blef 1787 fattigläkare i Klara församling i Stockholm och ledamot af collegium medicum. I okt. s. å. afgick han som skeppsläkare, på ett Västindiska kompaniets skepp, till S:t Barthelemy. På återvägen uppbragtes fartyget af en rysk kapare, därvid C. förlorade naturaliesamlingar och anteckningar, som han gjort under resan, jämte all sin lösa egendom. Under sin frånvaro promoverad till medicine doktor 1788, anställdes han 1789 som fältmedikus i Finland, med tjänstgöring på Sveaborg, och utnämndes 1793 till andra stadsfysikus i Göteborg, där han kvarstannade till 1814. Han blef 1800 förste stadsläkare därstädes. Ehuru upptagen af en alltjämt växande medicinsk praktik, förde han, under de tjugu år han där verkade, utförliga anteckningar öfver nästan hvarje förekommande sjukdomsfall, och som prof på hans noggrannhet i detta hänseende må nämnas att hans sjukjournal, nio digra folianter (i Sv. läkaresällskapets arkiv), innerhåller omkring aderton tusen sjukdomshistorier. 1814 återflyttade C. till Stockholm, där han 1816 kallades till hedersledamot af Sundhetskollegium, 1817 förordnades att vara assessor på stat och såsom sådan 1821 fick uppdraget att ha öfverinseende öfver allmänna vaccinationsinrättningen i riket. Han var dessutom verksam som konsultativt biträde åt hufvudstadens läkare, hvilka i kritiska sjukdomsfall, eller när allt hopp var ute, oftast tillkallade C., som för denna egendomliga praktik af allmänheten erhöll benämningen »döddoktorn». — I vetenskapen ägde C. ett frejdadt namn såsom barn- och fruntimmersläkare, i fattigdomens kojor ett ofta välsignadt för sin i tysthet öfvade välgörenhet. I sitt umgänge hjärtlig, enkel, förtrolig och lärorik, var han känd för sina humoristiska infall och skarpt träffande omdömen, liksom i sitt enskilda lif för sin sanningskärlek, flärdlöshet och oskrymtade gudsfruktan. — C., som 1817 utsågs till svenska läkaresällskapets sekreterare, var ledamot af Vetenskapsakademien, som 1877 lät slå en medalj öfver honom. — Död ogift i Stockholm d. 8 maj 1848. Det af C. jämte tre kamrater 1792 stiftade läkaresällskapet »Societeten» kan betraktas som fröet till Svenska läkaresällskapet.

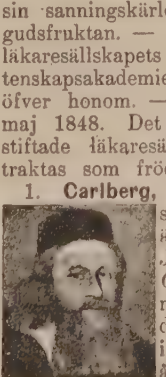

1. **Carlberg, Johan,** biskop. Född i Karlstad d. 22 sept. 1638. Föräldrar: borgmästaren därstädes *Johan Börjesson* och *Kristina Olofsdotter Spak.* — Han antog namnet Carlberg efter sin födelseort och inskrefs till student i Uppsala 1655. Efter flera års vistelse vid främmande högskolor och med teologie doktors värdigheten vunnen 1677 i Giessen, återkom han och förordnades 1679 till domprost i Göteborg. Ulrika Eleonora kallade honom till sin öfverhofpredikant 1687. Hon hade förbjudit sina hofpredikanter

att från predikstolen, såsom prästerna stundom brukade, göra hänsyftningar på regeringens handlingar. Men då reduktionen verkställdes allt för skoningslöst och hon en gång kände sig upprörd af så mångas lidanden, gaf hon C. i uppdrag att i sin predikan göra konungen några föreställningar. Carl fann sig träffad af förmaningen och yttrade förtrytsamt till C. efter gudstjänstens slut: »Ni predikar bara uppror i mina undersåtars hjärtan!» — »Nej,» svarade C. med värdigt lugn, »jag vill endast predika uppror i eders majestäts eget hjärta.» — »Tack,» sade konungen blidkad och tryckte hans hand, »den präst, som predikar uppror i ett hårdt och syndigt hjärta, han predikar som en rätt präst.» — 1689 kallades C. från hofvet till biskop i Göteborg, där han verkade till sin död d. 15 juli 1701. — Gift 1680 med *Elisabet Agnes Strohin.*

2. **Carlberg, Birger,** präst. Född i Karlstad d. 25 mars 1640, den föregåendes bror. — Efter slutade studier i Uppsala ingick C. i det andliga ståndet och började sin bana som »hofpredikant» hos rikskansleren M. G. de la Gardie, hvarefter han 1670 erhöll fullmakt som pastor i Kristinehamn, där den förre kyrkoherden ännu lefde, och 1671 kallades till kyrkoherde i Ölmehärad. Han konfirmerades 1675 som kyrkoherde i båda pastoraten. Under sin tjänstetid därstädes gjorde sig C. skyldig till en öfverilning, som kostade honom hans jordiska lycka och beredde hans död. Generalinspektoren öfver småtullarna Krispin Flygge hade 1673 aflidit i ett barnlöst äktenskap. Men sju månader efter hans död födde hans änka ett barn, som C., den aflidnes svåger, påstod vara understucket och köpt af en annan. Jämte några andra släktingar började han mot fru Flygge en rättegång, med yrkande att hon skulle styrka barnets lagliga härkomst. Då han icke alls kunde bevisa sin angifvelse, dömdes han ifrån ära och lif, men fick af kunglig nåd dödsstraffet förvandladt till landsflykt och två tusen daler s. m. böter. Han insjuknade af sorg och grämelse och dog i Göteborg 1683; dessförinnan hade han af nåd befriats från böterna samt förordnats till kyrkoherde i Göteborgs stift, men underrättelsen därom kom för sent. — Nyss före sin död författade han den rörande psalmen: *Den vedervärdighet, som mig eländan trycker.* — Gift 1: med *Anna Gudmundsdotter Nordberg,* en halfsyster till den nämnda Krispin Flygge; 2: med *Birgitta Henriksdotter Schröder.*

3. **Carlberg, Bengt Vilhelm,** arkitekt. Född i Göteborg d. 15 maj 1696. Son af C. 1. — C., som blef löjtnant vid fortifikationen 1718 och anställd vid norska fältstaten, bevistade Fredrikshalds belägring och mottog Carl XII:s lik, då det skulle föras till Tistedalen. Hans berättelse härom lämnar stöd för antagandet, att konungen föll för en lönmördares skott. 1720 förflyttades C. till Göteborg, där han 1727 blef stadsarkitekt och uppgjorde följande år planerna till det nya Alingsås. — C. har i Göteborg uppgjort ritningarna till nederlagshuset, anlagdt 1733, lejonbron och ostindiska kompaniets hus. Han erhöll 1754 generalkvartermästarelöjtnants och 1762 öfverstes värdighet samt lämnade krigstjänsten 1764. Död d. 31 dec. 1778. — Gift 1: med *Anna Dorotea Weber* och 2: med *Jeanna Christina v. Blessing.*

4. **Carlberg, Karl Vilhelm,** arkitekt. Född 1745 i Göteborg; den föregåendes son. C. var en tid kapten vid fortifikationen, studerade sju år i Rom samt efterträdde 1775 sin far som stadsarkitekt, grundlade 1804 Gustavi domkyrka i Göteborg och ledde uppförandet häraf till 1812. Jämte Weinberg har han fullbordat ombyggnaden af stadens rådhus. Död i Göteborg d. 8 april 1814. — Ogift.

1. **Carlén, Johan Gabriel,** jurist, litteratör.

Född på Hasslekärr i Hångsdala socken i Västergötland d. 9 juli 1814. Föräldrar: kronofogden assessor *Carl Gabriel Carlén* och *Maria Mathesius.* — I Uppsala, där C. blef student 1831, studerade han juridik och ingick, efter aflagd hofrättsexamen 1837, som e. o. tjänsteman i justitierevisionen och rådhusrätten i Stockholm Efter någon tids vistelse i Värmland såsom juridiskt biträde hos en domare, återvände han till hufvudstaden, där han under de tre sista årtiondena af sitt lif uteslutande sysselsatte sig med författareskap. I denna sin verksamhet har han framgått i trenne riktningar: som självständig vitter författare, som utgifvare af andra skalders arbeten samt som skriftställare i juridiska ämnen. Hans *Samlade dikter* 1870 innehålla, jämte åtskilliga nya dikter, hans förut tryckta *Stycken på vers* 1838, *Romanser ur svenska-folklifvet* 1846 m. m. Såsom utgifvare har han riktat vår litteratur med goda upplagor af *C. M. Bellmans, A. M. Lenngrens* och *J. A. Wadmans arbeten* samt lämnat det bildade hemmet en vald lektyr i de båda arbetena: *Svenska familjeboken, läsning för hvar dag under året* 1850—52 samt *Läsning vid husliga härden* 1860. Af hans juridiska arbeten förtjäna i synnerhet nämnas: *Handbok i svenska lagfarenheten* 1843—55 samt *Sveriges grundlagar jämte motiverna till regeringsformen* m. m. 1844. C. har skrifvit åtskilliga stämningsfulla dikter; de som behandla lifvet på landsbygden äro särskildt lyckade. En del af hans poem ha tonsatts. C:s politiska dikter, hvari hans republikanska åsikter komma till uttryck, äro däremot mindre betydande. — C. utgaf vidare 1843 »den svenska psalmboken i vanlig versform» med utsatta författarenamn och var 1864—66 redaktör af »Illustrerad Tidning». Han var ledamot af Dahlgrens »Aganippiska sällskap» och stiftade 1855 den bekanta litterära klubben »Gröna stugan». Död i Stockholm den 6 juli 1875. — Gift 1841 med *Emilie Flygare-Carlén* (se nedan).

2. **Carlén, Emilie,** romanförfattarinna.

Född i Strömstad d. 8 aug. 1807. Föräldrar: handlanden *Rutger Smith* och *Margareta Stiegler.* — Sina barn- och ungdomsår tillbragte Emilie C. i bohuslänska skärgården, hvars egendomligt växlande scenerі med underlig makt grep hennes lifliga sinne och se-

dermera blef ett lika tacksamt som med mästerskap behandladt stoff i flera af hennes romaner. Vid tjugu års ålder gifte hon sig med provinsialläkaren doktor *Axel Flygare* och bosatte sig med honom i Kronobergs län. Änka 1833, återflyttade hon till sin födelseort och bodde där till 1839, då hon, på uppmaning af sin förläggare, boktryckaren Thomson, bosatte sig i Stockholm, där hon 1841 ingick ett nytt äktenskap med v. häradshöfdingen, litteratören *Johan Gabriel Carlén*. Hon hade dessförinnan i aug. 1834 trolofvat sig med en ung jurist, J. R. Dalin, hvilken dog af en hetsig feber i nov. 1835. År 1838 utkom under signaturen »Fru F.» hennes första roman *Valdemar Klein*, som i alla hänseenden röjde en skriftställareförmåga af öfverlägsen art och emottogs af allmänheten med stort bifall. Tätt efter hvarandra följde nu en hel serie af romaner, hvilka dels, såsom *Rosen på Tistelön*, *Pål Värning*, *Enslingen på Johannisskäret*, *Jungfrutornet*, *Ett köpmanshus i skärgården*, mästerligt skildra lifvet i skärgården och på hafvet, dels såsom *Fosterbröderna*, *Fideikommisset*, *Ett år*, *En nyckfull kvinna*, m. fl., teckna lifvet i salongerna eller såsom *Kamrer Lassman*, *Vindskuporna*, o. a., måla det borgerliga lifvet och dess egen gemytliga flärdlöshet. — Oaktadt sin ofantliga produktivitet har Emilie C. bättre än någon annan svensk romanförfattare lyckats bibehålla och öka ett stort rykte. Detta har ock trängt vidt utom Sveriges gränser. Hennes verk äro nämligen utkomna i danska, norska, tyska, ryska, franska, engelska, italienska, holländska, ungerska och böhmiska upplagor. — Själf har fru C. yttrat om sitt författareskap: »Få författare, om någon, har varit gynnad af en sådan medgångsvind. Den började vid själfva början, eller med utgifvandet af Valdemar Klein, och höll på att kasta öfver bord hela min tillkommande bana. Ty i strid med de hårda vindar, som drifvit min enskilda farkost omkring bland klippor och bränningar, smekte mig medgångsvinden och som tron på egen kraft låg på grunden i min ännu omognade själ, växte modet i högan sky. Jag var trettio år, då jag inträdde på denna bana, och likväl fängslades jag så i den smekta egenkärlekens snara, att jag fullkomligt föll i den. En författares andra arbete är otvifvelaktigt det svåraste. Man vill med detsamma upp på parnassen. Jag skref *Representanten*, ett arbete som bort med stränghet bedömas af den dåvarande kritiken, men det passerade tullfritt och jag ansåg min förläggare visa stor brist på urskillning, då han dristade sig fram med den anmärkningen, att det var »något uttänjdt». Sedan, långt efteråt, fann jag att detta var det klokaste omdöme jag hört. Men jag fann det icke förr, än jag började upphämta själfkritikens frukter. — Under årens och tankens framskridande, har jag sökt det enkla; och där jag tecknat de stora tragiska elementerna i lifvet har jag tecknat efter sanningen och icke ensamt med fantasien. Diktens lif har ingenting att erbjuda, som ej verkligheten kan framvisa mera bittert och mera stort. — — Vid mitt författarskap har jag särdeles varit underhjälpt af en rik och vidtomfattande erfarenhet, jämte den omständigheten att mina lefnadsförhållanden bringat mig i beröring med många olika klasser af människor.» — Såsom ett erkännande af hennes stora förtjänster om vår litteratur öfverlämnade Svenska akademien till fru C. sin stora guldmedalj 1862. — Fru C:s sista berättelser utgåfvos 1887—88 under titeln *Efterskörd från en 80-årings författarebana*. Hennes romaner utkommo i ny svensk upplaga 1892—95. — Död i Stockholm d. 5 febr. 1892. — Fru C. var mycket välgörande. Hon stiftade bland annat till minne af sin son i första giftet, som afled 1852, vid Uppsala universitet en fond af 10,000 kr., hvaraf räntan tilldelas obemedlade studerande från norra Bohus län. Fru Carléns litteraturhistoriska betydelse må sökas — säger prof. Warburg — i hennes fantasirikedom, uppfinningsförmåga och kompositionstalang och i ett visst realistiskt drag, en förmåga att i lefvande, åskådliga gestalter skildra folktyper från ett område, som är hennes mera än någon annans: lifvet i västkustens skärgård.

3. **Carlén, Richard Theodor**, jurist, riksdagsman. Född på Hasslekärr i Hångsdala socken d. 17 maj 1821; broder till C. 1. — C. blef student i Uppsala 1838, hvarest han 1841 aflade hofrättsexamen. Han tjänstgjorde sedermera en tid som biträde hos J. G. Richert. 1844—46 redigerade han i liberal anda »Värmlands tidning». Efter att därefter passerat den vanliga juridiska gradtjänstgöringen utnämndes han 1857 till häradshöfding i Lifgedingets domsaga med bostad i Strängnäs. — Lifligt intresserad för politik, utsågs han till representant i borgarståndet för Kristinehamn—Strängnäs och Södertälje vid 1862—63 års riksdag. Han anslöt sig till den liberala majoriteten, som insatte honom i konstitutionsutskottet, hvarest han försvarade det då framlagda representationsförslaget. Dessutom deltog han med stort intresse i debatterna om den nya strafflagen. Vid 1865—66 års riksdag, då han bibehöll sin plats i konstitutionsutskottet, representerade han Kristinehamn—Köping—Strängnäs. — Efter representationsförändringen tillhörde C. ej riksdagen under den första valperioden, men sedan han 1867 utbytt Lifgedingets domsaga mot Södra Roslags och bosatt sig i Stockholm, valdes han å sin nya ort 1870 först till stadsfullmäktig och därefter till ledamot af andra kammaren, hvilket uppdrag han bekläddе till sin död, vid samtliga riksdagar ledamot af lagutskottet. Här liksom i kammaren uppträdde han som en kämpe för tolerans och humanitet, och tack vare hans initiativ mildrades 1872 strafflagens alltför stränga straffbestämmelser för upprepade tjufnadsbrott. Det var ock en af honom väckt motion, som 1873 föranledde riksdagens skrifvelse, dels om unga förbrytares insättande i särskilda förbättringsanstalter i stället för de vanliga straffanstalterna, dels om tillämpning af det s. k. progressiva fängelsesystemet. — C. deltog 1873 i stiftandet af den s. k. »centern» i andra kammaren men intog dock på samma gång en försonlig hållning till landt-

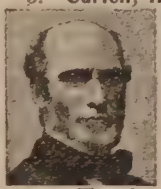

mannapartiet. Genom sin lätthet att uttrycka sig och grundliga insikter å skilda områden, förvärfvade han sig namn som en af kammarens främste debattörer. Han utgaf 1866 *Kommentar öfver strafflagen*. C. afled i Stockholm efter en kort sjukdom d. 31 dec. 1873. — Gift 1856 med *Rosa Carlén* (se nedan).

4. **Carlén, Rosaura (Rosa), Katarina,** romanförfattarinna. Född i Högsäters pastorat på Dalsland d. 9 maj 1836; dotter af *Emilie Flygare-Carlén* och hennes trolofvade *J. R. Dalin* (se ofvan). — Knappt årsgammal upptogs hon som fosterdotter af en aflägsen släkting, J. Bågenholm på Onsön, beläget å västra Dal, i en fjällbygd nära norska gränsen, midt inne i stambygden för den af Lignell omtalade »Håbolssläkten», hvilken hon sedan så lifligt skildrar i »Bröllopet i Bränna». I denna vrå af världen, i en karg, men delvis storartad natur och i nära beröring med folklifvet, tillbragte hon, med undantag af ett par år, i en flickpension i en grannstad, och ett par års vistelse i hufvudstaden, sina barn- och ungdomsår, tills hon vid tjugu års ålder ingick äktenskap med sin moders svåger, häradshöfding *Richard Carlén*. Utan tvifver var det de yttre omständigheter, under hvilka hon uppväxte, som bestämde hennes själsriktning och framkallade hennes anlag som författarinna, ehuru hon i sina unga år var så långt från en tanke åt detta håll, att hon icke ens på anhörigas uppmaning kunde förmå sig att genomläsa någon af de mest omtyckta romaner. Slutligen blef det miss Kavanaghs bekanta arbete »Daisy Burns» som i detta förhållandé åstadkom en lika hastig som märklig förändring och öppnade hennes ögon för romanens lockelser. Sedan hon efter hand gjort sig förtrogen med den franska litteraturen, gjorde hon en närmare bekantskap med de engelska humoristerna Dickens, Thackeray m. fl. 1861 framträdde hon anonymt med en romantisk skildring, *Agnes Tell*, som med mycket bifall emottogs af allmänheten och året därpå efterföljdes af *Tuva*. Härefter utkom 1863 *Helene* och *Bröllopet i Bränna*. 1864 utgafs *Tre år och tre dagar* och två år senare hennes bästa roman *Tatarnas son*, m. m. Död på Onsön d. 12 febr. 1883.

5. **Carlén, Maria Octavia,** författarinna. Född i Skara d. 22 nov. 1828; syster till C. 1 och C. 3. Tidigt faderlös upptogs hon för någon tid af en faderns ungdomsvän, prosten Stalin i Forsheim. Denne var stark »svedenborgare» och hans religiösa samtal gjorde ett djupt intryck på hennes barnasinne. Detta förde henne till läsning af de gamla sagorna, och sedan till historieläsning i allmänhet, och föranledde väl i någon mån, att hon som författarinna kom att välja det historisk-antikvariska området till sitt arbetsfält. Bland hennes många arbeten må nämnas: *Anteckningar öfver K. lifrustkammarens och K. klädkammarens samlingar* 1859, historiska anteckningar om

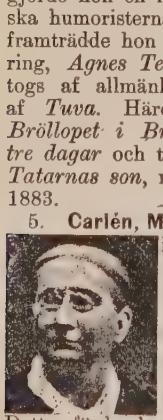

Drottningholm 1861, *Gotland* 1862, *Gripsholm* 1862, *Ulriksdal* 1863, *Stockholms kyrkor* 1864, *Stockholms slott, Stockholms stad och dess omgifningar* 1866, *Göteborgs stad och omgifningar* 1869, *Skokloster* 1870, *Tullgarn* 1871 m. m. Hon har dessutom författat åtskilliga noveller och poem såsom: *Ny och nedan, poemer och noveller* 1859, *Birger Ulfssons löfte* 1860, *Fem noveller* 1861 m. m. — Död i Stockholm d. 30 jan. 1881.

1. **Carleson** (förut Carlsson), **Carl,** ämbetsman, författare. Född i Stockholm d. 11 maj 1703. — Föräldrar: grosshandlaren *Carl Ivarsson* och *Brita Sundman*. Under pestens härjningar i Stockholm 1710 förlorade C. sina föräldrar och höll på att själf falla ett offer för farsoten. Han upptogs som eget barn af en af faderns vänner, utmärkte sig tidigt för sällsynta naturgåfvor och var ständigt framför sina kamrater, ehuru han syntes använda mindre flit än de i sina studier. Vid tjugutvå års ålder anställd som tjänsteman i kanslikollegium, utnämndes han till sekreterare därstädes 1746 och befordrades följande året till lagman i Kalmar län. — 1750 utbytte han denna lagsaga mot lagmansdömet i Södermanland, som han sju år därefter lämnade för att öfvertaga statssekreterareämbetet för krigsärenden. Utmärkt som ämbetsman, har dock C. beredt sig ett varaktigare minne genom sina förtjänster om vår äldre litteratur. Tillsammans med sin yngre bror utgaf han 1730—31 en veckoskrift, *Sedolärande Mercurius*, ursprungligen afsedd för små moraliskt bildande uppsatser, men som äfven innehöll rön och anteckningar i hushållsläran. — 1734—35 utgaf han en särskild tidskrift i dessa ämnen, kallad *Hushåldsråd*, som utkom en gång i månaden och kan anses som den första nationalekonomiska tidskrift i Sverige. För öfrigt meddelade han allmänheten sina upptäckter på detta område i sitt 1756 utgifna *Hushållslexikon*, hvaraf andra upplagan utkom 1769. Äfven vitterheten, som i honom ägde en varm vän och beundrare, har han gagnat genom sina *Försök till svenska skaldekonstens upphjälpande*, en samling af äldre författares dikter, af hvilka många genom detta litterära nit blifvit räddade undan glömskan. — 1743 adlad med namnet *Carleson*. Död i Stockholm d. 22 mars 1761. — Gift 1744 med *Maria Regina Ehrenkrook*.

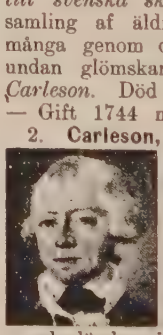

2. **Carleson, Edvard,** ämbetsman, skriftställare. Född i Stockholm d. 18 nov. 1704; den föregående bror. — Efter afslutade akademiska studier anställdes Edvard C. som auskultant i kommersekollegium 1725 och företog följande år på egen bekostnad en utländsk resa för att vinna kännedom om främmande länders industri och näringar. Han meddelade kommerskollegium hvad han iakttagit samt skref efter hemkomsten artiklar i »Mercurius». Detta nit vann regeringens erkännande, och C. erhöll uppdrag att i sällskap med C. F. v. Höpken företaga en ny resa genom flera Europas länder för att efterforska nya hjälpkällor för den inhemska

industrien och uppsöka nya handelsplatser för Sveriges exportvaror. Anlända till Venedig 1734, mötte dem regeringens befallning att afgå till Turkiet och, med ministeriell myndighet, bevaka Sveriges intressen vid ottomanska hofvet. Efter Höpkens hemresa 1742 förestod C. ensam beskickningen till 1745, då äfven han återvände till fäderneslandet, efter att förut jämte brodern 1743 upphöjts i adligt stånd. — Han hade Hattarna att tacka för sin lycka, och delande deras åsikter i både in- och utrikespolitiken blef han också en af deras ifrigaste partigängare vid riksdagarna, mestadels placerad i den tidens riksdagspolitiks innersta härd, sekreta utskottet. Partiet visade också sin erkänsla genom att under en lång följd af år göra honom till bankofullmäktig, och äfven å ämbetsmannabanan blef han ej lottlös. 1756 hugnad med titel af statssekreterare, öfvertog han året därpå samma ämbete inom utrikesexpeditionen, utnämndes 1758 till hofkansler och blef 1762 president i kommersekollegium. Under alla sina olikartade befattningar lämnade han aldrig ur sikte de inhemska näringarna och begagnade hvarje tillfälle att verka för deras förkofran och gynna deras idkare. Själf lärd och vän af lärdom, underhöll han flitig brefväxling med sin tids vetenskapsmän, i synnerhet dem, hvilka, liksom han, ifrade för slöjdernas utveckling, och understödde med egna medel lofvande vetenskapsidkare. — Död d. 26 febr. 1767. — Gift 1740 med *Clara Leytstar*.

3. **Carleson, Edvard Henrik,** jurist, riksdagsman, statsråd. Född d. 16 nov. 1820 å Valstad i Östergötlands län; den föreg. sonsons son. Föräldrar: öfverstelöjtnanten *Jacob Edvard Carleson* och *Liboria Fredrica Eleonora Harmens*. — C. blef student i Uppsala 1838, hvarest han 1841 aflade hofrättsexamen, utnämndes 1850 till assessor i Svea hofrätt, 1859 till expeditionschef i justitiestatsexpeditionen och 1860 till justitieråd. Som ledamot af ridderskapet och adeln bevistade han åtskilliga ståndsriksdagar och var 1850—51 och 1853—54 ledamot af lagutskottet samt 1856—58 af konstitutionsutskottet, hvarvid han ådagalade i hufvudsak konservativa åsikter, men med i många fall vaken blick för tidens kraf, särskildt i fråga om kyrklig frihet och fördragsamhet. Enligt Louis de Geers memoarer deltog han i utarbetandet af det representationsförslag, som 1865 med hans understöd banade sig väg till seger. — Den 4 maj 1874 kallades han att som justitiestatsminister intaga främsta platsen vid konungens rådsbord; men ministärens mindre vänliga hållning mot landtmannapartiet vållade redan 1 maj 1875 dess fall (jfr P. A. Bergström, se sid. 83), och C. återgick till sin plats i högsta domstolen. — 1873 hade han af norra Kalmar läns landsting valts till dess representant i Första kammaren och fungerade i denna egenskap till sin död i Stockholm d. 1 april 1884. Från 1876 var han ledamot af talmanskonferensen, utom 1878, då han var kammarens vice talman. Han tillhörde städse den mot landtmannapartiets kraf prononceradt fientliga fraktionen, såsom bl. a. framgår af ett under hans sjukdom 1883 inskickadt skriftligt anförande mot de Posseska förslagen. Som jurist hade C. stort anseende. — Gift 1863 med *Marie Louise Aurora Arfwedson*, sondotter till direktör Carl Abr. Arfwedson (se sid. 43)

1. **Carlson, Fredrik Ferdinand,** statsråd, häfdatecknare. Född på Kungshamn i Alsike socken af Stockholms län d. 13 juni 1811. Föräldrar: lagmannen *Gustaf Carlson* och *Vendela Kristina Borell*. Vid universitetet i Uppsala, där C. vid fjorton års ålder inskrefs bland de studerande, innehade han andra hedersrummet vid filosofie magisterpromotionen 1833. — Under de närmast följande åren företog han en vetenskaplig resa genom Tyskland, Schweiz och Italien, där han en längre tid uppehöll sig i Rom, samt återvände genom Österrike, Frankrike och Preussen till Sverige 1836. — Under sin utrikesvistelse kallad till docent i allmänna historien, utsågs han 1837 till lärare för arffurstarna Carl, Gustaf och Oscar, hvilket förtroendeuppdrag han innehade till 1846, då han anträdde en resa till England, för att i därvarande ministeriella arkiv företaga historiska forskningar. Redan 1844 utnämnd till adjunkt i historia och statistik, befordrades han efter hemkomsten till e. o. professor, med förordnande att förestå den historiska professuren, till hvars ordinarie innehafvare han utnämndes efter Geijers död 1849. Under nya resor ägnade han, vid sidan af sina vetenskapliga forskningar, en särskild uppmärksamhet åt undervisningsväsendet i olika länder, särskildt i Tyskland. C. var 1 aug. 1863—3 juni 1870 statsråd och chef för ecklesiastikdepartementet, hvilket ämbete han åter innehade 11 maj 1875—1 nov. 1878, då han af trötthetsskäl drog sig tillbaka. 1877 nedlade han professuren. — C. var under de sex sista ståndsriksdagarna ledamot af prästeståndet och sedan 1873 till sin död af Första kammaren. Han deltog i flera läroverkskommitteer och var medlem af en mängd vetenskapliga samfund. — Under C:s statsrådstid skedde utfärdandet af nya statuter för universiteten, adjunkturernas ersättande med e. o. professorsbefattningar och stipendierade docenturer, nya stadgar för åtskilliga examina m. m. Beträffande elementarläroverken utfärdades stadgandet om profår för kompetens till lärobefattningar, om rektorsmöten, stadgan för rikets allmänna läroverk af den 1 nov. 1878, reglementet för lärarnas änke- och pupillkassa o. s. v. Allmänna föreskrifter utfärdades angående folkskolorna, folkskolelärareseminarierna omorganiserades, folkskoleinspektionen ordnades, en pensionskassa upprättades för lärarna, fortsättningsskolor inrättades m. m. C. kontrasignerade äfven, 1878, kungörelserna om understöd till folkhögskolor, Högre skolor för kvinnlig ungdom samt tekniska afton- och söndagsskolor, stadgar för Akademien för de fria konsterna och för Tekniska skolan i Stockholm. Under C:s statsrådstid ombildades Sundhetskollegium till en medicinalstyrelse. — Utom denna sin verksamhet som fackminister,

spelade C. äfven rent politiskt en betydande roll. Vid riksdagarna 1856, 59 och 62 under ståndsrepresentationens dagar, var han medlem af statsutskottet och tillhörde för öfrigt den minoritet af prästeståndet, som i »ståthållarefrågan» ville gå norrmännen till mötes, och som medlem af Louis de Geers ministär tillhörde han helt naturligt representationsreformens vänner. — Åter insatt i statsutskottet 1873—74 af Första kammaren, kom han att under en lång följd af år trycka sin prägel å svensk politik genom att författa det märkliga statsutskottsutlåtande af 1873, hvari lösensordet »kompromiss» utkastades mellan härordnings- och grundskatteafskrifningsfrågornas lösning, för hvilket åtgörande han fått uppbära mycket klander. Efter sin andra afgång från statsrådstaburetten var han 1881—82 ledamot af skatteregleringskommittén och arbetade 1881—82 samt 1885 med nit och skicklighet i statsutskottet. Till sina ekonomiska åsikter var han frihandlare och lät vid den afgörande voteringen om spannmålstullarna d. 2 mars 1887 sjuk bära sig upp i kammaren för att afgifva sin röst. Han afled kort därefter i Stockholm d. 18 mars 1887. — Bland hans förtjänstfulla arbeten på historieforskningens fält intages första rummet af hans *Sveriges Historia under konungarna af Pfalziska huset* (7 del. 1855—85), som bildar en värdig fortsättning till Geijers berömda arbete i Svenska historien och liksom detta blifvit intaget i det stora universalverket »Geschichte d. Europeischen Staaten». — 1859 kallades C. att intaga Agardhs plats i Svenska akad. — Gift 1: 1840 med *Beata Charlotta von Post* och 2: 1853 med *Ulrika Kristina Wahrolin*.

2. **Carlson, Carl Fredrik Ernst,** historiker, riksdagsman, den föregående son i 2:a giftet. Född i Stockholm d. 14 mars 1854. — C. blef 1872 student i Uppsala och promoverades 1877 till fil. d:r. 1878—80 tjänstgjorde han som e. o. lektor i historia och modersmålet vid Högre reallärоverket i Stockholm och som e. o. amanuens i riksarkivet, hvarpå han 1880 kallades till docent i historia vid Uppsala universitet. Han flyttade s. å. till Göteborg, där han 1880—83 vikarierade som lektor i historia vid Högre latinläroverket och 1883 blef lektor häri vid Högre reallärоverket. 1890 utnämndes han till professor i historia och statskunskap vid Göteborgs högskola, men återgick 1893 till lektoratet. C. har bl. a. skrifvit *Sverige och Preussen 1701—09, Drottning Kristinas historia* (i »Sveriges historia»), *Sverige på kongressen i Wien 1814—1815, Karl XII:s ryska fälttågsplan 1707—1709, sedd i ljuset af nyare forskningar*, m. m., hvarjämte han utgifvit *konung Karl XII:s egenhändiga bref* och en förträfflig *Skolgeografi* 1887, som utgått i flera upplagor. — C., som lifligt deltagit i Göteborgs kommunala lif, bl. a. som ordf. i stadens allmänna folkskolestyrelse, är från 1897 års riksdag dess representant i Andra kammaren. Hysande frihandelsvänliga och moderat-liberala åsikter, tillhör han »liberala samlingspartiet» och är en af dess förtroenderåds »förstärkningsmän». Han röstade för 1901 års härordningsförslag och var 1900—01 suppleant i konstitutionsutskottet. — Mesta uppmärksamheten som riksdagsman har C. ådragit sig genom sin motion om en allmänt medborgerlig examen (såsom grundvalen för en reform af de allmänna läroverken, åsyftande ett bättre tillgodoseende af det praktiska lifvets behof), hvilken föranledde först en skrifvelse från riksdagen 1899 i motionens syfte och sedermera tillsättande af en läroverkskommitté s. å. med C. som medlem. — Gift 1881 med *Valborg Christina Korsgren*.

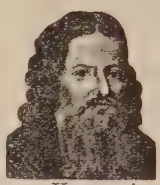

Carlsson, Carl, biskop. Född i Kalmar d. 24 nov. 1642. Föräldrar: handelsmannen *Carl Jönsson* och *Katarina Gerdtsdotter von Glaen*. — Efter vunnen filosofisk grad i Uppsala 1664, afreste C. till Tyskland, där han blef teologie licentiat i Jena 1667. Följande året utsedd till handledare åt en ung Kagg, gjorde han med denne en resa genom Tyskland, Osterrike m fl. länder och återkom till fäderneslandet 1671 Då han, emedan alla lärarеplatser voro besatta, icke kunde vinna någon anställning vid universitetet i Uppsala, emottog han Carl XI:s kallelse till ordinarie hofpredikant och utnämndes 1680 till biskop i Västerås. Den ynnest, i hvilken han i början stod hos konungen, förbyttes genom C:s självmyndighet och böjelse för gunstlingskap, till fullkomlig onåd, och ännu befintliga bref vittna om huru konungen ganska skarpt lät honom erfara sin ovilja. Ett rykte, sannolikt uppkommet af förvåning öfver hans hastiga befordran, påstod att biskop C. var naturlig son till Carl X Gustaf; det måste dock af flerehanda talande skäl anses för ogrundadt. Död i Dingtuna nära Västerås d. 14 april 1708 — Gift 1: 1675 med *Margareta Adlerberg*, dotter af ärkebiskop Olof Svebilius; 2: 1688 med *Katarina Bröms*. 1684 fick han adliga privilegier och hans barn blefvo s. å. adlade med namnet *Cederström*.

Carlsson, Gustaf, Carl X:s naturlige son. Född i Stockholm 1647 af *Brita Claesdotter Allertz* och erkänd af konungen för hans naturlige son, uppfostrades C. först i Carl Gyllenhielms hus, sedan hos biskopen i Linköping S. Enander och fick, för att fullborda sin uppfostran, göra en mångårig utländsk resa, efter hvars slut han vid tjuguett års ålder ingick i fransk krigstjänst. C. utnämndes 1673 till öfverste för Upplands regemente. Af sin halfbroder, Carl XI, 1674 upphöjd till grefve, utmärkte han sig, sedan kriget utbrutit 1675, som öfverste vid svenska armén i Pommern. När han en gång skulle bege sig till Danzig för att träffa fältmarskalken Bengt Horn, blef han igenkänd af en brandenburgisk kornett och tillfångatagen samt kvarhållen i fångenskap till krigets slut. — 1680 återsåg han sitt fädernesland, men lämnade det strax åter, sannolikt emedan Carl XI icke ville bekläda honom med ett riksrådsämbete, hvarpå han gjorde sig räkning. Han ingick i holländsk tjänst och följde, som generallöjtnant, prins Vilhelm af Oranien på hans expedition till England 1688. C. bodde

sedermera på Bedhum i Friesland, där han sysselsatte sig med bokliga studier. Död barnlös 1 jan. 1708 på det af honom inköpta godset Ter Hoorne i Friesland. — Gift 1685 med friherrinnan *Sofia Amalia von Schwartzenberg*.

Carlsund, Otto Edvard, mekanikus, riksdagsman. Född i Karlskrona d. 1 okt. 1809. Föräldrar: stadsbokhållaren därst., tit. hofkamreraren *Jonas Carlsund* och *Petronella Hahn*. — Det berättas, att då C. tog studentexamen i Lund 1829, och pedellen framför honom framlade den bok, hvari studenterna skulle inskrifva sitt blifvande lefnadsyrke, så tecknade C. under sitt namn ordet »handtverkare». Det var en ovanlig titel i ett studentalbum, men C. menade allvarsamt. Efter grundliga matematiska och mekaniska studier i Sverige, begaf han sig 1839 till England, ungefär samtidigt med att John Ericsson lämnade detta land för att finna sin lycka i Amerika. C. återvände efter nära tre års vistelse i England till fäderneslandet, där han 1843 anställdes såsom föreståndare för Motala mekaniska verkstad. Hvad han här uträttade är allmänt bekant. Hans stora genomgripande uppfinning af den direkt verkande ångmaskinen har bragt ångans användande som drifkraft till en hög grad af fullkomlighet. Idén att tillämpa det Ericssonska monitorsystemet på små lättgående pansarbåtar är äfven hans verk. Antalet af ångfartyg, som utgått från Motala och äro konstruerade och byggda af C., uppgår till en högst betydlig siffra, och dock äro icke medtagna i räkningen de som efter hans ritningar och modeller äro utförda på andra ställen. — C. lämnade 1870 sin befattning vid Motala och bosatte sig i hufvudstaden. Han var 1870—72 ledamot af Andra kammaren, där han, som hyste liberala åsikter, stod landtmannapartiet nära, hvilket 1872 insatte honom i konstitutionsutskottet. Vid riksdagarna 1879—81 representerade han Älfsborgs län i Första kammaren och väckte därvid 1880 en i protektionistisk anda affattad motion om en inregistreringsafgift å alla varor, som infördes i landet. Död i Stockholm d. 24 febr. 1884. — Vid Motala verkstad aftäcktes 1889 en minnesvård öfver honom såsom »banbrytaren inom det svenska ångbåtsbyggeriet». Han var led. af Vet.-akad. — Gift 1844 med *Amanda Mathilda Ollman*.

Carnall, se *de Carnall*.

1. **Carnegie, George**, köpman, grundläggare af handelsfirman Carnegie i Göteborg. Född i Skotland, slöt sig C. vid upproret 1745 till pretendenten Karl Edvards parti och deltog, som kapten vid prinsens lifgarde, i slaget vid Culloden d. 27 april 1746. När detta nederlag för alltid tillintetgjorde Stuartarnas förhoppningar, flydde han till skotska högländerna, där han bodde i bergshålor, under en mängd äfventyr, och i två månader förgäfves sökte en sjölägenhet för att komma öfver till kontinenten. Slutligen lyckades han, förklädd till betjänt, få åtföljа en af sina vänner till London, hvarifrån han genast begaf sig till Sverige och landsteg i Göteborg 1746. Här öppnade han handel och förvärfvade, under tjugu års verksamhet som köpman, någon förmögenhet, med hvilken han återvände till Skottland, för att öfvertaga förmynderskapet för en minderårig brorson och sköta hans egendomar. C. köpte sig äfven själf en egendom och gifte sig. — Sina egna affärer i Göteborg öfverlämnade han till en ung skotte på sitt kontor, Thomas Erskine, af adlig stam liksom C. själf, och som slutligen genom arf blef earl of Kelly. När Erskine lämnade Sverige, öfverlät han kontoret åt C:s son David, som tillsammans med en kamrat, Jan Lamberg, fortsatte affärerna under firma D. Carnegie & C:o.

2. **Carnegie, David**, köpman, donator. Född nära London d. 3 maj 1813; den föregående sonson. Föräldrar: kaptenen i engelsk-ostindiska kompaniets handelsflotta *James Carnegie* och *Margaret Gillespie*. — I juni 1830 anställdes C. på farbroderns kontor i Göteborg samt upptogs sex år därefter som bolagsman i firman. Våren 1836 associerade sig C. med en släkting, W. Robertson i Skottland, och inköpte sockerbruket och porterbryggeriet vid Klippan utanför Göteborg med ett af fadern lämnadt lån för 200,350 riksdaler b:o. I deras hand blefvo dessa bruk sedermera utvidgade och tillverkningarna mångdubblade; afkomsten af dem har hufvudsakligen grundlagt den förmögenhet, för hvilken Carnegieska namnet är kändt både utom och inom landet. År 1848, då C. var ende kvarlefvande bolagsmannen i handelsfirman D. Carnegie & C:o, öfverlämnade han dess affärer till F. Malm, som fortsatte dem i eget namn och för egen räkning. Fabrikerna vid Göteborg öfvertogos 1850 af ett aktiebolag, och ha allt sedan 1848 bedrifvits under firmanamnet David Carnegie & komp. — C., som redan 1841 bosatte sig i Skottland, ihågkom 1887 Göteborgs högskola med en donation af $^1/_2$ million kr. Död å sin egendom i Skottland i febr. 1890. — Gift 1: 1839 med *Julie Zeuthen* och 2: 1845 med sin kusin *Susen Mary Anne Carnegie*.

Carpelan, gammal finsk släkt, hvilken såsom sin stamfader räknar en *Paval Karpelainen*, som af konung Erik XIII erhöll frälsebref 1407.

1. **Carpelan, Vilhelm**, krigare. Född på Grelsby kungsgård på Åland d. 7 april 1700. Föräldrar: häradshöfdingen *Carl Carpelan* och *Ingeborg Margareta von Torcken*. — Krigarbanan beträdde C. 1716 som rustmästare vid Helsinge regemente, blef 1740 major och 1746 öfverstelöjtnant samt utnämndes ett år senare till öfverste och chef för Österbottens regemente. I denna egenskap deltog han i pommerska kriget och utmärkte sig synnerligen vid belägringen af Demmin 1757. Såsom befälhafvare för stadens garnison, hvilken utom hans eget utgjordes af Västerbottens och Södermanlands regementen, hade han erhållit order att utrymma staden, som med sina svaga och bristfälliga fästningsverk ansågs omöjlig att försvara

Men innan reträtten hann verkställas, såg C. sig omringad af preussarna, under fältmarskalken Lehwald, som genast började ett bombardemang mot staden och fästningen. C. försvarade sig oförskräckt och vann genom sin fasta hållning, att garnisonen icke blott fick aftåga med militärisk honnör, utan äfven medtaga fästningens vapen och kanoner. — Följande året utnämnd till generalmajor, förde han 1759 befälet öfver den galär-eskader, som i Frische Haff slog och eröfrade hela den preussiska flottiljen. För sitt välförhållande befordrades C. fyra år därefter till generallöjtnant och upphöjdes till friherre 1771. Död i Åbo d. 3 juli 1788. — Ogift.

2. **Carpelan, Johan Fredrik,** militär, ämbetsman. Född i Halikko socken i Åbo län d. 4 dec. 1745; den föreg. brorson. Föräldrar: ryttmästaren *Maximilian Carpelan* och *Helena Eleonora Lilljegren.* — C. blef k. lifdrabant 1766, kapten 1774 och landshöfding i Uleåborgs län 1785 samt undfick friherrebref 1790. — År 1800 bytte han län med landshöfdingen i Göteborg S. af Forselles och började genast att i sitt nya höfdingeämbete genomföra flera välbetänkta förslag, dels åsyftande en förenkling och noggrannare kontroll i administrationen, dels direkt befordrande befolkningens ekonomiska gagn. I det senare syftet uppträdde han till och med som författare och utgaf till allmogens undervisning *Några grunder för jordbrukets och hushållningens förbättrande i Göteborgs och Bohus län* 1804. Död d. 27 dec. 1808. — Gift 1776 med *Magdalena Maria Norin.*

3. **Carpelan, Vilhelm Maximilian,** militär, kartograf. Född i Lojo socken i Finland d. 7 jan. 1787; den föregående brorson. Föräldrar: löjtnanten *Axel Maximilian Carpelan* och *Barbro Elisabet Toll.* — C. började sin militära bana 1803 som fänrik vid Björneborgs regemente och öfvergick till den nyss förut organiserade fältmätningskåren 1807. När kriget utbröt 1808 måste han åter ställa sig i krigarnas leder och deltog med utmärkelse i flera af de häftigaste drabbningarna. Prydd med guldmedaljen för tapperhet i fält, öfverflyttade han efter Fredrikshamnsfreden till Sverige och anställdes ånyo i fältmätningskåren, där han tjänstgjorde till 1813, då han som kapten bevistade fälttåget i Pommern och året därpå deltog i anfallet på Norge. År 1814 utnämnd till major i armén, beordrades han fem år därefter att som adjutant åtfölja riksståthållaren till Norge. Under sin vistelse därstädes gjorde han professor Hansteens bekantskap och kom genom denne frejdade vetenskapsman i tillfälle att anställa en mängd barometerobservationer och höjdmätningar i landets fjälltrakter. Öfverstelöjtnant i armén 1823, erhöll han tre år senare i uppdrag att gravera den svenska topografiska kartan i skalan af $^1/_{100000}$ och kallades till styresman för graveringskontoret vid ingenjörkåren. — Det var i denna befattning han kom att få inseendet öfver och till en del med egen hand utföra den dyrbara kartsamling, som länge utgjorde den tillförlitligaste källan för kännedomen om Sveriges geografiska förhållanden och som, ehuru öfverträffad af senare tiders noggrannare men äfven dyrbarare kartverk, alltid skall tillförsäkra sin upphofsman ett framstående rum bland svenska topografer. C. graverade i aquatintamaner. Död i Stockholm d. 19 maj 1830. — Gift 1824 med *Emanuela Sofia Scherman.*

Casa Miranda, Kristina (Nilsson), sångerska.

Född d. 20 aug. 1843 på hemmanet Sjöabohl i Vederlöfs socken af Kronobergs län. Föräldrarna voro ett fattigt torparfolk, som 1852 flyttade med sina sju barn till hemmanet Löfhult Sibbagård under Huseby bruk i Skatelöfs socken. — Redan som litet barn visade Kristina N. ett ovanligt sinne för musik och skall redan vid åtta års ålder lärt sig själf spela fiol. Hon började med sin fiol vandra omkring till marknaderna i trakten, på hvilka hon spelade och sjöng för att bidraga till familjens underhåll. Vid sommarmarknaden i Ljungby 1858 bemärktes hennes ovanligt vackra röst af v. häradshöfdingen Fredrik Tornérhjelm, som erbjöd henne vård och undervisning, om hon ville afsäga sig sitt kringvandrande lif och med allvar ägna sig åt sångkonsten. Efter någon tvekan, mest därför att hon ansåg föräldrarna icke kunna undvara de små inkomster hennes »konserter» inbragte, antog hon anbudet och inackorderades i Halmstad, där hon anförtroddes åt sånglärarinnan och målarinnan fröken Adelaide Valerius (sedermera friherrinnan Leuhusen). Under hennes ledning gjorde hon hastiga framsteg, så att hon kunde öfverlämnas åt tonsättaren Franz Berwald, som ägnade den sorgfälligaste omvårdnad åt sin elev. Ett par år efter det att hon sjöng på Ljungby marknad, hade hennes röst vunnit så i säkerhet och välljud, att hon i febr. 1860 kunde uppträda på konserter i Stockholm och Uppsala. Genom medel, erhållna af Tornérhjelm och sedan af Carl XV, bereddes henne tillfälle att resa till Paris, vid hvars konservatorium hon under professorerna Masset, Wartel och Delle Sedie utbildades till fulländad sångerska. Efter att med utomordentlig framgång ha debuterat d. 27 okt. 1864 å Théâtre Lyrique i Verdis opera »Traviata», anställdes hon därstädes och hennes aflöning bestämdes snart till femtio tusen francs hvarjämte hon erhöll tre månaders tjänstfrihet årligen. Hon uppträdde sedan som *Lucie, Cherubin, Nattens drottning,* m. m., under ett treårigt engagement vid Lyrique och under gästspel i London. Från Paris gick hennes rykte segrande ut öfver världen, och England, Ryssland och Amerika täflade om att få höra samt beundra den utmärkta sångerskan. Liksom Jenny Lind förenade Kristina N. med röstens utomordentliga välljud ett fulländadt mästerskap i dramatiskt hänseende, hvartill kom hennes rent nordiska, vackra apparition. År 1865 besökte Kristina N. sitt födelsehem i Småland, där hennes första göra var att med det guld, hon redan då samlat, försätta sina föräldrar och anförvanter i en i ekonomiskt hän-

seende bekymmerfri belägenhet. — Den 9 mars 1868 gjorde hon sitt inträde vid Stora operan i Paris, i det att hon kreerade *Ophelia* i Thomas' »Hamlet». Hennes föredrag af »Näckens polska» häri, hvarvid hon simmade på näckrosblad öfver vågorna, hänförde alla. Hon sjöng sedan *Margareta, Alice* och *Mignon*. 1870 företog hon en tourné i Amerika, sjöng därpå i Paris, London och Petersburg. Sedan hon 1874 åter besökt Amerika, reste hon 1876—77 i Tyskland och Österrike och utförde då bl. a. *Elsas* parti i »Lohengrin». Hon har sedermera sjungit äfven i Spanien och Skandinavien. År 1876 uppträdde Kristina Nilsson i Stockholm som *Margareta, Mignon* och *Valentine* samt å konserter och medverkade 1881 i »Faust» vid kronprinsparets förmälningshögtidligheter. 1885 sjöng hon i Stockholm i konsertsalen och besökte då, som 1876, Norge och Danmark. — Gift 1: 1872 i London med Parisbankiren *Auguste Rouzeaud* och 2: 1887 i Paris med spanjoren *don Angel-Ramon-Maria Vallejo y Miranda, grefve af Casa Miranda*, som hon följde till Madrid. Grefvinnan Casa Miranda är nu mera bosatt i Paris och har sedan 1887 icke deltagit i det offentliga musiklifvet. — Kristina Nilsson har haft en sällspordt skön och mycket hög röst af ovanlig jämnhet och fasthet och med absolut ren intonation. Hon har på ett verkligt snillrikt sätt tolkat dramatiska karaktärer, under det att hon som konsertsångerska icke varit af samma betydelse, detta kanske beroende på att förståndet mera än inspirationen och fantasien tyckts ha intagit främsta rummet hos henne. — Under de senare åren har grefvinnan Casa Miranda flere gånger besökt sin hemort.

Casparsson, Carl Edvard, riksdagsman. Född i Stockholm d. 21 juli 1827.

Föräldrar: grosshandl. och sidenfabrikören i Stockholm *Per Olof Casparsson* och *Anna Carolina (Nancy) Hamberg*. — C. blef student i Uppsala 1845 och aflade officersexamen 1846. Underlöjtnant vid Nerikes regemente 1848, fick han s. å. transport till Lifregementets grenadierkår, hvarifrån han erhöll afsked 1854. I armén, där han 1873 blifvit kapten, kvarstod han till 1877. — Åren 1849—51 var C. extra elev vid Ultuna landtbruksinstitut och vistades sedan utrikes. 1853 inköpte han Brunna egendom i Vänge socken, Uppsala län. Han erhöll en mängd kommunala uppdrag: blef ledamot i länets hushållningssällskaps förvaltningsutskott, ledamot och under en följd af år ordf. i landstinget, o. s. v. — C. valdes 1866 af Uppsala läns landsting till ledamot af Första kammaren och var 1870—72 ledamot af statsutskottet. Sistnämnda år valdes han till led. af Andra kammaren för Uppsala läns mellersta domsaga, som han representerade t. o. m. 1881. Vid 1874 års riksdag insattes han i särskilda utskottet för skogshushållningens ordnande och vid 1877 års riksdag i särskilda utskottet för landtförsvarets ordnande. C. var en af de få landsbygdsrepresentanter, som ej anslöto sig till det på denna tid i kammaren allrådande landtmannapartiet, som af honom bekrigades med både allvarets och sarkasmens vapen, hvadan detsamma nog drog en suck af lättnad, när han vid 1881 års val föll igenom. Han återinsattes nu å sin forna plats i Första kammaren, där han hade säte till sin död å sin egendom Brunna i Uppland d. 1 febr. 1899. — Han åtnjöt därunder af kammaren förtroendet att 1884—94 vara led. af statsutskottet (med undantag af 1888, då han var placerad i konstitutionsutskottet), led. af försvarsutskottet vid urtima riksdagen 1892 och led. af talmanskonferensen 1894—95. Från 1896 till sin död var han kammarens vice talman. — C. var len entusiastisk beundrare af indelningsverket, hvarför han med skärpa motsatte sig de landtmannapartistiska planerna att på dettas ruiner tillkämpa sig grundskatternas afskrifning. I tullfrågan var han öfvertygelsetrogen protektionist och äfven i öfrigt öfvervägande konservativt anlagd, b. a. deciderad motståndare till rösträttens utsträckning. Om edstvångets lättande har han dock inlagt stor förtjänst. — Han älskade anslå en högstämd patetisk ton, som dock understundom förfelade sin verkan, och försmådde ej heller satirens pilar. — Ogift.

Cassel, Carl Gustaf, ämbetsman, psalmförfattare. Född i Skenninge d. 4 okt. 1783. Föräldrar: handlanden *Nils Wiberg* och *Hedvig Maria Ell*, som efter sin förste mans död ingick nytt äktenskap med assessorn *Per Cassel*, efter hvilken styfsonen 1801 upptog namnet. — Sedan C. i Åbo aflagt föreskrifna examensprof för den juridiska banan, ingick han 1803 som auskultant i justitierevisionen och Svea hofrätt. Året därefter anställd som notarie vid Stockholms stora sjötullsrätt, fästes han för en följd af år vid detta ämbetsverk, och blef slutligen 1818 öfverdirektör vid landt- och sjötullverket samt ordförande vid Stockholms tulldomstol. När tullverkets öfverstyrelse 1825 undergick omorganisation och öfverdirektörsämbetet i följd däraf blef indraget, utnämndes han till lagman i Västmanland och Dalarna, med hvilken lagsaga Uppland förenades 1832. Därjämte var han bondeståndets sekreterare vid såväl senare hälften af 1840—41 års stormiga riksdag som den därpå följande 1844—45 och tillvann sig stora sympatier inom ståndet. Vid sidan af sina ordinarie ämbetsbefattningar verkade C. med outtröttligt nit på det religiösa området och deltog under många år som ledamot i bibel- och missionssällskap, patriotiska sällskapet med flera välgörenhetssamfund. Såsom författare har han efterlämnat en mängd minnestal, däraf 250 hållna inom frimurareordens landtloge, samt åtskilliga psalmer, af hvilka två blifvit intagna i 1819 års psalmbok. Död 1866. — Gift 1812 med *Johanna Fredrika Tisell*.

Casström, Samuel Niklas, ämbetsman, lärd, skald. Född i Uppsala d. 4 dec. 1763. Föräldrar: rektorn vid katedralskolan därstädes *Nils Casström* och *Anna Kristina Wallrave*. —

Han ingick i konungens kansli och utnämndes 1786 till kanslist därstädes. Under tiden ägnade han alla lediga stunder åt vittra arbeten och eröfrade vid tjuguett års ålder ett accessit i sällskapet Utile dulci och två år därefter ett accessit i Svenska akademien för sitt *Åreminne öfver Lennart Torstensson.* — 1787 vann han samma akademis stora pris för ett skaldestycke, *Försynen,* hvilket väckte de mest storartade förhoppningar om den unge diktaren. Om än dessa sedan icke förverkligades, gjorde de emellertid författaren bemärkt af Gustaf III, som 1789 lät honom afgå som kommissionssekreterare till Varschau, där Toll då var minister, och där han kvarstannade till Polens delning 1795. Från Varschau förflyttades han som legationssekreterare till Berlin och därifrån till London, Haag och Dresden, där han slutligen blef chargé d'affaires. Återkommen till fäderneslandet utnämndes han 1808 till kommerseråd och åtta år senare till ombudsman och handhafvare af den då inrättade växelkontrollörsbefattningen. Under sitt vistande utomlands ägnade han sig åt studiet af geografien och naturalhistorien och gjorde för båda dessa vetenskaper dyrbara samlingar. Hans stora kartsamling inlöstes af staten. Sina samlingar af växter, mineralier, insekter, snäckor m. m. skänkte han till Vetenskapsakademien, hvaraf han 1812 blef medlem. 1820 blef han inspektor vid Botaniska museum. Död d. 15 dec. 1827. — Ogift.

Castovius, Erik, lärd. Född 1655 i Carlstorps socken i Småland. Hans far, som var pastor vid Smålands kavalleri, omkom i polska kriget, innan sonen föddes, och efterlämnade sin änka, *Catharina Florenia,* i yttersta armod. Den unge C. undervisades af sin mor, så långt hennes insikter sträckte sig, hvarefter han vid tretton års ålder vandrade till Vexiö och blef intagen i därvarande skola. Här lifnärde han sig med det lilla han kunde förtjäna genom att passa upp sina lyckligare lottade kamrater och det obetydliga han erhöll genom den s. k. sockengången. Under sina sockenvandringar blef han händelsevis känd af kyrkoherden Dryander i Alsheda, som beredde honom möjlighet att besöka Uppsala. Här antogs han till lärare för k. rådet grefve Johan Gyllenborgs båda söner och eröfrade 1688 med stor utmärkelse lagerkransen. Men snart väntade honom nya vidrigheter. I en akademisk disputation hade han råkat skrifva »att vid lagstiftning erfordrades folkets bifall». I Carl XI:s envåldstid borde en så förmäten lära ej onäpst få spridas. En fjäskig professor skyndade att inrapportera det farliga yttrandet för konungen, som genast tillskref kansleren ett strängt bref. Nu voro framtidsutsikterna för B. åter förmörkade. Universitetet i Dorpt begärde honom dock två gånger till professor, men han hörsammade icke kallelsen. 1698 blef han akademisekreterare i Uppsala, och 1702 utnämndes han af Carl XII till moralprofessor i Uppsala, men dog ett år därefter d. 4 dec. 1703. — Gift 1703 med *Alethea Elisabet Ehrenhjelm.*

Cavallin, en utgrening af släkten Cavallius (se nedan). Namnförändringen hade sitt ursprung i den anledningen, att en af släktens medlemmar, kvartermästaren Samuel Cavallin (son af Olof Cavallius, se nedan), vid sitt inträde å den militära banan måste enligt Carl XII:s påbud bortlägga den latinska ändelsen -us.

1. **Cavallin, Severin,** präst, skriftställare. Född i Borrlunda socken af Malmöhus län d. 24 sept. 1820. Föräldrar: kyrkoherden *Samuel Johan Cavallin* och *Erika Gustafva Roosval.* — Vid elfva års ålder inskrifven som student vid Lunds universitet, blef C. filosofie doktor 1841 och förordnades två år därefter till docent i grekiska, en befattning, som han innehade till 1858, då han utnämndes till kyrkoherde i Hvellinge och Fuglie pastorat af Lunds stift. Teol. doktor 1868. Utom med öfversättningar af utmärkta teologiska författare har C. riktat vår litteratur med några historisk-biografiska arbeten af värde, såsom: *Lunds stifts Herdaminne, efter mestadels otryckta källor bearbetadt* (5 delar, 1854—58); *Lunds universitets matrikel* 1846; *Nils Lovén, minnesord* 1863 o. s. v. Död i Hvellinge d. 30 maj 1886. — Gift 1859 med *Emilia Gustafva Vilhelmina Gleerup.*

2. **Cavallin, Christian,** universitetslärare, lexiograf; den föreg. broder. Född i Borrlunda socken af Malmöhus län d. 3 sept. 1831, blef C. student i Lund 1847, fil. d:r (ultimus) 1853, docent i romersk vältalighet och poesi 1857, adjunkt i ämnet 1864 och professor i grekiska 1875. — C. var en framstående latinsk filolog. 1873 utkom hans *Latinskt lexikon,* 1875—76 *Svensk-latinsk ordbok,* båda mycket använda vid undervisningen vid våra läroverk. 1885 utgaf han en ny, förkortad bearbetning af *Latinskt skollexikon.* Dessa arbeten bära vittne om hans djupa kännedom af latinet och den romerska litteraturen. Men han var äfven mycket skicklig i grekiska, såsom synes af hans *Grekisk syntax* 1879 och 1887, hans *Euripides' Iphigenia i Tauri* 1883 m. m. Led. af Vet.-akad. En del af hans mindre skrifter samlades och utgåfvos efter hans död, som inträffade d. 10 okt. 1890. — Gift 1864 med *Alma Betty Maria Isberg.*

Cavallius, en gammal smålandssläkt, härstammande från gården *Håldala* i V. Torsås socken, efter hvilken födelsegård en af de äldre släktmedlemmarna, rektorn i Växiö *Magnus Olai,* antog namnet *Cavallius* (af lat. *cava* och *vallis*). Genom namnets förändring till *Cavallin, Cavalli* och *Hyltén-Cavallius* ha nya släkter uppkommit.

1. **Cavallius, Olof,** biskop. Född i Torsås socken i Småland d. 30 nov. 1648. Föräldrar: befallningsmannen *Erngisle Oluffsson* i Mörhult och *Kirstin Jonsdotter.* — Olof Erngisleson

antog, när han började studera, namnet *Cavallius* efter sin faders syssling, rektorn i Vexiö Magnus Olai Cavallius; blef student i Uppsala 1670 och promoverades nio år därefter till filosofie magister. — 1679 utnämnd till adjunkt vid Vexiö gymnasium, befordrades han följande året till e. o. lektor i latin, blef ord. lektor 1682 och s. å. professor i historia vid universitetet i Lund. År 1686 undfick han fullmakt, som kyrkoherde i Wirestad församling i Småland, blef prost öfver Albo härad 1687 och befordrades 1695 till domprost i Växiö. Efter ytterligare åtta år kallades och utnämndes han 1703 till biskop öfver Växiö stift, hvilket ämbete han innehade till sin död d. 13 mars 1708. — C. har förvärfvat sig ett berömligt minne såsom skicklig och omtyckt lärare, predikant och själasörjare och som en af Sveriges utmärktaste stiftsstyresmän. — Gift 1: 1682 med *Anna Hulth (Lilljenstrahl)*, 2: 1687 med *Katarina Tollsten* och 3: 1697 med *Katarina Hanneman*.

2. **Cavallius, Gunnar Olof Hyltén-,** historisk och antikvarisk forskare, skriftställare; den föreg. broders sonsons sonson. Född på Hönetorp i Wislanda socken af Småland d. 18 maj 1818. Föräldrar: kontraktsprosten *Carl Fredrik Cavallius* och *Anna Elisabet Hyltenius*, efter hvilken barnen upptagit namnet *Hyltén*. — Student i Uppsala 1835, blef C. filosofie magister därstädes 1839 och ingick samma år som e. o. amanuens vid K. biblioteket. Andre amanuens därstädes 1843 och förste-amanuens 1852, anställdes han 1856 som tillf. direktör (intendent) för scenen vid K. teatern och förordnades två år därefter till förste direktör. År 1860 utnämndes han till chargé d'affaires vid brasilianska hofvet, med förordnande följande året att äfven förestå svensk-norska generalkonsulsbefattningen i Rio de Janeiro; rappellerad på egen begäran 1864. — Han var därefter bosatt dels i hufvudstaden, dels på egendomen Sunnanvik i Småland, där han afled d. 5 juli 1889. — För vetenskapliga och konsthistoriska forskningar företog C. flera resor till Danmark, Tyskland och Frankrike och var en bland stiftarna af Svenska fornskriftsällskapet 1843, Konstnärsgillet i Stockholm 1845 och Svenska fornminnesföreningen 1869. Såsom forskare har C. bland annat utgifvit (tills. med George Stephens) *Svenska folksagor och äfventyr* 1844—49 och *Sveriges historiska och politiska visor* 1853; *Värend och Virdarna, ett försök i svensk ethnologi* 1863—68, m. m., *Dackefejden, historiskt skådespel*, uppfördt på K. teatern 1846, o. s. v. — C. hyste stort intresse för, att ett »Smålands museum» skulle komma till stånd, och ett sådant finnes nu också i Växiö och innehåller bl. a. som gåfva hans etnografiska samlingar. — Gift 1847 med *Maria Sofia Margareta Hæggström*, dotter till bokförläggaren Z. Hæggström.

Cecilia, prinsessa. Född i Stockholm d. 16 nov. 1540; konung *Gustaf I:s* andra dotter med *Margareta Leijonhufvud*. — I konung Gustafs hof, där det eljes icke saknades sköna frun-

timmer, var den unga Cecilia »den skönaste bland de sköna». När hon var nitton år, firades i Stockholm hennes äldre syster Katarinas bröllop med grefve Edzard af Ostfriesland. Denne hade varit åtföljd till Sverige af sin yngre broder Johan. Cecilia fick nu följa med på slotten i provinserna, där brudens fränder gåfvo fester för de nyförmälda. I dec. hade man kommit till Vadstena, där brudens broder Magnus var värd. En kväll hade en vaktpost sett grefve Johan på en repstege skaffa sig tillträde till fruntimrens nattstuga, och han förrådde saken. Erik beordrar Charles de Mornay och några andra att gripa brottslingen. Och på den otillförlitliga de Mornays berättelse har eftervärlden dömt Cecilia, hvilken utmålats som en lösaktig kvinna Senare tiders forskare ha dock funnit annat. Johan och prinsessan voro icke ensamma, utan »omgifna af fruer och jomfruer», och Johan aflade ed på, att allt tillgått i tukt och ära. Grefve Johan fängslades och fördes till Örbyhus — och skandalen spreds öfver hela landet. När sedermera 1560 förhandlades om giftermål mellan Johan och Cecilia strandade förslaget på den förgrymmade Johans afslag. Lösgifven ur arresten uppträdde Johan den 20 sept. 1560 på Stockholms slott och bekräftade med ed sin och prinsessans oskuld och lofvade att aldrig hämnas skymfen, hvarefter han fick resa sin väg. — Cecilia tyckes ha tagit saken ganska lugnt. Hennes skönhet och stora hemgift lockade flera friare, af hvilka Kristofer, markgrefve af Baden-Rodenmacher, omsider blef hennes gemål 1564. De båda makarna förde ett kringflackande och äfventyrligt lif och hade stora skulder. Markgrefven afled d. 2 aug. 1575. Åren 1571—79 uppehöll Cecilia sig i Sverige, ständigt upptagen af vidlyftiga penningtransaktioner. Hon öfvergick äfven till katolska läran. Hennes lif blef allt sorgligare, tills hon afled, troligen i Bruxelles 1627. Men att hon skulle ha fört ett i hög grad lastbart lif och af en sin son ha misshandlats på öppen gata i Antwerpen är, enligt den nyare forskningen, uppdiktadt och förskrifver sig från tidens »odium theologicum», lusten att påvisa den protestantiska gudens dom öfver affällingen. Se Harald Wieselgrens uppsats »Markgrefvinnan Cecilia, Gustaf Vasas skönaste dotter» i *I gamla dagar och i våra*. Med alla sina fel glömde Cecilia dock aldrig, att hon var »der Schweden, Gotten und Wenden geborene Königinn.»

Cederblom, Johan Erik, tekniker, vetenskapsman. Född på Bromö glasbruk i Torsö socken af Skarab. län d. 9 okt. 1834. Föräldrar: landtbrukaren *Johan Cederblom* och *Carolina Elisabeth Moberger*. — C. blef student i Uppsala 1854, hvarest han 1859 aflade bergsexamen. 1861 blef han stipendiat å Järnkontorets mekaniska stat och innehade under följande åren åtskilliga förordnanden vid grufstaten samt utförde åtskilliga konstruktioner

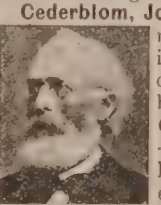

af motorer och arbetsmaskiner för kvarnar, sågar, masugnar, bessemer- och valsverk. 1865 förordnades han till vikarierande föreståndare för tekniska elementarskolan i Malmö, blef ordinarie innehafvare af samma plats 1867, lärare i tillämpad mekanik vid teknologiska institutet i Stockholm 1869 och 1877 professor vid nu varande tekniska högskolan i maskinlära. C. lämnade denna befattning 1899, då han blef medlem af högskolans styrelse. Ledamot af Vetenskapsakademien 1884. — C., hvilken som lärare utöfvat en framstående och af sina elever skattad verksamhet, har äfven gjort sin insats i det praktiska lifvet såsom konsulterande ingenjör åt industriidkare och har bl. a. konstruerat en värmeapparat för centraluppvärmning, hvilken kommit till vidsträckt användning. — Bland hans af trycket utgifna arbeten märkas: *Elementarlärobok i mekaniken* 1867, *Grunddragen af ångmaskinläran* 1876, *Om uppvärmning och ventilation* 1882, *Ångmaskinlära med mekanisk värmelära som grundläggning* 1889—93, m. m. — Gift 1864 med *Augusta Johanna Maria Oterdahl.*

Cederborgh, Fredrik, publicist, romanförfattare. Född på Östra Bors gård af Lindesbergs landsförsamling i Västmanland d. 17 juni 1784. Föräldrar: bruksägaren *Nils Reinhold Cederborgh* och *Maria Fredrika Victorin.* — Efter slutade studier i Uppsala och Lund, där C. 1801 tog kansliexamen, ingick han 1803 i inrikes civilexpeditionen och befordrades efter hand till protokollssekreterare 1810, från hvilken befattning han dock tog afsked s. å., då han äfven afböjde den honom erbjudna titeln af expeditionssekreterare. — Efter att en tid varit bosatt på landet, återvände han till Stockholm och anlade ett boktryckeri, hvilket han likväl snart tröttnade vid och öfverlämnade till en annan. Därefter började han 1816 utge tidningen *Anmärkaren*, hvilket tidningsblad, besynnerligt nog — med en utgifvare af så fridsamt och godmodigt sinnelag som C. — ett par gånger råkade ut för indragningsmakten och i själfva verket blef upphofvet till den sedan framträdande oppositionspressen i Sverige. Ännu innan tidningen 1823 upphörde, flyttade C. till sin egendom Dalkarlshyttan vid Lindesberg, där han tillbragte sina återstående lefnadsår. Redan 1809—10 utkom hans första roman *Uno von Trasenberg*, hvilken såsom någonting alldeles nytt i sitt slag med sin osökta komik och lifliga målningar väckte ett utomordentlig uppseende. Kort därefter följde *Ottar Tralling. Lefnadsmålning.* 4 del. 1810—18, ett par friska politiska pamfletter *Herr öfverdirektören C. A. Grewesmöhlens porträtt* 1815, och *Rättvisan i skönhetstvisten mellan öfverdirektören C. A. Grewesmöhlen och hans porträtt* s. å.; *Något litet om grefve Jacques Pancrace von Himmel och Jord* 1818 och lefnadsbeskrifningen *John Hall* 1831 m. m. 1814—15 utgaf han *Samlaren, vitter ströskrift.* Han offentliggjorde 1834 under titeln *Ungdoms tidsfördrif* sina samlade skrifter. C:s bättre arbeten, hvilka utkommit i många upplagor, utmärka sig för lif, kvickhet och svenskt kynne. — Död d. 17 jan. 1835. — Gift 1823 med *Karolina Kristina Rosensvärd.*

Cedercrantz, Johan, ämbetsman. Född i Strängnäs den 23 juli 1646. Föräldrar: teologie lektorn *Nicolaus Malmenius* och *Helena Wick.* — C. började sin bana som tjänsteman vid livländska guvernementet och användes som sekreterare vid ett par beskickningar till Ryssland och Polen. — 1670 utnämnd till guvernementssekreterare på Gotland, erhöll han tre år därefter inseendet öfver drottning Kristinas underhållsländer, med förordnande att på samma gång vara vice lagman öfver Gotland och Öland. År 1678 kallades han af drottningen till Rom och emottog befattningen såsom hennes sekreterare. I början vann han hennes stora bevågenhet. Men då han ansåg för sin plikt att bekämpa Kristinas planer och afsikter gent emot fäderneslandets sannskyldiga gagn och intresse förbyttes gunsten i ogunst och sekreteraren afskedades i ganska onådiga ordalag. Under sin frånvaro 1678 upphöjd i adligt stånd med namnet *Cedercrantz* — han hade nämligen förut burit sin faders namn — hade C. 1679 blifvit drottningens ståthållare öfver Gotland och Öland; efter hennes död, då hennes domäner tillföllo kronan, afträdde C. 1689 från ståthållareskapet. Men redan följande år förordnades han af Carl XI till lagman öfver Gotland. Hos Carl stod C. i högt förtroende och förtjänade det äfven genom sin stora ämbetsmannaduglighet och sin orubbliga trohet mot fäderneslandet. Död d. 21 dec. 1699. — Gift 1: 1680 med friherrinnan *Brita Katarina Leijonberg* och 2: 1688 med *Maria Euphrosyne Cronström.*

Cedercreutz, Herman (Tersmeden), riksråd. Född d. 13 febr. 1684. Föräldrar: bruksägaren *Reinhold Tersmeden* och *Kristina Börstelia,* omgift med landshöfdingen i Västmanland Jonas Folkern, som adlades och baroniserades med namnet *Cedercreutz*, af hvilken upphöjelse styfsönerna äfven blefvo delaktige. — Inskrifven till auskultant i Svea hofrätt användes C. någon tid som ambassadkavaljer vid hofvet i Berlin och skickades därifrån 1707 till konungen i Altranstädt, som lät anställa honom som kammarjunkare hos polska prinsen Sobieski, för att biträda honom i hans korrespondens med svenska hofvet. — 1709 skickades han af konung Stanislaus, som då befann sig i Stralsund, till Carl i Bender, för att meddela honom underrättelse om den politiska ställningen i Europa och tillika upplysa konungen om Stanislaus' egen belägenhet. Under denna beskickning, liksom under hela sin vistelse i Turkiet, sväfvade han flera gånger i den största lifsfara, men återkom dock lyckligt till Sverige 1715. Han steg efter hand till statssekreterare för utrikesärendena, president i kammarrevisionen, riksråd 1742, serafimerriddare och slutligen grefve. En historisk märkvärdighet för-

värfvade han såsom Sveriges ambassadör och befullmäktigade ombud vid den bedröfliga freden i Åbo 1743, då han genom den ynnest, hvari han stod hos kejsarinnan Elisabet, trodde sig utverka, att Ryssland afstod från Nyland. C., som ansågs luta åt Mösspartiet, var 1722—27 och 1744—45 svenskt sändebud i Petersburg. Död d. 24 nov. 1754. — Gift 1: 1721 med grefvinnan *Märta Beata Posse* och 2: 1750 med *Maria Campbell*.

Cedergren, Henrik Tore Torsten, telefontekniker. Född i Stockholm d. 31 dec. 1853. Föräldrar: juveleraren *Gustaf Adolf Cedergren* och *Lovisa Sophia Robsahm*. C. utexaminerades 1875 som civilingenjör från teknologiska institutet samt sysslade först med husbyggnad, tegelslageri och guldsmedsyrket. Ifrån 1883 har han ägnat sig åt telefonväsen, som han noga studerat på en mängd utländska resor. C. anordnade redan 1877 mellan sin guldsmedsbutik och sin bostad en telefonledning. Den 13 april 1883 konstituerades det af C. bildade Allmänna telefonaktiebolaget i Stockholm, hvars öfveringenjör och verkställande direktör C. hela tiden varit, liksom han äfven blifvit verkställande direktör i Bellbolaget, hvilket först, ehuru till höga pris, införde telefonen i Sverige. — C. har bemödat sig om att genast använda de nyaste och bästa uppfinningarna på telefonens område. Det första multipelbordet i Sverige — troligen i Europa — uppsattes 1884 i bolagets station i staden mellan broarna. Bolaget byggde äfven dubbeltrådiga ledningar, och C. har konstruerat en synnerligen praktisk kabeltrumma af cement. C. kan äfven sägas genom sina företag ha varit en orsak till, att rikstelefonen i Sverige kommit till stånd. Allmänna telefonbolagets verksamhetsområde omfattar Stockholm, Vaxholm, Norrtälje, Uppsala, Enköping, Sigtuna, Mariefred, Strängnäs, Trosa och Södertälje samt alla platser å landsbygden, som äro belägna på högst 70 km. afstånd, fågelvägen räknadt, från Stockholms Stortorg. Enligt den i mars 1901 utgifna katalogen hade Allmänna bolaget 18,863 abonnenter och Bellbolaget 8,846. — C:s verk är, som man kan förstå, af stor betydelse för hela landet. — Gift 1877 med *Emma Sophia Frisk*.

Cedergren, Per Vilhelm, marinmålare. Född i Stockholm d. 17 nov. 1823. Föräldrar: blockmakaren *Isak Cedergren* och *Brita Kristina Lundberg*. — Vid nio års ålder inskrifven som skeppsgosse vid flottan, kom C. först 1844 i tillfälle att utveckla sina anlag för teckning och målning vid Fria konsternas akademi. Utsedd af Stockholms fabriksförenings fullmäktige att besöka den första världsutställningen i London 1851, företog han en utflykt till Skotlands och Englands förnämsta sjöstäder för studier i marinmålning och uppehöll sig under återresan någon tid i Paris för ytterligare konststudier. År 1856 företog han en ny studieresa till södra Sverige och Danmark. 1872—79 var C. verkmästare vid mariningenjörsdepartementet. — C. afled i Spånga d. 3 okt. 1896. — Bland den mängd af taflor som utgått från C:s hand, torde priset böra lämnas åt hans stora tafla *Svenska örlogsfartyg under klargöring efter drabbning*, som 1861 inköptes till nationalmuseum. — Gift 1849 med *Anna Högmark*.

Cederhielm. Släkten härstammar från en bonde *Olof*, som inkom till Sverige från Jylland 1615. Dennes son *Johan Olofsson* blef borgmästare i Sala och hade två söner, af hvilka den ene adlades med namnet *Cederhielm* och den andre under namn af *Gyllenpalm*.

1. **Cederhielm, Germund,** ämbetsman. Född d. 13 sept. 1661. Föräldrar: landshöfdingen *Germund Cederhielm* och *Maria Kristoffersdotter Stenqvist*. — Såsom häradshöfding i Östergötland erhöll C. 1692 Carl XI:s befallning att upptaga och afdöma en gammal gränstvist mellan Väster-Dalarna och Stora Kopparbergs län, som pågått i tvåhundra år. C:s utslag blef af konungen fastställdt till evärdelig efterrättelse. Utnämnd 1704 till lagman i Nerike och 1711 till samma befattning i Östergötland, anförtroddes honom att, jämte sina öfriga ämbetsåligganden, vara lärare för hertig Carl Fredrik af Holstein, hvarmed han fortfor till hertigens myndighetsförklarande 1716. Samma år utnämnd, efter sin far, till landshöfding i Skaraborgs län, flyttades han kort därefter till samma befattning i Södermanland, och utnämndes till president i Göta hofrätt 1723. Död på sin gård Charlottenborg 1741, med det berömliga vitsord af sin samtid, att i all sin ämbetsmannaverksamhet ha utmärkt sig »för lagvett, rättvisa, drift och arbetsamhet.» Gift 1: 1683 med *Anna Margareta Nyman* och 2: 1719 med grefvinnan *Anna Maria Lewenhaupt*.

2. **Cederhielm, Josias,** riksråd. Född d. 4 maj 1673; den föregående bror. — Sedan C. i några år tjänstgjort i k. kansliet, plantskolan för den tidens ämbets- och statsmän, utnämndes han 1703 till registrator vid utrikes statsexpeditionen och utväxlade s. å. en traktat mellan Sverige och Preussen. Två år senare befordrad till referendariesekreterare, deltog han 1706 i freden i Altranstädt, hvarefter han följde Carl XII ända till slaget vid Pultava, då han blef tillfångatagen och förd till det inre af Ryssland. Mot sin skriftliga förbindelse att vara tillbaka inom fyra månader, fick han göra ett besök i Stockholm, dit han medförde underrättelsen att konungen lyckligt undkommit in på turkiska området. Tillika medhade han från tsaren åtskilliga fredsförslag, hvilka, efter hvad C:s egna bref antyda, tillkommit mera för syns skull, än i verklig afsikt att leda till några underhandlingar. Ånyo inställd i fångenskap, kvarstannade han i Ryssland ända till fredsslutet 1721. — Vid återkomsten till Sverige 1722 blef han af Horn och Wellingk framdragen med brådstörtad fart, utnämndes 1723 till riksråd och var till och med på förslag att bli upphöjd till grefve. När det holsteinska

partiet vid föregående års riksdag vunnit öfvertaget, beslöts en högtidlig ambassad till ryska hofvet, för hvilken C. sattes i spetsen 1725. Det synliga ändamålet var att lyckönska Katarina I till hennes uppstigande på tronen; det hemliga att draga nytta af eventuella förvecklingar efter kejsarinnans tronbestigning. Men C. sökte tvärt emot sina instruktioner försona partierna och befästa kejsarinnans tron och afgaf i detta syfte vilseledande rapporter, för att gynna sitt partis planer. Han hemkallades 1726. Följande riksdag uppträdde han såsom hufvudledare för det holsteinska partiet; men då detta omedelbart därefter störtades, måste C. 1727 taga afsked från riksrådsämbetet och dog d. 3 sept. 1729. — Josias C. var på sin tid en af de snillrikaste personer i Sverige; därtill lärd, liflig, verksam och utmärkt som skriftställare, ansågs han någon tid som den blifvande ledaren af Sveriges allmänna angelägenheter. Han har af en senare häfdatecknare blifvit anklagad för grof egennytta. Om han ock icke i allo kan fritagas från denna svaghetssynd, som vidlådde hela den tidens kansliväsende, så talar den omständigheten, att han vid sin död ej efterlämnade större förmögenhet, än hvad han bevisligen ärft och fått med sin hustru, att han åtminstone icke var sämre — än andra. — Gift 1704 med *Anna Åkerhielm*, syster till riksrådet Sam. Åkerhielm.

3. **Cederhielm, Carl Gustaf**, statsman, författare. Född på Säby gård i Östergötland 1694; den föregåendes brorson och son till C. 1. i dennes första gifte. — I följd af de förbindelser, i hvilka fadern stod till holsteinska furstehuset, ingick C. i holsteinsk tjänst och sändes som minister till hofvet i Paris. Här ådrog han sig genom sitt slösande lefnadssätt så stora skulder, att han 1724 insattes på bysättningshäktet i Châtelet och måste där tillbringa hela sin öfriga lifstid, eller omkring sexton år. Till allas förvåning fortsatte han i fängelset samma yppiga lif som förut, utan att någon kunde utforska hvarifrån han erhöll penningar till sina utgifter. Det anmärktes, att han ensamt i postpenningar utbetalte fyratusen livres om året. Men också ansågs han, oaktadt han aldrig kom utom fängelsemurarna, känna allt hvad som förehades vid de europeiska hofven, och för ett orakel, som samtidens störste statsmän icke tvekade att uppsöka och rådfråga. Äfven som författare väckte han uppmärksamhet, mest för sina kvicka verser och epigram, som författades ömsom på svenska och franska och i oräkneliga afskrifter spredos kring Sverige och Frankrike. Af hans tryckta arbeten märkas i synnerhet *Kærleks Balck*, anonymt utgifven i Paris 1740, och *Brefvexling på svensk vers med O. von Dalin om kärleken till Gud*, tryckt i Dalins vitterhetsarbeten. — Död 1740. Ogift.

4. **Cederhielm, Josias Carl**, politiker, statsekonom. Född d. 11 april 1734; den föregåendes kusins son och sonson till C. 2. Föräldrar: kammarherre *Carl Vilhelm Cederhielm* och *Anna Margareta v. Strokirch*. — Den enda befattning C. innehade i statens tjänst var ett tullrådsämbete, från hvilket han tog afsked 1766. Däremot deltog han med både värme och skicklighet i frihetstidens riksdagar. Redan vid 1760 års riksdag framstod han som en framstående talare inom Mössornas leder, men då han lät sin sarkastiska ådra äfven gå ut öfver en del af sina partivänner, var han bland dessa endast måttligt väl liden. Han hörde ock till dem, som ha svårt att infoga sig inom partiramarna, såsom följande riksdags historia nogsamt visar. Vid början af 1765—66 års riksdag erbjöd han nämligen sitt biträde till en total omstöpning af grundlagarna, och när han, skrämd öfver oviljan öfver detta projekt, tog det tillbaka, hindrade ej detta, att hans stjärna bland partivännerna visade sig i starkt nedgående, hvarpå C. började närma sig motpartiet, utslungande giftiga smädelser mot sina forna bundsförvanter, hvilka häraf eggades utesluta honom från riddarhuset för denna och följande riksdag. Efter Gustaf III:s statshvälfning hade han det moraliska modet att, ehuru fåfängt, på riddarhuset yrka bevillningens fastställande endast å vissa år. Till samma konung intog han för öfrigt en oppositionell ställning och kan inrangeras bland det s. k. landtpartiet. — C. var i besittning af för sin tid ovanligt gedigna insikter i nationalekonomi, starkt påverkad af den fysiokratiska skolans grundsatser, hvilka han äfven som författare sökte bereda framgång. Bland hans skrifter på detta område må nämnas: *Tankar om spannemåls brist och dyrhet* 1757 samt *Tankar om handtverkerierna i Sverige* 1794. — Sin egentliga namnkunnighet vann han likväl såsom utgifvare af den antiministeriella veckoskriften *Sanning och Nöje*, som utgafs 1779—80 och hvilken anses närmast hafva vållat tryckfrihetens inskränkning 1780. De ekonomiska grundsatser han förfäktade tillämpade han i första hand på sin enskilda hushållning, hvarför han efterlämnade en ansenlig förmögenhet. Af sina egendomar skänkte han det betydliga Brogård i Uppland åt sin dotterdotter Katarina Ulrika Montgomery, gift med landshöfdingen grefve Erik Sparre, och gjorde Segersjö i Nerike till fideikommiss för sin dotterson öfverste Josias Montgomery och dennes manliga afkomlingar, med förbindelse för innehafvaren och dennes äldsta son att bära namnet Cederhielm, jämte sitt eget släktnamn. Under konung Gustaf III:s regering erhöll C. titel af kommerseråd. Död d. 20 dec. 1795. — Gift 1757 med *Katarina Margareta Tigerhjelm*.

5. **Cederhielm, Germund Ludvig**, en af rikets herrar. Född i Jönköping d. 8 april 1755; sonsons son till C. 1. Föräldrar: presidenten i Åbo hofrätt *Germund Carl Cederhielm* och *Lovisa Charlotta von Saltza*. — C. anställdes vid femton års ålder som lifdrabant. Han afsändes som kavaljer med öfverste Kaulbars vid ambassaden till Petersburg 1774 och anställdes som kornett vid Lätta dragonerna, inom hvilket regemente han avancerade till förste major 1789. — Under tiden ingick han i

fransk tjänst, slöt sig i Paris till Gustaf III:s svit, när konungen 1783 reste till Italien, samt företog därefter en resa på egen hand till flera af Europas länder. När ryska kriget utbröt 1788 deltog han i fälttåget i Finland, dock, såsom det synes, utan att någonsin sammanträffa med fienden och tog, liksom flera af hans stånd, afsked följande året, när förenings- och säkerhetsakten påtvingades adeln. Sedan han åter gjort några utrikes resor, erbjöds honom 1809 svenska ministerposten i Paris, men han afböjde anbudet. Tre år senare emottog han guvernörskapet för arfprinsen Oscar, som han innehade till 1815. Han blef en af rikets herrar 1814, serafimerriddare 1818 och grefve 1822. Som enskild man har C. efterlämnat minnet af en älskvärd och ädel personlighet. Sitt ansenliga bibliotek förärade han till universitetet i Uppsala. Död, ogift på sin egendom Säby i Östergötland d. 8 febr. 1841.

Cederhielm, Montgomery-, se *Montgomery.*

Cederschiöld. Stamfadern för denna ätt, liksom för adliga släkterna *Adelstierna*, *von Gafvel* och *Cronstedt* var borgaren och rådmannen i Gefle *Peder Hansson*, som dog i början af Gustaf II Adolfs regering.

1. **Cederschiöld, Per,** rättslärd. Född i Gefle d. 3 sept. 1625. Föräldrar: justitieborgmästaren därstädes *Elias Gavelius* och *Kristina Nilsdotter.* — Endast nitton år gammal, hade C. förvärfvat ett sådant anseende för lärdom, att filosofiska fakulteten i Uppsala erbjöd honom lagerkransen, en utmärkelse lika ovanlig som den blygsamhet, hvarmed han undanbad sig denna utmärkelse. Han utnämndes till e. o. juris professor i Uppsala 1655, med särskild föreskrift, att »proponera jus publicum, ungefär efter den metod som H. Grotius samma jus hafver utfört». Först åtta år därefter ordinarie professor i juridiska fakulteten, kallades han 1665 till generalinspektor i k. kansliet, en tjänstebefattning som motsvarade justitekanslersämbetet i en senare tid. När samma inspektorat tio år därefter blef indraget, förflyttades C. till assessor i Göta hofrätt och adlades 1687. Död d. 15 nov. 1697. — Gift 1: 1670 med *Elisabet Örnecrantz* och 2: 1692 med *Kristina Jernsköld.*

2. **Cederschiöld, Fredrik Johan,** universitetslärare. Född på Lidboholm i Småland d. 25 mars 1774. Den föreg. sonsons sonson. Föräldrar: kvartermästaren vid adelsfanan *Stefan Kasper Cederschiöld* och *Anna Plantina Laurell.* — Student i Lund 1793, blef C., efter aflagd kandidatexamen, 1795 förordnad till e. o. amanuens vid akademiska biblioteket och året därpå promoverad till filosofie magister. 1797 befordrad till ord. amanuens, kallades han tre år därefter till docent i teoretisk filosofi och blef 1803 adjunkt i teoretisk och praktisk filosofi. Efter att ett år hafva varit lektor vid Växiö gymnasium, återkallades han 1808 till Lund, såsom moral. professor, och utnämndes i denna egenskap till kyrkoherde i Hardeberga och Sandby prebendepastorat 1821. 1824 utbytte han dessa församlingar mot Stäfvie och Lackalänga och erhöll prosttitel s. å. Han lämnade sin lärostol som emeritus 1841. Förutom en mängd disputationer har C. i sin vetenskap utgifvit: *Allmän inledning till apriorisk eller rationel pligtlära* 1821, *Menniskors aprioriska eller rationela pligtlära* 2 del. 1828—29 och *Statsaprioriska pligtlärans propedevtik* 1831. Död d. 4 april 1846. — Gift 1808 med *Eleonora Fredrika Widegren.*

3. **Cederschiöld, Per Gustaf,** läkare, riksdagsman. Född på Lidboholm i Småland d. 4 sept. 1782; den föreg. bror. — Student i Lund 1798, valde han läkarevägen till lefnadsmål och undfick efter aflagda examensprof medicinska fakultetens doktorsdiplom 1809. Två år därefter förordnades han till anatomie prosektor vid samma universitet och blef kirurgie magister 1812. — Följande året lämnade han Lund och bosatte sig i hufvudstaden, där han 1817 utnämndes till e. o. professor i obstetrik vid Karolinska institutet och adjunkt vid Allmänna barnbördshuset. — 1822 befordrades han till ordinarie professor och förordnades till direktör för nämnda barmhärtighetsanstalt. — Utmärkt såsom vetenskapsman och en Sveriges mest fruktbara författare på det medicinska området, har han särskildt gjort sitt namn aktadt genom det nit, hvarmed han antog sig barnmorskeundervisningen. I sistnämnda fack utarbetade han flera lättfattliga handböcker och anvisningar, såsom: *Handbok för barnmorskor* 1822, *Utkast till Handbok i den instrumentala barnförlossningskonsten* 1830, *En vink om barns skötsel för menige man* 1832, *Lärobok i läran om qvinnans slägtlif* 3 del. 1836—39. — Han uppträdde äfven som historisk och statsrättslig författare med *Riksdagen i Stockholm 1719* 1826, *Handbok för riksdagsmän* 1822, *Försök att bringa Sveriges grundlagar i system* 1828 m. m., i hvilka arbeten han liksom vid riksdagarna uppträdde som en varm förfäktare af den konstitutionella frihetens principer. Vid riksdagarna, som han bevistade fr. o. m. 1815 åtnjöt han för sin själfständiga hållning och gedigna kunskaper odelad aktning från skilda läger och var mestadels placerad i konstitutionsutskottet. Led. af Vetenskapsakademien. Död i Stockholm den 12 febr. 1848. — Gift 1812 med friherrinnan *Cordelia Maria Charlotta von Boye.*

4. **Cederschiöld, Fredrik August,** läkare. Född i Stockholm d. 27 maj 1813; den föregående son. — Vid Lunds universitet, där C., sjutton år gammal, inskrefs bland de studerande, valde han samma bana som fadern, och erhöll efter aflagda examina medicine doktors diplom 1840. — Efter att ha innehaft förordnande dels som bataljonsläkare vid Andra lifgardet, dels som barnmorskelärare och som adjunkt i barnförlossningskonst vid Karolinska institutet, förestod han 1842—51 dels som tillförordnad, dels som ordinarie innehafvare, provinsialläkarebefattningen i Nora distrikt af Örebro län. — 1854 utnämndes han till provinsialläkare i Stockholms distrikt, samt blef 1855 förordnad att vara barn-

morskelärare i Stockholm med professors n. h. o. v. Förutom en mängd uppsatser, referater och recensioner i Hygiea och andra tidskrifter, har C. författat: *Ett ord till ömsinta mödrar om qvinnans uppfostran* 1852, *Om läkekonst och qvacksalveri* 1857, *Lärobok för barnmorskor* 1873, *Lärobok för barnmorskor uti instrumentala förlossningskonsten* 1874, samt utgifvit öfversedda upplagor af sin fars handböcker för barnmorskor. — Han deltog äfven i riksdagarna och var bl. a. en af talarna för 1865 års representationsreform. Död i Stockholm d. 10 mars 1883. — Gift 1844 med *Agnes Memsen.*

5. **Cederschiöld, Gustaf,** sjukgymnast, massör.

Född d. 13 okt. 1845 i Nora; den föregåendes son. C. var 1869—70 underlöjtnant vid Svea lifgarde och förestod 1872—79 ett institut för sjukgymnastik i Hanover. 1879 flyttade han till Stockholm och erhöll 1888 professorstitel. Storhertigen af Baden, som han vid dennes besök i Stockholm behandlat med godt resultat, kom honom att 1889 flytta till Baden-Baden, men 1895 bosatte han sig åter i Stockholm. — C. har utbildat flere metoder mot migrän samt en del öron- och ögonsjukdomar, mag- och tarmkatarr m. m. Sedan 1886 använder han en af honom uppfunnen metod att bota näs- och svalgkatarrer genom massage af slemhinnor (medels en med batist omvirad silfvertrådsögla). — Gift 1871 med *Jenny Charlotta Memsen.*

6. **Cederschiöld, Johan Gustaf Kristoffer,**

professor, språkforskare; den föregåendes syssling. Född i Stockholm d. 25 juni 1849. Föräldrar: expeditionssekreteraren dr *Gustaf Cederschiöld* och *Elsa Wilhelmina Borg.* — Student i Lund 1868, aflade C. 1873 fil. kandidatexamen därstädes och promoverades 1874 till fil. dr. Åren 1875—82 var han docent i nordiska språk vid Lunds universitet och bestridde därefter till 1889 föreståndareplatsen vid Göteborgs nya elementarläroverk för flickor samt var samtidigt 1884—86 lärare och 1885—86 studierektor vid Kjellbergska skolans seminarieafdelning. 1889—94 innehade C. åter docentur i Lund, men utnämndes 1893 till professor i nordiska språk vid Göteborgs högskola, hvilken plats han följande år tillträdde. År 1889 utsågs den skicklige vetenskapsmannen till medlem i den redaktion, som utarbetar Svenska akademiens stora »Ordbok öfver svenska språket». — C. har utgifvit åtskilliga skrifter, som vittna såväl om hans lärdom som hans förmåga af klarhet och reda i framställningen, däribland *Fornsögur suðrlanda* (i Lunds univ:ts »Årsskrift» 1877 — 84), *Medeltidsberättelser* (i »Nyare bidrag till kännedomen om de svenska landsmålen,» V,6, 1885—91), *Svensk läsebok* (I—IV, 1888, flere upplagor), *Om de senast framstälda fordringarne på en historisk ordbok* 1894, *Om svenskan som skriftspråk* 1897, *Om kvinnospråk och andra ämnen. Anteckningar och reflexioner* 1900, *Hur lägges grunden? Språkliga anmärkningar om våra folkskolebarns första lektyr* 1900, m. m. C. valdes 1885 till medlem af Vet.- och Vitt.-samhället. Han var 1885 ledamot af undersökningskommittén rörande undervisningen i de enskilda flickskolorna och blef 1887 medlem af Göteborgs folkskolestyrelse, hvilkens v. ordf. han var 1888—89. — Gift 1880 med *Lovisa Vilhelmina Widegren.*

Cederström. Denna ätt härstammar, såsom förut (sid. 166) blifvit nämndt, från biskopen i Västerås *Carl Carlsson*, hvilkens barn adlades 1684. Sonen Olof erhöll 1731 friherrlig värdighet och en gren af dennes afkomlingar (se nedan) 1819 greflig.

1. **Cederström, Olof,** riksråd. Född d. 28 sept. 1679; son af d. v. pastor primarius, sedermera biskopen i Västerås, *Carl Carlsson* och *Margareta Adlerberg.* — Sedan C. slutat sina studier, hvartill äfven hörde en vidsträckt utrikes resa, ingick han 1705 som e. o. kanslist i k. kansliet och hade nyss blifvit befordrad till ord. kanslist vid inrikes civilexpeditionen, då han år 1712 erhöll Carl XII:s befallning att afresa till Bender och inträda i tjänstgöring vid den därvarande expeditionen för kansliärenden. Ehuru civil deltog han modigt i kalabaliken, tillfångatogs och inspärrades under sex dygn i samma rum som konungen. Efter deras befrielse följde han konungen till Stralsund, där han måste öfvervara belägringen och kom omsider 1716 undan till Skåne. Sedan han bestridt åtskilliga civila befattningar i rikets tjänst, upphöjdes han 1731 till friherre och 1739 vid Hattarnes seger till riksråd, samt var 1741—43 ordförande i den kommission som skulle revidera kammarverket, äfvensom från 1743 i kommissionerna som hade att föreslå åtgärder till upphjälpande af Finlands näringar efter freden i Nystad och öfver järnhandeln. Död i Stockholm d. 20 mars 1745 och begrafven i Solna kyrka, därvid såsom ovanligt anmärktes, att hans lik bars till grafven af tolf söner. — Gift 1: 1705 med *Kristina Margareta Silfverklou* och 2: 1719 med friherrinnan *Maria Charlotta Rålamb.*

2. **Cederström, Olof Rudolf,** generalamiral,

statsråd. Född i Landskrona d. 8 febr. 1764; den föregåendes sonson. Föräldrar: öfversten frih. *Claes Cederström* och *Margareta Elisabet von Mevius.* — Anställd vid amiralitetet 1779, utmärkte han sig under 1788 och 1789 års sjökrig och utförde 1790 en lycklig expedition vid Rogervik såsom chef för en liten eskader af två fregatter och ett par briggar. För denna bravur utnämnd till major, befordrades han 1801 till konteramiral och sändes med en eskader till Medelhafvet för att bestraffa tripolitanska sjöröfvare. Efter tjugu månader slöt han fred med Tripolis. — 1808 anförde han expeditionen till Gotland för att därifrån fördrifva ryssarna, hvilket verkställdes inom tre dagar. Den ryska »invasionen» påskyndade emellertid inrättandet af Gotlands nationalbeväring och C. fick i uppdrag att såsom vice landshöfding öfver ön genomföra

denna folkbeväpning och ställa ön i försvarsskick mot ett befaradt anfall af engelsmännen. — 1813 förordnad till general öfver hela svenska sjöstyrkan mot Danmark och de franska allierade, utnämndes han två år därefter till statsråd och generaladjutant för flottorna. Nu följde den ena utmärkelsen efter den andra, serafimerriddare 1816, amiral 1818, grefve 1819, en af rikets herrar och öfveramiral 1820 och 1823 generalamiral och chef för k. m:ts flotta, hvilken enligt C:s förslag bildats genom att sammanslå örlogsflottan och arméns flotta. Vid slutet af hans ämbetsmannabana inträffade den bekanta »skeppshandeln», och det klander, denna regeringsåtgärd (hvarigenom på hans tillstyrkan och genom honom åtskilliga kronans krigsfartyg försåldes till handelshuset Michaëlsson & Benedicks) uppväckte bland allmänheten och tidningspressen, drog ett moln öfver hans lyckas himmel. Han nödgades att taga afsked 1828 och tillbragte sina återstående lefnadsår på sin egendom Löfsta i Uppland, där han dog d. 1 juni 1833. — Gift 1793 med grefvinnan *Charlotta Katarina Wrangel af Sausis*.

3. **Cederström, Carl,** generalmajor; den föregående bror. Född d. 24 oktober 1774. Adjutant vid Lifgardet 1791, löjtnant därstädes 1796 och kapten 1802, blef C. 1809 öfverstelöjtnant vid Nerike och Värmlands reg. och 1812 öfverste och chef för Värmlands regemente. Han utnämndes vidare till generaladjutant 1821 och till generalmajor 1824 samt tog 1840 afsked. Död d. 30 dec. 1842 i Karlstad. — C. var i mars 1809 den förste kårchef, som i Örebro tillförde västra armén under Adlersparre sin bataljon under marschen till hufvudstaden för fosterlandets räddning. Då A. under tåget mot Stockholm i Gran föreslog för västra arméns officerskår att omedelbart utropa hertig Carl till konung, var det frih. C., hvilken i förening med sedermera landshöfding Carl Flach erinrade om rikets ständers rätt att härom besluta, i hvilket yttrande de öfriga officerarne därefter med få undantag instämde. A. afstod då från sitt förslag, i det att han erkände invändningens giltighet. — Gift 1809 med grefvinnan *Augusta Löwenhielm*.

4. **Cederström, Bror,** krigspresident. Född d. 7 sept. 1754; den föregående kusin. Föräldrar: landshöfdingen friherre *Bror Cederström* och *Sara Kristina Zedritz*. — Efter idkade studier dels i Sverige och dels i la Rochelle, genomgick C. alla tjänstegraderna vid Lifgardet. Fäst vid hofvet såsom tjänstgörande kammarherre och sedan som hofmarskalk, följde han konung Gustaf III på dennes utrikes resor och förordnades till legat vid ryska hofvet 1787. Redan året förut utnämnd till generaladjutant och öfverste i armén, blef han 1788 öfverstlöjtnant vid Lifgardet. I denna egenskap deltog han i ryska kriget och kommenderade under sommarfälttåget 1790 landstigningstrupperna vid Björkö. Efter Gustaf III:s död, under förmyndarregeringen och sedan Gustaf IV Adolf blifvit konung, intog C. en allt mer och mer inflytelserik ställning. Utnämnd till generalmajor 1793, förordnades han följande året till general-en-chef för artilleriet och delade i denna befattning med Cardell och Helvig äran af detta vapens nya daning. — 1796 befordrades han till chef för norra skånska kavalleriregementet och blef sex år därefter president i krigskollegium, med titel af krigspresident. — Då kriget utbröt 1808, lämnade han Stockholm, för att som generallöjtnant tjänstgöra vid den i Skåne sammandragna armén, och utnämndes i aug. s. å. till generalbefälhafvare vid västra armen. När samma armé började att lossa på de politiska fjättrarna, blefvo den militära subordinationens icke heller orubbade, och C. fick i sitt högkvarter i Vänersborg emottaga en tillsägelse af de sammansvurna att hålla sig passiv, så kärt det vore honom att ej bli arresterad. Jämnt en månad före statshvälfningen lämnade han sin plats som krigspresident, i aug. s. å. chefsplatsen för skånska kavalleriet och 1812 sina öfriga befattningar. I de många befäl och uppdrag, han utförde, utmärkte han sig för samvetsgrannhet och duglighet, men gunsten hos Gustaf IV Adolf har verkat allt annat än gagnande för uppskattningen af hans personlighet. Död d. 7 okt. 1816. — Gift 1: 1779 med friherrinnan *Katarina Maria Voltemat* och 2: 1800 med grefvinnan *Kristina Charlotta Mörner*.

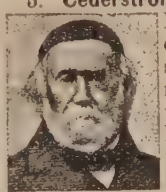

5. **Cederström, Gustaf Albrekt Bror,** general, Född på Signildsberg i Uppland d. 21 sept. 1780; den föregående son. — Vid fyra års ålder utnämnd af Gustaf III till fänrik vid Lifgardet, gjorde C. en lika hastig som lysande karriär och var vid pommerska krigets utbrott 1805 redan öfverstlöjtnant vid Mörnerska husarregementet. Under de därpå följande kampanjerna utmärkte han sig vid flera tillfällen på ett hedrande sätt, men i synnerhet vid utfallen från Knieperport och Stralsund, då han på förra stället, under en het träffning, betäckte hufvudkårens reträtt, och på det senare kommenderade högra kolonnens avantgarde. Utnämnd 1809 till öfverste och 1813 till generalmajor, anförde han under fälttåget i Tyskland Mörnerska husarerna och bevistade bataljerna vid Gross-Beeren, Dennewitz och Leipzig samt tillfångatog vid Bornhöft en fransk truppstyrka af sexhundra man. — Sedan han äfven deltagit i fälttåget mot Norge, utnämndes han 1816 till brigadgeneral och chef för andra kavalleribrigaden, tio år därefter till generallöjtnant och 1833 till generalbefälhafvare i första militärdistriktet. Efter att en kort tid 1840 ha varit medlem af konungens statsråd, tog han 1848 afsked ur krigstjänsten. Död i Jönköping d. 21 dec. 1877. — Gift 1815 med grefvinnan *Kristina Hilda Wachtmeister af Johannishus*.

6. **Cederström, Jakob,** president, riksdagstalare. Född d. 21 jan. 1782; den föregående fars kusin. Föräldrar: kaptenen frih. *Anders Cederström*, hvil-

ken som en af Mössornas bankofullmäktige 1765—69 spelade en ej obetydande roll, och *Hedvig Antoinetta von Mevius*. — Redan som barn inskriven i Lifgardets officersrullor, utnämndes han till löjtnant vid samma regemente 1805. — Under fälttåget till Norge 1808 blef han vid Skarbokil svårt blesserad i ena benet, så att det måste amputeras och C. för sin återstående lifstid gå på träben, hvilket ej hindrade honom att fullfölja sin krigarbana i Tyskland 1813—14 och i Norge 1814. S. å. utnämndes han till öfverste i generalstaben. 1817 befordrades han till landshöfding och militärbefälhafvare på Gotland och inlade som styresman stora förtjänster om det förbisedda ölandets utveckling. Samma ämbetsmannaskicklighet ådagalade han senare, när han, efter att 1826 blifvit utnämnd till generalmajor, 1831 förordnades till president i kammarkollegium, hvarifrån han 1847 erhöll afsked med pension. Död på Tindered i Småland d. 9 juli 1857. — C. var en beslutsam, men kanske alltför envis, karaktär. I statshvälfningen 1809 tog han en framträdande del men gjorde sig skyldig till ett mindre hänsynsfullt bemötande mot den afsatte konungen. C. bidrog verksamt till adelns beslut att afsäga sig rätten att uteslutande besitta säterier. Vid 1812 års riksdag var han af de få på riddarhuset, som med kraft protesterade mot antagandet af »indragningsmakten» gent emot periodiska skrifter. Med åren blef han allt mer konservativ, men kunde på enstaka områden, såsom exempelvis tullagstiftningens, förfäkta liberala principer, alltid obekymrad om han stod i majoritet eller minoritet. — Gift 1818 med *Anna Margareta von Cederwald*.

7. **Cederström, Anders,** riksdagsman. Född

på Lisma sätesgård i Södertörn d. 5 mars 1805; den föregåendes brorson. Föräldrar: understallmästaren, frih. *Anders Cederström* och *Mariana von Mühlenfels*. — C. blef student i Uppsala 1821 och aflade därstädes hofrättsexamen 1827, hvarefter han ägnade sig åt tingstjänstgöring till 1832, då han efter faderns död öfvertog fideikommissegendomen Beatelund med underlydande på Vermdön invid Stockholm, som under hans skötsel upphjälptes ur vanhäfd. — Vid sidan häraf var frih. C. alltifrån 1834 en verksam och intresserad ledamot af ridderskapet och adeln. Varmt tillgifven frisinnade grundsatser, kämpade han trofast bland den liberala minoriteten därstädes ända till 1866, då den med hans hjälp afskaffade ståndsrepresentationen fick lämna rum för en mera tidsenlig, och kunde fröjda sig åt en odelad aktning från både vänner och motståndare. Under den första nioårsperioden 1867—75 representerade han Stockholms län i riksdagens första kammare, äfven där höjande sin stämma för främjande af upplysning och tolerans. Död i Stockholm d. 8 april 1885. — Gift 1: 1831 med *Lovisa Isabella Bjurberg*, 2: 1867 med *Hilda Reuter*. — Hans äldsta son, *Anders*, — född 1834, student i Uppsala 1851, fil. doktor 1857, fideikommissarie till Beatelund efter faderns död — intog äfven som ledamot af andra kammaren för Södertörns domsaga 1873—78 och 1880—81, ledamot af landtbruksakademien m. m. en aktad och bemärkt ställning. Han dog i Stockholm 1894. — Gift 1863 med *Maria Cecilia Wennerström*.

8. **Cederström, Gustaf Olof,** genremålare; son-

son till C. 2. Född i Stockholm d. 12 april 1845. Föräldrar: premierlöjtnanten friherre *Carl Emanuel Cederström* och hans maka i 2:a giftet friherrinnan *Carolina Fredrika Theresia af Ugglas*. — C. ingick 1864 som underlöjtnant vid Värmlands fältjägarekår, hvarifrån han 1870 tog afsked för att ägna sig åt målarekonsten. Han studerade först i Düsseldorff och sedan i Paris, under Léon Bonnat. C. blef 1878 ledamot af konstakademien och 1887 professor i figurteckning. Hans förnämsta arbete torde vara *Carl XII:s likfärd*, hvilket, utmärkt med medalj på världsutställningen i Paris 1878, inköptes af ryske storfursten Konstantin. En dubblett af taflan i något förändrad form inköptes 1884 till Nationalmuseum, där den alltid har en beundrande publik. Han har sedermera utfört många taflor med ämnen från Carl XII:s tid, såsom *Värfningen* 1879, hvari en viss humor får uttryck; *En ingvartering* 1883; *Carl XII och Mazeppa; Likvakan i Tistedalen* 1895 samt *Magnus Stenbock i Malmö den 27 sept. 1709*, hvilken har sin plats i landstingssalen i Malmö rådhus, m. fl. — C. inlägger mycken storhet och enkelt allvar i sina Carl XII:s taflor. Han har äfven målat historietaflor med ämnen från andra tider, liksom han hämtat ingifvelse från sin samtids lif, t. ex. i *Begrafning i Alsike* 1883, inköpt för Stockholms högskolas lotteri och skänkt till Nationalmuseum, och *Frälsningsarmén*, inköpt af Göteborgs museum. — C. vill i sina taflor alltid berätta något, hvilket han gör på ett sant och ofta gripande vis. Hans färger äro enkla, något kyliga, men väl samstämda. — Gift 1878 med *Amalia Katarina (Amy) Jæder*.

9. **Cederström, Helena Elisabeth Florentina (Ellen Hartman),** född *Hedlund*. — Född i Stockholm d. 31 juli 1860. Fröken H. debuterade 1877 å Nya och följande år å Dramatiska teatern och var 1878—80 elev vid K. teatern, där hon hade engagement 1880—90. Hon blef 1886 premier-

aktris. Åren 1891—93 uppehöll hon sig i Paris, deltog i Coquelin's tourné genom Ryssland och Skandinavien och uppträdde 1893 i Paris å Théâtre Vaudeville på franska språket. Åren 1894—98 var fru H. ånyo anställd vid Dramatiska teatern. — Fru H. har särskildt varit utmärkt, när hon framställde familjeflickan i »tonåren». Åt henne »gaf hon kött och blod, så trovärdigt och träffsäkert, med så sprittande lif och flödande humor som ingen annan». Den fjortonåriga *Gurli* i »En räddande ängel» var hennes glansroll. *Siri* i »I telefon» var också

en utmärkt skapelse. »De *svenska* flickorna från tolf år till sjutton, de lekfulla barnen, töserna i öfvergångsåren och de raska, verkningslystna flickorna på tjugu år, — i dem var det ej blott friskhet och godt lynne, utan lif och sanning. Det vore lätt att räkna upp ett par dussin dylika lifs lefvande människor ur fru Hartmans repertoar, käcka, orädda, lefnadsglada unga flickor eller fruar». Bland fru Hartmans roller märkas för öfrigt *Agapetus* i »Herr Dardanells upptåg på landet», *Erika* i »Blommor i drifbänk», *Suzanne* i »Sällskap där man har tråkigt», *Cyprienne* i »Vi skiljas» — där hon dock var alltför borgerlig — och titelrollen i »Madame Sans-Gêne», hvari hon hade en storartad framgång. — Innehar *Litt. et art.* — Gift 1: 1881 med skådespelaren *V. Hartman* och 2: 1898 med ryttmästaren friherre *Carl Gustaf Bror Cederström* (sonson till C. 5).

Celse, Magnus von, rikshistoriograf. Född i

Uppsala d. 6 jan. 1709. Föräldrar: domprosten *Olof Celsius d. ä.* (se nedan) och *Margareta Insulander*. — Efter att åren 1729—40 tjänstgjort som e. o., dels vid k. biblioteket, dels vid inrikes civilexpeditionen af k. kansliet, utnämndes han sistnämnda år till ord. amanuens vid k. biblioteket och företog 1741 och 1742 en vetenskaplig resa genom Holland, Frankrike och Tyskland. 1750 befordrad till k. bibliotekarie, erhöll han 1756 adligt sköldemärke och utnämndes 1760 till rikshistoriograf. — 1762 undfick han fullmakt som kansliråd och dog d. 21 juli 1784. C. har gjort sig känd genom sin *Biblioth. Reg. Stockholm. Historia* 1751 och genom utgifvandet af ett fragment af Smålandslagen med öfversättning och anmärkningar 1732. — Gift 1756 med *Anna Eleonora Georgii*.

Celsing, svensk adlig ätt, härstammande från kyrkoherden i Högby församling af Linköpings stift Andreas Peter Normelander, hvilkens söner kallade sig Celsing. Den yngre af dem var fader till Gustaf Celsing (se nedan).

1. **Celsing, Gustaf,** ämbetsman. Född d. 29 juni 1679. Föräldrar: sterbhuskamreraren i Stockholm *Peter Celsing* och *Elisabet du Rees*. — Utnämnd 1704 till auditör vid öfverste Hjelms dragoner, åtföljde han svenska hären genom Polen och Ukraine till Bender, där han förordnades 1709 till kanslist vid den s. k. tyska expeditionen. Härifrån skickades han af konungen till Konstantinopel för att lära sig turkiska språket och göra sig underrättad om ställningen och sinnesstämningen vid hofvet. Under sin vistelse därstädes inlät han sig i ett vågstycke, som kunnat stå honom dyrt. Han uppsatte nämligen på turkiska en utförlig berättelse om expeditionen mot ryssarne och storviziren Mehemed Baltadschis förräderi vid Pruth. För att kunna aflämna sin skrift i sultanens egna händer, klädde han sig i turkisk dräkt och ställde sig bland janitscharvakten, när sultanen skulle rida till den vanliga fredagsbönen i Sofiamoskén. Skriften emottogs af en pascha, men i samma ögonblick blef C. kringränd af lifvakten och öfverlämnad till sultanens skarprättare. Han frigafs likväl efter några dagar och återvände till Bender, där han var närvarande vid kalabaliken. — 1714 befordrad till registrator inom k. kansliet, upphöjdes han fyra år därefter i adligt stånd och utnämndes efter hvartannat till k. sekreterare 1720, kanslisråd 1728 och statssekreterare 1739. — Fyra år senare tog han afsked med titel af hofkanslär och dog d. 16 dec. 1743. — Gift 1720 med *Anna Helena Wallrawe*.

2. **Celsing, Ulrik,** envoyé, orientalist. Född

d. 7 dec. 1731; den föregående son. — Liksom far och en bror före honom beträdde C. den diplomatiska banan och ingick i utrikesexpeditionen som e. o. kanslist 1750. Kommissionssekreterare 1756 i Konstantinopel, dit han, efter att sedan 1758 ha tjänstgjort i presidentkontoret, återvände 1760. Tio år senare blef han envoyé i Konstantinopel. Väl förtrogen med den orientaliska litteraturen, begagnade han sin vistelse i Turkiets hufvudstad att öka den samling af arabiska, persiska och turkiska handskrifter hans far och bror grundlagt, och hvilken handskriftssamling efter hans död i enlighet med hans testamente öfverlämnades till universitetsbiblioteket i Uppsala. Återkallad till Sverige 1779, utnämndes han 1782 till envoyé vid kur-sachsiska hofvet, hvarifrån han 1786 förflyttades såsom minister till Wien. Erhöll 1789 afsked. Död ogift d. 25 nov. 1805.

Celsius. Denna frejdade släkt härstammar från Hälsingland, där stamfadern *Nicolaus Magni Travillagæus*, bondson från Ydre i Östergötland, var kyrkoherde i Alfta och Ofvanåker. Sonen *Magnus*, som först kallade sig *Helsingus* och sedan *Metagrius*, antog slutligen namnet *Celsius*, en latinisering af Högen, namnet på prästgården i Ofvanåker. Hans sonsöner adlades 1756 under namnet *von Celse* (se ofvan.)

1. **Celsius, Magnus,** matematiker, fornforskare.

Född i Alfta socken i Hälsingland d. 16 jan. 1621. Föräldrar: förenämnde *Nicolaus Magni Travillagæus* och *Sigrid Unonia*. — Vid tjugu års ålder student i Uppsala, vann han lagerkransen 1649 och utnämndes till rektor vid katedralskolan i samma stad. Filosofie adjunkt 1663, förordnades han två år därefter till e. o. professor, men öfvergick som assessor till antikvitetskollegium, när detta inrättades 1666. Befordrad 1668 till mates. professor i Uppsala, lät han vid femtiosex års ålder prästviga sig i Strängnäs och utnämndes s. å., 1677, till kyrkoherde i Gamla Uppsala. Död 1679. — C., skaparen af det lärda namnet, var en för sin tid utmärkt matematiker. Han uppfann och tillverkade själf en mängd instrument för sina matematiska och astronomiska studier, såsom astrolabier, sol-, mån- och planetvisare m. m. Därjämte var han en varm vän af antikvariska forskningar och vann på sin tid stor namnkunnighet genom sin upptäckt att läsa de

s. k. hälsingerunorna. Han hade mycket sinne för skön konst och sysselsatte sig på lediga stunder med målning, bildhuggeri och bildskärarkonst och ansågs af sin samtid för lycklig skald. — Gift 1657 med *Sara Frigelia*, prästdotter från Östergötland och syster till riksrådet Edmund Gripenhjelm.

2. **Celsius, Nils,** matematiker. Född d. 15 april 1658; den föregående son. — Liksom fadern ägnade han sig företrädesvis åt matematiska studier och tog den filosofiska graden med andra hedersrummet 1685. S. å. utnämnd till lektor i matematik vid Göteborgs gymnasium, återvände han snart till Uppsala och blef konrektor vid skolan därstädes 1687. Två år därefter filosofie adjunkt, utnämndes han 1697 till rector scholæ. Slutligen befordrades han 1719 till professor i matematik, men dog så snart som d. 21 mars 1724. Som författare har han efterlämnat flera akademiska dissertationer samt en mängd almanackor för tiden från 1708 till 1724. — Gift med *Gunilla Maria Spole*.

3. **Celsius, Olof, d. ä.,** polyhistor. Född d. 19 juli 1670; den föregående bror. Vid tjugufyra års ålder filosofie magister, sammanträffade han en dag med Carl XI, som fann sig så intagen af C:s personlighet och lätthet att uttrycka sig, att han gaf honom ett stipendium af tusen riksdaler för att företaga en utrikes resa, hvilken, om möjligt, borde utsträckas ända till Arabien. Resan, som anträddes 1696 och varade till augusti 1698, sträckte sig likväl ej längre än till Italien. Men C. begagnade så lyckligt hvarje tillfälle att föröka sina kunskaper, att han återkom med grundligare insikter i den orientaliska litteraturen, än mången som berest Österlandet, hvarförutom han medförde en rik samling af handskrifter. Efter sin återkomst till fäderneslandet fästes han vid Uppsala universitet som filosofie adjunkt 1699 och fyra år senare som professor i grekiska språket, hvilken lärostol han 1715 utbytte mot professuren i österländska språk. Under tiden hade han låtit prästviga sig, blef 1707 kyrkoherde i Börje, teol. doktor vid drottning Ulrika Eleonoras kröning samt 1727 teol. professor och kyrkoherde i Vaksala. Vid sextiosex års ålder utnämnd till domprost i Uppsala, innehade han denna befattning till sin död, som inträffade midsommardagen 1756. — Vetenskapen står till denne utmärkte man i stor förbindelse, icke blott för hvad han själf uträttat, utan äfven för hvad han satt andra i tillfälle att åstadkomma. Han besatt en djup lärdom och få vetenskaper voro honom främmande. Utom i den österländska litteraturen, som utgjorde hans hufvudämne, var han väl bevandrad i andra klassiska och flera nyare språk. Skicklig botaniker, hade han af sin far ärft kärleken för fosterländsk forskning och sysselsatte sig mycket med fäderneslandets antikviteter, särdeles med runorna. Hans förklaringar och bevis, att runskriften till en god del var yngre, än kristendomens införande i Norden, förde honom i en häftig tvist med fornforskaren Björner och gaf anledning till åtskilliga stridsskrifter mellan dessa bägge lärda män. C:s grundliga kännedom af de österländska språken och hans insikter i botaniken förde honom på tanken att författa ett stort verk öfver de växter, som omtalas i bibeln. Detta verk blef *Hierobotanicon sive de Plantis Sacræ Scripturæ*, som utkom i två digra delar 1745—47, och gjorde författarens namn kändt öfver hela Europa. Han understöddes vid dess utarbetande af Linné, hvilkens rika anlag C. kan sägas hafva räddat åt fäderneslandet genom att för honom öppna sitt hus, sitt bord och sina bokskatter. Förutom det nämnda arbetet har C. utgifvit en stor mängd skrifter, däribland icke mindre än ett hundra trettiosex akademiska dissertationer, och i vår lärdomshistoria inskrifvit sitt namn såsom en bland stiftarna af Vetenskapssocieteten i Uppsala. Led. af Vet.-akad. — Gift 1700 med *Margareta Insulander*.

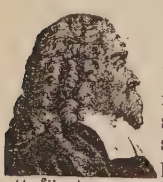

4. **Celsius, Anders,** astronom. Född i Uppsala d. 27 nov. 1701; den föregående brorson och son af C. 2. — Anders C. var ett matematiskt snille. Redan i barnaåren var det hans förnämsta nöje att upprita hvarjehanda geometriska figurer och vid tolf års ålder hade han genomgått den matematiska lärobok, som var beräknad för mognade studenters uppfattning. Icke dess mindre önskade hans anhöriga, att han skulle studera lagfarenhet, såsom varande ett vida säkrare brödyrke än matematiken. Han lät också öfvertala sig att bevista Castovii föreläsningar, under det han samtidigt sysselsatte sig med juridiska studier. Men den medfödda fallenheten kunde ej kväfvas. Han öfvergaf juridiken, återtog matematiken och kallades, sedan han 1728 tagit den filosofiska graden, följande året till mates. docens. Vid trettio års ålder befordrad till astronomie professor, företog han en utländsk resa, hvarunder han hos främmande lärda väckte stor uppmärksamhet. Bland de viktigare ämnen, till hvilkas kännedom eller utredning C. bidragit, må nämnas den olika ljusstyrka, med hvilken föremålen visa sig, när de betraktas på olika afstånd. I sammanhang därmed beräknade han, att solens ljus är trehundratjugu tusen gånger starkare än månens och på sin middagshöjd etthundratrettio gånger starkare än vid synranden. Bland föremålen för hans forskningar märkas dessutom: ett närmare bestämmande af orternas geografiska lägen, utredandet af tyngdkraftens progressiva tillväxt från ekvatorn till polerna, äfvensom jordens form, för hvars utrönande han blef kallad att medfölja den af honom själf förordade resa till Lappland, som 1736 företogs af några franska vetenskapsmän och på franska regeringens bekostnad. Afsikten var att uppmäta meridiangradens längd i grannskapet af polen. Genom denna och genom en likartad undersökning, anställd i Peru, i grannskapet af ekvatorn, blef en gång för alla utrönt, att jorden var hvarken klotrund eller aflång, som några tillförene trott, utan afplattad vid polerna, såsom Newton förutsagt. Tillika uppfann C. den efter honom uppkallade termometern samt syssel-

satte sig mycket med magnetens olika missvisningar, för hvilket viktiga ämnes utredande han säges anställt öfver sextusen observationer. Norrskenets inverkan på magnetnålen var han också den förste som upptäckte och anvisade, en bragd, som senare den ryktbare fransmannen Arago försökt, men icke lyckats, att med förbigående af C. fästa vid sitt namn. Slutligen var C. bland de första, som fäste uppmärksamheten på att vattenhöjden i somliga af Sveriges omgifvande haf tycktes mer och mer sänka sig eller landet höjas, och var den, som påyrkade och förberedde införandet af den s. k. nya eller gregorianska tidräkningen. Till stort hinder för astronomiens studium hade vid Uppsala högskola förut icke funnits något observatorium. C. påyrkade uppbyggandet af ett sådant och sedan han lyckats vinna akademiens d. v. kanslär Carl Gyllenborg för saken, blef det akademiska observatoriet färdigt 1742. För sina astronomiska observationer hade C. ofta under de kalla vinternätterna nödgats vistas ute under bar himmel. Detta i förening med nattvak och öfveransträngningar bröt hans af naturen svaga hälsa och en tärande lungsot lade honom i grafven d. 25 april 1744. Led. af Vet.-akad. Af hans många arbeten må nämnas: *Arithmetica eller Räknekonst* 1727, *Nova Methodus distantiam Solis a terra determinandi* 1730, *Memorial om Calendarii förbättrande* 1738, *Tankar om cometernes igenkomst* 1735, *Bref om jordens figur* 1736, en mängd almanackor, rön och afhandlingar i Vet.-akademiens Handlingar och Vet.-societetens acta i Uppsala, m. m. — Ogift.

5. **Celsius, Olof, d. y.,** häfdatecknare, riksdagsman. Född i Uppsala d. 15 dec. 1716; den föregåendes kusin; son af C. 3. — Promoverad fil. magister 1740, anställdes han 1742 vid Uppsala universitet såsom docent i lärdomshistoria och två år därefter såsom v. bibliotekarie. — 1747 utnämndes han till professor i historia, men lämnade snart denna befattning för att ingå i kyrkans tjänst. Prästvigd 1751 och teol. doktor 1752, befordrades han året därpå till kyrkoherde i Kungsholms och 1760 till kyrkoherde i S:t Jakobs och Johannes' församlingar i Stockholm. Förflyttad 1774 till pastor i Storkyrkan, utnämndes han tre år därefter till biskop och prokanslär i Lund, hvilket ämbete han innehade till sin död d. 15 febr. 1794. Af naturen utrustad med stora gåfvor som skriftställare, har C. försökt sig på flera olika områden af författarskap. Som universitetslärare utgaf han fyrtio latinska dissertationer och var den som öppnade raden af Sveriges kritiska journaler på svenska med *Tidningar om the lärdes arbeten*, hvari vetenskapliga nyheter och redogörelser för nya böcker meddelades. Denna månadsskrift, som på grund af bristande medel utkom blott under 1742, tillhörde Vetenskapssocieteten i Uppsala, hvilkens »adjunctus» C. var. 1784 blef han ledamot och 1792 hedersledamot af societeten. Som vitter författare har han lämnat alster på både det episka och dramatiska området, såsom *Ingeborg, Tragoedia i fem Acter* 1739 samt *Gustaf Wasa, Hjelte-Dikt uti sju sånger* 1774, hvarjämte han verkställt åtskilliga öfversättningar från Virgilius och Homerus. Han var psalmdiktare och i det psalmboksförslag, som egentligen utgick genom hans förtjänst, finnes af honom tio nya psalmer. En af sin tids mest firade talare, kan han sägas ha varit den förste, som skänkte modersmålet dess fulla rätt i den akademiska katedern. Men främst står han som historisk samlare och författare. Hans *Konung Gustaf I:s Historia* 2 d., 1746—53 och *Konung Erik XIV:s Historia* 1774 gjorde mer än tillförne svensk historia till svenska folkets egendom. Det arbete, som i synnerhet visar C. som en historisk kritiker af första rangen, är hans *Svea Rikes Kyrko-Historia*, ett snillrikt verk, frukten af mångåriga grundliga forskningar, men af hvilken blott första delen utkom 1767. Dessa vetenskapliga och litterära förtjänster vunno ock samtidens erkännande. Vid Svenska akademiens stiftelse 1786 inkallades C. till en af dess första ledamöter. — Äfven som politisk personlighet spelade C. en ej obetydlig roll. Vid 1755—56 och 1760—62 års riksdag synes han jämte J. Serenius varit Mössornas ledare i prästeståndet, som insatte honom som fullmäktig i banken. Den skarpa räfst som vid Mössornas seger anställdes med banken, hvarvid C. ej heller skonades utan aflägsnades från sitt fullmäktigeskap, bragte honom dock snart på kant med sina forna partivänner, och vid 1769—70 års riksdag återfinnes han som en ganska hänsynslös stridsman i Hattarnes läger. Vid 1771—72 års riksdag ansågs ock underkännandet af hans riksdagsmannafullmakt som en triumf för Mössorna. Han deltog äfven i riksdagarna under Gustaf III:s regering, och intog i hufvudsak en självständig hållning gentemot konungen, hvilken dock vid flera tillfällen genom personlig påtryckning lyckades förmå honom arbeta för sina syften. — Gift 1: 1744 med *Katarina Charlotta Chyronia* och 2: 1766 med *Andréetta Katarina von Stjernman*. Han erhöll adliga privilegier 1756. Barnen antogo namnet *von Celse*.

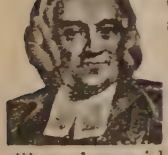

Centerwall, Julius Ebbe, filolog, skriftställare

Född d. 22 aug. 1844 vid Ramlösa nära Helsingborg. Föräldrar: häradshöfdingen *Frans Jonas Gustaf Centerwall* och *Amelie Juhlin-Dannfelt*. — C. blef student i Uppsala 1862, fil. d:r 1869 och erhöll 1870 en adjunktur vid Gefle högre allm. läroverk. Han tog efter två år afsked härifrån och vikarierade 1873—74 som adjunkt vid Uppsala högre allm. läroverk, då han tillika var Uppsala studentkårs ordförande. 1874 utnämndes han till rektor vid lägre allm. läroverket i Söderhamn, blef 1875 äfven rektor för en högre flickskola därstädes och 1877 föreståndare för Söderhamns arbetarinstitut, hvilka båda senare bildningsinstitutioner bildats af honom. C. har företagit flere utländska studieresor, bl. a. med statsunderstöd till Italien, Grekland och Levanten.

Han har varit flitig som skriftställare, och märkas bland hans arbeten *Den romerska kejsartiden* (i Wallis' »Ill. världshistoria») 1875, *Romas kristna katakomber* 1881, *Illustrerad handbok i romersk fornkunskap* 1881—91, *Julianus affällingen* 1884, *Från Hellas och Levanten* 1888, *Romas ruiner* 1889, m. m. Dessutom har han öfversatt bl. a. *Valda tal af Cicero* (3 d.) 1871—83, *Greklands och Roms litteratur i urval och öfversättning* 1883 och Schuchhardts *Schliemanns upptäckter* 1891. C. har äfven varit verksam som föreläsare i klassisk arkeologi och antik historia, och utvecklar en god portion esprit i sina föredrag och skrifter. Han är sedan 1897 ledamot af Andra kammaren för Söderhamn, där han tillhör »liberala samlingspartiet», men har i riksdagen ej spelat någon mera framträdande roll. — Gift 1874 med *Tullia Björck*.

Cervin, ursprungligen dansk släkt vid namn Hjort, som på 1600-talet öfverflyttade till Sverige, där namnet latiniserades till *Cervinus*. Den latinska ändelsen *us* har sedermera bortfallit.

1. **Cervin, Frans,** borgmästare, riksdagsman.

Född i Fulltofta prästgård i Skåne d. 2 jan. 1705. Föräldrar: kyrkoherden därstädes *Elias Cervin* och *Jannika Leche*. — Efter att 1725 blifvit anställd som stadskassör i Landskrona och 1732 som rådman i samma stad, utnämndes C. till borgmästare i Karlshamn 1740, hvilken syssla han bekläddе till 1780, och afled i samma stad d. 3 juli 1789. — Han bevistade ej mindre än elfva riksdagar och var under frihetstiden en betydande man, ja kanske den mest bemärkte, inom Mössminoriteten i borgarståndet, som vid flera tillfällen hedrade honom med sina röster vid talmansvalen, och synes äfven varit personligen aktad bland sina motståndare, hvilka 1751 beredde honom plats i sekreta utskottet. 1765 blefvo Mössorna äfven herrar i borgarståndet, och C. insattes då i både sekreta utskottet och den vid detta riksmöte viktiga bankodeputationen, som utförde räfsten mot växelkontoren. — Gift 1726 med *Eva Elisabet Wandalin*.

2. **Cervin, Carl Gustaf,** finansman; den föreg. sonsons son. Född d. 26 sept. 1815 på Ulfsåkraholms säteri i Värend, Småland. Föräldrar: löjtnanten, godsägaren *Frans Johan Cervin* och *Magdalena Fredrika Silfversparre*. — C. blef 1831 student i Lund, aflade 1832 kameralexamen och 1835, i Uppsala, hofrättsexamen, hvarefter han 1844 utnämndes till v. häradshöfding och tjänstgjorde 1849—56 i justitierevisionsexpeditionen. Han tog då i egenskap af nyutnämnd protokollssekreterare i K. M:ts kansli afsked för att uteslutande ägna sig åt affärslifvet, hvari han redan förut som ombud för flere hypoteksföreningar deltagit. C. jämte dåvarande kommerserådet Willerding fick 1856, efter den sorgliga penningkrisen, i uppdrag att afsluta ett utländskt statslån å tolf mill. kr. C. har bedrifvit en mycket omfattande bankirrörelse i Stockholm och särskildt gjort sig bemärkt genom att han dels ensam, dels i förening med bankinrättningar förmedlat många lån till staten, städer, kommuner o. s. v. Uppkomsten af det inhemska fondsystemet är sålunda till största delen Cervins verk. — C. tillhörde en längre tidrymd förvaltningsutskottet inom Stockholms läns hushållningssällskap och var hedersledamot af detta sällskap. Led. af Landtbruksakademien. År 1862 stiftade han Stockholms läns sparbank, där han till 1888 var styrelseledamot. — Död d. 14 juni 1899. — Gift 1: 1848 med *Emma Sofia Meurk* och 2: 1859 med *Hedvig Johanna (Jenny) Meurk*.

Cervin-Stéenhoff, se *Stéenhoff*.

Cervinus, Hans Hjort-, universitetslärare, präst. Född dansk undersåte i Ausås i Skåne, där fadern *Fredrik Hansson Hjort*, gift med *Margareta Nilsdotter*, var kyrkoherde, måhända af samma släkt som Cervinska släkten, ehuru sambandet ej är fullt utredt. Födelseåret obekant. — C. blef kyrkoherde i Varberg 1642 och utnämndes 1653 till kyrkoherde i Halmstad samt 1666 till generalprost öfver Halland och 1669 till teol. professor i Lund med bibehållande af Halmstads pastorat, hvilken befattning han innehade till 1672, då han förflyttades till Helsingborg, såsom kyrkoherde, stiftsprost och biskoplig vikarie i skånska stiftet. På mångfaldigt sätt utmärkt af svenska regeringen, kunde han med säkerhet betraktas som Winstrups efterträdare på Lunds biskopsstol. Det oaktadt segrade hos honom vid den nationella brytningen kärleken för det gamla fosterlandet och han öfverflyttade 1677 till Danmark, där han dog som kyrkoherde på Själland. Det enda arbete man af honom känner är: *Oratio metrica in natalitia Jesu Christi* 1622.

Chalmers, William, donator. Född i Göteborg 1748 af engelska föräldrar,

ägnade han sig i unga år åt handel och ingick bolag med en af sina vänner, L. Kåhre. Efter några år lämnade han likväl sin plats i bolaget åt sin broder James och anträdde 1782 en utrikes resa. Följande året afgick han till Kina för att bli superkarg i Kanton och Makao och återvände 1793 till Göteborg med en ansenlig förmögenhet. Invald i styrelsen för Ostindiska kompaniet, utvecklade han en rastlös verksamhet för att förekomma den upplösning, som genom förändrade konjunkturer och störande politiska tilldragelser hotade denna inrättning, på samma gång han med kraft och nit arbetade för Trollhätte kanals fullbordande. C. testamenterade hälften af sin egendom till Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg och den andra hälften till upprättandet af en slöjdskola, som efter honom fått namn af »Chalmerska slöjdskolan»; genom k. skrifvelse af d. 13 april 1883 är namnet ändradt till Chalmers' tekniska läroanstalt. Ett årligt statsanslag utgår till denna välkända teknologiska läroanstalt. — C. erhöll 1809 kansliråds titel och afled ogift d. 3 juli 1811.

Chapman, Fredrik Henrik af, grundläggare af det nya svenska skeppsbyggeriet. Född i Göteborg d. 9 sept. 1721. Föräldrar: från England inflyttade majoren vid Göteborgs eskader *Thomas Chapman* och *Susanna Colson*. — Som femton års yngling begaf sig C. till Stockholm för att lära sig skeppsbyggeri, i hvilket han sedan fullkomnade sin skicklighet genom utländska resor. Under en af dessa — till England 1741 — väckte hans trägna besök på varfvet misstankar om hans afsikter, hvarför han blef häktad. Men strax därpå lösgifven, erhöll han anbud att träda i engelsk tjänst, hvilket han afböjde. C. arbetade öfver två år som timmerman i London. 1744 återvände han till Göteborg, där han och en annan upprättade ett skeppsvarf. 1752—56 studerade han åter. utrikes, och 1757 utnämndes han till underskeppsbyggmästare vid örlogsflottan. Fältmarskalken grefve Augustin Ehrensvärd, hvilken ville skaffa Sverige en lämplig skärgårdsflotta, tillkallade C., som efter egna idéer fick bygga ett par skepp för Finlands kustförsvar. C. kommenderades som skeppsbyggmästare till den finska eskadern och flyttade 1760 till Sveaborg. 1764 utnämnd till öfverskeppsbyggmästare, flyttade han till Stockholm, där en del förslag, som han framlade i en afhandling, väckte förtroende. 1768 byggde han den första kanonslupen och sedan kanonjollar och däckade kanonslupar. — 1764 invaldes C. i deputationen för ordnandet af örlogsskeppscerterna och utsågs sedermera i början af Gustaf III:s regering till ledamot i kommittén för förslag till den nya örlogsflottan. C:s plan antogs, och 1776 profseglade han det andra af de fyra linjeskepp, som skulle byggas i Karlskrona. Han blef öfverste vid amiralitetet och ledamot af amiralitetskollegium samt erhöll 1781 öfverbefälet öfver skeppsbyggnadsdetaljen vid varfvet i Karlskrona och 1782 också öfver tacklings- och artilleridetaljerna. 1783 blef han kontreamiral och varfsamiral och 1791 viceamiral, från hvilken befattning han 1793 tog afsked. Från 1781—90 färdigbyggdes elfva linjeskepp, lika många fregatter och en mängd mindre fartyg. — C. fortfor att på gamla dagar uppgöra förslag och ritningar samt skref åtskilliga afhandlingar m. m. Led. af Vet.-akad. — Då Gustaf Adolf 1793, i sällskap med sin farbroder, hertigen-regenten, gjorde ett besök i Karlskrona, beslöts att uppsätta C:s bröstbild i varfvets modellsal, hvilket också skedde 1800. Död d. 19 aug. 1808. — Sv. Akademien lät 1817 slå en minnespenning öfver honom. — Ogift.

Charleville, Carl Johan Gustaf Vilhelm, biskop. Född i Fifvelstads församling af Linköpings län d. 1 okt. 1827. Föräldrar: kaptenen *Carl Gustaf Charleville* och *Karin Gylling*. — C. blef student i Uppsala 1846, hvarest han 1851 förvärfvade sig den filosofiska graden. Efter några års lärarevikariat utnämndes han 1857 till adjunkt vid Linköpings elementarläroverk, aflade teologie kandidatexamen 1859, prästvigdes s. å. och blef 1862 lektor i teologi och hebreiska vid Örebro allm. läroverk. Härifrån kallades han dock redan 1863 till kyrkoherde i Törnevalla i Östergötland, hvarifrån han 1879 förflyttades till liknande befattning i Vadstena. Efter att vid biskopsvalet i Linköpings stift 1884 varit uppförd å tredje förslagsrummet, kallades han 1885 till domprost i Linköping och utnämndes 1893 till samma stifts biskop. Teologie doktorshatten förvärfvade han vid 1877 års jubelfest. — C. har som fullmäktig för sitt stifts prästerskap bevistat kyrkomötena 1878, 1883 och 1888, och de två följande som självskrifven ledamot och har såväl här som i sina skrifter visat sig tillhöra den mera moderata riktningen inom statskyrkan. Bland hans arbeten märkas: *Om schismerna i den gamla kyrkan* 1860, *Söken stadens bästa; Trons frihet och kärlekens tvång; Två betraktelser* 1877, *Herdabref* 1893, m. fl. — Gift 1860 med *Magdalena Charlotta (Malin) Roman*.

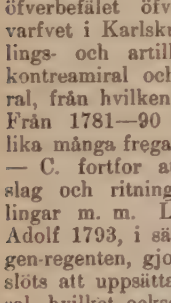

Charlier, Carl Vilhelm Ludvig, universitetslärare. Född i Östersund d. 1 april 1862. Föräldrar: inspektoren *Emmerich Emanuel Charlier* och *Aurora Christina Hollstein*. — Efter studier vid Östersunds läroverk blef C. student i Uppsala 1881, hvarest han 1882 blef fil. kand. och 1887 fil. doktor. S. å. kallad till docent i astronomi vid Uppsala universitet, utnämndes han därstädes till observator 1890 och 1897 till professor i samma ämne vid Lunds universitet. Vissa C. i sammanhang med hans befordran och installation drabbade trakasserier, som ansågos ha sin rot i hans från Verdandirörelsen i Uppsala kända frisinnade åsikter, föranledde en demonstrativ välkomsthälsning från Lunds universitets frisinnade kontingent. — C., som nov. 1887—juni 1888 vistades vid Pulkowaobservatoriet i Ryssland för att studera fotografens användning inom astronomien, tillbragte ytterligare såsom innehafvare af riksstatens resestipendium tiden dec. 1895—jan. 1897 i Tyskland, företrädesvis München, för att där utarbeta en metod att beräkna fotografiska och astronomiska objektiv, i hvilket syfte han äfven efterföljande somrar vistats i samma stad. Han är sedan 1898 led. af Vet.-akad. och var v. ordf. i 1898 års personskattefrikommitté, inom hvilken han uppgjorde ett eget förslag till frågans lösning, som också föreligger i tryck. Bland hans öfriga arbeten märkas: *Stjärnvärlden* 1888 (jämte E. Jäderin), *Über die Anvendung der Sternphotografie zu Helligkeitsmessungen der Sterne* (i Festskrift till Pulkowaobservatoriets 50-årsjubileum 1889), *Almanackan och Tideräkningen*, 1894, *Kan religion finnas utan gudomlig uppenbarelse?* 1895, en mängd uppsatser i vetenskapliga tidskrifter, m. fl. — Gift 1897 med *Siri Dorotea Leissner*.

Chemnitz, Bogislaus Philipp von, historieskrifvare. Född i Stettin d. 9 maj 1605. Föräldrar: geheimerådet, doktor *Martinus Chem-*

nitius och *Margareta Cameraria*. — Efter någon tids vistelse vid universiteten i Rostock och Jena, hvarunder han hufvudsakligen sysselsatte sig med historia och rättsvetenskap, ingick C. först i holländsk och sedan i svensk tjänst och deltog som »befälhafvare» i trettioåriga kriget från 1630 till 1639. Härunder fäste han genom en broschyr, Senatus deorum, skildrande Tysklands sorgliga tillstånd, vid sig Axel Oxenstiernas uppmärksamhet. 1640 utgaf han under det antagna namnet »Hippolithus a Lapide» sitt mot österrikiska kejsarhuset riktade arbete: *De ratione status in imperio nostro romano-germanico*, som inspirerades af Oxenstierna och hvari förf. sökte bevisa, att högsta myndigheten i tyska riket tillhörde icke kejsaren utan riksdagen. Han erhöll nu i uppdrag att skrifva den nya svenska krigshistoria, som under titel *Geschichte des Schwedischen in Deutschland geführten Kriegs aus glaubwürdigen und mehrentheils Originalacten, Documenten und Relationen*, utkom med två delar under C:s lifstid. Vid slottsbranden i Stockholm 1697 förlorades en stor del af manuskriptet. Resten, 1:a boken af 3:e delen och 4:e delen, utgafs 1855—59 på statens bekostnad. Befullmäktigad som drottningens historiograf 1644, upphöjdes han fyra år därefter i adligt stånd under namn af *von Chemnitz* och erhöll 1675 titel af hofråd. Död d. 17 maj 1678. — Gift med *Margareta Ahlborn*.

Chenon, Paschilius Dionysius, bergsman. Född i Frankrike af en adlig ätt, som förde tvenne blå dufvor i vapnet. — För religionsförföljelser tvungen att lämna sitt fädernesland, inflyttade C. mot slutet af 1500-talet till Sverige, där han nedsatte sig i Västmanland. I betraktande af det ofullkomliga sätt, på hvilket järnhandteringen i Sverige bedrefs af brist på skickliga arbetare, erbjöd han sig att anskaffa sådana från Flandern, och undfick af Carl IX ett pass, dateradt Nyköping i juli 1600, hvarmed han begaf sig utomlands och lyckades med många äfventyr och faror anskaffa en mängd grufarbetare och smeder. Vid en ny resa, företagen sju år därefter, medförde han åter en hop smideskunniga landsmän, hvilka under namn af valloner sedan spridde sig till åtskilliga delar af riket. Själf uppgifves han ha afböjt den förläning af Kroppa (nuvarande Storfors) kronobruk, som Gustaf Adolf tillärnat honom för hans förtjänster, och dog i fattigdom i Filipstad 1620. — Gift med en flicka från Värmland *Johanna Persdotter*.

1. **Chesnecopherus, Nils,** lärd. Född 1574 i Ekeby i Kumla socken i Nerike, där fadern *Laurentius Nicolai*, gift med *Ingrid Olofsdotter*, var kyrkoherde. (Namnet troligen en latinisering af födelseorten.) — Filosofie magister i Marburg 1593, utnämndes C. kort därefter till professor vid samma akademi och utgaf i denna egenskap flera akademiska disputationer i matematik. Vid en af dessa, som ventilerades i jan. 1600, fungerade den regerande landtgrefven af Hessen Moritz själf såsom preses och lyckönskade vid aktens slut med några latinska verser den berömde författaren. Samma år promoverad juris utriusque doktor, fick han kort därefter af kejsar Rudolf II mottaga diplom som tysk-romersk adelsman, och återvände till Sverige 1602. Här lyckades C. snart vinna Carls IX:s stora ynnest, bland annat för en afhandling, kallad: *Skäl och Orsaker, hvarför Sveriges Rikes Ständer afsagt K. Sigismund Sveriges krona*, som särdeles behagade Carl, hvilken därför utnämnde C. till sin hofkansler. C. användes sedan som sändebud, dels till Ryssland och Danmark, dels till Mecklenburg och andra tyska hof, och begagnades af Gustaf Adolf som underhandlare mellan honom och änkedrottningen, vid konungens tilltänkta förmälning med Ebba Brahe. I den vid kröningsriksdagen 1617 uppkomna tvisten mellan konungen å ena sidan samt änkedrottningen och hertigarna å den andra, rörande frågan, huruvida adeln i hertigdömena skulle göra rusttjänsten omedelbart under konungen och kronan eller under hertigarna, antog sig C. de senares sak och författade en skrift, som innehöll: *Skäl och bevis, att Arffurstarne äga rättighet att befalla Ridd. och Adeln inom sina Furstendömen, att rida under deras banér*, hvilken afhandling blef så illa upptagen af konungen, att författaren kastades i fängelse, hvarur han endast på änkedrottningens enträgna förböner blef frigifven. Död d. 15 april 1622. — Gift 1: med *Agneta Lonicera* och 2: med *Märtha Ankar*. C. fick af Carl IX adliga privilegier. Hans barn adlades med namnet *Liljeram*, men togo aldrig introduktion.

2. **Chesnecopherus, Johannes,** läkare, Sveriges första botaniska författare. Född i Ekeby 1581; den föregående broder. — Sedan han, efter studier i Rostock, Marburg, Padua och Basel, på sistnämnda plats promoverats till med. doktor, blef han vid hemkomsten 1611 läkare vid hofvet. Han utgaf då en bok om, huru de böra förhålla sig, som skola företaga någon resa, för att icke falla i svåra och häftiga sjukdomar och utnämndes 1613 till professor i medicin och fysik vid Uppsala universitet. Fysik var då liktydigt med en del filosofi samt botaniken, zoologien, kemien och mineralogien jämte delar af astronomien. C. ägnade sig hufvudsakligen åt »fysiken», så att af hans nära femtio disputationer blott en är af medicinskt innehåll. Skriften *De plantis*, 1621, är det första botaniska arbete, som tryckts i Sverige och sålunda af stort intresse. 1628—29 förestod C. också den filosofiska professuren. C. afled i stor fattigdom den 31 jan. 1635. — Gift 1: med *Ursula von Pellken* och 2: med *Katarina Katther*.

1. **Chiewitz, Elis,** tecknare och målare. Född i Stockholm den 13 maj 1784. Föräldrar: kammarmusikus *Paul Chiewitz Johanson* och *Charlotta Bergenfelt*. — C. studerade vid konstakademien och har utgifvit flera illustrationsverk, såsom *Svenska teatergalleriet*, 24 kol. etsningar med text 1826; *Ett år i Stockholm*, ett häfte 1837; *Galleri till Fredmans epistlar och sånger* samt *Scener ur Fredmans epistlar och sånger*, 12 blad 1827—28, de båda senare till större delen graverade af Ruckman. C:s arbeten ha sitt intresse hufvudsakligen för ämnenas skull. Död på Åland 1839.

2. **Chiewitz, Georg Theodor Policron,** arkitekt. Född i Stockholm d. 5 okt. 1815; den föreg. brorson. Föräldrar: gravören *Johan Georg Chiewitz* och *Karin Acrel.* — C. studerade först vid konstakademien, där han sedermera blef agré, och sedan i utlandet. Han flyttade 1850 till Finland, där han upplörtåtskilliga byggnader och upprättat planerna till Björneborgs och Nystads reglering. Bland hans verk märkas Finska riddarhuset i Helsingfors 1862 och Nya teatern därstädes 1860, som nedbrann 1863, men åter uppbyggdes 1866. I Stockholm byggde C. bl. a. Folckerska huset vid Brunkebergstorg. Död i Åbo d. 28 dec. 1862. — Gift 1: 1842 med *Laura Malvina Magnusson* och 2: 1856 med *Wilhelmina Maria Elisabeth af Grubbens.*

Choræus, Mikael, skald. Född d. 15 mars 1774 i Vörå socken i Finland. Föräldrar: pastorsadjunkten därstädes *Mikael Choræus* och *Anna Margareta Hammar.* — Vid femton års ålder förlorade C. sin fader, som lämnade honom med moder och syskon i yttersta fattigdom. På dödssängen gaf fadern honom det rådet, att uppsöka domprosten Fant i Västerås, med hälsningar, att han vore en aflägsen släkting till honom. Försedd med kläder och respenningar af några medlidsamma vänner i Kristinestad, begaf sig C. till Stockholm, där han i barnslig tanklöshet förstörde sin knappa reskassa på frukt och sötsaker. Utan tak öfver hufvud eller ett öre till sitt uppehälle, varseblef han tvenne gossar, som erhöllo penningar af en officer. Vid underrättelsen om att de läto värfva sig för flottan, beslöt han att följa deras exempel och låta inskrifva sig som skeppsgosse på ett krigsfartyg, som skulle afgå till Sveaborg. Knappt var detta gjordt, förrän han greps af en sådan förtviflan, att den väckte den främmande officerens medlidande. Denne gjorde sig närmare underrättad om hans lefnadsförhållanden och då han hörde anledningen till hans vistelse i Stockholm, lät han honom behålla värfningspenningarna och beredde honom lägenhet att komma öfver till Västerås. Af domprosten Fant upptagen som eget barn, sattes han i tillfälle att fullfölja sina studier, blef 1797 magister i Uppsala, två år därefter docent i vältalighet vid Åbo universitet och 1802 teologie adjunkt vid krigsakademien på Karlberg. Här väckte han genast stort uppseende som predikant. Den lilla slottskyrkan öfverfylldes hvarje söndag med tillströmmande åhörare från hufvudstaden, så att guvernören slutligen måste bestämma antalet af dem, som skulle vinna inträde. C. var äfven hofpredikant och pastor vid Södermanlands regemente. — Redan förut hade C. blifvit bemärkt som skald. 1799 hade han inför akademien i Åbo hållit ett tal med anledning af den nye tronarfvingens födelse, hvilket väckte stora förhoppningar. Samma år liksom det därpå följande vann han pris i Svenska akademien samt i Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg. 1802 belönades han af Svenska akademien med dess stora accessit för sin »skaldesång» *Ehrensvärd.* I dessa prisskrifter har C. mer eller mindre skattat åt den rådande akademiska smaken. Däremot framträder hans milda elegiska skaldenatur oftast varmt och innerligt i hans småstycken, såsom: *En tanke på min egen graf; Bortresan; Ederna; Rosen, fjäriln och biet; Sommarnatten; Till mina barndomsvänner; Enkans visa; Blommor till de sköna,* m. fl., vid hvilka Franzén varit hans förebild. *Omarbetning af svenska psalmer* af C. och J. O. Wallin utgåfvos 1807, två samlingar. Hans *Samlade skaldestycken* utkommo först 1815, efter hans död. På väg att vinna en akademisk lärostol vid universitetet i Åbo, lades han af en tärande lungsot på sjuksängen och dog d. 3 juni 1806. Öfver hans graf på Solna kyrkogård läto hans vänner sätta en ohuggen sten med den enkla inskriften: Choræus. — Gift 1805 med *Sofia Christina Wester,* som 1807 ingick nytt äktenskap med skalden Franzén.

Christerson, Jarl Casimir Eugène, sjöofficer, statsråd. Född i Karlskrona d. 2 okt. 1833. Föräldrar: justitieborgmästaren därstädes, lagmannen *Håkan Fredrik Christierson* och *Ulrika Abelin.* — Efter 1850 i Lund aflagd studentexamen och därpå följande kurs vid Karlbergs krigsskola utnämndes C. 1853 till sekundlöjtnant vid k. flottan. Han befordrades 1867 till kapten vid skärgårdsartilleriet samt 1882 till kommendörkapten och 1889 till kommendör vid flottan. Efter att 1884—92 varit chef för marinförvaltningens artilleriafdelning kallades han d. 16 dec. 1892 till statsråd och chef för sjöförsvarsdepartementet, hvilken post han beklädde till d. 21 okt. 1898. Under sin sjöministerstid hade C., trots ej fullt lyckliga parlamentariska egenskaper och trots det missnöje, åtskilliga på hans föredragning verkställda åtgärder, t. ex. utstakningen af den s. k. Gillingeleden, väckte, att fröjda sig åt stor frikostighet mot sjöförsvaret från riksdagens sida. 1892 utnämnd till kontreamiral, erhöll han vid utträdet ur ministären värdigheten af vice amiral i flottans reserv. — Gift 1: 1867 med *Agathe Therese Lindman* och 2: 1874 med *Anna Charlotta Smerling.*

Christiernin, Per Niklas, universitetslärare, rättslärd. Född d. 27 juli 1725 i V. Fernebo i Västmanlands län. Föräldrar: dåvarande lektorn i Västerås, sedermera kyrkoherden i V. Fernebo *Nicolaus Petri Christiernin* och *Elisabet Slotterman.* — Student vid Uppsala universitet redan 1736, promoverades han 1752 till filosofie magister och förordnades fyra år därefter till docent. Juris doktor 1763 och juris professor 1770, utbytte han ett år senare denna lärostol mot den logic. et metaphys. professuren. Slutligen lät han prästviga sig vid femtiotvå års ålder och utnämndes 1787 till kyrkoherde i Öfver- och Ytter-Gran, där han slutade sin lefnad d. 24 febr. 1799. Anhängare af Hattpartiet och dess statsekonomiska grundsatser, råkade C. vid utvecklandet af sina finansiella läror i strid med

den bekante Nordencrantz, hvilken strid räckte i tio år och först efter en skandalös rättegång slutade med Nordencrantz' död 1772. Som filosof bekände C. sig obetingadt till Lockes filosofi och kom, i sin ifver att försvara denna lära mot den kritiska filosofien, in på ett nytt stridsfält, där kampen slutade med hans suspension från rektorsämbetet (se Boethius, Daniel). Hans efterlämnade skrifter utgöras också, utom af disputationerna i ekonomiska och filosofiska ämnen, mest af stridsskrifter. — Gift 1767 med *Inga Elisabet von Kiörning*.

Chronander, Jakob Persson, dramatisk författare. Född i Västergötland, troligen i början af 1620-talet, blef han juris licentiat i Åbo och därefter justitieadministrator i Pommern. Han blef 1660 häradshöfding å Gotland och var 1661—67 öfverborgmästare öfver Visby stad. I vår litteraturhistoria har C. beredt sig ett rum såsom författare till tvenne dramatiska kompositioner: *Surge eller Flijt och Oflijtighetz Skode-Spegel*, uppförd vid magisterpromotionen i Åbo 1647, samt *Bele-Snack, eller een ny Comoedia, innehållandes om Gifftermåhl och Frijerii åthskilleliga lustige Discurser och Domar*, som uppfördes på samma ställe två år senare vid riksrådet J. Kurcks bröllop. Han anses vara den första svenska författare, som efterbildat medeltidens »moraliteter».

Chydenius, Anders, präst, riksdagsman, statsekonomisk och politisk skriftställare. Född i Sotkamo socken i Österbotten d. 24 febr. 1729. Föräldrar: kaplanen i Sotkamo, sedermera kyrkoherden i Gamla Karleby *Jakob Chydenius* och *Hedvig Hornæus*. — Efter studier vid Åbo och Uppsala akademi, blef C. filosofie kandidat i Åbo 1753 och magister 1754. Redan året förut hade han blifvit prästvigd och kaplan i Nedervetil, hvarifrån han 1770 förflyttades till Gamla Karleby som kyrkoherde. Här verkade han till sin död d. 1 febr. 1803. — Inom denna enkla yttre lefnadsram inrymmes en af sitt tidehvarfs märkligaste och mest upplysta personligheter, till hvilken svenska folket, kanske mer än till någon annan, står i skuld för förvärfvandet af den tryckfrihet, som är vårt lands ära och berömmelse. — Under sin studietid hade han med förkärlek ägnat sig åt naturvetenskapliga studier, hvilka kommo honom väl tillpass, då han beslutit att i någon mån söka afhjälpa den rådande läkarebristen. På sitt kaplansboställe inrättade han ett laboratorium för tillredande af läkemedel, skref recept, anställde med framgång operationer, i synnerhet på ögonsjuka, och uppfann ett ögonvatten samt var en ifrig vän af koppympningen. Tillika visade han sig som en nitisk själasörjare och dugande praktisk jordbrukare. — Sina lediga fristunder använde han till nationalekonomiska studier, främst af Nordencrantz' och de franska fysiokraternas skrifter, och insöp en bestämd misstro till de tvångsåtgärder, med hvilka man på den tiden trodde sig befordra näringarnas uppblomstring. Han försökte sig ock snart själf som skriftställare och erhöll Vetenskapsakademiens silfverjetton för afhandlingarna: *Om bästa sättet att uppodla mosslupna ängar* 1763 och *Om kärrors förbättring* 1764. Däremot stötte han rådande fördomar betydligt för hufvudet genom sin 1763 inlämnade täflingsskrift: *Hvad kan vara orsaken, att sådan myckenhet svenskt folk årligen flytter utur landet? och genom hvad författningar det kan bäst förekommas?*, hvari han oförtäckt gaf uttryck åt sin mening, att alla författningar, som hämmade arbetets frihet, borde afskaffas. Särskildt hade han i sin hembygd lärt sig på nära håll inse skadligheten af stapelmonopolet för Stockholm, Åbo och Gefle, och hans 1765 utgifna skrift: *Vederläggning af de skäl, hvarmed man söker bestrida öster- och vesterbottniska samt vesternorrländska städerne fri seglation*, trycktes på Gamla Karleby stads bekostnad. Med synnerlig skärpa och i koncis form angrep han 1765 i *Källan til rikets vanmagt* 1724 års produktplakat, som förbjöd främmande nationers fartyg att till Sverige frakta andra än sitt eget lands produkter. Arbetet framkallade motskrifter och från C:s sida genmälen. — Dessa hans skrifter hade på honom fäst allmän uppmärksamhet, och till riksdagen 1765—66 valde Österbottens kaplaner honom som sitt ombud. Hans handelsekonomiska åsikter förde honom helt naturligt till Mössornas leder, och bidrog han verksamt till lösningen af frågorna om stapelstadstvånget och bondeseglationen. Mössorna hade under den långa tid, de stått i minoriteten, lärt sig värdera tryckfrihetens nytta och voro fast beslutna att få sådan till stånd, men svårligen skulle 1766 års tryckfrihetsförordning etablerat en så vidsträckt frihet, om ej C. varit. Det var han, som i stora sekreta deputationens lagutskott med borgare och bönders hjälp lyckades genomdrifva förslaget till ständen om censurens afskaffande (utom å teologiska skrifter) jämte tvenne viktiga grundsatser, som sedermera upptogos af 1809 års män, nämligen offentliga handlingars tillgänglighet och tryckfrihetsordningens egenskap af grundlag. Trots adelns motstånd blef ock deputationens hemställan riksens ständers beslut. — Men innan ännu denna förordning vunnit laga kraft, fick C. själf erfara, att yttrandefriheten ej ännu var tryggad. Han hade nämligen tagit sig före att i en broschyr *Rikets hjelp genom en Naturlig Finance-system* 1766, belysa de enligt hans åsikt, som erfarenheten sedermera visat vara allt annat än ogrundad, skadliga åtgärder för återförande af bankosedlarnas värde till sitt nominella belopp, som föreslagits af sekreta utskottet. Censor gaf först sitt tillstånd till tryckningen, men återkallade sedermera detta, varnad af landtmarskalken Rudbeck. C. erhöll dock af sitt stånd tillstånd till utgifvande af skriften, hvilken väckte ett oerhördt uppseende och en lågande förtrytelse hos Mösspartiets spetsar. Sekreta utskottet förekallade C. till personligt förhör och, under förevändning att därigenom skydda honom från strängare straff, fränkände honom prästeståndet behörighet att vara riksdagsman för pågående och närmast följande riksdag i juli 1766. Trots detta beslut,

återvalde honom Österbottens kaplaner som fullmäktig vid 1769 års riksdag, men deras valrätt underkändes och C. fick vända om hem. Vid 1779 års riksdag synes han i främsta ledet bland religionsfrihetens vänner, till hvars förmån han ingaf ett i varma ordalag affattadt memorial, som, förut genomsedt af Gustaf III, gaf denne anledning till yttrandet: »Nog är jag dock något dristig, men jag hade aldrig vågat, det Chydenius vågade.» Memorialet, som godkändes af de tre lekmannaståndén, kom att hufvudsakligen ligga till grund för Gustaf III:s förordning 1781 om utvidgad religionsfrihet. Äfven vid riksdagen i Gefle 1792 var C. representant för Österbottens kyrkoherdar, men kom för sent fram för att hinna verksammare deltaga i öfverläggningarna. — Han fortfor att vara verksam som nationalekonomisk skriftställare genom att 1777 ingifva svar på Göteborgs Vitterhets- och Vetenskapssamhälles uppställda fråga: *Huruvida landthandel för et rike i gemen är nyttig eller skadelig och i hvad mon den bidrager till industriens uplifvande eller aftagande?*, hvari han kraftigt utlägger landthandelns nytta. 1778 utgaf han: *Tankar om Husbönders och Tienstehions naturliga rätt*, hvarjämte han i artiklar i Dagligt Allehanda 1778—79 uttalade sig för upphäfvande af de stadganden, som bundo tjänarna vid årstjänst och viss årslön, och han har äfven författat andra småskrifter. I sitt enskilda lif var han vänlig och hjälpsam. — Gift 1755 med *Beata Magdalena Mellberg*, efterlämnade C. inga barn. Hans *Politiska skrifter* utgåfvos 1877—80 med en historisk inledning af prof. E. G. Palmén.

Claëson, ursprungligen dansk släkt, som invandrade till Sverige 1728 med byggmästaren *Claus Clausen*, hvars son kallade sig Claëson.

1. **Claëson, Kristian Teodor**, filosofisk skriftställare. Född i Stockholm d. 7 juli 1827. Föräldrar: assessorn *Teodor Claëson* och *Vendela Margareta Malmberg*. — Efter förberedande studier, dels i Hillska skolan å Barnängen, dels i Nya elementarskolan i Stockholm, aflade C. med utmärkt heder studentexamen i Uppsala 1847 och promoverades, efter undergången filosofie kandidatexamen 1856, året därpå till filosofie doktor. Kort därefter kallades han, på grund af sin förtjänstfulla gradualafhandling *Om möjligheten af en filosofisk rättslära*, till docent i praktisk filosofi. Det betydande anseende han redan nu hunnit förvärfva sig gjorde det till en samvetsplikt att vid universitetet fästa en vetenskaplig förmåga, som gaf anledning till så stora förhoppningar. Tillfälle därtill erbjöd sig vid upprättandet af förslag till de tvenne s. k. rörliga adjunkturer, som genom 1857 års riksdagsbeslut blifvit inrättade. Till den ena af dessa hade C. med stor röstöfvervikt erhållit första förslagsrummet, när döden oförmodadt afbröt hans så löftesrika bana d. 21 nov. 1859. »Hans skrifter, efter författarens död samlade och utgifna, innehålla dels uppsatser, som belysa vissa af Boströms läror, dels afhandlingar och recensioner, i hvilka flera af lifvets viktigaste frågor behandlas med en sällsynt förening af grundlighet i forskning och klarhet i framställning.» C. framträdde mest självständigt å det språkfilosofiska området, där han sökte visa, att man måste fatta språket som en uppenbarelse af nationalandan eller nationens idé. Hans förnämsta arbete är utom gradualafhandlingen: *Om språkets ursprung och väsende* 1858. — Ogift. — Hans yngre broder, *Gustaf Albert C.*, född 1830, student i Uppsala 1853 och f. d. skolföreståndare i Stockholm, har gjort sig känd som författare till en vid elementarundervisningen mycket använd lärobok i svensk litteraturhistoria.

2. **Claëson, Nils Ludvig Alfred**, statsråd; den föregåendes kusins son. Född å Lindhof d. 15 nov. 1848. Föräldrar: häradshöfdingen i Södertörns domsaga *Nils Christian Claëson* och *Charlotte Elisabet Ståhle*. — C. blef student i Uppsala, aflade därstädes hofrättsexamen 1871, blef vice häradshöfding 1874 och utnämndes till assessor i Svea hofrätt 1883. T. f. revisionssekreterare s. å., förordnades han 1884 till expeditionschef i ecklesiastikdepartementet, var 1889—92 riksdagens justitieombudsman och utnämndes 1892 till justitieråd. Vid sidan af dessa sina ordinarie värf var han ordförande i direktionen för högre lärarinneseminariet 1891—98, var lekmannaombud för Stockholms stad vid 1898 års kyrkomöte och har beklädt andra olikartade uppdrag. Sedan d. 22 juni 1898 är han statsråd och chef för ecklesiastikdepartementet och har såsom sådan bl. a. haft glädjen att vid 1901 års riksdag genomdrifva anslag till ett åttiotal nya ordinarie lärareplatser vid statens läroverk. — Gift 1875 med *Françisca (Fanny) Euphemia Helleday*.

Clason. Släkten förmenas vara af wallonskt ursprung. Dess äldste med visshet kända stamfader, grosshandlaren och brukspatronen i Stockholm *Johan Clason*, född 1667, död 1747, var fader till den för sitt delägarskap i de Königska växelkontoren under frihetstiden bekante grosshandlaren och riksdagsmannen *Isaac Clason*, född 1710 död 1772, från hvilken här nedan upptagna släktmedlemmar härstamma.

1. **Clason, Edvard Clas Herman**, anatom. Född på Furudals bruk i Ore socken, Kopparbergs län, d. 17 okt 1829. Föräldrar: brukspatronen *Isaac Gustaf Clason* (sonson till grosshandlaren I. Clason, se ofvan) och *Henrika Gahn*. — Student i Uppsala 1849, filosofie kandidat 1851, medicine kandidat 1857, licentiat 1861. C. blef 1862 docent och 1863 adjunkt i anatomi och fysiologi och utnämndes 1882 till professor i anatomi i Uppsala, där han förut sedan 1877 som e. o. professor förestått professuren. 1897 erhöll han afsked med pension. Ledamot af Vetenskapsakademien 1887. — C. var en synnerligen framstående lärare, och den anatomiska institutionen

i Uppsala gick under hans ledning betydligt framåt. Bland hans skrifter märkas: *Om ryggradskrökningarnas ætiologi* 1861; *Om menniskohjernans vinklar och fåror* 1868; *Reseberättelse* 1873, o. s. v. — Gift 1862 med *Clara Malvina Ulff.*

2. **Clason, Isaac Gustaf,** arkitekt. Född d. 30 juli 1856 på Rottneby vid Falun; den föregåendes halfbrors son. Föräldrar: direktören *Isaac Gustaf Clason* och *Maria Charlotta Lorichs.* — C. blef 1874 student och studerade därefter vid Tekniska högskolan i akt och mening att bli ingeniör. 1877 gick han dock öfver till arkitekturafdelningen och inträdde 1879 i konstakademien, där han under Scholander 1879—81 genomgick arkitekturskolan och erhöll k. medalj. 1883—86 företog han en resa i utlandet, blef 1890 professor i arkitektur vid Tekniska högskolan och 1889 ledamot af konstakademien. — C. är en af Sveriges främsta arkitekter, hvilken utfört storslagna verk, såsom Bünsowska huset vid Strandvägen i Stockholm 1886—88, idén hämtad från franska ungrenässansen, Nordiska museet, med äldre svenskt motiv, hvartill de första skizzerna voro färdiga 1889 efter samarbete med professor Isæus, von Hallwylska palatset vid Hamngatan 1893, spanskt motiv, grefve Clarence von Rosens hus vid Strandvägen 1896. Bland C:s öfriga verk må nämnas: Östermalms saluhall 1888, i samarbete med K. Sahlin, Adelswärdska huset vid Drottninggatan 1889, Norrlands nations hus i Uppsala 1889, i holländsk renässans, telegrafhuset i Göteborg 1891, Kronovall 1893 och Hjularöd 1894 (jämte Wahlman), båda i Skåne. — Alla C:s verk äro värdiga och förnäma med utmärkt, om också sparsam ornamentik, och som materiel använder han helst råtegel och huggen sten. Han är en af den yngre svenska arkitekturens föregångsmän, hvilken gent emot rutinen uppställt det konstnärligas, fantasiens rätt, dock så att byggnadens allmänna bestämmelse tager sig uttryck i dess yttre, som också skall vara ett uttryck för dess inre fördelning. Han har också tagit till orda så väl i tal som skrift mot det okonstnärliga i de moderna stadsplanerna. 1900 valdes han till medlem i Stockholms stadsfullmäktige, där han med kraft förfäktat det konstnärligas rätt gentemot den enbart krassa nyttan i afseende å regleringsfrågor. — Gift 1892 med *Kerstin Petre,* sondotter till Thore Petre (se nedan).

Clerck, Hans, amiral. Född i Stockholm d. 3 juni 1639. Föräldrar: amiralitetsrådet *Hans Clerck* och *Brita Swan.* — Efter studier i Uppsala åtföljde C. såsom hofjunkare riksrådet Nils Brahe 1661 på beskickning till England, där han kvarstannade någon tid för att fortsätta sina studier i Oxford. Härifrån begaf han sig till Leyden och antog tjänst på holländska örlogsflottan, med hvilken han i åtta år, under de berömda sjöhjältarna Brakel, Opdam och van Tromp, deltog i de flesta då förefallande sjödrabbningar. Återkommen till Sverige, blef han kommendant på Vaxholm, 1671 holmmajor, 1673 amirallöjtnant och 1674 amiralitetsråd samt utmärkte sig i synnerhet i sjöstriderna mot danskarna. I slaget vid Öland 1676 sökte han jämte ett par andra hålla stånd mot fienden, men måste, sedan han svårt sårats, draga sig tillbaka. S. å. utnämndes han till amiral, med särskildt uppdrag att ordna sjöförsvaret. Efter freden utnämndes han 1680 till landshöfding i Västerbotten, hvarifrån han 1683 förflyttades till Kalmar och slutligen 1693 till Nyköping. Han upphöjdes i friherrligt stånd 1687. Vid ständernas sammanträde i Stockholm 1710 utsågs C. till landtmarskalk, hvarefter han af Carl XII utnämndes till kungligt råd och president i Göta hofrätt, hvilka ämbeten han aldrig kom att tillträda, emedan han kort därefter dog i Arboga d. 18 april 1711. — Gift med *Anna Bure.*

Clerck, Carl Alexander, naturforskare, entomolog. C. uppgifves ha varit född 1710, och inskrefs som studerande i Stockholms nations matrikel i Uppsala 1726. På ämbetsmannabanan, som han efter slutade studier beträdde, stannade han som kommissarie vid Stockholms stads bemedlingskommission. Det var icke heller på den, utan på ett helt annat fält, nämligen naturvetenskapernas, som han skördade sina lagrar och beredde sig ett namn. Lärjunge af Linné, ägnade han sig med förkärlek åt studiet af de lägre djurarterna och var inom Sverige den förste, som mera uteslutande sysselsatte sig med spindlarna och deras naturalhistoria. I detta hänseende har han efterlämnat åtskilliga arbeten af klassiskt anseende, såsom: *Svenska Spindlar, med illuminerade figurer* 1757; *Nomenclator extemporaneus rerum naturalium secundum Systema Naturæ Linnæanum* 1759; *Icones insectorum rariorum, med illuminerade figurer* 1759, o. s. v. För sina vetenskapliga förtjänster invaldes han till ledamot i Vetenskapssocieteten i Uppsala (före 1757) samt af Vetenskapsakademien 1764. Död d. 22 juli 1765.

Clewberg, A. N., se Edelcrantz.

Cleve, Per Teodor, kemist, geolog. Född i Stockholm d. 10 febr. 1840. Föräldrar: stadsmäklaren *Fredrik Teodor Cleve* och *Sofia Ulrika Glansberg.* — Sedan C. i maj 1858 aflagt studentexamen i Uppsala, fick han tillfälle att sommaren s. å. studera mineralogi under professor Mosanders ledning och förordnades till amanuens vid mineraliekabinettet i Uppsala 1860. Promoverad filosofie doktor och kallad till docent i kemi 1863, företog han 1866—67 en resa genom England, Frankrike, Italien och Schweiz, för kemiska och geologiska studier. Sistnämnda år af Vetenskapsakademien utnämnd till Letterstedtsk stipendiat, anträdde han en resa öfver Tyskland och Frankrike, till Amerika, besökte trakterna kring de stora sjöarna i Nordamerika, Canada, Boston m. fl. ställen; begaf sig från Newyork

till Västindien och undersökte de nordöstra Antillernas geologiska formation. Efter återkomsten till Sverige förordnades han att under ett år förestå professuren i kemi vid Teknologiska institutet och utnämndes 1870 till adjunkt i kemi vid samma läroverk samt 1874 till professor i kemi vid Uppsala universitet. — Ledamot af Société chimique de Paris 1866, af Vetenskapsakademien 1871, medlem i redaktionskommittén för utgifvande af Bulletin de la Société. chim. de Paris 1872, ledamot af sällskapet Pro Flora et Fauna fennica 1868, af Dublin Microscopical Club, af danska 1880 och norska 1892 videnskabsselskaben, af fysiografiska sällskapet i Lund 1882 m. m. C. kreerades 1891 till juris hedersdoktor vid Glasgows universitet. — C. har författat många arbeten i kemi, geologi och botanik. Hans kemiska arbeten behandla förnämligast platinans ammoniakaliska föreningar, de sällsynta jordmetallernas föreningar och naftalins derivat. I de botaniska behandlar han sötvattensalgerna och diatomacéerna. Han har påvisat de senares betydelse för geologien och de pelagiska diatomacéernas betydelse för kunskapen om hafvets rörelser och vattenmassornas flytning. Bland hans arbeten märkas: *Om stenkol* etc. 1872; *Om koralllerna* etc. 1873; *Lärobok i kemi* 1872—75; *Kort lärobok i oorganisk och organisk kemi för begynnare* 1874; *Qvalitativ kemisk analys* 1885; *Lärobok i kemiens grunder* 1886; *Lärobok i organisk kemi* 1888, o. s. v. — Gift 1874 med *Alma Öhbom*, som, född 1845, äfven uppträdt som författarinna med: *Eva Sten* 1896; *Ebb och flod* 1898, m. fl. berättelser.

Clodt, Johan Adolf von Jürgensburg, krigare, memoarförfattare. Född d. 5 aug. 1650. Föräldrar: landtrådet *Gustaf Adolf Clodt von Jürgensburg* och *Brita Stuart*. — C. ingick, sjutton år gammal, i Carl XI:s lifgarde och deltog 1676—79 i skånska fälttåget. 1694 öfverstelöjtnant vid Nylands regemente, 1702 öfverste och chef för Rigiska infanteriregementet, blef han 1703 Lewenhaupts närmaste man, då denne fick öfverbefälet i Kurland-Litaven. Han blef 1706 generalmajor och 1708 öfverbefälhafvare efter Lewenhaupt. Två år senare ledde han jämte guvernören Stromberg försvaret af Riga och blef krigsfånge. C. fick 1712 på hedersord resa till Sverige för att utverka sin utväxling mot furst Trubetskoj, men lyckades ej, hvarför han måste ånyo bli fånge. 1714 friherre och 1720 generallöjtnant och landtråd i Estland, afled han s. å. som fånge i Ryssland. Hans 1699 gjorda *Anteckningar* äro särskildt af vikt rörande skånska kriget. — Gift 1: 1682 med friherrinnan *Anna Margareta von Liewen* och 2: 1706 med grefvinnan *Juliana Christina Bonde*.

Cnattingius, Anders Jakob Danielsson, präst, pedagogisk skriftställare. Född i Askeryds församling af Linköpings stift d. 13 febr. 1792. Föräldrar: prosten och kyrkoherden *Daniel Cnattingius* och *Anna Charlotta Edman*. — Student i Uppsala 1810, ägnade sig C. åt kyrkans tjänst och anställdes, sedan han blifvit ordinerad till präst 1816 och i hufvudstaden innehaft ett par e. o. prästerliga befattningar, som lärare vid Norrmalms allmänna barnskola i Stockholm. På denna plats verkade han med synnerligt nit, icke blott som lärare, utan äfven som varm ifrare för en bättre undervisningsmetod, som då ansågs ha nått sin höjdpunkt i den s. k. växelundervisningen. — 1822 inkallad till direktionsledamot och sekreterare i Sällskapet för växelundervisningens befrämjande, erhöll han kronprinsen Oscars befallning att organisera en normalskola enligt detta undervisningssätt i Kristiania 1825, och insattes året därpå som ledamot i kommittén för öfverseendet af rikets allmänna undervisningsverk. Han utarbetade en mängd läse- och undervisningsböcker för folkskolan, såsom: *Lärobok i historien och geografien för begynnare* 1825; *Läsebok i folkskolor* 1832; *Biblisk historia för barn* 1843, m. fl., hvilka vunnit anseende och utkommo i flera upplagor. Utnämnd till hofpredikant. 1828, blef han 1832 kyrkoherde i Flisby och Sölberga regala pastorat af Linköpings stift, hvarifrån han 1850 förflyttades till Kettilstad och Tjärstad. Död 1864. Stiftsrepresentant vid åtskilliga riksdagar, följde han alltid med liflig uppmärksamhet frågorna om folkundervisningen och ägnade såväl inom ståndet som i en fortsatt skriftställareverksamhet en oaflåtlig granskning åt Sveriges kyrkolag och dess förbättrande. Medlem af en mängd pedagogiska föreningar och sällskap och var jämte K. F. Dahlgren stiftare af Manhemsförbundet 1815. — Gift 1834 med *Ulrika Matilda Sofia Cnattingius*.

Collin, Anders, religiös svärmare. Född d. 27 dec. 1754 i Kumla socken i Nerike, där föräldrarna voro bondfolk. — Vid sjutton års ålder anställd i Stockholm såsom strumpväfvare, hade C. blifvit bekant med Böhmes lära. Hans religiösa känsla, ytterligare närd genom läsningen af Arndts och Tollstadii skrifter, anvisade honom snart utbredningen af Böhmes lärosatser och predikandet af en »inre kraftkristendom» såsom den kallelse, han var bestämd att utföra. År 1783 trädde han i en närmare förbindelse med några »finska vänner», för hvilka han blef andlig rådgifvare. Hans bref, liksom Böhmes skrifter, öfversattes på finska och snart bildade sig i Finland en mystiskt religiös sekt, som ännu fortlefver under namn af Collinianer och hufvudsakligen utmärker sig genom inbördes kärlek, hjälpsamhet, fördragsamhet och andra kristliga dygder. År 1789, kort efter det han trädt i äktenskap, föll han i en svår sjukdom, under hvilken han säger sig blifvit »uppflyttad i en högre reningsgrad». Efter sitt tillfrisknande begynte han komma i beröring med de högre kretsarna i Stockholm, däribland hertig Carl, af hvilken han erhöll titel af hofbibliotekarie, och fortfor i några år att »med en liktänkande broder, äfven inom palatserna» utbreda kunskapen om Böhmes tro och »den inre kristendomens skatter». Emellertid började hans inflytande minskas och upphörde efterhand alldeles. De nitton sista lefnadsåren tillbragte han som barnlärare i en liten undervisningsanstalt,

som han inrättat bland Katarinabergen i Stockholm. Död d. 19 dec. 1830.

1. **Collin, Hans Samuel,** rättslärd. Född d. 2 jan. 1791 i Önnestad i Skåne. Föräldrar: kyrkoherden *Jeppa Collin* och *Katarina Maria Sinius*. — Student i Lund 1802 och filosofie magister därstädes 1811, förordnades han, efter att 1816 ha utgifvit och försvarat en akademisk afhandling *Om statsinkomsterna,* till docent i statsekonomi. Följande året utnämnd till e. o. adjunkt i samma läroämne, blef han 1820 juris utriusque doktor, med första hedersrummet — det andra innehades af C. J. Schlyter — och utnämndes s. å. till jurispr. oecon. et comm. adjunkt vid Uppsala universitet, hvilken plats han tillträdde det följande året. Men redan 1822 erhöll han konungens befallning att, tillsammans med Schlyter, utgifva en *Samling af Sveriges gamla lagar,* hvilket föranledde honom att för alltid lämna universitetet och bosätta sig i hufvudstaden. Af naturen svag och sjuklig, blef det honom icke förunnadt att deltaga i utgifvandet af mer än de två första banden, omfattande *Vest- och Östgöta-lagarne,* när döden träffade honom d. 30 mars 1833. — »Hans lif, fylldt med de lärda mödornas försakelser, var alltigenom ägnadt åt den stränga vetenskapliga forskningen och äfven på andra områden inom den juridiska vetenskapen, än det laghistoriska, har han genom utgifvande af förtjänstfulla afhandlingar gjort sitt namn kändt och aktadt.» — Ogift.

2. **Collin, August Zacharias,** den föregåendes brorson. Född i Glimåkra socken i Kristianstads län d. 23 aug. 1833. Föräldrar: kyrkoherden i Glimåkra *Martin Elmgren Collin* och *Charlotta Sofia Olin.* — Student i Lund 1852, filosofie kandidat 1856, docent i kemi 1858, filosofie doktor 1859 och lektor i främmande lefvande språk i Helsingborg 1864. C. är mest bekant för sina ordboksarbeten. Han utarbetade en tredjedel af *Engelsk-Svensk Ordbok, med Walkers uttalsbeteckning* 1875, ett i sitt slag framstående arbete. Dessutom har han öfversatt Kalidasas »Megha-dûta», *Molnbudet* 1866; utgifvit Walter Scotts »Lady of the lake», med inledning, noter och ordbok 1876; *Om och ur Rig-veda* 1877 och 1878, m. fl. Död i Göteborg d. 23 juli 1886. — Ogift.

1. **Collin, Johan Gabriel,** matematisk instrumentmakare. Född d. 21 april 1761 i Julita socken af Södermanland, där fadern var trädgårdsmästare. — I Uppsala studerade C. företrädesvis matematik och fysik och tjänstgjorde någon tid som auskultant i bergskollegium. C. blef instrumentmakare för Vetenskapsakademien 1793. Flera nya uppfinningar af värde rättfärdigade detta akademiens val. Bland dem må nämnas en distansmätare, som allmänt infördes inom armén, en sjökikare, hvars förträffliga egenskaper vunno allmänt erkännande, en större vågbalans med mikrometer, som vid de på bruksocietetens bekostnad anställda hydrauliska försöken på det högsta lofordades, nya uppsättningsinstrument för fält- och belägringsartilleriet, m. m. Ledamot af Vetenskapsakademien 1812. Död d. 25 febr. 1825. — Gift med *Maria Sofia Enhörning.*

2. **Collin, Johan Gabriel,** läkare, medicinsk skriftställare. Född d. 6 april 1794 i Stockholm; den föregåendes son. — Han inskrefs 1812 som student vid Uppsala universitet och antogs 1813 som extra underläkare vid den mot Norge sammandragna reservarmén, hvarest han snart befordrades till bataljonsläkare. Efter återkomsten till hemmet antagen till elev vid Karolinska institutet, genomgick han 1818 mediko-filosofiska examen; men då han i anseende till föräldrarnas medellöshet icke kunde få fullända sina medicinska studier vid universitetet, måste han inskränka sig till den mediko-kirurgiska kursen vid institutet, hvarest han 1820 utexaminerades som kirurgie magister. Kort därefter anställd som läkare i Mariefred, innehade han denna befattning till 1828, då han utnämndes till lasarettsläkare och stadskirurg i Norrköping, hvilka platser han åter lämnade 1834. År 1831 erhöll han professors namn, heder och värdighet, samt hedrades 1845 af medicinska fakulteten i Uppsala med medicine doktorsgrad. Ledamot af Vetenskapsakademien 1847. — Af hans många, dels i original, dels i öfversättning utgifna arbeten, må nämnas: *Speciel Therapi af A. G. Richter, öfvers.,* 8 del. 1824—34; *Afhandlingar om Barnsjukdomar,* 4 del. 1841—51; *Allmän Husläkare* 1858—59; *Lefnadsteckningar öfver de utmärktare personerna under kriget emot Ryssland åren 1808 och 1809,* 1861—62, m. fl., hvarjämte han varit en flitig medarbetare i Sv. Biogr. Lex. Ny följd 1—6 del. Död i Norrköping d. 23 sept. 1879. — Gift 1: 1821 med *Sara Brigitta Lindroth* och 2: 1839 med *Eva Katarina Arosenius.*

Colling, Lars Johan, rättslärd. Född i Stockholm d. 17 febr. 1714. Föräldrar: bergsrådet *Olof Colling* och *Elisabet Norrman.* — Efter tio års vistelse vid universitetet i Uppsala, hvarunder han förnämligast använde sin tid på vitterhet och lagkunskap, begaf han sig 1737 till Lund, där han 1743 förordnades till docent i juridiska fakulteten. Följande året befordrad till adjunkt i samma fakultet, hade han någon tid förestått akademisekreteraretjänsten, då han 1753 utnämndes till juris patr. et rom. professor, hvilket ämbete han innehade till 1785. Död d. 10 mars 1786. Professor C. var en flitig författare, ehuru hans skriftställareverksamhet, såsom nedlagd i disputationer, är för allmänheten nästan obekant. Af 209 akademiska afhandlingar, för hvilka han under sin läraretid presiderade, äro icke mindre än 193 af hans egen hand. — Gift 1757 med *Elisabet Margareta Vestring.*

1. **Columbus, Jonas,** musiker. Född 1586 i Munktorps socken i Västmanland. Föräldrar: komministern därstädes *Sven Ragvaldi* och *Brita Jonsdotter.* Sedan C. under de bittraste försakelser genomkämpat sina studieår och därunder besökt både Norge och Danmark, ankom han

1613 till Uppsala, där han af J. Rudbeckius erhöll uppdrag att undervisa i grekiska och vara director för sång och musik vid universitetet. Fil. magister 1617 och prästvigd 1618 och redan då ansedd för en af sin tids utmärktaste virtuoser i Sverige, kallades han af sin gynnare Rudbeckius, som samtidigt blifvit biskop i Västerås, till lärare vid stadens skola och föreståndare för musikföreningarna därstädes. — 1620 afsändes han af biskop och konsistorium till Wittenberg, för att anskaffa nya instrument och musikalier och utnämndes, då gymnasium inrättades 1623, till lektor i grekiska, hvarjämte han såsom förut fortfor att vara »rector» för sång- och musikundervisningen. — 1625 kallad till poes. professor i Uppsala, handledde han äfven här den studerande ungdomen i tonkonsten och kan anses såsom den egentliga grundläggaren af det musikaliska lif, som sedan utmärkt rikets första högskola. Af Rudbeckius återbördad till Västerås stift, kallades han 1630 till Husby församling i Dalarna, där han som själasörjare verkade till sin död d. 27 aug. 1663. Hans litterära kvarlåtenskap utgjordes af några disputationer samt otryckta poetiska tillfällighetsstycken. — Gift 1: 1624 med *Elisabet Tomasdotter* och 2: 1648 med *Kerstin Jakobsdotter*.

2. **Columbus, Johan,** universitetslärare, latinsk skald. Född i Husby socken i Dalarna d. 12 dec. 1640; den föregående son. — I Uppsala, där C. vid nitton års ålder inskrefs bland de studerande, blef han 1668 filos. magister och utnämndes året därefter till filos. adjunkt. — 1671 e. o. professor, erhöll han i uppdrag att uppehålla föreläsningarna för Fornelius och intog vid dennes död 1673 hans lärostol såsom poes. professor. Död d. 12 aug. 1684. C. ägde jämte djupa kunskaper i den klassiska litteraturen en ovanlig insikt i de moderna språken, af hvilka han med färdighet talade tyska, franska och italienska. C. har eröfrat sig ett namn såsom en af Sveriges yppersta latinska skalder. — Gift 1672 med *Margareta Scheffer*, dotter till prof. *J. Schefferus*.

3. **Columbus, Samuel,** skald. — Född i Husby prästgård i Dalarna 1642; den föregående bror. — Student i Uppsala 1659, studerade C. nästan endast vitterhet och mottog snart anställning som lärare i en familj i Stockholm, där han gjorde bekantskap med Georg Stjernhjelm, hvilken, 1661 kallad till ledamot af krigskollegium, gjorde honom till kanslist därstädes. Förhållandet mellan de båda männen var det förtroligaste, och C. vördade i Stjernhjelm på en gång den store förebilden i sånggudinnornas tjänst och den faderlige vännen, hvarför, då S. 1667 intog directorsplatsen i det nyinrättade antikvitetskollegium, C. följde honom dit som tjänsteman. Åren 1674—79 fick C. som guvernör åtfölja ett par unga herrar Reenstjerna på en resa genom flera af Europas länder. Men han hade knappt återkommit till fäderneslandet, förrän han insjuknade och dog i Stockholm d. 8 juli 1679. — Som skald uppträdde han först under pseudonymen »Myrtillus af Bergen» med åtskilliga tillfällighetsstycken, hvarefter han utgaf *Den bibliske verlden* 1674, *Odæ Svethicæ* 1674 samt *Rådrijk oder Anweiser zur Tugend* 1676, hvilka samlingar, som äro af lyriskt religiöst innehåll, blefvo omtryckta efter hans död under titel: *Samuelis Columbi Bibliske Verld, sampt andre hans Poetiske Skrifter* 1687. Odena, som sattes i musik, sjöngos allmänt. Bland dem saknas likväl en mängd af hans tillfällighetsverser, såsom *Tree Heerd-Vijser* vid brodern J. Columbi bröllop o. s. v. En kritisk upplaga af C:i *Samlade vitterhetsarbeten*, utgifven af P. Hanselli och Eichhorn 1856, innehåller ett förut endast delvis tryckt arbete af hans hand: *Mådl-Roo eller Roo-Mådl*, en samling af anekdoter och infall och en efterbildning af tyskarnas »Tischreden» samt delvis belysande tidens framstående män. Psalmen 440 i 1819 års psalmbok är författad af C. Tillsammans med sin vän och lärare Stjernhjelm företog han en dramatisk bearbetning af den förres Hercules och stod just i begrepp att verkställa en öfversättning af några af Corneilles och Molières komedier, när han öfverraskades af döden. — C. var en snillrik, ädel och älskvärd personlighet. Af dikter torde hans *Öfverskrifter* — epigram — i allmänhet vara de bäst lyckade. Hans andliga sånger röja en mild vemodig karaktär och några, isynnerhet de som äro skrifna på tyska, intaga en utmärkt plats i formelt hänseende. Han uppträdde äfven som språkforskare med ett par arbeten, hvaraf *En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt* utgafs 1881. Sv. Akademien lät 1848 prägla en medalj öfver C., som af Atterbom blifvit benämnd »den svenska lyrikens fader». — Ogift.

Cornelius, Carl Alfred, universitetslärare, teologisk författare, biskop. Född på Thortorp i S. Vi socken af Kalmar län d. 10 febr. 1828. Föräldrar: andre landtmätaren *Johan Henrik Cornelius* och *Sara Elisabet Dahlberg*. — C. blef student i Uppsala 1845, aflade filos. kandidatexamen därstädes 1849 och promoverades 1851 till filos. doktor. Sedan han följande året äfven aflagt teol. kandidatexamen, anställdes han 1853 vid universitetet som docent i kyrkohistoria. C. utnämndes 1855 till teologie lektor vid högre elementarläroverket i Hernösand, prästvigdes i Linköping i aug. 1855 och aflade pastoralexamen följande året. Han förestod på förordnande den exegetiska professuren vid Uppsala universitet under en del af vårterminen 1856 samt hela läroåret 1856—57, hvarpå han tillträdde lektorsbefattningen i Hernösand hösten 1857 och utnämndes till kyrkoherde i Häggdångers prebendepastorat 1858. — Utnämnd teologie lektor i Linköping och kyrkoherde i Landeryds prebendepastorat i april 1859, hann han icke tillträda dessa befattningar, enär han blef teologie adjunkt vid universitetet och pastor i Hagby och Ramsta. Förordnad att förestå den Kalsenianska professuren trenne läseterminer 1860—61, utnämndes han sistnämnda år till Kalseniansk professor i teologiska prenotioner och kyrkohistoria. C. var upp-

förd på biskopsförslag i Hernösand 1864 och i Karlstad 1871. Teol. doktor vid jubelfesten i Lund d. 28 maj 1868, blef C. 1884 biskop i Linköping, där han afled d. 9 febr. 1893. — C. har af trycket utgifvit, utom disputationer och åtskilliga tidskriftsuppsatser: *Lärobok i Kyrkohistoria* 1860, *Öfversigt af Religionens historia* 1861, *Om prästbristen och dess afhjälpande* 1862, *Handbok i Svenska kyrkans historia* 1867, *Handbok i kyrkohistorien* 1872, *Teologiska Prænotioner* 1872. *Några bidrag till Uppsala fakultets historia* 1874—75, *Svenska kyrkans historia efter reformationen* 1887, och *Kristna kyrkans historia* 1889—91, alla mycket lästa arbeten. — Gift 1857 med *Johanna Maria von Engeström.*

Corylander, Johan, latinsk skald. Född 1707 i Styrestads prästgård. Föräldrar: kyrkoherden i Styrestad af Linköpings stift *Nicolaus Petri Corylander* och *Kristina Jonsdotter Rehn.* — C. vann den filosofiska magistergraden i Lund 1730. Förordnad 1734 till docent i filosofiska fakulteten, befordrades han följande året till adjunkt och hade i denna egenskap under fyra år såsom vikarie uppehållit professuren i historia, när han utnämndes till bibliotekarie vid samma universitet 1745. Prästvigd 1751 undfick han teol. doktorsvärdigheten vid Adolf Fredriks kröning s. å. och tillbragte den senare delen af sin lefnad från 1766 såsom kyrkoherde i Gemsjö och Näsums pastorat af Lunds stift. Död d. 2 febr. 1775. »Det som har gjort C:s namn kändt och aktadt, mera än mängden af hans samtidas, är mindre hans verksamhet såsom akademisk lärare och tjänsteman, än den gåfva såsom latinsk och svensk skald, han vid många tillfällen lade i dagen. Äfven har han gjort sig förtjänt af att ihågkommas såsom en af de flitiga historiska samlare, på hvilka förra århundradet var så rikt och Lunds universitets bibliotek förvarar ännu i hans domkyrkohistoria ett dyrbart minnesmärke af hans flit och noggrannhet.» Denna *Berättelse om Lunds domkyrka* förvaras emellertid i Uppsala universitets bibliotek och trycktes 1884.

Coyet. Denna ätt, af hvilken en gren tillhört Sverige sedan medlet af 1500-talet, härstammar ursprungligen från Brabant. Den svenska ättegrenens stamfader *Gillis Coyet* flydde under religionskrigen i Frankrike till Sverige, där han först var guldsmed och sedan Johan III:s myntmästare. Dennes sonson, hvilken jämte sin broder adlades 1649, var:

1. **Coyet, Peter Julius,** statsman. Född d. 1 febr. 1618. Föräldrar: myntmästaren, sedermera styckjunkaren i rysk tjänst *Gillis Coyet d. y.* och *Katarina von Steinberg.* I besittning af en hög vetenskaplig bildning, förvärfvad vid främmande lärosäten, inträdde C. 1642 i statens tjänst, adlades 1649 med sitt förut varande namn och utnämndes tre år därefter till assessor i kommerskollegium. Skickad 1654—55 till England och Holland som utomordentligt sändebud, vederfors honom den ovanliga utmärkelsen att blifva dubbad till riddare af Strumpebandsorden. 1657 utnämnd till statssekreterare, sändes han ånyo till Holland för att lugna landet rörande Carl X Gustafs förehafvanden i landen kring Östersjön. Vid Roeskildska freden uppgjorde C. å svenska sidan fredspreliminärerna i Vordingborg med danska riksråden Scheel och Gersdorff och skickades under det senare danska kriget till Haag, för att förmå holländarne att undandraga danskarne sin hjälp. Det visade sig dock omöjligt att hindra ett fredsbrott från Hollands sida. — 1666 utnämnd till kansliråd, utsågs han att, jämte Göran Fleming och Kristoffer von Dohna, på Sveriges vägnar utföra medlarekallet mellan England och Holland vid fredskongressen i Breda, där han afled d. 11 juni 1667. Man har icke utan skäl kallat C. för den andre Salvius. Båda voro uppkomlingar, båda utmärkta för lärdom, kraft och duglighet, men också för en alltför långt drifven beredvillighet att mer lyssna till öfverhetens än rättvisans fordringar. Som enskild man var likväl C. en vida ädlare karaktär, ren i seder och fri från egennytta. Oaktadt sitt stora inflytande hos Carl X och de många viktiga underhandlingar, som gingo genom hans hand, lämnade han nästan ingen förmögenhet åt sina arfvingar. — Gift 1: 1645 med *Katarina Magdalena Leuhusen* och 2: 1649 med *Gertrud Hoghusen.*

2. **Coyet, Vilhelm Julius,** ämbetsman. Född i Stockholm d. 14 april 1647; den föregående son. — C. åtföljde som kanslijunkare sin far på ambassaden till Holland 1666, därunder han af Carl II hugnades med Knightsvärdigheten, samt befordrades, efter sin återkomst till Sverige, 1673 till sekreterare i justitierevisionen. Tre år därefter erhöll han regeringens uppdrag att hafva inseendet öfver rannsakningarna rörande trolldomsväsendet och förordnades 1684 till lagman i Skåne, hvilken befattning 1690 utsträcktes äfven till Bleking. Sedan han 1693 blifvit utnämnd till v. president i Wismarska tribunalet och 1705 till hofkanslär, upphöjdes han af Carl XII följande året i friherrligt stånd och befullmäktigades 1707 att jämte k. råden N. Gyllenborg, T. Polus och A. Horn afsluta ett fördrag med Mecklenburg-Schwerin. Död d. 27 april 1709 med det vittnesbörd af sin samtid, att hafva »ägt berömlig insikt i vetenskaper och statssaker». Gift 1: 1674 med *Elsa Palmqvist*, 2: 1683 med *Elisabet Gyllenstierna* och 3: 1704 med *Anna Sofia Lindenow.*

3. **Coyet, Gustaf Vilhelm,** krigare. Född i Stockholm d. 25 mars 1678; den föregående son. — C. beredde sig först till den civila ämbetsmannabanan såsom auskultant vid Wismarska tribunalet, men ingick 1699 i krigstjänst och hade avancerat till öfverstelöjtnant vid Södermanlands regemente, när han 1710 deltog i slaget vid Helsingborg och där med stor tapperhet dref danskarnes reserv på flykten, hvarvid han själf svårt sårades. Två år därefter utnämnd till öfverste för Upplands tremänningsregemente, utsågs han 1719 till ett af sändebuden vid fredskongressen på Åland och utnämndes s. å. till generalmajor. — 1722 begaf sig C. till Köpenhamn, där han tillsammans med en f. d. dansk amtman Paul Juel uppgjorde en plan, att en rysk härstyrka skulle infalla i Norge och förena sig med

de missnöjda norrmännen, på samma gång en rysk flotta bemäktigade sig Färöarna, Island och Grönland. Dessa länder skulle sedan öfverlämnas till den med storfurstinnan Anna förmälde hertig Carl Fredrik af Holstein, hvilken härigenom så mycket lättare äfven skulle kunna vinna Sveriges krona. Emellertid blef planen uppdagad i mars 1723. Juel dömdes till döden, halshöggs och steglades och C. insattes för lifstiden på Köpenhamns fästning, där han afled 1730. — Gift med *Anna Hedvig Örnestedt.*

4. **Coyet, Sten,** militär, riksdagstalare. Född d. 22 okt. 1688; den föregående broder. Redan 1703 blef han musketerare vid öfverste Palmqvists regemente och utnämndes 1705 till fänrik vid Wismarska regementet, där han 1707 avancerade till löjtnant. S. å. förflyttad till Jönköpings infanteri, blef han därstädes kaptenlöjtnant 1708. Han deltog i slagen vid Holofzin och Pultava, där han råkade i mångårig rysk fångenskap, från hvilken först fredsslutet i Nystad 1721 befriade honom, då han tillika erhöll afsked ur krigstjänsten med öfverstelöjtnants värdighet. — Han spelade sedermera en ganska bemärkt roll på riddarhuset vid riksdagarna 1738—51 som en af Hattarnes mest fanatiska partimän. Sålunda syntes han i främsta ledet vid mossrådets störtande 1739, då han hade plats i sekreta deputationen, som hade till uppgift att granska rådsprotokollen. Han yrkade då ej allenast, att sex riksråd skulle afsättas, utan ock att straffet för riksrådet Taubes räkning borde skärpas för hans dotters skull (konung Fredriks älskarinna), och att man »efter Abrahams exempel borde utdrifva tjänstepigona med dess son». Vid följande riksdag 1740—41, då han liksom 1746 och 1751 hade plats i sekreta utskottet, var han en af de häftigaste krigsifrarna, den där under af bibelspråk späckadt ordsvall påyrkade att »Abels blod» (Sinclairska mordet) borde hämnas. Samtidigt visade han sig som en af de mest förföljelselystna i de rättegångar, som väcktes mot Gyllenstierna och Archenholtz. Vid följande riksdag 1742—43 fingo Hattarne under intrycket af sitt olyckliga finska krig vackert stoppa pipan i säcken, men när de 1746—47 åter känt sig någorlunda trygga för efterräkningar och gåfvo luft åt sitt partihat, syntes C. åter i spetsen, såsom vid Sam. Åkerhielms störtande, Springers tortyr m. m. Vid C. Björnbergs sida (se sid. 103) framställde han nu det förhatliga yrkandet, att blotta *angifvelsen* för förrädiska stämplingar skulle vara tillräckligt skäl att häkta personer. — C. som afled i Ljungby i Skåne d. 23 okt. 1755 var sedan 1717 gift med grefvinnan *Magdalena Sophia Horn af Rantzien,* dotter af riksrådet Henning Rudolf Horn (se nedan.)

5. **Coyet, Henrik Gideon,** krigare. Född i Stockholm d. 23 jan. 1725; den föregående halfkusins son. Föräldrar: konduktören *Carl Fredrik Coyet* och *Maria Magdalena von Pröbsting.* — Efter slutad lärokurs vid artilleriet, bevistade C. som löjtnant fälttåget i Pommern 1757—59 och som kapten vid marinkåren sjöaktionen i Frische Haff 1760—61. Befordrad 1765 till major, utnämndes han året före sin död till öfverstelöjtnant vid Sveaborgseskadern. Under elfva år af sin tjänstetid var C. anställd vid Sveaborgs fästningsbyggnad, hvarför Ehrensvärd till C:s ära lät benämna ett detacheradt verk vid Gustafssvärd »Caponnieren Coyet». — Som politisk man tillhörde C. Hattpartiet och särskildt Ehrensvärds vänner, hvarför också vid 1765 års riksdag reduktionen af arméns flottas kår drabbade honom enskildt med förlusten af hans kompani. Död på Sveaborg d. 4 dec. 1774. — Gift 1766 med *Apollonia Kristina Gyllenhöök*

6. **Coyet, Carl Fredrik,** amiral. Född på Stjernhult i Jönköpings län d. 30 dec. 1768; den föregående son. — 1780 befordrad till fänrik vid flottan, genomgick C. alla graderna vid flottan ända till »öfverste», hvartill han utnämndes 1812. Såsom galérchef under ryska kriget 1788—90 deltog han i sjöstriderna vid Svensksund och Fredrikshamn samt i reträtten ur Viborgska viken, därunder han råkade i rysk fångenskap. — Tjänstgörande flaggadjutant hos befälhafvande amiralen grefve Claes Wachtmeister 1794 samt generaladjutant vid flaggan hos befälhafvande v. amiralen frih. R. Cederström 1809, erhöll C. såsom sekundchef 1812 befälet vid Stockholmseskadern med dess sjöartilleriregemente och befordrades 1825 till chef för flottans station i Stockholm. Vice amiral 1827, blef han 1849 amiral och fyra år därefter serafimerriddare. Död i Stockholm d. 23 jan. 1857. — Gift 1798 med *Ulrika Eleonora Egerström.*

Cramær, Mauritz, skriftställare, (hette egentligen Palmlund, Johan Mauritz). Född i Visby d. 9 april 1818. Föräldrar: föraren vid Jönköpings regemente *Bror Vilhelm Palmlund* och *Anna Katarina Friberg.* C. var en kvick författare, som skref i Söndagsbladet, Figaro och Aftonbladet, och hvilkens alster ofta väckte uppseende. Lustspelen *Fem hundra riksdaler banko* 1846 och *Symamsellerna,* 1848, blefvo mycket omtyckta, särskildt för sina kupletter. 1845 utkom diktsamlingen *Ljud och oljud.* C. dog i Stockholm d. 10 nov. 1848 och skildras som en skygg och tillbakadragen person. Ett urval af C:s skrifter utgafs 1885 af Birger Schöldström. — Gift 1: med *Sofia Carolina . . .* och 2: med *Charlotta Laurent.*

Cramér, Johan Niklas, skriftställare. Född d. 18 febr. 1812 i Visby. Föräldrar: sjökaptenen och dykeri kommissarien *Lars Cramér* och *Dorotea Elisabet Stake.* — Efter sex års studier vid Uppsala universitet, där C. 1830 inskrefs till student, promoverades han till filosofie doktor och utnämndes 1837 till ord. apologist vid Visby lärdomsskola. Kollega vid samma läroverk 1840, befordrades han 1842 till rektor vid Visby förenade högre lärdoms- och apologistskolor, från hvilken han tog

afsked i maj 1858. Några dagar förut hade han på egen begäran erhållit afsked från sitt innehafvande prästämbete — han prästvigdes 1842, men innehade aldrig någon prästerlig befattning — hvarpå C. bosatte sig först i Klintehamn och sedermera 1866 i Stockholm, där han afled d. 29 dec. 1893. — 1859 framträdde han med ett arbete, som väckte allmän uppmärksamhet, nämligen: *Afskedet från kyrkan, eller en fritänkares strödda anteckningar och betraktelser under läsning af bibeln*, i hvilket han ställer sig på samma rationalistiska ståndpunkt som Strauss, Renan o. d. Redan året förut hade han utgifvit en broschyr: *Afskedet från skolan eller 91 theser i läroverksfrågan*. Det allvar, hvarmed kritiken tog det förstnämnda af dessa arbeten om hand, framkallade från författarens sida åtskilliga nya skrifter, såsom. *Svar på en recension af afskedet från kyrkan* 1861, *Framåt eller tillbaka?* 1862, *En trosbekännelse* 1862, *Samvetsfrågor behandlade i bref* 1864—69, *Om dödsstraffet* 1868, *Lektor Waldenströms uppträdande* 1878, m. fl., hvarjämte han flitigt medarbetade i pressen med artiklar i olika aktuella stridsfrågor. — C:s åsikter å såväl det religiösa området som i andra frågor voro mycket radikala. Föraktande all annan väg än förnuftets för att erhålla upplysning om lifvets och dödens gåtor, uttalade han sig för skolans fullständiga emancipation från kyrkligt herravälde. De allmänna läroverkens förnämsta uppgift vore enligt han mening att meddela en allmänt medborgerlig bildning, och för att bereda rum för en sådan borde de döda språkens stadium uppskjutas till universitetet. — Gift 1839 med *Vendla Hedvig Elisabet Cramér*.

Creutz, svensk adlig ätt, hvilken ytterst härstammar från Finland, där *Lars Markusson* till Sarvlax lefde omkring 1450. Hans ättling i femte led, *Ernst Larsson* introducerades 1625 å svenska riddarhuset under namnet *Creutz*. Dennes söner, landshöfdingarne *Lorentz C.* och *Ernst Johan C.*, upphöjdes 1654 till friherrar och den förres son, *Johan C.*, 1719 till grefve.

1. **Creutz, Lorentz,** riksråd, amiralgeneral.

Född 1615 Föräldrar: förenämnde *Ernst Larsson Creutz* och *Katarina Hess von Wichdorff*. — I ungdomen anställd i bergskollegium, utnämndes C., trettiofyra år gammal, till landshöfding i Åbo och Björneborgs län, hvarifrån han 1655 förflyttades till landshöfding i Dalarna och upphöjdes, jämte brodern, i friherrligt stånd 1654. Sex år därefter kallad till riksråd, innehade han efter hvartannat flera indräktiga civila befattningar och bevisade sig i allt som »en man af beprófvad rättskaffenhet och lefvande nit». Häraf förleddes regeringen att tro honom äfven vara duglig till befälhafvare för flottan, ehuru C. aldrig varit till sjös eller ägde den ringaste kännedom i sjöväsendet. Han utnämndes alltså under kriget mot danskarne till generalamiral och befann sig d. 1 juni 1676 med svenska flottan utanför Ölands östra kust, där han mötte de förenade danska och holländska flottorna under amiral Tromp. Strax efter det striden börjat, nalkades ett fientligt fartyg, som på toppen förde viceamiralsflagg, och höll ned emot svenska amiralskeppet Kronan. Några danska fångar upplyste C. om, att det annalkande fartyget var en brännare, hvarför han lät öppna de nedersta kanonportarna för att skjuta brännaren i sank. Men omedelbart därefter kommenderade han, med alla seglen tillsatta, en vändning, då vattnet rusade in genom de öppna kanongluggarna och skeppet kantrade. I detsamma krossades lanternan i krutkammaren och skeppet flög i luften, därvid amiralen och åttahundra man af besättningen tillsatte lifvet. — Vid riksdagen 1655 höjde C. sin röst för den då föreslagna reduktionen. Om ordnandet af Finlands kommunala angelägenheter har han inlagt stor förtjänst. — Gift 1639 med friherrinnan *Elsa Duwall*.

2 **Creutz, Lorentz,** ämbetsman. Född i

Finland d. 31 mars 1646; den föregående son. — Efter i Åbo och sedan i Uppsala idkade studier, förordnades C. 1659 till auskultant i bergskollegium och tillbragte åren 1662—68 på resor i Europas flesta länder, för utveckling af sina kunskaper i bergsvetenskapen. Förordnad under sin frånvaro till assessor i förenämnda kollegium 1666, utsågs han tre år därefter till marskalk på ambassaden till Polen och utnämndes 1675 till landshöfding i Västerbotten. — 1680 utnämndes han till vice president i bergskollegium och 1683 till landshöfding i Åbo och Björneborgs län, likväl med bibehållande af presidentskapet, från hvilket han entledigades 1686. Död d. 7 febr. 1698, efterlämnade han minnet af »en rättvis, skicklig och samvetsgrann ämbetsman». — Gift 1: 1671 med *Ebba Maria Fleming* och 2: 1684 med grefvinnan *Hedvig Eleonora Stenbock*, syster till fältmarskalken Magnus Stenbock.

3. **Creutz, Johan,** grefve riksråd. Född i

Åbo d. 7 april 1651; den föregående bror. — Under en af de resor C. företog, sedan han i Åbo slutat sina studier, ingick han 1671 som volontär i engelska örlogsflottan, med hvilken han under det då pågående kriget mellan England och Holland deltog i tre sjödrabbningar och tjänte sig upp till kapten. Vid hemkomsten befordrad till samma grad vid svenska amiralitetet 1674, hade han redan avancerat till schoutbynacht, då han 1676 utnämndes till öfverstelöjtnant vid finska landtdragonerna. — 1680 lagman i Karelen, med förordnande 1687—89 att förestå landshöfdingeämbetet i Viborgs län, utnämndes han 1703 till landshöfding öfver Nylands och Tavastehus län och utsågs till landtmarskalk vid riksdagen i Stockholm 1713—14 under Carl XII:s frånvaro i Turkiet. Vid denna märkliga riksdag höjdes nu för första gången sedan Carl XI:s tid röster för begränsning af konungamakten, och trots konungens förbud slutbehandlade sekreta utskottet den väckta frågan om freds afslutande. Utskottet

ingaf ock genom C. till rådet sitt betänkande, i hvilket fredens afslutande genom Ulrika Eleonora utan konungens hörande på det bestämdaste förordas, hvarjämte ständerna tillkännagåfvo sin föresats att trots konungens förbud låta riksdagen fortgå. Konungen lät emellertid höra af sig, och rådet skyndade nu att genom riksdagens afslutning samt de förnämsta oppositionsmännens varnande gå hans önskningar till mötes. — Efter Carl XII:s död inkallades C. 1719 i rådet och deltog i främsta ledet i grundläggandet af frihetstidens statsskick som ledamot af 1719 års sekreta utskott. S. å. hugnad med greflig värdighet, utnämndes han också 1721 till president i Abo hofrätt, hvilket ämbete han förvaltade med erkänd skicklighet och oväld. — C., som afled i Åbo d. 16 sept. 1726 var gift 1: 1677 med friherrinnan *Anna Johanna Sparre* 2: 1713 med *Gertrud Sofia von Treyden*.

4. **Creutz, Carl Gustaf,** karolin. Född på Täckhammar i Södermanland 1660; de föregåendes bror. — Vid två års ålder inskrefs C. till löjtnant vid Lifregementet till häst och var, när Carl XII begynte sina krigståg, ryttmästare vid samma regemente. Rådig och oförskräckt, utmärkte han sig i de tätt återkommande drabbningarna, om icke alltid med lycka, dock alltid med ära. Utrymmet medgifver icke att uppräkna, än mindre att beskrifva alla hans lysande bragder under krigsåren 1701—09. Ett par må dock nämnas: under fälttåget 1706 i Litauen slog han vid Kleck med 1,500 ryttare nära 9,000 ryssar, af hvilka öfver hälften blefvo nedhuggna eller jagade i de kringliggande träsken och kort därefter eröfrade han med samma obetydliga styrka den väl befästade staden Lachowitz. Sammanlagdt hade han på detta tåg ensam med sina 1,500 svenska ryttare nedgjort 5,000 och tillfångatagit nära 2,000 fiender och därjämte eröfrat elfva kanoner, tjugufem fanor samt betydliga förråder af krut, kulor och munförråd. Snart därefter utnämndes han af konungen till generalmajor. Liksom för så mången annan, afbröts C:s segerbana vid Dnieperströmmen. Bortförd med de andra svenskarna till det inre af Ryssland, måste han förtjäna sitt uppehälle med handarbete, men tog därjämte till verksamhetsmål att sprida upplysning och en varmare kristendom bland sina medfångar och den kringboende ryska befolkningen. För detta ändamål trädde han i en liflig brefväxling med de berömde Spener och Francke, och hade glädjen att vid sin frigifning se en icke obetydlig kultur i blomstring på sin förvisningsort. — Återkommen till fäderneslandet, utnämndes han 1720 till generallöjtnant och två år därefter till general. Död d. 12 mars 1728. — Gift med *Sofia Kristina Natt och Dag*.

5. **Creutz, Ernst Johan,** riksråd. Född 1619, broder till C. 1., och den föregåendes farbror. — C. utnämndes, tjugufem år gammal, till assessor i Svea hofrätt och blef landshöfding i Nylands och Tavastehus län 1652. Jämte sin broder Lorentz 1654 upphöjd till friherre blef han 1666 landshöfding i Åbo och Björneborgs län och erhöll följande året samma befattning i Västmanland. — 1674 utnämndes han till riksråd och president i Åbo hofrätt. Död d. 24 febr. 1684. — Med en mångsidig bildning förenade C. ett utmärkt nit och stor ordningskärlek som ämbetsman, men var det oaktadt mindre uppburen af sin samtid, som stötte sig på hans sträfva sätt och myndiga väsen. — Gift 1: 1646 med *Anna Silfversparre*, 2: 1668 med *Kristina Posse* och 3: 1673 med *Maria Silfverhjelm*.

6. **Creutz, Ernst Johan,** riksråd. Född i Åbo d. 12 febr. 1675; den föregåendes son. — Efter slutade studier kallades C. af änkedrottning Hedvig Eleonora till hofjunkare och utnämndes 1718 till lagman i Östergötland, hvilket ämbete han under de närmast följande svåra krigsåren förvaltade med den omtanke och skicklighet, att Fredrik I utsåg honom till landshöfding öfver länet 1721. Upphöjd 1727 till riksråd, undfick han fyra år senare grefvebrefvet, — men tog icke introduktion. 1735 kallades han till kanslär för Åbo universitet. — C. slöt sig inom rådet till Arvid Horns parti och blef därför vid 1738—39 års riksdag föremål för de segrande Hattarnes förföljelselusta, som yttermera uppeggades genom hans frimodiga försvar mot sekreta utskottets anmärkningar. Slutet blef emellertid det, att C. jämte fyra af hans kamrater för att undgå den hotande stormen på egen begäran »licentierades» som riksråd, d. v. s. frikallades från ämbetsgöromålen, men genom bibehållande af värdigheten voro de enligt då gällande bestämmelser utestängda från deltagande i riddarhusets förhandlingar. Den pension, han fick åtnjuta, togo sig Hattarne anledning att af samma skäl som för T. G. Bielke (se sid. 92) beröfva honom vid 1740—41 års riksdag, då han förvisades till sina gods, och afled han å Kristineholm i Södermanland d. 3 april 1742. — Kort före sin död stiftade han en storartad barmhärtighetsinrättning. — Gift 1711 med friherrinnan *Ebba Margareta Banér*.

7. **Creutz, Gustaf Filip,** statsman, skald.

Född i Finland troligen i maj 1731; sonson till C. 3. Föräldrar: majoren, grefve *Carl Creutz* och *Barbro Helena Wrede*. — Uppfostrad af sin morbroder friherre Henrik Wrede, inskrefs C. 1751 i k. kansliet och tjänstgjorde både där och som kavaljer hos hertig Fredrik Adolf till 1763, då han utnämndes till minister i Spanien. Här kvarstannade han till 1766, då han förflyttades till samma befattning i Frankrike, där han förblef till 1783, då han, efter att hafva afslutat en traktat mellan Sverige och Nord-Amerikas Förenta stater, hemkallades för att som kanslipresident intaga en plats i rådet. Genom sin gedigna bildning, fina diplomatiska takt och älskvärda, vinnande personlighet visade sig C. fullt vuxen denna under dåvarande förhållanden maktpåliggande post. Han stod på synnerligen god fot med icke blott de kungliga personerna och de ledande ministrarne utan var äfven i hög grad uppburen inom den franska »upplysningstidens» litterära kretsar och gjorde starkt intryck på själfva Voltaire. — Efter hemkomsten erhöll han jämte rådsvärdigheten

uppdraget att vara kanslär för Uppsala universitet. Under Gustaf III:s italienska resa 1783—84 var C. interimsregeringens ledande själ. Sin post som kanslipresident fyllde han på ett i hufvudsak förträffligt sätt, om också hans enskilda förbindelser till monarken understundom lade en smula band på hans självständighet. 1784 ledamot af Vetenskapsakademien. — Creutz och Gyllenborg slöto sig 1753 till det af k. sekreteraren von Eckleff s. å. stiftade vittra sällskapet »*Tankebyggarorden*» där fru Nordenflycht förde spiran. Detta sällskap utgaf 1753—55 diktsamlingarna »Våra försök», — hvilkas båda första delar, kallade »Vitterhetsarbeten», ånyo utkommo 1759 och 1762 — och häri läsas af C. bl. a. *Sommarqväde* och *Elegi*. År 1761 trycktes idyllen *Atis och Camilla*, på alexandriner i fem sånger, som tjusade sin läsekrets i lika hög grad som senare »Frithiofs saga» och »Fänrik Ståls sägner». — »Creutz' skaldegåfva är mera målande, lekande, behagfull än djupsinnig eller rik på tankar: han ger åt dikten ett drag af ljuf täckhet och en melodisk, klangrik form, han mäktar mindre tolka det kraftfulla än det milda, veka; hans palett äger företrädesvis ljusa färger. Man kan likna hans diktning vid samtidens bildande konst och konstindustri: det hvilar öfver den samma stämning som i rococostilen, denna tjusande älskvärda konstsmak, som »funnit konsten att kläda sig som våren i all världens glada och leende skiftningar» och hvars hela mål var att tjusa och behaga. Redan från första stund finner han med träffsäkerhet sitt område *idyllen*, med en arkadisk idealvärld såsom staffage i en täck naturskildring.» — I *Vitterhetsarbeten af Creutz och Gyllenborg*, 1795, finnas jämte »Atis och Camilla» tio smärre dikter af C. — Länge lidande af en försvagad hälsa, lät C. för att stärka sig och få vara ostörd med sina tankar i närheten af Ulriksdal uppbygga en liten villa, Tivoli, men hans sjuklighet tilltog och snart blef det tydligt för såväl hans vänner som för honom själf, att slutet nalkades. På dödssängen lät han kalla till sig Schröderheim och sade: »Jag dör: tacka min konung och säg honom, att jag dör med den öfvertygelsen att hafva tjänt honom och fäderneslandet efter all min förmåga. Säg mina vänner, att jag i detta ögonblick njuter en lycklig vederkvickelse af vissheten om att icke ha velat någon annat än väl!» — Dessa voro hans sista ord. Han dog ogift d. 30 okt. 1785. Franzén skref 1797 sin berömda sång öfver C. och 1835 lät Sv. akademien slå en medalj öfver honom.

Cristiernin, Harald af, amiral, sjöhjälte. Född på Hille i Västmanland d. 24 dec. 1751. Föräldrar: v. advokatfiskalen i bergskollegium, *Harald Christiernin* och *Maria Charlotta Laurin*. — Under studietiden i Uppsala utvecklade sig hos C. en så brinnande håg för sjölifvet, att fadern, som önskade se honom som tjänsteman i bergskollegium, vidtalade sin svåger, sjökapten Petré, att låta sonen medfölja på en resa till England, dock med hemlig tillsägelse att låta honom slita så ondt som möjligt och därigenom inge honom afsmak för sjölifvet. Följden af den obarmhärtiga behandling, C. under resan utstod, blef att han rymde och upptogs på en grönlandsfarare, med hvilken han gjorde en resa till Norra Ishafvet på hvalfiskfångst. Återkommen till Sverige 1769 ingick han som lärstyrman vid amiralitetet, där han gjorde en så snabb befordran, att han vid ännu icke fyllda tjugufem år redan var major vid amiralitetet och kaptenlöjtnant vid galérflottan. Med kunglig tillåtelse ingick han och tjänstgjorde vid engelska marinen samt kommenderades vid sin hemkomst att 1780—81 som fregattchef taga under konvoj alla genom Öresund utgående svenska handelsfartyg. — 1782 sändes han i samma ändamål med dubbelfregatten Gripen till Medelhafvet och ankrade i Malaga. Under hans vistelse härstädes uppstod ett handgemäng emellan den svenska besättningen och manskapet på ett portugisiskt skepp, därvid en spanior blef dödad. Guvernören i staden förklarade i vredesmod den svenska fregatten för pris, tills full satisfaktion vore lämnad; men C. svarade, att ingen ägde makt eller rättighet att beslagtaga hans svenska majestäts örlogsfartyg och till bevis härpå skulle fregatten inlöpa från yttre redden till den inre hamnen och där kvarstanna i tre gånger tjugufyra timmar. Detta skedde; klargjord till aktion, med öppna kanonportar och om nätterna upplysta batterier, kvarlåg fregatten tre dygn i hamnen, hvarefter den afseglade. — 1783 upphöjdes C. i adligt stånd med namnet *af Cristiernin*, utnämndes 1785 till öfverstelöjtnant vid amiralitetet och deltog tre år därefter i slaget vid Hogland, där han den 17 juli eröfrade och bemannade det ryska linjeskeppet Vladislav. Till belöning härför befordrades han till öfverste, men blef kort därpå af ryssarne fången och förd till Taropetz, där han måste kvarstanna till freden i Värälä 1790. Utnämnd 1795 till kontreamiral vid örlogsflottan, erhöll han två år därefter förordnande att vara chef för sjömilitie-departementet och kommendant i Karlskrona. Död d. 1 maj 1799. Själf sjöman, i detta ords yppersta mening, ägde C. en utomordentlig förmåga att dana andra till samma yrke. — Gift 1784 med *Kristina Kock*.

Cronhamn, Johan Peter, musiker, tonsättare.

Född i Östra Karups församling af Halland d. 7 maj 1803. Föräldrar: gårdsfogden å Ösjö i Skåne *Jöns Andersson* och *Gunilla Fredrica Cronhamn*. — Upptagen vid fyra års ålder af sin morbroder glasmästaren Lars Cronhamn i Lund, lärde han sig af denne glasmästaryrket, på samma gång han, ledd af sin brinnande håg för musiken, lärde sig blåsa flöjt, hvari han snart uppnådde den skicklighet, att han antogs till flöjtist vid Södra skåningarna. Under sin beredelse till Herrens nattvard blef C. känd af den bekante prosten Schartau, som med sin på en gång allvarliga och kärleksfulla ledning gjorde ett outplånligt intryck på den lifligе ynglingen och sedan blef hans be-

skyddare. Genom Schartaus försorg anställd som biträdande lärare i Lunds fattigskola, aflade han inom ett år pedagogisk examen och erhöll vid aderton års ålder anställning som skollärare i Lunds stift. Under sin fyraåriga skoltid studerade C. icke blott de ämnen, som tillhörde studentexamen, utan lärde sig på egen hand klaver och orgel, hvarvid han af prosten Schartau försågs med musikalier. Vid den senares död 1825 kastade C. renseln på ryggen och begaf sig till Stockholm för att vid Musikaliska akademien fortsätta sina studier. Därunder utnämnd till organist vid Carl Johans församling i Stockholm 1827—37, och efter att som kammarskrifvare i tullverket 1829—50 i Uppsala aflagt student- och kameralexamen 1832—33, utnämndes han 1860 till revisor i kammarrätten, hvilken befattning han innehade till 1870. — Kallad till lärare vid Musikaliska akademien i elementar- och körsång 1842 samt till ledamot 1843, erhöll han 1860 förordnande att tjänstgöra som akademiens sekreterare och utnämndes till ordinarie innehafvare af samma befattning 1870. — Åren 1840—43 var C. anförare för sångföreningen i Stockholm; reste 1851 till London för att, enligt uppdrag, taga kännedom om de vid världsexpositionen utställda musikaliska instrumenten och besökte 1853 Tyskland för att inhämta kunskap om därvarande musikläroverks organisation. Nitisk lärare, har C. äfven i administrativ väg kraftigt bidragit till den stora utveckling Musikaliska akademien och dess läroverk uppnådde. — En af våra flitigaste tonsättare och författare, har han utgifvit en mängd musikverk, af hvilka här må nämnas *Praktisk lärobok för sång* 1851, *Musica sacra*, 2 del. 1854—67, *Sånglära för folkskolan*, 1870, o. s. v. — Han har dessutom arrangerat folkmelodier till Dybecks »Runa», utgifvit flera häften sånger för skolorna, komponerat åtskilliga manskörer och romanser, satt guitarrackompanjemang till öfver tusen sångstycken, redigerat sångsamlingen *Sjung*, arrangerat sextio Bellmansmelodier för manskvartett samt i Musikaliska akademiens handlingar författat en mängd minnesteckningar öfver hädangångna ledamöter. 1871 utgaf han *K. Musikaliska Akademien 1771—1871*. Död d. 15 juni 1875. — Gift 1: 1835 med *Amalia Charlotta Lommerin*, 2: 1848 med *Erika Margareta Törngren* och 3: 1855 med *Matilda Augusta Lönngren*. Sonen *Fritiof August*, född 1856 död 1897, bibliotekarie vid Musikaliska akademien, utgaf fr. 1879 veckotidningen »Hvad Nytt från Stockholm»?

Cronhawen, Paul, sjöhjälte. Född i Karlskrona d. 23 aug. 1687. Föräldrar. vinskänken *Jakob Unbehaven* och *Margareta Henriksdotter Bülow*. — C. började sin bana som matros och tjänstgjorde någon tid först på ett franskt och sedan på ett engelskt kapareskepp. Återkommen till Sverige 1709, befordrades han snart till löjtnant vid flottan och ådagalade vid alla tillfällen det oförvägnaste mod. Utnämnd 1713 till kapten och följande året till fregattchef, utförde han flera bragder som karaktärisera hans utomordentliga djärfhet. I en liten slup, med endast tolf mans besättning, borttog han 1715 i preussiska härens åsyn och under Stettins kanoner ett fartyg, bestyckadt med sex kanoner, och slogs med sju fartyg i fyra timmar utanför Usedom mot nitton danska skepp samt dref dem på flykten. Han utnämndes 1715 till kommendör, adlades 1727, då han antog namnet *Cronhawen*, och befordrades 1741 till schoutbynacht. Det synes väl, som en man, hvilken visat så mycken mandom och duglighet, icke gärna bort kunna anklagas för försummelse i tjänsten, men icke desto mindre ställdes han till åtal och dömdes, genom utslag af ständernas kommission, till förlust af sex månaders lön, för det han under ryska kriget 1741—43 icke noggrant skulle ha efterkommit befälhafvande generalen Löwenhaupts befallningar. Af den allmänna meningen frikändes dock C. Död i Karlskrona d. 30 jan. 1746. — Gift 1: med *Charlotta Granskog* och 2: med *Anna Kratz*.

Cronhielm, svensk adlig ätt, som härstammar från Casper Crumbügel, hvilken 1640 kom från Meissen för att blifva kock hos drottning Kristina. Stamfaderns son, *Polykarpus*, född 1629 död 1698 som landshöfding i Västerås, adlades 1675, hvarvid han antog namnet *Cronhielm*, och erhöll 1691 friherrlig värdighet (se nedan.) Hans söner *Gustaf* och *Salomon* (se nedan) blefvo grefvar; den förre, stamfader för ätten *C. till Flosta*, 1712 och den senare, stamfader för ätten *C. till Hakunge*, 1719.

1. **Cronhielm, Polykarpus,** landshöfding. Född

i Meissen 1629 och son till förenämnda *Casper Crumbügel*. — C. antogs till drottningens kammartjänare, befordrades vidare till husgerådsmästare och 1670 till assessor i kammarrevisionen. Här ådagalade han en utmärkt ämbetsmannaskicklighet, hvarför han 1675 adlades, då han antog namnet *Cronhielm*. Kammarråd 1688, utnämndes han två år därefter till landshöfding i Skaraborgs län och flyttades 1693 i samma befattning till Västerås, där han afled d. 14 april 1698. Han upphöjdes 1691 i friherrligt stånd och efterlämnade vid sin död en ansenlig förmögenhet. — Gift med *Hebbla Standorph*.

2. **Cronhielm, Gustaf,** riksråd. Född i Stock-

holm d. 18 juli 1664, den föregåendes son. — 1686 anställdes han i kansliet och utnämndes till kammarherre hos den sexårige prins Carl (sedermera Carl XII) samt studerade under tiden lagfarenhet och tjänstgjorde i riksarkivet. Ett utdrag ur svenska diplomaters brefväxling, hvilket han verkställt, vann i så hög grad Carl XI:s bifall, att konungen belönade författaren med en gåfva af tusen riksdaler och gjorde honom från endast uppvaktande till lärare för kronprinsen. — 1698, dagen efter faderns död, utnämndes C. till hans efterträdare såsom landshöfding i Västerås. Utsedd till landtmarskalk under frih. Clercks sjuklighet vid riksdagen 1710, befullmäktigades han af konungen s. å. till hofkanslär, k. råd och ordförande i lagkommissionen. Dessa brådstörtande

framgångar följdes snart af flera: 1712 blef C. grefve, följande året Lunds universitetskanslär. 1718 president i kommerskollegium och följande året president i kanslikollegium och kanslär för Uppsala akademi. C. hade Carl XII:s gunst, men råkade i spändt förhållande till Ulrika Eleonora och prins Fredrik. Drottningen afskedade honom d. 12 dec. 1719 från kanslipresidentoch riksrådsämbetena. Genom sekreta utskottets mellankomst fick han dock sedan åter inträda i rådet. Han tillhörde då först det holsteinska och sedan det franska parti, som uppreste sig mot Arvid Horn. — Genom den af lagkommissionen under C:s ordförandeskap utarbetade Sveriges rikes lag af 1734 har C. rest sig ett bestående minnesmärke, särskildt genom dess klara och koncisa affattning, hvaraf han anses ha största förtjänsten. Död i Stockholm d. 3 juni 1737. — Gift 1: 1693 med grefvinnan *Maria Wallenstedt*, dotter af riksrådet Lars Wallenstedt (se nedan), 2: 1725 med friherrinnan *Henrietta Beata Horn* till Marienborg.

3. **Cronhielm, Salomon,** riksråd. Född 1666; den föregåendes bror. — Mot slutet af Carl XI:s regering utnämnd till kammarherre, förordnades C. 1698 till stallmästare och utnämndes ett par år därefter till landshöfding öfver Nerike och Värmland. Under denna ämbetstid utvecklade han, vid danskarnas anfall i landet 1709, en kraftfull verksamhet och satte, genom en i hast organiserad bondhär, det på krigsfolk utblottade Värmland i ett provisoriskt försvarstillstånd, tills mera öfvade trupper hunno anlända. Utnämnd till ombudsråd i Handelsexpeditionen 1714, förordnades han tre år därefter till öfverstallmästare och upphöjdes 1719 till riksråd. Sistnämnda år undfick han äfven greflig värdighet och blef därigenom stamfader för grefliga ätten Cronhielm till Hakunge. Död i Stockholm d. 24 febr. 1724. — Gift 1695 med friherrinnan *Charlotta Sparre*.

4. **Cronhielm, Otto August,** riksdagstalare. Född på Ryd i Östergötland d. 10 febr. 1800; den föreg. sonsons sonson. Föräldrar: majoren grefve *Carl Emil Cronhielm* och friherrinnan *Hedvig Ulrika Boije af Gennäs*. — C. ingick 1819 som underlöjtnant vid Vendes artilleriregemente och befordrades därifrån till löjtnant vid sjöartillerikåren 1825. Redan som yngling förvärfvade han sig anseende som ovanligt lycklig talare, hvilken gåfva han egentligen först gjorde gällande under riksdagen 1828—30, då han uppträdde vid flera tillfällen, utan att ännu tillhöra någon afgjord meningsfraktion. Vid den påföljande riksdagen 1834 framstod han som en decid erad oppositionsman och insattes af det liberala partiet till fullmäktig i riksgäldskontoret. Hans lefnadsbana var dock nu ändad: den 9 sept. föll han ett offer för den då i hufvudstaden rasande koleran. Hans talrika vänner gjorde stora insamlingar åt hans i knappa omständigheter efterlämnade familj och läto 1835 uppresa en minnesvård på hans graf å flottans kyrkogård i Stockholm. — Gift 1828 med *Sofia Vilhelmina Waldau*.

Cronhjort. Denna släkt härstammar från kyrkoherden i Runstens pastorat på Öland *Laurentius Andreæ*, hvilkens son *Abraham* ingick i krigstjänst under namnet *Hirsch*, befordrades till öfverste för Nerikes och Värmlands regementen och adlades 1645 med namnet *Cronhjort*.

1. **Cronhjort, Abraham,** krigare. Född på Kockenhusen i Livland d. 1 jan. 1634. Föräldrar: öfversten *Abraham Larsson Cronhjort* och *Dorotea Vellingk*. — Vid fjorton års ålder ingick C. som officer vid faderns regemente, vid hvilket han avancerade till major, hvarefter han 1661 tog afsked. Omkring 1668 erhöll han öfverstlöjtnants pension. Följande året trädde han i tjänst hos hertig Eberhard af Würtemberg och erhöll befälet öfver samtliga hans infanterikårer, uppgående till tiotusen man. — Här kvarstannade han till 1675, då han återvände till Sverige och utnämndes till öfverste för Smålands dragoner, från hvilka han 1678 förflyttades till samma plats vid Kronobergs regemente. Befordrad 1696 till landshöfding öfver Nylands och Tavastehus län och s. å. upphöjd till friherre, förordnades han 1700 till generalmajor af infanteriet och befälhafvare öfver de vid ryska gränsen sammandragna trupperna, hvilka han anförde med sådant mod och skicklighet, att finnarne sedan, när de ville utmärka en riktigt käck krigare, hedrade honom med benämningen »Ti Kurnahjort» (du Cronhjort). Död i Helsingfors d. 12 nov. 1703. — Gift 1685 med *Brita Skyttenhjelm*, dotter till biskop Skytte i Kalmar.

2. **Cronhjort, Carl Gustaf,** landshöfding, politiker. Född i Kalmar d. 16 sept. 1694; den föregåendes son. — I enlighet med det föredöme far och farfar lämnat, ingick C. på den militära banan, på hvilken han efter tjugutre års tjänstgöring hade hunnit till major vid Kronobergs regemente 1731. — Det var dock å ett helt annat fält, C. hufvudsakligen skulle göra sig känd, nämligen det parlamentariska. Från och med 1738 synes han under en följd af riksdagar i Hattarnas främsta led. Sålunda hedrades han 1741 med plats i den deputation, som på förhand uppsatte de sorglustiga fredsvillkoren i det krig med Ryssland, som efter riksdagens slut skulle taga sin början. Detta aflopp dock på ett helt annat sätt, än Hattarna i sitt öfvermod hade utstakat, och vid följande riksdag hade partiet fullt upp att göra att värja sig från fall, och som ett medel i detta afseende tillgreps Adolf Fredriks val till svensk tronföljare, för hvilket C. var energiskt verksam. Till hans heder må dock påpekas, att han i olikhet med sitt partis flertal ej ville vältra all skulden på de olyckliga generalerna utan uppträdde till deras försvar. Vid följande riksdag, 1746—47, framstod han som en synnerligen hätsk partiman vid förföljelsen mot Sam. Åkerhielm, men sedan han 1749 blifvit öfverste vid

ett garnisonsregemente och 1755 landshöfding i Västernorrlands län,. började han allt mera närma sig hofvet, hvilket som bekant nu kommit på spänd fot med Hattarna. Af förbittring häröfver togo sig dessa anledning att 1756 skilja honom från landshöfdingeämbetet, men då deras välde redan vid nästa riksdag vacklade i sina fogar, insattes han 1762 som president i krigskollegium. — Gift 1734 med grefvinnan *Katarina Sofia Lewenhaupt*, slöt C. barnlös den friherrliga ätten å Kläckeberga i Skåne d. 7 juli 1777.

1. **Cronholm, Abraham Peter,** häfdatecknare.

Född i Landskrona d. 22 okt. 1809. Föräldrar: borgmästaren därstädes *Frans Cronholm* och *Beata Elisabet Corvin*. — Vid Lunds universitet, där C. inskrefs till student 1825, vann han efter fyraåriga studier lagerkransen 1829 och kallades till docent i nordiska historien och antikviteterna 1831. E. o. adjunkt i historia 1834, utnämndes han fyra år därefter till ordinarie adjunkt och antog prästerlig ordination 1841. — Efter att tidtals 1842—46 förestått professurerna i historia samt i kyrkohistoria och symbolik, utnämndes han 1849 till e. o. professor i nordisk historia, från hvilket ämbete han på egen begäran entledigades 1855. Han vistades därefter länge i Tyskland, sysselsatt med arkivforskningar. 1868 tog han afsked från prästämbetet och afled i Stockholm d. 27 maj 1879. — C. har varit en af Sveriges flitigaste historiska författare och bland hans utgifna skrifter märkas *Väringarna, historisk undersökning* 1832, *Fornnordiska minnen* (2 del. 1833 — 35) *Katolska ligan och Hugenotterna, tidsteckning* 1839, *Skånes politiska historia* (2 del. 1847—51) *Sveriges historia under Gustaf II Adolfs regering* (6 del. 1857—72), *Trettioåriga kriget och underhandlingarna i Tyskland. Från konung Gustaf II Adolfs död till Westfaliska fredsslutet 1876—80*, m. m. — Han erhöll 1857 af Sv. akademien Carl-Johans priset. — Ogift.

2. **Cronholm, Bernhard August,** publicist. Född i Landskrona d. 18 sept. 1813; den föregående bror. — C. blef 1828 student i Lund och vann den akademiska lagern vid promotionen 1838. Tvenne år senare erhöll han en docentplats i kemi och innehade den till 1852. — Af böjelse slutande sig till de konservativa åsikterna inom politiken, och ytterligare däri styrkt genom en nära personlig bekantskap med Oscar I och sympati för dennes regeringssystem efter 1848, bröt C. såsom redaktör 1848—71 för den i Malmö utkommande »Snällposten», som blef ett af landsortens förnämsta pressorgan, för dessa åsikter mången lans, ofta häftigt, alltid ridderligt och med elegans. Senare bekämpade han med ifver det de Geerska representationsförslaget. Efter dess antagande och då vid 1867 års riksdag det sedermera så mäktiga landtmannapartiet bildade sig, var C. den förste inom svenska pressen, som upplät sin tidning till försvar för flera af detta partis åsikter. Samma finess, som utmärkte hans stil, tog sig äfven uttryck i hans enskilda umgänge. Utom *Snällposten* har C. utgifvit: kalendern *Hertha, svensk-dansk nyårsgåfva* 1840—42, den illustrerade veckoskriften *Portföljen* 1850—52, *Små bref från Skåne* (aftr. ur Sn.-Post 1865) samt utöfvat en ej obetydlig förlagsverksamhet. Död i Malmö d. 15 sept. 1871. — Gift med *Wilhelmina Skogh*.

Cronquist, Albert Werner, kemist. Född i

Malmö d. 22 juni 1846. Föräldrar: boktryckaren och tidningsutgifvaren *Johan Cronquist* och *Anna Christina Lundgren*. Efter studier vid teknologiska institutet 1863—66, var C. 1867—71 kemist och amanuens vid Sveriges geologiska undersökning och är från 1868 konsulterande kemist i Stockholm, där han 1872 uppsatte en kemisk-teknisk byrå, som han innehade till 1884. Därjämte bestred han tjänsten som förste handelskemist i hufvudstaden 1877—84. C., som 1893 erhöll professors namn, heder och värdighet, har bekländt åtskilliga lärarebefattningar, är från 1876 inspektör öfver tillverkningen af sprängämnen i riket och från 1897 af explosiva varor. — Han har tagits i anspråk för arbete i flera kommittéer, såsom vid utredningen om offentliga slakthus och angående lagstiftning om sprängämnen, m. m. och var 1889 adjungerad i tullkommittén för behandling af frågor rörande tekniskt-kemiska industrier. 1886—87 utgaf han Sv. Bryggarfören.-Tidskrift. — Bland hans af trycket utgifna arbeten märkas: *De eldfasta råämnena i Skånes kolbärande formation* 1877 (af ingenjörsföreningen belönt med Polhemsmedaljen), *Bidrag till kännedom om de svenska bränntorfmossarne* 1878, *Lärobok om de häftiga sprängämnena* 1886, *Alfred Nobel, hans fader och bröder* 1897 m. fl. — Gift 1873 med *Elsa Matilda Hoffstedt*.

Cronstedt. Ätten härstammar från *Anders Olderman*, som på 1600-talet inkom från Tyskland och blef föreståndare för tyska kyrkan i Stockholm. Hans änka, *Anna Gerdes*, ingick nytt äktenskap med direktören Mårten Gavelius (af samma släkt som adliga ätten *Cederschiöld*), hvilken 1688 adlades med namnet *Cronstedt*. På sin begäran erhöll C. såsom barnlös 1693 rättighet att å sitt adliga namn och nummer adoptera sina styfsöner.

1. **Cronstedt, (Olderman), Johan,** universitetslärare, teolog. Född i Stockholm d. 3 okt. 1660. Föräldrar: *Anders Olderman* och *Anna Gerdes*. — Magister i Uppsala 1675, anträdde C. en resa till åtskilliga högskolor på kontinenten, hvarunder han uteslutande ägnade sig åt teologiska studier och förklarades för teologie licentiat i Tübingen 1688. Han utnämndes 1692 till e. o. teologie professor i Uppsala samt prost och kyrkoherde i Börje och adlades följande året jämte sina syskon med namnet *Cronstedt*. Själf bar han icke detta namn, som öfvergick till hans barn, utan bibehöll såsom präst fortfarande sitt ofrälse namn *Olderman*. Så väl inom den vetenskapliga världen som bland sina talrika lärjungar åtnjöt han ett högt anseende för lär-

dom. C. afled redan d. 22 juli 1697, sedan han kort förut undfått fullmakt som ordinarie teolog. professor samt prost och kyrkoherde i Danmarks prebendepastorat. — Gift 1694 med *Anna Maria Adlerberg*, dotter till ärkebiskopen Olof Svebilius.

2. **Cronstedt, Jakob,** riksråd. Född i Stockholm d. 23 nov. 1668; den föregåendes bror. — C. började sin bana som k. hofjunkare och utnämndes till kammarherre 1712. Såsom »ordningsman» i Uppsala län förordnades han 1718 till vice landshöfding öfver samma landshöfdingedöme och utnämndes året därefter till landshöfding öfver Kronobergs län och upphöjdes till friherre. Under tiden spred sig i allt vidare kretsar ryktet om hans administrativa duglighet, vetenskapliga skicklighet och politiska karaktärsfasthet, hvarför han 1727 kallades till riksråd, en bland de tio som genom Horns bedrifvande då insattes för att gifva mera enhet och styrka åt rådskammarens förhandlingar. Fastän tillhörande mösspartiet bibehöll sig C. vid rådsbordet äfven efter partiets fall och uppträdde där, ehuru föga hörsammad, som en förespråkare för fredspolitiken. — C. samlade på sin sätesgård Fullerö i Västmanland ett stort och utvaldt bibliotek, hufvudsakligen i nordiska historien, samt en dyrbar myntsamling. Biblioteket inköptes 1756 af ständerna för kronprinsen Gustafs räkning och skänktes af honom 1767 till Uppsala universitet, och myntsamlingen inköptes 1731 för statens räkning. — Grefve 1731 och vid de svenska ordnarnas instiftelse ridd. af serafimerorden. Död i Stockholm d. 21 febr. 1751. — Gift 1707 med friherrinnan *Margareta Beata Grundel*.

3. **Cronstedt, Gabriel,** fortifikationsofficer. Född i Stockholm d. 2 maj 1670; de föregåendes bror. — Gabriel C. antogs 1694 till volontär vid fortifikationen, inom hvilken kår han genomgick alla tjänstegraderna till major 1709 och ådagalade därunder så mycken insikt och skicklighet i sitt fack, att han 1714 utsågs till lärare i fortifikation för hertigen af Holstein. — Utnämnd 1718 till öfverstelöjtnant och fortifikationsbefälhafvare vid Jämtländska arméfördelningen, erhöll han regeringens befallning att, med de hjälpmedel vetenskapen erbjöde, underlätta arméns infall i Norge. För detta ändamål anlade han, med biträde af manskapet, en sju mil lång väg af faskiner öfver fjällen mot Trondhjem och slog på en enda natt en bro öfver den 300 fot breda Byälfven. Följande året anordnade han en försänkning vid Stocksund för att hindra ryssarne från att den vägen angripa hufvudstaden, och utnämndes till öfverste. — Generalmajor af infanteriet samt direktör för fortifikationsväsendet 1741, utnämndes han två år därefter till öfverkommendant i Stockholm och de i Stockholms skärgård befintliga fästningsverk. Död på Siggesta i Uppland d. 7 sept. 1757. — Gift 1: 1699 med *Brita Österling* och 2: 1715 med *Maria Elisabet Adlerberg*.

4. **Cronstedt, Carl,** krigare. Född i Stockholm d. 22 maj 1672; de föregåendes yngste broder. — Efter slutade studier ingick C. på krigarebanan, där han inom kort gjorde sig så bemärkt, att han blott tjugusju år gammal befordrades till öfverminör vid artilleriet. Följande året artilleriadjutant, deltog han i slaget vid Narva och följde sedan konung Carls härar under större delen af hans fälttåg. Han tillfångatogs vid Pultava, men utväxlades 1710 mot en rysk artillerikapten, hvarefter han såsom major vid artilleriet deltog under Stenbock i slaget vid Helsingborg och bidrog väsentligen till segern genom den förödelse han åstadkom genom sina bomber. Ända från sitt inträde på krigarbanan hade C. ägnat sina studier åt artillerivapnet och sökt att däri införa nya förbättringar. Hans uppfinningar ogillades af hans chef, öfverste Appelman, men försvarades af Stenbock, som slutligen, ehuru med möda, lyckades öfvertyga konungen om fördelarna och att »lille Cronstedt var guld värd». Uppfinningarnas vikt bekräftades vid Dämgarten och ännu mer vid Gadebusch, där C. med sitt rörliga artilleri sönderslet fiendens kolonner och afgjorde segern till svenskarnes fördel. — Han blef sedermera jämte den öfriga svenska hären tillfångatagen i Tönningen. Men när Stenbock skulle affärda ett ombud från de fångna trupperna för att öfverbringa olycksposten till Sverige, valde han härtill C. för att därigenom rädda den utmärkte krigaren åt fäderneslandet. C. hade 1710 utnämts till öfverstelöjtnant och blef 1713 öfverste. Från Stockholm sändes han ånyo 1714 som artilleribefälhafvare till Tyskland, där han bevistade Stralsunds belägring och den häftiga träffningen vid Rügen, vid hvilket sistnämnda tillfälle han erhöll en blessyr, som kvarhöll honom i Stralsund, där han med den öfriga besättningen blef fången. Återställd till hälsan lyckades han förklädd till bonddräng befria både sig själf och flera af officerarne samt öfver Holland återkomma till Sverige. Han var nu generalmajor och fick 1716 befälet öfver hela artilleriet, som af honom i grund omskapades. De förut tunga kanonerna gjordes lättare och handterligare genom att anbringas på egna lavetter i stället för de förut otjänliga vagnarna, hvarjämte han högst väsentligt utbildade artilleriets träffsäkerhet och skjuthastighet genom nya uppfinningar. — Upphöjd till friherre 1718 och 1720 befordrad till generallöjtnant, uppfördes han 1738 af ständerna på förslag till riksråd, men undanbad sig detta förtroende. Vid brytningen mellan Sverige och Ryssland 1739 öfvergick C. som general-en-chef till Finland, men måste vid krigets utbrott öfverlämna befälet åt Lewenhaupt och insattes i stället 1740 till president i krigskollegium. — 1744 valde Vetenskapsakademien C. till sin ledamot och vid svenska ordnarnas instiftelse 1748 pryddes han, liksom sin broder Jakob, med serafimerorden. Död i Stockholm d. 13 dec. 1750, den siste efterlefvande af Carl XII:s generaler. Tjugu år efter hans död kringspreds ett rykte att C. på dödsbädden skulle ha bekänt sig som

Carl XII:s mördare, men detta måste betraktas i hög grad apokryfiskt. — Gift 1709 med *Elisabet Arnell*.

5. **Cronstedt, Carl Johan,** arkitekt; den föregående brorson och son till C. 2. Född i Stockholm d. 25 april 1709. C. blef, 20 år gammal, lärjunge hos Polhem på Stjernsund och utnämndes 1733 till hofintendent. Han företog 1735 en tre års resa till Tyskland, Frankrike och Italien. Hemkommen, studerade han under Hårleman byggnadskonst och blef 1743 dennes efterträdare som öfverintendent. Han beklädde denna post till 1767 och utförde bl. a. flyglarna till Drottningholms slott efter Hårlemans ritning, men med förändringar, återställandet af Maria kyrka i Stockholm efter eldsvådan 1759, Amiralitetskyrkan i Karlskrona, tyghuset vid artillerigården i Stockholm, Drottningholms teater 1764—65 m. m. 1767 blef C. president i kammarrevisionen och 1769 president i kammarkollegium. 1739 ledamot af Vetenskapsakademien. Död i Stockholm d. 9 nov. 1779. C. var stor boksamlare. Från trycket utgaf han bl. a. *Beskrifning på en ny inrättning af kakelugnar till veds besparande* 1761. — Gift 1744 med grefvinnan *Eva Margareta Lagerberg*.

6. **Cronstedt, Fredrik Adolf Ulrik,** landshöfding, konstnär; den föregåendes son. Född i Stockholm d. 1 dec. 1744. C. blef hofintendent 1765 och företog 1770—73 en längre utrikes resa. I Rom blef han vän med Sergel, studerade konst och inköpte en präktig samling gamla taflor. C. beklädde 1781—1812 landshöfdingsposten i Gefle. Död i Stockholm d. 19 april 1829. Ledamot af Målare- och bildhuggareakademien samt Musikakademien. C. utförde rätt goda etsningar och porträttmedaljonger. — Gift 1777 med friherrinnan *Juliana Duvall*, som i Gefle stiftade ordenssällskapet »Idka dygden».

7. **Cronstedt, Axel Fredrik,** mineralog. Född på Ströpsta i Stockholms län d. 23 dec. 1722; son till C. 3. — Enligt faderns önskan studerade han i Uppsala hufvudsakligen matematik, för att framdeles ingå i krigarståndet, men Vallerii föreläsningar i mineralogi, till hvilka han en gång kommit att blifva åhörare och som han sedan aldrig försummade, gåfvo hans studier en ny riktning. Väl underbyggd ingick han 1742 som auskultant i bergskollegium, där han i då varande direktören, sedermera landshöfdingen Dan. Tilas erhöll en lika upplyst som uppmuntrande beskyddare. Under de följande åren företog han dels ensam, dels med någon af den tidens utmärktare vetenskapsmän, såsom Reuterholm, Tilas och von Swab, vetenskapliga resor till rikets bergslager och ingaf så väl till bergskollegium som Vetenskapsakademien berättelser och afhandlingar om sina rön och iakttagelser. — Icke dess mindre gick hans befordran trögt och först sedan han i elfva år varit geschworner, en syssla som han var den förste som beklädde, utnämndes han 1758 till bergmästare i Öster- och Västerbergslagen. Samma år utgaf han anonymt *Försök till Mineralogie eller Mineralrikets upställning*, hvilket väckte stort uppseende långt utom Sveriges gränser och öfversattes på tyska, danska, franska och engelska. Redan flera år förut hade C. inom den lärda världen förvärfvat sig ett namn genom upptäckten af ett nytt mineral, *nickelmetallen*, som han 1751 fann i Los koboltgrufva i Helsingland, och hvilken upptäckt föranledde hans inkallande i Vetenskapsakademien 1753. — C., hvilken bortkallades oförmodadt d. 19 aug. 1765, kan sägas vara en grundläggare af mineralogien och bergartläran, på hvilka områden hans verksamhet var epokgörande. Han uppdrog en riktig gräns mellan stenrikets och djurrikets alster och lade äfven grunden till geognosien genom att behörigen skilja mellan stenarter och bergarter. — Gift 1760 med *Gertrud Charlotta Söderhjelm*.

8 **Cronstedt, Carl Olof,** amiral, kommendant på Sveaborg. Född d. 3 okt. 1756 på Botby nära Helsingfors; den föregåendes brorson. Föräldrar: majoren *Johan Gabriel Cronstedt* och *Hedvig Juliana Jägerhorn*. — Denne man, hvars namn fått en så olycklig ryktbarhet i Sveriges historia, började sin bana som volontär vid prins Fredrik Adolfs regemente 1765 och hade vid arméns flotta, där han blef fänrik 1773, avancerat till öfverstlöjtnant 1788. Två år senare utnämndes han efter slaget vid Svensksund till generaladjutant hos konungen och öfverste i armén samt statssekreterare för sjöärendena. Dessa befordringar följdes af hans utnämning till chef för Sveaborgs eskader d. 9 dec. 1790, kontreamiral 1793, vice amiral af Blå flaggan 1801 och slutligen s. å. till kommendant på Sveaborg. Det är denna fästnings kapitulation, som utgör hufvudhändelsen i C:s lefnad och på samma gång den outplånliga skuggan på en förut fläckfri krigarära. — Då Sveaborg i mars månad 1808 angreps af ryssarna, ägde fästningen öfver 6,000 mans besättning, 2,500 kanoner samt ofantliga förråd af alla slag och var så väl af dessa skäl som genom sitt förträffliga läge att anse som ointaglig. Ryssarnas belägringsstyrka öfversteg föga de belägrades i antal och det fordrades alldeles särskilda förhållanden för att fästningen skulle komma i fiendens händer. Att detta icke skedde genom mutor, åtminstone hvad C. själf angår, är åtminstone möjligt. Däremot förefinnas talande bevis om kommendantens vankelmod och rådlöshet, andras öfvertalande, politiskt missnöje och kanske ännu flera bevekelsegrunder. Allt detta var väl bekant för ryska befälhafvaren Kamensky och hans ännu listigare rådgifvare Suchtelen, hvilka förstodo att draga fördel af den svenska kommendantens klenmodighet och de förrädiska tänkesätt, som härskade inom fästningen. Från d. 17 mars, då de första skotten växlades och tills kapitulationen mindre en månad därefter, hade endast fem man af besättningen stupat och tjugu-

åtta blifvit sårade. Icke desto mindre började C. underhandla och, tvärt emot instruktionen för en kommendant att icke lämna fästningen, hålla möten med fienden på en holme utanför fästningens område. Följden af dessa sammanträden blef, att C. otvungen d. 6 april undertecknade en konvention som med vanära betäckte ett förut frejdadt namn och i sina följder skilde Finland från Sverige. Konventionen innehöll, att tre dagar efter dess undertecknande skulle utanverken Långörn, Öster- och Väster-Svartö utrymmas och besättas af ryssarna och hufvudfästningen öfverlämnas d. 3 maj, så vida ej före klockan tolf samma dag åtminstone fem linjeskepp med hjälpsändning inlupit i Sveaborgs hamn. Då det sistnämnda, i anseende till den sena islossningen, var omöjligt och dessutom kurirerna, som till Sverige skulle öfverföra underrättelsen om fästningens kapitulation, uppehöllos af ryssarna, måste kapitulationsvillkoren gå i fullbordan och Sveaborg, Ehrensvärds stolta verk, som kostat Sverige tjugufem millioner rdr, förlorades utan nödtvång och utan att något väsentligt kunnat anföras till den klenmodige kommendantens urskuldande. Det säges, att C. beslutit resa öfver till Sverige för att rättfärdiga sig och äfven förbehållit sig rättighet därtill, men gifvit vika för de sinas enträgna föreställningar om den fara som hotade honom och sålunda stannat kvar i Finland. I Sverige förklarades han förlustig sin officersgrad och sina ordnar och tillbragte sina öfriga dagar i enslighet dels i Helsingfors, dels på sitt landtgods. Han dog på Hentonäs vid Helsingfors d. 7 april 1820. — Gift 1794 med grefvinnan *Beata Sofia Wrangel.*

9. **Cronstedt, Johan Adam**, krigare. Född

d. 12 nov. 1749; den föregåendes syssling; son till C. 5. — C. började sin bana vid hofvet som lifdrabant och sedermera kammarherre, men öfvergaf snart hoftjänsten för att odeladt ägna sig åt krigsståndet och var vid krigets utbrott 1808 öfverste för Savolaks infanteriregemente och chef för Savolaksbrigaden. Under detta krig utmärkte han sig vid flera tillfällen såsom vid Lappo och Alavo och belönades redan dessförinnan med generalmajors värdighet. Efter freden lämnade han såsom generallöjtnant den militära banan och blef landshöfding i Östergötland 1810, från hvilket ämbete han tog afsked 1817, samt pryddes 1827 med Serafimerorden. Död i Stockholm d. 21 febr. 1836. — Gift 1796 med friherrinan *Beata Ottiliana Maria Stackelberg.*

Cronstjerna, Mårten, krigare. Född d. 20

febr. 1682 å Håtunaholm i Uppland. Föräldrar: öfversten, friherre *Mårten Cronstjerna* och *Gertrud Berendes.* — C. uppfostrades som page i Carl XI:s hof, ingick helt ung i krigstjänst och kommenderade, ännu icke tjugu år gammal, i träffningen vid Düna 1701 en liten truppafdelning af fyrtiofem man. Han ingick därefter i franska armén som simpel grenadier vid general Sparres regemente; i slaget vid Eckeren erhöll han tvenne svåra blessyrer i hufvudet, så att han ansågs för död och kastades med de andra döda i ett dike, där han efter drabbningens slut igenkändes och återkallades till lifvet. Han bevistade därefter belägringen af Menin samt slaktningarna vid Ramilies och Oudenaarde, vid hvilket senare tillfälle han fick ett skott genom lifvet. Återställd, tog han afsked ur franska hären och anställdes som kammarherre hos konung Stanislaus i Polen och utnämndes till öfverstlöjtnant vid hans garde. Han tjänade denne konung med orubblig trohet till 1718, då han lär återvändt till Sverige. Skickad 1725 som sändebud att lyckönska Stanislaus till hans dotters förmälning med Ludvig XV i Frankrike, blef han på den förres förord af franska kronungen utnämnd till öfverste vid kavalleriet. Fyra år senare befordrad till svensk öfverste och till kommendant på Varberg, utnämndes han till chef för adelsfanan 1732 och till generalmajor 1746. Död på Håtunaholm d. 28 aug. 1752. — Gift med *Margareta Elisabet von Strutz.*

Cronstrand. Kyrkoherden i Södra Vi i Småland Ericus Laurentii Winnerstadii (död 1680) söner antogo namnet Krönstrand efter sjön Krön i Vi socken. Namnet ändrades till *Cronstrand* på 1700-talet.

1. **Cronstrand, Simon Anders**, astronom. Född

på Törneby egendom i Kalmar län d. 24 jan. 1784. Föräldrar: salpetersjuderidirektören *Lars Cronstrand* och *Johanna Katarina Bäckerström.* — Endast sexton år gammal eröfrade C. i Uppsala lagerkransen och kallades 1806 till docent i experimentalfysik. På förslag af professor Jöns Svanberg anställdes han tre år därefter till adjunkt vid Vetenskapsakademien i Stockholm, hvarjämte han blef adjunkt i matematik vid krigsakademien på Karlberg. Sedermera Svanbergs efterträdare som astronom vid Vetenskapsakademien, fick C. 1815 därmed förena professuren vid dåvarande fältmätningsbrigaden, hvarefter han begynte de triangelmätningar och astronomiska ortbestämningar, som, fortsatta i nära tvenne årtionden, genom deras stora noggrannhet förvärfvade honom ett så aktadt namn inom den vetenskapliga världen. Öfveransträngningar och nattvak utöfvade under hans sista lefnadsår sin menliga inverkan på hans synförmåga och han dog efter att någon tid ha varit fullkomligt blind d. 24 febr. 1850. — Ledamot af åtskilliga lärda samfund. C. utgaf bl. a. *Handbok i praktiska astronomien* 1841—43; *Årsberättelser i astronomien* (i Vetenskapsakademiens handlingar 1821—36), m. m. — Gift med *Gustava Charlotta Wiklund.*

2. **Cronstrand, Baltzar**, svenska slöjdskolans

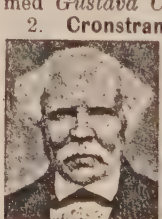

stiftare. Född d 15 maj 1794 på Törneby i Kalmar län; den föregåendes halfbroder och son till *Lars Cronstrand* och hans andra hustru *Sara Sofia Beronia*, dotter till ärkebiskop Magnus Beronius (se sid. 84). — I Uppsala, där C. 1809 inskrefs till student, sysselsatte han sig hufvudsakligen med

de matematiska vetenskaperna, och ingick 1815 som underlöjtnant vid ingenjörkåren, hvarest han 1820 befordrades till löjtnant. — 1822 fortifikationsbefälhafvare i Malmö, förflyttades han kort därefter till Karlsborg och utnämndes följande året till kapten i generalstaben. Fortifikationsbefälhafvare i Karlskrona 1830—32, befordrades han sistnämnda år till kapten i ingenjörkåren. — 1833, kort efter sedan han emottagit fortifikationsbefälet på Karlsborg, anträdde han en utrikes resa, med särskildt uppdrag att inhämta kännedom om främmande länders fortifikationsväsende. På denna resa, som med obetydliga afbrott varade i åtta år, besökte C. icke blott de flesta europeiska länder, utan äfven asiatiska Turkiet, Arabien, Nubien och Egypten, hvars fornlämningar han på det noggrannaste studerade. Återkommen till Sverige 1841, återtog han sin tjänst vid ingenjörkåren och fortfor därmed till 1849, då han på egen begäran fick afsked. 1845 kallades C. till föreståndare för den nybildade »Svenska slöjdföreningens söndags- och aftonskola». Efter nya resor 1851—52 med understöd af statsmedel till England och Frankrike, för att studera därvarande undervisningsanstalter af samma slag, sökte han tillämpa på den stockholmska skolan sina iakttagelser och göra den till en anstalt, vid hvilken handtverkaren kunde vinna icke blott yrkesskicklighet, utan äfven teoretisk underbyggnad och konstnärlighet i sitt yrke. Då han vid dessa bemödanden kom i delo med andra åsikter och intressen, uppblossade en strid, som hade till följd att C. 1859 afgick och upphörde att taga vidare befattning med sin stiftelse. Död i Stockholm d. 26 jan. 1876. C:s *Efterlemnade skrifter* utkommo 1878. — Ogift.

Cronström, Isak, krigare. Född i Avesta d. 3 juli 1661. Föräldrar: kammarrådet *Isak Cronström* och *Kristina Hanssen.* — Vid faderns död, aderton år gammal, företog C. en utrikes resa, hvarunder han mest uppehöll sig i Paris, där han med ungdomens hela liflighet hängaf sig åt den franska hufvudstadens förströelser. Under tiden anlände dit den svenska grefven C. G. von Königsmarck, en brorson till den frejdade fältmarskalken. Af aktning för hans lysande namn gaf Ludvig XIV åt den unge svensken ett eget regemente, som denne äflades att förse med adelsmän, särskildt svenskar, hvarigenom C. kom att få en anställning i franska armén 1683. Efter nio års tjänstgöring, hvarunder han deltagit i flera bataljer och öfverallt utmärkt sig för sitt oförskräckta mod, lämnade han Frankrike som kapten och ingick vid den hjälpkår, som Carl XI lämnade först åt österrikarna och sedan åt holländarna. C. öfvergick sedan i holländsk tjänst och deltog i flera krig. Han steg från den ena graden till den andra och befordrades slutligen 1744 till general-en-chef öfver holländska armén. Han var då åttiotre år gammal och önskade att bli befriad från all aktiv tjänstgöring. Det oaktadt uppdrog regeringen åt honom 1747 befälet öfver den viktiga fästningen Bergen op Zoom, och då denna kort därefter eröfrades af fransmännen, måste C., ehuru frikänd af krigsrätten, därför uppbära de bittraste förebråelser. Han dog på sitt landtgods Nemelaer d. 3 juli 1751. C. blef 1720 svensk friherre. — Gift 1695 med *Trajectina Anna Elisabet Tuyl van Zeroorskerken.*

Crusebjörn, svensk adlig ätt, härstammande från handelsmannen i Lübeck, Frantz Kruse, hvilkens son, landshöfdingen *Peter Kruse*, adlades 1622 med bibehållande af namnet (se nedan.) Men då medlemmar af ätterna Cruus och Kruse protesterade mot, att en ätt med detta namn introducerades å riddarhuset, antogo hans barn namnet *Kruscbjörn,* hvilket sedermera ändrades till *Crusebjörn.*

1. **Crusebjörn (Kruse), Peter,** ämbetsman. Son af köpmannen i Lübeck *Frantz Kruse.* — Bosatt i Stockholm såsom handlande, samlade Peter K. sig snart en förmögenhet och förordnades 1620 till direktör för handelskompaniet därstädes. Fem år senare utnämndes han till ståthållare öfver Kopparbergslagen, med åliggande, enligt instruktionen, att »i allo måtto K. Maj:ts gagn söka och fordra». — Icke destomindre var han såsom en af de verksammaste och mest betydande direktörerna i kopparkompaniet delaktig i de underslef, som utmärkte detta bolags förvaltning. — Oaktadt både Gustaf Adolf och bergslagen öppet uttalat deras missnöje öfver kompaniets egennytta och K:s förhållande, utnämndes den senare 1634 af förmyndarestyrelsen till landshöfding öfver Dalarna och Kopparberget, ett bevis på huru han förstått att af vinsten dela med sig åt de inflytelserikaste personerna i riket. — Redan 1622 upphöjdes han i adligt stånd, med bibehållande af sitt fädernenamn (se ofvan.) — Under K:s landshöfdingtid anlades i Dalarna staden Säter, hvarest landshöfdingen äfven afled d. 30 dec. 1645. — Gift med *Cecilia Rehn.*

2. **Crusebjörn, Jesper Ingewald,** militär, statsråd. Född å Åfvinge i Grödinge socken af Stockholms län d. 12 juli 1843; den föregående sonsons sonsons sonsons son. Föräldrar: hofjunkaren *Frans Adolf Crusebjörn* och *Lovisa Magdalena Fougt.* — Efter 1862 aflagd studentexamen ägnade sig C. åt den militära banan och utnämndes 1863 till underlöjtnant vid Västmanlands regemente samt blef 1869 löjtnant vid generalstaben, där han slutligen 1883 avancerade till major. Han deltog äfven lifligt i allmänna angelägenheter, var 1883—89 stadsfullmäktig i Stockholm och hade flera gånger varit ifrågasatt till hufvudstadens representant i Andra kammaren, då han 1888 blef öfverstelöjtnant vid Andra lifgrenadierregementet, hvarifrån han s. å. förflyttades till chef för Jämtlands fältjägarekår. 1891 blef han öfverste i armén och utnämndes s. å. till landshöfding i Västerbottens län. — Som sekreterare i 1880—82 års parlamentariska landtförsvarskommitté och 1883 års försvarsutskott hade C. varit i tillfälle att förvärfva en inblick i riksdagslifvet, som nog kom honom till nytta, då han 1893 af Västerbottens län invaldes i Första kammaren, där han tillhörde den frihandelsvänliga och moderata fraktionen. Vid

1896 års val förflyttades han till Andra kammaren, som han ännu tillhör. D. 27 okt. 1899 utnämndes han till statsråd och chef för landtförsvarsdepartementet och kan i denna egenskap fröjda sig åt framgång åt åtskilliga viktiga militära önskningsmål. Sålunda beviljade riksdagen 1900 grundplåten till en fästning i Boden och 1901 genomdrefs det viktiga beslutet om värnpliktens utsträckning från tre månaders öfning till åtta för infanteriet och tolf för specialvapnen i sammanhang med indelningsverkets afskaffande. Utan tvifvel kan C. personligen tillskrifva sig en ej oväsentlig del af dessa segrar. Utan att i egentlig mening vara innehafvare af de egenskaper, som konstituera en talarebegåfning, förstår han dock att imponera genom sin flärdfria och förtroendeingifvande personlighet och gedigna kunskaper. — C., som 1876 blef ledamot af krigsvetenskapsakademien, tillhörde 1895 års lappkommitté. Vid öfvertagande af krigsministersportföljen hugnades han med värdighet af generalmajor och 1901 efter härordningsförslagets seger af generallöjtnant i armén. — Utom en del uppsatser i militära facktidskrifter har han från trycket utgifvit: *Kort sammanfattning af de vigtigaste bestämmelserna rörande arméns organisation* 1870; *Kort redogörelse för Danmarks arméorganisation* 1871; *Öfversigt af grannstaternas arméorganisationer* 1873; *Öfversigt af allmänna värnpliktens tillämpande i Sverige under förflutna tider* 1879, m. m. — Gift 1873 med *Augusta Georgina Bahrman.*

Crusell, Bernhard Henrik, musiker, tonsättare.

Född i Nystad i Finland d. 15 okt. 1775. Föräldrar: bokbindaren *Jakob Crusell* och *Margareta Elisabet Messman.* — Redan från sin spädaste barndom röjde C. en ovanlig kärlek för musiken. När han var åtta år gammal flyttade hans föräldrar till Tavastehus. På Berttulas utmark bodde den tiden en klarinettblåsare Wester, vid Nylands regemente, som bland sin söner hade en, hvilken börjat inhämta faderns konst, och som åtog sig att, mot det att C. lärde honom skrifva, undervisa honom i musik. På en gammal klarinett med endast två klaffar lärde sig C. inom kort icke blott de stycken Wester kunde, utan äfven dem han hört en fru Armfelt spela på klavér. Detta fäste hennes mans, löjtnant Armfelts uppmärksamhet, hvarför denne, när han 1788 reste till Sveaborg, tog C. med sig och föreställde honom för major O. Wallenstjerna, hvilken så lifligt intresserade sig för den unge virtuosen, att han icke allenast antog honom till volontär vid änkedrottningens finska regemente, utan lät honom bo i sitt hus. Transporterad efter krigets slut till den bataljon af nämnda regemente, som var förlagd i hufvudstaden, fick C. åtfölja Wallenstjerna till Stockholm, där han af violinspelaren Böritz lärde sig noterna, fick läsa tyska och italienska och uppträdde på amatörkonserter. Följande året, vid ännu icke fylldå sjutton år, utsågs han till musikföreståndare för lifregementets musikkår och antogs kort därpå af abbé Vogler till klarinettist vid hofkapellet. Våren 1798 lyckades C. få företaga en resa till Berlin, där han i sju månader erhöll undervisning af den berömde Franz Tausch. År 1801 invald till ledamot af Musikaliska akademien, fick C. 1803 resa till Paris och studerade under Berton och Gossec komposition. Hemkommen började han, på de stunder tjänsten lämnade honom öfriga, med allvar sysselsätta sig med komposition och erhöll 1818, jämte sin anställning i hofkapellet, plats som musikdirektör vid de båda lifgrenadierregementena. Den senare befattningen bibehöll han till sin död. Däremot tvingades han af sin svaga hälsa att begära sitt entledigande ur hofkapellet 1833. Han dog d. 28 juli 1838. — Som tonkonstnär icke blott täflade C. med utan öfverträffade, enligt mångas omdömen, tidehvarfvets förnämsta klarinettister. Som tonsättare var han »mozartisk enkel, behagfull och intagande». Af hans många kompositioner äro, utom musiken till operetten *Lilla Slafvinnan,* melodierna till Tegnérs »Frithiofs saga», de mest bekanta. Hans fosterländska manskvartetter ha ofta blifvit sjungna. Han har därjämte för svenska scenen öfversatt och bearbetat en mängd operor, såsom: *Figaros bröllop, Barberaren i Sevilla, Hvita frun, Fra Diavolo, Den stumma; Alphyddan,* m. fl. — Året före C:s död tilldelade Svenska akademien, såsom ett tecken af sin aktning, honom sin stora medalj i guld. — Gift 1799 med *Anna Sofia Klemming.*

Crusenstolpe. Släkten härstammar från *Magnus Chorinus,* som lefde på 1600-talet och var professor vid universitetet i Dorpat.

1. **Crusenstolpe, Magnus,** ämbetsman. Född i Lund d. 2 nov. 1724. Den ofvannämndes sonsons son. Föräldrar: öfverkomministern vid Lunds domkyrka *Magnus Corin* och *Maria Magdalena Falckman* — Sedan C. tjänstgjort någon tid som auskultant i Göta hofrätt, utnämndes han 1751 till auditör vid Södra skånska kavalleriregementet, hvilket han äfven åtföljde till kriget i Pommern. Emellertid fick han snart vända åter till fäderneslandet, där han, efter vunna meriter som tillförordnad landtdomare, 1761 utnämndes till landssekreterare i Jönköping. Då han sedermera vid flera assessorsutnämningar i Göta hofrätt förbigicks, anförde han besvär först hos konungen och sedan hos rikets ständer, hvilka senare förklarade den skedda utnämningen ogiltig, och att fullmakt skulle utfärdas för C. Den vunna segern blef honom emellertid rätt dyrköpt. Den betraktades som en partisak af hofvet och C. blef som partiman genast illa anskrifven af Gustaf III. — C. hade 1769 adlats, då han antog namnet *Crusenstolpe.* Men sex år därefter urladdade sig det åskmoln, som den kungliga onåden hopat öfver Göta hofrätt i allmänhet och C. i synnerhet. Jämte tretton andra hofrättsledamöter ställdes han till rätta inför en kommission och anklagades för en mängd verkliga eller förmenta tjänstefel. Slutet på processen blef, att C. och tre af hans kamrater dömdes förlustiga sina ämbeten. Hans bemödanden att återfå tjänsten eller vinna någon slags upprättelse blefvo alltjämt fruktlösa och

han tillbragte sina återstående lefnadsår i näringsbekymmer och ett sträfsamt arbete för dagligt bröd. Den orätt, han ansåg sig ha lidit, närde hos honom mot konungen en förbittring, som följde honom genom lifvet, och hvilken han bl. a. tillfredsställde genom att vid riksdagarna vara verksam för oppositionens intressen. Hans efterlämnade papper andas ett bittert hat mot hans kunglige förföljare, i hvilken han dessutom, i följd af sina politiska grundsatser, såg en af fäderneslandets farligaste fiender. Död d. 13 jan. 1805. — Gift 1: i hemligt äktenskap med *Gustafva Charlotta Strömfelt* och 2: 1756 med *Sara Maria Hall*.

2. **Crusenstolpe, Magnus Jakob,** skriftställare.

Född d. 11 mars 1795; den föregående sonson och son af vice presidenten i Göta hofrätt *Johan Magnus Crusenstolpe* och *Kristina Charlotta Nymanson*. — Liksom far och farfar, i hvilken senares hus C. tillbragte sina barnaår, valde han juridiken till lefnadsyrke och antogs, sedan han vid Lunds universitet; efter tre års studier, aflagt examen för rättegångsverken, 1814 till auskultant i Göta hofrätt. Hans anställning i expeditionsutskottets kansli under riksdagen 1817—18 och samtidiga utnämning till kanslist i justitierevisionen föranledde honom att 1820 öfvergå från Göta till Svea hofrätt, i hvilken han sistnämnda år undfick häradshöfdingefullmakt och befordrades till adjungerad ledamot. — Tillförordnad landssekreterare i Skaraborgs län 1821—22, där han hade en gynnare och vän i vice landshöfdingen C. Ehrenborg, hvilken, då han 1823 valdes till riksens ständers justitieombudsman, antog C. till sekreterare i justitieombudsmansexpeditionen. Åter entledigad från denna befattning af justitieombudsmannen Törnebladh vid Ehrenborgs i sept. s. å. timade död, förordnades C. 1824 att förvalta ett revisionssekreterareämbete och befordrades året därpå till assessor i Svea hofrätt, från hvilket ämbete han tog afsked 1834. — Af naturen i flera afseenden rikt utrustad, skulle C. i hvilken ställning som helst blifvit bemärkt; omständigheterna gjorde honom för en tid till en märkvärdig man, om också på bekostnad af hans lifs lycka. Såsom utgifvare af den konservativa tidningen Fäderneslandet 1830—33, hade C. i hög grad vunnit konung Carl Johans ynnest. Några förhoppningar, som slogo fel — några missräkningar, dem hans hetsiga inbillning förstorade, förvandlade honom i ett ögonblick från en lofsjungande beundrare till den bittraste fiende och gjorde honom för all tid till en skoningslös häcklare af Carl Johan och hans regering. Från 1834 uppträdde han med en alldeles egen memoarlitteratur under olika titlar, såsom: *Skildringar ur det inre af dagens historia (De frånvarande* och *De närvarande), 1720—1772—1809; Portefeuille, Historisk tafla af f. d. konung Gustaf IV Adolphs första lefnadsår; Ställningar och förhållanden behandlade i bref*. Några yttranden i det andra af dessa bref ådrogo honom en tryckfrihetsprocess, som slutade med att C. 1838 dömdes till tre års fängelse på Vaxholms fästning. Hans fängelsestraff utöfvade emellertid intet synbart hinder i hans skriftställareverksamhet. Han utgaf därunder flera skrifter, bland annat flera nya häften af »Ställningar och förhållanden», hvilken skrift, slutligen förändrad till månadsskrift, han fortsatte ända till sin död. I närmaste samband med den nämnda memoarlitteraturen stå C:s historiska skildringar och romaner: *Morianen eller Holstein-Gottorpska huset i Sverige: Carl Johan och Svenskarna; Huset Tessin under enväldet och frihetstiden*, m. fl., i hvilka en blandning af sanning och dikt lämnar läsaren i ovisshet om det varit författarens afsikt att underhålla eller rent af mystificera. — Som stilist intager C. i vår litteratur ett af de förnämsta rummen. Hans stil är i hög grad formfulländad, och episoder hafva flutit ur hans penna, som med allt skäl kunna kallas klassiska. Det oaktadt är han framställningssätt tämligen stereotypiskt och blir understundom alltför sirligt och retoriskt. Det lämpade sig för öfrigt bäst för memoaren, mindre väl för den rent episka arten, för hvilken han saknade tillräckligt klar objektiv uppfattning. Många af hans öfver bortgångna samtida tecknade *Dödsrunor*, i synnerhet de, till hvilkas utförande han gick med välvilja och kärlek, äro ock verkliga mästerstycken, så i form som färgläggning. Död d. 18 jan. 1865. — Gift 1825 med *Sofia Palmstruch*.

3. **Crusenstolpe, Johan Fredrik Sebastian,** ämbetsman, skriftställare. Född d. 25 aug. 1801; den föregående broder. — Från krigsskolan på Karlberg ingick C. 1818 som fänrik på Andra lifgardet, vid hvilket regemente han utnämndes till löjtnant 1824. Men redan följande året, sedan han på egen begäran erhållit afsked ur krigstjänsten, begaf han sig öfver till Grekland, där han under general Fabvier kämpade mot turkarna, hvarefter han ställde sin färd till Tripolis och erhöll anställning som privatsekreterare hos svenska generalkonsuln därstädes, Gråberg. Sedan han äfven innehaft en dylik plats hos generalkonsul Anckarloo i Brasilien, utnämndes han till konsulatsekreterare i Marocko 1842. 1847 blef han t. f. konsul och 1858 generalkonsul i Alger. 1860 chargé d'affaires och generalkonsul i Lissabon, utnämndes han 1866 till ministerresident därstädes. Död ogift d. 23 juli 1882 under ett besök i Stockholm, och med honom utslocknade ätten på manssidan. Inom fäderneslandet är C. egentligen bekant såsom öfversättare af *Koran* 1843.

Cruus, Jesper, härförare. Födelseåret obekant. Son af ståthållaren på Tavastehus, lagmannen i Österbotten, *Matts Larsson* och *Anna (Leijon)*. — Uppfostrad till krigare, blef han 1601 ryttmästare för en fana finska ryttare och utnämndes fyra år därefter till ståthållare på Revals slott. Sedermera blef han lagman i norra Finland 1606, öfverste för finska krigsfolket 1608 samt öfverstebefallningshafvande för allt krigsfolket i Livland, Estland och Finland s. å. C. utsågs 1611 till fältöfverste i Västergötland i kriget mot danskarna, med särskild befallning att söka flytta kriget inom danskarnas eget välde. Det är de råa

krigarbragderna från detta fälttåg, som gjort C. mest bekant och vid hans namn fäst hågkomsten af »Brännefejden». Sedan han i febr. månad 1612 åter eröfrat och uppbränt Nylödöse, ryckte han öfver Hisingen mot Konghäll. Den olyckliga staden plundrades och lades i aska, hvarefter C. vände sig mot det väl befästade Marstrand, men måste öfverge sina planer på denna ort, emedan han saknade belägringsartilleri och soldaterna icke heller voro synnerligen hågade för företaget. För samma orsaks skull lämnades äfven det fasta Bohus, men ett desto förfärligare öde drabbade landsbygden. Alla gårdar och byar i hans väg nedbrändes, kreatur och lösöre bortfördes och allmogen mördades. Äfven norra Bohuslän undergick samma elände, ty C. ströfvade ända fram till Fredrikstads portar. När landet var i grund ödelagdt, drog sig segervinnaren tillbaka till Sverige med ett rikt byte. Men minnet af hans härjningståg har öfvergått till eftervärlden under namn af »Brännefejden». — Under Gustaf II Adolfs regering utnämndes C. till generalfältöfverste och riksskattmästare 1615 och blef vid konungens kröning 1617 slagen till riddare. Död d. 1 nov. 1622. — Gift 1614 med friherrinnan *Brita De la Gardie*, dotter till riksrådet Pontus De la Gardie (se nedan.)

Cuninghame, Thomas, krigare. Född d. 1 nov. 1691. Föräldrar: kryddkrämaren i Stockholm *Thomas Cuninghame*, som 1659 inflyttade till Sverige från Skotland, och *Ester Hajock*. — Fadern, som var handlande, ville uppfostra sonen för samma yrke, men kommen till mognare ålder utbytte denne alnen mot svärdet och utförde sin första krigsbragd som artillerist i slaget vid Helsingborg. Vid Tönningen tillfångatogs han, men räddade sig genom flykten och deltog i Carl XII:s tåg mot Norge 1718. Följande år kämpade han mot ryssarna i Roslagen samt utnämndes under finska kriget 1742 till tygmästare vid artilleriet. Naturaliserad svensk adelsman 1747, invaldes han 1756 till ledamot af Vetenskapsakademien och blef året därefter öfverste vid artilleriet med säte och stämma i krigskollegium såsom generalfälttygmästare. Lika oförtruten ämbetsman som behjärtad krigare, införde C. viktiga förbättringar vid krutbruken och styckgjuterierna, hvarigenom de svenska kanonerna vunno ett stort anseende hos utlänningarna. Han var den förste som i Sverige inrättade en modellkammare för artillerivetenskapen. Död, ogift, i Karlskrona d. 23 aug. 1759.

Curman, Carl Peter, vetenskapsman. Född i Sjögestads socken i Östergötlands län d. 8 mars 1833. Föräldrar: landtbrukaren *Samuel Johan Curman* och *Maria Carolina Strömberg*. — Student i Uppsala 1853, var C. 1856—60 elev både vid Karolinska institutet och Akademien för de fria konsterna, blef medicine kandidat 1859 och medicine licentiat 1864. Medicine hedersdoktor vid Köpenhamns universitets jubelfest 1879, kallades han 1880 till docent i balneologi och klimatologi vid Karolinska institutet. Han är sedan 1869 professor i plastisk anatomi vid konstakademiens läroverk och sedan 1884 hedersledamot af konstakademien. — C., som 1859 blef badläkare i Lysekil, fick 1863 uppdraget att där anordna en ny badhusanläggning och var 1872—88 Lysekils intendent. 1866 uppgjorde han planen till en offentlig badinrättning i Stockholm och ledde ordnandet häraf, liksom han sedermera verksamt deltagit i ordnandet af Stockholms badförhållanden. Han har sålunda, utom beträffande nyssnämnda badinrättning vid Malmtorgsgatan, haft ledningen vid uppförandet af Sturebadet, 1884—85, liksom vid dess storartade utvidgande 1900—01. C. har gjort en mängd utländska resor, hvarunder han studerat bad- och kurorter. 1876—83 var han ledamot af styrelsen för Tekniska skolan i Stockholm och 1875—96 ledamot af Gymnastiska centralinstitutets direktion. — C. har utgifvit åtskilliga skrifter, såsom: *Om romerska bad och finska badstugor* 1871; *Meddelande om massage etc:* 1873; *Bidrag till kännedomen om klimat och bad vid Sveriges vestkust. I. Studier öfver Nordsjökusternas sommarklimat* 1876—77, särskildt utgifna 1879 i omarbetn.; *Kortfattad badlära och dietetik* (i A. Levertins *Svenska brunnar och bad*); *Om bad och badning* 1892, (i Helsovännens »Flygskrifter»), o. s. v. — Gift 1878 med *Calla Liljenroth*, född *Lundström*, i hennes 2:a gifte.

Dacke, Nils, upprorsledare. — Det missnöje med Gustaf I:s regering, som flerestädes yppade sig i landet, fann ingen tacksammare jordmån än hos de halfvilda smålänningarna, hvadan Småland blef den provins, där den väpnade oppositionen uppträdde mest hotande och sist med rötterna upprycktes. Var allmogen således lätt att förleda, saknades icke förledare. En af dessa, *Nils Dacke*, var född i Bleking, men hade flyttat in till Sverige och lär ha bott på en gård, Dackemåla, i Sandsjö socken. Han hade för ett begånget mord blifvit dömd till döden, men fått försona sitt brott med böter, som medtogo hela hans egendom. Då denna likväl ej räckte till, blef han kvarhållen i sina bojor på Kalmar, men slutligen lyckades det honom att fly, då han sällade sig till tjufbanden, som svärmade på gränsskogarna mellan Värend och Bleking. När D. slöt sig till de missnöjda, hade upproret redan utbrutit; han stämde bönderna sig till mötes och började med dem i maj 1542 tåga omkring bygden, under plundring och våldsamheter mot adeln och konungens tjänstemän. Under tiden spred sig upprorslågan som en löpeld och inom kort räknades skarorna till flera tusen man. Vapen anskaffades från Bleking och anföraren började inlåta sig i underhandlingar med främmande furstar. Pfalzgrefven Fredrik säges till och med förlänat honom adlig värdighet. Därjämte skref han till Svante Sture och erbjöd honom hans farfaders rike, om han ville blifva böndernas anförare; men Sturen sände både bref och budbärare till konungen. — Vid oväsendets början sökte Gustaf med mildhet och varningar återföra de förvillade, men förgäfves. Då beslöt han att med kraft kväfva upproret och gjorde för detta ändamål stora rustningar både inom och utom riket. Men de obändiga bönderna hade under D:s ledning tillägnat sig

en viss krigstukt, och konungens höfvidsmän blefvo slagna den ena gången efter den andra och äfven från andra landskap spordes oroliga rörelser. Vid dessa många och oväntade motgångar blef konungen ållvarligt bekymrad och erbjöd de upproriska en vapenhvila, hvarunder de skulle anföra sina besvär. Denna antogs; bönderna aflämnade en klagoskrift i sjutton punkter och D erbjöd sig att med tvåtusen hakeskyttar gå i konungens tjänst, om denne ville försäkra honom om sin nåd och åtskilliga andra fördelar. Men vintern därpå förnyades upproret värre än någonsin, bönderna belägrade Kalmar och Stegeborg och slogo ånyo de kungliga. Då inryckte tre härar på en gång i Småland; hufvudstyrkan påträffade bondehären vid sjön Åsunden och slog densamma i grund och det ena haradet efter det andra skyndade att begära nåd och nedlägga vapen. Konungen beviljade deras bön på det villkor, att de skulle hjälpa till att fånga D och hans förnämsta anhangare; tillika tog han tolf af de anseddaste bönderna i hvarje härad, för att försäkra sig om de hemmavarandes trohet. D., som vid Åsunden lyckats undkomma, försökte väl förnya upproret men nu var lyckan viken ifrån honom. Både han och hans skaror blefvo slagna af den tappre Jakob Bagge, som en gång kom D. själf på spåren och jagade honom sju mil på ett dygn. Till slut blefvo smålanningarna själfva så utledsna på den ständiga oron och osäkerheten, att de icke kunde lida D:s anhängare bland sig. Själf flydde denne på hemliga stigar nedåt de blekingska skogarna, förföljd af konungens knektar. Andtligen upphanns han på Rödeby skog af en frimodig krigsman Ragvald Pederson, hvilkens följeslagare genomborrade honom med sina pilar 1543. Den döda kroppen fördes till Kalmar och lades på stegel och hjul, med en kopparkrona öfver hufvudet. Enligt en annan berättelse kom D. öfver till Tyskland, men blef, när han 1580 återvände till fäderneslandet, upptäckt och slutligen insatt på ett hospital, där han dog af pest.

Dahl, Mikael, porträttmålare. Född i Stockholm 1656. — Han var en af Ehrenstrahls många lärjungar, men lämnade vid tjugutvå års ålder hans ledning och följde med en köpman till London; reste sedan till Paris och Rom, på hvilket senare ställe han uppehöll sig länge. År 1688 återkom han till England, där han snart vann ett betydande anseende och täflade i omtyckthet med själfva den beromde Kneller, Englands då mest ansedda porträttmålare. Han kvarstannade i sitt nya fädernesland för lifvet och har där egentligen efterlämnat alstren af sin konstnärs-verksamhet. I Windsorpalatset finnes *Carl XI till häst*, i Houghton *Walpoles moders bild*, o. s. v. Stockholms Nationalmuseum eger ett porträtt af *Carl XII*, målad efter en byst, och Gripsholmssamlingen en bild af *drottning Anna af England*. D:s konst utmärker sig för naturtrohet, omsorgsfullt utförda detaljer och god färg. Bland svenskar, som under D. studerade i London, märkas Schröder, L. Pasch d. ä. och Hans Hysing, hvilken liksom sin lärare stannade kvar i England. — Död i London 1743.

Dahl, gammal prästsläkt från Västergötland, härstammande från kyrkoh. i Dala *Ericus Christofori Scarinius*, f. 1597, d. 1667, hvars söner antogo namnet *Dahl* efter födelseorten. En halfbroder till de tre här nedan upptagna bröderna, *Olof*, upptog efter morfadern namnet *Kolmodin* och var den bekante filologen, Olof Kolmodin d. y. (se nedan).

1. **Dahl, Erik**, psalmförfattare. Född i Varnhem i Västergötland d. 25 maj 1749. Föräldrar: kyrkoherden *Aristoffer Dahl* och *Johanna Helena Enegren*. — Efter förberedande studier i Skara blef D. student i Uppsala 1767. Prästvigd 1772, utnämndes han sex år därefter till komminister i Saleby och befordrades 1793 till kyrkoherde i Sköfde. Prost 1796; kontraktsprost 1800; teologie doktor vid Gustaf IV Adolfs kröning s. å. Död ogift d. 15 aug. 1809. — Trenne af hans psalmer — införda i profpsalmboken af 1793 samt i första häftet af »Tidskrift för Religionens vänner» — vittna om hans poetiska begåfning

2. **Dahl, Anders**, botaniker. Född d. 17 mars 1751 i Varnhems socken; den föreg. broder. Student i Uppsala 1770, fil. kand. och vårdare af kanslirådet K. Alströmers naturaliesamling i Göteborg och botaniska trädgård i Kristinedal. 1786 med. d:r i Kiel och 1787 med. adjunkt och bot. demonstrator vid Åbo universitet. Död d. 25 maj 1789. D. var en ovanligt skicklig botanist, som bl. a. utgifvit *Observationes botanicæ circa Systema vegetabilium divi a Linné*. Dahlian är uppkallad efter honom.

3. **Dahl, Kristoffer**, lingvist, skald. Född i Saleby socken i Västergötland d. 17 maj 1758; den föreg. broder. — Vid sjutton års ålder student i Uppsala, promoverades D. 1782 till filosofie magister och förordnades, efter aflagdt lärdomsprof, 1784 till eloqu. et poes. docens. Prästvigd dagen före den han vann sin lagerkrans, undfick han 1786 fullmakt som k. hofpredikant och utnämndes 1790 till professor i grekiska språket i Uppsala. Tre år därefter kallad till ledamot i kommittén för kyrkoärendena, befordrades han 1795 till pastor i Näs prebende-pastorat och utnämndes vid Gustaf IV Adolfs kröning 1800 till teologie doktor. Död på Näs prästgård d. 4 dec. 1809. — D:s verksamhet som universitetslärare bildar ett vackert blad i den Gustavianska högskolans annaler. J. O. Wallin, en af hans lärjungar, har tecknat så väl den, som D:s personlighet i förhållande till sina lärjungar i följande vackra ord: »D. stod på sin tids höjd af lärdom, af vetenskaplig odling och djuptänkt forskningsanda; likväl var det han sade så enkelt, hjärtligt, naturligt, att det begreps af alla och gjorde intryck på alla. Man trodde sig höra en profet, som, invigd i högre världars hemligheter, sänkte rösten för att tala med jordens okunniga barn, nedlät sig till deras

begrepp, antog deras vanliga uttryck och sakbilder, men inlade däruti så mycket de kunde följa, af den höga mening, i hvilken han själf fattade och öfversåg tingen.» — Öfver Roms språk hade D. tidigt förvärfvat sig herraväldet och behandlade det med mästerskap. Några af hans skrifter på detta språk, t. ex. det program han såsom akademiens rektor 1792 utgaf efter Gustaf III:s död, »anses af kännare stå i jämnbredd med det främsta af hvad vi äga kvar af den klassiska fornålderns vältalighet.» För öfrigt var D. mästare icke blott i det obundna utan äfven i det bundna föredraget, och det antingen han begagnade romarnes språk eller skref på sitt eget. Det förra har han visat genom åtskilliga latinska skaldestycken af frisk anda, det senare genom omarbetningen af svenska psalmer, af hvilka några äro intagna i 1819 års psalmbok. Som författare är han för öfrigt bekant genom en *latinsk* och en *grekisk språklära*, den senare i förening med en läsebok. — 1803 led. af Vitt.- hist.- o. ant.-akad. — Gift 1787 med *Helena Margareta Noring*, i ungdomen kallad »den sköna Lena» och bekant för sitt slöseri och lättsinne, som bragte mannen i grafven och henne själf i armod och vansinne.

Dahl, Frans Johan Vilhelm, skolman, politiker.

Född d. 24 dec. 1825 i Karlshamn. Föräldrar: handlanden *Peter Dahl* och *Elna Catharina Jubel*. — D. blef student i Lund 1843, fil. kand. 1847 och fil. magister 1850. Han utnämndes sedermera 1856 till kollega vid läroverket i Karlshamn och 1858 till rektor vid Sölvesborgs läroverk. Riksdagarna 1872 och 1878—81 satt han i Andra kammaren som representant för Karlshamn och Sölvesborg samt invaldes 1882 i Första kammaren af Elfsborgs läns landsting och var vid riksdagarna 1884—88 ledamot af bevillningsutskottet. Han afled i Stockholm d. 7 mars 1888. — D. var en af de mest nitiska medlemmarna af det uppväxande protektionistpartiet och vann den första segern mot frihandlarna, i det att genom hans bemödanden vid 1879 års riksdag amerikanskt läder belades med tull, och insattes han jämte ett par andra protektionister i den stora tullkommittén 1880—82. 1880 stiftade han »Det svenska arbetets vänner», en förening af tullvänner, och var redaktör för föreningens tidskrift samt utvecklade äfven genom skriftställarverksamhet en energisk propaganda för sina idéer. — Bland hans skrifter märkas: *Hvad vilja våra protektionister?* 1879, *Grafiska tabeller öfver Sveriges utrikes handel under halfseklet 1829—1879*, 1882, *Svenska industriens vittnesbörd om sig själf*, 1883, *Tullskyddets betydelse för den folkliga hushållningen*, 1884 och *Sveriges handelspolitik*, 1885. — I skolfrågan hyste D. reformvänliga tendenser och ville låta latinet maka åt sig för ämnen, som mera tillgodose den praktiska bildningens kraf. — Gift 1: 1851 med *Emilia Gustava Drakenberg*, 2: 1859 med *Gertrud Johanna Carolina Möller*, 3: 1862 med *Anna Wickenberg*.

Dahlander, Gustaf Robert, fysiker, teknolog.

Född i Göteborg d. 7 juni 1834. Föräldrar: handlanden och fabrikören *Jonas Dahländer* och *Elisabet Klinteberg*. — Efter idkade elementarstudier vid ett enskildt läroverk, genomgick D. Chalmerska slöjdskolan i Göteborg, skeppsbyggeriinstitutet i Karlskrona samt Högre artilleriläroverket å Marieberg, vid hvilket läroverk han 1856 aflade civilingeniörsexamen. Kort därefter anställd som lärare i fysik och mekanisk teknologi vid Chalmerska institutet, befordrades han till lektor vid samma läroanstalt 1862 och utnämndes till professor i fysik vid Teknologiska institutet i Stockholm 1870. För vetenskapligt ändamål och särskildt tekniska studier har D. företagit åtskilliga utländska resor. — 1872 förordnad till sekreterare i kommittén för den tekniska undervisningens ordnande, kallades han 1873 till ledamot af samma kommitté och invaldes sistnämnda år till ledamot af Vetenskapsakademien. Han förordnades 1890 till föreståndare för Tekniska högskolan — efter K. Styffe —, i hvilkens styrelse han äfven är ledamot, och blef s. å. ledamot i kommittén för afgifvande af förslag till ny omorganisation af detta läroverk. Fil. hedersdoktor vid jubelfesten i Uppsala 1893. — D. har i hög grad bidragit till det tekniska undervisningsväsendets praktiska omdanande och utveckling. Han har dessutom medverkat i kommittén för upprättande af förslag till ett konstindustriellt museum i Stockholm, 1877, i kommittén för upprättande af förslag till undervisningsplan för tekniska afton- och söndagsskolan, 1877—78, o. s. v. — D. har äfven utöfvat stor författareverksamhet. Han har i in- och utländska tidskrifter framlagt resultaten af sina undersökningar rörande determinantteorien, den geometriska teorien för accelerationen, ljusets diffraktion, den mekaniska värmeteorien, metalltrådars spänstighetskoefficient, kroppars afsvalning i vätskor, o. s. v. 1859—66 var han en af utgifvarna af *Tidskrift för teknologi* och 1867 af *Teknisk tidskrift* samt har dessutom utgifvit *Den minsta kvadratmetoden* 1858, *Om den tekniska undervisningen i några af Europas länder* 1866, *Lärobok i mekaniken* 1869, *Inledning till maskinläran* 1870, *Tillämpad värmelära* 1873, *Lärobok i fysik* 1873—74, tredje omarbetade upplagan af A. H. Focks fysik, ånyo utkommen 1883—86 samt 1901, *Problem och öfningar i fysik* 1878, *Elektriciteten och dess förnämsta tillämpningar* 1882, med supplement 1887—88, ny totalupplaga 1890—93, med supplement 1900. — Gift 1867 med *Anna Augusta Carlsten*.

1. **Dahlberg, Erik**, fältherre. Född i Stockholm d. 10 okt. eller 12 dec. 1625. Föräldrar: landssekreteraren i Västmanland *Jöns Dahlberg* och *Dorotea Mattsdotter*. — D., »den största och klaraste stjärnan i det lysande orionsbältе, som bildas af D., Königsmarck och Ascheberg», uppväxte i stor fattigdom och måste redan vid unga år ålder ut i världen för att förtjäna sitt uppehälle,

Hans första offentliga befattning var som förrådsskrifvare i Pommern. Härunder vann han i hög grad generalkamreraren Rehnsköld gunst och användes af honom i flera värf, som egentligen icke tillhörde hans tjänstebefattning. På grund af D:s skicklighet i ritning och matematik rekommenderade ock Rehnsköld honom hos fortifikationsdirektören öfverste Marderfelt. D. utnämndes 1647 till konduktör vid fortifikationen och blef 1648 ingeniör. Han erhöll 1650 i uppdrag att i de schwabiska, rhenska och frankiska kretsarna indrifva de åt Sverige beviljade ersättningsmedlen, hvilket uppdrag tog i anspråk tre år, hvilka D. dessutom använde till studier och resor. Efter återkomsten till fäderneslandet företog D. en ny resa som ledare för ett par friherrar Cronstjerna, till Frankrike och Italien. Härunder beslöt han att fortsätta till Konstantinopel och Egypten, men måste efter trenne försök, omintetgjorda af fiender och sjöröfvare, öfverge sin plan. Han kallades nu bort för att tjäna fäderneslandet och begaf sig till Polen, där han inträffade i svenska lägret d. 17 juli 1656, dagen före slaget vid Warschau. Han utnämndes nu till generalkvartermästare-löjtnant och råkade vid denna tid ut för följande ödé. Under en ridt från Frauenburg till Elbing angreps han plötsligt af pesten, som då rasade i Östersjöländerna, och kom i full feberyrsel till ett litet värdshus vid Frische Haff. När värdshusvärden märkte, att den främmande var angripen af den gängse farsoten, lät han utbära och lägga honom på en halmkärfve under några pilar vid hafsstranden. Här påträffades D. af en fiskare, som lade honom i sin båt och öfvertäckte denna med segel samt gömde båten i vassen, så att fienderna icke skulle bli varse den sjuke. I detta tillstånd låg han i tjuguett dygn, lifnärande sig med öl, som fiskaren förde till honom. Omsider brast i halsen en pestböld, hvarefter tillståndet så förbättrades, att han kunde föras till fiskarens koja, där han fullkomligt återvann hälsan. — D. blef af konungen oupphörligt använd både i krigs- och underhandlingsväg och alltid med framgång och utmärkelse. Den sista framgång, Carl X Gustaf hade i Polen, bör rättvisligen fästas vid D:s namn, nämligen eröfringen af Brzecz Littevsky. Med sin vanliga djärfhet och fintlighet begaf sig D., åtföljd af några underhandlare, in i staden och beredde sig därunder tillfälle att bese fästningsverken. Några dagar därefter red han, under förevändning att parlamentera, ensam med en trumpetare upp på en höjd i närheten af stadsporten och lyckades härunder rekognoscera floden, där han fann ett vad, hvarpå han rådde konungen att med allvar uppfordra fästningen, hvilken också gaf sig följande dagen. — När konungen bröt upp och tågade mot Danmark, följde D. honom. I slutet af okt. 1657 hade man hunnit fram till det starka fästet Fredriksodde. Efter hållet krigsråd beslöts att våga en stormning, men för att denna skulle lyckas fordrades säker kännedom om försvarsverken. Att skaffa denna åtog sig öfverstlöjtnant Zanitz och D. Flera gånger under de mörka höstnätterna kröpo dessa på knän och armbågar till fästningen, ned i grafven och uppför vallarna, utan att bli upptäckta, och förskaffade sig på detta sätt de upplysningar, som behöfdes. Nu beslöts en stormning och fästningen, som innehade sextusen mans besättning, eröfrades af en belägringshär af endast fyratusen man. Oaktadt denna framgång var Carl Gustafs ställning långt ifrån säker. Han måste, för att lyckas, vinna Fyen och Själland och, om så behöfdes, storma Köpenhamn. Då inträffade i jan. 1658 den kalla vintern, som belade Bälten med en isbrygga. Konungen beslöt att genast begagna sig af dessa gynnsamma omständigheter och tåga på Danmarks hufvudstad. De närmare detaljerna af detta äfventyrliga företag äro kända af historien. Hon har ej ett motstycke att uppvisa, och oförgängligt glänser Erik Dahlbergs namn öfver det kapitel som handlar om »Tåget öfver Bälten». Vid andra danska krigets utbrott, juli 1658, ville han, att man genast skulle storma Köpenhamn i stället för att belägra staden. Han ledde en tid belägringarna af Köpenhamn och Kronborg och deltog i Köpenhamns misslyckade stormning 1659, hvarifrån han förut afrådt. — Efter Carl X:s oväntade död förmörkades åter den stjärna, som lyst öfver den trogne tjänaren. Förmyndarestyrelsen upphöjde honom väl i adligt stånd 1660 och utnämnde honom s. å. till öfverstlöjtnant vid Södermanlands regemente; men på denna plats kvarlämnades han i många år. Han arbetade på utgifvandet af sina anteckningar om Carl X Gustafs fälttåg och reste till Frankrike, Holland och England. 1669 kommendant i Malmö, utnämndes D. 1674 till generalkvartermästare och gjorde Carl XI stora tjänster under kriget mot Danmark. Han deltog i slagen vid Halmstad och Lund, ledde Helsingborgs belägring m. m., erhöll 1676 ledningen af de svenska fästningsbyggnaderna, blef 1677 krigsråd, 1678 kommendant i Kristianstad och 1680 i Landskrona. Han bildade vid denna tid den svenska ingeniörkåren. 1687 utnämnd till landshöfding i Jönköpings län och generalmajor öfver infanteriet, med bibehållande af högsta ledningen öfver de svenska fästningarna, och friherre, blef D. 1692 fälttygmästare och 1693 k. råd, grefve, fältmarskalk samt generalguvernör öfver Bremen och Verden. 1696 utnämndes han till generalguvernör öfver Livland och till kanslär för Dorpats och Pernaus universitet. D. försvarade två gånger Riga mot sachsarna och bidrog till det lyckliga resultatet af Carl XII:s öfvergång af Düna och det följande slaget, 1701. Kort därefter erhöll han den 7 april 1702 på egen begäran afsked från generalguvernörsämbetet. — Död d. 16 jan. 1703. — D. är en af Sveriges största män och vackraste karaktärer, och det fattades honom blott att hafva blifvit ställd i spetsen för antingen krigets eller de fredliga ärendenas ledning, för att intaga en rang vid sidan af världens största statsmän eller härförare. — Samtidig med de två stora mästarna i befästningskonsten, holländaren Coehoorn och fransmannen Vauban, hvilka båda vunno en utomordentlig ryktbarhet, ägde D. kanske fullt ut lika stora förtjänster, men blef vida mindre bekant, emedan hans verksamhet inskränktes till det aflägsna Sverige, med dess begränsade tillgångar.

Han efterlämnade dock arbeten, som i alla tider skola göra hans namn odödligt, liksom han var den förste, som grundade en svensk befästningsskola och, genom personliga uppmuntringar och utverkade anslag, förstod att leda landets egna söner in på denna bana. — Bland af D. omeller nybyggda fästningar märkas Göteborg, Malmö, Kalmar, Narva, Reval, Riga, Neumünde, Wismar, Stade, Karlsten, m. fl. — D. skref *En kort och sannfärdig berättelse om E. Dahlbergs lefvernes-lopp ifrån dess späda ungdom till den 24 maj 1694* (intagen i Gjörwells *Sv. bibliotek* 1757). Han har utfört teckningarna till Carl X Gustafs historia af Pufendorf, och det är D., som gjort teckningarna till det ryktbara planschverket *Suecia antiqua et hodierna*, i det att han 1661 erhöll detta uppdrag af förmyndareregeringen. Teckningarna stuckos i koppar af holländska mästare. Verket var ursprungligen ämnadt som present åt främmande makter och sändebud samt lärda män. Första upplagan 1716; 1856 i tre delar med text af C. F. Lindström — den ursprungliga texten blef aldrig afslutad, oaktadt den efterhand anförtroddes åt olika personer —; 1864—65 i fotolitografi och 1899—1900 i en upplaga, som, tack vare den fulländade moderna reproduktionskonsten, kommer originalet mycket nära, med text af riksantikvarien H. Hildebrand. — Sv. Akad. lät 1786 prägla en minnespenning öfver honom. — Gift 1666 med *Maria Eleonora Drakenhjelm* efterlämnade D. ingen manlig ättling.

2. **Dahlberg, Alexander Magnus,** krigare. Född 1685; den föreg. brorsson och son af korporalen vid lifdrabantkåren *Arvid Dahlberg* och *Anna Ragg*. — Vid nitton års ålder inskrifven i rullorna, började D. sin bana i Carl XII:s ryska krig, som dragon vid general Buchwalds regemente, och slutade den som fånge vid Dnieperströmmen. Efter slaget vid Pultava förd till Moskva, måste han där, jämte ett par andra svenska officerare, skaffa sig uppehälle genom att sy handskar åt en tysk köpman. Vid en spatsertur en afton öfverfölls D. af några ryssar och blef så illa slagen, att han låg sjuk i tre månader. Af tacksamhet mot sin värdinna, som vårdade honom, biföll han att gifta sig med hennes brorsdotter, men då fordringarna gingo därhän, att han skulle afsvärja luterska läran och kvarstanna i Ryssland, beslöt han att fly öfver till Finland. Rymningen verkställdes, men bedragen af sin vägvisare, ertappades han i Pleskov och återfördes till Moskva, hvarifrån han åter rymde och utgaf sig för tysk, samt tog tjänst hos ryska generalen Volkonski, med hvilken han följde till Preussen. Där rymde han från denne i Mitau, men fasttogs och kastades i ett fängelsetorn, smidd till händer och fötter i järnbojor. Efter fyra månaders oerhörda lidanden friköptes han ändtligen af landshöfding Fitinghoff och kom 1713 till Sverige, där han året därpå befordrades till löjtnant. Under norska fälttåget 1718 utnämnd till kapten, deltog han tjugutre år därefter i slaget vid Willmanstrand, där han åter råkade ut för sin gamla otur med ryssarna. Svårt sårad i högra armen, blef han tillfångatagen och utplundrad af en kossack och undkom med möda, efter tre dagars vandring i de ödsliga skogarna, till svenska högkvarteret. Stadsmajor i Malmö 1742. Död d. 5 mars 1772. — Gift med *Anna Margareta Holftz.*

Dahlbom, Anders Gustaf, entomolog. Född 1806 i Härberga socken i Östergötland, där fadern var landtbrukare. — Student i Lund 1825, erhöll D. därstädes 1829 den filosofiska graden och förordnades året därefter till docent i naturalhistoria och amanuens vid universitetets zoologiska museum.

Under de resor han, dels på Vetenskapsakademiens, dels på statens bekostnad åtskilliga år företog, så väl inom som utom fäderneslandet, erhöll han tillfälle att genom nya rön och iakttagelser rikta den gren af zoologien, hvilken han företrädesvis ägnade sina studier. Frukten af dessa vetenskapliga forskningar nedlade han mest i akademiska disputationer, men äfven i arbeten af omfångsrikare art, såsom *Hymenoptera Europæa præcipua borealia* 1843—54, *Naturhistorisk undersökning om skandinaviska guld- och silfvermunsteklar* 1839—40, *Zoologiska studier* 1856—57, m. m. — Utnämnd 1841 till e. o. adjunkt i entomologi, befordrades han två år därefter till ordinarie adjunkt i samma läroämne och till intendent vid universitetets entomologiska samlingar. — 1857 erhöll han fullmakt som e. o. professor i entomologi, hvilken befattning han innehade till sin död d. 3 maj 1859.

Dahlgren, Anders Viktor, operasångare. Född i Stockholm d. 16 okt. 1828. Föräldrar: slaktarmästaren *Petter Dahlgren* och *Charlotta Eriksson*. D. blef 1846 elev vid k. operans balett, figurant därstädes och elev vid sångscenen 1852. Hans debuter, hvilka slogo väl ut, ägde rum såsom *Pelle* i »Målaren och modellerna» samt *Daniel* i »Alphyddan» 1853. D. var sedermera 1854—58 anställd vid k. operan som aktör och sångare och uppträdde till en början i alla möjliga tenorpartier, längre fram i tiden i uteslutande komiska, där han var förträfflig. Bland hans partier märkas *Donathan* i »Nürnbergerdocken», *Roger* i »Muraren», *Spinker* i »Muntra fruarna», *Aignelet* i »Advokaten Pathelin», *Fargeau* i »Mjölnarvargen», *Per* i »Värmländingarna». Efter sitt afskedstagande 1888 uppträdde D. några gånger som gäst på flera teatrar. Död d. 23 juni 1892. — Ogift.

Dahlgren, Carl Fredrik, skald. Född på Stens bruk i Qvillinge socken i Östergötland d. 20 juni 1791. Föräldrar: inspektoren *Sven Dahlgren* och *Elisabet Lundgren*. — På hösten 1809 blef D. student i Uppsala. Han gjorde där en närmare bekantskap med den nyvaknade »fosforismen» och deltog framdeles i striderna mot den akademiska vitterheten, men gick för öfrigt sin bana självständigt fram, utan synnerlig sympati för den nya

skolans konstriktning. I juni 1815 vigdes D. till präst och antog strax därefter plats som komministers-adjunkt vid Hedvig Eleonora församling i Stockholm. I augusti det följande året kallad till pastorsadjunkt, fortfor han i denna befattning till 1824, då han befordrades till komminister i Ladugårdslands församling. Förut (1815) hade D. tillsammans med A. J. Cnattingius stiftat det s. k. »Manhemsförbundet», hvars ändamål var att hos det uppväxande släktet väcka hågen för Sveriges äldre historia och kärleken till dess stora historiska minnen. Längre fram deltog han i stiftandet af »Gröna rutan», 1816, »Bellmanska sällskapet», 1824 och »Aganippiska sällskapet», i slutet af 1830-talet. D. var äfven mycket verksam i »Par Bricole». — I juli 1829 erhöll han transport från Ladugårdslands församling till komministersbeställningen i Storkyrkan och invaldes s. å. till fullmäktig för hufvudstadens komministrar vid riksdagen. Här slöt han sig till den liberala oppositionen och ansågs så väl då, som under de två följande riksdagarna, under hvilka han var representant i prästeståndet, äga mycket inflytande på sina ståndsledamöter. — D. hade visserligen genom åtskilliga bidrag i Phosphoros, Poetisk kalender, Extra Posten, m. fl., dokumenterat sig som skald. Men hans egentliga uppträdande skedde likväl ej förrän 1819 genom de målande *Mollbergs Epistlar*. Från denna stund utvecklade han sina rika skaldegåfvor, som gnistrade af ett muntert skämt och uppsluppen kvickhet. D. var nämligen humorist i ordets strängaste mening. I några af sina bacchantiskt lyriska dikter, t. ex. i de nyss nämnda Mollbergs Epistlar, röjer han visserligen någon likhet med sin förebild Bellman, men framstår i hufvudsak självständig både i stämning och behandlingssätt. Båda hafva för öfrigt det gemensamt, att deras humoristiska och idylliska målningar äro fullkomligt nationella, man skulle kunna säga alldeles lokala, så till vida att det är Stockholm, dess omgifningar, natur, seder, nöjen, oarter, som utgöra ämnet för deras taflor. Sina flesta dikter både på vers och prosa framlade D. först i sina många kalendrar: *Freja* 1830, 1831, *Aftonstjernan* 1832, *Morgonstjernan* 1833, *Jungfrun i det gröna* 1838, *Sylfiden* 1839, *Talltrasten* 1843, m. fl. — I den på sin tid ryktbara kommittén för utgifvande af *Markalls sömnlösa nätter*, bildad af fosforisterna till förlöjligande af sina motståndare, var D. en af de verksammaste deltagarna och författade jämte K. Livijn *Andra natten* i den komiska hjältedikten samt utgaf 1825—27 tillsammans med L. Hammarsköld, A. I. Arwidsson, P. Wieselgren m. fl. den kvicka tidningen *Kometen*. D. har äfven skrifvit flera romaner och noveller, hvaraf *Ungdomsfantasier, eller Nahum Fredrik Bergströms krönika* är bekant. — »D. författade med en utomordentlig lätthet. Ofta såg man honom vid muntra tillställningar, midt i sorl och prat nedskrifva verser, erforderliga för tillfället, och dessa ögonblickets skapelser voro icke sällan de, hvilka under solhöjden af hans poetiska lif, mest blixtrade af kvickhet. — Ehuru han älskade glada samkväm, var han i sällskapskretsar icke mångordig, snarare hvad man kallar torrolig. Den långa, magra lutande gestalten hade i hela sitt väsen någonting tafatt och otympligt, hvilket gaf ett ännu mera löjligt uttryck åt de infall, dem han strödde omkring sig, samt de sprittande kväden, dem han alltid uppläste med djupaste allvar.» — Länge hade hans vänner med bekymmer sett hans aftagande kroppskrafter och den svaghet, som rådde i hans senare diktningar. Slutligen kunde det ej längre döljas, att hans dagar voro räknade. En kräftskada, hvaraf han länge lidit och som han själf hållit hemlig, lade honom i grafven d. 1 maj 1844. Hans arbeten blefvo efter hans död samlade och utgifna af A. I. Arwidsson, 1847—52. — Gift 1832 med *Sofia Kristina Christiernsson*.

Dahlgren, värmländsk bruksslägt, känd från början af 1700-talet, af hvilken under det senaste århundradet äfven flera gjort sig ett namn å det litterära området.

1. **Dahlgren, Bengt Erland,** grosshandlare, donator. Född d. 11 sept. 1809. Föräldrar: *Barthold Dahlgren*, disponent öfver Tabergs grufvor, sedermera bosatt på Ransäter, som han inköpte af E. G. Geijer och dennes bröder, och *Anna Karolina Svensson*. — D., som var grosshandlare i Göteborg, gjorde i sitt testamente storartade gåfvor af penningar och konstverk, i främsta rummet till Göteborg, såsom 250,000 kr. och 25 taflor till Göteborgs museum, men äfven till Nationalmuseum i Stockholm, tre oljemålningar, och Akademien för de fria konsterna, som erhöll 100,000 kr. Död i Göteborg d. 19 febr. 1876. — Gift 1836 med *Anna-Lisa Geijer*.

2. **Dahlgren, Fredrik August,** ämbetsman, skriftställare. Född vid Taberg i Nordmarks socken i Värmland d. 20 sept. 1816; den föreg. broder. — D. inskrefs 1834 vid Uppsala universitet och aflade filosofie kandidatexamen i mars 1839. Han promoverades s. å. till filosofie doktor och utgaf året därefter en akademisk afhandling *Om de grekiska romanerna*, såsom specimen för docenturen i allmän litteraturhistoria men vände sig sedermera till ämbetsmannabanan och ingick 1841 som e. o. kanslist i ecklesiastikdepartementets expedition. S. å. anställd som e. o. amanuens i riksarkivet, där han tjänstgjorde till 1861, och e. o. kanslist i kommerskollegium, där han tjänstgjorde till 1848, utnämndes han sistnämnda år till kopist i ecklesiastikexpeditionen. Han blef 1861 kanslist, 1862 protokollsekreterare och 1871 expeditionssekreterare i ecklesiastikdepartementet. 1874 blef D. t. f. chef för byrån för hälso- och fattigvårdsärenden samt 1878 kansliråd och chef för nämnda byrå. 1866 invaldes han i Musik. akademien, där han 1877—85 var preses, och 1871 i Sv. akademien, hvars amanuens han varit sedan 1854 och hvaraf han 1875 utsågs till ledamot i direktionen öfver Stockholms stads undervisningsverk. 1882 tog han afsked från kansli-

rådsämbetet och afled på Djursholm d. 16 febr. 1895. År 1841 belöntes D. med Svenska akademiens andra pris för ett poem *Sappho på Leukas* och erhöll 1866 inom samma akademi det af Carl Johan stiftade pris »för litterära förtjänster», sedan han nyss förut af Vetenskapsakademien fått mottaga det Letterstedtska priset »för utmärkt öfversättning af förtjänstfull skrift». — D. är särskildt bekant för *Värmländingarne, sorglustigt tal-, sång- och danspel,* som d. 27 mars 1846 för första gången uppfördes på K. stora teatern och är en af Sveriges mest populära pjäser. Äfven ett par andra teaterstycken af D. ha uppförts, men han verkade mest som öfversättare och bearbetare för scenen. Som k. teaterns litteratör 1857—63 offentliggjorde han en mängd öfversättningar, för hvilka han 1866 fick ofvannämda pris. Bland dessa märkas *Romeo och Julia, Macbeth, En midsommarnattsdröm, Förväxlingar,* alla af Shakespere, Heibergs *Elfjungfrun,* Calderons *Lifvet en dröm,* Lessings *Nathan den vise,* o. s. v. — D:s *Anteckningar om Stockholms theatrar,* 1866, är ett alldeles utmärkt arbete. Man finner här jämte en kortare svensk teaterhistoria förteckning öfver alla svenska skådespel och baletter, som uppförts på Stockholms teatrar 1737—1863 med uppgifter om författare etc. och biografiska notiser om de k. teatrarnas personal 1773—1863. — D. författade redan under sin Uppsalavistelse visor på hembygdens allmogemål, hvilka anonymt offentliggjordes i värmländska tidningar. 1875 utkom samlingen *Viser på varmlanske tongmåle, deckta åttå Fredrek på Rannsätt,* nästa år följda af *Speller nye viser* etc. Somliga af dessa i ton och uttryck så äkta saker ha blifvit riktiga folkvisor. — D. var en framstående tolkare af handskrifter från Sveriges medeltid och senare tider. Han har utgifvit många källskrifter, såsom *Skandinaviska samfundets handlingar,* del. 30—40, 1849—60 och af den nya följden del. 1—5 1861—66, v. Chemnitz' *Geschichte des schwedischen in Deutschland geführten Kriegs* (th. 3—4, 1855—59), *Lagförslag i Carl IX:s tid* 1864, Hunds *Kung Erik XIV:s krönika* 1847, 3:e delen af *Ett fornsvenskt legendarium, Skrifter till läsning för klosterfolk,* m. m., de tre sista arbetena i Svenska fornskriftsällskapets samlingar, i hvilket sällskap D. blef sekreterare vid dess stiftande 1843. — Som Svenska akademiens amanuens samlade han språkprof för dess ordboksarbete, bl. a. omkring 40,000 ur Gustaf I:s bibel, ur alla 1500-talets på svenska tryckta skrifter, o. s. v. Han utarbetade äfven akademiens *Ordlista öfver svenska språket* 1:a upplagan 1873, och utgaf 1870 första delen af akademiens *Ordbok öfver svenska språket* (bokstafven *A*). I den 1893 begynta ordbokens 1:a häfte har D. utarbetat den omsorgsfullt valda »Källförteckning», som inleder ordboken. Sedan 1854 redigerade han akademiens *Handlingar.* — Gift 1847 med *Ulrika Magdalena von Heland,* systerdotter till E. G. Geijer.

3. **Dahlgren, Erik Vilhelm,** bibliotekarie, geografisk författare; den föreg. son. Född i Stockholm

d. 7 juni 1848. — D. aflade kansliexamen 1870 och blef s. å. e. o. amanuens vid k. biblioteket samt 1878 ord. amanuens. 1887 blef han äfven bibliotekarie vid Karolinska institutet och utnämndes 1893 till Vetenskapsakademiens bibliotekarie. 1871—83 var D. notarie i Första kammarens kansli. Han blef vid Uppsala universitets jubelfest 1893 fil. hedersdoktor. — D., hvilken 1882 blef sekreterare i Svenska sällskapet för antropologi och geografi och 1881—94 var redaktör af dess tidskrift *Ymer,* är en ovanligt skicklig och verksam geografisk författare. Han har sålunda skrifvit *Kongolandets upptäckshistoria* och *Kongostatens grundläggning* (inledning till arbetet »Tre år i Kongo», 1887), *Exposé sommaire des voyages faits par des explorateurs suédois au XIX:e siècle* 1889, m. m., ombesörjt utgifningen af Nordenskiölds *Vegas färd* 1880—81, *Studier och forskningar* 1883, *Le livre de Marco Polo* 1882, *Den andra Dicksonska expeditionen till Grönland* 1885 och *Facsimile-atlas* 1889, Sven Hedins *Genom Persien* 1887, Möllers, Pagels och Gleerups *Tre år i Kongo* 1887—88, *Bidrag till Nordens äldsta kartografi* 1892, *De franska sjöfärderna till Söderhafvet i början af adertonde seklet* 1900, o. s. v. D. var hufvudredaktör för det 1897 utkommande monumentala verket *Stockholm, Sveriges hufvudstad.* 1886 t. o. m. 1895 uppgjorde han den årliga *accessionskatalogen* öfver Sveriges offentliga bibliotek (Stockholm, Uppsala, Lund, Göteborg); samt tioårsregistret häröfver. Gift 1875 med *Leontine Francisca Cabré.*

Dahlheim, Karl Baltzar von, krigare. Född nära Radeburg i Sachsen d. 22 mars 1669. Föräldrar: kaptenen *Gregor von Thalheim* och *Emerentia Rimpler.* — Vid fjorton års ålder befann sig D. bland de trupper, som under Sobiesky kämpade för Wiens räddning och åtföljde, nitton år gammal, Vilhelm III på hans tåg till England. D:s farfar och far hade båda varit i svensk tjänst. Den förre stupade vid Lützen och den senare stannade efter Westfaliska freden kvar i Sachsen; den unge D. hade således från barndomen insupit kärleken till Sverige, där han 1689 ingick i tjänst som fänrik vid ett af öfverste Hastfehr uppsatt regemente. Sedan han med detta deltagit i åtskilliga fälttåg och drabbningar under nederländska kriget, begaf han sig till Carl XII och följde honom från slaget vid Klissow till nederlaget vid Pultava och därifrån till Bender. Svårt sårad vid Stralsunds belägring 1714, utnämndes han efter sitt tillfrisknande till öfverste vid fortifikationen och verkställde under fälttåget mot Norge den af Svedenborg uppgjorda planen att föra svenska galererna landvägen från Strömstad till Idefjorden. — Efter Carl XII:s död försvarade han under ryssarnas härjningar inloppet till Stockholm och fördref jämte öfverste Fuchs en fientlig härafdelning vid Södra Stäket. Död i Stockholm d. 16 maj 1756. — Gift 1: med *Engel von der Marck;* 2: med *Elisabet Gertrud von Storck* och 3: trolofvad med *Kristina Engel Bergemarck.* — D. hade redan 1711 blifvit svensk

adelsman, då han utbytte sitt tyska namn von Thalheim mot det svenska *von Dahlheim*. Ätten fortplantades sedan af hans son *Carl Fredrik*, född på en gång i och utom äktenskapet, emedan faderns vigsel med hans moder Kristina Engel Bergemarck måste inställas, då den förra makan, som på många år icke låtit höra af sig och ansågs för död, oförmodadt uppträdde, sedan lysningen var afkunnad. En kunglig resolution insatte likväl sonen i hans naturliga rättigheter.

Dahlman, Carl Edvard, kartograf. Född på Ärlingsrud i Köla socken af Värmland d. 3 nov. 1828. Föräldrar: bruksförvaltaren *Nils Dahlman* och *Kristina Bryntesson*. — Sedan D. 1848 aflagt landtmäteriexamen, arbetade han i flera år vid skiftesverket, befordrades 1856 till vice kommissionslandtmätare och var 1868—96 kartograf vid det år 1859 på statens bekostnad inrättade ekonomiska kartverket, där han hade till uppgift att öfvervaka och kontrollera arbetena. År 1866 företog han med statsanslag en resa genom Tyskland och Frankrike för kartografiska studier och har från trycket utgifvit: *Kartor öfver Ekshärads, Norra Finnskoga, Frykeruds, Kils och Stafnäs socknar i Värmland* 1856—59, (tillsammans med C. A. Agardh) *Ankologisk och Fysisk Karta öfver Sverige med Geografi* 1857, *Karta öfver Värmlands län* 1862, *öfver dansktyska krigsteatern* 1864, *Mälaren* 1868, (tillsammans med R. Brodin) *Karta öfver Stockholm* 1871—72, *Ny och fullständig järnvägs-, post-, telegraf- och reskarta öfver Sverige* 1868, *Kultur- och reskarta öfver Sverige*, etc. 1876, *Väggkarta öfver beteckningssätten å de svenska kartarbetena* 1878 m. m. — D., som afled i Stockholm d. 21 okt. 1900, var sedan 1853 gift med *Hanna Aurora Elisabet Tingvall*.

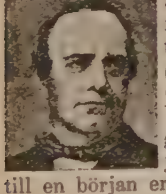

Dahlqvist, Carl Georg, skådespelare. Född i Stockholm d. 22 juni 1807. Enligt familjepapper var D. naturlig son till öfversten, frih. *Carl Göran (Georg) von Danckwardt* och *Christina Charlotta Dahlqvist*.— Uppfostrad i en prästgård i Östergötland, kom D. som sextonårig yngling till hufvudstaden, där han till en början erhöll anställning som biträde i en lärftskramhandel. — 1827 öppnade han en dylik handel för egen räkning, men företaget misslyckades, hvarför han följde sin böjelse och sökte inträde vid K. teatern, där han antogs till elev 1832. I jan. följande året debuterade han som *Sicinius* i sorgespelet »Virginia», men med så ringa framgång, att han öfvergaf K. scenen och ingick vid Svanbergs landsortstrupp. — 1834 anmälde han sig åter vid K. teatern och debuterade i nov. s. å. som *Varner* i »Trettio år af en spelares lefnad» och *Rudolf* i »Hedvig eller Banditbruden». Det utmärkta sätt, hvarpå han återgaf dessa roller, fäste honom genast vid landets förnämsta scen, på hvilken han under en nära fyrtioårig konstnärsbana sedan vann så många lysande triumfer som tragisk skådespelare. Bland mängden af de stora roller, i hvilka han uppträdt, må nämnas: *Posa* i »Don Carlos» *Franz* och *Carl Moor* i »Röfvarbandet», *Torquato Tasso* i »Boja och krona», *Vargas* i »Borgaren i Gent», *Calvin* i »Fritänkarne i Genève», *Axel* i »Axel och Valborg», *Fabio Fabiani* i »Maria Tudor», *Evelyn* i »Penningen», *Torkel Knutsson* och *Birger Jarl* i »Bröllopet på Ulfåsa», *Hamlet, Wallenstein, Hernani, Hakon Jarl, Romeo, Shylock, Othello, Engelbrekt, Rafael Sanzio, Angelo Malipieri, Eugène Aram, Erik den fjortonde, Lord Byron*, m. fl. — Vid början af sin konstnärsbana gjorde D. ett par studieresor till Tyskland och Österrike, därvid han uppträdde på mer än hundra olika ställen. På sin 60-årsdag erhöll han af Carl XV Vasaorden. Hans kraft var redan då till god del bruten. Han uppträdde likväl emellanåt i sina gamla roller, sista gången på hösten 1872 såsom *Egeus* i »En midsommarnattsdröm». Död d. 20 sept. 1873. — D. var en både i andligt och kroppsligt afseende lyckligt utrustad tragisk skådespelare, om också hans glödande temperament förledde honom att öfverskrida gränserna för det sköna. — Gift 1845 med *Livia Myrtala Eloquentia Törnfelt*.

Dahlstjerna, Gunno (Eurelius), skald. Född i Örs prästgård å Dal 1661. Föräldrar: kyrkoherden *Anders Thorstensson Eurelius* och *Margareta Bluthera*. — Med grundliga akademiska studier ingick D. 1681 som landtmätare i statens tjänst, med särskild uppgift att uppmäta och kartlägga Livlands gränser. Här verkade han i fyra år, hvarefter han begaf sig till Tyskland, där han idkade studier vid flera universitet, bl. a. i Leipzig, där han försvarade en afhandling *De electro* med sådan utmärkelse, att professur erbjöds honom. Kärleken till fäderneslandet återförde honom dock till Sverige, där han 1690 utnämndes till landtmäteriinspektör och 1699 till direktör för svenska landtmäteriet. Tre år efteråt upphöjdes han i adligt stånd under namnet *Dahlstjerna*. — Redan under sin Uppsalatid hade D. vid sidan af de matematiska vetenskaperna sysselsatt sig med humanistiska studier, särskildt vitterheten, åt hvilken han också företrädesvis ägnade sin lediga tid. Hans skaldestycken röja ej obetydlig begåfning, om han också i likhet med sina italienska förebilder, Guarini, Marini och Loredano gjorde sig skyldig till falskt patos, svassande uttryckssätt och jakt efter glänsande bilder. Med sin *Kungaskald*, diktad med anledning af Carl XI:s begrafning, införde han »ottave rime» i den svenska poesien. I *Götha Kämpa-Visa om Konungen och Herr Peder* 1701 — en allegorisk dikt om Carl XII och czar Peter — har han imiterat den gamla folkvisan. Ett urval ur hans dikter utgafs 1863 af P. Hanselli i 6:te delen af »Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare.» Död d. 7 okt. 1709. — Gift med *Elisabet Sloman*.

Dahlström, Carl Andreas, historie- och genremålare. Född d. 22 okt. 1806 i Stockholm, där fadern var en förmögen socker-

bruksidkare. — D. tillhörde någon tid det militära ståndet såsom underofficer vid Svea artilleriregemente, men af kärlek till konsten lämnade han krigstjänsten och begaf sig till konstnärernas förlofvade land Italien, där han vistades 1828—30. Återkommen till fäderneslandet, begagnade han någon tid undervisningen vid Konstakademien, men öfvergaf snart dess lärosalar, för att på egen hand studera de gamla holländska och flamländska mästarna. Snart uppträdde han med framgång både som landskaps- och som genremålare samt producerade under åren 1832—39 dels för konstföreningen, dels åt enskilda, en mängd småtaflor, såsom: *Kappkörning på Brunnsviken, Skogseld, Fartyg i hamn, Bondfolk med hästar, Fiskare på is*, m. m., hvilka vunno allmänt bifall för den goda teckningen och fina utförandet. Under denna lysande period i sitt konstnärslif erhöll han af konung Carl Johan beställning på fyra af de bataljstycken, af hvilka konungen ämnade upprätta ett galleri på Drottningholm. Sedan D. fullbordat *Revy på Ladugårdsgärdet 1838* och *Slaget vid Leipzig 1813*, fick han på konungens bekostnad 1841 göra en resa till Lübeck för att studera nejden. Han målade därefter *Slaget vid Lübeck 1806* och *Öfvergången af Rhen 1796*. Färgen i dessa taflor är tung och hård, och med dem och några genrestycken afslutade D. sin bana som målare, antingen han misströstade om att åstadkomma i koloristiskt afseende bättre saker, eller att ekonomiskt betryck tvang honom därtill. Han utbytte penseln mot ritstiftet och riktade under den följande tiden våra konstsamlingar med en mängd mestadels förtjänstfulla planschverk i stentryck, såsom: *Teckningar till Carl XIV Johans historia*, 1844, forts. 1849, *Teckningar ur trettioåriga krigets historia*, 1845—47, *Teckningar ur Sveriges historia under Carolinska tidehvarfvet*, 1847—51, *Teckningar ur Vasa-regenternas historia*, 1854—55, *Taflor till Fredmans epistlar och sånger*, 1851—52, *I Stockholm*, 1855, *Teckningar ur svenska folklifvet*, 1857, *Svenska folkets seder, bruk och klädedräkter*, 1863, m. m. — D:s teckningar utmärka sig för god gruppering och uppfinning, men lida af bristande karaktäristik. Död i Stockholm d. 9 sept. 1869.

Dahm, Oskar Elis Leonard, läroboksforfattare.

Född i Arby församling af Kalmar stift d. 11 okt. 1812. Föräldrar: d. v. komministern, sedermera kyrkoherden därstädes *Mattias Dahm* och *Elisabet Helena Dahlerus*. — Student i Uppsala 1829, aflade han därstädes filosofie kandidatexamen 1835 och promoverades 1836 till filosofie doktor. Sistnämnda år utnämndes han till kollega vid apologistskolan i Kalmar och blef rektor vid förenade lärdoms- och apologistskolan därstädes 1847. 1849—51, då gymnasiet och skolan förenades, organiserade han läroverket enligt grundsatsen om fri läsning och flyttning. Febr. 1851—febr. 52 var han rektor, men då utsågs ny rektor och klassläsningssystemet började åter. 1877 lämnade han läroverket. D. omfattade frisinnade pedagogiska åsikter. Han ville ha studentexamen förlagd till läroverken, gymnasiernas borttagande, ämnesläsnings införande, fri flyttning och de döda språkens inskränkande för att bereda plats åt praktiska ämnen såsom fysik och kemi. — Riksdagsman i borgarståndet för Kalmar stad under riksdagarna 1859—63 och den första skolman, som var ledamot af borgarståndet, till hvars liberala fraktion han räknades, valdes han efter den nya riksdagsordningens införande till representant i Andra kammaren för samma kommun under treårsperioderna 1867—69 och 1870—72 och var 1873—83 i Första kammaren representant för Kalmar läns södra landsting. — D. har riktat vår undervisningslitteratur med flera värderika geografiska och historiska läroböcker, af hvilka de flesta utkommit i flera upplagor, såsom: *Sveriges historia, försök till lärobok för skolans lägsta klasser* 1842, *Allmän geografi för folkskolor* 1843, *Skolmästarkonst. Antydningar för lärare och skolinspektörer* 1846, *Några drag ur svenska bildningsanstalternas historia* 1846, *Geografi för elementarskolor* 1858, *Atlas för folkskolor* 1866, *Verldshistoria för folkskolor* 1867, *Geografi för elementarskolans tre lägsta klasser* 1873, *Biet, dess natur och vård* 1878. — Död i Kalmar d. 18 dec. 1883. — Gift 1846 med *Laura Concordia Lundberg*.

1. **D'Albedyhll, Gustaf**, diplomat, skriftställare.

Född i Stralsund d. 5 mars 1758. Föräldrar: öfverstelöjtnanten friherre *Krister Reinhold d'Albedyhll* och *Helena Dorotea Elisabet von Eichstedt*. — Vid fyra års ålder upptogs d'A. i barns ställe af sin morbror grefve von Eichstedt-Peterswaldt och uppfostrades i hans hus till 1774, då han af sin farbror frih. G. d'Albedyhll fördes till Sverige, där han, efter ett års vistelse vid Lunds universitet, 1775 anställdes i k. kansliet. — 1778 befordrad till kommissions-sekreterare vid svenska beskickningen i Petersburg, användes han i åtskilliga ministeriella värf och utnämndes 1784 till »ministre en second» vid danska hofvet. Från denna post rappellerades han 1789 med tydligt tillkännagifvande af Gustaf III:s onåd. Orsaken härtill var, att d'A. vid det upplopp, som uppstod med anledning af löjtnant Benzelstjernas (se *Benzelstjerna*, sid. 71) äfventyrliga plan att uppbränna den vid Köpenhamn liggande ryska eskadern, ansåg sig pliktig taga sin landsmans parti och skydda honom för ryssarnas hämndlust. Detta väckte ovilja hos ett visst parti, och ehuru d'A. på det allvarligaste afstyrkt Benzelstjernas företag, sökte man på allt sätt göra honom misstänkt för delaktighet i den misslyckade tillställningen. Han tillbragte sin återstående lefnad som privatman, utan att söka eller återvinna Gustaf III:s eller någon af de följande regeringarnas förtroende, delande sin tid mellan sina söners uppfostran och utarbetandet af åtskilliga skrifter. Bland dem märkas: *Pièces authentiques, qui servent à éclaircir la conduite du Baron D'Albedyhll, alors Ministre de*

Suède en Dannemarc, dans l'affaire qui passa à Copenhague au commencement de l'année 1789. — Nouveau Mémoire ou Précis historique sur l'association de Puissances neutres, connue sous le nom de la Neutralité armée, avec des pièces justificatives 1798, *Skrifter af blandadt, dock mest politiskt och historiskt innehåll* 2 del. 1799—1810, m. m. Död på Löfsund i Södermanland d. 11 aug. 1819. — Gift 1795 med grefvinnan *Eleonora Charlotta Wrangel* (se nedan).

2. **D'Albedyhll, Eleonora Charlotta,** född grefvinna *Wrangel*, författarinna.

Född i Stockholm d. 27 mars 1770; dotter af riksrådet grefve *Anders Reinhold Wrangel* och *Eleonora Mariana Barnekow*.— När Eleonora Charlotta Wrangel vid tjugufem års ålder ingick äktenskap med friherre Gustaf d'Albedyhll, hade hon redan i enskilda kretsar vunnit ryktbarhet som ett snillrikt, bildadt och vittert fruntimmer. Likväl dröjde det ämnu i nära femton år, innan hon offentligen uppträdde med sina små skaldestycken, som först inflöto i Lunds Veckoblad och i Journal för Litteratur och Theater, under signaturen *Ch. Wr.*, och sedan fingo en plats i Atterboms Poetiska kalender. Omsider utkom 1814 *Gefion, skaldedikt i fyra sånger*, som för sin tid väckte uppmärksamhet och utmärker sig för ett klingande språk och några vackra episka partier, men med rätta anses förfelad genom det genealogiska innehållet, i det att förf. söker leda sin ätts ursprung från asagudarna. Död d. 4 juni 1835.

Dalberg, Nils, läkare. Född i Linköping d. 1 april 1736. Föräldrar: skräddaren *Erik Dalberg* och *Margareta Lundberg*. — Promoverad medicine doktor 1763, anställdes D. som husläkare hos riksrådet grefve Axel von Fersen, på hvars förord han 1768 antogs till lifmedikus hos d. v. kronprinsen. Det inflytande, D. lyckades tillvinna sig, bibehöll han hos Gustaf äfven efter hans uppstigande på tronen och använde det enligt eget påstående till »det nästan alldeles försummade medicinalverkets upphjälpande». Han följde konungen på hans resor, skötte honom vid alla sjukdomstillfällen och erhöll uppsikten öfver kronprinsen Gustaf Adolfs fysiska uppfostran. Han var äfven på väg att bli adlad, och underrättelsen härom hade redan hunnit spridas genom de allmänna tidningarna, när beslutet återkallades och D. i stället utnämndes till konungens förste lifmedikus 1773. — Af naturen lättretlig hade D. svårt att finna sig vid hofvet och stötte sig med den ena efter den andra; slutligen inträffade en brytning mellan honom och konungen personligen. D. begärde då sitt entledigande 1781, men förordnades samma dag till tjänstgörande bergsråd med bibehållande af sin lön som lifmedikus och en förut erhållen pension, hvarjämte han bekom Rådmansö kungsgård i Uppland mot ett obetydligt arrende. Dessa ovanliga ynnestprof förmådde likväl icke utplåna det hat, hån fattat emot konungen. I några memoarer, som han författade, företog han sig att afmåla Gustaf III:s person och hof i de mörkaste färger. Största delen af dessa anteckningar förstörde han väl själf af fruktan, att underrättelsen om deras tillvaro kunde komma till Gustaf Adolf och föranleda en undersökning, som utan tvifvel gjort deras författare olycklig; men en del åtföljde hans till Linköping skänkta boksamling och röjer alltför tydligt den ovänliga stämning han hyste mot sin välgörare. Icke desto mindre kallades han till Gustaf III:s dödsbädd och mången har ansett det klander, han där uttalade öfver behandlingen af konungens skottsår, och den hårdhet, hvarmed han tillkännagaf för monarken hans annalkande död, som yttringar af hans personliga hämndkänsla. — D. var en lärd man, och hans studier omfattade icke blott läkare- och naturvetenskaperna, utan äfven historia, politik, geografi m. m. Likväl inskränkte sig hans lärda författareverksamhet till tvenne uppsatser i Vetenskapsakademiens handlingar och ett par tal i samma akademi. — 1816 erhöll han afsked från sitt bergsrådsämbete. — Död, ogift, i Stockholm d. 3 jan. 1820.

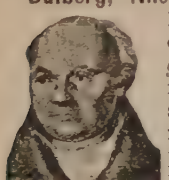

Dalin, Olof von, skald, häfdatecknare. Född i Vinbergs församling i Halland d. 29 aug. 1708. Föräldrar: kyrkoherden därstädes *Jonas Dalin* och *Margareta Birgitta Auseen*. — D:s anlag för vitterheten röjde sig redan i hans barnaår genom åtskilliga småstycken och tillfällighetsverser,

som spriddes och med nöje lästes i hans hemort. Under någon tids vistelse i Lund åtnjöt han den berömde Rydelii undervisning, en omständighet, som sannolikt icke blef utan inflytande på hans senare litterära verksamhet. Vid aderton års ålder åtföljde D. sin styffader, prosten S. Bökman, till Stockholm, där han på Rydelii förord blef antagen till lärare för d. v. kammarrådet, sedermera landshöfdingen Klas Rålambs söner. D. vann efterhand inträde äfven i flera af Stockholms förnäma familjer, bl. a. hos Conrad Ribbing. I dessa kretsar och i det 1732 stiftade riddaresamfundet »Awazu och Wallasis», där D. var den enda ofrälse ledamoten, lät han höra en del af sina dikter. 1731 ingick han som e. o. kanslist i riksarkivet och erhöll 1732 samma plats i kanslikollegium. 1733 framträdde helt oförmodadt en vitter tidskrift, kallad *Then svänska Argus*, som med ovanlig mångsidighet i behandlingen, i en lätt och lekande stil skarpt och satiriskt gisslade tidens dårskaper och väckte ett sådant uppseende, att ständerna lämnade sitt förord för den okände författarens befordran. Man befann sig emellertid i okunnighet, om hvilken denne eller desse voro. Den mognad i tanken, den världserfarenhet i förening med åskådlighet och kvickhet i skildringarna, som utmärkte tidningen, väckte hos allmänheten den föreställningen, att författarna måste vara flera, och man antog att i namnet ARGUS dolde sig initialerna till namnen på fem då lefvande

framstående författare, nämligen lagman *Abrahamson*, kanslirådet *Rosenadler*, landshöfdingen *Gyllenborg*, historiegrafen *Wilde* och kanslirådet *Stiernman*. Den ende, som hade någon kännedom om saken och visste, att D. ensam var författaren, var d. v. kanslisten sedermera statssekreteraren Carleson, som vid början af tidningens utgifvande understödt den med några bidrag. När baron Rålamb fick reda på, att den snillrike skribenten var hans egen barnlärare, for han genast upp på slottet och föreställde D. i hemlighet för kungliga familjen, då D. erhöll af konungen en gulddosa och af drottningen tretusen daler k:mt. 1736 utgafs med D:s namn ett griftkväde, hvari man spårade »poeten i Argus» och snart hela Argus-personligheten. Sedan D. nu blifvit allmänt känd, utnämndes han 1737 till k. bibliotekarie. D. vistades 1739—40 utrikes, mest i Paris, där han af grefve von Tessin presenterades såsom »ett vittert snille af första rangen» för kardinal Fleury och på kardinalens befallning erhöll fritt tillträde till alla offentliga samlingar och bibliotek. Efter hemkomsten fortsatte han med sin författareverksamhet och sina arkivforskningar och erhöll i uppdrag af 1744 års ständer att skrifva en svensk rikshistoria, till hvilket arbete anslogs ett arvode af två tusen dukater, hvaraf D. genast fick uppbära hälften. År 1751 anställdes han som lärare för kronprinsen Gustaf; adlades s. å. med namnet *von Dalin;* blef 1753 kansliråd och s. å. sekreterare i den nyss förut af drottning Lovisa Ulrika inrättade Vitterhetsakademien samt 1755 rikshistoriegraf. Under tiden vann han allt större och större insteg vid hofvet. Han följde de kungliga på deras resor till lustslotten, hvarest han roade sällskapet med sina lekande verser, författade vid hvarjehanda tillfällen och öfver alla möjliga ämnen. Oftast voro dessa rimmerier ögonblickets foster, glada och oskyldiga, utan annan afsikt än stundens förlustelse, men emellanåt inlades politiska häntydningar, hvilka, lika mycket som de smickrade och behagade hofpartiet, uppväckte mot författaren de maktägandes förbittring. Ryktbarast i detta hänseende var ett *Herdaspel*, hvari han apostroferat rikets ständer och gjort hänsyftningar på den tillämnade utvidgningen af konungens makt. Emellertid kom D. hos konungaparet, och i synnerhet hos drottningen, i högsta nåd. Han deltog i hofvets hemliga rådplägningar och uppsatte till och med flera af de skrifter, konungen afgaf till rådet. Följden blef, att då kronprinsens lärare af ständerna entledigats 1756, D. ställdes för kanslirätt, bl. a. anklagad att med alltför fri penna ha vidrört »heliga ämnen», hvarmed menades hans beryktade »kalottpredikningar», i hvilka han gycklat med den tidens predikosätt — erhöll sitt afsked och undgick med möda svårare straff. Sedan stormen lagt sig och konungen fått fria händer, återkallades D. till hofvet och utnämndes 1763 till hofkansler. Han fick emellertid ej länge njuta af detta lyckans nya solsken, ty han afled på Drottningholm d. 12 aug. 1763. — I sin verksamhet och betydelse för vår vetenskapliga och vittra odling framstår D., enligt hvad ofvan blifvit antydt, i den dubbla egenskapen af häfdateckнare och skald. I förstnämnda hänseende har han med rätta blifvit klandrad för bristande kritik och källstudium och för sina djärfva hypoteser om vårt fäderneslands äldsta natur- och kulturförhållanden. I det senare afseendet, som skald, har det beröm han uppbar af sin samtid icke i allt kunnat bekräftas af en senare tid. Hans vistelse vid hofvet verkade i hög grad menligt på hans diktarförmåga, hvilken utan vinst för eftervärlden förslösades på en oändlig mängd små artighetsvers och tillfällighetsstycken, utan värde och innehåll. Likväl röja flera af hans lyriska stycken och visor, t. ex. den bekanta Ängsö-visan, hans verkligt poetiska begåfning. Hans vittra alster kunna sammanfattas i följande: *Svenska Friheten* 1742, poem i fyra sånger; *Den afundsjuke*, 1738, komedi, i hvilken han haft Holberg till mönster; *Brynhilda eller den olyckliga kärleken*, tragedi 1738, *Sagan om Hästen*, 1740, där författaren under bilden af en häst och dess ryttare skildrar svenska folkets öden under Vasaregenterna, *Aprilverk om vår härliga tid*, 1740, *Fabler*, *Visor* och *Andliga vers*. Hans samlade Vitterhetsarbeten utgåfvos första gången 1767, i sex band, af bl. a. hans halfbroder arkiatern J. C. Bökman; ånyo, i granskadt urval, 1782—83, samt i ett mindre urval 1872. Om D. också var mycket beroende af den franska smaken, som han införde i Sverige, tillämpade han dock de franska reglerna självständigt och fritt; han hade för öfrigt sina tidigaste förebilder i engelsmännen (Addison, Pope och Swift). D. hade dessutom oftast — säger professor Warburg — ett genomsvenskt grundlynne, och hela hans författareskap bär en afgjordt fosterländsk prägel. D. ägde ett beundransvärdt herravälde öfver språket. Han bemödade sig om att rensa och utbilda vårt språk, och särskildt i de historiska arbetena — *Svea rikes historia ifrån des begynnelse till våre tider* 1747—62 — ådagalade han sitt mästerskap i språkets behandling. Nyss nämnda arbete intager en framstående plats i den svenska häfdateckningen. — Svenska akademien slog 1798 en medalj öfver Dalin. — Ogift.

Dalin, Anders Fredrik, lexikograf. Född i

Näshulta socken i Södermanland d. 16 mars 1806. Föräldrar: bruksinspektoren *Anders Dalin* och *Brigitta Maria Baumgardt*. — D. blef student i Uppsala 1825 och aflade därstädes jurid. filos. examen 1828. — Fyra år därefter bosatte han sig i Stockholm och hade någon tid plats vid L. J. Hiertas tryckeri, men han öfvergaf snart denna befattning och ägnade sig ensamt åt litteraturen, förnämligast åt öfversättningar och lexikaliska arbeten. Bland de många ordboksarbeten, som utgått från hans hand må nämnas: *Franskt och svenskt Handlexikon* 1841, *Nytt svenskt och franskt Handlexikon* 1845, ett större *Nytt fransyskt och svenskt Lexikon*, hvaraf förra delen utkom 1842 och senare 1864, *Ordbok öfver svenska språket* 1850—53, *Öfverblick af svenska språkets ord-*

familjer och frändskapsförhållanden 1868, *Dansk-norsk och svensk ordbok* 1869, *Svenska språkets synonymer* 1870 m. fl. — 1851 erhöll D. af Svenska akademien det af konung Carl XIV Johan stiftade pris »för litterära förtjänster» och emottog följande året uppdrag af samma akademi att sammanfatta det förberedande utkastet till akademiens ordbok öfver svenska språket, hvilket arbete afslutades 1867. Död d. 18 juli 1873. — Gift 1840 med *Maria Kristina Lindh*.

Dalius, Sveno, rimmare. Född i Örs prästgård på Dal 1604. Föräldrar: kyrkoherden *Brynolphus Haquini* och modern *Amalia*. — Efter tvenne års studier i Uppsala ingick D. i kammarrätten (»räkningekammaren»), där han tjänstgjorde i tre år, hvarefter han tog tjänst vid svenska armén och åtföljde Gustaf II Adolf till Tyskland. Återkommen till Sverige 1639 erbjöds honom att bli präst, men han föredrog att med sin kaptenstitel nedsätta sig på sin lilla egendom, plöja sin torfva och dyrka sånggudinnorna. — Död 1693. — Inom svenska litteraturen har D. — af Dalin kallad »Salig Gubben» — vunnit ett rum genom sina naiva rimmerier, bland hvilka hans egen lefnadsteckning på vers icke är den minst märkvärdiga. Hans poetiska alster äro sällsynta och mer bekanta genom Dalins parodier än deras egen originalitet. De utgöras af: *Gratulatz-Memorial* 1661, *En liten ny Cantilen-Book* 1681, *Sven Bryngelsson Dalii Valet-skänck på sitt 77:de vandringsåhr, eller ett skönt gyldene Fröjde-Speel och liuflig Comoedia om en stoor Herre Hecastus benämnd*, 1681, samt *Finem Respice*, 1684.

Dalman. Släkten härstammar från en *Henrik Larsson*, som i medlet af 1600-talet var kassör vid amiralitetet, och hvars sonsöner *Lars* och *Olof Johan Dahlman* 1720 adlades med detta namn.

1. **Dalman, Lars,** ämbetsman. Född i Stockholm 1680. Föräldrar: myntkamreraren *Lars Dahlman* och *Elisabet Vibling*. — Efter slutade studier anställdes D. 1710 som sekreterare hos fältmarskalken Magnus Stenbock, hvilken 1712 befordrade honom till fältsekreterare vid svenska hären i Tyskland. Instängd och tillfångatagen med de öfriga vid Tönningen, räddades han af Stenbock, som afsände honom med Cronstedt till Stockholm, för att inför rådet aflägga berättelse så väl om det föregående fälttåget, som om de svenska krigsfångarnas dåvarande belägenhet. Sedan D. såsom generalauditör därefter deltagit i fälttåget mot Norge 1718, uppdrogs åt honom efter konungens död, att med generalmajor Adlerfelt underhandla om de svenska och danska fångarnas ömsesidiga utväxling. — Adlad 1720, befordrades han åtta år därefter till amiralitets-kammarråd och 1747 till landshöfding i Bleking. — »Med ädla tänkesätt förenade D. en vidsträckt erfarenhet och grundliga insikter och ägde för öfrigt de egenskaper, hvilka gjorde honom som ämbetsman älskad och vördad.» Död i Karlskrona d. 27 jan. 1752. — Gift 1721 med *Brita Margareta Psilanderhjelm*.

2. **Dalman, Johan Vilhelm,** naturforskare, entomolog. Född på Hinseberg i Västmanland d. 4 nov. 1787; den föregående brorsons son. Föräldrar: bergmästaren *Jakob Vilhelm Dalman* och *Maria Ulrika Mullberg*. — Uppfostrad vid det berömda institutet Kristiansfeld i Schleswig, aflade han studentexamen i Lund 1803 och tog två år därefter juridisk examen, i afsikt att framdeles ingå i bergskollegium. Men hans brinnande håg för naturalhistorien, ytterligare närd genom professorerna Retzii och Falléns föreläsningar och umgänget med den berömde entomologen Gyllenhaal, föranledde honom att utbyta bergsvetenskapen mot medicinen, i hvilken vetenskap han, efter aflagda examina, promoverades till doktor 1817. Följande året antagen till Vetenskapsakademiens bibliotekarie och intendent vid hennes geologiska museum samt 1819 till adjunkt och botanisk demonstrator vid Karolinska institutet i Stockholm, undfick han 1823 fullmakt som professor och förordnades 1827 att förestå professuren i botanik och naturalhistoria vid samma läroverk. Hans af naturen svaga hälsa, i förtid bruten genom nattvak och öfveransträngningar, dukade kort därefter alldeles under och den samvetsgranne forskaren, hvars namn som entomolog redan nämndes med beröm bland Europas lärde, bortgick i döden d. 12 juli 1828. — Bland hans efterlämnade skrifter märkas företrädesvis: *Analecta entomologica* 1823 och *Ephemerides entomologicæ* 1824. — Ogift.

3. **Dalman, Vilhelm Fredrik Achates,** politisk skriftställare. Född d. 26 aug. 1801 på Fledingstorp i Södermöre härad af Kalmar län. Föräldrar: kammarjunkaren *Lars Johan Dalman*, sonson till D. 1, och *Eleonora von Segebaden*. — D. blef 1815 student i Lund, där han med högsta vitsord aflade examina, såväl i den allmänna lagfarenhetens alla delar 1818 som för inträde i k. kansliet 1820. Efter absolverade lärdomsprof kvarstannade han vid universitetet ett år för studiet af lefvande språk och litteratur. Hösten 1821 e. o. kanslist i flera ämbetsverk, blef D. 1822 sekreterare med lön hos generalamiralen frih. V. von Stedingk, men då denne aflidit och efterträdts af statsrådet grefve R. Cederström, fick D. 1824 helt oförmodadt afsked. Denna handling af absolut godtycklighet, som man härledde från det då rådande politiska missnöjet på högsta ort, och särskildt hos grefve Cederström, mot friherre C. H. Anckarsvärd och dem, som ansågos tillhöra hans parti, dit D:s fader äfven räknades, gaf en ny riktning åt sonens framtidsbana. — Från och med 1824 öfvertog han i tidningen *Allmänna Journalen* redaktionen af en s. k. inrikesartikel och fortfor därmed till hösten 1828. Emellertid utnämndes han 1825 till förste riddarhuskanslist samt sekreterare i riddarhusutskottet under riksdagarna, samt 1826 till kopist i justitiefördelningen af k. kansliet. Under 1828—30 års riksdag, då D. jämväl var

representant, meddelade han med landtmarskalkens tillåtelse kortare referat af förhandlingarna hos ridderskapet och adeln efter hvarje plenum till tidningen *Dagligt Allehanda* och tog sålunda initiativet till hvad som påföljande riksdag blef tillåtet genom lagen om offentlighet af riksståndens öfverläggningar. År 1830 utgaf D. jämte flera ansedda medborgare månadsskriften *Mimer*, som till största delen innehöll öfversättningar af uppsatser i politiska, statsekonomiska och litterära ämnen af utmärkta utländska författare, men äfven åtskilliga af D. själf författade originalartiklar, bland hvilka särskildt må nämnas en redogörelse och kritik af C. H. Anckarsvärds och J. G. Richerts samtidigt utgifna »Förslag till National-representation». År 1831 öfvertog D. redaktionen af Dagligt Allehandas utrikes nyheter och var s. å. medarbetare i den politiska afdelningen af *Svenska Medborgaren*, utgifven af öfverstlöjtnant G. Hierta. I slutet af följande året inköpte han tillsammans med sin svåger Nils Arfwidsson af J. P. Theorell förlagsrätten till *Dagligt Allehanda*, som jämte den därmed förenade *Aftontidningen* 1833—48 sköttes af honom. Vid 1847 års slut öfvergick tidningen i E. Lindmans ägo. Denne kunde likväl icke uppehålla bladet längre än till febr. 1849, då D. fann sig nödsakad återtaga redaktionen, i sammanhang med en på J. A. Walldéns förlag utkommande ny tidning, *Aftonposten*, hvars syftemål var att understödja regeringens i maj 1848 framlagda förslag till representationens ombildning. Då samma förslag fallit, upphörde Aftonposten mot slutet af 1850. Samtidigt försåldes Dagligt Allehanda till ägarna af tidningen *Bore*, hrr G. Lallerstedt, P. E. Svedbom och C. P. Liljeborg, och utgafs i förening med sistnämnda tidning, under det D. fortfarande var medarbetare inom den politiska afdelningen. När från och med 1852 Bore upphörde och *Aftonbladet* försåldes till nyssnämnda herrar, ingick D. som medarbetare i detta blad och författade där — företrädesvis under den tid hrr C. F. Bergstedt och P. E. Svedbom voro tidningens chefer — en mängd politiska uppsatser, dels med och dels utan signatur. Men då väsentligt skiljaktiga åsikter yppade sig mellan D. och den nye redaktören hr Aug. Sohlman i den s. k. »norska ståthållarefrågan», sedan D. biträdt den Anckarsvärdska motionen (se sid. 31), utgick D. från och med 1860 ur Aftonbladets redaktion och ägnade sedan sin författareverksamhet dels åt *Stockholms Dagblad*, dels åt *Nya Dagligt Allehanda*. — Under sin riksdagsmannaverksamhet vid alla riksmöten 1828—66 deltog D. lifligt i ridderskapets och adelns öfverläggningar. Han bidrog bl. a. till införandet af årliga riksdagar, lagen om aktiebolag, ordnandet och utsträckning af testamentsrätten, förändring af arfslagarna, afskaffandet af bördsrätten, kvinnans myndighet, judarnas emancipation, i hvilken fråga D. kan sägas ha tagit det första steget genom sina motioner vid 1829 och 1834 års riksdagar. — D. befordrades 1840 till kanslist i K. justitierevisionsexpeditionen, hvarifrån han vid 65 års ålder tog afsked med pension och likaså från riddarhuskansliet. — På 1830-talet var D. ledamot i åtskilliga kommittéer för ordnandet af sockenstämmolagstiftningen, fattigvården m. m., i hufvudstaden och 1865—67 en af Stockholms stadsfullmäktige. 1851—68 var han ledamot i direktionen för Civilstatens pensionsinrättning. — D. har utgifvit en mängd politiska skrifter i representationsfrågan, skatteförenklingsfrågan, norska frågan, tysk-danska frågan, 1870—71 års fransk-tyska krig, dödsstraffet, m. m. Hans viktigaste arbete är *Några anteckningar från våra ståndsriksdagar 1809—66* (8 h. 1874—79), en för denna tids historia orienterande källa, fastän tyvärr behäftad med åskilliga minnesfel. Död i Stockholm d. 1 febr. 1881. — Gift 1834 med *Hilda Sjöborg*.

Dalström, Gustaf Jakob af, krigare, landshöfding. Född i Stockholm d. 25 juli 1785. Föräldrar: d. v. kateketen, sedermera kyrkoherden på Adelsön *Erik Dahlström* och *Kristina Julin*. — D. stod just i begrepp att taga den filosofiska graden och låta prästviga sig, när finska kriget utbröt 1808.

Fadern, som just vid den tiden behöfde en adjunkt, anhöll hos Gustaf IV Adolf om åldersdispens för sin son. Dispensen nekades, men däremot erbjöd konungen den unge D. en officersplats, om han ville ingå vid landtvärnet. Förslaget antogs med förtjusning af sonen och efter något betänkande af fadern, hvarpå D. öfvergick till Finland som fänrik vid Upplands landtvärn. Efter slutadt krig, hvarunder han förvärfvat sig löjtnantsgrad, anställdes han vid fältmätningskåren, hvarifrån han efter fyra och ett halft års tjänstgöring blef kapten vid Älfsborgs regemente. I tyska kriget 1813 var D. brigadadjutant vid svenska arméns fjärde brigad, hvilken befattning han innehade under hela kriget. Här utmärkte han sig i bataljerna vid Grossbeeren, Dennewitz och Roslau. Han deltog i belägringen af Maastricht 1814 och i fälttåget till Norge s. å., samt erhöll af kronprinsen Carl Johan guldmedaljen för tapperhet i fält. — 1816 utnämndes han till kapten i generalstaben, blef 1818 major i samma stab, 1819 tjänstgörande major vid Krigsakademien på Karlberg, 1822 ledamot af Krigsvetenskapsakademien, 1831 öfverste i generalstaben och tillförordnad guvernör på Karlberg. År 1833 adlades han med namnet *af Dalström*, befordrades tre år därefter till chef för Älfsborgs regemente och 1838 till generaladjutant i armén. Han hade flera särskilda gånger varit förordnad till generalbefälhafvare i tredje militärdistriktet, när han 1848 utnämndes till generalmajor och erhöll befälet öfver en brigad af den svenska observationskåren på Fyen. Året därefter utnämndes han till landshöfding och militärbefälhafvare på Gotland, hvilken befattning han innehade till 1858, då han lämnade det allmännas tjänst. Praktisk erfaren som krigare, nitälskade D. icke blott för befälets, utan äfven för den simpla soldatens upplysning och bildning, och utgaf flera afhandlingar, särskildt afsedda för de »djupa lederna», såsom: *Instruktion för målskjutningen vid svenska infanteriet* 1832, *Soldatundervisning för svenska armén* 1835, *Reglemente för bajonettfäktning*

1836, i flera upplagor, o. s. v. Död i Stockholm d. 22 jan. 1867. — Gift 1816 med *Anna Kristina Hållander*.

1. **Danckwardt, Peter von,** ämbetsman. Född i Norrköping d. 4 juni 1662. Föräldrar: borgmästaren därstädes *Peter Danckwardt* och hans tredje hustru *Katarina Sabina Crail*. — Sedan D. någon tid varit anställd som kammarskrifvare i kammarkollegium, utnämndes han vid tjugusju års ålder till landskamrerare i Östergötland, men ingick 1704 ånyo i kammarkollegium som kamrerare i kollegii general-afräkningskontor. — 1708 förordnad till krigskommissarie, befordrades han först till krigsråd och 1712 till kammarråd. I denna egenskap utsedd till ledamot i den kommission, som skulle rannsaka och döma öfver Görtz, hade han i uppdrag att vid undersökningen föra kammarkollegii talan och var egentligen den, som genom sina hotelser och stränga ansvarsyrkanden framkallade blodsdomen. — Adlad 1692, utnämndes han 1723 till landshöfding i Stora Kopparbergs län och upphöjdes 1726 till friherre. Död d. 20 april 1732. — Gift 1: med *Anna Katarina Gyllenadler* och 2: 1711 med *Kristina Maria Gyllenanckar*.

2. **Danckwardt, Henrik,** kommendant. Den föregående kusin och son till vice presidenten *Henrik Danckwardt* och *Elisabeth Clerck*. — D. ingick 1697 som fänrik vid Västgöta-Dals regemente, tog 1703 transport till ett småländskt regemente, där han blef öfverstlöjtnant, och utnämndes 1716 till öfverste och kommendant på Karlstens fästning, hvarest han tre år därefter genom en neslig kapitulation satte en fläck på sitt namn. Enligt en berättelse skall Tordenskjold vid belägringen 1719, förklädd till fiskare, insmugit sig i fästningen och därigenom kommit i tillfälle att utspana allt som rörde stadens och öns försvar. Några dagar därefter eröfrades staden, men för att äfven komma i besittning af fästningen inbillade T. D. att tjugutusen danskar voro i antågande, hvarjämte han lät förstå, att han redan hade en betydlig styrka hos sig. Den bedragna kommendanten sände en officer ner i staden för att inhämta närmare underrättelser. Denne emottogs af Tordenskjold med så förekommande gästfrihet, att, då han skulle bese trupperna, hans blick var så omtöcknad, att han icke märkte att samma trupper defilerade förbi honom flera gånger. När han återkommit till fästningen, berättade han därför, att Tordenskjold hade flera tusen man hos sig, ehuru det i själfva verket endast var några hundra. D. blef förskräckt och begynte redan dagen därpå att dagtinga. Den djärfve Tordenskjold gick då, endast åtföljd af en trumslagare, upp i fästningen och förmådde kommendanten att uppgifva densamma mot fritt aftåg för besättningen, med all militärisk heder, flygande fanor och klingande spel samt proviant för en månad. Den 15 juli öppnade fästningen sina portar, utan att ha lidit det minsta af fiendens kulor eller förlorat en enda man af sin besättning. D. häktades och dömdes af en krigsrätt d. 5 sept. till döden och »måste han så, på galgabacken vid Göteborg, med hufvudet umgälla sin snöda lättsinnighet, androm slikom till skräck och varnagel». — Gift 1719 med *Juditha Insenstjerna*.

Danielson, Anders Peter, riksdagsman. Född å hemmanet Dyestad i Runstens socken å Öland d. 1 dec. 1839. Föräldrar: hemmansägaren *Daniel Jonsson* och *Kajsa Larsdotter* — Efter en knapphändig undervisning i folkskolan, hvilken han genom själfstudium å lediga stunder sökte upphjälpa, öfvertog han 1861 fädernehemmanet. Snart började han också tagas i anspråk för allmänna angelägenheter, blef ordförande i sin sockens kommunalstämma 1863, ledamot af Södra Kalmar läns landsting 1865 samt ledamot af Andra kammaren för Ölands domsaga 1872, hvilket uppdrag han beklädde till sin död i Stockholm d. 18 dec. 1897. — Vid riksdagen gjorde sig D. snart känd för sin lyckliga talegåfva, förenad med en käckhet i uppträdandet, som ofta tangerade det mindre passande. Få torde genom föreningen af dessa egenskaper och den öfvertygelsens värme, som ofta präglade hans anföranden, haft förmågan att i samma grad som D. rycka sina meningsfränder med sig, men logiken hade sina afgjorda brister och tålde ej att efteråt synas i sömmarna. Han fäste först uppmärksamheten vid sin person vid 1873 års riksdag genom ett anförande till förmån för utsträckt rösträtt, framförd med en sådan hetsighet mot olika tänkande, att tjänstgörande talmannen (J. G. S. Åkerhielm) fann sig manad att med klubban dämpa talarens eld. Han blef sedermera ledamot af bankoutskottet 1876—78, af konstitutionsutskottet 1879—83 samt från 1884 till sin död af det viktiga statsutskottet. Därjämte var han ledamot af de 1877 och vid urtima riksdagen tillsatta försvarsutskotten och af 1895 års hemliga utskott. 1874—75 och 1886—87 var han statsrevisor samt var Andra kammarens vice talman vid riksdagarna 1891—94 och 1897. Han togs äfven mycket i anspråk för kommittéarbeten och hade plats i följande sådana: sjöförsvarskommittén 1880—82, arbetareförsäkringskommittén 1884—89, förstärkta lagberedningen 1886—87, den s. k. ekonomiska kommittén 1886—87, tullkommittén 1888—91 och nya arbetareförsäkringskommittén 1891—93. Däremot ernådde han aldrig en eftersökt plats som fullmäktig i riksbanken, men insattes 1887 som styrelseledamot vid dess afdelningskontor i Kalmar, hvarifrån han dock skildes vid 1889 års utgång af fullmäktige, som lade honom till last bristande nit i uppdragets fullgörande. — D. var länge känd som extrem sparsamhetsvän och motståndare till alla förslag om ökad värnplikt. 1880 gjorde han sig bl. a. skyldig till ett häftigt anfall mot frih. de Geer för hans förslag till ny värnpliktslag, som han dock senare ridderligt bad om ursäkt för. Vid midten af 1880-talet framträdde han som en af de ifrigaste kämparna för protektionismen och blef vid nya landtmannapartiets bildande 1888 jämte Liss Olof Larsson (se nedan) partiets ledare. Mellan de båda männen härskade en afgjord rivalitet, och säkert såg sig D. efter L:s nederlag vid valen

1890 ej ogärna ensam om makten. Tvärtemot sina föregående arbetade D. vid 1891—92 års riksdagar ifrigt för den ökade värnplikten, och fruktan för tullarnas bestånd efter en rösträttsutsträckning gjorde honom på äldre dagar till afgjord motståndare mot densamma. Efter landtmannapartiernas sammanslagning 1895 tillhörde D. det förenade landtmannapartiets förtroenderåd. Vid 1895—96 års riksdagar syntes missnöjet öfver den under hans sjuklighet honom frántagna vice talmansplatsen ha hos honom framfödt en oppositionell stämning, som i mångt och mycket erinrade om hans tidigare dagar. Med en hart när våldsam kraft motarbetade han 1895 höjning af krigskreditiven och 1896—97 åt k. m:t föreslagen rättighet att tillsätta ordf. i riksbanken, hvilken han dock ej förmådde hindra. Åter i vice talmansstolen 1897, blef han annars sista året mera passiv. — I hemorten var han först vice ordf. och från 1892 till sin död ordf. i landstinget. — Gift 1861 med *Anna Maria Persdotter*.

Danielsson, Anders, riksdagsman i bondeståndet. Född i Bondarp af Gingri socken af Älfsborgs län d. 12 jan. 1784 af bondeföräldrar, erhöll han den då för tiden för allmogens barn vanliga uppfostran och användes en tid som tingsskrifvare, hvarunder han förvärfvade någon insikt i Sveriges lag och lagskipning, hvilket kom honom till stor nytta vid hans framtida offentliga verksamhet. — 1809 valdes han, ehuru blott tjugufem år gammal, till ombud för sitt härad vid den efter Gustaf IV Adolfs afsättning sammanträdande riksdagen, och utvecklade därunder så mycken skarpsinnighet, frimodighet och klokhet, i förening med en ovanlig lätthet att uttrycka sina tankar, att han i hög grad tillvann sig icke blott sina kommittenters, utan hela sitt ståndS uppmärksamhet och förtroende. Det vunna förtroendet ökades med hvarje riksdag så, att Anders D. i riksförsamlingen slutligen var representant för icke mindre än tjugusju härad, eller omkring en tolftedel af Sveriges hela röstberättigade jordbrukarebefolkning. Som politisk person bekände han sig obetingadt till den frisinnade oppositionen och tvekade ej att vid hvarje tillfälle öppet uttala både sina egna åsikter och den meningsfraktions, till hvilken han hörde. Märkbarast var hans inflytande under riksdagarna 1828—30 och 1834—35, då mången gång hans yttrande öfvertygelse bestämde bondeståndets beslut. Emellan riksdagarna var han samma ståndS fullmäktig i riksbanken och diskonterna. — Det öfver hans tillgångar yppiga lefnadssätt, vid hvilket han vande sig i hufvudstaden, de utgifter, han gjorde för att verka på de svaga och vacklande, nödvändigheten att underhålla en mängd biträden för de hopade göromålen, jämte en för långt sträckt godtrogen hjälpsamhet, samverkade att i grund undergräfva hans ekonomiska oberoende. Antastad af sina borgenärer, lagsökt och invecklad i obehagliga rättegångar, måste han slutligen sälja sin egendom och köpa ett litet ställe, Surte, i närheten af Göteborg, där han afled d. 22 april 1839. — Gift 1805 med sin kusin *Katarina Andersdotter*, som året efter hans död hugnades med en lifstidspension af ständerna.

Danielsson, Axel Ferdinand, publicist, socialistledare. Född i Stafnäs förs. af Värmlands län d. 15 dec. 1863. Föräldrar: sågställaren *Didrik Danielsson* och *Johanna Fälling*. — Efter att ha genomgått Falu läroverk, blef D. student i Uppsala 1881, där han vistades en kortare tid. Han ägnade sig snart åt litterär och publicistisk verksamhet i Stockholm, hvarunder han gjorde bekantskap med socialismens läror, hvilka slogo kraftigt an på honom, och vid Aug. Palms startande af tidningen »Socialdemokraten» 1885 blef D. hans skrifkunniga hjälpreda. Sedan redaktörskapet för sagda tidning öfvertagits af Hj. Branting (se sid. 132), fann D. stugan för trång och lämnade 1887 Stockholm för att i Malmö skaffa sig en självständig verkningskrets och samtidigt bereda socialismens läror fast fot i Sydsverige. Han uppsatte för sådant ändamål 1887 den socialistiska tidningen »Arbetet», hvars ledning han utöfvade till sin död d. 30 dec. 1899 i Elsterberg i Sachsiska Schweiz, där han vistades för att finna bot åt sin hälsa. — D. var en kraftig, explosiv natur, hvars sympatiska väsen och framstående talegåfva i sällsynt grad ägde förmåga att rycka massorna med sig. Den tid under hvilken han började sin verksamhet i Malmö var en jäsningens tid, då under den utilistiska agitationen från V. E. Lennstrand med meningsfränder åtal och mötesupplösningar tillhörde ordningen för dagen. Med hänsynslös häftighet angrep D. i både tal och skrift dylika och andra förmenta missgrepp från myndigheternas och enskilda personers sida, hvilka ock ej dröjde att mot honom påkalla lagens arm. Vid inträdet å Malmö cellfängelse 1888 hade D. 18 månaders fängelsestraff framför sig, åsamkadt genom en massa åtal. Han undergick detta, och när han åter 1890 blef satt på fri fot, hade hans heta blod betydligt lugnat sig. Under de efterföljande åren var han nämligen snarare en dämpare än en hetsporre å partiets oroliga element och ägnade sig företrädesvis åt organisationen af det socialistiska partiet i södra Sverige. Därjämte tog han liflig del i rösträttsrörelsen och var medlem af 1893 och 1896 års båda folkriksdagar. I sin allmänna uppfattning syntes han, ehuru alltjämt kvarstående i socialdemokraternas leder, på de sista åren närma sig den borgerliga radikalismen, och han tog mer än en gång i ypperligt skrifna artiklar, hvilka väckte uppseende landet rundt, till orda mot en taktik från sina egna, den där egentligen syntes åvägabringa strid mot de liberala »endast för stridens skull», om än partidisciplinen tydligen mer än en gång tvang honom att efteråt jämka å sina meningar. D. har af trycket utgifvit: *Ur kapitalets verld* 1888, *Genom gallret*, skisser på vers och prosa 1889, *Socialismens hörnsten* 1889, *Socialdemokratien, dess uppkomst och utveckling*

1894 (i Verdandis småskrifter), m. m. — Gift 1890 med *Elma Sundqvist*.

Danielsson, Olof August, språkforskare, klassisk filolog. Född d. 15 okt. 1852 i Häradshammar, Östergötlands län. Föräldrar: skomakaren *Daniel Danielsson* och *Anna Brita Olofsdotter*. — D. blef 1870 student i Uppsala, 1874 fil. kand. och 1879 licentiat och promoverades året därpå. 1879 docent i klassiska språk vid universitetet, föreståd han febr. 1883—febr. 1884 e. o. professuren i jämförande språkforskning samt 1887—91 professuren i grekiska språket och litteraturen. 1884—91 hade han särskildt förordnande att föreläsa öfver grekisk och latinsk grammatik. Utnämnd till professor i klassiska språk vid Göteborgs högskola, tillträdde D. aldrig denna befattning, enär han 1891 blef professor i grekiska språket och litteraturen vid Uppsala universitet. — D. har bl. a. utgifvit: *Studia grammatica* 1879, *Die Einleitung des Mahâbhâshya übersetzt* 1883, *Über umbrisches und oskisches esuf, essuf* 1884, *Grammatische und etymologische Studien I* 1888, *Epigraphica* 1890, *Hesiodea* 1896, *Zu griechischen Inschriften* 1897, *Zur metrischen Dehnung im älteren griechischen Epos* 1897, m. m., hvilka skrifter sålunda behandla icke blott grekiskan, utan äfven fornindiskan och de italiska språken. Han är äfven Sveriges ende etruskolog och har vid olika tillfällen vistats i Italien för undersökning och kopiering af etruskiska inskrifter som materiel till C. Paulis verk *Corpus inscriptionum etruscarum*, hvilket började utkomma år 1893. Som lärare hos D. äfven haft en befruktande inverkan på de språkvetenskapliga studierna vid Uppsala universitet. — Ogift.

Dannfelt, se **Juhlin-Dannfelt**.

Dannström, Johan Isidor, sånglärare, tonsättare. Född i Stockholm d. 15 dec. 1812. Föräldrar: inspektoren vid generalassistanskontoret *Anders Dannström* och *Charlotta Rönqvist*. — Vid fjorton års ålder antogs D. till elev vid Musikaliska akademien. Åren 1829—33 hade D. plats å handelskontor, hvarunder han, genom att på sina fristunder gifva lektioner i sång och musik, skaffade sig medel till en utländsk resa, i ändamål att förkofra sin musikaliska bildning. — 1836 begaf han sig till Berlin, där han studerade musikens teori för professor Dehn, hvarefter han fortsatte resan till Wien, Triest, Milano och Bergamo, i hvilken sistnämnda stad han kvarstannade ett år och tog undervisning i sångkonsten för Forini. Återkommen till Sverige, debuterade han på k. teatern i aug. 1841 i en scen ur *Il Bravo* af Mercadante och några veckor därefter som *Max* i »Alphyddan», och anställdes vid samma teater 1842—44, hvarunder han uppträdde i flera större roller, såsom: *Don Juan*, *Almaviva* och *Figaro* i »Figaros Bröllop» o. s. v. — 1844 begaf han sig, sedan han tagit afsked från teatern, till Paris, där han ett år idkade sångstudier under den berömde Garcia, hvarpå han sysselsatte sig i Stockholm med sångundervisning och instrumenthandel. — Som tonsättare har D. riktat den musikaliska litteraturen med en mängd melodiösa sånger — ofta med ord af kompositören själf — af hvilka sånger flera äro öfversatta på franska, tyska och engelska och i utlandet vunnit bifall. D. har äfven skrifvit operetter, *Skomakaren och hans fru* 1847, *Herr och fru Tapperman* 1848, *Doktor Tartaglia* 1851, *Lordens rock* 1861, utgifvit en *Sångmetod* 1849, o. s. v. — Hans senaste kompositioner utgöras hufvudsakligen af för koloratursopran arrangerade och mycket sjungna polskor. — 1857—92 var D. styrelsemedlem i dramatiska och musikaliska artisternas pensionsförening. — Död i Stockholm d. 17 okt. 1897. — Gift 1: 1853 med *Betty Natalie Boije af Gennäs* och 2: 1858 med *Rosalie Åkerman*. — Hans första hustru, som var hans elev, född d. 14 febr. 1822, var 1850—51 aktris och sångerska vid K. teatern och afled d. 14 nov. 1854. Bland D:s elever märkas Louise Michaeli och Vendela Andersson-Sörensen.

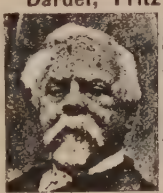

Dardel, Fritz Ludvig, militär, öfverintendent, målare. Född i Neufchâtel i Schweiz d. 24 mars 1817. Föräldrar: kaptenen *Georg Alexander Dardel* och grefvinnan *Hedvig Sofia Charlotta Amalia Lewenhaupt*. — På den militära banan, hvilken D. vid sexton års ålder beträdde som konstapelkadett vid Vendes artilleriregemente, utnämndes han 1837 till underlöjtnant vid Svea lifgarde samt avancerade inom samma regemente till andre major och öfverstlöjtnant i armén 1862. Under samma tid tjänstgörande adjutant hos kronprinsen Carl, öfverförde han 1850 till Haag giftermålskontraktet för kronprinsens förmälning med prinsessan Lovisa af Nederländerna, fungerade 1858—62 som militärattaché vid k. franska hofvet samt utnämndes 1859 till adjutant och 1864 till kabinettskammarherre hos Carl XV. Sistnämnda år öfverintendent och preses i Akademien för de fria konsterna har D. på många sätt gagnat den svenska konsten. Under hans ledning ombildades Stockholms konstförening, och D. hade tillräckligt omdöme att äfven verka för konsthandtverkets höjande genom att lifligt deltaga i upprättandet af Svenska slöjdföreningens konstindustrimuséum. D. kunde äfven i sin ställning af personlig vän till Carl XV gagna konstnärerna och konsten, liksom han gjorde det genom sin egenskap af ordförande eller juryman på många stora konstutställningar. — D. tog 1882 afsked från öfverintentsämbetet och 1885 från presidiet i Akademien för de fria konsterna. — D. var själf en ganska begåfvad karrikatyrteckanare, som någon tid studerat i Paris. Han ritade för Ny Ill. Tidnings två första årgångar tillsammans med J. F. Höckert en del karrikatyrer under märket »Stift & Comp.» och tecknade sedan någon gång ensam under samma märke i denna tidning. Han vidare utgifvit flere samlingar litografier: *Minnen från Stockholm* 1840

—44, de båda första häftena i förening med J. A. Cronstedt; *Teckningar ur dagens händelser* 1848—52, *Gubben med skåpet* 1849, *Familjen Tutings lustresa till Bomarsund* 1853, *En familj från landet på besök i hufvudstaden* 1856 och planschverket *Svenska och norska arméerna samt flottorna i deras nuvarande uniformering* 1861—63. Död d. 27 maj 1901. — Gift 1846 med friherrinnan *Augusta Charlotta Silfverschiöld.*

1. **Darelli, Johan Anders af,** läkare. Född i Ods församling af Västergötland d. 23 nov. 1718. Föräldrar: kyrkoherden *Anders Darelius* och *Katarina Rhyzelia.* — Den unge D:s uppfostran öfvertogs vid faderns tidiga frånfälle af morbrodern, den bekante biskop Rhyzelius i Linköping, som icke allenast bekostade hans undervisning vid Skara läroverk, utan äfven vid Uppsala universitet, där D. inskrefs till student 1733. — Hans ovanliga skicklighet som ritare gjorde honom här bemärkt af arkiater Rosenstein, som öfvertalade honom att öfverge den prästerliga banan, för hvilken han bestämt sig, och i stället ägna sina studier åt medicinen. Medicine doktor 1749, befordrades D. året därefter till medlem af collegium medicum och, sedan han 1755 blifvit assessor i samma ämbetsverk, 1758 till öfverläkare vid Serafimerlasarettet. Den sistnämnda befattningen lämnade han 1772. Däremot bibehöll han sin assessorsplats i kollegium till sin död d. 19 jan. 1780. — D. ägde stort förtroende och ansågs som en af de skickligaste läkare på sin tid. I Uppsala universitets historia har han inskrifvit sitt namn därigenom, att han med sitt inflytande hos biskop Kalsenius förmådde denne icke blott att till akademien skänka sin egendom Sätra brunn i Västmanland, utan ock anslå medel till inrättande af en ny lärostol — Kalsenianska professuren —, i teologiska fakulteten. Adlad 1770 med namnet *af Darelli.* — Gift 1755 med *Johanna Margareta Faggot.*

2. **Darelli, Isak af,** dramatisk författare. Född d. 19 april 1756; den föregående son. — Efter slutade studier i Uppsala, nedsatte han sig på det af fadern stiftade fideikommisset Vängsjöberg i Roslagen, där han gjorde sig känd som en driftig landthushållare, men ännu mer för sitt dramatiska författareskap. Hans 1822—28 utgifna samling af teaterstycken innehåller: *Nils Sture eller Sturarnas död, Carl Ulfsson* och *Drottning Öda eller Auda, den grundrika,* som 1792 på konungens befallning uppfördes å k. operan. D. har äfven skrifvit några andra saker. Han har på sina skådespel tillämpat de konstteorier, han framställt i sin estetiska afhandling *Tankar öfver tragedien.* Död på Vängsjöberg d. 16 dec. 1834. — Gift 1788 med *Johanna Maria Nentvig.*

Davidson, David, nationalekonom. Född i Stockholm d. 21 aug. 1854. Föräldrar: husägaren *Isaac Davidson* och *Rebecka Stiebel.* — Student 1871, blef D. 1877 jur. kand. i Uppsala och docent i nationalekonomi 1879. Åren 1880—88 uppehöll D. under prof. Hammarskjölds tjänstgöring som statsråd professuren i nationalekonomi och finansrätt, tills han 1889 utnämndes till e. o. professor och 1890 till ord. professor i samma ämnen vid Uppsala universitet. Vid 1886 års riksdag var D. sekreterare i sammansatta banko- och lagutskottet och tjänstgjorde 1878—88 som lärare i kameralistik vid Ultuna landtbruksinstitut. — D. har bl. a. utgifvit *Bidrag till jordränteteoriens historia* (i Uppsala universitets »Årsskrift») 1880, *Europas centralbanker* 1886, *Kommentar till bevillningsförordningen* 1889, *Om beskattningsnormen vid inkomstskatten* 1889, *Öfversigt af den i utlandet gällande lagstiftningen angående inkomstskatt* 1893. Sedan 1899 är han utgifvare af *Ekonomisk tidskrift,* den första i sitt slag i Sverige, hvari han publicerat ett stort antal synnerligen klara och belysande artiklar rörande sociala och ekonomiska förhållanden, bankpolitik m. m. — D. blef 1893 vid jubelfesten i Uppsala juris hedersdoktor. — Gift 1899 med *Märta Sofia Lalin.*

Davidson, Vilhelm, Hasselbackens grundläggare. Född i Norrköping d. 13 sept. 1812. Föräldrar: klädesfabrikören i Norrköping *Isac Davidson* och *Maria Philipson.* — En fattig mans son måste D. tidigt ut i världen och konditionerade bl. a. hos konditor Behrens i Stockholm. År 1883 började D. en stor schweizerirörelse i Trädgårdsföreningen vid Drottninggatan. Här kom genom Vilhelm och hans broder August Davidsons bemödanden ett »casino» till stånd med olika förströelser. Särskildt populära blefvo de s. k. concerts à la Musard. De båda paviljongerna vid Drottninggatan, som sedermera i lång tid inrymt en del af Nordiska muséets samlingar, uppfördes af bröderna Davidson; den södra paviljongen användes till kafé och den norra till baler samt dramatiska föreställningar. Men allra mest lockade sommartiden, de ofvan nämnda konserterna i Trädgårdsföreningens park. »Något sådant hade man aldrig drömt om förr! Där erbjöds åt den förvånade publiken blommor och musik, punsch och limonade gazeuse, fyrverkeri och bataljmålningar med smattrande trumpeter och brakande kanonsalfvor — där fanns en park att promenera i, små hemtrefliga bersåer i paviljongen att prata och dricka i — och framför allt, en aldrig störd ordning och en glad och förekommande värd, som räckte till öfverallt och hade ögon och uppmärksamhet för alla.» D. innehade vidare i slutet af 1840-talet Petit Café, n:o 14 Storkyrkobrinken, och källaren Phœnix, som 1848 steg upp ur Barnhuskällarens aska. 1852 köpte han af grosshandl. G. Michaelsson för 25,761 riksdaler 8 runstycken banko Ludvigsro å Djurgården. D. hade redan ett årtionde förut haft ett litet schweizeri vid ingången till Frisens park. Ludvigsro återfick nu sitt gamla namn Hasselbacken och öppnades 1853. »Och med Hasselbacken blef Vilhelm Davidsons namn europeiskt. Där redde han fester vid alla hög-

tidligare tillfällen, vid studentmöten och utställningar, vid framstående främlingars besök och när några af våra egna representativa män skulle firas — här byggde han och utvidgade år ifrån år — här reste han Bellmans staty under eken där han suttit och sjungit i lifstiden — det var den 16 aug. 1872, som han invigde och aftäckte statyn vid en lysande fest, som han själf gaf — och här verkade han outtröttligt och utan rast för allmänhetens trefnad.» — D. blef en mycket rik man och var äfven verksam som husbyggare. På sin 70:e födelsedag firades den populäre »Hasselbacks kungen» med en hedersfest, tillställd af ett stort antal framstående personer i hufvudstaden. D. afled en kort tid därefter, d. 19 febr. 1883. — Gift 1838 med *Bernhardina Levin.*

De Besche, en adlig släkt af nederländskt ursprung. Stamfadern *Gillius De Besche* inflyttade omkring år 1600 till Sverige, dit hans fyra söner redan förut begifvit sig, för att undgå den religionsförföljelse, för hvilken protestanterna voro blottställda.

1. **De Besche, Gillis Gilliusson,** arkitekt. Född 1579 i Luykerland i Nederländerna. Den ofvan nämndes son med *Helena De Besche.* — De B. var från 1603 verksam vid föränd ringarna af Nyköpings slott. Troligen uppgjorde han också ritningarna till Vibyholms slott, hvilket byggdes som änkesäte åt Carl IX:s gemål, Kristina. Död i Nyköping 1648. — Gift med *Sara Petersdotter Dionysia.*

2. **De Besche, Hubert,** byggmästare. Den föregående bror. Född 1582. De B. inkallades till Sverige af Carl IX och var från 1613 byggmästare på Stockholms slott. 1613—19 uppförde han Tyska kyrkans torn i Stockholm, hvilket förstördes af eld 1878. Han införde i Sverige styckgjutarekonsten och anlade järn- och mässingsverk. Död 1664. — Gift 1: med *Maria Roschuette von Hegerstern* och 2: med *Märta Fredricsdotter.*

3. **De Besche, Gerhard,** arkitekt; de föreg. broder. Född i Lüttich 1585. — Gerhard De B., som af fadern inhämtat sin skicklighet i byggnadskonsten, inkallades jämte sina bröder *Welam* och *Hubert* af Carl IX till Sverige och erhöll 1613 Gustaf Adolfs uppdrag att uppföra de nedbrunna tornspetsarna till Uppsala domkyrka, hvarefter han undfick konungens fullmakt som kunglig arkitekt. Någon tid därefter uppbyggde Gerhard och Welam för kronans räkning Forsmarks och Barkinge järnbruk i Roslagen, hvilka Gerhard fick förpakta och slutligen inlösa 1654. Han omtalas som särdeles välgörande och öfvergick från reformerta till lutherska kyrkobekännelsen kort före sin död d. 18 juni 1656. — Gift 1: 1615 med *Maria Pietz* och 2: 1640 med *Margareta van Emersen.*

4. **De Besche, Gillis,** mecenat. Född 1624. Son till De B. 2. — Efter sin redan vid ankomsten till Sverige såsom mycket rik ansedde fader ärfde sonen Gillis De B. en stor förmögenhet, som han ytterligare ökade. Han ansågs på sin tid för Sveriges rikaste bruksägare och visade mycken frikostighet mot det allmänna. Naturaliserad svensk adelsman 1692 med bibehållande af sitt namn *De Besche.* Död 1709. — Gift 1: med *Kristina Möller,* 2: 1675 med *Katarina Störning* och 3: med *Margareta Mollsdorff*

De Broen, Abraham Isaaksson, skådespelare. Född 1758. Föräldrar: kattuntryckaren i Stockholm *Isaak De Broen* (hvilkens fader Jean De Broen 1722 inkallades af J. Alströmer och grundade ett kattuntryckeri, som sedan öfvertogs af hans tre söner) och *Anna Sara Moldenhauer.* — De B. var först i handel, men tog snart anställning hos Stenborg d. ä., hvilken spelade å Humlegårdsteatern. Han väckte snart uppseende där, och efter en lyckad debut såsom *Coridon* i sångspelet »Roland», anställdes De B. som förste aktör vid operan och dramatiska teatern 1781 och innehade denna befattning till sin död i Linköping d. 4 april 1804. »Han var utan tvifvel Sveriges förste dramatiske konstnär på sin tid. Fullkomlig 'père noble' och ypperlig i karaktärsroller, förtjuste han alla, som sågo och hörde honom från scenen. Själfva Monvel fann honom beundransvärd. Aldrig har *Norrbys* roll i 'Gustaf Vasa' blifvit gifven med så ädel värdighet och känsla, oaktadt De B. hade nästan ingen sångröst. Så som *Simon Grundel* i 'Helmfelt', *Axel Oxenstjerna* i 'Drottning Kristina', öfverste *Wildenheim* i 'Den okände sonen' och *Johan* i 'Gustaf Adolf och Ebba Brahe', pressade han tårar af rörelse och beundran ur åskådarnas ögon. Han var alltid sann, ofta sublim. Dessutom var han en ganska god komisk aktör.» De Broens utmärkta spel ersatte, när så behöfdes, hans bristande röstmedel. Han hyllade naturen i tal och spel och var i detta afseende långt före sin tid. De B. var en originell person, i hög grad stridslysten samt ifrig gustavian, hvilken till och med i konungens intresse anställde oroligheter. — Han erhöll af förmyndarestyrelsen privilegium på en teater på Djurgården, hvilken invigdes sommaren 1801. Detta privilegium innehades af hans släkt till 1863, då den gula ladan refs och en ny Djurgårdsteater kom till stånd. — De B. var morfars far till den utmärkta skådespelerskan Betty Almlöf. — Gift omkring 1780 med *Maria Elisabet Grundt.*

De Carnall, Carl Konstantin, krigare. Född i Skåne d. 2 juli 1711. Föräldrar: majoren *Ferdinand Ernst De Carnall* och *Anna Katarina Sjödahl.* — D. ingick vid tretton års ålder som musketerare i grefve Carl Posses regemente och tjänstgjorde som underofficer vid denna kår till 1734, då han tog afsked och ingick i polsk tjänst. Återkommen som polsk kapten, erhöll han 1737 anställning som fänrik vid Österbottens regemente och deltog i denna egenskap i finska fälttåget 1741—42. D. utnämndes 1753 till major och transporterades 1757 till Västerbottens regemente. Under pommerska kriget 1757—62 var han en af de få, som gjorde Sverige ära. De C. blef 1760 öfverstelöjtnant och tjänstgjorde 1762—64 i denna grad vid Södermanlands regemente, hvarefter han beklädde samma post

vid Tavastehus regemente, tills han 1769 blef öfverste för Björneborgs regemente. — Vid Gustaf III:s tillträde till regeringen var De C. bland dem, som slöto sig till den unge konungen, och han ansågs, näst Sprengtporten, vara den, hvilken ägde det mesta inflytandet inom den i 1772 års revolutionshistoria bekanta klubben »Svenska botten». Han utsågs därför af Sprengtporten att under dennes frånvaro i Finland sammanhålla klubbens ledamöter och att med de i revolutionsplanen invigda officerarna möta Sprengtporten vid Erstavik, då han efter väl förrättadt värf återkom med de finska trupperna till Stockholm. Oaktadt all försiktighet kunde De C. icke undvika att väcka misstankar. Natten till revolutionsdagen d. 19 aug. efterspanades han med all flit af rådets utskickade, men lyckades hålla sig undan. Dagen därpå framträdde han och tog en verksam del i statshvälfningen. Bland annat var det han, som på Gustafs befallning infann sig i rådskammaren och i konungens namn förklarade de där varande ledamöterna arresterade. För sitt nit utnämndes De C. strax efter revolutionen till generalmajor i armén samt upphöjdes till friherre, men hann ej som sådan taga inträde på riddarhuset, innan han öfverraskades af döden d. 1 mars 1773. — Gift 1743 med *Katarina von Knorring*.

De Geer. Denna i Sveriges både politiska och industriella historia namnkunniga släkt härstammar från en gammal brabantsk adlig ätt, som i äldre tider hette *De Hamal*. En medlem häraf skall nämligen på 1300-talet ha antagit namnet De Geer efter slottet och kommunen Geer i furstendömet Liège. En af ättens förfäder, *Louis De Geer*, hade med sådan utmärkelse tjänat i Frankrikes härar, att konungen tillät honom bära i sitt vapen de tre gyllene liljorna, med den ärofulla devisen: »non sans cause». Till denna gren af släkten hörde en rik ansedd köpman *Louis Lambertsson De Geer*, som, då han för katolikernas förföljelser icke ansåg sig säker i sin hembygd Maastricht, hemligen med sin familj flydde därifrån och nedsatte sig i Dordrecht. Hans son inflyttade till Sverige och var den namnkunnige Louis De Geer d. ä., hvilken 1641 fick svenskt adelskap. En gren, *De G. af Tervik*, blef 1766 friherrlig och erhöll 1809 finsk greflig värdighet, men utslocknade på manssidan 1855. En annan gren *De G. af Leufsta* blef 1773 friherrlig och grenen *De G. af Finspång* erhöll samma värdighet 1797. En medlem af Leufstagrenen fick 1818 greflig värdighet — se De G. 7 — men slöt själf sin ätt.

1. **De Geer, Louis, d. ä.**, köpman, industriidkare. Född i Lüttich d. 17 nov. 1587. Föräldrar: *Louis Lambertsson De Geer*, herre till Gaillardmont, och *Jeanne de Neille*. — Vid tjuguåtta års ålder öppnade De G. ett handelshus i Amsterdam, där han, när Gustaf Adolf 1616 upptog ett större lån från Holland, kom i förbindelse med svenska kronan. Hans ombud i Sverige, *Welam Gilliusson De Besche*, fäste hans uppmärksamhet på, att i landet fanns ymnig tillgång på malm, skog och vattenfall, men att järnförädlingen genom bristande kapital och företagsamhet vore försummad. Denne De Besche arrenderade 1618 af kronan Finspångs gård och län för De Geers pengar och mot hans borgen och blef på så sätt hans förvaltare. Från den stunden började en ny tid för hela orten. Vid Finspång uppstod inom kort nya masugnar, härdar af förbättrad konstruktion, hammare och det kanongjuteri, som där ännu bedrifves. Järnverken i Godegård fördubblades, i Lerbäcks socken inrättades Skyllbergs bruk för stångjärnssmide och i orten däromkring infördes det lüttichska handsmidet af söm, spik, nubb och hästskor. Från De G:s verk spridde sig de nya uppfinningarna till andra trakter, välmågan ökades, handel och rörelse fingo nytt lif och såsom en särskild följd af detta beslöt regeringen att till ortens lättnad anlägga en ny stad, Åskersund, 1640. — Till utskeppningsort för den sålunda frambragta varumängden utsåg De G. Norrköping. Staden fanns visserligen förut, men var obetydlig. — 1620 erhöll den nya privilegier med stapelrätt och tillväxte så hastigt, att den tjugu år därefter måste efter ny plan betydligt utvidgas. Här bland en mängd nya bruk och inrättningar valde De G. sin boning, då han 1627 första gången besökte Sverige och sedan så ofta han längre eller kortare tider uppehöll sig i detta land. De G. blef vid sin ankomst till Sverige genast naturaliserad. Under sin fortsatta verksamhet i Sverige hade De G. flera gånger försträckt kronan penningar samt därför 1643 fått köpa Leufsta, Österby och Gimo bruk i Roslagen samt redan 1641 Finspång, af hvilka han redan vid sin hitkomst fått arrendera de båda förstnämnda. Detta föranledde honom till en ännu vidsträcktare affärsrörelse, hvarunder han, så mycket en enskild) någonsin kan, inverkade på statshändelserna och hela landets ställning. På hans förslag inrättades 1649 det s. k. Afrikanska handelskompaniet, med nederlagskontor vid Cabo Corso på Guineakusten. Han förmådde regeringen att nyttja kanoner af järn, i stället för de förut brukliga dyrbara kopparkanonerna. Ofta blef han af styrelsen i allmänna ärenden använd och rådfrågad, men det mest ovanliga och som framför allt annat gjort honom namnkunnig i vår politiska historia, var hans uppsättning af en hel krigsflotta för landets räkning. Denna flotta, hvilken utrustades i Holland, bestod af 30 fartyg, hvaribland flera linjeskepp. Förstärkt med densamma, vann svenska flottan d. 13 okt. 1644 den stora sjösegern vid Femern, hvaraf freden i Brömsebro blef den närmaste följden. — Likviden för den holländska flottiljen föranledde likväl några tvister mellan kronan och De G. Vid krigets slut uppgaf denne sin fordran för flottans anskaffande till nära en half million riksdaler specie, hvarför han godtgjordes på flera sätt, tvärtemot den vanliga oriktiga uppgiften, att han endast fick otack till lön. Något ämbete eller någon värdighet, med undantag af, att han 1642 fick sitt sköldebref inregistreradt på svenska riddarhuset, tillföll dock aldrig denne utmärkte man. Den enda titel, hvarmed han

någon gång nämnes, är den af »svenska kronans kommissarie». Likväl svalnade hvarken hans egen eller hans efterkommandes kärlek till Sverige, för hvilket få släkter torde hafva gjort så mycket som den De Geerska. Och dock »har ingen minnesvård blifvit upprest åt Louis de Geer, utom dem han själf rest sig, nämligen Sveriges förbättrade järnindustri och handel, Roslagens, Finspångatraktens och Norrköpings utveckling och tillväxt, samt den lyckliga utgången af fälttåget 1644. Dessa vårdar äro oförgängliga. Allt hvad Oxenstiernas statskonst, allt hvad Banérs, Torstenssons och Wrangels svärd med blod och brand eröfrade från det förtryckta Tyskland är redan återigen förloradt. Hvad Louis De G., i gudsfruktan och flit, i ordning och fridsamhet, åt Sverige vunnit, det har blifvit kvar och bär åt den senaste eftervärld sina välgörande frukter.» Han dog i Amsterdam d. 19 juni 1652. — Gift 1612 med *Adrienne Gérard*, med hvilken han hade sexton barn. Sv. Akademien lät 1829 slå en medalj öfver honom.

2. **De Geer, Louis, d. y.**, patriot. Född i Amsterdam d. 24 juni 1622; den föregående son. — Louis De G. d. y., herre till Rhynhusen, Nyvaal, Finspång, Ringstaholm och Fossala, ingick 1645 i svensk tjänst som öfverste för ett i Holland åt drottning Kristina värfvadt regemente och var den första, som på fullt allvar öfverflyttade till Sverige och här fortplantade ätten. Under Carl XI:s krig med Danmark uppsatte han på egen bekostnad ett kyrassier-regemente af åttahundra man, med hvilket han 1676 infann sig vid mönstringen på Eneby slätt utanför Norrköping. Konungen, betagen vid åsynen af den rikt utrustade truppen, red flera gånger omkring densamma och stannade slutligen framför anföraren, i det han sade till de kringstående: »Här sen I den holländske Ludvig med det svenska hjärtat», hvarpå han halfhögt tillade till De G., som hade tio handhästar, alla blänkande i lysande munderingar: »Den här truppen lärer komma att kosta oss dyrt». — De G. sänkte sin värja vördsamt för konungen och utbad sig den nåden att få göra hans m:t en skänk af det obetydliga regementet. — De Geerska kyrassier-regementet deltog sedan i danska kriget, men De G., hvilken önskat att som öfverste själf få föra det mot fienden, utnämndes i stället till assessor i bergskollegium 1677. — Oaktadt hans frikostighet blefvo en del af hans egendomar vid reduktionen indragna till kronan. Det var till och med ifrågasatt att återtaga Finspång med den af De G. uppförda slottslika åbyggnaden, då Carl XI ändtligen erinrade sig faderns och sonens förtjänster och lät godset förblifva i släktens händer. Död på Finspång d. 22 dec. 1695. — Gift 1654 med *Jeanna Parmentier* (från Holland).

3. **De Geer, Otto Vilhelm**, riksråd. Född d. 23 dec. 1710; den föreg. broders sonson. Föräldrar: brukspatronen *Jean de Geer* och *Maria Christina Bülow*. — Efter att ha studerat vid Uppsala universitet, ägnade sig De G. åt den militära banan och blef 1732 fänrik vid k. lifgardet, hvarefter han några år var i utländsk krigstjänst. Då han brann af nit att äfven i fäderneslandets tjänst få ådagalägga sina militära talanger, fann han i likhet med andra yngre officerare tillfället lämpligt att arbeta för krig med Ryssland och återfinnes vid riksdagen 1738—39 bland Hattarnes häftigaste anhängare å riddarhuset, där han till och med ville ålägga Mössråden särskildt straff för deras vädjan till ständen från sekreta utskottet, som dömt dem sina ämbeten förlustiga. När kriget sedan kom till stånd, hade De G:s stridslystnad betydligt dämpats, och visade han sig vida mer benägen för att drifva politik i hären än att genom svärdslag vinna ära och utmärkelse. Han tillhörde därvid de officerare, som oftast bröto disciplinens band, och sökte bota den skada, som däraf uppkom, genom ett tronföljareval i förment öfverensstämmelse med Rysslands önskningar. Icke desto mindre nådde han 1743 sin kaptensgrad vid regementet, hvarifrån han 1749 förflyttades som öfverstelöjtnant vid Dalregementet. — I likhet med åtskilliga andra militära Hattar började han vid Adolf Fredriks tronbestigning närma sig hofvet och återfinnes vid 1751—52 års riksdagsstrider mellan hofvet och Mössorna å den ena och Hattarne å andra sidan bland det förra partiets anhängare. Under de följande åren kom de G., som 1757 utnämnts till landshöfding i Kymenegårds län, att allt fullständigare öfvergå till sina forna motståndares läger. Vid 1765—66 års riksdag utmärkte han sig ock i sekreta utskottet som en af de mera förföljelselystna Mössorna och yrkade, att ej mindre än nio riksråd skulle afsättas. Han belönades ock af Mössorna 1765 med riksrådsvärdigheten och var en af dem, hvilka vid Adolf Fredriks bekanta nedläggande af sin konungsliga värdighet i dec. 1768 mest hårdnackadt motsatte sig att enligt konungens önskan utlysa riksdag. Han uppgifves ock ha försträckt stora penningsummor för att vid denna afvärja sitt partis fall, hvilket ej stod att hindra, men döden befriade honom dock i Stockholm d. 28 mars 1769 att därtill blifva åsyna vittne. — De G., som 1766 upphöjts i friherrligt stånd, blef stamfader för ätten *De Geer af Tervik*. Gift 1745 med *Anna Dorotea Muhl*, med hvilken han fick stor förmögenhet, hade han med henne bl. a. sonen *Robert Wilhelm*, hvilken, f. 1750 † 1820, var landtmarskalk vid finska landtdagen i Borgå 1809.

4. **De Geer, Carl (Charles)**, naturforskare, entomolog. Född på Finspång d. 10 febr. 1720; sonson till De G. 2. Föräldrar: brukspatronen *Jean Jacques De Geer och Jacqueline Cornelie van Assendelft* från Utrecht. — De G. vistades 1723—38 i Holland, där han studerade vid universitetet i Utrecht, men ärfde vid sin farbroders död fideikommisset Leufsta och öfvertog vid 21 års ålder själf förvaltningen af sina vidlyftiga egendomar och förestod dem med en drift, en insikt och ett ordningssinne, som inverkade högst fördelaktigt, ej blott på hans egen ställning, utan på bruksrörelsen i allmänhet. Vid sidan af denna verksamhet ägnade han sig åt naturalhistorien, särskildt studiet af insekterna. Denna håg, som

skall ha blifvit väckt vid betraktandet af förvandlingarna hos några silkesmaskar, som han erhållit i Holland, utvecklades genom personlig bekantskap med flera samtida vetenskapsmän, och beredde honom slutligen ett högt aktadt namn inom den lärda världen. Bland hans efterlämnade skrifter intages främsta rummet af hans efterlämnade arbete: *Mémoires pour servir à l'histoire des Insectes*, ett sekularverk, som utkom i sju delar 1752—78 och till hvilket han själf ritat alla figurerna. Han samlade dessutom ett vackert naturalie-kabinett, med en stor af honom själf ordnad insektsamling, hvilket, jämte hans dyrbara mikroskop, vid hans död förärades till Vetenskapsakademien. — Fastän De G. aldrig ingick i statens tjänst, blef han likväl ej utan hedersbevisningar. Han utnämndes till hofmarskalk samt upphöjdes till friherre 1773. De G., som 1739 blef ledamot af Vetenskapsakademien och 1748 korresp. ledamot af den franska Vetenskapsakademien samt äfven var led. af Vetenskapssociteten i Uppsala, afled den 7 mars 1778. — Gift 1743 med friherrinnan *Katarina Charlotta Ribbing*.

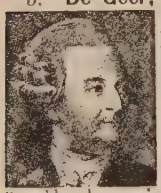

5. **De Geer, Carl**, politiker. Född d. 8 mars 1747; den föregåendes son. — De G. inskrefs helt ung i armén, inom hvilket han likväl icke fortgick längre än till fänrik vid lifgardet 1762. Senare utnämndes han till kammarherre. Sedan han efter faderns död blifvit en af Sveriges rikaste magnater, ägnade han sig uteslutande åt skötseln af sina vidlyftiga egendomar, hvartill hans spända ställning till Gustaf III helt naturligt gaf ytterligare en anledning. — Han hade nämligen börjat sin politiska bana redan under frihetstidens senaste skede och slöt sig då till Mössorna. I olikhet med en del af sina forna meningsfränder tappade han ej alldeles hufvudet under »förtjusningsfebern» under Gustaf III:s första regeringstid utan var en af de få, som vid 1778—79 års riksdag voro verksamma för bevarande af riksdagens konstitutionella rättigheter. Till den ändan kämpade han vid F. A. von Fersens sida för att genom en instruktion begränsa hemlighetsmakeriet i bankoutskottet och ådrog sig härigenom samt sitt uppträdande i allmänhet konungens stora misshag. — Med Gustaf III:s svaghet vid denna tid för den mera förnäma och förmögna adeln var dock en försoning lätt att åvägabringa mellan honom och De Geer, som dock ej syntes ha haft djupare rötter, ty vid den följande riksdagen, 1786, hade De Geers opposition en än häftigare prägel. Han insattes nu i bankoutskottet tillika med Fersen, men kunde ej riktigt finna sig till rätta med dennes af självbehärskning och långa politiska erfarenhet dikterade försiktighet. Själf stod De G. alltid i främsta ledet af konungens mest oförsonliga motståndare och korsade på mångfaldigt sätt hans önskningar. Sålunda hade Gustaf III tydligen eftersträfvat att genom återinförande af 1617 års riddarhusordning få rättighet att vid skilda meningar mellan ständen välja det svar, som bäst passade honom, men tack vare De Geers initiativ åvägabragtes nu en gemensam förklaring från alla fyra ständen, att tre ståndsbeslut vore, utom i privilegii- och bevillningsfrågor, att anse som riksdagens, och att då två stånd stannat mot två, frågan förfallit, och konungen måste motvilligt acceptera detta uttalande. Likaså var han en af hufvudmännen för motståndet mot konungens förslag om passevolansafgiften, bevillningens utgående på obestämd tid, m. m. — Det två år sedermera började kriget mot Ryssland fann en skoningslös kritiker i De Geer, som öppet uttalade sitt klander af konungens åtgöranden men sin sympati för de fronderande officerarna. Då stämningen efter Danmarks anfall åter började vända sig till konungens förmån, blef De G. också föremål för bittert hat från en del af allmänhetens sida, hvartill väl ock hans kända förbindelser med ryska ministern i sin mån bidrogo. Han blef till och med på öppen gata i polismästaren Liljensparres närvaro groft skymfad och utpekades i smädeskrifter, hvilka nog ej sågo dagen utan konungens goda minne, som hufvudmannen för de »svenska ryssarna». — Man må därför ej undra på, att en af hans första handlingar vid 1789 års riksdag blef att påkalla adelns biträde till beifran af mot ståndet riktade smädeskrifter. I öfrigt kämpade han oförskräckt vid Fersens sida för att genom en instruktion begränsa hemliga utskottets makt och kom härigenom i så häftiga sammanstötningar med dåv. landtmarskalken Lewenhaupt, att konungen vid sitt bekanta strafftal befallde honom bedja landtmarskalken om ursäkt. Häraf blef likväl intet, och då adeln i öfrigt ej lät sig imponeras af konungens maktspråk, såg sig Gustaf III ingen annan råd än att tillförsäkra sig enväldet och lät till den ändan häkta de förnämsta oppositionsmännen, bland dem De Geer, hvilken hölls fängslad å Fredrikshof till riksdagens slut. I åtskilliga af den tidens skrifter lägges De Geer till last att ej velat tillsläppa den penningsumma, som ansetts erforderlig för att skilja prästeståndet från de andra ofrälse stånden, hvarigenom händelserna nog fått en annan riktning. — Vid riksdagen 1800 återfinnes åter hans namn bland de mera framskjutna. De frihets- och jämlikhetsidéer, som besjälade de dåvarande främsta oppositionsmännen, Hans Järta, Adlersparre, Skjöldebrand, m. fl., voro De G. tämligen främmande och framfödde mellan honom och dem en viss kyla, men han lät häraf ej förleda sig att i likhet med flera af sina forna meningsfränder, Brahe, Stierneld m. fl., blindt villfara konungens önskningar utan kan betraktas som hufvudmannen för de »moderate», som särskildt vid det stormiga uppträdet vid beslutet om bevillningens utgående på obestämd tid gent emot landtmarskalken med värdighet yrkade på iakttagande af lagliga former, ehuru han i öfrigt, som ledamot af bevillningsutskottet, i hufvudsak understödt regeringens finansplan. — De sista åren af De Geers lif utgjorde ett oafbrutet aftynande af både själs- och kroppskrafter, som slutade med hans död i Stockholm d. 13 jan. 1805. — Gift 1: 1770 med friherrinnan *Ulrika Elisabet von Liewen*, 2: 1777 med grefvinnan

Eleonora Wilhelmina von Höpken, dotter af riksrådet och kanslipresidenten, grefve Anders Johan von Höpken (se nedan).

6. **De Geer, Emanuel**, riksråd. Född d. 19 okt. 1748; den föreg. broder. — De G. ägnade sig i likhet med brodern till en början åt den militära banan och utnämndes 1764 till fänrik vid lifgardet, men tog afsked redan 1771. Han tjänstgjorde sedermera som kammarherre hos änkedrottning Lovisa Ulrika och förestod någon tid som envoyé beskickningen i Haag, men hemkallades 1786 som riksråd. Han visade sig därvid som en karaktärsfast och rättsinnad man, den där med frimodighet gjorde sin mening gällande gent emot Gustaf III och särskildt inskred mot den skändliga pastoratshandeln. Det dröjde dock ej länge, innan han märkte konungens plan att så småningom alltmer tränga rådkammaren tillbaka och låta den ersättas af hemliga konseljer, där gunstlingar och smickrare förde första ordet, och under dylika förhållanden skyndade han att redan d. 13 juni 1787 begära sitt afsked. De G., som åtnjöt allmän aktning för sitt redbara och självständiga väsen, drog sig härmed tillbaka till det enskilda lifvets lugn och afled i Uppsala d. 19 april 1803. — Gift 1779 med grefvinnan *Charlotta Fredrika von Fersen*, brorsdotter till fältmarskalken F. A. von Fersen.

7. **De Geer, Carl**, landtmarskalk. Född d. 9 maj 1781; den föreg. brorson och son af De G. 5 i hans andra gifte. — Inskrifven, tretton år gammal, som kornett vid lifhusarerna och 1804 utnämnd till ryttmästare vid lifgardet till häst, afbröt han 1806 sin militära karriär, för att öfvertaga förvaltningen af de fideikommiss och millioner, fadern vid sitt frånfälle åt honom lämnade i arf. Då vid ryktet om västra arméns uppbrott Gustaf IV Adolf d. 12 mars 1809 i sporrsträck skyndade från Haga till Stockholm, mötte han på vägen De G., hvilken, antagligen på grund af misstänkta oppositionella tänkesätt befallde träda i arrest, hvarifrån påföljande dags revolution helt naturligt snart befriade honom. Fullföljande faderns traditioner, blef De G. en framstående deltagare i de följande riksdagarna, vanligen ledamot och 1817—18 ordf. i statsutskottet. — 1818, vid Carl Johans kröning, upphöjd till grefve, utnämndes han s. å. till öfverstekammarjunkare. En ännu större utmärkelse vederfors honom, när vid riksdagen 1823 landtmarskalksstafven till honom öfverlämnades. På denna plats skapade De G. sig ett namn och hans landtmarskalkstid bildar epok i det första ståndets riksdagsannaler. »Grefve De Geer,» säger en minnestecknare, »kunde åberopas som ett ideal af landtmarskalk i värdighet och hållning, i tålamod och lugn, i redighet och urskillning, i oväld och samma välvilliga bemötande mot regeringens och oppositionens organer, i handhafvandet af alla riddarhusledamöternas lika rätt.» — Vid slutet af samma riksdag erhöll grefve De G. excellensvärdigheten, sedan han nyss förut vid kronprinsen Oscars förmälning blifvit utnämnd till ridd. af serafimer-orden. — 1828 intog han för andra gången sin plats som landtmarskalk, omfattad, liksom förut, af sitt ståndts tillgifvenhet och förtroende. Han deltog äfven i efterföljande riksdagar, för sina själfständiga och moderata tänkesätt högt uppburen af skilda partier. Vid 1840—41 års riksdag ansågs han ej främmande för riddarhusoppositionens planer, nära befryndad som han var med flera af dess ledande män, Sprengtporten, Platen m. m., och för att blidka denna, var det allvarligt fråga om att åter bekläda De G. med landtmarskalksstafven, som skulle blifva ledig genom C. O. Palmstiernas inkallande i statsrådet. Planen strandade dock på De G:s bestämda fordran på uttryckligt löfte, att riksdagen ej, enligt det med dess kynne missnöjda konservativa partiets råd, skulle upplösas, innan den fullgjort sina arbeten, hvarpå Carl Johan ej ville ingå. — Ledamot af Vet.-Akademien 1831. — De G., som afled d. 8 aug. 1861, var sedan 1810 gift med friherrinnan *Ulrika Sofia Sprengtporten*, syster till öfverståthållaren J. W. Sprengtporten. Deras dotter blef gift med sedermera statsrådet grefve B. J. E. von Platen (se nedan).

8. **De Geer, Louis Gerhard**, statsminister, det nya svenska statsskickets grundläggare. Född på Finspång d. 18 juli 1818. Ättling i femte led af De G. 2. Föräldrar: hofmarskalken frih. *Gerhard De Geer* (af Finspång) och *Henriette Charlotta Lagerstråle*. — Sedan frih. De G. i Linköping och Uppsala inhämtat sin elementarbildning, inskrefs han 1836 till student vid Uppsala universitet, där han 1838 aflade kansliexamen och 1840 examen för inträde i rikets rättegångsverk. Omedelbart därefter gjorde han sitt inträde på den civila ämbetsmannabanan och ingick som e. o. i justitie-statsexpeditionen. Redan under sin studenttid hade han, inom den trängre kretsen af kamrater, väckt uppmärksamhet som lycklig författare genom några små följetonger och uppsatser i tidskriften »Eos» och kalendern »Linnæa borealis». Denna löftesrika begynta skriftställareverksamhet fortsatte han under sin e. o. tjänstetid i Stockholm och utgaf 1841 den lifligt underhållande romanen *Hjärtklappningen på Dalvik*, som 1843 efterföljdes af *S. H. T.* och 1845 af *Carl XII:s page*. Något senare 1853 utkom hans bekanta afhandling *Om den juridiska stilen*. — 1845 erhöll han sin första ordinarie tjänst, som kopist i justitie-statsexpeditionen och utnämndes, sedan han någon tid förestått en domsaga i Skåne och tjänstgjort som ledamot i Svea och Skånes hofrätter, till assessor i sistnämnda hofrätt 1849. Efter sex år, under hvilken tid han flera gånger innehade förordnanden som revisionssekreterare och ordförande i fängvårdsstyrelsen, utnämndes han till president i Göta hofrätt och anmodades redan året därpå 1856 att inträda i statsrådet, hvilket förtroende han den gången undanbad sig. Två år senare,

sedan han bevistat 1857 års riksdag och därunder varit ledamot i såväl lag- som konstitutionsutskottet och statsrevisor, ingick han 1858 i konungens råd såsom justitie-statsminister och bekläddе denna förtroendepost till 1870. — Denna period bildar ett betydelsefullt skede i vår politiska utvecklingshistoria. Vid riksdagen 1860 upptogs ånyo den s. k. representationsfrågan, och borgare- och bondeståndеn anhöllo hos regeringen, att hon måtte framlägga ett förslag till nationalrepresentationens ombildning. Med anledning häraf utarbetade justitiestatsministern De G. ett förslag till ny riksdagsordning i frisinnad anda och byggd på grundsatsen af samfällda val, hvilket förslag framlädes för 1862—63 års riksdag. Det mottogs med allmänt bifall och antogs som hvilande till följande riksdag, 1865—66, då det efter långvariga öfverläggningar, i synnerhet hos ridderskapet och adeln, blef bifallet d. 7 dec. 1865 och sanktioneradt som gällande grundlag d. 22 juni 1866. Men äfven å andra områden ägde ett rastlöst framåtskridande rum under De Geers första ministär. Från denna tid härstamma äfven kommunallagarna och landstingsinstitutionen, hvilka trädde i verksamhet 1863, religionsfrihetens utsträckning 1860, 1864 års förordning om utvidgad näringsfrihet, ny konkurs- och sjölag, ogift kvinnas myndighet, m. fl. reformer. — Efter representationsreformens seger lyckades De Geer ej tillfredsställa de högt spända förväntningar, hvarmed den nya æran hälsats af sina mera entusiastiska vänner, och sedan ministären i flera punkter lidit nederlag i riksdagen, begärde De G. 1870 sitt afsked och utnämndes till president i Svea hofrätt. Han fortfor dock att deltaga i det politiska lifvet som representant i Första kammaren för Stockholms stad 1867—88 och fungerade som ordförande i 1871 års urtima riksdags försvarsutskott. Det nederlag, k. m:ts förslag då led i Andra kammaren, öfvertygade De G. om nödvändigheten att försäkra sig om landtmännens medverkan för försvarets ordnande, och tillhörde han den grupp af Första kammaren, som redan 1872 accepterade en skrifvelse till k. m:t, hvilken gjorde gällande, att grundskatterna och indelningsverket skulle så småningom afskrifvas efter en bestämd plan mot vederlag af ökade försvarsbördor (den s. k. kompromissen). För att realisera denna ingick De Geer, som 1871 och 1874 afböjt liknande anbud, i maj 1875 för andra gången som justitie-statsminister, hvilken titel ändrades till statsminister, sedan 1876 förslaget om en statsminister som chef för ministären vunnit statsmakternas bifall. De G. blef då också chef för justitie-departementet. Men hans förslag om ökad värnplikt och därmed i sammanhang stående frågor ledo 1877 afgjordt skeppsbrott i Andra kammaren, och när regeringens proposition till ny värnpliktslag 1880 rönte samma öde, begärde han ånyo sitt afsked, hvarefter riksdagen tillerkände honom hela lönen i pension. Han tog s. å. äfven definitivt från presidentposten i Svea hofrätt. Vid de efterföljande riksdagarna tog De G. fortfarande en verksam del i det politiska lifvet, städse en af de främsta männen i Första kammarens »vänstra center». Han var ordförande i 1883 års försvarsutskott och understödde de Posseska förslagen såväl som det partiella förslag, som den Themptanderska ministären 1885 lyckades bana väg till seger. I tullfrågan var han frihandlare, och har uttalat sig i sina skrifter för liknande rösträttsförslag som sedermera det »liberala samlingspartiet», nämligen meddelande af politisk rösträtt åt de män af fyllda 25 års ålder, hvilka inneha kommunal sådan. Varm vän af unionen, var han för dess befästande villig att afstå från en del svenska företrädesrättigheter å papperet, öfvertygad att föreningen mellan rikena för framtiden måste byggas å den allmäntgiltiga rättsgrunden och ej å historisk grundval — Redan tidigt invaldes De G. i åtskilliga lärda samfund. Sålunda blef han 1859 hedersled. af Vitt.-, Hist.- och Antikv.-akademien, 1862 en af de 18 i Svenska akademien, s. å. led. af Vetenskapsakademien, m. m. 1868 vid Lunds universitets jubelfest blef han juris hedersdoktor och 1893 vid jubelfesten i Uppsala filosofie hedersdoktor, 1881—88 var han kansler för rikets universitet. — De stunder, det trägna sysslandet med allmänna värf lämnade honom lediga, använde han med förkärlek till återupptagande af sitt skriftställareskap. 1880 utkom dramat *Grefve Lillie*, som utkom anonymt och föranledde många gissningar om författaren. I Vetenskapsakademiens och Svenska akademiens handlingar har han efterlämnat minnesteckningar öfver *Hans Järta* 1874, *A. J von Höpken* 1882 och *B. B. von Platen*, 1887, alla utmärkta för ädel stil samt grundade å gedigen forskning. De bilda en del af hans *Valda Skrifter* 1892. Ett än större intresse ådrog sig likväl det verk, åt hvars nedskrifvande han efter afskedstagandet från politiken ägnat sig, nämligen hans 1892 i två band utgifna *Minnen*, utan tvifvel bland de mest värdefulla alstren inom vår memoarlitteratur. — De G., som afled å sin egendom Hanaskog i Skåne d. 24 sept. 1896, var sedan 1848 gift med grefvinnan *Carolina Lovisa Wachtmeister*. Af hans tre söner är den äldste *Gerhard Louis*, f. 1854, f. d. kanslisekreterare och numera godsägare i Skåne, sedan 1901 ledamot af Första kammaren. Den andre är

9. **De Geer, Gerard Jakob**, geolog. Född i

Stockholm d. 2 okt. 1858; den föregående son. Student 1877 och fil. kand. i Uppsala 1879, blef De G. 1882 biträdande geolog vid Sveriges geologiska undersökning och utnämndes 1885 till geolog. Han kreerades vid jubelfesten i Uppsala 1893 till fil. hedersdoktor och utnämndes 1897 till professor i geologi vid Stockholms högskola. De G. har företagit många vetenskapliga resor, däraf en ända till Nordamerika. 1882 åtföljde han Nathorstska geologiska expeditionen till Spetsbergen och var 1896 själf ledare för en geologisk-kartografisk expedition till Isfjorden på Spetsbergens västkust. Deltog 1899 på inbjudan i den ryska afdelningen af den stora svensk-ryska gradmätnings-

expeditionen till Spetsbergen och ledde 1901 såsom chef årets svenska afdelning af samma expedition. — De G. har utgifvit många om grundlig lärdom och stor skarpsinnighet vittnande arbeten. De förnämsta röra sig om de kvartära aflagringarna och ha varit särskildt betydelsefulla för frågan om Skandinaviens forna nivåförändringar. Sålunda har De G. i *Om Skandinaviens nivå förändringar under kvartärperioden* (2 del. 1888—90) ådagalagt, att den ansenligaste höjningen ägt rum på ett ovalt område inom halföns centrala del, kring hvilket kurvorna för lika höjning gruppera sig koncentriskt, och han är den förste, som därmed lämnat afgörande bevis för att verklig landhöjning och ej förändring af hafvets vattenstånd varit orsak till det länge omtvistade problemet om nivåförändringarnas natur. Bland hans öfriga arbeten märkas: *Om lagerföljden inom nordöstra Skånes kritformation* 1881, *Om en postglacial landsänkning i södra och mellersta Sverige* 1882, *Om den skandinaviska landisens andra utbredning* 1884, *Om kaolin och andra vittringsprodukter inom Kristianstadsområdets kritsystem* 1885, *Om ett konglomerat inom urberget vid Vestanå i Skåne* 1886, *Om vindnötta stenar* 1886, *Om Barnakällegrottan, en ny kritlokal i Skåne* 1887, *Om isdclarens läge under Skandinaviens bägge nedisningar* 1888, *On pleistocene changes of level in eastern N. America* 1893, *Om strandliniens förskjutning vid våra insjöar* 1893, *Beskrifning till geologisk bergartskarta öfver Hallands län* 1893, *Om kvartära nivåförändringar vid Finska viken* 1894, *Om rullstensåsarnes bildningssätt* 1897, *Rapporter om flera Spetsbergsexpeditioner*, *Om Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden* 1896, som utgör en populär sammanfattning af egna och andras arbeten. Han har äfven kartlagt och reviderat flera geologiska kartblad. — De G., som redan under sin studenttid ådagalade utprägladt frisinnade åsikter och var en af föreningen Verdandis stiftare, har lifligt deltagit i de liberala sträfvandena i Stockholm och ingick vid 1899 års val som representant i Andra kammaren för hufvudstadens Östermalmskrets, och tillhör han »liberala samlingspartiet». Gift 1884 med *Mary Elisabet Erskine*.

De la Gardie, svensk adlig ätt, utgör en gren af en gammal fransk adlig ätt från Languedoc vid namn *d'Escouperie,* hvilkens medlemmar och linjer kallade sig efter någon af familjens gårdar. Den första med säkerhet kända stamfadern var *Robert d'Escouperie,* som lefde omkring 1387. Hans sonsons son Jacques var fader till Pontus, hvilken var född på afvelsgården La Gardie, och, sedan han inträdt i svensk tjänst, skref sig herre till La Gardie samt blef stamfader till de friherrliga och grefliga ätterna i Sverige. Hans bröder hade namn efter egendomarna Roussol (och La Gardie) samt Pouzzols, men deras ätt slocknade på svärdssidan omkring 1665, och namnet De la Gardie upptogs då af Antoine d'Olivier, hvilken ingått äktenskap med arftagerskan till Pouzzols. — Den svenska ättegrenen blef 1571 friherrlig, men utdog 1640. Den nu lefvande grenen erhöll 1615 greflig värdighet.

1. **De la Gardie, Pontus,** fältherre. Född

på La Gardie i Languedoc 1520. Föräldrar. *Jacques* herre till godsen *Roussol* och *La Gardie* och *Catherine de Sainte Colombe.* — Af föräldrarna bestämd för det andliga ståndet, erhöll Pontus De la G. sin uppfostran i Montlieu i stiftet Carcassonne. Men hans lifliga lynne förde honom med omotståndlig makt till krigaryrket. Han gjorde sitt första fälttåg under marskalk Brissac i Piemont och deltog i flera af de europeiska staternas inre strider. De La G. landsteg sedan i Skottland med de trupper, hvilka Henrik II ditsände för att understödja Maria af Guise, och ingick efter freden i Château-Cambresis i dansk krigstjänst. Skickad af sin nye herre med en fänika fränska och skotska »halsjärnsknektar» att undsätta Varberg, blef han af Nils Boije därstädes tillfångatagen och röjde alls ingen obenägenhet att utbyta den danska krigstjänsten mot den svenska. Genom klokhet, mod och skicklighet steg han snart högt i Erik XIV:s ynnest, och bibehöll sig däri, i trots af Göran Perssons föreställningar till kungen att sända De la G. till sitt land igen, »där hans släkt inte är att skräppa och skryta med». Att Göran Perssons misstroende icke var alldeles utan grund, visade sig, då De la G. öfvergick på hertigarnas sida och hufvudsakligen ledde det företag, som beröfvade Erik krona och rike. Han intog därefter en gunstlingsplats hos Johan III och belönades af honom med förläningar och utmärkelser samt användes i flera viktiga beskickningar till hansestäderna, Frankrike, Nederländerna, Neapel och påfven Gregorius XIII, med hvilken han förde underhandlingar om villkoren för svenska kyrkans återförening med den katolska. — När kriget utbröt mot Ryssland, utnämnde Johan III De la Gardie till fältöfverste 1580 och sände honom väl utrustad öfver till Finland. Den tappre krigshöfdingen begynte sitt uppdrag med intagandet af Kexholm 1580, hvarefter han på den starka isen öfvergick Finska viken från Viborg till Ingermanland och intog Wesenberg och Tolsburg i Estland 1581. I mars gick han åter öfver till Finland, besökte Sverige, anlände i aug. åter till Estland och anföll ånyo Ingermanland. Narva stormades d. 6 sept. Därpå gåfvo sig Ivangorod, Jama och Koporje, hvarmed hela Ingermanland var i svenskarnas våld och ryssarna stängda från Östersjön. Genom dessa lysande bragder injagade han en sådan räddhåga hos ryssarna, att de i litanian satte De la Gardies namn bland allt det onda, för hvilket de bådo Gud bevara sig. 1582 blef han generalfältherre och öfverste-befallningsman vid konungens krigsmakt. Själf insåg han likväl osäkerheten af en vapenlycka, som skulle uppehållas på andra sidan hafvet, i ett främmande land och mot en mäktig stat, hvarför han rådde konungen till fred på de fördelaktiga villkor ryssarna erbjödo. Men Johan ville icke höra talas härom, utan beredde sig att

på det kraftfullaste fullfölja kriget mot Ryssland. Emellertid kom det 1583 till ett stillestånd, som vid nya sammanträden förlängdes. De la G., som var svensk ståthållare i Livland (Estland) och Ingermanland, deltog i underhandlingarna. Då han d. 5 nov. 1585 skulle begifva sig från platsen för rådplägningen och i en båt rodde utför Welikafloden mot Narva, kantrade den bräckliga farkosten och De la G., som ännu var svag efter en nyss genomgången sjukdom, omkom tillika med aderton personer. — Han hade 1571 blifvit upphöjd till friherre, med Ekholmen till stamgods, och gifte sig 1580 med *Sofia Gyllenhielm*, en naturlig dotter till Johan III.

2. **De la Gardie, Jakob,** härförare, riksmarsk.

Född i Reval d. 20 juni 1583; den föregående s son. — Vid aderton års ålder utnämnd till befälhafvare vid ett norrländskt infanteriregemente, utkommenderades han i livländska kriget och utförde där sin första vapenbragd. Denna bestod i det lysande försvaret af Wolmar, bakom hvars sönderskjutna murar han och den några år äldre Carl Carlsson Gyllenhielm i tre månader uppehöll hela polska armen under Zamoyski. Då de omsider nödgades gifva sig, bröt Zamoyski dagtingan och förde de båda vapenbröderna till Polen, där de höllos fångna De la G. i fyra och Gyllenhielm i tolf år Sedan De la G. blifvit frigifven, ingick han 1605 i Nederländernas armé, hvilken under prins Moritz af Oranien ansågs för den tidens yppersta krigsskola, och utmärkte sig på ett så lysande sätt, att Henrik IV af Frankrike lät genom sin ambassadör Janin erbjuda honom att gå i fransk tjänst. Han föredrog dock att återvända till Sverige, där han på allt sätt välkomnades af Carl IX och utnämndes till generallöjtnant 1608. Det oaktadt anklagades han för att under sin vistelse i Nederländerna hafva sökt inleda en giftermålsförbindelse mellan prins Moritz och prinsessan Anna af Sverige, för att öfverflytta tronföljden inom detta land på det oraniska huset. Anklagelsen, som utgått från Erik Tegel, föranledde icke till någon annan åtgärd, än att De la G. ålades att ställa borgen för sin oskuld. Han bibehöll såsom förut Carl IX:s oinskränkta förtroende. Detta visade sig däri, att då vid de inre oroligheterna i Ryssland tsar Vasili begärde Sveriges hjälp; De la G. erhöll befälet öfver den hjälpsändning, som Carl IX lämnade för att understödja honom. Ett fördrag hade nämligen 1609 blifvit afslutadt, hvarigenom Carl förband sig att lämna tsaren 5,000 man, mot det Ryssland skulle till Sverige afstå Eksholms län och bistå Carl med en här mot Sigismund. På grund af denna traktat tågade De la G. i spetsen för en här af fyratusen man, mest utländska legoknektar, från Viborg österut och förenade sig i Novgorod med tsarens brorson, den ridderlige Knäs Skopin, och fortsatte jämte honom tåget till Moskva. Detta tåg, som grundlade De la G:s historiska namnkunnighet, utgjorde en nästan oafbruten kedja af vidrigheter, och det fordrades De la G:s hela anförareskicklighet för att lyckas, så som han gjorde. Han hade därunder att kämpa icke blott mot verkliga fiender, utan än värre, mot sina fega och opålitliga bundsförvanter, ryssarna, och mot missnöje och myteri hos sina legda trupper Flera gånger uppstodo mer och mindre allvarsamma uppresningar, då soldaterna vägrade lyda och öfvergåfvo fanorna, och icke sällan måste fältherren gifva efter för en uppstudsighet, som han hvarken kunde betvinga eller bilägga i godo. I trots af dessa svårigheter ryckte han likväl framåt, slog polackarna vid Tver, befriade det starkt befästade Troiskoi, samt intågade i mars 1610 i Moskva, som polackerna i tvenne år belägrat. Vasili uppsattes på Rysslands tron och den svenska härföraren hälsades af det jublande folket såsom stadens frälsare och beskyddare. Redan förut hade Sigismund inryckt i Ryssland. De la G. lämnade Moskva i juni 1610 och ryckte mot det af polackerna belägrade Smolensk. På vägen sammanträffade han med dem vid Klutsjino. Men under slaget flydde ryssarna, och de främmande legoknektarna öfvergingo till fienden, så att De la G. måste ingå en öfverenskommelse med den polske fältherren och med endast fyrahundra man svenskar och finnar anträda återtåget till Novgorod. Lyckligt tillbaka inom svenska gränser, samlade han på nytt en här, intog Keksholm, som ryssarna vägrat utrymma, eröfrade Novgorod och tvang hela nordvästra Ryssland att utvälja hertig Carl Filip till tsar. Den svenska prinsen kom väl aldrig att intaga tsarens tron, men De la G:s segrar blefvo därför icke utan frukt: genom freden i Stolbova 1617 var Ryssland stängdt från Östersjön och Sverige hade vunnit en gräns, som för den närmaste framtiden erbjöd ett säkert skydd för alla anfall från ryska sidan. — De utmärkta tjänster De la G. gjort sitt fädernesland blefvo icke obelönade. Han blef 1613 riksråd, upphöjdes 1615 till grefve, slogs 1617 till riddare och utnämndes s. å. till riksmarsk och två år därefter till landshöfding i Estland och ståthållare på Reval. — I det följande kriget i Livland deltog han som befälhafvare under konungen, men drog icke jämnt med denne. Han flyttades 1628 till Riga som guvernör öfver Livland och förordnades 1630 att såsom riksmarsk vara ordf. i det nyinrättade krigskollegiet. Efter Gustaf Adolfs död medlem af förmyndare-regeringen, stod han nästan alltid på rikskanslerens sida och förde vid hans frånvaro ordet i rådsförsamlingen. Ehuru till slut gammal och sjuklig, deltog han oafbrutet i dess sammanträden, och då danska kriget utbröt 1643 finner man »gamle fältherren», fastän nästan blind, synnerligt verksam och alltid röstande för uppoffringar och manliga beslut. En af de rikaste i landet på sin tid, sörjde han med faderlig omtanke för sina många underhafvande och arbetade på deras upplysning genom inrättandet af skolor och anställande af ordentligt prästerskap. — Han dog d. 12 aug. 1652 och hade med sin gemål, den sköna grefvinnan *Ebba Brahe*, med hvilken han ingick äktenskap 1618, fjorton barn, af hvilka sju kommo till manlig ålder.

3. **De la Gardie Magnus Gabriel,** rikskansler,

mecenat. Född i Reval d. 15 okt. 1622; den föregåendes äldsta son. — Genom sin börd, sina rikedomar och lysande naturgåfvor på förhand bestämd för statens högsta äreställen, dröjde De la G. ej länge att taga dem i besittning. Efter att förut i hemmet erhållit en grundlig undervisning af Mattias Biörnklou (se sid. 97) valdes De la G. 1639 till rector illustris vid Uppsala universitet och for nästa år utrikes för att fullkomna sin bildning. När kriget utbröt med Danmark 1643, kom han hem och gjorde först tjänst under Gustaf Horn. Nu gjorde han sitt inträde vid hofvet, där hans ädla, ridderliga väsen, fina och lediga umgängessätt, snillrika tal och fördelaktiga utseende icke förfelade sin verkan på den adertonåriga, nyss myndig blifna drottningen. Han befordrades 1645 till öfverste för lifgardet och skickade året därefter i spetsen för en lysande ambassad till franska hofvet. Efter sin återkomst öfverhopades han af Kristina med utmärkelser och nådebevisningar, hvilka äro utan motstycke i Sveriges historia. Det ansågs äfven, att drottningen hyste djupare känslor för den vackre ädlingen, hvilken genom hennes inflytande förlofvades med Carl Gustafs syster, prinsessan Maria Eufrosyna. Bröllopet firades på Stockholms slott 1647. Nu följde en rad af utmärkelser. Han utnämndes till riksråd 1647, general 1648, generalguvernör öfver Livland 1649, riksmarskalk 1651, president i kammarkollegium, lagman öfver Västergötland och Dal samt riksskattmästare 1652 men föll därefter i onåd hos drottningen och höll sig undan på sina gods, tills Carl X Gustaf uppstigit på tronen, då han 1654 utnämndes till kansler för Uppsala universitet, 1655 blef konungens generallöjtnant i Ingermanland, Estland och Livland samt öfver två år förde öfverbefälet öfver trupperna mot Polen och därefter mot Ryssland. — Oaktadt de höga militära värdigheter, till hvilka De la G. uppsteg, var likväl kriget icke den bana, på hvilken han var bestämd att lysa. Han utmärkte sig väl först i kriget med Danmark och vid belägringen af Prag, men ådagalade längre fram obetydliga fältherretalanger. Sedan han genom sina tillvägagående åsamkat sig konungens misshag, återkallades han från Livland och utsågs till underhandlare med Polen samt var ett af sändebuden, som slöto Olivafreden, 1660. Vid Carl Gustafs död genom konungens testamente rikskansler och en af den unge konungens förmyndare, förvärfvade han, dels genom sina personliga egenskaper, dels genom sin släktskap med konungahuset ett inflytande på regeringen, hvilket blef lika menligt för statens välfärd som för hans egen ära. I den yttre politiken stod han nästan alltid på Frankrikes sida, en följd af öfvertygelse och ungdomsminnen, kanske också af egennytta, och höll därigenom på att inveckla Sverige i krig med både Ryssland och Polen. Den mörkaste sidan af hans statsförvaltning är likväl den inre hushållningen och det sätt, på hvilket statens medel handhades. Under det han med kronans kontanta medel lät betala sina egna tvifvelaktiga fordringar och tvärtemot gällande beslut gifva sig åtskilliga donationer, fick krigsväsendet förfalla, flottan förstöras af brist på underhåll och garnisonerna i rikets fästningar omkomma af hunger eller löpa bort, emedan de ej fingo sin sold. Ämbetsverken försjönko i ett tillstånd af slapphet och oordningar, och främlingar, som sett Sverige under dess stormaktstid, häpnade öfver dess plötsliga vanmakt. De la G. blef emellertid, när Carl XI 1672 själf tillträdde regeringen, mäktigare än någonsin, enär konungen villigt hörsammade hans råd. 1675 började marken vackla under den förut så inflytelserike mannen, i det att hans politik medförde idel olyckor. Han sökte nu, ehuru förgäfves, samla rådets medlemmar mot det hotande enväldet. 1680 fråntog konungen honom skötseln af utrikes ärenden genom att upphöja honom till riksdrots och president i Svea hofrätt — något som i själfva verket var ett tecken till onåd. 1682 erhöll han tjänstledighet från alla sina ämbeten och vistades sedan på sina egendomar. — Af de inre angelägenheterna kände och älskade De la G. företrädesvis dem, som rörde konst och vetenskap, och vården om dessa är ock den vackraste sidan af hans minne. I sin egenskap af kansler för Uppsala högskola ägde han många tillfällen att gagna och hans förtjänster om detta lärosäte äro öfver allt beröm. Praktlysten, älskade han framför allt byggnadskonsten och lämnade dess idkare en riklig förtjänst, i det han dels uppförde eller tillbyggde slott såsom Leckö, Höjentorp, Mariedal, Käggleholm, Ekholmen, Venngarn o. s. v., dels på sin bekostnad lät åt fattiga församlingar bygga kyrkor, skolor m. m. En ytterligare förtjänst var det nit, hvarmed han omfattade fäderneslandets språk, häfder och minnesmärken. Genom hans inflytande inrättades 1666 antikvitets-kollegium, för hvars verksamhet han själf uppsatte föreskrifterna och lämnade sitt hus i Uppsala till boställe åt verkets ordförande. För öfrigt gynnade han all slags lärdom. Han ägde stora boksamlingar på Leckö, Venngarn, Karlberg och i Stockholm och utmärkte sig själf som författare. Han stod i beröring med de lärda i norden, och de flesta af dem stodo å sin sida till honom i förbindelse för uppmuntringar, befordringar och betydliga understöd. De la G. är utan tvifvel den störste gynnare af vetenskap och konst, som någonsin funnits i Sverige. Vid detta storartade mecenatskap, liksom i hela sitt lefnadssätt, rådfrågade han mera sin böjelse än sina tillgångar, så att, ehuru hans årliga inkomster stego till oerhörda summor, dessa likväl blefvo otillräckliga. Till de politiska bekymren, då hans statsmannahandlingar blefvo på alla sidor angripna, sällade sig äfven ekonomiska svårigheter. En betydlig del af hans egendomar blef indragen genom reduktionen. Detta var mer än han förmådde bära, ty han var icke den man, som hade moralisk kraft nog att besegra eller bära motgångar, och han klagade för sina vänner bittert öfver sina olyckor, utan att förstå, att han själf hade del häri. Nedtyngd af sorger och förödmjukelser,

förbisedd, fattig och missaktad, tillbragte han den sista tiden på Venngarn och dog d. 26 april 1686.

4. **De la Gardie, Jakob Kasimir,** krigare. Född d. 3 febr. 1629 i Stockholm; den föregående bror. — Vid sjutton års ålder följde De la G. sin bror Magnus Gabriel på den lysande ambassaden till Paris, där han kvarstannade. Det befanns dock, att han mera skötte sina nöjen än studierna, så att fadern fann sig föranlåten gifva honom allvarliga föreställningar för hans lättsinniga och slösande lefnadssätt. Som frivillig deltog han i franska härens strider mot spanjorerna och slöt sig till frondepartiet. För dessa tjänster erbjöds honom en chefsplats vid rytteriet. Men i stället för att antaga denna, återvände han, enligt faderns önskan, till Sverige och anmälde sig som friare till drottning Kristinas förtrogna, den sköna friherrinnan *Ebba Sparre*, och lyckades vinna hennes hand. »Två dagar före nyårsaftonen» 1651 firades deras förlofning, och ett år därefter deras högtidliga förmälning på Stockholms slott, i Kristinas och hela hofvets närvaro. Sålunda gift med den ena af drottningens gunstlingar och bror till den andra, fick De la G. i rikt mått hugna sig af hofnåden och dess gåfvor. — Vid tjuguett års ålder befordrad till öfverste för Dalregementet, hvilket han 1652 utbytte mot Lifgardet till häst, inkallades han, tjugufyra år gammal, i rådet och befordrades sedermera till öfverste-kammarherre, generallöjtnant och 1658, vid Köpenhamns belägring, till general af infanteriet. Under Carl Gustafs polska krig, 1655—57, utmärkte han sig för mod och skicklighet och bidrog verksamt under anfallet på Danmark till eröfringen af Fredriksodde. Vid den djärfva stormningen af detta fäste var hans regemente ett af de första, som besteg vallarna, där han bemäktigade sig fästningens kanoner och riktade dem mot fienden. Under tåget öfver Lilla Bält anfördes vänstra flygeln af De la G., som strax därefter af Carl X utnämndes till guvernör öfver Fyen och Själland. — Hans sista krigarebragd var vid belägringen af Köpenhamn, där han skydde hvarken mödor eller faror. Vid ett tillfälle, då ett maskeradt danskt batteri oväntadt började sprida förödelse bland de i löpgrafvarna arbetande svenskarna, skyndade han till en närbelägen skans för att besvara elden, men träffades på vallen af en kanonkula d. 7 okt. 1658.

5. **De la Gardie, Pontus Fredrik,** riksråd. Född på Runsa i Uppland d. 4 okt. 1630; de föregående bror. — Pontus De la G. d. y. beträdde i likhet med sina bröder och ättefäder krigarebanan och utnämndes helt ung till öfverste för Upplands kavalleri. — 1664, när hans äldste broder stod på höjden af makt och inflytande inom rådet, befordrades han till generalmajor och kommendant i Malmö och året därpå till vice guvernör i Skåne, hvarpå 1666 följde hans kallelse till riksråd. Under Carl XI:s danska krig hade han i uppdrag att i spetsen för en härfördelning vaka öfver skånska befolkningens trohet mot svenskarna och med detsamma göra danskarnas ströfkårer det afbräck han kunde. Efter freden utnämndes han 1679 till president i Dorpats hofrätt och dog d. 9 okt. 1692. — Gift 1655 med grefvinnan *Beata Elisabet von Königsmarck*, dotter af fältmarskalken H. C. von Königsmarck (se nedan) och hade med henne fyra döttrar (se nedan).

6. **De la Gardie, Axel Julius,** riksråd; de föregående bror. Född 1637, blef De la G. 1657 öfverstelöjtnant vid Östgöta infanteri, 1660 öfverste för Västgöta ryttare, 1664 generalmajor vid kavalleriet och öfverste för Lifgardet, 1668 generallöjnant och slutligen 1674 riksråd. Han fick s. å., då man befarade krig med Ryssland, befallning att taga befälet öfver trupperna i Finland och Ingermanland och vidtaga nödiga försvarsåtgärder. Vid den landtdag, som han 1676 höll i Åbo, beviljades regeringens begäran om nya krigsgärder, och De la G. tillsåg sedermera, att ständernas beslut verkställdes. 1677 öfvertog han försvarsverket vid Kopparberget och blef 1680 medlem af reduktionskommisionen. 1687—1704 tjänstgjorde De la G. som generalguvernör i Estland, men afskedades på grund af bristande drift i ämbetets förvaltning, hvarefter han åter intog sin plats i rådet. Död i Stockholm d. 17 maj 1710. — Gift 1662 med friherrinnan *Sofia Juliana Forbus*, en synnerligen energisk kvinna, som skildrats i Elof Tegnérs uppsats »En svensk adelsdam i slutet af sextonhundratalet».

7. **De la Gardie, Gustaf Adolf,** riksråd. Född d. 10 dec. 1647; den föregående brorson och son till De la G. 3. — Utrustad med utmärkta själsgåfvor, hade De la G. under en väl använd ungdomstid inhämtat både kunskaper och världserfarenhet. Vid tjugufem års ålder öfver-kammarherre och Sveriges utomordentliga sändebud i England, Frankrike och Holland, utnämndes han 1673 till riksråd med säte i kansliet samt förmäldes s. å. med grefvinnan *Elisabet Oxenstierna*, dotter och sondotter till de båda rikskanslerna Erik och Axel Oxenstierna, och styfdotter till konungens farbror, hertig Adolf Johan. Sålunda hade De la G. knappt mer än yngling hunnit rikets högsta värdigheter och fått sin plats i tronens grannskap, nästan inom själfva konungaborgen. Också omtalas huru han, full af lyckans och ungdomens öfvermod, ville på den tiden anses och bemötas som en furste. — Men denna i begynnelsen så lofvande och lysande bana blef tvärt afbruten. Efter det fadern vid 1675 års riksdag blifvit störtad från sin forna makt, var det sonens personliga egenskaper och förtjänster, som ensamt fingo gälla. Han ansågs dock som en bland de kunnigaste och skickligaste i rådet och omtalades ofta såsom den där borde efterträda Bengt Oxenstierna i utrikes ärendenas ledning. Icke dess mindre dröjde det till 1682, innan han af Carl XI utnämndes till president i Svea hofrätt, hvarpå fem år senare följde hans kallelse till kansler för Åbo högskola. — Till Carl stod han alltid i ett något spändt förhållande. Denne hade störtat hans släkt från höjden af makt och rike-

dom, och missnöje hos undersåten och misstroende hos konungen blefvo häraf de närmaste följderna. Också lät Carl honom understundom erfara verkningarna af sitt misshag, ehuru han å andra sidan icke kunde annat än värdera De la G:s skicklighet, oväld och redbarhet som ämbetsman. Men i Carl XI:s tid voro de kontanta belöningarna för dem, som offrade sina krafter i rikets tjänst, icke stora, och det säges att De la G., vid tanken på sina genom reduktionen lidna förluster, skulle ha haft för afsikt att nedlägga sina ämbeten och genom ett arrende i Småland eller Västergötland föda sig i sitt anletes svett. När Carl XI tillsade honom, liksom de öfriga grefvarna och friherrarna, att vid deras titlar endast nämna de gods de verkligen ägde, svarade De la G. i ett bref till konungen: »jag äger i hela vida världen icke ett torp, mycket mindre ett gods, hvars namn jag skulle kunna lägga till min titel». De la G. utnämndes 1692 till president i pommerska reduktionskommissionen och blef genom sitt justa uppträdande mycket afhållen i Pommern. 1694 återvände han till Sverige. Hans af naturen svaga hälsa bröts i förtid af ansträngande arbete, oro och bekymmer, så att han bortgick ur tiden redan d. 5 mars 1695. Med honom utgick Magnus Gabriel De la Gardies släktlinje.

8. **De la Gardie, Magnus Julius,** riksråd.

Född d. 14 april 1668; den föregåendes kusin och son till De la G. 6. Efter att förut varit anställd i fransk krigstjänst, blef De la G. öfverstelöjtnant i svensk och utnämndes 1709 till öfverste för Dalregementet, blef generalmajor af infanteriet 1713 och generallöjtnant 1717. — Utnämnd till riksråd 1718, tillhörde han det parti inom rådet som ifrigt arbetade på att prins Fredrik af Hessen skulle efterträda sin gemål å svenska tronen, men kom sedermera att närma sig det Holsteinska partiet, för hvilket han var verksam, ända tills hans gamla förkärlek för Frankrike drog honom öfver till motsatta sidan, då det gällde att välja mellan den wienska och hannoveranska alliansen. De la G. anslöt sig helt naturligt till den senare, eller förbund med England och Frankrike. När sedermera på grund af Frankrikes vidtgående anspråk Arvid Horn drog sig för att obetingadt gå dess ärenden, kunde dessa däremot räkna ett nitiskt understöd af De la G., som kan räknas som en af Hattpartiets grundläggare, för hvilket parti han bland annat var verksam genom att öppna sitt hus för regelbundna mottagningar, ett dittills i Sverige okändt bruk. Han var ock en af dem, hvilka 1739 röstade för den ödesdigra truppsändningen till Finland, hvarpå det olyckliga kriget följde i släptåg, hvars afslutning han dock ej fick upplefva. De la G., som 1719 utnämnts till president i kommerskollegium och 1727 till öfverstemarskalk, afled nämligen d. 28 april 1741 i Stockholm. — Gift 1709 med grefvinnan *Hedvig Catharina Lillie*. Af deras tolf barn blef en dotter gift med kanslipresidenten Claes Ekeblad d. y. och en med fältmarskalken F. A. von Fersen (se nedan.)

9. **De la Gardie, Jakob Gustaf,** en af rikets

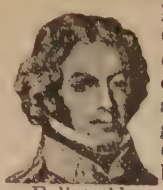

herrar, grundläggaren af De la Gardieska arkivet; den föregåendes sonson. Född i Stockholm d. 16 juni 1768. Föräldrar: En af rikets herrar, generallöjtnanten grefve *Pontus Fredrik De la Gardie* och hans andra hustru friherrinnan *Hedvig Eva Rdlamb*. — Enligt tidens sed inskrefs grefve De la G. som barn i militärståndet och befordrades vid tjugu års ålder till kapten vid lätta dragonerna. Han kom likväl aldrig att taga någon aktiv del i krigstjänsten, emedan han kort efter finska krigets utbrott 1788 enligt faderns önskan tog afsked, ett steg, som var framkalladt af bådas politiska tänkesätt. Detta vållade dock endast ett temporärt afbrott å hans militära bana. Gustaf III, från hvilkens hof han skilt sig sedan 1789 års riksdag, utnämnde honom nämligen 1792 till kapten-löjtnant vid lifdrabanterna. 1826 blef han general af kavalleriet. — På den diplomatiska banan var han äfven använd. Han utnämndes 1799 till minister i Wien, där han stannade till 1801 och bilade tvisten mellan kejsaren och Gustaf IV Adolf rörande länseden för Pommern. 1813 underhandlade han i London med Karsten Anker om föreningen mellan Sverige och Norge samt var 1813—19 envoyé i Madrid. Han var landtmarskalk vid pommerska landtdagen i Greifswald 1806. Under 1809 års riksdag, då han kallades till ordförande i hemliga utskottet, tillhörde han gustavianska partiet och uppträdde som afgjord motståndare till »1809 års mäns» frisinnade åsikter. Under sådana förhållanden kom helt naturligt hans motion, att adeln skulle afsäga sig alla sina företrädesrättigheter utom sköldemärkena, endast att mottagas med misstroende och betraktas som en partimanöver. — På den egentliga tjänstemannabanan innehade han från 1812 ledamotskap af Rikets allmänna ärendens beredning och var 1819 ordf. därstädes, men undanbad sig presidentskapet i kammarkollegium, hvilket erbjöds honom 1830. Däremot bekläddе han många lönlösa befattningar, var ordförande i en mängd direktioner och allmännyttiga inrättningar, vid hvilkas grundande han äfven bidragit, såsom Stockholms stads sparbank, Sällskapet för växelundervisningens befrämjande o. s. v. 1834 förde han landtmarskalksklubban vid riksdagen i Stockholm med ett lugn, en oväld och en värdighet i hållning, som torde öfvergått de flestas förväntan. — Varm älskare af nordens historia och vitterhet, samlade han på sitt gods Löberöd ett bibliotek, det största i Skåne, och bildade ett arkiv, som var ett af de största enskilda i hela norra Europa. Denna handskriftssamling, det välbekanta »De la Gardieska arkivet», af hvilket ett urval utgafs af P Wieselgren, i tjugu delar, 1831—44, har sedermera öfverlämnats till Lunds universitets bibliotek, riksarkivet och Dorpats universitetsbibliotek. De la G. försökte sig äfven som vitterhetsidkare och har, utom en mängd tal, skrifvit en dram *Falc Bure*, 1795, uppförd på k. teatern, samt flera mindre skådespel, gifna inom hofcirkeln, såsom: *Den glada dagen*, *Det angenäma bryderiet*,

Pensionen, Den öfvergifna friaren, m. fl. Han öfversatte äfven en del af texten till Haydns »Oratorium öfver skapelsen», 1800, och ett par franska pjäser. I handskrift efterlämnade han långa »journaler» från tiden 1799—1801 och 1813—15 samt Örebroriksdagen 1812, då han var ordf. i bankoutskottet. Det faller af sig själft, att en så lång och i så många riktningar verksam lefnadsbana icke skulle sakna belöningar och utmärkelser. De la G. invaldes i en mängd patriotiska och vetenskapliga samfund, utnämndes 1818 till serafimerriddare, 1823 till en af rikets herrar, 1826 till general och 1829 till drottningens öfverstemarskalk. Död d. 26 april 1842, sedan han nio år förut haft den sorgen, att se sin ende son vid trettiotre års ålder nedstiga i grafven. Gift 1799 med grefvinnan *Kristina Amalia Hedvig Adelaide Sparre af Söfdeborg.*

10. **De la Gardie, Axel Gabriel,** landshöfding. Född i Stockholm d. 23 nov. 1772; den föregåendes bror. Blott sexton år gammal, rycktes De la G. från studierna in på den militära banan vid krigets utbrott 1788, och var vid dess slut 1790 stabsadjutant och kapten i armén. Under det han vid hofvet utnämndes till kavaljer hos prins Fredrik Adolf och till kammarherre hos drottning Sofia Magdalena, fortgick han på den militära banan så, att han strax efter statshvälfningen 1809 utnämndes till öfverste i armén och generalstaben. Denna befordran får ej anses som belöning för någon delaktighet i själfva statshvälfningen, emedan han då var adjutant hos Toll och således i handling åtminstone främmande för de sammansvurnes planer. Efter att redan följande året ha tagit afsked ur krigstjänsten, utnämndes han 1811 till landshöfding i Kristianstads län, hvilken befattning han innehade till några dagar före sin död d. 15 jan. 1838. — Som länsstyresman ådagalade han mycken samvetsgrannhet, kraft och duglighet, och flera inrättningar, af hvilka nutiden skördar gagn, äro minnen af hans ämbetstid. — Gift 1: 1801 med friherrinnan *Kristina Gustafva Ramel* och 2: 1821 med *Maria Gustafva Adlerbjelke.*

11. **De la Gardie, Robert,** landshöfding, Andra kammarens talman. Född i Kristianstad d. 17 dec. 1823; den föregåendes son i andra giftet. — De la G. blef 1839 student i Lund, hvarest han 1844 förvärfvade sig. filosofisk doktorsgrad. Han tjänstgjorde därefter till 1848 som e. o. kanslist i civildepartementet, men ägnade sig sedermera åt skötseln af sin egendom Silfåkra i Malmöhus län, hvarjämte han äfven deltog i riksdagarna och var ordf. i 1865 års statsrevision. Efter representationsförändringen, för hvilken han å riddarhuset höll ett högstämdt tal, invaldes han af Torna härad som representant i Andra kammaren, men afsade sig detta uppdrag redan 1867, sedan han blifvit förordnad till landshöfding i Östergötlands län. Två år senare utnämndes han till ordinarie innehafvare af denna befattning, från hvilken han först 1901 tog afsked. 1874—75 var han Linköpings representant i Andra kammaren, 1880—88 ombud för Östergötlands län i Första kammaren samt 1889—90 och från 1894 åter af sin residensstad insatt i Andra kammaren, under sistnämnda period kammarens talman. Som talman har han i allmänhet haft att fröjda sig åt stora sympatier, men vid 1900 års riksdag uppstod en konstitutionell konflikt mellan honom och majoriteten. De la G. vägrade nämligen framställa proposition om afslag å en gemensam voteringsproposition om anslag till befästningarna vid Boden. Kammaren ogillade denna propositionsvägran, hvarpå stridsfrågans grundlagsenligt hänsköts till konstitutionsutskottet. Talmannen fick här rätt, men kammaren uttalade sitt bestämda ogillande af utskottets betänkande. — De la G., som tillhörde 1886 års bevillningsutskott, hyser i tullfrågan frihandelsvänliga men i öfrigt konservativa åsikter och är bl. a. en deciderad motståndare till den politiska rösträttens utsträckning. Han har också tagits i anspråk för kommittéarbeten och var ordf. i skatteregleringskommittén 1879—82 och i kommittén för ordnande af minderåriges användande i fabriker 1891. — Gift 1850 med *Johanna Mathilda von Krœmer*

12. **De la Gardie, Katarina Charlotta,** född *Taube,* frisinnad banbryterska. Född den 5 april 1723. Föräldrar: öfver-amiralen frih. *Edvard Didrik Taube af Odenkat* och *Kristina Maria Falkenberg,* hvilkas andra dotter var Hedvig Taube, Fredrik I:s bekanta älskarinna. — Katarina Charlotta Taube, gift 1748 med sedermera general-löjtnanten, grefve *Pontus Fredrik De la Gardie* — son till De la G. 8, — var icke blott en snillrik och varmhjärtad kvinna, utan ägde också mod att uppträda mot vidskepelse och fördomar, för hvilka hennes samtid böjde sig. När under frihetstiden sextonhundratalets trolldomsväsen, med dess fasansfulla scener af bål och afrättningar, var på väg att förnyas, var det hon, som vågade bjuda spetsen åt mörkret och ofördragsamheten, och genom sina böner, föreställningar och öfvertalanden räddade hon lifvet åt ett dussin enfaldiga, förvillade dalkvinnor samt släckte för alltid inkvisitionens bål i det lutherska Sverige. Till minne häraf lät adeln 1761 öfver henne slå en guldmedalj, som öfverlämnades till henne. När koppympningen i folkets okunnighet och misstro mötte ett nästan oöfvervinneligt hinder, öfvertalade hon några bönder att till henne lämna sina barn för att ympas och bidrog på det sättet till denna skyddsmetods populariserande. Död d. 24 mars 1763.

13. **De la Gardie, Ebba Maria,** författarinna. Född 1657; dotter till De la G. 5. — Ebba Maria De la G:s efterlämnade skrifter utgöras af några andliga betraktelser, ett sorgekväde på tyska vid hennes fars död 1692, en klagodikt på svenska och tyska vid drottning Ulrika Eleonoras död 1693 samt

en lyckönskningssång till Carl XI på svenska. — Dessa vittra försök tillvann henne en smickrande uppmärksamhet af hennes samtida. Bekant i detta hänseende är den berömda Lagerlöfs artiga epigram: »Pallas erat», hvarmed han ville uttrycka så väl hennes jungfruliga stånd, som hennes vittra förtjänster. Dikterna finnas intagna i Hansellis bekanta samling, åttonde delen. — Död d. 19 juli 1697.

14. **De la Gardie, Johanna Eleonora,** lärd,

författarinna. Född i Hamburg d. 26 juni 1661; den föregåendes syster. — Johanna Eleonora De la Gardie anställdes vid nitton års ålder som hoffröken hos drottning Ulrika Eleonora d. ä. och blef 1691 gift med sin kusin, general-löjtnanten grefve *Erik Gustaf Stenbock*. Enligt samtida vittnesbörd, intog hon en ganska framstående plats i den lärda och vittra världen. Statsrådet S. Triewald, som tillbringat någon tid af sin ungdom i Stenbockska huset och var en af sin tids yppersta konstdomare, påstår sig af grefvinnan Stenbocks grundliga insikter, uppodlade smak och klara omdömen i vetenskapliga och vittra ämnen hafva lärt mera än af sin vistelse vid något in- eller utrikes universitet. Af hennes skaldeförsök känner man endast *Portrait d'Ismène*, en fransk pastoral i bunden och obunden stil, skildrande drottning Ulrika Eleonoras framstående egenskaper, samt psalmen: *Weich, falsche Welt*, i Stockholmisch. Gesangbuch. De finnas tryckta i samma del som systerns ofvannämnda dikter. Död d. 27 dec. 1708.

15. **De la Gardie, Maria Sophia,** se *Oxenstierna*. Dotter till De la Gardie 2

De la Grange, Johan Georg, militär. Född

d. 1 juli 1774. Föräldrar: generalmajoren *Erik Johan De la Grange* och *Elsa Maria Uggla*. — Inskrifven till sekund-korporal vid Smålands kavalleriregemente vid sex års ålder, hade De la G. inom militärståndet avancerat till öfver-adjutant och major i armén, när han 1805 deltog i fälttåget i Mecklenburg och Pommern. Följande året blef han vid Lübeck af fransmännen tillfångatagen, men utväxlad efter tio månaders fångenskap, hvarefter han 1808 tjänstgjorde som öfveradjutant och intendent vid den armékår, som under hertig Carls befäl var förlagd i och omkring hufvudstaden. När general Adlercreutz den 13 mars 1809 infann sig på slottet för att hindra Gustaf Adolfs bortresa, var De la G. en af de sex officerarna, som åtföljde Adlercreutz in i konungens rum. Då Gustaf Adolf under den ordväxling, som uppstod, rusade ur rummet och nedför en lönttrappa för att öfver borggården komma till högvakten, gensköts han i slottshvalfvet af hofjägmästaren Greiff, men höll just på att få hjälp af en af slottets vedbärare, då De la G. anlände, slog vedbäraren till marken och med Greiffs biträde uppbar konungen på hans rum. De la G. var sedan bland bevakningen och en af dem, som åkte med konungen i vagnen, när han följande natten fördes till Drottningholm. — 1810 utnämndes De la G. till landshöfding i Kalmar län och 1814 till generalintendent vid armén under fälttåget till Norge. S. å erhöll han generalmajors titel och upphöjdes 1817 i friherrligt stånd. Död d. 26 mars 1844. — Gift 1803 med *Sara Maria Linroth*, svägerska till Georg Adlersparre.

Deland, en i svenska teaterns historia välbekant släkt från Luxemburg, af hvilken följande äro de märkligaste:

1. **Deland, Louis Joseph Marie,** skådespelare,

sångare, balettmästare. Född i Stockholm d. 25 april 1772; son af *Louis Antoine Deland*, som på 1760-talet inkom till Sverige från Luxemburg och blef kammartjänare hos drottning Sofia Magdalena. — Tio år gammal, gjorde Louis D. sin debut på Bollhuset i baletten till operan »Orphée», med den framgång, att Gustaf III 1783 lät sända honom till Paris, där han uppehöll sig i flera år och erhöll undervisning i danskonsten af den berömde Gardel. Återkallad till fäderneslandet, debuterade han den 9 jan. 1792 på k. operan i »Armide» och utnämndes 1803 till andra och 1809 till första balettmästare, hvilken befattning han bekläddе till 1 april 1816 och därefter 1 juli 1818—1 febr. 1820. D. ansågs äfven som en af scenens främste på det komiska området. »Naturen hade danat honom till komiker och han behöfde härtill intet bemödande. Hans blotta utseende ägde någonting gladt och jovialiskt, samt en viss barnslig treflighet, som aldrig öfvergaf honom, icke ens i hans äldre dagar. Ehuru han hade mindre vacker sångröst, användes han mycket äfven i lyriska roller. Bland de sångpartier, i hvilka han hördes med mesta bifall, nämnas: slafhandlaren *Husca* i »Caravanen», *Räfklo* i »Målaren och modellerna», *Pierrot* i »Den talande taflan» och *Crispin* i »Den föregifna skatten» Men redan omkring fyrtionde året påkom honom en sådan minnesslöhet, att han därefter föga kunde användas som skådespelare. Död d. 15 april 1823.» Som framställare af komiska talroller excellerade D. i återgifvandet af tölpar och enfaldiga personer, t. ex. *Jabal* i »Juden» och *Niklas* i »Tanddoktorn». — Gift 1: med *Ottiliana Karolina Kuhlman* och 2: med *Maria Rebecka Rydberg*.

2. **Deland, Pierre Joseph,** skådespelare. Född

i Stockholm d. 13 dec. 1805; den föregåendes brorson. Föräldrar: violinisten vid k. hofkapellet *Jean Pierre Deland* och *Eva Magdalena Eklund*. — Den äldste af tre bröder, hvilka efter faderns död befunno sig i torftiga omständigheter, nödgades D. tidigt söka sin utkomst och anställdes vid tolf års ålder såsom tolk hos en fransk familj, hvarefter han innehade åtskilliga tjänster, dels som informator, dels som bruksbokhållare. Han var till och med någon tid underofficer vid Svea garde. 1822 inträdde han vid Svanbergska teater-

sällskapet. Redan 1833 bildade han en egen skådespelaretrupp, hvilken på sin tid räknades till Sveriges förnämsta teatersällskap. Två år därefter associerade han sig med Torsslow och arrenderade tillsammans med honom Djurgårdsteatern 1835—37. Därefter spelade han 1838—49 med sitt sällskap åter i Sveriges och Finlands förnämsta landsortsstäder. Sedan D. genom inflytandet af icke mindre sin personlighet än sitt konstnärsskap lyckats besegra universitetsfädernas i Uppsala fördomar mot teatern, fick genom hans okufliga energi universitetsstaden en väl uppförd, väl inredd och ordnad teater, hvilken af D. invigdes d. 1 dec. 1841. Hösten 1860 fick D. i uppdrag att inviga Helsingfors' nya teater. Under vistelsen i Finland erhöll han från k. teaterns d. v. chef, frih. v. Stedingk, ett smickrande anbud om engagement vid k. scenen, hvilket anbud D. jämte sin hustru antog och tillträdde d. 1 okt. 1861, då bägge gjorde sin entré uti Topelii skådespel »Efter femtio år», hvars hufvudfigur *Magnus Drakenhjelm* utgjorde måhända D:s snillrikaste skapelse. Han lämnade med sommaren 1861 sitt arrende af Djurgårdsteatern, hvilken han för egen räkning innehaft sedan 1849. Långt förut Stockholms och hela det bildade teaterälskande Sveriges förklarade gunstling, motsåg han nu ett lugn, där han, ostörd af teaterföreståndarens många bestyr, kunde låta skådespelaren obehindradt utveckla sina resurser, då efter någon tids sjuklighet döden ändade hans lif d. 13 nov. 1862. — Bland hans otaliga skapelser under ett fyrtioårigt konstnärslif må, utom förutnämnda, anföras: *Chevalier de la Rocheferrier* i »Ett parti piket», *Markisen* i »Fröken de la Seiglière», *Gaspard* i »Debutanten och hennes far», *Sven Ulfsson* i »Gustaf Vasa», *Martino* i »Strozzi och Martino», *Morbror Per, Grosshandlare Blum* i »Rosemüller och Finke», *Striding* i »Äfventyr på en fotresa», *Hummer* i »De oskiljaktige», *Slottsfogden Pedro* i »Preciosa», *Hans Styx* i »Orpheus i underjorden», *Polykarpus* i »Kronfogdarna», m. fl. — D. var som skådespelare ett snille och den ende värdige att upptaga spiran efter Lars Hjortsberg, såsom sin tids förste komiker i detta ords högre bemärkelse. Om ock den fina, företrädesvis franska, komedien var hans egentliga fält, rörde han sig med samma lätthet, samma blixtrande, omotståndliga humor inom lustspelet och var därjämte långt ifrån främmande för det allvarliga skådespelet. D. efterlämnade äfven en vacker minnesvård i »Dramatiska och musikaliska artisternas pensionsförening», hvilken, stiftad 1857, har hans energi och pekuniära uppoffringar att tacka för sin tillvaro. — Gift 1831 med *Hedvig Lovisa Charlotta De Broen* (se n:o 4), var D. fader till fru Betty Almlöf (se sid. 21.)

3. **Deland, Fredrik**, skådespelare. Född d. 1 jan. 1812; den föregående bror. — På dödsbädden hade fadern yttrat som sin sista vilja, att ingen af hans yngre söner skulle beträda skådebanan. Då han kort därefter dog, upptogs Fredrik D. af en vän i huset, hofmästaren Edlund, som lät uppfostra honom som eget barn och efter några år skaffade honom en plats vid konungens ekonomiekontor. Den medfödda lusten för teatern lät sig dock ej förkväfvas och då äfven modern aflidit 1830, lämnade D. sin befattning och ingick vid Svanbergska skådespelaresällskapet. Sedan han i fem år följt denna trupp på dess konstresor genom Sveriges landsortsstäder och därigenom tillägnat sig nödig teatervana, ingick han 1835 vid Djurgårdsteatern, som då stod under Torsslows och P. J. Delands styrelse. 1844 blef han efter Torsslow styresman för nämnda scen, hvilken han förestod till 1848, då han drog sig tillbaka till en liten egendom Aludden i Uppland, som han inköpt. Han uppträdde många gånger både på kungliga 1853—54, och på andra stockholmsteatrar samt i Göteborg, Helsingfors och Kristiana. Från 1875 spelade han sålunda på Nya teatern i Stockholm en mängd roller. Vid Holbergsjubileet 1884 visade han sig sista gången, på operan, i Peer Klockares kläder, och på en soaré den 20 april 1886 tog han som Konjander sitt sista afsked från publiken. Död i Östhammar den 11 jan. 1894. — Sitt rykte som lycklig komiker grundlade han först genom det sätt, på hvilket han återgaf *Lorenzos* roll i »Strozzi och Martino». Bland hans roller märkas för öfrigt, utom *Peer Degn* i Holbergs »Erasmus Montanus» — som han 1845 utförde på *danska*, för att originalets ton icke skulle förflyktiga genom öfversättningen — framför allt *Konjander* i »Hittebarnet», *Job Kurk* i »Rika morbror», *Magister Bläckstadius, Bautastenius* i »1846—1946», *Filman* i »Järnbäraren», *Henzelmeier* i »Fåfänga», *Markis Montefiore* i »Don Cesar de Bazano», *Pipping* i »Sodom och Gomorrha», *Hofmarskalken von Kalb* i »Kabal och kärlek», o. s. v. — »Delands konst var typisk för den gamla tidens breda, naiva, trohjärtade och tvärsäkra humor, men den var på samma gång uttryck för ett helt och hållet personligt temperament. Hans spelsätt fick sin karaktär just därigenom, att han aldrig tycktes veta af eller tänka på att han var rolig. — Det låg tanke bakom, effekten var beräknad, men ej beräknad torr och schematiskt, utan med humoristens fantasi, med rik uppfinningsförmåga och godt minne för människors yttre, för deras sätt att röra sig, att tala, att gifva uttryck åt känslor och tankar. — För brackatig, tvärsäker självbelåtenhet och bondslughet fick D. lika slående uttryck som för oförargligt godmod och naiv enfald.» — D. spelade sin glansroll, Konjander, för första gången d. 24 maj 1847. — Gift 1837 med *Emilia Widerberg*.

4. **Deland, Hedvig Lovisa Charlotta**, skådespelerska. Född d. 7 febr. 1807. Föräldrar: styresmannen för Djurgårdsteatern *Isaak de Broen* och den ansedda skådespelerskan vid nämnda teater, *Kristina Margareta Cederberg*, sedan fru *Svanberg*. — Efter att ha i en af mellersta Sveriges mest ansedda flickpensioner erhållit en särdeles vårdad upp-

fostran, ingick Charlotte De Broen vid sin styfmoders den välbekante Svanbergs teater d. 1 jan. 1831 och blef kort tid därefter gift med skådespelaren *P. J. Deland* (se D. 2.) Hon ägde ett ovanligt godt hufvud, snabb uppfattning, världsdamens belefvenhet och en fördelaktig figur, hvilka egenskaper kommo henne väl till pass i den högre komedien, som var hennes egentliga fält. På detta område måste såsom hennes utmärktaste skapelse nämnas *Cesarine* i Scribes »Kotteriet». Men äfven inom sorgespelet och farsen firade hon ej få triumfer. Bland hennes mera framstående roller böra nämnas: *Generalskan* i »Mor och son», *Griselda, Ophelia, Preciosa, Öfverstinnan Hielm* i »Efter femtio år», *Pariserpojken, Baronessan de Vaubert* i »Fröken de la Seiglière», *Lady Tartuffe, Fadette* i »Syrsan», *fru Griponia* i »Brodertvisten» o. s. v. — Lycklig på scenen, var hon lika lycklig i det enskilda och fann sin glädje icke minst uti »hemmets lilla värld» — Samtidigt med sin man engagerades hon vid k. teatern d. 1 okt. 1861. Död efter ett svårt bröstlidande i Stockholm d. 28 maj 1864.

De Laval, Carl Gustaf Patrik, ingeniör, uppfinnare, industriidkare. Född d. 9 maj 1845 å Blåsenborgs kaptensboställe i Orsa socken i Dalarna. Föräldrar: kaptenen *Patrik Jacques Ludvig De Laval* och *Johanna Elisabeth Martin*. — Släktens stamfader kom 1622 från Frankrike till Sverige, där han från simpel soldat avancerade till öfverstelöjtnant vid Smålands kavalleri, sedermera blef slottshauptman i Vadstena och adlades 1646. — De L. blef student i Uppsala 1863 och utgick 1866 från Teknologiska institutet med högsta betyg i mekaniska fackafdelningen. Efter att en kort tid ha varit anställd hos Stora Kopparbergs bergslag, for han åter till Uppsala, hvarest han 1872 förvärfvade filosofisk doktorsgrad. Åren 1872—74 var De L. ingeniör vid byggandet af svafvelsyrefabrik och kopparextraktionsverk vid Falu kopparverk, 1873—74 anlade han för egen räkning därstädes ett glasbruk, som dock måste nedläggas. Han slog sig därefter ned som privat konstruktör i Falun 1875 och var 1876—77 ingeniör vid Klosters bruk, hvarefter han begaf sig till Stockholm, där han varit sysselsatt med uppfinningar, på grund af hvilka många bolag bildats, i hvilkas styrelser den skicklige mannen haft eller har plats. — De L. uttog 1873 sitt första patent, som gällde tillgodogörande af fosforsyremalmer. Under sin anställning vid Klosters bruk uppfann han en ny silbotten för att vid bessemerblåsningen minska den uppkommande rödskörheten och en ny galvaniseringspanna, samt började experimentera med centrifugalseparatorn. År 1878 uttog han patent på en gräddskummare och följande år på den kontinuerliga centrifugalseparatorn, hvarefter han för separatortillverkning anlade en stor fabrik i Stockholm, och 1878 grundades aktiebolaget Separator, en af landets största och mest vinstgifvande affärer. De Lavals separator är världsberömd och spridd öfver, snart sagdt, hela jorden. De L. konstruerade vidare laktokriten för bestämmande af mjölkens fetthalt, emulsorn för återinförande af billigare fett i skummjölk, och den kontinuerliga kärnan. Vid denna tid grundade han också Olofströms stålpressningsfabrik i Blekinge. Bland den mångfald andra företag, som tillkommit genom hans initiativ, märkas aktiebolagen De Lavals ångturbin, glödlampfabriken Svea, Bångbro röraktiebolag och De Lavals laktator. — De L. experimenterade äfven länge med en ny ångbåtstyp, men kom icke till resultat härmed. Han öfvergick då till ångturbinen och lyckades 1892 framställa en ångmotor, som gör ända till 30,000 hvarf i minuten. Vidare har han konstruerat en explosionsfri ångpanna för mer än 100 atmosfärers tryck. Laktatorn — en fulländad komjölkningsapparat — hvarpå mycket stora förhoppningar ställdes, har icke fått någon praktisk betydelse. I lång tid har den energiske mannen sökt att ur malmer på elektrisk väg direkt uttaga metaller. Han köpte för den skull vattenfall i Norrland liksom vid Trollhättan, och 1896 bildades aktiebolaget »De Lavals elektriska smältugn», men dessa experiment ha endast bringat honom betydande ekonomiska förluster. — De L. har äfven varit verksam i det politiska lifvet. Det protektionistiska systemet har väl näppeligen haft någon mera hängifven anhängare i vårt land, och i enlighet med sin entusiastiska och storslagna naturell har han visat en sällspord offervillighet för sina idéers främjande. Meningsfrändernas tacksamhet beredde honom ock 1887 plats å vallistan till hufvudstadens Stockholmsbänk i Andra kammaren, där han ock 1888—90 hade plats, sedan majoritetens röster kasserats. Han visade sig dock i sällspord grad i saknad af parlamentariska förutsättningar, och under sitt ledamotskap af Första kammaren fr. o. m. 1894 års riksdag, såsom representant för Kopparbergs län, har han ytterligt sällan tagit till orda i kammarens debatter. — De L., som 1886 blef ledamot af Vetenskapsakademien, erhöll 1892 dess stora guldmedalj. Hedersledamot af Landtbruksakad. 1896. — Gift 1895 med *Isabel Amalia Grundal*.

1. **De la Vallée, Simon,** arkitekt. Född i Frankrike. Föräldrar: K. arkitekten *Marin de la Vallée* och *Jeanne Marisaut*. — Efter i yngre år företagna vidsträckta resor, bland annat till Syrien, Jerusalem och Persien, anställdes De la V. 1633 som arkitekt hos prins Fredrik Henrik af Oranien och inflyttande några år därefter till Sverige. Han var i maj 1637 i tjänst i Sverige hos Åke Tott som »ingenjör och byggmästare» och kom i mars 1639 i drottningens tjänst som »arkitektör och byggmästare». Han fick äfven i uppdrag att uppgöra ritningar och vidtaga förberedande anstalter för uppförandet af riddarhuset i Stockholm samt erhöll titel af k. byggmästare. Hans verksamhet blef emellertid oförmodadt afbruten. En dag mötte han på Stortorget öfversten Erik Oxenstierna af Eka och råkade med honom i en häftig ordväxling, som slutade så, att Oxenstierna drog sin värja och genomborrade De la V. hösten 1642. — Gift 1: med *Margarethe de Villers* och 2: med *Pauline De Courlas*.

2. **De la Vallée, Jean,** arkitekt. Född 1620

i Frankrike; den föregående son. — Jean De la V. ägnade sig under faderns ledning åt byggnadskonsten. Efter dennes död erhöll han anställning vid byggnadsföretag samt fick genom drottning Kristina 1645 besöka Frankrike och Italien. Han återkom 1650 och gjorde från nästa år tjänst som »k. architectus». I verkligheten var hans befattning dock en öfverintendents, och i denna egenskap stadfästades han af Carl X Gustaf. D. lämnade bl. a. ritningar till Katarina kyrka, grundlagd 1656, och Hedvig Eleonora kyrka, grundlagd 1658, samt till riddarhuset 1660, hvilket då uppförts endast ett stycke öfver grunden. D. hade en mängd beställningar från privatpersoner. För Magnus Gabriel De la Gardie ombyggde han Ekholmen, Karlberg och Venngarn och nybyggde Höjentorp, Kägleholm och Mariedal. För Gustaf Bonde byggde han ett palats, nuv. rådhuset i Stockholm. Han har också byggt Wrangelska palatset, nu statskontoret, Ebba Brahes palats — vid Götgatan — o. s. v. — D. var en representant för den äldre franska barocken. Hans kyrkor äro af djärf anläggning, men en viss tyngd och enformighet vidlåta hans slottsbyggnader. — Befordrad 1671 till borgmästare och preses i Åmbets- och byggnadskollegium, erhöll han 1680 titel och värdighet af »hof och stadsarkitekt» och upphöjdes 1692 i adligt stånd, ehuru adelsbrefvet aldrig under hans lifstid blef utskrifvet. Han afgick 1686 från arkitektbefattningen, men innehade borgmästaresysslan till sin död. Redan 1653 hade han erhållit en mera reel belöning, i det åt honom öfverlåts en kronans tomt vid Ladugårdslandsviken (sedermera Fredrikshof), med tillåtelse att där »bygga värdshus och anställa allehanda lustspel och tidsfördrif till loflig recreation; icke allenast sådant, som här förut brukats, såsom bollhus, klot- och trycktaffelspel, utan ock det han på främmande orter hade sett eller själf kunnat inventera». Död i Stockholm d. 12 mars 1696. — Gift med *Anna Maria Böös*.

3. **De la Vallée, Kristoffer,** arkitekt, ingenjör. Född i Stockholm 1661; den föregående son. — Liksom far och far före honom, studerade Kristoffer De la V. byggnadskonsten och företog för sina studier vidsträckta utländska resor, under hvilka han 1685 ingick som ingenjör i venetiansk tjänst. I denna egenskap deltog han under fältmarskalken von Königsmarck i fälttåget till Grekland och utmärkte sig vid flera tillfällen, särdeles vid eröfringen af det starka fästet Nauplia di Romania. — Återkommen till Sverige, utnämndes han, som 1681 blifvit konduktör-löjtnant, 1689 till kapten-ingeniör i Wismar och tio år därefter till general-kvartermästare-löjtnant i Narva, där han dog under belägringen 1700. Adlad 1692. — Ogift.

Deléen, Carl Erik, boktryckare, lexikograf.

Född d. 2 jan. 1767. — Upptagen vid unga år af stadsadvokaten Benjamin Deléen som eget barn, erhöll han af denne välgörare både ett namn och vid hans död en liten förmögenhet. — 1782 inskrefs D. vid Uppsala universitet som student. Efter slutad jur. kurs ingick han 1788 i Svea hofrätt som e. o. notarie, en anställning, hvarmed hans ämbetsmannabana både började och slutade. — Sedan han 1796 i Stockholm öppnat den ända till 1896 existerande Deléenska bokhandeln, förenade han därmed 1799 ett boktryckeri, som utvidgades så, att D. i början af förra århundradet var Sveriges förnämsta boktryckare. Härjämte sysselsatte han sig flitigt med författareskap, särskildt på lexikografiens område, och utgaf en mängd goda ordböcker, såsom: *Engelskt och Svenskt Lexikon* 1806, *Franskt och Svenskt Lexikon* 1814, *Svenskt och Engelskt Handlexikon* 1829, *Ordbok i Fabelläran eller Allmän Mythologi* 1831, *Tysk och Svensk Ordbok* 1836 m. fl. Han har äfven öfversatt många Svedenborgs skrifter och omfattade dennes läror med värme och öfvertygelse. D. råkade på ålderdomen i ekonomiskt obestånd och fick understöd af enskilda samfund samt årspension af allmänna medel. — Från omkring 1800 till och med 1829 var han Svenska akademiens boktryckare och genomförde i akademiens handlingar det nya stafningssättet. Men D., som var en sträng logiker och särdeles skicklig i modersmålet, stannade icke härvid utan tog också bort många oegentligheter och oriktigheter i handlingarna. Att han miste anställningen som akademiens boktryckare lär ha berott på, att han inlät sig i tvist med akademiens sekreterare, Franzén, om användandet af en poetisk bild. — Död i Stockholm d. 17 mars 1850. Gift 1: 1794 med *Johanna Maria Smedbery* och 2: 1827 med *Anna Elisabet Ekman*.

Delldén, Carl Olof, universitetslärare, rättslärd.

Född i Arnäs socken i Ångermanland d. 4 april 1800. — D. blef student i Uppsala 1816, promoverades 1821 till filosofie doktor och fästes följande året vid universitetet såsom docent i praktisk filosofi. Under sin docenttid ägnade han sig med allvar åt lagfarenheten, blef 1827 juris doktor och utnämndes några dagar därefter till adjunkt i juridiska fakulteten. Sedan han under flera läseterminer förestått professuren såväl inom den filosofiska som juridiska fakulteten, erhöll han 1844 den nyinrättade lärostolen i svensk statsrätt, kyrko- samt krigslagfarenhet och folkrätt, hvilken plats han innehade till sin död d. 10 juni 1854. Som universitetslärare ådagalade D. mycket nit, men förirrade sig i ett formalistiskt analyserande. — Utom åtskilliga akademiska disputationer och uppsatser i tidskrifterna Svea, Svenska litteraturföreningens tidning och Juridiskt arkiv, författade han: *Försök till granskning af lagkomiténs förslag till handelsbalk* 1830, *Om svenska näringarnas tillstånd och brister* 1835, *Rättegångssättet i Sverige* 1842 m. m. Nära anhörig, systerson, och lärjunge till Biberg, redigerade och utgaf D. efter dennes död hans »Samlade skrifter», 3 delar 1828—30.

Dente, Josef Gottlieb, musiker. Föräldrar: musikdirektören vid

Första lifgrenadierregementet *Josef Dente* och *Katarina Westholm*. Född i Stockholm d. 23 jan. 1838. D. studerade harmoni och komposition för Winge och Frans Berwald, violin för d'Aubert och sedermera i Bruxelles för Léonard, samt konserterade i Skandinavien. Han blef 1853 violinist i hofkapellet i Stockholm, sångrepetitör 1861, konsertmästare 1868 och kapellmästare 1872 samt var 1879—85 kapellets förste chef, efter Normans död. 1885 drog han sig tillbaka med pension. 1882 blef D. lärare vid musikkonservatoriet i komposition och instrumentering. 1870 ledamot af Musik. akademien. D. har komponerat sånger, operetten *I Marocko*, gifven första gången 1866, en symfoni, konsertuvertyr, violinkonsert, kammarmusik, m. m. — Ogift.

Desideria, drottning, *Eugénie Bernhardine Désirée*, konung *Carl XIV Johans* drottning, var född d. 8 nov. 1777 och dotter till en rik köpman och bankir i Marseille, *Clary*, och hans hustru i andra giftet vicomtesse *Somis*. — Sedan hon genom döden förlorat sin far, erhöll hon ett hem hos sin äldre syster Julie, förmäld med Joseph Bonaparte, hvilken 1797 blef republikens ambassadör i Rom. Joseph åtföljdes under resorna i Italien ofta af den unge general Duphot, med hvilken Désirée trolofvades. Dagen för bröllopet var redan utsatt, d. 30 dec. 1797, men genom ett upplopp i Rom kommo den påfliga regeringens trupper och italienska revolutionärer i strid med hvarandra i själfva franska ambassadhotellet, och Duphot stupade, kvällen före bröllopsdagen. Joseph lämnade nu Rom och bodde därefter i Paris. General Bernadotte, som umgicks i familjen, gjorde där Désirée C:s bekantskap, och det dröjde ej länge, förrän bekantskapen förvandlades till ömsesidig kärlek. Joseph gynnade deras böjelse samt utverkade sin svärmoders bifall till föreningen. I hans hotell vid rue du Rocher i Paris firades deras bröllop d. 16 aug. 1798. — Omkring fyra månader efter det Carl Johan som tronföljare satte sin fot på svensk jord, anlände hans gemål D. med deras son till det nya fäderneslandet. Hon anlände till Stockholm d. 9 jan. 1811. Emellertid yppade sig kort efter kronprinsessans ankomst något missförstånd mellan det gamla och unga hofvet. Och då Carl Johan hade både politiska och enskilda fördelar att bevaka i sitt gamla fädernesland, kommo makarna öfverens om, att kronprinsessan skulle tills vidare återvända till Paris. Detta skedde, hvarefter D. ej återsåg Sverige förrän 1823, då hon hit åtföljde sin blifvande svärdotter, prinsessan Josefine af Leuchtenberg. Drottningen krönte d. 21 aug. 1829. Sedan D. som drottning beträdt den Skandinaviska halfön, lämnade hon aldrig dess jord. — Den 8 mars 1844 beröfvade döden henne den gemål, vid hvars öden hon nära ett halft århundrade varit fäst, men ännu flera familjesorger återstodo, innan hon själf fick följa befriaren: hon måste efter hvartannat se både sin son, sonson och sonsonson nedstiga i grafven. Slutligen randades äfven för henne förlossningens timme och hon bortgick d. 17 dec. 1860. D. var sin make under deras yngre dagar till stor nytta. Det var för Désirées skull, som Napoleon, när han gjort sig till förste konsul, lät Joseph förmå sig att utstryka Bernadotte från de deporterades lista. Josephs maka och svägerska hörde till Napoleons käraste umgänge, när han stiftat ett hof, och Bernadotte hade säkert sin maka att tacka för många af sina upphöjelser. — Drottning Desideria hade eget palats i Paris. Våren 1814 fick hon återse sin gemål, när han vistades där som en af de mot Napoleon förbundna makternas härförare. Under den »första restaurationen» kom för henne en sorglig tid i egenskap af »uppkomling» och Bernadottes maka. Men efter »de hundra dagarna» 1815 blef hennes ställning bättre. Desideria ansträngde sig mycket för att hos kung Ludvig skaffa lindring i sin systers och svågers, Julies och Josephs sorgliga öde. — Hennes återkomst till Sverige väckte åtskillig öfverraskning. Hennes lif i Stockholm var tillbakadraget och ensamt, men hon tog rätt mycket del af Sveriges historia och litteratur och utöfvade i tysthet välgörenhet. Hennes sed att göra natten till dag och tvärtom samt att alltid komma för sent på teatern, o. s. v., var mera känd än hennes personliga älskvärdhet.

Desprez, Jean-Louis, dekorationsmålare, arkitekt, etsare och gravör. — Född i staden Auxerre (Bourgogne) Frankrike, 1737. — D. studerade till arkitekt och vann 1770 stora priset i Académie d architecture i Paris. Han var då »professeur de dessin à l'école royale militaire». Sedermera fick han understöd af franska konstakademien, gjorde flera resor i Italien och lämnade teckningar till praktverket »Voyage pittoresque de Naples et de Sicile» 1781—86. Då Gustaf III på sin italienska resa gjorde hans bekantskap, var han associerad med Piranesi. Om förloppet vid denna bekantskap gick på sin tid följande historia. Då konungen en dag besökte S:t Peterskyrkan, ställde sig D. i hans väg med ett stort papper, hvarpå han syntes begynna en teckning af kyrkans inre. Konungen varseblef den flitige konstnären, stannade ett ögonblick och kastade ögonen på hans utkast, hvarefter han fortsatte sin vandring uppåt kupolen. D. borttog kritbeläggningen, under hvilken den redan färdiga teckningen var dold, och när konungen efter ett par timmar återkom, fann han till sin häpnad den mästerliga målningen redan fulländad. — Genom Sergel afslöts i april 1784 kontrakt med D. på två år, enligt hvilket han skulle förestå dekorationsväsendet vid operan i Stockholm. D. kom hit våren s. å. och gjorde först en resa i Finland och svenska skärgården för att studera naturen. Hans första arbete var dekorationerna till »Gustaf Vasa», hvilka voro af epokgörande betydelse. I sept. 1786 förlängdes hans kontrakt på 12 år. På grund af teaterns svåra penningförhållanden kom D., som själf hade stor lön, icke att göra så mycken nytta han kunnat. Men han gjorde

dock för k. teatern utkast till och utförde delvis dekorationerna till »Gustaf Vasa», 11 st., »Gustaf Adolf och Ebba Brahe», 3 st., »Drottning Kristina», 2 st., »Electra», 2 st., »Armide», 3 st., »Cora och Alonzo», 1 st., »Frigga», 2 st., »Orpheus och Eurydice», 2 st. och »Dido och Aeneas», 13 st. — Utrustad med en ypperlig fantasi, stor smak och lika outtömlig i uppfinning, som säker vid beräkning af perspektiv och ljuseffekt, var D. i sitt fack en stjärna af första ordningen. Af hans teaterarbeten ansågos dekorationerna till »Gustaf Vasa» och »Armide» som de förnämsta. Likaså skattades hans bägge historiemålningar, *Slaget vid Hogland* (på Rosersberg) och *Striden mellan krotoniaterna och sybariterna* (nu i Nationalmuseum) af samtiden ganska högt, ehuru de i alla afseenden stå långt under hans dekorativa verk. Hans egentliga yrke var eljest arkitekturen och med samma lätthet, hvarmed han komponerade för teatern, målade stora historiska oljetaflor, gouacher och akvareller samt etsade vyer och tecknade och etsade snillrika karikatyrer, uttänkte och ritade han en otalig mängd projekt till större och mindre byggnader, däraf åtskilligt kom till utförande vid Drottningholm och Haga, däribland början till det stora slott, hvartill grundläggningsruinerna ännu på sistnämnda ställe ses, men hvars fortsättning omintetgjordes af 1788 års fredsbrott. Sistnämnda år förordnades D. att vara konungens förste arkitekt och skildes tre år därefter från teatern, utom det att han ännu någon gång användes för att komponera skisser. D:s största byggnadsverk är orangeribyggnaden i Uppsala, börjad 1787 och invigd på 100:e årsdagen af Linnés födelse, d. 13 maj 1807. Gustaf IV Adolf, för hvilken D. sedan 1791 varit lärare i teckning, stadfäste honom 1799 i hans egenskap af konungens förste arkitekt. — Som arkitekt hyste D. förkärlek för antika former, och han har i lång tid haft stort inflytande på Sveriges byggnadskonst. Hans lärjungar utvecklade dock endast den sämre »torra» sidan af hans konstnärsskap, »ladu»- och »kasärnstilen». — D:s burleska, cyniska kompositioner, *Promotion médicale* och *Indulgence plenière*, graverade af J. F. Martin, — hvilken äfven graverat »Slaget vid Hogland» — äro väl bekanta för kopparstickssamlare. Andra af hans kompositioner ha graverats af Beskow, G. Hensigen m. fl. Vid Gustaf III:s död anslogs åt honom ett årligt underhåll af tusen riksdaler specie, hvilket rikets ständer nedsatte till samma summa i riksgäldsmynt. Hans inkomster blefvo också alltmer otillräckliga, ehuru han sökte, så godt han kunde, genom meddelande af undervisning åt elever i målning, förbättra sin ställning. Slutligen nedrefs den del af arsenalsbyggnaden, som han hyresfritt bebodde, utan att han erhöll någon motsvarande ersättning. Sålunda år från år bragt i allt större trångmål, afled han d. 18 mars 1804, en af de många, hvilkas sol med Gustaf III:s död för alltid gömde sig i molnen. — Gift med *Anna Vermale*, som likväl aldrig åtföljde sin man till Sverige.

1. **De Wahl, Oskar**, musiker, tonsättare. Född

d. 7 aug. 1832 vid Skokloster. Föräldrar: klockaren *Johan De Wahl* och *Kristina Adamson*. — Efter att ha genomgått Musikaliska akademien och där aflagt musikdirektörsexamen 1854, nedsatte han sig såsom lärare i pianospelning i Stockholm och fortfor därmed till 1858, då han anställdes som orkesteranförare vid Södra teatern. Här utvecklade han under flera år en förtjänstfull verksamhet, ej blott som skicklig dirigent, utan äfven såsom synnerligt populär tonsättare. Med hösten 1871 öfvergick D. till Mindre teatern och tjänstgjorde där till sin död. — Utrustad med stor musikalisk begåfning och ovanlig arbetsförmåga, har han komponerat musiken till en hel mängd kupletter och arrangerat musiken till omkring tvåhundra teaterstycken, hvaribland de bekanta Offenbachsoperetterna. Inom hufvudstadens glada ordenssällskaper har han lämnat många minnen af sin musikaliska talang och var i dessa gillen en lika mycket anlitad som tjänstvillig sång- och orkesteranförare. Öfveransträngning undergräfde hans hälsa och slöt hans lif d. 29 april 1873. — Gift 1867 med *Anna Lundström* (se nedan).

2. **De Wahl, Anna**, f. *Lundström*. Född i

Roslagen d. 25 maj 1844. Föräldrar: kyrkvakten i Adolf Fredriks kyrka i Stockholm *Anders Lundström* o. *Johanna Pousette*. Barnet upptogs som addoptivdotter af en släkting, båtsman Frimodig i Roslagen. Vid 11 års ålder kom Anna Lundström till Selinderska elevteatern och hade till 1866 anställning därstädes. Hon var sedan 1866—72 vid Södra teatern och spelade åren 1872—84 omväxlande vid Mindre, Södra och Nya teatrarna i Stockholm och vid Nya teatern i Göteborg. Följande spelår, 1884—85 uppträdde fru De W. på Svenska teatern i Helsingfors och var 1886—87 vid Vasateatern i Stockholm. Fru De W. var en utmärkt operettsångerska med vacker röst och ett synnerligen lifligt och graciöst spel. Bland hennes roller märkas: *Maria* i »Den ondes besegrare», *Fragoletto* i »Frihetsbröderna», *Stina* i »Nerkingarna», *Bronislawa* i »Tiggarstudenten» — ett af de många partier, hvari hon formligen tjusade publiken — *Vanda* i »Storhertiginnan», *Lärkan*, *Mjölksurran*, *Théblomma*, *Giroflé-Girofla*, *Amor* i »Orfeus i underjorden», *Lilla hertigen*, *Lilla frun*, *Serpolette*, i »Cornevilles klockor». — Död d. 18 maj 1889.

3. **De Wahl, Anders**, skådespelare; de två föreg.

son. Född i Stockholm d. 9 febr. 1869. Elev vid Dramatiska teatern 1889—91, var den unge De W. hos Lindberg 1891—92 och har sedan haft engagemang hos Albert Ranft. — »Med Fredriksson hade realismen gjort sitt inträde på den svenska scenen, har det blifvit sagdt. I så fall kom den för andra gången med Hillberg — och hvarför ej för tredje gången i herr De Wahls första uppträdanden,

här, då han spelade i *Tofslärkan* och *Andras affärer?*» Redan vid mycket unga år blef De W. publikens gunstling genom det enkla, naturliga och hjärtevinnande sätt, hvarpå han utförde en del ynglingaroller, särskildt sådana af humoristiskt slag. Hans *Wille* i det af honom själf skrifna proverbet »För tidigt», *Axel Nordin* i »Andras affärer», och *Olof* i »Per Olsson och hans käring» voro alla fullödiga prestationer. De W., som är i besittning af stor mångsidighet, är icke desto mindre framstående i allvarliga saker, särskildt sådana där han får gifva uttryck åt en lyrisk stämning. Sålunda har han, oaktadt sin ungdom, uppburit hufvudrollerna i så kräfvande stycken som Strindbergs »Erik XIV» och »Folkungasagan». Bland hans roller märkas för öfrigt, utom de förut nämnda, *Sanne* i »Ett handelshus», *Paul* i »Tofslärkan», *Karudatta* i »Vasantasena», *Hans* i »Ungdom», *Maximilian* i »Giboyers son», *Kramer* i »Sodoms undergång», *Hefferdink* i »Hemmet», *Lill-Klas* i »Stor-Klas och Lill-Klas», titelrollen i »Mäster Olof», *Håkon* i »Kungsämnena», *Prins Erik* i »Gustaf Vasa», *Sang* i »Over Evne», *Lycko-Per* i »Lycko-Pers resa», *Paul Lange* i Björnsons »Paul Lange och Tora Parsberg. De mest framträdande egenskaperna i De Wahls konstnärskap äro hans djupa känsloglöd och framställningens medryckande energi, hvilken stundom stegras, så att framställningens skönhet lider häraf. De W. har oafbrutet gått framåt, har vuxit i och med rollernas betydelse. — Ogift.

Dickson, en skotsk släkt från Kelso. En af familjens medlemmar, *James Dickson*, bosatte sig på 1770-talet i Montrose på Skottlands ostkust. Tvenne af hans söner öfverflyttade i början af 1800-talet till Göteborg och grundade där den stora handelsfirman *James Dickson & C:o*. Släkten har sedan dess räknats till de främsta inom Göteborgs köpmansaristokrati och dessutom gjort sig känd för sin frikostighet för filantropiska och vetenskapliga ändamål.

1. **Dickson, Robert,** köpman, donator. Född 1782 i Montrose i Skotland och son af förenämnde *James Dickson* och *Christian Murie*. — Vid tjugu års ålder inflyttade Robert D. till Sverige och nedsatte sig som köpman i Göteborg. Förluster och motgångar nödgade honom likväl att upphöra med handeln i eget namn och sedermera ingå bolag med sin yngre bror James, som ankommit till Göteborg 1809 och där redan grundat den aktade handelsfirman James Dickson & C:o. Härunder förvärfvade han sig en kolossal rikedom, af hvilken han gjorde det ädlaste bruk. Efter att under lifstiden ha utöfvat en välgörenhet, hvars storartade omfattning, i följd af hans blygsamhet och motvilja mot all slags offentlighet, icke låter sig beräknas, skänkte han, dels i lifstiden, dels vid sin död, 320,000 riksdaler till arbetarebostäder i Göteborg och 40,000 riksdaler till stipendier vid rikets båda universitet. Åt den första af dessa donationer har det samhälle, som i första rummet däraf får skörda nyttan, gifvit namnet »Robert Dicksons stiftelse». Död i Göteborg den 9 dec. 1858. — Gift 1809 med *Vilhelmina Charlotta Bratt* i hennes andra gifte.

2. **Dickson, Charles,** läkare, filantrop, politiker. Född i Göteborg d. 28 jan. 1814; den föregående son. — D. blef student i Uppsala 1830, och medicine doktor därstädes 1837. S. å. företog han en vetenskaplig resa genom Tyskland, Schweiz, Frankrike och England och besökte därunder de förnämsta medicinska läroanstalter i dessa länder. Efter sin återkomst till fäderneslandet 1840 förordnades han till bataljonsläkare vid Göta artilleriregemente, från hvilken befattning han på egen begäran erhöll afsked 1845. Han upphörde 1858 äfven med sin enskilda praktik. D. har utöfvat en betydande och nyttig verksamhet i det allmännas tjänst. Han var 1848—64 ledamot af fattigvårdsstyrelsen i Göteborg och i många år dess ordf., 1867—72 ordf. i folkskolestyrelsen och valdes 1863 till stadsfullmäktig. 1867—72 satt han i Första kammaren som ombud för Göteborgs och Bohuslän, men förflyttades från och med 1873 som ombud för Göteborgs stad till Andra kammaren, som han tillhörde till 1886, då han åter utsågs till ledamot af Första kammaren, denna gång som ombud för Göteborgs stad, hvilket uppdrag han beklädde till och med 1895 års riksdag. I Andra kammaren var han en af »intelligensens» ledare och en af landtmannapartiets mest utpräglade motståndare samt hölls med anledning häraf utestängd från utskottsarbetet. Första kammaren insatte honom däremot under hans första period i konstitutionsutskottet, men under den andra vållade hans utpräglade frihandelsvänliga åsikter ett afgjordt svalg mellan honom och majoriteten och beredde honom plats i »ledighetskommittén». I politisk mening var han starkt konservativ. Lifligt intresserad af filantropiska sträfvanden, deltog han 1856 i en välgörenhetskongress i Bruxelles och anordnade följande år en dylik i Stockholm. 1862 deltog han på regeringens uppdrag i kongressen »för de sociala vetenskapernas utveckling» i London och 1867 i Pariskongressen för förbättrande af arbetsklassens ställning. Han afgaf därvid på franska en berättelse om de arbetande klassernas ställning i Norden. Han blef s. å. ledamot af kommittén för utarbetande af ny fattigvårdslag. 1859—68 var han sekreterare i Göteborgs Vet.- och Vitt.-samhälle. — Gift 1843 med *Eva Amalia Ekström*. Hans son, *Robert*, f. 1843, landshöfding i Malmöhus län, är fr. o. m. 1892 ledamot af riksdagens Första kammare.

3. **Dickson, James,** köpman, donator. Född i Montrose i Skottland d. 3 febr. 1784. Bror till D. 1. — I likhet med Robert öfverflyttade James D. till Sverige och nedsatte sig i Göteborg, där han 1809 grundade den stora handelsfirman James Dickson & C:o. Han samlade under en lång och verksam lefnad en högst betydlig förmögenhet, af

hvilken en del vid hans frånfälle fanns anslagen till allmännyttiga ändamål. Den mest storartade af hans stiftelser var en donation af etthundratusen riksdaler till fond för uppbyggande af arbetarebostäder, af hvilka många äro uppförda i stadsdelen Västra Haga i Göteborg. På grund af det välgörande inflytande, som snygga och sunda bostäder hafva på invånarnas sedlighet och ordningssinne, har denna donation blifvit en af de mest välsignelsebringande i vårt land. — James D., som bar titel af kommerseråd, afled i Göteborg d. 17 nov. 1855. — Gift 1814 med *Margareta Eleonora Bagge.*

4. **Dickson, James,** köpman, filantrop. Född i Göteborg d. 17 sept. 1815; den föregåendes son. — Efter privat undervisning i hemmet intogs D. vid tolf års ålder på Göteborgs handelsinstitut, där han studerade till 1831, då han i Uppsala aflade studentexamen. Efter tvenne års akademiska studier ingick han 1833 på faderns kontor i Göteborg och arbetade där till 1837, då han antog en likartad anställning på ett större handelskontor i London. Antagen 1840 till bolagsman i firman James Dickson & C:o, fortfor han att vara bosatt i London till 1847, då han återvände till sin födelsestad, till hvars kommersiella och kommunala utveckling han sedan dess på det kraftigaste och mest oegennyttiga sätt bidragit. 1858 öfvertog han efter farbroderns död chefskapet för firman. Ägare af en furstlig förmögenhet, utöfvade James D. den mest storartade frikostighet i alla riktningar. Göteborgs sjukhem, stadens småbarnsskolor, praktiska hushållsskolan, elementarläroverket för flickor och en mängd andra gagneliga inrättningar fingo af honom mottaga stora summor, antingen för en gång eller i form af årliga bidrag. Yngre vetenskapsmän, konstnärer, studerande och yrkesmän hade mångfaldiga gånger honom att tacka för sin fortkomst. Föräldralösa eller eljest fattiga barn blefvo till stort antal uppfostrade på hans bekostnad och otaliga nödlidande genom honom hulpne — och detta på ett så grannlaga och obemärkt sätt, att det oftast blott var gåfvans ansenliga belopp, som lät ana den okända handen, från hvilken hon kommit. Äfven på hans personliga verksamhet ställde det samhälle, han tillhört, stora anspråk, och han var ständigt öfverhopad med kommunala förtroendeuppdrag, ledamot- och ordförandeskap i en mängd kommittéer och styrelser. Död d. 14 nov. 1885. D. donerade i sitt testamente 630,000 kr. till åtskilliga inrättningar, såsom Praktiska hushållsskolan i Göteborg, sjukhuset för obotliga därstädes, ett fattighus i Örgryte, Chalmerska läroverket, Göteborgs Vet.- och Vitt.-samhälle, o. s. v. — Gift 1843 med *Eleonora Willerding.*

5. **Dickson, Oskar,** affärsman, mecenat. Född i Göteborg d. 2 dec. 1823; den föregåendes bror. — Efter fulländad uppfostran, dels vid Göteborgs handelsinstitut, dels vid handelsakademien i Lübeck, tog han 1841 plats på James Dickson & C:s kontor i Göteborg och 1846 på Dickson Brothers & C:s kontor i London. 1847 blef han disponent för familjens stora egendomar i Norrland, hvarifrån så stora summor inflöto. Han blef sedermera 1850 bolagsman i firman och bosatte sig 1855 i Göteborg, där han verkade till sin död. Han var 1866 ledamot af kommittén för skandinaviska utställningen i Stockholm, 1867 af kommittén för Parisexpositionen och 1877 af »växelkommittén». För sina frikostiga understöd åt vetenskapliga och konstnärliga sträfvanden rönte han många utmärkelser. Sålunda valdes han 1875 till hedersjuryman vid geografiska kongressen i Paris och blef s. å. ledamot af Royal Geogr. Soc. i London, 1875 hedersledamot af Fysiografiska sällskapet i Lund, 1876 af Vetenskapssocieteten i Uppsala och 1877 af Vet. och Vitt.-samhället i Göteborg samt 1878 ledamot af Vetenskapsakademien. 1877 kallades D. till fil. hedersdoktor vid Uppsala universitets jubelfest, 1880 till hedersledamot af örlogsmannasällskapet och 1897 till ledamot af landtbruksakademien. Han adlades 1880 och upphöjdes 1885 i friherrligt stånd. — Oskar Dicksons namn är oupplösligt förenadt med Nordenskiöldska expeditionerna, i det att han till största delen bekostade upptäcktsfärderna 1868, 1870, 1872 och 1875 och jämte kung Oscar och Sibiriakov den stora Vegafärden 1878. Han understödde sedermera Nordenskiöld på den andra Grönlandsfärden 1883 och bekostade till stor del Andrées polarexpedition i ballong. Till S. Berggrens resor på Nya Zeeland 1873—75 lämnade han understöd, bidrog till dansken Hovgaards expedition till Kariska hafvet 1882—83, och ville understödja Frithiof Nansens »Fram»-expedition, hvilket anbud kom stortinget att votera det felande beloppet. D. har vidare bekostat G. Nordenskiölds resa till Spetsbergen, den De Geerska geologiska expeditionen till samma land och Otto Nordenskjölds expedition till Patagonien och Eldslandet, liksom han betalade halfva kostnaderna för undsättningsexpeditionen 1894 till Björling och Kallstenius. År 1873 lämnade D. grundkapitalet till Hazelius nordiskt-etnografiska samlingar. Han var äfven varmt intresserad af fiskerinäring och landtbruk samt utvecklade den af honom inköpta egendomen Almnäs invid Hjo till ett mönstergods. I det politiska lifvet deltog ej D. rent personligt, men har vid ett par tillfällen indirekt kommit att utöfva inflytande å detsamma. Det påstås nämligen vara han, som lyckades öfvertyga Carl XV om, att den allmänna opinionen 1865 bestämdt fordrade representationsförslagets antagande, hvarefter konungen började att personligen besjälas af större ifver för detsamma, och D. tog också initiativet till de reformdeputationer, som med Göteborg till centralpunkt uppsändes från skilda orter att verka för förslagets framgång och i icke oväsentlig grad anses bidragit till dess seger. Liksom flertalet af släkten frihandlare, var D. på äldre dagar verksam i tullstriden, liksom rösträttsrörelsen af honom åtnjöt ekonomiskt understöd. — Död å Almnäs

d. 6 juni 1897. — Gift 1857 med grefvinnan *Marika Julia von Rosen*, dotter af järnvägsbyggaren grefve A. E. von Rosen.

Didron, Johan Fredrik, krigare, politiker. Född den 6 mars 1686. Föräldrar: kaptenen *Anton Didron* och *Magdalena von Hackeborn*. I enlighet med släktens traditioner ägnade sig D. åt den militära banan, deltog i Carl XII:s krig och blef stabsadjutant åt general Dücker 1718. Följande år utnämnd till öfverste i armén, hugnades han med chefskapet för Västgöta-Dals regemente 1732 och för Dalregementet 1735 samt upphöjdes s. å. i friherrligt stånd. — D. var äfven en ifrig och slagfärdig deltagare i tidens riksdagsstrider och vid flera riksdagar medlem af sekreta utskottet. Han tillhörde konung Fredriks vänner och var en af de få af Hattpartiets motståndare, som vid 1738 och 1740 års riksdagar höllo detsamma stången och med kraft motsatte sig det äfventyrliga och lättsinnigt började kriget mot Ryssland. Han kunde emellertid mot den starka krigsstämningen ej hindra dess utbrott och D., som 1740 blifvit öfverste för Västgöta kavalleri och 1741 generalmajor, hade att göra sin anpart för att bringa detsamma till lyckligt slut. Tyvärr visade han icke på långt när samma behjärtenhet å det militära stridsfältet som å det parlamentariska, utan tillhörde de officerare, som ständigt påyrkade återtåg, för att »konservera armén». Riksens ständer, hvilka ej funno sig nöjda med detta sätt att föra krig, ställde honom 1743 jämte andra officerare till rätta inför en parlamentarisk kommission, hvilken dömde honom förlustig ett helt års lön. Detta hindrade icke, att D. 1746 nådde generallöjtnants värdighet. — D., som afled d. 31 aug. 1747, var sedan 1728 gift med *Anna Fredrika von Schantz*.

Diedrichson, Georg Fredrik, köpman, donator.

Född d. 22 juli 1730, ägnade sig D. åt handeln och var å 1780-talet en ansedd köpman i Stockholm. Han blef 1800 ledamot af generaldiskontkontorets direktion och 1801 led. af direktionen för Borgerskapets gubbhus. Det blef ock genom sina frikostiga donationer till sistnämnda institution, han förnämligast kom att göra sig förtjänt af eftervärldens hågkomst. — D., som afled barnlös d. 7 april 1807 och redan under sin lifstid gjort frikostiga donationer till välgörande ändamål, förordnade nämligen i sitt testamente, att en af honom helt innehafd malmgård å Södermalm skulle efter hans hustrus död tillfalla Borgerskapets gubbhus. Om donationens värde kan man göra sig en föreställning af den omständigheten, att från området sedan afstyckats och sålts mark, dels till Münchens bryggeriaktiebolag, dels till Stockholms stad för flera hundra tusen kronor och att efterhand nog yttermera sexsiffriga tal komma att inflyta. D:s byst är upprest i nedre börssalen i Stockholm. — Gift 1782 med *Helena Haffenberg*.

Dieterich, Udo Waldemar, filolog, författare. Född d. 2 sept. 1803 i Zehden i Neumarkt

(Preussen), där fadern var kyrkoherde. — Efter idkade elementarstudier blef D. student i Greifswald 1824, men begaf sig inom kort till Sverige, där han i aug 1826 erhöll anställning som subrektor vid tyska skolan i Stockholm, där han 1851 blef rektor. Han undfick 1856 titel af professor och afled i Stockholm d. 19 maj 1865. — D. införlifvade sig tidigt med sitt nya fädernesland hvars vetenskapliga och litterära företeelser af honom alltid följdes med intresse. I synnerhet intresserade honom svenska språket, åt hvilket han ägnade grundliga studier och som han genom utgifna arbeten sökte göra bekant bland sina tyska landsmän. — Hans skrifter äro: *Ausführliche schwedische Grammatik* etc. 1839, *Runen-Sprach-Schatz oder Wörterbuch über die ältesten Sprachendenkmale Scandinaviens* etc. 1844, *Svensk Språklära* 1850, *Tyska Språkets uttal* etc. 1861 m. fl. Han har äfven öfversatt till tyskan Oscar I:s arbeten: »Om straff och straffanstalter» och »Om fälttjänsten»; ett urval af svensk lyrik under titel: »Maiblumen des jungen Skandinaviens» 1843, m. m. — Gift med *Maria Magdalena Kullman*.

Dietrichson, Lorentz Henrik Segelcke,

estetiker, konstkritiker, skriftställare. Född d. 1 jan. 1834 i Bergen i Norge. Föräldrar: bankbokhållaren *Fredrik Dietrichson* och *Marie Dahl*. — Vid universitetet i Kristiania, där D. inskrefs som student 1853, studerade han ett par år teologi, men ägnade sig sedan åt språk och estetik och innehade 1858 andra förslagsrummet till adjunktsbefattningen i nordisk litteratur. Förbigången vid utnämningen, öfverflyttade han följande året till Uppsala, där han, på kallelse af professor B. E. Malmström, förordnades till docent i förenämnda läroämne 1861. Återkommen från en längre studieresa 1862—65 till Tyskland och Italien, anställdes han 1866 som amanuens vid Nationalmuseum i Stockholm och förordnades 1867 till lärare i konsthistoria vid Fria konsternas akademi. Sistnämnda år företog han åter en resa genom Tyskland och Frankrike och utnämndes 1868 till ordinarie innehafvare af den lärareplats han i konstakademien förestått samt erhöll 1869 titel af e. o. professor. Efter att 1868—69 såsom enskild lärare ha handledt kronprinsessan Lovisa i dansk litteratur och historia, anträdde han sistnämnda år ånyo en studieresa, som, fortsatt äfven under året 1870, sträckte sig genom Tyskland, Ungern, Turkiet, Mindre Asien och Grekland till Italien, Sicilien och Frankrike. — Var 1871 ledamot af kommittén för världsutställningen i London och 1872 för utställningen i Moskva. Sistnämnda år ordförande i Slöjdföreningens första utskott, deltog han i denna egenskap i stiftandet af ett konstindustrimuseum i Stockholm. E. o. öfverlärare 1870—73, i konstens tillämpning på industrien, vid Stockholms slöjdskola. D. tog 1873 afsked från sin

befattning vid Nationalmuseum och kallades 1875 till e. o. professor i konsthistoria i Kristiania. Vid sin flyttning från Stockholm blef han på många sätt hyllad. 1876—77 var han ordf. i kommittéerna för upprättandet af ett norskt konstindustrimuseum och en norsk kopparsticksamling. — D. är författare till en mängd skrifter: *Olaf Liljekrans, et Digt* 1857, *Samfundsviser og Sange* 1859, *Læredigtet i Nordens poetiske Literatur* 1860, *Den bildende Kunst, i dens Forhold til Religionsformerne* 1861, *Inledning i Studiet af Sveriges Literatur* 1862, *Nordisk Tidskrift for Literatur og Kunst* 1862—63, *Johan Ludvig Runeberg, ett skaldeporträtt* 1864, *Omrids af den norske Poesis Historie* 1866—69, *Det skönas värld* I och II, 1870 och 1879, *En arbetare*, skådespel i tre akter 1872, *Från min vandringstid* I—III, 1873—75, skådespelet *Karl Folkunge* 1874, *Adolph Tidemand* etc. 1878—79, *Christusbilledet* 1880, *Antinoos* 1883, *Fra Kunstens verden* 1885, *De norske stavkirker* 1891—92, *Svundne tider* 1896—1901 (delvis utgifven på svenska under titeln *En norrmans minnen från Sverige*. D. redigerade 1875—76 »Tidskrift för bildande konst och konstindustri» samt är äfven känd som en utmärkt föreläsare: 1895 ledamot af Vet.-societeten i Uppsala. — Gift 1862 med *Johanne Mathilde Bonnevie*, känd som målarinna.

Dijkman, Peter, arkeolog. Född på 1650-talet i Hedemora, där fadern *Peter Svensson Dijkman* var organist och stadsskrifvare; modern *Anna Lydertsdotter*. — I Uppsala, där D. 1672 disputerade under prof. P. Aurivillius: *De veterum philosophorum mediis cognoscendi naturalia*, synes han hafva ägnat sig åt lagfarenheten, emedan han, efter att en tid ha varit landssekreterare i Uppsala län, 1697 utnämndes till assessor i Göta hofrätt. Denna tjänst tillträdde han likväl aldrig, utan nämnes redan följande året såsom häradshöfding under Svea hofrätt och afled i Stockholm 1717. — Vid sidan af sina juridiska bestyr studerade D. med förkärlek antikviteterna och reste omkring i landet för att eftersöka och anteckna gamla minnesmärken och handlingar. Att han vid forskningar, liksom hela hans samtid, leddes af Rudbecks förutsättningar, förringar visserligen värdet af hans skrifter, men ej ärligheten af hans fosterländska forskningsifver. Utom några handskrifter utgöres hans litterära kvarlåtenskap af: *Observationer om de fordna Svenskars och Göthers penninge-räknings beskaffenhet* 1686, *Antiquitates ecclesiasticæ eller gamla Svenska Kyrckihandlingar* 1703, *Om Sveriges talf Carla-konungar* 1708 samt *Historiska Anmärkningar öfver och af en dehl Runstenar i Sverige* (utg. efter hans död 1723).

Dillner, Johan, präst, uppfinnaren af psalmodikon. Född d. 3 okt. 1785 i Selångers socken af Medelpad, där fadern, *Erik Johan Dillner*, var kyrkoherde. — Vid sjutton års ålder inskrifven till student vid universitetet i Uppsala, vann D. 1809 därstädes lagerkransen och kallades s. å., sedan han nyss förut erhållit prästerlig ordination, till adjunkt vid finska församlingen i Stockholm. Utnämnd 1810 till e. o. hofpredikant, förordnades han under norska fälttåget 1814 att förrätta pastorstjänsten vid Jämtlands regemente, vid hvilken kår han s. å. befordrades till regementspastor. — 1820 utnämndes han till kyrkoherde i Östra Ryd af ärkestiftet, hvarifrån han 1831 erhöll transport till Fundbo och vidare 1839 förflyttades till Öster-Våla. — 1842 utnämndes han till vice kontraktsprost och blef 1860 jubeldoktor. I yngre år var D. en af medlemmarna af Götiska förbundet, där han bar namnet »Styrbjörn», och med sin förträffliga röst lifvade förbundets sammanträden. »Så,» säger Geijer, »som jag hörde förbundsbrodern Johannes Dillner sjunga Idunas första sånger skall jag ej höra dem mer.» Sångens riktiga användning vid den offentliga och enskilda gudstjänsten var det mål, för hvilket D. under hela sin lifstid arbetade. Till ledning för den i musikens teori alldeles oinvigde uppfann han ett enkelt instrument, monokorden, eller det s. k. psalmodikon, medels hvilket hvar och en, med tillhjälp af en vid hvarje sång eller psalm anbringad sifferskrift, kan själf utsöka den rätta melodien. Han försökte äfven i de församlingar, där han var pastor, införa bruket af fyrstämmig kyrkosång, hvilket föredöme följdes af en och annan af närliggande socknar. — Utom några predikningar, en öfversättning af Oehlenschlägers »Axel och Valborg» samt *Tal till minne af konung Carl XII*, hvilket han höll vid den på konung Carls dödsdag firade sekularfesten i Riddarholmskyrkan 1818, behandla hans skrifter mest kyrkosången, såsom: *Melodierna till svenska kyrkans psalmer, noterade med siffror* 1830, *Sånger i stämmor för gudstjänsten och det fromma umgängeslifvet* 1844, *Melodier till P. H. Syréens kristliga sånger* 1846, *Sånger i stämmor för folkskolor och allmogen* 1846, *Sånglära för folkskolelärare-seminarier och folkskolor, för sifferskrift* 1846. Hans öfriga skrifter äro: *Sanningsord vid grafven* 1840, *Tillfällighetsstycken från landsbygden. Sånger till väckelse och näring för andakten och tron* 1858, samt de efter hans död utgifna *Konfirmations- och skriftetal* 1880, *Predikningar på sön- och högtidsdagar* 1882, *Psalmer och sånger* o. s. v. 1894, *Betraktelser till bruk vid daglig andakt* 1895. Död d. 21 jan. 1862. — Gift med *Johanna Lovisa Lidström*.

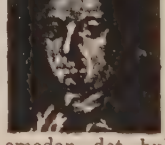

Dippel, Johan Conrad, teolog, läkare och alkemist. — Ehuru hvarken genom sin börd eller genom tjänst fäst vid Sverige, må denne besynnerlige man, hos hvilken en svärmisk öfvertro och en rationalistisk otro stodo med hvarandra i den sällsammaste förbindelse, här likväl få ett rum, emedan det buller, han under sin tillfälliga vistelse i landet uppväckte, ådrog honom mer än vanlig uppmärksamhet och till sina verkningar fortlefde, äfven efter det upphofvet till detsamma var långt utom landets gränser. D. föddes d. 10 aug. 1673 på slottet Frankenstein i grann-

skapet af Darmstadt. Vid universitetet i Giessen studerade han på en gång teologi, medicin och juridik och blef snart berömd för sina olikartade kunskaper. Vid denna tid fördes en häftig strid mellan de ortodoxa och pietisterna, och D. dröjde ej att blanda sig i striden. Genom sina heterodoxa satser och påståenden stötte han likväl bägge partierna och snart fann han bäst att begifva sig åt ett annat håll. Men till följd af sina kätterska meningar blef han öfverallt, dit han kom, ett mål för hat och förföljelse och irrade därför ostadigt omkring i flere länder, sysselsatt än med läkarpraktik, än med guldmakeri, än med polemiskt skriftställeri. Slutligen kom han äfven till Sverige, och blef 1727 kallad till Stockholm af konung Fredrik, som ville begagna hans läkarvård. Här blef han med öppna armar mottagen af flere riksdagsmän, särdeles inom adeln, hvilka, i förening med pietisterna, hoppades kunna genom honom lossa på de band, statskyrkan lagt på den enskilda såväl öfvertygelsen som andakten. Missnöjet uteblef emellertid icke länge. Snart spriddes kring landet en skrift, »*Papismus protestantium vapulans*», som han under det antagna namnet Christianus Democritus 1698 utgifvit, hvilken innehöll en granskning af några trosbekännelsens hufvudpunkter och som, enligt hans egna ord: »öfverändakastade hela den luterska kyrkan». Härigenom kom han i öppen fejd med prästeståndet. Till hans vederläggning framträdde flere af statskyrkans mest ansedde lärare, såsom H. Schröder, H. Benzelius, men främst den lärde Andreas Rydelius, som då var professor i Lund och sedan blef biskop därstädes. När nu D. nedskref och kringspridde en ny mot samma bekännelse riktad uppsats, kallad *Ponenda et removenda*, blef oviljan så allmän och häftig, att han, i följd af prästerskapets bemödanden och de tre ofrälse ståndens beslut, måste 1728 lämna riket, hvarefter regeringen utfärdade ett bref, som förklarade hans satser för grofva, »från afgrunden uppkommande läror», hvilka hvarje kristen borde »afsky, utstänga och motarbeta». Han dref sedan omkring i sex år i Hessen och rhentrakterna, i afsikt att stifta en ny sekt, och slutade sin oroliga lefnad i Berleburg d. 28 april 1734.

1. **Dittmer, Joakim,** ämbetsman. Född i

Narva 1681. Föräldrar: borgmästaren därstädes *Herman Dittmer* och *Lucretia Keder*. — D. ingick vid sexton års ålder i guvernements-kansliet i Narva och anställdes därpå i svenska fältkansliet, med hvilket han sedan följde svenska hären ända till Pultavaslaget, då han blef fången vid Dnieperfloden. Enligt en annan uppgift tillfångatogs han redan 1704 vid Narvas kapitulation. (Se D. 2.) Han fördes därefter med en del af de svenska fångarna till Moskva, där de i början blefvo ganska hårdt behandlade. Förgäfves hade grefve Piper i tvenne särskilda besvärsskrifter till ryska guvernementet klagat öfver behandlingssättet, då det lyckades D. att skaffa en ny klagoskrift från Piper i tsarens egen hand. Denna hade åsyftad verkan. De ryske vakthafvande blefvo hårdt straffade, och en kejserlig ukas ålade hvarje rikets invånare att hvarken med ord eller gärning förfördela de svenska fångarna. Emellertid blef D. jämte flere af sina landsmän förd till Sibirien, där han måste kvarstanna till fredsslutet 1722. Vid sin hemkomst sistnämnda år utnämnd till sekreterare, skickades han 1724 som agent till Moskva, adlades 1727 och befordrades två år därefter till kansliråd och envoyé vid ryska hofvet. — 1738 utnämndes han till landshöfding öfver Nyslotts och Kymenegårds län i Finland, från hvilken befattning han tog afsked 1741. Död, ogift, 1755.

2. **Dittmer, Herman,** krigare. Född i Stockholm 1683; den föregående bror. — Vid sexton års ålder ingick D. i krigstjänst och var fem år därefter kaptenlöjtnant. Emedan han var väl hemmastadd i ryska språket, nyttjades han ofta i kriget mot ryssarna som spion och inpraktiserade i det belägrade Narva ett viktigt bref till kommendanten frih. Horn, men råkade, när staden kort därefter kapitulerade, jämte föräldrar och syskon i rysk fångenskap. I denna måste han tillbringa aderton år, tills han efter freden blef frigifven. Efter sin återkomst befordrad till major, utkommenderades han 1739 till Finland, där han med sin kännedom i ryska språket ånyo användes för att spionera om ryssarna hade några härafdelningar sammandragna mot svenska gränsen. Vid sextiotre års ålder tog D. afsked ur krigstjänsten. Död 1760. — Gift 1725 med *Anna Oldekop*.

1. **Djurberg, Daniel,** lärd. Född i Söder-

hamn d. 5 april 1659. Föräldrar: handelsmannen *Peder Jönsson* och *Justina Danielsdotter*. — I Uppsala inskrefs D. till student 1677 och ägnade sig företrädesvis åt teologiska studier. Då Carl XI 1688 anslog stipendier åt sex studerande ynglingar för att utrikes fullkomna sig i teologien, befanns D., som 1685 vunnit den filosofiska graden, genom sina grundliga kunskaper själfskrifven till ett af dessa reseunderstöd. Han begaf sig därför 1689 till Tyskland och besökte flera af dess högskolor, såsom Helmstädt, Leipzig, Wittenberg, Dresden och Prag. Hufvudändamålet med hans resa var att studera talmud och gammal-rabbinska uppteckningar, därvid han på det välvilligaste understöddes af pfalzgrefven Kristian August, som själf var djupt bevandrad i denna lärdomsgren, samt af en lärd rabbin, Moses Bar Joseph. Under återresan till Sverige besökte D. Holland, England och Danmark och förordnades efter sin hemkomst till teologie adjunkt i Uppsala 1692. Följande året utnämnd till kyrkoherde i Hagby och Ramsta, befordrades han 1698 till teol. prof. i Uppsala, från hvilken lärostol han efter tjugusex års nitisk verksamhet förflyttades till prim. teol. professuren och utnämndes till domprost 1725. Död d. 10 april 1736. — Grundlärd som teolog, ifrade han för lappars och judars omvändelse och äfven för all slags vetenskaplig forskning samt sökte också inom lifvets praktiska

områden vara sina medmänniskor och sitt fädernesland till gagn. — Gift 1695 med *Margareta Thel.*

2. **Djurberg, Daniel,** geograf; den föregåendes sonson. Född d. 3 juni 1744 i Gefle, där fadern var lektor vid gymnasium. — Efter några års studier i Uppsala, där D. inskrefs till student 1761, blef han 1770 lärare vid informationsinrättningen i Stockholm och två år därefter pagehofmästare hos änkedrottning Lovisa Ulrika. — 1776 erhöll han anställning som apologist vid Katarina skola och 1782 befordran till rektor vid Klara skola, från hvilken sistnämnda befattning han efter flere års tjänstledighet tog afsked 1820. — Död d. 2 okt. 1834. — D. är bekant som en af Sveriges flitigaste geografer. Hans läroböcker i geografien voro under ett halft århundrade nästan de enda, som begagnades i skolorna. Bedömda efter nutidens fordringar på vetenskaplighet, kunna väl de Djurbergska arbetena icke sättas synnerligen högt. De äro: *Utförlig Geografie,* 5 del. i 13 band 1785—1802; *Sammandragen Geografie* 4 del. 1776—95; *Geografie för ungdom* 1789; *Geografie för begynnare* 1783; *Geografisk handbok* 1784; *Allmänt geografiskt Lexikon* 1811—13; *Geografiskt Lexikon öfver Skandinavien* 1818, m. fl. D. drog sig icke för att införa nya namn på kända föremål. Han kallade t. ex. Nordamerikas Förenta stater Vingandacoa.

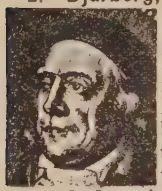

Djurklou. Ätten härstammar från riddarhusfiskalen och kamreraren vid postkontoret i Stockholm *Jakob Johansson,* hvars barn kallade sig *Djurklo.* Sonen Nils, som 1680 upphöjdes i adligt stånd, förändrade härvid namnet till *Djurklow,* som vid ättens ernående af friherrlig värdighet 1751 förändrades till *Djurklou.*

1. **Djurklow, Nils,** krigare. Född d. 20 maj 1641. Föräldrar: förenämnde *Jakob Johansson* och *Malin Eriksdotter.* — D. studerade först i Uppsala och sändes 1653 till en släkting i Amsterdam, hvilken lofvat hålla honom till vidare studier hos sin svärfader, som hade en matematisk skola i Leyden. Denne upptog Nils D. som eget barn och lät genom sin son undervisa honom i språk, aritmetik och fortifikation. Sålunda underbyggd, företog han en resa för att bese alla fästningar i Holland, hvarefter han 1658 återvände till Sverige och deltog i belägringen af Kronborg. Då han ej kunde få någon fast plats i fäderneslandet, tog han anställning på ett engelskt örlogsfartyg, med hvilket han deltog i en skarp sjöstrid i Spanska sjön med tre turkiska sjöröfvarefartyg. Återkommen till London, sökte han anställning vid protektorns lifgarde, men då detta ej lyckades och krig ånyo utbrutit med Danmark, skyndade han till svenska hären, där han 1659 ingick som frivillig vid k. drabanterna till häst och deltog i belägringen af Köpenhamn. Efter fredsslutet förskaffade hans språkkunskap och visade mandom honom en plats i P. Sparres svit vid ambassaden till Wien, där han träffade en frände, österrikiske generalen grefve Joh. Val. von Schoultz, hvilken lät honom följa med på en inspektionsresa och bese de österrikiska fästningarna. Hemkommen blef han fänrik vid Södermanlands regemente. Därefter förflyttad till Västmanlands regemente, utnämndes han till löjtnant 1667, kapten 1675 och adlades 1680 med namnet Djurklow. Major 1683, öfverstelöjtnant 1694 och chef för Kalmar regemente 1700. — D. var en duglig och tapper krigsman, hvarom de många smickrande vitsord, som hans förmän lämnat i deras rapporter, bära ett ojäfvigt vittne. Synnerligt utmärkte han sig i pommerska kriget, i hvars flesta strider han deltog. Då han efter fredsslutet skulle återvända till Sverige, förliste fartyget vid Bornholm, hvarigenom han och hela svenska besättningen kommo i dansk fångenskap. Därifrån frigifven, fick han order att utresa och uppsamla allt i fiendeland kvarvarande manskap, hvilket uppdrag han med stort beröm utförde: »tågande med flygande fanor och klingande spel genom Holstein, Lübeck och Mecklenburg till Pommern». — Afsked 1701. Död på Jönsarbo i Västmanland d. 29 mars 1714. — Gift 1: med *Elisabet Morgonstjerna* och 2: 1694 med *Anna Maria Reenstjerna.*

2. **Djurklou, Nils,** krigare. Född d. 20 sept. 1686; den föregåendes son i första giftet. — D ingick vid femton års ålder som volontär vid fortifikationen, inom hvilken kår han befordrades till konduktör 1704, löjtnant 1710 och kapten 1717. På grund af sitt stora anseende som fortifikationsofficer, hvilket han förvärfvat sig som verkställare och ledare af en mängd befästnings-, förskansnings- och fältverksarbeten — vid Karlskrona, Wismar, Stettin, Mescherin, Trelleborg, Eda skans, Oxdjupet, Pålsundet, Vaxholm, Carlsvärd, Skäggenäs, Säterholmen, m. m. — utnämndes han 1739 till major vid Karlskrona-brigaden, tre år därefter till generalkvartermästare-löjtnant, och 1744 till öfverste vid fortifikationen, chef för Pommerska brigaden och kommendant i Stralsund. I denna egenskap ledde han 1744—55 alla fortifikationsarbeten i Stralsund och posteringarna däromkring och efterlämnade vid sin afgång ett aktadt minne. Hugnad med friherrlig värdighet 1751, utnämndes han 1755 till generalmajor, landshöfding öfver Kalmar län och Öland samt öfverkommendant i Kalmar. Två år därefter blef han chef för Kalmar regemente, men måste i anseende till iråkad blindhet taga afsked redan följande året. Märkligt nog öfvergick honom i ungdomen alldeles samma öde som fadern, att lida skeppsbrott vid Bornholm och bli tillfångatagen af danskarna. Sedan han i nio månader hållits fången på Bornholm, fördes han 1715 till Köpenhamn, där han fick förblifva till 1717, då han på hedersord frigafs, mot skyldighet att vid rappel åter inställa sig. Utväxling måtte emellertid hafva ägt rum, ty på sommaren s. å. ledde han fältarbetena vid Landskrona, Åsagärdet, Alebodarna, Klintekällan och Trelleborg och var om vintern sysselsatt »med truppernas i högkvarteret inöfvande i de nya exercitierna och kolumne-svängningarna». — Han beskrifves för öfrigt som tapper militär och i sitt enskilda lif särdeles vänlig, gästfri och afhållen. Död d. 14 dec. 1758. — Gift 1722 med *Sidonia Juliana Kalling.*

3. **Djurklou, Nils,** krigare. Född d. 16 juli

1727; den föregående son. — Vid tio års ålder inskrifven i krigstjänst, hade D. på den militära banan fortgått till kapten 1749 vid Nerikes och Värmlands regemente, då han utkommenderades i pommerska kriget. Här utmärkte han sig vid flere tillfällen, men synnerligast i affären vid Gützkow 1762, där hans vidtagna dispositioner till och med af preussiska taktici ansågos som ett verkligt mästerprof. D. förde här såsom kapten andra bataljonen af Nerikes och Värmlands regemente, bestående af tvåhundraåttio man, hvaraf ethundrafemtio nykomna rekryter, som, enligt general Meyerfelts rapport: »ej låssat ett skott, mycket mindre sett någon fiende». Med denna trupp posterad vid Gützkow vid Peene, blef han d. 5 jan. på tre särskilda punkter häftigt attackerad af öfverste Belling, med fyrahundra man infanteri och fyra skvadroner husarer, men visste så klokt fördela sitt folk, att han på alla punkter slog denna öfverlägsna styrka tillbaka, utan att förlora mer än några få man. Oaktadt hans erkändt stora militära duglighet, gingo, i följd af hans politiska åsikter och tänkesätt, hans befordringar mycket trögt. Först efter Hamburgfreden utnämndes han 1763 till major, blef 1773 öfverstelöjtnant i armén och sex år därefter i regementet; slutligen utnämndes han 1782 till öfverste i armén, men tog tre år därefter afsked ur krigstjänsten. Död i Örebro d. 31 januari 1801. — Gift 1771 med grefvinnan *Ulrika Katarina Mörner af Morlanda.*

4. **Djurklou, Nils Gabriel,** arkeolog. Född på Sörby i Nerike d. 24 juli 1829; den föregående sonson. Föräldrar: kaptenen frih. *Gabriel Djurklou* och friherrinnan *Kristina Maria Silfverschiöld.* — Efter förberedande studier vid Uppsala lyceum, inskrefs D. vid universitetet som student 1847 och aflade kansliexamen 1854. S. å. anställd som e. o. amanuens i riksarkivet, lämnade han inom kort denna befattning för att öfvertaga sin arfda fädernegård Sörby i Nerike. Såsom fornvän har D. visat mycket nit i att hos svenska folket väcka kunskapen om och intresset för våra forntidsminnen. Ett af hans föredrag 1856 i Nerikes präst- och lärareförening om »Svenska landskapsmålen», gaf anledning till stiftandet af Nerikes fornminnesförening, den första provinsiella sammanslutning i landet för upptecknandet och vården af de inom det egna landskapet befintliga minnesmärken, hvilken förening blef förebild för en mängd dylika i andra delar af riket. Vid Nerikesföreningens stiftelse 1856 utsedd till dess förste sekreterare, innehade han denna befattning till 1865, då han förordnades af Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien till hennes antikvitetsintendent. I denna egenskap företog han resor och verkställde antikvariska forskningar i Värmland 1866—67, i Älfsborgs län 1868—69 samt i Finveden och Mo härad i Småland 1870, öfverallt sökande väcka befolkningens intresse för ålderdomsminnen och fornlämningar, på samma gång målet för hans egna studier var att utforska den äldsta odlingens gång i de genomsökta orterna. — 1863 förordnad till tjänstgörande kammarherre hos drottning Lovisa, utnämndes han till registrator vid k. maj:ts orden samt till underceremonimästare vid k. maj:ts orden 1870. Arbet. ledamot af Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien och för öfrigt medlem af flera in- och utländska lärda samfund, blef D. 1879, vid Köpenhamns universitets jubelfest, fil. hedersdoktor och 1888 ledamot af Landtbruksakademien. 1893 förordnades D. till domänintendent i Örebro län. Länets hushållningssällskap utsåg honom 1883 till sin v. ordf. och 1894 till ordf. och tilldelade honom 1892 sin stora guldmedalj. D. blef 1886 ordf. i styrelsen för Tekniska elementarskolan i Örebro och 1893 medlem i styrelsen för riksbankens afdelningskontor därstädes samt var 1891—92 ledamot af jordbrukslägenhetskommittén. D:s af trycket utgifna skrifter äro, förutom årsberättelser, anmälanden, recensioner och uppsatser i åtskilliga tidskrifter och tidningar: *Några ord om svenska landskapsmålen* 1856; *Ur Nerikes folkspråk och folklif* 1860; *Hjälmaresänkningsfrågan förr och nu* 1863; *Om svensk fornforskning* 1872; *Om vapentaget* 1872; *Hambrei öfversättning af Erasmi Roterodami De civilitate morum puerilium* 1872; *Unnarsboarnes seder och lif* 1874; *Hjälmaresänkningsfrågan i sitt sista skede* 1876; *Om Göran Månssons till Bolmsnäs jordebok* 1879; *Lifvet i Kinds härad i Västergötland i början af 17:de århundradet* 1885; *Sagor och äfventyr berättade på svenska landsmål* 1883 m. m. — Gift 1863 med *Hedvig Nathalia von Hennigs.*

Djurström, Erik Vilhelm, teaterföreståndare, dramatisk författare. Född 1787. — Fadern var regeringsrådet s. m. lagmannen *Erik Vilhelm Strandberg.* Vid tjugu års ålder ingick D. vid teatern. Efter anställning vid Djurgårdsscenen kom han till Stålbergska sällskapet, som han efter änkefru S:s död öfvertog. Han var till sin död Sveriges förnämsta teaterdirektör. D. ägde ett godt hufvud, språkkunskap, fin smak och utomordentligt intresse för sin konst. Hans förmåga som öfversättare var ovanlig. Bl. a. har han på svenska tolkat *Orleanska jungfrun, Lifvet en dröm, Stamfrun.* Han var därjämte en man af värld. Död i Jönköping till följd af ett fall d. 17 sept. 1841. — Gift 1: med skådespelerskan och dansösen *Charlotta Sandberg* och 2: med skådespelerskan *Hedvig Charlotta Hoffman,* en af sin tids talangfullaste och skönaste sceniska artister.

Dohna, Kristoffer Delficus, krigare. Född i Delft i Holland den 4 juni 1628. Föräldrar: guvernören *Kristoffer Dohna* och *Ursula, grefvinna af Solms.* — Kristoffer D. var en af de många utlänningar, som, lockade af de svenska vapnens

segerrika framgångar under Gustaf Adolfs, Kristinas och Carl X:s fälttåg, ingingo i svensk tjänst och genom sin tapperhet på slagfältet eller klokhet vid fredsunderhandlingarna icke litet bidrogo att höja Sveriges ära och storhet. — D. inträdde kort efter 1645 i svensk tjänst. Af drottning Kristina förklarad för naturaliserad svensk grefve, utnämndes D. 1653 till hennes öfverkammarherre och öfverste för lifgardet och blef följande året generalmajor af infanteriet. I denna egenskap deltog han i Carl Gustafs fälttåg, befordrades 1659 till general, blef 1662 rikstygmästare och 1665 generalfältmarskalks-löjtnant. Följande året utnämnd till fältmarskalk, förordnades han till ambassadör i Holland och undertecknade 1668 på Sveriges vägnar, jämte England och Holland, det fördrag, som i historien är bekant under namn af Trippelalliansen. Knappt en månad därefter afled han i London d. 21 maj 1668. — Gift 1658 med grefvinnan *Anna Oxenstierna*, dotter af rikskattmästaren Gabriel Bengtsson O. (Se nedan.)

1. **D'Ohsson, Ignatius Mouradgea,** diplomat, historieforskare. Född i Konstantinopel d. 31 juli 1740, af armeniskt-kristna föräldrar, *Johannes Mouradgea*, kansler och förste tolk i turkiska språket vid svenska konsulatet i Smyrna, och *Claire Pagy*. — Sonen Ignatius M. antogs 1763 vid svenska beskickningen i Konstantinopel, blef kort därefter andre tolk och förordnades 1768 till förste tolk (drogman). Hugnad 1780 med fullmakt såsom sekreterare, adlades han s. å. med sitt förra namn *Mouradgea*, men erhöll 1787 Gustaf III:s tillåtelse att efter sin farbroder upptaga och tillägga namnet *D'Ohsson*. Förordnad 1792 till svenskt legationsråd i Konstantinopel, utnämndes han tre år senare till minister plénipotentiaire därstädes; tog afsked 1799 och afled i Bièvre nära Paris d. 27 aug. 1807. — I synnerhet i yngre år använde D'O. mycken tid på historiska forskningar och utgaf 1787—90 i Paris sitt stora praktverk: *Tableau général de l'Empire Othoman* (2 del.), hvilket arbete med en tredje del afslutades af hans son 1820. — Gift 1: 1774 med *Eva Coulely* och 2: 1789 med *Amelie Belliard de Vaubicourt*.

2. **D'Ohsson, Abraham Konstantin Mouradgea,** diplomat, lärd. Född i Tarapia vid Bosporen d. 26 nov. 1779; den föregående son. — Efter en ytterst omsorgsfull uppfostran, dels i Paris, dels i Wien, återvände D'O. 1793 till Konstantinopel. Då familjen numera var att anse som svenska undersåtar, begaf den yngre D'O. sig 1798 till Uppsala, där han följande året aflade kansliexamen och inskrefs som e. o. kanslist i expeditionen för utrikes ärendena. — 1801—03 anställdes han som attaché vid svenska beskickningen i Paris och tjänstgjorde sedermera som legationssekreterare i Madrid, Berlin, Sevilla och Paris, vid hvilket sistnämnda hof han 1811 förordnades till chargé d'affaires. Vid de allierades krigsförklaring mot Napoleon rappellerades D'O. 1813 och användes af Carl Johan i åtskilliga ministeriela värf till 1816, då han utnämndes till minister i Haag. Härifrån förflyttades han 1834 till ministerposten i Berlin, hvilken han bestridde till 1850, och dog i nämnda stad d. 25 dec. 1851. — På sin tid en af Sveriges skickligaste diplomater, har D'O. äfven förvärfvat sig ett aktadt namn inom den vetenskapliga världen. I ungdomen sysselsatte han sig liksom fadern mest med historiska studier och sågs under sin vistelse i Paris, 1801—03 nästan beständigt i arkiv och bibliotek. Vid mera framskridna år ägnade han sig med förkärlek åt kemi och mineralogi och träffades under sin vistelse i Sverige 1814—16 ofta i Berzelii laboratorium, rastlöst arbetande med mineraliska analyser. Både i Haag och Berlin var det svenska ministerhotellet under D'O:s tid en samlingsplats för det utmärktaste inom konst och vetenskap och ingen »lämnade hans samtal utan att medföra en vinst ur det rika förrådet af hans studier och iakttagelser». Hans efterlämnade arbeten utgöras, utom af tal och uppsatser i Vetenskapsakademiens Handlingar, af 3:e delen till faderns stora verk: »Tableau général de l'Empire Othoman», *Des peuples du Caucase* etc. 1828, *Histoire des Mongols* 1834—35, samt *Gravitation universelle, la pression de l'Air et les Théorèmes d'hydrodynamique*, utg. efter författarens död 1852. Ledamot af Vetenskapsakademien samt hedersledamot af Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien m. fl. lärda samfund. D. upphöjdes 1828 i friherrligt stånd. — Gift 1833 med friherrinnan *Lovisa Sidonia Sirtema van Grovestein* från Holland.

Dorsch, Karolina Charlotta (Lotten), skådespelerska. Född d. 29 oktober 1849 i Stockholm. Föräldrar: hattmakaren, sedermera restauratören och borgaren *Adolf Fredrik Dorsch* och *Karolina Kristina Hedbom*. — Elev vid k. teatern 1866—68 var fröken D. till 1872 engagerad vid olika resande sällskap och hade därpå 1872—75 anställning vid Svenska teatern i Helsingfors. Hon spelade 1875—77 vid Nya teatern i Stockholm och debuterade å Dramatiska teatern. 1879—81 spelade hon åter på Nya teatern, var 1881—89 vid Dramatiska teatern, 1890—91 vid operans dramatiska scen, hade därefter en tid eget sällskap, spelade hos Lindberg och hos Ranft från 1896 samt blef 1898 åter engagerad vid Dramatiska teatern. — Bland hennes roller märkas *Hjördis* i »Härmännen på Helgeland», *Margareta* i »Faust», *Luise* i »Kabal och kärlek», *Drottning Kristina, Prinsessan af Bagdad, Lady Tartuffe, Furstinnan Gogol, Athénais* i »Hr Derblays giftermål», *Viola* i »Räddad», *Valborg* i »Dömd», *Den gamla hertiginnan* i »Sällskap där man har tråkigt». Fru D. besitter mycken kraft i sitt spel och kan särskildt gifva uttryck åt kall beräkning och intrigspel. Hennes framstående förmåga tillåter henne dock äfven att tolka fina och gedigna karaktärer, såsom i »Sällskap där man har tråkigt». Hon utmärker sig för en särdeles god replikbehandling och en otadlig plastik. — Efter sitt 1874 ingångna gifte

med skriftställaren och teaterdirektören *Axel Bosin* i dennes 2:a äktenskap, skref hon sig *Dorsch-Bosin*, men sedan äktenskapet genom skilsmässa upplösts, har hon återtagit sitt fädernenamn.

Douglas, ätten härstammar från den berömda skotska familjen af samma namn. Den svenska grenens första säkert kända stamfar är Wilhelm Douglas, som lefde omkring 1439. Hans sonsons sonsonsson var *Robert Douglas* (se nedan). Ätten, som fortlefver i Sverige och Baden, upptogs 1848 i Badensiskt grefvestånd.

1. **Douglas, Robert**, krigare. D. var född

d. 17 mars 1611 i Standickstone i Skottland. Föräldrar: *Patrik Douglas* och *Kristina Lesle*. — D. ingick vid tjugu års ålder i svensk tjänst såsom page hos Gustaf II Adolf och utmärkte sig så under trettioåriga kriget, att han 1647 var generallöjtnant och i denna egenskap 1651 upphöjdes till svensk friherre, med Skälby kungsladugård vid Kalmar till friherreskap. Han deltog sedermara i Carl Gustafs polska krig och var en af hans utmärktaste härförare samt blef 1657 fältmarskalk och riksråd. — 1658 gick han med armén öfver till Livland, eröfrade Wollmar och tillfångatog dess inemot tusen man starka besättning, hvilken mot ackord hade plundrat staden, innan den därifrån aftågade. Efter flera lyckliga affärer i samma land vände sig D. till Kurland, öfverrumplade staden Mitau samt tog hertigen med hans familj i hans eget slott tillfånga och förde dem till Riga. Hans sista bragd som krigare var hans seger öfver litthauiske generalen Komorowski, hvars styrka han slog och skingrade. — Redan 1654 hade han undfått diplom som svensk grefve, med Skeninge till grefskap. Död i Stockholm d. 28 maj 1662. — Gift 1646 med *Hedvig Mörner*

2. **Douglas, Gustaf Otto**, krigare. Född d. 23 febr. 1687; den föregående sonson. Föräldrar: landshöfdingen grefve *Gustaf Douglas* och grefvinnan *Beata Margareta Stenbock*. — Anställd vid Carl XII:s lifdrabantkår, blef D. tillfångatagen vid Pultava och med några andra af sina landsmän förd till Vologda i det inre Ryssland. Innan ännu någon utväxling ägt rum, ingick han i rysk tjänst och utnämndes 1717 till landshöfding i Åbo. Här utmärkte han sig för en ytterlig hårdhet, pålade egenmäktiga beskattningar, lät ryska soldater hejdlöst fara fram som de ville och bidrog på allt sätt att grundligt förstöra landet. Då Finland ännu var en svensk besittning, var detta fullkomligt i ryska regeringens smak och D. rönte både bifall och uppmuntran till sina våldsgärningar. Men då han påskdagen 1719, vid ett i hans eget hus anordnadt gästabud, nedstack en af gästerna, ryska generalgevaldigern, med hvilken han råkat i ordväxling, skickades han af furst Galitzin fängslad till Petersburg, där han dömdes till fästning och allmänt arbete. Frigifven af tsar Peter och insatt på sin förra plats, mot villkor att uppställa ett finskt regemente till tsarens tjänst, lät han rycka en mängd fattiga finnar från hus och hem och insticka dem i ryska hären. Det hat, han härigenom ådrog sig, spridde sig äfven till Sverige, där han allmänt troddes ha lämnat anvisningar åt ryssarna, när de med sin mordbrännarflotta hemsökte svenska östersjökusten. Vid ryska hofvet stod han fortfarande i stor ynnest och mottog därifrån den ena utmärkelsen efter den andra. — 1721 förordnades han till ordförande i den stora estländska kommissionen, och utnämndes efterhand till general, generallöjtnant, general-en-chef och guvernör i Reval. Då han 1741 låtit prygla en livländsk adelsman, förlorade han guvernörsämbetet och fick 1751 afsked från sina öfriga ämbeten. Hans dödsår är obekant, men ännu 1763 lefde han på sin egendom Alp i Estland. Gift 1713 med *Maria Magdalena von Schlippenbach*.

3. **Douglas, Ludvig Vilhelm August**, utrikesminister.

Född d. 24 nov. 1849 i Zürich; ättling i sjunde led af D. 1. Föräldrar: öfverstekammarjunkaren grefve *Karl Israel Vilhelm Douglas* och grefvinnan *Lovisa Katarina von Langenstein und Gondelsheim*, dotter af Ludvig I, storhertig af Baden, och dennes morganatiska gemål Katarina Karolina Werner, grefvinna von Langenstein und Gondelsheim. D:s morfar var halfbror till kronprinsessan Victorias farfar och köttslig bror till hennes farmors morfar, arfprinsen Karl Ludvig af Baden. — D. aflade abiturientexamen i Karlsruhe och blef student 1869 i Heidelberg och 1870 i Uppsala, där han 1871 aflade preliminärexamen, och 1873 i Lund, där han 1874 tog kansliexamen. 1881—88 var han tjänstgörande kammarherre hos kronprinsen. — D., som ägnat sig åt landthushållning och bosatt sig å fäderneegendomen Stjernorp i Östergötland, valdes 1890 af Östergötlands läns landsting till ledamot af Första kammaren, som han tillhörde till och med 1901 års riksdag. Ungefär samtidigt med D:s inval i riksdagen utkom agitationsskriften: »*Hur vi förlorade Norrland*» som väckte stort uppseende och till hvilken ett oemotsagdt rykte velat tillägga D. författareskapet. Han kom ock snart att intaga en betydande position inom kammarens konservativa protektionistgrupp, och när D., som 1893 blifvit landshöfding i Uppsala län, d. 1 juni 1895 kallades till utrikesministerplatsen, hälsades denna åtgärd med jubel af dem, som önskade ett energiskt bevarande af Sveriges företrädesrättigheter inom unionen. D. visade sig dock mäktig att på ett praktiskt sätt aflägsna en del unionella stridsfrågor, liksom han under debatterna framstod som en fyndig talare. När norska stortinget 1898 fattat beslut om ändring af norska handelsflaggan, var det på D:s förmodade motstånd, de personer byggde, som i landet satte i gång en energisk agitation mot den svenska regeringens notifikation till utländska makter om åtgärden. Denna beslöts icke desto mindre i okt. 1899 (se sid. 19 art.: Alin O.) med tillstyrkan af konungens samtliga rådgifvare utom D., som med anledning häraf begärde

sitt afsked. Under 1901 års riksdag var D. led. af försvarsutskottet och ådrog sig uppmärksamhet genom sin underhandling med liberala samlingspartiet om kombinationen: utsträckt värnplikt och utsträckt rösträtt. — D., som 1896 blef led. af Landtbruksakademien, är sedan 1898 serafimerriddare. — Gift 1876 med grefvinnan *Anna Louisa Dorotée Ehrensvärd*, dotter af utrikesministern A. K. A. L. Ehrensvärd (se nedan).

Drake, Anders von, ämbetsman, politiker. Född i Oviken i Jämtland d. 25 maj 1682. Föräldrar kyrkoherden *Hans Olsson Drake* och *Elsa Embdeman*. — När D. i Uppsala slutat sin akademiska kurs och därstädes vunnit lagerkransen 1707, ingick han 1711 i kanslikollegium och riksarkivet. — 1713 beslöt senaten att flytta riksarkivets handlingar från Stockholm till Örebro, och D. fick i uppdrag att om besörja denna flyttning. Fartyget, på hvilket handlingarna fördes, fick under sjöfärden en läcka och var nära att sjunka, och endast med den yttersta fara för sitt eget lif lyckades D. åt staten rädda den dyrbara egendomen. Därefter förordnad till vice aktuarie, blef han 1714 fältsekreterare vid den härfördelning, som i Roslagen kommenderades af fältmarskalken grefve Taube. Utnämnd 1719 till krigssekreterare, adlades han 1720 med namnet *von Drake*, och blef två år därefter slottsfogde i slottskansliet och 1728 underståthållare i Stockholm. D. deltog med lif och lust i sin tids riksdagar och var en af Hattarnes ifrigaste anhängare, särskildt i fråga om deras handelspolitik, samt insattes med anledning häraf 1739 i det nybildade manufakturkontoret. Uppförd på rådsförslag ej mindre än fyra gånger vid 1738—39 och 1740—41 års riksdagar, tröstades han med ständernas förord till presidentstolen i kommerskollegium, hvaraf han ock 1741 kom i besittning. Som sådan visade han för handslöjdernas upphjälpande ett outtröttligt intresse och kände i dess minsta detaljer hvarje näringsgren och dess tillstånd inom hufvudstaden. Som ett erkännande af detta hans nit, lämnade honom adeln det smickrande uppdraget att icke blott själf välja sin medhjälpare i manufakturkommissionen, i händelse af sjukdom, utan att äfven utse en efterträdare till platsen efter sin död. — Död i Stockholm d. 2 aug. 1744. — Gift 1720 med *Sofia Lovisa Psilanderhielm*.

Drake af Hagelsrum, gammal svensk adelsslägt, introducerad å riddarhuset 1625. Namnet antogs med tillstånd af Johan III af *Arvid Knutsson*, son af fältöfversten Knut Håkansson Hand och Märta Drake.

1. **Drake, Gustaf,** sjöröfvare, sonson till Arvid Knutsson. Föräldrar: ståthållaren *Hans Drake* och *Elin Jönsdotter (Snakenborg)*. Född d. 11 dec. 1634. — D. var hofjunkare hos Carl X Gustaf och blef därefter ryttmästare. Han begaf sig jämte sin svåger, frih. G. A. Skytte, i aug. 1661 från Kalmar på ett fartyg och följde med detta från Göteborg efter några holländska handelsfartyg samt anföll omkring 5 mil från Bornholm ett af dem. Fartyget äntrades, besättningen, 5 man, dödades, liken kastades i hafvet, och fartyget sänktes i Kalmar sund. Lasten fördes till Skyttes gods i Ålems socken af Kalmar län. Efter en tid inleddes en rättegång mot sjöröfvarna. D. höll sig undan, men återkom sedan till Sverige. Död d. 16 nov. 1684. Viktor Rydberg har gjort D. till hufvudpersonen i sin bok »Fribytaren på Östersjön». — Gift 1: med *Kristina Anna Skytte af Duderhoff* och 2: med *Beata Kristina Silfverhielm*.

2. **Drake, Erik,** musikteoretiker. Född d. 8 jan. 1788; ättling i 6:e led af Arvid Knutsson. Föräldrar: kaptenen *Leonard Fredrik Drake* och *Emerentia Elisabet Stockenström*. Efter slutade studier vid Uppsala högskola, där D. blef student 1805, ingick han på den civila ämbetsmannabanan, men ägnade sig fortfarande åt sin utbildning som musiker och förordnades 1830 vid Musikaliska akademien till lärare i musikens teori, med titel af professor. — 1841 erhöll han förordnande af samma akademi att vara hennes sekreterare, bibliotekarie och inspektor, från hvilka befattningar han 1861 erhöll afsked. Död i Stockholm d. 9 juni 1870. — Bland de arbeten D. dels själf författat, dels öfversatt och bearbetat, må nämnas: *Allmänna grunder i musik- och clavérspelning* 1830, *Elementarkurs i harmoniläran* 1839—40, *Läran om kontrapunkten* 1 del 1845, *Frågor i harmoniläran till besvarande i organistexamen* 1846, Gollmicks *Kritisk terminologi*, Zöllners *Orgelskola* o. s. v. Han har dessutom tillsammans med kapellmästaren Eggert upptecknat och redigerat de flesta melodierna till A. I. Arwidssons svenska fornsånger, redigerat musiken till Valda skrifter af C. M. Bellman, samt komponerat och utgifvit åtskilliga sånger, dels ensam dels tillsammans med I. Dannström. — Gift 1820 med *Elisabet Katarina Printzenskiöld*.

3. **Drake, Gustaf Axel Ludvig,** skolman, pedagogisk skriftställare; ättling i 7:e led af Arvid Knutsson. Född i V. Vingåkers förs. af Söderm. län d 16 febr. 1834. Föräldrar: underlöjtnanten *Karl Gustaf Drake* och *Karolina Lagerstedt*. — D. blef student i Uppsala 1854, hvarest han 1857 blef filosofie doktor. Efter några års lärareförordnanden blef han 1865 lektor i lefvande språk i Nyköping, hvilken tjänst han bestred till sin död d. 3 sept. 1893. — D., som gjort flere vetenskapliga studieresor till Frankrike och Tyskland, verkade genom åtskilliga skrifter (*Några ord i läroverksfrågan* 1881; *Ett inlägg i undervisningsfrågan* 1887, m. fl.), ett stort antal uppsatser i tidskriften Verdandi samt anföranden på läraremöten för reformer i undervisningen vid de allm. läroverken, särskildt för inskränkning i latinstudiet. Vid sin död hade han gjort vidlyftiga förarbeten till en fransk språklära, lämpad efter hans pedagogiska åsikter. Intresserande sig äfven för sociala frågor, var D. en bland de första i vårt land, som arbetade för bildande af konsumtionsföreningar bland

arbetare. I Svenska Mosskulturföreningens Tidskrift uppträdde han kort före sin död med en på hans i yngre år bedrifna, särdeles omfattande botaniska studier grundad uppsats *Om mossmarkernas afdikning*, hvilken ådrog sig fackmäns synnerliga uppmärksamhet. — Gift 1882 med *Gurli Johanna Charlotta Drake*.

Drufva, Peter Ture Gerhard, krigare. Född d. 22 jan. 1767. Föräldrar: öfversten *Gerhard Störning Drufva* och friherrinnan *Maria Dorotea von Kochen*. — Såsom bevis på befordringssättet inom militärståndet vid den tid D. däri ingick, må nämnas, att han vid två års ålder utnämndes till förare vid Upplands regemente, vid fem år till sergeant, vid sju till fänrik, vid nio till löjtnant och vid sexton till stabskapten. Under tiden bereddes han, dels enskildt, dels genom undervisning vid offentliga läroverk, för sin militära bana och sattes som stabskapten i en pensionsinrättning i Stockholm för att lära sig teckning och genomgå en kurs i krigsvetenskap. Vid aderton års ålder befordrad till kapten med eget kompani, kommenderades han vid krigets utbrott 1788 till Finland, där han följande året blef fången vid Svensksund och bortförd till det inre af Ryssland. Under sin bortovaro utnämndes han till major, utväxlades efter fredsslutet och blef öfverstlöjtnant 1796. I denna egenskap bevistade han belägringen af Stralsund 1806 och deltog 1808 i det ånyo utbrutna finska kriget, där han utmärkte sig i flere träffningar, synnerligast i det blodiga slaget vid Oravais. Befordrad till öfverste i armén 1809, tog han s. å. afsked och förordnades 1814 till vice landshöfding i Värmland samt upphöjdes 1815 i friherrligt stånd. Följande året upphöjdes han till landshöfding i Västmanland, där han dog barnlös d. 6 okt. 1822 och själf slöt den friherrliga ättegrenen. — Gift 1788 med *Ulrika Melin*, känd som skicklig tecknarinna.

Dryander, Jonas Carlsson, botaniker. Född i Göteborg d. 5 mars 1748. Föräldrar: lektorn därstädes *Carl Leonard Dryander* och *Brita Maria Montin*. — Vid Uppsala universitet, där D. blef student 1765, eröfrades han genast för Linnés vetenskap och blef en af denne mästares flitigaste lärjungar. Detta synes ha vållat något afbrott i hans examensstudier, emedan han först tretton år därefter promoverades till filosofie magister i Lund, där han 1776 låtit inskrifva sig som student och samma år aflade fil. kandidat-examen. Följande året lämnade D. Sverige och begaf sig till London, hvarest han inom kort vann det anseende som naturforskare, att, då Solander 1782 afled, D., förordad af den bortgångne, blef hans efterträdare så väl vid British Museum som i bibliotekariebefattningen hos presidenten i Royal Society, baroneten Jos. Banks. Under de trettio år, D. här befann sig i den linnéanska vetenskapens medelpunkt, vidgade sig kännedomen om främmande länders naturalalster till ett ej anadt omfång. På denna vetenskapens utveckling utöfvade D. genom det rika materiel, han hade under sina händer, sin lärdom, sitt skarpsinne och noggranna bestämningar ett inflytande, som väl nu icke låter sig fullt afgöras, då han själf, föga svag för författarära, ofta lät andra publicera, hvad han bestämt och granskat, men dock visar honom som en vetenskapsman af första ordningen. Hans skrifter, af hvilka hans tvenne större arbeten *Catalogus Bibliothecæ historico-naturalis Josephi Banks* I—V Tom. 1796—1800 och *Hortus Kewensis* etc. Vol. I—V 1810—13 med rätta vunnit klassiskt anseende, vittna icke blott om förf:s skarpsinnighet som botaniker, utan äfven om den vidsträcktaste litteraturkännedom. En af stiftarna af Linnean-Society 1788, intresserade han sig under hela sin lefnad för detta samfunds angelägenheter och var en af de verksammaste vid uppsättandet af dess reglemente, hvilket vann kunglig stadfästelse 1802. Ledamot af Vet.-akademien. — D. dog ogift i London i slutet af okt. 1810 och är begrafven i S:t Anna kyrka därstädes.

Dryselius, Erland Benedikt, präst, lärd. Född

1641 i Ljungby socken i Småland, där föräldrarna voro bondfolk. Sedan D. genomgått sitt födelsestifts läroverk, företog han tvenne resor till Tyskland för att vid därvarande högskolor fullkomna sin lärda bildning. — Återkommen till Sverige, prästvigdes han 1675 och antogs s. å. till hofpredikant vid furstliga hofvet på Räfsnäs hos hessiska prinsessan Juliana. Året därpå erhöll han Sorunda regala pastorat i Strängnäs stift, hvarifrån han 1687 förflyttades till Jönköpings pastorat, där han dog 1708. — Lika arbetsam som grundligt lärd, har D. efterlämnat flere arbeten, däribland: *Korrt och enfaldig Kyrkiohistoria öfver Gamla och Nya Testamentet* 1704—08, samt mer än etthundrasjuttio predikningar. — Gift 1: med *Katarina Jungberg*, 2: med *Katarina Billing* och 3: med *Rebecka Korp*.

Dubb, Per, läkare. Född i Mariestad d. 14

jan. 1750. Son af vågmästaren och rådmannen därstädes *Gustaf Dubb* och *Johanna Billinggren*. Promoverad medicine doktor i Uppsala 1778, flyttade D. till Göteborg, där han 1781 förordnades till amiralitets-medikus samt 1782 till läkare och styresman för Sahlgrenska sjukhuset, hvilken inrättning hufvudsakligen organiserades i öfverensstämmelse med den af D. uppgjorda planen. 1788, 1801 och 1808 tjänstgjorde D. som förste fältmedikus vid de arméer, som på rikets västra gräns sammandrogos mot danskarna. 1799 begynte han utarbetandet af en storartad plan för allmänna fattigförsörjningen i Göteborgs stad, hvilket arbete ansågs vara af den förtjänstfulla beskaffenhet, att stadens äldste läto 1806 öfver honom slå en skådepenning och han själf fyra år därefter inkallades till ledamot af den kommission, som blifvit tillsatt att utarbeta ett förslag till allmän fattigvård i riket. Enligt tidens uppfattning en varm ifrare för karantänsväsendet, var D. den egentlige ledaren och ordnaren vid uppsättningen af karantänsinrättningen på Känsö,

hvilken i hög grad vann Gustaf IV Adolfs bifall och tillskyndade D. en kunglig minnesgåfva. — Hans ovanliga praktiska förmåga, understödd af en grundlig bildning, beredde honom med skäl ett stort anseende icke blott inom hans vetenskapliga fack, utan som en af samhällets yppersta kommunalmän. I detta hänseende står Göteborg till D. i en stor tacksamhetsskuld och vördar i hans minne en af sina mest aktade medborgare. D. har bl. a. utgifvit *Samling af rön och upptäckter i medicin, landthushållning, fysik,* m. m. 1781—85, *Om sillfisket i Bohus län* 1817, *Om quarantänanstalten på Känsö* 1818. — D., som var ledamot af Vetenskapsakademien och flera lärda samfund, afled i Göteborg d. 6 jan. 1834.

Dubb, Paul Johan Kristoffer, läroboksförfattare. Född i Malmö d. 8 febr. 1822. Föräldrar: garfvaren *Carl Jacob Dubb* och *Helena Maria Hallbäck.* — D. blef 1839 student i Lund, 1844 fil. d:r, 1852 docent i moderna språk och 1859 lektor i franska och engelska språken vid Lunds elementarläroverk. Död d. 6 febr. 1879. D. var en af de förste svenske skolmän, som vid undervisningen i de moderna språken använde en vetenskaplig och praktisk metod. Han utgaf *Handbok i franska språket och litteraturen,* 1853, och *Handbok i tyska språket och litteraturen,* 1861, två goda urval af resp. språks olika skrifter och försedda med litteraturhistoriska, biografiska och filosofiska notiser. Vidare utgaf D. en *Fransk språklära* 1858, som kommit till vidsträckt användning. — Gift med *Augusta Nordström.*

Dufwa, Alfred Vilhelm, jurist, bankman, politiker. Född i Stockholm d. 6 okt. 1825. Föräldrar: sekreteraren i kammarkollegium *Fredrik Vilhelm Dufwa,* och *Anna Barbara Frigelius.* — I Uppsala, där D. 1843 inskrefs till student, aflade han två år senare juridiko-filosofisk examen och 1847 examina för inträde i rikets rättegångs- och räkenskapsverk. Han befordrades inom hofrätten 1851 till e. o. fiskal, 1852 till v. häradshöfding, året därpå till adjungerad ledamot och 1855 till ordinarie fiskal, från hvilken befattning han sökte och erhöll afsked följande året. Samtidigt skötte han sekreteraretjänsten hos justitieombudsmannen Theorell, åtföljde honom som sekreterare på hans ämbetsresor 1849 och 1853, och tjänstgjorde som notarie i borgareståndet under 1853—54 års riksdag. Antagen 1855 till tjänsteman i försäkringsaktiebolaget Skandia, valdes han året därefter till vice och 1861 till verkställande direktör i samma verk och innehade den sistnämnda befattningen till 1869. S. å. öfvertog han hufvudredaktörskapet af Aftonbladet, hvarmed han fortfor till i mars 1870. Kallad vid riksdagen 1859—60 till sekreterare i Allmänna besvärs- och ekonomiutskottet, invaldes han 1865 till ledamot af borgareståndet, som under riksdagens lopp utsåg honom till fullmäktig i riksgäldskontoret. Efter det nya statsskickets införande valdes D. 1869 af Stockholms stad till riksdagsman i Andra kammaren och deltog på grund däraf i riksdagarna 1870—72 samt kom inom ovanligt kort tid till en inflytelserik ställning i riksdagen. Han insattes redan 1870 som fullmäktig i riksbanken och utsågs s. å. att bekläda den maktpåliggande posten som deputerad för den inre förvaltningen, hvilket uppdrag han genom förnyade val innehade till sin död. Som politiker hyste D. afgjordt frisinnade åsikter men sympatiserade äfven i många punkter med landtmannapartiet, hvilket skyndade draga nytta af hans förmåga genom att 1872 insätta honom i det viktiga statsutskottet. D. var ock partiets främsta talare, då från dess håll s. å. gjordes försök att skaffa andra kammaren dominerande inflytande öfver äfven de ordinarie anslagen genom att göra frågan om deras minskning eller indragning beroende af gemensam votering. Utan tvifvel hade D. kommit att spela en än mera betydande parlamentarisk roll, om han ej vid 1872 års val fallit igenom just på grund af valmännens missnöje med dessa hans landtmannapartistiska förbindelser. Visserligen invaldes han s. å. som ledamot af Första kammaren för Kristianstads län, men hans inflytande blef här af naturliga skäl ringa, om han dock fortfarande bakom kulisserna var verksam för sina meningar. 1879 tröttnade han på uppdraget och afsade sig, men var åter ledamot af samma kammare vid riksdagarna 1882—83 som representant för Göteborgs och Bohus län. Vid sidan af sin bankmanna- och politiska verksamhet innehade D. en mängd allmänna uppdrag, såsom stadsfullmäktig i Stockholm m. m., hvarjämte han utöfvade en mångsidig verksamhet som advokat och ekonomisk rådgifvare, på alla områden utvecklande en sällspord kraft och duglighet. I första hand kom densamma helt naturligt riksbanken till godo, i hvars förvaltning på hans initiativ åtskilliga reformer vidtagits. Sålunda flyttades den egentliga förvaltningen från tjänstemännen till styrelsen, kommissionsanstalter upprättades vid såväl hufvud- som afdelningskontoren, hvarigenom gjorts ett slut å tjänstemännens, kunderna betungande, kommissionärsskap. — D., som afled å sin egendom Moräng vid Jerna station d. 10 aug. 1883, var sedan 1864 gift med *Regina Elisabet Helena Hultgren.*

Dunckel, Maria Dorotea, född *Altén,* författarinna. Född d. 13 mars 1799. Föräldrar: sekreteraren *Martin Altén* och *Kristina Dorotea Landwertz.* — Hennes håg för vitterheten, hvilken först skall hafva röjt sig då hon vid nio års ålder sammanskref ett litet teaterstycke, togs snart i anspråk i det fattiga hemmet, genom biträde åt fadern med både prosaiska och poetiska öfversättningar. Vid fjorton års ålder utgaf hon en öfversättning komedien *Receptet,* och vid aderton år ett af henne författadt skådespel, *Förlofningen.* Vid tjugutvå års ålder ingick hon äktenskap med d. v. pastorn vid holländsk-tyska kyrkan i Stockholm *David Vilhelm Dunckel,* som 1823 befordrades till kyrkoherde vid tyska församlingen i Göteborg,

då hon med honom bosatte sig i nämnda stad. Hon har vidare utgifvit: *Förstlingar* 1824, *Dramatiska och lyriska försök* 4 häften 1828—32, *Marie, en liten gåfva i bref till mina unga landsmaninnor* 1830, *Vilhelms brefväxling med sina vänner* 1835, *Pensionsvännerna*, berättelse, 1842, *Två systrar i Östergötland* 1844, *Gammalt och nytt ur min portfölj* 1865, några öfversättningar från Schiller, Körner, Lessing o. s. v. Död d. 30 nov. 1878.

Duncker, Joakim Zakris, krigare. Född i Kristina socken i Savolax d. 12 nov. 1774. Föräldrar: majoren *Gustaf Fredrik Duncker* och *Brita Cygnæus*. — D. blef 1789 fänrik vid Savolaks fotjägare och deltog i 1790 års krig, då han ytterst tappert deltog i striden vid Perttimäki d. 19 maj. 1804 blef han kapten vid nyss nämnda regemente. Vid fredsbrottet med Ryssland 1808 var D. kapten vid fjärde savolakska jägarebataljonen. I det olyckliga finska kriget, i hvilket D. ljöt hjältedöden, var han »en mycket begagnad och i alla afseenden utmärkt officer». En bland hans förnämsta bedrifter var, då han i mars 1808 anförde Cronstedtska fördelningens eftertrupp under dess återtåg från S:t Michel öfver Leppävirta till Idensalmi och Uleåborg. Den 2 maj s. å. utmärkte han sig särdeles i träffningen vid Pulkkila, under Sandels, hvarför han också sändes som kurir med rapport till konungen. Han tillhörde sedan alltjämt Sandelska fördelningen. I följande juni månad, då D. blifvit major, borttog han från ryssarna i trakten af Toivola en betydlig transport med lifsmedel och femhundra hästar. I striden vid Virta bro d. 27 okt. hade D. åter en hedersdag. Öfverste Fahlander och majorerna D. och Malm, »ett tappert, välkändt tretal», kastade sig i spetsen för hvar sin lilla skara, tillsammans knappt sexhundra man, öfver de nära dubbelt starkare ryssarna, bland hvilka först deras blanka vapen och sedan deras välriktade skott anställde ett stort nederlag. Året därpå utmärkte sig D. i Västerbotten, men stupade därstädes i träffningen vid Hörnefors den 5 juli 1809. Han anförde där försvaret af bron och kommenderade eftertruppen, med hvilken han, oaktadt Sandels' upprepade order, icke ville draga sig tillbaka. Omringad af fiender och utan att lyssna till ryska befälhafvarens uppmaning att gifva sig, blef han svårt sårad och fången och dog efter några timmar. Då Sandels återfordrade hans lik, svarade ryske generalen Kamenski, att om det endast var för att värdigt begrafva den fallne hjälten, ville han själf med all ärebetygelse göra det. D. och en kosackchef, som stupat i samma slag, jordades bredvid hvarandra i Ume kyrkogård. Öfver D:s graf reste sedan hans kamrater en enkel minnesvård. — Gift 1805 med *Maria Charlotta Tuderus*.

D'Uncker, Carl Henning Lützow, genremålare. Född i Stockholm d. 3 febr. 1828. Föräldrar: ryttmästaren och kammarherren *C. H. Lützow D'Uncker* och *Anna Kristina Brunstedt*. — Förrän D. på fullt allvar ägnade sig åt målarekonsten, hade han som frivillig 1849—50 deltagit i danska kriget samt någon tid, ehuru helt kort, varit anställd vid Svea lifgarde. Då han till följd af faderns iråkade obestånd måste lämna krigstjänsten, erhöll han af Oscar I ett understöd för att utveckla sina konstnärsanlag, dock med villkor att han skulle studera i Düsseldorf, hvilken skola konungen, själf konstkännare, ansåg vara den bästa för en nybörjare. — Själf hade D. tidigt röjt sin kallelse som artist, ehuru han länge nog vacklade i valet af sin egentliga genre. Han började som karrikaturtecknare, blef därefter figur- och porträttmålare, sedan någon tid miniatyrmålare, men lämnade snart denna art och slog in på genremåleriet, hvilket blef hans uteslutande fält. — 1857 hade D. målat en större genre, *Ett konstberidaresällskap*, som inköptes af en konstälskare i Göteborg. 1858 utställde han i Amsterdam en ny tafla, *Ett pantlånekontor*, som väckte stort uppseende och grundlade hans konstnärsrykte, hvilket sedan var i jämnt stigande till hans död. Taflan förskaffade konstnären ledamotskap i målareakademien i Amsterdam. Nu utgingo från hans hand en mängd utmärkta arbeten, af hvilka blott några få förirrade sig till hans fädernesland; de öfriga gingo åt annat håll. Bland dem märkas i synnerhet *Tullnärsbesök vid gränsen*, hvilken tafla erhöll prismedaljen i guld vid utställningen i Haag; *Toast; En spelsal i Wiesbaden*, som på utställningen i Dublin väckte allmän uppmärksamhet och af Times' konstrecensent ställdes i jämnbredd med den berömde Friths arbeten; *Andra klassens väntsal, Tredje klassens väntsal, Polis-scen*, m. m. »D. var i främsta rummet *fysionomist*. Redan i hans karrikatyrer — som alls ej äro konstnärligt *utförda* — framträder en märklig förmåga att gifva ett talande *uttryck* åt personerna. — Det är ej något dramatiskt element, någon liflig handling i D'U:s målningar. De berätta ej om en *händelse*, det är en situation de skildra. — Hans styrka låg i det spirituella sättet att se, i kvickheten att fånga ett uttryck, i förmågan att individualisera. Ett svärmiskt eller ett rörande element blandar han gärna in i det burleska. I ett dylikt inflätadt känslosamt drag ligger det för samhällssatirikern af Düsseldorfsskolan utmärkande.» — Sedan D. en gång nedsatt sig i Düsseldorf, lefde han där sin mesta tid och gifte sig med ett förmöget tyskt fruntimmer, en fröken *Schnitzler*. 1861 angreps D. af en sjukdom i högra armen, så att han måste måla med den vänstra, och 1864 föll han offer för bröstlidande. Året före sin död gjorde D. ett kort besök i Sverige, där han af Carl XV erhöll titel af professor. Han afled på sin villa i Düsseldorf d. 23 mars 1866. Led. af konstakademien.

Dunér, Nils Kristofer, astronom, universitetslärare. Född i Billeberga i Skåne d. 21 maj 1839. Föräldrar: prosten fil. d:r *Nils Dunér* och *Petronella Schlyter*. D. aflade studentexamen vid Lunds universitet 1855 och blef 1862 fil. d:r. Han blef 1858 e. o. amanuens vid Lunds astron. obser-

vatorium, 1859 vid fysiska institutet, 1862 amanuens vid astronomiska observatoriet, 1864 adjunkt i astronomi och observator samt förestod 1874—75 den astronomiska professuren i Lund. Han utnämndes 1887 till e. o. professor i astronomi vid Lunds universitet och följande året efter kallelse till professor i samma ämne vid Uppsala universitet. — D. deltog 1861 och 1864 i de svenska expeditionerna till Spetsbergen samt har företagit en mängd vetenskapliga resor till Danmark, Tyskland, Österrike, Schweiz, Frankrike, Holland och Belgien. Han deltog 1863 i stiftandet af »Astronomische Gesellschaft» samt invaldes 1887 i Pariskongressens — för uppgörandet af planen till en fotografisk karta öfver hela himmeln och en stjärnkatalog — permanenta kommitté samt blef ledamot af denna kommittés »bureau». — Han blef 1864 ledamot af Fysiografiska sällskapet i Lund, 1881 af Vet.-akad. och 1888 af Vet.-societeten i Uppsala samt är vidare medlem af de mest framstående utländska astronomiska sällskap. Han erhöll 1887 af Franska institutet Lalandeska priset och 1892 Rumfordmedaljen i guld af Royal Society i London. — D:s skrifter äro lika talrika som värdefulla. 1876 utgaf han *Mesures micrométriques d'étoiles doubles, faites à l'observatoire de Lund, suivies de notes sur leurs mouvements relatifs* och 1885 *Sur les étoiles a spectres de la troisième classe*, det första arbete som på grund af planmässiga observationer utförligt behandlar dessa stjärnspektra. Vidare särskildt betydande arbeten af D. äro *Recherches sur la rotation du soleil* 1891, och *Observations des étoiles de la zone entre 35° et 40° de déclinaison boréale*, etc., 6 del. 1896, observationer och skrift i gemenskap med F. Engström. D. har bl. a. gjort utmärkta undersökningar af stjärnan Y i Svanens stjärnbild. Bland hans populära publikationer märkas uppsatser i »Fotografisk tidskrift». — Gift 1874 med *Hilda Aurora Trägårdh*.

Du Puy, Jean Baptist Edouard Louis Camille,

sångare, skådespelare. Född i byn Corselles nära Neufchâtel 1771. — Uppfostrad af en onkel i Génève, skickades D., tretton år gammal, till Paris, där han af Chabran erhöll undervisning på violin och af den berömde Dussek i pianospelning. Hans framsteg voro så snabba, att han redan vid sexton års ålder antogs till konsertmästare i Rheinsberg hos prins Henrik af Preussen, hvilken befattning han innehade i nära fyra år, hvarefter han i Berlin studerade harmonilära under ledning af den lärde musikern Fasch. — År 1793 kom D. till Sverige, där han samma år anställdes som violinist och andre konsertmästare vid k. kapellet. Sex år därefter antog han tillika engagement som sångare vid operan och debuterade i april 1799 i *Blinvals* roll i sångspelet »Den unge ärrestanten». Men redan i nov. s. å. måste han begifva sig ur riket, emedan han vid en till Napoleons hyllning anställd fest sjungit några republikanska visor. Genom en inflytelserik persons bemedling blef han visserligen benådad, men då han nästa gång uppträdde på scenen som *Adolf* i »Lilla matrosen» och vid det ställe där motspelaren (fadern) uppmanar honom att resa, gaf en särskild tonvikt åt sitt svar: »jag reser icke; jag blir kvar», hvarvid han af parterren bullersamt applåderades, förtörnade detta så Gustaf Adolf, som var närvarande, att D. fick förnyad befallning att afresa. Han begaf sig då till Köpenhamn, där han vid k. teatern fick anställning som konsertmästare och jämväl äfven som skådespelare och sångare, men förvisades år 1809 äfven från Danmark, i följd, såsom man antar, af ett intimt förhållande, som skulle ägt rum mellan honom och ett mycket förnämt fruntimmer. Han reste då till Paris, men återvände 1810 till Sverige, hvarest han hösten 1812 ånyo anställdes vid k. operan, både som kapellmästare och sångare, och 1814 erhöll titel af professor. — Hans sceniska framställningar vittnade alla om ett utbildadt konstnärskap, så väl i spelet som sången. I synnerhet var han oöfverträfflig i »Don Juan» och hans uppträdande i denna roll väckte alltid utomordentlig hänförelse och beundran. D:s sångmetod var helt och hållet fransk, hans röst en hög baryton; de högre och lägre tonerna bildade medels falsetten, satte honom i stånd att utföra både tenor- och baspartier. Bland hans roller märkas, utom Don Juan, *Figaro*, *Joconde*, *Johan af Paris*, *Adolf* i »Lilla matrosen», *Blondel* i »Richard Lejonhjerta», *Armand* i »Vattendragaren», *Rose* i »Ungdom och dårskap», m. fl. Han gjorde sig äfven känd som melodirik, bildad och begåfvad tonsättare, och har efterlämnat åtskilliga kompositioner, bland hvilka den bekanta sångtrion »Agander, Pagander och Winberg». Hans mest framstående arbete är utan tvifvel hans musik till operetten »Ungdom och dårskap», Köpenhamn 1806. Till franska originalet af denna operett, »Une folie», har ursprungligen fransmannen Méhul komponerat musiken och i Stockholm har den oftast varit gifven under titeln »Målaren och modellerna» med Méhuls musik. Men då partituret under Du Puys vistande i Köpenhamn, på grund af försvårade kommunikationer, ej kunde erhållas från Paris, skref Du Puy till samma librett en högst förtjänstfull ny musik, hvilken sedan dess fortfarande och med stort bifall användts på Köpenhamns teater. Hans öfriga musikpjäser äro *Björn Järnsida* (fragment), *Balder* 1819, *Felicie eller Den romaneska flickan* 1821, melodramer och baletter. Han skref äfven sånger, marscher, kyrkmusik m. m. — Det har sagts om D., att han var den utmärktaste af alla k. kapellmästare i Stockholm. Död i Stockholm d. 3 april 1822 och begrafven på Johannes' kyrkogård, där en vacker minnesvård år 1866 restes på hans graf, då samtidigt Musikaliska akademien hedrade honom med en minnesfest. — Gift 1804 i Köpenhamn med »en jomfru *Muller*».

Duræus, Samuel, fysiker. Född i Linköping 1718. Föräldrar: kollegan vid skolan därstädes *Eric Duræus* och *Elisabet Aschebom*. — D. grundlade sin vetenskapliga bildning i Uppsala, där han 1746 promoverades till filosofie magister. Tre år därefter fästades han vid universitetet som adjunkt

i filosofiska fakulteten och utnämndes 1757 till physices professor. Han ansågs i yngre år som utmärkt skicklig fysiker och blef i denna egenskap invald till ledamot af Vetenskapsakademien, men efter några års förlopp utesluten, till följd af oordentlig lefnad och ett med åren tilltagande begär efter starka drycker. När Gustaf III vid ett tillfälle 1787 befann sig i Uppsala och akademistaten gjorde sin uppvaktning vid en lever, hade D. den oturen att falla omkull på golfvet, hvarpå han följande dagen erhöll det nådiga rådet att taga afsked. Han dog två år därefter den 8 juli 1789. — Hans litterära kvarlåtenskap utgöres af *trettiofem akademiska dissertationer*, *Om logarithmernes ursprung, bruk och uträknande* 1751, *Utkast till föreläsningar öfver naturkunnigheten*, 1759, hvilket arbete länge begagnades som elementarlärobok i fysik vid Uppsala högskola. — Gift 1: med *Charlotta Amalia von Spdngen* och 2: 1775 med *Christina Regina Arrhenius*, i hennes andra gifte.

Durell, Magnus, ämbetsman. Född i Norrköping d. 30 maj 1617. Föräldrar: borgmästaren *Nils Månsson Durell* och *Elisabet Hård.* — Efter i Uppsala grundlagd bildning och vidsträckta utländska resor blef han vid hemkomsten af Axel Oxenstierna kallad att handleda dennes son Erik Oxenstiernas, sedermera rikskansleren, studier och gjorde med denne lärjunge en ny utländsk resa, hvarefter han 1646 anställdes i statens tjänst som diplomatisk agent i Helsingör. Följande året förordnades han till resident vid danska hofvet och lämnade under de år, han innehade denna förtroendepost, sin regering de noggranna underrättelser om Danmarks inre tillstånd, hvilka Carl X sedan gjorde sig till nytta, och hvilka anses som mästerverk af grundlig kunskap och vidsträckta statsmannainsikter. — Adlad 1648, utnämndes han fem år därefter till landtdomare i Halland, men fortfor att bevaka Sveriges intressen i Danmark till fredsbrottet 1657, då han lämnade Köpenhamn. D. användes efter freden i Roskilde vid ordnandet af de södra landskapens förhållanden, under deras införlifvande med Sverige. — 1666 blef D. vice president i Göta hofrätt och s. å. kurator vid det nyinrättade universitet i Lund, hvars ekonomiska stat hufvudsakligen af honom blef uppgjord. Fyra år senare utnämndes han till landshöfding öfver norra Skåne och Bleking, med säte i Kristianstad, hvarifrån han vid danskarnas inbrott i Skåne 1676 begaf sig uppåt Sverige och dog i Jönköping den 26 sept. 1677. D. var en af sitt lands redbaraste och skickligaste ämbetsmän. — Gift 1647 med *Brigitta von Crakow.*

Du Rietz, från Artois i Frankrike härstammande adlig ätt, som naturaliserades på svenska

riddarhuset 1651 med den 1642 inflyttade läkaren G. F. Du Rietz (se Du R. 1).

1. **Du Rietz, Grégoire François,** läkare. Född i staden Arras i Artois 1607. Föräldrar: godsägaren *Maurice Du Rietz* och *Julie d'Habarag.* — Sedan D. vid det den tiden berömda universitetet i Salamanca i Spanien vunnit den medicinska doktorsgraden, återvände han och sökte en anställning i sitt fädernesland, där han efter hvartannat utnämndes till professor, lifmedikus och conseiller de France. D. kom 1642 till Sverige, kallad genom kammarrådet Bengt Skytte och försedd med rekommendationsbref från Adler Salvius, Hugo Grotius m. fl., samt anställdes genast som lifmedikus hos drottning Kristina. — Som läkarebildningen vid Uppsala högskola vid den tiden befann sig i djupt förfall, erbjöd sig D. att i Stockholm öppna en medicinsk undervisningsanstalt, hvilken likväl icke pågick många år, förrän den franske doktorn ledsnade vid sitt lärarekall. En annan inrättning, till hvilken han äfven var upphofsman, rönte däremot bättre framgång. Tillsammans med tre andra läkare stiftade han 1663 ett läkaresällskap, som s. å. erhöll privilegier af regeringen, under namn af Collegium medicum. Detta kollegium, hvilket i början icke var annat än ett med skråmässiga privilegier skyddadt läkaresällskap, erhöll under tidernas lopp med utvidgad myndighet allt mera prägeln af ett förvaltande ämbetsverk och utbildades slutligen till sundhetskollegium. — 1651 blef D. naturaliserad svensk adelsman, erhöll s. å. afsked från sysslan som lifmedikus och utnämndes fyra år därefter till arkiater. — Han var på sin tid en af Europas utmärktaste läkare. Hans föreställningar om sin egen lärda betydlighet voro öfver höfvan stora och ökades ytterligare af andryghet, dels öfver sin egen, dels öfver sin första frus börd, i det att hon härstammade från prinsarna af Mortaigne. Denna inbillade höghet gjorde honom så stolt, att han aldrig lyfte på hatten för någon, ej en gång för rikets dignitärer Död 1682. — Gift 1: med *Estrée Radoul* och 2: med *Helène Radou.*

2. **Du Rietz, Anders Rudolf,** krigare, politiker.

Född d. 5 febr. 1722; den föregående sonsons son. Föräldrar: öfverstelöjtnanten *Carl Magnus Du Rietz* och grefvinnan *Ebba Katarina Horn.* — Såsom fänrik vid Lifgardet bevistade D. fälttåget i Finland 1741 och hade avancerat till major vid Södermanlands regemente, då han 1757—60 deltog i pommerska kriget. Här utmärkte han sig vid flera tillfällen, såsom då han med en ströfkår öfverrumplade och intog skansen Anclamen Feler, betäckte belägringen af Peenemünde skans och hos preussiska fältmarskalken Lehwald utverkade den fördelaktiga kapitulationen vid Demmin, men skyndade 1760 i likhet med åtskilliga andra officerare hem för att deltaga i den utlysta riksdagen. Du R. hade redan förut gjort sig känd som ifrig Mössa och framstår under den efterföljande frihetstiden såsom en af detta partis ledare och främsta debattörer. Han blef ledamot af sekreta utskottet vid 1760 och 1765 års riksdagar samt var vid den sistnämnda efter Mössornas seger uppförd å rådsförslag, men blef på grund af konungens onåd förbigången vid utnämningen. Under tiden hade han 1762 utnämnts till öfverste och chef för Helsinge regemente och sändes s. å.

till ryska hofvet för att öfverbringa det svenskas lyckönskan till Katarina II:s tronbestigning. Utan tvifvel befästes härmed ytterligare de vänskapliga förbindelser, som utmärkte Du R:s förhållande till Ryssland under frihetstidens sista decennium. Han fortfor sedermera alltjämnt att vara verksam för Mössornas intressen vid riksdagarna, och Du R., som 1770 blifvit generalmajor, blef genom deras inflytande också 1772 hugnad med landshöfdingeämbetet i Göteborg, hvilket han ock fick behålla efter revolutionen. — I likhet med en del af sina forna partivänner Rudbeck, von Essen, m. fl. hade Du R. märkvärdigt lätt att försona sig med sakernas nya ordning och utvecklade vid 1778 års riksdag ett nit för konungens afsikter, som näppeligen kan undgå att rubriceras som servilism, samt belönades under densamma med friherrlig värdighet. Två år förut hade han utnämnts till generallöjtnant i armén. — Mot slutet af sin lefnad satte Du R. en fläck på sitt anseende genom det slappa sätt, på hvilket han 1788 handhade Göteborgs försvar mot danskarna och som till och med uppväckte misstankar, att han var i hemlig komplott med fienden. Tack vare konungens beslutsamma uppträdande räddades emellertid staden. I landsorten var förbittringen mot D. emellertid så stor, att han vid uppresan till 1789 års riksdag på ett par ställen hotades till lifvet. Död på sin egendom Hedensberg i Västmanland d. 21 okt. 1792 — Gift 1785 med friherrinnan *Charlotta De Geer*, dotter af entomologen frih. Carl De Geer (se sid. 225), efterlämnade Du R. en son, med hvilken hans friherrliga ättegren utslocknade 1799. Hans friherrinna var under Gustaf III:s kronprinstid föremål för stor uppmärksamhet från dennes sida, men om dennas närmare innebörd äro bland tidens memoarförfattare meningarna delade.

Duwall, från Skottland härstammande ätt, som invandrade till Sverige omkring 1594 med *Albrekt Mac-Dougall*, som 1626 blef fogde öfver Örbyhus och Tierp i Uppsala län. Dennes son generalen *Jacob Mac-Dougall* blef 1674, fyrtio år efter sin död, upphöjd i friherrligt stånd och sönerna introducerades följande år å riddarhuset.

1. **Duwall, Gustaf,** landshöfding, landtmarskalk. Född i Stralsund d. 21 mars 1630. Föräldrar: ofvannämnde *Jacob Mac-Dougall* och *Anna von der Berge*. — D. utnämndes vid 22 års ålder till kammarherre hos drottning Kristina och öfvergick till samma värdighet hos Carl X Gustaf.

Den ynnest, hvari han stod hos denne konung, förskaffade honom en marskalksplats vid den legation, som under riksrådet Krister Bonde afsändes till England 1655. Tre år därefter afgick D. som ambassadör till samma land för att beklaga Cromwells dödliga frånfälle och underhandla med republiken om en hjälpsändning af trettio fregatter. Hemkommen förordnades han för någon tid till resident vid danska hofvet, hvarefter han 1662 utnämndes till landshöfding öfver Stora Kopparbergs län. Under hans styrelsetid inträffade i Dalarna det beryktade trolldomsväsendet, därvid han af regeringen utsågs till ordförande i den kommission, som skulle rannsaka och döma öfver de förvillade. — 1674 blef han svensk friherre och förde som landtmarskalk klubban på riddarhuset vid 1675 års riksdag. Död d. 1 jan. 1692. — Gift 1654 med *Helena Yxkull*.

2. **Duwall, Johan Diedric,** militär, politiker. Född d. 5 okt. 1723 å Näsby egendom i Södermanland; den föregåendes sonsons son. Föräldrar: majoren, frih. *Sven Duvall* och friherrinnan *Sophia Charlotta Kruse*. — D. ägnade sig åt den militära banan, blef 1747 regementskvartermästare och därefter kapten vid Lifgardet. Sedan han 1757 ingått giftermål med *Ulrika Kierman*, dotter af den mäktige Hattledaren och talmannen i borgarståndet Gustaf Kierman (se nedan), drogs dock hans hufvudsakliga intresse till det politiska lifvet, och redan vid 1760—62 års riksdag var han så högt uppburen bland sina partivänner, att han uppfördes å riksrådsförslag. Efter riksdagens slut hugnades han med öfverstes titel 1762. Räfsten med växelkontoren 1765 i sammanhang med Mössornas seger gaf honom vid den riksdagen nog sysselsättning i och för svärfaderns räddande (se art. Kierman G.), men vid den följande riksdagen 1769, då Hattarna åter förfogade öfver majoriteten, insattes D. i sekreta utskottet och blef äfven nu uppförd å rådförslag. Vid riksdagen 1771—72 var han en af de tre Hattar, som på initiativ af Gustaf III underhandlade med ett motsvarande antal förtroendemän från Mössorna om försoning mellan partierna, hvilka underhandlingar som bekant ej kröntes med nöjaktigt resultat. Efter revolutionen blef han 1773 utnämnd till generalmajor och 1786 till generallöjtnant. S. å. förordnades han af konungen till landtmarskalk och tillvann sig i denna egenskap sympatier af såväl riddarhuset som konungen, hvilken vid riksdagens slut hugnade honom med serafimerorden. Detta hindrade dock icke, att man vid den märkliga riksdagen 1789 återfinner D. bland den konstitutionella frihetens vänner, och efter Fersens och De Geers häktande framstår han som en af oppositionens ledare. Han protesterade nu med kraft mot förenings- och säkerhetsakten, bevillningens utgående på obestämd tid, m. m., och rykten voro gängse om äfven hans förestående häktning, hvilka dock ej kommo att besannas. — D. drog sig sedermera tillbaka till det enskilda lifvets lugn och afled å sin fädernegård Näsby d. 12 mars 1801.

Düben, von. Ätterna med detta namn härstamma från Mikael Düben, som 1596 var rådsförvant i Lützen. Hans sonson, *Anders* (se nedan), inkom till Sverige omkring 1624 och från dennes äldsta son, *Peter*, härstammar den nu utdöda adliga ätten von D. Från den yngre sonen, *Gustaf*, härstamma friherrliga ätterna von D. och den nu utdöda grefliga ätten:

1. **Düben, Anders,** kapellmästare. Hans födelseår är obekant. Föräldrarna voro organisten vid S:t Thomaskyrkan i Leipzig *Andreas Düben*

och *Elisabet Bessler*. — Anders Düben d. y. inkom till Sverige omkring 1624 och anställdes 1625 som organist vid Tyska kyrkan i Stockholm. Han blef sedan hoforganist och utnämndes af drottning Kristina till hofkapellmästare. — Död i Stockholm 1662. Han utmärkte sig äfven som tonsättare och har utom åtskilliga koralmelodier komponerat en åttastämmig kantat, *Pugna triumphalis*, med anledning af Gustaf II Adolfs död och musiken till en operabalett, uppförd till änkedrottning Maria Eleonoras ära. — Gift med samma drottnings kammarjungfru *Anna Maria Gabrielsdotter* och hade med henne tvenne söner, af hvilka den äldre *Gustaf Düben* blef faderns efterträdare som hofkapellmästare.

2. **Düben, Joakim von**, d. ä., riksråd. Född i Stockholm d. 22 aug. 1671; den föreg. sonson. Föräldrar: ofvannämnde hofkapellmästaren *Gustaf Düben* och *Emerentia Standaert*. — I k. kansliet, där D. ingick 1694, hade han hunnit till referendarie sekreterare, då han 1707 jämte syskonen Anders och Emerentia undfick adligt diplom med namnet *von Düben*. Han åtföljde sedan Carl XII på hans krigståg och var expeditionssekreterare vid konungens fältkansli, då han 1709 blef fången vid Pultava och afförd till Moskva. Efter tio års fångenskap hemkommen till Sverige, väntade honom den ena utmärkelsen och upphöjelsen efter den andra. Utnämnd 1719 till statssekreterare, först i utrikes- och sedan i krigsexpeditionen, blef han samma år jämte nyssnämnda syskon hugnad med friherrligt stånd. 1723 utnämnd till hofkansler, tog han en mycket verksam del i förhandlingarna om Hannoveranska alliansen och hade genom sin skicklighet, reda och arbetssamhet blifvit Arvid Horns högra hand. Tack vare dennes inflytande upphöjdes ock von D. 1727 till riksråd, fortfarande tjänstgörande i kansliet. Han tillvann sig i denna egenskap erkännande af franska ministern Brancas såsom »det utan motsägelse bästa hufvudet i senaten», och utan tvifvel hade en mera lysande framtid varit honom förbehållen, om ej döden kommit emellan d. 30 nov. 1730. Älskare af vitterhet, inskränkte likväl D. sin skriftställareverksamhet till några poetiska öfversättningar, hufvudsakligen af Boileau. Gift 1719 med *Margareta Spegel*, en dotter till ärkebiskopen Haqvin Spegel (se nedan). Hans ättlingar hugnades 1731 på grund af faderns förtjänster med greflig värdighet.

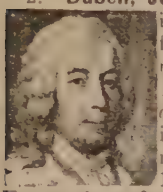

3. **Düben, Emerentia von**, drottning Ulrika Eleonoras gunstling. Född d. 24 maj 1669; den föregående syster. Emerentia von D. antogs helt ung till kammarpiga hos Ulrika Eleonora d. ä., hvilken 1690 anförtrodde henne vården af den 2-åriga prinsessan af samma namn. Jämte sina bröder adlad 1707, upphöjdes hon efter hvartannat till hoffröken, kammarfröken och friherrinna, hvarjämte drottningen, i sitt testamente, tillförsäkrade henne en summa af tjugutusen riksdaler, utom en mängd dyrbarheter i silfver, guld och juveler. Utan fråga förtjänade Emerentia von D. denna välvilja. Hon stod troget under hela sitt lif vid drottningens sida, i lust och nöd vårdande, tjänande, deltagande och tröstande. Förhållandet dem emellan antog ock med tiden karaktären af det ömma förhållandet mellan tvenne systrar, utan att fröken D. tyckes hafva missbrukat sin makt, ehuru tillfällen därtill naturligtvis icke saknades. När Ulrika Eleonora 1741 afled, hade Emerentia von D. i femtioett år varit hennes tjänarinna, förtrogna och rådgifverska. Den sjuttiotvååriga väninnan öfverlefde ej heller länge skiljsmässan. Efter ett och ett halfts års sorg afled fröken von D. d. 26 mars 1743. Ulrika Eleonora hade önskat att bereda henne en grafplats i det k. grafkoret. Då detta icke kunde ske, inköpte fröken D. 1734 i Riddarholmskyrkan den graf, som närmast gränsar till konungagrafven, så att hon och drottningen redan i lifstiden kunde glädja sig åt tanken att i döden få vara hvarandra nära, såsom de varit i lifvet.

4. **Düben, Joakim von**, d. y., riksråd, kanslipresident. Född i Stockholm d. 21 okt. 1708; de föreg. brorson. Föräldrar: hofmarskalken, friherre *Anders von Düben* och *Ulrica Friedenreich*. — Efter fleråriga utrikes studier, bl. a. under ledning af Joh. Archenholtz (se sid. 42), inskrefs von D. 1724 i k. kansliet, blef sedermera kommissionssekreterare i Haag och utnämndes 1731 till kammarherre. 1733 förordnades han till handsekreterare hos drottning Ulrika Eleonora, 1739 till assessor i kommerskollegium och erhöll redan 1747 fullmakt som kommerseråd, ehuru han först 1753 kom i besittning af med befattningen förenade förmåner. — Vid denna tid började von D. också att framträda i det politiska lifvet. Han slöt sig till det s. k. hofpartiet, som arbetade på att skaffa Adolf Fredrik ökad makt och stod så högt i konungens ynnest, att denne utom förslag 1755 utnämnde honom till statssekreterare, men rådet ogillade utnämningen, hvarpå von D. drog sig tillbaka för att ej onödigtvis öka tvistepunkterna mellan konungen och rådet. Von D., som dessutom 1753 blifvit kronans fullmäktig uti General-tullarrende-societeten, hvilket förtroende han innehade i 14 år, fick i stället trösta sig med det smickrande uppdraget att förvalta drottning Lovisa Ulrikas enskilda kassa. När, tack vare det gagnlösa pommerska kriget, Hattarnas stjärna snart började sjunka, banades 1759 genom hofvets inflytande von D. väg till en statssekreterarepost i kanslikollegium. Han erhöll dock vid denna tid en rival om hofvets ynnest i öfverste Sinclair, mellan hvilka båda snart uppstod ett bittert hat, som i någon mån utom af de personliga förhållandena kan förklaras af personernas olika ställning till den yttre politiken. Von D. var nämligen intimt allierad med den ryske ministern och reserverade sig 1764 mot kanslikollegii tillstyrkande af förlängning af den franska alliansen, för hvilken hofvet och Sinclair ifrigt arbetade. På så sätt förvandlades hofvets forna ynnest mot von D. snart till ett bittert hat, och vid den följande riksdagen 1765, då Mössorna kommo till väldet, var D. ock på mångfaldigt sätt verksam för korsande af hofpartiets önskningar. Följden

häraf visade sig snart, då von D., som vid riksdagen tillhörde sekreta utskottet, ehuru uppförd å fyra rådsförslag, dock städse blef af konungen förbigången. Mössorna voro dock fullt beslutna att belöna hans oförtrutna arbete i partiets tjänst. och för att trygga honom för faran att blifva förbigången infördes i den »förordning om lagarnes verkställighet», som riksdagen 1766 påtvingade konungen, den bestämmelsen, att den, som tre gånger varit uppförd å rådsförslag, skulle fjärde gången ensam föreslås. Sedan ytterligare en ledighet blifvit åvägabragt i rådet genom afsägelse, uppfördes von D. ensam å rådsförslag och blef äfven af konungen utnämnd i okt. 1766. Inom rådet kom han sedermera att utöfva ett stort inflytande och var en af dem, som 1768 ifrigast motsatte sig konungens förslag att utlysa riksdag. Denna stod dock ej att hindra, och sedan Hattarna nått en afgjord majoritet i alla stånd, blef von D. jämte nio sina ämbetsbröder afsatt från sitt ämbete 1769. När Mössorna vid följande riksdag åter kommo till väldet, blef von D. i maj 1772 åter insatt i rådet, denna gång som kanslipresident å den främsta platsen. Hans intima förbindelser med de ryska och engelska ministrarna gjorde honom allt utom sympatisk för Gustaf III, hvilken ock efter revolutionen skyndade att meddela honom sitt afsked. Von D., hvilken två år efteråt hugnades med pension, drog sig därefter tillbaka till privatlifvet och afled å sin egendom Riksten i Södertörn den 27 jan. 1786. Gift 1) 1738 med *Catharina Eleonora Temming* 2) 1751 med *Cornelia Florenina Hildebrand* 3) 1774 med *Ulrika von Rocnheim.*

5. **Düben, Carl Vilhelm von,** riksråd. Född d. 2 febr. 1724; den föregåendes kusin och son till von D. 2. — D. grundlade sin vetenskapliga bildning i Uppsala, där han i sin anförvandt ärkebiskopen J. Steuchius hade en lika öm som säker handledare, och inskrefs 1742 som e. o. kanslist i k. kansliet. Sedan han 1747—51 tjänstgjort som kommissionssekreterare i Berlin, utnämndes han 1751 till drottning Lovisa Ulrikas kammarherre, två år därefter till hennes handsekreterare och 1761 till öfverkammarherre. Förordnad 1763 till envoyé vid ryska hofvet, utnämndes han följande året till hofkansler och 1769 till president i kammarrevisionen. I olikhet med sin kusin och svärfader (von D. 4), räknades C. V. von Düben till Hattarna men var ej någon skarpare utpräglad partiman. I hög gunst hos Gustaf III, blef han af honom 1788 utnämnd till riksråd med säte i kanslikollegium och befattning med de utländska ärendena. Efter rådskammarens upplösning 1789 insattes von D. i konungens högsta domstol och stod därjämte i spetsen för kanslikollegium. — Om D. såsom enskild person och ämbetsman har en af hans samtida, Schröderheim, uttalat följande omdöme: »Grefve Carl Vilhelm von Düben lära ganska få människor hafva nog känt, för att med visshet beskrifva. Hans insikter, smak, vitterhet och amabilité gjorde honom till favorit hos Lovisa Ulrika. Han var med heder minister i Petersburg, med mycken försiktighet hofkansler under partiernas raseri, med ombytlig lycka president i kammarrevisionen, med mycken tranquillité riksråd och en tid à la tête af utrikesärendena. Han var slug, fin, kall, vänlig, förekommande, alltid glad, ofta i tryckande behof, men reglerade slutligen sina affärer igenom arf, hushållning och extra förmåner, dem kungen beviljade.» D., som afled i Stockholm den 29 dec. 1790, var sedan 1768 gift med friherrinnan *Ulrika von Düben,* dotter af hans kusin, Joakim von Düben, d. y. (se ofvan).

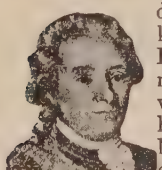

6. **Düben, Magnus Vilhelm von,** naturforskare Född på Vegeholm i norra Skåne d. 12 febr. 1814. Sonsons sonsons sonson till D. 1. Föräldrar: kaptenen friherre *Ulrik Vilhelm von Düben* och *Katarina Flinck.* — Efter idkade akademiska studier i Lund från 1828, erhöll han vid promotionen 1835 lagerkransen, med andra hedersrummet, och förordnades tre år därefter vid samma universitet till docent i botanik. Utn. 1843 till adjunkt och intendent vid naturhistoriska museet därstädes, innehade han ännu denna syssla, när hans så lofvande vetenskapliga verksamhet afbröts af döden d. 9 aug. 1845. — Von D. ägde icke allenast stor lärdom och skarpsinnighet inom det fält, åt hvilket han företrädesvis ägnade sitt arbetsamma lif, utan äfven inom de humanistiska vetenskaperna ovanliga studier, som gåfvo åt hans författareskap en egen lyftning och åt hans stil ett stort behag. Hans arbeten, hvilka alla äga ett utmärkt vetenskapligt värde, äro: *Conspectus vegetationis Scaniæ* 1837, *Mus betulinus, en för Europas fauna ny rått-art* 1840, *Handbok i växtrikets naturliga familjer* 1841, *De fabrica corporis insectorum* 1842, *Ichthyologiska bidrag* 1844, *Om holothuriernas hudskelett* 1844, *Öfversigt af Skandinaviens echinodermer* (liksom de två närmast föregående i förening med norrmannen Koren, 1844), m. m. Ogift.

7. **Düben, Gustaf Vilhelm Johan von,** läkare, anatom, etnolog. Född på Hvargarn i Södermanland d. 25 maj 1822; den föregåendes kusin. Föräldrar: frih. *Gustaf Henrik von Düben* och *Petronella Sutthoff.* Von D. inskrefs 1837 till student i Lund och promoverades 1844 till filos. doktor. I november samma år anträdde han på uppdrag af Vetenskapsakademien en vetenskaplig resa till England, Goda Hoppsudden, Afrikas ostkust, Arabien, Ostindien och Kina, hvilken resa han populärt beskrifvit och utgifvit 1847. Återkommen till fäderneslandet 1846, återtog han sina vid utresan afbrutna medicinska studier, aflade vid Karolinska medicokirurgiska institutet fullständiga examina — den sista 1851 — och undfick, efter en i Uppsala utgifven och försvarad afhandling: *Öfversigt af de bidrag mikroskopet lämnat till den medicinska diagnostiken,* medicine-doktors-diplom 1855. Samma år förordnad till professor i patologisk anatomi vid Karolinska institutet, utnämndes han 1858 till ordinarie innehafvare af denna befattning. — 1860 undfick han förordnande att

jämte sin egen förestå professuren i anatomi och fysiologi vid institutet och erhöll utnämning å sistnämnda professur 1861. Sv. läkaresällskapets sekreterare och hufvudredaktör af tidskriften Hygiea 1858—60, Karolinska institutets inspektor 1860—71, brunsintendent vid Medevi 1862—66, från 1861—68 professor i målare-anatomi vid Akademien för de fria konsterna och 1861—75 lärare i fysiologi och hälsolära vid seminariet för lärarinnor. — Utom ofvannämnda resa till Ostindien företog v. D. vetenskapliga resor till utlandet 1851—52, 1858 och 1864—65 och har gjort en mängd resor, hufvudsakligen i etnografiskt syfte, inom landet. — Af hans utgifna skrifter må nämnas: *Om nödvändigheten af vetenskaplig kontroll öfver Gymnastiska centralinstitutet etc.* 1851, *Om karantäner och spärrningar mot koleran* 1854, *Homœopathiens hufvudläror* 1855, *Föreläsningar i patologisk anatomi* 1857, *Kurs i anatomi, fysiologi, hälsolära och fysisk uppfostran etc.* 1864, *Medevi helsobrunn och bad* 1867, *Om Lappland och lapparne* 1873, m. fl. Det sistnämnda, rikt illustrerade etnografiska arbetet är både underhållande och en källskrift af bestående värde. 1878 utgaf von D. *Forskningarne i Central-Afrika* (i samlingen »Ur vår tids forskning»). 1881 uttalade han sig i skriften *I vivisektionsfrågan* för den vetenskapliga vivisektionen. Han tog 1887 afsked från professuren, bosatte sig å sin egendom Nysund, i Vårdinge socken, där han afled d. 14 juli 1892. Led. af Vet.-akad. 1860. — Von D. var en ytterst mångsidig natur och i besittning af stor kvickhet. Gift 1857 med *Carolina Charlotta Mariana von Bahr.*

8. **Düben, Anders Gustaf von,** militär. Född d. 2 juni 1785. Sonsons sonson till D. 1. Föräldrar: envoyén och hofmarskalken frih. *Henrik Jakob von Düben* och *Julie af Petersens.* — Vid aderton års ålder utnämndes D. till fänrik vid Svea lifgarde, deltog såsom löjtnant i pommerska fälttåget och vann därstädes guldmedaljen för tapperhet i fält 1807. Någon tid därefter begärde och erhöll han afsked, blef sedan kapten i armén och undfick majors namn och värdighet 1815. Under ett tillfälligt vistande i Wien vintern 1832 skall D. hafva fått ett bref från en af sina vänner, majoren friherre J. F. E. von Vegesack som samtidigt uppehöll sig i Berlin, rörande prinsen af Vasa. Brefvet uppsnappades och ansågs vittna om förrädiska stämplingar, hvarpå D. och von Vegesack åtalades för högmålsbrott om hösten 1832. De bägge anklagade nekade för brefvet, men som det ej kunde bestridas, att de stått i brefväxling och haft umgänge med prinsen, dömdes de enligt 1812 års författning till ständig landsflykt och affördes i maj månad 1833 till Tyskland. Genom den amnesti, som den 20 okt. 1834 utfärdades för alla politiska förbrytare, erhöll D. rättighet att återkomma till fäderneslandet, där han dog i Stockholm d. 4 okt. 1846. — Gift 1810 med *Karolina Eckhardt* från Greifswald.

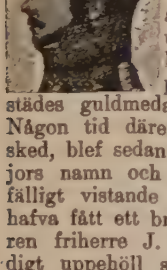

Dücker, Carl Gustaf, krigare, riksråd. Född i Livland 1663. Föräldrar: majoren *Carl Fredrik Dücker* och *Anna Elisabeth Sass.* — D., som med tiden intog ett bland de mest framstående rummen bland Carl XII:s bussar, ingick tidigt i krigstjänst och deltog, efter att ha genomgått de lägre militära tjänstegraderna, som konungens generaladjutant i slaget vid Narva. Han följde därefter Carl på de flesta af hans fälttåg, ända till Poltava, där han var bland de fångna svenskarna, men fick på sitt hedersord komma fri och återvände till Sverige. 1710 generalmajor, kommenderade han reserven vid Helsingborg och skickades 1711 som generallöjtnant till Pommern, där han förjagade ryssar, danskar och sachsare, följde sedan Stenbock under hans tåg till Holstein och blef svårt sårad i slaget vid Gadebusch. Tillfrisknad blef han 1713 general och erhöll befälet som kommendant i Stralsund, hvilken stad han till det yttersta försvarade, men måste slutligen kapitulera i dec. 1715. På sitt hedersord fick han likväl, jämte några generaler och officerare, resa till Hamburg för att sköta sin hälsa och finna någon tids hvila efter de utståndna mödorna. Denna blef emellertid icke lång. Kort efter sin ankomst erhöll han konungens befallning att emottaga befälet öfver hären emot Norge, hvilket befäl han alltjämt bibehöll till konungens död. En sägen, hvars sanningsenlighet dock lämnas därhän, berättar att D., genast som Carl stupat, skickat ett bud till hertigen af Holstein, att infinna sig på glacisen vid det kungliga liket, då D. lofvade förmå generalitetet och de tillstädesvarande regementena att hylla honom till tronföljare, om han ville afsäga sig enväldet och återupplifva Gustaf II Adolfs regeringsform. Då hertigen, i bestörtningen öfver sin morbroders död, icke kunde förmås att fatta något beslut och äfven lät förstå, att han ej skulle mottaga kronan med mindre makt än företrädaren, skall D. på sitt okonstlade soldatspråk hafva yttrat: »Nå, kan han ej vara en karl, så må han vara en käring. Nu är det dessutom så godt som försent. Oss fattas intet regent». — D., som redan 1711 blifvit upphöjd till friherre, men ej låtit introducera sig, inkallades 1718 i riksrådet, utnämndes 1719 till grefve och fältmarskalk och blef slutligen 1720 president i krigskollegium. — D. förde efter Carl XII:s död under arfprinsen af Hessen som generalissimus befälet öfver hela svenska armén. Han var en af dem, som 1720 ifrigast arbetade för Fredriks upphöjelse till konung, men framträder redan vid den följande riksdagen 1723 som en af ledarna för det Holsteinska partiet, på samma gång han var en af de häftigaste kämparna för värnande af adelns företrädesrättigheter gent emot de ofrälse ständen. I likhet med flertalet af sina partivänner motarbetade han under de följande åren ifrigt ingående af den Hannoveranska alliansen, men försonade sig åter med Arvid Horn efter 1726—27 års riksdag. Riksens ständer betygade honom vid 1731 års riksdag genom en deputation sin

tacksamhet för hans arbete att upphjälpa armén, och han erhöll vid samma riksdag samma lön som kanslipresidenten. Död i Stockholm d. 3 juli 1732. — Gift 1: 1707 i Polen med den 15-åriga furstinnnan *Theodora Oginska*, hvilken han året förut tagit till fånga i ett kloster, 2: 1720 med grefvinnan *Hedvig Wilhelmina Oxenstierna*. — Den Dückerska ätten utslocknade på manssidan 1892.

Düring, Johan Kristoffer von, krigare, politiker. Född i Horneburg å Bremens område d. 22 juli 1695. Föräldrar: öfversten *Johan Kristoffer Düring* och friherrinnan *Anna Sabina Grothusen*. — Redan 1710 var D. kapten vid ett dragonregemente i Holstein och hade året förut undergått blodsdopet i slaget vid Malplaquet. 1712 inträdde han i svensk tjänst, blef 1714 öfverstelöjtnant och deltog året därefter i den hårdnackade och blodiga träffningen vid Stressow. När Stralsund efter det hjältemodigaste försvar måste uppgifvas fick D. jämte några andra af det högre befälet tillåtelse att vistas i Hamburg. Han blef för sin tapperhet vid Stralsund 1715 utnämnd till öfverste. I dec. s. å. följde han konungen på färden från Stralsund till Ystad. Han blef sedermera öfverste för ett tyskt dragonregemente, deltog 1718 i Fredrikshalds belägring och följande år i kustförsvaret mot ryssarna. 1721 »sekundöfverste» vid Norra skånska kavalleriregementet, öfver hvilket han 1727 mottog chefsplatsen, blef han 1730 generalmajor och tio år därefter generallöjtnant. — Liksom så många andra af Carl XII:s krigare, drömde D. om ett tillfälle till hämnd mot Ryssland och återupprättande af Sveriges forna storhet. Han insattes ock 1738 af krigspartiet i sekreta utskottet, men sedan han där haft anledning att taga olägenheterna af ett fredsbrott i närmare skärskådande, kallnade hans ifver och vid den följande riksdagen 1740—41, då D. tillhörde såväl samma utskott som det »förstärkta sekretissimum», hvilket hade att afgöra frågan om det ryska kriget, sökte han förgäfves föra den mogna besinningens talan. Sedan C. E. Lewenhaupt under det olyckliga kriget till fullo ådagalagt sin oskicklighet att föra öfverbefälet, erbjöds detta åt D., som samtidigt utnämndes till general, men vägrade han mottaga detsamma. Vid därpå följande riksdag, 1742—43, då han äfvenledes tillhörde sekreta utskottet, öfvergick han helt till Mössornas läger, deltog flitigt i deras rådslag och väckte särskild uppmärksamhet för sin ifver för danska kronprinsens val till svensk tronföljare. Efter riksdagens slut afgick D. som sändebud till Ryssland för att förmå tronföljaren Carl Peter Ulrik till eftergift i en tvist med Ryssland. Måhända gaf detta anledning till närmare förbindelser med detta land, för hvars räkning D. sedermera var verksam att med penningsummor bearbeta sinnesstämningen vid 1746—47 års riksdag i och för Hattväldets störtande, hvilket som bekant ej lyckades, men i stället tvifvelsutan resulterade i, att, tack vare rådets och den med dem förbundne kronprinsen Adolf Fredriks motstånd, D., som 1748 blef serafimerriddare, ej enligt konung Fredriks ö[illegible]n samtidigt utnämndes till fältmarskalk: tiden för Adolf Fredriks tronbestigning br[illegible]st som bekant vänskapen mellan hofvet och Hattarna, och D., som förde det förras talan vid 1751—52 års riksdag, hugnades vid Adolf Fredriks kröning med sagda högsta militära värdighet och upphöjdes samtidigt i grefligt stånd. Sedan han 1753 blifvit utnämnd till öfverståthållare i Stockholm, synes en försoning åter ägt rum mellan honom och Hattarna, som t. o. m. ansågo honom nog pålitlig att insättas i sekreta utskottet vid 1755—56 års riksdag, då han framträdde som en prononserad motståndare mot hofvets maktutvidgningsplaner. — D., som afled i Stockholm d. 5 jan. 1759, var sedan 1720 gift med grefvinnan *Katarina Margareta Bonde*, dotter af k. rådet, grefve Carl Bonde (se sid. 118), men efterlämnade inga manliga afkomlingar.

Dybeck, Richard, arkeolog. Född d. 1 sept. 1811 i Odensvi församling af Västmanland. Föräldrar: kyrkoherden *Carl Dybeck* och *Maria Ulrika Remmer*. — Student i Uppsala 1831, bestämde sig D. för den juridiska banan och ingick, efter aflagd hofrättsexamen, som e. o. notarie i Svea hofrätt, samt tjänstgjorde äfven någon tid som tillförordnad domare i landsorten. Men hans håg hade redan från ungdomen legat åt ett annat håll: fäderneslandets gamla minnen, och snart fördes hans verksamhet uteslutande in på detta område. Sedan omkring 1830 genomvandrade D. alla Sveriges landskap, icke en utan mångfaldiga gånger aftecknande dess minnesmärken, granskande dess run-inskrifter »Från sjöastrand och bergahäll» eller ur skogarnas djup uppsamlande våra härliga folkmelodier, vallvisor och hornlåtar. Från allmogens läppar upphämtade han hvad som ännu fanns kvar af gammaldags sägner, sagor, ordspråk, gåtor o. d., samt studerade i umgänge med folket själft dess skaplynne, seder, utseende, klädedräkt m. m. De skördar, han under de många åren insamlade, har han återskänkt svenska folket i sina skrifter, af hvilka tidskriften *Runa* utkom 1842—50 och 1865—76. I öfrigt märkas: *Svenska vallvisor och hornlåtar med norska artförändringar* 1846, *Svenska visor upptecknade och samlade* 1847—48, *Svenska minnesmärken tecknade och beskrifna* 1851, *Svenska fornsaker beskrifna* 1853—55, *Svenska folkmelodier* 1853—56, *Sverikes Runurkunder* 1860—76, *Mälarens öar* 1861, m. m. — »Hans i Stockholm gifna aftonunderhållningar, i hvilka han låtit uppföra visor och melodier från Sveriges och Norges fjällar, skogar och dalar, hafva gifvit honom ett namn äfven inom den musikaliska världen, för så vidt dit hörer samlandet, vården och framställandet i sin ursprungliga renhet af de minnen, vi äga af vårt lands folkmusik.» D., som afled i Södertelje d. 28 juli 1877, var led. af Vitt.- Hist.- och Ant.-akad.

Dyrssen, Gerhard, sjöofficer, statsråd, lands-

höfding. Född d. 18 febr. 1854 å egendomen Fenneslunda i Älfsborgs län. Föräldrar: godsägaren och sedermera föreståndaren för Klagstorps landtbruksskola i Skaraborgs län *Peder Johan Julius Dyrssen* (hvilken 1840 invandrade från Holstein) och *Gustafva Vilhelmina Hagerman*. — Efter att ha genomgått sjökrigsskolan, utnämndes D. 1873 till underlöjtnant vid flottan, inom hvilken han 1876 avancerade till löjtnant, 1885 till kapten och 1896 till kommendörkapten. S. å. tillträdde han disponentskapet för aktiebolaget Bofors-Gullspång. Under den beröring, han såsom statsrevisor 1890—93 fått med det politiska lifvet, hade emellertid uppmärksamheten blifvit fäst på hans person, och d. 21 okt. 1898 kallades han till statsråd och chef för sjöförsvarsdepartementet och erhöll kort därefter kommendörs värdighet inom flottan 1899. Som statsråd hade han att fröjda sig åt stor bevågenhet från riksdagens sida, tills under 1901 års riksdag en godtycklig bestraffning för förment indiskretion af en högre sjöofficer föranledde anmärkning enligt 107 § Reg.-formen från ett enhälligt konstitutionsutskott, hvarpå D. af den allmänna opinionen tvangs afgå från sin post den 10 maj 1901. På hösten s. å. utnämndes han till landshöfding i Värmlands län. — Gift 1883 med *Emma Augusta Sofia Charlotta Fock*.

Dyster, Benjamin, »den föregifne Carl XII». — D. var född i Lappvesi socken, några mil från Viborg, och son af en länsman. Han var först i guldsmedslära och blef sedermera underofficer vid ett finskt regemente, men efter freden 1721 afskedades han, och blef därigenom försänkt i sysslolöshet och fattigdom. Omkring 1715 var han i Riga, där han gifte sig under namnet von Düsterstein. Han arbetade 1724 en tid i Visby och kom till Stockholm, där han sökte återfå några gods, som han uppgaf sig ha rätt till, och adjutants grad. Under sina vandringar i Uppland utgaf han sig för Carl XII och påstod, att han af hemliga orsaker hittills hållit sig undangömd, att han vore kommen för att återtaga sin inkräktade tron, och att det icke varit konungens lik, utan en stupad soldat, som herrarna låtit begrafva i Riddarholmskyrkan. När han såg, att hans dikter gjorde verkan på det enfaldiga folket, lät han skrifva till dalkarlarna att tåga till Stockholm och skickade landshöfdingen i Uppsala frih. Cronberg ett slags officiell skrifvelse, under hvilken han tecknade sig *Carolus, E. I. H.* Landshöfdingen dröjde dock ej att försäkra sig om den oblyge tronkräfvaren, som fördes till Stockholm och ställdes till rätta för en särskildt tillförordnad kommission. Här förlorade han modet och sökte komma från saken genom att förklara alltsammans för skämt och sökte äfven få skenet af sinnesrubbad. På tillfrågan hvad han mente med underskriften och kontrasignantens initialer, svarade han att det skulle betyda *Carolus Er I Himmelen*. Från fängelset skref han till dalkarlarna, uppmanade dem till uppror och undertecknade brefvet C. R. S. (Carolus rex Sueciæ). Han dömdes till tre dagars skampåle på Stockholms torg och inspärrades som sinnesrubbad på Danviks dårhus, där han dog d. 29 aug. 1730 Hans budbärare och medhjälpare belades med större och mindre kroppsstraff.

Döbeln, von. Ätten, hvars äldsta kända stamfader var borgaren och handelsmannen i Greifswald *Johan Döbel*, inkom till Sverige med dennes sonsons sonson *Johan Jakob Döbelius*, hvilken 1717 adlades med namnet *von Döbeln*.

1. **Döbeln, Johan Jakob von,** läkare. Född i Rostock d. 19 mars 1674. Föräldrar: matheseos professorn därstädes *Johan Jakob Döbelius* och *Anna Elisabet von Hillen*. — D. promoverades till medicine doktor i Rostock 1695. Nästa år företog han en resa till England, men blef väderdrifven till Göteborg, där han på försök började praktisera som läkare, hvilket utföll så lyckligt, att han beslöt kvarstanna i Sverige och utnämndes 1697 till provinsialläkare i Bohuslän. Efter en ny vetenskaplig resa kallades han 1699 till provinsialläkare i Skåne, där han fäste befolkningens uppmärksamhet på Ramlösa hälsobrunn, som till allmänt begagnande öppnades 1707. Hans rykte för lärdom och skicklighet, ytterligare befäst genom hans verksamhet som stabsmedikus vid de af fältmarskalken Stenbock sammandragna trupperna i Skåne, föranledde 1710 hans utnämning till medicine professor vid Lunds universitet, hvilket ämbete han innehade till sin död d. 14 jan. 1743. På denna plats förvärfvade han ett aktadt namn, kanske mindre som lärare och vetenskapsman, än för sin praktiska duglighet och administrativa verksamhet, hvilken ej inskränkte sig blott till universitetet, utan ofta togs i anspråk för både provinsens och statens angelägenheter. För sina tjänster, synnerligast under danska kriget, fick han, med namnet *von Döbeln*, 1717 en plats på svenska riddarhuset, där han introducerades 1719. Sin ansenliga förmögenhet, till en del samlad under kriget genom upphandlingsaffärer för svenska armén, nedlade han i Björkholms jordegendom i Halland, som han gjorde till fideikommiss inom sin släkt. Af hans efterlämnade skrifter torde den mest bekanta vara hans *Historia Academiæ Lundensis* 1740—42. — Gift 1: 1698 med *Dorotea von Minden* och 2: 1738 med *Maria Scheürer*.

2. **Döbeln, Georg Carl von,** härförare. Född på Stora Torpa i Skaraborgs län d. 29 april 1758; den föregående sonsons son. Föräldrar: häradshöfdingen *Johan Jakob von Döbeln* och *Anna Maria Lindgren*. — Vid åtta års ålder förlorade D. sin far. Anförvanterna, som tyckte att gossen icke kunde uppfostras till något lugnare och bättre lefnadsyrke än det andliga ståndet, skickade honom till den den tiden beryktade Thuns skola,

vid foten af Halleberg, för att bildas till präst. Då likväl hans lust för krigstjänsten framträdde allt mer och mer tydligt, insattes han som kadett vid sjökadettkåren i Karlskrona 1773 och tjänstgjorde därefter som page hos hertig Carls blifvande gemål på den eskader, hvilken afsändes för att öfverföra henne till Sverige. När han 1775 slutat sin militära kurs och tagit officersexamen, uppstodo hos hans anhöriga återigen betänkligheter rörande den militära banan och D. öfvertalades att lämna den och i stället studera lagfarenheten. I tvenne år försökte han sig på detta fält, följde häradshöfdingar på ting, renskref protokoll och utslag o. d., men snart blef det honom klart, att det påtrugade yrket icke öfverensstämde med hans kallelse, hvarför han, för att få fria händer och själf kunna bestämma öfver sitt öde, vid tjugu års ålder hos konungen gjorde ansökan om att blifva myndig, hvilket beviljades. — Han ingick då 1778 som andre adjutant vid Sprengtportens värfvade regemente, vid hvilket han några veckor därefter erhöll anställning, som utnämnd fänrik i armén. Emellertid hade nordamerikanska kriget utbrutit, och ryktet om vunna segrar väckte hos D. en önskan att gå i fristaternas tjänst, hvarför han 1780 begaf sig till Frankrike. Efter mer än ett års vistelse i Paris anställdes han 1781 som officer vid grefve De La Marcks regemente, hvilket likväl i sista stund erhöll order att i stället för Amerika afgå till Indien. D. passerade graderna och blef i sept. 1783, sedan han sårats i striden vid Cuddalor, kapten. 1784—88 var han De la Marcks adjutant. 1788 begaf sig D. till Sverige för att deltaga i ryska kriget. I mars 1789 erhöll han anställning som kapten vid Savolax lätta infanteri och öfveradjutant hos d. v. öfversten Stedingk, och kom snart i tillfälle att ådagalägga sin utomordentliga tapperhet och militära skicklighet i den hårdnackade drabbningen vid Porrassalmi, där svenskarna hade att strida mot en tiodubbel rysk styrka. Under hetaste striden träffades han i pannan af en kula, af hvilken blessyr han sedan led under hela sin lefnad. För visad tapperhet erhöll han nu majorsfullmakt. Efter hemkomsten måste han 1791 undergå trepanering och ännu sex år därefter utgingo benskärfvor ur såret. För sitt återstående lif bar han om hufvudet en silkesbindel och de besynnerligheter i lynne, som ej sällan röjde sig hos honom, antogos med skäl vara en följd af det svåra skottsåret. — 1793 förflyttades han som andre major till Västgöta Dals regemente, hvarifrån han tre år senare, med bibehållande af sin förra indelning, blef transporterad till Skaraborgs regemente och utnämndes till sekundchef vid Nylands-brigadens infanteri 1805. Under dessa fredsår utmärkte han sig synnerligen som landthushållare och samlade på sitt landtbruk t. o. m. en liten förmögenhet. Vid krigets utbrott 1808 erhöll han befälet öfver tredje brigadens eftertrupp, och hade tillfälle att utmärka sig vid de flesta träffningarna, såsom: Yppäri, Lahintalo, Viiret, Pyhäjoki, Siikajoki, Ny-Karleby, men framför allt vid Lappo, där han angrep fiendens vänstra flygel och i väsentlig mån bidrog till segern vid Kauhajoki, där han under eget befäl tillfogade ryssarna ett kännbart nederlag, samt vid Juutas, där han vann en lysande seger. Hans förtjänster under detta års fälttåg förvärfvade honom generalmajors rang och svärdsordens stora kors. Strax efter segern vid Juutas förordnad till befälhafvare på Åland, öfverfölls han sedermera här af en öfverlägsen fientlig styrka, men lyckades i god ordning och med obetydlig förlust öfverföra sina trupper till Grisslehamn, där han genom sin fintlighet afböjde den ryske befälhafvarens tillämnade anfall på Stockholm. Sedermera beordrad till befälhafvare öfver norra arméns svenska fördelning med kvarter i Hernösand och s. å. befälhafvare öfver norra arméns norra fördelning, i Umeå, ingick D., sedan hans härfördelning genom öfverstlöjtnant Furumarcks tillfångatagande blifvit betydligt försvagad, ett stillestånd med ryssarna, hvar igenom Umeå utrymdes, men kronans alla förråder därstädes blefvo räddade. — Kort därpå aflöstes D. af generalmajor Sandels och fick i stället öfvertaga befälet öfver de trupper, som skulle möta den inryckande norska hären. Men de tillämnade fientligheterna blefvo inställda och D. lyckades förmå den norska befälhafvaren att utan blodsutgjutelse draga sig tillbaka öfver gränsen. — I tyska kriget 1813 fick D. befälet öfver svenska trupperna i Mecklenburg. På anmodan af general Wallmoden att understödja honom mot fransmännen vid Hamburg, efterkom D. denna begäran, men ansågs härigenom ha brutit mot öfverbefälhafvarens order, hvarför han ställdes för krigsrätt och dömdes att arkebuseras. Carl Johan, som misstrodde de allierade och ville hålla vägen öppen till en förening med Napoleon, fann emellertid åtgärden i hög grad olämplig, och genom hans inflytande mildrades domen till ett års fästning, hvarunder D. skulle få behålla alla sina värdigheter. Han affördes till Vaxholm, hvarifrån han skref till en släkting och bad denne utverka, att han som frivillig finge tjäna i sin grad i svenska eller de förenades härar mot förbindelse att efter krigets slut återgå till sitt fängelse. Detta rörde Carl Johan så, att straffet helt efterskänktes. — Redan 1809 upphöjd till friherre, befordrades han under tyska kriget till generallöjtnant, erhöll 1815 en pommersk förläning och utnämndes 1816 till ständig ordförande i krigshofrätten. — v. D. skar i finska kriget sina oförgängliga lagrar. Lugn, beräknande och med ett mod, som ej ryggade för något motstånd, ådagalade han de mest lysande prof på fältherreförmåga. Emellan bataljerna och i sitt enskilda lif var han ombytlig, uppbrusande och häftig, men äfven vek och ömhjärtad. I fasthet och kraft, i uthållighet och kärlek till fosterlandet hade han få sina likar. Runeberg har som bekant i »Döbeln vid Juutas» gifvit en sympatisk bild af hjälten, som afled i Stockholm d. 16 febr. 1820 och ligger begrafven å Johannes' kyrkogård. — Gift med *Kristina Karolina Ullström*, från hvilken han blef skild, hade han med henne sonen *Napoleon*, som, född 1802, ogift afled 1847 som f. d. kapten i armén och hvarmed den friherrliga ättegrenen utslocknade. — Svenska akademien lät 1844 slå en

skådepenning öfver D. och 1861 aftäcktes å hans graf å årsdagen af slaget vid Juutas en vacker minnesvård, rest af tacksamma medborgare och vapenbröder. — D. har från trycket utgifvit *Pommerska generalkrigsrättens protokoller och dom; Anmärkningar vid de af f. d. amiralen Cronstedt till trycket utgifna Sanna upplysningar om orsakerna till Sveaborgs öfvergång d. 3 maj 1808*, 1811.

3. **Döbeln, Johan Vilhelm von,** läkare. Född d. 22 jan. 1785; den föregåendes syssling. Föräldrar: hofjunkaren *Johan Vilhelm von Döbeln* och *Kristina Elisabet Söderström*. — Han hade såsom barn genomgått det berömda institutet i Kristiansfeld och promoverades efter idkade studier, dels i Lund, dels i Uppsala, till medicine doktor på det senare stället 1810. Sedan han ytterligare ökat sina medicinska kunskaper under en utrikes resa, anställdes han 1813 som fältläkare vid svenska armén och bevistade drabbningarna vid Grossbeeren och Dennewitz. Han tjänstgjorde därefter vid svenska armén, dels i Holstein, dels på sjukhusen i Nederländerna och utnämndes efter fredsslutet 1815 till regementsläkare vid Andra lifgardet. Samma år befordrades han till professor i praktisk medicin vid Karolinska institutet och förordnades kort därpå till öfverfältläkare vid Stockholms garnison. I denna egenskap deltog han som ledamot i kommittén för regleringen af arméns läkarestat 1816 och som t. f. öfverfältläkare vid öfningslägret i Norge 1821. Död i Stockholm d. 20 sept. 1846. — Gift 1: 1826 med *Hedvig Maria Charlotta von Utfall* och 2: 1831 med *Sofia Henrietta Reutersköld*.

Ebeling, Aurora Matilda, skådespelerska, sångerska. Född i Stockholm d. 16 okt. 1827. Föräldrar: flöjtisten vid hofkapellet *Johan Ludvig Ebeling* och *Aurora Olivia Björkman*. — Utrustad med en klangfull stämma, fint musikaliskt öra, snabb och klar fattningsgåfva och ett intagande yttre, debuterade Matilda E. på Mindre teatern 1844, blef elev vid K. teatern 1845 och anställdes därstädes d. 1 juli 1847. Hennes engagemang varade blott ett år, men tillräckligt länge att förvärfva henne ett aktadt och varaktigt minne. — 1848 begaf hon sig till Paris och begagnade under en längre tid Garcias undervisning i sångkonsten, hvarefter hon ställde sin färd till Tyskland, för att få plats vid någon af därvarande större teatrar. Men ett bröstlidande, som redan vid hennes afresa från Sverige låtit förmärka sin närvaro, uppträdde med fördubblad våldsamhet och slutade hennes dagar i Berlin i dec. 1851. Under den korta tid hon tillhörde K. teatern, utförde hon med lysande framgång flera betydande sångroller, såsom *Pamina* i »Trollflöjten», *Anna* i »Don Juan», *Agata* i »Friskytten», *Alice* i »Robert af Normandie», *Grefvinnan* i »Figaros bröllop» o. s. v. »Särdeles intagande var hon såsom *Adalgisa* i Bellinis opera Norma' och sällan, om någonsin, har väl duetten mellan Norma och Adalgisa klingat så hänförande skön, som då den utfördes af Jenny Lind och Matilda E., hvars röst så till sägandes lyftes på vingarna af den stora skådespelerskans härliga röst och fördes med upp till tonernas himmel.»

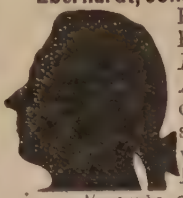

Eberhardt, Johan Hartman, historisk författare. Född i okt. 1727 i Västerbotten. Föräldrar: provinsialkirurgen *Hartman Elias Eberhardt* och *Anna Kristina Phœnix*. — Redan vid fjorton års ålder blef E. student i Uppsala, där han promoverades till filosofie magister 1755. Fyra år senare lät han prästviga sig i Västerås och utnämndes 1760 till svensk predikant i Smyrna. Då hans resa dit blef inställd, liksom en annan till Spanien, dit han var utsedd att afgå som legationspredikant, tog han anställning som privatlärare hos en köpman i Stockholm, biträdde under riksdagarna vid protokollet i prästeståndet och tjänstgjorde som notarie vid Stockholms stadskonsistorium. Vid denna tid utgjorde landets finanser en af de brännande riksdagsfrågorna. E:s anställning vid riksdagen och dagliga umgänge i ett hus, där rikets penningställning utgjorde det vanliga samtalsämnet, föranledde honom att studera finansläran, och frukten af dessa studier blef hans *Utkast till en svensk mynt- och finanshistoria*, som utkom 1771. Redan förut, 1766, hade han börjat utgifvandet af sitt *Utkast till allmänna historien*, som var fullständigt i fyra delar 1781. Äfven föreligga ett par andra arbeten från hans hand, nämligen: *En adelsmans bref om prästerskapets rätt till tionde af säterierna* 1767, och *Försök till en pragmatisk historia om frälseståndet i Sverige* 1769. Hans så väl i dessa arbeten som i öfrigt ådagalagda lärdom förvärfvade honom 1769 lektoratet i historia vid Hernösands gymnasium, hvilken befattning han innehade till 1773, då han kallades till ständig sekreterare i den då nyss inrättade bibelkommissionen. Teologie doktor 1793. Död d. 4 jan. 1796. — Gift 1771 med *Magdalena Hedvig Röhl*.

Eberstein, en från Pommern härstammande släkt, af hvilken en gren invandrade till Sverige 1701 och en annan 1724.

1. **Eberstein, Carl Johan,** biskop, teologisk författare. Född på Hanstad i Södermanland d. 28 september 1758. Föräldrar: professorn, teol. doktorn *Carl Kristian Eberstein* och *Anna Margareta Heyn*. — Efter idkade studier vid Lunds och Greifswalds universitet, vid hvilket sistnämnda lärosäte E., nitton år gammal, promoverades till magister, kallades han 1779 till docent i teologiska fakulteten i Lund. Utnämnd 1784 till adjunkt, antog han samma år prästerlig ordination och undfick fem år därefter fullmakt på Hellestads, Dalby och Bonderups prebendepastorat. Ännu blott adjunkt, uppsattes han på förslag till biskop i Lunds stift 1803, men utnämndes i stället 1808

till teologie professor, från hvilken plats han 1812 förflyttades till fakultetens första lärostol och domprostbefattningen i Lund. Året därpå befordrades han till biskop i Visby, hvarest han afled d. 20 jan. 1838. — Ädelsinnad, from och välvillig som människa, var E. som ämbetsman nitisk och samvetsgrann och lämnade efter sig minnet att ha varit en präst och kyrkolärare i detta ords vackraste betydelse. Som teologisk författare har han bl. a. utgifvit: *Compendium theologiæ moralis eller Sammandrag af den kristliga sedoläran* 1781, *Försök till en lärobok i Theologia dogmatica* 1826, *Kort inledning att rätt förstå och använda bibeln* 1826, *Försök till förklaring af mindre tydliga ställen i nya testamentet, för olärde* 1837. Teol. doktor 1800. — Gift 1790 med sin kusin *Maria Jakobina Eberstein.*

2. **Eberstein, Carl Kristian,** präst, vitterhetsidkare. Född i Lund d. 23 mars 1794; den föregåendes son. — Inskrifven bland de studerande vid Lunds universitet på sin födelsedag 1802, promoverades han vid sjutton års ålder till filosofie magister. Följande året kallad till docent i grekiska språket, befordrades han 1815 till adjunkt i samma läroämne och utnämndes fyra år senare till rektor i Helsingborg. Titulärprofessor 1821 och prästvigd 1823, utnämndes han till kyrkoherde i Visseltofta af Lunds stift 1824, hvarifrån han 1835 förflyttades till Västra Karup, där han dog d. 16 mars 1858. — E. omtalades allmänt på sin tid för tvenne saker: sina kvicka tillfällighetsvers och sina ständiga tvister med Lunds domkapitel. Det senare försummade icke att då och då ge den glade skämtaren en admonition i form af suspension på några månader, utan att detta synes hafva haft någon annan verkan än att gjuta olja på elden. — Som versmakare utgaf E. först en samling dikter, kallad *Mina tidsfördrif* 1826, hvilka till någon del finnas i hans senare utgifna diktsamling *Mina höstblommor* (2 häften 1853, 1860). År 1853 utgaf han en poetisk kalender, *Bispen*, tryckt i Köpenhamn, uteslutande riktad mot biskop Faxe. Man har äfven af hans hand flera akademiska disputationer, predikningar m. m. — Gift 1817 med *Ingrid Katarina Urscll.*

3. **Eberstein, Kristian,** donator; syssling till E. 1. Född i Norrköping d. 29 okt. 1738. Föräldrar: stadsläkaren därstädes *Daniel Kristian Eberstein* och *Maria Susanna Lindeman.* — E. ägnade sig tidigt åt handeln och förvärfvade sig i sin födelsestad, genom rastlös ihärdighet, ordning, flit och omtanke en betydlig förmögenhet. En del af denna använde han till den vackra stiftelse i Norrköping, som bär namn af *Ebersteinska skolinrättningen.* Stiftelsen, som är afsedd för yngre handtverksidkare och sjömän, är för sitt bestånd betryggad genom afkastningen af stenhus i Norrköpings stad och några säterier i grannskapet. Död 1816. — Gift 1: med *Kristina Hultman*, 2: 1768 med *Maria Carolina von Aken* och 3: 1815 med *Hedvig Carolina Burén.*

Echman, Carl, homilet. Född på Visingsö d. 14 maj 1686. Föräldrar: skolrektorn därstädes, sedermera kyrkoherden i Västra Tollstad, *Magnus Echman* och *Justina Mellin.* — Vid Uppsala universitet, där E. inskrefs till student 1704, hade han genom umgänge i dåliga sällskaper till den grad försummat sina studier, att han blef differerad i prästexamen i Linköping. Han återvände då till Uppsala, hvarest han efter ihärdiga studier vann magistergraden 1719 och återkom till Linköping, aktad och ansedd för sin grundliga lärdom, samt vigdes till präst 1720. Efter flera års anställning vid stiftsstadens läroverk, utnämndes han 1738 till kyrkoherde i Söderköping och blef kontraktsprost 1839. — Han var en af sin tids förnämsta homileter; from, lärd och rättskaffens, och, såsom en minnestecknare yttrat, »en Gamaliel för sitt stifts prästerskap». — Af hans litterära kvarlåtenskap märkas i synnerhet de af honom skrifna högmässopredikningarna i *Meditationes homileticæ in textus poenitentiales,* som utkommo 1741—49 och i hela riket vunno stort och allmänt bifall. — Död ogift i Söderköping 1749.

Edelcrantz, Abraham Niklas (Clewberg), ämbetsman, vitterhetsidkare, fysiker. Född i Åbo d. 28 juli 1754. Föräldrar: teologie professorn *Carl Abraham Clewberg* och *Charlotta Agata Fahlenius.* — Han studerade vid universitetet i sin födelsestad och erhöll vid aderton års ålder lagerkransen. På den akademiska banan, åt hvilken han i början ägnade sig, förordnades han först 1772 till docent i fysik och litteraturhistoria, 1778 till filos. adjunkt och 1780 till bibliotekarie. Ett »sorgetal» på vers, som han 1782 höll vid parentationen öfver den aflidna änkedrottningen Lovisa Ulrika, förskaffade honom sedermera, efter Kellgrens recension häraf, konungens ynnest. E. kom emellertid till Stockholm och blef 1783 andre direktör vid de k. spektaklerna och erhöll s. å. fullmakt som k. sekreterare. Dessa utmärkelser följdes af en mängd andra. Han insattes 1787 till ledamot i generaltullstyrelsen, hvilken plats han bibehöll till 1802, adlades 1789 med namnet *Edelcrantz*, erhöll 1793 titel af kansliråd, blef 1794 arkivarie vid k. maj:ts orden, 1804 förste direktör vid de k. spektaklerna och hofkapellet, 1805 öfverintendent, intendent öfver k. museum och ordförande i direktionen öfver allmänna brandförsäkringsverket, hvars nya organisation och utvidgade verksamhet var E:s verk, 1813 president i kommersekollegium och 1815 friherre. E. afgaf på uppdrag förslag till Landtbruksakademiens organisation 1811 och blef 1813 dess förste direktör. Han var ledamot af alla svenska akademier och medlem af en mängd kommittéer och enskilda sällskap. Visserligen saknar Sverige icke exempel på, huru somliga personer ansetts dugliga till allt och, så att säga, blifvit kastade från den ena befattningen och ämbetet till det andra. I skicklighet och förmåga att fylla sitt

kall vid de många olikartade bestyren torde det dock kunna uppvisas få jämförliga med E. — Då E. först ankom till Sverige, var vitterheten ännu hans egentliga sysselsättning. Han ansåg sig också icke böra blifva otrogen sånggudinnorna, som skapat hans lycka, och utgaf tid efter annan åtskilliga vitterhetsstycken, såsom: *Epilog till operan Atis* 1784, *Ode till svenska folket* 1786, *Alcides inträde i verlden*, opera, uppförd 1793, en öfversättning af engelska folksången »God save the King», (»Bevare Gud vår kung»), hvilken sjöngs första gången på en officersfest d. 12 febr. 1805 i Stockholm, vid Gustaf IV Adolfs återkomst till riket, och sedan i öfver femtio år var folksång, samt åtskilliga tillfällighetsstycken, m. m. Största uppseendet bland hans verk vann »*Ode till svenska folket*», hvilket egentligen är en lofsång öfver Gustaf III och märkvärdigt därför, att i detsamma de nordiska sagomyterna först blifvit använda och visat sin användbarhet för den fosterländska diktkonsten. — Det var emellertid på andra områden, som E. af naturen var kallad att vinna sitt namn, nämligen på det rent vetenskapligt-praktiska. Bland hans upptäckter på detta fält må i främsta rummet nämnas svenska optiska telegrafen, som både till princip och sammansättning hade ett afgjordt företräde framför de utländska; vidare ett nytt slags luftpump, en ny kompressionsapparat och en maskin för linspånad, som sannolikt kunnat blifva af oberäknelig nytta, om den af honom hunnit utvecklas till den fullkomlighet, han önskade. I svenska industriens historia har han beredt sig ett ovanskligt minne, såsom den förste, hvilken hit införde de engelska ångmaskinerna. Själf gjorde han i dessa flera viktiga förbättringar och beredde dem en allmännare spridning genom att till Sverige inkalla den skicklige engelske mekanikern Samuel Owen. Det var E., som omkr. 1805 på Kungsholmen anlade »eldkvarnen» och där använde en af honom uppfunnen torkningsmaskin för spannmål. — Det ligger i sakens natur, att en sådan splittring af krafter och verksamhet skulle hindra honom att uppnå något egentligen stort mål, till hvilket han otvifvelaktigt hunnit, om han ostördt velat och fått använda sin ovanliga förmåga på ett enda ämne. Att så icke skedde, var sannolikt icke ensamt de yttre omständigheternas fel, utan en följd af hans eget lynne och begär att i så många riktningar som möjligt göra sitt namn äradt och frejdadt. Outtröttlig i sina forskningar, sysselsatte han sig ännu på dödsbädden, liksom i hälsans dagar, med sina vanliga arbeten. När han ej mera förmådde, följde han med synbar uppmärksamhet krafternas aftynande och dog med ordet *nu* på läpparna, ett tecken till att han just då kände sig fattad af den iskalla handen. Hans dödsdag inträffade d. 15 mars 1821. — Han dog ogift och var således den siste liksom den förste af sitt namn. Om hans personliga värde voro meningarna måhända ej så odelade som om hans vetenskapliga och mången tillade honom ett allt för stort nit om egna fördelar.

Edelcreutz, Daniel, ämbetsman. Född d. 15 juni 1761. Föräldrar: kyrkoherden i Åbo och Bäckebo församlingar af Kalmar stift *Georg Ahlberg* och *Brita Lindevall*. — Efter några års tjänstgöring som auskultant i Svea hofrätt och öfverståthållareämbetets kansli m. m. anställdes han 1788 som öfverauditör och justitiarie vid arméns generalkrigsrätt i Finland och gjorde sig inom kort så bemärkt, att han 1789 insattes i den kommitté, som hade att öfverse krigsartiklarna och öfriga författningar rörande landthären, samt erhöll Norra och Södra Åsbo samt Bjäre härads domsaga i Skåne. — 1799 förflyttades han åter till Stockholm som advokatfiskal i Svea hofrätt och förordnades året därpå att förestå polismästareämbetet med titel af lagman. — 1802 utnämndes han till underståthållare, med särskildt uppdrag att äfven förvalta öfverståthållareämbetet, och adlades 1808 med namnet *Edelcreutz*. E. utnämndes 1810 till landshöfding i Stockholms län och upphöjdes 1816 till friherre. Ännu en gång erhöll han förtroendet att förestå öfverståthållareplatsen, nämligen 1818, och behöll sedan de båda viktiga posterna ända till sin död d. 6 okt. 1828. — Utan att vara i besittning af några ovanligare insikter eller större administrativ skicklighet, skötte han sina tjänstebefattningar med ordning, drift och redbarhet, egenskaper, som från början ådrogo honom öfverordnades uppmärksamhet och förtroende. Gift 1807 med *Jakobina Elisabet Petersson*.

Edelstam, Gustaf, krigare. Edelstam — den tappre, i Runebergs sånger frejdade öfverste *Fahlander* — föddes på Björknäs glasbruk å Vermdön d. 21 mars 1764. Föräldrar: bruksägaren *Per Fahlander* och *Anna Kristina Engström*. — Han ingick vid aderton års ålder som sergeant vid Abo läns regemente, deltog i 1788 och 89 års krig och var vid fredsslutet 1790 kapten vid Karelska jägarkåren. Fem år därefter utnämndes han till major vid Österbottens regemente, blef 1796 chef för Kajana bataljon och öfverstelöjtnant i armén, samt förestod 1804 och 1805 landshöfdingeämbetet i Uleåborgs län. — Vid krigets utbrott 1808 skyndade F. att ställa sig under fanorna och anförde som chef Kajana bataljon vid Sandelska brigaden. I striderna vid Pulkkila, Kärsämäki och Koivisto, Kivisalmi och Virta bro m. fl. ställen utmärkte han sig för sitt okufliga mod och utnämndes kort efter den förstnämnda drabbningen till öfverste i armén. Följande året anställd som fördelningsbefälhafvare under Sandels vid den s. k. norra hären, undfick han adligt sköldebref, då han kallade sig *Edelstam*. Sina sista lagrar som krigare vann han vid Umeå. 1811 utnämndes han till landshöfding i Västerbotten, där han, ehuru genom uppfostran och naturlig fallenhet krigare till lif och själ, äfven utmärkte sig som civil tjänsteman genom sin rättvisa och ordningskärlek. Hans fruktan, att hustru och barn skulle förlora den betydliga

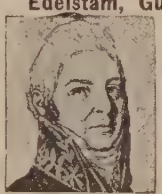

ackordsumma, han utbetalt för landshöfdingeplatsen, i fall han i förtid bortrycktes af döden, föranledde hans beslut att begära sitt afsked. Han lämnade därför landshöfdingeplatsen redan 1817 och nedsatte sig på en lägenhet i Burträsk i Västerbotten, där han afled d. 14 aug. 1825. — Gift 1793 med *Karolina Agata Holmström.*

Edelsvärd. Släkten härstammar från kronobefallningsmannen i Savolax *Olof Meinander,* död 1725, hvars sonson, landshöfdingen *Adolf Meinander,* 1802 blef adlad med namnet *Edelsvärd.*

1. **Edelsvärd, Fredrik Vilhelm,** militär, författare. Född i Sulkava socken i Savolax d. 19 aug. 1798. Föräldrar: d. v. brigadmajoren, sedermera landshöfdingen i Uleåborgs län, *Adolf Edelsvärd* och friherrinnan *Sofia Magdalena Carpelan.* — På den militära banan hade E. fortgått till förste löjtnant vid Jämtlands fältjägarregemente, när han tog afsked ur krigstjänsten. Han ingick åter som löjtnant i armén 1825 och anställdes vid landtmäteriet och justeringsverket. Från 1827 deltog han i byggnaden af Göta kanal, först som nivellör och arbetsofficer, sedan som arbetschef och slutligen som distriktschef och kanalbyggmästare. Under tiden befordrades han till kapten och erhöll majors namn, heder och värdighet. Aren 1843—44 tjänstgjorde han som kommenderingsbefälhafvare för det till kanalbyggnaden vid Trollhättan och Strömsholm beordrade manskapet, utnämndes 1845 till major i armén och s. å. till kommendant på Vaxholms fästning. E. föreslog och uppgjorde plan för inrättandet af kronoarbetskompanier af försvars- och arbetslösa och blef själf chef för det första kompaniet af detta slag samt sedermera bataljonschef vid kronoarbetskåren. 1850 tog han afsked ur svensk tjänst och nedsatte sig i Finland, blef 1851 finsk undersåte och 1853 sekreterare i Viborgs läns landthushållningssällskap, med hvilken befattning han fortfor till sin död d. 17 april 1858. Innan han blef hushållningssällskapets sekreterare, hade han grundlagt den förtjänstfulla *Tidskrift för landtmanna- och kommunal-ekonomien,* som sedermera fortsattes af Arrhenius, och deltog i uppsättningen af den väl redigerade tidningen *Viborg,* i hvilken E. var en af de verksammaste medarbetarna till sin död. — Gift 1822 med *Charlotta Kristina Thun.*

2. **Edelsvärd, Adolf Vilhelm,** arkitekt. Född i Östersund d. 28 juni 1824; den föregående son. — Efter afslutad kurs vid krigsakademien på Karlberg ingick E. 1844 som officer vid Dalregementet, men tog redan följande året transport till ingeniörkåren och tjänstgjorde under flera år vid fortifikationsarbetena å rikets fästningar. Under tiden, och särskildt under en resa till kontinenten och England 1850, studerade han civilarkitekturen och ifrån 1855, då de första svenska statsjärnbanorna började anläggas, mera speciellt järnvägsarkitekturen. Sistnämnda år anställd som arkitekt vid statens järnvägar, i hvilken egenskap han tjänstgjorde till 1895, har han sedan dess gjort ritningar till och till större delen själf utfört statsbanornas samtliga husbyggnader, bland hvilka må nämnas: Göteborgs stationshus 1856, Uppsala 1865, Norrköpings 1865, Stockholms centralstation 1869 m. fl. städers ansenliga stationsbyggnader, förutom den mängd sådana som för statens järnvägar i öfrigt erfordrats. Bland de många arbeten inom civilarkitekturen, till hvilka E. lämnat ritningar och som utförts under hans ledning, vilja vi nämna: Hagakyrkan och Engelska kyrkan i Göteborg, jämte flera offentliga och enskilda byggnader i samma stad, Trollhättans och Jonsereds kyrkor samt en mängd corps de logis, villor och andra byggnader i olika delar af landet. 1861 var E. arbetschef vid Nationalmuseibyggnaden i Stockholm och 1863 uppgjorde han ritningen till prinsessan Eugenies landtgård Fridhem på Gotland. 1862 konstruerade och utförde han industriutställningsbyggnaden i Karlstad, 1866 byggnaden för den stora skandinaviska industriutställningen i Stockholm och uppgjorde planen, hvarefter riddarhusgården i Stockholm ombyggdes, 1871. — Vid sitt afsked ur krigstjänsten 1864 erhöll E. majors rang. 1867—87 var E. stadsfullmäktig i Stockholm, blef 1867 ledamot och 1891 hedersledamot af landtbruksakademien samt 1881 ledamot af Akad. för de fria konsterna, hvilkens vice preses han blef 1898. Åren 1859—68 redigerade han den arkitektoniska och konsthistoriska afdelningen af *Tidskrift för byggnadskonst och ingeniörsvetenskap* och utgaf 1869 *Landtbyggnadskonstens utveckling i Sverige under de senaste årtiondena.* — Gift 1852 med *Emilia Ulrika Blidberg.*

Edenius, Jordanus Nikolai, teolog. Född 1624 i Värmland af fattiga föräldrar, blef E. 1641 student i Uppsala och magister 1652. Följande året försvarade han som respondens prof. Joh. El. Terseri beryktade *Dissertatio Mosaicophilologia ex Cap. V. Genes.,* hvaruti skulle bevisas att hebreiskan var det äldsta af alla språk, emot Stjernhielm, som opponerade och upprätthöll satsen om götiska språkets högre ålder. — 1654 företog E. en vetenskaplig utrikes resa, efter hvars fullbordande han 1656 blef adjunkt i filosofiska fakulteten i Uppsala och tre år därefter teologie professor. — 1661 utnämndes han till teologie doktor och afled 1666, med det vitsord af sin samtid, att ha varit en af de lärdaste teologer, som lefvat i Sverige. I sitt vetenskapsfack har han, utom akademiska dissertationer, utgifvit: *Memoriale biblicum* 1664, *Opuscula theologica* 1664 samt *Epitome historiæ ecclesiasticæ novi testamenti,* som likväl icke utkom förrän efter hans död. — Gift med *Magdalena Comoenia.*

Edgren, Anne Charlotte, författarinna, se **Leffler.**

Edgren, August Hjalmar, filolog. Född d. 18 okt. 1840 å Östanås bruk i Värmland. Föräldrar: godsägaren *Axel Hjalmar Edgren* och *Johanna Mathilda Berger.* E. blef student i

Uppsala 1858 och aflade officersexamen i Stockholm 1860, hvarpå han 1861—63 som officer i Nordstaternas tjänst deltog i nordamerikanska inbördeskriget. Han tog afsked mot slutet af 1863 och tjänstgjorde 1864—70 vid Värmlands regemente, under hvilken tid han äfven i utlandet bedref språkstudier. E., som hela 70-talet bodde i Amerika, erhöll 1874 fil. doktorsgrad vid Yale college och blef s. å. docent i franska därstädes. Han biträdde vid undervisningen i sanskrit och förestod läsåret 1878—79 Whitneys professur i sanskrit och jämförande språkforskning. 1880 blef E. docent i sanskrit vid Lunds universitet och utnämndes 1884 till professor i sanskrit och lefvande språk vid Nebraska-statsuniversitetet i Lincoln, Nordamerika. 1891 återkom han emellertid till hemlandet, i det han utnämnts till professor i nyeuropeisk lingvistik, med undervisningsskyldighet i germanska språk samt sanskrit, vid Göteborgs högskola, hvilkens rektor han var läsåren 1891—93. 1893 återvände han dock till Nebraska-universitetet för att tillträda professuren i romanska språk och blef där 1896 dekanus för »gradual»-afdelningen, samt 1899 professor i språkvetenskap och sanskrit. 1901 återbördades han till Sverige för tredje gången som medlem af Svenska akademiens Nobel-institut, samt kreerades då af Nebraska-universitetet till juris hedersdoktor. E. har utvecklat stor verksamhet som skriftställare. Han har bl. a. skrifvit *Sanskritspråkets formlära* 1883, och *A Compendious Sanskrit Grammar* 1885, samt öfversatt Kalidasas två dramer, *Schakuntala* 1875 (på engelska 1894), och *Malavika* 1877, samt *Molnbudet* 1875 och *Nala-sagan* 1880. Vidare har han skrifvit en lärobok i engelska språket 1869, en tysk-engelsk och engelsk-tysk ordbok, i förening med professor Whitney 1877, flera språkvetenskapliga afhandlingar i amerikanska, svenska och tyska tidskrifter, bland dem den med Norbergska priset belönade afhandlingen *Quelques observations sur l'élément roman de l'anglais* 1883, *A Compendious French Grammar* 1890, *An Elementary Spanish Grammar* 1891, *Jämförande grammatik omfattande sanskrit, grekiska, latin och gotiska. I: Ljudlära och nominal stambildningslära* 1893, flera franska annoterade texter 1894—95, *A Brief German Grammar* (med Fossler) 1896, *A Brief Italian Grammar* 1897, *A French and English Dictionary* (med Burnet) 1901, *An Italian and English Dictionary* 1901. E. har från engelskan öfversatt *Ur Amerikas skönlitteratur* 1878—79, *Valda dikter af Longfellow* 1892, samt till engelska öfversatt V. Rydbergs »*Medeltidens magi*» 1872 och Ibsens »*På Vidderne*» 1901. Han har i olika svenska och amerikanska tidskrifter afhandlat fornindiska, svenska, amerikanska och mexikanska kulturförhållanden och annat, samt utgifvit *Förenta staternas folkskolor och högre lärosäten* 1879, *Dikter i original och öfversättning* 1884, *Skildringar från det minnesrika Mexiko* 1891, *Blåklint*, ny samling af dikter 1894, invigningsskriften *Göteborgs högskola* 1894, m. m. Gift 1880 med *Anna Marianne Steendorff* från Köpenhamn.

Edholm, af. Ätten härstammar från bonden *Esbjörn Mårtensson* i Utanede by i Fors socken af Jämtland, hvars sonson, förste arkiatern Erik Edholm (se nedan) adlades med namnet *af Edholm*.

1. **Edholm, Erik af,** läkare, förste arkiater

Född i Fors socken i Jämtland d. 5 febr. 1777. Föräldrar: länsmannen *Mårten Edholm* och *Magdalena Åström*. — Namnet *Edholm*, som af den ifrågavarande familjerepresentanten vann ett rum på svenska riddarhuset, är taget af en liten holme, belägen nära intill Edeforsen i Jämtland, vid hvilken släkten hade en liten arfvegård. — Student i Uppsala 1796, aflade E. 1807 kandidat- och licentiatexamen och promoverades till medicine doktor 1810. Något af åren förut hade han med sin lärjunge, grefve Magnus Brahe, fått göra en resa till Ryssland. — 1811 fick han åtföljа honom på hans beskickning till Paris, där E. begagnade hvarje tillfälle att förkofra sig i sin vetenskap. Efter sin hemkomst, 1812, befordrad till lifmedikus hos kronprinsen Carl Johan och prins Oscar, tjänstgjorde han 1813—1814 som fältläkare vid kronprinsens stab. Efter Carl Johans uppstigande på tronen utnämnd till hans förste lifmedikus, intog han 1818 som adjungerad ledamot en plats i Sundhetskollegium, där han 1822—41 var vice ordförande och 1841—49 ordförande. Han blef 1819 ledamot af Vet.-Akad., 1821 upphöjd i adligt stånd och 1842 förste arkiater. »Vid fyllda sjuttiotvå år lämnade E. ordförandeplatsen i kollegium och ägnade sig sedan åt privatlifvet samt den fortsatta vården af den konungafamilj, där han nära ett halft sekel var läkare och där han ända till sin död var en trogen och värderad tjänare. Årens börda bar han lättare än de flesta, och stilla och fridsamt, som han lefvat, afled han i sitt åttionde år natten mellan d. 28 och 29 maj 1856.» — Gift 1815 med *Sara Fredrika Hülphers*.

2. **Edholm, Erik Vilhelm af,** militär, förste

direktör för k. m:ts hofkapell och spektakler. Född i Stockholm d. 13 juni 1817; den föregående son. — Student i Uppsala 1835, började E. samma år att tjänstgöra vid Andra lifgardet, där han följande året utnämndes till underlöjtnant och sedermera avancerade till öfverstelöjtnant och förste major 1861, från hvilken befattning han 1867 tog afsked. Utnämndes under tiden: 1838 till ordonnansofficer hos Carl Johan, 1857 till adjutant hos Oscar I och 1859 till samma befattning hos Carl XV. — 1848 följde han regementet till Danmark, där han som löjtnant kommenderade ett fältkompani. Som adjutant hos Carl XV medföljde han generalfälttygmästaren frih. Wredes beskickning till Königsberg 1861 och generalmajoren grefve Sandels till Brüssel 1865; utnämndes 1866 till hofmarskalk och samma år till förste direktör vid k. m:ts hofkapell och teatrar, samt 1869 till tjänstgörande förste hof

marskalk hos Carl XV, med uppdrag att tills vidare förvalta teaterdirektörsämbetet. Under hans direktörskap utvecklades en liflig verksamhet vid de k. teatrarna. Den svenska dramatiska litteraturen kom framför andra till heders, och öfver fyrtio originalstycken gåfvos, många med stor framgång. Från den utländska repertoaren uppsattes bland operor *Afrikanskan, Dinorah, Traviata, Romeo och Julia, Iphigenia i Aulis, Den flygande holländaren, Mignon, Lohengrin,* m. fl. och bland större dramatiska arbeten Shakespeares *Coriolanus, En vintersaga, Romeo och Julia, Richard III,* samt dessutom öfver hundra skådespel och komedier af äldre och nyare författare. Denna verksamhet belönades äfven ur ekonomisk synpunkt med ovanlig framgång och den k. gamla scenen, som under sin hundraåriga tillvaro som oftast hade att kämpa med pekuniärt betryck, lämnade under E:s tid betydande öfverskott. — Adelsman vid faderns död 1856, deltog E. vid flere ståndsriksdagar i det politiska lifvet samt var ledamot af stats- och ekonomiutskotten. Under åren 1863—66 deltog han som ledamot i kommittén för granskning af förslag till ny straff- och rättegångslag för krigsmakten och ifrade där för prygelstraffets afskaffande, hvilken åsikt äfven mot kommitténs beslut vann konungens bifall. 1866 ledamot af Musik. akademien. E. blef 1872 tjänstfri som hofmarskalk och fick 1881 afsked från första direktörsbefattningen vid k. m:ts hofkapell och teatrar. 1888 blef han inspektör för de k. teatrarna. E. har själf öfversatt flera teaterstycken, t. ex. »Män af ära», »Danicheffarna», »Dora». — Död i Stockholm d. 31 mars 1897. — Gift 1871 med *Emma Mariana Charlotta Brauner-hjelm.*

3. **Edholm, Edvard Mårten,** läkare. Född d. 19 juli 1831; den föregående bror. — E. blef student i Uppsala 1850 och erhöll medicine doktorsdiplom 1859. Tre år därefter anträdde han en vetenskaplig resa till kontinenten och utnämndes 1863 till andre bataljonsläkare vid Svea lifgarde. Följande året afreste han till danska kriget, hvarunder han dels uppehöll sig på krigsteatern, Dybböl och Als, dels tjänstgjorde vid de olika linjernas sjukhus. Utnämnd 1864 till förste bataljonsläkare vid lifgardet till häst, förordnades han 1865 till sekreterare i svensk-norsk-danska farmakopé-kommittén och anställdes 1866 såsom lifmedikus hos Carl XV och åtföljde i denna egenskap konungen på flera af hans resor, äfven på den sista till Aachen 1872. — 1870 utsågs han till ledamot i den kommitté, som blifvit tillsatt för utarbetandet af en ny edition af den svenska militärfarmakopén, samt afreste i oktober sistnämnda år på uppdrag till skådeplatsen för det då pågående tysk-franska kriget och uppehöll sig därunder dels vid det tyska högkvarteret i Versailles, dels vid fältsjukhusen i Frankrike och reservlasaretterna i Tyskland. — 1871 utnämnd till regementsläkare vid Lifregementets dragonkår, erhöll han året därpå förordnande att tills vidare bestrida ett medicinalrådsämbete i Sundhetskollegium. — Svenska läkaresällskapets sekreterare 1864—73 och hufvudredaktör af tidskriften *Hygiea* 1863—1871, har han riktat så väl den som svenska läkaresällskapets förhandlingar med en stor mängd uppsatser och referat. — 1874 blef E. medicinalråd och öfverfältläkare vid armén samt har verksamt bidragit till fältläkareväsendets höjande. E. blef 1876 ordf. i kommittén för ordnandet af den militära hälsovården och förordnades s. å. till direktör för militärläkarekursen. Han blef också då redaktör för »*Tidskrift i militär hälsovård*» samt 1877 öfverfältläkare vid Stockholms garnison. 1882 hedersledamot af La société française d'Hygiène och örlogsmannasällskapet i Karlskrona samt 1887 af militär-medicinska sällskapet i Kristiania. 1885 besökte E. på offentligt uppdrag Finland och Ryssland och var 1886 kommittéledamot för förslag till nytt reglemente för sjukvården. Han tog 1896 afsked från sina befattningar och erhöll samtidigt generaldirektörs namn, heder och värdighet. — Gift 1867 med *Lovisa Kristina Charlotta von Heijne.*

Edling, Bernhardina (Dina), f. *Niehoff,* operasångerska. Föräldrar: fanjunkaren *Christian Niehoff* och *Johanna Fogelberg.* Född i Lund d. 14 nov. 1854. — E. var 1872—76 elev vid konservatoriet i Stockholm och debuterade vid operan därstädes 1876 som *Adina* i »Kärleksdrycken» samt 1877 som *Alice* i »Robert» och *Pamina* i »Trollflöjten» samt hade engagement 1877—92. Bland de roller som fru E. utförde märkas vidare *Anna* i »Friskytten», *Carmen, Susanna* i »Figaros bröllop», *Zerlina* i »Don Juan», *Amneris* i »Aida», *Mignon, Nürnbergerdockan.* Fru E., som 1885 blef ledamot af Musikaliska akademien, har äfven varit en mycket anlitad konsertsångerska och gifver talrika musiklektioner. — Hon har ett varmt och musikaliskt föredrag och har lyckats genom stor flit i hög grad utveckla sin dramatiska talang, som att börja med endast omfattade det naiva och det skälmaktiga. — Gift 1883 med ingenjören *Gunnar Edling.*

Edlund, Erik, fysiker. Född i Edsbergs församling af Nerike den 14 mars 1819; föräldrarna bondfolk. — E. blef student i Uppsala 1840, promoverades till filos. doktor därstädes 1845 och förordnades året därefter till docent i mekanik. Antagen till fysiker vid Vetenskapsakademien i Stockholm 1850, invaldes han till ledamot af nämnda samfund nästa år och 1852 förklarades hans befattning för professur. 1854—75 var han äfven fysiker vid elektriska telegrafverket och erhöll vid världsutställningen i Paris 1855 första klassens silfvermedalj för en af honom uppfunnen telegrafapparat, medelst hvilken två underrättelser kunde samtidigt och i motsatt riktning afsändas på samma telegraftråd. — 1858 ledamot i kommittén

för revision af stadgar rörande rikets allmänna elementarläroverk; 1872—77 ledamot af kommittén för ordnandet af den tekniska undervisningen i landet; 1870 ledamot i styrelsen för teknologiska institutet och ordförande i samma styrelse 1871 till sin död; 1869 ordförande i kommissionen för granskning af de till elementarläroverkens tjänst utgifna läroböcker i matematik och naturvetenskap; 1872 fullmäktig för Stockholms stad i andra kammaren vid samma års riksdag. Ledamot af 1877 års kommitté för afgifvandet af förslag till stadgar för mått och vikt efter metriska systemet. — Död på Ekudden vid Vaxholm d. 19 aug. 1888. Ogift. — Hedersledamot af landtbruksakademien, ledamot af Vetenskapssocieteten i Uppsala, Vetenskapssällskapet i Köpenhamn, korresponderande ledamot af Vetenskapsakademien i Petersburg och Vetenskapssocieteten i Göttingen m. fl. — Listan på E:s arbeten upptager 105 större och mindre skrifter. »Han ägde framförallt den glödande kärlek för sitt kall, den lefvande öfvertygelsen om dess storhet och värde, som förmå forskaren, att åt arbeten, hvilka för den oinvigde synas så föga lockande, och hvilkas resultat skymta så fjärran och osäkra, ägna hela sin kraft och däri nedlägga hela sin själ. Han ägde därjämte den outtröttliga flit, den sega ihärdighet, utan hvilken äfven den snillrikaste icke kan åstadkomma något af djupare betydelse inom vetenskapen. Han ägde ock i rikt mått den skapande fantasi, hvilken för den store vetenskapsmannen är lika nödvändig som för skalden och konstnären.» — E:s verksamhet är till större delen ägnad åt studiet af elektriciteten. Han fäste först uppmärksamheten vid sig genom en undersökning han 1848 utförde i Leipzig och som han beskrifvit i arbetet *Om de induktionsströmmar, som uppkomma vid öppnandet och slutandet af en galvanisk kedja.* De experiment han redogjort för i skrifterna *Om de vid fasta kroppars volymförändring uppkommande värmefenomener* och *Qvantitativ bestämning af värmefenomener som uppkomma vid metallers volymförändring* samt *Undersökning om galvaniska induktionsströmmars värmeutveckling* etc. äro synnerligen viktiga. E. sysselsatte sig härefter med undersökningar rörande en ny elektromotorisk kraft, som han upptäckt i den galvaniska ljusbågen och i den elektriska gnistan. E:s uppfattning häraf har nu gjort sig nästan allmänt gällande. — 1870 började E. ett nytt slags undersökningar och blef skapare af en ny teori för de elektriska fenomenen, den elektriska eterteorien — fullständigt framställd i *Théorie des phénomènes électriques*, 1875. E. söker visa, att de elektriska företeelserna kunna förklaras genom förtätningar och förtunningar samt genom translatoriska rörelser i ett enda fint elastiskt medium, etern, där ljuset och värmet fortplanta sig som vågrörelser. Men hans teori är redan en öfvervunnen ståndpunkt oaktadt allt å densamma utveckladt skarpsinne. — E. har äfven frambragt betydande arbeten i värmeläran och meteorologien, och det var han som 1856 inlämnade till Vetenskapsakademien ett förslag om meteorologiska observationers anställande i Sverige, hvarpå 1858 upprättades ett nät af dylika observationsanstalter, som stodo under hans ledning till 1872, då meteorologiska centralanstalten inrättades. Under denna tid utgåfvos 13 band *Meteorologiska iakttagelser i Sverige*, och E. sammanfattade de förnämsta resultaten i *Bidrag till kännedomen om Sveriges klimat.* — Likaledes har han spridt nytt ljus öfver isbildningen i hafvet. — Gudfruktig och välgörande var den store vetenskapsmannen med den krökta ryggraden — följden af en sjukdom i yngre år — och ständigt svaga hälsan en heder för sitt land.

Eek, Johan Fredrik, krigare. E., en af de finska hjältar, hvilkas minne genom Runebergs sånger blifvit för alltid hugfästadt, föddes den 16 juni 1758 i Raumo i Finland. Föräldrar: t. f. borgmästaren *Johan Eek* och *Anna Sofia Jerlström.* E. antogs vid sexton års ålder till korpral vid Lifregementet. 1776 befordrad till fänrik vid Björneborgarna, hade E. avancerat till kapten, när kriget med Ryssland utbröt 1788. Han utmärkte sig här vid flere tillfällen, men i synnerhet i striderna vid Fredrikshamn och Porassalmi samt under det vådliga återtåget till Järvis. 1804 utnämnd till andre major, deltog han 1807 i pommerska kriget och anförde en fältbataljon af Björneborgs regemente i striden vid Kniperfront och belägringen af Stralsund. Följande året inbröto ryssarna i Finland, och E. fick ännu en gång mäta sig med fienden inom sitt eget lands gränser. Af de många blodiga strider finnarna i detta krig utkämpade, deltog E. i öfver tio, bland annat de afgörande drabbningarna vid Siikajoki, Lappo och Juutas, och utnämndes till öfverstelöjtnant. Men han hade nu den smärtan att se sitt boställe uppbrändt, sin bror mördad och sin utplundrade hustru och barn blott med möda kunna rädda sig undan till Sverige. Efter fredsslutet förflyttades han till Helsinge regemente, hvarifrån han 1810 transporterades som bataljonschef till södra skåningarna, 1813 till samma befattning vid upplänningarna och några veckor därefter som öfverste och chef till Jämtlands regemente, från hvilket han i följd af iråkadt obestånd likväl snart måste taga afsked. Han försjönk därefter i allt större och större fattigdom, och nöden gick slutligen så långt, att E., som segrat i så många strider, som i mången dust vågat lif och blod för fäderneslandet och på sitt bröst med välförtjänt beröm bar svenska krigarens förnämsta äretecken, måste, berättar ryktet, för att uppehålla sitt lif en tid arbeta som vedhuggare i hufvudstaden. — Död d. 3 jan. 1820. — Hans anteckningar *Kongl. Björneborgs regemehtes händelser under 1808—09 års fälttåg* förvaras i k. biblioteket i Stockholm. — Gift 1781 med friherrinnan *Sofia Kristina von Düben.*

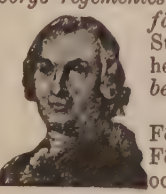

Eggers, Jakob von, krigare. Född i Dorpat d. 14 dec. 1704. Föräldrar: borgaren *Jakob Eggers* och *Sofia Margareta Krüger.* —

När E. var fyra år gammal blef han med sin mor af ryssarna bortförd i fångenskap till Archangel, där han erhöll sin första undervisning i en af doktor Francke inrättad barnskola. Fem år senare förflyttades hans mor till Ustjug Veliki, en provinsstad i archangelska guvernementet, där hon ingick äktenskap med en svensk officer baron Knut Sparre. — 1714 måste familjen utbyta denna vistelseort mot staden Totma, där några fångna svenska officerare roade sig med att undervisa den unge E. i matematik, fortifikation, teckning samt latinska, franska och italienska språken. Hans skicklighet i ryskan gjorde, att han antogs till renskrifvare i ryska kansliet i Vologda. Efter freden följde han 1722 sina föräldrar till Stockholm och anställdes 1723 som volontär vid fortifikationskåren. Men då han fann, att han i Sverige hvarken kunde vinna någon snar befordran eller den utbildning, hans lifliga kunskapsbegär eftersträfvade, gick han 1725 i fransk tjänst, från hvilken han med ökade insikter efter några år återkom och anställdes som konduktör vid svenska fortifikationen 1730. Fyra år därefter trädde han i tjänst hos konung Stanislaus i Polen, som befordrade honom till kapten vid ett regemente af lifdragonerna. Här biträdde han verksamt med att försätta Danzigs fästningsverk i försvarstillstånd och deltog i flera utfall och träffningar. Efter krigets slut af konung Fredrik i Sverige anställd som artillerikapten i Kassel, företog han under några år vidsträckta resor i södra Europa och utnämndes vid sin återkomst 1740 till major i sachsisk tjänst. Återkallad till Sverige under det kort därefter inträffade fredsbrottet med Ryssland, tjänstgjorde han någon tid i Finland såsom generalkvartermästarelöjtnant, men begaf sig genast efter krigets slut tillbaka till Sachsen, där han 1744 deltog i fälttågen i Brabant och Böhmen. S. å. blef han chef för sachsiska fortifikationsfältstaten, tjänstgjorde 1745 vid österrikiska armén i Böhmen och 1747 vid franska armén, då han deltog i eröfringen af Bergen op Zoom. Befordrad för sina förtjänster 1749 till öfverste och chef för fortifikationsfältbrigaden i Sachsen, återvände han 1751 till Sverige, där han erhöll samma plats vid svenska fältbrigaden och undfick adligt diplom, då han kallade sig *von Eggers*. — 1755 befordrad till öfverste vid fortifikationen i Stralsund, ingick han vid sjuåriga krigets utbrott för tredje gången i sachsisk tjänst och valdes 1758 af rådet i Danzig till kommendant i staden. Då han omsider lämnade sina befattningar i Sachsen, undfick han fullmakt som generalmajor, hvarefter han upphöjdes till friherre af Gustaf III 1772. Död ogift i Danzig d. 12 jan. 1773. — E. var en man af djup och mångsidig bildning, lika mycket vetenskapsman som krigare. Han har utgifvit åtskilliga arbeten på franska, tyska och svenska språken, hvaribland en öfversättning, *Dödsens Tempel*, från franskan 1747, *Dictionnaire militaire par m:r A. D. L. C. Aubert de la Chenaye* (nouvelle édition etc. 1751), *Journal du siége de Berg-op-Zoom, en 1747* 1750, *Krieges-, Ingenieur-, Artillerie-, See-und-Ritter-Lexikon* 1757.

Eggertz, gammal svensk bergsmanssläkt, känd sedan slutet af 1500-talet.

1. **Eggertz, Hans Peter,** vetenskapsman, bergsman. Föräldrar: bergsbruksidkaren och bergsrådmannen *Daniel Eggertz* och *Brita Kristina Hellsén*. Född på Gammelberget nära Falun den 26 maj 1781. E. blef student i Uppsala 1798, aflade hofrättsexamen 1801 och bergsexamen 1806 samt öfvertog 1809 jämte annan person apoteket i Falun. 1812 blef E. t. f. geschworner vid Falu grufva och var 1816—45 geschworner för Västmanland och Dalarna, hvarjämte han under denna tid äfven förrättade uppdrag vid Torsåkers, Persbergs, Tabergs, Utö och Dalkarlsbergs malmfält. 1809 blef E., som 1816—62 innehade en kopparhytta i Falun, medlem af styrelsen för Falu bergslags enskilda verk (»Avestadirektionen»). E., som 1819 invaldes i Vet.-Akad. och 1829 erhöll järnkontorets stora medalj i guld, har skrifvit åtskilligt i »Afhandlingar i fysik, kemi och mineralogi» samt i »Järnkontorets annaler». Död i Falun d. 13 juni 1867. — Gift 1817 med *Kristina Charlotta Uttermarck*.

2. **Eggertz, Viktor,** vetenskapsman; den föregående brorson. Föräldrar: bergsbruksidkaren, sedermera bergsrådmannen *Daniel Eggertz* och *Eva Elisabet Erlandsson*. Född på Morbygden nära Falun d. 16 okt. 1817, blef E. student i Uppsala 1836, tog hofrättsexamen 1839 och bergsexamen 1845 samt blef 1847 stipendiat i järnkontorets masmästarestat och t. f. öfvermasmästare för Västmanland och Dalarna. 1853 utnämndes han till professor, föreståndare och förste lärare vid bergsskolan i Falun, som 1869 på hans tillstyrkan som fackskola förenades med Teknologiska institutet i Stockholm, där E., som föreståndare för bergsskolan och professor i metallurgi, fortsatte att verka till 1883. E. blef 1868 ledamot af nyss nämnda instituts styrelse, 1870 af Landtbruksakademien och 1874 af Vetenskapsakademien. Han gjorde många utländska studieresor, och vann stort anseende för sina mycket använda och prisbelönade metoder för kemisk profning af järn och järnmalmer samt i dessa förekommande främmande beståndsdelar jämte af brännmateriel. — E. verkade kraftigt för Falu kopparverks förbättring och arbetade i detta syfte för det gamla bergsmanskapets upphörande, 1862. Han gaf också initiativet till 1856 års organisation af järnkontorets yttre stater. E. har utgifvit åtskilliga *Tjänsteberättelser* samt uppsatser i »Järnkontorets annaler» och vidare *Om bergsskolan i Stockholm* 1871, *Åsigter rörande Jernkontorets bergsstat* 1865, *Åsigter rörande den svenska bergsundervisningen* 1874, *Om kemisk profning af jern, jernmalmer och brännmaterialier* 1870 m. m. — Död i Stockholm d. 16 aug. 1889. — Gift 1852 med *Jakobina Fredrika Barchœus*.

Ehnemark, Carl Magnus, sjöofficer, statsråd. Född i Karlshamn d. 4 mars 1803, där fadern, *Adam Ehnemark*, var handlande. — Efter slutad kurs vid Karlberg befordrad 1821 till underlöjtnant

vid örlogsflottan tjänstgjorde han de närmast följande åren i amerikanska handelsflottan och uppehöll sig äfven en tid i England. Utnämnd 1827 till sekundlöjtnant med löjtnants rang, ingick han följande året som »enseigne de vaisseau» i franska marinen, där han tjänstgjorde till 1833 och deltog därunder i expeditionen till Algier, blockaden af Lissabon m. m. Under sin frånvaro befordrad till löjtnant i svenska flottan, blef han 1846 kapten 1847 befordrad till chef för sjöförsvarsdepartementets kommandoexpedition och 1853 till kommendörkapten, utnämndes han den 30 dec. 1857 till kontreamiral samt statsråd och chef för sjöförsvarsdepartementet. Efter att 1862 ha erhållit afsked från statrådsembetet, förordnades han samma år till befälhafvande amiral i Karlskrona, hvarifrån han tog afsked 1868. Led. af Krigsvetenskapsakademien. Död på sin egendom Agdatorp i Nettraby socken i Bleking d. 18 januari 1874. — Gift 1842 med *Hedvig Maria Charlotta af Klint.*

Ehrenborg och **Ehrenborgh.** Räntmästaren *Jöns Michelsson*, som 1687 adlades med namnet *Ehrenborg*, härstammade från Jutland, där fadern var tingsfogde. Hans sonsons sonson, assessorn, sedermera presidenten K. V. M. Ehrenborg — se nedan — upphöjdes 1817 till friherre och ändrade sitt och grenens namn till *Ehrenborgh.*

1. **Ehrenborg, Richard Gjedde,** rättslärd. Född på Spannarp i Skåne, d. 2 jan. 1655. Föräldrar: *Jöns Michelsson (Ehrenborg)* och *Anna Gjedde.* — Fadern, Jöns Michelsson, hade före Roskildefreden varit räntmästare hos Kristian IV, men hyllade vid de södra landskapernas införlifvande med Sverige obetingadt det senares välde, hvarför han förordnades till kommissarie vid skattläggningen i Skåne och 1687 adlades med namnet *Ehrenborg.* Sonen Richard, som dessförinnan efter modern bar namnet Gjedde, inskrefs 1670 till student vid Lunds universitet och sysselsatte sig där hufvudsakligen med studiet af matematik samt grekiska och hebreiska. År 1674 lämnade han Lund och var borta i tio år, under hvilka han dels vistades på resor, dels längre tider uppehöll sig vid universiteten i Leyden, Oxford och Cambridge. Återkommen till Sverige, anställdes han 1687 vid högskolan i Lund som e. o. professor i juridik och utnämndes 1696 till professor i svensk och romersk rätt. Död d. 7 mars 1700. — Hans tryckta skrifter, så vidt de äro kända, utgöras endast af några akademiska disputationer. — Gift 1690 med *Ida Katarina Silfverskold.*

2. **Ehrenborg, Kasper Isak Mikael,** ämbetsman. Född på Hjelmshult i Skåne d. 17 nov. 1788; den föregåendes brorsons sonson. Föräldrar: majoren *Jöns Ehrenborg* och *Beata Maria Tham.* — De studier E. under enskild handledning grundlagt fortsatte han vid Lunds universitet, tills han 1808 inskrefs i krigsexpeditionen af konungens kansli. Hans omfattande kunskaper och outtröttliga arbetsamhet väckte genast uppmärksamhet, så att han redan 1810 befordrades till vice advokatfiskal i kammarrätten och s. å. till landssekreterare i Skaraborgs län. På denna plats ådagalade han så mycken ämbetsmannaduglighet och samvetsgrannhet, att han, då ordinarie landshöfdingen grefve Adlersparre 1821 begärde tjänstledighet, förordnades till vice landshöfding. Ryktet om hans ovanliga skicklighet och det oinskränkta förtroende, han åtnjöt i den landsort, som närmast var anförtrodd åt hans omsorger, föranledde 1823 års riksdag, i hvars förhandlingar han var en intresserad deltagare, att åt honom uppdraga befattningen som justitieombudsman. Men han dog redan d. 16 sept. s. å. — Gift 1811 med *Anna Fredrika Carlqvist,* född 1794 i Karlstad. Efter mannens frånfälle framträdde fru E. såsom författarinna, mest inom barnlitteraturen och på det religiösa området. Död 1873.

3. **Ehrenborgh, Kasper Vilhelm Michael,** president. Född d. 14 april 1786; den föregåendes kusin. Föräldrar: kaptenen *Johan Daniel Ehrenborg* och grefvinnan *Vilhelmina Douglas.* — E. blef assessor i Svea hofrätt 1810 och utnämndes äfven s. å. till tjänstgörande kammarherre hos drottning Hedvig Elisabet Charlotta. — 1817 undfick han förordnande såsom statssekreterare i kammarexpeditionen af konungens kansli, hvarpå kort därefter följde hans utnämning till friherre. Året därpå erhöll han fullmakt som ordinarie innehafvare af nyssnämnda statssekreterareplats samt blef 1821 president i den nyinrättade skånska hofrätten. — Som ämbetsman var E. aktad och omtyckt af sina underordnade. Hans omdöme, mera ovåldigt än skarpt, hade stadgat sig genom rutin och bemödande. För öfrigt voro ordningssinne och regelbundenhet bland E:s framstående egenskaper. Till dessa kan äfven läggas en viss artig förbindlighet, som han städse bibehöll från sin vistelse vid hofvet. Död i Kristinehamn d. 5 jan. 1844 — Gift 1823 med friherrinnan *Ebba Fredrika Charlotta Ruuth.*

Ehrenbusch, Joakim (Buschovius), universitetslärare, ämbetsman. Född i Ruppin i Brandenburg d. 15 juli 1642. — Sina juridiska studier hade B. idkat vid universitetet i Rostock, där han 1667 förordnades till konsistorialfiskal i svenska Pommern. Vid grundandet af Lunds universitet inkallades han till universitetets protonotarius, men utnämndes kort därefter till professor i grekiska språket. Vid sidan af denna ordinarie tjänstebefattning erhöll han 1671 i uppdrag att bekläda en e. o. professur i juridiska fakulteten, hvarmed han fortfor till universitetets upplösning 1676. Under kriget förordnades han 1677 till generalauditör vid svenska armén i Skåne och deltog sedan i den kommission, som nedsattes för införandet af svensk lag i de södra landskaperna. Hans sista offentliga värf var som häradshöfding i Oxie,

Skytts och Vemmenhögs härad. Han adlades 1681, då han antog namnet *Ehrenbusch*, och afled på sin egendom Rydsgård, nära Trelleborg d. 1 maj 1699. — Han skall ha varit gift med en dotter till häradshöfding Johan Ancker, adlad Anckarstråle, och dennes första hustru Gertrud von der Öhe.

Ehrengranat, Klas Adam, hofstallmästare, grundläggare af den nyare ridkonsten i Sverige. Född i Stockholm d. 5 nov. 1781. — Föräldrar: öfversten *Carl Adam Ehrengranat* och *Maria Aurora Uggla*. — Vid tolf års ålder lämnade E. fädernehemmet för att idka studier i Uppsala, och ingick samtidigt som beridareelev vid akademiens ridskola, där han erhöll de första grunderna i ridkonsten af dåvarande akademistallmästaren Eklund. Ett par år därefter och sedan han genomgått en fullständig ridkurs på Strömsholm, antogs han till ridpage hos Gustaf IV Adolf och utnämndes 1800 till kornett vid Södra skånska kavalleriregementet. Under sin vistelse i Skåne begagnade han i Lund prof. Flormans undervisning i anatomi och veterinärvetenskap och fullkomnade sig i den högre ridkonsten genom täta besök vid Köpenhamns ridskolor. — Befordrad till understallmästare hos konungen, befann sig E. i Stockholm vid det bekanta pöbeluppploppet därstädes d. 20 juni 1810. När han såg den fara, som hotade grefve Fersen och huru folkmassan från hotelser började öfvergå till handgripligheter, störtade E. sig in i den rasande folkhopen, tog Fersen på sina skuldror och bar honom in bland leden af Svea garde. I nästa ögonblick hade pöbeln ryckt tillbaka sitt offer, och E., som fann sig öfvermannad och lämnad utan understöd af ordningens vidmakthållare, måste, slagen och blödande, lämna sin chef i sticket. — 1814 utnämnd till stallmästare hos Carl XIII och direktör för Flyinge stuteriinrättning i Skåne, befordrades E. 1829 till hofstallmästare. — Hans utgifna arbeten: *Hasledens byggnad, fel och fullkomligheter* 1809, *Om hästens rörelser i deras samband med ridkonsten* 1818 och *Ridskolan eller ridläran* 1836 äro ypperliga i sitt slag. Icke mindre beundransvärd var hans förmåga som praktisk lärare i ridkonsten. »Man måste hafva sett E. tjänstgöra i ridhuset,» säger en af hans lärjungar, »för att kunna bilda sig en någorlunda föreställning om hans imponerande makt. Till häst liknade han en centaur: ryttare och häst voro liksom fastväxta; och då han gick till ridhuset för att gifva lektioner, lämnade han sitt hjärta utanför. Annars munter och frispråkig, blef han nu helt tvärt mörk som ett åskmoln, känslolös och frånstötande. Den klangfulla stämman, alltid inverkande som ett kommando, blef nu sträf och fick understundom ett kungslejons rytande. Han hade med ens glömt hvem det var, som han instruerade; personen gällde nu för honom intet. I samma mån som han såg att det var något att göra af eleven, ökade sig hans pockande fordringar, någon gång åtföljda af tillrättavisningar med ridpiskan, hvilka naturligtvis efteråt förklarades som tillkomna utan uppsåt. Så berättas, att då, efter en dylik afstraffning, den förfördelade, för att blifva all vidare aga kvitt, för E. tillstod, att han mindre tog lektioner i akt och mening att bli en skicklig ryttare, än att stärka sin kropp, läraren från det ögonblicket aldrig till honom uttalade en anmärkning.» — År 1837 upplöstes, efter hvad man påstått i följd af en intrig, stuteriinrättningen vid Flyinge och anstalten förvandlades till en hingst-depôt. E. afskedades från sin chefsbefattning och flyttade till Stockholm, där han dog, ogift, d. 21 febr. 1842.

Ehrenheim, von. Ättens stamfader är generalkrigskommissarien *Peter Paliche*, f. 1659 i Stettin, där fadern var borgmästare. Farfadern skall ha varit »medicus» hos Gustaf II Adolf och sedan slagit sig ned i Stettin. Paliche adlades 1705 med namnet von Ehrenheim. En nu utdöd gren af ätten introducerades 1807 som friherrlig.

1. **Ehrenheim, Fredrik Vilhelm von,** ämbetsman, vetenskapsidkare. Född på Broby i Södermanland d. 29 juni 1753. Föräldrar: assessorn *Johan Ludvig von Ehrenheim* o. *Brita Eleonora Montgomery*. — På ämbetsmannabanan, hvilken E. 1775 beträdde som e. o. kanslist i riksarkivet, gick hans befordran så hastigt, att han, efter att 1782—85 ha tjänstgjort som andre sekreterare i den s. k. presidentsexpeditionen (kabinettet för utrikes brefväxlingen), sistnämnda år utnämndes till kommissionssekreterare vid sachsiska hofvet och 1787 till chargé d'affaires. Tre år därefter förflyttades han till samma plats i Köpenhamn, där han 1794 blef minister. Hos grefve Bernstorff, som vid den tiden hade ledningen af Danmarks öden, gjorde sig E. snart värderad för sina kunskaper och redbara väsende och lyckades härigenom bibehålla och stärka den diplomatiska förbindelsen mellan detta land och Sverige. — 1797 hemkallades han för att tills vidare förvalta hofkanslersämbetet och, under rikskansleren grefve Sparres tjänstledighet, förestå portföljen för utrikesärendena. Följande året insattes han till ledamot i rikets allmänna ärendens beredning, i statsberedningen och i beredningen af de pommerska och wismarska ärendena och blef 1801 kanslipresident, en under dessa olyckliga tider ingalunda afundsvärd plats. Det klander och missnöje, som med rätt och orätt träffade regeringen, återföll i rikligt mått på E. såsom konungens rådgifvare. Vid det nya statsskickets införande erbjöds E. att fortfara med sin ämbetsutöfning, men nedlade den, så fort efterträdarna, L. von Engeström som utrikesminister och af Wetterstedt som hofkansler, blifvit funna och utnämnda 1809. Han nedsatte sig därefter på sin egendom Skareda i Småland, där han, hugnad med en liten pension, uteslutande sysselsatte sig med sin landthushållning och vetenskapliga forskningar. I den mån sinnena hunno lugnas, lade sig den mot honom afvoga sinnesstämningen, och snart ihågkom man i E:s person blott den utmärkte ämbetsmannen och redbare, välvillige foster-

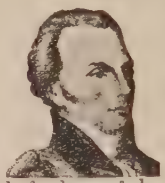

landsvännen. Ännu en gång uppträdde han offentligen, vid 1817 och 1823 års riksdagar och valdes vid båda till bankofullmäktig, likväl utan att hvarken söka eller erhålla något mera dominerande inflytande på de allmänna angelägenheterna. Vetenskaperna förblefvo framgent hans fält, och de insikter, han förvärfvat sig i fysik, meteorologi, kemi, geologi, m. fl. erkändes äfven af de lärda. Som stilist intog han ett mycket framstående rum, och hans prosastil är lika förträfflig, antingen han nedlade den i en diplomatisk not eller en vetenskaplig afhandling. Bland arbeten af det senare slaget utmärker sig framför allt hans *Tal i Vetenskapsakademien om klimaternas rörlighet,* samt hans *Samlingar i allmän physik* 1822, för hvilket han fick Sv. Akademiens stora medalj. Led. af Vet.-Akad — E., hvilken upphöjdes till friherre 1805, afled ogift i Stockholm d. 2 aug. 1828.

2. **Ehrenheim, Per Jakob von,** statsråd, politiker. Född på Grönso i Kungs-Husby socken af Uppsala län d. 4 aug. 1823; den föreg. kusins sonson. Föräldrar: hofmarskalken *Reinhold Fredrik August von Ehrenheim* och *Ulrika Eleonora von Engeström,* dotter af Jakob von. Engeström (se nedan). — Student i Uppsala 1839, aflade E. därstädes 1846 juris kandidatexamen, förvärfvade 1850 vice häradshöfdingetiteln och innehade åtskilliga domareförordnanden till 1853, då han öfvertog förvaltningen af fäderneegendomen Grönsö, af hvilken han blef ägare 1864. — Snart indrogs han äfven i det politiska lifvet. Redan vid 1850—51 års riksdag hade han såsom en tyst åhörare haft sin plats å riddarhuset, i hvars förhandlingar han från och med 1856—58 års riksdag deltog vid alla efterföljande ståndsriksdagar. Han visade sig därvid som en varm vän af reformer å näringsfrihetens och strafflagstiftningens område samt uttalade sig 1859 för passtvångets afskaffande. Som afgjord anhängare af representationsreformen invaldes han i 1862—63 års konstitutionsutskott och bröt äfven en lans för densamma i afgörandets stund vid efterföljande riksdag. Efter dess genomförande kallades E. 1866, efter något motstånd från Carl XV, som misstänkte honom såsom »allt för röd», till konsultativt statsråd, i hvilken egenskap han fungerade till den de Geerska ministärens afsked d. 3 juni 1870. — Redan 1866 hade han af Uppsala läns landsting invalts till ledamot af Första kammaren och har i sådan egenskap bevistat alla efterföljande riksdagar. Han tillhörde dem af representationsreformens vänner, hvilka efter denna seger ansågo, att man tillsvidare borde i fråga om reformer »hvila på hanen», och påträffas ett tjugutal år framåt i främsta ledet bland motståndarna till ändringar i den kommunala och politiska rösträtten. Måhända bör detta dock ses i samband med den omständigheten, att dessa reformer stodo på landtmannapartiets program, och att E. var en prononserad motståndare till detta partis planer att göra försvarsfrågans lösning beroende af grundskatternas afskrifning. Under den långa tiden 1872—87 var han ledamot af konstitutionsutskottet samt var vid urtima riksdagen 1871 och riksdagen 1883 äfven ledamot af försvarsutskottet. Alltifrån 1872 har E. varit fullmäktig i riksbanken och därunder fullmäktiges ordförande 1885—86 samt från 1890. I den i midten af 1880-talet uppblossande tullstriden blef E. sin ungdoms ideal trogen, lika utpräglad frihandlare som någonsin. Han fjärmades härigenom så småningom från kammarens yttersta höger, hvilken ej fann sig i konstitutionella strider obetingadt kunna lita på honom, utan öfverflyttade honom 1888 från konstitutions- till statsutskottet, där han äfven hade plats vid efterföljande riksdagar till 1891, då E., som varit Första kammarens vice talman ända från 1879, kallades att intaga den på grund af grefve Lagerbjelkes sjuklighet lediga talmanstolen. Som talman fungerade E. sedermera äfven vid 1892—95 års riksdagar och har efter denna tid haft sin plats i talmanskonferensen. Hans politiska uppfattning har betydligt modifierats under de senaste åren, då han understödt moderata reformer i fråga om den politiska och kommunala valrätten, liksom han som ledamot af 1878, 1883, 1893 och 1898 års kyrkomöten tillhört den relativt framstegsvänliga sidan. — E:s förmåga har äfven tagits i anspråk som ledamot och ordförande i en mängd kommittéer, bland hvilka må nämnas unionskommittén (1895—98) Redan 1871 blef han ledamot af Landtbruksakademien, hvars direktör han var 1878—1901. Sedermera har härpå följt ledamotskap af flertalet af våra akademier, bland hvilka må nämnas Vetenskaps-akademien 1887 och Svenska akademien 1897. 1888—98 var han kansler för rikets universitet, blef 1893 juris hedersdoktor och är från 1885 serafimerriddare. Af trycket har han utgifvit: *Några ord i bankfrågan* 1870. — Gift 1853 med friherrinnan *Beata Elisabet Augusta Leijonhufvud.*

Ehrenmalm. Från Finland härstammande adlig ätt, utslocknad på manssidan 1826.

1. **Ehrenmalm, Lars Johan,** ämbetsman. Född i Viborg d. 14 juni 1688. Föräldrar: öfverkrigskommissarien i Finland *Lars Malm* och *Helena Lilljegren.* — E. blef student i Åbo, där han fäste uppmärksamheten vid sin person genom ett tal öfver freden i Altranstädt, hvilket ansågs så fulländadt, att kanslern i en särskild skrifvelse till universitetets konsistorium uttalade sin tillfredsställelse. Efter slutade studier anställdes han 1708 som auditör vid artilleriet i Finland, men råkade 1710 i rysk fångenskap, hvarur han efter många faror och äfventyr lyckades rädda sig, och ankom till Stockholm 1714. Här blef han till en början handsekreterare åt Arvid Horn och förordnades 1717 till sekreterare i Åbo hofrätt. Följande året utan ansökning utnämnd till assessor därstädes, adlades han 1720 med namnet *Ehrenmalm,* befordrades 1728 till hofrättsråd och 1736 till lagman i Norrfinne lagsaga. Vid ryssarnas infall i Finland 1742 begaf han sig till Sverige och deltog i 1742—43 års riksdag. Genom släktförbindelser knuten till Mössornas läger, insattes

han af dem i sekreta utskottet och utsågs i juni 1743 till en af de tre deputerade, som sändes till Falun för att stilla den upphetsade dalallmogen. 1742 utnämnd till revisionssekreterare, utnämndes han 1744 till vice landshöfding öfver Åbo och Björneborgs län samt 1747 till ordinarie innehafvare af samma befattning, från hvilken han 1749 tog afsked. 1744 erhöll han förtroendet att uppgöra giftermålskontraktet mellan Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. — Som ämbetsman och jurist inlade E. stora förtjänster, liksom han vid riksdagarna med stor sakkunskap yttrade sig om frågor, som berörde Finlands intressen. Han var därjämte en man med mångsidig klassisk bildning. Död i Åbo d. 21 sept. 1774. — Gift 1717 med *Elisabet Åkerhielm*, dotter till statssekreteraren Samuel Å. (se nedan).

2. **Ehrenmalm, Samuel Magnus,** ämbetsman.

Född 1730; den föregåendes son. — Såsom kanslist i justitierevisionen förordnades E. 1759 till häradshöfding på Åland och befordrades tre år därefter till assessor i Åbo hofrätt. Utnämnd 1763 till hofrättsråd, lämnade han samma befattning 1770, men inträdde efter trettio års förloppånyo i hofrätten, som adjungerad ledamot, och dog på Åland-Bastö d. 18 april 1814. — E. deltog med stort intresse i det politiska lifvet och framträdde redan vid 1760—62 års riksdag som en af Mössornas stridbaraste kämpar. 1765—66 var han ledamot af sekreta utskottet och af den kommission, som hade att döma om det s. k. Hoffmanska upproret. Vid 1769 års riksdag uppträdde han som de anklagade rådsherrarnas sakförare, och det tal, han till deras försvar höll på riddarhuset d. 23 maj s. å., vittnar om både mod och skicklighet. Äfven under Gustaf III:s tid deltog E. i riksdagsstriderna och tillhörde vid 1789 års riksdag den ringa minoritet å riddarhuset, som understödde konungen såväl i fråga om Förenings- och säkerhetsakten som bevillningens utgående på obestämd tid. — Gift 1762 med sin kusin, friherrinnan *Renata Juliana Åkerhielm*, dotter af riksrådet Sam. Åkerhielm d. y. (se nedan).

Ehrenpreus, Carl Didrik, universitetskansler, riksråd. Född i Örebro d. 18 jan. 1692. Föräldrar: öfverinspektorn vid därvarande gevärsfaktorier och harneskfabrik *Hans Preuss*, sedan adlad *Ehrenpreus*, och *Anna Clerck*. — De studier E. grundlagt, dels under enskild handledning, dels i stadens tyska skola, fortsatte han vid Uppsala universitet, där han vid fjorton års ålder inskrefs bland de studerande. — 1711 ingick han som e. o. kanslist i k. kansliet och befordrades 1712 till kopist i utredningsexpeditionen. Hans chef, grefve Arvid Horn, som fäst sin uppmärksamhet vid E:s flit och goda kunskaper, lät honom välja mellan en ledig kanslistbefattning hemma i landet eller att som kopist resa ut till Bender och arbeta under konungens ögon och därigenom vinna en skyndsammare befordran. Ehuru han själf måste bestrida resekostnaderna, valde han utan betänkande det senare och afreste 1712 i sällskap med d. v. kanslisten, sedermera riksrådet, frih. Olof Cederström. Både Östersjön och Nordsjön kringsvärmades vid denna tid af fientliga kryssare, hvarför de viktiga depescher, de resande medförde, inlades i en säck, fäst vid en järnkula, för att i händelse af fara nedsänkas i hafvet. Det lyckades dem emellertid att rädda både dokumenten och sig själfva och oskadda landstiga i Amsterdam, hvarifrån de öfver Ungern och Siebenbürgen skyndade till Bender. Kort därefter inträffade kalabaliken. E., som under hela striden höll sig vid konungens sida, blef jämte honom tillfångatagen, men efter åtta dagars fängelse friköpt af en utländsk handlande La Moutraye. Den hårda misshandling, han måst utstå af turkarna, kastade honom på sjuksängen, där han kvarblef i flera veckor, och hufvudsakligen genom holsteinske ministern Fabrices mellankomst räddades från att omkomma. Någorlunda återställd, följde han efter konungen till Timurtasch och Demotika, hvarifrån han som kommissionssekreterare fick åtfölja generalmajor Grothusen på hans beskickning till Konstantinopel. Här kvarstannade han någon tid för att uppbära en penningsumma, som skulle anskaffas åt konungen. Efter välförrättadt värf anträdde han hemresan och anlände i dec. 1714 till Stralsund, där han kvarstannade under hela belägringen. Först när konungen själf lämnade staden, gick E. ombord på en jakt, som medförde alla kansliets handlingar, och lyckades efter otaliga faror och äfventyr öfverbringa dem till Ystad. 1718 utnämndes han till assessor i Svea hofrätt. Här utmärkte han sig till allas öfverraskning för sina djupa och vidsträckta juridiska kunskaper samt ådagalade en oväld och skarpsinnighet, som i honom lät ana en kandidat till statens förnämsta ämbeten. Som politiker anslöt sig E. till Hattarna och blef såsom en nitisk förfäktare af partiets intressen vid 1734 och 1738 års riksdagar insatt i sekreta utskottet och dess mindre sekreta deputation. Vid partiets seger 1739 erhöll han ock sin belöning genom utnämning till riksråd, och blef på denna post Hattarnas fana städse trogen, röstande för ryska kriget 1741, förbundet med Preussen 1746 och kriget med samma makt 1757, o. s. v. 1747 upphöjd till friherre, utnämndes han samma år till president i lagkommissionen, blef 1748 serafimerriddare samt tre år därefter grefve och Uppsala universitets kansler. I sistnämnda egenskap utvecklade han en ärofull verksamhet, och den utveckling, Uppsala universitet vann under E:s styrelse, kan med rätta betraktas som en af ljuspunkterna i denna högskolas historia. På de nio år, under hvilka han innehade kansleriatet, inrättades icke mindre än tvenne nya lärostolar, den Kalseniauska och Borgströmska, och tre adjunkturer, i juridik, kemi och botanik Nya auditorier byggdes, instrument- och modellsamlingar anskaffades till flera discipliner, biblioteket ökades och erhöll nya anslag. Själf förärade han universitetet sitt dyrbara mynt-

kabinett och etthundratjugu runstafvar, och var för dem, som tillhörde universitetet, icke blott en upplyst och kunnig förman, utan äfven en välvillig vän och hjälpare i nöden. Död d. 21 febr. 1760. — Gift 1716 med *Katarina Linroth.*

Ehrenskiöld, Nils, amiral, sjöhjälte. Född i Abo d. 11 maj 1674. Föräldrar landshöfdingen *Johan Nilsson Ehrenskiöld* o. *Katarina Rask.* — Antagen i amiralitetets tjänst vid aderton års ålder, befordrades E. 1694 till underlöjtnant, fyra år därefter till öfverstlöjtnant och förde, under svenska flottans kryssning i Öresund 1700, såsom kapten skeppet Livland, om 56 kanoner. I nov. 1708, då han som chef förde skeppet Norrköping, led han skeppsbrott på Dagö vid finska kusten, men lyckades, fast med yttersta möda och sedan han på skeppsvraket tillbragt två och ett halft dygn, rädda både sig själf och besättningen. — 1713 skickades han att utväxla de fångna svenskarna af Stenbocks här, men måste med sina bägge fregatter i flera månader kvarstanna i Apenrade, utan att vinna sitt syftemål. Sin mest lysande bragd utförde han följande året vid det manhaftiga försvaret af Jungfrusund. Instängd i de trånga farvattnen af till sist hundratjugo ryska galärer, höll han med sina sju fartyg den öfverlägsna fienden länge stången. Slutligen lyckades det öfvermakten att taga det ena svenska fartyget efter det andra, hvarvid de af besättningarna, som icke fallit, sprungo öfver till E. på skottpråmen Elefanten. Här uppstod nu en förtviflad strid. Ett par gånger sköto ryssarna fartyget i brand, men svenskarna släckte elden och underhöllo i två, andra säga tre, timmar striden, tills större delen af besättningen fallit. E., förut sårad, fick, just som ryssarna äntrade skeppet, på en gång två skott, det ena i armen och det andra i låret. Härmed var striden slut. Af niohundra svenskar hade mer än två tredjedelar stupat. Den tappre befälhafvaren bars, blödande, krutstänkt och med förbrända kläder, in på en rysk galär och fördes som fånge till Petersburg. Tsar Peter, som själf deltagit i striden, ansåg sin seger öfver E. så ärofull, att han vid återkomsten till sin hufvudstad fordrade af senaten att bli utnämnd till vice amiral, hvilket äfven beviljades. Ehuru fången, behandlades E. med all utmärkelse och blef, då han efter fredsslutet frigafs 1721, af tsaren begåfvad med dennes porträtt, infattadt i ädelstenar. Han befordrades vid sin hemkomst till Sverige 1721 till amiral och direktör för amiralitetets ekonomiverk och dog i Karlskrona d. 2 nov. 1728. — Ålskare af studier, berättas han med egen hand ha förfärdigat flera nautiska och astronomiska instrument, bland andra ett astrolabium universale, som finnes beskrifvet i Acta Litt. Suec. 1723. — Gift 1703 med friherrinnan *Lovisa Anckarstjerna,* en dotter till den ryktbare sjöhjälten af samma namn.

Ehrenstam, Johan Fredrik, sjöofficer, statsråd. Född d. 30 dec. 1800. Föräldrar: krigsrådet *Samuel Gustaf Staare,* adlad *Ehrenstam,*

och friherrinnan *Katarina Charlotta Gripenstjerna.* — E. utnämndes 1818 till underlöjtnant vid örlogsflottan. Under de följande åren ofta kommenderad i aktiv tjänstgöring på längre och kortare sjöexpeditioner, befordrades han till premiärlöjtnant 1829 och till kapten vid flottan 1842. År 1847 erhöll han fullmakt såsom öfverste och sekundchef för flottans konstruktionskår, men kallades redan året därefter af Oscar I till statsråd och chef för sjöförsvarsdepartementet. E:s beprövade redlighet och stora kunskaper berättigade till denna utnämning. I hvad mån hans egenskaper i öfrigt ägnade sig för denna förtroendepost under en tid af mer än vanlig oro och upphetsning, fick han egentligen aldrig tillfälle att ådagalägga, emedan han afled redan d. 15 febr. 1849. Såsom vackra vittnesbörd om vetenskapliga insikter föreligga åtskilliga af honom utgifna arbeten, såsom: *Lärobok i det praktiska af sjöartilleriet* 1839, *Första grunderna af mekaniken* 1841 m. m. — Gift 1827 med *Constantia Sofia Karolina af Trolle.*

Ehrenstam, Hedvig Constantia Fredrika, den föregående dotter, se **Numers, von.**

1. **Ehrenstéen, Edvard,** riksråd. Född d. 25 febr. 1620. Föräldrar: hofpredikanten hos pfalzgrefven Johan Kasimir *Philippus Bononius* och *Margareta Ewertsdotter.* — Utgången från ett fattigt föräldrahem, fick han tidigt och länge kämpa mot nöd och försakelser. Slutligen blef han antagen till

ledare för amiral Ulfsparres söner och med det understöd, som härigenom vanns, kunde han fullborda sina studier och taga den filosofiska graden. Sedermera anställd som hofmästare eller guvernör för ett par baroner Khewenhüller, fick han med dem göra en utrikes resa, hvarunder han besökte de flesta af Europas länder. Hans kunskaper och den erfarenhet, han samlat på sina resor, det förhållande hvari han genom sitt privatlärarekall kommit till flera inflytelserika familjer och i synnerhet hans förlofning med Björnklous svägerska, *Katarina Wallenstedt,* — giftermålet skedde 1655 — påskyndade kraftigt hans befordringar. Utnämnd till legationssekreterare 1654 vid Schering Rosenhanes beskickning till staden Bremen, följde han 1655 Johan Oxenstierna till Tyskland, blef s. å. k. sekreterare vid utrikesärendena samt kallades af Carl X till Polen. Han fick där arbeta under konungens egna ögon och uppsatte bland annat förbundsakten med kurfursten af Brandenburg och den s. k. Elbingska traktaten med holländarna. Efter fredsbrottet följde han konungen till Danmark och deltog i de fredsunderhandlingar, som sedan bekräftades i Roskilde. Skötande sina diplomatiska värf med vanlig flit och all den pedantiska vidlyftighet, som var honom själf och tiden egen, fortgick han nu oafbrutet på befordringarnas väg. Adlad 1657, då han

antog namnet *Ehrensteen*, utsågs han efter freden att biträda vid de nyvunna provinsernas organiserande och utnämndes 1659 till sekreterare af staten. På riksdagen i Göteborg uppsatte han på befallning den döende konungens testamente och var den förste, som i den nye konungens namn utskref de dokument och handlingar, hvilka föranleddes af dödsfallet. — 1671 utnämnd till kansliråd, skickades han jämte Per Sparre och Clas Tott till England och Holland, för att erbjuda Sveriges bemedling åt de stridande makterna och befordrades 1674 till hofkansler. Sex år därefter utnämndes han till president i Wismarska tribunalet, men hans redan då brutna hälsa hindrade honom att mottaga denna förtroendepost, hvarför han kvarstannade i Sverige och blef 1683 k. råd och kansliråd. — Som statsman förtjänar E. loford mera för sin utomordentliga flit än för sina egentligen politiska syner. Han var en af dessa outtröttliga arbetsmyror, som tillhörde Carl X:s och Carl XI:s tid, och ett af den senares redskap vid införandet af enväldet och genomdrifvandet af reduktionen. Enligt tidens sed utrustad med en klassisk bildning, har han äfven som författare efterlämnat några skrifter, såsom: *Epistola E. Paciani ad Chr. Przimiski* 1655, *Responsio ad duo scripta danica* 1657, *Bevis emot adelens rättighet öfver skattegods* 1769 m. m. — Död i Stockholm d. 30 juli 1686.

2. **Ehrenstéen, Carl,** ämbetsman. Född i Thorn i Preussen d. 20 maj 1656; den föregående son. — Efter idkade studier i Uppsala åtföljde han sin fader på ambassaden till England och Holland och utnämndes 1675 till kanslijunkare. Två år senare befordrades han till sekreterare i k. revisionen och kom hos Carl XI i stor ynnest, hvarför han användes i åtskilliga viktiga förrättningar, så väl vid hären som i fredsunderhandlingarna med Danmark. — 1680 åtföljde han grefve Gyldenstolpe på hans beskickning till Holland och utnämndes 1691 till häradshöfding i Södermanland samt erhöll följande året fullmakt som lagman öfver Skåne och Bleking. E. dog i sin bästa ålder d. 30 nov. 1702. — Ogift.

Ehrenstrahl, David Klöker, historie-, porträtt- och djurmålare. Född d. 23 sept. 1629 i Hamburg. — E. eller *Klöker*, som han ursprungligen hette, ingick 1646 i svenska kansliet och tjänstgjorde vid fredsunderhandlingarna i Osnabrück. Bland de underordnades göromål förekom ofta att texta och rita ornament, hvarmed alla viktiga handlingar den tiden borde vara utsirade. Därunder fattade han så mycket behag för färger och teckning, att han efter fredsverkets slut öfvergaf ämbetsmannabanan och reste till Holland för att på allvar studera målningskonsten. En tafla, som han målat och som förevisades en resande svensk magnat, lär ha föranledt hans inkallande till Sverige 1651, där han blef antagen i tjänst hos änkedrottning Maria Eleonora. Med hennes tillåtelse företog han efter några år en resa till Tyskland och Italien, för att än mera utbilda sina lofvande anlag. Efter två års vistelse i Venedig begaf han sig till Rom, där hans första arbeten mottogos med så mycket bifall, att en kardinal för honom upplät sitt hus och lät den unge protestantiske konstnären i fem år njuta fritt underhåll på sin bekostnad. I Rom var denna tid Pietro Berettini da Cortona på höjden af sitt rykte. Hos och efter honom utbildade E. sitt mästerskap och den senares praktfulla färgläggning och ofta använda allegorier erinra kännaren om hans forna lärare. Under tiden hade Maria Eleonora aflidit 1655, men en annan änkedrottning, Hedvig Eleonora, återbördade K. till Sverige; han återkom 1661 och utnämndes strax till hofmålare. Hans förnämsta göromål blef nu att med allehanda skilderier pryda de kungliga lustslotten, såsom Gripsholm, Strömsholm, Ulriksdal, men i synnerhet Drottningholm, där många stora taflor vittna om hans snille och konstnärliga förmåga. — Under den konstälskande De la Gardies välmaktstid upphöjdes K. 1674 i adligt stånd med namnet *Ehrenstrahl*, och mottog sin sista offentliga utmärkelse 1690, då han erhöll fullmakt och titel som hofintendent. — E. var på sin tid den störste konstnär, Sverige ägt, och är af dem alla den mest produktive. Hans historiemålningar, allegorier, porträtt och djurstycken äro spridda öfver hela landet, på lustslotten och i offentliga byggnader, i allmänna och enskilda samlingar. Såsom hans förnämsta verk omtalas vanligen: *Carl XI:s kröning*, på Drottningholm, som af samtiden ansågs för hans yppersta arbete, *Yttersta domen* och *Korsfästelsen*, hvilka bärgades vid slottsbranden och nu finnas i Stockholms storkyrka; *Ryktet dikterande för historien*, *Sanningen upptäckt af tiden*, *Plafonden i riddarhussalen*, m. fl. Hvad som i E:s arbeten, och ej så sällan, saknas i innehåll, ersättes på ett mästerligt sätt af framställningssättet. Hans anläggningar äro storartade, teckningen säker, färgblandningen stark och naturlig, grupperingen förträfflig och perspektivet genomskinligt och lätt. Framför allt var han stor som porträtt- och djurmålare, och det hör till hans förtjänster, att århundradets porträttmålning genom honom i Sverige uppnådde sin fullkomning. Där han stod inför naturen själf, försvann maneret, och sanningen frambröt illusoriskt under hans pensel. Detta visar sig kanske bäst i hans häststycken. Hans skicklighet i detta fack anlitades också ofta af hästvännen Carl XI, hvars springare »Brillant», »Gallant», »Kortom» m. fl. ännu för eftervärlden framstå i lefvande teckningar af E:s hand. E. dog d. 23 okt. 1698 och fick sitt hvilorum i Stockholms Storkyrka, hvarest Carl XII lät öfver honom uppsätta en praktfull minnesvård. — Gift 1: 1663 med *Maria Momma* och 2: 1681 med *Emerentia Baumann*.

2. **Ehrenstrahl, Anna Maria,** målarinna, se **Wattrang.**

Ehrenstråhle, David (Nehrman), universitetslärare, rättslärd. Född i Malmö d. 14 juli 1695. Föräldrar: handelsmannen *Hans Nehrman* och *Ingeborg Faxe*. — Sina två första studentår till-

bragte han i Lund, under den lärde Rydelii handledning, hvarefter han 1714 begaf sig till Tyskland och Holland, vid hvilkas förnämsta lärosäten han förökade sina juridiska kunskaper. Hemkommen till Sverige, inskrefs han 1717 som auskultant i Göta hofrätt, men återvände 1719 till Lund, där han efter aflagda lärdomsprof fästes 1720 som e. o. och året därpå som ordinarie professor i allmän lagfarenhet. Som akademisk lärare var E. högligen uppburen. Den juridiska vetenskapen, före hans tid föga bearbetad i Sverige, vann genom honom, under hans något mer än trettioåriga lärareverksamhet, en sofring och bestämdhet, som blef af den största betydelse för samma vetenskaps utveckling och senare tiders arbeten på dess fält. Hans föreläsningar utmärkte sig för en sällsynt förening af grundlighet och klarhet och besöktes af en ständigt växande åhörareskara. Till en del återfinnas de i hans: *Inledning till then svenska jurisprudentiam civilem* 1729, *Inledning till then svenska processum civilis* 1732, *Then svenska jurisprudentia civilem efter Sveriges rikes år 1734 antagna lag förbättrad* 1746, *Föreläsningar öfver giftermålsbalken* 1747, *Föreläsningar öfver ärfdabalken* 1752, *Inledning till then svenska jurisprudentiam criminalem* 1756, *Inledning till then svenska processum criminalem* 1759. — 1746 adlad med namnet *Ehrensträhle*, erhöll han tre år därefter titel af revisionssekreterare, och lämnade 1753 den lärostol han med utmärkt beröm innehaft i trettiotre år. Han bosatte sig därefter på sin egendom Säby i Småland, där han dog d. 6 maj 1769. — Gift 1724 med *Helena Maria Linnerhjelm*, en dotter till biskopen i Lund, J. Linnerius.

Ehrenström. Släktens stamfader *Nils Ströman* var befallningsman i Oxenstjernska grefskapet Söder Möre och hade under 1675 års krig uppbådat allmogen till ortens försvar och därigenom skyddat den från danskarnas anfall. För dessa och andra tjänster belönades han med häradshöfdingtitel 1687 och adelskap 1692, då han utbytte sitt ofrälse namn Ströman mot *Ehrenström*.

1. **Ehrenström, Johan Albrekt,** »gustavian». Född i Finland d. 28 aug. 1762. Sonsons son till släktens stamfader. Föräldrar: d. v. konduktören, sedermera kommendanten på Vaxholms fästning, *Nils Albrekt Ehrenström* och *Kristina Katarina Sederholm*. — E. började sin bana som konduktör vid fortifikationen, i hvilken egenskap han finnes upptagen i svenska arméns rangrulla flera år efter det han 1788 anställdes som andre sekreterare i presidentexpeditionen, nuv. utrikesdepartementet. Året förut skickades han af Gustaf III, hvars krigsplaner mot Ryssland redan nått sin mognad, som kunskapare till Östersjöprovinserna och Petersburg och lyckades härunder få medfölja ryska hofvet på den bekanta resan till Kerson. Under det därefter utbrytande kriget följde han högkvarteret och tillhörde konungens dagliga omgifning. Fortfarande ett föremål för den kungliga nåden, fick E. åtfölja monarken på resan till Aachen, utnämndes till härold vid K. M:ts orden och kunde med allt skäl se framtiden i det ljusaste perspektiv, när konungens död med ens förändrade förhållandena. Den under Reuterholms inflytande tydligt yttrade oviljan och misstroendet mot den aflidne konungens vänner träffade äfven E. Afskedad och tillbakasatt, tvekade han icke att i sina bref till gustavianska partiets hufvudman, Armfelt, oförbehållsamt uttala sitt missnöje med den närvarande ställningen, hvarför han, när Armfeltska brefväxlingen framdrogs såsom faktisk bevisning på en å bane varande samhällsomstörtande komplott, arresterades såsom en af konspiratörerna. Han underkastades en långvarig rättegång och dömdes den 22 september 1794 till förlust af gods, ära, adelskap och ridderlig värdighet, att stå en timme i halsjärn och varda halshuggen. — Schavotteringen försiggick på Packartorget redan följande dagen och d. 8 okt. utfördes han till afrättsplatsen, där han fick dödsstraffet efterskänkt och förvandladt till lifstids fästning. När Gustaf Adolf själf öfvertagit regeringen, förflyttades E. från Karlsten till Vaxholm, aär fadern var kommendant, och erhöll 1800 ära och adelskap åter. Han begaf sig då ut på resor, uppehöll sig en längre tid i Wien och nedsatte sig slutligen 1811 i Helsingfors, där han blef rysk undersåte. Han erhöll följande år uppdrag att fungera som ordförande i kommittén för Helsingfors nybyggnad, blef 1812 statsråd, 1814 verkligt statsråd, 1820 senator och ledamot af ekonomiedepartementet, hvarifrån han 1825 tog afsked. Han drog sig härefter tillbaka till privatlifvet, sysselsättande sig med utarbetandet af sina värdefulla »*Historiska anteckningar*», hvilka 1882—83 utgåfvos af S. J. Boëthius. — E., hvilken afled i Helsingfors d. 15 april 1847, var sedan 1820 gift med *Hedvig Catharina Lagerborg*.

2. **Ehrenström, Marianne Maximiliana Kristina Lovisa,** född *Pollet*, författarinna i litteraturhistoria. Född i Zweibrücken d. 9 dec. 1773. Föräldrar: sedermera generallöjtnanten i svenska armén *Johan Frans Pollet* och *Johanna Karolina Helena Pachelbel*. — Marianne P. erhöll en ytterst vårdad uppfostran och kunde som sina lärare i musik nämna abbé Vogler och Clementi, i målningskonst Limnell, Belanger o. s. v. När Gustaf III, bland andra sedermälen af sin tillfredsställelse med hennes fars, generallöjtnant P:s förhållande vid Svensksund, utnämnt dottern till hoffröken hos drottning Sofia Magdalena, emottogs hon, för att bereda sig till denna befattning, i skalden Oxenstjernas hus, där hon, liksom förut i föräldrarnas hem, sammanträffade och umgicks med sin tids berömde män i vitterhet och konst: Leopold, Kellgren, Sergel m. fl. — 1803 firade hon sitt bröllop med generalfälttygmästaren öfverste *Nils Fredrik Ehrenström* och flyttade

med honom till Göteborg, där han erhållit kommendantsbeställningen. I sitt nya hem, som genast blef medelpunkten för allt, hvad rikets andra stad hade älskvärdt och lysande, såg hon bland andra gäster äfven den landsflyktiga franska konungafamiljen. Efter sju år återflyttade hon till Stockholm, där hon 1816 förlorade sin man och sedan tillbringade sin återstående lefnad, öfver ett halft århundrade, som änka, samt 1815—31 höll en flickskola. Hennes nära bekantskap med samtidens berömdheter i konst och vitterhet uppväckte hos henne tanken på att skrifva en litteratur- och konsthistoria: *Notices sur la littérature et les beaux- arts en Suède* 1826, som följdes af *Notice biographique sur m:r de Leopold* 1830, och *Souvenirs contemporains*, hvilket senare arbete dock ej blef tryckt, utan förärades i handskrift till Svenska akademien. Mera för språkets skull än för innehållet fingo dessa »notices» ett slags betydelse, därigenom att de fäste utlandets uppmärksamhet på Sveriges litterära förhållanden. — Hon blef 1799 ledamot af Musik. akademien och 1800 af Målare- och bildhuggareakademien. Hennes målningar rönte på sin tid erkännande af samtidens konstdomare. I samlingsverket: »Ur svenska hofvets och aristokratiens lif» 1880 meddelas utdrag ur hennes memoarer under rubriken: »Ur Marianne Ehrenströms hågkomster». — Fru E. afled i Stockholm d. 4 jan. 1867.

Ehrensvärd, svensk adlig ätt, som härstammar från *Johan Jakob Schäffer* (se nedan), som 1717 adlades och genom sina söner blef stamfader äfven för friherrliga och grefliga ätterna Ehrensvärd.

1. **Ehrensvärd, Johan Jakob**, krigare. Född

i Åbo d. 11 maj 1666. — E., hvilken innan han adlades hette *Schäffer*, ingick 1685 i svensk tjänst såsom »handtlangare» vid artilleriet och kvarstod på denna underordnade plats till 1700, då han blef adjutant, hvarefter han 1701 befordrades till fänrik. Han bevistade därpå Dünas öfvergång och slaget mot sachsarna, fälttågen i Kurland och polska Preussen, affärerna vid Holofzin, Viprek och Pultava och utmärkte sig öfverallt som en käck och duglig officer. Vid Pultava var han bland de fångna, men lyckades komma fri och begaf sig genast till Sverige, där han som kapten vid artilleriet deltog i slaget vid Helsingborg. Utnämnd till major, skickades han 1712 till Wismar, där han genom sin fintlighet skaffade sig inträde i den blockerade staden och försatte artilleriet i det skick, att fästningen kunde uthärda en längre tids belägring. — 1715 befordrad till öfverstelöjtnant, erhöll han följande året högsta kommandot öfver fältartilleriet i Skåne och följde 1718 svenska armén på fälttåget till Norge. Han deltog härunder i belägringen af Fredrikshald och hade vakten samma kväll konungen blef skjuten. Året före konungens död hade han blifvit upphöjd i adligt stånd, ehuru adelsbrefvet icke utskrefs förrän 1719. Sistnämnda år utnämndes han till öfverste och kommendant på Karlstens fästning. Död d. 6 okt 1731. — Gift 1: 1709 med *Anna Margareta Mannerheim* och 2: 1725 med grefvinnan *Sofia Polus*.

2. **Ehrensvärd, Augustin**, fältmarskalk, ska-

paren af skärgårdsflottan och Sveaborg. Född på Fullerö i Västmanland den 25 sept. 1710; den föregående son i första giftet. — En brinnande håg för studier och särskildt lust för den matematiska vetenskapen bestämde honom för att gå den lärda vägen, där en akademisk lärostol i Uppsala framstod för hans ungdomliga tankar såsom det önskningsmål, dit han borde sträfva. En sådan bana ansågs likväl icke öfverensstämma med hans adliga börd, hvarför hans anhöriga och i synnerhet hans styfmoder ifrigt arbetade på att få honom att välja ett annat lefnadsyrke. Han öfvertalades således att lämna de akademiska studierna och ingick vid sexton års ålder som volontär vid artilleriet, där han efter hand avancerade till officer och 1739 till kapten-matematikus och mekanikus vid den nyss förut inrättade artilleriinformationsskolan. S. å. ledamot af Vet.-akademien och 1740 dess sekreterare. Hans ovanliga kunskaper väckte emellertid uppmärksamhet, så att han erhöll ett offentligt understöd för att göra en utrikes studieresa. Han besökte därunder Danmark, Tyskland, Nederländerna, Frankrike och England, bevistade flitigt fältöfningar och militärskolor, gjorde bekantskap med lärda och konstnärer och lärde sig till och med i Paris graveringskonsten. Någon tid efter hans återkomst utbröt ryska kriget. Detta krig, i sig självt så föga ärorikt, bar icke heller några lagrar för E. Han begaf sig därför 1745 åter utrikes, bevistade preussarnas fälttåg i Böhmen och deltog under prins Ferdinand af Braunschweig i det blodiga slaget vid Sorr. Försedd med rekommendationer af Preussens konung Fredrik den store, återkom E. 1746 till Sverige, där han samma år utnämndes till major i artilleriet och följande året till öfverstelöjtnant. Genast efter freden i Åbo hade man i Sverige blifvit betänkt på att upprätta nya värn mot grannen i öster. De gamla gränsfästningarna mot Ryssland hade gått förlorade, den äldre och starkare dubbelraden under Carl XII:s krig och den sedan uppförda enklare fästningslinjen under krigsåret 1742. Man var ock allmänt ense om detta befästningssystems mindre lämplighet och beslöt att samla hela försvaret på en enda punkt, helst på södra kusten, för att därigenom under krigstider kunna underhålla förbindelsen med Sverige och skydda kringliggande jämförelsevis bättre bebyggda landsorter. Valet föll på öarna utanför Helsingfors, hvilkas passande läge och naturliga beskaffenhet redan förut ådragit sig uppmärksamhet, och E., hvars insikter i befästningskonsten, drift och arbetsamhet redan nu voro tillräckligt kända, insattes bland de män, som skulle besluta om bästa sättet att i denna sak gå tillväga. Hans omfattande befästningsplan antogs af regering och ständer, och 1749 började byggandet af Sveaborg, som under hans

hand småningom ur klipporna uppväxte till ett »Nordens Gibraltar». Lyckligtvis anade icke anläggaren, då han reste detta bålverk, frukten af sitt snilles ansträngningar och en hel lefnads mödor, att han just arbetade åt den fiende, mot hvars framträngande han med denna jättebyggnad ville sätta ett värn. Denna hans genialiska tanke förblir dock alltid lika stor och har liksom hans andra skapelse, skärgårdsflottan, beredt honom ett odödligt namn och en plats i ärans tempel bredvid grundläggaren af Sveriges förnämsta skyddsvärn mot söder, Hans Wachtmeister. — E. deltog med lif och lust i frihetstidens riksdagar och slöt sig med hela sin själ till Hattpartiet, som vid alla riksdagar från 1746 till 1760 insatte honom i sekreta utskottet och dess defensionsdeputation. 1747 förordnades han af k. m:t att leda »fästningsarbetet i Finland», men när Mössorna vid 1765—66 års riksdag kommo till makten, upphörde detta E:s uppdrag och den 1756 upprättade »arméns flotta» indrogs. Vid Hattarnas seger 1770 återfick E. på ständernas begäran sitt förra uppdrag och galäreskadern blef liksom 1756—66 skild från amiralitetet. År 1749 hade E. blifvit utnämnd till öfverste och befordrades 1756 till generalmajor. Snart därefter inledde det rådande partiet Sverige i det pommerska kriget, hvilket, företaget mot hofvets vilja, med en armé, i följd af nationens politiska splittring i saknad af all disciplin, måste blifva utan framgång. Befälet ombyttes ofta och stannade slutligen hos E. Men icke heller han förmådde uträtta något väsentligt med dessa mössofficerare, som förklarade sig »skola göra sin skyldighet, men ej något mera». Vid fälttågets början intog han Usedom, belägrade Peenemünde och befordrades 1759 till generallöjtnant. Två år därefter förordnad till kommenderande general-en-chef, erhöll han vid Pasewalk en svår blessyr i bröstet, som nära ett år höll honom i overksamhet, men lade dock efter sitt tillfrisknande affärerna vid Loitz, Tribsees och Neukahlen, äfvensom försvaret af Malchin, till den öfriga listan af sina framgångar. Efter krigets slut utnämndes han 1764 till general af kavalleriet och friherre; blef 1769 serafimerriddare, upphöjdes två år därefter till grefve och befordrades slutligen 1772 till fältmarskalk. — Sjuklig alltsedan den svåra blessyren i kriget, afled E. d. 4 okt. 1772 på öfverstebostället Saaris i Finland och blef begrafven i Helsingfors' stadskyrka. Hans lik flyttades sedan till Sveaborg, där en minnesvård tyder för eftervärlden hans lif och verksamhet i den vackra inskriften: »Här hvilar E. bland sina arbeten och sin flotta». — Augustin E. var en synnerligen rikt utrustad natur: skald, målare, med anlag för nästan all slags vetenskap och konst; i hög grad oegennyttig, så att, ehuru millioner gingo genom hans hand, han lefde och dog fattig; karg på ord, men så mycket rikare på tankar — det var också i och för sina tankar som han lefde och verkade. — Gift 1739 med *Katarina Elisabet Adlerheim*. Sv. akad. lät 1876 slå en medalj öfver honom. Hans *Anteckningar under en resa i Finland 1747* utgåfvos 1882.

3. **Ehrensvärd, Carl August**, generalamiral, konstfilosof, tecknare. Född d. 5 maj 1745; den föregående son. — Af fadern bestämd för krigaryrket, inskrefs E. vid åtta års ålder som kadett vid artilleriet och befordrades 1760 till fänrik vid Åbo läns lätta infanteri och löjtnant vid arméns flotta. Under faderns öfverbefäl deltog han 1761—62 i pommerska kriget och bevistade bland annat träffningen vid Neuensund och preussiska sjömaktens nederlag i Stettinerhaff. När arméns flotta efter freden 1762 återfördes till Finland, var E. kommenderad till flaggkapten, under befälhafvande majoren Trolle, och knöt då med honom det vänskapsband, som först upplöstes genom döden. De närmast följande åren biträdde E. sin far vid nybyggnadsarbetena på Sveaborg och företog 1766—67 med Trolle för sjövetenskapliga studier en resa till Brest och några andra krigshamnar på franska kusten. Befordrad till kapten vid arméns flotta 1770 tog han under Sprengtporten en verksam del i 1772 års revolution och avancerade 1777 till öfverste. Efter att hafva till konstnärliga och vetenskapliga studier samt till uppöfvande af sina utomordentliga anlag för teckning ägnat de stunder, hans tjänstgöring lämnade honom lediga, anträdde han i juni 1780 en för hans utveckling ynnerligt betydelserik resa till Italien och återkom till Sverige 1782. De litterära frukterna af denna långvariga färd blefvo hans arbeten: *Resa till Italien 1780, 1781, 1782*, *De fria konsters filosofi* samt *Underdånig Promemoria till H. Maj:t Konung Gustaf III*, 1782—83, i hvilka förklaringen öfver de bildande konsternas art och väsen utgör det gemensamma och hufvudsakliga innehållet. E. hade nu på allvar blifvit känd af Gustaf III, som vid sin utländska resa kvarlämnade ett förseglad konvolut, att öppnas i händelse general-amiralen Trolle skulle aflida. När detta inträffat och paketet öppnades, befanns det innehålla E:s fullmakt till amiralitets-ämbetet 1784. Med hela sitt snilles kraft ägnade han sig nu åt sitt nya värf. Genom hans och underordnades oaflåtliga bemödanden hade Gustaf III vid finska krigets utbrott 1788 en nästan ny flotta. Han öfvertog följande året befälet öfver skärgårdsflottan, för att efter kusten följa och understödja landtarméns rörelser, men led det svåra nederlaget vid Svensksund. Man har i det ryktbart blifna yttrandet: »Eders majestät har ingen skärgårdsflotta mer», hvarmed E. till konungen frambar sorgebudskapet, läst en förebråelse mot Gustaf för hans inblandning i sjökriget, hvilken nyare forskningar ådagalagt vara mindre befogad. — E., som sympatiserade med oppositionen under Gustaf III, drog sig nu tillbaka till sin post i Karlskrona, men skyndade att redan 1790 taga afsked från alla sina befattningar. Den följande tiden tillbragte han på sina egendomar Dömestorp och Tosterup, i ett angenämt lugn, sysselsatt med vetenskapliga forskningar och konststudier. Efter Gustafs död uppsöktes han af förmyndarregeringen och öfvertalades af Reuterholm att öfvertaga chefskapet för militiekontoret

och några andra befattningar samt utnämndes till general-amiral 1792. Men då hans fasta karaktär och öppna väsen naturligen icke kunde finna sig i det Reuterholmska gunstlingssystemet, nedlade han sina ämbeten för andra gången 1794 och återvände till sitt fredliga hem på Tosterup. Det var under denna tid han äfven begynte sysselsätta sig med kemi och landtbruk och i familjekretsen om kvällarna utkastade de teckningar, som efter Oxenstjerna blifvit kallade »snillets lek i svenska historien». Uppmanad af några vänner att infinna sig vid riksdagen i Norrköping, begaf han sig på väg dit, men insjuknade och dog i Örebro den 21 maj 1800. — »E. ägde ett djupt och omfattande snille samt en genomträngande blick, som genast fattade hvarje sak i hennes kärna. Hans sätt att uttrycka sig är i högsta grad ordkargt, men hvarje hans sats är diger på djupa tankar. Sanningar, dem vår tids förnämste tänkare framställt såsom nya, stodo klara för hans blick och äro antydda i hans skrifter. Hans verk höra emellertid härigenom till de mest svårfattliga inom vår litteratur. Hans estetiska åsikter hafva dock i särskilda skrifter blifvit vidlyftigt utvecklade och tolkade af flera bland våra berömdaste författare — Atterbom, Hammarsköld, v. Beskow, Ljunggren, B. E. Malmström — men fullständigast af Atterbom, hvars förträffliga framställning af E. i 'Svenska siare och skalder troligen i alla tider skall blifva en oumbärlig kommentar till den store siarens skrifter.» — E:s konstuppfattning var mycket olik den på hans tid rådande franska smaken. Han kände sig nämligen i hög grad dragen till antiken och beundrade äfven Rafael och flere andra af högrenässansens föregångare. — E. står i sina skrifter med afseende å sin allmänna uppfattning af smakens beroende af klimat och ras i öfverensstämmelse med Montesquieu och bygger liksom denne på den empiriska filosofiens grund (Locke). — Å karrikatyrteckningens område verkade han tillsammans med sin vän Sergel och erkändes af denne som mästare häri. Man har af E. en stor mängd karrikatyrer, uttryck för det parodoxala, kvicka, expressiva i hans karaktär. — Karl Warburg utgaf 1893 en utförlig monografi om Ehrensvärd, »*Karl August Ehrensvärd, en lefnadsbild från Gustavianska tiden*». E:s arbeten äro utgifna af C. Eichhorn 1866. — Gift 1785 med hoffröken hos prinsessan Sofia Albertina, grefvinnan *Sofia Lovisa Eleonora Sparre af Söfdeborg*.

4. **Ehrensvärd, Albert Carl August Lars,**

landshöfding, riksdagsman, utrikesminister. Född på Rödjenäs i Jönköpings län d. 10 jan 1821; den föregående sonson. Föräldrar: öfversten grefve *Gustaf Carl Albert August Ehrensvärd* och *Henrietta Virginia Sofia Katarina Adlercreutz*, dotter af »Finlands hjälte» C. J. Adlercreutz (se sid. 5). — Student i Lund 1837 och filosofie doktor därstädes 1841; attaché vid svenska beskickningen i Berlin 1842 och i Paris 1843. Utnämnd till andre sekreterare i kabinettet för utrikes brefväxlingen 1845, anställdes han 1849 som tjänstgörande kammarherre hos änkedrottning Desideria och blef legationssekreterare i Petersburg 1850. Två år därefter befordrad till förste sekreterare i kabinettet för utrikes brefväxlingen, chef E. kabinettssekreterare 1855. År 1856 sändes han till Nassau för att uppgöra giftermålskontraktet mellan prins Oscar och hertiginnan Sofia af Nassau. 1859 tog E. afsked från sin diplomatiska tjänst för att öfvertaga skötseln af fäderneegendomen Tosterup, hvartill han genom arf och köp vid denna tid blef ägare. Kommunala värf togo hans tid lifligt i anspråk, och samtidigt intog han vid riksdagarna 1862 och 1865 sin plats å riddarhuset, där han gjort sitt inträde redan vid 1847—48 års riksdag, och i hvars förhandlingar han äfven deltagit vid 1853 och 1856 års riksmöten. Ett bestående minne har E. efterlämnat från denna sin riksdagstid, i det på hans motion till Svenska akademiens disposition ställda anslaget till svenska författare. 1864 utnämnd till landshöfding i Göteborgs och Bohus län, ansågs E. ej främmande för tillkomsten af »reformdeputationerna» för främjande af representationsreformen, för hvilken han ock tog till orda å riddarhuset. — Som landshöfding ägnade han folkundervisningens befrämjande sin lifligaste omsorg och nitälskade varmt för den för länet viktiga fiskerinäringen. — Efter representationsförändringen bevistade E. som representant i Första kammaren för Göteborgs län riksdagarna 1867—74 och 1877—90 och hade vid åtskilliga af dessa plats som ledamot och oftast ordf. i skilda utskott, såsom bevillningsutskottet 1868 och särskilda utskottet för behandling af läroverksfrågan 1873, till hvars utlåtande han fogade en reservation, hvari han gör gällande, att pedagogier samt två- och treklassiga läroverk borde ersättas med borgarskolor. 1870 års vidgade religionsfrihet främjade E. med sin röst. — När han 1877 återkommit till riksdagen, fungerade han som ordförande i försvarsutskottet och ansågs, på grund af sina förbindelser med den s. k. »skånska fraktionen» af senaten, lämplig att med sin förmedlande hållning handhafva det svårskötta värfvet som ordf. i den af Arvid Posses ministär tillsatta landtförsvarskommittén 1880—82. Dennas arbete fick han tillfälle att fortfarande främja som ledamot i 1883 års försvarsutskott, men det hela strandade på riksdagens afslag. Som en varm vän af unionen kallades E. under ganska tillspetsade förhållanden att d. 25 sept. 1885 öfvertaga den efter frih. Hochschild lediga utrikesministerportföljen. Den vid denna tid utbrytande tullstriden drog dock snart uppmärksamheten från de unionella frågorna, och P. intog samma frihandelsvänliga ståndpunkt som sina kolleger i den Themptanderska ministären. Det väckte därför ej ringa förvåning, när han, efter dennas ersättande med den Bildtska i febr. 1888, lät förmå sig att stanna på sin plats, som han beklädde till d. 12 juni 1889. Sina sista lefnadsår tillbragte E. å sin egendom Tosterup, där han afled d. 31 jan. 1901. Åtskilliga akademier hade skyndat att tillägna sig honom såsom ledamot eller hedersledamot, såsom Vetenskapsakademien

1836 i den förra, Landtbruksakademien 1836 och Vitt.- Hist.- o. Antikv.-akad. 1838 i den senare egenskapen, och 1885 bekläddes han med Serafimerbandet. — Gift 1852 med *Ingeborg Hedvig Vogt* (från Norge), blef han svärfar till utrikesministern, grefve L. Douglas (se sid. 249).

5. **Ehrensvärd, Gustaf Johan**, memoarförf attare.

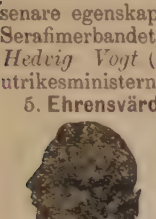

Född d. 20 februari 1746; den föregåendes farfars kusin. Föräldrar: kaptenen, sedermera generalmajoren, frih. *Carl Ehrensvärd* och friherrinnan *Margareta Gyllengranath.* — E. inskrefs som sjuårs barn i krigstjänst och blef vid sexton års ålder fänrik vid arméns flotta. — 1767 utnämndes han till kammarherre hos d. v. kronprinsen, sedermera Gustaf III, åtföljde honom i denna egenskap på hans resa till Frankrike 1770—71 och bibehöll fortfarande sin plats efter hans uppstigande på tronen. Då konungen beslutit höja det inhemska skådespelet ur dess iråkade lägervall, var E. bland hans verksammaste biträden och förordnades 1773 till förste direktör vid k. teatern, en befattning som han innehade till 1776, då han öfverlämnade den till friherre Barnekow. — 1780 sändes han som envoyé till Holland, hvarifrån han efter tvenne år förflyttades till Berlin, där han dog redan d. 24 febr. 1783. Ogift. — Under sin vistelse vid hofvet förde han 1776—80 en omständlig journal öfver där passerade händelser, hvilken journal, liksom hans öfriga anteckningar, lämnar många värdefulla bidrag till vår konst- och odlingshistoria och på ett fördelaktigt sätt vittnar om författarens omdöme, världserfarenhet och insikter. 1877—78 utgåfvos dessa anteckningar af E. W. Montan under titel: *Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof.*

6. **Ehrensvärd, Carl Fredrik**, en af de sammansvurne mot Gustaf III. Född d. 7 januari 1767; den föregåendes halfbror. Föräldrar: öfversten frih. *Carl Ehrensvärd* och grefvinnan *Anna Antoinetta Gyllenborg.* — E. ingick tidigt i krigstjänst och hade hunnit till förste löjtnant vid artilleriet, när upptäckten om hans delaktighet i sammansvärjningen mot Gustaf III icke blott satte en gräns för hans vidare befordringar, utan jagade honom som landsflyktig ur fäderneslandet. — Ledd af sin lifliga känsla och, som det synes, under inflytandet af den något äldre Lilljehorn, hade E. blifvit indragen i det nät af mörka planer, som åsyftade, en omstörtning af de rådande förhållandena och ville ur konungens död låta ett nytt och lyckligare tidskifte uppgå för Sverige. — Häktad med de öfrige sammansvurne, dömdes han — »Carl Fredrik Carlsson», såsom han benämndes i hofrättens utslag — förlustig sitt adelskap och skyldig att mista lif, ära och gods och varda halshuggen. Domen mildrades dock, liksom för Horn, Ribbing och Lilljehorn, till ständig landsflykt, med förlust af adelskap och alla medborgerliga rättigheter. Han nedsatte sig då i Danmark, där han efter sin mor antog namnet *Gyllenborg*, eller som han vanligen skref det *Gyllembourg*, och gifte sig 1801 med P. A. Heibergs frånskilda maka, *Thomasine Kristine Buntzen*, äfven i Sverige välbekant under pseudonymen »Forf. til en Hverdagshistorie». Under sin vistelse i Köpenhamn hade E. efterhand kommit i beröring med flera af Danmarks förnämsta litteratörer, hvilket föranledde honom, som själf var en man med gedigen bildning, att uppträda som författare. Den märkligaste af hans uppsatser är utan tvifvel det s. k. »luftballongsdokumentet», som under vintern 1808—1809 i hundratals exemplar medels luftballonger sändes öfver sundet till Skåne. Det är en i högtrafvande fraser affattad uppmaning till de tre nordiska staterna att sluta sig till hvarandra och bilda en ny union, hvari E., liksom så många andra under dessa bedröfliga tider, såg enda räddningsmedlet för det utarmade Sverige. Skriften, som bar titeln: *Strödda anteckningar öfver Sveriges ställning sommaren 1808*, tros vara tryckt i Köpenhamn. — Redan 1786 hade E., som var en man med starka litterära intressen, stiftat vitterhetssamfundet »Ära och frihet», bland hvars medlemmar bl. a. räknades A. G. Silfverstolpe och P. U. Enbom. — Han afled i Köpenhamn 1815.

Eichhorn, Christofer, bibliognost, skriftställare, samlare.

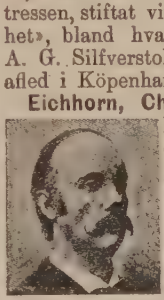

Född i Stockholm d. 26 okt. 1837. Föräldrar: bryggaren *Melker Johan Eichorn*, af en ursprungligen mährisk släkt (Eichhorn) och *Agneta Karolina Malmgren.* — E. blef student i Uppsala 1855, aflade kansliexamen därstädes 1864 och inskrefs s. å. som e. o. amanuens i k. biblioteket och e. o. kanslist i ecklesiastikdepartementet. I k. biblioteket, där han sedan oafbrutet tjänstgjorde, utnämndes han 1865 till andre amanuens och 1877 till amanuens. Död i Stockholm d. 3 dec. 1889. — E. var en synnerligen framstående bibliotekstjänsteman, en insiktsfull konstkännare, en mångfrestande författare och, oaktadt sina begränsade tillgångar, en lidelsefull samlare, som så småningom skaffade sig stora kollektioner. Bland hans arbeten å litteraturhistoriens och bibliografiens område märkas: *Upptäckta svenska pseudonymer och homonymer* 1859, *Prosadikter i Sverige under frihetstiden*, 1865, m. fl. Han biträdde Hanselli med utgifvandet af *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin* och utgaf *Tisbe* 1863, samlade skrifter af Stagnelius 1866—68, C. A. Ehrensvärd 1866, Sommelius 1867 och Bellman 1876—77, ny samling till största delen förut outgifna skrifter. Uppkallad af A. Fryxells angrepp å Bellman, skyndade han att värna dennes minne genom *Bellman och hans senaste biograf*, 1879, och *Bellman på Djurgården* 1879, utgaf vidare kalendern *Isblomman*, 1861, *Sånger och berättelser af nio signaturer* 1863, *Dikter och berättelser* 1876, det sist nämnda arbetet ett urval af hans egna saker, samt de båda planschverken med text *Svenska konungar och deras*

tidehvarf 1886—90 och *Bilder från gamla Stockholm* 1887—89, m. m. — Bland af honom utförda öfversättningar märkes Boccaccios *Decameron* 1861—62. — E. var en af de förste, som i vårt land fäste uppmärksamheten på behofvet af konstslöjdens höjande genom studier och vetenskapligt ordnade samlingar och utgaf i detta syfte på olika språk beskrifningar öfver Kr. Hammers samlingar samt småskrifter rörande konstslöjd samt skref texten till Mandelgrens *Samlingar till svenska konst- och odlingshistorien*, 1866—68, *Svenska byggnadskonsten*, ett tillägg till Lübkes »Arkitekturens historia» 1871, texten till *Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen* 1878, *De bildande konsternas historia i kort öfversikt*, 1881, m. m. Under titeln *Svenska studier* 1869—72, och *Nya svenska studier* 1881, utgaf E. en del af sina olika uppsatser i tidningar och tidskrifter, å hvilka områden han städse varit flitigt verksam, såsom i Aftonbladet, 1864—69, där E. bl. a. skref de flesta teaterrecensionerna under denna tid, Stockh. Dagblad 1870—85, Nya Dagl. Alleh., från 1872, Ny Ill. Tidning, o. s. v. — E. var en ifrig medlem af Svenska fornminnesföreningen sedan dess stiftande 1870 och en tid dess v. ordf. Sina anteckningar testamenterade han till K. biblioteket, Nationalmuseum och Nordiska museet. Samlingarna bortauktionerades. — Gift med *Emma Charlotta Grundberg*.

Ek, Johan Gustaf, universitetslärare, filolog.

Född på skattehemmanet Ekekulls ägor i Skede socken af Småland d. 3 sept. 1808. Fadern: rotmästaren *Per Ek*. — Utrustad med en ovanlig lärgirighet och fattningsgåfva, genomgick han under manlig kamp mot nöd och försakelse skola och gymnasium och inskrefs vid tjugu års ålder till student i Lund. Här väckte han genast uppmärksamhet för sina ovanliga kunskaper i latinet, som han talade och skref korrekt och flytande på både vers och prosa. Efter fyra års akademiska studier promoverad filosofie doktor med första hedersrummet, 1832, kallades han följande året till docent i romerska litteraturen och befordrades till adjunkt i samma ämne 1836. Året därpå lämnade han universitetet såsom utnämnd lektor i Göteborg och innehade denna läroplats till 1842, då han återvände till Lund, för att där intaga lärostolen i latinet. — 1848 utnämndes han till pastor i Hardeberga och Sandby prebendepastorat, öfver hvilka församlingar han året därefter blef prost. Död d. 8 okt. 1862. Under sin tjuguåriga verksamhet som professor i Lund intog E. ett rum bland detta universitets mest utmärkta lärare. Såsom målsman för sin vetenskap, verkade han för utbredandet af ett mera djupgående studium och en strängare vetenskaplig uppfattning af den klassiska filologien, än den som i den formella färdigheten i latintalande och latinskrifning ser det hufvudsakliga kännetecknet på en grundlig klassisk bildning. — I sina öfversättningar från Ovidius och Horatius har han med mästarhand ifört de gamla skalderna deras svenska omklädnad, liksom han i sin öfversättning till latinet af delar ur Tegnérs Frithiofs saga uppvisat det antika språkets böjlighet och rikedom, äfven där det gäller att återge en yngre tids känslor och föreställningar. — Gift 1837 med *Kristina Laurentia Augusta Bergdahl*.

Ek, Selma, operasångerska. Född i Stockholm d. 3 sept. 1856. E. studerade sång vid konservatoriet i Stockholm 1873—78 och därefter för Louise Héritte Viardot samt debuterade 1878 å Stockholms opera som *Agatha* i »Friskytten», *Mathilda* i »Vilhelm Tell» och *grefvinnan* i »Figaros bröllop».

Hon tillhörde operan till 1887 och därefter 1888—90. Fröken Ek utförde härunder och senare vid gästspel, hvilka utsträcktes till Köpenhamn och Berlin, en mängd både tragiska och komiska sopranpartier af dramatiskt slag eller koloraturuppgifter. Till det senare slaget höra *Elvira, Rezia, Philine, Eudora* i »Judinnan», *Inez* i »Afrikanskan» m. fl. Bland fröken Eks partier i den gladare genren märkas *Anna* i »Hvita frun», *Marie* i »Trumpetaren», *Javotte* i »Kungen har sagt det» och *Djamileh*. Men fröken Ek var framför allt dramatiskt begåfvad, ja i detta afseende intager hon ett af de främsta rummen bland svenska operaartister, om också hennes sång sätt genom den pressade tonbildningen lämnade öfrigt att önska. Genom sitt naturliga och djupa spel vann hon likafullt väl förtjänta segrar, särskildt i Wagnerpartier såsom *Elsa, Eva, Elisabeth*, men äfven som *Valentine, Donna Anna, Margaretha, Desdemona, Julia, Aida, Blenda, Neaga, Sigrun* i »Harald Viking», *Katarina* i »Nordens stjärna» m. fl. — Fröken E. uppträdde sista gången å operan i Stockholm på våren 1896 som *Desdemona* i »Othello» vid italienaren Morellos gästspel.

Ekbohrn (ursprungl. Ekbom), **Carl Magnus,** skriftställare. Född i Stockholm d. 8 jan. 1807. Fadern var köksmästare hos dåvarande hertigen af Södermanland. Såsom yngling hade E. skrifvit några tillfällighetsverser, som förevisades d. v. akademiadjunkten Wieselgren och skalden Nicander, hvilka i dem funno otvetydiga poetiska anlag och uppmanade den unge naturskalden att fortgå på den beträdda banan. Sedan E. ytterligare författat några skaldestycken, som infördes i tidningen »Stockholmsposten», åvägabragtes genom några litteraturens vänner ett sammanskott, hvarigenom E. sattes i tillfälle att få studera. Han skickades alltså 1826 till Vexiö, där han, synnerligt omhuldad af Tegnér, skötte sina studier med den flit och framgång, att han 1828 blef student i Lund och 1835 därstädes eröfrade lagerkransen. Under sin studenttid var han redaktör af »Helsingborgsposten» och 1836 öfvertog han ledningen af den politiska afdelningen i »Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning». 1850 flyttade han till Stockholm, fick 1853 an-

ställning i generaltullstyrelsens kansli och utnämndes 1856 till tullinspektor vid Blockhusuddens station, i närheten af hufvudstaden. Han har offentliggjort förutom åtskilliga politiska uppsatser äfven flera allmännyttiga handböcker, såsom *Nautisk ordbok* 1840 och *Förklaringar öfver främmande ord och namn i svenska språket* 1868 samt har äfven uppträdt som poetisk författare med *Ungdomsförsök i vitterhet* 1826—32 och *Nya dikter* 1864, m. m. — Död d. 8 mars 1881. — Gift med *Annette Margarete Kirkegaard*.

Ekdahl, Nils Johan, präst, historieforskare, skriftställare. Född i Fogeltofta församling i Kristianstads län d. 23 april 1799 och son af ladufogden *Jöns Nilsson*. Student i Lund 1820, prästvigdes han 1822 och blef 1825 anställd som pastorsadjunkt i Stockholm. Sin lediga tid använde han till historiska och arkeologiska forskningar och genomreste 1827—30 alla Norrlands landskap. Frukten af resan blef en afhandling, som först 1865 utkom i tryck: *Vattuminskningen i norra polartrakterna, dess orsaker och dess följder*. Sedan E. 1830 blifvit amanuens i Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia, vistades han 1831—36 med stipendium i Kristiania för forskningar i Kristian II:s historia och utgaf han *Christiern II:s arkiv: Handlingar rörande Severin Norby*. 1838 utnämndes han till kyrkoherde i Adolf Fredriks församling i Stockholm och visade i denna egenskap stort nit för förbättrande af fattigvården och sedligheten i densamma. Dessutom togs han i anspråk för allmänna värf, var statsrevisor 1841 och 1845 samt revisor för Allmänna barnhusinrättningen i Stockholm. 1850 blef han dömd till afsättning på grund af anklagelse för att mot giftomans förbud hafva »med vigsel fullbordat» ett redan faktiskt bestående äktenskap, men på framställning af en deputation från församlingen förvandlades straffet till 6 månaders suspension. E. kommenterade sedermera ärendet i skriften *Några data ur en 13-årig ämbetsverksamhet, till förklaring af en sex månaders ofrivillig overksamhet*. I öfrigt uppträdde han äfven som politisk skriftställare med *Norska frågans historik*, 1860, liksom han mot slutet af sin lefnad var verksam som demokratisk folktalare. Stor uppmärksamhet ådrog sig E., när han, som uppträdt som åklagare mot Nils Ignell för bristande renlärighet, själf 1864 visade sig i den vägen lämna åtskilligt att önska genom en öfversättning af Magnus Eiriksson *Undersökning angående Johannes evangelium*. Död d. 20 dec. 1870. — Gift 1838 med *Carolina Fredrika Wallmark*, dotter af kanslirådet P. A. Wallmark (se nedan).

1. Ekeberg, Carl Gustaf, sjöfarande, resebeskrifvare. Född på Djursholm i Roslagen d. 10 juni 1716. Föräldrar: frälsekamreraren *Gustaf Ekeberg* och *Ebba Katarina Fast*. — Efter någon tids studier i Uppsala ingick E. som lärling på ett apotek, där han jämte sitt egentliga yrke äfven inhämtade de första grunderna i läkarekonsten. Då hans insikter i denna vetenskap förskaffat honom anställning som skeppsläkare på ett fartyg, hvilket afgick till Spanien, begagnade han tillfället att lära sig navigationskonsten. Han företog sedermera tvenne resor till Medelhafvet, den ena som konstapel, den andra som styrman. En så ovanlig kunskap i olika yrken ådrog honom uppmärksamhet af d. v. direktören för ostindiska kompaniet, amiralen Anckarcrona, som 1742 utnämnde honom till fjärde styrman på en ostindiefarare. — 1745 utgick han för andra gången till Ostindien som tredje styrman på skeppet Stockholm, hvilket kort därefter förliste vid Shetlandsöarna. E. jämte en del af besättningen lyckades komma i land på en öde holme, där de fingo tillbringa trenne dygn utan skydd och föda. Deras härunder utståndna lidanden gjorde, i förening med det nyss timade skeppsbrottets fasor, det intryck på den tjuguåttaårige E., att hans korpsvarta hår på den nämnda korta tiden blef alldeles silfverhvitt. Efter ännu ett par resor till Ostindien mottog han 1750 såsom kapten befälet öfver skeppet Freden och utnämndes 1755 till löjtnant vid amiralitetet. Han företog därefter flera resor till de ostindiska och kinesiska farvattnen, af hvilka de märkligaste äro resan 1764 med skeppet Stockholm — han var då i sällskap med botanisten Sparrman — och resan 1769—71, hvilken så humoristiskt blifvit beskrifven af Wallenberg i »Min son på galejan». Sin sista resa till Ostindien, eller rättare till Kina, gjorde han 1777. Hemkommen därifrån, satte han ändtligen i verket sin länge närda föresats, att ombyta fält för sin aldrig hvilande verksamhet och tillbringa sina återstående lefnadsdagar på landet. Han nedsatte sig därför på en inköpt egendom Altomta i Uppland, där han tillbragte sin tid med nyodlingar, åkerbruk och allehanda experiment i landthushållningen och slutade sina dagar den 4 april 1784. — Med rykte för att vara sin tids skickligaste och erfarnaste sjöman, förenade han förtjänsten af en total omskapning i det dittills rådande behandlingssättet af fartygens besättningar. Den råa tonen, svordomarna och prygelstraffen bortlades, och då det visade sig att en allvarlig men mild behandling, bättre än en grof och onödig strånghet, framkallade lydnad och ordning, skyndade äfven andra sjöfarande att tillämpa den nya metoden. Hans vetgirighet, understödd af hans i ungdomen idkade medicinska och naturhistoriska studier, förde honom till noggranna rön och forskningar af allt det nya och obekanta, som mötte honom på hans resor. Sålunda har han dels i sina arbeten: *Berättelse om den kinesiska landthushållningen* 1757 och *Ostindisk resa 1770—71* 1773, dels i Vetenskapsakademiens handlingar och Patriotiska sällskapets journal beskrifvit och meddelat en mängd rön. Ledamot af Vetenskapsakademien. Gift 1744 med *Hedvig Erlandt*.

2. Ekeberg, Anders Gustaf, kemist; den föreg. brorson. Född 1767 i Karlskrona, där fadern *Josef Ekeberg* var skeppsbyggmästare. — Såväl före som efter sin ankomst till Uppsala universitet 1784

vinnlade sig E. företrädesvis om naturvetenskaperna och anställdes, sedan han vunnit den filosofiska graden 1788, vid universitet som docent i kemi 1794. Efter fem år utnämndes han till kemie laborator, hvilket var hans sista akademiska befordran, liksom hans ledamotskap af Vetenskapsakademien 1799 varit hans enda offentliga utmärkelse, när döden afbröt hans gagnande verksamhet d. 11 februari 1813. — Han var eu synnerligt rikt utrustad natur och ägde ovanliga insikter i kemi, inom hvilken vetenskap han gjorde flera upptäckter. Vitterhetsidkare med smak, ehuru utan anspråk, har han utgifvit en mängd tillfällighetsvers, af hvilka *Ode öfver nordiska kriget* 1788 och *Tal öfver freden mellan Sverige och Ryssland* 1790 i synnerhet blifvit bekanta. — Ogift.

Ekeblad. Redan på 1300-talet nämnas bröderna *Karl* och *Lars Ingebjörnssöner*, som förde ett eklöf i skölden. Som ättens förste stamfader får kanske dock sättas en *Hans Jakobsson* i Krokforsen, som nämnes i handlingar från början af 1500-talet. En Hans Jakobsson var nämligen farfarsfar till *Göran* och *Kristoffer Johanssöner*, hvilka introducerades 1625 med namnet Ekeblad på svenska riddarhuset. Ätten utgick på manssidan 1827

1. **Ekeblad, Kristoffer Johansson,** krigare, skald. Född på Stola i Strö socken af Västergötland »annandag pingst» 1592. Föräldrar: häradshöfdingen *Johan Andersson* och *Anna Kristoffersdotter* (af Forstena-släkten). — I trettioåriga kriget, hvilket E. bevistade från början till slut, blef han 1639 öfverstlöjtnant vid Nils Kaggs regemente och 1645 öfverste och chef för Västgöta fotfolk. Tapper som krigare, men äfven öfvad i sångens idrotter, har han efterlämnat en mängd andliga, patriotiska, krigiska och erotiska visor, af hvilka några i senare tid blifvit tryckta. Död den 8 mars 1664. — Gift 1622 med *Brita Uggla*.

2. **Ekeblad, Klas, d. ä.,** krigare. Född d. 20 febr. 1669; den föregåendes sonson och son till envoyéen *Johan Ekeblad* och *Kristina Hägerstjerna*. — E. ingick i krigstjänst som volontär vid lifgardet 1683 och blef 1701 öfverstlöjtnant. Till sina tidigare förtjänster som krigare lade han ny ära i slaget vid Klissow 1702, där han med sitt regemente motstod och tillbakakastade ett häftigt anfall af sachsiska gardet. — 1704 anställd som öfverste för ett eget värfvadt regemente och kommendant i Elbing utförde han följande året en lycklig och ärofull expedition mot polackarna och tog därvid en mängd fångar. — 1710 utnämndes han till generalmajor och upphöjdes året därpå i friherrligt stånd (ej introducerad); insattes till kommendant i Stralsund 1711 och kommenderade vänstra flygeln i bataljen vid Gadebusch. — 1714 landshöfding i Nerike och Värmland, lät han iordningssätta och bestycka Eda skans, till skydd mot ett befaradt fientligt infall från Norge. Efter Carl XII:s död upphöjdes han 1719 till grefve och riksråd. I denna senare egenskap understödde han den Hannoveranska alliansen, men slöt sig under sina sista lefnadsår till Arvid Horns motståndare, det uppspirande Hattpartiet. Död d. 23 febr. 1737. — Gift 1692 med friherrinnan *Hedvig Mörner*

3. **Ekeblad, Klas, d. y.,** riksråd. Född d. 30 mars 1708 i Elbing; den föregåendes son. — Sina studier, hvilka E. grundlagt under enskild undervisning i föräldrahemmet, fortsatte han i Uppsala och Åbo, vid hvilket sistnämnda universitet han enligt tidens bruk valdes till rector illustris. Han beträdde därefter den diplomatiska banan och ingick till en början 1726 i riksarkivet. Två år därefter utnämndes han till kanslist i kanslikollegium, befordrades 1730 till kanslijunkare och kort därpå till kammarherre, hvarefter han småningom uppsteg till statens högsta värdigheter. Hans grundliga lärdom, skarpa blick vid ärendenas behandling samt öppna och redliga väsen gjorde honom snart lika värderad på ämbetsrummet, som han var aktad och omtyckt vid hofvet. Med fäderneärfda förbindelser med Hattarna, slöt sig E. till deras läger och blef redan vid 1738 års riksdag insatt i sekreta utskottet och togs med i de hemligaste underhandlingarna om kriget mot Ryssland. Förtroendet förnyades vid 1740—41 års riksdag, då han äfven var biträde åt »sekretissimum». 1741 utnämnd till kansliråd, förordnades han s. å. till minister vid spanska hofvet, men hann aldrig tillträda denna plats, enär han i febr. 1742 blef C. G. Tessins efterträdare vid hofvet i Versailles, hvarifrån han 1744 på egen begäran rappellerades. Mindre lysande och bländande än sin föregångare, förstod han likväl genom sina insikter och redbara egenskaper tillvinna sig allas aktning midt i detta ytlighetens hemland. Då tidens tänkesätt i en ambassadörs uppträdande fordrade en yttre glans, som icke kunde åstadkommas med det anslag, E. uppbar från Sverige, fyllde han af sin enskilda förmögenhet denna brist, för att ej äfventyra ett anseende, som tidsandan ansåg som oskiljaktigt från en person i hans samhällsställning. — Hemkommen kastade han sig åter in i partistriderna och invaldes af Hattarna i sekreta utskottet vid 1746—47 års riksdag, och hans upphöjande till riksråd i dec. 1746 jämte A. J. von Höpken m. fl. afgjorde för en lång tid framåt striden till förmån för samma parti. 1747 utnämnd till rikskansliråd, fungerade han i denna egenskap som kanslipresidentens närmaste man i ledningen af Sveriges utrikespolitik och har kanske i högre grad än någon annan att bära ansvaret för Sveriges invecklande i det gagnlösa pommerska kriget 1757, ehuru underligt nog det blef E., som i apríl 1761 kom att efterträda Höpken som kanslipresident, när denne måst afgå från sin post på grund af ständernas missnöje med detta krig. 1765 vid Mössornas segen

fann E. lämpligt att förekomma sin afsättning genom en frivillig afskedsansökan. Han drog sig nu undan till sitt landtgods i Västergötland, där han i lugn ägnade sig åt studier och sin landthushållning. De förändrade förhållanden, som redan vid följande riksdagen inträdde, kallade honom 1769 åter till rådsbordet. Han hörsammade kallelsen, mera för att i hvad på honom berodde gagna sitt fädernesland, än af entusiasm för då rådande system. Tvärtom bidade han fädernesslandets räddning ur detsamma af Gustaf III:s lysande gåfvor, men hann ej upplefva den statshvälfning, hvarigenom detta skedde. Ett häftigt sjukdomsfall utsläckte nämligen på själfva ämbetsrummet hans lif d. 9 okt. 1771. Serafimerriddare 1748; öfverste-marskalk 1751; kansler för Åbo universitet 1762 och för universitetet i Uppsala 1770; ledamot af Vetenskapsakademien med flera lärda samfund. — I frihetstidens historia framstår E. väl ej som en statsman af första ordningen, men var enligt C. G. Malmströms omdöme »säkerligen af alla riksråden den, som genom arbetslust, duglighet och ringa äregirighet bäst passade att vara andra mannen i en styrelse». Han framstår som en ren och ädel karaktär, hvars redbara vilja, oegennytta och fosterlandskärlek voro äfven inför hans samtid städse höjda öfver allt tvifvel, huru än partier och strömningar växlade. — Gift 1741 med grefvinnan *Eva de la Gardie*, dotter af riksrådet M. J. de la Gardie (se sid. 233). — Hans enda son *Klas Julius E.*, f. 1742 † 1808, landshöfding i Skaraborgs län, m. m. förde enligt tidens sed omständliga dagböcker, hvilka gifvit stoff till såväl en skiss »En gustaviansk ädlings lefnadshistoria» af O. Levertin i hans arbete: »Från Gustaf III:s dagar» som en mera omfattande skildring af Nils Erdmann i: »Svensk rococo».

Ekelund, Jakob, historisk författare, pedagog.

Född på komministerbostället Kråkedal i Valla socken på Tjörn i Bohuslän d. 17 dec. 1790. Föräldrar: komministern *Johannes Ekelund* och *Anna Maria Blixt*. — Under vistandet vid Göteborgs gymnasium utmärkte sig E. genom ovanliga själsgåfvor, men ådagalade redan då den likgiltighet för sitt yttre skick, som följde honom under lifvet. Student i Lund 1811, promoverades han tre år därefter till filosofie doktor och blef teologie kandidat i Uppsala 1818. Prästvigd s. å., utnämndes han 1821 till ord. kollega vid Klara skola i Stockholm, från hvilken post han 1835 tog afsked. Död i Stockholm d. 6 dec. 1840. — Få af Sveriges historiska författare hafva vunnit den popularitet som E. Hans läroböcker, hvilka utmärka sig för en lätt och underhållande stil, hafva utgått i ständigt nya upplagor och varit antagna vid de flesta svenska läroverk. De hufvudsakligaste af dem äro: *Försök till lärobok i gamla historien för lärdomsscholor* 1826, *Försök till lärobok i medeltidens historia* 1828, *Försök till lärobok i fäderneslandets historia* 1829—31, *Försök till lärobok i nya allmänna historien* 1833—38, *Fäderneslandets historia i sammandrag för begynnare* 1832, m. fl. Utom de historiska arbetena har E. utgifvit åtskilliga öfversättningar af Walter Scotts och Irvings romaner samt af Sakontala, ett indiskt dramatiskt poem, med en inledning om hinduernas mytologi; författat *Bergsflickan på Oroust, bohusländsk folksaga* 1831, flera *biografier i Svenskt Pantheon* m. m. — Gift 1826 med *Sophie Engberg*.

Ekendal, Jonas (Jon) **Herman,** präst, skriftställare.

Född i Mosjö socken, Örebro län, d. 13 oktober 1809. Föräldrar: komministern i Mosås församling af Nerike *Jonas Ekendal* och *Beata Elisabet Söderström*. — 1832 vigdes E. till präst och anställdes till tjänstgöring på stiftet, men begaf sig redan 1834 till Lund, där han 1838 promoverades till filosofie doktor. Två år senare erhöll han plats såsom kollega vid Örebro läroverk och förordnades 1842 till seminariföreståndare i Strengnäs och 1843 till skolkollega i Örebro. Åren 1849—50 och 1852—53 företog han med statsanslag resor i Sverige, Danmark, Tyskland och Schweiz för att inhämta kännedom om dessa länders folkbildningsanstalter och utgaf en beskrifning öfver dessa resor (3 del. 1852—55). E., som 1848—53 utgaf *Tidskrift för folkskolelärare och folkskolebildningens vänner*, hade förut i tidningar och tidskrifter framträdt som teologisk och pedagogisk skriftställare samt äfven utgifvit några mindre arbeten i samma ämnen, såsom: *Doktor A. Tholucks predikosätt etc.* 1840, *Bref från Ferdinand till Fredrika om undervisning och uppfostran* 1841, *Bidrag till läseriets historia i Sverige etc.* 1849, *Den nya folkskolan i Sverige* 1851—52 m. m. År 1856 utnämndes han till kyrkoherde i Flo regala pastorat af Skara stift, där han som själasörjare verkade till sin död d. 17 mars 1862. — Gift 1853 med *Anna la Roche* från Basel.

Ekerman, Petrus, lärd. Född i Vadstena 1697.

Föräldrar: d. v. rektorn, sedermera kyrkoherden i Eneby och Kisa, *Paul Nilsson Ekerman* och *Maria Löfgren*. — Vid Uppsala universitet, där E. 1722 vann den filosofiska graden, anställdes han 1727 som docent i filosofi och utnämndes till filosofie adjunkt året därefter. Förordnad till akademisekreterare 1729, undfick han 1737 fullmakt som eloqu. et poes. professor, i hvilken befattning han verkade till 1779, då han tog tjänstledighet. Han dog d. 1 okt. 1783. — E. ägde en ovanligt omfattande beläsenhet, som han sökte göra fruktbärande genom bearbetningar i den då vanliga katederlitteraturen. I detta hänseende ådagalade han en flit, som gränsar till det otroliga. Antalet af hans egenhändigt författade och utgifna akademiska dissertationer uppgår till ej mindre än 615, det största antal någon svensk universitetslärare efterlämnat. — Gift 1730 med *Anna Törner*, dotter till prof. *Törner* i Uppsala.

Ekgren, Carl Erik, publicist, kommunalman.

Född. d. 27 febr. 1828 i Stockholm. Föräldrar: arbetaren *Erik Ekgren* och *Christina Catharina Enbom*. E. var 1842—45 anställd hos Sveriges förste daguerrotypist magister Sevén och sedan på notarii-publicikontor i Stockholm. Vid 21 års ålder började han i »Bore» sin tidningsmannabana, om hvilken han haft skäl att säga liksom S:t Girardin: »Tidningsmannabanan för till allt, bara man lämnar den!» Han öfvergick 1851 till Aftonbladet, hvars redaktion han sedermera oafbrutet tillhörde till 1878 och hvars redaktör han var under den del af 1874, som förflöt mellan Aug. Sohlmans död och S. A. Hedins öfvertagande af redaktörsskapet. Efter att under 1860-talet varit sekreterare i den kommitté, hvilken förberedde organisationen af allmänna hypotekskassan för Sveriges städer, blef han 1867 samma kassas kamrerare och sekreterare, ehuru som sagdt ett decennium framåt fortfarande utöfvande publicistisk verksamhet. — Den förtrogenhet, han under densamma vunnit med offentliga angelägenheter, kom honom förträffligt till pass, när han 1878 valdes till stadsfullmäktig i Stockholm, bland hvars främsta debattörer han snart kom att räknas. Som sådan utmärker han sig icke genom föredragets flykt och värme, men imponerar genom reda och sakkunskap och kan i repliken vara ovanligt skarp och dräpande. Måhända har just sistnämnda omständighet skaffat honom många fiender och mer än något annat vållat, att E., hvilken å frihandlarnes sida ifrigt deltog i 1880-talets tullstrid, aldrig lyckats uppnå majoritet vid riksdagsmannaval, oaktadt han mångfaldiga gånger varit uppsatt som kandidat till såväl Andra som Första kammaren. Om hans anseende inom hufvudstadens kommunalrepresentation talar den omständigheten tydligare än allt annat, att han, den »selfmade» mannen med den relativt obemärkta samhällsställningen 1887 valdes till samme korporations vice ordförande, i hvilken egenskap han ännu (1902) fungerar. Gift 1857 med *Maria Charlotta Eriksson*.

1. **Ekholm, Erik,** publicist, språkforskare. Född

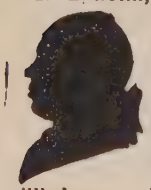

i Sala d. 24 dec. 1716, synes han i yngre år förvärfvat sig en icke obetydlig lärdom, ehuru, att döma af hans lefnadsöden, denna icke gagnat honom särdeles på befordringarnas bana. Troligtvis bidrog hans polemiska lynne äfven i sin mån, att han blef tillbakasatt. På 1740-talet nämnes han som kanslist i antikvitetsarkivet och var 1757 och till sin död d. 18 sept. 1784 notarie vid Stockholms stads bokauktionskammare. Såsom publicist fortsatte han först en tid (1761—62) Gjörwells journal under titeln *Den nye svenske Mercurius*; utgaf sedan samtidigt tvenne veckoskrifter: *Nytt och Gammalt* 1767—70 och *Den svenska Fatburen* 1767—71. Sedan dessa upphört, utgaf han *Svenska kyrkohandlingar* 1770—71 samt *Postiljonen* 1771—72. Slutligen framträdde han med en sista tidskrift, *Granskaren*, af hvilken endast några få nummer utkommo. — Nästan större uppseende än som publicist väckte E. såsom ett slags reformator i svensk rättskrifning, genom sina arbeten, 1748—58, rörande svenska språkets skrifsätt, hvarvid han hufvudsakligen uppträdde mot Tessin och Sv. Hof. Han var den förste, som yrkade, att främmande ord i svenska språket skulle följa detta språks rättskrifningslagar. E. uppträdde äfven som författare i andra ämnen, såsom vattenminskningsteorien, litteraturhistoria, uppfostringslära m. m.

2. **Ekholm, Gustaf Ferdinand,** riksdagsman.

Född i Västerås d. 24 dec. 1803; den föreg. broders sonson. Föräldrar: borgmästaren och lagmannen *Anders Ekholm* och *Beata Sofia Wulff*. Student i Uppsala 1821, aflade E. 1828 juris kandidatexamen, var 1828—31 kanslist i hofkanslersexpeditionen och utnämndes 1832 till borgmästare i Västerås, där han verkade till sin död d. 15 maj 1865. — 1840 valdes E. till riksdagsman för sin ort i borgarståndet och bevistade i denna egenskap alla efterföljande riksdagar. Redan vid sin första riksdag intog han en bemärkt plats inom ståndets liberala majoritet, bland hvars mest betrodda medlemmar han alltjämt räknades, mestadels placerad i konstitutionsutskottet. Särskildt låg honom representationsreformen om hjärtat, och var han en verksam medlem af »reformvännernas sällskap», hvars förslag till frågans lösning han vid 1844—45 års riksdag upptog i en reservation till konstitutionsutskottets betänkande, som antogs af borgareståndet. E. var en insiktsfull och slagfärdig debattör. Gift 1: 1834 med *Bertha Brunnmark* och 2: 1862 med *Amelie Vahlberg*. — E:s yngre broder, **Erik Ulrich E.,** född i Västerås d. 11 dec. 1807, andre amanuens vid Uppsala universitets bibliotek 1855—83, och död i sistnämnda stad d. 27 dec. 1898, var en dugande bibliotekstjänsteman och ett för åtskilliga studentgenerationer välbekant Uppsalaoriginal.

Ekholm, Nils Gustaf, meteorolog, fysiker.

Född d. 9 okt. 1848 i Smedjebacken. Föräldrar: apotekaren *Nils Petter (Per) Ekholm* och *Kristina Ulrika Forsgren*. E. blef student i Norrköping 1868, inskrefs h.-t. 1869 vid Uppsala universitet, blef fil. kand. 1876, fil. lic. 1887, docent 1888 och fil. d:r 1889. Redan 1876 anställdes han som amanuens vid meteorologiska observatoriet i Uppsala och 1890 vid Meteorologiska centralanstalten i Stockholm. Han var 1882—83 chef för den svenska fysisk-meteorologiska expedition, som öfvervintrade vid Kap Thordsen på Spetsbergen och en af deltagarna i Andrées nordpolsexpedition i ballong 1896, hvilken dock aldrig hann längre än till Spetsbergen (se Andrée, sid. 36). På grund af de undersökningar af ballongen, han under sommaren utfört, påyrkade han ballongmaterielens förbättrande, och då Andrée var af annan åsikt, frånsade sig E. deltagandet i nästa års expedition. Hösten 1896

återtog han sin tjänst vid Meteorologiska centralanstalten, där han fortfarande är anställd. E. har utöfvat ett ganska omfattande författareskap. Han har sålunda i redogörelsen, 1887—89, för Kap Thordsensexpeditionen författat afdelningarna *Introduction Historique, Météorologie* och *Astronomie*, och hans gradualafhandling *Undersökningar i hygrometri* 1888, har efterföljts af andra arbeten rörande bestämmandet af luftens fuktighet. I ofvannämnda *Météorologie* samt i *Mesures des hauteurs et des mouvements des nuages* tills. med K. L. Hagström i Upps. Vet.-societets Acta 1885, *Molnens höjd i Uppsala under sommaren* tills. med Hagström i Bih. till Vet.-Akad:s. Handlingar 1887, *Some methods for cloud measurements* 1888, och *A new instrument for cloud measurements* 1893 i Quarterly Journal of the R. Met. Soc. London har E. varit en af de förste, som framlagt noggranna mätningar af molnens höjd och hastighet. Han har vidare gjort noggranna undersökningar i dynamisk meteorologi, såsom synes af *Über die Einwirkung der ablenkenden Kraft der Erdrotation auf die Luftbewegung*, I, II 1889—94, och hans studier öfver de s. k. *Isodenserna* 1890, där en ny metod till väderleksförutsägelser framlägges. E. har tillsammans med S. Arrhenius skrifvit afhandlingarna *Über den Einfluss des Mondes auf den elektrischen Zustand der Erde* 1893 och 1894 i Bih. till Vet.-Akad:s Handlingar, *Ueber den Einfluss des Mondes auf die Polarlichter und Gewitter* och *Ueber die nahezu 26-tägige Periode der Polarlichter und Gewitter* i Vet.-Ak. Handl. 1898; *Sveriges temperaturförhållanden jämförda med det öfriga Europas* 1899, *Om klimatets ändringar i geologisk och historisk tid och deras orsaker* 1899 och *Väderleken under år 1901* 1902 i Ymer; *On the variations of the climate of the geological and historical past and their causes* (öfversedd och utvidgad öfversättning från Ymer) i Quarterly Journal of the R. Met. Soc. London 1901; *Ueber den Energievorrath, die Temperatur und Strahlung der Weltkörper* och *Ueber die Periodicität der Sonnenthätigkeit* i Bih. till Vet.-Akad:s Handlingar 1900; *Ueber Emission und Absorption der Wärme und deren Bedeutung für die mittlere Temperatur der Erdoberfläche* i Meteorologische Zeitschrift 1902, samt många kortare uppsatser i in- och utländska vetenskapliga tidskrifter. Kallades 1892 till hedersledamot af Roy. Met. Society i London. — Gift 1895 med *Agnes Elpidina Bodén*.

Eklund, Pehr Gustaf, teolog. Född i Lund

d. 2 mars 1846. Föräldrar: d. v. seminarieföreståndaren, sedermera kyrkoherden i Igelösa *Pehr Eklund* och *Bothilda Elisabeth Sjöström*. E. blef student i Lund 1863, fil. d:r 1868 och docent i exegetik 1872. Efter förordnanden på olika håll utnämndes E. 1882 till e. o. professor i symbolik och moralteologi vid Lunds universitet samt kyrkoherde i Husie och 1890 till professor i dogmatik och moralteologi samt kyrkoherde i V. Kärrstorp. Tre år senare avancerade han till förste teol. professor och domprost i Lund och erhöll s. å. teologie doktors värdighet. Flere gånger har E., som varit en intresserad ledamot af 1893 och 1898 års kyrkomöten, innehaft förslagsrum till biskopsämbeten. Från trycket har han bl. a. utgifvit gradualafhandlingen *De modo Latinorum conjunctivo in absoluta interrogatione usurpato* 1868, *Om theologiens begrepp och indelning* 1874, *Grunddragen af den kyrkliga trosläran* 1880, *Kyrkans allmänna historia i öfversikt framställd* 1883, *Sammandrag af kyrkans allmänna historia. Till läroverkens tjenst* 1883, *Lutherska endrägtsboken, i allmänkyrklig belysning* 1893, *Den apostoliska tron i Martin Luthers katekesutläggning (lekmannabibelns hjärta)* 1897, o. s. v. — Gift 1874 med *Catharina-Maria Lovén*.

Ekman, vidt utgrenad, ursprungligen från Värmland härstammande släkt, där stamfadern, *Lars Jonsson*, var bergsfogde 1556—88. Den mest bekanta släktgrenens flesta medlemmar ha sedan medio af 1700-talet varit bosatta i Göteborg.

1. **Ekman, Johan Jakob,** läkare, konstvän.

Född i Göteborg d. 30 januari 1771. Föräldrar: grosshandlaren *Peter Ekman* och *Hedvig Boethius*. — Sin uppfostran hade E. erhållit i Lausitz, dit han skickades såsom helt ung och hvarifrån han återkom 1790, då han blef student i Lund. För att ytterligare vidga sina kunskaper i medicin, som han valt till akademiskt studium, företog han en utrikes resa, hvarunder han besökte utlandets förnämsta läroanstalter och föreläsare, såsom: Saxtorph och Bang i Köpenhamn, Hufeland och Loder i Jena, Frank och Gall i Wien m. fl., och promoverades till medicine doktor i Uppsala 1797. Under en ny resa uppehöll han sig en längre tid i Italien och nära två år i Paris, där han, såsom ledamot af medicinska societeten, hade i uppdrag att författa revyer af utkommande tyska medicinska arbeten. Återkommen till Sverige, anställdes han 1804 som läkare vid Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, hvilken befattning han innehade till sin död d. 18 nov. 1814. — Med grundliga insikter som läkare förenade E. en djup fond af vetande i flera kunskapsarter, särskildt kemi och fysik, och underhöll i vetenskapliga ämnen brefväxling, med flera af utlandets lärde. Hans efterlämnade bibliotek och konstsamlingar vittnade, liksom hans samtidas erkännande, om hans framstående plats som estetiker och konstkännare. — Gift 1809 med *Sara Minten* i hennes första gifte.

2. **Ekman, Gustaf Henrik,** köpman, kommunal-

man. Född i Göteborg d. 23 nov. 1774; den föreg. broder (systern Hedvig Elisabet var gift med Göta kanals skapare, B. B. von Platen). — Efter i Lund aflagd studentexamen ägnade sig E. åt faderns yrke och grundlade 1802 jämte G. R. Prytz den ännu i Göteborg bestående firman Ekman & C:o. E. var en driftig och framgångsrik affärsman men hade

icke desto mindre tid att ägna åt allmänna värf. Sålunda nitälskade han i hög grad för utvecklingen af Willinska fattigfriskolan, i hvars styrelse han efter fadern tagit plats, var ordförande bland Göteborgs borgerskaps äldste och stadens representant i borgareståndet vid riksdagen i Örebro 1810. 1812 blef han ledamot i kommittén för utarbetande af ny sjötullstadga, hvari han förfäktade näringsfrihetens grundsatser. I flera år var han ordf. i Trollhätte-kanalbolagets styrelse, under hvilken tid Ströms kanal fullbordades. Genom svågerns, B. B. von Platens, inflytande förmåddes han äfven ägna sina krafter åt Göta kanals diskontdirektion under dess mest brydsamma omständigheter och tilldelades honom af densamma den medalj i guld, som bolaget låtit prägla »åt dem, som verksamt bidragit till hafvens förening». Äfvenledes var han ledamot af direktionen »för segelfartens förbättrande mellan Vänern och hafvet». — E. beskrifves som en man med kraftig vilja och sträng pliktkänsla, den där på grund af såväl demokratiska åsikter som flärdlös naturell afböjde hvarje yttre utmärkelse utom kommerserådstiteln, som han erhöll 1810. Död i Göteborg d. 15 jan. 1847. — Gift 1803 med *Gustava Törngren.*

3. **Ekman, Gustaf,** järnindustriidkare. ,Född

den 29 maj 1804; den föregående son. Student i Uppsala 1821, undergick E. bergsexamen därstädes 1825 och inskrefs omedelbart därefter till auskultant i Bergskollegium, men som hans håg mera låg åt praktiskt industriel än åt juridisk verksamhet, lämnade han nämnda ämbetsverk och sökte anställning hos Järnkontoret, sedan han förut genomgått Falu bergsskola och därefter gjort en längre instruktionsresa genom England och kontinenten. Antagen till elev på Järnkontorets stat ägnade han hufvudsakligen sin verksamhet åt införande i Sverige af den s. k. lancashire-smidesmetoden och befordrades till e. o. öfver-smidesmästare, men lämnade denna tjänst redan 1836, sedan han öfvertagit skötseln af Lesjöfors bruksegendom i Värmland och för enskilda åligganden ej ansåg sig kunna uppfylla de anspråk, som från Järnkontorets sida rättvisligen borde ställas på honom. Hans följande enskilda verksamhet har dock gått ut på och äfven lyckats att i anmärkningsvärd grad höja den svenska järnindustrien, som har E. att tacka för flera viktiga uppfinningar och förbättringar. Främst bland dessa torde böra sättas de s. k. »Ekmanska gasvällugnarna», genom hvilka bränselåtgången för järnets uträckning nedsatts till mindre än hälften, af hvad som förut erfordrades, och som hastigt vunno ett allmänt användande. E:s arbete och nit för allmänt gagn saknade icke erkännande. Järnkontoret tilldelade honom 1868 sin stora och därefter sin mindre guldmedalj, afsedd att bäras såsom utmärkelsetecken, och Vetenskaps- och Landtbruksakademierna kallade honom till sin ledamot. Af k. maj:t mottog han 1865 i uppdrag att deltaga i den kommitté, som hade att yttra sig om svenskt järns användbarhet till järnvägsmateriel. Hans skriftställare-verksamhet inskränkte sig hufvudsakligen till åtskilliga tjänsteredogörelser och andra afhandlingar, intagna i Järnkontorets annaler. — Representant i första kammaren för Värmlands län vid 1867 års riksdag och ledamot af 1868 års kyrkomöte, karaktäriserades han af Viktor Rydberg såsom en för hvilken »liberalismen hardt när blifvit en religion», särskildt i fråga om kyrklig frihet och fördragsamhet. Som riksdagsman förordade han särskildt ett närmare samband mellan elementarläroverken och folkskolan, för hvars utveckling han gjort en kraftig insats i sin hembygd. Död å Långbanshyttan i Värmland d. 3 maj 1876. — Gift 1836 med *Carolina Lovisa Wahlberg.*

4. **Ekman, Johan Jakob,** grosshandlare, riks-

dagsman. Född i Göteborg d. 25 okt. 1815; den föreg. broder. Sedan E. genomgått Göteborgs handelsinstitut, kom han 1831 på faderns kontor, blef 1837 hans bolagsman och öfvertog 1843 ensam affärerna — Sveriges dåvarande största järnexport. E. fullföljde faderns traditioner genom verksam insats i fädernestadens offentliga lif, som styresman för Willinska fattigfriskolan, vice ordförande i handelssocieteten m. m. Efter de nya kommunallagarnas tillkomst invald som stadsfullmäktig, var han denna korporations vice ordförande 1863—69 och ordförande 1869—87. Långt dessförinnan hade han äfven börjat taga aktiv del i politiken, var vid 1856—58 års riksdag sin stads fullmäktig i borgarståndet och fungerade som ordf. för de reformdeputationer, som med Göteborg till centralpunkt 1865 uppskickades till Stockholm för att bringa det hvilande representationsförslaget till seger. Under det nya statsskicket var han vid riksdagarna 1867—82 ledamot af första kammaren, först för Elfsborgs län och från 1874 för Göteborgs stad Vid den första af dessa riksdagar var han ledamot af konstitutionsutskottet och vid de öfriga af bankoutskottet, som fr. o. m. 1876 valde honom till ordf. Bankpolitiken tog äfven i öfrigt hans uppmärksamhet i anspråk. 1869 kallades han nämligen till ledamot af kommittén för ordnande af rikets myntväsen och 1872 af myntkommissionen i Köpenhamn, af hvars arbete 1873 års myntkonvention mellan de skandinaviska länderna blef en frukt. Han var äfven ledamot af 1873 års kyrkomöte, blef 1884 led. af Landtbruksakad. samt är hedersled. af Göteborgs Vitterh. och Vetensk. samhälle. — Gift 1853 med *Martina Fredrika von Heideman.*

5. **Ekman, Carl Edvard,** bruksidkare, politiker.

Född i Göteborg d. 7 mars 1826, de två föreg. broder. Efter att ha genomgått Chalmerska slöjdskolan studerade E. bergsbruket praktiskt vid Lesjöfors under sin broder Gustafs ledning, hvarefter han fullkomnade sin teoretiska underbyggnad vid bergsskolorna i Filipstad och Falun. Redan 1848 fick han anställning som förvaltare vid Finspångs bruk, hvars ägare han blef 1856. Bruket, som sedermera ombildats till aktiebolag, hvars ledning

alltjämt under en eller annan form legat i E:s händer till 1899, då största delen af aktierna såldes till ett konsortium, har utbildats till ett stort etablissement för kanontillverkning, men jämväl betydligt utvidgats i andra delar af brukshandteringen. Liksom sina bröder har E. förtjänstfullt verkat för folkskolebildningens höjande å sina vidsträckta egendomar, bl. a. genom en donation å 50,000 kr., och har å alla områden framstått som en af sin provins' märkesmän, som ledamot och mångårig ordförande i Östergötlands läns landsting, ordförande i dess hypoteksförening m. m. — Under en lång följd af år spelade E. en betydande roll inom vårt politiska lif, i hvilket han gjorde sitt inträde redan vid 1859—60 års riksdag såsom en af bruksägarnas representanter i borgareståndet och återvaldes han såsom sådan äfven för 1862—63 års riksdag, vid båda placerad i bankoutskottet. Vid den senare gaf han ånyo prof på sitt intresse för folkskolan genom en motion, hvari begärdes tillsättande af folkskoleinspektörer, hvilka helt ägnade sig åt sitt kall, inrättande af en särskild byrå för folkskoleärenden i ecklesiastikdepartementet och halfva personliga skyddsafgiftens användande till folkskoleundervisningens befrämjande, m. m. Motionen ledde ej för tillfället till någon åtgärd, men flera af dess tankar äro nu realiserade i praktiken. — Efter representationsförändringen valdes han 1866 af Östergötlands läns landsting till dess representant i Första kammaren, som han sedermera oafbrutet tillhörde ända till och med 1893 års riksdag. Ledamot af särskilda utskotten för försvarets ordnande 1867, 69, 70, 75 och af det viktiga statsutskottet under riksdagarna 1871—80 (1876—80 som dess ordf.), var E. i tillfälle att göra gällande de egenskaper som politiker, hvilka äfven motståndarna tillerkänt honom, nämligen att vara »en lycklig talare och fintlig debattör och en man, den där med lugn beräkning icke rädes för ett nederlag, om han tror sig kämpa för en god sak». Han var också under 1870-talet jämte J. Stiernblad ledare för den s. k. skånska fraktionen af Första kammaren, som stod i samförstånd med andra kammarens landtmannaparti och å krigsfot med den byråkratiska Adlercreutz-Bergströmska ministären. Landtmännens prutningar å försvarskrafven ställde honom dock i harnesk mot de Posseska förslagen 1883. Sedan dessa förkastats, ifrågasattes E. s. å. till statsminister, men afböjde anbudet, liksom de till honom förut flera gånger framställda att inträda i ministären. I 1880-talets tullstrid framstod E. som en af frihandlarnes stridbaraste kämpar och ställde sig äfven i afgjord opposition till de politiska tendenser, som utmärkte protektionisternas majoritet. Han anslöt sig sålunda 1891 till P. A. Bergströms yttrande om den politiska rösträttens utsträckning (se sid. 83) och uttalade äfven sin sympati för den kommunalas begränsning. Han är sedan 1879 hedersled. af Landtbruksakademien och från 1889 led. af Vetenskapsakademien. — Gift 1849 med *Anna Augusta Josefina von Schéele.*

6. **Ekman, Johan Oskar,** affärsman, donator. Född i Göteborg d. 16 dec. 1812; de föreg. kusin

och son till E. 1. — E. ägnade sig tidigt åt affärslifvet och blef redan 1834 rysk vice konsul i Göteborg. 1845 inträdde han i David Carnegies affär, där han under en lång följd af år arbetade som kontorschef och disponent och samlade en efter svenska förhållanden ovanlig förmögenhet. Han bidrog verksamt till stiftandet af Skandinaviska kreditaktiebolaget, i hvars styrelse han i flera decennier handhade ordförandeklubban. Lifligt intresserad af filantropiska sträfvanden, framkom han 1864 med förslaget till det s. k. Göteborgssystemet rörande brännvinsutskänkningen. I sin stad har han varit stadsfullmäktig och företrädde densamma i Andra kammaren 1879—81 samt i Första 1882—87, men tog föga del i debatterna. — Mest bekant har dock E. gjort sitt namn som donator, till kyrkliga institutioner, till Uppsala universitet, nykterhetens befrämjande m. m. Särskildt står Göteborgs högskola i skuld till honom för sin hastiga utveckling. Ej nog med att han såväl själf genom en donation å 200,000 kr. som genom sitt inflytande å David Carnegie, hvilken gjorde en ännu större sådan, påskyndade högskolans trädande i verksamhet, utan han har äfven jämte Olof Wijk stiftat en »Gustaf Adolfs fond» för utgifvande af dess årsskrift, donerat 450,000 kr. för uppförande af en egen byggnad för densamma samt genom donationer i väsentlig mån möjliggjort upprättandet af professurerna i semitiska språk och jämförande språkforskning. — Gift 1: 1848 med friherrinnan *Lovisa Carolina von Düben,* 2: 1872 med *Maria Amelie Albinia Lavonius* (från Finland).

7. **Ekman, Fredrik Laurentz,** vetenskapsman.

Född i Göteborg d. 3 okt. 1830. Föräldrar: dåv. lektorn, sedermera kyrkoherden i Foss församling af Göteborgs stift *Carl Olof Ekman* (af en annan gren af släkten än de föreg.) och *Lovisa Claësson.* — Student i Uppsala 1848, promoverades E. 1857 därstädes till filosofie doktor, blef 1858 adjunkt i kemi och kemisk teknologi vid teknologiska institutet i Stockholm och 1870 professor därstädes, i hvilken egenskap han verkade till sin död d. 1 jan. 1890. Sedan 1862 var E. Stockholms stads kontrollant för gatubelysningen. Han konstruerade åtskilliga instrument för vetenskapliga och tekniska ändamål, bl. a. ett nytt instrument för bestämmande af normalljusets förbrukning vid ljusmätningar samt en apparat för erhållande af en konstant ljuskälla vid fotometriska undersökningar. E., som 1869 var medlem af kommittén för nordiska industriutställningen i Köpenhamn och 1877 hade ledningen af den då utförda hydrografiska undersökningen af svenska haf, kallades 1875 till ledamot af Vetenskapsakademien och 1878 af Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle. — Af trycket utgaf han en mängd kemiska och hydrografiska afhandlingar, flertalet införda i

Vetenskapsakademiens handlingar. — Gift 1862 med *Cecilia Augusta Koch.*

Ekman, Johan August, ärkebiskop. Född i Hjälstads socken af Skaraborgs län d. 26 nov. 1845. Föräldrar; husaren vid lifregementets husarkår *Olof Ekman* och *Maria Johansdotter.* — Student i Uppsala 1867, aflade E. dimissionsexamen därstädes 1870 och prästvigdes 1873 efter föregående tjänstgöring som kateket och vik. lektor vid lärarinneseminarium i Stockholm. Efter 1876 aflagd teologie kandidatexamen förordnades han 1877 till docent i exegetik vid Uppsala universitet och tjänstgjorde som regementspastor vid Upplands regemente 1879—87. Sistnämnda år utnämndes han till professor i teologiska prenotioner och teologisk encyklopedi vid nyssnämnda universitet och 1897 till förste teologie professor och domprost i Uppsala. Redan följande år blef han biskop i Västerås stift och 1900 A. N. Sundbergs efterträdare å ärkebiskopsstolen. 1893 hugnades han med teologie doktorsvärdigheten. — Utom åtskilliga tidskriftsuppsatser och predikningar har E. af trycket utgifvit bl. a.: *Det kristna prästämbetets ursprung I* 1882, *Under och andeingifvelse* 1883, *Den naturalistiska hedendomen* 1888, m. m. E. har städse gjort sig känd som representant för den mera moderata riktningen inom statskyrkan. — Gift 1882 med *Hilma Ingeborg Petersson.*

Ekman, Otto Kristian, läkare, arkäolog. Född i Malmö d. 24 sept. 1791. Föräldrar: tenngjutaren *Magnus Ekman* och *Maria Katarina Lang.* — E. blef student i Lund 1810. Efter idkade medicinska studier och aflagda praktiska prof, promoverades han till med doktor 1819 och erhöll sin första ordinarie befordran som provinsialläkare på Öland 1822. Transporterad härifrån 1824 till samma beställning i Vexiö, kvarstannade han där till slutet af 1826, då han anställdes som provinsialläkare i Kalmar, från hvilken post han tog afsked 1853. — Under hans tjänstetid på Öland väckte därvarande rikedom på ålderdomsminnen och märkvärdiga fornfynd hans håg för antikvariska studier. Den nordiska fornkunskapen blef sedan ett städse med intresse omfattadt ämne för hans forskningsifver och han tillägnade sig däri insikter, som vunno berömligt erkännande både i och utom fäderneslandet. — 1832 blef han af dåvarande riksantikvarien, kanslirådet Liljegren, förordnad att hafva uppsikt och vård öfver alla i Kalmar län och på Öland befintliga fornlämningar och inkallades efter hvartannat till ledamot och medarbetare i åtskilliga arkeologiska samfund och sällskap. Död i Kalmar d. 5 augusti 1866. — En af honom sammanbragt samling af fornsaker och mynt inlöstes till statens historiska samlingar, hvarjämte hans arkäologiska sysselsättningar kunna anses som den lyckliga anledningen till att han kom att gifva akt på och därigenom från förstörelse rädda Linnés märkvärdiga anteckningar öfver *Nemesis divina*, hvilka, efter att ett halft århundrade varit spårlöst försvunna, af honom påträffades i ett sterbhus och öfverlämnades till universitetsbiblioteket i Uppsala. Sin verksamhet som författare nedlade han dels i en mängd uppsatser i svenska läkaresällskapets årsberättelser och handlingar, dels i smärre afhandlingar för folket, rörande hälsovården och försiktighetsmått under farsoter. — Gift 1: 1816 med *Petronella Malmgren* och 2: 1842 med *Maria Lovisa Indebetou.*

Ekmansson, Carl Gustaf, präst. Född i Veta socken i Östergötland d. 8 september 1744. Föräldrar: kyrkoherden därstädes *Carl Magnus Ekman* och *Anna Maria Ternera.* — I Uppsala, där E. vid sexton års ålder inskrefs till student, vann han 1767 den filosofiska graden och vigdes till präst följande året. Efter att ha bestridt ett par e. o. befattningar som präst i Linköpings stift, befordrades han 1776 till komminister i Örtomta och blef sju år därefter kyrkoherde i Veta. Förordnad 1793 till kontraktsprost öfver Valkebo och Vifolka, utnämndes han 1800 till teologie doktor och blef kyrkoherde i Åby 1805. — Död d. 14 maj 1812. — E. intager ett rum såsom författare till en postilla, hvilken, utgången i en mängd upplagor, blef jämte Nohrborgs och Schartaus den mest spridda predikosamling i svenska allmogens hem. — Gift 1777 med *Maria Hallström.*

1. **Ekmarck, Carl Erik,** publicist. Född i Strengnäs d. 11 april 1784. Föräldrar: domprosten *Lars Ekmarck* och *Augusta Maria Nybom.* — Efter slutad akademisk kurs ingick E. i konungens kansli och krigskollegium, där han tjänstgjorde några år och hugnades vid sitt afskedstagande med assessors fullmakt. Under förra hälften af 1820-talet lämnade han Stockholm och nedsatte sig som gymnasiiboktryckare i Strengnäs, hvarest han 1825—28 utgaf *Strengnäs Veckoblad* och därefter *Samlaren* 1829—45, en veckotidning i strängt konservativ anda, samt vidare *Södermanlands och Nerikes nyheter* 1845—46. E. har också lämnat några öfversättningar af Schlegel, Achim von Arnim och Oehlenschläger samt författat några skrifter till sedlighetens och nykterhetens befrämjande, hvarjämte han 1836 under titeln *De konstitutionella tidningarnas strid mot den falska liberalismen år 1835* utgaf en samling artiklar ur flera tidningar. Död i Strengnäs d. 23 juli 1846. — Gift med *Lovisa Ulrika Nybom.*

2. **Ekmarck, Lars August,** ämbetsman, skriftställare. Född i Strengnäs d. 27 juli 1785; den föregående bror. — På ämbetsmannabanan, åt hvilken E. ägnade sig efter slutade akademiska studier, fortgick han till registrator i justitiekanslersexpeditionen och förste expeditionssekreterare i k. m:ts kansli. — I yngre år utgaf han en samling

smärre skaldestycken och prosaiska uppsatser under titel *Clythia* 1813; författade sedermera *Freden*, skaldestycke, prisbelönt af Svenska akademien 1847; *Dikter* 1857; en *Guide de l'étranger dans Stockholm et ses environs* 1830, och öfversatte flera arbeten, bland annat »Europeiska civilisationens historia» af Guizot. Såsom sekreterare i »Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande» 1835—69 besörjde E. under en följd af år redaktionen af dess tidskrift »Läsning för folket». — Död d. 2 juli 1869. — Gift med *Kristina Dorothea Martin*.

3. **Ekmarck, Jon Ulrik,** historisk författare. Född d. 16 april 1794 i Strengnäs; de föreg. bror — E. blef vid tjugu års ålder student vid Uppsala universitet och promoverades till filosofie doktor därstädes 1824. År 1827 kallades han af Geijer till docent i fäderneslandets historia, men hade innehaft denna befattning blott i tre år, när han afled d. 6 dec. 1830. Hans smärre skrifter, utgifna efter hans död 1837, innehålla, bland en mängd öfversättningar och excerpter ur andra författare, följande originaluppsatser: *Historiens bestämmelse*, *Folkvandringarna* och *Föreläsningar öfver påfven Gregorius VI* (hållna i Uppsala 1829). E. har äfven skrifvit *Nya kyrkan eller förstånd och tro i förbund* 1819 samt öfversatt »Handbok uti europeiska statssystemets och dess koloniers historia» af Heeren, jämte flera skrifter af samme författare. — Ogift.

Ekström, Daniel, matematisk instrumentmakare. Född på Eksågs järnbruk i Södermanland i november månad 1711. Föräldrar: knipsmeden *Daniel Hansson* och *Brita Larsdotter*. — Vid moderns tidiga frånfälle upptagen som fosterbarn af en moster i Stockholm, sattes han sedermera i lära hos instrumentmakaren Rosenberg, hvilken då ansågs såsom den förnämsta i sitt yrke i hufvudstaden. Då Rosenberg emellertid tyckte sig sakna tillräcklig underbyggnad för att med framgång fortsätta instrumentmakareyrket, flyttade han till Jönköping och antog plats som rustmästare vid kronans gevärsfaktori därstädes. E. följde med dit, men han ville komma på något ställe, där han kunde få lära matematik och fysik, hvarför han begaf sig till Stockholm med förord till landtmäteri-öfverdirektören Nordencreutz och hr Faggot. Den senare lämnade honom någon tid fri undervisning i matematik och den förre skaffade honom en liten årlig inkomst. E. reste äfven till Uppsala och fick undervisning därstädes. 1735 anlade han en egen verkstad, antogs till instrumentmakare för Landtmäterikontoret och uppnådde inom kort den skicklighet, att den lärde Anders Celsius fann hans astronomiska instrument jämförliga med de bästa, som införskrefvos från England. På bemedling af Celsius och Faggot erhöll han af 1738 års riksdag ett understöd, hvarigenom han kunde uppehålla sig ett år hos den berömde instrumentmakaren Graham i London och under några månader studera yrket i Paris. — 1741 återkom E. hem, och de arbeten, som nu utgingo från hans verkstad, ådrogo sig en rättvis uppmärksamhet, icke blott i Sverige, utan äfven i andra länder. Till belöning för hans medborgerliga och vetenskapligt-tekniska förtjänster utnämnde Adolf Fredrik E. till direktör öfver instrumentmakerierna i riket och tillade honom en lön af 6,000 d:r k:mt. Död d. 30 juni 1755. — Vetenskapsakademien, som 1742 inkallat honom till sin ledamot, lät efter hans död prägla en skådepenning till hans minne. Hennes handlingar innehålla af honom åtskilliga uppsatser och ett *Tal om järnförädlingens nytta och vård*, vid presidiets nedläggande 1750. — Ogift.

Ekström, Carl Ulrik, präst, zoolog. Född i Stockholm d. 25 september 1781 och son af dåvarande regementspastorn vid lifgardet, sedermera kyrkoherden i Vårdinge af Strengnäs stift, *Johan Peter Ekström* och *Hedvig Ulrika Aulin*. — Fadern, hvilken genom sin långvariga anställning såsom regementspastor hyste en afgjord förkärlek för militärståndet, lät, medan sonen ännu låg i vaggan, inskrifva honom vid lifgardet och skaffade honom några år därefter fullmakt som rustmästare vid samma regemente. Men hvarken uniformen eller regementsexercisen, som han ofta i faderns sällskap fick åse, gjorde något intryck på hans ungdomliga sinne, hvilket drogs åt ett helt annat håll, naturvetenskaperna. Ännu innan E. kunde läsa, hade han anlagt en insektsamling, och täta besök, efter faderns flyttning till Vårdinge, hos en af grannarna, presidenten Carlsson på Mälby, hvilkens stora fågelsamling utgjorde ett aldrig svikande ämne för hans beundran, bestämde honom för att ägna sig åt naturvetenskaperna. Vid Uppsala universitet, där han 1804 inskrefs till student, slog han sig därför på medicinen. Men faderns önskan och behof af ämbetsbiträde kom honom att efter ett par år ändra beslut och välja kyrkans tjänst. — 1807 lät han därför ordinera sig till präst. Sedan han efter faderns död äfven innehaft några e. o. befattningar, kallades han 1821 till pastor i Mörkö patronella pastorat af Strengnäs stift. Bosatt här i en vacker trakt af Södermanlands skären och i umgänge med frejdade vetenskapsmän, som ofta besökte hans patronus, den för zoologiens studium nitälskande grefve Nils Bonde på Hörningsholm, öppnades för honom ett gynnande tillfälle att tillfredsställa sin lärgirighet och öka sina insikter i naturalhistorien. — 1828 utgaf han *Beskrifning öfver Mörkö socken i Södermanland*, hvilket arbete enligt hans eget omdöme jämte prosttiteln förvärfvade honom ett rum i Vetenskapsakademien 1830 samt följande år plats som inspektor vid riksmusei zoologiska samlingar. För att bekvämare kunna studera Nordsjöns och Kattegats fiskfauna, i och för praktverket *Skandinaviens fiskar, målade efter lefvande exemplar och ritade på sten af Vilh. von Wright* — texten författades af E. samt B. F. Fries och K. J. Sundewall — utnämndes E. 1837 till kyrkoherde i Stenkyrka pastorat å Tjörn i Bohuslän, där han afled d. 31 mars 1858.

— E., som 1832 blef medredaktör af: »Tidskrift för jägare och naturforskare», hvilken innehåller många goda uppsatser af hans hand, har förutom ofvannämnda arbeten utgifvit: *Pastoralkalender för Strengnäs stift* 1831; *Fiskarne i Mörkö skärgård*, öfversatt på tyska af Creplin, under titel: »Die Fische in den Scheeren von Mörkö» 1835; *Praktisk afhandling öfver lämpligaste sättet att fiska sill, torsk, långa, makrill, hummer och ostron* 1845, m. m. — Gift med *Hedvig Karolina Bergström.*

Ekström, Fredrik August, läkare. Född i Linköping d. 5 juni 1816. Föräldrar: musikdirektören *Anders Fredrik Ekström* och *Anna Katarina Sundberg.* — Efter idkade elementarstudier i sin födelsestad inskrefs E. 1835 bland de studerande i Uppsala; promoverades 1841 till medicine doktor samt blef 1843 kirurgie magister. — 1843 antagen till läkare vid Motala mekaniska verkstad, förordnades han följande året till distriktläkare med station i samma köping, hvilken befattning han lämnade 1857, då han nedsatte sig som praktiserande läkare i Göteborg. Under åren 1846—59 var E. intendent vid Medevi hälsobrunn, och 1862—68 läkare vid sjukhemmet i Göteborg för obotliga. Sedan 1859 var han läkare i samma stad vid en genom enskilda personers sammanskott grundlagd sjukvårdsinrättning för ögonsjuka. Inom detta område, hvilket han under många år ägnat sitt speciella studium, ägde han ett stort anseende både i och utom fäderneslandet. Hans utgifna skrifter sysselsätta sig ock företrädesvis med samma vetenskapliga ämne, såsom: *Om bruket och missbruket af glasögon, jämte några ord om ögats vård* 1855, *Praktiska skizzer, synnerligen med afseende å användningen af ögonspegeln i oftalmiatriken* 1857. — E. blef 1868 ordf. i Göteborgs sundhetsnämnd och 1872 ordf. i direktionen för Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset. 1859 ledamot af Vet.- och Vitt.-samhället i Göteborg, 1868—70 dess sekreterare och i två år dess ordf. Med 1877 års slut nedlade han sin stora praktik och bosatte sig i Stockholm. Han utnämndes 1883 till öfverintendent i konungens hof — Död d. 5 dec. 1901. — Gift 1: 1844 med *Eva Charlotta Åman* i dennas andra gifte och 2: 1854 med *Jeanna Amalia Oterdahl.*

Ekström, Per, landskapsmålare. Född på Öland 1844. Föräldrar: landthandlanden *Gustaf Ekström* och *Kristina Nilson.* E. gick på konstakademin i Stockholm 1866—71 och fick redan då en tafla, *Höstlandskap i aftonstämning,* inköpt af Carl XV, som äfven gaf honom ett understöd af 400 kr. från hofförvaltningen. Sedan E. 1875 eröfrat den k. medaljen, reste han 1876 till Paris, hvarpå han tillbringade öfver tolf år i Frankrike. Han bodde under denna tid för det mesta på landet och studerade naturen sommar och vinter, i det att han hade sitt staffli uppställdt i det fria. »Han är bland kamraterna aktad för sin järnflit och sin energi. Man beundrar ett och annat genialt uppslag i hans studier, men förargas öfver hans självkritik, som anses onödigt starkt utvecklad, och skämtar gärna öfver hans originella sätt att tala svenska med de franska bönderna. — Han är vida mindre naturfotograf, än han är drömmare och poet: Om Törnå — det intelligenta naturskildrandets man — kan kallas de svenska parisarnes Daubigny, så är Ekström deras Corot. — Men Ekströms väg för honom till en personlig uppfattning, som är hans egen och ej är född af inflytande utifrån. Han målar sin *känsla* för naturen, han målar ödsligheten poesi, tystnaden på heden, då skymningen svept om dungarna och upplöst alla konturer och då alla färger slocknat. Han målar nymånen öfver den klara sjön, där trädgrupperna spegla sig i lugnvattnet, målar vintereftermiddagens silfverton öfver det skumma slättlandskapet eller kärret med dess frodiga vegetation af mustiga färger i solnedgångens eller månuppgångens obestämda, darrande skimmer. — Och helst studerar han ljusverkningen, målar solen bländhvit i en silfvertonad luft eller glödande morgonröd, så att hela himlen vibrerar af ljus och frisk värme, eller bjärtröd, när hon om aftonen dalar öfver ett rosenströdt vatten, hvars vågor gått till ro. »Soleffekt» kunde sättas som titel på flertalet af Ekströms arbeten.» — E. slog först tämligen sent igenom i Sverige, sedan han utställt på Konstnärsförbundets utställningar, bl. a. *Aftonstämning,* 1885. Han eröfrade en medalj på världsutställningen i Paris 1889 och bosatte sig därefter i Sverige, där han upptog sin ungdoms motiv från fädernebygden och åter började måla Ölands kärfva ödslighet. Den utmärkte artisten vann nu allmänt erkännande. På Nationalmuseum finnes ölandsbilden *Solglitter på hafvet,* 1891, i Göteborgs museum *Sol och snö* — där morgonsolen lyser från en nästan klar vinterhimmel — och i Kristiania nationalgalleri *Afton,* 1889. Bland E:s arbeten märkes vidare *Öfversvämning,* franskt motiv. — Ogift.

Ekströmer, Karl Johan, läkare. Född på Rådanefors bruk i Dalsland d. 3 okt. 1793. Föräldrar: bruksinspektoren *Nils Ekström* och *Kristina Maria Broström.* — Praktisk i detta ords hela mening, hade E. redan som gymnasist, i egenskap af underläkare vid västra arméns sjukhus 1808, lagt hand vid sitt framtida yrke, innan han två år senare blef student vid Lunds universitet. Han fortsatte äfven under studietiden med den praktiska utöfningen af läkarekallet och hade såsom tillförordnad bataljonsläkare deltagit i fälttågen i Tyskland, Nederländerna och Norge, innan han blef med. lic. 1815 och två år därefter promoverad medicine doktor. Sedan han 1818 blifvit hofmedikus och därunder tjänstgjort hos kronprins Oscar, samt med understöd af allmänna medel under tvenne år gjort utrikes resor, blef han vid sin hemkomst 1821 till en början ånyo tjänstgörande hos kronprinsen, men kort därefter

utnämnd till lifmedikus hos konungen, öfverkirurg vid Serafimerlasarettet och sekreterare i svenska läkaresällskapet, hvilken sistnämnda befattning han oafbrutet bestred till 1829. Han var 1835—42 sällskapets ordf. — 1827, samma år han blef t. f. professor i teoretisk medicin och kirurgi vid Karolinska institutet, kallades han till ledamot af Vetenskapsakademien, hvilket samfund sedan korade honom till sitt ombud vid riksdagarna 1828—30 samt 1834—35. År 1836 adlades han med namnet *Ekströmer*, utnämndes s. å. till ord: professor i kirurgi vid Karolinska institutet och 1837 till generaldirektör öfver hospitalen samt de civila lasaretten och kurhusen i riket med säte och stämma i sundhetskollegium, hvars ordf. han var 1849—60. — E. var i sina yngre år en eftersökt och skicklig praktikus, särskildt i kirurgien, men kallades snart af öfverordnades förtroende in på det administrativa området, där han också utan fråga efterlämnat de viktigaste minnena af sin verksamhet. Till sitt yttre var han högväxt och ståtlig och i allt hans görande, så väl i utöfningen af hans egentliga kall, som i hans ämbetsbefattningar, röjde sig den myndighet, som fanns starkt utpräglad i hela hans väsende. Ledamot af en mängd in- och utländska akademier och lärda samfund. — Som författare har han efterlämnat flera uppsatser i Läkaresällskapets Handlingar samt i »Tidskrift för läkare och farmaceuter», samt utgifvit *Medicinsk Tidning* 1818—19. Död d. 13 augusti 1860. — Vetenskapsakademien lät 1871 prägla en minnespenning öfver honom. — Gift 1822 med *Katarina Fredrika Eichorn*.

Eleonora Katarina, pfalzgrefvinna. Född d. 17 maj 1626; dotter af pfalzgrefven *Johan Kasimir* och hans gemål *Katarina*, Carl IX:s dotter.

— Pfalzgrefvinnan Eleonora Katarina uppfostrades med drottning Kristina. När Eleonora var sjutton år, anmälde sig som friare landtgrefven *Fredrik* af Hessen, men hvilken, då han gjort sig känd som »ostadig, djärf och egensinnig», af Johan Kasimir afspisades i föga smickrande ordalag. Han lyckades dock i den unga drottningen finna ett biträde för sina planer, så att en förlofning verkligen afslöts, ehuru giftermålet skulle uppskjutas till obestämd tid. Detta uppskof blef emellertid högst olyckligt, ty innan förmälningen, 1646, hade fästmön inlåtit sig i en kärlekshandel med en fransk komiker Beschon, hvaraf följderna snart blefvo så synbara, att hon kort efter bröllopet måste upptäcka förhållandet för sin gemål. Denne var nog ädelmodig att förlåta hennes förvillelse, men äktenskapets lycka var för alltid bruten, och landtgrefven, som sedan aldrig trifdes i sitt hem, afled vid trettioåtta års ålder i främmande land. — Eleonora öfverlefde honom länge och måste se en af sina döttrar, upptagen vid svenska hofvet och ämnad att bära Sveriges krona, bortspilla *sin* lycka genom att upprepa moderns fel med än mera nesa. — Död. d. 3 mars 1692.

Elers, Johan, vitterhetsidkare, topograf. Född i Karlskrona d. 8 juni 1730. Föräldrar: dåvarande rådmannen, sedermera justitieborgmästaren i Karlskrona, *Johan Elers* och *Cecilia Planck*. — I konungens kansli, där E. vid tjugu års ålder ingick som e. o. kanslist, befordrades han efter tio år till kopist och 1766 till protokollssekreterare. Vid 1771—72 års riksdag var E. sekreterare i sekreta utskottet. Då underrättelsen om Gustaf III:s revolution därstädes blef bekant, fordrade några af utskottsledamöterna, att en protest skulle utfärdas i ständernas namn, men E. slog igen protokollerna och inläste dem i en byrå, under förklaring, »att han trodde sig ha slutat». Måhända var denna hans beredvillighet att foga sig i sakernas nya ordning ej utan inverkan på hans befordran till expeditionssekreterare 1772. Han avancerade sedermera 1787 till kansliråd och 1789 till ledamot af rikets allmänna ärendens beredning och afled ogift i Karlskrona d. 20 nov. 1813. — I ungdomen var E. en verksam medlem af det vittra sällskapet Utile dulci, dit han inkallats på grund af en mängd vitterhetsstycken i den då rådande smaken, hvilka han utgaf med titeln: *Mina försök* 1755—59. De efterföljdes sedan af ett elegiskt kväde, kalladt *Mina tårär*, hvilket 1774 lyckades vinna pris i Vitterhetsakademien, af hvilken han 1773 blifvit ledamot, och intogs i dess handlingar. Hans sista uppträdande som vitterhetsidkare var med en diktsamling, *Glada kväden* 1792, hvilken, liksom hans förutnämnda vittra produkter, tämligen svag, mottogs af samtiden med mycket loford och förvärfvade honom ett, om än snart öfvergående, rykte som skald. En större ära beredde han sig genom sina historiskt-geografiska forskningar, ur hvilka hans beskrifning om *Stockholm* (del. I—IV 1800—1801) framgick såsom den förnämsta frukten.

Elfvedalius, Erik, universitetslärare. Född i juli 1634 i Elfdalen i Värmland, efter hvilken födelsebygd han antog namnet *Elfvedalius*. Föräldrar: kyrkoherden *Jonas Laurentii* och *Katarina Caméen*. — E. inskrefs vid nitton års ålder som studerande vid Uppsala universitet, där han 1664 erhöll lagerkransen. Kort därefter antagen till lärare för en son till rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie, utnämndes han på denne mäktige gynnares förord till professor i historia och praktisk filosofi vid det nybildade universitetet i Lund 1666, men anträdde s. å. en utrikes resa med sin lärjunge, den unge Gustaf Adolf De la Gardie, så att hans akademiska lärareverksamhet icke begynte förrän 1668. Vid en ny fördelning af läroämnena 1673 utbytte han sin lärostol mot eloquentiæ-professuren, som han sedan innehade till sin död. — Utom genom sin verksamhet såsom lärare i trenne särskilda ämnen, gjorde sig E. väl förtjänt om den späda högskolan äfven i det afseendet, att han någon tid hade vård om dess bibliotek, och att han vid danska krigets utbrott var en af de få universitetslärare som stannade kvar i Lund, där han afled den 8 februari 1677. — Gift 1663 med *Brigitta Kolthoff*.

Elfving, Nere Albert, krigare, generalkonsul.

Född d. 8 febr. 1832 på Kampen utanför Vexiö och son af häradshöfdingen *Anders Elfving*. — Efter i Uppsala 1851 aflagd studentexamen, en kort kadettid å Karlberg och diverse ingeniörsarbeten här och hvar i landet, begaf sig E. för att finna en snabbare väg till utkomst 1855 till Amerika och lyckades vinna anställning i landtmäterikontoret i Washington, som just höll på med uppmätning af Kansas med flera mindre bebyggda stater. Under förberedelser till en forskningsresa till Afrika, öfverraskades han af budskapet om de amerikanska sydstaternas beslut att sätta sig öfver kongressbeslutet om slafveriets afskaffande, hvarpå det amerikanska inbördeskriget genast kom till utbrott. E. anmälde sig nu som frivillig i nordstaternas armé och befordrades genast till förste löjtnant vid 48:e Newyorkska infanteriregementet 1861. Med stor utmärkelse deltog E., som 1863 erhöll kaptens och 1864 majors värdighet, i de följande årens strider, åtskilliga gånger sårad. Vid underrättelsen, att Sverige under den närmaste tiden väntades lägga sitt svärd i vågskålen till Danmarks förmån, begärde E. sitt afsked för att som frivillig ställa sin erfarenhet till disposition. På hemvägen erfor han dock, att Danmark måst sluta fred, hvarför han åter ingick i nordamerikanska armén, inom hvilken han i dec. 1864 utnämndes till öfverstelöjtnant. Stormningen af Fort Fisher, det sista hamnfästet, rebellerna hade kvar, utfördes af det regemente, E. tillhörde, efter sex timmars blodig strid, som försatte alla E:s förmän i otjänstbart skick. Under den närmaste tiden förde E. befälet öfver brigaden, och under ständiga småstrider gick hären fram mot staden Wilmington. Vid en rekognoscering träffades E. d. 20 febr. 1864 af en kula i högra knäet, hvarefter hans ben måste amputeras. Nu återstod ej annat för honom än att med pension för sitt förlorade ben och med öfverstefullmakt af staten Newyork 1866 återvända till fäderneslandet, där han först arbetade som kartritare och lärare i engelska vid Karlberg. 1871 utnämndes han till Förenta staternas konsul, i hvilken egenskap han ådagalade drift och duglighet, och idkade 1872—79 grosshandel med amerikanska maskiner, särskildt skördemaskiner, hvilkas bruk han införde i Sverige. Lifligt intresserad af geografisk forskning, lämnade han flera bidrag till geografiska sällskapets tidskrift och var en af grundläggarna af sällskapet: »Värnpliktens vänner». — Död i Stockholm d. 4 mars 1891. — Gift 1873 med *Bernhardina Eugenia Lindstedt*.

Elgström, Per, skald. Född i Tolgs församling af Kronobergs län d. 24 dec. 1781. Föräldrar: torparen *Erik i Elgaryd* och *Lisbet Håkansdotter*. — Från barndomen ett rof för armod och försakelse, måste E., som 1799 blef student i Uppsala, när alla utsikter stängdes för honom att följa sin kallelse och fortsätta den vetenskapliga banan, taga anställning som biträde i en af hufvudstadens boklådor. Men äfven här förstod han så väl använda hvarje fristund, att han efter någon tid kunde ånyo begifva sig till Uppsala, där han med ett litet understöd af sin forna husbonde vann den akademiska lagern 1809. Samma år ingick han som e. o. kanslist i ecklesiastikexpeditionen och befordrades följande året till kopist. Men ansträngningarna hade undergräft hans hälsa, så att han afled redan d. 28 okt. 1810. — E:s rika skaldeanlag och svärmiska lynne förde honom i Uppsala inom den krets af unga diktare, som slutit sig kring Atterbom. Här uppträdde han i Phosphoros och Poetisk kalender med åtskilliga dikter, som andas ett djupt och stilla vemod och en vek nästan sjuklig känslosamhet, men äfven under den sväfvande, något oklara formen, röja en glänsande fantasi. Som prosaist har han efterlämnat tvenne afhandlingar: *Hvad rätt har ett folk att döma sin regent?* 1809 och *Om ett stort, ett patriotiskt tänkesätt* 1810, hvilka andas en varm kärlek för fäderneslandet och den nyfödda friheten. E:s *Samlade vitterhetsarbeten* utgåfvos, i samma band som G. Ingelgrens, 1860 af Hanselli.

Eliander, Klas, arkitekt, mekaniker. Född d. 18 juli 1708 i Västergötland, där fadern *Håkan Eliander* var inspektor öfver riksrådet grefve Ekeblads egendomar. — Fadern, själf ansedd byggmästare, som bland annat uppbyggt flera kyrkor i sin hemort, hade all kostnad och möda ospard, att bereda sin son en vetenskaplig uppfostran. Denne fann dock föga kallelse för de akademiska studierna, men desto större för ritning och byggnadsarbeten. Han skickades därför till Stockholm, hvarest han på grefve Ekeblads förord blef upptagen af slottsbyggmästaren Gerdes och fick under hans ledning studera arkitekturens teoretiska grunder. Sedan han äfven någon tid fått åtnjuta Polhems undervisning i mekanik, erhöll han genom presidenten v. Drakes bemedling ett anslag från städernas manufakturkontor, för att göra en utrikes resa. Han begaf sig 1741 till Holland, England och Frankrike och väckte öfverallt uppmärksamhet för sina grundliga insikter och rikedom på idéer inom arkitekturens område. Återkommen till Sverige, antogs han till manufakturkontorets byggmästare och slottsbyggmästare under Hårleman, samt invaldes till ledamot af Vetenskapsakademien, hvilkens handlingar af honom riktades med åtskilliga värdefulla beskrifningar. Hans stora skicklighet och verksamhetsifver hade redan grundlagt hans rykte och gåfvo för hans egen ära och fäderneslandets gagn de bästa löften, när en häftig blodstörtning tillkännagaf en bröstsjukdom, som lade honom i grafven d. 4 maj 1754. — Gift 1: 1748 med *Anna Rosina Körner* och 2: med *Katarina Charlotta Bäckman*.

Eliason, Anders Oscar Wilhelm, skådespelare.

Född i Stockholm d. 14 nov. 1863. Föräldrar: fabrikören *Anders Laurentz Eliason* och *Josefina Fagerström*. E. var engagerad hos Lindberg 1883—84, hos direktör Ranft 1884—85, vid Stora teatern i Göteborg 1885—86, vid Engelbrechtska sällskapet 1886—87,

vid Vasateatern i Stockholm 1887—88, vid Lindbergska sällskapet 1888—92 och hos direktör Ranft från 1892, i det att han hos denne först tillhörde lustspelsafdelningen, men sedan öfvergått till afdelningen för det allvarliga skådespelet. Bland E:s roller märkas *Giboyer, pastor Manders* i »Gengångare», *Strdman* i »Kärlekens komedi», *Ole Rass* i »Strandbybor», *Poul Hansen* i »En skandal», *Hoppe* i »Ungdom», *Dr Weisse* i »Sodoms undergång», *Corniski* i »Niniche», *Pinglet* i »Spökhotellet», *Autolycus* i »En vintersaga», titelrollen i »Charleys tant», *Aslaksen* i »De ungas förbund», *Rabuté* i »Försvunnen!», titelrollen i Strindbergs »*Gustaf Vasa*», *dr Rank* i »Ett dockhem», *Kellinghausen* i »Lefve lifvet!» m. fl. Af ofvanstående rollförteckning framgår, att E. är en synnerligen mångsidig skådespelare, hvilkens förmåga spänner öfver vidt växlande områden. E. har firat sina kanske största triumfer på farsens område — hans gamle vicomte i »Lili» är särskildt ett litet mästerstycke — men möjligt är, att hans begåfning, som utmärker sig för en ovanligt hög grad af natursanning, i främsta rummet är lämpad för djupare uppgifter. — Gift 1888 med skådespelerskan *Sigrid Elvira Key*

Elisabet, prinsessa. Född på Kungsör i mars 1549; konung *Gustaf I:s* dotter med *Margareta Leijonhufvud*. — E. fick god uppfostran och har i sin ungdom blifvit kallad en af Europas fullkomligaste prinsessor. Hon förlofvades 1562 med dåv. koadjutorn i Riga, Kristoffer af Mecklenburg. Men förlofningen bröts, när denne sedan i flera år var fånge i Polen. Flera olika giftermål voro därefter på tal för prinsessan I slutet af 1574 skickades från Frankrike ett sändebud vid namn Claude Pinart af Henrik III i statsangelägenheter till Sverige. Pinart hade också i uppdrag att höra sig för beträffande Elisabet, och han medförde kungens porträtt. Det blef dock intet af planen, måhända på grund af katolikernas missnöje öfver densamma. Elisabet gifte sig sedan d. 7 maj 1581 med *Kristoffer* af Mecklenburg, hvilken afled i mars 1592. Hon dog i Sverige i nov 1597 och blef begrafven i Uppsala domkyrka följande året. Hennes dotter Margareta Elisabet föddes 1584 och förmäldes i Stockholm 1608 med Johan Albert, hertig af Mecklenburg-Güstrow.

Elkan, Sophie, f. *Salomon*, författarinna (pseud. Rust Roest). — Född i Göteborg d. 3 jan. 1853. Föräldrar: handlanden *Alexander Salomon* och *Henriette Abrahamson*. År 1872 ingick fröken S. äktenskap med musikhandlaren *N. Elkan* i Stockholm och blef änka 1879. Den rikt begåfvade kvinnan har utgifvit åtskilliga skönlitterära arbeten af värde: *Dur och moll* 1889, *Med sordin* 1891, *Rika flickor* 1893, *Säfve, Kurt & C:o* 1894, *Skiftande stämningar* 1896, *John Hall*, en historia från det gamla Götheborg 1899, *I Fågelperspektiv*, valda noveller ur äldre samlingar 1901, *Drömmen om Österlandet* 1901. Fru Elkans böcker utmärka sig »för en pålitlig verklighetsskildring, utförd i diskreta former och färger och adlad af en fint kultiverad smak». — »Hon förstår konsten att berätta på ett underhållande och fint sätt.» Med den stora romanen John Hall, en kulturskildring af bestående värde, var det, som allmänheten först kom att fullt uppskatta hennes betydelse som författarinna.

Elliot, Josef, läkare. Född på Karlberg vid Stockholm d. 1 jan. 1799. Föräldrar: ekonomie-direktören *Abraham Josephson* och *Blomma Magnusson*. — Sonen kallade sig, efter ett par farbröder i Tyskland, för *Elliot* och inskrefs under detta namn som student i Uppsala 1816. Sedan han fem år senare aflagt filosofie kandidatexamen, begynte han studera läkarevetenskapen och promoverades efter föregångna prof till medicine doktor 1827. Kir. magister 1830. Åren 1828—29 företog han en vetenskaplig resa till utlandet och utnämndes 1830 till provinsialläkare i Stockholms län. — 1834 lämnade han denna befattning för att ostördt få ägna sig åt enskild praktik, hvarmed han fortfor till 1837, då han erhöll förordnande och följande året fullmakt såsom ord. artis. obstetr. adjunkt vid Karolinska institutet. — 1849 utnämndes han till lärare vid barnmorske-undervisningsanstalten i Stockholm, med professors namn och värdighet, och afled d. 4 jan. 1855. — Frukterna af E:s författareverksamhet återfinnas hufvudsakligast i Svenska läkaresällskapets handlingar och tidskriften Hygiea. — Gift 1832 med *Sofia Wilhelmina Krook*.

1. **Elmblad, Per Magnus**, präst, skolman. Född i Elmeboda socken af Kronobergs län d. 21 april 1806. Son till nämndemannen *Per Pettersson* i Linneryd. Student i Lund 1827, förvärfvade sig E. 1835 den filosofiska doktorsgraden därstädes och prästvigdes s. å. Efter att ha tjänstgjort som pastorsadjunkt i Jönköping fortsatte E. därefter sina studier vid Lunds och Köpenhamns universitet och blef 1840 lärare vid den bekanta uppfostringsanstalten å Barnängen vid Stockholm. 1845 utnämndes han till lektor i teologi och filosofi vid Stockholms gymnasium, hvilken befattning han beklädde tills han 1880 afgick med pension. — Från slutet af 1830-talet intog E. en bemärkt plats som en af märkesmännen för tidens kyrkliga rörelser och förvärfvade sig rykte som en af hufvudstadens mest uppskattade predikanter. Fredlig och human till lynnet, sökte han städse medla mellan divergerande åskådningar, om han ock själf kände sig dragen åt det lågkyrkliga hållet. Sålunda deltog han 1856 i bildandet af »Evangeliska Fosterlandsstiftelsen», bland hvars stödjepelare han räknades under en följd af år, stundom som dess vice ordf. och ordf. Han ägnade äfven mycken tid åt nykterhetsrörelsen och andra filantropiska syften. Vid lektor P. Waldenströms (se nedan) först

uppträdande anslöt sig E. till dennes uppfattning af försoningsläran. Han var äfven i tryck verksam för sina åsikter, utgaf 1847—56 den religiösa tidskriften »Fridsbudbäraren», öfversatte åtskilliga religiösa småskrifter samt utgaf 1863 jämte lektorerna A. P. Falk och G. S. Löwenhielm en öfversättning af Nya Testamentet, märklig genom sin sträfvan att aptera sig efter samtidens tal- och skriftspråk. — E., som afled i Stockholm d. 22 febr. 1887, var sedan 1846 gift med friherrinnan *Emilia Teresia Rappe*.

2. **Elmblad, Johannes Vilhelm Samuel,** sångare,

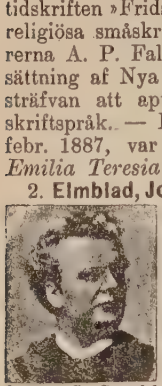

intendent vid k. teatern i Stockholm. Född på Herrestad i Kärda socken af Jönköpings län d. 29 aug. 1853; den föreg. son. — E. studerade först i Stockholm särskildt sång för Günther och Arlberg, hvilka studier han 1874—78 fortsatte i Berlin hos professor J. Stockhausen. Han uppträdde äfven vid denna tid på konserter. 1878 ingick han giftermål med pianisten *Maggie Menzies* från Melbourne och konserterade med henne i Melbourne och Sidney samt i Milano, London och Amsterdam. 1880 blef E. förste lärare i sång vid Kullaks musikakademi i Berlin. Från konsertsalen öfvergick han emellertid efter hand till operan, var 1879—81 engagerad i Dresden, 1881—84 i Hannover, 1884—87 i Prag, 1887—88 i Newyork, 1888—90 i Berlin, 1890—94 i Prag och 1894—97 i Breslau, där han äfven var regissör. Sistnämnda år anställdes han som förste regissör och sångare vid k. teatern i Stockholm. Bland E:s roller märkas framför allt hans Wagnerpartier, *Hunding, Fafner, Hagen, Daland, Marke, Pogner* samt vidare *Sarastro* i »Trollflöjten», *Brogni* i »Judinnan», *Falstaff* i »Muntra fruarna», *Landtgrefven* i »Tannhäuser», *Marcel* i »Hugenotterna», *Rocco, Bertram*, o. s. v. E. har gifvit gästspel på olika ställen, däribland i Stockholm 1887 och 1894, samt har varit bland de medverkande vid festspelen i Bayreuth. Han är i besittning af en väldig basröst och god dramatisk förmåga. Hans sångkonst är däremot behäftad med bristfälligheter. — Som intendent vid k. teatern i Stockholm har E. uppsatt och inöfvat åtskilliga både gamla och nya saker med i det stora hela god framgång. — E:s första hustru dog 1887, och 1888 gifte han sig med *Sigrid Agneta Sofia Pettersson*, f. 1860, hvilken under signaturen *Toivo* gjort sig bekant som författarinna med poem, några novellsamlingar och romanen *Mot sin lycka* 1897.

Elmlund, Axel Vilhelm Julius, skådespelare.

Född i Stockholm d. 12 april 1838. Föräldrar: skomakaremästaren *Sven Axel Elmlund* och *Kristina Dorotea Vilhelmina Björkman*. — Efter att vid tolf års ålder ha blifvit antagen till balettelev vid k. teatern, väcktes hos honom allt mer hågen att få ägna sig åt skådespelarens svåra konst. Under det han fortfarande kvarstod vid baletten, ingick han 1856 som elev vid dramatiska scenen, och tillhörde sedan 1861 uteslutande denna scen. — 1863 anträdde han en studieresa till Danmark, Tyskland och Frankrike. E. uppträdde 1862 för första gången som skådespelare, i *Thumelicus* roll i »Fäktaren från Ravenna» och slog strax igenom. Bland de roller, som han sedan utförde, må nämnas: *Coriolanus* i skådespelet med samma namn, *Horatio* i »Hamlet», *Bothwell* i »Maria Stuart i Skottland», *Bengt Lagman* i »Bröllopet på Ulfåsa», *Sigismund* i »Lifvet en dröm», *Dagvard Frej, Gustaf Vasa* i »Fången på Kallö», *Gustaf Adolf* i »Vasaarfvet», *Harald Hårdråde* i »Väringarne», *Alcibiades* i »Timon af Atén», *Richmond* i »Richard III», *Florizel* i »En vintersaga», *Othello, Antonius* i »Antonius och Cleopatra», *Kjartan* i »Kjartan och Gudrun», *Sigurd Viking* i »Härmännen på Helgeland», *Halvard Gàla* i »Mellan drabbningarna», *Karl XII* i »Lejonet vaknar», *Doktor Rank* i »Ett dockhem», *Fjelbo* i »De Ungas förbund», *Axel* i »De nygifta», *Humbert* i »Det besegrade lejonet», *Pastor Manders* i »Gengångare» och *Kleon* i »Antigone». »Elise Hwasser yttrade en gång på gamla dagar om Elmlund, att han var grann' i unga hjälteroller» — skrifver Georg Nordensvan och fortsätter: »Grann är just rätta ordet, och i unga hjältars gestalt var Elmlund på sin rätta plats. Ståtlig och vacker, högväxt, smidig och kraftfull, riddare och ung heros, käck, stormande, men, där så kräfdes, lugn, med värdiga later. Alltid behärskad och måttfull, aldrig några genialitetens nycker, kanske icke alltid den intensitet i känslan, som kunde önskas, den skarpa individualisering, rollerna kunnat gifva anledning till. — Men dock tör det utan öfverdrift kunna sägas, att Elmlund gifvit imponerande uttryck åt ungdomlig kraft, åt flammande lefnadslust och åt trots, som ej vet af några betänkligheter. Vekhet, melankoli och svärmeri voro mindre hans sak än viljestyrka, energi, raskhet.» Så försvann det stora dramat från scenen — och Elmlund blef öfverflödig. Man fick dock på 1880-talet se honom utföra flera roller i de nordiska realistiska skådespelen, som ju synes af ofvanstående rollförteckning. — 1891 drog sig E. tillbaka till privatlifvet och afled ogift i Stockholm d. 23 nov. 1901.

Elofson, Sven, diplomat. Hans födelseår och

härkomst äro obekanta. Han var en tid sekreterare vid det s. k. gamla kansliet och användes mycket af Erik XIV i utländska beskickningar, hvarunder han en gång råkade i polackarnes händer och satt fången i Livland 1564—67. Efter Eriks fall ingick han i tjänst hos hans bröder Johan och Carl, hvilken senare i synnerhet mycket begagnade hans diplomatiska talang och belönade hans trohet med förläningen af en gård i Västmanland. Här tillbragte han sina senare lefnadsår och sammanskref en krönika eller, rättare, sina memoarer, om de händelser, till hvilka han varit vittne eller i hvilka han deltagit. Dessa anteckningar äro af Tegel begagnade i hans Erik den fjortondes historia. Hans dödsår känner man

icke vidare, än att han ännu lefde om våren 1599.

Elvius, Per, matematiker. Född i Uppsala i aug. 1710. Föräldrar: astronomie professorn *Per Elvius* och *Anna Maria Spole*. — Hans matematiska anlag — ett arf inom släkten, då flera af hans närmaste anförvanter, Elvierna, Spole, Rosenborg och Celsierna, alla voro berömda matematici — utbildades först af hans kusin, den lärde astronomen Anders Celsius. Sedermera hade han till lärare Strömer och Klingenstjerna och erhöll undervisning af Polhem i mekaniken. Anställd i bergskollegii tjänst, gjorde han sig känd för flera mekaniska uppfinningar. Strax efter Vetenskapsakademiens stiftelse 1739 blef han dess ledamot och 1744 äfven dess sekreterare och genomdref som sådan akademiens beslut att uppföra nytt observatorium, som kom till utförande 1748—53. En kort tid förestod han de Thamiska föreläsningarna, men lämnade dem för att uteslutande ägna sig åt vetenskapliga forskningar. Åt dem hängaf han sig ock med hela sin själ och brydde sig föga om hvad som tilldrog sig i den öfriga världen. Så berättas det, att när de upproriska dalkarlarna intågat i Stockholm och ej kunde hejdas med annat än några skarpa salfvor, satt denne nye Archimedes på sitt rum nära intill och visste om ingenting, förrän allt var öfverståndet. De skrifter han efterlämnat äro, utom en mängd uppsatser i Vetenskapsakademiens och Uppsala Vetenskapssocietets handlingar: *Tractat om effecter af vatndrifter* 1742, *Historien om de mathematiska vetenskaperna* 1746, *Dagbok öfver en resa till Trollhättan* (utgifven af C. Hårleman 1750) samt en öfversättning af *Clairauts Inledning till Geometrien* 1744. Vet.-Akad. lät öfver honom slå två skådepenningar. — Död ogift på Ekolsund d. 27 sept. 1749.

Emanuelsson, Per Jakob, grekisk filolog, humanist. Född i Krokeks församling af Östergötland d. 27 mars 1802. Föräldrar: komministern *Hans Emanuelsson* och *Johanna Elisabet Widén*. — Vid Uppsala universitet, där E. blef student 1820, vann han efter sju års studier den filosofiska graden och fästes två år därefter vid universitetet såsom docent i grekiska litteraturen. Sedan han någon tid förestått professuren i grekiska samt innehaft förslag både till adjunktur och professur i samma läroämne, utnämndes han 1837 till lektor i grekiska och hebreiska i Gefle. Prästvigd 1841, befordrades han två år senare till kyrkoherde i Hellestads pastorat af Linköpings stift; blef 1847 kontraktsprost och 1860 teologie doktor. E. var ombud för Linköpings stift vid riksdagarna 1856, 1859 och 1862. Åren 1872—73 deltog han verksamt i utarbetandet af kommitténs för revision af 1686 års kyrkolag »förslag till kyrkolag och kyrkostadgar», 1873. Af hans akademiska arbeten märkas: *Comparatio inter tragoediam Aeschyli quæ Septem adversus Thebas inscribitur et Euripidis Phoenissas* 1832, *Sophokles Sorgespel*, öfvers. (Antigone och Kvinnorna i Trachis) 1834, *Polybii från Megalopolis Historiska arbeten*, öfvers., 1833—34, *Plutarchos' jämförande lefnadsbeskrifningar*, öfvers., 1842—45. Nitisk själasörjare, deltog E. med värma i sin tids religiösa rörelser och utgaf bland annat flera band *predikningar*. Död d. 8 jan. 1888 — Gift 1: 1837 med *Charlotta Fredrika Hæger*, 2: 1861 med *Selma Eugenia Cassel*.

Emporagrius, Erik, biskop, teolog. Född 1606 i Torsåkers socken af Gestrikland, där fadern *Gabriel Emporagrius* var präst. — Sina studier hade E. idkat dels vid Uppsala, där han 1632 promoverades till magister, dels vid utländska lärosäten Vid sin återkomst till Sverige 1637 utnämndes han vid Uppsala universitet till physices professor, men utbytte efter fyra år denna lärostol mot en professur i teologiska fakulteten, befordrades 1645 till förste hofpredikant hos drottningen och blef 1649 pastor primarius samt 1664 biskop i Strängnäs. Biskopen i Strängnäs, Johannes Matthiæ, hade nämligen i några utgifna skrifter blifvit beträdd med angrepp af de symboliska böckerna och misstänktes vilja åstadkomma en förening af den lutherska kyrkan och den reformerta. Bland hans motståndare uppträdde nu äfven E., och slutet på striden blef, att den gamle biskopen, halft på egen begäran och halft enligt dom, entledigades från sitt ämbete och E. insattes till hans efterträdare. Såsom innehafvare af Strängnäs biskopsstol verkade E. i tio år och afled d. 14 mars 1674. — E. var en lärd och arbetsam man och som teolog varmt nitälskande för renlärigheten inom den lutherska kyrkan. Man äger utaf honom åtskilliga skrifter, såsom: *Admonitio consolat ad obeundam pio et constanti animo mortem* 1629, *Methodus Theologiæ* 1647, *Likpredikningar* (2 dekader 1653—60), *Oratio pro reddita Pace* 1664, *Catechesens enfaldige förklarning* 1669. I den sistnämnda hade han vid förklaringen af tionde budet yttrat, att hustrun borde räknas såsom det förnämsta stycket bland mannens lösören eller rörliga egendom, hvilket så förtröt änkedrottning Hedvig Eleonora att hon utverkade ett förbud mot skriften. — Gift 1: med *Sara Eriksdotter Simtelia;* 2: 1648 med *Elisabeth Olivecrantz*, ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus' dotter; 3: med *Anna Depchen*. — Sonen Gabriel Emporagrius, f. 1639, adlades 1668 med namnet Liljeflycht på grund af faderns förtjänster.

Enander, Samuel, biskop. Född i Västra Eneby församling af Linköpings stift den 20 sept. 1607. Föräldrar: kyrkoherden *Nicolaus Petri* och *Helena Johansdotter* – Sedan E. i Uppsala 1632 vunnit den filosofiska graden, återvände han till stiftsstaden i sin födelseort, vid hvars läroverk han 1634 utnämndes till lektor i filosofi. — 1641 utbytte han denna befattning mot lektoratet i teologi och befordrades två år därefter till kyrkoherde i Söderköping. Här blef han känd af pfalz-

grefvarna på Stegeborg, och på deras förord gingo sedan hans befordringar raskare. — 1647 antogs han af drottning Kristina till hofpredikant och förordnades året därpå till superintendent vid svenska armén i Tyskland. Efter Westfaliska freden förflyttades han till superintendent i Kalmar och utnämndes 1655 till biskop i Linköping. I denna egenskap var han prästeståndets talman vid riksdagen i Stockholm 1660, då han visade sig som en nitisk försvarare af hertig Adolf Johans sak, vid öfverläggningarna om dennes uteslutande ur regeringen, samt vid riksdagen 1664, då han som ordförande vid undersökningen om biskoparna Terseri och Johannes Matthiæ villomeningar i väsentlig mån bidrog till den förres fällande. Död d. 17 dec. 1670 — Gift 1: 1637 med *Margareta Jönsdotter*, dotter till en af hans företrädare, biskop Jonas Petri; och 2: 1653 med *Brita Nilsdotter*, dotter till superintendenten i Kalmar, Nikolaus Aechilli. — Han adlades 1658 med namnet Gyllenadler, men skref sig alltid med sitt gamla namn.

Enberg, Lars Magnus, pedagogisk och filosofisk skriftställare. Född i Millesviks socken i Värmland d. 3 november 1787. Föräldrar: hemmansägaren och nämndemannen *Lars Enberg* och *Märta Månsdotter* — Utrustad med grundliga och mångsidiga kunskaper, ägnade E. sig, sedan han i Uppsala 1809 vunnit den akademiska lagerkransen, åt lärarekallet och anställdes till en början 1812 vid universitetet såsom docent i praktisk filosofi. Efter tre år lämnade han denna befattning och ingick som adjunkt vid Stockholms katedralskola, vid hvilket läroverk han 1820 befordrades till konrektor. Följande året utbytte han denna läroanstalt mot hufvudstadens gymnasium, där han blef lektor i filosofi, och äfven detta läroverks rektor. I sin ungdom omhuldad med ett nästan faderligt skydd af Nils von Rosenstein, väcktes hos E. hågen för vittra studier. Efter att i Uppsala ha vunnit bifall och uppmärksamhet för ett *Tal öfver freden i Kiel*, uppträdde han bland de täflande i Svenska akademien och eröfrade kort efter hvartannat tre särskilda gånger akademiens stora pris, nämligen 1814 för *Åreminne öfver riksrådet och fältmarskalken grefve Johan Banér*, 1815 för en *Afhandling om sambandet emellan en rätt smak och en rätt förståndsodling* och 1817 för *Åreminne öfver K. rådet och fältmarskalken grefve Magnus Stenbock*. Dessa vältalighetsprof beredde honom sedan den plats, som hans vän och gynnare von Rosenstein vid sitt frånfälle 1824 i den vittra areopagen lämnat ledig. Såsom ledamot i Svenska akademien, blef han en af samfundets arbetande medlemmar i detta ords egentliga bemärkelse. Hvad han som sådan verkat, därom lämna akademiens språkläfra och hans värdefulla bidrag till förarbetena till hennes ordbok intyg. Såsom lärare gagnade han ej blott det läroverk, vid hvilket han var fäst, utan den svenska elementarbildningen i allmänhet genom flera goda läroböcker. Han har sålunda utgifvit *Försök till lärobok i psykologien* 1824, *Moralfilosofiens elementer* 1830, *Försök till en populär framställning af den allmänna teoretiska filosofiens grundläror*, 1848, och *Lärobok i logiken* 1862. — E. var verksam i den af regeringen 1825 tillsatta skolkommittén, fick 1829 professors titel och afgick 1843 som emeritus från lärarekallet. — Död d. 20 nov. 1865. — Gift 1822 med *Ulrika Karolina Bruce*.

Enbom, Peter Ulrik, olycklig skald. Född den 14 aug. 1759 i Stockholm, där fadern var postvaktmästare, ägnade han sig åt studier och blef student i Uppsala 1778. — E. vann inför sin samtid en ryktbarhet som öfverhöljde hans namn med litterär vanfrejd och stängde för honom nästan all möjlighet till borgerlig existens. Han började 1782 i »Stockholmsposten» publicera sina dikter, hvilka då voro, som den s. k. goda smaken fordrade. I Stockholm stiftade han sedan 1786 med flera andra några dagar efter Svenska akademiens invigning »Vitterhetssamhället Ära och frihet». 1787 blef han lärare i Stridsbergska skolan. Af hans s. k. prosadikter i »Stockholmsposten» syntes, att han började sluta sig till en ny riktning, och särskildt af den dikt, hvarmed han, blind beundrare af Thorild, uppträdde 1792 som täflande i Svenska akademien: *Medborgeligt skaldeförsök öfver ett odödeligt namn, författadt i obunden stil.* Han hade härtill bifogat en skrift, hvari han vädjade till akademiens opartiskhet. 1793 publicerade han denna dikt jämte noter, riktade mot folkens förtryckare, hvari franska revolutionens anda är märkbar. 1794 utgaf han i öfversättning *Salomon Gessners idiller* och en samling *Kärleks- och religionssånger*. 1795 gaf E. anledning till en stor polemik i »Stockholmsposten» och »Extraposten», hvarunder han blef utsatt för parodier och smädelser Samtidigt uppträdde Leopold med den bekanta visan »*Pehr Enebom, Pehr Enebom!*» som, skrifven till en bekant melodi, snart skrålades på alla torg och gator och i grund tillintetgjorde E:s litterära rykte, och då han till sist icke fick försvara sig i nämnda tidningar, utgaf han ett s. k. *Bihang till Extraposten.* — E. utgaf 1796 dramen *Fabriksflickan* och 1796—1806 *Skaldestycken i strödda ämnen.* Ett par af sångerna i den af E. 1793 utgifna upplagan af »Lidners nyare arbeten» äro af E. själf, hvilken onekligen hade verklig poetisk begåfning. Han försjönk i armod, självförakt och elände och skulle säkert dukat under, om ej samma hand som beredt hans missöde utsträckts till hans räddning. Till Leopolds heder må nämnas, att han med den varmaste och oegennyttigaste välvilja sedermera sörjde för E:s utkomst och till och med sökte skaffa förläggare till en del af hans skrifter, för att bereda deras upphofsman någon tillfredsställelse och glädje. — E. lär. dött omkring 1810.

Eneman, Mikael, orientalist, resebeskrifvare. Född i Enköping d. 1 febr. 1676. Föräldrar: rådmannen *Olof Eneman* och *Anna Vingia*. — Under sin vistelse vid Uppsala universitet ägnade sig E. under den lärde O. Rudbecks handledning åt studiet af den österländska litteraturen och promoverades

till filosofie magister 1703. Tre år därefter, sedan han antagit prästerlig ordination, anträdde han en resa till Tyskland och begaf sig, efter någon tids vistelse vid universitetet i Greifswald, till konung Carl i Sachsen samt utnämndes af honom till notarie i hofkonsistorium. Han följde sedermera konungen under det långa och farliga tåget ända till Pultava och var en af dem, som med honom lyckades rädda sig öfver Dniepern till Bender. Härifrån skickades han af Carl 1710 som legationspredikant till Konstantinopel, där han fick tillfälle att lämna prästerligt biträde åt en mängd lutherska trosförvanter, särdeles svenska fångar, hvilka ryssarna under deras härjningar i Finland och Östersjöländerna bortfört och sålt som slafvar till Turkiet. Den tid, ämbetsgöromålen lämnade honom öfrig, använde han att ytterligare fullkomna sig i österländska språk och anträdde för samma ändamål på konungens bekostnad i september 1711 en resa till Österlandet i sällskap med en Silfvercrantz. Resan ställdes först till Troja, därifrån till Smyrna, Alexandria samt uppför Nilen till Kairo. Han genomreste vidare Arabien, Palestina (juni—nov. 1712) och Syrien samt vände öfver Cypern (mars 1713) och Smyrna (24 mars—13 juni 1713) tillbaka till Konstantinopel, dit han anlände den 20 juni 1713. Under vistelsen i Egypten hade konungen, utan ansökan, utnämnt honom till professor i österländska språk vid Uppsala universitet, hvarför han återvände till Sverige, hvilket land han återsåg d. 5 augusti 1714. Knappt hade han d. 26 sept. 1714 intagit sin lärostol, förrän han bortrycktes af döden, d. 5 oktober. — E., hvilken troligen är den förste svensk, som besökt Arabien, skref långa resebeskrifningar och bref. 1740 trycktes två profark af hans *Resa öfver det heliga landet*, och efter hans i riksarkivet och Uppsala universitetsbibliotek befintliga manuskript utgaf K. U. Nylander 1889, till orientalistkongressen i Stockholm, E:s *Resa i Orienten* 1711—1712, med lefnadsteckning och bibliografi. Gift sex dagar före sin död med *Katarina Rudbeck*.

Eneqvist (-Biondini), Eugenia Matilda, sångerska. Född i Visby d. 28 mars 1833. Föräldrar: teologie lektorn, prosten *Johan Eneqvist* och *Katarina Kristina Kinberg*. — Ingen, knappast hennes närmaste anhöriga, hade fästat någon uppmärksamhet vid hennes ovanligt melodiska, böjliga och starka sångröst, då hon vid omkring sjutton års ålder en vacker dag tillkännagaf för föräldrarna sitt beslut att försöka bli sångerska. Försedd med en måttlig reskassa och faderns löfte om understöd under den första studietiden, begaf hon sig till Stockholm och efter därstädes under någon tid idkade förstudier vidare till Leipzig, där hon studerade i två år. Från Leipzig ställde hon kosan till Paris och erhöll vid konservatoriet därstädes undervisning i sång af Masset och i lyrisk deklamation af Levasseur. Hon debuterade därefter på Théâtre-Italien med lysande framgång i *Adalgisas* parti i »Norma» och uppträdde sedermera på denna scen under det antagna namnet signora *Biondini*. — E. uppehöll sig sedermera bl. a. i London och Paris samt besökte äfven flera gånger Sverige. I besittning af en ovanligt hög och böjlig sopran, var hon en utmärkt koloratursångerska. Död i London d. 10 april 1898. Ogift.

Eneström, Gustaf Hjalmar, matematiker, statistiker, bibliograf. Född i Nora d. 5 sept. 1852. — Föräldrar: brukspatronen *Jakob Eneström* och *Augusta Lundquist*. — Student i Uppsala 1870, blef E. 1871 filosofie kandidat, förordnades 1875 till e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket i Uppsala och öfverflyttades 1879 i samma egenskap till k. biblioteket i Stockholm. E. är en af de få forskare, vårt land har i fråga om matematikens historia, och har på detta område verkat, dels såsom utgifvare af »Bibliotheca mathematica» (från 1887), dels som författare af en mängd afhandlingar och uppsatser, flertalet införda i Uppsala universitets årsskrift och Vetenskapsakademiens handlingar. Han har härvid bl. a. tagit till orda för införande af matematikens historia bland universitetsstudierna. Sedan 1889 är han medlem af »Commission internationale du Répertoire bibliographique des sciences mathématiques», som har till uppgift att utarbeta en fullständig och systematisk bibliografi öfver 1800-talets matematiska litteratur. Som självständig bibliograf har E. uppträdt med *Sveriges kalendariska litteratur* (I—II, 1878—79, 1:sta häftet tills. med G. E. Klemming). — Som statistiker har E. bl. a. framträdt med *Statistiska undersökningar rörande studie- och examensförhållanden vid de svenska universiteten* 1888, *Om aritmetiska och statistiska metoder för proportionella val* 1896 i Öfvers. af Vetensk.-akad. handlingar, m. m. Han har ägnat ett tiotal uppsatser åt pensionskasseteorien och metoderna för utredning af änkekassors ställning. Hans utredning 1890, beträffande ålderdomsunderstöd åt lärare och lärarinnor vid småskolor lades till grund för arbetet i en kommitté, af hvilken E. var medlem och utmynnade i inrättandet af »Småskolelärares m. fl:s ålderdomsunderstödsanstalt». Hans förslag till en ålderdomsunderstödsanstalt för barnmorskekåren framlades med mindre modifikationer af regeringen för 1895 års riksdag, hvilken dock ej biföll densamma. — Bland hans självständigt utgifna arbeten märkas utom de redan angifna: *Lifförsäkringsbolagen i Sverige, deras försäkringssätt och försäkringsvilkor* 1892 (tills. med W. O. Schöldström) och *Matrikel öfver Sveriges barnmorskor* 1894, hvarjämte han författat omkring 500 artiklar i Nordisk Familjebok, berörande matematiken ur olika synpunkter. — Ogift.

Eneroth, Per Olof Emanuel, skriftställare, pomolog. Född på Hägersten i Brännkyrka socken nära Stockholm d. 15 april 1825. Föräldrar: grosshandl. och landtbrukaren *Olof Eneroth* och *Katarina Eva Cronland*. — E. blef student i Uppsala 1843 och bestämde sig för den filosofiska graden. Sedan

han ett par år skött sina studier i öfverensstämmelse med det vedertagna examensväsendet, bröt han på en gång med metoden och begynte ett självständigt arbets- och studielif, hvarunder han med förkärlek fäste sig vid Roms och Greklands store författare. Under denna tid vann han 1846 Svenska akademiens pris för ett episkt skaldestycke *Hake Sjökonung*. Efter aflagd fil. kandidatexamen 1849 fortsatte han ännu en tid sina studier, men nödgades för sin vacklande hälsa afbryta dem och 1852 företaga en resa till södra Frankrike, Spanien och Brasilien. Hemkommen följande året, beslöt han att inslå på en ny bana i helt och hållet praktisk riktning, och valde härtill trädgårdsodlingen. Han ingick därför såsom trädgårdselev och arbetade 1853—55 vid åtskilliga större trädgårdsanläggningar inom landet samt promoverades under tiden, 1854, till filosofie doktor. — 1855 företog han en resa till norra Tyskland för att öka sina insikter i växtodling och parkkonst samt började vid sin återkomst mottaga uppdrag i den senare konstgenren. — 1856 kallad till lärare vid svenska trädgårdsföreningens elevskola och till sekreterare i samma förenings styrelse, anträdde han med statsanslag följande året en studieresa till England och Skottland och utnämndes 1858 till föreståndare för föreningens trädgårds- och elevskola i Stockholm. Under de följande åren företog han nya resor, dels inom landet, dels till Tyskland, Holland, Belgien, Danmark och Norge, hufvudsakligen för hortikultur- och pomologiska studier, men äfven för att inhämta kännedom om dessa länders folkskoleväsende, i hvilka ämnen han utgifvit förtjänstfulla arbeten, såsom: *Trädgårdsodling och naturförskönings konst* 1857—63, *Trädgårdsbok för allmogen* 1857, *Om Sveriges fruktträdsodling etc.* 1862, *Om skoloträdgårdar och seminarieträdgårdar*, 1864, *Handbok i svensk pomologi* 2 del. 1864—66, *Om folkskolan i Sverige*, 4 häften 1863—69, *Om skolfester* 1868 m. fl. E. har dessutom utgifvit: *Litteratur och konst* 1860—76, *Holland, några drag till en kulturbild* 1860, *Israel Hwasser och Anders Retzius, en minnesskrift* 1860, redigerat *Svenska trädgårdsföreningens årsskrift* 1857—61, författat texten till planschverket *Herregårdar och slott uti Södermanland* 1864—69 samt skrifvit en mängd artiklar och uppsatser i olika tidningar och tidskrifter, hvaribland åtskilliga rörande kvinnans sociala och fosterländska verksamhet, hvarför E. med sin liberala anläggning var varmt intresserad. Han tog 1863 afsked från sina befattningar. — Led. af Landtbruksakademien och Vet. och Vitt.-samhället. Död i Uppsala d. 21 maj 1881. — Ogift.

Engelbrecht-Hwasser, Anna Maria Elisabeth

(Anna-Lisa), skådespelerska. Född i Solna, Stockholms län, d. 16 aug. 1861. Föräldrar: k. teaterns sekreterare och ombudsman hofkamreraren *Daniel Hwasser* och den berömda skådespelerskan *Ebba Charlotta Elisa Jacobsson* (se nedan). — Fröken Hwasser debuterade 1879 å Dramatiska teatern som Dora i Sardous komedi med detta namn, hade 1879—81 anställning vid k. teatern och 1880—86 vid Nya teatern i Stockholm. Hon ingick 1881 äktenskap med skådespelaren *William Edmund Isidor Engelbrecht* (f. d. 13 april 1855 i Stockholm). Fru Hw. uppträdde efter 1886 jämte sin make i olika orter, bl. a. i Stockholm och Helsingfors, hvarjämte hon gifvit lektioner i välläsning och dramatisk framställningskonst. Bland hennes roller märkas *Jungfrun af Orléans*, *Maria Stuart*, *Emilia Galotti*, *Margareta* i »Faust», *Ophelia* i »Hamlet», *Valborg* i »Axel och Valborg», *fru Inger* i »Fru Inger till Östråt», *Lona Hessel* i »Samhällets pelare», *Thusnelda* i »Fäktaren från Ravenna», *Arria* i »Arria och Messalina», *Svea* i »Hur man gör godt», *Florizel* i »Ett besök», *hertiginnan* i »Sällskap där man har tråkigt». Fru H., som är i besittning af en god diktion, har förlänat många af sina sceniska skapelser individuell karaktär, och det är att beklaga, att hon kommit att öfverge scenen.

Engelhart, Johan Henrik, läkare. Född i

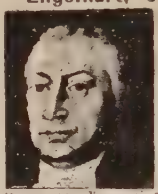

Göteborg d. 17 oktober 1759. Föräldrar: stadskirurgen *Carl Diedrik Engelhart* och *Anna Justina Kitz*. — Ett hedrande intyg om den grundliga bildning, af hvilken E. var i besittning redan då han vid sjutton års ålder inskrefs till student i Lund, är, att han två år därefter, 1778 promoverades till filosofie doktor och efter ytterligare tvenne år, således endast tjuguett år gammal, äfven erhöll den medicinska doktorsgraden. Kort därefter anträdde han en studieresa till England, Frankrike, Holland, Tyskland och Danmark, som varade i sex år och under hvilken han trädde i förbindelse med flera den tidens vetenskapsmän och grundlade det vetenskapliga anseende, han sedan ägde äfven i utlandet. Redan före utresan förordnad till docent i kemi i Lund, befordrades han under sin bortovaro till medicine adjunkt och anatomie prosektor. Efter sin hemkomst utnämndes han 1787 till lektor i medicin och anatomi vid Göteborgs gymnasium, men återbördades till universitetet i Lund redan följande året, då han där intog lärostolen i praktisk medicin. På denna plats verkade han med oförtrutet nit i tjugufem år och förvärfvade sig genom sin öfverlägsna förmåga och ovanliga kunskaper namn och anseende såsom en af universitetets mest utmärkta lärare. Omtanken för en talrik familj och kanske behofvet af en lugnare verkningskrets vid mera framskriden ålder stadgade hans beslut att utbyta sin akademiska befattning mot en anställning i kyrkans tjänst. Prästvigd 1815, sökte och erhöll han 1816 Fellingsbro pastorat i Västmanland, dit han flyttade i maj 1818. Redan 1793 hade E. erhållit titel af k. förste lifmedikus, 1816 utnämndes han till hedersledamot af Sundhetskollegium, blef prost 1819 och 1829 jubeldoktor. Han afled efter flera års sjuklighet d. 24 oktober 1832. — E. stod inom sin vetenskap på höjden af sin tids bildning, ja hade i vissa fall öfverskridit densamma. Han var den

egentlige befrämjaren af den s. k. prästmedicinen, en förening af de medicinska och teologiska studierna, som under en kort tid ansågs bli af stort gagn. — Gift 1787 med *Harriet Erskine*.

Engeström och **von Engeström**, vidt utgrenad släkt, härstammande från *Åke Jönsson*, som vid början af 1600-talet var klockare i Engelholm. Barnen af hans son, *Jonas Åkeson*, kronofogde i Oxie härad, antogo namnet *Engeström* och barnen till en af dennes söner, biskop *Johan E.* (se nedan) adlades 1751, hvarpå sönerna följande år introducerades med namnet *von Engeström*. En gren upphöjdes 1809 i friherrligt och 1813 i grefligt stånd (se nedan). Såväl de oadliga som adliga grenarna af släkten fortlefva. Den grefliga är bosatt i preussiska Polen och bär namnet *Benzelstierna von Engeström*.

1. **Engeström, Johan**, biskop, orientalist. Född i Lilla Slågarp i Skåne d. 21 nov. 1699. Föräldrar: kronofogden *Jonas Åkeson* och *Maria Sauer*. — År 1715 hade E. blifvit student i Lund, men med afseende på den osäkerhet, som vid den tiden rådde i Skåne, då man hvarje stund fruktade ett fientligt anfall från Danmark, uppehöll han sig en längre tid på landsbygden och återvände först till Lund 1720. Här fortsatte han med ifver sina studier i de orientaliska språken och promoverades till filosofie doktor 1723. Först sex år därefter erhöll han en fast plats vid universitetet, såsom adjunkt i filosofiska fakulteten och utnämndes till professor i österländska och grekiska språk 1732. Tio år senare eller 1742 utbytte han denna lärostol mot andra teologiska professuren, förenad med Uppåkra och Flackarp till prebende, och befordrades året därpå till förste teologie professor och domprost. — 1746 promoverades han af H. Benzelius till teol. doktor och utnämndes två år senare till hans efterträdare såsom prokansler och biskop i Lunds stift. Död d. 16 maj 1777. — E. utgaf en mängd filologiska disputationer, bland hvilka *Grammatica hebræa biblica* 1731—33 är den mest bekanta, men knappast höjde sig öfver sin samtids auktoritetsbundna uppfattning, liksom han i egenskap af prokansler lydigt följde minsta vink af kanslern Palmstierna, hvars politiska åsikter han delade. Som biskop bevistade han riksdagarna 1751, 1755—56 och 1760—62, utan att dock spela någon mera framstående politisk roll. — Gift 1735 med *Margareta Benzelstierna*, dotter af ärkebiskop Jacob Benzelius (se sid. 70).

2. **Engeström, Jakob von**, ämbetsman, politiker. Född i Lund d. 1 nov. 1735: den föreg. son. Efter afslutade universitetsstudier i sin födelsestad inskrefs E. 1755 vid kanslikollegii expedition, erhöll sin första ordinarie befordran i statens tjänst 1762 som k. sekreterare, och blef 1766 presidentsekreterare i kanslikollegium. Med fäderneärfd sympati för Hattpartiet slöt han sig till dess leder och hugnades af partivännerna med sekreterareplatsen i sekreta utskottet vid 1769—70 års riksdag. Utnämnd till kansliråd 1776, tjänstgjorde han 1783—84 och icke utan utmärkelse som t. f. landshöfding i Uppsala län, utan att dock vid efterföljande ledighet erhålla fullmakt å sysslan. — Måhända bör detta ses i samband med den omständigheten, att han politiskt var illa anskrifven hos Gustaf III. Ehuru E. med sin tillbakadragna naturell ingalunda framträdt som egentlig partiman, hade dock konungen sig väl bekant, att E. delade sin yngre broder, Johans, politiska åsikter, allrahelst den adliga oppositionen flera gånger visat honom sitt förtroende genom val till bankofullmäktig m. m. Vid 1789 års riksdag framträder han än mer i förgrunden efter häktningen af oppositionens ledare och talade bl. a. mot säkerhetsakten. Vid den korta riksdagen i Gefle 1792 var han medlem af hemliga utskottet. — Då han var känd att underhålla nära förbindelse med den gamle konspiratören Pechlin och ryktet dessutom vetat berätta, att han uppgjort förslag till en ny regeringsform, var hans häktning efter Gustaf III:s död ganska förklarlig. Genom Liljehorns bekännelse blef ock klart, att, äfven om han ej tagit aktiv del i mordplanen, han dock varit medveten om densamma och hofrätten dömde E. till lifstids fängelse samt förlust af adelskap. Hertigen-regenten mildrade dock straffet till tjänstens förlust och tre års fästning å Vaxholm. Han flyttades dock redan 1792 till Uppsala och fick frihet att besöka sin egendom Kipplingeberg. Död i Uppsala d. 14 nov. 1802. — E. hade ärft sin mödernesläkt, Benzeliernas, smak för vittra sysselsättningar och var en af de första, som efter Vitterhetsakademiens återupplifvande 1786 kallades till dess ledamot. Dess handlingar innehålla ock af honom åtskilliga historiska och antikvariska uppsatser, bl. a. ett tal om *Framfarna åldrars vittre landsmän*. E., som 1792 äfven invaldes i Vetenskapsakademien, har efterlämnat betydliga samlingar i numismatik, historia, genealogi m. m., hvilka sedemera införlifvats med k. biblioteket. — Gift 1776 med *Beata Sofia Benzelstierna*.

3. **Engeström, Gustaf von**, vetenskapsman. Född i Lund d. 1 aug. 1738; den föregående tes bror. — Inskrifven 1756 till auskultant i bergskollegium, handleddes han i sina fortsatta studier i bergsvetenskapen af mineralogerna Brandt, Scheffer och Cronstedt och antogs 1758 till elev hos direktören Swab vid Edelfors guldverk. Sex år därefter utnämnd till proberare på bergskollegii stat, företog han en vetenskaplig resa till England, Holland och Preussen och befordrades efter sin hemkomst 1768 till mynt-gardien. — 1774 utnämndes han till assessor i bergskollegium och 1781 till bergsråd. Senare delen af sin lefnad tillbragte han, sedan han 1794 tagit afsked ur statens tjänst, på sitt fideikommiss Vrå i Uppland och afled i Uppsala den 12 aug. 1813. — »Han var varm för sin vetenskap och nitisk att befrämja den både såsom ämbetsman och upplyst författare.» — Led. af Vet.-akad. E. utgaf 1781—84 första delen af ett större arbete, *Laboratorium chemicum: Om guld och silfverfi-*

nering. Han var en lärd man, hvilken af kärlek till fosterlandet afslog ett hedrande anbud att träda i rysk tjänst. — Gift 1769 med *Abela Charlotta Lagerbring,* dotter af kanslirådet Sven Lagerbring (se nedan).

4. **Engeström, Johan von,** politiker. Född i Lund d. 13 okt. 1743; de två föreg. broder. — På ämbetsmannabanan, hvilken E. beträdde 1760 som auskultant i Svea hofrätt, vann han sin första befordran såsom kanslist i krigsexpeditionen 1762 och sin sista såsom protokollssekreterare i samma expedition 1773. — Det var å ett helt annat fält, nämligen politikens, på hvilket E. skulle skära sina egentliga lagrar. Med det lifligaste politiska intresse förenade E. en lågande frihetskärlek, och då därtill kommo grundliga kunskaper, fyndighet och själsnärvaro, var det en synnerligen god akvisition, Hattarne vid 1769—70 års riksdag erhöllo i E., åt hvilken också omedelbart bereddes plats i tulldeputationen. Vid den följande, 1771—72 års riksdag bevakade han med nit och fyndighet sina partivänners intressen i protokollsdeputationen. Men om han ock med leda iakttog Mössornas maktmissbruk vid frihetstidens slut, var han dock en alltför entusiastisk och karaktärsfast vän af den lagbundna frihetens principer för att i likhet med flertalet af sina partivänner söka räddningen i en godtycklig konungamakt, och redan vid 1778—79 års riksdag var E. en af de få, som sökte med kraft värna ständernas rättigheter. Samtidigt inskref han på ett fördelaktigt sätt sitt namn å häfdens blad genom sitt memorial om en humanare tjänstehjonsstadga. Under den tid, som förflöt mellan 1778 och 1786 års riksdagar, hade missnöjet med Gustaf III:s regering nått betänkliga dimensioner, i all synnerhet hos adeln. I nit och påpasslighet i bevakandet af oppositionens intressen torde väl E. näppeligen funnit sin öfverman vid 1786 års riksdag, om han också enligt egen bekännelse ej erhöll tillträde till »de allra finaste öfverläggningarna». Själf hade han plats i statsutskottet, hvars mot konungens önskningar stridande och af ständerna antagna förslag att endast åtaga sig bevillning på fyra år till icke ringa del torde vara hans verk. — Under den än mera skärpta situationen mellan Gustaf III och adeln vid 1789 års riksdag framstår ock E., som själf invalts i hemliga utskottet, i första ledet i striden att genom en instruktion begränsa dess makt. Han var ock en af dem, om hvilkas personer Gustaf III ansåg nödigt försäkra sig i och för förenings- och säkerhetsaktens antagande och hölls fängslad till riksdagens slut. Af konungen betraktades han som »personlig fiende», och hans kända tänkesätt föranledde ock hans häktning efter Gustaf III:s mord. Då emellertid ingen annan bevisning kunde förebringas mot E. än att sannolikt ha varit medveten om sammansvärjningen, utan att ha yppat densamma, slöt det hela med ett års suspension från tjänsten. — Under tiden 1792—1800 ägnade E. sitt hufvudsakliga intresse åt det fullmäktigskap i riksgäldskontoret, hvarmed han hedrats af riksdagen i Gefle 1792, oaktadt han ej själf bevistade densamma, och fullgjorde detta sitt uppdrag med nit, insikter och samvetsgrannhet. Vid 1800 års riksdag återfinnes han i likhet med andra af 1789 års »patrioter», Carl de Geer, A. L. Hamilton m. fl., bland de »moderate», hvilka sökte medla mellan regeringen och den unga oroliga »vänstern». Den återstående delen af sin lefnad tillbragte E. på sin egendom Lina i Södermanland, där han afled d. 30 dec. 1807. Hans 1877 af E. W. Montan utgifna *Historiska anteckningar och bref* äga ett betydande historiskt värde. — Gift 1774 med *Sara Katarina Herweghr,* dotter af biskop D. Herweghr (se nedan).

5. **Engeström, Lars von,** utrikes statsminister.

Född i Stockholm d. 24 december 1751, de tre föreg. broder. — Efter aflagd juridisk examen vid Lunds universitet, ingick E., nitton år gammal, i konungens kansli, där han under tolf års tjänstgöring förvärfvade den öfning, som kräfdes för viktigare diplomatiska värf. År 1782 afsändes han som chargé d'affaires till Wien, där han kvarstannade till 1787, då han afgick till Warschau, för att inhämta kännedom om förhållandena därstädes och söka verka för Polens anslutning till Sverige mot Ryssland under det tillämnade kriget. 1788 blef han ministerresident och 1790 envoyé vid hofvet i Warschau. E. var i hög grad verksam för Sverige under kriget mot Ryssland och hade stor del i förbundet mellan Preussen och Polen 1790, som lät Sverige hoppas på mäktiga bundsförvanter mot Ryssland. Han erhöll infödingsrätt som polsk adelsman och deltog i Polens politiska lif. — Återkommen till Sverige samma år, Gustaf III dog, insattes han af förmyndarestyrelsen till hofkansler och ledamot af rikets allmänna ärendens beredning samt ansågs för en man af mycken betydenhet, i synnerhet i allt, som rörde den yttre politiken. Emellertid kunde han ej bibehålla sig i Reuterholms ynnest, hvarför han aflägsnades ur förmyndarestyrelsen och afsändes på hösten 1793 såsom svenskt sändebud till London. Här kvarstannade han i tvenne år, hvarefter han utsågs till svensk minister i Wien, hvilken befattning han likväl icke kom att tillträda. Österrikiska hofvet hade nämligen undanbedt sig honom, under föregifvande, att ett långt uppehåll, som han under resan gjort i Paris, gjort honom misstänkt. E. vistades sedermera utan diplomatisk anställning i Tyskland 1796—98 och tjänstgjorde 1798—1803 som envoyé vid preussiska hofvet, men användes efter sistnämnda år icke vidare i tjänst af Gustaf IV Adolfs styrelse. Med skäl missnöjd öfver den då i Sverige rådande politiska ställningen, drog han sig undan till sina gods i preussiska Polen, af hvilka han kommit i besittning genom sitt 1790 i Warschau ingångna giftermål med *Rosalia Drya-Schlapowska.* Han utnämndes 1809 till preussisk-polsk starost, men återkallades efter tronförändringen samma år af Carl XIII, för att öfvertaga kanslipresidentsportföljen efter Ehrenheim. Efter den nya regeringsformens antagande antogs han till stats-

minister för utrikesärendena. Då hans meningar i politiskt afseende voro mera konservativa än »1809 års mäns», kom han på denna post mer än en gång i konflikt med sina kamrater i konseljen, men då han i hög grad hade den gamle konungens öra, lyckades han ofta göra sin vilja gällande. Ehuru från början motståndare till Carl Johans val till svensk tronföljare, fogade han sig lydigt efter dennes vilja och blef på sin post ett villigt redskap åt hans planer. Den reaktionära riktning, Carl Johans politik snart började antaga under den heliga alliansens dagar, torde däremot i icke oväsentlig grad vara att tillskrifva E:s inflytande. Han blef ock med anledning häraf en skottafla för oppositionens missnöje, och då han ej längre tilltrodde sig krafter att trotsa den hotande stormen, afgick han 1824 från sitt ämbete och begaf sig till hustruns arfvegods i Polen, Jankowicz, där han afled d. 19 aug. 1826. — Å begåfningens vägnar var E. sina här upptagna bröder underlägsen och har för sin karriär hufvudsakligen att tacka sin arbetsskicklighet och plikttrohet. Egentliga vyer synes han ha saknat, men berömmes för personligen älskvärda egenskaper, hvarjämte äfven på hans lott synes ha fallit någon del af det moraliska mod och självständighet, som utgjorde det mest framträdande draget i hans broder Johans karaktär. Vid sitt afsked undfick han i pension den i vårt land i synnerhet den tiden ovanligt stora summan af tiotusen riksdaler banko, hvaraf tredjedelen skulle tillfalla hans fru efter hans död. På den upphöjda plats, han beklädde, hade han erhållit alla de utmärkelser och värdigheter, hvilka i Sverige kunna vinnas, såsom serafimerorden, kansleriatet öfver Lunds universitet 1809—10 grefvediplomet 1813 m. m. Som kansler för Lunds universitet ådagalade han ett varmt nit för vetenskaperna och deras idkare samt följde med aldrig svalnadt intresse de studerandes framsteg i vetenskaper och sedlig bildning. I kärlek till konster och vetenskaper en värdig ättling af Benzelierna, förökade han ansenligt det stora bibliotek, han såsom fideikommis erhållit af sin morbroder, statssekreteraren M. Benzelstierna, och anslog lön åt en egen bibliotekarie, som skulle hålla det tillgängligt för allmänheten. Biblioteket blef 1864 införlifvadt med K. biblioteket. — Hans *Minnen och anteckningar*, som 1876 utgåfvos af Elof Tegnér, utmärka sig förnämligast genom där inväfda anekdoter, som belysa tidens personal- och kulturhistoria, hvaremot den politiskt intresserade har relativt föga att hämta ur arbetet.

6. **Engeström, Jonas Albin,** universitetslärare, matematiker. Född i Mjellby socken i Bleking den 29 mars 1787; den föreg. kusins son. Föräldrar: kyrkoherden därstädes *Carl Engeström* (af den oadlade grenen af släkten) och *Sofia Maria Albina*. — Vid Lunds universitet, där E., femton år gammal, inskrefs bland de studerande, åtnjöt han af professor Tegman undervisning i matematik och af Retzius i kemi, de vetenskaper åt hvilka han sedan med förkärlek ägnade sina studier. Promoverad till filosofie doktor 1808, anställdes han till en början som e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket och förordnades i mars 1810 till docent i matematik och astronomi samt till amanuens vid astronomiska observatoriet. De två därpå följande åren tillbragte E. vid Köpenhamns universitet, i det han studerade kemi och fysik under Örsted. E. utnämndes 1811 till kemie-adjunkt och laborator samt året därpå till professor i kemi och fysik. Matematiken blef dock alltjämt hans älsklingsstudium och han ägde, enligt samtidas vittnesbörd, ovanliga anlag för vetenskaplig verksamhet på detta område. Prästvigd 1824, utnämndes han samma år till kyrkoherde i Hardeberga och Sandby prebendepastorat; blef teologie doktor 1830. Död d. 17 juli 1846. — Hans skrifter utgöras af akademiska disputationer, programmer och afhandlingar i Fysiografiska sällskapets årsberättelser. — Gift 1823 med *Margareta Sofia Faxe*, dotter af biskop V. Faxe i Lund.

Engström, Albert Laurentius Johannes, karrikatyrtecknare, publicist Född i Lönneberga församling af Kalmar län den 12 maj 1869. Föräldrar: stationsinspektoren *Lars Engström* och *Gony Lindner*. — E. aflade mogenhetsexamen i Norrköping 1888 och blef student i Uppsala 1889. 1892 blef han elev vid Valands konstskola i Göteborg, med Carl Larsson till lärare, var 1894—96 medarbetare i Söndags-Nisse, och utgifver från och med 1897 sin egen skämttidning, *Strix*. I bokform har E. utgifvit: *Vänner och bekanta, uppsnappade i förbifarten* 1896, *En Gyldenne Book*, etc. 1897, *Drufklasar och fikonkvistar* 1898, *Medmänniskor* 1899, *Bland kolingar, bönder och herremän. Blad ur Sveriges historia* 1900, *Bladnegrer och annat folk* 1901, *Tokar, kloka och som folk är mäst* 1901., m. m. — E. är helt säkert den mest framstående karrikatyrtecknare, som Sverige någonsin haft, och en af samtidens utmärktaste förmågor på sitt område. Hans uppfinningsrikedom tyckes outtömlig, och han behärskar själfva tekniken på ett suveränt sätt, karrikerande med samma lätthet någon känd, lefvande person som typer i allmänhet. Han har med särskildt stor förkärlek valt föremålen för sitt ritstift ur »busvärlden», från hvilken han kreerat en speciell typ, som han kallat »kolingen», kär i brännvinsflaskan och full af galghumoristiska infall. E. behärskar själf fullt ut det s. k. busspråket, och genom Strix, som han till största delen ritar och skrifver själf, ha många uttryck därifrån, bl. a. ordet kofvan (pengar), fått burskap i vår tids hvardagsspråk. Åtskilliga af hans teckningar ha reproducerats äfven i utländska skämttidningar. — Gift 1894 med *Sigrid Malin Fredrika Sparre*.

Engström, Jon, läkare, publicist. Född i Fliseryds socken af Kalmar län d. 7 april 1794. Föräldrar: landtbrukaren *Carl Engström* och *Margareta Lindeström.* — Student i Uppsala 1813, medicine kandidat i Lund 1817, medicine licentiat och kirurgie magister därstädes 1818. — Efter slutade akademiska studier inträdde E. i statens tjänst, som bataljonsläkare vid Värmlands regemente, men lämnade 1825 denna plats och sin verksamhet som praktiserande läkare. Han ägnade sig då åt det praktiska affärslifvet samtidigt med det han utvecklade en icke obetydlig verksamhet som vitter och politisk skriftställare. — 1821 uppträdde han först med ett häfte poem *Nordiska dikter af Eivin,* hvilka följdes af *Eolsharpan,* 2 häft. 1830, innehållande, jämte smärre dikter, ett historiskt skådespel, Erik Segersäll, samt sorgespelet Hjalmar och Ingeborg. — 1832—33 utgaf han *Dramatiska dikter,* två häften, och 1833—34 *Förbundsbröderna, romantisk berättelse om Vermland.* Sistnämnda år företog han en färd genom nordliga Sverige, som han skildrat i *Resa genom Norrland och Lappland år 1834,* samt *Resa genom södra Lappland, Jämtland, Trondhem och Dalarne år 1834* 1835—36. E. utgaf vidare *Björn Ulftand och konsorter. Romantiserade berättelser om högdjuren i Kråkvinkel* 1840, en bok riktad mot E:s högadliga grannar och k. befallningshafvande i Kalmar län, af hvilken skrift förf. vid äldre år förstörde så många exemplar, han kunde komma öfver. År 1841 uppsatte han i Kalmar tidningen *Barometern,* som han sedan oafbrutet redigerade till och med 1851, då han öfverlät den åt en annan, ehuru hans inflytande på tidningen äfven sedermera fortfor. Hans affärsverksamhet, ehuru egentligen af enskild natur, sköttes likväl af E. på ett sätt, som gjorde honom beryktad öfver hela södra Sverige. Den bestod nämligen i en omfattande sågverksrörelse, som bedrefs så, att E., obekymrad om jordägarnas tillåtelse eller protester, anlade sina sågkvarnar, hvarhelst det för hans skogsafverkning bäst passade. Detta ådrog honom en mängd rättegångar, som han vidlyftigt relaterade och kommenterade i sin tidning, och beredde honom det åtminstone i hela Småland välbekanta binamnet »Trädoktorn». — Död ogift på sin egendom Knapegården i Ryssby socken af Kalmar län den 27 januari 1870.

Engzell, Gustaf, präst, vitterhetsidkare. Född d. 25 jan. 1757 i Vika socken i Dalarna. Med fadern, korporalen vid Dalregementet *Gustaf Falkenvinge,* fick den unge E. resa omkring och tillverka skor, tills han vid fjorton års ålder blef känd af hospitalsysslomannen Ekman i Västerås. Denne, underrättad om den fattige gossens ovanliga läslust, beredde honom tillfälle att studera vid stadens skola och försåg honom med det nödtorftigaste, till dess han såsom privatlärare i andras hus själf kunde hjälpa sig fram på den »lärda banan». — Student i Uppsala 1782, ordinerades han 1787 till präst och blef 1788 komministersadjunkt i Falun. Här utvecklade han ett så stort nit vid upprättandet af Dalfrikåren, att Gustaf III 1788 utnämnde honom till regementspastor vid samma frikår och till e. o. hofpredikant. Redan förut hade han väckt en viss uppmärksamhet genom åtskilliga skaldeförsök: *Hertig Maximilian Julius Leopolds död* 1785, *Dalkarlarne* 1786, *Strödda skaldestycken* 1786, hvilka sedan efterföljdes af *Fyra tal i anledning af kriget mellan Sverige och Ryssland* 1788—91, *Skaldebref till odödlighetssökare* 1793 m. m. — Liksom mången annan hade E. fattats af Thorilds väldiga idéer, men var i saknad af äkta poetisk begåfning. — Efter finska krigets slut utnämndes E. 1790 af Gustaf III till kyrkoherde i Östra Torp och Lilla Isie i Skåne, där han dog d. 2 maj 1797. — Gift 1790 med *Gertrud Elisabet Källström.*

Enhörning, Carl, medaljgravör. Född 1745 i Bälinge i Södermanlands län. Föräldrar: sedermera kyrkoherden i Tuna i Södermanland *Carl Enhörning* och hans första fru *Margareta Ahlberg.* — E. var troligen först lärjunge hos Ljungberger och uppehöll sig åren 1780—86 i Köpenhamn, hvarest vid denna tid fanns en utmärkt gravörskola. Från 1788 uppträdde han med arbeten i Stockholm, där han sedan förblef bofast. Han kallades till ledamot af Målare och Bildhuggare-akademien och erhöll flera andra utmärkelser. Död i Stockholm d. 11 jan. 1821. — E:s arbeten framställa dels en mängd offentliga tilldragelser, dels bilder af många enskilda personer. Bildsidorna äro i allmänhet väl och mjukt modellerade, men hans allmänna figurer äro icke vidare lyckade. — Gift med *Anna Carolina Blomcreutz.*

Ennes, Bartold Anders, militär, författare. Född d. 23 okt. 1764 å sergeantsbostället Ekenäs i Anderstorps socken i Småland. Föräldrar: majoren *Bengt Johan Ennes* och *Ulrika Eleonora Chorman.* — Såsom officer vid Jönköpings regemente bevistade E. finska kriget 1788—90, kampanjerna i Pommern 1806—07 samt fälttåget mot Norge 1808. Efter detsammas slut tog han afsked med titel af major och nedsatte sig på sin egendom Näsbyholm i Jönköpings län, där han egnade sig åt vetenskapliga forskningar och studier. Hans tryckta arbeten: *Om Finnheden* 1809, *Biografiska minnen af konung Carl XII:s krigare* 2 band 1818—19 och *Regementshistoria,* i den af Greiff utgifna skriften Hermathene, vittna om en noggrann och flitig forskare. I sitt gästfria hus, djupt in i Smålands furuskogar, fann han sig ofta omgifven af vetenskapsmän och yngre vetenskapsidkare, och det inflytande, han utöfvade på de senare, har icke varit utan betydelse på vår litteratur. Död på Sörsjö i Vernamo d. 20 mars 1841. — Gift 1796 med *Ulrika Gustaviana von Rohr.*

Envallsson, Carl Magnus, dramatisk författare. Född i Vaxholm d. 24 okt. 1756. Föräldrar: kyrkoherden därstädes *Johan Enevall* och *Margareta Insulin.* — Efter slutade studier i Upp-

sala anställdes E. i krigskollegium, där han efter någon tids tjänstgöring befordrades till registrator. Sin mesta tid ägnade han likväl åt teatern, hvars repertoar han riktat med omkring åttio dramatiska arbeten, till större delen öfversättningar och bearbetningar från främmande författare. Det mest bekanta af dem är utan tvifvel den »lyriska komedien» *Kronofogdarne eller Slåtterölet*, 1787, som genom sin komiska kraft och lyckade skildring af svenska folklifvet blifvit ett verkligt nationellt lustspel. Då det gafs för hundrade gången på k. teatern hade E. »jubelrecett — en teatralisk högtid, dittills i Sverige alldeles ohörd». — Hans starkaste sidor som dramatisk författare är utan fråga en ledig dialog och ett fyndigt val af melodier. Något djup i anläggningen eller originalitet i utförandet äger han däremot icke. Genom sina många öfversättningar af främmande mästares arbeten har han beredt den svenska allmänheten njutningen af en d'Aleyracs, Cimarosas, Glucks, Grétrys, Philidors, Piccinnis m.. fl. kompositioner och därigenom, liksom genom sitt *Svenskt musikaliskt lexikon* 1802, utöfvat ett ej obetydligt inflytande på nationens musikaliska bildning. Hans sista offentliga befattning var som notarius publicus, hvartill han utnämndes 1802. De sista åren han lefde var han blind och dog i det yttersta armod i Stockholm d. 14 juli 1806. — Led. af Musik. Akad.

Eosander, Johan Fredrik, militär, arkitekt. Född i Livland (födelseåret obekant). Föräldrar: generalkvartermästarelöjtnanten *Nils Eosander* och *Gertrud Warneken*. E. blef 1692 konduktör vid fortifikationen och ingick 1698 i brandenburgsk tjänst samt utbildade sig till arkitekt i Italien och Frankrike. 1699 blef han kapten och hofarkitekt och kom i stor ynnest hos Fredrik I samt utnämndes 1702 till förste byggnadsdirektör öfver alla militära och civila byggnader i Preussen. 1704 sändes E. till Carl XII i Warschau med fredsförslag och till rådet i Stockholm, blef 1705 öfverste och generalkvartermästare och erhöll 1707 ledningen öfver slottsbyggnaden i Berlin samt blef 1712 brigadier och direktör öfver fortifikationen. E. började 1704 uppförandet af slottet Schönhausen, uppförde lustslottet Favorite 1706—09, orangeriet i Oranienburg samt lustslottet Monbijou, o. s. v. Efterträdaren å tronen, Fredrik Wilhelm, ville göra indragningar i E:s lön, hvarför denne åter gick i svensk tjänst. Han nämndes 1712 af Carl XII till abgesandt vid preussiska hofvet och blef 1713 generalkvartermästare vid svenska armén i fält. 1714 kom han till härен i Pommern och blef 1715 generalmajor. Tillfångatagen vid Stralsunds intagande 1715, lösgafs han mot sin förbindelse att genast begifva sig till Frankfurt am Main, där han lefde till 1722, då han antogs i tjänst hos polska konungen Fredrik August, som utnämnde honom till generallöjtnant och i hvars tjänst han dog i Dresden 1729. — E. är författare till *Kriegsschule oder der teutsche Soldat*, hvaraf första delen utkom efter hans död 1744. — Han beskrifves såsom skicklig i sitt fack, men fåfäng, högmodig och slösaktig. Af Carl XII erhöll han del i sin faders kusins, assessor *Samuel Göthes* adelskap, samt upphöjdes 1713 till friherre, ehuru han aldrig tog inträde på riddarhuset. På sitt bord och ett yppigt lefnadssätt lär han ha förslösat sin hustrus — född von Merian, tillhörande den berömda konstnärssläkten i Frankfurt — ansenliga förmögenhet, så att han slutligen måste sälja sitt dyrbara bibliotek och utmärkta konstsaker, hvilka af några judar inköptes för en spottpenning. — Utom den nämnde von Göthe hade E. äfven en annan faders kusin, den som svensk ambassadör vid fredsverket i Rijswijk bekante (Nils Eosander, adlad, friherre och slutligen) grefve Lillieroot.

Erdmann, Axel Joakim, geolog. Född i Stockholm d. 12 aug. 1814. Föräldrar: grosshandlaren *Johan Fredrik Ehregott Erdmann* och *Anna Fredrika Flygarsson*. — Efter att vid Uppsala universitet, där E. 1829 inskrefs till student, ha aflagt hofrätts- och bergsexamen, genomgick han Falu bergsskola 1837—38. Under de följande åren företog han vidsträckta geologiska resor i Sverige och Norge och deltog 1841—48 i de geologiska undersökningar inom fäderneslandet, hvilka brukssocieteten anordnat under ledning af bergshauptman af Forselles. Men redan innan dessa undersökningar voro afslutade, drog sig E. tillbaka och fortsatte sina forskningar, dels på egen bekostnad, dels på uppdrag af enskilda kommuner, ända till 1858, då han tillträdde chefsbefattningen för de geologiska undersökningar, till hvilka rikets ständer nyss förut beviljat ett frikostigt anslag. Han hade dessförinnan 1850 blifvit lärare i mineralogi, geologi, markscheideri och grufbrytning vid Falu bergsskola och 1852 äfven lärare i kemi vid Artilleriläroverket å Marieberg. 1846 blef han ledamot af Vet. Akad. och var 1868 dess preses. I många år var han inspektor öfver de geologisk-mineralogiska och kemiska institutionerna vid Vetenskapsakademien och hade 1851—60 inseende öfver de meteorologiska iakttagelser och vattenhöjdsobservationer, som dagligen anställdes vid fyrbåksstationerna. 1854 erhöll han professors namn, heder och värdighet. På »Sveriges geologiska undersökning» nedlade E. sina bästa krafter och för detsamma, kan man säga, offrade han sitt lif. »Tidigt hvarje vår lämnade han hufvudstaden, för att leda och deltaga i de omsorgsfulla undersökningarna. På väderlekens omväxlingar reflekterade han ej, icke heller på bekvämlighet, föda eller husrum, i de trakter, han besökte. Han underkastade sig hvarje ansträngning och försakade ofta det nödvändigaste för att fullgöra sitt kall. Och när arbetena på fälten, i skog och berg voro fullbordade för året, så återvände han med sina rika skördar till hufvudstaden, icke för att njuta en väl behöflig hvila, utan för att arbeta med samma ifver vid skrifbordet, omgifven af anteckningar och de förvärfvade geologiska samlingarna.» Säkerligen skulle en person med starkare hälsa, än den, som

kommit på E:s lott, blifvit öfveransträngd af ett så träget och mödosamt lif. Men hans okufliga verksamhetsifver uppehöll i det yttersta hans för dylika strapatser ingalunda danade kroppshydda. Slutligen tog dock naturen ut sin rätt. Ett kroniskt lidande tilltog med oväntad skyndsamhet och lade honom i grafven den 1 dec. 1869. — På vetenskapernas vida fält, där Sverige har att uppvisa så många lysande namn, intager E. ett betydelsefullt rum. Utmärkt som geolog i allmänhet, öfverträffade han alla, både föregångare och samtida, i specialkännedom om den svenska jordens geologiska byggnad, och hvad han därom i efterlämnade skrifter skänkt sina landsmän, länder hans namn till evärdelig ära och fäderneslandet till oberäkneligt gagn. Redan tidigt riktade han vår vetenskapliga litteratur med en mängd förträffliga afhandlingar i mineralogi och mineral-kemi, men öfvergick efterhand till mera omfattande arbeten af mineralogiskt och geologiskt innehåll. Bland dem må här nämnas: *Lärobok i mineralogien* 1853, *Vägledning till bergarternas kännedom med särskild hänsyn till Sveriges geologiska förhållanden* 1855, *Bidrag till kännedom om Sveriges qvartära bildningar med atlas* 1868 samt först och sist det stora *Geologiska kartverket,* hvilket, om än han icke själf lade omedelbar hand vid dess utförande, likväl utarbetades under hans tillsyn och ledning. — Gift 1839 med *Sofia Charlotta Nyström.* — Af hans söner har *Edvard,* född i Stockholm d. 31 okt. 1840 och geolog vid Sveriges geologiska undersökning sedan 1870, utarbetat en del geologiska kartblad samt förutom åtskilliga uppsatser i »Geologiska föreningens förhandlingar» och i tidskrifter författat bl. a.: *Om bergolja, dess förekomst, tillgodogörande och användning* 1869, *De allmännaste af Sveriges berg- och jordarter* 1872, *Om stenkol och stenkolsborrningar i Skåne* 1873, *Populär geologi* 1874, m. m. — En annan son, *Axel,* född i Stockholm d. 6 febr. 1843, är från 1892 e. o. professor i nyeuropeisk lingvistik vid Uppsala universitet och har inlagt stora förtjänster om införandet af sanskritstudiet därstädes.

Ericson och Ericsson, gammal bergsmanssläkt från Värmland, där äldste kände stamfadern *Magnus Svensson,* f. 1680 † 1739, var grufbrytare vid Nordmarksgrufvorna. Dennes sonsons sonson var

1. **Ericson, Nils,** kanal- och järnvägsbyggare.

Född vid Långbanshyttan i Värmland d. 31 januari 1802. Föräldrar: bergsmannen *Olof Ericsson* och *Brita Sofia Yngström.* — När fadern i följd af missgynnande konjunkturer nödgats sälja sin egendom i Långbanshyttan, antogs han till förestånddare för bergsprängningsarbetena vid Forsviks station af Göta kanal, och följdes af sina söner Nils och John, hvilka 1816, den förre då fjorton och den senare tretton år, anställdes som elever vid samma kanalbyggnad. Här arbetade Nils som simpel arbetare, mot en anspråkslös dagspenning, till 1820, då han befordrades till nivellör, den lägsta graden inom ingenjörskåren. Under tiden hade han med sitt öfverlägsna hufvud tillägnat sig en betydlig fond af kunskaper, särskildt på det praktiska området, och blef snart bemärkt af kanalverkets upphofsman och ledare, grefve von Platen. — 1823 utnämnd till underlöjtnant vid ingenjörkåren, förordnades han följande året till arbetschef vid kanalarbetena å Gäfvestads station, hvilket chefskap fyra år därefter utsträcktes till hela linjen mellan Asplången och Östersjön. — 1828 befordrad till löjtnant i armén, erhöll han 1830 transport som kapten vid flottans mekaniska kår och förordnades samma år till öfvermekanikus vid gamla Trollhätte kanalverk och till chef för västra väg- och vattenbyggnadsdistriktet. Åren 1831—39 fullbordades under hans ledning kanalen vid Ström och Stallbacka, Seffle kanal vid Byälfven samt kanalerna vid Karlstad och Albrektssund. — 1832 företog E. på egen bekostnad en resa till England till utvidgande af sina kunskaper i väg- och vattenbyggnadskonsten. Återkommen till fäderneslandet, befordrades han till major vid flottans mekaniska kår och utarbetade, under det de nyss omnämnda kanalarbetena pågingo, sin storartade plan till ombyggnad af gamla Trollhätte kanal och utförandet af en ny slussled förbi de stora Trollhättefallen. Detta gigantiska företag, börjadt 1838, fulländades på sex år, och den nya farleden öppnades till allmänt begagnande d. 4 juli 1844. 1842 hade E. fått fullmakt som öfverstlöjtnant. Hans nästa storartade byggnadsverk voro ombyggnaden af slussen i Stockholm mellan Mälaren och Saltsjön, hvilket arbete fullbordades 1850, upprättandet af planen för Skeppsbrokajen i Stockholm jämte regleringen af Carl XIV Johans torg. — 1850 befordrad till öfverste, upphöjdes E., när Carl Johansstatyn 1854 aftäcktes på den af E. ordnade slussplanen, i adligt stånd med namnet *Ericson.* Under tiden 1849—1855, utförde E. ett storverk utom Sveriges gränser: den nästan som ett underverk berömda Saima kanal, hvilken förenar den etthundraåttio fot öfver hafvet liggande sjön Saimen med Finska viken. — I det tillfredsställande medvetandet af att hafva utfört vidlyftigare arbeten än någon svensk ingenjör före honom och genom klok hushållning samt goda arfvoden försatt i en oberoende ekonomisk ställning, ämnade E. draga sig tillbaka och ägna sina återstående dagar åt vården af egna angelägenheter, då ständernas beslut att bygga Sveriges första stambanor af bröt hans korta hvila och åter kallade honom till ny verksamhet. På våren 1855 började arbetet på statens järnvägar, och i november 1862 invigdes den nära fyrtiotre mil långa bansträcka, som förenar landets hufvudstad med Göteborg, af hvilken de första bandelarna Göteborg—Jonsered och Malmö—Lund öppnades redan d. 1 dec. 1856. Af södra stambanan var Malmö—Elmhult färdig 1862, då E., som vid Carl XV:s kröning 1860 hugnats med friherrlig värdighet, lämnade chefskapet för statens järnvägsbyggnader med en af rikets ständer anslagen årlig lifstidspension. Annu en gång innan han lade sitt hufvud till ro, skulle Sverige skåda ett verk af hans skick-

liga hand. Det var Dalslands kanal, hvars byggnad hans son hade öfvertagit på entreprenad, och som Nils E. fullbordade såsom »förste ingenjör» hos sonen. Han dog d. 8 sept. 1870. — Få äro de, som i våra dagar kunna ställas i bredd med denne man, hvilken, genomträngd af sitt snilles kraft, såg allting i stort och gagnade sitt land i den vidsträcktaste skala. Bevandrad i sitt yrkes alla detaljer, ovanlig som organisatör, rådig och energisk, förstod han klokt begagna hvarje gynnande omständighet, hvarigenom det ovanliga gemenligen inträffade, att hans arbeten blefvo färdiga förr än man vågat antaga och kostade mindre än man beräknat. — Gift 1833 med grefvinnan *Vendela Vilhelmina von Schwerin*. — E:s staty, modellerad af John Börjeson, restes 1893 i Stockholm, i närheten af centralstationen.

2. **Ericsson, John,** ingenjör, uppfinnare. Född vid Långbanshyttan d. 31 juli 1803; den föregående bror. — Vid tretton års ålder antagen till ingenjörselev vid byggnadsarbetena å Göta kanal, ådrog han sig inom kort grefve von Platens uppmärksamhet för sina ritningar och utkast och fick efter kort tids öfning det maktpåliggande bestyret att utstaka gräfningsarbetet för en arbetsstyrka af sexhundra man. Han var då ännu så liten, att en pall måste föras med, på hvilken han klef upp för att kunna se genom afvägningsinstrumentet. Tillsammans med sin äldre broder studerade han på lediga stunder matematik och mekanik och aftecknade, hvar han kunde, de maskiner, som begagnades för det storartade kanalarbetet. E. fick genom den beröring han vid kanalarbetet kom med militärer lust för deras yrke, och 1820 ingick han vid Jämtlands regemente, där han två år senare befordrades till officer. Kort därefter aflade han i Stockholm landtmäteriexamen och anställdes vid afvittringsverket i Norrland, hvarest han genast utmärkte sig för sin arbetssamhet och ovanliga färdighet i kartritning. Under tiden sysselsatte han sig med mekaniska studier och experiment, hvaraf den första synliga frukten var en maskin, vid hvilken i stället för ånga omedelbart användes förbränningsprodukterna i eldstaden, den sedan så bekanta varmluftsmaskinen. För att bereda sin uppfinning framgång, begaf sig E. 1826 till England, och tog kort därefter afsked ur svensk tjänst med kaptens karaktär. Under hans vistelse i London hade direktionen för Liverpool-Manchester-banan anordnat en täflan och utsatt ett pris för det snabbaste lokomotivet. E. deltog i täflingen och förfärdigade på den korta tiden af sju veckor ett lokomotiv, som vid det anställda försöket visade sig äga den största hastigheten, men som till följd af den skyndsamhet, hvarmed det måst förfärdigas, erhöll någon skada vid profkörningen. I stället för E. blef det alltså den engelske ingenjören Stephenson, som erhöll priset. E. tillämpade nu sin nya ångpanna å sprutan och blef härigenom uppfinnare af ångsprutan. Han uppfann vidare i England ytkondensorn, djuplodet, en länkrörelse för omkastning af sliden i ångmaskinen, varmluftsmaskinen och propellern. Sedan han efter flera försök kommit på det klara med sin uppgift, byggde han en bogserbåt efter propellersystemet och anhöll att få underställa dess användbarhet engelska amiralitetet. Men de styfva amiralitetslorderna, afundsjuka öfver att den nya uppfinningen skulle skrifvas på en främlings räkning, förkastade så väl den som E:s andra uppfinning, kalorikmaskinen. Förbittrad öfver en sådan behandling beslöt han att lämna England och begifva sig till Amerika. Detta skedde 1839. I den nya världen vunno hans upptäckter ett rättvist erkännande. — 1843 gick fregatten »Princeton» af stapeln. Det var det första egentliga skruf-krigsångfartyget, hvilket gaf uppslag till de senare decenniernas fullkomliga omskapning af sjöförsvarsväsendet. — Efter några års tystnad, under hvilka John E. mest sysselsatte sig med fullkomnandet af sin varmluftsmaskin, hvilken emellertid visat sig lämplig, endast där ringa drifkraft fordras, förde telegrafer och tidningar ånyo hans namn omkring världen. Det var under amerikanska kriget 1862, då hans *monitor* på Hamptons redd i striden med den pansarbeklädda fregatten »Merrimac» vann en lysande seger och återgaf trygghet åt unionen. Nordstaternas flotta var räddad, och E:s uppfinning, hvartill han redan 1854 framlagt ritningar för Napoleon III, vann ändtligen erkännande. E:s nya fädernesland skapade sig sedan en hel flotta af dessa fruktansvärda små krigsfartyg och äfven i andra land bygdes sådana. E. sysslade sedermera med ett annat slags sjökrigsmateriel, torpedos. Hans solmaskin har låtit mycket tala om sig, men har hittills icke visat sig praktiskt användbar. Den är grundad på idén att omedelbart använda solstrålarnas värme till erhållande af drifkraft. På konstruerandet, 1870—88, af 26 olika solmaskiner använde han flera hundratusen kronor. — E:s uppfinningar äro för öfrigt synnerligen många, såsom en hydrostatisk våg, en apparat för att uttaga salt ur hafsvatten, en larmbarometer, ett instrument för mätning af afstånd på sjön, en pyrometer, ålätborrade kanoner, ett slags kanonbåtar, konstruerade för svenska marinen m. m. Hvarken under striden och motgångarna i England eller framgången och belöningarna i Amerika glömde E. sitt fädernesland. Han talade sitt modersmål nästan utan den ringaste brytning och de frikostiga summor, han ofta öfverskickade till allmänt gagneliga företag, vittnade om huru hans hjärta var fäst vid gamla Sverige, fastän han 1848 blef naturaliserad amerikansk medborgare. På 1860-talet voro hans tankar mycket sysselsatta med ett system för Sveriges sjövapen. Till den första pansarbåten, Sköld, skänkte E. maskineriet och till den första svenska monitorn, John Ericsson, två 15-tums kanoner. — E. kallades till led. af Vetensk. och Krigsvetensk.-akademierna, m. fl. akademier och samfund, kreerades af Lunds universitet till filosofie hedersdoktor och hedrades af järnkontoret med dess stora guldmedalj. Ända in i sitt 86:e år var E. verksam vid ritbordet. Död i Newyork d. 8 mars 1889. E:s stoft fördes under stora

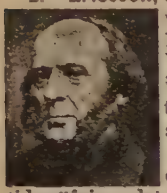

högtidligheter ombord å amerikanska parsarkryssaren Baltimore och bragtes på detta sätt till Sverige för att i enlighet med E:s önskan jordas där. Fartyget anlände d. 16 september 1890 till Stockholm, där stora hedersbetygelser vederfors den aflidnes minne, hvarpå stoftet på järnväg fördes till Värmland. D. 30 sept. 1895 invigdes å en kulle på Filipstads nya kyrkogård E:s grafkapell. 1893 aftäcktes i Newyork en staty öfver E. hvarvid på redden 35 stora örlogsfartyg af olika nationaliteter defilerade till E:s ära. I Sveriges finnas statyer öfver E. i Göteborg, af Fallstedt, och i Stockholm, af Börjeson. 1893 lät Vet.-akad. prägla en medalj öfver E. — Gift 1836 med *Amelia Byam.*

3. **Ericson, John Filip,** militär, politiker, landshöfding. Född å Åker vid Trollhättan d. 2 maj 1834; den föregående brorson och son af E. 1. — Efter att ha genomgått Karlbergs krigsskola, utnämndes E. 1854 till underlöjtnant vid Västgöta regemente, där han 1858 utnämndes till löjtnant och 1866 till kapten. Redan 1870 tog han emellertid afsked ur krigstjänsten. — Långt dessförinnan hade han börjat taga verksam del i det kommunala lifvet och valdes efter representationsreformens genomförande 1866 till representant i Andra kammaren för Flundre, Väne och Bjärke domsaga af Älfsborgs län, i hvilken egenskap han fungerade till och med 1875 års riksdag. Han kom här att intaga en bemärkt plats som en af landtmannapartiets ledare och var vid 1872—75 års riksdagar medlem af det viktiga statsutskottet. I åtskilliga frågor prononcerade E. ganska radikala åsikter och uttalade sig bl. a. för rösträtt pr capita vid kommunala val. — Ägare under lång följd af år af egendomen Nygård, nära Vänersborg, fortfor E. att vara verksam i hemortens angelägenheter och fungerade bl. a. 1870—83 som ordförande i Älfsborgs läns norra hushållningssällskap. 1882 gjorde han sitt återinträde i det politiska lifvet, denna gång som ledamot för Älfsborgs län af Första kammaren, som han tillhörde till och med 1886 års riksdag och där han helt naturligt kom att tillhöra den fraktion, som understödde hans gamle forne vapenbroders Arvid Posses politik, i all synnerhet som han under dennes regering 1883 utnämndes till landshöfding i Jämtlands län. Från 1886 ägnade han sig ock uteslutande åt dess angelägenheter, om man undantager majriksdagen 1887, då han som frihandlarnas kandidat intog sin plats i Andra kammaren som ombud för Östersund—Hudiksvall. — E., som äfven tagits i anspråk för åtskilliga kommittéer och 1888 blef led. af Landtbruksakademien, afled i Östersund den 25 sept. 1895. — Gift 1859 med *Ida Katarina Vilhelmina Koch.*

4. **Ericson, Carl Vilhelm,** militär, riksdagsman. Född å Åker d. 28 sept. 1840; den föregåendes broder. — Liksom sina äldre bröder ägnade sig E. åt den militära banan och utnämndes 1858 till underlöjtnant vid Västgöta regemente. För att på allvar studera krigets konst,

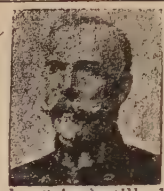

deltog E. med ett zuavregemente i kriget i Mejico 1863—64 och ådagalade vid flera tillfällen stor tapperhet. Han har sedermera gradvis avancerat vid sitt regemente (med undantag af, att han 1879—81 var major och bataljonschef för Gottlands nationalbeväring), tills han 1887 utnämndes till öfverste och chef för detsamma. 1893 hugnad med generalmajors titel, utnämndes han 1896 till chef för tredje arméfördelningen. 1902 tog E. afsked från militärtjänsten och blef kassadirektör vid Skånes enskilda banks Stockholmskontor. — Under en lång följd af år ägare af Rånnum nära Vänersborg efterträdde E. 1875 sin broder som led. af Andra kammaren för Flundre, Väne och Bjärke domsaga, i hvilken egenskap han fungerade t. o. m. 1878. Han har sedermera vid urtima riksdagen 1892 och riksdagen 1893 representerat Mariestad—Skara—Sköfde samt f. o. m. 1900 års riksdag Mariestad—Sköfde—Falköping i samma kammare. I denna egenskap har han ägnat största uppmärksamheten åt militära frågor, men äfven med intresse deltagit i diskussionen af andra spörsmål. Ehuru frihandlare och bestämd vän af utstrackt rösträtt, har han anslutit sig till landtmannapartiet. E., som 1881 blef led. af Krigsv.-akad., har äfven varit ledamot af åtskilliga kommittéer, bl. a. den af Posseska regeringen tillsatta landtförsvarskommittén i början af 1880-talet. — Gift 1870 med *Ebba Emilia Margareta Nyblæus,* dotter af öfverste G. Nyblæus (se nedan).

Ericsson, Johan Edvard, medaljgravör. Född d. 23 juli 1836 i Göteborg, där fadern var tobaksarbetare. Fattigdomen i föräldrahemmet tvang honom att så tidigt som möjligt själf söka förtjäna sitt bröd, och den utväg, som härvid låg närmast till hands, var att liksom fadern bli tobaksarbetare. Under de sju år han var upptagen af detta brödyrke, inskränkte sig hans undervisning till slöjdskolans ritkurser, därvid han ådagalade så lofvande anlag, att några konstvänner i Göteborg togo sig an den fattige arbetaren och beredde honom medel att fortsätta sina studier i Stockholm. Medan han här, under professor Molins ledning, öfvade sig i modellering, framträdde allt tydligare hans naturliga kallelse för medaljgravörkonsten. Ett offentligt understöd, som han erhöll 1860, satte honom i tillfälle att i två år studera skulpturen i Köpenhamn under Jerichau och medaljgravyren under Conradsens ledning. — 1863 fick han konstakademiens resestipendium som han fick behålla i fem år, under hvilka han besökte Tyskland och Paris, där han åtnjöt undervisning af Tasset, samt slutligen Rom. Återkommen till fäderneslandet 1869, invaldes han till ledamot af konstakademien och utnämndes till hofmedaljör. En smygande sjukdom, som länge tärt på hans krafter, lade honom omsider på sjukbädden och utsläckte hans lif den 5 juli 1871. — Af hans efterlämnade konstalster må bland skulpturer

nämnas: *En tiggarpojke*, *Slafven som bryter sina band*, *Iduns skål*, inköpt af konstföreningen i Stockholm, *En moder som leker med sitt barn* m. fl., samt i medaljgravyr: *Carl XV:s kröningsmedalj*, Musikalikalisk akademiens *medalj öfver presidenten frih. von Rosén*, Konstakademiens *medalj för konstexpositionen* och centralkommitténs *medalj för industriutställningen 1866*, Lunds universitets *medalj till jubelfesten 1868* samt Svenska akademiens *medalj öfver Kellgren*. E. var en synnerligen framstående medaljör och hans hufvud äro särskildt lyckade.

Ericsson, Lars Magnus, mekaniker, telefontekniker. Född i Värmskogs socken, Värmland, den 5 maj 1846. Föräldrar: hemmansägaren *Erik Erikson* och *Maria Jonsdotter*. E. arbetade först hos smeder i hembygden och sedan 1866—72 i Stockholm på Öller & k:is verkstad för tillverkning af telegrafapparater och andra instrument. Han praktiserade därpå under tre år utrikes, hvarunder han två gånger erhöll statens stipendium, i de förnämsta fabriker i branschen, i Tyskland, Schweiz och Ryssland. 1876 uppsatte E. i Stockholm en mindre verkstad för tillverkning af matematiska och fysikaliska instrument m. m. Redan följande år, omedelbart efter Graham Bells uppfinning af magnettelefonen, började E. tillverka dylika med trumpeter till signalgifvare. Tillverkningen fortgick i tämligen obetydlig skala till år 1881, då fullständiga telefonapparater med såväl galvanisk som magnetisk signalgifning började tillverkas, och härmed var vägen klar, som af den Ericssonska verkstaden skulle skapa en storindustri och göra dess innehafvare till en känd man. År 1884 inflyttade verkstaden i egen byggnad vid Tulegatan, men arbetspersonalen var då endast 55 man. År 1902 hade personalen vuxit till 1,100 à 1,200 man. I oktober 1884 utsändes från fabriken den 5,000:e apparaten, i januari 1889 lämnade den 20,000:e apparaten verkstaden, och under hvart och ett af de senaste åren ha därstädes tillverkats omkring 50,000 fullständiga telefonapparater. Den allra största delen af produktionen eller omkring 95 % går numera till utländska afnämare, särskildt England och dess kolonier. Men för öfrigt skickas regelbundet stora beställningar af såväl telefonapparater som af växelbord och hela stationsinredningar världen rundt: till Kina, till Sydamerika, till Australien och andra civilisationens ytterpunkter. År 1897 startade E. en mindre fabrik i Petersburg, sedan ryska post- och telegrafförvaltningen, som varit en god afnämare, förklarat, att om E. fortfarande skulle få vara dess leverantör, måste han upprätta särskild fabrik i den ryska hufvudstaden. Denna fabrik arbetar sedan 1901 i egen storartad byggnad och sysselsätter nu 150 man. År 1896 omändrades fabriksrörelsen, hvaraf E. dittills varit personlig innehafvare, till aktiebolag, och skänkte E. ett stort antal aktier till de äldsta medhjälparna bland tjänstemän, förmän och arbetare.

— E. har utom telefonväggapparaten äfven konstruerat en bekväm bordsapparat samt flere andra typer af telefonapparater. Vid hans fabriker tillverkas äfven telefonväxelbord och öfriga telefoninstrument samt telegrafapparater, brandtelegrafer m. m. — Gift 1878 med *Hilda Carolina Simonsson*.

Erik XIV, konung. Född på Stockholms slott d. 13 dec. 1533; son af *Gustaf I* och *Katarina af Sachsen-Lauenburg*. — Erik ägde, såsom hans tids historieskrifvare så lofordande berätta, stora snillegåfvor och många kunskaper. Han kände flere språk, idkade musik-, målare- och skaldekonst, var i ärendenas behandling skarpsinnig och vältalig, i umgänget blid och vänlig och en mästare i alla slags kroppöfningar; men han var därjämte häftig och vankelmodig, dyster och misstänksam, hvilka karaktärsfel tilltogo med tiden och understundom utbröto i verklig galenskap. Hans första regeringstid var i många hänseenden berömlig. Svärdsriddarne, hvilka i Livland, Estland och Kurland bildade en militär-aristokratisk republik, hade upplöst sin orden och därvid gjort anspråk på ordensgodsen såsom ärftliga familjegods, men de insågo ock att de icke utan främmande skydd skulle kunna bibehålla sina besittningar. Det tillfälle Erik härigenom fick att inblanda sig i dessa angelägenheter förskaffade honom en ny besittning vid Finska viken och förde Sverige in på dess hundraåriga eröfringsbana. Äfven i rikets inre styrelse utmärkte sig denna tid genom flera goda författningar, såsom påbud om inrättandet af taverner vid de allmänna vägarna, indragning af öfverflödiga helgdagar, rikets öppnande för flyktande protestanter m. m. Men snart förmörkades de ljusa utsikterna. Erik råkade i oenighet med sin broder Johan, som han lät gripa, föra till Stockholms slott och döma till döden. Johan och hans gemål inspärrades på Gripsholm och hans vänner och tjänare behandlades med omänsklig grymhet. Från denna stund utöfvade Erik en mordisk lagskipning mot alla, hvilka angåfvos såsom hans politiska motståndare. Geijer uppger, att domboken för 1562 innehåller blott en dödsdom, men för det följande året femtiosju, af hvilka trettiotvå fallit i Johans sak, samt att till oktober 1567 tvåhundratrettiotvå personer skola hafva blifvit dömda till döden, dels för statsbrott, dels för sådana förseelser, som svenska lagen icke belade med dödsstraff. Denna fullkomligt godtyckliga rättsskipning, de olyckor onödiga krig bragte öfver Sverige, och det förbund Erik för att kunna bibehålla Livland och Estland slöt med ryssarna, beröfvade honom hans undersåtars tillgifvenhet och uppbragte dem mot honom. Likväl vågade ingen uppresa sig, förrän den skymfliga behandlingen af Nils Sture visade adeln, att icke heller detta stånd var fritaget från konungens våldsamheter. Eriks vansinne, förut endast skönjbart i en och annan omänsklig och grym handling, blef nu allt svårare. Under dessa anfall fanns ingen utom hans älskarinna *Katarina Månsdotter*, som förmådde lugna honom; men olyck-

ligtvis var det andra människor, som behöfde hans nyckfulla lynne för egna afsikter och som funno sin räkning vid att hålla hans fruktan och misstänksamhet i ständig spänning. Slutligen när mordet på Sturarna visade att ingen var säker till lifvet och Erik på Sveriges konungatron upphöjt sin älskarinna, korpralsdottern Katarina, uppreste sig hans bröder Johan och Carl, skilde honom från tronen och läto ständerna döma honom till ständigt fängelse. Erik hölls därefter fången på olika ställen. Från 1574 satt han inspärrad på Örbyhus i Uppland, utan att få se maka eller barn och utan en vän att utgjuta sitt hjärta för. Erik afled den 26 febr. 1577, om genom naturlig död eller sjukdom är ej fullt afgjordt. De psalmer, man uppgifvit att E. skrifvit under sin fängelsetid, äro bevisligen af annan författare.

Erikson, Maria Charlotta, skådespelerska

Född d. 11 febr 1794 i Stockholm, där hennes far *Lambert* var traktör, men hon kallades efter sin styffader, en hofmästare *Erikson*. — Från sitt tolfte år anställd bland eleverna vid k. teatern, ådrog hon sig först uppmärksamhet såsom *Sally* i dramen »Hartford och Sally», samt i några sångpartier i synnerhet som *kejsarinnan Sofia* i »Herman von Unna». Hennes utveckling pågick sedermera raskt och hon sågs med nöje, utan att likväl kunna kallas någon skådespelerka af första ordningen. Så fortgick det till 1834, då hon afträdde från k. scenen med lifstidspension, men mot förbindelse att då och då uppträda mot särskildt honorar i sådana roller, som hon själf tyckte för sig passande. Någon tid därefter ingick hon ackord med föreståndaren för Djurgårdsteatern, där hon utmärkte sig i flera betydande roller, hvarefter hon lät öfvertala sig att ånyo ingå vid k. scenen, 1836. Sedan hon kommit i tillfälle att göra ett par studieresor till Paris, framträdde hennes verkligen stora sceniska förmåga i all sin glans. Någonting förträffligare, än t. ex. hennes eleganta och naturliga återgifvande af *hertiginnan Marlborough* i »Ett glas vatten» torde sällan ha varit sedt på Stockholms teatrar. — 1837—41 var hon lärarinna i deklamation för teaterns elever. Sedan hon för andra gången tagit afsked från k. teatern 1842, uppträdde hon emellanåt, dels med Wallinska landsortstruppen, dels på Djurgårds- och Mindre teatern, slutligen ånyo på k. teatern i några gästroller, den sista 1855. Död i Düsseldorf d. 21 april 1862. — Gift 1812 med kormästaren *Johan Fredrik Wikström*, från hvilken hon blef skild 1820.

Erikson, Sven, industriidkare. Född d. 29

mars 1801 på hemmanet Stämmemad i Marks härad af Västergötland, af fattiga föräldrar, hvilka likväl tidigt vande sonen vid arbetsamhet och ordning. Modern, »mor Kerstin i Stämmemad», var den första i vårt land, som väfde bomullstyg till försäljning. Sonen, utrustad med ett redigt och skarpt hufvud, började vid aderton års ålder samma industri för egen räkning och på enahanda sätt. Han gick till Göteborg och köpte så mycket bomullsgarn han kunde bära på ryggen, vände hem och väfde, sålde hvad han väft i Borås eller Göteborg och köpte nytt garn för penningarna. Omsider vidgade sig handteringen, så att han kunde köpa sig en häst. Nu kunde han åka i stället för att gå, köra i stället för att bära bort bomullstyg och bomullsgarn hem. Och så uppstod en väfnadsindustri och därmed förenadt välstånd i en bygd, där man först med knapp nöd kunnat lefva för dagen. Emellan åren 1830 och 1840 var hans hemväfnadstillverkning störst och under vissa år voro då ända till 1,500 väfverskor dagligen sysselsatta för hans räkning. Efter ett besök i Stockholm på 1830-talet, där E. hos en engelsk maskiningenjör bland andra ritningar fick se sådana till ett bomullsväfveri, uppstod hos honom tanken att anlägga ett sådant i sin hembygd. Ett bolag bildades, och 1835 begynte Rydboholms mekaniska bomullsväfveri — det första i Sverige — sin verksamhet. Genom missgynnande konjunkturer, kanske också genom några felaktiga anordningar, var emellertid det nya företaget nära att gå under, då E. med ett mod, som förtjänar beundran, ensam öfvertog hela fabriksrörelsen. Med oerhörda ansträngningar blef han ändtligen herre öfver motgångarna, och nu vände sig åter lyckan mot honom, mer leende än förut. Snart var Rydboholm icke längre nog för hans omfattande planer och så uppstod en ny maskinväfnadsfabrik, Svaneholm, för 300 väfstolar, och 1853 Rydals spinneri med 16,000 spindlar, detta genom ett aktiebolag, i hvilket han var störste delägaren samt 1854—55 Viskafors, dit Rydboholmsfabriken flyttades. Jämte sin stora industriella verksamhet, vände han sin håg och kraft till jordbruket, och forna öde trakter stå nu genom hans hand förvandlade till bördiga åkerfält. Bondsonen från Mark, som begynte med ett par buntar bomullsgarn, lämnade vid sin död d. 25 maj 1866 efter sig närmare två millioner riksdaler. — Gift med *Anna Johansdotter* från Storegården.

Eriksson, Gustaf, läkare, boktryckare, publicist.

Född i Marstrand d. 4 aug. 1789. Föräldrar: stadskirurgen därstädes *Adolf Eriksson* och *Justina Gynter*. — Student i Åbo 1805, ägnade sig E. åt den medicinska banan och tjänstgjorde under fälttåget mot Norge 1808—1809 som extra underläkare vid armén. Antagen till bataljonsläkare vid Upplands regemente 1810, återvände han samma år till Uppsala, där han först tog den filosofiska graden 1812 och sedan undergick de teoretiska och praktiska profven för medicinska graden 1814 och 1815 och blef medicine doktor med andra hedersrummet 1817. Två år senare befordrad till stadsfysikus i Norrköping, erhöll han 1824 professorstitel, men begärde och erhöll 1832 afsked från sin innehafvande stadsläkarebefattning, hvarefter han inköpte en egendom i stadens närhet och ägnade sig åt vetenskapliga sysselsätt-

ningar samt ledningen af den boktryckerirörelse, han åtta år förut tillsammans med ett par vänner börjat i Mariefred och sedan 1831 ensam haft om händer. — 1838, efter det han försålt sin landtegendom och sin tryckeriaffär, flyttade han tillbaka till Norrköping såsom utnämnd stadsläkare och fortfor med denna befattning till 1855, då han erhöll afsked med pension. Död i nämnda stad d. 15 febr. 1865. — Strängt konservativ till sin politiska uppfattning och öfvertygelse, förfäktade han flitigt sina åsikter, dels i *Östgöta patrioten*, som han redigerade 1845—46, dels i »Post- och Inrikes tidningar» och »Tiden», till hvilka tidningar, i synnerhet den senare, han var en flitig insändare. År 1844 utgaf han en broschyr: *Idéer i allmän politik af en orepresenterad*, i hvilken skrift han påyrkade en tvådelad representation, med de närande klasserna i den första kammaren och de lärande och styrande i den andra, utan åtskillnad af frälse eller ofrälse och med medelbara val till den förra och omedelbara till den senare. Hans litterära flit nedlades för öfrigt mest på öfversättningar af främmande arbeten. — Gift 1: 1821 med *Eva Sofia Klingspor* och 2: 1830 med systern *Fredrika Adolfina Klingspor*.

Eriksson, Jakob, botanist. Född i Hyllie

socken, Lunds stift, d. 30 sept. 1848. Föräldrar: landtbrukaren *Anders Eriksson* och *Eva Bergh*. — E. blef 1867 student i Lund, 1872 fil. kand. och 1874 fil. d:r samt samma år docent i botanik vid Lunds universitet. Men redan 1875 förordnades E. till adjunkt vid Nya elementarskolan i Stockholm samt från och med 1876 jämväl till botanist och växtfysiolog vid Landtbruksakademiens experimentalfält. Efter att å båda platserna ha utöfvat en i hög grad gagnande verksamhet, slutade E. vid Nya elementarskolan för att uteslutande, sedan experimentalfältet erhållit ett högre riksdagsanslag, från 1885 ägna sig åt sina vetenskapligt-praktiska studier. E. erhöll härvid professors titel. E., hvilken under flere resor i utlandet tagit kännedom om därstädes befintliga botaniska institutioner, afsedda till landtbrukets gagn, har å experimentalfältet inrättat ett växtfysiologiskt laboratorium. — E. har utgifvit ett stort antal vetenskapliga arbeten, företrädesvis af landtbruks- och trädgårdsbotaniskt innehåll, många öfversatta till utländska språk. Bland dessa må nämnas: *Studier öfver leguminosernas rotknölar* 1874, *Om meristemet i dikotyla växters rötter* 1877, *Ueber Wärmebildung durch intramolekulare Athmung der Pflanzen* 1881, *Om potatissjukan* 1884, *Om några sjukdomar å vdra odlade växter* 1890, *Bidrag till det odlade hvetets systematik* 1892, *Die Getreideroste* 1896, tillsammans med E. Henning, *Sur l'origine et la propagation de la Rouille des Céréales par la Semeuce* 1901. — E. har dessutom utgifvit exsiccatverk: *Fungi parasitici Scandinavici exsiccati*, 10 fasciklar 1882—95 och *Collectio cerealis*, 4 fasciklar 1889—99, samt *Botaniska väggtaflor*, 2 serier, den senare omfattande 25 taflor, 1896—1900. — Den utmärkte vetenskapsmannen har uti tidningar, särskildt N. D. A., skrifvit ledande artiklar om den högre landtbruksundervisningen, om vår landtbruksadministration, om samarbete mellan våra hushållningssällskap o. s. v. samt har arbetat för ordnandet af ett internationellt försöksväsen. — E. är, tills. med A. Pihl, redaktör af *Svenska Trädgårdsföreningens Tidskrift*, från och med 1878 och af *Svenska Fruktsorter i färglagda afbildningar*, från och med 1899. — E. erhöll för sina arbeten om sädesrosten af Landtbruks-Akademien 1897 akademiens jeton i guld samt af L'Institut de France i Paris 1898 »Prix Desmazières» (1,600 francs). — Led. af Landtbruks-Akad. 1893, Vet.-Akad. 1901 m. fl. sällskap. — Gift 1876 med *Hilma Mathilda Carolina Knutson*.

Eriksson, Kristian, skulptör. Född d. 30 juni

1858 i byn Faserud nära Arvika. Föräldrar: möbelsnickaren *Erik Olsson* och *Stina Olsdotter*. E. som gick i folkskolan, var 1875—77 i lära hos en ornamentbildhuggare för träarbeten i Stockholm och bevistade samtidigt afton- och söndagsundervisningen i Tekniska skolan. 1877—79 var han anställd på en möbelfabrik i Hamburg, gjorde 1879—81 modeller till fajans- och silfverkärl vid Bichweilers »Kunstgewerbliche Werkstatt» och modellerade 1881—83 byggnadsornament. Sistnämnda år begaf E. sig till Paris, där han studerade 1884—87 vid École des arts décoratifs och École des beaux-arts, i den senare på den berömde skulptören Falguières ateljé. Erhöll penningpriser och medaljer i elevtäflingar. Han skaffade sig samtidigt inkomster genom att biträda med grofarbetet på ateljéerna hos skulptörerna, och så gled han öfver till den högre konstens område, skaffade sig egen ateljé och utställde på salongen 1888 statyn *Martyren*, en med fin plastisk känsla och smak behandlad modellfigur. Denna inbragte honom en tredje medalj och Jenny Lind-stipendiet från Stockholm. På världsutställningen i Paris 1889 exponerade han de med guldmedalj belönade bronsvaserna *Blindbock* och *Martyren*, inköpta af P. Fürstenberg; året därpå exponerades i Stockholm bronsvasen *Tjusning*, inköpt af svenska staten. »Det är ett både självständigt och genialiskt och därtill ett snart sagdt nytt uppslag inom den svenska skulpturen, dessa arbeten innebära, alster af en fin känsla för stil, af smak i formbehandlingen, af uppsluppen friskhet och godt lynne i så väl idé som utförande.» Bland E:s arbeten från denna tid märkes det nobla karaktärshufvudet *"1789"*. 1891 utställde E. på konstutställningen i Göteborg den stora hautreliefen *Linné* i gips, inköpt af Nationalmuseum och uppsatt i dess öfre vestibul i marmor, på bekostnad af P. Fürstenberg, 1894. E. har vidare utfört den snart sagdt monumentalt hållna käppkryckan *Stödet*, en gammal, orkeslös gubbe, stödd på en kraftig ung flickas arm, utförd i silfver, *Bretagneska*, bronsbyst inköpt af staten, *Faure*, *Lifvet*, dekorativt fat, de tre senare exponerade

på konstnärsförbundets utställning i Stockholm 1894. Efter Hasselbergs död utförde han enligt dennes önskan i marmor hans »Farfadern», »Näckrosen» och V. Rydbergs byst. Han har sedermera utfört en grupp till Nationalmuseets portik, figurer till byggnadsfasader, barnporträtt och statyetter, då och då en möbel, en grafvård, bronsbeslag eller silfverpjäser. Sedan 1898 är E. bosatt i Stockholm. — »För E. är ingen gren af konstnärlig verksamhet underordnad och betydelselös, slöjd, snickeri, smide är fullt ut lika så fin konst som den »ädlare», förnäma konsten. — Det personliga i E:s konst framträder kanske tydligast i hans *smärre* arbeten, i de formsäkra och formläckra vaserna med sina smidigt eleganta figurer, i de utkast han åstadkommer med förvånansvärd lätthet och frodig idérikedom.» — Gift i Paris 1894 med *Jeanne Tramcourt.*

Ersson, Erik i Vallsta, riksdagsman. Född d. 15 jan. 1811 å fädernegården Vallsta i Hälsingland. Föräldrar: hemmansägaren *Erik Johansson Fors* och *Brita Jonsdotter.* — Redan vid 14 års ålder faderlös, förestod E. från sitt sjuttonde år jordbruket å den fäderneärfda gården, ett kronoskattehemman af $^3/_8$ mantal, som han 1839 öfvertog för egen räkning. Två år senare utlöste han sina medarfvingar och blef ensam ägare af gården. — E. började tidigt tagas i anspråk för allmänna värf och kallades vid 1847—48 års riksdag till representant i bondeståndet för Västra Hälsinglands domsaga, hvilket förtroende han äfven bekläddе vid alla följande ståndsriksdagar, utom 1850—51, då han af hälsoskäl undanbad sig att ifrågakomma. Han gjorde sig vid riksdagen snart bemärkt, hade 1853 och 1856 plats i lagutskottet och vid alla följande riksdagar i statsutskottet. Dessutom var han vid 1865—66 års riksdag medlem af talmanskonferensen, 1866—67 bankofullmäktig och var 1864 led. af kommittén för utredande af frågan om grundskatternas inlösen samt inkallades 1865 i den då tillsatta unionskommittén. Allt detta vittnar om det anseende, E. åtnjöt af både ståndsbröder och regering och måhända kan han ock betecknas såsom sitt ståndsmäktigaste man vid tiden närmast före representationsförändringen, som han med värma understödde. Han förvärfvade sig ock utomståendes aktning för sitt själfständiga och från egoistiska bisikter fria uppträdande, som alltid präglades af redlig håg att ställa fosterlandets väl i första rummet, ståndets i andra. — Under det nya statsskicket fortfarande representant för sin hembygd, denna gång i Andra kammaren vid 1867—68 års riksdagar och vid båda å sin gamla plats i statsutskottet, deltog han i grundandet af landtmannapartiet 1867, som han dock snart med grämelse såg utveckla sig i annan riktning, än han väntat. Till följd af kroppslig ohälsa undanträngdes snart hans inflytande därstädes af Carl Ifvarsons, och af samma anledning drog han sig ock 1868 tillbaka från det politiska lifvet. Sin återstående lefnad tillbragte han å sin fädernegård, Vallsta, där han afled den 21 mars 1872.

I grundskattekommittén uttalade sig E. för grundskatternas aflösning, ej afskrifning och i den vid början af 1860-talet rätt tillspetsade norska frågan tillhörde han deras antal, hvilka ville inrymma norrmännen full likställighet. Bondeståndets protokoll omförmäla mångfaldiga tillfällen då samtliga eller flertalet af ståndets medlemmar »förklarade sig instämma med Erik Ersson», hvars framstående naturliga talegåfva vitsordas af samtida. — Gift 1: med *Elsa Ersdotter,* 2: 1850 med *Anna Johansdotter.* — Hans son i andra giftet, *Johan E.,* ägare af fädernegården och född 1852, uppsattes 1896 som folkpartiets kandidat gent emot landtmannapartiets ledare Olof Jonsson. i Hof och utgick såväl nu som 1899 som segrare ur striden. Han tillhör liberala samlingspartiet men har ej spelat någon mera framträdande roll.

1. **Esberg, Johan,** superintendent. Född i Kumla socken i Närike d. 2 april 1665. Föräldrar: kyrkoherden *Andreas Edzbergius* och *Sara Fogdonia.* — Endast tjugu år gammal vann E. lagerkransen i Uppsala och företog därefter en utrikes resa, hvarunder han i Giessen på sin tjugusjätte födelsedag promoverades till teologie doktor. Det berättas, att han under sin vistelse i Tyskland skall ha skrifvit till påfven Innocentius XII och meddelat honom, att han hemligen antagit katolska läran, och därför begärt trehundra scudi. Emellertid fick han kort därefter fullmakt från Sverige såsom pastor i Almunge i Uppland, och denna befordran lär, om det anförda ryktet haft någon grund, förmått honom att ombyta tänkesätt. — 1698 utnämndes han till professor i grekiska litteraturen i Uppsala, men utbytte fem år därefter denna lärostol mot en professur i teologiska fakulteten och kyrkoherdebeställningen i Gamla Uppsala. År 1711 blef han, på grund af Carl XII:s fullmakt, utfärdad i Bender, utnämnd till superintendent på Gottland, där han efter tjugutre års berömlig ämbetsverksamhet afsomnade d. 17 april 1734. — »Han var en man med stora gåfvor, förträffligt minne, vidsträckt lärdom, vältalig och förde en kostelig penna», som likväl ej lämnat andra minnen efter sig, än ett par liktal och några akademiska disputationer. — Gift 1694 med *Magdalena Lundia,* en dotter till den berömde juristen C. Lundius.

2. **Esberg, Zacharias,** homilet. Född 1666 i Kumla socken i Närike; den föregåendes bror. — Vid tolf års ålder inskrifven bland de studerande i Uppsala, promoverades han därstädes 1685 till filosofie magister, kallades 1687 till garnisonspredikant i Göteborg och 1688 till lektor i Strengnäs, men undanbad sig bägge dessa befattningar, för att antaga en huspredikantstjänst hos kanslipresidenten grefve B. Oxenstierna. Vid tjugutre års ålder utnämnd till pastor vid lifgardet i Stockholm, befordrades han följande året till drottning Hedvig Eleonoras hofpredikant, med

säte och stämma i hofkonsistorium. I Stockholm blef han genast beryktad för sina ovanliga predikogåfvor, hvilka hvarje gång han predikade fyllde templet ända till trängsel och 1700 beredde honom kallelse till kyrkoherde i Riddarholmens och Bromma församlingar, med fortfarande skyldighet att tjänstgöra som änkedrottningens hofpredikant. — 1708 utfärdades af Carl XII från Brezina i Polen fullmakt för E. att vara biskop i Vexiö efter O. Cavallius; men innan fullmakten hann till Sverige, hade E. redan afsidit i Medevi den 26 juni 1708. — Gift 1695 med *Kristina Benzelius*, dotter af ärkebiskopen E. Benzelius d. ä. Två af E:s söner adlades med namnet *Bergensköld*.

Eskilsson, Peter, genremålare. Född i Billeberga socken i Skåne d. 28 sept. 1820. — E:s första anställning var som underofficer vid Göta artilleriregemente, hvilken tjänst han snart lämnade för att antaga en bokhållareplats vid Göteborgs arbetsinrättning. Hans medfödda böjelse för konsten följde honom troget under dessa olika bestyr, och när slutligen lusten blef honom för stark, lämnade han vid trettio års ålder allt, för att vid Fria konsternas akademi söka utbildning. Han studerade där 1850—53 och exponerade det sistnämnda året å akademiens utställning *en köksinteriör*. Försedd med ett reseunderstöd af en mecenat i Göteborg, begaf sig E. 1853 till Düsseldorf, där han lyckades vinna inträde hos Tidemand och fick arbeta på hans ateljé. Under denne mästares handledning utvecklade sig hans lofvande anlag och i jämnbredd med framstegen växte konstnärens gyllene förhoppningar. Men verkligheten hotade att icke infria hvad hoppet dragit på framtiden. Återkommen till fäderneslandet 1859 möttes han af en kritik, som hade mycket att anmärka mot hans arbeten och skoningslöst bortblåste drömmarna om guld och ryktbarhet. Utblottad och misströstande om sig själf och sin förmåga, bortkastade han palett och pensel och började en ny bana som fotograf. Här var lyckan honom mera bevågen; affären gick bra och med en förbättrad ekonomisk ställning återkom efterhand hans självförtroende. Han återtog nu sin förra konst och började att måla genrer ur Bellmanslifvet. De små taflorna vunno allmänhetens bifall och hade strykande afgång, och när Konstakademien 1866 satte det officiella inseglet på E:s konstnärskap, genom hans inväljande till agré, hade han redan intagit ett aktadt rum bland våra genremålare. — 1871 bosatte han sig på Bremö nära Sigtuna, där han under fortsatt utöfning af sin konstverksamhet plötsligen träffades af döden den 29 jan.-1872. — Utmärktast af hans Bellmansscenerier, är otvifvelaktigt hans stora tafla *Mollbergs kägelspel hos Faggens*, som 1868 inköptes till Nationalmuseum. — E:s taflor äro nätta och präglade af en godmodigt idyllisk stämning, men sakna originalitet och lämna i teknik åtskilligt öfrigt att önska.

Essen, von. Ätten, som anses härstamma från Westfalen, uppträdde sedermera under 1400-talet i Östersjöprovinserna, där dess äldsta stamgods torde varit det 1470 försålda Essenhof i Livland. 1643 erhöll *Alexander von Essen* naturalisation som svensk adelsman, men introducerades ej å riddarhuset, där säte först intogs 1720 af hans sonsöner *Hans Henrik* och *Reinhold Wilhelm*, hvilka 1717 och 1719 blifvit friherrar. Den senares sonson *Hans Henrik* (se nedan) erhöll 1809 greflig värdighet enligt 37 § Regeringsformen.

1. **Essen, Fredrik Ulrik von,** landthushållare, politiker. Född d. 22 juli 1721. Föräldrar: landshöfdingen i Österbotten, frih. *Reinhold Wilhelm von Essen* och grefvinnan *Margareta Kristina Frölich*. — I olikhet med sina förfäder ingick E. ej å den militära banan och synes ej heller bekläd någon civil tjänst. Tidigt hugnad med kammarherretitel, vistades han dock föga vid hofvet utan ägnade sin mesta tid åt skötseln af den efter farbrodern, generallöjtnanten Hans Henrik von E., ärfda egendomen Kaflås i Hömbs socken af Skaraborgs län, som från denna tid alltjämt varit i hans efterkommandes ägo. Han gjorde sig här känd som en särdeles driftig och för sin tid insiktsfull landthushållare, var en af de första i Sverige, som införde ordnad skogshushållning och klöfvercirkulation samt gjorde stora odlingar och väganläggningar. Det kan under sådana förhållanden ej förvåna, att han vid sitt inträde i frihetstidens politiska lif liksom flertalet af landtadeln kände sig dragen till Mössorna med deras kraf på en ordnad och försiktig statshushållning. Redan vid 1755—56 års riksdag gjorde han sig ock bemärkt genom sina yrkanden på inskränkning i det hemlighetsmakeri, som var så nödvändigt för Hattarna för fullföljandet af deras äfventyrliga utrikespolitik. Vid 1760—62 års riksdag var hans anseende i stigande, men först vid den därpå följande, då hans partivänner kommo i majoriteten, framträder han i första ledet. Han invaldes 1765 i sekreta utskottet och bankodeputationen samt torde i denna egenskap mer än någon annan tryckt sin prägel å denna riksdags händelser. Han sågs sålunda i spetsen vid räfsten med Hattrådet och växelkontoren samt upptog på alla områden kampen mot maktmissbruken hos det parti, som sedan 1738 varit vid styret. E., hvilken berömmes som en rättrådig man och af främmande ministrar prisas som sitt partis »bästa hufvud», var dock ej klarsynt nog att inse vikten af den tryckfrihet, hvars proklamering är denna riksdags fortlefvande berömmelse, utan motarbetade i det utskott, som handlade denna fråga, de grundsatser, som förfäktades af den upplyste Chydenius (se sid. 186), till hvars uteslutning från riksdagen han äfven bidrog. — Under förberedelserna till 1769—70 års riksdag, då partihätskheten i Sverige tog en hittills ej anad skärpa, förvaltade E., som 1765 varit uppförd å rådsförslag, Mössornas partikassa. Men alla hans ansträngningar såväl före som under riksdagen, där han mera modigt

och energiskt än de flesta förfäktade sitt partis grundsatser, voro förgäfves, och Hattarna afgingo med segern. Efter Gustaf III:s tillträde till regeringen tillhörde E. antalet af de tre förtroendemän från Mössornas sida, hvilka på konungens initiativ med ett lika antal af Hattarne gjorde ett fåfängt försök att åvägabringa en försoning mellan partierna, och insattes enligt öfverenskommelsen af riddarhusets Hattmajoritet i sekreta utskottet. Själf besjälad af mindre ståndsfördomar än flertalet af sina adliga samtida, bemödade han sig på allt sätt att jämna söndringen mellan adeln och de ofrälse ständen, och det torde till största delen vara att tillskrifva hans inflytande, att adeln gaf sitt samtycke till att i konungaförsäkran inrymma ofrälse män rätt att bekläda åtskilliga tjänster. Äfven i öfrigt bemödade han sig att förmå sina åter segrande partivänner till hofsamhet, men öfvermodet hos de ofrälse ståndens Mössor stod ej att hejda och banade väg för Gustaf III:s revolution. I sakernas nya ordning synes E., i likhet med Rudbeck, du Rietz, m. fl. haft märkvärdigt lätt att foga sig och återfinnes vid 1778—79 års riksdag bland Gustaf III:s mest obetingade anhängare. Ett vackert minne efterlämnar E., som afled d. 18 aug. 1781, från denna sin sista riksdag genom sitt memorial om en humanare tjänstehjonsstadga. E., hvilken af C. G. Malmström vitsordas som Mössornas »kanske bäste man», synes ock rättfärdiga detta omdöme genom för sin tid grundliga statsekonomiska insikter jämte redlig vilja att insätta all sin kraft i arbetet för fäderneslandets bästa. Från de maktmissbruk, som fläcka flertalet af tidens partimän, kan han ej helt frikännas, men torde i det afseendet ha mindre på sitt samvete än flertalet af sina samtida och synes ha förvärfvat sig äfven sina politiska motståndares högaktning. — Gift 1750 med friherrinnan *Anna Charlotta Kruse*.

2. **Essen, Hans Henrik von**, riksståthållare, fältmarskalk. Född på Kaflås i Västergötland d. 26 sept. 1755; den föregåendes son. — Von E. var kornett vid Västgöta kavalleri, när han vid tjugutvå års ålder kom till hofvet och af Gustaf III utnämndes till hofstallmästare. Hans fördelaktiga yttre, vackra figur och ridderliga väsende fäste vid honom konungens uppmärksamhet, och snart blef han en af Gustafs gunstlingar. E:s biografi under den öfriga delen af Gustaf III:s regering är endast en lång lista af nådebevis och befordringar, om hvilka knappast ens afunden hade några anmärkningar. Sålunda var von E. vid trettiotvå års ålder öfverste i armén och utnämndes året därpå till förste hofstallmästare, i hvilken egenskap han beledsagade konungen under krigstågen i Finland. Vid krigets slut, när en mängd officerare erhöllo storkorset af Svärdsorden, pryddes von E. med den enkla Svärdsordenstjärnan, ett bevis på att Gustaf III gjorde en bestämd skillnad på verkliga krigareförtjänster och sådana som hade sin grund i hans personliga gunst. — 1792 öfverste och chef för Lätta dragonerna, utnämndes von E. två år

därefter till serafimerriddare och befordrades 1795 till generalmajor och öfverståthållare i Stockholm, hvilket ämbete han bibehöll till 1797. År 1800 insattes han till generalguvernör i Pommern och akademikansler för Greifswalds universitet, hvilka befattningar han fortfor att bekläda, tills Pommern intogs af fransmännen 1807. Efter regementsförändringen 1809 inkallades han i regeringen och afslöt såsom Sveriges sändebud preliminärerna för freden med Napoleon i Paris 1810. Året förut upphöjd till grefve, utnämndes han 1811 till fältmarskalk och fick 1813 befälet under kronprinsen öfver den mot Norge sammandragna svenska hären. Efter föreningen mellan Sverige och Norge förordnades han till riksståthållare i det senare riket, blef norsk fältmarskalk och kansler för universitetet i Kristiania. Sina norska ämbeten hedlade han åter 1816 och utnämndes samma år till riksmarskalk och blef året därpå generalbefälhafvare i Skåne. Död i Uddevalla d. 28 juli 1824. — Grefve von E. var till sin yttre och inre människa typen af en verklig aristokrat. Med ett vördnadsbjudande utseende förenade han en sann själsadel och de ädlaste tänkesätt. Ett ljust omdöme, rättvisa, förbindlighet utan inbjudande förtrolighet, allvar utan sträfhet, gjorde honom synnerligen passande som chef och tillvunno honom i hög grad hans underordnades kärlek och vördnad. — Gift 1) 1788 med friherrinnan *Charlotta Eleonora de Geer*, dotter af den bekante oppositionstalaren under Gustaf III, Carl de Geer (se sid. 226) 2) 1802 med sin systerdotter, friherrinnan *Hedvig Charlotta von Krassow*. — E:s son i andra giftet, *Gustaf Adolf Fredrik Wilhelm von E.*, född d. 15 juli 1803 och död d. 3 okt. 1879 å sin egendom Vik i Uppland som f. d. generalmajor, gjorde sig känd som en af våra kunskapsrikaste konstvänner och lät 1858—60 restaurera det på hans egendom Vik i Uppland belägna gamla stenhuset, ett af de få, ännu återstående minnena af svensk byggnadskonst från medeltiden, och sammanförde där en samling vapen, målningar, konstsaker och antikviteter, med hänsyn till föremålens dyrbarhet och sällsynta skönhet intagande ett af de första rummen i landet näst våra offentliga samlingar. — Gift 1831 med *Ida Mary von Rehausen*.

3. **Essen, Fredrik von**, landthushållare, politiker, statsråd. Född å fädernegodset Kaflås d. 30 juli 1831; den föregåendes broders sonson. Föräldrar: generalmajoren, frih. *Fredrik Ulrik von Essen* och *Anna Sofia Gyllenhaal*. — Efter att ha genomgått Karlbergs högskola, utnämndes E. 1850 till underlöjnant vid lifregementets husarkår, hvarest han 1857 avancerade till löjtnant. Redan 1863 tog han likväl afsked ur krigstjänsten för att helt ägna sig åt skötseln af fädernegården Kaflås, hvaraf han 1860 blifvit ensam ägare, jämte disponentskapet af Vattholma bruks stora landt- och bruksegendomar i Uppland, i hvilka han genom sitt gifte blifvit intressent. — Politiken lade dock snart beslag på sin del af hans lediga

tid. E. bevistade nämligen de två sista ståndsriksdagarna och har allt från det nya statsskickets införande tillhört Första kammaren, med undantag af 1875—76 års riksdagar. Tack vare sitt urbana väsen och sina moderata tänkesätt har han varit synnerligen skickad att medla mellan de olika partierna och därför spelat en ej så ringa roll i sin egenskap af ledamot af statsutskottet under tolf riksdagar. När tullstriden blef aktuell i medio af 1880-talet, framträdde E. som tullskyddsvän, ehuru af det mera moderata slaget, och kallades vid protektionisternas seger i febr. 1888, sedan Stockholmsvalets resultat omkastats, till statsråd och chef för finansdepartementet, hvilken post han beklädde till d. 6 nov. 1894, då han utnämndes till riksmarskalk. — E. blef 1879 led. och 1891 hedersled. af Landtbruksakademien, fungerade 1885—87 som ordförande i Skaraborgs läns landsting och blef 1895 serafimerriddare. — Gift 1859 med grefvinnan *Ebba Aurora Brahe*.

1. **Estenberg, Peter,** universitetslärare, lärd. Född i Stockholm den 3 juni 1686. Föräldrar: kamreraren *Per Olofsson*, adlad *Estenberg*, och *Elsa Bengtsdotter Balck*. — Endast tio år gammal skickades E. af föräldrarna till Uppsala, där han tillbragte tretton år, då han 1709 begaf sig till Lund, för att där fortsätta sina studier. Sedan han vid Carolinska högskolan 1715 hållit ett högtidligt åminnestal öfver k. rådet grefve G. Falkenberg, anställdes han följande året vid universitetet såsom filosofie adjunkt och erhöll därå Carl XII:s stadfästelse. Det synes som om nämnda panegyrik blifvit betraktad som ett akademiskt specimen och att E. erhållit sin universitetslärareplats, utan att vara promoverad. Af konungen utsedd till handledare för hans syssling grefve Carl Gyllenstierna, följde han denne under de närmast följande åren på resor i främmande länder och tjänstgjorde därunder någon tid såsom handsekreterare hos konung Stanislaus i Polen. Kort efter sin ankomst till fäderneslandet utnämndes han 1719 till professor i grekisk litteratur vid universitetet i Lund, hvilket ämbete han innehade till 1727, då han erhöll fullmakt som kyrkoherde i Jämshögs och Näsums församlingar af Lunds stift. Död d. 26 april 1740. — Gift 1722 med *Regina Westerskköld*.

2. **Estenberg, Per,** arkitekt. Född d. 12 sept. 1772, den föregående sonson och son af hofrättsrådet *Carl Estenberg* och *Katarina Kristina Reiss*. — Under sin studietid vid Konstakademien åtnjöt E. undervisning af den berömde Desprez och ansågs för en af dennes bästa lärjungar. — 1795 blef E. konduktör vid slottsbyggnaden i Stockholm. 1798 förordnad till stadsbyggmästare i Stockholm och 1799 agrée vid Konstakad. erhöll han 1820 professors namn, heder och värdighet, och var under sin lifstid en af hufvudstadens verksammaste och mest anlitade ärkitekter. Död i Stockholm d. 3 febr. 1848. — Gift 1803 med *Gustafva Carolina Fredrika af Stenhoff*.

Eugen Napoleon Nikolaus, svensk-norsk arf-

furste, hertig af Närike, artist. Den fjärde i ordningen af Oscar II:s söner. Född på Drottningholms slott d. 1 aug. 1865. Prins E. aflade studentexamen 1884, tillbragte vårterminen samma år vid Kristiania universitet och tog s. å. officersexamen. — Prins E., som redan tidigt börjat måla, företog 1885 en resa till Italien, Egypten och Syrien och återvände hem öfver Konstantinopel. I den af prinsarna Oscar, Carl och E. utgifna boken *Våra minnen* 1886, påträffades bl. a. afbildningar af tre akvareller af prins E. med motiv från Palestina. Prins E. studerade 1885—86 i Uppsala och målade då för W. von Gegerfelt, hvarpå han begaf sig till Paris och studerade å Bonnats ateljé, där Puvis de Chavannes och Roll voro bland lärarna. Han öfvergick sedan, då Bonnats ateljé upphörde, till Gervex' ateljé, där äfven Roll och Humbert undervisade och öfvade sig somrarna 1887 och 1888 i sin konst för Hugo Salmson i Dalby i Skåne och somrarna 1889 och 1890 i Norge. Prins E., hvilken för första gången offentligen utställde å världsutställningen i Paris 1889, erhöll där mention honorable. Han återvände 1889 från Paris, och har sedan dess haft egen ateljé i Stockholm. Jämte målarna O. Björck, B. Liljefors och Alf. Wallander utställde prins E. 1891 i Stockholm, och märktes bland hans arbeten *Månsken i Valders*, 1890. Till åtskilliga af sina målningar har han hämtat ämnen från Stockholms omgifningar, i det att han flera somrar bott å Tyresö och idkat ett flitigt naturstudium. Bland hans arbeten märkas *Insjön*, 1891, i Nationalgalleriet i Kristiania, *Skogen*, 1892, i Fürstenbergska galleriet i Göteborg, *Det gamla slottet* och *En sista solglimt*, 1893, *Sommarnatt* och *Molnet*, 1894—95, de *dekorativa väggmålningarna* för k. foyern å nya operan i Stockholm 1898 o. Norra Latinläroverket 1899. I Nationalmuseum är prins E. representerad med sin *Sommarnatt*. Prins E. valdes 1889 till förste hedersledamot af Akademien för de fria konsterna och var vid 1891 års konstutställning i Göteborg hederspresident. Vid 1897 års Stockholmsutställning var han ordf. i konstafdelningen och åstadkom genom en särskildt i detta syfte företagen utländsk resa anslutning från berömda konstnärer i London, Paris och Berlin till Stockholmsutställningen. Vid världsutställningen i Paris 1900 exponerade prins E. i det s. k. kungsrummet i svenska villan en större tafla med motiv från Stockholms ström samt i konstafdelningen *Sommarnatt*, *Molnet* och *Det gamla slottet*. Hos prins E. är det den individuella känslan för naturen, som i målningen söker sig ett individuellt uttryck. Målet är att med största intensitet, med ett kärleksfullt fördjupande i motivet fixera det omedelbara intrycket af en stämning eller ock att i enkla drag, men med djup känsla återgifva motivets karaktär. Prins E. är nu mera en af både den in- och utländska kritiken och konstnärsvärlden fullt erkänd konstnär af en i hög grad självständig begåfning. — Ogift.

Eugenia, prinsessa. Prinsessan *Charlotta Eugenia Augusta Amalia Albertina,*

enda dotter till d. v. kronprinsen, sedermera konung *Oscar I* och hans gemål *Josefina Maximiliana Eugenia,* föddes på Stockholms slott d. 24 april 1830. — Det sinne för skön konst, som varit ett utmärkande drag hos nästan alla konung Oscars ättlingar och hos dem utvecklats under den mest omsorgsfulla uppfostran, framträdde hos prinsessan Eugenia i åtskilliga vackra musikaliska kompositioner och några modelleringar. Bland hennes tonskapelser må nämnas: kvartetterna *Farväl* och *Aftontankar,* med ord af tonsättarinnan, duetterna *Vågen, Die Glocken,* med ord af drottning Josefina, *Novemberkvällen,* romans; flera smärre kompositioner för sång och piano; *Sorgmarsch till drottning Lovisas begrafning* m. m. — De af prinsessan utförda modelleringarna, delvis återgifna i parian vid Gustafsberg, äro bland andra: *En norsk hornblåsare; Svensk gardist* (på utställningen i Stockholm 1866); *Tron,* allegorisk framställning; åtskilliga *Apostlar* o. s. v. Såsom författarinna har hon utgifvit *Les princesses de la Suède,* 1864, samt öfversatt Roos' »Korsets skola». — En svag hälsa, som framförallt fordrade stärkande luft och ostörd stillhet, föranledde prinsessan Eugenie att välja sin sommarbostad på Gottland. Nära det majestätiska i hafvet nedstupande Högklint, invid den lilla Buskeviken, uppbyggdes 1861—62 en täck villa, det bekanta Fridhem, där prinsessan sedan tillbragte hvarje sommar, finnande sin kroppsliga vederkvickelse i en frisk och härlig natur och sin andliga i en utan anspråk öfvad och därför så mycket välsignelserikare välgörenhet. — 1866 uppfördes på hennes bekostnad, nära intill Fridhem, tvenne barnhem, ett för gossar och ett för flickor, hvilka välgörenhetsanstalter stodo under hennes omedelbara direktion. Likaså lät hon nära Visby 1867 anlägga ett sjukhem, för tjugufyra obotligt sjuka, uteslutande afsedt för sådana, som äro födda på ön. Hon grundade äfven folkskolan i Västerhejde 1863, Visby skyddsförening och Skyddsföreningen i Västerhejde 1870. — Det bekanta Eugeniahemmet vid Stockholm för vårdande af fattiga obotligt sjuka, lytta och vanföra barn, bär den hjärtegoda prinsessans namn. 1879 stiftades nämligen med prinsessan som ordf. en förening för att taga vård om dylika barn från hela Sverige och 1882 öppnades Eugeniahemmet, att börja med i hyrd lokal vid Sundbyberg. Husets nuvarande lokal invigdes 1886, men har sedan tillbyggts. — Prinsessan E. afled i Stockholm den 23 april 1889.

Eurelius, G., se **Dahlstjerna.**

Eurenius, Jakob Abraham, präst. Född 1625 i Edsele socken af Angermanland. — Som föräldrarna voro fattiga, måste han, så fort han själf kunde bidraga till sitt uppehälle, ut i världen och tog tjänst som dräng hos en bonde. Härunder påkom honom en brinnande lust att studera, hvarför han gick den sjuttio mil långa vägen från Långsele till Strengnäs, där han tillbragte nio år, och därefter vandrade till fots omkring Bottniska viken för att komma till universitetet i Åbo. Promoverad härstädes till filosofie magister, utnämndes han 1658 till lektor i historia vid Hernösands gymnasium och slutade sina dagar som kyrkoherde i Nora i södra Ångermanland 1714. — Under det han var lektor, ådrog han sig en ovanlig uppmärksamhet genom en till trolldomskommissionen 1676 afgifven berättelse, hvari han på fullt allvar påstod sig ha blifvit bortförd till Blåkulla. Såsom betecknande för tidens bildning och det då rådande trolldomsraseriet, må därom följande nämnas: »År 1674,» säger E., »natten emot den 16 oktober kom jag i en stor tentation på min nattsäng, med hvilken jag länge plågades. Omsider efter detta långsamma kval kunde jag intet annat märka, än att jag for genom luften något långt ifrån jorden, nordanefter, alldeles vidöppen, fötterna förut och med utsträckta armar, hvilka tycktes mig vara med en stor hop råttor fullsatte» o. s. v. Berättelsen innehåller vidare om hemfärden och huru återresan skedde närmare jordeu öfver hustaken till Hernösands stad. Dagen efter sin Blåkullafärd bade E. rest till Torsåker, utan att likväl för någon nämna om den äfventyrliga luftfärden. Under hans frånvaro skall en tretton års flicka hafva sagt till hans hustru, att hon sett huru lektorn natten förut blifvit förd till Blåkulla, sammanbunden med en mängd barn, af hvilka ett sagt: »Det är orätt att vi rida så på mäster Jakob». Natten därpå såg han väggen »vid pass två stockar under fönstret» öppnas och en illa beryktad trollpacka, Lars Svensons hustru, komma och vilja draga honom ut med sig igen; men då han åkallat Guds namn, måste hon gå därifrån, hvilket ock samma flicka omtalat, med tillägg, att då trollkvinnan kom dit, där barnen voro samlade, hade hon sagt: »Jag får ej ut den djäfvulsbranden». — E:ii skriftliga berättelse, hvilken är ett bevis på huru långt vidskepelsen och inbillningssjukan kunde gå äfven hos dem, af hvilka man bort vänta större upplysning, förvaras i Uppsala universitets bibliotek. — Gift 1: med *Brita Steuchia,* dotter af ärkebiskop Mattias Steuchius, 2: med *Magdalena Sundel,* 3: med *Elisabet Blanck* 4: med *Katarina Magdalena Damin.*

Ewerlöf, Frans Anton, generalkonsul. Född

på Dalarön d. 30 sept. 1799. Föräldrar: direktören *Frans Jakob Ewerlöf* och *Marie Triay.* — Sedan E. vid Uppsala universitet 1821 absolverat kansli- och hofrättsexamina, ingick han, utom i andra ämbetsverk, äfven som auskultant i kommerskollegium, där han i synnerhet vinnlade sig om allt, som angick konsulatväsendet. För sin arbetsamhet bemärkt af Wetterstedt, Wirsén m. fl., utnämndes han 1825 till sekreterare hos riksståthållaren i Norge, i hvilken egenskap han tjänstgjorde under Sandels och Platen samt efter den senares död hos kronprinsen Oscar, då denne någon tid under stortinget 1833 var vice konung i Norge. Under denna tid gjorde E. 1830 en resa till Frankrike, England, Skottland

och Irland och befordrades efter sin hemkomst 1831 till förste expeditionssekreteraare i k. kansliet. Hösten 1833 utnämndes han till svensk-norsk generalkonsul i Köpenhamn. Genast han intog denna plats, ägnade han en oaflåtlig uppmärksamhet åt Öresundska tullväsendet, och lyckades genom de historiska upplysningar, han härom kunde meddela sin regering, få Öresundstariffen i väsentliga delar modifierad. När fråga sedan förekom om tullens fullständiga aflösning, kämpade E. både med ordet och pennan för reformen, och äger förtjänsten att kanske mer än någon annan svensk ha medverkat till dess genomförande. Under den långa tid han var bosatt i Köpenhamn arbetade han för öfrigt i sina både offentliga och enskilda förhållanden nitiskt på att befrämja och befästa det goda förstånd, som under de senaste årtiondena varit rådande mellan Sverige och Danmark. E. blef 1851 generalkonsul i Helsingör och 1857 åter i Köpenhamn, från hvilken post han 1881 tog afsked. Död i Köpenhamn d. 4 juli 1883. — Sina lediga stunder har han använ̈dt till studier och författareverksamhet samt bland annat utgifvit: *En ångbåtsresa på Göta kanal etc.* 1838, *En blick på handels- och penningställningen i Sverige* 1844, *Betraktelser öfver svenska ständerna och deras ombildande* 1848, *Om landtmanna-förhållandena i konungariket Danmark* 1854, *La Myriade* (en fransk bearbetning af generalkonsul Brandels kronologiska system), 1853 m. m. — Gift 1839 med *Nelly Hemberg.*

Fabritius, Ludvig, krigare, legat. Född d. 14 sept. 1648 på brasilianska fästningen Oranien, där fadern *Johan Gregorius Fabritius* var läkare; modern *Elisabet Funck.* — F. tillhör så till vida svenska historien, som han under senare delen af sin lefnad var i svensk tjänst och i Sverige slutadé sina dagar.

Hans lif var en nästan oafbruten kedja af vidunderliga äfventyr och erbjuder det allra yppersta stoff till en sensationsroman. Efter faderns död gifte modern sig med en major Beem, som 1660 gick i rysk tjänst, då F. åtföljde sin styffader och blef hans adjutant. I en träffning mot den upproriske kosackhetmanen Stenko Raczin blefvo ryssarnas officerare försåtligt utlämnade till fienden och nedgjorda med undantag af F., som undkom som genom ett underverk. Under det massakern pågick rusade hans ordonnans emot honom under eder och förbannelser ur de lifdömdas krets och släpade honom ned till stranden af den närliggande Wolgafloden. Kosackerna, som trodde att ryssen ville kasta sitt offer i strömmen, lät dem fritt passera till floden, där den trogne ordonnansen gömde sin förman i kölrummet på ett fartyg. Enligt en mera nykter historia skall F. helt enkelt ha frigifvits ur den fångenskap, hvari han råkat, på bemedling af en polsk adelsman i hetmanens tjänst. I det af kosackerna intagna Astrakan kom F. i ny lifsfara, men lyckades undkomma genom den ena kommendantens försumlighet. Under flykten därifrån blef han tillfångatagen och såld i Daghestan till slaf för tvåhundra rubel. Friköpt af en af sina bekanta 1669 kom han, ehuru alldeles utblottad, öfver gränsen in i Persien, där han utgaf sig för en kristen läkare och lifnärde sig med kvacksalfveri och försäljning af medikamenter. Vid underrättelsen om att ryssarna återtagit Astrakan, återvände han dit och ingick på nytt i rysk tjänst samt erhöll full aflöning för den förflutna tiden. Skickad af ståthållaren i Astrakan med ett uppdrag till tsaren i Moskva, utnämndes han 1671 till kapten och 1673 till major vid Hamiltons tyska regemente samt befordrades 1675 till öfverstlöjtnant. Trött vid det ryska fältlifvet, sökte och erhöll han genom holländska residentens bemedling afsked ur krigstjänsten, hvarefter han i engelska ministern Hebdons svit afreste till Riga och därifrån 1677 till Stockholm, för att erbjuda Carl XI sin tjänst. När Carl hörde omtalas hans skiftande öden och att han varit i Persien och kände Österlandets seder och bruk, gaf han honom i uppdrag att afgå som sändebud till Persien, för att med detta land knyta en handelsförbindelse, hvars ändamål var att draga den persiska silkeshandeln öfver Ryssland till Narva. Då statsmedel saknades för ambassadens verkställighet, erbjöd sig F., som kort förut från Holland fått ett arf på 180,000 gulden, att gå i förskott för resekostnaderna, och afreste 1679 till Persien med ett följe af tjugu personer. Underhandlingarna lyckades och F. återkom till Sverige 1682. Men då perserna, oaktadt traktaten, fortfarande sålde sina sidenvaror till Ryssland, måste F. för andra gången afgå till persiska hofvet. Under denna resa uppehöll han sig i Ispahan i nära tre år och medtog vid sin hemresa flera persiska köpmän och deras varor till Stockholm, hvaröfver Carl blef särdeles glad och lät på allt sätt väl behandla främlingarna. Efter konungens död skickades F. 1697 för tredje gången till Ryssland och Persien, för att tillkännagifva Carl XI:s frånfälle och skänka tsaren trehundra kanoner, som denne beställt i Sverige. Först i november följande året framkom F. till Ispahan, då shahen beslöt att, till bevarande af de svenska beskickningarna, afsända till Sverige en ambassadör, som också afreste, men blef tillfångatagen i Moskva, hvarefter någon direkt handelsförbindelse mellan Sverige och Persien icke kom i fråga. F. som för de tjänster han gjort Sverige 1687 blifvit upphöjd i adligt stånd, tillbragte sina sista lefnadsår dels på sin gård Läckstaholm, dels i Örebro och Stockholm, hvarest han dog d. 6 okt. 1729. — Gift 1: 1689 med *Anna Christiana von Schönfeldt* och 2: 1711 med *Margareta Barckhusen.*

Fagerlin, Ferdinand Julius, genremålare. Född i Stockholm d. 5 februari 1825. Föräldrar: sidenfabrikören *Carl Wilhelm Fagerlin* och *Maria Margareta Gnosspelius.* — F:s omisskänneliga anlag för målarkonsten utvecklades under flere års undervisning vid konstakademien, men själf oviss om sin kallelse, ingick han efter aflagd student- och officersexamen i militärståndet och utnämndes till under-

löjtnant vid Lifbeväringsregementet 1850. Den innebeende hågen drog honom likväl allt mer till konstnärens yrke, och sedan han sökt och erhållit permission, afreste han 1853 till Düsseldorf, för att där söka sin vidare utbildning. Här erhöll han till lärare professor Sohn och, sedan han efter en jämförelsevis kort tid blifvit uppflyttad i mästerklassen, den berömde historiemålaren professor Schadow. Under tiden hade hans permission skridit till ända, och då han nu fattat sitt beslut att ensamt tillhöra konsten, sökte och erhöll han afsked ur krigstjänsten. Med undantag af några uppehåll i Paris, bland andra 1856—58, har F. sedan dess varit bosatt i Düsseldorf. Alltifrån sin afresa hade F. då och då genom mindre arbeten gjort sig påmind i fäderneslandet. 1865 kom emellertid underrättelse till Sverige om, att F. vid internationella konstutställningen i Dublin s. å. erhållit guldmedalj för genren *Frieriet*, hvarpå F. genast kallades till ledamot af konstakademien i Stockholm och var en berömd målare. Vid skandinaviska utställningen i Stockholm 1866 fick man se *Kärleksförklaring* och *De rökande gossarna*, nu å Nationalmuseum. Sedan kommo *Den tillfrisknande*, *Svartsjuka*, båda i Nationalmuseum, o. s. v. Nationalmuseum äger vidare af F. *Holländsk interiör*, som målades 1885. — F. håller sig alltid inom fiskarstugans fyra väggar och visar hederliga gubbar och deras fryntliga gummor, duktiga hustrur och stadiga flickor. »Fagerlin skildrar lika säkert och lugnt som intimt känsligt och personligt karaktärsfullt utan några som helst bihänsyn. Hans humor blir ej grotesk och hans allvar aldrig sentimentalt. — Och fastän hans typer äro hvarandra skäligen lika, så innefattar hans område både lifvets fröjder och lifvets sorg. Lika lefnadsfriskt och godmodigt skämtsamt som han kan uttrycka glädje, ett lika djupt och enkelt sant uttryck finner han för lidandet och smärtan.» — Gift 1869 i Düsseldorf med *Alice Ritter*.

Faggot, Jakob, vetenskapsman. Född i Vendels socken i Uppland d. 13 mars 1699. Föräldrar: befallningsmannen *Jakob Faggot* af vallonsläkt, och *Helena Wendler*. — Efter slutade studier i Uppsala ingick F. 1721 i bergskollegium och började i Stockholm föreläsa i experimentalfysik, en då för tiden hos oss föga känd vetenskap. — 1726 anställd som e. o. ingenjör vid landtmäterikontoret, inlade han stora förtjänster om utvecklingen af detta ämbetsverk, till hvars direktör han utnämndes 1747. I afseende på justeringsverket, som stod under hans uppsikt, åvägabragte han tillsättandet af en kommission för att ordna rikets mått, mål och vikt, hvilka han redan då ville hafva förenklade och lika för alla orter och varor, och på hans förslag började landtmäterikontoret 1734 utgifva kartor. För att upphjälpa Finland ur den ödeläggelse, hvari landet råkat under ryska kriget, förordnade regeringen en kommission, i hvilken F. insattes till ledamot. Här fäste han uppmärksamheten på att ingenting kunde med framgång göras för ett land, innan man kände dess behof och läge, hvarför han föreslog en allmän uppmätning och införande af storskifte, hvilket af ständerna beviljades, hvarjämte man äfven upptog hans förslag, att uppmuntra till anläggandet af nybyggen och att folket skulle få rättighet att bosätta sig och företaga nyodlingar där det fanns utrymme, utan att deras gårdar skulle för kronans räkning skattläggas. Finland står således för sin odling i stor förbindelse hos denne man, hvars oförvillade åsikter kortsyntheten icke alltid kunde fatta, hvarför det också en gång hände att han uppkallades inför lagkommissionen och erhöll en skrapa för det han »ville åstadkomma så stora och vådliga förändringar i jordabalken af allmänna lagen». Alltifrån Vetenskapsakademiens stiftelse hade F. varit dess ledamot och var 1742—44 hennes sekreterare. I trettio år riktade han med oförtruten flit akademiens handlingar med en följd af vetenskapliga uppsatser och var ännu på sitt sjuttioåttonde år sysselsatt med nya rön, då döden bortryckte den förtjänte mannen den 28 febr. 1777. Förutom hans bidrag till Vetenskapsakademiens handlingar äger man af F. följande arbeten: *Rymdmätning eller rön om mätekonsten* 1739, *Svenska landtbrukets hinder och hjälp* 1746, *Förbättring på kornhusbyggnad* 1758, *Systematiska begrepp om allmänna hushållningens brister och botemedel* 1763, *Vetenskapernas upphof och verkan på förståndet och viljan* 1768, *Tankar om riksdags-bevillningar* 1769, *Historien om svenska landtmäteriet och geographien* 1747, 1760, m. m. — Gift 1730 med *Elisabeth Ehrenström*.

Fagræus, Jonas Teodor, naturforskare. Född i Hvittaryds församling i Småland 1729. Föräldrar: kyrkoherden därstädes *Jonas F. Fagræus* och *Rebecka Junbeck*. — Sedan F. i Lund 1751 vunnit den filosofiska graden, begaf han sig, med understöd af kommerserådet Jonas Alströmer, till Uppsala för att studera naturalhistoria under Linné och medicin under professor Samuel Aurivillius. Promoverad medicine doktor 1758, utnämndes han följande året till stadsläkare i Alingsås, där han bland annat fick i uppdrag att ordna Alströmerska biblioteket och naturaliesamlingarna. — 1773 fick F. åtfölja kanslirådet baron Clas Alströmer på en resa till Tyskland och tillbragte de senare åren af sin lefnad i dennes hem, upptagen med vården af hans naturaliekabinett och botaniska trädgård i Göteborg. Död på Alströmerska egendomen Gåsevadsholm i Halland d. 16 april 1797. — »F. var kunnig, vitter och arbetsam och ägnade sin tid i synnerhet åt naturalhistorien, fysiken, ekonomien och svenska geografien.» Hans vetenskapliga anstalter bestå förnämligast i uppsatser i lärda tidningar. En stor del af hans handskrifter gingo förlorade vid den stora eldsvådan i Alingsås 1779. Efter F. har örtsläktet Fagræa sitt namn. — Gift med *Sara Alijn*.

Fahlander, Gustaf, se **Edelstam.**

Fahlbeck, Pontus Erland, universitetslärare, politisk och ekonomisk skriftställare. Född i Ölme socken af Värmlands län d. 15 okt. 1850. Föräldrar: landtbrukaren *Anders Eriksson Fahl-*

beck och *Hanna Charlotta Carlsson*. — Student i Lund 1870, aflade F. därstädes 1875 fil. kandidatexamen, blef 1879 fil. licentiat och utnämndes 1880 efter vunnen doktorsgrad till docent i allmän historia vid Lunds universitet. Hans håg drogs snart åt nationalekonomiska studier, och 1887 väckte han allmän uppmärksamhet genom sin midt under den hetaste tullstriden utgifna, i protektionistisk anda affattade broschyr: *Den ekonomiska vetenskapen och näringsskyddet*. Under de följande åren har F. tagit en liflig del i den offentliga diskussionen om politiska, statistiska, sociala och nationalekonomiska spörsmål, i hufvudsak intagande en konservativ ståndpunkt, men med starkt individuell syn på tingen och självständig uppfattning. Förutom en mängd uppsatser i in- och utländska tidskrifter har F. utgifvit åtskilliga arbeten i bokform, bland hvilka må nämnas: *Betänkande rörande grunderna för den ekonomiska mellanrikslagstiftningen emellan Sverige och Norge* 1888, *Sveriges nationalförmögenhet, dess storlek och tillväxt* 1890, *Stånd och klasser, en socialpolitisk öfverblick*, 1892, *Sveriges adel, statistisk undersökning öfver de å riddarhuset introducerade ätterna I* 1898, m. fl. F. utgifver från 1897 *Statsvetenskaplig tidskrift*, i början tillsammans med andra vetenskapsmän, men från 1899 ensam. — 1889 utnämndes F. till e. o. professor i historia och statskunskap vid Lunds universitet, var sekreterare i 1888 års tullkommitté och kallades 1894 af Köpenhamns universitet till juris hedersdoktor. — Gift 1890 med friherrinnan *Anna Alice von Willebrand* (från Finland).

Fahlberg, Samuel, läkare, statsbrottsling. Född 1758 i Helsingland. — Såsom ett fader- och moderlöst barn upptagen af badaremästaren Jakob Tjäder i Stockholm, inöfvades F. af honom i de kirurgiska handgreppen och fick såsom skeppskirurg åtfölja ett handelsfartyg till norra Amerika 1783. Följande året förordnad till läkare på ön S:t Barthélemy, uppgjorde han planen till staden Gustavias anläggning och sysselsatte sig för öfrigt med insamlande af naturalier för Vetenskapsakademiens räkning på västindiska öarna. Utnämnd 1786 till guvernementsläkare, kallades han 1791 af Vetenskapsakademien till hennes ledamot och förklarades fem år därefter af medicinska fakulteten i Uppsala för medicine doktor. — 1799 förordnades han till ingenjör på Barthélemy, med titel af landtmäteridirektör, och bestridde tillika guvernementssekreterare- och guvernementsläkarebefattningarna. Vid de oroligheter, som 1810 utbröto på ön, befanns vid undersökning F. invecklad i de upproriska rörelserna, hvarför han 1813 dömdes från lif, ära och gods. Men han hade förut undkommit till ön S:t Eustache, där han afled d. 28 nov. 1834, utan att veta om, att han stod upptagen på amnestiplakatet af den 21 okt. s. å. — Gift med *Elisabet Everij*.

Fahlcrantz. Denna släkt, som genom flera sina medlemmar gjort en betydande insats å olika områden af svensk odling, härstammar från Västmanland, där äldste kände stamfadern *Daniel Andersson* var klockare i Munktorp.

1. **Fahlcrantz, Carl Johan,** landskapsmålare.

Född i Stora Tuna socken i Dalarna d. 29 november 1774. Föräldrar: v. pastorn, sedermera kyrkoherden i Kungsåra i Västmanland, *Johan Fahlcrantz* och *Gustafva De Brenner*. — Fadern önskade uppfostra sin förstfödde till präst, men en inre drift förde den unge gossen med oemotståndlig makt in på konstnärsbanan. Redan som barn aftecknade han på egen hand de kopparstick han kunde öfverkomma, och färglade sina efterbildningar med safter som han prässade ur blommor. Vid sexton års ålder ankom F. till Stockholm, där han efter någon tid blef lärjunge hos Limnell, och började han samtidigt besöka konstakademien. Några stycken af Claude Lorrain, som han ett par år däretter fick se, gjorde hans kallelse för honom klar. Under näringsbekymmer, ritlektioner och målande af taflor, dem han för sitt uppehälle måste afyttra till underpris, förflöto de första åren af hans konstnärslif. Lyckligtvis fick Sergel se en af hans taflor och från den stunden blef inom konstnärsvärlden hans talang uppskattad till dess fulla värde. F. utställde för första gången i akademien 1799 och började med allvar med oljefärgen först 1800. Redan följande år blef han akademiens agré och 1803 dess ledamot. 1806 företog F. en resa till Italien, men insjuknade på vägen, och då han tillfrisknat, tvang honom det utbrutna kriget att återvända till Sverige. Han kom sedan aldrig utom den skandinaviska halföns gränser, hvilket af mången blifvit framhållet som en brist i hans konstnärsutveckling, ehuru det å andra sidan ovedersägligen bidrog att förläna hans konstnärskap dess nationellt nordiska skaplynne. I detta hänseende intager F. ett af de främsta rummen bland svenska konstnärer. F:s taflor, äro spridda kring hela världen — den nya såväl som den gamla. Konungarna af Sverige Carl Johan och Oscar I, Ludvig I af Bayern och Fredrik VI i Danmark förvärfvade ett stort antal verk af hans fruktsamma pensel. En utvald samling gick olyckligtvis förlorad vid den eldsvåda, som lade i aska den första kungliga villa Carl Johan låtit uppföra vid Rosendal på Djurgården. — En sparad ungdom, ett gladt och jämnt lynne förlänade F. lifs- och arbetskraft långt utöfver den tid, då dessa under vanliga förhållanden upphöra. Vid sjuttiofem års ålder trädde han i äktenskap med *Anna Sofia Hagström*, och fem år senare var han ännu sysselsatt med tvenne stora taflor åt konung Oscar, framställande Gripsholm och Rosersberg. Vid sin död, som inträffade den 9 januari 1861, var F. professor vid Fria konsternas akademi och akademiens vice preses; hedersledamot af konstakademierna i Philadelphia och Newyork o. s. v. — »F:s konst gifver ett typiskt uttryck för hans samtids natursvärmeri och naturpoetiserande. — F. var skald. Ett motiv var för

honom en poetisk tanke att framställa i konstnärlig omklädnad. Han sträfvade först och främst att söka öfverflytta till åskådaren den sinnesstämning, i hvilken naturen försatt honom själf. Han idealiserar sin natur med ledning af sin poetiska tanke. Hans fantasi fyller Stockholms Djurgård eller hjorthagen vid Gripsholm med bruna klippor, djupa klyftor, betande oxar, väldiga, bruna träd, som ställt sig alldeles där de borde stå för att fylla en plats i taflan. Med romantikerns förkärlek skildrar han skymningen eller solnedgången, älskar han morgon- och aftondager. Relativt sällan lyser förmiddagens nyktra solljus öfver hans landskap — och förmiddagssolen gör rätt i att undvika dem, ty hon skulle belysa hvad skymningen eller aftonljuset nu gör sitt bästa att dölja — bristen på naturtrogen sanning i detaljerna.»

2. **Fahlcrantz, Axel Magnus,** ornamentsbildhuggare. Född i Stora Tuna i Dalarna 1780; den föregående bror. — I Stockholm, dit F. anlände under senare hälften af 1790-talet, upptogs han till elev af ornamentsbildhuggaren Ljung och utbildade under denne sina anlag för bildhuggarekonsten.

Hans arbeten, som under en lång lefnad blefvo ganska talrika, träffas mångenstädes i landet, särdeles i våra kyrkor, och vittna om ett verkligt mästerskap. F. invaldes till medlem af Fria konsternas akademi och erhöll titel af k. hofbildhuggare och professor. Under de sista åren af sin lefnad uppträdde han som novellförfattare, i hvilken egenskap han ända till sin död lyckades bibehålla sin anonymitet under pseudonymen »Extraordinarien A—r». Några af hans noveller återfinnas i hans år 1851 utgifna *Humoristiska Berättelser* och för öfrigt som följetong i tidningarna Dagligt Allehanda, Aftonposten och Svenska Tidningen. Död i Stockholm d. 7 oktober 1854. — Gift 1: 1804 med *Hedvig Eleonore Sparrman;* 2: 1830 med *Katarina Charlotta Lindström.*

3. **Fahlcrantz, Kristian Erik,** skald, teolog. Född i Stora Tuna i Dalarna d. 30 augusti 1790; de föregående bror. — I Uppsala, där F. blef student 1804, ägnade han sig företrädesvis åt den österländska litteraturen och kallades, efter att 1815 hafva vunnit den filosofiska graden, till docent i arabiska 1821. Teologie kandidat 1828, prästvigdes han s. å. och utnämndes det följande till Kalseniansk professor samt kyrkoherde i Hagby och Ramsta. Tio år senare uppförd i andra förslagsrummet till biskopsämbetet i Västerås, blef han vid utnämningen förbigången af Gust. Nibelius. Men vid dennes död ånyo uppsatt på dylikt förslag, utnämndes han till styresman öfver Västerås stift 1849. Under åren 1835—37 gjorde han vidsträckta utländska resor och företog ännu 1856 en ny utflykt. Anteckningarna från dessa resor utgöra en intressant del af hans under de sista lefnadsåren af honom själf utgifna *Samlade skrifter.* Det förnämsta häri består för öfrigt af hans två stora skaldeverk *Noachs ark* och *Ansgarius.* Det förstnämnda, i tvenne »våningar», af hvilka den första utkom 1825, är egentligen en satir, framkallad af skaldens förtrytelse öfver de missbildningar, han tyckte sig finna i samtidens vittra och politiska riktning. Svårfattligt redan för den tid, som vid dess första framträdande intogs af öfverraskning och beundran öfver den snillrika skapelsen, tarfvar det numera särskilda kommentarier, för att, med sina lärda utflygter på den österländska litteraturens område och fina anspelningar på förhållandena för dagen, kunna riktigt fattas och njutas. Det innehåller det oaktadt glänsande blixtar af lyrisk inspiration, oförlikneliga drag af humor, gnistrande kvickheter och bitande satir, hvilka förtjänster, om de än ofta nog åter förlora sig i ett på ytan lekande raljeri eller ett romantiskt dunkel, likväl röja en skaldegåfva af mer än vanlig art. Hans andra stora skaldeverk, »Ansgarius», är ett religiöst poem — eller närmare uttryckt ett lyriskt epos — i fjorton sånger, af hvilka de första utkommo 1835. Med många vackra delar är detta stycke mindre lyckadt. Den äfven i de minsta detaljer iakttagna historiska noggrannheten påminner, oaktadt den omväxlande versbyggnaden, för mycket om en rimmad krönika, och den deklamatoriska, nästan dogmatiska framställningen blir tröttande för läsaren. Till F:s vittra alster höra vidare flera *Festsånger,* i allmänhet utmärkta för en högstämd och kraftfull form, *Minnesrunor* och *Tillfällighetsdikter.* Såsom vetenskapsman, teolog och litterär kritiker intager F. ett framstående rum, ehuru äfven här det polemiska elementet är utmärkande för hans författareskap. Bevis härpå lämna, förutom en mängd tidningsartiklar, stridsskriften: *C. J. L. Almqvist såsom författare i allmänhet och såsom teolog i synnerhet skärskådad* 1845—46 samt *Rom förr och nu,* i hvilket senare arbete han med skärpa uppträder mot jesuitismens och den katolska kyrkans propaganda inom den protestantiska världen. — Till sina politiska tänkesätt strängt konservativ, var F. i sitt enskilda lif fryntlig, hjärtlig och vänfast. I kretsen af närmare vänner lät han ofta sitt skämtsamma lynne fritt spela och F:s infall och ordlekar äro snart sagdt rikskunniga. — 1830 utnämndes F. till teologie doktor och inkallades 1842 till en af de aderton i Svenska akademien; hedersled. af Vitt.-, hist.- o. ant.-akad. Död d. 6 aug. 1866. Gift 1847 med *Aurora Vilhelmina Valerius,* dotter af skalden J. D. Valerius (se nedan). — Hans äldste son, *Carl Johan F.,* f. i Uppsala d. 12 juli 1849 och fil. doktor 1872, grundlade 1877 bokförläggarefirman Fahlcrantz & komp., som med vår litteratur införlifvat en mängd förtjänstfulla arbeten.

Fahlman, Louise Johanna, skådespelerska. Född den 30 juni 1856 å Svartvik, Njurunda socken, Medelpad. Föräldrar: skeppsbyggmästaren *S. G. Jensen* och *Juliana Hansen.* — Vid 19 års

ålder ingick hon äktenskap med banktjänstemannen *Eug. Fahlman* och blef följande år änka. Fru F. debuterade 1878 på Nya teatern i Stockholm, där hon 1878—79 var engagerad. 1879—81 spelade hon på Stora teatern i Göteborg, där hon bland annat utförde titelrollen i »Regina von Emmeritz», *Beatrice* i »Mycket väsen för ingenting» samt titelrollerna i »Främlingen» och operetten »Boccaccio». 1881—87 uppträdde hon åter i Stockholm, på Nya teatern, och vann stort erkännande som *prinsessan Eboli* i »Don Carlos» och *Messalina* i »Arria och Messalina», spelade därpå 1887 som gäst på Södra teatern i *Cypriennes* roll i »Låtom oss skiljas» och på Djurgårdsteatern, hvarpå hon fick anställning vid k. teatern och 1888 blef medlem af Dramatiska teaterns association. 1901 tog hon engagement vid dir. Ranfts komediafdelning. — Bland roller märkas, utom de förut nämnda, *Thalea* i »Häxan», *Odette, Clotilde* i »Råttan», *Sanda* i »Bröllopet på Valeni», titelrollen i »Lilla svärmor», *Orsina* i »Emilia Galotti», *Basilea* i »För kronan», *mille d'Ange* i »Falska juveler», *grefvinnan Elena* i »På nåd och onåd». — Fru F., som är i besittning af en ovanligt klar och behaglig röst samt ett fördelaktigt utseende, kan i sitt spel utveckla mycken glöd och, när så erfordras, en god portion ésprit, så att hon utmärkt sig både i det stora skådespelet och i de franska komedierna.

Fahlstedt, Carl Adolf, krigare. Född d. 19 april 1788 å Tiurala i Lempelä. Föräldrar: kaptenen vid Björneborgs regemente *Adolf Fredrik Fahlstedt* och *Johanna Charlotta von Knorring*. — Efter att ha genomgått Karlbergs krigsskola, utnämndes F. 1804 till fänrik vid Björneborgs regemente och antogs vid utbrottet af 1808 års krig till stabsadjutant åt fältmarskalken Klingspor. I maj s. å. utnämndes han till löjtnant vid det nya Vasaregementet och kom sedermera att tjänstgöra vid Savolaksbrigaden. Det är såsom den af Runeberg besjungne »Sandels adjutant» vid den minnesvärda dagen vid Virta bro, F:s namn hufvudsakligen gått till eftervärlden, då det först var den af F. mot Sandels harmfullt framkastade beskyllningen för feghet, som bragte denne att sluta sin frukost och rida ned till stridsplatsen. Han erhöll i detta slag svåra sår, som ej voro läkta, då han, vägrande att underkasta sig kapitulationen i Seivis, jämte tvenne bröder Chardentier flyktade söderut till Cronstedts fördelning i Umeå, som de efter svåra lidanden uppnådde. — Efter freden öfvergick F. till Västgöta-Dals regemente, deltog i norska fälttåget 1813—14, blef major 1828 och tog 1834 afsked ur krigstjänsten. Död i Stockholm d. 24 juli 1841. — Gift 1834 med *Sophie Euphrosyne Schméer*, i hennes andra gifte.

Fahnehielm. Ätten härstammar från en ryttare *Lasse Kempe*, hvars sonsons sonson ingick som musketerare i Gustaf Adolfs här och såsom kapten adlades 1647 med namnet *Fahnehielm*.

1. **Fahnehielm, Per Georg,** ämbetsman. Född d. 27 dec. 1735. Föräldrar: kornetten *Carl Johan Fahnehielm* och *Kristina Douglies*. — F. började sin tjänstemannabana 1752 såsom landskontorsskrifvare i Jönköping, hvarefter han 1768 blef landskamrerare i Västernorrlands län. Här företog han genast en utredning af beskattningsväsendet, hvarigenom han betydligt ökade kronans räntor och tionde, samt indref en mängd gamla utestående balanser. Som belöning befordrad till sekreterare i kammarkollegium, uppgjorde han förslag till en säkrare förvaltning af uppbörden, hvilket förslag blef af konungen gilladt och stadfäst. Under ryska kriget beordrad att hafva öfverinseende om och ombesörja styrelsen för redogörelserna vid krigskommissariatet i Finland, beredde han krigskassan en lika opåräknad som behöflig förstärkning genom utgifvandet af krigskommissariatets polletter, hvilka gingo och gällde lika med riksgäldssedlar. Dessa assignationer, af allmänheten benämnda »Fahnehielmare», emedan de voro undertecknade med F:s namn, befunno sig vid fredens afslutande i omlopp till 1,307,460 riksdaler och beräknades hafva besparat staten en summa af närmare 170,000 riksdaler silfver. Hela denna mödosamma finansoperation sköttes af F. vid sidan af hans ordinarie tjänstebefattning, utan det ringaste arfvode. Samma oegennytta ådagalade han i alla andra fall, så att, ehuru under kriget många millioner nästan utan all kontroll gått genom hans hand, han trots sin sparsamhet alltid befann sig i knapp ekonomisk ställning. — 1809 utnämndes F. till vice president i kammarrätten. Död d. 31 dec. 1816. — Gift 1) 1762 med *Eva Beata Modée*, 2) 1792 med *Jeanna Lovisa Syrk* och 3) 1805 med *Gustafva Fredrika Schwartz*.

2. **Fahnehielm, Anton Ludvig,** mekaniker. Född d. 28 juli 1807; den föregående son. — F. ingick 1828 som underlöjtnant vid sjöartilleriet och utnämndes 1837 till löjtnant vid flottans mekaniska kår, där han befordrades till kapten 1846 och major 1854. Sedan han 1853 tillsammans med öfverstlöjtnant von Heland mellan Stockholm och Uppsala anlagt den första elektriska telegrafsträckningen i Sverige, förordnades han året därpå till afdelningschef vid elektriska telegrafverket samt blef vid styrelsens ombildning intendent öfver elektriska telegrafverket i norra distriktet. Vid nedläggningen af telegrafkabeln mellan Sverige och Danmark 1854 var F. kommenderad å svenska sidan och upprättade sedan dess telegraflinjer och anlade ledningstrådar till flera hundra mils längd. Bland uppfinningar och konstruktioner, som F. i öfrigt utfört, må nämnas: självfantändande minor 1833, dykareklädnad af kautschuktyg 1839, patroner med elektrisk antändning för bergsprängning under vatten 1843. F., hvilken äfven hyste lifligt intresse för humanitära saker, afled i Stockholm d. 6 jan. 1875. — Gift med *Katarina Sjögren*.

1. **Falck, Johan Peter,** naturforskare. Född i Broddetorps församling af Västergötland 1732 eller 1733. Föräldrar: auditören vid Skaraborgs regemente *Peter Falck* och *Beata Vinge*. — Under den hårda kampen mot nöd och försakelser lade sig redan i ungdomen ett dystert svårmod öfver hans själ och gjorde icke blott hans stora vetenskapliga anlag nästan gagnlösa, utan föranledde slutligen hans död. Inskrifven till student i Uppsala 1751, vinnlade han sig i synnerhet om naturalhistoria, hvari han gjorde sådana framsteg, att Linné upptog honom i sitt hus och gjorde honom till lärare för sin son. På Linnés förslag erhöll han anställning som intendent för statsrådet Kruses naturaliekabinett i Petersburg, hvarefter, sedan hans skicklighet blifvit mera känd, han utnämndes till botanices professor vid collegium medicum och intendent öfver collegium medicum och intendent öfver kollegii apotekareträdgård i samma stad 1765. En ännu ärofullare bana öppnade sig för F., när han 1768 erhöll uppdrag, att, jämte Pallas, Gmelin, Georgi m. fl., deltaga i den vetenskapliga expedition, som, delad i olika afdelningar, skulle genomresa det stora ryska riket i alla riktningar. På hemvägen insjuknade han i Kasan, där han under ett anfall af sin gamla mjältsjuka afhände sig lifvet med ett pistolskott d. 21 mars 1773. — Hans reseanteckningar, införda i »Beiträge zur Kentniss des Russischen Reichs, Th. I—III» 1786, hafva, ehuru korta, ett stort vetenskapligt värde och innehålla utmärkta underrättelser om stäppländerna kring Tarabagatai, särskildt i allt hvad som rör naturalhistorien.

2. **Falck, Anders,** astronom. Född d. 13 jan. 1740; den föregående bror. — I Uppsala, där F. blef student 1758, antogs han till lärare för en ung grefve Hård, med hvilken han 1762 fick göra en resa till Tyskland. Återkommen till Uppsala, ägnade han sig hufvudsakligen åt astronomien och vann, sedan han under Melanderhjelms presidium utgifvit tvenne disputationer, lagerkransen 1767 med första hedersrummet. Vid sidan af sina vetenskapliga studier dyrkade F. med ifver sånggudinnorna och var en verksam medlem af de vittra sällskapen Apollini Sacra och Utile Dulci. — 1770 erhöll han plats som lärare för sedermera riksståthållaren, friherre H. H. von Essen och företog med honom en ny resa till utlandet, hvarifrån han återkom 1772. Denna så löftesrikt påbegynta bana blef i sin fortgång föga hugnerik. I stället för en akademisk lärostol, som han med heder skulle ha beklädt, måste han 1770 taga anställning som skollärare i Skara, där han, befordrad till konrektor 1780 och till rektor 1793, kvarstannade för lifvet. På denna obemärkta plats fortfor han att med förkärlek idka den vetenskap, åt hvilken han ägnat sina flesta och käraste stunder. Med de astronomiska instrument, han erhållit af Wargentin, anställde han i brist af tjänlig lokal under flera år sina observationer på öppna gatan. Hans sakrika iakttagelser införde, med stort beröm af samtidens lärde, i Vetenskapsakademiens handlingar och föranledde hans inkallande i detta samfund 1788. — Nedtyngd vid tanken på att hans anlag icke såsom sig bort kommit vetenskapen till godo och uttröttad af sitt mångåriga mödosamma lärarekall, befriades han af döden d. 10 februari 1796.

Falk, Erik, biskop. F. härstammade från en gammal frälsesläkt, studerade vid utländska högskolor, blef magister i Wittenberg och var professor i Uppsala 1518. Han skall ha varit i skyldskap med Gustaf I och äfven varit hans lärare samt stod hos konungen i stor gunst. Såsom Gustafs hofpredikant utnämndes han 1547 till biskop i Skara, men ådrog sig inom kort konungens misshag och afsattes från biskopsämbetet. Då hans oskuld lätt ådagalades, blef han restituerad och flyttades 1558 till biskopsstolen i Linköping. Erik XIV, som till F. hyste ett oinskränkt förtroende, uppdrog åt honom att åtfölja den beskickning, som 1561 afgick till Moskva, för att inleda underhandlingar med storfursten Ivan Vasiljevitj. För öfrigt omtalas biskop F. som en ordningsman och sträng väktare öfver prästernas lefverne och lärosätt. För sin tid var han en ovanligt lärd man och har författat flera arbeten, af hvilka man nu endast känner: *En lärobok i Christendomen*, från tyskan 1558, samt *En tröstebok för hafvande kvinnor etc.* 1564. Död 1569. — F. var gift och hade flera barn, bland dem krigsöfversten *Bengt Falk* som, f. 1540, miste lifvet vid Linköpings blodbad 1600.

Falkenberg. De på svenska riddarhuset introducerade ätterna Falkenberg härstamma från Mark-Brandenburg, där Hans Didriksson von Falkenberg skall ha lefvat i senare hälften af 1400-talet. Hans sonsons son Henrik inflyttade 1595 öfver Livland till Sverige och hade sönerna *Konrad* och *Melker* (se nedan), som 1625 naturaliserades som svenska adelsmän. Grenar af ätten ha sedermera erhållit friherrlig och greflig värdighet (se nedan).

1. **Falkenberg, Konrad,** riksråd. Född d. 12 dec. 1591. Föräldrar: sedermera ståthållaren på Kalmar slott *Henrik von Falkenberg* och *Elisabeth von Vietinghoff*. F., som 1623 var kapten vid Södermanlands infanteri, blef 1633 kammarråd, 1637 landsböfding i Kalmar län och på Öland, 1651 riksråd och 1652 rikskammarråd. Död i Stockholm d. 25 aug. 1654. — Gift 1633 med friherrinnan *Katarina Bonde*, syster till riksskattmästaren Gustaf Bonde (se sid. 116).

2. **Falkenberg, Melker,** krigare, ämbetsman. Född på godset Kiriämpä i Livland d. 1 febr. 1597; den föregående bror. — F. började vid sexton års ålder sin bana som page hos rikskansleren Axel Oxenstierna och antog 1617 samma befattning hos Gustaf II Adolf, som »i främmande gesandters samt många grefvars och herrars närvaro» 1620 gjorde honom »varaktig» (förklarade honom vapenför). Snart därefter befordrad till fänrik vid öfverste Setons tyska soldater, hade

han vid konungens död 1632 tjänt sig upp till generalkommissarie i Neder-Sachsen. Följande året förordnad till kammarpresident öfver Mainz, Worms och Franken, skickades han 1635 i några viktiga ärenden till kurfurstarna af Sachsen och Brandenburg samt till hertigarna af Pommern och Mecklenburg. Blef 1637 landshöfding öfver norra och södra Finland, där han genom ett godtyckligt och hårdhändt uppträdande uppväckte stort missnöje, 1646 underståthållare i Stockholm och slutligen 1648 krigsråd. Död i Stockholm d. 3 febr. 1651. — Gift 1634 med *Elisabet von Löben.*

3. **Falkenberg, Henrik,** ämbetsman. Född i Stockholm den 10 mars 1634; son till F. 1. Återkommen från de utländska resor, under hvilka han fulländat sin uppfostran, anställdes han till en början som kommissarie i reduktionskontoret, blef 1664 kammarråd och tio år senare landshöfding öfver Elfsborgs län med Dal. Såsom ledamot i kammarkollegium var han en af De la Gardies svåraste motståndare och en ifrig förespråkare för ordning och sparsamhet. Han yrkade tillika på ståndernas rätt att själfva välja ledamöterna i alla utskott och ifrade för fjärdepartsreduktionens snara verkställande, hvarför han också understödde de 1675 vidtagna åtgärderna till efterräkning och sparsamhet och blef af Gyllenstiernas parti utsedd till landtmarskalk vid 1678 års riksdag. Dessa tänkesätt öfverensstämde icke med motpartiets planer, hvarför han, tillika med rikshofrådet Clas Rålamb och sedermera k. rådet grefve G. Sperling, bortskickades till Sveriges besittningar söder om Östersjön, för att vidtaga åtgärder till upphjälpande af deras handel och näringar, som blifvit förstörda genom kriget. Hemkommen till Sverige, drog han sig för det mesta från de allmänna ärendena, och då han insåg omöjligheten att i partistriderna göra den sansade medelvägens åsikter gällande, tillbragte han sina sista år i enskild verksamhet. Död i Stockholm d. 4 dec. 1691. — Gift 1: med *Marie Spanheim* och 2: 1669 med friherrinnan *Kristina Maria Kruse.*

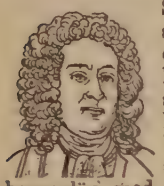

4. **Falkenberg, Gabriel,** k. råd. Född d. 5 juni 1646; den föregående bror. — Gabriel F. anställdes först vid hofvet som kammarherre och utnämndes 1678 till landshöfding i Nyköpings län. — 1687 upphöjd i friherrligt och 1693 i grefligt stånd, då han skref sig grefve till Sandemar och friherre till Odensviholm, förordnades han sistnämnda år till k. råd och president i Åbo hofrätt, hvarifrån han 1703 förflyttades till Svea hofrätt. Han blef 1703 Åbo universitetskansler. — Kunskapsrik, verksam och fosterlandsvän, framstår F. som ämbetsman i detta ords vackra och sanna bemärkelse. Det universitet, för hvilken han var styresman, sökte han på allt sätt gagna och hedra och visade sig vid mer än ett tillfälle såsom en vetenskapernas upplyste vän och gynnare. — Död ogift i Stockholm den 30 maj 1714, slöt han själf sin grefliga ätt.

5. **Falkenberg, Melker,** riksråd. Född d. 7 juni 1722; sonsons son af F. 2. Föräldrar: öfversten *Henrik Falkenberg* och grefvinnan *Ulrika Bonde.* — Arftagare till en ansenlig förmögenhet, hade F. erhållit en i alla afseenden sorgfällig och lärd uppfostran. Under sin vistelse i Uppsala åtnjöt han professor Ihres enskilda handledning. Redan 1740 hade han blifvit inskrifven i konungens kansli och var under sin vistelse utrikes ett år anställd vid svenska beskickningen i Paris, under C. F. Scheffer. Efter sin återkomst till fäderneslandet utnämnd till e. o. protokollssekreterare 1748, blef han 1758 lagman i Västerbotten och Ångermanland och flyttades därifrån 1765 till samma befattning i Värmland. — F. tog en liflig del i sin tids politiska lif och slöt sig till Hattpartiet. Redan 1751 var han medlem af sekreta utskottet, hvilket han sedermera oafbrutet tillhörde till och med 1765—66 års riksdag. Vid den sistnämnda en af de få målsmännen för sitt parti, sökte han förgäfves hejda de våldsamma åtgärderna i myntväsendet. Vid följande riksdag 1769 satt han i bankodeputationen samt kämpade för högre kurs och större sedelstock, än majoriteten af hans parti önskade. Måhända var det denna hans benägenhet att gå sina egna vägar, som vid Mössornas seger våren 1772 beredde F., ensam bland sina partivänner, plats bland rikets råd, i hvilken egenskap han efter revolutionen bibehölls af Gustaf III. Han utnämndes nu äfven till rikskanslirråd, hvilken post han bekläddе till 1783, och president i lagkommissionen. Nyss förut utnämnd till kansler vid Lunds universitet, utöfvade han denna befattning till 1789, då han nedlade den tillika med sina öfriga ämbeten. — »Han var,» säger en hans loftalare, »den siste af sin tids purpurprydde män i Sverige, som talte och skref Roms språk med nästan lika lätthet som sitt eget.» — Af Gustaf III 1773 upphöjd till friherre, blef han 1778 grefve och utnämndes tre år därefter till riddare af Serafimerorden. Död d. 21 mars 1795. Ledamot af Vetenskapsakademien. — Gift 1761 med friherrinnan *Hedvig Eleonora Wachtmeister.* — Från F. härstammar den nu lefvande grefliga ätten Falkenberg till Bålby.

Falkenberg, Dietrich von, krigare. Tillhörande den tyska adliga ätten von F. till Herstelle och Blankenau vid Weser. Född i senare hälften af 1580-talet i Herstelle. Son till fogden Christoph i Blankenau. F., som först var i hessisk tjänst som hofjunkare hos landtgrefve Moritz, skickade 1615 till Sverige för att vinna större skicklighet. Han kom i gunst hos Gustaf Adolf, blef dennes hofmarskalk och sändes 1630 som kommendant till Magdeburg, som snart belägrades af Pappenheim. F. gjorde allt för att sätta staden i försvarstillstånd, men led brist på folk och penningar. 1631 kom Tilly utanför staden och inneslöt den från andra sidan. Invånarna ville kapitulera, men F. ville

icke höra på det örat. Vid en öfverläggning på rådhuset den 20 maj uppmanade F. de närvarande att hålla ut, tills svensk hjälp kom, men han rönte intet medhåll. Plötsligen stormade de kejserliga in i staden. F. kastade sig upp på sin häst och lyckades slå fienden tillbaka på ett ställe, men stupade snart därefter. Det antages, att han vidtagit anordningar för att lägga Magdeburg i aska, så att icke den viktiga staden skulle till Gustaf Adolfs skada falla med sina befästningar och allt i de kejserliges händer.

Falkengren. Den förste kände stamfadern för ätten är kyrkoherden i Eskilstuna *Sigge Kristoffersson*, som med sin första fru hade sonen *Anders Siggesson*, adlad 1645 med namnet *Falkengren*. Dennes sonsons söner, Germund och Kristoffer (se nedan) blefvo 1771 friherrar.

1. **Falkengren, Germund Abraham,** ämbetsman. Född i Ryssby socken i Småland d. 20 april 1713. Föräldrar: majoren *Abraham Falkengren* och friherrinnan *Ebba Katarina Cederhjelm*. — F. grundlade sin vetenskapliga bildning vid Lunds universitet och inskrefs vid nitton års ålder som auskultant i Göta hofrätt. Efter någon tids tjänstgöring som häradshöfding i Göinge härader i Skåne, inträdde han 1747 åter i samma hofrätt, där han genomgick de särskilda tjänstegraderna till vice president 1761. Åtta år senare utnämndes han till landshöfding öfver Västernorrlands län, upphöjdes 1771 i friherrligt stånd och dog d. 3 mars 1785 på Möckelsnäs sätesgård i Småland samt blef begrafven i Stenbrohults kyrka. — F. omnämnes med beröm såsom en af sin tids kunnigaste och driftigaste ämbetsmän. Han deltog äfven i riksdagarna och tillhörde Mösspartiet och var en af de få bland detta partis män, hvilka vid 1769—70 års riksdag hade plats i sekreta utskottet. — Gift 1: 1742 med *Ingeborg Ehrencrona* och 2: 1766 med friherrinnan *Anna Kristina von Hyltéen*.

2. **Falkengren, Kristoffer,** amiral, riksråd. Född den 12 oktober 1722; syssling till den föregående och son till vice amiralen *Abraham Falkengren* och *Kristina Hammar*. — Vid tjuguett års ålder antagen till löjtnant vid flottan, ingick han i fransk sjötjänst och kommenderade 1746 fregatten Le Volage, om trettiotvå kanoner, mot ett engelskt örlogsskepp, med dubbelt så stark bestyckning, samt uthärdade en mördande strid i sju timmar. Slutligen tvungen att gifva sig fången, utväxlades han kort därefter från engelsmännen. Han deltog sedermera med utmärkelse i kriget i Flandern och erhöll fullmakt som fregattkapten. 1746 befordrades F. i svensk tjänst till kaptenlöjtnant, 1750 till kapten och 1752 till kommendörkapten. 1755 skickades han på en kryssning mot marockanerna och befordrades efterhand till schoutbynacht 1765, chef för galärflottan 1767 och vice amiral 1769. Vid 1760—62 och 1765—66 års riksdagar, som F. bevistade, framträdde han bland Augustin Ehrensvärds mest utpräglade motståndare och gjorde sig i allmänhet känd som en ifrig Mössa. Han var ock medlem af det sexmannaråd, som vid förberedelserna till 1769 års riksdag förvaltade partiets valkassa och inkallades vid dess seger våren 1772 i rådet, där han bibehölls efter revolutionen. 1771 hugnad med friherrlig värdighet, utnämndes han 1776 till president i Amiralitetskollegium och två år senare till serafimerriddare. — F. var ledamot af Vetenskapsakademien och har i sitt fack utgifvit tvenne vetenskapliga arbeten: *Evolutioner till sjös* 1752 samt *Galérflottans och marinens kommendering* 1769. — Död ogift i Stockholm d. 22 april 1789.

Falkman, Ludvig Berckhan, chef för Landtmäterikontoret, historieforskare. Född i Malmö d. 22 maj 1808. Föräldrar: handelsmannen *Henrik Falkman* och *Lovisa Magdalena Gadd*. — Genom den ekonomiska ruin, som drabbade familjen vid Malmö diskonts bankrutt, måste F. redan som barn efter förmåga söka bidraga till sin utkomst. Detta skedde dels därigenom, att han mellan lästimmarna i skolan biträdde sin mor vid skötandet af en liten handel, dels genom att om söndagarna förrätta klockaretjänst i stadens kyrkor. Oaktadt dessa studiehinder aflade han studentexamen i Lund 1825 och bestämde sig för den filosofiska graden, för hvilken han undergick föreskrifna preliminärförhör. Men bristande tillgångar och speciellt en tilltagande håg för landtmäteriyrket framkallade en förändring i lefnadsplanen, och 1827 lät F. inskrifva sig i landtmäteristaten, i hvilken han, efter att i maj 1829 ha aflagt landtmäteriexamen, konstituerades till landtmäteriauskultant s. å. I Malmöhus län, hvarest F. ända till 1849 hade sin verkningskrets, blef han: i januari 1833 tillförordnad förste landtmätare, i juli 1835 kommissionslandtmätare och, efter att i sju år såsom vikarie förestått tjänsten, förste landtmätare 1840. 1843 valdes han till rådman i Malmö, hvilket ämbete han tillika med sina öfriga befattningar bibehöll till 1849, då han utnämndes till chef, öfverdirektör för landtmäteriet och justeringsverket i riket. I denna egenskap verkade F. nitiskt för landtmäteriväsendets höjande, dels genom landtmäteriundervisningens tillgodoseende med skickliga lärare, dels genom ingifna förslag till ändamålsenliga författningar i flera riktningar. — Sannolikt hafva icke många varit öfverhopade med en sådan mängd offentliga och enskilda förtroendeuppdrag som F. Af dem må här blott nämnas: regeringens uppdrag att i danska geheimearkivet genomgå och upprätta fullständiga förteckningar öfver därstädes befintliga gamla handlingar angående Skåne, Halland och Bleking 1845—46; sekreterarebefattningen i Malmöhus läns hushållningssällskap och provinsen Skånes hushållsförening 1846; uppdrag af k. maj:t att, efter i danska arkiv befintliga handlingar, utreda frågan om de s. k. halländska kyrkohemmanen 1846; förordnande att söka utreda böndernas på Hven arbetsskyldigheter till kungsgården Uranienborg 1847; skattmästarebefattningen i k. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia 1850; ledamotskap i skogskommit-

tén 1855, statistiska beredningen 1858, kartverkskommittén 1870, löneregleringskommittén 1877, uppdrag att författa förslag till författningar om mått och vikt efter metriska systemet 1876, m. m. — Af hans på trycket utgifna arbeten och uppsatser, mestadels af administrativt eller statsekonomiskt innehåll, tillåter utrymmet endast att nämna: *Upplysningar om kronans, kyrkornas och prästerskapets inkomster af andeligt gods i Skåne, Halland och Blekinge från äldre tider till 1660* 1848, *Om svenska skogarnas nuvarande tillstånd och deras inflytande på landets framtid* 1852, *Om de svenska brännorfmossarna, deras uppkomst, beskaffenhet, undersökning, delning och tillgodogörande* 1869, *Om brännorf, af K. patriotiska sällskapet prisbelönt täflings- och folkskrift* 1870, *Allmänt sakregister till de första 50 årgångarna till Svensk Författningssamling* 1876. — F. som tog afsked från sin befattning 1881, afled i Stockholm d. 3 jan. 1891. — Gift 1836 med *Anna Catharine (Annette) Ståhle.*

Fallén, Carl Fredrik, entomolog. Född i Kristinehamn d. 22 september 1764. Föräldrar: borgaren därstädes *Olof Fallén* och *Anna Claësson.* — F. blef 1783 student i Uppsala, där hans håg för naturvetenskaperna väcktes af Thunberg. Tre år senare utbytte han Uppsala mot Lund, hvarest Retzius blef hans handledare i naturalhistoria, och där F. vann den filosofiska graden 1790. Kallad till docent i botanik och ekonomi 1792 befordrades han sju år därefter till botanices demonstrator och erhöll 1810 professors namn, heder och värdighet och kort därefter professors lönetur. — 1812 utnämndes han till ordinarie innehafvare af Retzii lärostol och bekläddе denna professur (i naturalhistoria) till sin död den 26 aug. 1830. — Den del af naturalhistoria, som F. nästan uteslutande odlade, var entomologien, och de talrika afhandlingar han i denna vetenskapsgren efterlämnat, vittna om hans noggranna iakttagelser och skattas af fackmän högt för deras vetenskapliga värde. Han har äfven riktat Vetenskapsakademiens handlingar med flera värdefulla uppsatser och skänkt vår litteratur några öfversättningar från danskan och franskan. Led. af Vetenskapsakademien. — Gift med *Maria Wollin.*

Fallenius, Carl Magnus, präst, teolog. Född i Västervik d. 15 jan. 1815. Föräldrar: rådmannen och handlanden därstädes *Carl Magnus Fallenius* och *Margareta Johanna Berg.* — Student i Uppsala 1832 och promoverad filosofie doktor därstädes 1839, aflade han teologie kandidatexamen 1842 och förordnades året därpå till pastorsadjunkt i Västervik och Törnesfalla. Disputerade pro cand. theol. 1844 med p. I af en afhandling *De statibus, quos vocant peccati et gratiæ* och presiderade under årets lopp för de VI följande pp., hvarefter han i augusti utnämndes till docent i dogmatik och moralteologi vid universitetet i Uppsala. Efter aflagdt specimen för en ledig lektorsbefattning vid Linköpings gymnasium, utnämndes han 1847 till samma ämbete, som till träddes i maj s. å. Rektor dels vid Linköpings gymnasium och dels därefter vid hela elementarläroverket 1850—58 utnämndes han 1858 till kyrkoherde i S:t Nikolai församling i hufvudstaden och pastor primarius i Stockholm, hvilka ämbeten han tillträdde den 1 maj 1860. Teologie doktor 1860. Bevistade såsom pastor primarius alla riksdagar 1859—65 samt allmänna kyrkomötet 1868, 1873 och 1878. — Af trycket utgifvit: *De itinere Alexandri Magni per Persiam* (akad. afh. 1834), *Supplementa Caroli Magni Agrell ad Lexicon Syriacum Castellianum* (akad. afh. 1839), *De libero arbitrio* (akad. afh. 1846), *Några ord om den s. k. tysk-katolska kyrkan* 1846, *Förklaring öfver Matthei evangelium, hufvudsakligen till bruk för nattvardsungdom och de högre afdelningarna af läroverket* (2:a uppl. 1865); »Martensen», diverse tidskriftsuppsatser, m. m. — F., som afled d. 27 juni 1879, var sedan 1853 gift med *Sofia Margareta Charlotta Laurenius.*

Fallstedt, Ingel, bildhuggare. Född i Stockholm d. 20 okt. 1848; fadern var rådmannen *Ingel August Fallstedt.* F. var 1867—69 elev vid Ultuna landtbruksinstitut samt studerade 1872—74 vid konstakademien i Stockholm och sedan vid akademien i München och i Paris. 1882 kallades han till agrée vid konstakademien. Han uppehöll sig länge i utlandet, särskildt i Italien, hvarifrån han efter ett långt uppehåll i Florens återvände till norden och slog sig ned i Göteborg, där han fick många beställningar. Död d. 12 maj 1899 i Köpenhamn, där han i ett anfall af hypokondri afhände sig lifvet. — F. ägnade sig hufvudsakligen åt porträttskulpturen, där han utfört en mängd byster af terrakotta och marmor, bl. a. af målarna *G. von Rosen, G. Cederström* och *A. Hagborg,* af *medlemmar af svenska och danska konungahusen;* franske senatorn *Jules Simon,* grosshandl. *A. Röhss,* stallmästaren *J. F. Dickson med fru,* frih. *J. Nordenfalk* m. fl. På Nationalmuseum finnes en marmorbyst af kronprinsessan *Lovisa af Danmark,* inköpt 1886. F. har vidare utfört en utmärkt kopia af Donatellos »Johannes» i Fürstenbergska galleriet i Göteborg och den i samma stad uppres.. *John Ericsson-statyn.* Till den för Helsingborg utlysta pristäflan rörande en ryttarestod öfver Magnus Stenbock utförde han en schwungfull skiss. — »F:s konstnärslynne är i främsta rummet älskvärdt godmodigt. Det är hans nöje att fördjupa sig i ett *litet* arbete, att kläckt och djärft gifva en skarpt uttrycksfull karaktäristik af en person. — Det är något intimt och alltid intresseväckande i hans sätt att framställa individen. Han är mästare i att fånga ögonblicksuttrycket, att återgifva barnslig naivitet, ung skälmaktighet, gemytlig humor. — Han karaktäriserar genom bystens hållning och äfven

genom behandlingssättet, som rättar sig smidigt efter arbetets art och lynne. Han kan vara nobelt allvarlig och bredt humoristisk. — Utförandets finhet har af ingen svensk skulptör blifvit uppdrifven så högt som af Fallstedt. Hans behandling af accessoarerna närmar sig de moderna italienarnas brio, men han låter dock ej utförandets koketteri göra sig gällande på bekostnad af det hufvudsakliga i konstverket, i dess karaktär, dess inre lif.» — Gift med *Maria Louise Hammarstrand.*

Fallström, Carl Daniel, skald. Född i Gefle d. 26 okt. 1858. Föräldrar: grossh. *Carl Thure Fallström* och *Hildegard Eufrosyne Charl. Forsten* — F. utbildades först till skådespelare, men hans håg drog honom snart åt litterär verksamhet och 1880—81 vistades han i Paris som »Aftonbladets» korrespondent. Vid denna tid utgaf han 1880 ett debutarbete *Novelletter,* hvilket dock gick rätt obeaktadt förbi. Efter att 1883 jämte G. af Geijerstam redigerat teatertidningen *Puck* publicerade han s. å. *Fragment,* en ny samling prosaskrifter jämte några poem. Sedan han under de följande åren strött omkring sig dikter i olika tidningar och tidskrifter, banade han sig 1887 först väg till allmänheten genom sin första större diktsamling *I vinterkväll.* 1890 och 1892 utgaf han nya diktsamlingar, *Chrysantemum* och *Vildrosor,* den senare belönt med Beskowska resestipendiet. Vidare har F. skrifvit proverbet *En förmyndares visit* 1887, öfversatt *Talismanen* af Fulda 1896, samt författat diktcyklarna *Gustaf II Adolf* 1894 och *Ur Gustaf Wasas saga* 1896, till operans minnesfester. 1899 utkommo hans *Valda dikter* i två volymer. — Utan att anslå några absolut nya toner är F. likväl en verklig skald med mycken känsla och stor friskhet och klangfullhet i formen. Hans diktning präglas af något ungdomligt käckt — det är ett sus af vårens vind och en svallning af ett lättrördt blod i hans melodiska dikter. Han sjunger gärna om det vackra Stockholm eller om det friska lifvet på fjordarna i dess skärgård — stundens stämning, antingen den framkallas af blicken från något vackert kvinnoöga, af någon syn i naturen, någon vemodsfull bild ur det omgifvande gatulifvet, något fosterländskt minne eller någon företeelse från det eleganta societetslifvet, får pregnanta och schwungfulla uttryck i Fallströms dikter, som nästan alltid utmärkas af ett säreget behag, men knappast ha något större djup. — Ogift.

Faltz, Reymund, medaljgravör. Född i Stockholm d. 4 juli 1658; son af guldsmeden *Reymund Faltz* och *Susanna Hartman.* — Föräldralös innan han ännu uppnått tio års ålder, utvecklade han, under nödvändigheten att sörja för sig själf, tidigt sina ovanliga förståndsgåfvor. Till en början inöfvad i guldsmedsyrket, lärde han sig med lätthet koppargravyren och begaf sig 1680 utomlands för att utbilda sig i denna konstgren. Efter längre och kortare uppehåll i Köpenhamn, Hamburg, Lübeck, Augsburg, Strassburg m. fl. städer, ankom han 1683 till Paris, där han en tid arbetade hos medaljören Du Cheron. Hans arbeten väckte här allmän uppmärksamhet och kommo slutligen för den ryktbare ministern Louvois, som betryggade den unge svenskens närmaste framtid, genom en årlig pension af 1,200 livres. 1686 lämnade han emellertid Frankrike och återvände hem efter att ha besökt Holland och England. I sitt fädernesland utarbetade han 1687—90 åtskilliga k. medaljer. Redan 1688 blef han af kurfursten af Brandenburg kallad till Berlin som dennes hofmedaljör, hvilken tjänst han dock tillträdde först 1691. F., som utförde åtskilliga utmärkta porträtt i Berlin, besökte 1694—95 Stockholm och modellerade då Carl XI. Död i Berlin d. 21 maj 1703. Såsom konstnär stod F. långt framom sina föregångare och var redan under sin vistelse i Paris känd öfver större delen af Europa. — Ogift.

Fant, en ursprungligen finsk släkt, som härstammar från Fantas gård i Österbotten. Släktens stamfader i Sverige, *Mikael Fant*, flydde under ryssarnas härjningar från Finland och erhöll af Carl XII fullmakt på Alfta pastorat i Helsingland.

1. **Fant, Mikael**, präst. Född i Alfta i Helsingland d. 16 aug. 1718. Föräldrar: kyrkoherden *Mikael Fant* och *Maria Vargentin.* — Student i Uppsala 1732, vann han efter elfva års studier den akademiska lagern och antogs, sedan han erhållit prästerlig ordination, 1746 till hushredikant hos dåvarande öfverståthållaren friherre Fuchs. Af honom rekommenderad till hofvet, utnämndes han till e. o. hofpredikant 1747 och vann af så väl konungafamiljen som allmänheten ett enhälligt bifall för sina predikningar. — 1752 utnämndes F. af Adolf Fredrik till kyrkoherde i Eskilstuna, Klosters och Fors församlingars pastorat af Strengnäs stift, men dog redan d. 7 november 1754. — Af hans efterlämnade homiletiska arbeten märkas företrädesvis: *Christeliga betraktelser öfver samteliga sön- och högtidsdagars evangelier,* efter hans död utgifna af hans halfbror, domprosten J. M. Fant 4 delar 1760—62. — Gift 1753 med *Kristina Ström.*

2. **Fant, Johan Mikael**, präst. Född i Alfta prästgård i Helsingland d. 14 okt. 1735; den föregående halfbror och son till kyrkoherden *Mikael Fant* och hans andra hustru *Elisabet Helsingia.* — Den femtonde i ordningen af sjutton lefvande syskon och endast elfva år gammal när fadern dog, utan att efterlämna någon förmögenhet, var F. en af de många, som under kamp mot armod och vidrigheter i ungdomen förvärfvat sig en oberoende ställning. Student i Uppsala 1751, promoverades han därstädes till filosofie magister 1758 och prästvigdes 1760. Tidigt bemärkt för sitt behagliga yttre, angenäma umgängessätt och sina anlag som vitterhetsidkare och andlig talare, antogs han först till hushredikant hos frih. Carl

Rudenschöld, hvarefter han utnämndes till pastor vid Adelsfanan 1763. Ambassadpredikant hos öfverstemarskalken grefve Adam Horn, på dennes beskickning, 1766, för att afhämta kronprinsen Gustafs brud, förordnades han till hofpredikant och pastor vid Lifdrabantkåren 1768. Skeppspredikant hos hertig Carl på hans öfningsexpedition till sjöss följande året, utnämndes han 1772 vid Gustaf III:s kröning till teologie doktor och blef samma år domprost i Västerås. Här blef hans hus medelpunkten för hela det bildade sällskapslifvet i staden och orten. Denna gästfrihet, i förening med en ovanlig välgörenhet, gjorde emellertid hans inkomster otillräckliga och tvang honom att skaffa sig ökade sådana. Han sökte därför och utnämndes 1796 till kyrkoherde i Leksand i Dalarna, på hvilken plats han verkade till sin död d. 27 febr. 1813. F. var under sin tid en af Sveriges yppersta predikanter och en föresyn, efter hvilken dåtidens unga präster sökte lämpa sitt predikosätt. Han utgaf ock till deras ledning en bearbetning efter Bastholm, *Anvisning att predika*, 1783. Till tjänst för den församling, som närmast hörde under hans själavård, utgaf han *Salighetens ordning, till de enfaldiges tjänst* 1799, som sedermera flera gånger blifvit omtryckt. Af hans öfriga skrifter nämnas en mängd predikningar och åminnelsetal samt åtskilliga skaldestycken, tryckta i »Öfningar af sällskapet Vitterhet» samt »Vitterhetsnöjen». Stor beundrare af Gustaf III, var F. ifrigt verksam för dennes intressen vid de riksdagar, han bevistade som ombud för sitt stifts prästerskap. — Gift 1: 1775 med *Lovisa Sofia af Geijerstam*, 2: 1805 med *Eleonora Conradi*.

3. **Fant, Erik Mikael**, historiker. Född i Eskilstuna d. 9 jan. 1754; den föregående brorson och son till F. 1. — Ännu ej årsgammal, förlorade F. sin far, men erhöll i sin farbroder, sedermera domprosten i Västerås, J. M. Fant, ett stöd, som drog den sorgfälligaste vård om hans uppfostran. Filosofie magister med första hedersrummet 1776, fästes han genast vid Uppsala universitet som e. o. biblioteksamanuens och blef följande året eloqu. docens. Endast tjugusju år gammal utnämndes han, med förbigående af den förtjänte forskaren Hallenberg, till professor i historia, en befordran, visserligen i och för sig själf berättigad med afseende på F:s redan då ådagalagda skicklighet, men icke utan orättvisa i betraktande af hans medtäflares stora förtjänster. Sju år senare erhöll han Alunda och Morkarla prebendepastorat och blef teologie doktor 1800. Medlem af en mängd lärda sällskap. — 1816 tog han afsked som emeritus och dog d. 24 okt. 1817. — F. var en insiktsfull forskare och ådagalade som historisk författare en ovanlig flit, men litade alltför mycket på sitt oerhörda minne, hvarigenom han gjorde sig skyldig till många misstag, samt ägnade sig alltför mycket åt detaljer, så att han sammanblandade hufvudsak och bisak. Förutom, trehundratjuguåtta akademiska dissertationer, mest i historiska ämnen, har F. utgifvit: *Utkast till Gustaf II Adolfs historia*, 2 delar 1784—85, *Utkast til föreläsningar öfver Allmänna historien ifrån sextonde seculi början*, 8 delar 1786—1800, *Handlingar till upplysning af Svenska historien*, 4 delar 1789—1802. *Fortsättning af Lagerbrings Svea Rikes Historia 1457—1497* 1794, *Lärobok för begynnare uti Allmänna historien* 1802, *Utkast til föreläsningar i Svenska historien*, till Adolf Fredriks död, 1803—04, *Chronologiskt register öfver tryckta handlingar i Svenska historien*, 4 afd. 1816—18. Han har dessutom lämnat åtskilliga minnesteckningar, meddelat en mängd uppsatser i den tidens periodiska skrifter samt redigerat *Scriptores rerum Suecicarum medii ævi* 1818 första delen (sedan fortsatt af Geijer, Schröder, Styffe m. fl.). — Gift 1: 1783 med *Kristina Rydberg* och 2: 1803 med *Ulrika Charlotta Klingenstjerna*.

Faxe, Stamfadern *Severin*, antagligen född i midten af 1500-talet, hade sonen *Jöns Sörensson*, ridfogde på Näsbyholm i Skåne. Släktnamnet antogs efter födelseorten Faxö på Seland af sonen — föräldrarna befunno sig nämligen där vid hans födelse — *Georg Faxe*, som blef kyrkoherde i Skabersjö 1642 och prost i Bara härad 1661.

1. **Faxe, Vilhelm**, biskop, lärd. Född i Kvistofta i Skåne d. 18 maj 1767. Föräldrar: prosten *Jakob Vilhelm Faxe* och *Petronella Hjorth*. — Vid Lunds universitet, där F. 1782 inskrefs till student och ställdes under professorerna M. Norbergs och J. Lundblads enskilda handledning, vinnlade han sig i synnerhet om studiet af den österländska litteraturen och blef 1787 promoverad till filosofie doktor. Följande året kallad till docent i latin, förordnades han 1790 till vice och året därpå till ordinarie notarie i domkapitlet samt utnämndes till docent i teologi. F. prästvigdes 1793. År 1800 befordrad till adjunkt i österländska och grekiska språk, hvilken befattning han bibehöll äfven efter det han 1804 blifvit kyrkoherde i Söderhviddinge och Annelöfs pastorat af Lunds stift, utnämndes han 1808 till e. o. professor i teologi och följande året till ordinarie professor och seminariidirektor. — 1809 promoverad i Uppsala till teologie doktor, kallades och utnämndes han 1811 till biskop i Lund och prokansler för universitetet därstädes, hvilka ämbeten han innehade till sin död d. 22 sept. 1854. — Utrustad med stor administrativ duglighet, verkade han under sin långa tjänstetid i flera riktningar till stiftets fromma. Med lefvande intresse för sin fädernebygds forntid och historia, var F. icke blott stiftare af Sällskapet för utarbetande af Skånes historia och beskrifning, utan utgaf själf och meddelade tjänstvilligt åt andra hvad han i forskningsväg kunnat finna. Af hans egna arbeten må nämnas: *Privilegia Capituli Lundensis*, akad. afh. 1802—03, *Berättelse om fornlemningar af Tycho Brahes Stjerneborg och Uranienborg på ön Hven* 1824, *Anmärkningar vid*

biskopen Münters biographi öfver Eskil, nordens förste primas 1826, *Om Sodalitium Lundense, inträdestal i K. Vetenskaps-, Historie- och Antiqvitets-akademien* 1832. Hans arbeten utgöras för öfrigt af en mängd tal och predikningar. — Gift 1: 1795 med *Agneta Sofia Lindman* och 2: 1806 med *Helena Johanna Billberg.* — Hans son i första giftet, *Jakob F.,* född i Lund d. 21 juli 1796 och död därstädes d. 27 maj 1827 såsom docent i grekiska språket och amanuens vid universitetsbiblioteket, ansågs som en lofvande vetenskaps- och bibliotekstjänsteman.

2. **Faxe, Arvid Gustaf,** statsråd. Född i Karlskrona d. 18 aug. 1799; den föreg. kusins son. Föräldrar: öfverfältläkaren vid örlogsflottan *Carl Arvid Faxe* och *Sophia Elisabet Lindahl.* — Efter enskild undervisning inskrifven till student vid universitetet i Lund 1813, aflade F. juridisk examen därstädes 1817 och antogs samma år till auskultant i Göta hofrätt. Sedan han, dels som biträde, dels som tillförordnad domare, handlagt tingsgöromål 1817—25 och under samma tid 1824 fått sig tillagd häradshöfdingetitel, med tur och befordringsrätt, tjänstgjorde han 1826—28 dels i åtskilliga ämbetsverk i Stockholm, dels som tillförordnad lagman i Närikes och Värmlands lagsaga, förordnades 1828 till adjungerad hofrättsledamot och utnämndes 1830 till assessor i hofrätten öfver Skåne och Bleking. — 1834 tillförordnad och 1836 ordinarie revisionssekreterare utnämndes han 1840 till justitiekansler och blef d. 28 dec. 1844 konsultativt statsråd. På denna förtroendepost kvarstannade han till d. 10 april 1848, då han på egen begäran entledigades och åter inträdde i utöfningen af justitiekanslersämbetet. Han utnämndes emellertid redan samma år till landshöfding i Bleking, hvarifrån han 1856 förflyttades såsom landshöfding till Jönköping, 1870 lämnade han statstjänsten. — Såsom riksdagsman i Första kammaren bevistade F. riksdagarna 1867—73 och var under de fyra första vice ordförande i lagutskottet samt under de tre senare ledamot af konstitutionsutskottet. Gemensamt med J. H. Backman har han utgifvit: *Sammanfattning af nu gällande allmänna stadgar angående skiftesverket i riket* 1837, och *Lagkommissionens förslag till Sveriges lag af år 1734,* 1841. Död i Jönköping d. 23 april 1882. — Gift 1841 med *Maria Ulrika Hilda Klementina Möllerhjelm.*

Fecht (Fechtenius), Petrus Michaelis, liturgiens författare. Hans födelseår och härkomst äro obekanta. — Inskrifven som student vid högskolan i Wittenberg 1558, blef han magister därstädes 1561, men uppehöll sig ännu vid samma universitet tre år därefter. År 1571 befinnes han vara anställd i Johan III:s kansli, blef kort därefter konungens sekreterare och hade 1573 uppsikt öfver boktryckerierna i riket. Han var äfven prästvigd och skall någon tid hafva tjänstgjort vid skolverket. Af sina motståndare omtalas han såsom en man med mycken lärdom, men äfven såsom slug och »illfundig». Hos Johan III stod han i synnerlig ynnest och användes af honom för att under hand vinna prästerskapet för den nya kyrkoordningen. Jämte kungen utarbetade han tillägget till 1571 års kyrkordning, den s. k. ordinatian, som till stor del genom hans inflytande antogs på ett möte i Stockholm 1575 — 1576 utkom liturgien eller röda boken, som den af prästerna kallades, sammanskrifven af Fecht under konungens tillsyn. Af historien känner man hvilken oro och buller den nya mässordningen åstadkom i församlingen, och huru hertig Carl och prästerskapet i hans furstendöme genast satte sig däremot, ehuru dess första spridning icke var åtföljd af något särskildt påbud om dess begagnande. Om hösten samma år afgick F. tillika med Pontus De la Gardie såsom konungens sändebud till Rom. Det uppgifna och synliga ändamålet med beskickningen var att utverka påfven Gregorius XIII:s bistånd till afslutande af ett förbund mellan Johan och kejsaren och att från Spanien utfå drottning Katarinas mödernearf, men det hemliga och egentliga, att med påfven underhandla om en kyrklig förening på de grunder Johan uppställt. På bortresan förliste fartyget, som förde de båda herrarna, vid Bornholm. De la Gardie blef räddad, men F. kastade sig i sjön för att simmande uppnå stranden. Det lyckades dock icke, utan han omkom i vågorna, hvarefter hans lik upptogs af kustboarna och jordades vid Bornholm.

Fehman, Thomas, jurist, Görtz' åklagare. Född i Göteborg d. 1 nov. 1665. Föräldrar: lagmannen öfver Bohuslän *Nils Thomasson Fehman* och *Elsa Lemke.* — Efter slutade juridiska studier i Uppsala ingick F. 1691 såsom notarie vid Norrmalms kämnersrätt i Stockholm och utnämndes, efter att ha bekläd åtskilliga underordnade tjänstebefattningar, 1706 till advokatfiskal i Svea hofrätt. — 1711 utsedd till sekreterare och två år därefter till assessor i samma hofrätt, befordrades han 1716 till lagman i Värmland och utnämndes oktober 1719 till lagman i Södermanland och ordningsman vid K. maj:ts och rikets ständers kommission, hvarifrån han redan följande år tog afsked. År 1723 utnämnd till justitiekansler, upphöjdes han »till belöning för sina trogna och nitiska tjänster» af Fredrik I 1728 till friherre. Med all sin lagkunskap har F. förvärfvat sig en något tvetydig ära, såsom ett villigt redskap till svagares förtryck af de maktägande, när försiktigheten bjöd att låta detta förtryck ikläda sig rättsliga former. Det första maktpåliggande brottmål, i hvilket F. veterligen uppträdde som allmän åklagare, var 1706 i den bekanta högmålsprocessen mot generallöjtnanten A. O. Paykull. Ännu mer bekant är hans uppträdande som aktor i rättegången mot Görtz. Vid det första af dessa förhör, då det tilläts den anklagade att muntligen besvara de mot honom gjorda anklagelserna, anförde F. såsom en ny sådan, att Görtz skulle för konungen

sökt svärta hans undersåtar, bland andra en viss namngifven landshöfding, till bevis hvarpå han upptog och uppläste ett bref från Görtz. Denne bad då F. läsa vidare, och då detta icke kunde undvikas, befanns att Görtz föreslagit F. själf till. den felaktige landshöfdingens efterträdare. F:s sista verksamhet såsom offentlig åklagare var vid riksdagen 1726, i målet mot riksrådet grefve M. Vellingk, som genom ståndernas kommission dömdes att mista lif, ära och gods, men benådades med lifstids fängelse. I riksdagsförhandlingarna deltog F. med mycken ifver, alltid såsom anhängare till det hessiska partiet. Kort efter Görtz' aflifvande träffades F. af ett slaganfall, af hvilket han sedan bar följderna så länge han lefde. Död på Gräfsnäs sätesgård i Älfsborgs län d. 26 febr. 1733. — Gift 1722 med *Katarina Tham*.

Fehr, Fredrik August, teolog. Född i Stockholm d. 25 april 1849. Föräldrar: kammarrådet *Carl August Fehr* och *Hilda Lovisa Kristina Hildebrand*. — Student i Uppsala 1868, förvärfvade F. sig redan 1872 den filosofiska doktorsgraden och utnämndes s. å. till docent i hebreiska språket vid därvarande universitet. Efter följande år aflagd dimissionsexamen, prästvigdes F., tjänstgjorde i Storkyrkoförsamlingen och vikarierade vid Stockholms gymnasium. 1874—75 fortsatte han sina orientaliska och teologiska studier i Leipzig och påverkades redan då af den teologiska riktning, hvars förkämpe han sedan blef. Efter hemkomsten från Tyskland tillbragte F. som rektor vid en flickskola, Stockholms nations förste kurator och en tid studentkårens vice ordförande ännu några år i Uppsala. 1879 öfverflyttade han till Stockholm som vik. lektor vid dess gymnasium och valdes s. å. till komminister i Maria församling. Han förvärfvade sig här snart så stort rykte som en framstående predikant, att han, efter att ha afböjt flera kyrkoherdekallelser, i januari 1884 vid ej fyllda 35 års ålder utnämndes till kyrkoherde i Stockholms Storkyrkoförsamling, hvarmed som bekant är förenad befattningen som pastor primarius och præses i Stockholms konsistorium. Året förut hade han aflagt teologie kandidatexamen. — Högt uppburen af sina församlingsbor och särskildt skattad för sitt intresse för folkskolan, har dock F. knutit största uppmärksamheten vid sitt namn som förkämpe i vårt land för den från Tyskland hämtade teologiska riktning, som efter sin upphofsman nämnts Ritschlianismen. Denna lära bryter med den gammalprotestantiska uppfattningen om bibelböckerna som kristendomens norm och sätter i stället Jesu egen lära sådan den föreligger i de granskade historiska urkunderna, hvilkas gudomliga inspiration icke erkännes enligt gammalt föreställningssätt, men väl däremot den gudomliga andens verkan genom ordet, hvarhelst en inspirerad talare och skriftställare framträder för Guds rike. För spridandet af dessa åsikter utgaf F. från 1891 öfver ett

30-tal skrifter under den gemensamma titeln: *I religiösa och kyrkliga frågor*. Mera systematiskt framställde han sin religiösa ståndpunkt 1894 i: *Undervisning i kristendomen, i anslutning till Luthers lilla katekes*. Den moderna bikelkritiken hade i F. en verksam och hängifven anhängare, och den af honom 1887—89 utgifna *Familjebibeln*, hvilken på många håll gaf anledning till mycken uppståndelse, ansågs ock som uttryck för dessa tendenser. — Under sådana omständigheter var det lätt förklarligt, att F:s namn blef ett stridsnamn, lika uppburet bland hans beundrare som föremål för hat och ovilja från den mera konservativa teologiska riktningen, och vid en disputationsakt i Uppsala 1892 möttes F. af åhörarnas stampningar i stället för de teologiska motskälen. Öppen och oförskräckt gick F. äfven vid 1888 och 1893 års kyrkomöten i elden för sina åsikter, särskildt nitälskande för inskränkning i katekesutanläsningen och lättadt utträde ur statskyrkan för personer som ej omfatta dess läror. För det förra önskningsmålet hade han äfven varit verksam som ledamot 1888—90 i öfverstyrelsen för Stockholms stads folkskolor, från hvilket uppdrag han afgick, sedan k. m:t förkastat styrelsens förslag i dylik riktning. Förutom ofvannämnda arbeten har F. gjort sig förtjänt om den teologiska litteraturen genom öfversättning af Max Müllers och Farrars arbeten. — Säkerligen hade en än mera lysande framtid varit F. förbehållen, om ej en hastig död träffat honom å hans landställe Eknäs i Södertörn d. 14 maj 1895. Den allmänna sorgen och bestörtningen ådagalades bl. a. genom en sällspordt talrik anslutning till hans begrafning från skilda lager af samhället. — Gift 1879 med *Annie Martina Gibson*.

1. **Fehrman, Daniel**, medaljgravör. Född d. 12 jan. 1710 i Stockholm. Föräldrar: färgaren *Daniel Fehrman* och *Anna Katarina Meijer*. — F. erhöll till lärare i graveringskonsten den berömde Hedlinger och följde denne utmärkte gravör 1735 till Ryssland, där han stannade till midten af 1737. Sedan han en längre tid förestått sin lärares plats vid myntet, blef han under en ny resa, som Hedlinger företog, dennes efterträdare på sådant sätt, att Hedlinger som 1745 lämnade Sverige för att bosätta sig i Schweiz, med konungens och kammarkollegii bifall afstod sin befattning och en del af sin lön åt den afhållne eleven. 1760 sökte och erhöll F. en extra medaljörslön, utan att Hedlinger därpå blef lidande, och utnämndes s. å. af Adolf Fredrik till k. medaljör med försäkran om survivans på alla med sysslan följande förmåner. — 1764 träffades F. af ett slaganfall, af hvars följder han plågades ända till sin död i Stockholm d. 8 juni 1780. — Han intar i vår konsthistoria ett rum såsom en af Sveriges skickligaste medaljgravörer. I den fulländade behandlingen af hår och dräkter står han Hedlinger nära. Hans mest framstående verk torde vara de små jettonger, som han utförde i stor mängd. I sitt personliga umgänge beskrifves han såsom sakt-

modig, välvillig, uppriktig och vänfast och var högt uppburen af Tessin, i hvars hus och konstnärscirklar han var en värderad och gärna sedd gäst. — Gift 1745 med *Maria Katarina Schade.*

2. **Fehrman, Carl Gustaf,** medaljgravör. Född i Stockholm 1746; den föregåendes son. — Han bestämdes tidigt för faderns konst och erhöll 1759 undervisning i ritning och modellering af L'Archevesque. När den äldre F. några år senare träffades af slag, fullgjorde han från d. 17 febr. 1764 allt hvad som hörde till dennes syssla vid K. myntet, men likväl försummade F. ej sina studier, och 1774 erhöll han ett treårigt understöd, för att i utlandet förkofra sin skicklighet i gravörkonsten. Kosan ställdes till Paris, där han i ett och ett halft år modellerade under Pajou vid målarakademien. Därifrån reste han okt. 1775 till Rom, hvarest han åtnjöt Sergels handledning och för öfrigt umgicks med landsmännen Wertmüller och Masreliez. Hemresan anträddes vid midsommar 1778 öfver Florens, Bologna och Venedig. Efter hemkomsten 1779 utförde han flera vackra arbeten, men förbigicks vid tillsättandet af medaljörssysslan vid myntet efter faderns död af Ljungberger; dock bibehölls han »till vidare uppmuntran» vid den lön, fadern innehaft. Först efter medtäflarens död 1787 erhöll F. medaljörsbefattningen, sedan han under tiden utnämnts till professor vid målare- och bildhuggare-akademien. Han afled i Stockholm d. 24 dec. 1798. — Som konstnär tillhör Fehrman afgjordt den riktning, som inom vår svenska skulptur företrädes af Sergel och inom måleriet af Masreliez. Hans kompositioner äro i allmänhet flärdfria, modelleringen ädel och ren och hans hufvud fina, om också ansiktsmodelleringen är något uppblåst. Någon långsträckthet i figurerna gör sig dock emellanåt märkbar, äfvensom någon flackhet i reliefen. — Gift 1781 med *Regina Elisabet Howe.*

Feif, Kasten, ämbetsman, en af Carl XII:s gunstlingar. Född i Stockholm d. 29 sept. 1661. Föräldrar: kramhandlaren *Peter Feif,* hvars far *James Fyf* i Gustaf Adolfs tid inkom till Sverige från Montrose i Skottland, samt *Maria,* en dotter till den bekante vinskänken vid Norrmalmstorg i Stockholm *Casten Hoff.* — F. började sin bana som lärling hos en hattmakare, med hvilken han öfverflyttade till Finland, och uppehöll sig där några år. Då hans husbonde gjorde bankrutt, återvände F. till Sverige och begynte, ehuru redan till åren, studera och erhöll 1682 plats såsom e. o. kanslist i konungens kansli. Skrifvare under Piper, gjorde han genom sin arbetsamhet, raskhet och kännedom i finska språket en hastig lycka, befordrades till registrator 1697, adlades 1705, utnämndes till krigsråd 1708 och året därpå till kansliråd och statssekreterare för inrikes ärendena. Hos Carl XII kom han i synnerlig ynnest genom sina roande upptåg, det mod, med hvilket han delade krigarens faror, och den beredvillighet, hvarmed han alltid var färdig att bifalla konungens förslag. Mellan de båda antagonisterna Rehnskjöld och Piper lotsade han sig med stor skicklighet, genom att vara den förres spion på den senare, sin forna förman. Då Piper 1709 blifvit fången vid Pultava, föllo alla inrikesmålen i F:s händer, och under konungens vistelse i Turkiet berodde Sveriges öden icke obetydligt af F:s ledning. — 1714, då Carl återvände hem, utfärdade F. för honom på gränsen af Valakiet det respass, med hvilket han, såsom bekant är, förklädd återkom till Sverige. F. erhöll 1714 landshöfdingefullmakt och utnämndes 1715 till ombudsråd vid krigsexpeditionen, hvilken post han innehade till 1719, på en tid då storartade ansträngningar gjordes för höjandet af rikets försvarsväsen. 1715 blef han friherre. Hans befordringar och utmärkelser fortforo äfven efter Carl XII:s död: 1723 utnämndes han till president i statskontoret. Död d. 12 mars 1739. — Under Carls vistelse i Turkiet var F. hans dagliga sällskap och uppgjorde med honom planer till Stockholms förskönande och fortsättning af slottsbyggnaden, för hvilka ärenden F. underhöll en liflig brefväxling med Tessin. Denne, en vän till F., tecknar honom såsom »flitig, godhjärtad, redlig, ren i kläder, seder och hjärta, samt en trogen svensk», hvaremot andra samtida påstodo: »att han var mindre skicklig, men mer egennyttig än Piper, samt därtill plump, hämndlysten, trolös och hatad af alla, som ägde hans bekantskap.» — Gift 1691 med *Anna Kristina Barckhusen.*

Feilitzen, von. Släkten uppgifves härstamma från en adlig ätt von Feilitzsch i Tyskland, som inkom till Sverige 1620 med *Adam von Feilitzsch.* Denne erhöll 1628 i förläning godset Tirsen i Livland. Sedan detta försålts 1731 af sonsonen, kaptenen *Carl Gustaf von F.,* öfverflyttade denne till Östergötland och kallade sig *von Feilitzen.* En numera utdöd gren af släkten erhöll 1818 svenskt adelskap.

1. **Feilitzen, Carl Fredrik Johan von,** skriftställare. Född i Slaka socken i Östergötland d. 22 sept. 1802. Föräldrar: majoren *Olof von Feilitzen* och *Charlotta Maria Sofia Ehrenborg.* — Sexton år gammal, ingick F. i tjänst vid Andra lifgrenadierregementet, där han uppnått löjtnantsgraden, då han tog afsked 1830. År 1843 flyttade han till hufvudstaden, där, liksom i födelseorten, hans nit och beredvillighet snart togos i anspråk för åtskilliga allmänna förtroendeuppdrag. Varm vän af konst och litteratur, bidrog han kraftigt till upprättandet af *Artisternas och litteratörernas pensionsförening* 1847, och var där skattmästare till 1861. Såsom författare har han under signaturen »Carl» eller »C. v. F.» i flera tidningar meddelat en mängd mindre stycken i bunden stil och äfven utgifvit sådana i broschyrform, hvilka dock ej varit i bokhandeln tillgängliga. Död i Stockholm d. 7 nov. 1876. — Gift 1829 med *Amalia Charlotta Sofia Lehnberg,* dotter till biskop M. Lehnberg.

2. **Feilitzen, Otto Teodor Fabian von,** pedagog, skriftställare. Född i Skeda socken i Östergötland d. 22 april 1820; den föregående bror. — F. inskrefs såsom student i Uppsala 1838, promoverades till filosofie doktor därstädes 1845 samt ingick två år senare i riksarkivet, hvarest han befordrades till aktuarie (arkivarie) 1874, från hvilken befattning han afgick 1885. Åren 1851—74 var han jämte K. J. Bohman föreståndare för Stockholms lyceum. Sin skriftställareverksamhet började han vid tjugu års ålder med en serie folkskrifter, af hvilka den första, *Grannarne i skärgården* 1840, sedan länge blef hans signatur. Af dessa småskrifter, med hvilka han åsyftade de lägre folkklassernas förädling och upplysning, må för öfrigt nämnas: *Sågsbo-Barnens vandringsår* 1842, *Hultet förr och nu, eller midsommaraftonen* 1843, *Hult-Eriks och Elins historia* 1843, *Tomtebolycka, saga ur lifvet* 1852, *Farfars historiska berättelser* 1848, m. fl. På det pedagogiska och sociala området offentliggjorde han: *Flärden och nöden* 1868, *Pietism, rationalism, statskyrka och reform* 1869, *Lärdomsskola och medborgerlig bildning* 1871, jämte en stor mängd uppsatser i tidningar och tidskrifter, medelst hvilka han ville framhålla huru elementarbildningen bör hvila på klassisk grund, med sant fosterländsk riktning, samt i samtidens sociala frågor alltjämt yrkade den satsen, att de lägre klasserna rätt hjälpas, när de läras att hjälpa sig själfva. På uppdrag i riksarkivet besörjde han utgifningen af »Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686», 1872—88, och har äfven öfversatt Martensens och Lobsteins arbeten. — Död i Stockholm d. 3 sept. 1889. — Gift 1853 med *Maria Eleonora Karolina Lovisa Leyonmarck.*

3. **Feilitzen, Olof Otto Urban von,** pseud. *Robinson*, militär, skriftställare. — Född i Skeda församling i Östergötland d. 23 maj 1834; den föreg. brorson. Föräldrar: löjtnanten och godsägaren *Gottfrid Wilhelm Mattias von Feilitzen* och *Elisabeth Sofia Stålhammar.* — Efter aflagd officersexamen utnämndes F. 1853 till underlöjtnant vid Svea artilleriregemente och 1856 vid Andra lifgrenadierregementet, där han slutligen 1876 avancerade till kapten. 1885 tog han afsked ur krigstjänsten. — F. har dock hufvudsakligen skurit sina lagrar å den andliga odlingens område. 1874 utgaf han novellen *Erik Werner* och anställde s. å. i *Protestantismens Mariakult* en träffande jämförelse mellan den orientaliska uppfattningen af kvinnan och den germanska mera humana, för hvilken han gjorde sig till hänförd tolk. Samma nobless och idealitet präglade hans skrift *Ibsen och äktenskapsfrågan* 1882. I *Realister och idealister* 1885 visade han sig förstå konsten att draga fram det goda hos diktare och författare af skilda lynnen och åskådningar. Dessutom var under 1880-talet hans penna flitigt verksam i skilda tidningar och tidskrifter, städse med värma häfdande individens rätt till själfutveckling och han visade sig därjämte som en bildningsentusiast, som icke utan framgång sökte bryta väg för utländska kulturströmningar. — F., som själf sedan 1859 ägnat sig åt landtbruk, var i slutet af 1880-talet å Lorénska stiftelsens föranstaltande sysselsatt med en undersökning om de östgötska landtarbetarnas ställning, hvilken 1890—92 utmynnade i tre häften: *Tjänare, statare och torpare*, i hvilka dock belletristen mera framträder än den statistiskt och nationalekonomiskt skolade iakttagaren. — Gift 1859 med *Lotten Lindblad*, dotter af tonsättaren *A. F. Lindblad* (se denne).

4. **Feilitzen, Carl Henrik Jobst von,** främjare af mosskulturen. Född d. 22 sept. 1840 å Vargsäter i Östergötland; den föregående broder. Student i Uppsala 1859 aflade F. bergsexamen därstädes 1863, hvarefter han på olika områden sökte draga nytta af sina omfattande kunskaper. I början af 1880-talet flyttade han till Jönköping, där han anlade en kemisk station, som inom kort vann så lifligt erkännande, att statsanslag begärdes och beviljades densamma. Såsom föreståndare för densamma företog han år 1884 en studieresa till Tyskland, där han med lifligt och vaket intresse sökte att bl. a. sätta sig in i det myckna som där uträttats för att tillgodogöra sig detta lands vidsträckta dittills så godt som värdelösa mossmarker. Efter återkomsten till fosterlandet blef det för honom ett önskemål att göra, hvad han sålunda inhämtat, fruktbärande för egna landsmän, och huru han lyckats i dessa sina bemödanden, därom bär den svenska mosskulturföreningen det mest ojäfaktiga vittnesbörd. På ett landtbruksklubbsammanträde hösten 1885 ute på den småländska landsbygden sökte han intressera några vid detta sammanträde närvarande mossodlare för bildandet af en förening med ändamål att främja mosskulturen inom Jönköpings län. Redan vid föreningens konstituerande sammanträde hade hans tanke vunnit så lifligt anslutning, att den ännu icke bildade föreningen måste från början utsträcka sin verksamhet till hela södra och mellersta Sverige, och påföljande sommar kom från Norrlands jordbrukare en hemställan, att äfven de måtte få taga del i den unga föreningens verksamhet. Nu räknar densamma flere tusen inom och utom landet spridda ledamöter, hvilka alla lärde sig att i F. se den svenska mosskulturföreningen personifierad. F. gick helt och hållet upp i sitt arbete, så att han, när sjukdom stötte till, icke kunde förmås att unna sig den ro han behöfde och afled i Enköping d. 4 april 1901. — Ledamot af Landtbruksakademien. — Gift 1867 med *Rosa Eugenia Clementina Stålhammar.* — Efter F:s död rönte hans förtjänster ett ampelt erkännande af svenska riksdagen, som beviljade pension åt hans änka, en sällsynt åtgärd vis à vis personer, som ej varit anställda i statens tjänst.

Ferber, Johan Jakob, mineralog, kemist. Född d. 29 aug. 1743 i Karlskrona. Föräldrar: apotekaren *Johan Henrik Ferber* — skicklig kemist och ledamot

af Vetenskapsakademien — och *Eva Katarina Anckarcrona*, — Hemkommen från Uppsala, där F. 1763 disputerade under Linné, var han på faderns apotek, för att med tiden blifva hans efterträdare. Men en afgjord håg för bergsvetenskapen och lusten att se främmande länder drog honom snart ur Sverige till besök vid tyska och ungerska bergverk. Den skicklighet och det anseende, han härunder förvärfvade, föranledde honom att afsäga sig den honom erbjudna platsen som amiralitetsapotekare i Karlskrona. I stället lämnade han riket ånyo 1771 och utnämndes, sedan han åter besökt Ungern samt flera af Tysklands förnämsta högskolor, 1774 af hertigen af Kurland till professor i fysik och kemi i Mitau. Efter ytterligare resor till bergverken i Ungern, Böhmen, Krain, Franken, Bern, Frankrike, England m. fl. länder, kallades F. 1783 af ryska kejsarinnan Katarina till professor i mineralogi och ledamot af Vetenskapsakademien i S:t Petersburg, med särskildt uppdrag att hafva inseende öfver byggnaden och inredningen af det palats, hon för Vetenskapsakademiens räkning lät uppföra. Men hans okufliga lust för resor drog honom åter ut i världen. Han uppsade därför 1786 sin plats i Petersburg och anträdde en ny resa genom Tyskland, Frankrike och Italien. Härunder utnämdes han af preussiska konungen till öfverbergsråd och ledamot af Vetenskapsakademien i Berlin, med dog icke långt därefter i Bern d. 17 april 1790. Utom en uppsats, kallad *Blomsteralmanach för Carlskronas climat* införd i Vetenskapsakademiens handlingar 1771, äro alla hans skrifter författade på tyska eller latin och röra kemiska och mineralogiska ämnen.

Ferla, se **Färla.**

Ferrner, Bengt, vetenskapsman. Född i Nyeds socken i Värmland d. 10 decemb. 1724. Föräldrar: kyrkoherden därstädes *Georg Ferner* och *Anna Helena Norén.* — Med grundlig elementarbildning anlände F. 1743 till Uppsala, där han under ledning af Klingenstjerna och Strömer företrädesvis ägnade sig åt de matematiska vetenskaperna. Förordnad till astronomie observator 1751, utnämdes han fem år senare till lärare i matematik och astronomi vid den nyinrättade navigationsskolan i Karlskrona, men lämnade genom ett frivilligt tjänstebyte denna befattning åt Strömer och förestod i stället hans professur i astronomi 1756—58. Sistnämnda år anträdde F. en utrikes vetenskaplig resa, från hvilken han återkom 1763 och erhöll efter den åldrige Klingenstjerna den ansvarsfulla platsen såsom kronprinsen Gustafs lärare. Ehuru prinsen då redan var sjutton år, bibehöll F. sin lärarebefattning ända till 1771, eller samma år Gustaf uppsteg på tronen. F. entledigades då med en årlig pension af femhundra riksdaler, en på den tiden visserligen ansenlig summa, men som också var den enda offentliga lön han erhöll. — 1765 hade F. blifvit hugnad med titel af kansliråd och blef följande året adlad, då han förändrade sitt fädernenamn till *Ferrner*, men något akademiskt eller annat civilt ämbete lyckades han aldrig vinna, ehuru hans redbara karaktär och stora kunskaper, äfven på andra områden än det matematiska, därtill gjort honom fullt värdig. Med sina begränsade inkomster öfverlämnade han till Vetenskapsakademien en samma af ett tusen riksdaler banko, hvarå räntan skulle användas till uppmuntran för afhandlingar inom de matematiska kunskapsarterna. Utom af nämda akademi var F. ledamot af Vitt.-, Hist.- och Antikv.-akademien samt flera utländska vetenskapliga samfund. Af hans efterlämnade skrifter är den märkligaste *Försök att upptäcka vetenskapernas upprinnelse och gifva en utväg att förminska de ofantliga årtal, som förekomma i äldsta historien till ett skäligt antal solår.* Död d. 20 okt. 1802, barnlös, och slöt själf sin adliga ätt. — Gift 1770 med *Dorotea Jancke.*

Fersen, von, ursprungligen från Pommern och Östersjöprovinserna härstammande ätt, som i Sverige erhöll friherrlig värdighet 1674 och greflig 1712. Ätten, hvars medlemmar en lång tid innehade framskjutna poster i vårt land, utdog å mansidan 1839 och å kvinnolinjen 1879.

1. **Fersen, Fabian von**, krigare. Född i Reval d. 7 februari 1626. Föräldrar: öfverstlöjtnanten vid livländska rytteriet *Reinhold von Fersen* och *Dorotea Wrangel.* — Vid sjutton års ålder skickades F. öfver till Sverige och anställdes vid drottning Kristinas lysande hof, men hågen för krigarens bragder lockade honom ut i världen, hvarför han utverkade sig en plats på flottan, när C. G. Wrangel 1644 utlopp mot danskarna. Då freden i Brömsebro snart gjorde slut på detta krigståg, begaf sig F. till Tyskland, där han 1645 blef kapten vid Torstenssons regemente. Hans ådagalagda mod och skicklighet förskaffade honom året därpå en plats som major, och inom nästa års slut var han öfverstlöjtnant och 1648 öfverste. 1654 blef han öfverste för Hvita regementet. Han följde 1657 armén på fälttåget mot Danmark, där F. i träffningen utanför Kronborg nästan i samma ögonblick fick fem svåra blessyrer och s. å. befordrades till generalmajor. — 1663 utnämnd till guvernör öfver Livland och Riga, blef han fem år därefter generallöjtnant samt 1674 general af infanteriet och upphöjd i friherrligt stånd. Vid danska krigets utbrott förordnades han 1675 till generalfältmarskalk och blef 1676 generalguvernör öfver Skåne, Halland och Bleking och uppsyningsman öfver allt hvad som hörde till krigsrustningen. Dessa viktiga förtroenden motsvarade han också på ett sätt, som i hög grad tillvann honom Carl XI:s välvilja. Han utnämndes af konungen till riksråd, hvarom underrättelsen träffade honom på dödsbädden. Enligt andra uppgifter skall utnämningen skett efter hans död, innan hans frånfälle ännu blifvit bekant för konungen. Han afled i Malmö den 30 juli 1677. — Gift 1657 med *Sabina Elisabet von Vesterhagen.*

2. **Fersen, Otto Vilhelm von,** krigare. Född i Reval den 25 juli 1623; den föregående kusin. Föräldrar: löjtnanten *Herman*

von Fersen och *Margareta Anrep.* — 1641 åtföljde F. öfverste Hans Wachtmeister till Sverige och antogs på hans förord till hofjunkare hos drottning Kristina. Han lämnade dock snart hoftjänsten för att ägna sig åt fältlifvet och började sin krigarbana 1643, som kornett vid Östgöta kavalleriregemente. Han bevistade därefter fälttåget mot Danmark samt de sista aktionerna i trettioåriga kriget, därunder han vid belägringen af Prag blef illa sårad och belönades med en ryttmästarfullmakt. Efter freden 1648 ingick han någon tid i fransk tjänst, utmärkte sig öfverallt för sitt okufliga mod och blef vid sin återkomst till Sverige kammarherre hos Carl X Gustaf. I denna egenskap fick han i uppdrag att jämte Lorentz von der Linde och ett par andra herrar, såsom uppvaktande beledsaga drottning Kristina på hennes afresa ur landet. Med Carl Gustaf deltog han i polska och danska fälttågen och avancerade till öfverste 1657. Han blef sedermera 1660 landtråd i Estland, 1672 generalmajor och 1674 generallöjtnant. Under Carl XI:s danska krig blef han vid Lund illa sårad och fången af danskarna. Dessa förde honom till Danmark, där han kvarhölls i ett uselt fängelse i flera år, till dess Königsmarcks seger på Rügen föranledde hans utväxling mot några danska officerare. Efter sin återkomst 1681, utnämndes F. till guvernör och sedermera 1691 till generalguvernör öfver Ingermanland och Kexholms län; blef 1693 fältmarskalk, men tog afsked 1698 och afled på sitt landtgods Kurnal vid Reval d. 23 april 1703. Han upphöjdes i friherrligt stånd 1674 jämte sin bror och sina kusiner. — Gift 1669 med *Gertrud von Yxkull.*

3. **Fersen, Reinhold Johan von,** krigare, ämbetsman. Född 1646; den föregåendes kusins son. Föräldrar: generallöjtnanten, friherre *Hans von Fersen* och *Katarina Elisabet Burth.* F. var först i kurländsk och holländsk tjänst, inträdde i slutet af 1670-talet i svensk tjänst och blef 1684 öfverste för Västerbottens infanteri. Han förordnades fyra år senare till v. landshöfding i Västerbotten, deltog 1701 i öfvergången af Düna, utnämndes 1702 till generalmajor och förde i denna egenskap befälet i slaget vid Klissor s. å. 1702 förordnad till kommendant i Göteborg, förflyttades han 1705 därifrån som landshöfding i Halland och utnämndes fyra år senare till generallöjtnant och guvernör i Riga. 1710 guvernör i Wismar, inkallades F. 1711 i rådet, med särskildt åliggande att deltaga i krigskollegii och dekonfensionskommissionens öfverläggningar och upphöjdes i grefligt stånd 1712. Sistnämnda år friherre Sjöblads efterträdare såsom generalfälttygmästare, undfick han 1715 sitt sista offentliga förtroendeuppdrag, såsom president i Svea hofrätt och dog d. 10 dec. 1716 (1717?). — Gift med friherrinnan *Anna Sofia von Ungern-Sternberg.*

4. **Fersen, Hans von,** krigare, politiker Född i Reval d. 2 mars 1683; den föregåendes son. — I likhet med de flesta medlemmarna af denna frejdade ätt ingick F. tidigt i krigarens yrke och utnämndes vid tjugu års ålder till löjtnant vid Drottningens lifregemente till fots. Han deltog därefter i Carl XII:s fälttåg och utmärkte sig vid flera tillfällen, särdeles i slaget vid Klissow, där han erhöll icke mindre än sju svåra sår. Efterhand befordrad till öfverste för Upplands dragoner 1712 och Västgöta kavalleri 1714, utnämndes han 1719 till generalmajor i kavalleriet och följande året till generallöjtnant och guvernör i Narva. Efter freden i Nystad 1721 bosatte han sig på allvar i Sverige, där han, under förra hälften af konung Fredriks regering, spelade en ej obetydlig politisk roll, tillsammans med Gyllenborg och Höpken, samt torde med dessa dela äran att hafva grundlagt det s. k. Hattpartiet. Då Livland och Estland vid den nämnda freden kom i ryssarnas våld, sålde han sina där belägna arfvegods och inköpte i stället Ljung i Östergötland och Steninge i Uppland, hvilka egendomar hans efterlefvande änka gjorde till fideikommiss. — 1731 insattes F. till president i Svea hofrätt, men dog ej långt därefter d. 25 maj 1736. — Gift 1715 med grefvinnan *Eleonora Margareta Wachtmeister,* dotter af k. rådet *Axel Wachtmeister* (se nedan).

5. **Fersen, Fredrik Axel von,** militär, politiker. Född d. 5 april 1719; den föregåendes son. — Den i frihetstidens historia så framstående partimannen Axel Fersen, såsom han för korthetens skull vanligen benämndes, var redan i sin ungdom en ganska framskjuten personlighet. Han ingick tidigt i fransk tjänst, blef vid tjugusex års ålder öfverste och chef för ett eget värfvadt regemente och var blott tjugunio år gammal, när han återvände till Sverige såsom generalmajor. Ehuru han endast helt kort tjänstgjort i svenska hären, gjorde han anspråk på att äfven inom den få intaga samma rang. Kronprinsen Adolf Fredrik visade sig likväl mindre benägen att understödja en så hastig befordran, som alltid skulle komma att stöta en mängd äldre förtjänta officerare, och bad F. återtaga sin ansökan samt lofvade honom i stället en chefsplats vid något svenskt regemente. Men rådet, som tillhörde Hattpartiet och bland hvars medlemmar flera varit vänner med F:s far, tillrådde honom att fullfölja sin ansökning och uppsatte honom på förslaget. Härom föreföllo mellan tronföljaren och rådsherrarna flera gånger så häftiga tvister, att den förre hotade sina motståndare med en efterräkning af ständerna. En dag, då Adolf Fredrik var bortrest för att jaga, öfvertalades den gamle minneslöe konungen att utnämna F. till sysslan. Adolf Fredrik blef i högsta grad uppbragt, och Liewen, kronprinsens gunstling och F:s afundsman, begagnade tillfället att uppreta en del förbigångna officerare, för att sålunda draga dem till hofpartiet. Emellertid stod F:s utnämning fast och den ogunst i hvilken han härigenom kom hos det unga hofvet, blef icke utan betydelse för de båda parternas framtida ställning. — F:s första egentliga uppträdande såsom politisk personlighet var vid riksdagen 1755—56, då han blef landtmarskalk och Hattarnas hufvudsakliga ledare. I det kort därefter utbrutna pommerska kriget,

hvari Sveriges invecklande äfven var ett Hattarnas verk, kom i början högsta ledningen i Fersens händer. Visserligen hade befälet blifvit lämnadt åt en man af Mösspartiet, fältmarskalken von Ungern-Sternberg, men dels emedan han tillhörde det motsatta partiet, dels saknade de nödiga egenskaperna, följde han mestadels den skickligare F:s råd. Omedelbart utmärkte sig också den sistnämnde 1759 genom intagandet af öarna Wollin och Usedom, då tusen fångar gjordes, och genom brandskattandet af Camin, hvilket hörde till de märkligare bedrifterna i detta för svenska krigsäran så föga hedrande krig. Missnöjet med kriget och partiet, som vållat det, utbröt vid riksdagen 1760—62, då F. åter förde klubban. Måhända var det ock uteslutande genom hans skicklighet, Hattpartiets slutliga fall lyckades uppskjutas till 1765—66 års riksdag. Nu stod det ej längre att hejda, men i dessa motgångens tider hade F. tillfälle att utveckla sina bästa egenskaper: lugn, själsnärvaro och politiskt mod samt stod, när hart när alla andra af hans partivänner kastade yxan i sjön, oförfäradt kvar på skansen i försvaret för sina politiska grundsatser. Han hade ock fröjden att i icke oväsentlig mån moderera motståndarnas framfart. Under de följande åren kom F. att närma sig hofvet och bidrog verksamt såsom chef för gardet till, att Adolf Fredriks plan att genom hot om tronafsägelse frampressa riksdag hade åsyftad verkan, dec. 1768. — När ständerna åter sammankommo i Norrköping 1769, valdes F. för tredje gången till landtmarskalk, men sedan Mössorna störtats från väldet, började samförståndet snart åter brytas mellan hofvet och F., som visade sig föga benägen att lämna sin medverkan till en ökad konungamakt. Efter Gustaf III:s uppstigande på tronen vägrade F. vid 1771—72 års riksdag att uppställa sig som kandidat till landtmarskalk, men deltog på konungens begäran i den s. k. kompositionen eller försöket att försona Hattar och Mössor samt tillhörde under riksdagen den del af sitt stånd, som genom jämkningar å de adliga privilegierna ville stämma de ofrälse ståndens Mössor till mildare sinnesstämning. Detta misslyckades dock, hvarpå F. missmodig lämnade riksdagen. — Efter revolutionen kallades F., som redan 1770 blifvit fältmarskalk, af Gustaf III till riksråd, men emellan båda parterna härskade ett starkt misstroende och redan sju månader därefter lämnade F. sin plats vid rådsbordet. — När Gustaf visade sig ha svårt att hålla sin makt inom de gränser, han själf 1772 utstakat, låg det nära till hands för den gamle erfarne politikern att ställa sig i spetsen för den fraktion af riddarhuset, som älskade bevara spillrorna af ståndernas konstitutionella rättigheter, och redan vid 1778—79 års riksdag kom det till ganska häftiga sammanstötningar mellan F. och konungen. Än mera spänd blef ställningen vid 1786 års riksdag, då F. uppträdde som ledare för oppositionen, hvilken han genom sitt lugna och behärskade uppträdande mer än en gång hindrade från öfverilningar, hvarför han också blef misstrodd af sina häftigare partivänner. Vid de stormiga uppträdena vid början af 1789 års riksdag spelade F. hufvudrollen i striden för att genom en instruktion sätta gränser för sekreta utskottets makt, och Gustaf III såg sig ingen annan utväg att genomdrifva sina envåldsplaner än att häkta oppositionens ledare, bland dem F., hvilken hölls fängslad å Fredrikshof till riksdagens slut. F., hvars offentliga bana därmed var utspelad, afled i Stockholm d. 24 april 1794. — F. var i sällsynt grad i besittning af de egenskaper, som dana en politiker; med ett yärdigt och belefvadt sätt att skicka sig förenade han en stor förmåga att bedöma människor, vana att ordna och leda, själsnärvaro och självbehärskning, ett klart förstånd, goda kunskaper och en icke ringa vältalighet. Att F. icke allenast genom börd och anläggning var aristokrat utan äfven i öfrigt ej synnerligen mycket höjde sig öfver sin tids fördomar, framgår bl. a. af hans 1867—72 af hans ättling, frih. R. Klinckowström i 8 band utgifna *Historiska skrifter*, hvilka utmärka sig för en intim kännedom om hoflifvet under Gustaf III, men å det rent politiska området präglas af partimannens bittra oförsonlighet, i all synnerhet mot Gustaf III. — Gift 1752 med grefvinnan *Hedvig Katarina de la Gardie*, dotter af riksrådet grefve M. J. de la Gardie (se sid. 233).

6. **Fersen, Hans Axel von**, riksmarskalk. Född

d. 4 sept. 1755; den föregåendes son. — För att fullända sin uppfostran, skickades han vid femton års ålder till en läroanstalt i Braunschweig och därifrån till krigsakademien i Turin, hvarefter han fick göra en vidlyftig resa till de flesta af Europas länder. Hemkommen, utnämndes han 1775 till kapten vid lifdragonerna, men reste 1778 till Frankrike, där han dels för sin faders skull, som alltid varit franska partiets hufvudman i Sverige, dels för sin egen intagande personlighet redan 1770 blifvit utnämnd till »lieutenant à la suite» vid regementet Royal-Bavière och nu utnämndes till öfverste. Såsom grefve De Rochambeau's adjutant deltog han i amerikanska frihetskriget, bevistade flera af dess viktigaste träffningar och utmärkte sig för mod och duglighet. Efter återkomsten befordrad till chef för regementet Royal-Suédois, lämnade han för en tid Frankrike för att vara Gustaf III följaktig på hans resa till Italien. Åter afsänd till Frankrike hösten 1788, blef han inom kort vittne till revolutionens utbrott. Vid det franska hofvet var den unge ridderlige svensken synnerligen väl sedd, särskildt af drottning Marie-Antoinette, och det beställsamma ryktet har hviskat om ömmare förhållande mellan F. och drottningen, hvarpå dock ej några bevis föreligga. Men hans svärmiska tillgifvenhet för drottningen manade honom att 1791 lämna sin medverkan till konungaparets misslyckade flykt, då han ledsagade de flyende till Bondy, ett par mil från Paris men sedan tog en annan väg för att leda förföljarna å villospår. Sedan F. för sin delaktighet i detta misslyckade företag måst lämna Frankrike, användes han i åtskilliga beskickningar till tyska hof, bevistade kongressen i Rastadt 1797 och afslöt i Baden giftermålskon-

traktet mellan Gustaf IV Adolf och prinsessan Fredrika Dorotea Vilhelmina. I sitt fäderneslands tjänst uppsteg han därefter från den ena värdigheten till den andra. — 1792 generalmajor, utnämndes han 1799 till en af rikets herrar och Uppsala akademis kansler. 1800 serafimerriddare, 1801 riksmarskalk, 1802 generallöjtnant och 1809 general, deltog han vid flera tillfällen under konungens frånvaro såsom tillförordnad ledamot i regeringen. Den ryktbarhet, han sålunda förvärfvat, ökades ännu mer genom hans tragiska död. Till hvarje tum aristokrat, men i detta ords vackraste bemärkelse, hade F. genom en stolthet, som gränsade till högdragenhet, stött en mängd människor, som ej närmare kände honom. Därjämte var det allmänt kändt, att F., under intrycket af de frihetens utsväfningar, till hvilka han i Frankrike varit vittne, i sin skuggrädsla gick så långt, att hela det konstitutionella styrelsesättet var honom förhatligt och att han var hufvudmannen för det parti, som sträfvade att på tronen uppsätta den afsatte konungens son, prins Gustaf. Under sådana förhållanden funno de utkastade misstankarna, att kronprinsen Carl August skulle blifvit förgiftad, en så mycket tacksammare jordmån, som hela den Fersenska familjen och i synnerhet Axel F:s bror, Fabian, och syster, grefvinnan Piper, vid flera tillfällen uppträdt på ett högdraget och frånstötande sätt mot den aflidne. När den 20 juni 1810 det furstliga liket infördes i Stockholm och F. såsom riksmarskalk i spetsen för sorgetåget färdades genom stadens gator, upphof sig från de tätt packade människomassorna ett sorl, som snart öfvergick till skrän och handgriplighet. När stormen begynte blifva hotande, tog F. sin tillflykt i ett ej långt från Riddarhustorget beläget hus, hvarifrån han, misshandlad och blodig, fördes till rådhuset. När den upphetsade pöbeln här åter fick syn på honom, blef han på nytt utsläpad på gatan och i närvaro af den till parad uppställda militären marterad till döds. Det nakna liket upptogs från rådhusgården och lades genom polisens försorg i en enkel likkista, som insattes i polisens arrestrum. Först i december samma år skedde hans högtidliga begrafning i Riddarholmskyrkan. — Ogift. — F:s dagbok och korrespondenser utgåfvos 1878 af R. M. Klinckowström under titeln: »Le comte de Fersen et la cour de France». — F:s yngre broder *Fabian Reinhold von F.*, f. 1762 † 1818 som öfverstekammarherre och en af rikets herrar, intog vid tiden närmast efter 1809 års revolution en bemärkt plats bland det gustavianska partiet. Med dennes son utdog ätten å manssidan 1839 och med hans dotter å kvinnolinjen 1879.

Fieandt, Otto Henrik von, krigare, en af hjältarna i finska kriget 1808—09.

Född d. 26 sept. 1762. Föräldrar: löjtnanten vid Savolax regemente *Magnus Fredrik von Fieandt* och *Sigrid Regina Furumarck*. —. Enligt tidens sed redan som barn inskrifven i krigstjänst, befordades han efter idkade studier till stabsadjutant och bevistade i denna egenskap kriget 1788—90, hvarunder han avancerade till kapten vid Tavastehus regemente. Därifrån transporterad med samma grad till Björneborgs regemente och 1796 utnämnd till major vid Rautalampi bataljon, var han vid krigets utbrott 1808 öfverstlöjtnant i armén. Under hela detta fälttåg förde han befälet öfver en egen mindre häradelning, med hvilken han vid flera tillfällen tillfogade den öfverlägsna fienden kännbara förluster. F., hvilken som bekant blifvit besjungen af Runeberg, kvarstannade efter krigets slut i Finland och erhöll vid sitt afskedstagande 1810 öfverstefullmakt. Död på Kananoja gård i Viborgs socken den 15 september 1823. — Gift 1: 1791 med friherrinnan *Maria Rehbinder*; 2: 1801 med friherrinnan *Ulrika Margareta Rehbinder*.

Filenius, Petrus, biskop. Född i Rödinge i Skåne den 15 april 1704. Föräldrar: kyrkoherden *Peter Nils son Filenius* och *Juditha Dorotea Vinqvist*. — F. blef student i Lund 1721 och promoverades till filosofie doktor därstädes 1730.

Genom de nära förbindelser, i hvilka han stod till den mäktige kanslipresidenten grefve Arvid Horn, för hvars ende son F. var lärare, anställdes han 1731 såsom adjunkt i filosofiska fakulteten vid universitetet i Åbo och förordnades året därpå att tillika vara akademiens sekreterare. Utnämnd 1735 till professor i österländska språk vid samma universitet, förflyttades han 1741 såsom professor till teologiska fakulteten, sedan han under tvenne föregående år gjort en vetenskaplig resa till utlandet och efter sin hemkomst, 1740 antagit ordination och samma år blifvit utnämnd till teologie doktor. Under kriget med Ryssland 1742 tvungen att flykta till Sverige, anställdes han genast såsom professor i orientaliska och grekiska språk i Lund, där han kvarstannade till 1744, då han undfick fullmakt att vara domprost i Linköping. Här verkade till 1761, då han på stiftets kallelse intog Linköpings biskopsstol efter A. O. Rhyzelius. Såsom biskop var F. verksam, nitisk och samvetsgrann, som enskild person utmärkt för sin välgörenhet och ömhet mot fattiga. — F. deltog äfven alltifrån 1746—47 års riksdag i sin tids politiska lif, städse tillhörande Hattpartiet. Vid riksdagarna 1760—62 och 1765—66 hade han plats i sekreta utskottet samt fungerade som innehafvare af den näst Uppsalas till åldern äldsta biskopsstol ofta som talman, vid förfall för ärkebiskop Beronius. 1769 infann denne sig ej vid riksdagen, då F. utan motsägelse kallades till talman, men 1771 begagnade Mössorna sin knappa röstöfvervikt att låta F. vika för Skarabiskopen Forssenius. Död i Linköping d. 2 juni 1780. — Gift 1: 1740 med *Ulrika Benzelstierna*, dotter till ärkebiskop E. Benzelius d. y., och 2: 1767 med *Maria Worster*, dotterdotter till grosshandlaren Joh. Luther från Holstein och en afkomling af den store reformatorn.

Fincke, Gustaf, ståthållare, legat. Född omkring 1510 och son af en *Gödike Fincke* och *Margareta Gustafsdotter Slatte*. — I sept. 1542

förordnades F. af Gustaf I till slottslofven på Stockholms slott, hvarifrån han 1547 förflyttades såsom höfvitsman till Nyslott, hvarunder Savolax lydde och där F. var ifrigt verksam för landets uppodling. År 1559, då hertig Johan för kronprinsen Eriks räkning företog den bekanta frieriambassaden till drottning Elisabet i England, uppdrogs »högsta befallningen» öfver Finland åt F., som för sina tjänster slogs till riddare vid Eriks kröning 1561. Samma år förordnad till ståthållare i Reval, utnämndes han 1562 för andra gången till »gubernator» i Finland och afsändes 1563 med några andra svenska herrar till Moskva, för att söka afvärja det hotande ryska kriget. År 1566 kallas han till ståthållare öfver Finland, Österbotten och Åland, och har troligen aflidit ej långt därefter. I finska handlingar, utgifna af A. I. Arwidsson, finnas en mängd bref och akter, hvilka visa huru verksamt denne förtroendeman i de två första vasakonungarnas tid ingripit i Finlands angelägenheter.

Fineman, Carl Olof, pedagog, läroboksförfattare. — Född den 15 maj 1793 i Elgå socken i Värmland. Föräldrar andre landtmätaren *Johan Adam Fineman* och *Anna Katarina Ekelund*. — Efter inhämtade skolkunskaper blef F. student i Uppsala 1813, filosofie magister därstädes 1818 och präst s. å. — 1821 emottog han efter några års pastoraltjänstgöring kallelse att vara lärare vid Stockholms allmänna barnskola, där han den 1 okt. s. å. öppnade undervisningen enligt växelmetoden. Oaktadt alla lockande och lofvande utsikter af en snar befordran på den prästerliga banan ägnade han från denna dag hela sitt lif åt sin skola och barnlärarekallet. Med ett nit som lärare, en skicklighet som uppfostrare, hvilka beredt honom det vackraste minne i svenska folkundervisningens historia, skötte han sitt mödosamma och viktiga kall till 1859, hvarefter han framlefde sina fyra återstående lefnadsår på en liten pension och afled ogift i Stockholm den 29 juli 1863. — Ar 1826, således efter fem års vunnen erfarenhet, begynte han utgifningen af sina läroböcker, hvilka äga så mycket större betydelse, som de voro de första, som i många ämnen utgåfvos för folkskolan. Den första var *Lärobok uti Räknekonsten* 1826, som efterföljdes af *Svensk Rättstafnings- och Rättskrifningslära* 1828, *Förberedande svensk språklära* 1828, *Bokstafs-, Stafvelse-, Ord- och Renläsningsbok* 1829, *Inledning till Geometrien jämte linearteckningar öfningar* 1832, *Utanstafnings- och dicteringscurs* 1842, *Svensk språklära* 1852, *Lärobok för stafvering och renläsning* 1856, *Korta förklaringar öfver instiftelseorden* 1862 m. m. Han har därjemte utgifvit predikningar, smärre skrifter om folkskolan o. s. v.

Fischerström, Johan, författare i ekonomi. Född i Ystad den 28 juli 1735. Föräldrar: handlanden därstädes *Johan Fischerström* och *Karina Fischer* — Student i Lund 1751, ägnade han sig i yngre år åt vitterheten och uppgifves varit en af stiftarna af Utile Dulci, ehuru ej detta fullt bestyrkts. Under sina vittra sysselsättningar gjorde han bekantskap med skaldinnan Hedvig Charlotta Nordenflycht, en bekantskap, som å hennes sida öfvergick till en hejdlös kärlek (se *Nordenflycht*). Den senare delen af sin lefnad ägnade F. sin tid och verksamhet åt studier i ekonomi och utgaf i denna vetenskap flera skrifter, såsom *Berättelse om äkta pärlors anseende och bruk* 1761. *Nye svenske ekonomiske dictionären* 1779—92, som likväl afstannade med fjärde delen; *Utkast till en Beskrifning om Mälaren* 1785, *Underrättelse huru sädkerkokning m. m. kan verkställas* 1791. F. har äfven författat *Fru Hedvig Charlotta Nordenflycht* (lefvernesbeskrifning i »Svenska Galleriet» af Martin), utgifvit *Fruntimmers-Portföljen* 1781 samt meddelat åtskilliga rön och uppsatser i Vetenskapsakademiens handlingar och Patriotiska sällskapets journal m. m. F. var Patriotiska sällskapets andre sekreterare och ekonomiintendent samt ledamot af Vetenskapsakademien. — Död d. 28 nov. 1796.

Fjellner, Anders, präst, etnolog. Född å Rutfjället i Herjeådalen den 18 sept. 1795. Föräldrarna voro lappfolk. — F. kom 1805 i Östersunds skola, aflade 1818 studentexamen i Uppsala och 1820 prästexamen. Han började 1821 sina vallfärder som missionär bland landsmännen, blef 1828 präst och 1842 kyrkoherde i Sorsele. Död därstädes d. 28 febr. 1876. F. upptecknade i sina yngre år lapska sägner och sånger samt gjorde förarbeten till en lapsk-finsk ordbok. Han var i hela sitt lif varmt hängifven sitt folk och ansåg lappen vara nordens urinvånare. Af hans vetenskapliga förvärf blef intet direkt tryckt, men en del häraf har dock genom andra forskare blifvit till nytta.

FÖRSTA AFDELNINGEN

af Rosanders Den kunskapsrike Skolmästaren.

FÖRSTA DELEN.

SPRÅKLÄRA (Grammatik).

Språk är benämningen på den förmåga hos organiska väsen, att åt andra meddela sina tankar, sin vilja och sina känslor. Denna förmåga tillhör ej ensamt människan; att äfven djuren, särskildt vissa arter bland dem, i hög grad besitta densamma, därpå röna vi, snart sagdt, dagliga prof.

Som ett sådant meddelande kan ske på flera sätt, gifvas också åtskilliga slags språk, hvilka efter sina yttre företeelser erhålla olika benämningar, såsom ljudspråk, skriftspråk, åtbördsspråk o. s. v. Då de båda förstnämnde likväl äro de, som i inskränkt eller vanlig mening kallas språk, komma hufvudsakligast dessa att här afhandlas.

Ljudspråket, vanligen kalladt *tal*, består i den människan ensam förbehållna egenskapen att genom åtskilliga förändringar i sin röst på olika sätt uttrycka sig. Dessa af röstens böjningar framkallade ljud kallas *artikulerade*, till skillnad från djurens, som fått namn af *oartikulerade*. — *Skriftspråket* åter är ett sätt att göra samma ljud förnimbara för ögat, hvarigenom blir möjligt att samtala med frånvarande, på samma gång som tankar och uttryck på detta sätt kunna förvaras åt efterkommande till evärdliga tider.

Att försöka en historisk forskning öfver ljudspråkets uppkomst skulle föranleda stor vidlyftighet utan att uppfylla ändamålet, emedan allt, hvad som kunde sägas därom, endast komme att bli resultatet af mer eller mindre sannolika gissningar. Vissa ords ursprung torde dock kunna upptäckas genom deras ljud, i det närmaste liknande hvad de uttrycka, t. ex. *brak*, *svall*, *sus*, *tjut*, *skräll*, *surr*, *klingklang* o. s. v.; och häraf blir påtagligt, att språket i början endast bestod uti efterhärmning af naturljud, och att alla då lefvande människor talade liknande språk, hvars hela ordförråd bestod i uttryckande af de lägre, sinnliga naturbehofven, hvilket antagande vinner styrka däraf, att än i dag folkstammar finnas, som hunnit föga längre, t. ex. urinvånarna i Eldslandet med flera länder. Alltsom bildningen eller förståndsodlingen sedermera fortgått, har språket äfven utvuxit med nya ord för hvarje nytt behof eller begrepp och på detta sätt hunnit sin nuvarande ståndpunkt. Den stora olikhet, som förefinnes i särskilda språk och som af enfalden blifvit ansedd härleda sig från den i bibeln (1 Mos. 11: 7—9,) omtalade babyloniska förbistringen, är ingenting annat än en naturlig följd af olika klimat, lefnadsförhållanden, med mera dylikt, på skilda ställen af jorden. En inbördes likhet måste emellertid finnas uti alla språk, helst de alla hafva ett gemensamt ändamål, nämligen att uttrycka de föreställningar, omdömen och slutsatser, som på grund af yttre företeelser uppkomma i människans tanke. — Skriftspråket började med den s. k. *bildskriften*, sådan den ännu förekommer hos Nordamerikas indianer. Genom afbildningar af föremål, såsom människor, vapen och dylikt sökte de vilda folken bevara historiska händelser från att råka i glömska. Denna ursprungliga bildskrift, till hvilken hällristningarna i Norden under bronsåldern kunna räknas, öfvergick så småningom till *ljudskrift*, där i början vissa ord (ordskrift) och senare vissa stafvelser (stafvelseskrift) symboliserades genom tecken. Mest bekanta bland sådan ljudskrift äro de egyptiska hieroglyferna, som finnas afbildade på minnesmärken m. m. af ända till 4,000 års ålder, och som tillskrefvos guden Toth som uppfinnare, och den kinesiska skriften, hvilken till uppfinnare räknar konung Fo-Hi, som lefde omkring 3,000 f. Kr.

Ljudskriftens sista skede är *bokstafsskriften*, där de särskilda ljuden i hvarje ord eller stafvelse fingo sitt tecken. Uppfinningen af bokstafsskriften tillskrifver man vanligen fenicierna, hvilka lämnade den i arf till grekerna, som i sin ordning voro romarnas läromästare. Sedermera har alfabetet, som under århundradenas lopp naturligtvis undergått många förändringar, blifvit spridt till alla civiliserade folk, utom kineser och japaner.

Grammatik är en systematisk uppställning af de regler, som erfordras för att rätt känna ett språk i tal och skrift. Ordet är ursprungligen grekiskt, först upptaget i latinska språket, därifrån det sedan, liksom alla andra i språkläran förekommande benämningar, öfvergått till de flesta länders tungomål.

Liksom i hvarje annan konst eller vetenskap, äro nämligen äfven i läran om språk vissa *konstord* (*termer*) nödiga för att uttrycka ordens olika beskaffenhet; och grammatikens ändamål är att upp-

gifva dessa termer samt sättet att hopfoga orden så, att de bestämdt uttrycka de åsyftade begreppen. En sådan grammatik kallas *Allmän*, emedan hon är gemensam för alla språk. *Enskild* däremot kallas den, som framställer reglerna för något visst särskildt språk; och då hvarje språk har sina egenheter, fordras alltså lika många grammatikor som språk. Ehuru alla grunda sig på den allmänna, äro de enskilda likväl sins emellan betydligt skilda, ej allenast till vissa ljud och enskilda ord, utan ofta till sammansättning af meningar och uttryck. Så t. ex. kan ej en engelsman uttala vårt *ö*, och hvarken engelsmän, tyskar eller italienare vårt djupa ljud af *o*, liksom vi ej förmå riktigt uttala tyskans *ch* eller engelskans *th*. Hvad vi på svenska uttrycka med ordet *gosse*, heter på tyska *Knabe*, på franska *garçon*, på engelska *boy* och på italienska *ragazzo*. Den enkla frågan: *Hur mår ni?* uttryckes på franska med: *Comment vous portez-vous?* som efter orden öfversatt på svenska blefve: *huru er bär ni?* och samma fråga på engelska: *How do you do?* skulle på svenska bli: *huru gör ni göra?* — Där ett språk ej själf har passande eller tillräckligt sägande ord för något uttryck, upptagas vanligen sådana ur andra språk och blifva småningom nationaliserade; så hafva vi i svenskan ganska många ursprungligen främmande ord, upptagna ur grekiskan, latinet, tyskan, franskan med flere andra språk.

Mänskliga förmågan, att på ett språk uttrycka sina tankar och känslor genom ljud och skrifna tecken, yttrar sig på åtskilliga sätt, hvilka man kallat *olika stilar*. Bland dessa märkas hufvudsakligen tvenne, nämligen *prosa*, som består i det mest naturenliga framställningssättet, hvilket fritt följer tankens gång, utan några lånade tillägg eller prydnader, och därför kallas *obunden stil*, samt *vers*, som kallas *bunden stil*, emedan han endast får röra sig i vissa ordställningar. Den bundna stilen utföres oftast och helst med *sång*, som uti sättet för ljudens utförande skiljer sig från *tal* och i sin vidsträcktare tillämpning får namn af *musik* samt har sina egna skriftecken. — Till läran om språk komma ytterligare flera sätt att skriftligen yttra sina tankar, jämte kunskapen om de kända språken och deras inbördes stamförhållanden, med mera dylikt. För att lätta öfversikten häraf, skola dessa ämnen här hvart för sig framställas.

Svensk och Allmän Språklära.

Hvarje språk är sammansatt af ett antal *ord*, som uttrycka vissa begrepp eller föreställningar, och sammanställas till *satser*. Orden å sin sida äro bildade af ett eller flera *ljud* (språkljud), hvilka i skriften uttryckas medels *bokstäfver*.

Läran om språket sönderfaller således i följande hufvudgrupper, nämligen: *Ljudlära* (Ortoepi): läran om ordens uttal (*Uttalslära*) och beteckning i skrift (*Rättstafningslära*); *Ordbildningslära* eller *Formlära* (Etymologi), som anger lagarna för ordens bildning och böjning samt *Satslära* (Syntax), som handlar om ordens sammanställning till satser.

I. Uttalslära.

Det ligger i sakens natur, att rätta uttalet endast kan muntligen meddelas; ty de figurer vi kalla *bokstäfver* kunna blott inhämtas af ögat, då *uttalet* (ljudet) däremot är bestämdt för örat. Då emellertid hvar och en har sig bekant med hvilka olika ljud våra bokstäfver uttalas, kan en liten ledning i detta afseende äfven på detta sätt meddelas.

Språkljuden utgöra de enklaste beståndsdelar, af hvilka ett språk är bildadt, och äro i svenska språket 27. De indelas i tvenne hufvudgrupper, nämligen:

1. **Själfljud** l. **vokalljud**, hvilka kunna ensamma för sig bilda en stafvelse och äro till antalet nio, nämligen: *a-*, *e-*, *i-*, *o-*, *u-*, *y-*, *å-*, *ä-* och *ö*-ljudet.

2. **Medljud** l. **konsonantljud**, hvilka ej kunna bilda en stafvelse utom i förbindelse med ett själfljud och äro till antalet aderton, nämligen: *b-*, *d-*, *f-*, *g-*, *h-*, *j-*, *k-*, *l-*, *m-*, *n-*, *p-*, *r-*, *s-*, *t-* och *v*-ljudet samt *tje*-ljudet (första ljudet i tjena), *sje*-ljudet (första ljudet i sjö) och *äng*-ljudet (sista ljudet i tång).

Liksom hvarje annat ljud uppkomma språkljuden därigenom att en kropp (*ljudkällan*) sättes i dallringar (vibration) och dessa genom något spänstigt ämne, nämligen luften, ledas till hörselorganen, där de uppfattas såsom ljud. Ljudkällorna för språkljuden äro talorganen, som bestå af struphufvudet med röstbanden, hvilket brukar betecknas som nedre ljudkällan, munhålan (öfre ljudkällan) samt näshålan.

Ljuden i allmänhet äro antingen *toner* eller *bullerljud*, som skilja sig från hvarandra därigenom, att tonernas vibrationer äro regelbundna och likformiga, hvilket däremot icke är fallet med bullerljudens. Från denna synpunkt sedt äro själfljuden *toner*, som frambringas genom röstbandens vibrationer, då däremot medljuden äro *bullerljud*, som vanligen alstras genom vibrationer af munhålans delar, hvilka vid uttalandet af dessa ljud bilda skilda förträngningar eller »pass».

Förr betecknade man med själfljud till motsats mot medljud sådana språkljud, som kunna uttalas utan tillhjälp af något annat språkljud, en uppfattning, som måste anses felaktig, emedan hvarje språkljud, äfven medljuden, kan, åtminstone med någon öfning, uttalas för sig, hvarpå den s. k. ljudmetoden, som nu vanligen användes vid de första läsöfningarna, lämnar bevis.

Bokstäfverna äro de tecken, hvarmed språkljuden utmärkas i skriften och utgöra i svenska språket 28 tecken, nämligen: *Aa, Bb, Cc, Dd, Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Uu, Vv, Xx, Yy, Zz, Åå, Ää, Öö.*

Samlingen af dessa kallas *alfabet*, ett ord, som uppkommit däraf, att första bokstafven i grekiska alfabetet kallas Alfa och andra Beta. Bokstäfverna indelas på liknande sätt som språkljuden i:

1. Själfljudstecken eller **vokaler**, som äro nio, nämligen: *a, e, i, o, u, y, å, ä och ö.*
2. Medljudstecken eller **konsonanter**, som äro nitton, nämligen: *b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, z.*

Själfljudstecknen *å, ä* och *ö* hafva uppkommit därigenom att man satte *o* och *e* öfver *a* och *o* *a e e*
(*a, a, o*). Af dessa vokaltecken förekommer *å* endast i svenskan samt *ä* och *ö* därjämte i tyskan. Intet annat kändt språk vet något af dessa vokaltecken med undantag af danskan (norskan), där *å* nu börjat skrifvas i stället för *aa*, samt *ä*-ljudet tecknas med *æ* och *ö*-ljudet med *ø*.

Vokalerna äro af tvenne slag: *hårda, a, o, u, å,* och *mjuka, e, i, y, ä, ö.* Med *omljud* förstås förändringen af *a* och *å* till *ä*, *o* till *ö*, *u* till *y* vid ordens bildning l. böjning.

Själfljudstecknen äro alla uttryck för motsvarande själfljud, med undantag af *e* och *o*.

E betecknar dels *e*-ljudet t. ex. i *del;* dels *ä*-ljudet i *eller; O* betecknar dels *o*-ljudet i *oro*, dels *å*-ljudet i *omsorg*.

Själfljuden uttalas i någon mån olika, om de äro långa eller korta; så har *a* tvenne ljud som i *tal* och *tall*, *e* som i *se* och *sedd*, *i* som i *sil* och *sill*, *o* som i *tro* och *trodd*, *u* som i *hug* och *hugg*, *y* som i *sy* och *sydd*, *å* som i *hål* och *håll*, *ä* som i *tät* och *tätt*, *ö* som i *rök* och *röck*.

Angående vokalernas uttal i låneord från främmande språk torde följande böra angifvas: *e*-ljudet skrifves någon gång i latinska ord med *æ* och *œ*; *æ* uttalas då med öppet *e*-ljud t. ex. *præses, medicinæ* (skrifves vanligast och uttalas preses, medicine) och *æ* med slutet *e*-ljud t. ex. *phœnix, œconomi* (fenix, ekonomi). Några franska ord skrifvas ibland med stumt *e* i slutet af en stafvelse t. ex. *parade, police*, vanligen dock utan *e*, således: *parad, polis.*

E i förbindelse med *n* uttalas med *a*-ljud i vissa från franskan lånade ord t. ex. *diligens, pension* (läs: diliajangs, pangsjon). *I* ljuder som *a* i *memoirer, voil* m. fl. (läs: memoarer, voal), hvilka dock äfven skrifvas med *a*. *U* uttalas som *y* i *justera*.

Medljuden delas i *tonande* och *tonlösa*. Vid de tonande medljuden deltaga röstbanden i ljudbildningen, hvilket ej är förhållandet vid frambringandet af de tonlösa. Till de tonande medljuden räknas *b-, d-, g-, j-, l-, m-, n-, äng-, r-* och *v*-ljuden, till de tonlösa *f-, k-, p-, s-, sje-, t-* och *tje*-ljuden.

Med afseende på sättet för deras bildande delas medljuden i:

1. Stötljud, som bildas därigenom, att man först sluter läpparna och låter luften ett ögonblick stanna i munhålan, hvarefter den hastigt utstötes. Stötljuden äro *b-, d-, g*-ljuden (tonande) samt *p-, t-* och *k*-ljuden (tonlösa).

2. Dallerljud. Dessa uppstå antingen sålunda, att, som vid *r*-ljudet, tungspetsen sättes i dallrande rörelse, eller så, att tungspetsen hålles stilla mot hårda gommen (munhålans tak), hvarvid luftströmmen delar sig och sätter tungans båda sidor i dallrande rörelse (vid *l*-ljudet).

3. Hväsljud, hvilka uppkomma på så sätt, att munkanalen sammantränges, hvarvid ljudet vid sin genomgång liksom skrapar mot dess väggar, så att ett hvässande ljud uppstår. Hväsljuden äro *v-* och *j*-ljuden (tonande) samt *f-, s-, sje-* och *tje*-ljuden (tonlösa).

4. Näsljud, som bildas därigenom att munhålan afstänges och luftströmmen passerar genom näshålan. Näsljuden äro *m-, n-* och *äng*-ljuden.

5. H-ljudet, hvilket frambringas på liknande sätt som själfljuden, i det luftströmmen fritt får passera munhålan sedan den kraftigt blifvit utstött genom luftstrupen.

Medljuden betecknas i skrift genom medljudstecknen, hvarvid dock är att märka, att *tje-, sje-* och *äng*-ljuden sakna egna tecken, vidare att bokstäfverna *c, q, x, z*, beteckna samma ljud som andra tecken samt att *c, f, g, j, k, n* i olika fall äro tecken för olika ljud.

C läses som *s* framför *e, i* eller *y*, t. ex. *centner, cirkel, cypress;* eljes läses det som *k*, t. ex. *Carlén.*

F betecknar dels *f*-ljud som i *afton, drift, luft;* dels *v*-ljud som i *haf, lif, arf.*

G betecknar flere ljud, nämligen: *g*-ljud som i *gata, glad, god; j*-ljud som i *regera, gissa, gynna; äng*-ljud framför *n* t. ex. *ung, lugn; k*-ljud framför *t* i ordböjningar t. ex. *sagt, lagt* samt slutligen med *sje*-ljud uti några låneord t. ex, *page, fastage, passagerare, ingeniör* m. fl.

J betecknar utom *j*-ljudet äfven *sje*-ljudet i några franska ord t. ex. *jalusi, jeton* m. fl.

K anger dels *k*-ljudet i t. ex. *kall, sko, knyta,* dels *tje*-ljudet framför lena själfljud t. ex. *kedja, kind, kyla.*

N betecknar dels *n*-ljudet som i orden *natur, nate, hand,* dels *äng*-ljudet framför *k* t. ex. *stänk, tanke.*

Q skrifves i stället för *k* framför *v* numera blott i några namn t. ex. *Qvanten, Qvarnström.*

X betecknar de förenade *k*- och *s*-ljuden, som i orden *examen, sax, växt;* är således förkortningstecken för *ks.* I några främmande namn uttalas det med *s*-ljud t. ex. *Xantippa, Xerxes.*

Z betecknar *s*-ljudet i några främmande låneord t. ex. *zink, Zion, zon,* där dock det äfven uttalas med *ts*-ljud.

Man använder i skriften ofta konsonanter, som är stumma, d. v. s. ej uttalas. Så är *d* ofta stumt framför *t* t. ex. i orden *gladt, snedt, vidt* o. s. v., *f* är stumt framför *v* t. ex. i *hafva, lefva, pröfva, g* är stumt i *gjorde, gjuta, gjuse* m. fl., *h* är stumt framför *j* och *v* som i orden *hjärta, hjälte, hvit* o. s. v., *l* är stumt framför *j* i samma stafvelse t. ex. *ljud, ljuf, ljung, ljus* m. fl. *p* är stumt i *psalm, psaltare* m. fl. Oftast ha dessa nu stumma ljud en gång i språket uttalats.

Stafvelse kallas det enkla eller sammansatta ljud, som med en enda utstötning af rösten kan utsägas. Uti hvarje stafvelse måste finnas ett själfljud men ej flera, således innehåller hvarje ord lika många stafvelser, som det har själfljud. Ett själfljud kan ensamt utgöra en stafvelse, lika väl som tillsammans med medljud, t. ex. *ö, se, där, bröd, fisk, strand, glupskt, skälmskt,* som utgöra alla hvar för sig en stafvelse, ehuru det första icke har något medljud och det sista sju sådana, då däremot endast medljud, huru många och på hvad sätt de än sammansättas, likväl ej utgöra någon stafvelse. Ett ord kan innehålla en eller flera stafvelser, och orden få då namn därefter, såsom enstafviga, tvåstafviga, trestafviga o. s. v. De, som hafva mer än en stafvelse, kallas dock vanligen flerstafviga.

Uti flerstafviga ord förekomma tre slags stafvelser, nämligen *Grundstafvelser, Förstafvelser* och *Ändelser.* Grundstafvelsen, stammen, innefattar ordets naturliga stam- eller hufvudstafvelse och upptager alla därtill hörande bokstäfver samt ligger till grund för uttalet. Uti t. ex. ordet *gagnar* är grundstafvelsen *gagn,* uti *författning, fatt,* uti *trotsande, trots* o. s. v. En del ord förekomma, som äro sammansatta af två eller flera enskilda ord; och dessa hafva då lika många grundstafvelser som stamord, t. ex. *hand* och *slöjd* uti ordet *handaslöjder; läk* och *konst* uti *läkarekonsten* o. s. v. Angående Skrifstafvelser se under Ortografien (sid. 6).

Förstafvelsen (prefix) är en stafvelse, som sättes framför grundstafvelsen för att ge den ny betydelse, t. ex. *bi* i *bistå, o* i *oskuld* o. s. v.

Ändelsen lägges till grundstafvelsen vid ordens bildning eller böjning, i förra fallet kallas den afledningsändelse, i senare böjningsändelse. Så är är *-lig* i *landtlig* afledningsändelse och *-ar* i *gossar* böjningsändelse.

Orden äro antingen *stam-ord* »Primitīva» eller *böjda och afledda ord* »Derivata», antingen *enkla* »Simplicīa» eller *sammansatta* »Compōsita». Stamord kallas de, som ej kunna härledas från något annat ord, t. ex. *barn, fri;* härledda eller derivater äro de, som bildas af stamord genom ljudförändringar eller genom tillläggande af ändelser, t. ex. *barndom, frihet.* — Enkla ord äro sådana, som ej kunna upplösas i flera, t. ex. *hand, händighet;* sammansatta åter de, hvilkas särskilda stafvelser innehålla egna ord för sig, t. ex. *berg-verk upp-rätt-hålla.* För tydlighetens skull anföras här några exempel på derivaterna och kompositerna af primitiverna *Man, Svart, Stå* och *Ut.*

Härledda eller **Derivater** äro: af ***Man:*** *mandom, manlighet, människa, mänsklighet* m. fl.; af ***Svart:*** *svartna, svartaktig, svärta* m. fl.; af ***Stå:*** *stanna, stod, stånd, ställa, ställning* m. fl.; af ***Ut:*** *ute, yta, ytterlighet, yttra, yttre, yttring* m. fl. — **Sammansatta** eller **kompositer** äro: af ***Man:*** *förman, ordningsman, mannamod, manlighetsprof, skogsmänniska, människokropp, omänsklighet, öfvermanna* m. fl.; af ***Svart:*** *svartkrita, svartgrå, kolsvart, bensvärta, nedsvärta* m. fl ; af ***Stå:*** *bildstod, afstå, förståndsutveckling, marknadsstånd, beställning, föreställa* m. fl.; af ***Ut:*** *utanför, utvärtes, utvisa, bakåt, kraftyttring, ytterkläder* m. fl. — De ord, som till stamord hafva ett Nomen (sid 14), kallas **Nominala**, t. ex. *manlig* af man och *kolsvart* af svart, och de, hvilkas stamord är ett Verbum (sid. 00), få namn af **Verbala**, t. ex. *ställa* af stå.

Uti några sammansatta ord är den ena eller andra delen obruklig som eget ord, ehuru vanlig i hopsättningar, t. ex. *miss, van, talig* och *makare* i orden *missnöje, vanmakt, fulltalig, skomakare.*

För att rätt kunna tala ett språk är det ej nog att känna de ljud som ingå i språket; man måste äfven känna ordens *tonvikt* (accent) och *kvantitet.*

Med *tonvikt* eller *accent* (dynamisk accent) förstås det starkare tryck (betoning) som vid uttalandet pålägges en stafvelse i förhållande till en annan.

Hvarje stafvelse uttalas naturligtvis med en viss betoning, men denna kan

varà starkare, då stafvelsen säges vara betonad, eller svagare, då stafvelsen säges vara obetonad eller tonlös.

Första stafvelsen är betonad i de ord, hvilkas andra stafvelse utgöres af bokstäfverna *a, au, ar, as, at, e, el, en, er, es, et, id, ig, it, o, os, ot, u* m. fl., t. ex. *fara, tala, redan, stugan, vaktar, trotsar, kallas, hjälpas, ratat, hotat, tycke, skulle, handel, dubbel, solen, botten, kläder, getter, tages, stalles, felet, kornet, alltid, evig, bedit, äro, kaos, något, huru* o. s. v. **Andra stafvelsen** är betonad i de ord, som börja med *be, ge,* eller *för,* t. ex *behag, beklagligen, belåten, gehör, gemål, gemenskap, förakt, förening, förbrytelse;* samt i tvåstafviga ord, som sluta sista stafvelsen på dubbel konsonant, t. ex. *metall, modell, kompass, tilldess, biljett, komplett, hvartill, sigill, ändock, komplott, omkull, idyll, porträtt.* Vid begynnelseordet *för-* märkes, att detta har en annan mening och följaktligen annat uttal i ord där det betyder *först* eller *främst,* t. ex. *fördel, förman, förtid, förord.* **Tredje stafvelsen** är betonad i några ord, som börja med *be-* eller *för-,* t. ex. *befullmäktiga, beledsaga, förorsaka, förarbeta.* Slutformen **-eri** ger betoning åt *i* och slutformen **-ion** åt *o,* t. ex. *boktryckeri, förslagsmakeriet, permission, religionen.* Slutformen **-isk** ger betoning åt nästföregående stafvelsen, t. ex. *djurisk, tyrannisk, exemplarisk.* Några ord hafva betoning på **sista stafvelsen,** t. ex. *alldenstund, ungefär.*

Kvantiteten anger den tidslängd, som i talet upptages af ett språkljud. Från denna synpunkt sedt äro språkljuden antingen långa eller korta. *Korta äro t. ex. alltid* **h** *och* **tje***-ljuden.* En stafvelse säges vara lång, då den innehåller något långt ljud; kort i motsatt fall. Lång är en stafvelse alltid då den är betonad, en obetonad stafvelse är alltid kort.

Det långa språkljud, som gör en stafvelse lång kan antingen vara ett själf- eller medljud, och härigenom skiljer man i en lång stafvelse på vokallängd, där vokalen är lång och konsonantlängd, där den korta vokalen efterföljes af lång konsonant. Vokallängd förekommer i följande fall:

1:o då han slutar ett enstafvigt ord, t. ex. *ja, se, bi, ro, fru, slå, knä, snö;* 2:o i sammansatta ord, t. ex. *matsked, kolos, fisknät, björklöf;* 3:o framför en enda konsonant i samma stafvelse, t. ex. *sabel, faslig, heder, skriffel, mogen, kokkonst, kyla, våning, vällust, föra;* 4:o näst före en enda konsonant i en slutstafvelse med betoning, t. ex. *buldan, pyramid, kontor, betyg, gemål, traktör;* 5:o framför två konsonanter, då den ena blifvit tillagd i någon ordets böjning, t. ex. *rads, svagt, helt, likt, plogs, hyrd, blåst, kräks, döpt;* 6:o framför två olika konsonanter äfven i flera andra ord, t. ex. *karda, hjord, kärl, garn, korn, björn, aln, moln, vårta* o. s. v. **Kort** är vokalen: 1:o framför två lika ljudande konsonanter, t. ex. *knapp, vett, gissa, hopp, trumma, snygg, hålla, näbb, lönn;* 2:o framför *j* och *x,* t ex. *maj, taxa, nej, läxa, bojor, oxe, böja, yxa;* 3:o framför *dt,* t. ex. *stadt, ledt, blidt, godt, högljudt, uttydt, rädt, trädt, stödt;* 4:o framför *m.* t. ex. *fram, hem, lim, from, stum, grym, rom, stäm, dröm;* 5:o framför två eller flera olika konsonanter, när de tillhöra stamordet, t. ex. *svalka, pensel, driftig, gods, bulta, lyfta, myndig, ålder, dräktig, törsta;* 6:o såväl framför en konsonant, som ensam i en slutstafvelse, som hvarken har betoning, eller utgör ett ord för sig, t. ex. *lefnad, tallrik, ögon, något, trappa, intogo, huru* o. s. v Vokalen är äfven kort, där konsonanten tecknas enkel, men fördubblas i uttalet, t. ex. *absolut, advokat, koncept, hade, men, din, hon, mun, vän, söndag* m. fl.

För att i tvetydiga eller mindre kända fall utmärka, hvilka vokaler i ett ord böra uttalas långa eller korta, begagnar man vissa tecken öfver bokstafven; ett rakt streck — utmärker då lång och ett böjdt streck ‿ kort vokal, t. ex. *vĭnd, bŭnd, rēst, fĕst, bĕhāg, mōgĕn, nēdslīgĕn, gĕmĕnskăp, kărăktēr, stāfvĕlsĕljud, hūfvŭdstīdĕn, dōmstōlărnĕ* o. s v.

Konsonantlängden betecknas ofta medels dubbelt medljudstecken. Man bör väl skilja mellan vokallängd och konsonantlängd i en lång stafvelse. Har stafvelsen konsonantlängd kommer accenten att hvila på konsonanten; så är t. ex. första stafvelsen i ordet *afton* lång, men har kort *a,* ty tonvikten hvilar på *f;* på samma sätt har ordet *svalka* kort *a,* och tonvikt på *l, hvirfvel* kort *i* och tonvikt på *r;* orden *han, man, din, hon, mun, vän* hafva alla kort vokal och tonvikt på *n* o. s. v.

Med tonvikten sammanblandas ofta tonhöjden (melodisk accent), som betecknar med hvilket tonfall, d. v. s. läge på den musikaliska tonskalan, en stafvelse uttalas. Så uttalas första stafvelsen i buren (af bära) med hög ton och första stafvelsen i buren (af bur) med låg ton.

Som hvarje stafvelse icke blott uttalas med visst tryck utan äfven med visst tonfall, så komma vikten och tonhöjden att sammanhänga med hvarandra. En stafvelse, som är betonad och uttalas med hög ton, säges hafva akut accent, och en betonad stafvelse, som uttalas med låg ton, grav accent.

Liksom ljudens kvantitet har äfven accenten sina särskilda tecken för uttalet, hvilka begagnas öfver vokalen i vissa ord, som äro upptagna ur främmande språk och således mindre vanliga, för att gifva anvisning till deras rätta uttal. De i svenskan förekommande accenter äro följande:

Akut' ´ kallas *hög* eller *skarp,* äfvensom *fallande* accent, och gifver åt vokalen dess slutna ljud, såsom i första stafvelsen af svenska orden *sálen, sédan, tíngen, stóra, ógnen* o. s. v.

Grāvis `, *djup* eller *tung* (*stigande*) accent häntyder på öppna ljudet såsom i *gàlen, fjèr* m. fl.

Circumflex' ^ anvisar en öppen och uthållande tonvikt, t. ex. *crême, idôl* (läs: krääm, idåål).

Diēresis el. trēma ¨ betyder »en diftongs delning i två stafvelser» och anmärker ingen särskild tonvikt, utan blott att vokalen skall tydligt höras med sitt egna ljud, utan någon sammanblandning med närstående bokstaf, som t. ex. i orden *poësi, etuï.*

Tyskt u eller ü förekommer endast i ursprungliga tyska ord och uttalas som vårt y.

Cedilj ç angifvande (i främmande ord) att c ehuru stående framför hård vokal bibehåller s-ljudet t. ex. *façad.*

Till tydligheten och välljudet vid en skrifts uppläsning eller ett tal är äfven ett rätt uppfattande och användande af skiljetecknen nödvändigt. Hvarje sådant utmärker ett uppehåll (*paus*), i förening med röstens förändring därvid. Ett *komma* (,) betecknar den kortaste pausen, och därefter utmärker *semikolon* (;), *kolon* (:), *utropstecken* (!), *frågetecken* (?) och *punkt* (.) gradvis allt längre pauser. Härvid bör likväl observeras, att utropstecken eller frågetecken stundom står i stället för komma, stundom i stället för punkt, och i bägge fallen bör pausen rätta sig därefter. Ett uppehåll midt i en mening utmärkes vanligen med ett *tankstreck*, äfven kalladt *minus* (—), och tjänar att gifva mera vikt åt följande ord, som då efter ämnets beskaffenhet böra uttalas starkare eller svagare, fortare eller långsammare. Ett eller flera till meningen ej direkt hörande, men däri instuckna ord utmärkas vanligen med *parenteser* ( ) vid början och slut och böra uttalas med lägre röst, för att äfven för åhöraren skiljas från hufvudmeningen. Där satser förekomma, som innehålla en anförd persons eller skrifts egna ord och därför blifvit försedda med *citationstecken* (» »), böra dessa utsägas med en passande röstförändring, för att skilja dem från själfva skriften. De ord eller meningar, som i ett anförande äga större vikt än andra, äro vanligen, åtminstone i tryck, utmärkta med särskild stil och böra uttalas med starkare och långsammare ljud, hvilket kallas *eftertryck* (*emfas*)

Huru nödvändigt för en menings rätta uppfattning det är, att eftertryck lägges på rätta stället, kan synas t. ex. af den enkla frågan, *Skall ni gå hem nu?* som kan innehålla lika många meningar och alltså erfordra lika många nekande svar som den har ord, sålunda:

Skall ni gå hem nu? — *Nej, det är ingen nödvändighet.*
Skall *ni* gå hem nu? — *Nej, jag skickar min betjänt.*
Skall ni *gå* hem nu? — *Nej, jag ämnar åka.*
Skall ni gå *hem* nu? — *Nej, jag går till en bekant.*
Skall ni gå hem *nu?* — *Nej, icke förr än mot kvällen.*

I första fallet handlar frågan om *förbindelsen*, i andra om *personen*, i tredje om *sättet*, i fjärde om *stället* och i den femte om *tiden.*

Allmänna anmärkningar vid uttalsläran.

Alla dessa kunna innefattas i följande ord: *Nyttja de röstböjningar, som äro naturliga, passande och otvungna.* Den skulle begå ett stort fel, som ville tillämpa reglerna så, att det fria, naturliga uttalet därigenom förändrades. — Hvarje ord bör tydligt och klart utsägas, och uttalet hvarken vara för svagt eller för starkt, hvarken gå för fort eller för långsamt. Rösten bör lika väl som orden angifva ämnets innehåll; och ett religiöst eller eljes högtidligt stycke lika litet utföras i en glädtig och skämtsam ton som ett lätt och skämtsamt med en sorglig eller högtidlig stämma. — Allt slags tvång är onaturligt, och all onaturlighet blir obehaglig och motbjudande.

Ett gammalt ordspråk säger: *Ingen regel utan undantag*, och detta är fallet i språklära kanske mer än på något annat ställe. De i det föregående anvisade regler för uttalet hafva alla ganska talrika undantag, beroende på bokstäfvernas eller ordens ställning, meningarnas beskaffenhet med mera dylikt. Att här upprepa alla i vårt språk befintliga ord och bestämma ljudets kvalitet, kvantitet, och accent för hvar stafvelse i alla förekommande fall, skulle förorsaka en ofantlig vidlyftighet och likväl ej uppfylla ändamålet, emedan rätta uttalet endast kan genom noggrann uppmärksamhet och flitig öfning inhämtas, och de här gjorda anvisningarna, ehuru högst ofullständiga, dock torde vara tillräckliga att tjäna till grund för det härtill nödvändiga studium.

II. Rättskrifningslära.

(Ortografi.)

Rättskrifningsläran innefattar de regler, som begagnas för att uttrycka språkljuden i skrift, d. v. s. med hvilka bokstäfver språkljuden böra tecknas, samt därjämte, huru stafvelserna afmätas och på hvad sätt hela meningar såväl som deras afdelningar böra genom skiljetecken utmärkas.

Bäst vore tydligen, om vid språkljudens återgifvande i skrift, hvarje ljud kunde uttryckas medels sitt särskilda tecken (ljudenlighetslagen). I den vanliga skriften är detta likväl icke alltid förhållandet; så finnes, enligt hvad förut är

sagdt, icke några särskilda tecken för återgifvande af äng-, sje-, tje-ljuden, och vidare uttryckas vissa andra ljud i olika fall med olika tecken. Särskilda regler för hvarje ljuds teckning i hvarje ord äro därför af nöden, och angifvandet af dessa regler tillkommer rättskrifningsläran.

Orsaken till språkljudens växlande återgifvande ligger ofta däri, att man vid ordens böjning eller afledning från ett annat bibehåller utgångsformens bokstafstecken (samhörighetslagen). Så t. ex. stafvas x-ljudet i ordet köks (genitivus af kök) med ks, då det annars vanligen stafvas med x; i godt (neutrum af god) betecknas t-ljudet med dt o. s. v.

Allmänna Regler för rättskrifningen äro:

1:o. De bokstäfver nyttjas som språkbruket fordrar, hvarken flere eller färre, hvarken andra eller desamma i rubbad ordning.

2:o. Ordens rätta afdelning måste noga iakttagas. Alla de bokstäfver, som tillhöra samma ord, böra ställas tätt tillhopa, vare sig att ordet innehåller en eller flera stafvelser. Iakttages ej detta, kan uttrycket ej allenast bli otydligt, utan till och med förändra mening; så t. ex. blir ordet *ledamöter* föga lättfattligt, om det skrifves *leda möter, leda mö ter, le da mö ter*, eller på annat sätt åtskildt, och ordet *efterräkning* får en helt annan mening, om det skrifves *efter räkning* o. s. v. Däremot blir det redigaste sammanhang intrassladt och otydligt, om de särskilda orden i en mening sättas tillhopa utan behörig skillnad dem emellan, t. ex. *Uppskjuticketillmorgondagenhvadsomböridagverkställas.*

3:o. Stafvelsernas rätta brytning är nödvändig. Om vid slutet af en rad ett helt ord ej får rum, måste antingen hela ordet flyttas till nästa rad eller delas stafvelsevis, då ett *bindetecken*, äfven kalladt *divis* (= -), på första raden ej får uraktlåtas. Vid sådan delning är skrifstafvelsen den enda rätta, och huru brytningen än sker, måste alla bokstäfverna i en sådan åtföljas. Man kan således ej skrifva t. ex. *tr-ångt, sa-mt, samm-anhang, sa-mmanhang, sammanh-ang* eller dylikt, utan enstafviga ord måste skrifvas hela utan brytning, och flerstafviga ord kunna endast brytas efter stafvelserna, t. ex. *sam-man-hang* o. s. v.

4:o. Rätta skiljeteckens riktiga användande är behöfligt. Detta kallar man *interpunktering* eller *kommatering* Utan iakttagande häraf kan uttryckets rätta mening lätt förväxlas, bli otydlig, ja till och med vådlig. Vid samma ord begagnas olika tecken, allt efter meningens beskaffenhet, t. ex. *Hvilken heder! — Hvilken heder? — Hvilken heder, ehuru erbjuden, hans blygsamhet nekade honom mottaga. — Hvilken heder han vägrade mottaga.* Orden *hvilken heder* innefatta i det första af dessa exempel ett utrop, i den andra en fråga, i det tredje göres ett litet uppehåll, men i det fjärde sammanhänger hela meningen utan afbrott.

Att kommatering, oriktigt eller utan nödig uppmärksamhet använd, äfven kan bli vådlig, bevisar en anekdot som omtalar, att en gång en person blef hängd blott därför, att ett komma stod på orätt ställe. Huru öfverdrifvet detta än låter, kan det dock förklaras af berättelsen. En brottsling, dömd att mista lifvet genom hängning, var redan utförd till undergående af sitt straff, då till regerande fursten inkommo upplysningar om så bevekande omständigheter, att denne beslöt gifva delinkventen nåd. Han afsände då till verkställande exekutorn ett ilbud, med dessa på ett papper skrifna ord: *Häng honom icke, vänta tills jag kommer.* Men i brådskan hade det komma, som bör åtskilja de tvenne meningarna i anförda ord, blifvit satt efter *honom* i stället för efter *icke*, hvarigenom befallningen blef: *Hang honom, icke vänta tills jag kommer.* Vid fursten ankomst voro orderna verkställda och mannen förpassad till evigheten. — Historien må vara verklig eller diktad, så bevisar den behöfligheten af riktig och omsorgsfull interpunktering, så framt skriftligen uttryckta meningars rätta begrepp skola bli rätt förstådda.

Att bestämma någon absolut riktig regel för svenska språkets stafning är omöjligt, emedan meningarna därom äro i hög grad delade. Hvad den ene anser vara rätt, förkastas af en annan. Här angifves stafningen enligt Svenska Akademiens ordbok, 6:te upplagan, i dess mest ljudenliga form.

Om ur främmande språk förekommer ett motto, en ordterm, en sentens, ett citat eller dylikt, böra dessa alla ord stafvas efter det språk, hvarur meningen blifvit tagen; men då ett främmande ord begagnas såsom svenskt, d. v. s. står

i en svensk mening, uttrycker ett svenskt begrepp och har ett svenskt uttal, bör det också stafvas på svenska; motsatsen är i bägge fallen lika oriktig.

Liksom rätta uttalet ej medels uppsatta regler, utan endast genom öfning kan inhämtas, så är äfven samma förhållande med stafningen. Hvad som härom på detta sätt kan till rättelse anföras, är hufvudsakligast följande:

1:o. **Självljudens teckning.** Självljuden, antingen de äro långa eller korta, hafva hvar och ett sitt särskilda tecken, dock med undantag af *å*- och *ä*-ljuden, af hvilka *å*-ljudet tecknas dels med *å* och dels med *o*, samt *ä*-ljudet dels med *ä* och dels med *e*.

Härifrån göra dock flera låneord undantag. Så tecknas *a*-ljudet med *e* i flera från franskan lånade ord t. ex. *pension, diligens*, där *en* ljuder som *ang*. Vidare med *i* efter *o* i *memoirer, toilett* o. s. v. — *E*-ljudet uttalas ofta med dragning åt *ä* i vissa ord t. ex. *begrepp, besk, bett, bettla, blemma, bredd, deras, egendom, eld, emedan, enhet, etsa, ett, etter, evig, fest* (högtid), *fett, fresta, helga, hem, hemsk, herde, kedja, knekt, ledsen, mellan, neka, remna, semla, skepp, teckna, tenn, vecka, vef* m. fl. andra. I några låneord betecknas *e*-ljudet i betonade slutstafvelser med accenttecken t. ex. *allé, supé* m. fl. — *U*-ljudet tecknas med *ou* i *journal* — *Y*-ljudet tecknas med *u* i *justera* — *Ö*-ljud höres ibland i stället för *y* ljud i *kyrka* och *fyrtio*, dock ej i vårdadt tal. — Hvad *å*- och *ä*-ljudens beteckning vidkommer, så kan såsom hufvudregel angifvas, att *å*-ljudet tecknas med *å* i ord afledda från ord med *a* eller *ä*; med *o* i ord afledda från ord med *o* eller *ö* och *u* eller *y*, samt att *ä*-ljudet tecknas med *ä* i ord afledda från ord med *a* eller *å*.

Å-ljudet tecknas med å: 1:o alltid i slutet af ord t. ex. *blå, stå, tablå;* 2:o vanligen då det är långt t. ex. *tråd, bård, hål;* 3:o då det är kort i följande fall: *a*) framför *nd* och *ng* i rent svenska ord t. ex. *tång, stånda; b*) i böjningsformer af ord med långt *å*-ljud *stått* (af stå), *fått* (af få), *sådd* (af så); *c*) i följande ord, jämte afledningar: *bråck, brådska, brådtom, epålett, fåll, grålle, håll, jåns, kånka, låtsa, månne, mån*(-tro), *måste, mått, måtta, plåster, påsk, rätta, skålla, slåtter, stånka, såld* (af sälja), *såll, tråckla, våffla, våld, vålla, ålder, åska, åtta, örngått.*

Undantag, se *å*-ljudets teckning med *o*.

A-ljudet tecknas med o: 1:o vanligen då det är kort t. ex. *block, bloss, boll*, särskildt i de obetonade ändelserna *-om, -on, -or, -ton* t. ex. *stundom, aderton* samt i *-onde* t. ex. *åttonde;* 2:o när det är långt i följande fall: *a*) framför *v*-ljud t. ex *dof, hof* (konungar), *ofvan;* dock: *gåfva, gåfvo* (af gifva), *håf* (fisk-), *håfvor* och *påfve. b*) i följande ord jämte afledningar: *dold, friboren, honung, hord, kol* (bränn-), *konung, kora, moln, morna* (sig), *orden, order, ordna, porla, portvin, rodna, sobel, son, sorl, tjog, villkor* samt *Arboga;* 3:o i låneord t. ex. *alkov, blond, dogm, doktor, filosof, hotell, kalsong, komedi;* dock: *applåd, epålett, kår, resår.* 4:o i några egennamn t. ex. *Oskar, Otto, Stockholm, London.*

Ä-ljudet, antingen det är långt eller kort, tecknas vanligen i rent svenska ord samt flera låneord ***med ä*** t. ex. *häxa, värld, gärning.*

Särskildt torde märkas, att *ä*-ljudet tecknas alltid med *ä*: 1:o alltid efter *j* t. ex. *järn, hjälte, jätte,* med undantag af svenska ordet *sjette* samt åtskilliga låneord från franskan t. ex. *biljett, pjes* m. fl.; 2:o framför *r* i vanliga fall t. ex. *bärga, bärnsten, där, evärdlig, kärna, affär, kommissionär, minister,* dock: *karakter,* samt 3:o i orden *bägge, bängel, fälb* (-hatt), *fänkål, hälsa, hämta, häxa, kätting lämna, läxa, människa, mässing, näck* (-ros). *nämligen, pränta, präst, päls, ränsel, sänder* (t. ex. en i-), *vänster, väster, växla, älf, älfva* (naturväsen), *älg, ämbete, ängel, änka, äsping* (orm), *äss* (på tärningar m. m.).

Undantag: se *ä*-ljudets teckning med *e*.

Ä-ljudet tecknas med e: 1:o undantagsvis då det är långt t. ex. *det* samt i ord med förstafvelsen *er-* t. ex. *erbjuda, erhålla* och ordslutet *-entlig* t. ex. *egentlig;* 2:o då det är kort i hufvudsakligen följande fall: *a*) i de obetonade ändelserna *-el, -en, -er, -es, -est, -et, -ende* t ex. *handel, hvarest, barnet; b*) framför *j* t. ex. *lejon, fejd, nej;* dock: *väja, däjlig, bäjersk; c*) i följande ord: *berg, bleck* (järn-), *dem, den, denne, dess, dessa, desto, ebb, efter, egentlig, egg* (kuif-), *elfenben, elfva* (räkneord), *eljes, eller, emellan, engelsman, enkel, entlediga, fem, fest, fientlig, flesta, gelb* (-gjutare), *helg, helgeflundra, helgon, hell, hellre, helst, helvete, henne, herre, herrskap, hertig, härberge, igen, insekt, mellerst, men, mest', offentlig, ordentlig, penna, penning, pensel, pest, press, regn, remsa, rensa, sekt, semla, sex, sjette, sven, svensk, tempel, trenne, trettio, tretton, tvenne, verk* (arbete), *vers* med flere andra; 3:o i vissa låneord t. ex. *adjektiv, arrest, blyerts, berså, butelj, cell* (fängelse-), *chef, duett, hektar, kalender, karakter, moder'n, nerv, pjes, rektor, revers, temperatur, termin, testamente, verb;* 4:o i en mängd egennamn t. ex. *Ebba, Nerke, Sverige.*

2:o. **Medljudens teckning.** *B-, d-, f-, g-, h-, l-, m-, n-, p-* och *r*-ljuden betecknas medels motsvarande bokstäfver; *j-, k-, s-, t-, v-, tje-, sje-* och *äng*-ljuden betecknas på flera sätt.

Dock är att märka, att *f*-ljudet tecknas med *ph* i några få egennamn t. ex. *Philipson*, annars alltid med *f* t. ex. *alfabet, filosofi* o. s. v. (ej alphabet, philosophi, som ännu kan förekomma) utom i tyska ordet *von*, där det tecknas med *v* t. ex. *Karl von Linné.* — *R*-ljudet tecknas med *rh* i några egennamn t. ex. *Rhen, Rhodin.* Förr skref man äfven *rhabarber, rheumatism* m. m. *L*-ljudet är vanligen stumt i orden *värld* och *karl* (höres dock i namnet *Karl*).

J-ljudet tecknas: 1:o vanligen *med j* t. ex. *järn, jul* (högtiden), *ja.* 2:o *med g* i följande fall: *a*) framför lent självljud, mest då *j*-ljudet börjar ett ord t. ex. *genväg, ogilla, förgäta; b*) efter *l* och *r* i följande ord: *alg, algebra, arg, berg, borg, borga, borgare, burgen, bälg, bärga, dvärg, färg, galge, helg, helgd, helgefjundra, härberge, karg, korg, marginal, märg, märgel, örgel, sarga, smärgel, sorg, svalg, sälg, talg, torg, varg, älg, ärg;* samt i egennamnen *Birger, Sverige, Norge.* Märk: *svälja,* och *sörja;* 3:o *med dj* i orden: *djup, djur, djäfvul, djäkne, djärf* (dristig), i hvilka ord dock *d*-ljudet i vårdadt tal höres; 4:o *med gj* i orden: *gjorde, gjort, gjord* (af göra, sadel-), *förgjord,* (om-) *gjorda,* (fisk-) *gjuse, gjuta;* 5:o *med hj* i orden: *hjalt* (svärdfäste), *hjon, hjord* (boskaps-), *hjort; hjortron, hjul* (vagns-), *hjälm, hjälp, hjälpa, hjälte, hjärna* (organet), *hjärta, hjärter, hjässa, ihjäl,* samt i egennamnen *Iljalte, Iljätmaren, Hjo, Trondhjem* m. fl.; 6:o *med lj* i orden: *ljud, ljuf, ljuga, ljum, ljumske, ljung, ljunga, ljungeld, ljus, ljuster, ljuta* (döden), samt i egennamnen *Ljungan, Ljungby* m. fl; 7:o *med i* i några namn och främmande ord t. ex. *Oxenstierna, europeisk, ingeniör, spanior* m. fl. I orden: *gitarr, logik, teologi* m. fl. växlar uttalet mellan *g* och *j.*

K-ljudet tecknas: 1:o *med k* i de flesta fall samt *ck* i stället för dubbelt *k* t. ex. *krig, korn, tak; ock* (= äfven). Särskildt torde märkas, att sådana ord som *afsikt, ansikte, dräkt, flykt* (af flyga eller fly), *jakt* (fartyget och jagande), *plikt* (skyldighet, böter), *rikta* (göra rik, syfta), *sikta* (sikta mjöl, sikta med skjutvapen), *släkt, vikt* m. fl. numera stafvas med *k* och ej med *g;* vidare ljudförbindelsen *kv* t. ex. i orden *bekväm, kvadrat, kvarn, kvinna, kväll* m. fl.; 2:o *med g* (eller *gg*) framför *t* i böjningsformer af ord som innehålla *g* t. ex *högt* (af hög), *lagt* (af lägga), *bragt* (af bringa), *byggt* (af bygga). 3:o *med c* i några familjenamn t. ex. *Crusenstolpe;* 4:o *med q* i ljudförbindelsen *qv* i några namn t. ex. *Qvennerstedt;* 5:o *med ch* i *och* (= samt); därjämte i några latinska namn t. ex. *Chrysostomus.*

S-ljudet tecknas: 1.o *med s* i de flesta fall t. ex. *soldat, nys, polis, session* (sammanträde), *lasarett, sicksack;* 2:o *med c* framför *e, i* och *y* i en stor mängd främmande ord och namn t. ex. *cigarr, ceremoni, cession* (konkurs), *cymbal, cypress, cirkel, december. Cecilia, Cypern, Ulricehamn;* 3:o tecknas med *z, x, sc* och *ps* i några främmande namn och ord t. ex. *zink, zon, zenit, zoologi, Xantippa, Xerxes, scen, psalm, psaltare.*

K- och s-ljudet i förening tecknas: 1:o vanligen *med x* t. ex. *lax, oxe, strax, växa, Texas;* 2:o *med ks* och *cks* eller *gs,* då *s*-ljudet är böjnings eller afledningsändelse till ord, som sluta med *k, ck* eller *g* t. ex. *köks* (af kök), *lacks* (af lack), *aflägsen* (af läge), *Vaksala;* 3:o *med cc* eller *xc* i några främmande ord t. ex. *accent, successiv, vaccin, excellens* m. fl.; 4:o *med chs* i *Sachsen, sachsare, sachsisk.*

T-ljudet tecknas: 1:o *med t* i de flesta fall t. ex. *tolf, het, tron, förvant, väsentlig, Tor, Matteus, Aten* (ej Thor, Matheus, Athen); 2:o *med dt* i *a*) böjningsformer af ord med *d*-ljud, t. ex. *godt* (af god). *vändt* (af vända), *vardt* (af varda); *b*) i afledningar af ord som sluta med *d* t. ex. *beudåt* (mod), *tidt* (och ofta), *glädtig* (af glad), *handtverk* (af hand); *c*) sammansättningar med land, där *d*-ljudet öfvergått till *t*-ljud t. ex. *landtbo, landtman* o s. v.; 3:o *med th* i några egennamn t. ex. *Thorild, Luther.*

Ljudförbindelsen ts tecknas: 1:o vanligen *med ts* t. ex. *låtsa, plats, tsar, Frits, utspridts;* 2:o *med t* i vissa främmande ord framför *i* med därpå följande självljud t. ex. *aktie, initiativ, licentiat, profetia* m. fl.; 3:o *med z* eller *zz* i låneorden *trapez, intermezzo* (skrifves äfven trapets, intermesso) samt i *Schweiz, schweizeri.*

V ljudet tecknas: 1:o *med v* i de flesta fall (alltid i ord af främmande ursprung) t. ex. *vad, varf* (skepps-), *vass* (växt), *viska* (sop-), *värfva* (för-), *evärdlig, evig, nerv, larv, pulver, novell* m. fl.; 2:o *med f* i slutet af ord samt inuti ord framför konsonant t. ex. *haf, graf, bokstaf* samt *hafre, hälft;* 3:o *med fv* inuti ord framför vokal t. ex. *hafva, halfvera, salfva;* 4:o *med hv* i orden: *hvaba, hvad, hvadan. hvafalls, hval* (djuret), *hvalf, hvar, hvardag, hvardera, hvarest, hvarf* (omgång), *hvarje, hvarken, hvart, hvasa, hvass, hvem, hven* (grässlag), *hvete, hvi, hvila, hvilken, hvina, hvirfvel, hviska* (tala sakta), *hvissla, hvit, hvita, hvitling, hvälfva* (kring-), *hväsa, hvässa, hvärfva* (kring-), samt *Hven.*

Tje-ljudet tecknas: 1:o i allmänhet *med k,* framför lent självljud t. ex. *kedja, kines, kyla, kärna* (frukt-, smör-), *katekes;* 2:o *med tj* i orden: *tjock, tjog, tjuder, tjuf, tjugu, tjur, tjusa. tjuta, tjäder, tjäle, tjäll, tjäna, tjänst, tjära, tjärn, tjöt, Tjust* och *Tjörn;* 3:o *med kj* i orden: *kjol* och *kjusa* (trång dal).

Sje-ljudet tecknas: 1:o *med sk* framför lent självljud i de flesta fall t. ex. *skäl* (orsak), *skälfva, skön, Sköfde;* någon gång framför hårdt självljud som i *människa, marskalk;* 2:o *med sj* (*ssj*) regelbundet framför hårdt självljud t. ex *sjunga, sjåp, hässja,* samt framför lent självljud i orden: *sjette, själ* (ande, -hund), *själf, sjö, sjöd, sjöng, sjönk;* 3:o *med skj* i orden: *skjorta, skjul, skjuta, skjuts* och *skjutsa;* 4:o *med stj* i orden: *stjäla, stjälk, stjälpa, stjärna, stjärt.* Vidare i låneord *med* 5:o *sch* t. ex. *schack, schagg, schatull, schavott, schema, schäs, galosch* m. fl.; 6:o *ch* t ex. *champagne, charad, chef, choklad,* m. fl.; 7:o *q* framför *e* och *i* t. ex. *energi, fotogen, gelé, geni, ingeniör, logi* m. fl.; 8:o *ge* i ordslut t. ex. *bagage, ekipage, loge, page* m. fl.; 9:o *j* t. ex. *jalusi, jeton, jonglör, projekt* m. fl.; 10:o *sc* t. ex. *konvalescent, discipel* m: fl.; 11:o *si, ssi* i ändelserna *sion, ssion* t. ex *division, mission;* 12:o *ti, i* i ändelsen *tion* t. ex. *lektion, nation, preposition.*

Äng-ljudet tecknas: 1:o *med ng* i de flesta fall t. ex. *kung, sting, talang;* 2:o *med n* framför *k* t. ex. *dunkel, tänka;* 3:o *med g* framför *n* t. ex. *regn, ugn, magnet, Tegnér.* Dock: *gång-na fång-na* o. s. v. I låneord med *n* framför annat medljud än *n* t. ex. *fond, vigilans,*

3:o. Om sammansatta konsonanter. Långt medljud d. v. s. det medljud, som i en lång stafvelse följer omedelbart efter ett kort själfljud, betecknas dels med dubbelt och dels med enkelt medljudstecken. De medljudstecken, som bruka dubbelskrifvas, äro *b, d, f, g, k, l, m, n, p, r, s* och *t*, hvarvid är att märka, att *kk* skrifves *ck*, och att *m* endast dubbelskrifves mellan tvenne vokaler samt i ett par ord: *damm* och *lamm* till skillnad från *dam* (frutimmer) och *lam* (sjukdomen).

Dubbelt medljudstecken brukas för att uttrycka långt medljud i följande fall: 1:o när medljudet slutar ett ord t. ex. *stopp, back, tall, reell.* Härifrån gifvas dock vissa undantag; så tecknas långt *n*-ljud enkelt i orden: *hån, kan, man, en, den, men, sven, igen, in, min, din, sin, hon, mun, mån* (-tro), *än, vän, allmän* samt i *söndag, måndag* m. fl.; samt långt *t*-ljud med *dt* i böjningar och afledningar af ord på *d* t. ex. *godt* (af god), *rådt* (af råda). 2:o mellan tvenne vokaler t. ex. *komma, stilla, nisse.* Härifrån bilda undantag orden: *rädisa, tadel, dadel, apel, kägel* (-bana); *romare, vetenskap, amen;* vidare *domar, döma* samt andra afledningar af *dom* och ord på *-ikel, -itel* och *-ipel* t. ex. *artikel, kapitel, multipel.* 3:o framför *-s, -de, -d, -te* och *-t* i böjningsformer af ord med dubbelskrifven konsonant t. ex. *katt-s, bygg-de, sväll-d ryck-te, hväss-t.* Undantag bilda *m* och *n*, som enkelskrifves framför *-de, -d, -dt, -t* t. ex. *glömde, kände, rändt, tömt;* och *d*, som enkelskrifvas framför neutrumändelsen *t* t. ex. *fadt* (af fadd), *trodt* (af trodd); samt slutligen orden *lagt* och *lagd.* 4:o i stammen framför ändelser, som börja med *l, n* och *r* samt framför afledningsändelserna *-bar, -dom, -het, -sam* och *-skap* t. ex. *grifflar, väppling, vittna, skallra, hållbar, trolldom.* Dock tecknas *n* enkelt i afledningar af *lön* t. ex. *lönlig,* vidare i *ensam, vänlig, manlig* m. fl.; medljudet tecknas vidare enkelt: *kräkla, ögla, kägla* m. fl.

Enkelt medljudstecken såsom tecken för långt medljud brukas i återstående fall nämligen 1:o i stamord, när annat medljud följer t. ex. *häst, luft, fruntimmer.* 2:o i afledda ord, när medljudet går före en annan ändelse än de ofvan angifna t. ex. *bygd* (substantivet), *vilja, halka.*

4:o Bokstäfverna i s. k. stora alfabetet kallas *versaler,* till skillnad från de mindre, som blifvit kallade *gemena.* Versal, eller stor bokstaf, begagnas alltid i början, vare sig af särskildt stycke eller enskild mening; således alltid efter ett sådant tecken som punkt, utrops- eller frågetecken, så snart en sats slutar med ett sådant, samt efter kolon i direkt anföring. Dessutom börjas med stor boksfaf sådana ord, som beteckna det högsta väsendet, såsom *Allfader, Gud, Herren, Kristus, Helige Ande,* o. s. v., åfvensom namn på personer, ställen m. m., t. ex. *Henrik, Maria, Rappe, Lindqvist, Stockholm, England* o. s. v., pronomenet *I* samt titlar *till* en person; rubriker och dylikt samt slutligen någon gång i poesi vid början af ny versrad.

Allmänna anmärkningar vid rättskrifningen.

1) Namn föränd̈ra ej gärna stafning vid öfvergången från ett språk till ett annat, och där *c, ch, ph, th, z* eller annat numera bortlagdt skrifsätt i sådana förekommer, bibehålles det ofta t. ex. *Carl, Lucretia, Zacharias, Charlotta, Philip, Luther* o. s. v. — Eget namn äger hvar och en stafva som han behagar, blott med villkor, att det alltid skrifves lika; och i sådana fall bör hvem som helst, som skrifver samma namn, följa ägarens antagna bruk.

2) Böjda och afledda ord skrifvas lika med utgångsformen eller stamordet, härifrån gör dock långt medljud undantag t. ex. *kännbar,* men *känsel* och *känslig* o. s. v, samt därjämte flera andra undantag t. ex. *göt* (af gjuta), *gjorde* (af göra), *grafven* (af graf) m. fl. Anmärkas bör att afledningsformer, som undergå förändring med afseende på stamordets ljud, tecknas med egna ljudtecken t. ex. *gaf, ge, gifva, gåfvo.* — Sammansatta ord tecknas äfven lika med de ord, af hvilka de äro bildade, likväl förändras där stundom första ordets slutform, såsom: *a* eller *e* försvinner, t. ex. 1) *stjärnklar, flinthård, bondflicka, källarmästare, törnros;* 2) *e* förbytes till *a*, t. ex. *herravälde, herradöme;* 3) *a* förbytes dels till *e*, t. ex. *oljefärg, ärelysten,* dels till *o*, t. ex. *halsobrunn, kyrkoherde,* dels till *u*, t. ex. *varulager, gatulykta,* dels till *s*, t. ex. *dricksglas, olycksfall;* 4) tillökas ordet, dels med *a*, t. ex *handaslöjd, mannaminne,* dels med *e*, t. ex. *nattetid, prästestånd,* dels med *en* i ord på *ros*, t. ex. *rosenbuske, rosenröd* o. s. v.

3) Vid lika ljud för olika meningar bör för alla dem, som genom stafsättet kunna åtskiljas för ögat, sådant ej uraktlåtas, t. ex. *bedt, bett; blott, blått; godt, gått; men, män; stodt, stött* o. s. v. Att göra detta med alla liknande ord är omöjligt, emedan i följd af värt språks fattigdom på ord ganska många både skrifvas lika och uttalas lika i olika meningar, t. ex. »flera skålar blefvo *druckna* och alla gäster voro *druckna*»; »skräddaren *fodrade* pälsen och kusken *fodrade* hästarna»; »smeden *dyrkade upp* låset och köpmannen *dyrkade upp* sockret». Det lilla ordet *led* kan stå i ej mindre än tolf olika bemärkelser, t. ex.: »En ung soldat stod i sitt *led* och vrickade sin fot ur *led*, hvaraf han *led* så svåra plågor, att han darrade i hvarje *led* och blef *led* åt hela världen. När det sedan *led* mot kvällen och han skulle gå hem, tog han miste om den *led* han borde följa och kom så till ett *led*, som han ej kunde öppna; där träffade han sin stamfar i andra *led*, den han bad: kom och *led* mig hem; men denne var en *led* gubbe, som ej en gång *led* sitt eget barnbarn.»

4) Man bör, så vidt möjligt är, söka undvika *tavtologi*, d. v. s. samma ords upprepande två eller flera gånger i samma mening eller så nära hvarandra, att dess ljud blir stötande för örat. Härtill begagnas *synonyma* ord, d. v. s. sådana, som äro olika både till stafning och uttal, men hafva lika bemärkelse, t. ex. *plikt = skyldighet; känslig = lättrörd; tappa = förlora; dö = aflida = afsomna; glömd = förgäten; alltid = städse = oupphörligen; visst = säkert = otvifvelaktigt; gunst = ynnest = bevågenhet* o. s. v. Högst få ord finnas, som sakna synonymer, och genom öfning lär man sig lätt att begagna sådana, som göra uttrycken lätta och behagliga.

5:o. Om stafvelsedelning. *Enkla ords* delning i stafvelser sker på det sätt, att om mellan två vokaler står en konsonant, skrifves den till den senare stafvelsen, t. ex. *fa-ra, lä-sa, o-be-hag, fö-re-ta-ga*; stå där två, sättes en till hvardera, t. ex. *fal-la, den-ne, tyd-lig-het, sam-man-sat-ta*; stå där tre eller flere, lägges blott den sista till senare stafvelsen och de öfriga till den föregående, t. ex. *smick-ra, kropps lig, lätt-fatt-lig, till-konst-la-de* o. s. v. Undantag härifrån gör bok stafven *x* samt *ng* såsom tecken för *äng*-ljudet, hvilka alltid föres till föregående vokal t. ex. *lax-en, stång-en*. Vidare åtskiljas ej *sj, sk* och *sch* såsom tecken för *sje*-ljudet t. ex. *rys-sja, männi-ska, kaut-schuk*. Ändelserna *-aktig* och *-skap* sättas alltid för sig själfva t. ex. *läs-aktig, vän-skap*. — *Sammansatta ord* delas efter de enkla ord, hvaraf de bestå, och dessa åter efter hvad ofvan blifvit sagdt t. ex. *af-smak, om-ar-be-ta*. — Sådan delning förekommer i allmänhet endast, där stafvelserna stå på särskilda rader, eller där orden äro, hvad man kallar, brutna; men stundom är en sådan delning nödig äfven i samma rad, för att förtydliga meningen och att från hvarandra skilja ord af olika betydelse, som begagna samma bokstäfver, t. ex. *ref-orm* och *re-form, sol-år* och *so-lår*. Vid sammansatta ords brytning söker man gärna att få hvartdera stamordet ostyckadt för sig, äfvensom bör man undvika att så dela orden, att en stafvelse på en eller två bokstäfver står ensam.

6:o. Om skiljetecknen. Punkt . sättes efter hvarje mening som uttrycker ett påstående, äfven om satsen är ofullständig (elliptisk) t. ex. *Våren kläder träden i grönt.* (*Har din syster återkommit?*) *Nej.* Punkt användes för öfrigt efter öfverskrifter, boktitlar och dylikt, samt efter förkortningar. *T. ex. Första kapitlet., d. v. s., m. fl.*

Kolon : begagnas när en anförd persons eller skrifts egna ord upprepas, eller framför den sats som innehåller exempel, förklaringar, eller en upprepning t. ex.: *Han yttrade sig sålunda: — De omtalade orden lyda: — Detta skall följande exempel närmare förklara: — Händelsen var denna:* o. s. v. samt såsom förkortningstecken t. ex. *st* = *sankt.*

Semikolon ; nyttjas för att skilja längre satser inom samma mening t. ex.: *Man bör i sitt väsen och sina handlingar vara redlig och uppriktig; men däraf följer icke, att man skall yppa de hemligheter oss blifvit anförtrodda.*

Komma , , tecknas 1) för att åtskilja de särskilda satserna i en mening t. ex. *fågeln kvittrar, skogen löfvas, solen ler, och de lösta floder dansa sjungande mot hafvet ner.* Härifrån gifvas dock flera undantag; så utsättes ej komma a) mellan satser med utsatt bindeord, som hafva någon satsdel gemensam t. ex. *där han höjde sina vingar och svingade sig kvittrande mot skyn;* b) mellan samordnade satser t. ex. *mannen band på nätet och hustrun sysslade vid spisen;* c) framför infinitiv, då denna står i stället för en fullständig sats t. ex.: *Han gick sin väg utan att säga ett ord;* d) framför att- satser styrda af en preposition t. ex.: *Hon sörjde öfver att hon förlorat sina penningar;* m. fl. fall. 2) för att urskilja samordnade satsdelar, när ett bindeord kan tänkas vara utelämnadt t. ex.: *En godhjärtad, hederlig människa finner alltid vänner;* 3) för att skilja efterstående utrops- och tilltalsord eller appositioner från öfriga satsdelar, t. ex. *Kom, min herre, utropade han. Gustaf II Adolf, religionens beskyddare, slöt sin lefnad vid Lützen*

Frågetecken ? sättes i slutet af en direkt fråga, äfven om frågan är framställd i en ofullständig sats t. ex.: *Han frågade: Hvad vill du? Hur?* Men är en fråga endast omtalad, utan att vara med egna ord framställd, då begagnas icke detta tecken; t. ex. om man i stället för anförda uttryck skrifver: *Han frågade, hvad jag ville.*

Utropstecken ! skrifves i slutet af en mening (äfven uttryckt i ofullständig sats), som innehåller en uppmaning eller önskan; vidare efter utrop, tilltal och dylikt, t. ex.: *Hurra! Ack! Hu! Aj! Store Gud! Älskade vän! Mine bröder! Lefve konungen! Kom strax! Bort härifrån!*

Parenteser ( ) eller klammer [ ] brukas att utmarka i en sats inskjutna upplysande ord eller meningar, hänvisningar, undantag o. s. v., då »komma» ej anses tillräckligt utmärkande. Bruket af sådana bör dock ske sparsamt och helst undvikas, där det ej är oundgängligen nödvändigt.

Apostrof ' nyttjas till utvisande att någon bokstaf är ur ordet utesluten, men bör i meningen kvarstå, t. ex. *re'n* i stället för redan, *sad'* i stället för sade. Brukas nästan endast i vers.

Citationstecken » « sättes i början och slutet af någon omtalad persons eller skrifts egna ord, t. ex. *Gud sade: »Varde ljus!» och det vardt ljus.* Vid anförandet af längre stycken brukar man stundom sätta tecknet tillika vid hvarje rads början, för att få hela stycket utmärkt.

Bindetecken (Divis) - *s* är förut omnämndt (sid. 7).

Tankstreck (Minus) — begagnas 1) efter punkt, att uttrycka ett längre uppehåll, då icke ny rad börjas för nytt ämne; 2) i stället för personers namn eller annat ord, som man ej vill utsätta; 3) i stället för utelutna siffror, t. ex.: sidd. 2—6, läs: sidorna 2 till 6, eller 2, 3, 4, 5 och 6; 4) då något oväntadt följer i en sats, t. ex.: *Hon är skön och intagande som — en furie:* 5) på ömse sidor om en bisats i stället för komma eller parenteser.

Asterisk * och ÷ brukas att hänvisa till noter och anmärkningar. Dessa begagnas därjämte stundom i annan bemärkelse, nämligen det förra till födelsetecken och det senare till dödstecken, t. ex. * 1805, ÷ 1850 betyder: född år 1805 och död år 1850.

Paragraf § användes att därmed utmärka de särskilda afdelningarna i en afhandling.

7:o. Om förkortningar. Dessa kallas äfven **Abbrevieringar** och brukas ofta i skrift, dels för att undvika upprepande af samma ord eller stafvelse flera gånger å rad, dels för att spara tid och rum samt dels slutligen af gammal vana. Vid sådana begagnas vanligen något af de tre förut anförda tecknen divis, punkt och kolon; den första i förstnämnda fall, t. ex. *upp- och nedgång, af-*

och tilltagande, sjö- och landvägen, guld- och silfvermynt o. s. v. Detta abbrevieringssätt får likväl ej gå för långt, och det skulle ljuda mindre lättfattligt och angenämt att säga t. ex. *van- och ovett-, krus- och vinbär, hvarken när- eller skarpsynt* o. s. v.; ännu längre skulle det gå på det besattas område att säga: *Det är både hisk-, rys-, fas-, gruf- och förskräckligt.* — Föröfrigt begagnas förkortningar särdeles vid namnteckningar, där dopnamnen sällan uttryckas med mer än första bokstafven, på sin höjd första stafvelsen; vid såväl dessa som alla andra sådana fall bör en punkt sättas i stället för de utelämnade bokstäfverna. Stundom ske förkortningar på det sätt, att ett ords första och sista bokstäfver utsättas, med uteslutande af de öfriga. I denna händelse böra antingen de synliga bokstäfverna åtskiljas med ett kolon eller också slutbokstafven utmärkas med streck under, t. ex. *Kungl. Maj:ts*, eller *K. Majts* i stället för *Kungliga Majestätets.* — Vid hänvisning till bibelspråk utmärkes kapitel med ett kolon och vers med komma eller punkt, t. ex. *1 Mos. 22: 7, 8,* läs: Första Mosebok 22:a kapitlet, 7:e och 8:e verserna. — Dateringar ske ofta med endast siffror, då öfra betyda dag och undra månad, t. ex. *d.* $\frac{22}{8}$, läses: 22:a dagen i 8:e månaden, eller den 22 augusti. Uttrycket: *d.* $\frac{26}{14}$ *nov.*, eller *d.* $\frac{11\ juni}{30\ maj}$ betyder: den 26 november efter nya men den 14 efter gamla stilen; den 11 juni nya men den 30 maj gamla stilen. — Några exempel på de hos oss mest brukliga förkortningar och deras betydelser bifogas.

A.	=	Anno.
A. a. C.	»	Anno ante Christum natum.
A. C.	»	Anno Christi.
A. D.	»	Anno Domini.
Adj:t	»	Adjunkt.
adr.	»	adress.
A. M.	»	Anno Mundi.
ang.	»	angående.
anm.	»	anmärkning.
A. p. C.	»	Anno post christum natum.
A. R.	»	Anno Regni.
a. t. a.	»	att taga afsked.
B.	»	band.
Bibl.	»	Bibliotek.
bl. a.	»	bland annat.
Br. l. *B:to.*	»	Brutto.
C.	»	Centum (100).
c.	»	centimes, cents.
ca.	»	cirka.
Cal.	»	Calendæ.
Cand.	»	Candidatus.
cgr. l. *cg.*	»	centigram.
Chr.	»	Christus.
C:is l. *Co.*	»	Kompani.
cl.	»	centiliter.
c. l.	»	citato loco (på det anförda stället).
cm.	»	centimeter.
Coll.	»	Collega, Collegium.
Ctr.	»	Centner.
D.	»	500.
$\overline{D}$.	»	5,000.
dat.	»	datum.
Deb.	»	Debet.
dgr. l *dg.*	»	decigram.
dl.	»	deciliter.
d. l.	»	dicto loco (på sagda stället).
dm.	»	decimeter.
d:o.	»	dito.
Dr. l. *D:r.*	»	Doktor.
d. v.	»	dåvarande.
d. v. s.	»	det vill säga.
d. y.	»	den yngre.
d. ä.	»	den äldre.
ed.	=	editio (upplaga).
e. f.	»	enligt fullmakt.
eg.	»	egentligen.
e. Kr.	»	efter Kristi födelse.
e. m.	»	efter middagen.
e. o.	»	extra ordinarie l. ex officio.
Esq.	»	Esquire.
etc.	»	etcetera.
ex.	»	exempel.
Exc.	»	Excellens.
F.	»	40.
F. (på termometer)	»	Fahrenheit.
f. l. *fol.*	»	folio.
f., *fr.*, *frc.* l. *frcs.*	»	franc, francs.
Fr.	»	Franco (fritt).
f. d.	»	före detta.
fec.	»	fecit (har gjort).
Fin.	»	Finis (slut).
f. m.	»	före middagen.
fol.	»	folio.
f. o. m.	»	från och med.
f. ö.	»	för öfrigt.
förf.	»	författare, författarinna.
G.	»	400.
g. l *gr.*	»	gram.
g. st.	»	gamla stilen.
H.	»	200.
h. e.	»	hoc est (det är).
hg.	»	hektogram.
H. K. H.	»	Hans (Hennes) Kungl. Höghet.
hl.	»	hektoliter.
H. M.	»	Hans (Hennes) Majestät.
Hr.	»	Herr.
I.	»	Ett.
ib.	»	ibidem (på samma ställe).
J. Chr.	»	Jesus Kristus.
i. st. f.	»	i stället för.
it.	»	item (likaledes).
jfr.	»	jämför.
j:r.	»	junior.
K.	»	250.
K.	=	Kommendör.
Kap.	»	Kapital.
kbm.	»	kubikmeter.
kbdm.	»	kubikdecimeter,
kbcm.	»	kubikcentimeter.
kbmm.	»	kubikmillimeter.
kg.	»	kilogram.
kl.	»	klockan.
km.	»	kilometer.
K. M:t	»	Kungl. Majestät.
koll.	»	kollationeradt.
kr.	»	kronor.
kvm.	»	kvadratmeter.
kvcm.	»	kvadratcentimeter.
kvdm.	»	kvadratdecimeter.
kvmm.	»	kvadratmillimeter.
L.	»	50.
l.	»	liter.
l.	»	eller.
l. c.	»	loco citato (på anf. ställe).
litt.	»	littera (bokstaf).
long.	»	longitud.
L. S.	»	Locus Sigilli.
M.	»	1,000.
Mag.	»	Magister.
m.	»	meter.
m.	»	middag.
m. a. o.	»	med andra ord.
min.	»	minut.
m. fl.	»	med flera.
mg.	»	milligram.
M. H.	»	Mina herrar!
M. K.	»	Medicine Kandidat.
Mlle.	»	Mademoiselle.
mm.	»	millimeter.
m. m.	»	med mera.
m. p.	»	manu propria (egenhändigt).
Mr.	»	Master (mister, herre).
N.	»	900.
N. B.	»	Nota bene (märk väl).
n. b.	»	nedre botten.
N. N.	»	Nomen nescio (jag känner ej namnet).
nr, *n:o*,	»	nummer, numero.

N. T.	= Nya testamentet.	*pag.*	= pagina.	*S. H. T.*	= Salvo honoris titulo (med bevarande af hederstiteln).
n. v.	» nuvarande.	*Ph. D.*	» PhilosophieDoktor		
näml	» nämligen.	*P. M.*	» Promemoria.	*s. k.*	» så kallad.
O.	» 11.	*Ps.*	» Psalm.	*s. o.*	» som ofvan.
o. a.	» och annat.	*P. S.*	» Post scriptum.	*T.*	» 160.
obs.	» observera.	*Q.*	» 500.	*tab*	» tabell.
o. d	» och dylikt.	$\overline{Q}$	» 500,000.	*t. f.*	» tillförordnad.
o. f	» och följande.	*R.*	» 80.	*t. ex.*	» till exempel
Op.	» Opus (verk).	*R*	» 80,000.	*Tit.*	» Titulus.
ord.	» ordinarie.	*R.*	» Riddare.	*t. o. m*	» till och med.
o s a	» om svar anhålles.	*Rek.*	» Rekommenderadt.	*t. v.*	» tills vidare.
o. s. v.	och så vidare.	*s:a*	» samma.	*und.*	» undantag.
l'	» 400.	*sid.*	» sidan.	*v.*	» vice, von.
p	» procent.	*S. d.*	» samma dag.		

Förutom ofvan anförda förekomma ganska många förkortningar, ofta begagnade olika af olika författare, och hvilka skulle bli alltför vidlyftiga att här upprepa. Sådana kunna dessutom af hvar och en användas efter behag; dock bör, då mindre vanliga brukas, en förklaring af deras betydelse äfven åtfölja. Uti bref och andra mindre uppsatser böra dylika dock undvikas

Anmärkning. Då uti det föregående, likasom i det efterföljande, inga exempel finnas anförda, eller om flera än de upptagna skulle önskas, kunna sådana uppsökas i hvilken bok som helst, där det omtalade fallet på något sätt inträffar.

Språk är ett organiskt väsen och, likt alla andra sådana, underkastadt en alltjämt fortgående tillväxt och förändring i utseende och omfång. Vårt så kallade rikasspråk, skriftspråket, må hafva sina fördelar såsom ägnadt att därmed för ögat göra våra meningar begripliga; men såsom lefvande språk finnes det icke i sitt nuvarande skick, om ej i någon persons mun, som tillgjordt söker härma detsamma. I den lefvande svenskan, d. v. s. det fria, vanliga umgängesspråket, blifva ganska många ord förkortade genom vissa bokstäfvers uteslutande och därigenom på samma gång både ledigare för tungan och angenämare för örat. Några prof på detta förhållande följa:

Teckna uti skriftspråket:	**Uttalas i umgängesspråket:**
blad, ladugård, spad. stad, band, land, tand, bred, ledsam, smed, sned, midsommar, grind, god, ond, hund, pund, stund, brådska, vårdslös, städföre, vändning, gardesgård, vårdshus, bröd, styfbarn, jag, såg, konstig, dåraktig, praktig, glupskt, friskt, färskt, namnsdag, famntaga. matsäck, drottning, båtsman, fältskär, dagar, staden, mig, dig, sig, badstuga, jämka, rådstuga, religion, jungfru, kjortel, han skall, de skola, vi kunna, de hafva, vi vilja; Södermanland, Småland, Västergötland m. fl. d	bla, lagål, spa, sta, bann, lann, tann, bre, lessam, sme, sne, missommar, grinn, go, onn, hunn, punn, stunn, bråska, vårslös, släföre, vänning, gärsgår, värshus, brö, stybarn, ja, så, konsti, dårakti, präkti, glupst, frist, färst; namsda, famta, massäck, dronning, båsman, fällskär, dar, stan, mej, dej, sej, basstu, jänka, råstu, relion, jumfru, tjol, han ska, di ska, vi kun, di ha, vi vela; Sörmlann, Smål'n, Västgöln o. s. v.

Då man vet, att det första språk är ljudspråket, eller med andra ord, att ingen lär sig läsa, än mindre skrifva, utan att först hafva lärt sig tala, och man med tämlig säkerhet kan antaga, att ljudspråket existerade bland människorna långt förr än skriftspråket blef uppfunnet, så blir däraf klart, att ljudet är språkets grund och icke figurerna eller bokstäfverna, och att alltså bokstäfvernas sammansättning till ord bör rätta sig efter ordens uttal, och icke tvärtom. Hvarför detta ej nu sker, eller anledningen till att tal och skrift i vårt närvarande språk äro i många fall skilda, hör ej hit att undersöka; möjligen har äfven ljudet, uttalet, under tidernas lopp undergått väsentliga förändringar, dem skriftspråket ej hunnit medfölja. Emellertid är det tydligen till detta mål skriftspråket alltjämt sträfvar, då man betraktar de olika stafningssätt, som olika tider framvisa; och följden häraf är, att hvad man nu anför såsom regel för det rätta, endast innefattar hvad som för närvarande brukas, utan afseende på hvarken det förflutna eller det tillkommande. En stor del af hvad som nu af den grammatikaliskt bildade med en viss föraktlig öfverlägsenhet benämnes ett slarfvigt, bortskämdt och ovårdadt s. k. pigspråk, kan inom kort tid vara upptaget i såväl salongs- som skriftspråket; och att söka hindra detta skulle vara

detsamma som att vilja hindra ett växande träd att slå ut nya löf, blommor och skott. Hvar och en bör därför i stället söka befrämja denna tillväxt och hellre bidraga till dess naturenliga utveckling än att genom onaturliga, af insupna fördomar tillskapade band dana det till ett missfoster. Helt annat är med sådana afvikelser, som tydligen hafva sin grund i ett ovårdadt uttal, såsom t. ex.:

Skrifves:	**Uttalas oriktigt:**
alltid, arg, marknad, farbror, fick, stått, blifvit, först, början, mjölk, torg, unge, läsa, teckna, sömnig, tretton, fjorton o. s. v.	alltin, ärj, märken, färbror, fäck, staji. vurti, fårrst, bårrjan, mjållk, törj, onge, lesa, täckna, sämni, trättan, fjortan o. s. v.

Sådana felaktigheter böra sorgfälligt undvikas både i tal och skrift.

För icke så lång tid sedan hade den, den svenska nationen vidlådande, arfsynden, att förakta egna tillgångar och snart sagdt afguda allt utländskt, till den grad makt med själfva språket, att det ansågs, om just icke skamligt, åtminstone lågt och simpelt, att alltid tala sitt modersmål. Den, som ville göra anspråk på någon bildning, borde åtminstone kunna något franska, hvilken, huru illa rådbråkad som helst, likväl ansågs büttre än aldrig så väl talad svenska. Om något af dessa inskränkta åsikter ännu kvarstår, är det endast hos den inbilska okunnigheten, ty den verkligt lärde och verkligt bildade talar numera helst svenska, äfven då han får besök af utländingar, så framt de förstå detta språk. Också skall sannolikt hvarje opartisk granskare medgifva, att svenskan har stora företräden framför många andra språk såväl i uttryckens korthet, bestämdhet och kraft som i ljudens enkelhet och välklang. Visserligen blir uttalet stundom sträft och skarpt genom flera sammanstötande konsonanter och äfven någon gång tvunget, särdeles om det skall ske noggrant efter skriftspråket; men vi äro befriade från de flesta naturvidriga ljud; vi behöfva inga *gutturaler* (strupljud, tyskans *ch*); och af *nasaler* (näsljud, från franskan) samt *sibilerande* (hvässande, engelskans *th*) begagna vi endast obetydligt uti *ng-* och *sj*-ljuden. — Näst italienskan är också svenskan måhända det språk, som bäst ägnar sig för sång, dels genom ljudens klarhet i allmänhet, dels genom den mängd ord som sluta på vokal, särdeles *a*, *o* och *u*.

III. Etymologien.

Vid någon uppmärksamhet på orden i ett språk finner man lätt, att dessa äro af flera olika slag. Somliga kunna likväl sinsemellan vara olika, men dock hafva en viss gemenskap och alltså tillhöra samma klass. Ordet *häst* t. ex. är väl något helt annat än *sjö;* likväl häfva båda det gemensamt, att de uttrycka namn på en sak eller ett ting, som finnes till; säger jag åter *svart* eller *stor*, så uttrycka dessa ord väl ingen saks namn, men någon saks egenskap, t. ex. *svart häst, stor sjö.* Orden *jag, han, den* uttrycka väl ingen saks namn eller egenskap, men föreställa likväl någon sak eller något ting. Orden *gå, tala* åter uttrycka ingen sak hvarken till namn, egenskap eller föreställning, utan en handling, något som sker, något hvartill en viss grad af kraft är behöflig. Dessutom förekomma många andra ord, som ej kunna räknas till någondera af nämnde klasser, men äro för meningars uttryckande lika nödvändiga, t. ex. *aldrig, samt, nåväl* o. s. v. Med anledning häraf hafva alla i ett språk förekommande ord blifvit indelade i följande hufvuddelar, näml. *Namnord*, »Nomen», *Föreställande ord*, »Pronomen», *Kraftord*, »Verbum» och *Biord*, »Partikel».

I. Om Nomen. Nomen är af två slag, nämligen *Tingord*, »Nomen Substantivum», som säger *hvad* en sak är, och *Egenskapsord*, »Nomen Adject vum», som bestämmer *huradan* en sak är. Till Substantiven hör allt hvad som kallas ett ting och således ej ensamt hvad man kan inhämta med yttre sinnen, utan äfven det som blott kan fattas med tanken, t. ex. *bord, luft; köld, rök, kraft, ilska, välsignelse* o. s. v. Adjektiv är allt hvad som innefattar en saks egenskap eller beskaffenhet, t. ex. *hvit, stor, varm, kvick* o. s. v.

I anseende till den mängd olika ämnen och egenskaper, som finnas, har Nomen dessutom blifvit indeladt i flera underafdelningar; så kallas det nomen *sinnligt*, »Konkret» (Nomen Concrētum), som uttrycker en sak, som kan fattas med de yttre sinnena eller utgör ett verkligt för sig själf bestående ting, t. ex. *sjö, blomma, visa, vällukt, syra, själ, lif* o. s. v. *Öfversinnligt* »Abstrakt» (Nomen Abstractum), kallas det som utmärker namn på något tings egenskap, men likväl ej är adjektiv, utan framställes såsom ett ting för sig, t. ex. *dygd, frihet, lärdom, ädelmod* o. s. v. *Egennamn* kallas »Nomen Proprium» och utmärker ett ting från alla andra af samma slag, t. ex. *Karl, Sverige, Amerika, London.*

Släktnamn heter »Nomen Appelativum», d. v. s. är ett sådant ord, som kan tillhöra hvilket ting som helst af samma slag, t. ex. *prins, landsbo, rike, stad, ström.* ***Sammanfattningsnamn*** (Nomen Collectivum) är benämningen på ett sådant ord, som under ett enkelt namn innefattar begreppet om flera ting af samma slag, t. ex. *folk, menighet, krigshär, hjord, skog* o. s. v. ***Ämnesnamn*** kallas det, som utmärker någon större eller mindre myckenhet af samma slag, t. ex. *bly, järn, ler, säd, ved* o. s. v. ***Diminutiver*** är namnet på de ord, som genom någon förändring i stafvelsen betecknа förminskning af ett nomen; sådana förekomma ofta i somliga språk, t. ex. latinet: *liber*, bok, *libellus*, liten bok; i franskan: *fille*, flicka, *fillette*, liten flicka; i italienskan: *pastore*, herde, *pastorello*, liten herde, o. s. v. I svenskan finnas blott några få diminutiver, såsom *däld*, liten dal, *stuga*, litet hus, *kvist*, liten gren, och några flere; de flesta bilda vi med ordet *små* framför, t. ex. *småstad, småslug, småtäck, småsak* o. s. v.

Samma substantiv kan stundom stå både som konkret och abstrakt; om man t. ex. säger: *Detta fruntimmer var förlom en skönhet*, så är *skönhet* konkret; men ändras uttrycket till: *Detta fruntimmer, har nu förlorat sin skönhet*, så är *skönhet* abstrakt. — Likaledes kan ett nomen vara både substantivt och adjektivt, t. ex.: *Denna flicka högaktas för sin dygd;* här är *dygd* ett substantiv; men vid: *Denna flicka högaktas, emedan hon är dygdig*, är *dygdig* ett adjektiv. Därjämte förekomma många ord, som utan någon förändring i stafningen kunna vara substantiver eller adjektiver, allt efter meningen hvari de begagnas, t. ex. *brant, salt, djup, ljus, ny, sår, näpst, död, höjd* m. fl.; *talande, leende, skrifvande, roende, brusande, yrande gående, hörande* o. s. v.

Sammansatta nomina antaga slutordets natur och blifva substantiver eller adjektiver efter detta; så t. ex. äro *barnlek, lagklok, genomfart* substantiver, men *laglydig, barnkär, genomvåt* äro adjektiver, ehuru begynnelseorden äro lika med de förra.

Tingord el. Substantiv.

Vid ett substantiv märkes: *Antal*, »Numerus», *Kön*, »Genus», *Bestämning*, »Artikel», *Ställning i satsen*, »Kasus» och *Böjningsform*, »Deklination».

Numerus är af två slag: *Enkel*, »Singularis», som utmärker blott en, t. ex. *bok*, och *Flertal*, »Pluralis», utmärkande flera, t. ex. *böcker.*

Ett substantiv kan i både singularis och pluralis stå på två sätt, nämligen obestämdt och bestämdt. Singularis' uttryck öfvergå till pluralis på flere olika sätt, oftast medels tillägg eller förändring i slutformen. Några ord stafvas lika i singularis och pluralis uti obestämd form, men skilja sig i den bestämda. En del förändra vokal i pluralis; en annan del antaga ingen bestämd form; andra åter äro lika i bestämd och obestämd singularis, men förändra i pluralis sin form o. s. v. Följande uppställning torde underlätta öfversikten af dessa förhållanden:

Singularis.		*Pluralis.*	
Obestämdt.	*Bestämdt.*	*Obestämdt.*	*Bestämdt.*
sal	salen	salar	salarna
stjärna	stjärnan	stjärnor	stjärnorna
bild	bilden	bilder	bilderna
tyg	tyget	tyger	tygen
bälte	bältet	bälten	bältena
blad	bladet	blad	bladen
backe	backen	backar	backarna
spegel	spegeln	speglar	speglarna
botten	bottnen	bottnar	bottnarna
vinter	vintern	vintrar	vintrarna
sommar	sommaren	somrar	somrarna
afton	aftonen	aftnar	aftnarna
läkare	läkaren	läkare	läkarna

Singularis.		*Pluralis.*	
Obestämdt.	*Bestämdt.*	*Obestämdt.*	*Bestämdt.*
fader (far)	fadern	fäder	fäderna
moder (mor)	modern	mödrar	mödrarna
kamrer	kamreren	kamrerare	kamrerarna
kollegium	kollegiet	kollegier	kollegierna
brud	bruden	brudar	brudarna
regel	regeln	regler	reglerna
vrå	vrån	vrår	vrårna
vän	vännen	vänner	vännerna
man	mannen	män	männen
gås	gåsen	gäss	gässen
musikus	— — —	musici	— — —
examen	— — —	examina	— — —
orden (kgl)	— — —	ordnar	ordnarna

Somliga substantiv förekomma blott i singularis och hafva ingen pluralisform; sådana ord äro: 1) nomina propria, t ex. *Henrik, Lovisa, Europa, Sverige, Norr* (någon gång göres härifrån undantag, t. ex. *våre Karlar och Gustafver*) 2) Ämnesnamn, t ex. *luft, marmor, sand* (und. då meningen är olika slag af ämnet, t. ex. *salter, viner*). 3) De flesta abstrakta, t. ex. *beskydd, enighet, klander, trängsel.* 4) En stor del af kollektiver, t. ex. *adel, afvel, borgerskap, pöbel.* 5) Några andra, t. ex. *allvar, börd, gråt, nöd.* — En annan del nyttjas endast i pluralis och hafva ingen singularis, t. ex. *anor, bannor, lumpor, sopor, sådor, vägnar* m. fl. — Uti somliga språk, såsom hebreiskan, grekiskan, polskan och lapskan, begagnas tre numeri, nämligen singularis för ental, dualis för tvåtal och pluralis för flere än två.

Genus är af tre slag: *Hankon*, »Masculīnum», t. ex. *dräng, tupp, stäf, oxe; Honkön*, »Femininum», t. ex. *piga, höna, ko*, och *Intetdera kön*, d. v. s. hvarken han- eller honkön, »Neutrum», t. ex. *berg, tråd, hus.* — *Gemensamt*, »Commune», kallas det nomen, som begagnas efter omständigheterna både som maskulinum och femininum, t. ex. *fadder, gemål, kusin* m. fl.

Maskuliner äro alla substantiv hvarom kan sägas *han*, och följaktligen 1) alla mäns namn och titlar samt, till hannar hörande djur, t. ex. *Henrik, Edvard, konung, fabrikör, hund, bock* (und. titlar på råd t. ex. *statsråd*). 2) årstiders, månaders, dagars samt de flesta sjöars och skogars namn, t. ex. *våren, maj, söndag, Vettern, Tiveden.* — **Femininer** äro alla, om hvilka man kan säga *hon*, och således 1) kvinnors namn och titlar samt djur af honkön, t. ex. *Johanna, Maria, drottning, sömmerska, hynda, get* (und. *fruntimmer, kvinnfolk, sto*). 2) vetenskapers och konsters namn, t. ex. *geografi, ritkonst.* 3) inhemska träds namn, t. ex. *björk, lind, tall.* 4) inländska floders och åars namn, t. ex. *Etran, Götaälf.* — **Neutrer** äro sådana, som fordra ordet *det* i stället för han eller hon, och härtill räknas, utom hvardagliga ord såsom *barn, berg, bord, hus*, m. fl. d, äfven 1) bokstäfvers namn samt ord af andra klasser, då de användas såsom substantiv, t. ex. *B, R, A.* 2) länders, städers och orters namn, t. ex. *Asien, Tyskland, Karlskrona, Malmö.* — Såväl till abstrakta nomina som vid åtskilliga andra uttryck begagnas stundom ordet *den* i stället för han (honom) eller hon (henne), emedan detta faller sig lättare för örat; t. ex.: *När förtröstan är i hjärtat, inger den* (i st. f. hon) *mod.* — *Han såg ej hatten, fast den* (han) *stod på bordet.* — *Jag tog hufvan och lämnade den* (henne) *åt henne* o. s. v.

Personliga maskuliner och femininer uttryckas dels med särskilda ord, t. ex. *man, hustru, son, dotter; dräng, piga;* dels bildas fem. af mask. genom tillägg af ändelserna *-essa, -inna, -issa*, eller *-ska*, eller ock *fru, hustru, flicka*, t. ex. *prinsessa, baronessa, furstinna, tjenarinna, majorska, direktörska, poetissa, profetissa; prästfru, soldathustru, bondflicka.* — Bland djuren äro blott några få, hvilkas fem. uttryckas på sådant sätt, såsom *lejoninna, björninnä, tigrinna;* äfven bland dem hafva somliga egna benämningar, såsom *hjort, hind; stut, kviga; bock, get; tupp, höna* m. fl.; de öfrigas fem. bildas vanligen med tillägg af *hona*, t. ex. *räfhona, harhona, steglitshona* o. s. v.

Artikel kallas den ändelse eller obetonade ord, hvarigenom utmärkes om ett substantiv afser ett särskildt föremål eller ett föremål i allmänhet. Om jag säger t. ex. *sten*, så är väl gifvet, att det ej kan vara fågel, fisk, träd, gräs eller något dylikt; men det kan vara hvad som helst af sten; säger jag åter *en sten*, så kan det ej längre vara en sak gjord af sten eller en stenhop, utan måste vara blott *en* sten, men obestämdt af hvad slag, storlek eller form; men säger jag *den stora stenen*, eller *stenen*, så kan det ej vara något annat än en viss sten. Det bestämmande ordet kallas artikel, och af ofvanstående synes, att denna är af tre slag, näml. *obestämd artikel, bestämd fristående artikel* och *bestämd vidfogad artikel.*

Till obestämd artikel begagnas i singularis *en* gemensamt för maskuliner och femininer, t. ex. *en man, en kvinna*, samt *ett* för neutrer, t. ex. *ett barn*; pluralis finnes icke. Bestämda fristående artikeln är i sing. för mask. och fem. *den*, t. ex. *den ståtlige mannen, den goda kvinnan*, för neutrer *det*, t. ex. *det lilla barnet* samt i pluralis *de* för alla tre genera, t. ex. *de ståtliga männen, de goda kvinnorna, de små barnen*, och brukas då substantiverna äro bestämda af ett föregående adjektiv. Den bestämda vidfogade artikeln (slutartikeln) är för mask. och fem. *-en* efter konsonant och *-n* efter vokal, hvarigenom ett maskulinum i bestämd form alltid kommer att sluta på *-en*, t. ex. *stolen, korgen, spegeln*, och ett fem. oftast på *-an*, t. ex. *kronan, spiran, flaskan*, samt för neutrer *-et* efter konsonant och *-t* efter vokal, t. ex. *bordet, berget, örat.* Angående slutartikeln i pluralis, se uppställningen på föregående sida. Substantiv med slutartikel säges stå i bestämd form, substantiv utan slutartikel i obestämd form.

När substantivet slutar på vokal utan betoning, tillägges, som nyss är nämndt, endast *n* eller *t* såsom slutartikel, t. ex. *gosse-n, öga-t*, äfvensom bortfaller vid samma förhållande *e* i många andra ord med sista stafvelsen utan betoning, t. ex. *sedeln* i stället för *sedelen, systern* i stället för *systeren* o. s. v. Somliga hafva flera bestämda slutformer, som ömsevis begagnas, t. ex. *fadren, fadern; himmelen, himmeln, himlen.* Det rättaste är dock i dessa fall att låta substantivet vara ostyckadt och hellre utesluta artikelns ljudlösa *e*, och alltså skrifva t. ex. *sedeln, systern, modern* o. s. v.

Artikeln *en, ett* och räkneordet *en, ett* äro väl besläktade, men böra det oaktadt åtskiljas. I förra fallet uttalas de utan tonvikt, men i senare med tonvikt. Om jag säger t. ex.: »jag ser en *oxe*», så är frågan om djuret och *en* är artikel; men säger jag: »jag ser *en* oxe», så uttrycker jag, att det ej är två eller flera, och *en* är då räkneord.

Svenskan är, utom Danskan, det enda af alla kända språk, där en artikel sättes efter hufvudordet. Alla andra sätta den bestämda, lika väl som den obestämda, före dess nomen. Svenska ordet *hast* t. ex. heter uti Tyskan *Pferd*, uti Franskan *cheval* och uti Engelskan *horse*, men *hästen* uttryckes på Tyska med *das Pferd*, på Franska med *le cheval* och på Engelska med *the horse.*

En stor del ord finnas, som äro feminina till sin bemärkelse, churu de i skriftspråket begagna maskulina slutformen, t. ex. *drottning, brud, bok, bön, dörr, grop, natt, nål, ros, sked, väg* m. fl. Folkspråket är, i dessa liksom i många andra fall, mest regelrätt; i några provinser (t. ex. Bleking) uttalas sådana ord som riktiga femininer, t. ex. *bokan, gropan, nattan, nålan* o. s. v.; uti andra (t. ex. Västergötland) bortfaller väl *n*, men *a* bibehålles, t. ex. *boka, gropa, natta* o. s. v.

Kasus är benämningen på den särskilda ställning ett substantiv kan intaga uti en sats. Om jag t. ex. säger: *Smedens gosse kastade stenen åt flickan*, så äro

uti denna sats fyra substantiv, näml.: *Smeden, gossen, stenen, flickan*, men deras olika ställning till det hela är vid någon eftertanke lätt att se, ty smeden var *ägare* till gossen som *utdelade* en verkan, stenen *emottog* samma verkan, som gick *till* flickan. Med anledning af sådana vid särskilda uttryck förekommande ställningar för ett nomen hafva dess kasus blifvit bestämda till fyra, näml.: »Nominatīvus», »Genitīvus», »Datīvus» och »Ackusatīvus».

Uti ofvan anförda exempel står *gossen* i nominativus, *smeden* i genitivus, *stenen* i ackusativus *flickan* i dativus.

Ordet »*Kasus*» betyder egentligen *uttryckets formförändring i ett nomens olika ställning*; sådan förändring finnes i svenskan blott i ett enda nomen, nämligen vår Frälsares bibliska namn, där den ännu bibehålles efter latinet sålunda: nominativus *Jesus Kristus*, genitivus *Jesu Kristi*, dativus *Jesu Kristo*, ackusativus *Jesum Kristum*. För alla andra ord är det blott en ställning, nämligen genitiven, som har sådan förändring; uti de öfriga tecknas de likaf men benämningen bibehålles ändock för den ställning hvarje sådant innehar.

Sällan förekommer någon sats, där alla kasus inträffa; än är det ena, än det andra, och merendels flere af dem uteslutna.

Deklination kallas sättet att böja ett substantiv d. v. s. att leda det genom alla kasus. Af det ofvan anförda synes, att hvarje substantiv kan stå i hvilket kasus som helst, i såväl bestämd som obestämd form; men då särskilda substantivs teckning uti samma kasus är så olika, hafva därutaf böjningssätten (deklinationerna) för substantiven blifvit bestämda till fem, som åtskiljas genom ändelsen i den obestämda nominativús pluralis, samt för adjektiven till två, som där åtskiljas genom ändelsen i obestämda nominativus singularis.

Af uppställningen på sidan 16 synes, att substantivens deklinationer blefve långt flere, om de skulle bestämmas af alla de brukliga slutformerna i nominativus pluralis. Också hafva språklärare varit af skilda tankar härutinnan. En del hafva ansett olikheterna såsom blott afvikelser från samma ordklass och bestämt endast tre, då andra räknat ända till sex deklinationer; de flesta hafva dock förenat sig om fem. Antalet af dessa torde dock göra mindre till saken, om blott ordens alla böjningar äro rätt och redigt framställda.

Sakordens böjningsformer, l. Substantivens deklinationer.

Första deklinationen slutar i nominativus pluralis på *or*, t. ex. *flicka, flickor*
Andra deklinationen » » » » *ar*, t. ex. *gosse, gossar.*
Tredje deklinationen » » » » *er*, t. ex. *dygd, dygder.*
Fjärde deklinationen » » » » *n*, t. ex. *nöje, nöjen.*
Femte deklinationen är lika i sing. och plur. t. ex. *ägare, ägare; berg, berg.*

Den hittills i våra grammatikor brukliga ordningen bibehålles här, fastän såsom eget blifvit anmärkt, att de feminina formerna stå i första rummet och maskulinerna i andra, ehuru näppeligen något språk kan framvisas, där maskulinformen är utbildad ur den feminina, utan alltid tvärtom. Detta förhållande anses uppkommet genom efterhärmning af ordningen i latinska grammatikan.

Första deklinationen.

	Obestämd form.	Bestämd form.
	Singularis.	
Nominativus	Blomma.	Blomman.
Genitivus	Blommas.	Blommans.
Dativus (åt)	Blomma. (åt)	Blomman.
Ackusativus	Blomma.	Blomman.
	Pluralis.	
Nominativus	Blommor.	Blommorna.
Genitivus	Blommors.	Blommornas.
Dativus (åt)	Blommor. (åt)	Blommorna.
Ackusativus	Blommor.	Blommorna.

Andra deklinationen.

	Obestämd form.	Bestämd form.
	Singularis.	
Nominativus	Stol.	Stolen.
Genitivus	Stols.	Stolens.
	Pluralis.	
Nominativus	Stolar.	Stolarne.
Genitivus	Stolars.	Stolarnes.

Tredje deklinationen.

	Obestämd form.	Bestämd form.
	Singularis.	
Nominativus	Sak.	Saken.
Genitivus	Saks.	Sakens.
	Pluralis.	
Nominativus	Saker.	Sakerna.
Genitivus	Sakers.	Sakernas.

Fjärde deklinationen.

	Obestämdt.	Bestämdt.
	Singularis.	
Nominativus	Minne.	Minnet.
Genitivus	Minnes.	Minnets.

Femte deklinationen.

	Obestämdt.	Bestämdt.	Obestämdt.	Bestämdt.
	Singularis.			
Nominativus	Läkare.	Läkaren.	Barn.	Barnet.
Genitivus	Läkares.	Läkarens.	Barns.	Barnets.

	Pluralis.				*Pluralis.*			
Nominativus	Minnen.	Minnena.		*Nominativus*	Läkare.	Läkarne.	Barn.	Barnen.
Genitivus	Minnens.	Minnenas.		*Genitivus*	Läkares.	Läkarnes.	Barns.	Barnens.

Af första deklinationen synes, hvad ofvan blifvit nämndt, att blott genitivus har egen slutform, de öfriga tecknas lika med nominativus; och då förhållandet är enahanda med alla andra i svenskan befintliga nomen, har det ansetts tillräckligt att i de följande anföra blott de nyssnämnda.

Den hos oss brukliga genitiva slutformen *s* begagnas i de flesta svenska ord; men i främmande ord och namn, äfvensom i bibliska namn, förändras den stundom, t. ex.: *teologie adjunkt, medicine doktor; preses—presidis, premium—premii; Venus—Veneris; evangelium—evangelii, Elias—Elise, Lucas—Luce, Maria—Marie* o. s. v. Namn med nominativus-ändelse på *us* l. *-ius* få i genitivus ofta *i*, t. ex.: *Berzelius—Berzelii, Horatius—Horatii*, för att undvika den tvungna och obehagliga hväsning, som uppkommer vid uttalandet af *Berzelius'* o. s. v. Svenska ord som sluta på *s*-ljud (*s, x, z*) få i genitivus icke något *s* tillagdt: t. ex. *Borås stad*, stundom utsättes en aprostrof, t. ex.: *Pallas' Felix', Schultz'*.

Efter **Första deklinationen** böjas de flesta ord, som äro feminina och i obestämda singularis sluta på *a*, såsom *gata, resa, lista, dosa, ruta, lykta, låda, näsa, mössa* m. fl.

Hit höra vissa substantiv, som hafva dubbelformer i singul. t. ex.: *flagg—flagga, yx—yxa, åder—ådra, packe—packa, vilja—vilje*, som hafva pluralis *-or* samt *kärna—kärne, spjäla—spjäle* med plur. *-or* eller *-ar, fur—fura, ked—kedja, klyft—klyfta* med plur. *-er* eller *or, gömma—gömme* l. *gömsle, knippa—knippe* med plur. *-or* eller *-n*; äfvensom en del som sluta på konsonant, såsom *vad, ros, spån, toffel, våg* (bölja), *vador, rosor* o. s. v., *nummer* har plur. *numror* jämte *nummer*. Endast i plur. förekomma orden: *anor, folor, håfvor, inälfvor, matvaror, snubbor, snäsor, sådor, åthäfvor* m. fl.

Efter **Andra deklinationen** böjas de substantiv, maskulina l. fem. som i singularis sluta på *-ing, -ling, -ning* och *-dom*, såsom *tvilling, flykting, rikedom, lärdom* m. fl., vidare sådana som ända på obetonadt *-e, -el, -en, -er* t. ex. *gosse*, samt dessutom en mängd ord, hvilkas sing. slutform ej kan bestämmas, emedan den kan vara nästan hvilken bokstaf som helst hela alfabetet igenom, t. ex. *stadga, nubb, vind, backe, klaff, skog, boj, lek, dal, hjälm, gren, ho, svamp, mur, is, ost, fru, sax, by, slå, sjö* o. s. v.

Hit höra de flesta ord, som hafva kort *e* i slutformen, hvilket försvinner i pluralis antingen det står ensamt eller efterföljes af konsonant, t. ex.: *kagge, rese, lie, släde*, m. fl., plur. *kaggar* o. s. v.; *nagel, spegel, pudel, nyckel* m. fl.; plur. *naglar* o. s. v.: *lager, feber, tiger, åker* m. fl.; plur. *lagrar* o. s. v. Någon gång förekommer annan kort vokal i sista stafvelsen, hvilken då äfven försvinner i plur., t. ex. *sommar, afton, djäfvul*, plur. *somrar, aftnar, djäflar*. Men i ord som sluta på lång vokal, står denna kvar framför pluralets *ar*, t. ex.: *bro—broar, fru—fruar, by—byar*.

Sol och *måne* höra bägge hit. Uti germanska tungomålen, svenskan, tyskan m. fl., anses *solen* feminin och *månen* maskulin, men i de sydliga europeiska språken tvärtom.

Oregelbundet böjas hithörande orden *moder* och *dotter*, som i plur. heta *mödrar, döttrar*.

Endast i plur. förekomma orden: *diskar, föräldrar, vägnar* m. fl. Om hithörande ord med dubbel singularis se under första dekl.

Efter **Tredje deklinationen** böjas de flesta ord, som i singularis sluta på *-ad, -nad, -när, -skap, -del* och *-het*, t. ex. *grad, härad; kunskap, släktskap; svaghet, skönhet* m. fl.; vissa ord af främmande ursprung på obetonadt *-el -er* och *-or*, på *-eum* och *-ium*, betonadt på *-e, -ion, -ur* och *-ik* m. fl., t. ex. formel, *neger, doktor, museum, kafé, akademi, tur;* jämte många flere, lika med andra deklinationens däri, att sing. slutform kan vara på hvilken bokstaf som helst, t. ex. *aria, glob, tid, frände, strof, tyg, kaj, dryck, pol, form, ton, trupp, kur, gas, stat, jungfru, nerv, lå, mö* o. s. v.

De utländska ord, som i sing. sluta på *a*, bortkasta detta i plur. t. ex.: *historia, kollega*, m. fl., plur. *historier, kolleger;* de, som sluta på *e*, tillägga endast *r*, t. ex.: *bakelse, fängelse* m. fl., plur. *bakelser* o. s. v.; de, som sluta på annan vokal, tillägga också endast *r* i stället för *er*, t. ex.: *klo, hustru, vrå, fästmö*, plur. *klor, hustrur* o. s. v., men icke *kloer, vråer* m. m.; endast ändelser på *i* bibehålla *er* t. ex.: *bageri—bagerier*. Några, som sluta på *t*, få *tt*, t. ex.: *get—getter, nöt—nötter* o. s. v.

Hit höra de flesta substantiv med tonvikt på sista stafvelsen, såsom *roman, metall, juvel, fabrik, klenod, peruk, staty, gemål, majestät, likör* o. s. v. Några brukas både med och utan ändelsen *-er* i plur. och kunna alltså äfven räknas till femte deklinationen, t. ex.: *arkiv, magasin, patent, protokoll* m. fl.; *bräde* har plur. *bräder* och *bräden* o. s. v. Några ord hafva dubbel singularisform, se första deklin.

Oregelbundet böjas hithörande ord, 1) på *a* som i plur. få *ä*, t. ex.: *and—änder, hand—händer* m. fl.; 2) ord på *å*, som få *ä*, t. ex.: *stång—stänger, tång—tänger;* 3) ord på *o* som få *ö*, t. ex.: *bok—böcker, bonde—bönder, fot—fötter, rot—rötter, son—söner* m. fl. Endast i plur. förekomma *grönsaker, ränker, annaler, musikalier, revärer, viktualier, utskylder, umgälder* m. fl.

Efter **Fjärde deklinationen** böjas de neutrer, som sluta på vokal, t. ex. *öga, hjärta, bleke, dike, bi, bo, sto, skrå, strå, få, knä, frö, spö* m. fl.

De flesta hithörande ord sluta i singularis på kort *e*, men böra skiljas från de maskuliner, som äfven sluta på kort *e*. *Öga* och *öra* heta i plur. *ögon, öron;* de, som sluta på annan vokal än *a* och *e*, få i bestämd form singularis icke *t* utan *et*, t. ex.: *biet, boet, blyet, strået, knäet, fröet* o. s. v. En del hithörande ord antaga ingen plur. t. ex.: *dy, gny, strö, tö* m. fl.

Till denna deklination höra sådana ord som *förhållande, förtroende, förfarande* m. fl., hvilka i plur. heta *förhållanden, förhållandena* o. s. v. och icke *förhållander* o. s. v. Ordet *ärende* skrifves ofta oriktigt *ärender, ärenderna,* men böra heta *ärenden, ärendena* o. s. v. Dubbel singularis hafva några få ord. Endast i plur. förekomma orden *tomtören, lösören* och *sakören.*

Alla till fjärde deklinationen hörande ord äro neutrer.

Femte deklinationen innefattar ord af tvenne klasser: den första bestående af de maskuliner, som hafva ändelsen *-are*, eller *-ande*, såsom *talare, kejsare, riddare, domare, ryttare, sångare, handlande, resande* o. s. v.; den andra af de neutrer, som sluta på konsonant, t. ex. *band, berg, krig, klot, skjul, gryn, språk, kärr, löf* m. fl.

En del af första klassens ord kunna antaga pluralis medels instickande af ett *r* framför *are*, t. ex.: *kammare—kamrar, källare—källrar, hammare—hamrar* m. fl., alltså efter andra deklinationen; men denna form är obrukbar för personal-substantiv; ty man kan ej säga t. ex.: *arbetrar, kejsrar, färgrar* o. s. v. Några neutrala låneord med konsonantslut, som vanligen räknas hit, kunna äfven få pluralis *er* t. ex,: *diplom, maskulin, verb* m. fl. — Den bestämda slutformen *ne* i plur. begagnas allmänt, alltså icke *ena*, t. ex.: *bagarne, borgarne.*

Då hithörande ord begagnas framför namn, bortfaller ofta det sista *e*, t. ex. *kejsar Napoleon, bagar Pålson, skräddar Nilson* o. s. v. Orden *kamrerare* och *sekreterare* sammandragas stundom till *kamrer, sekter*, hvilket likväl af somliga anses vara orätt.

Andra ordklassens bestämda slutform i pluralis, *en*, brukas mest i skrift, t. ex. *faten, korten;* men i umgängesspråket begagnas mycket *ena*, såsom bekvämare för tungan, t. ex.: *glasena, skörtena* o. s. v. — Ordet *träd* heter äfven i plur. *träd*, och det är orätt att säga t. ex.: *ett träd, två trän.* Då fråga är om virket och icke om växande eller hela träd, bortfaller *d*, och man skrifver alltså *träblock, trästicka, trähus, träbänk* o. s. v., och icke *trädblock* o. s. v. — *Land*, ett stycke jord, eller motsats af sjö, heter äfven i plur. *land*, men *land* (rike), plur. *länder*, tillhör tredje dekl.

Egenskapsord 1. Nomen Adjektivum.

Vid uttryckandet af en saks egenskaper förekomma delvis samma förhållanden som vid substantiven, därjämte tillkommer komparationen. ***Numerus*** är tvåfaldig, t. ex. *en god, flere goda;* ***genus*** är trefaldig, men olika med substantivens genom att samma ord kan tillhöra hvilket kön som helst, endast med ett tillagdt *t* för neutrum, t. ex *god man, god kvinna, godt barn;* ***kasus*** äro fyra, och endast genitiven har egen slutform; till kasus böjes adjektiven endast då de brukas i stället för substantiv t. ex. den *starkes* lugn; ***deklinationerna*** äro två: den obestämda (svaga) och den bestämda (starka). Hvarje adjektiv, som är böjligt, kan i allmänhet böjas efter båda deklinationerna.

Obestämda deklinationen.		Bestämda deklinationen.	
Mask. & Fem.	Neutr.	Mask. & Fem.	Neutr.
Sing. Stor.	Stort.	Faste (a).	Fasta.
Plur. Stora.	Stora.	Fasta.	Fasta.

Obestämda deklinationen har endast särskild form för neutrum, som i allmänhet bildas genom att tillägga *t* till maskulinum eller femininum. Undantag härifrån bilda dock de adjektiv, som sluta på *-a* samt *-t* med föregående konsonant t. ex. *fast—fast, kort—kort.* Vidare torde märkas, att adjektiv på obetonadt *-en* utesluta *n* framför *t* i neutrum t. ex. *rutten—rutet*, samt att adjektiv, som sluta på vokal, i neutrum få *-tt* i stället för endast *t*, t. ex. *slö—slött.*

Pluralis vid den obestämda deklinationen bildas genom att till grundformen lägga *a* eller *e*, i sista fallet om grundformen slutar på *ad* t. ex.: *gynnade vänner.*

Bestämda deklinationen är lika såväl i singularis som pluralis, dock med undantag, att maskulinum singularis ofta har *-e*. Slutar adjektivet på *-al, -el, -en* eller *-er* bortkastas ändelsens vokal, t. ex. *gammal—gamla* (*e*), *bitter—bittra* (*e*).

Efter bestämda deklinationen böjes ett adjektiv, då det är förenadt med ett substantiv i bestämd form, t. ex. *den gode mannen, norska flaggan.* Det inträffar dock, att adjektivet står i bestämd form och substantivet i obestämd, nämligen

då adjektivet föregås af en genitiv eller vissa pronomen, t. ex. *vindens starka tryck, jag fattige man, detta stora hus* o. s. v.

Några adjektiv äro oböjliga, t. ex.: *bra, kvitt, loss, pank* samt de som ända på *-a, -e, -es, -se* t. ex.: *stilla, gängse*; m. fl.

Komparation bestämmer adjektivens grader, hvilka äro af tre slag, nämligen »Positīvus», t. ex. *glad;* »Komparatīvus», t. ex. *gladare* än en annan, och »Superlatīvus», t. ex. *gladast* af alla. Häraf synes, att om till positivus lägges ändensen *are*, så uppstår komparativus, och tillägges *ast*, eller i bestämd form *aste*, så uppkommer superlativus. Där positivus slutas på *a*, tillägges blott i komparativus *re* och i superlativus *st* eller *ste*, t. ex. *äkta, äktare, äktast, äktaste.*

Adjektiv på obetonadt *-al, -el, -en, -er* förlora vid komparationen ändelsens vokal, t. ex.: *ädel—ädlare—ädlast.* Vissa adjektiv bilda komparativus genom tilläggande af *-re* och superlativ genom *-st*, t. ex.: *grof—gröfre—gröfst; låg—lägre—lägst; stor—större—störst; ung—yngre—yngst* m. fl. Andra kompareras oregelbundet, t. ex.: *god, bättre, bäst; liten, mindre, minst; dålig, sämre, sämst; ond, värre, värst* m. fl.; åter andra kunna ej kompareras, emedan uti dem ej finnas några särskilda grader och de följaktligen ej kunna antaga dylika ändelser; sådana ord äro *död, tom, stum, årlig, evig* m. fl.; några antaga ej komparations-ändelser, men hafva likväl jämförelse-grader, hvilka uttryckas med orden *mer* eller *mera* och *mest* framför, t. ex. *älskad, mer älskad, mest älskad.* Orden *mera* och *mest* kunna äfven nyttjas vid andra adjektiv i stället för slutformen, t. ex.: *mera nyttig, mest nyttig*, i stället för *nyttigare, nyttigast*; men bägge delarne böra icke begagnas på samma gång; man kan icke säga t. ex.: *mer dyrbarare* eller *mest dyrbarast.* Gradförminskningar däremot hafva inga egna slutformer, utan måste alltid uttryckas medels orden *mindre* och *minst* framför, t. ex.: *mindre tung, minst tung* o. s. v.

Komparativen och superlativen kunna äfven uttryckas med andra ord, t. ex.: *bättre känd, bäst belåten; sämre klädd, sämst utrustad; högre värderad, högst upplyst* o. s. v. — Komparativen kan utvidgas med andra ord, t. ex. *mycket ortigare, långt klokare;* och superlativen kan uttryckas i sin högsta grad genom ordet *allra*, t. ex.: *allra störst, allra säkrast* o. s. v.

Räkneorden. Dessa äro af två slag, nämligen *Grundtal*, »Numeri Cardināles», som äro: *en* (*ett*), *två, tre, fyra, fem, sex, sju, åtta, nio, tio, elfva, tolf, tretton, fjorton, femton, sexton, sjutton, aderton, nitton, tjugu, tjuguett, tjugutvå* o. s. v., *trettio, fyrtio* o. s. v., *hundra, tvåhundra* o. s. v., *tusen, tvåtusen* o. s. v., *million* o. s. v., samt *Ordningstal* »Numeri Ordināles», som äro: *första* (*förste*), *andra* (*andre*), *tredje, fjärde, femte, sjette, sjunde, åttonde, nionde, tionde, elfte, tolfte, trettonde* o. s. v., *tjugonde, tjugoförsta, tjuguandra* o. s. v., *trettionde, fyrationde* o. s. v., *hundrade, hundraförsta* o. s. v., *tvåhundrade, tvåhundratjugonde, tusende, tretusentvåhundrafemtiotredje* o. s. v.; för *million* och benämningar därutöfver finnas inga ordningstal.

Angående dessa benämningars förhållanden sinsemellan med mera dylikt, se under Räknekonsten.

I stället för orden *två* och *tre* begagnas ofta *tu, tvenne* och *trenne*, men icke i räkning. Man säger t. ex.: *skära i tu, midt i tu*, och icke *skära i två* o. s. v.; man kan säga *klockan tu, det hände tvenne gånger*, men icke *tu gånger tu är fyra*, eller *trettiotvenne, femtiotrenne* o. s. v.

Orden *nio, tio, tjugu* m. fl. uttalas stundom *nie, tie* o. s. v., men icke språkrätt. Man kan begagna *tjugutvå, tjugufem, trettioåtta* o. s. v., men icke *tjugetre, trettiuåtta, femtiesex* o. s. v. Sammansatta nummertal, från 21 till och med 99, kunna äfven uttryckas med att ettorna nämnas före tiorna med *och* emellan, t. ex.: *sex och tjugu, tre och femtio, två och åttio* o. s. v.

Återvändstalet är numera hos oss *tio*, lika med hela den öfriga kända världens; men våra förfäder grundade sitt räknesystem icke på tio, utan på tolf, hvaraf ännu finnas kvar benämningarne *stortio*, hvarmed menas tolf, *storhundrade*, etthundratjugo, och *stortusen*, tolfhundra. Af nämnde anledning hafva talen ända till tolf sina egna namn, och först med *tretton* häntyder uttrycket på *tre* i ett nytt tiotal (*ton*, tysk. *Zehn*, eng. *Ten*). Enligt en förmodan, som likväl saknar historisk tillförlitlighet, anses benämningarne *elfva* och *tolf* hafva uppkommit på det sätt, att sedan alla fingrarne blifvit använda att räkna till tio, visades ena handlofven för nästa tal och bägge för det därpå följande, som var det sista i systemet; och häraf skall ordet *elfva* sedermera blifvit sammandraget af *enlofve* och *tolf* af *tvålofve.*

Några hafva ansett räkneorden vara pronominer; men hos adjektiven torde vara deras rätta plats, ehuru vissa, t. ex.: *hundra, tusen, million* m. fl., samt benämningarna *par, tolft, tjog* o. s. v., äro rena substantiv, hvilket andra först bli med tillägg af *a* eller *an*, t. ex.: *tvåa, trea, femman, sjuan, tjugusexan* o. s. v.

Nominas bestämda slutformer *a* och *e*, för såväl substantiv som adjektiv, omväxla allt efter omständigheterna och uttryckens beskaffenhet, och bruket af det ena eller det andra måste ofta bero på ämnets innehåll och smaken för välljudet. Regeln är *e* för maskuliner och *a* för femininer, men att döma efter umgängesspråket, synes *a* numera i de flesta fall taga företrädet, och många finnas som yrka på att *a* skall antagas som den riktiga ändelsen äfven för maskuliner, t. ex.: *Den vackra och*

snälla gossen, ej *den vackre och snälle gossen; gossarna* ej *gossarne*, m. m. Undantag göra naturligtvis dock vissa adjektiv, hvilkas slutformer alltid måste vara *e*, och fastän man i somliga provinser äfven i dem får höra *a*, är det osvenskt att t. ex. säga: *den älskada modern satte den stickada mössan på den väl uppfostrade dottern och bad henna ta emot sin hemkommanda syster*, oaktadt detta innehåller endast femininer. — Uti högtidlig och religiös stil begagnas för maskuliner helst *e*, t. ex.: *den tappre anföraren, de vördige fäderne, de redlige vännerne, de trogne undersåtarne, kære bröder, den barmhärtige och nådige Guden, de helige änglarne* o. s. v.

Af de fordom brukliga men numera bortlagda nominala slutformerna begagnas stundom hos oss ännu en och annan, såsom *riksens ständer, allt i allom, i sinom tid, i rättan tid, på sagdan dag, i annor händelse, alles vår vän, hvarjom och enom, i andanom, köttsens lustar* m. fl.

II. Om Pronomen. Det skulle ofta bli både besvärligt och missljudande, om samma saks namn eller egenskap flera gånger upprepades uti en mening; för att undvika detta begagnas andra ord, som föreställa ett en gång uttryckt nomen, och hvarje sådant ord kallas ett pronomen. Om jag t. ex. säger: *Per har förlorat sin* (i st. f. Pers) *klocka; han* (Per) *hade lagt henne* (klockan) *på bordet, och en stund därefter var hon* (klockan) *försvunnen;* så äro orden *sin, han, henne* och *hon* hvardera för sig ett pronomen.

Pronomen måste, för att uppfylla sitt ändamål af föreställande ord, vara lika med nomen till numerus, genus, kasus och deklination; några afvikelser förekomma likväl för somliga, där ett eller annat numerus, genus eller kasus saknas, men ersättes af andra ord. Artikel begagnas vid några, men komparation finnes icke beträffande pronomen.

De föreställande orden indelas uti sju särskilda klasser, nämligen:

1) *Personliga*, »Pronomina Personalia», som äro orden: *jag, du, han, hon, det* i singularis, samt *vi, I, de* i pluralis jämte *Ni* och *sig*.

Vid personliga pronomina förekomma tre olika personer, nämligen den eller de talande, som kallas *första personen*, t. ex.: *jag, vi:* den eller de tilltalade, som utgör *andra personen*, t. ex.: *du, I*, och den eller de omtalade, *tredje personen*, t. ex.: *han, de.* — Första och andra personen föreställa vanligen alltid verkliga, handlande personer, en eller flere; men tredje personen kan utgöra hvad slags ting som helst, lefvande eller dödt, sinnligt eller öfversinnligt.

Första och andra personen antaga ingen genitiv form; man kan icke säga t. ex.: *jags, dus*, utan härtill begagnas possessiva pronomina *min* (*mitt*), *din* (*ditt*) *vår*(*-t*) och *eder*(*-t*). Tredje personen har däremot särskilda genitivformer: *hans, hennes, dess* och *deras*. Uti dativus och ackusativus heta de personliga pronomina *mig, dig, honom, henne, det; oss, eder* och *dem*. Tilltalsordet *Ni* brukas till en eller flere personer (= *I*) och har i dativus och ackusativus formen *Eder* (*Er*).

Sig användes i stället för ett tredje personens pronomen i dativus eller ackusativus. Det benämnes reflexivt eller återvisande, emedan det nyttjas då samma person är både subjekt och objekt t. ex.: *Gustaf misstager sig.* Äfven *mig, dig, oss, eder* kan stå reflexivt t. ex.: *Jag bedrager mig.* Till personliga pronomina brukar äfven hänföras *hvarandra*, som uttrycker en ömsesidig verksamhet, hvarför det benämnes reciprokt eller ömsesidigt pronomen. Exempel: *De hjälpa hvarandra.*

Personliga pronomina förstärkas ofta genom ett tillagdt *själf*, plur. *själfva* t. ex.: *Jag själf skall göra det.*

2) *Tillhörande*, »Pr. Possess va», beteckna ägaren och äro *min, din, sin, vår, eder.*

Då man t. ex. säger *min plikt, din heder, vårt arf*, så äro *din, min, vårt* possessiva pronomen. Med genitiv form begagnas dessa någon gång i pluralis, t. ex.: *de minas väl, de dinas fördel, de sinas räddning;* fordom brukades denna form äfven i singularis, och man kunde t. ex. säga *dins sons barn;* men detta skrifsätt begagnas numera endast i några bibliska uttryck samt framför titlar, t. ex.: *vårs Herras lekamen, Eders Maj:t, Ers Nåd* o. s. v. Att i stället för *min brors, din mors, sin fars* o. s. v. säga *bror mins* o. s. v. är vårdslöst och oriktigt.

Skämtvis begagnas stundom possessiver i st. f. personaler, t. ex.: *din tok, era stackare.*

Då tredje personen är ägaren, användes som possessivt pronomen *sin*, som är reflexivt och således användes, då ägaren äfven är subjekt i satsen t. ex.: *Fadern* (subjekt) *älskar sin* (faderns) *son.*

3) *Tillbakasyftande*, »Pr. Relat va», *som* och *hvilken* (gen. hvars).

Som är oböjligt och heter lika i alla kasus, samt i singularis och pluralis. *Hvilken* har genitivus *hvilkens* (hvilkas). I stället för *hvilkens* och *hvilkets* står vanligen *hvars.*

Demonstr. pronom. *den* kan äfven begagnas som relativt pronomen, hvarmed förstås sådana som hänvisa till något förut nämndt, t. ex.: *egendom, hvilken* (*som, den*) *han sålt; hästarna, som* (*hvilka, dem*) *jag betalt. Hvad* (= det som) användes äfven som rel. pron.

4) *Utmärkande*, »Pr. Demonstrativa», *den* (*den här, den där*), *denne* och *densamme.*

De demonstrativa pronomina deklineras sålunda:

		Mask. o. Fem.	Neutr.	Mask.	Fem.	Neutr.	Mask.	Fem.	Neutr.
Sing.	*Nom.*	den	det	denne (-a)	denna	detta	densamme (-a)	densamma	detsamma
	Gen.	dess	dess	dennes (-as)	dennas	dettas	densammes (-as)	densammas	detsammas
	Dat. o. Ack.	den	det	denne (-a)	denna	detta	densamme (-a)	densamma	detsamma
Plur.	*Nom.*	de	de	dessa	dessa	dessa	desamma	desamma	desamma
	Gen.	deras	deras	dessas	dessas	dessas	desammas	desammas	desammas
	Dat. o. Ack.	dem	dem	dessa	dessa	dessa	desamma	desamma	desamma

De demonstrativa pronomina kunna stå ensamma eller vara förenade med ett substantiv, t. ex.: *Den* (denna) *boken är icke min, Bland alla flickor jag känner, är denna den vackraste.*

Uti lagstil begagnas stundom ordet *thy* i stället för *detta, dessa,* t. ex.: *i thy omständigheter, i thy fall.* I umgängesspråket säges ofta *dendär, dethär, dedär, dessahär* o. s. v. Sådana uttryck böra aldrig öfvergå till *dendära* eller *dettahära* o. s. v. I några provinser säges *att* i stället för *det* t. ex.: *jag tror att* (det) *inte, har du hört att* (det)? o. s. v.

Från demonstrativa pronomina böra skiljas de

5) *Hänvisande,* »Pr. Determinatīva».

De determinativa pronomina skilja sig från de demonstrativa därigenom, att de förra hänvisa på en efterföljande bisats, t. ex.: *Den boken, som ligger där, är min.* Säger man däremot: *den boken är min,* så är *den* demonstrativt.

6) *Frågande,* »Pr. Interrogatīva», *ho, hvem, hvad, hvilken, hvilkendera, hvad för en, hurudan.*

Ho och *hvem* stå alltid såsom substantiv, *hurudan* alltid såsom adjektiv; de öfriga både såsom substantiv och adjektiv.

De deklineras sålunda:

		Mask. o. Fem.	Neutr.	Mask. o. Fem.	Neutr.	Mask. o. Fem.	Neutr.
Sing.	*Nom.*	ho, hvem	hvad	hvilken	hvilket	hvilkendera	hvilketdera
	Gen.	hvems (hvars)	hvars	hvilkens	hvars	hvilkenderas	hvilketderas
	Dat. o. Ack.	hvem	hvad	hvilken	hvilket	hvilkendera	hvilketdera
Plur.	*Nom.*	—	—	hvilka	hvilka	—	—
	Gen.	—	—	hvilkas	hvilkas	—	—
	Dat. o. Ack.	—	—	hvilka	hvilka	—	—

Hvad för en har neutrum *hvad för ett* och pluralis *hvad för ena. Hurudan* heter i neutrum *hurudant* och i pluralis *hurudana.*

De interrogativa pronomina brukas vid frågor, t. ex.: *Hurudant väder är det i dag? Hvem kommer där? Hvilketdera bör jag göra?*

7) *Obestämda,* »Pr. Indefinīta, *man, en, ingen, någon, hvar och en, hvarje, båda ingendera* m. fl.

De indefinita pronomina afse ej någon bestämd sak eller person och innefatta många, som stå på gränsen till adjektiv.

Huru ordet *man* härleder sig från substantivet *man,* kan det dock som pronomen utmärka hvilket kön eller antal som helst, t. ex.: *man talade* kan betyda *jag talade, vi talade, han talade, de talade, en talade, flere talade* o. s. v. Med *en* är förhållandet ungefär detsamma, t. ex.: *ofta blir en hindrad; ingen kan hjälpa en som ej vill hjälpa sig själf; det är ens eget fel* o. s. v.

III. Om Verbet.

»Verb, händelseord», äro alla sådana ord, som uttrycka en verksamhet eller tillstånd d. v. s. antingen något som sker, har skett eller skall ske, ett utdelande eller emottagande af någon verkan, eller också ett varande tillstånd, t. ex. *talar, talat, tala; belöna, belönas; lefva, njuta* o. s. v.

Verbet är en ordklass, som är så oumbärlig, att i hvilket språk som helst ingen fullständig mening kan yttras utan ett verb, uttryckt eller därunder förstådt.

Bland de i svenska språket befintliga verb äro visserligen många som utgöra stamord; men en stor del hafva dock blifvit bildade af ord från andra språkdelar, merendels genom något tillägg eller förändring i stafningen. Några få exempel härpå anföras: *Substantiv: bad—bada, lek—leka, smink—sminka, konst—konstla, färd—färdas, glöd—glödga, bete—beta, dike—dika, sadel—sadla, segel—segla, vatten—vatna, timmer—timra, slummer—slumra, blad—bladdra, val—välja, arf—ärfva, dop—döpa, graf—gräfva, smed—smida, knut—knyta* m. fl.; *Adjektiv: sval—svalna, gles—glesna, vid—vidga, sur—surna, dyr—dyrka, mätt—mätta, lös—lösa, vaken—vakna, mulen—mulna, ädel—ädla, hög—höja, tom—tömma* m. fl.; *andra Verb: vaka—väcka, gapa—gäspa, fly—flykta;* hit höra alla de passiva, såsom *kallas, blekas, vigas, plockas* o. s. v.; *Partiklar: ja—jaka, nej—neka, bland—blanda, fram—främja, mot—mota, åter—åtra, när—närma* o. s. v.

Somliga verb äro alldeles lika med substantiv både till stafning och uttal och skiljas därifrån endast af innehållet i meningen där de begagnas; sådana äro: *skada, karda, hacka, flamma, kratta, ramen, hetta, resa, hvila, pina, dricka, tro, blomma, tugga, slunga, gny, yra, väta, föda* m. fl.

Verben indelas, i afseende på bemärkelsen, uti tvenne klasser, nämligen: (*aransi ttiva* (öfvergående), då verbet angifver en verksamhet, som är omedelbart

riktad på något, *b*) *intransitiva* (icke öfvergående), då det angifver antingen ett tillstånd eller en verksamhet som icke omedelbart är riktad på något.

Transitiva äro de verb, till hvilka man kan lägga ordet *någon* l. *något* t. ex.: *älska, slå* (någon), *kasta* (något), hvilket i allmänhet icke är fallet med de intransitiva t. ex.: *springa, brinna, falla.*

»Reflexiva» kallas sådana verb, som uttrycka ett återgående till eget föremål, t. ex.: *nöja sig, befläta sig, gräma sig, jag glädes, han ängslas* o. s. v. »Reciproca» äro de, som antyda någon ömsesidig verkan, såsom *vi hjälpa hvarandra, de berömde hvarandra, vi kyssas, de kifvas* o. s. v. »Inchoativer» äro de, som antyda något småningom skeende, t. ex.: *dagas, åldras, blekna, kallna.* »Frekventativer» utmärka att något sker oftare eller i högre grad än eljes, t. ex.: *jaga—jakta, drypa—droppa, vaka—vakta.* »Diminutiver» bestämma att något sker i mindre grad, t. ex.: *småle, småsjunga, småträta.*

En del verb kunna vara både transitiva och intransitiva, t. ex.: vinden *drifver* molnet — röken *drifver* med vinden; solen *smälter* snön — snön *smälter.* Somliga kunna vara passiv eller trots sin passiva form, aktiva allt efter meningens beskaffenhet, t. ex.: *gäckas* (bli gäckad) — *gäckas* med någon; andra åter passiver eller reciproker, t. ex.: *de träffades* af åskan — de *träffades* (träffade hvarandra).

Vid hvardera af de anförda tvenne ordklasserna för verb är att märka: »Modus», »Tempus», »Numerus», Person, Hufvudform och »Konjugation».

Modus, utsägningssätt, äro hufvudsakligast sex, nämligen:

1) »Indicativus», som utsäger något som *verkligt,* t. ex. *jag läser, han skref.*

2) »Conjunctivus» (äfven kalladt Subjunctivus), utsäger något som tänkt t. ex. *jag läse, du skrifve.*

3) »Imperativus», som innehåller en befallning, råd, bön eller tillåtelse, t. ex. *läs! skrif!*

4) »Infinitivus», är ett slags substantivform, som nämner handlingen utan tid, eller person, t. ex. *att läsa* går fortare än *att skrifva.*

5) »Participium», där verbet antar en sådan form, att det i den kan föreställa ett adjektiv, t. ex. *läsande, skrifvande, läst, skrifven.*

Participiet är dels: presens particip, som utmärker ofullbordad handling t. ex.: *tröstande* sin vän; och perfektum particip, som utmärker fullbordad handling t. ex. *tröstad* af sin vän. Participernas egenskap af adjektiv synes af exemplen: en *förtjusande* nejd, ett *resande* sällskap, en *lärd* man, en *tryckt* bok o. s. v.; de öfvergå stundom till substantiv, t. ex.: en *handlande* (handelsman), två *studerande* (studenter) o. s. v.

Presens particip bildas genom att tillägga ändelsen *-ande* eller *-ende* till stammen och perfekt particip genom någondera af ändelserna *-ad, -d, -t, -dd* eller *-en.*

Några svenska ord finnas af particip natur, hvilkas verber äro förlorade, t. ex.: *bedagad, belåten, behjärtad, enträgen, friboren, hårdnackad, hjärtnupen, lysten, sinnad* m. fl.

6) »Supinum», som tillsammans med verbet *hafva* bildar verbala uttryck, som angifva fullbordad handling, t. ex. (*jag har*) *gått, lekt* o. s. v.

Tempus. Tidsformer. Tiden, som ett verb kan uttrycka, är trefaldig, nämligen *den närvarande,* nutiden, »Tempus Præsens»; *den förflutna,* forntiden, »T. Prætĕrĭtum», och *den tillkommande,* framtiden, »T. Futūrum». Det som uttryckes genom verbet, kan dels vara ofullbordadt (lat. imperfectum) eller fullbordadt (lat. perfectum).

Tempus förekommer både ***enkelt*** och ***sammansatt.*** Ett enkelt tempus är det, som uttryckes med ett enda verb, t. ex.: *skrifver;* sammansatt tempus är det, som består af flere än ett verb, t. ex.: *har skrifvit.* Ordet *skrifvit* kallas här ***hufvud-verb*** och *har* ***hjälp-verb.*** Anledningen till bruket af sammansatta tempus är, att verbs olika ställningar ej kunna uttryckas genom förändrade ordformer, utan måste ske med begagnande af hjälp-verb.

De i svenskan vanligast förekommande **Hjälp-Verb,** hvilka äfven kunna stå som egna och hufvud-verb, äro följande: ***Blifva*** med dess formförändringar: *blef, blefvo, blefven, blefve, bli, blif, blifna, blifve, blifven, blifvit, blifvom, blifvande,* t. ex.: *jag blef botad, vi blifva kallade, blifven stilla.* — ***Varda:*** *varde, varder, vardt, vorde, vorden, vordo,* har ungefär samma betydelse som *blifva,* t. ex.: *jag vardt botad etc.* — ***Hafva:*** *hade, haf, hafven, hafvom, haft, har, hafvande,* kan äfven brukas till passiva verb, t. ex.: *jag har botats, I hafven kallats* (*hafva,* äga, är ett annat häraf oberoende verb). ***Vara:*** *var, vare, varen, varit, varom, varande, vore, voren, är, ären, äro* uttrycker en redan upphörd handling, t. ex.: *jag är botad, I voren kallade.* — ***Vilja, ämna;*** *velat, vill, ville, viljande, ärna,* antyda en afsikt, t. ex.: *jag vill komma nu, de ämna resa i morgon.* — ***Lära:*** *lär, läre, läret,* bemärker sannolikhet, t. ex.: *det där lyckas, de lära komma* (*lära,* undervisa är ett annat verb, som härmed ej bör förblandas). — ***Tör:*** *töra, torde,* betecknar möjlighet, t. ex.: *det tör hända, han torde komma.* — ***Böra:*** *borde, bort, bör,* uttrycker skyldighet, t. ex.: *han bör komma, de borde resa.* — ***Må:*** *måga, mågen, måtte,* betecknar tillåtelse, önskan eller förundran, t. ex.: *du må komma hit! måtte detta gå väl! det må jag säga!* (Ett annat verb, *må,* befinna sig, bör ej förblandas med detta.) — ***Måste:*** *måst,* bemärker nödvändighet, t. ex.: *jag måste gå, han har måst sluta.* — ***Låta:*** *låte, låten,*

låter, låto, låtom, låtande, lät, läten, uttrycker beslut, bön eller önskan, t. ex.: *låt gå, låten mig komma, låtom oss resa* (*låta*, ljuda, hör ej hit). — *Skola: skall, skolande, skulle*, uttalar befallning eller förmodan, t. ex.: *du skall gå, skulle så inträffa.* — *Kunna: kan, kunde, kunnat, kunnande*, innefattar tillåtelse eller möjlighet, t. ex.: *du kan komma, det kunde lyckas.* — *Få: fick, finge, fingo, får*, betecknar medgifvande eller i vissa fall uti hvardagsspråket förbindelse, t. ex.: *jag fick komma, du får be om förlåtelse.* — Äfven andra verb, som vanligen ej anses såsom hjälpverb, kunna stundom stå som dylika, t. ex.: *han kommer att* (skall) *företaga en resa.*

Med afseende på tiden och handlingens beskaffenhet får verbet följande modus:

1) *Presens*, som utmärker ofullbordad handling i närvarande tid, d. v. s. att något sker, t. ex. (*han*) *läser.*

2) *Imperfekt*, som utmärker ofullbordad handling i förfluten tid, d. v. s. att något skedde, t. ex. (*han*) *läste.*

3) *Perfekt*, som utmärker fullbordad handling i närvarande tid, d. v. s. att något har skett, t. ex. (*han*) *har läst.*

4) *Pluskvamperfekt*, som utmärker fullbordad handling i förfluten tid, d. v. s. att något hade skett t. ex. (*han*) *hade läst.*

5) *Futurum*, som utmärker ofullbordad handling i tillkommande tid, d. v. s. att något skall ske, t. ex. (*han*) *skall läsa* (i morgon).

6) *Futurum exaktum*, som utmärker fullbordad handling i tillkommande tid, d. v. s. att något skall hafva skett, t. ex. *han skall hafva läst* (inom viss tid).

Presens och imperfektum hafva egna slutformer för uttrycken; de öfriga tempora begagna hjälpverb, perfektum och pluskvamperfektum *hafva* (*har, hade*) och futurum *skola* (*skall*). Formen är ej alltid bevis på ett verbs rätta tempus, ty detta står ej alltid *absolut*, utan stundom *relativt*, d. v. s. hänvisande till annan tidpunkt än den formen afser. Om jag t. ex. säger: *han skrifver, att han tänker komma*, så har *skrifver* väl presens form, men betyder *har skrifvit* och är alltså perfektum; och säger jag: *jag skrifver med nästa post*, så är meningen *skall skrifva*, således futurum. Utom de tidsformer, som ofvan blifvit angifna, brukar man uppställa tvenne, där handlingen uppgifves såsom förestående i en tid som redan är förfluten. Dessa tempora äro Futurum preteriti, som utmärker att något skulle ske t. ex.: (*han*) *skulle läsa i går* och Futurum exaktum preteriti, som utmärker att något skulle hafva skett t. ex.: (*han*) *skulle hafva läst* (*inom viss tid i går*).

Supinum brukas som ofvan sagts att med hjälpverbet *hafva* bilda ett sammansatt tempus.

Numerus är liksom beträffande nomen, singularis och pluralis, t. ex. *skref, skrefvo.*

Person är, lika med personliga pronomen, trefaldig: första, andra och tredje personen; singularis och pluralis, men i singularis finnes ingen formförändring därvid, utan uttrycken måste ske med pronomen framför verbet, t. ex. (*jag*) *skrifver*, (*du*) *skrifver*, (*han*) *skrifver;* uti pluralis förändras slutformen i andra personen, t. ex. (*vi*) *skrifva*, (*I*) *skrifven*, (*de*) *skrifva.*

Opersonliga, »Impersonala», kallas de verb, som ej antaga annan person än neutrum *det*, t. ex. *det ljusnar, det regnar, det förljudes.* — Några eljes personliga kunna stundom äfven begagnas i impersonal form, t. ex.: *det gifves, det säges, det tros* o. s. v.

Hufvudformerna, som tillkomma ett verb, äro tvenne: aktiv- och passiv form. Aktiv kallas hufvudformen då subjektet utöfvar den genom verbet uttryckta verksamheten t. ex.: *modern* (subjekt) *älskar barnet;* passiv, då verksamheten är riktad på subjektet, t. ex.: *barnet* (subjekt) *älskas af modern.*

De passiva formerna bildas af de aktiva genom tilläggande af *-s* t. ex.: (*de*) *kalla* (*de*) *kallas;* härvid bortfaller *-r* i presens indikativus, t. ex.: (*jag*) *söker*, (*jag*) *sökes.*

»Deponens» benämnes sådant verb, som har passiv form, men aktiv betydelse, t. ex.: *hämnas, andas, yfvas.*

Konjugation motsvarar substantivens deklination, d. v. s. bestämmer verbens böjningssätt, hvilka här äro beroende af aktiva singularis formerna uti presens indikativ, imperfekt och supinum, samt bestämda till fyra.

Första konjugationen: Pr.—*ar*, Ipf.—*ade*, Sup.—*at*, t. ex. *roar, roade, roat.*
Andra konjugationen: » —*er*, » —*de,t,te*, » —*t*, t. ex. *skyler, skylde, skylt.*
Tredje konjugationen: » —*r*, » —*dde*, » —*lt*, t. ex. *spår, spådde, spått.*
Fjärde konjugationen: » —*er*, » *afljud*, » —*it*; består af två klasser:
1:sta klassen med afljud i imperfektum, t. ex. *njuter, njöt njutit.*
2:dra » » » i ipf. och sup., t. ex. *hinner, hann, hunnit.*
Med afljud förstås förändring af stammens vokal.

De verb kallas *regelbundna*, »Reguliera», som i hvarje modus, tempus, numerus och person böjas likformigt efter någon viss konjugation; *oregelbundna*, »Irreguliera» eller *afvikande*, »Anomalia»,

är benämningen på sådana, som i något fall skilja sig från de öfriga, och *ofullständiga*, »Defectiva» äro de, som ej kunna brukas i hvarje modus, tempus o. s. v.

Vid verbens konjugationer är att märka, att infinitivus är obestämd både till antal, tid och person, samt att presens particip., där tids- och personbegreppen äfven äro uteslutna, är den enda ställning, däruti ett verb kan antaga genusformen neutrum samt genitiva slutbokstafven *s*.

Första konjugationen. (Som exempel anföres verbet *Sakna*.)

Aktivum.

Indikativ.

	Presens	Imperfekt	Perfekt	Pluskvamper.	Futurum	Futur. exakt.	Futur. preter.	Fut. exakt. pret.
Jag, Du, Han, Hon, Det	saknar	saknade	har saknat	hade saknat	skall sakna	skall hafva saknat	skulle sakna	skulle hafva saknat
Vi	sakna	saknade	hafva saknat	hade saknat	skola sakna	skola hafva saknat	skulle sakna	skulle hafva saknat
I	saknen	saknaden	hafven saknat	haden saknat	skolen sakna	skolen hafva saknat	skullen sakna	skullen hafva saknat
De	sakna	saknade	hafva saknat	hade saknat	skola sakna	skola hafva saknat	skulle sakna	skulle hafva saknat

Konjunktiv.

	Presens	Imperfekt	Perfekt	Pluskvamperfekt
Jag, Du, Han, Hon, Det	sakne l. må sakna	saknade l. måtte sakna	må hafva saknat	hade saknat l. måtte hafva saknat
Vi	sakna l. må sakna	saknade	må hafva saknat	hade saknat o. v.
I	saknen l. må sakna	saknaden l. måtte sakna	måen hafva saknat	haden saknat o. v.
De	sakna l. må sakna	saknade	må hafva saknat	hade saknat o. v.

Imperativus.
Sing. Sakna!
Plur. Saknom! Saknen!

Infinitivus.
Pres. (att) Sakna.
Perf. (att) hafva saknat.
Futur. (att) skola sakna.

Participium.
Pres. Saknande.

Supinum.
Saknat.

Passivum.

Indikativ.

	Presens.	Imperfekt.	Perfekt.	Pluskvamperf.
Jag, Du, Han (Hon, Det)	saknas	saknades	har saknats l. blifvit saknad	hade saknats l. blifvit saknad
Vi, I, De	saknas, saknens, saknas	saknades	hafva, hafven, hafva saknats o. s. v.	hade, haden, hade saknats o. s. v.

	Futurum	Futurum exaktum	Futurum pret.	Futurum exakt. pret.
Jag, Du, Han (Hon, Det)	skall saknas	skall hafva saknats l. blifvit saknad	skulle saknas	skulle hafva saknats l. blifvit saknade
Vi, I, De	skola, skolen, skola saknas	skola, skolen, skola hafva saknats o. s. v.	skulle, skullen, skulle saknas	skulle, skullen, skulle hafva saknats o. s. v.

Konjunktiv.

	Presens	Imperfekt	Perfekt	Pluskvamperfekt
Jag, Du, Han (Hon, Det)	saknes l. må saknas	saknades l. måtte saknas	må hafva saknats l. blifvit saknad	hade saknats l. blifvit saknad
Vi, I, De	saknes, saknens, saknes	saknades, saknadens, saknades o. s. v.	må, mån, må hafva saknats o. s. v.	hade, haden, hade saknats l. blifvit saknade

Imperativus.
Sing. [Saknas!]
Plur. [Saknoms! Saknens!]

Infinitivus.
Pres. (att) Saknas.
Perf. (att) hafva saknats.
Futur. (att) skola saknas.

Particip.
Perf. Saknad.

Supinum.
Saknats.

Passiv imperativ uttryckes vanligen genom omskrifning t. ex.: *Var saknad!*

Efter första konjugationen böjes ett så stort antal af svenska språkets verb, att omkring fem sjettedelar af alla dem vi äga höra dit. En stor del af dem kunna igenkännas på slutformen i infinitivus, näml. *ska, era, iga,* samt *la, na, ra, sa, ta*, näst efter annan konsonant, t. ex. *vaska, härska, fiska, forska, älska, önska, handlera, värdera, möblera, beediga, befullmäktiga, rättfärdiga, ragla, samla, tumla gagna, famna, rodna, vandra, lindra, ändra, dansa, hälsa, slakta, hösta* m. fl.

Alla deponentier konjugeras lika med passivum, hvarvid likväl märkes, att dessa kunna hafva både presens och perfekt particip, dock saknas vanligen det förra. t. ex.: *afundas—afundande—afundad.* Bland de till denna konjugation hörande deponentier äro: *andas, artas, brottas, dagas, envisas, fattas, fradgas, frodas, färdas, förifras, galnas, gnabbas, handskas, harmas, högfärdas, högmodas, illfänas, hoppas, knoppas, lyckas, lättjas, nalkas, skalkas, snålas, stångas, svettas, tokas, vistas, åldras, ängslas,* m. fl. Hit hörande anomaler äro: *heta—hette, ligga—låg, tiga—teg, lefva—lefde, veta—visste* m. fl.

I ändamål att göra begreppet om verbens olika ställningar mera tydligt och lättfattligt, har paradigmat (böjningsmönstret) till första konjugationen här ofvanför blifvit utförligt framställdt. Af detta synes emellertid: 1:o att både i indikativus och konjunktivus ingen skillnad finnes mellan de tre personerna i singularis; 2:o att i pluralis första och tredje personerna äro lika och blott andra personen har egna former. Detta gäller för både aktivum och passivum. Då vidare de sammansatta tempus bildas på liknande sätt af ett hjälpverb (*hafva, skola* eller *vara*) jämte supinum, infinitivus och perfekt particip af huvudverbet i alla konjugationerna, har man, för att spara utrymme genom undvikande af samma formers upprepande flere gånger, ansett tillräckligt att för de öfriga endast anföra dem, i hvilka formförändringar kunna förekomma, och med anledning häraf sammandragit paradigmat så, som härefter följer:

Andra konjugationen.

De verb, som tillhöra andra konjugationen delas i tvenne, klasser nämligen:
1:o sådana, som i imperfekt ändas på *-de* och i perfekt particip på *-d*, samt
2:o sådana, som i imperfekt ändas på *-te* och i perfekt particip på *-t*.

Första klassen. (Ex. verbet *Böja.*)

Aktivum.

	Indikativus.		*Konjunktivus.*	
	Presens	Imperf.	Presens	Imperf.
Sing.	Böjer.	Böjde.	Böje.	Böjde.
Plur.	Böja.	Böjde.	Böje.	Böjde.
	Böjen.	Böjden.	Böjen.	Böjden.

Supinum. Böjt.
Infinitivus. Böja.
Imperativus.
Sing. Böj!
Plur. Böjom! Böjen!
Participium. Böjande.

Passivum.

	Indikativus.		*Konjunktivus.*	
	Presens	Imperf.	Presens	Imperf.
Sing.	Böjas.	Böjdes.	Böjes.	Böjdes.
Plur.	Böjas.	Böjdes.	Böjes.	Böjdes.
	Böjens.	Böjdens.	Böjens.	Böjdens.

Supinum. Böjts.
Infinitivus. Böjas.
Imperativus.
Sing. [Böjs!]
Plur. [Böjoms! Böjens!]
Participium. Böjd.

Så böjas orden *lega, viga, tigga, duga, bygga, kyla, fylla, rymma, tåla, välja, klämma, spränga, stänga, bränna, värma, söfva, plöja, glömma, sörja* m. fl.

Bland de hit hörande deponentier äro: *blygas, djärfvas dväljas, höfvas, idas, ledas, minnas, nännas, rädas, skämmas, sämjas, trifvas, töras, vämjas, yfvas.* — Anomaler äro: *spörja—sporde, dölja—dolde, böra—borde, gläda—gladde, tämja—tamde, sälja—sålde* m. fl.

De till andra konjugationen hörande verb, som i infinit. sluta på *-da* efter vokal, få i imperf. *dde,* i sup. *dt* och i perf. part. *dd, dt,* t. ex.; *leda—ledde—ledt—ledd—ledt;* samma förhållande är med orden *breda, smida, sprida, lyda, pryda, råda, kläda, träda, blöda, göda* o. s. v. — De, som sluta på *-ra,* bortkasta ofta *a* i pres. sing. i stället för att tillägga *er,* så att *styr, bär, begär, gör, förstör* m. fl. skrifvas hellre än *styrer, bärer* o. s. v., *tåla* skrifves *tål* i stället för *tåler* o. s. v., om icke ämnets högtidlighet möjligtvis fordrar större utförlighet i uttrycken. — De, som i perfekt. particip. sluta på *-d* efter konsonant, höra hit och slutas således i imperf. med *-de* och icke *-te,* t. ex.: *anbefalde, uppfyllde, beskyllde, förmälde, begärde* o. s. v., men icke *anbefalte, begärte* o. s. v.

Andra klassen. (Ex. verbet *Åka.*)

Aktivum.

	Indikativus.		*Konjunktivus.*	
	Presens.	Imperf.	Presens.	Imperf.
Sing.	Åker.	Åkte.	Åke.	Åkte.
Plur.	Åka.	Åkte.	Åke.	Åkte.
	Åken.	Åkten.	Åken.	Åkten.

Supinum. Åkt.
Infinitivus Åka.
Imperativus.
Sing. Åk!
Plur. Åkom! Åken!
Participium. Åkande.

Passivum.

	Indikativus.		*Konjuktivus.*	
	Presens.	Imperf.	Presens.	Imperf.
Sing.	Åkas.	Åktes.	Åkes.	Åktes.
Plur.	Åkas.	Åktes.	Åkes.	Åktes.
	Åkens.	Åktens	Åkens.	Åktens.

Supinum. Åkts.
Infinitivus. Åkas.
Imperativus.
Sing. [Åks!]
Plur. [Åkoms! Åkens!]
Participium. Åkad.

Så böjas orden: *bleka, leka, smeka, steka, gifta, klippa, mista, rycka, tycka, byka, krympa, bryna, hysa, lysa, blåsa, bräcka, kränka, märka, röka, köpa, stöpa, slösa* m. fl.

Bland hit hörande deponentier äro: *smekas, förlikas, ryckas, tyckas, synas, kyssas, kräkas, täckas, klösas, stötas.* — Anomaler äro: *bringa—bragte, sätta—satte.* — Defektiva äro: *må* och *måste.*

De hit hörande verb, som i infinit. sluta på *-ta,* fördubba sitt *t* uti imperf., sup. och pass. particip., t. ex.: *möta—mötte—mött—möttes;* så äfven *byta, träta, väta, blöta, höta, nöta, stöta* m. fl.

En del verber, som rätteligen höra till första konjugationen, blifva ofta i umgängesspråket äfvensom i vers sammandragna till ändelseform efter tredje; man säger t. ex.: *han betalte summan, boken*

är utlånt, i stället för *betalade, utlånad;* men sådana hopdragningar skulle ofta bli otjänliga i en vårdad, obunden stil, och det komme att förråda stor vårdslöshet eller ock okunnighet att skrifva t. ex.: han *frågte, svarte, lofte, lette, felte, smakte, beklagte*, i stället för *frågade* o. s. v.; jag har *frågt, loft, nekt, råkt, lett*, i stället för *frågat* o. s. v.; han blef *släpt, nekt, råkt*, i stället för *släpad* o. s. v.

Tredje konjugationen. (Ex. verbet *Strö.*)

Aktivum.

	Indikativus.		*Konjunktivus.*	
	Presens.	Imperf.	Presens.	Imperf.
Sing.	Strör.	Strödde.	Strö.	Strödde.
Plur.	Strö.	Strödde.	Strö.	Strödde.
	Strön.	Strödden.	Strön.	Strödden.

Supinum.	*Infinitivus.*
Strött.	Strö.
Imperativus.	*Participium.*
Sing. Strö!	Ströende.
Plur. Ströom! Strön!	

Passivum.

	Indikativus.		*Konjunktivus.*	
	Presens.	Imperf.	Presens	Imperf.
Sing.	Strös.	Ströddes.	Strös.	Ströddes.
Plur.	Strös.	Ströddes.	Strös.	Ströddes.
	Ströns.	Ströddens.	Ströns.	Ströddens.

Supinum.	*Infinitivus.*
Strötts.	Strös.
Imperativus.	*Participium.*
Sing. [Strös!]	Strödd.
Plur. [Ströoms! Ströns!]	

Så böjas orden: *ske, te, bo, glo, gno, gro, ro, sko, tro, bry, fly, gny, gry, sky, spy, sy, flå, försmå, klå, nå, spå, så*, jämte hopsättningarna *bete, förmå, undfly* m. fl.

Deponens är hithörande verbet *brås*, och anomala äro orden *le—log, dö—dog.*

Tvenne omständigheter skilja denna konjugation från de föregående; den första är att orden icke sluta på *-a* i infinitivus, utan stå liksom i imperativus med stammen naken, slutande på någon annan vokal; den andra är, att pres. participium icke har ändelsen *ande*, utan *ende.*

Uti några få verb, tillhörande de föregående konjugationerna, där ordets stam slutar på vokal, har en konsonant instuckits före infinitivens *a*, t. ex.: *roga, snöga* (af ro, snö). Detta konsonanttillägg är alldeles oegentligt samt har också börjat utträngas; man bör således skrifva: *roa, snöa.*

Fjärde konjugationen.

Första klassen: Vokalförändring i imperfektum. (Ex. verbet *Taga.*)

Aktivum.

	Indikativus.		*Konjunktivus.*	
	Presens.	Imperf.	Presens.	Imperf.
Sing.	Tager.	Tog.	Tage.	Toge.
Plur.	Taga.	Togo.	Tage.	Toge.
	Tagen.	Togen.	Tagen.	Togen.

Supinum.	*Infinitivus.*
Tagit.	Taga.
Imperativus.	*Participium.*
Sing. Tag!	Tagande.
Plur. Tagom! Tagen!	

Passivum.

	Indikativus.		*Konjunktivus.*	
	Presens.	Imperf.	Presens.	Imperf.
Sing.	Tagas.	Togs.	Tages.	Togs.
Plur.	Tagas.	Togos.	Tages.	Toges.
	Tagens.	Togens.	Tagens.	Togens.

Supinum.	*Infinitivus.*
Tagit.	Taga.
Imperativus.	*Participium.*
Sing. [Tags!]	Tagen.
Plur. Tagoms! Tagens!	

Andra klassen: Vokalförändringar i imperfektum och supinum. (Ex. verbet *Binda.*)

Aktivum.

	Indikativus.		*Konjunktivus.*	
	Presens.	Imperf.	Presens	Imperf.
Sing.	Binder.	Band.	Binde.	Bunde.
Plur.	Binda.	Bundo.	Binde.	Bunde.
	Binden.	Bunden.	Binden.	Bunden.

Supinum.	*Infinitivus.*
Bundit.	Binda.
Imperativus.	*Participium.*
Sing. Bind!	Bindande.
Plur. Bindom! Binden!	

Passivum.

	Indikativus.		*Konjunktivus.*	
	Presens.	Inperf.	Presens.	Imperf.
Sing.	Bindes.	Bands.	Bindes.	Bundes.
Plur.	Bindas.	Bundos	Bindes.	Bundes.
	Bindens.	Bundens.	Bindens.	Bundens.

Supinum.	*Infinitivus.*
Bundits.	Bindas.
Imperativus.	*Participium.*
Sing. [Binds!]	Bunden.
Plur. [Bindoms! Bindens!]	

Hvad som utmärker denna konjugation framför de öfriga är: 1) vokalförändringarna i förfluten tid, första klassen blott i imperfektum, andra klassen äfven i supinum; 2) att imperfektum i singularis slutar på konsonant och har en stafvelse mindre än presens, då ej detta är enstafvigt, samt i pluralis första och tredje person sluta på *-o*, t. ex. *drogo;* 3) en egen form för villkorlighet, t. ex. *kunne, finge, gåfve;* 4) ändelsen *-en, -et*, jämte samma vokal som i supinum för perfekt participium, oaktadt det presens part. har ändelsen *ande.*

De ifrågavarande vokalförändringarna äro hufvudsakligast följande:

Uti verb tillhörande *Första klassen: a* förbytes till *o*, t. ex.: *draga—drog*, äfven uti orden: *begrafva, fara, gala, taga;* — *e* till *a*, t. ex.: *bedja—bad;* — *i* till *a*, t. ex.: *gifva—gaf*, därjämte i *tvinga;* — *i* till *e*, t. ex.: *bita—bet*, tillika uti *blifva, drifva, gnida, gripa, klifva, knipa, lida, niga, pipa, kvida, rida, rifva, skina, skrida, skrifva, skrika, slita, smida, smita, sprida, stiga, strida, svida, svika, tiga, vika, hvina, vrida;* — *u* till *ö*, t. ex.: *bjuda—bjöd*, samt uti *gjuta, hugga, ljuda, ljuga, ljuta, njuta, sjuda, sjunga, sjunka, skjuta, sluka, sluta, suga, supa, tjuta;* — *å* till *i*, t. ex.: *få—fick*, jämte *gå;* — *å* till *o*, t. ex.: *stå—stod*, — *å* till *ä*, t. ex.: *gråta—grät, låta—lät;*

— *å* till *ö*, t. ex.: *hålla—höll*; *ä* till *a*, t. ex.: *kväda—kvad*, — *ä* till *o*, t. ex.: *gräfva—grof*, samt *häfva, vräka*; — *ä* till *å*, t. ex.: *äta—åt*.

Hithörande deponentier äro: *bitas, dragas* (*dras*), *förfaras, förljudas, förgås, huggas, hållas, slitas, tagas* (*tas*), *trifvas, vederfaras, vederfås*. — Anomaler äro: *bedja* (*be*), *berga, blifva, dräpa, dö, få, förgäta, gifva* (*ge*), *gitta* (*gat*), *gå, le, ligga, mala, kväda, stå, två* (*tvagit*), *vara* (*är*), samt *heta, komma* och *sofva*, hvilka tvenne senare äro utan vokalförändringar.

Uti ord af *andra klassen*: *e* öfvergår till *a* och *u*, t. ex.: *hjelpa—halp—hulpit*, — *i* till *a* och *u*, t. ex.: *brista—brast—brustit*, också i *brinna, dimpa, dricka, finna, förnimma, försvinna, hinna, rinna, simma, sitta, slinka, slippa, spilla, spinna, spricka, springa, spritta, sticka, stinga, stinka, tvinga, vinna*; — *y* till *ö* och *u*, t. ex.: *bryta—bröt—brutit*, tillika i *drypa, flyga, frysa, klyfva, knyta, nypa, smyga, snyta, skryta, stryka, tryta*; *å* till *o* och *a*, t. ex.: *slå—slog—slagit*; *ä* till *a* och *u*, t. ex.: *bära—bar—burit*, samt i *skära, smälta, stjäla, svälta*; *ä* till *a* och *å*, t. ex.: *dräpa—drap—dråpo*; — *ä* till *o* och *u*, t. ex.: *svärja—svor—svurit*; *ö* till *o* och *u*, t. ex.: *löpa—lopp—lupit*.

Deponentier äro: *nypas, slåss, stickas, umgås*. — Anomaler äro: *gälda*.

Om hjälpverbens böjningar torde vara öfverflödigt att framställa något paradigma, då dessa vid någon eftertanke äro lätta att finna. — Ett verb med prefix böjes lika med det enkla verb, hvaraf det är bildadt; undantagen härvid äro högst få, bland hvilka nämnas: *befalla, anbefalla, befara, bevara, förvara, antvarda, bevilja, förlisa, afkunna* och *förkunna*.

Vill man göra sig möda att något närmare granska våra verb öfver hufvud, så faller genast i ögonen deras fördelning i tvenne hufvudklasser, nämligen sådana, som i sina böjningar endast ombyta konsonanter, och de, som därvid äfven förändra vokal. De förra kallas verb med svaga böjningar och innefatta de tre första konjugationerna; de senare benämnas verb med starka böjningar och upptaga den fjärde. Den mening har blifvit yttrad, men af andra motsagd, att 2:a och 3:e konjugationerna endast äro genom tiden uppkomna artförändringar af 1:a. Härmed må vara huru som helst, det gifna är, att fjärde konjugationen har en så påtaglig olikhet med de föregående, att den tydligen står på en helt egen grund. Denna grund är likväl stadd i en fortgående upplösning genom verbens öfvergående därifrån till någon af de andra konjugationerna. Det är troligt, att de verb med vokalförändringar, som här blifvit upptagna bland de första konjugationernas anomaler, såsom *ligga, dölja, säga, sälja, bringa, sätta, se, dö* m. fl., från början tillhört 5:e konjugationen; och bland dem, som där ännu kvarstå, finnas åtskilliga böjningar, t. ex.: *drupo, gol, hang, hof, slunko, smulto, struko, vog, vox* m. fl., redan så föråldrade, att de numera sällan eller aldrig begagnas, om ej någon gång i vers, och deras infinitiver *drypa, gala* o. s. v. äro alltså på väg att lämna sin hufvudstation. Närmaste anledningen till dessa förhållanden kan finnas däruti, att svenskan delar sig i 2:ne hufvuddialekter, nämligen Svea och Göta, af hvilka den senare älskar vokalförändring i imperf., t. ex.: *drap, hof, las, tvang*, den förra föredrar ändelsen *-ade*, eller sammandraget *-de, -te*, såsom *dräpte, häfde, läste, tvingade* samt att denna, nämligen Svea-dialekten, kommit att få öfvertaget inom vår litteratur. — Med första konjugationen är förhållandet alldeles motsatt 4:e; — 1:a står i en fortgående tillväxt och synes vara den egentliga svenskans hufvudsakliga verbalgrund, emedan ej allenast nydanade verb från svenska och främmande ord, t. ex.: *arbeta*, af arbete, *reglera* m. fl., antaga böjningsformer efter denna, utan äfven ord från de andra konjugationerna alltjämt dit öfvergå.

IV. Om Partiklar. Endast några af de enklaste meningar kunna uti ett språk uttryckas med ord, ensamt tagna ur nu anförda trenne klasser. För mera utförliga begrepp äro äfven åtskilliga andra ord behöfliga, hvilka skilja sig från de öfriga genom att vara oböjliga, d. v. s. ej kunna antaga någon annan form, än den en gång bestämda. Dessa ord kallas biord eller partiklar och indelas i fyra klasser, nämligen: *Föresättningsord*, »Prepositioner», *Egenskapsbiord*, »Adverb», *Binde-ord*, »Konjunktioner», och *Utrops-ord*, »Interjektioner».

Bestämningsord, »Artikel», räknas också till biorden; men denna klass har, såsom närmare införlifvad med nomen, vid detta redan blifvit beskrifven (sid. 16).

Prepositioner äro de biord, som sättas framför nomen eller pronomen, för att åt dessa ge märke eller bestämmelse, t. ex. *åt* staden, *från* landet, *af* vänskap, *till* kyrkan, *emellan* husen, *under* tak, *hos* grannen, *med* nöje, *mot* slutet o. s. v.

Till prepositionerna kunna äfven räknas uttryck som: *i kraft af, i trots af* m. fl., samt participer: *angående, undantagandes, rörande* m. fl.

Prepositionerna sätta det ord, till hvilket de höra, i dativus eller ackusativus med undantag af sammanställningen *för — skull*, som fordrar genitivus t. ex.: *för den goda sakens skull*.

Adverb kallas de biord, som begagnas att bestämma adjektiv och verb till rum, tid, sätt, ordning eller annan omständighet, t. ex. *alltid* nöjd, *hjärtligen* älskad, *ganska* flitig, han går *illa*, han talar *gärna, tämligen* väl, *föga* klokt, *rätt* gärna o. s. v.

Adverben bruka indelas i klasser efter den bestämmelse de gifva orden; t. ex.: *tid: alltid*,

aldrig, dagligen, fordom, i går, hädanefter, nu, ofta, sällan; rum: allestädes, bort, där, framme, hem, hit, här, in, ned, upp, ut; sätt: häftigt, illa, klokt, lagom, någorlunda, kvickt, skönt, väl; ordning: först, sedan, vidare, omsider, o. s. v. Denna indelning är likväl mycket obestämd, och klasserna gå som oftast in i hvarandra.

Adverben äro talrikare än alla de öfriga partiklarne tillsammans och kunna dessutom ansenligt förökas, helst nästan alla adjektiver kunna göras till adverb blott med ett tillagdt *t*, och många substantiv genom tilläggsstafvelse, t. ex.: *korsvis, alntals* m. fl. En betydlig del adverb som äro lika ett adjektiv i neutrum obestämd form kunna antaga komparation, t. ex.: *fort—fortare—fortast; tydligt—tydligare—tydligast*, samt därjämte vissa andra, t. ex.: *bra—bättre—bäst, före—förr—först, nära—närmare—närmast* m. fl.

Till adverben kunna äfven räknas sådana hopsättningsord, som mest begagnas såsom prefixer; bland dessa äro: *o*, hvilket dels ger ordet motsatt betydelse, t. ex.: *rätt—orätt, vän—ovän*, dels förändrar meningen, utan att göra den motsatt, t. ex.: *smak—osmak, råd—oråd*, dels antyder föga eller ingen förändring, t. ex.: *förvägen—oförvägen, väsen—oväsen; ovana* kan betyda både *dålig vana* och *brist på vana; — miss* antyder något felaktigt, t. ex.: *missbruk, misstag, missväxt; — van* utmärker något förvändt, oriktigt, t. ex.: *vansinne, vanmakt, vanskötsel, vanpris; — gen* (tyskans *gegen*, emot), uttrycker mot, tillbaka, t. ex.: *genljud, gensvar, gensträfvig; — veder* (tysk. *wider* emot, och *wieder*, åter), har olika bemärkelse, t. ex.: *vederpart, vederlägga, vederfås, vedermöda, vederlike; — und*, hopdraget af *undan*, har vanligen samma bemärkelse, t. ex.: *undgå, undfalla, undkomma*, men är stundom mindre bestämdt, t. ex.: *undfägna, undsätta; — um* brukas stundom i stället för *om*, t. ex.: *umbära, umgänge, umgälla; — för* (tysk. *ver*) ger särskilda ord helt olika bemärkelser, t. ex.: *förakta, förbanna, förblinda, förfalla, författa, förskona, förstånd, förslå, förtrytelse*, samt förändrar icke somliga ord, t. ex.: *förhindra, förskona, föröka; — be, er, ge*, tagna ur tyskan, modifiera andra ords bemärkelse, utan att själfva hafva någon, t. ex.: *befalla, befria, bestånd; erbjuda, ersätta, eröfra; gehör, gestalt, gevär; — bi* (tysk. *bei*) betecknar vid, utmed, hjälpande m. m., t. ex.: *bisak, bismak, biträde; — sam*, förkortning af *samman*, betecknar förening m. m., t. ex.: *samtal, samhälle, samtycke; — an* har ingen bestämd egen mening, och begagnas stundom äfven efter ordet, t. ex.: *anbud, ansedd, antagen; gå an, gripa sig an* o. s. v.

Konjunktioner äro sådana biord, som begagnas att sammanbinda ord eller meningar och deras delar, samt uttrycka deras inbördes förhållanden i afseende på öfverensstämmelse, stridighet, villkor, orsak, följd m. m., t. ex. du *och* jag, han *eller* hon, icke i staden *utan* på landet, han är rik, *likväl* icke nöjd o. s. v.

Konjunktionerna äro dels samordnande (koordinerande) dels underordnande (subordinerande). De sammordnande delas i fem klasser, nämligen:

1) Sammanställande (kopulativa), som innefatta orden: *och, samt, ock, också, likaledes, äfven, äfvensom, såväl-som både-och hvarken-eller* m. fl. — *2) Särskiljande* (disjunktiva): *eller, antingen-eller.* — *3) Förklarande* (explanativa): *nämligen, ty.* — *4) Motsättande* (adversativa): *men, dock, likväl, utan, emellertid* m. fl. — *5) Slutsats-utmärkande* (konklusiva): *alltså, således, fördenskull, därför, sålunda* m. fl.

De underordnande indelas i 9 klasser, nämligen:

1) Villkorliga (konditionala): *om, så vida, därest, ifall, ifall att, för så vidt, så framt, om blott, om icke.* — *2) Medgifvande* (koncessiva): *ehuru, fast, fastän, äfven om, om ock, om än.* — *3) Jämförande* (komparativa): *såsom, så-som, som, likasom, likasom-så, ju-desto, än.* — *4) Orsaksord* (kausala): *alldenstund, emedan, då, därför att, enär, eftersom.* — *5) Uttryckande tidsföljd* (temporala): *medan, då, när, under det att, så snart som, innan, förrän, till dess att.* — *6) Uttryckande följd och verkan* (konsekutiva): *att, så att.* — *7) Uttryckande afsikt* l. *ändamål* (finala): *för att, att, på det att.* — *8) Frågande* (interrogativa): *huruvida, om.* — *9) Beskrifvande* (deskriptiva): sammansatta med det allmänt underordnande *att*, t. ex.: *utan att, i det att* o. s. v.

Interjektioner är benämningen på sådana ord, som begagnas vid uttryckande af någon starkare sinnesrörelse, t. ex. *ah! aha! ack! aj! bah! farväl! fy! ha! hej! hu! hurra! hå! nåväl! o! pah! pytt! tvi! uj! voj! välan! åh!* m. fl.

Hvarje ord eller sats, ämnad att uttrycka lifligare känsla, såsom *Gud! himmel! ja! nej!*, samt större delen af verben i imperativus kunna kallas utrop, men räknas icke bland interjektionerna.

En interjektion innehåller väl ofta vanliga bokstafsljud, men kan äfven utgöra egna, för tillfället framstötta naturljud. I hvilket fall som helst innefattar ett sådant ljud en hel mening, lätt begriplig af dess läte samt åtföljande omständigheter. Samma rop kan hafva olika uttryck: *ah!* kan t. ex.: bemärka glädje, smärta m. m.; *ih!* — förtjusning, ilska m. m.; *oh!* — sorg, längtan, beundran m. m.; *åh!* — fägnad, afsky, förundran, plåga m. m.; *ack!* — oro, förnöjelse o. s. v.

Alla partiklarnes rätta plats uti förestående indelning är ej ovillkorligen bestämd, ty somliga kunna tillhöra än den ena, än den andra, allt efter meningen, t. ex: »Jag vet ingenting *om* (prep.) denna sak; men *om* (konj.) ni så vill, kunna vi skrifva *om* (adv.) brefvet.»

IV. Syntaxen.

En med ord uttryckt tanke kallas en *sats*. Sådana förekomma af trenne slag, nämligen *enkla, utvecklade* och *sammansatta*.

Enkla satser utgöras af tvenne delar, näml. *hufvudord*, »subjekt», vanligen bestående af ett substantiv, samt *omdöme*, »predikāt», som utgöres af ett verb, hopställda så, att de tillsammans uttrycka en mening, t. ex. *solen skiner*.

Subjektet kan äfven vara ett adjektiv, particip, pronomen, infinitiv, artikel eller stundom en hel sats, t. ex: *en stark segrar; du skrifver; att äta mättar; lagom är bäst; att man sofver tillräckligt är nödvändigt.* Predikatet utgöres alltid af ett verb i enkelt eller sammansatt tempus.

En sats kan uttrycka ett påstående, t. ex.: *flickan syr;* en fråga, t. ex.: *syr flickan?;* en uppmaning, t. ex.: *sy, flicka!;* en önskan, t. ex.: *måtte flickan sy!;* ett utrop, t. ex.: *Hvad flickan syr bra!* m. m.

Vid frågande satser sättes predikatet före subjektet, t. ex.: *kommer prinsen?* — Ett svar kan bestå af ett enda ord, men innefattar likväl en hel sats; vid anförda fråga t. ex. uttrycker ordet *ja!* ganska tydligt: *prinsen kommer!* — Vid uppmanande satser, d. v. s. då verbet står i imperativus, är förhållandet enahanda, t. ex.: *skrif du!* eller blott *skrif!* innefattar: *du skall skrifva?*

En enkel sats kan innehålla flere subjekt sammanbundna medels en konjunktion, t. ex.: *Öfversten och kaptenen stupade.* Till predikatet kan äfven räknas predikatsfyllnaden, som är en bestämning, som medelbart genom ett verb tillägges ett substantiv, t. ex.: *Steken är mör*, där »mör» är en bestämning, som medelbart genom verbet »är» tillägges substantivet »steken». Predikatet kan således bestå af ett verb (kopulan) och predikatsfyllnad.

Satser, vare sig enkla, utvecklade eller sammansatta kunna vara af tvenne slag, som bestämmas af det styrande verbet, nämligen aktiva, t. ex. *konungen segrar*, och passiva, t. ex. *landet regeras*, hvarje aktiv sats kan förvandlas till passiv och tvärtom.

Utvecklade satser kallas sådana som jämte subjekt och predikat innehålla satsdelar af mindre betydelse såsom: objekt, adverbial och attribut.

Objektet kan vara dels ackusativobjekt, som angifver det föremål, hvarpå subjektets verksamhet medels ett transitivt verb är riktad, t. ex.: *gossen drager kälken* (ack. obj.); dels dativobjekt, som betecknar det föremål åt eller för hvilket något äger rum, t. ex.: *gossen drager kälken åt flickan* (dat.-obj.). ***Adverbial*** kallas den satsdel, som utgör en bestämning till ett verb, adjektiv eller adverb med afseende på någon viss omständighet som rum, tid, sätt och dylikt, t. ex.: *Solen lyser klart* (adverbial), *Stången är tre meter* (adv.) *lång* o. s. v. I passiva satser förekommer ett adverbial — kalladt »agent» — i förening med prepositionen af, som utmärker den verkande, t. ex.: *Kälken drages af gossen* (agent). När en passiv sats förvandlas till aktiv, blir agenten subjekt. t. ex.: *gossen drager etc.*

Attribut kallas den satsdel, som omedelbart tillägges ett substantiv, t. ex.: *En flitig gosse; flickans korg.*

Man skiljer mellan adjektivattribut, som uttryckes genom ett adjektiv, och genitivattribut, som uttryckes genom ett substantiv i genitivus.

Sammansatta satser är benämningen på de fall, då två eller flere, enkla eller utvecklade satser äro behöfliga för en menings fullständiga uttryckande. Sådana fall äro af mångfaldiga slag; det enklaste är en försats och en eftersats, t. ex. *solen värmer — och däraf lifvas naturen; ju svårare striden är — desto mera ärofull blir segern.* Men ofta förekomma bisatser, tjänande till att meddela närmare utveckling och belysning öfver en hufvudsats. En sådan kallas *mellansats*, då den står emellan ett subjekt och dess predikat, samt *tillsats*, då den står efter predikatet. En mellansats ger vanligen förklaring öfver något visst ord uti hufvudsatsen och afbryter denna vid detta ord, t. ex. *Frun — som alltid var flitig — satt nu och sydde.* En tillsats förklarar ej så mycket något enskildt ord, som mera sprider ett ljus öfver det hela, t. ex.: *Alla människor måste dö — ty så är från början naturens lag.* En genom flere hopfogade satser till ett begripligt sammanhang utbragt längre mening kallas *Period* eller mening.

En bisats är antingen ***relativ*** eller ***konjunktional.*** Relativ kallas den, som börjar med ett pronomen relativum, *hvilken, som*, t. ex.: *Henrik, som är vetgirig, läser gärna; Jakob lämnade en fågel, hvilken han lyckats skjuta.* Konjunktional är den, som börjar med en konjunktion, såsom *att, emedan, fastän, så, ty*, o. s. v.; t. ex.: *Elefanten, fastän stark, kan dock öfvervinnas; drängen gick, ty han var därtill befalld.* — Stundom kan relativet eller konjunktionen uteslutas, och bisatsen, sålunda ofullständigt uttryckt, får då namn af ***appositions-bisats***, t. ex.: *Sonen, uppmanad af fadern, kom genast,*

i stället för *som blef uppmanad* o. s. v. *Drängen, befalld af husbonden, gick likväl icke,* i st. f. *fastän han var befalld* o. s. v.

Det skulle kunna invändas, att bisatser äfven kunna börja med andra partiklar; t. ex. *jag är härmed nöjd, huru* (adverb) *det sedan går; den mannen håller sig främst, när* (adv.) *han kan; det gick bra, ack* (interj.) *hvad det var väl!* — Sådana undantag äro likväl endast skenbara, ty *huru* kan utbytas med *såsom, när* med *så vida* samt *ack* med *och,* då dessa satser blifva konjunktionala, utan att hafva förändrat något i meningen.

Ordföljden i en sats, den ordning, i hvilken satsens olika delar följa på hvarandra, kan antingen vara *rak* eller *omvänd.*

Rak ordföljd är den, som närmast följer ordningen af tankarnes naturliga utveckling och förening till ett sammanhängande helt. Däri ställes subjektet framför predikatet, emedan man måste föreställa sig ejälfva tinget, innan man kan döma om dess beskaffenhet eller egenskaper.

Omvänd ordföljd, i hvilken predikatet går före subjektet, äger rum i synnerhet i följande fall: 1) Objekt, agent eller predikat sättes först, t. ex.: *Himmelen* (objekt) *älskar jag — af Gud* (agent) *skapades vi — ljuf* (predikat) *är oskulden.* 2) Partiklar sättas först t. ex.: *ifrån* (prep.) *staden kommer jag — nu* (adv.) *är jag här — också* (konj.) *önskar jag hvila.* 3) Predikatet ställes framför subjektet, t. ex.: *ljuf och tröstande är känslan af samvetets frid* o. s. v.

Liksom ordföljden kan äfven *satsföljden* vara *rak,* då subjektssatsen går före, men objekts- och adverbialsatsen efter sin hufvudsats; i motsatt fall kallas den omvänd.

Exempel på rak satsföljd är: *Att man skall älska sin nästa, är ett af kristendomens främsta bud; Jag var frånvarande, när han besökte mig.* På omvänd satsföljd: *När han besökte mig, var jag frånvarande.*

Hufvudändamålet med hvarje skriftlig uppsats är naturligtvis att af den läsande bli rätt förstådd; villkoret härför åter är: 1) att uti en sats alla ord få sin rätta plats, 2) att på den rätta platsen äfven rätta ord begagnas. Bland fel i ordställningen, som göra en mening tvetydig och ofta obegriplig, är att t. ex. skrifva: *han ärfde sin farbrors egendom, som var en rik godsägare;* bör vara: *han ärfde egendomen efter sin farbror, som var en rik godsägare. Han sköter broderns ämbete, som rest bort;* bör vara: *han sköter ämbetet för brodern, som rest bort. — Han tog aldrig betalning af, men gaf ofta understöd åt de fattiga;* bör vara: *han tog aldrig betalning af de fattiga, men gaf dem ofta understöd* o. s. v. — En mängd andra fel, som väl ej falla så skarpt i ögonen, som de nyss anförda, men där för icke äro mindre stridande mot ett vårdadt skrifsätt i obunden stil, begås till och med af dem, som göra anspråk på grammatikalisk bildning. Så lästes t. ex. uti en berättelse om föröfvad kyrkostöld, bland annat, orden: *svepningen beröfvades ett lik.* Meningen, som man här måste gissa sig till, hade varit klar, om där stått: *ett lik beröfvades sin svepning;* eller: *svepningen röfvades från ett lik;* i stället innefattade nu orden ganska tydligt, att ett lik togs från svepningen. — Samma ovisshet om rätta meningen uppkommer vid många andra fall, bland hvilka här endast nämnes ett mindre väl betänkt begagnande af pronomen *sin* (*sitt, sina*) i stället för *hans* (*hennes, deras*), t. ex.: *Axel bad Edvard hämta sin bok;* här är uttrycket riktigt, om det är Edvards bok, som skall hämtas; men är det Axels, bör det heta *hans* bok. Om man skrifver: *Prosten S. hade före sin död uppdragit åt häradshöfdingen N. att ombesörja utgifvandet af sina predikningar,* så kan meningen visserligen förstås, emedan man ej gärna antar, att en häradshöfding utarbetat predikningar, men ordet *sina* är därför ej mindre oriktigt. En skriftligen uttryckt tanke bör vara så redigt framställd, att ingen gissning är behöflig; endast då är den fri från förtydning och missförstånd.

En och samma tanke kan ofta i ett språk uttryckas på flere sätt; några af dessa äro dels i det föregående, dels förut under ortografien omtalade; af de återstående, som fått olika benämningar, hvilka kunna vara nyttiga att känna, må följande här anföras:

Ellips är ett förkortadt talesätt, då ett eller flera ord, som egentligen höra till meningen, äro utelämnade, t. ex.: *en mängd* (af) *folk; hvilken glädje* (är det ej) *för oss; nu* (kommer jag) *till* (den) *saken* (som var i fråga); *drick ur* (det som är i) *glaset.*

En full konstruktion blefve ofta tung genom sin mångordighet, hvaremot en elliptisk ej allenast verkar behagligare, utan äfven med större kraft just genom sin korthet. — Nödvändigt är dock alltid, att hvarje uttrycks rätta begrepp blir klart, ty om genom ords utelämnande en mening blir otydlig eller förvänd, är sådant ingen ellips, utan ett språkfel.

Pleonasm är, tvärt emot ellipsen, ett tillägg af ord, t. ex.: *det hände blott en* (enda) *gång; jag har själf sett det* (med mina egna ögon).

Ett tillägg kallas icke pleonastiskt, om det är nödvändigt i meningen, utan endast då det brukas för att ge större eftertryck åt något annat fullt uttryckt ord.

Perifras kallas en sådan sats, som behöfver flera ord för att uttrycka en mening, hvilken eljes finnes i ett enda ord, t. ex.: *arrestera för skuld* = bysätta; *de personer, hvilka ifrågavarande sak angår* = vederbörande.

Perifraser nyttjas dels för att undvika sårande eller mindre anständiga uttryck, dels då man vill angifva ett föremål under någon viss synpunkt, t. ex.: *vår allvise och allgode Fader*, i stället för *Gud*; samt dels till att förklara sådana ord, som förekomma i ett språk, utan att hafva motsvarande uttryck i ett annat. Så t. ex.: kunna vi ej öfversätta franska ordet *dupe* på annat sätt än med orden: *en som låter narra sig* o. s. v.

Antites kallas den mening, där två motsatser äro till jämförelse ställda mot hvarandra, t. ex.: *Dagen har ett öga, men natten många. — Dygden bereder vår sällhet, lasten vår undergång. — Man förminskar ej sina egna fel därigenom, att man söker vid alla tillfällen förstora andras.*

Ironiska uttryck kallar man sådana, där meningen är rakt motsatt den, som orden vanligen innebära, t. ex.: *nu har du burit dig väl åt; jo, det var rätt vackert.*

Såväl af kända förhållanden som af den talandes ton samt i en skrift af det öfriga innehållet är det vanligen lätt att finna, om en mening skall förstås ironiskt eller allvarsamt.

Hyperbol är benämningen på sådana uttryck, som angifva antingen mer eller mindre än verkliga förhållandet, t. ex. *bada, flyta* eller *simma i blod; kall som is; klaga himmelshögt; ett stenhårdt hjärta; vårt lif varar ett ögonblick; drick en tår.*

Hyperboler begagnas ofta, liksom andra figurliga talesätt, för att gifva styrka och omväxling åt uttrycken, men böra naturligtvis ej brukas, där en sträng noggrannhet är nödvändig.

Trop benämnes ett figurligt talesätt, genom hvilket något osinnligt uttryckes genom något sinnligt, eller en företeelse belyses genom en annan, t. ex.: *ljust förstånd; godt hjärta; såradt samvete; svart gärning; varm tillgifvenhet; hög börd; djup tystnad; hälsans färg.*

Troper äro mycket vanliga i alla språk och snart sagdt för alla slags framställningar, emedan de gifva liflighet och omväxling åt uttrycken och ofta lättfattlighet åt meningar, som dem förutan skulle bli alltför torra, ja nästan obegripliga. Bland slagen af troper märkas: *Metonymi*, då orsaken sättes i st. f. verkan, innehållet för det innehållande, saken för egenskapen, m. m. t. ex.: *grå hår*, i st. f. *ålderdomen, som medför grå hår; skörda lagrar*, i st. f. *vinna segrar; den bleka döden*, i st. f. *döden, som gör blek; hela staden jublade*, i st. f. *alla invånarne i staden* o. s. v.; *Synedoke*, då man nämner det mindre för det större, arten för släktet, delen för det hela, o. s. v., eller trärtom, t. ex.: *bo under ett tak* i st. f. *i samma hus; de dödlige* i st. f. *människorna; se sig omkring i världen* i st. f. *besöka flera ställen på jorden; hundrade segel* i st. f. *hundrade skepp* o. s. v. *Metalepsis*, då något till begreppet efterföljande sättes i stället för ett föregående, t. ex.: *brud* för *fästmö, skörd* för *växande gröda* o. s. v. — Till troper kunna äfven räknas liknelser och jämförelser, t. ex.: *okunnigheten* och *mörkret; ett godt förstånd* och *ett klart ljus; freden* och *lugnet; krigets härjningar* och *åskans* eller *stormens; lastens vällust* och *ett sött gift* o. s. v.

Metafor är i vidsträckt betydelse detsamma som trop, i inskränkt betydelse ett uttryck, som i sig själf är oegentligt, men för hvilket till grund ligger en ej utförd jämförelse eller liknelse. *En redlig vän är en ovärderlig skatt. — Hon dog i sin blomstrande vår. — Religionen är ett säkert stöd i motgången.*

De flesta af våra ordspråk äro metaforer, t. ex.: *Kärleken är blind. — Ingen rök utan eld. — Smid medan järnet är varmt. — Hvad du sår, får du skörda* m. m. d. Begagnade såsom ordspråk, hänsyfta vanliga metaforer på någon annan med dem liktydig mening och närma sig därigenom till allegorierna.

Allegori är bildlikt jämförelsesätt, genom hvilket ett begrepp eller föremål uttryckes genom ett annat, med hvilket det äger likhet, framställd i bilder. Människans lif kan t. ex. liknas vid en resa med dess besvärligheter och nöjen; ett älskvärdt fruntimmer kan föreställas under bilden af en blomma, som sprider glädje omkring sig med små oskuldsfulla behag, men innan kort vissnar och försvinner o. s. v. Moraliska egenskaper, dygder och laster kunna genom allegorien göras åskådliga till sina verkningar och följder, t. ex.: *Arbetsamheten, en värdig dotter af behofvet och omtanken, blef moder till hälsan och förnöjsamheten, skicklighetén och nyttan, förtjänsten och äran. — Lättjan däremot, född af öfverflödet och tanklösheten, hade till afkomlingar oduglighet och ledsnad, utsväfning och sjukdom, bröll och straff* o. s. v.

Moraliska fabler, i hvilka djur och liflösa ting, egenskaper m. m. personifieras, d. v. s. framställas såsom talande och handlande likt människor, äro i allmänhet ej annat än allegorier.

Till benämningar på olika slag af uttryck kunna äfven räknas följande:

Klimax består däruti, att tankar och uttryck tillväxa eller aftaga i styrka och vikt och sålunda gradvis stiga från det svagare till det starkare, från det lägre till det högre, eller tvärtom gradvis falla, t. ex.: *Sanningen bryter fördomarnes bojor, nedslår allt motstånd, segrar öfver alla hinder, höjer sig på lätta vingar och strålar i en oförgänglig glans. — Dygden lider, kväfves, försvinner,*

Vid bruket af liknelser och bilder är nödigt, att uttrycken äro så tydliga, att de af ingen kunna missförstås, samt att hufvudföremålet hvarken nedsänkes under sitt värde eller upphöjes öfver sin egentliga krets; en stadig mans lugna väsende bör ej liknas vid en oxes trygghet; en tanklös pratmakare kan väl kallas en pladdrande papegoja eller en skvattrande skata, men bör icke jämföras med en lärka eller annan sångfågel. Dessutom böra orden aldrig ställas så, att ena delen af samma mening skall förstås i figurlig och den andra i egentlig bemärkelse. Kunna dessa villkor ej uppfyllas, är bäst att undvika allt sådant. Bättre är en tanke, uttryckt med rena ord, än en som visar spår af ett misslyckadt jäktande efter besynnerligheter

Verskonsten (Metrik).

Hufvudsakliga skillnaden emellan versen och prosan är, att i den förra begagnas en stil, som kallas *bunden*. Dess band består uti ordens indelning i mindre öfverallt sig lika delar, på svenska ofta kallade *takter*, men af romarna benämnda *pedes* (fötter). Denna indelning är i de flesta nyare kulturspråk beroende af de begagnade stafvelsernas betoning (se sid. 5). De takter, eller fötter, som på detta sätt kunna bildas, äro af flera slag, med hvar sina benämningar; sambandet och harmonien dem emellan kallas versens *rytm* eller *meter*.

Benämningarna *pes*, fot, och *pedes*, fötter, hafva uppkommit däraf, att romarna jämförde måtten i en vers med stegen i en dans och ansågo takterna som fötter, med hvilka versen löper.

En ***vers***, utgörande ett visst antal takter eller versfötter, är alltså detsamma som en rad, eller hvad uti koral-musik kallas en ***kadans***. Afdelningar uti ett i bunden stil utfördt längre föredrag, hvilka vanligen kallas verser, benämna vi ***Strofer*** eller ock ***Stanser***.

Likasom till ersättning för det tvång, som den bundna stilen är underkastad, genom att ej få röra sig på annat sätt än i bestämda versfötter, hafva åt densamma blifvit förunnade åtskilliga friheter, som ej äro tillåtna i vårdad, obunden stil. Vid dessa friheter, som blifvit kallade »*Licentia poëtica*», eller på svenska: »poetiskt själfsvåld», bör det dock observeras, att fastän sådana *kunna* passera, de likväl ej må eftersträfvas, utan tvärtom om möjligt undvikas. Någon gång kan ett ämnes beskaffenhet vara sådan, att afvikelser från vanliga uttrycksättet däråt ge ett ökadt behag; men i allmänhet bör den obundna stilens ord och ordställningar följas, så långt takternas fullhet och välklang, som alltid äro hufvudsaken, sådant medgifva. Framför allt är det nödvändigt, att ingen omening uppstår; begagnande af till ämnet ej hörande ord eller sådan omflyttning af orden, att otydlighet därigenom uppkommer, äro lika stora fel i vers som i prosa.

Metern, eller taktbeskaffenheten i bunden stil, rättar sig i de flesta moderna kulturspråk efter stafvelsernas *betoning*, i antika däremot efter stafvelsernas *kvantitet*, hvarigenom i versbyggnad en grundskillnad uppstår mellan de gamle och oss. Härtill kommer en redan i medeltiden hos de nyare språken uppkommen fordran af ljudlikheter i vissa versers slutfall, hvilka hos greker och romare icke tillhörde den bundna stilen, utan ofta tvärtom rent af undvekos.

Metriken delas i 3:ne hufvuddelar, nämligen: 1) *Taktbildning;* 2) *Taktsystem* eller *verser;* 3) *Verssystem* eller *strofer*.

Samma tecken, som sid. 5 äro anförda för utmärkande af lång eller kort vokal, gälla här för stafvelserna; alltså — *betonad* och ⏑ *obetonad* stafvelse. Vid en takts slut sättes |, kalladt *taktstreck*.

Takterna indelas i klasser, efter antalet af uti dem befintliga stafvelser, och utgöras alltså af tvåstafviga, trestafviga och fyrstafviga.

Tvåstafviga takter äro i den moderna versbyggnaden af två slag: *Troké* (Trochæus), en lång (betonad) och en kort (obetonad) stafvelse | — ⏑ |, t. ex.: tempel, och *Jamb* (Jambus) en kort och en lång | ⏑ — |, t. ex.: rubin. Dessutom förekommo i antika metern: *Spondé* (Spondæus), med två långa stafvelser, | — — |. *Pyrrich* (Pyrrhichius), två korta | ⏑ ⏑ |.

Trestafviga takter äro i nutidens versbyggnad *Daktyl* (Dactylus) med en lång och två korta, | — ⏑ ⏑ |, t. ex.: brinnande, och *Anapest* (Anapæstus) med två korta och en lång | ⏑ ⏑ — |, t. ex.: dig jag sjung|er en sång|. Utom dessa förekommo under antiken: *Moloss* (Molossus) | — — — |. *Tribrachys* | ⏑ ⏑ ⏑ |. *Bacchius* | ⏑ — — |. *Antibacchius* | — — ⏑ |. *Amfimaker* (Amphimacrus) | — ⏑ — |. *Amfibrachys* | ⏑ — ⏑ |.

Fyrstafviga takter tillhöra endast de gamles verskonst och voro: *Dispondeus* | — — — — |, *Proceleusmaticus* | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ |, *Choriambus* | — ⏑ ⏑ — |,

Dijambus | ⏑ — ⏑ — |, *Antispastus* | ⏑ — — ⏑ |, *Ditrochæus* | — ⏑ — ⏑ |, *Jonicus a Majori* | — — ⏑ ⏑ |, *J. a Minori* | ⏑ ⏑ — — |, *Epitritus 1:mus* | ⏑ — — — |, *Ep. 2:dus* | — ⏑ — — |, *Ep. 3:tius* | — — ⏑ — |, *Ep. 4:tus* | — — — ⏑ |, *Pæon 1:mus* | — ⏑ ⏑ ⏑ |, *P. 2:dus* | ⏑ — ⏑ ⏑ |, *P. 3:tius* | ⏑ ⏑ — ⏑ |, *P. 4:tus* | ⏑ ⏑ ⏑ — |.

Spondéen, som i sig själf är orytmisk, kan ej förekomma i svenska språket, emedan ingen versfot där kan innehålla mer än en lång (betonad) stafvelse. I efterbildningar af antika versslag bildar man dock spondéer genom att sammanställa ord, som hvar för sig äro betonade.

Verser, eller *taktsystem*, kunna bildas af snart sagdt oändliga slag, åtskilda dels medels olika antal takter, dels genom att de sammansatta takterna äro antingen lika eller olika sins emellan. — En vers, som består af två takter, kallas *tvåfotad*, af tre takter *trefotad*, af fyra takter *fyrfotad* o. s. v. Därjämte får hvarje vers namn efter det däruti rådande slag af takter och kallas således *jambisk*, *trokéisk*, *daktylisk*, *anapestisk* o. s. v.

Enligt den antika taktindelningen sammanställas tvenne jamber, trokéer eller anapester till en enhet, dipodi, som utgör ett versmått (metrum), under det att i daktyliska verser hvarje takt gäller som en meter. En vers, som omfattar en meter, kallas *monometer*, två metrar *dimeter*, hvarefter i ordning komma *trimeter*, *tetrameter*, *pentameter*, *hexameter* o. s. v. En trokéisk tetrameter omfattar således åtta trokéer, då däremot en daktylisk tetrameter omfattar fyra daktyler.

Rytmen i en vers kan vara dels *fallande* dels *stigande*. Vid den fallande rytmen går taktens betonade del framför den obetonade, t. ex.: i trokéisk och daktylisk vers; vid den stigande rytmen är förhållandet omvändt, t. ex.: jambisk och anapestisk vers.

Rytmen i vers bör sammanfalla med rytmen i prosa; det inträffar dock att stafvelser, som äro obetonade i obunden stil, blifva betonade i bunden och tvärt om. Så t. ex. får en i prosa obetonad stafvelse betoning i vers (metrisk accent), om den står emellan tvenne obetonade, och en i prosa betonad stafvelse blir obetonad i den bundna stilen, om den står mellan tvenne betonade.

Hvarje vers innehåller icke alltid ett fullständigt antal takter; stundom inträffar, att den sista takten saknar en eller flera korta stafvelser, i hvilket fall versen benämnes *ofullständig* eller *katalektisk* i motsats till den *fullständiga* eller *akatalektiska*. Å andra sidan finnes det verser med en kort stafvelse för mycket. Sådan vers benämnes *hyperkatalektisk*.

I den eller de bortfallna stafvelsernas ställe i den katalektiska versen uppstår liksom i musiken en paus.

Några exempel torde förtydliga det sagda.

1. Akatalektisk fyrfotad jambisk vers (jambisk dimeter):
   Vårt land, | *vårt land,* | *vårt fos*|*terland!*
2. Akatalektisk femfotad jambisk vers:
   Det är | *ej nog* | *att le* | *som du* | *min vän.*
3. Akatalektisk femfotad trokéisk vers:
   Högt i | *skogen* | *låg det* | *ringa* | *torpet.*
4. Akatalektisk sjufotad anapestisk vers:
   Nu han sväf|*vade kring* | *på det öds*|*liga haf* |, *han for vi*|*da som ja*|*gande falk.*
5. Katalektisk fyrfotad trokéisk vers:
   ren på | *österns* | *skyar* | *stänkt.*
6. Hyperkatalektisk sjufotad jambisk vers:
   Och so|*len sjönk* | *och kväl*|*len kom* |, *den mil*|*da som*|*markväl*|*len.*

Vid versbildning är för öfrigt att märka: *Cesur* och *Dieresis* (takthvila), *Incision*, *Vers-accent* och *Inskjutna stafvelser.*

Cesur (*afskärning*) består däruti, att ett ord slutar inuti i en takt så, att denna liksom afskäres l. klyfves.

Dieresis uppstår i en vers därigenom, att ett ord slutar på samma ställe som en takt.

Genom cesuren och dieresis uppkommer en hvilopunkt i versen.

Cesuren och dieresis äro dels manliga, dels kvinnliga. Manlig kallas cesuren (dieresis), när hvilopunkten följer efter betonad stafvelse; kvinnlig när den föregås af obetonad stafvelse.

Incision uppkommer, då en takt slutar inuti ett ord, så att ordet liksom klyfves.

Om alla takter sluta på jämna ord, förorsakar detta stundom en känsla af löshet, liksom om sammanhanget vore till sina delar åtskildt; hvaremot på behöriga ställen i en vers använda cesurer

1. incisionen medföra en bindning, en fasthet i det hela, som är af utomordentlig inflytelse på dess känsla, som läser eller hör densamma. Exempel:

1. Manlig cesur:
(Daktylisk hexameter.) *Gossen med lockar af gull,* || *Ganymedes bref röfvad på Ida.*

2. Kvinnlig cesur:
(Jambisk trimeter.) *Mitt bröst är träffadt,* || *skuggor skymma ren min syn.*

3. Manlig dieresis:
(Alexandrin.) *Ur skuggan af min dal* || *jag ägnar dig en sång.*
Dig söfver smickrets röst || *hör sanningens en gång!*

4. Kvinnlig dieresis:
(Trokeisk tetrameter.) *Goda vänner, män och kvinnor,* || *finns här någon som mig hör,*
som vill lyssna till en visa || *af en gammal granadör?*

Incision förekommer mycket ofta för att ge versen större lifligbet; exempel torde ej behöfva anföras.

Vers-accent är den förhöjda ton, med hvilken stundom en eller annan stafvelse rätteligen i en vers bör uttalas, utan afseende på densammas vanliga längd eller korthet, t. ex.: andra fotens sista stafvelse i följande vers:

Nej, in|gen, in|gen, stilla kan | min gråt!

Inskjutna stafvelser äro en frihet, som svenskan har gemensam med tyskan och italienskan, och består däruti, att en kort stafvelse inflickas på ett ställe, där sådant efter meterns beskaffenhet strängt taget icke skulle vara tillåtet.

Vid namn med sammanstående vokaler kunna två stafvelser sammandragas till en, och den kort, då vokalerna merendels höras som diftonger, t. ex:

Björn och | Fritiof | sutto | båda — *Fruden|tia teg | och till | Anto|nio gick.*

Den första af dessa verser är trokéisk och den andra jambisk, hvaraf synes, att stafvelserna *thiof*, *tia* och *nio* hvardera böra utgöra blott en kort stafvelse. Vid andra inskjutningar, där ett diftongiskt uttal ej kan ske, förändras den begagnade takten, t. ex.:

O don|na Aman|da! hör | min bön. | *Hit han | kom, och | lejonet | lik han | stridde!*

Uti första versen öfvergår andra foten, som borde vara en jamb, till anapest: | *nä ämän* |, och i den andra blir tredje takten i stället för troké, en daktyl: | *lejönet* |.

Ehuru sådana förändringar i rytmens gång äro oegentliga och därför helst böra undvikas, kunna de dock, smillrikt använda, förhöja uttryckens skönhet.

Strofer, stanser eller *verssystem*. Likasom genom olika sammansättningar af takter kunna bildas många slag af verser, så kunna äfven genom särskilda förenings af verser formeras snart sagdt oräkneliga slag af sins emellan olika strofer. Uti en strof kunna förekomma flera slag af verser, men alla i samma uppsats förekommande strofer böra i allmänhet vara hvarandra lika till versslag, takt och meter. En strof kan innehålla blott två verser; det vanligaste är fyra, sex eller åtta, sällan öfverstiger den tio eller högst tolf.

Icke sällan begagnas vers på det sätt, att ingen indelning i strofer sker, utan hela föredraget fortgår utan afbrott från början till slut eller till dess ett nytt ämne inträder. Sådana verssystem äro antingen *enkla*, då de bestå af endast ett slags verser öfverallt, eller *sammansatta*, när uti dem förekomma verser af olika slag, fast utan bestämd ordningsföljd.

De särskilda versarterna äro af många olika slag. Bland de daktyliska versslagen torde böra nämnas *hexametern*, den vanliga formen för den antika hjältediktningen. Den består af sex takter, af hvilka den sista är en troké eller spondé, samt de öfriga vanligen daktyler, åtminstone den 5:e. Hexametern är orimmad och har manlig cesur i 3:dje eller 4:de takten.

Till hexametern ansluter sig den daktyliska s. k. pentametern, som vanligen är bildad af daktyler med undantag af 3:e och 6:te takten, som äro förkortade och endast innehålla *en* lång stafvelse. Mellan 3:e och 4:e takten är manlig cesur. Pentametern förekommer alltid förenad med hexametern till ett distikon (2-radig strof). En fortlöpande följd af distikon bildar det elegiska versmåttet.

Exempel på ett

Distikon. (Hexameter.) *Backen är härlig att se, det är hatten som slätternas Flora*
(Pentameter.) *sätter på flygande hår, smyckar med blommor och löf.*

Bland de jambiska versarterna må hågkommas den femfotade och orimmade »blankversen», som förekommer i tvenne former: den akatalektiska eller miltonska och hyperkatalektiska eller shakspereska, t. ex.:

(Hyperkatal.) *Det dagas ren, och Frithiof kommer icke,*
i går likväl var redan tinget utlyst
(Akatalekt.) *på Beles hög: den platsen valdes rätt*

samt vidare de femfotade versslagen: *sonetten* med två fyrradiga och två treradiga strofer, *stansen* eller *ottave rime* bestående af åtta versrader med rimställningen ab ab ab c c, *tersinen*, *rondeaun*, *trioletten* m. fl.

Till de sexfotade jambiska versslagen hör bland andra alexandrinen med omväxlande manligt och kvinnligt rim och dieresis i midten på hvarje vers.

Till de antika stroferna räknas förutom distikon äfven den *sapfiska* strofen, som innehåller tre rader, hvilka alltid som sluttakter åtföljas af en s. k. adonisk vers bestående af en daktyl och en troké eller spondé. Rätta sapfiska verserna äro femtaktiga af blandade trokéer och daktyler, t. ex.:

Se en mors allt offrande, djupa kärlek,
hur med rädd, med bäfvande fröjd hon sluter
under bön ett barn med omätlig ömhet
varmt till sitt hjärta.

Likasom ilen, af nattetid sofvande
vandraren obemärkt, löper i dalen:
så löpa timmarna, dagarna, åren, med
vingade fötter.

samt de *asklepiadeiska* och *alkaiska* stroferna, hvilka mycket likna hvarandra, men skilja sig i rytmen. Af följande är den första asklepiadeisk och den andra alkaisk:

Blifva, trängta och dö, bjuder oss ödets lag —
Sällhet! är du en dröm? gäckade känslors dröm?
Eller är du en bild af
sanna kommande himlars ro?

Bryt med den trötte vänligt ditt aftonbröd;
släck sen i tysthet lampan och sof i frid,
till dess en morgon utan afton
väcker dig ny till en evig ungdom.

Ljudlikheter. De uti vers förekommande ljudlikheterna äro af tre slag, nämligen: *Alliterationen*, *Assonansen* och *Rimmet*, af hvilka de båda förstnämnda förekommo i den fornnordiska poesien.

Alliteration (eller stafrimmet) består däri att i två sammanhängande versrader tre eller två betonade ords stamstafvelse börjar med samma konsonant eller olika vokaler, t. ex.:

Frihetens fana *Folket därför* | *Upp steg Odin* *Äger du en annan*
förde du modigt, *frejdadt är vordet,* | *Åldrige härskare* *som du illa tror.*
träldomen aldrig *rikt uppå rykte,*
trefs på din jord! *ringa till tal.*

På senare tider hafva dessa ljudlikheter begagnats äfven på andra sätt. Uti följande verser

Vänaste | vind här | hviftar så | vackert. | Så ljuft | i hjär|tat gjuts | det dju|pa ljud.

finnas klara alliterationer, emedan samma ljud höras, uti den första i första taktdelen och uti den andra i sista taktdelen af alla takterna. Uti efterstående tvenne verser kan ögat ej upptäcka någon bokstafslikhet, men örat förnimmer ganska tydligt alliterationen däri:

Du som modernt i fördömda kadriljen *svänger dig snobb, omsusad af spelmän,*

ty i första versen höres ett *d* och i den andra ett *s* i hvarje takts början. Däremot finns ingen alliteration i följande vers, ehuru alla ord börja med samma bokstaf:

Med möda mottagas mångfaldiga minnen;

ty att bokstafven inträffar i första och fjärde takterna på sista stafvelserna, och i andra och tredje på andra stafvelserna är alltför oregelbundet för att utgöra någon giltig ljudklang.

Assonansen (midrimmet) är en på vissa ställen i vers återkommande likhet i ljudet mellan två ords betonade stafvelser i samma versrad, under det de båda ordens obetonade stafvelser ljuda olika. Assonansen är *hel*, då stafvelsernas både vokaler och konsonanter öfverensstämma, *half*, då konsonanterna men ej vokalerna öfverensstämma. Så assonerar *stor* med *flod*, *dock* med *sorg*, *ana* med *taga*, *stiga* med *lika* o. s. v.

Med exempel på bruket af assonanser torde vara öfverflödigt att här upptaga någon plats. Till hvad ofvan blifvit anfördt må endast läggas, att, då sådana begagnas såsom slutformer, kunna de än följa hvarandra parvis, än alternera med hvarandra i hvarannan rad, än åter på annat sätt göras hörbara. Ett sätt, som ofta brukats i spanskan, är att låta ett helt stycke fortlöpa under samma assonerande slutformer.

Rim består af ljudlikhet mellan slutorden i två eller flera versrader räknadt från och med vokalen i ordens betonade stafvelse. Enstafvigt rim benämnes *manligt*, tvåstafvigt *kvinnligt*, trestafvigt *löpande*. — Intet afseende bör fästas vid ordens eller stafvelsers utseende, utan endast på deras ljud; så rimma *smak* och *sak*, *där* och *här*, *trolla* och *sålla* o. s. v., men *sak* rimmar icke med *elak*, icke heller *der* med *ler*, icke *fordras* med *jordras*, icke *gapet* med *tapet* o. s. v., emedan ordens uttal är olika. — Såsom exempel på manliga rim kan anföras: *har* och

var, sten och *ren, jord* och *bord;* på kvinnliga, *taga* och *draga, gifva* och *blifva, sjunga* och *gunga,* på löpande rim, *sparade* och *bevarade, grenarne* och *stenarne, lifliga* och *obeskrifliga* o. s. v.

Strängt taget skulle man kunna påstå, att för verkliga rim fordras ej allenast öfverensstämmelse mellan ordens betoning och kvantitet utan äfven öfverensstämmelse i deras tonfall. Så skulle t. ex.: *segel* ej kunna rimma med *spegel,* emedan tonfallet här är olika, men sådana rim äro dock mycket vanliga. Däremot kan *hon* ej rimma med *skon,* emedan betoningen är olika, ej *komma* med *blomma,* emedan kvantiteten är olika o. s. v. Före de vanliga *konsonanta* slutrimmen användes i folkvisorna s. k. *vokala* slutrim, hvilkas ljudlikhet endast berodde på vokalen, t. ex.:

Det bodde en bonde vid sjöastrand,
och tvenne döttrar hade han.
Den äldsta var svart som den svarta jord,
den yngsta var hvit som den klara sol.

Bruket af rim är mångfaldigt; sådana stå vanligen i versens slut, men kunna äfven någon gång förekomma i dess början eller midt. Då två manliga och två kvinnliga, eller tvärtom, följa efter hvarandra, kallas rimmen jämna; men ojämna, korsade eller omkastade då nämnda ordning icke äger rum. Dessa fall kunna bestå uti alternerande rim i hvarannan rad, återkommande rim i hvar tredje rad o. s. v. på flerfaldiga sätt; endast iakttages, att afståndet dem emellan ej blir längre än att ljudens motsvarighet af örat kan uppfattas.

Några exempel på olika begagnande af rim må anföras:

Skön går solen öfver skogen,
grön han i dess strålar glänser;
glittrande står lugna sjön,
kvittrande hörs lärkans ljud.

Icke alla blef det gifvet
gå sin bana solglänst fram;
blicke vi på lifvets skiften,
stå de ofta dystra nog.

Du drömmer och glömmer dig själf,
din lott är ej blott att behaga. —
Vill friden i tiden du se,
får mod i ditt blod icke fattas.

Om blott en korg gör all din sorg,
skall sveda delas, af tiden helas.
Vid glas och sång skall än en gång
i skämt och löje du finna nöje.

Och djupt under föttren vi se som en graf
den grönskande jorden, det blånande haf,
där oron och stormen hvar dag sig förnyar,
men vi fara fria med himmelens skyar.

Stilla han vandrar och dyster,
ögat till jorden slår ner.
Hoppet, hans skönare syster,
pekar till himlen och ler.

Mänskan klagar då hon lider,
men hon höjes, hon förkofras,
hon blir god och känslofull.
Heta äro kvalens strider,
men den ädla malmen sofras
genom elden och blir gull.

Viften, kärleksgudar,
än i högtidsskrudar,
facklans silfverglans —
Sjungen, och med glädjen,
med behagen kedjen
än en bröllopsdans.

Fast stormen bläddrade i bladen
af ödets bok, fast jorden skalf,
lugn stod han, som ett bombfritt hvalf
står kvar i den förbrända staden;
som klippan i det vilda haf,
som sinnesstyrkan på en graf.

Se den trefne landtbon, hvar han stundom,
med förnöjda anletsdrag, gör rund om
sina tegars blomsterklädda fält,
dem hans trägna hand iordningställt.
Tyst en bön till allas Fader gör han; —
till sin härd en löfrik gren hemför han,
och från hagens gröna vallar hör han,
skällkons bjällra klinga gladt och gällt.

Stråle af det rena ljuset,
som en stund, förmäld med gruset,
bodde i en jordens hydda,
dvaldes i en dödligs hamn!
Frälsta anda, himlaburna,
och från jorden återflydda!
Måste jag, på denna urna,
teckna, gråtande, ditt namn?

O, hur ljuft i lugna dalar!
O, hur kärt i gröna hus!
Bäckens sorl om kärlek talar,
kärlek hviskar vindens sus.
O, hur skönt
till sin ömma barm få trycka
krigarn, och hans panna smycka
med en rosenkrans i grönt.

Ett slags vers, som under medeltiden varit mycket i bruk här i norden, har blifvit kallad *knittelvers*. Ej allenast våra s. k. Rimkrönikor, gamla Bondpraktikan m. m. d., hafva skrifvits i sådan stil, utan äfven några landskapslagar blifvit därpå öfversatta, sannolikt i mening, att innehållet i denna form skulle lättare fastna i minnet. Detta versslag synes likväl snarare varit försök till rimsnideri än verklig skaldekonst, emedan sällan en poetisk tanke däri kan upptäckas, inga metriska regler blifvit följda och fordringarna af riktiga rim varit högst inskränkta.

Uppläsning af vers aktades af de gamla så högt, att den studerades såsom en egen konst. För att den ej skall förlora sitt inneboende behag, erfordras något mera än blott kunskap i innanläsning. Här, som i allt annat, finnas tvenne ytterligheter, som böra undvikas: om å ena sidan föredragningen är så fri, att versbandet helt och hållet upplöses, går det i rytmen liggande behaget bort, och örat, i stället för att njuta, lider af de transpositioner uti ordställningen, som vers alltid innebär, hvilka i dessa fall förekomma konstlade, onödiga och tillgjorda; å andra sidan böra ej heller rytmen och rimmen framhållas så starkt, som t. ex. då versen läses till öfning eller för att pröfva riktigheten af metern, ty därigenom kan lätt innehållets oratoriska kraft och verkan tillintetgöras. Att härvid träffa den rätta medelvägen, är hvad som utgör höjden af deklamatorisk konst; hvarvid likväl anmärkes, att detta är mindre svårt i rimmad vers, där de återkommande ljudlikheterna betydligt underlätta taktgången. Att rösten i öfrigt bör rätta sig efter ämnet för innehållet, antingen detta är religiöst, allvarsamt, sorgligt, hemskt, glädtigt, lekande, skämtsamt o. s. v., faller af sig självt.

De, som i forna tider hade uppläsning af vers till sitt hufvudyrke, kallades hos grekerna *Rhapsodister* och hos romarna *Artifices pronuntiandi*. Bland de förra funnos några, som aktade konsten så hög, att de inskränkte sin öfning till en enda författares skrifter.

Slutligen må meddelas några korta upplysningar öfver de vid poetiska uppsatser mest brukliga benämningar, oftast afseende endast innehållet, men någon gång därjämte häntydande äfven på begagnade versformer, stundom också på sättet för deras utförande i sång, musik eller deklamation. Sådana äro:

Ballad, »*danssång*», af ital. *ballare*, dansa. Denna benämning är af olika skalder använd för så många diktslag, att dess rätta bemärkelse svårligen kan noga begränsas. Allmännast synes den begagnad för den lätta, berättande stilen, hvarigenom den ofta blifvit förväxlad med romans.

Kantat är ett sångstycke af allvarsamt och reflekterande innehåll, åtföljdt af recitativer, arier och körer.

Kor eller *kör*, ursprungligen: ringdans under sång; numera: instämmande af alla närvarande röster.

Dityramb, »*gudasång*», den lyriska poesien i sin högsta och djärfvaste stil, som fordom sjöngs först till Bacchi och sedan äfven till andra gudars ära.

Eklog, »*herdedikt*», en i högre och sublimare stil hållen poetisk målning af naturen och landtlifvet.

Elegi, »*sorgkväde*», var ursprungligen en på disticher skrifven dikt, men har på senare tider utbildats i dubbel riktning, och är antingen egentlig sorge- och klagodikt eller betraktande dikt, hvaruti en af vemod och njutning blandad känsla är öfvervägande.

Epigram, »*satir*»; ursprungligen: inskrift på grafvårdar, konstverk o. s. v.; sedermera: kort erotisk eller skämtsam uppsats på disticher; på senare tider: kort dikt af komiskt eller satiriskt innehåll.

Episk poesi, ett berättande slag af skaldekonst, som lugnt framställer den poetiska tilldragelsen såsom något förflutet.

Epod, »*eftersång, slutsång*», ett slags lyrisk dikt, hvari en längre vers omväxlar med en kortare.

Epos, »*hjältedikt*», en hexameter i berättande stil, för hvilken sällsynta och storartade händelser ligga till grund. (Häraf *episk poesi*, se ofvanför.)

Erotisk poesi, »*kärlekskväden*» (af grekernas *Eros*, kärlekens gud), en art af lyrisk poesi, uti hvilken kärlek utgör hufvudsakliga innehållet.

Hymn, »*lofsång*», religiös sång, psalm.

Idyll, »*liten bild*» (af grekiska ordet *eidyllion*), liten skildring eller dikt, som framställer det oskyldiga uti lifvet bland enkla, ofördärfvade naturmänniskor.

Lyrik eller *lyrisk poesi*, af grekernas äldsta stränginstrument *lyra*, betyder egentligen: »*lämplig till musik och sång*», men begagnas företrädesvis för den art af poesi, hvaruti skalden omedelbart framställer sin egen känsla.

Madrigal, ett mindre lyriskt skaldestycke, af 4 till 16 rader, som uttrycker någon nätt, sinnrik tanke, hvars föremål vanligen är kärlek.

Ode, hos de gamle: hvarje lyrisk dikt, som företrädesvis lämpade sig för sång; i nyare tider: dikt af rent lyriskt slag, hvilken tillkännager sinnets häftigare skakningar och en omväxling af starka, upphöjda känslor af lust och olust.

Pastoral, »*herdesång*», måluingar af landtlifvet och dess behag; skådespel, däri de uppträdande personerna äro herdar och herdinnor.

Recitativ, i ett sångstycke förekommande mindre afdelning, som skall deklameras och såmedels afbryter sången.

Romans, »*rimmad berättelse*», en rörande skildring af någon anmärkningsvärd tilldragelse, framställd på vers, för att kunna sjungas.

Rondo (fransyskt skaldeslag), en art lyrisk dikt, som består af tretton tvårimmade versrader, af hvilka den nionde och trettonde upprepa första ordet, eller hälften af första versen, såsom refräng.

Serenad, »*nattstycke*», aftonmusik i fria luften utanför någons fönster.

Sonett, en dikt af fjorton, vanligen jambiska, verser eller rader, som äro indelade i två fyrradiga och två treradiga strofer. Rimställningarna uti sådana äro alltid egna, men kunna variera på mångfaldiga sätt, hvaraf flera benämningar uppkommit, såsom: *Kors-Sonetten*, *Dubbel-Sonetten*, *Sonnet à queue*, *Konst-Sonetten*, *den fortsatta Sonetten*, *Kedje-Sonetten*, *Eko-Sonetten* m. fl.

Musik.

Musiken eller tonkonsten är den af de sköna konsterna, som har till ändamål att skapa sköna former i toner. Dessa former eller bilder skapas i åhörarnas fantasi, men det material, *med* hvilket denna konst arbetar, är tonerna, d. v. s. hörbara regelmässiga svängningar i elastiska kroppar. Oklara förebilder till de med konst frambragta tonerna förefinnas i naturens rikedom af skiftande ljud, som starkt tala till människans känsla och inbillningskraft. Själf har naturmänniskan dessutom funnit sig kunna till sina likar begripligt meddela sina känslor och själsrörelser medels olika ljudyttringar. Sedermera har skönhetsdriften småningom lärt henne att förädla allahanda ljud till toner och med den skapande fantasiens tillhjälp ordna och sammansätta sådana i bestämda mått och förhållanden inbördes för att antyda eller afspegla sina känslorörelser (detta kallas tonsättning eller komposition). Känslan är en dunkel, men djupt innerlig form af själslifvet, och musiken har blifvit kallad »känslans konst» därför att den starkare än andra konster sammanhänger med människans känslolif och lifligare inverkar på hennes nervsystem. Men den äkta tonkonsten icke blott upprör känslan, utan luttrar den samtidigt från dess sinnliga element och upplyfter den i den ideala renhetens och harmoniens sfer. Denna underbara konst, som skapar både sitt material och sina rikt sammansatta bilder snart sagdt ur intet, i det den rör sig med idel proportionella förhållanden utan direkta förebilder i naturen, har den egenskapen att uppväcka endast obestämda föreställningar, så att hvarje åhörare uppfattar ett tonstycke på sitt särskilda sätt och tror sig däri förnimma *sitt* hjärtas hemligheter. Men de i tonbilder uttryckta stämningarna framställa emellertid påtagligt lagarna för allt organiskt lifs utveckling och omlopp: enhet i mångfald, ett stigande och fallande, spänning och lösning, starka och milda kontraster, klyfning i flera strömmar, upptagande af

nya källor, åter skeende samling och slutligen ett tillfredsställdt återvändande i sig själft samt ett rörelsens slutliga utandande. Tondikten höjer sig sålunda till en bild af ett harmoniskt världsallt och skänker ofta genom välljud och ideal känslogång en aning om en renhetens och skönhetens värld.

Musiken, som äger att uttrycka det i sig outsägbara, förenar sig gärna med poesien till sång för att med ordens tillhjälp kunna återgifva ett bestämdare innehåll.

Musiken delar sig i tvenne hufvudarter, nämligen *Instrumentalmusik*, som utföres af endast instrument (fiol, klarinett, horn, pianoforte, orgel o. s. v.) och *Vokalmusik*, som är skrifven för människoröster, eller s. k. sång. Den senare beledsagas ofta af instrument, hvilket kallas *ackompanjemang*. För att göra tonerna förnimbara för ögat har musiken, liksom talspråket, vissa tecken eller figurer, som äro helt olika med bokstäfver och kallas *Noter*.

För musik fordras ej allenast högre och lägre toner, utan äfven bestämda tidmått för hvarje ton, helst den ena måste uthållas längre än den andra; ljudet bör ömsom vara starkare och svagare, stötas fram eller utföras lenare o. s. v., hvilket allt af noterna angifves.

Grunden för noters teckning är ett s. k. liniesystem, som består af fem jämnlöpande horisontala linier. Noterna tecknas på och emellan dessa linier, af hvilka den nedersta, som kallas den första, betecknar den lägsta tonen, och därefter gradvis uppåt till öfversta eller femte linien, som är platsen för noten till den högsta tonen.

Emedan nämnda fem linier äro otillräckliga att angifva alla de toner, som i musiken förekomma, begagnas korta s. k. hjälplinier för noterna till de toner, som äro antingen lägre eller högre än de, som fått plats på det bestämda liniesystemet.

Noterna, eller de med figurer tecknade tonerna, hafva hvar sina namn, som blifvit tagna ur vårt alfabet. — Man begagnar egentligen endast sju sådana namn, som heta de sju tonstegen och betecknas med bokstäfverna *c, d, e, f, g, a, h*. Dessa namn äro likväl ej i alla noteringssätt desamma, utan bero af ett tecken, som sättes främst i hvarje liniesystem och kallaa *klav* (nyckel). — Ett visst antal noter i jämn upp- eller nedstigande följd kallas *skala* (som egentligen betyder tontrappa); sådana förekomma af två slag, nämligen den *diatoniska* skalan, som öfvervägande rör sig å hela tonsteg, och *kromatiska* skalan, som tillika upptager i musiken förekommande halftoner (*semi-toner*).

Klaver förekomma af tre slag, med hvar sitt utseende och betydelse. De allmännast brukliga äro *G-* eller *diskantklaven*, äfven kallad *fiolklav*, samt *F-klav*, vanligen benämnd *basklav*, emedan den begagnas till betecknande af bastonerna. Dessa båda klavers utseende och dem tillhörande helnoters namn synas af följande:

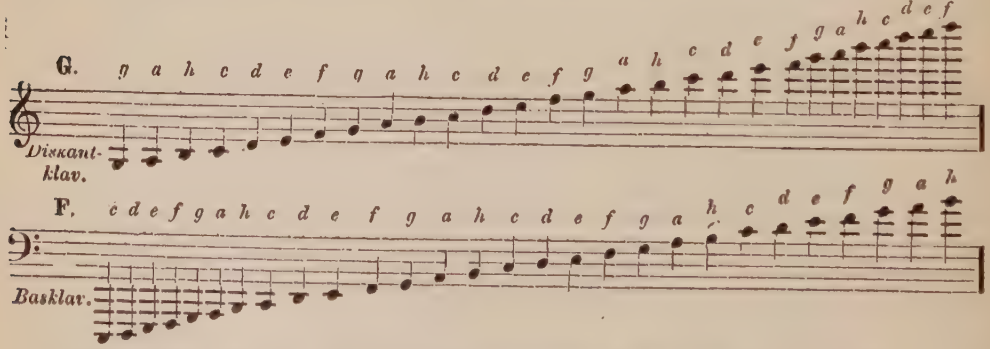

Uti Frankrike och Italien hafva diatoniska skalans noter följande namn:

Noten	c	d	e	f	g	a	h
heter	*Ut* eller *Do*	*Re*	*Mi*	*Fa*	*Sol*	*La*	*Si*

De sex första af dessa kallas *Guidoniska* eller *aretinska stafvelserna*, efter en benediktinermunk vid namn *Guido Aretinus*, från Arezzo, som år 1022 uppfann den ännu brukliga notskriften och tog tonernas namn ur en gammal latinsk kyrkosång:

(*Original.*)	(*Fri öfversättning.*)		
Ut queant laxis.	Christi verk de underbara!	*Fa*-muli tuorum,	För hane tjänare du må
Re-sonare fibris	Dem att kunna sjunga, på	*Sol*-ve polluti	Göra löst de läppars brott
Mi-ra gestorum	Enkla toner, mjuka, klara,	*La*-bii reatum	Af hvad orent från dem gått,
		Sancte Johannes!	Heliga Johannes!

De Guidoniska noterna bestodo af endast punkter och linier, alla af olika utseende, och angåfvo alltså inga tidmått. Sättet att med olika figurer bestämma deras valör anses först börjat i slutet af 11:te seklet af en tysk, från Köln, vid namn *Franco;* andra tillägga denna uppfinning, eller åtminstone dess förbättrande, en annan med namnet *Johannes de Muris* (Jean de Moeurs eller Mure), mellan åren 1330 och 1350.

Halftonerna hafva inga egna figurer på notsystemet, utan angifvas med framför noterna ställda särskilda tecken, som däraf kallas *företeckningar* eller *försättningstecken* och äro af tre slag, nämligen *kors* ♯, *b* ♭ och *b kvadrat* eller *återställningstecken* ♮. De båda förstnämnda förändra tonen både till ljud och namn.

Ett kors ♯ framför en not *upphöjer* dess ljud en half ton, och till dess namn lägges *iss*, så att af *c*, blir *ciss*, af *d diss*, o. s. v.; ett b ♭ däremot *sänker* noten en half ton, och till namnet lägges *ess* eller *ss*, så att af *d*, blir *dess*, af *a ass* o. s. v., utom *h*, som enligt ett gammalt bruk i senare fallet kallas *b*. Hvarje semiton kan alltså tecknas på två sätt, ty t. ex.: *ciss* och *dess* angifva alltid samma ton. Dubbelkors 𝄪 eller × upphöjer noten två halfva eller en hel ton, och dubbel-b 𝄫 nedsänker den en hel ton. Då en ton genom ♯ eller ♭ blifvit höjd eller sänkt, begagnas tecknet ♮, som äfven kallas återställningstecken, för att återgifva tonen sitt rätta namn och läge. — Den kromatiska skalan har följande utseende:

c ciss d diss e f fiss g giss a aiss h c h b a ass g gess f e ess d dess c

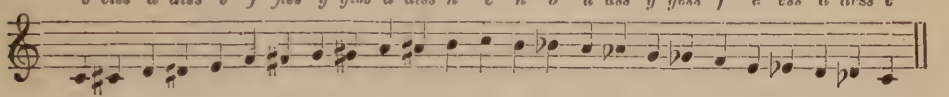

Den s. k. *Enharmoniska skalan* upptager i följd både höjnings- och sänkningstecken, sålunda:

d diss ess e fess eiss f fiss gess g aiss ass a aiss b h ces hiss c ciss dess d diss

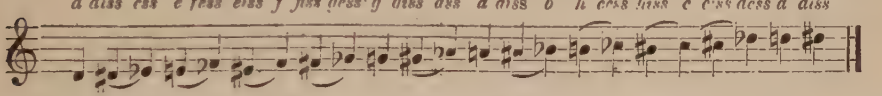

Ordet *skala*, som ofvanför är begagnadt för musikens toner, brukas vanligen blott för en *oktav*, hvarmed förstås de sju toner, som utgöra grundelementet för all musik och här ofvan blifvit tecknade med sina särskilda namn, hvilka äro desamma i alla oktaver. Ordet oktav (»åttonde») betecknar, att hvarje liknämnd ton återkommer först på åttonde tonsteget.

Begreppet om musikens *oktaver* torde bli tydligt af följande: Om två likadana strängar äro lika hårdt spända, men den ena jämt hälften så lång som den andra, gifva de bägge ljud, som fullkomligt likna hvarandra, undantagandes att den kortares ton är dubbelt högre eller finare än den längres. Denna skillnad i ljudhöjd kallas en oktav, emedan dem emellan ligga 6 andra hela toner. Om en sådan lång sträng angifver t. ex.: tonen *C*, så följa gradvis uppåt *D, E, F, G, A, H*, och därpå den korta strängens ton, som också är *C*. — För att bestämma de flere i musik förekommande oktavernas läge, kallas (från C räknadt) den, som innehåller de djupaste tonerna, *Kontraoktaven*, den därnäst *Grofva oktaven*, den tredje, som inträffar på själfva liniesystemet, *Ostrukna oktaven*, de däröfver varande *Ettstrukna oktaven*, *Tvåstrukna oktaven*, *Trestrukna oktaven* o. s. v. De tre förstnämnda bilda tillsammans *basen*, de öfre *diskanten*.

Ljudskillnaden eller afståndsförhållandet mellan en oktavs toner kallas *Intervall* (mellanrum); det ställe en ton intager i skalan kallas ofta tonsteg. Djupaste tonen i en skala benämnes *Grundton*, *Tonika* eller *Prim*, och intervallerna därifrån uppåt äro: *Sekunden*, som omfattar 2 toner, *Tersen*, 3 toner, *Kvarten*, 4 toner, *Kvinten*, 5 toner, *Sexten*, 6 toner, *Septiman*, 7 toner, *Oktaven*, 8 toner. Femte tonen, eller kvinten, kallas *Dominant*.

En full oktav innehåller således åtta toner; men den sista, som alltid har samma namn som den första, tillhör rätteligen en högre oktav, det vill säga, den utgör på samma gång högsta tonen i den ena och lägsta tonen i den följande oktaven.

Intervallerna äro ej lika öfverallt på skalan, ty emellan *e*⁀*f* och *h*⁀*c* äro stegen endast hälften så stora, som mellan de öfriga tonerna. Af detta skäl finnas inga semitoner på kromatiska skalan utsatta för dessa ställen. Stundom förekomma väl höjnings- eller sänkningstecken äfven för dessa platser; men då tages på de flesta instrument *eiss* lika med *f*, *hiss* lika med *c*, *cess* lika med *h* och *fess* lika

med *c*. Människorösten, jämte några få instrument, äger dock förmåga att åstadkomma härvid tjänliga ljud, eller fjärdedels-toner.

Melodi och *Rytm* måste finnas i all tonkonst, ty dem förutan kan en tonförbindelse ej få namn af musik. Melodien är en karaktäristiskt formad tonföljd med självständig och i sig fulländad betydelse. Rytmen är måttet för tonseriens rörelse, i hvilken likformighet råder alltunder det att dess toner äga olika längd och korthet samt olika accentuering.

Olika ljud bilda ingen musik, om alla toner höras lika långa; så kan ej heller ett och samma ljud, t. ex. af en trumma, kallas musik, ty ehuru de kunna vara af olika tidslängd och därigenom bilda riktig rytm, ligger i dem likväl ingen melodi. För att för ögat göra ljudens längd och korthet tydliga indelas noterna till sin valör i *hela, halfva, fjärdedelar, åttondelar* o. s. v. Ganska ofta förekomma i musiken längre eller kortare uppehåll i ljuden, och dessa angifvas med särskilda tecken, kallade *pauser* (tystnadstecken), samt indelas i afseende på deras längd lika med notvärdena. Af följande synes teckningen af noternas och pausernas valör eller tidmått:

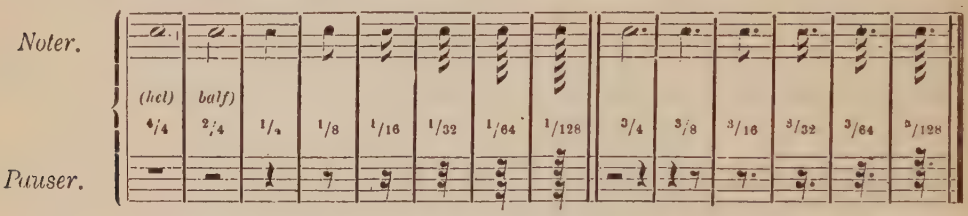

Häraf synes, att en punkt till höger om en not eller paus förlänger dess tidsvärde till hälften, så att af en half blir tre fjärdedelar, af en fjärdedel tre åttondelar. — Stå två punkter, så förlänger den sista ytterligare tidsvärdet med en fjärdedel mera, så att en hel not, eller paus, med två punkter blir sju fjärdedelar o. s. v., som följande visar:

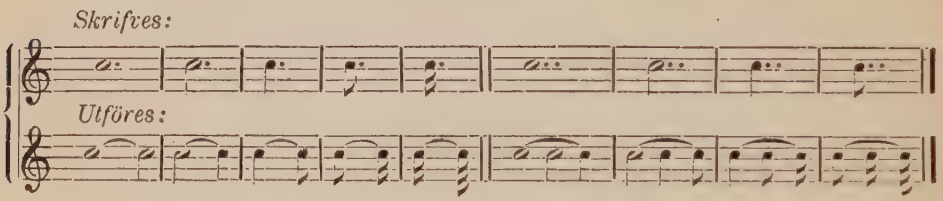

Dur och *Moll* äro benämningar för de två olika släktena af rådande *tonarter*, beroende på stället för de små intervallerna. Dur, af latinska ordet *durus*, hård, kallas det mera kraftiga, fria och glädtiga tonsläktet, och Moll, af *mollis*, mjuk, det som har en beslöjad, tryckt, vemodig karaktär.

Skillnaden emellan dur och moll är, att halftonstegen äro uti durtonskalan mellan tredje och fjärde samt sjunde och åttonde tonerna, men uti mollskalan mellan andra och tredje samt femte och sjette. Detta gäller, enligt nu allmännaste bruk, blott den *nedgående* mollskalan, ty i *uppgående* mollskala äro sexten och septiman genom *kors* eller *b* gjorda lika med samma steg i durskalan af samma namn (sexten hel och septiman half). Härigenom uppkomma de så kallade *väsentliga* företeckningarna, som stå bredvid klaven i början af stycket, vanligen äfven i början af hvarje rad, och gälla för alla toner med det namn de antyda. *Tillfälliga* företeckningar kallas de, som stå vid någon annan ton, hvilken behöfver höjas eller sänkas, och gälla endast för den takt, i hvilken de stå. Följande visar de vanligast förekommande väsentliga höjnings- och sänkningsteckuen i Dur och Moll-tonarterna; de små bågarna antyda i hvarje skala platserna för de korta stegen:

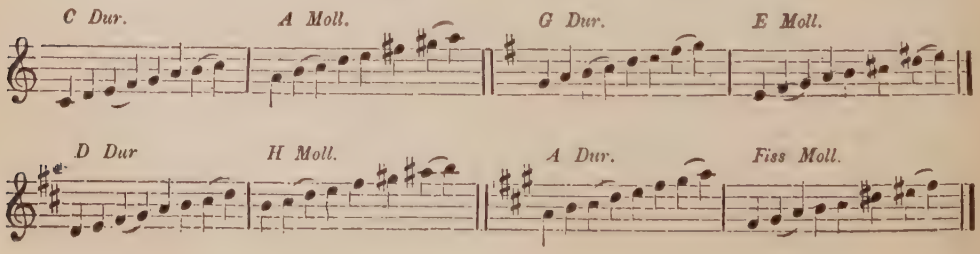

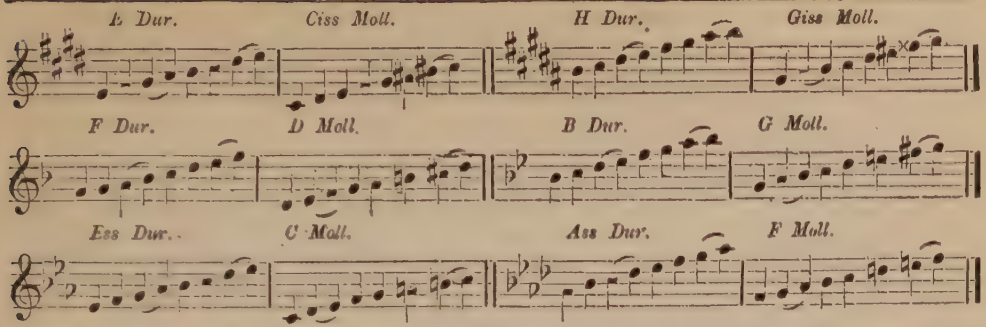

Flere väsentliga företeckningar ifrågakomma mera sällan; men om så sker, står af kors det sjette för *e* och det sjunde för *h*, samt af b det femte för *g*, det sjette för *c* och det sjunde för *f*. Sex kors heter *Fiss Dur* och *Diss Moll*, sju kors *Ciss Dur* och *Aiss Moll*, fem b *Dess Dur* och *B Moll*, sex b *Gess Dur* och *Ess Moll*, samt sju b *Cess Dur* och *As Moll*.

Man gifver hvarje molltonart samma företeckning som den durtonart, hvilken ligger en liten ters (en och en half ton) högre. *Parallelltonarter* kallas en dur- och en molltonart, som hafva samma företeckning (t. ex.: C-dur och A-moll) och följaktligen äro nära *besläktade* med hvarandra.

Ackord är en samklang emellan flera toner af olika höjd. I stället för ackord säger man också *Harmoni*. Bredvid melodien spelar harmonien en ytterst viktig roll i musiken; om den förra motsvarar teckningen, konturen, så representerar harmonien det måleriska, färgen, ljusdunklet.

Stämma är ej alltid detsamma som röst, utan ock benämningen på en för sig själf bestående tonföljd, som i förening med andra sinsemellan olika sådana bildar harmoni.

Hvarje musikstycke får namn efter det däruti varande antal af stämmor; ett tvåstämmigt kallas *Duo* eller *Duett*, ett trestämmigt *Trio* eller *Terzett*, ett fyrstämmigt *Kvartett*, och så vidare *Kvintett*, *Sextett*, *Septett*, *Oktett*, *Nonett*, ända till fullständiga orkesterverk.

Ackorder kunna indelas i *konsonerande*, som bestå i en fullständig samklang, genom hvilken gehöret sättes i hvila, samt *dissonerande*, som höras liksom onafslutade och såmedels väcka längtan efter deras upplösning till andra ackorder. — Ackordförbindelse kallas det sätt, hvarpå ackorden afl ösa hvarandra enligt bestämda regler, hvarigenom uppstå rader af ackord (harmoniföljder).

Treklang, harmoniens grundval, kallas det konsonerande ackord, som består af primen, terzen och kvinten. Om t. ex.: *c* är prim, eller tonika, så utgöres dess treklang af *e* och *g* i dur samt *ess* och *g* i moll; *g* stämmer behagligast med *h d* i dur och *b d* i moll; *a* med *ciss e* i dur och *c e* i moll o. s. v.

Det viktigaste dissonerande ackord i flerstämmig musik är det, som fås genom att till treklangen lägga septiman, hvilket däraf kallas *Septim-ackord*. Merendels brukas härtill likväl icke stora septiman, utan den så kallade lilla septiman, d. v. s. en half ton lägre.

Homofon (enstämmig) kallas den tonsättning, som låter en stämma framträda såsom melodi och de andra endast spela rollen af ackompanjerande. *Polyfon* kallas däremot den skrifart, där äfven de ledsagande stämmorna röra sig självständigt och framträda melodiskt betydelsefulla. Det senare sättet benämnes äfven det *kontrapunktiska*.

Att till en gifven melodi sätta en eller flera beledsagande stämmor, som alltid bibehålla samma plats inbördes, kallas *enkel kontrapunkt*. Är den gifna melodien en koral, kallas den vanligen *Cantus firmus* (bestämd sång). Med *dubbel kontrapunkt* förstås en flerstämmig omvändbar sats, så behandlad, att en öfre stämma kan blifva en undre, och tvärtom.

Takter och *Repriser* äro namn på mindre och större afdelningar uti ett musikstycke. Takterna utmärkas genom ett fint streck tvärs öfver liniesystemet, och repriserna med två grofva streck, på samma sätt ställda.

Takter kunna vara af flera slag; ett styckes taktordning likasom dess tonart står vanligen utsatt vid styckets början. Alla takter i samma stycke måste vara fullkomligt lika till tidsvärde, det vill säga, att de inom hvarje takt stående noter och pauser, till deras valör sammanräknade, höra öfverallt visa samma summa. De vanligast förekommande taktarterna äro nedanstående:

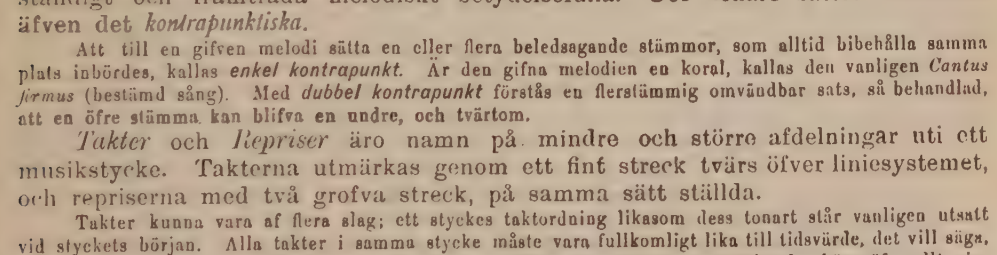

Ojämna taktarter.

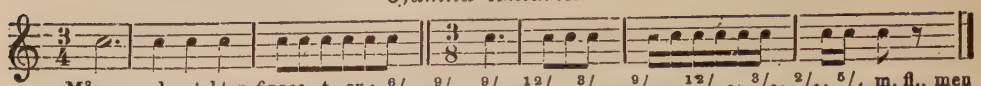

Många andra takter finnas, t. ex.: $^6/_4$, $^9/_4$, $^9/_8$, $^{12}/_8$, $^3/_{16}$, $^9/_{16}$, $^{12}/_{16}$, $^3/_2$, $^2/_1$, $^5/_4$ m. fl., men dessa och åtskilliga andra sådana förekomma sällan.

Tonvikten (*accenten*) ligger på den första af två eller tre på hvarandra följande noter i samma takt; sådana noter kallas *taktdelar*.

Repriserna bestå af flera takter och bilda liksom en vändning i ett musikstyckes gång. Om framför repristecken stå två punkter, betyda dessa att reprisen skall tagas om igen, antingen från början, eller från det ställe, där samma tecken synes *efter* något föregående repristecken. Stundom börjar en repris, eller mindre stycke, icke med jämn takt, utan någon mindre taktdel står, afskild med ett streck, framför första takten. En sådan del kallas *upptakt*, och lika mycket, som denna valör innehåller, bör fattas i reprisens eller styckets sista takt.

Då efter hvarandra förekomma två eller flera lika notgrupper, utsättes ofta endast den första och de öfriga angifvas med s. k. *repetitionstecken*, t. ex.:

Skrifves:

Utföres:

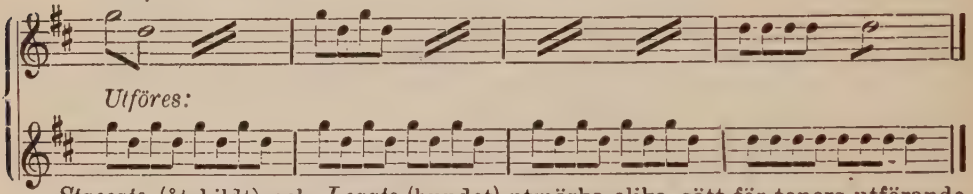

Staccato (åtskildt) och *Legato* (bundet) utmärka olika sätt för toners utförande inbördes. Det förra antydes med punkter eller korta lodräta streck öfver (eller under) noterna och bemärker, att hvar ton skall stötas fram eller starkt markeras; det senare tecknas med en båge öfver två eller flera noter och betyder att de sålunda sammanbundna tonerna skola öfvergå i hvarandra utan stötning eller pauser emellan.

Stundom förekomma både staccato- och legatotecken på samma gång; sådana toner böra då väl sammanbindas, men likväl hvar för sig markeras.

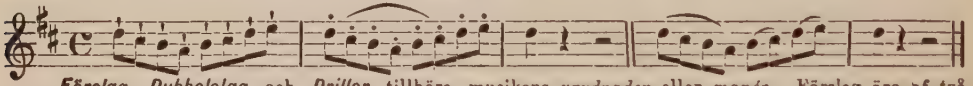

Förslag, Dubbelslag och ***Driller*** tillhöra musikens *prydnader* eller *manér*. Förslag äro af två slag, *korta* och *långa*. De korta tecknas med ett fint streck öfver skaftet och höras mycket hastigt framför huvudnoten; de långa taga tonvikten från denna och dela lika dess valör. — Dubbelslag tecknas med ∞ eller ∽ och utföras med hastigt tagande af de noten närmast stående tonerna, upp och ned eller tvärtom, efter figurens form. — Tecknet för drill är *tr* öfver noten och utföres genom att hastigt taga denna och den närmaste högre flera gånger, med tilltagande hastighet och styrka. — Följande uppställning torde göra detta något mera tydligt:

Skrifves: kort förslag. långt.

Utföres:

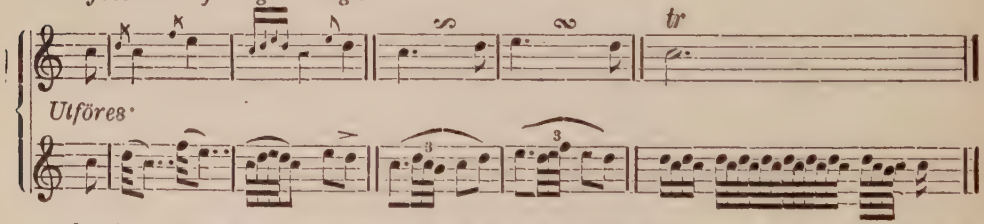

Stundom fortsätter en drill genom flera noter efter hvarandra, än upp, än ned; en sådan kallas ***Kedjedrill*** eller *drillkedja*.

Trioler och *Sextoler* äro äfven prydnader och bestå uti, att flera ljud höras än takten innebär. Vid trioler höras tre toner på samma tid, som är bestämd för blott två, och vid sextoler utföras sex, då takten innehåller endast fyra. De skrifvas sålunda:

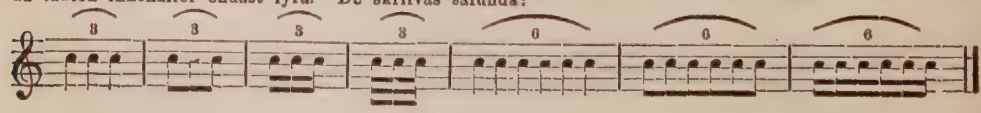

Tempo (tidmått) och *Dynamik* (styrkegrad) äro tvenne i musiken högst väsentliga omständigheter, som noga böra iakttagas. Det förra bestämmer den större eller mindre hastighet, hvarmed ett stycke bör utföras, och den senare det starkare eller svagare ljud, som dels öfverallt, dels på vissa ställen, bör höras.

En del musikstyckens tempo ligger i själfva styckets karaktär och form och brukar, såsom af sig själf bestämdt, sällan särskildt utsättas. Sådana stycken äro koraler, marscher, dansmusik m. fl. Andra bestämmas genom vissa konstord, som utsättas vid styckets början. — Samma styrkegrad på alla toner skulle för örat medföra samma enformighet som ett entonigt talande. Ett styckes karaktär kan fordra öfverallt svaga toner, ett annat starkare, men i intetdera fallet bör ljudet höras öfverallt lika, utan ökas eller minskas till en viss grad på olika toner inom hvarje takt; men därjämte förekomma äfven ofta förändringar i ljudstyrkan för större eller mindre afdelningar i samma stycke, hvilka då, liksom tempo, antydas med vissa tecken eller termer öfver noterna. Följande uppställning visar gradvis de vanligast förekommande tecknen eller (italienska) termerna för såväl tempo som styrkegrad och deras betydelser:

Tempo.

Grave, »tungt», mycket långsamt, afmätt och allvarligt.
Adagio, långsamt och ljufligt.
Largo, »bredt», mycket långsamt.
Larghetto, något mindre långsamt än Largo.
Lento, långsamt.
Andante, »i gående», måttligt långsamt.
Andantino, något långsammare än Andante.
Allegretto, måttligt fort och lifligt.
Allegro, fort och raskt.
Vivace, lifligt och fort.
Vivacissimo, mycket lifligt och fort.
Presto, mycket fort.
Prestissimo, så hastigt som möjligt.

Styrkegrader.

pp, *pianissimo*, mycket svagt.
p, *piano*, svagt.
poco piano, något svagt.
mp, *mezzo piano*, tämligen svagt.
sotto voce, med halfhög röst, dämpadt.
mezza voce, med half röst.
poco forte, en smula starkt.
mf, *mezzo forte*, halfstarkt.
decr., *decrescendo* eller *dim.*, *diminuendo*, småningom aftagande i styrka.
cr., *cresc.*, *creseendo*, tilltagande i styrka.
rf, *rfz*, *rinforzando*, starkt tilltagande i styrka.
sf, *sfz*, *sforzato*, med stark betoning (på en viss ton eller ett visst ackord).
f, *forte*, starkt.
ff, *fortissimo*, mycket starkt.

Bland öfriga termer för tempo och tonstyrka äro äfven: *accelerando*, som antyder att taktrörelsen skall småningom påskyndas; *cal.*, *calando*, *rall.*, *rallentando*, *rilasciando*, *rit.*, *ritardando*, *ritenuto*, hvilka utmärka att skyndsamheten skall småningom aftaga, samt *mor.*, *morendo* (bortdöende), *perd.*, *perdendosi* (domnande), och *smorzando* (utslocknande), som betyda ett småningom aftynande i både rörelse och styrka. Där något sådant ords verkan skall upphöra, sättes: *a tempo* (i takt) eller *tempo primo* (efter första rörelsen), som tillkännager, att den ursprungliga hastigheten skall återtagas.

Andra i musiken förekommande termer anföras här, jämte deras betydelser:

A capella, (körsång) utan ackompanjemang.
Ad libitum, efter godtycke.
Affettuoso, rörande, känslofullt.
Agitato, oroligt.
Alla marcia, i marschtakt.
Amabile, intagande, älskligt.
Animato, eldigt, liffullt.
A piacere, efter godtfinnande, med fritt föredrag.
Appassionato, lidelsefullt.
Assai, ganska mycket.
Attacca, fortsätt utan uppehåll.
Bis, spelas två gånger.
Brillante, glänsande, lysande.
Brioso (*con brio*), lifligt, eldigt.
Cantabile, sjungande, sångbart.
Capriccioso, i obunden stil, nyckfullt.
Coda, en tillagd sluttanke.
Commodo, bekvämt.
Con, med. — *Con anima*, själfullt, liffullt.
Con fuoco, eldigt, häftigt.
Con moto, rörligt.
Con sentimento, med känsla, uttrycksfullt.
Con spirito, med eld och lif.
Con tenerezza, med ömhet, vekt.
D. C. da capo, tages om igen från början.
Dal Segno, från tecknet till Fine.
Delicatamente, med läckert och genomskinligt föredrag.
Destra (*mano*), högra handen.
Dirigent, musikledare, anförare.
Dolce, ljuft, mildt, vekt.
Doloroso, smärtfullt.
Energico, kraftfullt.
Espressivo, *con espressione*, uttrycksfullt.
Exekution, utförandet af en tonsättning.
Finale, slutstycke, afslutande sats.
Fine, slut.
Flebile, »gråtmildt», klagande.
Furioso, vildt, häftigt, rasande.
Giocoso, skämtsamt.
Giusto, lagom, riktigt.
Grazioso, behagfullt, angenämt.
Impetuoso, häftigt, stormande.
Innocente, oskuldsfullt, enkelt.
Lagrimoso, *Lamentabile*, *Lamentoso*, klagande.
Leggiermente, lätt, flyktigt.
Leggiero, lätt, luftigt.
Loco, i rätt oktav, i vanligt läge.
Lugubre, bedröfligt, dystert.
Lusingando, smekande.
Maestoso, majestätiskt, högtidligt.
Ma, likväl, — *Maggiore*, dur.
Mancando, aftagande i styrka.
Ma non troppo, dock icke allt för mycket.
Marcato, skarpt betonadt.
Marziale, krigiskt.
Meno, mindre,
Mesto, sorgligt, svårmodigt.
Moderato, måttligt, någorlunda raskt.
Modulation, öfvergång från en tonart till en annan.
Molto, mycket.
Motiv, den i en takt inrymda, enklaste beståndsdelen af en tonperiod eller ett tema.
Non, icke, *Non tanto*, icke alldeles.

Notturno, svärmiskt nattstycke.
Obligato, en väsentlig ackompanjemangsstämma.
Ottava Alta (*8va*), en oktav högre.
Ottava Bassa, en oktav lägre.
Partitur, en sammanfattning i notskrift af ett tonstyckes alla stämmor, hvar på sitt liniesystem satta takt för takt öfver hvarandra.
Pastorale, herdemusik, landtligt.
Patetico, med djup lidelse.
Piacevole, behagligt.
Più, mera.
Pizzicato, knäppning af stråkinstruments strängar med fingrarna.
Poco, *Un Poco*, något litet.
Poco a poco, mer och mer, efter hand.
Poco più lento, något långsammare.
Poi, *Poi segue*, härpå följer,
Pomposo, praktfullt.
Portamento, glidning öfver från en ton till en högre eller lägre, »åkning» på tonerna (i sång eller stråkinstrumentspel).
Quasi, nästan, likasom.
Religioso, andäktigt.
Rigoroso, i sträng takt.
Risoluto, bestämdt, beslutsamt.
Rubato, fri taktbehandling för att göra föredraget uttrycksfullt.
Scherzando, skämtande.
Sciolto, obundet. med fritt föredrag
Segue, det följer.
Semplice, enkelt.
Sempre, beständigt, alltigenom.
Senza, utan. — *Serioso*, allvarsamt.
Siciliano, Sicilianskt herdemelodi.
Simile, lika. — *Sino*, till.
Sinistra (*mano*), vänstra handen.
Smanioso, lidelsefullt ända till raseri,
Soave, ljufligt. — *Solo*, ensam.
Sonata, ett stycke af flera satser i olika tempo.
Sonatine, en liten sonat.
Sordino, dämmaren.
Sostenuto, uthållande.
Stretto, hastigare.
Stringendo, påträngande.
Subito, hastigt.
Synkop, förflyttning af anslaget från de starka taktdelarna till de svaga.
Tema, behärskande tontanke i en komposition.
Tenuto, uthållning på tonerna.
Timbre, klangfärg (som är utmärkande för en röst eller ett instrument till skillnad från andra).
Tremolo, darrande.
Troppo, mycket.
Tutti, insats af alla instrument eller körstämmor efter ett solo
Unisono, i en klang, alla tagande samma toner samtidigt.
Vigoroso, kraftigt, friskt.
Volta prima, första gången.
Volta seconda, andra gången.
V. S., *Volti subito*, vänd hastigt.

Kadans, *Cadenza*, är namnet på ett slutfall, och kallas *hel* eller *fullkomlig* (helslut), då slutfallet sker från dominanten till tonikan, *half* (halfslut) i motsatt fall, samt *bedräglig* eller *afbruten*, om en främmande harmoni tages i stället för den väntade sluttonen.

Tecknet ⌒ kallas också *Kadans*, äfvensom *Fermat* (hvilopunkt), och betyder, att öfver en not eller paus, att denna skall uthållas längre än sitt egentliga tidsvärde. I äldre konsertstycken betecknar kadans ofta ett uppehåll midt inuti, hvarunder solisten äger att ex improviso ådagalägga sin skicklighet medels åtskilliga granna och svåra löpningar o. s. v. (oftast dock på noterna utsatta).

Uti koral-musik begagnas kadanstecknet för att utmärka hvarje sångrads slut, och däraf brukar man i musiken kalla hvarje psalmversrad för en kadans.

Orgelpunkt kallas en djupt liggande stämmas uthållande af en viss ton, medan de öfriga fortskrida till andra ackord.

En orgelpunkt kan ofta fortgå genom flere takter; och fastän den uthållna tonen stundom tyckes rätt illa passa till de samljudande, åstadkommer dock detta entoniga ljud icke sällan en god effekt, och man känner ett nöje uti att vänta, önska och ana den slutliga upplösningen i något tillfredsställande ackord.

Orkester (full orkester) är benämningen på en förening af flera sträng-, blås- och slaginstrument, nämligen stråkinstrument (*1:a och 2:a violiner*, *altfioler*, *violonceller*, *kontrabasar*), träblåsinstrument (*flöjter*, *oboer*, *klarinetter*, *fagotter* m. fl.), bleckinstrument, (*bastuba*, flere slags *horn*, *trumpeter*, *basuner* m. fl.), *pukor*, stundom äfven *harpa*, *trumma*, *tallrikar*, *triangel*, *klockspel* o. s. v., och nyttjas vid utförandet af större musikverk.

På grund af de särskilda människoröstens olika djup och höjd har sångrösten blifvit indelad i fyra hufvudslag; den djupaste manliga stämman kallas *bas*, den höga manliga stämman *tenor*, den låga barn- och kvinnorösten *alt*, och den högsta barn- och kvinnorösten *sopran*. Den mansröst, som icke är så hög som tenoren, men äfven saknar basens djupa toner, benämnes *baryton*; motsvarande kvinnliga röst hallas *mezzo-sopran*.

Om en person utför sånger för en röst, säger man att han sjunger *solo*, ehuru han, särdeles vid större musiktillställningar, nästan alltid ackompanjeras af ett eller flera instrument. Den honom förelagda stämman i ett större tonstycke kallas *solostamma* eller *principalstämma*. Solostycken förekomma äfven icke sällan för något visst instrument. Uti solostämma inträffa ofta särskilda, mer eller mindre hastiga tongångar, kallade *löpningar*, *passager*, *rulader*. Om olika former af solosång må här något nämnas. *Visan* återger direkt och enkelt, med lyrisk innerlighet, en känslostämning och har vanligen samma melodi till hvarje strof. Om visan äger ett halft berättande drag och är något genomkomponerad (med ny musik till olika strofer) kallas den vanligen *romans*. Mera dramatisk, utförlig och genomkomponerad samt i stämningen ofta dyster är *balladen*. *Aria* benämnes en solosång med orkesterackompanjemang, i hvilken ett bestämdt känsloinnehåll uttryckes karaktäristiskt och all-

sidigt. Arior, som ge sångaren tillfälle att utveckla stor strupfärdighet i granna löpningar, drillar o. dyl., kallas *koloratur-* eller *bravurarior*. *Kavatina* är en kortare melodiös aria. *Recitativ* är ett i toner deklameradt tal med endast ringa melodiskt och rytmiskt element, men söndradt i skarpt skilda ord och satser samt med hufvudvikten lagd på tonfallens naturlighet. — Flerstämmiga sånger kallas *körer;* dessa bestå af två, tre, fyra, ja ibland ända till sex särskilda stämmor. Musikstycken finnas ock för tvenne särskilda körer, hvilka än svara hvarandra, än förena sig till en samfäld sång; sådana kallas *dubbelkörer*. *Ensemble* är en samverkan af flera självständiga sångsolostämmor eller soloinstrument till *duo, terzett, kvartett* o. s. v. — Arior, recitativ, ensembler och körer användas både i världslig och andlig musik.

Musiken har blifvit indelad i särskilda hufvudarter, eller så kallade stilar, med hvar sina egna former och karaktärer. Bland dessa märkas: *kyrkostil, teaterstil, kammar-* och *konsertstil*, hvartill ytterligare komma *militär-* och *dansmusik* samt *folkvisor*.

Kyrkostilen innefattar alla slags religiösa musikverk och således icke ensamt koralen, utan äfven andra andliga kompositioner, som utföras i eller utom själfva kyrkan.

All kyrkomusik måste vara högtidlig, värdig och andaktsfull. *Koralen* eller psalmmelodien afviker ej sällan från de allmänna dur- och mollskalorna genom att grundtonen och följaktligen hela skalan är olik dessa. Dessa *kyrkotonarter* eller grekiska skalor äro följande, då skalan enligt grundtonen är:

a h⌒c d e⌒f g a, æolisk;	*d e⌒f g a h⌒c d, dorisk;*	*f g a h⌒c d e⌒f, lydisk;*
c d e⌒f g a h⌒c, jonisk;	*e⌒f g a h⌒c d e, frygisk;*	*g a h⌒c d e⌒f g, mixolydisk*

Bågarna, som utvisa de halfva tonstegens plats, göra i denna uppställning tydligt, att den joniska skalan är lika med *C*-dur och den æoliska med *A*-moll; de öfriga fyra skilja sig från bägge genom ifrågavarande platser för halftonerna.

Hymnen är en högstämd religiös körsats, stundom blandad med solosatser.

Mässan, en del af i vår ritual fastställda kyrkosånger, afsjunges ömsom af prästen och församlingen och skiljer sig från koralen hufvudsakligen därigenom, att icke alla stafvelserna få lika långt utdragna toner, utan dessa rätta sig efter språkets och deklamationens fordringar. Mässa (på latin *missa*) är en kvarlefva eller öfverflyttning från katolska gudstjänsten, af hvilken den bildar en hufvudsaklig beståndsdel, och utgöres där af en cykel andliga texter (*Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus* o. s. v.), komponerade i form af *körer, arior, duetter, terzetter, kvartetter* o. s. v., stundom sjungna utan instrumental-ackompanjemang, stundom ledsagade af orgel, ofta äfven af orkester, jämte *introduktioner* (inledningar) och *riturneller* (mellan- och efterspel af orkester ensamt).

Requiem är en konstfullt tonsatt döds- eller själamässa.

Oratorium är ett endast till konsertföredrag, men icke för skådebanan afsedt drama med oftast bibliskt ämne, hvars text helt och hållet sjunges af soloröster och kör, med orkesterackompanjemang.

Motett är en kortare, flerstämmig andlig sångkomposition i flere satser och vanligen sträng stil.

Kantaten utför musikaliskt ett innehåll af allmänt mänsklig betydelse och består liksom oratoriet af *arior, ensembler, recitativ, körer* m. m., men är kortare och utan dramatiskt innehåll.

Teaterstilen har sin rikaste blomstring i

Operan. Denna består i en på scenen framställd handling, däruti de uppträdande personerna oftast sjunga (till instrumental-ackompanjemang) i stället för att tala, och där musik och poesi i den innerligaste förening ömsesidigt bestämma hvarandra. Inledningen till en opera kallas *Ouvertyr* (öppnande) och utföres blott af instrument; fortsättningen omväxlar med arior, recitativ, körer, duetter, terzetter, kvartetter, introduktioner, riturneller o. s. v., i så omväxlande och verkningsfull gestaltning som möjligt. En opera af allvarsam karaktär kallas *Opera seria;* en komisk eller skämtsam opera heter *Opera buffa*.

Operett är en lättare, uppsluppen afart af komisk opera.

Vådevill kallas ett slags komiskt skådespel, hvari taldialogen omväxlar med *kupletter* (små korta sånger), merendels på allmänt kända, enkla melodier.

Melodram sjunges icke, utan endast talas, men talet ledsagas af instruments toner, hvilka bidraga att uttrycka den handlande personens känslor.

Kammarmusik, det slags musik, som företrädesvis lämpar sig att utföras i mindre rum (fordom mera privat i furstliga och högadliga hus), till skillnad från **större konsertmusik** samt från teater- och kyrkomusik. Med kammarmusik menas numera hufvudsakligen stycken för ett fåtal instrument, såsom duor, trior, kvartetter, kvintetter o. s. v., oftast för stråkar med eller utan piano. *Kammarstilen* utmärker sig för den mest fint konstrika och detaljerade utarbetning af de musikaliska tankarna.

Sonat är en komposition för ett instrument (oftast för piano) eller för två (violin och piano o. s. v.), hvilken består af tre eller fyra rikt genomförda satser med olika karaktär och tempo, men alla samverkande till en grundstämning. Vanligen är första satsen ett allegro, den andra ett adagio eller andante, den tredje en *menuett* (urspr. en sirlig dans i tretakt) eller ett lifligt *scherzo* (humo-

ristiskt skämtande) med en mellandel benämnd *trio*, den fjärde satsen (finalen) ett allegro. Fullständigt grundade på sonatformen äro exempelvis:

Stråkkvartetten (för två violiner, altfiol och violoncell) samt *pianokvartetten* (där ena violinen är utbytt mot fortepiano); de fyra instrumenten likasom representera fyra självständiga personer, som utbyta tankar och känslor.

Symfoni är en komposition för orkester i form af en stor sonat. Genom de många instrumentens massverkningar och olika klangskiftningar kan symfonien gifva en fullare och bredare tankeutveckling, ett mångfaldigt rikare innehåll, en fullständig bild af lifvet.

Konsert kallas en svår och glänsande komposition för ett soloinstrument och orkester, vanligen i tresatsig och mera obunden sonatform, där solostämmans höga känsloflykt finner genegar i orkestern. (»Konsert» betyder äfven och oftare en offentlig musikalisk aftonunderhållning.)

Suite, ett äldre slags instrumentalstycke, utgörande en följd af fyra eller fem danser utaf olika nationalitet samt olika tempo och takt, men i samma tonart.

Fuga är en komposition, däruti två eller flere stämmor härma eller liksom jaga hvarandra. Melodien, som börjar fugan, heter *Dux* (förare) eller *Tema*; dennas toner upprepas snart af en annan stämma, som kallas *Comes* (följeslagare) eller *Risposta* (svar); men comes utför melodien i antingen lägre eller högre toner än dux. På detta sätt fortgå tonerna efter vissa regler hela stycket igenom, likväl med här och där förekommande variationer på åtskilliga sätt.

Kanon är ännu strängare byggd än fugan, ty i ett kanon upprepas en stämma not för not af de följande.

Fuga och kanon nyttjades fordom ofta, och i synnerhet fugan omfattades med stor förkärlek af de gamla tonsättarne. De begagnas väl stundom ännu; likväl är numera vida vanligare att i musikstycken af andra slag äfven för sång finna mindre eller större ställen, som äro fugerade eller kanonerade.

Bland mindre till denna tonstil hörande musikstycken äro: *Serenader* eller *Notturnos*, aftonmusik utanför någons fönster; *Fantasier* eller *Capriccios*, som föreställa ögonblickliga ingifvelser och äro utan bestämd form; *Variationer*, förändringar och utsmyckningar af något musikaliskt tema; *Potpourri*, flera kända olika melodier, sammanbundna genom passande öfvergångar; *Rondo* (häntydande på de gamla *rundsångerna*), glädtiga stycken däri hufvudtemat ofta återkommer. *Fastoraler*, enkla, behagliga kompositioner, som hafva en landtlig, idyllisk pregel; *Romanser*, enkla, okonstlade stycken; *Cantilener*, längre och mera utförliga romanser; *Angläser*, *Fransäser*, *Polonäser*, *Sicilianos* m. fl., byggda på de i namnen antydda folkslags nationalmusik o. s. v.

Krigsmusik har ursprungligen haft till ändamål att elda och uppmuntra krigaren under hans många faror och besvär i fält. Härtill användas vanligen starkt ljudande instrument, mindre tjänliga för annat slags musik.

Dansmusik utföres af högst olika instrument. En flytande melodi och en uttrycksfull rytm äro tvenne hufvudsaker, som fordras i en god dansmusik. *Ballett* är en scenisk handling, som utföres stumt, blott genom dans och åtbördsspel, ledsagade af instrumentalmusik.

Hvart folk har sina egna *nationaldanser*, och bland alla sådana framstå de här i landet inhemska såsom tillhörande de allra skönaste. Många, af lärda kompositörer sammansatta danstoner sakna det naturliga välljud, den rörelse och det lif, som spritter i de svenska bonddanserna.

Man kan äfven skilja mellan **folkmusik** och **konstmusik.** Den förra står naturen närmare, är mera obunden, enkel och formlös. *Folkvisor* kallar man de stundom underbart sköna melodier, som ännu lefva bland allmogen, där de genom tradition fortplantats från den ena generationen till den andra. Anmärkningsvärd är sådana toners förmåga att afspegla ett folks nationallynne, de nordiska andas, äfven då de ljuda glädtiga, en mild, vemodsfull längtan, då däremot de södra ländernas uttrycka mera lefnadslust.

Folkvisornas melodier förtjäna en så hög plats bland musikaliska alster, att knappast någonting annat kan sättas i bredd med dem; i all sin enkelhet röra de ofta mer än en hel symfoni, en hel opera, full af konst och lärdom. Beträffande melodierna torde ingen nations folkvisor kunna taga första rangen från de svenska.

Musikens gåfva ligger, fastän i olika grad, nedlagd i hvarje människas naturväsende; icke sällan höres barnet, redan innan det kan återgifva någon hörd melodi, ge tillkänna rytmiska takter med gnolande eller trumning med händerna. Också är musikens historia i det närmaste lika gammal som människoslägtets; åtminstone känna vi intet, med den ringaste bildning begåfvadt folkslags historia, däri icke äfven något slags tonkonst är nämnd. Uti bibeln omtalas på många ställen icke allenast sång, utan äfven instrument, såsom harpor, gigor, lutor, cymbaler, trumpeter, trummor, strängaspel m. m. De södra ländernas traditioner omtala tonverktyg, af flere slag, ända från uråldriga tider, och hos våra förfäder nämna sagorna, utom krigsluren, äfven hornet, trumman, fidlan (fiolen), harpan, gigan, nyckelharpan m. fl. Dessa instruments dåvarande utseende och ljud äro till det mesta för oss otillräckligt bekanta.

Olika uttryckssätt.

Ett språk är naturligtvis ingenting annat än en öfverenskommelse mellan människor, få eller många till antalet, att vissa bestämda ljud skola uttrycka vissa bestämda tankar, känslor eller begrepp; och språkets utveckling beträffande uttrycksmedel består uti att medels figurer, tecken, rörelser, andra ljud eller dylikt göra de en gång bestämda ljuden uppfattliga, utan att på vanligt sätt behöfva höras. En följd häraf är, att liksom man med hänsyn till sättet för meddelelse talar om skriftspråk och talspråk, kan man äfven allt efter de olika slag af uttrycksmedel man betjänar sig nämna hvilka tecken, figurer, rörelser eller ljud som helst språk, äfven sådana, som förut ej hafva den ringaste likhet med hvad man vanligen förstår med detta ord. Enda villkoret härför är att dessa tecken, figurer m. m. i en viss systematisk öfverenskommen form användas för meddelelse.

En författare har låtit en klosterprior mot slutet af 1500-talet påstå, att de af människosnillet redan då uppfunna sätten att yttra sina tankar uppgingo till mera än 6,500 sinsemellan olika. Utan att fästa sig vid hvarken dessa eller några andra sifferuppgifter, kan man utan öfverdrift påstå, att sätten för meddelelse kunna utsträckas snart sagdt i oändlighet. Ett aftal mellan två eller flera personer, att t. ex. vissa slag på en klocka, ett glas eller annat ljudande föremål hafva den eller den betydelsen, vare sig af en bokstaf, ett ord eller en hel mening, gör dessa ljud strax till ett språk, begripligt för de däri invigda, ehuru obekant för alla andra. Liknande är förhållandet äfven med hvad som helst, som uppfattas med något af våra yttre sinnen.

Uti ett häkte hade i skilda rum förvarade fångar bildat sig ett språk, medels hvilket de samtalade genom bultningar i väggen. En fångvaktare, som för sjuklighet ej kunde sofva, lärde sig detta språk, hvarigenom ett mellan fångarna öfverenskommet upplopp i förening med rymning upptäcktes och förebyggdes.

Skifferskrift är ett gemensamt namn på flera sätt att yttra sig skriftligen genom vissa tecken, som äro afsedda att läsas endast af den, som äger »nyckeln» till skriften. Benämningen härleder sig från franska ordet *chiffre* (siffra), emedan siffror äro mycket vanliga för sådan skrifart.

Hvarje siffra utmärker i dessa fall en bokstaf; men det är ej nödvändigt att siffrorna 1, 2, 3, 4 o. s. v. motsvara bokstäfverna *a*, *b*, *c*, *d* o. s. v.; för att det må bli mera förvillande kan början göras med någon annan siffra och varieras på hvad sätt som helst. Så omtalas ett sällskap, hvars alfabet började med 13, som var *a*, 12 *b*, 11 *c* o. s. v.; efter 1, som var *m*, blef 14 *n*, 15 *o* o. s. v. till 28, som var *ö*. — Om andra figurer än siffror begagnas, kallas sådan skrift, som endast kan läsas af den i hemligheten invigde, ändå skifferskrift, som numera betyder »hemlig skrifart». Ett slags sådan skrift lika enkel som vanlig, är att bilda bokstäfver af kvadrater och vinklar. Ett dylikt alfabets schema är ett sådant dubbelkors, som här är uppställdt. Som man ser innehåller detta 9 figurer af olika utseende. Kallar man nu dessa figurer _| *a* |_| *b* |_ *c* o. s. v., får man först 9 bokstäfver; sättes sedan en punkt i hvar figur och räkningen börjas på nytt, samt tredje gången två punkter, så har man hela vårt alfabet, om man utesluter *z*, som alltid är öfverflödigt. Man kan äfven, om man så vill, börja med att sätta punkter i figurerna, en första gången, två andra och tre tredje, då förhållandet blir detsamma. — Chifferskriften användes ofta af diplomater och köpmän för hemliga och viktiga meddelanden. Sedan år 1872 är det tillåtet att telegrafera medels chiffer bestående af siffror och bokstäfver.

Telegraf, af grekiska *τηλε* (täle) »långt bort», och *γραφω* (gräfo) »jag skrifver», är en inrättning, hvarmed man på långt afstånd kan meddela sig med hvarandra. Detta sätt att tala delar sig numera i två slag, nämligen det äldre, hvars uttryck måste på afstånd upphämtas och som däraf blifvit kalladt *Optisk telegraf*, samt *Elektriska telegrafen*, som inne i ett rum afgifver sina underrättelser.

Till sin grund är telegraferingskonsten så gammal, att den förlorar sig i förhistoriens dunkel, ehuru den, likt allting annat, under tidernas lopp alltjämt undergått förändringar och förbättringar. De första telegrafer, som omtalas, äro så kallade *Vårdkasar*, med hvilka i forntiden hafsknsternas bebyggare underrättade dem, som bodde längre upp i landet, om en annalkande fara, t. ex. ett fientligt anfall eller dylikt. Dessa vårdkasar bestodo uti eldar, som på vissa ställen upptändes, vanligen på bergshöjder, så belägna, att den ena syntes till den andra. Dessa platser voro alltid försedda med brännmaterialier, såsom torrt ris och dylikt, jämte väktare; och så snart en vårdkase började brinna, antändes genast de andra, hela raden uppåt, så att en stor landsträckas befolkning inom kort tid var underrättad om den hotande faran.

Numera grundar sig all telegraferingskonst på skifferskrift och har följaktligen äfven dennas egenskap att vara begriplig endast för den, som är bekant med den öfverenskomna betydelsen af de gifna tecknen.

Optiska telegrafen grundade sig på siffersystemet. Den telegrafapparat som brukades i Sverige bestod af en hög mast med därpå öfver hvarandra fästade tre dubbla, horisontala armar, med tre s. k. luckor på hvardera. De tre öfra kallas alla *ett*, de tre mellersta *två* och de tre nedre *fyra*. Dessa luckor, hvilka ej synas så länge de ligga horisontalt, kunna genom en enkel mekanik nedanför uppdragas, så att de bli synliga, då de angifva sina siffror, från ett till sju, som är summan af alla tre, räknadt uppifrån nedåt; den rad, därpå ingen är uppe kallas noll. Hvarje signal angifver alltså tre siffror, och hvarje sådan siffergrupp har sin på tabellerna uppgifna betydelse.

Om man räknar de olika siffergrupperna, från noll-noll-ett till sju-sju-sju, skall man finna, att på denna till utseendet så enkla och konstlösa inrättning kunna gifvas ej mindre än 503 olika signaler, hvilka kunna fördubblas blott genom att öfverst på ståndaren tillsätta ännu en lucka, hvilken kan kallas t. ex. *A* och, då hon tillika synes, ger annan betydelse åt hvarje signal.

Nattetid, då mörkret hindrar att se ifrågavarande luckor, begagnas en annan figur med rörliga armar, behängda med lysande lyktor. Dessas olika ställning till hvarandra vid hvarje signal angifver då samma siffergrupper som luckorna tolka vid dagsljuset. Den optiska telegrafen, som först började användas i Sverige 1794, har på senare tider så småningom blifvit undanträngd af den elektriska. De sista optiska telegrafstationerna i Sverige voro belägna på västkusten och indrogos 1881.

För den *elektriska telegrafen* redogöres under elektricitetsläran.

Stenografi eller *kortskrift* af grekiska στενός (stenós) »trång, kort» och γράφειν (gráfein) »skrifva», ofta äfven nämnd *snabbskrift*, är den konst, som sätter sina idkare i stånd att medels mycket enkla tecken, hvilka lätt kunna sammanbindas, ordagrant uppteckna en talares ord eller med stor besparing af tid och rum nedskrifva egna tankar. Ehuru stenografien öfverensstämmer med den vanliga skriften däri att den är en bokstafsskrift, så skiljer den sig dock från den senare i flera afseenden, af hvilka de följande äro de viktigaste: 1:o de stenografiska bokstäfverna äro mycket enklare än den vanliga skriftens och valda med hänsyn till ljudens olika karaktär och förekomst i språket; 2:o dessa enkla ljudtecken förbindas med hvarandra efter vissa regler, så att ett helt ord kan för det ovana ögat te sig som ett enda tecken; 3:o allt, som för uppfattande af skriften är obehöfligt, aflägsnas helt och hållet, så att man i stenografien icke gör någon skillnad mellan t. ex.: »stora» och »lilla» alfabetet; 4:o för ord, som mycket ofta förekomma i språket, t. ex.: åtskilliga pronomen och adverb, väljas enkla, stående förkortningar (*sigler*) eller särskilda tecken (*monogram*). En god stenografi behöfver dock ingalunda på alla upptänkliga sätt förkorta och stympa språket. Utan tvekan kan man säga, att ju flera förkortningar ett stenografiskt system besitter, dess sämre och mera svårlärdt är det.

Den stenografiska konsten är mycket gammal. Det äldsta kända stenografiska system är det som uppfanns af *M. Tullius Tiro*, Ciceros förtrogne, som genom sina stenografiska uppteckningar åt eftervärlden räddat många af den store romarens tal. Efter Roms fall glömdes dock stenografien, och det var först i slutet af 16:e århundradet man i England började med stor ifver arbeta för erhållande af en kortskrift. Sedermera hafva en mängd moderna system uppstått, hvilka kunna delas i tvenne hufvudgrupper: de geometriska och de grafiska.

I de förra betecknas bokstäfverna medels geometriska figurer såsom cirklar och delar däraf, streck i olika lägen och dyl. De geometriska systemen, bland hvilka *Pitmans* system i England och *Duployés* i Frankrike äro de förnämsta, hafva i allmänhet oskön och svårläslig stil samt öfverflöda ofta af förkortningar.

En bättre riktning representeras af de grafiska systemen, bland hvilka det första uppfanns af bajraren *Frans Xaver Gabelsberger* (1789—1849), som 1834 offentliggjorde sin »Redezeichenkunst» (talteckningskonst). Han har genom sitt system minst sagdt angifvit den väg, på hvilken en utveckling af stenografien är möjlig, därigenom att han valde sina bokstafstyper bland den vanliga skriftens grundformer, men visserligen lämnar äfven Gabelsbergers stenografi mycket öfrigt att önska. Genom sina många förkortningar — hvilka för tyska språket uppgå till öfver 3,000 — är systemet äfven en dryg börda för minnet. En väsentlig brist är språkstympningen. För att uppnå erforderlig korthet låter nämligen G. samma tecken gälla för *ä* och *e*, *o* och *å*, *y* och *i*. Att läsbarheten härigenom lider är ju gifvet.

Af de många, hvilka efter Gabelsberger uppträdt som grundläggare af stenografiska system, var äfven *Leopold Arends*, privatlärare i Berlin, hvilken 1860 offentliggjorde sin stenografi. Denna ut-

Arends system.

Begynnelsevokaler:

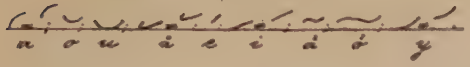

a o u å e i å ö y

Vokaler efter konsonanter:

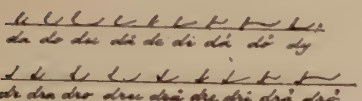

Konsonanter:

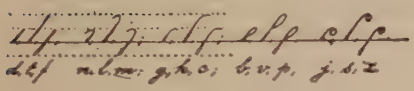

Sigler och monogram:

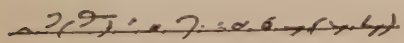

till, sig (-sigt), de, genom, -dom, för, fram, lik- (olik, dylik)

Exempel:

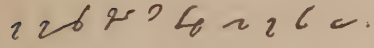

Man måste lära sig krypa innan man kan gå.

Mellins system.

Vokaler:

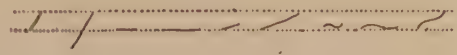

e ä o å a i u y ö

Konsonanter:

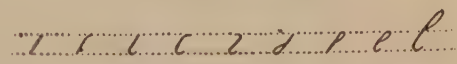

b p v f m h k g ng

d t l r s n j sj tj

Exempel:

ål år lår oro ler lär era ära

kula baka åka mark folk flock aga

Monogram:

an- in- be- för upp und till på sam-

märker sig särskildt därigenom, att alfabetets tecken äro valda med största urskillning och konsekvens. De i de flesta andra system förekommande hinderliga penntryckningarna finnas ej i Arends', och genom rationella regler för bokstäfvernas kombination och för uttryckande af vissa i språket ofta förekommande ljudföreningar erhöll han en så kort skrift, att blott några tiotal sigler och monogram voro erforderliga. Arends system är dock beträffande regler och undantag från regler ganska kompliceradt, en brist som i synnerhet i dess tyska form är i ögonen fallande. Systemets beroende af skriflinien torde äfven kunna betraktas som en ofullkomlighet. I den svenska bearbetningen är systemet betydligt förenkladt. Ofvanstående stenografiska bokstäfver och ord lämna några exempel ur Arends' kortskrift, sådan denna tillämpats på svenska språket.

I exemplet i orden *man*, *innan*, *kan* är *n* uteslutet efter *a* och antydt genom det korta uppstrecket.

Läroböcker i Arends' stenografi finnas utgifna af Svenska Stenografförbundet, där närmare kännedom om systemet kan inhämtas.

På senare tid har äfven en del nya system eller bearbetningar af äldre sådana uppstått. Af särskildt intresse för oss svenskar är den af löjtnant *Olof W. Mellin* konstruerade *Förenklad snabbskrift*. Detta system är särdeles lättlärdt och enkelt och har den förtjänsten framför andra system, att det i första hand är utarbetadt med hänsyn till de olika ljudens och ljudsammansättningarnas förekomst i svenska språket. Mellins system är alldeles oberoende af skriflinien. Man har emellertid mot Mellins system anmärkt att det för att vara dugligt som referentskrift fordrar ett alltför stort antal förkortningar. Äfvenså torde den från Gabelsbergers system upptagna tryckningen på vissa tecken — i Mellins system för att utmärka dubbel konsonant — ej vara till systemets fördel. Om Mellins system se för öfrigt Lärobok i Förenklad Snabbskrift af Olof W. Mellin. (Ex. se här ofvan.)

Må ingen föreställa sig, att den stenografiska konsten är nyttig blott för tidningsreferenter eller andra, som ofta behöfva uppteckna talares ord. Tvärtom är konsten af mycket stort gagn för en hvar till nedskrifvande af egna tankar. Den vanliga skriften fordrar mycken tid och inverkar för den skull högst störande på tankegången, då man i stället medels en god stenografisk skrift kan uppteckna sina tankar i samma stund de födas. Icke heller bör man frukta, att det är omöjligt behålla

de nya tecknen i minnet eller tänka, att det är omöjligt vinna behörig färdighet i afseende på skriftens användning. Här, som vid hvarje annat kunskaps- och öfningsämne erfordras blott, att man är ihärdig och från början går till väga på bästa sätt.

Särskilda Tungomål.

De bland människor befintliga olika tungomål, hvilkas tillvaro hittills blifvit bekant, uppgå till ett antal af mer än 720; härvid ändock oberäknade de skilda dialekter, som höras i de flesta nationalspråk. Dessa tungomål skilja sig i tvenne hufvuddelar, nämligen *lefvande språk*, hvarmed menas alla de, som för närvarande begagnas i tal, samt *döda språk*, hvilka numera på intet ställe allmänt talas, men finnas kvar i böcker och andra urkunder.— Därjämte indelas språken i fem hufvudstammar, nämligen *Öst-Asiatiska*, *Indiskt-Europeiska*, *Asiatiska*, *Afrikanska* och *Amerikanska*.

Det skulle vara utan ändamål att vilja försöka, med något anspråk på tillförlitlighet, ens ungefär uppgifva antalet af de på jorden brukliga språken, emedan flera alltjämt upptäckas. Ännu mer vanskligt skulle det bli att söka bringa alla dessa i bestämda system, emedan största delen är till sin beskaffenhet okänd. Endast de längre tid inom vetenskapen bekanta kunna klassificeras efter dem emellan rådande inbördes likhet; de öfriga kunna blott uppräknas efter de länder, däruti de begagnas. De här följande uppgifterna äro endast ämnade att meddela en kort öfversikt af kända tungomål, men göra, af ofvan anförda skäl, intet anspråk på någon större fullständighet.

I. **Öst-Asiatiska** språken äro enstafviga och närma sig, såsom man förmodar, mest af alla till människans första naturljud. De visa sig vara af två slag, som skilja sig i skrift; det ena har skriftecken för känslorna och begreppen, men icke för ljuden, d. v. s. inga hvad vi kalla bokstäfver, och denna klass delar sig i tre arter, nämligen *kinesiska* (sinesiska), som har fyra afarter: *Hiang-tan*, allmän kinesiska, *Kuan-hoa*, nyttjadt till talspråk hos de högre klasserna, *Uentschang*, ett bokspråk, och *King* eller *Ku-ven*, ett äldre språk, som lärer kvarstå uti de lärdes skrifter; *Tonkinesiska*, landets språk i Tonkin; samt *Kokin-kinesiska*. Det andra slaget begagnar s. k. syllabisk skrift, d. v. s. egna tecken för hvarje stafvelse, alltså en öfvergång till bokstafsskrift; hit höra: *tibetanskan*, liknande kinesiskan, jämte språket i *Siam*, språket hos *Birmanerna* samt språket i *Laos* och *Kambodja*. De tre sistnämnda likna mycket Bali-språken och utgöra alltså en mellanlänk till nästa ordning.

II. **Indiskt-Europeiska.** Till denna ordning räknas de flesta närmare kända språken, såväl lefvande som döda. De indelas i nio stora stammar, hvilka äro: I. *Sanskrit*, nu icke taladt, men anses vara roten till såväl Indiens som de flesta europeiska tungomålen. De däraf uppkomna indiska språken äro fyra: 1) *Bali*, äfven kalladt *Magadi* och *Misra*, Buddaprästernas heliga språk, delar sig i två arter, hvaraf den ena närmar sig kinesiskan och innefattar sju nästan enstafviga afarter, nämligen *Rukenğ*, *Barma*, *Mon*, *Tay*, *Komen*, *Law* och *Aman*; den andra arten går mera åt sanskrit och har sex flerstafviga afarter, som äro *Malaga*, *Java*-språket, *Bugis*, *Bima*, *Batta* och *Gata*. 2) Egentlig *sanskrit*, det i braminernas heliga böcker befintliga idiomet. 3) *Prakrit*, det nu uti Indien i tal och skrift brukliga språket, delar sig för olika landskap uti tio särskilda munarter, hvilka kallas: *Sarisvata*, *Kanyakubjas*, *Gaura*, *Maïtyla*, *Utkala*, *Dravida*, äfven kalladt *Tamul* och *Malabriska*, *Maratt*-språket, *Karnata*, *Tailanga* och *Gutjara*. 4) *Pajasaki*, flera bergfolks språk. — II. *Mediska* språk, hvilka äro: *Zend*, närmande sig sanskrit, icke nu taladt, men kvarstående i heliga böcker; *Pelvi*, brukligt i nordligaste Persien; *Parsi*, fornpersiska, hvaraf utbildat sig *Nypersiska*, nu gängse i Västpersien; *Afganiska*, en blandning af persiska, tatariska och sanskrit, gängse i i Östpersien, samt *Kurdiska*, vid norra Tigris. — III. *Semitiska* språk, som visa sig i tre familjer: 1) *Armeniska*, den nordligaste, bestående af *Assyriska*, hvaraf föga finnes öfrig; *Babyloniska*, visande sig i gamla palestinska dialekter, såsom *Kaldeiska*, *Galileiska* och *Samaritanska*; *Syriska* i Västsyrien och Mesopotamien; *Palmyrenska*, uti inskrifter på ruiner; *Sabiska*, *Feniciska* samt *Karthagiska*. 2) *Hebreiska*, Bibelns (gamla testamentets) grundspråk. En kvarlefva däraf begagnas ännu som skriftspråk af rabbinerna (de judiska religionslärarna). 3) *Arabiska*, med många afarter, såväl på arabiska halfön som i norra och nordöstra Afrika. — IV. *Grekiska*, nya testamentets grundspråk, innefattande åtskilliga dialekter såsom *Doriska* (*Æoliska*, *Bäotiska*, *Lakoniska*), *Joniska*, *Attiska* o. s. v. Genom mest hebreiska tillsatser uppkom på senare tider s. k. *Helleniska*. De nu lefvande grekernas språk kallas *Romaiska* (Romäki, nygrekiska) och är en utbildning af det gamla. — V. *Götiska* eller *Germaniska* språket delar sig i tre hufvudarter, hvilka äro: 1) *Skandinaviska*, som utgöres af *Isländska*, *Svenska*, *Norska*, *Danska* och *Orkadiska* (på Orkneyöarna). 2) *Tyska*, som sönderfaller i *Högtyska*, ur frankiska dialekten, hvartill ock räknas den gamla *Schwabiskan* (*Alemanniskan*) och *Cimbriskan*, samt *Sachsiskan*, som består uti *Nedersachsiskan* (*Platt-tyskan*), *Frieslandskan* och *Holländskan*; hit räknas äfven den gamla *Anglosachsiskan*, ur hvilken *Engelskan* och *Skotskan* uppkommit genom romerska, götiska och galliska tillsatser. 3) *Mesogötiskan*, kvar i Ulfilas' bibelöfversättning. — VI. *Galliska* eller *Celtiska (Keltiska)*. Af detta språk fortlefva numera endast några arter i vissa landskap på de brittanniska öarna såsom: 1) *Irländska*; 2) *Gaëliska*

(*Caledoniska*), i Skotska Högländerna, samt *Manska* på ön Man; 3) *Walesiska* (*Welska*, *Kymbriska*), i Wales; 4) *Cornwalliska*, samt 5) *Bret*-språket i Bretagne. — VII. *Romerska* eller *Latin*, släkt med grekiskan i dorisk-æoliska dialekten, blef, så snart kristna religionen allmänt erkändes, antaget till kyrkospråk och har därigenom jämte religionen utbredts öfver många länder; numera står det kvar i ett stort antal författares skrifter, men talas ingenstädes allmänt. Genom tillsatser ur arabiska, götiska, galliska m. fl. språk hafva af latinet uppkommit flera blandspråk, hvilka äro: 1) *Italienska*, som delar sig i *Toscanska*, renast och vackrast som språk; *Romerska* (i ny, inskränktare mening), vackrast i uttal, *Nord-Italienska* (Venetianska, Milanesiska), *Sicilianska* och *Sardiniska*. 2) *Spanska*, som utgöres af *Castilianska*, *Cataloniska* och *Galiciska*. 3) *Portugisiska*. 4) *Franska*, som består af *Béarniska*, *Auvergniska*, *Flammandska* (Flandriska) och *Wallonska*. 5) *Provençalska*, i Södra Frankrike. 6) *Romaniska*, i östra Schweiz. 7) *Walachiska*, i Rumänien. — VIII. *Kantabriska* eller *Baskiska*. Denna språkstam skall äga mycken likhet med den keltiska, men tillika för stora olikheter att kunna räknas därunder; talas vid nordvästliga ändan af Pyreneerna (Biscaya), törhända ock fordom i större delen af Spanien. — IX. *Slaviska* språken, hvilka indelas i två stammar: 1) *Slavonska*, som finnes i *Gamla Slavonskan*, ännu brukad såsom ryska kyrkospråket; *Ryska*, hvaraf en afart kallas *Lillryska*; *Polska*; *Böhmiska*; *Serbiska*; *Kroatiska*; *Bulgariska*; *Slavoniska*, i Krain, Kärnthen och Steyermark; *Sorbiska*, i Lausitz; *Polabiska*, nu utdöd, i Lüneburg m. fl. 2) *Lithauiska*, som består i *Gamla Preussiskan*, fordom i kuststräckan mellan Weichsel och Memel, nu utdöd; *Preussisk-lithauiska*, mellan Inster och Memel; *Polsk-lithauiska*, i Samogitien; *Lettiska*, i Liffland, renast i Riga.

III. Asiatiska folkstammars språk delas i fem klasser, hvilka bestå af: I. *Strödda* eller *Sporadiska*, så kallade, emedan folken, som tala dem, blifvit spridda åt olika världstrakter. Dessa språk äro: *Tschudiska*, som består af *Finska*, brutet *Satakundska*, *Savolaxiska*, *Åboländska* och *Tavastländska*; *Estniska*, söder om Finska viken samt en del af Liffland; *Lapska*, i svenska, norska och ryska Lappland, med många afarter. *Ungerska* eller *Magyariska*. — *Albanesiska*, öster om Adriatiska hafvet. — II. *Kaukasiska*, hvilken familj innehåller: 1) *Armeniska*, kvar i en bibelöfversättning och ännu nyttjadt af de lärde i armeniska kloster. 2) *Georgiska*, äfven kvar i heliga böcker. 3) *Avkassiska*, taladt vid Svarta hafvets nordostkust 4) *Tscherkessiska* (Cirkassiska), öster om de förra. 5) *Ossetiska* (Osseternas urspråk), på Kaukasus nordliga högland. 6) *Kisti*- och *Ingusti*, vid Tereks källor. 7) *Lesgernes*, på östra Kaukasus. — III. *Tatariska* språk som talas från Kaspiska hafvet österut till Amus mynning; hvaraf bekanta äro: 1) *Turkisk tatariska*, som utgöres af *Turkiska*, utom stora Tatariet; *Tatariska*, i stora Tatariet, hvaraf kända afarter äro *Krimska* och *Kasanska*; *Mongoliska*. 2) *Mantschuriska*. 3) *Tungusiska*. — IV. *Sibiriska* språk, föga kända; dock nämnas såsom arter däraf: *Permiernas* vid Kama, *Vogulernas*, norr om Uralfloden, *Ostiakernas* vid Irtisch och Ob, *Tscheremissernas* vid Volga, *Mordvinernas* vid Oka, *Samojedernas*, *Tsjuktsjernas* och *Kamtsjadalernas*. — V. *Öspråken* i öster- och söderhafven äro äfven mest okända; däribland må nämnas *Kurilernas*, *Japanesernas*, *Filippinernas*, kalladt Tagala-språket, samt åtskilliga andra på Söderhafs-öarna.

IV. Afrikanska språk uppgå till ett stort antal; omkring 80 af dem äro till någon del bekanta, bland hvilka såsom hufvudspråk nämnas: I. *Egyptiska* eller *Koptiska*, nu kvar blott på inskrifter. II. *Nubiska*. III. *Abessiniska*, i Habesch, delar sig uti *Ghees*, de lärdes språk, nyttjadt vid gudstjänst, *Tigré* och *Amhara*. IV. *Berbernas* språk, i Nord-Afrikas öknar, i oaserna på Atlas och på Kanariska öarna. V. *Moriska*, Mauriska, i Marocko, Algier, Tunis och Tripolis. VI. *Mandingo*, vid Senegal och därifrån öster ut mot Niger. VII. *Negerspråken*, i Medel- och Väst-Afrika. VIII. *Kaffersprâken*, i Hög-Afrika och på östra kusten. IX. *Hottentott*- och *Bosjemans*-språken på Afrikas sydligaste udde.

V. Amerikanska språken skilja sig från de öfriga genom att sakna namn, såväl på själfva språken, som på de folkstammar, hvilka begagna dem. Hvarje stam har sitt eget språk, och dessa äro i följd däraf högst talrika. Måhända kunna de hänföras till vissa familjer, då de blifva närmare studerade; emellertid delas de nu kända i *Syd-Amerikanska* språk, som på skilda orter begagnas, hvilka uppgå till omkring 300; *Mellersta Amerikas*, som äro omkring 20, och *Nord-Amerikanska*, som utgöra öfver 100. De språk från andra världsdelar, som i Amerika talas af ditflyttade européer, asiater m. fl., äro i nämnda antal icke inberäknade.

Man torde med tämlig säkerhet kunna antaga, att bland de på jorden befintliga språken äro minst två tredjedelar, som ännu aldrig begagnats i skrift eller annan uppteckning. De, som med skriftecken uttryckas, förete också i detta afseende åtskilliga olikheter. Så skrifves t. ex. kinesiskan i pelarform, den ena figuren under den andra; hebreiskan, arabiskan m. fl. skrifvas från höger till vänster, d. v. s. tvärt emot hvad vi bruka, och deras böcker börja där våra sluta. Grekiskan tecknas väl numera alltid på samma sätt som vårt språk, från vänster till höger; men på gamla inskriptioner finnas exempel på, att det förr stundom skrifvits både framåt och tillbaka, eller med andra ord, då raden varit slut åt höger, har den fortsatts åt vänster, och tvärtom, och skriften således bildat en oafbruten ormslinga, utan ens någon skillnad mellan orden.

Bland de i det föregående uppräknade språken äro trenne, numera döda, som för oss hafva ett särskildt värde som utgörande grundspråken för våra religionslärer; dessa äro *grekiskan*, på hvilken hela Nya Testamentet först blifvit skrifvet, samt *hebreiskan*, hvarpå största delen af Gamla Testamentet först varit i skrift upptecknadt, hvartill kommer *latinet*, på hvilket alla dessa böcker först blifvit öfversatta, och som länge utgjorde kristendomens allmännaste kyrkospråk. De båda förstnämnda begagna

andra figurer, eller bokstäfver, än vi; och då sådana ord ännu ganska ofta förekomma i våra skrifter, införas här, såsom en liten ledning för dessa ords utsägande, ifrågavarande alfabet, jämte bokstäfvernas namn och uttal; måhända torde dock de uttalsljud, som numera äro antagna, icke fullt motsvara dem, som hördes, då språken ännu talades af hela folk.

Uti hebreiskan hafva vissa bokstäfver annan form i slutet än i början af ord. I nedanstående uppställning angifver det första tecknet formen i början af ord; det senare den i slutet af ord.

Hebreiska alfabetet.

א	*a* Alef	מ,ם	*m* Mem
ב	*b* Beth	נ,ן	*n* Nun
ג	*g* Gimel	ס	*s* Samech
ד	*d* Dáleth	ע	Ajin
ה	*h* He	פ,ף	*f* Fe
ו	*v* Vav	צ,ץ	*ss* Ssade
ז	*s* Sajin	ק	*q* Kof
ח	*ch* Cheth	ר	*r* Resch
ט	*t* Teth	ש	*s* Sin
י	*j* Jod	ש	*sch* Schin
כ,ך	*k* Caf	ת	*th* Tav
ל	*l* Lamed		

Uti *hebreiska* alfabetet finnas inga vokaler, utan endast konsonanter. För underlättande af dess läsning hafva på senare tider vissa vokaltecken blifvit antagna, hvilka sättas under den bokstaf, där de skola höras.

Till betecknande af det till bruk antagna uttalet af särskilda ord uti *grekiskan* begagnas en stor mängd accenter af åtskilliga slag. Bland dessa nämnas här endast *Spiritus asper*˙ som läses lika med det svenska *h*, samt *Spiritus lenis*᾽ hvilken sättes framför vokal som börjar ett ord, såsom tecken att *h*-ljud där icke skall höras. Bland öfriga oftast förekommande accenter äro: *Akutus*´ *Gravis*` *Diäresis*¨ *Cirkumflex*ˆ jämte sammansatta ´ ` ¨ ˆ m fl.

Grekiska ord utsägas på vanligt sätt; men då hebreiska förekomma, erinras om hvad ofvan blifvit nämndt, nämligen att läsningen alltid sker från höger till vänster.

Grekiska alfabetet.

Αα	*a*	Alfa
Ββ	*b*	Beta
Γγ	*g*	Gamma
Δδ	*d*	Delta
Εε	*ĕ*	Epsilon
Ζζ	*ds*	Zeta
Ηη	*ē*	Eta
Θϑ	*th*	Theta
Ιι	*i*	Iota
Κκ	*k*	Kappa
Λλ	*l*	Lambda
Μμ	*m*	My
Νν	*n*	Ny
Ξξ	*x*	Xi
Οο	*ŏ*	Omikron
Ππ	*p*	Pi
Ρρ	*r*	Ro
Σσς	*s*	Sigma
Ττ	*t*	Tau
Υυ	*y*	Ypsilon
Φφ	*f, ph*	Fi
Χχ	*ch*	Chi
Ψψ	*ps*	Psi
Ωω	*ō*	Omega

Ryska alfabetet.

Аа	*a*	As
Бб	*b*	Buki
Вв	*v*	Vjedi
Гг	*g*	Glagol
Дд	*d*	Dobro
Ее	*e*	Jest
Жж	*sh*	Schivete
Зз (mjukt)	*s*	Semla
Ии	*i*	Ische
Йй	*j*	
Іі	*i*	I
Кк	*k*	Kako
Лл	*l*	Ljudi
Мм	*m*	Muislete
Нн	*n*	Nasch
Оо	*o*	On
Пп	*p*	Pakoj
Рр	*r*	Rzui
Сс	*s*	Slovo
Тт	*t*	Tverdo
Уу	*u*	U
Фф	*f*	Fert
Хх	*ch*	Cherr
Цц	*z*	Zui
Чч	*tj*	Tjerv
Шш	*sch*	Scha
Щщ	*schtj*	Schtj
Ъъ hårdt ut tal		Jerr
Ыы	*ui*	Jerui
Ьь mjukt ut tal		Jerj
Ѣѣ	*jä*	Jat
Ээ	*e*	E
Юю	*ju*	Ju
Яя	*ja*	Ja
Θθ	*f*	Fita
Vv	*v*	Ischiza

Till en liten öfversikt af den likhet och olikhet, som råder i särskilda språk, anföras här till sist några pronomen på tio olika språk; hvarvid likväl anmärkes, att de latinska bokstäfverna möjligen ej öfverallt fullt uttrycka uttalsljuden i ryska språket.

Tyska skrifalfabetet.

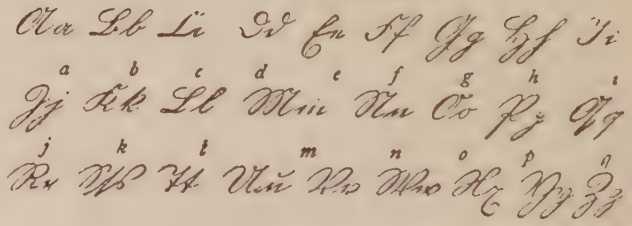

Svenska.	*Tyska.*	*Grekiska.*	*Latin.*	*Franska.*	*Engelska.*	*Italienska.*	*Spanska.*	*Ryska.*	*Finska.*
Jag	Ich	*Ἐγώ*	Ego	Je	I	Io	Yo	Ja	Minä
Min	mein	*Ἐμός*	meus	mon	my (mine)	mio	mi	moj	—ni
Du	du	*σύ*	tu	tu	thou	tu	tu	tui	sinä
Din	dein	*σός*	tuus	ton	thy (thine)	tuo	tu tuyo	tvoj	—si
Han	er	*αὐτός*	is, ille	il	he	egli	el	on (an)	hän
Hon	sie	*αὐτή*	ea, illa	elle	she	ella	ella	ona	hän

Det	es	αὐτό	id, illud	ce	it	(lo)	ello	ono	
Sin	sein	ὅς, ἥ, ὅν	suus	son	his (its)	suo	su	svoj	—nsa
Vi	wir	ἡμεῖς	nos	nous	we	noi	nosostros	mui	me, met, myo
Vår	unser	ἡμέτερος	noster	notre	our, s	nostro	neustro	nas	—mme
I	Ihr	ὑμεῖς	vos	vous	you	voi	vosostros	vui	se
Eder	euer	ὑμέτερος	voster	votre	your, s	vostro	veustro	vas	—nne
De	sie	αὐτοί	il, illi	ils	they	eglino	ellos	oni	he, het, hyo
Deras	ihr	οφέτερος	eorum	leur	their, s	loro	dellos	ich	—nsa

Svenska Språkets Historia.

»Språket är ett uttryck af en nations andliga lif, och språkets historia är tillika folkslagets.» Sanningen af detta ofta fällda yttrande skall bekräftas på hvilket håll man i hela mänskligheten vill vända sina blickar och framstår måhända mest talande just uti vårt modersmål. Dess öppna vokaler, dess fasthet i konsonantbyggnad och dess bland många lena ljud här och där framstående starka, sträfva, men alltid rena och klangfulla uttrycksformer afspegla i mångt och mycket det svenska lynnet. I uråldriga tider, då behofven voro få och begreppen i allmänhet inskränkta, var språkets ordförråd äfven ringa; med ökandet af de förra har det senare äfven utvuxit och under tidernas lopp därjämte så förändrats, att ingen utan särskildt studium numera kan förstå den svenska, som begagnades för omkring tusen år sedan. Med anledning af dessa förändringar har vårt språk i historiskt hänseende blifvit indeladt i fyra hufvuddelar, tillhörande hvardera sitt tidehvarf, nämligen *Ursvenskan*, det språk, som talades före år 1000 efter Kristus, *Fornsvenskan*, från år 1000 till 1300, den *Yngre fornsvenskan* från 1300 till 1500, samt *Nysvenskan* från 1500 till närvarande tid.

Det måste alltid bli till en viss grad villkorligt att till bestämda tider indela något så obestämdt som ett nationalspråks förändringar. Sådana ske ej på en gång, utan småningom, och kunna ej hänföras till ett visst år, ej en gång till ett visst decennium, utan måste tilldelas en tid af minst en mansålder, under hvilken språkets förändrade lynne blir märkbart genom att än det ena, än det andra uttryckssättet vunnit insteg och kommit i allmännare bruk. De i det följande upptagna årtal äro bestämda efter de tidpunkter, då antingen genom tidens egna skaplynne, eller medels inflytelserika personers inverkan, dylika förändringar tydligen framträdt i dagen.

I följd af här nämnda obestämdhet i tidsmåtten, hafva meningarna varit delade om rätta indelningen af språkets historiska tidehvarf; en del hafva antagit blott tre sådana, näml. 1:o tiden före år 1200, 2:o därifrån till 1523, samt 3:o från Gustaf I:s tid till våra dagar. Af det följande synes dock, att den här följande indelningen torde kunna antagas såsom den lämpligaste.

I. Ursvenskan. *Tiden före år 1000.* Det torde med tämlig säkerhet kunna antagas, att under denna tid i hela norden talades samma språk, som i sin ordning utgått från ett för alla germanska språk, svenska, norska, danska, tyska, engelska, skottska, holländska m. fl., gemensamt modersmål. Den nordiska språkgrenen är sålunda endast en gren af en större språkgrupp *den germanska*. Om detta språks, *urgermanskans*, rätta beskaffenhet sakna vi emellertid alla kunskaper, emedan inga minnesmärken med detta urspråk finnas i behåll. Vår kunskap om urgermaniskan inskränker sig således till hvad vi genom jämförelser mellan dess olika språkgrenar kunna sluta till om modersmålet. Men äfven minnesmärken med det urnordiska språket äro ganska sällsynta, och vår kunskap om detta språk är också skäligen ringa.

Mot slutet af tidehvarfvet blef ön Island upptäckt och befolkad, mest af norrmän, hvilka ditförde språket, jämte en mängd sånger och sagor, hvilket allt, i följd af denna ös afsöndrade läge, där bibehöll sig oförändradt i flera hundrade år och har sedermera återkommit till oss under namn af *Isländska* samt utgör i det närmaste allt, hvad som blifvit af oss kändt från dessa gamla tider.

Ifrågavarande språks beskaffenhet kan, i följd af hvad ofvan blifvit yttradt, endast bestämmas efter sannolikheter. Sålunda är det ju tämligen gifvet, att dess ordförråd inskränkte sig till benämningar och begrepp, som stodo i samband med krig, jakt, det husliga lifvet och gudstjänsten. Litteraturen utgjordes

af sånger och sagor rörande gudalära och krigsbedrifter, sällan upptecknade, muntligen fortplantade från den ena generationen till den andra. De skriftecken detta språk begagnade kallades *runor*, men förstodos och nyttjades endast af några få; mängden af folket ansåg dem för besvärjelsetecken o. d.

Ehuru inga lämningar från denna tid kunna i vårt nuvarande språk med full säkerhet påvisas, är det likväl mer än sannolikt, att en stor del af våra uttryck därifrån leda sin första härkomst, fast de nu framstå i förändrad form. Våra veckodagars namn t. ex. härleda sig påtagligen från denna tids religionsbegrepp; hvarje dag var nämligen ägnad åt någon särskild gudomlighet. *Söndagen* var helgad åt solen, *Sun*; *måndagen* åt månen; *tisdagen* åt Disa, jorden eller ock Tyr, krigsguden; *onsdagen* åt Oden; *torsdagen* åt Tor, och uti hans strid emot trollen finnes förklaringen på allmogens sagor om torsdagstroll; *fredagen* åt Frej; *lördagen*, *lögerdagen*, hette äfven *tvättedagen*, emedan man på den dagen brukade tvätta, bada eller *löga* sig. Ordet *gutår* är en sammandragning af *godt år!* en bland de önskningar, som alltid brukades vid glada tillfällen; och uttrycket *skål!* härleder sig från bruket, att en hädangången kär persons minne dracks ur den aflidnes egen, ofta konstrikt bearbetade och med prydnader belagda hufvudskål. Några andra uttryck, särdeles namn på floder, berg, stenhällar, dalar o. s. v., torde äfven kunna räknas hit.

Runorna voro ursprungligen icke skriftecken, utan angåfvo hvarje högre eller lägre hemligare kunskap, särdeles myter, naturkunnighet och historia. Ordet *runa* eller *rún* i fornspråket betyder »hemlig kunskap», »doldt rådslag», »trolldom», »besvärjelse», och öfvergick äfven till betecknande af hvarjehanda ovanligare färdigheter, i synnerhet sådana, som troddes tillhöra trollkonsten. Såsom slag af runor i denna bemärkelse omtalas. *målrunor*, vetenskaper i allmänhet, såsom vältalighet, lagfarenhet, historia, saga o. s. v.; *valrunor*, kämpebragder; *segerrunor*, konsten att i hvad fall som helst besegra sin motståndare; *alrunor* (adelrunor), förmågan af ett intagande umgänge och behaget af ett trefligt hem; *frälserunor*, färdigheten att bota sjuka, särdeles innefattande förlossningskonsten; *limrunor* och *örtrunor*, läkareskickligheten medels användande af växter; *hugrunor*, skaldskap och vitterhet; *meiginrunor* eller *kraftrunor*, insikt i naturkunnigheten eller förmågan att medels okända naturkrafter åstadkomma ovanliga verkningar; *brimrunor* eller *svallrunor*, kännedom om sjöfarten, samt *bokrunor*, sannolikt konsten att använda runor i skrift.

Betraktade såsom skriftecken, har runornas första uppkomst varit mycket omtvistad; somliga hafva ansett dem först hafva begynt nyttjas med kristendomens införande; men att de äfven begagnats dessförinnan, är numera satt utom allt tvifvel. Deras betydelse var känd endast af den tidens präster, eller offerföreståndarna, och bevarades af dessa som en religionshemlighet; af folket betraktades dessa tecken med hemlig vördnad, åtminstone som en produkt af högre vetande, samt ristades ofta, utan att vara kända, på vapen, skeppsstammar och dylikt, emedan de ansågos innehafva en magisk kraft att medföra lycka och seger. Deras form visar, att de varit ämnade att ristas in i hårdare föremål, såsom sten, metaller, horn, träd och dylikt. Företrädesvis valdes härtill, sedan de begynte bli allmännare kända, kaflar eller skifvor af bok; det raka strecket i hvarje runa kallas *staf*, och hakens eller »kännestreckets» ställning till stafven bestämde runans ljudegenskap, och kallades *mynd*. Hvarje särskild uppsats inskars för sig i en balk eller stock; häraf hafva vi ännu kvar orden *bok* (af bokträdet), *bokstaf*, *budkafle* och *balk* (en afdelning af vår lagbok). De äldsta runorna voro 16 till antalet och ägde ännu såsom skriftecken, jämte ljud och namn, äfven hvar för sig vissa betydelser, enligt följande:

Form.	Namn och betydelse.	Uttal.	Form.	Namn och betydelse.	Uttal.
ᚠ	*fe* (fä)	F.	ᛁ	*iss* (is)	I.
ᚢ	*ur* (urväder)	U, Å, V.	ᛅ ᚼ	*ar* (år)	A, Å.
ᚦ	*thorn* (törne)	Th, D.	ᛋ	*sol* (sol)	S.
ᚬ ᚭ	*oss* (åmynning)	O.	ᛏ	*tyr* (krigsgudens namn)	T.
ᚱ	*reder*, *reid*, (ridt)	R.	ᛒ	*bjarkan* (björkfrukt)	B.
ᚴ	*kaun*, *kön* (böld)	K.	ᛚ	*lögr* (lag, vatten)	L.
ᚼ	*hagl* (hagel)	H.	ᛘ ᛦ	*madr* (man)	M.
ᚾ ᚿ	*naud* (nöd)	N.	ᛦ	*yr* (pil, båge)	Y, R.

Dessa runor, som äro de allmännaste, hafva blifvit kallade *Uppsalarunor*, emedan de i rikaste mått förekomma i Uppland; *anglosachsiska* eller *tyska runor* finnas blott på några få ställen uti södra Sverige. Uppsalarunorna äro på flere sätt använda, hvaraf uppkommit *vänderunor* (omvände) och *stuprunor* (stupade). *Binderunor* bestodo uti, att på en lång staf tecknades flere runhakar under hvarandra, hvarigenom en enda figur kunde uttrycka ett helt ord eller namn. De begagnades äfven till hemlig skrift och kallades då *villrunor*. Staflösa runor, som bestå af endast haken utan staf, hafva blifvit kallade *helsingerunor*, emedan de hufvudsakligast förekomma i Helsingland och länge af de lärde ansågos som oläsliga eller villrunor, tills slutligen *Magnus Celsius* år 1675 upptäckte förhållandet och tillsatte stafven, hvarefter de lästes utan svårighet. Ett slags teckenspråk, som bestod i klappning i händerna, vissa slag för hvarje figur, kallades *klapprunor*, men utgjorde ingenting egendomligt för runorna, utan kan åstadkommas med hvilket alfabet som helst.

När under tidens lopp runornas bruk såsom skriftspråk spridt sig till folket och behofvet af flere ljudtecken uppkom, begynte man på åtskilliga sätt öka deras antal, och sålunda uppstodo de så kallade

stungna eller punkterade runorna; som skilde sig från de gamla genom en eller flere punkter inuti figuren, hvilken förändrade deras ursprungliga ljud och sålunda kallades ᛇ Y, ᚴ G, ᛂ E och ᛒ P. Sedan genom kristendomen latinska alfabetet blef bekant, ökades runorna med ännu flere figurer, så att de slutligen voro i det närmaste lika många som de romerska bokstäfverna.

Vissa runors då varande uttalsljud är numera förloradt; så hade thorn ett läspande ljud, liknande det engelska *th*, och hagl uttalades hårdt, likt *gh*, och hördes framför *j*, *n*, *l*, *r*, *v*.

De så kallade runstenarna, d. v. s. med runstil gjorda inskriptioner på stenhällar, bergklintar m. m. äro de enda lämningar, som återstå af denna tidrymds språk. Riksantikvarien J. G. Liljegren har uti sin »Runlära» anfört icke mindre än 1,452 sådana ensamt inom Sverige, och troligen finnas ännu många flera. Genom denna sin mängd bilda dessa likasom en egen litteratur, af betydlig vikt för språkforskningarna. Ett arbete som härvid har varit af största betydelse är den danska språkforskaren L. Wimmers undersökningar om runorna och deras uppkomst. Många af dem äro konstrika arbeten, där inskriptionen står på en i flera sinnrika bukter sig slingrande orm, början vid ormens hufvud. Runskrifternas innehåll är oftast ganska magert. I allmänhet får man af inskriften endast veta att den och den reste stenen till minne af den och den. Beträffande åldern och tiden för runinskrifterna torde tiden från år 900 till 1300 varit den, under hvilken största delen blifvit danade. Den hittills kända äldsta runinskriften är den som läses å den s. k. *Ingelstadsstenen*, funnen vid Norrköping i Östergötland. Inskriften synes härstamma från år 900 e. Kr. och förmäler i all sin enkelhet att: *denna* (d. v. s. inskrift) *gjorde Gotes son Karl.* De flesta äro grafvårdar, resta öfver någon afliden; men somliga hafva upprests till åminnelse af något prisvärdt företag, såsom anläggandet af vägar, broar, härbärgen, s. k. själahus o. s. v. Inskriptionen är äfven någon gång på vers med bokstafsrim eller alliteration. Emellertid kan af allt detta ingenting med någon större säkerhet slutas om språkets beskaffenhet i sin helhet.

II. Fornsvenskan. *Från år 1000 till 1300.* Det föreningsband mellan nordvästliga Europas alla länder, som bestod i ett i det allra närmaste gemensamt språk och som gjorde dess alla bebyggare till ett folk, sönderföll efter hand och hvarje land antog, jämte egen regering, småningom äfven eget språk. Fornsvenskan, som på detta sätt uppstod, liknade naturligtvis i början ursvenskan, men riktades efter hand med nya ord, särdeles genom inflytande af den sig utbredande kristendomen. Runorna, som nu ej längre utgjorde hemligheter, blefvo allmännare både kända och som skriftecken begagnade, till dess de småningom utträngdes genom det både tydligare och vigare latinska alfabetet, som af munkarna gjordes bekant.

De nya begrepp, som åtföljde den nya gudaläran, gjorde äfven nya ord nödvändiga, och för detta ändamål användes dels sammansättningar af gamla svenska ord, såsom *radband, skärseld, vigvatten*; dels upptogos och ombildades ord på svenska från latinet och grekiskan, t. ex.: *kors* (af lat. crux), *font* el. *(dop)funt* (lat. fons), och på samma sätt orden *altare, bibel, biskop, ängel, fest, kloster, kyrka, oblat, präst, predika, psalm, skrifva, signa, tempel, testamente* med många flera. Troligt är, att genom religionslärare från främmande länder ord äfven inkommo från engelskan, tyskan m. fl. språk, ehuru sådana numera svårligen kunna från riktiga svenska ord urskiljas.

Vid antagandet af de latinska bokstäfverna till skriftspråk bibehölls länge runan ᚦ för *d*-ljudet samt förbyttes sedan, i följd af sitt uttal, till *th*, som ända till vår tid bibehållit sig i bibel- och lagstil. Från anglosachsiskan upptogs ð för uttryckande af *th*. Bland vokalljuden tecknades *å* först med *a* eller *o* och sedan med *aa*; *ä*-ljudet skrefs med *e* och *ö*-ljudet med *ø*.

Vårt land börjar nu få en verklig, inhemsk litteratur. Ordnandet och upptecknandet af de gamla landskapslagarna förskrifver sig från denna tid. Äldst bland dessa är Västgötalagen, som tros vara författad omkring år 1220, och den äldsta handskrift däraf skrifven år 1290. Ur denna i mer än ett afseende märkliga urkund meddelas här ett prof.

Hängir klockä i kyrkiu, faldär i hovoþ*) manni, böte sopn firi niu markum. Faldär klockä rummi niþer i hovoþ manni, böti sokn markum þrim, än han far banä af. Faldär i hovoþ prästi ällär klockärä, varþi sär sialvar.

För öfrigt är den svenska litteraturen från denna tid högst fattig, emedan munkarna, tidens ende lärde, då de författade något, nedskrefvo detta på latin. Hvad man af det som finnes kan döma rörande svenskan är, att stafsättet varit mycket obestämdt och vacklande, hvilket bäst bevisas däraf, att t. ex. det korta ordet *efter* finnes tecknadt på ej mindre än 28 olika sätt, såsom *abtir, ebtir, ibtir, aftar, eftar, ifti, aptir, eptir* o. s. v. Stundom fördubblas vokaler eller konsonanter utan ändamål, t. ex.: *naat* (natt), *flerre, manss* o. s. v.

Detta förhållande synes emellertid vara en följd af olika landskapsdialekter, samt att intet allmänt för hela riket gemensamt skrifsätt ännu hunnit utbilda sig. Att döma efter isländskan, synes umgängesspråket hafva varit både kraftfullt, rent och regelbundet samt, om än ordfattigt, likväl fullt

*) Bokstafven ᚦ betecknar i fornsvensk skrift äfven ð-ljudet.

tillräckligt för alla behof, ja till och med haft många sedermera förlorade ord för begreppsskiftningar, hvilka hos oss sakna uttryck; i synnerhet var skaldspråket rikt, och många uttryck innehålla en sinnrikhet och människokännedom som visa, att den rent mänskliga bildningen hos våra förfäder stått på en vida högre ståndpunkt än man i allmänhet föreställer sig.

III. Den yngre fornsvenskan. *Från år 1300 till 1500.* Under denna tid fortfor språket i allmänhet att riktas med nya ord, dels från latinet och grekiskan genom de andlige, hvilkas inflytande på samhällslifvets skilda områden under denna tid var genomgående, dels från tyskan genom legotrupper under folkungarnas regering samt dels från danskan under Kalmarunionen; äfven från franskan inkommo genom studerandes resor till Paris en mängd uttryck, i synnerhet angående litteraturen. Allt detta ökade väl ordförrådet, men verkade menligt på nationalspråket, som alltjämt vacklade från det ena uttryckssättet till det andra, utan bestämda grundsatser, och slutligen företedde en fullständig språkförbistring.

Att ett ökadt umgänge med främmande folkslag och deras språk skulle inverka på modersmålet var naturligt. Tyska konungar med åtföljande tyska ämbetsmän, många tyska drottningar samt framförallt de öfver hela norden utbredda hanseatiska köpmännen och handtverkarna, införde en mängd ord och talesätt från tyska språket, af hvilka vi ännu hafva kvar orden *gesims, jungfru, junker, mantel, skymf* m. fl. Från latinet upptogos orden *artikel, datum, mandat, plakat, universitet* m. fl.; från franskan *kurtis, penal, svit* (*suite*), *äfventyr* (*aventure*) m. fl., hvarjämte väringarnas resor till Konstantinopel äfven ej voro utan inverkan på språket. — Emellertid gåfvo dessa förhållanden en förut saknad väckelse åt det vittra lifvet, hvartill bidrog att norska drottningen Eufemia omkring år 1320 lät på svenska öfversätta några af Tysklands och Frankrikes romantiska dikter, såsom »Hertig Fredrik af Normandie», »Herr Ivan lejonriddaren», »Konung Artur», »Karl den store» m. fl.; vid samma tid anses *Konungastyrelsen* vara skrifven, ett mästerstycke till innehåll och språk; hvarjämte de yngre landskapslagarna förmodas datera sig från detta tidehvarf, äfvensom åtskilliga sånger, S:t Brigittas uppenbarelser, Ansgarii lefverne jämte stora rimkrönikan, en del af våra folkvisor m. m.

Den förkofring modersmålet under denna tidrymd erhöll, oberäknadt det ofvannämnda ökade ordförrådet, bestod hufvudsakligen däruti, att sträfvare ord utbyttes mot mjukare, så att man t. ex. i stället för *mer, ther, ser, allir*, började skrifva *mik, thik, sik, alle;* i början bibehölls likväl det hårdare konsonantsystemet, t. ex.: *gudelik, skipta* (gudelig, skifta); men under Kalmarunionen öfvergingo *k, p* och *t* genom danskans inflytande i många ord till *g, f* och *d*, t. ex.: *taga, skifta*, i st. f. *taka, skipta*. De forna dunkla eller skarpa vokalljuden utbyttes äfven småningom mot andra, så att t. ex. af *sun* blef *son*, af *brut* blef *brott*, af *skip* blef *skep* (skepp) af *vin* blef *væn* (vän), af *siga* blef *sæga* (säga), af *firi* blef *fore* (före) o. s. v. Från tyskan upptogs bruket af *ch*, jämte prefixerna *an, be, bi, er, ge, för* (*vor*), *und* o. s. v., samt tilläggningsstafvelserna *dom, het, skap* m. fl., äfvensom från danskan *else, ning* och obestämda artikeln *en, ett* o. s. v., genom hvilket en stor mängd nya ord blefvo bildade af förut inhemska. Efter tyskan begynte man utmärka en lång vokal genom att antingen skrifva den dubbel, t. ex.: *troo, reen*, eller tillägga ett *h*, t. ex.: *åhr, fahra*, hvilket senare äfven brukades i slutet af ord, t. ex.: *jagh, migh, sigh, dagh, Sverighe* o. s. v. I samband med detta utländska inflytande på språket, försvunno äfven därur en mängd förut brukliga ord, och ersattes med främmande i den svenska jordmånen omplanterade. För öfrigt äro uti denna tids skrifter stafningssättet mycket vacklande och obestämdt genom den inverkan så många olika språk haft på den då ej ännu stadgade svenskan, så att man i slutet af tidehvarfvet finner om hvartannat teckenadt t. ex.: *rike, riike, rige, riche; jak, jag, jac, jach; ok, oc, og, och* o. s. v. (I detta sista ord har sedan tyskans *ch* bibehållit segern öfver både gamla svenskans *k*, latinets *c* och danskans *g*.) — Ur det kaos af förvirring, som sålunda utmärker den yngre fornsvenskan, framgår slutligen språket mera rent och stadgadt genom Gustaf Vasa, genom hvilkens befrielsekrig en ny tid begynte både för vårt folk och vårt språk.

IV. Nysvenskan. *Från 1500 till vår tid.* Denna period kan beträffande språket delas i två mindre perioder: 1) Den ifrån Gustaf Vasa till Gustaf III, den äldre nysvenska. 2) Från Gustaf III:s tidehvarf till närvarande tid, den yngre nysvenska.

Under den nysvenska periodens första skede uppträder den store reformatorn Olaus Petri väckande på alla andliga områden, och det torde vara få författare som utöfvat ett så mäktigt inflytande på sitt lands andliga lif som han. Såväl Olaus Petri och Laurentius Petri, som den lärde Laurentius Andreæ, antogo ett från den äldre perioden sig ganska mycket skiljande, mera stadgadt och svenskt stafsätt, sannolikt för att skilja sig från danskarna. Svenska Handboken, utgifven 1529, Svenska mässan, 1531, och bibelöfversättningen, 1541, gjorde deras antagna skrif- och uttryckssätt allmännare kändt. Sedermera hafva många flera uppträdt och dels hindrat nya irringar, dels ytterligare bildat språket enligt tidens fordringar.

Reformatorernas hufvudsakliga åtgärder vid språket voro: att borttaga öfverflödiga främmande ord och uttryckssätt; vokalerna *å*, *ä* och *ö*, som redan förut voro bekanta, antogos till bruk i stället för *aa*, *æ* och *ø*; det svenska *a* återtogs i stället för det danska *e*, t. ex.: *bida* för *bide*, och det svenska *k*, t. ex.: *rike*, *mycken*, i stället för *rige*, *mygen*, utom i några ord, såsom *jag*, *dig*, *Sverige*, *taga*, där *g* bibehölls. I stället för þ antogs bruket af *th*; *ch* behölls kvar, äfvensom bruket att utmärka lång vokal med antingen fördubbling, t. ex.: *röód*, eller tillagdt *h*, t. ex.: *röhd*.

Emellertid kunde språkformerna ej så hastigt stadga sig, och minst ett århundrade förgick, under hvilket uttryckssätten vacklade i striden emellan det gamla och det nya samt mellan svenska, danska och tyska former, och svenskarnas deltagande i trettioåriga kriget hotade att ånyo förvirra språket genom tyska och franska tillsatser; handlingar, bref och skrifter från denna tid visa en så brokig blandning af diverse språk, att de ovillkorligen påminna om harlekinströjan. — Slutligen uppträdde Stjernhjelm som ny reformator af språket. Genom hans lyra föddes svenska skaldekonsten till lif och gaf språket mera böjlighet och harmoni än det förut ägde. Han, tillika med Verelius och Rudbeck forskade uti fäderneslandets urspråk och sökte åter frammana dess minnen ur glömskan. Många flera arbetade i samma anda; dock saknades ännu renhet och ädelhet i uttrycken, och stafsättet vacklade mellan det gamla och det nya. Vokalernas onödiga fördubbling och bruket af det öfverflödiga *h* motarbetades, och bruket af *k* i stället för *ch* påyrkades, äfvensom afläggandet af de långsläpiga slutändelserna, t. ex.: *goder*, *verldhenne*, *menniskomen* o. s. v., i stället för *god*, *världen*, *människan* o. s. v. Språket började behandlas grammatikaliskt, och år 1693 utgafs den första läroboken i svenska språket, af Ericus O. Aurivillius. Denna bok, med titel: »Exercitatio Academica, Continens Cogitationes de Lingvæ Svionicæ, qvalis hodie maxime in usu est recta scriptura & pronunciatione», är för att afhandla svenskan, äfven till innehållet väl mycket öfverlastad med latin, hvilket däremot icke är fallet med den af Nils Tjällman år 1696 utgifna Svenska grammatikan, hvars svenska innehåll är rikare. Bland lärare i svenskan nämnes äfven en Burens, och Jesper Svedberg inlade mycken förtjänst om språket uti en bok, kallad »Schibboleth, eller Svenska Språkets rycht och richtighet», samt utgaf en svensk grammatik; uti ortografien sökte han väl försvara den yngre forasvenskan; men denna åsikt vann ej mera bifall. Den af Karl XI beslutade och under Karl XII:s tid fullbordade nya bibelöfversättningen, svenska psalmboken med flera allmänna böcker samt framför allt den af Karl XI utfärdade förordningen, att hvar och en, som ville begagna nådemedlen borde kunna läsa rent i bok, gjorde språket och dess skrifsätt mera allmänt både kända och begagnade. Emellertid kvarstodo ännu många af de gamla, stela formerna; många skriftställare lånade utan urskillning främande ord och uttryckssätt, och språket led af en viss råhet och klumpighet, till dess Dalin, som äran tillkommer att stå i spetsen för *dess senaste utbildningsperiod* (den yngre nysvenskan), med sitt exempel visade möjligheten af att göra det till ett smidigt verktyg för all slags skrifart. Af den forna, stela ordföljningen finnas hos honom få, nästan omärkliga spår, och öfverflödiga främmande ord blefvo af honom och genom hans efterdöme från språket utträngde. Flera utmärkta snillen, både på vers och prosa, följde i Dalins fotspår och underhöllo den hos allmänheten väckta kärleken för litteraturen, hvarjämte läroböcker i svenska språket utgåfvos, bland andra »Svenska Språkets Redighet», af C. F. Ljungberg, 1756; »Förberedelse till en Svensk Grammatika», af C. Brunkman, hvaraf början utkom 1767, slutet 1774; »Glossarium Sviogoticum», af Joh. Ihre, 1769; »Svensk Grammatika», af A. M. Sahlstedt, 1769, samt »Svenska Språket i tal och skrift», af A. af Botin, 1777. Detta oaktadt bibehölls åtskilligt af det gamla språkets stafsätt i bibel och lagboken, så att ett dubbelt språk begagnades, nämligen bibel- och lagspråket å ena sidan och allmänna skriftspråket å den andra, utan att någotdera var fullkomligt stadgadt. Ojämnheter och brister förefunnos ännu, väl obetydliga i jämförelse med forna, men tillräckliga att vanställa skrifarten; bland dessa voro obestämdheten i bruket af dubbla konsonanter samt brist på regler för vokalerna *e* och *ä* samt *o* och *å*. År 1801 utgaf Svenska Akademien en »Rättstafningslära», ämnad att tjäna till grund för alla ords stafning, hvilkens regler sedermera blifvit till det mesta antagna; dessutom ha efter denna tid utkommit en mängd större och mindre arbeten i svensk språkkunskap, bland hvilka »Svenska Språkets Lagar», af J. E. Rydqvist, 5 delar, fullständigt utkomna 1874, är utan jämförelse vår språklitteraturs hufvudverk. »Ordlista», utgifven af Svenska Akademien, 1874, senast 1900, jämte flera läroböcker och uppsatser rörande språket, genom hvilket allt detta omsider antagit den form, som nu benämnes rikesspråk. Bland de i detta afseende grundläggande verk intager den af A. F. Dalin år 1850 utgifna ordbok öfver svenska språket en betydelsefull plats. Dalins ordbok kan äfven betraktas som en föregångare till den stora »Ordbok öfver svenska språket», hvilken år 1893 började utgifvas af Svenska Akademien — ett verk som säkerligen blir af den största betydelse för svenskt språk och svensk odling.

Här anföres slutligen som prof på språkets utseende under olika tider följande uppställning af bönen »Fader vår», upptecknad efter de begagnade kyrko-handböckerna under fyra af de förut omtalade tidsåldrarna:

År 1300.	*År 1500.*	*År 1527.*	*År 1646.*
Fadher war i himiriki hælecht huais þitt namn, tillkomi oss þit rike. wardhe þin wili hær i jordhriki swa sum han war-	Fadher waar som är j himblom hälgat wari thit nampn. Tilkome thit rijke. Warde thin wili swa i jorderijke, som	Fader vår som är j himblomen. Helghat wardhe titt nampn. Tillkomme titt rike. Warhde thin willie så på jordhen-	Fader vår som äst i himmelen, helgadt vorde titt nampn. Tillkomme titt rijke. Skee tin vilie så på iordenne, som i

der i himiriki. wart dagliet brød gif os i dagh, oc firilaat os waræ misgerningæ swa sum vi firilatum þem sum brutlike æru wider os. oc laat oss æi ledhæs i frestelse. vtan frælsæ os af illu. Amen.

i hijmmerijke. Gif oss i dagh waart daghlighit brödh. Ok förlaat oss waara synder som vij oc forlaatom thöm mothe oss bryta. Ok leedh oss eij j frästilse, Wtan frälsa oss aaff ondho. Amen.

ne som j himmelen, Giff oss j dagh vårt daghelighit brödh, Och förlåt oss våra skuld såsom och wij förlåtom them oss skyldhoge äro, Och inleedh oss icke j frestelse, Utan frels oss från onda, Amen.

himmelen. Giff oss i dagh vårt dagheliga brödh. Och förlåt oss våra skulder, såsom ock wij förlåtom them oss skyldige äro. Och inledh oss icke i frestelse. Utan fräls oss ifrån ondo. Amen.

ANDRA DELEN.

RÄKNEKONST (Aritmetik).

Räknekonsten har till ändamål att lära oss behandla *talen*, som bestämma en myckenhet (antal enheter) af något och i skrift uttryckas genom några enkla tecken, *siffror*.

Räknekonstens första uppkomst torde man sannolikt kunna antaga vara i det närmaste samtidig med talspråkets, det vill säga lika gammal som människosläktet. Naturligt är, att denna kunskap länge varit ganska enkel, endast omfattande några få enheter och, liksom hos vilda folkslag ännu i dag, på sin höjd sträckt sig till de tal, som kunna nämnas med att räkna på fingrarna, första grunden till decimal-systemet. De första spår man känner till konstens större utveckling verseblifvas hos fenicierna, omkring 2,000 år före Kristus. Detta jordens då varande största handlande folkslag fann behöfligheten att kunna lägga den ena storheten till den andra och däraf likväl få ett helt, och häraf uppkom först addition; behofvet att kunna ta en mindre del från en storhet och nämna återstoden gaf anledning till subtraktion; genvägen att kunna uppgifva flera storheters gemensamma namn utan att behöfva sammanlägga dem ledde till multiplikation, och önskan att dela ett ämne i lika stora lotter lade grunden till division. Att allt detta ej skedde på en gång, utan småningom är påtagligt. Sedan grunden sålunda var funnen, utvecklades kunskapen så väl hos uppfinnarna som andra folkslag i den mån ökad civilisation och däraf växande behof gjorde sådant nödigt. De till denna vetenskap hörande särskilda grenar tilldelas olika uppkomst. Så anses *geometrien* härleda sig från Egypten, där Nilflodens öfversvämningar därtill skall gifvit anledning på det sätt, att innehafvare af flodens stränder, som icke begagnade något stängsel kring sina ägolotter, efter flodens fall ej kunde veta hvar hvarderas gräns var belägen och därför uttänkte ett sätt att mäta fältet och därigenom efter hvarje öfversvämning åter komma i besittning af så stor yta, som hvar och en förut haft. *Algebra* åter skall genom morernas anfall i södra Europa hafva hit inkommit från deras hemland Arabien; när den först uppfunnits och hvad öde den före sin ankomst hit undergått, därom sakna vi alla upplysningar.

Angående ifrågavarande vetenskaps början och utveckling inom vårt fädernesland gäller detsamma som ofvanför är anfördt. De första läroböcker i räknekonsten, som finnas vara utgifna på svenska språket, äro tvenne tryckta i Uppsala hos Eskil Matzson, den ena 1630, författad af Petro Nicolai, den andra 1633 af Ægidio Aurelio, samt en tredje, tryckt hos Euchario Lauringern 1643, författad af Matthio Andreæ Biörk. Uppställningen och utförandet af räknekonstens särskilda delar äro i dessa hufvudsakligen desamma, som ännu följas.

Utom de allmänt kända figurer, som vi kalla siffror, förekomma äfven uti räknekonsten och dit hörande kunskaper en stor mängd andra tecken, uttryckande hvar sina begrepp. Bland de hos oss allmännast brukliga sådana äro följande:

\+ *Plus* (additionstecken).	$\leq$ $\geq$ *Olikhets-tecken.*	% *Procent.*
— *Minus* (subtraktionstecken).	$\sqrt{}$ *Rot-tecken.*	£ *Pund eller Livre Sterling.*
el. × *Gånger* (multiplik.-tecken).	□ *Kvadrat-tecken.*	° *Grad.*
: *Uti* (divisionstecken).	△ *Triangel-tecken.*	′ *Minut.*
± *Plus-minus.*	∧ *Vinkel-tecken.*	″ *Sekund.*
= *Likhets-tecken.*	<> *Parallellogram-tecken.*	℔ *Skålpund.*

Många flera tecken förekomma visserligen, men deras upprepande här skulle vara fullkomligt ändamålslöst; ty dels begagnas ofta i det närmast likadana tecken för helt olika saker, dels kan samma sak på ett ställe vara uttryckt med en figur, på ett annat med en annan. Dessutom bifogas nästan alltid förklaring på tecknens betydelse i de uppsatser, där de förekomma.

Räknekonstens första behof, eller så att säga alfabet, är *numeration*, hvilken lärer att utnämna och rätt skrifva mindre och större tal. För öfrigt grundar sig all räknekonst på följande fyra räknesätt, kallade *Quatuor species*, nämligen: 1:o att sammanlägga två eller flera tal till ett, *addition;* — 2:o att draga ett mindre tal från ett större, *subtraktion;* — 3:o att två eller flera gånger fördubbla ett gifvet tal, *multiplikation,* — samt 4:o att i två eller flera lika stora delar söndertaga ett tal, *division.*

Numeration (*täljning*). De enkla siffrorna skrifvas och uttalas sålunda:

ett	*två*	*tre*	*fyra*	*fem*	*sex*	*sju*	*åtta*	*nio*	*noll*
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

De nio första kallas betydande eller gällande siffror, emedan hvar och en af dem för sig utgör ett tal eller uttrycker en myckenhet; men noll kallar man obetydlig, emedan den i sig själf betyder intet, men likväl är behöflig att fylla rummet i vissa tal, där annan siffra ej får plats. Då 9 är den högsta siffra, som ensam uttrycker ett tal, måste för högre tal begagnas flera siffror, hvarvid märkes, att hvarje siffra åt vänster gäller tio gånger mera än den som står på dess högra sida. Där ingen enhet är, sättes 0, som bredvidstående visar; men där tiotalen icke äro jämna, sättes den öfverskjutande enhetssiffran, och båda uttalas, t. ex.: 27 *tjugusju,* 35 *trettiofem,* 68 *sextioåtta,* 92 *nittiotvå* o. s. v. Det första tiotalet med två siffror, som efter denna regel borde heta *ettioett, ettiotvå, ettiotre* o. s. v. uttalas hos oss i stället *elfva, tolf, tretton, fjorton, femton, sexton, sjutton, aderton* och *nitton.* När tionde tiotalet blifver fullt, tecknas det 100 och kallas *hundra,* hvarpå räkningen åter börjar med 1, d. v. s. 101 *etthundraett,* 102 *etthundratvå* o. s. v.; sedan på samma sätt 200, 300 o. s. v. till tiohundrade, som tecknas 1000 och benämnes *tusen,* hvarefter ånyo alla enheter och tiotal genomgås. Nästa sifferökning blir *tio tusen,* därnäst *hundra tusen,* sedan tusen tusen, som kallas *million* o. s. v.

10	*tio*
20	*tjugu*
30	*trettio*
40	*fyrtio*
50	*femtio*
60	*sextio*
70	*sjuttio*
80	*åttio*
90	*nittio*

Vid all räkning, där tals utnämnande ifrågakommer, kallas siffrorna, baklänges eller från höger räknadt, den första *ental,* den andra *tiotal,* den tredje *hundratal,* den fjärde *tusental,* den femte *tiotusental* o. s. v.

tio tusen tusen	*hundra tusen tusen*	*tio tusen*	*hundra tusen*	*tio*	*hundra*	*ett*
2	5	6,	3	8	4	

Vid tals utnämnande brukar man i följd häraf att, på sätt vidstående visar, räkna siffrorna från höger och vid den första säga *ett,* vid den andra *tio,* vid den tredje *hundra* och vid den fjärde *tusen,* där sätta ett streck eller komma samt börja på samma siffra ånyo med *ett* o. s. v. Att samma uttryck sedan höres vid talets utsägande är tydligt af förevarande, som rätt utnämndt heter *tvåhundrafemtiosex tusen trehundraåttiofyra.* Vid ännu större tal brukar man, sedan det på så sätt blifvit indeladt i klasser med tre siffror i hvarje, ytterligare utmärka hvarannan klass med små siffror och sätta öfver första siffran i tredje klassen, eller 7:de siffran, ^{1}, i femte klassen eller 13:de siffran ^{2}, i sjunde klassen ^{3} o. s. v. Vid utnämnandet säger man sedan *tusen* vid alla de siffror, där endast komma står, men *million* där ^{1} står, *billion* vid ^{2}, *trillion* vid ^{3} o. s. v. — Några exempel på olika tals utnämnande torde göra detta något mera tydligt:

49 *fyrtionio.* — 263 *tvåhundrasextiotre.* — 2,070 *tvåtusensjuttio.* — 10,102 *tio tusen etthundratvå.* 421,684 *fyrahundratjuguett tusen sexhundraåttiofyra.* — 1,000,462 *en million fyrahundrasextiotvå.* $15^2,103,507^1,000,898$ *femton billioner etthundratretusen femhundrasju millioner åttahundranittioåtta.* $9^3,876,543^2,210,123^1,456,789$, *9 trillioner 876 tusen 543 billioner 210 tusen 123 millioner 456 tusen 789.*

Klaven för dessa och andra större tals utnämnande finnes i följande:

Tusen ggr tusen . . . . . är en *million.*	Tusen ggr tusen kvinkvillioner . är en *sextillion.*
Tusen ggr tusen millioner . . är en *billion.*	Tusen ggr tusen sextillioner . . . är en *septillion.*
Tusen ggr tusen billioner . . . är en *trillion.*	Tusen ggr tusen septillioner . . . är en *octillion.*
Tusen ggr tusen trillioner . . är en *kvadrillion.*	Tuser ggr tusen oktillioner . . . är en *nonillion.*
Tusen ggr tusen kvadrillioner är en *kvinkvillion.*	Tusen ggr tusen nonillioner . . . är en *decillion.*

Endast de lägre af dessa talbeteckningar kunna i räkning förekomma. Huru föga sannolikt det är att de högre behöfva användas bevisas af följande fråga: »Huru lång tid åtgår för att räkna till en billion (det lägsta tal med eget namn näst million), om man antar att hinna 150 i hvar minut?» — Om man på måfå ansett några dagar, veckor eller månader vara därtill behöfliga, skall man om man försöker genom räkning upplösa frågan, med förvåning finna att *tolftusen år* äro därtill otillräckliga. Det skulle nämligen därtill erfordras en tidlängd af 12,683 år, 334 dagar, 15 timmar och 6 och två tredjedels minuter.

Med uttrycket *legion* brukar man vanligen förstå en stor, ehuru till antalet obestämd myckenhet; dock har ordet användts såsom utmärkande *etthundra tusen.* — Ordet *milliard* begagnas endast sällan i svensk räkning och betecknar då *tusen millioner.*

Huru behöfligt det i räknekonsten är att kunna riktigt utnämna tal, är det om möjligt ännu mera nödvändigt att kunna rätt *skrifva* sådana, så att hvarje

siffra får sin rätta plats, och af 0 icke begagnas hvarken flere eller färre, än som äro för detta ändamål behöfliga.

Ett tal kan upplösas i lika många särskilda tal som det har siffror, och hvartdera af dessa skrifves då med behöfliga nollor, t. ex. talet 1,858 kan tecknas så, som här följer. Genom nollorna
1000 får i hvardera talet den gällande siffran sin rätta plats; men om alla dessa nollor skulle be-
800 gagnas då det skrifves i ett tal, blefve det icke, hvad det är ämnadt uttrycka, *ett tusen åtta*
50 *hundra femtioåtta*, utan 1000800508 *ett tusen millioner åtta hundra tusen femhundraåtta.*
8 Nödvändigheten af ett riktigt skrifsätt härvidlag lär hvar och en inse.

De forna romarna begagnade till särskilda storheters betecknande vissa bokstäfver ur sitt vanliga alfabet; och då sådana hos oss ofta förekomma under namn af romerska siffror, men torde af en eller annan icke vara tillräckligt kända, anföras desamma här, jämte deras betydelse:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
XVIII	XIX	XX	XXI	XXII	XXIII	&c.	XXX	XL	L	LX	LXX	LXXX				
18	19	20	21	22	23	o. s. v.	30	40	50	60	70	80				
XC	C	CI	CLV	CC	CCC	CD	D	DC	DCC	DCCC	CM	M	MDCCCLXXXI			
90	100	101	155	200	300	400	500	600	700	800	900	1000	1881.			

Likaledes begagnas stundom hos oss de fornromerska eller latinska ordningstalen, hvarför äfven dessa här torde förtjäna en plats. Sålunda kallas:

1:o *Primo.*	7:o *Septimo.*	13:o *Tertiodecimo.*	19:o *Nonodecimo.*	50:o *Qvinqvagesimo.*
2:o *Secundo.*	8:o *Octavo.*	14:o *Qvartodecimo.*	20:o *Vigesimo.*	60:o *Sexagesimo.*
3:o *Tertio.*	9:o *Nono.*	15:o *Qvintodecimo.*	21:o *Vigesimo primo.*	70:o *Septuagesimo.*
4:o *Qvarto.*	10:o *Decimo.*	16:o *Sextodecimo.*	22:o *Vigesimo secundo* etc.	80:o *Octogesimo.*
5:o *Qvinto.*	11:o *Undecimo.*	17:o *Septimodecimo.*	30:o *Trigesimo.*	90:o *Nonagesimo.*
6:o *Sexto.*	12:o *Duodecimo.*	18:o *Octavodecimo.*	40:o *Qvadragesimo.*	100:o *Centesimo.*

Till skillnad från både romerska och andra nummertecken kallas de hos oss allmännast brukliga *arabiska siffror.* Dessa härleda sig sannolikt icke från Arabien, som namnet angifver, utan från Indien, hvarifrån kunskapen spriddes till Italien första århundradet efter Kristus.

De romerska siffrornas tillkomst har blifvit förklarad på olika sätt: en del hafva ansett dessa bokstäfver upptagits af det skäl, att C är första bokstafven i *centum, hundra,* och M i *mille, tusen;* andra åter hafva trott att i äldre tider de första tio enheterna betecknats medels motsvarande antal streck, tio medels tio streck med ett kors öfver för att lättare igenkännas, hvarefter strecken försvunnit och tio kommit att betecknas med korset ensamt; att tecknet för hundra uppstått sålunda, att tio tior först omgifvits med en ram, som slutligen ensam kommit att beteckna talet; att tecknet för fem uppstått genom delning midt itu af tecknet för tio, att tecknet för femtio bildats genom delning af tecknet för hundra o. s. v. Denna senare mening synes ej heller fullt tillförlitlig, ty då man vet, att både i grekiskan och hebreiskan begagnades vanliga bokstäfver som siffertecken och att latinet i mycket annat var utbildadt efter samma mönster som dessa språk, är det möjligt att ifrågavarande förhållande uppstått utan någondera af anförda orsaker. Detta allt öfverlämnas åt forskare att närmare bestämma.

Quatuor species i hela tal.

Addition (*sammanläggning*) lärer att ihoplägga två eller flera tal till ett af lika värde med dem alla. De tal, som skola sammanläggas, kallas med ett gemensamt namn *addender,* men benämnas äfven *summander;* och det sökta tal, som vid räkningen erhålles, heter *summa.* Att tal skola sammanläggas betecknas med + emellan dem, hvilket tecken utsäges: *plus, ökadt med* eller *och,* t. ex.: 7 + 2 + 6, där 7, 2 och 6 äro addender.

De tal, som skola adderas, uppskrifvas under hvarandra så, att ental sättes under ental, tiotal under tiotal, hundratal under hundratal o. s. v.; under alla de så uppskrifna addenderna drages ett streck. Därpå börjar man med entalen att nedifrån uppåt, eller ock tvärtom, lägga den ena siffran till den andra samt skrifva den sista man får under linien; därefter på samma sätt med de öfriga till exempel:

Addender. 3121
1233
2312
1223
Summa 7889

Säg: 3 ental och 2 ental är 5, 3 därtill är 8 och 1 därtill är 9, skrif detta under linien, rätt under första raden eller entalen; vidare: 2 tiotal och 1 tiotal är 3, 3 därtill är 6, 2 därtill är 8, detta 8 sättes under linien, bredvid 9; ytterligare: 2 hundratal och 3 hundratal är 5, 2 därtill är 7 och 1 därtill är 8, som tecknas på sin plats, samt sist: 1 tusental och 2 tusental är 3, 1 därtill är 4 och 3 därtill är 7, som skrifves under linien, då exemplet är färdigt och visar, att talet 7889 är ensamt lika stort som alla de ofvanför linien stående tillsammans.

Om af någon rad blir två siffror, uppskrifves blott den sista eller entalet, tiotalet behålles i minnet och lägges till nästa rad; blir äfven där mer än en siffra, förfares på samma sätt ända till den sista, där summan fullt utsättes t. ex.:

4863
7983
6349
3568
2785
876
97
26522

Första raden gör här 42; 42 enheter äro lika med 2 ental och 4 tiotal; 2 ental uppskrifvas och 4 tiotal läggas till nästa rad, som då blir 52 tiotal; 52 tiotal är det samma som 2 tiotal och 5 hundratal, 2 tiotal skrifvas under tiotalsraden och 5 hundratal läggas såsom minne till hundratalsraden, som blir 45 hundratal. Dessa i sin ordning äro lika med 5 hundratal och 4 tusental, 5 sättes sålunda under hundratalsraden och 5 tusental medräknas till följande rad, denna blir lika med 26 tusental, som fullt utsättas.

Om någon rads summa öfverstiger 99 och alltså tecknas med tre siffror, förfares på enahanda sätt, nämligen att sista siffran tecknas och de två öfriga läggas till nästa rad; om t. ex. en summa blir 106, så uppskrifves 6 och 10 lägges till nästa rad; blir den 160, så uppskrifves 0 och 16 lägges till följande, o. s. v.

Då 0 förekommer, tages den förbi, såsom betydande intet, och räkningen fortgår med endast de gällande siffrorna. För att öfvertyga sig att man räknat rätt är nyttigt att genomgå talen två gånger, först nedifrån uppåt, sedan uppifrån nedåt, eller tvärtom, och blir då summan i bägge fallen lika, bör den vara riktig.

Additionens riktighet kan äfven pröfvas på det sätt, att hvarje tals siffror för sig sammanläggas och adderas, som följande exempel visar:

27 = 9
330 = 6
56 = 11 = 2
968 = 23 = 5
1381 = 13 = 4 = 22 = 4

Först hopläggas addendernas siffror hvar för sig; blir af någon två siffror, hopläggas äfven dessa, tills man af hvardera får blott en siffra; dessa adderas nu, och deras summas siffror hopläggas ytterligare, till dess af alltsammans blir endast en siffra. Den vid uträkningen erhållna totalsummans siffror behandlas sedan på lika sätt, och om därvid fås samma siffra, som den vid addenderna erhållna, så är det rätt räknadt.

För att kunna färmt och säkert addera, äfvensom subtrahera, är nyttigt att lära sig utantill följande

Additions- och subtraktionstabell.

0 och 1 är 1	0 och 2 är 2	0 och 3 är 3	0 och 4 är 4	0 och 5 är 5
1 » 1 » 2	1 » 2 » 3	1 » 3 » 4	1 » 4 » 5	1 » 5 » 6
2 » 1 » 3	2 » 2 » 4	2 » 3 » 5	2 » 4 » 6	2 » 5 » 7
3 » 1 » 4	3 » 2 » 5	3 » 3 » 6	3 » 4 » 7	3 » 5 » 8
4 » 1 » 5	4 » 2 » 6	4 » 3 » 7	4 » 4 » 8	4 » 5 » 9
5 » 1 » 6	5 » 2 » 7	5 » 3 » 8	5 » 4 » 9	5 » 5 » 10
6 » 1 » 7	6 » 2 » 8	6 » 3 » 9	6 » 4 » 10	6 » 5 » 11
7 » 1 » 8	7 » 2 » 9	7 » 3 » 10	7 » 4 » 11	7 » 5 » 12
8 » 1 » 9	8 » 2 » 10	8 » 3 » 11	8 » 4 » 12	8 » 5 » 13
9 » 1 » 10	9 » 2 » 11	9 » 3 » 12	9 » 4 » 13	9 » 5 » 14

0 och 6 är 6	0 och 7 är 7	0 och 8 är 8	0 och 9 är 9	0 och 10 är 10
1 » 6 » 7	1 » 7 » 8	1 » 8 » 9	1 » 9 » 10	1 » 10 » 11
2 » 6 » 8	2 » 7 » 9	2 » 8 » 10	2 » 9 » 11	2 » 10 » 12
3 » 6 » 9	3 » 7 » 10	3 » 8 » 11	3 » 9 » 12	3 » 10 » 13
4 » 6 » 10	4 » 7 » 11	4 » 8 » 12	4 » 9 » 13	4 » 10 » 14
5 » 6 » 11	5 » 7 » 12	5 » 8 » 13	5 » 9 » 14	5 » 10 » 15
6 » 6 » 12	6 » 7 » 13	6 » 8 » 14	6 » 9 » 15	6 » 10 » 16
7 » 6 » 13	7 » 7 » 14	7 » 8 » 15	7 » 9 » 16	7 » 10 » 17
8 » 6 » 14	8 » 7 » 15	8 » 8 » 16	8 » 9 » 17	8 » 10 » 18
9 » 6 » 15	9 » 7 » 16	9 » 8 » 17	9 » 9 » 18	9 » 10 » 19

Några öfningsexempel bifogas.
$2+7+23+5+11=48$. $64+82+89+37=272$ $76+90+84+69=319$.
$500+832+608+922+499+761=4122$. $288+7056+8502+9312=25158$.

Subtraktion (*frändragning*) visar sättet att draga ett mindre tal från ett större för att se skillnaden dem emellan. Det större talet kallas *minuend*, det mindre, som skall dragas från minuenden, benämnes *subtrahend;* och det erhållna talet *rest.* Att ett tal skall dragas ifrån ett annat utmärkes med tecknet —, som sättes mellan talen och utsäges *minus* eller *minskadt med* t. ex.: 8 — 3, där 8 är minuend och 3 subtrahend.

Uppställningen sker likasom vid addition, minuenden först och subtrahenden därunder så, att ental komma under ental, tiotal under tiotal o. s. v.; under subtrahenden göres ett streck, och sedan drages hvardera af dennes siffror från den öfver densamma stående, hvarvid början göres med entalen, t. ex.:

Minuend .	6874
Subtrahend	3231
Rest	3643

Säg: 1 ental ifrån 4 ental står 3 ental kvar, skrif detta under entalsraden; sedan: 3 tiotal ifrån 7 tiotal står 4 tiotal kvar, som sättas på tiotalets plats under linien; därnäst: 2 hundratal ifrån 8 hundratal står 6 hundratal kvar, samt sist: 3 tusental ifrån 6 tusental står 3 tusental kvar, hvilka båda sättas på hvar sin plats, då talet är färdigt.

Om uti minuenden förekommer mindre siffra än i subtrahenden, lånas 1 från närmaste högre klass, hvilket gäller lika med 10 och lägges till den mindre siffran, då subtraktionen lätt sker; den siffra, från hvilken man lånat, som för tydlighetens skull skall utmärkas med en punkt, gäller sedan ett mindre än den är, och skulle äfven där behöfva lånas, förfares på samma sätt: t. ex.:

. . .	3 ental från 1 ental går ej. Låna därför 1 tiotal från 4 tiotal, och sätt en punkt däröfver
4341	såsom tecken att lån skett. 1 tiotal är detsamma som 10 ental, 1 ental finnes förut, således
1463	tillsammans 11 ental; dragas 3 ental från 11 ental stå 8 ental kvar. Vidare: 6 tiotal från 3
2878	tiotal kunna ej dragas. Låna ett hundratal från 3 hundratal, då 2 hundratal återstå. Ett
	hundratal är lika med 10 tiotal, hvilka tillsammans med de 3 som finnas förut göra tillhopa 13
	tiotal; 6 tiotal från 13 tiotal ger som rest 7 tiotal. Därefter: 4 hundratal från 2 hundratal går ej,
	låna därför ett tusental, hvilket är detsamma som 10 hundratal, 2 hundratal finnas förut, således till-
	sammans 12 hundratal; 4 hundratal från 12 hundratal är 8 hundratal. Slutligen: 1 tusental från 3
	tusental ger återstoden 2 tusental.

Följer som i andra exemplet här nedan en nolla till vänster, kan man naturligtvis ej låna af henne, utan man måste då låna af närmaste gällande siffra; här tusentalssiffran.

Man lånar således i detta fall ett tusental, hvilket är detsamma som 10 hundratal. Af dessa 10 hundratal lånas ett, då 9 återstå, och det lånta hundratalet förvandlas till 10 tiotal. Af dessa lånas i sin ordning ett tiotal, som är detsamma som 10 ental, hvilka läggas till de 4, som redan finnas. Minuenden kommer således att bestå af 14 ental, 9 tiotal, 9 hundratal och ett tusental. Frändragningen sker nu som ofvan är sagdt.

Några exempel på allt detta anföras:

952	2004	63000	846913	8627946	57932862
76	836	17800	300017	4325	6478
876	1168	45200	546896	8623621	57926384

Pröfning sker liksom vid addition sålunda, att minuendens siffror hopläggas till dess man får blott en siffra, samt subtrahendens och restens hopadderas på samma sätt, som här synes. Blifva båda siffrorna lika, så är räkningen riktig, föröfrigt är det tydligt att summan af resten och subtrahenden bör blifva lika med minuenden.

$8467 = 25 = 7$
$3152 = 11 = 2$ \
$5315 = 14 = 5$ / 7

Öfningsexempel:
$84-21=63$. $222-150=72$. $901-264=637$. $3859-1748=2111$.
$87006-30230=56776$. $92804-46375=46429$. $648372-648272=100$.

Multiplikation (*mångfaldigande*) kallas konsten att taga ett tal så många gånger som ett annat innehåller ental. Det tal, som skall mångfaldigas, kallas *multiplikand*, och det som angifver, hur många gånger multiplikanden skall tagas,

multiplikator; tillsammans benämnas dessa båda *faktorer*, och det tal som erhålles heter *produkt.*

Att ett tal skall multipliceras med ett annat angifves genom tecknet × eller emellan dem, hvilket tecken utsäges *gånger* eller *multipliceradt med.*

Uppställningen sker alldeles lika som vid subtraktion, det största talet såsom multiplikand öfverst och det mindre som multiplikator därunder.

Resultatet blir visserligen detsamma hvilkendera af faktorerna som nyttjas till multiplikand eller multiplikator; men som räkningen går både fortare och lättare ju färre siffror multiplikatorn innehåller, begagnas härtill vanligen helst det minsta talet.

För att kunna räkna denna och nästföljande, eller division, är nödvändigt att först lära sig utantill följande tabell.

Multiplikations- och divisionstabell.

1 gång	0	är	0	2 ggr	0	är	0	3 ggr	0	är	0	4 ggr	0	är	0	5 ggr	0	är	0
1	» 1	»	1	2	» 1	»	2	3	» 1	»	3	4	» 1	»	4	5	» 1	»	5
1	» 2	»	2	2	» 2	»	4	3	» 2	»	6	4	» 2	»	8	5	» 2	»	10
1	» 3	»	3	2	» 3	»	6	3	» 3	»	9	4	» 3	»	12	5	» 3	»	15
1	» 4	»	4	2	» 4	»	8	3	» 4	»	12	4	» 4	»	16	5	» 4	»	20
1	» 5	»	5	2	» 5	»	10	3	» 5	»	15	4	» 5	»	20	5	» 5	»	25
1	» 6	»	6	2	» 6	»	12	3	» 6	»	18	4	» 6	»	24	5	» 6	»	30
1	» 7	»	7	2	» 7	»	14	3	» 7	»	21	4	» 7	»	28	5	» 7	»	35
1	» 8	»	8	2	» 8	»	16	3	» 8	»	24	4	» 8	»	32	5	» 8	»	40
1	» 9	»	9	2	» 9	»	18	3	» 9	»	27	4	» 9	»	36	5	» 9	»	45
1	» 10	»	10	2	» 10	»	20	3	» 10	»	30	4	» 10	»	40	5	» 10	»	50
6 ggr	0	är	0	7 ggr	0	är	0	8 ggr	0	är	0	9 ggr	0	är	0	10 ggr	0	är	0
6	» 1	»	6	7	» 1	»	7	8	» 1	»	8	9	» 1	»	9	10	» 1	»	10
6	» 2	»	12	7	» 2	»	14	8	» 2	»	16	9	» 2	»	18	10	» 2	»	20
6	» 3	»	18	7	» 3	»	21	8	» 3	»	24	9	» 3	»	27	10	» 3	»	30
6	» 4	»	24	7	» 4	»	28	8	» 4	»	32	9	» 4	»	36	10	» 4	»	40
6	» 5	»	30	7	» 5	»	35	8	» 5	»	40	9	» 5	»	45	10	» 5	»	50
6	» 6	»	36	7	» 6	»	42	8	» 6	»	48	9	» 6	»	54	10	» 6	»	60
6	» 7	»	42	7	» 7	»	49	8	» 7	»	56	9	» 7	»	63	10	» 7	»	70
6	» 8	»	48	7	» 8	»	56	8	» 8	»	64	9	» 8	»	72	10	» 8	»	80
6	» 9	»	54	7	» 9	»	63	8	» 9	»	72	9	» 9	»	81	10	» 9	»	90
6	» 10	»	60	7	» 10	»	70	8	» 10	»	80	9	» 10	»	90	10	» 10	»	100

Egentligen är multiplikation ingenting annat än en mångfaldig addition, som begagnas för vighetens skull. Om man t. ex. vill veta hur mycket 8 gånger 243 är, så, i stället att skrifva det åtta gånger och sedan addera, uppställes det så här:

Multiplikand 243
Multiplikator 8
1944

Uträkningen sker på följande sätt: 8 gånger 3 ental = 24 ental = 2 tiotal och 4 ental, 4 ental uppskrifvas och 2 tiotal behållas i minne; därefter: 8 gånger 4 tiotal = 32 tiotal, två tiotal funnos förut, således 34 tiotal = 3 hundratal och 4 tiotal. 4 tiotal uppskrifvas och 3 hundratal behållas i minnet; slutligen: 8 gånger 2 hundratal = 16 hundratal, till hvilka läggas 3 hundratal = 19 hundratal, hvilka uppskrifvas. Produkten blir således 1944.

Består multiplikatorn af mer än en siffra, måste multiplikation göras med hvar och en särskildt, hvarvid är att iakttaga: att om multiplikatorn t. ex. är 80, produkten erhålles genom att först multiplicera med 8 och sedan skrifva en nolla efter slutresultatet, så är 243 × 80 = 19440; att om multiplikatorn slutar på två nollor förfarelsesättet blir enahanda utom att tvenne nollor tillskrifvas t. ex.: 243 × 800 = 194400 o. s. v. Vidare erinra vi om att hvarje flersiffrigt tal kan upplösas, såsom ofvan är visadt t. ex.: 638 i 600 + 30 + 8. De sålunda erhållna talen kallas *partiella produkter* och adderas tillsammans såsom de stå; deras summa är frågans rätta svar och kallas *totalprodukt;* t. ex.:

Faktorer	6847	mult.
	638	
Partiella produkter	54776	add.
	205410	
	4108200	
Totalprodukt	4368386	

8 gånger 6847 = 54776, som uppskrifves; vidare 30 gånger 6847 = 205410, som skrifves under den förra partiella produkten, slutligen 600 gånger 54776 = 4108200, som äfven antecknas. Sedan de partiella produkterna adderats fås totalprodukten 4368386. Nu är att märka, det nollorna i slutet af de partiella produkterna ej bruka utsättas.

Finnas 0, en eller flere, i ändan af endera eller bägge faktorerna, sker räkningen med minsta vidlyftighet, om de skrifvas så, att sista gällande siffra i hvardera komma under hvarandra. Nollorna kunna för mera redighets skull afskiljas med ett streck och sedan ej röras förr än totalprodukten är färdig, då allesammans på en gång dit nedflyttas. Exempel på allt detta följa här:

6804		461203			7105|000
315	3786	51002	42|00	367	2016|00
34020	204	922406	12	12|0	42630
6804	15144	461203	84	734	7105
20412	7572	2306015	42	367	14210
2143260	772344	23522275406	50400	44040	1432368000000

468 = 18 = 9		
34	= 7	
1872	63 = 9	
1404		
15912 = 18 = 9		

Pröfning af multiplikation kan göras genom att hoplägga faktorernas siffror till dess af hvardera blir en, multiplicera dessa och göra deras produkt till blott en siffra. Om den funna totalprodukten behandlas enahanda och slutar på samma siffra, är räkningen rätt.

Några öfningsexempel följa:

7 × 54 = 378. 36 × 763 = 27468. 109 × 5102 = 556118. 24 × 174 = 4176. 419 × 6143 = 2573917. 2007 × 7054 = 14157378. 400 × 76300 = 30520000.

Division (*delning*) begagnas då man vill dela ett tal i flera lika stora delar eller undersöka hur många gånger ett tal innehålles i ett annat. Äfven här förekomma blott två tal, nämligen det, som skall divideras, kalladt *dividend*, och det med hvilket man dividerar, kalladt *divisor*. Det tal, som erhålles genom divisionen, och som angifver hvarje dels storlek eller hur många gånger divisorn innehålles i dividenden, benämnes *kvot*.

Att ett tal skall divideras med ett annat utmärkes genom tecknet : dem emellan, hvilket tecken utsäges *divideradt med* t. ex.: 8 : 4, där 8 är dividenden och 4 divisorn.

För att visa hur man förfarer vid uträknandet af ett divisionstal, så antag att kvoten sökes till talen 5256 och 6, af hvilka det förra är dividend och det senare divisor. Talen uppskrifvas vanligen sålunda:

Dividend 5256	6 Divisor.
48	876 Kvot.
45	
42	
36	
36	
0	

Uträkningen sker på följande sätt: 5256 är detsamma som 5000 + 200 + 50 + 6. Först skall således 5000 delas i 6 lika delar; därvid erhålles tydligen intet helt tusental i hvarje del, lägg därför till de 2 hundratalen, så erhålles tillsammans 52 hundratal, hvilka således först skola delas i 6 lika delar. Hur mycket kommer då på hvarje del? Jo, tydligen 8 hela hundratal. 8 hundratal uppskrifvas i kvoten. Multiplicera därefter kvotsiffran 8 med divisorn 6, så erhålles som produkt 48 hundratal, som uppskrifvas under de 52 hundratalen i dividenden, hvarefter man subtraherar; resten blir 4 hundratal. Läggas till dessa de 5 tiotalen i dividenden fås 45 tiotal, som delade i 6 lika delar gifva 7 hela tiotal i hvarje del, 7 tiotal uppskrifvas i kvoten. Man multiplicerar och subtraherar nu som förut; resten blir 3 tiotal, som förvandlas till ental och hopläggas med de 6 som redan funnas. De så erhållna 36 entalen delas slutligen i 6 lika delar, då jämnt 6 ental komma på hvarje del. Efter multiplikationen med divisorn och subtraktionen fås restsiffran 0, hvilken visar att talet 5256 kan *jämnt* delas i 6 lika stora delar.

Blir ej sista resten 0 d. v. s. kan divisorn ej jämt innehållas i dividenden, tager man till kvot den siffra, hvars produkt är närmast mindre, och denna produkt subtraheras från dividenden. För att få kvoten till hvad den bör vara, nämligen ett säkert svar på den gjorda frågan, måste då af det öfverskjutande bildas ett bråk, hvilket sker på det sätt, att under resten drages ett streck och därunder sättes divisorn samt alltsammans uppflyttas i kvoten, hvarefter denna

$\begin{array}{r|l} 37 & 4 \\ 36 & 9\frac{1}{4} \\ \hline \frac{1}{4} & \end{array}$ är riktig. Af vidstående synes, att 37 deladt i 4 lika delar blir $9\frac{1}{4}$ i hvardera. Innehåller divisorn mer än en siffra, är tillvägagåendet detsamma. Vid hvarje siffra, som nedflyttas, sättes för minnes skull en punkt. Skulle, sedan en siffra är nedflyttad, talet likväl vara mindre än divisorn, sättes 0 i kvoten, och nästa siffra nedflyttas, till dess talet blir tillräckligt stort. Stå nollor i divisorn, men inga i dividenden, afskäras med ett streck nollorna i divisorn och lika många gällande siffror i dividenden, och det sålunda afskurna röres icke under operationen, men upptages i bråket. Finnes noll i slutet på både divisor och dividend, utstrykas lika många i bägge och försvinna alldeles ur räkningen; t. ex.:

$\begin{array}{r|l} 451259 & 639 \\ 4473\cdot\cdot & 706\frac{125}{639} \\ \hline 3959 & \\ 3834 & \\ \hline 125 & \end{array}$ $\begin{array}{r|l} 9386\,57 & 7400 \\ 74\cdot\cdot & 1268\frac{257}{7400} \\ \hline 198 & \\ 148 & \\ \hline 506 & \\ 444 & \\ \hline 6257 & \\ 7400 & \end{array}$ $\begin{array}{r|l} 850øø & 6øø \\ 6\cdot\cdot & 141\frac{4}{6} \\ \hline 25 & \\ 24 & \\ \hline 10 & \\ 6 & \\ \hline 4 & \\ 6 & \end{array}$ $\begin{array}{r|l} 167\,4ø & 50ø \\ 15\cdot & 33\frac{24}{50} \\ \hline 17 & \\ 15 & \\ \hline 24 & \\ 50 & \end{array}$

Är divisorn större än dividenden, blifver kvoten ett bråk, där dividenden blir täljare och divisorn nämnare, t. ex.: $6\,5\frac{5}{6}$ $24\,7\frac{7}{24}$ $222\,64\frac{64}{222}$.

Pröfning af division sker på samma sätt som vid de föregående räknesätten, genom siffrornas sammanläggning i hvarje tal. Divisorns och kvotens slutsiffror multipliceras, och därtill adderas restens. Blir den häraf kommande sista siffran lika med dividendens ensamt, så är räkningen riktig.

Dividend 451259 = 26 = 8
Divis. 639 = 18 = 9 \
Kvot 706 = 13 = 4 / 36 = 9
Rest 125 = 8
17 = 8

Äfven här slutas med några öfningsexempel:

48 : 4 = 12. 684 : 2 = 342. 1680 : 7 = 240. 262384 : 12 = 21032.
22544 : 24 = $939\frac{8}{24}$. 137006 : 122 = 1123. 42836950 : 358 = $119656\frac{142}{358}$.

Innan en nybegynnare går längre, bör han genom flitig öfning söka förvärfva så stor färdighet som möjligt i hvad hittills blifvit anfördt; då all slags räkning grundar sig härpå, skall svårare frågors lösning gå allt lättare, i den mån färdighet i detta förvärfvas. Genom noga aktgifvande på hvad här blifvit sagdt och medels exempel tydliggjordt skall det sannolikt bli möjligt att, äfven utan muntlig undervisning, fatta rätta utföringssättet i alla förekommande fall. Öfningarna böra ske med själftagna exempel, och utom hvad som förut blifvit sagdt om räkningarnas pröfning, gifves ännu ett sätt att själf öfvertyga sig om en verkställd räknings riktighet; detta ligger i räknesättens egenskap att upphäfva eller kanske rättare sagdt kontrollera hvarandra och har således för nybörjaren äfven den fördelen, att öka öfningsexemplen, på samma gång som räkningarnas ofelbarhet bestyrkes. Så kontrollera addition och subtraktion hvarandra. Om nämligen, efter verkställd addition en af addenderna subtraheras från summan, en annan från den erhållna resten o. s. v., så skall sista resten bli lika med den icke begagnade addenden; och om efter subtraktion subtrahenden och resten adderas, skall summan bli lika med minuenden. Samma förhållande är mellan multiplikation och division. Om, efter multiplikation, produkten tages till dividend och ena faktoren till divisor, så skall den andra faktoren stanna i kvoten; och om, efter dividering, divisorn och kvoten multipliceras och resten tillägges, skall produkten vara lika med dividenden. Till exempel:

Addera	43876	4842	271152 | 4842
	39562	56	24210 | 56
Subtrah.	83438	29052	29952
	39562	24210	29052
	43876	271152	

Om bråk.

För att förstå hvad som menas med ett bråk, så låtom oss antaga att en viss längd t. ex. en decimeter delas i tio lika stora delar; hvarje del säges då vara en tiondel af hela längden. Tagas två sådana delar, fås två tiondelar af en decimeter, tagas tre så erhålles tre tiondelar o. s. v. Dessa så erhållna tal: en tiondel, två tiondelar etc. benämnas bråk och angifva således ett visst antal af lika stora delar, i hvilka ett föremål blifvit deladt.

Hade decimetern delats i t. ex. fem lika stora delar, hade man fått femtedelar o. s. v.

Ett bråk betecknas genom tvenne tal åtskilda genom ett streck (*bråkstreck*), af hvilka det ena, *nämnaren,* sättes under bråkstrecket och angifver i huru många lika stora delar det hela (decimetern, äpplet o. s. v.) har blifvit deladt, och det andra, *täljaren,* sättes öfver bråkstrecket och visar, huru många af dessa lika stora delar hafva blifvit tagna.

Kännedom om bråkräkning medför ofta betydliga fördelar, helst frågor ej sällan förekomma, hvilka både lättare och fortare kunna lösas genom bråk än med räkning i hela tal, nämligen: 1:o *egentligt bråk,* där täljaren är mindre än nämnaren, t. ex.: $\frac{3}{5}$, $\frac{15}{24}$; 2:o *oegentligt bråk,* där täljaren är större än eller lika stor som nämnaren, t. ex.: $\frac{6}{3}$, $\frac{25}{8}$, samt 3:o *blandadt tal,* som innehåller både helt tal och bråk, t. ex.: $3\frac{5}{8}$, $11\frac{7}{16}$.

När nämnaren och täljaren äro lika stora, så utmärkes därigenom, att alla de delar, i hvilka det hela blifvit deladt, äro tagna, således *hela* enheten. Är täljaren större är nämnaren, så angifver bråket flera delar, än de, i hvilka *en* enhet blifvit delad, således *mer* än ett helt.

Helt tal göres till oegentligt bråk, om talet tages till täljare och 1 sättes därunder som nämnare, t. ex.: $3 = \frac{3}{1}$, $9 = \frac{9}{1}$, $16 = \frac{16}{1}$ o. s. v. Talet 1 kan sättas i bråkform med hvilken siffra som helst, $\frac{2}{2}$, $\frac{3}{3}$, $\frac{8}{8}$, $\frac{24}{24}$ o. s. v.

Blandadt tal förvandlas till endast bråk, om det hela multipliceras med nämnaren och täljaren tillägges, detta blir täljare och till nämnare bibehålles den förut använda, t. ex.: $7\frac{3}{4} = \frac{31}{4}$, $4\frac{5}{6} = \frac{29}{6}$, $69\frac{3}{25} = \frac{1728}{25}$.

Detta inses däraf att, om t. ex.: $7\frac{3}{4}$ skall förvandlas till fjärdedelar, hvarje enhet innehåller 4 fjärdedelar och således 7 enheter 7 gånger så många, det är 28 fjärdedelar, men 3 finnas förut, och följaktligen blir det blandade talet $7\frac{3}{4}$ lika med det egentliga bråket $\frac{31}{4}$.

Oegentligt bråk bringas till helt eller blandadt tal, om täljaren divideras med nämnaren; blir någon rest, så är denna täljare i det nya bråket, och den förra nämnaren bibehålles; t. ex.: $\frac{27}{9} = 3$, $\frac{48}{8} = 6$, $\frac{35}{8} = 4\frac{3}{8}$, $\frac{177}{9} = 19\frac{6}{9}$.

För att klargöra detta måste vi hågkomma att t. ex.: $\frac{35}{8}$ uppkommit så, att en antal enheter delats hvar och en i 8 lika stora delar; hvarje del är då en åttondel. För att kunna erhålla 35 åttondelar måste man således taga ihop 8 + 8 + 8 + 8 (= 32) sådana delar, det är 4 enheter och därjämte taga 3 åttondelar från en femte enhet. $\frac{35}{8}$ blir således detsamma som $4\frac{3}{8}$.

Bråk *förlängas,* om både täljare och nämnare multipliceras med samma tal, men *förkortas* om bägge kunna divideras med samma tal, utan att i någotdera fallet någon förändring sker i bråkets egentliga värde.

För att öfvertyga sig om, att bråkens värde ej förändras genom förlängningen eller förkortningen, så antag att tvenne lika långa linier, hvardera t. ex. 1 decimeter, äro dragna. Den ena af dessa linier delas t. ex. i 10 lika delar, hvarje del är då en tiondels decimeter (= 1 centimeter); den andra delas i 5 lika delar, då hvarje del utgör $\frac{1}{5}$ decimeter. Tagas nu t. ex. 8 delar på den förra linien och 4 på den senare, erhålles i båda fallen lika stora längder (= 8 centimeter). Således är $\frac{8}{10} = \frac{4}{5}$, men det förra bråket har uppkommit af det senare genom förlängning med 2, och det senare bråket kan bildas af det förra genom att förkorta med 2. På liknande sätt kan man öfvertyga sig, att man har

rättighet att förlänga eller förkorta med hvilket tal som helst, utan att bråkets värde därigenom förändras. På så sätt kan ett bråk, som består af blott två siffror, hafva lika värde med ett som innehåller 6, 8 eller ännu flere. Följande visar ett sådant exempel; i det första bråket $\frac{640}{768}$ divideras både nämnare och täljare med 2, bäggederas kvoter återigen med 2 o. s. v.; det sista, som blir $\frac{5}{6}$, är till värdet lika med $\frac{640}{768}$.

2	640	320	160	80	40	20	10	5
	768	384	192	96	48	24	12	6

Då bråk böra undergå förkortning, gäller för sådana verkställande följande regler:

1. Alla tal, hvilka slutas med jämna siffror, kunna divideras med 2, t. ex.: $\frac{6}{24}$.
2. Alla tal, hvilka siffrors summa delas med 3, kunna själfva divideras med 3, t. ex.: $\frac{21}{39}$.
3. Sådana som sist anförda tal divideras äfven med 6, om de sluta på jämna siffror, t. ex.: $\frac{24}{54}$.
4. Alla tal, hvilkas tvenne sista siffror kunna delas med 4, kunna själfva divideras med 4, t. ex.: $\frac{416}{412}$.
5. Alla tal, hvilkas trenne sista siffror kunna delas med 8, kunna själfva divideras med 8, t. ex.: $\frac{1016}{5824}$.
6. Alla tal, hvilkas summa jämnt delas med 9, kunna divideras med 9, t. ex.: $\frac{64}{243}$.
7. Alla tal, som slutas på 5 eller 0, kunna divideras med 5, t. ex.: $\frac{85}{240}$.
8. Alla tal, som sluta på 0, kunna divideras med 10 och förkortningen verkställes medels utstrykning af en nolla i täljaren och en i nämnaren.

	4175	2505
	2505	1
	2505	1670
	1670	1
1670	835	
1670	2	

Kan ett bråk ej förkortas med någon af här uppgifna enkla divisorer, eller vill man med ens bringa ett sådant till dess möjligen minsta form, så uppsökes bråkets *största gemensamma divisor (maximus communis divisor)*, d. v. s. det högsta tal, som jämnt dividerar både täljare och nämnare. Detta tillgår på det sätt, att det större talet divideras med det mindre; blir någon rest, så divideras förra talets divisor med denna, och så fortsättes tills ingen rest blir. Den divisor, som går jämnt upp, är det sökta talet. Af uppställningen härjämte synes, att enligt denna regel befinnes 835 vara största gemensamma divisor till bråket $\frac{2505}{4175}$.

Skulle vid sådan räkning inträffa, att sista resten blir 1, är detta ett bevis att det föreliggande bråket icke kan förkortas.

Vid räkning med bråk är det ofta nödvändigt att göra ett antal *liknämniga* d. v. s. bringa dem att hafva samma nämnare utan att därigenom deras värde förändras. Detta sker genom att förlänga bråken med lämpligt valda tal. En gemensam nämnare till ett antal bråk måste tydligen vara så beskaffad, att alla bråkens nämnare gå jämnt upp i densamma. Häraf inses, att en gemensam nämnare kunde erhållas genom att till densamma taga produkten af alla bråknämnarna; så kunde t. ex.: $6 \times 3 \times 9 = 162$ tagas till gemensam nämnare till bråken $\frac{1}{6}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{8}{9}$, då både 6, 3 och 9 gå jämnt upp i detta tal. Den på så sätt erhållna gemensamma nämnaren är dock onödigt stor, och man söker därför bilda en annan, som uppfyller ofvan angifna villkor — att vara jämnt divisibel med alla nämnarna till bråken — nämligen bråknämnarnas *minsta gemensamma dividend eller minimus communis dividuus.*

Med minsta gemensamma dividenden till ett antal tal förstås det *minsta* tal, i hvilket alla de gifna jämnt innehållas. Den minsta gemensamma dividenden erhålles genom att uppdela de gifna talen i sina *primfaktorer*, d. v. s. de minsta faktorer, i hvilket ett tal kan upplösas, bortsedt från talet 1, och sedan bilda ett tal, som innehåller alla talens primfaktorer till så ringa antal som möjligt. Ett exempel skall förtydliga det sagda. Antag att minsta gemensamma dividenden sökes till talen 35, 63, 70, 12, 27 och 21. Primfaktorerna till talen blifva i ordning 5×7, $3 \times 3 \times 7$, $2 \times 5 \times 7$, $2 \times 2 \times 3$, $3 \times 3 \times 3$ och 3×7; och den minsta gemensamma dividenden blir således $5 \times 7 \times 3 \times 3 \times 2 \times 2 \times 3 = 3780$.

Sedan nämnarnas minsta gemensamma dividend blifvit funnen, göras bråken liknämniga därigenom att hvarje bråk förlänges med det tal, som återstår sedan man från de faktorer, som ingå uti den minsta gemensamma dividenden, bortagit de faktorer, som ingå uti bråkets nämnare. Såsom exempel vilja vi göra följande bråk liknämniga: $\frac{8}{35}$, $\frac{11}{260}$, $\frac{9}{140}$, $\frac{5}{7}$, $\frac{7}{30}$. Nämnarnas primfaktorer äro i ordning: 5×7, $2 \times 2 \times 5 \times 13$, $2 \times 2 \times 5 \times 7$, 7 och 3×13. Minsta gemensamma dividenden till nämnarna och således bråkens blifvande gemensamma nämnare är således $5 \times 7 \times 2 \times 2 \times 13 \times 3 = 5460$. Första bråket skall följaktligen förlängas med $2 \times 2 \times 13 \times 3 = 156$, andra bråket med $7 \times 3 = 21$, tredje bråket med $3 \times 13 = 39$, fjärde bråket med $5 \times 2 \times 2 \times 13 \times 3 = 780$ och slutligen femte bråket med $5 \times 7 \times 2 \times 2 = 140$, hvarefter bråken i sin nya form blifva: $\frac{1248}{5460}$, $\frac{231}{5460}$, $\frac{351}{5460}$, $\frac{3900}{5460}$, $\frac{980}{5460}$.

Addition. Gör bråken liknämniga, addera sedan tillsammans alla täljare och sätt under deras summa den gemensamma nämnaren. Blir häraf ett oegentligt bråk, så förvandla detta till helt eller blandadt tal, och i senare fallet för-

korta bråket så långt ske kan. Finnas hela tal bland addenderna, adderas dessa ihop särskildt och läggas sedan till de hela som fås ur bråken, och summan är färdig.

Exempel: $\frac{16}{45} + \frac{87}{54} + \frac{103}{108} + \frac{28}{144} + \frac{11}{180}$. Sedan man sökt gemensamma nämnaren och förlängt hvarje bråk, får additionstalet följande utseende:
$\frac{768}{2160} + \frac{1480}{2160} + \frac{2060}{2160} + \frac{345}{2160} + \frac{139}{2160} = \frac{4785}{2160} = 2\frac{465}{2160} = 2\frac{31}{144}$.

Öfningsexempel: $\frac{1}{2} + \frac{3}{4} = 1\frac{1}{4}$. $\frac{1}{6} + \frac{3}{8} + \frac{5}{18} + \frac{7}{31} = 1\frac{101}{2232}$. $4\frac{3}{8} + 2\frac{5}{9} + 4\frac{5}{12} = 11\frac{25}{72}$.

Subtraktion. Gör bråken liknämniga, drag sedan subtrahendens täljare från minuendens; resten är täljare, och nämnare den förut begagnade. Detta restbråk förkortas därefter, om så kan ske, t. ex.: $\frac{4}{5} - \frac{7}{12} = \frac{48}{60} - \frac{35}{60} = \frac{13}{60}$.

Skulle minuenden vara antingen ensamt helt tal eller blandadt tal med bråket mindre än subtrahendens, så lånas 1 från de hela och göres ensamt eller tillsammans med förra bråket till oegentligt bråk, med samma nämnare som subtrahendens. De hela talen, där sådana finnas, behandlas såsom vid sådanas subtraktion förut är sagdt, med iakttagande af hvad som bör göras då något är lånt, vare sig vid bråket eller vid hela talen.

Öfningsexempel: $\frac{5}{8} - \frac{3}{8} = \frac{1}{4}$. $\frac{1}{4} - \frac{1}{9} = \frac{5}{36}$. $2\frac{1}{4} - \frac{5}{64} = 2\frac{11}{64}$. $8 - 1\frac{3}{7} = 6\frac{4}{7}$.

Multiplikation. Bringa bägge faktorerna till form af bråk och multiplicera sedan täljare med täljare och nämnare med nämnare. Sätt produkten af täljarna såsom täljare och produkten af nämnare såsom nämnare i produkten, hvilken sedan förvandlas och förkortas, t. ex.: $2\frac{2}{3} \times 3\frac{1}{2} = \frac{8}{3} \times \frac{7}{2} = \frac{56}{6} = 9\frac{1}{3}$

Kunna, sedan bägge faktorerna äro förvandlade till bråkform, dessa korsvis förkortas, d. v. s. att den enes täljare kan jämnt divideras med den andres nämnare, och tvärtom, så sker uträkningen vigast på detta sätt, t. ex.: $3\frac{2}{3} \times 1\frac{5}{22}$, d. ä. $\frac{11}{3} \times \frac{27}{22}$; 3 uti 27 9 ggr, 11 uti 22 2 ggr, blir produkten $\frac{9}{2} = 4\frac{1}{2}$, eller detsamma som $\frac{11}{3} \times \frac{27}{22} = \frac{297}{66} = 4\frac{33}{66}$ eller $4\frac{1}{2}$.

Öfningsexempel: $\frac{1}{2} \times \frac{1}{4} = \frac{1}{8}$. $\frac{13}{84} \times \frac{1}{5} = \frac{13}{420}$. $\frac{3}{4} \times \frac{4}{5} = \frac{3}{5}$. $\frac{1}{5} \times 8 = 1\frac{3}{5}$. $7 \times \frac{3}{4} = 5\frac{1}{4}$.

Division. Bringa både divisor och dividend till form af bråk; vänd sedan upp och ned på divisorn, d. v. s. sätt täljaren som nämnare och nämnaren som täljare och behandla dem sedan alldeles lika som vid multiplikation sagdt är. Om t. ex.: $\frac{5}{8}$ skall divideras med $\frac{1}{4}$, sker detta så här: $\frac{5}{8} \times \frac{4}{1} = \frac{20}{8} = 2\frac{1}{2}$.

Som häraf synes är att dividera hvad tal som helst med t. ex. $\frac{3}{2}$ alldeles detsamma som att multiplicera det med $\frac{2}{3}$. Förvandling och förkortning af den erhållna kvoten sker på samma sätt förut är sagdt om additions summa, subtraktions rest och multiplikations produkt.

Öfningsexempel: $\frac{1}{3} : \frac{3}{4} = \frac{4}{9}$. $\frac{5}{8} : \frac{13}{16} = \frac{10}{13}$. $5 : \frac{3}{4} = 6\frac{2}{3}$. $\frac{2}{5} : 5 = \frac{2}{25}$. $1\frac{1}{8} : 1\frac{11}{16} = \frac{2}{3}$.

Samma sats, som förut är anförd rörande egenskaperna uti quatuor species i hela tal, gäller äfven för bråk, nämligen att addition och subtraktion, samt multiplikation och division, ömsesidigt kontrollera hvarandra. Af dessa förhållanden blir det möjligt för den, som så önskar, att, äfven utan muntligt biträde, genom självtagna exempel öfva sig i denna räkning så länge, att han häruti vinner en önskad och behöflig grad af färdighet.

Om decimalbråk.

Icke allenast bråkräkning, utan äfven allt annat, som ifrågakommer under benämningen *decimal*, häntyder på tiotal, helst uttrycket uppkommit af det latinska ordet *decem, tio.* Ett *decimalbråk* är alltså ett sådant bråk, som bestämmer någon viss del af tio, d. v. s. hvars nämnare är 10 eller någon produkt af 10 med sig själf (100, 1000, 10000 o. s. v.). Som nämnaren vid sådana bråk aldrig blir annat än 1 med en eller flere 0 efter sig, så brukar man för korthetens skull icke utsätta nämnaren, utan endast täljaren; nämnarens storlek bestämmes af siffrornas antal, ty nämnaren har alltid lika många 0 som täljaren har siffror.

Följden häraf är, att uppskrifningen af ett sådant bråk har samma utseende som teckningen af helt tal; för att utvisa att det är bråk begagnar man att sätta 0 framför siffrorna, skild från dessa med ett komma, kalladt decimalkomma. Är ett tal blandadt, så stå hela talets siffror i stället för 0, genom decimalkommat skilda från bråksiffrorna; därjämte brukas äfven att teckna bråket med något mindre siffror. Äro bråkets siffror ej tillräckliga att uttrycka dess storlek, så sättes 0, en eller flere, till vänster om densamma.

$\frac{7}{10}$	skrifves	0,7
$\frac{93}{100}$	»	0,93
$24\frac{9}{100}$	»	24,09
$6\frac{253}{1000}$	»	6,253
$30\frac{1}{1000}$	»	30,001

Vid decimalbråk så väl som vid hela tal är hvarje siffra till vänster 10 gånger så stor som den närmast till höger; första siffran till höger om decimalkommat (= första decimalen) betecknar således tiondelen af en hel, andra siffran hundradelen, tredje tusendelen o. s. v. Bråket 0,867 är således sammansatt af 8 tiondelar, 6 hundradelar och 7 tusendelar eller tillsammans 867 tusendelar, emedan

8 tiondelar . . = 800 tusendelar
6 hundradelar = 60 »
7 tusendelar . = 7 »
= 867 tusendelar.

Det uppnämnes 0 hela och 867 tusendelar.

Alla bråk kunna icke uttryckas genom decimaler utan endast sådana, hvilkas nämnare gå jämnt upp i 10. Så uttryckas väl $\frac{1}{2}$ fullkomligt med 0,5, men $\frac{2}{3}$ kan ej komma närmare än till 0,7, d. v. s. $\frac{1}{10}$ mera i värde. Uti frågor, där sådana fall icke kunna undvikas, brukar man förminska skillnaden genom att öka decimalsiffrornas antal, på det sätt här nedanför visas. Uti nyssnämnda fall, där vid 0,7 skillnaden är $^1/_{30}$:del, blir den vid 0,67 $^1/_{300}$:del, vid 0,667 $^1/_{3000}$:del o. s. v. Så kan skillnaden emellan uttrycket och det exakt rätta minskas så långt man anser frågans noggrannhet kräfva.

Decimalbråk göras *liknämniga* genom att så många 0 tillägges, att decimalsiffrornas antal i alla bråken bli lika, t. ex.: $\frac{1}{10}$, $\frac{4}{100}$, $\frac{45}{1000}$, $\frac{9321}{10000}$, hvilka som decimalbråk skrifvas 0,1, 0,04, 0,045, 0,9321, blifva liknämniga om man skrifver: 0,1000, 0,0400, 0,0450, 0,9321, ty detta är detsamma som $\frac{1000}{10000}$, $\frac{400}{10000}$, $\frac{450}{10000}$ och $\frac{9321}{10000}$. — Förkortas kunna decimalbråk endast i det fall, att nollor finnas i slutet af täljaren, och då genom dessas utstrykande.

Vanliga bråk förvandlas till decimalbråk genom division på det sätt, att nämnaren tages till divisor och täljaren till dividend, samt efter hand tillägges 0 tills antingen räkningen går jämnt upp eller ock man fått så många decimaler man anser behöfliga för räkningens noggrannhet. Vidstående exempel visa, att $\frac{3}{4}$ jämnt motsvaras af 0,75, men att $\frac{1}{3}$ aldrig kan bli jämn decimal, men väl genom ökadt sifferantal och däraf förstoradt bråk närma sig dess rätta värde. Då divisionen går jämnt upp, såsom i första exemplet, kallas decimalbråket *bestämdt* och *slutadt;* men blir det rest, såsom i det andra exemplet synes, kallas bråket *periodiskt.* Icke alltid blifva alla decimalerna samma siffra, men lika siffror återkomma dock i bestämda perioder; stundom blir bråket icke rent periodiskt, utan några andra siffror föregå första perioden; om t. ex.: $\frac{35}{44}$ göres till decimalbråk, blir detta 0,795454 .... (54 äro perioder, föregångna af 79). Fem decimaler anses i allmänhet vara det högsta behöfliga antalet; om följande siffra skulle bli 5 eller däröfver, brukar man för ännu större noggrannhets skull öka den sista med 1, t. ex.: 0,66667.

3 | 4	1 | 3 . . .
0 | 0,75	0 | 0,333 . . .
30	10
28	9
20	10
20	9
00	10
	9
	1 o. s. v.

Decimalbråk förvandlas till vanliga bråk: är bråket bestämdt och slutadt, utskrifves det med sin nämnare och förkortas sedan, t. ex.: 0,5 = $\frac{5}{10}$ = $\frac{1}{2}$; 0,75 = $\frac{75}{100}$ = $\frac{3}{4}$; är bråket rent periodiskt, tages till nämnare så många 9, som en period har siffror, t. ex.: 0,333 .. $\frac{3}{9}$ = $\frac{1}{3}$, 0,6363 .. $\frac{63}{99}$ = $\frac{7}{11}$, 0,324324 .. $\frac{324}{999}$ = $\frac{12}{37}$; vid ett icke rent periodiskt decimalbråk måste de föregående siffrorna först subtraheras från perioden tillhopa med dem själfva, resten blir täljaren, och nämnaren lika många 9 som periodens siffror, ökad med så många 0 som de frändragna siffrorna voro, t. ex. bråket 9,795454 .. minskadt 7954 — 79 = 7875 blir $\frac{7875}{990}$ = $\frac{35}{44}$.

Addition. Uppställningen af addenderna verkställes så, att decimalkommat, och följaktligen äfven alla lika värde ägande siffror såväl i hela talet som i decimalerna, komma noga under hvarandra. Adderingen sker sedan alldeles på samma sätt som vid hela tal är visadt. Uti summan sättes decimalkommat på samma plats, där den i addenderna fått sitt rum.

Öfningsexempel: 0,3106875 + 0,6893125 = 1. 0,4 + 3,0701 + 0,12 + 0 3 = 3,8901. 0,0326 + 0,1465 + 0,321 = 0,5001. 6,75 + 0,625 + 9,5 + 0,0008 + 20 = 36,8758.

Subtraktion. Uppställningen sker lika som vid addition, och subtraktionen göres som vid hela tal. Skulle minuendens decimaler bestå af färre antal siffror än subtrahendens, så fyllas de öppna rummen med 0. Uti resten sättes decimalkommat på samma ställe det ofvanför har.

Öfningsexempel: 7,5 — 3,256 = 4,244. 26,875 — 18 = 8,875. 38 — 5,021 = 32,979.

Multiplikation. Uppställning och uträkning såsom vid hela tal. Uti produkten afskiljas med decimalkomma så många siffror som decimaler finnas uti både multiplikatorn och multiplikanden sammanräknadt. Innehåller produkten icke så många siffror, så tillägg åt vänster så många 0 som behöfvas och sätt äfven 0 i det hela talets rum.

Öfningsexempel: 0,75 × 0,5 = 0,375. 37 × 4,12 = 152,44. 0,51 × 49 = 24,99.

Genvägsregel vid decimalbråks multiplikation: Om multiplikationen är 10 eller någon af dess produkter med sig själf (100, 1,000, 10,000 o. s. v.), så behöfs ej annat än att flytta decimalkommat i multiplikanden så många siffror åt höger som multiplikatorn har nollor.

Öfningsexempel: 0,4271 × 100 = 42,71. 35,708 × 10 = 357,08.

Om multiplikatorn är 0,1 eller någon af dess produkter med sig själf (0,01, 0,001, 0,0001 o. s. v.), så flyttas decimalkommat i multiplikanden så många siffror åt vänster som multiplikatorn har decimaler.

Öfningsexempel: 638,509 × 0,0001 = 0,0638509. 124,69 × 0,01 = 1,2469.

Division. Uppställning och uträkning såsom vid hela tal. I kvoten afsöndras till decimaler så många siffror, som flere decimaler finnas i dividenden än i divisorn; skulle kvotens sifferantal ej härtill vara tillräckligt, så tillskrifvas åt vänster så många nollor, som äro behöfliga. Finnas flere decimaler i divisorn än i dividenden, eller är divisorns hela sifferantal större än dividendens, så tilläggas, innan division börjas, åt höger i dividenden så många nollor, som i hvilketdera fallet som helst äro för uträkningens verkställande nödiga. Dessa nollor bestämma sedan antalet af siffrorna i kvotens decimaler.

Skulle divisionen ej gå jämnt upp, utan rest fortfarande uppstå, förhålles därmed som förut är sagdt, nämligen att upphöra med räkningen när högst 5 decimaler erhållits.

Öfningsexempel: 8,372 : 3,22 = 2,6. 0,6 : 48 = 0,0125. 1 : 0,045 = 22,2222 . . .

Genvägsregel vid decimalbråks division: Om divisorn är 10 eller någon af dess produkter med sig själf (100, 1000 o. s. v.), så behöfs ej annat än att med ett komma afskära så många siffror i dividenden, som nollor finnas i divisorn, då dividenden genast är själf förvandlad till kvot, utan någon vidare skrifning.

Finnas decimaler förut i dividenden, så ökas deras antal genom afskäring åt vänster af så många siffror af de hela talen, som nollor finnas i dividenden, t. ex.: 192,34 divideradt med 100 blir 1,9234. Finnes icke tillräckligt med siffror i dividenden, tilläggas åt vänster så många nollor, att decimalerna bli fulltaliga och en nolla dessutom kommer i det hela talets rum; t. ex.: 2,3 skall divideras med 1000, så skrifves det 0,0023.

Om divisorn är 0,1 eller någon af dess produkter med sig själf (0,01, 0,001, 0,0001 o. s. v.) så flytta decimalkommat så många siffror åt höger, som divisorn har decimaler.

Öfningsexempel: 62,354 : 0,01 = 6235,4. 179,8 : 0,001 = 179800.

Hittills ha endast behandlats siffror, hela eller brutna, utan att någon fråga varit om annan betydelse af dessa än den de sinsemellan ägt. Nu öfvergå vi till sättet att använda dem till nytta i allmänna lifvet. Som här hvarje fråga kommer att beröra olika slag eller sorter lämna vi först en redogörelse för dessa, med angifvande af det förhållande de kunna äga till hvarandra.

Reduktions-tabeller.

Föremålen kunna, utom till antalet, äfven bestämmas till storlek, tyngd, värde m. m., och de jämföras härvid vid vissa antagna mått för storlek, tyngd, värde o. s. v. Dessa mått utgöra sins emellan olika enheter, till hvilka föremålen hänföras så, att man angifver huru många gånger större de äro än en viss måttenhet eller till hvilken del de ingå i densamma. Att en längd t. ex. är 7 meter vill således säga, att den är 7 ggr längre än längden af en meter: att en sak kostar 50 öre angifver att den har 50 gånger större värde än värdet på ett öre. Måttenheterna kunna hafva öfver- och underafdelningar, och förhållandet (reduktionstalet) mellan dem i hvarje grupp uttryckes numera vanligen genom 10, 100, 1000 o. s. v. eller 0,1, 0,01, 0,001 o. s. v. Enheterna kunna för öfrigt vara olika i olika länder. I Sverige utgör enheten för mätning af

längder *meter*, för ytor *kvadratmeter*, för rymder *kubikmeter* (*liter*), för tyngder *kilogram*, för värden *kronor* o. s. v., hvar och en med sina öfver- och underafdelningar. Man brukar skilja på *mått* och *mål*, det förra omfattande längd och yta, det senare rymd.

Det nu gällande myntsystemet är gemensamt för Sverige, Norge och Danmark enligt myntkonventionen af den 18 dec. 1872, hvilken konvention Norge dock för sin del ej biträdde förr än år 1875. I Sverige utfärdades kungl. majits förordning därom den 20 maj 1873.

Mått-, mål- och viktsystemet är det af 1875 års riksdag med en del förändringar antagna franska metersystemet, hvilket f. o. m. ingången af 1889 är det enda lagligt gällande.

Mynt.

Räkne-enhet: krona. 1 krona = 100 öre.

Metersystemet.

Bokstäfverna inom parenteserna utvisa de brukliga förkortningarna, de inom klammer [ ] satta sorterna användas ej i Sverige.

Längdmått.

Normal-enhet: meter.

1 mil [myriameter] = 10 kilometer (km.)
1 kilometer = [10 hektometer] = [100 dekameter] = 1 000 meter (m.)
1 meter = 10 decimeter (dm.)
1 decimeter = 10 centimeter (cm.)
1 centimeter = 10 millimeter (mm.)

Ytmått.

Normal-enhet: a) i allmänhet: kvadratmeter, b) särskildt för uppmätning af jordområde: ar.

a.

1 kv.-meter (kvm.) = 100 kv.-decimeter (kvdm.)
1 kv.-decimeter = 100 kv.-centimeter (kvcm.)
1 kv.-centimeter = 100 kv.-millimeter (kvmm.)

b.

1 hektar = 100 ar.
1 ar = 100 kv.-meter.

Rymdmått.

Normal-enhet: a) i allmänhet: kubikmeter b) särskildt för uppmätning af målkärl: liter.

a.

1 kubikmeter (kbm.) = 1 000 kubikdecimeter (kbdm.)
1 kub.-decimeter = 1 000 kub.-centimeter (kbcm.)
1 kub.-centimeter = 1 000 kub.-millimeter (kbmm.)

b.

1 hektoliter (hl.) = [10 dekaliter] = 100 liter (l.)
1 liter = 10 deciliter (dl.) = 1 kubikdecimeter.
1 deciliter = 10 centiliter (cl.)
1 centiliter = 10 milliliter (ml.)

Vikt.

Normal-enhet: kilogram.

1 kilogram (kg.) = 10 hektogram (hg.)
1 hektogram = [10 dekagram] = 100 gram (g.)
1 gram = 10 decigram (dg.)
1 decigram = 10 centigram (cg.)
1 centigram = 10 milligram (mg.)

Tidräkning.

1 sekel = 10 decennier.
1 decennium = 10 år.
1 år = 365 dagar.
1 månad = 30 dagar
1 dygn = 24 timmar.
1 timme = 60 minuter.
1 minut = 60 sekunder.
1 vecka = 7 dygn

Ofvan angifna år innehållande 365 dagar benämnes det borgerliga året. Det astronomiska året eller solåret, det vill säga verkliga tiden för jordens omlopp omkring solen, innehåller 365 dagar 5 timmar 48 minuter och 48 sekunder. För att bringa den borgerliga tidräkningen i öfverensstämmelse med den astronomiska läggas till hvart 4:de år — *skottåret* — en dag i februari månad. Skottår är således hvarje år, hvilkets årtal jämnt kan delas med 4, dock med undantag af de jämna hundratal, där hundratalssiffrorna ej äro delbara med 4 t. ex. år 1700, 1800 o. s. v. — Hvarje månad innehåller icke, såsom ofvan är sagdt, 30 dagar, utan några hafva 31 och en februari 28, enligt följande minnesvers:

Trettio dagar har november,
april, juni och september,
februari tjugoåtta allen,
alla de öfriga trettionen.

Vid räntekäkning antages året till 360 dagar och månaden till 30.

Stycketalsräkning.

1 stortusende = 1 200 stycken.
1 storhundrade = 120 stycken
1 gross = 12 dussin.
1 dussin = 12 stycken.
1 val = 20 kast.
1 kast = 4 stycken.

1 skock = 660 stycken.
1 timmer = 4 decker.
1 decker = 10 stycken.
1 tjog = 20 stycken.
1 mandel = 15 stycken.
1 tolft = 12 stycken.

1 stig (kol) = 12 tunnor.
1 storstig = 18 tunnor.
1 bal (papper) = 10 ris
1 ris = 20 böcker.
1 bok tryckpapper = 25 ark.
1 » skrifpapper = 24 ark.

Under närmast föregående tid begagnade sorter.

1. Längdmått.

1 ref = 10 stänger.
1 stång = 10 fot.
1 fot = 10 tum.
1 tum = 10 linier.

2. Ytmått.

1 kvadratref = 100 kvadratstänger.
1 kvadratstång = 100 kvadratfot.
1 kvadratfot = 100 kvadrattum.
1 kvadrattum = 100 kvadratlinier.

---

1 tunnland = 32 kappland.
1 kappland = 1 750 kvadratfot.

3. Rymdmått.

1 kubikfot = 10 kannor.
1 kanna = 100 kubiktum
1 kubiktum = 1 000 kubiklinier.

---

1 tunna fast mål = 68 kannor.
1 tunna löst mål = 56 kannor.
1 ankare = 15 kannor.

4. Vikt.

1 nyläst = 100 centner.
1 centner = 100 skålpund.
1 skålpund = 100 ort.
1 ort = 100 korn.

Reduktionstabell

mellan de äldre svenska och metriska sorterna.

1. Längdmått.

1 nymil = 0,93558 gammal mil.
1 kilometer = 33 681 fot.
1 meter = 3,3681 fot.

---

1 gammal mil = 1,0689 nymil.
1 fot = 0,2969 meter.
1 tum = 0,2969 decimeter.

2. Ytmått.

1 hektar = 2,0257 tunnland.
1 ar = 11,344 kvadratstänger.
1 kvadratmeter = 11,344 kvadratfot.

---

1 tunnland = 49,365 hektar.
1 kappland = 1,5427 ar.
1 kvadratfot = 0,08815 kvadratmeter.

3. Rymdmått.

1 kubikmeter = 38,21 kubikfot.
1 hektoliter = 32,21 kannor.
1 liter = 38,21 kubiktum.
1 nyfamn = 0,9454 storfamn.

---

1 kubikfot = 0,02617 kubikmeter.
1 kanna = 2,617 liter.
1 tunna fast mål = 1,64871 hektoliter.
1 tunna löst mål = 1,46552 »

4. Vikt.

1 ton = 23,5252 centner.
1 kilogram = 2,35252 skålpund.
1 gram = 0,22525 ort.

---

1 centner = 42,5076 kilogram.
1 skålpund = 0,425076 kilogram.
1 ort = 4,25076 gram.

I äldsta kända tider fanns intet prägladt mynt, utan handeln skedde genom varubyte, och såsom mellangift, äfvensom stundom till betalning, nyttjades slåtа stycken af silfver eller guld, antingen i form af ringar eller stenar, af hvilka afhöggos så stort stycke, som ansågs i värde motsvara det öfverenskomna priset. Det äldsta svenska mynt som omtalas skall vara prägladt under Olof Skötkonungs och hans son Anund Jakobs regeringar; men uppgifterna härom äro icke fullt tillförlitliga. Det äldsta svenska myntnamn, som man med säkerhet känner, är *mark*, hvars benämning uppkommit däraf, att ett sådant mynt i metall innehöll en lödig mark silfver. Detta fortfor likväl icke länge, och fastän namnet bibehölls, förändrades med tiden värdet. Följande visar huru många mark penningar som motsvarade en mark silfver under vissa år och regeringar:

År 1000, Olof Skötkonung	1	År 1520, Kristian II . .	12	År 1664, Karl XI	$43\frac{1}{5}$
» 1140, Sverker	$1\frac{1}{2}$	» 1521, Gustaf I	$51\frac{7}{16}$	» 1675, densamme. . . .	$76\frac{4}{5}$
» 1260, Valdemar.	2	» 1527, densamme . . .	24	» 1715, Karl XII	96
» 1282, Magnus Ladulås	3	» 1537, densamme . . .	$25\frac{3}{5}$	» 1752, Adolf Fredrik . .	$98\frac{3}{8}$
» 1350, Magnus Smek . .	$4\frac{1}{2}$	» 1542, densamme . . .	35	» 1764, densamme	256
» 1404, Erik XIII	6	» 1585, Johan III . . .	128	» 1777, Gustaf III. . . .	192
» 1450, Karl VIII	8	» 1593, Sigismund . . .	32	» 1800, Gustaf IV Adolf	288
» 1480, Sten Sture d. ä.	$11\frac{1}{3}$	» 1622, Gustaf II Adolf	48	» 1830, Karl Johan . . .	$524\frac{1}{2}$

1 mark delades i 8 öre, 1 öre = 3 örtugar, 1 örtug = 24 penningar. Under Gustaf I:s första regeringsår funnos ej större inhemska mynt än *örtug*, men däremot hade redan länge en mängd utländska begagnats, bland hvilka nämnas *dalrar*, *gyllen*, *kronor*, *dukater*, *nobler* och *portugaleser*. *Skilling* var redan i äldre tider ett gångbart hanseatiskt, danskt eller norskt mynt: *vitten*, rätteligen *hvitten* (*albus*, hvitt mynt) var äfven kommet från hansestäderna eller Danmark; *styver* (icke *styfver*) var ett af

sammans, när präglades bestämdt silfvermynt, och såsom var ett präglat skiljemynt af koppar, lika med 1 öre. År 1621 lät Gustaf II Adolf slå *klipping*, ett fyrkantigt klippt mynt, från början danskt, samt *fyrk*, till värde lika med ¼ öre. År 1624 slogs öre. 1607 markstycken och 1574 ett rundt mynt, lika godt och stort som tyska daler, och kallades *riksdaler*, äfven *ortstaler*, emedan ¼ däraf kallades ort. Benämningen *daler* är ett förvanskadt sammandrag efter ett tyskt mynt, som präglades af Joachimsthal i Böhmen, och kallades *Joachimsthaler*, hvaraf äfven ett gångbart tyskt mynt heter *Thaler*. Den 7 januari 1605 reglerades svenska mynten: daler och riksdaler satte då lika värde, som bestämdes till 4 mark. *Penning*, som också var ett präglat mynt, jämte öre och mark, blefvo mest gångbara i rörelsen, där riksdaler sällan svaras. År 1625 började Gustaf II Adolf slå mynt af koppar, daler, mark och öre, och därigenom uppkom tre slags daler: den gamla riksdalern, vanligen kallad *ortstaler*, eller *slagendaler*, samt daler silfvermynt och daler kopparmynt, äfvensom öre i både silfver och koppar. I början var silfver- och kopparmynt af lika värde, men genom kongl. brefven af den 26 nov. samt 4 och 11 dec. 1633 stadgades, att kopparmynt skulle gälla hälften mot silfvermyntet. År 1643 sattes ytterligare kopparmyntet så att 2½ daler skulle gälla lika med 1 daler silfver, och genom kongl. brefvet af den 27 oktober 1665 stadgades det sedermera bibehållna förhållandet, att på 1 daler silfvermynt räknades 3 daler kopparmynt. År 1664 bestämdes en ny myntordning, där riksdaler skiljes från daler, mark och öre eller runstycken, som de äfven kallades, och de tre senare jämte *caroliner*, ett silfvermynt som gällde 2 mark eller en half daler, hvilka nu i rörelsen gångbara mynten kvarstodo under förändringar till den 26 november 1776, då räkningen i riksdaler, skilling och runstycken ... påbjöds att taga sin början med påföljande året och allt annat mynt afsättas. Af de efter denna grund präglade mynten benämndes ⅓ riksdaler sedan *plåt*, ⅙ riksdaler *tolfskillingsstycke* och 1/12 riksdaler *sexmarkstycke*.

Från början skulle hvarje mynt innehålla sitt fulla värde i metall, att detta icke fordom synes af hvad ofvanför är anfördt om mark, och att samma förhållande var med andra mynt har tydligt t. ex. af närstående uppgifter. Emellertid medtogs hvarje myntförändring med ovilja af allmänheten, och det nödmynt, som under Karl XII:s tid, af brist på metall, utkom i de ännu synliga s. k. *mynttecken* måste med makt göras gällande. Kongl. förordningarna om mynttecknen utkommo den 14 och 29 mars 1712.

1536	vägde en ½ dalers pjäs	14	[illegible]	st.
1604	» » »	13	»	»
1634	» » »	10⅓	»	»
1664	» » »	6	»	»
1710	» » »	6	»	»
1716	» » »	4⅓	»	»

Kronan utgafs samma år; *Publica Fide* (på ena kalladt *Görtzens* enkorona) 1716, *Vett och Vapen* 1717, *Phoebus*, *Mars*, *Saturnus*, *Jupiter*, *Mercurius* samt *Flink och Färdig* 1718. *Hoppet* 1719, alltså efter Karl XII:s död. Ännu ett låg tänkt i fråga, kalladt *Nu och Aldrig mer*. Alla dessa hafva fordom blifvit uppräknade på följande sätt:

Mars och Mercurius
och äfven *Saturnus*
som skulle dig vara
lika god med *Jupiter*;

gör dig *Flink och Färdig*
med *Vett och Vapen*
att strida med *Phoebus*,
som lika handlat med
Publica Fide (allmän kredit)

och läckt sälja *Kronan*
för en daler silfvermynt;
därför ålstar *Hoppet*
med *Nu och Aldrig mer*.

År 1719, kort efter baron Görtz' afrättande, utkom en förordning om dessa mynttecknens nedsättande från en daler silfvermynt till ett öre kopparmynt, till statens medborgares stora förlust.

Otillräckligheten af skiljemynt, där t. ex. vid en marknadsresa ett särskildt lass var nödvändigt för att kunna medföra behöfliga penningar, blef ändtligen erkänd, och år 1661 började första slagen pappersmynt utgifvas. Under loppet af tiden år utgafs emellertid så mycket skiljemynt, att det snart blef brist i banken betäckta metallvärdet, och då det allmänt ej kunde inlösas förlorade dess kredit och dess motsvarande värde uppehålla. Detta blef sedan ännu långa tider förhållandet. En betydlig statsskuld, som genom krig och andra omständigheter hvilat riket åsamkad, skulle godtgöras, och för detta ändamål inrättades år 1789 *Riksgäldskontoret*, som häraf fick sitt namn, jämte rättighet att äfven utgifva sedelmynt. Detta gällde i början lika med bankens specialmynt och mottogs begärligt i allmänna rörelsen; men då ingen fond fanns för riksgäldssedlarnas inlösen, utan denna var anvisad på en senare framtid, kunde dess kredit ej fortfara. Vid 1800 års riksdag beslöts att Riksgäldskontorets sedlar skulle inlösas af banken, med en rabatt af 33⅓ procent, alltså med två tredjedelar af deras värde. Detta beslut stadfästades af konungen den 4 november 1802 och utfördes 1803, från hvilken tid vi alltså datera uppkomsten af räkning i *riksgäldsmynt*, hvilken, ehuru icke för sin mera lätta räkningsmetod snart blef antagen i det allmänna lifvet framför den förr brukliga bankoräkningen samt allmänt fortfarit och äfven blifvit lagd till grund för den nya räkningen i riksmynt och den nyaste i kronor.

Från och med 1777 till 1809 förblefvo bankens sedlar i nästan orubbadt värde, men därefter förändrades af åtskilliga orsaker förhållandet så, att dessa sedlar föllo till mindre än hälften af nominalvärdet, och en märkbar bryderimhet uppstod för myntets reglering. Vid 1830 års riksdag beslöts och den 1 mars samma år sanktionerades af konungen en ny myntfot, enligt hvilken 2⅔ riksdaler af bankens sedelmynt skulle gälla lika med 1 specieriksdaler. Riksgäldssedlarne följde samma öde, i mån af deras gällande värde, och dessa blefvo sedermera indragna samt upphörde med 1855 års utgång att gälla som mynt i allmänna rörelsen.

Rörande mått, mål och vikt inom Sverige för äldre tider finnas därom inga tillförlitliga uppgifter; sannolikt begagnades sådana på olika ställen efter hvars och ens godtfinnande. Det första hufvudsakliga stadgande i denna väg, som af regeringen blifvit utfärdadt, intogs i regementsformen af den 9 april 1540 och förnyades i 1555 års artiklar, daterade den 30 maj, af innehåll, att »enahanda aln, mått och vikt skulle öfver hela riket begagnas». Detta beslut sattes likväl i utöfning på eget sätt, då ett mandat af den 7 maj 1605 anordnade olika vikter för bergslager, uppstäder och stapelstäder, och ett påbud af den 12 maj 1634 föreskref att uppstädernas vikter skulle vara olika i mån af afståndet från närmaste stapelstad; meningen var, att öfvervikten skulle motsvara transportkostnaden till det ställe, där förnyad vägning skedde med lättare vikt. Plakatet om mått, mål och vikt af den 10 mars 1665 stadgar, att olikheten mellan uppstädernas vikter skulle afskaffas; att skålvikter skulle allmänneligen begagnas, och bessman och s. k. pyndare (ett slags bessman, där handtaget och kroken äro fasta, men bakvikten, som är flyttbar, visar vikten efter på stången utsatt skala) endast nyttjas vid vägningar för eget husbehof; att sädesmålet icke skulle skakas eller stoppas, utan i dess ställe skulle ökas med öfvermål, 4 kappar af säd och 6 kappar af malt till hvarje struken tunna; att tunnan icke skulle beräknas till 54 kannor, utan till 56, och att 56,000 kvadratfot eller 14,000 kvadratalnar skulle, i stället för 13,122 kvadratalnar, motsvara ett tunn- eller öresland. Genom en kungl. resolution den 6 nov. 1668 medgafs, under namn af slitningsmån, en öfvervikt af en mark på uppstadsvikten och 2 marker på bergsvikten pr skeppund, emedan det förmodas att vikterna genom dagligt bruk skulle nötas så mycket under mellantiderna för deras justering. Den 8 okt. 1733 utfärdades en förordning, enligt hvilken sädesmätning åter skulle ske med skakade och i vissa fall stoppade målkärl, och kappmålstillökningen upphöra. Enligt förnyad kungl. förordning den 27 maj 1737 afskaffades detta påbud och kappöfvermål blef åter bestämdt, men till 2 kappar tunnan för säd och 3 för malt; detta ägde dock icke bestånd längre än till den 29 maj 1739, då en ny kungl. förordning bestämde hvad förut brukats, nämligen 4 kappar för säd och 6 kappar för malt per tunna, hvilket sedan fortfarit att gälla.

Angående stämpling af mått, kärl och vikter till bestyrkande af deras riktighet, förordnade plakatet af den 10 mars 1665 bland annat att en riksjusterare skulle tillsättas, som under resor i alla landsorter skulle bestrida justeringsmålen, samt att kungl. kammarkolegium skulle anskaffa och till provinsstäderna afsända modeller för mått och mål, efter hvilka edsvurne män skulle, enligt riksdagsbeslut den 22 mars 1604, tillverka mått och målkärl. I stället för en justerare, som omöjligen kunde medhinna all inom riket förefallande justering, inrättades 1667 ett direktörsämbete, med tjänstemän i särskilda provinser. Detta ämbete förenades först den 21 januari 1735 med landtmäteriverket, men bibehölls likväl fortfarande under kungl. kammarkollegii öfverinseende. Förordningen af den 8 oktober 1733 stadgar, att varukärl eller spiltrådstunnor om 48 kannor icke vidare skulle få begagnas okrönta. Uti förordningen af den 27 maj 1737 påbjöds, att numera äfven kannemått, stop, halfstop, kvarter, halfkvarter och ort skulle undergå justering; och kungl. resolutionen på allmogens besvär, daterad den 4 mars 1774, bestämmer, att vikter böra tecknas med både svenska och romerska siffror.

Den nya förordningen af den 31 januari 1855 stadgar, att längdmåtten skola omjusteras *hvart femte år* samt målkärl och vikter *årligen*. Bessman af järn eller stål får fortfarande begagnas, men bessman af trä är sedan år 1858 i handel icke tillåten.

Det är bekant, att flera olika länder hafva sina egna system för mynt, mått, mål och vikt. Då vid räkning som andra tillfällen ej sällan uppstå frågor om hvad i dylika fall begagnas i andra länder, införes här en uppgift på en del af dem, som i Sverige mest ifrågakomma.

Jämförelse-tabell öfver myntens förhållande till hvarandra i vissa länder.

Obs. Den stora siffran utmärker enheten af upptagna myntslagen, och de med decimaler utförda talen bestämma densammas i andra länders mynt motsvarande värde, beräknadt efter metallvärdet.

Svensk Krona.	*Tysk Riksmark*	*Engelskt Pound Sterling.*	*Fransk Franc.*	*Rysk Guld Rubel.*	*N.-Amerikansk Dollar.*	*Nederländsk Florin.*	*Portug. Milreis.*	*Österrikisk Gulden.*
1	1,12500	0,05507	1,33889	0,34814	0,26530	0,66140	0,24824	0,56252
0,88889	**1**	0,04895	1,23381	0,30803	0,23816	0,58791	0,22046	0,50000
18,15856	20,42835	**1**	25,22022	6,30669	4,86676	12,01011	4,24072	10,21464
0,72000	0,81000	0,03965	**1**	0,25007	0,19293	0,47621	0,18105	0,40502
2,87925	3,23916	0,15856	3,99896	**1**	0,77155	1,90434	0,71411	1,61964
3,73176	4,19823	0,20551	5,18300	1,29609	**1**	2,46819	0,92554	2,09920
1,51194	1,70093	0,08326	2,09992	0,52612	0,40515	**1**	0,37499	0,85050
4,03197	4,53597	0,22204	5,59996	1,40035	1,08045	2,66675	**1**	2,26807
1,77771	1,99992	0,09790	2,46904	0,61742	0,47637	1,17578	0,44090	**1**

1 värde lika med franska francs äro: belgiska och schweiziska francs, italienska lire, spanska pesetas, finska mark, rumäniska romanacs, serbiska dinarer, grekiska drachmer m. fl.

Algier.

Mynt, mått, mål och vikt: lika med Frankrike.

Australien.

Mynt, mått, mål och vikt: lika med England.

Belgien.

Mynt, mått, mål och vikt: lika med Frankrike.

Brasilien.

Mynt:

1 Conto de Reis = 1 000 Milreis = kr. 2 043,03.
1 Milreis = 1 000 Reis = kr. 2,04.
1 Reis = öre 0,2.

Mått, mål och vikt: metersystemet.

Danmark.

Mynt: 1 Krone = 100 øre.
Mått, mål och vikt: metersystemet.

Äldre mått:

1 Rode = 10 Fod = 3,1385 meter.
1 Favn = 6 » = 1,8831 »
1 Alen = 2 Fod = 6,2770 decimeter.
1 Fod = 12 Tommer = 3,1385 »
1 Tomme = 12 Linier = 2,6154 centimeter.
1 Linie = 2,1795 millimeter.

Ytmått:

1 Tøndeland = 8 Skjæpper = 55,162 ar.
1 Skjæppe = 4 Fjærdingkar = 6,895 ar.
1 Fjærdingkar = 3 Albus = 1,724 ar.
1 Albus = 57,467 kv.-meter.

Spannmålsmått:

1 Laest = 12 Tönder = 16,69452 hektoliter.
1 Tönde = 8 Skjæpper = 139,121 liter.
1 Skjæppe = 4 Fjærdingkar = 17,390 liter.
1 Fjærdingkar = 2 Ottingkar = 4,348 liter.

Våtvarumått:

1 Stykfad = 5 Oxehoveder = 11,23115 hektoliter.
1 Fad = 4 Oxeh. = 8,98492 hektoliter.
1 Oxeh. = 6 Anker = 2,24623 hektoliter.
1 Anker = 38¾ Potter = 37,43715 liter.
1 Pibe = 3 Aam eller Fjæreé = 4,63738 hektoliter.
1 Aam = 20 Fjærdinge = 1,54579 hektoliter.
1 Fjærding = 4 Kander = 7,72896 liter.
1 Kande = 2 Potter = 1,93224 liter.
1 Pott = 4 Pægle = 9,6612 deciliter.
1 Flask = 3 Pægle = 7,2459 deciliter.

Vikt:

Handelsvikt:
1 Commerslæst = 52 Centner = 2600 kilogram.
1 Skibslæst = 40 Centner = 2000 kilogram.
1 Centner = 100 Pund = 50 kilogram.
1 Pund (*ℓℓ*) = 100 Qvintin = 500 gram.
1 Qvintin = 10 ort = 5 gram.

Egypten.

Mynt:

1 Piaster el. Gersch = 40 Para = kr. 0,18.
1 Para = 2½ Asper = 0,45 öre.

Längdmått:

1 Pik Stambuli = 0,677 meter.

Ytmått:

1 Fedda = 24 Kirat = 59,290 ar.
1 Kirat = 2,4704165 kv.-meter.

Rymdmått:

1 Ardeb (i Alexandria) = 6 Webih = 271 liter (ungefär).
1 Webih = 2 Kehleh = 45,17 liter.
1 Kehleh = 2 Rub = 22,58 liter.
1 Rub = 4 Kadah = 11,29 »
1 Kadah = 2,82 »

Flytande varor säljas efter vikt.

Vikt:

1 Cantaro = 100 Rotoli = 44,473 kilogram.
1 Rotolo = 4,4473 hektogram.
1 Cantaro = 36 Oka = 44,473 kilogram.
1 Oka = 400 Derhem = 1,235 kilogram.
1 Derhem = 3,088 gram.

England.

Mynt:

1 Pound Sterling = 20 Shillings = kr. 18,16.
1 Shilling = 12 Pence = » 0,91.
1 Penny = » 0,08.
1 Guinea = 21 Shillings = » 19,07.

Längdmått:

1 Imperial Standard Yard = 3 Feet = 9,1439 decimeter.
1 Foot = 12 Inches = 3,03797 decimeter.
1 Inch = 2,53164 centimeter.
1 Yard indelas äfven i 4 Quarters à 4 Nails.

Ytmått:

1 Hide of Land = 100 acres = 40,4678 hektar.
1 Acre = 4 Roods = 40,4678 ar.
1 Rood = 40 kv.-Pearches = 10,11695 ar.
1 Kv.-Pearch = 30¼ kv.-Yard = 25,2924 kv.-meter.
1 Kv.-Yard = 9 kv.-Feet = 0,8361 kv.-meter.
1 Kv.-Foot = 144 kv.-Inches = 9,2901 kv.-decimeter.
1 Kv.-Inch = 6,4515 kv.-centimeter.

Rymdmått:

1 Imperial Standard Gallon = 2 Bottles = 4,54358 liter.
1 Bottle = 2 Quarts = 2,27179 liter.
1 Quart = 2 Pints = 1,13595 liter
1 Pint = 4 Gills = 5,679475 deciliter.
1 Gill = 1,419869 deciliter.

Spannmålsmått:

1 Imperial Quarter = 8 Bushels = 2,907892 hektoliter
1 Bushel = 32 Gallons = 36,34866 liter.

Stenkolsmått:

1 Keel = 8 Chaldrons = c:a 263 hektoliter.
1 Chaldron = 53 Centnerweights = c:a 33 hektol.
1 Keel = 21⅛ Tons.

Våtvarumått:

1 Pipe = 126 Wine Gallons = 477,0759 liter.
1 Puncheon = 84 Wine Gallons = 318,0506 liter.
1 Hogshead = 63 Wine Gallons = 238,53795 liter.
1 Tierce = 42 Wine Gallons = 159,0253 liter.
1 Barrel = 31½ Wine Gallons = 119,268975 liter.
1 Rundlet = 18 Wine Gallons = 68,1537 liter.

Vikt:

Handelsvikt (Avoir du Poids-vikt).
1 Ton = 20 Centnerweights = 1016,79536 kg.
1 Centnerweight = 112 Pounds = 50,839768 kg.
1 Pound = 16 Ounces = 0,45359 kilogram.
1 Ounce = 16 Drams = 28,34954 gram.
1 Dram = 1,77185 gram.

Frank-

Mynt: 1 Franc = 100 Centimes = kr. 0.72. 1 Centime = öre 0,72.

Frankrike.			*Grekland.*		*Nederländerna.*		*Spanien.*
Längdmått:							
1 Myriamètre	= 10	Kilomètres.	—	—	—	—	Miriámetro.
1 Kilomètre	= 10	Hectomètres.	Kungl.	Stadion.	Mijl.		Kilómetro.
1 Hectomètre	= 10	Decamètres.	—	—	—	—	Hectómetro.
1 Decamètre	= 10	Mètres.	—	—	Roede.		Decámetro.
1 Mètre	= 10	Decimètres.	»	Pik.	Elle.		Metro.
1 Decimètre	= 10	Centimètres.	»	Palamo.	Palme.		Decimetro.
1 Centimètre	= 10	Millimètres.	»	Daktyl.	Duim.		Centimetro.
1 Millimètre.			»	Gram.	Streepe.		Milimetro.
Ytmått:							
1 Myriare	= 10	Kiloares.	—	—	—	—	Miriáarea.
1 Kiloare	= 10	Hectares.	—	—	—	—	Kilóarea.
1 Hectare	= 10	Decares.	—	—	—	—	Hectárea.
1 Decare	= 10	Ares.	—	—	—	—	Decáarea.
1 Are	= 10	Deciares.	—	—	—	—	Area.
1 Deciare	= 10	Centiares.	—	—	—	—	Deciarea.
1 Centiare	= 10	Milliares.	—	—	—	—	Centiarea.
1 Milliare.			—	—	—	—	Miliarea.
Rymdmått:							
1 Myrialitre	= 10	Kilolitres.	—	—	—	—	Miriálitro.
1 Kilolitre	= 10	Hectolitres.	—	—	—	—	Kilolitro.
1 Hectolitre	= 10	Decalitres.	»	Kilo.	Vat (för våta varor).		Hectolitro.
1 Decalitre	= 10	Litres.	—	—	—	—	Decalitro.
1 Litre	= 10	Decilitres.	»	Litre.	Kan	»	Litro.
1 Decilitre	= 10	Centilitres.	»	Kotyla.	Maatje	»	Decilitro.
1 Centilitre	= 10	Millilitres.	»	Mystra.	Vingerhood	»	Centilitro.
1 Millilitre.			»	Kubus.	—	—	Mililitro.
Vikt:							
1 Myriagramme	= 10	Kilogrammes.	—	—	—	—	Miriágramo.
1 Kilogramme	= 10	Hectogrammes.	—	—	Pond.		Kilogramo, Libra Metrica.
1 Hectogramme	= 10	Decagrammes.	—	—	Ons.		Hectógramo, Onza Metrica.
1 Decagramme	= 10	Grammes.	—	—	Lood.		Decágramo, Drachma Metrica.
1 Gramme	= 10	Decigrammes.	—	—	Wigtje.		Gramo Escrupulo Metrica.
1 Decigramme	= 10	Centigrammes.	—	—	Korrel.		Decigramo.
1 Centigramme	= 10	Milligrammes.	—	—	Zehntel-Korrel.		Centigramo.
1 Milligramme.			—	—	Hundertstel-Korrel.		Miligramo.

Finland.

Mynt:
1 Mark = 100 Penny = kr. 0,72.
1 Penni = öre 0,72.
Mått, mål och vikt: metersystemet.

Nordamerikas Förenta Stater.

Mynt:
1 Dollar = 100 Cents = 10 Dimes = kr. 3,73.
1 Cent = » 0,037.
Längdmått och *Ytmått:* lika med England.

Rymdmått:
för torra varor:
1 Quarter = 8 Bushels = 2,90789 hektoliter.
1 Bushel = 8 Gallons = 36,34863 liter.
1 Gallon = 4,54358 liter.
för våta varor:
1 Gallon = 2 Bottles = 3,786 liter.
1 Bottle = 2 Quarts = 1,893 liter.
1 Quart = 2 Pints = 9,465 deciliter.
1 Pint = 4 Gills = 4,7325 deciliter.
1 Gill = 1,1831 deciliter.
Vikt: lika med England.

Grekland.

Mynt:
1 Drachma = 100 Lepta = kr. 0,72.
1 Lepta = öre 0,72.
Mått och *Mål:* se under Frankrike.
Vikt:
1 Skeppston = 10 kungl. Talenti = 1,500 kg.
1 Kungl. Talent = 100 kungl. Mina = 150 kg.
1 Kungl. Mina = 1,500 kungl. Drachmer = 1,5 kg.
1 Kungl. Drachma = 10 kungl. Oboli = 1 gram.
1 Kungl. Oboli = 10 kungl. Gran = 1 decigram.
1 Kungl. Gran = 1 centigram.

Italien.

Mynt:
1 Lira = 100 Centesimi = kr. 0,72.
1 Centesimo = öre 0,72.
Mått, mål och *vikt:* se under Frankrike.

Mexiko.

Mynt:
1 Piaster eller Peso = 100 Centavos = kr. 3,60.
1 Centavo = kr. 0,036.
Mått, mål och *vikter:* metersystemet.

rike.

Italien.	*Turkiet.*	*Tyskland.*	*Belgien.*		
Miriametro.	Terssakh-à-chary.	—	—	—	= 1 mymil.
Chilometro.	Myli-à-chary.	Kilometer.	Mille.		= 1 kilometer.
Ettometro.	— —	Hectometer.	—	—	= 100 meter.
Decametro.	— —	Dekameter.	Perche.		= 10 »
Metro.	Zirái-à-chari.	Meter.	Anne.		= 1 »
Decimetro.	Euchry-Zirá.	Decimeter.	Palme.		= 1 decimeter.
Centimetro.	A'chary-Zirá.	Centimeter.	Ponce.		= 1 centimeter.
Millimetro.	Mi'chary-Zirá.	Millimeter.	Ligne.		= 1 millimeter.
Miriara.	— —	—	—	—	= 100 hektar.
Chiloara.	— —	—	—	—	= 10 »
Ettara.	Djeryb.	—	—	—	= 1 »
Decara.	— —	—	—	—	= 10 ar.
Ara.	Murabbài-à-chary.	—	—	—	= 1 »
Deciara.	— —	—	—	—	= 10 kv.-m.
Centiara.	— —	—	—	—	= 1 »
Milliara.	— —	—	—	—	= 10 kv.-cm.
— —	— —	—	—	—	= 100 hektoliter = 10 kub. m.
Chilolitro.	— —	—	—	—	= 10 » = 1 »
Ettolitro.	Kelei-à-chary.	—	Rasière (för torra varor). Baril (för våta varor).		= 1 » = 100 kub.-dm.
Decalitro.	— —	—	Boisseaux.		= 10 liter = 10 »
Litro.	Eultschek.	—	Litron.		= 1 » = 1 »
Decilitro.	— —	—	Verre.		= 1 deciliter = 100 kub.-cm.
Centilitro.	— —	—	Dé.		= 1 centiliter = 10 »
Millilitro.	— —	—	—	—	= 0,1 » = 1 »
— —	— —	—	—	—	= 10 kilogram.
Chilogramma.	— —	—	Livre.		= 1 »
Ettogramma.	— —	—	Once.		= 1 hektogram.
Decagramma.	— —	—	Gros.		= 10 gram.
Gramma.	— —	—	Esterlin.		= 1 »
Decigramma.	— —	—	Gram.		= 1 decigram.
Centigramma.	— —	—	—	—	= 1 centigram.
Milligramma.	— —	—	—	—	= 1 milligram.

Nederländerna.

Mynt:

1 Gulden eller Florin = 100 Cents = kr. 1,51.
1 Cent = kr. 0,015.

Längdmått: se under Frankrike.

Ytmått:

1 Bunder = 100 Vierkante Roeden = 1 hektar.
1 Vierkante Roede = 100 Vierkante Ellen = 1 ar.
1 Vierkante Elle = 100 Vierkante Palmen = 1 kv.-m.
1 Vierkante Palme = 100 Vierkante Duimen = 1 kv.-decimeter.

Rymdmått:

för torra varor:

1 Last = 30 Mudden = 30 hektoliter.
1 Mudde eller Zak = 10 Schepel = 1 hektoliter.
1 Schepel = 10 Kopper = 10 liter.
1 Kop = 10 Maatjes = 1 liter.
1 Maatje = 1 deciliter.

för våta varor:

1 Vat = 100 Kannen = 1 hektoliter.
1 Kan = 10 Maatjes = 1 liter.
1 Maatje = 10 Vinguhoed = 1 deciliter.

Norge.

Mynt, mått, mål och *vikt:* lika med Sverige.

Portugal.

Mynt:

1 Couto de Reis = 1,000 Milreis = kr. 4031,97.
1 Milreis = 1,000 Reis = kr. 4,03.
1 Reis = kr. 0,004.

Mått, mål och *vikt:* metersystemet.

Rumänien.

Mynt:

1 Leu eller Romanac = 100 Bani, Sutim eller Para = kr. 0,72.
1 Bani = öre 0,72.

Mått, mål och *vikt:* metersystemet.

Ryssland.

Mynt:

1 Guldrubel = 100 Kopek = kr 2,88.
1 Pappersrubel = 100 Kopek (medelvärde) = kr. 1,80.
1 Kopek = kr. 0.02.

Längdmått:

1 Wersta = 500 Saschen = 1,0678 kilometer.
1 Saschen = 3 Arschin = 2,1336 meter.
1 Saschen = 7 Fut.
1 Fut = 12 Düjm = 3,048 decimeter.
1 Düjm = 2,54 centimeter.
1 Arschin = 7,112 decimeter.

Ytmått:

1 Dessatin, geometrisk = 2,400 kv.-Saschen = 1,09248 hektar.
1 Dessatin, ekonomisk = 3,200 kv.-Saschen = 1,45664 hektar.
1 Kvadrat Saschen = 4,552 kv.-meter.

Rymdmått:

för torra varor:

1 Tschetwert = 8 Tschetwerik = 2,09908 hektoliter.
1 Tschetwerik = 4 Tschetwerka = 26,2385 liter.
1 Tschetwerka = 2 Gurmitzi = 6,559625 liter.
1 Gurmitzi = 30 Becker = 3,279813 liter.
1 Becker = 1,093271 deciliter.

för våta varor:

1 Wedro = 8 Stoof = 12,299 liter.
1 Wedro = 10 Kruschka.
1 Kruschka = 10 Tschorka = 1,2299 liter.
1 Tschorka = 1,2299 deciliter.
1 Stoof = 1,537375 liter.

Vikt:

1 Berkowitz = 10 Pud = 163,81 kilogram.
1 Pud = 40 Funt = 16,381 kilogram.
1 Funt = 96 Salotnik = 4,09525 hektogram.
1 Salotnik = 96 Dolis = 4,26588 gram.
1 Doli = 4,44362 centigram.

Schweiz.

Mynt:

1 Franc = 100 Ropper eller Centimes = kr. 0,72.
1 Ropper eller Centime = öre 0,72.

Mått, mål och *vikt:* metersystemet.

Serbien.

Mynt:

1 Dinar = 100 Paras = kr. 0,72.
1 Para = öre 0,72.

Mått, mål och *vikt:* metersystemet.

Spanien.

Mynt:

1 Peseta = 100 Centimos = kr. 0,72.
1 Centimo = öre 0,72.

Mått, mål och *vikt:* se under Frankrike.

Turkiet.

Mynt:

1 Medjidie, guldmynt = 100 Piaster.
1 Medjidie, silfvermynt = 20 Piaster.
1 Piaster eller Gersch = 40 Paras = kr. 0,16.
1 Para = 3 Asper = öre 0,4.
1 Asper = öre 0,1.

Mått, mål och *vikt:* se under Frankrike.

Tyskland.

Mynt:

1 Riksmark = 100 Pfennige = kr. 0,89.
1 Pfennige = öre 0,9.

Längdmått: se under Frankrike.

Ytmått: lika med svenska metersystemets ytmått.

Rymdmått:

Kubikmått:

1 Kub.-meter = 1,000 Kub.-decimeter = 1 kub.-m.
1 Kub.-dm. = 1,000 Kub.-cm. = 1 kub.-dm.
1 Kub.-cm. = 1,000 Kub.-mm. = 1 kub.-cm.
1 Kub.-mm. = 1 kub.-mm.

Spannmålsmått:

1 Hektoliter = 100 Liter = 1 hektoliter.
1 Scheffel = 50 Liter.
1 Liter (Kanne) = 2 Schoppen = 1 liter.
1 Schoppen = 5 deciliter.

Våtvarumått:

1 Hektoliter = 100 Liter = 1 hektoliter.
1 Liter (Kanne) = 2 Schoppen = 1 liter.
1 Liter (Kanne) = 10 Deciliter.
1 Deciliter = 10 Centiliter = 1 deciliter.
1 Centiliter = 1 centiliter.

Vikt:

1 Tonne = 1,000 Kilogram = 23,5252 ctr = 1,000 kilogram.
1 Centner = 50 Kilogram = 1,17626 ctr = 50 kg.
1 Kilogram = 2 Pfund = 2,35252 ℔ = 1 kg.
1 Pfund = 500 Gram = 1,17626 ℔ = 5 hg.
1 Gram = 10 Decigram = 23,5252 korn = 1 gram.
1 Decigram = 10 Centigram = 2,35252 korn = 1 decigram.
1 Centigram = 10 Milligram = 0,235252 korn = 1 centigram.
1 Milligram = 0,0235252 korn = 1 milligram.

Österrike.

Mynt:

1 Gulden eller Florin = 2 Kronen = 100 Kreutzer = kr. 1,50.
1 Krone = öre 0,75.
1 Kreutzer = kr. 0,015.

Mått, mål och *vikt:* se metersystemet.

Enheten för metersystemets längdmått, metern, bestämdes till en 10 milliondel af afståndet mellan ekvatorn och polen. I själfva verket är, enligt nyare mätningar, detta afstånd något mer än 10,000,000 meter, men den en gång bestämda längdenheten bibehålles det oaktadt. Enheten för ytmåttet, kvadratmetern, är en kvadrat med en meters sida och enheten för rymdmåttet, kubikmetern, en kub (tärning) med en meters kant. Denna sista enhet blef dock väl stor, hvarför man har ännu en rymdenhet, *litern*, som endast är en tusendel af en kubikmeter (= 1 kubikdecimeter) eller motsvarar rymden af en kub med 1 decimeters kant. Till enhet för vikten antogs vikten af en liter (kubikdecimeter) rent vatten vid 4° Celsius. Känner man således längden af en meter får man de andra enheterna med dess öfver- och underafdelningar utan vidare, och skulle alla meterstockar gå förlorade, kan man på nytt dela afståndet mellan ekvatorn och polen i 10 millioner delar och får sålunda, åtminstone i det allra närmaste åter reda på meterns längd. Namnen myria-, kilo-, hekto- och deka- härledes från grekiska orden, som betyda tiotusen, tusen, hundra och tio; deci-, centi- och milli- från latinska med betydelsen tio, hundra och tusen.

Om sorträkning.

Reduktion. Att bringa en högre sort till lägre eller lägre till högre, utan att värdet förändras, kallar man *reducera* det slag, hvarom frågan är. Det tal, som utvisar huru många enheter af en lägre sort innehållas uti enheten af en högre sort kallas *reduktionstal* och kan inhämtas af föregående tabeller.

De reduktionstal mellan aflägsnare sorter, som icke äro utsatta i tabellerna, kunna lätt bildas genom att multiplicera de mellanliggande reduktionstalen, t. ex.: då 24 ark skrifpapper utgöra en bok och 20 böcker ett ris, så är 24 × 20 eller 480 reduktionstalet mellan ris och ark.

Att reducera en högre sort till lägre. Multiplicera den större sorten med reduktionstalet, så visar produkten antalet af mindre sorten. Om jag t. ex. vill veta huru många timmar äro i 7 dagar, så säger jag 7 × 24 = 168.

Om t. ex. 4 dagar, 2 timmar, 3 minuter och 4 sekunder skola göras till sekunder, så uträknas talet på det sätt, härjämte synes utfördt.

Emedan olika sorter här finnas gifna, som hvar på sina ställen böra tilläggas, måste uträkningen ske gradvis från den ena till den andra; men skall ensamt t. ex. 5 dagar göras till sekunder, kan detta ske på en gång genom att multiplicera alla reduktionstalen till ett, så här:

$$24 \times 60 \times 60 = 86400 \times 5 = 432000 \text{ sekunder.}$$

4 dagar	
× 24	
96	
+ 2	
98	timmar
× 60	
5880	
+ 3	
5883	minuter
× 60	
352980	
+ 4	
352984	sekunder

Att reducera en lägre sort till högre. Dividera den lägre sorten med reduktionstalet, så fås den högre sorten i kvoten. Om jag t. ex. har 432 stycken och vill veta hvad dessa göra i tolfter, så säger jag 432 : 12 = 36.

Blir vid sådan division någon rest, så kan denna antingen stå kvar såsom helt tal af lägre sorten, eller göras till bråk af den högre; t. ex. af 400 stycken bli endera 400 : 12 = 33 tolfter och 4 stycken, eller ock 400 : 12 = $33\frac{4}{12}$, d. v. s. $33\frac{1}{3}$ tolfter.

684 ark	24		
48	28	böcker	
204	+ 34	»	
192	6⅔	böcker	20
12 ark	60		3 ris
	2	böcker + 8	»
		11 ris	10
		10	1 bal
		1 ris	

Äro flera sorter gifna, som man vill veta hvad de tillhopa göra i högre sorter, så börjas räkningen med lägsta sorten, och till hvarje erhållet tal adderas hvad som af samma sort förut är gifvet, summan bringas sedan till närmaste högre sort o. s. v.; t. ex. någon har köpt skrifpapper i 3 olika partier, i det ena var 8 ris, i det andra 34 böcker och i det tredje 684 ark. Vill han veta hvad detta tillsammans gör i högre sorter, så ske uppställning och uträkning så som härjämte synes, då resultatet visar att han inalles fått 1 bal, 1 ris, 2 böcker och 12 ark.

Pröfning: Reducera först från högre till lägre, eller tvärtom; tag sedan de funna talen och reducera dem tillbaka till den sort de först voro; fås därvid samma siffror som förut, så är räkningen riktig.

Reduktion inom decimalsystemen. Här behöfs ingen särskild uträkning, utan endast de gifna siffrornas rätta indelning, och häri ligger det företräde, som decimalsystemet äger framför andra beräkningssätt. Om högre sort skall göras till lägre, ökas den blott med så många nollor, som finnas i dess reduktionstal, t. ex.: 56 kronor äro detsamma som 5600 öre, ingå decimaler i det tal som skall reduceras, flyttas decimalkommat lika många steg åt höger, som reduktionstalet innehåller nollor, så är 3,57 m. = 35,7 dm., emedan reduktionstalet är 10; äro flera sorter gifna, behöfver man endast sammanskrifva dessa siffror, t. ex. 2 m., 4 dm., 6 cm. och 8 mm. äro lika med 2468 mm. Skall åter en lägre sort förvandlas till högre, så flyttas decimalkommat lika många steg till vänster, eller, om den lägre sorten är angifven genom ett helt tal, afskäras lika många siffror genom decimalkomma, som reduktionstalet innehåller nollor. Så är t. ex. 236,572 kbdm. = 0,236572 kbm. och 635 m. = 0,635 km. Vill man åter uppdela en sort i högre sorter, så indelas endast den lägre sortens siffror medels streck från höger i klasser, hvardera med så många siffror, som reduktionstalet har nollor, t. ex. 2367468 kvcm. utnämnda i större sorter, tecknas 236|74|68, och heta 236 kvm., 74 kvdm. och 68 kvcm.

Vid sådan räkning är högst nödvändigt att noga iakttaga reduktionstalet, helst detta är olika för särskilda slag af sorter. Vidare måste man iakttaga, att om flera sorter skola sammanslås till en enda, det ej är nog att utan vidare skrifva ihop siffrorna, utan man måste tillse, dels att ingen sort fattas mellan den högsta och lägsta, dels att hvarje sort utom den högsta förekommande är uttryckt genom så många siffror, som reduktionstalet till närmast högre har nollor. Vill man således förvandla 3 kbm., 8 kbcm. och 77 kbmm. till kbmm., så blir resultatet *icke* 3877 kbmm. Här saknas för det första kbdm. och vidare är ej hvarje sort uttryckt genom 3 siffror. Man skrifver således först de gifna sorterna under formen 3 kbm. 000 kbdm. 008 kbcm. och 077 kbmm. och får då 3 000 008 077 kbmm.

För att klargöra det här sagda bifogas några exempel:

1.) 135 m. = 0,0135 nymil = 0,135 km. = 13500 cm. 2.) 3 kvcm. = 0,000003 ar = 300 kvmm. 3.) 75 kbcm. = 0,075 kbdm. = 75000 kbmm. 4.) 5 l. = 0,05 hl. = 50 dl. = 500 cl. 5.) 8 kg. = 0,008 ton = 8000 gr. 6.) 15 m. 8 cm. 7 mm. = 15087 mm. = 150,87 dm. 7.) 3 ton 8 kg. 6 gr. = 3008006 gr. = 30,08006 dt. 8.) 3765234 dm. = 37 nymil 6 km. 523 m. 4 dm.

Om kvadrat- och kubikräkningar. Vid mätningar menas med *kvadrat* en fyrkantig ruta med alla sidor och vinklar lika, och med *kub* en tärning, med lika kanter och vinklar. I räkningar fås kvadraten, om ett tal multipliceras med sig själft, och kuben om det multipliceras två gånger med sig själft; således visar t. ex. 5 × 5 = 25, 5 × 25 = 125, att 25 är kvadraten och 125 kuben på 5. Talet 5 kallas här *rot* och de andra *digniteter;* kvadraten är andra digniteten och kuben är tredje digniteten af sin rot.

Af hvad här är sagdt följer att äfven oliksidiga ytor eller storheter kunna bestämmas till kvadrat- eller kubikinnehåll genom att multiplicera det ena måttet med det andra. Ett golf är t. ex. 14 m. bredt och 18 m. långt, och innehåller således 14 × 18 = 252 kvm.; en planka som är 3 cm. tjock, 12 cm. bred och 12 dm. d. v. s. 120 cm. lång, innehåller 3 × 12 × 120 = 4,320 kbcm. virke, o. s. v. Mera om kvadrater och kuber jämte sättet att utdraga deras rötter kommer längre fram att afhandlas.

Addition. De tal, som skola adderas, uppställas så, att alla lika sorter komma under hvarandra; räkningen sker sedan liksom vid hela tal är visadt; början göres med minsta sorten, och fås där en summa som öfverstiger reduktionstalet, så förvandlas denna till närmaste större sort genom division; kvoten lägges till större sorten, och blir någon rest, så skrifves den under linien midt för den adderade sorten. Exempel: 37,65 m. + 8 km. 7 dm. 9 cm. 5 mm. + 3,765832 nymil + 276 m. 9,5 cm. + 8 cm. 7 mm. Först uppdelas hvarje addend i de olika sorterna. Man får då 37 m. 6 dm. 5 cm. + 8 km. 7 dm. 9 cm. 5 mm. + 3 nymil 7 km. 658 m. 3 dm. 2 cm. + 276 m. 9 cm. 5 mm. + 8 cm. 7 mm., hvarefter talet uppskrifves såsom blifvit sagdt.

		1 m.	*3 dm.*	*1 cm.*	
		37 m.	6 dm.	5 cm.	
1 nymil	8 km.		7 dm.	9 cm.	5 mm.
3 nymil	7 km.	658 m.	3 dm.	2 cm.	
		276 m.		9 cm.	5 mm.
				8 cm.	7 mm.
4 nymil	15 km.	972 m.	19 dm.	34 cm.	17 mm.
	5 km.		9 dm.	4 cm.	7 mm.

Summan blir således 4 nymil 5 km. 972 m. 9 dm. 4 cm. 7 mm.

Subtraktion. Minuenden skrifves först och subtrahenden därunder så, att lika sorter stå under hvarandra, hvarpå subtraktionen börjas med minsta sorten. Är minuenden i någon sort mindre än subtrahenden, eller fattas den helt och hållet, så lånas 1 från nästa större sort som finnes och reduceras till den sort som behöfs. Fattas någon sort i subtrahenden, så nedflyttas minuendens siffror oförändrade, så framt ingenting därifrån är lånadt; t. ex.:

ifrån	14 *kvm.*	24 *kvdm.*	8 *kvcm.*	20 *gross*	11 *dussin*	7 *stycken.*	24 *år*	0 *mån.*	0 *dygn*	16 *tim.*
subtr.	9 »	36 »	4 »	15 »	» »	9 »	17 »	5 »	20 »	18 »
rest	4 *kvm.*	88 *kvdm.*	4 *kvcm.*	5 *gross*	10 *dussin*	10 *stycken.*	6 *år*	6 *mån.*	9 *dygn*	22 *tim.*

Multiplikation. Uppställningen sker såsom vid hela tal, och multiplikationen börjar med minsta sorten; blir produkten större än reduktionstalet, för-

hålles som vid addition är sagdt, nämligen att genom division bringa talet till nästa högre sort, sätta resten under den sort, som man multiplicerat, och addera kvoten till nästa sorts produkt. Exempel:

6 balar 8 ris 4 böcker	4 kg. 5 hg. 3 gr. 9 cg.
× 8	× 2,5
48 balar 64 ris 32 böcker	10 kg. 12,5 hg. 7,5 gr. 22,5 cg.
= 54 » 5 » 12 »	= 10 » + 12 hg. 50 gr. + 7 gr. 5 dg. + 22 cg.
	5 mg. = 10 kg. 12 hg. 57 gr. 7 dg. 2 cg. 5 mg.

Division. Sedan talen blifvit uppställda, börjar räkningen här med största sorten; kvoten är samma sort, men blir någon rest, så reduceras denna till närmaste mindre sort, därtill adderas det gifna talet af denna sort och summan divideras med samma divisor, som förut är begagnad. Sålunda fortsättes tills alla sorterna fått sina bestämda kvoter. Skulle på något ställe antingen i början, eller vid mindre sorterna efter föregående rests förvandling, dividenden vara mindre än divisorn, så kan denna sort naturligtvis icke få någon kvot, utan talet reduceras till närmaste mindre sort, då division kan verkställas.

Exempel:

7 km. 39 m. 7 dm. 4 cm. | 6

1 km. 173 m. 2 dm. 9 cm.

6
1039 m.
6
43
42
19
18
17 dm.
12
54 cm.
54
0

Pröfning. De under Quatuor species i hela tal (sid. 63, 64, 66 och 67) anförda pröfningssätt äro väl de viktigaste, men icke alltid fullt tillförlitliga, emedan det kan vara möjligt att i ett större tal två fel kunna finnas, som ersätta hvarandra, t. ex. på ett ställe 5 i stället för 6 och på ett annat 4 i stället för 3, hvilket nämnda pröfningssätt icke upptäcker. Af dessa skäl intages här det s. k. 11-profvet, hvars resultat är mera säkert.

Detta pröfningssätt består däruti, att de gifna talen divideras med 11, och den rest, som vid hvarje sådan division uppstår, skall utgöra samma siffra, som resten af motsvarande talet; t. ex.

Addition.
263 rest 10
74 » 8
6 » 6
49 » 5
788 » 7
1180 = 3 36 = 3

Alla addenderna divideras med 11, och den rest, som vid hvar och en uppstår, antecknas; 6, som icke kan divideras med 11, är själf rest. Alla resterna adderas nu, och deras summa, här 36, dividerad med 11, lämnar 3 till rest. Totalsumman, 1180, dividerad med 11 får till rest samma siffra, nämligen 3, och alltså är räkningen riktig.

Subtraktion.
64289 rest 5
2765 = 4 } 5
61524 = 1 }

Minuenden, dividerad med 11, lämnar 5 till rest; när subtrahenden och resten divideras med 11, bli deras rester sammanlagda också 5, alltså är räkningen rätt.

Multiplikation.
760142 rest 9
24 » 2
3040568 18 = 7
1520284
18243408 rest 7

När de rester, som uppkomma vid multiplikandens och multiplikatorns dividering med 11 multipliceras, och produkten divideras med 11, fås 7 till rest; divideras totalprodukten med 11, blir resten äfven där 7, således är det rätt räknadt.

Division.
Dividend 62384 rest 3
divisor 547 = 8 } 32 = 10
kvot 114 = 4 }
rest 26 = 4
14 = 3

Alla talen divideras med 11; de rester, som uppkomma vid divisorn och kvoten, multipliceras och till den med 11 dividerade produkten adderas resten till den med 11 dividerade resten; denna summa divideras åter med 11, och fås till sist samma siffra till rest, som förut uppstått vid dividenden ensamt, så är räkningen riktig.

Hufvudsakliga fördelen, som denna pröfningsmetod har framför andra, är att nästan ingen skrifning behöfs, ty en något öfvad räknare kan med lätthet genomgå talen blott med ögonen och finna deras halt huru vidlyftiga de än må vara.

Regula de tri.

Bland all räkning är denna den för allmänna lifvet nyttigaste, emedan snart sagdt alla frågor som förekomma både i hushållning, handel och all annan rörelse, kunna genom dem lösas. Namnet är kommet af talet *tre*, emedan tre tal här äro gifna, till hvilka det fjärde sökes.

Af dessa fyra tal kunna tvenne betraktas såsom orsaker och tvenne såsom verkningar. De tal, som utmärka orsakerna, tecknas vanligen i de två första rummen och de, som utmärka verkningarna, i de två efterföljande, hvarvid iakttages att den verkan, som uppstår af första orsaken, tecknas i tredje rummet och den, som uppstår af den andra orsaken i fjärde rummet. Emellan första och andra samt mellan tredje och fjärde rummen eller termerna, som de äfven benämnas, utsättes divisionstecken, och mellan andra och tredje rummen, eller termerna, likhetstecken. En sådan uppställning kallas *Analogi* och utmärker att förhållandet mellan första och andra termerna är lika med förhållandet mellan tredje och fjärde termerna, d. v. s. att lika många gånger som det tal, som står i första rummet, är större eller mindre än det tal, som står i andra rummet, lika många gånger skall det tal, som står i tredje rummet, vara större eller mindre än det, som står i fjärde.

Produkten af de tal, som stå i första och fjärde rummen, är alltid lika stor med produkten af de tal, som stå i andra och tredje rummen, hvadan regeln för regula de tri är högst enkel och lyder sålunda:

Står x (härmed betecknas vanligen det tal, som sökes) i första eller fjärde rummet, multipliceras de tal, som stå i andra och tredje rummen med hvarandra, hvarefter produkten divideras med det bekanta talet i första eller fjärde rummet, då svaret erhålles. Står åter x i andra eller tredje rummet, så förfares på motsatt sätt, d. v. s. produkten af de tal, som stå i första och fjärde rummen, divideras med det bekanta talet i andra eller tredje rummet. Om t. ex. af ett stycke tyg 2 m. kosta 4 kr., hvad kosta då 12 m.? Här äro orsakerna 2 och 12 m. samt verkningarna 4 och x kr. Uppställningen blifver således:

$2 : 12 = 4 : x$ och resultatet: $x = \frac{12 \times 4}{2} = 24$ d. v. s. produkten af 12 och 4 är 48, som divideradt med 2 lämnar 24 till svar.

Pröfning. Insätt det erhållna svaret i det rum, där x står och utbyt något af de förut bekanta talen med x, hvarefter uträkningen sker på ofvan anförda sätt; erhålles då det borttagna talet till svar, är uträkningen riktig.

Om man t. ex. i nyss anförda exempel insätter svaret 24 i det rum x innehar och i stället insätter x i tredje rummet, så erhåller uppställningen följande utseende:

$2 : 12 = x : 24$.

Produkten af 2 och 24 utgör 48, som efter divisionen med 12 lämnar det förut bekanta talet 4 till svar, hvadan exemplet var rätt uträknadt.

Ett annat pröfningssätt är att insätta det erhållna svaret i det rum där x har sin plats, hvarefter produkten af de tal, som stå i första och fjärde rummen, skall blifva lika stor som produkten af de tal, som stå i andra och tredje rummen; sista exemplets pröfning efter detta sätt blir sålunda:

$2 : 12 = 4 : 24$.

Produkten såväl af 2 och 24 som af 12 och 4 utgör 48.

Regula de tri delas vanligen i tvenne slag, nämligen *enkel*, då tvenne enkla orsaker motsvaras af tvenne enkla verkningar, hvarvid således blott tre bekanta tal förekomma, och *sammansatt*, då antingen orsakerna eller verkningarna eller ock bäggedera äro sammansatta af flere beståndsdelar och endast en af dem är obekant.

Enkel regula de tri. Hit höra de frågor, där, såsom i ofvan anförda exempel, blott tre tal äro gifna; skulle talen bestå af flera sorter, måste de, innan opera-

tionen företages, reduceras till samma sort, bäst den minsta, hvarvid iakttages, att första och andra talen måste vara af samma sort, samt likaledes tredje och fjärde af samma sort. Om t. ex.:

3 kg. 8 gr. kosta 4 kr., hur mycket får man då för 3 kr. 16 öre? Uppställning och uträkning häraf sker såsom härjämte synes.

4 kr. : 3 kr. 16 öre = 3 kg. 8 gr. : x

3 kr. 16 öre = 316 öre

3 kg. 8 gr. = 3008 gr.

2528
948
950528 | 400
800 | 2376$\frac{8}{25}$ gr. = 2 kg. 376$\frac{8}{25}$ gr.
1505
1200
3052
2800
2528
2400
128
400 = $\frac{8}{25}$

Emedan ören förekomma i andra rummet, måste de 4 kr., som stå i första rummet, också reduceras till ören, innan uträkningen sker; och alldenstund talet i tredje rummet före uträkningen blifvit reduceradt till gr., så blir äfven det i kvoten erhållna svaret gr., som sedan med reduktionstalet 1000 göres till kg.

Förekomma bråk eller blandade tal i ett eller flere af de gifna talen, så sker uträkningen lättast och fortast genom att bringa alla talen uti bråkform och sedan behandla dem såsom vid bråkräkning är visadt. Om t. ex. af $4\frac{3}{4}$ kg. garn fås en $42\frac{2}{3}$ m. lång väf, huru mycket behöfs då till en väf om 72 m.?

Sedan alla dessa tal bifvit satta i bråkform, sker uträkningen sålunda:

$$\frac{19}{4} \text{ kg.} : x \text{ kg.} = \frac{128}{3} \text{ m.} : \frac{72}{1} \text{ m.}; \quad \frac{19}{4} \times \frac{72}{1} = \frac{1368}{4} : \frac{128}{3} = 8\frac{1}{64} \text{ kg.}$$

För tydlighetens skull är här anfördt först frågans uppställning och sedan sättet för upplösningen. Så bör äfven en nybegynnare göra, för att vid uträkningen ej förvilla sig om hvarje tals rätta rum; men för en kunnig räknare är likväl ett sådant dubbelt skrifvande icke nödvändigt, då alla bråkformer äro riktiga och hvarje tals rätta rum fullkomligt bekant.

Förekommer talet 1 ensamt i något rum, blir frågans lösning betydligt förenklad; stå 1 och x i första och fjärde rummen, utgör hela affären rätt och slätt en multiplikation mellan de tal, som stå i andra och tredje rummen, t. ex.: när 1 kg. kostar 30 öre, hvad kostar då 28 kg. Här fås svaret genast, genom en multiplikation af 28 och 30 = 840 öre, d. v. s. 8 kr. 40 öre. Sammaledes blir förhållandet, om 1 och x stå i andra och tredje rummen; de tal, som stå i första och fjärde rummen, multipliceras då med hvarandra. Står däremot 1 i första eller fjärde rummet och x i andra eller tredje, verkställes uträkningen genom att dividera det tal, som står i andra eller tredje rummet, uti det, som står i första eller fjärde, t. ex.:

Om för 5 kr. erhålles 10 m., hvad kostar då 1 m.? 5 kr. = 500 öre.

500 öre : x öre = 10 m. : 1 m.; 500 : 10 = 50 öre.

Samma förhållande blifver ock om 1 står i andra eller tredje rummet och x i första eller fjärde, då det tal, som står i första eller fjärde rummet, divideras uti det, som står i andra eller tredje. Om t. ex. 3 l. kosta 1 kr., hvad kosta då 21 l.?

3 l. : 21 l. = 1 kr. : x kr.; 21 : 3 = 7 kr.

Att då flere sorter förekomma, såsom kr. och öre, m., dm. och cm. o. s. v., dessa först måste reduceras till minsta gifna sort, faller af sig självt; så framt ej uträkningen skall ske genom bråk, i hvilket fall alltsammans först göres till bråk af största sort.

När 1 ton kostar 20 kr., hvad kosta då 13 kg.? Svar: 26 öre.

Hvad kosta 2 kbdm. 2 kbcm. 75 kbmm. efter 1 kr. 45 öre kbdm.?

Svar: 2 kr. 90,3 öre.

Om till 186$\frac{2}{3}$ m. väf åtgått 25 kg. garn, huru många m. lika väfnad fås då af 53 kg.? Svar: 395 m. 7 dm. $3\frac{1}{3}$ cm.

Om 5 man kunna ösa en brunn läns på 2 timmar, huru lång tid behöfs, om 3 man ösa lika flitigt? Svar: 3 timmar 20 min.

När utsädet på 25 ar utgör 52 liter, huru mycket fordras då på 5 hektar $16\frac{2}{5}$ ar? Svar: 10 hl. $74\frac{2}{3}$ l.

En landtbrukare låter 12 drängar gräfva ett dike af 14136 m. längd; första dagen hinna de 26 m.; huru snart hinna de gräfva hela diket?

Svar: $543\frac{9}{13}$ dagar.

Talet 12 kommer här icke in i räkningen; emedan drängarnes antal är lika i båda fallen och frågan endast är om m. och dagar.

När 1 kbm. säd males på 46 minuter, huru mycket kan då malas på dygnet?

Svar: 31 kbm. 304 kbdm. 347 kbcm. $826\frac{2}{23}$ kbmm.

När man seglar $2\frac{5}{8}$ mil på 1 timme och 24 minuter, huru långt hinner man då med samma hastighet på 9 timmar 35 minuter? Svar: $17\frac{3}{32}$ mil.

Sammansatt regula de tri. Så kallas uträkningssättet för sådana frågor, som väl i grunden utgöra tre tal, till hvilka det fjärde sökes, men där ett eller flera af de obekanta dela sig i särskilda tal, och således i själfva verket flera tal finnas, till hvilka ett obekant sökes.

Om t. ex. 16 man på 3 dagar kunna gräfva 72 m. dike, huru lång tid behöfva då 8 man att gräfva 300 m.?

Här äro orsakerna sammansatta, nämligen i förra fallet af 16 man och 3 dagar och i senare fallet 8 man och x dagar. Vid uppställningen iakttages att sätta de sammansatta orsakerna under hvarandra, på grund hvaraf ofvanstående tal får följande utseende:

$$\begin{matrix}16 \text{ man} \\ 3 \text{ dagar}\end{matrix} \cdot \begin{matrix}8 \text{ man} \\ x \text{ dagar}\end{matrix} = 72 \text{ m.} : 300 \text{ m.}$$

x förekommer här i andra rummet, hvadan talen i första och fjärde rummen multipliceras med hvarandra och divideras med produkten af de bekanta talen i andra och tredje rummen; således

$$16 \times 3 \times 300 = 14400;\ 8 \times 72 = 576;\ 14400 : 576 = 25 \text{ dagar.}$$

Någon svårighet att få veta i hvilket rum ett tal skall stå, bör icke förefinnas, om blott man noga öfvertänker huruvida detsamma bör hänföras till orsakerna eller verkningarna. Några exempel till öfning skola här anföras:

Om 22 man på 4 dagar gräfva 3456 kbm., huru många man behöfvas då att gräfva 24408 kbm. på 25 dagar? Svar: $24\frac{48}{50} = 25$ man.

Uppst. $\begin{matrix}22 \text{ man} \\ 4 \text{ dagar}\end{matrix} \cdot \begin{matrix}x \text{ man} \\ 25 \text{ dagar}\end{matrix} = 3456 \text{ kbm.} : 24408 \text{ kbm.}$

x står i andra rummet, således multipliceras 22, 4 och 24408 med hvarandra och divideras med produkten af 25 och 3456. Uträkningen blifver således:

$$22 \times 4 \times 24408 = 2147904;\ 25 \times 3456 = 86400.$$

$$2147904 : 86400 = 24\frac{48}{50} = 25 \text{ man.}$$

Anm. Då bråk innefatta en mening, såsom här vid *man*, och alltså icke kunna användas, brukar man fylla det till helt tal om bråkets värde är $\frac{1}{2}$ eller däröfver, men om bråket är mindre än $\frac{1}{2}$ uteslutes det helt och hållet.

Om 800 man förtära 5600 kbdm. säd på 7 månader, huru mycket erfordras då för 900 man på 5 månader? Svar: 4500 kbdm.

Uppst. $\begin{matrix}800 \text{ man} \\ 7 \text{ mån.}\end{matrix} \cdot \begin{matrix}900 \text{ man} \\ 5 \text{ mån.}\end{matrix} = 5600 \text{ kbdm.} : x \text{ kbdm.}$

x står i fjärde rummet; således multipliceras 900, 5 och 5600 med hvarandra, hvarefter deras produkt 25200000 divideras med produkten af 800 och 7 = 5600, då svaret 4500 erhålles.

Om 3 drängar med hvar sitt par dragare kunna på 2 dagar upplöja en åker om 5 har, huru många har kunna då 4 drängar upplöja på 9 dagar?

Svar: 30 har.

Uppst. $\begin{matrix}3 \text{ drängar} \\ 2 \text{ dagar}\end{matrix} \cdot \begin{matrix}4 \text{ drängar} \\ 9 \text{ dagar}\end{matrix} = 5 \text{ har} : x \text{ har.}$

Uträkning: $4 \times 9 \times 5 = 180;\ 3 \times 2 = 6;\ 180 : 6 = 30$ har.

Om man på ett 50 m. långt och 20 m. bredt åkerfält behöfver utså 1 hl. säd, huru många hl. behöfvas då för 100 m. i längd och 45 m. i bredd?

Svar: $4\frac{1}{2}$ hl.

Detta är ingenting annat än en simpel divisionsfråga efter enkel regula de tri. Man efterser huru många kvadratmeter de bägge åkrarna innehålla, hvarefter det tal, som står i första rummet, blir divisor, och det, som står i andra rummet, dividend.

Om 169 m. väf af $32\frac{1}{2}$ cm. bredd kunna tillverkas af $17\frac{1}{2}$ kg. garn, huru många m. lika tät väf af 25 cm. bredd kunna fås af 60 kg. garn?

Svar: $753\frac{9}{35}$ m.

Vid denna liksom vid alla frågor, däruti bråk förekomma, sker lösningen lättast genom att förvandla alla talen till bråkform och sedan behandla dem som vid sådan räkning är visadt.

Om 4 arbetare på 5 dagar med 9 arbetstimmar om dagen afröja och uppgräfva 184 kvm., hur många dagar behöfva då 15 arbetare, att på sådant sätt uppgräfva 18200 kvm., när de arbeta 12 timmar om dagen?

Svar: 98 dagar 21 timmar $54\frac{6}{13}$ minuter.

När 56 man på 3 veckor med 6 arbetsdagar i veckan och 9 arbetstimmar om dagen uppfört en mur af 192 m. längd, 5 m. höjd och 1,5 m. bredd, huru många veckor med 4 arbetsdagar och 7 arbetstimmar om dagen behöfva då 40 man för att bygga en mur af 160 m. längd, 2 m. höjd och 1 m. bredd?

Svar: $1\frac{4}{5}$ vecka.

En betydlig lättnad kan vid all slags räkning, särdeles regula de tri, beredas genom förkortningar, hvilka verkställas efter samma grunder, som å sid. 68 äro anförda till förkortningar af bråk, nämligen att samma siffra divideras i både divisor och dividend. Om t. ex. 3 man på 8 dagar uppsätta 300 m. gärdesgård, huru mycket hinna då 20 man på 15 dagar?

Uppställning.

$$\begin{matrix} 3 \text{ man} & . & 20 \text{ man} \\ 8 \text{ dagar} & : & 15 \text{ dagar} \end{matrix} = 360 \text{ m.} : x \text{ m.}$$

Förkortning.

Först:

3 i 3 går 1 gång
3 i 15 går 5 ggr;

sedan: 4 i 8 går 2 gånger, 4 i 20 går 5 ggr; därefter: 2 i 2 går 1 gång och 2 i 360, 180 ggr.

Upplösningen af dessa bägge uppställningar lämnar samma resultat, nämligen 4500 m.

Så kunna alla tal förkortas, så snart ett tal i första eller fjärde rummen kan jämnt delas med samma divisor som något tal i andra eller tredje rummen.

Intresse. Så kallas den vinst, som erhålles vid penningars användande, antingen dessa utlånas, begagnas till handel, nedläggas i fabriksrörelse, utbetalas för fast egendom, som ger afkastning, eller på annat sätt göras fruktbärande. Penningarnas afkastning kallas äfven *ränta* och beräknas alltid efter *procent*, ett från latinet upptaget ord, af *centum*, hundrade, hvadan uttrycket *pro cento* är alldeles liktydigt med *för hundradet*, hvilket senare uttryck äfven stundom begagnas. Den utgifna summan kallar man *kapital* eller *hufvudstod* till skillnad från intresset eller räntan, som är den erhållna vinsten.

Med *procent* förstås den ränta man erhåller för 100 kronor under *ett* år, om tiden öfverhufvud ingår. Har man således utlånat t. ex. 500 kronor under 4 år och efter 3 procent, så bör man i ränta erhålla 3 kronor på hvarje hundrade, man utlånat och således här $3 \times 5 = 15$ kronor för *ett* år och således för 4 år 4 gånger så mycket, d. v. s. hela räntan kommer att belöpa sig till $4 \times 5 = 60$ kronor.

Procent-beräkningar nyttjas ej ensamt vid penningerörelse, utan äfven vid andra tillfällen, där myntvärde ifrågakommer, såsom t. ex. kommissionsarfvode, sterbhusutredningar m. m. dylikt.

Vid procenträkningar kunna fyra olika frågor förekomma, nämligen 1:o) då kapitalet, procenten och tiden äro bekanta, men räntan sökes (detta fall är det oftast förekommande); 2:o) då räntan, procenten och tiden äro bekanta, men kapitalet sökes; 3:o) då kapitalet, räntan och tiden äro bekanta, men procenten sökes; 4:o) då kapitalet, räntan och procenten äro bekanta, men tiden sökes. Uträkningen sker med regula de tri, enkel, i de frågor, där ingen tid förekommer, och sammansatt, då tid äfven i beräkningen ingår. I förra fallet kunna naturligtvis endast tre frågor förekomma, med följande uträkningssätt, nämligen:

1. Då *räntan* sökes: multiplicera kapitalet med procenten och dividera produkten med 100. Kvoten är den sökta räntan, af samma sort som kapitalet.

2. Då *kapitalet* sökes: multiplicera räntan med 100 och dividera produkten med procenten. Kvoten är kapitalet, af samma sort som räntan.

3. Då *procenten* sökes: multiplicera räntan med 100, och dividera produkten med kapitalet. Kvoten är procenten. (*Obs.* Kapital och ränta skola under räkningen vara satta i samma sort.)

Beteckna vi med k det utlånta kapitalet, med p procenten och med r räntan eller intresset, så erhålles — emedan 100 och kapitalet äro orsakerna till procenten och räntan — följande analogi:

$$100 : k = p : r,$$

hvaraf erhålles allteftersom r, k eller p antagas vara obekanta

$$= \frac{k \times p}{100};\ k = \frac{100 \times r}{p};\ p = \frac{100 \times r}{k},$$

således detsamma, som ofvan blifvit sagdt.

När äfven tid förekommer, behandlas talen såsom sammansatt regula de tri, hvarvid 100 på 1 år betraktas såsom orsak till procenten och kapitalet med sin tid som orsak till räntan, t. ex. hvad gör räntan på 3 år efter 5 procent på 3871 kr.? Svar: 580 kr. 65 öre.

Uppställning.

100 kr. : 3871 kr.
1 år : 3 år = 5 kr (%) : x kr.

Uträkning.

3871 × 3 × 5 = 58065
58065 : 100 = 580 kr. 65 öre.

I allmänhet blir regeln, att hundra på ett års tid förhåller sig till kapitalet under hela utlåningstiden (t) liksom procenten förhåller sig till räntan, d. v. s.

$$\begin{matrix} 100 & k \\ 1 & t \end{matrix} = p : r$$

och häraf erhålles, allteftersom r, p, k eller t sökes:

$$= \frac{k \times p \times t}{100};\ p = \frac{100 \times r}{k \times t};\ k = \frac{100 \times r}{p \times t};\ t = \frac{100 \times r}{k \times p}$$

Vid talet 100, som alltid i denna räkning ingår, erinras om hvad förut vid afhandlingen om decimalräkning är sagdt rörande lättheten af detta tals användande; multiplikation sker genom att öka det gifna talet med två nollor, och division genom att med ett streck därifrån afskära två siffror, då de till vänster därom stående äro hela tal och de bägge siffrorna hundradelar.

Obs. Med *tid* förstås här öfverallt *år*, och alltså måste ifrågakommande månader och dagar göras till bråk af år, och en fråga behandlas som vid bråkräkning är lärdt. Uti alla sådana frågor räknas ett år till 12 månader och en månad till 30 dagar, alltså ett år till 360 dagar.

Förekomma flere sorter, t. ex. kr. och öre, år, månader och dagar, är det i de flesta fall lättast att bringa dessa till bråk af största sorten och behandla det hela genom bråkräkning.

Är den tid, under hvilken kapitalet står utlånadt, icke fullt ett år, t. ex. endast 5 månader, så uppskrifves 100 och 12 månader som första orsaken och kapitalet och 5 månader som andra; d. v. s. t i uttrycken här ofvan kommer att blifva $\frac{5}{12}$ år. Hade kapitalet varit utlånadt under t. ex. 15 dagar blir $t = \frac{15}{360} = \frac{1}{24}$ år o. s. v.

1873	4 m. 25 d.	Tidlängden, för hvilken ränta bör räknas, erhålles genom att subtrahera den tid, då lånet erhölls, från den, då detsamma återbetalas, t. ex. ett lån är emottaget den 4 augusti 1870 och återbetalas den 25 maj 1873, det har alltså innehafts i 2 år 9 månader och 21 dagar.
1870	7 » 4 »	
	2 år 9 m. 21 d.	

Om ett erhållet lån icke återbetalas på en gång, utan i mindre summor på olika tider, bör uträkning ske vid hvarje afbetalning; den upplupna räntan afräknas å betalningssumman, och resten af kapitalet anses som nytt lån, för hvilket ränta från afbetalningsdagen beräknas.

Att taga *ränta på ränta* vill säga, att sedan ett kapital en viss tid stått ute på lån, den under denna tid upplupna räntan lägges till själfva kapitalet och hela summan anses för ett nytt kapital, hvarå sedan ränta räknas. Tiden för räntans läggande till kapitalet beror på öfverenskommelse; ju kortare denna är, desto oftare förstoras kapitalet, och desto större blir följaktligen beräkningen af ränta på ränta.

Öfningsexempel för åtskilliga slag af intresseräkning:

Hvad gör räntan för 945 kr. på 5 månader à 6 procent?
Svar: 23 kr. 62½ öre.

Huru stort bör kapitalet vara, för att man efter 3 procent på 2 år och 6 månader skall få 750 kr. i ränta? Svar: 10,000 kr.

Om på 13 veckor betalas 15 öre i ränta för 25 kr., huru stor är då procenten? Svar: 2⅖ procent.

En summa af 1350 kr. har efter 5 procent gifvit i ränta 90 kr., huru lång tid har den varit utlånad? Svar: 1 år 4 månader.

Hvad blir intresset på 15 kr. 75 öre från den 4 juni 1871 till den 8 augusti 1878 efter 6 procent med bevillningsafdrag = 5,7 procent.
Svar: 6 kr. 44,385 öre.

Hvad gör ränta på ränta å 6000 kr. från den 24 februari 1872 till den 19 oktober 1873 efter 5 procent, då räntan lägges till kapitalet hvar sjätte månad?
Svar: 510 kr. $70\frac{95}{768}$ öre.

A har köpt ett parti varor för 8000 kr. och säljer dem för 9680 kr., huru många procent förtjänar han? Svar: 21 procent.

Om en egendom afkastar 8½ procent af värdet och inkomsten utgör 786 kr. 25 öre, hvad är då egendomens värde? Svar: 9250 kr.

Huru många procent äro gifna, när man för 9000 kr. kapital betalat 720 kr. i ränta? Svar: 8 procent.

Huru länge skall ett kapital vara utlånadt à 9 procent för att i intresse gifva lika mycket som kapitalet? Svar: 11 år 1 månad 10 dagar.

A. har af B. emottagit varor till försäljning, med löfte att erhålla 15 procent af hvad som efter en viss tid är försåldt; vid inventeringen befinnas varor afsatta för 423 kr., hvad skall då A. betala? Svar: 359 kr. 55 öre.

Utredda sterbhuset efter fru A. visar en behållen tillgång af 17486 kr., men ett testamente finnes, uti hvilken den aflidna bestämt 8 procent af sin kvarlåtenskap till förmån för en flickskola och ⅘ procent åt församlingens fattigvård; huru mycket finnes kvar åt arfvingarna? Svar: 15212 kr. 82 öre.

Obligationer. Om stater, kommuner eller större bolag behöfva upptaga ett lån, sker detta vanligen genom försäljande af tryckta skuldförbindelser, benämnda obligationer. Dessa är numrerade i följd och lyda hvar och en på jämna hundratal eller tusental kronor. Räntan på obligationerna betalas helårsvis eller halfårsvis efter en å hvarje obligation åsatt procent och på det kapital, å hvilket obligationen lyder (*nominella värdet*), mot återställande af tryckta kvitton, *kuponger*, som åtfölja hvarje obligation. Obligationerna inlösas så småningom af gäldenären, vanligen därigenom att ett visst antal årligen *utlottas*, d. v. s. inlösas, sedan numren bestämts genom lottdragning. Vid lånets upptagande säljas obligationerna efter en viss *kurs*, beroende på räntans storlek eller på det förtroende man hyser till gäldenärens betalningsförmåga, m. m. Är kursen lika med det nominellavärdet, säges den vara *al pari* eller endast *pari*. Kursen beräknas vanligen i procent; parikurs blir då lika med 100 procents kurs. Är kursen högre än pari, kallas skillnaden *premie;* är den lägre benämnes skillnaden *kapitalrabatt*. Om en obligations kurs således är t. ex. 93 procent, angifves därigenom, att hvarje hundratals kronor af det nominella värdet gäller 93 kronor, d. v. s. kapitalrabatten är 7 procent; är kursen t. ex. 103 procent, så blir premien 3 procent o. s. v.

Vill man veta hvad som bör betalas för en obligation på 500 kronor efter 98 procents kurs, så blir uppställningen följande: $100 : 500 = 98 : x$, hvaraf $x = \frac{500 \cdot 98}{100} = 490$ kronor.

Öfningsexempel:

Hvad betalas för en obligation, hvars nominella värde är 5000 kronor med 10 procents kapitalrabatt? Svar: 4500 kronor.

För 5 obligationer å 500 kronors nominella värde betalas 24300 kronor. Efter hvilken procent beräknades kursen? Svar: 97,2 procent.

För 10 obligationer betalas med 5 procents premie 4200 kronor, huru stort var hvarje obligations nominella värde? Svar: 400 kronor.

Rabatt. Denna är af tvenne slag: *rabatt till hundra* och *rabatt från hundra.*

Rabatt till hundra äger rum, då en *räntefri* skuld t. ex. ett arrende, en köpeskilling eller dylikt, som efter en viss tid skall erläggas, betalas före förfallodagen. Om gäldenären förskottvis erlade *hela* skulden, skulle han tydligen härigenom förlora den ränta, han till förfallodagen kunde erhålla på sina penningar. Han bör således nu betala en mindre summa, dock så stor, att den ränta, fordringsägaren kan erhålla, genom att utlåna det erlagda kapitalet från betalningsdagen till den egentliga förfallodagen, tillsammans med det erlagda kapitalet stiger till den räntefria skulden.

Antag således, att en person skall betala K kronor om t år, men föredrager att genast betala sin skuld, huru stor bör då den summa, k kronor, vara, som gäldenären nu bör erlägga, om fordringsägaren kan räkna ränta efter p procent på sina penningar? 100 kronor äro om t år värda 100 + räntan på 100 kronor under t år, d. v. s. $100 + \frac{100 \times p \times t}{100} = 100 + p \cdot t$. Således stiga 100 kronor på t år till $100 + p \cdot t$ kronor, men vi veta redan att k kronor under samma förhållanden stiga till K kronor, således måste följande analogi äga rum:

$$100 : k = 100 + p \cdot t : K,$$

hvaraf erhålles $k = \frac{100 \times K}{100 + p \cdot t}$, hvilket uttryck angifver den summa som *nu* bör betalas.

Rabatt från hundra äger rum, då en vara på grund af kontant köp, realisation och dylikt nedsättes till sitt pris. Rabatten utgöres här af vissa procent af det högre priset samt är fullständigt oberoende af tiden. Antag att en vara kostar t. ex. 60 kronor, men säljes med 3 procents rabatt, huru mycket bör då betalas? 100 kronor kommer genom rabatten att sjunka till 100 — 3 = 97 kronor, och således måste, om x betecknar det pris, som verkligen erlägges, följande analogi äga rum: $100 : 60 = 97 : x$, hvaraf fås $x = \frac{97 \cdot 60}{100} = 58$ kronor 20 öre.

Ett slags rabatt från hundra utgöres af den s. k. *diskonten*, som är den rabatt, man erhåller, om en *växel* betalas före förfallotiden (*diskonteras*). Diskonten är helt enkelt lika stor som räntan efter en viss procent på växelns belopp från betalningstillfället till förfallodagen.

Exempel: En växel på 5000 kronor förfaller den 23 juli men inlöses den 23 januari; hur mycket skall då betalas, om diskonten beräknas efter 4 procent? Växeln betalas här 6 månader d. v. s. $\frac{1}{2}$ år i förskott och diskonten blir således $\frac{5000 \cdot 4 \cdot 1}{100 \cdot 2} = 100$ kronor och växeln kan således inlösas med 5000 — 100 = 4900 kronor.

Växel är ett slags skuldförbindelse, som utgifves i stället för kontanta penningar, och som vanligen bör af annan person inlösas för utgifvarens räkning. Utfärdas blott en sådan förbindelse på någon summa kallas denna *solaväxel*, men ofta utfärdas två eller flere dylika, hvilka då få namn därefter, såsom *primaväxel*, *sekundaväxel* o. s. v., hvilket på hvar och en står utsatt; då en primaväxel inlöses, äro de öfriga utan kraft och gälla blott såsom kvitto i växeltagarens hand.

Växel utfärdas antingen *à vista*, när den betalas vid uppvisandet, *à sigt* när den betalas viss tid efter uppvisandet, eller *à dato*, när den betalas antingen på viss i växeln utsatt dag eller ock viss tid efter utgifningsdagen. Uti affärsspråket kallas en växels utgifvare *trassent*, emottagaren *remittent* och den, som är skyldig inlösa densamma *trassat*. Remittent kan *endossera* växeln, d. v. s. öfverlämna eller transportera den på annan, antingen viss man eller ordres, eller ock till innehafvaren genom att blott teckna sitt namn å baksidan, hvilket senare kallas *in blanco;* i båda fallen ikläder sig endossenten ansvar för växelns inlösen såsom för egen skuld, till följd hvaraf en växel, som äger flere endossenter, blir begärligare och stundom antages mot lägre diskonto. En växel har större bindande kraft än annan skuldförbindelse, då densamma lagligen bevakas.

Öfningsexempel till rabatt och diskont:

A. skall till B. efter 3 års förlopp betala 4000 kronor, men erbjuder sig att genast godtgöra sin skuld. Huru mycket bör A. nu betala, om rabatten beräknas efter 5 procent för året? Svar: 3478 kronor 25 öre.

En skuld på 5000 kronor, som skall betalas om 4 år, godtgöres genast med 4166 kronor 67 öre; efter hvilken procent var rabatten beräknad?

Svar: 5 procent.

Huru stor blir rabatten på 700 kronor efter 5 procent, då en räntefri skuld erlägges 2 år före förfallodagen? Svar: 63 kronor 64 öre.

En handlande lämnade vid kontant köp 2 procents rabatt å sina varor: huru mycket bör då en person betala, som köper varor för 95 kronor?

Svar: 93 kronor 10 öre.

En växel på 3600 kronor, som förfaller efter 4 månader, diskonteras efter 3 procent. Med huru stort belopp kan växeln nu inlösas, och huru stort är diskontafdraget? Svar: 3564 kronor och 36 kronor.

Kedjeräkning.

Medels detta räknesätt besvaras frågor, där man önskar veta, huru många enheter af en sort i värde eller annan omständighet svara emot ett viss antal enheter af en annan sort, då man ej äger något direkt jämförelsetal mellan dessa båda, utan detta angifves genom mellanliggande sorter, hvilkas förhållande till hvarandra och till den första och sista äro kända.

Uppställningen sker i s. k. *ekvationer*, hvarmed förstås två likartade tal, åtskilda genom likhetstecken. Första ekvationen utgöres af det obekanta, tecknadt med x, och den däremot svarande storheten; under x skrifves sedan den storhet, som är af samma slag med den sist tecknade, och dess motsvarande värde midtemot; åter tecknas under x det tal, som utmärker samma slag som det sista i föregående ekvation, och liksom förut dettas motsvarande värde midtemot, och så fortfares till dess man kommer till samma slag man söker, hvarmed kedjan slutar. T. ex.:

Huru många hl. hafre bör kunna fås för 25 hl. hvete, då 13 hl. hvete i värde motsvaras af 16 hl. råg och 5 hl. råg af 7 hl. korn samt 20 hl. korn kosta lika mycket som 26 hl. hafre.

x hl. hafre = 25 hl. hvete
13 hl. hvete = 16 hl. råg
5 hl. råg = 7 hl. korn
20 hl. korn = 26 hl. hafre

Det som här sökes är antalet hl. hafre för 25 hl. hvete, således sättes x (det obekanta) och 25 hl. hvete midt emot hvarandra; nästa rad måste börja med hl. hvete, midt emot sättes dess motsvarande värde 16 hl. råg o. s. v.; sista raden måste sluta med hl. hafre.

Sedan uppställningen sålunda är gjord, äro alla tal i den rad där x står divisorer och alla i den andra radens dividender. Vill man multiplicera talen som de nu stå och sedan dividera, skall man i kvoten få 56 hl. hafre, som är det sökta talet.

Då flere sorter förekomma, t. ex. hg. dg. cg. och mg., måste dessa reduceras till en sort och kunna efter behag göras till största eller minsta sort eller ock till en medelsort.

Förekommer bråk så sättes täljaren såsom helt tal, men nämnaren flyttas, likaledes som helt tal, till motsatta sidan; finnes blandadt tal, bringas detta till oegentligt bråk och behandlas sedan på samma

sätt, nämligen att täljaren bibehålles som helt tal och nämnaren öfverflyttas till motsatta sidan; detta allt bör vara verkställdt innan någon förkortning företages.

Kedjeräkningen benämnes *bytesräkning*, då den användes vid frågor, som behandla olika varors utbyte mot hvarandra (som i ofvanstående exempel) samt *växelräkning*, då de utbytna varorna utgöras af olika myntsorter.

Agio. Därmed förstås mellangiften på tvenne myntslag, som bägge äro gångbara i samma land men af olika värde, såsom t. ex. i Ryssland guld- och pappersrubel. I en del länder är agio i lag fastställdt, men i andra däremot föränderligt, beroende af ett större eller mindre förtroende till det ena eller andra myntet.

Kurs är förhållandet emellan olika länders myntslag. Föränderligheten i myntens värde till hvarandra har sin hufvudsakliga grund i varuhandelns olika gång, men kan äfven härleda sig från större eller mindre tillgång på det ena eller andra myntslaget. Ett främmande mynt är i sådana frågor att anse alldeles lika med en handelsvara, hvars pris ömsom stiger eller faller. Kursnotering är alltså detsamma som uppgift på huru mycket ett utländskt mynt för närvarande kostar, betaldt med det lands mynt, i hvilket man befinner sig. Sådana uppgifter införas vanligen två gånger i veckan uti tidningarna för de länder, med hvilka de flesta affärer underhållas, och därigenom blir det möjligt för hvem som så önskar att få veta ett sådant mynts värde vid hvilken tid som helst; myntens rörliga agio kan äfven på samma sätt inhämtas.

Kursen är af tvenne slag:

Växelkurs, som angifver förhållandet mellan olika lands mynt, då dessa ej utbytas i klingande mynt utan i sedlar, växlar och dylikt, samt

Al pari-kurs, som uttrycker förhållandet mellan olika myntsorter på grund af värdet hos de ädla metaller, som i dem ingå. Al pari-kursen är på grund häraf alltid densamma och ej underkastad förändringar.

Exempel: En växel på 264 milreis skall från Stockholm öfver Hamburg och Paris betalas i Lissabon. Huru stort blir beloppet i svenskt mynt, då kursen mellan Stockholm och Hamburg är 100 kronor för 112 riksmark, mellan Hamburg och Paris 420 riksmark för 519 francs samt mellan Paris och Lissabon 247 francs för 44 milreis?

Uppställningen blir följande:

x kronor = 264 milreis
44 milreis = 247 francs
519 frans = 420 riksmark
112 riksmark = 100 kronor

och resultatet $x = \frac{264 \cdot 247 \cdot 420 \cdot 100}{44 \cdot 519 \cdot 112}$

$= 1070$ kronor 80 öre.

Hvad utgjorde 500 riksdaler riksgäld i banko efter 50 procents agio?

x r:dr b:ko = 500 r:dr riksgäld
150 r:dr riksgäld = 100 r:dr b:ko

Med 50 procents agio förstås att på 100 af den högre myntsorten (här r:dr b:ko) går 150 af den lägre (här r:dr riksgäld). Uppställningen synes af vidstående, och resultatet blir

$$x = \frac{500 \cdot 100}{150} = 333{,}33 \text{ r:dr b:ko.}$$

Öfningsexempel till kedjeräkning:

Om 11 kg. silfver äro värda lika så mycket som 1500 kg. koppar, 15 kg. koppar lika mycket som 27 kg. bly, 22 kg. bly lika mycket som 100 kg. järn; huru mycket järn kan man då tillbyta sig för 18 kg. silfver?

Svar: 20 ton 83 kg. (ungefär).

Om ull kostar 3 gånger så mycket som lin, lin dubbelt så mycket som bomull, och 2 kg. bomull kosta 3 kronor, huru mycket kosta då 5 kg. ull?

D. v. s. 1 kg. ull = 3 kg. lin; 1 kg. lin = 2 kg. bomull o. s. v.

Svar: 45 kronor.

Om platina är dubbelt så tung som silfver, silfver 3 gånger så tungt som diamant, diamant 4 gånger så tung som is, is 0,9 gånger så tung som vatten; huru många gånger är då platina tyngre än vatten?

D. v. s. 1 l. platina väger lika mycket som 2 l. silfver o. s. v.

Svar: 21,6 gånger.

När 50 kg. brutto i inköp kosta 15 kronor och tara utgör 25 gram på 1 kg.; huru mycket kostar då 1 kg. netto? Svar: 30 öre (ungefär).

Med *brutto* förstås en varas hela vikt, inberäknadt omslaget, med *netto* själfva varans och med *tara* omslagets vikt.

Särskilda räknefrågor.

Bolagsräkning. Då två eller flere personer förena sig om drifvande af någon näringsrörelse, vare sig handel, fabrik, handtverk, jord- eller bergsbruk, eller hvad det eljes må heta, kallar man en sådan förening ett *bolag*. Om vid ett sådant bolags bildande alla deltagare ingått med lika summor, behöfvas inga särskilda räkningssätt vid inträffande upplösning eller inventering, ty om den gifna summan af vinst eller förlust divideras med personernas antal, visar kvoten hvars och ens andel; samma förhållande är då rörelsen är ställd på aktier (bestämda delar); då hvarje akties andel är gifven, känner ock hvar person sin, då han vet huru många aktier han äger. Ha däremot olika insättningar gjorts, utan aktieberäkning, fordrar äfven rättvisan att hvar och en tillerkännes del i vinsten eller förlusten i mån af hvad han på företaget vågat. Beräkningen af dylika fall är hvad som här är i fråga.

Enkel bolagsräkning. Tre personer, A., B. och C. hafva ingått bolag, däruti A. insatt 750 kr., B. 680 kr. och C. 920 kr.; efter viss tids förlopp finnes en vinst af 450 kr., den de besluta dela; huru mycket får hvardera?

A. = 750 kronor $2350 : 750 = 450 : x$
B. = 680 » $2350 : 680 = 450 : x$
C. = 920 » $2350 : 920 = 450 : x$
S:a 2,350

På samma sätt som hela insatsen i bolaget, här = 2350 kronor, är orsaken till hela vinsten, här 450 kronor, så bör A:s insats, här 750 kronor, rättvisligen vara orsak till A:s vinst. Häraf får A:s vinst $= \frac{450 \cdot 750}{2350} = 143\frac{23}{47}$ kronor, och på liknande sätt B:s vinst $= \frac{450 \cdot 680}{2350} = 130\frac{10}{47}$ och C:s $= \frac{450 \cdot 920}{2350} = 176\frac{8}{47}$ kronor.

Sammansatt bolagsräkning. Denna skiljer sig från föregående endast däruti, att två eller flere tal äro gifna, som gemensamt bestämma storleken af hvarje lott. T. ex. två personer, A. och B., ingå bolag på 4 år. A. insätter vid början 2000 kr. och 8 månader därefter ånyo 1000 kr.; B. insätter genast 5500 kr., men 16 månader därefter återtager han 1500 kr.; vid de 4 årens slut är vinsten 3400 kr.; huru stor blir hvarderas lott häraf?

A. $2000 \times 48 = 96000$
$1000 \times 40 = 40000$
136000 } $352(000) : 136(000) = 3400 : x$

B. $5500 \times 16 = 88000$
$4000 \times 32 = 128000$
216000 } $352(000) : 216(000) = 3400 : x$
136000
352000

A. har i bolaget haft 2000 kronor innestående under 4 år = 48 månader samt 1000 kronor innestående under 4 år — 8 månader = 40 månader; B har i bolaget deltagit med 5500 kr. under 16 månader och 5500 — 1500 = 4000 kronor under 48 — 16 = 32 månader. Då det vidare måste anses att t. ex. 2000 kronor under 48 månader bringa samma vinst som 2000

× 48 kronor under *en* månad, så kan på grund häraf A:s insats i bolagets rörelse och orsaken till A:s vinst uttryckas genom $2000 \times 48 + 1000 \times 40 = 136000$ kronor under en månad, B:s genom $5500 \times 16 + 4000 \times 32 = 216000$ kronor under en månad och orsaken till *hela* vinsten, 3400 kronor, genom 136000 + 216000 kronor under samma tid. På liknande sätt som här ofvan blir A:s vinst $= \frac{136 \times 3400}{352} = 1313\frac{7}{11}$ kronor och B:s $= \frac{216 \times 3400}{352} = 2086\frac{4}{11}$ kronor.

Öfningsexempel: Tre personer äga ett fartyg, A. har däri $\frac{1}{3}$, B. $\frac{1}{4}$ och C $\frac{5}{12}$. Fartyget undergår en reparation, för hvilken kostnaden stiger till 720 kr. 60 öre; huru mycket bör hvardera tillskjuta?

Svar: A. 240 kr. 20 öre, B. 180 kr. 15 öre och C. 300 kr. 25 öre.

Vill man undvika bråkräkning, så kan man göra bråken liknämniga samt sedan använda täljarna som multiplikatorer och nämnaren till divisor.

A. och B. hyra betet på en äng för 36 kr.; A. ditsläpper 23 hästar på 27 dagar, och B. 21 hästar på 39 dagar; huru mycket bör hvar och en betala?

Svar: A. 15 kr. $52\frac{1}{2}$ öre och B. 20 kr. $47\frac{1}{2}$ öre.

Skiftesräkning. Denna är hufvudsakligen densamma som föregående, och enda skillnaden består däri, att här endast är fråga om att dela hvad som finnes gifvet, då bolag afser hvad lagen kallar »afla» gods. Vid all delning, vare sig af arf eller annat, löst eller fast, måste förut vara bestämdt huru stor lott hvar och en delägare bör erhålla. Då dessa äro olika, är det i de flesta fall både lättast och säkrast att indela det hela i mindre lotter och sedan bestämma huru många sådana hvar och en tillkommer. T. ex. en moder, 2 söner och 3 döttrar skola dela 5000 kr., däraf modern skall ha dubbelt emot sönerna och sönerna dubbelt emot döttrarna, huru mycket tillkommer hvardera?

Svar: modern får $1818\frac{2}{11}$, sönerna $909\frac{1}{11}$ och döttrarna $454\frac{6}{11}$ kr. hvardera.

3 döttrar 1 del hvardera	3 delar	Om totalsumman divideras med 11, så visar kvoten storleken af hvarje del, och då man vet huru många delar hvar och en tillkommer, är den summa personen erhåller på samma gång gifven.
2 söner 2 delar »	4 »	
Modern 4 »	4 »	
Tillsammans	11	

En mästare, en gesäll och en handtlangare ackordera om ett arbete för 300 kr., däraf får handtlangaren hälften mot gesällen och gesällen hälften mot mästaren; huru mycket erhåller hvardera?

Svar: mästaren $171\frac{3}{7}$, gesällen $85\frac{5}{7}$ och handtlangaren $42\frac{8}{7}$ kr.

Pröfning af all slags skiftes- eller delningsräkning består däri, att de funna delarna adderas tillsammans, då deras summa måste bli lika med det hela.

Betalningsterminers reduktion. Detta räknesätt användes vid sådana tillfällen, då flere penningesummor skola erläggas på olika tider, antingen med räntor efter lika procent för alla eller efter olika procent för hvarje särskild summa, och man vill genom förändring af betalningsterminerna häfva dylika öfverenskommelser, med bibehållande af betingade fördelar för både fordringsägare och gäldenär; eller då man på samma villkor vill förändra en gifven betalningstermin till flere.

A. är skyldig 900 kr., hvaraf 400 skola betalas om 4 månader och resten om 8 månader, men han vill betala hela summan på en gång; när bör det ske?

Som A. icke förr än efter 4 och 8 månader skall betala sin skuld till B., kan han under denna tid erhålla ränta för sina penningar. Om han således betalar *hela* kapitalet, här 900 kronor, till B. efter ett visst antal månader, bör han till betalningsdagen, för att icke förlora, på *hela* kapitalet kunna erhålla samma ränta som under 4 och 8 månader på 400 och 800 kronor. Antag att detta dröjer t månader. Då skall således räntan på 900 kronor under t månader vara lika med räntan på 400 kronor under 4 månader tillsammans med räntan på 500 kronor under 8 månader, d. v. s., om p betecknar procenten,

$$\frac{900 \cdot p \cdot t}{100 \cdot 12} = \frac{400 \cdot p \cdot 4}{100 \cdot 12} + \frac{500 \cdot p \cdot 8}{100 \cdot 12} = \frac{3}{4} \cdot p \cdot t = \frac{1}{3}p + \frac{10}{3}p.$$ Som här p förekommer

i alla termer kan det bortstrykas, och man får då $\frac{3}{4}t = \frac{1}{3} + \frac{1}{9} = \frac{14}{3}$ d. v. s. $t = \frac{14}{3} : \frac{3}{4} = \frac{14}{3} \times \frac{4}{3} = \frac{56}{9} = 6\frac{2}{9}$ månad.

En egendom är köpt, för hvilken af återstående köpeskilling, 1300 kr., 400 kr. skola betalas om 3 månader med 5 procents ränta, och återstoden, 900 kr. om 8 månader med 6 procent. Om dessa på en gång betalas, efter huru lång tid bör detta ske, om man kan räkna 5 procents ränta på sina penningar?

På liknande sätt, som i föregående exempel fås här:

$\frac{1300 \cdot 5 \cdot t}{100 \cdot 12} = \frac{400 \cdot 5 \cdot 3}{100 \cdot 12} + \frac{900 \cdot 6 \cdot 8}{100 \cdot 12}$ eller $\frac{65}{12}t = 5 + 36 = 41$, d. v. s. $t = 41 : \frac{65}{12}$ $= 41 \times \frac{12}{65} = \frac{492}{65} = 7\frac{37}{65}$ månad.

Alligationsräkning. Så kallas sättet att besvara sådana frågor, som uppkomma då två eller flere materialier af olika värde sammanblandas eller hopsmältas till en massa. En blandad vara måste vara bättre än den sämsta, men sämre än den bästa, och dess värde benämnes *medelvärde;* dettas finnande är hvad här är i fråga. Antingen är de olika varornas mängd bekant och deras medelpris sökes, eller ock är medelpriset bestämdt och mängden sökes.

T. ex. 14 hl. korn à 8 kr., 13 hl. korn à 10 kr., 16 hl. hafre à 6 kr. och 11 hl. hafre à 5 kr. sammanblandas, hvad blir medelvärdet?

14 × 8 = 112	Hela blandningen kommer att bestå af 54 hl. blandsäd
13 × 10 = 130	och dess pris blir tydligen lika med summan af de ingående
16 × 6 = 96	sädesslagens pris, d. v. s. 393 kronor. Emedan hela bland-
11 × 5 = 55	ningen således utgöres af 54 hl. och kostar 393 kronor, så
54 393	kommer en hl. att kosta $\frac{393}{54} = 7$ kr. 28 öre.

En vinblandning, som utgjordes af 30 liter, kostade 1,50 kr. litern. I blandningen ingick 10 liter vin, som kostat 1,75 öre och 5 liter vatten; huru mycket kostade hvar och en af de återstående 15 liter?

30 × 1,5 = 45	Hela blandningen kostade 45 kronor, den in-
10 × 1,75 = 17,5	gående vinsorten à 1,75 17 kr. 50 öre, som vattnet
27,5 : 15 = 1,83	icke har något värde, måste den andra vinsorten
	kosta 45 — 17,5 = 27,5 kronor. När således 15

liter kosta 27,5 kronor, så måste 1 liter kosta 1 krona 83 öre, hvilket är det sökta svaret.

Med *lod* förstås antalet *sextondelar*, som i en blandning af rent silfver och en annan metall, utgöras af rent silfver. 16-lödigt silfver är således det samma som rent silfver, 12-lödigt silfver utgöres af $\frac{12}{16}$ rent silfver o. s. v.

Genom *karat* angifvas på liknande sätt antalet *tjugufjärdedelar* rent guld som ingå i en guldblandning.

En silfverblandning består af 32 kg. 12-lödigt silfver, 20 kg. däraf utgöres af 14-lödigt silfver; huru fint är då det återstående silfvret i blandningen?

Blandningen, som är 12-lödig, består af $\frac{12}{16} \times 32 = 24$ kg. rent silfver. Det ingående 14-lödiga silfvret väger 20 kg. och utgöres således af $\frac{14}{16} \times 20 = \frac{35}{2}$ kg. rent silfver, det återstående silfvret måste således innehålla $24 - \frac{35}{2} = \frac{13}{2}$ kg. rent silfver och väger 12 kg. När följaktligen på 12 kg. ingå $\frac{13}{2}$ kg. rent silfver, huru mycket ingår då i 16 kg.? Tydligen $8\frac{2}{3}$ kg., och på grund häraf är det återstående silfvret $8\frac{2}{3}$-lödigt.

De här under rubriken »särskilda räknefrågor» anförda fall kunna äfven uträknas efter andra uppställningar, såsom genom regula de tri, parträkning samt kedje- och länkräkning. Hufvudsyftemålet här har varit att meddela nybörjaren eller den mindre kunnige begrepp om de grunder, på hvilka dessa räknesätt hvila, och dessa hafva ansetts tydligast blifva framställda genom här begagnade uppställningar. Den, som fullkomligt känner dessa, kan efter godtfinnande begagna hvilket uppställnings- och uträkningssätt han finner ändamålsenligast.

Om digniteter och rötter.

Under reduktion (sid. 81) är omnämndt hvad som i räkning förstås med uttrycken kvadrat och kub samt dessas reducering; kännedom om sådan räkning är hufvudsakligast nyttig vid frågor, som angå geometrien; och som denna vetenskap kommer att här något litet vidröras, förutskickas en liten redogörelse öfver anteckningssättet af digniteter och utdragande af deras rötter.

Antalet af digniteter är alltid ett mera än verkställda multiplikationer, ty själfva roten räknas också bland digniteterna. Kvadraten är således andra digniteten af roten, kuben den tredje o. s. v.

Till betecknande af en viss dignitet, t. ex. femte digniteten af 8, borde efter vanligt bruk denna skrifvas så här: $8 \times 8 \times 8 \times 8 \times 8$, men då sådant är både vidlyftigt och besvärligt, särdeles då frågan är om digniteter i högre grader, har man antagit till bruk att uppteckna talet blott en gång och utmärka antalet af digniteterna med en liten siffra, kallad dignitetens exponent, som sättes till höger i öfre kanten; således utmärkes femte digniteten af 8 med 8^5, kvadraten af 24 med 24^2, kuben af 16 med 16^3, sjunde digniteten af 32 med 32^7 o. s. v. — En rot utmärkes med tecknet $\sqrt{}$, som sättes framför det tal, hvars rot man önskar veta; rotens grad utmärkes med en liten siffra inuti rottecknet; för den lägsta graden, kvadratroten, utsättes vanligen ingen siffra, t. ex. kvadratroten ur 16 tecknas $\sqrt{16}$, kubikroten ur 27 $\sqrt[3]{27}$ o. s. v.

Alla tal kunna upphöjas till gifna digniteter, men däremot gifvas ganska många tal, hvilkas rötter ej kunna till sin rätta storlek bestämmas med något siffertal. Genom decimalers tillhjälp kan man likväl nalkas dess rätta värde till den noggrannhet som åstundas. En sådan rot kallas *irrationell*, hvaremot den får namn af *rationell*, hvilkens storlek jämnt kan bestämmas genom ett siffertal. Så är t. ex. kvadratroten ur 25 rationell, nämligen 5, men kvadratroten ur 20 är irrationell; den är större än 4 men mindre än 5 och blir ej fullkomligt bestämd med hvilka eller huru många bråksiffror, som än må användas.

Att upphöja hvilket tal som helst till kvadrat eller kub är lätt, ty därtill behöfs endast att multiplicera; men att till ett gifvet tal finna kvadrat- eller kubik-roten är svårare och sker genom division efter egna regler, hvilka härefter följa beträffande kvadratrötterna. Ofvanstående tabell måst först inhämtas.

Rötter.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Kvadrater.	1	4	9	16	25	36	49	64	81	100

Kvadratrots utdragande. Indela talet från höger till vänster i klasser med två siffror i hvarje klass; har talet udda antal siffror, kommer i första klassen till vänster blott en siffra. Finnas decimaler, så indelas äfven dessa i tvåsiffriga klasser men från vänster till höger och en nolla tillfogas, om sista klassen blott har en siffra. Tag därefter ur tabellen den siffra, hvars kvadrat är lika stor eller närmast mindre än den första klassen till vänster; denna siffra blir den första i roten. Subtrahera sedan kvadraten på denna rotsiffra från första klassen och bifoga resten den andra klassens siffror. Dividera det så uppkomna talet, med undantag af sista siffran, med dubbla den funna rotsiffran och uppskrif kvoten dels såsom andra siffra i roten, dels bifogad den använda divisorn och dels såsom multiplikator till denna som multiplikand, multiplicera och drag produkten från hela det tal, som är bildadt af resten och den andra klassens siffror. Nedflytta till resten den tredje klassens siffror och dividera det så erhållna talet, med undantag af sista siffran, med dubbla den nuvarande roten och förfar därefter såsom förut o. s. v. till ingen klass mer återstår att flytta ned. Är roten irrationel bifogas tvenne 00 och räkningen fortsättes så länge man önskar. Sedan de sista heltalssiffrorna blifvit nedflyttade, blifva de siffror i roten, som sedan erhållas genom nedflyttade decimaler eller nollor, själfva decimaler. För hvarje klass måste en siffra bifogas i roten, blir den noll, så nedflyttas genast nästa klass. Blir resten noll är det ett tecken på att roten är rationell. Ur

vanliga bråk drages kvadratroten särskildt ur täljare och nämnare, såvida dessa äro jämna digniteter, i annat fall förvandlas bråket först till decimalbråk.

Exempel:

Rot.

$\sqrt{32|60|41} = 571$

25

Dividend	107	760
	× 7	749
Divisor	1141	1141
	1	1141
		0

Rot.

$\sqrt{9|46,|79|50} = 30.77\ldots\ldots$

9

Dividend	607	4679
	× 7	4249
Divisor	6147	43050
	× 7	43029
		21 o. s. v.

Algebra.

Algebra är den del af matematiken, som lär oss att med tillhjälp af bokstäfver kunna gifva ett allmännare uttryck för räknefrågor än med siffror. Dock må vi ej tro, att siffror ej kunna förekomma; de kunna förekomma antingen självständiga, eller som koëfficienter, eller som exponenter. Med *koëfficient* menas det tal, som angifver, huru många gånger ett annat tal skall tagas; sålunda skrifver man $4a$ i stället för $a + a + a + a$. Med *exponent* menas det tal, som angifver, huru många gånger ett tal skall multipliceras med sig självt; sålunda skrifver man a^4 i stället för $a \times a \times a \times a$ eller vanligare $a\,a\,a\,a$. $3a^3b^2$ är således $= a^3b^2 + a^3b^2 + a^3b^2 = aaabb + aaabb + aaabb$.

En produkt, hvars alla faktorer utgöras af ett och samma tal, kallas en *dignitet* af det talet. 3^2 är således andra digniteten af tre.

Reducering vid addition och subtraktion. Man summerar alla likformiga termer som hafva + framför sig och alla som hafva —, hvarefter den summan, som är minst, drages från den, som är störst.

Exempel 1) $a^4 + a^5 - 2a^4 - 7a^5 - 2c^2 + 12a^4 + 5a^5 - 3c^2 + 3a^5 + c^2$.

Summan af alla + a^4 är $= + 13a^4$ och summan af alla — $a^4 = -2a^4$; alltså återstår $+ 11a^4$.

Summan af alla + a^5 är $= + 9a^5$; summan af alla — $a^5 = -7a^5$; alltså återstår $+ 2a^5$.

Summan af alla + c^2 är $= + c^2$; summan af alla — $c^2 = -5c^2$; alltså återstår $-4c^2$; svaret blir då $11a^4 + 2a^5 - 4c^2$. Plustecknet utsättes aldrig framför en positiv term, som står främst, men är termen, som står främst, negativ, måste minustecknet utskrifvas.

Exempel:

2) $m^2 - 2mn + n^2 - 3m^2 + n^2 + np - 3n^2 + 2np + 5mn - 3m^2 = 3mn - 5m^2 - n^2 + 3np$.

3) $3a^3b - 5a^2b^2 + 8a^3b + 11a^2b^2 - 6a^3b = 5a^3b + 6a^2b^2$.

Reducering vid multiplikation. $a^2 \cdot a^3$ är enligt föreg. $= aa \cdot aaa = aaaaa = a^5$, hvaraf framgår regeln, att produkten af två digniteter af samma tal är den dignitet af talet, som till exponent har summan af faktorernas exponenter.

$(a^2)^3$ — hvarmed menas att a^2 skall multipliceras tre gånger med sig självt — är tydligen lika med $a^2 \cdot a^2 \cdot a^2 = aaaaaa = a^6$. En dignitet af ett tals dignitet är således lika med den dignitet af talet, hvars exponent är produkten af exponenterna.

$(ab)^3 = ab \cdot ab \cdot ab = aaa \cdot bbb = a^3b^3$. Häraf framgår att en dignitet af en produkt är lika med produkten af faktorernas samma digniteter. Af detta och föregående inses att t. ex. $(a^2b^3)^2 = a^4b^6$; $(a^m\,b^n)^4 = a^{4m}b^{4n}$.

Förekomma koëfficienter i monom — algebraiska uttryck som sakna plus- eller minustecken — så kunna de ersättas genom en enda koëfficient, som är produkten af de gifna.

Exempel:

1) $3ab^2 \cdot 7a^3b = 21a^4b^3$. 2) $6(a^2b)^4$. $3ab = 18a^9b^5$. 3) $(7a^n)^2 \cdot 2a = 98a^{2n+1}$.

Förekomma parenteser kring 2 binom (med binom förstås ett af två termer bestående algebraiskt uttryck), multipliceras första termen i första binomet med hela andra binomet och andra termen i första binomet med hela andra binomet.

Exempel 4) $(2a^4 + 3n^3) \cdot (3a^3 + 2b^3) = 6a^7 + 4a^4b^3 + 9a^3n^3 + 6b^3n^3$.

„ 5) $(7b^5 - 4d^3) \cdot (3a^2 + 4b^3) = 21a^2b^5 + 28b^8 - 12a^2d^3 - 16b^3d^3$.

Här är att märka, att produkten af två termer med lika tecken får plus, men produkten af två termer med olika tecken får minus.

Liknande regler gälla för tri- eller polynom, algebraiska uttryck af tre eller flera termer, samt då ett monom skall multipliceras med ett bi-, tri- eller polynom. Således:

1) $(a^2 - 3ab + 2b^2)\,(7a - 3b + 2ab) = 7a^3 - 3a^2b + 2a^3b - 21a^2b + 9ab^2 - 6a^2b^2 + 14ab^2 - 6b^3 + 4ab^3 = 7a^3 - 24a^2b + 2a^3b + 23ab^2 - 6a^2b^2 - 6b^3 + 4ab^3$.

2) $6b\,(a + b) = 6ab + 6b^2$.

3) $-6b\,(a + b) = -6ab - 6b^2$.

4) $4a^2\,(3a - 5b) - 2ab\,(a - 3b) - 3b^2\,(2a - b) = 12a^3 - 20a^2b - 2a^2b + 6ab^2 - 6ab^2 + 3b^3 = 12a^3 - 22a^2b + 3b^3$.

Reducering vid division. Härvid gäller, då kvoten ju är det tal, som multiplicerad med divisorn ger dividenden till produkt, att t. ex. $\frac{ab}{b} = a$; $\frac{abc}{bc} = a$; $\frac{a^m}{a^n} = a^{m-n}$, ty $b \times a = ba$, $bc \times a = abc$, $a^n \times a^{m-n} = a^m$. Är dividenden och divisorn polynom, erhålles kvoten på sätt, som framgår af följande exempel:

$$\frac{2t^4z - 5t^3z^2 - 33t^2z^3 + 6z^5 - 2tz^4 - 3t^5}{2z^2 - 3t^2 - 4tz}$$

Man ordnar först dividendens och divisorns termer efter digniteterna af någon i båda ingående bokstaf och uppskrifver dem på i division vanligt sätt, således:

$$\begin{array}{l|l}
-3t^5 + 2t^4z - 5t^3z^2 - 33t^2z^3 - 2tz^4 + 6z^5 & -3t^2 - 4tz + 2z^2 \\
\mp 3t^5 \mp 4t^4z \pm 2t^3z^2 & t^3 - 2t^2z + 5tz^2 + 3z^3 \\
\hline
6t^4z - 7t^3z^2 - 33t^2z^3 - 2tz^4 + 6z^5 & \\
\pm 6t^4z \pm 8t^3z^2 \mp 4t^2z^3 & \\
\hline
-15t^3z^2 - 29t^2z^3 - 2tz^4 + 6z^5 & \\
\mp 15t^3z^2 \mp 20t^2z^3 \pm 10tz^4 & \\
\hline
-9t^2z^3 - 12tz^4 + 6z^5 & \\
\mp 9t^2z^3 \mp 12tz^4 \pm 6z^5 & \\
\hline
0 &
\end{array}$$

Därefter undersökes huru många gånger — $3t^2$ innehålles i — $3t^5$; svaret fås genom att dividera — $3t^2$ i — $3t^5 = +t^3$; hela divisorn multipliceras med t^3, och produkterna placeras under motsvarande termer, hvarefter subtraktion äger rum; resten blir $6t^4z - 7t^3z^2 - 33t^2z^3 - 2tz^4 + 6z^5$. Fortsättes på samma sätt, blir nästa term i kvoten $-2t^2z$, då $6t^4z : -3t^2 = -2t^2z$, och efter det divisorn blifvit multiplicerad med detta uttryck och subtraktion såsom förut skett, fås en ny rest $-15t^3z^2 - 29t^2z^3 - 2tz^4 + 6z^5$, hvilket ger kvottermen $+5tz^2$. Den följande resten blir $-9t^2z^3 - 12tz^4 + 6z^5$ och om denna multipliceras med $+3z^3$ blir återstoden 0, hvilket visar att divisorn i detta fall går jämt upp i dividenden.

Exempel 2. $(70x^2y^4 - 49y^6 + 9x^6 - 25x^4y^2) : (7y^3 - 5x^2y + 3x^3) = 3x^3 + 5x^2y - 7y^3$.

Med *ekvation* förstås tvenne algebraiska uttryck förbundna genom likhetstecken. De båda uttrycken kallas ekvationens *leder* (*membra*). I ekvationen ingår en eller flera obekanta storheter, vanligen betecknade med alfabetets senare bokstäfver (x, y, z), och det gäller att genom lämpliga räkneoperationer finna värdet på dem. Vi behandla här endast sådana ekvationer, som hafva *en* obekant med exponenten 1, d. v. s. *ekvationer af första graden med en obekant*.

Det är tydligt att, då t. ex. $5 + 8 = 13$, denna likhet ej rubbas, d. v. s. att likhetstecknet fortfarande äger rätt att kvarstå, om man till båda membra adderar t. ex. 3, ty $5 + 8 + 3 = 13 + 3 = 16$, eller subtraherar 3 ($5 + 8 - 3 = 13 - 3 = 10$). Likaledes kan man multiplicera eller dividera båda membra med samma tal. Då $5 + 8 = 13$, så är ju äfven $3(5 + 8) = 3 \cdot 13$ och $\frac{5+8}{3} = \frac{13}{3}$. Om man således utför en räkneoperation med ena membrum, så rubbas ej likheten, om blott samma räkneoperation utföres äfven med det andra. Genom detta förhållande är det möjligt att *lösa* ekvationen, d. v. s. bestämma det värde på den obekanta, som gör ekvationens båda leder lika. Antag t. ex. att $7 - \frac{x}{7} = \frac{x}{2} - 11$. Göres alla termerna liknämniga, så fås $\frac{7}{14} - \frac{2x}{14} = \frac{7x}{14} - \frac{11 \cdot 14}{14}$ eller, om båda membra multipliceras med 14, $7\ 14 - 2x = 7x - 11\ 14$, d. v. s. $98 - 2x = 7x - 154$. Adderas $154 + 2x$ till båda membra, så erhålles $98 - 2x + 154 + 2x = 7x - 154 + 154 + 2x$ eller $98 + 154 = 7x + 2x$, alltså $252 = 9x$. Divideras denna ekvation (d. v. s. dess membra) med 9, erhåller man $x = \frac{252}{9} = 28$.

Ekvationen är således löst och det x-värde, som gör dess båda leder lika, är 28, hvarom man kan öfvertyga sig genom att i $7 - \frac{x}{7} = \frac{x}{2} - 11$ sätta 28 i stället för x, då man får $7 - \frac{28}{7} = \frac{28}{2} - 11$ d. v. s. $7 - 4 = 14 - 11$, där båda membra = 3.

När man vill uträkna problem medels ekvationer, betecknar man den storhet, efter hvilken frågas, med x och söker, på grund af de upplysningar, som lämnas i problemet, uppbygga en likhet, som löst lämnar värdet på den obekanta. Vi anföra några exempel.

Exempel 1. Att finna ett tal, så beskaffadt, att om man därtill adderar 1, multiplicerar summan med 2, dividerar den så erhållna produkten med 3, och slutligen från denna kvot subtraherar 4, så erhålles till resultat 5.

Uppställning. Man kallar det tal, som sökes för x; alltså 1 adderadt till x och summan multiplicerad med 2 ger $2(x + 1)$, därefter divideras produkten med 3, då uttrycket blir $\frac{2(x+1)}{3}$; från denna kvot drages 4, alltså blir talet i sin helhet $= \frac{2(x+1)}{3} - 4$, som ju är = 5.

Adderas + 4 till båda membra i denna ekvation blir $\frac{2(x+1)}{3} = 5 + 4 = 9$. Genom multi-

plikation erhålles $2\ (x + 1) = 27$ eller $2x + 2 = 27$, således $2x = 27 - 2$, hvaraf $x = \frac{25}{2} = 12\frac{1}{2}$, som är det sökta talet.

Exempel 2.

Hvilket är det tal, hvars hälft, tredjedel eller fjärdedel tillhopa utgöra 169?

Uppställning. $\frac{x}{2} + \frac{x}{3} + \frac{x}{4} = 169$; $6x + 4x + 3x = 2028$; $13x = 2028$; $x = 156$.

Exempel 3.

En spelare förlorade i första spelet $\frac{1}{2}$ af sin kassa; i det andra vann han $\frac{1}{2}$ så mycket, som han då hade kvar; i det tredje vann han åter, denna gång $\frac{1}{2}$ af hvad han hade vid andra spelets slut. Hans hela vinst utgjorde 10 kronor. Huru stor var hans ursprungliga kassa?

Uppställning. Antag att kassan från början utgjorde x kronor. Vid första spelets slut hade spelaren förlorat $\frac{x}{2}$ kronor och hade alltså $\frac{x}{2}$ kronor kvar. Han vann sedan $\frac{1}{2}$ af $\frac{x}{2} = \frac{x}{4}$ kronor och hade således vid andra spelets slut $\frac{x}{2} + \frac{x}{4}$ kronor. Sedan han vunnit $\frac{1}{2}$ af detta, eller $\frac{1}{2}\ (\frac{x}{2} + \frac{x}{4})$ kronor, hade han $\frac{x}{2} + \frac{x}{4} + \frac{1}{2}\ (\frac{x}{2} + \frac{x}{4})$ kronor och hela vinsten var således $\frac{x}{2} + \frac{x}{4} + \frac{1}{2}\ (\frac{x}{2} + \frac{x}{4}) - x = 10$ kronor. Denna ekvation ger $\frac{x}{2} + \frac{x}{4} + \frac{x}{4} + \frac{x}{8} - x = 10$ eller $4x + 2x + 2x + x - 8x = 80$, hvaraf $x = 80$. Spelarens ursprungliga kassa var således 80 kronor.

Geometri.

Geometri, af grekiska *γῆ* (jord) och *μετρέω* (jag mäter), betyder ursprungligen *jordmätning*, men är antaget till namn på den del af matematiken, som handlar om storheter, som hafva utsträckning till rummet. En kropp eller *solid figur* har utsträckning i tre riktningar, har längd, bredd och höjd (tjocklek).

Gränsen af en solid figur benämnes *yta*, gränsen af en yta *linie* och gränsen af en linie *punkt*. Ytan har utsträckning i tvenne riktningar (dimensioner), nämligen längd och bredd; linien i en dimension, nämligen längd; punkten har ej utsträckning i någon dimension.

En tärning, som är en solid figur, emedan man på den kan urskilja längd, bredd och höjd, begränsas af sex ytor; två och två af dessa sammanstöta i en rät linie (tärningens kant), och tre och tre af tärningens kanter sammanlöpa i en punkt (tärningens hörn), som utgör slutet på eller gränsen för linien.

Ytan, linien och punkten kunna naturligtvis ej finnas till för sig själfva utom i förening med en solid figur; linien och punkten äro endast tänkta storheter, som bruka betecknas genom det vi i dagligt tal benämna linier eller punkter; dessa äro solida figurer med ringa tjocklek eller höjd.

Linierna äro dels *räta* dels *krokiga*. En rät linie (a) är en sådan linie, som ej böjer sig på något ställe, och som därigenom utgör det kortaste afståndet mellan tvenne punkter. En linie, som ej är rät, kallas krokig (b). Med *bruten* linie (c) förstår man en sammanställning af ett antal räta linier, som råkas två och två.

Fig. 1.

När tvenne linier råka hvarandra, benämnes lutningen dem emellan *vinkel*, och linierna själfva vinkelns *ben* samt punkten, där linierna träffas, vinkelns *spets*.

Tvenne linier som råka hvarandra och tillräckligt utdragas, bilda med hvarandra 4 vinklar, af hvilka de tvenne närliggande (1 och 2 eller 3 och 4) benämnas *supplementvinklar* och de vinklar, som stå mot hvarandra (2 och 4 eller 1 och 3), *vertikalvinklar*.

Vinklarna äro af trenne slag: *räta*, *trubbiga* och *spetsiga*. En vinkel säges vara rät, (afc eller efc, fig. 3), då den är lika stor som sin

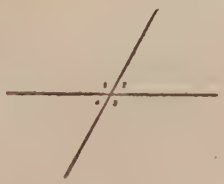
Fig. 2.

Fig. 3.

supplementvinkel; trubbig afd, då den är större än en rät och spetsig afb, då den är mindre än en rät. Tvenne linier sägas vara *vinkelräta* mot hvarandra, och de råkas under rät vinkel (således är linien cf i fig. 3 vinkelrät mot linien ea); de sägas vara *parallella* (fig. 4), om de, hur långt de än utdragas, aldrig råka hvarandra.

Fig. 4.

Ytorna äro af tvenne slag: *plana* och *buktiga*. En plan yta ligger jämt mellan sina gränser utan att böja sig på något ställe; hvilket däremot ej är fallet med de buktiga ytorna (t. ex. begränsningsytan af ett klot).

Kropparna äro af trenne slag: sådana som begränsas af endast plana ytor (*polyedrar*, t. ex. en tärning), sådana som begränsas af endast buckliga ytor (t. ex. ett klot), samt sådana, som begränsas af både plana och buktiga ytor (t. ex. en cylinder).

Geometrien innefattar tvenne hufvuddelar: *Planimetrin*, läran om de plana figurerna, och *Stereometri*, läran om de solida figurerna.

Planimetri. *En plan figur* är en plan yta, som till alla sidor är begränsad antingen af enbart räta linier (*rätlinig figur*), af endast krokiga linier (*kroklinig figur*) eller af både räta och krokiga linier. De räta linier, som begränsa en rätlinig figur, benämnas figurens *sidor*.

De rätliniga figurerna indelas efter antalet sidor i tresidiga figurer (*trianglar*), fyrsidiga, femsidiga, sexsidiga figurer o. s. v. De rätliniga figurerna med mer än fyra sidor benämnas *polygoner*.

Trianglarna indelas med afseende fäst på deras sidor i *liksidiga* (fig. 5), där alla sidorna äro lika stora; *likbenta* (fig. 6), som hafva tvenne sidor lika stora, och *oliksidiga* (fig. 7), där alla sidorna till sin storlek äro olika. Med afseende på de vinklar de innehålla, särskiljas mellan *rätvinkliga* trianglar (fig. 8), som innehålla *en* rät vinkel (a), *trubbvinkliga* trianglar (fig. 9), som innehålla *en* trubbig vinkel (t) samt *spetsvinkliga* trianglar (fig. 7), där alla *tre* vinklarna äro spetsiga.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

De fyrsidiga figurerna äro af tvenne slag: *parallellogrammer* och *trapezer*.

Parallellogrammerna hafva motstående sidor parallela och äro antingen *kvadrater* (fig. 10), som hafva alla sidor lika stora och alla vinklar räta, *rektanglar* (fig. 11),

Fig. 10.

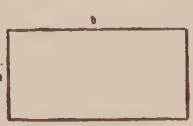

Fig. 11.

Fig. 12.

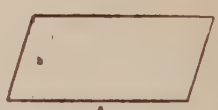

Fig. 13.

som hafva endast de motstående sidorna lika stora och vinklarna räta, *romber* (fig. 12), som hafva alla sidorna lika stora och vinklarna sneda (ej räta) samt *romboider* (fig. 13), med endast motstående sidor lika stora och vinklarna sneda.

Trapezerna äro fyrsidiga figurer, som antingen endast hafva två motstående sidor parallella (*parallelltrapezier*) (fig. 14), eller i hvilka inga sidor äro parallella (fig. 15).

Den räta linie i en fyrsidig figur, som förenar motstående vinkelspetsar, benämnes *diagonal*. En rätlinig figur säges vara *regelbunden*, då den har alla sidor och vinklar lika stora, t. ex. liksidiga triangeln, kvadraten, liksidiga femhörningen (fig. 16) o. s. v.

Fig. 14.

Fig. 15.

Fig. 16.

Cirkeln (fig. 17), är en kroklinig figur, som begränsas af en enda linie, cirkelns *periferi*, hvars alla punkter äro på samma afstånd från en punkt inuti figuren, kallad cirkelns *medelpunkt* (o). Med *radier* (or, oa och ob) förstår man räta linier, som från medelpunkten gå till cirkelns periferi, och med *diameter* (ab) en rät linie, som går genom medelpunkten, och hvilkens ändpunkter äro belägna på periferien. Diametern är tydligen dubbelt så stor som radien. *Korda* (cd) i en cirkel är en rät linie, som ej går genom medelpunkten, och som begränsas af periferien. Cirkeln delas genom diametern i tvenne *halfcirklar* (adcb och arb), samt genom tvenne mot hvarandra vinkelräta diametrar i fyra *kvadranter; sektor* (rob), är den del af cirkeln, som begränsas af tvenne radier och den mellan dem liggande delen af periferien (cirkelbågen), och *cirkelsegment* (dsc) är den del af cirkeln, som begränsas af en korda och den del af cirkelperiferien, som af denna afskäres.

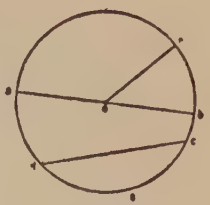

Fig. 17.

Cirkelperiferien delas i 360 lika stora delar, som benämnas *grader*, hvarje grad delas i 60 *minuter* och hvarje minut i 60 *sekunder*.

Halfcirkelns cirkelbåge kommer att innehålla 180 grader och kvadrantens 90.

Med *mätning* af en storhet menas att finna det tal, som angifver, huru många gånger större storheten ifråga är än en viss enhet. Enheten för *längder* är metern med dess öfver- och underafdelningar, för *ytor* kvadratmetern och för *solida figurer* kubikmetern.

Ytan af en *rektangel* erhålles genom att mäta två bredvidliggande sidor (a och b, fig. 11) och multiplicera de så erhållna talen. En fyrkantig bordskifva, som är 1,5 m. lång och 0,3 m. bred har alltså en yta af 0,45 kvm. eller 45 kvdm. Af nämnda regel följer att kvadratens yta är talet, som angifver dess sidas längd multiplicerad med sig själf. En kvadrat med 10 cm. sida har alltså ett ytinnehåll af $10 \times 10 = 100$ kvcm.

För *snedvinkliga parallellogrammer* (romber och romboider) gäller en regel liknande den för rektanglar, men här mätas en sida och den från en motstående vinkelspets mot denna sida fällda vinkelräta linien (a och h i fig. 13.).

En *triangels* ytinnehåll beräknas på följande sätt. Mot en sida (t. ex. a i fig. 7), fälles från motstående vinkelspets en vinkelrät linie (perpendikel h), längderna af sidan och perpendikeln uppmätas, de erhållna talen multipliceras med hvarandra och produkten divideras med 2. Vore a 3 dm. och h 1,5 dm., så erhålles triangelns yta till $\frac{3 \times 1{,}5}{2} = 2{,}25$ kvdm. $= 2$ kvdm. 25 kvcm.

Ytan af ett *parallelltrapezium*, (fig. 14), fås genom att uppmäta de parallella sidorna d och e samt vinkelräta afståndet dem emellan h. Ytan blir då $\frac{d+e}{2} \times h$. Vore $d = 3$ cm., $e = 5$ cm. och $h = 1{,}5$ cm., så är ytan $= \frac{3+5}{2} \times 1{,}5 = 6$ kvcm.

Är det åter fråga om ett vanligt trapezium eller om en månghörning, d.v. s. en rätlinig figur med större antal sidor än fyra, t. ex. fig. 18, så kan en sådan

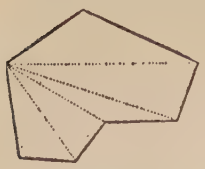

Fig. 18.

figur genom ett antal diagonaler från en vinkelspets uppdelas i trianglar, hvilka hvar för sig uppmätas.

Återstår beräkning af ytan af *regelbundna månghörningar* och af *cirkeln.*

Antag att vi söka ytan af den regelbundna 5-hörningen (fig. 16). Indela genom radier från medelpunkten o till den cirkel, som alltid kan dragas genom månghörningens vinkelspetsar, denna i likbenta trianglar, i detta fall fem, nämligen aob, boc o. s. v.; mät hvilken som helst af de lika stora sidorna, t. ex. dc, och den perpendikel of, som mot henne fälles från o. Ytan af en af de likbenta trianglarna erhålles sålunda, och hela den regelbundna 5-hörningens ytinnehåll är tydligen 5 gånger så stor som denna.

Om man allt mera ökar antalet af sidorna i en regelbunden månghörning, blir dennas omkrets mer och mer öfverensstämmande med en cirkel, och den ofvannämnda perpendikeln of närmar sig samtidigt i storlek radien od. På detta sätt har man funnit, att en cirkels periferi är mellan 6 och 7 gånger så stor som radien eller mellan 3 och 4 gånger så stor som diametern. Det senare talet, som brukar betecknas med grekiska bokstafven π (pi), är noggrannare 3,141592 ... eller tillnärmelsevis 3,14.

Då man känner värdet på π, är det lätt att beräkna cirkelns yta. Denna är πr^2, d. v. s. det tal, som angifver radiens längd, multipliceras med sig sjäilft och produkten i sin ordning med π.

En cirkel med radien 3 cm. har följaktligen periferien $2 \cdot 3 \cdot 3{,}14$ cm. = 18,84 cm. = 1 dm. 8. cm. 8,4 mm. och ytan $3{,}14 \cdot 3 \cdot 3 = 28{,}26$ kvcm. = 28 kvcm. 26 kvmm.

Stereometrin är såsom nämndt den del af geometrin, som handlar om solida figurer, hvilka hafva utsträckning i tre dimensioner, hafva längd, bredd och höjd.

Bland de solida figurerna nämna vi här prismor, pyramider, reguliära polyedrar, cylindern, konen och klotet.

Prismorna äro polyedrar, d. v. s. kroppar, som öfverallt begränsas af plana ytor, hvilka här alla äro parallella med undantag af de sins emellan jämnlöpande s. k. *grundytorna*, som vanligen utgöras af månghörningar, under det de öfriga ytorna, *sidoytorna*, alltid äro parallellogrammer. Prismorna kunna vara *räta*, då sidoytorna stå vinkelrätt mot grundytorna, i motsatt fall äro de *sneda;* de äro *reguliära*, då hos dem, utom det att de äro räta, grundytorna bilda regelbundna figurer. En *parallellipiped* är ett prisma, där grundytorna bildas af parallellogrammer; utgöras alla begränsningsytorna af rektanglar, kallas parallellipipeden *rätvinklig. Tärningen* eller *kuben* är en rätvinklig parallellipiped, hvars grundytor och sidoytor bilda lika stora kvadrater.

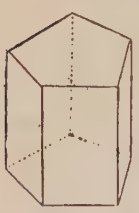

Fig. 19. Rätt, femsidigt prisma.

Rymden af ett prisma erhålles genom att mäta ena grundytans storlek och prismats höjd (vinkelräta afståndet mellan grundytorna) och multiplicera de så erhållna talen. Hos ett rätt prisma är höjden lika stor med en af kanterna. Häraf framgår att en rätvinklig parallellipipeds volym fås genom att hopmultiplicera längd bredd och höjd, och volymen af en kub genom att tre gånger multiplicera med sig själft det tal, som angifver längden af en af kubens kanter. Har t. ex. ett rätt tresidigt prisma kanten 3 cm., och äro trianglarna, som bilda dess grundytor, till arealen 4 kvcm., så är prismats volym = 3 × 4 = 12 kbcm. En rätvinklig parallellipiped med längden 5 dm., bredden 2 dm. och höjden 3 dm. har rymden 5 × 2 × 3 = 30 kbdm.

Pyramider äro polyedrar, hvilka dels begränsas af planer (trianglar), som alla skära hvarandra i en punkt, pyramidens *spets*, dels af ett plan, som ej genomgår spetsen, pyramidens *bas*. Det vinkelräta afståndet från spetsen till basen benämnes *höjd*.

En pyramid kallas *reguliär*, då basen bildar en regelbunden figur (liksidig triangel, kvadrat eller regelbunden månghörning) och höjden går genom dess medelpunkt.

Afskäres pyramiden genom ett plan parallellt med basen, erhålles en *rätt stympad* pyramid, hos hvilken det skärande planet benämnes *toppytan*.

En pyramids volym är lika med $\frac{1}{3}$ af produkten af bas och höjd.

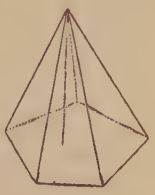

Fig. 20. Femkantig pyramid.

Reguliära polyedrar äro solida figurer, hvilkas alla begränsningsytor äro regelbundna och lika stora månghörningar. Så begränsas den *reguliära tetraedern* af fyra liksidiga trianglar, den *reguliära hexaedern* eller *kuber* af sex kvadrater o. s. v.

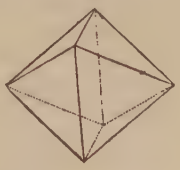

Fig 21. Reguliär oktaeder.

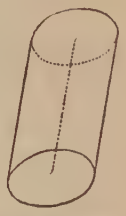

Fig. 22. Sned cylinder.

Cylindern begränsas af en buktig sidoyta och af tvenne plana grundytor, som utgöras af cirklar. Vinkelräta afståndet dem emellan bildar cylinderns *höjd*, och den linie, som förenar deras medelpunkter, kallas cylinderns *axel*. Står axeln vinkelrätt mot grundytorna, är cylindern *rät*, i hvilket fall höjd och axel äro lika stora.

En cylinders volym är lika med produkten af grundytan och höjden. Är radien i den förra 3 cm., så är dess yta $3{,}14 \times 3 \times 3 = 28{,}26$ kvcm., och om höjden är 5 cm., blir cylinderns volym alltså 141,3 kbcm. Cylinderns buktiga sidoyta erhålles i detta fall, om cylindern är rät, till $2 \cdot 3 \cdot 3{,}14 \cdot 5 = 94{,}20$ kvcm., då den ju bildar en rektangel, hvars längd är grundytans omkrets och höjd cylinderns höjd.

Konen begränsas dels af en buktig sidoyta, som drager sig ihop till en enda punkt, konens *spets*, dels af en denna sidoyta skärande plan cirkelformig grundyta. Linien, som förenar spetsen med grundytans medelpunkt, benämnes konens *axel* och vinkelräta afståndet dem emellan konens *höjd*. I en *rät* kon sammanfalla axel och höjd, d. v. s. den förra står vinkelrätt mot grundytan.

Fig. 23. Rät kon.

Rymden af en kon erhålles genom att taga tredjedelen af produkten af grundytans storlek och höjden.

Klotet eller *sferen* begränsas af en enda buktig yta, så beskaffad, att alla punkter på densamma hafva lika afstånd från en bestämd punkt, *medelpunkten*. Afståndet från denna till klotytan benämnes *radie*. Skäres klotet genom ett plan, som lägges genom medelpunkten, uppkommer en *storcirkel*, hvars radie är lika med klotets radie; man kan således tänka sig klotets yta hafva alstrats så, att en dylik cirkel svängt sig kring en diameter som axel. Skäres klotet af ett plan på annat sätt uppstår äfven en cirkel, hvars radie dock är mindre än sferens, och hvars medelpunkt ligger, där perpendikeln från klotets medelpunkt träffar planet i fråga.

Med *klotsegment* menar man den del af en sfer, som afskäres genom ett plan; segmentets buktiga yta benämnes *kalott*. Skäres klotet af tvenne parallella plan, uppkommer ett *klotskifva*, hvars buktiga yta har fått namnet *klotbälte*. Kalott och klotbälte kallas med gemensamt namn *zon*. Dennas yta är städse lika stor som buktiga ytan i en rät cylinder, hvars höjd är lika med zonens höjd (vinkelräta afståndet mellan de båda skärande planen) och grundytas radie lika med klotets radie.

Klotets yta och volym beräknas efter formlerna $4\pi r^2$ och $\frac{4}{3}\pi r^3$, där π, såsom nämndt, angifver förhållandet mellan en cirkels omkrets och diameter och r är klotets radie. Är denna sistnämnda t. ex. 3 cm., blir klotytan $4 \cdot 3{,}14 \cdot 9 = 113{,}04$ kvcm. och volymen $\frac{4}{3} \cdot 3{,}14 \cdot 27 = 113{,}04$ kbcm.

Bokföring.

Bokföring är ett sätt att systematiskt anteckna alla de transaktioner, som förekomma i en affär, så att på grund af dessa anteckningar när som helst kan göras en exakt beräkning öfver affärens ställning och härvid uppkommen vinst eller förlust.

Enligt lag är hvar och en, som drifver någon rörelse, skyldig att föra handelsböcker, hvarvid dock bokföringsskyldigheten är inskränkt till de allra oundgängligaste böckerna, nämligen:

Inventariebok, hvari minst en gång årligen skall införas en fullständig förteckning öfver då befintliga tillgångar och skulder, hvilken dateras och bekräftas med ägarens namnunderskrift.

Dagbok, för anteckning af alla gjorda affärer i den ordning de i verkligheten förekommit.

Denna bok har man för bekvämlighets skull delat i två böcker: *Kassabok* för *kontanta* affärer; *Memorial* för *icke kontanta* affärer; dessutom är föreskrifvet förande af

Brefkopiebok innehållande afskrift eller kopia af alla för affärens räkning *afsända bref*, hvarjämte *ankommande affärsbref* skola förvaras.

Till de förra kan förordas s. k. »självkopieringsbok» och till de senare någon s. k. brefsamlare, »*Shannonpärm*» eller »*Triopärm*».

Ehuru brefkopieboken icke hör till den egentliga bokföringen är den dock nödvändig för att hålla reda på innehållet i de afsända brefven.

För att emellertid kunna fullgöra skyldigheten att i inventariet upptaga alla fordringar och skulder torde därjämte i de allra flesta fall vara af behofvet påkalladt att föra

Reskontra (eller Afräkningsbok), innehållande ett konto för hvarje person eller firma, till hvilken man står i affärsförhållande — »lefvande konto» — samt

Förfallobok, en annotationsbok för att i tid erinra sig förfallodagen för växlar, reverser och viktiga räkningar.

Förande af endast ofvanstående böcker utgör s. k. *enkel bokföring*.

Gången af bokföringen torde emellertid bäst klargöras genom exempel, hvarför här meddelas formulär till nämnda böcker såsom de kunna föras för t. ex. en handtverkare. Bokföringen omfattar tre skeden:

Böckernas uppläggning.	*Böckernas förande.*	*Bokslutet.*

Före användandet pagineras alla böckerna d. v. s. sidorna numreras.

Böckernas uppläggning. Såsom utgångspunkt tjänstgör inventariet, hvilket inskrifvet i inventarieboken, tänkes ha följande utseende:

1.

Inventarium den 31 Dec. 1900.

Tillgångar.				
Kontant			317	45
Div. möbler och husgeråd enligt förteckning			800	—
Div. verkstadsinventarier » »			500	—
Lager.				
Materiel (specificeras)	491	20		
Lagerartiklar färdiga och under arbete (spec.)	139	50	630	70
Transp.			2248	15

Transp.			2248	15
Fordringar.				
Enl. revers.				
Utställd af J. Ohlsson, Sundbyberg d. 10 okt. 1900 pr $^{3}{}_{m}$ m. 6 % ränta			300	—
Enl. reskontra.				
Upp- o. Afskrifn. i Handelsbanken	1000	—		
Byggm. O. Billberg, Hamngatan 69	136	45		
Direktör N. Lagerström, Djursholm	28	50	1164	95
Uppl. ränta.				
$^{30}/_{6}$ å J. Ohlssons revers à 6 %			4	—
	Kronor		3717	10
Skulder.				
Enl. växel.				
Furustam & Granrot pr d. $^{15}{}_{1}$ 1901			212	50
Enl. reskontra.				
Metallbolaget, Sthlm.	62	25		
J. Eisner, Jakobsbergsgat. 32	237	—	299	25
Kapitalbehållning			3205	35
	Kronor		3717	10

Stockholm som ofvan
O. Hammarlund.

Kapitalbehållningen, **som utvisar hur stor den verkliga förmögenheten är, erhålles genom att subtrahera skulderna från tillgångarna.**

»Uppläggningen» består nu i att öfverflytta kassabehållningen till kassabokens debetsida samt fordringar och skulder till reskontra och förfallobok.

I reskontran uppläggas de konton som äro upptagna under denna rubrik å inventariet

Först finnes här en *vår fordran af Handelsbanken* å kr. 1000.

Hvad som för *oss* är en *fordran* är tydligen för *motparten* (här Handelsbanken) en *skuld* och införes därför å dess *debetsida*, hvarvid anmärkes: *An Saldo från 1900.*

På samma sätt införas öfriga »fordringar enligt reskontra», hvarefter våra motsvarande skulder krediteras å behörigt konto som *Per Saldo från 1900.* (Jämf. form. för resk.)

Införandet af växlar och reverser i förfalloboken synes af formuläret för denna bok.

Sedan böckerna nu äro upplagda vidtager

Böckernas förande. Härmed förstås det dagliga antecknandet af alla transaktioner, som beröra affären. De böcker, som härvid användas, äro i första rummet *Kassaboken* och *Memorialen.* För att bestämma hur en »post» skall bokföras tänkas följande frågor besvarade:

Är posten kontant eller icke kontant?

I. *Kontant införes i kassaboken*, hvarefter ytterligare frågas: Är den en *inkomst* eller *utgift?*

a) *Inkomst noteras å debetsidan.*

b) *Utgift å kreditsidan.*

II. *Icke kontant införes i memorialen*, hvarefter ytterligare frågas: Är motparten *emottagare* eller *aflämnare?*

a) *Emottagare debiteras.*

b) *Aflämnare krediteras.*

Följande »affärshändelser» anses nu hafva förekommit och skola bokföras.

Den 2:a jan. a) Dir. N. Lagerström, Djursholm, betalt sin skuld kr. 28,50.
Posten är kontant och införes således i kassaboken. Den är vidare en inkomst och kommer följaktl. å debetsidan. Jämf. formuläret för kassabok.

b) Betalt vår skuld till Metallbolaget, Sthlm. kr. 62,25.
Kontant, utgift = kassabokens kreditsida. Se form. (Å alla utgifter bör man taga kvitto, som sedan förvaras.)

Den 7:e jan. c) Förfärdigat o. levererat till J. Eisner, Jakobsbergsgatan 32, 1 kontorspulpet, fanerad o. polerad, kr. 165: —
2 kontorsstolar à 15 kr.
Posten är icke kontant o. införes således i memorialen. J. Eisner är emottagare o. blir därför debet. Jämf. formuläret för memorial.

Den 10 jan. d) Erhållit fr. Metallbolaget, Sthlm., diverse beslag m. m. enl. nota kr. 23,85.
Icke kontant; Metallbolaget aflämnare.

e) Kontant till hushållet kr. 50: — (Utgift.)

f) J. Ohlsson, Sundbyberg, inlöst sin revers af d. 10 okt. 1900 kr. 300: — jämte ränta kr. 4,50. (Inkomst.)

Den 11 jan. g) Insatt å Upp- o. Afskrifn. i Handelsbanken kr. 300: — (Kontant; utgift)

h) Sålt 12 st. stolar à 12: — (Kontant; inkomst.)

i) Inlöst vår växel till Furustam & Granrot, kr. 212,50. (Kontant; utgift.)

k) Betalt arbetslöner enl. tidlista kr. 155,50. (Kontant; utgift).

Den 18 jan. l) För Byggm. O. Billberg, Hamngatan 69, utfört div. arbete enl. accord, kr. 225: — (Icke kontant; Billberg emottagare.)

Den 20 jan. m) Erhållit accepterad växel (per $^{3}/_{m.}$) för O. Billbergs sammanlagda skuld, kr. 361,45. (Icke kontant; Billberg aflämnare).
Växel är en skuldförbindelse; att den är accepterad betyder att den godkänts att betalas på förfallodagen. Vid *bokförandet* af den erhållna accepten får *icke* tagas hänsyn till att Billberg är betalningsskyldig för växeln, emedan denna omständighet endast gifver växeln dess karaktär af värdeföremål. O. Billberg har nu *lämnat* ett sådant o. blir därför krediterad.

Den 29 jan. n) Diskonterat O. Billbergs accept å kr. 361,45 i Handelsbanken.

o) Bet. 81 dagars ränta å 6 % enl. diskontnota 4,98.
Att diskontera en accept är att belåna eller sälja densamma. Vi öfverlåta i detta fall accepten till Handelsbanken och erhålla penningar, hvilka banken sedermera återfår genom att Billberg å förfallodagen inlöser sin accept.
Som ersättning för de dagar som återstå till förfallodagen godtgöra vi banken s. k. diskontränta. Hela denna transaktion berör *icke* vårt konto med Handelsbanken.

Den 30 jan. p) Betalt Metallbolaget vår skuld af den 10 d:s, kr. 23,85. (Kontant; utgift.)

q) Erhållit 5 % rabatt å ofvanstående kr. 1,19. (Kontant; inkomst.)
Emedan Metallbolaget d. 10 blef krediteradt för 23,85 måste samma firma nu noteras ha erhållit fulla beloppet, då det eljes komme att se ut som om vi ännu häftade i skuld för det beviljade rabattafdraget. För att emellertid korrigera kassan bokföres rabatten som vore den en inkomst för hvilken icke behöfver redovisas å firmans konto, då denna intet vidare har att fordra å denna räkn.

Sedan posterna noterats i kassan eller memorialen kommer i andra rummet öfverförandet till reskontran af sådana poster, som beröra vårt förhållande till personella konton samt till förfalloboken af växlar, reverser o. viktigare räkningar. Dessa öfverföringar böra ske så nära samtidigt med posten som tiden medgifver.

I memorialen står i hvarje post utsatt om den nämnda firman är debet eller kredit och noteras i reskontran i enlighet härmed. I kassaboken nyttjas beteckningarna *per* och *an*, hvarvid märkes att

Per hänvisar till debetsida och
An hänvisar till kreditsida.

Vid alla öfverflyttningar brukar man paginera mellan de olika böckerna.

Anm. vid öfverförandet af de olika posterna.

a) bokförd å kassans debetsida som »An Dir. N. Lagerström»; införes således å hans kreditsida i reskontran.

c) memorialpost: »J. Eisner Debet» införes å hans debetsida i reskontran.

e) b) k) o) q) öfverföras icke till någon annan bok.

f) noteras i förfallobokens anm.-kolumn: Bet. d. $^{10}/_{1}$.
i) noteras i likhet med f).
m) Billberg krediteras i reskontran, hvarjämte växeln antecknas bland våra fordringar i förfalloboken.
n) noteras i förfallobokens anm. kolumn: Disk d. $^{29}/_{1}$.
p) = f.

Hur noteringarna kunna stiliseras synes af resp. formulär.

Vid hvarje månads slut brukar man afsluta kassaboken. Detta sker genom att taga skillnaden mellan debet- och kreditsidan, hvilken skillnad införes å den sistnämnda sidan under benämningen »*Saldo till febr.*» (etc.) (jämf. formuläret). Saldot utvisar nu det belopp, som bör finnas kvar i kassan, och öfverföres till nästa månads debetsida.

Bokslutet, är den operation, hvarigenom man skaffar sig en öfverblick öfver sin affärsställning och blir i tillfälle att jämföra den nuvarande ställningen med den föregående.

För detta ändamål gör man »*inventering*» d. v. s. upprättar en fullständig förteckning öfver de tillgångar och skulder, som *nu* förefinnas.

Vid denna tidpunkt afslutas alla konton i reskontran sålunda: Skillnaden mellan kontots debet- och kreditsida insättes å den minsta sidan och kallas här *An* (eller *Per*) *Saldo till 1902,* hvarefter nedsummeras å samma rad å båda sidor. Om härvid uppstå tomma rader öfverkorsas dessa (se formuläret). Kommer detta saldo att stå på kontots *Debetsida,* är det för oss en *skuld,* emedan det utvisar att vi af kontot erhållit mera än vi lämnat detsamma. Af liknande anledning äro de slutsaldon, som stå å kreditsidorna för oss fordringar.

Anm. vid inventeringen.

1) Kassabehållningen = sista saldot i kassan.
2) Värdet af möbler och husgeråd; verkstadsinventarier o. d. bör minskas med vissa procent för slitning.
3) Värderingen af materiel och tillverkade artiklar sker efter resp. inköps- och tillverkningspris.
4) Fordringar och skulder enl. *växel* eller *revers* framgå af förfalloboken.
5) Fordringar och skulder enl. reskontra utgöras af de förut nämnda slutsaldona i denna bok.
6) Den nya kapitalbehållningen erhålles på samma sätt som å förra inventariet.

Är nu denna nya kapitalbehållning större än den å förra inventariet, utvisar skillnaden mellan dessa summor den *vinst,* som uppstått under mellantiden.

Vid bokföringens *början* infördes våra fordringar å behörigt kontos debetsida; vid *bokslutet* kommo de att stå å kreditsidorna. Om nu samma reskontra användes under nästa år, behöfva således dessa saldon blott öfverföras till motsatt sida och betecknas där som *An saldo från 1901.* Samma resonemang gäller skulderna.

Formulär till Memorial.

Januari 1901. **1.**

		Pag.			
	J. Eisner, *Jakobsbergsgatan 32,* (c).	1	*Debet.*		
7	Förfärdigat o. levererat:				
	1 kontorspulpet, fanerad o. pol.		165 —		
	2 st. kontorsstolar . . . . . à 15: —		30 —	195	—
	Metallbolaget, *Stockholm,* (d).	2	*Kredit.*		
10	Div. beslag enl. nota			23	85
	Byggm. **O. Billberg,** *Hamngat. 69,* (l).	1	*Debet*		
18	Utfört div. arbete enl. ackord			225	—
	Bygg. **O. Billberg,** *Hamngat. 69,* (m).	2	*Kredit.*		
20	Erhållit hans accept pr $^{20}/_{4}$			361	45

Formulär till Kassabok.

1. Debet. **Kassa-**

1901			Pag.				
Jan.	1	An Kassabehållning				317	45
		» *Dir. N. Lagerström, Djursh.:* (a)	2				
	2	Kontant enl. räkning				28	50
	10	» Kontant för revers af J. Ohlsson, Sundbyberg . . . . . (f)	√			300	—
		» Ränta fr. den 10 okt. 1900				4	50
	11	» Sålt 12 st. stolar. . . . . à 12: — (h)				144	—
	29	» Diskonterat i Handelsbanken O. Billbergs accept pr $^{20}/_{4}$ . . . . . (n)	√			361	45
	30	5 % rabatt af Metallbolaget . . . . . (q)				1	19
				Kr.		1157	09
Febr.	1	An Saldo från januari				348	01

Teckuet √ utmärker att posten är noterad i förfalloboken.

Formulär till Förfallobok.

1. **Fordringar.**

1900			Förfallotid			Dokument						Anm.
			År	Mån.	Dato	Växel		Revers		Räkn.		
Okt.	10	J. Ohlsson, Sundbyberg	1901	Jan.	10			300	—			Bet. $^{10}/_{1}$
1901												
Jan.	20	O. Billberg, Hamngatan 69, Sthlm. . . . . (m)	»	Apr.	20	361	45					Disk. $^{29}/_{1}$

Konto. *Kredit.* 2.

1901			Pag.				
Jan.	2	Per *Metallbolaget, Sthlm.:* (b)	1				
		Kontant för räkning				62	25
	10	» Kontant till hushållet . . . . . (e)				50	—
		» *Upp- & Afskr. i Handelsbanken:*	1				
	12	Insatt . . . . . (g)				300	—
	15	» Inlöst växel till Furustam & Granrot. . . (i)	√			212	50
		» Arbetslöner enl. tidlista . . . . . (k)				155	50
	29	» $^{81}/_{d}$ diskonträntа à 6% å O. Billbergs accept (o)				4	98
		» *Metallbolaget, Sthlm.:* (p)					
	30	Kontant för räkn. af d. 10 d:s	1			23	85
		» Saldo till februari				348	01
				Kr.		1157	09

Tecknet √ utmärker att posten är noterad i förfalloboken.

Skulder. 2.

1900			Förfallotid			Dokument						Anm.
			År	Mån.	Dato	Växel		Revers		Räkn.		
Okt.	15	Furustam & Granrot, Timmerfors	1901	Jan.	15	212	50					Bet. $^{15}/_{1}$

Formulär till Reskontra.

Debet. **Upp- & Afskrifning**

1901								
Jan.	1	An Saldo fr. 1900					1000	—
	11	» Insatt	(g)	2			300	—
Dec.	31	» Ränta enl. besked					25	82
					Kr.		1325	82

Debet.								
					Bygg	m	ästare	O.
1901								
Jan.	1	An Saldo fr. 1900					136	45
	18	» Div. arbeten enl. ackord	(l)	1			225	—
					Kr.		361	45

Debet.								
						Di	rektör	N.
1901								
Jan.	1	An Saldo fr. 1900			Kr.		28	50

Debet.								
						M	eta	ll
1901								
Jan.	2	An Kontant	(b)	2			62	25
	30	» Kontant	(p)	2			23	85
					Kr.		86	10

Debet.								
						G	rossh.	J.
1901								
Jan.	7	An 1 Pulpet m. 2 stolar	(c)	1			195	—
Dec.	31	» Saldo till 1902					42	—
					Kr.		237	—

2.

i Handelsbanken. *Kredit.*

1901 Dec.	31	Per Saldo till 1902			1325	82
				Kr.	1325	82
Billb**erg**, Hamngatan N:o 69.					*Kredit.*	
1901 Jan.	20	Per Accept pr $^{20}/_{4}$			361	45
				Kr.	361	45
La**gerström**, *Djursholm.*					*Kredit.*	
1901 Jan.	2	Per Kontant (a)		Kr.	28	50
Bola**get**, *Sthlm.*					*Kredit.*	
1901 Jan.	1	Per Saldo fr. 1900			62	25
	14	» Div. beslag m. m. (d)	1		23	85
				Kr.	86	10
Eis**ner**, *Jakobsbergsgatan N:o 32.*					*Kredit.*	
1901 Jan.	1	Per Saldo fr. 1900			237	—
				Kr.	237	—

Vid upprättandet af det nya inventariet, — den 31 dec. 1901 — antaga vi att kapitalbehållningen uppgått till kr. 4060,11.

En jämförelse med den förra kapitalbehållningen — den 31 dec. 1900 — kr. 3205,35 utvisar således en ökning af kr. 854,76, hvilket följaktligen är årets nettovinst.

Affärsman, som anser sig ha anledning att klaga öfver för hög beskattning, skall förete vederbörligen bestyrkt utdrag ur sina böcker, utvisande årets vinst. Härvid utgöres dock den beskattningsbara inkomsten af ofvannämnda nettovinst + det som under året uttagits för eget behof.

S. k. dubbel italiensk bokföring utmärker sig för en synnerligen effektiv kontroll. Detta uppnås därigenom att hvarje post noteras å *tvänne* konton i stället för å endast *ett* såsom fallet var, då en post infördes i reskontran vid enkel bokföring.

Om t. ex. en af våra kunder erhållit en vara af oss, blef han härför *debiterad*. Vid dubbel bokföring tillkommer här äfven ett s. k. dödt konto, *Varukonto*, hvilket har aflämnat denna vara och härför *krediteras*. När denna princip konsekvent genomförts, måste naturligtvis summan af alla debiteringar bli lika med summan af alla krediteringar och minsta felräkning genast upptäckas.

En enkel bokföring kan när som helst, utan att behöfva göras om, förvandlas till dubbel, hufvudsakligen genom tillkomsten af ytterligare tvänne böcker: *Journal* och *Hufvudbok*. För denna sorts bokföring finnas dock utförliga läroböcker att tillgå, hvilka torde kunna lämna önskad ledning.

TREDJE DELEN.

NATURLÄRA.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

ASTRONOMI.

Astronomi i vidsträckt bemärkelse är vetenskapen om världsaltet. I en mera inskränkt betydelse afser man dock härmed vetenskapen om lagarna för himmelskropparnas rörelser, och har man då under benämningen astronomi sammanfattat alla undersökningar som ha afseende på utrönandet af dessa lagar (*himmelsk mekanik*, *celest mekanik*.)

Att genom iakttagelser på himmelskropparna komma till direkt kunskap om deras verkliga rörelser är emellertid omöjligt, då ju observationerna ej bibringa annan kunskap än den om himmelskropparnas skenbara rörelser. Dessa iakttagelser äro dock af största vikt, då man ur dem hämtar material till bestämmande af himmelskropparnas verkliga rörelser. Den del af astronomin, som sysslar med dessa direkta iakttagelser benämnes *sferisk astronomi* och sammanhänger på det närmaste med den praktiska astronomin i allmänhet eller observationskonsten.

Vid sidan af dessa rent astronomiska forskningar finner man undersökningar i mångt och mycket besläktade med de förra men dock tydligt angifvande ett annat syfte: *vetenskapen om himmelskropparnas fysiska beskaffenhet*. Ehuru denna

vetenskap saknar de strängt matematiska metoder, som utmärka de rent astronomiska undersökningarna och de resultat man på de skilda vägarna vinner, i många fall ej äro af någon omedelbar betydelse för hvarandra, så är dock denna senare del af astronomin för den icke vetenskapligt bildade utan tvifvel den mest intressanta, hvarför också i det följande någon åtskillnad mellan ifrågavarande vetenskaps olika forskningsgrenar ej gjorts, utan omfattar framställningen en allmän kort redogörelse för hvad man om himmelskropparna vet.

Med full rätt kan astronomin betraktas såsom den äldsta af vetenskaper, ehuru de metoder, hvilka den astronomiska forskningen nu använder, äro vidt skilda från dem äldre tiders astronomer brukade. Emellertid har stjärnhimmelens betraktande redan sysselsatt forntidens äldsta folkslag, såsom kaldeer, babylonier, egyptier, fenicier, greker med flere. Första anledningen till iakttagande af himlakropparnas regelmässiga gång har säkerligen varit behofvet af tidens indelning i vissa perioder, för att bestämma dagarna för vissa arbetens utförande, festers hållande och andra för det sociala lifvet märkliga handlingar. Att härtill solens och månens skenbara rörelser i första hand funnits vara det säkraste medel, är tydligt. Emellertid sträckte sig uppmärksamheten äfven till stjärnorna. Man iakttog de glänsande planeternas gång på den gnistrande natthimlen, och man lade märke till deras lugna skeu bland de blinkande stjärnorna, som man såg alltid innehafva samma ställning till hvarandra, något som säkerligen gaf upphof till stjärnhimlens indelande i vissa fält eller bilder, vid hvilkas namngifvande dels en liflig fantasi, som i vissa stjärngrupperingar såg likhet med vissa jordiska föremål, dels andra omständigheter varit bestämmande. Början gjordes med zoodiaken eller djurkretsen, hvilkens bestämmande tillräknas kaldeerna och antages uppstått på följande sätt: Detta folkslags förnämsta sysselsättningar voro åkerbruk och boskapsskötsel; men i de orter där de lefde var hettan så stark, att det var nästan omöjligt att förrätta någonting om dagen, hvarför nätterna användes som verksamhetstid. Den varma luften och nästan alltid klara himmelen gynnade stjärnornas betraktande, hvilket dessutom för herdefolket utgjorde ett angenämt tidsfördrif. Under en lång tidsföljd hade observerats, att vid det solen sågs ömsom höja och sänka sig passerade hon alltid regelmässigt förbi vissa stjärngrupper, samt att månen gick samma väg, men så mycket fortare, att han hann tolf gånger genom hvarje stjärnbild, innan solen kom åter dit. Detta föranledde till denna banas indelning i tolf olika tecken. Deras år började om våren, då dag och natt äro lika långa; som detta är den tid, då hjordarne förökas med foster, kallade man de tre första tecken solen genomgick en *Vädur*, en *Oxe* och tvenne *Killingar* (i dessas ställe äro sedan antagna bröderna Castor och Pollux eller *Tvillingarna*), hvilka tecken ännu begagnas för solen i mars, april och maj månader. När solen hunnit sin största höjd, synes hon liksom gå tillbaka, hvilket betecknas med en *Kräfta*, som gärna går baklänges, juni månads tecken. Efter denna tid börjar vanligen den starkaste hettan, och denna afbildas med ett grymt *Lejon*, för juli månad. Skördetiden tecknades som en *Jungfru* med en skära i handen, augusti månad. Då natt och dag för andra gången blefvo lika och liksom vägde mot hvarandra, föreställdes detta med bilden af en *Våg*, för september. Den stjärnbild solen passerade på hösten, oktober, afbildades med en *Skorpion*, måhända därför att vid denna tid en hel del sjukdomar uppträdde. Vid vinterns början var tjänligaste tiden för jakt, hvarför en *Skytt* blef november månads tecken. Då solen åter började stiga, tecknades detta med en *Stenbock*, emedan detta djurs natur är att alltid söka komma högre än han befinner sig; Stenbocken blef december månads tecken. Dessa länders vinter består nästan ensamt i starka regnskurar, och därför blef en *Vattuman* (en man som tömmer en vattenkruka) symbolen för januari. Vid vårens annalkande var bästa tiden att fiska, hvilket gjorde två sammanbundna *Fiskar* till tecken för sista månaden i deras år, densamma som vi kalla februari. En del andra förklaringar om anledningen till dessa benämningar finnas väl, men de här anförda torde väl vara de mest sannolika. Utom dessa konstellationer bestämdes ännu 36 stjärnbilder och fingo samma namn och läge som de ännu bibehålla. Benämningen af zoodiakens eller djurkretsens stjärnbilder torde af åtskilliga minnesmärken att döma förskrifva sig från år 6000 före vår tideräkning. Förövrigt sysslade alla gamla kulturfolk med astronomiska iakttagelser. Så hade man så väl i Kina som Assyrien präktiga observatorier, hvarifrån med ofullständiga astronomiska hjälpmedel gjordes märkliga iakttagelser. Redan då beräknade man en del himmelsföreteelsers periodiska återkomst, såsom planeternas återkomst, mån- och solförmörkelser m. m.

Man finner häraf, att dessa gamla folkslag, oaktadt hvarken fjärrglas eller andra tjänliga instrument på deras tid funnos, likväl ägde kunskaper om världsalltet, på hvilka mången i våra dagar ej en gång tänkt, oaktadt han för ingen del vill räknas bland de okunniga. Emellertid sammanhängde dessa tiders astronomi alltför mycket med religiösa föreställningar för att kunna vara fotad på fullt vetenskapliga grunder, och det är först omkring tvenne århundraden före vår tideräkning några verkliga framsteg började visa sig genom den så kallade Alexandrinska skolan, som gjorde Egypten till högsäte för den tidens förnämsta kunskaper. Den allmänna meningen om himlakropparnas rörelser omkring jorden hade redan nu funnit motståndare; Pytagoreiske filosofen *Philolaus* från Crontona anses hafva vid pass 450 år f. Kristus, och kort därefter *Nicetas* från Syrakusa, antagit att solen stod stilla i medelpunkten och att jorden, jämte det hon gjorde sin bana kring solen, tillika på ett dygn hvälfde sig kring sin axel. Något senare uppträdde *Aristarchus* från Samos och lärde, att solen stod i världens medelpunkt, samt att kring henne hvälfde himmelen och jorden: hvarjämte egyptierna långt förut antagit, att Merkurius och Venus rörde sig omkring solen. Dessa på den tiden djärfva men om en skarpare blick vittnande

åsikter blefvo likväl ansedda som endast förflugna gissningar, som ej hade något skäl för sig. En bland de sista af Alexandrinska skolans lärde, *Claudius Ptolomeus*, anställde emellan åren 125 och 140 efter Kristus sina observationer och utgaf på grundvalen häraf ett mycket ryktbart verk med titeln *Μεγάλη Σύνταξις*, (mega'lä sy'ntaxis), där hela forntidens astronomi kan anses sammanfattad. Om han därjämte sökt att med stöd af sina observationer gifva en *fysisk* förklaring af företeelserna på himlahvalfvet eller endast därmed afsett att genom konstruktion bestämma de olika himlakropparnas lägen är omtvistadt. På flera ställen i nämnda verk söker han dock vederlägga anhängarna af läran om jordens rörelse och visa sitt systems företräde. Enligt Ptolomeus' system skulle jorden befinna sig orörlig i världsalltets midt och kring henne de öfriga himlakropparna röra sig i bestämda banor. Otvifvelaktigt är detta system det allra äldsta och på visst sätt det naturligaste, då det föreställer rörelserna såsom de visa sig för ögonen. Nämnda verk blef år 827, under kalifen *Almamoun*, öfversatt på arabiska, då det erhöll namnet *Almagestum* (af arabiska artikeln *al* och grekiska *megi'ste*, den yppersta), under hvilket namn det sedan blifvit bekant.

Den gryende morgonrodnaden på vetenskapernas horisont fördunklades likväl alltför snart; romerska rikets tilltagande öfvermakt inom hela den då kända världen, dess nästan oupphörliga oroligheter jämte regenternas likgiltighet för högre vetenskaper samt detta väldes på 400-talet inträffade fall hämmade nästan fullständigt vetenskaper, konst och bildning af hvarje slag. Ett nomadfolk i öknen, araberna, som i sjunde århundradet uppträdde och vann rykte genom den vidt omkring skimrande glansen af sina segrande vapen, utmärkte sig ej mindre för det skydd det gaf vetenskaperna; men med detta hjältefolks snart inträffade undergång spridde sig åter ett djupt barbariskt mörker öfver jorden, hvartill flere påfvar, präster och munkar i hög grad bidrogo genom fastslående af en mängd all fri forskning hämmande dogmer och påbud. Det är vid denna tid den medeltida astrologien framträder.

Det höga anseende i den lärda världen, som emellertid Ptolomeus förvärfvat, ej allenast som en af äldre tidens störste astronomer utan äfven som geograf och författare af viktiga arbeten i kronologi, musik och optik, gjorde hans system för himlakropparnas rörelser till det af såväl samtida som efterkommande i mer än 1,000 år för rättast ansedda. Emellertid märktes snart, att åtskilliga fenomen bland himmelskropparna ej härigenom kunde nöjaktigt förklaras; man tog då sin tillflykt till så kallade *epicyklar*, d. v. s. man antog att planeterna under sin gång kring jorden rörde sig i mindre cirklar, hvilka hade sina medelpunkter på de stora omloppscirklarna; men icke heller häraf vanns fullkomligt tillfredsställande resultat. En rådsherre i Frauenberg i polska Preussen vid namn *Nikolaus Copernicus*, född i Thorn den 19 jan. 1472, död den 24 maj 1543, var den som härutinnan skulle skapa ett nytt och sannare åskådningssätt. Han ansåg att den enkelhet och harmoni, som råder i naturen, äfven måste äga rum i den öfriga skapelsen; vägledd af denna åsikt, jämförde han sina egna iakttagelser med hvad forntida lärde meddelat och kom därigenom till ett resultat, på hvars grund han uppgjorde ett från alla dittills gällande skildt system för himlakropparnas rörelser. Enligt detta system står solen i medelpunkten och kring henne löpa alla planeter, till hvilka äfven vår jord hör. Fixstjärnorna stå alla orörliga, och deras såväl som solens och månens gång från öster till väster är en synvilla, uppkommen däraf att jorden hvarje dygn vänder sig ett slag omkring från väster till öster. Detta system, som kallas det *Copernicanska*, öfverraskade upptäckaren själf genom den lätta förklaring det erbjöd åt alla stjärnhimmelens fenomen, som härmed kunde ända till de minsta omständigheter fullkomligt bestämmas; men vida skild från fåfänga och skryt, njöt han i stillhet nöjet att hafva kommit naturen på spåren, och först efter 36-åriga observationer och undersökningar gaf han vika för några upplysta vänners och betydande mäns trägna föreställningar och öfverlämnade åt den lärda världen sina upptäckter i ett verk med titel: *De Revolutionibus orbium coelestium*, som i 6 böcker in folio utkom i Nürnberg år 1543, endast några dagar före författarens död. Huru tillfredsställande Copernicanska systemet än var, vann det likväl i början få anhängare; en dess förklarade motståndare var en mycket berömd dansk astronom vid namn *Tycho*, af adeliga *Brahe*-ätten, född i Knudstorp i Skåne den 4 dec. 1546, död i Prag den 24 okt. 1601. Denne kunde väl ej undgå att medgifva bristerna i Ptolomeiska systemet, som trots alla försök ej kunde bringas i öfverensstämmelse med observationerna; men han ville likväl ej ingå på de Copernicanska satserna, utan upprättade sitt eget system, enligt hvilket jorden var orörlig och kring henne gingo innerst månen och därutom solen, kring solen åter de då kända 5 planeterna, och ändtligen hela fixstjärnehimmelen kring jorden, den han vägrade en daglig rörelse kring sin axel. Detta system, som bär namn af det Tychoniska, vann endast få anhängare och har historiskt värde endast därför att det är framställdt af en sådan man som Tycho Brahe, som obestridligt är en af de största praktiska astronomer, som någonsin lefvat, och hvilken denna vetenskap har att tacka för mycket. En värdig elev af Tycho Brahe, *Johan Kepler*, född i Weil i hertigdömet Würtemberg den 26 dec. 1571, död i Regensburg den 5 nov. 1631, var den förste, som fann, att himlakropparnas banor icke äro cirkelformiga utan elliptiska, hvarigenom vissa felaktigheter i Copernicanska systemet blefvo afhjälpta och alla himlakropparnas synliga rörelser kunde noggrant bestämmas. Att så viktiga upptäckter skulle väcka det påfliga prästerskapets hat var så mycket naturligare, som de hotade att rubba dess på okunnighetens och vidskepelsens mörker grundade välde öfver folket. Copernicanska läran om världsbyggnaden fördömdes såsom kättersk och gudlös. Så tvingades till exempel den namnkunnige *Galileo Galilei*, född i Pisa den 18 febr. 1564, att med hot om bålet förklara denna lära falsk. Med tillhjälp af de då nyligen uppfunna tuberna gjorde Galilei för öfrigt flere viktiga upptäckter. Han iakttog sålunda solens fläckar, månens ojämnheter, Venus af- och tilltagande samt Jupiters månar, och fann därjämte genom direkta iakttagelser läran om jordens skilda rörelser bekräftad. Då han offentliggjorde en del af sina rön blef han år

1615 instämd till det sig så kallande »heliga Officium». Inseende omöjligheten att spjärna mot udden, återkallade han för sken skull hvad han sagt och slapp därigenom ur fängelset 1616. Hans kraftfulla och för sanning och upplysning ifrande ande kunde likväl ej undertryckas, och sedan han utgifvit några dialoger, uti hvilka han satte Copernicanska systemet i full dager, måste han för andra gången inställa sig vid det heliga Officium den 23 juni 1632, där han dömdes att tillbringa sin öfriga lifstid i fängelse och till vinnande af förlåtelse för sina »grofva brott» hvarje dag genomläsa konung Davids botpsalmer, så framt han ej ville afsvärja sina »villfarelser». För att bli i tillfälle att ytterligare gagna mänskligheten, hvilket i fängelset var omöjligt, lät han bekväma sig att med knä på jorden och handen på bibeln afsvärja sanningen, såsom orimlig, falsk och kättersk. Man berättar, att sedan han uppstått från denna förnedrande akt, skall han stampat mot jorden och sagt: *och ändå rör hon sig.* Han slapp väl sedan ur fängelset, men blef förbjuden att lämna det florentinska området. Af sorg öfver dessa förföljelser, i förening med trägot arbete, förlorade han sedan synen och dog tre år därefter, 1642, i Arcetri. Först långt senare blef Copernicanska systemet allmännare erkändt och antaget samt är af alla senare stjärnkunnige bekräftadt såsom det enda riktiga.

De i det föregående omtalade astronomerna hafva, såsom häraf synes, alla på hvar sitt sätt gjort epok i sin vetenskap. Oskiljaktigt förbundet med den nyare astronomin är namnet *Isak Newton* (njut'n). Denne, född i Woolstrop i Lincoln den 25 dec. g. st. 1642, död i London den 20 mars g. st. 1727, var väl icke egentligen astronom, men genom viktiga upptäckter inom matematiken och naturvetenskaperna har han som ingen annan fört astronomien framåt. Särskildt är Newtons namn fäst vid hans stora upptäckt *gravitationslagen*, en af de snillrikaste upptäckter som någonsin blifvit gjorda. Det var studiet af tyngdfenomenen som ledde Newton till den sanningen, att himmelskropparna attraheras till hvarandra af en med tyngden identisk kraft. Newton formulerade sin lag så: *Tvenne kroppar attrahera hvarandra med en kraft som är direkt proportionell mot deras massa och omvändt proportionell mot kvadraten på afståndet.* Enligt en gammal uppgift, af allt att döma fullt tillförlitlig, skall åsynen af ett fallande äpple gifvit Newton första anledningen till sin epokgörande upptäckt.

Föröfrigt kännetecknas den astronomiska forskningen af en hel rad lysande namn, bland hvilka må nämnas följande: *Hipparchus*, lefde i Alexandria år 160 före Kristus, lade förnämsta grunden till de upptäckter, som Ptolomeus 300 år därefter fullständigare utförde. — *Christian Huyghens* (höjchens), född i Haag den 14 april 1629, död den 5 juni 1695, har lämnat astronomien dess ännu brukliga noga afmätningssätt af tiden, gjorde undersökningar öfver Saturnus, upptäckte dess ring och en af dess månar, samt var den första, som bestämde jordens afplattning vid polerna. — *Edmund Halley* (hä'lli), född i London den 29 okt. 1656, död den 25 jan. 1742, utgaf 1705 en afhandling om kometers gång, beräknade banorna för 24 observerade kometer; af sina räkningar drog han den slutsatsen att åtskilliga af kometerna äro periodiska d. v. s. återkomma efter vissa mellantider. *Halleys komet* är en sådan periodisk komet, dess omloppstid utgör 76 år. — *James Bradley* (bra'dle), född i Sherbonne i England 1692, död såsom föreståndare (efter Halley) för observatorium i Greenwich 1762, upptäckte stjärnornas abberation och jordaxelns nutation; hans undersökningar i detta afseende utgöra ännu i dag grundvalen för alla astronomiska tabeller. — *Olof Römer*, född i Aarhus i Danmark 1644, död 1710 såsom kungl. astronom i Köpenhamn, upptäckte ljusets hastighet och angaf konstruktionen för tvenne de mest' oumbärliga och ännu allmänt brukliga astronomiska instrument. — *Nikolaus Ludvig de la Caille* (kaj), född i Rumigny i Frankrike 1713, död i Paris 1762, uppehöll sig lång tid på Goda-Hoppsudden för att närmare studera södra hemisferens stjärnbilder, af hvilka flere genom honom erhöllo sina ännu brukliga benämningar. — *Wilhelm Herschel*, född i Hannover 1733, till en början musiker vid kungl. gardet, kom tidigt till England, där han tillbragte hela sin öfriga lifstid, dog i Slough vid Windsor 1822, upptäckte planeten Uranus år 1781, sysselsatte sig mycket med undersökningar öfver fixstjärnehimlens byggnad och i synnerhet med de s. k. dubbelstjärnornas rörelser. En af Herschels märkligaste undersökningar är bestämningen af den riktning, i hvilken solsystemet rör sig. Herschel konstruerade äfven åtskilliga för sin tid synnerligen fulländade astronomiska teleskop och kikare; biträddes af sin syster *Caroline Lucretia Herschel*, som äfven intager ett framstående rum bland nyare tiders astronomer. Herschels son *John Frederick William Herschel*, född 1790, död den 11 maj 1871, fortsatte sin faders iakttagelser öfver dubbelstjärnor och nebulosor, offentliggjorde sina resultat år 1847. Han uppehöll sig, liksom La Caille, länge för astronomiska studier vid Goda-Hoppsudden; och det är förnämligast dessa båda män, hvilka vi hafva att tacka för vår närmare kännedom af södra stjärnhimmelen. — *Josef Piazzi*, född 1746 i Ponte i Italien, död såsom föreståndare för observatorium i Palermo 1826, utgaf en stor stjärnkarta och var den förste, som upptäckte, den 1 jan. 1801, den första af småplaneterna, Ceres, mellan Mars och Jupiter. — *Henrik Wilh. Matth. Olbers*, född i Arbergen i närheten af Bremen 1758, död i Bremen 1840, var egentligen praktiserande läkare, men som astronom fullt jämbördig med sin tids mera utmärkta forskare på detta område; från honom förskrifver sig den ännu brukliga metoden att beräkna kometernas banor; upptäckte planeterna Pallas 1802 och Vesta 1807. — *Pierre Simon Laplace* (lapla'ss), född i Normandie 1749, död i Paris 1827, tillämpade i ett stort verk, kalladt »Himmelens mekanik», den af Newton upptäckta gravitationslagen på de himlakroppar, hvilka tillhöra solsystemet. Laplace teori för solsystemets uppkomst ur en i början formlös nebulosa uppställdes i sina grunddrag först af filosofen *Kant* år 1755, hvarför också teorin — som på sista tiden dock påvisats ej vara i öfverensstämmelse med alla iakttagelser — äfven bär namnet *Kant-Laplace hypotes.* — *Fredrik Wilhelm Bessel*, född 1784 i Minden, död 1846 såsom föreståndare för observatorium i Königsberg i Preussen, var en af senare tiders störste och verksammaste astronomer

och bearbetade samt fullkomnade genom observationer och räkningar nästan alla grenar i denna vetenskap; särskildt må nämnas, att han var den förste, som genom ett noggrant tal (som dock sedermera visat sig vara för stort) angaf en fixstjärnas afstånd från jorden, nämligen afståndet för stjärnan 61 i Svanen, och att den noggrannaste bestämningen af jordens storlek och figur förskrifver sig från honom. — *Carl Fredrik Gauss*, född i Hannover 1717, död såsom föreståndare för observatorium i Göttingen 1855, utgaf ett berömdt verk öfver himlakropparnas rörelser, däri han har utvecklat den ännu brukliga metoden att beräkna planeternas banor. — *Le Verrier*, föreståndare för observatorium i Paris, född 1811, död 1877, upptäckte år 1846 genom ren matematisk deduktion den yttersta kända planeten i vårt solsystem. — *Pete Andreas Hansen*, född 1795 i Slesvig, död 1874 som direktör för observatoriet i Gotha, har inlagt stor förtjänst genom sina undersökningar särskildt om månen. — *Giovanni Virginio Schiaparelli*, född 4 mars 1835, direktör vid observatoriet i Milano har gjort sitt namn kändt bland annat genom sina omfattande undersökningar öfver planeten Mars och öfver kometernas samband med stjärnfallen. — *Hugo Gyldén*, född i Helsingfors 29 maj 1841, död 9 nov. 1896, Vetenskapsakademiens i Stockholm astronom och prefekt på dess observatorium; har bland annat angifvit en metod att mera exakt än hvad förut varit fallet beräkna planeternas banor och föröfrigt inom alla grenar af astronomien varit nydanande.

Här anföres till slut några inom astronomien mera brukliga termer och uttryck.

Horisont, zenit, nadir. Om man befinner sig på en stor slätt eller på hafvet, liknar jordytan ett af en cirkel begränsadt plan. Synkretsen, där jorden och himlahvalfvet synas liksom sammansmälta, kallas ***horisont,*** ett grekiskt ord som betyder »begränsning» och uti förevarande fall kan öfversättas med »himlarand». (Den nämnda kallar man åskådarens »skenbara» horisont; den »verkliga» är ett plan, som tangerar jordytan och föreställes utdraget åt alla sidor till himlahvalfvet) — Den punkt, på himlahvalfvet, som är belägen rakt öfver åskådarens hufvud kallas ***zenit,*** ett arabiskt ord, som betyder »hjässpunkt». Den rakt däremot under våra fötter varande punkten å himmelen kallas ***nadir,*** »fotpunkt».

Världsaxel, världspol. I följd af den dagliga rörelse, som himlakropparna *skenbart synas hafva* omkring jorden, föreställer man sig en rät linie, som går genom jordens medelpunkt och slutar vid himlahvalfvet, hvilket liksom tyckes vända sig om denna linie, hvilken benämnes ***världsaxeln.*** De punkter, där denna träffar jordytan, kallar man jordens poler, och de punkter, där han tänkes råka himlahvalfvet ***världspoler.***

Ekvator, hemisfer. Ett plan, som lägges genom jordens medelpunkt och vinkelrätt mot jordaxeln, skär jordytan efter en cirkellinie, hvilken kallas ***ekvator*** och löper på samma afstånd från jordens poler. Utdrages nämnda plan åt sidorna, delar det himlahvalfvet i tvenne urholkade halfklot. Hvarje sådant halfklot kallas ***hemisfer,*** af grekiska ἥμι (half) och σφαῖρα (klot); vi hafva således en norra och en södra hemisfer.

Meridian. En cirkellinie, som man tänker sig dragen från den ena världspolen till den andra, rakt genom en orts zenit, kallas den ortens ***meridian,*** ett latinskt ord, som betyder »middagslinie», emedan alla som bo under samma meridian hafva middag på samma tid. Det himmelsstreck, där vi se solen, då hon står i meridianen, kalla vi *söder* och midt däremot *norr.*

Ekliptika, dagjämningspunkter. Solens skenbara årliga bana på himlahvalfvet benämnes ***ekliptika,*** hvilken på tvenne ställen skär ekvatorn, vid de s. k. ***dagjämningspunkterna.*** Omkring den 21 mars och 21 september passerar solen genom dessa och dag och natt blifva då lika långa.

Opposition, konjunktion. När månen eller någon af planeterna har den ställning, att jorden befinner sig mellan honom och solen, säges han vara i ***opposition;*** står han däremot på samma sida om oss som solen, d. v. s. att solen är emellan honom och jorden eller ock han själf mellan jorden och solen, kallar man detta ***konjunktion.***

Atmosfer, eter. Man vet att vår jord är på alla sidor omgifven af ett genomskinligt gasformigt ämne, som vi kalla *luft,* hvilken är nödvändig för allt slags lif. Detta gashölje kallas jordens »luftkrets» eller ***atmosfer,*** af grekiska ἀτμός dunst), ånga) och σφαῖρα (klot). Personer som uppstigit på mycket höga berg hafva funnit luften där så tunn, att de med svårighet kunnat andas, och detta har

föranledt den tron, att världsrymden på visst afstånd från himlakropparna vore alldeles tom. Numera antager man likväl, att denna rymd är uppfylld af ett slags högre, renare luft, som blifvit kallad ***eter,*** ett grekiskt ord, som betyder »himmelsluft».

Aberration, nutation. Till följd af den mätbara hastigheten af det ljus, som himlakropparna tillsända oss, och genom hvilket vi om dem erhålla kunskap, visa de sig för oss i något förändrade riktningar mot dem, i hvilka de skulle synas, om ljuset icke behöfde någon tid för sin fortplantning; de afvikelser, som härigenom förorsakas i himlakropparnas lägen på himlahvalfvet, kallas ljusets ***aberration.*** — Jordens ställning mot norr och söder är ej alltid fullkomligt fix (orörlig), utan hennes axel afviker stundom några sekunder, men återkommer efter 19 år till samma punkt han förut innehade. Dessa jordaxelns periodiska lutningar och liksom vacklande rörelser kallar man ***nutation.***

Många andra uttryck begagnas väl i stjärnkunskapen, såsom *azimut* (höjdcirkel), *deklination* (afvikelse), stjärnornas *längd* och *bredd*, m. fl. Dessa tillhöra likväl endast den utförligare astronomien, som lär att beräkna stjärnornas läge med mera dylikt; som en sådan utförlighet här ej kan äga rum, torde dessa ords närmare förklaring också vara onödig.

Jorden.

Till grund för en riktig kännedom om universum och de lagar, som styra himmelskropparna, ligger kunskapen om jorden som en planet, kunskapen om hennes form, storlek, läge och rörelser. Liksom det varit en oriktig uppfattning härom som ledde de gamle till uppställandet af sina mer eller mindre sinnrika men alltid overkliga världsförklaringssystem, så är det äfven en exaktare kännedom om vår planet, som fört till den moderna stjärnkunskapen.

De äldsta i system satta uppfattningarna om jorden ha alla den åskådningen gemensam, att jorden vore en skifva kringfluten af vatten, bortom hvilket vidtog det stora okända mystiska. Föreställningen om det underlag på hvilket jorden hvilade var olika hos olika folkslag. Indierna t. ex. föreställde sig jorden som en lotusblomma, som gungade på det stora vattnet, för andra folk var jorden uppburen af pelare o. s. v. Alla dessa förklaringar voro ju dock endast skenbara och undanskötо en verklig sådan, ty dessa jordens stöd, hvad hvilade de i sin ordning på?

När man emellertid på erfarenhetens väg blef nödsakad antaga jordens isolering i rymden, voro dock ännu hennes verkliga rörelser okända. Det *ptolomeiska* systemet som då var det rådande, placerade nämligen jorden midt i världens rymd, och kring henne som medelpunkt hvälfde sig sol, måne, planeter och stjärnor, och det var först Copernicus, som år 1543 med sitt arbete *Om rörelserna på himlahvalfvet* påvisade de sekelgamla misstagen.

Nu är det en gammal och på flerfaldiga sätt påvisad sanning att jorden fullbordar en omhvälfning kring sin axel på tjugufyra timmar, och att hon under ungefär 365 dylika hvarf vandrar rundt solen. Jorden intager ej längre i den mänskliga föreställningen den dominerande plats, som en ofullständig kunskap och ett okritiskt högmod tilldelat henne. —

Jorden är således en himmelskropp som månen och de öfriga planeterna, hvilka i själfva verket ej äro mer lysande än hon, emedan de alla lysa med ett ljus lånadt från solen. Jorden är sålunda som sina medsystrar planeterna ett i rymden fritt sväfvande klot, som, roterande kring sin axel, rullar rundt solen. Denna vår jord har en diameter af 12,756 km., men som klotet är något afplattadt vid polerna är diametern från pol till pol $\frac{1}{299}$ eller 44 km. mindre än diametern vid ekvatorn. Omkretsen genom polerna är 40 millioner meter i rundt tal.

Man har äfven vägt jorden, därvid betjänande sig af hvad man vet angående jordens täthet och attraktion i förhållande till andra kroppars täthet och attraktion. Man har då funnit att hon är *fem och en half* gånger tyngre än ett klot vatten af samma storlek.

Om jordklotets ofantliga storlek jämförd med jordiska föremål får man en ungefärlig föreställning, då man vet, att det högsta berg på jorden jämförelsevis ej lyfter sig mer öfver jordens yta än en upphöjning af en millimeter höjer sig öfver ett klot af en meters diameter. Hafvens djup ställa sig jämförelsevis äfven så.

Sin färd kring planetsystemets ledarinna fullbordar jorden på ungefär 365¼ dygn. Afståndet till solen är i rundt tal 149 millioner kilometer, och jordbanans

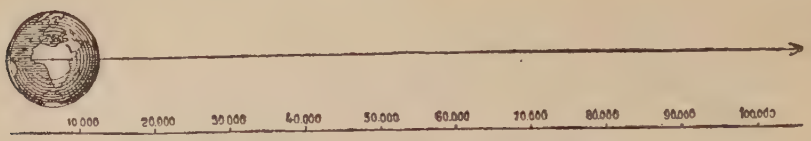

Den väg jorden tillryggalägger på en timme jämförd med hennes diameter.

längd 930 millioner km. Jordens hastighet är därför omkring 29 km. i sekunden. Ett framilande kurirtågs hastighet förhåller sig till en sköldpaddas krypande som jordklotets hastighet till kurirtågets.

Jordens dagliga rörelse åstadkommer fenomenet dag och natt och försiggår från väster till öster. En sådan omhvälfning fullbordar dock icke vårt klot på jämt 24 timmar. Tiden mellan två solens passager af *meridianen* är visserligen 24 timmar, men denna tid öfverensstämmer ej med tiden för ett verkligt omlopp, en omständighet som beror därpå, att jorden under tiden, som förflyter mellan två solens passager af meridianen, har förflyttat sig ett stycke i sin bana. Förhållandet synes af figuren här bredvid. Mellan två på hvarandra följande meridianpassager af en stjärna räknar man alltid *23 timmar 56 minuter 4 sekunder*, aldrig mer eller mindre. Jordens rörelse i sin bana spelar nämligen jämförd med det oerhörda afståndet till stjärnan icke någon roll. Förövrigt är det icke heller alltid 24 timmar mellan två på hvarandra följande solens passager af meridianen. Jordens hastighet är nämligen olika i olika delar af hennes bana beroende på hennes olika solnärhet. Jordens bana kring solen är nämligen i likhet med de öfriga planeternas ej cirkelrund utan elliptisk. D. v. s. jorden befinner sig vid somliga tillfällen än närmare än fjärmare från solen. Hvilket åter har till följd, att planetens hastighet än är större än mindre. Det stycke som punkten A (å ofvanstående fig). har att vrida sig för att åter komma midt för solen varierar följaktligen för olika tider af året, hvarför dygnet för en och samma ort ej alltid är lika långt. Då det emellertid är omöjligt att få klockorna att visa denna oregelbundenhet i dygnets längd, är den astronomiska tiden reglerad efter en fingerad så kallad medelsol, som tänkes passera meridianen hvarje dag vid samma tid (medelsoltid). Då klockor, som gå efter medelsoltid, visa olika för olika orter i ett land, har man beträffande detta enats om en viss medelsoltid, den s. k. borgerliga tiden. Då det emellertid för samfärdseln de olika länderna emellan är af stor vikt, att tidsbestämningarna för de skilda landen äro så öfverensstämmande som möjligt, har man nu på sista tiden enats om så kallad *zontid*. Det vill säga några land ha öfverenskommit om att rätta sina ur efter medelsolens passage af en viss gemensam meridian, andra land åter efter en annan. 24 sådana meridianer ha blifvit bestämmande för tiden i de olika länderna. Sålunda gå alla ur i Storbrittanien, Holland och Belgien efter Greenwichs tid (västeuropeisk tid), d. v. s. tiden för dessa land bestämmes af medelsolens passage af en meridian, som går genom Greenwich. I Sverige, Norge, Danmark, Tyskland, Österrike-Ungern, Schweiz, Italien, Bosnien, Serbien och västa Turkiet (mellaneuropeisk tid), gå alla ur efter medelsolens passage af en meridian, som ligger så mycket östligare om Greenwich' meridian att klockorna i dessa land vid samma tidpunkt äro en timme mer än i de länder som räkna västeuropeisk tid. Österopeisk tid, 2 timmar mer än i Greenwich, har man i Bulgarien, Rumänien och Östra Turkiet. Nordamerika delas med afseende på tiden i 4 zoner, 5, 6, 7 och 8 timmar efter Greenwich-tid. Åtskilliga land ha emellertid ännu sin nationaltid. Så har Frankrike en tid som med 10 minuter skiljer sig från Greenwich-tid, Ryssland en som med en minut skiljer sig från österopeisk tid.

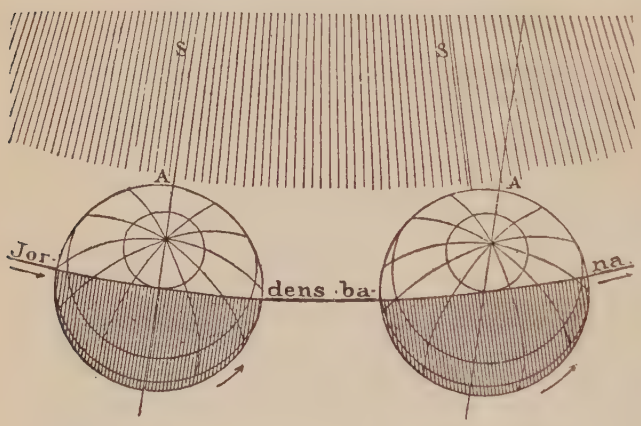

Skillnaden mellan dygnets och ett rotationshvarfs längd.

Jordens dagliga rörelse kring sin axel är helt och hållet oberoende af hennes rörelse kring solen. Under ett omlopp kring densamma roterar nämligen vårt klot ungefär 365¼ hvarf kring sig själf. För att få öfverensstämmelse mellan jordens dagliga och årliga rörelse har man därför låtit hvart 4:e år innehålla 366 dagar. Då nu emellertid årets, den tidrymd hvarunder årstiderna växla, exakta längd är 365 dagar, 5 timmar, 48 minuter och 46 sekunder, inses att man icke ens genom att hvart fjärde år lägga till en dag åstadkommer någon öfverensstämmelse mellan det verkliga året och det borgerliga. Till afhjälpande af denna olägenhet har man därför låtit några cekulariår, som eljes skulle äga skottdagar innehålla endast det vanliga antalet dagar. Det år, som ligger till grund för kalenderväsendet, kallas af astronomerna *tropiskt* år eller »års-tids-år», det vill säga är den tidslängd, under hvilken årstiderna växla. Detta år sammanfaller ej fullt med jordens verkliga omloppstid kring solen; för att tillryggalägga denna sin bana behöfver jorden 365 dagar, 6 timmar, 9 minuter och 11 sekunder. Denna tidslängd kallar man *sideriskt* år eller stjärnår.

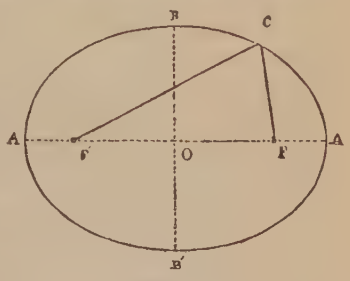

Ellipsen.

Jordens bana kring solen är som sagts ej en cirkel utan en ellips, i hvars ena brännpunkt solen befinner sig. Den punkt, där jorden i sin bana är närmast solen kallas *perihelium*, den där jorden är fjärmast från solen *aphelium*.

Med ellips menas en linie så beskaffad att summan af afstånden från hvarje punkt på densamma ($CF + CF'$) till två fasta punkter, *brännpunkterna*, F o. F, alltid är konstant. Närmas brännpunkterna till hvarandra antager ellipsen allt mer form af en cirkellinie.

Perihelii-afstånd	145,700,000 km.
Medelafstånd	148,250,000 —
Aphelii-afstånd	151,800,000 —

I perihelium är jorden den 1 juli, i aphelium 1 januari, hon är sålunda 6,100,000 km. närmare solen den 1 jan. än den 1 juli.

Ehuru detta förhållande i viss mån inverkar på de olika årstiderna orsakas, dock dessa som bekant af jordaxelns lutning mot jordens banplan kring solen. Denna lutning som bildar en vinkel af 23° 27′ mot vinkelräta linien till det plan, i hvilket hon rör sig kring solen åstadkommer att jorden vid vissa tider vänder nordpolen vid andra sydpolen mot solen. Då det norra halfklotet sålunda föga uppvärmes af solens strålar, som träffa det i sned riktning, är det södra halfklotet utsatt för solens mot jordytan mera lodrätt eller mera vinkelrätt fallande strålar. En blick på vidstående figur klargör uppfattningen om de olika lägen jorden intager under sin färd kring solen. Vid vårdags- och höstdags-jämningspunkterna äre dag och natt lika långa, 12 timmar, öfver hela jordklotet. I samma mån som vi från våren närma oss sommaren, åstadkommer jordaxelns lutning, att solen belyser allt större och större områden kring den norra polen. Undersöka vi jordens ställning under vintern, finna vi, att motsatsen äger rum. Vid själfva polerna är sålunda omväxlande 6 månaders ständig dag och 6 månaders ständig natt.

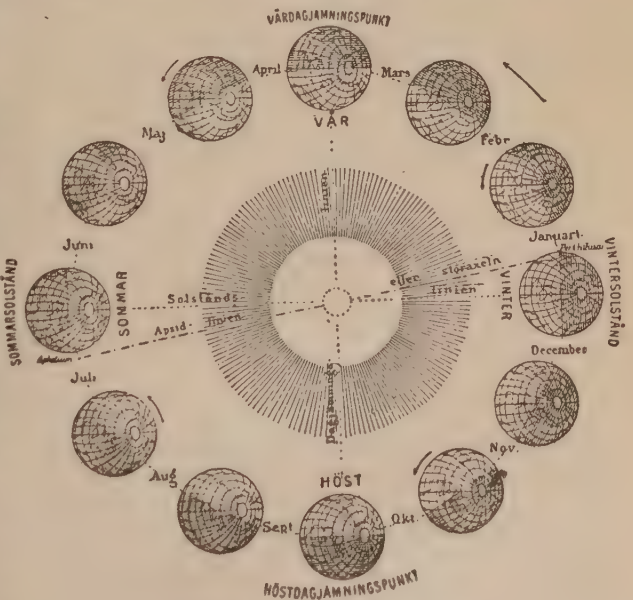

Jordens årliga rörelse kring solen.

En hel del andra rörelseföreteelser har man äfven iakttagit hos jorden orsakade af månens och planeternas inverkan. En ganska egendomlig sådan är den som åstadkommer fenomenet vårdagsjämningspunktens förflyttning. Jordens rotations-

axel är nämligen ej orörlig utan beskrifver tänkt utdragen mot himmelsgloben på densamma en ganska vidsträckt cirkel, hvarigenom olika stjärnor för olika perioder te sig som polstjärnor. Tidsperioden för en sådan förflyttning af himmelspolen är 25,765 år. Af hvad ofvan sagts om jordaxelns lutning såsom orsak till årstiderna, framgår att nu beskrifna rörelse hos jordaxeln skall ha till följd, att jorden inträffar i vårdagsjämningspunkten på olika ställen i sin bana alltefter de olika lägen hennes axel intager.

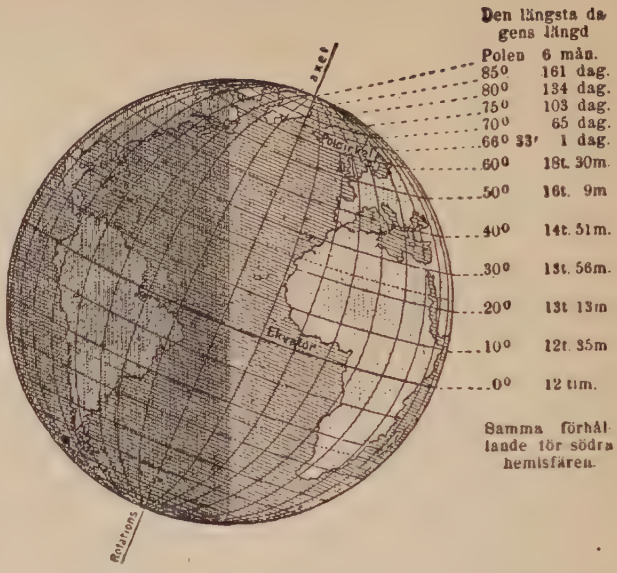

Den kanske märkligaste af jordens skilda rörelseyttringar är emellertid den som förorsakas af solens rörelse i världsrymden. Planetsystemets ledarinna befinner sig nämligen icke orörlig på en viss punkt i rymden. Hon rusar tvärtom fram med en hastighet, som man uppskattat till 60 à 80 millioner mil per år. Denna rörelse försiggår i riktning mot stjärnbilden Herkules.

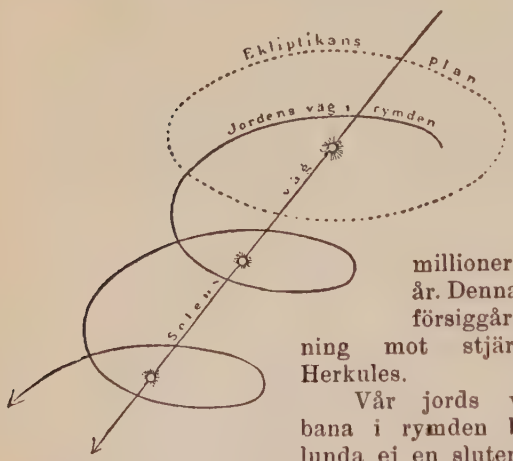

Jordens och solens väg i rymden.

Vår jords verkliga bana i rymden blir sålunda ej en sluten ellips, utan den beskrifver den figur ofvanstående teckning utvisar.

Jämförelse mellan jordens och månens storlek.

Månen

är den himlakropp som är oss närmast. Afståndet som skiljer oss från honom är 38,508 mil. Ett järnvägståg, som behöfver 27 dagar för att i sträck gå jorden rundt, skulle anlända till månen efter 38 veckor. Månens diameter, i det närmaste en fjärdedel af jordens, som vi ha sett vara 12,756 km., är 3,480 km. Hans omkrets är 10,940 km., hans yta 38 millioner kv.-km. eller jämförd med jordens 4 gånger ytinnehållet af Europa eller ungefär som hela norra och södra Amerikas fastland.

Månens volym är 49:dedelen af jordens, hans massa är 81 gånger mindre än jordens, hans täthet 0,6 af jordens eller 3,27 gånger vattnets.

Månen rör sig kring oss i en nästan cirkelrund bana, under hvilken tid han företer olika utseenden eller *faser*, beroende på de olika ställningar månen i förhållande till jorden intager till solen.

Tidpunkterna för nymåne och fullmåne kallas *sisygier*, för första och sista kvarteret *kvadraturer*. Vid tiden för nytändning och för sista kvarteret synes utom den af solen belysta måndelen äfven månens öfriga skifva i en gråblek färgton. Detta ljus är från månen återkastadt jordsken, ty liksom månen belyser jorden, så faller äfven jordens från solen lånade ljus öfver vår drabant.

Denna växling i månens ljusstyrka och utseende försiggår emellertid på 29 dagar, 12 timmar, 44 minuter och 3 sekunder, en tidslängd som dock icke öfverensstämmer med tiden för månens verkliga omlopp kring jorden. Den förra perioden har man kallat ett *synodiskt* omlopp, den senare ett *sideriskt*. Orsaken till oöfverensstämmelsen mellan ett synodiskt omlopp och ett sideriskt synes af vidstående figur. Vid tiden för nytändning befinner sig månen i ställningen *L*, jorden i ställningen *T*. Under det månen nu rör sig ett hvarf kring jorden har denna kommit i ställningen *T'*, månen befinner sig då i läget *L'* och har sålunda fullbordat ett fullständigt (sideriskt) omlopp kring jorden, *TL* och *T'L'* äro ju nämligen parallella. Tiden för detta månens verkliga omlopp är 27 dagar, 7 timmar, 43 minuter och 11 sekunder. Men för att komma i samma läge till solen som han intog i ställningen *L*, det vill säga för att visa oss samma utseende som han hade vid början af sitt omlopp, har han ännu att fortsätta sin färd under 2 dygn 5 timmar 52 sekunder. Efter detta tidsförlopp visar han samma utseende som i ställningen *L* och säges då ha fullbordat ett synodiskt omlopp.

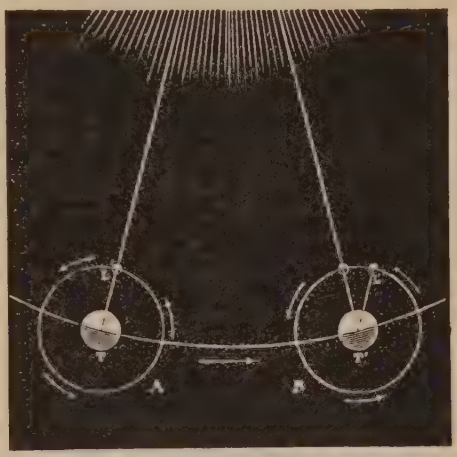

Skillnaden mellan månens sideriska och synodiska omlopp.

Månens omlopp kring jorden öfverensstämmer icke med jordens kring solen. Det vill säga, på den tid jorden vandrar rundt solen rör sig ej månen ett jämt antal hvarf kring jorden.

Månens rörelse i rymden är föröfrigt särdeles invecklad och företer en hel del oregelbundenheter.

Ett kändt faktum är att månen alltid vänder samma sida åt oss. Detta innebär, att han under ett omlopp kring jorden vänder sig ett hvarf kring sin axel. För oss vänder den sig dock icke, det är endast för den omgifvande rymden. Man fattar detta lättare, om man tänker sig promenera rundt ett bord med ansiktet ständigt vändt mot bordets medelpunkt. När man då förflyttat sig ett hvarf rundt bordet, har man ju faktiskt vändt sig ett hvarf kring sig själf, då man ju sett alla rummets väggar.

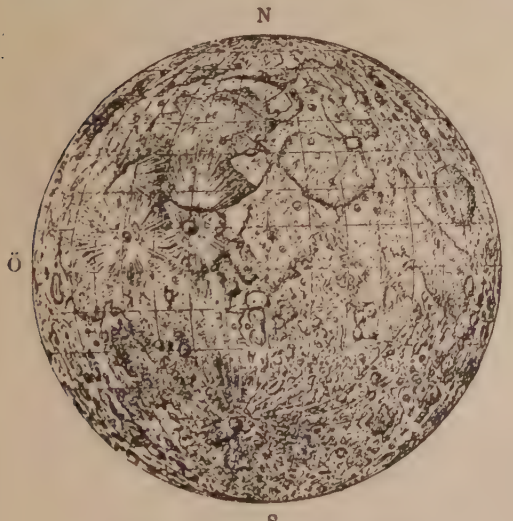

Månen sedd i en vanlig kikare.

Betraktar man månen i en kikare visar sig för observatorns blickar en skroflig och ojämn yta, på hvilken man snart urskiljer mer eller mindre tydligt begränsade ljusa och mörka partier. De stora mörka fläckarna har man betecknat med namnet *haf* på latin *mare*. Denna benämning härleder sig från den tid, då man förmodade, att dessa fläckar voro verkliga haf. Nu vet man att de äro väldiga slätter utan minsta spår af vatten. Längs upp till höger på måneskifvan visar sig en dylik skarpt begränsad fläck som man kallat *mare*

Crisium eller det farliga hafvet. Att med blotta ögat kunna urskilja denna fläck anses vara prof på normal synförmåga.

Månens berg förete betraktade i en kikare ett sällsamt utseende. De äro nästan alla cirkelrunda och liksom urholkade. Inuti denna urholkning resa sig vanligen en eller flera bergstoppar formade som kratrarna på jordens vulkaner. I själfva verket är man nu allmänt öfverens om, att dessa månberg äro utbrunna vulkaner.

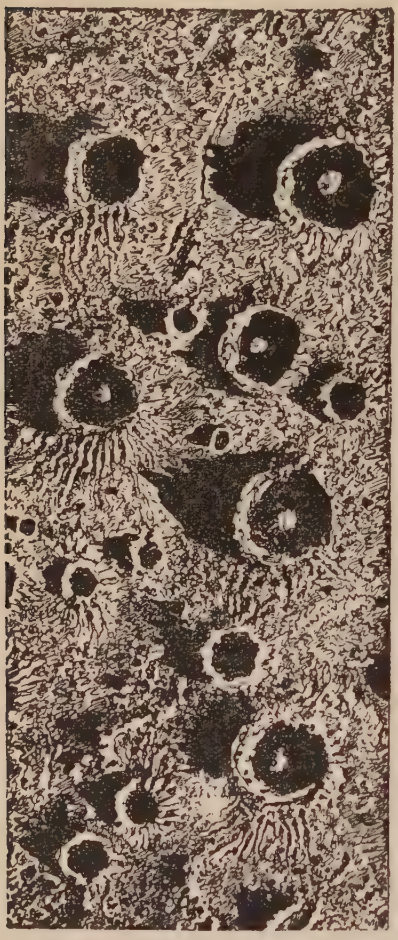

Månlandskap.

Dessa berg äro synnerligen talrika. En något så när fullständig månkarta upptager vanligen omkring 300 af de förnämsta bland dem. Bergpartierna upptaga ungefär $\frac{2}{3}$ af månens synliga yta. De högsta månbergen uppnå en höjd af 7,600 m., höjder som måste anses vidunderliga, då man tager i betraktande, att det är en jämförelsevis liten himlakropp som bär dem. Jordens högsta berg har en höjd som utgör en 1,440-dedel af hennes diameter, de högsta månbergens höjder motsvara en 460:dedel af månens diameter. I södra delen af månen kan man med blotta ögat urskilja ett af månens högsta berg *Tycho*, som strålar med ett hvitt skimmer, utsändande åt alla håll liksom en mängd strålar.

Väldiga rämnor genomdraga dessutom månytan i alla riktningar. Alla dessa iakttagelser visa, att månen under flydda tider varit platsen för väldiga vulkaniska utbrott.

Frågan huruvida organiska väsen finnas på månen besvaras bäst med den upplysningen, att de betingelser, som måste förefinnas för organiskt lif helt och hållet torde saknas på månen. Hvarken atmosfer eller vatten, båda för lifvet nödvändiga element, äger månen; han företer däremot ett för en steril kropp typiskt utseende.

Tidvattnet. I vår korta utredning öfver jorden som en planet nämnde vi, att månen åstadkommer en del förändringar i jordens lopp i hennes bana. *Ebb och flod, tidvattens*-fenomenet, är en annan månens inverkan på vår jord. Månen bringar nämligen vattnet tack vare dess rörlighet att höja sig.

Nedanstående figur torde utan vidare förklaring åskådliggöra detta fenomen. Att vattnet på den från månen vända delen af jorden äfven höjer sig beror därpå att jordens medelpunkt attraheras starkare än vattnet vid *D*, som är längre bort från månen än jordens medelpunkt. Vattenmassan vid *D* blir så att säga efter i jordens rotation. Vid samma tid har man således på två ställen flod och ebb på jordklotet.

Ett annat fenomen på himmelen orsakadt af en viss månens ställning i förhållande till jorden och solen är förmörkelserna.

Skematisk bild för åskådliggörande af tidvattensfenomenet.

Förmörkelser.

Sådana uppkomma af den skugga, som antingen jorden eller månen, af solen ju alltid endast till hälften belysta, kasta bakom sig. Utan svårighet inses att ingen solförmörkelse kan inträffa utan vid ny och ingen månförmörkelse utan vid fullmåne. Sålunda då månen vid ny kommer i rak linie mellan jorden och solen, faller hans skugga på jorden, och inträffar då *solförmörkelse*, som rätteligen bör heta jordförmörkelse emedan solen är lika klar fast bortskymd för någon del af jorden. Kommer däremot månen på andra sidan jorden i den riktning, att han står rakt bakom henne, så kommer han in i hennes skugga, och en verklig *månförmörkelse* inträffar. Då vid en förmörkelse hela sol- eller månskifvan är betäckt, kallas förmörkelsen *total*, men är endast någon del däraf bortskymd, säges förmörkelsen vara *partiell*. Att månen ehuru så mycket mindre än solen dock kan för oss bortskymma hennes skifva, beror naturligtvis därpå att månen synes under samma synvinkel som solen, emedan han befinner sig mycket närmare oss.

Månförmörkelse.

Emedan solen är så ojämförligt mycket större än jorden och jorden däremot större än månen, uppstår en väsentlig olikhet emellan sol- och månförmörkelser. Då månen kommer midt för solen, kan hans skugga endast betäcka en jämförelsevis liten del af jorden; de som bo på denna del se då solen totalt förmörkad, de som befinna sig något därifrån se henne till större eller mindre del bortskymd, men de som vistas längre därifrån se ingen förmörkelse alls. Månförmörkelse däremot kan lättare blifva total, emedan jordens skugga är större, men månen kan också endast delvis passera genom skuggan, och alltså blifva endast till större eller mindre del förmörkad, beroende på hur hans banas plan vid tillfället för förmörkelsen sammanfaller med jordbanans; i hvilket fall som helst visar han sig lika från hela jorden för alla som vid tillfället kunna se honom. — En solförmörkelse kan på samma ort räcka 3 à 4 timmar, men icke vara total mer än högst 5 à 6 minuter; en månförmörkelse däremot kan vara total i nära 2 timmar samt räcka inalles i 3 timmar och 57 minuter. Förmörkelseföreteelserna upprepas efter regelbundna mellantider af 18 år $11\frac{1}{3}$ dygn enligt en cykel, som man finner beskrifven i större astronomiska handböcker. För en viss ort inträffar en total solförmörkelse emellertid ganska sällan. Under detta århundrade ha i Sverige endast två totala solförmörkelser varit synliga. År 1851 och 1896. Nästa totala solförmörkelse som blir synlig i Sverige inträffar 1914. I Stockholm blir ingen total solförmörkelse synlig förrän år 2126. Den näst föregående ägde rum i Sveriges hufvudstad år 1715. — Om månbanans och ekliptikans plan sammanfölle, så skulle solförmörkelse inträffa vid hvarje ny och månförmörkelse vid hvarje fullmåne. Nu sammanfalla likväl icke dessa plan utan bilda mot hvarandra en vinkel af fem grader. Skärningslinien mellan dessa plan kallar man nodlinien, och de punkter, där månbanan vid upp- och nedstigandet skär ekliptikan, månens *noder*. Månens skugga kan ej träffa jorden, ej heller jordens honom, och således ingen förmörkelse äga rum oftare, än då månen vid ny eller fullmåne befinner sig nti eller nära vid någon nod. På ett år kunna icke inträffa mer än 7 förmörkelser och aldrig mindre än 2. De år då endast 2 förmörkelser äga rum äro båda solförmörkelser.

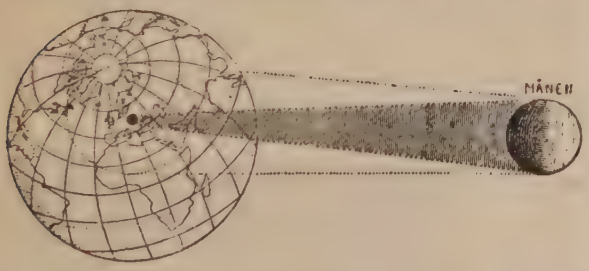

Solförmörkelse.

Om solförmörkelse inträffar då månen är fjärmast, d. v. s. längst från jorden, men solen däremot närmare, så uppkommer s. k. *ringformig* förmörkelse. Månen kan då icke betäcka hela solskifvan, utan då han står midt därpå, synes solens yttre kant liksom en lysande ring däromkring. Vid solförmörkelser är man i tillfälle att göra en del märkliga iakttagelser på solen och dennas atmosfer den s. k. coronan, hvarom mera under framställningen om solen.

Solen.

Vi ha redan haft ett och annat tillfälle att tala om solen som vårt planetsystems ledarinna. Vi skola nu öfvergå till att närmare studera hennes afstånd, storlek m. m. I samband med vår öfversikt om jorden som en planet uppgåfvo vi afståndet till solen från vår jord vara i medeltal 149 millioner km. Afståndet till solen är vidare nära 400 gånger större än afståndet till månen, hvarför om vi också vid betraktandet af solen använder en tub som förstorar (eller närmar föremålet) 400 gånger vi ej se solytans bildningar mer förstorade än vi iakttaga månens med blotta ögat. I vidstående figur representeras jorden af punkten längs ned i den lilla cirkeln som angifver månbanan. I samma skala är afståndet till solen, cirkeln längst upp, angifvet liksom äfven solens storlek.

Solens diameter är 1,383,200 km. d. v. s. 108 gånger längre än jordens, hennes volym är 1,280,000 gånger större och hennes massa 324,400 gånger jordens. Slutligen är alla vårt solsystems planeters sammanlagda massa $\frac{1}{700}$-del af solens.

De relativa afstånden till solen och månen.

Solens yta visar sig i en astronomisk tub såsom sammansatt af lysande korn. Det är denna yta af solen vi med blotta ögat skönja. I detta nätverk, den så kallade *fotosferen*, uppstår ofta väldiga omstörtningar, väldiga hvirflar, de så kallade solfläckarna, hvilka kunna ha en genomskärning af från flere tusen ända till hundra tusen kilometer och stundom därutöfver. Att dessa fläckar visa sig mörka har man förklarat genom tillvaron af sådana gaser på solen, hvilka absorbera det utstrålande ljuset. När vi säga mörka, må vi dock erinra oss, att detta säges med afseende på den öfriga solskifvans intensiva utstrålning. I själfva verket äro dessa fläckars ljusstyrka ända till 5,000 gånger starkare än månens. Till och med vårt elektriska ljus vill i jämförelse med det ljus dessa fläckar utstråla te sig mörkt.

Solfläck.

Solfläckarna ha också gifvit medel i hand att bestämma solens rotation, som fullbordas på 26 dagar. Samma solfläck kan nämligen bestå under flere solhvälfningar. I allmänhet är dock deras tillvaro kortare.

Öfver den ljussfer, fotosferen, i hvilken fläckarna bildas, breder sig ett annat gashölje som fått namn af *kromossfer* eller färgsfer. Från detta lager som har en genomskärning af 10 till 15 tusen kilometer och hvari ständigt brinner väte jämte gas af järn, magnesium, natrium och andra metaller, utskjuta de så kallade *protuberanserna*. Dessa flammor ha ofta en ansenlig höjd, hundratusen km. och därutöfver, eller jämförda med jordens diameter 10 à 20 gånger dennas längd. Dessa flammor kunna ej med blotta ögat iakttagas utom vid totala solförmörkelser. Solskifvans intensiva ljus förtar nämligen deras glans.

Öfver kromosferen sveper sig i sin ordning den hemlighetsfulla koronan utbredande sig olika åt olika håll. Vid totala solförmörkelsen jan. 1889 — ty koronan är endast synlig vid totala solförmörkelser — iakttogs hon sträcka sig i västlig riktning ända till tre gånger solens diameter.

Protuberans.

Förekomsten af fläckar och protu-

beranser är ej lika under olika årstider. Mellan två tillfällen för maximum för dessa företeelser ligger ungefär en period af $11\frac{1}{10}$ år. Dessa växlingar i solverksamheten har man funnit motsvara växlingar

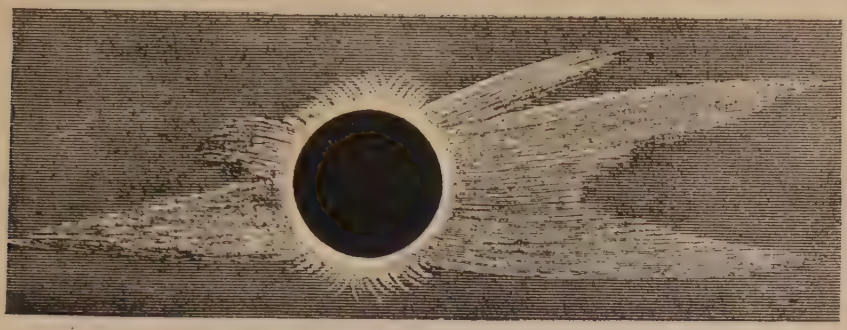

Den totala solförmörkelsen den 1 jan. 1889.

i jordmagnetismen. Rörelserna hos magnetnålen och förändringarna i norrskensfenomenen visa sig nämligen underkastade samma periodicitet.

Under vår färd kring solen bäras vi, som förut sagts, af henne fram genom världsrymden mot stjärnbilden Herkules. Men vägen dit är lång. Låta vi afståndet till solen vara *en* meter, är afståndet till närmaste stjärna 275 kilometer.

Vår sol är också som en af dessa stjärnor vi se tindra på natthimmeln. Som de är hon underkastad de lagar, som styra dessa solars gång och utveckling. Hennes yta skall en gång bli flytande, det värme och ljus hon till oss utsänder skall efter hand allt mer och mer aftaga för att slutligen en gång upphöra, då solkroppens yta stelnat. Möjligen skall hon därefter en och annan gång hastigt uppflamma, liksom de stjärnor, de solar, som vi på himlahvalfvet stundom se tändas för att åter slockna.

Planeterna.

Ytligt betraktade, visa sig dessa för oss lika med fixstjärnorna, men en närmare granskning öfvertygar snart om skillnaden mellan dessa två slag af himlakroppar. *Planet* är ett grekiskt ord som betyder kringirrande, och kan således lämpligt återgifvas med ordet *irrstjärna* eller *vandrande stjärna*. Samma planet synes nämligen vid olika tidpunkter på olika ställen af himlahvalfvet, dock alltid inom djurkretsen. Alla planeterna äro mörka kroppar, utan annat ljus än de erhålla af solen, kring hvilken de röra sig i bestämda banor, banor som de genomlöpa på bestämda tider, men hvilka banor likväl icke äro cirkelrunda utan mer och mindre elliptiska, hvarför de befinna sig närmare solen en tid än en annan. Åtskilliga af dessa äro på sin vandring kring solen åtföljda af drabanter eller månar, som i sin ordning gå omkring hufvudplaneten som sin centralkropp. Planeterna äro, om vi frånräkna Asteroiderna, åtta, och komma från solen räknadt i denna ordning: Merkurius, Venus, Jorden (Tellus), Mars, Jupiter, Saturnus, Uranus och Neptunus.

I följd af sin rörelse förändra planeterna ständigt sitt läge i förhållande till hvarandra, men deras rörelser, hur invecklade de än kunna vara, lyda dock alltid lagar, oryggliga lagar.

Kepler (född 1571 död 1630) fann genom sina undersökningar af rörelseföreteelserna inom planetsystemet, att dessa lydde följande tre lagar:

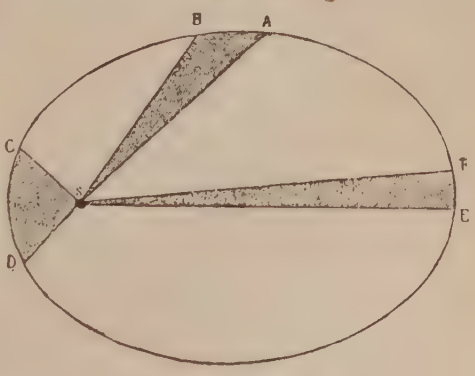

Keplers andra lag.

1) *Planeterna röra sig i elliptiska banor kring solen, som befinner sig i ellipsens ena brännpunkt.*

2) *Hvarje planets radius vector öfverfar på lika tider lika stora ytor.*

Att få detta märkliga förhållande klart betrakta vi föregående figur. Solen är där i *S* och ellipsen betecknar en planets bana. *Radius vector* kallas nu den linie, som från en af brännpunkterna drages till ellipsens periferi, och i detta fall således den linie, som från solen drages till planeten i hans olika lägen i banan. Kepplers andra lag innehåller nu den märkliga sanningen, att ytorna *SAB*, *SCD* och *SEF* äro lika stora under förutsättning af att planeten tillryggalagt afstånden *AB*, *CD* och *EF* på lika tid; d. v. s. om radius vector *SA* öfverfarit ytan *SAB* på samma tid som radius vector *SC* öfverfarit ytan *SCD*, äro dessa ytor lika stora.

3) *Kvadraterna på planeternas omloppstider förhålla sig till hvarandra som kuberna på afstånden till solen.*

Neptunus t. ex. befinner sig 30 gånger längre bort från solen än jorden. Antaga vi således Neptunus' afstånd från solen vara 30 skall enligt Keplers tredje lag kuben på detta tal d. v. s. $30 \times 30 \times 30 = 27000$ vara lika med kvadraten på omloppstiden för denna planet. Hans omloppstid är nu 165 år, hvilket tal multipliceradt med sig själf i det närmaste ger 27000.

Dessa af Kepler funna lagar bevisades sedan strängt matematiskt af Newton med den af honom upptäckta allmänna gravitationslagen, hvilken lyder:

Hvarje kropp eller massa i universum attraherar eller drager till sig hvarje annan med en kraft, som är direkt proportionell mot kropparnas massa och omvändt proportionell mot kvadraten på afståndet.

Det vill säga i samma mån som afståndet tilltager aftager attraktionen så, att en två gånger längre bort belägen kropp attraheras 4 gånger mindre, en tre gånger längre bort befintlig kropp 9 gånger mindre o. s. v.

Det är genom kombination af denna gravitationens kraft och planeternas egen rörelse — en rörelse, som därest ej planeterna af något attraherades, skulle föra dem bort i rak linie — som planeterna löpa i sina banor kring solen.

Vi lämna här en tabell öfver planeternas afstånd från solen, deras omloppstider, diametrar, volymer och massor:

	Afstånd från solen		Omloppstider	Diameter		Volym	Massa
	Jordens afstånd som enhet	Millioner km.		Jordens diam. i kilom. som enhet		Jordens volym som enhet	Jordens massa som enhet
Merkurius	0,387	58	88 dagar	0,37	4,800	0,05	0,04
Venus	0,723	108	225 »	0,95	12,100	0,86	0,81
Jorden	1,000	149	365 »	1,00	12,756	1,00	1,00
Mars	1,524	226	1 år 322 »	0,53	6,770	0,15	0,12
Jupiter	5,203	773	11 » 315 »	11,07	141,300	1,279	310
Saturnus	9,539	1,418	29 » 167 »	9,31	118,800	719	93
Uranus	19,183	2,851	84 » 87 »	3,92	50,000	69	15
Neptunus	30,054	4,467	164 » 281 »	4,88	62,200	116	16
Solen	—	—	—	108,44	1,383,200	1,280,000	324,400

Figuren å nästa sida gifver en föreställning om planetsystemets utsträckning i en skala, där *en mm.* i verkligheten motsvarar *tolf millioner mil.* Kring solen, planetsystemets centrum, röra sig nu planeterna alla i samma led i mer eller mindre elliptiska banor, hvars plan bilda större eller mindre vinklar mot hvarandra. Med undantag af några bland småplaneterna går ingen af planeterna utom djurkretsen.

Vi särskilja planeterna i tre kategorier: 1) De inre planeterna: *Merkurius*, *Venus*, *Jorden*, *Mars*. 2) Småplaneterna eller *Asteroiderna*, mellan Mars och Jupiter samt 3) De yttre stora planeterna: *Jupiter*, *Saturnus*, *Uranus*, *Neptunus*.

För att bestämma planeternas och äfven en del andra himmelskroppars afstånd och storlek har man först att bestämma de synvinklar, under hvilka de olika himmelskropparna te sig från observationsorten. Ett föremåls verkliga storlek beror nämligen på dess skenbara storlek jämte dess afstånd. Känner man således ett föremåls afstånd och uppmäter den vinkel under hvilket det synes (dess synvinkel) har man ett medel att beräkna dess verkliga storlek, dess diameter. Och omvändt känner man synvinkeln och föremålets verkliga storlek beräknar man lätt afståndet. Vi veta nu, att ett föremål som befinner sig på ett afstånd af t. ex. 57 gånger dess längd visar sig under en vinkel af *en* grad, dess verkliga storlek må för öfrigt vara hvilken som helst. När vi nu veta, genom mätning, att månens skifva visar sig under en vinkel af ungefär en half grad (31′ 8″) måste han befinna sig på ett afstånd från oss af omkring två gånger 57, d. v. s. 114 gånger hans diameter. Nu ger oss kännedomen om den vinkel, under hvilken månen synes från jorden äfven kunskap om den vinkel, under hvilken jorden synes från månen, och har man gifvit namnet månens *paralax* åt den vinkel under hvilken *jordradien* synes från månen. Månens paralax är 57 minuter således nära en grad. Ilvaraf följer att afståndet till månen är något mer än 57 gånger, närmare 60¼ gånger jorddiametern. Då nu jordens radie är

6,378 km. är afståndet till månen 385,000 km. Kunskapen om afståndet tillåter oss beräkna den verkliga diametern och således volymen.

För att beräkna solens och aflägsnare planeters afstånd och storlek har man emellertid betjänat sig af skilda metoder, som alla gifvit samma resultat. För att mäta afståndet till stjärnorna iakttager man den skenbara cirkel eller ellips, som stjärnan, under ett jordens omlopp kring solen, beskrifver på himlahvalfvet. Jämförelsen mellan jordbanans diameter och diametern hos denna stjärnans skenbara bana ger medel i hand till bestämmande af afståndet. Beräkningen af himmelskropparnas vikt och massa grundar sig på iakttagelser af deras attraktiva inflytande jämfördt med afstånden. Att närmare förklara detta tillvägagångssätt blefve här för vidlyftigt.

Planetsystemet.

Uppmätning af stjärnornas afstånd.

Iakttaga vi planeternas rörelse på himlahvalfvet skola vi finna, att de ej röra sig i fortlöpande banor rundt himlahvalfvet, utan att de liksom vända tillbaka samma väg de förut gått. Detta fenomen beror därpå, att vi ej betrakta de vandrande himmelskropparna från en orörlig punkt i rymden utan från vår jord, som själf rör sig kring solen. Planeternas skenbara rörelser äro således resultanten af hvarje planets rörelse kring solen och jordens egen rörelse. Denna planeternas skenbara rörelse har man gifvit namnet retrograd eller tillbakaskridande.

När två planeter befinna sig på samma ställe af himlahvalfvet sägas de stå i *konjunktion* med hvarandra. Merkurius och Venus sägas befinna sig i *undre konjunktion* i förhållande till solen, då de stå mellan jorden och solen och i *öfre konjunktion* då de stå bakom solen. De yttre planeterna äro i *opposition* i förhållande till solen, då jorden befinner sig mellan dem och solen. Då de stå bakom solen d. v. s., då jorden står emellan dem och solen, äro de i *konjunktion* med henne.

Solen, månen och planeterna ha sedan urminnes tid ägt följande tecken:

☉	☽	☿	♀	♂	♃	♄
Solen.	Månen.	Merkurius.	Venus.	Mars.	Jupiter.	Saturnus.

När man så började betrakta äfven jorden som en planet, gaf man henne tecknet ♁, Uranus, som upptäcktes i slutet af 1700-talet af astronomen *Herschel* fick tecknet ♅, och Neptunus, som upptäcktes år 1846 tecknet ♆

Vi öfvergå nu till en kort beskrifning af de kring vår sol kretsande planeterna och börja då med

Merkurius, som tvifvelsutan är den som är solen närmast. Man har nämligen ansett sig haft skäl att antaga, att mellan solen och Merkurius skulle röra sig en hittills okänd planet. En hypotes som man dock nu öfvergifvit.

Merkurius' bana är jämförd med andra planetbanor synnerligen exentrisk, hvarför också hans afstånd till solen betydligt växlar. Vid perihelium är han på ett afstånd af 45,000,000 km. vid aphelium 69,000,000 km. från solen. Medelafståndet är 58,000,000 km.

Sedd från Merkurius, då han befinner sig närmast solen, visar dagens stjärna en skifva som är 10½ gånger större, då han befinner sig längst från solen, en som är 4½ gånger större än den solskifva vi från jorden iakttaga. Då planeten befinner sig i nedre konjunktionen är han 80 millioner km. aflägsen från oss, då han befinner sig i öfre konjunktionen 260 millioner km

Han fullbordar sitt omlopp kring solen på 88 dygn. Från vår tabell här ofvan erinra vi oss, att Merkurius' diameter är ungefär en tredjedel af vår jords och utgör 4,753 km. Merkurius är också den minsta af de åtta större planeterna. Till sin volym är han ungefär 18 gånger mindre än jorden, tre gånger större än månen.

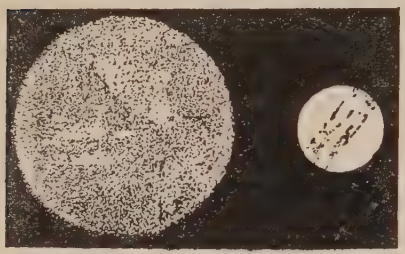

Jämförelse mellan jordens och Merkurius' storlek

Med kännedom om en planets täthet och massa beräknar man tyngdkraftens intensitet. Den är på Merkurius 0,3 af tyngdkraften på jorden. Ett föremål som här väger 1 kg., väger således flyttadt till Merkurius endast 0,3 kg.

Merkurius är från jorden synlig för blotta ögat endast då han aflägsnar sig tillräckligt långt bort från solen för att ej försvinna i hennes strålar eller bortskymmas af jordatmosferens täthet. Till följd af sin närhet till solen synes nämligen Merkurius för oss endast afton och morgon, därvid visande sig nedvid horisonten som en stjärna af första storleken. I astronomiska instrument kan han dock med fördel observeras äfven under dagen. Klart är att Merkurius skall visa alldeles samma facer som månen. Stundom passerar han ju bakom, stundom på sidan om och stundom framför solen.

Uppgifterna om Merkurius' rörelse kring sin axel voro en lång tid osäkra och hvarandra motsägande. Det är först i våra dagar som prof. Schiaparelli ådagalagt att han städse vänder samma sida åt solen.

Vår kännedom om denna planet är för öfrigt ringa. Man har dock iakttagit vissa konstanta fläckar på hans yta, och man har kunnat konstatera tillvaron af en atmosfer — tätare än jordens — i hvilken ljusuppsugande skyar sväfva.

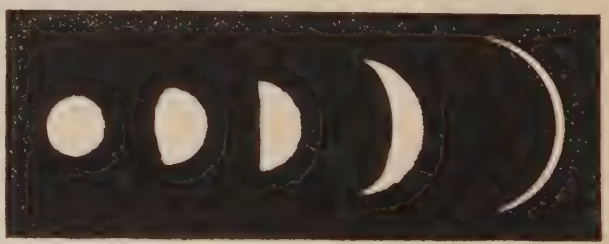

Den relativa storleken hos Merkurius fäser.

Venus. Den Merkurius närmaste planeten i solsystemet är från solen räknadt *Venus.* Sin bana, som är nästan cirkelrund, genomlöper denna planet på 224 dygn, afståndet från solen är 108 millioner km. Föröfrigt företer denna planet hvad storlek och dylikt beträffar märkliga öfvensstämmelser med jorden. Venus diameter är sålunda 0,95 0,83 af jordens. Venus klot tyckes också äga samma afplattning vid polerna som vår jord. Venus täthet är 0,95 af jordens och tyngden på dess yta är 0,8 af tyngden på jorden.

Däremot tyckes Venus' axel stå nästan vinkelrätt mot banans plan. På denna planet är solens ljus ungefär dubbelt starkare än hos oss.

Liksom förhållandet varit med Merkurius har man om tiden för Venus rotation kring sin axel

haft hvarandra motsägande uppgifter. Slutligen ansåg sig prof. Schiaparelli ha tämligen säkert ådagalagt att Venus i likhet med Merkurius städse vände samma sida mot solen.

På allra senaste tiden har dock visats, att det äldre föreställningssättet om rotationstid på ungefär 24 timmar sannolikt är det rätta.

Venus omgifves af en atmosfer, som synes vara dubbelt så tät som jordens men af ungefär liknande beskaffenhet. Denna atmosfer döljer oftast planetens yta och hindrar observationer på densamma, en omständighet som gjort Venus' rotationsproblem synnerligen svårt att lösa. På denna ständigt molnhöljda yta har man nämligen svårt att finna några konstanta punkter för observation.

Venus företer sedd i kikaren faser liknande dem, vi observera hos Merkurius. Sedd med blotta ögat är Venus vår himmels mest strålande stjärna, dess ljus är stundom så starkt att det kastar skugga. Men liksom Merkurius är Venus synlig endast om morgnar, vid östra horisonten, och om aftnar, vid västra horisonten.

Hvarken Merkurius eller Venus åtföljas af någon drabant eller måne.

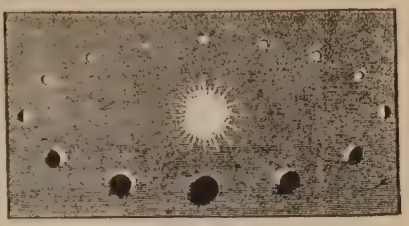

Venus' faser.

Mars. På ett afstånd från solen af 227 millioner km. löper planeten Mars. Han tillryggalägger sin bana kring solen på en tidrymd af 1 år 322 dygn, jordiskt räknadt. Mars' bana är något mer excentrisk än jordbanan, hvarför också afståndet från solen för denna planet företer större växlingar än hvad fallet är för jorden. Mars mottager ungefär hälften så mycket ljus och värme från solen som jorden erhåller.

Mars perihelii-afstånd	206,007,000 km.
» medel-afstånd	227,107,000 »
» aphelii-afstånd	248,207,000 »

Denna ökning och minskning i afståndet från solen bör naturligtvis åstadkomma ej obetydliga temperaturförändringar oberoende af årstidernas växling, hvilken förorsakas af rotationsaxelns lutning, hvilken för Mars är något större än hvad fallet är för jorden. Mars' diameter är 6,770 km. således något mer än hälften af jorddiametern.

Hans yta är 0,27 och hans volym 0,15 af jorden; som han är 6½ gånger mindre än jorden till sin volym, är han i samma hänseende 7½ gånger större än månen och 3 gånger större än Merkurius.

Mars väger dessutom 9 gånger mindre än jorden, hans täthet är 0,7 af jordklotets. Tyngden på Mars är ungefär 0,38 af tyngden på jorden. Ett föremål vägande här 100 kg. och förflyttadt till Mars väger där endast 38 kg.

Mars' afstånd till jorden växlar gifvetvis betydligt. Då en opposition inträffar vid en tidpunkt då Mars befinner sig närmast solen, är han jorden närmast. Det afstånd som då skiljer de båda planeterna är 56 millioner km.

Mars' rotationstid är med synnerlig noggrannhet känd. På 24 timmar, 37 minuter och 23 sekunder vänder han sig ett hvarf kring sin axel.

Växling af dag och natt öfverensstämmer således med förhållandena i detta afseende på jorden. Men som Marsåret är nästan dubbelt så långt som jordåret, äro årstiderna på Mars dubbelt så långa som våra.

Studiet af Mars' fysiska beskaffenhet erbjuder många intressanta öfverensstämmelser med jorden. Betraktar man Marsklotet i en tub, upptäcker man genast vid polerna hvita fläckar, hvilka än synas större än mindre, alltefter Marsårstidernas växling, och ligger då den slutledningen nära till hands, att vi här ha att göra med is- och snöfält, hvilka om våren genom smältning förminskas för att mot vintern åter tilltaga. Men utom dessa polarfläckar urskiljer man äfven andra ljusare och mörkare fläckar på Marsytan. En mängd iakttagelser ha gjorts öfver dessa fläckar, och har man med stöd däraf till och med upprättat kartor öfver Mars, och har man därvid enats om att kalla de mörkare partierna »haf» och de ljusare »land», en benämning, som dock på intet sätt gån anspråk på att påstå, att de mörka partierna *äro* haf och de ljusa

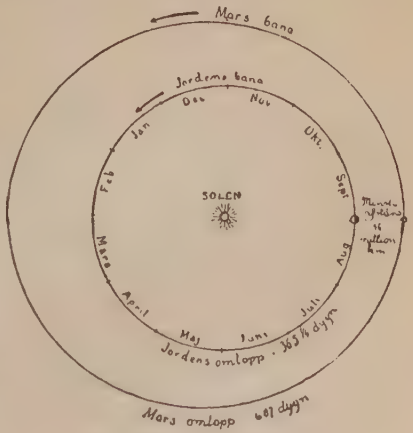

Mars' och jordens banor.

land. Fördelningen af »land» och »vatten» är på Mars ungefär lika. Utom mera sammanhängande mörka partier, iakttager man äfven, att de ljusare delarna äro genomdragna af mörka strimmor eller linier. Schiaparelli, som öfver dessa företeelser gjort många och noggranna iakttagelser, har benämnt dessa strimmor »kanaler». Det sällsamma med dessa »kanaler» är emellertid, att de från att ha tett sig som enkla, skarpt begränsade linier efter jämförelsevis kort tid förändra sig därhän, att de te sig dubbla, för att sedan åter igen visa sig enkla. En mängd hypoteser mer eller mindre sinnrika ha uppställts för att förklara denna sällsamma företeelse, men denna liksom mycket annat, som rör vår grannplanet, är ännu höljdt i fullständigt dunkel.

En teckning af Mars utförd af Schiaparelli.

Mars åtföljes på sin färd kring solen af två månar. De upptäcktes 1877. Den Mars närmaste månen, *Phobos*, löper kring hufvudplaneten på 7 timmar 39 minuter och 15 sekunder, den längre bort belägna *Deimos*, på 30 timmar, 17 minuter och 54 sekunder. Dessa himlakroppar äro ytterst små, deras respektiva diametrar torde ej öfverstiga 12 och 10 kilometer.

Småplaneterna eller Asteroiderna.

Mellan Mars och Jupiter kretsa i rymden en stor mängd små himlakroppar, af hvilka till dato ungefär ett femhundratal upptäckts. För alla dessa äro banorna beräknade. Den zon inom hvilken dessa planeter röra sig har en bredd som är tre gånger jordens afstånd från solen. Man har på fotometrisk väg sökt uppmäta dessa planeters diametrar, d. v. s. man har uppskattat dessa under antagandet att småplaneternas ytor reflektera solljuset i samma grad som de stora planeternas, och har man därvid fått värden mellan 600 km. och ett eller annat 10-tal km. På grund häraf anser man de största af dem vara:

Ceres med en diameter af 600 km.
Pallas — — — — 440 »
Vesta — — — — 380 »
Juno — — — — 200 »

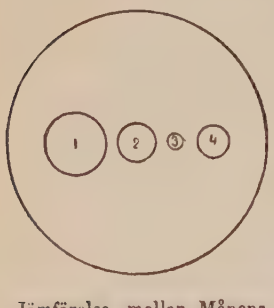

Jämförelse mellan Månens och de största asteroidernas storlek.

Den stora cirkeln Månen, 1 Ceres, 2 Pallas, 3 Juno, 4 Vesta.

Småplaneternas banor förete jämförda med de öfriga planeternas flera skiljaktigheter. Så är t. ex. banornas exentricitet ofta betydlig och deras lutning mot ekliptikan ofta så stor, att de aflägsna sig betydligt från djurkretsen.

Jupiter. Jupiter är solsystemets största planet. Den är i det närmaste 1,300 gånger större än jorden, och dess omkrets är större än afståndet mellan jorden och månen. Jupiters diameter är 11 gånger större än jordens eller 142,000 km. Till följd af hans afplattning vid polerna, denna afplattning är $\frac{1}{17}$ af diametern, är hans volym dock endast 1279 gånger större än jordens, hans yta 114 gånger jordens.

Däremot är Jupiterklotets täthet endast 0,242 af jordklotets; samma täthet äger solen. Tyngdkraften är på Jupiter två och en half gånger större än på jorden. För öfrigt äro tyngdförhållandena något olika vid Jupiters ekvator och vid hans poler beroende på den hastiga rotationen.

På ett afstånd af fem gånger jordens d. v. s. 773 millioner km. rullar nu denna planetsystemets jätte i sin väldiga bana kring solen. Denna sin kretsgång kring planetsystemets centrum fullbordar Jupiter på 11 år, 10 månader och 17 dygn, alltunder det han därunder roterar med stor hastighet, tiden för en omhvälfning är nämligen 9 timmar, 50 minuter och 50 sekunder. Detta betyder, jämfördt med jordiska förhållanden, att en punkt vid Jupiters ekvator har en hastig-

het af 12,450 meter i sekunden, en hastighet som är 26 gånger större än den en punkt vid jordens ekvator äger. Planetens rotationsaxel står nästan vinkelrätt mot dess banplan. Från solen emottager Jupiter 25 gånger mindre ljus och värme än vår jord.

I en astronomisk tub företer Jupiters yta det karaktäristiska utseende som vidstående figur åskådliggör. Dessa bandliknande bildningar förbli på intet sätt konstanta utan antaga än den och än den utsträckningen, synas då och då fläckade af än mörkare än ljusare partier och te sig stundom liksom afskurna af snedt gående streck. Allt ger vid handen, att dessa bildningar tillhöra Jupiters atmosfer, i hvilken väldiga omstörtningar inträffa och hvilken alltid döljer för oss planetens yta.

Beträffande Jupiters fysiska beskaffenhet är vår kunskap därom ringa; man har dock på grund af åtskilliga iakttagelser uppställt den hypotesen, att denna väldiga himlakropp skulle vara en slocknande sol, som ännu utsänder eget ljus och värme.

Kring Jupiter sväfva fem drabanter. Figuren här nedan åskådliggör den största Jupitermånens storlek jämförd med Mars', Merkurius' och Månens. Jupitermånarna bära inga namn utan har man numrerat dem: I, II, III, IV och V. Månen III är den största.

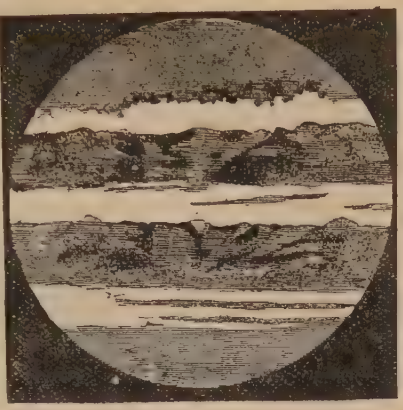

Jupiters utseende i en astronomisk tub.

Jämförelse mellan storleken hos Mars, Jupitermånen III, Merkurius och Månen.

Saturnus. På ett afstånd af 1,418 millioner km. rullar Saturnus sällsamma klot i sin vidsträckta bana kring solen. I det närmaste 770 gånger större än jorden har Saturnus vid ekvatorn en diameter af 118,000 km. Som denna planets afplattning vid polerna är ganska betydlig, ungefär $\frac{1}{10}$ af diametern, är diametern genom polerna endast 106,000 km., hans yta är 85 gånger jordytan.

Saturnus väger emellertid endast 9½ gånger mer än jorden, hans täthet är därför i medeltal 0,128 af jordens.

Sitt omlopp kring solen fullbordar denna planet på 29 år, 5 månader och 16 dagar. Hans rotationstid är 10 timmar 14 minuter. Saturnus rotationsaxel intager mot banplanet en lutning som nära öfverensstämmer med jordaxelns. Nittio gånger mindre ljus och värme än vår jord mottager Saturnus från solen.

Tyngdförhållandena äro på Saturnus i likhet med hvad förhållandet är på Jupiter något olika på olika breddgrader. Sålunda väger ett föremål mera vid polerna än vid ekvatorn. Tyngden på Saturnus är föröfrigt 1,10 om tyngden på jorden sättes lika med 1.

Saturnus visar föröfrigt en i solsystemet enastående företeelse. Planetens klot omgifves nämligen af ett system ringar, som på ett afstånd af 28,000 km. kretsa kring planeten. Ringsystemet har en betydlig bredd, närmast jämförlig med längden af Saturnusklotets radie. Tjockleken har uppskattats till 100 km.

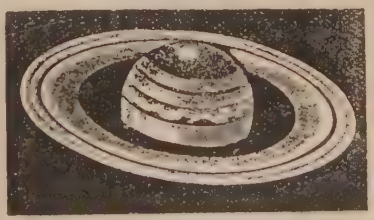

Saturnus.

Beträffande den fysiska beskaffenheten af ringarna är man nu tämligen ense om att dessa planetens sällsamma bihang utgöras af en oerhörd samling små kroppar som med så stor hastighet kretsa ikring planeten, att de af oss uppfattas som utgörande en enda sammanhängande massa.

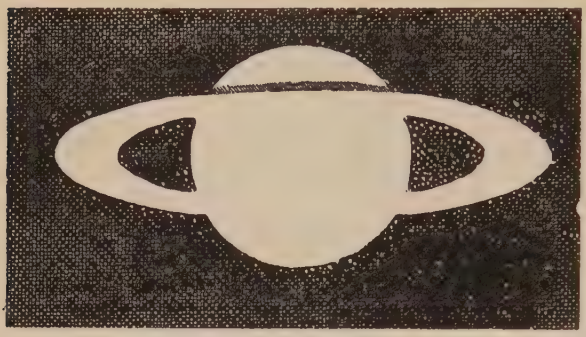

En första teckning af Saturnus och dess ring; utförd af Huygens år 1657.

Hvad själfva Saturnusklotets fysiska beskaffenhet angår känna vi föga. Saturnusklotet företer i kikaren ett utseende som ganska mycket påminner om Jupiter, med bandlika bildningar och fläckar.

Saturnus åtföljes af icke mindre än åtta månar. Deras omloppstider växla mellan 22 timmar och 79 dagar, beroende på den betydliga skillnaden mellan deras respektive afstånd. Den största af dessa drabanter är Titan, som dock är mindre än Jupitermånen II.

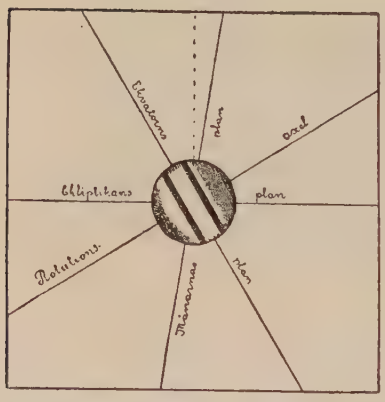

Den sannolika lutningen hos Uranus' axel.

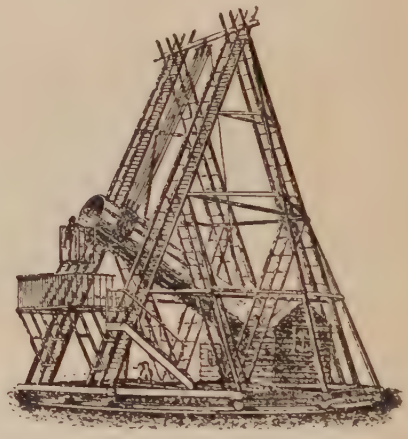

Herschels jätteteleskop.

Uranus. Saturnus utmärkte ända till 1781 planetsystemets yttersta gräns. Det var astronomen *William Herschel* som detta år med ett af honom själf tillverkadt teleskop upptäckte denna aflägsna planet, som för blotta ögat endast ter sig som en stjärna af 6:e storleken.

Uranus befinner sig ungefär 19 gånger längre bort från solen än jorden eller på ett afstånd af 2,850,000,000 km. från planetsystemets centrum. Hans diameter är ungefär 5 gånger jordens eller omkring 50,000 km.

Hans volym är 69 gånger jordens, hans massa är dock endast 13 gånger jordens, d. v. s. de ämnen, som sammansätta honom äro mycket lättare än de som sammansätta vår värld. Hans täthet är också endast en femtedel af jordklotets.

Planetens omloppstid är 84 år och 8 dagar.

Det stora afstånd som skiljer oss från Uranus gör att man om hans rotationstid och rotationsaxels läge ingenting med säkerhet vet. Likväl tyda åtskilliga omständigheter på att rotationsaxeln intager en betydlig lutning mot banplanet.

Beträffande Uranus' fysiska beskaffenhet vet man föga. Man har vid vissa tillfällen dock trott sig iakttaga band gående tvärs öfver planetskifvan, band som synas analoga med Jupiters och Saturnus'. Vidare har man konstaterat tillvaron af en atmosfer, i hvilken gaser finnas, som för oss här på jorden äro okända. En 368 gånger mindre varm och ljus sol än vår upplyser denna fjärrbelägna kust i universums oändlighet.

Fyra drabanter har man hittills upptäckt kretsande kring Uranus. Beträffande dessa månars banor äger den egendomligheten rum att deras banplan stå nära nog vinkelrätt mot ekliptikan. Deras omloppstider variera mellan 2 och 13 dagar.

Neptunus. Denna planet, som för närvarande utmärker planetsystemets yttersta gräns, upptäcktes år 1846 i september. Förloppet därvid är särdeles intressant. En ung fransk matematiker Le Verrier hade nämligen på grund af vissa iakttagna oregelbundenheter i Uranus' bana uppställt den hypotesen, att dessa störingar orsakades af en utanför Uranus' bana gående okänd planet. Han beräknade då, tagande hänsyn till dessa störingar i Uranus' bana, den hypotetiska planetens bana, hvarefter han, utgående från att denna okända planet existerade, på nytt beräknade Uranus' bana, hvarvid han fann en fullständig öfverensstämmelse mellan observation och beräkning. Han underrättade nu en astronom d:r Galle i Berlin, att man på en viss punkt af himlen vid uppgifven tid skulle finna den nya planeten. Doktor Galle riktade sin kikare mot det angifna stället af himlahvalfvet och fann mycket riktigt där en stjärna, som visade sig äga en tydlig diameter. På detta sätt upptäcktes Neptunus.

Denna planet befinner sig 30 gånger längre bort från solen än vår jord. Medelafståndet är 4,490 millioner km. Hans diameter är nära 5 gånger jordens eller omkring 62,000 km.

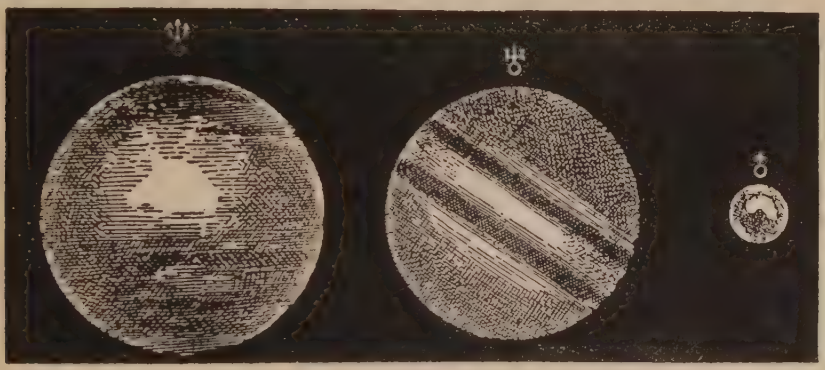

Jämförelse mellan storleken hos Neptunus, Uranus och Jorden.

Hans volym är 116 gånger jordens. Med undantag af Saturnus är Neptunus den relativt lättaste och minst täta af de fyra stora planeterna, som alla äro väsentligt mindre täta än de fyra inre planeterna. Neptunus täthet är 0,2 af jordklotets. Tyngdkraftens intensitet vid hans yta är 1,14 om den på jorden betecknas med 1.

Neptunus fullbordar ett omlopp kring solen på 164 år och 281 dagar och mottager från solen 900 gånger mindre värme och ljus än vår jord.

Spektralanalysen har ådagalagt, att Neptunus äger en atmosfer, där såsom fallet äfven är med Uranus för oss okända gaser finnas.

På ett afstånd från Neptunusklotets yta af 7 gånger klotets diameter, sväfvar en drabant kring hufvudplaneten. Omloppstiden för denna Neptunus' måne är 5 dagar och 21 timmar.

Troligen äger dock Neptunus flere månar, ehuru de på grund af det stora afståndet ej med våra instrument kunna ses.

Åtskilliga omständigheter tyda på att icke ens Neptunus är vårt solsystems yttersta planet, och flere forskare ha sökt beräkna denna »transneptuniska» planets bana och för en viss tidpunkt angifva en viss plats på himmelen, där den stode att finna. Hittills ha dock alla efterforskningar i den vägen varit förgäfves.

Huru härmed än må vara, visst är, att vi här närmat oss stranden af oändlighetens haf, att vida omätliga rymder här taga vid och ändlösa djup, som skilja vårt planetsystem ifrån andra liknande,

Innan vi dock börja sysselsätta oss med de världar, som bortom detta svalg äro bärare af rörelse och lif, vilja vi betrakta en klass af himmelskroppar, som så att säga bringa bud mellan de skilda världssystemen. Det är *kometerna* vi nu gå att ägna en kortare undersökning.

Kometerna

äro ett eget slag af himlakroppar, som både till utseende och rörelser skilja sig från alla andra. Ordet komet är härledt från ett grekiskt ord som betyder *hår*, komet således egentligen »hårstjärna»; man har dock äfven kallat dessa himlakroppar »svansstjärnor».

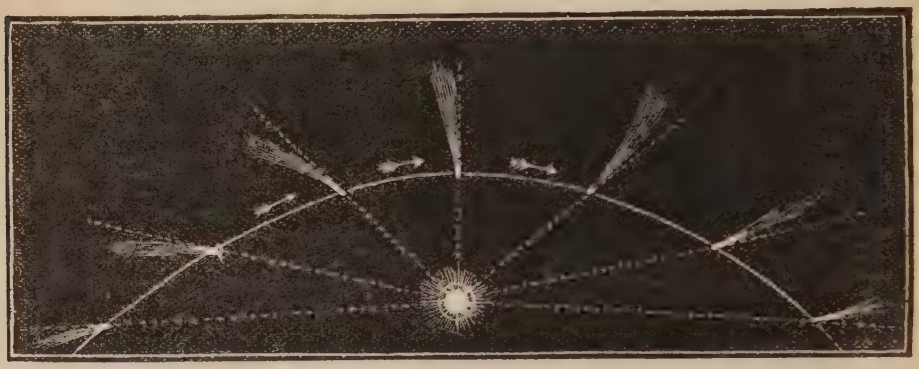

En komets passage förbi solen.

I fyra afseenden skilja sig kometerna från planeterna: 1:o genom sitt töckenartade utseende och det svanslika bihang de oftast äga; kometer utan svansar ha dock flerfaldiga gånger iakttagits; 2:o genom sina banor, som antingen äro mycket elliptiska eller också paraboliska eller hyperboliska d. v. s. ej slutna; 3:o genom lutningen i sina banor, d. v. s. kometer kunna uppträda hvar som helst på himmelen såväl vid ekvatorn som vid polerna; 4:o genom rörelsens riktning; kometerna gå nämligen än i samma riktning som planeterna kring solen än i motsatt led. Af allt detta torde man ganska säkert kunna draga den slutsatsen, att kometerna ha ett annat ursprung än planeterna. De rusa fram genom rymden från stjärna till stjärna, från sol till sol. Hvilket dock icke hindrar att en hel del kometer äro eller kanske rättare blifvit stationära i vårt solsystem, d. v. s. äro sådana som på bestämda tider röra sig kring solen, hvilken är den ena brännpunkten i deras elliptiska banor.

Kometerna visa sig bestå af en mer eller mindre lysande *kärna* omgifven af ett duntslikt *omhölje*, som oftast utlöper i en *svans*. Kärnan och höljet har man kallat kometens *hufvud*. Emellertid finnas kometer utan både omhölje och svans. Svansarna kunna stundom ha väldiga dimensioner. Kometer finnas som haft svansar, som sträckt sig öfver fjärdedelen ja hälften af himlahvalfvet. Stundom äro äfven svansarna dubbla, ja flerdubbla.

Hufvudet af 1861 års stora komet.

Af alla de tusental kometer, som man under den historiska tiden iakttagit, har ungefär ett tjugutal visat sig vara periodiska. D. v. s. de ha visat sig mer än en gång; man har äfven lyckats beräkna deras banor och omloppstid kring solen. Deras

omloppstider ha visat sig växla mellan 3 och 7·6 år. Beträffande deras banor har konstaterats, att deras aphelia befinna sig i närheten af någon af de stora planeternas banor. De stora planeterna utöfva tydligen ett starkt attraherande inflytande på dessa universums kringdrifvare. Detta gäller i synnerhet jätteplaneten Jupiter, som fler än en gång alldeles omgestaltat kometbanor.

Åtskilliga kometer ha af ännu ej förklarade orsaker undergått förändringar, som antingen delvis eller fullständigt upplöst dem. Exempel härpå är Bielas komet, som efter att ha blifvit uppdelad i två kometer, efterhand sönderfallit i meteorer, som vid mötet med jorden gifvit upphof till de präktigaste stjärnfall.

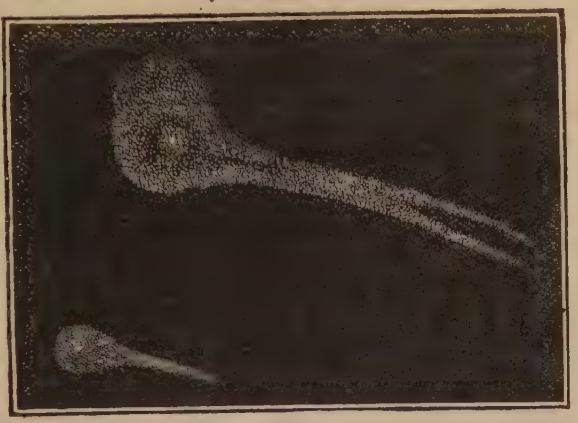

Bielas delade komet.

Kometernas natur är liksom deras ursprung ännu höljdt i dunkel. Det inre af dessa himmelskroppar, kärnan, tyckes stundom utgöras af en fast sammanhängande massa men oftast af en samling små partiklar. Omhöljet åter består af öfver hvarandra liggande dunstlager, af så ringa täthet, att äfven den minsta stjärna därigenom är synlig. Beträffande det svansliknande bihanget är man tämligen ense om, att det ej kan utgöra något, som i egentlig mening tillhör kometen. Det är snarare att likna vid den rök en ångare på sin färd utsänder, en rök som ju ständigt förnyas. Svansen skulle således utgöras af den gasutströmning från kometens kärna som genom solens inverkan förorsakas. Detta antagande vinner i stöd af den omständigheten, att kometsvansarna alltid tilltaga i solens närhet.

Föröfrigt iakttager man andra väsentliga förändringar hos kometen, då han nalkas solen. Han blir ljusstarkare och i hans dunsthölje kan man ofta iakttaga betydliga och hastiga förändringar. Orsaken till såväl en del af dessa nu senast nämnda förändringar och i synnerhet till de sällsamma svansarnas bildande har man velat söka i elektriska kraftyttringar hos solen.

Om kometernas ursprung har man på det hela taget endast gissningar. De kunna bestå af nebulosaartad materia, som solen på sin väg genom världsrymden påträffar och attraherar; de kunna vara lämningar af förstörda världar, eller af solen eller planeterna under dessas tidigare utvecklingsskeden i världsrymden utstötta massor.

Slutligen har man beträffande kometerna uppkastat den frågan, om ej möjligheter förefinnas för en sammanstötning mellan jorden och någon komet. Ehuru en dylik möjlighet naturligtvis icke är utesluten, tyckes dock som om sådan eventuell sammanstötning skulle för jorden vara skäligen ofarlig. Kometens massa är nämligen jämförd med jordens synnerligen obetydlig. Planeterna eller deras drabanter ha aldrig visat sig röna något som helst inflytande af kometer, som äfven kommit dem ganska nära.

Kometerna voro länge ett föremål för människors fruktan och ansågos som stora, utomordentliga tecken till himmelens vrede. Innan det blef kändt, att kometerna tillryggalägga sina banor efter samma lagar, som planeterna, ehuru i olika riktningar, saknades icke de, som sökte hvar och en på sitt sätt förklara ifrågavarande himlakroppars ursprung, beskaffenhet, ändamål m. m. Några grekiska filosofer ansågo dem vara ett slags ystning af fixstjärnorna, hvilka, om de tillfälligtvis kommo hvarandra nära, löpnade liksom sur mjölk. Andra den gamla tidens tänkare och astronomer ansågo dem vara från jorden uppstigna utdunstningar, som i eldens region genom antändning blefvo lysande. De saknades icke heller, som ansågo kometerna vara stora mäns andar, hvilka lämnade jorden för att stiga upp till gudarna. För öfrigt ansåg man i allmänhet under den gamla tiden, att kometerna förebådade genomgripande händelser, såsom stora mäns död o. d. När solens fläckar blefvo upptäckta, förklarades kometerna vara af samma ursprung som dessa och ansågos för utdunstningar ur solen, hvilka hon kastade ifrån sig som ett obrukbart slagg. Till och med Kepler synes ha varit böjd för att anse kometerna vara utdunstningar från jorden och de andra planeterna. Andra medeltida astronomer utvecklade än vidare denna föreställning och påstodo, att kometerna voro skadliga dunster, hvilka samla sig i världsrymden och sedan attraheras af solen, uti hvilken de utkokas liksom i en kittel och efter en sådan genomgången rening blifva planeter, som lysa på himmelen. Andra låta dem däremot uppkomma i solen och säga, att de uppstiga ur henne, såsom skumbläddror ur en smältugn, och sedan hålla sig uppe i rymden tilldess de brista. *Licetus* ansåg, att den eldstod, som förde judarna genom Röda hafvet, var en komet, hvilken som fackelbärare gick framför israelitiska folket. Spanske munken

Valderama låter kometerna uppdrifvas ur helvetespölen af onda andar, för att injaga en hälsosam förskräckelse hos de syndiga människorna. *Demascenus* sade, att kometerna skapas af Gud och röras af änglarna efter hans vilja, för att injaga skräck hos människosläktet; en mening, hvilken *Tannerus* kallar »en tanke, värdig en kristen filosof».

Då dylika föreställningar behärskade sinnena var det ej heller underligt, att fantasien i dessa himmelskroppar såg de vidunderligaste bilder såsom afhuggna hufvuden, svärd och dolkar. Bilden härinvid är en teckning af en komet, som visade sig år 1528. Att man slutligen under sådana förhållanden i kometers uppträdande såg förebud till världens undergång, kan ju ej förundra. Vid 1528 års komets uppträdande var man så öfvertygad om att världens slut var förestående, att man till kloster och kyrkor donerade sina ägodelar.

En gammal teckning af kometen af år 1528.

Beträffande kometers samband med sjukdomar, har ännu så sent som år 1829 en engelsk författare, *Forster*, i ett större arbete sökt att visa, att sjukligheten alltid varit störst vid tiden för kometers uppträdande. I sin »undersökning», som går tillbaka ända till Kristi födelse, lämnar förf. en förteckning utan ända på kometer och mänskliga eländen. Det är bara skada, att den framkallande orsaken, kometen, lika ofta uppträder efter som före eländets utbrott. Exempel härpå är *digerdöden*, som från år 1347 till 1351 rasade i jordens alla bekanta länder och på många ställen ödelade stora landsträckor. Med kometerna här det sig nämligen härvid icke bättre, än att ingen sådan syntes på hela tiden; endast en 1347 och en 1351 således vid början och slutet af farsoten; den ena skulle alltså kommit för att »bota det onda, som en föregående åstadkommit. Då denna sjukdom åter utbröt för andra gången 1356 och rasade i fem år, samt för tredje gången från 1367 till 1374, omtalas på hela tiden ingen komet förr än 1375, således året efter sjukdomens slut. Då man i ofvannämnda arbete läser t. ex.: »1665, stor komet och pest i London», framställer sig frågan: hvarför ensamt i London? Var han ej lika nära andra ställen af jordytan? Då någon omtalade för en dam i Paris, att man 1832 väntade att där få se den stora fruktade kometen, svarade hon att det icke bekymrade henne, emedan hon ej det året tänkte vistas i Paris, utan hos sina släktingar i Neapel; denna dam hade väl då ej så alldeles orätt. Bland flera löjliga sammanställningar, som finnas i förenämnda klyftiga opus, stå på mer än hundra ställen sådana som: komet och dödlighet bland kattorna; — komet och ett starkt åskväder i Thüringen, som dödade flere bönder på ängen; — komet och klöfsjuka bland boskapen i Ostfriesland; — komet och öfversvämning i England; — komet och gräshoppor i Calabrien; — komet och eldsvåda i Konstantinopel, o. s. v.

Stjärnfall, meteorer.

I samband med vår utredning om kometerna nämnde vi, att en del kometers öde har varit att sönderfalla delvis eller helt och hållet. Så var förhållandet med Bielas komet, och ett liknande öde synes ha drabbat flere andra kometer. Träffar nu jorden på sin färd genom världsrymden ut för dylika kometrester, attraherar hon dem och de nedfalla då öfver vår planet, blifva genom friktionen mot luftmassan glödande och te sig för oss som dessa lysande strimmor vi kalla stjärnskott. Med ganska stor sannolikhet kan man därför påstå, att det existerar ett bestämdt samband mellan vissa stjärnfallssvärmars uppträdande och förut vid samma tider synliga kometer. Därmed är icke sagdt, att icke en hel del sporadiska stjärnfall uppträda utan något påvisbart samband med kometer.

Hur ett stjärnfall ter sig vet hvar och en. Helt plötsligt under en stjärnklar natt synes en stjärna liksom falla från sin plats på himlahvalfvet och beskrifva en längre eller kortare, en mer eller mindre böjd bana på den mörka natthimlen och därpå försvinna. Stundom är stjärnskottens ljus ganska

starkt, och stundom kan man en stund efter deras försvinnande höra en tydlig knall. Dessa större stjärnskott har man kallat *eldkulor* eller *meteorer*. Icke sällan har man äfven tillvaratagit större eller mindre stenar eller stoft, som vid tillfället för ett dylikt stjärnskott nedfallit på jordytan. Dessa stenar eller metalliska massor äro de s. k. *meteorstenarna* eller *ærolíterna*. Den tyngsta ærolit man funnit väger 8,700 kg.

Af hvad vi ofvan sagt om en del stjärnfalls samband med kometer framgår, att stjärnfallen icke alltid kunna uppträda lika talrikt. I allmänhet kan man säga, att de vanliga så kallade *sporadiska stjärnfallen* uppträda för en viss ort 4—6 i timmen. Däremot finnas så kallade *periodiska stjärnfall*, hvilka man tänker sig stående i samband med sönderfallna kometer och hvilka gifvetvis visa sig i större mängd vid vissa tider. De mest kända af dessa periodiska stjärnfall äro de, som hvarje år visa sig i midten af augusti och november.

Meteor nedfallen i Orgueil den 14 maj 1884.

Om man vid ett stjärnfallsregn iakttager riktningen af de olika stjärnskotten skall man finna att de olika banorna nära nog löpa samman i en enda punkt. Man har kallat denna punkt *radiationspunkt*. De parallella banor, i hvilka partiklarna i stjärnfallssvärmen röra sig, te sig nämligen, enligt perspektivets lagar, från jorden som utgående från en viss punkt.

Det är stort sedt samma fenomen vi iakttaga, då vi utefter en längre sträcka betrakta ett järnvägsspår: det vidgar sig emot oss för att längst bort liksom löpa samman. De periodiska stjärnfallen ha i allmänhet namn efter radiationspunktens läge på himlahvalfvet. Så har man kallat stjärnfallssvärmen i augusti *Perseiderna* — dess radiationspunkt befinner sig nämligen i stjärnbilden Perseus —, och den i november, hvars radiationspunkt befinner sig i stjärnbilden Lejonet, *Leoniderna*. Rester af Bielas komet radiera från stjärnbilden Andromeda. Åren 1872 och 1885, således med 13 års mellantid, tiden för ett omlopp af Bielas komet, inträffade de präktigaste stjärnfall.

Radiationspunkten för stjärnfallen i november 1872 och 1885.

Beträffande Perseiderna och Leoniderna äger äfven det förhållandet rum att de vissa år uppträda mer än vanligt talrikt. Så har t. ex. november-svärmen sitt maximum hvart 33:e år. Man förklarar detta så att man antager, att de partiklar, som sammansätta stjärnfallen äro i större mängd hopade på ett visst ställe i svärmens bana.

Stjärnfallens massor äro antagligen ytterst små. Man har beräknat att stjärnfall med en ljusstyrka lika med Venus' torde ha en vikt af 2,000 till 3,000 gr. De stjärnfall däremot hvilkas ljusstyrka synes lika med stjärnornas i allmänhet torde dock ej ha större vikt än åtskilliga gram. Stjärnfallens betydelse för jorden tyckes sålunda obetydlig, men då man besinnar, att icke mindre än 146,000,000,000 stjärnfall årligen träffa jorden, inser man, att det dock icke är ett så alldeles ringa tillskott vår jord genom stjärnfallen erhåller.

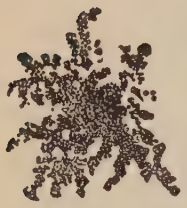

Meteorstoft

Förstoradt meteorstoft.

Det här invid afbildade meteorstoftet, nedfallet från rymden på ett fartyg i Indiska oceanen, utgöres af små järnhaltiga korn.

Det är först på senare tider som stjärnfallen och deras orsaker blifvit närmare studerade. Redan så sent som år 1800 förklarade franska vetenskapsakademien alla berättelser om stenar, som nedfallit från himlen uppdiktade. År 1803 i april observerades emellertid i Laigle, en ort i Frankrike, af ett stort antal personer en eldkula, som efter att ha rört sig från sydost till nordväst med ett starkt dån exploderade midt öfver den omtalade orten. En mängd stenar, som då de upptogos ännu voro varma och heta, föllo därvid till marken. Sedermera ha flere dylika meteorfall iakttagits.

Med afseende på meteorernas beskaffenhet kan man indela dem i stenmeteorer och järnmeteorer. De förra, mest vanliga, utgöras af skilda stenarter, de senare bestå i allmänhet af järn och nickel, ehuru äfven andra metalliska ämnen i meteorstenar påträffas.

Vi ha nu med kometerna och stjärnfallssvärmarna afslutat vår korta redogörelse öfver planetsystemet och hvad därmed står i samband. Vi skola nu bortom de väldiga svalg, som skilja vårt solsystem från andra liknande, betrakta de världar, hvilka där efter samma lagar, som bestämma rörelserna inom vårt solsystem, vandra fram genom oändligheten. Det är till dessa tindrande stjärnor, hvar och en helt visst en sol med planeter och månar, våra blickar nu skola vända sig. Dessa himmelskroppar,

Fixstjärnorna

utgöra det ojämförligt största antalet af de lysande punkter vi se på himlahvalfvet. Benämningen är tagen af latinska ordet *fixus*, fast, stadig, orörlig, och betyder fasta eller orörliga stjärnor, hvilket namn de fått däraf, att de alltid bibehålla samma ställning till hvarandra, och sannolikt är detta en kvarlefva från den tid, då det så kallade *fästet* ansågs som ett kristallhvalf, på hvilket dessa stjärnor sutto fast. Fixstjärnornas antal tyckes vid en hastig blick på himlahvalfvet till och med för obeväpnadt öga vara oändligt. Så är dock ingalunda förhållandet, ity att de man med obeväpnadt öga kan se ej uppskattas till mer än omkring 7,000; de, som med de största amerikanska refraktorerna från jorden kunna skönjas, äro beräknade till hundra millioner. En hel del iakttagelser som man på senare tider gjort i afsikt att bestämma stjärnornas antal, gifva emellertid vid handen att deras antal, ehuru oerhördt stort, likväl är begränsadt.

Vid en blick på stjärnhimlen ser man genast, att icke alla stjärnor lysa lika klart; några hafva en mycket stark glans, andra åter äro så svaga, att de endast med möda kunna varseblifvas, och de allra flesta kunna ej ses utan med tillhjälp af tuber. Med afseende fästadt på ljusstyrkan hafva äfven stjärnorna blifvit indelade i ända till 16 klasser eller som det kallas storlekar, hvaraf likväl endast de 5 första äro för blotta ögat synliga. Vid mycket klar luft och med goda ögon kunna äfven 6:te storlekens stjärnor synas.

Det är klart, att med *storlek* här icke menas en stjärnas verkliga storlek eller utsträckning, utan den större eller mindre mängd af ljus, som hon tillsänder oss, hvilket kan härleda sig icke allenast af hennes storlek utan äfven af hennes större eller mindre afstånd från oss. Fixstjärnornas verkliga storlek har man ännu icke kunnat beräkna, ty sedd med de starkaste instrument, visar sig en fixstjärna likväl aldrig annorlunda än som en lysande punkt; till och med den strålformiga utbredning, som hon för blotta ögat synes äga, försvinner i en tub.

Sedan urminnes tider ha vissa grupper, konstellationer, af stjärnor på himlahvalfvet burit säskilda namn, och namn som de än i dag bära. Hur dessa benämningar uppkommit är omtvistadt, möjligen har en liflig fantasi här spelat in, men troligare är att dessa benämningar stå i samband med vissa mytologiska föreställningar eller ha afseende på vissa jordiska förhållanden. På senare tider ha emellertid särskildt för södra stjärnhimlen en del nya namn på konstellationer tillkommit.

De olika stjärnorna i de skilda konstellationerna bära dels namn dels i stället härför nummer eller betecknas de med bokstäfver.

Dessa grupper af stjärnor få dock ej i allmänhet betraktas såsom i själfva verket varande samhöriga, det är endast för oss som de te sig såsom hörande till en viss grupp.

Vi skola nu lämna en kort redogörelse för norra stjärnhimlens viktigaste stjärnbilder.

Stjärnhimlen ikring Stora Björn.

Vi utgå då från *Karlavagnen*, äfven kallad *Stora Björn*, en stjärnbild, som ju litet hvar känner igen. Själfva vagnen bildas af fyra vackra stjärnor, α, β, γ och δ, i tistelstången glänsa tre stjärnor af första storleken. Förena vi nu β och α, med en linie och utdraga denna linie åt α till 5 gånger sin längd, råkar denna linie i det närmaste en stjärna, som är något ljussvagare än Stora Björns och som bildar afslutningen af en figur som fastän mindre än Stora Björn dock mycket påminner om denna. Stjärnan är *Polstjärnan* och stjärnbilden *Lilla Björn*. Polstjärnan är som vi veta den enda af norra himmelens stjärnor som synes orörlig på himlahvalfvet, ikring henne tyckes hela himlahvalfvet vrida sig. Från vår redogörelse om jorden, erinra vi oss, att detta har sin orsak däri att polstjärnan i det närmaste befinner sig i förlängningen af jordaxeln. På andra sidan Stora Björn och Polstjärnan påträffar man en annan tydligt och skarpt tecknad stjärnbild. Den heter *Kassiopeja* och har formen af ett dubbelt W. En mindre stjärna χ i samma stjärnbild ger den äfven formen af en stol. Om vi nu tänka oss en linie genom Karlavagnens bakre hjul och Polstjärnan och utdragen åt denna stjärna, träffar denna linie i det närmaste in i *Kvadraten i Pegasus*. Som figuren visar tillhör en af stjärnorna i Kvadraten stjärnbilden *Andromeda*. Kvadraten i Pegasus tillsammans med Andromeda påminner rätt mycket om Stora Björn.

Kvadraten i Pegasus, Andromeda.

En tänkt linie som förenar Andromedas stjärnor och utdrages råkar strax under Kassiopeja på en stjärnbild *Perseus*. Utdraga vi den båge som bildas af denna stjärnbilds ljusstarkaste stjärna i Andromedas förlängning och de två mindre lysande på hvar sin sida om denna ljusstarkare, träffar denna linie en vackert lysande stjärna *Capella* i *Kuskens* stjärnbild. En linie dragen vinkelrätt mot denna förlängda båge träffar *Plejadernas* lilla stjärn-

hop. Invid Plejaderna eller *Sjustjärnorna* finna vi en föränderlig stjärna *Algol*, hvarom mera sedan. Den linie som förenar Andromedas mest lysande stjärnor

Capella, Plejaderna.

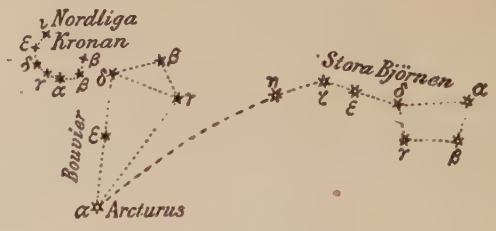

Stora Björn, Arcturus, Nordliga Kronan.

träffar utdragen mot kvadraten i Pegasus på *Vintergatan* och strax i dess grannskap finner man ganska lätt två andra stjärnbilder: *Svanen* som liknar ett kors och *Lyran* i hvilken *Vega* strålar. *Örnen*, med *Altair*, och *Herkules* äro två andra stjärnbilder, som lysa i Vintergatans närhet.

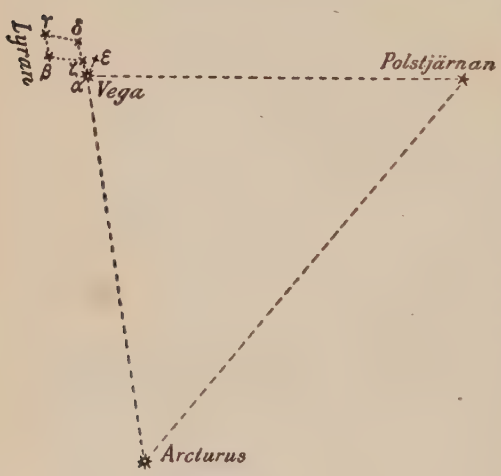

Arcturus, Polstjärnan, Vega.

Om en linie dragen genom de två yttersta stjärnorna i Karlavagnens tistelstång förlänges i riktning från Polstjärnan, råkar den i det närmaste på en stjärna af första storleken, *Arcturus* eller α i *Björnvaktaren*. I närheten af denna stjärnbild lysa i halfcirkel en samling stjärnor. Den ljusstarkaste stjärna i denna konstellation är *Gemma* eller *Ädelstenen*. Stjärnbilden själf bär namnet *Den nordliga Kronan*. Den linie som sammanbinder Arcturus och Vega går genom Herkules stjärnbild. Som vi från redogörelsen öfver jorden och solen torde erinra oss är det i riktning mot denna stjärnbild planetsystemet rör sig. Mellan Lilla och Stora Björn sträcker sig en lång stjärnbild som man kallar *Draken*.

Dessa nu omnämnda stjärnbilder äro de mest karaktäristiska på den norra stjärnhimlen. Vi öfvergå nu till en kort beskrifning af zodiakens eller djurkretsens tolf stjärnbilder, hvilka ligga längs ekliptikan, solens skenbara årliga väg rundt himlahvalfvet. Sedan gammalt har man indelat denna cirkel i 12 »djurtecken» eller »hus», solen dröjer ungefär en månad i hvart och ett af dessa. Dessa stjärnbilder äro: *Väduren*, *Oxen*, *Tvillingarna*, *Kräftan*, *Lejonet*, *Jungfrun*, *Vågen*, *Skorpionen*, *Skytten*, *Stenbocken*, *Vattumannen* och *Fiskarna*. Af stjärnkartorna här bredvid framgår hvilka lägen de intaga i förhållande till hvarandra och till någon af förut omnämnda stjärnbilder. *Väduren* innehåller endast ljussvaga stjärnor. I *Oxens* stjärnbild tindra *Plejaderna*, och *Aldebaran* eller *Oxens öga* lyser här i *Hyadernas* stjärngrupp. *Tvillingarna* äro lätt igenkända på dess två vackrast lysande stjärnor: *Castor* och *Pollux*. Nedanför Oxen och Tvillingarna lyser en ståtlig stjärnbild *Orion*. Tänker man sig en linie förenande denna konstellations tre midtersta stjärnor, *Orions bälte*, och utdragen nedåt, träffar denna linnie vår stjärnhimmels praktfullaste stjärna, *Sirius* i *Stora Hunden*. Rakt söder om Tvillingarna finner man en vacker

stjärna *Procyon* i stjärnbilden *Lilla Hunden*. *Kräftan* är zodiakens minst framträdande stjärnbild, dess största stjärnor äro af fjärde storleken. *Lejonet* bildar en stor trapez af fyra vackra stjärnor. Den ljusstarkaste af dem är *Regulus* eller *Lejonets hjärta*. Öster om Lejonet *Jungfruns* stjärnbild, dess största stjärna är *Axet* eller *Spica*. Södra diagonalen i Stora Björn utdragen till ungefär sex gånger sin längd träffar — något böjd åt höger — Axet i Jungfrun. *Vågens* tvenne största stjärnor, af andra storleken, påminna om Castor och Pollux. *Skorpionen* är en tydligt markerad stjärnbild, dess mest lysande stjärna är *Antares*. En linie, som förenar Regulus med Spica träffar utdragen till dubbla sin längd

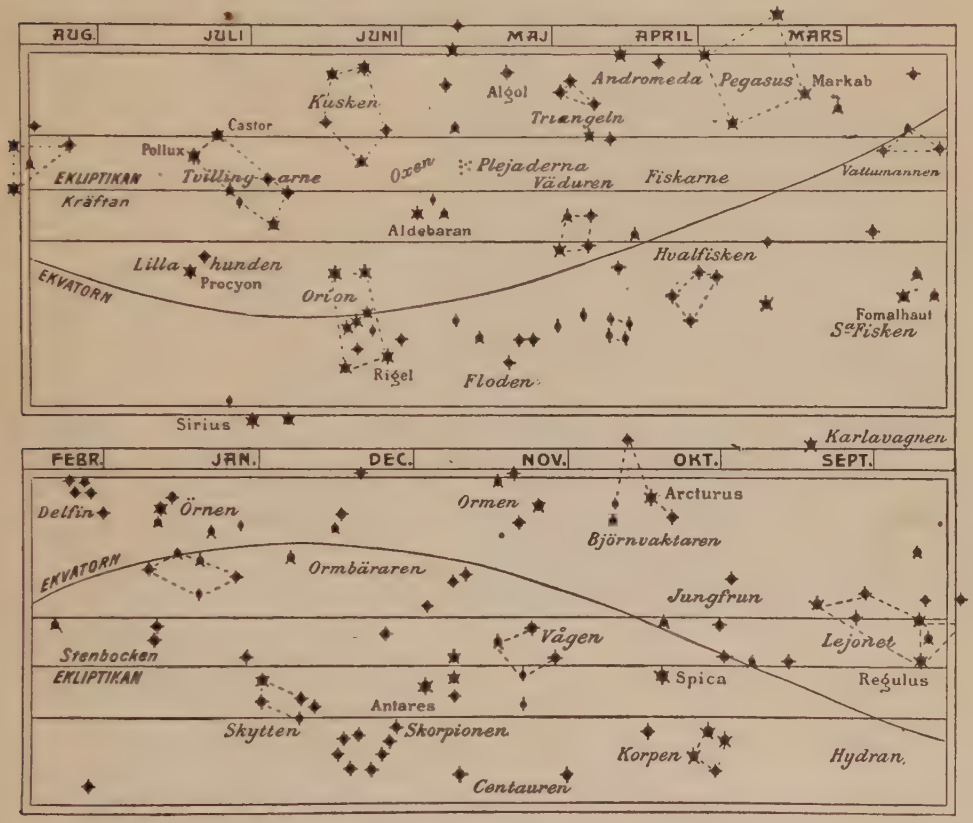

Djurkretsens stjärnbilder.

Antares. *Skytten* och *Stenbocken*, *Vattumannen* och *Fiskarna* äro obetydliga stjärnbilder, deras mest lysande stjärnor äro af tredje storleken.

Kartan å sid. 142 upptager de stjärnbilder och stjärnor som å vår horisont aldrig gå ned. Man kallar dessa stjärnor *circumpolära*. Öfriga stjärnor äro endast under vissa tider synliga ofvan vår horisont. De »gå upp och ned».

Till någon ledning för finnande af zodiakens stjärnbilder lämnas här en förteckning öfver dem af dessa som kl. 9 e. m. den 1:a i hvarje månad passera meridianen. Då en stjärna passerar meridianen säges hon *kulminera* eller nå sin *kulminationspunkt*. Den 1:a jan. Oxen, den 1:a febr. Tvillingarna i det närmaste, något öster om meridianen; 1:a april Lejonet med Regulus; 1:a maj β i Lejonets stjärnbild och stjärngruppen Berenices hår; 1:a juni Axet i Jungfrun och Arcturus; 1:a juli Vågen, Skorpionen; 1:a aug. Antares, Ormbäraren, 1:a sept. Skytten, Örnen; 1:a okt. Stenbocken och Vattumannen; 1:a nov. Fiskarna och Pegasus; 1:a dec. Väduren.

Af stjärnbilderna under zodiaken äro redan omnämnda *Orion* samt *Stora* och

Lilla Hunden. Orion är en särdeles skarpt markerad stjärnbild. *Rigel* och *Betelgeuse*, af första storleken, äro konstellationens mest lysande stjärnor. Under Kräftan, Lejonet och Jungfrun sträcker sig en långsträckt stjärnbild *Hydran*. *Floden*, *Hvalfisken* och *Södra Fisken* finna vi till höger om Orion. I Södra Fisken lyser stjärnan *Fomalhaut*, af första storleken. Dessa nu beskrifna konstellationer äro de förnämsta stjärnbilderna på vår himmel.

De för blotta ögat synliga stärnorna ha, som ofvan sagts, sedan lång tid tillbaka indelats i sex kategorier, hvarvid enbart afseende fästs vid graden af ljusstyrka. Sålunda räknar man 19 stjärnor af första storleken, 60 af andra, 180 af tredje, 530 af

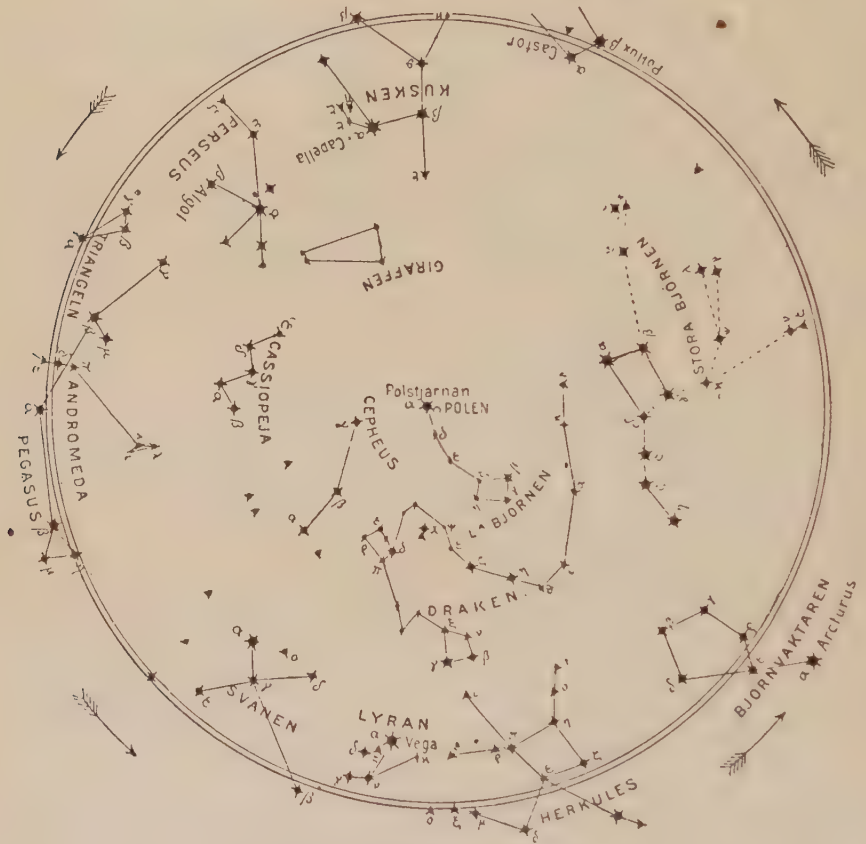

Cirkompolära stjärnor för våra breddgrader.

den fjärde, 1600 af femte och 4800 af sjätte storleken. Stjärnor af lägre storleksklasser kan man ej skönja med blotta ögat. Det antal stjärnor, man med blotta ögat sålunda kan urskilja, skulle därför belöpa sig till omkring 7000. Där vår syn ej vidare räcker till, där upptäcker emellertid teleskopets skarpblick nya solar och världar. Det sammanlagda antalet stjärnor man i de största amerikanska refraktorerna sålunda kan räkna har beräknats uppgå till hundra millioner stjärnor.

Emellertid får man ej föreställa sig, att den oss omgifvande stjärnhimlen oafbrutet fortsättes åt alla håll. Tvärtom ha undersökningar — man har kallat dem *stjärnlodningar* — som företagits i syfte att bestämma stjärnrymdens utsträckning, gifvit medel i hand att något så när angifva dess gränser. Af stjärnlodningarna har då framgått, att vårt solsystem, — som i förhållande till utsträckningen af den ofantliga stjärnsamling, Vintergatan, till hvilken det hör, är att betrakta som en enda

liten punkt, — i Vintergatans stora system har sin plats åt det håll, där stjärnbilderna Oxen och Orion äro belägna. Solsystemets läge i Vintergatan är föröfrigt sådant att åt vissa håll det stjärnuppfyllda rummet utbreder sig djupare än åt andra håll. Följden häraf är äfven, att vi se hvad man i allmänhet förstår med Vintergatan mycket ljus i vissa stjärnbilder, Skorpionen, Skytten, Örnen, Svanen, men i motsatta stjärnbilder Oxen, Kusken m. fl. betydligt mattare. Häraf draga vi den slutsatsen, att i riktningen mot den ljusare delen af Vintergatan det stjärnfyllda rummet utbreder sig djupare än i den motsatta riktningen. Att för öfrigt Vintergatan tecknar sig som en gördel runt himlahvalfvet förklaras af den utsträckta form hela vårt stjärnsystem äger.

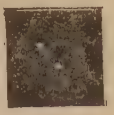

En del af himlen sedd med blotta ögat.

Lika ofantligt som fixstjärnornas antal, är äfven deras afstånd från oss. Som vi erinra oss är jordbanans diameter i det närmaste 296 millioner km. Vi befinna oss sålunda 296 millioner km. närmare en fixstjärna den ena tiden än 6 månader därefter, och likväl märkes ingen skillnad i dess storlek och glans. Hvad äro 296 millioner km.? Ett afstånd som vi knappt kunna tänka oss, och likväl betyder det i världsrymden icke mera än ett steg mot ett föremål, som vore många mil från oss aflägset. På senare tider har man likväl kunnat beräkna vissa fixstjärnors ungefärliga afstånd, man har nämligen lyckats uppmäta en hel del stjärnors parallaxer, den vinkel under hvilken jordbanans radie synes från stjärnan (se sid. 124). Den vår sol eller, som här är detsamma, vår jord närmaste fixstjärnan är α uti Centauren (på södra himmelen), den befinner sig något öfver 275,000 gånger längre bort än afståndet mellan jorden och solen, d. v. s. 250 tusen milliarder km.; en liten stjärna på norra himmelen, 61 i Svanen, är på ett afstånd från oss af 469,000 gånger solens afstånd. De flesta synliga stjärnors afstånd kan emellertid ej med denna metod beräknas, emedan det är så stort, att fastän jordens bana är nära 296 millioner km. i diameter, någon märkbar parallax för dem icke kan erhållas.

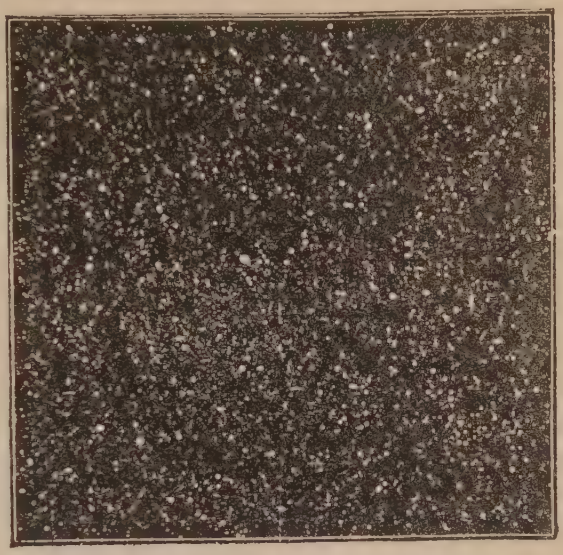

Samma stycke af stjärnhimlen som i föregående figur sedt i teleskopet.

Som enhet för att uttrycka stjärnornas afstånd från vårt solsystem, har man begagnat sig af afståndet mellan jorden och solen, *solafstånd*. För en hel del stjärnors afstånd är emellertid denna enhet för liten, man har därför infört en större enhet och som sådan tagit medelafståndet till de oss närmast varande stjärnorna. Sålunda har en distans af 206,265 solafstånd eller 3,065,000,000,000 mil blifvit införd som måttstock för stjärnornas afstånd från vårt solsystem. Man har kallat denna enhet *stjärnafstånd*. Den väglängd ljuset tillryggalägger under ett år har man äfven begagnat sig af som enhet, *ljusår*, för att åskådliggöra det oerhörda i dessa afstånd. Som bekant går ljuset på en sekund 30,000 mil, ett ljusår är således liktydigt med ungefär en billion mil. För den oss närmast varande stjärnan, α i Centauren, är afståndet ungefär 4 ljusår, från Sirius i det närmaste 10, från Polstjärnan 36 o. s. v. För ett trettiotal stjärnor har man med något så när god säkerhet beräknat afståndet. För de stjärnor däremot, där uppmätning af parallaxer ej varit möjlig, har man emellertid genom andra metoder sökt bestämma afstånden. För oss svenskar ha dessa

Vintergatans stjärnsystem.

försök ett särskildt intresse, enär Hugo Gyldén är en af de astronomer som underkastat detta problem en genomgående undersökning. De resultat, till hvilka Gyldén härutinnan kommit för stjärnor af de olika storleksklasserna, sålunda medeltalssiffror, äro:

Storlek.	Afstånd i ljusår.	Storlek.	Afstånd i ljusår.
1	20	6	102
2	26	7	151
3	36	8	221
4	50	9	341
5	70	10	531

Man har äfven sökt uppskatta längden af hela vårt stjärnsystem och angifvit för detta afstånd måttet 100,000 ljusår. Vi ha gifvetvis för länge sedan funnit den gräns, där vår föreställning maktlös sjunkit hop.

Om stjärnornas fysiska beskaffenhet veta vi föga mer än hvad vi af de spektroskopiska undersökningarna utaf deras ljus kunna sluta oss till. Hvad man genom dylika undersökningar fått veta har föranledt att indela stjärnorna i tre klasser. Till klass I höra de hvita stjärnorna; till klass II de gula, hvilka man anser i sin utveckling hunnit längre än de till klass I. Vår sol bör hänföras till denna klass af stjärnor; till klass III räknar man de röda stjärnorna, hvilka man anser i sin utveckling kommit så långt, att på deras yta redan sammansatta ämnen bildat sig. Att talrika öfvergångar mellan dessa klasser finnas är gifvet. Stjärnornas fysiska beskaffenhet står således i närmaste samband med deras färg, ja man har starka skäl för påståendet att stjärnans färg anger hennes ålder.

Dubbelstjärnor. Ehuru vi icke ha något direkt bevis för antagandet att alla dessa ljusprickar vi se tindra på natthimlen äro solar som vår sol, medelpunkter för planetsystem som vårt eget, förefinnas likväl många analogier, som tala för riktigheten af ett sådant betraktelsesätt. Vår sol är således att betrakta som ett af dessa tindrande stjärneljus. Å andra sidan finner man vid studiet af stjärnhimlen hos en hel del stjärnor egendomligheter som i flere afseenden skilja dem från vårt planetsystems centralkropp. Bland dessa aflägsna solar förefinnas nämligen många som äro dubbla, sålunda sammansatta af två likadana eller olika solar, ja de finnas som äro tre- och fyrfaldiga, ja äfven mångfaldiga. Med dubbelstjärnor får man dock icke förblanda de stjärnor, som endast äga optisk samhörighet. Emellertid har man hittills för omkring 300 stjärnpar kunnat konstatera en verklig fysisk samhörighet. De stjärnor, som sammansätta ett dylikt system, förblifva naturligtvis ej orörliga i förhållande till hvarandra utan kretsa kring systemets tyngdpunkt. För ett hundratal dubbelstjärnor har man lyckats beräkna banorna. Omloppstiderna variera mellan 11 och 1500 år. I Jungfrun förefinnes ett stjärnpar, där den mindre stjärnan behöfver 194 år för ett omlopp kring den större stjärnan.

Sirius och Procyon äro två intressanta dubbelstjärnor. För båda har parstjärnans existens deducerats fram ur iakttagelser öfver vissa egendomliga rörelser hos hufvudstjärnan. Sedermera har såväl till Sirius som till Procyon i ljusstarka refraktorer parstjärnan direkt iakttagits. Som ofvan sagts känner man äfven tre- och flerdubbla stjärnor, om banrörelserna inom dylika system känner man dock föga.

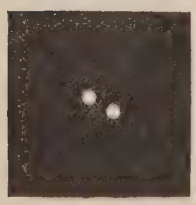

Dubbelstjärnparet γ i Jungfrun.

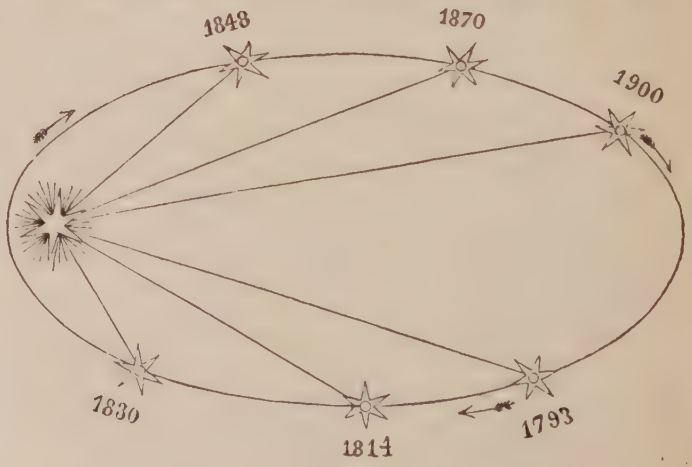

Rörelsen hos dubbelstjärnparet γ i Jungfrun.

Föränderliga och nya stjärnor. Hos en hel del nya stjärnor har man iakttagit en mer eller mindre tydlig föränderlighet i ljusstyrka, och är det i synnerhet inom de röda stjärnornas klass en dylik variation är märkbar. För åtskilliga af dessa föränderliga stjärnor är växlingen i ljusstyrka periodisk, d. v. s. mellan två maxima af ljusstyrka förflyter en viss bestämd tid. Den först kända af alla föränderliga stjärnor är *Mira*, den underbara, i Hvalfisken. Perioden för denna stjärnas växling i ljusstyrka är 331 dagar. Från att vara en stjärna af 2:a storleken nedsjunker hon till en af 8:e eller 10:e storleksklassen vid tiden för minimum. Således för blotta ögat osynlig. En annan märklig föränderlig stjärna är *Algol* i Perseus. Under 2½ dygn är denna himlakropp en stjärna af 2:a storleken, hon börjar därpå aftaga i ljusstyrka och nedsjunker efter 4½ timmar till en stjärna af 4:e storleken, hvarefter hennes ljusstyrka under därpå följande 4½ timmar åter når sitt maximun, i hvilket stjärnan så förblifver i 2½ dygn.

Variationen i ljusstyrka beträffande föränderliga stjärnor af Algolstjärnans typ har man velat förklara med antagandet att kring stjärnan rör sig en mörk himlakropp, som periodvis förmörkar den lysande stjärnan. Dylika stjärnor äro således stjärnpar, bestående af en ljus och en mörk himlakropp, som kretsa kring hvarandra. Genom spektralanalysen har man också på senare tider fått medel i hand att med ganska stor säkerhet för åtskilliga föränderliga stjärnor verkligen konstatera, att föränderligheten i ljusstyrka beror på förmörkelser alstrade af en dunkel himlakropps passage förbi den sig som föränderlig teende stjärnan.

För många variabla stjärnor försiggår emellertid föränderligheten i ljusstyrka oregelbundet. De flamma plötsligt upp och lysa en tid med en starkare glans för att åter efter en tid aftaga i ljusstyrka. Dylika variabla stjärnor bilda därför en öfvergång till de *nya* eller *temporära* stjärnorna. Från äldsta tider finnas uppteckningar om sådana nya stjärnor, som plötsligt tändts och lyst under en tid ofta med starkt ljus och därpå lika hastigt slocknat. »Tyge Brahes stjärna», som hösten 1572 visade sig i stjärnbilden Kassiopeja, är en af de ryktbaraste nya stjärnor före teleskopets uppfinning. Hon lyste med så stark glans, att hon till och med på dagen var synlig; i mars 1574 försvann hon efter att hafva lyst i 17 månader. Sedermera ha tid efter annan dylika nya stjärnor flammat upp och antingen åter slocknat eller sjunkit ner till stjärnor af lägre storleksklasser. Olika hypoteser för att förklara orsaken till dessa sällsamma fenomen ha uppställts; allmännast har man antagit, att dessa temporära stjärnor äro slocknade solar med redan stelnad yta, men ur hvilkas inre den glödande kärnan plötsligt frambrutit. När en dylik våldsam eruption afstannat, slocknar åter stjärnan för att måhända ännu flera gånger efter olika mellantider åter uppflamma.

Stjärnornas egenrörelse. Det är endast för det obeväpnade ögat som stjärnhimlens tindrande ljus te sig som fixa eller orörliga på natthimlen. Vid ett noggrannare studium, och med tillhjälp af skilda instrument finner man tvärtom, att alla dessa solar rusa fram genom rymden med betydlig hastighet.

Iakttager man dessa stjärnornas egenrörelser, finner man att inom vissa grupper en del stjärnor röra sig åt ett gemensamt håll. Man har därför stora skäl att betrakta dessa stjärnor såsom på ett eller annat sätt samhöriga med hvarandra; de bilda inom vårt stora stjärnsystem så att säga mindre dylika system. Så är t. ex. fallet med Plejaderna, sjustjärnorna, i hvilken stjärnhop en tydlig öfverensstämmelse mellan de olika stjärnornas rörelser är uppvisad. Dylika stjärngrupper förändra därför ej under tidernas lopp i nämnvärd mån sitt utseende. Däremot åstadkommer stjärnornas egenrörelser inom andra stjärnbilder, att dessas utseende under tidernas lopp undergår väsentliga förändringar.

Karlavagnens nuvarande utseende.

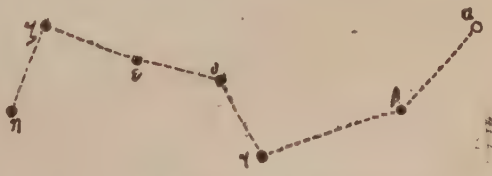

...agnens utseende om femtio tusen år.

Stjärnhopar och Nebulosor. I Vintergatans stora stjärnsystem ligga som förut nämnts stjärnorna ej jämnt fördelade, utan de hopa sig här och hvar i särskilda system, som stundom, hvad rörelserna därinom beträffar, visa sig verkligen samhöriga. Men äfven

utom vårt stjärnsystem har teleskopets fjärrblick upptäckt en mängd stjärnhopar som likt små ljusa moln här och hvar ligga utströdda i rymden. Dessa stjärnhopar skulle man möjligen lämpligast kunna betrakta som yttre vintergator.

Krabbtöcknet i Oxen.

Andromedanebulosan.

Stjärnhop i Tukanen.

Spiralnebulosan i Jakthundarna.

Men utom dessa stjärnsamlingar, som i mindre instrument endast te sig som ljusa töcken, men hvilka i starkare instrument alltid låta upplösa sig i stjärnor, finner man äfven i rymden töckensamlingar, som i de starkaste instrument alltid bibehålla sitt töckenlika utseende, *verkliga nebulosor*. Egendomligt är emellertid, att töcken finnas, som, ehuru de ej, äfven i de kraftigaste instrument, låta upplösa sig i stjärnor, dock, efter hvad undersökning af deras spektra visar, strängt taget måste betraktas som en samling af stjärnor. Andromedanebulosan är en dylik stjärnhop.

De verkliga nebulosorna lämna emellertid ett spektrum, som utesluter alla tvifvel om deras natur af gassamlingar. Dessa nebulosor förete de mest skiljaktiga utseenden och visa ofta de mest fantastiska former. Att dessa töcken i allmänhet befinna sig utanför Vintergatans stjärnsystem har man starka skäl att antaga. Emellertid finnas äfven sådana verkliga nebulosor, som synas på ett eller annat sätt vara samhöriga med åtskilliga af Vintergatans stjärnor. Så är t. ex. fallet med *Orionnebulosan*.

Man har i dessa nebulosor velat se stjärn- och världssystem under daning. De tätare delarna af nebulosan skulle då vara blifvande stjärnor. Af det formlösa töcknet skulle således födas tindrande stjärnor, strålande och värmande solar, i hvilkas ljus lifvet vecklar ut sina skilda former.

ANDRA AFDELNINGEN.

GEOLOGI.

Som jorden utgör den del af universum, hvilken är människans bonings- och verkningsort, bör den ju vara af oss mera känd än någon annan himlakropp. I många afseenden är väl detta också förhållandet; men äfven här är hvad vi känna en högst ringa del af det hela. Om vi sammanlägga hvad som hittills af jordklotet kunnat undersökas både på djupet och åt höjden, räknadt från hafsytan, så utgör detta, i proportion till jordens storlek, knappt så mycket, som tjockleken af ett pappersblad, lagdt på ett klot af en meters diameter. Huru litet detta än synes, är det likväl ingalunda obetydligt, och man har här stora och vidsträckta fält för forskning. — Jordbeskrifningen kallas *geografi*, af grekiska *γη* (jord) och *χραφω* (jag skrifver), och delas i *matematisk*, som afhandlar jordens skapnad, storlek, rörelse, m. m., *fysisk*, redogörande för jordytans ämnen och beskaffenhet, såsom berg, jordarter, vattensamlingar, växter, djur m. m., samt *politisk*, som beskrifver jordens indelning i länder och områden. Under afdelningen Astronomi (sid. 117) har det förstnämnda slag af jordbeskrifning redan afhandlats; föreliggande afdelning omfattar det andra slaget af jordbeskrifning, hvartill man hänför läran om jordens danande (*geogoni*) och byggnad (*geologi*) samt hvad därmed står i närmaste samband: *mineralogi*, läran om bergarternas enklare beståndsdelar.

Om jordens danande (Geogoni).

Någon fullständig, bestämd och säker kännedom om jordens första tillkomst och hennes förhållanden innan hon blef bebodd af människor, kan väl svårligen någonsin erhållas; hvad därom kan anföras måste alltid endast vara sannolikheter, af hvilka några torde komma sanningen nära, men ingen innebära full visshet. Redan under äldre tider har man mycket sysselsatt sig med ifrågavarande ämne, och många olika meningar hafva därom uppställts. Förkämparna för de olika meningarna hafva hufvudsakligen skilt sig i två partier, nämligen neptunister, som ansett jordens första grundämne uppkommet ur vatten, och vulkanister, enligt hvilkas mening en glödande massa utgjort hennes första tillstånd. Båda hafva anfört geologiska bevis för sina meningar, utan att på länge kunna kommit till någon öfverensstämmelse i sina åsikter. Här, som i allting annat, hafva bland sansade och väl genomtänkta reflexioner äfven framkommit en stor mängd orimliga påståenden om dessa förhållanden, hvilka ej en gång förtjäna upprepas, än mindre vederläggas.

Huru vågadt ett sådant företag än kan synas, kunna vi ej neka oss tillfredsställelsen att kasta åtminstone några blickar bakom oss i den mörka natt, ur hvilken både vi själfva och allt hvad vi se omkring oss framgått; med hjälp af hvad naturen och vetenskapen sammanstämmande lärt oss, torde en eller annan ljuspunkt kunna upptäckas, hvarigenom åtminstone någon upplysning kan vinnas om vår jords ursprung. Dessförinnan skola vi dock anföra ett par af de meningar, som ofvannämnda partier andragit.

Neptunisternas läror, skilda i vissa delar, innefattas hufvudsakligast i följande rader lånade från ett äldre arbete i detta ämne: »Jorden med allt hvad därpå är, inberäknadt vatten och luft, utgjorde i urtiden en oredig massa, däruti allt var blandadt om hvartannat, utan hvarken ordning eller sammanhang. Denna grötlika massa har slutligen kommit i jäsning, och därigenom hafva dess olika delar skilts från hvarandra och börjat hvar för sig afsätta sig mot medelpunkten, likasom man ser de fastare delarna sjunka till botten i jäsande dricka, vin o. d. Sten och mineral hafva såsom tyngst afsatt sig först, och bildat grundbergen; vattnet, såsom närmast i tyngd, har stannat därnäst, ofvanpå detta alla feta ämnen samt öfverst luften. Detta öfversta hvarf var dock blandadt med främmande och jordaktiga partiklar, hvilka omsider föllo ned, stannade och blandades med de feta ämnena, hvaraf uppkom ett hvarf ganska fin, fet och för de första frön utvald jord. Sådant var människans första hemvist, alldeles jämnt, utan berg, haf, m. m., samt utan omväxling af årstider, emedan jordens axel då stod vinkelrätt emot ekliptikan; detta fortfor i 1600 år, under hvilken tid solvärmen småningom så uttorkade slamskorpan, att den började mer och mer remna och ändtligen på en gång brast i många

bitar, som sjönko ned i vattnets afgrund. Se här syndafloden. De sjunkande styckena af skorpan stötte mot hvarandra, delades i mindre bitar, uppstaplades och med ett ord utstodo all den åverkan, som naturligen medföljer en slik förstöring. Härunder medsläpades och instängdes en stor myckenhet luft, men efter hand fick denna tillfälle att stiga upp, vatten intog dess förra rum, och då detta sålunda sjönk undan, kommo de högst uppstaplade styckena öfver vattnet och bildade större och mindre öar, hvilka utgöra de torra land vi nu bebo.»

Grunderna för jordens fällning ur vatten stödde neptunisterna på bergens och jordlagrens läge. Flacka fält bildas än i dag på sådant sätt; kärr gro igen till mossar, och mossar förvandlas till fast mark. Genomskäres sådan mark, så skall man finna, att lagren af lera, sand, grus, sandsten, lerskiffer m. m. ligga i vågrät ställning liksom ytan af det vatten, hvarur de blifvit afsatta. Allt detta är sant, men i ur- eller grundbergen återfinna vi emellertid icke sådana vågräta lager, utan gå lagren där ömsom upp, ned och åt sidorna i alla riktningar; att äfven dessa afsatt sig ur vatten, torde blifva svårt att göra sannolikt.

Leibnitz, en tysk lärd, uppställde den åsikt, att alla kometer och planeter, således äfven vår jord, i forna tider samtliga varit solar, men sedan de blifvit äldre, förlorat sin förra ungdomskraft och därjämte äfven sitt egna, själfständiga ljus.

Numera ha beträffande jordens daning följande åsikter, hvilka stödja sig på skilda iakttagelser af naturen vunnit mest tillslutning.

I den hemlighetsfulla urtid, som i gamla skrifter betecknas med: *i begynnelsen*, då jorden skilt sig från den stora urnebulosan (se sid. 115, 5:e raden och följande nedifrån) och börjat sin egna rörelse, bestod hon af en glödande massa med ofantligt hög värmegrad; denna flytande massa erhöll genom sin kringsvängande rörelse formen af ett klot och kan således tänkas som en kolossal, glödhet droppe. Genom nämnda rotation trängde sig den smälta massan mera åt midten, och häraf uppkom afplattningen vid polerna. Naturligtvis kunde i en så stark hetta hvarken djur eller växter finnas. Denna stora, glödande droppe var på alla sidor omgifven af en tjock atmosfer, som innehöll allt det vatten och alla de ämnen, som finnas på jorden, i gasform. Då man sett, hvilket mörker blott ett litet regnmoln kan förorsaka på den klaraste solskensdag, är det lätt att tänka sig omöjligheten för något ljus att nedtränga till kärnan genom en så tjock och säkert många mil hög dunstmassa, som häraf måste uppstå; hvarför mörker rådde på jorden. Den glödsmälta kulan började småningom afsvalna på ytan som stelnade till en fast skorpa, och då en del af de upplösta dunsterna genom hettans minskande kunde öfvergå till droppform, nedföll detta som dagg på skorpan, hvarigenom dunstkretsen blef mindre tät, så att ljus kunde nedtränga; men ännu voro de kvarvarande dunsterna så täta, att inga himlakroppar kunde synas. Man vet, att när en smält massa stelnar, drar hon ihop sig, så att dess volym blifver mindre; så äfven här; den första skorpan var utanpå slät, men då den inre massan alltjämt sammandrog sig, brast denna skorpa sönder, liksom is alltid gör, då vattnet sjunker i en tillfrusen sjö. De brustna styckena nedstörtade i den glödande massan, hvarvid somliga nedsjönko djupt, andra uppskötos i höjden och den smälta massan inträngde i öppningar och springor och kittade åter tillsammans de skilda styckena, samt stelnade sedan i sin ordning. Detta sönderbristande och hopkittande förnyades många gånger öfverallt på ytan, och sålunda uppkommo höjder och djup. Denna först bildade fasta skorpa är hvad som utgör våra grundberg; man kan lätt förstå, att den smälta massa, som inträngde i öppningar och springor mellan redan fasta stycken, skulle stelna fortare än den första ytan kunnat, hvarigenom dessa delar antogo annan färg, och häraf hafva vi en tydlig förklaring på den mängd större och mindre så kallade ådror, som synas i våra berg och stenar. Ännu var hettan dock så stark, att intet lif kunde bildas, måhända jämförlig med den af smältande järn. Emellertid fortfor den omgifvande dunstmassan, afkyld utifrån, att som vatten nedfalla på den numera fasta, ehuru ojämna ytan, och slutligen kunde regnmoln afsöndra sig från det nedfallna vattnet. Detta sökte emellertid de djupaste trakterna och samlade sig där, hvaremot de högre uppsköto öfver dess yta och bildade större och mindre öar, och så uppkommo *jord* och *haf*. Det på jorden nedfallna vattnet hade medfört däri upplösta ämnen, hvilka vid vattnets bortrinnande till en del kvarstannat

på bergen och gifvit tillfälle för vissa arter af växter att där slå rot och uppblomstra. Omsider hade den jordklotet omgifvande dunstbildningen hunnit afsätta alla tätare ämnen, så att endast den genomskinliga luften återstod, och nu blefvo de öfriga himlakropparna, *sol, måne* och *stjärnor*, synliga. Först nu kunde djur lefva ocht rifvas; hafven voro de första, som befolkades med lägre organismer, sedan tillkommo kräldjur och fåglar, slutligen däggdjuren och sist människan.

Man kan lätt föreställa sig de utomordentliga förändringar, som sådana omstörtningar, hvilka ägt rum innan ännu något lif här kunde finnas, skulle förorsaka på jordytan. De första sönderbrytningarna af den tunnaste skorpan blefvo väl af den i öppningarna inträngande ännu flytande massan åter hopfogade, men sedan hvad som stelnat blifvit tjockare och den smälta massan därigenom förminskats, kunde denna ej mera stiga tillräckligt högt för att öfvertäcka alla de stycken, som vid nya sönderbristningar uppkommit, och ej en gång fylla många af de öppningar, som uppstått under ytan därigenom att stora stycken kommit att vid omhvälfningen stanna med kanterna mot hvarandra. Så har tid efter annan en stor mängd lösa stenar kommit att ligga kvar ofvanpå de fasta bergen, äfvenså lämnar en dylik hypotes en rätt antaglig förklaring öfver de underjordiska grottor, som ännu finnas på jorden, hvaraf många äro särdeles vidsträckta. En del sådana, som ligga djupare, hafva sedan blifvit fyllda med vatten; andra kunna än i dag genomvandras.

Vi komma längre fram att omtala de resultat, skilda iakttagelser lämnat öfver nyare formationer af berg- och jordlager; här nämnes endast, att dessa undersökningar meddelat full visshet om utseendet och beskaffenheten af de organiska väsen, som före människan funnits på jorden. De första växterna voro ofantligt stora, men tillhörde utan undantag sådana släkten, som för sin frodigare utveckling fordra mycket varm och fuktig luft, under medelmåttig tillgång på ljus. Deras genom fortsatta jordens ytförändringar begrafna lämningar komma oss nu till godo i form af stenkol. Sedan dunstkretsen blifvit så förtunnad, att hufvudvillkoret för animaliskt lif, solljuset, kunde nedtränga till jordytan, började lägre djurformer där uppträda, och de lägsta arterna, skaldjur och kräldjur, såsom snäckor, grodor, krokodiler m. m. af för oss oerhörd storlek, lämnade de första spåren efter sig, hvarpå mera fullkomliga efter hand tillkommo.

Om jordytans beskaffenhet (Geologi).

Då man talar om beskaffenheten och sammansättningen af den planet vi bebo, eller jorden, kan det endast ha afseende på hennes yta, ty hvad som finnes uti hennes inre vet man ännu icke med någon säkerhet. De största djup, till hvilka man hittills kommit, gå icke mera än 1,300 meter under hafsytan, hvilket knappast utgör $\frac{1}{4900}$ af jordens radie, eller afståndet från ytan till medelpunkten. Angående jordens inre äro många teorier uppställda. Somliga anse, att jorden inuti består af en fast afsvalnad massa, andra att massan i det stora hela är fast, men att den här och där är glödflytande, andra återigen att hela massan är i glödflytande tillstånd. Det sannolikaste är, att samma massa, hvaraf våra urberg bestå, ännu befinnes i sitt ursprungliga flytande tillstånd under den stelnade skorpan, helst denna hindrar värmet att utströmma, och den således endast långsamt kan öfvergå till fast form. I alla händelser är säkert att smält material stundom verkligen finnes i jordens inre, ett förhållande som ju framgår af de vulkaniska utbrott, hvarvid smälta massor framvälla ur jordens inre. Åsikten att jordens inre är glödande vinner äfven stöd däraf, att värmen tilltager i den mån man lyckas tränga längre ned under jordytan, äfvensom däraf, att springkällor finnas, som uppkasta alldeles kokhett vatten. Mera härom i samband med vulkanerna. Beträffande tjockleken af det omgifvande skalet ha äfven därutinnan olika meningar framställts, i allmänhet uppskattar man den dock till några tiotal af mil.

Det är genom termometerobservationer utrönt, att värmen tilltager i medeltal 1 grad för hvarje djup af 30 meter, som man nedtränger i jorden. Fullföljes beräkningen efter denna grund, så finner man, att på 3000 meters djup skulle vattnet koka, på ett djup af $5\frac{1}{2}$ mil skulle stångjärn smälta, och således ännu djupare ned inga fasta ämnen kunna finnas. Således kan hela vårt jordklot ännu betraktas som en stor smält massa, innesluten af ett jämförelsevis tunt skal. Af ännu befintliga vulkaner stå en del otvifvelaktigt i sammanhang med den inre kärnan, d. v. s. äro öppningar i den fasta skorpan, genom hvilka den flytande massan tidtals utströmmar, då den tryckes af de rörelser, som man iakttagit äga rum i jordskorpan. Genom försök med afsvalning utifrån å gjutna basaltklot samt genom andra beräkningar har man kommit till det resultat, att jordytans nuvarande tjocklek är tillräcklig att så kvarhålla värmen, att den ännu flytande massans temperatur ej aftager med $\frac{1}{10}$ grad på tusen år.

Beträffande den inre massans sammansättning vet man på fullt säkra astronomiska grunder, att den måste bestå af betydligt tyngre ämnen, än de som sammansätta jordskorpan. Jordens egentliga vikt är nämligen i dess helhet 5,6, men bergarterna äga i medeltal en egentlig vikt af blott 2,5. Jordens inre består således af ämnen med stor tyngd, måhända är järn massans hufvudbeståndsdel.

Som vi från afdelningen Astronomi erinra oss företer jordens form ej fullt utseendet af ett klot; vid polerna förefinnes nämligen en afplattning af 21 km. vid hvardera polen.

Hvad som emellertid först faller i ögonen vid jordytans betraktande, är fördelningen af *vatten* och *land*. Vattnet intager en vida större del af jordklotets yta än landet gör, och om man frånräknar de för oss okända trakterna kring polerna, kan man antaga att hafvets utsträckning är *tre* gånger så stor som landets.

De jordytans bildningar som ger den dess fysiognomi äro följande:

Berg. Det material, hvaraf bergen bestå, de s. k. bergarterna, särskiljer man i två slag: *magmabergarter* (eruptiva bergarter) och bergarter uppkomna genom *aflagring*, och har man vid denna indelning fäst afseende vid sättet, på hvilket de uppkommit. En magmabergart är en sådan bergart, som uppkommit genom stelning af en flytande glödande massa. Lagrade kallar man åter sådana bergarter, som uppkommit genom skilda ämnens aflagring i vatten. Vår vanliga granit är exempel på det förra slaget af bergarter, sandsten, lera, lerskiffer med flera på det senare. De lagrade bergarterna innehålla ofta lämningar af i lagren en gång inbäddade djur och växter, *försteningar* eller *fossil* (af lat. *fossilis*, uppgräfd). Dessa lämningar i de lagrade bergarterna ha gifvit medel i hand att få en inblick i vår jords förflutna; härom mera sedan.

De lagrade bergarterna, hvilka här och hvar bilda hela berg, hvarpå Kinnekulle utgör ett exempel, ha tillkommit så, att med vattendrag, floder eller bäckar, skilda ämnen under skilda tider förts ut i större vatten; där således lagrade bergarter förekomma, har det en gång funnits vatten och i allmänhet haf, då aflagringar i sjöar af skilda orsaker ofta ganska snart byta plats och form.

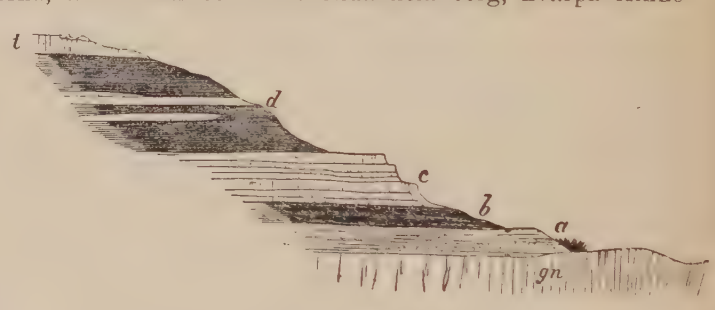

Genomskärning af Kinnekulle.

t trapp, *d* lerskiffer, *c* kalksten, *b* alunskifter, *a* sandsten, *gn* gnejs.

Bergarterna. Bergarterna äro de byggnadsleder, hvaraf jordens massa är sammansatt. Som ofvan nämnts indelas de med afseende på sättet för sin tillkomst i:

Eruptiva bergarter. De eruptiva bergarterna hafva som ofvan blifvit sagdt bildats genom den flytande magmans öfvergång i fast form. Allteftersom denna stelningsprocedur försiggick under olika yttre omständigheter erhöll den bildade bergarten väsentligt olika karaktär.

Trängde den flytande magman upp till jordytan skedde nämligen stelnandet hastigt och under jämförelsevis ringa tryck. Då kunde det i magman alltid ingående vattnet lätt afdunsta, och på grund häraf erhöll bergarten en glasig eller otydligt kristallinisk textur. Skedde åter stelnandet på stort djup under jordytan och således under starkt tryck, hvarvid en längre tid åtgick, kunde vattnet ej så fort afdunsta, och bergarten erhöll då en tydligt, ja ofta groft kristallinisk textur.

De förra kallas äfven bergarter med *ythabitus*, de senare bergarter med *djuphabitus*. Mellan dessa båda klasser finnas äfven bergarter med *gånghabitus*. De uppträda som gångmineral och sprickfyllnader.

De väsentliga beståndsdelarna i de eruptiva bergarterna äro: *fältspatmineral* och *järnhaltiga kalk-* och *magnesia-silikat*, såsom *glimmer*, *hornblende*, *kvarts* m. fl. Dessutom förekomma alltid däri en del andra mineral, men i så ringa mängd, att de ej inverka på bergartens utseende och karaktär.

Till de eruptiva bergarterna brukar man äfven räkna de s. k. *eruptivtufferna*, hvilka bildats af den aska, som vid vulkaniska utbrott utkastas innan lavan bryter fram. De äro i allmänhet af yngre geologisk ålder, dock har man påträffat tuffer, tillhörande de äldsta geologiska perioderna.

Man kan indela eruptiva bergarterna i *granit-*, *syenit-*, *fonolit-* och *grönstensfamiljerna*.

Granit, *pegmatit* och *felsitporfyr* tillhöra *granitfamiljen*. De bestå hufvudsakligen af *kvarts* och *ortoklas* (kalifältspat), oftast ingår äfven *glimmer*. Graniten har grof- till finkristallinisk textur och typiskt massformig struktur.

Till *syenitfamiljen* höra *hornblende*, *syeniter*, *augitsyeniter*, *syenitporfyrer* och *trakyter*. Väsentliga beståndsdelar i dessa bergarter äro *hornblende* eller *augit*. Syeniterna likna graniterna, men äro mindre allmänna.

Till *fonolitfamiljen* hörande mineral äro mindre viktiga.

Grönstensfamiljen omfattar *dioriter*, *gabbroer*, *diabaser*, *porfyriter*, *basalter*. De bestå väsentligen af *plagioklas* och *hornblende* eller *pyroxen*. De äro till färgen mörkt grönaktiga. De kallas ofta ehuru orätt »*svart granit*».

Neptuniska bergarter. Dessa bergarter hafva aflagrat sig ur vatten. Detta kan ske på två sätt. Dels därigenom att i vattnet lösta ämnen utkristalliseras, dels därigenom att i vattnet uppslammade fasta partiklar afsatt sig på bottnen af floder och sjöar. De bergarter, som uppstått på sistnämnda sätt, kallas *sedimentära*. De hafva en klastisk textur d. v. s. de bestå af afrundade korn, som ej sluta tätt intill hvarandra. Mellanrummen äro utfyllda af en substans, som sammanhåller det hela, hvarigenom bergarten ofta får stor fasthet. Ex. *sandsten*. Sedimentära bergarter kunna dock under särskilda omständigheter omvandlas och antaga kristallinisk textur, hvarför man finner neptuniska bergarter, som bestå af både sedimentära och kristalliniska mineral.

Mineral, som utkristalliserat ur vattenlösning i så stor mängd, att de gifva upphof till bergarter, ingå i allmänhet ej i de eruptiva bergarterna. *Stensalt*, *gips* och *kalkspat* äro de oftast förekommande. Emellertid synes det som om *kvarts* och *fältspat* äfven uppstått på samma sätt och i så fall under en geologisk period, då jordytan hade betydligt högre temperatur än nu samt var utsatt för ett större tryck. De neptuniska bergarterna indelas i: *De kristalliniska skiffrarnas familj*, *sandstensfamiljen*, *lerskifferfamiljen*, *kalkstensfamiljen*, *saltstenarnas familj* och *de fossila kolarternas familj*.

Till de *kristallinska skiffrarnas familj* höra förnämligast *gnejser*, *hälleflintor*, *hornblendeskiffer* och *glimmerskiffer*. Gnejserna bestå af samma mineral som graniterna och hafva uppkommit därigenom att dessa vittrat och bortförts af vatten, hvarur de afsatt sig och sedermera omvandlats så, att de erhållit kristallinisk textur. De ha tydlig parallelstruktur.

Sandstensfamiljen omfattar *sandstenar*, *kvartsiter* och *konglomerat* m. fl. Sandstenen, som är ett viktigt byggnadsmaterial, är bildad af sandkorn sammankittade med något bindemedel. Det beror på detta bindemedels olika beskaffenhet om en sandsten är mer eller mindre hård.

Till *lerskifferfamiljen* höra *lerglimmerskiffrar*, *lerskiffrar*, *skifferleror* och *leror*. Dessa bergarter äro bildade af lerslam, som mer eller mindre hårdnat.

Till *kalkstensfamiljen* räknas bergarter, som till större delen bestå af *kalkkarbonat*. De indelas i *korniga*, *täta* och *jordartade kalkstenar* samt *märglar*. De sistnämnda äro kalkhaltiga jordarter af växlande sammansättning.

Saltstenarnas familj omfattar bergarter, som bildats därigenom, att i vatten lösta salter utkristalliserat. De viktigaste äro: *anhydritsten*, *gipssten* och *stensalt*.

De fossila kolarternas familj. Hit höra organiska föreningar, hvilka hafva bildats genom långsam förmultning af växtlämningar. *Brunkol*, *stenkol*, *antracit*, *torf* och *petroleum* äro de viktigaste.

Bergens bildning. Denna del af geologien har på senare tider blifvit nästan en för sig fristående vetenskap; endast i största korthet kunna därför några

hufvuddrag af densamma här framställas. Hvad man i allmänhet förstår med *bergskedjor* har uppstått, ej som man förr trodde genom ett tryck nedifrån, utan genom jordskorpans sammandragning, orsakad af jordklotets gradvisa afkylning. Vid en dylik hopkrympning inträffar icke blott en rynkning af jordskorpan, utan en del lager sjunka därvid äfven.

Profil genom Jurabergen.

Denna senare förändring af jordlagren sträcker sig ofta öfver vidsträckta partier af jordytan. Sålunda har man alla skäl att påstå, att t. ex. Ålandshaf utgör ett genom sjunkning, förkastning, af skilda lager uppkommet sänkningsfält. En hel del vidsträckta slätter har man äfven påvisat såsom hafvande uppstått genom förkastningar.

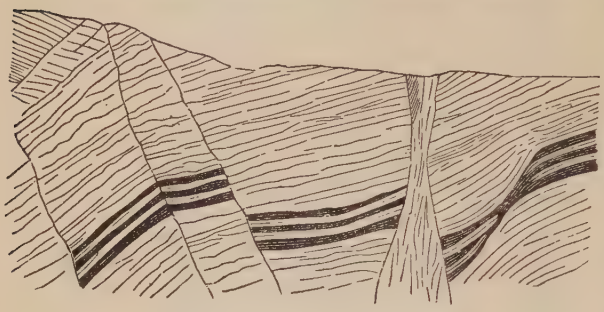

Förskjutningar eller förkastningar.

De veck som vid hopkrympningen bildas antaga stundom en regelbunden form, stundom en mycket kaotisk. Exempel på det förra bildningssättet äro Jurabergen, där vecken öfver väldiga sträckor ligga särdeles regelbundna, exempel på det senare Alperna. Sista figuren å denna sida utgör profil öfver en del af Alperna och åskådliggör skematist, dels hur vid hopvräkningen af massorna kan gestalta sig, dels hur formationerna af vecken kunna antaga de mest skilda utseenden.

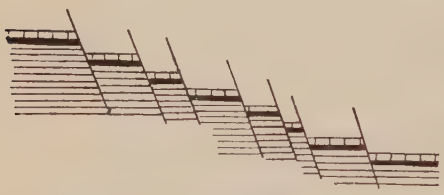

Serie af förkastningar.

Den vulkaniska kraften, hvarom mera här nedan, är verksam vid bildandet af de berg vi kalla vulkaner, då dessa till största delen äro danade af askan, — d. v. s. de af den inre explosionen söndersprängda massorna i jordens inre, — som vid eruptionerna utkastats. Vulkanens regelbundna form förklaras däraf, att askan nedfaller rundt utloppsöppningen. Vulkanerna bildas således af en bergart, som ehuru magmaartad dock är lagrad.

Vatten, sol och luft spela vid bildningen af en del berg en icke obetydlig roll. Har något af dessa element varit verksamt vid ett bergs bildning, säges berget uppstått genom *denudation* (af lat. *denudare*, blotta). Det är i synnerhet vattnet som härvid är verksamt, det urgräfver dalar, skär ut betydliga kustbranter, åstadkommer söndervittring af en hel del bergarter o. s. v.

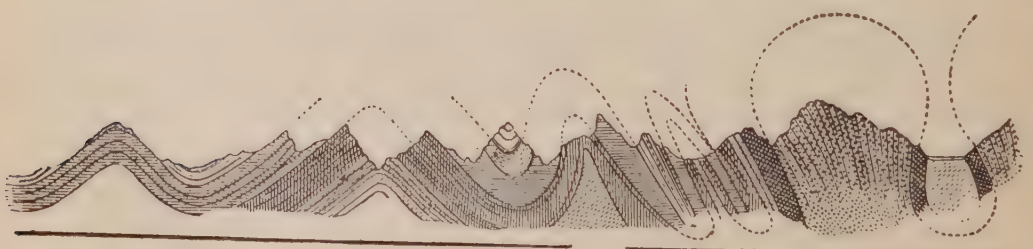

Profil genom en del af Alperna.

Flodernas förmåga att förändra jordytans skulptur är särdeles betydlig, och flerstädes på jorden ha de utgräft landet till betydliga djup och bildat väldiga strandbranter.

Solens inverkan, det vill säga temperaturväxlingarna, har äfven i många fall varit bidragande faktor vid bergs- och bergsformationers bildning; åtskilliga bergarter sönderspringa nämligen af ojämn uppvärmning. Under fortsatt inverkan af solen, *insolation*, kunna sålunda en hel del bergarter alldeles söndervittra. Berg' bildade af dylika för solens inverkan känsliga bergarter ha ofta den mot söder vettande sidan alldeles söndervittrad.

Af hafvet utskurna strandbranter vid kusten af Gottland.

De flesta berg hafva formen af en pyramid eller kägla, likväl finnas här många variationer; så hafva somliga toppen spetsig, andra äro afrundade, andra åter platta, och på många finnas till och med sjöar och träsk. På ganska få ställen träffas enstaka berg af någon betydenhet, utan merendels ligga flere af olika utseende och höjd bredvid hvarandra och bilda därigenom *bergskedjor*, som tydligen sammanhänga och stundom sträcka sig genom flere länder, ehuru möjligen på några ställen öfvertäckta af hafsvattnet.

De skotska bergen bilda en kedja, som fortgår genom Nordsjön, där några högre spetsar bilda Orkadiska och Shetlandsöarna. Vid Skandinaviens kust höjer sig denna kedja, och under namn af *Kölen* skiljer hon Norge från Sverige, fortgår vid nordligaste kusten till *Novaja Semlja*, där hon tar riktning åt söder och genom de Werchoturiska bergen sammanhänger med *Ural*, som utgör gränsen mellan Europa och Asien, men själf är en arm af *Himalajabergen* i mellersta Asien, från hvilken en annan arm stiger åt norr mellan floderna Jenisej och Lena upp till Ishafvet, en tredje höjer sig i nordost emellan Indigirka och Anadyr, från hvilken en gren sänker sig ned till Kamtschatka, en annan till Korea; en arm går åt öster i många grenar genom hela Kina, en annan genom Siam. — De väldiga schweiziska bergen, som äro kända under namnet *Alperna*, utskicka en bergskedja åt söder, som, benämnd *Apenninerna*, genomgår hela Italien, samt flera åt väster genom Frankrike, hvilka förena sig med *Pyreneerna*, som bilda gränsen mellan Frankrike och Spanien, och af hvilkas många armar i flera riktningar en går söderut och slutar i en klippa, *Gibraltar*, som endast genom Gibraltar sund är skild från de afrikanska bergsträckningarna vid Ceuta och Tanger, hvilka äro en gren af det sydligare belägna *Atlas*. — Den längsta sammanhängande bergsträcka på jorden är den, som i södra Amerika kallas *Anderna* eller *Kordillerna*, hvilken börjar nära granskapet af sydpolen och går norrut i nästan rak sträckning, med åt flere håll utskjutande sidoarmar och grenar, genom Chile, Peru, Ecuador, Granada och Panamanäset, utbreder sig uti norra Amerika i flere grenar, bland hvilka en under namn af *Klippbergen* sträcker sig till Norra ishafvet, en längd, som sammanräknad uppskattas till mer än 1,200 nymil. — Det inre af Afrika är ännu tämligen obekant, men från de vid ekvatorn belägna *Månbergen* går en kedja genom Habesch, Nubien och Egypten och bildar Nildalen; åt väster går en annan, som sammanhänger med Atlas, och söderut sträckningar som förena dem med landet norr om Godahoppsudden.

Bergen bilda här och där långa ryggar eller åsar, med någorlunda jämnhög topp, som ofta har en betydlig utsträckning; ofvanpå en sådan högslätt resa sig i sin ordning stundom väldiga berg; på många ställen skjuta dock vissa delar af en bergskedja så högt upp, att öfversta spetsarna stå långt öfver molnen, och mellan dem bildas mer och mindre djupa dalar. De uppskjutande bergen omväxla som ofvan sagts både beträffande skapnad och beståndsdelar. Somliga tyckas sakta hafva pressats upp i mjukt tillstånd och fått tid att sjunka på ytan, innan de antogo fast form; andra resa sig i skarpkantiga spetsar, som likna öfver hvarandra uppskjutna kristallgyttringar i vild oreda; skillnaden mellan sådana består ej sällan af tvära bråddjup, hvilkas väggar visa, att de sammanhängt, innan de blifvit åtskilda. En del sådana bilda större, grönskande dalar; andra åter bredare och smalare klyftor, ofta med ofantliga djup, på hvilkas botten strömmar, underhållna af bergens is, framstörta.

Bland på jorden befintliga högslätter bildas en af Norges fjällrygg, som på sina ställen är ända till öfver 80 km. bred och ligger på en höjd af 600 meter; berget Antisana i södra Amerika reser sig på en slätt, som utbreder sig närmare 90 km. åt alla sidor från berget, och själfva slätten ligger 4035 meter öfver hafvet. De väldigaste högslätter innesluter dock Centralasien, där *Tibets* högslätt lyfter sig 5300 meter öfver hafvet.

Vid foten äro bergen vanligen öfvertäckta med jord, där träd och andra växter frodas; höjningen är här långsluttande, och nästan omärklig. Högre upp blifver marken brantare, med dalar och klyftor här och där, ännu skog- och gräsbeväxta; dessa kullar kallas *förberg*. Stiger man högre, så aftager småningom växtligheten, träden blifva mindre, försvinna slutligen för att lämna plats för låga krypande buskar; ännu högre kunna endast mossor växa, och äfven dessa försvinna efter hand, och berget reser sig i ödsligheten kallt och naket. De högsta topparna äro betäckta med snö, som aldrig smälter. Den del af ett högt berg, på hvilken ingenting växer, är hvad man egentligen förstår med ordet *fjäll;* är en dylik bergshöjd ständigt snöhöljd talar man om *snöfjäll.*

Det högsta berg på jorden anses för närvarande vara den spets af Himalaja bergskedjan i Asien, som kallas *Mount-Everest* eller *Gaurisankar*, hvars topp beräknas höja sig 8840 meter öfver hafsytan. Vi anföra här en förteckning på några kända bergshöjder.

Mount Everest, i Asien (Himalaja)	8840	meter	*Libanon*, i Asien	3000	meter
Aconcagua, i S. Amerika (Anderna)	7000	»	*Olympos*, i Grekland	3000	»
Sorata, d:o d:o	6500	»	*Sinai*, i Asien	2800	»
Illimani, d:o d:o	6500	»	*Galdhöpiggen*	2560	»
Chimborazo, d:o d:o	6300	»	*Snöhättan*, i Norge (Kölen, Dovrefjäll)	2300	»
Kilima-Ndjaro, i Afrika	6000	»	*Kebnekaisse*, i Lappmarken	2130	»
Ararat, i Mindre Asien	5200	»	*Sarjektjåkko*, d:o	2120	»
Montblanc, i Savoyen (Alperna)	4800	»	*Sulitelma*, i Luleå lappmark (Seveåsen)	1900	»
Monte Rosa (Alperna)	4600	»	*Syltoppen*, vid norska gränsen d:o	1800	»
Matterhorn d:o	4500	»	*Åreskutan*, i Jämtland (Seveåsen)	1400	»
Pico de Teyde, på Teneriffa i Afrika	3700	»	*Städjan*, i Dalarne d:o	1200	»
Atlas, i N. Afrika	3500	»	*Vesuvius*, i Italien	1270	»
Etna, på Sicilien	3300	»	*Taberg*, i Småland	340	»

Oceanens största hittills kända djup uppgår till 14000 meter. Mellan jordens högsta berg och världshafvets största djup är således en betydlig höjdskillnad; från afdelningen astronomi erinra vi oss dock, att dessa mäktiga höjdskillnader i förhållande till jordens oerhörda storlek endast äro obetydliga ojämnheter, de kunna lämpligast i förhållande till jorden förliknas vid ojämnheterna på ett äggskal.

Sällan äro bergen på alla sidor lika; vanligen är den ena sidan långsluttande och den motsatta tvärbrant och ofta liksom söndersliten. Skandinaviens fjällmurar sträcka sina snöklädda tinnar lodrätt öfver Atlantiska oceanen, men sänka sig långsamt mot Sverige; Alperna är brantare åt Italien än åt Schweiz; Himalaja är brantast åt sydost, Pyreneerna mot norr, Anderna mot väster o. s. v.

Af hvad ofvan är sagdt följer, att snöfält finnas lika väl vid ekvatorn som vid polerna, fastän på olika höjd öfver hafvet; det ställe, där växtligheten upphört och ofvanför hvilket en ständig vinterköld råder, kallas *snögräns;* dennas höjd rättar sig väl hufvudsakligast efter det geografiska läget, ehuru lokala förhållanden äfven därvid inverka.

Vid grannskapet af polerna smälter snön ej en gång vid hafsstranden, och marken är alltså där ständigt snöbetäckt. Allt som man aflägsnar sig därifrån, stiger snögränsen allt högre; på Kebnekaisse, Sarjektjåkko och Sulitelma träffas han ungefär på 1170 meters höjd, på Åreskutan och Syltoppen 1350, samt på Snöhättan 1590 meter öfver hafvet. I Sverige finnas ej flere berg, tillräckligt höga att nå snögränsen, och icke heller i Tyskland förr än i Salzburg och Tyrolen; på Alperna träffas denna gräns vid 2160 meters höjd, på Teneriffa på 3120 och på Anderna, under ekvatorn, på 4380 meter.

Men på bergen finnes icke allenast snö utan äfven isfält, som ofta gå nedanför snögränsen och betäcka bergens sidor. Sådana kallas än ***jöklar,*** än efter franskan ***glacierer,*** än efter tyskan ***gletscher***. De uppkomma af vatten, som nedrinner från den ofvanför liggande snön, jämte regn och snö, som sammanfrysa,

och hopa sig på hvarandra till ofantlig vidd och tjocklek. De uppgå ofta till flera mil i längd, och uti dem befintliga remnor äro stundom särdeles djupa. Sällan ligga de fullkomligt stilla, utan skrida oupphörligen nedåt, då den kant, som kommer ned i dalarna, af värmen därstädes smälter och deras vatten bilda de strömmar, som öfverallt finnas i bergstrakter; men isfälten taga aldrig slut, emedan de alltid tillväxa ofvantill. Stundom lossna stora stycken på en gång och nedstörta med sådan fart, att själfva luften, som de drifva framför sig, kullkastar träd och hus. Sådana rullande is- och snömassor kallas *laviner*, som ej sällan äro af den betydenhet, att de öfvertäcka stora landsträckor och där begrafva allt, som finnes, hela 40 till 60 meter djupt. En sådan lavins fall väcker ett åsklikt dån, som höres på många mils omkrets. Där sådana höjder ligga nära hafvet, nedstörta lavinerna däri och bilda de ofantliga isberg, som kringsimma i polarhafven och genom hafsvågornas nötning blifvit omdanade samt af deras frusna skum utkrusats till de vildaste former, hvilka sedda i solskenet, framställa de praktfullaste bilder af kyrkor, slott, torn m. m., glänsande som kristall i alla regnbågens färger.

Bild af en glacier.

Den största jökeln i Sverige finnes på Sulitelma och sträcker sig till en half mils längd och mer än 60 meters höjd samt hänger öfver bergets sidor och betäcker dem som en tjock isvägg. Här och där äro ofantliga hvalf och stora spetsiga ispelare, och emellanåt remnor så breda och djupa, att det ibland händt, att lappar med renar och allt försvunnit i dem. Hela massan skrider alltjämt nedåt och skjuter framför sig stenar och en svart gyttja; ispelarna brista och falla med stort buller, och ur remnorna framkommer ett smutsigt isvatten, allt under ett oupphörligt knakande och brak, hvarom ingen beskrifning kan lämna riktigt begrepp. På Alperna och andra bergstrakter kunna dylika skådespel bevittnas i ännu större skala. Springorna i isfälten äro stundom öfvertäckta med snö, så att de ej synas, och således mycket farliga, hvarför de, som vandra däröfver, bruka sammanbinda hvarandra med långa tåg, så att om någon nedsjunker, han åter må kunna uppdragas. Då vattenmassor, som samlats under isen, få tillfälle att bryta sig ut, medföra de stundom väl bibehållna lik af förolyckade bergvandrare.

Till märkvärdiga fenomen i bergstrakter höra så kallade *ispustar*. Genom ismassornas rörelser uppkomma stora öppningar, som sedan så tilltäppas, att luften ej får något utlopp. När is och snö sedan sjunka tillsammans, så att den instängda luften för hårdt sammanpressas, bryter den sig ut och framtränger med en så genomträngande kyla, att i grannskapet befintliga människor komma i fara att frysa ihjäl, hvarjämte en sådan luftström drifver fint söndersmulad snö vidt omkring. Midt i sommaren på de klaraste dagar och vid lugn väderlek kan, synnerligen i de schweiziska alptrakterna, den förvånade vandraren råka ut för detta fenomen

Brinnande berg eller **eldsprutande berg** kallas vanligen **vulkaner** och utgöra en egen företeelse i naturen. Yttre formen på ett sådant berg liknar merendels en kägla, och i öfversta toppen är en trattformig öppning, som kallas *krater*, ett grekiskt ord, som egentligen betyder »bägare». Ur denna öppning uppkastas tidtals en mängd glödheta stenar, sand och aska, samt en glödande smält massa, som kallas *lava*, hvilken ofta utflyter i sådan myckenhet, att den bildar hundradetals meter breda eldströmmar, som kunna flyta flera mil långt, så att stora landsträckor

med växter, hus, ja, stora byar och städer däraf öfvertäckas och förstöras; stundom uppkastas äfven kokhett vatten.

Vulkan i utbrott.

Namnet aska är så till vida vilseledande, som man härmed ej afser någon förbränningsprodukt. Askan utgöres af ett vid explosionen fint sönderspräugdt stoft af den inre massan. Det gröfre material som vid en eruption utkastas kallar man vulkanisk sand, vulkaniska bomber. Det eldfenomen, som vid utbrott iakttages, alstras däraf af den inre glödande massan med sitt sken upplyser de ur kratern utströmmande gaserna och uppkastade ämnena.

Om den förfärliga kraft, som verkar i ett sådant bergs inre, kan man göra sig begrepp däraf, att stenar, som varit ända till 3 meter i genomskärning, blifvit slungade 900 meter högt i luften. Vid sådana tillfällen höres inuti berget buller, som af de starkaste kanonskott, och åt höjden stiger en tjock rök, genomkorsad af tusende blixtar. Någon gång stiger ej lavan upp till kraterns mynning, utan bryter sig ut på sidorna af berget. Sådan eldkastning fortfar likväl icke jämnt; stundom äro vulkanerna långa tider i hvila; från några röker det blott, andra kunna hela sekler ej visa tecken till eld, men sedan åter komma i verksamhet. Icke heller äro utbrotten alltid lika starka, utan stundom märkligt svagare, men de förutsägas alltid af jordskakningar i vulkanernas grannskap.

Skematisk bild genom en vulkan.

Antalet af de på jorden befintliga vulkanerna kan ej bestämmas, emedan nya stundom utbryta på ställen, där inga förut under historiska tiden funnits, andra synas för alltid utslocknade. Endast på Island finnas ej mindre än 29 vulkaner, af hvilka endast 7 hafva haft mera än ett af historien omtaladt utbrott; numera tyckes endast *Hekla* vara i verksamhet. I hela Europa finnas utom dessa för närvarande icke flera än två, nämligen *Etna* på ön Sicilien och *Vesuvius* vid Neapel uti södra Italien. Etna är störst, vid foten 140 km. i omkrets och till toppen 3300 meter högt. Många städer och byar med härliga planteringar ligga på dess sidor, däröfver sträcker sig en ekskog, likt en krans kring hela berget, ofvanför denna finnas endast aska, snö och is, som omgifva kratern. Vesuvius är betydligt mindre än Etna, men dess förödelser vid utbrotten därför ej ringare. Vid en vulkans utbrott är lavans framlopp mycket olika; då hon först väller ur berget, rusar hon fram med en fart, som öfvergår vattnets ur den starkaste spruta, men då hon runnit några hundra fot, har hon redan börjat stelna på ytan, hvarvid de påträngande massorna måste sönderbryta skorpan för att komma vidare, hvilket sker med ett jämnt klingande rassel, likt det, som uppstår om en mängd glasrutor krossas och kastas omkring Härigenom hindras farten, så att strömmen alltmera sakta framvältrar, men allt hvad den träffar förstöres ögonblickligt; når den ett träd, så flammar detta genast upp som ett fyrverkeri och försvinner; når den stenbyggnader, så står deras inredning strax i lågor, och murarna instörta; vältrar den fram mot en vägg af gammal lava, så smälter denna och blandar sig med de frambrytande lavamassorna. Denna eldflodens långsamma framfart gör det ofta möjligt att bärga husgeråd och dylikt, innan lavan hinner fram; men förlorad är den, som härvid råkar glömma sig eller under flykten låter vilseleda sig att stiga upp på någon till räddning inbjudande kulle, kring hvilken lavan kan bana sig väg. Ofta undergräfves en sådan holme af eldfloden eller omslutes så nära däraf, att allt lefvande därpå svedes till kol; och lyckligast är ett sådant offer, om de gaser, som lavan merendels sprider omkring sig, äro nog starka att kväfva honom, innan han stekes till döds. — Sedan lavan stannat, åtgår lång tid, innan hon hinner fullkomligt kallna, och då hon synes stel ofvanpå, kan hon inuti vara så het, att en trästicka tar eld, om hon nedföres i en af ytans många springor.

För att gifva en närmare föreställning om ett dylikt skådespel, meddelas här följande af ett ögonvittne antecknade beskrifning på ett utbrott af Vesuvius:

»Den 12 juni 1794 kändes i Neapel och hela nejden däromkring en häftig jordstöt, åtföljd af underjordisk åska. De tre följande dagarna förnams ingenting vidare, som gaf anledning till förskräckelse, men på aftonen den 14 följde en ännu häftigare stöt, vid hvilken bergets västra sida erhöll en remna, som vid sedermera skedd mätning befanns vara 712 meter lång och 71 meter bred. Ur detta ofantliga gap utrusade en störtflod af lava, som utbredde sig öfver en yta af 50400 kv.-m.; denna flöt utför berget med hastigheten af den glödgade malmströmmen ur en klockgjutareugn och tog sin riktning mot städerna Portici och Recina. Invånarna i en annan stad, Torre del Greco, hade skyndat till kyrkan för att tacka Gud för strömmens afledning från deras stad och bedja för sina olyckliga grannstäders invånare, då det sorgebud ingick, att strömmen ändrat kosa och nalkades deras egna murar. Under oupphörliga skälfningar i hela berget tog eldfloden, ehuru nu delad i tre grenar, äfven sin väg till Torre del Greco, dit hon, med den numera minskade farten, anlände kort efter midnatt; kl. 4 morgonen strömmade hon redan på den ögonblickligen i lågor uppgående stadens gator, fyllde dessa, omstörtade murar och släpade ruinerna med sig till hafvet När den glödande massan hann dit, vek vattnet fräsande undan, men reste sig utanför till hela 109 meter öfver sin vanliga yta, och oaktadt kustens kvafva lugn uppstod ett vågsvall, med hvilket intet af storm förorsakadt kan jämföras. I detsamma lavan bröt fram bildade sig 4 särskilda utbrottskäglor, ur hvilka stenar och andra glödande ämnen så oafbrutet uppslungades, att hvar kägla syntes utkasta en enda ofantlig flamma. När tiden för dagningen var inne, såg man att ingen dager var att förvänta; bergets topp var insvept i ett tjockt askmoln, som, på en omkrets af många mil, i fyra dygn förvandlade dagen i mörk natt och som genomkorsades af otaliga blixtar under oupphörligt dunder. Eldskenet var det enda ljus, som upplyste denna långa, hemska natt och kunde ge någon ledning vid försöken att finna någon räddningsväg ur farans grannskap. Dessa fyra dygn utan dag, under hvilka Vesuvius fortfor att härja den sköna nejden omkring sig, kunna med inga ord beskrifvas. Lavaströmmarna, eldregnet, blixtarna och det underjordiska dundret kan man föreställa sig, men hvem kan skildra kvalen och förtviflan hos de tusentals olyckliga, som jagats bort från hus och hem och irrade bäfvande och tröstlösa allt längre framåt, för att undkomma den oemotståndliga eldfloden utan hopp att mera få se minsta spår af sina boningar, skördar, trädgårdar, vinberg, olivskogar eller betesmarker, och de flesta utan att veta om deras anhöriga och vänner lyckats undkomma eller voro ohjälpligt invigda åt den rysligaste död. När lavaflödet slutat och asktäcknet hunnit skingras, var marken på två svenska mil omkring berget betäckt med ett 5 dem. tjockt lager af fin aska, hvarförutom en dalklyfta af 19 meters bredd, 36 meters djup och 487 meters längd, belägen på östra sidan om berget, var fylld med lava, som åt den sidan utströmmat.»

Det synes, som vulkaners utbrott äro våldsammare efter en längre period af hvila. Många vulkaner finnas, från hvilka utbrott förekomma rätt ofta, utbrottens häftighet är då vanligen mindre betydlig. Hvad Etna och Vesuvius beträffar, synes väl numera från dem uppstiga rök, äfven under perioder af hvila; men äldre historiska anteckningar omtala dem endast som vanliga berg, utan teeken till någon eld. Det första utbrott af Vesuvius, som omnämnes, skedde år 79 efter vår tideräkning, och började den 23 augusti. Vid dess slut var hela trakten rundt berget oigenkännlig, och tre stora städer, Herculanum, Pompeji och Stabiæ, försvunna. Man trodde att de sjunkit vid de jordbäfningar, som vid utbrottet uppträdde, och under flere århundraden visste ingen ens hvar de legat. På 16-hundratalet

skulle emellertid gräfvas en brunn vid den nedanför Vesuvius liggande lilla staden Recina, då man under jorden först stötte på stycken af väl huggen marmor, och sedan på ett helt tempel, prydt med marmorbildstoder. Vidare undersökningar afstannade till år 1738, då konungen af Neapel ville anlägga ett lustslott nära staden Portici; man fann nu under jorden först en teater och vid fortsatta gräfningar en hel stad, som sedan befanns vara Herculanum, öfvertäckt först med aska och stenar och däröfver med stelnad lava. Äfven Pompeji är sedan påträffadt, och genom vidlyftiga gräfningsarbeten ligga nu dessa städer till en del blottade i samma skick, som de syntes för 1700 år tillbaka. — Etnas första bekanta utbrott inträffade år 40 efter Kr., och sedan denna tid har såväl detta som Vesuvius flere gånger rasat, efter längre och kortare mellantider och med större eller mindre häftighet.

Det lider intet tvifvel, att de flesta vulkaner stå i sammanhang med jordens inre, smälta massa. Förloppet vid ett vulkaniskt utbrott förklaras äfven i anslutning till denna föreställning sålunda. Vid den alltjämt pågående afkylningen af jordens massa sammandrager sig skalet som omgifver det flytande inre, häraf alstras ett ojämnt tryck på detta inre, hvari då uppstår strömmar mot skilda punkter af det omgifvande skalet. Där nu i detsamma motståndet är minst eller där, hvarest allaredan springor och remnor förekomma, bryter den flytande massan igenom.

Meningarna om, huruvida jordens inre verkligen är en glödande smält massa eller ej, äro emellertid delade. Många vetenskapsmän hålla nämligen före att till följd af det oerhörda tryck, som på jordens inre af öfverliggande lager utöfvas, detta inre, ehuru det besitter en oerhörd värmegrad, mycket väl kan äga fast form. När trycket emellertid af en eller annan anledning upphör, kommer den inre heta massan i flytande tillstånd och exploderar då därigenom att i massan instängda gaser bortgå. Bland dessa i den inre massan lösta gaser är vattengas den för utbrotten viktigaste.

Solfjädern, en af de varma springkällorna i Yellowstones distriktet.

En bland de största vulkaner på jorden är *Mauna Loa*, belägen på Havaji, en ö i Söderhafvet. Denna vulkan har en krater, som är öfver en half svensk mil lång och minst en fjärdedels mil bred; från kanten af denna kan med kikare ses den milsdjupt ned böljande smälta massan, hvilken höjer och sänker sig likt oceanens ebb och flod. Att dylika öppningar gå genom toppen på höga berg, och ej hellre förekomma i fördjupningar, beror på, såsom förut framhållits, att dessa berg ofta hafva bildats just af de ämnen, som tid efter annan blifvit genom öppningarna utkastade och på kanterna stannat kvar och hårdnat till sten. Att vulkanernas antal fordom varit större än nu, bevisas däraf, att vulkaniska bergarter finnas på ställen, där ingen historia vet utaf några vulkaners tillvaro.

Varma källor. I samband med vulkanerna torde här vara platsen att nämna några ord om denna naturföreteelse, helst som de varma källorna helt säkert äro yttringar af den vulkaniska kraften. Till de varma källorna räknas alla de källor, hvilkas temperatur är 30° och däröfver. De mest egendomliga af företeelser hörande till denna klass äro

geysrarna eller sådana källor, som vid vissa tider uppkasta strålar af hett vatten. Islands geysrar äro de mest kända. *Stora Geyser* och *Strokkr* äro bland dessa de största. Stora Geysers stråle har en mäktighet af 2 meter och uppslungas till en höjd af 30 meter. I *Yellowstone-distriktet* vid Klippbergen i Nordamerika finnas ej mindre än cirka 1000 varma källor. Den väldigaste af dessa är *the Giantess* (djej'entess), jättinnan; den utslungar en vattenpelare af omkring 60 meters höjd.

Slamvulkaner eller **slamsprudlar** förete visserligen en del likheter med de egentliga vulkanerna, men äro icke alltid orsakade af den vulkaniska kraften. Mellan Kaspiska och Svarta hafven resa sig en mängd slamvulkaner längs foten af Kaukasus. I likhet med vulkanerna hafva de kägelform, de nå stundom en höjd af 300 m. Ur deras kratrar framvälla eller utslungas vid utbrotten väldiga mängder af slam och stenar. Äro massorna heta, torde slamvulkanen ha vulkaniskt ursprung, i fall där massorna äro kalla torde utbrottet uppstå genom sönderdelning af djupt i jorden liggande organiska ämnen.

Dyvulkaner vid Turbaco i Nya Granada, Sydamerika.

Jordbäfningar. I nära samband med af den vulkaniska kraften orsakade naturföreteelser stå de rörelser i jordskorpan man benämnt *jordbäfningar*, jordskalf eller jordstötar. Till sina verkningar kunna dessa naturfenomen stundom vara särdeles våldsamma och genomgripande. Det är sålunda icke sällsynt att vid jordbäfningar hus störta samman, väldiga remnor öppna sig i jorden, begrafvande i sina djup människor och instörtade boningar. Ett vid jordbäfningar stundom iakttaget fenomen är hafvets plötsliga sjunkande i trakten där jordskalfvet pågår. Det drar sig stundom hela mil från sina stränder för att strax åter igen komma framrusande förhärjande och uppslukande allt i sin väg och slungande skepp och hafsdjur långt in i landet. Denna fas af ett jordskalf kallar man *hafsbäfning*.

I allmänhet föreställer man sig att jordskalfven äro sällsyntare än de i verkligheten äro, beroende därpå att de flesta dess bättre äro till sina verkningar så obetydliga att de undgå att uppmärksammas. För att iakttaga dessa naturföreteelser och om möjligt bestämma deras utsträckning använder man ett instrument, *seismograf*. I allmänhet kan man särskilja två slag af jordskalf, antingen kännes nämligen rubbningen i jordskorpan som en stöt eller ock som en fortskridande rörelse. Stundom uppträda öfver en större landsträcka jordskalf samtidigt. Detta tyckes tyda på att rubbningen i jordskorpan förorsakas af en öfver ett mera utbredt område inträffande sänkning i densamma. Eljes är vid jordbäfningar den vulkaniska kraften tydligtvis verksam; de områden å jordklotet, där jordbäfningar uppträda som talrikast äro nämligen just de som ha de flesta vulkaner.

I vårt land äro jordskalfven i allmänhet lindriga. De inskränka sig vanligen till en svag stöt åtföljd af ett obetydligt mullrande ljud. Däremot äro de ganska talrika. Sju à åtta jordskalf per år ha stundom i de skandinaviska länderna iakttagits.

En af de ryktbaraste jordbäfningar, som någonsin ägt rum, inträffade den 1 nov. 1755 och kändes samtidigt i Afrika, på Corsica, i Italien, Schweiz, Holland, Tyskland, England, Sverige, Norge, Västindien och Norra Amerika. Starkast var den dock i Portugal och Spanien samt i det midtöfver liggande norra Afrika. Vädret var klart och lugnt och inga som helst förebud hade kunnat iakttagas. Då

hördes först ett åsklikt buller i jordens inre, och därpå kändes en så stark stöt, att de största bergen i Portugal skakades i sina grundvalar; de flesta remnade i toppen och söndersprängdes, så att stora klippstycken rullade ned i de närliggande dalarna. Uti staden Lissabon störtade de flesta byggnader öfver ända, och inom sex minuter omkommo 60,000 människor. Hafvet drog sig undan, så att man såg ett stycke af dess botten, men kort därefter rusade vågorna tillbaka med ett svall, som slog mer än 15 meter öfver hafvets vanliga yta. En talrik människoskara, som lyckats undkomma med lifvet ur stadens sammanstörtade hus, hade tagit sin tillflykt på en nybyggd kaj, vid hvilken en mängd båtar och smärre fartyg, också öfverfyllda med människor, lågo förtöjda. Hastigt sjönk hela kajen med alla, som befunno sig därpå, i djupet och drog äfven med sig båtarna och fartygen; en vattenhvirfvel rusade efter i djupet och begrof på ett ögonblick allt. Hvarken efter kaj, fartyg, båtar eller människor syntes sedan minsta spår; intet enda lik flöt upp eller kunde med dragguing återfinnas. Sannolikt hade en remna i hafvets botten uppslukat allt och sedan tillslutit sig, hvilket blifver än mera troligt däraf, att vid samma tillfälle en hel stad med 9,000 invånare jämte en mängd kreatur, belägen i det gentemot liggande Afrika, nedsjönk i en bergskrefva, som strax därefter åter tillslöt sig. Setuvals hamnstad, 3 mil från Lissabon, uppslukades äfven hel och hållen på samma gång.

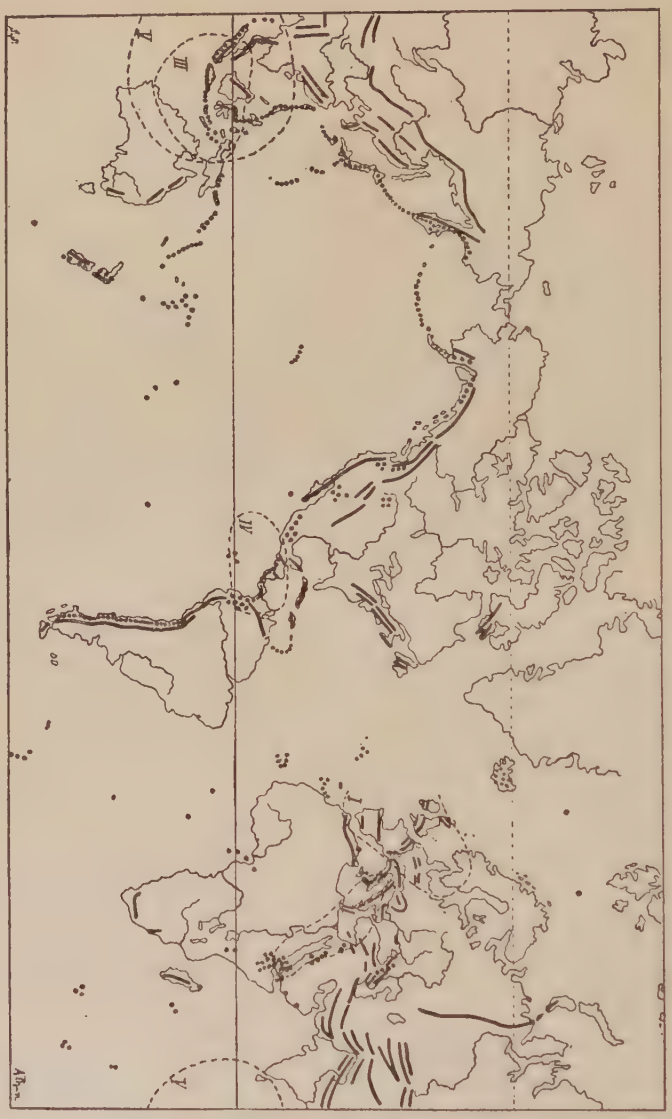

Karta åskådliggörande bergsträckors och vulkaners förekomst på jorden. De grofva svarta strecken beteckna bergskedjor. Punkterna beteckna vulkanerna. Ringarne betyda: I. Jordbäfningen i Lissabon 1755. II. Jordskalfvet i s. ö. Medelhafvet 1870. III. Ljudets utbredning vid vulkanen Temboros utbrott 1816. IV. Askregnets utbredning vid vulkanen Conseguinas utbrott 1835. V. Ljudets utbredning vid Krakataus utbrott 1883.

Sekulära höjningar, sänkningar och förskjutningar. Ehuru de omstörtningar och förändringar af jordens fasta skorpa jordskalfven åstadkomma te sig särdeles våldsamma och genomgripande, äro dock de rörelser i jordens fasta yttre man kallat sekulära höjningar snarare ännu mer än jordskalfven ägnade att omdana och förändra landens fysiognomi. Det är visserligen först efter många århundraden dessa förändringars verkningar bli påtagliga, men de befinnas då ofta totalt ha omgestaltat ett lands gränser. Det är i synnerhet vid kusterna som

dessa förändringar äro märkbara, hvarje kust synes nämligen antingen stadd i stigning eller sjunkning. Skandinavien visar synnerligen tydligt verkan af dessa egendomliga företeelser. Så ser man litet hvarstädes — i synnerhet är detta fallet med Norge — längs dess kuster otvetydiga märken efter forna strandlinier. märken som påträffas ända till 200 meter öfver hafsytans nuvarande nivå, och ofta långt in i landet, *inlands-strandlinier.*

Grottor. Så kallas håligheter, som finnas uti jorden och som förekomma nästan uteslutande i bergstrakter. De delas uti tilldanade och naturliga. De förra hafva bildats genom människans åtgörande, till största del i afsikt att ur dem upphämta nyttiga minerial. Hit kan man räkna alla malmgrufvor med sina stollar och gångar, stenbrott under jorden, stenkols- och saltgrufvor m. m. De naturliga grottorna äro stundom mycket stora och gå djupt in i bergen. De kunna väl finnas i urberg, men förekomma dock oftast i kalkstensberg. Deras tillkomst kan förklaras olika; några hafva uppkommit, då bergen vid sin instörtning i urtiden kommit att stanna med kanterna emot hvarandra; andra synas hafva uppstått så, att en inre lös massa af berganhopningar sjunkit tillsammans sedan den öfversta delen hårdnat och blifvit stående som ett tak öfver urgröpningen, andra åter hafva ögonskenligen urholkats af vatten, som småningom bortsköljt sand och andra lösare ämnen, som funnits i bergens håligheter. Sannolikt finnas sådana öppningar i hafvets botten, till oräknelig mängd och storlek, hvilka troligen alltid blifva för oss okända; de, som äro tillgängliga från land, äro mycket olika hvarandra både med afseende på storlek, form, beskaffenhet och innehåll.

Karta åskådliggörande hvilka områden, de mörkt tecknade, af Skandinavien som en gång varit täckta af hafvet.

Bland konstgjorda grottor förtjäna i främsta rummet nämnas de så kallade *katakomberna*, som ännu finnas i Egypten, Rom och Neapel. De bestå af stora öppningar, ur hvilka byggnadssten brutits; en mängd pelare och väggar, som lämnats för att understödja hvalfvet ofvanför, bilda en sådan mängd

hvarandra korsande irrgångar, att en obekant, som vågar sig för långt in uti dem, omöjligen kan hitta ut igen. Äfven Paris är byggdt af sten, som till stor del brutits ur jorden innunder, och i därvarande katakomber blefvo verkligen tvenne munkar, som utan ledsagare vågat sig för långt in i dem, ihjälsvultne. — Uti ett i Polen liggande saltberg, Wieliczka, äro öppningar af 3600 till 3900 meters längd

Grotta. Getsvältan vid Fridhem på Gotland, urgräfd af hafsvallet.

och mera än 600 meters bredd, samt af betydlig höjd, i tre etager öfver hvarandra, och som blifvit uthuggna för att åtkomma stensaltet. Äfven här äro stödjepelare kvarlämnade; och man finner stora salar, statyer, altaren, trappor m. m. uthuggna i saltstenen, äfvensom magasin för det brutna saltet, stall för arbetshästarna, förvaringsrum för foder o. s. v. — Stenkolsgrufvorna i England gå på sina ställen under hafvet, så att man seglar öfver dem; och stenbrottet i Petersberget uti Belgien sträcker sig en hel mil under jorden och liknar ett ofantligt kloster med sina stora hvalf och pelargångar.

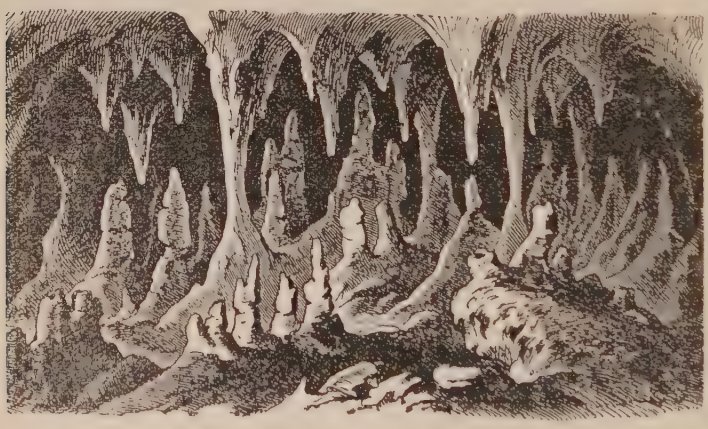

Adelsbergergrottan.

De naturliga grottorna äro ännu märkvärdigare och visa den mest förunderliga lek af den skapande naturen. I vårt land finnas blott några få af jämförelsevis mindre betydenhet; bland dessa äro *Rödgafvelgrottan* vid Omberg i Östergötland, som är 20 meter lång och omkring 9 meter hög; *Dolsteensgrottan* på Söndmöer i Norge sträcker sig ned under hafvets botten, så att besökaren kan höra vågorna brusa öfver sitt hufvud; menige man tror, att hon sträcker sig ända till Skottland. Bland märkvärdigheter i större grottor i andra länder märkes den s. k. droppstenen (stalaktit). Denna bildas på det sätt, att vatten nedsipprar genom den ofvanför liggande kalkstenen och för med sig därur små kalkpartiklar; när det härmed uppblandade vattnet trängt genom grottans tak, bildar det en droppe, ur hvilken vattnet afdunstar, hvarvid de fasta partiklarna blifva hängande kvar vid hvalfvet och efter hand tillväxa; eller ock falla dropparna till bottnen och afdunsta där. Sålunda bildas med tiden nedhängande tappar och uppstående pelare, hvilka alltjämt växa, tills de förra nå bottnen och de senare taket. Genom hvarjehanda tillfälligheter bilda sig på samma sätt åtskilliga andra figurer, och med någon tillhjälp af inbillningskraften hafva dylika daningar blifvit af åskådare liknade vid altare, orgelverk, predikstolar, statyer o. s. v. Stalaktiten eller droppstenen är till färgen honungsgul,

men öfvergår stundom till ljusare eller mörkare brunt. — Uti en del grottor träffas väldiga samlingar ben efter hvarjehanda slags djur, hvilkas ditkomst förklaras på det sätt, att djuren vid någon öfversvämning eller jordbäfning tagit sin tillflykt in uti dylika håligheter och där omkommit. — Bland kända och undersökta grottor anföras här några af de märkligaste: *Adelsbergergrottan* i Österrike, uti hvilken man inträngt flere mil utan att finna hennes slut, har öfverallt stora hvalf och hemska bråddjup, och en ström flyter midt igenom henne. Uti *Castletonsgrottan* i England ligger en stor sjö; uti denna grotta har påträffats en myckenhet ben, till stor del inbäddade i droppstenen. *Fingalsgrottan* på ön Staffa vid Skottland har hela sin botten öfvertäckt af hafsvattnet, som där går i stora vågor; väggarna bestå af det slags sten, som kallas basalt, och som här är söndersprucken i stora sexkantiga pelare; sådana finnas här, som äro 17 m. höga. Namnet betyder *sånggrottan*, och har afseende på att vågornas skvalpningar i grottans inre åstadkomma klingande orgelljud, som likna fullstämmiga sångtoner. *Baumansgrottan* i Hartzbergen i Tyskland är en af de vackraste droppstensgrottor, som finnas, och innehåller tillika en väldig mängd ben efter forna djur. På många andra ställen, synnerligen i Tyskland, finnas grottor, som innehålla så stora samlingar ben, att man med dem skulle kunna fylla flere vagnar. Ur en del grottor utströmmar kall luft, desto starkare ju varmare den yttre luften är; nära Lausanne vid Geneversjön i Schweiz finnes en grotta, hvarur luften utströmmar så kraftigt, att inkastade klädespersedlar blåsas ut igen. Äfven finnas grottor med så starkt kolsyrehaltig luft, att smärre djur inom några minuter dö i dem af kväfning.

Fingalsgrottan

Jättegrytor kallar man de, ofta mycket jämna liksom svarfvade, urholkningar i urberget, hvilka här och hvar i skilda länder förekomma. Dessa bildningar hafva tydligen blifvit danade mekaniskt och härleda sig sannolikt från istiden, då större stenar blifvit af vattnet kringdrifna på ett ställe och där borrat sig in i berget.

Jättegrytorna äro vanligen omkring $\frac{1}{2}$ meter i diameter och 1 till 2 meter djupa; dock finnas de, som hafva en vidd af $2\frac{1}{2}$ till $3\frac{1}{2}$ meter och 7 till 9 meters djup. I Skandinavien träffas sådana till tusental, mest på västra kusten, men äfven i Uppland, Södermanland, Värmland, Småland med flera ställen. De förekomma på alla höjder; sålunda har man påträffat jättegrytor såväl under hafsytan och vid kusterna som uppe i landet och på de högsta berg t. ex. på Dovrefjäll i Norge, i Bergvattensberget på Tiveden o. s. v.

Slätter kalla vi de jämna delar af jordytan, som här och där förefinnas; de delas i högslätter och låglandsslätter; efter deras naturliga beskaffenhet och växtlighetsförmåga erhålla de föröfrigt olika namn.

De förnämsta högslätter på jorden äro förut omnämnda; af låglandsslätter hafva vi i Sverige endast några få, såsom skånska slätten, östgötaslätten, upplandsslätten och hafskusten i Västerbotten; alla dessa äro högst obetydliga mot dem, som finnas i andra länder, många hvarken odlade eller bebodda. De s. k. *stäpperna* i Asien äro beväxta med låga buskar och gräs, flera skilda folkslag draga där omkring med sina boskapsbjordar; det öfversta lagret af jorden är där så saltmängdt, att saltet vittrar ut på marken. Norra Amerikas stora slätter äro antingen beväxta med grof skog eller också med högt gräs, dessa senare kallar man *prärier;* där beta vilda bufflar, hästar och många andra djur. Omkring de stora floderna i Södra Amerika ligga de slätter, som kallas *savanner*, *lanos* eller *pampas*,

hvilka upptaga ett område af omkring 8,400 kv.-m., eller nära dubbelt så stor rymd, som hela Sverige. Den största slätt på jorden är *Sahara* i Afrika, af mer än 100,000 kvadratmils omfång. Detta ökenland utgöres visserligen delvis af låga vidsträckta sandslätter, men de afbrytas dock här och hvar af bergländer af betydlig utsträckning. Här och där finnas oaser, somliga helt små, andra utgöra hela konungariken; stundom kan likväl hända, att flygsanden öfversvämmar ett område där oaser förr afbrutit öknens enformighet. Flygsandsfält, ehuru jämförelsevis små, finnas äfven i vårt land, på några ställen i Skåne, i södra Halland, på Gottlands norra udde och på Vänerns södra strand i Västergötland. I Frankrike finnas flygsandsfält, där likväl här och hvar ljung och andra växter kunna trifvas; där bo människor som föda sig med fårafvel och strumpstickning. Sanden ligger här så djup mellan byarna, att invånarne måste binda sex fots höga styltor under fötterna, då de gå ut i något ärende. Sedda på afstånd mot den blå himmelen, då de sålunda komma gående, likna de långbenta spindlar på en fönsterruta.

Sjöar. Den största insjö på jorden är *Kaspiska hafvet;* benämningen *haf* har den fått för sin storlek, men den har intet synligt samband med världshafvet. Vi anföra här ytinnehållet för några af jordens större insjöar:

Kaspiska hafvet	440,000	kvadratkm.	*Ontario* (en af de Kanadensiska sjöarna)	19,000	kvadratkm.
Öfre sjön (en af de Kanadensiska sjöarna)	84,000	»	*Ladoga* (i Ryssland)	18,000	»
Ukereve (i Afrika)	80,000	»	*Onega* »	9,700	»
Aralsjön (i Asien)	67,000	»	*Vänern* (i Sverige)	6,000	»
Tanganjika (i Afrika)	36,000	»	*Vättern* »	1,900	»
Baikal (i Sibirien, Asien)	35,000	»	*Mälaren* »	1,200	»
Erie (en af de Kanadensiska sjöarna)	26,000	»	*Genèvesjön* (i Schweiz)	570	»
			Hjälmaren (i Sverige)	500	»

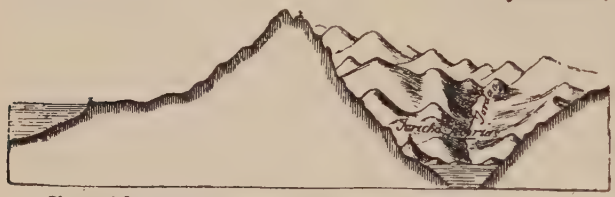

Skematisk genomskärning af trakten kring Döda hafvet.

Sjöar som sakna aflopp ha vanligen salt vatten, beroende därpå, att deras vatten endast genom afdunstning bortgår, hvarvid de salter, som genom tilloppen tillförts dem, kvarblifva och efter hand göra sjöns vatten salt. Sådana sjöar äro Kaspiska hafvet, Döda hafvet i Palästina, Stora Saltsjön i Nordamerika och Eltonsjön i Sydryssland.

Vattenfall. Det mest namnkunniga vattenfall är *Niagara*, mellan sjöarna Erie och Ontario i Norra Amerika; det är märkvärdigt på grund af sin skapnad och den ofantliga vattenmassa som där nedströmmar, men hvad höjden beträffar, är det likväl icke det största. Då man talar om vattenfall brukar vanligen den, som ej sett större sådana, föreställa sig blott en enda brant, utför hvilken vattnet nedstörtar, men så är förhållandet endast på några få ställen. Merendels finnas flera afsatser efter hvarandra, såsom förhållandet är t. ex. vid Trollhättan, och dessas sammanräknade höjd är den, som för fallet uppgifves. Vi anföra här höjderna för några bland jordens största vattenfall:

Bogota i södra Amerika	270	meter	*Niagara* i Norra Amerika	48	meter
Staubbach i Schweiz	160	»	*Trollhättan* i Sverige (Västergötland)	33	»
Verlino i Italien	90	»	*Tännforsen* d:o (Jämtland)	30	»

Många flere egendomligheter än de här uppräknade har väl jordytan att uppvisa, men beskrifningen af dessa tillhör rätteligen andra vetenskapsgrenar. Så t. ex. afhandla fysiken och kemien hvad som rör vatten, luft, ljus och värme och deras företeelser. Zoologien, botaniken och mineralogien hvad som rör djur, växter, stenarter och metaller; länders, sjöars, floders, källors och andra vattensamlingars beskrifning med mera dylikt, är en gren af geografien o. s. v.

De geologiska perioderna.

De bergformationer, som finnas på jorden, hvilka enligt hvad förut är nämndt tillkommit på olika tider, indelas med afseende på tiden för deras tillkomst uti bergarter tillhörande *Urformationen, Kambriska formationen, Siluriska forma-*

tionen, Devonformationen, Stenkolsformationen, Permiska eller Dyasformationen, Triasformationen, Juraformationen, Kritformationen, Tertiärformationen, Kvartärformationen och *Nutida aflagringar.*

Det är genom att studera och jämföra aflagringar påträffade på skilda ställen af jorden, som man lyckats uppbygga denna lagerföljd. Om således på någon trakt af jorden aflagringar oafbrutet pågått ifrån den tid, då vatten först började finnas på jorden, skulle där lagren ligga i den följd de här ofvan uppräknats. Men denna indelning innebär icke blott en aflagringsföljd utan äfven en tidsbestämning, som visserligen icke upplyser om hvarje lagers ålder men dock om de skilda lagrens ålder i förhållande till hvarandra. Vid hvar och en af dessa *formationer* fäster man således äfven begreppet *tid* eller *period*, man talar således om *Urtiden, Kambriska tiden, Siluriska perioden* o. s. v.

Urtiden. Hit höra urformationens bergarter. De äro alltid kristalliniska och bestå af det slags sten, som vanligen kallas *gråsten*, hvilken hufvudsakligast utgöres af de två bergarterna *granit* och *gnejs*, i hvilka åter finnas tre mineral, *glimmer, fältspat* och *kvarts*. Till denna klass af bergarter höra äfven vissa slag af porfyr och skiffrar, järnmalmer m. m.

Då en gråsten slås sönder, kunna de nämnda tre mineralen lätt synas i det nya brottet: *glimmer* ligger som mörka glänsande fjäll; *fältspat* visar sig som rödaktiga, gråaktiga eller hvita korn, med släta ytor och liksom trappsteg emellan sig; *kvarts* består också af korn, till färgen hvita eller gråaktiga, men utan släta ytor. Om glimmerbladen ligga alla lagrade åt samma håll, kallas bergarten *gnejs*, men sitta dessa utan ordning i alla riktningar kallar man den *granit*.

Uti lagren tillhörande denna formation har man ej funnit några säkra spår af organiskt lif. Åtskilliga omständigheter tyda dock på att äfven under denna tidiga period lefvande organismer funnits på jorden. I åtskilliga hithörande bergarter har man nämligen påträffat s. k. *bituminösa* ämnen (bergolja, bergbeck m. m.) af grek. *bios*, lif, en kropp innehållande något som skyddar mot förgängelsen.

Hithörande bergarter är emellertid de, som bilda de så kallade ur- eller grundbergen, hvilka träffas öfverallt på hela jordytan, ehuru på olika djup; på många ställen skjuta de upp i dagen, mest på stora höjder; på andra ställen äro de betäckta af väldiga massor andra berg- och jordarter, men påträffas alltid då dessa genomgräfvas; säkert utgöra de äfven hafsbottnens grund och kunna alltså kallas jordens skelett.

Kambriska tiden (efter Cambria, lat. benämning på Wales, där formationer tillhörande denna period uppträda ganska tydligt och talrikt). Till de under denna period bildade aflagringarna räknar man i allmänhet nederst *sandsten*, som stundom hänföres till en särskild formation den *Prækambriska*, och därofvan *alunskiffer.*

I sandstenslagret påträffar man ganska talrika *fossil: medusor* o. d., i alunskiffern uppträda de s. k. *trilobiterna*, en art leddjur som under nästa period fullständigt utdö. Till denna aflägsna forntid spåra vi således djurvärldens rötter, det är lifvet som börjar utveckla sig på vår planet.

Sandsten och skiffer förekomma emellertid af flere slag och åldrar. Om i sandsten påträffas korn, som äro nog stora att kallas småstenar, får bergarten namn af *puddlingsten*. Innehåller sandsten mycket glimmer, och äro bladen däraf ordnade i jämnlöpande lager, får han utseende af skiffer. Icke sällan synas våglika böjningar på sådana berglager, alldeles lika dem, som synas på en af lera eller fin sand bestående sjöbotten, eller dem blåsten stundom bildar på lös snö. — *Skiffer* består hufvudsakligast af lera, som efter det den blandats med kol och stundom svafvel, under starkt tryck förtätats och antagit sådan form, att han låter klyfva sig i skifvor. Uti denna bergart träffas den illaluktande sten, som kallas *orsten.*

Silurperioden (efter ett gammalt folkslag, silurerna, i Wales, där lager af denna formation först urskildes och studerades.) Hithörande bergarter äro hufvudsakligen *kalksten* och *sandsten* af olika slag samt *lerskiffrar.*

Floran visar i silurformationen sina första tydligare spår, den är dock mycket fattig och utgöres endast af *alger*. Djurvärlden är däremot ganska rikt representerad genom åtskilliga slag marina, visserligen lågt stående djur. Denna periods mest karaktäristiska djurgrupp är *graptoliterna*, som emellertid mot slutet af perioden utdö. Föröfrigt uppträda *koraller, sjöstjärnor, musslor* och *snäckor*. Inom de yngre lagren tillhörande denna formation träffas äfven åtskilliga lämningar af *fiskar.*

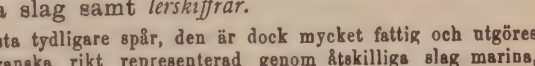

En art af släktet Graptolithus.

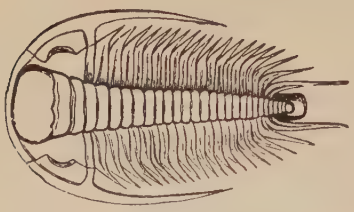

Silurisk trilobit.

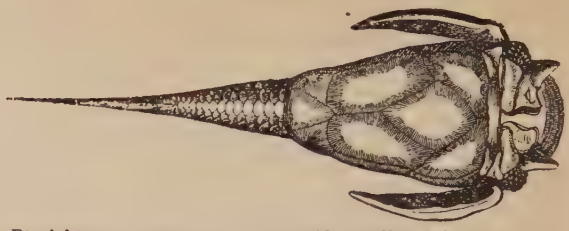

Pterichtys cornutus, en art ganoider, tillh. fiskarnas klass (devoniska perioden).

Pecopteris truncata (stenkolsformationen).

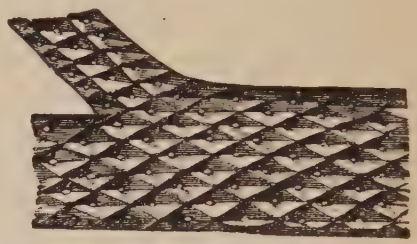

Lepidodendron elegans (stenkolsformationen).

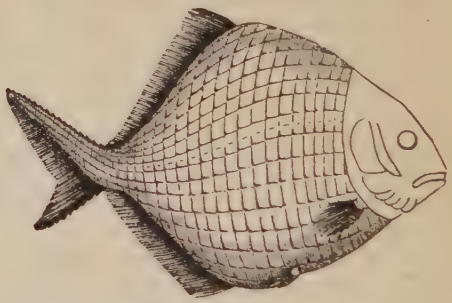

Platysomus gibbus (permiska perioden).

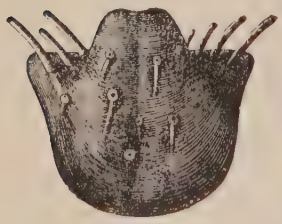

Productus horridus (permiska formationen).

Devonperioden (efter Devonshire i England, där denna formations lager äro särdeles mäktiga). Största delen af denna lagerserie utgöres af *röda sandstenar* och *skiffrar*.

I dessa lager påträffar man spår af de första *landväxterna; fiskar* med broskartadt skelett uppträda talrikt under denna period.

I vårt land saknas alldeles aflagringar från denna period; föröfrigt är utbredningen af tillhörande lager ej synnerligen stort.

Den röda sandstenen har sin färg af sitt bindeämne, som varit järnhaltigt. Den brokiga sandstenen omväxlar med lager af grålera och sandsten, hvaraf hans strimmor och fläckar uppkomma.

Stenkolsperioden. Som namnet anger har denna period fått sitt namn af de i dess aflagringar förekommande stenkolslager. De äldsta lagren af denna formation, hvilka utgöras af *sandstenar* och *konglomerat*, sakna dock stenkolsflötsar. De öfre lagren äro däremot särdeles stenkolsförande. De bergarter af hvilka dessa lager bestå, utgöras af *lerskiffrar* och *sandstenar*.

Under denna period utvecklas i den heta med fuktighet mättade luften ett rikt växtlif, jättelika *ormbunkar* och *fräkenarter* omväxla med icke mindre ståtliga *lepidodendrer*, fjällträd, och *sigillarier*, sigillträd. *Cykadéer* och *barrträd* uppträda äfven, ehuru mera sparsamt, under denna period.

Stenkol är uteslutande lämningar efter växter, som vid någon större naturrevolution blifvit öfvertäckta med sand och lera samt där under stark hetta blifvit förstenade. Man träffar stundom i sten-

kolslager hela stora träd, till formen oförändrade; men bland dem finnas inga sådana slag, som nu växa på jorden. Man har kunnat särskilja omkring 500 arter af dessa växter. Mjukare växter, såsom mossor och dylikt, som sannolikt funnits i dessa skogar, hafva mestadels försvunnit utan spår och efterlämnat en tät kolmassa, hvari blott sparsamt några växtdelar kunna skönjas.

Faunan företer äfven under denna period nya arter. Så uppträda skilda typer för amfibiernas klass, såsom *grodliknande djur*, och mot slutet af perioden en art *simödlor*. I stor myckenhet förekomma *koraller* och *mollusker*; och hela lager af *bergkalk*, som i synnerhet i mellersta Europa äro mäktiga, utgöras till stor del af lämningar af sådana organismer.

Stenkolsformationen, som eljes har en mycket stor utbredning, finnes ej i vårt land.

Permiska eller Dyasperioden, har sitt namn af guvernementet Perm i Ryssland, där formationen har att uppvisa rikliga aflagringar. Dyas, den tvådelade, hänsyftar på periodens två hufvudafdelningar. Denna period, som synes ha karaktäriserats af häftiga omstörtningar, representerar en tid af *sänkning*. *Sandstens*-aflagringar och konglomerat kännetecknа periodens första afdelning, *kalkstens* samt betydliga *gips*- och *koksalt*-lager, i form af bergsalt, den senare. Denna formations aflagringar innehålla äfven *koppar*- och *silfver*-malmer. Eruptiva bergarter, i synnerhet *porfyr* äga från denna period stor utbredning, en helt naturlig följd af de omstörtningar, som under denna tid rasat.

Bergsalt är mer eller mindre rent salt, som hopat sig på ett ställe i större massor och sedan hårdnat. *Gips* är en bergart, som är sammansatt af svafvelsyra, kalk och vatten, vanligen hvitgul till färgen. En kornig och tät gipsvarietet, som påträffats i tillräckligt stora massor för att begagnas till bildhuggeri- och byggnadsarbeten, ofta snöhvit, kallas *alabaster*.

Under denna period uppträda nu först verkliga ödlor, *Proterosaurus*, och af allt att döma särdeles ymnigt de s. k. *hetorocerka* (med sned stjärt försedda) *ganoidfiskarna*.

Floran visar nya former men sluter sig dock i allmänhet till stenkolsformationens typer; åtskilliga af dessa utdö dock under denna period.

I mellersta Europa har permiska systemet sin största utbredning, i vårt land är ej perioden representerad af några aflagringar.

Dessa nu afhandlade formationer bilda med undantag af urtidens en gemensam grupp, som man kallat den *Paleozoiska* gruppen (af grek. *palaios*, forntida, och *zoon*, djur). Denna grupp representerar jordens *forntid*. Härefter följa fyra formationsserier sammanförda till en grupp den *Mesozoiska formationsgruppen* (af grek. *mesos*, i midten, och *zoon*, djur) och representerande jordens *medelålder*. Det äldsta af de mesozoiska systemen är *triassystemet*, de aflagringar som tillhöra samma ha bildats under

Triasperioden. Den har sitt namn (lat. *trias*, tretal) däraf att aflagringarna från denna tid i Tyskland kunna särskiljas i tre skilda geologiska etager: *den brokiga sandstenen, musselkalken* och *keupern* (köjpern).

Keupern indelas i tre aflagringar. *Kolkeupern:* sandstenar, leror och leriga kollager; *gipskeupern* med brokiga merglar, med lager af gips här och hvar; samt *rhät:* gröna, rödbruna eller svartgula leror, skiffrar och sandstenar.

Vulkaniska utbrott tyckas ej så ofta under denna period liksom under hela mesozoiska tidsåldern förekommit. Eruptiva bergarter från denna period äro därför sällsynta.

Floran utgöres hufvudsakligast af *skafgräs, ormbunkar, cykadéer* och *barrträd*, hvilka alla bilda vidsträckta skogar. Faunan visar en riklig mångfald af marina djurformer. Äfvenså uppträda flera former af kräldjur, krokodiler, egentliga ödlor m. fl. Den mest intressanta lämning från denna

Voltzia heterophylla, ett barrträdsslägte från triasperioden.

periods djurvärld: spår af *det första kända däggdjur*, ett pungdjur, har påträffats nära Stuttgart i systemets öfversta lager. I sandstenar tillhörande denna formation har man äfven påträffat ett annat egendomligt fynd: ett fågelspår om 6 dm. längd. Var denna fågelarts kropp i proportion till dess väldiga fötter, härrör spåret från en fågel som varit fyra gånger så stor som vår nuvarande struts. Dessa spår tillskrifvas dock vanligen nu ej fåglar utan *dinosaurier* (af grek. deino's, förskräcklig, och sauro's, ödla), en numera utdöd ordning af reptiliernas klass.

I vårt land finnes denna formation på ett par ställen i Skåne.

Juraperioden (benämningen efter Jurabergen, där denna formation visar sin största och tydligaste utbredning). Denna periods aflagringar tyckas tillkommit under en tid af lugn i vulkaniskt afseende. Jurasystemet är stort sedt en hafsbildning, som utgöres af *kalkstenar*, *merglar*, en lera i hvilken kalk inblandats, *skifferleror*, *sandstenar* m. m. I de öfre lagren påträffas en karaktäristisk bergart, *oolitkalkstenen*, hvaraf äfven systemet erhållit benämningen *oolitsystemet*. *Dolomit*, en kalkstensliknande bergart, förekommer äfven i denna formation, liksom *stenkol* och *järnmalm*, ehuru i mindre mängd. Af *Skånes stenkolsförande formation* höra de öfversta lagren till juraformationen.

Juraperiodens fauna kännetecknas af en talrik förekomst af *fisk-* och *flygödlor*, bland hvilka särdeles gigantiska former påträffas.

Plesiosaurus (jurafofmationen) $^1/_{25}$ af nat. storlek.

Från Amerika har man sålunda från denna period lämningar af en ödla som mätt 100 fot i längd och 30 fot i höjd.

Tydliga och säkra spår af de första däggdjuren påträffas redan i systemets nedre lager. Alla juraperiodens däggdjur tillhöra pungdjurens ordning och äro af obetydlig storlek. Lämningar och märken efter dessa djur påträffas talrikt i systemets midtersta lager.

Hafvet vimlar alltjämt af talrika djurformer. Sålunda förekomma fiskar i mängd liksom långsvansade *kräftor*.

Insekter såsom *skalbaggar*, *sländor* och *gräshoppor* uppträda, äfvenså förekommer en *fjärilsart*. Lämningar och spår efter *spindlar* ha äfven i denna formation påträffats.

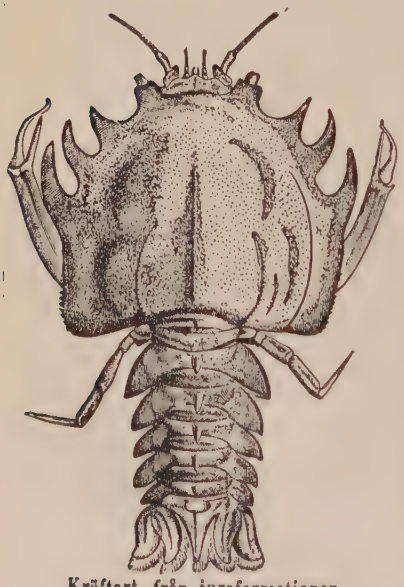

Kräftart från juraformationen.

Floran visar flera former af *barrträd* bland hvilka *Gingko*-familjen är talrikt representerad. Dessa barrträd skilja sig från sina öfriga släktingar genom sina blad, som ej äro barrlika utan långskaftade och solfjäderlika. De första *Pinus-* och *Cypressarterna* uppträda äfven under denna tid. Cycadéer och ormbunkar äro alltjämt talrika.

Systemet har en betydlig utbredning: öfver största delen af Europa, Nordamerika, delar af Sydamerika, Sibirien, Spetsbergen o. s. v. I Skandinavien finnas till systemet hörande aflagringar dels som ofvan nämnts i Skåne och dels på Bornholm och på Andö vid Norges kust.

Kritperioden. Med afseende på bergarternas beskaffenhet är kritsystemet mycket växlande. Så utgör på ett ställe *krita* med *flinta* och *sand* hufvudmassan, under det *sandsten* på ett annat ställe är öfvervägande, på ett tredje åter finner man ingen af dessa bergarter, utan utgöras formationens bergarter där af merglar och leror. Denna omständighet har också gjort, att systemet i skilda land fått skilda namn, såsom *grönsandsformationen*, på flera ställen i Norra Amerika, *kvaderformationen*, i Sachsen och Schlesien m. fl.

ställen, *kritformationen*, i England, Frankrike, Danmark, Sverige. Då lagren äro så föga öfverensstämmande med hvarandra, är gifvet att jämförelsen af de skilda lagren endast möjliggöres genom studiet af periodens *fossil*. Under denna period börja *klimatiska olikheter* visa sig.

Kritan utgöres af ett organiskt ämne, nämligen snäckskal efter flere slags djur, hvilka äro så små, att deras utmärkt prydliga former och sirligt refflade ytor, i trots af sin bräcklighet oskadade halka undan alla krossningsförsök med mortelstötar och rifstenar, och ännu t. ex. på ett kort af så kalladt porslinspapper, kunna de med tillräckligt förstorande synglas visa sig hela och oskadade. Uti kritlagren träffas *flinta*, hvilken hufvudsakligast består af en stenart, som blifvit kallad *kisel* och i sin renaste form visar sig i den urbergen tillhörande stenarten kvarts.

Beträffande djurriket träffas nu *foraminiferer*, en art encelliga djur och *svampdjur* i stor myckenhet. *Korallerna* aftaga däremot under denna period. *Ammoniterna* visa en egendomlig formrikedom, men utdö under periodens senare del. De under slutet af föregående period förekommande sällsamma fågeltyperna med kranium, försedt med i tandhålor sittande tänder, uppträda nu mera talrikt. *Ichthyornis* är en sådan fågeltyp.

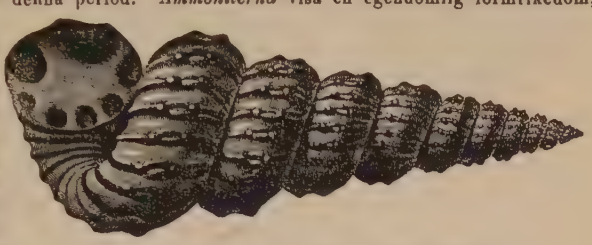

Turrilites, en ammonit från kritformationen.

Det är dylika och andra fossila fynd af dessa äldsta fågelarter sammanställda med andra af ödlor, som gjort att man med ganska stor bestämdhet kan påstå att dessa nu skilda djurtyper härleda sig från gemensamma stamformer.

Formationen är fattig på växtlämningar, emellertid är perioden beträffande växtvärlden dock så till vida märkvärdig, att därunder de första löfträden förekomma.

Formationen är utbredd öfver Tyskland, Frankrike, England, delar af Alperna och Karpaterna, Danmark och Nordamerika m. fl. trakter. Systemets yngre aflagringar förekomma i Skåne och Blekinge.

Med kritformationen afslutas den mesozoiska formationsgruppen och den *kenozoiska* vidtager. Denna utgör i jordens historia *den nyare tiden*. Kontinenternas gränser bli under denna period allt mer bestämda. Tydliga klimatiska olikheter visa sig, och växternas olika förekomst blir häraf bestämd. De typer ur djur- och växtvärld, som därunder uppträda synas oss visserligen i mångt och mycket skilja sig från nutidens, men en närmare granskning öfvertygar dock om att lifvet i sin helhet närmar sig nutidens former. Föregående formationsgruppers lägre typer ur växt- och djurvärld försvinna efter hand och dö ut. Den kenozoiska tidens första skede har man nämnt

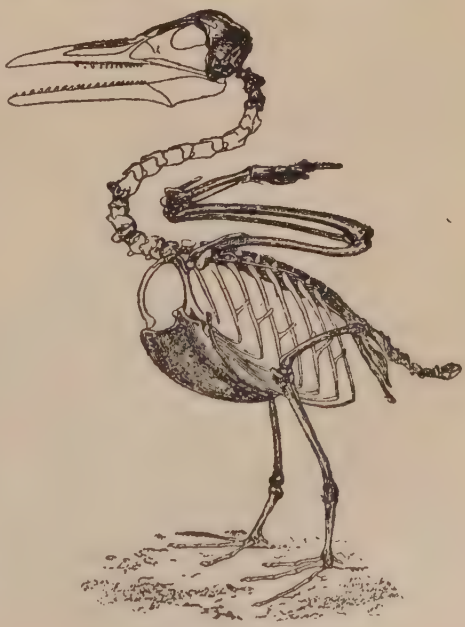

Ichthyornis victor från kritperioden.

Tertiärperioden. Under denna period bilda sig sådana väldiga bergskedjeveck som Pyreneerna, Alperna, Karpaterna, Himalaja m. fl. Det europeiska fastlandet får efter hand allt mer och mer den figuration som närmar sig den nu varande. Periodens aflagringar äro ganska ojämnt fördelade öfver olika sträckor. Särskildt är detta märkbart beträffande Europa, och man kan här urskilja tre olika geografiska områden för ifrågavarande formations bildningar. I området, som sträcker

sig från nedre delen af Garonne och Rhone öfver landen på båda sidor om Medelhafvet, påträffar man mäktiga kalkstenslager. Eruptiva bergarter förekomma sparsamt inom detta område. De centralare delarna af Europa upptagas af ett annat tertiärformationsområde. De äldre lagren utgöras här af *nummulitkalk* — till största delen bestående af skalen efter *nummuliter,* en art foraminiferer — samt sandsten och leror. Eruptiva bergarter uppträda här på många ställen. De vulkaniska krafterna synas här under denna period varit i liflig verksamhet. De öfre lagren inom detta område utgöras af *molass,* som egentligen är en lagerserie bestående af en grönaktig lös sandsten och konglomerat. Flerstädes i Europa påträffar man äfven från denna tid *brunkolsbildningar,* företrädesvis bildade af vattenväxter och barrträd. I Ostpreussens tertiära aflagringar förekommer här och hvar *bernsten,* ett fossilt harts, alstradt af längesedan utdöda barrträdsarter, sålunda ett slags kåda. Till tertiärsystemet höra äfven de mäktiga *saltlagren* i Karpaterna. Ett tredje område för tertiärtidens aflagringar äro trakterna kring nordpolen. *Basalt* bildar här mäktiga tertiära aflagringar, liksom *sten-* och *brunkol.* Äfven i dessa trakter påträffas eruptiva bergarter från denna tid.

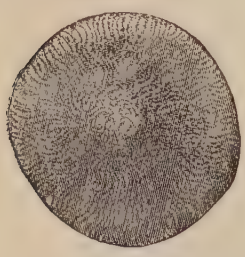

Nummulites, sedd ofvanifrån och i genomskärning, från tertiärformationen.

Palæotherium, (tertiärformationen).

Under tertiärtiden försvinna föregående perioders gigantiska ödlor och reptilier, och under periodens första del uppträda som representanter för däggdjurens klass en del *hofdjur* såsom *Palæotherium, Anoplotherium,* en idislare m. fl.

Under periodens senare del spela *tjockhudarna: mastodon, dinotherium* m. fl. en viktig roll.

Af *elefanter* och *noshörningar* har man från denna tid äfven lämningar, liksom af *rofdjur* och *idislare.* Föröfrigt företer faunan en mängd nya former och typer närmande sig nutidens djurformer.

Från tertiärperiodens flora har man rika lämningar, icke blott stamdelar och blad utan äfven blommor och frukter. Ormbunkar och cykadéer liksom barrträden trängas allt mer undan af *löfträden.* En stor rikedom på *palmer* här periodens första skede dessutom att uppvisa.

Som ofvan sagts börja under tertiärtiden klimatiska olikheter visa sig. Sålunda torde vid slutet af perioden klimatet i Europa varit ungefär nutidens.

Dinotherium giganteum.

I vårt land finnas endast i Skåne aflagringar från tertiärtiden. Dock är man ej fullt ense om huruvida ens dessa bildningar verkligen äro att anse som tertiära.

Kvartärperioden. Vid slutet af tertiärperioden upp-

träda, som förut blifvit nämndt, klimatiska olikheter, ett förhållande, som visar sig i en allmän förflyttning af växt- och djurarter mot ekvatorn. Snö lägrar sig i polartrakterna och uppe på de högre bergen, isfält och glaciärer bildas och tilltaga allt mer och mer i mäktighet och utsträckning. De förena sig och skjuta långsamt men säkert norrifrån och ifrån bergländerna ut öfver landen. Det är det skede af kvartärperioden, man benämnt *istiden*, som närmar sig. I samband med isens allt mer tilltagande utbredning försiggår en betydlig höjning af kontinenterna, särskildt Europa, och öfver dessa höjda landsträckor sveper sig det mäktiga istäcket, höljande till och med de högsta bergstoppar. De hopade ismassorna tränga emellertid fram öfver nuvarande Östersjön, där mähända vid denna tid betydliga landsträckor höjt sig ur hafvet, och ned öfver nuvarande Tyskland, åt öster långt in i Ryssland. I väster möta de isen från Storbrittanniens bergland och förena sig med denna. Den väldiga isfloden skjuter så fram öfver Atlantiska oceanen och brister där i väldiga isberg.

Karta utvisande isens utbredning under glacialperioden. De skuggade partierna utmärka områdena för istäckningen.

Att istiden omfattat oerhörda tidsperioder är med tanke på den långsamhet hvarmed glaciärer framskjuta alldeles tydligt. För att nedisningen sålunda från sin första början skall ha nått sin största utbredning har säkerligen erfordrats flere tusental af år. Att man återigen kan vara fullt säker på att en dylik istid verkligen existerat möjliggöres däraf att man har tillfälle sammanställa vissa, egendomliga nutida märken och verkningar af glaciärer och glaciärers framfart med liknande från kvartärperioden. Man kan sålunda i urberget påvisa *repor* eller *refflor* från denna tid, hvilka med afseende på form och utseende fullständigt öfverensstämma med dem nutida glaciärer i berggrunden gifva upphof till. Riktningen af dessa refflor har gifvit medel i hand att bestämma hvilken direktion isströmmarna tagit.

Rullstensåsarna äro andra minnesmärken från istiden. Dessa, i synnerhet i vårt land vanliga, bildningar utgöras af finare eller gröfre sand och grus samt större eller mindre stenar, som jökelströmmarna, under glaciären med betydlig fart framflytande, ryckt med sig. Allt detta material afsattes efter hand där, hvarest strömmen vid glaciärens kant bröt fram i dagen. Allt efter som nu isen vid glacialperriodens slut drog sig allt längre och längre mot norr förflyttades i samma mån glaciärälfvarnas mynningar, och de af dem beroende afiagringarna i samma riktning, hvarigenom så småningom dessa åsar uppkommo. S. k. *moräner* af skilda slag äro afiagringar som äfven de ganska otvetydigt visa att de för sin uppkomst ha att tacka framträngande glaciärer. Dessa bildningar utgöras af de ämnen, grus, sand och stenar, som isen under sitt fram-

Af en glaciär repadt stenblock.

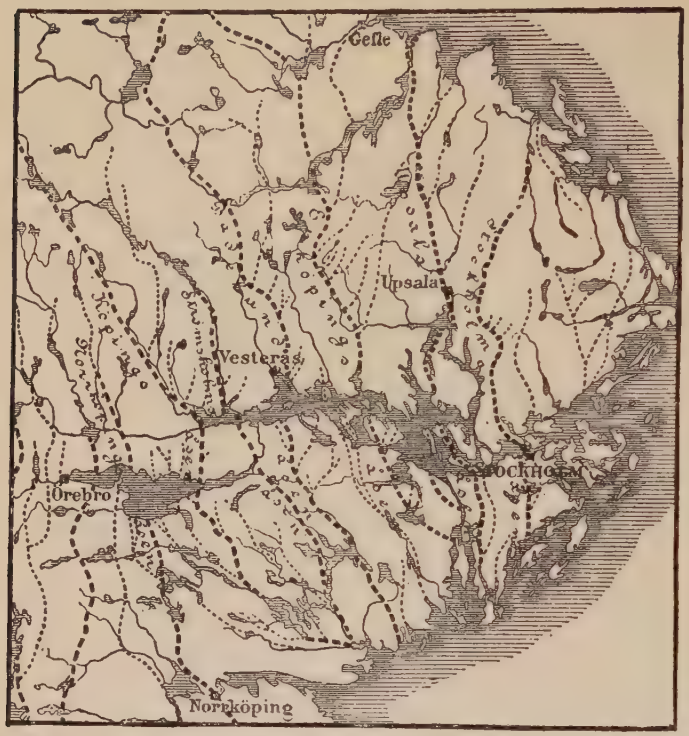

Rullstensåsarna i mellersta Sverige.

trängande antingen skjutit framför sig: *ändmoräner* eller genom sin tyngd hoppressat *bottenmoräner*. De s. k. *flyttblocken*, *erratiska block*, tillhöra moränen. Dylika block ha efter allt att döma många gånger förts af isen hundratals mil.

Åtskilliga omständigheter tyda på att efter en första nedisning af landen, inträdt i samband med en sänkning af landet en i klimatiskt afseende mildare period, hvarunder på de platser, från hvilka isen undanträngt allt växt- och djurlif, återuppträdde en del såväl växt- som djurtyper. Efter denna mildare period inträdde åter en glacialtid, under hvilken dock isens såväl utsträckning som mäktighet var betydligt mindre än under föregående isperiod.

Det är isens uppträdande under kvartärperioden, som gifvit en naturlig indelningsgrund af detta senare skede i jordens utvecklingshistoria. Man talar sålunda om den *præglaciala*, den *glaciala*, den *interglaciala* och den *postglaciala perioden*. De aflagringar, som under detta första tidsskede uppstodo, utgöras hufvudsakligen af *sand* och *lera;* den glaciala tidens aflagringar ha här ofvan afhandlats.

I den interglaciala tidens aflagringar träffas stundom *brunkol* bildadt af lämningar af växter, som under den mildare perioden uppträdt. Den postglaciala tidens aflagringar utgöras åter af *sand*, *leror*, *gyttja*, *torf* o. d. I dessa aflagringar ha påträffats växtlämningar som tyda på att klimatet i början af denna period i norra Europa och södra Sverige ännu varit arktiskt.

Under den kvartära tiden uppträda alltjämt nya djurformer.

Erratiskt block.

Ehuru ännu de högre djuren i sin byggnad visa groft tillyxade och i stort tilltagna former, försvinner dock efter hand det gigantiska i föregående tidsåldrars högre djurformer, och ehuru djurtyperna ännu visa denna tids särskilda egendomligheter skönjas dock redan nu tydliga öfverensstämmelser med nutidens djurvärld.

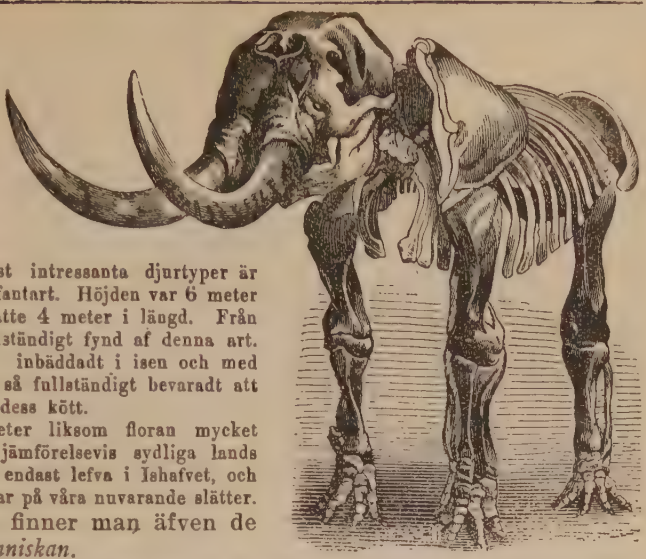

Elephas primigenius, mammutdjur från kvartärperioden.

En af istidens kanske mest intressanta djurtyper är mammutdjuret, en hårbeklädd elefantart. Höjden var 6 meter och de i krum böjda betarne mätte 4 meter i längd. Från Sibirien har man ett särdeles fullständigt fynd af denna art. Ett mammutdjur påträffades där inbäddadt i isen och med kvarsittande köttmassor och hud så fullständigt bevaradt att hundar och rofdjur begärligt åto dess kött.

Den lägre djurvärlden företer liksom floran mycket af intresse. Sålunda påträffas i jämförelsevis sydliga lands kvartära aflagringar musslor, som endast lefva i Ishafvet, och lämningar af fjällväxter i aflagringar på våra nuvarande slätter.

Från kvartärperioden finner man äfven de första säkra spåren af *människan*.

De äldsta lämningar af förhistorisk människa ha påträffats i Belgien vid Spy i provinsen Namur. Beträffande dessa fynd ha visserligen olika meningar i detalj gjort sig gällande, men alla forskare äro dock ense om att de måste härröra från en förhistorisk människoras. Af studier af dessa fynd framgår äfven det viktiga faktum, att *åtskilligt som för dessa lämningar är särdeles karaktäristiskt ej återfinnes hos den nu lefvande människan, men väl däremot, ehuru än mer framträdande hos de människoliknande aporna.*

Kvartärperiodens människa stod naturligtvis på en mycket låg bildningsgrad och beträffande behof och lefnadssätt i det närmaste på djurens nivå. Emellertid har man i kvartärperiodens senare aflagringar påträffat benflisor, hvilkas ytor tydligen visa spår af att man försökt att däri rista skilda djurbilder. Allt fynd som visa på, att människans estetiska sinne redan vid denna tid började vakna.

Med kvartärperiodens slut inträder jorden i det skede af sin utvecklingshistoria som är *nutiden*. De aflagringar, som därunder komma till stånd utgöras af lösa jordarter såsom skilda slag af *lera*, *sand*, *gyttja* o. d. Den senare består till väsentligaste del af afsöndringsprodukter från vattendjur, åtskilliga växtdelar, *diatomacéer*, en till algerna hörande grupp, förut oriktigt benämnda kiselinfusorier, m. m.

I början af denna period för de nutida aflagringarna blir visserligen djur- och växtvärlden i det närmaste den nuvarande, men ännu företer både floran och faunan åtskilliga typer, hvilka nu äro utdöda. Sålunda vandrade ännu på Cæsars tid i Europas vidsträckta skogar hela hjordar af *uroxar*, en djurtyp nu fullständigt utdöd.

Att ens tillnärmelsevis angifva de olika geologiska periodernas utsträckning med afseende på tiden är särdeles vanskligt. Visserligen möjliggör ett jämförande studium af forntida och nutida aflagringar med hänsyn till den tid de senare fordra att öfver hufvud taget få karaktär af aflagringar en lös tidsbestämmelse, men osäkerheten af denna metod är dock särdeles betydlig.

En annan möjlighet att tillnärmelsevis angifva periodernas längd erbjuder utvecklingen af de skilda växt- och djurformerna jämförd i afseende på tiden

Det vid Spy påträffade människokraniet (*b*) jämfördt med hufvudskålen af en modern europé (*a*).

med den utveckling och förändring vi nu kunna iakttaga hos växt- och djurtyper. Om man således med stöd af dessa och liknande iakttagelser uppskattar kvartärperioden till hundra- eller tvåhundratusen år, så bör tertiärperioden sträckt sig öfver omkring femhundratusen år, den mesozoiska tidens epoker öfver två millioner tre hundra tusen år, den paleozoiskas öfver sex millioner år och urtidens kanske öfver elfva millioner år. Och utan tvifvel äro dock dessa väldiga tidsepoker endast några år i jämförelse med den tid som förflutit sedan jorden fick karaktär af planet. — Men jordens historia är ännu långt ifrån afslutad, alltjämt fogas nya blad till de äldre gulnade som den vetgirige människoanden alltjämt skall aflocka nya hemligheter.

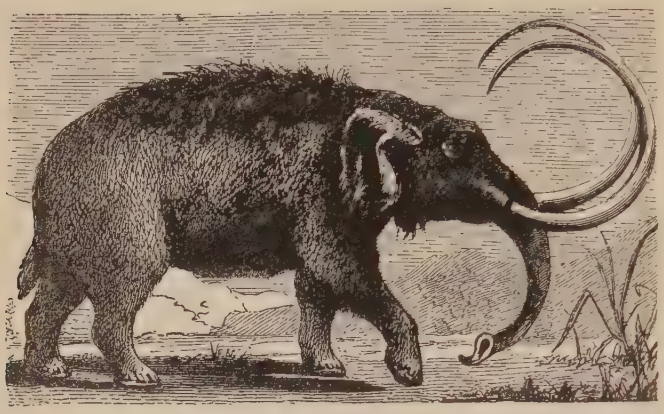

Mammutdjuret, i sin helhet funnet i Sibirien.

TREDJE AFDELNINGEN.

FYSIK.

Inledning. Allt som inverkar eller kan inverka på våra yttre sinnen, allt som har tyngd, benämna vi *materia*. Hvarje begränsad del af denna kalla vi en *kropp*, som karaktäriseras genom de olika verkningar den utöfvar på våra sinnen. Hvarje sådan förnimbar yttring af en kropps egenskaper är en företeelse, ett *fenomen*, ett ord som således här tages i en långt vidsträcktare betydelse än i vanligt språkbruk, där det betecknar något sällsamt, öfverraskande.

Åtskilliga kroppar — såsom luften, vatten, trä — äro i verkligheten sammansatta af två eller flera tydligt skilda ämnen, *grundämnen*. Att utforska och ordna dessa, att angifva deras inbördes fränskap och fastställa de proportioner, enligt hvilka de förena sig till sammansatta kroppar, med helt olika inre egenskaper mot de i dem ingående grundämnenas, är *kemiens* uppgift. *Fysikens* däremot är att studera de tillfälliga *yttre* förändringar, en kropp kan undergå, utan att dess *inre* sammansättning ändras, att angifva de lagar, som härvid gälla, och de orsaker eller krafter, på hvilka nämnda förändringar bero.

Om man med en hammare slår på en klocka, så höres ett ljud; genom ett linsformigt slipadt glas synas bakom liggande föremål förstorade, och med detsamma kunna solstrålar samlas i en punkt, så att brännbara kroppar därmed kunna antändas; med en spänd bågsträng kan en pil erhålla en hastig rörelse; genom värme kan vatten förvandlas till ånga. Alla dessa företeelser, så olika de kunna synas, hafva det gemensamt, att ingen egentlig förvandling försiggått, ty klockan, glaset och bågsträngen äro oförändrade, och ångan blir åter vatten, om hon afkyles; dessa och andra dylika företeelser tillhöra alltså fysiken. Om däremot ett stycke ved eller kol förbrännes, så öfvergår det för alltid till ett tillstånd helt olika med hvad det förut var; om sand och pottaska starkt glödgas, blir däraf glas, hvari de förra kropparna svårligen kunna igenkännas; om svafvel och kvicksilfver upphettas tillsammans, förenvinna båda, och i stället för det gula svaflet och det glänsande kvicksilfret får man röd cinnober. Sådana företeelser tillhöra kemien.

Fysiken är en empirisk vetenskap, d. v. s. den grundar sig på försök och iakttagelser, genom hvilka man i många fall kommer till fastslående af *lagar*, medels hvilka man erhåller möjligheten, att på ett exakt sätt — då samma omständigheter alltid framkalla samma verkningar — förutsäga detaljerna af ett visst förlopp. Iakttagelsen visar t. ex., att en sten eller annat föremål faller till

marken, då den ej längre understödes. Men hur faller den? Är dess hastighet under fallet alltid densamma? Falla alla kroppar på samma sätt? Dessa och andra hithörande frågor kunna icke besvaras utan vidare, man anställer försök, jämför och iakttar, och resultatet af allt detta blir en *lag*, som visar, att alla kroppar i luftomt rum vid en viss tidpunkt af sitt fall hafva samma hastighet, och att denna ökas lika mycket under loppet af samma tidsdel. Denna nu utsagda lag sätter en sedan i stånd att i hvarje enskildt fall angifva en fallande kropps hastighet i ett visst ögonblick. Ju flera lagar man lyckas upptäcka, desto djupare kännedom erhåller man om naturen, desto flera hjälpmedel aflockar man henne.

Men människan nöjer sig ej med att uppställa lagar, hon söker äfven finna orsaken till hvarför naturen arbetar just efter dessa lagar, hon vill uppdaga de *krafter*, som äro orsaken till förändringar i kropparnas yttre tillstånd och egenskaper. Sådana krafter äro tyngdkraften, den attraktion en magnet utöfvar på järnfilspån o. s. v.

Kroppars egenskaper. Dessa delas i *allmänna* och *enskilda*. De förra tillkomma alla kroppar, de senare endast någon eller några af dem.

Kroppars allmänna egenskaper äro bland andra: *Utsträckning, ogenomtränglighet, sammantryckbarhet, porositet, samhållighet, delbarhet, tröghet* och *tyngd*.

En kropp må vara af hvad form och beskaffenhet som helst, så liknar han ändå alla andra genom vissa egenskaper: 1) **Utsträckning,** hvarmed förstås kroppars egenskap att upptaga ett visst rum, hvilket, om det är större eller mindre, likväl är på alla sidor begränsadt; storleken af det rum kroppen intager kallas hans *rymd* (volym). 2) **Ogenomtränglighet** består däri, att ingen annan kropp kan på samma gång intaga en annans rum; väl synes t. ex. vatten genomtränga en svamp, men det intar icke samma plats som dennas egna beståndsdelar, utan ingår endast i de öppningar, som finnas mellan dessa; samma förhållande är, om man doppar fingret i vatten eller slår en spik i en träbit: den ena kroppen viker undan för den andra, men de intaga hvar sitt rum. 3) **Sammantryckbarhet:** egenskapen hos en kropp att förändra volym vare sig genom mekanisk kraft eller genom värmets inverkan. Sammantryckbarheten är mycket olika hos olika kroppar; störst är den hos gaserna, mindre hos de fasta ämnena, nästan ingen hos vätskorna. Hit kan äfven föras **Elasticiteten,** som består däri, att en sammantryckt kropp återtar sin ursprungliga volym, då orsaken till sammantryckningen har upphört att verka. 4) **Porositet.** Ingen kropp är fullkomligt tät, uti alla finnas större eller mindre öppningar, hvilka man kallar *porer*, som ofta kunna tydligt synas, men hos andra kroppar äro mindre märkbara. 5) **Samhållighet.** Denna grundar sig på en kraft, *kohesionen*, genom hvilken en kropps beståndsdelar sammanhållas; denna kraft är till sina verkningar olika, hvaraf uppkomma enskilda egenskaper, såsom hårdhet, mjukhet, fasthet, flytbarhet o. s. v. 6) **Delbarhet.** En kropp må vara större eller mindre, så består den af ännu mindre, med det hela och sins emellan likartade delar och kan i följd däraf tänkas fysiskt delad; denna delbarhet kan likväl icke utsträckas i oändlighet, utan vi föreställa oss kropparna sammansatta af små, ej vidare delbara materiapartiklar, som vi kalla *molekyler*. Dessa äro naturligtvis blott tänkta storheter och kunna ej framställas genom några fysiska hjälpmedel. Molekylerna äro enligt *atomteorien* själfva bildade af sins emellan ej likartade delar, *atomer*, som utgöra de minsta delar, i hvilka ett *grundämne* kan delas. En molekyl vatten består sålunda af två atomer väte och en atom syre. De lagar, enligt hvilka atomerna förena sig till molekyler, tillhör kemien att utröna. Molekylerna antagas vara åtskiljda af mellanrum, hvilket gör att t. ex. vatten kan upplösa socker, utan att volymen i motsvarande grad ökas. Dessa kroppars porositet må ej förblandas med den ofvan under 4 omtalade, som beror på förekomsten af större eller mindre håligheter i kroppens massa. 7) **Tröghet.** Så kallar man en kropps egenskap att motsätta sig hvarje förändring i dess rörelse, vare sig denna rörelse begynnes, förändras till sin hastighet eller upphör. Om man sitter på en stillastående vagn, och denna hastigt sättes i rörelse, så ryckes öfre delen af kroppen bakåt, och om en löpande vagn plötsligt stannar, skjuter allt löst därpå framåt, bägge företeelserna en följd af trögheten. 8) **Tyngd.** Alla kroppar, som befinna sig vid jordens yta, trycka med en viss kraft mot underlaget och falla till marken, när de ej längre understödjas. Orsaken härtill, en orsak, hvars natur vi ej känna, benämna vi *tyngd*. Tyngden är endast en yttring af den *allmänna gravitationen*, om hvilken vi i Astronomien fått tillfälle att tala. Till rymden lika stora kroppar kunna vara mycket olika i tyngd, och detta beror af den större eller mindre *tätheten* i den massa, som utgör kroppens beståndsdelar.

Kroppars enskilda egenskaper, genom hvilka de olika kropparna skilja sig från hvarandra, bero merendels af de allmänna och äro bland andra: *hårdhet, mjukhet, genomskinlighet, färg, magnetisk attraktionsförmåga* o. s. v. Kropparna förekomma i tre skilda s. k. *aggregationstillstånd*, nämligen såsom *fasta*, *flytande* och *gasformiga*. De fasta kropparnas form och volym äro bestämda, såsom fallet är med

trä, sten, järn o. s. v. De flytande kropparna eller *vätskorna* hafva bestämd volym, men formen växlar efter de kärl, i hvilka de äro inneslutna. Vatten är en typ för dessa kroppar. De gasformiga kropparna eller *gaserna* slutligen hafva hvarken bestämd form eller volym, utan söka utbreda sig i rymden. Hit hör den atmosfäriska luften.

Fysiken delas i läran om rörelsen och krafterna, *mekanik*, läran om ljudet, *akustik*, läran om värmet, läran om ljuset, *optik*, läran om magnetismen och elektriciteten.

I. Krafter och rörelse.

Mekaniken sönderfaller i tvenne delar: ***statiken,*** läran om krafterna, här motverkande hvarandra, så att den kropp, på hvilken de verka, befinner sig i jämvikt, samt ***dynamiken,*** läran om krafterna såsom orsak till rörelse.

Krafter. Enheten för dessa utgöres af kilogrammet, d. v. s. tyngden af en liter rent vatten med en temperatur af 4°. En kraft är bestämd, när man känner hans anbringningspunkt, riktning och storlek.

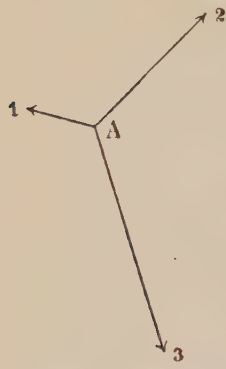

Fig. 1. Krafter.

Krafterna representeras genom linier af bestämd storlek, som utgå från anbringningspunkterna i de gifna riktningarna och äro så mycket större än en bestämd längd (t. ex. en centimeter), som kraften i fråga är större än en kilogram. Närstående figur (Fig. 1) visar således, att A är anbringningspunkten för tre krafter, af hvilka n:o 2 är dubbelt så stor som n:o 1 och n:o 3 dubbelt så stor som n:o 2. Motsvarar 1 kg. här en längd af 1 cm. så vore kraften n:o 1 1 kg., kraften n:o 2 2 kg. och kraften n:o 3 3 kg. Krafternas riktningar framgå utan vidare af figuren.

En kraft, som åstadkommer samma verkan som två eller flera krafter, benämnes dessas *resultant*, och de nämnda krafterna kallas i förhållande till denna *komposanter*.

Två lika stora krafter, som i motsatta riktningar verka på samma punkt eller på två punkter, fast förenade med hvarandra och liggande i samma linie som krafterna, hålla hvarandra tydligen i jämvikt, d. v. s. deras resultant är noll.

Äro krafterna *olika* stora, kunna de ersättas af en enda kraft, som verkar i de ursprungliga krafternas anbringningspunkt eller i hvilken punkt som helst på den linie, som sammanbinder deras anbringningspunkter, och som är lika stor som de gifna krafternas skillnad samt riktad åt samma håll som den större af dem.

Tydligt är för öfrigt, att en kraft kan flyttas till hvilken punkt som helst i sin egen riktning, förutsatt att denna punkt är fast förenad med den ursprungliga anbringningspunkten.

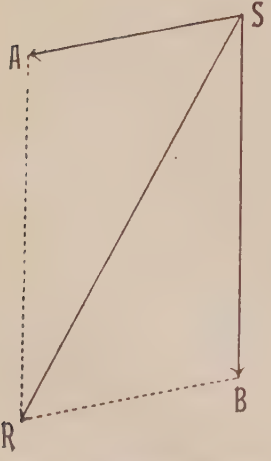

Fig. 2. Kraftparallellogram.

Antag att A och B (Fig. 2) äro tvenne krafter och A deras anbringningspunkt. De hafva då till resultant en kraft R, som utgör den från S dragna diagonalen i den parallellogram — krafternas parallellogram — i hvilken A och B äro närliggande sidor. På liknande sätt kan en kraft uppdelas i tvenne komposanter; så kan R uppdelas i A och B.

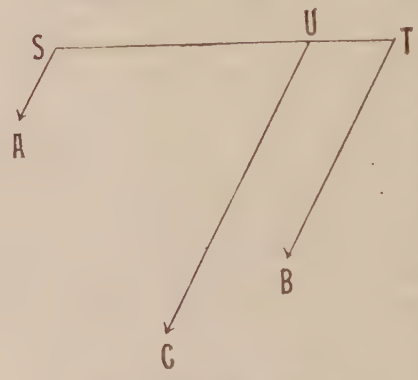

Fig. 3. Parallella krafter.

Om tvenne parallella åt samma håll riktade krafter A och B (Fig. 3) verka i tvenne punkter S och T respektive fast

förenade med hvarandra, så kunna de ersättas af en med dem parallell kraft C, hvars anbringningspunkt U är belägen på ST så, att SU är så många gånger större än UT som B är större än A.

Äro krafterna A och B riktade åt motsatt håll, blir resultanten lika stor som deras skillnad, vänd åt samma håll som den större kraften B och belägen på linien ST:s förlängning åt B:s sida så, att SU är så mycket större än TU som B är större än A.

Äro de åt motsatta håll vända parallella krafterna lika stora hafva de ej någon resultant, utan verka endast vridande på sammanbindningslinien ST, tills den ställer sig i krafternas riktning.

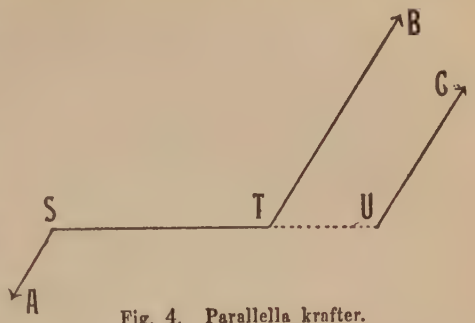

Fig. 4. Parallella krafter.

Om ett systems krafter verka på en punkt, är villkoret för att punkten skall befinna sig i jämvikt, att resultanden af alla krafterna är noll.

Rörelse. Då en kraft påverkar en kropp, kommer denna i rörelse. Vi döma, att en kropp är i rörelse om den ändrar afstånd från vissa punkter, som antagas vara i hvila. Man bedrager sig dock lätt härvidlag. Sitter man t. ex. på ett järnvägståg, under det att ett annat passerar förbi, är det svårt att afgöra, om det är ens eget tåg eller det andra, som rör sig.

Likformig rörelse. Om en kropp påverkats af en kraft, rör den sig, sedan kraften upphört att verka, så, att den på lika tid tillryggalägger lika stora vägstycken. Denna rörelse säges vara likformig. Allt efter som banan, efter hvilken kroppen rör sig, är rät- eller kroklinig, är äfven rörelsen likformigt rät- eller kroklinig. Af definitionen framgår, att om kroppens *hastighet* — den vägsträcka kroppen tillryggalägger på tidsenheten — är h, så tillryggalägger den på t tidsenheter stycket $v = h \cdot t$ längdenheter.

Om således ett bantågs hastighet är 7 mil i timmen, hinner det på 4 timmar en längd af $4 \cdot 7 = 28$ mil.

Känner man väglängden och tiden, erhålles hastigheten $= \frac{v}{t}$ längenheter på tidsenheten, och vidare är tiden $= \frac{v}{h}$, d. v. s. vägsträckan v divideras med hastigheten.

Exempel. 1) En snigel har på 5 minuter krupit 2 meter; hur stor är hans hastighet? Svar: $\frac{2}{5} = 0{,}4$ meter i minuten d. v. s. $\frac{2}{5 \cdot 60} = \frac{1}{150}$ meter i sekunden.

Exempel. 2) Taflans omkrets på ett ur är 100 mm. Hur stor är minutvisarens hastighet? Svar: $\frac{100}{60 \cdot 60} = \frac{1}{36}$ mm. i sekunden.

Exempel. 3) En velocipedryttare, hvars hastighet är en mil på en half timme, tillryggalägger 6 mil. Hur lång tid har färden tagit? Svar: $\frac{6}{2} = 3$ timmar.

Föränderlig rörelse äger rum, då en kropp på lika tider genomlöper olika väglängder. Vi fästa oss här endast vid den *likformigt föränderliga rörelse*, som en kropp erhåller, då den påverkas af en till storlek och riktning konstant kraft, och som karaktäriseras däraf, att hastigheten växer eller aftager lika mycket under samma tidsintervall hur små dessa än tagas. Hastighetstillskottet på en *sekund* kallas rörelsens *acceleration*.

De formler, som gälla för den likformigt föränderliga rörelsen, äro ganska svåra att klart deducera fram utan kännedom om den högre matematiken, hvarför vi utan något bevis anföra dem. Har en kropp en likformigt föränderlig rörelse utan begynnelsehastighet och är accelerationen a, så blir efter t sekunder kroppens hastighet

1) $$H_t = at,$$

och den vägsträcka den tillryggalagt efter t sekunder

2) $$V_t = \tfrac{1}{2}\, at^2.$$

Om kroppen från början har en hastighet h i *samma* riktning, så blifva formlerna:

3) $$H_t = h + at \text{ och } V_t = ht + \tfrac{1}{2}at^2.$$

Sker den likformigt föränderliga rörelsen i rakt motsatt riktning mot den, i hvilken kroppen har hastigheten h, så blifva:

4) $$H = h - at \text{ och } V_t = ht - \tfrac{1}{2}\, at^2.$$

Denna senare rörelse kallas *retarderad* i motsats till den förra, som benämnes *accelererad*.

Vi vilja förtydliga det sagda genom ett par exempel:

En kropp som faller fritt — och *alla* kroppar erhålla härvid *samma* hastighet — erhåller genom tyngdkraftens inverkan en likformigt föränderlig rörelse, under hvilken accelerationen uppgår till ungefär 9,8 meter. Släppes nu kroppen från en höjd af 490 meter, hur länge dröjer det, innan han når marken, och hur stor hastighet har han då? Formeln 2, här ofvan ger $490 = \frac{1}{2} \cdot 9{,}8t^2$, hvaraf $t^2 = \frac{2 \cdot 490}{9{,}8} = 100$, som ger $t = 10$ sekunder. Insättes detta värde på t i formel 1, så blir $H_t = 9{,}8 \cdot 10 = 98$ meter i sekunden. Det dröjer således 10 sekunder innan kroppen når marken, och han har då förvärfvat en hastighet af 98 meter i sekunden.

Exempel 2. Om en sten kastas uppåt med en hastighet af 9,8 meter i sekunden, hur högt stiger den? Stenen får tydligen en retarderad rörelse, i det att dess hastighet uppåt aftager genom den i motsatt riktning verkande tyngdkraften, och den stiger, tills hastigheten blir noll. Enligt den första formeln vid 4, blir alltså $0 = 9{,}8 - 9{,}8\ t$, som ger $t = \frac{9{,}8}{9{,}8} = 1$, och enligt den andra formeln fås $V_t = 9{,}8 \cdot 1 - \frac{1}{2} \cdot 9{,}8 \cdot (1)^2 = \frac{1}{2} \cdot 9{,}8 = 4{,}9$ meter.

Absolut och relativ rörelse. När en kropp rör sig i förhållande till en annan, betraktad som fix, säges hans rörelse vara *absolut* i förhållande till denna senare kropp. Men rör sig denna i förhållande till en tredje kropp, betraktad som fix, blir den förstnämnda kroppens rörelse *relativ* i förhållande till den andra, men absolut i förhållande till den tredje. En verkligt absolut rörelse förekommer ej i naturen. Om en människa promenerar på ett fartygs däck, har hon en relativ rörelse i förhållande till fartyget, som själft förflyttar sig i förhållande till stränderna; dessa förflytta sig under jordens dubbla rörelser i förhållande till solen, denna rusar åtföljd af sina planeter genom världsrymden.

En materiell punkt antages förflytta sig längs AB (fig. 5) med likformig hastighet, och samtidigt rör sig AB parallellt med sig själf längs AC äfven med likformig hastighet. Om den materiella punkten på en viss tid hunnit så långt som från A till B, och AB samtidigt tillryggalagt stycket AC, så kommer punkten tydligen, i stället för att inträffa i B, vid den angifna tidens slut befinna sig i D och den rör sig i förhållande till papperet med likformig hastighet längs diagonalen AD. Belöper sig den antagna tiden till 1 sekund, så utgör AB ett mått för punktens hastighet längs AB och AC måttet för AB:s hastighet längs AC. På en sekund hinner punkten från A till D, och AD uttrycker således dess hastighet i papperets plan. Har punkten en likformigt accelererad rörelse längs AB, och AB en likformig rörelse längs AC, kommer den materiella punkten att beskrifva en kroklinie, *parabel*.

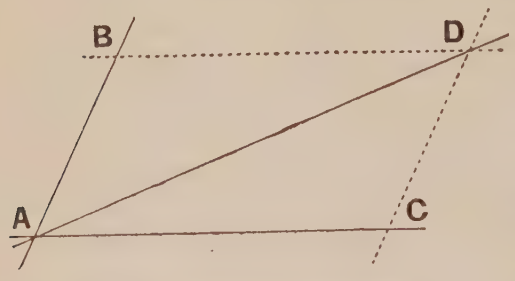

Fig. 5. Rörelsens parallellogram.

Massa. Tvenne kroppar sägas hafva samma massa, om de påverkade af samma kraft erhålla samma acceleration.

Omvändt: Om samma kropp påverkas af olika stora krafter, blir accelerationen olika. Man har i allmänhet $\frac{F_1}{a_1} = \frac{F_2}{a_2} = \frac{F_3}{a_3} \ldots$ = konstant, d. v. s. förhållandet mellan de skilda krafterna och den acceleration de bibringa en och samma kropp är alltid detsamma. Detta konstanta förhållande benämnes kroppens massa. Den acceleration tyngdkraften bibringar en fritt fallande kropp uppgår till ungefär 9,8 meter och betecknas vanligen med g. Väger en kropp således P kg. blir $M = \frac{P}{g}$, där M är kroppens massa, och man äger härigenom ett medel att bestämma denna.

Mekaniskt arbete. Därmed förstås produkten af en krafts storlek (angifven i kraftenheter) och storleken (uttryckt i längdenheter), af det stycke, som kraftens anbringningspunkt förflyttats i kraftens riktning. Lyftes således en vikt W en höjd H, är det uträttade arbetet uttryckt genom produkten WH. Enheten för mekaniskt arbete är *kilogrammetern*, som utgör det arbete, som utträttas, då en kilogram lyftes en meter högt. Med en maskins *arbetsförmåga* eller *effekt* menas den mängd arbete, som den kan uträtta på *en sekund*. Enheten för arbetsförmågan är en *kilogrammetersekund*, men då denna för industriens bruk är väl liten, begagnar man oftast för effektens uppmätande en *hästkraft*, som motsvarar 75 kilogrammetersekunder.

Kroppars tyngdpunkt. Tyngdkraften, som i det närmaste är riktad mot jordens medelpunkt, påverkar hvarje partikel i en kropp, från hvilken således kan anses utgå ett system af parallella krafter, hvilka hafva en resultant, hvars storlek utgör kroppens tyngd. Resultantens anbringningspunkt kallas kroppens *tyngdpunkt*.

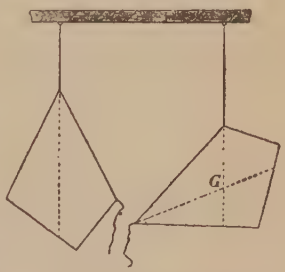

Fig. 6. Jämviktens bestämmande.

Tyngdpunktens läge är naturligtvis bland annat beroende på kroppens form. På en jämntjock stång af likartadt gods ligger den på midten, på en triangulär skifva med nämnda egenskap på en tredjedel, från basen räknadt, af den linie, som från motstående vinkelspets drages till basens midtpunkt, i en rektangel i diagonalernas skärning o. s. v. Är det gods, hvaraf kroppen är gjord, olikformigt, eller är kroppens form mycket oregelbunden, kan man, åtminstone praktiskt noggrant, bestämma tyngdpunktens läge genom att upphänga kroppen i ett snöre, då den ställer sig så, att tyngdpunkten befinner sig rakt under snörets fasta punkt. Utföres detta för olika fasta punkter och utritas i hvarje fall snörets förlängningslinier, erhålles tyngdpunkten, där dessa skära hvarandra.

Lutande planet. Härmed förstås ett plan, som bildar en viss vinkel mot horisontalplanet.

Låt AB (fig. 7) vara genomskärningen af ett sådant plan, och BC en linie, som från B drages vinkelrätt mot horisontalplanet.

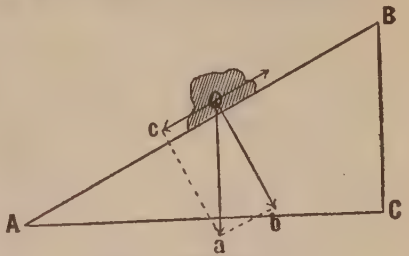

Fig. 7. Lutande plan.

AB benämnes det lutande planets längd, BC dess höjd och AC dess bas. På AB ligger en kropp med tyngdpunkten O. Oa, tyngdkraftens storlek (kroppens vikt), är uppdelad och ersättes således af två komposantèr: Oc, parallell med planets längd, och Ob vinkelrät däremot. Ob visar sin närvaro endast som ett tryck mot AB, under det Oc sträfvar att med likformigt tilltagande hastighet föra kroppen nedåt. Beräknar man storleken af Oc finner man $Oc = \frac{h}{l} Oa$, där h är planets höjd och l dess längd. För att hålla kroppen i jämvikt fordras alltså en kraft, som, om den är parallell med planet, utgör endast en del $(\frac{h}{l})$ af kroppens tyngd. Gäller det således att höja en kropp från en lägre till en högre punkt, kan detta ske medels en mindre kraft, om man härför använder ett lutande plan, än om lyftningen sker direkt. Men *det man vinner i kraft förlorar man i tid:* i förra fallet föres kroppen det längre stycket AB, i senare fallet det mindre stycket BC.

I sammanhang med lutande planet kan nämnas kilen och skrufven.

Kilen består af en prismatisk kropp, hvilkens ena kant *eggen*, genom slag på *hufvudet* indrifves mellan tvenne kroppar.

Skrufven utgöres af en *skrufgänga*, lindad i spiral rundt en cylinder. Afståndet mellan gängorna benämnes deras *stigning*. Vanligen användes skrufven att utöfva ett starkt tryck, och den kringvrides då medels en häfarm.

Häfstången. Härmed menas en kring en punkt eller linie vridbar kropp, på hvilken krafter äro verksamma. Om krafternas anbringningspunkter ligga på båda sidor om vridningspunkten, säges häfstången vara *tvåarmad*, ligga de blott på en sida, är häfstången *enarmad*.

hl (fig. 8) är en tvåarmad häfstång, som antages vara utan tyngd, och som är understödd i U. l h och l verka tvenne parallella krafter H och L som hålla hvarandra i jämvikt. Produkten af kraften H eller L och hans vinkelräta afstånd från understöds- (vändnings-)punkten benämnes kraftens sta-

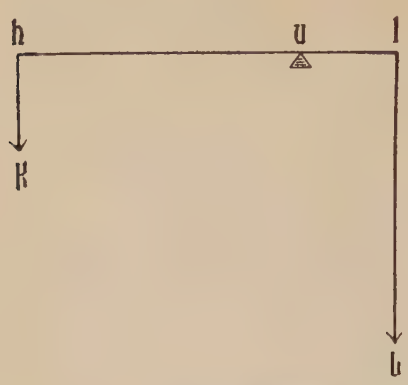

Fig. 8. Tvåarmad häfstång.

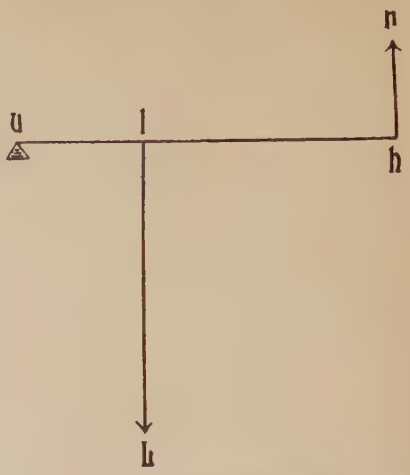

Fig. 9. Enarmad häfstång.

tiska moment i förhållande till vridningspunkten. Villkoret för jämvikt är nu att statiska momenten på båda sidor äro lika stora, således i detta fall H hu = L lu.

Vid den enarmade häfstången (fig. 9) skall för jämvikt statiska momentet af kraften (eller summan af krafternås statiska moment, om de äro flera), som söker vrida häfstången i den ena riktningen, vara lika med statiska momentet af kraften (respekt. summan af krafternas stat. mom.), som söker vrida den i den andra, följaktligen äfven här H hu = L · lu.

Häfstången brukas under en mängd former i det praktiska lifvet för att uträtta arbete. Sålunda använder man den såsom ett medel att lyfta tunga föremål, uti tänger, saxar, trampor vid svarfvar o. dyl., vid rodd o. s. v.

Vågen.

Denna utgör ett instrument för att bestämma en kropps vikt och därmed äfven dess massa. Den vanliga vågen bildas af en tvåarmad häfstång, *balansen*, som vid sina ändar uppbär tvenne vågskålar, tjänande till den ena att mottaga vikterna, den andra föremålet, som skall vägas. Balansen är vid sin

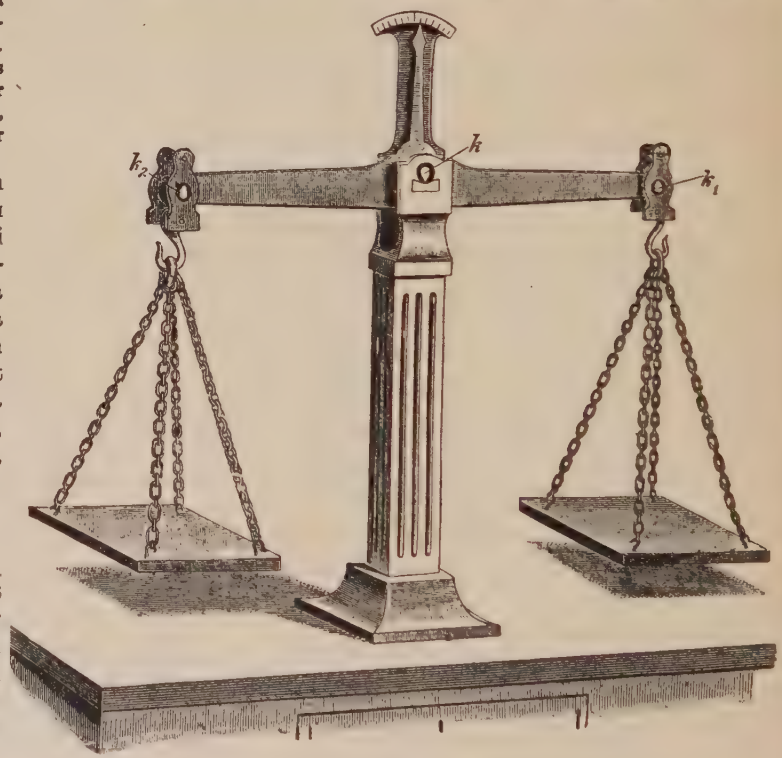

Fig. 10. Vanlig våg.

midt försedd med en stålegg, som hvilar mot en hård yta af stål eller agat, en anordning afsedd att göra den lätt rörlig. Vidare bär den en tunga eller visare för att man noggrannare skall kunna afgöra, när balansen ställer sig horisontalt.

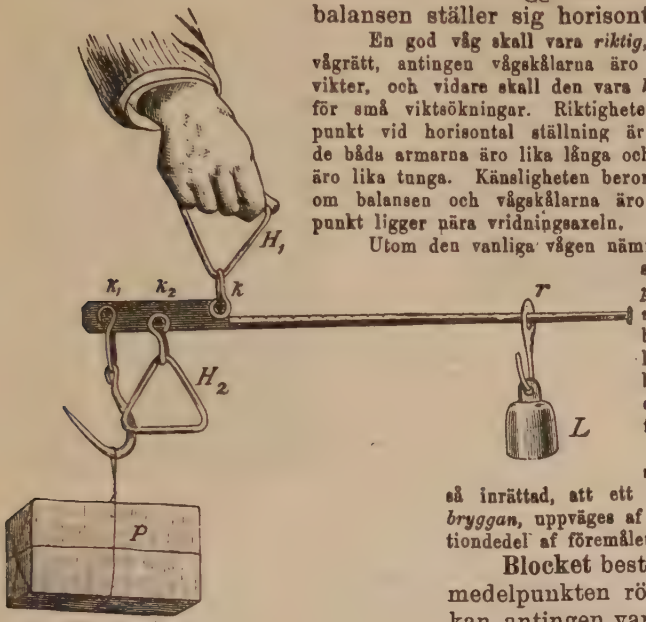

Fig. 11. Pyndare.

En god våg skall vara *riktig*, d. v. s. balansen skall ställa sig vågrätt, antingen vågskålarna äro tomma eller belastade med lika vikter, och vidare skall den vara *känslig*, d. v. s. gifva stora utslag för små viktsökningar. Riktigheten uppfylles, om balansens tyngdpunkt vid horisontal ställning är belägen lodrätt under eggen, om de båda armarna äro lika långa och lika tunga, samt om vågskålarna äro lika tunga. Känsligheten beror därpå, om vågarmarna äro långa, om balansen och vågskålarna äro lätta, samt om balansens tyngdpunkt ligger nära vridningsaxeln.

Utom den vanliga vågen nämna vi bland de *olikarmade* vågarna, som förekomma i praktiska lifvet, *pyndaren*, *besmanet* och *decimalvågen*. Föremålet uppväges hos de båda förra af en bestämd vikt, som hos pyndaren är rörlig, men hos besmanet fast. Den senare har däremot flyttbar egg, hvilket ej är fallet med pyndaren.

För vägning af tyngre kroppar användes ofta decimalvågen, som är så inrättad, att ett föremål, som lägges på den s. k. *bryggan*, uppväges af vikter, hvilkas tyngd endast är en tiondedel af föremålets.

Blocket består af en kring en axel genom medelpunkten rörlig cirkelrund skifva. Det kan antingen vara fast eller medels ett kring skifvan löpande snöre höja och sänka sig jämte en vid densamma fästad last.

Vid det fasta blocket A (fig. 14) verka kraften P och lasten Q på lika stora häfstångsarmar *ob* och *oa*, hvarför ej någon besparing i kraft äger rum, men fördelen här är, att kraften får verka nedåt i stället för uppåt vid lyftningen af lasten.

Vid det rörliga blocket B (fig. 14) uppbära snörena *an* och *bm* hvar och ett hälften af lasten Q, hvarför kraften P här endast är $\frac{Q}{2}$. Blocken sammansättas vanligen till *blocktyg* af olika anordningar. Figur 15 visar tvenne sådana af respekt. 4 och 6 block sammansatta blocktyg. Vid det ena A är $P = \frac{Q}{8}$, d. v. s. kraften $\frac{1}{8}$ af lasten; vid det andra B är $P = \frac{Q}{6}$, d. v. s. kraften är $\frac{1}{6}$ af lasten. Vid blocktygen gäller liksom vid lutande planet, att det som vinnes i kraft förloras i hastighet.

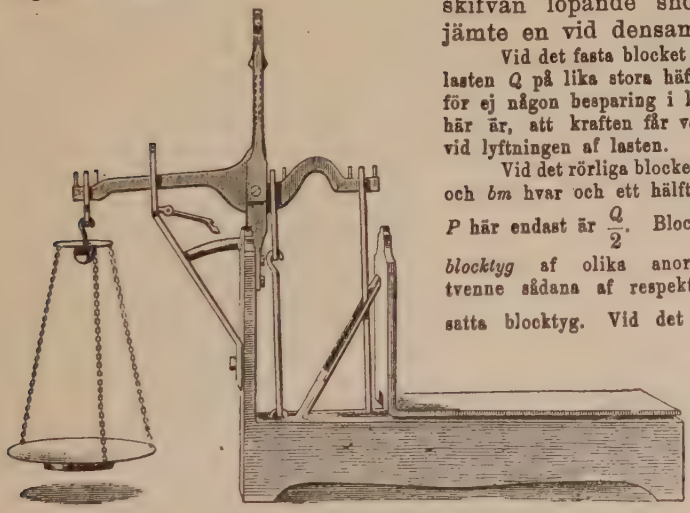

Fig. 12. Decimalvåg.

Fig. 13. Besman.

Friktionen. När en kropp föres öfver en annan, så att de hela tiden beröra hvarandra, uppstår ett hinder mot rörelsen, som man benämner *friktion* eller *gnidning*. Denna beror på ojämnheter i krop-

parnas yta och är därför desto mindre ju glattare ytan är. Man skiljer mellan *släpfriktion* och *rullfriktion*, af hvilka den förra är betydligt större än den senare.

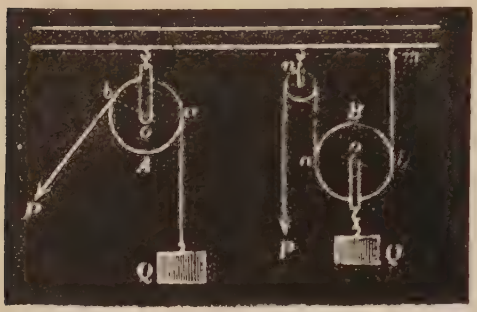

Fig. 14. Fast och rörligt block.

I allmänhet är släpfriktionen $F = fT$, där f är den s. k. *släpfriktionskoefficienten*, olika för olika ämnen och T är trycket mellan beröringsytorna. För rullfriktionen F_1 gäller formeln $F_1 = f_1 \frac{T}{R}$, där f är *rullfriktionskoefficienten*, äfven i detta fall olika för olika ämnen, F såsom förut är trycket och R den rullande kroppens radie.

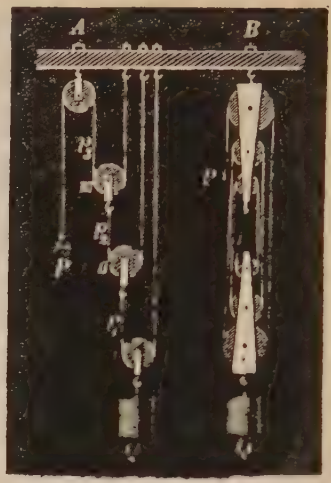

Fig. 15. Blocktyg.

Pendeln. Om en liten kula upphänges på en fin tråd, uppkommer en *enkel pendel*. När kulan är i hvila intager den läget M, se fig. 17, vertikalt under snörets fasta upphängningspunkt O. Föres kulan åt sidan till m, faller den åter ned mot M med tilltagande hastighet, passerar denna punkt och stiger därpå mot m^1 med aftagande hastighet, stannar ett ögonblick, hvarpå en ny svängning börjar o. s. v.

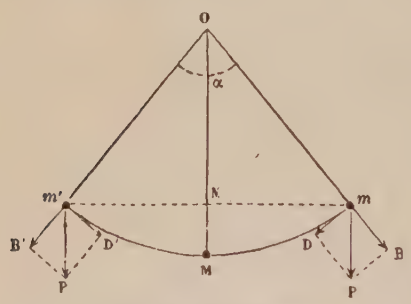

Fig. 16. Enkel pendel.

För den enkla pendeln gäller, under förutsättning att båglängden mm^1, *svängningsvidden*, är liten, formeln

$$t = \pi \sqrt{\frac{l}{g}},$$

i hvilken t är svängningstiden — tiden för kulan att gå från m till m^1 eller tvärtom — π utgör förhållandet mellan en cirkels omkrets och diameter och är således lika med ungefär 3,1416 m., l är afståndet från O till kulans medelpunkt, pendellängden, och g är tyngdkraftens acceleration. Svängningstiderna äro således alltid lika för samma pendlar och pendlar af samma längd och desto större ju större pendellängden är.

Genom pendeln äger man ett medel att bestämma tyngdkraftens acceleration. Låter man en pendel af känd längd svänga och iakttager svängningstiden erhåller man g ur ofvan angifna formel, som ger $g = \frac{\pi^2 l}{t^2}$.

Pendeln begagnas för en del praktiska ändamål. Främst bland dem står dess användning i pendelur för att reglera dessas gång. Då det naturligtvis är af vikt, att pendeln i ett ur alltid är af samma längd, hvilket ej äger rum vid temperaturväxlingar, sammansätter man den ofta af olika metaller på ett särskildt sätt och erhåller sålunda en s. k. kompensationspendel.

Tyngdkraftens acceleration växlar med den geografiska bredden, beroende dels på jordens dagliga rörelse dels på dess afplattning vid polerna. Vid ekvatorn är den 9,78, vid 45° latitud 9,81 och vid polen 9,83 meter.

II. Om vätskor.

Hydrostatiken är läran om vätskornas jämvikt och **hydrodynamiken** läran om deras rörelse.

Pascals princip. Om en vätskeyta, som befinner sig i jämvikt, utsättes för tryck, fortplantas detta med oförminskad kraft i alla riktningar, så att hvarje plan del af kärlet, af lika storlek som den yta, på hvilken trycket verkar, är utsatt för ett lika stort tryck.

I ett slutet kärl ABCD (fig. 17) finnas fem öppningar A, B, C, D och E, tillstängda af pistoner. C har dubbelt och D och E 4 gånger så stor yta som A eller B. Om på pistonen vid A verkar utåt ett tryck af 1 kg. blir trycket utåt på B enligt Pascals princip äfven 1 kg., på C 2 kg., på D och E 4 kg.

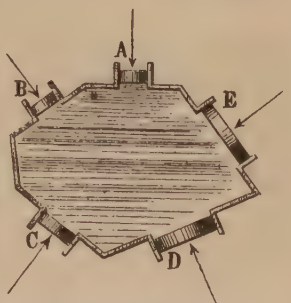

Fig. 17. Apparat för åskådliggörande af Pascals princip.

Pascals princip har ledt till konstruerandet af den *hydrauliska pressen*, hvilkens utseende framgår af figuren här nedan. *a* och A (fig. 18) är två kärl som stå i kommunikation med hvarandra genom kanalen *ee*. Utöfvas medels häfstången H och pistonen *b* ett tryck på vattenmassan *a*, fortplantas detta på pistonen B, hvars genomskärning är betydligt större än *b*:s, och som följaktligen med större kraft tvingas upp mot D. Är B:s genomskärning t. ex. 100 gånger större än *b*:s och med den senare pistonen utöfvas ett tryck af 10 kg., blir trycket mot D $10 \times 100 = 1000$ kg., bortsedt från den kraftförlust, som äger rum.

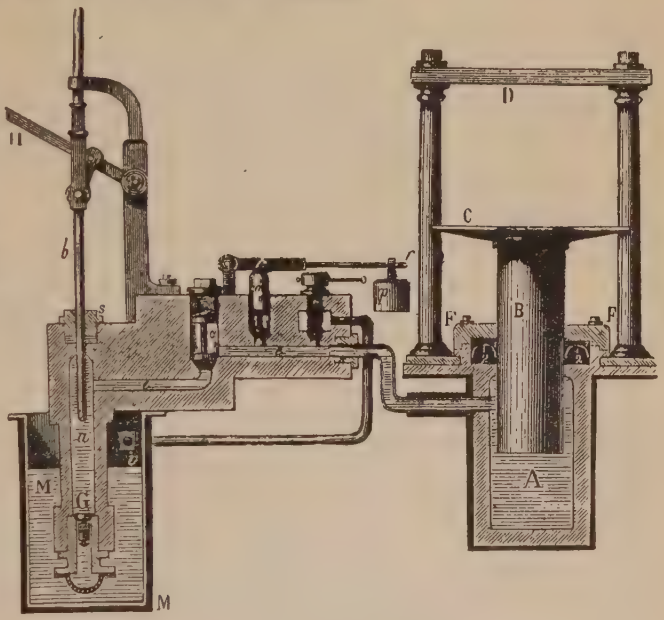

Fig. 18. Hydraulisk press.

Tyngdkraftens verkan på vätskor. Vätskorna äro, liksom andra kroppar, utsatta för tyngdkraftens inverkan och såsom en följd häraf och på grund af smådelarnas lättrörlighet ställer sig alltid en fri vätskeyta fullständigt horisontalt. Vätskepartiklarna utöfva naturligtvis genom sin tyngd tryck på de underliggande. Detta tryck växer mot djupet och fortplantas enligt Pascals princip icke allenast i tyngdkraftens riktning utan äfven åt alla andra håll med oförminskad styrka.

I ett kärl *af hvilken form som helst* är vätskemassans tryck på en plan del af kärlet, horisontell eller ej, lika med vikten af den vätskepelare, som har den plana ytan till bas och dess tyngdpunkts afstånd från den fria ytan till höjd.

Häraf blir en följd att i *kommunicerande kärl* vätskan stiger lika högt i alla, oberoende af kärlens form.

Archimedes lag. Då en fast kropp nedsänkes i en vätska, förlorar den skenbart lika mycket af sin vikt, som vikten af den vätskevolym, som den undanträngер. Är kroppen lättare än en lika stor volyms vätska, flyter den; är den tyngre sjunker den i vätskan.

Det är ej så svårt att inse sanningen af den Archimediska lagen. Då en vätskemassa är i jämvikt, uppbäres tydligen hvarje vätskedel af en kraft, som är lika med dess egen tyngd. Tänka vi oss nu en sådan vätskedel ersatt med en fast kropp, finnes ju intet skäl för att antaga, att detta för-

hållande ej fortfarande skulle vara detsamma, d. v. s. kroppen uppbäras med en kraft, som är lika stor som vikten af den undanträngda vätskedelen.

För att en flytande kropp skall befinna sig i jämvikt erfordras, att den undanträngda vätskevolymens (deplacementets) vikt skall vara lika med kroppens vikt, och att kroppens tyngdpunkt och den undanträngda vätskemassans tyngdpunkt skola befinna sig på samma vertikala linie. För att jämvikten skall vara *stabil*, d. v. s. för att kroppen, om den rubbas ur jämviktsläget, åter skall intaga detta, fordras att det s. k. *metacentrum* skall ligga öfver kroppens tyngdpunkt. För att bestämma metacentrums läge, låt c (fig. 19) vara kroppens och c' deplacementets tyngdpunkt. Vrides kroppen något litet åt sidan, så att den undanträngda vätskemassans volym kan anses vara densamma som förut, kommer deplacementets tyngdpunkt att intaga läget c''. Den punkt, där lodlinien genom c'' skär linien genom c' och c, kallas metacentrum.

Fig. 19. Bestämning af metacentrums läge.

Egentlig vikt. Härmed menas det tal, som angifver förhållandet mellan en kropps absoluta (verkliga) vikt och vikten af en lika stor volym rent vatten af 4° temperatur. Väger således en kropp a kg. och en lika stor volym vatten p kg., så är egentliga (eller specifika) vikten $s = \frac{a}{p}$. Är kroppens volym v och vikten af volymsenheten vatten i, blir $p = vi$ och således $s = \frac{a}{vi}$, hvaraf fås $a = svi$ d. v. s. absoluta vikten är lika med specifika vikten multiplicerad med kroppens volym och vikten af volymsenheten vatten.

Räknas v i kubikdecimeter (liter), så blir i enligt metersystemet 1 kg., då ju en liter vatten väger 1 kg. Härigenom förenklas ofvanstående formel till $a = sv$, om a betecknar antalet kg. och v antalet liter. Vi anföra här specifika vikten för några mera allmänt förekommande ämnen:

Platina	21,16	Gjutet järn	7,20	Porslin	2,15	Vax	0,97
Guld	19,26	Zink	6,86	Svafvel	2,07	Smör	0,94
Kvicksilfver	13,59	Antimon	6,71	Sandsten	1,93	Is	0,93
Bly	11,35	Krom	5,90	Elfenben	1,91	Bomolja	0,92
Silfver	10,47	Tungspat	4,42	Svafvelsyra, vanlig	1,84	Bokträ	0,85
Vismut	9,82	Diamant	3,52	Stenkol	1,33	Ektträ	0,81
Koppar	8,78	Brom	2,91	Fosfor	1,32	Absolut alkohol	0,79
Stål	7,82	Skiffer	2,85	Mjölk	1,03	Furutträ	0,65
Smidt järn	7,79	Aluminium	2,68	Hafsvatten	1,02	Björk	0,62
Tenn	7,29	Glas	2,50	Vatten, rent	1,00	Kork	0,33

Fasta kroppars egentliga vikt bestämmes oftast medels den s. k. *hydrostatiska vågen*, som utgöres af en vanlig tvåarmad våg, hvars ena skål på undre sidan bär en krok, i hvilken den kropp, hvars specifika vikt skall angifvas, kan upphängas medels en ytterst fin tråd. Sedan man genom vanlig vägning erhållés värdet på a, nedsänkes kroppen i rent vatten af 4°, och man bringar vågen åter i horisontal jämvikt genom att på den vågskål, i hvilken kroppen hänges, lägga vikter p; s är då $= \frac{a}{p}$.

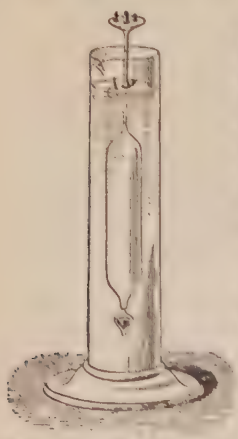

Fig. 20. Viktareometer.

Den hydrostatiska vågen kan äfven användas för att bestämma vätskors egentliga vikt. Vanligen gör man dock härvidlag bruk af *areometrar*, som bestå af slutna glas- eller metallcylindrar, hvilkas öfra del är utdragen till en lång hals. Nedtill bära de en tyngd af bly eller kvicksilfver, för att de skola ställa sig vertikalt i den vätska, som skall undersökas. Den s. k. viktareometern bär på halsen ett märke, till hvilket den tvingas att nedsjunka medels pålagda vikter. Är areometerns vikt p, och behöfver man pålägga en vikt p_1 för att den skall nedsjunka till märket i vatten och en vikt p_2, för att den skall intaga samma ställning i vätskan, hvars egentliga vikt man vill veta, så är $s = \frac{p + p_2}{p + p_1}$.

Skalareometrarna hafva halsen indelad i grader efter olika grunder, och man kan genom dem omedelbart bestämma en vätskas specifika vikt. De användas äfven under namn af *profvare* för att angifva halten af en lösning eller blandning, såsom brännvinsprofvare, sockerprofvare, mjölkprofvare o. s. v.

Bland de instrument, som grunda sig på vätskors jämvikt äro *afvägningsinstrumentet* och *vattenpasset* de förnämsta. Det förra, som består af tvenne med en vätska delvis fyllda kommunicerande kärl, tjänar till bestämmande af höjdskillnader; det senare, som utgöres af ett vågrätt, något böjdt

glasrör, innehållande vatten och något vattenånga, begagnas för att angifva en horisontal ställning, då gasblåsan intager rörets midt.

Vätskors rörelse. I stort sedt äro lagarna för vätskors rörelse öfverensstämmande med dem som gälla för fasta kroppars.

Om en vätska utströmmar ur en nedtill belägen, liten öppning till ett kärl och öppningen är riktad rätt uppåt, uppnår strålen i det närmaste samma höjd, som till vätskeytan i kärlet, hvilket visar, att vätskan vid mynningen har samma hastighet, som en partikel förvärfvar genom att fritt falla från den fria ytan till utströmningsöppningen.

Den vätskevolym, som under en viss tid t utrinner, kan beräknas enligt formeln $V = aht$, där a är öppningens genomskärning och h hastigheten vid utströmningen. Då likväl strålen, då den lämnar kärlet sammantryckes, så att dess genomskärningsyta ej är så stor som a, blir formeln riktigare, om man sätter $V = kaht$, där k är den s. k. *sammantryckningskoefficienten.*

Pumpen användes för att lyfta en vattenmängd från en lägre till en högre liggande plats. Den består af *pumpstöfveln bb* (fig. 21), inne i hvilken rör sig upp och ner den till väggarna tätt slutande *pumpkannan*, som är genomborrad, men kan slutas af en *ventil*, hvars anordning framgår af figur 22. Nedtill fortsättes pumpstöfveln af *sugröret aa;* skildt från den förra af ännu en ventil. Då kannan rör sig uppåt, tvingas vattnet genom det på vattenytan verkande lufttrycket att följa efter och öppnar härvid ventilen vid pumpstöfvelns bas, under det ventilen i kannan hålles sluten genom tyngden af den öfverliggande vattenmängden, som slutligen utrinner vid r. När kannan åter föres nedåt, öppnar sig dess ventil, men den undre slutes, så att nytt vatten samlas ofvan kannan, för att vid den uppåtgående rörelsen i sin tur utrinna o. s. v.

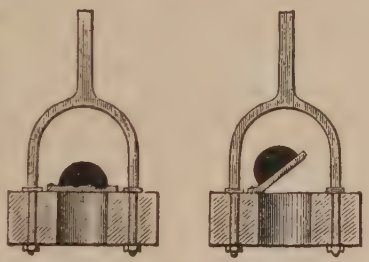

Fig. 22. Pumpkannor.

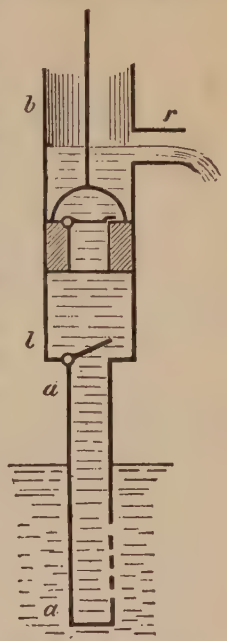

Fig. 21. Längdsnitt genom en sugpump.

Den ofvan beskrifna pumpen benämnes *sugpump*, men medels denna kan man ej lyfta vattnet mer än ungefär 6 à 7 meter. Vill man pressa vattnet ännu högre, använder man en *tryckpump*, af hvilken figur 23 visar en genomskärning. Från pumpstöfveln utgår utom sugröret äfven ett stigrör, vid hvilkets början sitter en ventil. En sådan saknas dock hos kannan. När denna höjes, stiger vattnet och tvingas vid den nedåtgående rörelsen, då sugrörsventilen stänges, att taga vägen upp i stigröret, hvars ventil öppnar sig innåt detta.

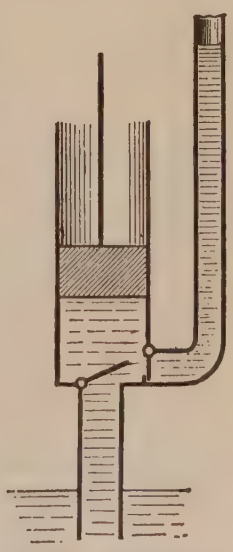

Fig. 23. Längdsnitt genom en tryckpump.

Häfverten. Då man vill lyfta en vattenmängd — dock ej mer än 6—9 meter — för att åter låta den falla, sker detta lättast genom användandet af en *häfvert*. En sådan

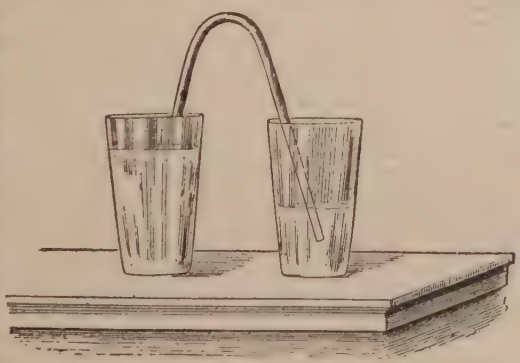

Fig. 24. Häfvert.

består endast af ett böjdt rör, hvars ena ben neddoppas i det vatten, som skall bortföras, och hvars andra ben slutar på den plats, dit det skall ledas. Är häfverten en gång fylld med vatten, fortfar detta oafbrutet att rinna så länge den fria mynningen står lägre än vattenspegeln, eller om nämnda mynning själf befinner sig nere i vatten, så länge detta senares yta ligger djupare än det andras. Vattnet kan nämligen ej dela sig och rinna åt motsatt håll i de båda benen, ty då skulle upptill i böjningen, uppstå ett lufttomt rum, hvilket det yttre lufttrycket icke tillstädjer.

III. Om gaser.

Gaserna stå vätskorna mycket nära, och deras partiklar äro liksom dessas mycket lättrörliga. Utmärkande för gaserna är, att de lätt kunna sammantryckas, men de återtaga, sedan trycket upphört att verka, sin ursprungliga volym, äro synnerligen elastiska. Liksom andra kroppar hafva de tyngd; en liter luft vid normalt tryck och 0^0 temperatur väger 1,3 gram. Äfven för gaserna gälla Pascals och Archimedes lagar, d. v. s. om man utöfvar ett tryck på ytan af en gasmassa, som är i jämvikt i ett slutet kärl, fortplantas detta tryck med oförminskad styrka i alla riktningar, så att hvarje plan del af väggarna af lika storlek som den, på hvilket trycket verkar, utsättes för ett lika så stort tryck; och då en kropp införes i en gas lider den skenbart en viktförlust motsvarande vikten af en gasmassa med lika stor volym som kroppen. Är således en kropp lättare än en lika stor volym luft, flyter den i denna såsom fallet är med luftballonger. Dessa, som ofta äro fyllda med vätgas eller lysgas, af hvilka den förra är 14½ gånger lättare än luft, stiga i atmosferen, hvars täthet upptill aftager, tills ballongens hela vikt blir lika med vikten af den undanträngda luftmängden.

Fig. 25. Kvicksilfverbarometer.

Luftens tryck. Jordklotet omgifves af ett luftlager, hvars höjd uppskattas olika, till 70—340 kilometer, och som är allt tunnare, ju större afståndet är från jordytan. Som luften har tyngd, måste hvarje föremål vid atmosferens botten utsättas för ett tryck, som är lika med vikten af den öfverliggande luftpelaren. Detta tryck är högst ansenligt; på en kvcm. uppgår det till mer än 1 kg., d. v. s. på en människas kroppsyta, som kan uppskattas till 1,25 kvm., till ungefär 13,000 kg.

Barometern. Lufttrycket mätes med instrument, som fått namnet *barometrar*. Kvicksilfverbarometern utgöres af ett i ena ändan slutet glasrör, som fylles med kvicksilfver och med sin öppna ända neddoppas i en skål med kvicksilfver. Om röret hålles lodrätt, sjunker vätskan i detta, så att i spetsen uppstår ett lufttomt rum, det *toricelliska tomrummet*. Kvicksilfret intager nämligen så stor höjd i röret, att dess tryck jämt motsvarar storleken af det utanför varande lufttrycket. Ökas detta, stiger kvicksilfverpelaren, minskas det, faller den.

Om kvicksilfverpelarens längd, uttryckt i millimeter, skall utgöra ett mått för lufttrycket, måste röret stå fullkomligt lodrätt; lutas det, stiger kvicksilfvret utan att det yttre lufttrycket därför behöfver ökats. Kvicksilfverbarometern är ej för praktiskt bruk så enkelt anordnad som ofvan angifvits. Oftast utgöres den af ett omböjdt rör, hvars ena, kortare ben är öppet, under det det längre är slutet. Kvicksilfverpelarens längd, d. v. s. afståndet mellan de båda ytorna, aflåses på en skala, fästad vid sidan af röret. Är detta öfverallt af ungefär samma vidd, benämnes instrumentet en *häfvarebarometer*. Hos *dosbarometern* däremot är det kortare benet betydligt vidare än det längre eller nedstår röret i ett särskildt kärl. Fördelen med den senare anordningen är, att vid växlingar i lufttrycket den nedre kvicksilfverytans rörelser blifva betydligt mindre än den öfres, kunna till och med vid mindre

noggranna bestämningar alldeles förbises, under det vid häfvarebarometern rörelsen hos båda ytorna blir lika stor: lika mycket som den öfre stiger, sjunker den nedre och omvändt.

Barometerhöjden måste vanligen för att blifva riktig korrigeras (förbättras) dels för temperaturens inflytande dels för hårrörskraftens inverkan. Genom värmegradens höjande utvidgas dels kvicksifret, dels skalan, och det är därför vanligen vid barometerröret fäst en termometer, som afläses samtidigt med barometerhöjden. Enligt öfverenskommelse hänföres denna nämligen alltid till 0°. Hårrörs- eller kapilärkraften är en form af kohesionen och framträder företrädesvis i mycket smala rör, s. k. hårrör. En vätskas yta ställer sig visserligen horisontalt, men om kärlet i hvilket den förvaras, fuktas af vätskan, stiger den genom hårrörskraftens inverkan något uppåt vid kanten, då däremot en nedsänkning äger rum, om kärlet ej fuktas. Förvaras vätskan i ett smalt rör, kan denna höjning eller nedtryckning blifva ganska betydlig. Om likväl barometerröret, som ej vätes af kvicksilfvret, tages en centimeter eller mera i genomskärning, äger ingen nedsänkning rum i midten, hvarför då ej någon korrigering i berörda hänseende är nödvändig.

Om man vill jämföra lufttrycket i olika delar af världen, är det nödvändigt att korrigera barometerhöjden till en viss nivå, enligt öfverenskommelse hafvets. Ju högre upp man nämligen kommer från jordytan, desto mindre blir tyngden af den öfverliggande luftpelaren, och desto lägre gradtal visar barometern.

Barometeriakttagelserna hafva stor betydelse för meteorologien, och instrumentet användes dessutom för att bestämma en orts höjd öfver hafsytan. Härvid är det nödvändigt att transportera det till den ifrågavarande platsen, och detta låter sig endast med svårighet ske med kvicksilfverbarometern, hvarför man i detta fall oftast använder den betydligt bekvämare *aneroidbarometern*.

Fig. 26. Aneroidbarometer.

Dennas viktigaste del är en dosa eller kapsel af metall, ur hvilken luften i det närmaste blifvit urpumpad, och hvars botten och lock äro förfärdigade af tunna, spänstiga metallskifvor. Genom lufttrycket böja sig dessa skifvor mot hvarandra, och böjningen blir desto större, ju större lufttrycket är. Skifvornas rörelser öfverföras genom en mekanism till en visare, som angifver lufttrycket på en genom jämförelse med en kvicksilfverbarometer graderad skala.

Mariotteska lagen. Om en bestämd gasmängd utsättes för olika tryck, under det temperaturen förblir oförändrad, är produkten af tryck och volym städse densamma.

För att bevisa sanningen af den Mariotteska lagen, begagna vi oss af ett omböjdt glasrör (fig. 27), hvars kortare ben är slutet, under det att dess längre är öppet. Hälles kvicksilfver i röret, tills vätskan står lika högt i båda benen, är tydligen den inneslutna luftmassan utsatt för ett tryck lika med det yttre lufttrycket. Påfylles kvicksilfver därefter, så att luftmängden intager t. ex. hälften så stor volym AB som förut, så har i det längre benet kvicksilfret stigit till C, och det visar sig då, att afståndet AC är lika med barometerståndet vid tillfället. Den i det kortare benet befintliga luften är således nu utsatt för ett tryck, dubbelt så stort som nyss förut.

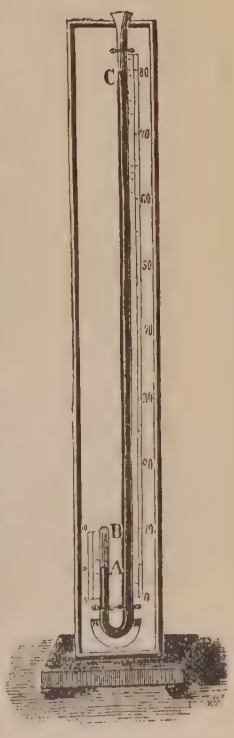

Fig. 27. Mariottes rör

Manometrar äro apparater, som tjäna till att mäta gasers tryck. Man skiljer mellan öppna och slutna manometrar, hvartill komma metallmanometrarna.

Den öppna manometern utgöres af ett omböjdt, i båda ändar öppet rör, som delvis är fylldt med kvicksilfver, och som fästes vid det kärl, i hvilket gasen är innesluten. Känner man barometerhöjden är det lätt att uträkna gasens tryck genom att uppmäta afståndet mellan kvicksilfverytorna i manometern.

Är barometerhöjden t. ex. 760 mm: (*en atmosfär*) och afståndet mellan manometerns kvicksilfverytor 340 mm., så är gasens tryck lika med vikten af en 760 + 340 = 1100 mm. hög kvicksilfverpelare.

Den slutna manometern liknar det rör, som användes för att bevisa riktigheten af Mariotteska lagen. Denna lämnar såsom lätt inses ett medel till att bestämma gasens tryck, om

det öppna benet sättes i förbindelse med det gasen inneslutande kärlet och man uppmäter den i det kortare benet instängda luftens rymd.

Metallmanometerns viktigaste del utgöres af ett halfcirkelformigt rör med oval genomskärning. Dess ena ända är fast, dess andra fri, och dess inre står i förbindelse med det kärl, som innesluter gasen eller ångan. Stiger trycket, antager rörets ovala genomskärning en mera rund form, och det försöker härunder att räta ut sig, hvarvid dess fria ända sträfvar att aflägsna sig från den fasta. Denna rörelse öfverföres till en visare, som angifver trycket på en skala. Metallmanometern brukas allmänt för att mäta vattenångans spänstighet i ångpannor.

Luftpumpen, som tjänar till att bortskaffa luften ur ett slutet kärl, har samma hufvuddelar som vattenpumpen, men måste vara betydligt omsorgsfullare utförd. I en glascylinder C, är en kolf B rörlig upp och ned med tillhjälp af en pumpstång. Det kärl D, ur hvilket luft skall pumpas, står genom en kanal *o* i förbindelse med glascylinderns nedre del. Genom kranen F kan man afspärra den i

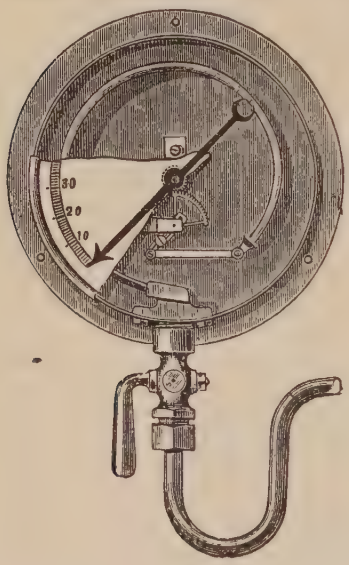

Fig. 28. Metallmanometer.

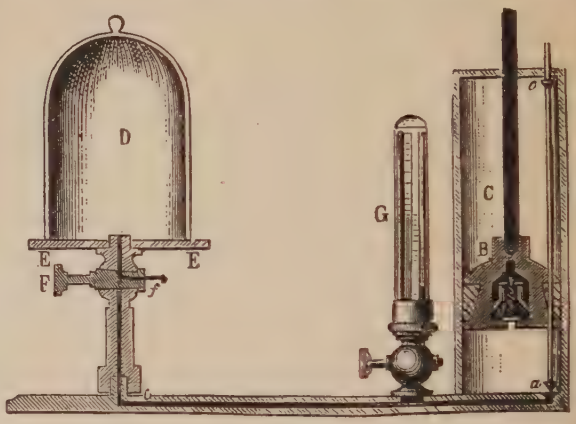

Fig. 29. Luftpump.

D befintliga luften och genom proppen *f* sätta den i förbindelse med den yttre luften. Kolfven B är ihålig och omsluter en ventil *d*, som öppnar sig utåt. Vidare är den genomborrad af ett vertikalt hål, i hvilket med friktion rör sig en stång, nedtill bärande en ventil *a* och upptill en knapp *e* för att begränsa dess rörelse. Vi antaga nu att kranen F är ställd så att kommunikation äger rum mellan D och C samt att kolfven B från sitt lägsta läge drages uppåt. Den i D befintliga luften utvidgar sig då men förtunnas samtidigt, emedan den utbreder sig öfver en större rymd. När kolfven åter nedtryckes, stänges ventilen *a*, så att luften i D afspärras, men ventilen *d* öppnar sig, hvarigenom den under kolfven varande luften, hvilken sammantryckes, får tillfälle att utströmma. När kolfven nästa gång föres uppåt, förtunnas luften i D än ytterligare, så allt mera för hvarje pumpslag intill en viss gräns. Med tillhjälp af manometern G kan man iakttaga den förtunnade luftens spänstighet.

Om D:s, den s. k. recipientens, rymd är V, glascylinderns v och det ursprungliga trycket P, är det lätt att enligt Mariotteska lagen beräkna trycket i recipienten efter n kolfslag. Eftersom den i D varande luften vid kolfvens högsta läge intager en rymd $V+v$, blir $VP = (V+v)P_1$ eller $P_1 = \frac{V}{V+v}P$, där P_1 är trycket efter första pumpslaget. Af samma grunder blir trycket P_2 efter andra pumpslaget $VP_1 = (V+v)P_2$ eller $P_2 = \frac{V}{V+v}P_1 = \left(\frac{V}{V+v}\right)^2 P$ eller efter n:te $P_n = \left(\frac{V}{V+v}\right)^n P$.

Vanligen äger luftpumpen ej en utan två cylindrar, hvarigenom förtunningen kan drifvas längre än med den nu beskrifna apparaten. Då synnerligen stor förtunning erfordras, såsom vid elektriska glödlampor, gör man bruk af den s. k. *kvicksilfverluftpumpen.*

Luftpumpens uppfinnare var en borgmästare i Magdeburg vid namn *Otto von Guericke*, född 1602, död 1686. Man hade ej haft något begrepp om luftens tryck, tills Guericke på ett torg i Regensburg, i närvaro af kejsar Ferdinand III, kurfursten af Mainz med många andra furstar och personer af alla stånd, utförde följande prof, som väckte allmän förvåning: Han tog tvenne halfklotformiga kopparskålar af två fots vidd, försedda utanpå med starka öglor och den ena med en liten öppning, tillsluten med kran; skålarnas kanter voro utvikta och slipade, så att de slöto lufttätt mot hvarandra. Nu lades de tillsammans och luften utpumpades genom öppningen, som tillslöts med kranen; därpå spändes ett par hästar för hvardera öglan och ansträngdes allt hvad de förmådde att draga skålarna åtskils, men fåfängt. När kranen sedan vreds upp, så att luft kunde inkomma mellan skålarna, föllo dessa snart ifrån hvarandra, utan biträde af annan kraft än sin egen tyngd.

IV. **Om ljudet** (akustik).

Med ljud förstås de förnimmelser, som uppfattas af vårt öra, då en tillräckligt hastigt svängande kropps rörelser genom ett elastiskt ämne fortledas till hörselorganet.

När en kropps partiklar äro underkastade regelbundna fram- och återgående rörelser, sägas de vibrera, oscillera eller vara underkastade en *vågrörelse.* Fastspännes en stålfjäder i sin ena ända och den andra föres ur jämviktsläget, kommer fjädern i vibrationer på ömse sidor om detta, beroende därpå att den vid böjningen uppkomna spänningen sträfvar att återföra honom i nämnda läge, men då han uppnått detta, tvingar trögheten partiklarna att fortgå i sin bana, hvaraf en spänning i motsatt riktning framkallas o. s. v. Vågrörelsen säges vara *stående*, då alla partiklarna på samma gång beskrifva likartade rörelser, såsom förhållandet är med stålfjädern här ofvan; den är *fortskridande*, då den ena partikeln efter den andra kommer till jämviktsläget eller till vändpunkterna, såsom fallet blir, då en sten kastas i lugnt vatten.

Man skiljer mellan olika ljud, främst mellan *ton* och *buller*. Är svängningrörelsen, genom hvilken ljudet frambringas, regelbunden, benämna vi ljudet ton; i motsatt fall buller. Då en ton frambringas genom ett musikaliskt instrument, befinner sig den svängande kroppen uti stående vågrörelse.

Ljudets fortplantning. En kropps vibrationer blifva ej märkbara för vårt öra utan att de ditledas genom ett elastiskt ämne. Detta utgöres vanligen af luft, men äfven andra gaser, vätskor och fasta kroppar leda ljudet.

Om ett ringverk ställes på ett mjukt underlag under recipienten till en luftpump och luften utpumpas, höres ljudet allt svagare och svagare för att till sist alldeles tystna. Att äfven andra kroppar än luft leda ljudet är lätt att öfvertyga sig om, och man finner därvid att hastigheten, som i luft uppgår till ungefär 340 meter i sekunden, i vatten höjes till 1435, i järn till 3570 och i trä till 3500 à 4700 meter i sekunden.

Träffa ljudvågorna ett föremål, återkastas de, hvarvid den lagen gäller, att infallsvinkeln (vinkeln mellan den ingående vågen och vinkelräta linien till gränsytan) är lika med utfallsvinkeln (vinkeln mellan den utgående vågen och nämnda vinkelräta linie). På återkastningen beror det förhållandet, att ljudet i rör kan fortplantas med betydligt större styrka på långa afstånd än hvad fallet blir, om det fritt får sprida sig åt alla håll. Träffar ljudet en yta vinkelrätt, återkastas det i samma riktning, och härpå beror det fenomen, vi kalla för *eko*. Människans öra kan ej tydligt uppfatta mer än 10 ljud efter hvarandra i sekunden. Som nu ljudets hastighet är 340 meter i sekunden, måste det återkastade ljudet hafva tillryggalagt minst 34 meter innan det återkommer till vårt öra, om vi skola höra det skildt från det talade, d. v. s. ytan hvarifrån återkastningen sker måste ligga på ett afstånd af minst 17 meter. Är afståndet mindre, uppfatta vi ekot som *genljud.*

Tonerna skiljas från hvarandra genom *höjd*, *styrka* och *klang.*

Höjden beror på antalet svängningar den ljudande kroppen gör i sekunden, styrkan på storleken af svängningsrörelserna, klangen på uppträdandet af s. k. *bitoner.*

Antalet svängningar i sekunden, som erfordras för en viss ton, kunna bestämmas genom olika apparater, såsom *Akustiska sirenen* och *Savarts tandade hjul.* Anordningen vid den senare framgår af figur 30. På en axel MN äro fästa ett eller flera tandade hjul, hvilka kringvridas genom en snörtrissa på samma axel. Ett kort hålles framför ett af hjulen,

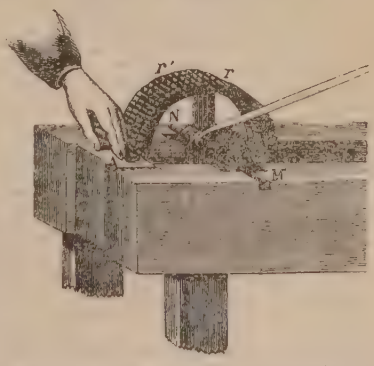

Fig. 30. Apparat för bestämmande af tonernas höjd.

så att det träffas af dess tänder. Härvid uppstår en ton, som blir allt högre, ju hastigare hjulet roterar, och svängningarnas antal per sekund aflåsas på en vid axeln fästad räkneapparat.

För att en ton skall kunna uppfattas af människoörat få svängningarna, som framkalla den, icke vara färre än 16 och fler än 36,000 i sekunden.

I samband med tonernas höjd kan omnämnas *fonografen*, som är uppfunnen af amerikanaren Edison. Den utgöres af en lur, i hvars botten sitter en tunn metallskifva med ett stift, som hvilar mot en cylindrisk rulle. Dennas yta är belagd med en massa, som lätt mottager intryck, men likväl ej är för mjuk. När man talar eller på annat sätt frambringar toner i luren, råkar skifvan i dallring och stiftet afsätter härunder märken i rullen, som rör sig rundt längs en skruf. Vill man sedan åter frambringa ljuden, låter man cylindern intaga samma ställning som den ursprungligen hade. Spetsen följer då märkena i rullen och sätter i sin ordning skifvan i dallringar hvarigenom ungefärligen samma ljud åstadkommas, som de, hvilka från början uppfångades af luren.

Om man frambringar toner af samma höjd och styrka från olika instrument, skilja de sig dock väsentligt från hvarandra genom olika klang. Denna beror som nämnts därpå, att den egentliga tonen, hufvudtonen, ledsagas af andra mindre märkbara toner, bitoner, hvilka äro karaktäristiska för skilda instrument.

Tonernas inbördes förhållande. Med *konsonerande* toner förstås sådana, som på vårt öra göra ett behagligt intryck, då de ljuda tillsammans. Vid jämförelse med olika toners svängningstal, finner man, att de toner äro konsonerande, där förhållandet mellan svängningstalen — *intervallet, afståndet* — uttryckes på ett enkelt sätt.

Den *diatoniska skalan* består af 8 intervall, hvilka betecknas med bokstäfverna c d e f g a h och hafva följande storlek:

c	d	e	f	g	a	h	c
1	$^9/_8$	$^5/_4$	$^4/_3$	$^3/_2$	$^5/_3$	$^{15}/_8$	2.

Således: d:s svängningstal förhåller sig till *grundtonen* c:s som 9 förhåller sig till 8, e:s till c:s som 5 till 4 o. s. v. Med *oktaven* till grundtonen menas en ton, som har dubbelt så stort svängningstal som den förra.

För att inom musiken på ett enkelt sätt angifva tonernas höjd, delar man dem uti ett antal *oktaver*, hvar och en innehållande sju toner, betecknade med ofvan angifna bokstäfver. Oktaverna hafva olika namn såsom subcontra, contra, grofva, ostrukna, ettstrukna, tvåstrukna o. s. v., och de olika tonernas svängningstal kunna lätt beräknas efter ettstrukna c:s svängningstal 261. Ettstrukna a gör således $^5/_3$ 261 = 435 svängningar, ostrukna c 130,5 o. s. v.

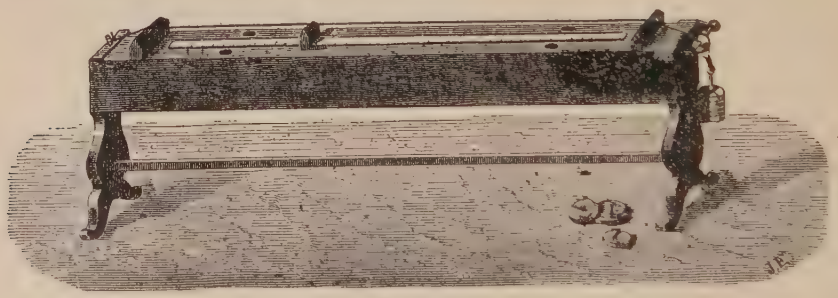

Fig. 31. Monokord.

Strängars svängningar. För att undersöka lagarna för svängande strängar begagnar man en apparat, som blifvit kallad *monokord* och består af en resonanslåda, på hvilken en sträng kan spännas genom påhängda vikter. Då en sträng vibrerar, svänger den ej blott i sin helhet, utan den uppdelar sig vanligen i ett visst antal mindre partier, som hvart och ett vibrerar. Dessa delar äro skilda genom punkter, som äro relativt i hvila, och som benämnas *knutar* eller *noder*. Då strängen svänger så, att den har noder endast vid ändpunkterna (*a*) (fig. 32), ger den sin *grundton;* delar den sig i två eller flera lika stora delar (*b*, *c*, o. *d*) uppkomna med grundtonen konsonerande *öfvertoner*. Vid strängars svängning gälla följande lagar: Svängningstalen för de toner, hvilka kunna gifvas af en sträng förhålla sig som 1, 2, 3, 4 o. s. v. Är således grundtonens svängningstal 64, kan samma

sträng gifva toner med svängningstalen 128, 192, 256 o. s. v. Vidare: ju större längd en sträng har och ju tjockare den är, desto lägre är tonen, och ju större den spännande vikten är, desto högre är tonen.

I allmänhet är $n = \frac{c}{rl}\sqrt{\frac{P}{s}}$, där n är svängningstalet, r strängens tjocklek och l dess längd, P den spännande vikten och s specifika vikten hos det ämne, hvaraf strängen är gjord.

Fig. 32. Svängande strängar.

Blåsinstrument. Vid dessa frambringas ljudet af en luftpelare, som tvingas att vibrera antingen därigenom att en luftström blåses mot en skarp kant (läppipor) eller mot en spänstig kropp, fjäder, (tungpipor). Piporna kunna för öfrigt antingen vara öppna eller slutna.

Då i läppiporna luft inblåses genom munstycket, träffar strömmen den skarpa kanten (läppen) och delar sig därvid. Den i röret först trängande luften förtätar den närmast ofvanför varande luftmassan, hvarigenom luftströmmen tvingas att i sin helhet passera ut genom »munnen», till dess förtätningen upphört och i stället en förtunning inträder, hvarefter en del af strömmen åter går uppåt och sammantrycker luften i pipan. Genom dessa omväxlande förtätningar och förtunningar af luften uppstår en ton. Blåser man sakta, blir denna ton pipans grundton, blåser man hårdare, delar sig luftpelaren i flera delar, åtskilda genom noder, liksom förhållandet var med en svängande sträng, och pipan gifver då högre toner, hvilkas svängningstal i öppen pipa förhåller sig som 1, 2, 3, 4 o. s. v., men i sluten pipa som 1, 3, 5, 7 o. s. v. I tungpiporna sättes luften på ett liknande sätt i svängningar, i det tungan skiftesvis afbryter och genomsläpper luftströmmen.

V. Om värme.

Med värme mena vi orsaken till förnimmelsen af hetta eller köld. Det är värme, som kommer fasta kroppar att smälta, åstadkommer vätskornas kokning, utvidgar alla kroppar samt gör järn och andra metaller glödande.

Intrycket af värme anses uppkomma genom en mycket hastig rörelse hos en kropps molekyler. Ju hastigare denna rörelse är, desto högre är kroppens värmegrad (temperatur), desto hetare kännes den vid vidrörandet. Hos fasta och flytande kroppar svänga molekylerna mot hvarandra inom kohesionens verkningskrets; hos gaserna åter svänga de ej inom bestämda gränser, utan röra sig i räta linier med en viss hastighet, tills de möta något hinder.

Värmen har till följd en ökning af kropparnas volym, kan åstadkomma en förändring af deras aggregationstillstånd och ett upphäfvande af den kemiska frändskap, som sammanhåller atomerna i deras molekyler.

Att en kropps volym ökas, då temperaturen stiger, är lätt att öfvertyga sig om genom försök, och denna värmets egenskap utgör grunden för det instrument, *termometern*, som betydligt noggrannare än känseln kan angifva hur kall eller hur varm en kropp är.

Termometern, så kallad af grekika *θερμος* (varm) och *μετρον* (mått), består af ett fint, jämntjockt glasrör, i ena ändan utblåst till en ihålig kula, hvilken jämte en del af röret är fylld, vanligen med kvicksilfver. Då termometerns temperatur ökas, utvidgas kvicksilfret och stiger således i röret, hvaremot det sjunker, då det vid afkylning sammandrar sig. Mot hvarje temperatur svarar således en viss ställning hos kvicksilfret, och dess höjd i röret kan aflästs på en bredvid sittande skala.

Vid termometerskalornas upprättande förfares på det sätt, att sedan kvicksilfret blifvit ifylldt och röret tilltäppt, nedsättes kulan först i kram snö eller isblandadt vatten; där kvicksilfverpelaren då stannar göres ett tecken, som kallas *fryspunkt;* därefter omgifves den af ånga från kokande vatten vid ett lufttryck af 760 mm., och då kvicksilfret intagit en bestämd ställning, sättes vid dess yta ännu ett streck, hvilket benämnes *kokpunkt*. Afståndet emellan dessa bägge streck indelas sedan i vissa lika stora delar, som kallas *grader*, hvilka kunna fortsättas både öfver kokpunkten och under fryspunkten. För närvarande begagnas i olika länder tre termometrar, med hvar sin gradindelning, alla uppfunna i början af 1700-talet. En naturforskare och konstnär vid namn *Fahrenheit*, född i Hamburg men sedan bosatt i Holland, började omkring 1720 att i termometern använda kvicksilfver i stället för färgadt vatten, som förr var brukligt; en vinter inträffade i Danzig, där han då var boende, så skarp köld, att han ansåg den ej kunna blifva starkare, och af detta skäl tog han kvicksilfrets dåvarande höjd till utgångspunkt och indelade afståndet därifrån till kokpunkten i 212 grader, hvarigenom fryspunkten

kom att ligga vid + 32°. En ledamot af vetenskapsakademien i Paris, *Réaumur*, född 1683, död 1757, upprättade en termometerskala med 0 vid fryspunkten och 80 vid kokpunkten. Astronomie professorn vid universitetet i Uppsala *Anders Celsius*, död 1744, bestämde en annan skala, med 0 vid fryspunkten och 100 vid kokpunkten. Af dessa tre nyttjas Fahrenheits allmänt i England och Amerika, Réaumurs i Tyskland, Danmark och Norge, och Celsius' i Sverige, Frankrike och Italien. Vid betecknande i skrift af värmegrader användes tecknet + för grader öfver och — för grader under 0; i dagligt tal benämnas de förra värmegrader och de senare köldgrader. Vid tillkännagifvande af hvilkendera termometern, som användts, tecknas Fahrenheits med *F.*, Réaumurs med *R.* och Celsius' med *C.*

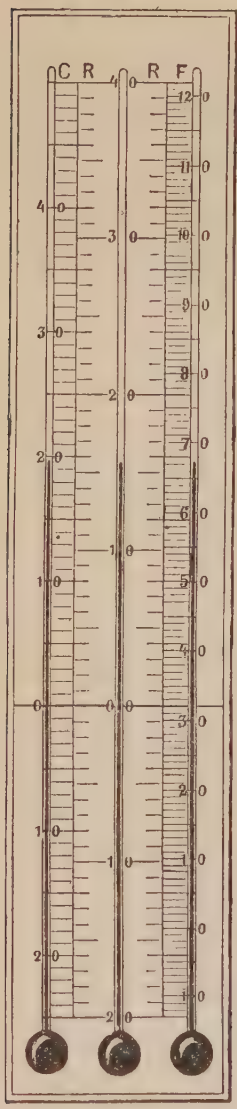

Fig. 33. Celsius', Réaumurs och Fahrenheits termometrar.

Fig. 34. Kvicksilfvertermometer.

Den 100-gradiga eller Celsius' termometer begagnas numera allmänt vid vetenskapliga undersökningar. Hur en viss temperatur, uttryckt genom en af termometerskalorna, skall kunna öfverföras till någon af de andra synes genom figuren. Af denna framgår att 50° C. = 40° R. = 122° F.; + 32° F. motsvarar 0° R. och C.; samt att t. ex. 20° C. = 16° R. = 68° F. o. s. v.

Genom blandning af salmiak eller koksalt i vatten kan lätt fås en kyla, i hvilken kvicksilfret sjunker till F. 0-punkt, motsvarande — 18 C. Man kan numera på annat sätt åstadkomma en köld af ända till — 250 C.

Många andra slags vätskor hafva begagnats till inrättande af termometrar, såsom absolut alkohol (ren sprit) och linolja, men ej allenast flytande utan äfven fasta och gasformiga ämnen hafva härtill funnits användbara. En metalltermometer består af remsor af platina och silfver, sammanlödda med en mellanlagd guldremsa, vridna i en spiral. Sådana termometrar äro de känsligaste af alla. Lufttermometrar äro äfven mycket känsliga; men till vanliga behof äro likväl kvicksilfvertermometrarna de både ändamålsenligaste och säkraste.

Vid — 39° stelnar kvicksilfret och låter hamra sig liksom bly, och vid + 357° kokar det och förvandlas till ånga; följaktligen kunna inga kvicksilfvertermometrars skalor understiga — 39° eller öfverstiga + 357°. Till mätning af större köld är alkoholtermometern användbar; för bestämmande af höga värmegrader begagnas däremot så kallade **pyrometrar** (eldmätare), af grekiska *πυρ* (eld). Sådana äro af flera slag; den äldsta kallas *Wedgewoods* och består af små valsformiga stycken af ett slags eldfast och osmältbar lera, som i eld sammankrymper mer eller mindre i mån af hettan, utan att sedan utvidga sig. En annan pyrometer utgöres af en tunn metallstång, som genom ett fint hjulverk står i förbindelse med en visaretafla; då stången upphettas och därigenom utvidgar sig, kan hvarje förändring af dess längd synas genom visaren. Ingen af de hittills uppfunna pyrometrarna äger dock någon önskvärd grad af noggrannhet.

Kroppars utvidgning. Såsom redan nämnts utvidgas en kropps volym, då dess temperatur höjes.

Om man tager en metallkula och en ring, som är något mindre än kulans storcirkel, så går kulan lätt igenom, om ringen upphettas; och tvärtom, om en kula går nätt och jämnt igenom en öppning, men sedan upphettas, så stannar hon mot öppningens kanter och faller icke igenom, förr än hon afsvalnat. Smeden påsätter en hjulring varm, emedan den då vid afsvalningen blir starkare fästad, och ett stryklod får aldrig jämnt passa i järnets öppning, utan vara något mindre, ty eljes går det ej dit, sedan det blifvit upphettadt. Af denna kropparnas utvidgning af värme förklaras äfven, hvarför kärl spricka, då de ojämnt uppvärmas, t. ex. om ett kallt glas ställes på en varm kakelugn, eller däri slås hett vatten; de närmast värmet varande delarna utvidgas och komma i spänning mot de ännu icke af värme genomträngda; ett tunt glas är mindre blottställdt för att spricka än ett med tjockare gods, emedan det förra fortare blir till hela sin massa genomträngdt af värmet, och således ej så stor spänning uppstår.

Med *längdutvidgningskoefficient*, α, för en fast kropp förstår man det tal, som angifver med huru stor del af sin längd kroppen utvidgas, då dess temperatur höjes en grad. Är således en stångs längd vid 0° l_0, förlänges den med αl_0 om den uppvärmes en grad eller med $\alpha l_0 t$, om uppvärmningen är t

grader; d. v. s. längden vid t grader $l_t = l_0 + \alpha l_0 t = l_0 (1 + \alpha t)$. *Volymutvidgningskoefficienten* är 3 gånger så stor som längdutvidgningskoefficienten, således $V_t = V_0 (1 + 3\alpha t)$. . . . . .

Vi anföra här längdutvidgningskoefficienterna för några fasta kroppar:

Diamant	0,00000132	Gjutjärn	0,00001076
Platina	0,00000907	Tenn	0,00002269
Guld	0,00001451	Bly	0,00002948
Mässing	0,00001879	Zink	0,00002905
Smidesjärn	0,00001228	Aluminium	0,00002336

Vätskorna utvidga sig i allmänhet mer än de fasta kropparna. Då en vätska uppvärmes i ett kärl, utvidgar sig ej blott vätskan utan äfven kärlet, hvarför man måste skilja mellan en vätskas *verkliga* och *skenbara* utvidgning. Den förra är tydligen lika med den senare plus kärlets utvidgning.

Vatten har sin största täthet vid 4°, så att det utvidgas, antingen det afkyles eller uppvärmes från nämnda temperatur. Dess utvidgningskoefficient är således negativ under 4°

Ännu mer än vätskorna utvidga sig gaserna, och det gäller för dem, att *alla* hafva ungefär samma utvidgningskoefficient, då de ej befinna sig allt för nära den temperatur, då de förtätas till vätska. Denna utvidgningskoefficient är $= \frac{1}{273} = 0{,}00366$.

Ändring af kroppars aggregationstillstånd; smältning och stelning. Med *smältning* förstår man en kropps öfvergång genom uppvärmning från fast till flytande tillstånd. Denna öfvergång äger alltid rum vid en bestämd temperatur, den s. k. smältpunkten, som under det smältningen pågår hålles oförändrad, fastän värme härvid förbrukas.

Afkyles en vätska tillräckligt, öfvergår den i fast form, den *stelnar*. Vätskornas stelningspunkt är alltid densamma som motsvarande fasta kroppars smältpunkt. Äfven vid stelningen blir temperaturen oförändrad, och härunder afgifver vätskan lika mycket värme, som det, hvilket förbrukades vid den fasta kroppens smältning.

Då vatten stelnar, kallas det, som allmänt bekant är, is. Denna utmärker sig genom egenskapen att vara mindre tät än vatten, emedan detta är tätast vid + 4° och utvidgar sig, då det afkyles från denna temperatur. En viss volym is är 1,075 gånger så stor som motsvarande vattenmängd vid + 4°. Den ökning i volym, som vattnet undergår, då det stelnar, åtföljes af en betydande sprängkraft, som lätt splittrar de kärl, i hvilka vattnet innehålles, äfven om de äro af synnerligen starkt material.

Följande tabell angifver smältnings- och stelningspunkten för några ämnen:

Stångjärn	+ 1600	Tenn	+ 235
Guld	» 1250	Svafvel	» 115
Tackjärn	» 1200	Vax	» 69
Koppar	» 1050	Smör	» 30
Silfver	» 1000	Vatten (is, snö)	» 0
Aluminium	» 600	Terpentin	— 10
Zink	» 450	Kvicksilfver	» 39,5
Bly	» 335	Absolut alkohol	» 90

Det är möjligt att vid tillräckligt stark hetta skulle alla kroppar smälta, på samma sätt som vid tillräckligt stark köld alla vätskor skulle öfvergå till fasta kroppar. Sådana kroppar, som man hittills ej lyckats smälta kallas *eldfasta*. Dessa äro dock ytterst få.

Afdunstning och kokning. En vätska kan på två sätt öfvergå till gasform: genom *afdunstning* och genom *kokning*. Afdunstningen sker endast från vätskans fria yta, då däremot vid kokning gasbildning äger rum öfverallt i vätskan. Med en vätskas kokpunkt menas den temperatur, vid hvilken hon kokar under vanligt lufttryck (760 mm.)

Då en vätska öfvergår till gasform, utöfvar den bildade gasen ett visst tryck, olika för olika ämnen och stigande med temperaturen. En vätska kokar i det ögonblick, då den bildade gasens tryck blir lika med det på vätskan rådande trycket (vanligen luftens tryck). Häraf följer, att i lufttomt rum förgasas vätskorna ögonblickligt, då däremot temperaturen hos en vätska måste vara desto högre för att den skall koka, ju mer trycket på dess yta ökas. Vatten kokar således vid lägre värmegrad på toppen af ett berg än vid dess fot, och i ett slutet kärl vid en långt högre temperatur än 100°, då den bildade ångans tryck mot vattenytan ökas med temperaturen.

Några vätskors kokpunkt:

Kolsyra	— 80	Rent vatten	+ 100
Blåsyra	+ 26	Hafsvatten	» 103,7
Eter	» 35	Mjölk	» 108
Absolut alkohol	» 78,3	Salpetersyra	» 117

Terpentinolja	+ 156,8	Parafin	+ 370
Fosfor	» 290	Linolja	» 387,5
Svafvelsyra	» 326	Svafvel	» 440
Kvicksilfver	» 350	Zink	» 1300

Afdunstning kan äga rum vid hvilken temperatur som helst, blott ej omgifningen är mättad med den bildade gasen, d. v. s. om ej denna mer kan upptagas i den omgifvande rymden. Till och med fasta kroppar kunna ofta afdunsta utan att först smälta, såsom fallet är med is och snö. Vill man påskynda afdunstningen af en vätska, sker detta genom att höja temperaturen, öka afdunstningsytan och bortskaffa de bildade gaserna. Vid afdunstningen förbrukas värme liksom vid kokningen; att detta senare är händelsen synes däraf att en vätskas temperatur förblir oförändrad under den tid kokningen varar. Således samma förhållande som vid smältning.

Förtätning. Härmed menas en gas öfvergående till flytande tillstånd, hvarvid lika mycket värme frigöres, som åtgått vid vätskans förvandling till gas.

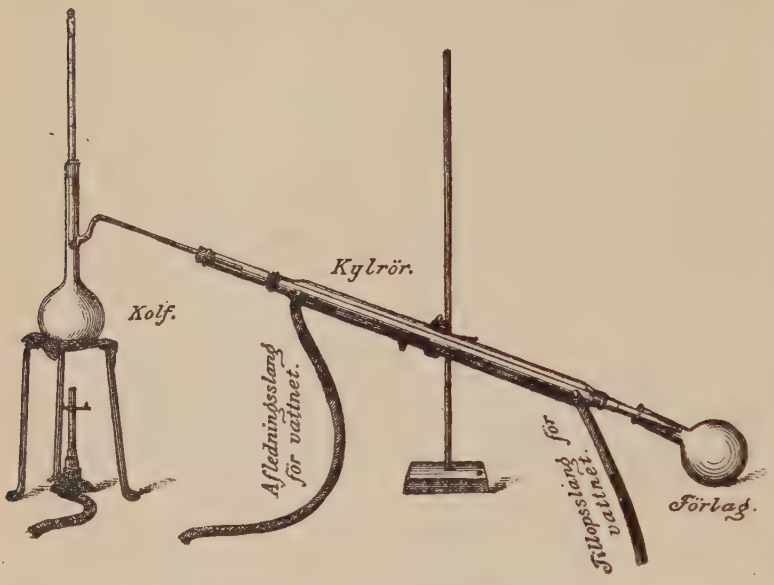

Fig. 35. Destillationsapparat.

Förtätningen kan ske genom en gas afkylning eller sammanpressning eller genom båda dessa medel i förening. Vid *destillering* betjänar man sig af den förstnämnda metoden för att skilja flyktiga vätskor från hvarandra. Destilleringen sker så (se fig. 35) att en vätska uppvärmes i ett kärl, hvarefter den bildade gasen ledes genom ett *kylrör*, ett rör omkring hvilket vatten cirkulerar, hvarunder den förtätas till vätska, som utrinner i ett *förlag*.

Man skilde förr emellan *beständiga* och *obeständiga* gaser. Till de förra hörde syre, kväfve, väte m. fl., och deras benämning härledde sig däraf, att de ansågos omöjliga att förtäta. Detta har dock på senaste tiden lyckats genom användande af oerhördt tryck och samtidig stark afkylning.

Värmet mätes i enheter kallade *kalorier*. En kalori utgöres af den värmemängd, som erfordras att höja temperaturen hos en kilogram vatten en grad. Med en kropps *egentliga värme* menas det tal, som angifver, huru många värmeenheter, som erfordras för att höja temperaturen hos en kilogram af kroppen en grad. Är således en kropps egentliga värme c, dess vikt p kilogram och värmegraden från början t och vid slutet t_1, så erfordras för denna temperaturförhöjning $pc\ (t_1 - t)$ kalorier.

Såsom exempel på olika kroppars egentliga värme tjänar följande tabell:

Furuträ	0,650	Gjutjärn	0,130
Absolut alkohol	0,579	Stål	0,117
Eter	0,538	Nickel	0,108
Is	0,504	Zink	0,096
Aluminium	0,218	Koppar	0,095
Svafvel	0,203	Mässing	0,094
Kronglas	0,198	Silfver	0,057
Flintglas	0,190	Kvicksilfver	0,033
Fosfor	0,179	Platina	0,032

För att uppmäta värmemängder användes bland annat den s. k. *vattenkalorimetern* (fig. 36). Denna utgöres af ett väl poleradt metallkärl, delvis fylldt med vatten och upphängdt på silketrådar för att hindra

värmet att ledas bort. Om den kropp, hvars värmemängd skall bestämmas, nedföres i vattnet, aflämnar den till detta och till kärlet en del af sin värme, så att temperaturen öfverallt blir densamma. På en känslig termometer afläses sedan ökningen i kalorimeterns värmegrad. Det är tydligt att den värmemängd, som kroppen afgifver, måste vara lika stor som den, hvilken kalorimetern upptager.

Vi vilja förtydliga det nu sagda genom ett exempel.

I en kalorimeter, hvars kärl är af koppar (eg. värme 0,9) och vikt 2 kg., och hvars vattenmängd väger 6 kg., nedsänkes en kropp med en vikt af 4 kg. och en temperatur af 40°, hvarigenom kalorimeterns temperatur stiger från 10° till 12,5°. Hvad är kroppens egentliga värme?

Om kroppens egentliga värme betecknas med x, afgifver den till kalorimetern $4\,x\,(40 - 12{,}5)$ värmeenheter, då dess temperatur sjunker från 40 till 12,5°. Kalorimeterkärlet upptager häraf $2 \cdot 0{,}9\,(12{,}5 - 10)$ och vattnet $6\,(12{,}5 - 10)$ värmeenheter, således $4x\,(40 - 12{,}5) = 2 \cdot 0{,}9\,(12{,}5 - 10) + 6\,(12{,}5 - 10)$ eller $4 \cdot 27.5 \cdot x = 2 \cdot 0{,}9 \cdot 2{,}5 + 6 \cdot 2{,}5$, hvaraf $x = 0{,}177$.

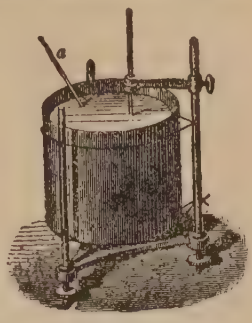

Fig 36. Vattenkalorimeter.

Ångmaskinen. Denna är en af nyare tiders viktigaste uppfinningar, som varit af den största betydelse för industriens olika grenar och i hög grad bidragit till att främja sambandet mellan människorna. Dess verksamhet grundar sig på det tryck, som utöfvas af mättad vattenånga. Detta tryck är vid 0° 4,57 mm., vid 30° 31,51 mm., vid 100° 760 mm. (en atmosfer), vid 200° 15,4 atmosferer. Ångan bildas i en *panna* och ledes därifrån till *cylindern* C, på fig. 37 framställd i genomskärning. I cylindern kan en rund skifva B, *kolfven*, röra sig ångtätt upp och ned, och denna rörelse öfverföres genom en särskild mekanism till *vefaxeln* N, i det kolfven bär en *kolfstång* P, som löper lufttätt genom en packdosa i cylinderns botten. På kolfstångens fria ända sitter *tvärstycket* S, hvarifrån *vefstaken* H öfverför rörelsen till vefaxeln. Ångan inledes än på den ena sidan om kolfven än på den andra medels en *slidinrättning*, hvars utseende framgår af figur 38.

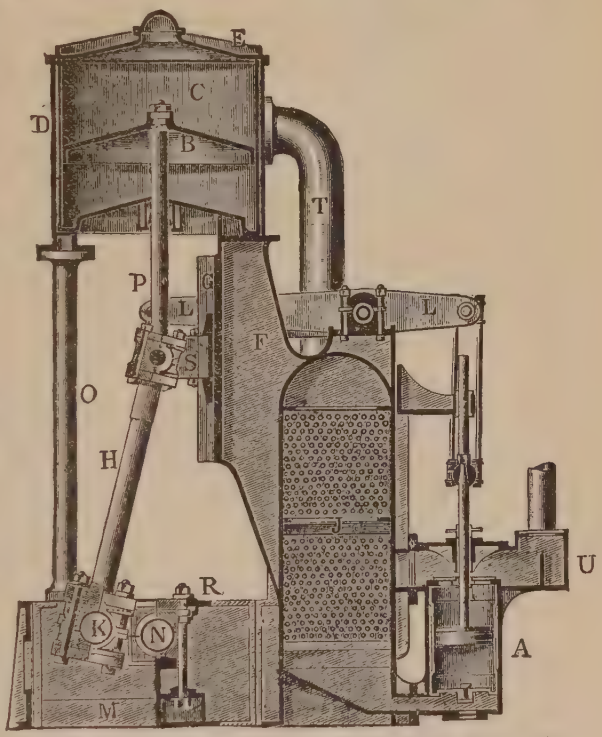

Fig. 37. Genomskärning af en upprättstående ångmaskin.

Från hvarje cylinderända utgår en ångkanal, som leder till en med axeln parallell yta *slidspegeln*. Här sluta kanalerna i två rektangulära, aflånga *ångmunnar*, mellan hvilka finnes en tredje större öppning, *afloppsmunnen*, som utgör mynningen för *afloppskanalen*, hvilken leder till yttre luften eller till en *kondensor*. Ångan, som skall arbeta i cylindern, föres in i en utbyggnad på denna, *slidskåpet*, som omsluter *sliden*, hvilken glider efter slidspegeln. Sliden utgöres af en urhålkad kropp af gjutjärn, hvars fördjupning är vänd mot slidspegeln, och som i medelläget täcker ångmunnarna. När kolfvens nedåtgående slag börjar (fig. 39), öppnar sliden toppångmunnen och insläpper ånga på kolfvens uppåtvända sida genom öfre kanalen. Då sliden befinner sig i det läge fig. 40 visar, har kolfven gjort sitt halfva slag. Härifrån börjar sliden röra sig uppåt, minskar toppångmunnen och stänger den alldeles, när den kommer tillbaka till sitt medelläge och kolfven uppnått botten (fig. 41). Kolfven börjar därpå sin uppåtgående rörelse, och sliden öppnar då förbindelsen mellan toppändan af cylindern, öfre kanalen, slidens hålighet och afloppskanalen, till hvilken sistnämnda den i cylindern befintliga ångan bortledes. Därefter intar sliden sitt högsta läge, minskar åter toppångmunnen, och då kolfven kommit tillbaka till sin öfversta ställning (fig. 39) upphör utströmningen alldeles.

På samma sätt ombesörjes ångans in- och utströmning i cylinderns bottenända.

Då ångan verkat i cylindern, går den antingen genom afloppskanalen ut i luften — maskinen kallas då *högtrycksmaskin* — eller också ledes den till en *kondensor*, då maskinen säges vara en *lågtrycksmaskin*. Kondensorns förtätningsrum J (fig. 37) har en mängd tunna mässingsrör, som genomströmmas af kallt vatten, kylvattnet. När ångan från afloppskanalen T möter dessa rör kalla ytor, förtätas den och sjunker till bottnen, men utan att blandas med kylvattnet. Det så erhållna destillerade vattnet pumpas af pumpen A upp i *varmvattensbrunnen* U, hvarifrån det sedan genom *matarepumpen* föres tillbaka in i pannan.

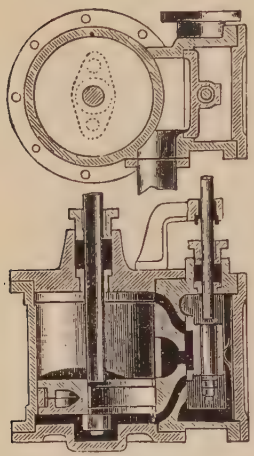

Fig. 38. Cylinder med slidinrättning.

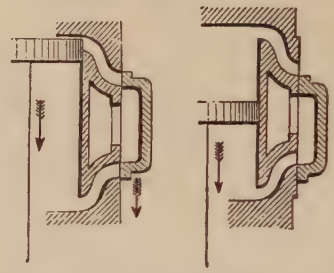

Fig. 39. Fig. 40. Fig. 41.

Vattenångans kraft var känd redan i forntiden och omtalades af *Heron*, en grekisk skriftställare, 100 år före vår tideräkning. Några hafva af detta skäl velat anse Heron som ångmaskinens förste uppfinnare; men hvarken han eller någon hans efterkommande på 1700 år kommo på den tanken, att använda ångans tryck till annat än leksaker.

Den första som visade möjligheten af ångkraftens användande vid industriella företag var en fransk fysiker vid namn *Papin*; då man emellertid snart fann hvilka utomordentliga fördelar hans uppfinning kunde medföra, framstodo åtskilliga af Papins samtida och ville göra honom äran stridig; bland dem må nämnas en kapten *Savery*.

Dionysius Papin, född i Blois i Frankrike 1647, var vid 24 års ålder såsom läkare bosatt i Paris, men öfvergaf snart medicinen för att ägna sig åt fysiken, hvilken vetenskap han under mäktiga gynnares beskydd och tillsammans med snillrika vänner riktade med flera betydelsefulla arbeten. I Cassel, där han en tid vistades, byggde han en båt, på hvilken han insatte en med ånga drifven maskin och gjorde därmed år 1707 på Fuldafloden försök, hvilka utföllo efter önskan. Emellertid hade Papin genom sitt ostadiga lynne och ofta ombyte af vistelseort förlorat både gynnare och vänner och hans snille i stället ådragit honom fiender, så att då han begärde tillåtelse att med sin lilla båt gå genom Weserfloden till Nordsjön för att fortsätta till England, vägrades honom detta, och då han det oaktadt vågade färden, blef hans maskin sönderslagen i Münden. Beröfvad de medel, på hvilka han grundat sina förhoppningar, utan tillgångar ens till det nödvändigaste, kunde Papin ej fortsätta sina experiment eller förfärdiga en ny maskin; han fortsatte sin resa till England, men träffade där ingen af sina forna beskyddare, och hans namn var glömdt. Den snillrike gubben delade nu de flesta utmärkta mäns öde: att blifva förföljd och föraktad af sina samtida; han dog omkring 1714, men man känner ej en gång stället, där han afled.

Thomas Savery, som först varit grufarbetare och sedan blifvit sjökapten samt ständigt utmärkt sig såsom en skicklig mekaniker, hade länge sysselsatt sig med att uppfinna en lämplig maskin för att uppfordra vatten ur stenkolsgrufvorna, när han erhöll kännedom om Papins arbeten. Han beslöt då att för nämnda ändamål begagna vattenångans spännkraft, men lämnade cylinder och kolf å sido och uttänkte en egen anordning. Sedan vatten genom ett rör ingått i ett större kärl, tillslöts röret med en ventil, och i kärlet insläpptes uppifrån ånga, genom hvilkens påtryckning det inneslutna vattnet uppdrefs i ett annat rör, som sedan i sin ordning tillslöts med en liknande ventil; ångröret tillslöts nu med en kran, och med vatten ifrån det öfre röret afkyldes kärlet utanpå, hvarigenom ångans tryck minskades, så att nytt vatten pressades upp nedifrån och genom ångrörets öppnande uppdrefs på samma sätt som förut. Detta slags ångmaskin blef sedan med fördel begagnad vid flere stenkolsgrufvor; visserligen kunde den ej användas till annat än uppfordrande af vatten, men detta var här af stor vikt, och om Papin obestridligt har äran af att hafva väckt första idén till ångkraftens begagnande, tillkommer Savery förtjänsten af dess första bruk för nyttiga ändamål.

Tvenne handtverkare i staden Darmouth, låssmeden *Thomas Newcomen* och glasmästaren *Johan Cawley*, vänner från barndomen, fingo tillfälle att taga i betraktande en i stadens grannskap uppsatt Saverys »eldpump»; genom några vänner erhöllo de kännedom om Papins förslag, och Newcomen började med biträde af glasmästaren att i sin smedja sammansätta en maskin med cylinder och kolf. De bägge handtverkarna förenade sig sedan med kapten Savery, som var mera bevandrad i mekaniska kunskaper än de, och från att hittills hafva blott till försök förfärdigat maskiner i liten skala, började de nu tillverka sådana, hvilka genom en häfstång förmådde sätta större pumpverk i rörelse.

Det är naturligt att Newcomens, och i ännu högre grad Papins, ångmaskiner, jämförda med nutidens, voro i hög grad ofullständiga, långsamma i sina rörelser, klumpiga och oviga. Cylindern var ofvantill öppen, och kolfven drefs endast uppåt med ånga, hvarefter cylindern afkyldes med kallt vatten,

så att den inneslutna ångan kondenserades, då den atmosferiska luften tryckte pistonen nedåt. För hvarje slag denna gjorde, måste alltså ömsom påsläppas ånga och vatten, hvilket verkställdes genom tvenne kranar, som växelvis öppnades och tillslötos. En gosse, som en dag fått detta uppdrag, uppfann ett sätt att komma ifrån sin föga angenäma sysselsättning: han band tvenne snören i hvardera kranen och fastknöt deras andra ändar på passande ställen i balansen, så att denna vid sina rörelser själf öppnade och tillslöt kranarna och maskinen således kunde gå utan uppsikt. Den lille lättingen hette *Humprey Potter*. Snörena blefvo sedan utbytta mot järnstänger.

Bland öfriga, som sedermera åstadkommit förbättringar i ångmaskinen, må i första rummet nämnas fysiske instrumentmakaren vid universitetet i Glasgow i Skottland *James Watt*, som gaf cylinder och kolf den konstruktion, som ännu bibehålles.

I början användes ångmaskiner nästan endast till att från grufvor pumpa upp vatten, och de infördes i Sverige vid Persbergs grufva i Roslagen omkring år 1730, vid Dannemora 1760, vid Lidingö fabrik 1804 samt vid Höganäs. Den ännu befintliga eldkvarnen i Stockholm anlades omkring 1802. Den första ångbåten byggdes i Frankrike af nordamerikanaren *Fulton* år 1807 samt öfverfördes till Amerika. Den förste, som gjorde försök att drifva en vagn med ångkraft, var dr *Robinson* i England, och 1811 började ångvagnar där komma i bruk, hufvudsakligast för transport af stenkol.

Uti *kalorikmaskinerna* (varmluftsmaskinerna) är ångan ersatt med luft, som ömsom upphettas och afkyles, hvarigenom en kolf drifves upp och ned. I *gasmaskinerna* införes i cylindern en blandning af lysgas och luft, som genom explosion sätter kolfven i rörelse.

Kalorikmaskinerna uppfunnos af vår berömde landsman *John Ericsson*, född vid Långbanshyttan i Värmland 1803, död i Amerika 1889, där han varit bosatt sedan 1834.

Värmets fortplantning sker på tvenne sätt: genom *strålning* och genom *ledning*. Den värme, man känner på något afstånd från en upphettad kropp, beror på de värmestrålar kroppen utsänder i alla riktningar i rak linie, utan att dock den mellanliggande luftens temperatur i nämnvärd mån ökas. Träffar en sådan värmestråle ett föremål, uppdelas den i allmänhet i tre delar: en del *återkastas* eller *reflekteras*, en del *genomsläppes*, en del upptages af kroppen eller *absorberas*. Vid öfvergången från ett ämne till ett annat ändrar strålen riktning, den *brytes*, och härvid och för reflektionen gälla samma lagar, som dem vi skola lära känna beträffande ljuset. Dettas strålar liksom värmestrålarna anses nämligen bero på samma sak: på vågrörelser i *ätern*, ett fint ovägbart ämne, som antages uppträda öfverallt i världsrymden och uppfylla mellanrummen mellan kropparnas molekyler.

Utstrålningen från en varm kropp är beroende af ytans glatthet och färg. En slät och blank yta utstrålar mindre än en skroflig eller dunkel, och en ljus mindre än en mörk. Samma regler gälla äfven för värmets absorption. Af det sagda kunna ganska många omständigheter förklaras, såsom t. ex. hvarför ljusa kläder om sommaren kännas svalare än mörka af samma slags tyg; hvarför varm mat bibehåller sig längre varm, då han förvaras i hvita porslinskärl än uti mörka lerkärl o. s. v. Man svartmålar murar och väggar, där plantor, som fordra mycket värme, skola stå; ett svartfärgadt metallstycke, utsatt för solstrålarna, blir innan kort starkt uppvärmdt, då däremot en polerad metallspegel blir nästan intet eller högst obetydligt varmare än förut. Om en svart och en hvit klädeslapp läggas bredvid hvarandra på snö, på hvilken solen skiner, så är snön, då de efter en stund borttagas, betydligt bortsmält under den svarta, men under den hvita oförändrad. Om man strör kolpulver på snö, så smälter den fortare än eljes.

Kroppars genomtränglighet för värmestrålarna är oberoende af deras genomskinlighet. Svart och fullkomligt ogenomskinligt glas genomsläpper ännu värme; genomskinlig alun är långt mindre genomtränglig härför, än ett dunkelt och mycket tjockare stycke bergkristall.

Värmestrålarna behöfva icke såsom ljudet nödvändigt någon elastisk kropp för sin fortplantning, utan framgå äfven i lufttomt rum. Om man placerar en termometer i en glaskula och gör denna lufttom samt sedan nedsänker henne i varmt vatten, så stiger termometern genast.

Då en varm kropp kommer i beröring med en kall, öfvergår värmet från den förra till den senare, tills de båda kropparna erhålla samma temperatur. Värmet fortplantas här genom ledning eller så, att de närliggande molekylerna sättas i vågrörelse och denna så småningom öfvergår till de därpå följande. En del kroppar leda värmet mycket hastigt och kallas därför *goda värmeledare*, andra leda det långsammare och benämnas *dåliga värmeledare*. Till de förra räknas metallerna, till de senare glas, porslin, trä, ull o. s. v.

Luften är i likhet med andra gaser en dålig värmeledare. Snö kännes väl kall, men som dålig värmeledare skyddar den rötter och frön i jorden från att förlora sitt värme och förstöras. En i ena ändan glödgad järnstång blir så varm äfven mot andra ändan, att man endast på långt afstånd från det glödande stället kan hålla i den, då man däremot kan fatta i en trästicka tätt invid den punkt, där hon brinner. Kläder af ylle kännas varma, emedan de som dåliga värmeledare hindra kroppens värme

att bortgå; en klädnad af metall skulle ögonblickligen till luften transportera all värme från kroppen, och således alltid kännas kall. Strör man aska på handen, så kan man lägga glödande kol därpå utan att bränna sig. Handtag på tekannor och kokare göras af trä; träbeklädningar hålla rum varma, och en brädbeklädnad invändigt i en iskällare hindrar värme att dit intränga. Om lika stora stycken af koppar, järn, bly, marmor och lera på samma gång ställas på bottnen af en upphettad ugn, så kan utan att bränna sig sätta fingret på leran, då kopparn redan är lika varm som själfva ugnen; därpå blir järnet lika hett, därnäst blyet, så marmorn och sist af allt leran; häraf synes, att af dessa ämnen är leran den sämsta värmeledaren och alltså näst trä den tjänligaste till byggnader. Ett hus af järn kan endast bli beboeligt, om det har dubbla väggar, emedan den emellan dessa varande luften då hindrar värmet att bortgå.

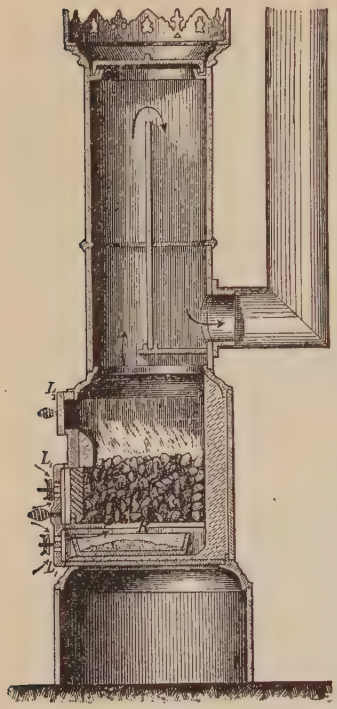

Fig. 42. Kamin.

Ännu ett tredje sätt utom de redan nämnda finnes för värmets fortplantning, nämligen genom *öfverföring*, då en kropps värme genom strömningen hos en vätska eller gas meddelas till ett annat ställe. Upphettas bottnen på ett kärl, fylldt med vatten, kommer detta snart i rörelse: det stiger upp i kärlets midt och sjunker åter ned längs dess sidor. Vattnet blir nämligen genom uppvärmningen specifikt lättare och höjes sålunda upp mot ytan. Öppnas dörren mellan tvenne rum, af hvilka det ena har lägre temperatur än det andra, strömmar den varma luften in upptill i det kallare rummet, den kalla luften nedtill in i det varmare, tills båda rummens värmegrad blir densamma. Värmets öfverföring spelar en betydande roll i naturen: det är på olikheten i värmefördelningen på jordytan, som rörelserna i atmosferen och hafven bero.

Eldstäderna tjäna till att däri förbränna de från naturen hämtade ämnen, som vi bruka till uppvärmning af våra bostäder. Sådana ämnen äro trä, stenkol, antracit, bränntorf o. s. v. De enklaste eldstäderna bildas af de öppna spislarna, hvilka för dragets skull stå i förbindelse med en skorsten. Mera bränslebesparande äro kakelugnarna, i hvilka förbränningsgaserna få cirkulera, innan de gå ut i det fria och härunder aflämna värme till rummet. För eldning med antracit och kol användas järnkaminer, hvilka förekomma af många olika modeller.

Närstående figur 42 visar en genomskärning af en kamin. *R* är den s. k. *rosten*, på hvilken bränslet lägges, och hvilken är genombruten för luftens genomsläppande. Under rosten är askrummet, som kan mer eller mindre slutas genom en ventil L_1, hvilken tjänar att moderera draget. Förbränningsprodukterna taga den väg pilarna visa, innan de öfvergå till skorstenen och därifrån ut i det fria. Kaminerna lida af det felet, att de kallna hastigt, sedan elden slocknat, hvilket icke är fallet med kakelugnarna. Denna olägenhet hos de förra har föranledt bruket af *magasinsugnar*, som på en gång kunna fyllas med bränsle för cirka 10 timmar. Kaminerna böra ej uppvärmas så starkt, att de i rummet kringflygande dammpartiklarna svedas, då os uppstår. Af denna

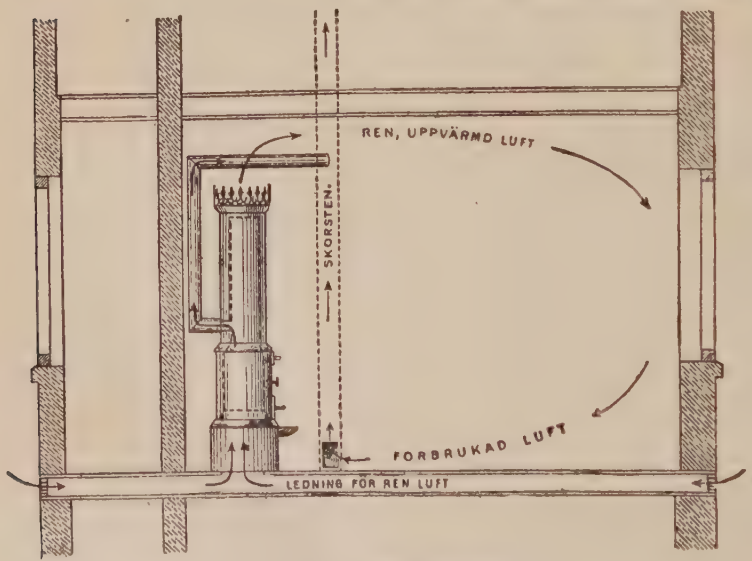

Fig. 43. Ventilationskamin.

anledning omgifvas kaminerna ofta af en järnmantel, innanför hvilken luften kan strömma. Dessa med mantel försedda ugnar kunna användas till ventilation, såsom af figur 43 framgår. Den heta luften utströmmar ur mantelns öfre del, går ut i rummet, afkyles så småningom, sjunker då mot golfvet och aflägsnas genom skorstenen. Ren kall luft insläppes i mantelns nedre del genom en särskild kanal.

Vid skolor, fabriker etc. brukas ofta s. k. *centraluppvärmning* medels varmt vatten, ånga eller varm luft. Härmed vinnes en betydande fördel, då eldningen i en enda stor eldstad kan ske mera ekonomiskt, än när en ugn uppeldas i hvart rum. Figur 44 visar en anordning vid centraluppvärmning

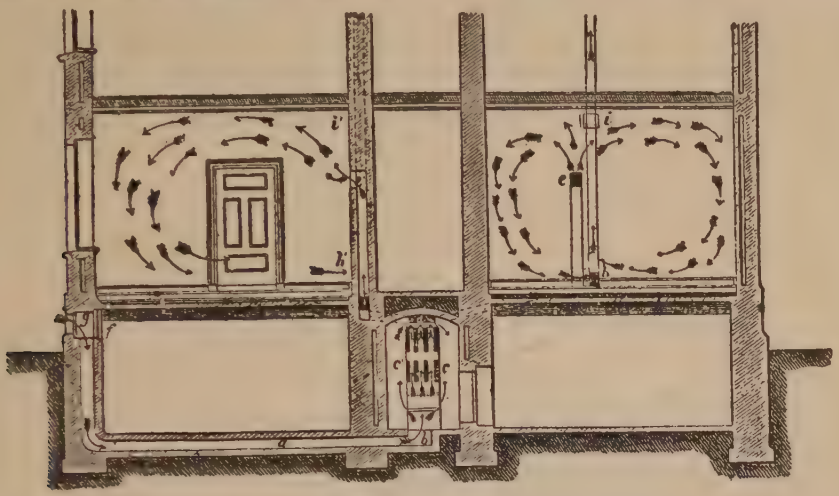

Fig. 44. Centraluppvärmning medels varm luft.

medels varm luft. Den kalla luften inkommer vid *g*, passerar genom kanalen *a* till varmkammaren *c*, där den upphettas genom järnugnar, s. k. *kalorifärer*. Härifrån stiger den varma luften genom rör upp i de skilda våningarna och cirkulerar där i rummen, såsom pilarna visa. Den förbrukade luften ledes till vinden och därpå ut i det fria.

VI. Om ljuset.

Med ljus förstå vi orsaken till de fenomen, som hos oss genom vårt öga uppväcka förnimmelsen af seende.

Värme och ljus äro i hufvudsak detsamma: båda bero på rörelser hos en kropps molekyler eller i etern, men det är endast vissa värmerörelser, som uppfattas af ögat såsom ljus. En metallstång, som stickes i elden, glöder icke genast; dess värmestrålar äro till en början mörka, och det är först sedan den upphettats till omkring 500 grader, som den utsänder ljus. Detta är först rödaktigt, sedan allt mer och mer hvitaktigt. Detsamma gäller alla fasta och flytande kroppar, men icke gaser. Luft kan upphettas till flera tusen grader, utan att den lyser synnerligen mycket.

Då ljus och värme stå hvarandra så nära, gälla för dem i hufvudsak samma lagar, för fortplantning, reflektering, brytning m. m.

Några kroppar äro *självlysande*, d. v. s., utsända eget ljus, såsom solen, stjärnorna och glödande ämnen, andra äro *mörka*, men kunna lysa med reflekteradt ljus, såsom planeterna, månen och de flesta jordiska föremål.

Ljusets fortplantning sker genom *strålning*, hvarvid det, om det framgår i ett likartadt medium, ej afviker från den raka riktningen.

Sättes framför ett lysande föremål, hvilket vi antaga vara mycket litet, en för eterrörelsen ogenomtränglig kropp, erhålles en skugga, hvars storlek lätt kan beräknas genom att från den lysande punkten draga tangenter till kroppen i fråga. Har det lysande föremålet A (fig. 45) större utsträckning, uppkommer dels en *helskugga befd*, dels en *halfskugga beg* och *dfh*. Den förenämnda belyses af ingen del af A, den senare delvis och desto mer, ju närmare de belysta punkterna äro *adh* och *cbg*.

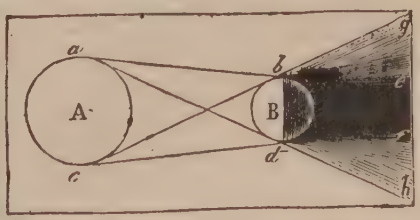

Fig. 45. Uppkomsten af hel- och halfskugga.

Ljusets fortplantningshastighet är så stor, att man på jordens yta under vanliga förhållanden ej kan iakttaga någon märkbar skillnad mellan det ögonblick, då ett ljusfenomen uppstår och det, då ljusstrålen träffar ens öga. Det var först dansken *Römer*, som genom observationer på Jupiters månar lyckades visa, att ljuset behöfver en mätbar tid för sin fortplantning. Ljusets hastighet har senare bestämts noggrannare än det var möjligt för Römer och anses nu uppgå till 300,000 kilometer i sekunden.

Ljusets styrka. Då man aflägsnar sig från ett lysande föremål, blir dess jusverkan allt mindre och mindre, nämligen så, att styrkan aftager med kvadraten på afståndet.

Sanningen af denna lag inses lätt på följande sätt. Figur 46 visar, att det ljus, som faller på t. ex. en kvadratmeter, skulle på dubbla afståndet blifva fördeladt på fyra kvadratmeter, på tre gånger så stort afstånd på nio kvadratmeter o. s. v. Antages ljusstyrkan på den första kvadraten vara 1, blir belysningen på det dubbla afståndet på en lika stor yta $\frac{1}{4}$, på det tredubbla $\frac{1}{9}$ o. s. v.

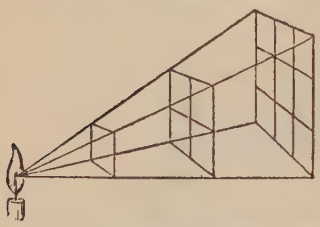

Fig. 46. Ljusets aftagande med afståndet.

Såsom enhet för ljusstyrkan användes i praktiska lifvet ljuset från ett *normalljus*. Detta är dock af olika ämne för olika länder och med olika ämnesförbrukning i timmen.

För att jämföra tvenne likfärgade ljuskällor användas *fotometrar*, af hvilka de vanligaste äro *Rumfords* och *Bunsens*. Den förenämnda utgöres af en hvit skärm, framför hvilken står en pinne af ogenomskinligt ämne. De båda ljuskällorna, som skola jämföras, ställas framför pinnen och flyttas så, att de båda skuggbilderna på skärmen synas lika mörka. Hvardera af skuggorna belyses endast af en ljuskälla och då de äro lika mörka, måste den ljusmängd de mottaga vara lika stor. Uppmätas därför afstånden mellan hvarje ljuskälla och den skugga de belysa, så erhålles lätt enligt ofvanstående lag förhållandet mellan de båda ljuskällornas ljusstyrka.

Bunsens fotometer består hufvudsakligen af en hvit pappersskärm, som bär en fettfläck. Denna synes mörkare än omgifningen, om belysningen är starkare på framsidan än på baksidan, men ljusare om förhållandet är det motsatta. Sättes skärmen mellan de båda ljuskällorna och flyttas så, att fläcken försvinner, mottager den lika mycket ljus från båda sidor. Beräkningen sker på samma sätt som vid Rumfords fotometer, men här mätas naturligtvis afstånden mellan ljuskällorna och skärmen

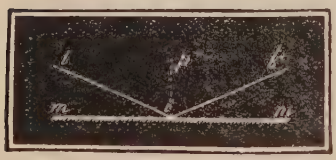

Fig. 47. Ljusets reflexion mot en plan yta.

Ljusets återkastning (reflexion). Då en ljusstråle träffar ett föremål återkastas den vanligen delvis. Härvid gäller, att den infallande strålen *ki*, (fig. 47) normalen *ip* och den återkastade strålen *il* ligga i samma plan, samt att infallsvinkeln *kip* och reflexionsvinkeln *rip* äro lika stora.

Plana speglar. Låt O (fig. 48) vara en lysande punkt, hvars ljus utstrålar mot spegeln. En ljusstråle Os återkastas då enligt ofvan angifna lagar till M och en annan ljusstråle Or till N. De reflekterade strålarna aflägsna sig synbarligen från hvarandra och skära hvarandra *alla* i en punkt O′ belägen på andra sidan af spegeln så, att Om = O′m. Då ögat, som uppfångar strålarna M, N, förlägger ljuskällan dit, hvarifrån de i rak linie tyckas utgå, ser det i O′ en *bild* af den lysande punkten. Emedan strålarna endast *skenbart*, ej i verkligheten, komma från O′, är bilden i en plan spegel en *skenbild* eller *virtuel bild*.

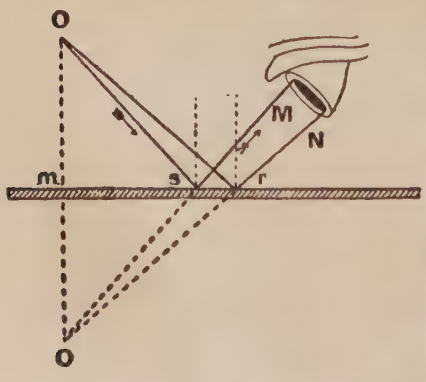

Fig. 48. Plan spegel.

Tänka(vi oss den lysande punkten ersatt af ett lysande föremål AB, (fig. 49), blir förhållandet ett liknande. På andra sidan spegeln synes en virtuel bild *ab*, belägen symmetriskt med afseende på den speglande plana ytan.

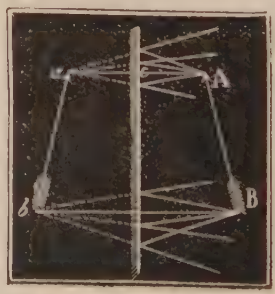

Fig. 49. Plan spegel.

Buktiga speglar. Af dessa taga vi här endast hänsyn till de klotformiga, af hvilka man skiljer mellan *konkava* och *konvexa*. Hos de förra är det kalottens insida, hos de senare dess utsida, som är speglande.

Träffas en *konkav spegel* (fig. 50), hvars medelpunkt är C, af en knippa parallella strålar, H, G, L, reflekteras de, om man endast fäster afseende vid de centrala, d. v. s. närmast hufvudaxeln LA liggande strålarna, praktiskt taget till en punkt F, som kallas spegelns *brännpunkt* eller *fokus*. Afståndet FA benämnes *brännvidden* eller *fokaldistansen*, som är lika med halfva radien CA.

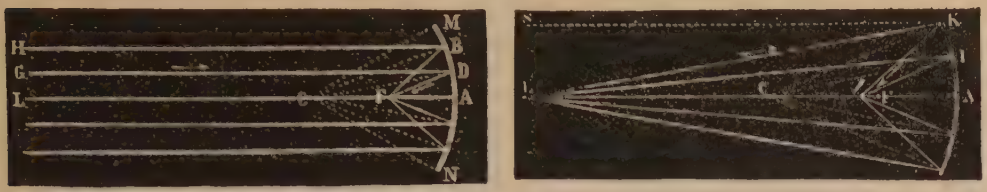

Fig. 50. Konkava speglar.

Rycker den lysande punkten närmare på hufvudaxeln, d. v. s. träffas spegeln af divergerande strålar, flyttar sig bilden längre bort från spegeln och faller mellan F och C.

I allmänhet är, om r är spegelns radie (samtidigt normalen till den buktiga ytan), a den lysande punktens och b bildens afstånd från spegeln $\frac{1}{a}+\frac{1}{b}=\frac{2}{r}=\frac{1}{f}$, i det fokaldistansen f är lika med halfva radien.

Träffas ett öga af de återkastade strålarna, tycker det sig i l se en bild af F, eller i F se en bild af l. Bilderna äro här *verkliga* eller *reela*, emedan strålarna korsat hvarandra i nämnda punkter.

Ligger den lysande punkten utom hufvudaxeln ändras ingenting härigenom, utom att allt hänföres till en *biaxel*, som går genom punkten i fråga och spegelns medelpunkt.

Fig. 51. Bildens läge i en konkav spegel.

Låt AB (fig. 51) vara ett lysande föremål. Punkten A har sin bild A′ på biaxeln Acb och kan bestämmas på denna genom att från A draga en stråle parallell med hufvudaxeln; denna stråle reflekteras då genom spegelns brännpunkt och skär Acb i A′. På liknande sätt erhålles bilden af B i B′ på biaxeln Bcb; de mellan AB varande punkterna måste således ligga mellan A′ och B′. Af figuren synes, att då föremålet ligger utom medelpunkten, faller bilden mellan medel- och brännpunkterna samt blir *upp- och nedvänd, förminskad och reel*. Vore A′B′ föremålet, skulle AB tydligen blifva bilden; således: då föremålet ligger mellan medel- och brännpunkterna, ligger bilden utanför medelpunkten och blir *upp- och nedvänd, förstorad och reel*. Har föremålet sin plats innanför brännpunkten, (fig. 52), finner man genom konstruktion, att bilden kommer att ligga *bakom* spegeln, och att den är *rättvänd, förstorad* och *virtuel*.

I de *konvexa speglarna* (fig. 53) äro de återkastade strålarna i regeln divergerande, hvarför dessa speglar äfven kallas *spridningsspeglar* i motsats till de konkava, som benämnas *samlingsspeglar*.

För de konvexa speglarna gäller formeln $\frac{1}{a}-\frac{1}{b}=-\frac{2}{r}=-\frac{1}{f}$, eller om afstånden bakom spegeln räknas negativa: $\frac{1}{a}+\frac{1}{b}=\frac{1}{f}$, således samma formel som för de konkava speglarna.

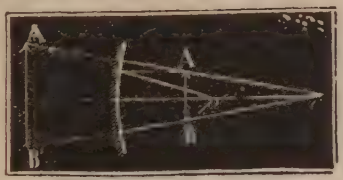

Fig. 52. Förstorad bild i en konkav spegel.

Fig. 53. Konvex spegel.

Bildens läge bestämmes genom liknande konstruktion som för dessa, men bilden af ett verkligt föremål faller här bakom spegeln och blir *förminskad, rättvänd* och *virtuel*. I figur 54 är f spegelns brännpunkt och o dess medelpunkt. Afståndet från f till spegeln ($=\frac{1}{2}$ radien) är således brännvidden.

De buktiga speglarnas användning var fordom större än nu, då de i flera fall blifvit ersatta af linser. Så förfärdigade man förr *spegelteleskop* till astronomiska undersökningar, använde konkava speglar som brännspeglar, för att samla värmestrålar i en punkt o. s. v. Ofta brukas de till reflektorer, d. v. s. till att förstärka ljuset från en lampa.

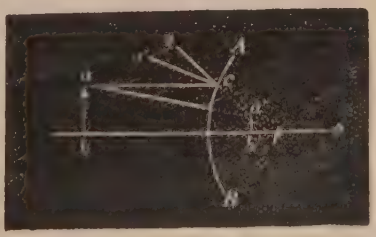

Fig. 54. Bildens läge i en konvex spegel.

Ljusets brytning. Så länge ljuset fortplantar sig i ett homogent (likartadt) ämne, framgår det i rak linie, men öfvergår det från ett medium till ett annat, ändrar strålen riktning, den *brytes*.

Öfvergår en stråle SO från luft till ett tätare ämne, t. ex. vatten, fortsätter den ej till S′ utan tager riktningen OT, så att vinkeln SOa mellan den infallande strålen och normalen Oa mot gränsytan, *infallsvinkeln*, är större än vinkeln TOb mellan den brutna strålen och normalen, *brytningsvinkeln*.

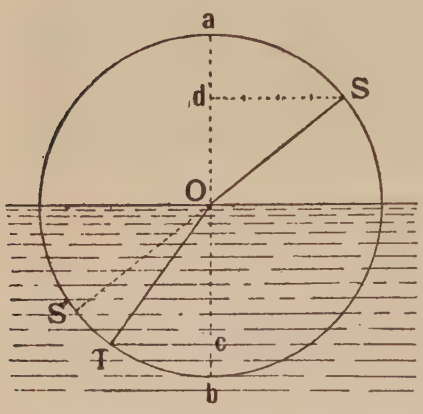

Fig. 55.

Tag O till medelpunkt för en cirkel med godtycklig radie; cirkeln träffar den infallande och den brutna strålen i respektive S och T. Drag från S och T mot normalen ab vinkelräta linier Sd och Tc. Förhållandet mellan dessa linier kallas *brytningsexponenten*. Denna är olika för skilda ämnen:

mellan luft och diamant	$^5/_2$
» » » vanligt glas	$^3/_2$
» » » vatten	$^4/_3$
» » » bergsalt	1,54
» » » is	1,31

Om strålen SO öfvergår från luft till vatten, bör således Sd innehålla fyra delar och Tc tre, lika stora.

Öfvergår ljuset från ett tätare medium till ett mindre tätt, viker strålen sig utåt från normalen. Strålen TO följer riktningen OS. Brytningsexponenten mellan vatten och luft är tydligen $^3/_4$, mellan vanligt glas och luft $^2/_3$ o. s. v.

Då en ljusstråle går igenom en af parallella plana ytor begränsad kropp (fig. 56), måste den ingående och infallande strålen vara parallella. Vinkeln a är så många gånger större än b som b′ är större än a′, men a′ = b, således a = b′.

Då ljuset öfvergår från ett ämne med större brytning till ett annat med mindre, sker som sagdt en utvikning af strålen. SI (fig. 57) har efter brytningen riktningen IS′. Det måste således, om man låter strålarna från S få allt mindre lutning mot gränsytan inträffa, att en stråle SI_1 efter sin brytning utgår parallellt med denna, d. v. s. brytningsvinkeln blir 90°. Strålen SI_2 och följande kunna således ej brytas, utan reflekteras helt och hållet; de undergå som det kallas *total reflexion*.

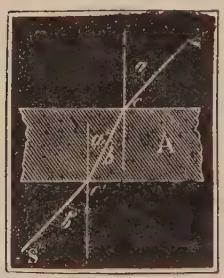

Fig. 56. Ljusets brytning i en af plana parallella ytor begränsad kropp.

Fig. 57. Total reflexion.

I *hägringen* förekommer ett exempel på ljusets totala reflexion. Nämnda fenomen observeras ofta i varma länder och i synnerhet i öknarna. De nedre luftlagren uppvärmas här genom närheten af den heta marken starkare än de öfre och hafva därför mindre täthet än dessa. En stråle AO (fig. 58) från ett föremål genomgår således allt mindre och mindre ljusbrytande lager och tager därför den riktning som figuren visar. Vid *O* undergår den total reflexion och kommer därför till en persons öga, som om den utgått från en punkt under marken och liggande symmetriskt i förhållande till A. Ökenresenären ser sålunda föremålet liksom speglande sig i en vattenyta, men där han väntat att få släcka sin törst, utbreda sig endast de heta sandfälten för hans blickar.

Fig. 58. Hägring.

Ljusets brytning i ett prisma. Med prisma förstår man i läran om ljuset en genomskinlig kropp, delvis begränsad af tvenne plana ytor, som bilda vinkel mot hvarandra. De båda planens skärningslinie kallas prismats *kant* och vinkeln mellan dem den *brytande vinkeln*. Figur 59 visar en genomskärning af ett prisma vinkelrätt mot kanten B. ABC är den brytande vinkeln och AC prismats *bas*.

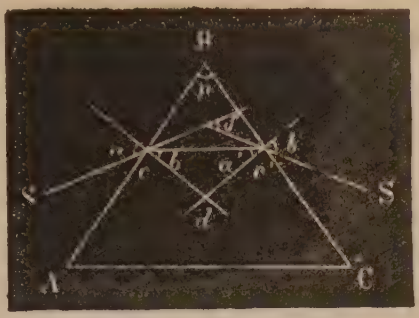

Fig. 59. Prisma.

S är en infallande stråle, som — om prismat, såsom vanligen är fallet, är förfärdigadt af ett mer ljusbrytande ämne än omgifningen — brytes mot normalen, så att vinkeln *b* är mindre än *a*. Vid utgående sker en ny brytning, men som ljuset nu öfvergår från ett fätare medium till ett mindre tätt, blir här *b'* större än *a'*. Den utgående strålen brytes sålunda mot prismats bas, och ett öga i S' ser följaktligen punkten S upplyftad. Vinkeln δ, uttryckande storleken af riktningsförändringen, kallas strålens *afvikning*. Denna blir desto större ju större den brytande vinkeln och prismats ljusbrytande förmåga är.

Linser. Med lins förstås här en kropp, vanligen af glas, som hufvudsakligen begränsas af två klotformiga eller en klotformig och en plan yta. Linserna äro antingen *samlingslinser*, som sammanbryta strålarna, eller *spridningslinser*, som sprida dem. Med *hufvudaxel* hos en lins förstås den linie, som förenar de båda ytornas medelpunkter; med linsens *tjocklek* afståndet mellan de båda ytorna, mätt längs hufvudaxeln. Den *optiska medelpunkten* är en på hufvudaxeln liggande punkt, så beskaffad, att en därigenom gående ljusstråle icke lider någon förändring till sin riktning. Vi antaga i det följande, att den optiska medelpunkten ligger midt i linsen.

Samlingslinserna eller de *konvexa* linserna (fig. 60) äro tjockare på midten än vid kanterna och af tre slag: *bikonvexa* (*a*), *plankonvexa* (*b*) och *konkavkonvexa* (*c*). Träffas en konvex lins af en knippa parallella strålar, brytas dessa, om man här liksom vid speglarna endast tager hänsyn till de centrala, d. v. s. närmast hufvudaxeln liggande, strålarna till en på andra sidan belägen punkt, *brännpunkten* eller *fokus*, hvars afstånd från linsen benämnes *brännvidden* eller *fokaldistansen*. Denna senare är densamma, antingen ljuset kommer från ena eller andra sidan. Egentligen uppstår alltid en *brännyta*, men denna blir allt mer reducerad till en punkt, ju mer centrala strålarna äro.

Fig. 60. Samlingslinser.

Träffas linsen af divergenta strålar som utgå från en lysande punkt S på axeln, (fig. 61), rycker bilden S' längre bort, och då den lysande punkten sammanfaller med ena brännpunkten utgå strålarna parallella. Faller S innanför brännvidden, brytas strålarna divergerande, d. v. s. bilden blir i detta fall virtuell.

Fig. 61. Ljusets brytning i en konvex lins.

Om *a* är föremålets och *b* bildens afstånd från linsen, *f* brännvidden, *n* linsens brytningsexponent samt *r* och r_1 de buktiga ytornas radier, så är

$$\frac{1}{a}+\frac{1}{b}=\frac{1}{f}=(n-1)\left(\frac{1}{r}+\frac{1}{r_1}\right),$$

i hvilken formel föremålets afstånd räknas positivt framför linsen, men bildens afstånd och brännvidden positiva bakom densamma samt radierna så, som de äro riktade i en bikonvex lins. Linsen antages vara så tunn, att dess tjocklek kan försummas.

För att beräkna hur bilden faller vid olika lägen af ett föremål, kan man betjäna

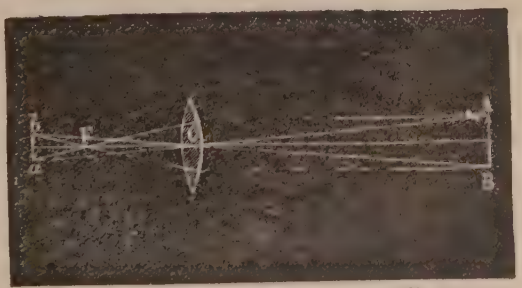
Fig. 62. Bildens läge i en konvex lins.

sig af ofvanstående formel eller i hvarje fall genom konstruktion utröna saken. AB (fig. 62) är ett föremål beläget utom brännpunkten. För att finna hvar bilden af A faller, draga vi en stråle genom linsens medelpunkt, hvilken stråle framgår obruten, och en annan stråle parallellt med axeln; denna senare stråle brytes till brännpunkten F. Där de båda strålarna skära hvarandra — i a — uppkommer en bild af A. På samma sätt erhålles bilden af B i b. Då föremålet ligger utom brännvidden, uppkommer således en *reell, förminskad, upp- och nedvänd* bild på den konvexa linsens andra sida utanför brännpunkten.

Den anförda formeln här ofvan visar, att om $a = 2f$ blir $\frac{1}{2f} + \frac{1}{b} = \frac{1}{f}$ eller $\frac{1}{b} = \frac{1}{2f}$; $b = 2f$. Således: då föremålet ligger på ett afstånd af dubbla brännvidden, faller bilden äfven på dubbla brännvidden. Föremål och bild äro då lika stora.

Ligger föremålet uti brännpunkten, utgå strålarna parallella på andra sidan linsen. Om föremålet AB (fig. 63) åter har sin plats innanför brännpunkten, synes genom liknande konstruktion som förut, att bilden, som är *förstorad, rättvänd* och *virtuell*, ligger på samma sida om linsen som föremålet självt.

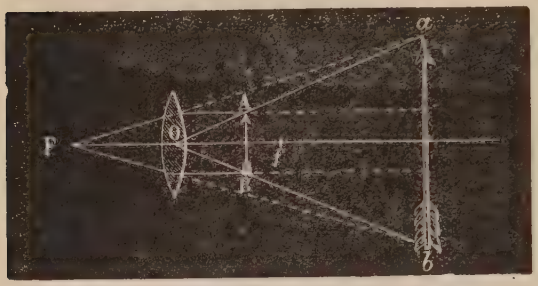

Fig. 63. Förstorad bild vid en konvex lins.

Då *spridningslinserna* eller de *konkava* linserna träffas af parallella strålar, brytas dessa så, att de synas utgå från en på samma sida på hufvudaxeln liggande punkt, *brännpunkten*, som här således är virtuell. För öfrigt gäller i allmänhet vid de konkava linserna, att bilden är en *förminskad, rättvänd* skenbild, belägen inom brännvidden och på samma sida om linsen som föremålet (fig. 64). Den för de konvexa linserna angifna formeln gäller äfven för de konkava linserna, om man blott iakttager, att brännvidden här införes med negativt tecken.

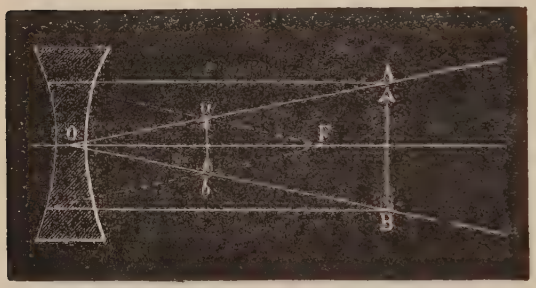

Fig. 64. Bildens läge i en konkav lins.

Ljusets spridning. Då en ljusstråle genomgår ett prisma (fig. 65), sker ej allenast en brytning utan äfven en sönderdelning och spridning af ljuset. Hvitt solljus och ljuset från de flesta andra självlysande kroppar är nämligen ej homogent, utan sammansatt af olika färgade strålar med skilda brytningsexponenter. Följden häraf blir, att ljusstrålen, sedan den passerat prismat, på en å andra sidan ställd skärm alstrar ett färgadt band, ett *spektrum*. Dettas hufvudfärger äro i ordning *rödt, orange, gult, grönt, blått, indigo* och *violett*, af hvilka den förstnämnda färgen lider den minsta och den sistnämnda den största afvikningen. Att de nämnda färgerna tillsammans synas hvita, kan man visa på olika sätt, enklast genom att på lämpligt sätt måla sektorerna i en rund skifva med spektrums färger. Då skifvan sedan hastigt kringvrides, synes den hvit.

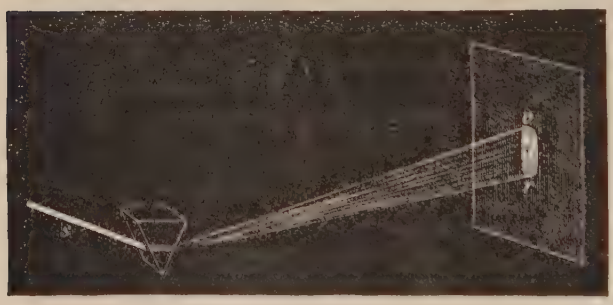

Fig. 65. Uppkomsten af ett spektrum.

Om man medels en liten känslig termometer undersöker temperaturen inom ett spektrum, finner man, att värmeverkan är starkare åt den röda än åt den violetta sidan, ja att den till och med *fortsättes utom rödt*. Äfven värmestrålarna undergå således en brytning och spridning genom prismat, och maximum af deras intensitet faller inom den ej synliga delen af spektrum, i den *ultraröda* delen, för att så småningom aftaga mot den violetta.

I många fall utöfvar solljuset en *kemisk* inverkan. Så t. ex. svärtas klorsilfver, då det utsättes för solstrålarna, i det föreningen sönderdelas och rent silfver utfaller. Denna solljusets kemiska inverkan är störst i spektrums violetta del och aftager dels mot dess röda del, där den är mycket ringa, dels mot en punkt belägen *utom* violett, så att de *ultravioletta*, för ögat osynliga strålarna utmärka sig genom kemisk intensitet.

Man får ej föreställa sig, att det gifves särskilda ljusstrålar, värmestrålar och kemiskt verksamma strålar, utan solstrålarna framkalla blott företrädesvis den ena eller andra arten af verkan, allt efter deras olika brytbarhet.

Akromatiska linser. Vid ljusets gång genom en lins sker liksom vid prismat en spridning, så att af ett hvitt lysande föremål erhålles en följd af bilder, af hvilka den röda *r* (fig. 66) kommer linsen fjärmast och den violetta *v* närmast. Emedan vid axeln de olika färgade bilderna täcka hvarandra, synes bilden, om den uppfångas på en mellan *v* och *r* hållen skärm, hvit, men oskarp och med färgade kanter. Detta fel hos linserna har blifvit kallad *kromatisk afvikning* och afhjälpes till största delen därigenom att *akromatiska linser* begagnas. En sådan lins består dels af en samlingslins af kronglas, dels af en spridningslins af flintglas, både mycket tunna och belägna tätt intill hvarandra med gemensam axel.

Fig. 66. Kromatisk lins.

Spektralanalys. Genom att medels ett prisma undersöka det ljus en kropp utsänder, kan man i många fall draga slutsatser med afseende på kroppens egenskaper. De instrument man härför använder kallas *spektroskop*. Närstående bild (fig. 67) visar ett sådant. P är prismat, hvilket står på ett stativ med tre armar. En af dessa uppbär en s. k. *kollimator* A, ett rör vid hvars ena ända finnes en skifva med en fin vertikal springa, genom hvilken ljuset infaller. Sedan detta genom en lins i kollimatorn bringats till parallellism och därpå brutits af prismat, ingår det i tuben B. Man frambringar således ej här spektrum på en skärm, utan det är den af prismat alstrade bilden, som genom tuben betraktas. Röret C tjänar till att noggrant bestämma läget hos olika delar af spektrum. Det har för detta ändamål i sin ena ända en glasskifva S, som bär en skala, af hvilken en bild genom reflexion mot prismats främre sidoyta synes i tuben öfver eller under spektrum.

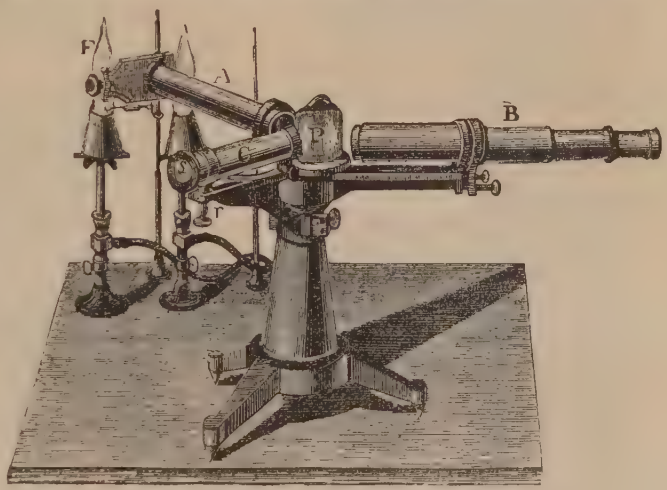

Fig. 67. Spektroskop.

Om man med ett spektroskop undersöker ljuset från en fast eller flytande kropp, finner man, att det lämnar ett *kontinuerligt* spektrum, d. v. s. ett sådant, där alla färgnyanser från rödt till violett förefinnas. Spektrum från en lysande gas är däremot helt olika; det består af vissa bestämda ljussorter, hvilka visa sig såsom ljusa linier på mörk botten, och dessa linier äro för hvarje element alltid belägna på samma plats och lika till antalet. Man kan härigenom begagna spektroskopet för att undersöka en kropps kemiska sammansättning, och metoden härvid har fått namnet *spektralanalys*.

En vanlig ljus- eller gaslåga lämnar ett kontinuerligt spektrum, emedan här fina kolpartiklar glöda; en spritlåga gifver däremot upphof till ett gasspektrum. För några grundämnen äro de i detta förekommande ljuslinierna till antalet jämförelsevis få (*liniespektrum*), för andra åter mycket talrika och likna band, åtskilda af mörkare mellanrum. Ett sådant spektrum benämnes *bandspektrum*. De enkla elementen äga spektra egendomliga för hvarje; och man kan således, sedan man bringat en

kropp i gasform, medels spektroskopet undersöka af hvilka grundämnen den består. Metoden är ytterst känslig, så att t. ex. natriums två linier i orange synas, då blott en tremilliondels milligram af saltet förekommer i lågan, där det förgasats.

Om man låter ljuset från en glödande fast eller flytande kropp gå genom en färgad gas, äger det egendomliga förhållandet rum, att en del ljussorter upptagas af gasen, så att ett spektrum erhålles i de skilda färgerna, men afbrutna af mörka linier. Om således ljusstrålarna från en gaslåga passera genom natriumgas, fås ett kontinuerligt spektrum med två mörka linier i orange, på samma plats där natriumgasen själf visade två lysande linier.

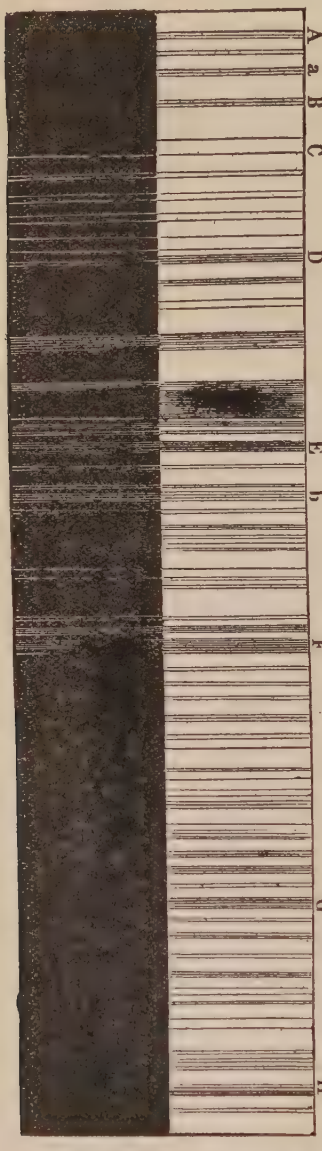

Fig. 68. Solspektrum.

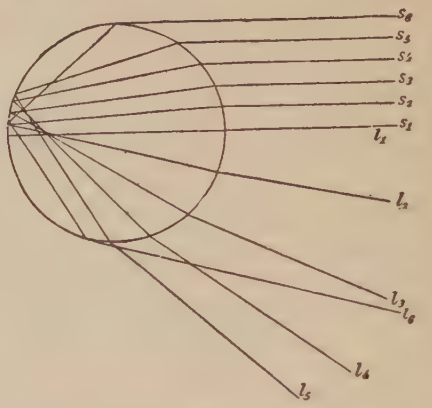

Fig. 69. Solstrålarnas gång genom en vattendroppe.

Såsom exempel på dessa *absorptionsspektra* kan tjäna solens spektrum. Detta är genomdraget af en stor mängd mörka linier, kallade *Frauenhoferska linierna*, efter deras upptäckare *Frauenhofer*, och de mest framträdande af dem hafva blifvit betecknade med de stora bokstäfverna från A till H (Fig. 68). På grund af sitt spektrum anses solen bestå af en jämförelsevis tät kärna, som omgifves af en gasformig atmosfär, hvilken upptager ljuset och därigenom gifver uppskof till de Frauenhoferska linierna. Äfven fixstjärnornas spektra öfverensstämma med solens, ehuru de där förekommande mörka linierna äro olika till antal och fördelning.

Regnbågen. Såsom bekant uppstår regnbågen till följd af solstrålarnas återkastning från det inre af regndropparna. De solstrålar $s_1, s_2, s_3 \ldots s_6$ (fig. 69), som falla på en regndroppe utgå efter brytning och reflexion efter $l_1, l_2 \ldots l_6$, och en noggrannare undersökning visar, att vid ytterste gränsen l_4 l_5 hvartill strålarna nå, förenar sig en större mängd af dem; de spridas här mindre än på mellanrummet mellan s_1 och l_4. Det ytterste och tillika kraftigaste strålknippet afviker ungefär 42° från riktningen s_1, likväl mindre hvad de violetta än hvad de röda strålarna beträffar. I fig. 70 träffa solstrålarna $s_1, s \ldots$ droppar, som befinna sig på olika höjd från marken. Om ett öga befinner sig i o, kommer ingen stråle från den öfversta droppen att träffa detta, från den näst öfversta skulle just de ljusstarka strålarna l_5 träffa ögat, men från de lägre dropparna blott de mera spridda och därför svagare strålarna l_3, l_2 och l_1. De kraftiga gränsstrålarna l_5 träffa ögat icke blott från den näst öfversta droppen, utan äfven från droppar öfverallt på den punkterade båglinien. Däremot träffas ögat icke af några strålar från de droppar, som befinna sig utom denna linie, och af endast sv ga strålar från dem, som ligga innanför den streckade bågen. I själfva denna båge är ljuset som sagdt kraftigast, och då gränsen för de yttersta röda strålarna föll längre ut än gränsen för de violetta, kommer också här det röda ljuset att synas ytterst.

Optiska instrument äro sådana instrument, genom hvilka man medels endast linser eller medels linser och speglar i förening erhåller förstorade bilder af ett föremål (*mikroskopet*), förmår närma ett aflägset föremål till åskådaren (*astronomiska*

tuben och *kikaren*) eller på en skärm åstadkommer en förminskad eller förstorad bild af ett föremål (*fotografiska kameran, scioptikonet, solmikroskopet*).

Enkla mikroskopet och **luppen** eller **förstoringsglaset** utgöras endast af en samlingslins, som af ett innanför brännpunkten beläget föremål lämnar en virtuell, förstorad och rättvänd bild.

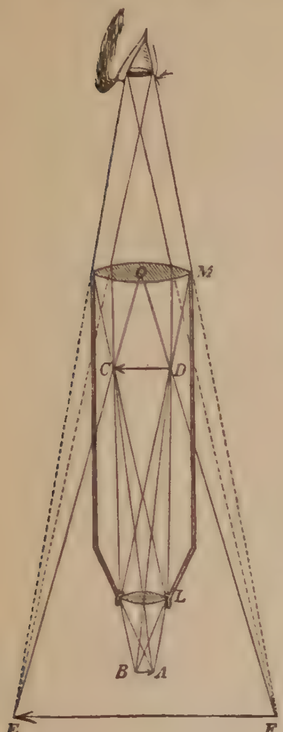

Fig. 71. Mikroskop.

Fig. 70. Regnbåge.

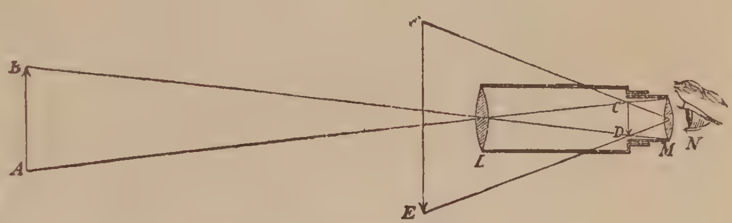

Fig. 72. Astronomisk tub.

Det sammansatta mikroskopet (fig. 71) begagnas för att erhålla en starkare förstoring än hvad luppen kan lämna. Man gör för den skull bruk af ett *objektiv*, *L*, som lämnar en reel förstorad bild *CD* af föremålet *AB*, samt af ett *okular M*, en lupp, genom hvilken den reela bilden betraktas. Objektivet afpassas så, att föremålet ligger strax utom dess brännpunkt, och bilden *CD* måste falla inom okularets fokaldistans, för att en förstorad skenbild *EF* skall uppkomma. Objektivet består vanligen af flera par kron- och flintglaslinser och okularet af två samlingslinser af samma glassort.

Den astronomiska tuben (fig. 72) utgöres förnämligast af ett *objektiv L*, hvarmed en reel bild *CD* af det aflägsna föremålet *AB* alstras, samt af ett *okular M*, genom hvilket denna bild betraktas. Naturligtvis kan här ej såsom vid mikroskopet vara fråga om att erhålla en verkligt förstorad bild, utan man kan blott få synvinkeln, under hvilken föremålets dimensioner iakttagas, förstorad.

Den astronomiska tuben lider af den olägenheten, att den bild den lämnar är upp- och nedvänd. Uti *terresterkikaren* afhjälpes detta, därigenom att en eller flera linser inskjutas mellan objektivet och okularet.

Teaterkikaren (fig. 73), äfven efter sin uppfinnare kallad **Galileis kikare**, utgöres af ett objektiv O och ett okular L, hvilket senare består af en spridningslins, på mindre afstånd från objektivet än dettas brännvidd. Af ett föremål AB skulle erhållas en reel bild *ab* af objektivet, om icke strålarna dessförinnan brötos af okularet, så att en skenbild *a'b'* uppkommer.

Fig. 73. Teaterkikare.

Fotografiska kameran eller **mörka kammaren** är den enklaste bland projektionsinstrumenten, hvilka tjäna till att på en skärm uppfånga en förstorad eller förminskad bild af ett föremål. Den utgöres af en till det inre svärtad låda, hvars bakre vägg är ersatt af ett mattslipadt glas, på hvilket bilden bör falla, hvarför lådan kan

förkortas eller förlängas. I främre väggen bär den en konvex lins. Afpassas den bakre väggens afstånd från linsen på lämpligt sätt, uppstår på mattskifvan en tydlig bild af ett framför linsen stående föremål. Ersättes mattskifvan af en ljuskänslig fotografisk plåt, erhålles efter dennas framställning, fixering och kopiering en beständig bild, d. v. s. en s. k. fotografi.

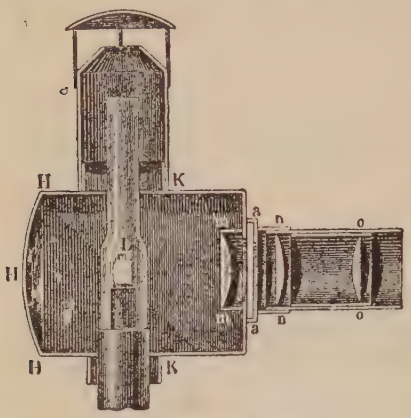

Fig. 74. Skioptikon.

Skioptikonet (fig. 74), äfven kalladt **laterna magica** eller **trollykta** användes för att visa smärre föremål, som helst skola vara genomskinliga, för en större åskådarkrets. Det utgöres af en låda, hvars främre del bär en konvex lins eller ett system af sådana nn och oo. Föremålet insättes vid aa och belyses af ljuset från lampan L, hvars strålar samlas genom den konkava spegeln HHH. Linsen mm är en s. k. *kondensationslins*, som, om lågan L befinner sig i dess brännpunkt, låter strålarna falla parallellt på föremålet, som sålunda blir jämt belyst.

Solmikroskopet liknar laterna magican, men här är det solljuset, som genom ett kraftigt linssystem samlas på föremålet, hvilket har sin plats strax utanför projektionslinsens brännpunkt.

Glasögon. Bilden af ett föremål, som man betraktar, uppstår på näthinnan på samma sätt som på mattskifvan i en fotografisk kamera. Men då mot ett bestämdt afstånd mellan linsen och föremålet svarar ett bestämdt afstånd mellan den förra och bilden, skulle denna i ögat alstras på olika ställen, om ögat vore oföränderligt. Det äger dock en viss ackomodationsförmåga, enär genom förändring af kristallinsens form ögat kan afpassa sig efter föremålets afstånd, så att bilden alltid faller på själfva näthinnan. Denna förmåga är dock begränsad, och ett närsynt öga får t. ex. vid läsningen af en bok hålla denna på närmare afstånd än 25 centimeter — *afståndet för tydliga seendet* — hvaremot ett långsynt öga får hålla henne ännu längre bort. Med tillhjälp af linser, kallade *glasögon*, kan felet afhjälpas. En närsynt person bör använda spridningslinser, en långsynt person däremot samlingslinser såsom glasögon.

Begagnandet af glas till synens förstärkande omnämnes första gången år 1285; som glasögonens första uppfinnare anses dels *Salvini degli Armati* från Florens, dels munken *Aless. da Spina*. En glasögonmakare i Middelburg, en liten stad på Seeland, vid namn *Johan Lippersein* (andra säga *Zacharias Jansen*), fick en dag år 1609 det infallet att sätta två olika slipade glas i ett rör, för att se huru föremålen därigenom skulle te sig. Till sin förvåning fann han då, att de visade sig mycket nära. Härigenom var grunden lagd till uppfinningen af så väl kikare som mikroskop, och genom sedermera skedda förändringar och förbättringar hafva dessa slags instrument vunnit sin nuvarande fullkomlighet.

VII. Om magnetismen och elektriciteten.

Magneter. Sedan länge har det varit bekant, att s. k. magnetisk järnmalm, ett i naturen ofta förekommande mineral, äger förmågan att draga till sig små järnstycken. Bitar af sådan järnmalm benämnas *naturliga magneter*. De magneter, som vanligen användas, äro dock konstgjorda och utgöras af stålstycken, som genom att strykas med en naturlig magnet få samma egenskap som dessa.

Den magnetiska kraften tyckes företrädesvis utgå från i allmänhet två punkter, hvilka äro belägna vid hvar sin ände af magnetstången. Dessa punkter benämnas *poler* och linien mellan dem magnetens *axel*.

Sönderbrytes en magnet, förhålla sig de olika delarna hvar för sig som en magnet med två poler; hopläggas de åter, bilda de ånyo en enda magnet med blott två poler.

Om en magnet upphänges så, att han fritt kan röra sig kring sin tyngdpunkt, intager den en bestämd ställning såväl till meridianen som till horisontalplanet. Vinkeln mellan magnetens axel och meridianen benämnes *deklination* och vinkeln mellan axeln och horisontalplanet *inklination*. Den pol, som är vänd mot norr, kallas magnetens *nordpol*, den som är vänd mot söder *sydpol*.

Om tvenne magnetpoler, närmas till hvarandra, äger attraktion (tilldragning)

rum, om den ena är sydpol, den andra nordpol, men repulsion (tillbakastötning), om båda äro nordpoler eller båda sydpoler.

Föres en magnet till ett stycke mjukt järn eller berör han detta, förhåller sig järnet såsom en magnet, men magnetismen försvinner åter vid magnetens aflägsnande (*magnetisk influens*).

De konstgjorda magneterna, som äro af stål, hafva formen antingen af en rak eller hästskoformigt böjd stång. Deras magnetisering sker därigenom, att de bestrykas med en magnets ena pol, som anbringas på stångens midt, föres till dess ena ända, upplyftes samt flyttas åter till midten och därpå strykes i samma riktning som förut. Detta upprepas flera gånger, hvarefter magnetens andra pol nedsättes vid midten och strykes i riktning mot stålstångens andra ända såsom förut. Ett ännu bättre sätt att magnetisera en stålstång är att härvid begagna sig af den elektriska strömmen, hvarom vi få tillfälle att tala vid redogörelsen för elektromagnetismen.

Med *magnetiska* eller *paramagnetiska* kroppar förstår man sådana, hvilka, liksom järn, stål och nickel, dragas till en magnet; de öfriga bortstötas af denna och benämnas *diamagnetiska* kroppar.

Ett stålstycke, som blifvit magnetiskt, fortfar att vara det, hvilket däremot ej är fallet med ett stycke mjukt järn, som förlorar sin magnetism, genast det upphör att vara i beröring med en magnet.

Kompassen. Det förhållandet, att en fritt hängande magnetnål intager en bestämd ställning, är en följd däraf, att jorden verkar som en stor magnet, hvars sydpol är belägen i norra hemisferen. Storleken af *deklinationen* eller *missvisningen*, d. v. s. vinkeln mellan magnetiska meridianen — vertikalplanet genom magnetnålens poler — och geografiska meridianen, är af stor betydelse att känna, då magnetnålen användes till *kompass*.

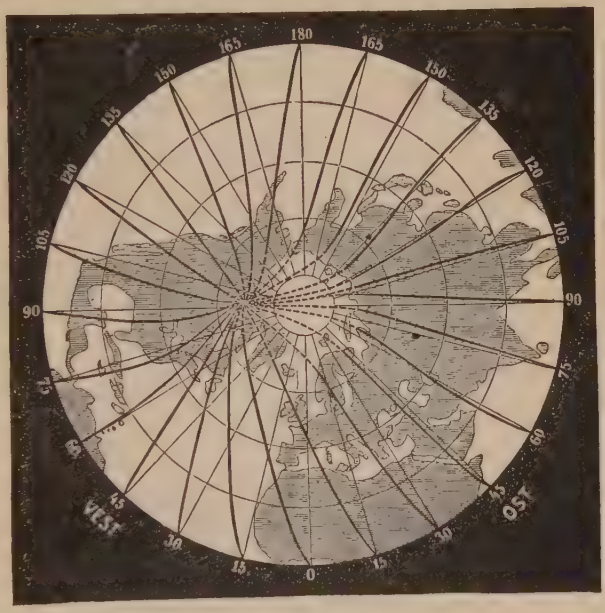

Fig. 75. Kompassens missvisning.

Närstående karta anger missvisningens storlek för norra halfklotet. De fina raka linierna beteckna rätta riktningen af norr och söder; de tjocka krokiga den riktning, i hvilken kompassen pekar. Uti större delen af Europa och hela Afrika är missvisningen västlig, d. v. s. nålens nordpol afviker väster om den geografiska meridianen; i Stockholm är den omkring 9°, i Göteborg 11°, i västligaste Norge 17°.

Skeppskompassen utgöres af en låda, i hvilkens midt en magnetnål hvilar på en fin stålspets. Vid nålen är fäst en vågrät skifva, kallad *vindros*, på hvilken väderstrecken äro utsatta, och hvilken är placerad så, att nordstrecket ligger rätt öfver magnetnålens nordända. På lådan finnes ett märke, som angifver fartygets längdriktning; står kompassen så, som fig. 76 utvisar, styr fartyget mot nordväst.

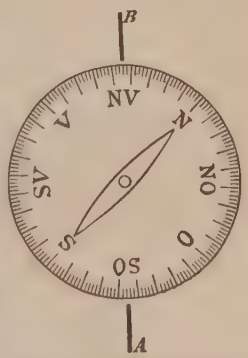

Fig. 76. Skeppskompass.

De äldsta underrättelser om kompassen påträffas i gamla kinesiska böcker, af hvilka inhämtas, att den i Kina användts för mer än 4,000 år sedan. Från Kina har kompassen i tolfte århundradet utbredt sig till Europa, förmodligen genom araberna på korstågens tid. I Norden omtalas kompassen först af Are Frode, som var född 1067.

Magnetnålens inklination eller dess axels lutning mot horisontalplanet kan växla mellan 0° och 90°. De ställen

på jorden, där lutningen är 90° benämnas *magnetiska poler*. Dessa äro två till antalet: den ena belägen i Nordamerikas arktiska arkipelag, den andra på den antarktiska kontinenten, söder om Australien. I Skandinavien växlar inklinationen mellan 77° i nordligaste Norge till 69° i Skåne.

Gnidningselektricitet. Om en lackstång gnides med en yllelapp, erhåller den förmåga att draga till sig små papperslappar, flädermärgskulor o. d. Den säges hafva blifvit *elektrisk*. Gnides en glasstång med en sidenlapp, blir den likaledes elektrisk, men elektriciteten här är ej den samma som lackstångens. Upphänges nämligen en flädermärgskula i en fin silketråd, och närmas den gnidna lackstången till henne, drages hon först till stången men stötes därpå genast bort, sedan hon blifvit laddad med lackstångens elektricitet. Närmas nu den gnidna glasstången till kulan, drages denna till stången. Det är därför tydligt, att lack- och glasstångens elektricitet icke är den samma; den förra benämnes *negativ* (—), den senare *positiv* (+) elektricitet. Af försöket framgår vidare, att kroppar laddade med samma slags elektricitet stöta hvarandra från sig, men att kroppar, laddade med oliknämnig elektricitet, draga hvarandra till sig.

Ledare och oledare. Om man berör den laddade flädermärgskulan med handen eller med en metalltråd, förlorar den genast sin elektricitet.

Människokroppen och metalltråden äga således förmåga att bortleda elektriciteten i motsats till glas, silke, lack o. s. v. Man skiljer därför mellan *ledare* och *oledare*.

Metallerna äro goda ledare, dåliga ledare äro, utom de nämnda, svafvel, paraffin, porslin. Af vätskor äro vatten och alla vattenlösningar goda ledare, men fotogen, benzol samt de flesta oljor dåliga.

Influens. Närmas en elektrisk kropp till en oelektrisk, blir äfven denna senare elektrisk genom *influens* eller *induktion*.

Om A (fig. 77) är en isolerad ledare, som ställes i närheten af en med positiv elektricitet laddad kropp, blifver den närmast varande delen negativt och den längst bort belägna positivt elektrisk. En annan isolerad ledare B, som placeras bredvid den förra, elektriceras på liknande sätt, så som figuren antyder. Man kan genom en rad af på A upphängda flädermärgskulor öfvertyga sig om, att vid midten af ledaren icke någon elektricitet förefinnes, men att den blifver allt starkare mot ändarna, där den är af motsatt slag.

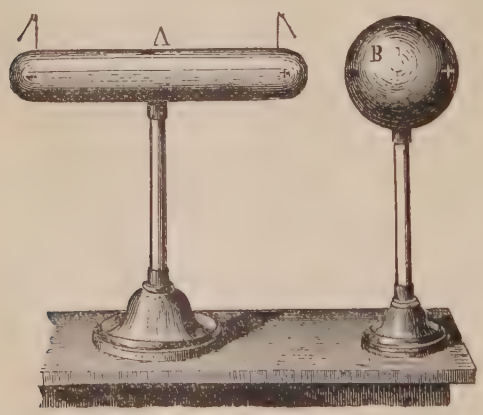

Fig. 77. Elektrisk induktion.

Fig. 78. Guldblads-elektroskop.

Om man sätter ledaren B i förbindelse med jorden, genom att t. ex. beröra den med handen, bortgår den positiva elektriciteten, men den negativa kvarblir. Den elektricitet, som sålunda kvarhålles genom attraktion från den motsatta elektriciteten på A, säges vara *bunden*. Har man på detta sätt bortskaffat den *fria* positiva elektriciteten från B och därpå aflägsnar ledaren A, blifver den på B bundna negativa elektriciteten fri. Man kan sålunda genom induktion frambringa fri elektricitet af motsatt slag med den, som omedelbart erhållits hos en kropp.

Elektroskop benämnas apparater, som användas för att undersöka, huruvida en kropp är elektrisk eller ej.

Mycket ofta användes *guldbladselektroskopet* (fig. 78), hvilket består af en metallstång, som upptill slutar i en skifva eller kula och nedtill bär två små guldblad. Stången är fastsatt i en glasflaska. Man kan ladda instrumentet med t. ex. positiv elektricitet genom att till det föra en med ylle gnidden lackstång och samtidigt beröra skifvan med handen. Att fri elektricitet bibringats elektroskopet synes däraf, att guldbladen skilja sig från hvarandra. Om man sedan närmar en positivt elektrisk kropp, aflägsna sig guldbladen ytterligare, hvaremot de närma sig hvarandra, om kroppen är negativt elektrisk.

Elektricitetens fördelning inom en kropp. När en oledande kropp elektriseras genom att gnidas med en annan kropp, är det endast de gnidna delarna, som blifva elektriska. Elektriceras däremot en ledare vid en punkt, hvilken som helst, meddelas elektriciteten ögonblickligt öfver hela hans utsträckning. Men fördelningen är ingalunda likformig, utan det är endast på ytan, som elektriciteten förefinnes. Detta framgår redan däraf, att en massiv och ihålig kula med samma radie upptaga lika stora elektricitetsmängder, äfven om den ihåliga kulan blott är af tunt bleck.

Elektricitetens bortgång från en isolerad kropp. Om en ledare upptagit en viss laddning elektricitet, bibehålles denna icke oförsvagad, äfven om ledaren är omgifven på alla sidor med oledande ämnen, utan småningom förminskas laddningens styrka, och slutligen har, efter en längre eller kortare tid, hela den fria elektricitetsmängden försvunnit. Detta beror dels därpå, att elektriciteten ledes bort genom de stöd, hvarpå kroppen hvilar, eller de trådar, på hvilka han är upphängd, och dels på förlust genom den omgifvande luften. Ju mer buktig en ledares yta är, desto större är elektricitetens sträfvan att lämna kroppen; störst är den vid alla spetsar, där elektriciteten utströmmar med stor hastighet (*spetsverkan*).

Elektricitetsmaskiner tjäna till att åstadkomma en kraftig elektricitetsutveckling. De hafva ej någon praktisk betydelse, utan användas blott till undervisningsändamål.

Elektroforen utgöres af en harts- eller ebonitskifva, omgifven af tvenne ledande beläggningar, af hvilka den undre står i förbindelse med jorden. Den öfre beläggningen, vanligen af trä med stanniolöfverdrag, är försedd med ett isolerande handtag. Gnides skifvan med ett skinn, blir den negativt elektrisk. Påsättes därpå den öfre beläggningen, blir äfven denna elektrisk genom influens, så att närmast skifvan elektriciteten är positiv och på öfre sidan negativ. Den senare bortledes genom att beläggningen ett ögonblick beröres med fingret. Upplyftes den sedan, är den således laddad med positiv elektricitet, som kan användas för något ändamål. Nedsättes beläggningen sedan åter på skifvan, blir den på nytt elektrisk o. s. v.

Glaselektricitetsmaskinen (fig. 79) består af en rund glasskifva, som kan kringvridas med tillhjälp af handtaget *a*. *m* är det s. k. *riftyget*, som utgöres af tvenne träskifvor, hvilka på insidan äro beklädda med skinn. Detta smörjes med fett, och härpå strös tennamalgam, hvilket är rifvet till pulver. Riftyget tryckes mot glaset af två mässingsfjädrar, som sitta på en mässingscylinder A, hvilken upptill och nedtill slutes med afrundade träproppar. Denna cylinder benämnes den *negativa konduktorn*.

Kringvrides glasskifvan från vänster till höger, gnider den mot riftyget och blir därigenom positivt elektrisk, under det riftyget själft blir laddadt med negativ elektricitet, som bortledes genom en kedja till jorden. Genom influens uppväckes i den *positiva konduktorn* B, hvilken liknar den negativa, båda slagen elektricitet; den negativa utströmmar genom två mässingsstänger *n*, hvilka bära några små spetsar, mot glasskifvan och neutraliserar den där befintliga positiva elektriciteten, hvarigenom konduktorn blir laddad med positiv elektricitet.

Ofta fästas vid gnidtyget två böjda lister, som uppbära ett fernissadt sidentyg, hvilket ligger löst på glasskifvan. Det hindrar elektriciteten att från glaset sprida sig i luften, innan den kommer till spetsarna.

Borttages metallkedjan, som hänger vid den negativa konduktorn, och fästes den i stället vid den positiva, går den positiva elektriciteten ned i jorden, men den negativa konduktorn blir i stället laddad med negativ elektricitet.

Glaselektricitetsmaskinen uppfanns i midten af 17:e århundradet af *Otto von Guericke*, borgmästare i Magdeburg.

Leydnerflaskan (fig. 80) är den äldsta och viktigaste af de s. k. *kondensatorerna*, som tjäna till att öka den elektricitetsmängd, som kan uppsamlas på en viss ledare. Den består af en vanlig glasflaska, hvilken innan och utan är belagd med stanniol, dock så att halsen är fri. Genom halsen nedgår en metallstaf, som står i förbindelse med den inre beläggningen och upptill slutar med en kula. Flaskan laddas genom att kulan berör konduktorn till en elektricitetsmaskin, då denna är försatt i verksamhet, hvarjämte flaskans yttre beläggning sättes i förbindelse med jorden. Har konduktorn positiv elektricitet, blir den inre beläggningen äfven laddad med positiv, men den yttre genom influens med negativ elektricitet. Denna senare är som man säger bunden af den inre positiva elektriciteten, hvarför den icke bortledes på samma gång som den yttre beläggningens positiva elektricitet, hvilken äfven uppstår genom influens.

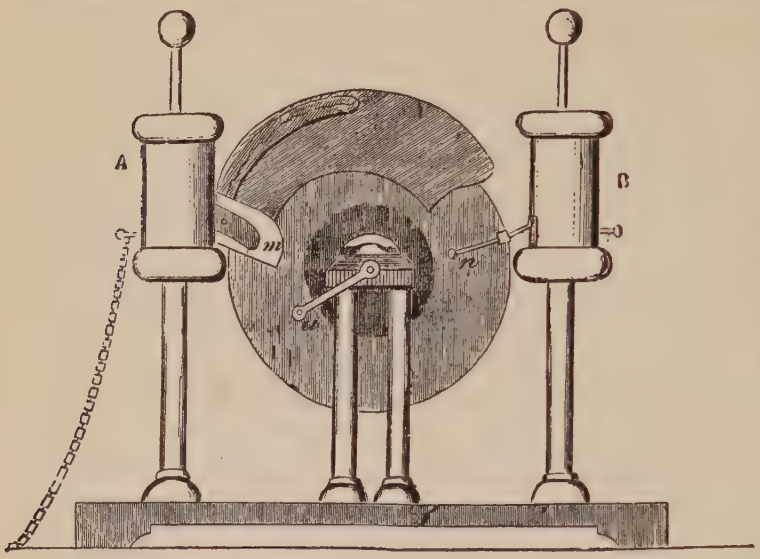

Fig. 79. Glaselektricitetsmaskin.

Sätter man de båda beläggningarna i ledande förbindelse med hvarandra, urladdas flaskan. Beröres blott den ena, t. ex. den yttre beläggningen med en med isolerande handtag försedd mässingstråds ena ända, under det den andra hålles på litet afstånd från den i samband med den inre beläggningen varande kulan, försiggår urladdningen medels en *gnista*.

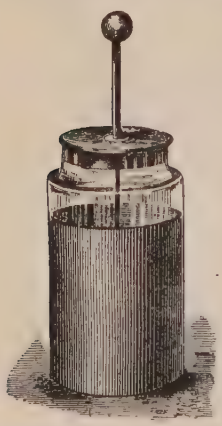
Fig. 80. Leydnerflaskan.

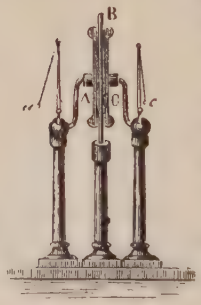

Fig. 81.

För att förstå kondensationen tänka vi oss tvenne isolerade ledare A och C (fig. 81), åtskilda genom en oledare B. Om ledaren A sättes i förbindelse med elektricitetskällan, som vi antaga vara positivt elektrisk, blir äfven den positivt elektrisk och uppväcker genom influens tvärs genom oledaren B båda slagen elektricitet i ledaren C. Den positiva afledes till jorden, den negativa kvarstannar bunden och binder i sin ordning A:s positiva elektricitet, så att endast en del förblir fri. Härigenom kan ny elektricitet tillföras A, hvilken i sin ordning framkallar och binder negativ elektricitet i C o. s. v. Detta kan fortsättas, tills den fria elektricitetens spänning i A blir lika stor med den, som elektricitetskällan kan lämna. Då den bundna elektriciteten kan uppgå till många gånger den frias belopp, inses lätt, att en betydligt större elektricitetsmängd kan uppsamlas genom bindning än hvad förhållandet annars är.

Leydnerflaskan uppfanns år 1745 i Tyskland af *v. Kleist* och nära samtidigt i Holland (Leyden) af *Musschenbroek* och *Cunaeus*.

Elektrisk potential. Genom denna angifves en kropps elektriska tillstånd på liknande sätt med det, på hvilket hans värmetillstånd betecknas genom temperaturen. Tänka vi oss, att den elektriska kroppen genom en fin metalltråd är förenad med en på afstånd varande metallkula, hvars radie är 1, så upptager denna kula en viss elektricitetsmängd, som är lika med kroppens potential. Det är tydligt, att ju större elektricitetsmängd en ledare upptagit, desto större är hans potential. Denna har positivt tecken för positivt elektriska och negativt tecken för negativt elektriska kroppar. Om två isolerade elektriska kroppar äga samma potential och en ledning drages mellan dem, åstadkommes ingen förändring i deras elektriska tillstånd; äga de däremot olika potential, uppstår en elektrisk ström mellan dem, tills båda erhållit samma potential. Skillnaden mellan två kroppars potential benämnes elektrisk *spänning*.

Elektricitetens verkningar. Då elektriciteten passerar genom en kropp alstras *värme*, desto mer ju mera kroppen utöfvar motstånd mot elektricitetens framkomst. Om motståndet är tillräckligt stort, uppstår ett *ljusfenomen*.

Om en Leydnerflaska urladdas genom en fin platinatråd, kan denna smälta eller till och med förgasas. Luften är en mycket dålig ledare, och den kan därför vid elektricitetens genomgång uppvärmas så starkt, att en ljusföreteelse visar sig. Då elektriciteten öfvergår från en metallkula till en annan på något afstånd, rycker den metallpartiklar med sig, och dessa blifva glödande och öka ljusstyrkan. I vanlig luft sker urladdningen vanligen i form af en *gnista*, som, om afståndet är kort, är rätlinig, men som vid längre afstånd förgrenar sig som ett träd.

Till elektricitetens *mekaniska* verkningar hör den tilldragning eller frånstötning, som äger rum mellan oliknämniga och liknämniga elektricitetsslag. Utsättes ett blad af papp eller dylikt för ett elektriskt slag, genomborras det. Får slaget gå genom en vätska, som ej är mycket ledande, slitas dess partiklar från hvarandra, ofta med så stor kraft, att kärlet, i hvilket vätskan innesluts, splittras sönder.

Kemiska verkningar. Dessa bero ofta på den stegrade temperaturen vid en elektrisk urladdning, men ej vid alla tillfällen. Så kan vatten sönderdelas i väte och syre genom elektriska slag, luftens syre förvandlas till ozon o. s. v.

Beröringselektricitet. Vid urladdningen af en Leydnerflaska uppstår en *elektrisk ström*, men denna är endast ögonblicklig, och den elektricitetsmängd, som sättes i rörelse, är helt ringa. Genom användande af *galvaniska element* kan man däremot erhålla stora elektricitetsmängder och strömmar af lång varaktighet.

Under sina undersökningar beträffande elektricitetens fysiologiska verkningar upptäckte *Galvani* i Bologna, att en groda, som medels en koppartråd upphängdes på ett järngaller, häftigt började rycka. Italienaren *Volta* bevisade senare, att denna företeelse berodde därpå, att en elektrisk spänning uppkom genom de båda metallernas beröring. Genom fortsatta försök har man kunnat upprätta en tabell på olika fasta ledare, af hvilka en föregående blifver positivt elektrisk vid beröring med en efterföljande; en sådan *tensionskedja* är: aluminium, zink, bly, tenn, järn, koppar, antracit, silfver, platina, guld, kol.

Potentialskillnaden eller spänningen mellan två i beröring varande kroppar benämnes *elektromotorisk kraft*. Denna är beroende på kropparnas natur, men fullständigt oberoende af deras storlek och form samt af beröringsytans storlek.

Äro flera af kropparna i tensionskedjan hopsatta i oafbruten följd, så är potentialskillnaden och således äfven den elektromotoriska kraften hos de yttersta densamma, som om de vore förenade sinsemellan. Äro de båda yttersta ledarna lika, blir spänningen noll, hvarför man ej erhåller någon fortvarande ström genom att förena de yttersta kropparna med en metalltråd. Det är tydligt att så måste vara förhållandet, ty i annat fall skulle energi alstras af intet. Den ena kroppen i kedjan mottager lika mycket positiv elektricitet som den andra negativ.

Annorlunda ställer sig saken, om uti den af ledare bildade kedjan ingår en vätska, som kemiskt påverkas af någon af de kroppar, hvarmed den är i beröring. I så fall blifver icke potentialskillnaden noll mellan de yttersta ledarna, äfven om dessa äro af samma metall. Förenas de med en metalltråd, uppkommer en fortvarande elektrisk ström, som här uppstår på bekostnad af kemiskt arbete.

Galvaniska element. Redan *Volta* konstruerade ett galvaniskt element eller rättare en sammansättning af sådana, som fått namnet *Voltas stapel* (fig. 82). Denna ut-

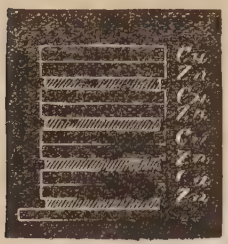

Fig. 82. Voltas stapel.

göres af ett antal omväxlande koppar- och zinkskifvor, lagda ofvanpå hvarandra och parvis åtskilda af med svafvelsyrehaltigt vatten fuktade klädeslappar. Om stapeln börjar med en zinkskifva *Zn*, måste den sluta med en kopparskifva *Cu*. Ändarna af stapeln utgöra dess *poler*, af hvilka den vid zinkändan är den positiva och vid kopparändan den negativa. Då polerna äro förbundna genom en ledare, så att en ström uppstår, säges stapeln vara *sluten*, i motsatt fall *öppen*.

En modifiering af de i Voltas stapel ingående elementen, hvart och ett bildadt af en koppar- och zinkskifva samt en fuktad klädeslapp, är *bägareelementet*, som består af i en glasbägare nedsatta koppar och zinkbleck, omgifna af svafvelsyrehaltigt vatten (fig. 83). Sammansättas flera element, så att kopparblecket i ett föregående kommer i förbindelse med zinkblecket i ett efterföljande, erhålles ett *galvaniskt batteri* (fig. 84).

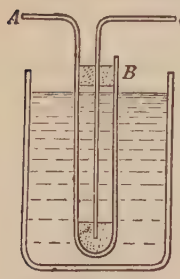

Fig. 83. Bägareelement.

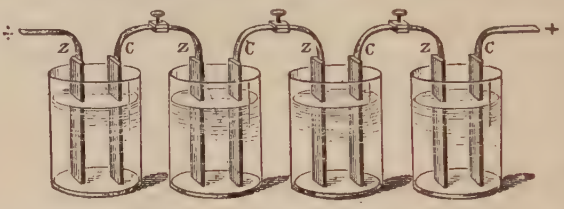

Fig. 84. Galvaniskt batteri.

Förenar man en stapels poler, sker en urladdning genom tråden af de motsatta elektriciteterna. I detta hänseende öfverensstämma stapeln och leydnerflaskan, men när den senares urladdning försiggått, är äfven dess kraft uttömd, och först genom att bibringas ny laddning, kan hon åter komma i verksamhet. I stapeln däremot uppstår ny laddning vid båda polerna i samma mån som urladdningen genom tråden försiggår. Den potentialskillnad, man erhåller vid en stapel, är mycket ringa i förhållande till den, som visar sig mellan en leydnerflaskas beläggningar eller en elektricitetsmaskins konduktörer; däremot är den elektricitetsmängd, man erhåller i förstnämnda fall, långt större än i de senare.

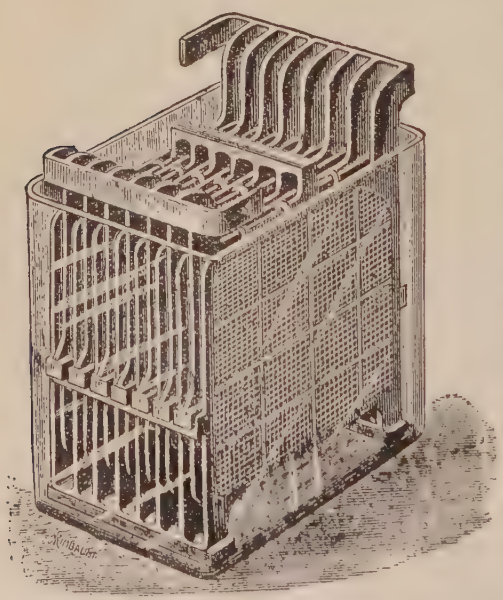

Fig. 85. Ackumulator.

Då strömmen först slutes vid ett bägareelement, är den ganska kraftig, men aftager så småningom, beroende därpå, att vattnet sönderdelas, så att väte samlas vid den negativa polen, på kopparblecket, och lägger sig som ett lager öfver detta. Härigenom uppkommer dels ett motstånd mot strömmens genomgång, dels framkallar vätet genom sin beröring med vätskan en ström, som går i motsatt riktning mot den ursprungliga. Denna senare ström benämnes *polarisationsström* och kopparn säges vara *polariserad*. Man kan konstruera element, vid hvilka polarisationen mer eller mindre fullständigt upphäfves genom att vätets afsättning hindras. Sådana element kallas *konstanta element* och äro af flera olika slag, såsom *Daniells, Groves, Bunsens, Grenets, Leclanchés* m. fl.

För att samla större mängder elektricitet användas *ackumulatorer*, af hvilka blyackumulatorn

är den vanligaste. Den består af blyplattor, öfverdragna med blysvamp vid den negativa polen och med blysuperoxid vid den positiva samt nedsänkta i en behållare med utspädd svafvelsyra. Ackumulatorerna laddas från ett batteri och sända sedan en polarisationsström i motsatt riktning mot den ursprungliga. De hafva stor betydelse i praktiska lifvet, användas vid spårvagnsdrift, att upplysa järnvägsvagnar o. s. v.

Galvanoplastik. Vi hafva redan sett, att den elektriska strömmen äger förmåga att sönderdela vatten i dess beståndsdelar väte och syre, men äfven andra föreningar sönderdelas kemiskt på detta sätt. Sådana ämnen benämnas *elektrolyter* och sönderdelningen själf *elektrolys*. Den beståndsdel af föreningen, som afskiljes vid den positiva polen, kallas ämnets *elektronegativa* beståndsdel, och den, som afskiljes vid den negativa polen, dess *elektropositiva* beståndsdel. De metallpoler, genom hvilka strömmen inledes i vätskan, hafva fått namnet *elektroder;* den positiva kallas *anod*, den negativa *katod*.

Elektrolysen lämnar ett medel att bestämma en ströms styrka. Insättes nämligen i strömbanan en *voltameter*, utgör den kvantitet af syre och väte, som utvecklas på en viss tid, ett mått för strömstyrkan. Voltametern kan hafva den form figuren visar. *h* är anoden, *n* katoden. Öfver elektroderna äro stjälpta med vatten fyllda profrör, i hvilka gaserna uppsamlas.

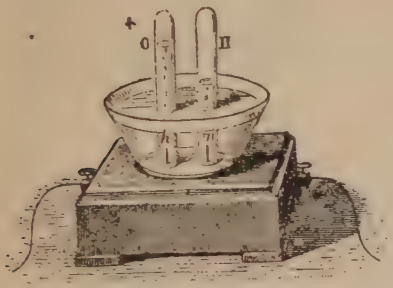

Fig. 86. Voltameter.

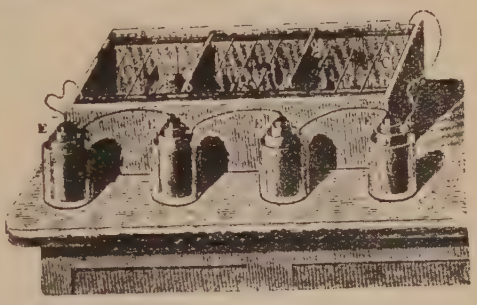

Fig. 87. Apparat för galvanoplastik.

Den elektriska strömmens förmåga att sönderdela kemiska föreningar har fått stor användning i praktiska lifvet i den s. k. *galvanoplastiken* dels för att försilfra, förgylla, förnickla o. s. v. en metall, dels för att taga aftryck af föremål.

De väl rengjorda föremålen nedsänkas i ett bad, i hvilket, om det t. ex. är fråga om förkoppring, ett kopparsalt, t. ex. kopparsulfat, är upplöst, och fästas vid negativa polträden till ett batteri, hvars andra pol slutar i en kopparskifva, äfven nedsänkt i badet. Slutes strömmen, sönderdelas kopparsulfatet: kopparn utfaller i fina korn vid den negativa polen (på föremålen), och saltets öfriga beståndsdelar vandra till den positiva polen.

Gäller det t. ex. att mångfaldiga ett träsnitt, tages ett aftryck af detta i guttaperka. Aftrycket, *matrisen*, ingnides med fint pulveriserad blyerts för att blifva ledande för elektriciteten, och koppar utfälles därefter på ofvan angifvet sätt till ungefär ett pappersblads tjocklek. Sedan den så erhållna kopparskifvan löstagits från matrisen, ingjutes bly på dess baksida och det hela uppspikas på en träkloss. *Klichén* är färdig och kan omedelbart användas till tryckning.

Ohmska lagen. Förenas genom en ledare tvenne kroppar med olika elektrisk potential, uppkommer en elektrisk ström. Uppmätes dennas styrka genom en voltameter, visar det sig, att

$$S = \frac{V - V'}{R}$$

där S är strömstyrkan, V och V' kropparnas potentialer och R en konstant, som benämnes ledarens *motstånd*.

Motståndet är olika för olika kroppar, då de genomsläppa elektriciteten med större eller mindre lätthet. I ett element beror motståndet nästan helt och hållet på vätskan, ty metallerna äro ju mycket goda ledare.

En kropps elektriska motstånd kan sammanfattas i formeln $R = c\frac{l}{q}$, där l betecknar kroppens längd, q dess tvärgenomskärning och c en för skilda ämnen olika konstant (egentliga ledningsmotståndet). Motståndet växer således med kroppens längd och aftager, om dess tvärgenomskärning ökas. Såsom enhet för motståndet har man valt motståndet hos en kvicksilfverpelare af 106,3 cm:s längd och 1 kvmm. tvärsnitt. Denna enhet kallas en *ohm*.

Enheten för strömstyrkan benämnes *ampère*. En ström säges hafva en ampères styrka, då den på en sekund utvecklar i en voltameter 0,0104 milligram väte.

Sedan man bestämt enheterna för motståndet och strömstyrkan, erhålles enheten för elektromotoriska kraften, *volt*, omedelbart genom Ohmska lagen. En volt är alltså den potentialskillnad eller spänning, som i en ledare af en ohms motstånd framkallar en ström af en ampères styrka. Voltens storlek motsvaras i det närmaste af strömstyrkan i ett Daniells element. Detta liknar det redan beskrifna bägareelementet, men det svafvelsyrliga vattnet är här ersatt af en kopparvitriollösning.

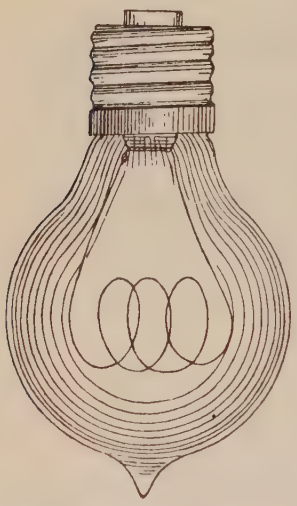

Fig. 88. Elektrisk glödlampa.

Enheten för motståndet är uppkallad efter den tyske fysikern *Ohm*, som på 1820-talet framlade den lag, som bär hans namn. *Ampère*, fransk matematiker och fysiker, föddes i Lyon 1775. *Volta*, född 1745 i Como i Italien, konstruerade den efter honom uppkallade stapeln, genom hvilken galvanismens praktiska värde ådagalades.

Galvaniska strömmens värme- och ljusverkningar. Sändes en elektrisk ström genom en ledare, uppvärmes denna och kan, om strömstyrkan är tillräckligt stor, blifva glödande. Temperaturen ökas med ledningsmotståndet, hvarför man, då man vill bringa en tråd i glödande tillstånd, bör förfärdiga den af ett ämne med stort egentligt ledningsmotstånd och låta den få så liten tjocklek som möjligt.

I de vanliga *glödlamporna* (fig. 88) bringas till glödning en fin koltråd, som, för att den ej skall förbrinna, inneslutes i en lufttom glaskula.

Om, såsom vi sågo vid friktionselektriciteten, den elektriska spänningen mellan två, på något afstånd från hvarandra varande kroppar är tillräckligt stor, så äger en urladdning rum, hvarvid en gnista öfverhoppar från den ena kroppen till den andra. Vid en galvanisk ström är potentialskillnaden i strömbanan vanligen liten, hvarför gnistbildningen här är helt obetydlig, men om man använder en ström om mer än 40 volt och låter poltrådarna först beröra hvarandra samt sedan aflägsnar dem något, uppstår ett skarpt ljus, beroende därpå, att strömmen rycker med sig glödande delar af polspetsarna. Företeelsen kallas vanligen *Voltas båge*. I de elektriska *båglamporna* utgöras polspetsarna af kolstänger, hvilka dock småningom förtäras, hvarför de genom någon anordning måste automatiskt närmas hvarandra.

Den elektriska strömmens inverkan på en magnetnål. Bringas en ledare, genom hvilken en ström framgår, i närheten af en rörlig magnetnål, afviker denna från sin ursprungliga ställning. *Ampère* uppställde i detta hänseende följande regel: Om man tänker sig en person simma i strömmens riktning med ansiktet vändt mot nålen, så afviker dennas nordända alltid åt vänster.

Ju starkare strömmen är, desto större blir dess vridande inverkan på magneten, och detta lämnar ett medel att mäta dess styrka. De apparater, som äro konstruerade enligt denna princip, benämnas *galvanometrar* och hafva stor betydelse, då de i motsats till voltametern angifva strömstyrkan omedelbart i hvarje ögonblick. Vanligast bland galvanometrarna är *tangentbussolen*.

Denna utgöres af en ring (fig. 90), på hvilken är lindad isolerad ledningstråd i flera hvarf. I ringens midt sitter en kort magnetnål, som visar på en graderad skala, på hvilken strömstyrkan aflåses.

Fig. 89. Elektriskt bågljus.

Elektriska strömmars inbördes förhållande. Elektromagneter. Tvenne parallella och likriktade strömmar draga hvarandra till sig, tvenne parallella och motsatta strömmar stöta hvarandra bort.

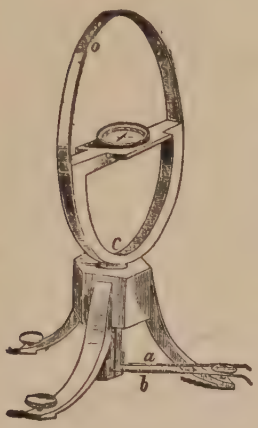

Fig. 90. Tangentbussol.

Denna lag kan bekräftas genom den apparat, fig. 91 visar. Ledaren, som är en i form af en kvadrat böjd koppartråd, är upphängd vid ändarna i två koppar med kvicksilfver, *x* och *y*, som uppbäras af hvar sin af de båda från hvarandra isolerade metallpelarna *a* och *b*, hvilka stå i förbindelse med elementet. Närmar man till någon af de rätliniga delarna af ledaren en annan ledare, finner man, att replusion eller attraktion äger rum enligt ofvan angifna lag.

Böjes en ledare i spiral på det sätt fig. 92 angifver, erhåller man en s. k. *solenoid*, hvars ändar upphängas i kvicksilfverkopparna å ett liknande stativ som i fig. 91. Närmas till den ena ändan af den upphängda solenoiden, en annan solenoids ändar, visar det sig, att den ena verkar tilldragande, den andra bortstötande, och samma rörelser uppkomma, om man närmar en magnets poler. Vidare ställer sig den upphängda solenoiden, om den är mycket lättrörlig, i den magnetiska meridianen. Dessa ändar få därför namnet nord- och sydpol, liksom magnetens. I allmänhet gäller då, såväl för magneter som solenoider, att liknämniga poler repellera hvarandra och oliknämniga attrahera hvarandra.

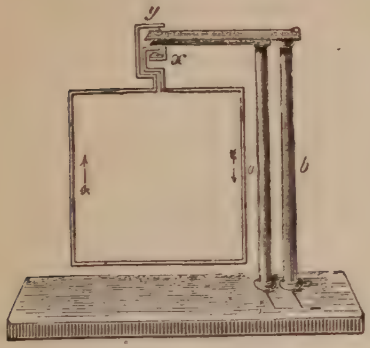

Fig. 91. Ampères stativ.

På dessa förhållanden grundar sig *Ampères magnetiska teori*. Enligt denna antager man, att omkring molekylerna till de ämnen, som kunna magnetiseras, kretsa elektriska strömmar (fig. 93), som genom magnetiseringen tvingas till parallellism. Då de till hvarandra gränsande delarna af två närliggande molekylarströmmar nästan fullständigt upphäfva hvarandras verkan utåt, men de på ytan af magneten liggande delarna af molekylarströmmarna verka med full styrka, kunna vi antaga resultanterna af alla molekylarströmmarna i det närmaste såsom en på magnetens yta vinkelrätt mot dess axel framgående sluten ström (fig. 94), liknande den, som genomlöper solenoiden. En ströms inverkan på en rörlig magnet är enligt Ampères teori en följd af dess strafvan att ställa den kring magneten kretsande solenoidströmmen parallellt med sig själf.

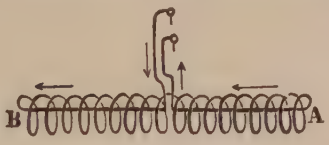

Fig. 92. Solenoid.

Hur strömmarna kretsa kring en magnet synes af fig. 95. I sydpolen tyckas de, om man betraktar den framifrån, röra sig i samma riktning som visaren på ett ur; i nordpolen i motsatt led.

Om kring en järnstång lindas en isolerad koppartråd och en ström sändes genom denna, blir stången magnetisk

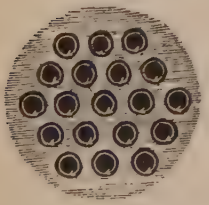

Fig. 93. Ampères magnetiska teori.

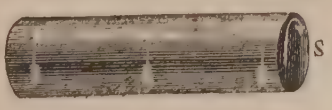

Fig. 94. Ampères magnetiska teori.

Fig. 95. Strömmarnas riktning i en magnet.

och detta desto mer ju starkare strömmen är och ju fler trådhvarfven äro. Enligt hvad ofvan sagts uppstår en sydpol vid den ända, där strömmen kretsar i samma led som visarna på ett ur, om man tänker sig stångens ända anbragt framför ögat. Dylika magneter benämnas *elektromagneter*. Då de kunna göras mycket starka och deras magnetism efter behag kan framkallas eller upphäfvas genom strömmens slutande eller afbrytande, hafva de fått stor betydelse i praktiska lifvet. Vanligen gör man bruk af hästskoformiga elektromagneter, af hvika fig. 96 visar en form.

Fig. 96. Elektromagneter.

Elektrisk ringledning. Ett af de vanligaste användningssätten för elektromagnetismen är att begagna den till att gifva signaler på långa afstånd, såsom fallet är vill elektriska ringledningar och telegrafen.

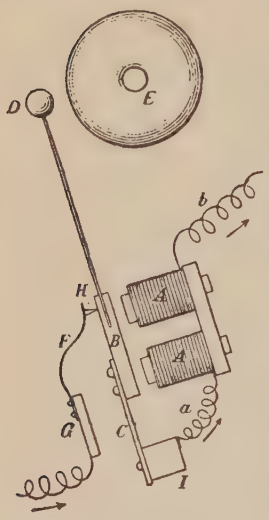

Fig. 97. Elektrisk ringklocka.

Den elektriska ringklockan (fig. 97) består af en elektromagnet *A*, som kan attrahera det på fjädern *C* sittande *ankaret B*. Vid detta är fäst en metallstång, bärande kulan *D*, som slår mot klockan *E*. *F* är en fjäder, som är fastsatt vid *G* och i sin fria ända bär ett kort metallstift *H*, som berör ankaret *B*. Man inleder strömmen vid *G*; den går genom fjädern *F*, stiftet *H* till ankaret *B*, hvarifrån den löper genom ledningen *a* runt elektromagneten och tillbaka till det galvaniska elementet genom *b*. Då strömmen passerar runtt elektromagneten, drager denna till sig ankaret, och kulan *D* slår mot klockan. Vid denna rörelse afslägsnas ankaret från stiftet *H*, hvarigenom strömmen brytes, elektromagneten förlorar sin magnetism, och ankaret svänger på grund af fjädern *C* tillbaka till sin ursprungliga ställning. Men då slutes strömmen på nytt, och samma förlopp upprepas som förut.

Morses telegraf lämnar ett medel att öfverföra budskap mellan två från hvarandra långt liggande orter på jorden. De stationer, mellan hvilka meddelanden skola ske, sammanbindas genom en isolerad ledare *mmm* (fig. 98), som på hvardera stationen står i förbindelse med ett batteri *A*, en *jordledning a*, en *afsändningsapparat B* och en *mottagningsapparat C*.

Ledaren utgöres vanligen af järntråd, på galvanisk väg öfverdragen med zink. För att elektriciteten ej skall gå förlorad, anbringas tråden vid fästepunkterna på isolatorer af porslin, s. k. *telegrafhattar*. Då ledaren skall föras från den ena stranden till den andra af större vattendrag, göres den af koppar, som öfverdrages med guttaperka och tjärad hampa, hvarefter den nedsänkes i vattnet. Flera sådana trådar förenas vanligen till en *kabel*. Äfven till lands brukas numera kablar till stor utsträckning.

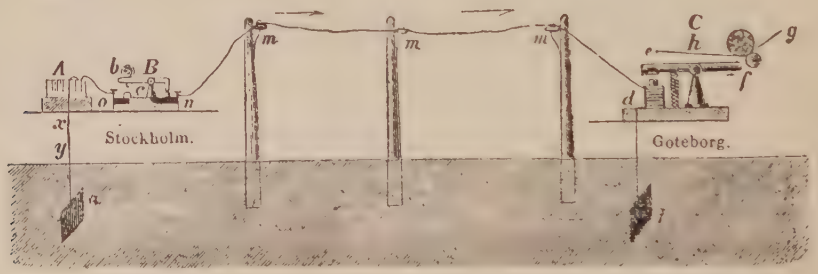

Fig. 98. Elektrisk telegrafering.

Den Morse'ska afsändningsapparaten, *nyckeln*, utgöres af en liten häfstång, som, då ena armen nedföres, därigenom att man trycker på knappen *b* (fig. 98), sluter strömmen, som då går från batteriets ena pol *o* genom nyckeln *B*, ledningen *m*, elektromagneten *d* och plåten *i* ned i jorden. Från batteriets andra pol *x* går elektriciteten genom plåten *a* ned i jorden.

Mottagningsapparatens hufvuddelar synas å fig. 99. Den elektriska strömmen från batteriet ledes, då nyckeln på den andra stationen nedtryckes, kring elektromagneten *A*, som blir magnetisk och drager till sig ankaret *B*. Detta sitter fäst på en häfstång *BC*, hvilken vid *D* vänder sig kring en axel och hålles på ett litet afstånd från magneten af fjädern *E*. På häfstångens ena ända sitter en metallspets *L*, som nätt och jämnt berör en pappersremsa, hvilken är upplindad på en rulle *K* och medels ett urverk aflindas denna, hvarefter den går öfver rullen *a* och mellan rullarna *b* och *c*. Då elektromagneten drager till sig ankaret *B*, gifver fjädern *E* efter, och stiftet *L* pressas lätt mot pappersremsan. Nedtryckes nyckeln blott ett ögonblick, uppstår ett punktliknande märke på papperet. Får stiftet däremot hvila mot remsan en något längre stund, uppkommer ett streck. Af dessa två signaler sammansätter man sedan ett alfabet:

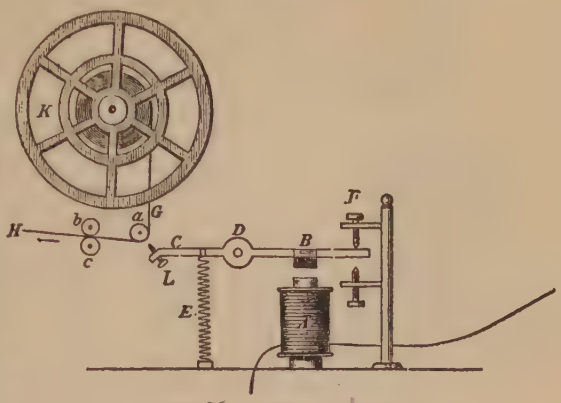

Fig. 99. Morses telegraf.

a ·—	· — ·	x —··—	6 —····
b —···	m — —	y —·— —	7 — —···
c —·—·	n —·	z — —··	8 — — —··
d —··	o — — —	å ·— —·—	9 — — — —·
e ·	p ·— —·	ä ·—·—	0 — — — — —
f ··—·	q — —·—	ö — — —·	; —·—·—·
g — —·	r ·—·	1 ·— — — —	, ·— —·—
h ····	s ···	2 ·— — —	: — — —···
i ··	t —	3 ···— —	? ··— —···
j ·— — —	u ··—	4 ····—	! — —·— —
k —·—	v ···—	5 ·····	· ····· ··

Utom Morses telegraf, som första gången användes i praktiken år 1844, begagnas ofta för signalering s. k. *visareapparater* så anordnade, att en visare rör sig öfver en cirkelrund skifva, vid hvilkens periferi skrifteckнen finnas angifna.

Elektrisk induktion. Låt B (fig. 100) vara en s. k. induktionsrulle, bildad af två koncentriska rullar af i spiral lindad isolerad koppartråd, hvilken i den inre rullen är gröfre än i den yttre. Den förra står genom två med kvicksilfver fyllda kärl *g* och *g'* i förbindelse med elementet P den senare är förenad med en galvanometer G. Vid slutningen och afbrytningen af strömmen från elementet (den *primära* strömmen eller hufvudströmmen), visar galvanometern ett utslag, angifvande i förra fallet en *inducerad* ström i motsatt riktning med den primära och i senare fallet en ström i samma riktning som denna. Den inducerade

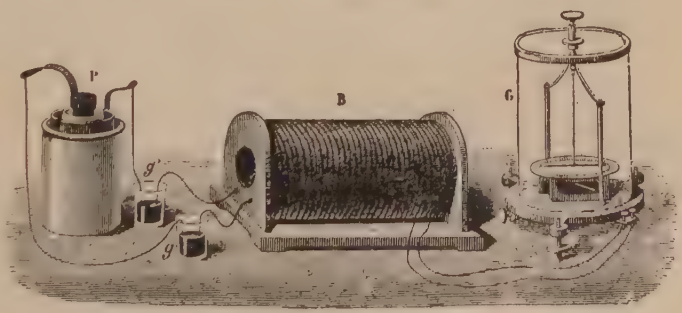

Fig. 100. Induktionsrulle.

strömmen varar endast under det korta ögonblick, som slutningen eller afbrytningen tager i anspråk, men ingen induktion äger rum, när den primära strömmen är i oförändrad verksamhet.

Fig. 101. Magneto-elektrisk induktion.

Äfven genom den primära strömmens närmande (förstärkning) eller aflägsnande (försvagning) framkallas induktion. Göres nämligen försöket så, att den inre rullen hastigt drages ut ur eller inskjutes i den yttre rullen, under det en ström ledes genom den förra, visar elektrometern äfven nu utslag. Den induktionsström, som uppkommer vid närmandet (förstärkningen), är riktad åt motsatt håll mot hufvudströmmen, men den, som uppkommer vid aflägsnandet (försvagandet), åt samma håll som denna.

Då ju en magnet omkretsas af en ström på samma sätt som de ofvan omtalade rullarna, hvilka äro upplindade som solenoider, måste induktionsströmmar uppstå, då den yttre rullen i det senare försöket ersättes af en stark magnet (fig. 101). Vid dennas införande i den yttre rullen uppkommer en induktionsström i motsatt riktning mot de ampèreska molekylarströmmarna och vid dess utryckande en ström i samma riktning som dessas.

Induktionselektriciteten upptäcktes på 1830-talet af den berömde engelske fysikern *Faraday*. Dess viktigaste användning är helt säkert i dynamomaskinerna, men det finnes äfven andra sätt att begagna sig af densamma, af hvilka vi anföra ett, nämligen i

Induktionsapparater. Fig. 102 visar en bland de enklaste af dessa, uppkallad efter den tyske instrumentmakaren *Ruhmkorff*. Kring en kärna af järn är lindadt ett lager af tjock, öfverspunnen koppartråd (den primära ledningen), hvars ändar sluta vid *b* och *b'*, och ofvanpå detta lager en mycket lång, väl isolerad fin koppartråd, hvars ändar utmynna vid A och B i ett par klämskrufvar, från hvilka den inducerade växelströmmen föres till det föremål, genom hvilket den skall ledas. Den primära strömmen passerar genom en på sidan om rullen befintlig apparat, som tjänar till att automatiskt bryta och sluta densamma, på det att en induktionsström skall uppstå i den sekundära ledningen. Genom induktionsapparaterna äger man ett medel att transformera strömmen från batteriet till en växelström med högre spänning, desto större ju längre den fina koppartråden är. Med en tämligen liten Ruhmkorffs induktionsapparat kan man erhålla gnistor af flera centimeters längd.

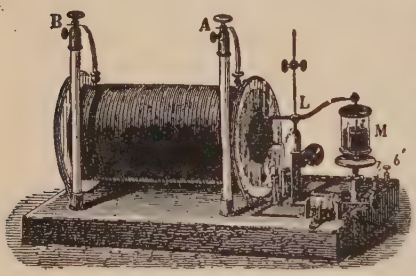

Fig. 102. Ruhmkorffs induktionsapparat.

Dynamoelektriska maskiner, i hvilka strömmar alstras genom induktion, hafva fått en vidsträckt användning i praktiska lifvet.

För att tydliggöra den princip, som ligger till grund för deras konstruktion, tänka vi oss, att en elektromagnet *mcn* (fig. 103) roterar kring sin axel, så att polerna beskrifva en och samma cirkel, samt att en stålmagnet *ab* med sina poler *a* och *b* är belägen tätt intill elektromagnetens poler *m* och *n*. Rotationen äger rum kring båda magneternas gemensamma medellinie. Vi antaga först, att elektromagnetens rullar, *induktorrullarna*, stå midtför magnetens båda poler. Genom influens får elektromagneten då en sydpol framför magnetens nordpol och en nordpol framför dess sydpol. Sättas rullarna i rörelse, så försvagas, på grund af aflägsnandet från magnetens poler och närmandet till dess motsatta poler, magnetismen i elektromagnetens järnkärnor under hvarfvets första fjärdedel; den försvinner, då rullarna befinna sig ungefär midt emellan magnetens båda poler; motsatt elektricitet uppväckes under det därpå följande fjärdedels hvarfvet och blir allt starkare, tills järnkärnorna åtnyo befinna sig framför magnetens poler. På grund af rullarnas lindning hafva de i dem genom magnetismens i järnkärnorna försvagning och förstärkning uppkomna induktionsströmmarna samma riktning i båda, men ström-

Fig. 103.

riktningen är under ena halfhvarfvet motsatt den under det följande. Då det för flera ändamål är viktigt, att strömmen framgår åt samma håll, kan man för detta ändamål använda en *strömvändare*, som är fäst i rotationsaxelns förlängning.

Flera maskiner äro konstruerade efter ofvan angifna princip, men de äga nu i allmänhet endast ett historiskt intresse, sedan *Gramme* uppfunnit en långt fullkomligare anordning.

Fig. 104 angifver skematiskt, hur Grammes magnetoelektriska maskin är inrättad. NS är en stark stålmagnet, mellan hvars poler en ring eller *induktor* EE′E″ kringvrides. Ringens kärna är af järntråd, och omkring denna äro lindade ett antal spiraler af isolerad koppartråd. Spiralernas ändar äro förenade så, att de bilda en enda ledning rundt om järnkärnan. Från de särskilda föreningsställena till spiralerna gå radiera ledningar, hvilka nära ringens midt äro böjda i rät vinkel, hvarigenom de bilda en liten cylinder. Mot denna gnida två *borstar* af metalltråd F och F, tjänande till att uppsamla elektriciteten. I ringens järnkärna uppkommer genom influens en nordpol vid S (magnetens sydpol) och en sydpol vid N. Under induktorns kringvridande förblifva dessa poler liggande på samma ställen i rymden, hvarför vi kunna antaga järnkärnan vara stillastående och trådspiralerna under kringvridningen förflytta sig längs henne. I hvarje sådan spiral induceras en ström, då den närmar sig magnetens poler, och den inducerade strömmens riktning omkastas vid en neutrallinie efter E′E″, som är nära vinkelrät mot linien SN mellan polerna. De spiraler, hvilka intaga läget i ena hälften E′EE″ af ringen, omkretsas därför af strömmar, som äro motsatt riktade mot dem i den andra hälften, och strömstyrkan växer från neutrallinien mot polerna. Då de olika spiralerna stå i förbindelse med hvarandra, mötas vid E′ två motsatta strömmar, hvilka upptagas af den där varande borsten, och på samma sätt vid E″. Om borstarna sättas i förbindelse med hvarandra genom en ledare, genomlöpes denna af en likriktad ström utan att någon strömvändare behöfver begagnas. Här uppkommer den elektriska strömmen på bekostnad af det arbete, som åtgår för induktorns kringvridande.

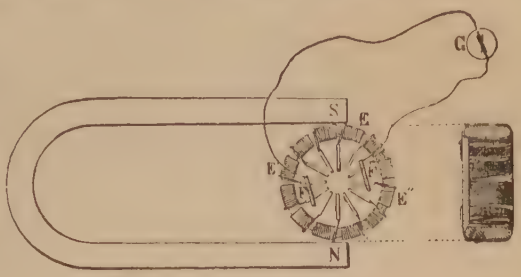

Fig. 104. Grammes induktionsapparat.

I praktiken utbytes stålmagneten mot en elektromagnet, hvars elektriska ström tages från maskinen själf. En Grammes maskin, som elektricerar sig själf, kallas en *dynamomaskin*.

Telefonen. Den elektriska strömmen lämnar ett medel att fortplanta ljudet på stora afstånd, såsom det sker vid *telefonering*.

Den första telefonen konstruerades år 1860 af en tysk *Philip Reis*, genom hvilkens apparat man kunde öfverföra musikstycken genom telegrafledningarna. Reis dog utan att hafva rönt något erkännande, men hans idé upptogs och fullkomnades af amerikanen *Graham Bell*, hvilken 1876—1877 lyckades lösa problemet på ett likaså genialiskt som enkelt sätt.

Den bellska telefonen består af en magnetstång *A* (fig. 105), som vid den ena polen är förlängd med ett stycke mjukt järn, *polstycket*, hvilket är omgifvet af en rulle tunn, öfverspunnen koppartråd. Dennas båda ändar stå i förbindelse dels med jorden i *E*, dels med ledningen *D*. Tätt intill polstycket, men utan att vidröra detta, är anbragt ett cirkelformigt järnbleck *C*, som blott är fastsatt vid kanten. Talar man i I mot skifvan, kommer denna i svängningar, genom hvilka den omväxlande närmas till och aflägsnas från polstycket, hvars magnetism i följd häraf undergår motsvarande små förändringar. Härigenom frambringas induktionsströmmar i rullen *B*. Hvarje gång järnblecket närmar sig magneten, uppstår en ström i motsatt riktning mot den, som uppkommer, då skifvan åter aflägsnar sig. Denna växelström genomlöper *D*, rullen *B* i II och återvänder genom *EE* till *B* i I. Det är klart, att den allt efter riktningen i

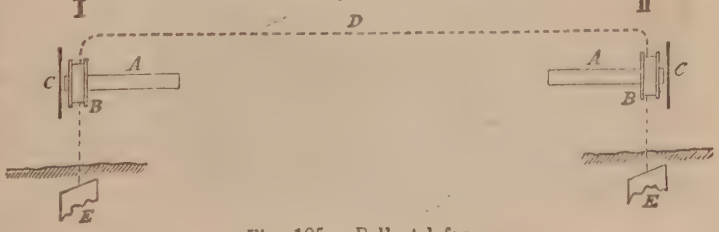

Fig. 105. Bells telefon.

olika ögonblick antingen förstärker eller försvagar den dragning, som magneten *A* i II utöfvar på järnblecket. Detta tvingas härigenom att utföra samma svängningar som blecket i I.

Fig. 106 visar en genomskärning af en modern telefon, *dubbelpolstelefonen*. Enda skillnaden mellan denna och Bell's ursprungliga form är, att magnetstången här är ersatt af en lång hästskomagnet *NS*, hvars polstycken äro omgifna af trådrullarna *RR*. *NS* är fastgjord i ett rör af ebonit, som tjänar till handtag. Membranen *P*, som är förfärdigad af tunt järnbleck, är fastklämd längs kanten mellan det trattformiga munstycket och en utvidgning af röret.

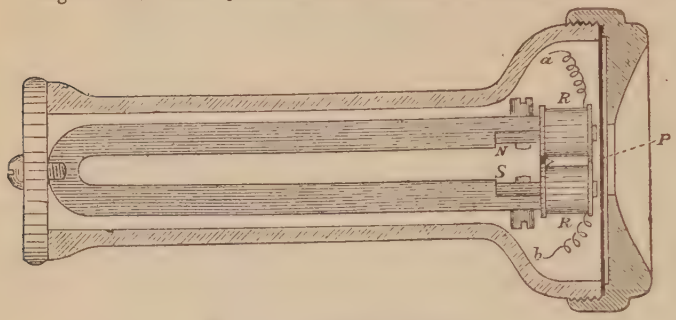

Fig. 106. Dubbelpolstelefon.

Såsom vi hafva sett, voro Bell's tal- och hörapparater inrättade på samma sätt, men denna anordning led af väsentliga brister. Man kunde sålunda icke medels en vanlig telegrafledning telefonera på längre sträckor än tre å fyra mil. Först sedan *mikrofonen* blifvit uppfunnen af engelsmannen *Hughes* 1878, fick telefonen sin nuvarande stora praktiska betydelse. Mikrofonens verkan grundar sig därpå, att porösa kroppar leda elektriciteten lättare vid ökadt tryck. Om således en ström ledes genom ett kolstycke, som pressas olika starkt af en järnskifva, hvilken vibrerar, ändras den elektriska strömmen genom trycket i takt med järnskifvans svängningar, och strömmen undergår härigenom förstärkningar och försvagningar, svarande mot röstens ljudvågor. De induktionsströmmar, som uppstå härigenom i en *transformator* ledas till en Bells telefon och frambringa där ljud.

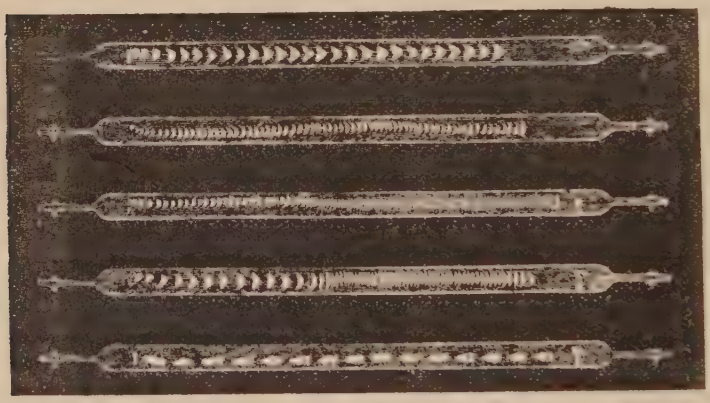

Fig. 107. Geisslers rör.

Elektriskt ljus i förtunnade gaser. Såsom bekant visar sig vid en elektrisk urladdning i vanlig luft en ljusföreteelse i form af en gnista. Sker urladdningen i förtunnade gaser, blifva förhållandena väsentligt förändrade. Vanligen gör man härvid bruk af s. k. *Geisslerska rör*.

Dessa utgöras af glasrör, i hvilkas ändar tunna metalltrådar äro insmälta, och ur hvilka luften till största delen är utpumpad. Gnistan slår öfver mellan metallspetsarna, men bildar icke längre en ljus linie, utan utbreder sig öfver hela röret samt delar sig ofta i mindre ljusmassor. Dessa kunna hafva olika färger; vanligen äro de rödaktiga, särskildt vid den positiva polen, under det ljuset vid den negativa polen är blått. Fig. 107 visar några af de ljusfenomen, som kunna frambringas med sådana rör.

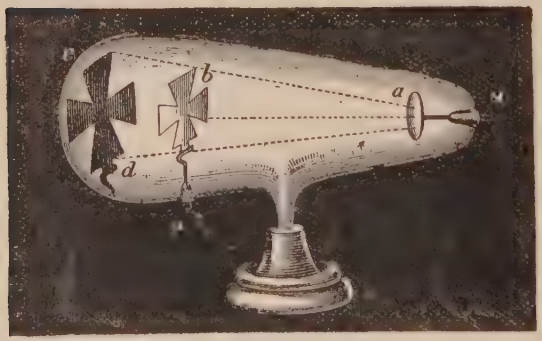

Fig. 108. Crookes' rör.

Om luften förtunnas till milliondelar af sin ursprungliga täthet, uppträda nya fenomen. Fig. 108 visar ett sådant rör,

först framställdt af engelsmannen *Crookes*. P är den positiva, N den negativa polen. Den förra slutar med ett metallblad, utskuret i form af ett kors, den senare med en metallplatta *a*. I själfva röret synes intet ljus, men från den negativa polen *a* utgå elektriska strålar, som där de träffa glaset frambringa ett gröngult sken. Korset hejdar emellertid några af dem, hvarför en skugga *cd* uppstår på röret bakom korset. De elektriska strålarna likna äfven solstrålarna däri att de uppvärma de föremål, som de träffa, med de skilja sig dock från dessa senare i flera viktiga afseenden. Så böjas de t. ex. åt sidan, då man till dem närmar en magnet o. s. v.

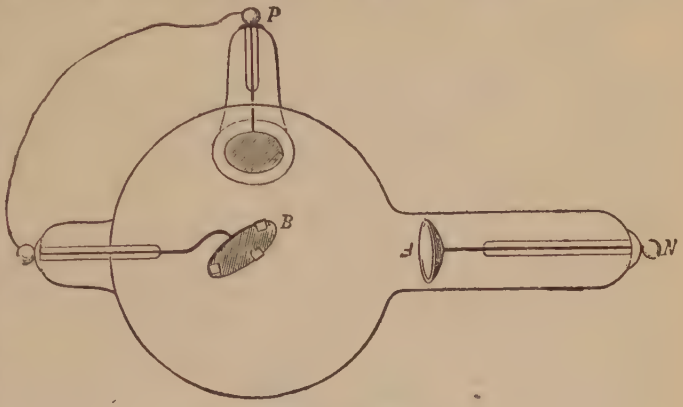

Fig. 109. Röntgens rör.

Stor uppmärksamhet hafva på senare tider de så kallade *Röntgenstrålarna* väckt, så benämnda efter deras upptäckare professor *Röntgen*. För deras framkallande använder man ett rör, i hvilket luften är i hög grad förtunnad. Strömmen från en Ruhmkorffs induktionsapparat inträder i röret vid *P* genom en i glaset insmält metalltråd, går genom röret till skifvan *A* och därifrån ut vid *N*. Från skifvan *A* utstråla då elektriska strålar, som träffa den plana metallspegeln *B*, hvilken härvid lyser med gröngult ljus. Om röret innesluter i en låda af trä eller papp, och man tager en skifva beströdd med bariumplatinacyanur och närmar den till lådan, så lyser pulvret, trots det att röret är osynligt, med grönaktigt sken. Alltså utsänder metallspegeln *B* ett nytt slags strålar, som kunna gå igenom trä och papp samt bringa det omnämnda pulvret att lysa. Dessa strålar kallas Röntgenstrålar.

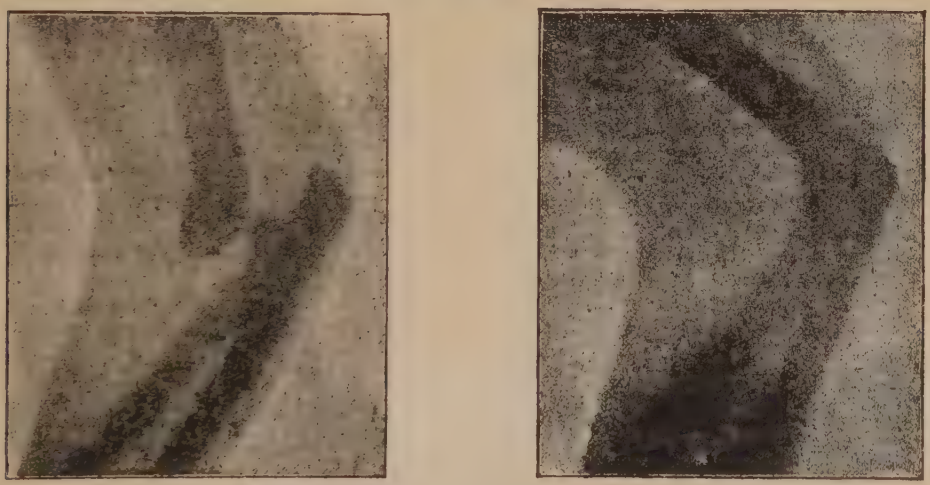
Fig. 110, 111. Röntgenfotografier af en armbåge.

Röntgenstrålarna kunna genomtränga alla kroppar fastän med olika lätthet. Bly och tunga metaller försvaga dem mest, lätta metaller såsom aluminium endast helt litet. En annan egenskap hos dem, hvarigenom de skilja sig från solstrålarna, är den, att de endast i ringa grad äro underkastade brytning och reflexion. De inverka äfven på en känslig fotografiplåt. Det föremål, man vill fotografera, hålles mellan röret och den kassett, i hvilken plåten är innesluten, och belyses några minuter med Röntgenstrålar. Fig. 110 visar en Röntgenfotografi af en armbåge, som gått ur led. Strålarna gå med tämlig svårighet genom benkotorna, som därför visa sig mörka på plåten, däremot med lätthet genom armens mjuka partier, som på grund häraf synas ljusa. I fig. 111 är samma armbåge åter i sitt ursprungliga skick.

FJÄRDE AFDELNINGEN.

KEMI.

Ordet kemi (trol. af arab. *chema* dölja) förekommer första gången i en skrift från fjärde århundradet. Detta ord åsyftar här en forskning öfver materiens olika förändringar. Egypterna hade på detta område tidigt förvärfvat sig många praktiska kunskaper t. ex. kännedom om *alun* och *soda*, konsten att framställa glas, tvål o. s. v. Enligt en äldre författare skulle ordet *chemia* vara en benämning på egypternas land och åsyfta markens svarta färg, och skulle således vara liktydigt med »det svarta landets konst».

Kemiens utveckling kan indelas i följande perioder:

Alkemiens tidehvarf, som räcker från fjärde till slutet af femtonde århundradet, karaktäriseras af de fåfänga försöken att framställa guld och andra ädla metaller. Metallerna ansågos nämligen vara sammansatta kroppar, hvilka kunde förvandlas medels en magisk kropp *lapis philosophorum* (*de vises sten*). På framställningen af denna kropp arbetades under flera århundraden, dock utan att leda till resultat. Trots detta planlösa arbete förvärfvade alkemisterna sig kunskap om en mängd kemiska ämnen samt deras framställning, men kemien blef under denna period ej någon verklig vetenskap. Märkesmän under denna period äro bland andra *Geber*, *Albertus Magnus*, *Basilius Valentinus* m. fl.

I början af 1500-talet inträdde kemiens utveckling i en ny period, *medicinska kemiens*, som räcker till midten af nästa århundrade.

Man hade förut iakttagit kemiska preparaters medicinska egenskaper, och nu började man på kemisk väg framställa alla möjliga läkemedel, om hvilkas förmåga att bota sjukdomar man oftast hyste allt för höga tankar. Emellertid samlades äfven under denna period många iakttagelser öfver de kemiska företeelserna, men några teorier att samordna och förklara dessa företeelser hade ännu ej blifvit framställda.

Det är först under den därpå följande *Flogistiska perioden* som kemien kan betraktas som en verklig vetenskap.

Boyle sökte förklara de kemiska företeelserna, och från honom härröra många betydelsefulla kemiska reaktioner. Bland annat utförde han flera försök öfver *förbränningen*, dock utan att lyckas förklara densamma. Hans efterträdare *Stahl* uttalade den s. k. *flogistonteorien* (af grek. *flogiston*, det brännbara), som under 1700-talet var förhärskande. Enligt denna teori innehåller hvarje brännbar kropp ett ämne, flogiston, hvilket frigöres när kroppen upphettas.

Denna teori störtades genom *Lavoisiers* upptäckter. Han påpekade tyngdens afgörande betydelse för förklaringen af de kemiska företeelserna och härmed inträder kemien i de *kvantitativa undersökningarnas period*.

Nu upptäckte *Scheele* och *Priestley*, nästan samtidigt syret (1774) och med dess tillhjälp förklarade Lavoisier förbränningen, och härmed föll flogistonteorien.

Någon hållbar kemisk teori kom dock ej till stånd förr än *Berzelius* uppställde den *elektrokemiska radikalteorien*, sedan *Dalton* något tidigare upptäckt lagen om de multipla proportionerna. Berzelius grundade sin teori i kvantitativt hänseende på antagandet af atomer och kvalitativt på den elektriska motsatsen såsom de kemiska företeelsernas orsak, d. v. s. han ansåg att mellan de i elektriskt hänseende mest olikartade ämnen verkar den kemiska kraften starkast. Dessutom ansåg han att vissa atomgrupper, *radikaler*, kunde fungera som element.

Nu följde en del upptäckter, särskildt på organiskt område, hvilka ej syntes öfverensstämma med Berzelii system, och hvilket framkallade häftiga vetenskapliga strider.

Från denna tid kan man emellertid räkna *Nyare tidens kemi* hvars representanter äro *Dumas*, *Gerhardt* m. fl. hvilka uppställde den s. k. *typteorien* och förkastade den af Berzelius framställda elektrokemiska åskådningen. Båda teorierna vunno anhängare och under de strider, som fördes, och hvilka blefvo af stor nytta för vetenskapen, framhölls att en bestämd skillnad mellan *atom* och *molekyl* måste antagas.

Under dessa strider framkom äfven det för kemien ytterst viktiga begreppet *atomvärde*, hvilket uppfattades som konstant för hvarje element samt växlande inom bestämda gränser.

Inom *nutidens kemi* ha två riktningar gjort sig gällande: nämligen *strukturteorien*, som förkastar den elektrokemiska åskådningen och nästan uteslutande fästei afseende vid de kvantitativa förhållandena, samt *den nyare atomteorien* som utgår från den af Berzelius framställda teorien och lägger vikt vid både de kvantitativa och kvalitativa förhållandena inom kemien.

Sedan vi nu fått en kort öfverblick öfver kemiens utveckling, vilja vi öfvergå till en kort framställning af kemiens allmänna lagar och de viktigare kemiska grundämnena, deras egenskaper och föreningar.

Kemi är den naturvetenskap, som handlar om kroppars sammansättning och huru de kunna sammansättas. En annan definition är denna: Kemi är vetenskapen om de företeelser, genom hvilka naturföremålen väsentligen förändras.

Kemien indelas med afseende på innehållet i *oorganisk kemi*, som behandlar ämnen ur den oorganiska naturen, såsom mineralriket, och *organisk kemi*, som sysselsätter sig med ämnen, bildade genom lifskraftens inflytande i växter och djur, och de ur dessa ämnen framställda kemiska kropparna.

Kropp, redan definierad i afdelningen Fysik, fatta vi i detta sammanhang lämpligast som något, hvilket *fyller ett visst rum. Kroppens substans kallas materia. Materien är oförstörbar, men materiens form kan undergå väsentliga förändringar.*

Om t. ex. *svafvel* och *järn* sammansmältas, bildas ett fullkomligt nytt ämne, *svafveljärn*, som väger precis lika mycket som svaflet och järnet tillsamman vägde före sammansmältningen.

Principen om materiens oförstörbarhet ligger till grund för all kemisk forskning.

Molekyl och atom. På grund af såväl kemiska som fysikaliska förhållanden, antager man, att kropparna ej äro kompakta utan bestå af materiella smådelar, hvilka äro åtskilda genom små mellanrum, och benämnas ***molekyler.***

Att dylika mellanrum verkligen förefinnas, kan genom skilda försök ådagaläggas t. ex. genom stark sammantryckning af vatten i en järncylinder, hvarvid vattnet pressas genom cylinderns väggar.

Molekylerna måste emellertid antagas bestå af ännu mindre smådelar, *atomerna.*

Vatten består t. ex. af väte och syre. Om man nu tänker sig en så liten vattendroppe, att den utgjorde blott en molekyl och man sönderdelade denna droppe, skulle man därvid ej erhålla vatten utan tvenne nya ämnen, nämligen syre och väte, hvilka äro hvarandra fullkomligt olika. Genom denna delning erhölls således ännu mindre delar än molekylen, dessa delar benäm. as *atomer.*

Atom är således att betrakta som den minsta del af den i molekylen ingående materien. Atomerna tänkas ej sammansmälta, när de förenas till molekyler utan lagra sig invid hvarandra, men de äro dock så innerligt förenade genom en viss kraft, *den kemiska kraften*, att hvarje molekyl utgör ett helt för sig.

Grundämnen. De flesta i naturen förekommande kroppar kunna på kemisk väg sönderdelas i nya ämnen med nya egenskaper. Dessa nya ämnen kunna ofta vidare sönderdelas, men slutligen erhåller man dock sådana ämnen, som ej längre kunna sönderdelas. Dessa kallas *grundämnen* eller *enkla kroppar.* Man känner omkring 80 sådana grundämnen, af hvilka samtliga i naturen förekommande kroppar äro danade. Blott omkring 20 af grundämnena äro mera allmänt förekommande, de flesta öfriga hafva endast vetenskapligt intresse. Af hvad som förut framhållits om atomerna framgår, att dessa blott kunna bestå af ett grundämne, under det att molekylerna innehålla antingen ett eller flera grundämnen.

En kropp, som består af likartade molekyler, är en *kemiskt enhetlig kropp*, hvilken, då dess molekyler innehålla mer än ett grundämne, kallas *kemisk förening*, t. ex. vatten.

Består en kropp åter af olikartade molekyler, benämnes den en *blandning* t. ex. murbruk, som innehåller sand-, kalk- och vattenmolekyler.

Ekvivalentvikter. *I hvarje kemisk förening förefinnas de däri ingående ämnena i ett bestämdt oföränderligt viktförhållande.*

Vatten, som ju består af väte och syre, innehåller alltid 11,1 % väte och 88,9 % syre, d. v. s. på 1 viktsdel väte finnas 8 delar syre. I klorväte, som består af klor och väte, finns alltid på 1 viktsdel väte 35,5 viktsdelar klor o. s. v.

Dessa tal ange således de viktsförhållanden, i hvilka grundämnena förena sig med hvarandra, och kallas *föreningsvikter* eller *ekvivalentvikter.*

De multipla proportionernas lag. Tvenne grundämnen kunna ibland med hvarandra bilda flera olika föreningar. Klor och syre t. ex. ingå förening icke blott i det enklaste förhållandet 71 viktsdelar klor till 16 viktsdelar syre utan äfven i förhållandet 71 till 48, 71 till 80 och 71 till 112.

48, 80 och 112 äro alla enkla multiplar af 16 nämligen 3 × 16, 5 × 16 och 7 × 16. Af föreningar mellan syre och kväfve känner man icke mindre än fem, hvari de ingående viktsmängderna förhålla sig på följande sätt:

	Viktsdelar kväfve.	Viktsdelar syre.
Kväfoxidul	28	16 = 1 × 16
Kväfoxid	28	32 = 2 × 16
Salpetersyrlighet	28	48 = 3 × 16
Undersalpetersyra	28	64 = 4 × 16
Salpetersyreanhydrid	28	80 = 5 × 16

På grund af ofvanstående iakttagelser uppställde Dalton följande lag: *förena sig tvenne grundämnen med hvarandra i flere olika proportioner, stå de med samma viktsmängd af det ena grundämnet förena de viktsmängderna af det andra till hvarandra i ett enkelt multipelförhållande.*

Avogadros hypotes. Från fysiken veta vi, att *gaser* visa en stor öfverensstämmelse i afseende på motstånd mot tryck, utvidgning vid upphettning o. s. v. På grund af dessa och andra förhållanden uppställde *Avogadro* den för kemien så viktiga hypotesen, *att lika stora volymer af alla gaser vid samma temperatur och tryck innehålla lika många molekyler*

Gay-Lussacs lag. Man har vidare iakttagit, att när olika gaser förena sig med hvarandra, en märkvärdig regelbundenhet äger rum. Så t. ex. har man ådagalagt att

1 liter väte och 1 liter klor förena sig till 2 liter klorväte
1 » » » 2 » syre » 2 » vattengas
3 » » » 1 » kväfve » 2 » ammoniak.

Häraf framgår, *att volymerna af de gaser, som ingå förening, stå till hvarandra och till den uppkomna gasformiga föreningens volym i mycket enkla förhållanden.*

Enligt Avogadros hypotes innehålla ju lika stora volymer af alla gaser lika många molekyler. Antag nu att 1 liter väte innehåller *m* molekyler, så innehåller 1 liter klor och 1 liter syre o. s. v. äfven *m* molekyler. Vi kunna således i ofvanstående ex. utbyta 1 *liter* mot 1 *m* molekyler.

1 *m* molekyler väte och 1 *m* molekyler klor bilda 2 *m* molekyler klorväte
1 *m* » » » 2 *m* » syre » 2 *m* » vattengas
3 *m* » » » 1 *m* » kväfve » 2 *m* » ammoniak.

Häraf följer, att

1 molekyl klorväte består af $\frac{1}{2}$ molekyl väte och $\frac{1}{2}$ molekyl klor
1 » vattengas » » 1 » » » $\frac{1}{2}$ » syre
1 » ammoniak » » $\frac{3}{2}$ » » » $\frac{1}{2}$ » kväfve.

Förut är omtaladt, att molekylerna antagas bestå af ännu mindre smådelar, *atomer*.

Vi ha nu sett, att i en molekyl klorväte ingå $\frac{1}{2}$ molekyl väte och $\frac{1}{2}$ molekyl klor, i vatten 2 halfva molekyler väte och $\frac{1}{2}$ molekyl syre. Mindre än en half molekyl af dessa ämnen har man ej funnit ingå i några föreningar, och $\frac{1}{2}$ molekyl är således den minsta enheten af dessa ämnen. Alltså är $\frac{1}{2}$ molekyl väte = 1 atom väte enligt definitionen på atom, d. v. s. 1 molekyl väte består af 2 atomer väte. De flesta grundämnenas molekyler innehålla 2 atomer. Till undantagen höra *kvicksilfver*, hvars molekyl består af 1 atom, *arsenik-* och *fosfor*-molekylerna, som innehålla 4 atomer. *Svafvelgas*-molekylen innehåller vid lägre temperatur 6 men vid högre blott 2 atomer.

Atomvikt och molekylvikt. Man kan naturligtvis ej väga hvarken atomer eller molekyler i absolut mått t. ex. i gram, och för kemien skulle det också hafva föga värde. Af stor betydelse däremot är *förhållandet mellan vikterna af två atomer* af olika ämnen.

Genom vägning af t. ex. 1 liter klor har man funnit, att den väger 35,5 gånger mera än 1 liter väte. Eftersom nu 1 liter klor och 1 liter väte innehålla lika många molekyler, måste en molekyl klor väga 35,5 gånger mera än en molekyl väte. Både klorens och vätets molekyler bestå af 2 atomer, således väger 1 atom klor äfven 35,5 gånger mera än 1 atom väte. Som vätet nu är den lättaste af alla gaser, måste således dess atom- och molekylvikt också vara mindre än alla andra grundämnens. Man har därför tagit vätets atomvikt till enhet; denna är sålunda = 1, hvaraf följer, att klorens atomvikt måste vara = 35,5. Vidare är vätets molekylvikt = 2 och klorens = 71, ty molekylerna bestå

ju af 2 atomer. Klorvätemolekylen innehåller 1 atom klor och 1 atom väte, således är dess molekylvikt = 35,5 + 1 = 36,5. En vattenmolekyl består af 2 atomer väte och 1 atom syre, och då syrets atomvikt är lika med 16 är således vattnets molekylvikt = 2 × 1 + 16 = 18. På samma sätt finner man alla föreningars molekylvikt, då man känner grundämnenas atomvikter.

Med **gastäthet** menas egentliga vikten (egentl. vikt se afd. Fysik sid. 184) af en gas, i förhållande till vätgas, hvars gastäthet således är = 1. Nyss nämndes, att 1 liter klor väger 35,5 gånger mera än 1 liter väte. Då nu vätets gastäthet är = 1 så måste klorens gastäthet vara = 35,5. Vidare är samma ämnens molekylvikt 2 och 71. Häraf framgår att *molekylvikten af en gas är lika med två gånger gastätheten.* Då det nu är lätt att bestämma gastätheten medels experiment, kan man häraf beräkna ett ämnes molekylvikt. Så t. ex. är kolsyrans gastäthet = 22 och dess molekylvikt = 2 × 22 = 44.

Kemiska reaktioner. I det föregående har redan framhållits skillnaden mellan en blandning och en kemisk förening (se sid. 225). Sönderdelningen af en kemisk förening i dess beståndsdelar benämnes *analys*, och sammansättandet af olika ämnen till kemiska föreningar kallas *syntes*. *Kemisk reaktion* är hvarje omsättning af ämnen, hvarigenom nya sådana bildas.

De väsentligaste kemiska reaktionerna bestå i:

1) *Föreningar* enligt schemat A + B = AB.

Exempel: Järn och svafvel förenas vid upphettning direkt till svafveljärn.

2) *Sönderdelning* enligt schemat AB = A + B

Exempel: Kalkbränning, kalksten sönderdelas i kalk och kolsyra.

3) *Substitution*, d. v. s. utbyte af någon beståndsdel i ett ämne, mot en annan, enligt schemat AB + C = AC + B.

Exempel: Hälles klorvätesyra (= saltsyra) på ett stycke zink, så uppstår en kemisk reaktion med utbyte af vätet i klorvätesyran mot zinken hvarvid bildas klorzink: klorväte + zink = klorzink + väte.

4) *Dubbel sönderdelning*, då af tvenne sammansatta kroppar uppstå två nya genom ömsesidigt utbyte af beståndsdelarna enligt schemat AB + CD = AC + BD.

Exempel: Löses klorzink i vatten och man till klorzinken sätter svafvelnatrium, så utbytes kloren mot svaflet under bildning af svafvelzink och kloren inträder på svaflets plats, hvarvid bildas klornatrium: klorzink + svafvelnatrium = svafvelzink + klornatrium.

Energi. Med *arbete* menas i allmänhet öfvervinnandet af ett motstånd, och med *energi* allt, som kan omsättas i arbete.

Då man lyfter en kropp, förrättar man ett arbete, därigenom att man öfvervinner tyngdkraften (se fysiken), hvarvid kroppen erhåller en viss mängd energi, ty om man låter kroppen åter falla ned, kan han utföra ett visst arbete, t. ex. lyfta en annan kropp.

Enheten för arbete är såsom redan i fysiken nämnts *kilogrammeter eller grammeter*, och man kan således uttrycka äfven energien på detta sätt.

Energien uppträder i många olika former, såsom *värme, ljus, elektricitet, kemisk* och *mekanisk energi* m. fl., hvilka kunna omsättas i hvarandra. Så t. ex. kan värme öfverföras till elektrisk och kemisk m. fl. slags energi, rörelse uti värme, ljus o. s. v.

Härvid gäller dock alltid, att energien visserligen kan förvandlas från en form till en annan, men *energiens mängd är oförstörbar* och alltid densamma.

Enheten för mått på värmemängder benämnes *kalori* och med en kalori menas den värmemängd som förmår höja temperaturen hos 1 gram eller 1 kilogram vatten från 0^0 till 1^0. Den förra kallas gramkalori den senare kilogramkalori (se härom äfven under afdelning Fysik).

Genom experiment har ådagalagts att 425 kilogrammeter (grammeter) motsvara 1 kilogramkalori (gramkalori) eller med andra ord: den mängd värme, som behöfs att upphetta 1 kg. (gr.) vatten 1 grad, kan, då det omsättes i arbete lyfta 425 kg. (gr.) 1 meter eller 1 kg. (gr.) 425 meter.

Termokemi. Vid kemiska reaktioner upptages eller afgifves alltid någon form af energi, vanligen värme.

Då t. ex. 1 grammolekyl (2 gr.) väte förenas med 1 grammolekyl (16 gr.) syre till 1 grammolekyl (18 gr.) vatten, utvecklas 68,400 gramkalorier värme och för att kunna sönderdela 1 grammolekyl

Med **grammolekyl** menas den vikt af ett ämne i gram, som angifves genom ämnets molekylvikt.

vatten måste man åter tillföra en lika stor mängd värme. Väte och jod bilda jodväte under upptagande af värme, hvilket således måste tillföras utifrån för att reaktionen skall kunna försiggå.

Upptages energi kallas reaktionen *endotermisk* och de därvid bildade ämnena *endotermiska föreningar*. Frigöres energi, hvilket är det vanligaste, benämnes reaktionen exotermisk, och de föreningar, som då bildas, *exotermiska*. De förra sträfva att sönderdelas i sina beståndsdelar (t. ex. jodväte i jod och väte), eller omsättas till energifattigare kroppar, hvarvid energi frigöres. Dessa föreningar äro på grund däraf föga beständiga och sönderdelas lätt (ofta under explosion). De exotermiska föreningarna däremot sönderdelas ej utan att energi tillföres utifrån, och de äro därför mycket beständiga. Vid mycket hög temperatur kunna dock inga kemiska föreningar existera, t. ex. i solatmosfären, som endast innehåller grundämnen i gasformigt tillstånd. Vid låg temperatur ske de kemiska reaktionerna mycket långsamt, och vid mycket låg sådan torde ämnena ej alls inverka på hvarandra till bildning af nya sådana d. v. s. ej *reagera* på hvarandra. *En kemisk förening kan således endast bildas mellan vissa temperaturgränser och sönderdelas så snart den högsta temperaturgränsen öfverskrides.*

Kemiska tecken och formler. Redan i kemiens äldsta skrifter användes s. k. kemiska tecken för att uttrycka de olika kemiska kropparna och dessa tecken voro oftast grafiska beteckningar af många skilda slag. De inom kemien numera brukliga beteckningarna, hvilka först af Berzelius användes, utgöras af en eller tvenne begynnelsebokstäfver af grundämnenas latinska namn. Väte t. ex. betecknas med *H* af det latinska namnet *hydrogenium*, syre med *O* (af oxygenium), klor med *Cl* (af chlorum) o. s. v.

Då grundämnena förenas med hvarandra, antager man att de därvid uppkomna föreningarna bildas genom att en eller flera atomer af ett grundämne förena sig med en eller flera atomer af andra grundämnen. De sålunda bildade atomgrupperna, hvilka äro den nya föreningens molekyler, uppstå alla på samma sätt och äro således lika sammansatta. Vill man därför med en kemisk formel uttrycka ett reaktionsförlopp, behöfver man endast taga i betraktande en enda molekyl. Så t. ex. äro alla klorvätemolekyler sammansatta af 1 atom väte och 1 atom klor och således formeln $H + Cl = HCl$. Vattenmolekylen består af 2 atomer väte och 1 atom syre, hvaraf vattens molekylformel blir H_2O. Då en förening innehåller mera än 1 atom af ett grundämne, uttryckes detta i molekylformeln genom en siffra efter grundämnets kemiska tecken. En siffra framför en molekylformel utmärker antalet molekyler. T. ex. tre molekyler vatten tecknas $3H_2O$.

Empiriska formler och konstitutionsformler. En *empirisk formel* för en kemisk förening angifver huru många atomer af hvarje grundämne, som finnas i molekylen. Exempel: H_2SO_4.

En *konstitutionsformel* eller *strukturformel* åter angifver huru man tänker atomerna binda hvarandra inom molekylen t. ex. $\begin{matrix} H-O \\ H-O \end{matrix}\!\!>\!S\!<\!\!\begin{matrix} O \\ O \end{matrix}$. Det förra slaget användes oftast för att uttrycka kemiska reaktionsförlopp, det senare för att ange grundämnenas atomvärde, ett begrepp som vi nu vilja något beröra.

Atomvärde. Konstitutionsformlerna för klorväte, vatten, ammoniak och metan tecknas:

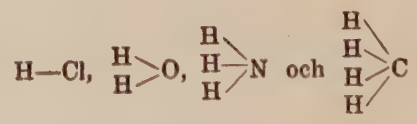

Af dessa formler framgår att klor (Cl) har samma bindningsförmåga som väte (H), syre (O) dubbelt, kväfve (N) tre gånger samt kol (C) fyra gånger så stor bindningsförmåga som väte. Eftersom man tager väte såsom enhet vid bestämningen af atomernas bindningsförmåga eller atomvärde är alltså syreatomen tvåvärdig, kväfveatomen trevärdig o. s. v. Grundämnenas atomvärde

utmärkes antingen med streck vid det kemiska tecknet: H—, —O—, —N=, =C=, eller också med romerska siffror ofvan tecknen: $\overset{I}{H}$, $\overset{II}{O}$, $\overset{III}{N}$, $\overset{IV}{C}$.

Med ett grundämnes atomvärde förstås således det antal väteatomer (eller andra envärdiga atomer) *hvarmed 1 atom af ämnet kan förenas eller ersättas.*

Ett och samma grundämne kan hafva olika atomvärde i olika föreningar. Så t. ex. är kväfve trevärdigt i förening med väte uti ammoniak men femvärdigt då det förenas med syre. Mellan klor och kvicksilfver finnas tvenne föreningar: HgCl och $HgCl_2$. Kvicksilfver är således både en- och två-värdigt.

Radikaler. Tänker man sig en atom syre och en atom väte förenade, blir formeln H—O—. I denna atomgrupp har syret en fri angreppspunkt, som, då den neutraliseras med en atom väte, ger den fullt mättade föreningen vatten, H—O—H eller H_2O. HOH är alltså en *mättad*, H—O— en *omättad* atomgrupp. HN=, och H_2N— äro likaledes omättade atomgrupper, den förra med två fria angreppspunkter och således tvåvärdig, den senare med blott en och alltså envärdig. *Hvarje omättad atom eller atomgrupp, som tänkes ingå i en molekyl, kallas* ***radikal.*** Vatten är således sammansatt af den enkla radikalen H— och den sammansatta radikalen —OH, som benämnes *hydroxyl*, svafvelsyra af radikalerna $H_2=$ och $=O_2=S\equiv O_2$ o. s. v.

Den kemiska bindningens och angreppspunkternas verkliga natur och orsak känner man ej, och någon antaglig hypotes har härom ej framkommit.

Kemisk reaktionslära. Innan vi öfvergå till behandlingen af de olika grundämnena, vilja vi först fästa oss vid betingelserna för de kemiska reaktionsförloppen

Kemiska reaktioner försiggå endast, när de reagerande ämnena äro i nära beröring med hvarandra. De ske därför vanligen endast, om dessa befinna sig i lösning, gasform eller i smält tillstånd. Blandas väte och syre med hvarandra vid vanlig temperatur sker emellertid ej någon reaktion förrän gasblandningen upphettats till 650° t ex. genom att en elektrisk gnista får gå genom den.

Häraf framgår att de kemiska reaktionerna ej inträda förrän vid en viss temperatur, olika för olika ämnen, och ofta underlättas genom tillförsel af värme.

Elektrokemisk motsats. Då en elektrisk ström ledes genom en kopparkloridlösning ($CuCl_2$), utfälles på negativa polen *koppar*, (Cu), och vid den positiva polen utvecklas *klor* (Cl). På grund häraf säges koppar vara ett *positivt* och klor ett *negativt* grundämne. *Motsatsens lag* är nämligen alltid rådande i naturen. Grundämnena delas sålunda i *positiva grundämnen* t. ex. väte och de flesta metaller, och *negativa grundämnen*, t. ex. syre, svafvel, fosfor o. s. v.

Elektrolyseras kopparsulfatlösning ($CuSO_4$) erhåller man vid den negativa polen koppar, (Cu), men vid den positiva samlar sig svafvelsyra (H_2SO_4), under det att syre (O) bortgår. Den enklaste förklaringen blir den att kopparsulfat består af en *positiv radikal*, Cu, och en *negativ*, SO_4. Den senare kan emellertid ej förekomma i fritt tillstånd, utan inverkar på vatten till bildning af svafvelsyra, under frigörande af syre.

Alla *kemiska föreningar* kunna tänkas bestå af en *positiv* och en *negativ radikal*, t. ex. salpetersyra, HNO_3, af radikalerna H (pos.) och NO_3 (neg.) o. s. v.

Sätter man *salpetersyra* till *natriumhydrat* uppstår en kemisk reaktion, som kan uttryckas genom följande formel: $NaOH + HNO_3 = NaNO_3 + H_2O$. Häraf framgår, att salpetersyrans negativa radikal NO_3, förenar sig med natriumhydrats positiva radikal, Na, under det att dess negativa radikal, hydroxyl, OH, med syrans positiva radikal, H, bildar vatten. Den kemiska reaktionen kan tänkas föranledd däraf, att *radikaler med största elektrokemiska motsats sträfva att sammansluta sig med hvarandra till neutrala föreningar* ($NaNo_3$).

Olöslighet. Till en lösning af *natriumsulfat* (Na_2SO_4) sättes *bariumklorid* ($BaCl_2$); hvarvid ett hvitt, fint pulver utfälles. Omsättningen beror på, att en *olöslig förening* bildas, nämligen *bariumsulfat* ($BaSO_4$): $Na_2SO_4 + BaCl_2 = BaSO_4 + 2NaCl$. Häraf inses den s. k. olöslighetslagen: *Om vid tvenne lösningars sammanblandning en olöslig (eller svårlöslig) kropp kan uppkomma, så bildas den.*

Flyktighet. Sättes *svafvelsyra* (H_2SO_4) till *kaliumsilikat* (K_2SiO_3) så bildas *kaliumsulfat* och fri *kiselsyra*. Om däremot *kaliumsulfat* och *kiselsyra* i torrt tillstånd starkt

upphettas, uppstår en motsatt reaktion, nämligen bildning af *kaliumsilikat* och fri *svafvelsyra*, beroende på att denna är flyktig: $K_2SO_4 + H_2SiO_3 = H_2SO_4 + K_2SiO_3$.

Flyktighetslagen: Om vid upphettning i torrt tillstånd en flyktig förening kan uppkomma, så bildas den.

Grundämnenas atomvikter. För att bestämma ett grundämnes atomvikt fordras kännedom om: 1) en förening i hvilket grundämnet förekommer tillsammans med ett annat grundämne med känd atomvikt; 2) den procentiska sammansättningen af denna förening, (hvilken kan utrönas genom analys); 3) föreningens empiriska formel.

Antag t. ex. att man ej känner syrets atomvikt, utan skall bestämma den ur vatten. Vätets atomvikt = 1, och vattens molekylformel är H_2O, samt vattnets procentiska sammansättning: 11,1 viktsprocent väte och 88,9 viktsprocent syre. Syrets atomvikt fås då ur ekvationen: $11{,}1 : 88{,}9 = 2 \cdot 1 : x$ och däraf $x = \frac{88{,}9 \cdot 2}{11{,}1} = 16$.

De allmänast förekommande grundämnenas atomvikter i afrundade tal äro:

Aluminium = Al = 27, Antimon = Sb = 120, Arsenik = As = 75, Barium = Ba = 137, Bly = Pb = 207, Bor = B = 11, Brom = Br = 80, Fluor = F = 19, Fosfor = P = 31, Guld = Au = 197, Jod = J = 127, Järn = Fe = 56, Kadmium = Cd = 112, Kalcium = Ca = 40, Kalium = K = 39, Kisel = Si = 28, Klor = Cl = 35,5, Kobolt = Co = 59, Kol = C = 12, Koppar = Cu = 63,5, Krom = Cr = 52, Kvicksilfver = Hg = 200, Kväfve = N = 14, Magnesium = = Mg = 24, Mangan = Mn = 55, Natrium = Na = 23, Nickel = Ni = 58,5, Platina = Pt = 195, Silfver = Ag = 108, Strontium = Sr = 87,5, Svafvel = S = 32, Syre = O = 16, Tenn = Sn = 118,5, Vismut = Bi = 208,5, Väte = H = 1, Zink = = Zu = 65,5.

Vi skola nu genom ett par exempel visa huru man med kännedom om föreningars empiriska formler och grundämnenas atomvikter kan göra kvantitativa beräkningar.

Huru många % *silfver innehåller föreningen silfvernitrat?* Silfvernitrats molekylformel är $AgNO_3$. Silfvers atomvikt = Ag = 108 kväfve = N = 14 och syre = O = 16 och således molekylvikten = 108 + 14 + 3 · 16 = 170. Silfvernitrat innehåller alltså $\frac{108}{170}$ silfver eller $\frac{108 \cdot 100}{170} = 63{,}5$ %.

Huru mycket koksalt (Na Cl) *behöfs för att framställa 2 kg. klorvätesyra* (H Cl) *af 40%?* Formeln för det kemiska reaktionsförloppet är: $NaCl + H_2SO_4 = HCl + NaHSO_4$. Na Cl:s molekylvikt = = 23 + 35,5 = 58,5. H Cl:s molekylvikt = 1 + 35,5 = 36,5. 2 kg. klorvätesyra af 40% = $\frac{40}{100} \cdot 2 =$ = 0,8 kg. koncentrerad klorvätesyra.

Ekvationen: $0{,}8 : x = 36{,}5 : 58{,}5$; $x = \frac{58{,}5 \cdot 0{,}8}{36{,}5} = 1{,}3$ kg. koksalt åtgår.

Grundämnenas indelning. Såsom indelningsgrund för grundämnenas ordnande i system användes till en början endast den *kvalitativa olikheten*. Sådan var den ännu använda indelningen i metaller och metalloider (= icke metaller), metallernas indelning i lätta och tunga metaller, o. s. v. Sedermera blef grundämnenas *atomvärde* lagt till grund för grupperingen och visade sig vara af stor betydelse, tills man slutligen fäste uppmärksamheten på grundämnenas mest oföränderliga egenskap, *atomvikten*, och tog denna till indelningsgrund. 1871 framlade *Mendelejeff grundämnenas periodiska system*, som är uppställdt efter stigande atomvikter och omfattar 12 serier ordnade i 8 grupper. Oaktadt periodiska systemet utan tvifvel är ett naturligt system, skulle likväl en framställning af grundämnena enligt denna gruppering vara mindre lämplig. En bättre fast ej i alla afseenden tillfredsställande ordningsföljd, som här kommer att tillämpas är att börja med *väte* och *syre* såsom grundläggande element, därefter de *negativa* grundämnena, som indelas i *haloiderna* (Cl, Br, J, F), *amfiderna* (S, Se), *kväfvegruppen* (N, P, As, Sb, Bi), *borgruppen* (B) och *kolgruppen* (C, Si, Sn). Härefter följa de *positiva* grundämnena, indelade i följande grupper: *alkalimetallerna* (Na, K, Am), *alkaliska jordarternas metaller* (Ca, Ba, Sr), *aluminiumgruppen* (Al), *magnesiumgruppen* (Mg, Zn), *järngruppen* (Fe, Mn, Cr, Ni, Co), *koppargruppen* (Cu, Hg, Pb), *de ädla metallerna* (Ag, Au, Pt).

Metallerna delas ofta i lätta och tunga metaller. Till de förra räknas de tre första af ofvannämnda grupper, till de senare de fyra öfriga

Väte och Syre.

Väte, H. Atomvikt = 1. Atomvärde 1. Väte förekommer i naturen förenadt med syre i vatten och flera andra kemiska föreningar samt i de flesta organiska ämnen. Lysgas innehåller omkring 50 % väte. Vätet framställes ur utspädda syror t. ex. svafvelsyra (H_2SO_4), genom att däri lösa zink.

Framställning af vätgas enligt denna metod, som är den vanligaste, sker enklast på det sätt, att man i en tunnväggig glasflaska (fig. 1) inlägger ett litet lager sönderklippt zinkplåt; genom trattröret *b*, som räcker 1 cm. nära bottnen, ihäller utspädd svafvelsyra (1 : 10) eller utspädd klorvätesyra (1 : 2). Vätgasen afledes genom röret *c* och kan uppsamlas på samma sätt som syrgas (se fig. 2). Innan gasen uppsamlas bör den utströmma i 20 min. så att den i flaskan befintliga luften afdrifves innan gasen uppsamlas, eljes kan vid förbränningsförsök med gasen lifsfarliga explosioner inträffa.

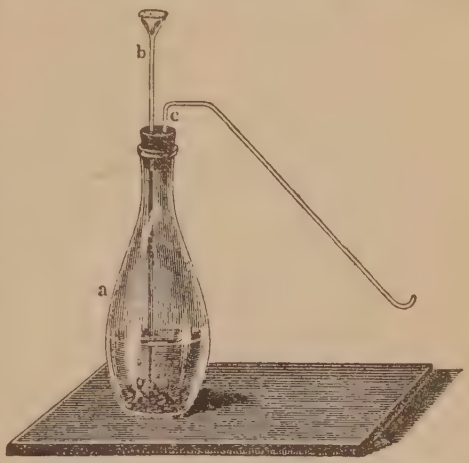

Fig. 1. Apparat för framställning af vätgas.

Då en elektrisk ström ledes genom vatten, till hvilket man satt något svafvelsyra, sönderdelas vattnet i sina beståndsdelar, väte och syre. De starkt positiva metallerna kalium och natrium uttränga det svagt positiva vätet ur vatten: $Na + HOH = NaOH + H$. — Väte är en färg- och luktlös gas, som obetydligt löses i vatten. Det kan vid högt tryck och samtidig afkylning förtätas till en vätska. 1 lit. vätgas väger 0,0896 gr. och är lättast af alla grundämnen samt 14½ gånger lättare än luft. Vid antändning brinner vätgas med svagt lysande låga. Införes en brinnande sticka i vätgas, slocknar den, och gasen tänder sig. Den kan således ej underhålla förbränning.

En blandning af vätgas och syrgas eller luft (som ju innehåller syre) kallas *knallgas*. Antändes knallgas uppstår explosion, som blir starkast af 2 volymer väte och 1 vol. syre. $2H + O = 2H_2O$.

Vid hög temperatur verkar väte kraftigt på många föreningar. Då *metalloxider*, d. v. s. föreningar mellan metall och syre, glödgas i vätgas, förenar sig syret i metalloxiden med vätet till vatten. Borttagande af syre ur en förening benämnes ***reduktion,*** och *väte* är således ett *reduktionsmedel.*

Syre, O. Atomvikt = 16. Atomvärde 2. Syre förekommer i fritt tillstånd i luften blandadt med kväfve och förenadt med väte i vatten samt ingår därjämte i nästan alla såväl oorganiska som organiska föreningar. 47 % af den fasta jordskorpans vikt utgöres af syre, och i hafven utgör syret omkring 86 %.

Syre framställes ur vatten genom elektrolys (se väte!) och ur syrerika ämnen, oftast kaliumklorat, genom upphettning: $KClO_3 = KCl + 3O$.

I en kolf inlägges kaliumklorat, blandadt med sand, som är ett värmeledande ämne. Kolfven förses med kork, i hvilken insatts ett afledningsrör. Då kolfven nu upphettas, utvecklas syrgas, som kan uppsamlas i upp- och nedvända med vatten fyllda cylindrar, hvilka med mynningarna äro nedsatta i ett kärl med vatten (se fig. 2).

Afven syre är en färg- och luktlös gas, som något löses i vatten. Införes en *glödande* sticka i syrgas, börjar en liflig förbränning af stickan. Syre kan ej brinna men underhåller förbränning. Syres förenande med ett annat ämne benämnes ***oxidation,*** och den bildade föreningen ***oxid.*** Försiggår oxidationen under utveckling af värme och ljus, kallas den *förbränning.* I elektrokemiskt afseende är syre ett af de starkast negativa grundämnena.

Ozon är en modifikation af vanligt syre, och uppstår vid elektriska urladdningar t. ex. vid åskväder. Den bildas äfven vid vissa *hartsers* oxidation, hvarför luften i barrskogar innehåller ozon. Den har skarp lukt och förstör för hälsan skadliga organismer (desinficierar).

Vatten, H_2O. Syrets viktigaste förening är vatten, som består af 11,1 viktprocent väte och 88,9 procent syre. Det förekommer nästan öfverallt på jorden i haf, sjöar, floder o. s. v. I gasformigt tillstånd finns vatten i luften. De kemiska föreningar som kallas *salter* innehålla mycket ofta kemiskt bundet vatten, s. k. kristallvatten.

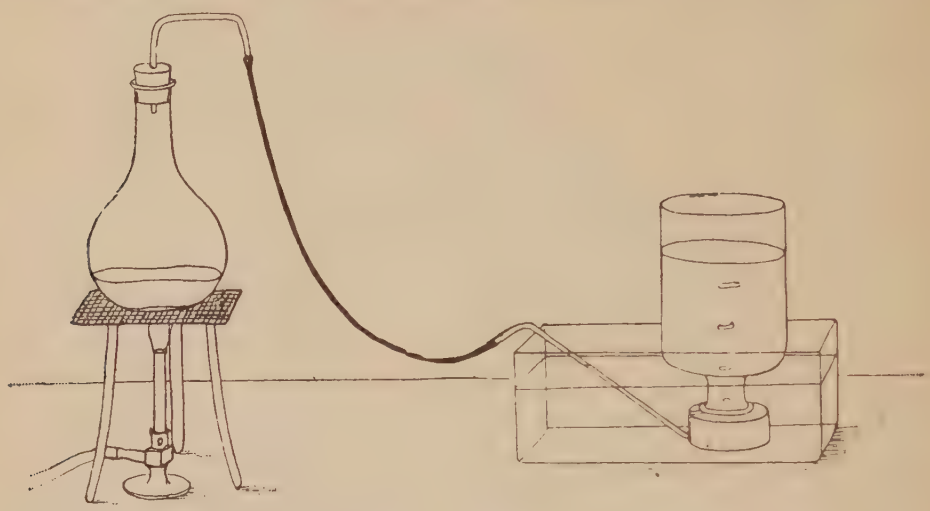

Fig. 2. Apparat för framställning af syrgas.

Fullkomligt rent vatten är färglöst, utan lukt och smak. Det stelnar vid 0^0 till is och öfvergår vid $+ 100^0$ till ånga (förutsatt att barometertrycket är normalt, 760 mm.), och vattnets *smältpunkt* är således 0^0 och dess kokpunkt $+ 100^0$. Vattnet har sin största täthet vid $+ 4^0$.

Vattnet i naturen är sällan rent utan innehåller både organiska ämnen och en mängd oorganiska salter. Det indelas på grund häraf i *mjukt* och *hårdt* vatten. Till det förra slaget höra regn-, sjö- och flodvatten, som vanligen är rikt på organiska ämnen men fattigt på oorganiska salter. Till det senare slaget höra käll- och hafsvatten, som innehåller en stor mängd oorganiska föreningar, särskildt kalcium- och natriumsalter. Kalciumsalterna bilda med såpa och tvål olöslig kalktvål. Hårdt vatten kännes därför sträft, och är ej fullt renande, förrän all kalken blifvit utfälld som kalktvål. Kalciumsalterna upptagas ur jordlagren af regnvattnet. Detta löser nämligen kolsyra, då det genomsilar de öfre jordlagren, och det kolsyrehaltiga vattnet förmår lösa i vanligt vatten olösliga kalciumföreningar t. ex. krita.

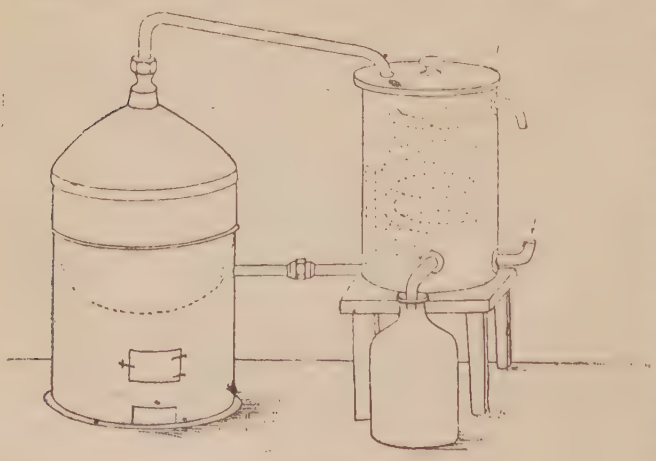

Fig. 3. Destillationsapparat.

Vatten löser många kemiska föreningar och är på grund däraf det vanligen använda lösningsmedlet. Om man löser t. ex. *alun* i varmt vatten och låter lösningen stå, skall man finna att på bottnen i kärlet bildas vackra *kristaller*, d. v. s. kroppar med bestämd geometrisk form. Ju långsammare kristalliseringen sker, desto större och bättre utbildade blifva kristallerna. Vid hastig utkristallisering, t. ex. genom hastig afkylning af en varm lösning, bildas ofta endast en hopgyttrad kristallmassa. Strukturen säges då vara kristallinisk. Många salters molekyler kristallisera med ett större eller mindre antal molekyler *kristallvatten*, konstant för hvarje salt

(t. ex. alun med 12 molekyler kristallvatten). Huru kristallvattnet är bundet inom molekylen, har man ej kunnat fullt förklara i enlighet med den antagna atomistiska bindningsteorien. Redan vid svag upphettning utdrifves vanligen kristallvattnet.

Vid kemiska arbeten användes oftast rent vatten, som erhålles genom att *destillera* vanligt vatten (se afd. Fysik, sid. 193 och 194 ang. kokning och förtätning), och benämnes *destilleradt vatten.*

Syres förening med andra grundämnen. Syre kan förenas med alla grundämnen utom fluor, och dess föreningar benämnas ***oxider.*** I elektrokemiskt afseende indelas oxiderna i *positiva* (*basiska*), *negativa* (*sura*) och *indifferenta.* Positiva oxider benämnas äfven *basers anhydrider* och negativa oxider *syrors anhydrider.* Indifferenta oxider äro hvarken positiva eller negativa. Ibland benämnas oxiderna efter antalet syreatomer i molekylen t. ex. monoxid, dioxid, trioxid. Af ett och samma grundämne finnas ofta flera oxider. Finnas flera oxider af samma grundämne, måste olika benämningar gifvas åt de skilda föreningarna. Såsom exempel må nämnas metallen mangan och dess oxider. Mangan kan nämligen uppträda 2-, 3-, 4-, 6- och 7-värdigt.

	Oxid	Benämning	
Mn 2-värdig	MnO	manganoxidul	positiva oxider
Mn 3-värdig	Mn_2O_3	» oxid	
—	—	— suboxid	indifferenta oxider
Mn 4-värdig	MnO_2	» superoxid	
—	—	— undersyrlighetsanhydrid	negativa oxider.
—	—	— syrlighetsanhydrid	
Mn 6-värdig	MnO_3	» syreanhydrid	
Mn 7-värdig	M_2O_7	» öfversyreanhydrid	

Af detta exempel framgår, att *ju mer af det starkt negativa grundämnet syre, som ett grundämne upptager, desto mera negativ blir den bildade föreningen.*

Syror *äro föreningar mellan väte och en negativ radikal, som antingen består af ett grundämne i förening med syre* (*eller svafvel*) *eller af en haloid* (*eller haloidgrupp*). De förra benämnas *syresyror,* t. ex. H_2SO_4 (SO_4 är negativ radikal) de senare *haloidsyror,* t. ex. HCl (Cl, Br, J, F kallas haloider). Det karaktäristiska för syrorna är deras sträfvan att utbyta det svagt positiva vätet mot en starkare positiv-radikal, vanligen metall. De hafva sur smak och sur reaktion d. v. s. öfverföra blått lackmuspapper till rödt. Syror sägas vara 1-, 2-, 3- eller fler-*värdiga,* allt eftersom de innehålla 1, 2, 3 eller flera väteatomer.

Har det för hvarje syra karaktäristiska grundämnet flera atomvärden, kunna flera syror förekomma. Fosfor (P) är t. ex. 3- och 5-värdigt och bildar en syra med 3-värdig fosfor, H_3PO_3, samt en med 5-värdig fosfor, H_3PO_4. (Båda syrorna äro dock 3-värdiga.)

Upphettas *ortofosforsyran**, H_3PO_4, till 200°, afger den vatten och öfvergår till *pyrosyra:* $2H_3PO_4 - H_2O = H_4P_2O_7$ (pyrofosforsyra). *En pyrosyra uppkommer af 2 mol. af en 2- eller flervärdig syra genom afskiljande af 1 mol. vatten.*

Drifves upphettningen till glödgning afges mera vatten, hvarvid bildas *metasyra:* $H_3PO_4 - H_2O = HPO_3$ (metafosforsyra). *En metasyra uppkommer af 1 mol. af en 3- eller flervärdig syra genom afskiljande af 1 mol. vatten.*

Baser *äro föreningar mellan radikalen hydroxyl* (— OH) *och en positiv radikal, vanligen en metall.* Karaktäristiskt för baser är deras sträfvan att utbyta den svagt negativa radikalen hydroxyl mot en mera negativ syreradikal. Lösliga baser hafva lutaktig smak och reagera basiskt d. v. s. öfverföra rödt lackmuspapper till blått.

Baserna äro 1-, 2-, 3- eller flervärdiga, allteftersom de innehålla 1, 2, 3 eller flera hydroxylgrupper. Har ett positivt grundämne mera än ett atomvärde, kunna flera baser förekomma. $Fe(OH)_2$, järnoxidulhydrat, motsvarar 2-värdigt järn och $Fe(OH)_3$, järnoxidhydrat, motsvarar 3-värdigt.

Genom afskiljande af vatten kan ortobaserna analogt med syrorna bilda *pyro-* och *metabaser.* Afskiljes allt vattnet bildas motsvarande oxid: $Cu(OH)_2 = H_2O + CuO$ (kopparoxid).

För både baser och syror användes ofta det gemensamma namnet *hydrat.* De kunna nämligen tänkas vara bildade af vatten och motsvarande oxid, och många baser och syror kunna framställas på detta sätt. *Positiva oxider bilda med vatten baser, och negativa oxider bilda med vatten syror.*

* Ortosyra af gr. orthos, som betyder riktig.

Salter äro föreningar mellan en negativ syreradikal och en positiv basradikal. Salter framställas ofta genom syrors inverkan på baser och kunna alltid anses uppkomma därigenom att syrans väte utbytes mot metall eller också därigenom att basens hydroxyl utbytes mot en syras negativa radikal.

Om i en 2- eller flervärdig syra, t. ex. svafvelsyra H_2SO_4, vätet endast delvis utbytes mot metall, uppstår ett surt salt: $\begin{matrix}K\\H\end{matrix}SO_4$, surt kaliumsulfat. Ersättes däremot syrans väte fullständigt af metall, bildas ett neutralt salt: K_2SO_4, neutralt kaliumsulfat. Analogt härmed kan basens hydroxyl endast delvis utbytas mot syrans negativa radikal, hvarvid bildas ett basiskt salt t. ex. $Pb<^{OH}_{NO_3}$, basiskt blynitrat. Ersättes basens hydroxyl fullständigt af negativ syreradikal, bildas ett neutralt salt $Pb(NO_3)_2$ neutralt blynitrat.

Hydrolys. Flera kemiska föreningar sönderdelas af vatten i nya ämnen t. ex. $Bi\begin{cases}NO_3\\NO_3\\NO_3\end{cases} + 2H_2O = 2HNO_3 + Bi\begin{cases}O\\NO_3\end{cases}$, basiskt vismutnitrat. Hydrolys är således ett slags hydratbildning, hvarvid flera hydrat kunna uppkomma.

Endast 2- och flervärdiga syror kunna bilda sura salter, och endast 2- och flervärdiga baser kunna bilda basiska salter. Salter kunna också indelas i *enkla salter* t. ex. K_2SO_4, kaliumsulfat, och *dubbelsalter* t. ex. $\begin{matrix}K>SO_4\\Al>SO_4\end{matrix}$, kaliumaluminiumsulfat eller alun. Enkla äro sådana salter hvars positiva del utgöres af samma radikal; dubbelsalter äro sådana, hvars positiva del består af två olika radikaler. Pyro- och metasyrornas salter benämnas pyro- och metasalter t. ex. $Na_2S_2O_7$, natriumpyrosulfat och $NaPO_3$, metafosfat.

Haloidgruppen.

De till denna grupp hörande negativa grundämnena ***flour, klor, brom*** och ***jod*** kallas med gemensamt namn haloider eller saltbildare. Med väte bilda de direkta föreningar, som äro syror, s. k. haloidsyror (till skillnad från syresyror, hvilkas negativa radikal innehåller syre). Med metaller bilda de äfven direkta föreningar, haloidsalter, hvilket visar deras negativa karaktär. Fluor är starkast negativt och därefter komma de öfriga i ofvannämnda ordning. De äro vanligen 1-värdiga men i förening med syre (und. fluor) äfven 3-, 5- och 7-värdiga.

Flour, F. Atomvikt = 19. Atomvärde 1 och 3. I naturen förekommer fluor ganska allmänt i mineralet *flusspat* (fluorkalcium CaF_2) och framställes i fri form genom elektrolys af fullkomligt torrt fluorväte i platinakärl, hvarvid fluorvätet sönderdelas i fluor och väte. Det är en svagt gulaktig gas, som redan vid vanlig temperatur angriper de flesta ämnen utom guld och platina.

Fluorväte, HF, framställes af flusspat och svafvelsyra: $CaF_2 + H_2SO_4 = CaSO_4 + 2HF$. Det är en färglös, lättflyktig, högst frätande vätska, som löses i vatten. Fluorväte är såsom ofvan nämndes en syra, hvilken angriper glas, hvarför den måste förvaras i kärl af platina eller guttaperka. Den användes vid etsning af glas. Fluorvätesyrans salter benämnes *fluorider* och *fluorurer*.

Klor, Cl. Atomvikt = 35,5. Atomvärde 1, 3, 5, 7. Klor förekommer mycket allmänt i naturen, dock ej fritt utan alltid i förening med metaller. Den vanligaste föreningen är koksalt, natriumklorid, NaCl. Klor framställes genom att till klorvätesyra sätta oxidationsmedel d. v. s. ett ämne, som lätt afgifver syre, t. ex. mangansuperoxid MnO_2. Detta förenar sig med klorvätesyrans väte till vatten hvarvid kloren frigöres: $4HCl + MnO_2 = 2H_2O + 2Cl + MnCl_2$

Om man i en glaskolf (se fig. 2) uppvärmer mangansuperoxid (= brunsten) och koncentrerad klorvätesyra, bildas klor, som kan uppsamlas i tomma kärl, emedan klorgasen sjunker till botten och undantränger luften.

Klor är en gröngul, tung gas, som häftigt angriper respirationsorganen och har en intensiv, obehaglig lukt. Den kan genom stark afkylning förtätas till en gröngul vätska. Klor löses något i vatten till s. k. klorvatten. Klor verkar

starkt blekande och desinficierande, särskildt om vatten är närvarande, beroende på dess benägenhet att förena sig med väte, hvarvid syre frigöres, som oxiderar och förstör färgämnen och förruttnelseprodukter. Klor är således vid närvaro af vatten ett starkt *oxidationsmedel.* Liksom fluor förenar den sig mycket lätt med de flesta grundämnen, i synnerhet metaller, af hvilka flera brinna i klorgas t. ex. pulvriserad antimon. En blandning af klor och väte förenas under explosion, då den utsättes för solljus, hvarvid klorväte bildas.

Klorväte, HCl, framställes af ett klorvätesyrans salt, vanligen natriumklorid (koksalt), genom att tillsätta svafvelsyra: $2NaCl + H_2SO_4 = 2HCl + Na_2SO_4$. I början bildas surt natriumsulfat $NaHSO_4$, men vid stark upphettning öfvergår det till neutralt salt. Det bildade klorvätet, som är en färglös gas af skarpt *sur* lukt, bortgår alltså i gasform (hvarför reaktionen sker enligt flyktighetslagen) och inledes i kärl fyllda med vatten, hvilket förmår upptaga omkring 500 volymer klorvätegas. Denna lösning benämnes *klorvätesyra* eller *saltsyra.* Den rena syran är färglös, men i handeln förekommer dessutom s. k. rå saltsyra, som vanligen är gulfärgad af järnklorid. Fullt mättad lösning innehåller omkring 40 % klorväte och benämnes *rykande klorvätesyra,* emedan den ryker i luften. Klorvätesyrans salter benämnas *klorider.* Bildar klor med en metall t. ex. järn tvenne föreningar, $FeCl_2$ och $FeCl_3$, kallas den lägre föreningen, *klorur* ($FeCl_2$) och den högre *klorid* ($FeCl_3$). Ofta brukas namnet *klormetall* i stället för klorid, då endast en förening finnes. Med ett *lösligt silfversalt* t. ex. silfvernitrat gifva klorvätesyra och klorider en *hvit, ostlik fällning,* lättlöslig i ammoniak.

Klor och syre kunna ej direkt förenas, men på omvägar kan man framställa en hel serie föreningar mellan klor och syre:

Oxider:	Motsvarande syror:	Kaliumsalter:
Underklorsyrlighetsanhydrid Cl_2O	Underklorsyrlighet HOCl	Kaliumhypoklorit KOCl
Klorsyrlighetsanhydrid Cl_2O_3	Klorsyrlighet HOClO	» KOClO
Underklorsyra ClO_2 eller Cl_2O_4	—	—
(Klorsyreanhydrid Cl_2O_5)*	Klorsyra $HOClO_2$	Kaliumklorat $KOClO_2$
(Öfverklorsyreanhydrid Cl_2O_7)*	Öfverklorsyra $HOClO_3$	» perklorat $KOClO_3$

Kloren är i dessa föreningar 1-, 3-, 5- och 7-värdig. De äro alla af föga betydelse utom alkalisalterna, som behandlas i samband med alkalimetallerna längre fram. De flesta syreföreningarna af *brom* och *jod* äro analoga med *klorens* och sakna betydelse.

Brom, Br. Atomvikt = 80. Atomvärde 1, 3, 5, 7. Brom förekommer i förening med natrium och magnesium i ringa mängd i hafsvatten tillsammans med koksalt, vid hvars utkristallisering de lättlösliga bromsalterna kvarstanna i lösningen (moderluten) och utgöra råmaterielet för framställning af brom och dess föreningar. Brom kan framställas analogt med klor ur klorvätesyra eller också direkt ur ett bromvätesyrans salt, till hvilket man sätter brunsten och svafvelsyra: $MgBr_2 + MnO_2 + 2H_2SO_4 = Br_2 + MgSO_4 + MnSO_4 + 2H_2O$. Bromen frigöres i form af brunröda ångor, som genom afkylning förtätas till en mörkröd, starkt frätande, tung vätska, hvilken ryker i luften. Den luktar vidrigt, angriper respirationsorganen, är något löslig i vatten och har samma blekande och oxiderande förmåga som klor.

Bromväte, HBr, är liksom klorväte en i vatten löslig färglös gas. Lösningen benämnes bromvätesyra och dess salter bromurer och bromider. De användas i fotografien och medicinen.

Bromvätesyra och dess salter gifva med *silfvernitratlösning* en *gulhvit* fällning, svårlöslig i ammoniak

Jod, J. Atomvikt = 127. Atomvärde 1, 3, 5, 7. Jod förekommer i hafsvattnet såsom jodvätesyrans salter, hvilka upptagas af hafsväxter, t. ex tång. Den efter växternas förbränning kvarvarande askan utlakas med vatten, då salterna gå i lösning och utkristallisera vid afdunstning. Äfven i rå chilesalpeter finns jod, som erhålles ur moderluten efter salpeterns rening. Den framställes analogt med klor och brom.

I fritt tillstånd bildar jod glänsande svartgrå kristallfjäll, som vid upphettning öfvergå till en *violett,* tung gas, hvilken vid afsvalning direkt förtätar sig till mörka bladiga kristaller (sublimerar). Jod löses obetydligt i vatten men efter tillsats af jodkalium ganska lätt däri. I sprit löses den lätt, s. k. jodtinktur. Jod färgar huden gulbrun. Stärkelseklister färgas *blått.*

Jodväte, HJ, är en färglös gas, löslig i vatten. Salterna benämnas jodurer och jodider samt användas inom fotografien och medicinen.

Jodvätesyra och dess salter gifva med silfvernitratlösning en *hvitgul* fällning, nästan olöslig i ammoniak.

* Dessa föreningar äro okända, men om de funnes, måste de äga denna sammansättning

Amfidgruppen.

Denna grupp omfattar *syre,* som redan är behandladt, det viktiga grundämnet *svafvel* samt de sällsynta grundämnena *selen* och *tellur.*

De äro vanligen 2-värdiga grundämnen (syre alltid), men i förening med syre äfven 4- och 6-värdiga. Föreningarna med metaller äro *positiva* oxider (sulfider) och metalloidföreningarna *negativa* oxider (sulfider). De förra bilda med vatten *baser,* de senare *syror.* Väteföreningarna äro ej syror i motsats till haloidernas. För öfrigt visa amfiderna en viss öfverensstämmelse med dessa.

Svafvel, S. Atomvikt = 32. Atomvärde 2, 4, 6. Svafvel förekommer i fritt tillstånd i flera vulkaniska trakter t. ex. Sicilien, men oftast i förening med metaller: svafvelmetaller kallade kiser, glanser eller blenden. Dessutom förekommer det i sulfat t. ex. gips, $CaSO_4$, och i vissa organiska ämnen t. ex. äggvita. Det mesta i handeln förekommande svaflet brytes på Sicilien och renas först genom utsmältning och därefter ytterligare genom destillering. Dessutom kan det framställas ur svafvelkis (FeS_2). Genom stark upphettning afgifves den ena svafvelatomen: $FeS_2 = FeS + S$. Svafvel användes hufvudsakligen för framställning af svafvelsyra och svafvelsyrlig lut (vid trämassefabrikationen) samt dessutom till vulkanisering af kautschuk.

Rent svafvel är en fast, spröd, gul, i vatten olöslig kropp, men däremot löslig i kolsvafla. Vid upphettning till + 115° smälter det till en gul, tunnflytande vätska, som vid 200°—250° blir mörkbrun och seg, och om det nu utgjutes i kallt vatten bibehåller det sin seghet, *amorft* svafvel. Drifves upphettningen högre blir vätskan åter lättflytande och kokar vid + 440° samt förvandlas till en brunröd gas, hvilken vid tillräcklig afkylning kondenseras till ett gult pulver, *svafvelblomma.* Svafvel förenas med de flesta grundämnen, ofta under stark värmeutveckling. Vid antändning brinner det med blå låga, hvarvid bildas svafvelsyrlighet SO_2.

Svafvelväte, H_2S, motsvarar till sammansättningen vatten. Det framställes enklast genom att till svafveljärn sätta en utspädd syra t. ex. klorvätesyra: $FeS + 2HCl = H_2S + FeCl_2$: Svafvelväte är en färglös, giftig gas, med intensiv vidrig lukt af skämda ägg. Det är ett reduktionsmedel, och vid antändning brinner det till vatten och svafvelsyrlighet. Det absorberas af vatten, och den uppkomna lösningen, som benämnes *svafvelvätevatten,* användes på laboratorier emedan detta har samma egenskaper som svafvelvätegasen. Svafvelväte åstadkommer i en mängd lösningar af metallsalter fällningar af svafvelmetaller, hvilka oftast äro svarta. På grund af denna egenskap har det fått stor betydelse i den analytiska kemien. Svafvelväte färgar ett i blysalt doppadt papper svart, hvarigenom det kan påvisas.

Mellan *svafvel* och *syre* finnas tvenne föreningar, *svafvelsyrlighet* eller *svafveloxid,* SO_2, och *svafvelsyreanhydrid* eller *svafveltrioxid,* SO_3. Den förra ger ej med vatten något hydrat men däremot med baser salter, som motsvara en syra af formeln H_2SO_3. Svafvelsyreanhydrid förenas med vatten till svafvelsyra H_2SO_4.

Svafvelsyrlighet, SO_2, framställes tekniskt genom rostning (hvarmed förstås upphettning under lufttillförsel) af svafvel och svafvelmetaller. På laboratorier framställes den lättast genom upphettning af koppar med koncentrerad svafvelsyra, då svafvelsyrligheten bortgår som en *färglös* gas af *stickande* obehaglig lukt. $Cu + 2H_2SO_4 = CuSO_4 + SO_2 + 2H_2O$. Den verkar *desinficierande* och *blekande* på växtfärger samt är ett kraftigt *reduktionsmedel,* d. v. s. upptager *syre,* hvarvid bildas svafvelsyra. Svafvelsyrligheten kan hvarken brinna eller underhålla förbränning (ett brinnande ljus slocknar, då det införes i ett kärl med svafvelsyrlighet). Den löses lätt i vatten, svafvelsyrlighetsvatten, som har gasens lukt och egenskaper, samt reagerar surt och förhåller sig som en syra d. v. s. bildar med baser salter, kallade *sulfit.*

Svafvelsyreanhydrid eller ***svafveltrioxid,*** SO_3, kan framställas af svafveldioxid och syre, om en blandning af gaserna ledes öfver upphettad, fint fördelad platina, som härvid ej undergår någon märkbar förändring. Den erhålles dock enklast

genom att upphetta rykande svafvelsyra (pyrosvafvelsyra) $H_2S_2O_7$, som därvid sönderdelas i SO_3 och H_2SO_4 (svafvelsyra). Den bildar nålformiga, snöhvita kristaller, som med stor begärlighet förenas med vatten, hvarför den måste förvaras i tillsmälta kärl. ($H_2O + SO_3 = H_2SO_4$).

Svafvelsyra, H_2SO_4, framställes tekniskt af svafvel, på det sätt att man rostar svafvel eller svafvelmetaller, vanligen svafvelkis FeS_2, hvarvid bildas svafveldioxid SO_2, som medels *salpetersyrlighet*, N_2O_3, oxideras till svafveltrioxid SO_3. Denna förenar sig genast med den på samma gång som salpetersyrligheten tillförda vattenångan till svafvelsyra.

Reaktionen kan tänkas försiggå sålunda: $N_2O_3 + SO_2 = SO_3 + 2NO$; $SO_3 + + H_2O = H_2SO_4$. Den vid svafveloxidens oxidation bildade kväfveoxiden NO, upptager åter syre ur luften, som medföljer svafvelsyrlighetsgaserna, och N_2O_3 återbildas: $2NO + O = N_2O_3$.

Teoretiskt sedt skulle således en mindre mängd salpetersyrlighet kunna öfverföra obegränsade mängder svafvelsyrlighet till svafvelsyra, då det ju egentligen är luftens syre, som blott med tillhjälp af salpetersyrligheten oxiderar svafveldioxiden. Det inträffar emellertid bireaktioner, hvarvid kväfoxiden sönderdelas så att den ej vidare kan upptaga syre. På grund häraf måste alltid något salpetersyrlighet tillföras.

Fig. 4 visar en svafvelsyrefabrik i genomskärning. I ugnen F rostas svafvelkisen. Den därvid bildade svafveldioxiden, blandad med luft, ledes därifrån till det s. k. Glovers torn C, genom hvilket en ständig ström af utspädd svafvelsyra och s. k. *nitros* (en förening af kväfoxid och svafvelsyra) rinner från reservoaren M. Då nitrosen här utspädes medels svafvelsyran, frigöres kväfoxiden, hvilken blandas med svafveldioxiden och luften. Sedan komma gaserna genom m in i de s. k. *blykamrarna* * A A′ A″, uti hvilka äfven vattenånga inledes genom rören v. I blykamrarna försiggår själfva svafvelsyrebildningen, och svafvelsyran samlar sig på bottnen, som är skålformig. De efter reaktionen återstående gaserna, förnämligast luftens kväfve, som ej deltager i reaktionen, bortledas genom det s. k. Gay Lussac's torn, där de samtidigt medföljande dyrbara kväfoxiderna upptagas af koncentrerad svafvelsyra, som förmår binda dem. Det är denna kväfoxidrika syra, som benämnes nitros och som sedermera får nedrinna i det ofvannämnda Glover's torn.

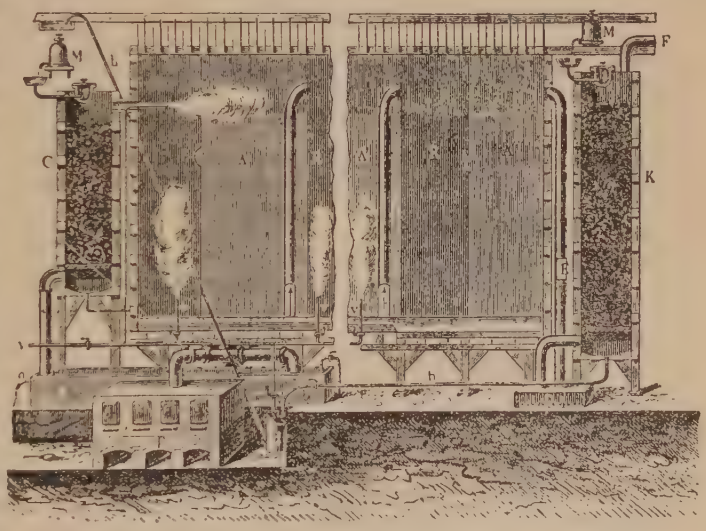

Fig. 4. Genomskärning af svafvelsyrefabrik.

Den på bottnen af blykamrarna samlade svafvelsyran, s. k. *kammarsyra*, är ganska utspädd, hvarför den måste koncentreras. Detta sker genom afdunstning till en början i flata blypannor men slutligen i platinaretorter, som ej angripas af koncentrerad svafvelsyra. I handeln erhålles syran på stora glasballonger, s. k. *damejeanner*.

Koncentrerad svafvelsyra är en tung, tjockflytande, färg- och luktlös vätska, som begärligt upptager vatten, hvarför den användes till torkning af gaser.

Svafvelsyra löser de flesta metaller. Guld och platina angripas dock ej och ej heller bly, silfver, kvicksilfver, koppar, arsenik, antimon och vismut om svafvelsyran är *utspädd*. Koncentrerad svafvelsyra verkar vid upphettning kraftigt oxide-

* De kallas *blykamrar*, emedan de äro beklädda med blyplåtar. Dessa angripas visserligen, men den bildade föreningen, blysulfat, är olöslig i *utspädd* svafvelsyra och utgör således skydd mot vidare förstöring. Däremot angripes bly starkt af koncentrerad svafvelsyra.

rande. Organiska ämnen angripas starkt; trä färgas t. ex. svart eller förkolas af koncentrerad syra.

Inom tekniken har svafvelsyra stor användning såsom vid tillverkning af soda, klorvätesyra, salpetersyra, superfosfat o. s. v.

Svafvelsyrans salter, kallas *sulfat.* Äfven användes benämningen vitriol, t. ex. kopparvitriol. De gifva, med bariumkloridlösning en hvit finkornig fällning hvarigenom de alltså kunna påvisas.

Pyrosvafvelsyra eller rykande svafvelsyra, $H_2S_2O_7$, framställes genom torrdestillation af ferrisulfat, hvarvid bildas svafveltrioxid, som inledes i koncentrerad svafvelsyra: $Fe_2O(SO_4)_2 = Fe_2O_3 + 2SO_3$. $SO_3 + H_2SO_4 = H_2S_2O_7$. Det är en brunaktig tjockflytande vätska, som lätt afgifver svafveltrioxid. Denna bildar med luftens fuktighet svafvelsyra, hvilken synes som en hvit rök, hvaraf namnet rykande svafvelsyra. Dess salter benämnas *pyrosulfat.*

Kväfvegruppen.

Till denna grupp höra ***kväfve*** och ***fosfor*** samt de mera metalliska grundämnena ***arsenik, antimon*** och ***vismut.*** I elektrokemiskt afseende äro dessa grundämnen svagt negativa utom vismut, som visar en svagt positiv karaktär. De äro 3- och 5-värdiga med undantag af vismut, som endast är 3-värdigt. Med väte bilda dessa grundämnen utom vismut gasformiga föreningar af formeln H_3R. Haloidföreningarna är negativa och sönderdelas af vatten. De flesta oxiderna äro likaledes negativa och således motsvarande syrors anhydrider. Syrorna äro i regeln trevärdiga eller envärdiga (kväfvets syror). Svafvelföreningarna äro motsvarande svaflors anhydrider (utom Bi_2S_3), och svaflorna äro liksom syrorna vanligen trevärdiga.

Kväfve, N. Atomvikt = 14. Atomvärde 3 och 5. Kväfve förekommer i naturen dels fritt i luften dels bundet i salpeter och ammoniumföreningar samt i många organiska ämnen t. ex. ägghvita. Det kan erhållas af luft genom borttagande af dennas syre medels förbränning af fosfor eller en glödande metall.

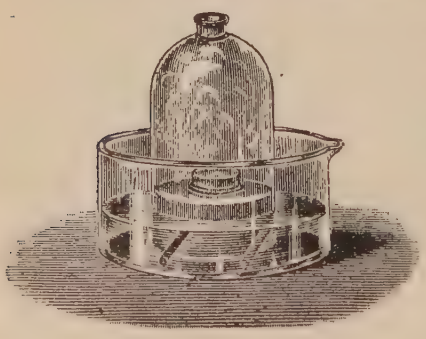

Fig. 5.

Antändes en bit fosfor, i en porslinsskål, hvilken placerats (som fig. 5 visar) på en i ett kärl med vatten flytande kork, öfver hvilken sättes en glaskupa, så förenas fosforn med den innesluta luftens syre till fosforsyreanhydrid, som löses i vattnet till fosforsyra. Vattnet stiger i glaskupan och intar det förutvarande syrets plats. Den kvarvarande gasen är kväfve och dess volym är $^4/_5$ af den ursprungliga.

Kväfve är en färg-, lukt- och smaklös gas, högst obetydligt löslig i vatten. Den kan genom starkt tryck och afkylning förtätas till en färglös vätska. Kväfve kan hvarken brinna eller underhålla förbränning. Den är ej giftig, men lefvande varelser kunna ej lefva i ren kväfgas, emedan andningen, som är en förbränningsprocess, kräfver syre. Kväfve förenar sig i allmänhet icke direkt med andra ämnen hvarken vid vanlig eller högre temperatur, och är således i hög grad indifferent. På indirekt väg kunna däremot flera viktiga kväfveföreningar framställas.

Ammoniak, H_3N, bildas vid kväfvehaltiga organiska ämnens förruttnelse eller torrdestillation. På det senare sättet erhålles ammoniak vid lysgasberedningen (se längre fram). Ammoniak framställes enklast af salmiak (ammoniumklorid H_4NCl) genom tillsats af släckt kalk, $2H_4NCl + Ca(OH)_2 = CaCl_2 + 2H_2O + 2H_3N$, hvarvid ammoniak bortgår som en färglös gas med stickande lukt. Den kan, ehuru med svårighet, antändas och brinner till vatten och kväfgas. Vatten löser 6 à 700 volymer ammoniak. Denna lösning benämnes *kaustik* ammoniak och kan anses utgöra hydratet: $H_3N + H_2O = H_4NOH$. Det verkar nämligen som en bas och reagerar alkaliskt d. v. s. färgar rödt lackmus blått. Ammoniak igen-

kännes på dess karaktäristiska lukt samt därpå att en i klorvätesyra doppad glasstaf framkallar en hvit rök af salmiak i ammoniakgas.

Kväfvets föreningar med syre äro ej mindre än följande fem stycken:

Oxider.	Motsvarande syror.	Salter.
Kväfoxidul N_2O	—	—
Kväfoxid NO	—	—
Salpetersyrlighet N_2O_3	Salpetersyrlighet HONO	Nitrit RONO
Undersalpetersyra N_2O_4 eller NO_2	—	—
Salpetersyreanhydrid N_2O_5	Salpetersyra $HONO_2$	Nitrat $RONO_2$

Kväfoxidul, N_2O, erhålles genom upphettning af ammoniumnitrat: $H_4NONO_2 = 2H_2O + N_2O$. Det är en färglös gas, som kan underhålla förbränning och delvis respirationen. Vid inandning förorsakar den bedöfning, hvarför den fått användning vid tandutdragningar. Den kallas äfven *lustgas*. Kväfoxidulen skiljes från kväfoxiden därigenom att den förra ej upptager syre ur luften.

Kväfoxid, NO, är en färglös gas, som uppstår då de flesta metaller lösas i salpetersyra. Den framställes af t. ex. koppar och salpetersyra: $3Cu + 8HNO_3 = 3Cu(NO_3)_2 + 4H_2O + 2NO$. Denna reaktion kan tänkas förlöpa sålunda att kopparn först oxideras af salpetersyra till oxid, som sedan löses af en ny mängd syra. $3Cu + 2HNO_3 = H_2O + 2NO + 3CuO$; $3CuO + 6HNO_3 = 3Cu(NO_3)_2 + 3H_2O$. En annan förklaring öfver reaktionsförloppet är denna: kopparn utdrifver vätet ur salpetersyran, och detta väte oxideras till vatten af en ny mängd syra. $3Cu + 6HNO_3 = 3Cu(NO_3)_2 + 6H$; $6H + 2HNO_3 = 4H_2O + 2NO$. Kväfoxiden upptager genast syre ur luften, hvarvid den öfvergår till högre syreföreningar, som äro rödgula. Dessa benämnas med ett gemensamt namn »*nitrösa gaser*» och det är dem man iakttager vid metallers lösning i salpetersyra. Kväfoxid är en indifferent oxid, som ej har något hydrat eller motsvarande salter.

Salpetersyrlighet, N_2O_3, bildas då kväfoxid upptager syre: $2NO + O = N_2O_3$. Det är en gulröd gas, som lätt kan förtätas till en blå vätska. Den verkar oxiderande och äger på grund däraf stor betydelse vid svafvelsyrefabrikationen (se sid. 237). Salpetersyrlighet är en syreanhydrid, som med vatten bildar ett mycket obeständigt hydrat af formeln HONO. Motsvarande salter benämnas *nitrit*.

Undersalpetersyra, N_2O_4, eller *kväfdioxid*, NO_2, bildas äfven af kväfoxid och syre: $2NO + 2O = N_2O_4$. Den kan framställas genom upphettning af vissa nitrat t. ex. blynitrat: $Pb(NO_3)_2 = PbO + N_2O_4 + O$, och är liksom föregående en rödgul gas, hvilken kan förtätas till en vätska. Undersalpetersyra verkar starkt oxiderande. Den är icke, som man af den oegentliga benämningen skulle tro, någon syreanhydrid och har därför hvarken motsvarande hydrat eller salter.

Salpetersyreanhydrid, N_2O_5, är en kristalliserad lätt sönderfallande förening. Med vatten bildar den motsvarande hydrat, salpetersyra.

Salpetersyra, $HONO_2$, (empiriskt HNO_3) finns i naturen bunden i salter. Framställes ur den mest förekommande chilesalpetern, natriumnitrat, $NaNO_3$, genom upphettning med svafvelsyra: $2NaNO_3 + H_2SO_4 = 2HNO_3 + Na_2SO_4$. Vid lindrig upphettning bildas surt natriumsulfat, $NaHSO_4$, men vid högre temperatur kan detta inverka på ytterligare 1 mol. $NaNO_3$, så att neutralt salt uppkommer. Vid denna temperatur kan äfven bildas något undersalpetersyra, som löser sig i salpetersyran, hvaraf denna blir rödfärgad. Denna syra benämnes röd, rykande salpetersyra, emedan den afgifver rödgula ångor af undersalpetersyra.

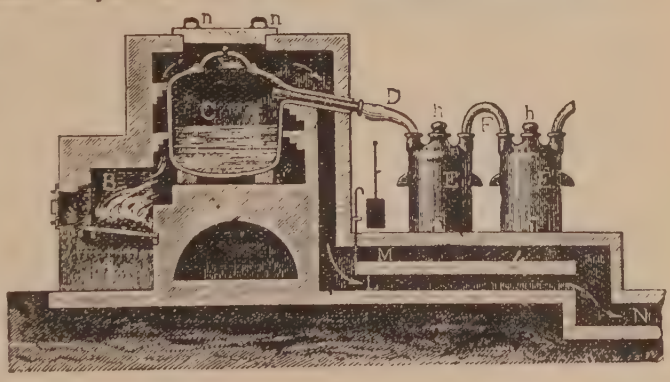

Fig. 6. Anordning för framställning af salpetersyra.

Fabriksmässigt framställes syran i en retort af gjutjärn (fig. 6), i hvilken en blandning af chilesalpeter och svafvelsyra upphettas. Salpetersyreångorna ledas genom röret D till s. k. woulffska flaskor E, där en del förtätas och resten upptages i kokstorn, i hvilka vatten neddryper. Den nu erhållna syran måste sedermera renas.

Ren salpetersyra är en färglös, ganska flyktig (kokpunkt + 86°), skarpt sur vätska. Den färgar kväfvehaltiga organiska ämnen t. ex. naglar och hud gula. Salpetersyra är ett kraftigt oxidationsmedel, i synnerhet den röda rykande syran: $2HNO_3 = H_2O + 2NO + 3O\frown$ *

*Beteckningen $O\frown$ angifver, att syret ej blir fritt, utan ett syreupptagande ämne måste vara närvarande för att reaktionen skall försiggå.

Salpetersyran löser de flesta metaller och alla angripas, utom guld och platina, oftast under utveckling af kväfoxid. Salpetersyra kallas ofta *skedvatten*, emedan den användes för att skilja (skeda) guld från silfver, hvilken senare metall löses i syran. En blandning af salpetersyra och klorvätesyra (i förh. 1 : 4) kallas *kungsvatten*, emedan den förmår lösa guld, »metallernas konung». Denna egenskap beror därpå, att salpetersyran oxiderar klorvätesyrans väte, hvarvid bildas fri klor, som angriper alla metaller

Inom tekniken har salpetersyra stor användning, t. ex. för framställning af *nitroglycerin*, *bomullskrut* o. s. v.

Salpetersyrans salter benämnas *nitrat*. Såsom varande envärdig bildar den hvarken sura salter eller dubbelsalter. Blandas salpetersyra eller nitrat med *koncentrerad svafvelsyra* och en *järnvitriollösning* försiktigt tillsättes, bildas en brunt färgad ring i gränslagret mellan lösningarna, hvilken försvinner vid uppvärmning.

Luft är ej en kemisk förening utan en blandning af omkring 20 volymprocent *syre* och 79 procent *kväfve*. Dessutom innehåller luften *vattenånga*, något *kolsyra* (i medeltal 0,03 %) samt de på sista tiden upptäckta indifferenta grundämnena *argon* (omkring 1 %), *krypton*, *neon* och *xenon*, de tre sistnämnda dock högst obetydligt.

Den i luften befintliga kolsyran är stadd i ett ständigt kretslopp. Den upptages nämligen i solljuset af växternas gröna delar, hvarvid syre afgifves. Djuren däremot inandas syre och utandas kolsyra. Vid bergarternas förvittring upptages kolsyra under bildning af kolsyrade salter, och vid organiska ämnens jäsning och förmultning tillföres atmosfären åter kolsyra. Luftens kolsyrehalt är i medeltal 0,03 à 0,04 volymprocent; luft i bostäder, som innehåller mera än 0,1 %, anses dålig.

I vatten löses mera syre än kväfve. Den i vatten lösta luften består nämligen af omkring $^1/_3$ syre och $^2{}_3$ kväfve och är alltså rikare på syre. Detta bevisar att luften är en blandning och ej någon kemisk förening af kväfve och syre.

Luftens halt af vattenånga är variabel och stiger med temperaturen. Den är dock sällan mättad utan håller vanligen endast $^2/_3$ af den mängd vattenånga, den kan upptaga. Då luften afkyles förtätas vattenångan till dimma, dagg, moln, snö och rimfrost.

1 liter luft väger vid 0° och 760 mm. barometertryck 1,29 gram. Luftens tryck per kvadratcentimeter är vid hafsytan 1,034 kg.

Fosfor, P. Atomvikt = 31. Atomvärde 3 och 5. Förekommer i naturen allmänt utbredd, men alltid i förening med syre i fosfat, företrädesvis såsom *kalciumfosfat*, hvilket salt ingår som hufvudbeståndsdel i mineralen apatit och fosforit. I nästan alla bergarter finnas små mängder apatit, och då dessa bergarter vittra lösliggöres fosfatet och upptages af växterna, genom hvilka det inkommer i djurens kroppar. Hos växterna finns fosfat hufvudsakligen i fröna, hos djuren i benen. — Förr framställdes fosfor af kalciumfosfat, $Ca_3(PO_4)_2$, genom att, medels tillsats af svafvelsyra, öfverföra det till surt fosfat, $(Ca_3(PO_4)_2 + + 2H_2SO_4 = 2CaSO_4 + CaH_4(PO_4)_2)$, och dettas reduktion med kol, som upptager syre: $3CaH_4(PO_4)_2 + 10C = 4P + Ca_3(PO_4)_2 + 10CO + 2H_2O$. Härvid återbildas emellertid äfven neutralt fosfat, som vid en ny operation åter måste behandlas med H_2SO_4. Numera framställes fosfor genom stark upphettning af kalciumfosfat, kvats och kol i elektriska ugnar. Reaktionen kan tänkas försiggå sålunda: $Ca_3(PO_4)_2 + 3SiO_2 + 5C = 2P + 3CaSiO_3 + 5CO$. De bildade fosforångorna förtätas genom afkylning till gul fosfor. Man känner dock ej närmare detta framställningssätt, emedan det ännu är en fabrikationshemlighet.

Fosfor förekommer i tvenne allotropiska modifikationer: gul eller *vanlig* fosfor och röd eller *amorf* fosfor. Vanlig fosfor är en vid rumstemperatur mjuk, i köld spröd, vaxgul kropp. Den är ytterst giftig; syrsättes så lätt i luft, att den måste förvaras under vatten, hvari den är olöslig. Däremot är den löslig i eter och

kolsvafla. Vid dess oxidation i luft, hvarvid den utsänder ett svagt blått ljus (fosforescens), höjes temperaturen, så att den tänder sig själf redan vid + 40° och förbrinner under bildning af en hvit rök af fosforsyreanhydrid, P_2O_5. Upphettas den vanliga fosforn i slutet kärl till 240° à 250°, öfvergår den till amorf fosfor, som är röd till färgen och ej giftig. Denna finns i plånet på säkerhetständstickornas askar. Den gula fosforn användes till tändsats å fosfortändstickor.

Fosforväte, H_3P, kan framställas genom upphettning af fosfor tillsamman med en stark bas, t. ex. släckt kalk $Ca(OH)_2$. Samtidigt bildas små mängder s. k. flytande fosforväte, H_4P_2, hvilket så häftigt syrsättes, då det kommer i luften, att det tänder sig. Fosforväte motsvarar till sin sammansättning ammoniak och är en färglös, giftig gas af hvitlökslukt.

Med klor bildar fosfor tvenne föreningar, *fosforklorur*, PCl_3, och *fosforklorid*, PCl_5. De uppstå, då fosfor brinner i klorgas, den förra vid öfverskott af fosfor, den senare vid öfverskott af klor. Fosforklorur är en färglös vätska och fosforkloriden en fast, gulaktig kropp. De hafva båda stor användning på laboratorier, särskildt för framställning af organiska föreningar. Af vatten sönderdelas de i motsvarande syror.

Syre och ***fosfor*** förenas direkt och ge därvid tvenne oxider, ***fosforsyrlighet,*** P_2O_3, vid långsam oxidation i luft, och ***fosforsyreanhydrid,*** P_2O_5, vid fosfors förbränning. Fosforsyrlighet, en hvit, fast kropp, är liksom motsvarande hydrat, H_2O_2POH, af ringa betydelse. Salterna benämnas *fosfit*. — Fosforsyreanhydrid är likaledes en hvit, snöliknande massa, som med begärlighet upptager vatten, hvarvid bildas fosforsyra.

Ortofosforsyra, H_3O_3PO (empiriskt H_3PO_4), eller vanlig fosforsyra framställes genom fosfors oxidation med salpetersyra. Den tekniska framställningen sker ur kalciumfosfat genom tillsats af svafvelsyra: $Ca_3(PO_4)_2 + 3H_2SO_4 = 2H_3PO_4 + 3CaSO_4$. Det är en färglös, tjockflytande, starkt sur vätska, som föga angriper metaller. Ortofosforsyran är en trevärdig syra, som med baser ger tre olika salter, nämligen två sura, t. ex. $\left.\begin{matrix}K\\H_2\end{matrix}\right\}PO_4$, monokaliumortofosfat, och $\left.\begin{matrix}K_2\\H\end{matrix}\right\}PO_4$, dikaliumortofosfat, samt ett neutralt, K_3PO_4, trikaliumfosfat. Med molybdenvätska i stort öfverskott ger ortofosforsyra (ej de följande) och dess salter en gul fällning.

Pyrofosforsyra, $H_4P_2O_7$, bildas vid ortofosforsyrans upphettning till omkring 200°: $2H_3PO_4 = H_4P_2O_7 + H_2O$. Det är en färglös, sur vätska. Dess salter benämnas *pyrofosfat*.

Metafosforsyra, HPO_3, erhålles vid starkare upphettning af orto- eller pyrofosforsyra: $H_3PO_4 = HPO_3 + H_2O$. Det är en fast, islik massa af sur smak. Den kallas ibland isfosforsyra, uthärdar glödgning utan att sönderdelas och är således eldfast. Salterna benämnas *metafosfat*.

Arsenik, As. Atomvikt = 75. Atomvärde 3 och 5. Förekommer allmänt i naturen, dels i fritt tillstånd (gedigen), dels i förening med metaller och svafvel, t. ex. i arsenikkis, FeSAs. Den erhålles lätt, om man upphettar arseniktrioxid med kol, som därvid verkar reducerande: $As_2O_3 + 3C = 3CO + 2As$. Arseniken antager därvid gasform och kan erhållas i fast form genom gasens afkylning, då den sublimerar och afsätter sig, t. ex. i ett glasrör, som ett speglande öfverdrag, s. k. arsenikspegel. Arsenik är en *stålgrå* metall, som lätt förflyktigas vid upphettning och därvid utbreder hvitlökslukt.

Arsenikväte, H_3As, uppkommer, då väte i frigöringsögonblicket får inverka på en af arsenikens syreföreningar: $As_2O_3 + 12H = 2H_3As + 3H_2O$. Det är en högst giftig gas, som vid upphettning lätt sönderdelas i arsenik och väte. Härpå grundar sig en skarp metod för upptäckande af arsenik, det s. k. Marsh'ska profvet.

Arseniktriklorid, $AsCl_3$. Med klor bildar arsenik blott en förening, som erhålles, då man kokar arseniktrioxid med koncentrerad klorvätesyra: $As_2O_3 + 6HCl = 2AsCl_3 + 3H_3O$. Arseniktriklorid är en färglös vätska, som lätt förflyktigas med klorväteångor.

Med syre ger arsenik tvenne föreningar:

Arseniksyrlighet, arseniktrioxid, As_2O_3 (eller As_4O_6), är den allmänt bekanta s. k. hvita arseniken. Den erhålles som biprodukt vid rostning af arsenikhaltiga malmer och upptages i de s. k. giftkamrarna. Den är, nyss sublimerad, en glaslik massa, som efter förvaring blir porslinslik och ogenomskinlig. Den löses föga i vatten men är det oaktadt ett starkt gift. Dödlig dosis är 0,1—0,2 gram. (Motgift: nyss fälldt järnoxidhydrat.) Arseniktrioxid är ett kraftigt reduktionsmedel. Med baser ger den obeständiga salter, benämnda arsenit, t. ex. $(H_4N)_3AsO_3$.

Den användes till beredning af vissa färger, vid glasfabrikation och till konservering af uppstoppade djur (härtill numera förbjudet i Sverige).

Arseniksyreanhydrid, arsenikpentoxid, As_2O_5, erhålles genom upphettning af *arseniksyra*, H_3AsO_4 Denna framställes genom oxidation af arseniktrioxid med salpetersyra eller vatten och klor: $As_2O_3 + 4Cl + 5H_2O = 2H_3AsO_4 + 4HCl$. Arseniksyra ger med baser salter, motsvarande ortofosforsyrans, hvilka benämnas arsenat t. ex. $(H_4N)_3AsO_4$.

Mellan ***svafvel*** och ***arsenik*** finnas trenne föreningar nämligen ***realgar,*** As_2S_2, ***auripigment, arseniktrisulfid*** As_2S_3 och ***arseniksvafla, arsenikpentasulfid,*** As_2S_5. De två första träffas i mineralriket. Realgar är till färgen vackert rödt och auripigment guldgult. Inledes svafvelväte i en *sur* lösning af t. ex. arseniktriklorid erhålles en gul fällning af arseniktrisulfid, hvilken löses i *svafvelammonium* och *ammoniumkarbonat* men *ej* i *syror*. Salterna benämnas *sulfarsenit* t. ex.: K_3AsS_3 eller KSAsS, kaliumsulfarsenit. *Arsenikpentasulfid* är likaledes gul och ger äfven med starka svafvelbaser (t. ex. svafvelammonium, $(H_4N)_2S$) sulfosalter, som benämnas *sulfoarsenat:* $As_2S_5 + 3(H_4N)_2S = 2(H_4N)_3AsS_4$, ammoniumsulfoarsenat.

Antimon, Sb. Atomvikt = 120. Atomvärde 3 och 5. Förekommer dels gedigen dels i svafvelföreningar. Den vanligaste antimonmalmen är spetsglans, Sb_2S_3. Antimon framställes genom rostning af spetsglans, hvarvid bildas oxid: $Sb_2S_3 + 9O = Sb_2O_3 + 3SO_2$. Oxiden reduceras därefter med kol: $Sb_2O_3 + + 3C = 2Sb + 3CO$. Det är en blåhvit, spröd metall med starkt utpräglad kristallinisk struktur. I luften håller den sig oförändrad vid vanlig temperatur men öfvergår vid upphettning till oxid. Klorvätesyra och utspädd svafvelsyra angripa ej. Salpetersyra gifver ej nitrat utan olösliga oxider. Af kungsvatten löses däremot antimon till klorid. Antimonmetall användes till legeringar, t. ex. stilmetall.

Antimonväte, H_3Sb, liknar arsenikväte och bildas på samma sätt.

Med *klor* bildar *antimon* tvenne föreningar, *antimonklorur, -triklorid,* $SbCl_3$, och *antimonklorid, -pentaklorid,* $SbCl_5$. Den förra erhålles genom att lösa spetsglans i varm konc. klorvätesyra. Det är en mjuk kristallinisk massa, kallad *antimonsmör,* som är löslig i litet vatten men sönderdelas af mera vatten till hvit, olöslig antimonoxiklorid: $SbCl_3 + H_2O = SbOCl + 2HCl$. Antimonpentakloriden bildas då antimon brinner i klorgas. Det är en färglös vätska, som äfven med vatten bildar olöslig oxiförening: SbO_2Cl.

Syre och *antimon* gifva tvenne oxider, *antimontrioxid,* Sb_2O_3, och *antimonpentoxid,* Sb_2O_5, som är en verklig syreanhydrid, ofta kallad *antimonsyra.* Båda äro fasta kroppar, den förra hvit den senare gulhvit. Trioxiden ger salter med både baser och syror och uppträder alltså både som positiv och negativ oxid. Salterna sönderdelas af vatten utom kräkvinsten (ett dubbelsalt af vinsyra). Pentoxiden är anhydrid till tvenne hydrat: H_3O_3SbO, ortoantimonsyra, och $H_4O_4Sb_2O_3$, pyroantimonsyra. Salterna benämnas antimonat..

Svafvelantimon, Sb_2S_3, finns i naturen som mineralet spetsglans. På grund af sin lättsmältbet skiljes den från bergarter genom *utsägring.* Den erhålles som en orangeröd fällning, då svafvelväte inledes i en sur lösning af antimonklorur. Med svafvelbaser fås sulfosalter analoga med arseniktrisulfidens. De benämnas sulfantimonit, och flera sådana salter förekomma i naturen. En annan svafvelförening är Sb_2S_5, pentasulfiden, som, framställd på våta vägen, likaledes är en orangeröd fällning. Äfven den bildar sulfosalter, sulfantimonat.

Vismut, Bi. Atomvikt = 208,5. Atomvärde 3. Förekommer i naturen dels gedigen dels som svafvelförening, vismutglans. Den framställes liksom antimon genom svafvelmetallens rostning och därefter reduktion med kol. Det är en kristallinisk, rödaktigt hvit metall, som användes i lättsmälta legeringar, t. ex. »Roses metall». Vismut löses af konc. svafvelsyra och salpetersyra till motsvarande salter.

Vismuts föreningar äro af underordnad betydelse. Liksom antimonsalterna lösas vismutsalterna af en liten mängd vatten men sönderdelas af mera vatten, hvarvid uppstå olösliga oxisalter t. ex. bismylklorid, BiOCl.

Vismutklorid, $BiCl_3$, erhålles som en hvit massa genom metallens förbränning i klorgas.

Vismutoxid, Bi_2O_3, är ett gult pulver. Det är en positiv oxid och bildar alltså endast med syror salter. Mot oxiden svarande ortohydrat, $Bi(OH)_3$, är ej bekant, men *metahydratet*, BiOOH, hvilket erhålles som en hvit fällning, då till ett vismutsalt sättes natriumhydrat: $Bi(NO_3)_3 + 3NaOH = BiOOH + 3NaNO_3 + H_2O$.

Vismutnitrat, $Bi(NO_3)_3$, framställes genom metallens upplösning i salpetersyra och bildar stora, färglösa kristaller.

Svafvelvismut, Bi_2S_3, förekommer som mineralet vismutglans. Framställdt på våta vägen medels svafvelväte, är det en svart fällning, som ej med svafvelbaser ger sulfosalter.

Upphettas vismutföreningar med svafvel och jodkalium på kol, erhålles ett *flyktigt, rödt beslag.*

Borgruppen.

Hit hör endast grundämnet ***bor,*** som intager en ganska isolerad ställning. Mycket talar för, att det bör räknas till de egentliga jordmetallerna, men då det äfven finns en viss släktskap med den härefter följande kolgruppen, kan det lämpligen här behandlas.

Bor, B. Atomvikt = 11. Atomvärde 3. I naturen förekommer bor alltid i förening med syre, t. ex. i borsyra och borax. Genom upphettning af borsyreanhydrid med den starkt positiva metallen natrium erhålles bor såsom ett grönaktigt brunt pulver: $B_2O_3 + 6Na = 2B + 3Na_2O$.

Borsyra, H_3BO_3, förekommer i de heta vattenångor, som på flera ställen i Toscana (Italien) utströmma ur öppningar i jorden s. k. *fumaroler* (fig. 7). Vatten-

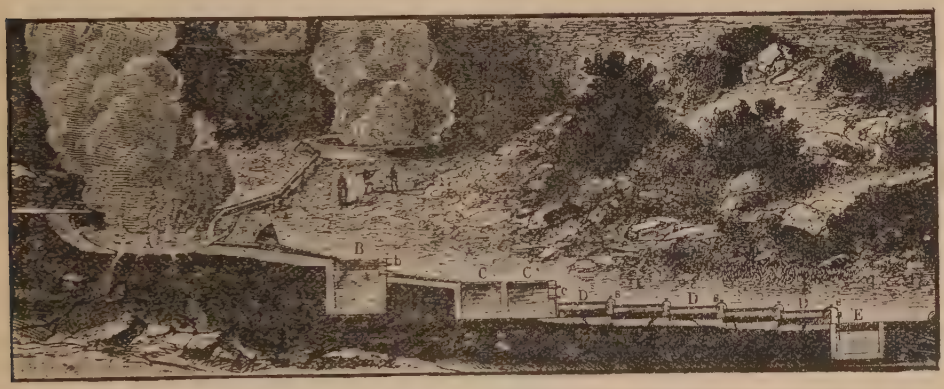

Fig. 7. Fumaroler

ångorna upptagas i kring fumarolerna uppförda dammar (A) innehållande vatten. Genom vattnets afdunstning erhålles därefter borsyran i form af färglösa, bladiga kristaller. Det är en *fast* syra, som är löslig i vatten. Vattenlösningen är en mycket svag syra. Vid smältning däremot utdrifver borsyra på grund af sin eldfasthet de flesta öfriga syror ur deras salter.

Vid svag upphettning öfvergår den till *metaborsyra*, HBO_2 och vid något starkare upphettning till *tetraborsyra*, $H_2B_4O_7$, därigenom att 4 mol. borsyra afgifva 5 mol. vatten. Vid mycket stark upphettning öfvergår borsyran till *anhydrid*, B_2O_3, en färglös, eldfast, glasartad massa.

Af såväl orto- som meta- och tetraborsyra finnas salter kallade orto-, meta- och tetraborater, hvilka senare likväl företrädesvis bildas, t. ex. borax, natriumtetraborat, $Na_2B_4O_7$.

Kolgruppen.

Till denna grupp räknas: ***kol*** och ***kisel*** samt ***tenn*** och en del sällsynta grundämnen. Kol är den organiska, kisel den oorganiska naturens viktigaste grundämne. Båda äro utprägladt 4-värdiga, medan tenn är både 2- och 4-värdigt. Denna grupp är mindre negativ än de föregående och utgör öfvergången till de positiva grundämnena.

Kolets *väteföreningar* äro mycket talrika gå grund af kolatomernas inbördes bindning till kolkedjor. *Syreföreningarna* äro syreanhydrider. Af syrorna finnas både orto- och metasyror, af hvilka de senare äro vanligast. Syrorna ha stor benägenhet att sönderdelas i vatten och anhydrider, ofta så stor, att de ej kunna framställas, såsom fallet är med kolsyran. Tenn bildar såväl positiva som negativa syreföreningar, hvilka alltså med både baser och syror förenas till salter. *Svafvelföreningarna* äro i allmänhet sulfosyrors anhydrider.

Kol, C. Atomvikt = 12. Atomvärde 2 och 4. Kol är ett af naturens viktigaste grundämnen. Det ingår som beståndsdel i *alla* organiska ämnen samt i förening med syre i luftens kolsyra och i kolsyrade salter, hvilka i naturen förekomma i många mineral och bergarter. Dessutom finns kol fritt såsom diamant och grafit.

Kol framställes ur organiska ämnen på det sätt, att man upphettar dem utan lufttillträde, d. v. s. torrdestillerar dem, hvarvid en del af kolet afskiljes.

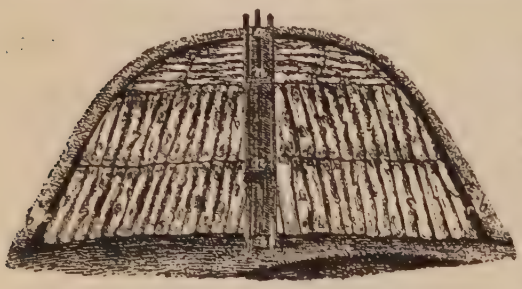

Fig. 8. Kolmila.

Detta sker i stort i kolmilor (fig. 8), där af trä beredes träkol. Härvid måste likväl alltid något luft tillföras. Träden uppresas mot hvarandra och öfvertäckas med kvistar och jord, hvarefter milan antändes. Lufttillträdet regleras genom att i betäckningen göra hål, hvilka, alltefterson kolningen skrider uppifrån och nedåt, måste tilltäppas och förnyas längre ned.

Kol är en osmältbar, fast kropp, olöslig i alla lösningsmedel. Först vid glödgningstemperatur förenar det sig med syre, men detta sker då mycket lätt, och på grund däraf är kol ett mycket kraftigt reduktionsmedel.

Kol uppträder dels kristalliseradt i diamant och grafit dels amorft i stenkol, antracit, träkol, koks, retortkol, djurkol och sot.

Diamant kristalliserar i oktaederform och är vanligen genomskinlig och färglös, starkt ljusbrytande samt det hårdaste af alla ämnen. Vid stark upphettning i syrgas brinner diamant, liksom alla de ofvannämnda slagen af kol, till kolsyra, hvilket visar att de äro samma grundämne. *Grafit*, ofta kallad blyerts, kristalliserar i sexsidiga fjäll. Den är till färgen svartgrå, mjuk och affärgande samt leder elektriciteten. Den har stor användning till deglar och blyertspennor samt som putsmedel. *Antracit* är liksom de efterföljande amorf och utgör en sönderdelningsprodukt af organiska ämnen. Den är glänsande svart samt håller 95—98 % kol. *Stenkol* är en ofullkomligare sönderdelningsprodukt af organiska ämnen, hvarför dess kolhalt ej är högre än 80—90 %. *Koks* erhålles som biprodukt vid lysgasberedningen genom torrdestillering af stenkol. Den användes liksom de tvenne föregående hufvudsakligen till bränsle. *Retortkol* är äfven en biprodukt vid lysgasberedningen, som afsätter sig i öfre delen af destillationsretorterna. Det är ett hårdt och tätt kol, hvilket för sin goda elektriska ledningsförmåga användes till elektroder. *Träkol* bildas, som redan är nämndt, genom torrdestillation af trä. Det är starkt porös och förmår upptaga gaser och färgämnen, och har därför, utom till bränsle, funnit användning vid vattenfiltrering. *Djurkol* eller benkol erhålles genom torrdestillering af djurämnen (ben, intorkadt blod o. d.) och utmärker sig för sin förmåga att affärga lösningar. Denna kolsort användes därför vid sockerfabriker för att affärga sockerlösningar. *Sot* uppstår vid ofullständig förbränning af kolrika kolväten. Det användes under namn af kimrök till färg, och blandadt med gummi utgör det tusch.

Kol och ***väte*** bilda med hvarandra ett nästan obegränsadt antal föreningar, af hvilka många förekomma i naturen, t. ex. sumpgas, som finns i kolgrufvor

och bildas vid växtämnens förmultning. Bergolja (petroleum) utgör en blandning af en mängd flytande och fasta kolväten, som troligen uppkommit af djurrester. Det till sin kemiska sammansättning enklaste kolvätet är *sumpgas* eller *metán* H_4C, hvilket, jämte en del andra produkter, bildas vid torrdestillation af stenkol eller andra organiska ämnen och utgör en väsentlig beståndsdel i lysgas. Det är en färg- och luktlös gas, som brinner med föga lysande låga och med luft bildar en explosiv blandning, hvarför den ofta förorsakar svåra olyckor i kolgrufvor.

Kol är i organiska föreningar ett utprägladt fyrvärdigt grundämne. Man skulle därför ej vänta mer än det nu nämnda kolvätet, H_4C. Emellertid finnas hela serier kolväten, i hvilka man måste antaga, att kolatomerna binda hvarandra inbördes till kolkedjor, hvilka kunna vara dels »öppna» dels »slutna», t. ex.

Öppna kedjor.

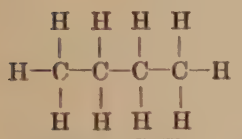

Bután, C_4H_{10}.

Etylén, C_2H_4.

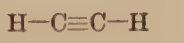

Acetylén, C_2H_2.

Sluten kedja.

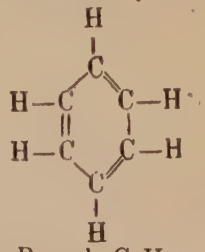

Benzol, C_6H_6.

De kolväten, i hvilka kolatomerna äro med hvarandra *enkelt* bundna i öppna kedjor, utgöra en stor serie med den gemensamma differensen CH_2 för hvarje ny kolatom: CH_4, C_2H_6, C_3H_8, C_4H_{10}, ... C_nH_{2n+2}. Slutna kolkedjor med flera än sex hvarandra bindande kolatomer äro däremot ej bekanta, och af sådana, som innehålla färre än sex kolatomer, äro endast få kända. Antalet organiska föreningar med sex kolatomer i sluten bindning är dock mycket stort.

Af ofvanstående strukturformler synes, att kolatomerna förenas med hvarandra, icke endast genom enkla utan äfven genom dubbla och tredubbla bindningar, till grupper med två, tre eller flera kolatomer, hvilka grupper äro radikaler och kunna med väte bilda både mättade och omättade molekyler. Butan är en mättad, etylén och acetylén omättade molekyler. Etylén, C_2H_4, kan nämligen direkt upptaga två atomer af t. ex. klor och öfvergå till en mättad förening $C_2H_4Cl_2$. På samma sätt kan acetylén genom addition af fyra kloratomer bilda en mättad förening.

Det är ej ensamt kolets atomer, som kunna med hvarandra förenas och bilda sammansatta radikaler, men hos intet annat grundämne framträder denna egenskap så starkt utpräglad, och det är häri, man finner förklaringen till den organiska naturens mångfald. De flesta organiska föreningarna innehålla nämligen radikaler, som bestå af flera hvarandra bindande kolatomer. Från annan synpunkt sedt, äro de organiska föreningarna att anse som kolväten, i hvilka vätet helt eller delvis ersatts af andra radikaler, t. ex. O, OH, Cl, NH_2, COOH m. fl. Om man sålunda utgår från det enklaste kolvätet metán, CH_4, kan därur härledas följande föreningar:

CH_3OH	CH_3COOH	CH_3NH_2	CH_3Cl	$CHCl_3$	CH_3CHO o. s. v.
träsprit	ättiksyra	metylamin	metylklorid	kloroform	aldehyd.

Af kolväten, hvilkas molekyler innehålla flera kolatomer, finnas ofta flera *olika* föreningar med *samma* procentiska sammansättning och *samma* molekylvikt. Olikheten består i atomernas olika lagring inom molekylen. Så t. ex. kan kolvätet bután, C_4H_{10}, vara antingen: $CH_3—CH_2—CH_2—CH_3$, normal bután, eller $CH{\equiv}(CH_3)_3$, isobután. Ersätter man i dessa bägge kolväten en väteatom med en kloratom uppstå följande klorider: $CH_3—CH_2—CH_2—CH_2Cl$, $CH_3—CH_2—CHCl—CH_3$, $Cl—C{\equiv}(CH_3)_3$ och $H—C\begin{matrix}CH_2Cl\\(CH_3)_2\end{matrix}$. Alla dessa klori-

der måste vara olika ämnen och utmärkas också af skiljaktigheter både i fysiskt och kemiskt hänseende. Att ämnen med samma procentiska sammansättning och samma molekylvikt hafva olika egenskaper kallas *isomeri*, och sådana föreningar sägas vara *isomera*. De äro inom den organiska kemiens område mycket vanliga. De i naturen förekommande organiska föreningarna bildas under inflytande af lifskraften. Många sådana föreningar kunna likväl framställas på laboratorier och ibland ur rent oorganiska ämnen. Däremot kunna de organiserade ämnena såsom cellulosa, muskelsubstans m. fl. ej framställas på syntetisk väg.

Emedan alla organiska ämnen innehålla kol, kan man anse den organiska kemien vara *kolföreningarnas kemi*. Dessa föreningar äro, som ofvan nämnts, ofantligt talrika, men då utrymmet ej medgifver någon behandling af den organiska kemien, har i detta sammanhang grundprinciperna för de organiska föreningarnas härledning och kemiska byggnad blifvit berörda.

Kol och ***syre*** förenas med hvarandra direkt till ***koloxid,*** CO, och ***koldioxid (kolsyra),*** CO_2, hvilka båda äro färglösa gaser. Koloxiden bildas vid koldioxidens reduktion med kol: $CO_2 + C = 2CO$, samt vid ofullständig förbränning af kol (»kolos»). Det är en färg- och luktlös, ytterst giftig gas, som vid antändning brinner med blå låga till koldioxid. Härvid upptages syre, och koloxiden verkar starkt reducerande. Koldioxid eller kolsyra bildas vid organiska ämnens förbränning under rikligt lufttillträde samt ur karbonat vid tillsats af en syra: $CaCO_3 + 2HCl = CO_2 + CaCl_2 + H_2O$. Det är en tung, färg- och luktlös gas, som ej kan brinna eller underhålla förbränning. Vid rumstemperatur löser en viss volym vatten ungefär samma volym kolsyra, men vid starkt tryck och lägre temperatur löses betydligt mera. Detta är anledningen till att kolsyra bortgår då man tager korken ur t. ex. en vichyvattenflaska, på hvilken vattnet blifvit tappadt under högre tryck än atmosfärtrycket.

Kolsyra, löst i vatten, reagerar svagt surt och kan anses innehålla den verkliga kolsyran, H_2CO_3, emedan den visar samma egenskaper som andra utspädda syror. De mot syran svarande salterna benämnas *karbonat*. De kunna dels vara neutrala, dels sura och basiska. De neutrala och basiska äro nästan alla olösliga i rent vatten, men flera lösas däremot i kolsyrehaltigt vatten under bildning af sura salter.

Kolsvafla, koldisulfid, CS_2. Kol och svafvel förenas direkt, då man leder svafvelångor öfver glödande kol. Den bildade föreningen, CS_2, motsvarar till sin sammansättning syreföreningen CO_2. Det är en färglös, flyktig, starkt ljusbrytande vätska af vidrig lukt. Kolsvafla har stor användning på grund af sin förmåga att lösa svafvel, fosfor, hartser, fettarter, kautschuk m. m. Med svafvelbaser bildar kolsvaflan salter, *sulfokarbonat*, t. ex. Na_2CS_3, natriumsulfokarbonat. Sätter man till ett sulfokarbonat en utspädd syra, erhåller man en olja, som är den egentliga kolsvaflan eller sulfokolsyran, H_2CS_3.

Cyan. Härmed förstår man en af kol och kväfve sammansatt radikal, CN, som i fri form är af föga vikt men däremot såsom radikal har stor betydelse. I kemiskt hänseende liknar den haloiderna, i det den med väte ger en envärdig syra, cyanvätesyra, HCN, och med metaller bildar salter, t. ex. KCN, cyankalium. *Cyanvätesyra*, HCN, äfven kallad blåsyra, uppstår då man till cyankalium sätter t. ex. klorvätesyra. Det är en färglös, flyktig, högst giftig vätska af bittermandellukt. Dess salter benämnas cyanurer och cyanider. Dessa, såväl som syran, äro starka reduktionsmedel. De upptaga nämligen syre och öfvergå till *cyanat:* $KCN + O = KOCN$. På samma sätt upptager cyankalium svafvel ur föreningar och bildar kaliumsulfocyanat, KSCN. Den motsvarande syran, HSCN, benämnes sulfocyansyra eller rodanvätesyra (af grek. *rhodos*, röd, som har afseende på järnsaltets intensivt blodröda färg).

Kalciumkarbid, CaC_2, är den viktigaste föreningen mellan kol och metall. Framställes genom att glödga kalk och kol i en elektrisk ugn (fig. 9): $CaO +$

$+ 3C = CaC_2 + CO$. Det är en gråaktig, kristallinisk massa, som af vatten sönderdelas i acetylén och kalciumhydrat: $CaC_2 + 2H_2O = Ca(OH)_2 + C_2H_2$. Acetylén är ett kolväte, som brinner med starkt lysande låga. Det är en färglös, giftig, mycket explosiv gas, hvilken på senare åren börjat användas såsom belysningsmedel.

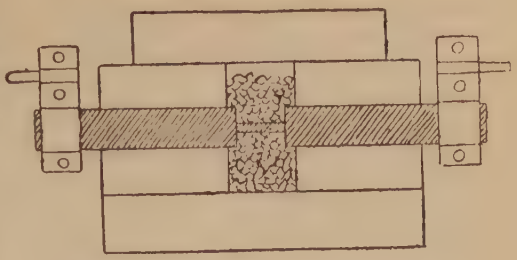

Fig. 9. Elektrisk ugn för framställning af kalciumkarbid.

Lysgas erhålles vid torrdestillation af organiska ämnen, vanligen stenkol. Vid torrdestillation, som är en upphettning utan lufttillträde, bildas: 1:o) gasformiga ämnen (lysgasen), utgörande kolväten, vätgas, koloxid m. m., 2:o) vätskor, såsom träättika, träsprit och tjärartade ämnen, 3:o) fasta ämnen, hvilka nästan uteslutande bestå af kol.

Vid gasverken, där lysgasen framställes, upphettas stenkol i retorter af järn eller eldfast lera utan lufttillträde. De bildade gaserna ledas genom vertikala rör till ett gemensamt horisontalt rör, hydrauliken (C), som är till hälften fylld med tjära. Därifrån ledes lysgasen genom luftkondensatorn (D), där nya mängder tjära afsätta sig. Härefter tvättas gasen med vatten för att befrias från svafvelväte och ammoniak m. m., hvilket sker i skrubbern (O), ett torn, innehållande träribbor, öfver hvilka vatten rinner. De ännu återstående skadliga gaserna aflägsnas i reningskistorna (M), som innehålla järnoxidhydrat. Lysgasen är nu färdig och införes i s. k. gasklockor, hvarifrån den genom rör ledes till konsumtionsställena.

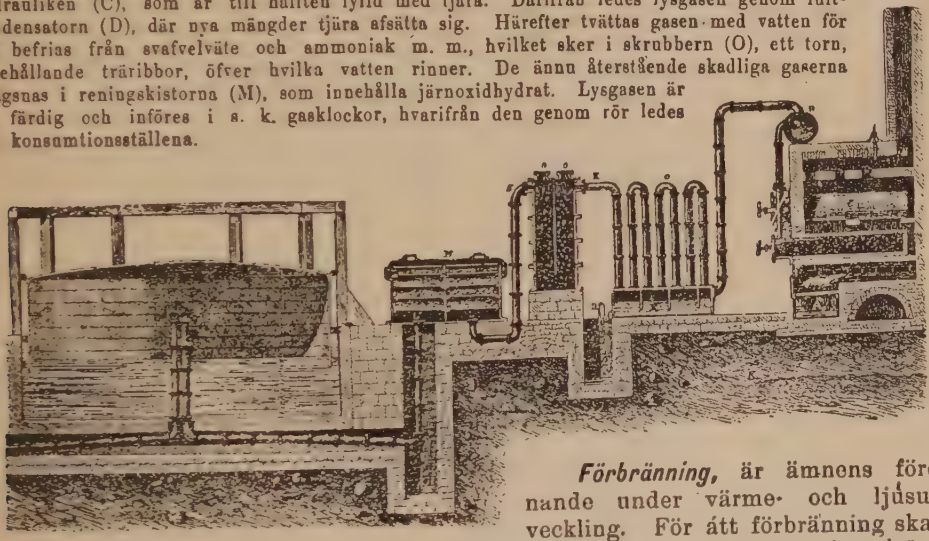

Fig. 10. Genomskärning af gasverk.

Förbränning, är ämnens förenande under värme- och ljusutveckling. För att förbränning skall kunna försiggå, fordras 1:o) ett *brännbart ämne*, t. ex. kol, väte, svafvel, 2:o) *syre* eller något motsvarande ämne, t. ex. klor, 3:o) *en viss antändningstemperatur*, olika för olika ämnen. Har förbränning åstadkommits i en del af en kropp, räcker i allmänhet det därvid frigjorda värmet till för att upphetta närliggande delar af kroppen till antändningstemperaturen, d. v. s. den fortfar att brinna. Förbränningen sker *med låga*, då gasformiga ämnen brinna (t. ex. lysgas, väte), *utan låga*, när ett fast eller flytande ämne brinner (t. ex. kol). Endast då en fast kropp (oftast kol) glöder i lågan, är denna *lysande*. Vid kolvätens förbränning brinner först vätet till vatten, hvarvid glödande kolpartiklar afskiljas och göra lågan lysande. Därefter brinna kolpartiklarna småningom till kolsyra. Vill man förhindra afskiljandet af fritt kol, kan man i lågan införa rikligt med luft, hvarvid vätet och kolet samtidigt förbrinna. Lågan erhåller härigenom högre temperatur och blir på samma gång icke lysande. Detta förfaringssätt användes vid de s. k. bunsenbrännarna, hvilka användas till uppvärmning samt vid auerglödljus. Detta ljus är en bunsenlåga, i hvars hetaste del införts den s. k. glödstrumpan. Denna består af de mycket

sällsynta ämnena toriumoxid och något ceriumoxid, hvilka vid upphettning utstråla ett klart, hvitt ljus.

Förbränningen af trä och stenkol kan tänkas försiggå i trenne stadier. 1:o) torrdestillering, hvarvid bildas gasformiga ämnen (kolväten etc.) och fritt kol, 2:o) kolvätenas förbränning med låga till vatten och kolsyra, 3:o) det återstående kolets förbränning utan låga till kolsyra. Förbränningsprodukterna vid dessa ämnens fullständiga förbränning äro alltså vatten och kolsyra; mörk rök ur en skorsten är därför tecken till ofullständig förbränning, och att ej allt värmet tillgodogjorts. Orsaken därtill är antingen ofullständigt lufttillträde eller den starka afkylning, som uppstår, då mycket fuktigt bränsle användes.

Kisel (*Silicium*), **Si.** Atomvikt = 28. Atomvärde 4. Kisel är ett grundämne, som förekommer mycket rikligt i naturen dock alltid förenadt med syre i kiselsyreanhydrid, kiselsyra och dess salter, *silikat*. Dessa ämnen utgöra hufvudbeståndsdelen af den fasta jordskorpan. Kiselsyra finnes äfven i den organiska naturen, t. ex. i diatomaceernas pansar, fåglarnas fjädrar, gräsens strån o. s. v. Kisel kan framställas dels såsom mörkt färgade, hårda, diamantglänsande kristaller, dels som grafitliknande fjäll, dels som ett brunt, affärgande pulver.

Kiselsyreanhydrid, kiseldioxid, SiO_2, utgör mineralet kvarts, som kristalliseradt i sexsidiga prismer benämnes bergkristall. Det är en, utom i elektriska ugnar, eldfast kropp, som är olöslig i alla syror med undantag af flourvätesyra, men löslig i alkalihydrat och smältande alkalikarbonat, hvarvid bildas silikat: $SiO_2 + + Na_2CO_3 = Na_2SiO_3 + CO_2$. Kiselsyrans vanligaste formel är H_2SiO_3. Framställes ur alkalisilikat genom tillsättande af en starkare syra, då den utfaller som en geléartad fällning. Kiselsyra är en fast, i kallt vatten svårlöslig syra, som ur lösliga salter utdrifves af t. o. m. kolsyra. Vid smältning af en blandning af kiselsyra och ett karbonat utdrifver däremot kiselsyran kolsyra ur karbonatet (enligt flyktighetslagen).

Kiselsyrans salter benämnas silikat och förekomma under flere olika sammansättningsformer. Vanligast äro salter af meta- (H_2SiO_3) och ortosyran (H_4SiO_4), men dessutom finnas hela serier af pyrosalter, hvilka förekomma som mineral.

Tenn, Sn. Atomvikt = 118,5. Atomvärde 2 och 4. Tenn finns i naturen som oxid, tennmalm, SnO_2, hvarur metallen framställes genom reduktion med kol $SnO_2 + 2C = Sn + 2CO$. Det är en hvit, glänsande metall, som kan utvalsas till tunna blad, *stanniol*. Af klorvätesyra löses tenn under vätgasutveckling till klorur. Salpetersyra angriper lätt, men därvid bildas ej nitrat utan ett hvitt olösligt pulver af meta-tennsyra. Tenn användes till förtenning, lödning och i legeringar (så t. ex. består brons af tenn och koppar). Tenn uppträder dels tvåvärdigt i *stannoföreningar* dels fyrvärdigt i *stanniföreningar*.

Tennklorur, stannoklorid, $SnCl_2$, bildas, när man löser tenn i klorvätesyra. Hvit, lättlöslig massa, som löses af litet vatten men sönderdelas af mera, hvarvid olöslig oxiklorur utfaller. På grund af tenns sträfvan att öfvergå till fyrvärdigt, är tennklorur ett ofta användt reduktionsmedel: $SnCl_2 + + 2HgCl_2 = SnCl_4 + 2HgCl$.

Tenn bildar med ***syre*** tvenne föreningar, ***tennoxidul,*** SnO, och ***tennoxid,*** SnO_2, hvilken senare finns i naturen som mineralet tennsten i glänsande kristaller af mörkbrun färg. Vid tenns förbränning i luft erhålles oxiden som ett hvitt pulver, benämndt tennaska. Motsvarande hydrat, $SnO(OH)_2$, fås som en hvit fällning, då till tennklorid sättes ett alkalihydrat. Det löses i syror till *stannisalter* och i starka baser till *stannat*. Det är således än en bas, än en syra. Mot tennoxidulen svarande hydrat är däremot en bas, som endast med syror ger salter: *stannosalter*.

Tennsulfur, SnS, kan framställas som en blygrå massa genom sammansmältning af tenn och svafvel eller genom att inleda svafvelväte i en lösning af tennklorur, då den erhålles som en brunsvart fällning, hvilken löses i *gult* svafvelammonium till $(H_4N)_2SnS_3$. *Tennsvafla*, SnS_2, erhålles på våta vägen i form af en smutsigt gul fällning, löslig i starka svafvelbaser under bildning af *sulfostannat*.

Alkalimetallernas grupp.

Med ordet *alkali* (af arab. *kaljun*, växtaska) har sedan gammalt betecknats de i vatten lösliga, starkt frätande baserna kalium- och natriumhydrat. Detta är anledningen till att metallerna ***kalium*** och ***natrium*** kallas alkalimetaller.

Till denna grupp hänföras äfven den i kemiskt hänseende närbesläktade radikalen ***ammonium,*** H_4N, samt de sällsynta metallerna ***litium, rubidium*** och ***cesium.***

Alkalimetallerna äro envärdiga och starkast positiva af alla grundämnen. De äro lätta, lättsmälta och vid högre temperatur flyktiga. I luften öfverdragas de hastigt af en oxidhinna. De sönderdela vatten under vätgasutveckling, och de därvid bildade hydraten, hvilka äro de starkaste af alla baser, äro lättlösliga i vatten.

Svafvelföreningarna och sulfohydraten äro likaledes i vatten lösliga. Salterna äro i regeln färglösa och lösliga. Karbonaten reagera alkaliskt.

Natrium, Na. Atomvikt = 23. Atomvärde 1. I naturen förekommer natrium ymnigt både i hafsvattnet och jordskorpan, men alltid bundet i salter. Klornatrium (koksalt) och natriumnitrat (chilesalpeter) äro de vanligaste natriumsalterna, men dessutom ingår natrium såsom silikat i många mineral t. ex. natronfältspat.

Metallen framställes genom elektrolys af smältande natriumhydrat eller -klorid, men kan också erhållas genom stark glödgning af natriumkarbonat med kol, hvarvid detta verkar reducerande: $Na_2CO_3 + 2C = 3CO + 2Na$. Natrium är en silfverhvit metall, som i luften ögonblickligen betäckes med en matt oxidhinna, hvarför den måste förvaras i petroleum. Den är vid vanlig temperatur så mjuk, att den lätt kan skäras med knif. Smältpunkten är + 95,6°; vid starkare upphettning i luften antändes den och brinner med gul låga. Redan vid vanlig temperatur sönderdelas vatten af natrium under liflig vätgasutveckling, hvarvid bildas hydrat.

Natriumhydrat, NaOH, *kaustikt natron*, kan framställas genom att till en lösning af natriumkarbonat (soda) sätta kalciumhydrat (släkt kalk), hvarvid utom natriumhydrat bildas en olöslig förening, kalciumkarbonat: $Na_2CO_3 + Ca(OH)_2 = CaCO_3 + 2NaOH$. Numera framställes natriumhydrat oftast genom elektrolys af klornatriumlösning: $NaCl = Na + Cl$; $Na + H_2O = NaOH + H$. Vid negativa polen skulle erhållas metalliskt natrium, men detta förenar sig genast med vatten till hydrat, under frigörande af väte. — Den lösning af natriumhydrat, som i båda fallen erhålles, benämnes *natronlut* Afdunstas denna lösning, erhålles natriumhydrat som en hvit, spröd massa, smältbar utan sönderdelning, hvilken ur luften upptager vatten och kolsyra samt öfvergår till karbonat. Natriumhydratlösning har brännande, lutaktig smak och verkar starkt frätande. Det är en stark bas och reagerar således alkaliskt. De flesta metallsalter ge med natriumhydrat fällningar af olösliga hydrat, t. ex. $CuSO_4 + 2NaOH = Cu(OH)_2 + Na_2SO_4$. Inom tekniken har det stor användning t. ex. vid pappersbruken och tvålfabrikationen m. m.

Svafvelnatrium, N_2S, erhålles som en blekröd, i vatten löslig massa, om natriumsulfat reduceras med kol: $Na_2SO_4 + 4C = 4CO + N_2S$. Motsvarande sulfohydrat, NaSH, bildas då svafvelväte inledes i natronlut.

Natriumsalter äro i allmänhet *färglösa* och *lösliga* i vatten.

Natriumklorid, klornatrium, NaCl, *koksalt*, förekommer löst i hafsvatten, hvarur det erhålles genom afdunstning, samt i fast form såsom bergsalt, t. ex. i saltgrufvorna vid Strassfurt och Wieliczka. Det kristalliserar i kuber, hvilka ej innehålla kristallvatten, men väl något vatten mekaniskt inneslutet. Vid upphettning sönderspräng as därför kristallerna med starkt »sprakande» ljud. Koksalt är nära nog lika lösligt i kallt som i varmt vatten. Det användes till saltning af

matvaror samt inom tekniken för framställning af soda och andra natriumföreningar, klorvätesyra o. s. v.

Natriumsulfat, $Na_2SO_4(+ 10H_2O)$, *glaubersalt,* framställes i stort af koksalt och koncentrerad svafvelsyra. (Se nedan Leblanc's sodametod.) Det kristalliserar i stora, vattenklara, lättlösliga kristaller, hvilka i luften förlora kristallvatten och falla sönder till ett hvitt pulver, *viltra.*

Natriumnitrat, $NaNO_3$, *chilesalpeter,* finns i mäktiga lager i Chile och Peru. Det kristalliserar i vackra, vattenfria, lättlösliga kristaller. Saltet har stor användning såsom gödningsmedel, för framställning af salpetersyra och kaliumnitrat samt som oxidationsmedel, emedan det vid upphettning afgifver syre och öfvergår till *nitrit,* $NaNO_2$.

Natriumortofosfat, $Na_3PO_4(+ 12H_2O)$ är ej så vanligt förekommande som det *sura, dimetalliska fosfatet* $N_2HPO_4(+ 12H_2O)$, hvilket erhålles då soda löses i fosforsyra. Det bildar färglösa, vittrande, lättlösliga kristaller. Vid upphettning öfvergår det först till *natriumpyrofosfat,* $Na_4P_2O_7$, och vid hög temperatur till metafosfat $NaPO_3$.

Natriumkarbonat, $Na_2CO_3(+ 10H_2O)$, *soda,* finns i en del sjöar särskildt i norra Afrika. Det framställes i stor skala af koksalt hufvudsakligen enligt tvenne olika metoder.

Leblanc's sodametod. Koksalt upphettas lindrigt med koncentrerad svafvelsyra, hvarvid bildas sûrt natriumsulfat och klorväte: $NaCl + H_2SO_4 = NaHSO_4 + HCl$. Vid stark upphettning af det sura sulfatet tillsamman med koksalt bildas neutralt sulfat. ($NaHSO_4 + NaCl = = Na_2SO_4 + HCl$). Detta blandas med kol och krita (kalciumkarbonat), och massan upphettas starkt i en roterande ugn (fig. 11, B), i hvilken lågan från en flamugn (A) inträngер. Kolet reducerar därvid natriumsulfatet till svafvelnatrium (se formeln å föregående sida!) och detta ger med kalciumkarbonat svafvelkalcium och natriumkarbonat: $Na_2S + CaCO_3 = = CaS + Na_2CO_3$. Vid utlakning af den smälta massan med vatten stannar svafvelkalcium kvar olöst, under det att sodan löses och vid lösningens afdunstning utkristalliserar.

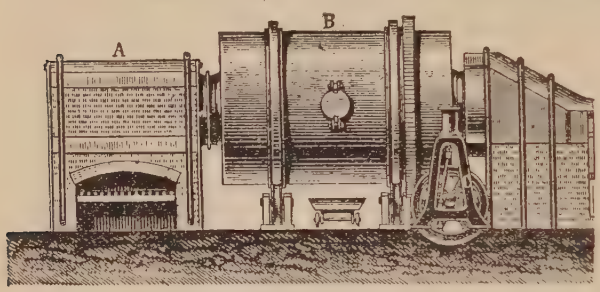

Fig. 11. Sodaugn.

Svafvelkalciumresterna behandlas sedermera med vatten och kolsyra, CO_2, hvarvid bildas svafvelväte, H_2S, som efter förbränning till SO_2 användes vid svafvelsyrefabrikation (se sid. 237).

Solvay's sodametod eller ***ammoniaksodametoden*** består däri, att man i en mättad koksaltlösning inleder kolsyra och ammoniak, hvarvid bildas surt natriumkarbonat, som utfälles på grund af sin svårlöslighet i det samtidigt bildade klorammonium: $NaCl + H_2O + CO_2 + H_3N = NaHCO_3 + H_4NCl$. Det sura natriumkarbonatet upphettas därefter för erhållande af mättadt karbonat: $2NaHCO_3 = = Na_2CO_3 + H_2O + CO_2$. Klorammonium sönderdelas med kalk (se sid. 238) hvarvid ammoniak frigöres och åter kan inledas i koksaltlösning.

Soda kristalliserar i stora, färglösa, i luften vittrande, lättlösiga kristaller. Lösningen smakar lutaktigt och har alkalisk reaktion. Kristalliserad soda innehåller 63 % kristallvatten, hvilket bortgår vid upphettning, kvarlämnande vattenfri soda, såsom ett hvitt pulver, i handeln benämnd *kalcinerad soda.*

Soda har mycket stor användning för tillverkning af tvål, glas, mineralvatten o. s. v. samt vid bykning.

Surt natriumkarbonat, $NaHCO_3$, »*bikarbonat*», erhålles då kolsyra inledes i sodalösning. Det förekommer i handeln vanligen i form af hvita kristallskorpor. Användes till mineralvatten, vid bakning och i medicin.

Natriumsilikat, Na_2SiO_3, erhålles, om man glödgar en blandning af soda och kvartspulver: $Na_2CO_3 + SiO_2 = Na_2SiO_3 + CO_2$. Det är en glaslik massa, löslig i vatten. Lösningen benämnes *natronvattenglas* och användes i industrien för

tillverkning af konstgjord sten och till impregnering af papp för att göra det oantändligt.

Natriumtetraborat, $Na_2B_4O_7(+ 10H_2O)$, *borax*, förekommer i saltsjöar i Asien, men erhålles hufvudsakligen af soda och borsyra. Det kristalliserar i stora, färglösa, lättlösliga kristaller, hvilka vid upphettning afgifva kristallvattnet under stark pösning, hvarefter en hvit porös massa återstår. I smält tillstånd löser borax metalloxider och har på grund häraf funnit användning i blåsrörskemien, till glasyrer, till rening af metallytor vid lödning o. s. v.

Natriumhypoklorit, NaOCl, kändt blott i lösning, kan framställas genom att inleda klorgas i kall utspädd natronlut. Användes som oxidationsmedel och till blekning.

Kalium, K. Atomvikt = 39. Atomvärde 1. Förekommer i naturen hufvudsakligen i haloidsalter och silikater. Klorkalium finnes i hafsvatten och saltgrufvor (ofta i förening med klormagnesium i dubbelsaltet carnallit). Kaliumsilikat ingår som beståndsdel i många mineral, t. ex. kalifältspat. I landväxterna finnas kaliumsalter af organiska syror.

Kalium framställes analogt med natrium genom glödgning af kaliumkarbonat och kol. Det är en silfverhvit, mjuk, mycket lättsmält metall (smältpt 62,5°), som ögonblickligen oxideras i luft och sönderdelar vatten med sådan häftighet, att den utvecklade vätgasen tändes till följd af reaktionsvärmet.

Kaliumhydrat, KOH, *kaustikt kali*, framställes analogt med natriumhydrat. Det är en hvit, tämligen lättsmält massa, som ur luften upptager vatten och kolsyra och flyter sönder till en vätska af kaliumkarbonat. Kaliumhydrat löses lätt i vatten till en, i synnerhet på organiska ämnen, starkt frätande vätska, benämnd kalilut, som för öfrigt har samma egenskaper och användning som natronlut. Inom tekniken användes den till såpfabrikation.

Kaliums svafvelföreningar likna motsvarande natriumföreningar och kunna framställas på samma sätt. *Svafvellefver* erhålles som en gulbrun massa om svafvel och pottaska sammansmältas. Det är en blandning af kaliumsulfat och sulfid. Användes till svafvelbad.

Kaliumsalter äro i allmänhet färglösa och lösliga i vatten.

Klorkalium, KCl, finns, såsom redan är nämndt, i naturen. Det är lättlösligare än klornatrium, hvilket det för öfrigt mycket liknar.

Bromkalium, KBr, och ***Jodkalium,*** KJ, erhållas, om man mättar brom- och jodvätesyra med kaliumkarbonat. Användas i fotografien och medicinen.

Cyankalium, KCN, framställes i stort genom glödgning af gult blodlutsalt (ferrocyankalium): $K_4.Fe(CN)_6 = 4KCN + FeC_2 + 2N$. Det är en ytterst giftig, lättlöslig, hvit massa, som sönderdelas af luftens kolsyra och vatten under frigörande af blåsyra, hvaraf det alltid luktar. Cyankalium ger med de flesta olösliga cyanmetaller lösliga dubbelsalter ($AgCN + KCN = KAg(CN)_2$), hvilka användas i galvanoplastiken vid försilfring och förgyllning.

Kaliumsulfat, K_2SO_4, förekommer i *kainit*, ett trippelsalt, som dessutom innehåller magnesiumsulfat och -klorid. Användes som gödningsämne och vid alunfabrikationen.

Kaliumnitrat, KNO_3, *kalisalpeter*, förekommer i naturen. Det framställes numera af klorkalium och chilesalpeter, som lösas i vatten: $NaNO_3 + KCl = NaCl + KNO_3$. Lösningen inkokas tills det bildade koksaltet utfaller. Detta är nämligen vid kokning mycket mindre lösligt än kaliumnitratet. Sedan koksaltet afskilts, får lösningen kallna, då salpeter utkristalliserar i långa, refflade, färglösa kristaller. Upphettas kaliumnitrat sönderdelas det i *kaliumnitrit*, KNO_2, och syre. Detta salt sönderdelas vid starkare upphettning i syrgas, kväfgas och kaliumoxid. Kaliumnitrat verkar på grund häraf starkt oxiderande vid hög temperatur.

Salpeter användes hufvudsakligen till *krut* (»svartkrut»), som är en blandning af omkring 75 % salpeter, 13 % kol och 12 % svafvel. Krutets explosiva egenskap beror däraf, att de bildade gasernas volym är flera hund a gånger större än krutets. Förbränningen sker på bekostnad af salpeterns syre, och reaktionsförloppet kan anses vara: $2KNO_3 + 3C + S = K_2S + 3CO_2 + N_2$. Det bildas likväl en mindre mängd af flera andra föreningar. Numera har det s. k. svartkrutet till stor del undan-

trängts af det till sin verkan effektivare *bomullskrutet*, som framställes genom att behandla bomull med rykande salpetersyra.

Kaliumkarbonat, K_2CO_3, *pottaska*, erhålles ur askan af förbrända landväxter genom dennas utlakning med vatten, hvarvid pottaskan löses. Då lösningen afdunstas, återstår pottaskan som ett hvitt, lättlösligt, delikvescent pulver med alkalisk reaktion.

Numera framställes pottaska af klorkalium, genom inverkan af kolsyra och magnesia, MgO, hvarvid kaliummagnesiumkarbonat utfaller: $2KCl + 3MgO + 4CO_2 + 9H_2O = 2(KHCO_3.MgCO_3.4H_2O) + MgCl_2$. Detta dubbelsalt sönderfaller i kaliumkarbonat och magnesiumkarbonat (hvilket är olösligt) vid behandling med vattenånga i slutna kärl.

Pottaska användes för framställning af såpa, blodlutsalt m. m. samt vid bykning och i finare bakverk.

Kaliumsilikat, K_2SiO_3, liknar motsvarande natriumförening och erhålles på analogt sätt. Vattenlösning af kaliumsilikat benämnes *kalivattenglas*.

Kaliumklorat, $KClO_3$, erhålles genom att inleda klor i en *varm*, *koncentrerad* lösning af kaliumhydrat: $6KOH + 6Cl = 5KCl + 3H_2O + KClO_3$. Numera framställes dock kaliumklorat genom *elektrolys* af klorkalium. Härvid sönderdelas först klorkalium i klor och kalium, hvilket senare förenar sig med vatten till kaliumhydrat under frigörande af väte. Klor och kaliumhydrat bilda nu kaliumklorat enligt ofvanstående formel. Alla dessa reaktioner kunna sammanfattas i en hufvudreaktion: $KCl + 3H_2O = KClO_3 + 3H_2$.

I tekniken framställes dock först $NaClO_3$, och sedermera utfälles det svårlösliga $KClO_3$ med KCl.

Kaliumklorat kristalliserar i tunna taflor, tämligen svårlösliga i vatten. Det afgifver vid upphettning syrgas och är på grund däraf ett starkt oxidationsmedel.

Det användes på laboratorier för framställning af syrgas samt inom tekniken till fyrverkeripjäser och i säkerhetständstickors tändsats.

Surt kaliumoxalat, KHC_2O_4, »*bläcksalt*», finns i harsyra (Oxalis acetosella) samt i Rumexarter. Användes för att ur linne borttaga bläck- och rostfläckar.

Ammonium, H_4N (eller **Am**), är en *envärdig positiv radikal*, som ingår i en mängd salter, benämnda *ammoniumsalter*, hvilka mycket likna kaliumsalterna. Ammonium är ej känd i fritt tillstånd, ej heller ammoniumoxiden. Ammoniak, löst i vatten, *kaustik ammoniak* (se sid. 238), visar i många kemiska reaktioner samma förhållande som kalium- och natriumhydrat och kan därför anses innehålla *ammoniumhydrat*, $H_4N.OH$.

Ammoniumsulfid, svafvelammonium, $(H_4N)_2S$, erhålles i form af färglösa kristaller, om torr ammoniakgas sammanblandas med svafvelväte.

Ammoniumsulfhydrat, $H_4N.SH$, framställes genom att till full mättning inleda svafvelväte i kaustik ammoniak: $H_3N + H_2S = H_4N.SH$. Det är en vidrigt luktande vätska, som, nyss beredd, är färglös men under förvaring, särskildt om luften har tillträde, snart antager en gul färg beroende på bildning af *ammoniumdisulfid*: $2H_4N.SH + O = H_2O + (H_4N)_2S_2$. Lösningen benämnes *gult svafvelammonium* och användes liksom föregående för svafvelmetallers utfällning.

Ammoniumsalterna äro i allmänhet *färglösa* och *lösliga* i vatten. Vid upphettning förflyktigas de flesta redan före glödgningstemperatur med eller utan sönderdelning. De igenkännas på, att de med natriumhydrat utveckla *ammoniaklukt*.

Ammoniumklorid, klorammonium, $H_4N.Cl$, *salmiak*, erhålles af ammoniak och klorvätesyra: $H_3N + HCl = H_4N.Cl$. Framställes i stort företrädesvis genom upphettning af ammoniumsulfat och koksalt, hvarvid bildas klorammonium, som på grund af sin flyktighet sublimerar: $(H_4N)_2SO_4 + 2NaCl = 2H_4N.Cl + Na_2SO_4$. Sublimationen sker i stora järnkittlar (fig. 12), på hvilkas halfsfäriska lock (C, C′, C″) klorammonium afsätter sig. Det förekommer i handeln under namn af salmiak i trådiga, sega massor eller ock såsom kristallpulver. Saltet är mycket lättlösligt och användes därför till köldblandning. Vidare har det användning för framställning af ammoniak samt vid lödning och förtenning.

Ammoniumsulfat, $(H_4N)_2SO_4$, framställes vid gasverken af s. k. gasvatten (vatten, med hvilket man tvättar lysgas, se sid. 247), därigenom att ammoniaken afdestilleras och inledes i svafvelsyra. Har stor användning som gödningsämne och för framställning af andra ammoniumföreningar.

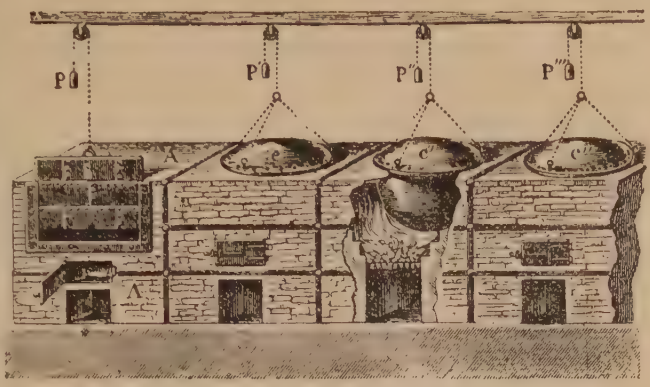

Fig. 12. Sublimationskittlar för framställning af salmiak.

Ammoniumnitrat, $H_4N.NO_3$, är mycket lättlösligt. Det sönderdelas vid lindrig upphettning i kväfoxidul och vatten (sid. 239). Användes i vissa sprängämnen.

Ammoniumkarbonat. Upphettas en blandning af ammoniumsulfat och krita, uppstår en produkt, som äfven erhålles genom torrdestillation af animaliska ämnen (t. ex. hjorthorn) och därför sedan gammalt kallas *hjorthornsalt.* Det är en blandning af ammoniumkarbonat och ett organiskt ammoniumsalt; det sönderdelas redan vid vanlig temperatur, och luktar på grund däraf starkt af ammoniak. Användes vid bakning af finare bakverk för att göra degen porös.

Alkaliska jordarternas metaller.

Till denna grupp räknas de starkt positiva grundämnena ***kalcium, barium*** och ***strontium.*** De äro oftast 2-värdiga, men kunna understundom äfven uppträda som 4-värdiga.

Metallerna sakna användning och framställas därför högst sällan. De hafva låg spec. vikt (1,6—3,8), äro hårda, svårsmältare än alkalimetallerna och oxideras liksom dessa i luft samt sönderdela vatten.

Oxiderna tecknas MO, men dessutom finnas superoxider af formeln MO_2. Med vatten bilda oxiderna motsvarande hydrat, som äro starka baser, svårlösliga i vatten. Svafvelföreningarna äro ganska svårlösliga och sönderdelas ofullständigt af vatten. Salterna äro i allmänhet färglösa och neutrala. Sulfaten äro mycket svårlösliga ($BaSO_4$ olösl.), hvilket är karakteristiskt, emedan alla andra sulfat äro lösliga (undantag. blysulfat). De neutrala fosfaten och karbonaten äro olösliga.

Kalcium, Ca. Atomvikt = 40. Atomvärde 2 (sällsynt 4). Kalcium förekommer mycket allmänt i naturen, dock ej fritt utan alltid bundet i salter såsom krita, kalksten, marmor, (alla kalciumkarbonat), gips (sulfat), apatit (fosfat) m. fl.

Metallen kan erhållas genom elektrolys af smältande klorkalcium; har ej någon användning.

Kalciumoxid, CaO, *bränd* eller *osläckt kalk,* framställes genom stark glödgning af kalciumkarbonat, hvarvid kolsyra bortgår, och oxiden återstår som en hvit, fast massa: $CaCO_3 = CaO + CO_2$. Bränd eller osläckt kalk framställes i stort genom bränning af kalksten i s. k. kalkugnar (fig. 13). Brännmaterialet, stenkol, ved eller torf, kan antingen läggas hvarftals med kalkstenen eller också förbrännas i särskilda eldstäder (a), som fig. visar. Vid *f* uttages den brända kalken, så att bränningen ej behöfver afbrytas.

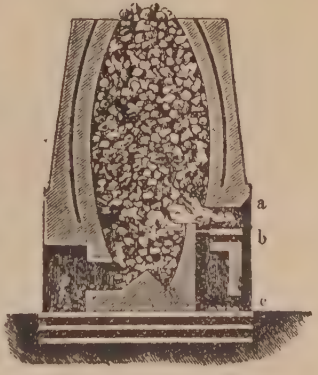

Fig. 13. Kalkugn.

Kalciumhydrat, $Ca(OH)_2$, *släckt kalk,* uppkommer, då bränd kalk öfvergjutes med vatten: $CaO + H_2O = Ca(OH)_2$. Det är ett hvitt, mycket svårlösligt pulver. Vattenlösningen, som kallas kalkvatten, har alkalisk

reaktion och är en ganska stark bas. Ur luften upptages begärligt kolsyra, hvarvid bildas olösligt kalciumkarbonat: $Ca(OH)_2 + CO_2 = CaCO_3 + H_2O$. Härpå grundar sig hårdnandet af murbruk, hvilket består af släckt kalk, blandad med sand och något vatten. Sanden tillsättes för att göra massan fastare och mera porös, så att kolsyran lättare skall kunna inträngа. Af reaktionsformeln framgår, att vid hydratets öfvergång till karbonat äfven bildas vatten, hvilket till en del förorsakar fukt i nybyggda hus.

Kalciumsulfid, svafvelkalcium, CaS, erhålles som biprodukt vid Leblanc's sodametod (sid. 250); kan äfven framställas analogt med natriumsulfid. Hvitgul massa, som användes vid garfning till hårens borttagande.

Kalciumsalterna äro i allmänhet färglösa eller hvita, dels lösliga, dels olösliga.

Kalciumklorid, klorkalcium, $CaCl_2(+ 6H_2O)$, erhålles, om man löser kalciumkarbonat i klorvätesyra. Ur en lösning kristalliserar klorkalcium i stora färglösa kristaller. Upphettas dessa, bortgår kristallvattnet, och en hvit porös massa återstår, hvilken med stor begärlighet upptager fuktighet och därför har fått användning till torkning af gaser.

Kalciumfluorid, fluorkalcium, CaF_2, utgör mineralet *flusspat*, hvilket påträffas i vackra färglösa eller färgade kristaller. Användes till framställning af fluorväte (se sid. 234).

Kalciumsulfat, $CaSO_4(+ 2H_2O)$, *gips*, förekommer i mineralriket, ofta vackert kristalliseradt. *Alabaster* är en hvit, tät, genomlysande varietet. Kalciumsulfat löses något i vatten. — Upphettas gips till 120°, afgifver den kristallvatten, och om den nu blandas med vatten, erhålles en gröt, som användes till afgjutningar och arkitektoniska ändamål. Den stelnar nämligen efter någon tid, emedan vattnet åter bindes som kristallvatten, och blir då finkristallinisk, torr och fast.

Kalciumsulfit, $CaSO_3$, erhålles genom att till ett löst kalciumsalt sätta ett neutralt alkalisulfit, t. ex. Na_2SO_3, hvarvid kalciumsulfit utfälles, som en hvit, i vatten nästan olöslig fällning: $CaCl_2 + Na_2SO_3 = CaSO_3 + 2NaCl$. Neutralt kalciumsulfit löses i svafvelsyrlighetsvatten till surt kalciumsulfit. En dylik lösning användes under namn af »svafvelsyrlig lut» vid trämassefabrikationen.

Kalciumkarbonat, $CaCO_3$, förekommer mycket allmänt i naturen, både kristalliserad (kalkspat), kristallinisk (marmor, kalksten), tät (kalksten) och amorf (krita). Den renaste varieteten af kalkspat är *islandsspat*, som bildar stora vattenklara romboedrar. Kalciumkarbonat är olösligt i rent vatten; i kolsyrehaltigt vatten är det däremot lösligt, emedan därvid uppstår surt karbonat: $CaCO_3 + CO_2 + H_2O = CaH_2(CO_3)_2$. Får en sådan lösning stå någon tid förlorar den kolsyra, och neutralt karbonat utfaller åter. På likartadt sätt bildas i naturen kalktuff och droppsten.

Kalksten har mycket stor användning såsom byggnadsmaterial, tillsats i masugnar m. m. Dessutom användes den för framställning af i främsta rummet bränd kalk men äfven öfriga kalciumföreningar samt kolsyra och soda.

Kalciumortofosfat, $Ca_3(PO_4)_2$, förekommer i mineralen apatit och fosforit samt utgör den oorganiska delen af djurens ben (benaska). Det är olösligt i vatten men löses däremot i syror, hvarvid ett surt fosfat, $CaH_4(PO_4)_2$, uppkommer.

Kalciumfosfat användes för framställning af fosfor och dess föreningar, men dessutom har det fått en mycket stor användning som gödningsmedel, *benmjöl* och *superfosfat*. Det förra är ortofosfat, det senare är ett lösligt surt fosfat blandadt med gips. Superfosfat framställes af apatit och fosforit genom behandling med svafvelsyra. Härvid bildas utom det sura kalciumfosfatet äfven gips, och det är denna blandning, som benämnes superfosfat: $Ca_3(PO_4)_2 + 2H_2SO_4 = CaH_4(PO_4)_2 + 2CaSO_4$. Dess värde som gödningsmedel beror endast på halten af löslig fosforsyra, vanligen omkring 20 %.

Kalciumsilikat, $CaSiO_3$, förekommer i naturen såsom beståndsdel i flera mineral. *Vanligt glas*, natronglas, består af kalcium- och natriumsilikat och framställes på det sätt, att man sammansmälter en blandning af finpulvriserad kvarts eller sand (SiO_2) med soda och kalksten.

Upphettningen sker i eldfasta deglar, insatta i en ugn (fig. 14). Användas rena material, erhålles ett färglöst glas, men äro dessa förorenade (oftast af järnföreningar) fås ett brunt eller grönt glas (buteljglas). Utom det vanliga glaset finns *hårdsmält* glas, kaliglas, i hvilket ingår kaliumsilikat i stället för natriumsilikat. Vid framställningen häraf utbytes därför sodan mot pottaska. *Blyglas* är lättsmält och starkt ljusbrytande, hvarför det användes till optiska ändamål (t. ex. linser). Häri ingår äfven

blysilikat. *Färgadt glas* framställes genom att lösa metalloxider i smältande glasmassa. Sålunda erhålles med koboltoxid blått glas, med kromoxid grönt, med tennoxid hvitt, ogenomskinligt, o. s. v

Fig. 14. Glasugn.

Fig. 15. Buteljblåsning.

Formningen af glasföremål sker företrädesvis genom blåsning. Fig. 15 visar tillvägagångssättet vid blåsning af en butelj. Åtskilliga glasarbeten utföras genom pressning och fönsterglas af stora dimensioner genom gjutning.

Klorkalk. Inledes klorgas i kalciumhydrat, uppstår en egendomlig dubbelförening af hypoklorit och klorid: $Ca(OH)_2 + Cl_2 = Ca<^{OCl}_{Cl} + H_2O$. Denna förening, blandad med oförändradt hydrat, benämnes *klorkalk*, ett hvitt pulver af klorlik lukt. Luftens kolsyra och vatten sönderdela klorkalk, hvarvid bildas underklorsyrlighet. Klorvätesyra och svafvelsyra utveckla klor: $CaOCl_2 + 2HCl = CaCl_2 + H_2O + Cl_2$. På grund häraf användes klorkalk till blekning och som desinfektionsmedel.

Barium, Ba. Atomvikt = 137. Atomvärde 2 och 4. Förekommer sparsamt i naturen såsom mineralen tungspat (sulfat) och witherit (karbonat).

Bariumoxid, BaO, *baryt*, erhålles som en hvit massa genom glödgning af bariumnitrat: $Ba(NO_3)_2 = BaO + 2NO_2 + O$. Med vatten bildar bariumoxiden motsvarande hydrat. *Bariumhydrat*, $Ba(OH)_2$, framställes dock vanligen genom att koka en lösning af svafvelbarium med kopparoxid, hvarvid utom det *lösliga* bariumhydratet bildas olöslig svafvelkoppar: $BaS + CuO + H_2O = Ba(OH)_2 + CuS$. Ur lösningen erhållas stora, färglösa kristaller (med 8 mol. kristallvatten). Bariumhydratlösning, s. k. barytvatten, upptager begärligt kolsyra ur luften och användes därför som reagens på kolsyra.

Bariumsuperoxid, BaO_2, erhålles då man upphettar oxiden i syrgas. Det är ett hvitt pulver, som med syror gifver *vätesuperoxid:* $BaO_2 + H_2SO_4 = BaSO_4 + H_2O_2$.

Bariumsalterna äro färglösa eller hvita, dels lösliga, dels olösliga. De utmärkas däraf, att de färga lågan gulgrön, samt att lösliga bariumsalter med svafvelsyra eller lösliga sulfat gifva en hvit fällning.

Bariumsulfat, $BaSO_4$, förekommer i naturen som mineralet *tungspat*, hvilket utgör råmaterial för framställning af öfriga bariumföreningar. Det är emellertid olösligt i både vatten och syror och måste därför öfverföras till en löslig förening, hvilket sker genom glödgning med kol, hvarvid bildas *svafvelbarium:* $BaSO_4 + 4C = BaS + 4CO$. Genom att till detta sätta klorvätesyra, salpetersyra etc. erhålles klorid, nitrat etc. Sättes svafvelsyra eller sulfatlösning till ett lösligt bariumsalt, utfälles bariumsulfat som ett hvitt, fint fördeladt pulver: $BaCl_2 + H_2SO_4 = BaSO_4 + 2HCl$.

Bariumklorid, $BaCl_2(+ 2H_2O)$, framställes på nyss nämndt sätt. Det är ett lättlösligt salt, hvilket användes som reagens på svafvelsyra.

Bariumnitrat, $Ba(NO_3)_2$, är ett lösligt salt, som användes i fyrverkeri för att åstadkomma grön eld.

Bariumkarbonat, $BaCO_3$, utgör mineralet *witherit*. Det är olösligt och erhålles som en hvit fällning af ett lösligt bariumsalt och alkalikarbonat.

till ryska hofvet för att öfverbringa det svenskas lyckönskan till Katarina II:s tronbestigning. Utan tvifvel befästes härmed ytterligare de vänskapliga förbindelser, som utmärkte Du R:s förhållande till Ryssland under frihetstidens sista decennium. Han fortfor sedermera alltjämnt att vara verksam för Mössornas intressen vid riksdagarna, och Du R., som 1770 blifvit generalmajor, blef genom deras inflytande också 1772 hugnad med landshöfdingeämbetet i Göteborg, hvilket han ock fick behålla efter revolutionen. — I likhet med en del af sina forna partivänner Rudbeck, von Essen, m. fl. hade Du R. märkvärdigt lätt att försona sig med sakernas nya ordning och utvecklade vid 1778 års riksdag ett nit för konungens afsikter, som näppeligen kan undgå att rubriceras som servilism, samt belönades under densamma med friherrlig värdighet. Två år förut hade han utnämnts till generallöjtnant i armén. — Mot slutet af sin lefnad satte Du R. en fläck på sitt anseende genom det slappa sätt, på hvilket han 1788 handhade Göteborgs försvar mot danskarna och som till och med uppväckte misstankar, att han var i hemlig komplott med fienden. Tack vare konungens beslutsamma uppträdande räddades emellertid staden. I landsorten var förbittringen mot D. emellertid så stor, att han vid uppresan till 1789 års riksdag på ett par ställen hotades till lifvet. Död på sin egendom Hedensberg i Västmanland d. 21 okt. 1792 — Gift 1765 med friherrinnan *Charlotta De Geer*, dotter af entomologen frih. Carl De Geer (se sid. 225), efterlämnade Du R. en son, med hvilken hans friherrliga ättegren utslocknade 1799. Hans friherrinna var under Gustaf III:s kronprinstid föremål för stor uppmärksamhet från dennes sida, men om. dennas närmare innebörd äro bland tidens memoarförfattare meningarna delade.

Duwall, från Skottland härstammande ätt, som invandrade till Sverige omkring 1594 med *Albrekt Mac-Dougall*, som 1626 blef fogde öfver Örbyhus och Tierp i Uppsala län. Dennes son generalen *Jacob Mac-Dougall* blef 1674, fyrtio år efter sin död, upphöjd i friherrligt stånd och sönerna introducerades följande år å riddarhuset.

1. **Duwall, Gustaf,** landshöfding, landtmarskalk. Född i Stralsund d. 21 mars 1630. Föräldrar: ofvannämnde *Jacob Mac-Dougall* och *Anna von der Berge*. — D. utnämndes vid 22 års ålder till kammarherre hos drottning Kristina och öfvergick till samma värdighet hos Carl X Gustaf.

Den ynnest, hvari han stod hos denne konung, förskaffade honom en marskalksplats vid den legation, som under riksrådet Krister Bonde afsändes till England 1655. Tre år därefter afgick D. som ambassadör till samma land för att beklaga Cromwells dödliga frånfälle och underhandla med republiken om en hjälpsändning af trettio fregatter. Hemkommen förordnades han för någon tid till resident vid danska hofvet, hvarefter han 1662 utnämndes till landshöfding öfver Stora Kopparbergs län. Under hans styrelsetid inträffade i Dalarna det beryktade trolldomsväsendet, därvid han af regeringen utsågs till ordförande i den kommission, som skulle rannsaka och döma öfver de förvillade. — 1674 blef han svensk friherre och förde som landtmarskalk klubban på riddarhuset vid 1675 års riksdag. Död d. 1 jan. 1692. — Gift 1654 med *Helena Yxkull*.

2. **Duwall, Johan Diedric,** militär, politiker.

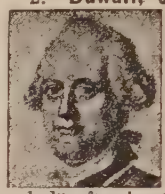

Född d. 5 okt. 1723 å Näsby egendom i Södermanland; den föregående sonsons son. Föräldrar: majoren, frih. *Sven Duvall* och friherrinnan *Sophia Charlotta Kruse*. — D. ägnade sig åt den militära banan, blef 1747 regementskvartermästare och därefter kapten vid Lifgardet. Sedan han 1757 ingått giftermål med *Ulrika Kierman*, dotter af den mäktige Hattledaren och talmannen i borgarståndet Gustaf Kierman (se nedan), drogs dock hans hufvudsakliga intresse till det politiska lifvet, och redan vid 1760—62 års riksdag var han så högt uppburen bland sina partivänner, att han uppfördes å riksrådsförslag. Efter riksdagens slut hugnades han med öfverstes titel 1762. Räfsten med växelkontoren 1765 i sammanhang med Mössornas seger gaf honom vid den riksdagen nog sysselsättning i och för svärfaderns räddande (se art. Kierman G.), men vid den följande riksdagen 1769, då Hattarna åter förfogade öfver majoriteten, insattes D. i sekreta utskottet och blef äfven nu uppförd å rådförslag. Vid riksdagen 1771—72 var han en af de tre Hattar, som på initiativ af Gustaf III underhandlade med ett motsvarande antal förtroendemän från Mössorna om försoning mellan partierna, hvilka underhandlingar som bekant ej kröntes med nöjaktigt resultat. Efter revolutionen blef han 1773 utnämnd till generalmajor och 1786 till generallöjtnant. S. å. förordnades han af konungen till landtmarskalk och tillvann sig i denna egenskap sympatier af såväl riddarhuset som konungen, hvilken vid riksdagens slut hugnade honom med serafimerorden. Detta hindrade dock icke, att man vid den märkliga riksdagen 1789 återfinner D. bland den konstitutionella frihetens vänner, och efter Fersens och De Geers häktande framstår han som en af oppositionens ledare. Han protesterade nu med kraft mot föreningens och säkerhetsakten, bevillningens utgående på obestämd tid, m. m., och rykten voro gängse om äfven hans förestående häktning, hvilka dock ej kommo att besannas. — D. drog sig sedermera tillbaka till det enskilda lifvets lugn och afled å sin fädernegård Näsby d. 12 mars 1801.

Düben, von. Ätterna med detta namn härstamma från Mikael Düben, som 1596 var rådsförvant i Lützen. Hans sonson, *Anders* (se nedan), inkom till Sverige omkring 1624 och från dennes äldsta son, *Peter*, härstammar den nu utdöda adliga ätten von D. Från den yngre sonen, *Gustaf*, härstamma friherrliga ätterna von D. och den nu utdöda grefliga ätten:

1. **Düben, Anders,** kapellmästare. Hans födelseår är obekant. Föräldrarna voro organisten vid S:t Thomaskyrkan i Leipzig *Andreas Düben*

då man sätter svafvelammonium till en lösning af ett aluminiumsalt: $2AlCl_3 + 3(H_4N)_2S + 6H_2O = 2Al(OH)_3 + 6H_4N.Cl + 3H_2S$.

Aluminiumsalterna äro färglösa eller hvita, dels lösliga, dels olösliga i vatten. De lösliga hafva en sammandragande och söt smak.

Aluminiumklorid, $AlCl_3$, kan framställas genom glödgning af aluminiumoxid med kol i en ström af torr klorgas, hvarvid kloriden sublimerar och bildar en hvit massa af vattenfritt salt: $Al_2O_3 + 3C + 6Cl = 2AlCl_3 + 3CO$. Då aluminiumklorid framställes genom att lösa metallen, oxiden eller hydratet i klorvätesyra, erhålles ett salt med kristallvatten.

Aluminiumfluorid, AlF_3, utgör i förening med fluornatrium mineralet *kryolit,* Na_3AlF_6, hvilket i stor mängd förekommer på Grönland.

Aluminiumsulfat, $Al_2(SO_4)_3(+ 18H_2O)$, erhålles af aluminiumhydrat och svafvelsyra. Det kristalliserar i små fjäll och går i handeln under namnet »koncentrerad alun». Användes i färgeriindustrien och till limning af papper.

Kalium-aluminiumsulfat, alun, $KAl(SO_4)_2(+ 12H_2O)$, framställes i stort genom att behandla svagt bränd lera med svafvelsyra (uppslutning): $Al_2(SiO_3)_3 + 3H_2SO_4 = Al_2(SO_4)_3 + 3H_2SiO_3$. Det härvid bildade aluminiumsulfatet blandas med kaliumsulfat, hvarvid alun utkristalliserar i stora, färglösa, väl utbildade oktaedrar. Saltet har en sötaktig, sammandragande smak. Det smälter vid upphettning, och när kristallvattnet förflyktigats, återstår en hvit, porös massa, s. k. *bränd alun.* Alun användes i färgerier, till limning af papper samt vid hvitgarfning (beredning af handskinn).

Det finns en stor klass dubbelsulfat af samma typ som alun, hvilka alla kristallisera i oktaedrar med 12 mol. kristallvatten på 1 mol. af saltet. De kallas *alunarter;* den envärdiga radikalen kan, utom K, äfven vara Na, H_4N (eller någon sällsyntare alkalimetall) och den trevärdiga, utom Al, äfven Cr, krom, Fe järn, (eller någon sällsynt 3-värdig metall).

Aluminiumsilikat ingår som beståndsdel i många mineral, t. ex. fältspat och glimmer, hvilka tillsamman med kvarts utgöra väsentliga beståndsdelar af bergarterna *granit* och *gneis.* De lösa jordlagren hafva uppkommit genom förvittring, d. v. s. mer eller mindre fullständig sönderdelning, af bergarter. Denna förvittring beror dels af fysiska processer (t. ex. vattnets frysning i bergsprickor, hvarigenom stenar lösgöras, rinnande vattens afnötande inverkan på grund af medföljande grus o. s. v.), dels af kemiska processer. De senare bestå hufvudsakligen däri, att kolsyra och vatten tillsamman angripa och sönderdela silikat, t. ex. fältspatkornen i granit och gneis. De härvid bildade sönderdelningsprodukterna utgöras af kiselsyra och alkalikarbonat, kalciumkarbonat, järnkarbonat m. fl., hvilka alla äro lösliga i (kolsyrehaltigt) vatten.

Kvarts och aluminiumsilikat angripas ej men lösgöras ur bergarten och antingen kvarstanna på platsen eller bortföras af rinnande vatten. I senare fallet sjunka de tyngre kvartskornen först till botten, bildande lager af sand, under det att det lättare, stoftfina aluminiumsilikatet medföljer till saktare rinnande vatten, där det afsätter sig som ett lager af *lera.* Denna består således af mer eller mindre rent aluminiumsilikat. Den renaste leran är ett hvitt pulver och benämnes *kaolin* eller *äkta porslinslera.* En annan art af lera är s. k. *eldfast lera,* som finns mellan stenkolsflötser i de skånska kolgrufvorna. Den användes till eldfasta tegel, deglar o. d. *Märgel* är en kalkhaltig lera, hvilken användes som jordförbättringsmedel.

Cement framställes genom att bränna en intim blandning af lera och kalksten eller krita. Den brända massan males till ett ytterst fint pulver, hvilket vid användning utröres med vatten och något sand. Det har egenskapen att hårdna i vatten och användes till grundmurar (beton) och vattenbyggnader såsom hydrauliskt murbruk.

Porslin. *Äkta* porslin tillverkas af kaolin, blandad med finpulvriserad fältspat. De häraf formade pjeserna brännas först lindrigt, öfverdragas därefter med glasyr, som består af fältspat, kvarts och kaolin, och brännas sedan vid mycket hög

häraf visade sig snart, då von D., som vid riksdagen tillhörde sekreta utskottet, ehuru uppförd å fyra rådsförslag, dock städse blef af konungen förbigången. Mössorna voro dock fullt beslutna att belöna hans oförtrutna arbete i partiets tjänst. och för att trygga honom för faran att blifva förbigången infördes i den »förordning om lagarnes verkställighet», som riksdagen 1766 påtvingade konungen, den bestämmelsen, att den, som tre gånger varit uppförd å rådsförslag, skulle fjärde gången ensam föreslås. Sedan ytterligare en ledighet blifvit åvägabragt i rådet genom afsägelse, uppfördes von D. ensam å rådsförslag och blef äfven af konungen utnämnd i okt. 1766. Inom rådet kom han sedermera att utöfva ett stort inflytande och var en af dem, som 1768 ifrigast motsatte sig konungens förslag att utlysa riksdag. Denna stod dock ej att hindra, och sedan Hattarna nått en afgjord majoritet i alla stånd, blef von D. jämte nio sina ämbetsbröder afsatt från sitt ämbete 1769. När Mössorna vid följande riksdag åter kommo till väldet, blef von D. i maj 1772 åter insatt i rådet, denna gång som kanslipresident å den främsta platsen. Hans intima förbindelser med de ryska och engelska ministrarna gjorde honom allt utom sympatisk för Gustaf III, hvilken ock efter revolutionen skyndade att meddela honom sitt afsked. Von D., hvilken två år efteråt hugnades med pension, drog sig därefter tillbaka till privatlifvet och afled å sin egendom Riksten i Södertörn den 27 jan. 1786. Gift 1) 1738 med *Catharina Eleonora Temming* 2) 1751 med *Cornelia Florenina Hildebrand* 3) 1774 med *Ulrika von Rocenheim.*

5. **Düben, Carl Vilhelm von,** riksråd. Född

d. 2 febr. 1724; den föregåendes kusin och son till von D. 2. — D. grundlade sin vetenskapliga bildning i Uppsala, där han i sin anförvandt ärkebiskopen J. Steuchius hade en lika öm som säker handledare, och inskrefs 1742 som e. o. kanslist i k. kansliet. Sedan han 1747—51 tjänstgjort som kommissionssekreterare i Berlin, utnämndes han 1751 till drottning Lovisa Ulrikas kammarherre, två år därefter till hennes handsekreterare och 1761 till öfverkammarherre. Förordnad 1763 till envoyé vid ryska hofvet, utnämndes han följande året till hofkansler och 1769 till president i kammarrevisionen. I olikhet med sin kusin och svärfader (von D. 4), räknades C. V. von Düben till Hattarna men var ej någon skarpare utpräglad partiman. I hög gunst hos Gustaf III, blef han af honom 1788 utnämnd till riksråd med säte i kanslikollegium och befattning med de utländska ärendena. Efter rådskammarens upplösning 1789 insattes von D. i konungens högsta domstol och stod därjämte i spetsen för kanslikollegium. — Om D. såsom enskild person och ämbetsman har en af hans samtida, Schröderheim, uttalat följande omdöme: »Grefve Carl Vilhelm von Düben lära ganska få människor hafva nog känt, för att med visshet beskrifva. Hans insikter, smak, vitterhet och amabilité gjorde honom till favorit hos Lovisa Ulrika. Han var med heder minister i Petersburg, med mycken försiktighet hofkansler under partiernas raseri, med ombytlig lycka president i kammarrevisionen, med mycken tranquillité riksråd och en tid à la tête af utrikesärendena. Han var slug, fin, kall, vänlig, förekommande, alltid glad, ofta i tryckande behof, men reglerade slutligen sina affärer igenom arf, hushållning och extra förmåner, dem kungen beviljade.» D., som afled i Stockholm den 29 dec. 1790, var sedan 1768 gift med friherrinnan *Ulrika von Düben,* dotter af hans kusin, Joakim von Düben, d. y. (se ofvan).

6. **Düben, Magnus Vilhelm von,** naturforskare Född på Vegeholm i norra Skåne d. 12 febr. 1814. Sonsons sonsons sonson till D. 1. Föräldrar: kaptenen friherre *Ulrik Vilhelm von Düben* och *Katarina Flinck.* — Efter idkade akademiska studier i Lund från 1828, erhöll han vid promotionen 1835 lagerkransen, med andra hedersrummet, och förordnades tre år därefter vid samma universitet till docent i botanik. Utn. 1843 till adjunkt och intendent vid naturhistoriska museet därstädes, innehade han ännu denna syssla, när hans så lofvande vetenskapliga verksamhet afbröts af döden d. 9 aug. 1845. — Von D. ägde icke allenast stor lärdom och skarpsinnighet inom det fält, åt hvilket han företrädesvis ägnade sitt arbetsamma lif, utan äfven inom de humanistiska vetenskaperna ovanliga studier, som gåfvo åt hans författareskap en egen lyftning och åt hans stil ett stort behag. Hans arbeten, hvilka alla äga ett utmärkt vetenskapligt värde, äro: *Conspectus vegetationis Scaniæ* 1837, *Mus betulinus, en för Europas fauna ny rått-art* 1840, *Handbok i växtrikets naturliga familjer* 1841, *De fabrica corporis insectorum* 1842, *Ichthyologiska bidrag* 1844, *Om holothuriernas hudskelett* 1844, *Öfversigt af Skandinaviens echinodermer* (liksom de två närmast föregående i förening med norrmannen Koren, 1844), m. m. Ogift.

7. **Düben, Gustaf Vilhelm Johan von,** läkare,

anatom, etnolog. Född på Hvargarn i Södermanland d. 25 maj 1822; den föregåendes kusin. Föräldrar: frih. *Gustaf Henrik von Düben* och *Petronella Sutthoff.* Von D. inskrefs 1837 till student i Lund och promoverades 1844 till filos. doktor. I november samma år anträdde han på uppdrag af Vetenskapsakademien en vetenskaplig resa till England, Goda Hoppsudden, Afrikas ostkust, Arabien, Ostindien och Kina, hvilken resa han populärt beskrifvit och utgifvit 1847. Återkommen till fäderneslandet 1846, återtog han sina vid utresan afbrutna medicinska studier, aflade vid Karolinska medicokirurgiska institutet fullständiga examina — den sista 1851 — och undfick, efter en i Uppsala utgifven och försvarad afhandling: *Öfversigt af de bidrag mikroskopet lämnat till den medicinska diagnostiken,* medicine-doktors-diplom 1855. Samma år förordnad till professor i patologisk anatomi vid Karolinska institutet, utnämndes han 1858 till ordinarie innehafvare af denna befattning. — 1860 undfick han förordnande att

Magnesiumsilikat utgör mineralen *olivin*, *sjöskum*, *talk*, *serpentin* m. fl. De äro alla feta för känseln. Tillsamman med andra silikat förekommer magnesiumsilikat i hornblende, glimmer, klorit, asbest m. fl. Sjöskum användes till cigarrmunstycken och piphufvud, talk till smörjmedel och asbest till packningar, som äro utsatta för hetta.

Zink, Zn. Atomvikt = 65,5. Atomvärde 2. Förekommer i naturen hufvudsakligen som mineralen *zinkblende* (svafvelzink) och *galmeja* (karbonat). — Metallen framställes i stort genom oxidens reduktion med kol i destillationskärl, hvarvid metallen förgasas (vid 950°) och upptages i förlag samt omsmältes sedan i deglar. Oxiden erhålles genom rostning af zinkblende, blandadt med galmeja för att öka zinkutbytet: $ZnS + 3O = ZnO + SO_2$. — Zink är en blåhvit, bladigt kristallinisk metall, som i luften snart blir grå, beroende af en oxidhinna, hvilken skyddar metallen för vidare oxidation. Den är tämligen spröd vid vanlig temperatur, men upphettad till 100°—150° är den smidbar och kan utvalsas till plåt. Vid 200° blir den åter spröd; smälter vid 412° samt förgasas vid 950°. Glödgas zink i luft, brinner den med grönaktig låga till oxid. — Zink löses i klorvätesyra och utspädd svafvelsyra under vätgasutveckling och i salpetersyra med utveckling af kväfoxid (se sid. 239). Liksom aluminium lösas äfven zink i kali- och natronlut under vätgasutveckling, hvarvid bildas salter, t. ex. $K_2.ZnO_2$, i hvilka zink ingår i den negativa radikalen. Det oaktadt är zink ett ganska starkt positivt grundämne och utfäller andra metaller såsom koppar, bly och silfver ur deras saltlösningar.

Zink har mycket stor användning såsom plåt, till husgerådssaker, till galvanisering af järnföremål, m. m. Dessutom ingår den i flera legeringar.

Zinkoxid, ZnO, framställes i stort genom förbränning af zinkgas, hvarvid den erhålles som ett vackert hvitt pulver, *zinkhvitt*, hvilket användes till målarfärg.

Zinkhydrat, $Zn(OH)_2$, kan utfällas analogt med magnesiumhydrat. Det är en hvit fällning, som löses i öfverskott af alkalihydrat under bildning af salter, *zinkat*, t. ex. K_2ZnO_2 (se ofvan).

Zinksulfid, svafvelzink, ZnS, utgör mineralet *zinkblende*, hvilket förekommer i Sverige, t. ex. vid Åmmeberg i Närke. Det erhålles som en *hvit*, i syror lättlöslig fällning, då man sätter svafvelammonium till ett löst zinksalt.

Zinksalterna äro färglösa, dels lösliga, dels olösliga. De lösliga reagera surt, ha sammandragande smak och äro något giftiga. Med ammoniak bilda de ammoniakaliska föreningar, *zinkaminsalter* t. ex. $Zn(H_3N)_4.SO_4$.

Zinkklorid, $ZnCl_2$, *klorzink*, erhålles då zink löses i klorvätesyra. Det är en hvit, delikvescent, mycket lättlöslig kristallmassa, som vid stark upphettning kan sublimera.

Zinksulfat, $ZnSO_4(+ 7H_2O)$, *zinkvitriol*, bildas, då man löser zink i utspädd svafvelsyra. Det kristalliserar i lättlösliga, nålformiga kristaller. Användes vid tygtryck och i medicin.

Zinkkarbonat, $ZnCO_3$, förekommer såsom mineralet *galmeja*, hvilket är en mycket viktig zinkmalm. Fällas lösta zinksalter med alkalikarbonat, erhålles ett hvitt, olösligt, *basiskt* karbonat af växlande sammansättning.

Järngruppen.

Till denna grupp höra ***järn***, ***mangan***, ***krom***, ***nickel*** och ***kobolt***. I sina föreningar uppträda de vanligen som 2- och 3-värdiga grundämnen; dock kunna järn, mangan och krom äfven vara 4- och 6-värdiga samt mangan dessutom 7-värdig. De till denna och följande grupper hörande grundämnena (samt zink) benämnas *tunga metaller*, under det att de redan behandlade metallerna kallas *lätta metaller*. Vidare bruka järn- och zinkgruppens metaller ofta benämnas *väte-*

utdrifvande eller *vätedeplacerande* metaller, emedan de lösas i utspädda syror under vätgasutveckling (mera härom längre fram).

Denna grupps metaller utmärkas genom svårsmälthet och af egenskapen att vara magnetiska. De kunna framställas genom oxidernas reduktion med kol. Dessa äro allt efter syremängden, dels positiva, dels indifferenta, dels negativa (se sid. 233, oxider), men dessutom finnas flera oxider, som kunna anses vara saltartade föreningar, nämligen *oxidoxidulföreningar*, t. ex. järnoxidoxidul, magnetit, Fe_3O_4 eller $Fe_2O_3.FeO$. Svafvelföreningarna äro olösliga i vatten men lättlösliga i utspädda syror, med undantag af CoS och NiS, som äro svårlösliga. Af salterna äro klorider, sulfat och nitrat lösliga, neutrala karbonat och fosfat samt silikat olösliga.

Järn, Fe. Atomvikt = 56. Atomvärde 2, 3, 4 och 6. Förekommer allmänt i naturen, gediget i meteorstenar, men oftast i förening med syre i många mineral, hvaribland de viktiga malmerna* *järnglans* eller *blodstensmalm*, Fe_2O_3, *magnetit* eller *svartmalm*, Fe_3O_4, *järnspat*, $FeCO_3$, samt *sjö-* och *myrmalmer*, hvilka utgöras af olika sammansatta järnhydrat. Förenadt med svafvel bildar järn det allmänt förekommande mineralet *svafvelkis*, af hvilket ej järn men däremot svafvel framställes.

I stort framställes järn genom malmernas reduktion med kol, sedan de först rostats. Denna reduktionsprocess sker i masugnar (fig. 17), vid så hög temperatur att järnet smälter. I masugnen inlägges den rostade malmen hvarftals med kol och vanligen äfven slaggbildande ämnen, nämligen kalk (till kiselsyrerik malm) eller kiselsyra (till kalkhaltig malm), hvilka, med den i malmen befintliga bergarten, bilda en lättflytande slagg. Genom blästrar vid ugnens nedre del inpressas varm luft, hvarigenom kolet förbrännes under stark värmeutveckling. Den härvid bildade kolsyran (CO_2) reduceras af högre upp i ugnen belägna, glödande kollager, hvarvid bildas koloxid (CO), som i sin ordning verkar reducerande på järnoxiderna (och åter öfvergår till CO_2). I nedre delen af masugnen upptager det halfsmälta järnet kol och blir härigenom mera lättsmält. Samtidigt med järnet bildas slaggen, som består af lättsmälta silikat. Den är lättare än järnet och flyter därför ofvanpå detta, härigenom skyddande det reducerade järnet för oxidation genom blästern.

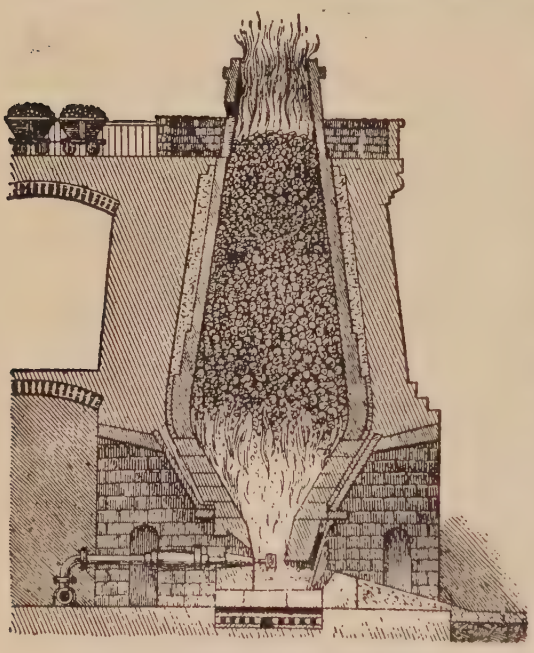

Fig. 17. Masugn, (äldre konstruktion).

Det smälta järnet och slaggen samlas i det nedanför blästern befintliga »*stället*». Slaggen uttappas efter hand, och då järnet stigit till närheten af dammkanten, göres »*utslag*», d. v. s. järnet uttappas genom utslagsöppningen vid ugnens botten (ej synlig å fig.) och gjutes i tackjärnsformar.

Det sålunda erhållna tackjärnet håller 2,5—4,5 % kol. Är kolet hufvudsakligen kemiskt bundet vid järnet, så är detta tennhvitt och benämnes *hvitt tackjärn;* är däremot kolet till större delen såsom fint fördelad grafit mekaniskt inblandadt, har järnet ett grått utseende och kallas därför *grått tackjärn*. Det förra

Malmer kallas de mineral, ur hvilka metaller med ekonomisk fördel kunna framställas.

slaget användes för stål- och smidesjärnstillverkning, det senare till gjutjärn. Intet tackjärn kan smidas.

Smidbart järn framställes af tackjärn genom borttagande af kol samt en del skadliga föroreningar, såsom kisel, svafvel och fosfor. Detta sker genom en oxidationsprocess, som kallas *färskning* och sker på olika sätt, nämligen genom *slaggfärskning* och *blästerfärskning*.

Slaggfärskningen eller *välljärnsfärskningen* utföres i härd (*härdfärskning*) eller flamugn (*puddling*) (fig. 18). Det smälta järnet syrsättes på ytan, hvarvid i första hand kisel och sedan järn oxideras, så att en slagg af järnsilikat erhålles. Denna slagg intryckes medels järnspett i den mjuka järnmassan, hvarigenom järnets kol och kisel oxideras. Vid slutet af färskningen, då järnet är i degigt tillstånd, uttages det och smides eller utvalsas till stänger.

Vid *blästerfärskningen* eller *bessemerblåsningen* erhålles götjärn. Denna färskning består däri, att luft pressas genom smält tackjärn, hvarvid kisel,

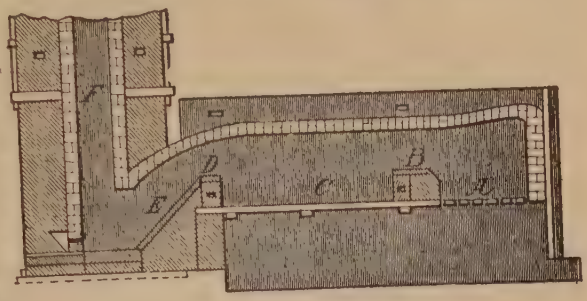

Fig. 18. Flamugn.

A. Rosten, där bränslet lägges. — *B*. Eldbryggan, som skiljer bränslet från härden. — *C*. Härden, där järnet upphettas och puddlas. — *D*. Skiljer härden från *E*, den s. k. fuxen, genom hvilken förbränningsprodukterna ledas till skorstenen *F*.

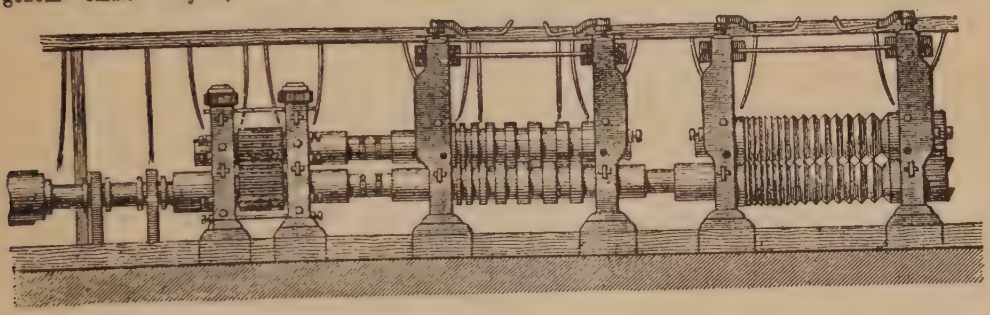

Fig. 19. Valsverk.

kol och mangan förbrännas under så stark värmeutveckling, att temperaturen stiger från tackjärnets till smidesjärnets smältpunkt. Kolet ensamt lämnar ej tillräckligt förbränningsvärme, hvarför härtill fordras ett kisel- och manganhaltigt tackjärn. Allt efter den inpressade luftmängden erhålles smidesjärn eller stål af hvilken kolhalt som helst. Operationen utföres i retortformade ugnar, *konvertrar* (fig. 20), hvilka äro vridbara kring en horisontal axel för järnets in- och urtappning.

Då järnmalmen innehåller fosfor, måste detta bortskaffas, emedan järnet eljest blir skört vid vanlig temperatur (kallbräckt). Detta sker genom att vid färskningen konvertrarna fodras med kalk och magnesia samt genom tillsättning af kalk under operationens gång. Vid dessa oxiders närvaro syrsättes fosforn och går i slaggen som kalcium- och magnesiumfosfat. Denna slagg benämnes *thomasslagg* och är på grund af sin rikedom på fosforsyra ett viktigt gödningsmedel.

En annan metod för framställning af gjutjärn är *martinsmältningen*. Tackjärnet nedsmältes tillsammans med järnskrot i regenerativa gasugnar vid hög temperatur och riklig lufttillgång. Färskningen förmedlas af slaggen utan att det smälta järnet behöfver omröras. För att underlätta oxidationen tillsättes mot slutet af processen ren järnmalm.

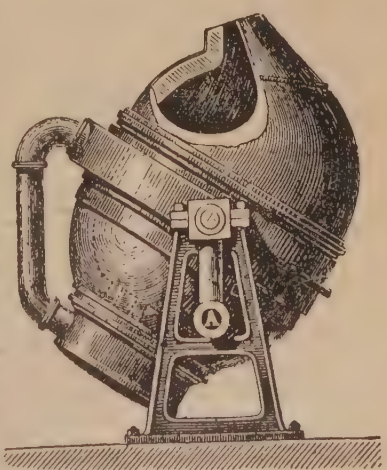

Fig. 20. Bessemerkonverter.
A. Lufttillförsel.

Det genom färskningen erhållna smidbara järnet har en kolhalt af 2—0,03 %. Allt efter kol-

halten kallas det smidbara järnet *stål* eller *smidesjärn;* dock finns ej någon skarp gräns mellan de båda slagen. Stål håller 2—0,4 % kol och är elastiskt. Genom upphettning till omkring 650° och därefter hastig afkylning kan det härdas. Smidesjärn har en kolhalt af 0,4—0,03 %, det är ej elastiskt och kan ej härdas; är smidbart i såväl köld som värme, under det att stål endast i värme kan smidas. Både stålets och smidesjärnets hårdhet växer med kolhalten. Järnets smältpunkt höjes vid aftagande kolhalt, så att tackjärnets smältpunkt är omkring 1,200°, stålets 1,400° och smidesjärnets 1,800°.

Järn löses i klorvätesyra och utspädd svafvelsyra under vätgasutveckling. I salpetersyra löses det till ferrinitrat med utveckling af vätgas och kväfoxider, NO eller N_2O, alltefter koncentrationen. Är syran mycket utspädd, bildas ferronitrat och ammoniumnitrat. I torr luft angripes järn ej, men i fuktig luft öfverdrager det sig med en skorpa af ferrihydrat, *rostar.* Häraf förstöres järnet mer och mer, emedan rostskorpan tränger allt djupare in i metallen, beroende däraf att ferrihydrat reduceras af underliggande järn till ferrohydrat, hvilket af luftens syre åter öfverföres till ferrihydrat. Sålunda uppstår *grafrost.*

I kemiska föreningar uppträder järnet med fyra olika atomvärden. Föreningar med 2-värdigt järn benämnas *ferro-* och med 3-värdigt järn *ferri*-föreningar; 4-värdigt järn ingår i mineralet *svafvelkis*, FeS_2. Föreningar med 6-värdigt järn benämnas *ferrat*, t. ex. kaliumferrat K_2FeO_4. De sönderdelas lätt och sakna betydelse.

Järnoxidul, ferrooxid, FeO, är ett svart pulver, som lätt upptager syre och öfvergår till oxid. *Ferrohydrat,* $Fe(OH)_2$, järnoxidulhydrat, erhålles af ett löst ferrosalt och alkalihydrat, såsom en i första ögonblicket hvit fällning, hvilken i luften hastigt oxideras till ferrihydrat.

Järnoxid, ferrioxid, Fe_2O_3, utgör mineralet *järnglans.* Framställes genom glödgning af ferrihydrat eller ferrisulfat. Det är ett hårdt, rödt pulver, hvilket användes som polermedel och målarfärg (*engelskt rödt, rödfärg*).

Ferrihydrat, $Fe(OH)_3$, *järnoxidhydrat* finns i naturen som *sjö* och *myrmalm* (järnockra). Det bildas när järn rostar (se ofvan). Erhålles som en rödbrun fällning, då man till ett löst ferrisalt sätter alkalihydrat eller ammoniak.

Järnoxidoxidul, $Fe_2O_3.FeO$, är en saltartad förening, som äfven benämnes *ferroferrit,* $Fe(FeO_2)_2$. Den förekommer i naturen som mineralet *svartmalm* eller *magnetit.*

Järnsulfur, ferrosulfid, FeS, *svafveljärn,* framställes på torra vägen genom sammansmältning af järn och svafvel och är en halft metallglänsande, mörkt bronsfärgad massa. På våta vägen erhålles ferrosulfid som en svart fällning, då man till ett löst ferro- (och ferri-) salt sätter svafvelammonium, $(H_4N)_2S$. Ur ferrisalt utfälles samtidigt svafvel, emedan först en reduktion till ferrosalt äger rum: $2FeCl_3 + (H_4N)_2S = 2FeCl_2 + 2H_4N.Cl + S$. Svafveljärn användes för framställning af svafvelväte (se sid. 236).

Järndisulfid, svafvelkis, FeS_2, är ett allmänt förekommande mineral, i hvilket järnet antages vara 4-värdigt. Det är till färgen ljusgult, har metallglans och är så hårdt, att det eldar mot stål. Är ofta väl kristalliseradt i kuber och andra reguliära former. — Ur svafvelkis kan järn ej med fördel framställas, och den är således ej en järnmalm. Däremot användes svafvelkis för framställning af svafvelsyrlighet, svafvelsyra och järnvitriol.

Af *järnsalter* finnas både ***ferri-*** och ***ferrosalter.*** Ferrosalterna äro i vattenhaltigt tillstånd gröna, i vattenfritt hvita. De upptaga lätt syre, hvarvid de oxideras till ferrisalter och äro på grund däraf ganska kraftiga reduktionsmedel. Ferrisalterna äro i vattenlösning vanligen bruna. De reduceras af svafvelsyrlighet ooh svafvelväte till ferrosalter. Alla järnsalter hafva en kärf, vidrig smak. Blott få af dem hafva någon större betydelse

Järnklorid, ferriklorid, $FeCl_3(+ 6H_2O)$, erhålles genom att lösa järn i kungsvatten samt ferrioxid eller ferrihydrat i klorvätesyra. Då lösningen afdunstas, erhålles saltet som en gulbrun kristallinisk massa, lättlöslig i vatten.

Ferrosulfat, $FeSO_4(+ 7H_2O)$, *järnvitriol*, är det allmännaste järnsaltet. Det erhålles, då man löser järn i svafvelsyra, och beredes i stort genom svag rostning af svafvelkis samt massans urlakning med vatten. Ur lösningen kristalliserar saltet i stora, ljusgröna kristaller, hvilka vid upphettning först afgifva kristallvattnet och vid högre temperatur sönderdelas i järnoxid, svafvelsyrlighet och svafvelsyreanhydrid. I fuktig luft oxideras *ferro*-sulfat lätt till basiskt *ferri*-sulfat, $Fe\begin{matrix}SO_4\\OH\end{matrix}$, ett gulbrunt, svårlösligt salt. Vid närvaro af ett oxidationsmedel jämte svafvelsyra öfvergår ferrosulfat till ferrisulfat: $2FeSO_4 + H_2SO_4 + O = Fe_2(SO_4)_3 + H_2O$.

Ferrosulfat användes till skrifbläck och i färgindustrien.

Ferrokarbonat, $FeCO_3$, förekommer i naturen som mineralet *järnspat*. Många mineralvatten innehålla *surt*, lösligt karbonat och användas i medicinen. Får en lösning af surt järnkarbonat en tid vara utsatt för luftens inverkan, utfaller ferrihydrat och kolsyra bortgår: $2FeH_2(CO_3)_2 + H_2O + O = 2Fe(OH)_3 + 4CO_2$. På detta sätt bildas i naturen brunt slam i järnkällors afloppsbäckar och likaledes äfven sjö- och myrmalm.

Cyanjärnföreningar. Med cyan bildar järn flera egendomliga föreningar, i hvilka ingår den negativa radikalen $Fe(CN)_6$ under det att den positiva radikalen utgöres af väte eller metall. Radikalen $Fe(CN)_6$ är 4-värdig när den innehåller 2-värdigt järn och benämnes då *ferrocyan;* innehåller den 3-värdigt järn, benämnes den *ferricyan* och är då endast 3-värdig.

Kaliumferrocyanid, *ferrocyankalium*, $K_4.\overset{II}{Fe}(CN)_6(+ 3H_2O)$, *gult blodlutsalt*, erhålles, då man låter en koncentrerad lösning af cyankalium inverka på järn eller järnoxid. Saltet framställes i stort på det sätt, att järn och rå pottaska glödgas med animaliska ämnen (t. ex. intorkadt blod, hvaraf namnet blodlutsalt), hvilka som bekant innehålla kol och kväfve. Härvid bildas af kaliumkarbonat och de animaliska ämnena cyankalium, under det att järnet blott tillsättes för att binda svafvel, hvilket förekommer i den rå pottaskan som kaliumsulfat. Den smälta massan kokas med vatten, hvarvid cyankalium löses och angriper såväl det bildade svafveljärnet som det oförändrade järnet under bildning af ferrocyankalium: $FeS + 6KCN = K_4.Fe(CN)_6 + K_2S$; $Fe + 6KCN + 2H_2O = K_4.Fe(CN)_6 + 2KOH + 2H$. Efter afdunstning erhålles saltet i vackra, citrongula kristaller, hvilka vid glödgning sönderdelas i cyankalium, koljärn och kväfgas (se cyankalium, sid. 251).

Den i ferrocyankalium ingående syran, $H_4Fe(CN)_6$, *ferrocyanvätesyra*, erhålles som en hvit, i vatten löslig fällning, då man sätter stark klorvätesyra till en lösning af gult blodlutsalt. De flesta af ferrocyansyrans salter äro olösliga och kunna alltså utfällas ur lösta metallsalter med ferrocyankalium.

Ferriferrocyanid, $\overset{III}{Fe}_4[\overset{II}{Fe}(CN)_6]_3$, *berlinerblått*, erhålles som en mörkblå fällning, då man sätter ferrocyankalium till ett ferrisalt: $3K_4Fe(CN)_6 + 4FeCl_3 = Fe_4[Fe(CN)_6]_3 + 12KCl$. Med ferrosalter ger ferrocyankalium en hvit fällning, $K_2Fe.Fe(CN)_6$, hvilken i luften hastigt blir blå. Berlinerblått användes till målning och tygtryckning.

Kopparferrocyanid, $Cu_2.Fe(CN)_6$, är en brun fällning.

Kaliumferricyanid, *ferricyankalium*, $K_3.\overset{III}{Fe}(CN)_6$, *rödt blodlutsalt*, uppkommer genom oxidation af ferrocyankalium med klor: $K_4.\overset{II}{Fe}(CN)_6 + Cl = K_3.\overset{III}{Fe}(CN)_6 + KCl$. Rödt blodlutsalt bildar vackra, brunröda kristaller. — I detta salt ingår den ofvannämnda 3-värdiga, negativa radikalen *ferricyan*. Motsvarande väteförening, *ferricyanvätesyra*, $H_3.Fe(CN)_6$, är en utpräglad syra, hvilken med baser ger salter, af hvilka det viktigaste är:

Ferroferricyanid, $\overset{II}{Fe}_3[\overset{III}{Fe}(CN)_6]_2$, *turnbullsblått;* liknar fullkomligt berlinerblått. Framställes af ferricyankalium och ett ferrosalt. Med ferrisalter ger ferricyan-

kalium ingen fällning. Gult blodlutsalt användes som reagens på koppar- och ferro- samt ferri-salter.

Mangan, Mn. Atomvikt = 55. Atomvärde 2, 3, 4, 6 och 7. Mangan förekommer i naturen oftast i förening med syre. Det viktigaste manganmineralet är *brunsten* (mangansuperoxid). — Metallen kan framställas genom oxidernas reduktion med kol. Den liknar järn men har ringa betydelse. Mangan uppträder i sina föreningar med mycket växlande atomvärden (se tabellen, sid. 233). Föreningar af 2-värdig mangan benämnas *manganoföreningar*, af 3-värdig mangan, *manganiföreningar*. Såsom 2- och 3-värdig bildar mangan salter med syror; dock äro *mangani*-salterna mycket obeständiga. Äfven af 6- och 7-värdig mangan finnas salter, kallade *manganat* och *permangat*. I dessa ingår mangan i negativa radikalen, under det att den positiva utgöres af en starkt positiv metall. Slutligen uppträder mangan såsom 4-värdig i den indifferenta superoxiden, MnO_2.

Manganoxidul, MnO, erhålles som ett grönt pulver, när de öfriga oxiderna upphettas i vätgas.

Manganohydrat, $Mn(OH)_2$, erhålles af ett löst manganosalt och alkalihydrat såsom en smutsvit fällning, hvilken i luften hastigt oxideras till brunt *manganihydrat*, $Mn(OH)_3$.

Manganoxid, Mn_2O_3, förekommer i naturen som mineralet *braunit*.

Manganoxidoxidul, Mn_3O_4, utgör mineralet *hausmannit*. Till sin sammansättning är den analog med järnoxidoxidulen.

Mangansuperoxid, MnO_2, finns i naturen som mineralet *brunsten*, hvilket förekommer i gråsvarta, oftast kristalliniska massor. Det är det allmännaste råmaterialet för framställning af manganföreningar och har äfven stor användning till beredning af klor (se sid. 234).

Mangansyreanhydrid, MnO_3, är en röd, lättflyktig massa, som löses i vatten till motsvarande hydrat, *mangansyra*, H_2MnO_4.

Öfvermangansyreanhydrid, Mn_2O_7, är en mörkröd olja, som kan framställas af kaliummanganat och koncentrerad svafvelsyra. I vatten löses den till motsvarande syra, *öfvermangansyra*, $HMnO_4$.

Mangansulfur, svafvelmangan, MnS, innehåller 2-värdig mangan. Framställd på våta vägen genom utfällning med svafvelammonium är det en *laxröd* fällning.

Mangansalterna äro i allmänhet lösliga och vackert färgade, manganosalterna skära, manganaten mörkgröna och permanganaten starkt violetta.

Manganoklorid, manganklorur, $MnCl_2(+ 4H_2O)$, erhålles som biprodukt vid klorberedningen, då mangansuperoxid behandlas med klorvätesyra (se sid. 234).

Manganosulfat, $MnSO_4$, framställes genom upphettning af mangansuperoxid och svafvelsyra: $MnO_2 + H_2SO_4 = MnSO_4 + H_2O + O$. Saltet kristalliserar med olika molekyler kristallvatten vid olika temperaturer.

Kaliummanganat, K_2MnO_4, uppstår, då manganföreningar smältas med alkalihydrater vid närvaro af ett oxidationsmedel, vanligen kaliumnitrat eller -klorat: $MnO_2 + 2KOH + O = K_2MnO_4 + H_2O$. Det är en mörkgrön massa, hvars färg är så intensiv, att äfven små manganmängder kunna upptäckas genom att på detta sätt öfverföra dem till manganat.

Kaliumpermanganat, $KMnO_4$, *kameleon, öfvermangansyradt kali*, framställes genom att koka en vattenlösning af kaliummanganat. Reaktionen sker lättare vid inledande af klor i lösningen: $K_2MnO_4 + Cl = KMnO_4 + KCl$. Saltet kristalliserar i mörkt violetta kristaller. Kameleon är ett kraftigt oxidationsmedel. Det förstör organiska ämnen (t. ex. papper) och är ett utmärkt desinfektionsmedel.

Dessutom har kameleon stor användning vid kemiska analyser för bestämmande af lätt oxiderbara ämnen. Om man till en lösning af t. ex. ferrosulfat, som är ett reduktionsmedel, sätter kameleonlösning, oxideras ferrosulfatet till ferrisulfat. Så länge ferrosulfat finnes i lösningen affärgas den droppvis tillsatta violetta kameleonlösningen, men då oxidationen är fullständig, förorsakar första följande droppe en märkbar färgning, hvarmed reaktionens slut angifves.

Krom, Cr. Atomvikt = 52. Atomvärde 2, 3 och 6. Förekommer i naturen hufvudsakligen som mineralet *kromjärn*, $Fe(CrO_2)_2$.

Metallen har föga användning inom tekniken.

Föreningar af 2-värdig krom benämnas *kromoföreningar*. De äro föga bekanta, emedan de lätt oxideras i luften.

Föreningar af 3-värdig krom kallas *kromiföreningar*. Såsom 6-värdig ingår

krom i salter, benämnda *kromat*, hvilka till sin sammansättning äro analoga med manganaten.

Kromföreningarna äro i allmänhet vackert färgade, och flera användas såsom färgämnen (krom af grek. *chroma*, färg).

Kromoxid, Cr_2O_3, erhålles genom glödgning af hydratet, eller lättare af ammoniumdikromat: $(H_4N)_2Cr_2O_7 = Cr_2O_3 + 4H_2O + 2N$. Det är ett grönt pulver, hvilket under namn af *kromgrönt* användes såsom färg.

Kromhydrat, $Cr(OH)_3$, är en blågrön fällning, som erhålles ur ett löst kromsalt medels alkalihydrat, ammoniak eller svafvelammonium (kromsulfid kan nämligen ej framställas på våta vägen. Se aluminiumsulfid, sid. 256).

Kromsyreanhydrid, kromtrioxid, CrO_3, vanligen kallad *kromsyra*, erhålles, då man till en mättad lösning af kaliumdikromat sätter koncentrerad svafvelsyra: $K_2Cr_2O_7 + H_2SO_4 = 2CrO_3 + K_2SO_4 + H_2O$. Kromtrioxiden utkristallerar i scharlakansröda, i vatten lättlösliga nålar. Det är ett mycket kraftigt oxidationsmedel.

Salter af 3-värdig krom äro i kristalliseradt tillstånd ofta violetta. Lösningar af violetta kromisalter öfvergå vid upphettning från violett till grön färg, beroende på hydrolys (se sid. 234), hvarvid bildas grönt, basiskt salt. Få gröna lösningar stå någon tid vid vanlig temperatur, återbildas neutralt, violett salt.

Kromklorid, $CrCl_3$, erhålles vattenfri, om man glödgar kromoxid och kol i klorgas, hvarvid kloriden sublimerar i syrénfärgade, metallglänsande fjäll. Vattenhaltigt grönt salt bildas, då kromhydrat löses i klorvätesyra.

Kromisulfat, $Cr_2(SO_4)_3(+15H_2O)$, erhålles af kromhydrat och svafvelsyra. Det ger med kaliumsulfat dubbelsaltet

Kromalun, $KCr(SO_4)_2(+12H_2O)$, som kristalliserar i mörkt violetta, nästan svarta oktaedrar. Saltet framställes lätt af kaliumdikromat genom att tillsätta svafvelsyra och ett reduktionsmedel, t. ex. svafvelsyrlighet eller alkohol: $K_2Cr_2O_7 + + H_2SO_4 + 3SO_2 = 2KCr(SO_4)_2 + H_2O$.

Kaliumkromat, K_2CrO_4, framställes genom att smälta kromjärn (eller någon annan kromförening) med pottaska och ett syreafgifvande ämne t. ex. salpeter: $Cr_2O_3 + 2K_2CO_3 + 3O = 2K_2CrO_4 + 2CO_2$. Salter bilda citrongula, lättlösliga kristaller.

Kaliumdikromat, $K_2Cr_2O_7$, »*surt kromsyradt kali*», är den viktigaste kromföreningen. Det framställes genom att till en mättad, varm lösning af föregående salt sätta salpetersyra: $2K_2CrO_4 + 2HNO_3 = K_2Cr_2O_7 + 2KNO_3 + H_2O$, hvarvid den gula lösningen öfvergår till röd. Kaliumdikromat utkristalliserar i stora, gulröda, vattenfria kristaller, svårlösliga i vatten. Användes i färgerier, till tygtryck, för framställning af öfriga kromföreningar och såsom oxidationsmedel. Dessutom har det på sista tiden fått användning inom den fotografiska reproduktionstekniken.

Blykromat, $PbCrO_4$, erhålles som en gul fällning, om man till ett löst blysalt sätter kaliumdikromatlösning. Användes som målarefärg under namn af *kromgult*.

Kobolt, Co. Atomvikt = 59. Atomvärde 2 och 3. Förekommer i naturen oftast tillsammans med nickel. Den i Sverige vanligaste malmen är koboltglans CoSAs. — Metallen framställes genom oxidens reduktion med kol. Den är stålgrå, smidig och magnetisk. I sina föreningar uppträder den dels 2-värdig, dels 3-värdig.

Koboltoxidul, CoO, är grön. *Koboltoxidulhydrat,* $Co(OH)_2$, erhålles som en ljusröd fällning vid kokning af ett löst koboltsalt med alkalihydrat. Vid glödgning afgifver det vatten och öfvergår till oxidul. *Koboltoxid,* Co_2O_3, är brunsvart.

Koboltsalterna äro i vattenfritt tillstånd ofta blå, med kristallvatten och i vattenlösning mökkröda.

Koboltklorur, $CoCl_2(+6H_2O)$, kan framställas genom att lösa metallen eller oxiden i klorvätesyra.

Koboltnitrat, $Co(NO_3)_2(+6H_2O)$, användes som reagens vid blåsrörsanalys.

Koboltsilikat, $CoSiO_3$, är kobolts viktigaste förening och utgör hufvudbeståndsdelen i den mörkblå färgen *smalt*, som beredes genom att smälta rostad koboltmalm med kvarts och pottaska. Koboltsilikat ingår i blått glas och porslin.

Nickel, Ni. Atomvikt = 58,5. Atomvärde 2 och 3. Förekommer liksom kobolt i förening med arsenik och svafvel i t. ex. nickelglans, NiSAs, och kopparnickel, NiAs. I Sverige brytes en nickelhaltig magnetkis. — Nickel är en nästan silfverhvit, starkt glänsande metall, som i luften håller sig tämligen oförändrad. Den är smidbar och liksom järn och kobolt magnetisk.

Ur oxiderna kan metallen reduceras med kol. Den löses långsamt i utspädd svafvelsyra och klorvätesyra, men däremot lätt i salpetersyra. Nickel är vanligen 2-värdig; dock finnas äfven föreningar af 3-värdig metall.

Nickeloxidul, NiO, erhålles som ett grågrönt pulver genom glödgning af hydratet eller karbonatet. *Nickelhydrat*, $Ni(OH)_2$, kan utfällas analogt med kobolthydrat. Den är en äppelgrön fällning, lättlöslig i ammoniak till en blå vätska. *Nickeloxid* är ett svart pulver.

Nickelsulfur, svafvelnickel, NiS, erhålles som en svart fällning ur ett löst nickelsalt medels svafvelammonium.

Nickeloxidulsalter äro i vattenfritt tillstånd gula, med kristallvatten vackert gröna.

Nickelsulfat, $NiSO_4(+ 7H_2O)$, är det allmännaste nickelsaltet; mörkgröna kristaller. Med alkalisulfat bildas dubbelsalter, af hvilka det svårlösliga *nickelammoniumsulfatet*. $Ni(H_4N)_2(SO_4)_2$, användes vid galvanisk förnickling.

Nickelnitrat, $Ni(NO_3)_2(+ 6H_2O)$, bildas, då man löser metallen eller oxidulen i salpetersyra.

Koppargruppen.

Till denna grupp räknas ***koppar*** och ***kvicksilfver*** samt ofta äfven ***bly***, som dock ej visar stor likhet med de båda andra utan mera öfverensstämmer med de alkaliska jordarternas metaller. Koppargruppens metaller äro i sina föreningar dels 1-värdiga, dels 2-värdiga grundämnen; bly kan dessutom vara 4-värdigt.

Metallerna kunna erhållas ur de svagt positiva oxiderna genom reduktion med kol. Svafvelföreningarna äro olösliga i vatten och kalla, utspädda syror. Salterna äro dels lösliga dels olösliga. Till de lösliga höra kloriderna med undantag af kopparklorur och kvicksilfverklorur (blyklorid är svårlöslig). Nitrat och sulfat äro lösliga undantagandes blysulfat. Olösliga äro karbonat, fosfat, silikat.

Koppar, Cu. Atomvikt = 63,5. Atomvärde 1 och 2. Förekommer gedigen men vanligen i förening med syre och svafvel. *Kopparkis*, $CuFeS_2$, är den allmännaste kopparmalmen och den enda som bearbetas i vårt land. Öfriga viktiga kopparmalmer äro: *röd kopparmalm* (oxidul, Cu_2O), *malakit* och *kopparlazur* (äro basiska karbonat), *grå kopparmalm*, *kopparglans*, Cu_2S, samt *brokig kopparmalm*, Cu_3FeS_3.

Den i Sverige förekommande kopparkisen är vanligen så uppblandad med andra mineral, att den ej håller öfver 6 % koppar. Kopparn framställes på det sätt, att malmen rostas, hvarvid en del svafvel förbrinner till svafvelsyrlighet, SO_2 (hvilken användes till framställning af svafvelsyra), och järnet öfvergår till oxid, under det att större delen af svafvelkopparn förblir oförändrad. Därefter blandas den rostade malmen med koksalt och upphettas i flamugn, hvarvid bildas kopparklorid. Massan utlakas med mycket utspädd klorvätesyra, hvilken äfven löser oförändrad kopparoxid. Ur den sålunda erhållna lösningen utfälles därefter kopparn medels järnskrot. Denna s. k. *cementkoppar* är oren och nedsmältes därför under bläster, hvarigenom föroreningar oxideras och bilda en ofvanpå kopparn flytande slagg. Härvid öfverföres äfven något koppar till oxidul. Denna reduceras med kol, hvilket sker genom metallens omröring med råa björkstänger. Den nu färdiga kopparn benämnes *hammargar koppar* eller raffinerad koppar.

Till elektriska ledningar måste användas nästan kemiskt ren koppar. Denna framställes genom elektrolys af en kopparsulfatlösning, hvarvid den positiva polen (anoden) utgöres af raffinadkoppar. På negativa polen (katoden) utfälles ren koppar, under det att en motsvarande mängd af anoden samtidigt löses.

Koppar är en röd, starkt glänsande metall, som vid vanlig temperatur är smidbar men vid stark upphettning blir spröd, hvarför den ej kan vällas utan måste lödas. Smält koppar upptager gaser, som vid stelnandet åter afgifvas, och förorsakar blåsigt gods, så att den ej lämpar sig till gjutning. I fuktig luft öfverdrages metallen med en blågrön skorpa af basiskt karbonat, benämnd *ärg*. Vid upphettning i luft oxideras koppar först till röd oxidul, sedan till svart oxid. — Koppar löses af utspädd klorvätesyra och ättiksyra endast vid längre inverkan under lufttillträde. Däremot löses den lätt af varm koncentrerad svafvelsyra

under utveckling af svafvelsyrlighet (se sid. 236), och af salpetersyra med utveckling af kväfoxid (se kväfoxid sid. 239). Kungsvatten (se sid. 240) löser till klorid.

Koppar har stor användning till kokkärl, mynt, patronhylsor m. m. samt till elektriska ledningar, på grund af dess ringa ledningsmotstånd (se härom afd. Fysik). Dessutom ingår koppar i många legeringar, t. ex. *mässing* (koppar och zink), *brons* (koppar och tenn) och *nysilfver* (koppar, zink och nickel).

Koppar uppträder dels 1-värdigt, dels 2-värdigt. Föreningar af 1-värdig koppar benämnas *cuproföreningar*, af 2-värdig *cupriföreningar*.

Kopparoxidul, Cu_2O, utgör mineralet *röd kopparmalm*. Erhålles som en röd fällning, då man till en varm lösning af kopparsulfat, vinsyra och alkalihydrat sätter drufsocker, hvilket verkar reducerande.

Kopparoxid, CuO, kan framställas genom glödgning af hydratet, nitratet eller karbonatet. Svart pulver, som vid glödgning afgifver syre och därför användes vid analys af organiska ämnen.

Kopparhydrat, $Cu(OH)_2$, erhålles som en blå fällning, då till ett löst cuprisalt sättes alkalihydrat. Uppvärmes fällningen, förlorar den vatten och öfvergår till svart oxid. I ammoniak löses hydratet till en intensivt blå vätska.

Kopparsulfur, Cu_2S, utgör mineralet *kopparglans*, *grå kopparmalm*. Erhålles genom glödgning af koppar i svafvelgas.

Kopparsulfid, CuS, utfaller, då man inleder svafvelväte i en lösning af ett kopparsalt: $CuCl_2 + H_2S = CuS + 2HCl$. Svart fällning, som i fuktigt tillstånd lätt oxideras till sulfat.

Kopparsalter äro i vattenfritt tillstånd hvita eller gula, i vattenhaltigt blå eller gröna. De smaka kärft och äro giftiga. Cuprosalterna äro mindre viktiga.

Kopparklorur, CuCl, bildas då kopparoxidul behandlas med klorvätesyra. Hvitt pulver, lösligt i stark klorvätesyra, men nästan olösligt i vatten, hvarför kopparklorur kan utfällas ur en kopparkloridlösning medels tennklorur, som verkar starkt reducerande, så att den lägre föreningen erhålles: $2CuCl_2 + SnCl_2 = 2CuCl + SnCl_4$.

Kopparklorid, $CuCl_2(+ 2H_2O)$, framställes genom att lösa metallen i kungsvatten. Vid afdunstning erhållas blågröna kristallnålar.

Kopparsulfat, $CuSO_4(+ 5H_2O)$, erhålles, då man löser koppar i kokande koncentrerad svafvelsyra. Det vattenhaltiga saltet bildar stora, vackra, blåa kristaller, hvilka vid upphettning afgifva kristallvatten och öfvergå till vattenfritt salt, ett hvitt pulver. Kopparsulfat användes i galvanoplastik, i färgerier och till konservering af virke.

Kopparnitrat, $Cu(NO_3)_2(+ 6H_2O)$ bildas, då koppar löses i salpetersyra.

Kopparkarbonat af basisk sammansättning förekomma i mineralriket såsom *kopparlazur* och *malakit*. Alkalikarbonat fälla ur ett löst kopparsalt basiskt karbonat af malakitens sammansättning. Den på kopparföremål bildade *ärgen* är samma förening: $Cu{<}^{OH}_{CO_3}$ $Cu{<}^{CO_3}_{OH}$ eller $(CuOH)_2CO_3$.

Kopparacetat framställes på det sätt, att kopparplåtar utsättas för inverkan af ättiksyreångor, hvarvid bildas en blågrön massa af basiskt kopparacetat, som under namn af *spanskgröna* användes vid färgning.

Ammoniakaliska kopparföreningar. Ofvan nämndes att kopparhydrat löses i ammoniak till en intensivt blå vätska. På samma sätt förhåller det sig med alla cupriföreningar. Med salterna bildar ammoniak *cupridiaminsalter*, t. ex. $Cu(H_3N)_4SO_4(+ H_2O)$, cupridiaminsulfat, hvilket kan fås att kristallisera i vackra mörkblåa kristaller. Sådana ammoniakaliska föreningar finnas äfven af andra metaller såsom kobolt, nickel, zink, kvicksilfver, platina m. fl.

Kvicksilfver, Hg. Atomvikt = 200. Atomvärde 1 och 2. Förekommer i naturen dels gediget, dels i förening med svafvel. Den allmännaste malmen är *cinnober* (kvicksilfversulfid, HgS), som finns i Spanien, Österrike, Kalifornien, Japan o. s. v. — Ur denna malm framställes kvicksifver genom rostning, hvarvid metallen omedelbart erhålles: $HgS + O_2 = Hg + SO_2$.

Denna rostning utföres i en ugn (se fig. 21) med genombrutna hvalf, på hvilka malmen placeras. De gasformiga rostningsprodukterna, kvicksilfver och svafvelsyrlighet, ledas till murade kamrar (C), där kvicksilfret kondenseras.

Kvicksilfver är en silfverhvit, starkt glänsande metall, som vid vanlig temperatur är flytande. Det stelnar vid — 39,5° och förgasas vid + 357° Dock afdunstar kvicksilfver redan vid rumstemperatur; gasen är färglös och mycket giftig. I luften förändras ej kvicksilfver vid vanlig temperatur.

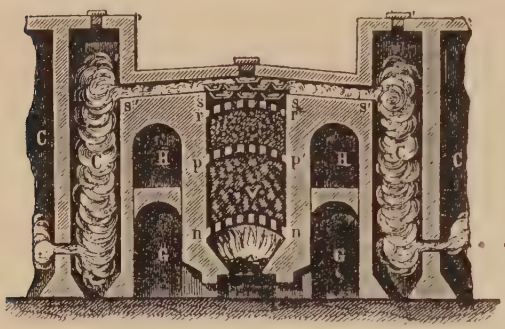

Fig. 21. Rostugn för framställning af kvicksilfver.

Många metaller lösas af kvicksilfver (t. ex. guld, silfver, natrium m. fl.); de bildade legeringarna benämnas *amalgam*. Kvicksilfver löses af kokande, koncentrerad svafvelsyra (med utveckling af svafvelsyrlighet) och af salpetersyra (under utveckling af kväfoxid) samt af kungsvatten. — Kvicksilfver användes till barometrar och termometrar samt till många andra fysikaliska instrument. Dessutom användes det till spegelbeläggning (tennamalgam) och brännförgyllning (guldamalgam) samt i medicinen. I sina föreningar uppträder kvicksilfver dels 1-värdigt, *merkuriföreningar*, dels 2-värdigt, *merkuriföreningar* (af lat. mercurius, kvicksilfver).

Kvicksilfveroxidul, Hg_2O, erhålles som en svart fällning, då alkalihydrat sättes till ett löst *merkurosalt*, emedan motsvarande hydrat ej finnes.

Kvicksilfveroxid, HgO, erhålles som ett rödt pulver vid upphettning af nitratet. Framställd på våta vägen analogt med oxidulen är det en gul fällning. Oxiden sönderdelas vid glödgning i kvicksilfver och syre. — Motsvarande hydrat är okändt.

Svafvelkvicksilfver, kvicksilfversulfid, HgS, är den enda svafvelföreningen. Den finns i naturen som mineralet *cinnober*. Sammanrifves kvicksilfver och svafvel uppstår ett svart pulver, som vid sublimering öfvergår till röd cinnober. Den användes som en beständig, vackert röd målarfärg. På våta vägen erhålles en svart fällning af kvicksilfversulfid, då man inleder svafvelväte i en lösning af mercurisalt. Olikheten mellan den svarta och röda sulfiden beror endast på den senares kristalliniska struktur.

Kvicksilfversalterna äro vanligen färglösa och mycket giftiga. De sönderdelas lätt af en större mängd vatten i gula, anhydrobasiska salter (pyrobasers salter) t. ex. $2HgNO_3 + H_2O = Hg_2OH.NO_3 + HNO_3$.

Kvicksilfverklorur, HgCl, *kalomel*, är ett hvitt, olösligt pulver och kan därför utfällas ur ett löst merkurosalt med klorvätesyra: $HgNO_3 + HCl = HgCl + HNO_3$.

Kvicksilfverklorur färgas svart af ammoniak, emedan därvid bildas en olöslig ammoniakalisk förening, HgH_2NCl, under afskiljande af fint fördeladt *svart* kvicksilfver.

Kvicksilfverklorid, $HgCl_2$, *sublimat*, bildas då kvicksilfver löses i kungsvatten men framställes oftast genom upphettning af mercurisulfat och koksalt, hvarvid kvicksilfverkloriden sublimerar (däraf namnet sublimat): $HgSO_4 + 2NaCl = HgCl_2 + Na_2SO_4$. Saltet är lösligt i vatten och ytterst giftigt samt äfven i mycket utspädd lösning ett kraftigt antiseptiskt medel.

Sättes ammoniak till kvicksilfverkloridlösning, erhålles en *hvit* fällning af samma ammoniakaliska förening, som ofvan nämndes. Härvid afskiljes ej kvicksilfver, hvilket i förra fallet färgade den hvita fällningen svart.

Kvicksilfverjodid, HgJ_2, är ett skarlakansrödt pulver, som utfaller, då man sätter jodkalium till ett löst mercurisalt.

Merkurisulfat, $HgSO_4$, framställes genom att koka kvicksilfver med koncentrerad svafvelsyra. Hvit saltmassa.

Merkuronitrat, $HgNO_3$, uppstår, när kall, utspädd salpetersyra en tid får inverka på kvicksilfver, som bör finnas i öfverskott. Saltet bildar färglösa kristaller.

Merkurinitrat, $Hg(NO_3)_2$, erhålles då kvicksilfver löses i ett öfverskott af salpetersyra.

Bly, Pb. Atomvikt = 207. Atomvärde 2 och 4. Förekommer i naturen hufvudsakligen som mineralet *blyglans*, PbS, hvarur metallen framställes genom nedsmältning med järn eller järnoxid: $PbS + Fe = FeS + Pb$; $7PbS + 2Fe_2O_3 = 7Pb + 4FeS + 3SO_2$. — Bly har i frisk yta en blågrå färg och stark metallglans, hvilken i luften på grund af oxidation snart försvinner. Det är en lättsmält, mjuk och mycket smidbar metall af hög egentlig vikt. Bly löses lätt af utspädd salpetersyra men angripes däremot föga af svafvelsyra och klorvätesyra. Vid lufttillträde löses dock bly af de flesta syror. Ur lösta blysalter utfälles bly af zink och afsätter sig som glänsande, grå kristaller. — Bly har, på grund af sin svårlöslighet i utspädda syror, stor användning till blykamrar i svafvelsyrefabriker, till afdunstningspannor, till elektroder m. m. Dessutom användes det till hagel, i ackumulatorer samt i legeringar.

I de flesta föreningar uppträder bly 2-värdigt; dock äro äfven föreningar af 4-värdigt bly bekanta.

Blyoxid, PbO, *blyglete*, *silfverglitt*, erhålles som biprodukt vid silfrets afdrifning (se sid. 270); kan äfven framställas genom glödgning af hydratet eller karbonatet. Blyoxid är ett gult, smältbart pulver, som användes för framställning af mönja, blysocker, plåster och blyglas m. m.

Blyhydrat af varierande sammansättning erhålles, då man till ett löst blysalt sätter ammoniak eller alkalihydrat. Hvit fällning, lättlöslig både i syror och alkalihydrater, liksom aluminiumhydrat (sid. 256).

Mönja, Pb_3O_4, kan betraktas som ortoblysyrans (H_4PbO_4) blysalt, *blyortoplumbat*, $Pb_2^{II}Pb^{IV}O_4$. Den framställes i stort genom blyoxidens upphettning (till omkring 400°) vid lufttillträde. Vackert, rödt pulver, som användes till blyglas, kitt och såsom målarfärg. Af syror sönderdelas mönja under bildning af blysalt och *blysuperoxid:* $Pb_2PbO_4 + 4HNO_3 = 2Pb(NO_3)_2 + 2H_2O + PbO_2$.

Blysuperoxid, PbO_2, är ett mörkbrunt pulver, som äfven kan framställas genom att koka blysocker, med klorkalk. Det är ett kraftigt oxidationsmedel och har såsom sådant stor teknisk användning. Tillsättes klorvätesyra utvecklas fri klor.

Med starka baser ger blysuperoxiden salter, t. ex. K_2PbO_3, kalium-metaplumbat.

Blysulfid, svafvelbly, PbS, utgör mineralet blyglans, som är den viktigaste blymalmen. Inledes svafvelväte i en blysaltlösning, utfälles svart blysulfid.

Blysalter äro vanligen färglösa eller hvita. De äro mycket giftiga; de lösliga ha en söt, sammandragande smak.

Blyklorid, $PbCl_2$, *klorbly*, erhålles som en hvit fällning, då klorvätesyra sättes till ett löst blysalt. Fällningen är nästan olöslig i kallt ~~vatten~~ men löses däremot i kokande. Ur denna lösning utkristalliserar vid afsvalning vackra sidenglänsande nålar af klorbly.

Blysulfat, $PbSO_4$, är ett hvitt, olösligt pulver och kan därför utfällas ur lösliga blysalter med svafvelsyra eller ett lösligt sulfat.

Blynitrat, $PbNO_3$, framställes genom att lösa bly i *utspädd* salpetersyra Ur lösningen erhållas vattenfria, lättlösliga kristaller. — Vid upphettning sönderfaller blynitrat i oxid och undersalpetersyra (se sid. 239).

Blyacetat, $Pb(C_2O_2H_3)_2(+ 3H_2O)$, *blysocker*, framställes genom att lösa blyoxid i ättiksyra. Det är ett organiskt blysalt, som på grund af sin lättlöslighet har mycket stor teknisk användning. En lösning af blyacetat upplöser blyoxid, hvarvid bildas basiskt blyacetat, *blyättika*, hvars utspädda lösning under namn af *blyvatten* användes i medicinen.

Blykarbonat, $PbCO_3$, förekommer i mineralriket. Ur lösta blysalter fäller alkalikarbonat basiskt blykarbonat af växlande sammansättning. Detta basiska

karbonat användes som färg under namn af *blyhvitt* och framställes i stort genom att inleda kolsyra i en lösning af basiskt blyacetat. Härvid bildas äfven neutralt blyacetat, som åter öfverföres till basiskt acetat genom tillsats af blyoxid (se ofvan).

De ädla metallerna.

Silfver, guld och ***platina*** hafva sedan gammalt benämnts ädla metaller, emedan de hvarken vid vanlig temperatur eller vid upphettning oxideras af luftens syre. För öfrigt visa dessa metaller olikheter i flera hänseenden. Silfver är ett 1-värdigt grundämne, som ansluter sig till alkalimetallerna och särskildt liknar natrium. Guld är såväl 1- som 3-värdigt under det att platina är 2- och 4-värdigt. — Oxiderna sönderdelas vid upphettning i metall och syre. Motsvarande hydrat äro mycket obeständiga och saknas hos silfver. — Svafvelsilfver är en beständig positiv sulfid, medan guldets och platinans svafvelföreningar äro negativa sulfider, som lösas i svafvelammonium.

Silfver, Ag. Atomvikt = 108. Atomvärde 1. Förekommer i naturen gediget men företrädesvis i förening med svafvel i mineralet silfverglans, Ag_2S, som ofta åtföljer blyglansen. Den enda i Sverige förekommande silfvermalmen utgöres af silfverhaltig blyglans. Härur framställes först bly, hvarvid äfven silfret reduceras och bildar legering med blyet, s. k. *verkbly*. Genom oxidation vid hög temperatur af denna legering öfvergår blyet till oxid, under det silfret förblir oförändradt. Denna process kallas *afdrifning* och sker uti flamugn (fig. 22), under inblåsning af en stark luftström. Den därvid bildade blyoxiden urtappas, hvarefter silfret återstår som en rent hvit, starkt glänsande metall, hvilken ej angripes af fuktig luft men däremot lätt af svafvelväte. Silfver är mjukt och mycket smidbart. Det löses i salpetersyra till nitrat och af kokande koncentrerad svafvelsyra till sulfat. Däremot löses det ej af klorvätesyra eller kungsvatten, på grund af kloridens olöslighet. Silfver angripes starkt af svafvel och haloider men ej af smältande alkalihydrat (i motsats till platina).

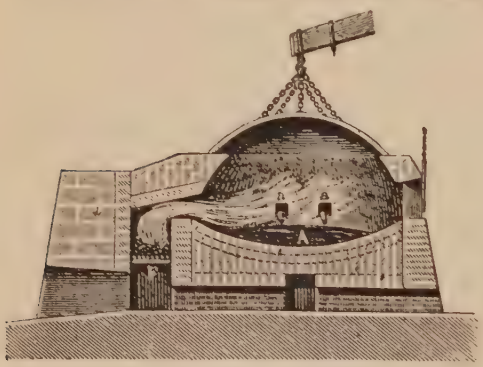

Fig. 22. Flamugn.

På grund af sin mjukhet bearbetas vanligen ej silfret rent utan legeradt med koppar, som gör det mera hårdt och motståndskraftigt mot nötning. Detta s. k. arbetssilfvers halt af silfver räknas i 16-delar. Svenskt arbetssilfver är $13\frac{1}{4}$-lödigt och innehåller således 82,8 % rent silfver. Myntsilfret är omkring 12-lödigt.

Silfveroxid, Ag_2O, kan utfällas ur ett löst silfversalt med alkalihydrat, emedan motsvarande hydrat ej är bekant: $2AgNO_3 + 2NaOH = H_2O + Ag_2O + 2NaNO_3$. Silfveroxid är ett gråbrunt pulver, som vid upphettning sönderdelas i metall och syre. Oxiden är löslig i ammoniak.

Silfversulfid, svafvelsilfver, Ag_2S, finns i naturen såsom mineralet silfverglans. Med svafvel förenas silfver direkt till en blygrå, mjuk massa. Framställd på våta vägen genom inledande af svafvelväte i en silfversaltlösning, är det en svart fällning.

Silfversalter äro i allmänhet färglösa och giftiga. Många sönderdelas af solljuset, hvarvid de först blifva violetta sedermera svarta af frigjordt, fint fördeladt silfver. Vid inverkan af reducerande medel sönderdelas silfversalter lätt, under afskiljande af metalliskt silfver. Äfven medels zink eller koppar kan silfver utfällas ur silfversalt.

Silfverklorid, klorsilfver, AgCl, framställes genom att fälla ett löst silfversalt med klorvätesyra eller löslig klorid. Hvit, ostlik fällning, olöslig i vatten och utspädda syror, och man kan därför medels silfvernitrat upptäcka närvaron af klorider och klorvätesyra i lösningar (se sid. 235). Klorsilfver är lösligt i ammoniak, cyankalium, natriumhyposulfit ($Na_2S_2O_3$), samt i en mättad koksaltlösning. Ur silfverklorid kan silfver framställas genom upphettning med alkalikarbonat. Härvid bildas först silfverkarbonat, men detta sönderdelas genast i $2Ag + O + CO_2$.

Bromsilfver, AgBr, och ***jodsilfver,*** AgJ, utfällas analogt med klorsilfver. Den förra fällningen är gulhvit, den senare något starkare gul.

Klor- brom- och jodsilfver användas inom fotografien.

Silfvercyanid, cyansilfver, AgCN, är liksom klorsilfver hvit och olöslig. Den kan därför utfällas ur ett löst silfversalt med cyankalium, men löses i öfverskott af fällningsmedlet, hvarvid bildas en förening, $KAg(CN)_2$, som användes vid galvanisk försilfring.

Silfvernitrat, $AgNO_3$, *lapis*, framställes genom att lösa silfver i utspädd salpetersyra: $3Ag + 4HNO_3 = 3AgNO_3 + NO + 2H_2O$. Saltet kan fås att kristallisera i färglösa taflor, men vanligen afdunstas lösningen till torrhet, hvarefter återstoden smältes och gjutes i form af stänger. Silfvernitrat är det mest använda silfversaltet. I rent tillstånd är det oföränderligt i luften men svärtas i solljus vid närvaro af damm eller organiska ämnen, emedan därvid fint fördeladt silfver utreduceras. Saltet har stor användning inom fotografien, till märkbläck samt i medicinen som frätmedel. Dessutom användes det till försilfring af glas. Härvid fälles en silfvernitratlösning med natronlut. Fällningen, som utgöres af silfveroxid (se ofvan) löses i ammoniak; denna lösning blandas med en lösning af vinsyra eller drufsocker (hvilka äro organiska reduktionsmedel), hvarefter den utgjutes på en noggrant rengjord glasskifva, som svagt uppvärmes. Därvid utfaller metalliskt silfver som en tunn speglande hinna. Numera tillverkas mycket spegelglas på detta sätt.

Fotografi grundar sig på solljusets reducerande inverkan på silfversalter. De vid fotografering numera oftast använda s. k. *torra* plåtarna äro begjutna med en »emulsion», som tillredes genom att lösa bromammonium i varm gelatinlösning och tillsätta silfvernitratlösning. Härvid bildas olösligt bromsilfver och ammoniumnitrat, hvilket senare, sedan massan kallnat, aflägsnas genom tvättning med vatten, hvarefter »emulsionen» värmes och gjutes på glasskifvor.

Vid fotograferingen insättes plåten i en kamera och »exponeras», hvarvid ljuset inverkar på bromsilfret. Denna inverkan blir dock ej märkbar, förrän plåten nedlägges i en reducerande vätska, s. k. framkallning (pyrogallol, eikonogen, hydrokinon m. fl.), hvilken fullbordar den af ljuset började sönderdelningen. Därefter »fixeras» bilden genom att plåten nedlägges i en vätska, vanligen natriumhyposulfitlösning, som löser det icke angripna bromsilfret, så att endast utreduceradt, svart silfver återstår. Den så erhållna bilden kallas negativ, emedan den är mörkast på de starkast belysta ställena och tvärt om.

Från denna negativa bild kan genom kopiering erhållas ett nästan obegränsadt antal positiva bilder, d. v. s. bilder, där föremålets mörka och ljusa partier motsvaras af mörka och ljusa på bilden. Denna kopiering tillgår sålunda, att ett ljuskänsligt papper (öfverdraget med klor- eller bromsilfver) lägges med sin känsliga hinna mot plåtens bildsida, så att dess glassida kommer uppåt och utsättes för ljuset. Detta genomtränger då mera bildens ljusa partier, hvilka följaktligen bli mörkast på papperet. Den nu erhållna, positiva bilden lägges därefter i *tonbadet*, som utgöres af en med rodanesalt försatt guldkloridlösning. Härigenom erhåller bilden en bättre färg eller »*ton*». Slutligen måste bilden fixeras på samma sätt som negativet, hvilket äfven kan ske samtidigt med toningen.

Guld, Au. Atomvikt = 197. Atomvärde 1 och 3. Förekommer i naturen oftast gediget, dels i flodsand, dels insprängdt i kvarts. Ur guldsand utdrages metallen genom vaskning och behandling med kvicksilfver, som löser guldet under bildning af guldamalgam. Vid legeringens destillation förgasas kvicksilfret lämnande guldet kvar.

Rent guld är en glänsande, gul metall af hög egentlig vikt (19,3). Den är i hög grad smidbar och kan utvalsas till mycket tunna blad s. k. *bladguld*. I luft förändras metallen ej ens vid glödgning. Den angripes ej af syror, men däremot löses den tämligen lätt i vätskor, som innehålla fri klor, t. ex. kungsvatten (se sid. 240). — Guld användes till mynt och juvelerararbeten samt vid förgyllning.

På grund af sin mjukhet bearbetas guldet sällan rent, utan vanligen legeradt med koppar och silfver. Legeringars guldhalt angifves i 24-delar, *karat*. Svenskt arbetsguld måste hålla minst 18

karat guld d. v. s. 75 %. Svenska guldmynt hålla 90 % guld. — Ur guldhaltiga legeringar erhålles rent guld genom behandling med kokande koncentrerad svafvelsyra eller salpetersyra, som lösa öfriga metaller men lämna guldet olöst.

Guld är i sina föreningar dels 1-värdigt, dels 3-värdigt. Blott få guldföreningar hafva någon betydelse.

Guldklorid, $AuCl_3$. Då guld löses i kungsvatten uppstår en gul lösning, hvilken vid försiktig afdunstning ger gula, lättlösliga kristaller af *guldklorvätesyra*, $HAuCl_4$. Vid något starkare upphettning bortgår klorväte, och en rödbrun, lättlöslig kristallmassa af *guldklorid* återstår. Guldklorvätesyran ger med baser gula, lösliga salter, t. ex. $NaAuCl_4$, *natriumguldklorid*, som användes till »toning» af fotografier. Guldkloridlösning sönderdelas redan af solljuset; ett reduktionsmedel, t. ex. ferrosulfat, utreducerar metallen som ett brunt pulver.

Genom att lösa guldklorid i cyankalium erhålles en förening, $KAu(CN)_4$, som användes vid galvanisk förgyllning (jämför silfvercyanid).

Platina, Pt. Atomvikt = 195. Atomvärde 2 och 4. Förekommer alltid gedigen, oftast tillsamman med andra metaller, i form af lösa korn, liggande i flodsand. Den genom vaskning afskilda malmen, som äfven innehåller sällsyntare s. k. platinametaller (*rutenium, rodium, palladium, osmium* och *iridium*) jämte guld, järn och koppar, kokas med kungsvatten. Till lösningen sättes ammoniumklorid (salmiak), hvarvid utfälles olöslig ammoniumplatinaklorid, s. k. *platinasalmiak.* Denna sönderdelas genom glödgning, då metallisk platina återstår som en grå, porös massa, kallad *platinasvamp*, hvilken genom hamring och pressning i värme kan göras kompakt.

Platina är en gråhvit, mjuk metall, som kan dragas till fin tråd och smidas med lätthet. Den har mycket hög egentlig vikt (21,5) och är ytterst svårsmält. Liksom guld förändras den i luft ej ens vid glödgning och angripes ej af syror. Blott i vätskor, som innehålla fri klor, t. ex. kungsvatten, löses platina. Dessutom angripes den af smältande alkalier, nitrat och cyankalium samt af svafvel, bly och tenn.

Platinasvamp kan på ytan förtäta gaser under stark värmeutveckling och därigenom äfven föranleda kemiska reaktioner (se svafvelsyreanhydrid, sid. 236).

Platina har på grund af sin oföränderlighet i luft och olöslighet i syror erhållit stor användning på laboratorier till deglar och skålar m. m. samt inom tekniken, t. ex. vid koncentrering af svafvelsyra.

I sina föreningar uppträder platina dels som 2-värdigt, dels som 4-värdigt grundämne. Platinaföreningarna äro af föga betydelse.

Platinaklorid, $PtCl_4$. Då platina löses i kungsvatten, uppstår en gulröd lösning, ur hvilken vid afdunstning erhållas mörkbruna kristaller af *platinaklorvätesyra,* H_2PtCl_6.

Vid upphettning förlorar syran klorväte och öfvergår till *platinaklorid*, $PtCl_4$.

Platinaklorvätesyras kaliumsalt, *kaliumplatinaklorid*, K_2PtCl_6, är svårlösligt och utfälles, då man sätter klorkalium till platinaklorid. Gul, kristallinisk fällning, olöslig i alkohol. *Ammoniumplatinaklorid*, $(H_4N)_2PtCl_6$, platinasalmiak, liknar kaliumsaltet och framställes analogt därmed. *Natriumplatinaklorid,* K_2PtCl_6, kristalliserar i stora, platta, luftbeständiga kristaller.

Sedan nu alla de grupper, i hvilka grundämnena indelats, blifvit behandlade, vilja vi till slut något beröra skillnaden mellan ***väteutdrifvande*** och ***icke väteutdrifvande metaller.***

Redan förut är omtaladt, att metallerna ofta bruka indelas i *lätta* och *tunga* metaller. Till de *lätta metallerna* räknas alkalimetallerna, alkaliska jordarternas metaller och de egentliga jordarternas metaller (samt magnesium). Magnesiumgruppen (und. Mg), järngruppen, koppargruppen och de ädla metallerna benämnas tillsamman *tunga metaller.*